

શીનોરના જૈન સંઘ તરફથી.

બે બોલ.

આ તત્ત્વત્રયી મીમાંસા નામનો ગ્રંથ-રચયલ આઠ પેજી કારમ દોઢસોનો ખંડ જેના વિભાગથી લખાયેલો, એકંદરે પૃષ્ઠ ૧૨૦૦ ના આસરેનો જનસમુદાય આગળ રજુ કરતાં અમોને અત્યંત હુષ્ થાય છે કે આ ગ્રંથ જૈન-વૈદિકની તુલનાત્મક દૃષ્ટિએ લખાયેલો હોવાથી મધ્યસ્થ દૃષ્ટિવાળા જનસમુદાય તથા જૈન સમુદાયને એક અપૂર્વ જ્ઞાન આપનારો નિવડશે.

આ ગ્રંથની રચનામાં પરમપૂજ્ય, શ્રી વિજયનાનંદસૂરિજી (પ્રસિદ્ધ નામ આત્મારામજી) મહારાજના લઘુ શિષ્ય દક્ષિણ વિહારી મુનિશ્રી અમરવિજયજી મહારાજના અથાગ પરિશ્રમના પરિણામનું આ ફલ જનતાના આસ્વાદન માટે મૂકતાં અમોને અત્યંત હુષ્ થાય છે કે જેવી રીતે આ ગ્રંથનો લાભ અમોએ મેળવ્યો છે તેવી રીતનો અપૂર્વ લાભ લોકો પણ મેળવીને અમોને કૃતાર્થ કરે.

મુનિશ્રી અમરવિજયજી મહારાજ તથા તેમના વિદ્વાન્ શિષ્યરત્ન મુનિશ્રી અતુરવિજયજી મહારાજ તથા મુનિશ્રી દેવવિજયજી મહારાજનો શિનોરના જૈનસંઘ ઉપર અત્યંત ઉપકાર થયેલો છે. આ મહાત્માઓના પરિચયથી અત્રેના જૈન સંઘને કોઈ અપૂર્વ લાભ થતો આવેલો છે તેથી અમો ઉપરોક્ત મહારાજના અત્યંત ઋણી છીએ.

મહારાજશ્રી અમરવિજયજી સ્વભાવે સરળ પ્રકૃતિના છે અને તેમના એ અજોડ-અદ્વિતીય ગુણપ્રભાવે ભૂતકાળમાં અત્રેની અમારી જ્ઞાતિમાં વિખવાદ અને કળહુના કારણભૂત અને દહમૂળ થઈ બેઠેલા ઝગડાઓ નિર્મૂળ નાશ થઈ ગયા છે અને અત્રેના જૈન સંઘ અને જ્ઞાતિમાં હાલ શાન્તિનું સામ્રાજ્ય પ્રવર્તે છે.

શ્રી શિનોર જૈનસંઘ ભૂમિકા ઉપર મહારાજશ્રીના શાન્તિમય અને અમૃતસમાન સતત ઉપદેશ જળપ્રવાહના પરિણામે (૧) શ્રી મહાવીર જૈન

સુવક મંડળ તથા (૨) શ્રી આત્માનન્દ જૈન બાળ મંડળ ઉદ્દેશ્યાં છે અને તેઓ પોતાના મૂળ દૃઢ કરી હાલ નવપદ્ધતિ વધ પોતાની સેવાદ્વારા સુવાસ આપી રહ્યાં છે.

શ્રી આત્માનન્દ જૈન પાઠશાળાનું 'ગ્રંથવનપત્ર' એ પણ મહારાજ શ્રી અમરવિજયજીની અગ્રેષ્ઠ દેશનાનોજ પ્રભાવ છે.

શ્રી જૈન સ્વેતાંબર એન્ડ્યુકેશન બોર્ડ (મુંબઈ) અને બાળશ્રધાવળી (અમદાવાદ) એ બન્ને સંસ્થાઓની બાબે ત્રણ ત્રણ પરીક્ષા પમાર કરી પ્રમાણપત્ર તેમજ સારાં પારિતોષિક મેળવવા લાગ્યાગી નિવરેલા અત્રેના જૈન વિદ્યાર્થીઓ પણ મહારાજશ્રી અમરવિજયજીનોજ તેમાં પ્રભાવ હતો છે.

(૧) ગ્રંથ પુસ્તક લખવાનું પ્રેરણા સ્થાન— શિનોર.

(૨) પુસ્તક લેખનની પ્રવૃત્તિનું સ્થાન— ગિનોર.

(૩) પુસ્તક મમાસિનું સ્થાન— શિનોર.

અને

(૪) પ્રકાશન સ્થળ પણ " શિનોર.

આ ચાર વસ્તુઓનો વિચાર ખરેખર અત્રેના જૈન મમુદાયને મગરૂર બનાવે છે.

આ શ્રધ્ધના પ્રકાશનમાં જો કે ઘણીજ કાળજી રાખવામાં આવી છે છતાં સ્પષ્ટતાઓ થઈ હત્યે પણ તેને કાન્તવ્ય ગળી હું મચંસુવત્ માર મર અડણ કરી છુવો પોતાના આધ્યાત્મિક વિકાસમાં આગળ વધવે જોઈલે અમારો પ્રયાગ નફાજ છે.

સુખેપુ તિ વદના ।

તા. ૧-૬-૧૯૩૨

શિનોર.

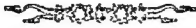
૧૧. મીયાગામ.

તિ. નંધનો સેવક—

શાહ નાથભાઈ મોતીચંદ. શિનોર.

ગ્રંથાર્પણ

જૈનાચાર્ય શ્રીમદ્ વિજ્ઞાનંદ સૂરીશ્વરજી

હે ગુરુદેવ ! આપે ૧ જૈનતત્ત્વાદર્શ, ૨ અજ્ઞાનતિમિરભાસ્કર, ૩ નવ-
તત્ત્વસંશ્લેષ, ૪ તત્ત્વનિર્ણયપ્રસાદ, ૫ પ્રશ્નોત્તર સંશ્લેષ, ૬ સમ્યક્ત્વ
શબ્દોદ્ધાર, ૭ ચિકાગો પ્રશ્ન (અમેરિકાના ચિકાગો ગહેરીઓનો ઉત્તર) ચતુર્થ
સ્તુતિ નિર્ણય ઇત્યાદિક અનેક ગ્રંથોનું નિર્માણ કરી લાગેા ભવ્ય જીવેના
ઉપર જે ઉપકાર કર્યા છે તે તો જગ પ્રસિદ્ધ છે. પરંતુ મારા જેવા તદ્દન
અજ્ઞ પશુ જેવા ઉપર આપ સાહેબની અલૌકિક કિંમતી સૂચનાઓની જે છાપ
પડી છે તે ખીજે કોણ જાણે ?

મં. ૧૯૩૯ માં પંડિતજી મારવાડમાં આવતાં એક ગામમાં આપ
સાહેબને મત્ત તત્ત્વની ખુમારી અઢતાં સ્વાભાવિક રીતેજ આપે કહ્યું હતું કે
જે કોઈ દુનિયામાં સત્ય ધર્મ છે તો તે દેવળ એક જૈન ધર્મજ છે. વેદિકના
પંડિતોએ જૈનોના અગીયારમા તીર્થંકરના પછીથી અર્વજોના તત્ત્વોમાથી
ઉપર ચોટિયુ લઈને તેમાં ઉંધું છ-તુંજ કરેલું છે. અને અર્વજોના ઇતિહાસમાંથી
લઈને તો તે તદ્દન ઉંધુજ વાળી દીધું છે. આવા આવા પ્રકારથી અનેક
જાણતોની સૂચનાઓ આપના ચરણમાં લોટી રહેલા આ તદ્દન પશુ જેવાના
કાનમાં પડતી રહેલી. તે જઘા પ્રકારની વાતોના શબ્દો આ સમયમા મને
યરમ મંત્રાક્ષર તુલ્ય થઈ પડ્યા છે. તેમાં વળી આજકાલના દેશ પન્દેશના
ખાહોશ પંડિતોની સાહુઅ્ય મળતાં પરમસિદ્ધિ રૂપનાજ થઈ પડ્યા છે. તે
દેવળ વખતો વખતની આપ કૃપાનિધિની અમૂલ્ય સૂચનાઓનું પરિણામ છે.
તેથી આ ગ્રંથની લેટ આપ સાહેબના ચરણ કમલમાંજ અર્પણ કરૂં છું તે
આપ સાહેબની કિંમતી સૂચનાઓનો ભાર મોજ ઓછો કરવાની ખાતરજ,
ખાકી આપ સાહેબના ઉપકારનો જાહેરો તો હું આ અપાર સંસારથી છુટકો
થતાં મુઘી ઉતારી શકું તેમ તો અર્વથા નથીજ.

લિ. આપણા ચરણનો રજરેલું કિંકર

અમર.

चतुरविजयमुनिप्रणीता.

श्रीविजयानन्दद्वात्रिंशिका.

शार्दूलचिकीडितवृत्तम्

श्रेयःश्रीमयमयमङ्गलमयं सत्कृत्यपेटीमयं
विश्वानन्दमयं लसद्रसमयं वैराग्यलीलामयम् ।
सर्वं यस्य नु जीवनं स्तुतिमयं नो पङ्कशङ्कामयं
कल्याणं वितनोतु वः स विजयानन्दाभिधः स्वरिराट् ॥ १ ॥

स्वन्तिश्रीनिलये समृद्धिसदने सल्लोकवासस्थले
देशे पञ्चनदेऽमले च लहराग्रामेऽभिरामे त्रिया ।
यः प्राच्यां दिशि वासरेश्वर इव प्रादुर्बभूवाऽघहा
कल्याणं वितनोतु वः स विजयानन्दाभिधः स्वरिराट् ॥ २ ॥

तातो यस्य गणेशचन्द्र इति शूरः क्षत्रियाणां शिरो-
रत्नं रत्नखनिर्वभूव सुभगा श्रीरूपदेवी प्रसूः ।

सचेता गुरुदत्तसिंह इति च ज्यायान् गुणी बान्धवः
कल्याणं वितनोतु वः स विजयानन्दाभिधः स्वरिराट् ॥ ३ ॥

श्रीमद्विक्रमवत्सरेऽनलनवाऽष्टैणाङ्कसंख्ये (१८९३) शुभे
चैत्रे मासि सिते दले सुरंगुरोर्वारे तिथौ पक्षतौ ।

सथ्रीकोऽवततार यो हरिरिवाऽपायाजनान् रक्षितुं
कल्याणं वितनोतु वः स विजयानन्दाभिधः स्वरिराट् ॥ ४ ॥

लग्नं यस्य च कुम्भराशिरमला भानुवृत्तशुक्रस्थिति-
विंशे राहुनिशाचरौ सहजगौ षष्ठे गुरुक्षोणिजौ

धर्मे केतुशनैश्चरौ तु यणिजि स्फुर्जद्रौ संस्थितौ
कल्याणं वितनोतु वः स विजयानन्दाभिधः स्वरिराट् ॥ ५ ॥

संप्राप्ते दशमेऽह्नि जन्मसमयाद् यस्य व्यतीताशुचौ
सानन्दं समहोत्सवं परिजनं सन्तोष्य भोज्यादिभिः ।

आत्माराम इति प्रमोदबहुलस्तातोऽभिधां तेनिवान्
कल्याणं वितनोतु वः स विजयानन्दाभिधः स्वरिराद् ॥ ६ ॥

संसर्गं समवाप्य दृढकमते दीक्षां वल्लभाशयो
यः कक्षीकुरुते स खेन्दुनवभूषणे (१९१०) शुभे वैक्रमे ।

आज्ञां मातुरवाप्य च स्वजनके गत्यन्तरं संश्रिते
कल्याणं वितनोतु वः स विजयानन्दाभिधः स्वरिराद् ॥ ७ ॥

योऽधीते स शतत्रयं मतिमतामयः प्रयासं विना
श्लोकानां प्रतिवासरं जपतपोध्यानादिलीनोऽपि वै ।

दृष्टं विस्मरते च नो सकृदपि प्रायेण सूत्रादिकं
कल्याणं वितनोतु वः स विजयानन्दाभिधः स्वरिराद् ॥ ८ ॥

द्वात्रिंशद् धिपणाधरीकृतकविर्योऽधीत्य सूत्राणि त-
च्छङ्काशीलमनाश्च लुम्पकमर्तं मत्वा मनःकल्पितम् ।

अत्याक्षीद् रदनन्दशीतगुमिते (१९३२) संवत्सरेऽमत्सरी
कल्याणं वितनोतु वः स विजयानन्दाभिधः स्वरिराद् ॥ ९ ॥

येनोत्सूत्रवचःप्ररूपणरतश्चैकान्तपक्षाग्रही
विख्यातो भुवि शान्तिसागर इति त्यक्तव्रतो लिङ्गभाक् ।

चर्चायां निरलोठि राजनगरे स्याद्वादविद्याविदा
कल्याणं वितनोतु वः स विजयानन्दाभिधः स्वरिराद् ॥ १० ॥

तत्रैवोदितपुण्यदौकितमिवाऽनेकान्तमार्गाग्रणीं
स्फूर्जत्सद्गुणिनं च बुद्धिविजयं संप्राप्य यः सद्गुरुम् ।

हित्वा दृढकपन्थमुत्तममतिः संविज्ञदीक्षामध्यात्
कल्याणं वितनोतु वः स विजयानन्दाभिधः स्वरिराद् ॥ ११ ॥

चन्द्रः षोडशभिः कलाभिरिव यो युक्तोऽनगारैर्महो-
भृद्भिर्लुम्पकपन्थवार्दलदलप्रच्छादनत्यागतः

अत्यन्तं तपगच्छतारकपथेऽदीपिष्ट शिष्टाग्रणीः
कल्याणं वितनोतु वः स विजयानन्दाभिधः स्वरिराद् ॥ १२ ॥

यस्याख्यामपि सेहिरे न विदुषो मूर्तिद्विपो हुंढकाः
कल्याणं वितनोतु वः स विजयानन्दाभिधः स्वरिराद् ॥ २६ ॥

दुग्धाभोनिधिना च रौप्यकलशेनेशक्षितिध्रेण च
दिङ्मनागैः सितपक्षिभिश्च शशिना सार्द्धं सदा स्पर्द्धते ।

कीर्त्तिर्यस्य मुनीश्वरस्य सुभगा विश्वे स्वशुभ्रत्वतः
कल्याणं वितनोतु वः स विजयानन्दाभिधः स्वरिराद् ॥ २७ ॥

आधायोपकृतिं घनां तनुमतां लब्ध्वा फलं जन्मनो
ऽव्याधाधोऽनशनं विधाय विधिघत् कृत्वाऽङ्गिनां क्षामणाम् ।

योऽष्टम्यां त्रिशराङ्कचन्द्रशरदि (१९५३) ज्येष्ठे मिते स्वर्ग्यौ
कल्याणं वितनोतु वः स विजयानन्दाभिधः स्वरिराद् ॥ २८ ॥

गार्हस्थ्ये गमयाम्यभूव सुखभाग् वर्षाणि योऽष्टादश
नेत्रद्वन्द्वमितानि लुम्पकमते सन्मार्गलार्भं विना ।

निःश्रुत्वा दशकद्वयं गुणनिधिः सामान्यस्वरित्ययोः
कल्याणं वितनोतु वः स विजयानन्दाभिधः स्वरिराद् ॥ २९ ॥

साक्षाद्दर्शनपुण्यलाभरहितानां मादृशमङ्गिनां
ग्रामे वर्यसमृद्धिभाजि गुजरांशालाभिधे भक्तितः ।

यस्य श्राद्धव्रतैर्निर्भितमं स्तूपं प्रदत्ते मुदं
कल्याणं वितनोतु वः स विजयानन्दाभिधः स्वरिराद् ॥ ३० ॥

अन्यत्रापि जना मुदा विरचयाञ्चक्रुर्विशुद्धाशयाः
साक्षाद् यस्य यशः प्रपिण्डितमित्र स्तूपानि भूमण्डनम् ।

मूर्ता धर्मधराधिपस्य च वरेण्यां राजधानीमित्र
कल्याणं वितनोतु वः स विजयानन्दाभिधः स्वरिराद् ॥ ३१ ॥

पङ्कगुः कल्पतरोरलं नहि फलं मेरोर्गृहीतुं भुवः
पारं यातुमपां पतेनच जडः शक्नोति दोम्भां यथा ।

मादृक् यस्य गुणांस्तथात्वधिपणो वक्तुं न शक्नोऽन्विलान्
कल्याणं वितनोतु वः स विजयानन्दाभिधः स्वरिराद् ॥ ३२ ॥

यस्यादुत्कृष्टशिष्यसन्ततिसरित् सज्ज्ञानपाथोभृता
निर्याता भवघर्मखिन्नजनताहर्षाय वोभूयते ।

प्रोत्तुङ्गश्च शिवाश्रयोऽमलरुचिः साक्षात्तुषाराचलः
कल्याणं वितनोतु वः स विजयानन्दाभिधः स्वरिराद् ॥ ३३ ॥

श्रीमदमरविजयमुनिपादाब्जपद्मदः ।

एनां द्वात्रिंशिकां चक्रे चतुरविजयो मुनिः^१ ॥ १ ॥

પાશ્ચાત્યવિદ્વાનોના ઉદ્ગારો.

“ No man has so peculiarly identified himself with the interests of the Jain Community as “ Muni Atmaramji. ”

He is one of the noble band sworn from the day initiation to the end of life to work day and night for the high mission they have undertaken. He is the high priest of the Jain Community and is recognized as the highest living “ Authority ” on Jain religion and literature by oriental Scholars”

(World's Parliament of religions Part I page 21 Chicago.)

“ મુનિ આત્મારામજીની માફક બીજા કોઈ પણ માણસે ખરેખરી રીતે જૈન ધર્મમાં પોતાનું જીવન અર્પણ કર્યું નથી. તેઓ એક ઉમદા વર્ગના માણસ હોઈને જેમણે જે દિવસથી ચારિત્ર લીધું, ત્યારથી તે જીવંતી પર્યંત રાત્રિ દિવસ માથે લીધેલી ઉત્તમ મહમવૃત્તિનું પાલન કર્યું છે અને તેઓ જૈન કોમમાં ઉત્તમોત્તમ માધુ પુરૂષ (આચાર્ય) છે અને તેઓ (પૂર્વ દેશના) જૈન ધર્મ અને સાહિત્યના એક મહાન વિદ્વાન પુરૂષ તરીકે પૂર્વના વિદ્વાનોથી જોળખાયલા છે.

(દુનીયાની ધાર્મિક પરિષદ ભાગ ૧ લો, પૃષ્ઠ-૨૧, ચીકાગો.)

दक्षिणविहारिसद्गुरुवर्यश्रीमदमरविजयमुनिपुङ्गव-

गुणस्तुत्यष्टकम्.

“मन्दाक्रान्तावृत्तम्”

- श्रेयोलक्ष्मीं विमलहृदयोऽवोढ योऽमूढलक्ष्यो
योऽगाढाऽर्हत्समयजलधिं युद्धिनावा गभीरम् ।
यश्चाऽगूढेन्द्रियभरमरं यो व्यपोढोपसर्गान्
सोऽयं दद्यादमरविजयः सद्गुरुर्मङ्गलं नः ॥ १ ॥
- औभीद्विश्वं विमलयशसा पाथसेवाऽम्बुवाहो
योऽघणिष्ट प्रचुरतपसा तेजसेवोष्णरश्मिः ।
यश्चाऽचर्त्तीत् समयमनघं मूर्त्तिसिद्धिप्रधानं
सोऽयं देयादमरविजयः सद्गुरुः सद्रतिं नः ॥ २ ॥
- और्णावीद्योऽवगुणनिबहं शुद्धचेताः परेषां
नैवाऽक्रासीत् प्रतिदिनमरं चाऽकसीद्वर्चसा यः ।
धर्म्ये कार्येऽयसदमलधीरक्षुभन्नो खलोक्त्या
सोऽयं दिश्यादमरविजयः सद्गुरुः सन्मतिं नः ॥ ३ ॥
- अस्कांत्सीद्यो भवजलनिधिं वाडवार्चिर्वदुग्रं
योऽगोपायीत् खनिकरमरं पापवर्त्म प्रयान्तम् ।
यश्चाऽदासीद् भविजनगणस्वान्तमंहोऽवलितम्
सोऽयं छिन्द्यादमरविजयः सद्गुरुर्नोऽवजालं ॥ ४ ॥
- अस्फाघिष्टाऽमलगुणगणैः शीतरोचिर्वरेण्यै-
र्योऽवर्त्तिष्टाऽर्हतपथि सदा मुक्तये योऽत्वरिष्ट ।
यश्चाऽभांक्षीत् स्मररिपुवलं शीलसन्नाहशाली
सोऽयं कुर्यादमरविजयः सद्गुरुर्नः सुखानि ॥ ५ ॥

अत्याक्षीघो गृहमघभिदे जैनदीक्षामवाक्षीद्

भक्त्याऽभाक्षीत् सुगुरुविजयानन्दस्रिकमाब्जम् ।

तानप्राक्षीजिनमतरहस्यानि गूढार्थभाञ्जि

सोऽयं तन्यादमरविजयः सद्गुरुर्नः प्रबोधम् ॥ ६ ॥

श्रामण्यं योऽदित हितमतिं योऽधित प्राणिर्गै

यो नाऽखित्ताऽऽपदि सुखहृतोऽभित्त योऽन्तर्द्विपथ ।

पाप्माऽहार्पीद् घनमसुमतां यो व्यहार्पीद्वरिभ्यां

सोऽयं भिन्द्यादमरविजयः सद्गुरुर्नोऽन्तरारीन् ॥ ७ ॥

विश्वं विश्वं विमलयशसा योऽस्तरिष्टाऽकरीष्टा-

ऽन्ताड्डैस्सैन्यं सुमतिमनिशं योऽवरी प्रकामम् ।

योऽद्राप्सीन्नो निजगुणगणैर्नोऽकुपत् कर्हि कस्मै

सोऽयं पुण्यादमरविजयः सद्गुरुः सम्पदं नः ॥ ८ ॥

इत्थं स्फूर्जत्सुगुरुचरणाम्मोजभृङ्गायमानो

भक्त्या लुन्नश्चतुरविजयधेतसि प्रस्फुरन्त्या ।

दुष्कर्मौघक्षितिधरपविं तद्गुणग्रामलेशं

स्वध्रेयोऽर्थं स्तुतिपथमनैपीद् यथाशक्त्यशक्तः ॥ ९ ॥

તત્ત્વત્રયીની પ્રસ્તાવના.

॥ સગ્ગનો પ્રતિ મારી નમ્ર પ્રાર્થના ॥

॥ આજ કાલના ઘણાખરા પંડિતોમાં અને લોકોમાં એવી હવા પસરેલી છે કે આ જમાનો સ્વતંત્રતાનો છે. એમ કહીને કેટલાકો સિદ્ધાંતોને ખાલુ પર રાખીને પોતાની સ્વતંત્રતા લેજો લખી કુદકાને ભૂસકા મારે છે. પણ તેવી હવા હલુ મારામાં પસરેલી નથી. અને તે પ્રમાણે સ્વતંત્ર પણ લેખ લખવાની ખુદિ મેં મારી ચલાવેલી પણ નથી. મેં મારી “તત્ત્વત્રયી મીમાંસામાં” જે કાંઈ લખ્યું છે તે સર્વજ્ઞના ઇતિહાસમાં જે પ્રમાણે લખાયું છે તેમાંનું તેમના અભિપ્રાયને મુખ્ય રાખીને તેમાંથી લઈ ને ચતુર્કિંચિત્ લખીને બતાવેલું છે. બાકી વધારાનું છોડી દીધું છે. પણ ફેરફાર કરવાની ખુદિ જરાપણ ચલાવેલી નથી.

વૈદિકોમાં-સર્વજ્ઞના ઇતિહાસને, મળતા જે લેખો લખાયા છે અને દૂરદૂરમાં જઈને સંબંધ વિનાના પડેલા છે. તેમાંથી પણ લઈને તેમનાજ અભિપ્રાય પ્રમાણે ટુંક ટુંક જૈનોના લેખોની સાથે જોડીને બતાવ્યા છે. બાકી વધારાના વિચારો તેમના તેવાને તેવા સ્વરૂપના છોડી દીધા છે. પણ આ જમાનાની ધાંધલ જોઈને તે બંને પ્રકારના લેખોમાં મેં મારા સ્વતંત્રતાના વિચારો પણ લખીને બતાવેલા છે. અને તેમાં બીજા લેખકોની સહાયતા પણ મેળવી છે. બીજાના હિથાએ ભૂલ ન થએલી હોય એમ કદાચ ન પણ બન્યું હોય ? છતાં સગ્ગનોને મારી નમ્ર વિનંતી છે કે હું સ ચંચુ ન્યાયે ખીરનીરનો લેદ સમજીને સાર સાર ગ્રહણ કરશે અને મારામાં થએલી ભૂલોની ઉપેક્ષા કરશે. સર્વજ્ઞ વિના બીજા ગમે તેટલા અસરકારક પંડિતો હોય તે પણ તેમનામાં ભૂલ થવાનો સંભવ તો રહે ? તેથીજ આ બધી દુનીયામાં વિચિત્ર પ્રકારની ખાલુ પસરેલી જેવામાં આવે છે. તો પછી મારા જેવા અદ્યક્ષમાં ભૂલ થવા પાંખી હોય તો તેમાં શી નવાઈ ? સર્વજ્ઞ વિના માણસ માત્રજ ભૂલનાં પાત્ર ગણાય છે. માટે હું સ ચંચુનો ન્યાય હૃદયમાં ધારણ કરી માર સાર ગ્રહણ કરશે એવી મારી અંતિમ પ્રાર્થના છે આજ કાલના ઘણાખરા પંડિતોએ તો સ્વતંત્ર પછાથી લેખો લખીને બતાવ્યા છે પરંતુ મેં તો પરતંત્રપણે રહીનેજ લખીને બતાવેલું છે. આપ સગ્ગનો બીજા સ્વતંત્ર લેખકોની ભૂલોની ઉપેક્ષા કરતા રહ્યા છો, તો પછી મારા જેવા પરતંત્રતા લેખ-

કોની ભૂંચોની ઉપેક્ષા કરે તે તો તમારા જેવા સજ્જનોનો ધર્મ છે. મુનેપુ કિમધિકેન ?

આ તત્ત્વત્રયી મીમાંસાત્રયની ઉત્પત્તિ થવામાં મુખ્ય કારણ.

દેવાકાંડાના શહેર સીનોરમાં—સ વત ૧૯૭૬ ના અમારા પહેલા ચોમાસાના અતિ કાર્તિક પૂર્ણિમાના દિવસે ગામના બહાર બગીચામાં સિંદા-ચલછતા પટનાં દર્શન કર્યા પછી એક કુલચંદ શિવલાલના ઘરમાં ચોમાસુ-બદ્ધુ હુતું, ત્યાં પ્રતિક્રમણ (અધ્યાક્રિયા) થઈ ગઈ એટલે મોટા પવનને દિવસ બણી આસ પાસ ગામડાઓના આવકો પણ પટના દર્શન માટે આવેલા હતા, તેમાંના કેટલાએક વંદના કરીને અમારી પાસે બેઠા. ધર્મચર્ચા કેટલીક સામાન્ય થયા પછી જશક તટકીને બોલ્યા શાહેબ ! આપતો શહેરોમાં બેશીને મોટી મોટી વાતો કરો છો. પણ અમારી દશા કેવા પ્રકારની થઈ રહી છે તેની ખબર આપ જેવાને કયાંથી હોય ? પછી અમે એ પુછ્યું 'ભાઈ એવું શું છે ? શાહેબ ? બીજી તો શું હોય અમે ગામડાના અભણ ધર્મના સંજ ધે કાંઈ પણ બણીએ નહીં. તેથી લોકો જે કાંઈ કહે તેમાં હાથ હાથ કર્યા કરીએ. આપણા સાધુ મહારાજ રતો કાપતા કોઈક દિવસે આવી ચડે અને બીજે દિવસે ચાલતા થાય, તો પછી આપણે ધર્મ શો છે તેની ખબર અમેને કેવી રીતે પડે ? બ્રાહ્મણલોકોતો આર્થિકાના માટે કાંઈને કાંઈ લાલ્ચલાજ હોય અને ગામના બ્રાહ્મણતો દહાડામાં દશ વખતે આવે અને લોકો બેઠા હોય ત્યારે તેઓ મરણ પ્રમાણે બોલે અને અમેને હલકા પાડે, જે કહે તે અમે સાબળ્યા કરીએ કંઈપણ બહુયા વગર ઉત્તર શું આપીએ ? પછી અમે તેમને પુછ્યું કે ભાઈ ! શી ગી વાતો કરીને તમેને હલકા પાડે છે ? શાહેબ ! એવી બધી વાતો તે કાંઈ યાદ રહે ? પછી અમે કહ્યું કે બધી વાતો યાદ ન રહે એ વાત તમારી ખરી છે પણ કોઈ મોટી મોટી વાતો યાદ કરીને કહોતો થોડો થોડો ખુલાસો કરી શકાય, પછી તેઓએ એકેકી વાત મુકવા માંડી શાહેબ ! કોઈ કોઈ

(૧) સારા સારા બ્રાહ્મણતો આપણા ધર્મની નિંદા કરતા નથી. પણ જૈનધર્મની વાહ વાહજ કરે છે.

(૨) વગી કોઈ કોઈ બ્રાહ્મણતો પોતાના ગર્વમાં ને ગર્વમાં કહે છે કે તમારા જૈનો જગતના કર્તા એવા ઇશ્વરને માનતા નથી, તેથી તમારો જૈનધર્મ પાયા વગરનો છે

(૩) વળી કોઈ બ્રાહ્મણ આવે તેતો એમજ કહેકે, તમારા જૈનો વેદોને માનતા નથી તેથી અમારામાં નાસ્તિક જતાવ્યા છે.

(૪) વળી એક બ્રાહ્મણ તો ઉંચું લાગીને એવું જોલતો રહ્યો કે તમારા દેવ નાગા છે, અને તમારા ગુરુઓ ગંદા રહે છે, નાહતા નથી અને ધોતાએ નથી.

(૫) વળી એક બ્રાહ્મણ કહેવા લાગ્યો કે-અમારામાં એક ગાત્રમ અવિહુતા તેમને અમારા બ્રાહ્મણોએ જાતિથી બહાર કાઢી મૂક્યા ત્યારે, તેમણે આ તમારો જૈનધર્મ અલગ્યો, તેથી આ તમારો જૈનધર્મ ઘણો જૂનો નથી.

(૬) વળી એક બ્રાહ્મણ તો વિચિત્ર વાતો કરતો કરતો કહેવા લાગ્યો કે-વિગણ લગવાને તમે જૈનોને શિક્ષા કરવા માટે એક માયાવી પુરૂષ પેદા કરી વેદ ધર્મથી બ્રષ્ટ કર્યા.

(૭) વળી તમે આવકો તમારા બાપ દાદાઓનું આદ્ર નથી કરતા તેથી તમે તેમના શત્રુ જેવા છો.

એમ ઘણી ઘણી વાતો સંભળાવે પણ અમે બાણ્યા વગર ઉત્તર શો આપીએ ? તેમની વાતોથી અમારૂં સમાધાન પણ ચાલ નહીં તેથી અમે મુઝાયા કરીએ છીએ.

પછી અમેએ તે આવકોને ક્રમથી સમજાવવા માડ્યા કે-હે ભાઈ ?

(૧) જે સારા સારા વિવેકી મધ્યસ્થ દ્રષ્ટિ છે અને જૈન ધર્મનો પરિચય કરવાવાળા છે તે જૈનધર્મની નિંદા કરતા નથી પણ ઘણું રાજી થઈને પ્રશંસા જ કરે છે. વળી જેઓ જૈનધર્મના અભ્યાસમાં ઘણા ઉંડા ઉતરી ગએલા હોય છે તે તો, જૈન ધર્મને બધી દુનીયાના ધર્મથી ઉત્તમ સમજી પોતાના ઉત્તમ લેખો બહાર પાડી લોકોને સમજાવવા પ્રયત્ન પણ કરી રહ્યા છે. અને પોતાની સત્ય પ્રિયતાની સાથે સ્વચ્છતા જ પ્રગટ કરી રહ્યા છે.

(૨) જે બ્રાહ્મણો ને પોતાના ઘરની પલ્લ પૂરી ખગર હોતી નથી, તેમજ જૈનધર્મવાળાઓનો પૂરો પરિચય પણ હોતો નથી, તેઓ એમ કંઈ દેતા હશે કે જૈનો જગતના કર્તા-એવા ઇશ્વર ને માનતા નથી એ કથને તેમણું તદ્દન વિચાર વિનાનું, લોક રૂઢી પ્રમાણે જોલવા પુરતું જ હોય છે. જે કદાચ આ દુનિયાનો કોઈ કર્તા હોય તો તે એકજ હોય, પણ બધા જુદા જુદા ઇશ્વરો ન

હોય, અગર જે બધા જુદા જુદા ઇશ્વરો આ દુનિયાના માલક બની જગતની રચના કરવાનો દાવો ધરાવતા હોય તો, તેમાંનો કયો ઇશ્વર માથો તારવી કાઢવો ?

ખીજી વાત એ છે કે-ખ્રિસ્તીના ઇશ્વરે કયું કે-ફલાની વસ્તુ બનાવેલો, બની ગઇ.

વેદોમાં-બ્રહ્માએ એકદમ જગત્ બનાવી દીધું-તે એવી રીતે કે જેમ સૂર્યની કિરણો નીકળી પડે તેમ કોઇને કાંઇ ખબર ન પડી. આ વાતો શું એક બાલકના બ્યાલ જેવી નથી ? કુલ્હાર માટી આદિની સામગ્રી મેળવ્યા પછી થી જ ઘડો બનાવે છે તે પણ પોતાના સ્વાર્થના માટેજ. આ બધું જગત્ બનાવવાના મશાલા ઇશ્વરે કયાંથી મેળવ્યા ? અને તેણે પોતાના કયા સ્વાર્થ ના માટે બનાવ્યું ? આ બધું શું વિચારવા જેવું નથી ? માટે આ બધું જગત્ કોઇએ બનાવેલું જ નથી પણ પ્રવાહથી અનાદિના કાળથી ચાલતુંજ આવેલું છે, એમ જે મર્વજો એ બતાવેલું છે તેજ સિદ્ધ રૂપનું છે વિચાર કરશે તે અવશ્ય સારી રીતે સમજી શકશે.

(૩) જે સત્ય જ્ઞાન છે તેજ ખરા વેદો છે. તેવા મત્ય જ્ઞાનના પુરે-પુરા હિમાયતી એવા જૈનો જગજાહેર યએલા છે, છતાં કહેવું કે જૈનો વેદોને માન આપતા નથી, તેથી તે નાસ્તિક છે આ કથન તેમણે કેટલું સમ્યક્તાવાળું, અને કેટલી વિવેકતાવાળું છે ? પોતે પુગણોમાં ના અનેક ગરબ ગોલાઓમાં આંખ મીંચામણું કરી લોકોના આગળ જેમ તેમ જોડવી દેસ્યા કરવા અને પોતાનામા આસ્તિકતા બતાવવાનો ડોલ કરવો, આવા પુરૂષોમાં સત્ય પ્રિયતા કેટલી આંકવી ?

(૪) જૈનોના તીર્થ કંચે સ્વપરતું કલ્યાણ કરવાના માટે પોતાની રાજ્ય ઋદ્ધિનો ત્યાગ કરી પરમ યોગીઓ થયા છે, પાંડી મર્વજ પલ્લું મેળવીને જગતના જીવોને સત્ય તત્ત્વજ્ઞાનનો ઉપદેશ કરતા ગદ્યા, તેમને નાગા દેવ તરીકે બોલખાવનારા, પોતાના દેવોને સ્ત્રીઓમા આરાધ્ય રૂપે સ્થાપન કરી, નીતિથી વિરૂદ્ધ, લોક વિરૂદ્ધ, અજાણ લોકો પાસે પૂજન કરાવનારા, કેટલા બધા સત્ય પ્રિય હશે ? થોડો પણ વિચાર કરી બોલનાગ છે ?

વળી જૈનોના માધુઓ તદ્દન નિરુપદ્રુતાને ધારણ કરનારા અને સર્વ-જોના બતાવેલા સત્ય માર્ગે ચાલનારા અને તેમના જ મત્ય તત્ત્વોનો ઉપદેશ

કરનારા, તેવા સંતોને ગંદા તરીકે ઓલખાવનારા, અને જેઓ બધી વાતોથી લોભ લાલચમાં ફસેલા, તેવા પોતાના માંગેલા શુદ્ધોને સ્વછ તરીકે મનાવવાનો પ્રયત્ન કરી રહેલાઓ, કેટલા ઉચ્ચા દરજ્જાનો વિચાર કરવાવાળા માનવા ? તેનું માપ તો કોઈ સત્ય ત્રિયંકોય તેજ આંકી શકે ? 'બાકી દૃષ્ટિ રાગનાં કે પક્ષપાતનાં' ચરમાં ચઢોવી બેઠેલા હોય તેમનાંથી કિમત કેવી રીતે આંકી શકાય ?

(૫) જે જ્ઞાતમ ઋષિને ઇર્ષ્યા દ્રેષથી પ્રાક્ષણોએ પોતાની જાતિમાંથી બહાર કાઢી મૂક્યા તે જ્ઞાતમે જૈનધર્મ ચલાવ્યો નથી. પરંતુ ચૌવીશમાં તીર્થ કર શ્રી મહાવીર ભગવાનને બ્યારે કેવલ જ્ઞાન થયું ત્યારે, જ્ઞાતમ ગોત્રીય ના ઇન્દ્રભૂતિ આદિ મોટા અગીયાર વિદ્વાન પ્રાક્ષણો, પોતાના ચુમાંલીસો (૪૪૦૦) શિષ્યોના પરિવાર સાથે, શ્રીમહાવીર તીર્થ કરની પાસે આવી, પોતાની શંકાઓ દૂર કરી બધાએ તેમના શિષ્યો થઈને રહ્યા હતા, પરંતુ તેઓ સ્વતંત્ર પણાથી રહેલા નથી છતાં કહેવું કે અમારામાંથી કાઢી મૂકેલા જ્ઞાતમે તમારો જૈન ધર્મ ચલાવ્યો. એવા પ્રકારની વાતો કરનારા કે પોતાના અધ્યામાં લેખો લખીને બતાવનારા, પ્રાક્ષજ્ઞાનીઓને કેટલા દરજ્જાના સત્યવાદીઓ માનવા ? આવી રીતના સંકટો લેખો લખીને ઉધુ છતું કરીને ગયા છે, તે અમારા આ અધથી આપ સબળનો જોઈ શકશો અને વિચારી પણ શકશો.

(૬) તમારા જૈનોને શિક્ષા કરવાને માટે-વિષ્ણુ ભગવાને માયાવી પુરૂષ પેદા કરીને મોકલ્યો અને તમારા જૈનોને વેદ ધર્મથી બ્રહ્મ કર્યા. આ વાતમાં કેટલી બધી સત્યતા ? અને કેટલી બધી વિચિત્રતા ? વિષ્ણુ ભગવાનનું જૈનોએ એવું શું બગાડ્યું હતું કે જેથી આટલો બધો જૂઠો પ્રપંચ કરવો પડ્યો ? ગીતામાં વિષ્ણુ ભગવાન પોતેજ કહી ગયા છે કે-સબળનો નો ઉદ્ધાર કરવા અને દુષ્ટોનો નાશ કરવા હું યુગ યુગમાં અવતાર લેતો રહું છું.

અહીં દુષ્ટો નો વિચાર કરી જોતાં-જે જીવોના ધાતક હોય, જૂઠું બોલનારા કે જૂઠું લખનારા અને અધર્મના પોષક હોય તેવાઓના માટે યુગ યુગમાં અવતાર લેવાનું કહી ગયા હોય તો તે કદાચ વિચારી શકાય, આપણા આર્યો પર અનાર્યોના અનેક હુમલા થએલા છે, તેવા સમયમાં વિષ્ણુ ભગવાને કાંઈ 'ચુ' કે 'ચા' કરેલું હોય તેમ તો બાણુવામાં આવ્યું નથી. તો ય'ગી સર્વ પ્રકારથી શુદ્ધ એવા જૈનોના માટે માયાવી પુરૂષને ધકકેલી મૂક્યો, એવું લખનારા કેટલા બધા પ્રપંચના કરનારા સમજ્યા ?

(૭) જોનો શ્રાદ્ધ નથી કરતા, તેથી શું તેમને યાપ દાદાઓના વસ
માની લેવા ? અને શ્રાદ્ધલો બધી દુનિયાનું ક્ષિત કરવાવાળા માની લેવા ?

આવા આવા પ્રકારની બધી વાતો કે જે પેટના દુઃખે માથું કુટવા જેવી
અને અલભ્ય માન્યોને અફાલી મારવા જેવી છે, તેવી વાતો કરવાથી શો ફાયદો
હું સાધુઓને અને શ્રાદ્ધલોને જોઈતી વસ્તુ માગવાનો અને ગૃહસ્થોને આપ
વાનો ધર્મ છે. પરંતુ સ્વાર્થના માટે ઉધુ છ-તું લખતાં કે ખોલતાં તેનું સા
પરિણામ ખોલવા જતાં વિપરીત જ આવે તેથી ન તો સાધી શકાય સ્વાર્થ અને
ન તો સાધી શકાય ધર્મ છતાં આ દુનિયાની કોઈ એવી વિચિત્ર ગતિ છે કે
આડે રસ્તે ચાલવામાં જ ખોતાનું ક્ષિત માની બેઠી છે. એવી અજ્ઞાન દશાને
ઉપાય જ શો ?

ઉપર બતાવેલા ક્રમથી અમે માટે પ્રશ્નોનું ચતુર્કિંચિત્ત સમાધાન
તો કરીને આપ્યું, પણ તે આવેલા શ્રાવકોના મનનું ખરું સમાધાન ન થતાં
ખોલી ઉઠ્યા કે-શાહેબ ! વળી બીજી વાતો સાંભળીએ એટલે અમોતો તેવાને
તેવા, એમાં તે અમારું શું વળે ? એમ કહીને ચાલતા થયા. વળી બીજા બેઠેલા
હતા તે પણ ચાલતા થયા, પરંતુ ભરૂચના શાહ. મગનલાલ મેલાપચ દ કે
જે સારા અધ્યાત્મી હતા, તે કાંઈક વિચારીને બોલ્યાં કે શાહેબ ! આ ગામડા-
ઓના શ્રાવકોની ફરીયાદ ખરી છે. કારણ કે-આ બધા દગાશ્રીમાલીઓ છે
અને મૂલ્યથી તેઓ જૈનમૂર્તિપૂજક હોવા છતાં આજે કેટલાક હુડીયામાં,
કેટલાક સ્વામીનારાયણમાં, કેટલાક વૈષ્ણવાદિક મંપદાયોમાં મપડાએલા છે.
કહેવત પણ છે કે “ દશમાં દશ ધર્મ ” છતાં-એ બધાઓમાં ભાણા વ્યવહાર,
કન્યા વ્યવહાર, એક સરખો ચાતું રહેલો છે તેથી અવસર ભેગા થતાં તેમને
પુછેલી વાતો તેમનામાં ચર્ચાતી હોવી જોઈએ. કાગળ બીજા બીજા ધર્મના
શુરૂઓ તો ગામડાઓમાં પ્રાચે પડ્યાને પાધર્યા રહેતાજ હોય, માત્ર જૈનસા-
ધુઓ તેમને મળવા દુર્લભ થઈ પડે, તેથી આ ગામડાઓના શ્રાવકોની ફરીયાદ
દુ ધણા વખતથી માંભળું છું, પણ આવી વાતો લક્ષમાં દોળ લે ? પછી અમે
ઉત્તર આપ્યો કે એનો ઉપાય વાચન અને મનન એ શિવાય બીજો શો હોઈ
શકે ? ભરૂચી-શાહેબ ! આપે કયું તેતો ખરું છે પણ આતો ગામડાઓના
અભણ માનવીઓને સમજવાની ખુદિ હોત તો તેઓ આવી ફરીયાદ-જુ શું
કરવાને કરતા ? માટે આ લોકો કાંઈક સમજે તેવું શુદ્ધ અને ગ્રંથ ધણું
જોઈએ.

૧. પેલા શ્રાવકોએ પુછેલા પ્રશ્નોના જેવા અનેક પ્રશ્નોથી અનેક વાર અમારા કાન પણ ગુનેગાર થએલાજ હતા, તેમજ ભરૂચના શ્રાવકની પણ રોજને રોજ પ્રેરણા થવા લાગી એટલે અમે નવીન નવીન વૈદિક મતના પ્રથાનો પણ કાંઈક અભ્યાસ કરવાનું શરૂ કરી દીધું. કહેવત છે કે—“અતિમંથનથી કાંઈ ને કાંઈ તો મળેજ” બધા દેવોએ મલીને સમુદ્રનું મંથન કર્યું તો શું તેમને અમૂલ્ય એવાં ચક્રિ (૧૪) રત્નો મેળવ્યાં ન હતાં? મેળવ્યાજ હતા અને એ વાત પુરાણોથી પ્રસિદ્ધ પણ થઈ ગઈ છે તે પ્રમાણે અંધ સમુદ્રનું મંથન કરતાં અમારા હાથમા ચત્કિ ચિત્ જે કાંઈ આવ્યું તેમાનું કાંઈક ઉપર ખતાવેલા પ્રશ્નોત્તરમાં ગર્ભિત પણે રહેલું જૈન-વૈદિક માન્યતા પ્રમાણે સ્પષ્ટિનું સ્વરૂપ, તેમજ ખન્નેના દેવોનું સ્વરૂપ, તેમના શુદ્ધોનું સ્વરૂપ, તથા તેમના ધર્મનું સ્વરૂપ જૈન-વૈદિકની તુલના રૂપે લખીને ખતાવાનો પ્રયત્ન કરેલો છે. ભાષા પ્રાચી સરલ ગામડીઓ પણ સમજી શકે તેવી વાપરેલી છે.

૨. ઇતિ અથની ઉત્પત્તિમાં નિમિત્ત ભૂત ગામડાઓના શ્રાવકોનો ને બ્રાહ્મણોનો વિચાર. ૨

જે ખરા પરમાત્માને ઓલખશે તેજ સત્ય તત્ત્વને મેળવશે ?

આ મારો અથ હાથમા લેતાની સાથે કેટલાક તત્ત્વાંતત્ત્વના વિચાર વિનાના અથવા પોતાના મતના દૃષ્ટિ રાગથી રંગિત હશે તેઓ જરૂર કહેશે કે—આ લેખકે કાળી બાબુ ચીત્રીને શી ચતુરાઈ કરી? એમ કહી અવજા કરવા વાળાની ભૂલ થશે. કારણ કે અમે જેનો વિચાર કરીને ખતાવ્યો છે, તે કોઈ પ્રાકૃત માણસોનો કરીને ખતાવ્યો નથી, પણ પરમાત્માઓ નો—પરમેશ્વરોનો, તેમજ સર્વજ્ઞ પણ મેળવી જીવ અજીવાદિક તત્ત્વા તત્ત્વના સ્વરૂપના ખતાવનારા જગત્ જંતુઓના ઉદ્ધારકોનો, વિચાર કરીને ખતાવ્યો છે. તો પ્રછી તેવા પરમાત્માઓમા કાલી બાબુનો અવકાશજ ક્યાંથી હોય? અગર જો કોઈ પરમાત્મા પણાનો સ્વીકાર કરીને તેઓમાં કાલી બાબુ માનતો હોય તો તે પિત્તલને સોનું માનવાવાળો, અંધકારને પ્રકાશ માનવાવાળો, અને ધંતૂરાનું પાન કરી સર્વત્ર પીલું પીલું જોવાવાળો છે એમ કેમ નહીં સમજવું? જુવો કે—

(૧) જે કામદેવને વશ થએલા હોય તેવાઓને, પરમાત્મા તરીકે અંગીકાર કરવા તે શું યોગ્ય છે ખરા ?

(૭) જૈનો શ્રાદ્ધ નથી કરતા, તેથી શું તેમને બાપ દાદાઓના વરી માની લેવા ? અને બ્રાહ્મણો બધી દુનિયાનું હિત કરવાવાળા માની લેવા ?

આવા આવા પ્રકારની બધી વાતો કે જે પેટના દુઃખે માથું કુટવા જેવી, અને અલગ માન્યોને અક્ષતી મારવા જેવી છે, તેવી વાતો કરવાથી શો ફાયદો ? હું માધુઓને અને બ્રાહ્મણોને જોઈતી વસ્તુ માગવાનો અને ગૃહસ્થોને આપવાનો ધર્મ છે. પરંતુ સ્વાર્થના માટે ઉધુ ઈ-તુ' લખતાં કે બોલતાં તેનું માફ પરિણામ બોલવા જતાં વિપરીત જ આવે તેથી ન તો માધી શકાય ત્વાચ' અને ન તો શાધી શકાય ધર્મ' છતાં આ દુનિયાની કોઈ એવી વિચિત્ર ગતિ છે કે આડે રત્ને ચાલવામાં જ પોતાનું હિત માની બેઠી છે. એવી અજ્ઞાન દંગાનો ઉપાય જ શો ?

ઉપર બતાવેલા ક્રમથી અમે માટે પ્રશ્નોનું ચતુર્કિચિત્ત મમાધાન તો કરીને આપ્યું, પણ તે આવેલા શ્રાવકોના મનનું ખરૂં મમાધાન ન થતાં બોલી ઉઠ્યા કે-શાહેબ ! વળી બીજી વાતો માંભગીએ એટલે અમોતો તેવાને તેવા, એમાં તે અમારૂં શું વળે ? એમ કહીને ચાલતા થયા. વળી બીજા બેઠેલા હતા તે પણ ચાલતા થયા, પરંતુ ભરૂચના શાહ. મગનલાલ મેલાપચ દ કે જે મારા અભ્યાસી હતા, તે કાંઈક વિચારીને બોલ્યાકે શાહેબ ! આ ગામડા-ઓના શ્રાવકોની ફરીયાદ ખરી છે કારણ કે-આ બધા દશાશ્રીમાલીઓ છે. અને મૂવધી તેઓ જૈનમૂર્તિપૂજક હોવા છતાં આને કેટલાક હુડીયામાં, કેટલાક સ્વામીનારાયણમાં, કેટલાક વેળુવાદિક મંદિરોમાં મપડાવેલા છે. કહેવત પણ છે કે " દશામાં દશ ધર્મ " છતાં-એ બધાઓમાં ભાણા બ્યવહાર, કન્યા બ્યવહાર, એક સરખો ચાતુ રહેવો છે તેથી અવસરે બેગા થતાં તેમને પુછેલી વાતો તેમનામાં ચચાલી હોવી જોઈએ. કારણ બીજા બીજા ધર્મના ગુરૂઓ તો ગામડાઓમાં પ્રાચે પડ્યાને પાધર્મી રહેતાજ હોય, માત્ર જૈનમાધુઓ તેમને મગવા દુર્લભ થઈ પડે, તેથી આ ગામડાઓના શ્રાવકોની ફરીયાદ દુ ભણા વખતથી આંભળું મું, પણ આવી વાતો હાથમાં કોણ તે ? પછી અમે ઉત્તર આપ્યો કે એનો ઉપાય વાચન અને મનન એ શિવાય બીજો શો હોઈ શકે ? ભરૂચી-શાહેબ ! આપે કનુ તેતો ખરૂં છે પણ આતો ગામડાઓના અબજા જ્ઞાનવીઓને સમજવાની બુદ્ધિ હોય તો તેઓ આવી ફરીયાદ જ શું કરવાને કરતા ? મારે આ લોકો મંદિર મંમને તેવું શુધ્ધ અને સરસ થવું જોઈએ.

પેલા શ્રાવકોએ પુછેલા પ્રશ્નોના જેવા અનેક પ્રશ્નોથી અનેક વાર અમારા કાન પણ શુનેગાર થએલાજ હતા, તેમજ ભરૂચના શ્રાવકની પણ રોજને રોજ પ્રેરણા થવા લાગી એટલે અમે નવીન નવીન વૈદિક મતના પ્રયોનો પણ કાંઈક અભ્યાસ કરવાનું શરૂ કરી દીધું. કહેવત છે કે—“અતિમંથનથી કાંઈ ને કાંઈ તો મળેજ” બધા દેવોએ મલીને સમુદ્રનું મંથન કર્યું તો શું તેમને અમૂલ્ય એવાં ચક્ર (૧૪) રત્નો મેળવ્યાં ન હતાં? મેળવ્યાંજ હતાં અને એ વાત પુરાણોથી પ્રસિદ્ધ પણ થઈ ગઈ છે. તે પ્રમાણે અંથ સમુદ્રનું મંથન કરતાં અમારા હાથમાં ચતુર્કિંચિત્ જે કાંઈ આવ્યું તેમાનું કાંઈક ઉપર બતાવેલા પ્રશ્નોત્તરમાં ગણિત પણ રહેલું જૈન-વૈદિક માન્યતા પ્રમાણે સ્પષ્ટિનું સ્વરૂપ, તેમજ બન્નેના દેવોનું સ્વરૂપ, તેમના શુરૂઓનું સ્વરૂપ, તથા તેમના ધર્મનું સ્વરૂપ જૈન-વૈદિકની તુલના રૂપે લખીને બતાવાનો પ્રયત્ન કરેલો છે. લાપા પ્રાચે સરલ ગામડીઆઓ પણ સમજી શકે તેવી વાપરેલી છે.

॥ ઇતિ અથની ઉત્પત્તિમાં નિમિત્ત ભૂત ગામડાઓના શ્રાવકોનો ને બ્રાહ્મણોનો વિચાર. ॥

જે ખરા પરમોત્તમાને ઓલખશે તેજ સત્ય તત્ત્વને મેળવશે ?

આ મારો અંથ હાથમાં લેતાની સાથે કેટલાક તત્ત્વાર્થતત્ત્વના વિચાર વિનાના અથવા પોતાના મતના દૃષ્ટિ રાગથી રંગિત હશે તેઓ જરૂર કહેશે કે—આ લેખકે કાળી બાલુ ચીત્રીને શી ચતુરાઈ કરી ? એમ કહી અવજ્ઞા કરવા વાળાની ભૂલ થશે. કારણ કે અમે જેનો વિચાર કરીને બતાવ્યો છે, તે કોઈ પ્રાકૃત માણુમોનો કરીને બતાવ્યો નથી, પણ પરમાત્માઓ નો—પરમેશ્વરોનો, તેમજ સર્વજ્ઞ પણ મેળવી જીવ અજીવાદિક તત્ત્વા તત્ત્વના સ્વરૂપના બતાવનારા જગત્ જંતુઓના ઉદારકોનો, વિચાર કરીને બતાવ્યો છે. તો પ્રછી તેવા પરમાત્માઓમા કાલી બાલુનો અવકાશજ ક્યાંથી હોય ? અગર જો કોઈ પરમાત્મા પણનો સ્વીકાર કરીને તેઓમાં કાલી બાલુ માનતો હોય તો તે પિત્તલને સોતું માનવાવાળો, અધકારને પ્રકાશ માનવાવાળો, અને ધતૂરાનું પાન કરી સર્વત્ર પીલું પીલું જોવાવાળો છે એમ કેમ નહીં સમજવું ? જીવો કે—

(૧) જે કામદેવને વશ થએલા હોય તેવાઓને, પરમાત્મા તરીકે અંગીકાર કરવા તે શું યોગ્ય છે ખરા ?

(૨) અથવા ક્રોધથી ધમધમાય રહેતા હોય તેવાઓને-પરમાત્મા તરીકે અંગીકાર કરવા તે શું ચોગ્ય ગણાશે ખરું ?

(૩) અથવા જે લોભ સાગરમાં ડુબેલા હોય તેવાઓને, પરમાત્મા કરાવવાનો પ્રયત્ન કરી શકાશે ?

(૪) અથવા જે અજ્ઞાન પણાથી જગો જગો પર ગોથાં ખાઈ રહ્યા હોય તેવાઓને, આપણે પરમાત્મા તરીકે કયા શુભુથી સ્વીકારી લઈશું ?

(૫) અથવા અજ્ઞાન પણાથી ડુબેલી આ દુનિયાને પોતાની પ્રપંચી માયાથી ફેસાવવા વાળાને, આપણાથી પરમાત્મા તરીકે દેવી રીતે અંગીકાર કરી શકશે ?

હે સજ્જનો ! ઉપર બતાવેલા અવશુભાથી ભરેલાઓને જ્યાંદે, તેમો પરમાત્મા તરીકે માનવાને માગતા ન હોય છતાં તેવા અવશુભ રૂપના પરમાત્મા કોઈએ લખીને બતાવ્યા હોય તો શું તેના સંજ્ઞા ધે આપણે વિચાર નહીં કરવો ? તમો કહેશો કે વિચાર કરવો જો તમો વિચાર કરવાનું કહેતા હોય ત્યાંદે તો પરમાત્માના સત્ય સ્વરૂપનો વિચાર કરીને બતાવનારને કાઢી બાબુનો ચિતરવાવાળો કહી, તેની અવજ્ઞા કરવામાં આપણી ચતુરાઈ શી ? માટે સત્યા સત્યનો વિચાર કરવો તેમાંજ આપણે પુરૂષાર્થ છે અને તેમાંજ આપણું કટ્યાણ સમાયતું છે. નહીં કે સ્વાર્થી લોકોના ધક્કે ચઢવામાં. સ્વાર્થી લોકોએ કંદેલા ગોટાલાની ખખર ખૂવં કાલમાં પડતી ન હુતી પણ આજ કાલ છાપાઓના સાધનથી, તેમજ લાયબ્રેરીઓના સાધનથી, પોતાનો નિર્ણય પોતાની મેલેજ કરી શકાય છે. અને તેટલાજ માટે આ અમારો પ્રયત્ન છે. નહીં કે કોઈને ઉતારી પાડવાનો. ઇતિ અલ્પ વિસ્તરેણ ॥

॥ ઇતિ પરમેશ્વર તરીકેના પરમાત્મામાં કાઢી બાબુનો વિચાર જ ન કટખી શકાય તેનો વિચાર કરી ને બતાવ્યો ॥

અનાદિની આ સૃષ્ટિનો કર્તા કયો સાચો ?

આ સૃષ્ટિ ઉદ્ભવ, અધો અને મધ્ય રૂપની પ્રત્યક્ષમાં દેખાતી છે, અને તે અનંતા અનંત, નના મોટા જીવોથી વ્યાપીને રહેલી છે અને તે જીવો પોતાના કરેલાં કર્મના વશમાં ખરેલા ચોસાથી (૮૪) લાખ જીવોની યોનિયોમાં

કોઈ અદ્વૈત મતવાદી કહેતો હોય કે આતો બધું જગત્ ઇશ્વરજ બનાવ્યું છે. અથવા ઇશ્વરની માયાથીજ બનેલું છે તો તે કેવળ કલ્પિતજ છે, કારણ કે તે ઇશ્વરે જે પ્રથમ જીવો બનાવ્યા તે કયી વસ્તુના? અને તે જીવો કેમ રહિત શુદ્ધ સ્વરૂપના બનાવ્યા કે અશુદ્ધ સ્વરૂપના? જો શુદ્ધ સ્વરૂપના બનાવ્યા માનીએ તો તે જીવોની પાછલ આ બધો કેમનો પ્રપંચ ક્યાંથી લાગુ પડ્યો? અને તે કોણે લગાડ્યો? અને તે કેમનો પ્રપંચ લાગુ પડ્યા પછી આ ચોરાસી લાખ જીવોની યોનિમાં ભટકતા કોણે કર્યા?

જો કંઠાય કહેવામાં આવે-કે ઇશ્વરે જે પ્રથમ જીવોને બનાવ્યા તે માયા સહિતજ બનાવ્યા અને જે માયા છે તેજ કેમ છે, જે ઇશ્વરે અમારી સાથે માયા મૂકીને અમેને ચોરાસી લાખ જીવોની યોનિમાં ભટકતા કર્યા, તે અમારો ઇશ્વરજ નથી પણ તેણે અમારી સાથે દુરમનનીજ ગરજ સારી છે. માટે તેવા ઇશ્વરને તો હુબરો લાખો બલકેન કરોડો યોજનતા દૂરથી જ નમસ્કાર કરવો તેમાંજ અમારું ય છે પણ તે ઇશ્વરથી અમારું કાંઈ પણ શ્રેય થવાનુંજ નથી એમ ચોક્કસ માની લેવાનું છે.

જે પ્રજાપતિને વૈદિકોએ બ્રહ્મા રૂપે કહ્યા છે. તેની ખબર નતો પડી છે મોટા મોટા પ્રાચીન ઋષિઓને, તેમજ નતો પડેલી છે વિષ્ણુના સાતમાવતાર રૂપ રામચંદ્રને, તે પ્રજાપતિના નામથી આ મૃદ્ધિની ઉત્પત્તિ લખાઈ, વેદોથી તે ઉપનિષદના ગ્રંથો સુધી. આગળ જાતા પુરાણોમાં સૃષ્ટિને ઉત્પન્ન કરવાવાળા લખાયા બ્રહ્માદિક અનેક દેવો, તેના સંબંધે લખાયા હુબરો શ્લોકો, પછી તે ગ્રંથો મોટા મોટા દેખાય તેમાં શી નવાઈ? મારા આગળ આગળના લેખોથી આપ સજ્જનો પણ સારી રીતે વિચારી શકશો.

સર્વજ્ઞોના ઇતિહાસના વિકાર રૂપનાંજ પુરાણો.

વેદોના વિષયોને આપ ગમે તેટલા પ્રાચીન કહેવો પણ તે યજ્ઞ યાગાદિકના વિધાનથી દ્વિત થએલા આજ કાલના પંડિતોને તો બાલખ્યાલ જેવાજ જણાય છે.

જેનોના સર્વજ્ઞ પાર્શ્વનાથ ઈ. મ. પૂર્વે એકે હુબરની લગલગમાં થયા છે. તે સર્વજ્ઞોના તત્ત્વ વિચારો નવીન રૂપના તાજ બહાર પડતાની સાથે વૈદિકોમાં મોટી ગડમથલ થવા લાગી પ્રથમ મોટા જોશમાં બાવી યજ્ઞ યાગાદિકની પુષ્ટિના માટે બ્રાહ્મણ ગ્રંથો લખવા માડ્યા, પણ સર્વજ્ઞોના સત્ય તત્ત્વો

જેમ જેમ વધારે ફેલાતા ગયા તેમ તેમ તે બ્રાહ્મણુ અથોની કિંમત પણ નહીં
જેવીજ થઈ પડી. પરંતુ તે વખતના કેટલાક ચતુર પડિતોએ મર્વનતત્ત્વોના
આશયને પકડીને અને ચતુર યાગાદિકના વિધાનોને અનાદરની દૃષ્ટિથી જોઈને
ઉપનિષદોના અથોની સરૂઆત કરી દીધી તેથી તે અથો કાઈક લોકોમાં ચોભા
રૂપના ગણાવવા લાગ્યા પણ લિન્ન લિન્ન લેખકોના અગ્રણ્ય તેઓ આપસ
આપસના વિરોધને ટાળી શક્યા નહીં

આગળ જતા સર્વજોથી પ્રગટ થતા ચાલેલા-પ્રાચીનમાં પ્રાચીન
ઇતિહાસના પણ વૈદિકના પડિતોએ તેવાજ હાથ બેહાલ કરીને મુકેલા છે પણ
આ પ્રકાશના સમયમાં આજ કાલના કેટલાક ચતુર પડિતો પોતાના વૈદિકમતમાં
અનેક પ્રકારની ન્યૂનતાઓ જોતા હોવા અને પોતાના મતની પ્રાચીનતા બતાવતા હોવા
એટલું તો જરૂર લખતા ગયાકે જૈન-બૌદ્ધના પડિતોએ સુધારે વધારે કર્યા
પરંતુ કેટલાક સત્ય પ્રિય પડિતો તો જૈન-બૌદ્ધ તત્ત્વના લાખા અભ્યાસથી
ત્રણ મતના તત્ત્વની ખરી સ્થિતિ સમજીને, જ્યાં સુધી જેઓ પહોંચ્યા ત્યાં
સુધીના તેઓ પોતાના મત્ય ઉદ્દગારે કહાડતા ગયા છે તે મહા પુરુષોની
સહાયતાથીજ 'મે' આ લેખ લખવાનો ઉદ્યમ કરેલો છે, તેથી તેની કુકમા
નોંધ કરીને બતાવી છે અને ફરી પણ બે વાતો લખીને બતાવું છું

(૧) સર્વજોએ આ સૃષ્ટિને, અનાદિ અનંત સ્વરૂપની પ્રવાહથી ચાલતી
આવેલી બતાવી છે, અને છે પણ તેવાજ સ્વરૂપની, છતાં વૈદિકના પડિતોએ
સર્વજોના વિરૂદ્ધમાં, આવીને બ્રાહ્મણુ અથોથી તે ઠેક પુરાણો સુધીમાં સૃષ્ટિની
ઉત્પત્તિના સબધે એક જીનથી વિરૂદ્ધ સ્વરૂપના બ્રહ્માદિક અનેક કેવો કંપી
ને બતાવ્યા અને તે કંપના વેદ મૂલક કરાવવા પાછલથી પ્રતપતિ બ્રહ્માના
નામની નવીન અનેક શ્રુતિઓની રચના કરીને 'વેદ'થી તે ચોથા અર્થવેદ
સુધીમાં લખવું કરીને બતાવેલી છે એ કદાચ આ સૃષ્ટિ ઉત્પત્તિ મબધના
બધા કતિપત લેખોનો મ અર્થ કરવામાં આવે તો અદાર પુરાણના ઠેકાણે એક
નવું મોટું ઓગળીશું પુરાણ રૂપેજ થઈ જાય, એટલા બધા કતિપત લેખો
લખાયા હશે? કતિપત લેખો લખવાવાળાને ખાડી, કોતર નહે તેવું કયા હોય
છે? જૈનમાન્યતા પ્રમાણે અનાદિની સૃષ્ટિનું સ્વરૂપ તત્ત્વત્રયી ૫. ૪ થી ૧૧,
- ૧ આ સૃષ્ટિનું સ્વરૂપ ૫. ૧૩ થી ૧૩ સુધી

હેતુત શાહેળની કેટલીક શંકાઓનું સમાધાન.

હેતુત શાહેળનું (જૈનિઝમ) જૈનધર્મનું પુસ્તક ગુજરાતી ભાષામાં બહાર પડેલું છે. તેમાંની કેટલીક, તેમની મોટી મોટી શંકાઓનું સમાધાન આપી તેમને વિચારવાની લલામણ કરૂં છું.

(૧) પૃ. ૧૪૧ માં તેમણે જણાવ્યું છે કે—“ જૈનધર્મનાં સિદ્ધાંતો સર્વ કાલે એકનાં એકજ રહ્યાં છે.”

આ વિચારો તેમના ઘણા ઉંડાણમાંથી નીકળેલા હોય તેમ જણાય છે. પરંતુ—પૃ. ૨૨૬માં તેમણે જણાવ્યું છે કે—“ ભારત વર્ષના બીજા ધર્મોની પેઠે જૈનધર્મ પણ માને છે કે જીવની ૮૪ લાખ યોનિઓ છે.”

આ વિષયમાં તેઓ ખરો નિષ્પત્તિ કરી શક્યા નથી તેથી જણાવવાનું કે—બીજામતવાળાઓએ—જૈનોના સિદ્ધાંતમાંથી લઇને જૈનોના અનુકરણ રૂપે ૮૪ લાખ જીવોની યોનિઓ કલ્પિત રૂપે ઉભી કરેલી છે. કારણ કે તેઓમાં મંપૂર્ણ જીવોનો વિષયજ્ઞ આવી શકેલો નથી. અને તેઓમાં એક બીજાથી વિરૂદ્ધ કલ્પનાઓ થયેલી છે. સાથે એ પણ નિશ્ચય છે કે સર્વજ્ઞો વિના એ વાત બીજા બતાવી શકેજ નહીં. (આના માટે જુઓ આ ગ્રંથનું પૃ. ૪૫૯ થી ૪૬૧)

(૨) પૃ. ૧૪૩ માં તેમણે લખ્યું છે કે—“ જૈનધર્મના આ નિશ્ચય ભાવને કારણે તેમાંમાં બીજા એક ગુણ આવ્યો છે કે, બધા સિદ્ધાંતોમાં તમે એની એવી છબી આંકી શકશો કે જે છબી મર્વ રીતે પ્રાચીન તેમજ અર્વાચીન જૈનધર્મને મળતી આવે.”

(૩) પૃ. ૧૪૬ માં—“જૈન તંત્ર જ્ઞાનના આ મતને કારણે એતો માનવું જ પડે કે સર્વજ્ઞ પુરૂષો થઇ ગયા છે.”

(૪) પૃ. ૪૫૩ માં—હિંદુ, બૌદ્ધ અને જૈન એ ત્રણે ધર્મો એકજ મૂલમાંથી નીકળ્યા છે, સૈકાઓ સુધી સાથેજ બીટ્યા છે, અને એમણે એક એક ઉપર તીવ્ર છાપ પાડી છે.”

આ બધા ઉપરના ફકરાઓથી વિચારવાનું કે—જે મતમાં આજ સુધી ચારો આત્મથી એક સરખી મળતી વાતો લખાતી આવેલી હોય, તેજ ધર્મ સર્વજ્ઞના મૂલ રૂપનો કાયમ રહેલો છે. એમ માનવામાં કોઇ જાતની હરકત આવે તેમ જણાતું નથી.

પરંતુ દુનિયામાં હમેશાં અજ્ઞાનપ્રજનનું પ્રાબલ્ય વધારે જ હોય છે. ઇતર ધર્મના પ્રવર્તકોમાં મર્વજ્ઞોનો ઇન્કાર થયેલો છે. બાકી અજ્ઞાનોના પંડિતો

તો ઢગલાબંધ તે વખતમાં હાજર હતા, અને તેજ પ્રમાણે હમેશાં ઢગલાબંધ થતાંજ આવેલા છે અને આજે' પણ તેટલાજ મળી આવશે. તેથી અવજ્ઞાના તત્ત્વ કથનમાંથી કે તેમના ઇતિહાસમાંથી લઈને પોતાનામાં ઉંધું છ-તું કરવામાં તેઓ પાછલ પડે તેવા ન હતા, માટે વિચારવાનું કે-પ્રત્યક્ષની બાબતોમાં કદતરના નિયમોથી પણ વિરૂદ્ધ, જેમનામાં લખાયું હોય તેમણે બીજામાંથી લઈને પોતાનામાં ફેર ફાર કરેલો છે. તેટલો સામાન્ય વિચાર કરવાથી સત્યા-અત્યનો વિચાર કરવાને શક્તિમાન થઈ શકીશું. બાકી કાલાં પાંખડાનો જુદો વિચાર કરતાં સત્ય માર્ગ ને મેળવી શકીશું નહીં. ફલાણુમાં આમ છે અને ફલાણુમાં તેમ છે અને તે વાત ખરા સુદા સરની છે, અને તે અમર્જ્જાના સિદ્ધાંતમાં લખાઈ, જેમકે-૮૪ લાખ જીવયોનિનો વિચાર હેતુમત શાહેબથી થયો છે તે ભૂલ ભરેલો થયો છે. માટે પ્રથમ અવજ્ઞાના વચન ઉપર ધ્યાન દીધા પછીથી બીજો વિચાર કરવામાં આવે તો ભૂલ થવા પાંખે નહી. કારણ કે ધણા લાંબા સમયના વાતોમાં બીજો કોઈ ઉપાય જડી શકે તેવો જણાતો નથી.

આપણે જે વિચાર કરવાનો છે તે-જૈન-બૌદ્ધ સમયના ઉપનિષદાદિક ગ્રંથોથી છે. કારણ કે-ચક્ષુ યાગાદિકના વિધાનવાળા હિંસા પ્રધાન વેદોના ગ્રંથો અમર્જ્જાથી પ્રવર્તેલા હતા, અને તેની પુષ્ટિના માટે લખાયેલા બ્રાહ્મણ ગ્રંથો પણ તેવાજ સ્વરૂપના હતા, પણ તે ગ્રંથો આપણું ઉચું મત પ્રેરે તેવા ન હતા. તે પહેલાના સમયમાં ન તો કોઈ અધ્યાત્મિક વિષયના ગ્રંથો, તેમજ ન તો ઇતિહાસ વિષયના ગ્રંથો, વેદિકોમાંના આપણા જોવામાં આવેલા છે, તેમજ ન તો સાંભળવામાં પણ આવેલા છે. તો પછી અમર્જ્જાથી લખાયેલા પાછળના ગ્રંથોથી અવજ્ઞાએ લીધું એવો વિચાર કરવામાં આવે તે શું જમમૂલક ન ગણાય ? વિચારી શું તો જમ મૂલકજ ગણાયે.

જુવો હેતુમત શાહેબના જ લેખો-જૈનધર્મ ગ્રંથના પૃ. ૧૫ માં-તેમણે જ લખ્યું છે કે-“ પ્રાચીન ઉપનિષદોના ઋષિઓએ-આત્મતત્ત્વ અને અનાત્મ વચ્ચે ભેદ પાડ્યો નથી, અને આત્મતત્ત્વ મળ્યું છે તેમણે બહુ વિચાર કર્યો નથી.” પૃ. ૧૬ માં-“ યૌધી પ્રાચીન (બૃહદારણ્યક, છંદોગ્ય, તેત્તિરીય, કૌપીતપ્ત્રી) ઉપનિષદોમાં વળું વેળું આત્મ તત્ત્વનું સ્વરૂપ, 'એક નવીન ભાવનાને કારણે પછીના કાળના (કાંકરઆદિ) ઉપનિષદોમાં બદલાય છે. એ ભાવના તે આત્મ-તત્ત્વના વ્યક્તિત્વની ભાવના. આત્મતત્ત્વ અને અનાત્મતત્ત્વ હવે સ્પષ્ટ રીતે ભિન્ન થયાં. ” પૃ. ૧૮ માં-“ પ્રાચીન ઉપનિષદોમાં-આત્મા દેખાતો નથી. ”

“ જૈન સંપ્રદાય પોતાના તત્ત્વ દર્શનમાં—જીવ અને પુદ્ગલ વચ્ચે ભેદ માને છે, અને જીવને શાશ્વત સ્વતંત્ર માને છે. તેથી આત્માના નવીન સિદ્ધાંત ની સ્થાપના સમયમાં એની પ્રથમ ઉત્પત્તિ હોવી જોઈએ. પ્રાચીન અને નવીન ઉપનિષદોમાં આત્મતત્ત્વ વિષેના ભેદ સંબંધના જે મત હતા તે કાઈએ પૂર્વેની સહસ્રાબ્દની શરૂઆતના સૈકામાં સ્થિર થવા લાગ્યા, એટલે જૈન દર્શનની ઉત્પત્તિ પણ તેવામાં જ થઈ મનાય. ”

આ જગો પર હેતુમત શાહેબને હું જણાવું છું કે-સર્વજ્ઞોથી પ્રગટ થતા આત્મતત્ત્વના વિચારે જેવી રીતે ધીરે ધીરે હલટ પાલટ પળાથી ઉપનિષદ કારો લેતા ગયા, અને પોતાના અંથોમાં ગોઠવતા ગયા, તેવીજ રીતે સર્વજ્ઞોથી પ્રગટ થતા ૬૩ શલાકા પુરૂષોમાંની વાતો, જે ટુંક રૂપથી લખાતી આદી હતી તેમાંથી વૈદિકના પંડિતો ધીરે ધીરે લેતા ગયા, અને તેમાં ઉંધી છત્તી કદપનાઓ કરીને પોતાના અંથોમાં લાંબી લહરક કરીનેજ ગોઠવતા ગયા છે તેથીજ તે અંથો મોટા મોટા દેખાવવા લાગ્યા છે. પરંતુ તે યથાર્થ સ્વરૂપથી લખાયલા નથી. બાકી અમર્વજ્ઞોનોના લેખોમાંથી લઈને, સર્વજ્ઞોએ પોતાના મતના અનુકૂલ રૂપે મુધારીને ઇતિહાસ લખ્યો, એવો જે આપણને જ્ઞાન થયો છે, તે આ મારો અંથ દેખતાની સાથેજ ફેરવવો પડશે, અને ત્યારબાદજ આપનો અંથ (જૈનિજ્ઞ) સર્વ માન્ય થશે, એ ખાસ ધ્યાનમાં લેવાનું છે.

જૈન ઇતિહાસના વિષયમાં આપણને જ્ઞાન થવાનું જે કારણ છે તેમાં માફ અનુમાન એ છે કે—બિહાર પ્રાંતમાં શંકર સ્વામીએ બૌદ્ધોની સાથે જે અત્યાચાર કર્યો હતો તે વખતે ત્યાંના જૈનો પર પણ અત્યાચાર કરેલો છે અને તેમના જૂનાં જૂનાં પુસ્તકો લઈને તેના પરથી પુરાણો ઉભાં કરીને તે જુના પુસ્તકોનો પણ નાશ કરાવેલો છે. પરંતુ શુભરાત આદિ પ્રદેશોમાં જે સર્વજ્ઞોથી પ્રગટ થએલો ઇતિહાસ છુટક છુટક રહેલો હશે તેનો સંગ્રહ કરી હેમચંદ્રસૂરિએ ફરીથી લખ્યો, તેથી તેને નવીન રૂપનો માનીને આપે તેવું અનુમાન કર્યું હશે, પણ તે જ્ઞાન મૂલકજ છે. કારણ કે આજે જે હજાર વર્ષથી જુદા પડેલા શ્વેતાંબર—દિગંબરમાં તે સર્વજ્ઞોથી પ્રગટ થએલો પ્રાચીન ઇતિહાસ એક સરખોજ લખાયલો, તેથી તે આધુનિક પુરાણોમાંથી લઈને મુધારીને જૈનોએ પોતાની અનુકૂલતા પ્રમાણે લખ્યો એવો જે વિચાર છે તે કેવળ જ્ઞાન મૂલકજ ગણાયો. માફ આ બધું પુસ્તકજ વાંચીને આપણને પણ મારા વિચાર માથે મળતા થવુંજ પડશે.

દેટલાક હેતુત શાહેખના લેખમાંના અને દેટલાક મારા લેખમાંના ફકરા અહીં ટાંકી બતાવીને વિચારકરવાની સુગમતા કરીને આપુ છું.

બુવો કે-હેતુતશાહેખ-અનાદિની સૃષ્ટિના નિયમ રૂપ સર્વજ્ઞોની માન્યતાને-પોતાના ગ્રંથના પૃ. ૨૧૮ થી ૨૨૬ સુધી પુરેપુરી પુષ્ટિ બતાવી રહ્યા છે. તેનો કિંચિત્ મારાંશ.

ભારતના અને બીજા દેશના મતવાદીઓ પોત પોતાના માનેલા ઈશ્વરને જગત્ના કર્તા હુર્તા બતાવે છે તો તે બધા બુદ્ધા બુદ્ધા ઈશ્વરોમાંનો જગત્નો કર્તા હુર્તા કયો ઈશ્વર સાચો ?

બીજી વાત એ છે કે-કર્મ ફલના નિત્ય નિયમને તો તે બધાએ મતના ઈશ્વરવાદીઓએ સ્વીકારેલો છે. અને તેઓ કહે છે કે-ઈશ્વર એ નિયમને ફેરવી શકતો નથી, જ્યારે એ કર્મનો નિયમ નિર્વિઘ્ને પ્રવર્તે છે ત્યારે ઈશ્વરને વચ્ચે લાવવાની જરૂર શી છે ? ઈત્યાદિ.

અહીં દુ'ક વિચારવાનું કે-આ જગત્ કર્તાની માન્યતામાં અસર્વજ્ઞોના ઈશ્વરો મત્ય રૂપના ન હરે તો બીજી પણ અનેક ગ્રેહ વાતો છે. તે સર્વજ્ઞોથી પ્રગટ થઈ ને પંછીથીજ બીજામાં પ્રસરેલી છે એવા વિચાર ઉપર પણ આવવું જ. ૫૭થો.

જેનોમાં ૨૪ તીર્થ'કરોનો ઇતિહાસ કામ ઠેકાણા સાથે દુ'ક દુ'ક સ્વરૂપથી લખાયો છે.

વેદિકોમાં-મોટાં મોટાં પુરાણોમાં કામ ઠેકાણા વિનાના મત્ય, કર્મ, વશાહાદિ એકજ વિધાના ૨૪ અવતારો લખાયા છે. અહીં વેદિકોનું અનુકરણ જેનોએ કરેલું માનવું કે જેનોનું અનુકરણ વેદિકોએ કરેલું માનવું ? બન્ને તરફનાં સ્વરૂપ દુ'ક રૂપે લખીને બતાવ્યાં છે. તેમિવાય બીજો પુરાવો આપવાને હું સમર્થ નથી. આનાથી વધારાના પુરાવા કોઈ બતાવશે તો વિચાર કરવાનો અવકાશ લઈશું.

જેનોના ૬૩ માંના ૨૪ તીર્થ'કરો સુખ્ય છે. વેદિકોએ પણ મત્ય, કર્મ, આદિક ૨૪ જ કહ્યા છે, તેમનું અનુકરણ જેનોએ કર્યું હોય તેવો મંલવ જણાય છે ખરો ? વિચારવાની બલામણુ કરૂં છું.

આગળ જેનોમાં ૧૨ ચક્રવર્તીઓ છે. વેદિકોમાં તેમાંના બે ત્રણ નામ બુદ્ધા પાડી શકાય છે બીજાઓની મને ખબર પડી નથી. બુવોકે-જેનો

ઋષભદેવના પુત્ર ભરતને ચક્રવર્તી બતાવે છે. વદિકે તેજ ભરતને જડભરત કહીને અને ઋષભદેવને પરતોમાં ભટકી રહેલા બતાવે છે. તેના મધ્યમાં મનુષ્ય, પશુ, પંખી આદિ 'નાના' મેટા જીવોને, આપણે પ્રત્યક્ષ રૂપે દેખી પણ રહેલા છીએ, અને તે જ્યોતિષ ચક્ર આપણા મનુષ્યોના પુણ્ય પાપને જનાવનારા પણ છે. માત્ર અધો ભાગમાં રહેલા નરકાદિકનાં સ્થાન આપણી દષ્ટિ ગોચર થતાં નથી, પરંતુ કોઈ અતીંદ્રિય જ્ઞાનીઓએ (સર્વજ્ઞ પુરૂષોએ) તે સ્થાન પોતાના દિવ્યજ્ઞાનથી જોયા હશે, એમ બલાત્કારથી પણ માનવું પડે છે. કારણ કે સર્વ મનોમા પ્રાપ્ત નરકાદિકનાં સ્થાન મનાયલાં છે. જૈન સર્વજ્ઞોના તરફથી અધો ભાગમાં રહેલી વસ્તુઓના સંબંધે ઘણું વિસ્તારથી લખાયલું છે.

ખીજી વાત એ પણ વિચારવાની છે—કે અનાદિકાલના પ્રવાહથી ચાલતી આવેલી આ સર્વ વસ્તુઓમાં સૂક્ષ્મ સૂક્ષ્મ રૂપે પરિવર્તન થતું હોવા છતાં પ્રસિદ્ધમાં તેવીને તેવી પણ કેટલીક વસ્તુઓ મનાતી આવેલી છે.

જીવોકે—ઉર્ધ્વ લોકમાં, તેમજ અધો લોકમાં, તેવી અનાદિકાલની વસ્તુઓ ત્યાં તેવાને તેવા સ્વરૂપની પણ ઘણી રહેલી છે. ઉદાહરણ તરીકે જીવો કે ઉર્ધ્વ લોકમાં—સૂર્ય, ચંદ્ર આદિકના વિમાનો સદાકાળથી ફરી રહેલાં આપણે પ્રત્યક્ષપણે જોઈ રહેલા છીએ, તેથી તે સર્વજ્ઞ પુરૂષોથી શાશ્વત રૂપથી જાહેરમાં મૂકાયલાં છે અને તે પ્રમાણે માન્યા વગર ખીજી ગતિ પણ નથી તેજ પ્રમાણે અધોભાગમાં નરકાદિકનાં સ્થાન પણ શાશ્વત રૂપનાં જ હોવાં જોઈએ. જો તે નરકનાં સ્થાન સદા કાલનાં ન માનીએ તો ૮૪ લાખ યોનિમાં ભટકતા જીવો પોતાનાં કરેલા હલકામાં હલકા કર્મ કયે ઠોકણે જઈને ભોગવશે ? માટે તે સ્થાનો પણ શાશ્વત રૂપનાં હશેજ એમ પણ માનવું જ પડશે.

આપણા મધ્યભાગમાં—આપણી દષ્ટિથી અગોચર પ્રાપ્ત બધાએ મતમાં એક સરળો મનાયલો મેરૂ પર્વત પણ છે. તે આખી દુનિયાનું મધ્યપણુ બતાવનારો સર્વજ્ઞોએ પ્રાપ્ત શાશ્વત રૂપનોજ બતાવેલો છે. તેમાં ફેરફાર થએલો કે થવાનો આજ મુખી કોઈએ પણ લખીને બતાવેલું નથી.

તેવી અનેક અનાદિકાલની વસ્તુઓ સિવાય ખીજી વસ્તુઓમાં ઉતરતા ચઢતા કાલના પરિવર્તન માથે મોટા મોટા ફેરફારો થતા આવેલા છે તેવા પ્રકારની કેટલીક વાતો સર્વજ્ઞોથી પ્રગટ થએલી તો અમો પણ બતાવી ગયા છે. વૈદિક પરાણોમાં તેમાંનીજ કેટલીક વાતો 'કમ વિનાનીજ' લખાયલી છે,

જેમકે-પ્રજ્ઞા, વિષ્ણુ અને મહાદેવ આ ત્રણ મોટાજ દેવો કૃત, ત્રેતા અને દ્વાપર યુગના ક્રમથી લખીને બતાવ્યા છે. તો કોઈ જગોપર વિષ્ણુની નાલિ-માથી પ્રજ્ઞા, તો કોઈ જગોપર મહાદેવથીજ પ્રજ્ઞા-વિષ્ણુ આદિ પેદા થયેલા બતાવ્યા છે. કોઈ જગોપર ત્રણે દેવો ભેગા થઈ ગયેલા તો કોઈ જગોપર વિષ્ણુ પડેલા ઇત્યાદિક મેંકડો વાતો ગપડ સપડ રૂપની લખાયલી છે તેમાંની કેટલીક વાતો તો મારા અંધથી પણ આપ મનજનો વિચાર્યો તો મારી રીતે ભેઈ શક્યો. ભુવો કે માતસોથી નવથો સુધીમાં ઉભા કરેલાં પ્રાયે ઘણાં પુરાણોમાં ઘણી જગોપર લડાઈઓ તો ચલી બતાવેલી છે દેવ-દાનવોની, પણ તેમાં સપડાયલા કોઈ વખત પ્રજ્ઞા નાશ ભાગ ભાગ કરી-વિષ્ણુનું શબ્દ જોળતા રહેલા બતાવ્યા છે. અને વિષ્ણુ પોતે તેમનો પક્ષ કરીને તે દાનવોની માથે હુનને વર્ષના સુદથી છેવટે નાશ ભાગ કરતાજ બતાવ્યા છે. એવી કથાઓ પણ કેટલીક મારા અંધથી ભેવાને મળશે.

અહીં વિચાર થાય છે કે જગતની આદિ કરવા વાળા, જગતને વીંટ-લાઈ જગતથી પણ જ્ઞેયશુભ વધીને રહેવા વાળા, સૃષ્ટિની આદિમાં આરઠ્ઠિઓને ઉત્પન્ન કરી તેમના હૃદયમાં આરો વેદોનો પ્રકાશ કરવા વાળા, અને તે આરો વેદોથી પ્રસિદ્ધિને પામેલા, એવા જગતના અણ પ્રજ્ઞા તે પેલા દૈત્યોથી નાશ ભાગ કરતા કેમ બતાવ્યા છે ?

અને યુગ યુગમાં અવતાર ધારણ કરી, ભક્તોને રક્ષણ કરવાનું વચન આપીને ગયેલા, એવા વિષ્ણુ ભગવાન પણ તે દૈત્યોથી નાશ ભાગજ કરતા લખીને બતાવ્યા છે.

ત્યારે તે કાલના તે અમુક જગતની રચના કરનારા પ્રજ્ઞાથી અને ભક્તોના રક્ષક એવા વિષ્ણુ ભગવાનથી, કેટલા બધા જબજ હુશે ? અને તે કયા બીજા દેવથી ઘડાયા હુશે ? આમા સત્ય શું છે તેનો વિચાર કોઈ સમજન કરીને બતાવશે ખરો કે ?

સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિ કરવા વાળા શ્રિગતીના ઈશ્વરે-કહી દીધું કે કલ્પાની વસ્તુની ઉત્પત્તિ થઈ જાયો, એમ કહેતાની સાથે બધી વસ્તુઓ ક્રમવાર ઉત્પન્ન ચલી ચાલી. આ વાત વાદીગરના તમામા જેવી નથી કે ?

• આરો વેદોમા એક સૂક્ત એવું છે કે-વિગતનું સ્વરૂપ ધારણ કરી પ્રગ્નપતિએ બધા બ્રહ્માને વીટી લીધું. પછી પોતે બ્રહ્માથી પણ બધા જ્ઞેયશુભ વધીને રહ્યા વિચાર થાય છે કે-બ્રહ્માની બહાર જ્ઞેયશુભ જગ્યા કયો રોકી ? અને તેની પછી વધારાની બાકી કેટલી રહેવી ? અને તેનું નામ શું ? તે બંધુવાની બરડ છે.

ઋગ્વેદના-પ્રલયદશાના સૂક્તમા-પ્રજાપતિ-બ્રહ્માએ “આ બધી સૃષ્ટિ એકદમ એવી બનાવી દીધી કે જેમ સૂર્યની કિરણો ઉત્પન્ન થઈ જાય તેથી પાટલથી ઉત્પન્ન થએલા ડોડ પણુ પડિતને એ બબડ ન પડી કે આ સૃષ્ટિ કયા ક્રમથી ઉત્પન્ન થઈ ગઈ” એવા પ્રકારના ત્રણ ચાર સૂક્તો ઋગ્વેદમા જ જૈન-બૌદ્ધની જાગૃતિના પછીથી જ કોઈ કોઈ પંડિતમાનીઓથી જ લખાઈ કાઢવામા આવેલા જણાય છે આના મંબ ધે-દ્વિવેદી મણિલાલ નબુભાઈ લખી જણાવે છે કે-‘યજ્ઞ પુરુષ નવો જ દેવ કંપાયો, પ્રજાપતિ બધાના મોખરે આવી બ્રહ્મા રૂપે પૂતતો થયો’ આ પ્રજાપતિના સંબંધવાળા જ આ ત્રણ ચાર સૂક્તો નવીન રૂપના જ લખાઈ થએલા છે, એ ચોક્કસ છે, વિચારવાની લલામણુ કડ છુ અહીં વિશેષ વિચારવાનું કે ક્રમ પુગણનો લેખ જોતા તેમા જણાવ્યું છે કે પ્રથમ જ જ દ્વીપ તેના મધ્યમા મેરૂ પર્વત છે તેના પછીથી સમુદ્ર છે, એમ માત્ર દ્વીપ અને સાત સમુદ્રો એક એકથી વીંટલાઈને જોલા છે તે બધાને આ એકલા પ્રજાપતિએ મસાલા વગર કયી વસ્તુથી બનાવી દીધા ? અથવા તે બધી વસ્તુઓ કયા બ્રહ્માડમાથી લાવીને અહીં ગોઠવી ?

તે મિવાય ઉર્ધ્વ લોકમા રહેલા સૂર્ય-ચંદ્રાદિકના વિમાનો, અને અધોલોકમા જોલા નન્કાદિકના સ્થાનો, મગાલા વગર કયી વસ્તુના બનાવી દીધા ? અથવા કયા બ્રહ્માડમાથી લાવીને ગોઠવી દીધા ? શુ આ બધું વિચારવા જેવું નથી કે ? આ બધી સૃષ્ટિની રચના ઈશ્વરે કરી દીધી, પણ તેની રચના કરવા વાળા એક નહી પણ બધાએ મતના ઈશ્વરે સૃષ્ટિની રચના કરીને ચાલતા થયા, પણ તેમાના એક પણ ઈશ્વરનો ખરો પત્તો મેળવી શક્યો નહી આ બધી વાતો શુ વાતીગરના ખેલ જેવી માનવી કે બાલકોના ખ્યાલ જેવી માનવી ? જ્યાં ઈશ્વર આ બધી સૃષ્ટિ રચી ત્યાં પ્રથમ જીવો કેવા સ્વરૂપના બનાવ્યા ? જો શુદ્ધ સ્વરૂપના બનાવ્યા હતા તો, તેમની પાટળ આ બધો ક્રમનો પ્રપચ ડોલો જોડીને આપ્યો ? અને પછી તે જીવો ક્રમના વશમા પડીને ચોગમી લાખ જીવોનિમા જે ભટકતા થયા તે કયા ઈશ્વરે ભટકતા કર્યા ? માટે આ જગતની સૃષ્ટિના રચનાર ઈશ્વરની વાત જ કટિપત છે અને તે કોઈ બળ માનીઓના વિગેધમા આવીને કટિપત કિંગો જ ઉભો ડોલો છે તે મિવાય આ વાતમા મત્ત કાંઈ નથી એમ ખાત્ર કહી શકું છું જો કદાચ જગતનો કર્તા કોઈ હોય એમ માની લઈએ તો તેના ઉપર અનેક પ્રકારના દોષોની જાવ આવી પડવાની, તેથી આ વાત કોઈ પણ રીતે મિદ્ધરૂપની નથી એમ ખાત્ર વિચારવાનું છે

અહીં મુઘી ૨૪ અને ૧૨-૩૬ જેન-વૈદિકના ઇતિહાસના દરેક ગ્ને વિચાર થયો પણ વાચુદેવાદિકના નવત્રિગેનો (૨૭) નો જવાનો છે તે ૧૧ માં તીર્થ કગ્ના મમયધી કમવાગ મવગ્ગોના ઇતિહાસમા તદ્દન હુ ડખણથી સૂત્રરૂપે લખાયા છે વૈદિકોના પડિનોએ તે નવત્રિગેને મોટા ફેરફારની સાથે ઉલ્લ પાલટ પણાથી મોટા મોટા લેખો લખી ન પૂર્ણ વૈદિક ઇતિહાસમા દાખવ કરી દીધા છે તે મારા સુવનાત્મક લેખોથી વિશેષ મમજ વામા આનગે, જતા પણ અડી ૮ કડપથી મુચ્ચુ છુ

હે મુત શાહેજે-૫ ૨૮૧ માં અગીયાગ્મા તીર્થ ડરના મમયમા થએલા ગિપુમ્પતિ શત્રુ (જિત-શત્રુ) રા ન મતા ના છે અને તેમરો પોતાની પુત્રી મૃગાવતી માથે મળધ કર્યો તેથી તે પ્રત્નપતિ કરવાયો

અહીં ટીપમા ત્યા જણાવ્યું છે કે-“ પ્રત્નપતિ ગળ્લના જે અર્થ છે- પ્રત્નનો પતિ એટલે ગત અને પ્રત્ન એટલે સુઘિનો પતિ-એટલે બ્રહ્મા હિંદુ કથાપ્રમાણે બ્રહ્માએ પોતાની પુત્રી મગ્ગવતી માથે લગ્ન કર્યું હતું ”

આ વિષયમા સૂક્ષ્મ દૃષ્ટિવી વિચાર કગ્તા અને પુરાણોમા લખાયલા અનેક વિકૃતિના સ્વરૂપના લેખો જોતા એજ માલમ પડગે કે સર્વશોના ઇતિહાસમા લખાયલા જે આ ગિપુમ્પતિ શત્રુ નગ્ત છે અને પોતાની પુત્રીની સાથે લગ્ન કરવાવાળા છે તેજ વૈદિકોમા બ્રહ્મા તરીકે ક પાયા છે

તે પ્રત્નપતિને અત્રેલવાદિઓએ બ્રહ્મારૂપે ૨ પીને લોકોને પ્રમત્તગમા નાખવાને અને વેદ મૂલક ઠરાવના ચૃદિની ઉત્પત્તિના નળધના નીન ડપના પાઠલધી નણ આ સૂત્રનો લુદ્ધ લુલ પડિતોએ જનાવીને સમૂચેદના છેલ્લા દશમા મહત્તમા દાખવ કરી દીધે તે પ્રત્નપતિના મળધનું મોટું સૂત્ર કે જે વિરાટપુરપચાત્ર ધરા પૂરના નામથી ગ્વેનુ છે તે તો પાલલધી આને વેદોમાજ દાખલ કરી દીધુ છે તેથી નતો આ પ્રત્નપતિ-બ્રહ્મારૂપના સત્ય છે, તેમજ નતો આ ચૃદિ પગુ કોડની રચની છે જે કે પુનાગોમા આ ચૃદિના કર્તા બ્રહ્માદિક અનેક દેવો કત્પાયા છે તેજધા આ ના હજ તોજ આ પ્રત્નપતિ બ્રહ્મા સત્યરૂપના હર, નદિ તો આ જધો ૨ પનાના કુમુમોજ વિષેજે ના છે એમ આપ ચતુર સજ નો મારી રીતે મમજી ગમ તેમ છે

આ પ્રત્નપતિની જાળતમા-ગાત્રીક દૃષ્ટિથી જોવાવાળા વૈદિકમતના જે ચાર મોટા પડિનો પાજ શકાનીલ થઈને પોતાના લેખોમા સૂચન માનથી ઉગાગે પણ કાઠના ગયા છે લુલો મારા મથનુ ૫ ૪૪૧-આર્યોના તહેવા

દેના લેખકે પોતાના અંથના પૃ. ૧૫૩ માં લખ્યું છે કે—“ ઇંદ્ર અને વિષ્ણુ એમના કૃત્યોનો વિચાર કરીએ તો તે કાલ્પનિક પુરૂષો નહોતા એમ દેખાય છે?”

આ લેખથી તેમને એજ સૂચવ્યું છે કે—પ્રધાના, રૂદ્રોના કૃત્યોનો વિચાર કરતાં એ બે વ્યક્તિઓ તેમને ઇતિહાસ સ્વરૂપની લાગેલી નથી.

વળી અતિ સૂક્ષ્મ દૃષ્ટિવાળા—મણિલાલ નળુભાઈ દ્વિવદી પોતાના સિધ્ધાંત સારના પૃ. ૪૪ માં લખે છે કે—“ યજ્ઞ પુરૂષ નવોજ દેવ કહ્યાયો, અન્નપતિ ગધાના ગોખરે આવી સૃષ્ટિનો કર્તા, નિયંત્રા થઈ બ્રહ્મા તરીકે પૂજાયો.”

આ બધી વાતોથી વિચારવાનું કે—

ઇ. સ. પૂર્વે સહસ્રાબ્દના લગભગમાં—એનોના સર્વજ્ઞ ૨૩ મા તીર્થંકર શ્રીપાર્શ્વનાથના તરફથી—પ્રકાશિત ઇવાદિક અધ્યાત્મિક તત્ત્વના વિષયો જાહેરમાં આવવાથી, અને વૈદિકના પંડિતોને નવીન રૂપના લાગવાથી, અને વૈદિક યજ્ઞ યાગાદિકની મહત્ત્વતા નદી જેવી થતાં—તે વિષયોની જમાવટ કરવા બ્રાહ્મણ અંથોમાં અનેક સુદૃઢ પ્રચલિતો કરીને જોઈ, પણ તે મહત્ત્વ રૂપની ન ગણાતાં, તે સમયના અતુર પંડિતોએ—સર્વજ્ઞોના તરફથી બહાર પડતા અધ્યાત્મિક વિષયનો આશ્રય પકડીને, ઉપનિષદાદિક અંથોની શરૂઆત કરી દીધી. તેથી તેમને કાંઈક પગ ટેકવા જેવું થયું હોય ? પરંતુ સર્વજ્ઞોના તરફથી અનાદિની સૃષ્ટિનો વિષય ફેલાતાં, તે વિષયમાં ઓછો કાંઈ વિશેષ જણાવી ગયા હોય તેમ જાણવામાં આવ્યું નથી.

પરંતુ વૈદિકો પોતાના મોટા જાત્રાના અભિમાનવાળા, આ અનાદિની સૃષ્ટિના વિષયને અગમ્ય અને અત્યંત પરાક્ષ જાણીને, તદ્દન ભુલા પડવાના વિચારથી, આ પ્રત્યક્ષતિન—બ્રહ્મારૂપે કદથીને તેને જગતના કર્તા રૂપે લખી દીધા હોય ? એવું માફ પાસ અનુમાન છે. બાકી રજમાંથી તજ જોળી કાઢવાવાળા એવા મોટા મોટા પંડિતોથી ભૂલમાં લખાયું હોય એમ હું કદથી શકતો નથી. કારણ કે—બ્રહ્મસૂત્રના શાંકર ભાષ્યનો અ. ૧ પા. ૧ સૂ. ૧૧ ના અર્થમાં જણાવ્યું છે કે—

“ બ્રહ્મા બે સ્વરૂપના જણાય છે. તેમાંના પહેલા નામવાળા, રૂપવાળા, વિકારવાળા, ભેદોની ઉપાધિવાળા છે. તેનાથી વિપરીત બીજા સર્વ ઉપાધિથી

વર્જિત છે તેમાના પડેલા ઉપામના કડવાને ચોખ્ખું છે અને બીજા છે તે જ્ઞાન
કરવાને ચોખ્ખું છે એવો વેદાત્મક ઉપદેશ આપેલો છે ”

વર્ગી-વૃહત્ ઉપનિષદ શાન્ત્યુપનિષદ-૧-૪-૬ ના મૂળની વ્યાખ્યામા-

“હિન્દુ યજ્ઞ-પ્રત્યક્ષે ઉપાધિવગથી મ મારીપાડું છે પણ પરમાર્થ
થી મ મારીપાડું નથી પોતે તો અમ મારીજ છે એ / પ્રમાણે-એકપદ્ય અને
અનેકપદ્ય હિન્દુ યજ્ઞ પ્રત્યક્ષે તેજ પ્રમાણે-એકપદ્ય અને અનેકપદ્ય
મર્વાજીયોનું પણ છે ”

ઉપરના બે ફેરથી વિચારનાનું કે-

બ્રહ્મસૂત્રના બ્રહ્માને-ઉપાધિવાગા, અને અનુપાધિવાગા લખીને
અનેક સ્વરૂપના બતાવ્યા મદ્યજે છે તો પછી અદ્વૈત કયું ?

ઉપનિષદના બ્રહ્માને ઉપાધિવગથી મ મારીપાડું, અને અનુપાધિવાગા
લખીને એ, અનેક સ્વરૂપના બતાવ્યા, તેજ પ્રમાણે બધાજીવોને પણ એક
અનેક સ્વરૂપના બતાવ્યા અનેક રૂપના બ્રહ્મ અને જીવો છે, તો પછી અદ્વૈત
દેવા પ્રગટરું ?

પણ એજ બ્રહ્મ સૂત્રના નૈકસ્મિન્નત્તમ ના મૂળની વ્યાખ્યા કરતા
એક વસ્તુમા બે ધર્મ ગ્રહી ગો ની એમ લખ્યું હતું ત્યાં આ એક બ્રહ્મમા,
અને એક એક જીવમા, અનેક ધર્મો જેવી રીતે લખીને બતાવ્યા ?

બીજી વાત એ છે કે-ઉપાધિવાગા ઉપામનાને ચોખ્ખું છે ?

મગધેશ્વર-સૃષ્ટિને ઉત્પન્ન કરનારી ઉપાધિમા પડેલા બ્રહ્માના નણ
મોટા સૂક્ષ્મતા છે પણ તે બ્રહ્મા બાજુ મુખી કોઈના જોવામા કે નણવામા
આવેલા નથી અને યુગલોમા લખાયેલા ઉપાધિવાગા બ્રહ્મા, ઉપામનાને ચોખ્ખું
જણાતા નથી ત્યારે કયા ઉપાધિવાગા બ્રહ્માની ઉપામના ? મલિવાવલાડને આ
પ્રત્યક્ષ નીતિ રૂપના વા યા છે અને વિચાર કરતા લાગે પણ તેમજ છે
માટે આ બ્રહ્માના મ બધાજા બધા વેળોમા ધ્યાન દેવાની જરૂર છે

પ્રાચીન ગણાતા વૈદિકોએ ડોઝી રૂપન રૂપને જાતના કર્તા અનેક
દેવોને લખીને બતાવ્યા, અને કનિષ્ઠ બ્રહ્માને-વેદમૂળક ગણવા આજે વેદો
મુખીમા દાખલ કરી દીધા ત્યાં બીજા મતનાજાઓએ પણ પોત પોતાના
ધંધાને આ સૃષ્ટિના ત્રી વર્ગી જણા ના પડતું-અનાદિની આ સૃષ્ટિ,

નાના મોટા અનંતાનંત જીવેથી ભરેલી, અને પ્રવાહથી ચાલતી આવેલી, પ્રત્યક્ષ દેખાઈ રહી છે. તેના કર્તા બીજાના દેવો તો દૂર રહ્યા પણ પ્રથમ બ્રહ્માજી કે જે આરો વેદમાં દાખલ થયા છે, અને શંકર સ્વામીએ જેને સંસારી પણ બતાવ્યા છે, અને જે પુરાણોમાં અનેક સ્વરૂપથી લખાયા છે, તેજ પોતાના કર્મના પરવશમાં પડેલા, મોટી મોટી આફતોથીજ પસાર થએલા છે એમ જોશો. તો પછી તે બ્રહ્મા આ જગત્ની રચના શું કરી શકવાના હતા? વિચાર કરશો તો હીવા જેવુંજ દેખાશે.

જ્યારે આ જગત્ના કર્તા બ્રહ્માદિદેવો વેદોથી તે પુરાણો સુધીના કલ્પિતજ હરે ત્યારે સંપૂર્ણ વૈદિકમતના બધાએ તત્ત્વોની કિંમતજ શી? અને તે કયા સર્વજ્ઞોથી કદપાયા?

સંસ્કૃત સાહિત્યના લેખક-મકડોનલ શાહેજ-પૃ, ૧૭૬ માં જણાવે છે કે-“ઋગ્વેદનાં છ કે સાત સૃષ્ટિ વિષયક સૂકતોમાં, જે ક્ષિલસુરી ભરેલી કવિતાઓ આવે છે, તે ઘણો ગાઢો સંબંધ ધરાવે છે, સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિ કેવી રીતે થઈ એ પ્રશ્ન આ રથલે ચર્ચાવામાં આવ્યો છે. તેમાં દંતકથાના અને ધર્મ શાસ્ત્રના વિચારોની-પુષ્કળ ભેગમ ભેગા થઈ ગઈ હોય, એવો સ્વાભાવિકજ છે. એ કવિતાઓમાં વિચારો અસ્તવ્યસ્ત સ્થિતિમાં મૂકાયલા આપણા જોવામાં આવે છે.”

આ મેકડોનલ શાહેજના લેખથી પણ વિચારવાનું કે:-

પ્રાચીનમાં પ્રાચીન ઋગ્વેદને-ધંધરથી ગ્રાસ થએલો માનીએ તો તેમાં લખાયેલા સૃષ્ટિના કર્તાની સાથે યાદગની દંત કથાઓના વિચારો અને પાછળથી લખાયેલા ધર્મ શાસ્ત્રોના વિચારોની ભેગમ ભેગા કયા કાળમાં થવા પામી? અને તે વિચારો અસ્ત વ્યસ્ત પણાથી શા કારણથી લખાયા? મણિલાલ ભાઈને આ પ્રશ્નપતિ બધાને મોખરે આવેલો જણાયો તેમાં અયોગ્ય શું છે? કારણ કે શંકર સ્વામીએ-જે પ્રશ્નપતિ સંસારી બતાવ્યા છે, અને પુરાણોમાં લખાયા છે, તે અનેક આફતોથી પસાર થએલા નજરે પડે છે, તે જગત્ રચવાને સમર્થ કેવી રીતે માનવા? બીજી વાત એ છે કે-આ પ્રશ્નપતિની પુત્રીને-કોઈએ-સરસ્વતી, કોઈએ-સાવિત્રી, કોઈએ શતરૂપા લખી છે અરી પણ ભાગવતવાળાએ હરિણી રૂપે લખી મૃગાવતીનોજ અર્થ બંધ બેસતો કરી આ પ્રશ્નપતિનેજ હરણ રૂપે કદખ્યા છે. એવી રીતના

અનેક લેખો ભેટાં બીજા કોઈ નજરે નથી પડતા પણ આ મૃગાવલી પુત્રીના પતિ રિપુપ્રતિ શત્રુ રાજ્ય-પ્રજાપતિ સિદ્ધ થાય છે,

આ વાતમાં મારી બૂલ થએલી કોઈ અતાવશે તો તેનો મારા પર મોટો ઉપકાર થશે. દંત્યલં વિસ્તરેણ.

અહીં મુધી ૨૪ને ૧૨-૩૬ અને પ્રસંગમાં આવેલા પ્રજાપતિને ઉદ્દમુત શાહેનને ઉદ્દશીને લખી બતાવ્યું.

હવે ૬૩માંના જે વાસુદેવાદિકનાં નવ ત્રિકો છે તે તો આ ગ્રંથની પ્રસ્તાવનામાં પ્રસંગે પ્રસંગે જણાવતા જઈશું.

અતિ પ્રાચીન જૈન ધર્મમાંના શ્વેતાંશર અને દિગંશર એ બે મંપ્રદાયો લુપ્તા પડ્યાને પણ આજે જે હજાર વર્ષ થવાને આવ્યાં પરંતુ ખામ મુદ્દાની બાબતોમાં તેઓ એક સરખાજ આડ્યા આવેલા છે.

૧. વૈદિક પણ—તેમના વેદોના વિષયને ખાદ કરીને વિચાર કરીએ તો તેઓ પણ જૈન ધર્મવાળાઓની માથે મૂળમાંથીજ ભીડતા આવેલા છે. છતાં વૈદિકોમાં જૈનોમાંની તેની તેજ બાબતો અનેક સ્વરૂપવાળી, અને અનેક વિદ્યારોથી ભરેલી અસ્તવ્યસ્ત પડ્યાથી શાથી લખાઈ? મોઘકોને વિચાર કરવાની ખાતર કેટલીક સૂચન માત્રથી લખીને બતાવું છું.—

(૧) જૈનોમાં અનેક સર્વજ્ઞોથી નિર્ણીત, અવમર્ષિણી-ઉત્સર્ષિણીકાળના સ્વરૂપવાળી, પ્રવાહધી ચાલતી આવેલી, આ સૃષ્ટિ અનાદિકાળની, અનંતાનંત નાના મોટા જીવોથી ભરેલી, એકજ પ્રકારથી બનાઈ છે. એટલુંજ નહીં પણ શ્વેતાંશર દિગંશર અને મંપ્રદાયોની પણ એકજ માન્યતા કાયમજ રહેલી છે.

(૨) વૈદિકોમાં—એકજ સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિમાં અનેક વિચારો થએલા છે અને અનેક દેવો સૃષ્ટિ ઉત્પન્ન કરવાનો દાવો કરતા જણાવ્યા છે તેમાંનો કયો દેવ સાચો તારવી કાઢવો? તેમાંની દુક સૂચના

(૧) કૃમ પુરાણમાં—નારાયણ દેવથી શ્રદ્ધા, પછી બધી સૃષ્ટિ.

(૨) 'બ્રહ્મ વૈવર્ત'. પુ. માં કૃષ્ણથી બધા જગત્ની ઉત્પત્તિ.

(૩) શિવ પુ. માં—બ્રહ્માંડમાંથી શિવ પછી સૃષ્ટિ.

(૪) દેવી ભાગવતે—આદ્યશક્તિ કાલીદેવી પછી સૃષ્ટિ.

(૫) મંડુક ઉપનિષદમાં—અવિનાશી પુરુષથી સૃષ્ટિ ઉત્પન્ન થઈને પાછી તેમાં સમાઈ જાય.

(૬) મનુસ્મૃતિમાં—સ્વયંભૂ લગવાને અધિકારનો નાશ કરીને જલ ઉત્પન્ન કર્યું તેમાં બીજ નાખ્યું, તેથી સોનાનું ધંડું. તેમાં બ્રહ્મા ઉત્પન્ન થયા. પછી બધી સૃષ્ટિ થઈ.

(૭) ૧૮ ગોપથ-શતપથ બ્રાહ્મણ ગ્રંથમાં પ્રજાપતિ પ્રથમ તપ તપ્યા પછીથી આ બધી સૃષ્ટિ.

(૮) તૈત્તિરીય સં. પૃથ્વી જલમાં હળી પ્રજાપતિ વરાહના રૂપથી બહાર ખેંચી લાવ્યા.

(૧૦) ઋગ્વેદમાં—એક આત્મા હતો તેનાથી આ બધી સૃષ્ટિ.

એમ પ્રથમ ઋગ્વેદમાં ચોક્કસ નિર્ણય થયા વગર છ સાત સૂક્તોથી સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિ શાથી લખાઈ? વળી બીજા ત્રણ વેદોમાં તેમજ બ્રાહ્મણાદિક ગ્રંથોથી તે કેટલાં પુરાણો મુખી બ્રહ્માદિક અનેક દેવોથી આ સૃષ્ટિ ઉત્પન્ન થયાનું લખાયું, તેમાં સત્યસ્વરૂપથી લખાએલી વાત કંઈ અંગીકાર કરવી?

(૩) જૈનોમાં—ઋષભદેવથી તે મહાવીર ૨૪ પર્યંત તીર્થંકરો ભિન્ન ભિન્ન વ્યક્તિના, જુદા જુદા કાળમાં ધણા લાંબાલાંબા સમયના છેટે થએલા બતાવેલા છે, તેઓનો ઈતિહાસ ક્રમવાર કામ ઠેકાણા સાથે ચોક્કસ પણાથી લખાયેલો છે.

(૪) વૈદિકોમાં—વેદોમાં અવતારના સંજોગે કંઈ સૂચન માત્ર પણ નથી. કદાચ તેમાંની કેઈ વાત લખાઈ હશે તો તે વેદ મૂલક કંડાવવા પાછલ-થીજ લખાઈ હશે એ નિર્વિવાદ સમજવું.

પરંતુ પુરાણોમાં એકજ વિષયના ૨૪ અવતારો તે પણ મત્સ્ય, કંઠપાદિક કામ ઠેકાણા વિનાના લખાયા તે કોના અનુકરણથી લખાયા? *

વળી ૨૪ માથી ફરીને મત્સ્ય, કંઠપાદિક ૧૦ અવતારો કંઠપાયા તે કોના અનુકરણથી અને તેમાં સત્યતા કેટલી? તે વાતની સર્વ સજ્જનોને પણ પુક્ત પણાથી વિચારવાની લલામણ છે.

* જૈનોમાં—શુદ્ધ અરૂપના ૨૪ તીર્થંકરો છે. અને જોડમાં દશ બોધિસત્વ પણ લખાયેલા છે. પૌરાણિકોએ—મત્સ્યા ૬ ૨૪ અને ૧૦ એમ બે વખતે ગાંધાર કર્યો. ત્યારે આજ કાલના પડિતોએ—એક સૂર્વની સથે ૪ કળીને ગનાવ્યા. તો કેઈએ નેત્રાનિ વાદ ગાંધાર કર્યો. તપાસીને જુલો.

(૫) જૈનોમા ૬૩ શલાકાપુરુષો ગણાય છે કયા કયા તીર્થ કરના મમયમા કયો ચક્રવર્તી અને કયુ વાયુદેવાદિહનુ ત્રિક, તેમના નામ, ડામ, માતા, પિતાદિક અને નેઓના આયુષ્ય વિગેરેની નમનુતી જુદા જુદા ડેડાંની કદીને બતાવી છે.

(૬) તેનીજ માથમા જૈન-જ્ઞાનના અનુકરણ રૂપે કન્યાયલા વૈદિક મતના એકજ વિધના ૨૪ અને ૧૦ મન્થ્યાદિક અવતારોનો વિચાર કરતા પણ મમનુતીની માથે અનેક પ્રમાણો પણ લખીને બતાવેલા છે

(૭) જૈનોમા-નાલિંગન અને મહદેવી માતમા યુગલ રૂપ કુવકર માના હતા તેમનાથી શ્રી ઋષભદેવ આ અવમર્ષિતીમા પ્રથમ તીર્થંકર રૂપે ઉત્પન્ન થયા તેમનાથી યુગલ ધર્મ બધ થયો પોતે ઉત્તમોત્તમ દેવમાના ઉત્તમ ત્રણ જ્ઞાનયુક્ત જન્મેલા હોવાથી ઋષભદેવે પ્રથમ બધાએ પ્રકાશના વ્યવહાર જ્ઞાનનુ મૂળ લોડાને ગિખવ્યુ ત્યાર બાદ માધુષત્ર અગીઠાર કરી દેવલ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યુ, ધર્માધર્મનો માગ બતાવી મોક્ષમા આજ્ઞા ગયા

(૮) વૈદિકાના-“ નાલિંગનએ મેરુપર્વતની નીકની મેરુ દેવીની માથે લક્ષ કર્યુ, યજ્ઞનો આરંભ કર્યો વિષ્ણુ હાજર થયા પુત્રની યાચના કરતાર, બ્રાહ્મણોનું વચન પાળવા, વિષ્ણુ આક્રમા અવતારરૂપે ઋષભદેવપણે જન્મ્યા તેમનાથી અહર્નનો નાગ્નિક ધર્મ પ્રવર્ત્યો ”

આવી થોડુક વિચારવાનું કે-પર્વતને નીકની ડોના મ યોગની ? નીકની-દેવી કોણ કહે છે ? વ્યવહારની અને ધર્મની પ્રવૃત્તિજ ઋષભદેવના પછીથીજ થઈ છે તો પરી નાલિંગનનુ લક્ષ હવુ ? તે વખતે યજ્ઞ ધર્મજ કેવો ? અને યજ્ઞ કરવાવાળા બ્રાહ્મણો પણ કયાથી ? આ બધા વેબડોની આનુગીનું મૂલ્ય પણ હેટયુ ?

હે-મુત શાહેમે-પોતાના જૈનિઝમના પૃ ઋષભ મા નજીવ્યુ હે કે-જિન-વિષ્ણુનો અવતાર મનાય છે વિષ્ણુએ-સાલ-રૂપે અર્ધત ગ્રામ પ્રગટ કર્યુ એમ પદ્યત્ર ૧-૧-૪૪ થી લખ્યુ હે ભાગવત પુના ૫-૩ થી અને ૧૧-૨ મા નેમજ વૈષ્ણવોના બીજા મથાના તેથીજ ગીતે ઋષભને વિના અવતાર નાન્યા છે તેમા ઋષભના ચર્ચિત વિષે જે કયા આપી છે તે જૈન કયા માથે થોડેજ અમે ૩ થી નાથે હે પદ્ય ઋષભની મથા નૈષ્ણવ ધર્મ મથના નાથે જૈન દીકન મદનની ગાયય ”

આ ઋષભદેવનું સ્વરૂપ નામ માત્રથી ઉપર બતાવ્યું છે. બન્ને તરફનું વિશેષ પ્રકરણ ૯ માં, પૃ. ૧૧૫ થી ૨૨૬ સુધી જુવો. તેથી વિશેષ-પદ્મપુરા-ણાદિકનું પૃ. ૩૪૫ થી ૩૫૦ સુધીમાં જુવો અને યોગ્યાયોગ્યનો વિચાર કરો.

અહીં વિશેષ વિચારવાનું એ છે કે-વેદ સમયના પછીથી વૈદિકોમાં જે ઇતિહાસ લખાયો છે તે પ્રાચીન સર્વજ્ઞોના ઇતિહાસની હરિકાઈનો જ છે. જેમ કે તીર્થ-કર્તાની હરિકાઈથી વૈદિકોમાં મત્સ્ય, કૂર્માદિક એકજ વિષ્ણુના ૨૪ અવતારો અને કૃદરતથી ઉત્પન્ન થએલાં ૧૪ રત્નો જેને આવી મળે તે ચક્રવર્તી થાય. તેના ૧૨ જોનોમાં બતાવેલા છે. વૈદિકોમાં તેમાંનાં જે ચાર નામ રાજ તરીકે પ્રસિદ્ધ કરીને તેમના અંગધનાં ૧૪ રત્નોને બ્રહ્માદિક દેવોના સમુદ્ર મંથનથી ઉત્પન્ન થએલાં બતાવવાની હરિકાઈ કરેલી હોય એમ અહુજથી સમજાય છે. હવે વાસુ. દેવાદિકના નવ ત્રિકોમાં જેવી રીતે હરિકાઈ થએલી છે તે ક્રમવાર પ્રસંગે જણાવે. જર્જરા અને વિશેષ મારા અંથથી જોવાની બલામણુ કરીશ.

(૬) ઋષભદેવજી તીર્થ'કર કે વિષ્ણુનો અવતાર ? એ મથાલાથી જટા-શ'કર જયચંદ્ર આદિલશાહે-શુભરાતી પત્રમાં પ્રગટ કરાવેલા પ્રશ્નને લેખ તેમજ આ અંધકારે આપેલા ઉત્તરને લેખ વાંચવાને માટે મુકેલો છે. પૃ. ૧૨૨ થી.

જોનોમાંના સગર ચક્રવર્તી. (પૃ. ૧૨૭)

(૧૦) ઋષભદેવના પછી ઘણા લાંબા કાળે બીજા તીર્થ'કર થયા છે. તેમના ઔરમાનભાઈ સાહે હજાર પુત્રના પિતા સગર-તેમને આવીને મળેલાં ૧૪ રત્નો તેમનાં નામ અને ઉત્પત્તિનાં સ્થાન બતાવ્યાં છે. તેથી તે ચક્રવર્તી થયા છે. તેમના પુત્રો સાહે હજાર ગંગાને અષ્ટાપદની પાસે લાવતા નાગે'ટ દેવના કોપથી ભસ્મ થયા. જન્મુપુત્ર ભગીરથે તે ગંગાને સમુદ્રમાં મેળવી દીધી તેથી તે જાન્મુવી અને ભાગીરથી એમ બે નામથી પ્રસિદ્ધ થઈ.

વૈદિકોમાં આ સગરને રાજ કહ્યા છે તેમાં ત્રણ પ્રકાર છે.

(૧) વાલ્મીકીમા-“જન્મુની યજ્ઞની આમત્રી ગંગાજી તાણી ગયાં તેથી જન્મુ ગંગાજીને ગી ગયા. ભગીરથની પ્રાર્થનાથી પાછાં બહાર કાઢ્યાં.”

જોનોના અને આ લેખથી ગંગા પૂર્વ પરંપરાનાં સિદ્ધ થાય છે. ફરક ગી ગયાનો અને બહાર કાઢયાનો છે.

આનંદશંકરભાઈના નીતિશિક્ષણમાં પૃ. ૧૨૯ થી

(૨) મગરને શિવજીના વરદાનથી એક રાણીને સાઠ હજાર, ખીજીને એકે પુત્ર. મગરના યજ્ઞનો ઘોરો પાછો ન આવતાં, માઠ હજાર લેવાને ગયા ત્યાં કપિલના નેત્રાભિધી બળી ભસ્મ થયા. અંશુમાન્ ઘોરો છોડીને લાવ્યો, અને વરદાન મેળવ્યું કે તારો પાત્ર ભગીરથ સ્વર્ગમાં ઉતરાવશે, તેના જલથી પવિત્ર તારા સાઠે હજાર કાકાઓ સ્વર્ગમાં જશે. ઇત્યાદિ. બળીને ગળ થએલાઓ થોડી પેઢીના પ્રયામથી લાખો વર્ષે સ્વર્ગે ભય એ મિદ્ધાંત કયું?.

(૩) તુલસી ગભાયણમાં—

વિશ્વામિત્ર સાથે રામાદિક ગંગા પર ગયા. વિશ્વામિત્રે 'કલ્પ' કે- તમારા કુળમાંના મગર બે બળીઓ માથે વનમાં ગયા, ત્યાં ભૃગુમુનિએ કેશીને અક પુત્રનું, મુમતિને માઠ હજાર પુત્રનું વરદાન આપ્યું. ધીનાં ઘડામાં ભોટા થયા. તે યજ્ઞના ઘોડાને લેવા ખારો ખોદીને પાતાળમાં પેડા. ત્યાં રહેલા કપિલ મુનિએ બાળીને ભસ્મ કર્યા. અંશુમાન્ કાકાઓની શોધે નીકળ્યા, સાઠ હજારના માંખા ગરૂડજીથી બળર, મળતાં જલાંજલી મૂકી. ગંગાજીના જળથી ઉદ્ધાર થવાનું પણ ગરૂડજીએ જ બતાવ્યું. મગરની માદીએ અંશુમાન્, પછી દિલીપ, તેમણે ઘણા વર્ષ તપ કર્યો પણ ગંગાજીનો પત્તો લાગ્યો નહીં. તેમના પછી ભગીરથે એક હજાર વર્ષ તપ કરી બ્રહ્માજીને પ્રસન્ન કર્યા. પણ તેમણે શિવની માહાદ્ય માગી, ફરી દેવતાઓનાં વર્ષ તપ કરી શિવને પ્રસન્ન કર્યા. શિવે બ્રહ્માનું ધ્યાન ધરીને ગંગાજીને છોડાવ્યાં, પણ એક વર્ષ તો, જટામાંજ રાખ્યાં. ભગીરથની પ્રાર્થનાથી છોડતાં ત્રણ ખારાથી ત્રણ લોકમાં પસરતાં, સાઠ હજારના દાહના ઠેકાણે પસરી તેઓને સ્વર્ગમાં પહોંચતા કર્યા."

૨૧. વિચારવાનું કે—હજારવર્ષ બ્રહ્મા નિમિત્તે, દેવતાઓનાં વર્ષ શિવનિમિત્તે, તપ તપ્યા. ત્યારે ભગીરથનું આયુષ્ય કેટલું? વેદોમાં તેનું પ્રમાણ કયાં મુખી? આ બધી વાતોમાં અત્ય શું?

જો કે સર્વજ્ઞાથી પ્રકાશિત ૬૩ ચત્વાક્રમાંના ૨૪-૧૨-૭-૩ મંત્રોને '૩૬' નો મેળ તો જૈન-વૈદિકમાં થયો. તે દુઃકમાં બતાવ્યો. તેની માથે પ્રભપતિ અને સર્ગર પણ બતાવ્યા.

હવે પ્રભપતિની કલ્પનામાં જે વૈદિકોમાં વિકાર થયો છે તે દુઃકમાં બતાવ્યા પછી તે પ્રભપતિથી શરૂ થતાં નવ ત્રિકો વૈદિકોમાં ઘણાંજ દૂર દુઃકમાં વિખેરી નાખવામાં આવેલાં છે તે કમવાર પ્રમંજે જોડીને આપતો જમશ.

જેનોમાં—પ્રજાપતિનો સંબંધ—પૃ. ૧૭૨ થી.

‘સિદ્ધપુરમાં’ વિષ્ણુ રાજ—તેમના પુત્ર શ્રીશ્રેયાંસનોથ—અંગીયારમાં તીર્થ કરે થયા.

તેમના સમયમાં—પોતાનપુરમાં—નિતશત્રુ (રિપુપ્રતિ શત્રુ) મહાન રાજ થયા. તેમને પ્રથમ, અચલ પુત્ર, બીજી વખતે મૃગાવતી પુત્રી, ઉમર લાયક થતાં રાજાએ અંતેઉરમાં રાખી. પુત્રીનો પતિ, બાણી લોકોએ—પ્રજાપતિ, બીજું નામ પાડ્યું. આ પ્રજાપતિ વૈદિકોમાં પ્રજ્ઞાના નામથી પ્રસિદ્ધિમાં આવ્યા.

તેમના સંબંધે પુરાણોમાં અનેક પ્રકારની કલ્પિત કથાઓ ગોઠવાઈ હોય એમ સર્વજ્ઞોના ઈતિહાસથી જણાય છે.

આ વાતોનો પુરાવો વૈદિકોમાં પ્રચલિત કથાઓ પણ બતાવી આપે છે.

પ્રજાપતિ—પ્રજ્ઞા તેમના સંબંધે વૈદિકોમાં લખાયેલા અનેક પ્રકારના ઉંધા છત્તા લેખો. તેની દુક નોંધ—

(૧) ભાગવતે—પુત્રીના મોહથી પ્રજ્ઞા ઋષિનું રૂપ ધરીને દોડ્યા. એજ પ્રસંગનો બીજા પંડિતે હરણ-હરિણીનો અર્થ પણ કરીને બતાવેલો છે.

(૨) મત્સ્યપુરાણે—શતરૂપા સાથે પ્રજ્ઞા દેવતાઓનાં સો સો વર્ષ સુધી ક્ષીડા કરતા રહ્યા.

(૩) પદ્મપુરાણે—પ્રજ્ઞાએ બીજી સ્ત્રી કરી પહેલી માવિત્રીની ક્ષમા માગતાં શાપના વશ થયા.

(૪) દેવી ભાગવતમાં—દેવીના હાથ ધસવાથી—પ્રજ્ઞા, વિષ્ણુ અને મહાદેવ ઉત્પન્ન થઈ ગયા. પણ દેવી બેને ખાઈ ગઈ. પણ શિવના કહેવાથી જીવતા કર્યા.

(૫) વિષ્ણુપુરાણમાં—મેરૂ પર્વત બેટલા ઇંડામાં બધી દુનિયાને લઈને પ્રજ્ઞા દેવવર્ષ સુધી રહ્યા પછી બહાર નીકળ્યા ત્યાર બાદ સૃષ્ટિ રચવાનું કામ ‘શરૂ કર્યું’.

(૬) મહાભારતાદિકમાં—વિષ્ણુની નાભિ કમળમાંથી પ્રજ્ઞાજી નીકળ્યા.

(૭) શિવપુરાણે—સૂતેલા કૃષ્ણને જગાડી પ્રજ્ઞાએ કહ્યું કે હું તારો નાથ આવ્યો છું. મત્કાર કર, ત્યારે શ્રીકૃષ્ણે કહ્યું કે હું તારો નાથ, એમ હું ને તું કરતાં એવા તો લડ્યા કે દેવતાઓ પણ લયલીત થઈ ગયા.

(૮) વરાહપુરાણે—વિષ્ણુ કહી રહ્યા છે કે માયાળળથી હું જળમાં રહું છું. પ્રજાપતિને અને મહાદેવને હું ઉત્પન્ન કરું છું. અને હુંજ ધારણ કરું છું. તેઓ મારી માયામાં મોહિત થએલા મારી માયાને જાણી શક્તા નથી.

અહીં જરા વિચારવાનું કે—

એક વખત દેવીના હાથ ઘસવાથી બ્રહ્મા, વર્ગી વિષ્ણુની નાભિથી બ્રહ્મા, વર્ગી મેરૂ પર્વત જેટલા ઇંડામાંથી બ્રહ્મા, બ્રહ્મા વિષ્ણુના બાપ થવા જતાં બન્ને ખુબ લડયા. વિષ્ણુએ મને ઉત્પન્ન કર્યા તે તો બ્રહ્માને ખબરજ ન પડી.

એવા અનેક પ્રકારથી ઉત્પન્ન થએલા બ્રહ્મા તે ચારે વેદોથી જગત્ની ઉત્પત્તિ કરવા વાળા લખાયા ! આ બધો પ્રપંચ ક્યાંથી ખેલાયો ?

(૯) શિવપુરાણમાં—બ્રહ્મા શિવની જાનમાં ગયા. પાર્વતીના અંગુઠાનું રૂપ દેખતા કામના વશ થયા. વીર્ય નીકળી પડતાં અઠ્ઠામી (૮૮) હજાર ઋષિઓ ઉત્પન્ન થઈ ગયા.

આગળ ફરીથી જણાવ્યું છે કે—વીર્ય ખોળામાં ગોપવ્યું તેથી અસંખ્ય બાલકો પેદા થઈ ગયા. તેમાં કચ્છાવાળા હજારો ઇંડ ધારીઓ હતા. આ અયોગ્ય વર્તન જોઈ શિવે વધ કરવાને તૈયાર થયા. બ્રહ્માદિકોને પગમાં પડી શિવજીને પ્રમન્ન કરવા પડયા. કૃતયુગના બ્રહ્મા દ્વાપરના શિવની જાનમાં કેવી રીતે ભળ્યા જેથી આ બનાવ બન્યો ?

(૧૦) મત્સ્યપુરાણમાં—બ્રહ્મા વિષ્ણુ આદિ દેવાઓ મળીને મમુદ્રનું મંથન કરતાં હાથી આદિ હજારો જાનવરોનો નાશ કર્યો. વિચારવાનું કે—અદૈત મતમાં—તેમજ આદેવેદોમાં બ્રહ્માએજ બધી સૃષ્ટિન ઉત્પન્ન કરી ત્યારે શું સમુદ્ર ઉત્પન્ન નહીં કર્યો હોય ? જો કર્યો કહો તો આ પ્રપંચશાયી ? અને ક્યાંથી ?

(૧૧) ભાગવતે—તમે મોહના વશમાં નહીં પડો એમ કહીને વિષ્ણુએ બ્રહ્માને ચાર સ્લોકનો ઉપદેશ કર્યો, છતાં બ્રહ્મા મોહના વશ થયા.

આમાં વિચારવાનું કે—ગોપિસત્વે ૧૦ પારમિતાના અભ્યાસ વખતે મત્યપારમિતાનો અભ્યાસ—રાજપુત્ર ચુતનોમ થઈને કરતાં એક બ્રાહ્મણના મુખથી ચાર સ્લોક સાંભળી નર ભણક બ્રહ્મદત્તને સંભળાવ્યા છે. તેનો અંબા જેવાના વિષ્ણુ અને કૃતયુગના બ્રહ્મા સાથે જોડીને જતાવ્યો હોય. નહીં તો

ગંધા જગત્નીજ આદિ કરવા વાળા પ્રમુદા ચારે વેદોથી પ્રસિદ્ધિમાં આવેલા ત્રેતાના વિષ્ણુ પાસે કયા કાળમાં ઉપદેશ લેવાને ગયા ? અને કયા ઠેકાણે મોહના વશમાં પડ્યા ?

(૧૨) અત્રિની સ્ત્રી અનસૂયા એકલી જાણી પ્રમુદા, વિષ્ણુ અને મહાદેવ-એ ત્રણે વૃદ્ધરૂપે કહેવા લાગ્યા કે તૂં નગ્ન થઈને અન્નદાન આપ. તે પ્રમાણે તે આવી ત્યારે જાળકરૂપે થયા. અરૂં સ્વરૂપ થતાવી ત્રણ બાળકો અર્પણ કર્યાં. સોમ, દત્ત અને દુર્વાસ નામ સ્થાપ્યાં. દુર્વાસ તપ કરવા, ચંદ્રમંડલમાં સોમ ગયા. માત્ર દત્ત સ્ત્રેવામાં, દત્તાત્રેયથી પ્રસિદ્ધ.

જરા વિચારવાનું કે-ત્રણ યુગના ત્રણ જ્ઞાની દેવોએ આ સ્ત્રીને નગ્ન પછે બોલાવવાનો સંકેત કયા કાળમાં, કયે ઠેકાણે, શા હેતુથી કરેલો ?

(૧૩) સ્કંદ પુરાણમાં- પ્રમુદાને પુત્રીની સાથે રમવાની ઇચ્છા થતાં- હરિણી અને હરણરૂપ ધરીને ચાલતાં-પ્રામુદ્યોએ અને દેવતાઓએ ખૂબ નિંદ્યા. પણ મહાદેવે વ્યાધરૂપ ધરીને બાણ છોડીને હરણને વીંધ્યો. તે પ્રકાશરૂપે થઈ મૃગ નક્ષત્રરૂપે થયો. મહાદેવે આદ્રાં નક્ષત્રરૂપે થઈ ત્યાં પણ ખુબ પીડમા. અને અયોગ્યાચરણનું ક્ષણ આપ્યું.

અહીં વિચાર થાય છે કે-જગત્ કર્તા પ્રમુદાને અયોગ્યાચરણનું ક્ષણ મહાદેવે આપ્યું. કૃષ્ણે પણ ગોપીઓ સાથે અયોગ્યાચરણ કરેલું સાંભળીએ છીએ. મહાદેવે ઋષિપત્નીઓ સાથે અયોગ્ય આચરણ કરી ઋષિઓથી લિંગ તોડાવી ક્ષણ મેળવ્યું હતું, પણ મંત્રજાળથી અનેક સારી સ્ત્રીઓ સાથે અયોગ્યાચરણ કરેલું તેનું ક્ષણ કોણે આપ્યું હશે ? તે સિવાય આ ગંધી દુનીયાના જીવોને અયોગ્યાચરણનું ક્ષણ કોણ આપતું હશે ? સર્વ સ્રજજનોને એકાંતમાં બેસીને વિચારવાની ભલામણ કરે છું.

(૧૪) હિંદુ દેવોમાંથી-પ્રમુદાએ મનુષ્ય રૂપ ધારણ કર્યું. અર્ધ ઉત્પન્ન થતાં શતરૂપા બનાવી, મોહ પાત્રી નિશ્ચલ થઈ જતા લાગ્યા. શતરૂપા સમજીને દૂર આવી ગઈ. પ્રમુદાથી હાલી શકાતું ન હતું ? તેથી જોવાને ખીજી મુખ ઉત્પન્ન કર્યું. તે દિશાઓ બદલતી તેથી ચાર મુખ કરવાં પડ્યાં. મૂળની સાથે પાંચ થયા. એક કપાઈ ગયું. ચાર મુખથી ચાર વેદો પણ ઉત્પન્ન કર્યા એમ પણ જણાવ્યું છે.

અહીં જરા વિચારવાનું કે-અદિ ઉત્પન્ન કર્યા પછી-હરિણી રૂપ પુત્રીની પાછળ હરણ રૂપે પ્રમુદા કયા કાળમાં દોડેલા ? અને આ શતરૂપાને

જોવા પાંચ મુખ કયા કાળમાં અને કયા દેકાણે કરેલાં ? એ બરા 'વિચારવાનું' બંદું કે મટી ? દેવ શ્રામ્યુઓથી નિંદાઈને શિવજીના બાણથી વીંધાવવું પડ્યું તે કયા કાળમાં ?

(૧૫) પાંચમું મુખ કપાયાની વાત—એક દિવસે વિષ્ણુની સમક્ષ દેવ ઋષિઓએ પુછ્યું કે—ત્રણ દેવોમાં મોટામાં મોટા કોણ ? શ્રમ્હાએ કહ્યું કે હું મોટો, (હું મોટો બોલતાં આધારણ વિવેકી પણ વિચાર કરે, તો પંછી આ જગતના સદા કેવી રીતે બોલી ઉઠ્યા ?) શ્રમ્હા વિષ્ણુમાં મોટી તકરાર થતાં વેદ વચન ઉપર આધાર રખાયો. તે જોતાં એ સન્માન શિવજીને મળ્યું. એટલે તે જન્મે દેવો શિવના આમા ધયા. અને યદ્વા તદ્વા બોલવા લાગ્યા. એટલે શિવજી મનુષ્ય રૂપે તેમના આગળ ઉભા ધઈ ગયા. શ્રમ્હા ફરીથી પણ યદ્વા તદ્વા બોલવા લાગ્યા. એટલે શિવનો ક્રોધ જૈશ્વ રૂપે નિકળ્યો, તેણે શ્રમ્હાનું પાંચમું માથું કાપી નાખ્યું.

વિચારવાનું કે—પોતાના આદ્ય મુખથી પ્રગટ થએલાં વેદોમાંથી શિવજી મોટા નીકળતાં શ્રમ્હાજી પોતાનું માથું કપાવીને બેઠા. આ બધી વૈદિક રચના કયા મોટા જ્ઞાનીઓથી થયેલી ?

(૧૬) ચિંદુ દેવોમાંથી—મરુત્વતીને તણને બ્રહ્મા ગાયત્રીને કેવી રીતે પડેલું ?

શ્રમ્હા યજ્ઞ કરવા પરિવાર સાથે પુષ્કરજી પહોંચ્યા, ત્યારી ઘઈ ગયા પછી ઋત્વિજ મરુત્વતીને તંડવા ગયા. કાશળ વસંથી જલસી આવી શક્યાં નહીં. પત્ની વગર કિયાનું ફલ નહીં એમ બાણી દંડને આજ્ઞા કરી ગાયત્રીના મંગારી લીધી. બધાઓની ગમ્મતિ મેળવીને પરણ્યા. પરિવાર સાથે મરુત્વતીજી પણ આવી ચડ્યાં. ગાયત્રીને બેઠેલી એક શ્રમ્હાદિક દેવોને અને ઋત્વિજને શાપ દઈને ચાલવા માંડ્યું. શ્રમ્હાની પ્રેરણાથી વિષ્ણુ અને સદ્ગીજી મનાવીને પાટાં લગ્યા. ઇન્ચાદિ

અટીં વિચારવાનું કે—રુદ્રિના કર્તા શ્રમ્હાએ મનુક્રીના. પદ્માદેના અને આ પ્રદેસે લોકની પૃથ્વીના નનાતા કયાંથી મેળવ્યા ? આગ કરનાં વેદો-ગામી પાતે ન નીકળતાં શિવજી નીકળ્યા. ઇંદ્રપદ મેળવવા સાથે વગો ધના, શ્રમ્હાએ કયું જ મેળવવા વચનો આજ્ઞા કરેલા ? અન્યકર્તાનાં તો આ યજ્ઞનું ફળ મરુત્વતીના મોખનું દેખાણું છે. એક ગાય કન્યા ચરનાનાં મધાઓની

મમ્મતિ મેળવવી પડી ત્યારે આ ગાંધી આટલી મોટી મશિની ચલના કરતાં કયા કયા જાનીઓની મમ્મતિ મેળવી હશે ? ને કાંઈ જાનવામાં આવેલું નથી.

(૧૭) સ્કંદ પુ. ૭. ૬ કો. પ્રાયે શ્લોક ૮૦૦ મૃધી-સરસ્વતી અને ગાયત્રીના મંત્રધ્વાનો છે. તેમાંથી ઇમારે—

પ્રજ્ઞાએ મૃત્યુલોકમાં યજ કરવા શાથી માંડ્યો ?

નારદ પ્રમુદલોકમાં જન્મ ચડ્યા. પ્રમુદાએ મૃત્યુ લોકની ખાંખર પુછી. નારદે કહિ આવ્યાની વાત જણાવી, પ્રમુદા ખૂબ ગભરાયા. અરે માફ પુછર તીરે કહિ ન હોય ત્યાં સ્થાપું. એવો વિચાર કરીને ભૂતલમાં કમલ ફેંક્યું. તે હાટકેશ્વરમાં પડતાં ત્રણ ખાડા થયા, ત્યાં યજ કરવાનો નિશ્ચય કર્યો. પાંચ ત્યાંના પ્રામુદણલોકેએ ઉત્પાત મચાવ્યો એટલે પ્રમુદાએ નમસ્કાર કરીને જાંધોળસ્ત કરી દીધો. નારદ માવિત્રીને તેડવા ગયા. જલદી આવી શક્યાં નહીં. ફરીથી ઇંદ્ર તેડવા ગયા તો પણ આવી શક્યાં નહીં એટલે પ્રમુદાએ બીજી કન્યા લેવા ઇંદ્રને મોકલ્યા તે ગોપ કન્યાને ગાયના મુખમાં પ્રવેશ કરાવી યોનિથી ખંડાર કડાવી પવિત્ર થએલી બધાઓની મમ્મતિથી પરણ્યા. નામ ગાયત્રી રાખવામાં આવ્યું. આ યજ્ઞમાં પ્રમુદાને અને માવિત્રીને એટલા બધા ઉત્પાતો થએલા બતાવ્યા છે કે તેની ગણતરી કરતાં પાર આવે નહીં. એ બધા વિઘ્નોની સાથેજ યજની મમાસિ થએલી બનાવેલી છે જિજ્ઞાસુઓએ સ્કંદ પુરાણ બોધ લેવું.

આમા જરાક વિચારવાનું કે—જગતના નાના મોટા બધાએ જીવેના ઘાટ ઘડી, ત્રણે લોકની વ્યવસ્થા કરી, તેના યથાયોગ્યપણે તે જીવેને સ્થાપન કરવાવાળા, અને તે ત્યારે વેદોથી પ્રતિદિને પામેલા, એવા મહાજ્ઞાની પ્રમુદાને મૃત્યુ લોકમાં કલિયુગ આવ્યાની ખબર નારદજીના કહેવાથી પડી. આતે કેટલું બધું આશ્ચર્ય ? (પ્રમુદજ્ઞાનમાં અંધાર ?) આ યજ્ઞનો આરંભ કરતાં મારે પ્રામુદણેને પણ નસ્કાર કવ્વા પડશે, એટલુંજ નહિ પણ મને મોકલે ઉત્પાતો થશે. તેની પણ ખબર ન પડી, આ બધું નવીન પ્રકારનું જ્ઞાન લેખકે કયા જ્ઞાનથી મેળવ્યું હશે ? આમા કયો કયો વિચાર કરવો તેમાં માગી નજર તો પહોંચતી નથી, પણ કોઈ મુજ મજ્જન બતાવે તો કાંઈ ચોગ્યા-ચોગ્યનો વિચાર કરી શકાય ? બાકી આમાં શો વિચાર કવ્વો અને શું શું લખવું તેના મંત્રધે કાંઈ પણ મમજી શકતો નથી તેથી આટલામાજ પતાવી દીધું છે.

(૧૮) ઋષિઓથી મોટામાં મોટા કહેલા વિષ્ણુ. હિંદુસ્થાનના દેવોમાં થી કેનેડી ગાંડેએ ભાગવતમાંથી લીધેલું—તેનો કિંચિત્ આગ—“ મરુસ્વતીના કિનારે યજ્ઞ કરતા ઋષિઓમાં તકગર થઈ કે—ત્રણ દેવમાં મોટામાં મોટા દેવ કયા ? બ્રહ્મપુત્ર ભૂશુને નપાન કરવાને મોકલ્યા. તે પ્રથમ બ્રહ્મલોકમાં અથોઘ્ય પછે મલામાં મળલ થયા. બ્રહ્માને ક્રોધ થયો પણ પુત્ર જાણીને નભાવી દીધો. પછી કૈલાસમાં ગિવના સ્થાનમાં ગયા. ગિવને આલિંગન ન કરવા દીધું. તેથી શિવે મારવાને ત્રિશૂલ લીધું. ત્યાં પાર્વતીએ ખચાવ્યા. પછી વૈકુંઠમાં ગયા ત્યાં સુતેલા વિષ્ણુને લાગ મારીને જગાડ્યા. તો પણ વિષ્ણુએ ભૂશુને નમસ્કાર કરી અવિનયની સમા ચાચી. ભૂશુએ આ હુકીકત ઋષિઓને જણાવી, ઋષિઓ કૃષ્ણની સમાની પ્રજાગા કરતા તેમને મોટામાં મોટા દેવ તરીકે સ્થાપ્યા.

આમાં પણ થોડુંક વિચારવાનું છે—વેદોથી પ્રસિદ્ધ યજ્ઞ ધર્મ, તેના ભણુ ઋષિઓ યજ્ઞ કરવાને એકા, જગતના કર્તા અનાદિના બ્રહ્મા ચારે વેદોમાં લખાયેલા, તે સ્વભાવિક રીતેજ મોટા હતા. તેમની ખબર શું ઋષિઓને ન પડી ? કે જેથી વિવાદ પર ચડી ગયા ? એટલુંજ નહીં પણ વિષ્ણુનાં કર્તવ્યો વેદોમાં જણાતાં નથી, છતાં વિષ્ણુને મોટામાં મોટા ધનાવી દીધા. ત્યારે શું તેઓએ પોતે મોટા બનવાની ઇચ્છાથી તો આ કાર્ય નહીં કર્યું હોય ? કારણ કે વિષ્ણુ ભગવાનને લાત ખાધને પણ ભૂશુ ઋષિને સમાવવા પડ્યા ? તેથી તેઓએ મગીને મોટા ઠરાવ્યા.

(૧૯) ચક્ર પુ. ખં. ૧ લો અધ્યાય ૮ થી ૧૫ સુધીમાંનો ઇસારો—

“કલ્પના આદ્યમાં મહાદેવે—રાખા જમણા અંગથી બ્રહ્મા વિષ્ણુ ઉત્પન્ન કરી મત્વાજિક ત્રણ શુભ સુકી દીધા એટલે સમર્થવાળા થઈ મગીએ આદિ બ્રાહ્મણોને મનથી, દક્ષિણ અંગુલથી દક્ષને, સુખાદિકથી બ્રાહ્મણાદિક આર વર્ણને ઉત્પન્ન કર્યા. પછી અધી સૃષ્ટિ ઉત્પન્ન કરી દીધી.

અ. ૯-૧૦ માં—સૃષ્ટિ થઈ ગયા પછી બ્રહ્મા-વિષ્ણુમાં મોટાઈ પછાને જગતે પડે બન્ને દેવો પોતપોતાની મોટાઈનાં અનેક પ્રમાણો આપી રહ્યા તો મોટલામાં તેજેમય લિંગ ઉત્પન્ન થયું, આ શું ? એવો વિચાર કરીને પનો મેળવવાના ઉદ્યમવાળા થયા.

અ. ૧૧-૧૨—માં બ્રહ્માએ હૃમંતુ રૂપ ધરીને આકાશમાં તપામવા માડ્યું. વિષ્ણુ વગડનું રૂપ ધરીને પાતાલ જોતી તાતમા પાતાલ સુધી પહોંચ્યા.

અ. ૧૩-૧૪ માં-એક હજારવર્ષ ભટકીને વિષ્ણુ પાછા આવ્યા. બ્રહ્મા એક લાખ વર્ષ સુધી ભટકયા. રસ્તામાં કેતકીનું પત્ર મળતાં પુછ્યું, તેણે જણાવ્યું કે લિંગ ઉપરથી પડતાં મને ચાર યુગ અચુત વર્ષ લાગ્યાં. બન્ને દેવોએ લિંગની સત્તાજ મોટામાં મોટી માની લીધી. શ્લોક ૨૧૫ સુધીમાં છે.

આ લેખ માથે વિચારવાનું કે—

બ્રહ્મા પુરાણોમાં અનેક સ્વરૂપથી લખાયેલા જોવામાં આવેલા છે.

(૧) પુત્રીના મોહમાં ફસેલા. (૨) દેવીના હાથ ઘસવાથી ઉત્પન્ન થયેલા (૩) મેરૂ પર્વત જેટલા મોટા ઇંડામાંથી દેવ વર્ષ પછી બહાર આવેલા. (૪) વિષ્ણુના બાપ થવા જતાં વિષ્ણુની માથે લડી પડેલા. (૫) વિષ્ણુએ કહ્યું કે હું ઉત્પન્ન કરું છું પણ મારી માયામાં ફસેલા મને જાણી શકતા નથી. (૬) શિવની બનમાં અસંખ્યાતા બટુકોના પિતા થઈ પડેલા. (૭) શતરૂપાને જોવા પાંચ મુખ કર્યાં પણ શિવનાં ક્રોધ રૂપ ભૈરવથી પાંચમા મુખથી રહિત થયેલા. (૮) લાલના માટે ચરૂ કરવા જતાં આમ્હણોને નમવું પડ્યું, કૈંકડો ઉત્પાતો મહુન કરવા પડ્યા, અને સરસ્વતીથી શાપિત થઈ પડેલા. (૯) આ ઉપરના લેખમાં તો મહાદેવજીના ડાળા હાથથી ઉત્પન્ન થયેલા, અને જમણા હાથથી વિષ્ણુ આ બન્ને દેવો સૃષ્ટિ ઉત્પન્ન કરી મોટા થવા જતાં તે સમયમાં લાંબુલહરક એક લિંગ જોઈ ચકિત થયેલા, તેની પાછળ પડ્યા. વિષ્ણુ માતમા પાતાળ સુધી જઈ હજાર વર્ષ પાછા આવ્યા અને બ્રહ્મા આકાશમાં એક લાખ વર્ષ સુધી ભટકીને પાછા આવ્યા.

ઇત્યાદિક અનેક બાબતોના લેખો જોતાં વિચાર થાય છે કે—

આ બધી વાતો કેવલ કલ્પિત હશે? કે આમાં કંઈ પણ સત્યતા રહી હશે? અને આ બધી વાતો કયા કયા કાળમાં બની હશે? મને તો જેવો જેવો પત્તો લાગ્યો છે તેવો તેવો લખીને બતાવ્યો છે. વળી આ બધી વાતોનો યોગ્ય ખુલાશો મળશે તો ફરીથી પણ વિચાર કરવાનો અવકાશ લઈશ.

(૨૦) બ્રહ્માનું વીર્ય નીકળી પડતાં હજારો વાલીખિંદ્યો—

સ્કંદ પુ. ખં. ૧ અ. ૨૬ મો. શ્લો. ૫૩ માંનો ઇસારો—

“ પર્વતોની સલાહથી હિમાલય પર્વતે શિવને પાર્વતી આપી. હવન વખતે વેદપાઠીઓમાં વિવાદ, નારદે કહ્યું કે-જેનાથી તમે અને આ બધું જગત

પેદા થયું છે તે પ્રમ્હા તમારી પાસે બેઠા છે. એટલે વિવાદ છોડીને યજ્ઞ શરૂ કર્યો. પાર્વતીનાં ચરણ દેખતાં 'પ્રમ્હાનું' વીર્ય નીકળી પડતાં, તેમાંથી હજારો વાલીખિંદ્રો પેદા થઈ ગયા. અને તાત ! તાત ! પોકારવા લાગ્યા. નારદે ફાંટી કાઢી લગ્નિજ્ઞત પ્રમ્હાને આશ્વાસન આપ્યું.

આમાં વિચારવાનું કે-પહોડાએ કયા મુખથી સલાહ આપી ? હિમાલયે કયા કાનથી સાંભળી ? પ્રમ્હાણે અને જગતને પેદા કરવાવાળા પ્રમ્હા, કે જે આરા વેદોથી પ્રસિધ્ધ છે, તે કયા ઠેકાણેથી કેવા સ્વરૂપથી આવ્યા, કે જે કબલિત થતાં હજારો વાલીખિંદ્રો પેદા થઈ ગયા ? આમાંનો એક અક્ષર પણ સાચો હશે ખરો ? સમજીને વિચારવાની ભલામણ કરૂં છું.

(૨૧) સ્કંદ પુ. ખ. પ મો-પ્રમ્હાના શિર છેદનની વાત—

“ પૂર્વે એકાદ્યં વ યતાં ભૂતાદિક કાંઈજ ન હતું. માત્ર આકાશમાં એક મહાકાલજ રહ્યો હતો. પાણીમાં પરપોટો યતાં તે સોનાનો થયો. મહાકાલના દ્વાડવાળી-આકાશ-પૃથ્વી બે થયાં. મધ્યમાં પ્રમ્હાદિક ત્રણ દેવો હતો. ‘અષ્ટિ કરો’ કહીને મહાકાલ અંતર્ધાન થયો. સમજ્યા વિના પ્રમ્હા તપ કરવા લાગ્યા. મહાદેવે છ અંગ સાથે વેદો આપ્યા. તો પણ પ્રમ્હા સમજ્યા નહી. ફરીથી તપમાં ભેગ્યા. અંતમાં સૂચના થઈ કે-તું મને ગર્વથી પુત્ર વિચારે છે તેથી તારૂં માથું કાપીશ. અને મારા અંશથી રૂદ્ર થશે તે તારી પ્રજાનો નાશ કરશે, તો પણ તું પિતામહના નામથી પ્રમિધ્ધ થઈશ. હોમ કરતાં પરસેવો લૂતીને નાખતાં રૂદ્ર થયો. છેવટે શિવના તેજમાં પ્રમ્હાનું તેજ દળાઈ ગયું. અને પ્રમ્હાના પાંચમા મુખને કાપી નાખ્યું. સ્ત્રો. ૭૬ નો બીજો અધ્યાય ભેવાની ભલામણ કરૂં છું. અને ત્રીજા અધ્યાયમાંથી કાંઈ લખું છું—

(૨૨) શિવને મારવા સ્વેદજ પ્રેર્યો તેનું પ્રહારને પ્રાયશ્ચિત્ત—

“ પ્રહારનું માથું કપાતાં ક્રોધથી પરસેવો, લૂતીને પૃથ્વી પર નાખ્યો તેમાંથી ધનુષ બાણ સાથે વીર નીકળ્યો, તેને રૂદ્રના તરફ પ્રેર્યો. રૂદ્રે સ્તાંભિત કર્યો. રૂદ્રે પોતે વિપ્લુના આશ્રમે જઈ ભિશ્મા માગવાને લાગ્યા. વિપ્લુએ દ્વાય પતાર્યો. ત્રિશૂલથી બેઠતાં કોણીનો પ્રવાહ છુટ્યો; તે કપાળમાં ઝીલવા માંડ્યો. તે ત્યાંથી નીકળી-પચ્ચાસ યોજન લાંબો અને દશ યોજન પહોળો નદી રૂપે પડ્યો. તે દિવ્ય દ્વાર વર્ષ મુખી પાગળ કર્યો. તમારૂં પાત્ર ભરાયું ? એમ કહીને વિપ્લુએ જાપ કર્યો. પછી દિવ્ય દ્વાર વર્ષ મુખી મહાદેવે મંથન કર્યું. તેમાંથી હજાર દ્વાયવાળો ધનુષ બાણ સાથે પુરૂષ નીકળ્યો. વિપ્લુએ શિવને

પુત્રયુ' કે આ કોણ ? શિવે કહ્યું કે આપણા ત્રણના તેજથી પેદા થયેલો એ 'નર' છે. શત્રુઓને જિતવાવાળો થયે. તે નરે શિવની અને વિષ્ણુની સ્તુતિ કરી. કયાળમાંથી બહાર કાઢ્યો. તે " નર અને વિષ્ણુ " નારાયણના નામથી પ્રસિદ્ધ થયા. રક્તજ અને સ્વેદજ એ બેનું દિવ્ય ત્રણ વર્ષ ન્યૂન ત્રણસો વર્ષ સુધી ગુદ્ધ થયું. છેવટે રક્તજે સ્વેદજને લેયો. વિષ્ણુએ છોડાવીને મહેશ્વરને અને સુરેશ્વરને પાલન કરવાને સોંપ્યો. વિષ્ણુએ-બ્રહ્માને કહ્યું કે મહાદેવને મારવા તમે સ્વેદજને પ્રેર્યો તેનું પ્રાયશ્ચિત લ્યો. વિષ્ણુનું વચન માન્ય રાખીને બ્રહ્માએ પ્રાયશ્ચિત લીધું. "

આ જગો ૫૨-૨૦-૨૧-૨૨ આ ત્રણ કલસો વિચારવાની- ૨૦ માં-પહાડને પુત્રી કોના સંયોગથી ? પહાડોની સલાહથી શિવજીને કેવી રીતે મળી ? યજ્ઞ વિધિમાં વિવાદી વેદપાઠીઓને નારદે કહ્યું કે-જેનાથી તમે અને આ બધું જગત ઉત્પન્ન થયું તે બ્રહ્મા તમારી પામે છે એટલે ચૂપ થયા. અંશુકો દેખતાં બ્રહ્મા સ્ખલિત થયા. હજારો વાલિખિલ્યો ઉત્પન્ન થઈ ગયા. જરા વિચારવાનું-પર્વતની પુત્રીને મહાદેવ કયા કાળમાં પરણ્યા ? આ વાત સાચી કે કલ્પિત ? વેદપાઠીઓને અને જગતને ઉત્પન્ન કરનારા બ્રહ્મા કયાંથી આવી ચડ્યા ? પણ સ્ખલિત થઈ ગયા. કેટલી બધી ધીરજવાળા જગતના કર્તા ? આમાંની કયી વાત સાચી ?

, ૨૧ માં-એકાર્ણવ થતાં મહાકાળજ રહ્યો. ઇંડુ ફેડતાં આકાશ પૃથ્વી થયાં. તેણે કયાં રહીને ફેડયું ? તેમાંથી બ્રહ્માદિક ત્રણ દેવો નીકળ્યા, કયાંથી આવીને ભરાયા હતા ? કયી વાત સાચી ?

૨૨ માં-જગતના કર્તા બ્રહ્માને ક્રોધ થતાં પરસેવો, તેમાંથી ધનુષ બાણ સાથે વીર નીકળ્યો. બ્રહ્માએ શિવને મારવા તે વીરને પ્રેર્યો. પણ સ્તલિત થઈ ગયો. બ્રહ્માશક્તિ કયાં નષ્ટ થઈ ગઈ હતી ? શિવે વિષ્ણુનો હાથ ભેટી લોહીની નદી બનાવી દીધી તે આજ કાલ કયાં વૃદ્ધ છે ? તેનો પ્રવાહ-પચ્ચાસ અને દશ યોજન લાંબો પહોળો બતાવ્યો છે આમાં સાચું કયું છે ?

આ પ્રબળપતિના સંબંધમાં એકંદરે વિચારવાનું કે-

જેન ઇતિહાસમાં ૧૧ મા તીર્થ કરના સમયે જિતશત્રુ મહાન્ રાજા પુત્રીના સંબંધે લોકોમાં પ્રબળપતિ કહેવાયો, વૈદિકોએ બ્રહ્મા તરીકે ઠરાવી સંપૂર્ણ વૈદિકધર્મમાંજ દાખલ કરી દીધા છે. તેથી એવું સમબલ્ય છે કે પાર્શ્વનાથ

તીર્થ' કરના વખતે થએલા અનેક સર્વજ્ઞાના પહેલાં વેદોની સ્થિતિ કેવલ યજ્ઞયાગાદિકના વિધાન વાળીજ હોયે, તે વેદોની સ્થિતિ આજે તેવીને તેવી રહી નથી, પણ તેમાં મોટો ફેરફાર થએલો છે. કારણ કે—જેવી રીતે પ્રાચીન, ઉપનિષદાદિકમાં, સર્વજ્ઞાના જીવાદિક તત્ત્વોનો મોટો ફેરફાર કરતા ગયા, તેવી રીતે વેદોમાં પણ નવીન નવીન અનેક શ્રુતિઓ દાખલ કરતા ગયા છે. જુવે કે ઋગ્વેદના દશમા (છેલ્લા) જ મંડળમાં મૃદિના કર્તા પ્રજાપતિને ઠરાવવા એકજ વિષયની ત્રણ ચાર શ્રુતિઓ, ત્રણ ચાર જણના તરફથીજ લખાઈલી, તેની સાખીની બતાવી રહી છે. કોઈ મુજબ ચતુર વિચારશે તો તેને તેવી સંકેતો શ્રુતિઓ સર્વજ્ઞાના તત્ત્વાદિકનો પસાર થયા પછીથીજ વેદોમાં ઘુસી ગએલી નજરે પડશે, એ નિર્વિવાદ છે. આ વાતની સામાન્ય સૂચના તો મંદોદનસ શાહેએ સંસ્કૃત સાહિત્યમાં કરેલી છે. મલિલાલલાઈએ તો ચોખ્ખું લખીને જણાવ્યું છે કે—પ્રજાપતિ તો બધાના ચોખ્ખે આવીને બ્રહ્મા તરીકે પૂજાયો. આના સંબંધના વિચારે મારા ગ્રંથમાં લેવામાં આવશે.

(૨૩) આર્યોના તહેવારો. પૃ. ૫૦૩ થી ૫૦૫ સુધી જુવો—

“વેદકાળની ત્રિમૂર્તિની કલ્પનાનો ધીમે ધીમે એટલો બધો વિસ્તાર થયો કે—પુરાણોમાં તેનું સ્વરૂપ તદ્દન બદલાઈ ગયું. વેદના ગાયકોએ અનેક દેવોની સ્તુતિ કરી છે પણ અગ્નિસ્થાન તો અગ્નિ, મરૂત અને સૂર્ય એ ત્રણ દેવોનેજ મળ્યું છે.” (પૃ. ૫૦૪) “પુરાણકારોએ ત્રિમૂર્તિની કલ્પના નક્કી કરતી વખતે બુદ્ધ ધર્મની ત્રીણી મદદ લીધી હોય એ સંભવિત છે.” (૫૦૫) “આ જગત્ રજ, મત્સ્ય અને તમ એ ત્રિગુણોથી ભરેલું હોવાથી પરમેશ્વર ત્રિગુણાત્મક છે એવું ઉપનિષદકારોનું મન બુદ્ધ્યું, પાછળ કદાચ પ્રભાણે વેદકાળમાં મુખ્યત્વે કરીને આ ત્રણ ગુણ ધારણ કરનારા બ્રહ્મણ્વરૂપિ, સૂર્ય અને ઇન્દ્રને મનુકમે—બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને મહેશ એમ પુરાણકારોએ ઠરાવ્યા. તે પછી અસ્તિત્વમાં આવેલા ઉશાનસ, કાત્યાયન, પરામર અને વ્યાસના ગ્રંથોમાં ત્રિમૂર્તિનો ઉલ્લેખ મળી આવે છે”.

“ખ્રિસ્તી મકના છઠ્ઠા શીકામાં શુદ્ધ કવિએ રચેલા મૃત્તકટિક નાટક (અંક. ૬) માં પણ ત્રિમૂર્તિનો ઉલ્લેખ કરેલો છે.”

“એ ઉપરથી એટલું સ્પષ્ટ થાય છે કે આમરે એક હિન્દવ વર્ણી બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને શિવની ત્રિમૂર્તિ વિષેનો મન ચોક્કસ થતો ગયો.”

અમાં થોડુંક વિચારવાનું કે—

આરો વેદો ઇશ્વરથી પ્રાપ્ત થએલા ગતાવ્યા છે તે કદપના કેવળ જૂઠી કચેલી માનીએ તો પણ તે શ્રુતિઓના લખવાવાળા ઋષિઓને તો પ્રાચીનમાં પ્રાચીન માનવા પડ્યો કે નહીં? તેઓને તો અગ્નિ, મરૂત અને સૂર્ય આ ત્રણ દેવોજ મોટા જણાયલા છે. આ ત્રણ દેવોની મહત્ત્વતા જોત ઝોડની વિશેષ જાગૃતિમાં નહીં જેવી થઈ પડેલી હોવાથી, ત્યાર જાદ કોઈ લાંબા કાળે પ્રજ્ઞા, વિષ્ણુ અને મહાદેવ આ ત્રણ દેવો કદપવા પડ્યા, એમ તો માનવુંજ પડ્યો. તો વિચારવાનું કે આ ત્રણ દેવોને કયા શુભ વિશેષથી મોટામાં મોટી સત્તાવાળા પુરાણોથી તે વેદો સુધીમાં દાખલ કરી દીધા? અને તે કયા જ્ઞાનીથી મેળવ્યા? આ ત્રણ દેવોમાંના પ્રજ્ઞા કે જે આરો વેદોથી જગતના કર્તા હતાં લખાયા છે તે પાછલથી કદિપત રૂપે ઘુસાડેલા ખરા કે નહીં? કદિપત રૂપેજ ઘુસાડેલા છે એમ માનવુંજ પડ્યો. જુવો પુરાણોમાં લખાયલા પ્રજ્ઞાના શુભો-પુત્રીની સાથે અનીતિ કરવા વાળા, લિંગનો પત્તો નહીં મળવા છતાં આવીને જૂક બોલવાવાળા, ગોપ કન્યા પરણીને સાવિત્રીના અપરાધી બનેલા, પુત્રીની પાછળ જતાં પ્રાહ્મણોથી અને દેવતાઓથી પણ નિંદાયલા, એટલુંજ નહીં પણ વ્યાધ રૂપ શિવના બાણથી વીંધાઈને મૃગ નક્ષત્ર રૂપે બનેલા. ઇત્યાદિક અનેક વિકારવાળા પ્રજ્ઞા કયા શુભ વિશેષથી જગતના કર્તા હતાં થઈ આરો વેદોમાં ઘુસ્યા? એ વેદોની મહત્ત્વતા કેટલી? અને એ બધા લેખકો સત્ય-વાદી પણ કેટલા? અને આ બધું ધાંધલ કયાંથી ઉઠ્યું? મને તો એમજ લાગે છે કે સર્વજ્ઞોના મત્યતત્ત્વોના વિરોધમાંથીજ ઉઠ્યું છે! પ્રથમ પ્રજ્ઞાનુંજ સ્વરૂપ ટુંક રૂપે જણાવ્યું છે. હવે વિષ્ણુમાં વિકાર કયાંથી થયો? કેવી રીતનો થયો? જેવી રીતે થયો છે તેવી રીતનો ટુંક રૂપથી જણાવીએ છિએ.

જૈન વૈદિકમાંના વાસુદેવાદિકં ત્રિકની ટુંકમાંનોંધ

વાસુદેવ કહો, વિષ્ણુ કહો એ બધા આ લોકમાં (ભારત લોકમાં) ત્રણખંડ રાજ્યના લોકતા મહાન્ રાજ્યોજ થયા છે. અનાદિકાળના નિયમને અનુસરીને આ ચાલતી અવસર્પિણીમાં નવ ત્રિકોજ થએલાં છે તેમનો ઇતિહાસ કમવાર જૈન ગ્રંથોમાં તદ્દન ટુંકરૂપે લખાયેલો છે. તેમાંનું પહેલું ત્રિકનીએ પ્રમાણે—

અગ્નીયારમા તીર્થંકરના સમયમાં જે પોતનપુરના રાજા જિતરાત્રુ હતા, તે પુત્રીના મંબધથી પ્રજાપતિના નામથી પ્રસિદ્ધ થયા હતા. તેમને જે

પ્રથમ અચલ નામનો પુત્ર તે જલદેવ, બીજી વખતે મૃગાવતી પુત્રા, તેના સંબંધથી જે પુત્ર તે ત્રિપૃષ્ઠ વાસુદેવ થયા હતા.

તેજ સમયમાં રતનપુરના રાજા મયૂગ્રીવના પુત્ર અશ્વગ્રીવ તે પ્રતિ-વાસુદેવની પદવીના ધારક થયા છે.

આ અવસર્ષિણીમાં નવ ત્રિકોમાંનું આ જલદેવાદિકનું પહેલું ત્રિક થયું છે. અનાદિના નિયમ પ્રમાણે ત્રિપૃષ્ઠ વાસુદેવના હાથે અશ્વગ્રીવ પ્રતિવાસુદેવનું મરણ થયું છે. પ્રતિવાસુદેવ લગ્નક્રમો કરીને ત્રણે ખંડના રાજાઓને તાબે કરે છે. પછી જલદેવ ભાઈની માથે રહીને વાસુદેવ-પ્રતિવાસુદેવનો નાશ કરી પોતે નિર્વિઘ્ન પછે ત્રણે ખંડના ગબ્બનો ભોગ કરે છે. તેથી તે બન્ને (વાસુદેવ અને પ્રતિવાસુદેવ) સદ્ગતિના તો ભાગી થતાજ નથી પણ નરક ગતિનાજ અધિકારી બતાવેલા છે, એમ જૈન ઇતિહાસમાં અવગણે જણાવેલું છે.—

(૧) વૈદિકોમાં—દેવી ભાગવતે જલદેવના, અને વાસુદેવ સંબંધને સર્વથા ઉડાવી દેઈને અશ્વગ્રીવ પ્રતિવાસુદેવનેજ વિષ્ણુ ભગવાન કરાવી તેમનું માથું વાસુદેવથી કપાયા પછી ઘોડાના માથાવાળા હયગ્રીવ વિષ્ણુના નામથી પ્રસિદ્ધિમાં મુકયા છે.

(૨) ઋક પુન નાત્રીજ ખંડમાં—દેવતાઓએ યજ્ઞનો આરંભ કર્યો, ત્યાં માત્ર વિષ્ણુજ આવ્યા નહીં. શોધ કરતાં ધનુષ બાણ ચઢાવીને ધ્યાનમાં બેઠેલા જોયા. ઉધડોના પ્રયાસથી બાણની દોરી કપાતાં વિષ્ણુનું માથું ઉડી ગયું, તે મળ્યું નહીં તેથી વિશ્વકર્માએ સૂર્યના ઘોડાનું માથું કાપી બંધ બેસતું કરીને આપ્યું. ત્યાંથી હયગ્રીવ વિષ્ણુના નામથી પ્રસિદ્ધ થયા.

નવ ત્રિકોમાંનું આ પહેલવેલું ત્રિક ૧૧મા તીથ કરના મમયમાં થયેલું છે. જૈન-વૈદિકોમાં લખાયા પ્રમાણે ઇંદ્રે નોષ કરીને બતાવી છે.

વિચારવાનું કે—એક વખતે ઇંદ્ર દેવતાઓ માથે અશ્વમેધ કરતાં પશુઓને ખાંધ્યાં, ઋષિઓએ આ યજ્ઞ અચોચ કરાવ્યો. ઇંદ્રના પક્ષમાં વસુરાજ ભગતાં નરકમાં ગયો. આ યજ્ઞ કગવનાર ઇંદ્રની કયી ગતિ થઈ? તે કંઈ જણાવ્યું નથી. (ભુઓ પ્ર. ૧૮ સુ. પૃ. ૧૫૫ થી ૫૭)

આ દેવતાઓના યજ્ઞમાં પણ ઐતિહાસિક તો જણેલાજ છે, માત્ર વિષ્ણુ આવ્યા નથી તો પણ દૂર બેઠા છતાં માથા વિનાના તો થયાજ. આ યજ્ઞનો વાતો વિચિત્ર પ્રકારની કેવી? આ બધા લેખકોની મત્યનિષ્ઠા પણ કેટલી?

ગારમા તીર્થ કરના વખતે—‘વાસુદેવાદિકનું’ બીજું ત્રિક થયું છે—
જય નામા બલદેવ, દ્વિપૃષ્ઠ વાસુદેવ અને તારક પ્રતિવાસુદેવ છે વાસુદેવ
અને પ્રતિવાસુદેવની લડાઈ થતાં પ્રતિવાસુદેવ મરાણો છે.

(૧) વૈદિકોમાં—વિષ્ણુના મત્સ્યાવતારપુરાણે—તારક પ્રતિવાસુદેવને
મોટા દૈત્ય ઠરાવી, દેવતાઓની સાથે યુદ્ધ કરવાવાળો બતાવ્યો છે. આ દૈત્યે
ક્રશોટા દેવતાઓને ‘માર્ચા’ છે. યુદ્ધમાં બળેલા ઇંદ્રો, લોકપાલો અને વિષ્ણુ
આદિને પકડીને એ દૈત્યે ખાંધ્યા છે. જેમ વાઘ મનુષ્ય-પશુઓને પકડે તેમ
પકડી લીધા અને એ તારક દૈત્ય ત્રણ લોકની સંપદાવાળો થઈ બેઠો.

દુઃકમાં વિચારવાનું કે—કલ્પિત મત્સ્યાવતારનું લખાણ કલ્પિત ઠરે
કે નહીં ? યુગ યુગમાં રક્ષા કરવાવાળા વિષ્ણુ તે આ એક દૈત્યના સપાટામાં
કેમ સપડાયા ? એટલુંજ વિચાર્યો તો પણ ખસ છે.

(૨) સ્કંદ પુર્ણિમા ૧ લો—વત્સાંગ અસુરે—બ્રહ્માના વરદાનથી પુત્ર
બેળવ્યો. તેની સ્ત્રીએ હજાર વર્ષ ગર્ભમાં રાખ્યો. પછી તારક નામ રાખ્યું.
તેણે દેવતાઓને જીતવા દશ હજાર વર્ષ આહાર વિનાનો તપ કર્યો. બ્રહ્મા
તેને વરદાન આપવાને ગયા. અને જણાવ્યું કે તું તરતના જન્મેલા બાળક
વિના બીજાથી મરીશ નહીં. પછી તારક દૈત્યે—યમપુરીનો અને દેવતાઓના
ક્ષેત્રનો નાશ કર્યો. વિષ્ણુએ બધા દેવતાઓને ભાગી જવાની આજ્ઞા કરી.
તારક ખંભાતના સિંહાસન પર બેઠો. પણ તરતના જન્મેલા કાર્તિક
સ્વામિના હાથથી મરાયો.

આમાં જરા વિચારવાનું કે—હજાર વર્ષ ગર્ભમાં રહે, એ સિદ્ધાંત
કયું ? મોટો થયા પછી દશ હજાર વર્ષ તપ કર્યો. ત્યારે તેનું આયુષ્ય કેટલું
હશે ? અનેક આફતોવાળા બ્રહ્મા વરદાન આપવા કયાંથી આવ્યા ? યમપુરી
નીચે છે કે ઉપર ? કયાં જઈને તેનો નાશ કર્યો ? દેવતાઓ સાથે લડાઈ કરી,
તો તે સ્વર્ગમાં જઈને કે ભૂતલમાં ? લેખકે આ બધું જ્ઞાન કયા જ્ઞાનીથી
બેળવ્યું માનવું ?

(૩) તુલસીરામાયણ બાલકાંડના તારકાસુર.

શિવજી રામચંદ્રનું ધ્યાન કરવા બેઠા, તે વખતે તારકાસુર ઉત્પન્ન
થયો. તેણે લોકોને અને દેવતાઓને સંપત્તિથી રહિત કર્યા. દેવતાઓ
બ્રહ્માની પાસે ગયા. બ્રહ્માએ કહ્યું કે—શિવજીના વીર્યથી ઉત્પન્ન થયેલો

પુત્રજ એ દેવતાને જીતે. દેવતાઓએ સ્તુતિ કરીને કામદેવને પ્રગટ કર્યા, તેણે સર્વ દુનિયાને વ્યાકુલ કરી નાખી, પણ શિવજીએ તે બાળીને ભરમજ કરી નાખ્યો. એટલે બ્રહ્માદિક દેવો વિષ્ણુ પાસે ગયા. પછી મર્વે મળીને શિવને પ્રમન્ન કર્યા. લગ્ન કરવાનું નક્કી કરાવી શિવને ગણગાર્યા. નારદાદિક ઋષિઓએ પાર્વતીની માતાને સમજાવી લગ્ન કરાવી દીધું. વિલાસ કરતાં કેલાસ પર છ મુખવાળા કાર્તિકેય જન્મ્યા તે બાળકે તારકાસુરને માર્યો. પછી બધા નિર્ભય થયા.

આ તારક પ્રતિવાસુદેવમાં દુઃકથી વિચારવાનું કે—

આ બીજું ત્રિક જૈનોના ૧૨મા તીર્થંકગના સમયમા થયેલું છે—તેને મત્સ્યપુગણવાળાએ—તારકાસુર લખીને મોટો દેવ કરાવ્યો છે તેણે જગતના ઉદ્ધારક વિષ્ણુના સમક્ષ કરોડો દેવતાઓને માર્યા અને વિષ્ણુને પણ ઠેકમાં પૂર્યાં. આ વાત ક્યાં સુધી મત્સ્ય લખાઈ હશે ?

૨૪૬ પુ. માં—તેના બાપે બ્રહ્માના વરદાનથી તારક પુત્ર મેળવ્યો. કર્મના વશથી પરાધીન પણે અફલાતા બ્રહ્મા કયે ઠેકાણે વરદાન આપવાને ગયા અને કયા કાળમાં ? તે તારક હજારવર્ષ ગર્ભમાં. પછી દશ હજાર વર્ષ તપ કરી કોઈથી મડ નહીં એવો બ્રહ્માથી વર મેળવ્યો. પછી ચમપુરીનો અને દેવતાઓના મૈન્યનો નાશ કર્યો કયે ઠેકાણે ગ્હીને ઓ અકાચ કયું ? કેમ કે ખંભાતની ગાદીનો માલક થઈ બેઠો છે. આ વાત કયા કાળમાં બનેલી ? એ વિચારવાનું.

તે બીજા ત્રિકમાનો તારક, અબજોના અબજો વર્ષ પછી રામાદિકના આક્રમ ત્રિક વખતે લોકોને અને દેવતાઓને મુખ મંપત્તિથી રહિત કર્યો. કયાથી આવી ચઢ્યો કે જોને બ્રહ્માદિકોને પ્રમિષ્ટ કરી નાખ્યા ? આ બધી વૈદિક ઇતિહાસની બાજુ ક્યાંથી રચાઈ ?

૧૧ જૈનોના ૧૩ મા તીર્થંકગના સમયમા—વાસુદેવાદિકર્તુ ત્રીજુ ત્રિક—

ભદ્ર બલદેવ, રવચંભૂ વાસુદેવ અને મેરક પ્રતિવાસુદેવ, મોટાભાઈ ભદ્રની સાહાય્યથી સ્વચંભૂ વાસુદેવે મેરક પ્રતિવાસુદેવને ચક્રગતથી માર્યો. મેરક લકાઈમાં મરવાથી અને સ્વચંભૂ ગળ્યના લોભથી તે ભવમાં મદ્ગતિ મેળવી શક્યા નથી.

વૈદિકોમાં—બ્રહ્માંડ પુગણે-માગમર મુદિ ૧૧ના સંબંધે એવો લેખ છે કે—મુરૂ દેવ સાથે શ્રીકૃષ્ણે દિવ્ય હજાર વર્ષ સુધી યુદ્ધ કર્યું. છેવટે નાહા. તેનો સંબંધ

એવો છે કે—અનુને શ્રીકૃષ્ણને પુછ્યું કે—માગસર સુદી ૧૧ ના ત્રતથી હજારો ચરનું કળ શાથી ? ઉત્તરમાં શ્રી કૃષ્ણે જણાવ્યું કે—પૂર્વે કૃતયુગમાં મુર નામના દૈત્યે બ્રહ્માદિક બધા દેવોને સ્વર્ગમાંથી બ્રહ્મ કર્યા. બ્રહ્માદિક દેવોએ શિવની પાસે પોતાનું રક્ષણ માગ્યું. પણ શિવે વિષ્ણુને બતાવ્યા. બધા વિષ્ણુ પાસે ગયા. વિષ્ણુએ બ્રહ્માદિકની વાત સાંભળીને કહ્યું કે—એવો દુષ્ટ દૈત્ય કોણ છે કે જેણે બ્રહ્માદિક દેવોને સ્વર્ગમાંથી બ્રહ્મ કર્યા ? એમ કહીને વિષ્ણુ બ્રહ્માદિકને સાથમાં લઈને તે દૈત્યનો નાશ કરવાને નીકળ્યા. પણ તે દૈત્યની એક હાકલ માત્રથી બ્રહ્માદિક દેવો ભાગી ગયા. માત્ર એકલા વિષ્ણુએ જ દિવ્ય હજાર વર્ષ સુધી તેની સાથે બાહુ યુદ્ધ કર્યું. છેવટે વિષ્ણુ પણ નાશ. અને એક જ દરવાજાની બાર યોજનની ગુફામાં જઈને મૃતા. મુરદૈત્ય ત્યાં જઈને પણ મારવાને તૈયાર થયો. પણ મારા અંગથી ઉત્પન્ન થએલી કન્યાથી તે દૈત્ય મરાયો. નિદ્રામાંથી ઉઠીને મેં તે કન્યાને વર આપ્યો કે હું કન્યે ! તને આ એકાદશીના યોગથી હત્ય મારવાની શક્તિ થઈ, છે તેથી તારા નામથી આ એકાદશીનું મત થશે એવો વર આપ્યો તેથી સંતુષ્ટ થઈ.

આ મુર દૈત્યમાં વિચારવાનું કે—

‘વિરાટનું રૂપ ધરીને બ્રહ્માંડને ઘેરો ઘાલતાં પ્રભાપતિ દશાંશુલ બહાર વધીને રહ્યા.’ આ સૂક્ષ્મ જૈન જોડની વિશેષ ભગૃતિના પછી ચારો વેદોમાં દાખલ કરેલું હોય એ સ્વાભાવિક જ છે. પ્રભાપતિ આ બધી સૃષ્ટિના સ્વરૂપવાળો થયો તે વખતે આ બધા જીવો કર્મવાળા બનાવ્યા કે કર્મ વિનાના ? પોને ચારવણું રૂપના બન્યા ત્યારે તેમાં આ મુર દૈત્ય હતો કે નહીં ? અથવા બ્રહ્માંડની બહાર દશાંશુલ વધીને જે જગ્યા છોડી હતી તેમાંથી આવીને કયે રસ્તેથી બ્રહ્મસ્થાનમાં પહોંચ્યો ? કે જે દૈત્યે બ્રહ્માદિકને સ્થાનથી બ્રહ્મ કર્યા ? દેવીના હાથ ધમ્મવાથી અને શિવના હાથથી ઉત્પન્ન થએલા બ્રહ્માને શિવનું શરણ ન મળવાથી વિષ્ણુનું શરણ જોળવું પડ્યું. વિષ્ણુ પણ તે દૈત્યથી ભાગીને બાર-યોજનની ગુફામાં જઈને મૃતા. આ દૈત્ય ત્રણે દેવોથી કેટલો બધો જબરો હતો ? અને કોનાથી પેદા થએલો હતો ? પ્રથમ બ્રહ્માનો જ ખરો મત્તો નથી તો પછી અદ્વૈત અને વિશિષ્ટાદ્વૈતની સિદ્ધિ તે તુલ્યખંડન જેવી ખરી કે નહીં ?

૧૪ મા તીર્થંકરના વખતે ચોથા વાસુદેવાદિકનું ચોથું ત્રિક—

સુપ્રભ-બલદેવ, પુરપોત્તમ-વાસુદેવ, અને મધુ પ્રતિવાસુદેવ. આ ત્રણે ખંડના મોટા રાજાઓ થયા છે. પ્રતિવાસુદેવ ત્રણે ખંડના રાજાઓની સાથે

લડાઇઓ કરીને પોતાની આજ્ઞા મનાવે. પણ તેજ અરસામાં થએલા વામુદેવ પેતાના મોટાભાઈ બલદેવની સાહુચ્ચથી પ્રતિવામુદેવને મારે છે. પછી નિર્ભય પણે રાજ્યનો લોગ કરે છે. એક લડાઇઓના પાપથી બીજો રાજ્યના લોભથી અદ્વગતિના સાગી થતા નથી.

મધુ પ્રતિ વામુદેવ છે અને કૈટભ તેનો ભાઈ છે.

વૈદિકોમાં—માર્ક'ડેય પુરાણે જણાવ્યું છે કે—મધુ અને કૈટભ એ બે દેત્યો વિષ્ણુના કાનના મેલથી ઉત્પન્ન થયા અને બ્રહ્માને મારવાને દોડ્યા. બ્રહ્માએ નિદ્રાદેવીની મુતિ કરવા માંડી એટલે શ્રીકૃષ્ણજી જાગી ઉઠ્યા. અને તે દેત્યો સાથે પાંચ હજાર વર્ષ સુધી બાહુ યુદ્ધ કર્યું. છેવટે નાશી છુટ્યા.

આમાં જરા વિચારવાનું કે—કાનના મેલના દેત્યોથી જગતના કર્તા બ્રહ્મા કે જે આદે વેદોથી પ્રસિદ્ધ છે, તે તો ભાગ્યા. પણ જગતના હિંદારક વિષ્ણુ ભગવાન પણ ભાગ્યા ! ! આમાંની કયી વાત સાચી હશે ?

દુર્ગાપાઠ અ. ૧ લો. શ્લો ૬૭ થી—કર્યાંતે એકાણુંવ યતાં વિષ્ણુ ગૌપનાગની શય્યામાં સુતેલા તેમના કાનના મેળથી ઉત્પન્ન થએલા મધુ અને કૈટભ નાભિકમલમાંના બ્રહ્માને મારવાને દોડ્યા.

આમાં પણ વિચારવાનું કે—કર્યાંતોમાં સૃષ્ટિ ઉત્પન્ન કરવાની ગઠ મથલમાં પડેલા બ્રહ્મા આદે વેદોમાં બતાવ્યા છે. તે વખતે વિષ્ણુના કાનના મેલમાં મધુ અને કૈટભ બે દેત્યો ક્યાંથી આવીને ભરાયા ? એકાણુંવની વાત, વિષ્ણુના કાનના મેલથી ઉત્પન્ન મધુ-કૈટભની વાત, અને તેમની નાભિમાં આવીને ભરાઈ બેઠેલા બ્રહ્માની વાત, આમાંની કયી વાત સાચી લાગે છે ? આ બધું ઉંધું છ-તું ક્યાંથી લાવીને ગોઠવ્યું છે ? જરા વિચારમાં ઉતરીને જોશો ખરા કે ?

પ્રાચીનમાં પ્રાચીન વાયુપુરાણના મધુ અને કૈટભ બે દેત્યો—

વિષ્ણુએ અને બ્રહ્માએ સ્તવના કરી શિવને પ્રસન્ન કર્યા. બ્રહ્માએ શિવના જેવા પુત્રની યાચના કરી. વિષ્ણુએ શિવની સેવા પસંદ કરી એટલે મહાદેવે કહ્યું કે—આ જગત રૂદ્રમય અને નારાયણમયજ છે. વિષ્ણુ જળમાં પ્રવેશ કરી ગયા. બ્રહ્મા પોતાના આસન પર જઈને બેઠા. પછી લાંબા કાળે મધુ અને કૈટભે બ્રહ્માને કહ્યું કે—તું અમારો ભક્ષ્ય થઈશ. એમ કહીને અંત-ધોન થઈ ગયા. બ્રહ્મા ખળ ગભરાયા. અને કમલના નાલ વડે રમાતલમાં બંધ

સુતેલા હુરિને જગાડીને કહ્યું કે માફ રક્ષણ કરે ! હુરિએ કહ્યું ખીશો નહીં. એટલામાં મધુ અને કેટલ આવેલા બાણી પોતાના મુગથી વિષ્ણુ અને નિષ્ણુ ઉત્પન્ન કરી અમ્હાના રક્ષણ માટે મુક્યા. પેલા જે દૈત્યો યજ્ઞ-વિષ્ણુ અને નિષ્ણુના જેવું રૂપ ધરી આવીને ઉભા. અમ્હાને સમ્યક રાણી પાણીને ક્ષિયર કરી દેવતાનાં સો વર્ષ મુધી લડ્યા. બન્ને તરફના એક લક્ષણવાળા એક અમ્હા બ્યાકુલ થયા. પણ દિવ્યનેત્રથી જોઈને પેલા દૈત્યોને કમલ દેશરાના બળતરથી બાંધી લીધા. ત્યાં એક કન્યા ઉત્પન્ન થએલી જોઈ પેલા જે દૈત્યો ગભરાયા. કન્યાને અમ્હાએ પુછ્યું કે તું કોણ છે ? તેણે કહ્યું કે હું વિષ્ણુનો સદેશો લાવનારી મોહિની નામની માયા છું. પેલા જે દૈત્યોએ એવો વર માગ્યો કે અમારૂં મરણ થાય નહીં અને અમે તારા પુત્ર થઈએ, તે કન્યા તેવો વર આપીને થમ સદનમાં લઈ ગઈ. વિષ્ણુએ કેટલને અને નિષ્ણુએ મધુને માર્યો. એ પ્રમાણે અમ્હાએ વિષ્ણુ અને નિષ્ણુના આથે રહીને તે જે દૈત્યોને માર્યા.

આમાં પણ જરા વિચારવાનું કે—

જગતના સ્રષ્ટા, અનાદિના અમ્હા, ચારો વેદોથી પ્રસિદ્ધિને પામેલા, પુત્રીમાં મોહિત થતાં દેવોથી અને આમ્હુણોથી નિંદાયલા, શિવે જેને વીંધી નાખેલા, તે અમ્હા શિવની પાસે પુત્ર માગવાને ગયા, આ બધી વાતો કયા કયા કાળમાં બનેલી ? મા બાપ વિના અત્યાનંદ ઉત્પન્ન થએલા મધુ અને કેટલે અમ્હાને લક્ષ્ય થવાનો ભય બતાવ્યો. કયા જ્ઞાનીઓથી આ તંત્ર ઉભું કરવામાં આવેલું અને આ બધો પ્રપંચ શાથી ઉભો કરવામાં આવેલો ? સર્વજ્ઞોના ઇંતિહાસ પર ધ્યાન દઈ વિચાર કરો સત્ય શું છે તે સહજે માલમ પડશે.

પંદરમા તીર્થંકરના સમયમાં—વાસુદેવાદિકનું પાંચમું ત્રિક થયું છે. સુદર્શન—બલદેવ, પુરૂષસિંહ—વાસુદેવ, અને નિશુલ પ્રતિવાસુદેવ. નિશુલ પ્રતિવાસુદેવે ત્રણે ખંડના રાજાઓની સાથે મોટી લડાઈઓ કરીને તેઓને પોતાના તાબે કરેલા. પણ પોતાના મોટાલાઈ બલદેવની સાહચર્યથી પુરૂષસિંહ વાસુદેવે નિશુલ પ્રતિવાસુદેવનો નાશ કરીને નિર્વિઘ્ન પણ ત્રણ ખંડના રાજ્યનો ભોગ કર્યો. એક લડાઈઓના પાપથી અને બીજે રાજ્યના લોભથી સદ્ગતિના ભાગી થએલા નથી. આ અવસર્પિણીમાં નવે ત્રિકો મહાપુરૂષોની ગણતરીમાં ગણાવેલા છે. બલદેવો તો સદ્ગતિનાજ ભાગી થએલા છે. પણ વાસુદેવ અને પ્રતિવાસુદેવ કેટલાક કાળ પછી કરેલાં પાપને ભોગવ્યા પછી મોક્ષગતિ મેળવનાર થવાના તેથીજ ગણતરીમાં લીધેલા છે.

લડાઈઓ કરીને પોતાની આજ્ઞા મનાવે. પણ તેજ અરમામાં થયેલા વાયુદેવ પોતાના મોટાભાઈ બલદેવની આહુવ્યથી પ્રતિવાયુદેવને મારે છે. પછી નિર્ભય પણે રાજ્યનો ભોગ કરે છે. એક લડાઈઓના પાપથી બીજો રાજ્યના લોકથી અદ્વૃપ્તિના ભાગી થતા નથી.

મધુ પ્રતિ વાયુદેવ છે અને કૈટભ તેનો ભાઈ છે.

વંદિકામાં—માર્કડેય પુરાણે જણાવ્યું છે કે—મધુ અને કૈટભ એ બે દેવો વિષ્ણુના કાનના મેલથી ઉત્પન્ન થયા અને બ્રહ્માને મારવાને દોડ્યા. બ્રહ્માએ નિદ્રાદેવીની સ્તુતિ કરવા માંડી એટલે ધીકૃષ્ણજી જાગી ઉઠ્યા. અને તે દેવો સાથે પાંચ હજાર વર્ષ સુધી બાહુ યુદ્ધ કર્યું. છેવટે નાશી છુટ્યા.

આમાં જરા વિચારવાનું કે—કાનના મેલના દેવોથી જગતના કર્તા બ્રહ્મા કે જે આરો વેદોથી પ્રસિદ્ધ છે, તે તો ભાગ્યા. પણ જગતના ઉદ્ધારક વિષ્ણુ ભગવાન પણ ભાગ્યા ! ! આમાંની કયી વાત સાચી હશે ?

દુર્ગાપાઠ અ. ૧ લો. શ્લો ૬૭ થી—કટપાંતે એકાણુવ યતાં વિષ્ણુ શેપનાગની શય્યામાં સુતેલા તેમના કાનના મેલથી ઉત્પન્ન થયેલા મધુ અને કૈટભ નાલિકમલમાંના બ્રહ્માને મારવાને દોડ્યા.

આમાં પણ વિચારવાનું કે—કટપાંતોમાં સૃષ્ટિ ઉત્પન્ન કરવાની ગડ મથલમાં પડેલા બ્રહ્મા આરો વેદોમાં જતાવ્યા છે. તે વખતે વિષ્ણુના કાનના મેલમાં મધુ અને કૈટભ બે દેવો કયાંથી આવીને ભરાયા ? એકાણુવની વાત, વિષ્ણુના કાનના મેલથી ઉત્પન્ન મધુ—કૈટભની વાત, અને તેમની નાલિકામાં આવીને ભરાઈ બેઠેલા બ્રહ્માની વાત, આમાંની કયી વાત સાચી લાગે છે ? આ બધું ઉંધું છતું કયાંથી લાવીને જોડવું છે ? જરા વિચારમાં ઉતરીને જોશો ખરા કે ?

પ્રાચીનમાં પ્રાચીન વાયુપુરાણના મધુ અને કૈટભ બે દેવો—

વિષ્ણુએ અને બ્રહ્માએ સ્તવના કરી શિવને પ્રસન્ન કર્યા. બ્રહ્માએ શિવના જેવા પુત્રની યાચના કરી. વિષ્ણુએ શિવની સેવા પસંદ કરી એટલે મહાદેવે કહ્યું કે—આ જગત રૂદ્રમય અને નારાયણમયજ છે. વિષ્ણુ જળમાં પ્રવેશ કરી ગયા. બ્રહ્મા પોતાના આસન પર બેઠીને બેઠા. પછી લાંબા કાળે મધુ અને કૈટભે બ્રહ્માને કહ્યું કે—તું અમારો ભક્ષ્ય થઈશ. એમ કહીને અંતઃકાંત થઈ ગયા. બ્રહ્મા બળ ગભરાયા. અને કમલના નાલ વડે રસાતલમાં બેઠ

થયાં છે તે જૈન-વૈદિકના ઇતિહાસ પ્રમાણે લખીને બતાવ્યાં. પ્રથમ ઋષભદેવ અને બીજા અજિતનાથના વખતે—સરત અને મગર આ બે ચક્રવર્તીઓ થયા છે તે પણ લખીને બતાવ્યા હતાં. હવે ક્રમવાર પાંચ ચક્રવર્તીઓ થયેલા છે તેનામ માત્રથી લખીને બતાવીએ છીએ—૧૫ મા અને ૧૬ મા તીર્થંકરના મધ્યમાં ત્રીજા મધવાન અને ચોથા સનતકુમાર એ બે ચક્રવર્તીઓ થયા છે. તેમના પછી—૫ મા, ૬ મા, અને ૭ મા ચક્રવર્તીઓનું ૫૬ ભાગવ્યા પછી—૧૬ મા, ૧૭ મા, અને ૧૮ મા તીર્થંકરે પણ એજ (શાંતિનાથ, કુંથુનાથ, અરનાથ) થયા છે. એટલે ૧૫ મા થી તે ૧૮ તીર્થંકર સુધીમાં ક્રમવાર પાંચ ચક્રવર્તીઓ બતાવ્યા. આ પાંચોના સંબંધે જૈન-વૈદિકમાં વિશેષ શું છે તે મારા જાણવા પ્રમાણે હમારા માત્રથી જણાવ્યું છે. ત્રિજા મધવાન ચક્રવર્તીના સંબંધે વૈદિકોએ શું લખ્યું છે અને કેવા સ્વરૂપથી લખ્યું છે તેના સંબંધે હું કાંઈ પણ માહિતી મેળવી શક્યો નથી. અને ચોથા સનતકુમાર ચક્રવર્તીના માટે વૈદિકોમાં સનતકુમાર સંહિતા ઘણા મોટા પ્રમાણમાં લખાઈલી છે. જૈનોના સનતકુમાર ચક્રવર્તીના લેખ અમે અમાગ્ર ગ્રંથમાં કિચિત્ માત્ર લખીને બતાવ્યો છે. બન્ને લેખોની તુલના પાંડિતોએ કરી લેવી.

પાંચમા ચક્રવર્તી અને ચોળમા તીર્થંકર—અમ્યકત્વની (બોધિબીજની) પ્રાપ્તિ થયા પછી ૧૨ લવ ક્યાં છે. તેમાં ૧૦ મા લવે મેઘરથ રાજા અત્યંત દયાવાળા હંદની પ્રસંશાના માત્ર થયા છે. તેથી બે દેવો તેમની પરીક્ષા કરવાને આવ્યા છે. એકે કબુતરનું રૂપ ધરી મેઘરથનું શરણ લીધું છે. બીજાએ બાજ પક્ષીનું રૂપ ધરી પોતાનું લક્ષ્ય માગ્યું છે માસ વિના બીજા લક્ષ્યને લેતો નથી. છેવટે મેઘરથે કબુતરના બરોબર પોતાની બાંધનું માંસ આપવા માંડ્યું, પણ કોઈ રીતે પુરૂં ન થતાં રાજાએ પોતાનું શરીર કાંટા ઉપર ચઢાવ્યું. રાજ્યમાં હા હા કાર. છેવટે દેવો પ્રસંસા કરીને ચાલતા થયા.

વૈદિકોમાં એકલા મહાભારતમાંજ ત્રણ નામથી પ્રસિદ્ધ થયેલી કથા—સ રકૃત સાહિત્યના ઇતિહાસ પૃ ૬૭૫ માં—“શિબિરના પુત્ર ઉશીનરના સંબંધે, કૃત્રીથી શિબિરનાજ સંબંધે, અને ત્રિજીવાર શિબિરના પુત્ર વૃષદર્શના સંબંધે એમ ત્રણ ઠેકાણે ત્રણ નામથી મહાભારતમાંજ લખાઈ છે.” આ ગ્રંથકારે એવું અનુમાન કર્યું છે કે—આ વાર્તાની ઉત્પત્તિ ઐત્રેય ધર્મથી થઈ હોય એમ એના સ્વરૂપથી સ્પષ્ટ જણાય આવે છે. જૈનધર્મની માહિતીના અભાવે આ અનુમાન તેમનું અયોગ્ય ન ગણાય યોગ્યોચ્ચનો વિચાર વાચકોએ કરી લેવો.

દેદિકોમાં-મત્સ્યપુરાણે- શું જ અને નમિ એ જ દેત્યો કરાવ્યા છે.

વાત એવી છે કે-શું જ અને નમિ એ જ દેત્યો સાથે વિષ્ણુની સદાઈ જુબ લાગી. પ્રથમ વિષ્ણુએ શું જને ઉસકેયો એટલે નમિ નામના દેત્યે ગદા લઈને ગરૂડના આથમાં મારી અને પરીઘ લઈને શું જ નામના દેત્યે વિષ્ણુના આથમાં મારી, એટલે ગરૂડ અને વિષ્ણુ એ બન્ને મૂર્છિત થઈને પડ્યા, એટલે યુદ્ધમાં જૂમારવ થઈ પડ્યો. તે બન્ને મચેતાન થયાપછી યુદ્ધમાંથી જીતે લઈને નાઠા.

આમાં પણ જરા વિચારવાનું કે—

સર્વજ્ઞોએ પુરુષસિંહુ વાસુદેવ જતાવેલા છે, નિર્ગુણ પ્રતિવાસુદેવ કહેલા છે, અહીં વાસુદેવનું નામ ઉડાવી છંદે વિષ્ણુની પદવી માત્રથી ઓળખાવ્યા છે. વાસુદેવની જે ભુદી ભુદી વ્યક્તિઓ હુતી તેમને એક જ રૂપથી જતાવવાનો પ્રયત્ન કરેલો છે. વાસુદેવોનો મદા જય થએલો છતાં દેદિકોના પંડિતોએ ઢંગધણ વિનાના ચિત્રીને મૂકેલા છે. ભુવો-૧૧ મા તીર્થ કરના સમયમાં-પહેલા ત્રિકમાં અધર્મીય પ્રતિવાસુદેવને જ વિષ્ણુ લગવાનું કરાવી માથા વિનાના જતાવી ઘોડાના માથાવાળા જ લખીને જતાવ્યા. અનાદિકાળના વિષ્ણુ લગવાનું માનીએ તો શું પોતાના નમસ્તકની રક્ષા કરવાની મત્તા તેમનામાં ન હુતી? આ જાણી વિચિત્રતા ગાયો લખાઈ? અને આ જાણી વાતો ક્યાંથી આવે? બીજા ત્રિકમાં તારક પ્રતિ વાસુદેવ છે તેને અમુર કરાવી વિષ્ણુને તેના કેદી બનાવ્યા, ત્યારે બીજા લેખકોએ વિચિત્ર પ્રકારનું લખીને બતાવ્યું તે બધા લેખો વિચારવાને માટે પણ મૂકેલા છે. ત્રીજા ત્રિકમાં મેરક પ્રતિવાસુદેવ તેને અગીયારસની કથામાં દેત્ય કરાવી તેનાથી પ્રહ્લાદિકોને નષ્ટ બ્રહ્મ થએલા જતાવ્યા છે. એટલું જ નહીં પણ વિષ્ણુ લગવાનને પણ નારાના ભાગતા લખીને જતાવ્યા છે. આ જાણી વિચિત્ર બાજુ ક્યાંથી રચાઈ?

ચોથા ત્રિકમાં મધુ પ્રતિવાસુદેવ છે તેના ભાઈ કેટલ છે. દેદિકોએ વિષ્ણુના કાનના મેલથી ઉત્પન્ન થએલા જતાવ્યા છે. વિષ્ણુના કાનમાં એટલો જાધો મેલ ભરાઈ ગયો કે તેમાંથી ઉત્પન્ન થએલા દેત્યોએ પ્રહ્લાદના હાત જે ફાલ કરીને મુક્યા. એટલું જ નહીં પણ વિષ્ણુ પોતે પણ નાશી છુટ્યા. જરા વિચારવાની તમદી લઈ સત્યામત્યનો વિચાર કર્યો. મુનેપુ કિમધિકેન ?

૧૧ મા થી ૧૫ મા તીર્થ કર મુખીમાં ત્રિપૃષ્ઠવાસુદેવાદિકાનાં પાંચ ત્રિક

તેમ કરવા ના પાડી અને તે જલિને પ્રદહાદની શ્રીના ગર્ભમાં પ્રવેશ કરાવ્યો. ઇંદ્રે જલિના બાપનું માથું કાપ્યું. પછી જલિનો જન્મ થયો. તેણે ફરીથી સ્વર્ગનું રાજ્ય લીધું. શુકાચાર્યની સલાહથી ભૂમીપર સો ચત્તો કરવા માંડ્યા. ભગવાન છંજવાને આવ્યા. શુકાચાર્યે જમીન આપવા ના પાડી પણ જલિએ માન્યું નહીં, તેથી નિર્ધન થવાનો શાપ આવ્યો. ઇત્યાદિ.

અહીં હુંકમાં વિચારવાનું કે—જે જલિરાજ હતા તે અહીં ધૂત લખાયો. અને સાડા ત્રણ ઘડીના ઇંદ્રપદવાળો થયો. એ કયા સિદ્ધાંતથી ? પદ્યોપમ કે સાગરોપમથી જોછા આયુષ્ય વાળા ઇંદ્ર હોતાજ નથી. જુવેા જૈનસિદ્ધાંતમાંના લેખો.

(૪) ભાદરવા સુદિ ૧૧ ના સંજમાં સ્કંદ પુ. માંની કથા—

“અર્જુનના પ્રશ્નનો ઉત્તર આપતાં શ્રીકૃષ્ણે જણાવ્યું કે—પૂર્વયુગમાં મારો તથા બ્રાહ્મણદિકનો ભક્ત જલિ નામનો દાનવ હતો. તેણે ઇંદ્રનો દેખી ચર્ધ મારો આપેલો લોક અને દેવોને જીતી લીધા. દેવો મારી પાસે આવ્યા. મેં બ્રહ્માંડનું રૂપ ધરીને તેનું સર્વસ્વ લઈ લીધું. અને જલિ પણ ઇંદ્રને સોંપી દીધો. યુધિષ્ઠિરે ફરીથી પુછ્યું કે કેવી રીતે જીતી લીધો ? બાળકનું રૂપ ધરી મેં જલિની પાસેથી ત્રણ ડગલાં જમીન માગી લીધી. પછી હું ત્રણ લોકના સ્વરૂપ વાળો થયો. એક પગથી પૃથ્વી, અને બીજા પગથી ત્રણે લોક માપીને કહ્યું કે ત્રીજો પગ કયાં મૂકું ? એમ કહીને તેના માથા પર પગ મૂકીને રસાતલમાં ખોરી ઘાલ્યો.” ઇત્યાદિ.

એકંદર આ જલિની કથામાં વિચારવાનું કે—

સર્વજ્ઞના ઇતિહાસમાં—ભારત છ ખંડના ભોક્તા ચક્રવર્તીઓ હોય, તે આ અવસર્પિણીમાં ૧૨ જ થયા છે. ત્રણ ખંડના ભોક્તા વાસુદેવો હોય. આ છઠ્ઠા ત્રિકમાં—પુરૂષપુંડરીક વાસુદેવ છે. જલિ પ્રતિવાસુદેવને મારીને ત્રણ ખંડના ભોક્તા થયા છે.

વૈદિકોની પહેલી કથામાં—જલિના સોમા યજ્ઞમાં વિષ્ણ કરીને શ્રીકૃષ્ણ પક્ષપાતથી પ્રદહાદના ઇંદ્રપદને બચાવવા ગયા.

બીજામાં—શ્રીકૃષ્ણ જલિ પાસે અર્ષણજી લેવા ગયા, ત્યાં શુકાચાર્યે આંખ ફોડાવી. ત્રીજામાં—ધૂત જલિએ સાડા ત્રણ ઘડી ઇંદ્રપદ મેળવ્યું. ત્યાંથી

૧૮ મા અને ૧૯ મા તીર્થંકરના મધ્યમાં એક કરોડ વર્ષનું અંતર પડેલું છે. તેમાં પ્રથમ ૬ કૃા વાસુદેવ, પછી ૮ મા ચક્રવર્તી અને તેમના પછી ૭ મા વાસુદેવ, એમ ક્રમવાર થયા છે. એમાં જે કાંઈ વિશેષ છે તે જૈન અને વૈદિક પ્રમાણે ઇત્સારા માત્રથી લખીને બતાવું છું.—

જૈન પ્રમાણે પ્રથમ ૬ કૃાં ત્રિક-આનંદ બલદેવ, પુરૂષપુંડરીક વાસુદેવ અને બલિ નામના પ્રતિવાસુદેવ થયા છે. વાસુદેવને જે કન્યા વરવાની હતી તે બલિ નામના પ્રતિવાસુદેવે હરણ કરી. આનંદ અને પુરૂષપુંડરીક લડવાને ચઢયા, પણ એક વખતે પાછુ હટવું પડ્યું, બીજી વખતની ચઢાઈમાં બલિ પ્રતિવાસુદેવનું માથું કાપી નાખ્યું. અને વાસુદેવે નિર્વિઘ્નપણે ત્રણે ખંડનું રાજ્ય લોગવ્યું. એમાંના એક પણ સદ્ગતિના ભાગી થએલા નથી. એવે અનાદિનોજ નિયમ બંધાઈ ગએલો છે.

વૈદિકોમાં આ એકજ કથા આર સ્વરૂપમાં છે, તે જુવો—

(૧) બલિએ સો યજ્ઞો કરી ઇંદ્રપદ મેળવવાનો પ્રયત્ન કર્યો. ૯૯ નું પુરા થતાં શ્રીકૃષ્ણને ચિંતા થઈ કે—મરહાદને માફ આપેલું ઇંદ્ર પદ જાય નહીં તેમ કહું. એટલે વામન રૂપ ધરીને બલિની પાસે સાડાત્રણ ડગલાં જમીન માગી. ત્રણ પગથી બધી જમીન માપીને અડધું ડગલું બલિના પીઠ ઉપર મૂકી પાતાળમાં ખોસી ઘાટ્યો. પણ બલિનું નામ સખવા દીવાળીના આર દિવસ તેને રાજ્ય પર સ્થાપી પોતે દ્વારપાલ થવાનું કબૂલ્યું.

આમાં વિચારવાનું કે—દ્વારિકાના દાહ વખતે શ્રીકૃષ્ણ પોતાના કુટુંબને પણ સંભાળી શક્યા ન હતા, પોતે પણ જંગલમાંજ પ્રાણ સુમાવી બેઠા હતા, તેમણે ઇંદ્રપદ આપવાનો અધિકાર ક્યાંથી મેળવેલો ?

(૨) રામાયણમાં—શ્રીકૃષ્ણે વામન રૂપ ધરી બલિને છળવા તેની પાસે અર્પણ જલ માગ્યું પણ બલિના નાલવામાં શુકાચાર્ય પેઠા. પાણી પડવા દીધું નહીં. નાલવું માફ કરવા જતાં શુકાચાર્યની આંખ ફુટી આ બધાં કદપનાનાં કુસુમે શા કારણથી ગુંચાયાં ?

(૩) સ્કંદ પુ. માં—પૂર્વ લવના ધૂર્ત બલિએ ગણિકાને તાંબૂલ આપવા માંડ્યું, ભૂમીપર પડતાં ગિવને અર્પણ કર્યું, પાપ દૂર થતાં માડાત્રણ ઘડી ઇંદ્રપદ મળ્યું. અગસ્તિ આદિને હાથી આદિનાં દાન આપ્યાં. તે પાછું મેળવવા પૂર્વના ઇંદ્રે યમને પ્રાર્થના કરી અને નગકમાં મોકળવા વીનવ્યા. ચિત્રગુપ્તે

તેમ કરવા ના પાડી અને તે જલિને પ્રદ્ધાદની શ્રીના ગર્ભમાં પ્રવેશ કરાવ્યો. ઇંદ્રે જલિના આપનું માથું કાપ્યું. પછી જલિનો જન્મ થયો. તેણે ફરીથી સ્વર્ગનું રાજ્ય લીધું. શુકાચાર્યની સલાહથી ભૂમીપર સો ચત્રો કરવા માંડ્યા. ભગવાન જળવાને આવ્યા. શુકાચાર્યે જમીન આપવા ના પાડી પણ જલિએ માન્યું નહીં, તેથી નિર્ધન થવાનો શાપ આપ્યો. ઇત્યાદિ.

અહીં હું કેમાં વિચારવાનું કે—જે જલિરાજ હતા તે અહીં ધૂત લખાયો. અને સાડા ત્રણ ઘડીના ઇંદ્રપદવાળો થયો. એ કયા સિદ્ધાંતથી ? પદ્યોપમ કે સાગરોપમથી ઓછા આયુષ્ય વાળા ઇંદ્ર હોતાજ નથી. જુવો જોતસિદ્ધાંતમાંના લેખો.

(૪) બાદરવા સુદિ ૧૧ ના સંજયે સ્કંદ પુ. માંની કથા—

“અનુનના પ્રાનનો ઉત્તર આપતાં શ્રીકૃષ્ણે જણાવ્યું કે—પૂર્વયુગમાં મારો તથા બ્રાહ્મણાદિકનો ભક્ત જલિ નામનો દાનવ હતો. તેણે ઇંદ્રનો દ્વેષી થઈ મારો આપેલો લોક અને દેવોને જીતી લીધા. દેવો મારી પાસે આવ્યા. મેં પ્રહ્લાંડનું રૂપ ધરીને તેનું સર્વસ્વ લઈ લીધું. અને જલિ પણ ઇંદ્રને સોંપી દીધો. યુધિષ્ઠિરે ફરીથી પુછ્યું કે કેવી રીતે જીતી લીધો ? બાળકનું રૂપ ધરી મેં જલિની પાસેથી ત્રણ ડગલાં જમીન માગી લીધી. પછી હું ત્રણ લોકના સ્વરૂપ વાળો થયો. એક પગથી પૃથ્વી, અને બીજા પગથી ત્રણે લોક માપીને કહ્યું કે ત્રીજો પગ કયાં મૂકું ? એમ કહીને તેના માથા પર પગ મૂકીને રસાતલમાં ઝોસી દાડ્યો.” ઇત્યાદિ.

એકંદર આ જલિની કથામાં વિચારવાનું કે—

સર્વજ્ઞોના ઇતિહાસમાં—ભારત છ ખંડના લોકતા ચક્રવર્તીઓ હોય, તે આ અવસર્ષિણીમાં ૧૨ જ થયા છે. ત્રણ ખંડના લોકતા વાસુદેવો હોય. આ છઠ્ઠા ત્રિકમાં—પુરૂષપુંડરીક વાસુદેવ છે. જલિ પ્રતિવાસુદેવને મારીને ત્રણ ખંડના લોકતા થયા છે.

વૈદિકોની પહેલી કથામાં—જલિના સોમા યજ્ઞમાં વિધન કરીને શ્રીકૃષ્ણ પક્ષપાતથી પ્રદ્ધાદના ઇંદ્રપદને બચાવવા ગયા.

બીજામાં—શ્રીકૃષ્ણ જલિ પાસે અર્પણજળ લેવા ગયા, ત્યાં શુકાચાર્યે આંખ ફેડાવી. ત્રીજામાં—ધૂત જલિએ સાડા ત્રણ ઘડી ઇંદ્રપદ મેળવ્યું. ત્યાંથી

વિદાયગિરી મળતાં (અત્રગુપ્તને મોંપાયા, તેમણે પ્રહ્લાદની સ્ત્રીના ગર્ભમાં મૂકયો. ફરીથી સ્વર્ગનું રાજ્ય મેળવ્યું. ભૂમિપર સૌ થજો કરવા જતાં બલિને છળવા ભગવાન આવ્યા. શુકાચાર્યે જમીન આપવા ના પાડી. ન માનતાં તે પોતે નિર્ધનના શાપ વશ થયા છે, આ ચોથી કથામાં જણાવ્યું છે કે—બલિ દાનવે ઇદ્રલોક અને દેવોને જીતી લીધા. અર્બુનને શ્રીકૃષ્ણ કહે છે કે મેં પ્રહ્લાદનું રૂપ ધરીને તેનું સર્વસ્વ લઈ લીધું અને બલિ ઇદ્રને મોંપી લીધો. અને હું ત્રણ લોકની અપદા વાળો થયો.

વિચારવાનું કે—સ્વર્ગ, મૃત્યુ અને પાતાલ એ ત્રણ લોક છે આ ત્રણ લોકનું રાજ્ય આજ સુધી કોઈએ કરેલું નથી. અને કોઈ કરવા વાળો દેખાતો પણ નથી. તો પછી શ્રીકૃષ્ણ ત્રણ લોકના માલિક કેવી રીતે થયા ? શ્રીકૃષ્ણ દારિદ્રાના દાહુ વખતે પોતાનું પણ સંભાળી શક્યા ન હતા, તો પછી ત્રણ લોકને કેવી રીતે સંભાળી શક્યા ? પ્રતિ વાસુદેવને મારીને વાસુદેવ મૃત્યુ લોકના ત્રણ ખંડના ભોક્તા બને છે તે તો ચોક્કસ જણાય છે. બાકી ઇદ્રને જીતવા બલિ ગયો. એ તો બધીએ બનાવટ છે. અંગ્રેજો સ્વર્ગના લોકની સાથે મળવાનો પ્રયત્ન કરી રહ્યા છે, છતાં મળી પણ સક્તા નથી. તો પછી બલિ ઇદ્રને જીતવા સ્વર્ગમાં કયે રહેતોથી ગયો ? અને કયા કાળમાં આ બધા બનાવો બન્યા ? એ બધું વિચારવાની ભલામણ કરૂં છું.

૧૮ મા અને ૧૯ માના અધ્યકમાં જે છું ત્રિક થયું તે બતાવ્યું, પછી આક્રમા (૮) સુખૂમ ચક્રવર્તી થયા, છે તેમની આયમાં પરશુરામ થયા છે, તે ન તો વાસુદેવ છે કે નતો પ્રતિવાસુદેવ છે માત્ર એક તાપમના પુત્ર છે. તેમનો અંગધ દુકમાં લખીને બતાવું છું.—

વસંતપુરનો નિરાધાર અગ્નિ નામનો છોકરો તાપમાધ્યમે જઈ મોઢો તાપમ થયો. એ દેવતાઓ ધર્મની પરીક્ષા કરવાને નીકળ્યા છે. તત્ત્વમાં નિપુણ નીનમુનિને અડગ બાણી પેલા જમદગ્નિના તરફ વળ્યા. હુબરો વર્ષના તપથી વધી પટેલી દાદીમાં ચકલા ચકલી રૂપે થઈ માળો કર્યો. ચકલાએ દૂર જવા રજા માગી, ચકલીએ કહ્યું કે તમે બીજામાં ક્રોધ ત્યારે મારી શી દશા ? ચકલાએ ઝાહુલ્યાદિ મોગનો લેવા માંડયા, પણ ચકલીએ કહ્યું કે જો તમે આ તાપમના પાપને અંગીકાર કરો તો રજા આપું. તાપને બન્નેને પકડીને પુછ્યું કે હું પાપી ગાધી ? ચકલીએ કહ્યું તમારે પુત્ર છે ? નથી, તો શું તમારી સારી ગતિ થશે ? શાસ્ત્રવચન યાદ કરી પરણવા તરફ દોડાયા. એ કન્યાના પિતા

એક રાત્રને' ત્યાં જઈ તેમની પાસે કન્યાની માગણી કરી. શાપના લયથી કહ્યું કે જે ઇચ્છે તેને હયો. અંતેઉરમાં અનાદર થતાં તપથી કન્યાઓને કુળ-ડીઓ કરી બહાર નીકળ્યા. ધુળમમાં રમતી છોકરીને લીધી. નામ રેલુકા રાખ્યું. શાળીઓનું કુરૂપ દૂર કર્યું. અને મોટી થયે રેલુકાને પરણ્યા. પુત્રના માટે પ્રાર્થણ અને ક્ષત્રિય બે ચરૂ સાધ્યા. રેલુકાએ ક્ષત્રિય ચરૂ અને તેની યેહુને પ્રાર્થણ રૂઝ ખાધો. રેલુકાને રામ, તેની યેહુને અનંતવીર્યથી કૃતવીર્ય પુત્ર થયા. વિદ્યાધરની સેવાથી રામે પરશુની વિદ્યા મેળવી.

એક વખત રેલુકા યેહુને મળવા હસ્તિનાપુરમાં ગયેલી ત્યાં બને-વીનો મળ્યાં થતાં પુત્ર થયો. સયુત્રા ઘેર આવી. પરશુરામે બંનેનું માથું કાપી નાખ્યું. અનંતવીર્યે રામના, આશમને બાળી નાખ્યો. પરશુરામે અનંત વીર્યનો નાશ કર્યો. કૃતવીર્યે હસ્તિનાપુરનો રાજ ધર્મ જમદગ્નિનો નાશ કર્યો. પરશુરામે કૃતવીર્યનો નાશ કરી હસ્તિનાપુરનું રાજ્ય લીધું. સગર્ભા કૃતવીર્યની ગણીએ, તાપઓના શુભ ગૃહનો આશય લીધો. ત્યાં પુત્રનો જન્મ થતાં સુભૂમ નામ રાખ્યું. ક્ષત્રિય ઋષિઓને છોડી દઈને પરશુરામે સાત વાર નિ ક્ષત્રિયા પૃથવી કરી અને મુખ્ય ક્ષત્રિયોની દાઢાઓનો થાળ ભર્યો. નિમિત્તિયાએ કહ્યું કે જેની દષ્ટિ પડતાં આ દાઢાઓની ખીર થશે અને જે ખાસે તેનાથી તમારો નાશ થશે. આ તરફ સુભૂમ મોટો થતાં વિદ્યાધરની પુત્રીને પરણ્યો. પછી માતાની પામેથી પોતાની રાજધાની સમજીને હસ્તિનાપુરમાં આવ્યો. સિંહાસન પર બેઠો. દાઢાઓ પર દષ્ટિ પડતાં ખીર થઈ તે ખાવા મંડી પડ્યો. પશુ લઈ રામ મારવાને આવ્યા પણ સુભૂમના પુણ્યના યોગથી વિદ્યા-દેવી ભાગી ગઈ. અને પરશુ નિસ્તેજ થઈ ગયો. સુભૂમે થાળ ફેંક્યો, તે ચક્ર રૂપે થઈ રામનું મસ્તક છેદી નાખ્યું. અને સુભૂમ આઠમો (૮) ચક્રવર્તી થયો.

વૈદિકોમાં-ભાગવત મ્કંધ ૯ માથી દુક સાર—

ઋષીક ઋષિ-વરૂણ પાસેથી ઘોડાઓ લાવી ગાધી રાત્રને આપી તેની પુત્રી સત્યવતીને પરણ્યા. પુત્રના માટે બે ચરૂ ચઢાવી ઋષિ સ્નાનના માટે ગયા. સત્યવતીનો ચરૂ માતાએ અને માતાનો ચરૂ સત્યવતીએ ખાધો. ઋષિએ સત્યવતીને કહ્યું કે તે નિહિત કામ કર્યું. તારો પુત્ર દંડધારી ઘોર સ્વરૂપનો થશે. અને તારો ભાઈ પ્રહરણની થશે, સત્યવતી-એ તો ઠીક ન ગણાય ? ઋષિ-જ તારો પુત્ર નહી તો પણ પોત્ર તો દંડ ધારી થશેજ. જમદગ્નિ પુત્ર થયો. સત્યવતી-કૌશિકા નદીરૂપે થઈ. જમદગ્નિ રેલુની પુત્રી રેલુકાને પરણ્યા.

અને છેલ્લા પરશુરામ વામુદેવના અંશ રૂપે થયા. તેમણે હુદ્દ સ્ત્રિયોનો એક-
વીગ (૨૧) વાર નાશ કર્યો. પ્રશ્ન-કયા અપરાધથી સ્ત્રિયોનો નાશ કર્યો ?
ઉત્તર-હેહુયોનો રાજા દત્તાત્રેયની આરાધનાથી હજાર લુન્નઓ વાળો સહસ્રાન્તુન
આહુડું કરતો જમદગ્નિના આશ્રમે ગયો. ઋષિએ કામધેનુના પ્રભાવથી આતિ-
શયપણું કર્યું. તેણે મવત્યા કામધેનુનું હરણ કર્યું. રામ પરશુથી મૈન્ય માથે
તેનો નાશ કરી કામધેનુ લઈને આશ્રમે આવ્યા. જમદગ્નિએ કહ્યું કે-રાજાનો
વધ તે તો બ્રમ્હહત્યાથી મહાપાપ, માટે એક વર્ષ તીર્થયાત્રા કરી પાપનો
નાશ કર! ગમ તે પ્રમાણે કરી પાછા ઘેર આવ્યા. ગંગાપર ગએલી રેલુકા
અન્નરાઓ સાથે દ્વીપ કરતા ગજાને જોઈને સ્પૃહાવાળી થએલી ઠેમ સૂકી,
ઋષિના આગળ હાથ જોડીને ઉભી. મનથી બ્યભિચારિણી બાણી ઋષિએ માર-
વાનો આદેશ કર્યો. વાત કોઈએ કાને ધરી નહી. રામને પ્રેરણા થતા માતાની
સાથે ભાઈઓને પણ મારી નાખ્યા. ઋષિએ વર માગવાનું જણાવતાં રામે કહ્યું
કે-મરેલાં છુવે અને પાઠલી વાત યાદ ન આવે તેમ કહે ? બધાં ઉડીને ઉભાં
થયાં. સહસ્રાન્તુનના દશ હજાર પુત્રો જમદગ્નિનું માથુ કાપીને લઈ ગયા.
તેમની પાઠળ રામે જઈ તે બધાનાં માથાં કાપી રક્તથી નહીં બનાવી દીધી.
પછી ૨૧ વાર નિઃસ્ત્રિય પૃથ્વી કરીને કુરૂક્ષેત્રમાં લોહીના નવ કુડા ભર્યા.
પિતાનું માથુ પિતાના ગરીર સાથે જોડીને ચણ કર્યો. અને બાધી પૃથ્વી બ્રાહ્મણો
ને આપી પોતે પાપ રહિત થઈ ગયા.

આમાં જરા વિચારવાનું કે—

વરૂણ દેવનું સ્થાન સ્વર્ગમાં મનાયું છે કે પાતાલમાં ? ઋષીક ઋષિ
તેમની પાનેથી ઘોડા લાવ્યા તે કયે રસ્તેથી ? બાધી રાજાને આપી સત્યવતીને
પગ્ન્યા પછી તે નદી રૂપે શાથી થઈ ? આલે તેવા સ્વરૂપમાં રહેલી છે ? કામધેનુ
કોઈ સાક્ષાત્ રૂપે વસ્તુ જણાતી નથી. ઋષિઓની રૂઢીમાં સંભળાય છે, ચરૂ
ખાધો સત્યવતીએ-તેનું કૃણ રેલુકાના છેલ્લા પુત્ર રામને શાથી ? જમદગ્નિએ
રામ પાસે તેની માતાને અને તેમના ભાઈઓને મરાવી નાખ્યા અને પાછા
છવતાં કરી દીધાં એવાં કર્ત્તવ્યો શું જ્ઞાનીના હોય ? લેખકની આતુરાઈ પણ
કેટલી ? વરૂણ દેવની સત્તા જે વેદોમાં હતી તે પાઠળથી નષ્ટ શાથી થઈ ? આ
બાધી વેદિકામાં વિચિત્રતા કયાંથી પેડી ? વિચારવાની ભલામણ કરૂં છું. હું
કયાં સુધી લખીશ ?

પરશુરામ અને રામનો મેલાપ-નુલ્લસી રામાયણથી હુંક સાર—

સીતાના સ્વયંવર મંડપમાં-રામ-શિવના ધનુષને ભાગીને વરમાળા વયા. ત્યાં મુનિરૂપે આવેલા પરશુરામને જોઈ લયથી રાજાઓ નમ્યા. ધનુષના ટુકડા જોઈ પરશુરામ બોલ્યા કે- આ ધનુષ કોણે તોડ્યું ? રામ-નાથ ! એ તો આપણો દાસજ હશે. પરશુરામ-ધનુષને તોડનારે સમાજમાંથી અલગ થવું. લક્ષ્મણ-એવાં તો ઘણાંએ તોડી નાખ્યાં. પરશુરામ-તારો શું કાળ આવી પહોંચ્યો છે કે ? લક્ષ્મણ-રામ ના-હાયનો સ્પર્શ થતાં ત્રુટ્યું, ક્રોધ શા માટે ? પરશુરામ-અરે શક ! સહસ્રાબ્દનના હજાર હાથનો છેદ કરનારો આ કુહાડો જો ? (આ જગો પર ઘણો લાંબો વિવાદ લખાયલો છે) છેવટે કુહાડો ઉગામીને મારવાને તૈયાર થયા. રામે મીઠાં વચનથી શાંત કર્યાં. પણ ક્રોધ શમ્યો નહીં. રામે કહ્યું-એતો બાળક છે, અપરાધી તો હું છું, મને જે કરવું હોય તે કરો ? પરશુરામ-અરે તું છળ છોડી દે ! નહીં તો હું તને અને તારા ભાઈને મારીશ, એમ કહીને કુહાડો ઉગામ્યો, રામે માથું ધચું, પરશુરામ-અરે છલ છોડી દે ? મારા ક્રોધરૂપી યજ્ઞમાં હજારો રાજાઓને પશુ બનાવી હોમી દીધા છે. રામ-અમે તો બ્રાહ્મણ બાણીને માથું નમાવ્યું. અમારા આગળ તમે કોણ માત્ર છો ? એમ કોમલ અને ગૂઢ અર્થવાળાં વચન સાંભળતાં પરશુરામમાં પડલ ઉધડ્યાં અને વિરમય થયા. પરશુરામનો ઇશ્વરાંશ રામને ચઢી ગયો. સ્તુતિ કરીને તપ કરવા વનમાં આવ્યા ગયા.

આમાં જરા વિચારવાનું કે-પરશુરામ નવ ત્રિકમાંના નથી. મત્સ્ય, કૂર્માદિક દશ અવતારોમાં-પરશુરામ છઠ્ઠા, રામ સાતમા છે ખરા, પણ જે આ બંને વિષયનાજ અવતાર રૂપના માનીએ તો આટલી બધી ઝઘ્ઘા ઝઘ્ઘી શાથી કરી ? શું પોતે પોતાનુંજ સ્વરૂપ સમજી શક્યા નહીં ? આ બધું અંધારું કેટલું ? ખરૂં જોતાં સુભૂમ ૮ મા ચક્રવર્તીના સમયમાં પરશુરામ થયા છે. માત્ર એક તાપસના પુત્ર છે. તેમના પછી વચમાં-દત્ત વાસુદેવનું ૭ મું ત્રિક થયા પછી લક્ષ્મણાદિકનું ૮ મું ત્રિક ઘણા લાંબા કાળે થયેલું છે. તો પછી પરશુરામનો અને રામનો મેલાપજ ક્યાંથી ? આ બધી બાજી ક્યાંથી અને કેવા રૂપની ખેલાઈ ! તે મારા પૂર્વેના લેખોથી અને ઓગળના લેખોથી વિચાર કરશે તો સ્પષ્ટરૂપથી સમજશે. હું ક્યાંસુધી લખી શકવાનો હતો ?

૧૮-૧૯ માના મધ્યમાંનું છઠું ત્રિક અને સુભૂમ ૮ મા ચક્રવર્તીના સાથમાંના પરશુરામ બતાવ્યા. પણ દત્ત વાસુદેવાદિકનું ૭ મું ત્રિક રહેલું છે તે બતાવીએ છીએ-

નંદન-બલદેવ, દત્ત વાસુદેવ, અને પ્રહ્લાદ પ્રતિ વાસુદેવ, આ નવમાંનું સાતમું ત્રિક છે. પ્રતિવાસુદેવ પ્રહ્લાદે દત્તની પામે ઐરાવણ જેવો મોટો હાથી હતો તેની માગણી કરી પણ દત્તે આપવાની ના પાડી, તેથી મોટું યુદ્ધ બન્યું. છેવટે તેનાજ ચક્રથી દત્તે પ્રહ્લાદનું માથું કાપી નાખ્યું. પ્રહ્લાદે જે લાડખેઓ કરીને ત્રણે જાંડના રાજાઓને આજ્ઞા મનાવી હતી તે બધાએ રાજાઓ દત્તના તાળામાં થયા અને વાસુદેવ તરીકે પ્રસિદ્ધિને પામ્યા.

વૈદિકોમાં-નંદન નામ, દત્ત નામો જોવામાં આવે છે પણ ઘણી વિકૃતિવાળા ઇતિહાસનો નિર્ણય અમો કરી શક્યા નથી પરંતુ પુરાણોમાં-પ્રહ્લાદ ની કથા એવા રૂપથી જોવામાં આવે છે કે-પ્રહ્લાદ પોતે વિષ્ણુનો ભક્ત હતો, તેનો જાપ શિવનો ભક્ત હતો, તેથી વિષ્ણુ પ્રહ્લાદના પક્ષમાં લગ્યા અને નૃસિંહનો અવતાર ધારણ કરીને તેના જાપને ઘણા બુરા હાલથી માર્યો. અને પ્રહ્લાદને તો ઇંદ્રના અધિકાર પછે સ્થાપ્યો. આ કથાનો વિશેષ પ્રમંગ માગ અંધથી જોઈ શકેશો.

આમાં ટુંકથી વિચારવાનું કે-જૈન પ્રમાણે પ્રહ્લાદ પ્રતિવાસુદેવ છે. અને દત્તનામના વાસુદેવના હાથથી મરાયો છે. પણ પૌગણિકોએ આ ઇતિહાસ ઘણાજ ઉપોદ્ધતો કરીને મુકેલો છે. પ્રથમ તો ધાંભલામાંથી જે નૃસિંહોવતાર ની ઉત્પત્તિ જતાવી છે તેજ અધ્યધેય છે મારા વિચાર પ્રમાણે પુરૂષસિંહ પાંચ મા વાસુદેવને-નૃસિંહ નામ આપી ધાંભલામાંથી ઉત્પન્ન થયેલા જતાવ્યા છે.

વળી આમાં વિશેષ વિચારવાનું કે-ઠકા ત્રિકમાં-બલિ પ્રતિવાસુદેવ છે. પછી ઘણા લાંબા કાળે થયેલા સાતમા-ત્રિકમાં પ્રહ્લાદ-અથવા પ્રતિવાસુદેવ છે. આ જન્મે વાસુદેવના તો શત્રુ રૂપનાજ છે. છતાં પ્રહ્લાદને પોતાનો ભક્ત માની ઇંદ્રપદે સ્થાપ્યો. તેની રક્ષા કરવા વિષ્ણુ બલિને હજવા ગયા. બીજી કલમમાં જોતાં બલિના માટે શુભચાર્ય પોતાની આંખ ફેડાવી કલમ ત્રિજુલા-બલિને ધૂત્ત કરાવી સાડા ત્રણ ઘડી ઇંદ્રના આમનવાળો કરાવી ત્યાંથી પ્રહ્લાદની, સ્ત્રીના ગર્ભમાં ચિત્રગુપ્તદ્વારા પ્રવેશ કરાવ્યો. કલમ ચોથીમા-કૃષ્ણ બલિને હાથે અને ઇંદ્રને મોંચે. અને-પોતેજ ત્રણ લોકના માલિક થઈને બેઠા. આમા સત્ય શું છે? અને તે ક્યાં છે? તેનો વિચાર કરવાની ભલામણ કરૂ છું. આ બધું નહું નવા ઋષિઓને ક્યાંથી જડ્યું? વિચાર કરશો કે?

ઉપર જતાવેલા દત્ત વાસુદેવના ૭ મા ત્રિક પછી ૧૯ મા તીર્થ કર થયા છે, તેમના સમયમાં કોઈ નવીન બાણવા જેવો જનાવ જણાયો નથી.

તેમના પછી કોઈ લાંબા કાળે ૨૦ તીર્થંકર થયા છે. તેમના સમયમાં હસ્તિનાપુરના રાજા પશ્ચોત્તર તેમના પુત્રો બે—મોટા વિષ્ણુકુમાર, નાના મહાપદ્મ. તે ૯ મા ચક્રવર્તી થયા છે. તેમના સંબંધમાં જે વિશેષ છે તે જણાવીએ છીએ—

અવંતીમાં ધર્મરાજના મંત્રી નમુચિ બ્રાહ્મણ હતા, તેમનું ખીન્નુ નામ બલ પણ હતું. ૨૦ મા તીર્થંકરના શિષ્ય સુમતાચાર્યની સાથે વાઢમાં નમુચિ હાથે. તેથી આચાર્યને મારવાની કોશીસ કરવા લાગ્યો. ધર્મરાજના જાણવામાં આવતાં દેશમાંથી કાઢી મૂક્યો. તે હસ્તિનાપુરમાં મહાપદ્મની સેવામાં રહ્યો. તે નમુચિએ કોઈ કાર્યથી સંતુષ્ટ કરી વર મેળવ્યો. પશ્ચોત્તરે અને વિષ્ણુકુમારે સુમતાચાર્યની પાસે દીક્ષા લીધી. રાજા મોક્ષમાં આદ્યા ગયા, અને વિષ્ણુકુમાર મહાલગ્નિધપાત્ર થયા. સુમતાચાર્યને હસ્તિનાપુરમાં આવેલા જાણી નમુચિને વૈર જાગ્યું. નમુચિએ યજ્ઞ કરવાના બહાને મહાપદ્મની પાસે અમુક દિવસ સર્વસત્તાયુક્ત રાજ્યનો વર માગ્યો. ચક્રવર્તી વર આપીને અંતઃપુરમાં આદ્યા ગયા. નમુચિ—યજ્ઞની દીક્ષા લઈ સંન્યાસીઓથી પણ ભેટ લેવા બેઠો. જૈન સાધુઓને પણ બોલાવીને કહ્યું કે—મને નમસ્કાર કરીને ભેટલું કરો? અગર મારા રાજ્યથી નીકળી જાવો? અને જે રહેશે તો મારી નાખતાં મને પાપ નહીં લાગે. એજ મારો હુકમ છે. છએ ખંડમાં તેની સત્તા હતી. જાણું કયા? મહાપદ્મના મોટાભાઈ વિષ્ણુકુમાર રાજપિં, મહાલગ્નિધપાત્ર તે વખતે મેરૂ પર્વત ઉપર હતા. ત્યાં જવાની શક્તિવાળા સાધુ ગુરૂની આજ્ઞા લઈ તેમની પામે પહોંચ્યા, બધો વૃત્તાંત સાંભળી વિષ્ણુકુમારરાજપિં તે સાધુને લઈ ગુરૂની પામે આવ્યા. પછી રાજપિં સભામાં ગયા. નમુચિ (બલ) વિનાં સવ સભાએ તેમનું સન્માન કર્યું. રાજપિંએ ઘણા પ્રકારથી સમજાવ્યો પણ નમુચિ બલ એકનો બે ના થયો. છેવટે એટલું કહ્યું કે તું માન્ય કરવાને યોગ્ય છે તેથી સાડા ત્રણ ડગલાં જમીન તારા માટે આપું છું. બાકીના જે રહેશે તેને તો હું મારીરાજ રાજપિંએ પોતાની વૈકિય લગ્નિધથી એક લાખ યોજનનું શરીર બનાવી બે ડગલાથી જ બધું રાજ્ય માપી લઈ ત્રીજું ડગલું નમુચિના માથા ઉપર મૂકી—ધરતીમાંજ ખોદી ઘાલ્યો. અને તે મરણ પામી નરકમાંજ ગયો, વિષ્ણુકુમાર રાજપિં શરીરનો સંકોચ કરી ગુરૂથી પ્રાયશ્ચિત્ત લઈ તપ જપાદિકથી મોક્ષમાં ગયા.

આ કથાનો પ્રસંગ પુરાણ કારોએ ઠામ ઠેકાણા વિના કોઈ વિચિત્ર

નંદન-બલદેવ, દત્ત વાસુદેવ, અને પ્રહ્લાદ પ્રતિ વાસુદેવ, આ નવમાર્તું માતમું ત્રિક છે. પ્રતિવાસુદેવ પ્રહ્લાદે દત્તની પાસે ઐરાવલ્ય જેવો મોટો હાથી હતો તેની માગણી કરી પણ દત્તે આપવાની ના પાડી, તેથી મોટું યુદ્ધ બમ્બુ. છેવટે તેનાજ ચક્રથી દત્તે પ્રહ્લાદનું માથું કાપી નાખ્યું. પ્રહ્લાદે જે લડાઈઓ કરીને ત્રણે ખંડના રાજાઓને આજ્ઞા મનાવી હતી તે બધાએ રાજાઓ દત્તના તાબામાં થયા અને વાસુદેવ તરીકે પ્રસિદ્ધિને પામ્યા.

વૈદિકોમાં-નંદન નામ, દત્ત નામો જોવામાં આવે છે પણ ઘણી વિકૃતિવાળા ઇતિહાસનો નિર્ણય અમો કરી શક્યા નથી. પરંતુ પુરાણોમાં-પ્રહ્લાદ ની કથા એવા રૂપથી જોવામાં આવે છે કે-પ્રહ્લાદ પોતે વિષ્ણુનો ભક્ત હતો, તેનો બાપ શિવનો ભક્ત હતો, તેથી વિષ્ણુ પ્રહ્લાદના પક્ષમાં ભળ્યા અને નૃસિંહનો અવતાર ધારણ કરીને તેના બાપને ઘણા બુરા હાલથી માર્યો. અને પ્રહ્લાદને તો ઇંદ્રના અધિકાર પણે સ્થાપ્યો. આ કથાનો વિશેષ પ્રસંગ મારા કથથી જોઈ શક્યો.

આમાં હું કથી વિચારવાનું કે-જૈન પ્રમાણે પ્રહ્લાદ પ્રતિવાસુદેવ છે. અને દત્તનામના વાસુદેવના હાથથી મરાયો છે. પણ પારાણિકોએ આ ઇતિહાસ ઘણાજ ઉંધો છત્તો કરીને મુકેલો છે. પ્રથમ તો થાંભલામાંથી જે નૃસિંહાવતાર ની ઉત્પત્તિ બતાવી છે તેજ અધ્યધેય છે. મારા વિચાર પ્રમાણે પુરૂષમિંદુ પાંચ મા વાસુદેવને-નૃમિંદુ નામ આપી થાંભલામાંથી ઉત્પન્ન થયેલા બતાવ્યા છે.

- વળી આમાં વિશેષ વિચારવાનું કે-છઠ્ઠા ત્રિકમાં-બલિ પ્રતિવાસુદેવ છે. પછી ઘણા લાંબા કાળે થયેલા સાતમા-ત્રિકમાં પ્રહ્લાદ પણ પ્રતિવાસુદેવજ છે. આ બન્ને વાસુદેવના તો શત્રુ રૂપનાજ છે. છતાં પ્રહ્લાદને પોતાનો ભક્ત માની ઇંદ્રપદે સ્થાપ્યો. તેની રક્ષા કરવા વિષ્ણુ બલિને હજવા ગયા. બીજી કલમમાં જોતાં બલિના માટે શુકાચાર્ય પોતાની આંખ ફેડાવી. કલમ ત્રીજીમાં-બલિને ધૂત્ત કરાવી સાડા ત્રણ ધડી ઇંદ્રના આસનવાળો કરાવી ત્યાંથી પ્રહ્લાદની સ્ત્રીના ગર્ભમાં ચિત્રચુસદ્વારા પ્રવેશ કરાવ્યો. કલમ ચોથીમાં-કૃષ્ણે બલિને હજવો અને ઇંદ્રને મેંચ્યો. અને-પોતેજ ત્રણ લોકના માલિક થઈને બેઠો. આમાં સત્ય શું છે? અને તે કયાં છે? તેનો વિચાર કરવાની ભલામણ કરૂ છું. આ બધું નવું નવા ઋષિઓને કયાંથી જડ્યું? વિચાર કરશો કે?

ઉપર બતાવેલા દત્ત વાસુદેવના ૭ મા ત્રિક પછી ૧૯ મા તીર્થંકર થયા છે, તેમના સમયમાં કોઈ નવીન બંધવા જેવો બનાવ જણાયો નથી.

તેમના પછી કોઈ લાંબા કાળે ૨૦ તીર્થ'કર થયા છે. તેમના સમયમાં હસ્તિનાપુરના રાજા પશ્ચોત્તર તેમના પુત્રો જે—મોટા વિષ્ણુકુમાર, નાના મહાપદ્મ. તે ૬ મા ચક્રવર્તી થયા છે. તેમના સંબંધમાં જે વિશેષ છે તે જણાવીએ છીએ—

અવંતીમાં ધર્મરાજના મંત્રી નમુચિ બ્રાહ્મણ હતા, તેમનું બીજું નામ બલ પણ હતું. ૨૦ મા તીર્થ'કરના શિષ્ય સુવ્રતાચાર્યની સાથે વાદમાં નમુચિ હાર્યો. તેથી આચાર્યને મારવાની કોશીસ કરવા લાગ્યો. ધર્મરાજના જાણવામાં આવતાં દેશમાંથી કાઢી મૂક્યો. તે હસ્તિનાપુરમાં મહાપદ્મની સેવામાં રહ્યો. તે નમુચિએ કોઈ કાર્યથી સંતુષ્ટ કરી વર મેળવ્યો. પશ્ચોત્તરે અને વિષ્ણુકુમારે સુવ્રતાચાર્યની પાસે દીક્ષા લીધી. રાજા મોક્ષમાં આદ્યા ગયા, અને વિષ્ણુકુમાર મહાલગ્નિપાત્ર થયા. સુવ્રતાચાર્યને હસ્તિનાપુરમાં આવેલા જાણી, નમુચિને ઘેર જાગ્યું. નમુચિએ યજ્ઞ કરવાના બહાને મહાપદ્મની પાસે અમુક દિવસ સર્વસત્તાચુકત રાજ્યનો વર માગ્યો. ચક્રવર્તી વર આપીને અંત:પુરમાં આદ્યા ગયા. નમુચિ—યજ્ઞની દીક્ષા લઈ સંન્યાસીઓથી પણ ભેટ લેવા બેઠો. જૈન સાધુઓને પણ બોલાવીને કહ્યું કે—મને નમસ્કાર કરીને ભેટલું કરો? અગર મારા રાજ્યથી નીકળી જાવો? અને જો રહેશે તો મારી નાખતાં મને પાપ નહીં લાગે. એજ મારો હુકમ છે. છએ ખંડમાં તેની સત્તા હતી. જાણું કયાં? મહાપદ્મના મોટાભાઈ વિષ્ણુકુમાર રાજર્ષિ, મહાલગ્નિપાત્ર તે વખતે મેરૂ પર્વત ઉપર હતા. ત્યાં જાવાની શક્તિવાળા સાધુ ગુરૂની આજ્ઞા લઈ તેમની પાસે પહોંચ્યા, બધો વૃત્તાંત સાંભળી વિષ્ણુકુમારરાજર્ષિ તે સાધુને લઈ ગુરૂની પાસે આવ્યા. પછી રાજર્ષિ સભામાં ગયા. નમુચિ (બલ) વિના સર્વ સભાએ તેમનું સન્માન કર્યું. રાજર્ષિએ ઘણા પ્રકારથી સંમળવ્યો. પણ નમુચિ બલ એકનો જે ના થયો. છેવટે એટલું કહ્યું કે તૂં માન્ય કરવાને યોગ્ય છે તેથી સાઠા ત્રણ ડગલાં જમીન તારા માટે આપું છું. બાકીના જે રહેશે તેને તો હું મારીશજ રાજર્ષિએ પોતાની વૈદિક્ય લગ્નિધથી એક લાખ ચોળનનું શરીર બનાવી જે ડગલાંથીજ બધુ રાજ્ય માપી લઈ ત્રીજું ડગલું નમુચિના માથા ઉપર મૂકી—ધરતીમાંજ ખોરી ઘાલ્યો. અને તે મરણ પામી નરકમાંજ ગયો, વિષ્ણુકુમાર રાજર્ષિ શરીરનો સંકેત કરી ગુરૂથી પ્રાયશ્ચિત્ત લઈ તપ જપાદિકથી મોક્ષમાં ગયા.

આ કથાનો પ્રસંગ પુરાણ કારોએ ઠામ ઠેકાણા વિના કોઈ વિચિત્ર

પ્રકારનોજ લખી દીધો છે. આ વાતમાં હેતુમત શાહેબના અનુમાનનો આપેલો ઉત્તર જુવો અને વિચાર કરો.

૧૮-૧૯ મા તીર્થ'કરના મધ્યમાં છઠું ત્રિક, ૮ મા ચક્રવર્તી ને પરશુરામ, ૭ સું ત્રિક, તે પછી ૧૯ મા તીર્થ'કર, તેમના પછી ૨૦ મા તીર્થ'કર તેમના સમયમાં મહાપદ્મ ૬ મા ચક્રવર્તી અને નમુચિ થયા તે બતાવ્યા. હવે લક્ષ્મણાદિકનું ૮ ત્રિક થયું છે તે જુવો—

રામ બલદેવ, લક્ષ્મણ (નારાયણ) વાસુદેવ, અને રાવણ પ્રતિવાસુદેવ. આ ૮ સું ત્રિક થએલું છે. સીતાના કારણથી લડાઈ થઈ, તે જૈન-વૈદિકમાં પ્રસિદ્ધ છે. જે તફાવત છે તે મારા લેખથી વિચારવાની ભલામણ કરૂં છું.

સર્વજ્ઞોનો ઇતિહાસ જોતાં-પરશુરામ અને રામને હજારો વર્ષનું છે હું છે. તેમનો મેલાપ વૈદિકાએ કેવી રીતે કરીને બતાવ્યો ? એ બન્નેને ૬-૭ મા અવતાર એકજ વિધુના બતાવી ભાન ભૂલેલાની પેઠે વાદ વિવાદમાં કેવી રીતે ઉતાર્યા ? આ બધી ઉંધી ગંગા કયે ઠેકાણેથી વહી ? વિચારવાની ભલામણ કરૂં છું.

રામાદિકનું ૮ સું ત્રિક થયા પછી ૨૧ મા તીર્થ'કર થયા છે. તેમના સમયમાં-હરિષેષ ૧૦ મા ચક્રવર્તી થયા છે. તે પછી કેટલાક કાળે-જય નામના ૧૧ મા ચક્રવર્તી થયા છે. તેમના પછી ૨૨ મા તીર્થ'કર થયા. તેમના સમયમાં બલભદ્ર બલદેવ, શ્રીકૃષ્ણ વાસુદેવ, અને જરાસંધ પ્રતિવાસુદેવ, આ 'છેલ્લું નવમું ત્રિક વાસુદેવાદિકનું થયું છે. આ શ્રીકૃષ્ણનો ઇતિહાસ જૈન-વૈદિકમાં લખાયેલો છે. આ બધા ઉત્તમ પુરૂષો ગણાયલા છે, આ ઉત્તમ પુરૂષોના વિષય માં તદ્દન નીતિ વિરૂદ્ધ લખાયું હોય તે જરૂર કોઈ વિકારી પુરૂષોના હાથથી વિકારજ પામેલું હોય એમ માડે માનવું છે.

આજકાલના પંડિતો તેવા પ્રકારના વિકારી લખાણોમાં પોતાની ચાતુરી બતાવી ઉંધું છ-તું લખી લોકોમાં બંધ જેનતું કરવાનો પ્રયત્ન કરી રહ્યા છે તેથી અત્ય શોધકોને સંતોષ મળી શકે ખરો કે ?

૨૨ મા તીર્થ'કરના સુધીમાં-વાસુદેવાદિકના નવે ત્રિક પૂરાં થઈ ગયાં. ખાવીશમા અને ત્રેવીશમાના મધ્યમાં બ્રહ્મદત્ત ચક્રવર્તી ૧૨ મા થતાં, ચક્રવર્તીઓ પણ ખારે પૂરા થઈ ગયા. તેમના પછી ૨૩ મા તીર્થ'કર, તેમના પછી

૨૪ તીર્થંકર થતાં, ૬૩ શલાકા પુરૂષો પુરા થઇ ગયા. તે જૈન ઇતિહાસમાં પ્રમિદ્ધ રૂપે લખાયેલા છે.

આ બધો વિષય અમારા ગ્રંથમાં પૂર્વે કિંચિત્ વિચાર સાથે લખીને બતાવ્યો છે. અહીંયાં માત્ર એકજ ગાથાથી સૂચન માત્રથી લખીને બતાવીએ છીએ, તે ગાથા નીચે પ્રમાણે છે—

ચક્ષીદુગં, હરિપણગ, પણગં ચક્ષીણ કેસયો, ચક્ષી ।

કેસવચક્ષી, કેસવ દુચક્ષો, કેસીમ, ચક્ષીમ ॥ ૬૨૧ ॥

ભાવાર્થ—આ એકજ ગાથામાં ૧૨ ચક્રવર્તીઓ, અને નવ વાસુદેવાદિક, આ અવસર્પિણીમાં જે થયા છે તેમાંના કેટલાક તીર્થંકરોની સાથમાં અને કેટલાક તેઓના મધ્યમાં જે પ્રમાણે થયેલા છે, તે પ્રમાણે બતાવવાનો સંકેત જણાવેલો છે. ચક્ષીદુગ-એ ચક્રવર્તીઓ-પહેલા અને બીજા તીર્થંકરની સાથમાં. હરિપણગ-પાંચ વાસુદેવો-૧૧ મા થી ૧૫ મા તીર્થંકરની સાથમાં. પણગચક્ષીણ-પાંચ ચક્રવર્તીઓ-એ ૧૫ મા અને ૧૬ માની મધ્યમાં, પછી જે ત્રણ થયા તેજ ચક્રવર્તીઓ થઇને ૧૬ । ૧૭ । ૧૮ મા તીર્થંકરો થયા છે.

કેસયો ચક્ષી કેસવ ચક્ષી-૧૮-૧૯ ના મધ્યમાં-ક્રમથી વાસુદેવ, પછી ચક્રવર્તી, તેમના પછી વાસુદેવ, એમ ત્રણ ક્રમવાર થયા. પછી ૨૦ માની સાથમાં ચક્રવર્તી. કેસવ દુચક્ષો-અને તેમના પછી વાસુદેવ. પછી ૨૧ માની સાથમાં ચક્રવર્તી, અને તેમના પછી પણ ચક્રવર્તી. કેવી અચક્ષીબર ૨૨ મા તીર્થંકરની સાથમાં શ્રીકૃષ્ણ છેડલા નવમા વાસુદેવ થયા. અને તેમના પછી ક્ષત્ર્વદત્ત ૧૨ મા ચક્રવર્તી થયા. તેમના પછી ૨૩-અને ૨૪ મા એ એ તીર્થંકરો થયા એકંદરે ૧૨ ચક્રવર્તીઓ, વાસુદેવાદિકના નવત્રિકો અને ૨૪ તીર્થંકરો, સર્વે મળી ૬૩ શલાકા પુરૂષો-તરીકે ગણાવ્યા છે. આ ગાથાનો અર્થ અમે એ પૃ. ૬૫-૬૬ મા જે ચંત્ર કરીને જોઠવ્યો છે ત્યાંથી વિચારી લેવાની ભલામણ કરૂ છું. આ ગાથા જૈનોના ખાસ આવશ્યક સૂત્રની ૪૨૧ મી છે.

આ મારા લેખનો ઉદ્દેશ એ છે કે—આ એકજ ગાથામાં જૈન ધર્મના ઇતિહાસને સૂચન માત્રથી ગર્ભિત પણે બતાવવાનો પ્રયત્ન થયેલો હોય એમ જણાય છે.

જૈન ધર્મમાં પ્રમિદ્ધિને પામેલા, શ્રી હરિભદ્રસૂરિને—આજ ગાથા

મુખ્યપણે પ્રતિબોધ થવાના કારણે રૂપે થએલી છે. કારણ કે હરિભદ્રસૂરિ પ્રથમ પ્રાદ્યણજ હતા, અને પોતે ચઉદે વિદ્યામાં પૂર્ણરીતે નિપુણતાજ ધરાવતા હતા. એટલુંજ નહીં પણ વાદ વિવાદમાં ઉતરીને ચંદ્રો પડિતોને પરાજિત કરીનેજ ઘોડતા હતા. સાંભળવામાં આવ્યું હતું કે વાદવિવાદનો ચોખ એટલો બધો હતો કે સ્વર્ગના દેવોની સાથે અને પાતાળ વાસી દેવોની સાથે વાદ કરવાના ચિન્હ રૂપ એક નિઃસરણીપણુ સાથમાં લઈને ફરતા. વાત ગમે તેમ હોય પણ આટલી વાતતો નિશ્ચય રૂપની જણાય છે કે તેઓ સંહારમાં એવી પ્રતિજ્ઞા કરીને ફરતા કે-જેનાથી હું હારી જાઉં કે જે શબ્દનો અર્થ હું જાણી શકું નહીં તેનો તો મારે શિષ્યજ થવું. આ પ્રતિજ્ઞા તો તેમની સત્ય રૂપનીજ હતી. વાત એવી બનીકે આ પ્રાદ્યણ સંહારમાં ફરતા ફરતા જૈન સાધ્વીઓના ઉપાશ્રય આગળ આવી ચઢ્યા. ઉપાશ્રયના અંદરના ભાગમાં એક વૃદ્ધા સાધ્વી ચક્ષુદુર્ગ હરિપણગં આ ગાથાનું પરાવર્તન કરી રહ્યાં હતાં, તે સાંભળીને આ પ્રાદ્યણ વિચાર કરવા લાગ્યો કે-ચક્ષુદુર્ગ કહેતાં ઘડીનાં પડ બે, પણ સાથમાં હરિપણગં તે શું? એમ અનેક તર્ક વિતર્કની સાથે આ ગાથાનો અર્થ બેસાડવા ઘણા વખત સુધી ગડ મથલ કરતા રહ્યા. પણ પોતાની પ્રતિજ્ઞાને યાદ કરતા ત્યાંથી જરાપણુ ખસ્યા નહીં. છેવટે કોઈ પણ રીતે પત્તો નહીં લાગવાથી તે પ્રાદ્યણે તે વૃદ્ધા સાધ્વીને બોલાવીને કહ્યું કે હે માત ? આ તમારા ચિહ્ન ચિહ્નાય માન શબ્દનો અર્થ શો છે? તે વૃદ્ધાએ કહ્યું કે હે પુત્ર ? અર્થ સમજાવવાનો અધિકાર અમારો નથી. અમારા ગુરૂજી નજીકમાં છે તેમની પાસે જઈને અર્થ સમજો. પછી તેમના ગુરૂજીની પાસે જઈને ગાથાનો અર્થ સમજ્યા. અને જૈન ધર્મની ખીજ પણ અનેક ગૂઢ બાબતોને સમજી તેમના શિષ્ય રૂપે થઈને રહ્યા. ત્યાર બાદ 'સંસ્કૃત-પ્રાકૃતલિપિ'ના ૧૪૪૪ શ્લોકોની રચના કરતાં પ્રતિબોધના કારણે રૂપે થએલી તે સાધ્વીના ઉપકારને માન આપવા પોતાના શ્રંથના અંતે-ચાકિની મત્તરાસૂત્રુ શ્રી હરિભદ્રસૂરિ એ નામથીજ પોતાની પ્રતિજ્ઞા બતાવતા રહ્યા. તેમના શ્રંથના અંતમાં-ચાકિની મહત્તરાસૂત્રુ શ્રી હરિભદ્રસૂત્રુ અથવા વિરહ શબ્દ સુકેલો જોવામાં આવશે. તે પડિતોને લક્ષ્યમાં રાખવાની સલામત કરૂ છું. ॥

આ દુનીયાં તો અજ્ઞાનથી ડુબેલીજ છે, પરંતુ પડિતોની પણ તેવા પ્રકારની હાલત બેધ કાંઈક ખેદ અને કટુલાવાળા થએલા શ્રી હેમચંદ્રાચાર્ય-શ્રીસવંત્ત ભગવાન મહાવીર સ્વામીની શ્લોક ઉર થી સ્તુતિ કરતાં શ્લોકો. ૨૭ માં કહે છે કે—

અનાદ્યઽવિદ્યોપનિર્વાણપણે : ,
વિશ્વંત્રલંકાપલમાચરન્દ્રિ : ।
અમૃદલક્ષ્યોઽપિ પરાકિયે યત
ત્વત્કિંકર : કિં કરવાણિ દેવ ! ॥ ૨૩ ॥

સામાન્યાર્થ-હે દેવ ! હે વીતરાગ ! અનાદિની અવિદ્યાના ક્રીડામાં મુગ્ધેલા, શૃંગલ પિનાના (અર્થાત નાયક પિનાના) અપલતાનું આચરણ કરી રહેલ ઓ, અમૃદલક્ષવાળા એવા મને પરાન્તિ કરવાનો પ્રયત્ન કરી રહેલાઓને હું તારો કિંકર સત્યતત્ત્વનું સ્વરૂપ કેવી રીતે સમજાવી શકું ? અર્થાત કેવી રીતે ઠેકાણે લાવી શકું ?

વિશેષ ' વિચાર-આચાર ' શ્રીહિમચંદ્રના ઉદ્ગારોનો મતલબ કદાચ એવો હોય કે-વૈદિકોના અનેક પંડિતોએ આમ તેમથી લઈને, ચાર લાખ શ્લોકના પ્રમાણ વાળાં ૧૮ પુરાણો લખી, વેદ વ્યાસના નામે ચઢાવી દીધાં. તેમાં પ્રજ્ઞા, વિષ્ણુ અને મહાદેવ આ ત્રણે દેવોને મોટા મુખ્ય ઠરાવી, નીતિ વિનાની ચાલ ચલકતવાળા લખીને બતાવ્યા. એટલુંજ નહીં પણ જુદા જુદા સ્વરૂપથી આ બધી દુનિયાના ઉત્પન્ન કરવાવાળા પણ લખીને બતાવ્યા. આ પુરાણોના લેખકો સર્વજ્ઞોનો ઇન્કાર કરવાવાળા અક્ષરોના તો મોટા પંડિતો જ થએલા જણાય છે અને તેમનો પક્ષ કરવાવાળા પણ મોટા પંડિતોજ હશે. આવા પ્રકારના અનુચિત લેખોના વિષયોને સત્ય રૂપે સમજાવતાં તે જખતના પંડિતો પોતાના પક્ષના આગ્રહથી ખીંજના સત્ય પક્ષને પણ તોડી પાડવાના પ્રયત્નો કરતા જોઈ, કાંઈક ખેદ અને કંટાળા હૃદયવાળા થઈ આ ઉદ્ગારો કાઢ્યા હોય એમ અનુમાન થાય છે.

કલ્પિત પ્રજાપતિ-પ્રજ્ઞામાં વિચારવાનું કે—

આ પ્રજાપતિના નામથી સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિના સંબંધવાળી જે ત્રણ ચાર શ્રુતિઓ ઋગ્વેદમાં લખાઈલી છે તે જૈન અને બૌદ્ધની વિશેષ ભગૃતિના પછીથી કલ્પિત દાખલ કરવામાં આવેલી છે. એમ તે શ્રુતિઓનું સ્વરૂપજ બતાવી આપે છે. જુવો કે-પ્રજાપતિના ચાર અંગથી ચાર વર્ણ ઉત્પન્ન થયા, અને તે ચાર પુરૂષમાંથી ચારો વેદો ઉત્પન્ન થયા. આ તેમાંના મંત્રોજ પોતાનું કલ્પિત પણું જાહેર કરી રહ્યા છે. તેમાં જે ચાર પુરૂષની શ્રુતિ કે વિરાદના સ્વરૂપવાળી મોટી ૧૬ મંત્રોની છે તે તો ચારોજ વેદોમાં દાખલ કરી દેવામાં આવી છે. આ કલ્પિતપણું વૈદિકોના પંડિત-આર્યોના તહેવારોના લેખકને પણ જણાયું

છે, તેથી ઇચ્છાએ કરતા ગયા છે કે—ઈદ્ર અને શ્રીકૃષ્ણ આ બે વ્યક્તિઓ ઇતિ-
હાસ રૂપની હોય એમ જણાય છે. આથી એજ મૂલ્યુ કે—પ્રજ્ઞા અને રૂદ્ર
આ બે વ્યક્તિઓ કોઈ ઇતિહાસ રૂપની હોય તેમ જણાતું નથી, એજ એનો
તાત્પર્ય નીકળે છે. મણિલાલ ભાઈએ તો સ્પષ્ટ રૂપથીજ લખીને બતાવ્યું છે
કે—અજ્ઞા પુરૂષ નવોજ દેવ કંઈપણે અને પ્રજાપતિ બધાના મોખરે આવી
બધાનો નિયંત્રા થઈ પ્રજ્ઞા રૂપે પૂજાતો થયો. આ બે લેખકોમાંના એક લેખકે
પ્રજ્ઞા અને રૂદ્ર આ બન્નેને જ કલ્પિત રૂપના જાહેર કર્યા. મણિલાલ ભાઈએ તો
આર્ય વેદોમાં ઘુસાડેલી પ્રજાપતિના નામની જે ત્રણ ચાર શ્રુતિઓ છે તેને જ
કલ્પિત રૂપની બતાવી છે. તો પછી શંકરાચાર્યના અદ્વૈત મતની સ્થાપના છે
તે અને વલ્લભાચાર્યના વિશિષ્ટાદ્વૈત મતની સ્થાપના છે તે, શું કેવલ આકાશ-
ના કુસુમ જેવી નથી ? વિદ્યારીને જુવો. સુરેષુ કિમધિકેન ?

કાશીમાં આવેલા તિલંગના પંડિતોથી જય અપાવી, કાશીના પંડિ-
તોથી ન્યાયવિશ્વરૂપની પદવી મેળવનાર, અને જૈન મંત્રપ્રદાયમાં નવીન મો-
ઁ અંચની રચના કરી ન્યાયાચાર્યની પદવી મેળવનાર, જૈનપંડિત યશોવિજય
અપૂણ્ણ શ્રીપાદનો રાસ પૂર્ણ કરી આપતાં અંડ ૪ થાની ઢાળ ૧૩ મીમાં
અનુભવના વિષયની કડી ૧૬ લખતાં કડી છઠ્ઠીમાં જણાવે છે કે—“ પૂર્વ
લિખિત લિખે મવી લેઇ, મઝી કાગળ ને કાઠો । ભાવ અપૂર્વ કહે તે પંડિત,
બહુ બોલે તે બાઠો ॥ ૬ ॥

ભાવાર્થ—આ છઠ્ઠી કડીમાં જણાવ્યું છે કે—આઈ, કાગળ અને કલમ
લઈને પૂર્વે ઘઈ ગએલા મવજીના લેખોના ઉત્તર લઈને અક્ષરોના મોટ મોટ
પંડિતો ઉંધું છતું કરતા આવ્યા. પરંતુ મવજીથી કયા આશયથી લખાયું
છે અને તેમાં મત્યતા કેટલી છે અને તેમનું લખાણ કેટલું શુદ્ધ છે આ બધા
પ્રકારથી મમજીને જે પંડિતો પ્રકાશ કરીને બતાવે તેજ પંડિતો ખરા
જણાય ? આવી રીતના વિચારો કરવાનો અવકાશ લઈને ચૂરોપના પંડિતોએ
કાંઈક સારો ધમ લીધો છે, એમ કહેવામાં કોઈ મોટા વાંધો આવે તેમ
જણાતો નથી. તેઓનાજ વિચારોને લઈને કેટલાક આપણા દેશી પંડિતો પણ
પણા મારા વિચારો કરી શક્યા છે. તેમાં તેમની જુદીની નિર્મલતા, નિઃપક્ષ-
પાતતા, અને છાપખાનાની સાહાય્યતા પણ નજરે પડે છે. છતાં કેટલાક
પંડિતો વેદોની મદત્વતા કેટલી છે તે મમજીના હુવા પણ, મોટી મુંઝવણમાં
પડેલા સંકેત બાવળી એટલું તો જરૂર જાહેર કરતા ગયા છે કે જૈનધર્મવાળા-

એએ કાંઈક મુદ્દારો કર્યો. પરંતુ પોતે પોતાનો ખરો નિર્ણય બહારમાં મુકી શક્યા નથી. અને કેટલાક પાંડિતો તો આટલો બધો પ્રકાશ થવા છતાં પણ હુડાય ખાપનો કુવો કેમ છોડાય? એવા વિચારમાંજ મથગુલ બની રહ્યા છે. પણ સત્યાસત્યનો વિચાર કરવા થોડો પણ અવકાશ લઈ શક્યા નથી. વૈદિકોમાં અક્ષરેના પાંડિતો કોઈ ઢગલાળાંધ હતા. તેઓની આશુવિકા પણ તે પાંડિતાઈનીજ હતી તેથી કેટલાક સ્વાર્થમાં લુબ્ધ થએલા સત્યતાનો પ્રકાશ કરી શક્યા નથી. પણ સર્વજ્ઞોના વર્તવોમાંથી અને સર્વજ્ઞોના ઇતિહાસમાંથી લઈને ઉંધું છત્તું કરતા ગયા છે તેથી તેઓ પૂર્વાપરનો વિરોધ ટાળી શક્યા નથી અને પોતાનામા એકવાક્યતા પણ કરી શક્યા નથી. તેથીજ સત્યના ગવેષકો મુજાઈ રહ્યા છે એવું માફ ખાસ અનુમાન છે, થોડ્ય લાગે તો વિચારશે. અને કેટલુંક તો મારા અંચથી પણ એળવી શકશે.

આપણે પ્રથમ જૈન-વૈદિકના ગ્રંથો અને વિષયોને સંબંધ તુલનાત્મક સ્પર્શથી થોડો થોડો વિચાર કરતા આવ્યા પરંતુ રૂદ્રના સંબંધે સ્વતંત્રપણાથી વિચાર કરેલો નથી તેથી તેમનો ચલુ થોડો વિચાર કરીને જોઈએ—

સર્વજ્ઞોના ઇતિહાસમાં ૧૧ રૂદ્રોની જુદી જુદી વ્યક્તિઓ જે જે તીર્થ-કરના સમયમા થતી આવેલી તે પ્રમાણે બતાવેલી છે તે દુક રૂપે અમે પણ લખીને બતાવેલી છે.

વૈદિકોમાં તે ૧૧ રૂદ્રોના સંબંધે કોઈ વિચિત્ર પ્રકાર જોવામાં આવે છે તેનું કારણ શું હશે?

મંદુક ૫૦ મા-રૂદ્ર તો એકજ છે. પણ ૧૧ બ્રાહ્મણોની ભક્તિને લઈને તે ૧૧ બ્રાહ્મણોના નામથી ૧૧ રૂપે પ્રસિદ્ધ થયા એમ બતાવ્યું છે.

શતપથમાં-ઈશ્વરનો મહિમા વ્યક્ત કરવા ૩૩ દેવતાઓ થયા. તેમાં ૮ વસુ, ૧૧ રૂદ્રો, ૧૨ આદિત્યો, ૧ ઇંદ્ર, અને ૧ પ્રજાપતિ કુલ ૩૩ થયા.

અહીં માત્ર ૧૧ રૂદ્રોના સંબંધે અને એક પ્રજાપતિના સંબંધેજ કાંઈક વિચાર કરવામાં ઉતરીશું.

આમાં જે ૧૧ રૂદ્રો છે તે ૧૦ પ્રાણ અને ૧૧ મો આત્મા તેજ ૧૧ રૂદ્રો બતાવ્યા છે.

આમાં પ્રજાપતિના સંબંધે અર્થ કરીને બતાવતાં છેવટમાં યજ્ઞ અને પશુઓ તે પ્રજાપતિ બતાવ્યો છે.

પ્રથમ રૂદ્રના વિચારમાં ૧૦ પ્રાણ અને ૧૧ મો આત્મા બતાવ્યો છે પણ પુરાણોમાં રૂદ્રના જે વિચિત્ર પ્રકારો બતાવ્યા છે તે બધા ક્યાંથી આવ્યા ? અને તેમાં વિચિત્રતા શાથી લખાઈ ? તે જાણવાને માટે કાંઈક સૂચનાઓ કરીને બતાવું છું.

મર્વસ ગ્રીમ્હાવીરના સમયમાં—વિદ્યાસિદ્ધ પેઢાલ પરિવારને પોતાની વિદ્યાઓ આપવા એક સત્યકી નામે પુત્ર પેદા કરી, પોતાની બધી વિદ્યાઓ આપી. પણ આ સત્યકી મહા કામાશક્ત હોવાથી તેણે અનેક કુમારી કન્યાઓને અને રાજાની રાણીઓને પણ શીલથી પ્રભુ કરી, પણ તેનું કોઈથી નામ દેઇ શકાતું ન હતું. છેવટે એક ઉમા વેશ્યાના મંબંધમાં આવ્યા પછી એક રાજાના પ્રપંચથી બન્ને મરાયા તેના શિષ્યે લોકોને ડરાવી તે વેશ્યાના સંબંધ સાથે શુરૂની મૂર્તિ લોકો પાસે પૂજાવી, એમ સર્વજ્ઞોના ઇતિહાસથી જણાય છે. પુરાણોના અનેક લેખો જોતાં આ સર્વજ્ઞોના તરફનો ઇતિહાસ અયોગ્ય થયેલો જણાતો નથી. જુવો હું કે રૂપે પુરાણોના વિચિત્ર પ્રકારના લેખો.

(૧) રકંઠ પુ. માં—આ બધી દુનિયા શિવ રૂપે અને શક્તિ રૂપે બતાવતાં પ્રથમ ચિન્હ લિંગ રૂપનું અને બીજું ચિન્હ ભગરૂપનું બતાવી બીજું વિશેષ કાંઈ પણ બતાવ્યું નથી.

આમાં વિચારવાનું કે—આ જે વસ્તુની પ્રવૃત્તિમાં જીવોની નિવૃત્તિનો માર્ગ કયા ઉત્તમ સિદ્ધાંતમાં મનાયો છે ?

(૨) પદ્મ પુ. માં—બ્રહ્માને ક્રોધ થતાં તેના કપાલમાંથી સૂર્યના જેવો અધાંગના સહિત રૂદ્ર પેદા થયો.

વિચારવાનું કે—પરિતો ને બ્રમ્હાની વ્યક્તિ કોઈ જણાઈ નથી તો પછી તેમનો ક્રોધ કેવો અને તેમાંથી અધાંગના સહિત રૂદ્ર કેવો ?

(૩) ગણેશ પુ. માં—પાર્વતીનાં અનેક મસ્તકોની માળા પહેરવાવાળા શિવ બતાવ્યા છે. આમાં મત્ય કયું હતું ?

(૪) અનન્નચાર વાળા રૂદ્રે ઋષિઓના શાપથી લિંગ તોડાવ્યું, તે ધરતીમાં પેડું, તેની પાછળ રૂદ્ર પોતે પણ ગયા. પૂજન કરવાનું કબૂલ કરી બ્રહ્માદિ

મનાવીને બહાર લાવ્યા તેની સાથે પાતાલ ગંગા પણ બહાર આવી. (સ્કં પુ. માં) રૂદ્રને મનાવવા બ્રહ્માની સાથે વિષ્ણુ પણ છે. આ બધા ઇતિહાસ લેખકે કયા વેદોમાંથી મેળવ્યો હશે ?

(૫) સ્કંદમાં-બીજી વાત એવી પણ છે કે-ઋષિઓના શાપથી લિંગ ત્રુટી ત્રણ લોકમાં પસચું. દેવોની પ્રાર્થનાથી બ્રહ્મા સ્વર્ગમાં અને વિષ્ણુ પાતાલમાં શોધ કરવાને ગયા. પણ બ્રહ્મા આવીને ઝુકું બોલ્યા. તેથી મહાદેવના શાપથી અપૂર્ણ થયા.

જરા વિચારવાનું કે-“ સત્તાવાળા કોણ ? શાપ આપી લિંગને તોડનાર કે તોડાવનાર ? જે લિંગ તોડાવનાર તે બ્રહ્માને અપૂર્ણતાનો શાપ આપનાર છતાં એક દુનિયાનો સંહારક અને એક સર્જક આમાનું સત્ય કયું ?

(૬) મત્સ્ય પુ. માં-શુકાચાર્યે-માંસના ભક્ષક શિવને નમસ્કાર કર્યો છે. ” વિચારવાનું કે-શિવનો ખરો પત્નોજ નથી તો પણ માંસ ભક્ષણ કરતા શુકાચાર્યે કયાં બેસ્યા હશે ?

(૭) સ્કંદ પુ. ખં. ૫ મો-બ્રહ્મા-પાર્વતીને બેઠી કહીને વર આપવાને આવ્યા. ઇચ્છિત ન થતાં ક્રોધ. તે સિંહ રૂપ ધરીને ઉભો, તેનું સિંહચર તીર્થ.

વિચારવાનું કે-જે બ્રહ્મા પાર્વતીને દેખીને ત્ર્યુત થએલા તે વર આપવાને આવ્યા આમાંનું કયું માયું ? આ બનાવ કયા ઠેકાણે બનેલો ? બ્રહ્માનો ખરો પત્નો કયાંથી મેળવવો ?

(૮) આર્યોના તહેવારોના લેખકે-જણાવ્યું છે કે-“ વિષ્ણુની પૂજાનો ઉદય તેના વિષયના પ્રેમને લીધે. રૂદ્ર પૂજાનો ઉદય તેના બીકના લીધે. રૂદ્રની સ્તુતિ ઋગ્વેદના પહેલા મંડલના ૧૨૪ મા સૂક્તમાં ઘણી કરવામાં આવી છે.”

મારા વિચાર પ્રમાણે-આ રૂદ્રની સ્તુતિનું સૂક્ત ઋગ્વેદમાં જે ગોઠવાયલું તે જૈન-બૌદ્ધની વિશેષ બાળ્યુતિના પછીથીજ ગોઠવાયલું સિદ્ધ થશે.

આ લેખકે-ઇશાન સંહિતાનો દાખલો મૂકી જણાવ્યું છે કે-“ બ્રહ્મા વિષ્ણુ લિંગનો અંત મેળવવા મામાસામી દિશામાં ગયા અને એક વર્ષે નિરાસ થઇને પાછા આવ્યા અને આપણા કરતાં શિવ ગ્રેષ્ઠ છે એવી કબૂલાત કરી. ”

ખરૂં જોતાં વિષ્ણુ ત્રણ ખંડના એક મહાન રાજા છે પણ તે કોઇ દેવ

સ્વરૂપના નથી. બાકી પ્રજ્ઞા અને મહાદેવ ખાસ કોઈ તેવી વ્યક્તિજ નથી, છતાં વૈદિકોના પંડિતોએ યોગને ગંગામાં બતાવવા જેવું અને લોકોને ભૂલેખામાં નાખવાના માટે કેટલું બધું સાહસ ખેડ્યું છે. આમાં તત્ત્વની વાત ક્યાં દેખાય છે? કેવલ સ્વાર્થને લઈનેજ લોકોને ઉઘા દોર્યા હોય ?

(૯) જગતના ઉત્પાદક પ્રજ્ઞા શિવના લગ્નમાં આવ્યા. પાર્વતીને અંશુકો દેખતાં વીર્ય નીકળી પડ્યું તેમાંથી ૮૮ હજાર ઋષિઓ પેદા થઈ ગયા. (ભુવો શિવપુ. જ્ઞાન સં. અ. ૧૬ થી ૧૮)

(૧૦) મત્સ્યપુ. અ. ૧૫૭ મો-અગ્નિ દ્વારા શિવનું વીર્ય દેવોના પેટમાં. પેટ ફાડી નીકળતાં તેનું મરોવર, તેના પાનથી પાર્વતીને કાત્તિકેય પુત્ર. આમાંનું કયું માયું હશે ?

(૧૧) સ્કંદ પુ. ખં. ૧ લો. શિવ-પાર્વતીના મંલોગ તેના વીર્યથી જગત નષ્ટ થતાં પ્રજ્ઞા અને દેવતાઓ ત્રામ્યા, અગ્નિ દેવને મોકળીને શિવના વીર્યનું લક્ષણ કરાવ્યું તે દેવતાઓના પેટમાં પેડતાં બધાએ ગર્ભવાળા થઈ ગયા. પછી પ્રજ્ઞા-વિષ્ણુ આદિ મહાદેવ, પાસે આવ્યા. મહાદેવે વમન કરાવી મોટા પર્વત જેટલો ઢગલો કરાવી નિર્ભય કર્યા. અગ્નિ દેવે તાપના રૂપે થઈ તે વીર્ય ઋષિ પત્નીઓના શરીરમાં પ્રવેશ કરાવ્યો. તે પતિના શાપવાળી થતાં તે વીર્ય બહાર કાઢી વાંસડાઓમાં ગુંડળી ગંગામાં નાખ્યું. તેથી કાત્તિકેય થયા."

વિચારવાનું કે—પ્રથમ આ દેવોનોજ પત્તો નથી. તો પછી કયા કાળમાં લોગા થઈને આ બધા પ્રપંચ રચ્યો? આમાંની કયી વાત સાચી હશે? આવા કલ્પિત લેખો કયા ધર્મના માટે લખાયા હશે ?

(૧૨) શિવ પુ. જ્ઞાન સં. અ. ૩૨ । ૩૩ માં—હાથના મેળથી ગણેશ ઉત્પન્ન કરી પાર્વતી આન કરવાને ખેડાં. સિત્તર જતા શિવને તેણે ધક્કા મારીને કાઢ્યા. છેવટમાં પ્રજ્ઞા-વિષ્ણુ આદિ લઈને ચઢ્યા, ત્યારે પોતાની કમર તોડાવીને આવ્યા.

જરા વિચારવાનું—આ ત્રણે દેવો જગતના કર્તા હતાં છે તે એક મેલના પુતળાથી નાશ લાગ કર્તા ક્યાં? આમાં સાચું કયું હશે? અને કયા ધર્મના ખોધ માટે લખાયું હશે ?

(૧૩) ઉત્તર લવિષ્ય પુ. અ. ૧૨૪ માં—મહાદેવ-પાર્વતીની દિવ્ય

હવે વર્ષ ક્રીડા થયા પછી પાર્વતીને છોકરી અને મહાદેવને છોકરો થયો. આમાંની કયી વાત સાચી વિચારશે ?

(૧૪) વરાહ પુ. માં—“ પરમેષ્ઠિના મુખથી ગણેશની ઉત્પત્તિ બતાવી છે. ”

જેનામાં જે મુખ્ય નમસ્કાર મંત્ર છે તે પરમેષ્ઠિના નામથીજ ઓળખાય છે. ત્યાંથી આ કલ્પના કરી હોય એમ મનભય છે.

(૧૫) શિવ પુ. જ્ઞા. સં અ. ૪ થી ૬ માં—“ શિવનાં નેત્ર ઢાંકતાં પાર્વતીના હાથથી અંધક પુત્ર થયો. તે ગણેશનો નાશ કરવાવાળો બહુ શિવે પાર્વતીને કહ્યું કે—ભાર્યે ! મારા નેત્ર ઢાંકીને તેં આ અંધક શું કર્યું ? આ અંધક સાથે મહાદેવનું યુદ્ધ થતાં તેમાં બ્રહ્મા—વિષ્ણુ આદિ બધાએ દેવો કૂટાયલા બતાવ્યા છે. ” આમાંની કયી વાત સાચી મનાય તેવી છે. ? જરા ગોચરો કે ?

(૧૬) પદ્મ પુ. ખં. ૧ લો. અ. ૪ માં—“ મોહિનીનું રૂપ ધરી વિષ્ણુએ દેવોને કહ્યું હું તમારા ઘરમાં રહીશ. લોભથી તેમને અમૃત આપ્યું. તે દેવો તાઓને આપી મોહિની ચાલતી થઇ. ”

આમાંની કયી વાત સાચી છે ? તે બતાવી શકશે ખરા કે ?

(૧૭) મત્સ્યપુ. અ. ૧૫૪ માં—“ પાર્વતીને કૃષ્ણા કહેતાં જવા લાગ્યાં મહાદેવે નમસ્કાર કરી ઘણી ખુશામત કરી તો પણ નીકળી પડ્યાં. ”

જરા વિચારવાનું કે—સ્કંદપુ. માં—સૃષ્ટિની આદિમા મહાદેવે બ્રહ્મા—વિષ્ણુને ઉત્પન્ન કરી તેમને મૃદ્ધિ રચવાનો આદેશ કરેલો છે. ત્યારે આ પાર્વતી કયી સૃષ્ટિમાંથી આવ્યાં ?

(૧૮) પદ્મપુ. ખં. ૧ લો. અ. ૫ મો—સ્રીનું મરણ થતાં મહાદેવ શોકાતુર થઇ ‘હા’ હા કરવા લાગ્યા. નારદજીએ ઠેકાણું બતાવ્યું એટલે ચિત્ત ઠેકાણે આવ્યું.

આમાં વિચારવાનું કે—પહેલા તીર્થંકર ઋષભદેવ ૧૩ ભવ કરતાં પાંચમા ભવે લલિતાંગદેવ થયા છે. તે દેવીના સ્થવનથી મૂઢ થતાં તેના મિત્રદેવે તે દેવીનું ઠેકાણું બતાવી સ્થિર કર્યાં છે. તેના સંબંધ અહીં ઉઘો છત્તો ચિતર્યો હોય એવું માફ ખાસ અનુમાન છે તેથી વિચારવાની બલામણુ કડું છું.

(૧૬) મક્કયુ. ખં. ૧ લો અ. ૪૪ માં—“તપ કરવાને જતાં પાર્વતીએ મહાદેવને લખટ બાણી વીરલદ્રને રક્ષાના માટે મોક્યા. છતાં પણ પાર્વતીનું રૂપ ધરીને આવેલા દેવને ભાન ભૂલીને ખૂંચ લેટયા. અને ઘણા રાજી થઈ ગયા.

આ મહાદેવને સૃષ્ટિ રચનાનું જ્ઞાન હતું એમ તેમના કયા કર્તાવ્યથી સમજી લેવું ?

(૨૦) મક્ક યુ. ખં. ૧ લો અ. ૫૬ માં—“ મહાદેવે તપના બહાને ગામથી દૂર કુટીયા બનાવી—ગંધર્વ—કિન્નરાદિકની સ્ત્રીઓને મંત્ર બળથી એ સ્ત્રીને તેઓની માથે ભોગ કર્તા રહ્યા. ”

જગતની રચના કરતાં તેમણે શું સ્ત્રીઓ નહી બનાવી હોય ? છતાં આટલી બધી તૃષ્ણા શાથી ? અને આ બધું ધાંધલ ક્યાંથી અને કયા કારણથી ઉભુ કરવામાં આવ્યું ? આ બધા વિષયોમાં કોઈ સત્ય વસ્તુ હોય તેમ દેખવામાં આવે છે ખરી ?

(૨૧) શિવયુ. જ્ઞા. મં. અ. ૧૩ થી. પાર્વતીના તપના ઠેકાણે જટિલ રૂપ ધારી મહાદેવે પૂછ્યું કે તું શા માટે તપ કરે છે ? સખીથી ઉત્તર આપાવ્યો કે—મહાદેવને પતિ કરવા. છતાં પણ મહાદેવ સાચુ કે ભુલું પૂછવાને રહ્યા. ત્યારે તે કેટલા બધા જ્ઞાની માનવા ?

(૨૨) શિવ યુ. અ. ૪૧ માં—“ કામથી વિકલ મહાદેવ ઋષિપત્નીઓની પાછળ દોડયા. તેથી દેવતાઓ પણ મોટી આક્રૂતમાં આવી પડયા. તે બ્રહ્મા—વિષ્ણુની પાસે ગયા. વિષ્ણુએ પાર્વતીની પાને મોકળયા, ત્યાર બાદ બધા શાંત થયા. ”

આ વિકલરૂપ મહાદેવને જગતના કર્તા હતાં લખનાર કેટલા બધા સત્યવાદી હશે ? આ બધી વાતો કયા વેદમાંથી મેળવી હશે ?

(૨૩) શિવ યુ. જ્ઞા. મં. અ. ૪૨ માં—“ માત્ર ઋષિપત્નીઓને દેખીને મહાદેવ તદ્દન નિર્લજ્જ થયા. આવેલા ઋષિઓના શાપથી લિંગ તોડાવીને બેઠા. ”

ધન્ય છે એવા ધર્મના પ્રવતકોને ? બીજું શું કેહવું ?

(૨૪) ભાગ. મ્કં. ૧૦ મો—“ મહાદેવે વૃકાસુરને વર આપ્યો કે તું જેના માથા પર હાથ મુકીશ તે બળીને બરમ થશે. તે દેવ પાર્વતીની લાલચથી મહાદેવનીજ પાછળ પડ્યો. સ્વર્ગ—પાતાલમાં કોઈ પણ રક્ષક ન મળતાં છેવટે વિષ્ણુના છગથી બચ્યા. ”

જગતના - સંહારક મહાદેવનું જ્ઞાન કેટલું અને બળ કેટલું કે એક દૈત્યના ભયથી સ્વર્ગાદિકમાં ભાગતા ક્યાં ? તે આમાંનું સાચું કયું ? અને લેખક સત્યવાદી કેટલો ?

(૨૫) વિષ્ણુ પુ. અંશ ૫ માં-“ કૃષ્ણ સાથે લડતા મહાદેવ હાયાં. બાણાસુર ચઢ્યો પણ કૃષ્ણની સ્તુતિ કરી મહાદેવને છોડાવે પડ્યો. ”

ત્રેતાના કૃષ્ણ દ્વાપરના મહાદેવ કયે ઠેકાણે ગડયા ?

(૨૬) યજ્ઞ પુ. અ. ૧ લો. અ. ૧૪ માં-“ બ્રહ્માનું માથું કપાતાં પરસેવો. તેમાંથી હુથીઆર બંધ પુરૂષ, તે મહાદેવની પાછળ પડ્યો. છેવટે વિષ્ણુના શરણથી મહાદેવ બચ્યા. ”

જગતના સ્પષ્ટાએ માથું કપાવ્યું. પરસેવાના પુરૂષથી જગતના સંહારક નાહા. પણ જગતના પાલક વિષ્ણુએ બચાવ્યા. આમાંની કયી વાત સત્યરૂપની બનેલી હશે ?

(૨૭) શિવ પુ. ધર્મ સં. અ. ૮ માં-“ દેવ દાનવોની લડાઈમાં કૃષ્ણે ઘણા દૈત્યોને માર્યા. નાઠેલાની પાછળ જતાં અપ્સરાઓની સાથે ફીડા કરી પુત્ર પેદા કર્યો. બ્રહ્માએ સ્વર્ગની રક્ષા માટે વિષ્ણુને યોલાવવા મહાદેવને મોકળ્યા. પેલો પુત્ર સામે થતાં મહાદેવે ફાડવા માંડ્યો. કૃષ્ણે જગત્ પતિ શિવને ક્ષમાવ્યા. વિષયરતિ છોડવાનું કહેતાં શ્રીકૃષ્ણ લલ્લિજત થયા. પડી ગયેલા ચક્રને લેવા જતાં અટકાવીને કહ્યું કે-સુદર્શન અને કાલાનલ ચક્ર આપું છું તેનાથી દૈત્યોનાં ગળાં કાપી નાખો. ”

વિચારવાનું કે-દેવ દાનવોની લડાઈ સ્વર્ગમાં થયેલી કે ભૂતલમાં ? અપ્સરાથી કૃષ્ણે પુત્ર પેદા કર્યો તે કયા કાળમાં ? જગતના સ્પષ્ટા કે સંહારક બ્રહ્મા કે મહાદેવ સ્વર્ગની રક્ષા કરવા સમર્થ ન થયા કે જેથી વિષ્ણુને યોલાવવા પડ્યા ? વિષયના લંપટી વિષ્ણુને લલ્લિજત થવું પડ્યું. આ ત્રણમાંનો કયો દેવ સત્યરૂપનો લાયક થયેલો છે ? લક્ષ્મીને જૈનમંદિરમાં જતાં અટકાવ્યા તે શું આલડછેટ માનીને કે બધું પોકળ છુપાવવા ? હાથી મારે તો પણ મરવું આ લેખકો કેટલા બધા ધર્મના પોષક હશે ?

(૨૮) શિવ પુ. “ પાર્વતીના વિવાહમાં બ્રહ્માનું વીચ જમીન પર પડતાં મહાદેવ મારવા ઉઠ્યા. બ્રહ્મા-વિષ્ણુએ પગમાં પડી પ્રસન્ન કર્યા. ”

જગતના સ્રષ્ટાની નાડી છુટી, સંહારક મારવાને ઉઠ્યા. સ્રષ્ટા અને પાલક પગમાં પડ્યા. આમાંની કયી વાત સાચી છે ? આ ત્રણ કદિપત દેવોને જ્યાં ત્યાં લખીને કેવા કેવા પ્રપંચો રચ્યા છે ?

(૨૯) રામાયણે—“ જટામાંથી મુક્ત ગંગાના ૭ પ્રવાહ, તેમાંનો એક પવિત્ર. ” ખીજા પવિત્ર કેમ નહીં મનાયા ?

(૩૦) સ્કંદ પુ. ખં. ૧ લો, અ. ૩૩ માં—આહેડીથી અજણે શિવ પૂજ્યા. તે મર્યો કે તુરત મહાદેવના દૂતો વિમાનમાં બેસાડીને શિવલોકમાં લઈ ગયા. ”

સાચો કોઈ શિવજ નથી તો પછી આ બધી વાતો ક્યાંથી ?

(૩૧) શિવ પુ. સનત્કુમાર સં. અ. ૮ માં—ઋષિ બોદ્યા કે—શિવને પ્રસન્ન કેવી રીતે કરી શકાય ? બ્રહ્મા બોદ્યા કે—વિષ્ણુએ—એક કરોડ ને સાઠ હજાર વર્ષ સુધી આરાધન કરી અનેક વરો મેળવ્યા હતા. ”

આ લેખમાં વિચારવાનું કે—સર્વજ્ઞોના ઇતિહાસમાં આ અવસર્પિણીમાં વામુદેવોનાં નવ ત્રિકો મળેલાં છે. તેમાં પહેલા ત્રિપૃષ્ઠ વામુદેવનું આયુષ્ય ૮૪ લાખ પૂર્વ વર્ષનું બતાવેલું છે. પછી ક્રમથી ઉતરતાં નવમાં કૃષ્ણવામુદેવનું આયુષ્ય એક ૧૦૦૦ વર્ષનું બતાવેલું છે, પહેલા વામુદેવના પિતા વૈદિકોમાં બ્રહ્મા કહાયા છે. તેમનું આયુષ્ય પુત્રના અનુમાનથી કહાય. છતાં ભાગવતમાં—બ્રહ્માનું આયુષ્ય ૩૧ નીલ, ૧૦ ખર્વ, અને ૪૦ અખજ બતાવ્યું છે. તે કયા સર્વજ્ઞથી મેળવીને લખેલું ? બ્રહ્મા—વિષ્ણુ અને મહાદેવ વૈદિકોમાં ત્રણ મુગના ક્રમથી ત્રણ બતાવેલા છે તેથી વિચારવાનું કે—નવ ત્રિકોમાંના કયા વિષ્ણુએ એક કરોડ અને છાસઠ હજાર વર્ષ સુધી મહાદેવનું આરાધન કર્યું ? એ આરાધક વિષ્ણુનું અને આરાધ્ય મહાદેવનું સંપૂર્ણ આયુષ્ય કેટલું મનાયેલું છે એ બાલુવાની ખાસ જરૂર છે. જો એ વિચારો વૈદિકોમાં ન મળે તો આ બધી ગપ્પાગપ્પી કોનામાંથી લઈને ચલાવી ? તેનો વિચાર કરવોજ પડશે.

(૩૨) શિવ પુ. વાયુ સં. અ. ૧૭ થી ૨૦ માં—દક્ષના યજ્ઞનો ભંગ કરવા મહાદેવે વીરભદ્રાદિકોને મોકળ્યા. વિષ્ણુ આદિ દેવો દક્ષના યજ્ઞમાં બળીને સુદ્ધ કરવાને લાગ્યા. પરંતુ વીરભદ્રાદિકોએ તેમને ઘણાજ બૂરો માર માર્યો.

આમાં વિચારવાનું કે—દક્ષ, વિષ્ણુ અને મહાદેવ, કયા કયા કાળમાં થયેલા ? અને કયા કાળમાં લેગા થઈને આ ચુંદ્ર મચાવેલું ? મહાદેવના એક સેવક માત્રથી માર ખાઈને લાગેલા લગવાનું લકતોનું રક્ષણ કેવી રીતે કરવાના ?

(૩૩) શિવ પુ. ધર્મ સં. અ. ૩ માં—ત્રણ દૈત્યોએ બ્રહ્માને પ્રસન્ન કરીને ત્રણ કિલ્લાઓ કરાવી લીધા. પછી દેવતાઓના બુરા હાલ કર્યા. દેવતાઓ શિવના શરણે ગયા. શિવે કિલ્લાઓ સાથે તેમનો સર્વથા નાશ કર્યો.

આમાં માફે અનુમાન—મહાવીરના સમયમાં સત્યકી વિદ્યાધર તે પોતાના વૈરીની પાછળ પડેલો છે તેણે પોતાની રક્ષાના માટે વિદ્યાથી ત્રણ નગર બનાવ્યાં હતાં તે સત્યકિએ લસ્મ કરેલાં તે જૈન ઇતિહાસમાં છે. બાકી બ્રહ્માની કલ્પિત કલ્પનામાં અનેક પ્રમાણે આપી ચુક્યા છિએ.

(૩૪) શિવ પુ. ધર્મ સં. અ. ૨ માં—“શ્રીકૃષ્ણે ૧૬ માસ તપ કરી શિવને પ્રસન્ન કરી હાથ જોડીને આઠ વર માગ્યા.”

ત્રેતાના વિષ્ણુએ દ્વાપરના શિવથી આઠ વર કયા કાળમાં મેળવ્યા ?

(૩૫) શિવ પુ. જ્ઞાન સં. અ. ૫૦ માં—કાશીમાં પાપી, પશુ, પંખી જે મરે તે મોક્ષમાંજ જાય. શ્લોક ૪૨ માં જણાવ્યું છે કે—

વિપયાશક્તિત્તોઽપિ, ત્યક્તધર્મરૂચિનરઃ.

इह क्षेत्रे मृतो यो वै, संसारं न पुनर्विसेत् ॥ ૪૨ ॥

ભાવાર્થ—વિપયમાં આશક્ત ચિત્તવાળો અને ધર્મની રૂચિવિનાનો પુરૂષ હોય તો પણ આ ક્ષેત્રમાં (કાશીક્ષેત્રમાં) મરે તો તે ફરીથી આ સંસારમાં આવેજ નહીં. ॥ ૪૨ ॥

આ લેખનો વિચાર કરતાં જણાય છે કે—કાશીમાં જ્યારે કરવત મુકવાનું શરૂ થયેલું ત્યારે આવા શ્લોકો લખી વાળ્યા હોય ? લૂલાં, લંગડાં, દુખિયાં પોતાનો ધન માલ આપીને કરવત મુકાવતાં. કરવત મુકનારનાં હૃદય કેવાં થતાં હશે ?

(૩૬) ભાગ. સ્કં. ૮ અ. ૧૨ માં—મહાદેવે વિષ્ણુ પાસે જઈ મોહિની રૂપ જોવાની માગણી કરી. તે રૂપ જોતાં એવા તો વિકલ થયા કે પરિવારથી પણ નિર્લજ્જ થઈ ગયા.”

જરા વિચારવાનું કે—બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને મહાદેવ આ ત્રણે જગતની

આદિમાં ઉત્પન્ન થએલા અને જગતના આદ્ય પણ બતાવેલા છે. તે શું વિષ્ણુના મોહિની રૂપને બાણી શક્યા નહીં? કે જેથી લાન વિનાના નિર્લજ્જ થઈ બેઠા? આ વાત કયા કાળની અને આમાંનું 'આયુ' કયું?

(૩૭) શિવ પુ. જ્ઞા. સ્ત. અ. ૬૫ થી—શિવારાધક અર્જુન પાસે દુર્યોધને રાક્ષસને ભુંડરૂપે મોકળ્યો, અર્જુન શસ્ત્ર લઈને તૈયાર થયો. સામેથી શિવ પણ ભિદ્ધ રૂપે આવ્યા. બે બાણ સાથે છૂટતાં એક મુખથી પુંછડે, બીજુ પુંછડાથી મુખે નીકળ્યું એટલે ભુંડ તો મર્યોજ. પછી અર્જુન-શિવ પણ લડ્યા. આ વાતમાં સત્યતા કયી અને કેટલી હશે?

(૩૮) મત્સ્ય પુ. અ. ૧૮૭ માં—“વેદના રથ ઉપર ચઢીને શિવ દૈત્યોને મારવા ચઢ્યા. તેમાં બ્રહ્મા-વિષ્ણુ પણ હતા, શિવે દૈત્યો ઉપર અગ્નિ બાણ છોડીને તેમનું સર્વક્રુષ બાળીને ભસ્મ કર્યું. માત્ર એક ત્રિપુર દૈત્ય મહાદેવનું લિંગ માથા પર મુકીને બહાર નીકળી પડ્યો.”

આમાંની કયી વાત સાચી અનેલી લાગે છે? વિચારીને જોશો.

(૩૯) સ્કંદ પુ. ખં. ૧ લો—શિવ વિના જે સંસાર તરવાની ઈચ્છા રાખે છે તે મૂઢ છે. દક્ષના યજ્ઞમાં મહાદેવના અનાદરથી મોટો ઉત્પાત. દક્ષે મહાદેવને વેદબાહ્ય કહ્યા તેથી ઘણી ઝખા ઝખી થઈ. દક્ષે યજ્ઞનો આરંભ કર્યો. ઋષિઓ આવ્યા. બ્રહ્મા-વિષ્ણુને પણ બોલાવ્યા. મહાદેવને બોલાવવાનું કહેતાં દક્ષે કહ્યું કે બ્રહ્મા-વિષ્ણુ આવ્યા છે, મત્સરી શિવનું શું કામ છે? ચલાવો કામ. તમોને કેમ બોલાવ્યા નથી એમ કહીને પાર્વતી પિતા પાસે ગયાં. જક્ષા જક્ષી થતાં દક્ષે કહ્યું કે તારો પતિ વેદબાહ્ય છે, કહીને ઘણો અનાદર કર્યો. કોઈ પણ રસ્તો ન જડતાં ગણુની સાથે બળી મર્યા. શિવાજ્ઞાથી વીરભદ્ર ચઢ્યો. ઉત્પાતો દેખી દક્ષ વિષ્ણુના શરણે ગયા. છતાં દક્ષનું માથું કાપીને હોમી દીધું. શિવાજ્ઞાથી બકરાનું માથું ચોંટાડીને દક્ષને છોડી મુક્યા.”

આમાં જરા વિચારવાનું કે—બ્રહ્માદિક-દેવીના ક્ષાત્ર ધસવાથી, કલ્યા-રંભમાંથી, મહાદેવશ્રુથી, અને ત્રણ યુગના ક્રમથી ઉત્પન્ન થએલા જુદા જુદા ઠેકાણે લખાયેલા છે. પાર્વતી પહાડની પુત્રી લખાઈ છે. ત્યારે મહાદેવશ્રુ દક્ષ પ્રજાપતિના જમાઈ કયા કાળમાં થયા અને આ બધો ઉત્પાત કયા કાળમાં મચેલો માનવો?

(૪૦) એક વૈદિકના પંડિતજી લખે છે કે-વૈકુંઠના વિષ્ણુએ કાશીના મહાદેવને હજાર કમળો ચઢાવવાનો સંકલ્પ કર્યો. શંકરે એક કમળ કોરાણું સુકી દીધું. વિષ્ણુએ તેના બદલામાં આંખ કાઢીને આપી. આ વાર્તાને પંચ-તંત્રના જેવી બતાવીને કહ્યું છે કે-‘પુરાણકારોએ શિવ-વિષ્ણુની અનેક વાનાઓ રચીને પોત પોતાના દેવોનું મહત્ત્વ વધારવાનો પ્રયત્ન કરેલો છે.

આ લેખકે બીજે ઠેકાણે લખ્યું છે કે-ઈદ્ર અને વિષ્ણુનાં કતંબેજો ભોતાં કાલ્પનીક પુરૂષ ન હોતા. આથી એ સૂચ્યું છે કે બ્રહ્મા અને રૂદ્ર આ બે ઐતિહાસિક પુરૂષ તો નથી.

॥ બીજા ખંડમાં જે વિચારો લખાયા છે તેની પણ ટુંકમાં સૂચના કરીને બતાવું છું—

(૧) પ્રથમ તો સામાન્ય ગુરૂનું સ્વરૂપ માત્રજ બતાવ્યું છે.

(૨) વૈદિકોમાં-ગુરૂ વ્યાસ વિચિત્ર પ્રકારથી લખાયા જેમ કે-વ્યાસે ૧૮ પુરાણો બનાવ્યાં, વળી-જન્મતાની સાથે બનાવી વનમાં ગયા. વૃક્ષને ભેટયા પછી વ્યાસનો જન્મ, વ્યાસનું વીર્ય અરણી પર પડ્યું ત્યાંથી શુકદેવનો જન્મ. વ્યાસની માતા માઝી. તેની સાથે પારાસરે જળરજસ્તી કરી. ઇશ્વરે વ્યાસનો અવતાર લઈને પુરાણો બનાવ્યાં. મહાદેવની સાથે લડીને વ્યાસ કાશી જુદી બનાવી. બધાં શાસ્ત્રો બનાવી મૂઢ થયા પછી લાગવત બનાવ્યું. ”

આવી રીતની અચોક્કસ અનેક વાતો લખાઈ તે શા કારણથી ? જરા વિચારવાની તસદી લેશો.

(૩) આનંદગિરિએ-વેદમાંની હિંસા વિનાનો બીજો અધર્મ બતાવ્યો. આર્યહણ પશુઓને યજ્ઞમાં મારતા. તે પશુઓ સ્વર્ગે જતા. આર્યહણે યજ્ઞના માટે પશુઓ બનાવ્યા. સો પુત્રની આશા બતાવી એક પુત્રને હોમાવનાર લોભશ ઋષિ. (ભારત વનપર્વ.) શ્રાદ્ધમાં માંસ ન જમે તો પશુદોષ જેટલાં વર્ષ સુધી નરક. આર્યહણના માટેનું શ્રાદ્ધ તો અગસ્તિ ખાઈ ગયા. શ્રાદ્ધમાં માંસ ખાવામાં હોય નથી. ”

આ બધા ઋષિઓ ધર્મ બતાવી પશુઓને સ્વર્ગે પુહચાડવાને લખતા ગયા ? કે કોઈ પ્રકારની લાલચથી ? એટલું તો જરૂર વિચારવાનું.

(૪) પૂજિત માંસ ન ખાય તે પશુ થાય. યજ્ઞના માટે કે પાલણુ કરવા યોગ્ય માતૃપિતાદિકના માટે સારાં સારાં હરિણો અને પક્ષિઓને

પ્રામુખ્ય મારે. ચત્ર-શ્રદ્ધાદિકમાં લખીને જે માંસ ન ખાય તે પ્રામુખ્ય નહીં. માંસાદિકથી દેવોની તૃપ્તિ કરતાં પિતરોની તૃપ્તિ. રતિદેવ બધે હબર પશુઓનું અને ગાયોનું માંસ અન્ન ગ્રાહે દાન આપતો. ૫૦-૨૫ પાડા બકરાથી દેવીનું તર્પણ. પ્રાદ્યુષાદિક અતિથિના માટે બલદ કે બકરો પકાવે. મૃગાદિકના માંસથી થએલું દયારથનું શ્રાદ્ધ મોટામોટા ઋષિઓ જમી ગયા. કૌશિકના ૭ પુત્રો ગાયને ખાઈને વૈદિકબળથી નિર્ભય થયા. ગેંડાદિકના માંસથી પિતરોને અક્ષયની પ્રાપ્તિ. ઉપર લાખાયેલી અનેક પ્રકારની વાતો બે ખરા ધર્મનાજ માટે થએલી હોત તો આજે તેને તેવાને તેવા સ્વરૂપમાં પુસ્તકોમાં રહેવા દેવાની જરૂર ન પડતી, માટે બધી વાતો ધર્મના માટે તો કેવલ લખાયેલી નથીજ.

(૫) શ્રાદ્ધાદિકમાં-પ્રામુખ્યોએ જીવોને લક્ષણ કરવા. જેના માંસથી જેટલો વખત પિતરોની તૃપ્તિ તે પણ બતાવી છે. મનુની નાશિકાનો પુત્ર, તેનો પુત્ર શ્રાદ્ધના માટે મૃગાદિક લાવ્યો. યજ્ઞના અને શ્રાદ્ધના માંસ લક્ષણથી પાપ પણ બતાવ્યું છે. જેનું માંસ આપણે ખાઈએ તે પરલોકમાં આપણું ખાય એમ પણ જણાવ્યું છે.

દુકમાં વિચારવાનું કે-માંસ લક્ષણથી પાપ છે. જેનું માંસ ખાઈએ તે પરલોકમાં આપણું ખાય. કર્મના યોગથી ૮૪ લાખ જીવોની યોનિમાં ભટકતા જીવો છે, ત્યારે કયી કયી યોનિમાં ગએલા પિતરો પ્રાદ્યુષાના તે તે માંસલક્ષણથી તેટલા તેટલા કાળ સુધી તૃપ્ત થાય? આ બધા લેખકો મોટા મોટા પંડિતો છે, તેથી વિચારવાનું કે આ લેખો કર્મથી ભટકી રહેલા જીવોના ઉપકાર માટે? કે ખાસ પિતરોની તૃપ્તિના માટે? કે કોઈ સ્વાર્થના માટે? એટલુંજ વિચાર શો તો બચ છે.

(૬) નબ્બ વેશ્યાની પૂજા કરનાર સ્ત્રીઓને પ્રિય થાય. પ્રમુદાના માટે તપ કરનાર અપ્સરાઓ સાથે વિમાનમાં ખેસીને સ્વર્ગે જાય. યજ્ઞમાન સ્ત્રીનું પણ દાન કરે. વેશ્યાઓ અર્પણ કરે તે સૂર્યલોકમાં જાય. પ્રામુખ્ય ચારે વર્ણની સ્ત્રીઓ સાથે ક્રીડા કરે.

ઉપરની કલમોમાં-જીવાદિકની લાલસાઓ લેખવી ચકાય પરંતુ આમાં ધર્મને કદપણે તે તો કદાચ માણસો બતાવે તે ખરો?

(૭) જરેલું ધન પ્રામુખ્ય પોતે રાખે, રાજ અડધું રાખે. ૧૨ તોળા મોનાની સાથે ભાગવત આપે તે તો ચર્વ બંધનથી મુક્ત. પ્રામુખ્યની આ

આજીવિકા હરે તે ૬૦ હજાર વર્ષ નરકકીટ. બ્રાહ્મણને પરણાવનારનો શિવલોકમાં વાસ. મૃત્યુ નજીક બાણી રાજા હ'ંડનું' ધન બ્રાહ્મણોને આપે. ગ્રહોની પ્રીતિ માટે બ્રાહ્મણોને લોજન અને દાન. યુદ્ધથી કે જમીનથી મેળવેલું' ધન રાજા બ્રાહ્મણોને આપે. બ્રાહ્મણોને દાન આપે તે અપસરાઓ સાથે ક્રીડા કરે. પ્રાયશ્ચિત આપે તે બ્રાહ્મણને વેશ્યા કામદેવ સમાન ગણે.

આ બધા ઉપરના લેખોમાં પ્રાયઃ સાર એવો છે કે-બ્રાહ્મણ શિવાય અનાથાદિક કોઈ દુઃખીયાઓને યાદજ કરેલા નથી. સાધુ સંતોને અન્ન વસ્ત્રની ઉદારતા પણ બતાવેલી જણાશે નહીં. આટલું જણવાને માટે લખીને જણાવ્યું છે. બાકી આદ્યમાં પડેલા ગમે તે માણસો પર કે પશુઓ પર ઉપકાર કરવાથી મહાદેવ થાય એમ મહાપુરુષો બતાવી ગયા છે, પક્ષપાતને લીધે તે પર ધ્યાન અપાયું નથી.

(૮) કુદરતની ગાયોનાં તેની સાથે-શાકર તિલાદિકની કલ્પિત ગાયોની વિધિ, તેનાં દાન અને સ્વર્ગાદિક દેળ બતાવી લેવાના ઉપાયો યોજ્યા છે."

(૯) બ્રહ્માદિકે નિર્માણ કરેલા ૧૮ હજાર બ્રાહ્મણો. સર્વ દેવોના દેવ બ્રાહ્મણ. સર્વજીવોમાં શ્રેષ્ઠ બ્રાહ્મણ. બ્રાહ્મણો ઉપર શ્રદ્ધા વગરનો દેશ અપવિત્ર, ત્રણે લોકનો નાશ કરતાં ઋગ્વેદીને પાપ ન લાગે. ગમે તેવા પાપી બ્રાહ્મણનો હંડ ન કરવો. બ્રાહ્મણ ઉપર કોપ કરનારનો નાશ થાય છે. પંડિત કે મૂખ બ્રાહ્મણ વિના બીજો કોઈ પૂજ્યજ નથી. શ્રુતિ સ્મૃતિથી બહારના મતધારીઓને રાજા નગરથી બહાર કાઢી મુકે. "

હું કામાં વિચારવાનું કે-પ્રથમ તો ત્રણ દેવોનો જ ખરો પત્નો જણાતા નથી તો કયા કાળમાં લેગા થયા અને કયા મશાલાથી ૧૮ હજાર બ્રાહ્મણને ઉત્પન્ન કર્યાં ? કે જેથી સર્વ દેવોના દેવ થઈ પોતાની શ્રેષ્ઠતા મનાવવા લાગ્યા ? સત્ય ધર્મની શ્રદ્ધા કે પ્રવૃત્તિ વિનાનો દેશ અપવિત્ર કહેતા તો પક્ષપાત વિનાનું ગણાતું. ક્રોધ કરનારની સિદ્ધિ થતી સાંભળી નથી. બાકી સમતાવાળો સિદ્ધિ મેળવી શકે ? તેતો ગાંધી મહાત્મા પોતાનો અનુભવ લોકોને બતાવી રહ્યા છે. પંડિત કે મૂખ બ્રાહ્મણજ પૂજ્ય બતાવી મત ધારિયોને પણ તુચ્છ ગણવા તે તો સત્યતાથી દૂરનોજ લેખ છે.

(૧૦) પુરાણના સાંભળનારને યમ રાજાએ પ્રથમ પૂજ્યો અને પછી બ્રહ્મલોકમાં પુહચાડી આપ્યો. આગળ પાછળની દશ પેઢીને તારનારો

(૧૯) વૈદિકે અને બૌદ્ધ સાહિત્યના કાળમાં વધારે ફેર નથી. સૂક્તોમાં આત્માના જન્મોંતરનું સ્થાન નથી. એવો અંગ્રેજોએ કરેલો નિર્ણય.

‘કલમ યોગણીશમાં વિશેષ વિચારવાનું’ કે-જીવાદિક તત્ત્વો. તે જીવો કમના મંગેગથી ૮૪ લાખ જીવોની યોનિમાં ભટકતા. જંજૂદ્રીપાદિક, મેરૂ પર્વત, સ્વર્ગ, નરકાદિનું સવિસ્તર વર્ણન આણીશુદ્ધ સર્વજ્ઞોના શ્રદ્ધામાં આજે પણ તેલું ને તેલું વિદ્યમાન છે.

વૈદિકોમાં-તેના તે સર્વજ્ઞોના વિષયો એક એકથી મેળાણુ વિનાના ઉપર ચોટીયા, અધુરા અને ઉંધા છતાં કદપાયલા બ્રાહ્મણ શ્રદ્ધાથી તે પુરાણો સુધીમાં ભેઈ શકેલો. એટલુંજ નહીં પણ તેના સંખ્યાધની કેટલીક શ્રુતિઓ વેદોમાં પણ પાછળથી દાખલ કરી દેવામાં આવી છે. ઉદાહરણ તરીકે જીવો કે-પ્રજાપતિ-બ્રહ્મા પાછળથી કદપાયલા છે તેના સંખ્યાધની શ્રુતિઓ ચારે વેદોમાં દાખલ થયેલી છે, વિચારી પુરૂષોને તે શ્રુતિઓજ પોતાનું સ્વરૂપ બતાવી દે છે. તેથી ખીજી પણ ઘણીજ નવીન શ્રુતિઓ દાખલ થયેલી છે. વિશેષ વિચારીશું તો-જોયો અથર્વ વેદજ નવીન રૂપે ઉભો કરેલો છે, કેમ કે મૂળમાં તે વેદત્રયીજ મનાયલી છે.

(૨૦) કહું અને વિનતા એ એકનો, કાર્યપની સીયોથી સર્પોની અને ગરૂદોની વંશાવળીનું વિચિત્ર લખાણ, મોટા મોટા પડિતોથી લખાયું છે તો પણ વિચારી પુરૂષોને શ્રદ્ધિત થઈ શકે તેવું નથી. માટે ધ્યાનમાં લેવાની બહામણુ કંઈ હું.

(૨૧) ગાલવ મુનિએ ગરૂડની સદ્વાચ્યતાથી ૬૦૦ ઘોરા અને એક કન્યા મેળવી, વિશ્વામિત્રને શુદ્ધક્ષિણમાં આપ્યાં. એ વાત વિચારવા જેવી છે તેથી મુકી છે.

યયાતિ-યજ્ઞોથી ઈદ્રપદ મેળવી સ્વર્ગમાં ગયો. ઈદ્રે ઝડતી લઈને પાછો ધકેલી મુકયો.

કર્મોના યોગથી જીવો ૮૪ લાખ યોનિઓમાં ફર્યા કરે છે. પણ કોઈએ કોઈની ઝડતી લીધેલી માંલગી નથી તો પછી આ નવીન રૂપનો સિદ્ધાંત કયા માનીયો મેળવ્યો હશે ?

(૨૨) ત્રેતામાં જે વાત્સીકિ તે કલિમાં તુલસીદાસ, વાત્સીકિ પાર-ધિમાંથી થયા. તેમજે દર્શમાંથી માલુસ ઉત્પન્ન કયું. વૈષ્ણવતની દીકરીનો

‘દીકરો વસિષ્ઠે બતાવી દીધો. નારદ દાસી પુત્ર મટી બ્રહ્માના પુત્ર થયા. આ બધા નવીન પ્રકારના લેખો વિચારવાની જાલામણ કરૂં છું.

(૨૩) હાજર થઈ પ્રભુએ ઝુંડથી હાથીને છોડાવ્યો. આ કથાને મળતી કથા લેખોમાંની વિચારવાને મૂકી છે.

(૨૪) “માયાના સમુદ્રમાં ડુબતા માકંડેય પ્રભુથી જાગ્યા. ધૈત નામનું તીર્થ સ્થાપી મહાદેવ બ્રહ્માના શિરચ્છેદનના પાપથી મુક્ત થયા. નર નારાયણના તપમાં વિઘ્ન કરવા ઈદ્રે અપ્સરાઓ મોકળી. રામચંદ્રની પાસે ‘શિવે પોતાનું’ રક્ષણ માગ્યું.”

દુઃકમાં વિચારવાનું કે-માકંડેયને પ્રભુ બચાવવાને કયા કાળમાં આવેલા ? બ્રહ્માના શિરનો છેદ કયા કાળમાં અને પાપ મુક્ત કયા કાળમાં ? નરનારાયણ કયું વિશેષ ચદ મેળવવાને તપ કરવાને લાગેલા ? જગત્ ઉત્પત્તિની સાથના મહાદેવ વિધ્યુના ૭ મા અવતાર પાસે રક્ષણ માગવાને આવ્યા ? શુદ્ધ સ્યાદા-દના સિદ્ધાંતમાં દૂષણ જેવા વાળાને શું આ બધા કદિપત લેખોમાં દૂષણ કે ભૂષણ કાંઈ દેખવામાં નહીં આવ્યાં હોય ? ન જાણે હૃદયના કેટલા શુદ્ધ હશે ?

(૨૫) ગાલવ મુનિએ નરમેધ યજ્ઞનો ઉપદેશ કર્યો. પશુમેધ અને અશ્વમેધ પુરાણિઓનો ધર્મ. વેદો હિંસા, મદિરા પાનાદિકના લેખોથી દૂષિત છે. યાજ્ઞવલ્કયે જાણેલા જૂના વેદો ઓપ્રી કાઢ્યા પછી નવીન વેદોની રચના કરી.”

આ બધા પ્રકારના લેખો મોટા મોટા પાંડિતોએ પુરાણોમાં લખ્યા છે. મેં તો સત્પુરૂષોને વિચાર કરવાને માટે મુક્યા છે. ભૂલ ચૂકની ક્ષમા આપી સત્યાસત્યનો વિચાર કરશો. આમાં દુઃક વિશેષ વિચારવાનું કે-આ બધું ઉપરનું લખાણ ગુરૂને ઉદ્દેશીને લખાયું છે. લખનારા બ્રાહ્મણો છે, તેઓએ ઋગ્વેદમાં લખ્યું છે કે-“અમે બ્રહ્માના મુખથી ઉત્પન્ન થએલા છીએ તેથી પરમેશ્વરથી પણ માન્ય થએલા છીએ” હિંસા પ્રધાન વેદોને જે ન માને તેમને વેદબાહ્ય કહી અપજા કરનારા છે, છતાં તેઓ જગત્ ગુરૂ થઈ ન્યાયનો સોલ કેટલો કરનારા છે તે જણાવવાને તે બ્રાહ્મણોમાંના જે જે ઉપદેશકોએ જેવા જેવા લેખો લખ્યા છે તેવાજ સ્પષ્ટપના તેમાંથી લઈને લખીને બતાવ્યા છે, પણ મેં મારી અક્કલ તેમાં જરા પણ લેખવી નથી. બધા લેખોમાં યોગ્યા-યોગ્યનો વિચાર કરી મારી થએલી ભૂલ મને બતાવી આપ આપની સજ્જનતા પ્રગટ કરશો તો પણ મને સંતોષ છે.

વેદોના સંબંધની બે ચાર વાતોની સૂચના.

જૈનોના તત્ત્વો સર્વત્રીયી પ્રગટ થતા આવેલા છે. વેદાદિકે કેવળ અક્ષરોના પરિતોથી લખાયલા છે. જૈનોને વેદખાદ્ય લખનારા જૈનોના તત્ત્વોથી તેમજ વેદના તત્ત્વોથી પણ સર્વથા અપરિચિત, નામ માત્રથી લડકેલા કે નામ માત્રથી મુંઝાઈ પડેલા, અથવા પોતાની ધર્મિયોના વશમાં પડેલા, લખતા રહ્યા હોય. હાલમાં પ્રચલિત વેદો તે છે કે યાજ્ઞવલ્ક્યે પ્રાચીન વેદોને ચોક્કી કાઢીને જે નવીન વેદોની રચના કરી તે ચાલે છે. તેમાં પણ ઘણા પ્રકારની વિકૃતિઓ થવા પામી હોય તેમ જણાઈ આવે છે. તેથી તેમાંની પણ બે ચાર વાતોનો વિચાર મેં મારા અંધમાં કરીને બતાવેલો છે. તેમાંની અહીં પણ દુકમાં સૂચના કરું છું.

(૨૧) સર્વજ્ઞોએ બતાવેલા ચાર જાતિના દેવતાઓ, તેમનાં સ્થાન, તેમનામાંના કેટલાક દેવતાઓની દેવીઓ હોય છે તે, તેમનામાંના કેટલાક દેવતાઓનું આયુષ્ય પણ બતાવ્યું છે.

(૨૭) વૈદિકોમાં-૧ ઇંદ્રલોક, ૨ કૈલાસ, ૩ વૈકુંઠ, ૪ ગોલોક અને ૫મો બ્રહ્મલોક એમ પાંચ સ્વર્ગ મનુષ્યોના માટેજ કંડ્યાયાં છે. ખીજા જીવોના માટે વિચાર થએલો જણાતો નથી. જૈન-જૈનાદ્યને વેદખાદ્ય નાસ્તિક લખનારા સારાની હુતા ? તેનો પણ થોડો વિચાર કરીને બતાવેલો છે. ઋગ્વેદનાં સૂક્તો ૧૦૦૦, તેમાં ઇંદ્રનાં ૨૫૦, અગ્નિનાં ૨૦૦, સોમનાં ૧૦૦, બાકી ખીજા દેવોનાં, મંત્રનું પ્રાબલ્ય કાદાણુ અંધો સુધી વધી ઉપનિષદોમાં ફર્યું. મોટા ભાગે દેવતાની સ્તુતિઓનો બનેલો ઋગ્વેદ વૈદિકમતે દેવતાઓના શરીર વિષે અચોક્કસ કંડપના. ઋગ્વેદની ફિલસુફી (તત્ત્વના સંબંધે વિચારો.)

(૨૮) નરકોના સંબંધે ઋગ્વેદથી એટલુંજ મળે છે કે-શ્રદ્ધા વિનાના માણુઓને અંધકારના બાગમાં નાખવામાં આવતાં, વેદ પછીના સમયમાં જુદાં જુદાં નરકોની એક સુચવણુ ભરેલી સંરણી તૈયાર કરવામાં આવી. દેવતાઓના જન્મ-મરણના સંબંધે વેદોથી ચોક્કસ ચર્તું નથી. છેવટ એમ છે કે-કલ્પના અતૈ દેવતાઓ પણ નાશ થાય છે. વેદોમાં ચોમવેદીની ઉત્પત્તિ, તેની કથાઓથી ભરેલું વેદમાહિત્ય. તે ચોમ ચંદ્રમાના રૂપમાં બદલાયો, એ ચંદ્રદેવને ૩૩ પત્નીઓ તે પ્રજાપતિની પુત્રીઓ હતી, એ ચંદ્રમાના સંબંધમાં ખીજુ પણ અનેક કંડપનાઓ કરવામાં આવી છે. આમાં દુકથી વિચારવાનું કે—

જે નરકોની વાત વેદના ઋષિઓએ બતાવી ન હતી તે વાત પાછળથી કયા જ્ઞાનીથી શું ચવણુ ભરેલી મેળવી ? ઈંદ્ર, વરુણ આદિ ૩૩ દેવો મુખ્ય વેદના છે. કોઈએ લખ્યું કે—ઈશ્વરનો મહિમા વ્યક્ત કરવાને થયા, તો તે કયાંથી થયા ? અનાદિના તો મનાયા નથી, કેમ કે નર નારાયણ સુદ્ધાં ઈંદ્રપદ મેળવવા તપ કરવા ગયા. ભંગાણુ કરવા ઈંદ્રે અપ્સરાઓ મોકળી છે. સોમની વિચિત્ર કથાઓથી બધું વૈદિક ભયું છે, તે અંદ્રમાના સ્વરૂપમાં ફરી જઈને પ્રજાપતિની ૩૩ છોકરીઓનો પતિ થઈ બેઠેલો બતાવ્યો છે. બધી ગરબડ કયા મોટા જ્ઞાનીએ કરીને બતાવી ? સોમ-રસ પીનારાઓના છેવટના ઉદ્ગારો—કહો તો સૂર્યને નિસ્તેજ કરી દઉં ? આકાશ પૃથ્વી નીચે ઉપર કરી દઉં ? મંત્રદ્રષ્ટા થઈ વેદવાણી પણ તે જ રચતા. આ જ્ઞાન ઉંચું કેટલું તે વિચારવાનું ?

(૨૯) યમ દેવના સંબંધે વિચિત્ર કદંબનાઓ—યમ નરકોનો રાજા, દક્ષિણ દિશાનો પાલક, ઋગ્વેદમાં જે એક નરક તે અંધારાની જગ્યાજ, આગળના ગ્રંથોમાં વિચિત્ર નરકો લખાઈ છે, યમને સુખી જીવોનો સરદાર પણ બતાવ્યો છે. સૂર્યનો પુત્ર પૃથ્વી પર પડેલો જન્મેલો ઋગ્વેદમાં પડેલો મર્ત્ય બતાવેલો છે. તેથી તે બીજા મર્ત્યોનો માર્ગ દર્શક થઈ સરદાર થયો. મરણ પામેલા ઉપર રાજ્ય ચલાવી વિશ્રાંતિનું સ્થાન આપે છે. દંત કથાઓમાં મૃત્યુનો દેવ ગણાયો. યમ-યમી ભાઈ બહેન છે. ભાઈ ઉપર બહેન આશક્ત થતી પણ જણાવી છે. તેનો દક્તરી ચિત્રશુભ બતાવ્યો. યમ પાસે જનાર મૃતકને ચાર કલાકને ચાલીશ મીનિટ લાગે છે. મારનાર ત્યાં પોતાના બાપદાદાઓ સાથે મળે છે. બ્રાહ્મણપુત્રી વિજયા સાથે યમ પરણ્યા. ખુશીમાં આવે તો અપરધીને છોડી પણ દે છે. ”

આમાં કેટલાક ખાસ વેદોના લેખો છે, કેટલાક પુરાણોના પણ છે. મેં મારા ગ્રંથમાં વિચારો કરીને બતાવ્યા છે ત્યાંથી જોઈ લેવાની ભલામણ કરું છું.

(૩૦) વેદના સર્વજ્ઞ વરુણ દેવની વિચિત્ર વાતો:—

ઋગ્વેદમાં—હે વરુણ દેવ ? તારી તીવ્ર દૃષ્ટિ સૂક્ષ્મ નિરીક્ષણ કરનારી અને પ્રાણીઓની શુભ વાત શોધી કાઢનારી છે. અત્યંત પ્રતિષ્ઠિત અદિતિના ૧૨ પુત્રોમાં વરુણદિગ્ધિ ચાર પાંચ મુખ્ય હતા. યજુર્વેદમાં—ભૂગુને પરમ તત્ત્વ બ્રહ્મનો ઉપદેશ કરનાર, ઋગ્વેદમાં—નારદની સલાહથી

હરિશ્ચંદ્રે વરુણ પાસે પુત્ર માગીને જલિદ્ધાન આપવાનું કબૂલ્યું, ન આપતાં જલોદરી. છેવટ પુત્ર બન્યો અને રોગ પણ ગયો. તે વરુણ પુરાણોમાં માત્ર સમુદ્રનો દેવ જાન્યો. મહાભારતમાં—ઉત્તર્ય ઋષિની પુત્રીનું હરણ કરનારો કહ્યો. ” મારા અંથમાં વિચારો કરીને જતાવ્યા છે, ત્યાંથી વાંચી લેવાની લલામણ કંઈ છું.

(૩૧) વેદોમાં અગ્નિને પણ મોટો દેવ જતાવેલો છે તેના સંબંધના વિચારો—

ઋગ્વેદનાં ૧૦૦૦ સૂકતોમાં ૨૦૦ સૂકતો તો અગ્નિ દેવનાં જ હશે. ઇંદ્ર સિવાય બીજા દેવ કરતાં અગ્નિ દેવનાં સ્તોત્રો વેદમાં વધારે છે. ઋગ્વેદમાં પ્રથમજ અગ્નિના સ્તવનમાં મોટામાં મોટો પુરોહિત, યજ્ઞનો ઋત્વિજ, અગ્રહત, અને પુષ્કળ દ્રવ્યનો આપનારો કહેવામાં આવ્યો છે. પ્રાણણ અને અગ્નિ એ બે દેવોનાં સુખ ગણાવ્યાં છે. અગ્નિને વેદમાં આકાશ પૃથ્વિનો પુત્ર કહ્યો છે મૃતકને પિતરો પાસે મોકળી દેવાની અગ્નિને પ્રાર્થના કરવામાં આવી છે. કુમારિલ લઠ્ઠ અને શંકરાચાર્ય ૮-૯ માં સૂકાના જતાવ્યા છે. હિંદુ તત્ત્વજ્ઞાનના ઇતિહાસના લેખકને સુધારો કરવાની સૂચના કરવામાં આવી છે. મારા વિચારો તો તે અંથથી જોઈ શકારો.

(૩૨) પૂર્વ પુણ્યના યોગથી જેને હાથી ઘોડાદિક ૧૪ રત્નો મહા પરાક્રમી આવીને મળે તેજ છ અંડના લોકતા ચક્રવર્તી ધાય એમ સર્વજ્ઞોના ઇતિહાસમાં જતાવ્યું છે.

વેદિકોમાં થોડા થોડા દેરદારની સાથે તે જ ૧૪ રત્નો બ્રહ્માદિક દેવોના સમુદ્રમંથનથી ઉત્પન્ન થએલાં જતાવ્યાં હોય એવું મારૂ માનવું છે. તેથી બન્ને તરફના વિચારો ટાંકીને જતાવ્યા છે. તે પણ મારા અંથથી વિચારી લેવાની લલામણ કંઈ છું. સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિ કરવાવાળા બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, મહાદેવ આદિ દેવો, વેદના ઋષિઓ, વેદોમાં અને પુરાણોના પંડિતો પુરાણોમાં મોટા મોટા લેખો લખી ગયા, પરંતુ માર્કંડેય ઋષિએ સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિ કરવાવાળી શક્તિ દેવી જતાવી છે, તે લખીને જતાવી છે. હિંદુઆમિશ્રિત વેદધર્મ ધૈન-બોદ્ધતા પરિચય પછી પલટાતો ગયો. વેદો એક વળતે રચાયા નથી, ચાર કંદમાં વિભક્ત કરી શકાય છે. ૧ છંદોકંદ, ૨ મંત્રકંદ, ૩ પ્રાણલોકકંદ, ૪ સૂત્રકંદ, ૫ (૧) છંદો કંદ—અતિજાત્યાવસ્થાવાળો, ધર્મપદ્ધતિ વિનાનો, પ્રાચીન ઋષિઓ સ્વભાવિક ધર્મ કહેતા.

(૨) મંત્ર કલ્પમાંજ યજ્ઞ યાગાદિક થતાં. ત્રણ વેદ રચાયા. (૩) બ્રાહ્મણ કલ્પમાં—ધર્મ તત્ત્વ વિષયોનો વિચાર તથા ચર્ચા ઘણીજ ઉત્પન્ન થઈ હતી ને ઉપનિષદો રચાયાં હતાં. (૪) સૂત્ર કલ્પમાં—વેદ ઉપદ્ધિનિષદની ટીકા, શિક્ષાદિ છ વેદાંગ લખાયાં.”

આ બધા લેખોના વિચારો મારા ગ્રંથમાં કરીને બતાવેલા છે ત્યાંથી વિચાર કરવાની ભલામણ કરૂં છું.

ઇંદ્રાદિક દેવો સજ્જન્મા કે અજ્જન્મા? તેનો ખરો ખુલાસો વેદોથી તે પુરાણો સુધીમાં મળી શકતો નથી, કેટલાક પ્રસંગો જોતાં અજ્જન્મા પણ સિદ્ધ થતા નથી. જૈનોમાં તો સજ્જન્માજ બતાવ્યા છે. જુવો કલમ ૨૬ થી.

ઋગ્વેદમાં લખાયેલા અશ્વ સ્તોત્રનો તાત્પર્ય એવો છે કે અશ્વને—રાંધવાની, તેની ખૂજ કરવાની, તેને કાપવાની, તે માંસ રાંધ્યા પછી આહૂતિ આપવાની, અને પછી તે માંસ ખાવાની વિધિ આ સ્તોત્રમાંથી મળી આવે છે.

આમાં ગુરૂદત્ત વિદ્યાર્થી—પિન્કોટનો ખુલાસો કરતાં જણાવે છે કે—અસલી બ્રાહ્મણો બહેમી—અંધશ્રદ્ધાળુ, વેદને ઇશ્વર પ્રણીત માનતા, બુદ્ધનો પ્રચાર થતાં દલીલોથી રક્ષણ માટે દર્શન સાહિત્ય ઉત્પન્ન કર્યું. આ તર્કો એવી જોડે છે કે ઇતિહાસથી અસત્ય છતાં વિશ્વાસ મુકવા જેવું છે. મંકસચુલર મંત્ર યુગના સંબંધે કહે છે કે—વિધિઓની વિગતોથી ઉભરાતા અશ્વમેધનું સૂકંતજ બસ છે.

યજ્ઞરહસ્યવાળાએ અશ્વમેધ માટે બતાવેલાં અનુમાનો યજ્ઞ કારકો ઘોડેશ્વર થઈને આવ્યા હશે, સૂર્ય ઘોડા મારફતે મુશાફરી કરે છે, છાયાની પાછળ જવા સૂર્યે અધમૂર્તિ ધારણ કરી હતી, ઘોડારૂપે થઈ યાજ્ઞવલ્કયને સૂર્યે નવો યજુર્વેદ આપ્યો હતો, તેથી ઘોડો સૂર્યનો પ્રતિનિધિ ગણાતો હોય. એમ અનુમાનો કરીને બતાવેલાં છે.

યજ્ઞાનુષ્ઠાન એજ વિષય વેદોમાં પ્રધાન છે. અને એમાંજ વેદપંથિની પ્રતિષ્ઠા થએલી જણાવેલી છે.

ઋગ્વેદના ટીકાકારો પોતાના સમયના વિચારો લખી, એક બીજાથી વિરૂદ્ધ લખતા રહ્યા. ઉદાહરણમાં સ્વામી દયાનંદજીનાજ લેખો જુવો.

ઋગ્વેદાલોચનના લેખકે એક બીજાથી વિરૂદ્ધમાં લખાયેલાં મોટાં મોટાં તેર (૧૩) આશ્ચર્ય લખીને બતાવ્યાં છે. તેનો કિંચિત્ વિચાર અમે પણ કરીને બતાવેલા છે.

ગાયના વધ સંબંધે—તત્ત્વત્રયીમાં, જૃહદારણ્યકમાં, કાત્યાયન સ્મૃતિમાં અને ગોણીસૃષ્ટિસૂત્રમાં, વિવિધ પ્રકારના લેખો લખાયા છે તેઓના વિચારો મારા અંતરથી જોવાની સજામણુ કડું છું.

મનુષ્યના વધ સંબંધે—કૃષ્ણ યજુર્વેદના તૈત્તરીયમાં લખાયું છે કે—વાગ્દેવતાના માટે પુરૂષનો વધ, તૃષ્ટાસિમાની દેવતાના માટે—ઋતુધર્મ નિવૃત્ત સ્ત્રીનો વધ, પ્રતીક્ષાના માટે—કુમારી કન્યાનો વધ, ઐતરેય બ્રાહ્મણમાં શુનઃશેષના વધ સંબંધીની કથા લખાઈ છે. મહાભારતના વન પર્વમાં નરમેધ યજ્ઞનું વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે, આ બધા લેખો માણુઓના સંહારના માટે લખાયા છે.

યજુર્વેદના કેટલાક મંત્રોના અર્થો એવા લખાયા છે કે—યજ્ઞમાનની સ્ત્રીની સાથે થોડાનો સંબંધ કરાવતા ઋત્વિજે (યજ્ઞના કરાવવા વાળા) એવો ઉપહાસ કરી રહેલા છે કે તદ્દન નિર્લજ્જ કે જેથી સારા માણુઓને નીચું ધાલવું પડે, આવા તદ્દન અયોગ્ય પ્રકારના વિચારો વેદ જેવા પ્રતિષ્ઠિત ગ્રંથોમાં લખીને લોકોમાં પ્રસિદ્ધ કર્યું કે વેદો સૃષ્ટિની આદિમાં ઇશ્વરથી પ્રાપ્ત થએલાં છે. આમાં સત્યતા કેટલી ? મને પૂછો તો ન તો કોઈ સૃષ્ટિની આદિ કરવાવાળો દેખાય છે તેમજ ન તો સૃષ્ટિની આદિમાં ઇશ્વરથી વેદો પ્રાપ્ત થએલા જણાય છે. જો વિચાર કરશો તો આપ સમજાવો મારા લેખોથી સારી રીતે સમજી શકશો. કદાચ મારી ભૂલ સમજાય તો મને સૂચના કરી મારા ઉપર ઉપકાર કરશો. ” પોતાના સ્થાનથી બ્રહ્મ થતાં સ્વર્ગમાં આગળ આગળ કાદવ કીચકવાળાં થતાં ગયાં. તેમ અત્યંત ધર્મથી બ્રહ્મ થએલાઓની સ્થિતિ ભર્તૃ-હરિએ જણાવેલી છે. તેમાં મેં મારા વિચારો પણ થોડા લખીને જણાવ્યા છે.

વીર ભગવાનની સ્તુતિમાં હેમવંદ્રાચાર્ય કહે છે કે—

વેદાદિકે આગમ અપ્રમાણુ શાથી ? અસૂર્વજોથી પ્રવૃત્ત, હિંસાનિશ્ચિત, સ્વાર્થી લોકોનું વળગી પડેલા છે તેથી.

જૈનાગમ પ્રમાણુ શાથી ? છવોના હિત માટે, પરસ્પર વિરોધ વિનાનું. મોક્ષાસિદ્ધાંતોથી અડધું થએલું છે તેથી.

અન્ય મત વાળાઓએ સરજાયેલું અયોગ્ય કહેવું પણ તેમના શિષ્યોએ તદ્દન ઉલટાવી નાખેલું. એ ઉપદ્રવ જૈનાગમમાં થએલો નથી એજ તેની મહત્ત્વતા છે.

(૩૩) શંકર દિગ્વિજય સર્ગ ૧૬ માંની બે ચાર વાતો.

ભટ્ટ અને શંકર ૮-૯ મા સૈકાના છે. સર્ગ ૧ લામાં-બ્રહ્માદિ દેવોની શંકર દેવને ફરીયાદ કે-વિષ્ણુએ જૌદ્ધશાસ્ત્ર રચીને વેદાદિકને હાનિ પુહાવી. શંકર દેવે કહ્યું કે હું મનુષ્ય દેહ ધરીને જ્ઞાનકાંડનો ઉદ્ધાર કરીશ. તમે વેદ મર્યાદા સ્થાપો. બ્રહ્મા મંડન નામે, ઇંદ્ર સુધન્વા નામે, કાલિકેય ભટ્ટપાદ નામે અવતર્યા. સુધન્વાની સલામાં ભટ્ટપાદે જૌદ્ધોને હરાવ્યા. એવી રીતે કે-ભટ્ટપાદે કહ્યું કે-“વેદો પ્રમાણભૂત હોય તો મને આંચ આવશે નહીં” એમ કહી પૂર્વત ઉપરથી પડતાં તાબમાબ રહ્યા. જૌદ્ધો હાર્યા. ફરીથી ઘડામાં સર્પ મંગાવ્યો. જૌદ્ધોએ સર્પ બતાવતાં રાજાને મૂર્છા. ભટ્ટે ધીરજ આપી શેષશાયી વિષ્ણુ બતાવ્યા. રાજાએ જૌદ્ધોનો અને જૈનોનો નાશ કરાવ્યો. બ્રહ્માદિકને પત્તો ન મળે તો આ શંકર સ્વામીનો ઉત્પાત ગણાય કે નહીં ?

સર્ગ ૨ બે-શંકરનો જન્મ-લિંગે રૂપે પ્રગટ થતાં રાજાએ દેવલ બંધાવ્યું, ફરી શિવ ગુરૂ નામે જન્મી શંકરનીજ સેવાથી શંકરસ્વામી પુત્ર મેળવ્યો. આમાં બધાએ શંકર દેવ છે.

સર્ગ ૩ બામાં-વિષ્ણુ, પંચન, વાયુ, નંદીકેયર, બ્રહ્મા, બૃહસ્પતિ, અરુણ, વરુણાદિ દેવો, દુર્નિયામાં જંગ મચાવવાને, સ્વર્ગમાંથી ઉતરી બ્રાહ્મણ રૂપે અવતર્યા. આમાંના બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને મહાદેવનું સ્વરૂપ કિંચિત બાણવાથી બધા દેવોનું સ્વરૂપ સહજે સમજાશે.

સર્ગ ૪ માં-ત્રીજે વર્ષે મિત્રો સાથે શંકર લિક્ષા માટે ગયા. ત્યાં લક્ષ્મીને બોલાવીને તે બ્રાહ્મણીનું ઘર સોનાનાં આમળાંથી ભરાવી દીધું.

સર્ગ ૫ માં-સાતમે વર્ષે ભણીને ઘેર આવ્યા. નદીની સ્તુતિ કરી, આંગણે વહેતી કરી, માતાની અડચણ દૂર કરી રાજ્યેખર રાજાને પુત્ર આપી તેની ઈચ્છા પૂરણ કરી. અગત્ય આદિ દર્શનાર્થે આવ્યા માતાના પ્રશ્નોત્તરમાં તમારો પુત્ર-સાક્ષાત શિવ રૂપ છે, ૧૬ વર્ષનું આયુષ્ય છે, પણ વ્યાસ ૧૬ વર્ષ વધારીને આપશે, એમ કહી અંતર્ધાન થયા. માતાનો ખેદ દાખવા શંકરે કહ્યું કે કર્મ લોગવવા છાવ સ્થૂલ દેહમાં વિચર્યા કરે છે. સંન્યાસ લેવા ગયા, ગુરૂએ પૂછ્યું, તું કેણું ? હું લય થનાર સર્વોત્તમ ચિદાનંદ રૂપ છું. એમ કહી ચાર મહા વાક્યનો ઉપદેશ લીધો. ચોમાગામાં નદીના પૂરને કમંડુમાં સમાવી દીધું. શંકરે આ બધા ચમત્કાર બતાવ્યા તેનો વિચાર.

સર્ગ ૬ ઠા ૭ મામાં—કાશીમાં સનંદન શિષ્ય કર્યો. ચાર કુતરાં વાળા ચંડાલને નમન કરવા જતાં, તેમને ચાર વેદ સાથે શિવમૂર્તિ રૂપે દર્શન આપ્યું. લણુવા માટે મનંદન સાહુમી પારથી આવતાં ગંગામાં પડ્યા, કમળોપર પગ મુકતા આવ્યા તેથી પદ્મપાદ નામ સ્થાપ્યું.

વૃદ્ધ પ્રાદ્યણુને પ્રદ્ય સૂત્રનો અર્થ કહ્યો કે—ખીજ દેહમાં જતાં જીવને પાંચ ભૂતો વિટલાઈને લાય છે, એ સાંભળી બ્યામ રૂપે પ્રગટ થઈ ૧૬ વર્ષનું આયુધ્ય વધારીને અંતર્ધાન થયા.

સર્ગ ૮ મા થી ૧૦ મા માં—જૈમિનિ ઋષિએ સ્થાપેલો કર્મકાંડ, તેના પક્ષી મંડનમિત્ર, તેનું ખંડન કરી જ્ઞાનકાંડ મનાવ્યો. મંડનનો ખેદ દૂર કરવા જૈમિનિ પ્રગટ થઈ કહેવા લાગ્યા કે—શંકરના મતને સ્વીકારી, તરી જાવો, કહીને અંતર્ધાન થયા. પ્રદ્ય રૂપ મંડન હાર્યા, પણ સરસ્વતી વાદ કરવા ઉભાં થયાં. ના પાડતાં શંકર સાથે ૧૭ નૃદિવસના પછી કામ દેલીનું સ્વરૂપ પૂછ્યું. માસની મુદત માગીને મૃતક સમૂનાશ્રીરમાં પ્રવેશી રાણીઓ સાથે ક્રીડા કરવા લાગ્યા. હુષ્ક થએલા જાણી શિષ્યો છોડવી લાગ્યા. રાજ તરફથી અગ્નિ-સંસ્કાર થતા શરીરમાં પ્રવેશી ગયા. નૃસિંહે અગ્નિની શાંતિ કરી. પછી સર-સ્વતીને પણ જીતી લીધાં. મંડનને તત્ત્વમસિ નો મંત્ર આપીને અદ્વૈતમત સ્થાપ્યો.

સર્ગ ૧૧ માં—શૈલપર્વતે કાપાલિકે શંકરને કહ્યું કે—મને લૈરવે કહ્યું છે કે, તું કોઈ સર્વજનું કે રાજાનું મસ્તક હોમીય તો સદેહ સ્વર્ગેજ જઈશ. માટે માફ ઈષ્ઠ થાય તેમ કરો. શંકરે એકાંતનો વાયદો કર્યો. એકાંતમાં સંધ્યા કરતા હતાં ત્યાં કાપાલિકે તરવાર ખેંચી. પદ્મપાદને ભાસ થતાં નૃસિંહ રૂપ ધરી ચીરી નાખ્યો. ખીજ શિષ્યોએ ખન્નેને મરણ રૂપે જોયા, સમાધિ ઉતરતાં શંકરે નૃસિંહ રૂપ છોડાવ્યું.

સર્ગ ૧૨ માં—સુકાંજિકામાં મરેલા યુવ માટે શોકાતુર પ્રાદ્યણુના કુટુંબને જોઈ શંકરને દેખાં થતાં—“આકાશવાણી થઈ કે અસમર્થ દયા બતાવે.” આચાર્યે કહ્યું કે—અસમર્થને બોલવું શોભે ? અમર્થ છે તો શોક દૂર કરો ! એમ કહી જીવતા કરાવ્યો. વિચારવાનું કે કુટુંબ જતાં જોઈ રેદ્યા, પોતે ગયા, ખીજને જીવતા કરાવ્યા, એવો કોઈ અમર્થ હોય ખરો કે ? આ તો હજબાજીની ચતુરાઈ બતાવી ?

સર્ગ ૧૪માં—માતાનો મંદવાડ જાણી સેવામાં આવ્યા. શંકરની સ્તુતિ કરતાં વિમાન લઈ દૂતો આવ્યા. માતાની ના થતાં પાછા ગયા. પછી વિષ્ણુની સ્તુતિ કરતાં તેમના દૂતો વિમાન લઈને આવ્યા. તેમાં બેસીને માતા વિષ્ણુના ધામમાં પધાર્યા. આમાં સત્યતા કેટલી હશે ?

સર્ગ ૧૫માં—દિગ્વિજય કરવા હજારો શિષ્યોને અને લશ્કર સાથે રાજાને સાથમાં લઈને નીકળ્યા. પ્રથમજ કાપાલિકો સાથે ઝપા ઝપી થતાં રાજાએ હટાવ્યા. ગોકર્ણમાં—દ્વૈતમતના શૈવ નીલકંઠને અદ્વૈત મત મનાવ્યો. ઉલ્લંઘનમાં—દ્વૈતમતના ભટ્ટ ભાસ્કરને અદ્વૈત મત મનાવ્યો. જૈનને પિશાચ કહીને ખંડન કરવા લાગ્યા. જેમાં એક પણ વાત સાચી નથી. છેવટે સત્ત્વલંગીના ખંડનમાં ઉતર્યા. આ વાતનો ઉત્તર ટિપ્પનકારે જણાવ્યો છે કે—સત્ત્વલંગીઓથી પ્રત્યેક પદાર્થમાં ગમે તેવા બીજા પણ પરસ્પર વિરુદ્ધ ધર્મોનો સમાવેશ થાય છે. બીજા અનેકુદ્ધૈદિક મતના પંડિતોએ જ તેમની અયોગ્યતા બતાવેલી જો જો પરમાર્થથી જોઈ શકશો.

(૩૪) સાધારણ વિચારો—સર્વજ્ઞોના તત્ત્વના વિકાર રૂપજ હાલનો વૈદિક ધર્મ. સર્વજ્ઞોના અપરિચિત પ્રદેશમાં, યજ્ઞ યાગાદિકના વિધાનવાળો, વેદ ધર્મ સ્વાર્થી લોકોથી ચાલી પડેલો ખરો પણ, સર્વજ્ઞોના વિશેષ પરિચય વાળા પ્રદેશમાં તે નહીં જેવો થઈ પડતાં, સર્વજ્ઞોના તત્ત્વમિશ્રિત નવીન ગ્રંથોની રચના કરી, વેદ ધર્મ ટકાવવાના પ્રયત્નો કરતા ગયા. એટલે દૂધમાં કે છાસમાં, પાણી કેટલું તેનો અંદાજો ન કાઢી શકાય તેવા સ્વરૂપનો, વૈદિક ધર્મ કરીને મુકયો.

વેદો એક એકથી ઘણા ઘણા છે, ઋષિઓથી તૈયાર થએલા, અનેક પ્રમાણોથી સિદ્ધ છે. છતાં સૃષ્ટિની આદિમાં ચાર-ઋષિઓના ઊદયમાં પ્રભા-પતિથી ચારે વેદ પ્રાપ્ત થયા, તે વાત ચારે વેદોથી લખાતી ચાલી. તે પ્રમાણ વિનાની તદ્દન કલ્પિત છે તે સાચી ચાલી ? અને ક્યારથી ચાલી ? પ્રગટ દેખાય છે કે સર્વજ્ઞોથી વિરુદ્ધમાં લખી જાણી-જૂણીને ચાલવા દીધી હોય એવું માફ ખાસ અનુમાન છે. આ મારા અનુમાનની પુષ્ટિમાં—આનંદશંકરભાઈ ધ્રુવના, આર્યોના તહેવારોના લેખકના, અને મણિલાલભાઈ દ્વિવેદીના, ફકરાઓ ધ્યાનમાં લઈ વિચારવાની લલામણ કડૂ છું. અને દક્ષિણના પંડિત લક્ષ્મણ રઘુનાથ શિંડે તો સ્પષ્ટ રૂપેજ લખીને બતાવ્યું છે કે “જૈન ધર્મ” એ વિકૃત હિંદુ ધર્મ છે એમ કહેવામાં આવે છે પરંતુ

સનાતન અને પુરાતન એવા જૈન ધર્મનું વિકૃત સ્વરૂપ એ હિંદુ ધર્મ છે.”

આવા આવા દેશી પરદેશી અનેક મહાન્ મહાન્ પંડિતોની, નિર્મલ બુદ્ધિનો પ્રકાશ ખારા પર પડતાં, માફ મન વૈદિક મત જોવાને પ્રેરાયું. જોતાં જોતાં ઘણા ઘણા પ્રકારનો વિષયાંત્ર થએલો જણાતાં જૈન-વૈદિકની તુલનાત્મક રૂપે અંશ લખવા માંડ્યો, તેમાં ઘણા ખરા પંડિતોના વિચારો સત્ય રૂપે થએલા પશુ લાગતા ગયા. તે મેં ખારા અંશમાં બહેર કર્યા છે. તે જોવાની સલામણુ કરૂ છું. આ જગો પર તો નહીં જેવી સૂચના મારજ કરીને બતાવું છું.

સર્વજ્ઞોએ-નાના મોટા અનંતાનંત જીવોથી ભરેલી, અને કર્મનાં સંયોગથી ૮૪ લાખ જીવોની યોનિયોમાં ભટકતી, અનાદિના કાળથી ચાલતી આવેલી આ સૃષ્ટિ બતાવેલી છે.

વૈદિકોમાં-બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, મહાદેવાદિક એક એકથી વિરૂદ્ધપણે આ સૃષ્ટિની રચના કરતા બતાવેલા છે.

જૈનોમાં આ અવસર્પિણીમાં-ઋષભદેવાદિક ૨૪ મહાન્ તીર્થંકરો ધર્મના પ્રવર્તકો (નાયકો) થતા આવ્યા છે.

વૈદિકોમાં-મત્સ્ય, કુર્માદિક ૨૪ એકજ વિષ્ણુના અવતારો થએલા બતાવ્યા છે. તેમાં ઋષભદેવને ૮ મા નંબરે જોડ્યા છે.

સર્વજ્ઞોમાં-હાથી, ઘોડાદિક અગ્રધ શક્તિવાળાં ૧૪ રત્નો આવીને મળ્યા મછી, છ ખંડના રાજ્ય કરતા-ભરત-સગર આદિ ૧૨ અકલ્પતીઓ થએલા બતાવ્યા છે.

વૈદિકોમાં-તેજ ભરતને જડભરત, સગર આદિ બે ચારને, રાજ તરીકે ઓળખાવી તેમના સંબંધના હાથી, ઘોડાદિ ૧૪ રત્નોમાં, ઘોડા ફેરફાર સાથે બ્રહ્માદિ દેવોના સમુદ્રમંથનથી ઉત્પન્ન થએલાં બતાવ્યાં છે. સગર અકલ્પતીના ૬૦ હજાર પુત્રો સ્વાભાવિક હતા, તે મહાદેવથી પ્રાપ્ત થએલા બતાવ્યા છે.

સર્વજ્ઞોના ઇતિહાસમાં ૧૧મા તીર્થંકરના મમયમાં પહેલા વામુદેવના પિતા-પુત્રીના સંબંધથી લોકોમાં પ્રજાપતિ તરીકે બહેર થયા છે.

વૈદિકોમાં-તેજ પ્રજાપતિને ચારે વેદોમાં બ્રહ્મા તરીકે લખીને-સૃષ્ટિની આદિ કરનારા, સૃષ્ટિની આદિમાંજ ચાર ઋષિઓના હૃદયમાં ચારે

વેદોના પ્રકાશ કરનારા, અને પોતાના ચાર અંગથી ચાર વર્ણની ઉત્પત્તિ કરનારા, લખીને બતાવ્યા છે. આ બ્રહ્મા એક રાત્રીને કહ્યેલા છે, તેના માટે વૈદિકોમાં લખાયેલા અનેક પ્રકારના વિચિત્ર લેખોથી જાણી શકાય તેમ છે.

આ અવસર્પિણીમાં—સર્વજ્ઞાના ઇતિહાસમાં—બલદેવાદિક નવ ત્રિકો થયેલાં લખાયાં છે. તેમાંનું પહેલું ત્રિક ૧૧ મા તીર્થ'કરથી સરૂ થતાં—૨૦ મા તીર્થ'કર થયા પછી ૮ મું. રામ, લક્ષ્મણ અને રાવણનું થયું છે. અને ૨૨ મા તીર્થ'કરના સમયમાં—બલદ્ર, શ્રીકૃષ્ણ અને જરાસંધનું થયું છે. વાસુદેવજી પ્રતિવાસુદેવને મારે એ નિયમ પ્રમાણે જૈનોમાં લક્ષ્મણ વાસુદેવના હુકામે રાવણ પ્રતિવાસુદેવ મરાયો છે. વૈદિકોમાં બલદેવ રામને બતાવ્યા તેટલો ફેર છે. બાકી શ્રીકૃષ્ણ વાસુદેવના હુકામે જરાસંધ પ્રતિવાસુદેવ મરાયો તેમાં ફેર થયેલો નથી. આ બન્ને ત્રિકોમાં મુખ્ય પાત્રોનો ફેર ઘણો નહીં હોય, બાકી બીજા વિષયોમાં તો ઘણો જ ફેરફાર થયેલો જણાય છે. તે તો બન્ને તરફના મેળાણથી જાણી શકાશે.

પરંતુ—રામાદિક ૮ મા ના, અને બલદ્રાદિક ૯ મા ના, પૂર્વેનાં જે સાત ત્રિકો ૧૧ મા તીર્થ'કરના સમયથી થતાં આવ્યાં, તેમાં તો વૈદિકના પંડિતોએ સર્વ પ્રકારના ક્રમને તોડી નાખીને, એવું તો ઉંધું છતું કહ્યું છે કે મોટા મોટા પંડિતો પણ, તે શુંચવી દીધેલું કોકડું, ઉકેલી શકે નહીં. તે પૂર્વેના સાત ત્રિકોમાં—બલદેવોના તો નામ નીશાન પણ દેખાતાં નથી. અને જે સાત નામના સાત વાસુદેવો થતા આવ્યા, તેમનાં નામ, કામ, ઠેકાણાં, ઉડાવી દહને એક જ વિષય લગવાનું નામથી બહાર કર્યા. પરંતુ તેમના પ્રતિપક્ષી રૂપ જે સાત પ્રતિવાસુદેવો હતા તેમનાં નામ તેવાના તેવા રૂપનાં મારા જોવામાં આવ્યાં, પણ તેમનું સ્વરૂપ તદ્દન ફેરવી નાખ્યું. અને જુદા જુદા કવિઓએ જુદી જુદી મનમાની કલ્પનાઓ કરીને બતાવી છે. તે જુદો કે સર્વજ્ઞાના ઇતિહાસમાં પ્રતિ વાસુદેવોનાં નામ—૧ અશ્વત્થીવ, ૨ તારક, ૩ મેરક, ૪ મધુ અને કેટલ, ૫ નિશુલ, ૬ બલિ, ૭ પ્રહ્લાદ. અને પૂર્વે બતાવેલા-૮ મા રાવણ અને ૯ મા જરાસંધ આ બેમાંના એકને તો લક્ષ્મણે માર્યા અને બીજાને શ્રીકૃષ્ણે મારીને ત્રણ ખંડનું રાજ્ય સ્વતંત્ર પછે લોગળું હતું તેવીજ રીતે પૂર્વેના સાત વાસુદેવોના શત્રુબૃત સાત પ્રતિવાસુદેવોજ છે. તેઓનું સ્વરૂપ વૈદિકોમાં જેવી રીતે ગોઠવાયું છે તેઓની અહીં સૂચના કરીને બતાવું છું.

૧ અશ્વત્થીવ પ્રતિવાસુદેવનેજ માથા વિનાના થયા પછી ઘોડાના માથાવાળા

ખતાવી-હુયગ્રીવ વિષ્ણુના નામથી પ્રસિદ્ધ કર્યા છે. ૨ તારક પ્રતિવાસુદેવ છે. તેમની લડાઈ-દ્વિપૃષ્ઠ વાસુદેવની સાથે થએલી તેનો સંબંધ વૈદિકોમાં-તારકાસુર લખીને દેવ કાનવોની લડાઈ ગોઠવીને ખીચમાં વિષ્ણુને પણ તેના કેદી લખીને ખતાવ્યા છે. આમાં જે ત્રણ કવિઓની કલ્પનાઓ ભુદા ભુદા રૂપે થએલી મારા લેખમાં જોઈ લેશો. ૩ બ મેરક પ્રતિવાસુદેવ છે. તેને વૈદિકોમાં મોટો દૈત્ય લખીને જણાવ્યું છે કે-એ દૈત્યે બ્રહ્માદિકોને સ્થાનથી બ્રહ્મ કર્યા, તે વિષ્ણુનું શરણ લેવા આવ્યા. વિષ્ણુ તે દૈત્યની સાથે હુબરો વધનાં યુદ્ધથી થાકીને ભાગ્યા અને ૧૨ યોજની શુક્રમાં જઈને સૂતા લખીને ખતાવ્યા છે. ૪ મધુ પ્રતિવાસુદેવ છે, કેટલ તેના ભાઈ છે. વૈદિકોમાં આ બેને વિષ્ણુના કાનના મેલથી ઉત્પન્ન થઈને, નાભિ કમલમાં ભરાઈ બેઠેલા બ્રહ્માને મારવા દોડ્યા, એટલે વિષ્ણુ તે બે દૈત્યોની સાથે ગાહુયુદ્ધમાં પડ્યા, પણ પાંચ હુબર વધ પછી ત્યાંથી નાશી છુટ્યા. આમાં પણ ઘણા વિચિત્ર પ્રકારો ચિતરાયા છે. પાંચમા નિશુલ પ્રતિવાસુદેવ છે. તેના મંબંધે વૈદિકોમાં-નિશુલ અને નમિ બે દૈત્યો ખતાવ્યા છે ગરૂડ માથે વિષ્ણુ લડવા ચડ્યા પણ, તે દૈત્યોના મારથી મૂર્છિત થયા પછી યુદ્ધમાંથી નાશી છુટ્યા. છઠ્ઠા બલિ પ્રતિવાસુદેવ છે. તેમાં અનેક કલ્પનાઓ થએલી છે, બુદ્ધિતાએ વિષ્ણુ ભગવાન ત્રિવિક્રમના સ્વરૂપથી છળી ગયા અને તેના શુભામ થઈને પણ રહેલા ખતાવ્યા છે. ૭ મા પ્રટહાક પ્રતિવાસુદેવ છે અને વિષ્ણુના શત્રુભૂત છે, છતાં તેને પોતાનો ભક્ત સ્થાપી ચાંભલામાંથી નીકળીને તેના બાપને મારવા વાળા લખીને ખતાવ્યા છે. રાવણ અને જરાસંધ ૮ મા-૯ મા પ્રસિદ્ધ છે, તેથી તેઓમાં કાંઈ સૂચના કરેલી નથી.

અહીં એક વિશેષ સૂચના એ છે કે-ગીતા જેવા મહાન પ્રતિષ્ઠિત ગ્રંથમાં વિષ્ણુ ભગવાનના તરફથી જોષ અપાયેલા ગણાય છે. તેમાં ભગવાન પોતેજ કહે છે કે-હું ભક્તોની રક્ષા કરવા યુગ યુગમાં અવતાર ધારણ કરીશ તે વિષ્ણુ માથુ કપાની ઘોડાના માથા વાળા કેમ થયા ? અને તારકાસુરના કેદી કેમ બન્યા ? મેરક દેવથી નાશીને બાર યોજનની શુક્રમાં જઈને કેમ સૂતા ? કાનના મેલથી ઉત્પન્ન થએલા બે દૈત્યોના આગે પણ પોતે ટકી ન શક્યા. અને નિશુલ-અને નમિ બે દૈત્યોથી પોતાના ગરૂડ વાહન સાથેજ માર ખાઈને ભાગ્યા, જે ભગવાન પોતાનું રક્ષણ નથી કરી શક્યા તે ભગવાન અમારૂં રક્ષણ કયે ઠેકાણેથી આવીને કરી શકવાના છે ? માટે જ અમે કહીએ છે કે હાલનો

વૈદિક ધર્મ તે, સર્વજ્ઞોના તત્ત્વના વિકાર રૂપનો છે. ભૂલચૂકની ક્ષમા આપશે અને સત્યની શોધ કરશે.

(૩૫) જૈનોના-અનેકાંતવાદનું અથવા સ્થાદ્વાદવાદનું સ્વરૂપ—

દુનિયાના સર્વ પદાર્થો-ઉત્પન્ન અને નાશ થતા હોવા છતાં પણ તેના મૂળ પદાર્થોનો નાશ થતોજ નથી એ નિર્વિવાદ છે. જેમ કે મોનાના અનેક દાગીના ધનતા અને તોડી નખાતા હોવા છતાં પણ સોનાનો નાશ થતોજ નથી. તેવીજ રીતે માટીના ઘડા આદિ ઉત્પન્ન અને નાશ થતા છતાં પણ માટીનો સર્વથા નાશ થતોજ નથી. એવી રીતે યદ્યાએ પદાર્થો અનેક ધર્મ-વાળાજ હોય છે. આ માન્યતાને જૈનો અનેકાંતવાદના નામથી અથવા સ્થાદ્વાદવાદના નામથી જાહેરમાં પ્રસિદ્ધ કરે છે.

વૈદિકમતમાં-પૂર્વકાળમાં થએલા કેટલાક પાંડિતો તે પદાર્થોમાં અને તેમના સ્વરૂપોમાં ભુદા ભુદા પક્ષોને ઉભા કરીને ભુદી ભુદી માન્યતાઓ પ્રગટ કરે છે. જ્યારે પોતાની માન્યતાઓમાં વાંધા આવી પડે છે ત્યારે તે જૈનોના અનેકાંતવાદનો આશ્રય લઈને સામા પક્ષોને તોડી પાડવાનો પ્રયત્ન પણ કરે છે. તેમાં પણ વિશેષ ખુબી એ છે કે-તે મતવાદીઓ જૈનોના અનેકાંતવાદનો તો આશ્રય લેતા જાય છે અને પોતાની માન્યતામાં ભુદી કદપનાઓ કરીને તેજ અનેકાંતવાદનું ખંડન કરવામાં પોતાની ચાતુરી પણ પ્રગટ કરતા જોવામાં આવે છે.

આ અનેકાંતવાદના પ્રકરણમાં આવા પ્રકારની યધી વિચિત્રતાજ આપ સમજાનોના જોવામાં આવશે.

પ્રથમ શંકર સ્વામીએ જ શૈવ-નીલકંઠનો અને ભાસ્કરાચાર્યનો દ્વૈતવાદ છોડાવી અદ્વૈતવાદ કબુલ કરાવ્યો. એ શું ન્યાય થયેલો હતો ? મારા વિચાર પ્રમાણે તો દ્વૈતવાદજ સિદ્ધ રૂપનો છે, બાકી અદ્વૈતમત દુરાગ્રહમાંજ દોરી જાય છે. ખીજાઓનું ખંડન કરતાં સ્વામીજીએ જગો જગો પર અનેકાંતવાદનોજ આશ્રય લીધેલો છે. જેના આશ્રયથી જય મેળવીને આવ્યા, તેનું પણ ખંડન કરવામાં જળરજસ્તી કરી, એ શું સત્યબુદ્ધિનો ઉપયોગ કરેલો છે ખરો કે ?

પ્રથમ શંકર સ્વામીના એક પ્રહારમાંજ-અવ્યક્ત-અવ્યક્ત-સગુણ-નિર્ગુણ અનેક ધર્મ ગીતામાંજ લખાયા છે. તે પ્રમાણે પુરાણોમાં પણ અનેક ધર્મ લખાયા છે. ધ્યાન દેશો તો જરૂર મમજશે. તેવીજ રીતે સર્વ વસ્તુઓમાં

પણ અનેક શુભો રહેલાજ છે તેથી આજકાલના ણાહોશ પંડિતોએ સ્વામીજીના વિચારોને અયોગ્યતામાંજ કાઢી નાખેલા છે તે વિચારોનું પ્રકરણ ૩૬ મુજબો એટલે આપ સજ્જનોની પણ ખાતરી થશે. આવા મોટા પુરૂષો થઈ તદ્દન અયોગ્યતા વાપરે તો પછી તેવા મહા પુરૂષોને આપણા જેવાઓએ શું કહેવું અને શું લખવું ?

(૩૬) અનેકાંતવાદમાં આધુનિક પંડિતોનો જયથોય.

પૂર્વકાળની અધ્યાધૂનિકના વખતમાં વૈદિકોના કેટલાક પંડિતોએ જુહી કે આગી જે ધમાલ મથાવી હતી તે સાધનના અભાવે ચાલતી રહી, પરંતુ આજ કાલ છાયાના સાધનથી પુસ્તકો બહાર પડી જવાથી સર્વજનોના મત્ય તત્ત્વોની સત્યના શોધક પંડિતોમાં કાંઈ કિંમત થવા લાગી તે આપણા હિંદુ સ્થાનનો સુદિન સમજવાનો છે. પાશ્ચાત્ય પંડિતોની શોધખોળના અંતે જેમ જેમ પ્રકાશમાં આવતું જાય છે તેમ તેમ આપણી દૃષ્ટિમાં પણ મત્યતત્ત્વોનો વિકાસ વધતો જાય છે. પૂર્વકાળના કેટલાક પંડિતોએ જૈનોના અનેકાંતવાદ (સ્યાદાદવાદ) ને તુલકારી કાઢ્યો હતો તે આજકાલના ણાહોશ પંડિતોએ ખાસ જરૂરનો છે એમ નિરૂપણથી લોકોમાં બહેર કર્યો છે. તેના દશ બાર મહાન પંડિતોના વિચારો તો અમે પણ જોઈએ છીએ અને તેમના નામોની સાથે વિચારવાને પણ મૂકેલા છે.

શંકર સ્વામીના વખતે આ એકજ વાત ઉઘી ચિતરવામાં આવી હોય તેમ નથી પણ કોઈ સૈકડો વાતો બણી બૂલુને તેમના પંડિતોએ ચીતરી નાખી હોય તેમ જણાય છે. અને તેમાંની કેટલીક વાતો મર્વજ્ઞાના પરિચયમાં આવ્યા પછી વેદમૂળક દર્શનના વેદોમાં પણ દાખલ કરી દીધેલી હોય એમ પણ જોવામાં આવે છે.

અહીં શંકરદિગ્વિજયના પહેલા સર્ગમાંનો એકજ દાખલો વિચારવાને મુકુ છું—અને તે ઘણા પંડિતોની મુધિરૂપ કચોટીમાંથી કચાતો આવેલો છે. જુવો કે—“બ્રહ્માદિક દેવોએ—શંકરદેવ પાસે ફરિયાદ કરી કે—વિષ્ણુએ બૌદ્ધ શાઓની રચના કરીને વેદાદિકને હાનિ પુકડાડી. શંકરદેવે ઉત્તર આપ્યો કે—તમે જાવો, હું શંકરસ્વામીપણે અવતાર ધારણ કરીને જ્ઞાનકાંડનો ઉદ્ધાર કરીશ.”

આમાં જરા વિચારવાનું કે—અનાદિકાળના બ્રહ્મા, દરેક વખતે સૃષ્ટિની આદિ કરવાવાળા અને ચાર ઋષિઓના હૃદયમાં ચારો વેદોનો પ્રકાશ કરવાવાળા અને ચારો વેદોથી પ્રમિદ્ધિને પામેલા, તે બ્રહ્મા હાલમાં થએલા

શંકરસ્વામીના વખતે શંકરદેવને ફરીયાદ કરવાને ગયા કે વિષ્ણુએ બાધ શાસ્ત્રોની રચના કરીને વેદાદિકને હાનિ પુહચાડી. વિષ્ણુ પણ કયા છે—એ અનાદિના મનાયા છે તે અને યુગયુગમાં લક્ષ્મીને રક્ષણ કરવાનું વચન આપીને વૈકુંઠમાં સિધ્ધાવી ગયા તે અને ગીતા જેવા મહાન્ અંથથી પ્રતિષ્ઠાને પામેલા તેમને બાદાદિકનાં શાસ્ત્રોની રચના કરીને વેદાદિકને હાનિ પુહચાવનારા લક્ષ્મીને બતાવ્યા છે. આ બધું લખાયલું કેટલું સુસંગત સમજવું ?

અહીં ફરીથી પણ બાલખ્યાલ જેવા બે બોલ વિચારમાં મુક્યું છે. એજ લાગે તો વિચારશે અને ભૂલ માલમ પડે તો ક્ષમા આપશે.

અનાદિના કાળથી ચાલતી આવેલી આ સૃષ્ટિની વારંવાર ભાંગફાટ કરવાવાળા, મહાજ્ઞાનનિધિ એવા અનાદિકાળના બ્રહ્મા, ચારો વેદોથી પણ પ્રસિદ્ધિમાં આવેલા છે. બોદાદિકોએ કરેલી ભૂલોનો નીકાળ કરવાનું તેમને ન સમજાયું કે જેથી આ અઘોર કલિકાલમાં પરિવાર લઈને શંકરદેવની પાસે ફરીયાદ કરવાને જવું પડ્યું ?

બીજી વાત એ છે કે—અનાદિકાળથી મોટામાં મોટી સત્તા ધરાવનારા શ્રીકૃષ્ણ પણ મનાયા છે. અને જેમની મહિમા ગીતા જેવા મહાન્ પ્રતિષ્ઠિત અંથમાં ઇવાઈ રહેલી છે. શ્રીકૃષ્ણ પોતે જ પરમ લક્ષ્મી અર્જુનના સ્હામને કહી રહ્યા છે કે—“ પ્રકૃતિ માફ રૂપ છે ” “ ભુવ મારો અંશ છે ” “ સંસારમાં જેટલી શ્રીમાન્ વા વિભૂતિમાન્ મૂર્તિઓ છે તે સર્વ મારા અંશથી ઉત્પન્ન થયેલીઓ છે. ” “ અને સર્વ ભૂતોનો અંતર્યામી આત્મા પણ હું છું. ” ઇત્યાદિક અનેક પ્રકારની તેમની મહિમા બોતાં તે મહાજ્ઞાની અને સર્વ સત્તા ધારીજ માલમ પડે છે. છતાં તેમણે બોદાદિકોનાં શાસ્ત્રોની રચના કરીને દુનિયામાં અજ્ઞાન ફેલાવ્યું હોય તો શું તેમની ભૂલ થયેલી ન મનાય ? કદાચ શ્રીકૃષ્ણે કે કોઈ બીજાએ ભૂલ કરેલી માનીએ તો પણ તેનો નીકાળ બ્રહ્મા શું ન કરી શક્તા હતા ? કરી શકતા હતા એમ માનીએ ત્યારે સર્વ સત્તા ધારી બ્રહ્માને શ્રીશંકરદેવ પાસે ફરીયાદ લઈ જવાનું શું કારણ ? વેદિકોના ઘણા શાસ્ત્રોમાં—બ્રહ્મા—વિષ્ણુ—મહેશ એ ક્રમથી ત્રણ દેવો મહાન્ લખાયલા હોવાથી મહેશને ત્રીજે દરજ્જેજ ગણવામાં આવેલા હોય એમ સમજાય છે. તો પણ તે મોટી સત્તાવાળા હોવાથી મોટા જ્ઞાની તો મનાયા જ હશે. જ્યારે એમજ હોય તો પછી બ્રહ્માદિક દેવોની ફરીયાદ સાંભળવાને જ શું કરવાને બેચી રહ્યા ? પહેલેજ દુનિયામાં આવીને સત્યામત્યનો

નીકાળ કરી જતા તે પછી શંકરસ્વામીને આટલો બધો પ્રપંચ કરવાની શી જરૂર પડતી ?

બ્રહ્મ જગતના કર્તા આદ્ય વેદોથી તે સંપૂર્ણ વૈદિકોના સિદ્ધાંતોથી પ્રસિદ્ધિને પામેલા છે, શ્રીકૃષ્ણ પણ તેટલાજ દર્શકોના મનાયલા છે. તેથી પોતે કહી રહ્યા છે કે—“ હવે મારો અંશ છે ” “ શ્રીમાન, વિમૂર્તિમાન, સર્વ મારા અંશથી ઉત્પન્ન થયેલા છે ” અને સર્વ જૂતોનો અંતર્યામી પણ હું જ છું ”

આમાં જ્યાં વિચાર થાય છે કે—અનંતા અનંત જીવોને ભટકવારૂપ જે જીવોની ચોસસી લાખ યોનિઓની સ્થાપના થયેલી પુરાણોમાં પણ જણાવવામાં આવી છે, તે શું બ્રહ્મએ સ્થાપેલી કે શ્રીકૃષ્ણે ? અને તે શાં કારણથી મનાયલી ? શું તેમાં કંપે ધારણ કરીને તે તે યોનિઓનાં સુખ દુઃખ કેવા કેવા પ્રકારનાં છે તે જોવાને માટે પોતેજ ફરી રહેલા માનવા કે કોઈ બીજા પ્રકારના જીવો તેમાં ભટકી રહેલા માનવા ? અથવા વૈદિકોએ પોતાના સિદ્ધાંતનો મેળ મેળબ્યા વિના બીજા કોઈના સિદ્ધાંતમાંથી લઈને સમજ્યા શોધ્યા વિના પોતાનામાં લખી વાળેલાં સમજ્યાં ? આવા આવા પ્રકારના સંકટો લંબાયલા લેખોનો આપણી દુઃક બુદ્ધિથી નિર્ણય કેવી રીતે કરી લેવો ? જો કોઈ સત્ય બુદ્ધિથી લખીને જતાવે ત્યારે તો તેમનો પણ આપણા પર મોટો ઉપકાર થાય, બાકી ઉધતાઈના લેખકોએ તો દુનિયાનો દાટજ વાળયે છે તે જોવાની તો અમારી ઇચ્છા થતીજ નથી. આજકાલ આખડા આખડીના લેખો પણ ઘણાજ બહાર પડી રહ્યા છે તેથી સત્યના શોધકોને કાંઈ સંતોષ ન થઈ શકે અને વિચાર વિનાઓના માટે તો સત્ય અને અસત્ય બંધુએ એક સરખુંજ છે. માટે સત્ય વસ્તુના જ લેખો બહાર પાડવા જોઈએ, તેવા પ્રકારના સત્ય વિચારો તો કોઈ કોઈ મહાપુરુષના જ જોવામાં આવે છે. બાકી યાજ્ઞ યાજ્ઞીના લેખો તો ઢગલા બંધ જોતાં કેવલ વખતજ ગમાવવા જેવું થાય છે, પણ તેમાંથી કાંઈ સત્ય મળી શકતું નથી. આ જમાનો સત્ય વસ્તુના શોધકોનો લાગે છે પરંતુ યાજ્ઞ યાજ્ઞીનો મને લાગતો નથી. બાકી તો વિચારો વિચારોના અનેક લેહો છે તેથી જાધાને નિવેડો લા યી શકાય નહીં.

સત્ત્વજ્ઞોના તત્ત્વોનો વિશેષ પ્રચાર થતાં વૈદિકોમાં બાહ્ય પલટાઈ.

કોઈ પ્રાચીન કાળમાં મુખ્યતાએ યજ્ઞ યાગાદિકના વિધિ વિધાનવાળું વેદ જ્ઞાન ઇંધરની પ્રેરણાથી ઋષિઓને પ્રાપ્ત થયેલું લોકોને જતાવી તે કાર્ય

અમધોકારથી ચલાવ્યું. પરંતુ તે ચર યાગાદિકનું જ્ઞાન સાક્ષાત્ સર્વજ્ઞના તત્ત્વજ્ઞાનનો વિશેષ પ્રચાર થતાં નહીં જેવું સાસવા લાગ્યું એટલે તેનો પ્રચાર નહીં જેવો આ પડવાથી વૈદિકોના કેટલાક ચતુર પંડિતોએ-બ્રાહ્મણાદિક અધીથી યાજ્ઞ પલટાવવા માંડી. તે એવી રીતે કે—

(૧) સર્વજ્ઞોએ-પ્રવાહથી આલતી આવેલી આ સૃષ્ટિને અનાદિની બતાવી ત્યારે વૈદિકોના પંડિતોએ-સર્વજ્ઞના ઇતિહાસમાં લખાયેલા પુત્રીના ચતિ પ્રત્યાપત્તિ નામના એક મહાન્ રાજાને બ્રહ્મ તરીકે કહીને આ સૃષ્ટિની આદિ કરવાવાળા લખીને બતાવ્યા.

(૨) સર્વજ્ઞોથી બહેરમાં આવેલા ઋષભદેવાદિકે ૨૪ તીર્થકેશના ઔનુકરણરૂપે-વૈદિકોએ મત્સ્યાદિક ૨૪ અવતારો એકજ વિષ્ણુના કહીને બતાવ્યા.

(૩) સર્વજ્ઞોએ-ભરત-સગર આદિ ૧૨ ચક્રવર્તીઓ બતાવેલા છે. વૈદિકોએ તે બારમાંનાં બે ચાર નામ રાખીને તેમાં ઉંધું છ-તું લખીને બતાવ્યું છે અને તેમના સંબંધનાં જે ૧૪ રત્નો હતાં તેમાં ફેરફાર કરીને શ્રમ્હાદિક દેવોના સમુદ્રમંથનથી ઉત્પન્ન થયેલાં બતાવ્યાં છે.

સર્વજ્ઞોએ-વાસુદેવનાં નવ (૯) ત્રિકો આ અવસર્પિણીમાં થયેલાં બતાવેલાં છે. વૈદિકોના પંડિતોએ તે બધાએ વાસુદેવોને એકજ વિષ્ણુના નામથી પ્રસિદ્ધિમાં બતાવી તેમના પ્રતિપક્ષી જે નવ (૯) પ્રતિવાસુદેવો હતા તેમાંના કોઈને વિક્રુ તે કોઈને અમુર-દાનવ-દૈત્યો કહીને તેમને હેમતાઓની સાથે લડાવી માર્યા છે. એટલુંજ નહીં પણ સાયમાં જગતની આદિ કરવાવાળા બ્રહ્માને અને યુગયુગમાં ભકતોનું રક્ષણ કરવાવાળા વિષ્ણુ ભગવાનને તે દેવ દાનવોથી નાશ ભાગ કરતા લખીને બતાવેલા છે તે ઘણું ચમત્કાર પેદા કરે તેવું છે. એવી રીતે પદોક્ષના વિવચનો ઝંકડો નહીં પણ હજારો વાતોમાં ઉંધું છ-તું કરી પૂર્વાપરનાં વિરોધવાળાં મોટાં મોટાં પુસ્તકો બનાવી મોટા મોટા પંડિતોને પણ મોટી મુંઝવણમાં નાખી દીધેલા છે. ‘સાક્ષરા’ વિપરીત થએ ‘રાક્ષસા’ ની જે કહેવત છે તે આવા કારણથીજ પડેલી હોવી જોઈએ !

મહાભારતના શાંતિપર્વમાં—હિસાતમકે ધક્કો નિયેધ કરી આત્મચક્ત બતાવતાં શ્રીકૃષ્ણ અર્જુનને કહે છે કે—

યુષ્મે કૃત્વા પદાન્ હત્વા, કૃત્વા રુધિરકદંભં ।

યદ્યેષં ગમ્યતે સ્વર્ગં, નરકે કેન ગમ્યતે ? ॥ ૧ ॥

સર્વજ્ઞોના સત્ય તત્ત્વોનો વિશેષ પ્રચાર થતાં વૈદિકનાજ પંડિતો વેદવિહિત યજ્ઞોનો નિષેધ કરી આત્મયજ્ઞ ગતાવતાં કહે છે કે—યૂષને સ્થાપીને, ષશુઓનો વધ કરીને અને તેમના રૂધિરથી કાઢવ કરીને સ્વર્ગે જવાતું હોય, ત્યારે નરકમાં કયું કર્મ કરવાથી જવાતું હશે ?

ઉપરના શ્લોકથી સ્પષ્ટ થાય છે કે—સ્વર્ગની આગાવાળા યજ્ઞો કરતા. પરંતુ બધી દુનિયાના માલક નિત્ય મોક્ષરૂપ બ્રહ્મા પણ દુનિયામાં યજ્ઞો કરવાને આવતા તે નવું કયું પદ મેળવવાને આવતા ? વિશેષ વિચારવાની બલામણુ કંઈ હું.

વિષ્ણુપુરાણમાં—

પૃથિવ્યામપ્યહં પાર્થ !, ધાયા ઘડજ્ઞૌ જલૈઽપ્યહં ।

ઘૂતસ્પતિગતસ્યાહં, સર્વભૂતગતૌઽપ્યહં ॥ ૧ ॥

પૃથ્વી આદિ સ્થાવરો જીવોવાળા છે. એવું સ્પષ્ટરૂપે વર્ણન વેદપુરાણોમાં જોવામાં આવેલું નથી. સર્વે સ્થાવરો પણ જીવો વાળા છે એ માન્યતા સર્વજ્ઞોથી પ્રગટ થએલી છે. છતાં વિષ્ણુપુરાણમાં વિષ્ણુરૂપે દાખલ કરવામાં આવી છે.

એવા પ્રકારની માન્યતા ગીતામાં પણ લખાઈ છે—જેમ કે—જીવ આરો અંશ છે (૧૫-૭), સર્વભૂતોનો અંતર્યામી આત્મા હું છું (૧૦-૨૦), સંસારમાં જેટલી શ્રીમાન્ વિભૂતિમાન્ મૂર્તિઓ છે તે સર્વ મારા અંશથી ઉત્પન્ન થએલીઓ છે.

આમાં વિચાર થાય છે કે—પોતપોતાના કર્મના વશમાં પડેલા જીવો ૮૪ લાખ જીવોની યોનિઓમાં અનંતા કાળથી ભટકી રહેલા છે, વિષ્ણુ ભગવાન્ કહે છે કે બધાએ ઠેકાણે હું છું ત્યારે શું તે તે યોનિઓમાં અનેક પ્રકારનાં સુખ દુઃખોનો અનુભવ કરતા વિષ્ણુ ભગવાન્ પોતે ભટકી રહેલા માનવા કે ઢોઈ બીન જીવો ભટકી રહેલા મનાયા છે ?

વળી વિશેષ વાત એ છે કે—મનુસ્મૃતિમાં લખાયું છે કે—“ બ્રહ્માએ યજ્ઞના માટે ષશુઓ બનાવ્યા. ” તો તે કયી વસ્તુના કયા કાળમાં ? તેનો કાંઈ પત્તો જણાવ્યો નથી. જો અમો સર્વ ભૂતોમાં વિષ્ણુભગવાન્ને માનીએ ત્યારે તો યજ્ઞમાં પણ ષશુઓનો ઘાત કરતાં વિષ્ણુભગવાન્નાજ અપરાધી હરીએ. માટે વિચાર થાય છે કે—જીવોના સંબંધે ખરો સિદ્ધાંત ગીતાનો કે સ્મૃતિનો ?

ખીજી ખાલુ જોતાં-બ્રહ્મા-વિષ્ણુ અને મહાદેવ આ ત્રણમાંના એક પણ દેવનો ખરો પત્તો લાગેલોજ નથી. માટે આ જીવોનો વિષય પણ સર્વજ્ઞોમાંથી લઈને વૈદિકના પંડિતોએ ઉંધો છત્તો કદખી કાઢેલોજ હોય એજ અનુમાન પર આવીને અટકવું પડે છે.

વિશેષ વિચારવાનું કે-સર્વજ્ઞોના લેખો તરફ અને વૈદિકોના વિચારો તરફ મારા લેખમાં આદિથી તે અંત સુધી નજર ફેરવીને જોશો તો આપ સજ્જનોને માલમ પડશે કે સર્વજ્ઞોનો ઇન્કાર કરવાવાળા સર્વજ્ઞોના તત્ત્વોમાંથી અને તેમના ઇતિહાસમાંથી જેટલું લેવાય તેટલું ઉપર ચોટીયું લઈને ઉંધું છત્તું કરીને પોતાના વૈદિક ધર્મમાં ગોઠવેલું છે.

વેદો ઇશ્વરીય પ્રેરણાથી પ્રાપ્ત થએલા છે એમ વૈદિકના પંડિતોએ જાહેર કયું ખરું પણ તેમાંની કેટલીક વાતો ઘૂણા ઉત્પન્ન કરે તેવી અને કેટલીક ખાલખ્યાલ જેવી છે. પ્રથમ જીવો ઘૂણા ઉત્પન્ન કરે તેવું ઋગ્વેદનુંજ અશ્વ-સ્તોત્ર, આગળ જીવો ખાલખ્યાલ જેવા ઉદ્દગારો-હે પૃથ્વી ! તે મૃતક પર ઢગલો થા, હે અગ્નિ ! આ મૃતકને પિતૃઓની પાસે પુહચાવ. ઇત્યાદિક અનેક વિચારો વેદોમાંના જોતાં માલમ પડશે કે-મર્વજ્ઞોના તત્ત્વાદિક વિશેષ પ્રચારમાં આવ્યા પડી વેદોનો કોઈ એક નેતા ન હોવાથી જાહેર કરવામાં આવ્યું કે-વેદો ઇશ્વરીય પ્રેરણાથી ઋષિઓને પ્રાપ્ત થયા છે. જેમ કે-આધુનિક પુરાણોમાં સર્વજ્ઞોના તત્ત્વોમાંથી અને તેમના ઇતિહાસમાંથી પોતાની મરજી પ્રમાણે લઈને અને તેમાં અનેક પ્રકારનો ફેર ફાર કરી મોટા વિરોધ વાળાં પુરાણો ઉભાં કરીને વેદ વ્યાસના નામ ઉપર ચઢાવી દીધાં તે પ્રમાણે વેદોને ઇશ્વરીય પ્રેરણાથી ઋષિઓને પ્રાપ્ત થએલા લખીને બતાવી દીધા છે. યુર્વકાળમાં થએલા કેટલાક અક્ષરોના પંડિતો મર્વજ્ઞોના સંબંધમાં આવેલા સર્વજ્ઞ-કથિત અંતીદ્રિય જ્ઞાનના વિષયોને જાણી શક્યા હશે ખરા પરંતુ કેવલ સ્વાર્થની બુદ્ધિવાળા પક્ષપાતમાં તણાઈને તેમાંથી જેટલું લેવાય તેટલું લઈને તેમાં ઉંધું છત્તું કરીને લોકોને ઉધા પાટા બંધાવવાનો પ્રયત્ન કરતા ગયા, છતાં પણ કેટલાક ગહન અને અતિચૂઢ અધ્યાત્મિક વિષયોની વાતોમાં પોતાનામા નહીં જેવુંજ જાહેર કરીને ચાલતા થયા છે. જેમ કે-સર્વજ્ઞોએ બતાવેલો (૧) પાંચ જ્ઞાનનો વિષય, (૨) મર્વ જીવોના પાંચ ઇન્દ્રિયોનો વિષય, (૩) તે જીવોના કર્મોના બંધનો વિષય, (૪) આ સૃષ્ટિ અનાદિના કાળથી કેવા સ્વરૂપથી ચાલતી આવી તેના સ્વરૂપનો વિષય, તેમજ (૫) મર્વજ્ઞોએ બતાવેલી

કલ્પના અતીત ગણતરીનો વિષય, (૬) સર્વજ્ઞાએ જતાવેલા સ્વાદ્વાદનો વિષય, (૭) સર્વજ્ઞાએ જતાવેલા દેવોનો વિષય, (૮) સર્વજ્ઞાએ જતાવેલા ઇતિહાસનો વિષય.

ઇત્યાદિક અનેક વિષયોમાં વૈદિકોએ મોટો ફેરફાર કરેલો છે. તેમાંના કેટલાક વિષયો તો અમો જૈન-વૈદિકની તુલના રૂપે જતાવતા આવ્યા છીએ.

તત્ત્વોના વિષયની શોધ જોળમાં મચી રહેલા આજકાલના પાશ્ચાત્ય-વિદ્વાનો એવો નિર્ણય જતાવે છે કે—

“ હિંદુસ્તાનના પ્રાચીન સાહિત્યનો ઇતિહાસ કુદરતી રીતે બે મુખ્ય વિભાગમાં બહેંચાઈ જાય છે. પહેલો વિભાગ તે વેદના ગ્રંથોનો છે. એ સાહિત્ય ઘણું કરીને ઇ. સ. પૂર્વે ૧૫૦૦ વર્ષ જેટલા પ્રાચીન સમયથી શરૂ થાય છે, અને જોના છેલ્લામાં છેલ્લા સ્વરૂપમાં એ સાહિત્ય આમરે ઇ. સ. પૂર્વે ૨૦૦ વર્ષ સુધી પહોંચે છે. વૈદિક યુગના પ્રથમાર્ધનું સાહિત્ય સર્ગ-શક્તિ અને કવિત્વથી અંકિત થયલું હતું અને સિંધુ વગેરે નદીઓ જ્યાં વહે છે અને હાલના સમયમાં જે પંજાબના નામથી જોળખાય છે તે મુલકમાં એ સમયના સુધારાનું મુખ્ય સ્થાન હતું.

જેન યુગના દ્વિતીયાર્ધનું સાહિત્ય અંતર્ગત વસ્તુ તરફ જોતાં ધર્મ વિષયક ચર્ચા ચલાવનારું અને બાહ્ય સ્વરૂપ તરફ જોતાં ગદ્યમાં લખાયલું હતું અને પંજાબને બદલે ગંગા નદીની પાસેના પ્રદેશમાં એ સમયના આધ્યાત્મિક ચિંતન માટેનું મુખ્ય સ્થાન હતું. એ પ્રમાણે વૈદિક યુગ પ્રવર્તતો હતો એટલામાંજ આર્ય લોકોનો સુધારો આખા હિંદુસ્તાનમાં, એટલે સિંધુ નદીના મુખ આગળથી તે ગંગા નદીના મુખ સુધીના, જેની ઉત્તરે હિમાલય પર્વત આવી રહ્યો છે અને જેની દક્ષિણે વિદ્યાચલ પર્વત આવી રહ્યો છે, તે વિસ્તીર્ણ પ્રદેશમાં ફેલાઈ વળ્યો હતો.

દ્વિતીય યુગના પ્રારંભમાં વૈદિક સાહિત્યના છેલ્લા ગ્રંથો હજી લખાતા હતા અને ઇ. સ. ૧૦૦૦ પછી મુસલમાનોની છત્ત થઈ ત્યારથી એ યુગ પૂરો થયો. એ યુગ તે ખરેખરો સંસ્કૃત યુગ કહી શકાય. સાહિત્યમાં, મુખ્યત્વે કરીને ટીકાના ગ્રંથોમાં સંસ્કૃતનો ઉપયોગ ચાલુ રહ્યો એટલે અમુક અર્થમાં આ દ્વિતીય યુગ આજ દિન સુધી ટકી રહ્યો છે એમ કહી શકાય. આ દ્વિતીય યુગમાં બ્રાહ્મણોનો સુધારો દક્ષિણના નામથી જોળખાતા દક્ષિણ પ્રદેશમાં પ્રવેશ પામ્યો અને ત્યાં ફેલાયો. આ જન્મે યુગને એકલા લઈએ તો એટલા

સમયમાં હિંદુસ્તાનના સાહિત્યના લગભગ દરેક વિભાગમાં સંગીત અને મહત્ત્વના ગ્રંથો લખાયા. ” (સંસ્કૃત સાં પ્રસ્તાવિક પૃ. ૯)

આ ઉપરના લેખમાં કાંઈ સ્પષ્ટતા કરીને બતાવું છું—

વેદ કાળના જે વિભાગ તેમાં પહેલો વિભાગ સિંધુ નદી તરફથી ઇ. સ. પૂર્વે ૧૫૦૦થી શરૂ થઈ તેનો પ્રયાસ ૨૦૦૦વર્ષ સુધી થતો રહ્યો એમ પાશ્ચાત્ય વિદ્વાનોનું કહેવું છે. ગમે તેમ હોય પણ તે તરફ તેઓને સોમવેદીના રસના પાનની મદત મળતી હતી તેથી તે સાહિત્ય તેની માદકતાથી પણ ઉત્પન્ન થતું પણ તેમાં લખતું તેથી તે ચરૂ યાગાદિકના વિધાનવાળું ઘૃણાજનક અને કેટલુંક ખાલખ્યાલ જેવું તેમાં લખેલું હોય તેવું જણાય છે તે અમે પ્રથમજ સૂચ્યું છે.

વેદ્યુગના બીજા અર્ધનું સાહિત્ય ગંગા નદીના પાસેના પ્રદેશથી શરૂ થતું બતાવ્યું છે. પરંતુ આ બીજા અર્ધની શરૂઆત થતા પહેલાં ઇ. સ. ૧૦૦૦ ના લગભગમાં જૈનોના રૂઝ મા તીર્થંકર શ્રીપાર્શ્વનાથ સર્વજ્ઞ તરફથી આધ્યાત્મિક વિષયોનો ઉપદેશ લોકોમાં પસરી રહેલો હતો તે સર્વજ્ઞના તત્ત્વોની સ્પર્ધાથી પ્રાદ્યુષ્ટાદિક ગ્રંથોમાં જે ચર્ચાવાળું લખાતું આવ્યું ત્યાંથી તે આધ્યાત્મિક તત્ત્વોના મિશ્રણ વાળું ગણાવવાને લાગ્યું. તે રૂઝ મા તીર્થંકર પછી થોડાજ વખતમાં રૂઝ મા તીર્થંકર સર્વજ્ઞ શ્રીમહાવીર થયા છે તેમનું શાસન આવે નિષ્કલંક પણ જ પ્રવર્તી રહેલું છે.

તે રૂઝ મા તીર્થંકરના તરફથી બતાવવામાં આવેલા આધ્યાત્મિક તત્ત્વોના વિષયો તેમજ પ્રાચીનમાં પ્રાચીન ઇતિહાસના વિષયો તેમના શિષ્યો (બાણધરો) સાંભળી પોતાના હૃદયમાં ધારણ કરતા. પછી તેઓ પોતાના પરિવારમાં ફેલાવતા, પરંતુ તે સમયમાં પ્રાચે યુગપાઠ રાખવાનો રીવાજ વિશેષ હતો. પછી આગળ જેમ પુસ્તક પાનાં પર ચઢતું ગયું તેમ તે સર્વજ્ઞના બતાવેલા આધ્યાત્મિક તત્ત્વોમાંથી તેમજ પ્રાચીન ઇતિહાસના વિષયોમાંથી વૈદિકના પડિતો લેતા ગયા અને તેમાં ઉંધું છ તું કરીને મોટા ફેરફારની સાથે પોતાના ગ્રંથોમાં દાખલ કરતા ગયા તેમાંના કેટલાક ઇતિહાસના વિષયો મારા બાણવામાં આવતા ગયા તેમાંના કેટલાક નહીં જેવા જૈન-વૈદિકની તુલનારૂપે લખીને બતાવ્યા છે. હવે તેની ખરી તુલના કરવી તે તો પક્ષપાતથી યુક્ત થયેલા એવા સમજન પડિતોજ કરી શકે. બાકી જે તો કેવલ આદર્શ રૂપે લખીને બાહરમાં યુક્ત છે.

વેદોના વિષયોને ગમે તેટલા પ્રાચીન ઠહ્યો પણ તે યજ્ઞ યાગાદિક વિધાના વળા આજકાલના પંડિતોને તો બાલ ખ્યાલ જેવાજ લાગેલા છે. જૈનોના સર્વજ્ઞ પાર્શ્વનાથ ઇ. સ. પૂર્વે એક હજાર વર્ષની લગભગમાં થયા. સર્વજ્ઞોના તત્ત્વ વિચારો નવીન રૂપના તાજા બહાર પડતાંની સાથે વૈદિકોમાં ગડમથલ થવા લાગી,

પ્રથમ જોશમાં આવી યજ્ઞ યાગાદિકની પુષ્ટિના માટે પ્રાક્ષણ અથો લખવા માંડયા. પણ સર્વજ્ઞોના તત્ત્વો-જેમ જેમ વધારે ફેલાતા ગયા તેમ તેમ પ્રાક્ષણ અથોની કિંમત પણ નહીં જેવીજ થઈ પરી, પરંતુ ડેટલાક ચતુર પંડિતો એ સર્વજ્ઞોના આશયને પકડી ઉપનિષદોના અથોની સરૂઆત કરી દીધી તેથી તે અથો કાંઈક શોભા રૂપના ગણાવવા લાગ્યા. પણ ભિન્ન ભિન્ન લેખકોના કારણે આપસ આપસના વિરોધને ટાળી શક્યા નહીં. આગળ જાતાં સર્વજ્ઞોથી પ્રગટ થએલા પ્રાચીન ઇતિહાસના પણ તેવાજ હાલ કરીને મૂકેલા છે. આ પ્રકાશના સમયમાં આજ કાલના ડેટલાક પંડિતો પોતાના વૈદિકમતમાં ન્યૂન્યતાઓ જોતા હુવા એટલું તો જરૂર લખતા ગયા કે જૈન બૌદ્ધના પંડિતોએ સુધારો વધારો કર્યો. પરંતુ ડેટલાક સત્યપ્રિય પંડિતો તો જૈન બૌદ્ધના લાંબા અભ્યાસથી ખરી સ્થિતિ સમજીને ટુંક રૂપે સત્ય લખવામાં પાછી પાછી પણ કરેલી નથી. તેઓનીજ સાહાયથી મેં જે કાંઈ લખીને બતાવ્યું છે તેનીજ નોંધ ઇસારા માત્રથી ટુંક રૂપે કરીને બતાવું છું :—

(૧) સર્વજ્ઞોએ આ સુષ્ટિને અનાદિ અનંત સ્વરૂપની પ્રવાહથી આલવી આવેલી બતાવી છે અને છે પણ તેવાજ સ્વરૂપની. છતાં વૈદિકના પંડિતોએ સર્વજ્ઞોના વિરુદ્ધમાં આવી-પ્રાક્ષણ અથોથી તે ઠેક પુગણો સુધો સુષ્ટિ ઉત્પત્તિના સંખ્યા એક બીજાથી વિરુદ્ધ સ્વરૂપના પ્રાક્ષાદિક અનેક દેવો ઠહ્યોને બતાવ્યા. અને તે ઠહ્યોના વેદમૂળક ઠરાવવા પાછળથી નવીન નવીન અનેક શ્રુતિઓ બનાવી ઋગ્ વેદથી તે ચોથા અથર્વવેદ સુધીમાં દાખલ કરીને બતાવીઓ છે તે તપાસીને જુવો. આમાં સત્યતા કેટલી છે તે પણ વિચારીને જુવો. જે હદાય સુષ્ટિ ઉત્પત્તિના બધા ઠહ્યોત લેજોનો સંગ્રહ કરવામાં આવે તો કોઈ હજારો શ્લોકોનું મોટું પુસ્તકજ થઈ જશે. પછી વૈદિકના મોટા મોટા અથો દેખાય તેમાં નવાઈ જેવું શું છે? કયાં ખાડી કે કોતર નડે તેવું હવું ?

પૂજ્યી ત્યાંથી આ જગ અને લિંગ રૂપની મૂર્તિની શરૂઆત થઈ. મહાદેવને દ્વાપરમાં થએલા જતાવ્યા છે તેથી પણ વિચારવા જેવું છે.

આ રૂદ્રના સંજ્ઞાધર્મા વૈદિકોમાં વિચિત્ર પ્રકારના લેખો લખાયા છે તે નામ માનથી જુલો—

(૧) કોઈએ ૧૦ આણ અને ૧૧ મ્મ આત્મા લખી ૧૧ ની સંખ્યા બતાવી છે.

(૨) કોઈએ—બ્રહ્માના મૃતકરૂપ શરીરથી ૧૧ રૂદ્રો બાંધવા ૧૧ નીલલોહિત લખીને બતાવ્યા છે.

(૩) કોઈએ રૂદ્ર તો એક જ પણ ૧૧ બ્રાહ્મણોના નામથી ૧૧ રૂપે પ્રસિદ્ધ થએલા લખીને બતાવ્યા છે.

(૪) કોઈએ—મહાદેવ પાર્વતીના સંલોગ પછી મહાદેવને પુત્ર થયો. પાર્વતીજીને પુત્રી ગેદા થએલી લખીને બતાવી છે.

(૫) કોઈએ—મહાદેવજી વનમાં કુટીયા બનાવી મંત્ર ગળથી સારી સારી ઝોઝો જેવી મંઝાવી સંલોગ કરતા રહ્યા લખ્યા છે.

(૬) કોઈએ—મરણ બતી પાર્વતીનાં મસ્તકે કાપી કાપીને હારમાં પહેરી પહેરીને ગળામાં પહેરતા બતાવ્યા છે.

(૭) કોઈએ—પર્વતની પુત્રી પાર્વતીને પરણવા જતાં—જનમાં બ્રહ્મા—વિષ્ણુને પણ લેતા મથા બતાવ્યા છે.

(૮) શિક્ષા માટે ગયા ત્યા જઈ પત્નીઓની લાજ હુરંતોં કષ્ટિઓના શાપથી લિંગ વિનાના થઈ બેઠા બતાવ્યા છે.

(૯) કોઈએ—લિંગ ત્રુટી પાતાળમાં પેડું તેની પાછળ મહાદેવજી પણ પાતાળમાં ચાલ્યા ગયા, બ્રહ્મા—વિષ્ણુ લિંગ પૂજવાનું કપૂર કરી પાછા મનાવીને લાવ્યા, એમ પણ લખીને બતાવ્યું છે.

(૧૦) કોઈએ લખ્યું કે—લિંગનો પત્તો મેળવવા—બ્રહ્મા ઉપર ગયા અને વિષ્ણુ પાતાળમાં પેઠા પણ પત્તો મેળવ્યા વગર પાછા આવ્યા.

(૧૧) એક અસુરને બીજા ઉપર હાથ મૂકી બાળી મારવાનો વર આપ્યો તેના લયથી મહાદેવ પોતેજ લાગતા રૂપો પણ લખી બતાવ્યા.

ઇત્યાદિક અનેક બાબતોમાં વિકૃત સ્વરૂપના મહાદેવને જગત્ની આદિ-માં—બ્રહ્મા—વિષ્ણુને ઉત્પન્ન કરીને જગત્ની ઉત્પત્તિ કરવાવાળા પણ લખીને બતાવ્યા છે.

વેદિકોના લેખે જોતાં તે અશ્વર્થીવનેજ હયગ્રીવ વિષ્ણુરૂપે જાહેરમાં મુક્યા છે. અને પુત્રીના સંબંધવાળા પ્રજાપતિને હરિણીરૂપે પુત્રોની પાછળ હરણુ રૂપે જતા જનાવ્યા છે. તેમનું આયુષ્ય ૩૧ નીક, ૧૦ ખર્વ, અને ૪૦ અર્ગતું ભાગવતમાં જતાવ્યું છે. કોઈ લેખમાં આ બ્રહ્માની ૩૩ પુત્રીઓ ચંદ્રમાને પરણાવેલી જતાવી છે. અને કોઈ લેખકે-આ પ્રજાપતિને અનાદિના બ્રહ્મારૂપે કલ્પીને સૃષ્ટિની આદિ કરવાવાળા અને ચારો વંદેના પ્રકાશ કરવાવાળા પણ લખીને જનાવ્યા છે અને તે પ્રજાપતિને હિરણ્યગર્ભરૂપે અને ચક્ષુરૂપે રૂપે કલ્પી તેમના સંબંધની નવીન રૂપની શ્રુતિઓ જનાવી-પહેલા ઋગ્વેદથી તે ચોથા અથર્વ વેદ સુધીમાં દાખલ કરી દીધેલી જોવામાં આવે છે.

કોઈ લેખકે-આ પ્રજાપતિને યજ્ઞ કરતા પણ જતાવ્યા છે. ઈંદ્ર પદ મેળવવા યજ્ઞો કરવામાં આવતા, આ અનાદિના બ્રહ્માએ યજ્ઞ પદ મેળવવા યજ્ઞોનો આરંભ કરેલો હશે ? એ ખાસ વિચારવ જેવું છે.

કોઈ લેખકે લખ્યું કે-શિવના હાથથી પેદા થયા, તે કોઈ લેખકે દેવીના હાથ ધસવાથી પેદા થયા જતાવ્યા છે. પરંતુ વિષ્ણુના અવતાર રામચંદ્ર-જના અને મહર્ષિ વસિષ્ઠજના પ્રશ્નોત્તરમાં તે આ બ્રહ્માનો કોઈ પત્નો પણ જતાવેલોજ નથી.

આવી રીતના અનેક પ્રકારના વિચિત્ર લેખો જોતાં આર્યોના તહેવારોના લેખકને વ્યક્તિરૂપના ન ભાખ્યા, અને મહિતાયમાઇને કલ્પિત નવીન રૂપના ભાષ્યા તેમાં અથોગ્ય શું છે? સર્વજ્ઞના ઇતિહાસથી તે તે મહાન રાજા પુત્રીના પતિ-પ્રજાપતિનેજ વેદિકોએ બ્રહ્મારૂપે કલ્પ્યા સિદ્ધ થાય છે. આ જગો પર તેો માત્ર નહીં જેવી સૂચના કરીને જતાવી છે બાકી તેો બધા ભાસ લેખોથી સત્યા-સત્યનો વિચાર કરવાની ભક્ષામણુ કરે છું.

॥ સર્વજ્ઞના ઇતિહાસમાં-અનેક વિદ્યાઓથી ગોટી શક્તિવાળા થતા તે રૂદ્રના નામથી પ્રસિદ્ધ થતા. તેમની શરૂઆત શ્રીગણેશદેવથી તે ૨૪ તીર્થ કર સુધી ૧૧ની સંખ્યા જણાવેલી છે. પરંતુ ૨૪ માં મહાવીરના સમયમાં જે ૧૧ માં સત્યકી નામના રૂદ્ર થયા તે કામાસકત થયેલા જતાવ્યા છે તેણે રાજાઓના અતેડર સુધી અનાયાર સેવેલો પણ તે વિદ્યાના બ્રજવાળાનું કોઇથી નામ દર્શ થકાતું નહીં. એક વેશ્યાના સંબંધથી રાજાને ખખર પડી કે સંભોગ વખતે વિદ્યાઓ દૂર રહે છે. ત્યાં પ્રપંચથી સંભોગ વખતે અન્નેનો નાશ કરાવ્યો, પણ વિદ્યાના બ્રજવાળા તેના શિષ્યે ભય જતાવી સંભોગ રૂપની મર્તિ લોકો પાસે

વાક્યતા' ન હોય તે તો સ્વાભાવિકજ છે. છતાં તે વેદો ઈશ્વરથી પ્રાપ્ત થએલા છે એમ બહેરમા સુકાયા. બીજી વાત એ છે કે ઘણા ખરા પુરાણો ૭૦૦ શ્લોકો તે ૬૦૦ સુધીના લખાયેલાં છે તેથી તેની ઉત્પત્તિ ઈશ્વરથી ન બનાવતાં વ્યાસના નામથી બહેરમા મૂકવાનો પ્રયત્ન થયો. તેથી તે સત્યનિષ્ઠાથી લખાયેલા હોય તેમ જણાતા નથી. આવા પ્રકારના લેખકોમાં સત્યનિષ્ઠા કેટલી હોય તે સહજથી વિચારી શકાય છે.

વ્યાસજીની ઉત્પત્તિ અદિ પશુ વિચેત્ર પ્રકારની બતાવેલી છે. કોઈએ લખ્યું કે-અહારે, પુગણ વ્યાસજીએ બનાવ્યા છે, બીજાએ લખ્યું કે-અહારે પુગણ જન્મતાની સાથે બનાવી વનમાં આલેવા ગયા, વ્યાસજીની માતા માછળો હતાં ધૂમ્ર વર્ણની પારામરે તેમની સાથે જંગલ જરતી કરી,

વિષ્ણુએ ૨૪ અવતાર ધારણ કર્યા તેમાં વ્યાસજીનો ૧૬મો અવતાર બતાવ્યો. વિષ્ણુએ માયાવી પુરૂષ પેદા કરી જૈન ગૌતમે નાસ્તિક ધર્મ ચલાવ્યો.

હુનીવાને ઉધાપાટા બંધાવવાને કેરા કેવા પ્રયત્નો કરેલા છે. વેદ સમયના ઋષિઓ કેશી વસ્તુના અને માસાદિકના લાલચવાળા હશે તેથી ધર્મના બહાને તે વસ્તુઓને છુટથી મેળવવા યજ્ઞ યાગાદિકનો પ્રબળ કરી રાજરજવાડાઓમાં તેની પ્રવૃત્તિ દાખવ કરી દીધી હોય. તેઓની આજીવિકા પણ મુખ્યપણે વિદ્યાજ હતી તેથી રાજરજવાડાઓમાં અગ્રપદ પામેલા હતા અને રાજાઓ મોટા કાર્યમાં પ્રાપ્ત થઈ તેઓની સલાહથી પ્રવૃત્તિ કરતા એમ સહજથી દેખાઈ આવે છે. તેઓ યુક્તિ પ્રયુક્તિ કરવામાં કુશળ હતા તેથી સોમવેદીને પણ એક મોટો દેવ કહી તેની સેકડો પ્રકારની શ્રુતિઓ અને વિચિત્ર પ્રકારની કથાઓ બનાવી વેદાદિકમાં લખી દીધેલી હોય. તે સમયના ઘણા પંડિતો એકમતના થયા હોય અને તેવા કોઈ દયાળુ ત્યાગવૃત્તિવાળા સમર્થ વિદ્વાનોની શક ટોક થએલી ન હોય તો આજે તો તેની યોગ્ય પ્રવૃત્તિઓ કે અયોગ્ય પ્રવૃત્તિઓ સહજથી ચક્રાની શકાય છે. તેથી ધર્મના બહાને યજ્ઞયાગ આદિકની પ્રવૃત્તિઓ ચાલેલી હોય એવું મારું અનુમાન છે. માનવું ન માનવું એ તો પોત પોતાની મરજીની વાત છે. કારણ કે તે સમયમાં થએલા ડેટલાક નિવૃત્તિ માર્ગને પમદ કરવાવાળા આજીવિકાધ, ગૌદ, જૈનાદિકના સમર્થ આધુસંતોને તે યજ્ઞ યાગાદિકની પ્રવૃત્તિઓ અયોગ્ય રૂપની લાગવાથી તે પ્રવૃત્તિઓને છોડવી પડી હતી, તેથી તે કલ્યાણના માટે મત્ય પ્રવૃત્તિઓ ન હતી અને જે મંત્ર સાધુઓ એ ચવાવેલી સત્ય પ્રવૃત્તિઓ છે તેનો ઇન્કાર કોઈથી પણ આજ સુધી થઈ શકેલો નથી. તેના માટે ભર્તૃહરિ પણ કહી ગયા છે કે—

ઇત્યાદિક હજારો ગાગતો સર્વજ્ઞોના સિદ્ધિમાં આવી લખી વાળી પડી એક વાત એવી પકડાવી દીધી કે-હાથી મારવા આવતો હોય તો તેના હાથે મરી જવું પણ જોતોના ઉપાશ્રયમાં જઈને આપણા પ્રાણ જવાવવા નહીં. સત્યા-સત્યના વિચાર વિનાની ભોળી દુનીયાએ આ વાત મજબૂત પકડી દીધી. હવે તેમને સત્યાસત્યનો વિચાર કયે ઠેકાણેથી મળી શકે?

પોતાના સ્વાર્થની ખાતર આ બધું ઉધું છતું કરવાવાળા પોતે સમજતા હતા કે-અમારી વાતનો ભેદ કોઈ જાહેરનાં આવશે તો આ સર્વજ્ઞોના અતુયાયી-થીજ આવશે, ખાદી અમારી ચાલાકી ગીમ કોઈથી પણ જાહેરમાં આવશે નહીં. પણ કુદરત એવી છે કે આખરમાં સત્યાસત્ય જાહેરમાં આવ્યા વગર રહેતું નથી. આ અજોનેના રાજ્યમાં સંથો છપાઇને જકાર પડી જવાથી અને જગો જગો પર હાથપ્રેરીઓના સાધનથી સત્યપ્રિય સજ્જનોના હૃદયમાં ખગલગાટ પેડો, તેમના સહવાસથી ભોળી દુનીયા પણ હંખડ કંખડ થઈ પડી. આવી સ્થિતિમાં સત્ય-પ્રિય પડિતો પણ પોતાના ટુંક ટુંક સ્વરૂપના વિચારો જાહેરમાં મૂકતા ગયા. એટલે આ ભોળી દુનીયા પણ કાંઈક સત્યાસત્યનો વિચાર કરવાને ઉત્સુકતા ધરાવનારી થઈ, મહાત્મા ગાંધીજી જેવા સર્વજ્ઞોના મર્મના વિચારોને કાંઈક ઠીક ઠીક સમજ્યા હશે પણ દુનોયાને એકત્ર સંગઠન કરવા અર્હિંસાત્મક રહેવું અને સત્યપ્રિય થવું એટલુંજ જતાવી દુનોયાને એવો ચમત્કાર જતાવ્યો કે જેઓ હિંસાની હિમાયતી કરવાવાળા હતા તેઓ પણ અર્હિંસાત્મકનાં સ્વરૂપનેજ વળગી પડ્યા. જો હદય આ ચાલતા વિચરમાં અર્હિંસાત્મક સ્વરૂપને વળગ્યા ન હોત તો તેમની સર્વપ્રકારની હંયાતી પણ જોગમ ભરેલીજ થઈ પડતી. મેં જે આ બધું લખ્યું છે તે સત્યપ્રિય સજ્જનોને શોધ જોગ કરવાના માટેજ લખ્યું છે અને તે જૈન-વૈદિક જને બામુના વિચારોને મૂકીનેજ લખ્યું છે પરંતુ એક તરફના વિચારો માત્ર લખીને જતાવ્યા નથી. મારા લેખ સિવાંચ સર્વજ્ઞોના વિચારો ઘણા ઘણા પ્રકારના સદ્મ દૃષ્ટિથી વિચારવાના બાકી છે. તેમાંનો એક અંશ માત્ર પણ દું જતાવી શક્યો નથી. તેથી આગળ આગળના વિચારો નિત્યપ-પાત પલાયી વિચારવાની ભગામણ કરૂ છુ, હું એક પામર કયાં સુધી લખી લખીને જતાવી શકવાનો હતા?

.હજારો ઋષિ પંડિતોએ-ઈંદ્ર, વરૂણ, સૂર્ય, સોમ, અગ્નિ આદિ દેવોની સ્તુતિઓ કરીને માયે તેઓ પોતાના સ્વાર્થની માગત્રીઓ કરતા નજરે પડે છે. તે સ્તુતિઓનો જે અંશક તે વેદોના નામયો પ્રસિદ્ધમાં મુકવામાં આવ્યો. પરંતુ તેનો કોઈ એક નિવંતા કે પ્રવચક જાહેરમાં જણાવ્યા નથી. તેથી તેમાં એક

વાક્યતા ન હોય તે તો સ્વાભાવિકજ છે. છતાં તે વેદો ધર્મરથી પ્રાપ્ત થએલા છે એમ જાહેરમાં સુકાયા. બીજી વાત એ છે કે ઘણાં ખરાં પુરાણો ૭૦૦ શોધી તે ૬૦૦ સુધીમાં લખાયેલા છે તેથી તેની ઉત્પત્તિ ધર્મરથી ન બનાવતાં વ્યાસના નામથી જાહેરમાં મૂકવાનો પ્રયત્ન થયો. તેથી તે સત્યનિષ્ઠાથી લખાયેલાં હોય તેમ જણાતાં નથી. આવા પ્રકારના લેખકોમાં સત્યનિષ્ઠા કેટલી હોય તે સહજથી વિચારી શકાય છે.

વ્યાસજીની ઉત્પત્તિ અહિં પણ વિચેત્ર પ્રકારની બતાવેલી છે. કોઈએ લખ્યું કે-અઢારે, પુરાણ વ્યાસજીએ બનાવ્યાં છે, બીજાએ લખ્યું કે-અઢારે પુરાણ જન્મતાની સાથે બનાવી વનમાં આદવા ગયા, વ્યાસજીની માતા માછળી હતી ધૂમ્ર વર્ણાવી પારાસરે તેમની સાથે જળર જરની કરી,

વિષ્ણુએ ૨૪ અવતાર ધારણ કર્યા તેમાં વ્યાસજીનો ૧૯મો અવતાર બનાવ્યો. વિષ્ણુએ માયાથી પુરૂષ પેદા કરી નેન ગૌધને નારિક ધર્મ ચણાવ્યો.

હુનીવાને ઉંધાપાટા બંધાવવાને કેના કેવા પ્રયત્નો કરેલા છે. વેદ સમયના ઋષિઓ કેટલી વસ્તુના અને માંસાદિકના લાલચવાળા હોયે તેથી ધર્મના બહાને તે વસ્તુઓને છુટથી મેળવવા યજ્ઞ યાગાદિકનો પ્રબંધ કરી રાજરજવાડાઓમાં તેવી પ્રવૃત્તિ દાખલ કરી દીધી હોય. તેઓની આજીવિકા પણ મુખ્યપણે વિદ્યાજ હતી તેથી રાજરજવાડાઓમાં અગ્રપદ પામેલા હતા અને રાજાઓ મોટા કાર્યમાં પ્રાપ્તે તેઓની સલાહથી પ્રવૃત્તિ કરતા એમ સહજથી દેખાઈ આવે છે. તેઓ યુક્તિ પ્રયુક્તિ કરવામાં કુશળ હતા તેથી સોમવેલ્લિને પણ ચોક મોટો દેવ કહી તેની સેંકડો પ્રકારની શ્રુતિઓ અને વિચિત્ર પ્રકારની કથાઓ બનાવી વેદાદિકમાં લખી દીધેલી હોય. તે સમયના ઘણા પંડિતો એકમતના થયા હોય અને તેવા કોઈ દયાળુ ત્યાગવૃત્તિવાળા સમર્થ વિદ્વાનોની રોક ટોક થએલી ન હોય તો આહે તો તેની યોગ્ય પ્રવૃત્તિઓ કે અયોગ્ય પ્રવૃત્તિઓ સહજથી ચક્ષુની શકાય છે. તેથી ધર્મના બહાને યજ્ઞયાગ આદિકની પ્રવૃત્તિઓ ચાલેલી હોય એવું મારું અનુમાન છે. માનવું ન માનવું એ તો પોત પોતાની મરજીની વાત છે. કારણ કે તે સમયમાં થએલા કેટલાક નિવૃત્તિ માર્ગને પસંદ કરવાવાળા-આજીવકપંથ, ગૌદ, જૈનાદિકના સમર્થ સાધુસંતોને તે યજ્ઞ યાગાદિકની પ્રવૃત્તિઓ અયોગ્ય રૂપની લાગવાથી તે પ્રવૃત્તિઓને છોડી પડી હતી, તેથી તે કદ્યાણના માટે સત્ય પ્રવૃત્તિઓ ન હતી. અને જે સંત સાધુઓ એ ચક્ષુવેલી મત્ય પ્રવૃત્તિઓ છે તેનો ઇન્કાર કોઈથી પણ આજ સુધી થઈ શકેલોજ નથી. તેના માટે લાનુંકરિ પણ કહી ગયા છે કે—

પ્રાણાધાતાત્રિવૃત્તિ : પરધનદ્વરણે સંયમ : સત્યવાક્યં ।
 કાલે શર્કર્યા પ્રદાનં યુવતિજનકથામૂકમાઘ : પરેપાં ॥
 તૃષ્ણાસ્રોતોવિર્મગો ગુરુપુત્ર ચ વિનય : સર્વભૂતાનુકંપા ।
 સામાન્ય : સર્વશાસ્ત્રેષ્વડનુપહતવિધિ : ત્રેયસામેષ પંથા : ॥

ભાવાર્થ—૧ કોઈ પણ જીવને મારવાથી નિવૃત્ત રહેવું. ૨ ખીજના ધનનું હરણુ નહીં કરવું. ૩ હમેશાં સત્ય બોલવાની ટેવ રાખવી. ૪ વખત આવે શક્તિ પ્રમાણે કાન કરવું. ૫ પારકી સ્ત્રીઓની કથા કરવામાં મૂકભાવ એવો. ૬ ઋતિ તૃષ્ણાનો શેષ કરવો. ૭ વડીલો હાથ તેમનો યોગ્ય આદર સત્કાર કરવો. ૮ સર્વ પ્રાણી માત્રની હમેશાં દયા ચિંતવવી. આ બધી વાતો સર્વ શાસ્ત્રકારોમાં એક સરખી માન્ય થએલી છે. તેથી ખરો ઠંઢ્યાણુનો માર્ગ જ ઉપર બતાવેલો છે.

આ લેખથી આપણે વિચારવાનું એ છે કે—યજ્ઞ યાગાદિકના બહાને જે જીવ હિંસાદિકની પ્રવૃત્તિઓ થએલી છે તે ધર્મના માટેજ થએલીઓ છે. એમ આપણથી એકાંત કબૂલ ન કરી શકાય. ઘણી ખરી તે પ્રવૃત્તિઓ તો ધન પુત્રાદિકના લોભ લાલચથી થએલીઓ હોય એમ તે સૂક્તોથી જ માત્રમ પડી જાય છે. ખીજ વાત એ છે કે—ધર્માત્માએ જીવોના પર ઘાત ન કરવો તેજ યોગ્ય ગણાય. છતાં બોધ સાથેના વાદ સમયે—રે, રે, સૌગત ! નીચતર ! કિં કિં જરૂરિ ? અહિંના કથં ધર્મો મયિતુમર્હતિ ? ઇત્યાદિક જે લેખ છે તે કેટલી સમ્યક્તાવાળો અને કેટલા વિવેકવાળો તે સહજથી વિચારી શકાય તેમ છે. માંસની લાલચમાં પડેલા મોટા મોટા પંડિતો પણ ખરો વિચાર નથી કરી શક્યા. તેથી તેઓ લખી ગયા છે કે—“ પ્રજ્ઞાએ યજ્ઞના માટે પશુઓ બનાવ્યા ”

મનુષ્ય-પશુઓ સ્ત્રી-પુરૂષના સંયોગથી પણ ઉત્પન્ન થતા પ્રત્યક્ષમાં દેખાઈ રહ્યા છે તેજ પ્રમાણે પ્રવાહથી ચાલતી આવેલી આ ‘સૃષ્ટિમાં પ્રજ્ઞા કયે ઠેકાણેથી આપીને મનુષ્ય પશુઓને ઘણી ગયા ? કદાચ વેદનું પ્રમાણ બતાવશે ત્યારે શું પ્રાણજી અંધાદિકથી પુરાણો મુખોનાં પ્રમાણો માન્ય નહીં કરવાં પડે ? તેમ, કરતાં તો એક પણ પ્રમાણ સત્યરૂપનું નથી કરી શકતું. જુવો—“ વૈદિક દૃષ્ટિએ જગત્ ” નામનો અમારો લેખ.

શ્રાદ્ધાદિકમાં જે માંસ ન ખાય તેના માટે નરકાદિકનો મોટો મોટો શિશાઓ લખીને બતાવી છે તે શા કારણથી ?

યજ્ઞમાં મરતાં પશુઓ સ્વર્ગે જતાં—કોઈ પૂછે કે સો પુત્રની આશા બતાવી એક પુત્રને હોમવાનું બતાવ્યું તે પુત્રને કયે ઠેકાણે મોકળવા ?

રતિદેવ પાસે જાએ હજાર ગાયો-ગકરાના માંસનાં દાન અપાવનાર માંસનો લાક્ષ્ય કેટલો હોવો જોઈએ ?

આજે પણ નાત જાતોના આર્ગેવાનો જે પોતાને પ્રિય હોય તેવી રસોઈઓ કાઢવાના નજરે પડે છે.

અતિથીરૂપ બ્રાહ્મચર્યદિકના માટે જાલદ-ગકરાના માંસનો ઉપદેશ તે, કયા ધર્મના માટે ?

રામચંદ્રજીની પાસે અનેક જીવોના માંસથી દશરથનું શ્રાદ્ધ કરાવી જમદગ્નિ જેવા મોટા મોટા ઋષિઓ જમી ગયા.

જૈન ઇતિહાસ જોતાં-રામચંદ્રને અને જમદગ્નિને ઘણું છેદ્રું છે.

શ્રાદ્ધના માટે એવા પણ ઘણા દેવો છે કે જેવાં જેવાં પશુઓ તેટલા તેટલા માસ સુધી પિતૃઓની તૃપ્તિ. માંસના જાનારા તૃપ્ત થાય કે વગર જાનારા ?

કૌશિના ૭ પુત્રો-ગાય મારીને ખાઈ ગયા, ઘરમાં જણાવ્યું કે વધ મારીને ખાઈ ગયો. અને વૈદિક બળથી પાપથી પણ છુટી ગયા. આવા દેવો શું ખરા જ્ઞાનીઓથી પ્રગટ થયેલા હશે ?

યજ્ઞમાન પાસેથી સ્ત્રીઓનું દાન, સૂર્યના બહાને વેશ્યાનું દાન કયા હેતુના માટે લેવા દેવાનું લખી ગયા હશે ?

બ્રહ્મદિ ત્રણે દેવોએ મળીને ૧૮ હજાર બ્રાહ્મણોને નિર્માણ કર્યા. પશુ આ ત્રણ દેવોનોજ ખરો પત્નો નથી તો પછી આ વાત કયા કાળની અને કયા ઠેકાણાની ?

બધા દેવોમાં બ્રાહ્મણ દેવ મોટા-જેના મુખમાં બેસીને દેવનાઓ હોમની વસ્તુઓ, પિતરો શ્રાદ્ધનું લોજન, કરી રહ્યા છે તેનાથી ખીજો મોટો કોણ ?

બ્રાહ્મણોને કોપ કરાવતો-અગ્નિ સર્વલક્ષી, સમુદ્ર અપેય, અને ચંદ્રમા ક્ષીણ થયા.

વસિનમાં મોટા માનો પણ દેવોથી મોટા વિચારણીય છે-કેમ કે વેદોની શ્રુતિઓથી ધન પુત્રાદિકની માગણીઓ પોતે કરી રહેલા છે, તો પછી પોને તેમનાથી મોટા શાથી ? અગ્નિ સર્વલક્ષી આદિની વાત તો સ્વભાવિક જણાય છે.

ત્રીપદીએ એક વર માગ્યો- મહાદેવે ધાંચ આપ્યા. દેવનોજ પત્નો નથી તો પછી લેવા દેવાની વાત શી ? કર્માનુસાર જને છે.

નિષ્કુના છદ્મ અવતાર-પરશુરામે, માતાને મારી એ કલંક કોને ? આમાં સત્ય શું ?

દારૂપની દીકરીઓથી હાથી ઘોડા પેદા થયા.

ગાયનું દેહન કરતાં-હાથી ઘોડા મકાનાદિ નીકળ્યાં.

નારદને પુરૂષ મટી સ્ત્રી રૂપે થતાં ૬૦ પુત્રો પેદા થયા.

જમીનના ઘડામાંથી સ્ત્રીતાલુ બહાર નીકળ્યાં.

વિશ્વામિત્રે એક નંબીન સ્વર્ગની રચના કરી.

સ્વર્ગમાં જતો નહુપ ઋષિના આપથી અજગર યજ્ઞ નીચે પડ્યો દારૂપની બે સ્ત્રીઓ-કદુથી સર્પો વિનતાથી ગરૂડો, પેદા થયા. ચણેથી ઇંદ્રપદ મેળવી નહુપ સ્વર્ગે ગયો, ઇંદ્રે પાછો ધકકેલી મુક્યો. ઇંદ્રપદ આપનાર ઠોણ ? સત્તા આપનારની કે ધકકેલી મુકનારની ?

ધડામાં :પટેલા મિત્રાવરૂણ દેવોના વીર્યથી અગસ્ત્ય મુનિ. નર-નારાયણ તપ કરવા લાગ્યા, વિદ્ય કરવા અપ્સરાઓ મોદણી. નરથી નારાયણ થવાના ઉપદેશકોએ નારાયણનેજ ઇંદ્રપદના માટે કાંકાં ખારતા જતાવ્યા ? આમાં અત્ય શું ?

સર્વજ્ઞોના તત્ત્વોના તત્ત્વ જારિક નજરથી જોનારા-પરદેશી તેમજ દેશી મહાત્મ પંડિતોએ જૈનોના સ્થાદ્વાદ (અનેકાંતવાદ) ના સિદ્ધાંતને સિદ્ધરૂપનો કહી જાહેરમાં મુક્યો છે. તેવા અનેક મહાપુરૂષોના લેખો મેં પણ લખીને જાતાવ્યા છે. તે સિવાય બીજી પણ સર્વજ્ઞોની અનેક જાણતો-માંની-કોઈએ એક વાત, કોઈએ બે વાતો, એમ જે જે વાતો જેના જાણવામાં આવી તે તે નિર્મલ પુદ્ધિના પંડિતો પ્રકાશમાં મુકતા ગયા છે. તે તે વાતો જાણીને હું પણ વૈદિક ધર્મ જાણવાને પ્રેરાયો. અને જે જે મોટી વાતો હું જાણતો ગયો, તે તે વાતો જૈન વૈદિકની તુલના રૂપે પૂર્વના લેખોમાં જાણવતો આવ્યો છું. ફરીથી વિચાર કરતાં એવો ભાસ થયો કે-મૂળના પેદોનો ધર્મ કોઈ જુદાજ પ્રકારનો હતો. અને પડત પાઠનના ધંધાવાળા ભદ્રિક પરિવ્રાજો અસરોના પંડિતોથી આલેનો હતો, તેઓ સૂર્યાદિક તેજની દ્રુષ્ય પદાર્થની પ્રાર્થના કરતા અને અંદિક સ્વપ્રાર્થની સિદ્ધિ થતાં દેવની દૃષ્ટા થઈ એમ અમજતા. પણ માંમ મદિરાનો કાલયથી છુટેલા ન હતો. કે.ઈ રાજ રજવાડોના આદે આશ્રય મળતાં ચડા યાગાદિકનો ઉપયોગ આપી માંમ મદિર દિકનો છુટથી ઉપયોગ કરના, એવો જે અમય હતો તે વૈદિક અમય જણાતો. તે અમયને આજકાલના જાહેસ પંડિતો તે જાણ ખ્યાલ જેવા જાણે છે.

અહીં આ વાત વિચારવાની છે કે-જ્યારે જ્યારે સર્વજ્ઞ તીર્થંકરે થતા, ત્યારે ત્યારે આધ્યાત્મિક જ્ઞાનની પ્રવૃત્તિ થતી, અને સર્વજ્ઞોના હાંખે વિસ્તૃત પડતાં તે આધ્યાત્મિક જ્ઞાન ઘસાતું ઘસાતું નહીં જેવું થઈ પડતું. તે પ્રમાણે જૈનોના ૨૨મા તીર્થંકરને અને ૨૩ મા તીર્થંકર ને ઘણું હાંખું છેદું પડવાથી તે-આધ્યાત્મિક જ્ઞાન નહીં જેવું થઈ પડેલું. તે આધ્યાત્મિક જ્ઞાન ૨૩ મા પાર્શ્વનાથ સર્વજ્ઞ તીર્થંકરથી પુનઃ પ્રવૃત્તિમાં આવતાં, સ્વાથી લોકોના તરફથી મોટા મોટા ઉપદ્રવો થવા લાગ્યા. અહીં માફ અનુમાન એવું થાય છે કે તે સ્વાથી પંડિતોએ ચોતાનો રાષ ઠાળવાને માટે પ્રથમ બ્રાહ્મણ ગ્રંથો લખવા માંડ્યા હોય? પરંતુ તે સર્વજ્ઞના તરફથી ગહાર પડતું આધ્યાત્મિકજ્ઞાન, જેમ જેમ લોકોમાં વધારે ને વધારે ફેલાતું ગયું તેમ તેમ-ચરૂ યાગાદિકના વિધાનવાળા વેદો તો નહીં જેવાજ થઈ પડ્યા હતા, પણ તેની પ્રુષ્ટિના માટે લખાયેલાં બ્રાહ્મણ ગ્રંથો હતા તે પણ નિર્માલ્ય જેવાજ થઈ પડેલા હાજે છે. તે વાત આજ્ઞાસના બાહોસ પંડિતો પણ લખવાને ચુક્યા નથી. અને બીજા મધ્યસ્થ પંડિતો તો તે બ્રાહ્મણ ગ્રંથોને ઝેવકુદ્દી ભરેલાજ બતાવવાને આગળ પડ્યા છે.

તે વેદના સમયમાં હજારો પઠન પાઠનના ધંધાવાળા અક્ષરોના પંડિતોનું તો સ્વતંત્ર રાજ્યજ આલતું હતું, તેથી તેમનું નામ પણ દઈ શકે તેવું કોણ હતું? અર્થાત્ કોઈ પણ તેઓનું નામ દઈ શકે તેવું હતુંજ નહીં. પરંતુ બ્રાહ્મણ ગ્રંથોથી જ્યારે પાછા પડ્યા ત્યારે સર્વજ્ઞથી આધ્યાત્મિક જ્ઞાન મેળવતા ગયા અને ઉપનિષદો નામના ગ્રંથોમાં દાખલ કરતા ગયા, અને કેટલાક અત્યંત પરાક્ષના વિષયમાં બુદ્ધિ પણ પડતા ગયા, ત્યારે સમાજમાં કાંઈક પગ ટેકવતા થયા હોય, તે સિવાય સર્વજ્ઞના તરફથી અતિ પ્રાચીન-ઈતિહાસના વિષયોનો ઉપદેશ થતાં, તેનો પણ સંગ્રહ કરવા મંડી પડ્યા હોય કારણ કે-ઈશ્વરની પ્રેરણાથી મેળવેલા વેદોમાં-જે પ્રાચીન ઇતિહાસનું નામ નીશાણ પણ જણાતું નથી, તેવા અતિ પ્રાચીન ઇતિહાસ સર્વજ્ઞોનો ઈન્કાર કરવાવાળાઓએ પાછળથી કયા સર્વજ્ઞથી મેળવ્યો? તે વખતે સર્વજ્ઞના સંપ્રદાયમાં ચઢે પૂર્વો સુધોનું જ્ઞાન મુખપરંપરાથીજ આલતું હતું, પરંતુ લખવામાં આવતું એવું જાહેર જાણવામાં આવેલું નથી.

તેથીજમા સર્વજ્ઞના પછી અઢાઇસો (૨૫૦) વર્ષના આંતરે ૨૪ મા તીર્થંકર ‘ શ્રી મહાવીર સર્વજ્ઞ ’ તરતજ થયા છે. તેમણે પણ ફરીથી તેજ આધ્યાત્મિક જ્ઞાનનો, અને તેજ અતિ પ્રાચીન ઇતિહાસના જ્ઞાનનો ઉપદેશ

પોતાના શિષ્યોને આપેલો છે. તે જ્ઞાન પણ પ્રાપ્ત થયા કાળ સુધી મુખ પરંપરાથી જ આલેખું રહેલું જણાય છે, પરંતુ સર્વજ્ઞાનું જ્ઞાન સંપૂર્ણ તો કોઈ કાળે પણ પુસ્તક પર ચઢેલું જણાતું નથી, અને કોઈ કાળે ચઢવાનું પણ નથી એ નિર્વિવાદ જ છે. પરંતુ આ અવસરોમાં હેલ્લા તીર્થંકર શ્રીમહાવીર ભગવાન મોક્ષે ગયા ત્યાર બાદ ૯૮૦ વર્ષ પછી તેમનું જાતાવેલું—અધ્યાત્મિક જ્ઞાન, તેમજ અતિપ્રાચીન ઇતિહાસનું જ્ઞાન, વિસ્મૃત થતું જોઈ—આહોસ જ્ઞાની સાધુઓએ—સર્વજ્ઞાની પરંપરાના શિષ્યોને એક જ કરીને, તેઓની પાસેથી જેટલું જેટલું મેળવતા ગયા, તેટલું પાનાં પુસ્તક પર ચઢાવી દેવાનો જ પ્રયત્ન કરેલો છે. પરંતુ પોતાની નવીન કલ્પનાનો એક અંશ ગાય ઉમેરો કરેલો નથી તેથી જ તે પૂર્વાપર વિરોધ રહિત જણાવેલું છે. આજકાલ સત્ય તત્ત્વોની શોધોગ્રામમાં લાગેલા—પ્રાચીન વિદ્વાનો સર્વજ્ઞાના અધ્યાત્મિક જ્ઞાનનો તો સત્યકાર જ બનાવી રહ્યા છે. પરંતુ કેટલાક વિદ્વાનો—મોટાં મોટાં વૈદિક પુરાણો જોઈને, સર્વજ્ઞોએ જાતાવેલો ટુકં ટુકં સ્વરૂપનો—અતિ પ્રાચીન ઇતિહાસ દેખી, શંકાશીલ થઈ રહેલા જોઈને મેં જૈન-વૈદિકનો કેટલોક ઇતિહાસ તુલનાત્મક સ્વરૂપનો લખીને જાતાવ્યો છે, તે જોઈને તેમને નિઃશંકિત થવાની ભલામણ કરૂ છું.

હવે કેટલીક નહીં જેવી પરચૂરણ બાગતો પણ જૈન-વૈદિકમાંની વિચાર કરવાને લખી જાતાવું છું—

સર્વજ્ઞોએ સૂક્ષ્મ અસંખ્ય અથવા અનંત જીવોથી, વ્યાપ્ત થતા અથવા થઈ રહેલા, કેટલાક પદાર્થો પોતાના જ્ઞાનમાં દેખી તેના વિશેષ પાપથી વિવેકી પુરૂષોને બચાવવા તેનું પણ સ્વરૂપ જાતાવના ગયા છે, અને તેના પાપથી દૂર રહેવાનો ઉપદેશ પણ કરતા ગયા છે. જેમ કે—

મયે માંસે મધુનિ ચ નયનીતે તન્નનો રહિતિ ।

નિવર્તતે વિવર્તતે સુસુદ્ધા જેનુત્તમયઃ ॥ ૧ ॥

ભાવાર્થ—મધમાં (મદિરામાં), માંસમાં, મધમાં, અને છાસથી બનાર કાઢ્યા પછી માંખણમાં, પણ સૂક્ષ્મ અસંખ્ય જીવો થોડા થોડા વખતમાં ઉત્પન્ન થતા રહે છે, અને મરણ થતા પણ રહે છે. અર્થાત્ સૂક્ષ્મ જીવોને ઉત્પન્ન થવા માટે, અને નાશ થવાને માટે, એક સ્થાન જ બની રહે છે. તેથી સાધુઓને તો સર્વથા ત્યાગ જ કરવાનો ઉપદેશ કરી ગયા છે, અને વિવેકી પુરૂષોને તે વિશેષ પાપથી બચાવવા વિવેકપૂર્વક અમઝૂરી આપવાનું જાતાવતા ગયા છે. પણ તેમના પર ધુમલો કરવાનું જાતાવતા ગયા નથી.

વેદકો પણ પોતાના—યજ્ઞ યાગાદિકના વિષયવાળા, વેદ ધર્મને મુખ્ય રૂપે બતાવતા, સર્વજ્ઞના બતાવેલા તેવા પ્રકારના અનેક વિષયો પોતાનામાં દાખલ કરતા ગયા છે, તે તો ઘણું ઉત્તમજ કરતા ગયા છે. પરંતુ પોતાના વર્તનમાં મુકવાનો કે મુકાવવાનો પ્રયત્ન કરેલો જોવામાં આવતો નથી, છતાં પણ તેમાં વિશેષ એ છે કે સર્વજ્ઞથી પણ અગ્રો ઘણા જ્ઞાની હતા અને છીએ, એવું કોણ બતાવવા મર્યાદા રહિત; અને વિવેક વિચાર વિનાનું, એવું તો લખતા ગયા છે કે ન તો કોઈથી બની શકે, તેમજ ન તો બનાવી શકાય, તેમજ ન તો શ્રદ્ધિત રૂપે કરી શકાય, એવા લખાણથી પરિણામ એવું આવે કે—વિચારી લોકો કે પંડિતો, અતો અપ્રસ્તુતો અપ્રઃ જેવા થઈ પડે. કેમ કે તે લેખો ન તો સર્વજ્ઞની સાથે મળતા છે, તેમજ ન તો વેદધર્મને અનુસરતા છે. તેવા કેવળ દિશામાત્ર બતાવવાને લખીને વિચાર કરવાની બહામણ કરીશ—જુઓ કે મહાભારત શાંતિપર્વના પ્રથમ પાદમાં—જણાવ્યું છે કે—

દેવાનામયશો દત્ત્યા, કૃત્વા પ્રાણિવથં નરાઃ
યે મક્ષયંતિ માંસાનિ, તે વ્રજંત્યઽધર્મો ગતિમ્ ॥ ૧ ॥
યુષં કૃત્વા પશુન દદમ, કૃત્વા રુધિરકર્દ્દમ
યથેવં ગમ્યસે સ્વર્ગે, નરકે કેન ગમ્યસે ? ॥ ૨ ॥

બાવાર્થ—દેવોના નામે જીવોનો વધ કરીને અને દેવોને કેવળ અયશજ આપીને જે માંસનું ભક્ષણ કરે છે, તે તો કેવળ અધર્મગતિમાંજ જાય છે. અર્થાત્ નરક ગતિમાંજ જાય છે ॥ ૧ ॥

યજ્ઞાદિકના બહાને—યૂષને (પશુઓને મારવાના થાંભલાને) રાપીને, અને જીવોના લોહિનો કાદવ ક્રીચક કરનારા, જ્યારે સ્વર્ગમાં જશે, ત્યારે નરકમાં કયા ધર્મથી જવાતું હશે? એમ યુધિષ્ઠિર પ્રતિ શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન પોતેજ કહી રહ્યા છે. ॥ ૨ ॥

ઇત્યાદિક હિંસા નિષેધના વિચારથી ભરેલા શ્લોકો જો બધા પુરાણોના લેખા કરવામાં આવે તો, તેનું એક મોટું પુસ્તકજ બની જાય. પુરાણોના પંડિતો પણ વેદનોજ પક્ષ કરવા વાળા છે. વેદ ધર્મની સ્થાપના—ઈશ્વરની પ્રેરણાથી થયેલી માની જો, ત્યારે પુરાણોના લેખકોને—કયા ણીજ નવીન ઈશ્વરની પ્રેરણા થયેલી? આ બધાએ હિંસાનિષેધક પુરાણકારોના વિચારોની ઉપેક્ષા કરીને થંકર સ્વામીએ અહિંસાના સામે જહરમાં મોટો વિરોધ બતાવી, વેદની હિંસાનું જે સ્થાપન કયું તે શું ધર્મના માટે કે અધર્મના માટે? આ વેદધર્મના પ્રેરક ઈશ્વર બગ

કે પુરાણ ધર્મના પ્રેરક ઇશ્વર ખરા ? આ બેમાંના કયા ઇશ્વરને કિ પકાર આપણે માનવો ?

વેદના ઋષિઓએ જીવોની હિંસાથી-દેવોની તૃપ્તિ કરીને સ્વર્ગમાં ઘુસવાનો માર્ગ બતાવ્યો, પુરાણકારોએ તેજ માર્ગ તરફ ગતિનો પથ બતાવ્યો, આ એકજ પદ્ધતિ પંડિતોમાં અલગાથ પાતાલ જેટલો ફરક થાયો ? તે ખાસ વિચારવાનું ખરૂં કે નહીં ? હવે આગળ વિશેષ જુવો કે—

સર્વજ્ઞાએ અનંતા અનંત જીવોને અનાદિના કલ્પથી આ સંસાર સાગરમાં ગોથાં ખાઈ રહેલા બેડ-વિવેકી મનુષ્યોનેજ ઉપદેશ કર્યો છે કે, બે તમારે પોતાનું જીવન ઉચ્ચ કોટીમાં મુકવાની ઇચ્છા હોય તો—અધિક અધિક પાપથી તમે તમારો બચાવ કરતા રહેશો, તેથી તેઓ પોતાના જ્ઞાનથી દેખીને બતાવતા ગયા છે કે—માંસમાં, મદિરામાં, મધુમાં, અને માખણમાં, કંદમૃગાદિકમાં, રાત્રી ભોજનમાં—અધિક પાપ ભણીને તેનો પથ ત્યાગ કરવાનું બતાવતા ગયા છે, તેમાં સંસારના સંસર્ગથી છુટેલાઓને મર્વ પ્રકારથી ત્યાગ કરવાનું સૂચવ્યું છે, અને તે પ્રમાણે તેઓ કરી પણ રહેતા છે. પરંતુ બધા ગૃહસ્થોથી સાધુ પ્રમાણે ન થઈ શકવાથી, તેમને વિવેક કરવાનું તો સૂચવેલું જ છે, અને કેટલાક ત્યાગ પણ કરી રહ્યા છે, પરંતુ પૌરાણીકોએ તે વાતોને લઈને—કેવા સ્વર્ગમાં લખી છે તે વિચારવાને દિશા રૂપથી બતાવું છું. માંસના માટે જીવાંચું છે કે—

યન્તિ પશુરોમાણિ, પશુભાવેષુ મારતા !

તાવદ્વર્ષસદ્દાન્નાણિ, પચ્યંતે નરકે મરાઃ ॥૧॥

ભાવાથ—સગવાનું કહે છે કે-હો ભારતા (હિ અર્જુના) જે માણસ : જે પશુનું માંસ ખાય છે, તે પશુના શરીર પર જેટલા રોમ (કેશ) હોય તેટલા હજાર વર્ષ તે નરકમાં પચ્યા કરે છે, અર્થાત્ દુઃખ ભોગવે છે. સર્વજ્ઞાએ માંસનું લક્ષણ જીવોના જીવનને બગાડે છે અને અધોગતિમાં લઈ જાય છે, પણ તેનું અમુકજ ફળ છે એવો ખાસ નિર્ણય કરી ને બતાવેલો નથી.

પુરાણોમાં મધુના માટે લખ્યું છે કે—

સતપ્રામેષુ યત્પાપ-મદિના મસમાન, દન્તે ।

સત્પાપં જાયને જન્તોઃ, મધુર્વિદુકમક્ષણાત્ ॥૨॥

ભાવાર્થ—જે માણસ મધુના એક ણિંદું ભક્ષણ કરે છે, તે માણસને અગ્નિ મુકીને બાળી નાખેલા સાત ગામના જેટલું પપ થાય છે, એમ પૌરાણિકોએ નિશ્ચય પણ કરી ગતાવેલો છે, તે સર્વજ્ઞાના જ્ઞાનથી અધિક પશુનો છે. બાકી પપ તો સર્વજ્ઞોએ પણ ગતાવેલું છે.

રાત્રીલોજન માટે પણ, નિયેધક શ્લોકો-ઘણા લખાયેલા છે.

રક્તીમયંતિ તોયાનિ, અન્નાનિ પિશિતાનિ ચ ।

રાત્રૌ ભોજનાસક્તસ્ય, પ્રાસે તુ માંસમક્ષણ ॥૨॥

ભાવાર્થ—રાત્રીમાં પાણીને લોહીના ગરોળર થતું ગતાવ્યું, અને અન્નને માંસ રૂપે થઇ જતું ગતાવ્યું, તેથી રાત્રિનું લોજન કરવાવાળાને શાસ શાસમાં લોહી માંસનાજ-ભક્ષણ કરવાવાળાજ પૌરાણિકોએ ગતાવ્યા છે. તેવા તેવા પ્રકારની વાતોનું પાલન ન તો પોતે કરીને ગતાવતાગયા છે. તેમજ ન તો અજણા વર્ગને તેવા અયોગ્ય માર્ગથી ગચાવવાનો પ્રયત્ન કરીને ગતાવેલો છે. ત્યારે આપણે આવી બધી કૌરે કૌરી. લખી મુકેલી વાતોથી શું સમજવું? મને તો એજ લાગે છે કે-સર્વજ્ઞાના ઉપદેશમાંથી લઇને, પોતે જ્ઞાની પણનું ડાળ કરીને તેમાંનું ઉંધુ છતું લખીને ગતાવતા ગયા છે. પરંતુ તેમના ખરા હૃદયનું જ્ઞાન લોકોને ગતાવેલું નથી.

હવે હું ખાસ એકાદ મુદ્દાની વાત વિચારવાની લખીને, આ વાતથી નિવૃત્ત થવા આહું છું. વિષ્ણુપુરાણમાં જણાવ્યું છે કે—

પૃથિવ્યામપ્યહં પાર્થ ! વાયાવગ્નૌ જલેડ્યહ ।

વનસ્પતિગતસ્યાહં, સર્વભૂતગતોડ્યહ ॥ ૧ ॥

જલે વિષ્ણુઃ સ્થલે વિષ્ણુઃ, વિષ્ણુઃ પર્વતમસ્તકે ।

જ્વાલામાલાકુલે વિષ્ણુઃ, સર્વે વિષ્ણુમયં જગત્ ॥૨॥

યો માં સર્વગત જ્ઞાત્વા, ન ચ હિંસેત્ કદાચન ।

તસ્યાહં ન પ્રણસ્યામિ, સ ચ મે 'ન' પ્રણસ્યતિ ॥૩॥

ભાવાર્થ—શ્રી કૃષ્ણભગવાન પાર્થને (અર્જુનને) કહી રહ્યા છે કે—હો પાર્થ ! પૃથ્વીમાં હું રહેલો છું, વાયુમાં, અગ્નિમાં, અને જળમાં, તેજ પ્રમાણે વનસ્પતિમાં પણ હું રહેલો છું, એટલુંજ નહીં પણ સર્વભૂત ગણ માત્રમાં પણ હુંજ રહેલો છું. ॥ ૧ ॥

જળમાં વિષ્ણુ છે, સ્થલમાં વિષ્ણુ છે, પર્વતના મસ્તક પર વિષ્ણુ છે, જ્વાલામાલાકુલે (અગ્નિમાં) પણ વિષ્ણુ છે, એટલુંજ નહીં પણ સર્વજગતજ વિષ્ણુ સ્વરૂપનુંજ છે. ॥ ૨ ॥

તેથી હે ધાર્મ ! હું તને કહું છું કે-મને સર્વ જગો પર રહેલો જાણીને
જે માણસ જીવની હિંસા કોઈ દિવસે કરશે નહીં, તેને હું નમસ્કાર કરીશ નહીં,
અને તે મને પણ નમસ્કાર કરશે નહીં. ॥ ૩ ॥

આ લેખમાં વિચારવાનું કે—

પૃથ્વી, વાયુ, અગ્નિ અને જળ એ બધામાં જીવોને ઉત્પન્ન થવાની
જુદી જુદી લાખોના હિસાબે યોનિયો છે. અને ઝકેકી યોનિમાં અસંખ્ય જીવો
જીવન મરણ પામ્યાંજ કરે છે. અને તે બધાંયે પોત પોતાના કર્મના વશમાં
પડેલા, ધણા લાંબા કાળ સુધી તો ગ્રામે એકજ જાતની લાખો યોનિયોમાંજ રહ્યા
કરે છે. ખીજી યોનિયોમાં પણ જલદીથી પ્રવેશ કરી શક્તા નથી. કોઈ અસંખ્ય
કાળે અવધિ પૂરી થયા પછીથીજ ખીજી યોનિમાં પ્રવેશ કરી શકે છે.

અને વનસ્પતિના જીવોની પણ લાખો યોનિયો છે, તેમાંની કેટલીક
અસંખ્ય અસંખ્ય જીવોથી વ્યાપ્ત, અને કેટલીક અનંત અનંત જીવોથી વ્યાપ્ત
તેથી અસંખ્ય અસંખ્ય કાળ સુધી, કે અનંત અનંત કાળ સુધી, તેની તે
યોનિયામાં મરણ જીવન કર્યાંજ કરે છે. તેથી તે અધાર દુઃખમાંજ પડેલા છે.
તે જીવો પણ અનંત શક્તિ વાળાજ છે, પણ તે તેમની શક્તિ તેમના તેવા
પ્રકારના કર્મોએ લાંકી દીધેલી છે. સર્વજ્ઞોની આ વાતને ધ્યાનમાં લઈને, આ
પુરાણકારે બધા જીવોને વિષ્ણુ ભગવાન રૂપે લખી દીધા છે ખરા, પણ પૂર્વા-
પરનો વિરોધ જરા પણ ટાળી શક્યા નથી, તે યથાર્થ રૂપે નથી. આ લેખકે તે
બધા જીવોને-વિષ્ણુ રૂપના બતાવ્યા છે, પણ તે હાલ વિષ્ણુ રૂપના નથી. તે
વાત 'હું' અને 'તે' એવા જે અંતમાં બે શબ્દો છે, તેજ એક સ્વરૂપની ના
પાડે છે. પૃથ્વી આદિની યોનિયોમાં પડેલા અસંખ્ય અને અનંત જીવોનેજ
હાલમાં વિષ્ણુ તરીકે માનીએ ત્યારે તો ૮૪ લાખની યોનિયોમાં ભટકવાવાળા
વિષ્ણુ ભગવાન કરતાં કેટલું અયોગ્ય ગણાય ?

કદાચ આ પુરાણકારની વાતને ઉડાવી દેવાનો રસ્તો લેશે, માટે ગીતાના
વાક્યથી વિચારવાનું બતાવું છું. ગીતામાં શ્રી કૃષ્ણ પોતેજ કહી ગયા છે કે
દુષ્ટોનો નાશ કરવા, અને સજ્જનોનો ઉદ્ધાર કરવા, હું યુગ યુગમાં અવતાર
ધારણ કરું છું. એમ કહી વિષ્ણુ પોતેજ બધા પ્રકારની સત્તા બહાર કરે છે, તે
શું યથાર્થ છે ? ખીજા અનેક પુરાણોના લેખો જોતાં, તે વાત પણ કર્ત્રિમ રૂપની
જ લાગે છે.

૧ પ્રથમ ઉદ્દેશ્યોના પ્રયોગથી વિષ્ણુ પોતે-માથુ કપાવી હયગ્રોવ વિષ્ણુના નામથી પ્રસિદ્ધ થયા હતા. જુવો મહાભારત જેટલું મોટું સ્કંદપુરાણ.

૨ દેવ દાનવોની લડાઈમાં-તારકાસુરે કરોડો દેતાઓને મારી નાખ્યા. અને ઇન્દ્ર-વિષ્ણુ આદિને જેમ વાધ પશુઓને પકડે તેમ પકડી લીધા. જુવો મત્સ્ય પુરાણમાં.

સ્કંદપુરાણમાં તો તારકાસુરને હજાર વર્ષ ગર્ભમાં રહેલો, અને અચુત વર્ષ સુધી તપ કરીને ત્રણ લોકને જીતવાનો બતાવ્યો છે.

૩ મેરુક દૈત્ય સાથે વિષ્ણુ પોતે દિવ્ય હજાર વર્ષ સુધી લડયા, પછી નાસી જઈને બારા યોજનની ગુફામાં જઈને સૂતા. જુવો પ્રહ્લાદપુરાણમાં આ વાત વિસ્તારથી લખેલી છે.

૪ મધુ અને કૈટભ એ દૈત્યો-વિષ્ણુના કાનના મેલથી ઉત્પન્ન થયા ને પ્રહ્લાને મારવા દોડયા, પણ વિષ્ણુએ પાંચ હજાર વર્ષ સુધી તેઓનો સાથે યુદ્ધ કરીને, પ્રહ્લાને તો બચાવ્યા, પણ છેવટમાં વિષ્ણુ પોતે નાશી છુટયા. જુવો માર્કંડેય પુરાણમાં.

વળી પ્રાચીનમાં પ્રાચીન ગણાતા વાયુપુરાણમાં તો, અચાનક પછે આવેલા મધુ-કૈટભે પ્રહ્લાને કહ્યું કે તું અમારો ભક્ત થઈશ, એ સાંભળતાની સાથે વિષ્ણુનું રક્ષણ માગવા પાતાળમાં ગયા. આ પ્રસંગ ઘણાજ વિચિત્ર પ્રકારનો ચિતરેલો છે. અને પ્રહ્લાના દેહ ત્યાગથી ૧૧ રૂદ્રો પણ ઉત્પન્ન થએલા બતાવ્યા છે.

૫ શુંભ,નમિ, એ બે દેવોની સાથની લડાઈમાંથી ગદાનો અને પરિધનો માર બાઈને ગરૂઠ અને વિષ્ણુ એ બંને નાશી છુટેલા બતાવ્યા છે. જુવો મત્સ્યપુરાણ.

આવા પ્રકારની અનેક બાબતો-મેં મારા પૂર્વેના લેખમાં ટુંક ટુંક સ્વરૂપની તુલનાત્મક રૂપે લખીને પણ બતાવી છે, અને વિશેષ સ્વરૂપ તે તે અંશોથી તપાસીને નિર્ણય કરી લેવાની ભલામણ પણ કરે છું.

હવે એક મહત્ત્વની બાબતનો થોડોશો વિચાર કરવાનું યોગ્ય ધારૂં છું. મહત્ત્વની બાબત એ છે કે-સર્વજ્ઞોના ઇતિહાસમાં વાસુદેવનો, અને પ્રતિવાસુદેવનો-ઈતિહાસ તદ્દન ટુંક સ્વરૂપનો પણ કમવાર લખાયેલો છે. નૈદિકોના પંડિતોએ આપસ આપસના વિરોધ વાળાં,

અને ચાર લાખ શ્લોકોના પ્રમાણવાળાં, મોટાં મોટાં પુરાણો લખતાં, તે સર્વજ્ઞના તરફના દુઃક સ્વરૂપના ઇતિહાસને તોડી ફેંકીને, અને પોતાનામાં ઉદ્ધાઇતા સ્વરૂપનો લખીને, કોઇ દૂર દૂરના બુદ્ધ બુદ્ધ વિષયમાં ફેંકી દીધેલો હોવાથી, આજ સુધીમાં તદ્દન અધારામાંજ પડી રહેલો હતો. બીજા તો બાણી શક્યા ન હતાં, પણ તેમના ધરના પંડિતો પણ બાણી શક્યા ન હતાં. તેના સમયમાં પૂરાં પુસ્તકો હાથ ન ચઢવાથી જૈનોના પંડિતો ન બાણી શકે એ તો સ્વાભાવિકજ છે. આ પ્રકાશના સમયમાં-જૈનોના પંડિતો આપસ આપસની ધમાકામાં પડેલા હોવાથી કોણ શોધ કરી શકે? અને હેતુમત સાહેબનની શંકાનું સમાધાન ન મળવાથી ઇતિહાસના વિષયમાં જે જે સ્થાનમાં જેવા જેવા પ્રકારનું સમજવામાં આવતું ગયું, તેવ તેવા સ્વરૂપનું નિઃશંક પશુથી લખતા ગયા પણ કોઇને પક્ષપાત કરેલો નથી. એવા સ્વરૂપની તેમની નિઃપક્ષપાતપણાની નિર્મલ શુદ્ધિ જોઈ અને ઘણાજ આનંદ થયો. અને હું તેમને મારા સત્ય હૃદયથી ધન્યવાદ પણ આપતો રહ્યો. તેમના તરફથી લખાયેલો જૈનધર્મ નામનો ચંથ બહાર પડતા પહેલાં મારા આ “જૈન-વૈદિકની તુલનાત્મક” સ્વરૂપનો ગ્રંથ ઘણા ભાગે છપાવવાને આવેલો હતો, તેથી શ્રદ્ધાના સંબંધની તેમની શંકાનો ખુલાસો વિશેષ કરી શક્યો ન હતો, તેથી અહીં કાંઇક કઠીને બતાવું છું, તેથી તેઓ પોતાનો નિર્બંધ કરી દેશે, અને બીજા પંડિતોને પણ વિચાર કરવાનો અવકાશ મળશે.

હેતુમત સાહેબના જૈનીઓમનો ગુજરાતીમાં તર્જુમો ૫. ૨૮૧ માંથી;-

“ ગ્રેયાંસના સમયમાં પોતનપુરમાં તિપ્પત્તિશત્રુ નામે રાજા હતો. એની મદ્રા જ્યારે ગર્ભવતી હતી ત્યારે એકવાર એણે ચાર પ્રખ્યાત સ્વપ્ન જોયા, અને થોડાજ સમયમાં એક પુત્રને જન્મ આવ્યો. ‘અચલ’ ૧ લા-બદ્ધદેવ હતા. ત્યાર પછી રાણીને એક પુત્રી અવતરી તેનું નામ-‘મૃગાવતી’ પાડયું. યુવતી થતાં એ કન્યા એવી સુંદર થઇ કે તેના પિતા તેના ઉપર મોહ પાડ્યો, અને તેની સાથે લગ્ન કરવાનો એવો નિશ્ચય કર્યો. ધારેલા લગ્ન વિષે લૌકિક સમ્મતિ મેળવવાને માટે એણે મેંટી સભા બોલાવી, અને તેમાં પ્રશ્ન કર્યો જે મારી ભૂમી-માંથી રત્ન જડે તો તે કોણું? ” એજે ઉત્તર આવ્યો, જે “ આપ પૃથ્વીના સ્વામી છો અને તેથી સર્વના સ્વામી છો. ” એણે ફરીવાર એનો એ પ્રશ્ન કર્યોને ફરીવાર એનો એ ઉત્તર મળ્યો, તેથી એણે ગાંધર્વ લગ્નની પ્રણાલીએ મૃગવતીની સાથે પોતાની પ્રાણને આશ્રયચકિત કરીને લગ્ન કર્યું. અને તેથી પ્રજાપતિ

• પ્રજા નિ શબ્દના એ અર્થ છે. પ્રજાનો પતિ એટલે રાજા અને પ્રજા એટલે રાણી તેના પતિ એટલે બધા. હિંદુ કથા પ્રમાણે બધાએ પોતાની પુત્રી સરસ્વતી સ.ચે લગ્ન કર્યું હતું. (આ રીત અંધકારજન સુકેલી છે).

કહેવાયો. ભદ્રાને આથી પોતાના સ્વામી ઉપર એટલો ક્રોધ ચડ્યો કે-પોતાના પુત્ર અચ્ચલને લઈને તે દક્ષિણ દેશમાં ચાલી ગઈ. અચ્ચલે માહેશ્વરી નામે નગરી વસાવીને માતાને ત્યાં રાખી પછી પોતે પોતાનપુર પાછા આવ્યા.

ત્રિપુત્રનિશ્ચરને ત્યાં મૃગાવતીના પેટે પુત્ર અવતર્યો. તે પુત્ર જન્મમાં હતો ત્યારે માતાએ ૭ સ્વપ્ન જોયા ને તેથી વાસુદેવના જન્મની સચના થઈ. જન્મ પછી પુત્રનું નામ 'ત્રિપૃષ્ઠ' પાડ્યું. મરીચિનો છુવ આ ત્રિપૃષ્ઠ રૂપે અવતર્યો હતો. અને છેવટે ૨૪ માં તીર્થંકર મહાવીર રૂપે અવતરશે. પોતાના માળાપને એકમેક સાથે અણખનાવ હોવા છતાં અચ્ચલ અને ત્રિપૃષ્ઠ વચ્ચે સારો બંધુભાવ હતો અને એકમેક પ્રત્યે સરી રીતે અતુરકત હતા.

તે સમયે રત્નપુર માં રાજા 'અશ્વગ્રીવ' (હયગ્રીવ) હતો. તે ૧ લો પ્રતિવાસુદેવ હતો. અઢકા ના રાજા મયૂરગ્રીવ અને તેની રાણી નીલાંજનાનો એ પુત્ર હતો. પૃથ્વીના મોટા ભાગને પોતાની સત્તા નીચે આવ્યા પછી એક વાર એણે નિમિત્તરૂપે પ્રશ્ન કર્યો કે " મને જીતીને કેાઈ મારી શકશે ખરે ? " નિમિત્તરૂે ઉત્તર આવ્યો કે જે પુરૂષ તારા હૃત ચંડવેગનું અપમાન કરશે ને તારા સિંહને મારી નાખશે તે પુરૂષના હાથે તારું મૃત્યું થશે " આ ઉત્તર સાંભળીને અશ્વગ્રીવને અતિશય ગ્વાનિ થઈ, તે રાત દિવસ વિચારવા લાગ્યો કે એ ભયંકર ભાવીને કેવી રીતે દૂર કરવું, ત્યાર પછી થોડે કાળે એણે હૃત ચંડવેગને પ્રભાવતિના દરબારમાં મોકલ્યો. ત્યાં ત્રિપૃષ્ઠે એ હૃતનું અપમાન કર્યું ને ત્યાર પછી અશ્વગ્રીવના સિંહને પશુ વધ કર્યો. આથી અશ્વગ્રીવને ત્રિપૃષ્ઠ ઉપર ભયંકર ક્રોધ ચડ્યો. એ ક્રોધ વધવાનું એવામાં બીજું કારણ બન્યું. વિદ્યાધરના રાજા જ્વલનજટી ને સ્વયંવ્રમા નામે કન્યા હતી, તેની સાથે લગ્ન કરવાની અશ્વગ્રીવને આકાંક્ષા હતી, પણ તેની સાથે ત્રિપૃષ્ઠે લગ્ન કર્યું. લગ્ન થઈ ગયા પછી પણ અશ્વગ્રીવે જ્વલનજટી પાસે દાન મોકળીને કહેવરાવ્યું કે તારી કન્યા મારે ત્યાં મોકળી દે, આમાં નિરાશ થયે તેણે ત્રિપૃષ્ઠ સાથે યુદ્ધ આરંભ્યું. લાંબા યુદ્ધ પછી એ પરાજય પામ્યો. મરાયો ને નરકે ગયો.

આ વિજયથી ત્રિપૃષ્ઠને અશ્વગ્રીવનું ભરતખંડની અધીર્ પૃથ્વીનું રાજ્ય મળ્યું. એ પોતાનપુર પાછા આવ્યા ને ત્યાં અર્ધ અકવર્તી રૂપે એમને અભિષેક થયો. રાજ્યના અને પોતાની ૩૨૦૦૦ હજાર રાણીઓના વિલાસમાં એ નિમગ્ન થઈ ગયા. એમની આસપાસ સદૈવ ગર્વેયા ગાન કરતા અને એ ગાનથી વાસુદેવ આનંદ પામતા, શર્યાપાલને એમણે આજ્ઞા કરી હતી કે ' હું ઉંઘી જાઉં એટલે ગર્વેયાને રજા દઈ દેવી, ' એક વાર ગાનથી મુગ્ધ થઈ જઈને

શર્યાપાદે ગર્વયાને રજા ગાપી નહિ અને પોતેજ તેનો આનંદ લેવા લાગ્યો. ત્રિપૃષ્ઠ ત્યારે જાગ્યા ત્યારે પોતાની આસાનો બંગ ગએલો એમને એમને એવે. તો કેવું ચઢ્યો કે શર્યાપણના કાનમાં સીરાનો ને તાંગાનો ધીંગ ધીંગતો રસ રેડાવી દીધો. આ ભયંકર સજાગી શર્યાપણ મરણ પામ્યો. એકંદરે દરેકાં જ્યાં પાપના ફળે ત્રિપૃષ્ઠનું મરણ થતાં તેમને નરકમાં પુનર્જન્મ મળ્યો. પોતાના ભાઈના મૃત્યુથી અચ્ચકને એટલો ખેદ થયો કે એ સાધુ ધર્મ ગયા ને આંતે નિર્વાણ પામ્યા.”

જેનોના ૧૧મા તીર્થ કરના સમયમાં જે ‘રિપુપ્રતિશત્રુ’ મહાત્મ રાજા હતા તેમણે પોતાની પુત્રી ‘મૃગાવતી’ ની આથે સંબંધ કરેલો તેથી તે લોકોમાં પ્રજાપતિના નામથી પ્રસિદ્ધ થયેલા, તેમનો દુક રૂપનો લેખ તો હું લખીનેજ આવેલો છું. હેતુમત સાહેબે કાંઈક વિશેષ રૂપે લખેલો તેથી વિચારવાને ફરીથી લખીને જતાવ્યો છે. આજ વિચાર પ્રમાણે તો તેજ પ્રજાપતિને વૈદિકોએ પ્રદાનરૂપે કર્યેલા છે.

હેતુમત સાહેબે—તે પ્રજાપતિની ટીપમાં કોઈ જુદોજ વિચાર કરીને જતાવેલો છે, તેથી યથાથેન્ય નિર્ણય થવા ફરીથી વિચાર કરવાનો સવકાશ લઉં છું.

કારણ કે—વિષ્ણુનાં (વાસુદેવનાં) જે ‘નવ ત્રિકો’ સર્વજ્ઞાના ઇતિહાસમાં લખાયાં છે તેમાંના પહેલા ત્રિપૃષ્ઠ વાસુદેવ છે, તેમના પિતા આ પ્રજાપતિજ થયેલા છે. તેમના પ્રતિપક્ષી પ્રતિવાસુદેવ તે ‘અશ્વઝીવ’ થયા છે વૈદિકોએ આ અશ્વઝીવને વિષ્ણુ રૂપે કર્યેલા છે. તે એવી રીતે કે—

વિષ્ણુની શોધ કરતા દેવોએ ધનુષ ચઢાવી ધ્યાનમાં બેઠેલા વિષ્ણુને જોયા. જાગૃત કરાવવા જતાં રાક્ષસી પહેલેલી ઉષેધજો પાસેથી ધનુષની દોરી કપાવતાં—વિષ્ણુનું માથું ઉડી ગયું, ત્રણ લોકમાં ન મળતાં વિશ્વકર્માએ ઘેડાનું માથું બેસાડયું, ત્યાંથી સમવાત્-હયઝીવ વિષ્ણુના, નામથી પ્રસિદ્ધ થયા.

અહીં પહેલા ત્રિકામાં ‘અશ્વઝીવ’ પ્રતિવાસુદેવને જ વિષ્ણુ ભગવાન રૂપે ઠરાવ્યા છે. જાણીના આઠ ત્રિકોમાંના આઠે વાસુદેવને—એજ વિષ્ણુરૂપે, રાણીને તેમના પ્રતિપક્ષી આઠે (૮) પ્રતિવ.સુદેવને કોઈને—જમુર, કોઈને દૈત્ય, તો કોઈને દાનવના નામથી પુતળોમાં લખી વાળ્યા.

ખરું જોતાં સર્વજ્ઞાના ઇતિહાસમાં—જુદા જુદા સમયમાં, જુદા જુદા આ નવે વાસુદેવો, અને પ્રતિવાસુદેવો, લખાયેલા છે, અને તેઓમાંજ મેં ટાં મોટાં પુદ્ધો આ પૃથ્વી પર થયેલાં છે, તેના બદલે—પ્રતિવિષ્ણુઓને—દૈત્ય—

દાનવો કરાવી, તેઓને દેવતાઓની સાથે લડાવી-કરોડો દેવતાઓનો નાશ થતો જતાવ્યો છે. એટલુંજ નહીં પણ એ દૈત્ય-દાનવોને, એટલા બધા બલિષ્ઠ જતાવ્યા છે કે-અનાદિકાળથી ધૂસી એઠેલા, પ્રહ્લોકના પ્રમ્હાને પણ, બ્રહ્મ કરવાવાળા જતાવ્યા છે. પ્રહ્લાને અને દેવતાઓનો જંગ્યાવ કરવા વચ્ચે પડેલા વિષ્ણુ શર્ગવાન તો પ્રાચે બધાએ-દૈત્ય દાનવેથી નાશી છુટેલા છે. તે વિષ્ણુને-યુગ યુગમાં ભક્તોના ઉધ્ધારક, અને પૃથ્વી આદિ બધા જગતમાં વ્યાપક થઈ એઠેલા જતાવ્યા છે. તે તો પ્રસંગે પ્રસંગે સૂચવતોજ આવ્યો છું.

આ જગો પર તો કાંઈક થોડું-પ્રમ્હાના સંગ્રહમાં જ સૂચવીશ. ઉપર જતાવેલા પહેલા ત્રિપૃષ્ઠ વાસુદેવના પિતા મહાત્મા રાજા પુત્રીના પતિ છે, તેનેજ ચૈદિકના પંદિતોએ-પ્રમ્હા રૂપે કહીને આ બધી દુનિયાના ઉત્પાદક, અને જગતની આદિ કરવાવાળા, અને પ્રમ્હલોકની કલ્પના કરીને સસ્વતીની સાથે અનાદિકાળના ત્યાં એઠેલા જતાવ્યા છે. તે પ્રજાપતિની અનેક પ્રકારની શ્રુતિઓ જનાવીને, ચારો વેદોની આદિમાં, અને અંતમાં લખીને વેદમૂળક કરાવ્યા છે. ત્યાર બાદ પ્રામણ્ય અગ્રોમાં, ઉપનિષદોમાં, સ્મૃતિના અગ્રોમાં, છેવટે ચાર લાખ પ્રલોકના પ્રમાણવાળાં મોટાં મોટાં પુગણો વેદવ્યાસના નામથી લખીને, લોકોને મોટા મમ ચક્રમાં નાખી દીધા છે. એટલુંજ નહીં પણ પ્રમ્હ-વાદીઓએ અનાદિકાળના પ્રમ્હાએ પ્રમ્હલોકમાંથી પોતાની માયા ફેલાવી, પોતાના અશોધી આ બધી દુનિયા ભરી દીધેલી જતાવીને, અને પોતાના અદ્વૈતવાદની સિદ્ધિ કરવા, પોતાની મહામાયાની બાજમાં-આ બધી દુનિયાને ફસાવી મુકી છે.

મનુમહારાજે તો પોતાની મનુસ્મૃતિના પાંચમા અધ્યાયમાં લખ્યું છે કે-

પ્રાણસ્યાઽન્નમિદં સર્વં, પ્રજાપતિરફલ્પયત્ ।

સ્થાવરં જંગમં ચેવ, સર્વં પ્રાણસ્ય ભોજનં ॥ ૨૮ ॥

યજ્ઞાર્થં પશવઃ સૃષ્ટાઃ, સ્વયમેવ સ્વયંભુવા ।

યજ્ઞસ્ય ભૂત્યં સર્વસ્ય, તસ્યત્ યજ્ઞે વધોઽવધઃ । ૩૧ ॥

યજ્ઞાર્થં વ્રાહ્મણૈર્વધ્યાઃ, પ્રશસ્તા મૃગપક્ષિણઃ ।

મૃત્યાનાં ચેવ વૃત્યર્થ-મગસ્ત્યો હ્યઽચરત્ પુત્ર ॥ ૨૨ ॥

ઔપધ્ય પશવો વૃક્ષા-સ્તિર્યવઃ પક્ષિણ સ્તથા ।

યજ્ઞાર્થં નિધનં પ્રાપ્તા પ્રાપ્નુર્જયુત્સૃતીઃ પુનઃ ॥ ૪૦ ॥

લાવાર્થ-સ્થાવર જીવોની-એક ઠેકાણેથી બીજે નહીં જઈ શકે તેવા જીવોની જંગમ જીવોની-બીજે ઠેકાણે હરિફરી શકે તેવા જીવોની રચના પ્રજા-

પતિ કરી ગયા છે, તે સર્વ જીવેનું જોગન છે. ॥ ૨૮ ॥ અને યજ્ઞના માટે સ્વયંભૂ ભગવાન પશુઓની રચના કરી ગયા છે. તે યજ્ઞની અને સર્વની મહત્ત્વતાના માટે છે, તેથી યજ્ઞમાં થતો વધ, વધ તરીકે જતાવેલો નથી. ॥ ૩૬ ॥

તેથી યજ્ઞના માટે-પ્રાંશુઓ એ સારા સારા મૃગોને અને પક્ષીઓને મારવા પૂર્વકાળમાં અગસ્યઋષિએ પોતાના પરિવારની આજીવિકાના માટે પણ તેમ કહેલું છે. ॥ ૨૨ ॥

ઔષધિઓ, પશુઓ, વૃક્ષો, તિર્યંચો, અને પક્ષીઓના જીવો જે યજ્ઞના માટે મરેલા છે તે બધાએ જીવો ઉંચી ગતિનેજ મેળવે છે. ॥ ૪૦ ॥

આ જગોપર મારા જેવો તદ્દન અજ્ઞ, વિચાર કરવા ઉલો થાય તે તે કેવળ હાસ્યનુંજ પાત્ર ગણાય, કારણ કે-જગતની આદિ કરનારા, પ્રજાપતિ કે જે લાખો કે કરોડો વેદના પંડિતોથી માન્ય થએલા, અને જે ચારે વેદોમાં શાખણ થએલા, અને બીજા વિષ્ણુ ભગવાન કે જે સર્વલોકમાં વ્યાપીને રહેલા, અને સંપૂર્ણ વૈદિકના નાયક થઈ લાખો કે કરોડોના ણસકન અજ્ઞોના અજ્ઞો પંડિતોના ઉપાસ્ય થઈ ગએલા છે. તેવા બે મહાન દેવોનો પણ વિચાર કરવાને ઉલો થયો છું. તેમાં તો સર્વજ્ઞના તરત્રોજ મારા મનને પ્રેરે છે, તેથી કાંઈક લખીને જતાવું છું. આમાં કેવળ મારીજ આકકલ વાપરેલી નથી.

વિષ્ણુપુરાણમાંયો 'લખાયું હતું' કે-નૃસિંહામૃત્યુર્ધ્વં પાર્થ ! ઇત્યદિક શ્લોકોથી વિષ્ણુ ભગવાન કહી ગયા હતા કે-હો પાર્થ ! મને સર્વ જગતમાં વ્યાપી રહેલો જાણીને-કાંઈ પણ જીવનો ઘાત કરવો નહી, અને કરશે તેનાથો છું' થયોજ દર છું.

આ જગો પર મનુમહારાજ કહે છે કે-પ્રજાપતિએ જીવોની રચના જીવોના જોગન માટે કરી છે. પૂર્વના લેખથી વિચાર કરીએ ત્યારે તો સર્વ જગોપર વિષ્ણુ ભગવાન વ્યાપીને રહેલા છે, તે વાત ખરી કે પ્રજાપતિએ સ્થાવર જંગમ જીવોની રચના કરી તે વાત ખરી? જોટલુંજ નહી પણ યજ્ઞના માટે પ્રજાપતિએ પશુઓ જીવો પણ જનાવીને આપેલાં જતાવ્યાં છે.

સંકરસ્વામીએ-પ્રજાપતિને બે સ્વરૂપના જતાવ્યા છે ખરા પણ માન્ય તો અદ્વૈત રૂપનાજ રાખ્યા છે. સંસારી પ્રજાપતિનો વિચાર કરતાં તો આ પુત્રોના પતિ રાજાજ સિદ્ધ થએલા છે. જીવો મારો પૂર્વનો લેખો લેખ.

વિષ્ણુ પણ એકજ જતાવ્યા છે. પણ માયા વિનાના અશ્વમેધ નામના અને કૃત્ય-કાનવો ના માર ખાઈને જગો જગોપરથી નાશી છુટેલા અનેક સ્વરૂપના જતાવ્યા છે, તેઓનો પણ વિચાર કરીને જીવો.

વળી આ પુત્રીપતિના સંબંધે વિચારવાનું કે—આ પ્રજાપતિ એક મહાન્ રાજાજ છે. અને આ અવસર્પિણીમાં પહેલા ત્રિપૃષ્ઠ વાસુદેવના પિતાજ છે. તે પ્રજાપતિ ઋગ્વેદની આદિમાં બધા જગત્ની આદિ કરવાવાળા, ઋગ્વેદના અંતમાં વારંવાર જગત્ની ઉત્પત્તિ કરવાવાળા ત્યાંથી આગળ ચારે વેદોમા ફેલેલા, પછી સંપૂર્ણ જગત્ના માલક થઈ પ્રાણજ્વાલિક અંથોમાં ઘણી મહત્ત્વતાને પામેલા, અને તે પ્રજાપતિ ઉપનિષદાદિક અંથોમાં બધા તત્ત્વોના ઉપદેશક થઈ ફાલી કુંડીને રહેલા.

આગળ જાતાં—મહાભારતાદિકના સમયમાં અને લાખો મહોકોના પ્રમાણવાળાં મોટાં મોટાં પુરાણોના સમયમાં તો પોતાના પ્રસંગોને છોડીને ન જાણે કયા કારણથી આપણી પૃથ્વી ઉપર ઉતરી પડેલા, અને પછી મેરૂ પર્વતના જેટલા મોટા ઇંડામાં આ બધા જગતને લઈને ઘણા કાળસુધી તેમાં બરાઈ બેઠેલા, પછી તે ઇંડાના બે ભાગ કરીને આકાશ રૂપે અને પૃથ્વી રૂપે ગોઠવીને પોતે ન જાણે કઈ જગોપર જઈને બેઠેલા, એક વખત આ પ્રજાપતિની મહાદેવની સાથે કોઈ તેવા કરણથી તકગર થતાં તેમનાથી પોતાનું પાંચમું માથું કપાવીને બેઠેલા. પુત્રીનો સુંદર ઘાટ જોઈ મોહ પામી તેની પાછળ દોડેલા, પોતાની સ્ત્રી સરસ્વતીની સાથે દિવ્ય સો સો વર્ષ સુધી લોગોથી પણ નહીં ધરાયલા, આગળ જાતાં મોટા મોટા યજ્ઞો કરી મેઢુ પુણ્ય મેળવવા જતાં અને વ્યક્તિયોની સાથે પોતે પણ શાપને વશ થએલા ઇત્યાદિક અનેક કલ્પિત ત્રિપથોથી વેદોથી તે પુરાણો સુધી લખાયલા, પુત્રીના પતિ—પ્રજાપતિ એક મહાન્ રાજાજ છે, અને તે આ અવસર્પિણીમાં નવ વાસુદેવમાંના પહેલા ત્રિપૃષ્ઠ વાસુદેવના પિતાજ છે, પણ ગ્રીમ કોઈ નથી, એમ હું ભાર દઈનેજ કહું છું. અને તે પ્રમાણે સર્વજ્ઞોના ઇતિહાસમાં લખાયેલા છે. અને અભિલાષ નજીક દિવેદીને તેવા પ્રતારના ભાસેલા છે પણ જરા મતના મોહમાં તણાયા છે. જુવો તેમનો લેખ. વિચારવાનું એટલુંજ કે તે ‘પ્રજાપતિ’ વૈદિક ધર્મના સર્વ અંથોમાં—કયા કાળથી ધુસીને બેઠા, અને બધી જગતના માલક થઈ ગયા? જો કોઈ ઇતિહાસનો વેત્તા આ પ્રજાપતિની તવારીખ કાઢીને આપે તો સમન્વય કે વેદોનું મૂળ કયાંથી રાપાયું અને સર્વજ્ઞોનો ધર્મ કયા કાળથી ઉત્પન્ન થયો છે?

આ ચાલતા વેદોની સ્થિતિ—હાલમાંના સર્વજ્ઞોના પરિચયના પહેલાંની ઘૂણાજનક કોઈ જુદાજ પ્રકારની હતી.

સર્વજ્ઞોના પરિચયમાં આવતાં લોકોને તદ્દન અરૂચિ કર થઈ પડનારી તેમ મોટી ઘણમેલ થવા લાગી.

વેદના પશ્ચકારો પોતાની મહત્ત્વતા બજાવવાને માટે—મવજ્ઞાના તત્ત્વના વિષયોને અને તેમના ઇતિહાસના વિષયોને ગ્રહણ કરતા ગયા અને પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે દલટ પાલટપણે પોતાના નવીન ગ્રંથોમાં દાખલ કરી લોકોને ઉધા પાટા બંધાવવાનો પ્રયત્ન કરતા ગયા.

આ સૃષ્ટિ—ઉદ્ભવ, અધો અને મધ્ય, એમ ત્રણ વિભાગવાળી અનાદિના કાળથી ચલતી આવેલી, પ્રત્યક્ષ નજરે પડી રહેલી છે અને સર્વે સર્વજ્ઞો બતાવતા આવેલા છે એવી તાજી વાત પ્રકાશમાં આવતાં આ અત્યંત પરોક્ષના વિષયમાં વૈદિકના પંડિતો વિશ્વધર્મમાં આવ્યા.

સર્વજ્ઞોએ પ્રકાશમાં સુકેલા ઇતિહાસમાં—ઘણા દ્વંદ્વમાં રહેલા પુત્રીના પતિ ‘ પ્રજાપતિ ’ ને યોગી કાદીને તેમને બ્રહ્મારૂપે કહ્યા, અને તેમના પુત્ર આ અવસર્પિણીમાં પહેલાજ ત્રિપૃષ્ઠ વાસુદેવ થયા હતા તેમને સર્વથા છોડી દઇને તેમના પ્રતિપક્ષી પ્રતિવસુદેવ ‘ અશ્વઘ્રીવ ’ ને ઘોડાના માગવાળા કદપીને ‘ હયઘ્રીવ વિષણુ ’ ઠરાવી, વિષ્ણુને પણ સંપૂર્ણ વૈદિક ધર્મના અધિકારવાળાજ સ્થાપતા આદયા.

જુઓ પ્રથમ વેદધર્મની મહત્ત્વતા દર્શાવવાને લખવામાં આવેલા બ્રાહ્મણ ગ્રંથો.

(૧) શતપથ બ્રાહ્મણ ગ્રંથમાં—લખ્યું છે કે—એકલા બ્રહ્માને બહુ થવાની ઇચ્છા થતાં—દ્વંદ્વનું રૂપ ધરીને આ સૃષ્ટિની રચના કરી. ત્યાંથી તે ‘ કાશ્યપી ’ કહેવાય.

(૨) દ્વિતીયો બેજ શતપથમાં એણે પણ છે કે—પ્રથમ જાળજ હતું તેમાં રહેલી પૃથ્વીને—બ્રહ્મા વશહતું રૂપ ધરીને બહાર એંચી લાવ્યા.

(૩) ગોપથ બ્રાહ્મણમાં લખાયું છે કે—બ્રહ્મા તપ તપ્યા પછી પોતાના ત્રણ અંગથી ત્રણ લોકની સ્થાપના કરી.

ઋગ્વેદના એક દશામાજ મંડળમાં, આ પ્રજાપતિનાં ત્રણ એટાં સક્રતો વિસ્તારથી લખાયાં છે.

(૧) પ્રલય દશાના સૂક્તમાં—સૃષ્ટિની અનિર્વચનીય દશા જાનવીને જણાવ્યું છે કે—ન દોષ લોક હતો, ન પૃથ્વી, ન અંતરિક્ષ આદિ કંઈજ ન હતું. માત્ર તુલ્ય તમજ તમ હતું. “ આમીદિદં તમોમૂત ” એમ મનુ મહાનાજ પણ લખી ગયા છે. પ્રજાસ્તપાદ મહામાવ્યમાં પણ પ્રવચ દશનું વર્ણન એવા રૂપનું છે.

આ સૃષ્ટિ કેવી રીતે બની તેની કોઈને ખબરજ ન પડી. ઇત્યાદિ.

(૨) હિરણ્યગર્ભ—પ્રજાપતિનું બીજું કાંઈક મોટું સૂક્ત છે. તેમાં જણાવ્યું છે કે—સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિ પહેલાં એકલા પ્રજાપતિજ હતા. તેમણે પૃથ્વી, આકાશાદિક બધુંજ બનાવી દીધું. અને કીડાદિ જીવો પણ બનાવી દીધા.

(૩) યજુરપુરુષ—(પુરુષ સૂક્ત) કેપરનાં બે સુતોથી પણ મોટું છે. તેમાં જણાવ્યું છે કે—તે આદિ પુરુષથી અમ્હાંક દેહ ઉત્પન્ન થયો, તે ચારે દિશામાં અમ્હાંકથી પણ ઠશાંશુલ વધીનેજ રહ્યો. સર્વ જીવાદિક તેનાથીજ ઉત્પન્ન થયા. ”

આમાં જરા વિચારવાનું કે—આ પુત્રીના પતિ પ્રજાપતિ સંપૂર્ણ વૈદિકગ્રંથોમાં તરે તરેના સ્વરૂપથી લખાયા છે. તો તે પુત્રીના પતિ—પુત્રીની સાથે સંગઘ કર્યા પછી બધે ઠેકાણે લખાયા કે પહેલાં ? પુત્રીનો સંગઘ કર્યા પછી અનાદિના કેવી રીતે ઠરાવ્યા ? અથવા આ અમ્હાંકને અનાદિના માનીએ ત્યારે પુત્રીના પતિના નામથી સંપૂર્ણ વૈદિક ગ્રંથોમાં કયા કાળથી દાખલ કરવામાં આવ્યા ? અમ્હાંક પુત્રોના પતિ તો જગોજગોપર લખાયલાજ છે.

આ અવસર્પિણીમાં—વાસુદેવો (વિષ્ણુઓ) પણ નવ નામના—તવસ્વરૂપના જુદા જુદા કાળમાં થતા આવેલા છે. તેમાંના પહેલા ત્રિપૃષ્ઠ વાસુદેવ તે આ પ્રજાપતિના પુત્રજ થયેલા છે, તે ઋગ્વેદના પહેલા મંડલના ૨૨ મા સૂક્તના મંત્ર ૨૦-૨૧ માં નીચે પ્રમાણે લખાયેલા છે—

તદ્વિષ્ણોઃ પરમપદં સદા પશ્યંતે સૂર્યઃ દિવીર ચક્ષુરાનત ॥ ૨૦ ॥

તદ્વિપ્રયાસો વિપન્યવો જાગૃવાંસઃ સમિન્ધતે વિષ્ણોર્યત્ પરમપદં ॥

ઋ. મં. ૧ મંત્ર ૨૧ મો. ॥

ભાવાર્થ—વિદ્વાન્ લોકજ તે વિષ્ણુના પરમપદને અંતરિક્ષમાં પ્રકાશમાન સૂર્યની પેઠે દેખે છે ॥ ૨૦ ॥ વિષ્ણુનું જે પરમપદ છે તેને ભાગરૂપ વિદ્વાન્જ બાળી શકે છે.

વૈજ્ઞાનિક પક્ષના પડિતો આ મંત્રોને મધ્યાહ્નના સૂર્યનો તરફ લગાવે છે. (ઋગ્વેદાલોક્યન. દ્વિતીય પ્રકાશ. પૃ ૨૦૧)

આમાં પણ જરા વિચારવાનું કે—આ વિષ્ણુ ગીતામાં યુગ યુગમાં લકતોને રક્ષણ કરવાનું વચન આપીને ગયેલા બતાવ્યા છે. પુરાણો જોતાં આ વિષ્ણુ અનેક જગોપર દૈત્ય દાનવોથી નાશ ભાગ કરી નાશી છુટેલા બતાવ્યા છે. વિષ્ણુપુરાણમાં બધા જગતના જીવોમાં વ્યાપીને રહેલા બતાવ્યા છે.

આમાં ફરીથી વિચારવાનું કે—ઋગ્વેદમાં—જણાવ્યું હતું કે—
વિષ્ણુના પરમપદને વિદ્વાન્ ક્ષોદ્ધ સૂર્યની પેઠે દેખે છે. ગીતામાં ભક્તોના
માટે વારંવાર આ કૃતિમાં આવે છે. અને આમ વિષ્ણુપુરાણમાં—અર્ચ
જગત્તા જીવોમાં વ્યાપી રહેલા બતાવેલા છે. ત્યારે કર્મના વશમાં પડેલા ૮૪
લાખ જીવનો ચે નિયોમાં ભટકતા કયા જીવો મનાયલા છે.

પુત્રીના પતિ પ્રજાપતિ—પ્રથમ શ્રાદ્ધજ્ઞ ઋષિઓમાં જુદા જુદા પ્રકારથી
જગત્તા ઉત્પાદક જગ્યા.

ઋગ્વેદના છેલ્લા ૧૦ માં મંડલમાં પણ જગત્તાજ સંબંધનાં ત્રણ
ખેટાં સૂકતોમાં જુદા જુદા પ્રકારથીજ લખાયા છે.

(૧) પહેલું પ્રથમ દશાનું, (૨) હિરણ્યગર્ભ—પ્રજાપતિનું.

(૩) યજુર્પુરુષ (પુરુષસૂકત) નું. એમ એકએકથી ખેટાં ત્રણ સૂકતો છે.

પહેલામાં—અર્ચ અંધકાર રૂપજ હતું. તે હટાવીને પ્રજાપતિએ—પૃથ્વી,
આમશાદિ બધુએ ઉત્પન્ન કરી દીધું પણ કોઈને તેની ખબર ન પડી.

બીજામાં—સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિના પહેલાં એકલા પ્રજાપતિજ હતા. તેણે
પૃથ્વી, અદિત્ય તથા અંતરિક્ષ અને મહાન્ જળગણિ આદિ બધુએ
ઉત્પન્ન કર્યું.

ત્રીજું—પુરુષ સૂકત તે—હિરણ્ય-માર્ગ, આંખો, અને પગરજા લખાયા
છે. ભૂત, અવિષ્વ અને વર્તમાનમાં જે કાંઈ દેખાય છે તે બધુએ આ પુરુષથી
જ ઉત્પન્ન થયેલું બતાવ્યું છે. આ પુરુષ બધા પ્રજાંડને વીટાળીને પછી ચારે
દિશામાં દશાંગુલ પોતે વધીને રહેલો બતાવ્યો છે. આ પુરુષ સૂકત ચારે
વેદોમાં ફાખર થયેલું છે.

શંકર સ્વામીએ કદેત મતની સ્થાપના કરી તે વખતે જ આ પુરુષ
સૂકત નવીન રૂપનું ચારે વેદોમાં ફાખર કરવામાં આવ્યું હોય એવું મારું
અનુમાન છે. અને નિપજ્ઞપાત્રવે સજ્જનેને વિચારવાની ભક્તિભર
કર્તું હું.

બીજી વત એ છે કે—પ્રથમ દશાના સૂકતમાં—પ્રજાપતિથી જા સૃષ્ટિ
દેવી રીને ઉત્પન્ન થય તેની તો કેઈને ખબર ન પડી હતી, ત્યારે મનુષ્યદાસજને
યજ્ઞના મટે પશુઓ, અને સર્વ જીવે ના એ જન માટે બધા જીવે—પ્રજાપતિએ
બનાવીને આપ્યા ની ખબર કયા વેદથી મળી ગાવી ? અને યજ્ઞમાં મરેલા જીવો
સ્વર્ગમાં જના કયા ગામીએ જન બધા ? ત્યાંથી નીકળીને તે જીવો ક્યા પ્રતિમાં
જાય છે તેનો વિચાર મનુષ્યદાસજે કેમ નહીં લગવો ? સ્વર્ગએ તો ખાસ

ખતાંયું છે કે સર્વે જીવો પૂર્વે પોતાના કર્મના વશમાં પડેલા ૮૪ લાખ જીવોની યેનિયોમાં ઉત્કૃષ્ટ પાવટપણે ભટક્યાજ કરે છે. આ વાત વૈદિકમાં પણ કલ્પિત રૂપે ઉર્ધ્વે ઘૂંટી લખાઈ તો જરૂર છે. તે કયા જ્ઞાનીની પાસેથી લઈને લખાઈ?

હાલના પ્રચલિત વેદો સર્વજ્ઞાથી કોઈ અપરિચિત પ્રદેશમાં તેવા લોકના સગઈથી લખાયા હોય તેથી તે આજ કાળના બાહોસ પંડિતાને બાલખ્યાલ જેવા થઈ પડ્યા છે.

ત્યારણ ૬૨૩ માં તીર્થંકર શ્રીપાર્શ્વનાથ ઇ સ. પૂર્વે ૧૦૦૦ ની લગભગમાં થયા. તે સર્વજ્ઞોના તત્ત્વો પ્રકાશમાં આવતાંની સાથે વેદોનો પણ પકડીને બેઠેલા અક્ષરોના પતિ ત્ર્યમકી ઉઠ્યા એટલે પ્રથમ વેદોની પુષ્ટિના માટે બ્રાહ્મણ ગ્રંથોની શરૂઆત કરી દીધી. આ વિષયમાં જીવો નીચેનો ફકરો—

(૧) સંસ્કૃત સાહિત્ય પૃ. ૨૬૩ થી—બ્રાહ્મણો આસરે ઇ. સ. પૂર્વે ૮૦૦ થી ૫૦૦—

વેદોની સંહિતાઓની કવિતા જે સમયે રચાઈ ત્યાર પછીના સમયમાં તદ્દન જુદાજ પ્રકારનું સાહિત્ય બ્રાહ્મણો એ નામના ગ્રંથનું સાહિત્ય રચાયું. એ ગ્રંથોના બાહ્ય સ્વરૂપનું ખાસ લક્ષણ એ છે કે એ ગ્રંથો ગદ્યમાં રચાયેલા છે. અને એના અંતસ્તત્ત્વનું ખાસ લક્ષણ એ છે કે એ ગ્રંથોમાં યજ્ઞના વિધિ સંબંધી ચર્ચા કરવામાં આવી છે.

(૨) આગળ—સં. સા પૃ. ૨૬૭ માં—બ્રાહ્મણ સહિત્યના વિકાસ ક્રમનું છેવટનું પગથીયું ઉપનિષદોથી અંકિત થયેલું છે એ ઉપનિષદોને બ્રાહ્મણ ગ્રંથોને છેડે મુકવામાં આવ્યા છે. તે ઉપરથી એને વેદાંત (વેદનો છેડો) એવું નામ આપવામાં આવ્યું છે. પછળથી વેદોનો અંતિમ ઉદ્દેશ એવો એ નામનો અર્થ સમજાવવામાં આવતો હતો. આ ઉપનિષદોને શ્રુતિમાં ગણવામાં આવતાં પણ સૂત્રોની ગણતરી સ્મૃતિના ગ્રંથોમાં આવતી. આત્મા અથવા બ્રહ્મા (પરમાત્મા) નું સ્વરૂપ એ સઘતા જૂનાં ઉપનિષદોનો વિષય છે. વેદની જુદી જુદી શાખાઓ તત્ત્વથી આ મુખ્ય વિષય સંબંધી જુદા જુદા ખુલાસાઓ આપવામાં આવ્યા છે. પ્રથમ ઉપનિષદો તે એ સઘળી શાખાઓ જ્ઞાનકાંડના ગ્રંથો ગણાતા હતા. અને બ્રાહ્મણો તે કર્મકાંડના ગ્રંથો ગણાતા હતા. ઉપનિષદો પ્રાચીનમાં પ્રાચીન છે. તે બ્રાહ્મણ ગ્રંથો અને સૂત્ર ગ્રંથો એ બેની વચ્ચેનું સ્થાન રોકે છે

(૩) સં. સા. પૃ. ૨૮૩ થી—પરમાત્માનાં 'સ્વરૂપનો વિચાર એ સઘણ ઉપનિષદોનું મુખ્ય તત્ત્વ છે. ઋગ્વેદના પુરુષમાંથી—પ્રીતે-પ્રીતે આત્મનના વિચારોનો ઉદ્ભવ થયો. સદિના ચ્યનાર પ્રજાપતિમાંથી—સૂતમાત્રના આદિકારણ એવા નિર્ગુણ બ્રહ્મનો વિચાર ઉત્પન્ન થયો. એ કેમનું છેવટમાં છેવટનું પગથીયું તે આ ઉપનિષદોમાં આપણે ભેટીએ છીએ.

(૪) સં. મા. પૃ. ૨૮૨ થી—જો કે ઉપનિષદ એ સાધારણ રીતે બ્રાહ્મણનોજ એક ભાગ હોય છે, અને બ્રાહ્મણના વિચાર તત્ત્વનો જ્ઞાનકાંડ ઉપનિષદમાં આગળ વિસ્તાર કરવામાં આવ્યો હોય છે, પણ ખરું ભેટાં ઉપનિષદ થી વિધાન તત્ત્વ (કર્મકાંડ) ની સાથે વાસ્તવિક વિરોધમાં રહેનારા વિચારતત્ત્વ (જ્ઞાનકાંડ) ના નવા ધર્મનું સ્થાપન થાય છે. 'દેવતાઓના મટે કોઈ પણ રીતની ઓડખાંપણ વગરના યજ્ઞો કરીને પૃથ્વી ઉપરનું સુખ મેળવવું' એવો જે ઉદ્દેશ બ્રહ્મણોમાં (બ્રાહ્મણ ગ્રંથોમાં) દીકામાં આવે છે તે આ ઉપનિષદોમાં દીકામાં આવતો નથી. પણ યથાર્થ જ્ઞાનવડે કરીને જીવાત્મા અને પરમાત્માની એકતા થતાં સંસારી જીવનમાંથી મુક્તિ મળે એજ ઉપનિષદોનો ઉદ્દેશ જણાય છે. આ કારણથી આ સ્થલે યજ્ઞનો વિધિ મિન ઉપયોગી થઈ પડ્યો છે. અને અધ્યાત્મિકજ્ઞાન સૌથી વધારે અગત્યનું ગણાવા માંડ્યું છે. x

(૫) સં. સા. પૃ. ૨૮૫ થી—ઉપનિષદોમાં સદા તરિકેતું, સ્થાન પ્રજાપતિના બદલે આત્મનને આપવામાં આવ્યું છે. ઉદાહરણ તરીકે—જૃહ્વાદારણ્યકના પ્રથમાધ્યાયના ચતુર્થ બ્રાહ્મણમાં કહ્યું છે કે—શરૂઆતમાં 'આત્મા' અથવા બ્રહ્મ 'તેજ આ વિશ્વ હતું તેને એકલાં બહીક લાગવા માંડી અને કંઈ ગરબું નહીં, તેને ઊભા માણસની ઇન્દ્રિયા થઈ. તે સ્ત્રી અને પુરુષ થયો. તેનાથી આખી માનવજાતિની ઉત્પત્તિ થઈ. પૃથ્વી એજ રીતે—નરજાતિ અને નારીજાતિના પશુઓની ઉત્પત્તિ તેણે કરવા માંડી. છેવટે—પાણી, અગ્નિ, દેવતાઓ વગેરે એણે ઉત્પન્ન કર્યાં. પૃથ્વી અંધકાર વધારે પ્રોંઠે ચોટ્ટીમાં કહે છે કે—

“તે આત્મન અહીં નખનાં ટેરણાં સુધી સર્વત્ર વ્યાપી રહેલો છે. જેમ ઓખાંની અંદર મૂકાયેલો અગ્નિ જણાતો નથી, જેમ અગ્નિને ઢાંકી રાખવાના સ્થાનમાં મૂકાયેલો અગ્નિ જણાતો નથી તેમ એને કોઈએ જ સકતું નથી. કારણ

x પૃ. ૨૮૨ ની ટીપમાં—અગેક રાજાએ જૈન ધર્મને આમણ આપ્યો ત્યાર પછી પપ્પ કેટલાક ઉપનિષદો રચાયાં હતાં. અને એ ઉપનિષદો ઉપર શુદ્ધ નવા ધર્મની અસર થઈ હતી. એ વખતે જાદુજો અને જૈન ધર્મના અપાપોએ એક બીજાને સત્ત્વ તેવા ન્દોના મળ્યાં.

અજ્ઞાત તત્ત્વનો પરિચય કરાવનારા કામમાં લેવામાં આવ્યું છે. વૃહદારણ્યક ઉપનિષદ માં (૨,૮,૮: ને ૧૧) “ અસરં ” એ નામથી આત્મન્ નું નીચે પ્રમાણે વર્ણન આપવામાં આવ્યું છે.

તેનો ભાવાર્થ માત્ર બુદ્ધિ—

“ એ-સ્થૂત, સૂક્ષ્મ, હ્રસ્વ, દીર્ઘ એમાંનો એકે નથી. તેમજ લોહી, ચરબી, છાયા, અંધકાર, વાયુ, અને આકાશ વગરનો છે. કોઈના સંગમાં લપટાઈ ન જાય, સ્પર્શ ન કરી શકાય એવો એ છે. એ સ્વદ, ગંધ વગરનો છે. આંખ કાન, વાણી, મન, તેજ, પ્રાણ. મુખ માથ, અંદર અને બહાર એવું કંઈ નથી. એ કોઈનું ભક્ષણ કરતો નથી. એને કોઈ જોતો નથી, એ સઘળું સાંભળે છે. એને કોઈ મનન કરી શકતું નથી, એ સઘળાનો મનન કરનારો છે. એના વિષે કોઈને જ્ઞાન નથી, એ સકલ વસ્તુનો વિજ્ઞાતા છે. એના શિવાય બીજો કોઈ જોનારો, સાંભળનારો, મનન કરનારો, વિજ્ઞાતા નથી. હે આર્ગી ! એ અવિનાશીની અંદર આકાશ એાત પ્રોત થઈને રહ્યું છે. ”

આખી મનુષ્ય જાતિના તત્ત્વ ચિંતનના ઇતિહાસમાં પરમતત્ત્વનું શ્રદ્ધા કરાયલું અને તેના વિષે ઉદ્ઘોષ કરાયેલો સૌથી ખડેલો આ સ્થળે આપણે જોઈએ છીએ.

પૃ. ૨૮૪ થી—કાઠક ઉપનિષદ માં આત્મા વિષે જણાવ્યું છે તેનો ભાવાર્થ—“ જ્યાંથી સૂર્યનો ઉદય થાય છે અને જ્યાં આગળ સૂર્યનો અસ્ત થાય છે તેમાં સઘળા દેવતાઓનો સમાવેષ થઈ જાય છે. તેની પેઠી તરફ કોઈથી પણ જઈ શકાતું નથી ”

“ એનું રૂપ કદી આંખથી જોઈ શકાતું નથી. કોઈ પણ માણસ અક્ષુ વડે એને જોઈ શકતો નથી. હૃદયથી, મનથી, બુદ્ધિથીજ એનું શ્રદ્ધા થઈ શકે છે. એને જોયો જાણે છે તે અમર જાની જાય છે. ”

(૬) સં. સા. પૃ. ૨૯૧ થી—“ આ હનિવામાં પુનર્જન્મ થાય છે. ”

એવા સિધ્ધાંતરૂપે એ વિચાર પ્રકટ થયેલો સૌથી ખડેલો ઉપનિષદો માંજ જોવામાં આવે છે. વગી વૃહદારણ્યક માં કર્મના સિદ્ધાંતની શરૂઆત થયેલી પણ આપણે જોઈએ છિયે. નવો જન્મ કેવી રીતે થાય તેનો આધાર માણસનાં પોતાનાં કર્મ ઉપરજ રહે છે, એવી આ કર્મના સિદ્ધાંતની મતલબ છે. વૃહદારણ્યક માં એવું કહેવામાં આવ્યું છે કે માણસનું શરીર જ્યારે પંચબૂતમાં ભળી જાય છે ત્યારે જે કર્મ વડે માણસ

કરેળિયો પોતાના તંતુઓવડે બહાર નીકળે છે, જેવી રીતે ન્હાના ન્હાના તણુખાઓ અગ્નિમાંથી બહાર નીકળે છે, તેવી રીતે એ આત્મામાંથી સઘળા પ્રાણ, સઘળા લોક, સઘળા દેવતાઓ, સઘળાં પ્રાણિયો બહાર નીકળે છે.”

(૮) સં. સા. પૃ. ૨૭૬ માં—“શતપથ બ્રાહ્મણ-સો અધ્યાયવાળું અથવા સો રસ્તાવાળું છે, એ ઋગ્વેદથી ણીજે નંબરે વૈદિક સાહિત્યના આખા ક્ષેત્રમાં સૌથી વધારે અગત્યનો ગ્રંથ આ છે.”

(પૃ. ૨૮૩) થી “પરમાત્માના સ્વરૂપનો વિચાર એ સઘળાં ઉપનિષદોનું સુખ્ય તત્ત્વ છે. ઋગ્વેદના પુરૂષમાંથી ધીરે ધીરે આત્મમૂળના વિચારોનો ઉદ્ભવ થયો. સૃષ્ટિના રચનાર પ્રજાપતિમાંથી ભૂતમાત્રના આદિકારણ એવા નિશુલ્ક પ્રમહનો વિચાર ઉત્પન્ન થયો. એ કમનું છેવટમાં છેવટનું પગથિયું તે આ ઉપનિષદોમાં આપણે ભેટીએ છીએ ઋગ્વેદ માં આત્મન્ એનો અર્થ શ્વાસ એટલોજ થાય છે. ઉદાહરણ તરીકે-વાયુને વરણનો આત્મન્ કહેવામાં આવ્યો છે. બ્રાહ્મણોમાંજ એ શબ્દનો છવ એવો અર્થ થયો.

એક ઠેકાણે આત્મન્ ઉપર લેઓનો આધાર ગણવામાં આવ્યો છે, તેવા પ્રાણ ની દેવતાઓની સાથે એકતા સ્થાપવામાં આવી છે. અને એવી રીતે વિશ્વનો આત્મન્ હોવાની કલ્પના ઉદ્ભવી છે. શતપથ બ્રાહ્મણ ના એક મોટા અધ્યાયકા કાંડમાં (૧૦, ૬, ૩) આ આત્મન્ નો વિચાર વધારે ખિલવવામાં આવ્યો છે. અને એ આત્મન્ વિશ્વમાં સર્વત્ર વ્યાપીને રહ્યો છે, એવું એના વિષે કહેવામાં આવ્યું છે. ઋગ્વેદ માં દ્રહ્ય (નાન્યતરભૂતિ) એનો અર્થ ‘પ્રાર્થના’ અથવા ‘મક્ષિત’ એથી વિશેષ કંઈ પણ થતો ન્હોતો પણ જૂનામાં જૂનાં દ્રાહ્મણો માં પણ પ્રાર્થના, વિપ્ર અને યજ્ઞમાં પ્રગટ થતી માર્વાત્રિક વિશુદ્ધિનો અર્થ એ શબ્દમાં દાખલ થએલો આપણે ભેટીએ છીએ. ઉપનિષદોમાં પ્રકૃતિ ને સચેતન કરનાર પવિત્ર તત્ત્વ એવો એ શબ્દનો અર્થ થાય છે, એ શબ્દનો પાછલો ઇતિહાસ લાંબો છે અને હિંદુસ્તાનના ધાર્મિક વિચારની ઉત્ક્રાંતિનું સઘળું તત્ત્વ આ એક શબ્દના ઇતિહાસથીજ સૂચવાય છે. આત્મન્ અને દ્રહ્ય એ એક શબ્દથી જ વિચારો દર્શાવાય છે તેને ઉપનિષદોમાં સાધારણ રીતે એકજ ગણવામાં આવ્યા છે. પણ ખરું જોતાં દ્રહ્ય એ વધારે પ્રાચીન શબ્દથી વિશ્વમાં વ્યાપી રહેલા પરમતત્ત્વનું સૂચન થાય છે. અને આત્મન્ એ શબ્દથી માનવીમાં પ્રગટ થતા ચેતન્યનું જ્ઞાન કરાવે છે. અને જ્ઞાત પરથી અજ્ઞાત પર જવું એ સિધ્ધાંતને અનુસરીને આત્મન્ એ વિશેષ જાણીતા તત્ત્વને દ્રમ્ય એ

અજ્ઞાત તત્ત્વનો પરિચય કરાવેનારા કામમાં લેવામાં આવ્યું છે. વૃહદારણ્યક ઉપનિષદ માં (૨,૮,૮. ને ૧૧) " અક્ષરં " એ નામથી આત્મન્ નું નીચે પ્રમાણે વર્ણન આપવામાં આવ્યું છે.

તેનો ભાવાર્થ માત્ર જુવો—

" એ-સ્થૂન, સૂક્ષ્મ, હ્રસ્વ, દીર્ઘ એમાંનો એકે નથી. તેમજ લોહી, ચરણી, છાયા, અંધકાર, વાયુ, અને આકાશ વગરનો છે. કોઈના સંગમાં લપટાઈ ન જાય, સ્પર્શ ન કરી શકાય એવો એ છે. એ સ્વદં, ગંધ વગરનો છે. આંખ કાન, વાણી, મન, તેજ, પ્રાણ, મુખ માપ, અંદર અને બહાર એવું કંઈ નથી. એ કોઈનું ભક્ષણ કરતો નથી. એને કોઈ જોતો નથી, એ સઘળું સાંભળે છે. એને કોઈ મનન કરી શકતું નથી, એ સઘળાનો મનન કરનારો છે. એના વિષે કોઈને જ્ઞાન નથી, એ સકલ વસ્તુનો વિજ્ઞાતા છે. એના શિવાય ખીજે કોઈ જોનારો, સાંભળનારો, મનન કરનારો, વિજ્ઞાતા નથી. હે ગાર્ગી ! એ અવિનાશીની અંદર આકાશ જોત પ્રોત થઈને રહ્યું છે. "

આખી મનુષ્ય જાતિના તત્ત્વ ચિંતનના ઇતિહાસમાં પરમતત્ત્વનું શ્રદ્ધા કરાયલું અને તેના વિષે ઉદ્ઘોષ કરાયેલો સૌથી ખડેલો આ સ્થળે આપણે જોઈએ છીએ.

પૃ. ૨૮૪ થી—કાઠક ઉપનિષદ માં આત્મા વિષે જણાવ્યું છે તેનો ભાવાર્થ—“ જ્યાંથી સૂર્યનો ઉદય થાય છે અને જ્યાં આગળ સૂર્યનો અસ્ત થાય છે તેમાં સઘળા દેવતાઓનો સમાવેષ થઈ જાય છે. તેની પેઠી તરફ કોઈથી પણ જઈ શકાતું નથી ”

" એનું રૂપ કદી આંખથી જોઈ શકાતું નથી. કોઈ પણ માણસ ચક્ષુ વડે એને જોઈ શકતો નથી. હૃદયથી, મનથી, બુદ્ધિથીજ એનું શ્રદ્ધા થઈ શકે છે. એને જોયો જાણે છે તે અમર જની જાય છે.

(૯) સં. સા. પૃ. ૨૯૧ થી—“ આ હનિયામાં પુનર્જન્મ થાય છે. ”

એવા સિદ્ધાંતરૂપે એ વિચાર પ્રકટ થયેલો સૌથી ખડેલો ઉપનિષદો-માંજ જોવામાં આવે છે. વર્ગી વૃહદારણ્યક માં કર્મના સિદ્ધાંતની શરૂઆત થયેલી પણ આપણે જોઈએ છિયે. નવો જન્મ કેવી રીતનો થાય તેનો આધાર માણસનાં પોતાનાં કર્મ ઉપરજ રહે છે, એવી આ કર્મના સિદ્ધાંતની મતલબ છે. વૃહદારણ્યક માં એવું કહેવામાં આવ્યું છે કે માણસનું શરીર જ્યારે પચ્યભૂતમાં ભળી જાય છે ત્યારે જે કર્મ વડે માણસ

સારો કે નહારો થાય છે. તે કર્મ સિવાય બીજી કંઈ પણ એતું રહેતું નથી. બૌદ્ધ ધર્મમાં આત્માનું અસ્તિત્વ બીજકુલ સ્વીકારવામાં આવ્યું નથી. પણ મરણ પછી મનુષ્યનાં કર્મ ટકી રહે છે અને તે કર્મ એ મનુષ્યના નવા જન્મનાં નિર્ણાયક બને છે. એ વાત કબુલ રાખવામાં આવી છે, જરૂર આ કર્મનો સિદ્ધાંત એજ પુદ્ગલ ઉપદેશનો પાથો છે.

૫. ૨૬૨ થી— કૌપીનકિ ઉપનિષદ્ નો વિચાર કંઈક જુદી રીતનો છે. એ ઉપનિષદ્ પ્રમાણે—મૃત્યુ પછી સર્વે ચંદ્ર આગળ જાય છે. અને ત્યાંયાં ઠેકઠાક પિતૃધાનથી બ્રહ્મને પ્રાપ્ત કરે છે અને બાકીનાઓ પોત પોતાનાં કર્મ પ્રમાણે તથા પોત પોતાના જ્ઞાન પ્રમાણે પૃથ્વી ઉપર મનુષ્યથી તે કીટ સુધીનાં જુદાં જુદાં જીવનમાંથી ગમે તે એક પ્રકારનું જીવન પ્રાપ્ત કરે છે.

કાઠક ઉપનિષદ્ એ સૌથી વધારે ધ્યાન જેએ એવાં અને મૌથી વધારે મુંઢર ઉપનિષદોમાંનું એક છે, એમાં મૃત્યુ પછીના જીવન વિષેનો પ્રશ્ન એક કંતકધાના રૂપમાં મૂકવામાં આવ્યો છે. નચિકેતસ એ નામનો જીવાન બ્રાહ્મણ ચમના રાજ્યમાં જાય છે ત્યાં આગળ યમ એને ગમે તે ત્રણ વરદાન માગે લેવાનું કહે છે. ત્રીજા વરદાનમાં “ મૃત્યુ પછી માણસ રહે છે કે નહીં ? ” એ પ્રશ્નનો ઉત્તર એ માગી લે છે. મૃત્યુ એને કહે છે. કે “ દેવતાઓ પણ આ વિષે સંશયમાં પડે ગયા છે, આ વિષય ઘણો સૂક્ષ્મ છે. તું કોઈ બીજું વરદાન માગી લે ” અને આમાંથી મને છુટો કર..... (૫. ૨૬૩) પરમજ્ઞાનના કર્તાના આ પૃથ્વીના સુખ વૈભવને એ વધારે પસંદ કરે એવા હેતુથી નચિકેતસને લલચાવવામાં આવ્યો. એ વાત ઉપરથી માર અધર્વા મૃત્યુ એ જુદા ને લલચાવવાના પ્રયત્ન કર્યાની જે આખ્યાયિકા છે તેની કૃત્તિ યદ્ય હોય એ ઘણું સંભવિત છે. નચિકેતસ અને જુદા બેડ લાલચની રૂઝમે ટકી રહીને અંતે જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ કરે છે.

(૫ ૨૭૫) આ કાઠક પ્રશ્નોમાં એક સ્થળે (તૈ. ષા. ૩. ૧૧) નચિકેતસ એ નામનો છાકરો હતો તે યમને ઘેર ગયો હતો. તે વખતે યમ રાજા તન્મુથી તેને ત્રણ વરદાન અપવામાં આવ્યાં હતાં. આ વાતો ઉપરથી કાઠક ઉપનિષદ્ રચાયતું છે.

(૧૦) ૫. ૨૬૩ થી— અલગત સમગ્રાં ઉપનિષદો મળીને અથવા એકેક ઉપનિષદોમાંથી—વિશ્વવિષે તદ્વિશ્વત્રની પદ્ધતિ પ્રમાણે સારી રીતે બિલવવામાં આવેલા, સંપૂર્ણતાવાળા અને અસંગતિ વિનાના ચોક્કસ વિચારો

નીકળી આવે છે, એવું માનવાનું કંઈ કારણ નથી. અડધા કવિત્વમય, અડધા ફિલસૂફીમય, વિચારો, આધ્યાત્મિક પ્રશ્નો વિષેના કામચલાઉ સંવાદો અને ચર્ચાઓનું મિશ્રણ આ ઉપનિષદોમાં આપણે જોઈએ છીએ.

(૧૧) પૃ. ૨૬૪ થી— “ એ વિચારોને સુવ્યવસ્થિત સ્વરૂપ તો વેદાંતની ફિલસૂફી વડે પાછલા સમયમાં જ મળ્યું. એ ઉપનિષદોમાંથી જે વધારે પ્રાચીન છે તેને આશરે ઇ. સ. પૂર્વે ૬૦૦ કરતાં વધારે મોડું રચાયેલું ભાગ્યેજ ગણી શકાશે. કારણ કે એ ઉપનિષદોમાં પહેલીજ વાર જોવામાં આવતા કેટલાક અગત્યના સિદ્ધાંતો જૌદ્ધ ધર્મની શરૂઆત પહેલાં જ નાણીતા હોવાનું જોઈએ, એમ જૌદ્ધ ધર્મના ઇતિહાસ ઉપરથી સ્પષ્ટ માત્રમ પડે છે. ”

(૧૨) પૃ. ૨૬૬ ની ટીપમાંથી—પાશ્ચાત્ય વિદ્વાનો એકીમતે એવું કહે છે કે—“ સદ્ એટલે એ સત્ય તે ઉપરથી ઉપનિષદ એ શબ્દ થયો છે પણ આપણા ટીકાકારો એ શબ્દને સદ્ એટલે “ નાશ કરવો ” અથવા જનું એ ઉપરથી વ્યુત્પન્ન થયેલો માને છે. યથાર્થ જ્ઞાન વડે કરીને અવિદ્યાનો જે નાશ કરે છે તે ઉપનિષદ બ્રહ્મ વિષયક જ્ઞાન જેના વડે આપણી પાસ આવે છે અથવા જેના વડે આપણે બ્રહ્મની સમીપ જઈએ છે તે ઉપનિષદ. તૈત્તીય ઉપનિષદમાં શંકરાચાર્યે વળી ત્રીજો ખુલાસો આપ્યો છે કે “ ઉચ્ચમાં ઉચ્ચ શ્રેય જેમાં સમાયેલું છે તે ઉપનિષદ. ”

અમારો વિચાર.

॥ જૈનોના ૨૨ માં તીર્થંકર સર્વજ્ઞ થયાને ઘણું છેડું પડી જવાથી ધૃત્યાન્નક વેદોની સ્થિતિ કેઈ જુદાજ પ્રકારની થઈ પડી હતી. ત્યાર બાદ ૨૩ માં તીર્થંકર ઇ. સ. પૂર્વે ૧૦૦૦ વર્ષના લગભગમાં થયા ત્યારે તે સર્વજ્ઞોના તત્ત્વો પ્રકાશમાં આવ્યાં ઇ. સ. પૂર્વે ૮૦૦ ના સૈકા પછીના ગ્રાહ્ય અથોમાં તે બાળ દેશવાનો પ્રયત્ન થવા માંડ્યો. અને તેની પાછળના વેદો પર પ્રભાવિની પ્રેરણાની છાપ લગાડવામાં આવી. પરંતુ આ પાછળના ગ્રાહ્ય ગ્રાહિયો પર તે પ્રભાવિની પ્રેરણાની છાપ લગાડવામાં આવી નથી. તેથી એજ સિદ્ધ છે કે તે વળતના સર્વજ્ઞોના તત્ત્વોની પ્રભા આ નર્વન પ્રકારના ગ્રાહ્ય ગ્રાહિ અથોના ઉપર પડી. જુઓ કલમ પહેલીમાં—“ વેદોની પત્રોના સમયમાં તદ્દન જુદાજ પ્રકારનું સાહિત્ય—ગ્રાહણો એ નામના અથોનું સાહિત્ય રચાયું. ”

સર્વજ્ઞોના તત્ત્વો વિશેષ પ્રચારમાં આવતાં ગ્રાહ્ય અથો પણ નિર્માણ જેવા થઈ પડવાથી થોડાજ વખતમાં ઉપનિષદો નામના અથોમાં બાળ દેશવાન, તે

એવી રીતે કે વેદોને અને બ્રાહ્મણ્યથોને ગૌણમાં રાખીને જ્ઞાનકાંડના નામથી તે અંથોને પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવ્યા. તેનો વિચાર કરી જુવો કલમ પીછથી.

વેદોમાં ઇંદ્રાદિક દેવતાઓની પ્રાર્થનાઓ કરીને મુખ્યતાએ ધન-પુત્રાદિકની માગણીઓ પોતાના ઐહિક સ્વાર્થને ખાતર કરવામાં આવતી. તે સમયમાં સર્વજ્ઞોના તત્ત્વોનો ફરીથી તાલ પ્રભા પડતાંની સાથે બ્રાહ્મણ્ય અંથોમાં પોતાના સ્વાર્થની સિદ્ધિ કરવા દોડયા દોડી કરી મુકી તો ખરી પણ સર્વજ્ઞોના તરફથી ભવાદિક સુક્ષ્મ તત્ત્વોનો વિશેષ પ્રચાર થતાં બ્રાહ્મણ્યઅંથોથી પણ પછા પડવાથી સર્વજ્ઞનાજ તત્ત્વોમાંથી અથવા તે સમયના તેના કેઈ ગોઝ મતના આશ્રયથી પોતાની અનુકૂળતા પ્રમાણે વિષયોને ચકલ કરી જ્ઞાનકાંડના નામથી ઉપનિષદો નામનાં અંથો લખવાનો આરંભ કર્યો પણ તે યાચિતમંડન રૂપ હોવાથી તેમાં ખરે પાચો જમાવી શક્યા નથી. જુવો કલમ ત્રીજીમાં—

“ પરમાત્માના સ્વરૂપનો વિચાર એ સધળા ઉપનિષદોનું મુખ્ય તત્ત્વ છે.

ઋગ્વેદના પુરુષમાંથી આત્મનના વિચારો અને સૃષ્ટિના રચનાર પ્રજાપતિમાંથી ભૂતામાત્રના આદિકારણ એવા નિર્ગુણ બ્રહ્માનો વિચાર ઉત્પન્ન થયો. એ કમનું ઉંવટનું પગચિથું તેના ઉપનિષદોમાં આવ્યું.”

(સર્વજ્ઞોના ઇતિહાસમાં પુત્રીના પતિ-પ્રજાપતિ જે એક રજ છે તેના નામનું આ પુરુષ સૂક્ત આરો વેદોમાં પાછળથી દાખલ કરેલું છે તે અમો જગો જગોપર જતાવતા આવ્યા છિયે. ફરીથી વિચાર કરવાની ભૂલામણ કરૂ છું.)

વિશેષ-સર્વજ્ઞએ અનાદિકાળના નાના મેટા સર્વે જુવો પોતાના કર્મના વશમાં પડેલા ૮૪ લાખ જીવોની ચે નિમાં ભટકતા રહેલા જતાવેલા છે.

આ ત્રીજી કલમના પ્રજાપતિથી ભૂતામાત્રની ઉત્પત્તિ માનીએ ત્યારે તે નિર્ગુણ બ્રહ્માએ કયા કાળમાં આ જીવોને ઉત્પન્ન કર્યા? અને તે એક સરખાં કર્મવાળા ઉત્પન્ન કર્યા કે વિવિધ કર્મવાળા? એ તે જીવોને વિવિધ કર્મવાળા ઉત્પન્ન કરી ૮૪ લાખ જીવોની ચે નિમાં ભટકતા કરવાવાળા હોય તો તે અમારા પ્રજાપતિ નથી પણ તે અમારો કદો યતુજ સિદ્ધ થયો, તેથી આ પ્રજાપતિથી ભૂતામાત્રની ઉત્પત્તિ જતાવી છે તે કેવળ કલ્પિત રૂપનાજ છે.

કલમ ૪ થી માં—બ્રાહ્મણ્ય અંથના વિચાર તત્ત્વે ઉપનિષદમાં વિશ્વારનામાં આવ્યા ખરા પણ તે કર્મકાંડ સાથે વિરોધમાં રહેનારા હોવાથી નવા પર્મનુંજ સમર્પન થાય છે

‘ જોઈ આંખનું ચરના યજ્ઞ કરી પૂરે પૂરું શુભ કેળવ્યા પછી યમના

નિવાસ સ્થાન આગળ સુખમાં રહેવું એવો જે ઉદ્દેશ પ્રાપ્તિમાં હતો તે આ ઉપનિષદોમાં ફરે છે અને યથાર્થ જ્ઞાન વડે જીવાત્મા અને પરમાત્માની એકતા થતાં મુક્તિ મળે એજ ઉદ્દેશ ઉપનિષદોથી મળે છે. આ સ્થળે યજ્ઞનો વિધિ જિન ઉપયોગી થઈ પડે છે અને અધ્યાત્મિક જ્ઞાનજ વધારે અગત્યનું થઈ પડે છે.

(અમે પ્રથમ કહ્યું હતું કે—સર્વજ્ઞાના કે તેવા કોઈ બીજા મતના વિચારોને લઈને ચોતાની અનુકૂળતા પ્રમાણે ઉપનિષદોમાં દાખલ કરવા માંડ્યા ત્યારેજ તે વૈદિકમતના પડિતો આ દુનિયામાં કાંઈ પગ ટેકવતા થયા હતા.)

આ ગાંધા ઉપરના વિચારોથી એ સમજાય છે કે વેદ સમયના પડિતો ધૃષ્ટાન્વનક યજ્ઞ કરીને આ લોક અને પરલોકના સુખની આશાના જ્ઞાનવાળા હતા, તે પછી બીજા જ્ઞાનીઓના સમાગમમાં આગળ પછી પ્રાપ્તિ અથવા યોગ આપણુ વગરના યજ્ઞ કરી આ લોકના સુખની સાથે પરલોકમાં યમના નિવાસ સ્થાનમાં જઈને સુખ-શાંતિ મેળવવાના જ્ઞાનવાળા થયા. પરંતુ આ ઉપનિષદોના સમયમાં તો જીવાત્મા અને પરમાત્માની એકતાના જ્ઞાનથી સુખ શાંતિ મેળવવાના જ્ઞાનવાળા થયા.

તો અહીં જરા વિચારવાનું કે—કશ્ચરપ્રેરિત વેદોમાંનું જ્ઞાન કેટલા ઉચ્ચા ઠરણનું હતું કે જેથી પ્રાપ્તિ અથવા ફેરવવું પડ્યું અને ઉપનિષદોમાં તો તે સર્વથાજ ફેરવવું, તે કયા નવા જ્ઞાનીઓની પ્રભા પડવાથી ફેરવવું પડ્યું ? વિચારવાની ભજામણ કહે છે.

(૫) કલમ પાંચમીનો વિચાર જુઓ:—

અષ્ટા તરીકેનું સ્થાન પ્રજાપતિના બદલે આત્મનું ને આપવામાં આવ્યું. વૃહદારણ્યક માં કહ્યું છે કે—શરૂઆતમાં આત્મા અથવા બ્રહ્મ તેજ આ વિશ્વ હતું, તેને એકલાં બીક લાગવાથી બીજાની ઇચ્છા થતાં દેવતાઓ સુધીની આ ગાંધી સૃષ્ટિ તૈયાર કરી દીધી. ઇત્યાદિ.

આમાં જરા વિચાર કરીને બતાવું છું —

આ સર્વજ્ઞાના સમયના વૈદિક પડિતો—ધૃષ્ટાન્વનક વેદવિધિના યજ્ઞથી પાછા પડતાં, પ્રાપ્તિ અથવા તેજ ફેરવી, તેથી પણ પાછા પડતાં—ઉપનિષદોમાં તો સર્વજ્ઞાનિક બીજા મતનાજ વિચારો દાખલ કરવા પડ્યા. પરંતુ સર્વજ્ઞાના

તરફથી આ સૃષ્ટિ અનાદિની છે, એવા વિચારે પ્રકાશમાં આવતાં, પોતાની સ્વતંત્રતા બતાવતા આ અત્યંત પરોક્ષના વિષયમાં પોતાની સુદાઝ પ્રકારની બાણ એવવા માંડી. તે એવી રીતે કે-શરૂઆતમાં આત્મા અથવા બ્રહ્મ તેજ આ વિશ્વ હતું, તેને એકલાં બહીક લાગવાથી બીજાની ઇચ્છા થતાં 'દેવતાઓ સુધીની આ બધી સૃષ્ટિ તૈયાર કરી દીધી

અહીં એક વાત યાદ આવે છે કે- કોઈ મોટી મગામાં ચીંચામાઈએ કહ્યું કે-ખાતનો ગાંડમાં ફાયર મત મારના. મેરા જાવા પરણ્યા જગ બારા જોજનકા માંડવા બાંધ્યા થા. કોઈએ પૂછ્યું કે-લાહેબ ! જળ આપ કહાં થે ? ખારા જોજનકા માડવા બાંધતાં કેઇ ખાડી ટેકરા નહા થા કે નહી ? મેને પ્રથમજ કહાં થા કિ ખાતકી ગાંડમે ફાયર મત મારના, તેવી વાત આ જગત્ સ્રષ્ટાની પણ વિચારવા જેવી છે.

વિચારવાનું કે-શરૂઆતમાં આત્મા અથવા બ્રહ્મ એકલા હતા તો તે દઇ જગેરૂં હતા ? અને કયાથી આંબ્યાં હતાં ? કહેવામાં આવે કે તે તો અનાદિતા હતા ? તો, વિચારવાનું કે દેવતાં કાળે સુધી એમી રહ્યા પછી તેમને બહીક લાગે ? કે જેથી આ બધી સૃષ્ટિ ઉપનન્ન કરવાને તૈયાર થઇ ગયા ? તે તો પ્રથમ એકલાજ હતા, તો પછી આટલી મોટી-વિશાલ પૃથ્વી, આ મેટા મોટા માત સમુદ્રો, કે જે દૂર્ગપુરાણમાં બતાવ્યા છે-તે, અને મેરૂ પર્વતાદિક મોટા મોટા પહાડો બતાવ્યા છે તે, આ બધી વસ્તુઓનાં મંથાણા, કયા ઠેકણેથી મેળવ્યા ? આટલો ટુંક વિચાર તો નાનું છોકરું પણ કરી શકે તેવો છે. વેદના ઋષિઓને આ આત્મા જગતના સ્રષ્ટા થયે કે કેમ એ વાત જાણી ન હતી ? તો પછી ઉપનિષદકારોના ઋષિઓને કયા નવા ઇશ્વરથી આ જગત્ સ્રષ્ટાની વાત જાણી ? પ્રજાપતિના બકલે સ્રષ્ટા તરીકેનું સ્થાન આત્માને આપવામાં આવ્યું, આમાં માફ અનુમાન તો એ છે કે-પ્રથમ ઉપનિષદે માં સ્રષ્ટા તરીકેનું સ્થાન આત્માને આપ્યા પછી, વેદોમાં પછગથી પ્રજાપતિને સ્રષ્ટા તરીકેનું સ્થાન આપવામાં આવ્યું છે. એ વાત અમે જગો જગોપર સ્પષ્ટ કરતા આવ્યા છિયે, તો પણ આ જગોપર થોડી સૂચના કરીને બતાવું છું—મૈત્રોના ૧૧ મા તીર્થકર સર્વજના સમયમાં આ અવમર્ષિણીનાન્નવ વાસુદેવો (વિષ્ણુઓ) માના જે પહેલા વાસુદેવ હતા તેમના પિતા પુત્રીના પતિ યવાથી, લોકોએ પ્રજાપતિ એવું બીજું નામ પાડ્યું હતું, ત્યાંથી વૈદિકોએ તે પ્રજાપતિને બ્રહ્મા રૂપે દર્શાવ્યા હતા. તેમના પુત્ર જે ખાસ વિખાતું હતા તેમનું નામ ત્રિપદ વાસુદેવ હતું તેમને ઘોડી દઇને તેમના પ્રતિપક્ષી કે જે પ્રતિવાસુદેવ જાશ્વરીવ હતા, તેમને

ઘોડાના મથાં વાળા જનાવી હુયગ્રીવ વિષ્ણુ સ્થાપ્યા હતા, ત્યાંથીજ આ બ્રહ્મા અને વિષ્ણુની કલ્પના ઉભી કરવામાં આવી છે. અને પુત્રીના પતિ પ્રભાપતિને બ્રહ્મા તરીકે ચારે વેદોથી તે પુરાણો સુધીમાં જગતના સર્જા તરીકે કલ્પેલા છે. પ્રથમ આ પુત્રીના પતિ રાજા, તે પ્રભાપતિ બ્રહ્મા રૂપે કયા અંથમાં ગોઠવવામાં આવ્યા અને પછી કયા કયા અંથમાં ગોઠવતા આવ્યા, તેના સંબંધનો વિચાર શોધ જોવામાં અગ્રગણ ભજવનારા ઇતિહાસજ્ઞોને જોવાવાની ભાગ્યમણી કહે છે. અને અહીં એકાદ દાખલો દાંડીને આલતો થાઉં છું—

મણિશાસ્ત્ર નણુભાઈ દિવેદીએ-પોતાના સિદ્ધાંતસાર નામના પુસ્તકના શ્રુ ૪૨ થી ૪૪ સુધીમાં જણાવ્યું છે કે-ચત્તુર્થ નવોજ દેવ કલ્પાયો. અને પ્રભાપતિ બાધાના મોખરે આવી જગતના સર્જા થઈ બ્રહ્મા તરીકે પૂજાતો થયો. વિશેષ મારે અંથ જોવાની ભાગ્યમણી કહે છે.

(૬) કલમ છઠ્ઠીથી-પ્રવૃત્તિનિપદ કે જે એક મોડું નિબંધ છે, તેમાં કહેવામાં આવ્યું છે કે—“ જગત્ તે માયા છે, અને બ્રહ્મ તે એ જગતની માયાને ઉત્પન્ન કરનાર છે ” “ આ વિચાર પાછલા સર્ગ્યની વેદાંતની ક્ષિત્-સુપ્રીનો મોટામાં મોટો સિદ્ધાંત છે. તે પંડેરીવાર સ્પષ્ટ રીતે મુકાયલો આ ઉપનિષદમાં જોવામાં આવે છે. “પણ આ વિચારજી ૧૧માં જી ૧૧ ઉપનિષદોની સાથે જોડાયલો છે ”

વિચારવાતું કે-જે આ બ્રહ્મ છે તેના અવયવ ભૂતથી જ આ બધું જગત વ્યાપ્ત છે “તદ્વિષ્ણોઃ પરમં પદં” આ વેદની શ્રુતિ બ્રહ્મથી બુદ્ધિ પડે છે. ગીતામાં આ વિષ્ણુને યુગયુગમાં આવવા વાળા, પુરાણોમાં સર્વ જીવોમાં વ્યાપીને રહેલા, અને અવતરિ શબ્દને ધમાલ મચાવનારા બતાવ્યા છે. ત્યારે પુરાણોમાં બતાવેલી ૮૪ લાખ જીવોની યોનિયોમાં, ભટકતા બ્રહ્માને માનવા, કે વિષ્ણુને, ? આ જાને દેવો એક રૂપના નથી તેમજ પ્રત્યક્ષમાં દેખાતા આ બધા અનંતાનત જીવો પણ હાલમાં એક સ્વરૂપના નથી. તો પછી આ બધી બાજુ કેવા સ્વરૂપથી બેસાઈ ?

શંકરાચાર્યે-ઈ દ્રાદિ બધા દેવોને એક બાબુ પર ખસેડીને અને એકલા બ્રહ્મની કલ્પના મુખ્ય રાણીને પોતાનાં ‘અદ્વૈત’ મતની સ્થાપના કરી અને જુનાં જૂનાં ઉપનિષદોનો અર્થ કરતાં તેમણે પણ આ બ્રહ્મને જોડીને બતાવ્યા અને તે બ્રહ્મને વેદમૂલક ઠરાવવા તેની શ્રુતિયો જનાવી ચારે વેદોમાં દાખલ કરી હોય એવું મારું અનુમાન છે, વિશેષ વિચાર કરવાતું ઇતિહાસજ્ઞોને સોંપું છું.

(૭) કલમ સાતમી-ઉપનિષદોમાં પરમાત્માનું સ્વરૂપ સમજવાને માટે બારે ગડમથલ આલી રહેલી બતાવીને કૃદ્ધારણ્યક નાં બે ઉદાહરણ મુક્યાં છે. પોતાની સ્ત્રીને સમજાવતાં યાજ્ઞવલ્કય કહે છે કે-ગીકાનો ગાંગડા પળીમાં ગળી ગયા પછી બહાર કાઢી શકાય નહીં, તેવી રીતે મહાસત્ત્વ મૂળ તત્ત્વોમાંથી બહાર નીકળીને પાછું એમાં વિલીન થાય છે. મરણ પછી ચૈતન્ય રહેતું નથી. આ વિષયને આગળ સમજાવ્યા પ્રમાણે જે દૈતજાવ ઉપર ચૈતન્યનો આધાર રહે છે તે જતો રહ્યો, એટલે ચૈતન્યપણું જતું રહેવું જોઈએ, એજ ઉપનિષદમાં બીજે ઠેકાણે-કરોણિયો તાંતુ વડે બહાર નીકળે છે. અગ્નિમાંથી-ન્હાના, ન્હાના, તણુ-ખાઓ બહાર નીકળે છે, તેવી રીતે-આત્મામાંથી સઘળા લોક, પ્રાણુ, દેવતાઓ, પ્રાણિયો, બહાર નીકળે છે.

આ કલમ ૭ મી માં વિચારવાનું કે—

જૈનોના ૩૩ મા તીર્થંકરનો પ્રાદુર્ભાવ યુતાં દૃષ્ટાન્તરક-યજ્ઞ યાગાદિક ની કિમ્મત નહીં જેવી થઈ પડી એટલે પ્રથમ તેની સિદ્ધિ કરવા બ્રાહ્મણ ઋષિમાં મંડી પડ્યાં બસ પછુ તે તો ખરા દૂધની આગળ આટાના (લોટના) ધોળા પાણી જેવાજ થઈ પડ્યાં. આગળ વિશેષ જીવાત્માના, પરમાત્માના, વિચરે લોકોમાં પસરતાં, વેદોમાં મુખ્ય ગણ્યતા-અગ્નિ, વાયુ અને સૂર્ય દેવે હતા તે પછુ-બ્રાહ્મ, અંતરના, શત્રુઓને જિતવાવાળા, પ્રત્યક્ષમાં દેખતા-વીતરાગ પરમાત્માઓના આગળ, નહીં જેવા થઈ પડતાં, તે અંત્રીદ્રિય જ્ઞાન વિનાના પાણીમાં ગળી ગયેલા ગીકાના ગાંગડા જેવા અને તાંતુઓ વડે બહાર નીકળેલા કરોળીયાના જેવા, અને અગ્નિમાંથી ન્હાંના ન્હાંના બહાર પડેલા તણુખાઓ જેવા, પરમાત્મા બતાવવા લાગ્યા. પછુ તેવા કલ્પિત રૂપ પરમાત્મા બતાવી વિચક્ષણુ-અતુર મહાપુરુષોને તો સતોળી શક્યા નહીજ હોય, એટલે તે સમયના સર્વજ્ઞોના વિશ્વમાં આવીને-નવીન નવીન ઉપનિષદોની રચનાં અને કલ્પિત સ્વરૂપના નવા નવા પરમાત્મા, લોકોને બતાવવા આગળ પડ્યા, તે શું અધારમાં 'હું' 'હું' મારવા જેવું અને ઘોળી દુનિયાને 'હું' 'હું' મરાવવા જેવું, કરેલું નથી કે ? તે ઉપનિષદોના અભ્યાસ કરવાવાળા આજકાલના બાહોસ પંડિતોને બારે ગડમથલ જોવામાં આવે તેમાં નવઈ જેવું શું છે ? તે ઉપાનપદેમાં થયેલી ગડમથલ આગળના લેખોમાં બતાવે છે તે જુવો.

(૮) કલમ આઠમીમાં—પરમાત્માના સ્વરૂપ માટે બતાવેલી બારી ગડમથલ તેનો દુઃકમાં સાર—

અર્થ-મા-અમ્હાનો અર્થ-પ્રાર્થના-અકિત જ થયો છે. જૂના પ્રાર્થનામાં-પ્રાર્થના-વિષય અને યજ્ઞની શુદ્ધિનો અર્થ થયો. ઉપનિષદો માં પ્રકૃતિને સચેતન કરનાર તત્ત્વ જાણ્યું. ધાર્મિક ઉત્કાંક્ષિતું જાણ્યું તત્ત્વ આ એક શબ્દથી સૂચવાય છે.

આત્મા અને અમ્હ એ બે શબ્દોથી વિચારો દર્શાવાય છે. તેને ઉપનિષદો માં એકજ-અણુવામાં આવે છે.

ખરે જોતાં અમ્હ એ પ્રાચીન વિશ્વમાં વ્યાપેલા તત્ત્વનું સૂચન છે. અને આત્મા એ માનવીમાં ચેતન્યનું જ્ઞાન કરાવે છે. જોડીતા આત્માને અજ્ઞાત. અમ્હ ઉપર જણ્યું એ અર્થમાં અમ્હ લેવાય છે. વૃહદારણ્યક માં અક્ષર ક્ષર નહીં તે આત્માનું વર્ણન વિસ્તારવાળું છે-એ આત્મા સ્થૂણાદિકમાંનો એકે નથી, એને કોઈ જોતો નથી. એ સંઘળું જીવે છે. ઇત્યાદિ.

આ જાણ્યા વિચારો વૃહદારણ્યકમાં રહેલાજ નજરે પડે છે. કાઠક માં સૂર્યના ઉદયથી તે અસ્ત સુધીમાં-સઘળા દેવતાઓનો સમાવેશ થઈ જતો બતાવ્યો અને કહેવામાં આવ્યું છે કે-એ આત્મા આંખથી જોઈ શકાતો નથી, પણ હૃદયાદિકથી ગ્રહણ થઈ શકે છે. એને જેઓ જાણે છે તે અમર થઈ જાય છે”

આ ઠલમ ૮ મી માં-સર્વજ્ઞોના તત્ત્વોથી વૈદિક પંડિતોના વિચારોની સાથે, કેવા પ્રકારનો મેળ છે, તે બતાવુ છું—

સર્વજ્ઞોએ-આ સૃષ્ટિને અનાદિની બતાવી છે અને અનાદિકાલ સુધી ચાલ્યા કરવાની પણ બતાવેલી જ છે. સર્વજ્ઞોએ-કેવલ જડ પદાર્થનું લક્ષણ, જીવ બતાવ્યું છે. અને કેવલ ચેતન પદાર્થનું લક્ષણ પણ; જીવજ બતાવ્યું છે જડ અને ચેતનના સયોગવાળી, થઈ રહેલી આ સૃષ્ટિ; અનાદિના કાળથી ચાલેલી આવેલી આપણે પ્રત્યક્ષપણે જોઈ રહ્યા છીએ. વિશેષ વિચારવાનું એ છે કે-

જડની સાથે ફસેલા, અનંતા અનંત જીવો-૮૪ લાખ જીવોની યોનિયોગાં, ઉક્ત પાસ્ટપણે ભટકી રહેલા પણ આપણે પ્રત્યક્ષપણે જોઈ રહ્યા છીએ, તો ૫ મી આ જીવોનો કર્ત્તા કોણ? અને તે જીવો કર્મવાળા બનાવ્યા કે કર્મ વિનાના?

પુરૂષમાંથી આત્માના વિચારો થયા, તે આત્મા ચતુષ્પદમાં વિશ્વમાં સર્વત્ર વ્યાપીને રહેલો બતાવ્યો. તો વિચારવાનું કે-તે નિર્મલ આત્મા

કલમ ૮ ગીનો આર વિચારવાને લખી ગતાવ્યો છે.

હુંમાં વિચારવાનું કે—

પૂર્વના વેદોની સ્થિતિ-ધૃષ્ટાન્નકજ્ઞ થઈ પડેલી, જગ જાહેરજ હતી. તેવા સમયમાં જૈનોના ૨૩ માં તીર્થંકરના તરફથી અત્યંત પરોક્ષના વિષયરૂપ સૂક્ષ્મ જીવાદિક તત્ત્વોનો અત્યંત પરોક્ષના વિષયરૂપ ઇતિહાસનો, પ્રકાશ દ્વીર્થો તાજો બહાર પડતાં તે સમયના વૈદિકના પડિતો-એકદમ જોસમાં આવીને યજ્ઞ યાગાદિકનીજ સિધ્ધિ કરવાં, પ્રથમ જ મહાશ્વ નામના ગ્રંથોજ લખવા મંડી પડ્યા હોય પરંતુ સર્વજ્ઞોનાં તત્ત્વોનો વિશેષ દેશાવેગ યતાંની સાથેજ તે નહીં જેવા થઈ પડતાં, કેટલાક અતુર પડિતોએ, તે બાજુ દેરવીને જ્ઞાનકાંડેના નામે ઉપનિષદો નામના ગ્રંથો રચવાની શરૂઆત કરી લીધી હોય, એમ સેહજે સમજી શકાય તેવું છે. તેમાં કેટલાક પ્રત્યક્ષમાં અનુભવાતા-જીવ, કર્મોદિકના વિષયોને અને જીવોની મુક્તિ સંગ્રંથના વિષયોને, પોતાનામાં દાખલ કરતા ગયા એટલે કાંઈક પગ ટેકવતા થયા હોય, પરંતુ સર્વજ્ઞોનાં તરફથી-આ સૃષ્ટિ અનાદિના જેવા અત્યંત પરોક્ષના વિષયોમાં, જુદા પડવાના ઇરાદાથી અને ભદ્રિક દોઢોને-ગૃંથવાકામાં નાખી દેવાના ઇરાદાથી, આત્માથી સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિની કલ્પના, પ્રથમ ઉપનિષદોમાં દાખલ કરી હોય ! અને ત્યાર બાદ પ્રજાપતિ આદિથી-સૃષ્ટિ ઉત્પત્તિની કલ્પના થઈને જુદા જુદા પ્રકારની અનેક પ્રકારની કલ્પનાઓ થતાં સંપૂર્ણ વૈદિક ધર્મના ગ્રંથોમાં ઘુસારી દેવામાં આવી હોય, એવું મારું અનુમાન થાય છે. તે એવી રીતે કે-પ્રથમ ઉપનિષદોનાં સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિની કલ્પના, આત્માથી, પછી અક્ષર સખ્દના અર્થથી, ત્યાર બાદ અગીયાર (૧૧) મા તીર્થંકરના સમયમાં થએલા પુત્રીના પતિ રાજા કે જે દોઢામાં પ્રજાપતિના નામથી જાહેરમા આવેલા, તેનો અર્થ હુનિયાનો પતિ કલ્પીને બધા વૈદિકમાં દાખલ કરવામાં આવ્યા હોય.

મંદકોનલ સાહેબની ૮ મી કલમમાં-એવો કમ જોઈએ કે—
“પરમાત્માનો વિચાર એ ઉપનિષદોનો મુખ્ય તત્ત્વ છે, ઋગ્ ૦ ના-પુરુષમાંથી, આત્માના વિચારો. પ્રજાપતિમાંથી જૂતમાત્રના આદિકારણ એવા નિર્જીવ પ્રકાશનો વિચાર, એ કમનું છેવટનું પગથિયું ઉપનિષદોમાં ગતાવ્યું. ઋગ્ ૦ માં આત્માનો અર્થ-શ્વાસ થઈને, વાયુને વરૂણનો, આત્મા, કહેવામાં આવ્યો. પછી પ્રાગ્જ્યોત્ષમાં અર્થ-એ જીવનો થયો. એક ઠેકાણે તેના પ્રાણ દેવતાઓની સાથે એકતા ગતાવી એવી રીતે વિશ્વના આત્માની કલ્પના થઈ રાતપચ ના એક મોડા રચાયલા કાંડમાં-એ આત્મા વિશ્વમાં સર્વત્ર વ્યાપીને રહેલો કલ્પ્યો છે.

મુગ્ધ માં-અમ્હાનો અર્થ-પ્રાર્થના-મકિત જ થયો છે. જૂના આમ્હાનોમાં-પ્રાર્થના-વિપ્ર અને યજ્ઞની શુદ્ધિનો અર્થ થયો. ઉપનિષદો મા પ્રકૃતિને સચેતન કરનાર તત્ત્વ ગણ્યું. ધાર્મિક ઉત્કાંઠિનું બધું તત્ત્વ આ એક શબ્દથી સૂચવાય છે.

આત્મા અને અમ્હા એ બે શબ્દોથી વિચારો દર્શાવાય છે. તેને ઉપનિષદો માં એકજ ગણવામા આવે છે.

ખરૂં જોતાં અમ્હા એ પ્રાચીન વિશ્વમાં વ્યાપેલા તત્ત્વનું સૂચન છે અને આત્મા એ માનવીમા ચૈતન્યનું લાન કરાવે છે. જાણીતા આત્માને અજ્ઞાત અમ્હા ઉપર જનું એ અર્થમાં અમ્હા લેવાય છે વૃહદારણ્યક મા અક્ષર ક્ષર નહી તે આત્માનું વર્ણન વિસ્તારવાળું છે-એ આત્મા સ્થૂલાદિકમાનો એકે નથી. એને કોઈ જોતો નથી. એ સઘળું જુવે છે. ઇત્યાદિ.

આ બધા વિચારો વૃહદારણ્યકમા પહેલાજ નમ્હે પડે છે. કાઠક મા સૂર્યના ઉદયથી તે અસ્ત સુધીમા-સઘળા દેવતાઓનો સમાવેશ થઈ જતો ગતાવ્યો અને કહેવામાં આવ્યું છેકે-એ આત્મા આગથી નેહ શકતો નથી, પણ હૃદયાદિકથી પ્રકટ થઈ શકે છે. એને જેઓ જાણે છે તે અમર થઈ જાય છે”

આ કલમ ૮ માં ગાં-સર્વજ્ઞોના તત્ત્વોથી વૈદિક પડિનોના વિચારોની માથે, કેવા પ્રકારનો મેળ છે, તે બતાવુ છું—

સર્વજ્ઞાએ-આ સૃષ્ટિને અનાદિની બતાવી છે અને અનાદિકાલ સુધી આદ્યા કરવાની પણ બતાવેલી જ છે. સર્વજ્ઞાએ-કેવલ જડ પરમાર્થનું લક્ષણ, જુદું બતાવ્યું છે. અને કેવલ ચેતન પરમાર્થનું લક્ષણ પણ, જુદું જ બતાવ્યું છે જડ અને ચેતનના સંયોગવાળી, થઈ રહેલી આ સૃષ્ટિ, અનાદિના કાળથી ચાલતી આવેલી આપણે પ્રત્યક્ષપણે જોઈ ગયા છીએ. વિશેષ વિચારવાનું એ છે-

જડની સાથે ક્ષેત્ર, અનંતા અનંત જીવો-૮૪ લાખ જીવોની ચેતનિયોગ, ઉદાટ પાવટ રહે ભટકી રહેના પણ આપણે પ્રત્યક્ષપણે જોઈ રહ્યા છીએ, તો પરી આ જીવોનો કર્તા કોણ? અને તે જીવો કર્મવાળા બનાવ્યા કે કર્મ વિનાના?

પુરૂષમાથી આત્માના વિચારો થયા, તે આત્મા ચતુષ્પદમાં વિશ્વમા સર્વત્ર વ્યાપીને રહેલો બતાવ્યો. તો વિચારવાનું કે-તે નિર્મલ આત્મા

અનેક પ્રકારના મહાસંકટવાળી ૮૪ લાખની યોનિયોમાં શું વધારે મેળવવાને પડેલો ? અને ઋગ્વેદમાં-પુરુષ અને પુત્રીનો પતિ-પ્રજાપતિ જ કયે ઠેકાણેથી લાવીને ઘુસાડયો ? ખીલુ વાત એ છે કે-વિષ્ણુ ગીતામાં ભક્તોનાં હૃદયોને દૂર કરવાનું વચન આપીને ગયેલા બતાવ્યા છે. તે વિષ્ણુને પુરાણોમાં સર્વ જીવોમાં વ્યાપીને રહેલા બતાવ્યા, તે શું ૮૪ લાખ યોનિયોમાં રહેલા જીવોના હૃદયોનો ભાર બોજ ઓછો કરવાના હેતુથી, તેઓમાં વ્યાપીને રહેલા માનવા ? આ બધી નવીન પ્રકારની જાણ, સર્વજ્ઞા વિનાના ખીજા કયા નવીન જ્ઞાનીયોથી અને શા કારણથી રચાયેલી માનવી ?

આ ૮ મી કલમમાં મૅકડોનલ સાહેબે-પ્રથમ ઋગ્વેદના પુરુષથી આત્માનો, અને પછી પુત્રીના પતિ-પ્રજાપતિથી નિર્જુણ બ્રહ્માનો, તે પછી શતપથમાં તે આત્મા વિશ્વમાં સર્વત્ર વ્યાપી રહેલાનો ક્રમ જે બતાવ્યો છે તે ઋગ્વેદમાં દાખલ થયેલી શ્રુતિઓના પરાધીન પણથી લખેલો માત્રમ પડે છે. મારા વિચાર પ્રમાણે સર્વજ્ઞોના તરફથી અનાદિની સૃષ્ટિના વિચારો જાહેરમાં ફેલાયા પછી, આ અત્યંત પરોક્ષના વિષયમાં ભદ્રિક લોકોને ગૂંચવાડામાં નાખી સર્વજ્ઞોના ભક્ત થતા અટકાવવાના ઇરાદાથી, પ્રથમ ઉપનિષદોમાં વિશ્વમાં વ્યાપીને રહેલા આત્મા કલ્પવામાં આવ્યા હોય, ત્યાર બાદ ધીરે ધીરે ઋગ્વેદમાં પ્રથમ પુત્રીના પતિ-પ્રજાપતિનું સૂક્ત, તેના પછી કટિપત પુરુષનું સૂક્ત, વેદની મહોર છાપ લગાડવાને માટે દાખલ કરેલું હોય. આ મારા વિચારો મૅકડોનલ સાહેબના સ્વતંત્ર વિચારોની સાથે મળતા આવે છે. જુવો પૃ. ૧૭૬ માં—“ ઋગ્વેદમાં છ કે સાત સૃષ્ટિ વિષયનાં સૂક્તો છે....તેમાં-ઈંદ્ર કથાના, અને ધર્મ શાસ્ત્રના વિચારોની પુષ્કલ લેખ મેળા થઈ હોય એ તો સ્વાભાવિક જ છે.” અને તે વિચારો ઘણા અસ્ત વ્યસ્ત સ્થિતિમાં મુકાયેલા છે. ”

આ તેમના વિચારના ફકરાથી એજ સિદ્ધ થાય છે કે સર્વજ્ઞોના તરફથી-અનાદિની સૃષ્ટિના વિચારો ફેલાતાં, તેમનાથી ખાસ જુદા પાડવાના ઇરાદાથી, આ અત્યંત પરોક્ષના વિષયમાં-પ્રથમ ઉપનિષદોમાં-વિશ્વમાં સર્વત્ર વ્યાપીને રહેલા આત્મા કલ્પ્યો હોય, ત્યારબાદ ધીરે ધીરે તે વિચારોને વેદ મૂળક કરાવવાને, વેદોમાં પણ તેની અનેક પ્રકારની શ્રુતિઓ દાખલ કરતા ગયા હોય, જુવો મૅકડોનલ સાહેબના વિચારો પૃ ૧૭૬ માં લખ્યું છે કે—

(૧) પ્રાચીન ઋષિઓ જણાવે છે કે-દેવતાઓએ સૃષ્ટિને ઉત્પન્ન કરી.....

(૨) સ્વર્ગ અને પૃથ્વી એ બેઉ સઘળા દેવતાઓનાં મા-બાપ છે, એવો વિચાર ઘણે ઠેકાણે છે.

(૩) ઇંદ્રને વિષે એવું કહેવામાં આવ્યું છે કે-એણે પોતાના શરીરમાંથી એના પિતાને અને એની માતાને જન્મ આપ્યો. (મં. ૧૦, સૂ. ૪૫)

(૪) પૃ. ૧૭૭ મં- વિરોધાભાસી વિચારોમાં, વધારે ને વધારે મશગુલ રહેનારા વિપ્રવર્ગની કલ્પનાને, આ વિચાર ઘણો ગમી ગયો હતો એમ સ્પષ્ટ માલુમ પડે છે.

(૫) ઋગ્વેદના ધાર્મિક વિચારો-ધીરે ધીરે વિકાસ પામતાં સઘળા સુખ્ય દેવતાઓથી જૂઠ્ઠા અને એકઠે એક દેવતાઓ કરતાં અઢિયાતા, એવા એક સ્રષ્ટાની કલ્પનાનો ઉદ્ભવ થયો.

(૬) સૃષ્ટિ વિષયક સૂક્તમાં-૧ પુરુષ, ૨ વિશ્વકર્મા, ૩ હિરણ્યગર્ભ, ૪ અને પ્રજાપતિ, એવાં બૃહદં બૃહદં નામોથી એ સ્રષ્ટાને-સંબોધન કરવામાં આવ્યું છે.....

(૭) આ સૃષ્ટિ વિષયક સૂક્તોમાં-કોઈ મૂળ પદાર્થ ઉપરથી બનાવટ કરવામાં આવી હોય અથવા કોઈ મૂળ પદાર્થમાંથી ઉત્ક્રાંતિ થઈ હોય એવી રીતનું સૃષ્ટિ વિષેનું વર્ણન આપવામાં આવ્યું છે.”

વિશેષ તે ગ્રંથથી જોવાની લજામણુ કડે છું અને આમાં કાંઈક વિચાર કરીને બતાવું છું.

કલમ સાતેમાં વિચારવાનું કે—

“દેવતાઓએ સૃષ્ટિને ઉત્પન્ન કરી.” ત્યારે તેઓ કયાંથી આવ્યા હશે ? વળી આ મહાવિશાલ પૃથ્વી આદિના મશાલા કયાંથી લાવ્યા હશે ? અને તે પોતે કયા ઠેકાણે ઉભા રહીને આ બધી રચના કરી હશે ?

બીજે ઠેકાણે-“સ્વર્ગ-પૃથ્વીને દેવતાઓનાં-મા બાપ બતાવ્યાં છે.” અહીં વિચાર થાય છે કે-વનસ્પતિ-કીડાઆદિથી તે માણસ સુધીના અનંત અનંત જીવોના મા-બાપ કોણ મનાયા હશે ?

ત્રીજામાં-“ઇંદ્રે પોતાના શરીરથી મા-બાપને જન્મ આપ્યો.” અહીં વિચાર થાય છે કે-આવા પ્રકારની અનેક શ્રુતિયો માત્રાધિક સોમપાનના છાકમાંથી પ્રગટ થયેલી હોય. એમ એક લજ્જનપદ્ધતી સમજાય છે-“સોમવેલ રસ શુધ્ધ જે, પ્રાગ્ધણુ હોય તે કરે. અવર વર્ણને વમન કરાવે, વેદ વાળી ઉચ્ચરે ॥ પ્રેમ રસ તેના ઉરમાં ઠરે.

ઉપરના જેવી અર્થ વગરની તદ્દન બેઠંગી, માત્રાધિક સોમપાનના બે-
લાનમાંથી અનેક પ્રકારની શ્રુતિઓ પ્રગટ થએલી બેવામાં આવે છે. જે વાતો
નાતું છોડફું ન કરી શકે, તેવા પ્રકારની વાતો, વેદ કાલના મોટા મોટા ઋષિ
પંડિતો કેવા વિચારોથી કહી ગયા કે-ઈદ્રિ પોતાના શરીરથી માગાપને જન્મ
આપ્યો ? મોટા દેવ તરીકે મનાયલા સોમની સ્તુતિઓથી વેદો ભરેલા છે, તેથી
તેજ ઇશ્વરની પ્રેરણા ઋષિપંડિતોને થએલી મનાયી હોય. એટલે વિરાધાશામની
વાતો જે દેખાય છે તે-માત્રાધિક સોમપાનના પરાધીન પણાથી જ થએલી હોય,
આગે તો મોટા પંડિતો કહે તે ખરું.

મૅકડેનલ શાહેબે-કલમ પાંચમીમાં-ઋગ્ વેદના દેવતાઓથી બુદ્ધિ
એક સ્થાની કલ્પનાનો ઉદ્ભવ ગતાવ્યો. છઠ્ઠીમાં-તે પુરુષાદિકથી સંબોધાતા
ગતાવ્યા. સાતમીમાં-તે કેાંઈ મૂલ પદાર્થ ઉપરથી ગનાવટ થએલી બતાવી.
આ ત્રણે કલમેનો વિચાર ભેગો દુકમાં કરીને ગતાવું છું.

મૅકડેનલ શાહેબની ૮ મી કલમ તેમાંના-સૃષ્ટિ વિષયકના કેટલાક
ફકરાઓનો વિચાર કરતાં જેમ કે ઋગ્વેદમાંના દેવતાઓથી સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિ,
અને રુદર્ગ-પૃથ્વી, દેવતાઓનાં મા-ગાપ, આદિનો વિચાર કરીને ગતાવ્યો.
ફરીથી તેજ વેદમાંના ૫-૬-૭ મા ફકરાનો વિચાર તપાસી બેઠએ.

પાંચમામાં-ઋગ્વેદના દેવતાઓથી બુદ્ધિ એક સ્થાની કલ્પના,
છઠ્ઠીમાં-તે પુરુષાદિકથી સંબોધાતા, સાતમામાં-તે કેાંઈ મૂલ પદાર્થ ઉપરથી
ગનાવટ થએલી જેમ મૅકડેનલ શાહેબે અનુમાન કરીને બતાવ્યું. આમાં મારું
અનુમાન કરીને બતાવું છું. સર્વજ્ઞાએ-આ સૃષ્ટિને, આદિઅંત વિનાની ગતારી
છે. તેથી તે સર્વજ્ઞના વિરૂધ્ધની ગનાવટજ છે, જેમ સહજે સમજી શકાય
તેવી છે. પણ તે ગનાવટ સર્વજ્ઞના ઇતિહાસમાં ૧૧ મા તીર્થ કરના સમયમાં
થએલા પુત્રીના પતિ રાજા, કે જે પ્રજાપતિના નામથી લોકોમાં પ્રસિદ્ધ થયા
હતા, તે પ્રજાપતિને વહિકેએ અસ્તવ્યસ્તપણાથી, પ્રાચે સંપૂર્ણ વૈદિક મંથોમાં
દાખલ કરી દીધેલા બેવામાં આવે છે. જુવો અમારી તત્ત્વત્રયીમીનાંસાનો
લેખ. સહજે સમજી શકાય તેવું છે.

તે પ્રજાપતિને-વેદમૂળક ઠરાવવા, તેમનાં ત્રણ ચાર સકતો જે ન કે-
હિરણ્યગર્ભ નામનું, વસુપુરુષ નામનું-પુરુષસૂકન, પ્રથમ ઋગ્વેદથી ન તલ્લે
કયા સમયમાં દાખલ કરવામાં આવ્યું તેની ચોધ કરવાનું કામ ઇતિહાસક
મહાપુરુષોનું છે. આ વિષયમાં-મનુષાક નમુના દ્રિવેલી એવું જમાવી ગયા

છે કે-યજ્ઞ પુરૂષ નવોજ દેવ કલ્પાયો, અને પ્રજાપતિ-અધાના મોખરે આવી, સૃષ્ટિના નિયંત્રા થઈ-અમ્હા તરીકે પૂજાનો થયો. આ લેખનું કામ ઠેકાણું મારા મિથથી સજ્જનો આરી રીને જોઈ શકશે. આ વાતને વિશેષ ન લાંબાવતાં અહીંજ સમાપ્ત કરું છું.

કલમ ૯ મીમાં-મૈકડોનલ શાહેએ-કર્મની વાત જણાવતાં વૃહદારણ્યક થી કર્મના સિધ્ધાંતની શરૂઆત થએલી તે એવી રીતે કે-(૧) માણસનું શરીર પાંચ ભૂતમાં ભળી ગયા પછી કર્મ વિના બીજું કાંઈ રહેતું નથી, (૨) બૌદ્ધમાં આત્માનું અગ્નિત્વ સ્વીકારાયલું નથી, પાછળ મનુષ્યનાં કર્મ ટકી રહે છે, તેજ નના જન્મનો નિર્ણાયક બને છે. કર્મનો સિધ્ધાંત બુદ્ધના ઉપદેશનો પાયો છે. "

(૩) કૈવલ્લિક પ્રમાણે મૃત્યુપછી-સર્વે ચંદ્ર આગળ જાય છે. ત્યાંથી પિતૃયાનમાં, પછી અમ્હને પ્રાપ્ત કરે છે. ગાક્રીના કર્મ પ્રમાણે અને જ્ઞાન પ્રમાણે. મનુષ્યથી તે ક્રીટ સુધીનાં જીવનમાંથી, ગમે તે પ્રકારનું જીવન પ્રાપ્ત કરે છે.

(૪) કાઠકેમાં-મૃત્યુ પછીના જીવન વિષે એક દંતકથાથી સમજાવ્યું છે. નચિકૈતલ યગના ધરમાં ગયો, યમે ત્રણ વરદાન માગી લેવનું કહ્યું-ત્રીજા વરદાનમાં- " મૃત્યુ પછી માણસ રહે છે કે નહીં.. " એ માગ્યું, યમે કહ્યું બીજું માગી લે. મૃત્યુએ બુદ્ધને વાત કરી તેવી આ વાત છે. નચિકૈતલ અને બુદ્ધ લાલચ રહામેં ટકી નહીને અંતે જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ કરે છે.

કલમ ૧૦ મી-ઉપનિષદોમાં-વિશ્વ વિષે-તર્કપદ્ધતી પ્રમાણે ખિલવવામાં આવેલા, ચોક્કસ વિચારો નીકળે તેવું કાંઈ નથી. કવિત્વમય, ક્લિષ્ણુકીમય વિચારો અધ્યાત્મિક પ્રશ્નો વિષેના કામ ચલાઉ સંવાદો, ચર્ચાઓનું મિશ્રણ ઉપ નિષદોમાં છે. "

કલમ ૧૧ મી માં-એ વિચારોને સુવ્યવસ્થિત સ્વરૂપે તે વેદાંતમાં પછલા સમયમાંજ મળ્યું.

ઉપનિષદોમાં જે વધારે પ્રાચીન તે ઇ. સ. પૂર્વે ૬૦૦ કરતાં વધારે મોડું લાગ્યેજ હશે.

કેટલાક અગત્યના સિદ્ધાંતો બૌદ્ધની પહેલાં જાણીતા હોવા જોઈએ.

કલમ ૧૨ મી માં-પાશ્ચાત્યો-સદ્-એસનું તે ઉપનિષદ, વૈદિક ટીકાકારો-યથાર્થ જ્ઞાનવડે કરીને અવિદ્યાનો જે નાશ કરે તે ઉપનિષદ, જેનાવડે અમ્હ જ્ઞાન આવે અથવા અમ્હની સમીપ જઈએ તે ઉપનિષદ, શંકરસ્વામીએ-ઉચ્ચ-માં ઉચ્ચ શ્રેય જેમાં સમાયલું છે તે ઉપનિષદ.

આ ઉપરની કલમોમાં વિચારવાનું કે—

ઇશ્વરદત્ત કે, ઇશ્વરરૂપ, વેદોના કર્તાવ્યને, બાજુ પર સમીપે-જ્ઞાનકાંડના નામથી ઉપનિષદો લખાઈ ખરી પણ તે જ્ઞાનની તૃપ્તિ પૂરી કરે તેરી નથી. મંકડોનલ શાહેણ કહે છે કે—ઉપનિષદોમાંથી કોઈ ચોક્કસ વિચારો નીકળે તેવું નથી. તેથી ૯૧૦૧૧૧૧૨ આ ચાર કલમોનો વિચાર અવજ્ઞાના તરેની સાથે મેળવીને જતાવું છું—

૧ માણસનું શરીર પાંચ ભૂતોમાં ભળી ગયા પછી, કર્મ વિના ખીચું કાંઈ રહી શકતું નથી. એ મત વૃહદારણ્યકનો જતાવ્યો છે. ખૌદો પણ કહે છે કે મનુષ્યનાં કર્મજ ટકી રહે છે. તેજ નવા જન્મનાં નિર્ણાયક થાય છે. એટલે ઉપનિષદોનો અને ખૌદોનો મત, એક જેવો થઈ જાય છે.

આ વિષયમાં—સર્વજ્ઞેશ્વર કથન એ છે કે કર્મથી પરભવનો નિર્ણય થાય છે ખરો પણ, તે કર્મ એકલાં રહેતાં નથી પણ તે કર્મ જીવને સાથે લઈને જાય છે. શંકરસ્વામી માતાની સમજૂતિ કરતાં સર્ગ ૪ માં કહે છે કે—“જીવ કર્મ પ્રમાણે સૂક્ષ્મ દેહમાં વિચર્યા કરે છે.” સર્ગ ૬ ઠા માં વૃદ્ધ બ્રાહ્મણને બ્રહ્મ સૂત્રનો અર્થ સમજાવતાં કહે છે કે—“દેહ છોડીને ખીજ ભવમાં જતાં જીવને પાંચ મહાભૂતો વીંટલાઈને જાય છે” “કર્મ વિના ખીચું રહેતું નથી.” એવો મત વૃહદારણ્યકનો શંકરસ્વામીએ છોડી દીધો આ નવીન પ્રકારનો અર્થ ક્યાંથી મેળવ્યો? સર્વજ્ઞ હતા કહીને સ્વનઃ મેળવ્યાવું કહો તો તે સત્ય સર્વજ્ઞ ન હતા, પણ દક્ષિતજ્ઞ હતા. તે તેમના આચરણોના લેખથી સમજી શકાય તેમ છે.

આ કર્મના અટલ સિદ્ધાંતમાં વૃહદારણ્યકથી શંકરસ્વામીનો મન ભુલો શા કારણથી પડ્યો?

(૩) મૃત્યુ પછી સર્વે ચંદ્ર આગળ, પરી પિતૃયાનમાં, તે પછી બ્રહ્મને પ્રાપ્ત કરે. કર્મ વિનાના એકલા જીવને આટલાં બધાં જોયામાં કેળે નાખ્યા? કેમ કે જાણીના જીવો કર્મ પ્રમાણે અને જ્ઞાન પ્રમાણે જીવન પ્રાપ્ત કરતા જતાવ્યા છે.

(૪) નસિદેતસ્ય યમના ધરમાં ગયો, ત્રીજા વરદાનમાં “મૃત્યુ-પરી માણસ રહે છે નહીં.” એ માગણી કરી.

આ વાતમાં યમે-દેવતાઓને પણ અન્નજી અપાવ્યા છે, તે વાત તો ખરી માની લેવા જેવી જ છે.

બુદ્ધો કે-ઈંદ્રપદની લાલચો ખતાવી વેદજ્ઞો રાજ્યોનો પાસે પશુ યજ્ઞો કરાવતા, એ વાતો પ્રમિદ્ધ છે. ત્યારે ઈંદ્ર પોતે કયું પદ મેળવવા યત્ન કરવાને આવતા માનવા ?

વસુરાજની કથામાં કહ્યું છે કે-ઈંદ્રે પશુ યજ્ઞ કરવાનો આરંભ કર્યો ઋષિજ્ઞે તે વાતમાં આડા પડ્યા. છેવટે વસુને મધ્યસ્થ સ્થાપ્યો. ઈંદ્રના પક્ષમાં ભળતાં રાજ્યથી ભ્રષ્ટ થઈ નરકમાં પડ્યો બતાવ્યો છે. ત્યારે સાક્ષાત્ પશુયજ્ઞો કરાવનારનો, અને કરનારની કયી ગતી કદપવી ? પશુઓનો યજ્ઞ કરનાર દેવતાઓનો રાજા, ઈંદ્રજ્ઞ જ્ઞાની ન મનાય, તો પછી દેવતાઓ જ્ઞાની કેના રૂપના મનાય ? યમ તો તેમનાથી નીચા દરજ્જાનો છે તો પછી યમની પાસેથી નચિકેતસે કયા પ્રકારનું જ્ઞાન મેળવ્યું માનવું ?

આ ઉપનિષદોના માટે, મેંકડોનલ શાહિબજી લખે છે એમ નથી, પણ એકાદશોપનિષદના ભાષાંતરકાર—છાટાલાલ પ્રાણશંકર દ્વિતીયા વૃત્તિ, સં. ૧૯૭૮, સને ૧૯૨૨.

કઈ ઉપનિષદની ભૂમિકાના પૃ. ૨૭ માં લખે છે કે—

“આત્માના નિર્દિષ્ટામન વડે જેમ જેમ દરેક મહાત્મા ઋષિઓને આત્મા સંબંધી જ્ઞાનનો પ્રકાશ થવા માંડ્યો, તેમ તેમ તેઓ મંત્ર રૂપે ઉપનિષદો વિષે ઉમેરો કરતા ગયા. આમ હોવાથી—સર્વ ઉપનિષદોને સરખાવતા. તેમાં વિચારોની સંકલના જોવામાં આવતી નથી, છતાં સર્વ ઉપનિષદોનું સમ્યક્ સમીક્ષણ કરતાં એક વ્યવહારિક રૂપ તથા ત્રણ કાદ્દપનિક રૂપે પ્રશ્નો ઉત્પન્ન થાય છે.

૧ પ્રથમ પ્રશ્ન એ ઉત્પન્ન થાય છે કે—મનુષ્યની ઉચ્ચતમ ધારણા શી હોય છે ?

૨ બીજો એ કે—જગતનું સૌથી અંતિમ કારણ શું હશે ?

૩ ત્રીજો પ્રશ્ન એ કે—જગતની સાથે—આ કારણનો શો સંબંધ છે ?

તથા ચોથો પ્રશ્ન એ કે આપણે તે કારણ રૂપને કેવી રીતે ઓળખી શકીએ ?

પ્રથમ વલ્લીમાં પ્રથમ પ્રશ્નના પ્રત્યુત્તરનો નમાવેશ થાય છે. હુંકમા તેમાં દર્શાવેલ વિચારો નીચે પ્રમાણે છે.

સાધારણ રીતે એમ માનવામાં આવે છે કે—વેદનું જ્ઞાન શ્રેષ્ઠ સુખને પ્રત્યક્ષ કરે છે. પણ વેદ વિહિન કર્મોનું અનુષ્ઠાન કરવાથી, તથા વેદ જ્ઞાનથી પ્રાપ્ત

ચતુઃ સુખ અર્થાત્ સ્વર્ગ સુખનો લોભ ક્ષણિક છે. તથા જે મનુષ્ય અવિકારી સુખ પ્રાપ્ત કરવા ઇચ્છે છે, તેના મનને તે સુખ સંતોષ પમાડતું નથી. આત્મા અવિકારી સ્થિતિને પ્રાપ્ત થવાથી ઉત્પન્ન ચતુઃ સુખ, તે અખંડાનંદ સુખ કહેવાય છે. આથી એ પ્રશ્ન હોય શકે છે કે-ઈંદ્રિયો તથા મન આદિરૂપ ક્ષણિક ભોગના સાધનોથી જે વિચ્છેદ છે, એવા આત્માનું મૃત્યુ પછી અસ્તિત્વ શું છે? આ વાતને સાબીત કરવાનું કાર્ય મહાત્મા કહિયું છે. છતાં તે કાર્ય ઘણાજ ઉચ્ચ પ્રકારનું છે. કારણ તે જ્ઞાન અખંડાનંદ પ્રાપ્ત કરાવવા સમર્થ છે. માટે કોઈ પણ આનાદાની સિવાય તે વિષયને પ્રથમ હાથમાં લેવો નોંધ્યો.

૨ દ્વિતીય વલ્લીમાં-જગત્તુ કારણ શું છે, તથા આપણે તે કેવી રીતે જાણી શકીએ છીએ? આ પ્રશ્નોનું સાધારણ સમાધાન તેમાં દર્શાવેલ છે. જે સુખ લાગે છે તેથી ભિન્ન આનંદ રૂપે તે છે, અને આજ કારણથી મનુષ્યને ક્ષણિક આનંદ તથા અખંડાનંદ આ બેમાંથી એકેનીજ સ્પૃહા રાખવી પડે છે. કારણ તે જાને આનંદો એવા ભિન્ન પ્રકૃતિવાળાં છે કે, તે જાનેની પ્રાપ્તિ સાથે હોઈ શકેજ નહીં. અમ્યક પરીક્ષણ પછી માત્રમ પડશે કે આ બે પ્રકારના સુખોમાં અખંડાનંદનું સુખ શ્રેષ્ઠ છે. જે ચીજે આનંદ ઉત્પન્ન કરે છે તે વસ્તુજ્ઞાન ખરૂં જોતાં અજ્ઞાનજ છે. કારણ કે કેવડું આ જગત્તુ પેતાના વિષય સુખો સાથે અસ્તિત્વમાં છે. પણ બીજી કોઈ વસ્તુ સુખને અર્થે નથી. આ રીતની માન્યતા ઉત્પન્ન કરવા વડે અર્થાત્ વસ્તુના અત્ય સ્વરૂપને તે ભૂતાવવામાં નાખી દે છે. આ અવિદ્યા અજ્ઞાનનું પરિણામ, એ આવે છે કે-આત્મા મરણથી જન્મને અને જન્મથી મરણને વારંવાર પ્રાપ્ત થયા કરે છે. આથી ઉદ્ધટી રીતે વિદ્યા અથવા જ્ઞાન સત્ય વસ્તુ તરફ દોરવી લઈ લાય છે. તથા તેનો સુખ્ય હેતુ જોજ હોય છે કે મનુષ્યના આત્માનો અત્ય વિષય પ્રદર્શિત કરવો. '

૪ જે જ્ઞાન પરમાત્મા સંજ્ઞીયું નથી, તે અવિદ્યા રૂપ છે. આ રીતનો વિચાર તે વેદાંત શાસ્ત્રનો મુખ્ય વિષય છે.

વેદાંત શાસ્ત્ર વિશે કહેવ.માં આવે છે કે-સંભર અવિદ્યા, તથા માયાઓ ઉત્પન્ન થયેલો છે. વળી મુંડકોપનિષદના પ્રથમ ખંડના ચતુર્થ મંત્ર વિશે તો એટલે કુળી કહેવામાં આવ્યું છે કે-"દે વિદે વેદતત્ત્વ્ય જ્ઞાનિ હ સ્મ યદ્ બ્રહ્મવિદો વદતિ પરાં ચંપાડપરાં ચ ॥ "

અત્રિવિર પુરૂષો કહે છે કે વિદ્યા બે પ્રકારની છે. પરા તથા અપરા અર્થાત્ અષ્ટ મંજથી વિદ્યા 'પરા' એ જણાય છે. તથા વેદ વિશે દર્શાવેલ વિદ્યા 'અપરા' ઉત્તરની જણાય છે.

ઉપનિષદો વિષે સાધારણ રીતે—મૈકડોનલ શાહેંગેનો, અને છોટાલાલ લાઈનો મત, જણાવી દીધો. હવે હું મારો મત જણાવું તો તે અગ્યેય નહીં ગણાય—

મૈકડોનલ શાહેંગેના ઉપનિષદોના વિચારોને કાંઈક સ્પષ્ટ કરતો આગ્યો છું.

હવે છોટાલાલલાઈના વિચારોને, ટીકાકારોના, અને આગળ પાછળના બે વિચારોને મેળવીને બતાવું છું.

સુ'કડોપનિષદની ટીકામાં શ્રીવિષ્ણુનું મંગલાચરણ—

परिपूर्ण-परिज्ञान-परितृप्तिमते सते ॥

विष्णवे जिष्णवे तस्मै, कृष्णनामधृते नमः ॥ १ ॥

ભાવાર્થ—જે પરમાત્માને પરિપૂર્ણ જ્ઞાન છે, એટલુંજ નહીં પણ જેમને આરે બાળુનું જ્ઞાન છે, તે પણ સાધારણ નહીં પણ સંપૂર્ણ તૃપ્તિવાળું છે, તેવા કૃષ્ણ નામને, ધારણ કરવાવાળાને અને જિત મેળવવાવાળા એવા વિષ્ણુને, નમસ્કાર થાયો ॥ ૧ ॥

વિષયની શરૂઆત કર્યા પછી—વેદ, વેદાંગની, વિદ્યાને નિકૃષ્ટ વિદ્યારૂપે, અને બ્રહ્મ વિદ્યાને ઉત્કૃષ્ટ વિદ્યારૂપે બતાવતાં કહ્યું છે કે—તે નિર્ગુણ બ્રહ્મ જ્ઞાનેન્દ્રિયના પણ વિષયરૂપ નથી. વ્યાપક છે, ભૂતોના કર્તા છે, અને સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિ કરનારા છે. કરોળીયાના બાજાના હાથો તેમનાથી ઉત્પન્ન થતી અને પાછી તેમાંજ લય થતી બતાવી છે.

આગળ બતાવે—મંત્ર વિહિત કર્મોને નિકૃષ્ટ બતાવતા જણાવ્યું છે કે—કર્મોને પ્રાધાન્ય માનનારા—મૂર્ખ, અવિદ્ય યુક્ત, તથા અધ સમાન છે. અને તે હંમેશાં જન્મમરણના ફેરામાં અટવાયા કરે છે. અને ઘણા દુઃખી થાય છે. ॥ આગળ બતાવે—વસ્તુની ઉત્પત્તિ બ્રહ્મથી કેમ વિનાનીજ બતાવી છે. છેવટે સર્વ આત્માના સ્વરૂપનું બતાવતા—અબ્હજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થયા પછી મનુષ્યને મોક્ષની પ્રાપ્તિ થતી બતાવી છે.”

ઐતરેયોપનિષદની દીપિકાનું મંગલાચરણ—

यस्य निश्चितं वेदाः, यो वेदेभ्योऽखिलं जगत् ।

निर्ममे तमहं वंदे, विद्यातीर्थमहेश्वरं ॥ ૧ ॥

ભાવાર્થ—જે પરમાત્માના નિશ્ચયરૂપ (શ્વાચરૂપ) આ વેદો છે.

અને વેદોથી સંપૂર્ણ જગત્ જેણે નિર્માણ કર્યું છે, તે વિદ્યાના તીર્થરૂપ મહેશ્વરને હું વંદના કરું છું.

તૈત્તિરીયોપનિષદ્નું મંગલચરણ—

યસ્માજ્ઞાતં જગત્સર્વં, યસ્મિન્નેવ વિલીયતે ।

યેનેદં ધાર્યતે ચૈવ, તસ્મૈ જ્ઞાનાત્મને નમઃ ॥ ૨ ॥

—ભાવાર્થ— જે પરમાત્માથી આ બધું જગત્ પેદા થયું છે, અને જે પરમાત્મામાં આ બધું જગત્ પાછું લય થઈ જાય છે, અને જે પરમાત્માએ આ બધું જગત્ ધારણ કરી રાખ્યું છે, તે જ્ઞાન સ્વરૂપના પરમાત્માને નમસ્કાર થાઓ. ॥ ૧ ॥

ઐતરેય—અને તૈત્તિરીય એ બેઉ ઉપનિષદો પરમાત્મા સિવાય અન્ય કંઈ નથી એવા વિચારથી શરૂ થાય છે. (છાંદાલાલ પૃ. ૫૫૮-૫૫૯)

આ ત્રણે ઉપનિષદોનો સામાન્ય રૂપે વિચાર કરીને જતાવું છું.

સર્વજ્ઞોએ—નાના મોટા અનંતાઅનંત જીવોથી અને અનંતાઅનંત જડ રૂપ પરમાણુઓથી વ્યાપ્ત થઈ રહેલી, આ સૃષ્ટિ અવાહથી અનાદિના કાલથી આલતી આવેલી જતાવેલી છે, અને તેમાં રહેલા સર્વ જીવો પોત પોતાના કર્મના વશમાં પટેલા ૮૪ લાખ જીવોની ચોનિયોમાં જન્મમરણ કર્યાજ કરે છે. આ બધું આપણે પ્રત્યક્ષપણે પણ અનુભવથી વિચારી શકીએ છીએ.

મુંડકોપનિષદમાં—

પરિપૂર્ણ જ્ઞાન, અને પરિપૂર્ણ સત્તાવાળા વિષ્ટુ ભગવાનની રત્નતિ કરીને નિર્જીવ બ્રહ્મ, જ્ઞાનંદ્રિયના વિષય નથી પણ વ્યાપક, ભૂતોના કર્તા, અને આ બધી સૃષ્ટિના ઉત્પાદક છે અને દેવદેવોમાં મોક્ષ આપવાવાળા એજ છે. પોતાના શ્રંથમાં એવો જ્ઞાનનો પ્રકાશ કરેલો છે.

ઐતરેયઉપનિષદમાં—

પરમાત્માનો જે નિશ્વાસ છે તેજ વેદો છે. અને વેદોથીજ આ બધું જગત્ છે.

તૈત્તિરીયોપનિષદમાં—

જેનાથી આ બધું જગત્ ઉત્પન્ન થાય છે, તેનામાં જ પાછું લય થઈ જાય છે. અને તેજ જગત્ને ધારણ કરીને રાખે છે.

ઐતરેય-પરમાત્મા-પરબ્રહ્મથીજ આ બધા સર્વ જગત્ની ઉત્પત્તિ અને અત્માના પ્રજ્ઞાપ્તિ અથવા સ્પષ્ટાપ્તિ છે. ઐતરેય-તૈત્તિરીય એ બેઉને એજ મત છે કે—પરમાત્મા સિવાય બીજું કંઈ નથી એજ મતની પુષ્ટિ છે.

પ્રથમ-વિષ્ણુ અને બ્રહ્માનું મૂળ કયાં છે અને વૈદિકોમાં કેવા સ્વરૂપથી ચિતરાયું છે તેનો કાંઈક દ્રુઢ સ્વરૂપથી વિચાર કરીને જોઈએ—

૧ વિષ્ણુએ ત્રણ પગલાં મુકતાં—પૃથ્વી અને અકાશ બનાવતાં તેની સાથે માત-સાત લોક પણ બનાવી દીધા હતા. એમ ઋગ્વેદ ૧-૭ માં મંડલમાં લખાયું છે. કરીથી ઋગ્વેદ ૧૦ માં મંડલમાં આ બધી સૃષ્ટિના ઉત્પન્ન કરવા વાળા—બ્રહ્મપતિ—બ્રહ્માનાં પણ ત્રણ મોટા સૂકતો લખાયાં છે. આ બેમાંના કયા પરમાત્મા સૃષ્ટિના ઉત્પાદક સાચા? આ બે પરમાત્મા મૂળના એકજ વેદના છે. અષ્ટાધ્યૈયાદિ મહાસ્વરૂપના વેદોની આ વાત વિચારવા જેવી ખરી કે નહીં? ન્યાય તો આપ મજબૂતો કરો તે વિચારવાનો. બીજી વાત—“વેદો પ્રમાણુ ભૂત હોય તો મને આંચ આવશે નહીં” એમ કહી પરવત પરથી પડતાં તાંબા માળા રહી કુમારિલ ભટ્ટે બૌદ્ધોને પરાજિત કર્યા હતા.” આ પ્રમાણુતા કયા પ્રકારના જ્ઞાનની મનાયી હશે? કારણ—સુંડકોપનિષદ્ કહે છે કે—વેદવિદ્યા નિકૃષ્ટ વિદ્યા છે. છેવટે સમારના દુર્યો આપનારી એમ બતાવી પોતે ઉત્કૃષ્ટ અબ્રહ્મવિદ્યા આપી મનુષ્યને મોક્ષમુખી પહોંચાડવાનો હાવો કરે છે.

વિચાર થાય છે કે—વેદ વિદ્યાને નિકૃષ્ટ બતાવીને પોતે અબ્રહ્મવિદ્યાને ઉત્કૃષ્ટ બતાવી, કયા પરમાત્માથી મેળવીને મોક્ષમુખી પહોંચાડવાને તૈયાર થયા હશે?

સુંડકોપનિષદ્ કહે—પરમજ્ઞાન વાળા અને પરમ સત્તા વાળા વિષ્ણુ ભગવાન બતાવ્યા પછી—ભૂતોની ઉત્પત્તિ અને જગત્ની ઉત્પત્તિ તો અબ્રહ્મથીજ બતાવી છે. ઋગ્વેદ પહેલાં સાતમા મંડલથી જગત્ના ઉત્પાદક ત્રૈવિક્રમ વિષ્ણુ કહે છે. અને ઋગ્વેદ દશમા મંડલથી અબ્રહ્મ કહે છે. માટે આ વાતમાં કાંઈક જુદું વિચારવાનું રહે છે.

વિષ્ણુ અને અબ્રહ્મ, આ બેમાંના એક પણ જગત્ના ઉત્પાદક સત્યરૂપના નથી. કારણ ઋગ્વેદ—પાંચ—સાત જગત્ના કર્તા લખાયા છે.

(૧) પ્રથમ વિષ્ણુનેજ તથાસીને જોઈએ—

ઋગ્વેદ ૧ લા, ૭ મા, મંડલમાં—ત્રૈવિક્રમ વિષ્ણુએ ત્રણ પગલાં મૂકતાંજ ત્રણ જગત્ની ઉત્પત્તિ કરી દીધી તે કયા કાળમાં?

(૨) ગીતામાં—વિષ્ણુ યુગ યુગમાં ભક્તોના રક્ષણનું વચન આપીને ગયા. વારંવાર અવતાર લેનારામાના કયા વિષ્ણુએ આ વચન આપેલું ? આ હિસાબે વિષ્ણુની સત્તા પૂર્ણ ગણાય ?

હવે—પુરાણોના વિષ્ણુ તપાસીએ—

(૩) દેવીભાગવતે—વિષ્ણુ—પોતાનું માથું કપાવી ઘોડાના માથા વાળા કેમ થયા ? બેળે ઉતારવાનું કહીએ તો બેળે વધ્યો છે. માટે ખાસ વિચારવાની લાગામણ છે. મને આમાં કંઈ તર્ક લાગે છે. આથી ઋગ્ના ત્રિવિક્રમ વિષ્ણુ પણ વિચારવાના અને ગીતામાંના વિષ્ણુ પણ વિચારવા જેવા ખરા કે નહિ ?

(૪) સ્કંદ પુ. ખંડ ત્રીજામાં—વિષ્ણુના—રામાદિકથી દેવ દિકની, દેહધી—કલ્પ—કલ્પમાં જગત્ની ઉત્પત્તિ જતાવર્તા છેવટમાં—માન ભૂત્રીને ઉધે-ધઓથી માથા વિનાના થતાં વિશ્વકર્માએ ઘોડાના માથા વાળા કરી કાયમ રાખ્યા. આ તો મને નવાઈ જેવું લાગે છે. અને સાથે તેમના ભક્તોને પણ લાગશેજ, માટે વિચારવાની લાગામણ કરે છું.

(૫) મત્સ્ય પુ. અ. ૧૫૨ માં—તારકાસુરથી—કરોડો દેવતાઓનો નાશ થતો વિષ્ણુ જોઈ રહ્યા, પોતે પણ કેદમાં પડ્યા. ઓ ‘હો’ તે અસુર કેટલો બધો જાણે ! ! કેણે પેદા કર્યો હશે ? ત્રિવિક્રમવાળી સત્તા કયાં આત્રી ગઈ હશે ? તે વિચારવાનું.

(૬) સ્કંદ પુ. ખં. ૧ લો. અ. ૧૫ થી ૧૮ પ્રકાશ્યે—એક અસુરને તારકે પુત્ર આપ્યો. તારકે દેવતાઓનો નાશ કર્યો. જગત્ના ઉત્પાદક પ્રકાશને મનનું હોત તો આ કામ કરતા ? સમજવા નહીં તેથી અનર્થ થયો. ઉપનિષદકાળે આ પ્રકાશ જ્ઞાન આપવાને બહાર પડ્યા છે.

(૭) તુલસી રામાયણમાં—રામચંદ્રના ધ્યાનમાં શિવજી બેઠા, તે સમયે ઉત્પન્ન તારકાસુરે સુખ સંપત્તિથી રહિત કરેલા દેવતાઓ પ્રમ્દા પામે રક્ષણ માગવાને આવ્યા. પ્રમ્દા ત્રીજે ગ્સ્તો જતાવી ખગતા થયા.

સ્કંદ પુ. માં—પ્રમ્દાનો આપેલો તારકાસુર જતાવેલો હતો. આવી વિચિત્રતા જ્ઞાનીઓ કરીને જતાવે કે અજ્ઞાનીઓ ?

(૮) પ્રમ્દાંક પુ. અગ્યારમ્ની કથામાં—મુરૂ દૈત્યે—પ્રમ્દાદિકોને સ્વર્ગથી બદ્ધ કર્યો, તે શિવના ચરણે આવ્યા. શિવે વિષ્ણુ જતાવ્યા. વિષ્ણુ દિવ્ય હત્ત-વર્ષના અંતે સુદયો બાગ્યા બાર યોજનની શુક્રામાં જઈને મુતા.

આમાં વિચારવાનું કે—ઋગ્ના ૧ લા, ૭ મા, મંડલના—ત્રૈવિક્રમ વિષ્ણુએ, ત્રણ પગલાં મૂકતાં ત્રણ લોક સરજી કાઢ્યા. ૧૦ મા મંડલના અમ્હા બધા અમ્હાંડને ઘેરા ઘાલી અમ્હાંડથી પણ દશાગુલ વધીને રહ્યા. તે બંને દેવો એક સુરૂ દૈત્યથી લાગીને એક એકનું શરણ યોગતા, નાશ ભાગ કરતા બતાવ્યા. આ મેરક દૈત્યને કયા નવીન દેવે ઉત્પન્ન કર્યો હશે કે જેના આગળ સંપૂર્ણ જગતના કે, સંપૂર્ણ વૈદિક ધર્મના માલિક, અમ્હાદિક ત્રણે દેવોમાંના એક પણ દેવ જસ પણ ટકી શક્યા નહીં ?

સત્યપ્રિય સંજ્ઞનોને મારી નમ્ર પ્રાર્થના છે કે—સર્વજ્ઞના લેખના મેળથી મારી બનાવેલી ત્રણે વ્યક્તિઓને યોગ્યો, સત્યાસત્યનો વિચાર કરો, પણ બાપના કુવામાં કુખીને ન મરો, પછી ઉપનિષદ્કારોએ બતાવેલું—અક્ષરના લેવાને દોડો. મને શત્રુ રૂપે માનો તો પણ સત્ય વિચારમાં પાછા ન પડશો. કારણ—મનુષ્યનો જન્મજ સત્ય વિચારના માટે છે, પણ જીને કોઈ પણ જન્મ સદ્વિચારના માટે નથી. કુકાનદારોની કુકાનો પણ ઘણી છે, તેથી તેના વશમાં પણ પડશો નહીં.

(૬) મંકંડેય પુ. અ. ૭૮ મા—“ ગધુ બને કેટલા બે દૈત્યો વિષ્ણુના કાનના મેલથી ઉત્પન્ન થઈ વિષ્ણુના નાભિકમલમાં બેઠેલા અનાદિના અમ્હાને મારવાને દોડયા. ભયભીતનો બચાવ કરવા વિષ્ણુ વચ્ચમાં પડયા. પાંચ હજાર વર્ષે યુદ્ધના અંતે તેઓથી વિષ્ણુ પણ નાઠા. ”

વિચાર કરવાનો કે—જગતના માલક એવા અમ્હા-વિષ્ણુથી આ બે દૈત્યો કેટલા બધા જબરા ?

તારક દૈત્યે વિષ્ણુને—કેદમાં ઘાલી દીધા, જીવો—મત્સ્ય પુ. અ. ૧૫૨ માં.

મરૂદૈત્યે—જગતના માલક, ઋગ્વેદથી પ્રસિદ્ધિને પામેલા, અનાદિના અમ્હાને—અમ્હાલોકમાંથી ભગાડયા. જીવો—અમ્હાંડ—પુ. માં વિષ્ણુને ૧૨ યોજન ની ગુફામાં તગેડી સુકયા.

સર્વજ્ઞના ઇતિહાસમાંથી લઇને ઉધું છ-તું કરી દુનિયાના ભદ્રિક શ્રીને ઉંધા પાટા બંધાવી કેટલા બધા શુંગળાવી માર્યા છે સંજ્ઞનો ! આવા પ્રકાશના સમયમાં ન્યાય નહીં જીવો અને સત્યાસત્યનો વિચાર નહીં કરો તો પછી કયા જમાનામાં મત્સ્ય તત્ત્વ મેળવશો ? સંજ્ઞનો ! આપ સત્ય ન્યાય જીવો અને લોખી દુનિયાને બતાવો. મનુષ્યનો જન્મ—સદ્વચ્ચી મળી શકતો નથી, મને આપનો દુરમન ન ગણશો.

(૧૦) દુર્ગાપાઠ. પ્રશ્નો. ૬૭ થી—“ કલ્પના અંતે વિષ્ણુ નિદ્રામાં, તે વખતે—મધુ—કેટલા કાનના મેલથી ઉત્પન્ન થઈ જગત્પતિ સદ્માને મારવા દેડ્યા.

જગત્ના પતિ—બ્રહ્મા વિષ્ણુને, માનવા કે તે બે દેત્યોને ? આ બે દેત્યોનું સ્વરૂપ વાયુપુરાણમાં ઘણું જ વિચિત્ર છે.

આ બધા લેખકોમાં—જ્ઞાની કયો છે, અને માત્યવાદી કયો છે એટલું દુઠું સ્વરૂપ તો જરૂર વિચારશે.

(૧૧) મત્સ્ય પુ. અ. ૧૫૧ માં—“ શુભ—નમિ બે દેત્યોથી—પોતાના વાહન ગરુડની માથે વિ-લુ ભગવાન માર આઈને નાશી છુટેલા બતાવ્યા છે. ”

આ બે દેત્યો કેટલા જખરા હશે ? કયા બ્રહ્માએ ઉત્પન્ન કર્યા હશે ? પુરાણના લેખકો પણ વિષ્ણુ ભગવાનના કેટલા બધા ભગન હશે ? આ અનાદિના વિષ્ણુના મંબ ધે અહીં આટલું દુઠુંકથી જ પતાવીને કેટલીક બાબતોની મૂંઝાત જ કરીને બતાવું છું. આ અનાદિના વિષ્ણુભગવાનને જગો જગોપ જ વિચિત્ર પ્રકારના ચિતરતાં—શીકાર બેલતા, પરબીઓની સાથેમાજ મજ કરતા, પણ લખીને બતાવેલા છે.

આ બધા વૈદિક મતના હંજરો પડિતો, પૂર્વકાલમાં થએલા અધરોના પડિતો તો હતાજ, પણ સ્વાર્થના (ઇદ્રિયોના) વશમાં પડેલા, તેથી તે સમયના પાત્ર સાત ત્યાગીઓના ટોળાથી, તેમજ સર્વજ્ઞોથી બહાર પડેલા તરવોથી, તેમજ તેમના ઇતિહાસના વિષયોથી પાછા પડી ગએલા હોવાથી, લોકોથી પોતાને સ્વાર્થ માધવાના માટે ઉપાયો બોળવાને લાગેલા,

આ અવસર્પિણીમા ઘણા ઘણા લાંબા કાલના છેદે, થએલાં વાયુદેવાદિકના નવ ત્રિકો, કે જે સર્વજ્ઞોએ બતાવેલાં હતાં, તેમાં ઉંધું છ-તું કરી એક જ વિષ્ણુના નામથી ભગવાન રૂપે બહાર કર્યા. સત્યામત્યાનો વિચાર છોડી દઈને પ્રાચી ઘણા પંડિતોએ, આ અઠાઈ બાણી શુણને કરેલું હોય, એમ સહજથી સમજી શકાય છે. તે સમયની આ લોણી પ્રજા તો પ્રથમથીજ, તેઓના વશમાં પડેલી જ હતી, એટલે ઉધા પાટા જંધાવવાના પ્રયત્નવાળા થયા. તે અંધકારના સમયમાં પોતાના ઘરમાં કરેલી ઉંધી છત્તી કલ્પનાઓનો કોઈને ખતર પડતી ન હતી. આ લોણી દુનિયાને—મોટા મોટા ગ્રંથો બતાવી, તેમના કાનમાં ઉંધી છત્તી ફુંકે મારવા માંડી. જેમ કે—વિષ્ણુએ માયાનો પુરૂષ મોહણીને, જૈન-બૌદ્ધને વેદ ધર્મથી બ્રહ્મ કરેલા છે. તેથી તેઓ વેદબ્રાહ્મ છે. એમ કહી વેદના અધરો કોઈના કાનમાં પડવા દેતા નહીં અને એવું પણ કહેતા કે

આટલી મોટી સત્તાવાળા તે પ્રજાપતિ-બ્રહ્મા પુરાણોમાં દેવા સ્વરૂપના લખાયા તેનો પણ થોડો વિચાર કરીને ભેધએ.

(૧) ભાગવત-સ્કંધ ૩ ભે. અ. ૩૭ માં-પુત્રીનું રૂપ દેખીને મોહિત થતાં તે હરિષ્ણિનું રૂપ ધરીને બાળી. બ્રહ્મા હરણુ રૂપે પાછળ દોડયા, આ વાત અનાદિના જરહાની કયે ઠેકાણેથી મેળવી હશે ?

(૨) માર્કપુરૂષ અ. ૩ જે-શતરૂપાની આથે બ્રહ્મા મો મો વર્ષ સુધી કીડા કરતા રહ્યા. આજે તેમની દશા કેવી હશે ?

(૩) માર્ક પુરૂષ અ. ૧ લો, અ. ૧૭ માં-બ્રહ્માએ બીજી સ્ત્રી કરી. પહેલીને ખમાવવા પગમાં પડયા તો પણ શાપના પાત્ર થયા. આ વાત કયા કાળમાં બની હશે ?

(૪) દેવીભાગવતે-દેવના હાથ ધમવાથી ત્રણ દેવો ઉત્પન્ન થતાં એને ખાઈ ગઈ. મહાદેવે જીવતા કરાવ્યા. શું આ વાત બનેલી હશે

(૫) વિષ્ણુ પુરૂષ માં-મેરૂ પર્વત જેટલા મોટા અંડમાં-બ્રહ્મા બધા જગતને લઈને તેમાં રહ્યા. તે કયાંથી આવીને તેમાં બસાયા ? અને આ વાત કયા કાલમાં બનેલી ?

(૬) મહાભારતાદિકમાં-અંડમાંથી નહીં પણ વિષ્ણુના નાભિકમ્બમાંથી નીકળેલા બતાવ્યા છે. આ બધા લેખકોમાંનો કયો લેખક જ્ઞાનીરૂપનો સાચો થયેલો હશે ?

(૭) વરાહ પુરૂષ મહાચક્ર, અ. ૧૨૫ માં-વિષ્ણુ કહે છે કે-પ્રજાપતિને અને મહાદેવને હુંજ ઉત્પન્ન કરું છું. વિચારવાનું કે-વેદોમાં, વેદાંતમાં, આ પ્રજાપતિ કયા કાળમાં ધૂમ્મા ?

(૮) શિવ પુરૂષ વિદ્યેશ્વર અ. ૬ માં-બ્રહ્મા વિષ્ણુને કહે છે કે-હું તારો બાપ આવ્યો છું, કૃષ્ણ કહે છે-કે હું તારો બાપ, જોમ હું ને તું કરતા ખૂબ લડયા. દેવતાઓ બચબીત થયા. વિચારવાનું કે-આ અપરિણીમાં ૧ લા ત્રિપૃષ્ઠ વાસુદેવના પિતા પુત્રીના પતિ-લોકોમાં પ્રજાપતિ તેને વેદિકોમાં બ્રહ્મા કહી, આ બધી ઉંધો છત્તી બાજુ બાજી બૂલને રચેલી છે. આ બધું બૂલધી લખાયલું નથી. પુત્રી મૃગાવતીને હરિષ્ણિ રૂપે કહીને, રાજાને હરણુરૂપે પાછળ દોડાવેલા, જીવો કલમ પહેલીમાં. આ રાજાને બ્રહ્મા રૂપે કહીને-સંપૂર્ણ વેદિક ધર્મના અને સંપૂર્ણ જગતના ઉત્પાદક અને માત્રક તરીકે ખોત્રી ધાવ્યા છે. આ વેદિક ધર્મના સંચાલકો દેવતા બધા ચતુર શિરોમણિઓ હશે ?

અભ્યાસ કરી, તે અધ્યાત્મિક જ્ઞાન મેળવવાની ભલામણ કરે છે. સાથે એ પણ સૂચવું છે કે—સર્વજ્ઞાના અંથોનો અભ્યાસ કર્યા નિવાય, તમે તમારી જીંદગીના અભ્યાસ સુધી તો શું પણ તેવી અનેક જીંદગીઓ સુધી પણ મેળવી શકશો નહીં. અને તમે તમારી જિજ્ઞાસા પણ પૂરી કરો શકશો જ નહીં. માનવું ન માનવું તે તો આપણી સ્વતંત્રતા ઉપર આધાર છે.

જ્યો શુદ્ધ અંતઃકરણવાળા દક્ષિણ પ્રદેશના, એક પંડિત લક્ષ્મણ રઘુનાથ ભિંડે, તે પંડિત મહાશયે તેવા પ્રકારનો અભ્યાસ કરી, પોતે ઉત્તમ પ્રકારનું જ્ઞાન મેળવી, પોતાના તરફથી તેવા પ્રકારના ટુંક ટુંક સ્વરૂપથી દશ પ્રકારના લેખો બહાર પાડી, બધી દુનિયાના પંડિતોને પણ પ્રેર્યા છે. તેમના લેખોનો આર્થિક પશ્ચાથી અભ્યાસ કરી, તેમનું અનુકરણ કરવાની ભલામણ કરે છે.

વૈદિકોના કેટલાક દુરાગ્રહી પંડિતોએ—સર્વજ્ઞાના સત્ય તત્ત્વોનો વિચાર કરવાનું છોડી દઇને, સર્વજ્ઞામાંની અનેક પ્રકારની વસ્તુઓને લઇને, કોઇ જગો પર તો અધિક જ્ઞાનીપણાનું ડાળ કરતાં, જણાવ્યું કે—“ મૂલકનું ભક્ષણ તે પુત્રના માંસ ભક્ષણ બરાબર છે.”

રાત્રિભોજનના વિષયમાં—“ લોહી માંસની તુલના કરીને બતાવી. ”

સર્વજ્ઞાના ઇતિહાસની ફેરફારી કરતાં—દરેક સમયના વાસુદેવોનાં નામે ઉડાવી દઇ, તેમના પ્રતિપક્ષીરૂપ—પ્રતિવાસુદેવો કે જે મહાત્મ રાજાઓ થઇ ગયા છે. તેઓને અસુર, દૈત્ય, દાનવના નામથી વિપરીત રૂપના લખીને, દેવ દાનવોની લલાઇ રૂપમાં બોઠવી દીધા છે.

જેમ કે—તારકાસુર, મેરક દૈત્ય, મધુ કેટલના, નામથી કોઇને ખોસી ઘાલ્યા ઉત્તરમાં, તો કોઇને ખોસી ઘાલ્યા દક્ષિણમાં, પછી મોટી મોટી કલ્પિત કથાઓ લખીને—મોટાં મોટાં પુરાણો બનાવી દીધાં, કે જેમાંથી કોઇને રસ્તો જડી શકે નહીં. આ વાત મારા લેખથી પણ આપ સજ્જનો વિચારી શકશો.

ઇત્યાદિક સૈંકડો, હજારો બાબતો, સર્વજ્ઞાના અંથમાંની લઇને—જાણી જાણીને કંધા છતાં સ્વરૂપની લખીને, એવું તો કોઠકું ચૂંચવ્યું છે કે મોટા મોટા પંડિતોને પણ મોટી ભ્રમ જાળમાં નાખી દીધા છે. પરંતુ મને ખાતરી છે કે મારા અંથનું અવલોકન કરતાની સાથેજ, તેઓ નિઃશંક થઇને તરતજ પોતાની સત્યપ્રિયતાને જાહેર કરશે. એવી મને મારા અંથની ખાતરી છે.

આ તો મારા અંથનું ટુંક સ્વરૂપ જોવાને માટે, પ્રસ્તાવના કહો કે, પ્રવેશિકા કહો, છે. માત્ર જૈન-વૈદિકોના મુખ્ય દેવોનું સ્વરૂપ. વિશેષ જોવાની

છત્રા હોય તો જીવો રોયલ આઠ પેશુ ફારમ પદ, પૃ. ૪૭૨ નો “તત્ત્વત્રયી સીમાંસા” નામના ગ્રંથનો ખંડ પહેલો.

આગળ દુઃકમાં શુદ્ધું સ્વરૂપ, વેદોત્તું, શંકર દિગ્વિન્યતું, નિઃપક્ષપાતી સત્ત્વજનોના ઉદ્દગારો, ગ્રાહ્ય શ્રેયોત્તું, ઉપનિષદોત્તું, અને જૈનોના સ્વાદ્વાદ તત્ત્વત્તું સ્વરૂપ, કાંઈક વિસ્તારથી જોવું હોય તો જીવો તત્ત્વત્રયી સીમાંસાનો ખંડ બીજો. રોયલ આઠ પેશુ. ફારમ પપ પૃ. ૪૫૦ નો. અને કરો સત્યાસત્યનો વિચાર,

‘વૈદિકધર્મ’ કોઈ સત્ત્વજનો ધર્મ નથી. કેવલ મર્વજોમાંની અનેક પ્રકારની વાતો ને લઈને, બાણી બૂણને તેમાં ઉંધું છત્તું કરી, કલ્પિત મોટા મોટા ગ્રંથો લખી, ભોળી દુનિયાને ઉંધા પાટા બંધાવવાનો ધંધો કરેલો છે. હે સત્ત્વજનો ! આપ સત્યપ્રિય થઈ તમો તમારા આત્મકલ્યાણના માર્ગની ખેંચ કરશો ! !

હે સર્વજ્ઞાના ભકતો ! સ્વેતાંબર દિગંબરના મહાશયો ! પૂરે અંધકારના સમયમાં, તમે આપસ આપસની કુટથી, સર્વજ્ઞ પિતા શ્રીમહાવીરના-તત્ત્વના વિપયોના, અને તેમનાથી ભેગવેલા પ્રાચીનમાં પ્રાચીન ઇતિહાસના વિપયેના, ખળનામાંથી કેટલો બધો ખજાનો હુંટાવ્યો છે. અને તે હુંટારાઓ પોતાની આહુકારી પ્રગટ કરી તમોને કેટલા બધા કંગાલ રૂપે લોકોમાં જાહેર કર્યા છે, તે જરા આવા પ્રકાશના સમયમાં તો આંખ ઉધારીને તો જીવો સર્વજ્ઞાના જ વિપયોને પોતાના ગ્રંથોમાં ઉંધા છત્તા લખીને, તે સમયની ભોળી દુનિયાને કંઈ રીતના ઉંધા પાટા બંધાવ્યા છે, તે જરા તપાસો.

તે ધર્મના ધૂતારાઓ-એવો તો કોયડો શું ચંચેલો છે કે મોટા મોટા પંડિતો તેવા પ્રકારની ઉંધી છત્તી વાતોને સમજી રહેલા છે, તો પણ તે શું ચંચેલી જાળ ઉકેલવાને સમર્થ થઈ શકતા નથી.

મેં જે આ કોયડો ઘણો ઉકેલ્યો છે, તેની પ્રેરણા અને કોઈ કુદરને કરી હોય, અથવા આજકાલના સત્યપ્રિય સત્ત્વજનોના ભાગ્યની પ્રેરણા થઈ હોય, એમ હું માનું છું. તેથીજ હું કાંઈ આટલા હસ્ત સુધી તે કોયડો ઉકેલવાને સમર્થ થયો હોય, તે સિવાય હું મારી ચત્તા કાંઈ પણ જોઈ શકતો નથી.

આપ સત્ત્વજનોને મારી પ્રાર્થના છે છે કે-તે અંધકારના સમયમાં બંધાવેલા ઉંધા છત્તા પાટાઓથી આજકાલની ભોળી દુનિયા પણ અત્યંત ગમનશી રહી છે. માટે અંધકારના ખાડામાં પડેલી દુનિયાને મારા ગ્રંથોનો પ્રકાશ આપી બહાર કાઢી મોટું પ્રુપ્ત ઉપજન કરો ! એ કહાય દુનિયા સ્થિર થશે તો સર્વજ્ઞાના તત્ત્વના પ્રકાશથીજ સ્થિર થશે. બાકી તેમની જાનિ કોઈ જોગવાઈ

ચણ દૂર થવાની નથી જ્યારે તે દુનિયાને જૈન વૈદિકની લુલનારૂપનો લેખ જોવામાં આવશે ત્યારે તેમના મનની શ્રાંતિ આપો આપ દૂર થઈ જશે. બાકી તે સિવાય બીજા ચેંકડો ઉપાયથી પણ તેમની શ્રાંતિ જલદીથી દૂર થઈ શકવાની નથી. આ માટે સૂચના ધ્યાનમાં રાખી હે સર્વજ્ઞાન પુત્રા ! આપ કટીબંધ થઈ રૂંગેલી દુનિયાનો ઉદ્ધાર કરો !

આ તો મારા અંધની પ્રસ્તાવના સમજો કે પ્રવેશિકા સમજો વિશેષ જોવાની ઇચ્છા હોય તો—રાયલ આઠ પેણ દોઢશે ફારમના જેટલ. મારા અંધના એ અંડ જોવાની ભલામણ કરૂં છું.

ફિલસુફી (તત્ત્વ) સંબંધેના વિચારો.

હિંદુસ્તાનની ફિલસુફીના સંબંધે યુરોપના પંડિતોએ ઘણા બાનિક વિચારો કરીને બતાવ્યા છે તેમાં હું 'સર્વજ્ઞાના સ્વરો પૂરીને બતાવું' તો તે પણ વિચારવાને કામ લાગશે.

સર્વજ્ઞાનું સિદ્ધાંત એ છે કે—

(૧) સમ્યક્ દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રાણિ મોક્ષમાર્ગ.

ભાવાર્થ:—જે છવે સમ્યક્-અર્થાર્થ-શ્રદ્ધાન, જ્ઞાન અને ચારિત્ર, આ ત્રણે પુરેપુરાં મેળવ્યાં હોય તેજ મુક્તરૂપે થઈ શકે છે. પરંતુ કેવળ ભક્તિ-માત્રથી, કે કેવળ શ્રદ્ધાનમાત્રથી, કે કેવળ જ્ઞાનમાત્રથી, તેમજ કેવળ ક્રિયાકાંડ માત્રથી છવો ઉપરના દરજે ચઢી શકે, પરંતુ મુક્ત રૂપે થઈ શકતાજ નથી. આ સર્વજ્ઞાનો અટલ સિદ્ધાંત છે.

(૨) બીજી વાત એ છે કે—આ સૃષ્ટિ અનાદિના કાલથી પ્રવાહ રૂપે આસતી આવેલી છે અને અનાદિ કાલ સુધી જ રહેશે.

આ સૃષ્ટિ નાના મોટા અનંતા અનંત છવોથી ભરેલી છે, તેથી તે અનાદિ અનંત કાલના સ્વરૂપવાળી જ છે, અને તે છવો પોતાના કર્મના વશમાં પડેલા ૮૪ લાખ છવોની યોનિકોમાં ભટકીજ રહેલા છે, તે આપણે પ્રત્યક્ષપણે જોઈએ પણ છિએ માત્ર જે છવ પૂણું શ્રદ્ધાનાદિક ત્રણ મેળવે તેજ ૮૪ લા મના ફેરામાંથી મુક્ત થાય. તેનુંજ નામ મોક્ષ છે.

પરંતુ આ સૃષ્ટિ તો હાનિ વૃદ્ધિ રૂપે (અવસર્પિણી-ઉત્સર્પિણી કાલના સ્વરૂપે) સદાકાલ ચાલ્યા જ કરવાની છે. તેનું સ્વરૂપ સર્વજ્ઞાના લેખથી પ્રથમ જ અમે લખીને બતાવ્યું છે. ત્યાંથી વિચારવાની ભલામણ કરૂં છું.

આ લેખમાં કંઈક વિશેષ વિચાર કરીને ગતાયું છું—હુનિયામાં ચાલી રહેલા જેટલા મત મતાંતરે નજરે પડે છે તેમાંનો કેઈ પણ મતવાળો સર્વજ્ઞોના વિચારોથી આગળ વધીને ગએલો હોય તેમજ લલિત્યમાં જશે તેવો એક પણ નજરે પડશે નહીં.

જીવ—એટલે એક ઇંદ્રિયના—પૃથ્વીના, પાણીના અગ્નિના, વાયુના અને વનસ્પતિના—જનક ધીકાદિકના અનંતા અનંત જીવોના વિચારો.

જે ઇંદ્રિયના અનેક આત્મા ક્રીડા આદિના અસંખ્યાતા અસંખ્યાતા જીવોના વિચારો.

એજ પ્રમાણે અનેક જાતિની ક્રીડીઓ, મંકોડા આદિ ત્રણ ઇંદ્રિયના જીવોના વિચારો.

એજ પ્રમાણે—અનેકજાતિની માખીઓ, મચ્છરો, કદોળીયા, જમરાઓ, તીકાદિક આદિ ઇંદ્રિયના જીવોના વિચારો.

તે સિવાય વધારાની પાંચમી ઇંદ્રિયને મેળવીને તિથિ'યની ગતિમાં પડેલા હજારો જાતિના—સ્થલચરના જીવો, આકાશમાં ફરતા અનેક જાતિના પંખી આદિના અસંખ્ય જીવો આપણી નજરે પડી રહેલા છે તે ગદ્યાતું સ્વરૂપ સર્વજ્ઞોના શાસ્ત્રોથી જેટલું જોઈ શકશે તેટલું સાંખ્ય આદિ કેઈ પણ મતવાળાનાં સિદ્ધાંતથી જોઈ શકશે જ નહીં.

નરકના જીવો—તેમના ચરીરનું, આયુષ્યનું, દેવતાઓના ચરીરનું, તેમનાં આયુષ્યનું પ્રમાણ સર્વજ્ઞોના સિદ્ધાંતમાં છે. વૈદિકોમાં—વેદોથી તે પુરાણો સુધીમાં નથી તેઓ તે ગતિમાં પડેલા આદિના છે, પણ અનાદિના નથી તેથી યાચિત-મંડન રૂપના હોવાથી વિચારવાની જરૂર છે.

વૈદિકના પંડિતો ગંગા નદીના પ્રદેશોમાં પશુર્વા પછી જે પોતાની ઉપ-નિષદોમાં અધ્યાત્મિક તત્ત્વોના નામથી જ્ઞાનકાંડ કલ્પે કર્યો છે તે અને પુરાણોમાં પ્રાચીનમાં પ્રાચીન ઇતિહાસ લખ્યો છે તે તેમના સ્વતઃ જ્ઞાનનો વિષય નથી. પરંતુ સર્વજ્ઞોના વિષયમાંથી લઈને તેમાં ઉધું છતું કરીને તેમાંની કેટલીક વાતો વેદમૂળક ઠરાવવાને વેદોના આદ્યમા સુદ્ધા જોત્તી ઘાલેલી નજરે પડે છે. તેથી મોટા મોટા પંડિતો પણ મોટા ગુંચવાડમાં પડી ગએલા નજરે પડે છે.

મહાવિવેકશત્ક અમેજે કંઈક નવીન તત્ત્વ જોગવવાનો આશાથી પ્રાચીનમાં પ્રાચીન ગણાતા વૈદિકોના મોટા મોટા ગ્રંથો જોઈ પોતાના ધનનો, તનનો મોટો લોભ આપી, એકંદરે પંડિતો શોધ જોળ કરવા નહીં પડવા પણ છેવટમાં પડાક

ખેદતાં ઉંદર હું થી લાગવા જેવું થતાં નિરાસ થઈને નહીં જેવા સમુદાયવાળા સર્વજ્ઞોના અંથો તરફ દૃષ્ટિ કરવા લાગ્યા. તે અંથો જોતાં કાંઈક આશાવાદી થતાં આગળ વધવાનો પ્રયત્ન કરતા રહ્યા છે. પરંતુ પાછળ થએલા વૈદિકોના પંડિ-
તોએ સર્વજ્ઞોના વિષયોમાંથી લઈને એવું તો કોકડું ગુંથવી દીધેલું છે કે તે ગુંથ ઉકેલવાને હજી સુધી તેઓ સમર્થ થઈ શક્યા નથી પરંતુ એટલું તો જરૂર બતાવતા ગયા છે કે—“પ્રથમનું વૈદિક સિદ્ધાંત સિંધુ નદીના પ્રદેશથી ફેલા-
યેલું તે જુદા પ્રકારનું છે અને તે ગંગા નદીના પ્રદેશથી ફેલાયેલું તે જુદા પ્રકારનું છે,” આવા પ્રકારની જે શોધ કરી છે તે કોઈ આધારણ પ્રકારની નથી.

જ્યારે આપણે ખરા વિચારમાં ઉતરીશું ત્યારે જોજ આલમ પકશે કે વૈદિકોના પંડિતો જ્યારથી સર્વજ્ઞોના પરિચયમાં આવ્યા છે ત્યારથીજ તેઓ સર્વજ્ઞોમાંથી લઈને પોતાની બધી બાજુ ફેરવતાજ નજરે પડે છે. કેટલીક વાતો પાછળથી વેદોમાં પણ દાખલ કરેલી નજરે પડે છે.

બુવો કે—ઋગ્વેદમાં જગતના સદા અનેક દાખલ કરીને પણ સંતોષ ન માનતા—વિષ્ણુને પણ જગતના ઉત્પાદક તરીકે ઋગ્ના આઘ મંડળમાં દાખલ કરી દીધા છે. તટલાથી જ પણ સંતોષ ન થતા ઋગ્વેદના દશમા મંડળમાં પ્રજાપતિના ત્રણ ચાર સૂકતો દાખલ કરેલાં નજરે પડે છે. તે બધા પ્રકારના જગતના ઉત્પાદક શું વાસ્તવિક સ્વરૂપના છે કે પાછળથી કલ્પિત રૂપના છે ?

બીજી વાત એ પણ વિચારવાની છે કે—

સાખ્ય, નૈયાયિક, વૈશેષિક, અદ્વૈત મતાદિનું સ્થાપન કરવાવાળા જે મતવાદીઓ છે તે બધાએ આયે વસ્તુના એક એક અંશને સુખ્ય રાખીને તેનું સ્થાપન કરવાવાળા છે. સર્વજ્ઞો વસ્તુના દરેક જુદા જુદા અંશોની અપેક્ષા રાખીને વસ્તુનું સ્વરૂપ બતાવવાવાળા છે પરંતુ એકજ પક્ષના દુરાગ્રહવાળા નથી. તેઓ સ્થાપ્તાદીના નામથી ઓળખાય છે. અને તે બધાએ એકાંતવાદીઓને પોતાની કક્ષામાં લઈને ચાલવાવાળા હોવાથી સર્વાંગ સિદ્ધ રૂપના ગણાય છે. આજ્ઞાલના જેટલા વિચક્ષણ પંડિતો છે તે બધાએ પંડિતોએ અનેકાંતના પક્ષને સહકાર જ આપેલો છે. તેમાંના ઘણા ખરા પંડિતોના વિચારો મારા અંથથી પણ જોઈ શકશે. તો પત્રી સર્વજ્ઞોની ઉત્પત્તિ સાંખ્યાદિક અસર્વજ્ઞોથી લખવામાં જે આવી છે તે ભ્રમમૂલક ગણાયે પણ સત્યરૂપની ઠરશે નહીં.

છેવટના બે શબ્દો.

જૈન, બૌદ્ધ અને વૈદિક એ ત્રણે આ ચાલતા સમયમાં પણ હિંદુસ્તાનમાં ધર્મના પાયા નાખવાવાળા છે. ઇ. સ. પૂર્વે એક હજાર વર્ષના લગભગમાં ૨૩

મા તીર્થ કર હતા. થોડા વખત પછી ૨૪ મા તીર્થ કર શ્રી મહાવીર પણ નાચક હતા. મહાવીર સર્વજપણાનો દાવો કરે છે એમ જોધો પણ કહેતા. જોધો સર્વજપણાનો દાવો કરતા નથી. તેઓ તો કહે છે કે-સર્વે પદ્યતુ મા વા દુષ્ટમર્થે તુ પદ્યતુ । વૈદિકામાં કોઈ નાયક જણાતો નથી. તેમનામાં સ્વતંત્રપણાનું જ્ઞાન યજ્ઞ યાગાદિકનું હતું. તેથી એજ સિદ્ધ થયે કે-ખીજમાંથી લઇને પોતાનામાં ઉંધું છ-તું કરેલું છે સર્વજમાંથી લઇને જે ઉંધું છતુ કયું છે તે તો જૈન-વૈદિકની તુલના રૂપથી કેટલુંક લખીને ગતાવ્યું છે.

સર્વજ્ઞાએ અનેકાંત મતને જાહેર કરી ખીજ ગધાએ એકાંત પક્ષવાળા-ઓને પોતાની કક્ષામાં લઇને ચાલવાનું કહેલું છે. કહ્યું છે કે-“જિનવરમાં સઘળા દર્શન છે દર્શને જીનવર ભજનારે; સાગરમાં સઘળી તટિની સહી, તટિનીએ આગર ભજનારે” અને તે અનેકાંતના પક્ષને આજકાલના ગાહોશ પડિતોએ અહંકારજ આપેલો છે, ચોખ્ખાચોખ્ખો વિચાર વિચક્ષણ પડિતો કરી શકે છે. એટલું જ કહીને હું નિવૃત્ત થાઉં છું.

જૈનધર્મની પ્રવૃત્તિ મહાવીરથી કે ઋષભદેવથી ?

જૈનધર્મની પ્રવૃત્તિ ઋષભદેવથી થએલી જૈનો માને છે. પૂર્વેના તીર્થ-કરને ઘણું લાંબું છેડું પડી ગયું છે. પરંતુ-૨૩ મા તીર્થ કર તો ઇ. સ. પૂર્વે ૧૦૦૦ ના સૈકામાં વિદ્યમાનજ હતા. આ વાતને તો ઇતિહાસકારો કબુલજ રાખે છે. તેથી એક હજારમા સૈકાથી સર્વજ્ઞાના તત્ત્વો નવીન રૂપના ફરીથી ફેલાયા પછીથીજ તે બધા દર્શનકારોની નવીન રૂપથી ઉત્પત્તિ થએલી છે. એવો વિચાર કરવાથીજ ઇતિહાસકારોથી થએલી જૂલ સુધરશે. ઇ. સ. પૂર્વે છઠ્ઠા સૈકામાં ૨૪ માતીર્થ કર વિદ્યમાન હતા. ખીજ પણ ત્યાગીઓનાં ટોળાં ફરતા હતાં. વૈદિકામાં ત્યાંથી ચાલેલી જોસભર ગડમથલ ઇતિહાસકારોને દેખાઇ રહી છે. તેના પૂર્વ-કાલમાં સુદમ રૂપે ચાલેલી ગડમથલ તેઓની નજર તમે આવેલી જણાતી નથી. આ ચાલુ જમાનામાં ઇ. સ. પૂર્વે એક હજારના સૈકા પછી સર્વજ્ઞાના તત્ત્વોજ દર્શનકારોની ઉત્પત્તિ ઘવામાં મુખ્યતાએ કારણ છે, એવું ફરીથી વિચારમાં આવશે ત્યારેજ ઇતિહાસ વેત્તાઓને સત્યરૂપે સમજશે. જૈનોનો છઠ્ઠા સૈકાથી જે વિચાર કરવામાં આવે છે તે જૂલ ભરેલો ચાલે છે. એમ હું માગ અનુભવથી ચોક્કસ કહી શકું છું. અને આ જગોપર-ડાં. હર્મન જેઠાળીના વિચારો ટાંકીને ગતાવું છું-જૈન સૂત્રોની પ્રસ્તાવના ભાગ બીજામાં-ડાં. જેઠાળી લખે છે કે-“વૈશેષિક દર્શન સાથે જૈનોના કેટલાક વિચારો મળતા આવતા હોવાથી જૈન-

દર્શનની ઉત્પત્તિ તેના પછીથી થઈ છે એવો જે મત ડૉ. બાંડારકરે ઉપસ્થિત કરેલો છે તેની સથે હું અંમત થઈ શકું તેમ નથી. (જુઓ જૈનેતર દષ્ટિએ જૈન ભાગ ખીજો પૃ. ૭૬) આગળ પૃ. ૭૬ માં-વૈશેષિક અને જૈન દર્શન વચ્ચે મૂળ સિદ્ધાંતોમાં ભેદસૂચક એવાં કેટલાંક ઉદાહરણો નીચે પ્રમાણે છે-પહેલાના મતે આત્માઓ અનંત અને સર્વવ્યાપી (વિશુ) છે. પરંતુ-ખીજાના (જનોના) મતે તેઓ મર્યાદિત પરિમાણવાળા છે. વૈશેષિકો-ધર્મ અને અધર્મ ને આત્માના ગુણો માને છે. પરંતુ ઉપર જણાવ્યું તેમ જૈનો તે બંને એકત્વતના દ્રવ્યો માને છે એક બાળતમાં એક વિદ્યુદ્ધ વૈશેષિક વિચાર અને તદ્વિનિન જૈન સિદ્ધાંત વચ્ચે કેટલુંક સાદૃશ્ય જોવામાં આવે છે. વૈશેષિક મતમાં ચાર પ્રકારનાં શરીરો માનેલાં છે-પાર્થિવ શરીર જેવું કે-મનુષ્ય-પશુ આદિનું, જ્ઞાતમ શરીર જેમ વૃક્ષની સુષ્ટિમાં છે, અગ્નીય શરીર જેમ અગ્નિની સુષ્ટિમાં, અને વાયવીય શરીર જેમ વાયુની સુષ્ટિમાં મળી આવે છે. આ વિચિત્ર વિચાર સાથે સદૃશતા ધરાવનારો જૈનદર્શનમાં પણ એક વિચાર છે. જૈનો-પૃથ્વીકાય, અપૃથ્વીકાય, તેજસ્કાય અને વાયુકાય એમ ચાર કાય માને છે આ ચાર (૪) ભૌતિક પદાર્થો કે જે મૂળતરવો છે અથવા તો તેના પણ સૂક્ષ્મ ભાગો છે, તેની અંદર એક એક વિશિષ્ટ આત્મા રહેલો છે. એમ તેઓ માને છે. આ જડ-ચંચળ વાદનો સિદ્ધાંત ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે અસલ નચેતનવાદનું પરિણામ છે.....આ બંનેમાં જૈનમત વધારે પ્રાચીન છે (વિશેષ ત્યાંથી જોઈ લેવાની જાલામણ કરું છું.)

એજ ડૉ. જેકોબીએ-જૈનસૂત્રોની પ્રસ્તાવના ભાગ પહેલામાં જૈનોની માન્યતાવાળા “ પૂર્વો ” નો અર્થ સમજાવતાં તેની ટીપમાં જણાવ્યું છે કે- “ પૂર્વ શબ્દનો અર્થ જૈનાચાર્યોએ નીચે મુજબ સમજાવેલો છે-તીર્થ”કરે પોતેજ પ્રથમ પોતાના ગણધર નામે પ્રસિદ્ધ શિષ્યોને પૂર્વોનું જ્ઞાન આપ્યું હતું ત્યાર પછી ગણધરોએ અંગોની રચના કરી. આ કથન, પહેલાજ તીર્થ”કરે અંગો પ્રરૂપેલા છે એવા બાબત સાથે જેટલે અંશે એકચ ધરાવતું નથી તેટલે અંશે તે ખરેખર સત્ય ગણિત લેખવા યોગ્ય છે. ” (જૈનેતર. ભાગ ખીજો પૃ. ૨૪ ની ટીપમાં)

ડૉ. જેકોબીના કથનનો તાત્પર્ય એ છે કે—

ખીજા મતવાળાઓ કહે છે કે અમો આદિઅનાદિના છિએ. જનો નંજકમાં થએલા તીર્થ”કર શ્રી પાર્શ્વનાથનું પણ શાસન બાકેરમાં ન ગતાવતાં આજે ૨૪ મા તીર્થ”કર શ્રીમહાવીરનું શાસન માન્ય કરેલું ગતાવે છે. તેથી આ અવસ-

પિંડીમાં પહેલા ઋષભદેવથી લેઈ શરૂન ચાલતું આવેલું એમ જે જોનો કહે છે તે અત્યરૂપનું જ હશે. વૈદિકોએ વિષ્ણુના-મત્સ્ય, કૃર્માદિક ૨૪ અવતારો ભતાવતાં ઋષભદેવને ૮ મા અવતાર રૂપે ગોઠવ્યા છે, તે પણ ઠી. જેટાળીના કથનની સત્યતાની સાબીતી જ ગ્રંથતાવે છે કે લેનધર્મ ઋષભદેવથી જ ચાલતો આવેલો છે પણ લેનોનો ઇતિહાસ કલ્પિત રૂપનો નથી.

II વૈદિક સાહિત્ય બે પ્રકારના સ્વરૂપનાં છે.

(૧) પ્રથમનું કોઈ અતિ પ્રાચીન મનાતું સિંધુ નદીના પ્રદેશમાં કર્મકાંડના નામથી મોટી પ્રસિદ્ધિને પામેલું.

(૨) બીજા પ્રકારનું વૈદિક સાહિત્ય ગંગા નદીના પ્રદેશથી જ્ઞાનકાંડના નામથી પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવેલું.

પ્રથમના સાહિત્યનો વિષય-અગ્નિ, વાયુ અને સૂર્ય એ ત્રણ દેવોના નામથી ક્ષન્-યજુઃ-અને સામ એ વેદત્રયીથી પ્રસિદ્ધિને પામેલું.

ઈંદ્ર, વરૂણ આદિ દેવોની પાસે મોટા ભાગે પોતાના સ્વર્ધની પ્રાર્થના-ઓથી ભરેલું.

યજ્ઞ યાગાદિક વિધાનના લેખોથી ઐહિક પારત્રિક સુખ મંપત્તિની લાલચવાળું, નાજ મહારાજાઓથી મોટા આડંબરથી થતું આવેલું. તેથી તે કર્મકાંડ મોટી પ્રસિદ્ધિને પામેલું. પરંતુ આજ કાલના શોધક પંડિતોને તેમાં પુનર્જન્મનો સિદ્ધાંત તેમજ અદૃશ્ય કર્મનો સિદ્ધાંત નજરે ન પડવાથી ગાલખ્યાલ જેવું ગણી કાઢેલું તે વૈદિક સાહિત્ય પ્રથમ પ્રકારનું હતું.

બીજું ગંગા નદીના પ્રદેશથી જ્ઞાનકાંડના નામથી પ્રચાર પામેલું વૈદિક સાહિત્ય તે ઉંચા દરજાનું ગણવામાં આવતું. લેનોની માન્યતા પ્રમાણે એ ભૂમિ પર ૨૪ તીર્થકરો થતા આવ્યા છે. પહેલા તીર્થકર શ્રી ઋષભદેવથી તે ૬ મા, ૧૦ મા તીર્થકર સુધી તે એ ગ્રામ્યજીવ વર્ગ તીર્થકરોના તત્ત્વને માન્ય ગણીનેજ ચાલવા લાગેો હતો. પછી કોઈ કાળદોષના પ્રભાવથી સ્વર્ગોના આસનનો સર્વથા લોપ થતો ગયો. એટલે ઉપદેશના અધિકારવાળો જ ગ્રામ્યજીવ વર્ગજ સ્વતંત્ર રૂપનો બન્યો. પછીથી જે તીર્થકરો થતા આવ્યા તેમની સાથે કેટલાક મળતા થઈ જતા તે કેટલાક વિરોધમાં પણ રહેતા એમ ચાલ્યા હતા પરંતુ તેવીશમાં તીર્થકરના સમયમાં અનેકમતના ત્યાગીઓના તરફથી યજ્ઞ યાગદિકનો અનાદર થતાં ગૃહસ્થોના તરફથી પણ તે યજ્ઞ યાગાદિકનો આદર ઓછો થતાં તે ત્યાગીઓના ભજના થઈ તેમનામાંથીજ

પોતાની અનુકૂલતા પ્રમાણે વિષયોને લેતા ગયા અને જ્ઞાનકાંડના નામથી ઉપનિષદો તૈયાર કરવા માંડી. તે કર્મકાંડની બાજુ આગે બ્રાહ્મણ્યશ્રેયોથી ફેરવતાં ઉપનિષદોમાં તો તદ્દન ફરી ગયેલી માલમ પડે છે. મોટા ભાગે તો સર્વજ્ઞોમાંથીજ લઇને વધારે ઉંધું છતું કરેલું નજરે પડે છે. 'ઘણાખરા વેદના પક્ષ કરવાવાળાજ સૂત્રાદિક શ્રેયોની રચના કરવાવાળા છે. જીવાદિક વાતોનું કે પાપ-પુણ્ય આદિ કર્મની વાતોનું જે વેદોમાં નામ નીચાણુ પણ જણાતું ન હતું' તેવા પ્રકારની વાતો પાછલના નવીન શ્રેયોમાં કયા નવીન જ્ઞાનીઓની પાસેથી મેળવીને લખવામાં આવી ? બલે તેઓ પક્ષમાં મોટા હશે પરંતુ સર્વજ્ઞોથી જ્ઞાનમાં તો મોટા નથી. જે સર્વજ્ઞોના વિષયોમાંથી લઇને પોતે મહર્ષિઃ બન્યા છે તેમને જો જોગોપર હજાકા ચિતરવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે તે તેઓની સમજનતા કેટલી બધી હશે ? તે તો મારા શ્રેયથી પણ આપ સમજનો ભેઈ શકશો ? જો કે તે સર્વે દર્શનકારોએ અને ઉપનિષદકારોએ સર્વજ્ઞોના તત્ત્વોમાંથી લઇને પોતાના શ્રેયોમાં ક્રમ વિનાના તે તત્ત્વો ઉંધા છતાં લખ્યા છે તેથી પણ ચૂરેપ દેશના પંડિતો ચકિત થાય છે, ત્યારે સર્વજ્ઞોમાંના ક્રમવાર તે વિષયોને જોતાં તો જરૂર આનંદિત થશેજ. જેમ કે-વૈદિક પંડિત વાસુદેવ નરહર ઉપાધ્યે-જૈન વિષે બે શબ્દો લખતાં છેવટમાં લખે છે કે—“ખૌદ્ર અને જૈન ધર્મો એનો જેવો જેવો સંબંધ તેઓની નજરમાં આવતો જશે તેમ તેમ આ નવીન મળેલી વિલક્ષણ રત્નોની અગાધ ખાણુ દેખીને તેઓનું મનઃ આનંદ સાગરમાં તલલીન થઇ જશે. એટલુંજ આ ઠેકાણે કહેવું બરા છે.”

વળી જીવો-દક્ષિણના વૈદિક પંડિત લક્ષ્મણુ રઘુનાથ ભીંડે જૈનોના સંબંધે દશ લેખો આપતાં દશમા લેખમાં લખે છે કે—“જૈનધર્મ એ વિકૃત હિંદુધર્મ છે એમ કહેવામાં આવે છે પરંતુ વસ્તુતઃ સનાતન અને પુરાતન એવા જૈનધર્મનું વિકૃત સ્વરૂપ એ હિંદુધર્મ છે. આ વાત જૈનધર્મનું સંપૂર્ણ જ્ઞાન થએલાઓને સ્વીકારવી પડશે.”

આ ફકરાઓથી વિચારવાનું કે-જૈન ધર્મની-ઉત્પત્તિ કોઇએ વૈશેષિક મતથી, તો કોઇએ સાંખ્ય મતથી લખીને બતાવી છે ખરી પણ જ્યારે તેઓ આવા અનેક મહાપુરુષોની પેઠે જૈન ધર્મનું ખરું સ્વરૂપ સમજશે ત્યારે તેઓને પોતાની ભૂલો સુધારીને સર્વ દર્શનકારોમાં અને સર્વે મતાવલંબીઓમાં આદિ અનાદિના જૈન ધર્મનેજ સત્યરૂપનો સ્વીકારવો પડશે.

વળી-અમારા ગુરૂવર્યાના ઉપર યોગજીવાનંદ પરમહંસનો આવેલો પત્ર-તેમાંથી કિંચિત્—“એક જૈન શિષ્યકે હાથ દો પુસ્તક દેખા. વો લેખ

ઇતના સત્ય, વો નિઃપક્ષપાતી, મુઝે દિખ પડા કે-માનો એક જગત છોડ કરકે દુસરે જગતમે આન ખડે હો ગયે. આખાલ્યકાલ ૭૦ વર્ષસે' જો કુછ અધ્યયન કરા, વો વેદિકધર્મ આંધે ફિરા સો વ્યર્થસા માલુમ હોને લગા. પ્રાચીન ધર્મ, પરમ ધર્મ, સત્ય ધર્મ, રહા હો તો જૈન ધર્મ યા. જિસકી પ્રમા નાથ કરનેકે વેદિક ધર્મ, વો પટશાસ્ત્ર, વો ગ્રંથકાર ખડે ભયે ચે. વેદિક વાતે' કહી વો લીધ ગઈ સો સખ જૈન શાસ્ત્રોસે નમુના ઇકઠી કીધ હૈ, ઇસમે' સદેહ નહી હૈ. "

(વિશેષ જીવો-જૈનેતરદષ્ટિએ જૈન. પૃ. ૭૮)

એ ગ્રંથમાં-૪૦-૪૫ મોટા મોટા પંડિતોના લેખો એવાને એવા જોઈ શકશો. કિંમત રૂ. ૧)

પુનર્જન્મના સિદ્ધાંત વિષે મેંકઠોનલ શાહેખના વિચારો-સં. સા. પૃ. ૫૧૨ થી—

“ અરેખર હિંદુસ્તાનના લોકોનો પુનર્જન્મનો સિદ્ધાંત જો કે આપણને વિચિત્ર લાગે એવો છે તો પણ એ સિદ્ધાંતમાં એ રીતની ખૂબી રહેલી છે.

એક તો એ કે-જગતના નીતિમય શાસનમાં ન્યાયનું એ તરત જરૂરનું અણુાય તે એ સિદ્ધાંત વડે પૂરું પડે છે.

અને બીજું એ કે દરેક માણસનું લાગ્ય માણસના પોતાના હાથમાં છે એ અગત્યના નૈતિક નિયમનું પણ એ સિદ્ધાંતની સાથેજ આપણને જ્ઞાન કરાવાય છે. કારણ કે જેમ આ જાંદગીમાં કરેલાં દરેક પાપકર્મનું પ્રાયશ્ચિત્ત કર્યા વિના માણસનો છુટકો મતો નથી, તેમ દરેક પુણ્ય કર્મનું શુભ ફળ પણ બીજી જાંદગીમાં એને પ્રાપ્ત થયા વગર રહેતું નથી. એ કર્મ કરાઈ ચુક્યા હોય તેનાં ફળ ભોગવ્યા વિના માણસને આલસુ નથી. કારણ કે મહાભારતમાં કહ્યું છે તે પ્રમાણે,—

यथा घेनुसहस्रेषु, यत्सो गच्छति मातरं ॥

तथा यच्च कृतं कर्म, कर्ताप्सनुगच्छति ॥ ”

“ હજાર યાચોમાંથી પણ વાછરડું જેવી રીતે પોતાની માતાને ચોધી કાઢ્યા વગર રહેતું નથી, તેવીજ રીતે આગળ કરાયેલું કૃત્ય તે કરનારની પાછળ ગયા વગર રહેતું નથી.

જીવની આ પરંપરાને “સંસાર” એવું નામ આપવામાં આવ્યું છે. એ “સંસાર” તે અનાદિ અણુવામાં આવે છે. કારણ કે આ જન્મનો દરેક અનુભવ

તે આગલા જન્મના કૃત્યનું પરિણામ છે, તે જન્મનો દરેક અનુભવ તે તેનાથી આગલા જન્મના કરેલા કૃત્યનું પરિણામ છે, અને એ પ્રમાણે આપણે ગમે તેટલા પાછળ જઈશું તો પણ એની એજ સ્થિતિ રહેશે. પાપ-પુણ્યની ફળ આપવાની શક્તિને માટે આધારણુ રૂપે “અદૃષ્ટ” એ શબ્દ વપરાય છે, પણ ઘણી વાર એને માટે “કર્મ” એ વધારે સાદો શબ્દ પણ વાપરવામાં આવે છે.”

સં. સા. પૃ. ૫૧૩થી—

“ એ કર્મ તે મનુષ્યના જીવનનું નિયામક છે એટલુંજ નહીં પણ જગતની દરેક વસ્તુની ઉત્પત્તિ તથા વિકાસનું નિયમન પણ એ કર્મ વડેજ થાય છે. કારણ કે જે કંઈ બનાવ બને છે તેની ગમે તે પણ કોઈ પ્રાણી ઉપર અસર થયા વગર રહેતી નથી, અને તેથી, પાપ-પુણ્યના ફળ વિષેના નિયમ પ્રમાણે તે પ્રાણીના કોઈ આગળના કૃત્યને લીધે તે બનાવ બનેલો હોવો જોઈએ.

ખીજી રીતે કહીએ તો, પ્રકૃતિના વ્યાપાર તે પણ સચેતન પ્રાણીઓનાં પાપ-પુણ્યનું પરિણામ છે. આ પ્રમાણે સઘળી વસ્તુઓનું નિયમન કરનાર “ કર્મ ” ની સત્તા આગળ ઇશ્વરના સ્વતંત્ર રાજ્યને માટે ખીલકુલ અવકાશ રહેતો નથી. આ કારણથી, જે દર્શનોમાં ઇશ્વરનું અસ્તિત્વ સ્વીકારવામાં આવ્યું છે તેમાં પણ ઇશ્વરથી પણ ન તોડી શકાય એવા પાપ-પુણ્યના ફળ વિષેના નિયમ બરાબર જાળવીને જગતને તથા પ્રાણિમાત્રને ફેરવવું એટલુંજ ઇશ્વરનું કર્તવ્ય ગણવામાં આવ્યું છે. આ સિધ્ધાંતને વધારે મોટા પાયા ઉપર લઈ જઈને વિશ્વનો જુદા જુદા ક્ષેત્રને અતે પ્રલય અને વળી પુનરુત્પત્તિ કલ્પવામાં આવ્યાં છે તે પણ “ સંસાર ” ના સિધ્ધાંતનોજ એક ભાગ છે.

જેના વડે કરીને જન્મ પરંપરાનો અંત આવે છે તે મોક્ષનો સિધ્ધાંત પણ સઘળાં દર્શનોમાં સાધારણ છે અને તે પુનર્જન્મના સિધ્ધાંત જેટલોજ પ્રાચીન છે. પ્રવૃત્તિ માત્ર ઇચ્છાને આધીન છે, અને એ ઇચ્છાની ઉત્પત્તિ “ અવિદ્યા ” ને લીધે છે.

લેખનો સારાંશ—“ કર્મ ” તે મનુષ્યના જીવનનું નિયામક, દરેક વસ્તુની ઉત્પત્તિ તથા વિકાસનું નિયમન એજ કર્મ વડે થાય છે. તેથી તે પ્રાણીના આગળના કૃત્યને લીધે બનાવ હોવો જોઈએ.

ખીજું—પ્રકૃતિના વ્યાપાર તે સચેતન પ્રાણીઓના પાપ-પુણ્યનું પરિણામ છે. કર્મની સત્તા આગળ ઇશ્વરના માટે અવકાશ રહેતો નથી.

ઇન્ધરથી ન તોડી શકાય એવા પાપ-પુણ્યના નિયમને જાળવીને પ્રાણીમાત્રને દોરવલું એટલુંજ કર્તવ્ય ગણાય. જન્મ પરંપરાનો અંત તે મોક્ષ, સર્વ દર્શનોમાં છે. અને પુનર્જન્મના જેટલોજ પ્રાચીન છે. પ્રવૃત્તિ માત્ર ઇચ્છાને આધીન છે.”

‘મૈકડોનસ શાહેબના નિચાદો કર્મના સંબંધનાજ છે.

કેટલાકો કર્મને અદ્વૈતરૂપે કહે છે ખરા પણ તે આત્માની સાથે સૂક્ષ્મ પરમાણુઓના સંબંધવાળું થએલું સર્વજ્ઞાએ દૃષ્ટ રૂપનુંજ કહેલું છે. તેથી તેની ફેરફારીતું સ્વરૂપ સર્વજ્ઞાએ હબરદો પ્રલોકોથી વર્ણન કરીને બતાવેલું છે. સર્વજ્ઞાએ તે કર્મની મૂળની ૮ પ્રકૃતિઓ કહી છે. તે બધાના ઉત્તર વિભાગો ૧૪૮ બતાવેલા છે. તે તો તેમના અંબોથીજ સમજી શકાયે પણ અહીં લખવામાં આવશે નહીં.

કેટલાકો-આત્માને વળગેલી અદ્વૈત શક્તિ, અવિકારી, પડરૂપે આત્માની સાથે જતી બતાવે છે પણ તે વસ્તુ કેવા સ્વરૂપની છે, તેનું પરિણામ કેવા રૂપથી થાય છે તેના વિષે કંઈ પણ ખુલાશો કરીને બતાવેલો નથી.

વળી કેટલાકો-તે કર્મને પ્રકૃતિના તત્ત્વોની અરૂપરૂપે રહેલી શક્તિ આત્માને ચોંટતી નથી. તો પછી તે પોતાનું પરિણમ આત્માના ઉપર કેવી રીતે જમાવે છે ? તેનો ખુલાસો કેમ નહીં કરતા ગયા હશે ?

શંકરસ્વામીએ-બ્રહ્મસુત્ર-ત્રીજા અધ્યાયના પ્રારંભ સૂત્રનો અર્થ-એક વૃદ્ધ બ્રાહ્મણને સમજાવતાં કહ્યું છે કે-મરણ સમયમાં એક દેહ છોડી બીજા દેહમાં જવું પડે છે ત્યારે જીવને દેહનો આરંભ કરનાર-પંચીકૃત “ પાંચ મહા ભૂતોના સૂક્ષ્મ ભાગો વીંટલાઈ ને બાય છે. ” આંબળતાની સાથે તે વૃદ્ધ વ્યાસ રૂપે પ્રગટ થયા ને ખુસી થઇને ૧૬ વર્ષનું આયુષ્ વધારીને આયુ, પછી આલસતા થયા.

તેથી આધુનિક શંકર સ્વામીએ કેવળ નામ માત્રથી કર્મનું સ્વરૂપ બતાવ્યું તેટલા માત્રથી વેદ વ્યાસ ભગવાન મુંગે મોઢે અંગીકાર કરીને ખુસ થઈને ચાલતા થયા. તેથી વિચાર થાય છે કે-શંકર સ્વામીએ આ નામ માત્રને પણ કર્મનો સિધ્ધાંત કયા નવા ઇશ્વર પાસેથી મેળવીને વેદ વ્યાસને ખુશ કરી દીધા હશે ?

સાથે એ પણ વિચારવાનું છે કે-કેવળ જગતના કર્તા ઇશ્વર છે એવી માન્યતાવાળા વેદોને મુખ્ય રાખીને ઘણું ખરા દર્શનકારોની ઉત્પત્તિ થએલી છે તે બધા દર્શનકારોને પણ આ કર્મના સિધ્ધાંતને પોતાનામાં દાખલ કરવો પડ્યો છે કે જે કર્મની સત્તા આગળ તે બધાએ ઇશ્વરોને રાંકડા જેવું થવું પડ્યું છે. તે કર્મના સિધ્ધાંતને બતાવનારો ઇશ્વર મોટો માનવો કે કમની સત્તા આગળ રાંકડા બનેલા ઇશ્વરોને મોટા માનવા ?

“ ઇશ્વરથી તોડી ન શકાય એવા-પાપ-પુણ્યના નિયમને બળવીને પ્રાણી માત્રને દોરવવું એટલુંજ કર્તવ્ય ગણાય. ”

આમાં વિચારવાનું કે-જેવી રીતે તેઓ અધાર કર્મોની સત્તાને તોડીને પોતે સર્વજ્ઞ ઇશ્વરો થયા છે તેજ સત્યતત્ત્વોનો માર્ગ અમોને પણ બતાવતા ગયા છે. એ ઉપકાર કંઈ અમારા પર જોઈએ થએલો નથી. તેથી તેમના-ધ્યાનથી ગુણગ્રામથી, અને તેમના બતાવેલા સત્યતત્ત્વોના માર્ગથી જો અમો આલીશુ તો અમો પણ તેઓના જેવાજ સર્વજ્ઞ ઇશ્વર બનવાનાજ. જો તેઓ અમોને પોતાના સત્યતત્ત્વના માર્ગે દોરી ગયા ન હોત તો આ અનાદિકાળના અધાર સંસારમાં અનેક ધુતારાઓના હાથમાં ફસી પડેલા એવા અખુન્નેની અમારી રંડી દશા થતી ? માટે તે થઈ ગયેલા સર્વજ્ઞ ઇશ્વરોનોજ અમારા પર પરમ ઉપકાર થએલો છે. અને તેટલા પ્રમાણથી તેઓ અમોને જરૂરજ દોરીને ગયેલા છે. બાકી તેઓ અમારા કર્મની સત્તામાં હાથ ધાલતા નથી. તેઓનો બતાવેલો જે સત્યતત્ત્વોનો સિધ્ધાંત છે તે અમોને સત્યતત્ત્વના માર્ગે દોરી જવામાં અમોને જોઈએ ઉપકારી થએલા નથી એજ વાત સિધ્ધ રૂપની છે.

પ્રવૃત્તિ માત્ર ઇચ્છાને આધીન છે. તેમ કેવળ નથી તેમાં પણ કર્મ તો પ્રેરક રહેવાનાં. એટલું વિશેષ છે કે પૂર્વ પુણ્યના સંજોગથી તેવા સંત સમાગમથી સુધારા પર ચઢી શકાય છે. અને પાપના યોગે અનિષ્ઠ સમાગમથી નીચેના દરજે પણ ઉતરી શકાય છે. મનુષ્યના ભવમાં એટલું વિશેષ સાધનપણું રહેલું છે.

સંસ્કૃત સાહિત્ય. પૃ. ૫૧૨ માનો લેખ મંકડોનક સાહેબનો લખીને બતાવ્યો છે, તેનો વિચાર સર્વજ્ઞોના સિધ્ધાંતથી કરીને બતાવું છું.

જગતની નીતિમાં જે ન્યાયનું તત્ત્વ છે તેને પ્રુરૂ પાડનારો અને અનાદિ-
કાળના “સંસાર” ની સ્થિતિને જતાવનારો, એવો પુનર્જન્મનો સિદ્ધાંત
મર્વજ્ઞાએ જતાવેલો મૂળથીજ સિદ્ધ રૂપનો છે. કદાચ વચમાં વ્યવધાનવાળો
થયો હશે તો પણ, જૈનોના રૂઝમા તીર્થંકર ઇ. સ. પૂર્વે હજારમા સૈકામાં
વિદ્યમાન હતા, ત્યાંથી તો ચતુત ચાલતો આવેલો વર્તમાન કાળમાં પણ દેખાઈ
જ રહ્યો છે. જૈનોની માન્યતા એવી છે કે જે તીર્થંકર થાય તેમનુંજ શાસન
મનાય, એટલે છેલ્લા રૂઝમા તીર્થંકરનું શાસન ઇ. સ. પૂર્વે છઠ્ઠા સૈકાથી મનાતું
ચાલ્યું, એટલું જ વિશેષ છે.

આમાં બીજું વિચારવાનું કે—૧ નરક, ૨ તિર્થંચ, ૩, મનુષ્ય, અને દેવ
જે ચાર ગતિના જીવોનો વિચાર સર્વજ્ઞાના સિદ્ધાંતમાં વિસ્તારથી કરવામાં
આવેલો છે. એક એક જાતિમાં અનેકા અનેક લેહો છે. બીજું
તિર્થંચની ગતિમાં પણ અનેક લેહો છે. તેમાં જે કેવળ એકેન્દ્રિયના
જીવો છે તેનાજ મોટા પાંચ લેહો જતાવેલા છે. ૧ પૃથ્વીકાય, ૨ અપ્કાય,
૩ તેજસ્કાય, (અગ્નિકાય) ૪ વાયુકાય, અને ૫ એ વનસ્પતિકાય.
આ પાંચે કાયના જીવોને એકેન્દ્રિયના સ્વરૂપવાળાજ જતાવેલા છે. તેમાં
જે પૂર્વના ચાર લેહ છે તે તો અમંજ્ય-અસંજ્ય જીવોથી વ્યાપ્ત સ્વરૂપના
જતાવેલા છે અને તે જીવો પ્રાયે અસંજ્યાતા કાળસુધી ચેતાની જાતિમાંજ
મરણ જીવન કર્યાજ કરે છે. પછી કોઈ ભવિતવ્યતાના યોગથી ઉપરની
ગતિઓમાં ચઢતા જાય છે, પાંચમે જે વનસ્પતિ કાયનો લેહ છે તેના પણ બે
મોટા વિભાગ છે. ૧ પ્રત્યેક વનસ્પતિ નામનો અને બીજો સાધારણ વનસ્પતિ
કાયના નામનો છે. પહેલો લેહ—વૃક્ષ કે, વેલ, આદિના નામથી ઓળખાય છે.
તેમાં છાલ, પત્ર, ફુલ, ફળ, આદિમાં જુદા જુદા જીવો રહેલા છે તેથી તે પ્રત્યેક
વનસ્પતિના નામવાળો છે. તેથી તે જીવો પણ પ્રાયે અસંજ્યાતા કાળસુધી
એકેન્દ્રિયની જાતિમાંજ જન્મ અને મરણ કર્યા કરે છે પછી ભવિતવ્યતાના
યોગથી ઉપરની જાતિમાં ચઢતા જાય છે. જે વનસ્પતિના જીવો એકજ
પિંડમાં અનંત જીવો વ્યાપીને રહેલા હોય છે તે સાધારણ વનસ્પતિના
નામથી ઓળખાય છે અને તે જીવો પ્રાયે અનંતા કાળ સુધીતેમાંને તેમાં જન્મ
મરણ કર્યાજ કરે છે. પછી કોઈ ભવિતવ્યતાના યોગથી ઉપરની પાયરીપર
ચઢતો જાય છે. ફેટલાક જીવો જતાવેલા કાળથી ઓછા કાળમાં પણ ઉપરની
પાયરી પર ચઢતા જાય તેથી સર્વત્ર પ્રાયઃ સજ્જથી સૂચના કરવામાં આવી છે.

આ ઉપર બતાવેલા જીવો હજીકામાં હજીકા કેવળ પોતાના શરીર માત્રના સાધનથી નિર્વાહ કરી મરણ-જીવન કરી રહેલા છે તેથી એકજ ઇન્દ્રિયના મનાયલા છે.

તેથી અધિક પુણ્યના યોગે જેણે શરીરની સાથે જીમ મેળવી છે તેવા હાલતા ચાલતા બે ઇન્દ્રિયોના જીવો મનાય છે. દુનિયા આંખથી જોઇ શકે તેવા અનેક જાતિના કીડા.

શરીર, જીમ, અને નાસિકા આ ત્રણ ઇન્દ્રિયો જેણે મેળવી છે તેવા જીવો-કીટિકા, માંકણ, મંકોડા આદિની અનેક જાતિઓ છે, તે પણ અધિક પુણ્યના યોગથી ઉપરની પાયરીએ ચઢેલાજ છે.

તેથી પણ અધિક પાયરીપર ચઢેલા-શરીર, જીમ, નાસિકા અને ચોથું ચક્ષુનું સાધન જેને મળેલું છે તેવા જીવો-માખીઓ, મચ્છરો, કરોળિયા આદિની અનેક જાતિઓ છે. તે પણ અધિક પુણ્યના યોગથીજ ઉપરના દરજે ચઢેલા છે.

જેને શરીર, જીમ, નાસિકા, અને તેની સાથે સાંભળવાના માટે કાનનું સાધન મળેલું છે તેવા જીવો-જળમાં ફરનારા, પૃથ્વીપર ફરનારા, આકાશમાં ઉડનારા, બે પગના કે ચાર પગના અથવા પગ વગરના જેટલા બધા જીવો છે તે તિર્યંચ પંચેન્દ્રિયના નામથી ઓળખાય છે. આ ઉપર બતાવેલા એક ઇન્દ્રિયના જીવોથી લઇને પંચેન્દ્રિય મુખીના જીવો છે તે બધાએ તિર્યંચની જે બીજી ગતિ બતાવી છે તેનાજ ભેદો છે.

વ્યક્તપણે દુઃખ ભોગવવાના માટે જે આપણા પગની નીચેનું સ્થાન છે તે નરકનું સ્થાન બતાવેલું છે.

અને વ્યક્તપણે જે સુખ ભોગવવાનું સ્થાન આપણા મસ્તકના ઉપર ફેખાઇ રહ્યું છે તેને સ્વર્ગના નામથી બતાવેલું છે.

નારકીમાને જીવ અને સ્વર્ગમાંના જીવ ત્યાંના જન્મ પુરો કર્યા પછી મનુષ્યની ગતિમાં કે ઉપર બતાવેલી તિર્યંચની ગતિમાં નવો જન્મ ધારણ કર્યા સિવાય તેઓની ફેરફારી ત્યાંને ત્યાં થતીજ નથી.

મનુષ્ય પોતાની મનુષ્યની જાતિમાં લાગ લગત સાત કે આઠ ભવ સુધી જન્મ ધારણ કરી શકે છે. પછી તો જરૂરજ માણસની યોગિ બદલવીજ પડે છે. એમ સર્વજ્ઞોના સિદ્ધાંતમાં સ્પષ્ટ પણે બતાવેલું છે.

આ ચારે ગતિનાં જીવો પાપ-પુણ્યના સંગ્રહવાળા થએલા ૮૪ લાખ જીવોની યેનિઓમાં અનાદિકાળથી ઉંચા કે નીચા ભટક્યાંજ કરે છે.

વૈદિકોમાં ૮૪ લાખ ચોનિઓ લખાઈ છે ખરી પણ તે જોનોના ૨૪ તીર્થંકરોના અનુકરણ રૂપે જેવી રીતે એકજ વિધ્નુના મત્સ્ય, કૂર્મ, આદિ ૨૪ અવતારો ઉભા કર્યા છે તેની પેઠે કલ્પિત રૂપની ઉભી કરેલી છે.

પ્રથમ પાંચ પ્રકારથી એકજ ઇન્દ્રિયના જીવો જે બતાવ્યા છે તેમનાથી જ આ દુનિયાનો મોટામાં મોટો ભાગ શેકાઈને રહેલો છે. તેમાંના અનંત જીવો હજી સુધી પણ બહાર નીકળવાને પામ્યાજ નથી. કેટલાક અનંતા કાળ પછી તો કેટલાક અસંખ્યાતા-અસંખ્યાતા કાળ પછી ધીરે ધીરે ઉપરની પાયરી પર ચઢતાં ચઢતાં તિર્યચ પચેન્દ્રિય સુધી આવી પહોંચેલા આપણી નજર તળે ફરી રહેલા છે. હવે તેમાંના કેટલાક જીવો સમભાવના યોગથી મનુષ્યની ચોનિ પણ મેળવે છે. પણ ઉપરની ચોનિઓ મેળવવામાં ઘણીજ દુસ્કર ઘટનાઓ સર્વજ્ઞાએ બતાવેલી છે. છતાં પણ ૮૪ લાખ જીવોની ચોનિના ચક્રમાંથી છટકી જવાનો માર્ગ પણ મનુષ્યની ચોનિમાંથીજ મળે છે. સર્વજ્ઞા થયા છે તે પણ મોટા ભાગે મનુષ્યની ચોનિમાંથીજ વધતા ગયા છે અને જેવી રીતે તેઓ મોક્ષના માર્ગ સુધી પહોંચ્યા છે તેવાજ પ્રકારનો માર્ગ અમેને પણ બતાવતાજ ગયા છે. જો તેઓનો બતાવેલો માર્ગ અમે પકડીશું નહીં, ત્યારે તો જેવી રીતે ખીજા જીવોના હાલ હવાલ થઈ રહ્યા છે તેવા હાલ અમારા પણ થયાજ કરવાના. અમારી બગડેલી હાલત અમારા પુરૂષાર્થથીજ સુધરશે પણ કોઈ ઇશ્વર કે પરમેશ્વર આવીને સુધારવાનોજ નથી.

સં. સા. ૫૫ ૫૧૧ થી લખાયેલા લેખનો સારાંશ—

" જે મહત્ત્વના લીધે હાજી દાવની સ્થાપના થઈ તે સિદ્ધાંત ઘણો અગત્યનો છે.

ક્રમ ના છેલ્લા મંડલમાં-મરનારનો આત્મા પાણી તરફ કે ઓપધિઓ તરફ જાય છે. એ સિવાય ક્રમ માં કંઈ પણ નીચાણી નથી. એક જ ઉડતા તરંગોથી આવો વ્યાપક સિદ્ધાંત નીકળ્યો હોય એ સંભવિત નથી. આ પ્રેરણા હિંદુસ્તાનના મૂળ વતનીઓથી થઈ હોય.

મૃત્યુ પછી માણસનો આત્મા જાડના થડમાં કે પશુઓના શરીરમાં પ્રવેશ કરે છે, એવી માન્યતા જંગળી લોકોમાં જણાતી એ માન્યતા ઉપરાંત પુનર્જન્મનો સિદ્ધાંત આગળ વધ્યો નથી.

આર્ય લોકોએ હિંદુસ્તાનના મૂળ વતનીઓથી લીધો હોય તો પણ જીવનની પરંપરાનો સિદ્ધાંત પાપ-પુણ્યના બદલાનો નૈતિક સિદ્ધાંત સાથે ગાડો

સંબંધ છે. તે સ્થાપિત કરવામાં આવ્યો તે યશ તો તેમને જ થટે છે. સંસારમાં સુખ દુઃખનું કારણ શું ? એ પ્રશ્નનો ખુલાસો એ સિદ્ધાંત વડે મળે છે. ”

આ લેખથી વિચારવાનું કે—

મૃત્યુ પછીના જીવનની પરંપરાનો સિદ્ધાંત દુનિયામાં ખાસ હોવોજ નેઈએ અને તે મહત્ત્વનો છે. જોટલું જ નહીં પણ નૈતિક સિદ્ધાંતની સાથે પણ તેનો ગાઢો સંબંધ છે, છતાં પ્રાચીન ગણ્યતા ઋગ્વેદમાં ઉઠતા તરંગ રૂપનો દેખાતો હોય તો પછી તેની પ્રાચીનતાની કિંમત શી ? હિંદુસ્તાનના વતનીઓ પાસેથી લીધાની જે કલ્પના છે તે કેઈ તેવા સાધારણ પાસેથી મળેલો ન હોય પણ તે સિદ્ધાંત ખાસ સર્વજ્ઞાથીજ લીધેલો સિદ્ધ થયે. સર્વજ્ઞોની માન્યતા મુખ્યતાએ જોવામાં જ છે, અને તે જીવનની પરંપરાનો સિદ્ધાંત નવીન રૂપનો સ્થાપિત કરવામાં આવેલો નથી પણ અનાદિના કાળથી સિદ્ધ રૂપનો આવે પણ જૈન સિદ્ધાંતોમાં તેવાને તેવા સ્વરૂપનો વિદ્યમાન છે. વિશેષ જોટલુંજ કે ખીજા મતવાળાઓએ તે સર્વજ્ઞોમાંથી ઉપર ચોટીઓ ગ્રહણ કરેલો જોવાયો આજકાલના યાદોશ પંડિતો ચક્રિત થઈ યશવાદ આપવાને તૈયાર છે તો પછી સર્વજ્ઞોના તત્ત્વોમાં જો કદાચ વિશેષ ઉત્તરશે તો તેઓના આનંદનો પાર રહેશે નહીં. અને અંધારામાં પડેલી દુનિયાને બહાર ખેંચી કાઢવામાં તેઓ જરા પણ પાછી પાછી કરશે નહીં એમ હું ઘણા સંજ્જન પુરૂષોના નિર્મલ વિચારોથી નેઈ શકું છું.

સં. સા. પૂ. ૫૧૦ થી—

“ મૃત્યુ પછી દરેક મનુષ્ય-સ્વર્ગમાં અથવા નરકમાં અથવા માનવીઓ અને પશુઓનાં શરીરમાં અથવા પૃથ્વી ઉપરનાં વનસ્પતિઓમાં—નવાં નવાં જીવન ધારણ કરે છે. અને ત્યાં આગળ તેનાં આગલા જન્મનાં પાપ-પુણ્યનો બદલો તેને મળે છે એ સિદ્ધાંત ઈ. સ. પૂર્વે છઠ્ઠા સૈકામાં એવો તો ચોક્કસ સ્થાપિત થઈ ચૂક્યો હતો કે બુદ્ધે કંઈ પણ વિચાર કરવા ન થોભતાં તરતજ પોતાના ધાર્મિક દર્શનમાં એ સિદ્ધાંતનો સ્વીકાર કર્યો. અને એ પ્રાચીન સમયથી તે આજકાલ સુધી હિંદુસ્તાનના લોકોની એ સિદ્ધાંત ઉપર અચલ શ્રદ્ધા રહી છે. આ વિચિત્ર સિદ્ધાંત જેની સત્યતા ફિલસુફીની રીત પ્રમાણે કદી સાબીત કરવામાં આવી નથી, તે કેવળ જડવાદીઓ સિવાય હિંદુસ્તાનના પ્રત્યેક દર્શનમાં અને પ્રત્યેક ધર્મમાં ૨૫૦૦ વર્ષ સુધી સ્વતઃ—સિદ્ધ તરીકે સ્વીકારવામાં આવ્યો. એવો બનાવ માનવ બુદ્ધિ વ્યાપારના અખિલ ઇતિહાસમાં કદાચ બીજો શોધ્યો જડશે નહીં. આ સિદ્ધાંતનું પરિણામ એ આવ્યું કે સ્વર્ગનાં શાશ્વત સુખ ભર્યા જીવનનાં રમણીય સ્વપ્નો વેદમાં જોવામાં આવતાં હતાં તેને સ્થાને

એક મૃત્યુ પછી બીજું એમ મૃત્યુમાંજ પરિણામ પામનારાં હુઃખ-ભયોં જીવનની અનંત પરંપરાનાં ભયંકર ચિત્રો ખડાં થવા લાગ્યાં. ઉપનિષદોના ચોક્કસ વિચાર પહેલાંના સંક્રાંતિ કાળની સ્થિતિ “શતપથ બ્રાહ્મણ” માં જોવામાં આવે છે.”

લેખનો સારાંશ—મૃત્યુ પછી મનુષ્ય-નવાં નવાં જીવન ધારણ કરે છે. ત્યાં પાપ-પુણ્યનો બદલો તેને મળે છે, એ સિદ્ધાંત છે. સ. પૂર્વે છઠ્ઠા સદ્કામાં ચોક્કસ હતો. ખુદે તરતજ સ્વીકાર કર્યો, અને આજ દિન સુધી હિંદુસ્તાનના લોકોની અચલ શ્રદ્ધા રહી છે. જેની સત્યતા ફિલસુફી પ્રમાણે સાબીત કરવામાં આવી નથી. જડવાદીઓ સિવાય અત્યેક-દર્શનમાં—અને ધર્મમાં સિદ્ધ તરીકે સ્વીકારવામાં આવી છે. એવો જનાવ અખિલ ઇતિહાસમાં શોધ્યો જડ્યો નહીં. પરિણામ એ આવ્યું કે—સ્વર્ગ સુખનાં સ્વપ્નો વેદોમાં જોવામાં આવતાં હતાં તેને સ્થાને હુઃખ ભયો અનંત પરંપરાનાં ચિત્રો ખડાં થવા લાગ્યાં એ સ્થિતિ— “શતપથ બ્રાહ્મણ” માં જોવામાં આવે છે.

આ લેખથી વિચારવાનું કે—

મૃત્યુ પછી પાપ-પુણ્યનો બદલો મનુષ્યનેજ મળે છે તેમ કંઈ નથી, પણ નાના મોટા સર્વ પ્રકારના જીવોને તેનો બદલો મળવાજ કરે છે. એ સિદ્ધાંત જૈનોના સર્વજ્ઞોથી ચાલતો આવેલો કદાચ કોઈ લાંબો વખત થવાથી વચમાં ભટકી પડેલો હશે છતાં પણ વર્તમાનકાળમાં ઈ. સ. પૂર્વે ૧૦૦૦ માં શ્રેકાશી તો સતત ચાલુજ રહેલો છે.

કારણ કે—જૈનોના ૨૩ માં તીર્થંકર શ્રી પાર્શ્વનાથથી પાપ-પુણ્યનો ઉપદેશ ફરીથી શરૂ થયેલો જૈન સિદ્ધાંતોમાં આજ સુધી તેવાને તેવો છે તેથી વિચારી શકાય છે. દર્શનકારોની ઉત્પત્તિમાં મુખ્યતાએ કારણભૂત તે સમયના તે સર્વજ્ઞાજ માલમ પડે છે. પાપ-પુણ્યના વિચારો વેદોમાં ન હતા તે તો આ મેક્રોનત્ર સાહેબના લેખથી આપણે જોઈ શકીએ છીએ. બીજી વાત એ છે કે તે પુણ્ય-પાપના વિચારો દર્શનકારોએ લીધા ખસા પણ એકેન્દ્રિયથી તે બેન્દ્રિયના જીવો સુધીનું સ્વરૂપ જાણ્યા વગર ખરો ખુલાસો બતાવી શક્યા નથી. આ તો કેવળ અધ્યાત્મિકના વિચારો સર્વજ્ઞાજ બતાવી શકે ? કેવળ તારંથી સિદ્ધ ન થઈ શકે, તો પછી સર્વજ્ઞોના ઇન્કાર કરવાવાળાઓમાં એવો જનાવ શોધ્યો ક્યાંથી જડે ? તે પાપ-પુણ્યના વિચારો સર્વજ્ઞોના પરિચયમાં આવ્યા પછી શતપથ વાળાએ કે ઋગ્વેદ માં ઉડતા તરંગ રૂપથી દાખલ કરેલા સિદ્ધ રૂપના ન ગણાય.

પ્રાચીન મનાતા ગ્રંથોમાં ખુલાસો ન મળવાથી મડીને ભાગેલા જડ વારીઓ કહે છે કે—જીવ આદિ નથી. તો પુછવાનું કે—એ જાણી વાતોનો ઇન્કાર

કરવાવાળો કોણ ? એનો ઉત્તર આપતા ન હોય તો દિવસોમાં અંધ બનેલા મૂઢવ રહી ગએલા છે.

વેદોમાં સ્વર્ગ સુખનાં સ્વર્ગો નીચે મુજબ છે—

ઋગ્ ભાં ગરેલાને કહેવામાં આવ્યું છે કે—“ પેલા પૂર્વના પંચથી તું જા ? આપણા પિતૃઓ ગયા છે ત્યાં જા ? ત્યાં તું યમને અને વરુણને હવિઓ વડે હર્ષાતા જોઈશ ? ઇત્યાદિ ઘણું છે. આજે તો બાલખ્યાલ જેવું જણાયે.

ખીજી વાત કો છે કે—મરનારને કહેવામાં આવ્યું કે—પિતૃઓ ગયા છે ત્યાં તું જા ? ખીજી ભાવમાં જનાર જીવોને કેવળ કર્મના આધીન થયેલાઓને સર્વજ્ઞો વિના ખીજી જોઈ શકે ખરા કે ?

સં. સા. પૃ. ૫૦૯ થી —ફિલસુફી.

હિંદુસ્તાનની ફિલસુફીની પ્રારંભદશા ઠેવી હતી તે ઋગ્વેદ નાં મોડામાં મોડાં રચાયેલાં સૂકતો અને અથર્વવેદ કો બેમાં આપણે જોઈએ છીએ. સુષ્ટિની ઉત્પત્તિ વિષે અને એ સુષ્ટિની ઉત્પત્તિ અને સ્થિતિના કારણરૂપ જે સનાતન તત્ત્વ છે તેના વિષે એ સૂકતોમાં વિચાર કરવામાં આવ્યો છે. એ ઉપરાંત યજુર્વેદ-માં સુષ્ટિની ઉત્પત્તિને લગતી કેટલીક વિચિત્ર દંતકથા છે તેમાં સર્વશક્તિમાન યજ્ઞ વડે કરીને સઘળી વસ્તુઓને સૃષ્ટા ઠેવી રીતે ઉત્પન્ન કરે છે તેનું વર્ણન આપવામાં આવ્યું છે. આ વેદ સમયના વિચારોની સાથે પ્રાચીન ઉપનિષદોના વિચારોને ઘણા ગાઢા સંબંધ છે, એટલુંજ નહીં પણ મોટા ભાગે બેઉમાં તેના તેજ વિચારો જોવામાં આવે છે. જે છે તે સઘળું બ્રહ્મ છે અને બ્રહ્મ સિવાય કંઈ પણ નથી. (વિશ્વ દેવતાવાદ) અને બ્રાહ્મ વસ્તુઓની તત્ત્વપરીક્ષા બુદ્ધિના પાયા ઉપરજ થવી જોઈએ. (બુદ્ધિવાદ) એ આ ફિલસુફીના મુખ્ય સિદ્ધાંતો છે. આ ફિલસુફીની સાથે સાથે ખીજી એક નિરીશ્વરવાદી અને આતુભાવિક ફિલસુફી ઉત્પન્ન થઈ. તે ઇ. સ. પૂર્વે છઠ્ઠા સદકામાં ખૌદ્ધ અને જૈન એ બે મોટા નાસ્તિક ધર્મોના પાયારૂપ થઈ પડી હતી.

લેખનો સાગંશ—ફિલસુફીની પ્રારંભદશા ઋગ્ના મોડાં સૂકતોમાં, અને અથર્વ એ બેમાં સુષ્ટિની ઉત્પત્તિ-અને સ્થિતિનો વિચાર છે. યજુઃ માં વિચિત્ર દંત કથા છે તેમાં યજ્ઞ વડે કરીને સઘળી વસ્તુઓને સૃષ્ટા ઉત્પન્ન કરે છે તેનું વર્ણન છે. વેદના અને ઉપનિષદોના વિચારો મોટા ભાગે તેજ જોવામાં આવે છે. જે છે તે સઘળું બ્રહ્મ છે. બ્રહ્મ સિવાય કંઈ નથી. (બુદ્ધિવાદ) એ ફિલસુફીના પણ

મુખ્ય સિદ્ધાંતો છે. આની સાથે નિરીશ્વરવાદી આનુભવિક દ્વિત્વમુદ્દી ઉત્પન્ન થઈ. તે ઈ. સ. પૂર્વે છઠ્ઠા શ્લોકમાં—બૌદ્ધ અને જૈન એ બે મોટા નારિતક ધર્મોના પાયા રૂપે થઈ પડી હતી.

આ દેકરામાં વિચારવાનું કે—

ઋગ્ના છેલ્લા મંડળમાં—સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિનાં ત્રણ મોટાં સૂક્તોજ પોતાનું કલ્પિતપણું બહાર કરે છે.

(૧) પ્રથમ દશાનું સૂક્ત કહે છે કે—“ પ્રજાપતિએ આ સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિ કરી તેની તો કોઈને ખબરજ ન પડી. ”

વિચાર થાય છે કે—વેળકને ખબર તો પડીજ નથી તો પત્રી ઋગ્ના છેલ્લા મંડળમાં ક્યાંથી લાવીને ખોસી ઘાલી ?

(૨) “ હિરણ્ય ગર્ભ—પ્રજાપતિ એકલોજ હતો. ”

વિચાર થાય છે કે—કોઈ પણ જાતની સામગ્રી તો હતીજ નહીં તો પત્રી કયા મસાલાથી આ ત્રણ શ્લોક ઉત્પન્ન કરી દીધા ?

(૩) “ વિરાટ પુરુષ—પુરુષ સૂક્ત—આ સૂક્ત ચારે વેદોમાં છે. ”

આ પુરુષ તે (પ્રજાપતિજ) જોળકરૂપ અદ્વાંડને ઘેરા ઘાલીને તેનાથી ષણ્ણ દશાંશુલ વધીને જ રહ્યો છે.

“ પુરુષ પચેદં યદ્ય મૂતં યદ્ય માલ્ય. ”

જે આ બધી હુનિયા ધત્ર ગઈ છે અને થવાની છે તે આ પુરુષના સ્વરૂપની જ છે. ”

વિચાર થાય છે કે—આ અમો પ્રત્યક્ષમાં દેખાતા શું તે પુરુષ સ્વરૂપના છિએ ? જો તેમ હોય તો અમારી હૃદયમાં કોણ કરી રહેલો છે. આ સૂક્ત કેટલા બધા પ્રૌઢ વિચારથી લખાયું છે ? પુરુષ વિના બીજે કોઈ પદાર્થજ નથો એમ જો ઋગ્વેદની શ્રુતિઓ કહેતીઓ હોય તો આ દ્વિત્વમુદ્દી નથી પણ હિંદુસ્તાનની ફોતેલીજ થયેલી છે.

વિચાર કરો કે—આ એકજ પ્રજાપતિનાં એકજ વેદમાં છેલ્લાં ત્રણ સૂક્તો શાથી ? આ પ્રજાપતિ તે પુત્રીનો પતિ રાજજ છે. વેદનો છાપ લગાડવા પાછળથી ખોસી ઘાલ્યો છે. મહિલાલક્ષણ—સિદ્ધાંતસારમાં લખે છે કે—યજ્ઞ પુરુષ નવો જ દેવ કલ્પાયો. (તે પુરુષ સૂક્ત જ) અને પ્રજાપતિ જગતનો નિયંત્ર થઈ બધાના મોખરે આવી અદ્વા તરીકે પૂજતો થયો.

વેદ જેવા પ્રતિષ્ઠિત ગ્રંથોમાં આવી અનેક ખોટી વાતો લખનારાઓને વેદની શ્રદ્ધા કેટલી બધી હશે ?

પાપ-પુણ્યના વિચારો વિનાના વેદોમાં કેવળ પદ્મમાત કરનારા તે આસ્તિકો અને બધી દુનિયાને માન્ય થએલા એવા અનુભવગમ્ય-પાપ-પુણ્યના વિચારોને બતાવનારા તેમને નાસ્તિકના કહેનારા શું સત્યવાદીઓ છે ?

આ અનાદિકાલથી ચાલતો આવેલો સંસાર, અનંતા અનંત જીવોથી ભરેલો, તે જીવો પોતાના પાપ-પુણ્યના સંલેગથી ૮૪ લાખ જીવોની યોનિયોમાં ઉંચા-નીચા ભટકી રહેલા છે, તેમાં કલ્પના થઇ કે-એકજ પ્રજાપતિએ આ બધી દુનિયાને ઉત્પન્ન કરી, વેદમૂળક ઠરાવવા ઋગ્વેદના છેલ્લા ૧૦ માં મંડલમાં તે લખાયા. એટલુંજ નહીં પણ ત્રેતાયુગમાં થએલા વિષ્ણુ કે જે શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનના નામથી જાણીતા હતા તેઓ તો ત્રણ પગલાં મૂકતાં ત્રણે લોકની રચના કરતા ગયા એમ ઋગ્વેદના ૧-૭ માં, મંડલમાં લખાયા હતા તે કયા કાળમાં લખાયા હતા ? અને આ પ્રજાપતિએ ફરીથી કયા કાળમાં આ સૃષ્ટિને ઉત્પન્ન કરી ? વિષ્ણુના હંકમાં પ્રજાપતિએ શા કારણથી હાથ ધાલ્યો ? પુરાણોના લેખો જોતાં બ્રહ્મા અને વિષ્ણુ આ બન્ને દેવો-દૈત્ય, જ્ઞાનવોની મોટી આકૃતિમાં આવી પડેલા બતાવ્યા છે, માટે પડિતોને સત્યાસત્ય વિચારવાની લાલામણુ કંઈ છું કે જેથી સત્યનો પ્રકાશ બહાર પાડે.

પૃ. ૫૦૬ થી—સં. સા. માં મેંકડોનલ શાહેજના વિચારો.

ઉપનિષદોની ફિલસુફી અવ્યવસ્થિત દશામાં છે પણ આસરે ઇસ્વીસનના પહેલા સૈકાથી માંડીને ધીમે ધીમે આ તેમજ બીજા વિચારોને સુવ્યવસ્થિત કરીને ગ્રંથના રૂપમાં મૂકવામાં આવ્યા હતા, બધાં મળીને નવ દર્શનો જોવામાં આવે છે. તેમાંનાં કેટલાકની ઉત્પત્તિ ઇસ્વીસન પૂર્વે છઠ્ઠા સૈકામાં થઇ ચુકી હતી એમ ચોક્કસ જણાય છે.

જે છ દર્શનો આસ્તિક કહેવાય છે તેમાંનાં આખા ચાર અગાઉ નિરીશ્વરવાદી હતાં, અને એક તો હમેશાંજ નિરીશ્વરવાદી રહ્યું હતું. આ વાત પ્રથમ દર્શને કદાચ નવાઇ ભરેલી અને આશ્ચર્યકારક લાગ્યે પણ બ્રાહ્મણ વર્ણના અધિકારનો મંપૂર્ણ અને વેદના પ્રામાણ્યનો નામનો પણ સ્વીકાર કરવામાં આવે એટલુંજ આસ્તિકપણાને માટે અપેક્ષિત છે. અને વેદના દરેક દરેક સિદ્ધાંતને પુરેપુરો કબુલ કરવો અથવા તો ઇશ્વરના અસ્તિત્વને માન્ય રાખવું એવું કંઈ આસ્તિકપણાને માટે બીજકુલ જરૂરું નથી. એવી તે વખતની સાર્વત્રિક માન્યતા

હતી તેના આપણે વિચાર કરીએ છીએ ત્યારે આપણને આશ્ચર્ય પામવાનું કંઈ પણ કારણ રહેતું નથી. પ્રાદ્યાણ વર્ણના અધિકારને માન આપવામાં આવે અને વેદનું પ્રામાણ્ય અમે સ્વીકારીએ છીએ એટલું બહારથી પણ દર્શાવવામાં આવે તો પછી પ્રાદ્યાણ ધર્મમાં મનુષ્યના વિચારો ઉપર બીજી કોઈ પણ રીતના અંકુશો નહોતા અને તેઓને તત્ત્વચિંતનના વિષયમાં સ્વતંત્ર વિચાર કરવાની છુટ હતી અને પરિણામે ફિલસુફીની નિરંકુશ ચર્ચાઓ અને લોકમાન્ય ધર્મને અનુસાર વર્તન એ બેઉ એકકી વખતે બીજા કોઈ પણ દેશના કરતાં હિંદુસ્તાનમાં વિશેષ જોવામાં આવતું. આસ્તિક દર્શનોમાં વેદાંતનો વિશ્વદેવતાવાદ અને સાંખ્યનો નિરીશ્વરવાદ એ સૌથી વધારે અગત્યના છે. વેદાંતમાં ઉપનિષદોના નિહાંતોને ચાહુ રાખવામાં આવ્યા છે, તેને હીંદુ વેદોનો સમય પુરો થયો ત્યારથી તે અત્યાર સુધી એ દર્શને હંમેસાં પ્રાગ્બુધ્ધ ધર્મની ઉત્કૃષ્ટ ફિલસુફી તરીકે સગલ સામ્રાજ્ય મેળવ્યું છે. અને સાંખ્ય દર્શને જગતના ઇતિહાસમાં પહેલીજ વખતે માનવ બુદ્ધિનું સંપૂર્ણ સ્વાતંત્ર્ય સ્થાપિત કર્યું છે. અને તત્ત્વચિંતનના ગંભીર પ્રશ્નોનો કેવળ બુદ્ધિ વડેજ નિર્ણય કરવાનો એણે પ્રયત્ન કર્યો છે.

૫. ૫૧૦ થી—સાંખ્ય દર્શન ઉપરથી બૌદ્ધ અને જૈન એ બે નાસ્તિક દર્શનોની ઉત્પત્તિ થઇ. એ દર્શનોમાં વેદનું પ્રામાણ્ય સ્વીકારવામાં આવ્યું નથી અને પ્રાગ્બુધ્ધોની વર્ણવ્યવસ્થાનો તેમજ ચક્ષુચાગ્રાદિકનો તિરસ્કાર કરવામાં આવ્યો છે.

અહિં વિચારવાનું કે—

જૈન દર્શનની ઉત્પત્તિ સર્વજ્ઞોના સ્વતંત્ર જ્ઞાનમાંથી થયેલી છે. એમ આજ કાલના બાહ્ય પંડિતોથી જગજાહેર થઇ ચૂકી છે. ચક્ષુચાગ્રાદિકના પક્ષમાં બળીને સાંખ્યાદિમતવાળા આસ્તિક થવા ગયા હોય તો બલે તેઓ જાણ, પરંતુ ગદ્યા જગતના જીવોનું કલ્યાણ ઇચ્છનારા એવા જૈન—અને બૌદ્ધ તેવા પ્રકારની આસ્તિકતા મેળવવાને જાણ તેવો સંભવ જણાતો નથી. જો કદાચ તે મમયના વેદિકના પંડિતો સર્વજ્ઞોના અધ્યાત્મિક તત્ત્વોમાંથી લઇને ઉપનિષદાદિકના ગ્રંથ ઉભા ન કરતા. અને સર્વજ્ઞોના ઇતિહાસમાંથી લઇને ઉંઘા છતો પણ ઇતિહાસ પોતાનામાં દાખલ ન કરતા તો તેમનું આસ્તિકપણું કેવા પ્રકારનું હોકામાં રહેતું તે વિષે કંઈ કહી શકાય તેમ નથી. જો કદાચ તેઓનું આસ્તિકપણું સત્ય સ્વરૂપનું હોય તો આજકાલના યુદ્ધેષના બાહ્ય પંડિતો જરૂર તેવા

પ્રકારનું આસ્તિકપણું જાહેર કરતા, પરંતુ તેમ આપણા જાણવામાં આવેલું નજરે પડતું નથી તેનું શું કારણ? સર્વજ્ઞોની આસ્તિકતા આજ કાલના પંડિતો છુટથી જાહેર કરી રહ્યા છે. તે સમયના વૈદિકના પંડિતોએ પોતાનામાં જે આસ્તિકપણું દૃષ્યુ છે તે પક્ષપાતનું છે પરંતુ વાસ્તવિકપણાનું નથી એમ સહજથી સમજી શકાય તેમ છે. બલે તેઓ પક્ષમાં મોટા હતા પણ આસ્તિકપણામાં કે જ્ઞાનમાં મોટા હોય તેમ લાગતું નથી.

વૈદિકોમાં ઉંધા છતાં સ્વરૂપથી સર્વજ્ઞોમાંની હજારો વર્ષોની ધૂપીને રહેલી હજારો વાતો.

ધૃણાજનક વેદોને અધારામાં રાખીને વૈદિકના કેટલાક આગ્રહી પંડિતોએ સર્વજ્ઞોમાંની સત્યવસ્તુનું ગ્રહણ સત્યરૂપે ન કરતાં તેઓની હજારો વાતોને લઈ તેમા ઉધુછ-તુ લખીને એવું તો કોકડું જૂંચવું છે કે કેટલાક મોટા મોટા પંડિતો પણ તે કોકડું ઉકેલવાને આજ સુધી સમર્થ થયા નથી, પણ તેઓ મોટી મુંજવણમાં પડેલા છે. તેવા સત્યદ્રવ્યના પંડિતોની મુંજવણ ઓછી થવાના હેતુથી અહીં જૈન-વૈદિકોમાંનો જે ચાર વાતો સૂચના માત્રથી લખીને બતાવું છું અને મારે લખેલો “ તત્ત્વત્રયી મીમાંસા ” નામનો ગ્રંથ વાંચવાના લખામણ કરે છું, અને જૈનોના પંડિતોને સર્વસપિતા શ્રીમહાવીરના ખજાનામાંથી શું શું ગયું, આજ સુધી કેટલું પ્રકાશમાં આવ્યું અને ખીજી કેટલું હજી અધારામાં રહ્યું છે તેની વિશેષ શોધ કરી લોકોના જાણ માટે બહાર પાડવાની લલામણ કરે છું.

(૧) જૈનોમાં ઋષભદેવના પહેલાં યુગલ ધર્મ ચાલતો હતો. નાભિરાજ સાતમા કુલકર હતા, તે મેરૂદેવીની સાથે જન્મેલા હતા. તેમના પુત્ર ઋષભદેવ-ત્રણજ્ઞાન યુક્ત જન્મ્યા. તેમણે યુગલ ધર્મનું નિવારણ કરી લોકોને વ્યવહાર માગીમાં દાખલ કર્યા. પછી તેઓ દીક્ષિત થઈ કેવલજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી સત્યધર્મનો પ્રકાશ પણ કરતા ગયા અને પોતે આ અવસર્પિણીમાં પહેલા તીર્થંકર થઈ મોક્ષમા આવ્યા ગયા.

વૈદિકોમાં-નાભિરાજએ-મેરૂ પર્વતની * દીકરી, મેરૂ દેવીની સાથે લગ્ન કર્યું. પુત્રના માટે x યજ્ઞારંભ કર્યો.

* પર્વતને દીકરી કોના સંયોગથી? દીકરીને દેવી કોણ કહે છે? વિચારવાનું.

x સર્વજ્ઞોના દર્શિદાસ જોના પશુપત્ર દિકના વિચારો-પાત્રવલ્કય, વિપ્પલાદ, વસુ રાજ, પર્વત આદિના પતંગીથી જ વેદાદિકમાં ઘૂમેલા નજરે પડે છે.

ત્યાં x વિષ્ણુ આવ્યા, પુત્રપણે ચવાનું કષ્ટદ કરીને પછી ઋષભદેવ પણે જન્મ્યા. તે આઠમા અવતાર રૂપે થયા. લોકોને શિક્ષા આપી સંન્યાસી થયા. પછી ગાંડા થઈને કુટકાંચલ પર ગયા, ત્યાં દ્વયથી બળી મુઆ બતાવ્યા છે. આમાં સત્યાસત્યનો વિચાર કરવાની બલામણુ છે.

(૨) જૈનોમાં—ઋષભદેવના મોટા પુત્ર ‘ભરત’ આ અવસર્પિણીમાં પહેલા ચક્રવર્તી થયેલા બતાવ્યા છે.

વૈદિકોએ—તે ભરતને એક રાજા તરીકે બાહેર દર્શાવેલ ભરતના નામથી પ્રસિદ્ધિમાં મુકયા છે

(૩) સર્વજ્ઞોમાં—સ્વાભાવિક રીતે આઠ (૬૦) હજાર પુત્રના પિતા ‘સગર’ બીજા ચક્રવર્તી થયેલા, તેમના પુત્રો ગંગાને આઘાપદના ઘેરાના માટે લાવતાં નાગકુમાર દેવતાના કોપથી ભરમ થયેલા બતાવ્યા છે.

વૈદિકોમાં—મહાદેવના વરદાનથી આઠ હજાર પુત્રના પિતા સગર રાજાને યજ્ઞ કરતા બતાવી, તેમના પુત્રો ઘોડો લેવાને ગયા, ત્યાં કપિલના નેત્રાગ્નિથી બળીને ભરમ થયા. ચોથી પેઢીના ભગિરથે—ગંગા સ્વર્ગમાંથી ઉતરાવી, તેઓને લાખો વર્ષ પછી સ્વર્ગમાં પહોંચતા કર્યા. તેમના પુત્રોને કે, ભરમને ? એટલું જરૂર વિચારવાનું.

(૪) સર્વજ્ઞોમાં—૧૧ મા તીર્થંકરના સમયમાં ‘જિતશત્રુ’ એક મહાન રાજાએ—પોતાની પુત્રી સૃગાવતીની સાથે, સંબંધ બેઠયો. તેમાં લોકોએ પ્રજાપતિ બીજી નામ પાડયું.

વૈદિકોમાં—તે પ્રજાપતિને—ધ્રુવા રૂપે ઓળખાવી, હરિણીરૂપ પુત્રીની પાછળ હરણ રૂપે દોડતા બતાવ્યા. બીજાં પણ અનેક વિકૃતિવાળાં સ્વરૂપથી ચિત્રીને, તે પ્રજાપતિને ચારે વેદોમાં, જગતના કર્તા હતાં રૂપે દાખલ કરી દીધા હોય, એમ સમજાય છે. આ બધી વાતોમાં આયુ’ શું હશે ? વિચારવાની બલામણુ કરે છું.

(૫) સર્વજ્ઞોમાં—આ અવસર્પિણીમાં—વાસુદેવનાં નવ ત્રિકો, આજમુધીમાં થયેલાં બતાવ્યાં છે.

તેમાં પહેલા ત્રિકુનું મંડાણ પુત્રીના પતિ પ્રજાપતિથી ચરૂ ધતાં ૮ મું, ત્રિક—રામ લક્ષ્મણ અને રાવણનું છે. ૯ મું, ત્રિક—જલભદ્ર, શ્રીકૃષ્ણ અને જરા-સંધનું થવાં નવે ત્રિકો સમાપ્ત થયેલાં છે.

x આ અવસર્પિણીમાં—પહેલા વાસુદેવ ૧૧ મા તીર્થંકરના સમયથી થયા છે. ત્યાંથી ‘વિષ્ણુ’ ની કલ્પના અને તેમના પિતાથી—‘પ્રજાપતિની,’ કરવાતા.

પરંતુ પહેલા ત્રિકામાં આ પ્રજાપતિથી-અચલ-બલદેવ, ત્રિપૃષ્ઠ-વાસુદેવ છે. તેમના શત્રુભૂત અશ્વઘ્રીવ પ્રતિવાસુદેવ છે. પ્રતિવાસુદેવ વાસુદેવના હાથથીજ મરે એવો અનાદિનો નિયમ છે. તે પ્રમાણે આ અવસર્પિણીમાં નવે ત્રિકોમાં બનેલું છે, અને તે પ્રમાણે સર્વજ્ઞાના ઇતિહાસમાં લખાયલું પણ છે. હાલ ઉદાહરણમાં-લક્ષ્મણના હાથે રાવણનું, અને શ્રીકૃષ્ણના હાથે જરાસંધનું, મરણ થયેલું વિચારવાને મુકેલું છે.

આ પ્રજાપતિથી લઇને નવે ત્રિકોનો વિષય વૈદિકોમાં વેદોથી લઇને પુરાણો સુધીમાં-કેવા વિદ્યુતિના સ્વરૂપથી લખાયો છે, તેના સંગ્રહે કાંઈક નહીં જેવું થોડું ઇસારા માત્રથી અહીં સૂચના રૂપે લખીને બતાવું છું.—

(૧) ૧૧ મા તીર્થંકરના સમયમાં થયેલું પ્રજાપતિના સાથે સંગ્રધ-વાળું-અચલ-બલભદ્ર અશ્વઘ્રીવાદિકનું પહેલું ત્રિક નામમાત્રથી તે લખીનેજ બતાવ્યું છે.

(૨) ૧૨માના સમયમાં-વિજય, દ્વિપૃષ્ઠ અને તારક આ ત્રણનું બીજું ત્રિક છે.

(૩) ૧૩ માના સમયમાં-ભદ્ર, સ્વયંભૂ અને ભેરકે આ ત્રણનું ત્રીજું ત્રિક છે.

(૪) ૧૪ માના સમયમાં-સુપ્રભ, પુરુષોત્તમ અને મધુકૈટભ આ ત્રણનું ચોથું ત્રિક છે.

(૫) ૧૫ માના સમયમાં-મુદર્શન, પુરુષસિંહ અને નિશુંભ આ ત્રણનું પાંચમું ત્રિક છે.

આ પાંચે ત્રિકો ૧૧ માથી તે ૧૫ મા સુધી ક્રમવાર તેમના સાથમાંજ થતાં આવ્યાં છે.

છઠ્ઠું-સાતમું, આ બે ત્રિકો ઘણાં લાંબા સમયના છેટે થયેલાં છે, તેથી હાલ અહીં સૂચનામાં લીધાં નથી. આઠમું નવમું ત્રિક જે થયું છે તે બે આપણા નજીકમાંનાં છે. અને જૈન-વૈદિક બન્નેમાં તેઓના ઇતિહાસ લખાયલા છે. તેથી આગળ પર સૂચવવામાં આવશે.

બલદેવ અને વાસુદેવ, આ બે તો એકજ બાપના બે પુત્રો હોય અને પૂર્ણ પ્રેમવાળા જ હોય, ત્રીજા પ્રતિવાસુદેવનો સાથે શત્રુભાવ થતાં લડાઈ થાય. પણ બલદેવ ભાઈની સાહાય્યથી વાસુદેવના હાથથીજ પ્રતિવાસુદેવનું મરણ થાય.

તે પ્રમાણે આ બધા નવે ત્રિકોમાં થએલું છે. આ તો સર્વજ્ઞના લેખથી સૂચન માત્રથી લખીને બતાવ્યું છે.

વૈદિકોમાં—બધા વાસુદેવોને પ્રાચે એકજ વિષ્ણુના નામથી ઘણા ઠેકાણે ઓળખાવવામાં આવેલા છે. પ્રતિવાસુદેવોનાં નામ, પ્રાચે સર્વજ્ઞના લેખમાં બતાવેલા નામ પ્રમાણે, તેવાંને તેવાંજ રહેલાં આપણી નજરે પડે છે. માત્ર કાર્ય ક્રમમાં ભેદો થએલા આપણા ભાવમાં આવે છે.

જેમ કે—(૧) અશ્વત્થીવ (હયગ્રીવ) (૨) તારક, (૩) મેરક, (૪) મધુકૈટભ, (૫) અને નિશુભ. ઇત્યાદિક આ બધા નવે પ્રતિવાસુદેવોજ છે, અને વાસુદેવોના (વિષ્ણુના) શત્રુભૂતના જ થએલા છે. તે આપ સ્વજનો મારા લેખથી જોઈ શકશો.

હવે જે કાર્ય ક્રમમાં ભેદ છે તે સૂચના માત્રથી બતાવું છું—સર્વજ્ઞના ઇતિહાસમાં—પ્રતિવાસુદેવોને, ત્રણે ખંડના રાજાઓની સાથે લડાઈ કરીને તે બધાએ રાજાઓને પોતાને તાબે કરનારા બતાવેલા છે. અને જે વાસુદેવો થાય તે પ્રતિવાસુદેવોનો નાશ કરીને પોતે ત્રણે ખંડના રાજ્યનો નિર્વિધનપણાથી ભોગ કરે. પણ એ બંને આ ભૂતલપરના અર્થાત્ આ પૃથ્વીપરના મહાન રાજાઓ જ છે. એ વાત ખાસ ધ્યાનમાં રાખી લેવા જેવી જ છે.

સર્વજ્ઞમાં—અશ્વત્થીવ પ્રતિવાસુદેવને ત્રિપૃષ્ઠ, વાસુદેવે મારેલો છે.

વૈદિકોમાં—આ જગા પર ત્રિપૃષ્ઠ વાસુદેવનું કોઈ પણ સ્વરૂપમાં નામ નિશાન પણ જણાતું નથી માત્ર પ્રતિવિષ્ણુ અશ્વત્થીવને જ માથુ કપાયા પછી ઘોડાના માથા વાળા ઠરાવી હયગ્રીવ વિષ્ણુના નામે દેવીભાગવતથી, અને સ્કંદપુર્ણિમ ૩ ના અ. ૧૪-૧૫માં પ્રગટરૂપે લખેલા મારા ગ્રંથથી જોઈ શકશો. પહેલા અશ્વત્થીવ—પ્રતિવાસુદેવ માથા વિનાના થયા પછી હયગ્રીવવિષ્ણુના નામથી જાહેરમાં આવેલા વૈદિકોના બતાવ્યા.

(૨) તારક, (૩) મેરક, (૪) મધુકૈટભ, (૫) મા નિશુભ, આ ચાર પ્રતિવાસુદેવોને—દૈત્ય—દાનવોના નામથી, વિષ્ણુના સંબંધવાળા, વૈદિકોના પંડિતોએ, દેવા પ્રકારથી વિદ્યુત સ્વરૂપના ચિત્રીને, લોકોને ઉદ્ધાપાટા બંધાવ્યા છે, તે અહીં હું કે રૂપે સૂચના માત્રથી જણાવું છું.

(૨) તારકાસુર—કરોડો દેવતાઓને માર્યા, એટલુંજ નહીં પણ વારે ચંદ્રના વિષ્ણુને પકડી લઈને ઠેકમાં પૂરી દીધા. અને તે તારકાસુર જગો જગો પર અનેક વિદ્યુતિના સ્વરૂપથી લખાયા. પ્રથમ સુતો—મત્સ્ય પુર્ણિમ ૧૫૨ માં,

૨૬૬ પુ. અ. ૧ લા ના અ. ૧૫ થી ૧૮ માં, સમાયજ્ઞાદિકમાં પણ અનેક વિકૃતિના સ્વરૂપના લખાયા છે.

આમાં જરા વિચારવાનું કે-વિષ્ણુ જળરા કે તારકાસુર ? પૂર્વકાળમાં થએલા વૈદિકોના પંડિતોએ 'પોપાંખાઈનું' રાજ્ય ચલાવેલું છે કે નહીં ? વધારે શું લખ્યું ?

(૩) મેરક પ્રતિવાસુદેવને-કોઈ અત્યંત પૂર્વ કાળમાં થએલા મુરૂ દૈત્ય ઠરાવી-કૃષ્ણ અર્જુનને કહે છે કે-તે દૈત્ય બ્રહ્માને બ્રહ્મસ્થાનથી ભ્રષ્ટ કર્યાં. વારે ચઢેલા વિષ્ણુને ખારા ચોજનની શુક્રમાં તગેડયા.

વિચારવાનું કે-બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને મુરૂ દૈત્ય-આ ત્રણમાં મોટી સત્તાવાળો સત્ય રૂપનો થએલો ગણ્યોમાં કોને રાખવો ? જુવો બ્રહ્માંડ પુ. ભાગસર સુદિ ૧૧ ની કથામાં.

(૪) મધુ-કૈટભ-પ્રતિવાસુદેવને-વિષ્ણુના કાનના મેલથી ઉત્પન્ન થએલા, બે દૈત્યો ઠરાવી-બ્રહ્માને મારવા દોડેલા બતાવ્યા. વારે ચઢેલા વિષ્ણુ પગ પાંચ હજાર વર્ષ યુદ્ધના અંતે નાઠા. આ બધા લેખકો કેટલા બધા સત્યવાદીઓ હશે ? અને આ બધું તૂત કોણે ઉભું કર્યું હશે ? (જુવો-માર્ક'ડેય પુ. અ. ૭૮ મો. અને દુર્ગાપાઠ. અ. ૧ લાના શ્લો. ૬૭ થી ૬૯ માં)

(૫) નિશુ'ભ-પાંચમા પ્રતિવાસુદેવ-પુરૂષસિંહ વાસુદેવના હાથે ૧૫ મા તીર્થ'કરના સમયમાં મરેલા છે. આ જગોપર નિશુ'ભ-નમિ બે દૈત્યો લખીને, સાક્ષાત્ ગરૂડ સાથે વિષ્ણુને યુદ્ધમાં ઉતારી, નાશતા ભાગતા બતાવી, તે બે દૈત્યોની સત્તા મોટી બતાવી, ઉંધા પાટા બંધાવવાનો પ્રયત્ન કરેલો, પ્રત્યક્ષ રૂપે દેખાય છે. (જુવો-મત્સ્ય પુ. અ. ૧૫૧ મો)

૯ ત્રિકોમાનાં પાંચ ત્રિકો બતાવ્યાં. આગળ બાકી રહેલાં ચાર ત્રિકો અવસર આગ્યેથી સૂચવીશ.

આ પ્રજાપતિ-બ્રહ્મામા અને ત્રૈવિક્રમ વિષ્ણુમાં, દુ'કથી વિચારવાનું કે-

નડગ્વેદના-૧ લા, ૭ મા, મંડળના ત્રૈવિક્રમ વિષ્ણુ, કે જે વિષ્ણુએ ત્રણ પગલાં મૂકતાં, ત્રણ લોકની રચના કરી દીધેલી છે. અને ગીતામાં યુગ યુગમાં અવતાર ધારણ કરી, ભકતોને રક્ષા કરવાનું વચન આપી, પોતાના વૈકુંઠમાં ચાલ્યા ગયા છે, તે વિષ્ણુનો વિચાર કરવાનો છે.

અને બીજા પ્રજાપતિ-બ્રહ્મા કે, જે નડગ્વેદના દશમા મંડળમાં-પ્રલય દશા થયા પછી, એકદમ સૂર્યના કિરણોના પ્રકાશની પેઠે, આ બધી સૃષ્ટિની

રચના કરી દીધી છે, તે પ્રજાપતિ-બ્રહ્માનો, અને વિગદ્ગુ' રૂપ ધરીને-બધા બ્રહ્માંડને ઘેરો ઘાલી, તેનાથી પણ દશાંશુલ વધીને, ચારો દિશામાં પોતે રહેલા છે, તે પ્રજાપતિ-બ્રહ્માનો વિચાર કરતા, આપણે સંપૂર્ણ વૈદિક ધર્મનો, વિચાર કરવાને સમર્થ થઈ શકીશું.

અહીં હવે હું મારા વિચારો કરીને બતાવું છું—

(૧) મુક્તના-૧ લા, ૭ મા, મંડળમાં, જે વિષ્ણુને ત્રણ પગલાં મૂકતાં ત્રણ લોકની રચના કરવાની સત્તાવાળા બતાવ્યા છે, તે શું સત્યરૂપના લખાયા છે ? મને તો વિષ્ણુનાં બીજાં કાર્યં જોતાં, આ વાત કોઈ બીજી વાત ઉપરથી કલ્પના કરીને, કોઈએ આ મુગ્ધવેદમાં જોડી ધાલેલી છે.

મારા બતાવેલા વિચારો ઉપરથી આપ સર્જનો પણ વિચાર કરવાને શક્તિમાન થશો.

(૧) જો વિષ્ણુને ત્રણ પગલાં મૂકતાં, ત્રણ લોકની રચના કરવાની સત્તાવાળા સત્યરૂપના માનીએ, ત્યારે શું તે વિષ્ણુના સમક્ષ એક તારકાસુર કદાઠો દેવતાઓને મારી શકતો ખરો કે ? અરે એટલુંજ નહીં તેણે તો વિષ્ણુને પણ કેદમાંજ પૂરી દીધા. આ બધા લેખકો મોટા પંડિતો છે, તેથી ખાસ વિચારવા જેવું છે.

(૨) બીજી વાત એ પણ વિચારવાની કે—

જે વિષ્ણુ વૈકુંઠમાં જતાં-શકતોને રક્ષા કરવાનું વચન ગીતાથી આપતા ગયા છે, અને તે વિષ્ણુ દેવતાઓની વારે અઢેલા છે, છતાં તેમના દેખતા, એક તારકાસુરે કદાઠો દેવતાઓને મારી નાખ્યા, છતાં પોતે કાંઈ ન કરી શક્યા, પણ ઉઘટા તેના ઠેઠી રૂપના બન્યા, તે વિષ્ણુ અમારી રક્ષા કરવાને આવશે એવી આશા રાખી એસવાથી અમારું શું વળશે ? આ બધા પંડિતોએ સત્યરૂપનું લખ્યું છે કે કોઈ સત્ય જ્ઞાનીઓના વચનોમાંથી લઈને ઉધું છત્તુ કરીને લખેલું છે ? આ બધું મનજનોને વિચારવાને મુક્યું છે. મારા પર રોષ ન કરતાં, તેવા મોટા મોટા પંડિતોની સત્ય નિષ્ઠા કેટલી બધી હતી, તેના ખરો ખ્યાલ કરીને, સત્ય તત્ત્વોની જોજ કરવાનો પ્રયત્ન કરશો.

(૩) મેરક પ્રતિવાસુદેવ સર્વજ્ઞામાં છે, તેને વૈદિકોએ મુશ્કેલ લખીને પ્રલય દશામાં એકદમ બધા જગત્ની રચના કરી દેવાની મહા સત્તાવાળા, અને બધા બ્રહ્માંડને વીંટલાઈને તેનાથી પણ દશાંશુલ વધીને ચારો દિશામાં ઘેરો ઘાલીને બેઠેલા, અને તે ચારો વેદોથી પ્રસિદ્ધિને પામેલા, એવા પ્રજાપતિ-બ્રહ્મા-

ને તે દૈત્યે પ્રદક્ષિણાથી બ્રહ્મ કર્યા, તે રાંક જેવા થઇ સમર્થ વિષ્ણુના શરણે આવી, સમર્થ વિષ્ણુ પણ તેની સાથે દિવ્ય હંબર વર્ષ સુધી યુદ્ધ કરીને છેવટે નાશી જઇને બારા ચોળનની શુક્ષ્માં જઇને સુતા, ત્યારે આ મુરુદૈત્ય પ્રદક્ષિણાથી કેટલી બધી મોટી સત્તાવાળો હશે? અને કયા નવીન રૂપ પ્રદક્ષિણામાંથી આવ્યો હશે? અને તે કેણે પેદા કર્યો હશે? અને આ બધું તૂને તૂત કયા નવીન જ્ઞાનીથી ઉભું કરવામાં આવ્યું હશે? વેદોથી તે પુરાણો સુધીમાં લખાયેલા-પ્રદક્ષિણા વિષ્ણુ આ બે મહાન દેવો-તારક, મુરુ આદિ દૈત્યોના બળથી કયા કાળથી નષ્ટ બ્રહ્મ થતા આવ્યા હશે? કેમકે ઇતિહાસવેદના ઇતિહાસ ખોળીને બતાવશે?

(આ બધો લેખ પ્રદક્ષિણા પુર્વ માં, ભાગસર મુદિ ૧૧ ની કથામાં છે.)

(૪) મધુ-પ્રતિવાસુદેવ છે, તેના પક્ષના કેટલ છે એમ સર્વજ્ઞોના ઇતિહાસમાં છે.

વેદિકોમાં-પ્રાચીન ગણાતા વાયુપુરાણ અ. ૨૫ માં આ મધુ અને કેટલ કોઇ વિચિત્ર પ્રકારના લખાયા છે. પરંતુ-માર્કંડેય પુર્વ માં અને હર્ગપાઠમાં મધુ-કેટલ બે દૈત્યોના સ્વરૂપથી વિષ્ણુના કાનના મેલથી ઉત્પન્ન થઇ પ્રદક્ષિણે મારવા દોડયા. ભયભીત પ્રદક્ષિણી વારે ચઢેલા વિષ્ણુ પણ પાંચ હંબર વર્ષ યુદ્ધના અંતે નાશ પાતાવ્યા છે. આ ત્રણેમાં મોટી સત્તાવાળો કેને માનવા?

(૫) સર્વજ્ઞોમાં-નિશુલ પ્રતિવાસુદેવ છે, નમિ તેના પક્ષના છે. પુરુષ-સિંહ વાસુદેવના હાથે નિશુલ મરેલા છે.

વેદિકોમાં-શુલ-નમિ બે દૈત્યોથી ભક્તવત્સલ વિષ્ણુ ગરૂડ સાથે માર ખાઇને નાશ. (મત્સ્ય પુર્વ અ. ૧૫૧ માં લખાયા છે.) આમાં સત્ય માનવા જેવું શું છે?

(૬-૭) છક્રુ-સાતમુ ત્રિક-બલિ અને પ્રદક્ષિણના સંબંધવાળું ઘણાજ લાંબા કાળના છેટે થએલું સર્વજ્ઞોમાં લખાયેલું છે. વેદિકોમાં ઉલ્લેખ પાલકના લાંબા વિકારવાળું લખાયેલું મારા તુલનાત્મક અંથથી જોવાની ભક્ષામણ કરે છું.

(૮) રામ, લક્ષ્મણ અને રાવણના સંબંધવાળું આઠમું ત્રિક છે.

(૯) બલભદ્ર, ક્રીકૃષ્ણ અને જરાસંધના સંબંધવાળું નવમું ત્રિક છે. આ બંને ત્રિકો જૈનોમાં અને વેદિકોમાં કાંઇક ન્યૂનાધિક રૂપે વિસ્તારથી લખાયેલાં જ છે. ત્યાંથી જોવાની ભક્ષામણ કરે છું. અને આ બધામાં જે કાંઇ વિશેષ સૂચનાઓ કરવા જેવી છે તે સ્પષ્ટ રૂપે થવાને માટે ફરીથી પણ લખીને બતાવું છું.

સર્વજ્ઞાના ઇતિહાસ પ્રમાણે-વિષ્ણુઓ-અને પ્રતિવિષ્ણુઓ.

(૯) વાસુદેવોનાં નામ.

(૯) પ્રતિવાસુદેવોનાં નામ.

૧ ત્રિપૃષ્ઠ. વાસુદેવ.

૧ અશ્વશ્રીવ. પ્રતિવાસુદેવ.

૨ દ્વિપૃષ્ઠ. વાસુદેવ.

૨ તારકનામા. પ્રતિવાસુદેવ.

૩ સ્વયંભૂ. વાસુદેવ.

૩ મેદકનામા. પ્રતિવાસુદેવ.

૪ પુરુષોત્તમ. વાસુદેવ.

૪ અધુ-કૈટભ. પ્રતિવાસુદેવ.

૫ પુરુષસિંહ. વાસુદેવ.

૫ નિશુંભ. પ્રતિવાસુદેવ.

૬ પુંડરીક. વાસુદેવ.

૬ ભક્તિનામા. પ્રતિવાસુદેવ.

૭ દત્ત નામા. વાસુદેવ.

૭ પ્રહ્લાદ. પ્રતિવાસુદેવ.

૮ લક્ષ્મણ. વાસુદેવ.

૮ રાવણ. પ્રતિવાસુદેવ.

૯ શ્રોકૃષ્ણ. વાસુદેવ.

૯ જરાસંધ. પ્રતિવાસુદેવ.

આ ત્રિપૃષ્ઠાદિક નવે વાસુદેવો છે. અને અશ્વશ્રીવાદિક નવે પ્રતિવાસુદેવો છે. (વિષ્ણુ-પ્રતિવિષ્ણુઓ છે.) ૧૧ મા તીર્થંકરના સમયથી જે પ્રમાણે થતા આવ્યા તે પ્રમાણે-નામ, હામ, ઠેકાણાની સાથેજ સર્વજ્ઞાના ઇતિહાસથી લખીને આવ્યા છિએ. પ્રતિવિષ્ણુઓનાં મરણ વિષ્ણુઓના હાથથીજ થએલાં તે પણ જતાવતાજ આવ્યા છિએ.

આ અવસર્પિણીમાં-છએ ખંડના લોકતા તરીકે ૧૨ ચક્રવર્તીઓ અને આ નવ ત્રિકોણ, અર્ધ ભરતના-ત્રણ ખંડના, મહર્ષિક પુરુષો થએલા છે. પણ બીજા કોઈ પણ જોટલા બધા ઉંચા દરજ્જાના રાજા પુરુષો થએલા જ નથી તેથીજ એ બધા (૨૭) મહર્ષિક પણાથી જાહેરમાં આવેલા છે.

વૈદિકોના પંડિતોએ-સર્વજ્ઞાના ઇતિહાસમાંથી લઈને, તેમાં અનેક પ્રકારની ઉંચી છત્તી કલ્પનાઓ કરીને, તે સર્વજ્ઞાના ઇતિહાસનેજ ચેતાનામાં લખાવ કરેલો છે. પણ તેમના કોઈ અરા જ્ઞાનીના સ્તરકથી ખરો ઇતિહાસ લખાયેલો નથી. એવી ખરી ખાતરી જતાવવાના હેતુથી, તેનું સ્વરૂપ ફરીથી અહીં ટુંક રૂપે સૂચવું છું.

આ અવસર્પિણીમાં-વાસુદેવો અને પ્રતિવાસુદેવો-ગુડી ગુડી વ્યક્તિના કોઈ ઘણા ઘણા લાંબા કાલે નવ ત્રિકોના સ્વરૂપવાળા જ આજ સુધીમાં થએલા છે. તે અંગેએ નામમાત્રથી તો ઉપરજ લખીને જતાવ્યા છે.

વૈદિકોના પંડિતોએ-તે વાસુદેવોને એક વિષ્ણુના નામથી જ જતાવવાનો પ્રયત્ન કરેલો છે.

પરંતુ-અશ્વઝીવ આદિ પ્રતિવાસુદેવોનાં નામો સર્વજ્ઞાના બતાવ્યા પ્રમાણે નવે નામો કાયમ રાખેલાં છે. જો તે પ્રતિવાસુદેવોનાં નામ વૈદિકોના પંડિતોએ કાયમ રાખેલાં ન હોત તો સર્વજ્ઞાના સત્ય ઇતિહાસનો ખરો પત્તો મેળવી આપવાને અમો ત્રણ કાળમાં પણ સમર્થ થઈ શકતાજ નહિં.

જીવો કે-૧૧ મા તીર્થ કરના સમયથી તે આજ સુધીમાં -પ્રજાપતિ આદિ જે મોટી મોટી વ્યક્તિઓ પ્રસિદ્ધિમાં આવેલીઓ છે તે બધી વ્યક્તિઓમાં વૈદિકોના પંડિતોએ કેવા કેવા પ્રકારથી ઉંધું છત્તું કરી લોકોને ઉંધા પાટા બંધાવવાનો પ્રયત્ન કરેલો છે. તેનું સ્વરૂપ સૂચનમાત્રથી અહીં ફરીથી લખીને બતાવું છું.

જીવો કે-પ્રજાપતિની વાસુદેવોની અને પ્રતિવાસુદેવોની ઉંધી છત્તી રચાતી આવેલી બાજી ૧૧ મા તીર્થ કરના પછીથી કેવા સ્વરૂપની છે, તેનું સૂચન કરીને બતાવું છું (૧) પહેલા ત્રિપૃષ્ઠ વાસુદેવના પિતા જિતશત્રુ મહાન રાજા છે. પોતાની પુત્રી મૃગાવતીનો સંગંધ કરવાથી તે રાજા લોકોમાં-પ્રજાપતિના નામથી પ્રસિદ્ધ થયા. વૈદિકોના પંડિતોએ સર્વજ્ઞાના વિરૂદ્ધમાં આવીને તે પ્રજાપતિને બ્રહ્મા રૂપે કલ્પીને જગત્ના સ્રષ્ટા તરીકે પ્રથમ -બ્રાહ્મણ ગ્રંથોમાં દાખલ કર્યા હોય, પછી ઉપનિષદોમાં દાખલ કરી તે પ્રજાપતિને વેદમૂળક ઠરાવવા તેની કલ્પિત શ્રુતિઓ આરે વેદોમાં દાખલ કરી હોય ત્યાર બાદ સંપૂર્ણ વૈદિકોના ગ્રંથોમાં જગત્સ્રષ્ટાની કલ્પના થવા પામી હોય.

વૈદિકોના અનુકરણ રૂપે બીજા મત વાળાઓએ પણ પોતપોતાના ઇશ્વરો ને જગત્ના સ્રષ્ટા તરીકે કલ્પ્યા હોય. આ માટે અનુમાન-બતાવવામાં આવતી સૂચનાઓથી આપ સજ્જનો પણ સત્ય વિચારમાં ઉતરીને જીલ્લેલી દુનિયાના ઉદ્ધારના માટે સત્ય માર્ગનો પ્રકાશ કરવા જરૂર બહાર પડશે, એવી મને આશા છે.

(૧) એક મહાન રાજા પુત્રીના પતિ-પ્રજાપતિ તે વૈદિકોમાં બ્રહ્મા તેમના પુત્ર પહેલા વાસુદેવને સર્વથા ઉડાવી દહને તેમના શત્રુભૂત અશ્વઝીવને માથું કપાયા પછી હયઝીવવિષ્ણુ રૂપે બતાવ્યા. ગીતામાં તે વિષ્ણુને અવતાર ધારણ કરી યુગ યુગમાં ભક્તોનાં રક્ષક રૂપે જાહેર કર્યા.

આ પ્રજાપતિ-બ્રહ્મા અને માથું કપાયા પછી જાહેરમાં આવેલા હયઝીવ વિષ્ણુ સત્ય સ્વરૂપના ઠરે છે ? કે કોઇ બીજા પ્રકારની સત્ય વસ્તુમાંથી લઇને વૈદિકોના પંડિતોએ તેમાં કંઈ છત્તું કરીને મુકેલું છે. વિચારવાની બહામણ કડ છે. (આ હયઝીવ વિષ્ણુ-દેવી લાંબ અને સ્કંદ પુંબ. ૩ થી માલમ પડે છે.

(૨) તારકાસુરના સંબંધે એકજ વાત વિચાર્યું છે—

ઋગ્વેદમાં લખાયેલા ત્રૈવિક્રમ વિષ્ણુ કે-ત્રણ પગલાં મુકતાં ત્રણ લોકની રચના કરી દેવાની સત્તાવાળા લખાયા છે. તે વિષ્ણુના દેખતા એક તારકાસુરે કરોડો દેવતાઓને મારી નાખ્યા. અને તે વિષ્ણુને પણ કેદમાં પૂરી દીધા. આ તારકાસુરે કયા બ્રહ્માંડમાંથી આવીને આટલો બધો મોટો ઉત્પાત મચાવ્યો હશે? આના સંબંધે બીજી પણ ઘણી વિચિત્ર વાતો લખાયેલી ઘણી જગો પર નજરે પડે છે. (જુવો-મત્સ્ય પુ. અ. ૧૫૨ સ્કંદ પુ. ખં. ૧ લો.)

(૩) મેરુકના ઠેકાણે સુરૈદૈત્યની કથા-બ્રહ્માંડ પુ. માં-શ્રીકૃષ્ણ અને અર્જુનના સંવાદરૂપથી લખાયેલી છે તેમાં સુરૈદૈત્યની સત્તા એટલી બધી મોટી બતાવી છે કે-એ સુરૈદૈત્યે બ્રહ્મસ્થાનમાંથી બ્રહ્માને, નજીકમાંના દેવતાઓને બ્રહ્મ કર્યાં. તે બધા વિષ્ણુના શરણે આવ્યા. વિષ્ણુ શિક્ષા કરવાને ગયા. તેની હાકળમાત્રથી બ્રહ્માદિક તો ભાગ્યા. વિષ્ણુ-દિવ્ય હજાર વર્ષ સુધી યુધ્ધ કરીને નાકા ને ખારા ચોળનની સુક્રમાં જઈને સૂતા.

અહીં વિચાર થાય છે કે—

પ્રભવતિ બ્રહ્મા-બ્રહ્માંડને ઘેરો ઘાલી કથાંશુલ બહાર વધીને રહેલા, સૃષ્ટિ રચી દેવાની મોટી સત્તાવાળા, અદ્વૈતમતે જડ-ચેતન રૂપથી જગતમાં પસરીને રહેલા, ચારે વેદોથી મોટી પ્રસિદ્ધિને પામેલા, એવા અનાદિના બ્રહ્માને સુરૈદૈત્યે કયા નવીન બ્રહ્માંડમાંથી આવીને બ્રહ્મસ્થાનમાંથી બ્રહ્મ કર્યાં ?

તે સુરૈદૈત્યથી-ત્રણ લોકની રચના કરી તેનાપર, ત્રણ પગલાં મૂકવાની સત્તાવાળા, યુગયુગમાં ભકતોની રક્ષા કરવાનું વચન આપીને ગએલા, જલે વિષ્ણુ: સ્થલે વિષ્ણુ: ના સ્વરૂપથી બધાએ જુવોના સ્વરૂપથી પોતે જગતમાં વ્યાપીને રહેલા, તે વિષ્ણુ ૧૨ ચોળનની સુક્રમાં જઈને સૂતા, તો પછી હનિયાને શરણ કેાનું ? શું આ બધું સત્ય રૂપનું લખાયેલું છે ? કે સર્વજ્ઞોમાંથી લઈને વિકાર રૂપનું ઉભું કરવામાં આવેલું છે ? સર્જનોને વિચાર કરવાની ભક્ષામણ કંઈ છું. (જુવો-મ્લો. ૧૨ હજાર ના પ્રમાણવાળું-બ્રહ્માંડ પુ.)

(૪) મધુ-પ્રતિવાસુદેવ છે, તેના માથે કેટલા છે. તેઓને વિષ્ણુના કાનના મેલથી ઉત્પન્ન થએલા બતાવ્યા. આમા વિશેષ ખૂબી છે તે જુઓ-તેઓ ઉત્પન્ન થતાની સાથે જગતના સદા એવા બ્રહ્માને મારવા દોડયા, બ્રહ્મા ભયભીત થયા. એટલુંજ નહીં પણ ત્રણ પગલાં મૂકતાં ત્રણ લોકની રચના કરવાની સત્તાવાળા, વિષ્ણુ પણ તેઓથી નારી છુટયા. આ બધા પ્રકારની વાતો

કેટલા દરજ્જાની સત્યરૂપની ભાસે છે ? આ બધું ધાંધલ બાણી બૃજને સર્વજ્ઞ-માંથી લઇને ઉધું છ-તું કલ્પિતરૂપનું ઉણું કરેલું છે કે નહીં ? આપ સત્જન યાંડિતો પણ અધાર પીછેડો ઓઢાવ્યા કરો તેથી આપણા ભરૂંશે અબાણ પ્રબ્ધ કુટાયા કરે તે શું આપની સ્વજનતાને શોભે ? મારી સમજ તો એ છે કે-સત્યવસ્તુની સ્થિતિ લોકોમાં પ્રકાશીએ ત્યારેજ સત્યપ્રિયતાનો ખરો લાભ મેળવી શકીએ ?

(૫) નિશુંભ-પ્રતિવાસુદેવ છે. તેના ઠેકાણે વૈદિકોમાં-શુંભ-નમિ બે દૈત્યો લખાયા છે. તેઓથી વિષ્ણુ ગરૂડ બન્ને માર ખાઇને નાઠેલા બતાવ્યા છે. (વચાર થાય છે કે ત્રણ પગલાં મુકતાં ત્રણ લોકની રચના કરવાની સત્તાવાળા, અવતારો ધારણ કરવાવાળા, ભકતોની રક્ષા કરવાવાળા, પેલા બે દૈત્યોથી વિષ્ણુ ગરૂડ સાથે માર ખાઇને કેમ નાઠા ? (જુવો-પ્રલોઠ ચઉદ હજારના પ્રમાણવાળા મત્સ્યપુ. અ. ૧૫૧ મો)

(૬-૭) છઠ્ઠા-બલિ, સાતમા-પ્રલહાદ, એ બન્ને જુદા જુદા સમયના બન્ને પ્રતિવાસુદેવો છે. વૈદિકોમાં તેઓના સંબંધે લેખી હતી અનેક પ્રકારની કલ્પનાઓ કરેલી છે. તેમાની માત્ર એકજ સૂચના બતાવું છું. બે નામના જુદા જુદા વિષ્ણુના (વાસુદેવના, શત્રુભૂત તો એ બન્ને હજ. પણ પ્રલહાદને તો વિષ્ણુએ પોતાનો ભકત માની, ઇંદ્રાસન પર બેઠાવ્યો છે. સો યજ્ઞ કરી ઇંદ્રાસન લેવાની ઇચ્છાવાળા બલિને અટકાવવા વિષ્ણુ તેને છળવાને આવ્યા છે, તે એવી રીતે કે-વિષ્ણુએ વામન રૂપ ધરી બલિના પ.સે ત્રણ પગલાં જમીન માગી, વિકરાલ રૂપ ધરીને ત્રણે લોકને માપી લીધા, છેલ્લું પગલું બલિના માથા પર મૂકીને તેને પ.ત લમા બોસી ઘાટ્યો અને પ્રલહાદને ઇંદ્રાસન પર કાયમ રાખ્યો. વળી કેઈ લખે છે કે-શિવભક્ત પ્રલહાદના બાપને નૃસિંહ રૂપે થાભલામાંથી નીકળીને ચીરી નાંખ્યો. એવી અનેક પ્રકારની બહાદુરીની વાતો વિષ્ણુના સંબંધે લખાઈ છે. અંધાંતરથી જુવો.

(૮) આઠમું ત્રિક—રામ, લક્ષ્મણ અને સવણનું છે.

(૯) નવમું ત્રિક—બલભદ્ર, શ્રીકૃષ્ણ અને જરાસંધનું છે. આ બન્ને ત્રિકોના મુખ્ય પાત્રોમાં કદાચ એટો દેરદાર નહીં થયો હોય, પણ તેના અંતરમાં તો મોટા વિકારો થએલા નજરે પડે છે નવીન કવિઓથી નવા વિકારો વધારેજ પૂસતા ગયા છે. ચોરા ઘણા મારા અથથી બેઠ શકશે ઉવટમાં એટલું તો જરૂરજ કહું છું. કે વૈદિકોના-ઉપનિષદાદિકના ગ્રંથોમાં જે અધ્યાત્મિક

વિષયોના વિચારો, ઝુટક કુટક સ્વરૂપના દેખાય છે તે, અને પ્રાચીન રૂપ ઇતિહાસના વિષયો કે જે જગોજગોપર ઉંધા છતાં સ્વરૂપના દેખાય છે તે, સર્વજ્ઞોના કથનમાંથી લઈને—તેમાં ઉંધું છ-તું કરીને, તેવા કોઈ મૂળના લેખકોએ બાણી બૃહને લોકોને ઉંધા પાટા બંધાવાનો પ્રયત્ન કરેલો છે. અને પ્રમાણ વિનાના મોટા મોટા ગ્રંથો લખીને, લોકોને ભ્રમિત કરવાનો પ્રયત્ન કરતા ગયા છે. તેથી આજઠાલની વિચારશક્તિ પ્રજા ભ્રમિત થઈ રહી છે. બીજા સત્ત્વજનો પણ મારી પેઠે અધ્યાસ કરીને ભેથે તો, તેઓ પણ જરૂર સત્યાસત્યનો વિચાર કરી શકશે, એમ હું પૂર્ણ ખાતરીથી કહી શકું છું.

આ તો માત્ર નવ ત્રિકોના સંબંધની મૂચના થઈ.

બીજી વાત જુવો કે—પહેલા વાસુદેવના પિતા કે જે પુત્રીના સંબંધથી લોકોમાં—પ્રજાપતિના નામથી પ્રસિદ્ધ થયા હતા, તેને જ વેદિકોના પડિતોએ પ્રમ્હા રૂપે કલ્પીને—ચારે વેદોમાં, પ્રામ્હણુ ગ્રંથોમાં, ઉપનિષદોમાં, જગતના માલક બનાવી દઈને, સંપૂર્ણ વેદિકોના ગ્રંથોમાં જોસ્ટી ઘાટ્યા છે.

વળી ત્રીજી વાત જુવો કે—વાસુદેવો નવ (૯) થયા છે, કેટલાંક તેમાંનું નામો સર્વથા ઉડાવી દઈને એક જ વિષ્ણુના નામથી—સર્વજ્ઞ તીર્થંકરોના અનુકરણ રૂપે—મત્સ્ય, કૃર્માદિક ૨૪ અવતારો કલ્પીને તેમાં સાચી જૂઠી કલ્પનાઓ લેખવીને—મત્સ્ય ૫૦ કૃર્મ ૫૦ વરાહ ૫૦ આદિના નામથી મોટા મોટા કલ્પિત લેખો લખી, ચાર લાખ (૪૦૦૦૦૦) શ્લોકના પ્રમાણવાળાં ૧૮ પુરાણો ઉભાં કરી દીધાં છે. જો આદિ અનાદિના છિએ, એવું ડાંગ બતાવવાના માટે, જુલું જુલું ધાંધલ કેવા સ્વરૂપનું ઉભું કરી દીધું છે?

કેવલ અજ્ઞાન પ્રજાનો લાભ લઈને, આ બધા અસૂરોના પંડિતોએ દુનિયાને ઉંધા પાટા બંધાવવાને માટે કેવું વિષરીત આહસ એકધું છે?

વળી એક ચોથી વાત જુઓ કે—આ અવસર્પિણીમાં, ચક્રવર્તીઓ ૧૨ થએલા સર્વજ્ઞોએ બતાવેલા છે. જેને પુણ્યના યોગથી—હાથી, ઘોડાદિ, મહાપરાક્રમી ૧૪ રત્નો આવીને મળે તે જ ચક્રવર્તી થાય, તેવા ૧૨ જ થએલા છે.

વેદિકોએ—તેમાંના ભરત, સગર, સનત્કુમારાદિ, બે ચાર નામોને આધારથી રાજાઓ તરીકે લખીને, તેઓના ઇતિહાસમાં ઉંધું છ-તું ચિત્રીને, તેમના સંબંધનાં ૧૪ રત્નોને, પ્રમ્હાદિક દેવોના સમુદ્રમંથનથી ઉત્પન્ન થયેલાં બતાવ્યાં છે.

આ ઉપર ગતાવેલી અનેક પ્રકારની સૂચનાઓથી સહજે સમજ શકાય તેવું છે કે-વૈદિકોના પંડિતોએ, જે ઇતિહાસ લખ્યો છે તે, સર્વજ્ઞોના ઇતિહાસમાંથી લઇને, તેમાં ઉંઘીછત્તી કલ્પનાઓ કરીને, અબલ વર્ગને ઉંઘા પાટા બંધાવવાનોજ પ્રયત્ન કરેલો છે. બાકી વૈદિકોમાં પાછળથી લખાયેલા પ્રાચીન ઇતિહાસ ન તો કોઇ ભૂતનો ગતાવેલો છે કે, નતો, કોઇ સૂતનો ? એમ શાણા પંડિતોને તો ચોખ્ખું દેખાઇ આવશે. એટલુંજ નહીં પણ મધ્યમ વર્ગ પણ નિર્ણય કરી લેવાની હચ્છાવાળો, આ પ્રકાશના સમયમાં, ખીલની સહાયતા વિનાજ, નિર્ણય કરી લે તેવા પ્રકારનો આ સમય છે. કારણ કે લાયબ્રેરીયોના સાધનથી, કોઇને પૂછવાની પણ જરૂર પડે તેમ નથી. માત્ર નિઃપક્ષપાત બુદ્ધિથી વિચારવાની જરૂર છે.

અહીં સુધી જૈન-વૈદિકોના ઇતિહાસનો તુલના કરીને જોતાં, વિકારી સ્વરૂપનો ઇતિહાસ, કોનામાંથી લઇને કોણે ઉલો કર્યો છે, એ સહજથી વિચારી શકાય તેવું છે.

હવે આપણે પ્રાચીન ગણાતા વેદોની મૂળની સ્થિતિનો વિચાર હુંકથી તપાસીને જોઇએ—

વેદોમાં—યજ્ઞ યાગાદિકના વિધાનવાળું તત્ત્વજ્ઞાન કેટલું બધું ઉચ્ચા દરજ્જાનું હતું, તે તો આપ સર્વે જાણો છો. છતાં તેની મહિમા જોતાં—વેદો અનાદિના છે, સૃષ્ટિની આદિમાં—બ્રહ્માએ પોતાના આરે મુખથી, આરે વેદોનો પ્રકાશ કર્યો. એવા પ્રકારની અનેક વાતો, કેટલા સત્ય દરજ્જાની સત્ય રૂપની ભાસે છે ?

વૈદિકોના પંડિતો સર્વજ્ઞોના પરિચયમાં વિશેષ આવતાં, સર્વજ્ઞોના તરફનું સત્ય વસ્તુનું જ્ઞાન સત્ય રૂપે ન ગ્રહણ કરતાં, કેવળ સ્વાર્થના તરફ દોરવા-ઇને ખીણ અજ્ઞાન પ્રભને પણ ઉંઘા પાટા બંધાવવાનોજ પ્રયત્ન કરતા ગયા. તે વાત તો આપ મારા તુલનાત્મક લેખોથી કબૂલજ કરશો.

સર્વજ્ઞોના અધ્યાત્મિક તત્ત્વોમાં પણ તેવાજ પ્રકારની બાણ ખેડાઇ છે, પરંતુ તે અધ્યાત્મિક તત્ત્વ જ્ઞાનના વિષયમાં, ઇતિહાસના વિષય જેવી, પુરેપુરી બાણ ખેડી શક્યા નથી. માત્ર ઉપર ચોટીયું ગ્રહણ કરી તેમાં ઉંધું છ-તું તો જરૂર કરતા ગયા છે. જેમ કે—મંડુકોપનિષદમાં—

(૧) " નદીઓ વહેતી વહેતી જેવી રીતે સમુદ્રમાં અદરપ થાય છે, અને પોતાનો નામ તથા રૂપ છોડી દે છે, તેવી રીતે વિદ્વાન માણસ, નામ તથા રૂપથી વિમુક્ત થઇ, પરથી પણ પર એવા દિવ્ય પુરુષમાં લીન થઇ જાય છે. "

(સંસ્કૃત સાહિત્ય. પૃ. ૨૬૮ થી.)

સર્વજ્ઞાનું સિદ્ધાંત જોતાં—જેણે બ્રહ્મોદય મેળવ્યું હોય, અર્થાત્ સત્-જ્ઞાન અને સતદર્શનની રૂચિ થઈ હોય, અને રાગાદિ આંતરના પટરિપુઓથી સર્વથા છટકી ગયો હોય, તેના મહાપુરુષો, થોડા વખત સુકત રૂપે થઈ, દિવ્ય પુર-પોની સાથે મળી શકે છે. આગર જો તે પટરિપુઓથી સપડાતો રહેતો હોય તો અખળેના અળજે વર્ષો સુધી કે અનેકા અનેક ભવો સુધી પણ, સંસારમાં રખડવું પડે છે. ઉદાહરણમાં—ઋષભદેવના પુત્રના પુત્ર ‘મરીચિ’ પૂર્વ-કાળના મનુષ્યના ભવમાં સફ્રોબાધની રૂચિ થયા પછી પણ એક કુળમદરૂપ શત્રુના સપાટામાં રૂપકાતાં એક કોટા કોટિ સાગરોપમ સુધી, સંસારમાં ભટક્યા. ત્યારબાદ ૨૪મા તીર્થંકર રૂપે યયા. તો પછો સત્જ્ઞાનની રૂચિ ચિત્તને કેવળ અક્ષરોના જ્ઞાનથી વિકાસ ગણાતો, અને કેવળ દુરાશક્તિમાં પડેલાની જલદીથી સુકિત થઈ, દિવ્ય પુરૂષોમાં મળી જવાનું, જૈન સિદ્ધાંત સ્વીકારતું નથી.

(૨) વૃહદારણ્યકમાં—એક ઠેકાણે યાજ્ઞવલ્કય—આત્માને અંતર્યામી તરીકે વર્ણવે છે—

“ જે સર્વ બ્રાહ્મીઓની અંદર રહે છે, જે સર્વ બ્રાહ્મીઓ થી જુદો છે, જે સર્વ બ્રાહ્મીઓ પર અંદરથી રાજ્ય ચલાવે છે, તે ત્હારો આત્મા છે, તે અંતર્યામી છે, તે અમૃત છે. ”

વિચારવાનું કે—સર્વજ્ઞોમાં—નાના એટલા સર્વે જીવો, કર્મોના પરાધીન પણ, જન્મ અને મરણ વારંવાર પ્રાપ્ત થતાં, પોત પોતાનું શરીર નહું નહું ધારણ કર્યાજ કરે છે. તો પછી સર્વ બ્રાહ્મીઓ ઉપર અંદરથી રાજ્ય ચલાવનારો બીજો આત્મા અંતર્યામી થએલો, તે શું બધા જીવોને ૮૪ લાખ જીવોની યોનિમાં ગણકાવ્યા કરે છે ? યાજ્ઞવલ્કયે આ માન્યતા કયા બોલ સર્વજ્ઞથી મેળવી ?

(૩) સં. સા. પૃ. ૨૬૧—વૃહદારણ્યકમાં એવું પણ કહેવામાં આવ્યું છે કે—“ માણસનું શરીર જ્યારે પંચભૂતમાં ભળી જાય છે, ત્યારે જે કર્મ વડે માણસ સારો કે નકારો થાય છે, તે કર્મ શિવાય બીજું કંઈ પણ એવું રહેતું નથી. ”

આ ઉપનિષદ્ધાર ઉપરના લેખમાં કહે છે કે—સર્વ બ્રાહ્મીઓ પર, અંદરથી રાજ્ય ચલાવે છે તે ત્હારો આત્મા છે, તે અંતર્યામી છે. આ જગોપર કહે છે કે—“ જે કર્મ વડે માણસ સારો કે નકારો થાય છે, તે કર્મ શિવાય બીજું કંઈ પણ એવું રહેતું નથી. ”

વિચાર થાય છે કે-જ્યાંથી એ જીવ માણસ રૂપે થવાને આવ્યો ત્યાંથી કર્મ લઈને આવ્યો હશે કે કર્મ વિનાનો ? અને અહીં એકલાં કર્મને મુકીને પોતે કયે ઠેકાણે જઈને ઘુસી બેઠો ? અને તે એકલાં કર્મ કેવું સ્વરૂપ ધારણ કરીને ૮૪ લાખ જીવોની ચોનિયોમાં ભટકવા લાગ્યાં ? અને તે કર્મના વડે પોતે કેવા સ્વરૂપથી તે ગંતિમાં પ્રાપ્ત થતાં સુખ દુઃખનો, અનુભવ કરવાને લાગ્યો ? આ ઉપનિષદકારો શું લોકોને બ્રહ્મજ્ઞાન આપવાને નોકળ્યા છે કે, અગડં બગડં લખીને-હુનિયાને બ્રમભજનમાં ભટકાવી મારવાને, ઉભા થયા છે. પુકતપણે વિચારવાની ભલામણ કરે છું.

આ જગોપર—મંકડોનલ શાહેન-સં. સાં. નાં પૃષ્ઠ ૨૮૭ માં કહે છે તે, ફરીથી વિચરવાને મુંઝું છું—

“ આ ઉપનિષદ્ પ્રથોમાં-પરમાત્માનું અર્થ સ્વરૂપ સમજવાને માટે, સર્વત્ર ભારે ગડમથલ આલી રહેલી નેવામાં આવે છે, અને એ ગડમથલને પરિણામે-કોઈવાર એક રૂપક વાપરવામાં આવ્યું હોય તો, કોઈવાર બીજું રૂપક વાપરવામાં આવ્યું હોય, એવું બન્યું છે—ઉદાહરણ તરીકે-તૃહદારણ્યકે ઉપનિષદ્માં યાજ્ઞવલ્ક્ય ઋષિ, સંસાર છોડી વનમાં જવાની તૈયારી કરતા હોય છે તે વખતે, એની સ્ત્રી મૈત્રેયી એને પ્રશ્ન કરે છે, તેના જવાબમાં એ કહે છે-જેવી રીતે એક મીઠાનો ગાંગડો, પાણીના નાખ્યો હોય તો તે પાણીમાં ગળી જાય, અને તેને પાછો બહાર કાઢી શકાય નહીં, પણ પાણી જ્યાંથી આવ્યો ત્યાંથી ખાડને ખાડ લાગ્યા કરે, તેવી રીતે મહાસત્ત્વ અનંત છે, અપાર છે, વિજ્ઞાનનો જત્યો છે, આ મૃગતત્ત્વોમાંથી બહાર નીકળીને, એમાંને એમાંજ એ પાછું વિલીન થાય છે, મરણ પછી ચેતન્ય રહેતું નથી, કારણ કે યાજ્ઞવલ્ક્યે આગળ આગળ સમજાવ્યું છે તે પ્રમાણે, જે દ્વૈતભાવ ઉપર ચેતન્યનો આધાર રહે છે, તે જતો રહ્યો, એટલે ચેતન્યપણું જતું જ રહેવું જોઈએ.

વળી એજ ઉપનિષદ્માં-બીજે એક ઠેકાણે કહ્યું છે કે-જેવી રીતે ક્ષેત્રિણિયો, પોતાના તંતુઓ વડે બહાર નીકળે છે. જેવી રીતે ન્હાના ન્હાના તણખાઓ-અગ્નિમાંથી બહાર નીકળે છે, તેવી રીતે એ આત્મામાંથી-સઘળા પ્રાણ, સઘળા લોક, સઘળા દેવતાઓ, સઘળાં પ્રાણિયો બહાર નીકળે છે. ”

અહીં મારા વિચારો—વેદકાળના સમયમાં-ત્રોક્ષે વૈદિકપંડિતોના બતાવ્યા પ્રમાણે-યજ્ઞ યાગાદિકના વિધાનથી, પોતાના કાર્યનો સિદ્ધિ થતી માનીને, તે કાર્ય કરતા હોય. પરંતુ એક તરફ સર્વજ્ઞોનો, અને બીજી તરફ

બે ચાર તેવા ત્યાગીઓનો પ્રદુર્ભાવ થતાં, તેઓના પરિચયવાળા ઢોઢોની, ચન્નયાગાદિકની ભાવના છુટવા લાગી હોય. એટલે તેવા ધંધાવાળા પંડિતોને, સ્વાર્થ પણ અટકી પડવા લાગ્યો હોય, અર્થાત્ કર્મકાંડના વિધાનવર્ણુ વેદજ્ઞાન પણ નહીં જેવું થઇ પડેલું હોય, એટલે તે સમયના અતુર પંડિતોએ વેદ વિદ્યાને નિકૃષ્ટ વિદ્યા બતાવીને જ્ઞાનકાંડના નામથી ઉત્કૃષ્ટ વિદ્યા બતાવવાના હેતુથી ઉપનિષદોની રચના શરૂ કરી દીધી હોય, જે મતના વિચારો જેને ગોઠતા આવતા, તેમાં પોતાની મરજી એળવી લખવા માંડ્યું. તેથી તેમાં ગડમથલ થએલા જેવું લાગે તે, સ્વાભાવિકજ છે. પરંતુ હું સર્વજ્ઞાના વચનને અનુસરીને, પૂર્વેના લેખોમાં જે પ્રમાણે લખતો આવ્યો તે પ્રમાણે, અહીં લખીને બતાવું તો તે અયોગ્ય નહીં ગણાય.

અહીં યાજ્ઞવલ્ક્યનાજ વિચારો લખો—

(૧) “ જે સર્વ પ્રાણીઓપર અંદરથી રાજ્ય થકાવે છે તે હારો આત્મા અંતર્યામી છે. ”

(૨) બીજી વાત— “ જે કર્મ વડે માણસ સારો કે નકારો થાય છે તે કર્મ સિવાય બીજી કંઇ પણ એવું રહેતું નથી. ”

(૩) ત્રીજી વાત— “ મહાસરવ બહાર નીકળીને પાછો એમાંને એમાં વિલીન થાય છે. જેમ મીઠાનો ગાંગડો પાણીમાં ગળી ગએલો બહાર કંઠી શકાતો નથી. ”

(૪) ચોથી વખતે એજ ઋષિએ—કરોળીયાના તંતુના દૃષ્ટાંતથી, અને અગ્નિના ન્હાના ન્હાના તણખાઓના દૃષ્ટાંતથી જણાવ્યું છે કે—આત્મામાંથી સઘળા પ્રાણ, સઘળા લોક, સઘળા દેવતાઓ, અને સઘળા પ્રાણીઓ બહાર નીકળે છે. ”

આ યાજ્ઞવલ્ક્ય ઋષિનીજ, ચારે વાતોનો વિચાર કરમથી સર્વજ્ઞાના વચનને અનુસરીનેજ બતાવું છું—

(૧) નર્વ પ્રાણીઓનો અંતર્યામી બનેલો આત્મા, જ્ઞાની હશે કે અજ્ઞાની ? જો તે જ્ઞાની છે તો અમારી પીડાઓ શા માટે નિવારણ નથી કરતો ? અંદર બેઠો બેઠો શા માટે તમારો જોયા કરે છે ? કહેવામાં આવે કે પોતાના કર્મથી છવો પીડાઓ ભોગવે છે, તો પછી અમારા અંતર્યામી બનેલા આત્માએ અમારું શું ઉકાળ્યું ? માટે આ થએલી દૃષ્ટના કોઇ જ્ઞાનીની દેજ નહીં ॥ ૧ ॥

(૨) “ સારાં કે નહારાં કર્મ સિવાય માણસનું બીજું કંઈ રહેતું જ નથી. ”

આ કલ્પના પણ અત્યંત અનિષ્ટ જ થએલી છે. આમાં તો કર્મનો કરવાવાળો જીવ જીવ જીવ જીવ છે, તો પછી કર્મનો ભોગ ભોગવનાર જ કોણ ? કરેલાં કર્મ જડ રૂપનાં જડરૂપમાં મળી ગયાં. આ કલ્પના શું આસ્તિક રૂપની કે કવલ સર્વથા નાસ્તિક રૂપની ?

(૩) “ મહાસત્ત્વ-બહાર નીકળીને પાછો એમાંને એમાં વિલીન થાય છે. મીઠાનો ગાગડો પાણીમાં ગળી ગએલો બહાર કાઢી શકાતો નથી. ”

આ કલ્પના પણ કોઈ મહા અજ્ઞાન દશાની ઘેલછામાંથી પ્રગટ થએલી જણાય છે. આ દુનિયામાં-અનંતા અનંત જીવો, પોતાના કર્મના વશમાં પડેલા, ૮૪ લાખ જીવોની યોનિમાં, અનંતા અનંત કાળથી ભટકી રહેલા, અને નાના પ્રકારનાં અઘોર દુઃખોને સહન કરી રહેલા, પ્રત્યક્ષમાં દેખાઈ રહેલા છે તે શું પેલો મહાસત્ત્વ-પોતેજ ૮૪ લાખ જીવોની યોનિયોમાં, દુઃખોનો અનુભવ લેવાને નીકળેલો માનવો ? આ કલ્પના કેટલી બધી અનિષ્ટ થએલી છે ? ઉપર બતાવેલા વિચારો, સિવાય અનેક વિચારો વૈદિકના ગ્રંથોમાંથી પણ, ઉંધા છતાં કલ્પેલા મળી આવશે.

(૪) આ ઉપનિષદ્ધારે ચોથા ફકરાથી પરમાત્માનું જ્ઞાન બતાવતાં એવું બતાવ્યું છે કે—

આત્મામાંથી—સઘળા પ્રાણ, સઘળા લોહ, સઘળા દેવતાઓ, અને સઘળા પ્રાણીઓ, બહાર નીકળે છે. ”

આ ઉપનિષદ્ધારે યાજ્ઞવલ્કય એક મહાન ઋષિ મનાયલા છે તેમના આત્માના સંબંધના બે ચાર વિચારો ભેતાં, એવું સમજાય છે કે—દુનિયામાં કોઈ એક—મહાસત્ત્વ છે, તે પોતેજ પોતાના સ્વરૂપથી બધી દુનિયાના જીવોના સ્વરૂપથી પસરીને રહે છે. તેના સિવાય બીજો કોઈ પણ ઓટી સત્તાવાળો હોય એમ તેમના કથનથી સમજાતું નથી. પરંતુ આગળ પાછળનો વિચાર કરી ભેતાં આ યાજ્ઞવલ્કયનું કથન કોઈ સદ્જ્ઞાનના વિચારમાંથી પ્રગટ થએલું હોય એમ સમજાતું નથી. આપ સજ્જનો પણ જો સદ્વિચારમાં ઉતરશો તો, આ મારી વાતને કબૂલ જ કરશો.

તે શિવાય—ક્રીડા, મંકોડા, પશુઓ, પંખીયો, જલચર, ચલચર, આદિ અનેકા અનેક યોનિયોમાં અનેક પ્રકારના છેદન ભેદન આદિના અઘોર દુઃખોને સહન કરી રહેલા, અનેકા અનેક જીવો પ્રત્યક્ષપણે; આપણે દેખી પણ રહેલા છીએ.

તે શિવાય-નરકમાં પડી રહેલા, અસંખ્ય જીવો, મહા અઘોર દુઃખોને સહન કરી રહેલા, જૈનોમાં તેમજ વૈદિકના કૃમ્યપુરાણ, મનુસ્મૃતિ, આદિ ગ્રંથોથી પણ જાહેરમાં આવી રહેલા આપણે સાંભળીએ છીએ.

આ ઉપર બતાવેલા બધાએ પ્રકારના જીવોના સ્વરૂપને ધારણ કરી રહેલો, આ એક મહાસત્ત્વ (આત્મા) ને માનવો કે, તે મહાસત્ત્વ વિનાના કોઈ બીજા પ્રકારના જીવો પોત પોતાના સ્વરૂપને ધારણ કરીને રહેલા માનવા ?

(૧) કલમ પહેલીમાં આ ઋષિએ જણાવ્યું હતું કે—“ જો સર્વ પ્રાણીઓ પર અંદરથી રાજ્ય ચલાવે છે તે ત્યારે આત્મા અંતર્યામી છે. ”

આ કલમ પહેલીથી એવું સમજાય છે કે—સર્વ પ્રાણીઓ જુદા હોય અને તેઓના પર અંદરથી રાજ્ય ચલાવનારો અંતર્યામી થઈ રહેલો આત્મા કોઈ જુદો હોય, એવો બોધ નીકળે છે.

(૨) કલમ બીજીથી સમજાય છે કે—“ માણસના કર્મ સિવાય બીજું કંઈ રહેતું નથી. ”

વિચાર થાય છે કે—માણસનાં પડી રહેલાં એકલાં જરૂર કર્મના ઉપર, તે અંતર્યામી આત્મા પોતાનું રાજ્ય કેવા પ્રકારનું ચલાવતો હશે ?

(૩) કલમ ત્રીજીમાં જણાવ્યું હતું કે—મહાસત્ત્વ બહાર નીકળીને પાછો એમાંને એમાં વિલીન થાય છે. મીઠાનો ગાંગડો પાણીમાં ગળી ગયેલો પાછો બહાર કાઢી શકાતો નથી. ”

આ કલમ ત્રીજીમાં કહ્યું કે—આ મહાસત્ત્વ પોતાના સ્વરૂપથી બહાર નીકળ્યા પછી, ગળી ગયેલા મીઠાના ગાંગડા જેવો પાછો બહાર કાઢી શકાતો નથી. એટલે તે મહાસત્ત્વ પોતે નષ્ટ થઈ ગયેલા જેવો, પાછો પોતાના સ્વરૂપને પ્રાપ્ત થઈ શકતો નથી. એવોજ બોધ મેળવી શકાય છે. (૪) કલમ ચોથીથી જણાવ્યું છે કે—“ આત્મામાંથી સઘળા પ્રાણ, સઘળા લોક, સઘળા દેવતાઓ, અને સઘળા પ્રાણીઓ, બહાર નીકળે છે, ”

પ્રથમ પૂર્વે કોઈ કાળાંતર પહેલા સૃષ્ટિની આદિમાં પ્રજાપતિ-બ્રહ્માથી ચાર ઋષિઓ દ્વારા ચારે વેદોની પ્રાપ્તિ થએલી વૈદિકના પંડિતો બતાવતા હતા. પછી સર્વજ્ઞાના તત્ત્વોની હિંદુધર્મમાં આવતાં તે વેદવિદ્યાને અવિદ્યા એટલે આત્મસ્વરૂપના સાધનમાં નિર્કૃષ્ટ વિદ્યા બતાવી ઉપનિષદો દ્વારા બ્રહ્મજ્ઞાન સંબંધિની ઉત્કૃષ્ટ વિદ્યા બતાવવાને બહાર આવ્યા. તેના સંબંધિની ચાર કલ્પો વૃહદ્વાગ્વલ્ક ઉપનિષદની લખીને બતાવી છે. તેનું જુદું જુદું સ્વરૂપ બેતાં તે ચારે કલ્પો બ્રહ્મજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ કરાવવાવાળી મને નથી લાગતી. પણ તેના માંચનથી મોટા મોટા પંડિતો પણ બ્રહ્મજ્ઞાન જ પેદા કરી લેવે તેથી કોઈ વિચાર કરીને બતાવું છું.

કલ્પ સંબંધીમાં-આત્મામાથી સઘળા લોકાદિક બહાર નીકળે છે એવું બ્રહ્મજ્ઞાન ઉપનિષદકારોએ કયાથી મેળવ્યું હશે? કારણ ઋગ્વેદના પહેલા મંડળથી એવું બાજીવામાં આવ્યું છે કે - “ત્રૈવિક્રમ વિષ્ણુએ ત્રણ પગલાં મૂકતા ત્રણે લોકની રચના કરી દીધી હતી, તો પછી આ નવીન આત્મા કયાથી પ્રગટ થયા કે જે પોતે મઘળા લોકમાં પસરીને રહ્યા.

બીજી વાત એ છે કે-ઋગ્વેદના દશમા મંડળમાં પ્રજાપતિ બ્રહ્મા ત્રૈવિક્રમ વિષ્ણુથી તો કોઈ જુદાજ છે તે પ્રજાપતિએ-પ્રલય થયા પછી આ સૃષ્ટિને એકદમ એવી તો રચી દીધી કે કોઈનું પણ બળર પડવા દીધો નહીં, એટલું જ નહીં પણ બધા બ્રહ્માંડને ઘેરો ઘાટી તેનાથી પણ પોતે દશાંશુલ બહાર વધીને રહ્યા.

અહીં વિચાર થાય છે કે-વિષ્ણુએ ત્રણ લોકની રચના કર્યા પછી બ્રહ્માંડ બધા બ્રહ્માંડને ઘેરો ઘાટીને બેઠા હશે કે પડેલા? કારણ ઋગ્વેદના વિષ્ણુ ત્રણ લોકની રચના કરવાવાળા લખાયા છે અને પછીથી પ્રજાપતિ બ્રહ્મા બ્રહ્માંડને ઘેરો ઘાટી બેઠેલા જણાવ્યા છે. માટે ખાસ વિચારવા જેવું છે.

ત્રીજી વાત એ છે કે-ઉપનિષદકારો તો વર્તમાન સર્વજ્ઞાના પ્રાદુર્ભાવ થયા પછીના છે. તેઓને ન તો જણાયા વેદના ત્રૈવિક્રમવિષ્ણુ, તેમજ ન તો જણાયા પ્રજાપતિ બ્રહ્મા. માત્ર એક, આત્માજ બધા જગતમાં પસરી રહેલા ન બાણે કયેઠેકાણેથી મળી આવ્યા? આ બધા જગતના માલીક યનારાઓનો રાફડો શાથી કાઢી નિકળ્યો?

ચોથી વિચાર થાય છે કે-ત્રણ પગલાં મૂકતા ત્રણ લોકની રચના કરી દેવાની મહા સત્તાવાળા વિષ્ણુને-એક તારક નામના દૈત્યે કયા કાળમાં કેદમાં

પુરી દીધા ? અને કયા કાળમાં છોડી દીધા ? તેની તો હવે ખબર નથી પડી ન તાણે ત્રણલોકની ગ્યના કરતા પહેલાં પુરી દીધા હતા કે પછી ?

ખીજી વાત એ છે કે—સુરેદૈત્યે—અનાદિકાળના પ્રજાપતિ બ્રહ્માને બ્રહ્મસ્થાનમાંથી કયા કાળમાં બ્રહ્મ કર્યા ? અને ફરીથી તેમણે પોતાના બ્રહ્મસ્થાન કયા કાળમાં મેળવ્યું ? અને કયા કાળમાં પાછો બ્રહ્માડને ઘેરો ઘાલીને બેઠા ?

અનાદિકાળના વિષય તારક દૈત્યની ડેકમાં પડ્યા અને અનાદિકાળના પ્રજાપતિ બ્રહ્મા સુરેદૈત્યથી બ્રહ્મસ્થાનમાંથી બ્રહ્મ થયા અને આ અને મહાન દેવો અનાદિકાળના ઋગ્વેદથી પ્રતિદિમા આવેલા છે તેથી વિચાર થાય છે કે આ બે દૈત્યો, કેટલાક જગરા હશે ? અને કેણે પેદા કરેલા હશે ? આ બધા પ્રશ્નો વિચારવા જેવા ખરા કે નહીં ?

બ્રહ્માજ્ઞાન વિષે બે બોલ—

આ ઋષિઓના હૃદયમાં ચારે વેદોનો પ્રકાશ કરતા પ્રજાપતિ બ્રહ્માએ તેમાં પોતાના બ્રહ્મજ્ઞાનનો પ્રકાશ નહીં કર્યો હોય ? કે જેથી આ બધા ઉપનિષદ્ધારોને ઘણા લાભા કાઝના છેટે બ્રહ્માજ્ઞાન આપવાને બહાર આવવું પડ્યું ? અને તેઓ કયા નવીન ઇશ્વરથી મેળવેને આવ્યા ?

ખીજી વાત—ચારવક્ત્રયે બહોલા વેદોનું જ્ઞાન ગુરૂને પાછું આપવાને માટે ઓછી કાઠીને કહ્યું કે, ત્યો તમારું જ્ઞાન એમ કહીને સૂર્યની ઉપાસના કરી, પછી સૂર્યના ઘોડાના કાનમાં ગ્હી સૂર્યથી નવીન વેદોનું જ્ઞાન મેળવ્યું, તેમાં પણ સૂર્ય બ્રહ્મજ્ઞાન આપવાનું ભૂલી ગયા હશે કે જેથી આ ઋષિને વૃક્ષદારણ્યક ગ્રંથની ગ્યના કરીને ફરીથી બ્રહ્મજ્ઞાન આપવાને બહાર આવવું પડ્યું ? અને તે કયા દેવની પાનેથી મેળવીને આવ્યા ?

ત્રીજી વાત—ઋગ્વેદમાં મોટી મત્તાવાળા વરૂણદેવ મર્વજે પોતાના પુત્ર ભૃગુને બ્રહ્મજ્ઞાન શિખવ્યું હતું, તે બ્રહ્મજ્ઞાન ઉપયોગમાં ન લેતા આ ઉપનિષદ્ધારો નવીન પ્રકારનું બ્રહ્મજ્ઞાન આપવાને શા કારણથી બહાર આવ્યા ?

એ કે વેદોમાં વરૂણ દેવને—મર્વજ, બ્રહ્માજ્ઞાની અને ભૃગુપુત્રના પિતા બતાવ્યા છે. કેા કેલેકે ભૃગુને બ્રહ્માના પુત્ર લખ્યા છે ખરા પણ સર્વજ્ઞોના સિધ્ધાંતથી એક પણ વાત અત્યરૂપની ઠગી નથી. એટલુજ નહીં પણ વેદિકોના વેદોથી પણ અત્યરૂપ નીવડે છે.

બુલો કે-આ વરૂણ દેવે હરિશ્ચંદ્રને પુત્રનું વરદાન આપી તેનું બલિદાન લેવાને વૈયાર થયા, તે ન મળવાથી જલોદનના રાગથી પીડિત કર્યા છે. અને મહાભારતાદિકમાં ઉલ્લેખ મળેલો પુત્રીનું હૃદય કરવાવાળા બતાવ્યા છે. છેવટમાં એક સમુદ્રના દેવ તરીકે વર્ણવ્યા છે. આવા પ્રકારનાં અનીતિનાં કાર્ય-અર્થનું, કે બ્રહ્મજ્ઞાની, કરી શકે ખરા? આ બધું ફરફાર થાયો? મારી સમજ પ્રમાણે તો યાચિત મંડન રૂપે બ્રહ્મણ થએલા હોય તેથી હશે?

એક તરફ સર્વજ્ઞોના તત્ત્વોનો અને સર્વજ્ઞોના ઇતિહાસનો, બારિક અભ્યાસ કરી જોનારા નિઃપક્ષપાતી પંડિતોને એજ કંબુદ્ધ કંરવું પડશે કે વૈદિકોમાં જે જે ઉત્તમ તત્ત્વો અને પ્રાચીન ઇતિહાસનો વિષય વેદોના પત્રીના ભાગમાં લખાયો છે તે કોઈ તેમના જ્ઞાનીનાં તોરફથી સ્વતંત્રનો ઉત્પન્ન થએલો અને જ્ઞાગતો નથી. તેમજ આ બ્રાહ્મણ વર્ગ પણ મૂળમાં સ્વતંત્રથી ઉત્પન્ન થએલો જણાતો નથી.

સર્વજ્ઞોના ઇતિહાસ જોતાં-ઋષભદેવના પુત્ર ભરત અકર્ત્તીથી એક ઉપદેશક વર્ગ સ્થાપનામાં આવેલો, તે બ્રાહ્મણ શબ્દથી પ્રસિધ્ધિમાં આવ્યો. તે વર્ગ-ત્રિમા, દશમા, તીર્થંકર સુધી તો ઘણા મોટા ભાગે એકજ નિષ્ઠાથી ચાલતો આવેલો નજર પડે છે પછી સર્વજ્ઞોના શાસનના વિચ્છેદના પ્રસંગે પ્રાપ્ત થતા, તે બ્રાહ્મણવર્ગ સ્વતંત્ર રૂપે બનતો ચાલ્યો. એટલે નાયક વિનાનો ધંધ પડ્યો. પછી ઇદ્રિયોના વિષયમાં પડી જવાથી-ખાન પાનના નિયમથી પણ રહિત થતો ગયો. લાલચમાં પડેલા માણસોને, એકદમ બચસન છોડી દેવું તે ઘણું દુષ્કર હોય છે. તેથી સર્વજ્ઞોના ઉપદેશોનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થતાં પણ કેટલાકે તો અનાદરજ કરતા રહ્યા. પરંતુ છેવટના આ બે સર્વજ્ઞોના સમયમાં-કેટલાક બીજા મહાત્માઓ પણ નિવૃત્તિ માર્ગને પમંદ કરવાવાળા બહારમાં આવતા ગયા. તેથી આ બ્રાહ્મણ વર્ગને, અનિચ્છાએ પણ તે મહાત્માઓના અનુકરણ રૂપે પોતાનું વળણ ફેરવવાની જરૂર પડી હોય તે બ્રાહ્મણ વર્ગનું પૂર્વ કાળનું ધાર્મિક સ્વતંત્ર સંબંધી જ્ઞાન જોતાં, મોટા ભાગે યજ્ઞ યાગાદિકના અંબધવાળું નજરે પડે છે. પરંતુ તે યજ્ઞ યાગાદિકનું જ્ઞાન અનેક મહાત્માઓના નિવૃત્તિમય જીવનના આગળ નિસ્તેજવાળું લાગવાથી, યજ્ઞ યાગાદિકમાં ફેરફાર કરેલો. મૂળમાં તેઓ અક્ષરેના તો પડિતો હતાજ, તેથી બીજાના વિચારો-પોતાની અનુકૂલતા પ્રમાણે પોતાનામાં ઘણા કરી લેવામાં બાહોશજ હતા, પરંતુ પોતાની મહત્વતાનો કાંકો ગળના દુવા, ઘણા મોટા ભાગે તો સર્વજ્ઞોના વિષયોમાંથીજ

વધને યોતાનામા ઉધુ છ તુ કરી ગએલા છે. તેનું દ્વિદર્શન-લુપનાત્મકતા લેખધા અમે કરાવતાજ આવ્યા છીએ. તેથી પિષ્ટપેષણ કરવાની દ ધ જરૂર નથી. મે જે વિચાર કરીને જતાવ્યો છે તે ખામ મુદાઓના પાત્રોનોજ કર્યો છે. જાડીના પાત્રોના વિચારોમા પ્રાયે ઉતર્યોજ નથી. તેથી સત્યના ચોધકોને વિચાર કરવાની ભલામણ કરીને હું આ માગ લેખની પણ સમાપ્તિ જ કરું છું.

॥ ઇતિ શ્રી વિજયનાદસુરીશ્વરજી (પ્રમિદનામ આત્મારામજી) મહારાજના લઘુશિષ્ય મુનિ શ્રી અમરવિજય, દક્ષિણ વિહારી વિચિત્ર
 " તત્ત્વત્રયી મીમામા નામના અથનો પ્રસ્તાવના (પ્રવેશિકા) સ પૂર્ણ. ॥

અથ મળવાના ઠેકાણા.

૧ સા હિમતલાલ મારતર જૈન જ્યોતિષી. મુબાઈ નખર ૨ જે
 ઠે પ્રીન્સેમ સ્ટીટ,—ગોપાલ ભુવન

૨ નખાળ સારાભાઈ મણીલાલ, અમદાવાદ. ઠે. નાગજી ભુવરની પોળ.

જાલો કોર

તત્ત્વત્રયી મીમાંસા. પંડ પહેલો.

જાલો કોર

અનુક્રમાંણેકા.

અંક પહેલો.

પ્રકરણ

અંથનો વિષય.

પૃષ્ઠ.

- ૧ મંગલાચરણ—અહાદિ દેવોમાના ગુણી દેવને નમસ્કાર. ૧
 - ૨ જૈન દષ્ટિએ જગત... ૪
- અનાદિકાળનો આ સૃષ્ટિ છે—અવસર્પિણી—ઉત્સર્પિણી કાળના ૭ ૭ વિભાગવાળા (ઉતારતા—અદતા કાળના વિભાગવાળા) આ અવસર્પિણીના ત્રીજા વિભાગના અંતમાં, સાતમા કુલકર નાભિરાજ, તેમના પુત્ર શ્રી ઋષભદેવ, તે જૈનોના પહેલા તીર્થંકર.
- ૩ જૈનોના તીર્થંકરોની ઉત્પત્તિનો સમય— ૧૧
 - ૪ પૌરાણિક અને વૈદિક દષ્ટિએ જગત—પૃ ૧૩ થી ૬૩ સુધી. ૧૩
- (૧) પ્રથમ નારાયણ—પછી બ્રહ્મા, તેમાંથી સનકાદિક પાંચ. બ્રહ્મા તપ તપ્ત્યા, સિદ્ધિ ન થતાં ક્રોધ, પછી મહાદેવજી થયા, તેમનાથી જગત્ ભક્ષક ભૂતાદિ થતાં બ્રહ્માજી વિસ્મિત થયા. (કૃમ્ પુરાણે)
- „ (૨) કૃષ્ણના જન્મણા હાથથી વિષ્ણુ, કાળાથી શિવ, નાભિથી બ્રહ્મા. એ ત્રણ થયા પછીથી સૃષ્ટિ. (બ્રહ્મ વૈવર્તે) „
- „ (૩) સૃષ્ટિની આદિમા—પ્રથમ શિવ, તેમના કાળા હાથથી વિષ્ણુ—લક્ષ્મી, જન્મણાથી બ્રહ્મા—સરસ્વતી, મૃત્તિકાથી મહત્સ્વાદિ, પછી બધી સૃષ્ટિ. (શિવપુરાણે) ૧૪
- „ (૪) આદ્યશક્તિ કાળી, તેનાથી શિવ અને શક્તિ, પછી વિષ્ણુ અને વિષ્ણુ શક્તિ, પછી બધી સૃષ્ટિ. (દેવીભાગવતે) અંગે ઠેકાણે—શક્તિથી ત્રણ ઇંડાં તેમાંથી બ્રહ્માદિક ત્રણ. „
- „ (૫) કરોળીઆના જાળાની પેટે—અવિનાશીથી સૃષ્ટિ ઉત્પન્ન થઈને પછીથી તેમાં સમાધિ જાય. (મંડક ઉપનિષદમાં) „
- „ (૬) પ્રથમ અધિકારજ હતો, તેનો નાશ કરી સ્વયંભૂએ જલ ઉત્પન્ન કરી તેમાં બીજ નાખ્યું, તેનું ઇંડું, તેમાં બ્રહ્મા, કરોડો વર્ષ રહી

એ દુકડા કરી બહાર આવ્યા. એકની પૃથ્વી, બીજાનો આકાશ, પછી સૃષ્ટિ. (મનુસ્મૃતિમાં)

" (૭) અમ્હા તમે તમા-પછી પગથી પૃથ્વી, ઉદરથી આકાશ, મસ્તકથી સ્વર્ગ. પછી બધી સૃષ્ટિ. (ગોપથ યા. માં)

" (૮) પ્રજાપતિ એકલો હતો, બહુ યજ્ઞોની ઇચ્છા થતાં આ બધી સૃષ્ટિની રચના કરી. (શતપથ બ્રા. માં)

" (૯) વેદોમાં કૃમ પ્રસિદ્ધ છે, પ્રજાપતિએ કૃમનું રૂપ ધરીને, આ બધી સૃષ્ટિને રચી દીધી. (એજ શત પથ બ્રા. માં)

" (૧૦) પ્રથમ જલજ હતું, પ્રજાપતિ તેમાં વાયુ રૂપે રૂપાં. પૃથ્વી રૂપી, વરાહ રૂપ ધરીને બહાર ખેંચી લાવ્યા. (એજ શતપથમાં)

" (૧૧) પ્રથમ આ-માજ હતો, તેણે આ બધી સૃષ્ટિની રચના કરી દીધી. (મુખ્ય ઋગ્વેદમાં)

" (૧૨) તે સર્વાવિત પિતાએ—આકાશ પૃથ્વી આદિ સર્વ બનાવી દીધાં (એ પણ મુખ્ય ઋગ્વેદમાં)

" (૧૩) વિરાદ પુરુષથીજ આ બધી સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિ થઇ. (યજુર્વેદમાં)

" (૧૪) પ્રથમ જલજ હતું—તેમાં ગર્ભ રૂપે અમ્હાજ આવ્યા અને ઓઠ (૧૪) બુવન રૂપે સ્થિર થયા. (એજ યજુર્વેદમાં)

" (૧૫) પરમાત્માએ જલમાં ગર્ભ ધારણ કર્યો, તેમાંથી અમ્હા ઉત્પન્ન થયા. પછી બધી સૃષ્ટિ (એ પણ યજુર્વેદમાં)

હવે વેદોના સૂકતાર્થ સાથે વિરોધ વર્ણન.

" દિગ્વિષ્ણુર્મઃ સમર્વત્તાડમે (ઋગ્વેદ-મં. ૩૧ ૧૦ મું. સુ. ૧૨૧ મું. મં. ૧૦ મું) દિગ્વિષ્ણુ ગર્ભ-પ્રજાપતિએ આ બધી સૃષ્ટિની રચના કરી દીધી. ॥

" કૃતં ચ સર્વં ધૃત્વાદિ અધમર્પણુનંત્ર (ઋગ્વેદ મં. ૧૦ મું. સુ. ૧૯૧ મું. મં. ૩ ૮ મું) પરમાત્માએ સૃષ્ટિ પૂર્વે એવી હતી તેવી બનાવી દીધી.

" નાડસદાસીષો મદાસીસદાનો. ધૃત્વાદિ (ઋગ્વેદ-મં. ૧૦ મું. સુ. ૧૨૯ મું. મં. ૭ મું) પ્રલય દસામાં પૃથ્વી આકાશ, સમુદ્ર આદિ કંઈ ન હતું, માત્ર અધિકારજ હતો અમ્હાની મદિમાયી આ બધી સૃષ્ટિ એક દમ એવી જાત્પન્ન થઇ કે કોઈને બગરજ ન પડી.

- ૨૧ સહસ્રશીર્ષા પુરુષ ધત્યામિ (ઋગ્ ૧૦ મ. ૧૦, સુ. ૬૦, મત્ર ૧૨) વિરાટ પુરુષ (પુરુષ સૂક્ત) આ સૂક્તચારો વેદોમા દાખલ થયેલ છે આ પુરુષથીજ બધી સૃષ્ટિ આગલ્યાદિક ચારે વર્ણ, અને ચારે વેદો પણ એ પુરુષથીજ, બધું ઉત્પન્ન અને નાશ થયા કરે છે ઋગ્વેદના પુરુષ સૂક્તનો અર્થ—સાવણ્યાચાર્યનો, અને યજુર્વેદના પુરુષ સૂક્તનો અર્થ—શ્વામી દયાનંદજીનો, બનાવીને થોડો વિચાર પણ કરીને બનાવ્યો છે ૨૧
- ૨૨ સૃષ્ટિના સબધના છ સાત સૂક્તો ઋગ્વેદનાજ વિરોધી, તરકૂત સાહિત્યમા—મંદકોનલ સાહેબે બનાવ્યા છે તે મેં જલ્યાવ્યા છે ૩૫
- ૨૩ જૈન અને વૈદિક જગતની માન્યતાના પરમર્શની સાથે કરી બતાવેલો વિચાર ૬૫
- ૨૪ વૈદિકાએ—બ્રહ્માદિક અનેક દેવો, જગતના કર્તા હતાં વેદોથી તે પુરાણો સુધીમા મરજી પ્રમાણે લખીને બતાવ્યા, ત્યારે પહેલા કાળવાદીએ કર્તા હતાં કાળને સિદ્ધ કરીને બતાવ્યો ૫૪
- ૨૫ ખીજ સ્વભાવ વાદીએ—કાળને હટાવી સ્વભાવને કર્તા હતાં સિદ્ધ કરીને બતાવ્યો. ૫૫
- ૨૬ ત્રીજા નિમિત્તાદીએ—કાળ અને સ્વભાવ બન્નેને તોડી પાડીને જગતની કર્તા હતી ભવિતવ્યતાને સિદ્ધ કરીને બનાવી ૫૬
- ૨૭ ચોથા કર્મવાદીએ—ઉપરના ત્રણ વાદીઓને તોડી પાડીને—મધી દુનિયાને ઉધી છતાં કરવાનું સામર્થ્ય પોતાનું જાહેર કર્યું છે ૫૭
- ૨૮ પાંચમા ઉચ્ચમવાદીએ—ચારે વાદીઓ નો તિરસ્કાર કરીને કહ્યું કે મારા વિના તમે બધાએ નપું સકો જેવા શું કરવાના છો ? માટે સર્વ કુછ કર્તા હતાં હું જ છું. ૫૮
- ૨૯ જન્મના ધાઓની પેઠે—હાથીના એક એક અગને મ પૂછું હાથી માની બેઠેલાઓને, મદાવને સમજાવ્યા તેમ સર્વશના શાસનમરોએ અનેકાતવાદના વિચારથી આ કાળાદિ પાંચે વાદીઓને સમજાવ્યા છે ૫૯
- ૩૦ જગત કર્તાનું પદ અને “શહેરની મુર છુટી” તેનો આપે । જીવાબ ૬૧
- ૩૧ જૈનેના ૬૩ શનાકા પુરુષોનું અવતરણ, સમજીતીના માટે કરીને બતાવેલો કોરો. ૬૫
- ૩૨ ચોરીએ તીર્થ કરોની—નગરી, માતા, પિતાદિક એકથીશ બાબતોના કરી બતાવેલા મઠા ૬૭
- ૩૩ ચોવીએ તીર્થ કરોના—ગણધરો, સાધુ સાખી આવક આવિકાના પરિવારની ગણતરીનું સ્તવન ૭૫

- ૧૧ ૬૩માંના ૨૪ પછીના ૧૨ ચક્રવર્તીઓની, અને વામુદેવાદિકના નવત્રિક (૨૭) ની નગરીઓ, માતા, પિતાદિક સાત સાત જાતોના કોઠા ૭૮
- ૬ ૥ વૈદિકમતે-વિષ્ણુના ૨૪ અને ૧૦ અવતારો. પ્ર. ૬ હું. ૨૪ ના નામો આપી ૨૪-૧૦ ના ક્રમનો કોઠો બતાવ્યો છે. ૮૧
- ૧૧ દશનો કાર્યક્રમ-૪ કૃતયુગમા, ૩ ત્રેતામા, ૨ દ્વાપરમા, એક કલિયુગમા થવાનો. ૮૫
- ૧૧ સૂર્યની દિન અર્ધા સાથે દશની ઘુલના કરનાર-જ્યેષ્ઠપરમા. ૮૮
- ૧૧ દશ અવતારોમા ઋગ્વેદીનો ઉત્ક્રાંતિવાદ— ૮૯
- ૧૧ આપણા પુરાણો અને કાળા કૃષ્ણની ધોળી ખાલુ. ૯૧
- ૧૧ દશ અવતારોમાં-આનંદ ચંકર ખાપુઆઇની કલ્પના. ૯૨
- ૧૧ દશ અવતારોનો પરમર્શ, શુદ્ધતા માટે વિદ્યસનનો મત. ૯૪
- ૭ જૈન મતે પહેલા તીર્થંકર શ્રી ઋષભદેવ. પ્ર. ૭ મું. પહેલા તીર્થંકર કપાથી આવ્યા. ૯૮
- ૧૧ ઋષભદેવના પૂર્વજો પ્રથમ સાત કુલ કરે ... ૯૯
- ૧૧ શ્રી ઋષભદેવે પ્રથમ કરેલા ખાર ભવ-તેનું કિંચિત્ત્વરૂપ તેરમા ભવે થયેલા શ્રી ઋષભદેવ. ૧૦૧
- ૧૧ શ્રી ઋષભદેવને રાજ્યાભિષેક થયા પછી આદ્યાર પાકાદિ લોકવ્યવહારની પ્રવૃત્તિ. ૧૦૪
- ૧૧ શ્રી ઋષભદેવની દોષા-પછી કેવલરાજ. ત્યાં શ્રી જ પ્રથમ ધર્મની પ્રવૃત્તિ. અને ભરત-સૂર્યવંશ આદિ રાજાની પરંપરા. ૧૦૬
- ૧૧ શુદ્ધવેદો અને આદ્યારોત્પત્તિ સાથે જાતાવેલી વેદોના વિકારની સરખાત ૧૧૦
- ૧૧ સામ્યમતની ઉત્પત્તિ ... ૧૧૨
- ૬ વૈદિકમતે-વિષ્ણુના ૮ મા અવતાર શ્રી ઋષભદેવ. પ્ર. ૬ મું. ૧૧૫
- (૧) પૌરાણિક મતે નાગિરાજ ... ૧૧૬
- ૧૧ (૨) ધર્મ અવતાર શ્રી ઋષભદેવ.... ૧૧૬
- ૧૧ (૩) જૈન ધર્મ અવતાર-અર્હન-અરિહંત ... ૧૧૯
- જૈન અને પૌરાણિક મતના ઋષભદેવની સમીક્ષા ૧૨૦
- ૧૧ ઋષભદેવ તીર્થંકર કે વિષ્ણુનો અવતાર? જટાશંકરનું પ્રશ્ન. ૧૨૨
- ૧૧ આ અંશકરે આપેલો તેનો ઉત્તર... ૧૩૩

પ્રકરણ	અર્થનો વિષય.	પૃષ્ઠ
૧૦	જૈનોના બીજા તીર્થંકર અને બીજા સગર ચક્રતીર્થ	૧૨૭
૧૧	વૈદિકમતે-સગર રાજા. નીતિ શિક્ષણુ. પ્ર. ૧૧ મું.	૧૨૯
,,	વૈદિક તુલસી રામાયણના સગર... ..	૧૩૧
,,	જૈન વૈદિકના સગરની સમીક્ષા... ..	૧૩૨
,,	સાઠ હજાર પુત્રોને બાળનાર-કપિલની મુક્તિ.	૧૩૪
૧૨	જૈનોના ત્રીજા તીર્થંકરથી નવમા તીર્થંકર. પ્ર. ૧૨ મું.	૧૩૫
,,	નવમા પછી બ્રાહ્મણોએ બદલેલું ધર્મનું સ્વરૂપ.	૧૩૬
૧૩	દશમા તીર્થંકરના શાસનમા-હરિવંશની ઉત્પત્તિ પ્ર. ૧૩ મું.	૧૩૯
,,	નવીન વેદોની રચના... ..	૧૪૦
,,	વેદોના સંબંધે-વૈદિક માન્યતા.	૧૪૧
,,	સ્વછંદતાથી ભરેલા બ્રાહ્મણ અર્થો. ડૉ. મેકડોનલ્ડ	૧૪૩
૧૪	છવોના રક્ષકોને ગાક્ષસો કહેવાની ધૃષ્ટતા, રાવણ અને નારદની વાત પ્ર. ૧૪ મું.	૧૪૫
૧૫	જૈન પ્રમાણે વૈદિકામા દ્વિંસાની ચર્યાઆત નારદ, પર્વત અને વસુરાજા પ્ર. ૧૫ મું.	૧૪૬
૧૬	પ્રમંજ વસથી ચક્રવંશની ઉત્પત્તિ પ્ર. ૧૬ મું.	૧૫૦
૧૭	વસુરાજાના પછી પર્વતે શું કર્યું ? પ્ર. ૧૭ મું.	૧૫૧
૧૮	વૈદિકામાનો વસુરાજાનો લેખ. પ્ર. ૧૮ મું.	૧૫૫
૧૯	કૃતમુગાદિકના અમ્હાદિક ત્રણ દેવોનો કોડો. પુરાણ કાળ અને તેમા લખાયેલો ઇતિહાસ. પ્ર. ૧૯ મું.	૧૫૮
,,	કુર્ગાંશંકર કેવલરામ શાસ્ત્રીનો લેખ... ..	૧૬૦
,,	અર્થોના તહેવારોના લેખકે બતાવેલો અભિપ્રાય.	૧૬૨
,,	ડૉ. હેન્ડ્રીસનના લેખમાનો મુકેલો સાક્ષીરૂપનો ફકરો.	૧૬૬
૨૦	વૈદિકાએ-પુરાણોમા કદંબી કાઢેલા અમ્હાદિક દેવો. પ્ર. ૨૦ મું.	૧૬૮
,,	જેમનામા શાસ્ત્ર દર્શિત ગુણો હોય તે ભગવાન.	૧૬૯
,,	હૂપણોથી દૂર ગુણોથી ભરપૂર તેજ દુનિયાનો દેવ.	૧૭૦
૨૧	જૈનોના ૧૧ મા તીર્થંકરના સમયમા-પહેલા બદલેવ અને વાસુદેવના પિતા તે પ્રજાપતિ, વૈદિકાએ કહેલા અમ્હા.	૧૭૨
,,	ભાગવતે-પ્રજાપતિએ પુત્રીનો સંબંધ કયો. મત્સ્યપુ. મા-અમ્હા શતરૂપા સાથે દેવતાના સો સો વર્ષ ક્રીડા કરતા રહ્યા. પદ્મપુ. માં-બ્રહ્મા બીજી સ્ત્રી કરીને સાવિત્રીના અપરાધી બના.	૧૭૩

- ” ફરીથી જાણના સંબંધના અવતરણો. ૪--^૧ ૧૭૪
- (૧) વિષ્ણુ પુ. માંમેર પર્વત જેદલા અંડમા-જહા હમર વર્ષ બધું જગત લઇને રહયા. બહાર નીકળ્યા પછી સુષ્ટિનું કામ શરૂ કર્યું.
- ” (૨) મહાભારતમા-અંડમાથી નહીં પણ વિષ્ણુનો નાભિ કવચ માથી જહા નીકળ્યા બતાવ્યા છે. ૧૭૫
- ” (૩) વગર પુ. માં, જહામ ગેદલા વિષ્ણુએ-પ્રજાપતિને અને મહાદેવને ઉત્પન્ન કરેલા, પણ તેમની સાવાથી અગણ્ય બતાવ્યા છે. ”
- ” (૪) શિવ પુ. માં-જહાજીએ શ્રી કૃષ્ણજીને કહ્યું કે હું તારો નાથ છું. કૃષ્ણજીએ કહ્યું હું તારો નાથ, એમ કું તું કરતા એવા લાડમા કે દેવનાઓ લયભીત થયા. ”
- ” જહાના સંબંધે ફરીથી ત્રણ અવતરણો ૧૭૬
- ” (૧) શિવ પુ. માં, પાર્વતીના પગનો અગુરો દેખતા જહાનું વીર્ષ નીકળી પડતા અઘસી હમર ઝપિઓ ખેદા થયા, મહાદેવજીને ક્રોધ થયો.
- ” (૨) એજ શિવ પુ. માં-ફરીથી અસખ્યતા બહુમ, તેમા કઠા વાળા અને દંડધારી હમરો હતો, જહાના આગળ આવીને ઊભા થયા ૧૭૭
- ” (૩) જહાનું વીર્ષ જગીન પર પડતા, મહાદેવે વધ કરવાનું ધાણું ૧૭૮
- ” જહા, વિષ્ણુ પગમા પડયા ફરે ખુસામન કરી મહાદેવને પ્રસન્ન કર્યા ”
- ૨૨ જહાના સંબંધે ફરી અવતરણો-૪
- ” (૧) વિષ્ણુએ જહાને ૪ શ્લોક બતાવી મોહમા નહી પડવાનો વર આપ્યો છતા જહા મોહમા પડયા. (જાગવને) ”
- ” (૨) મત્સ્ય પુ. માં-જહાની પ્રેરણાથી વિષ્ણુ સાથે દૈત્ય દેવનાઓ સમુદ્ર મંથન કરવા લાગ્યા. તેમા-હમરો હાથી વિચેરેનો નાશ કર્યો, ”
- ” (૩) જહાએ વાછગડા ચોર્ષા, વિષ્ણુએ તેવાજ બનાવી દીધા, ”
- ” (૪) અત્રિની ઓ અનમયા એકલી હતી ત્યા તરે દેવો ગયા, નન્નપણે શિક્ષા માગી, તેણે તેમ કયું સંગુણ થઈ બાલક રૂપે-એમ દત્ત અને કુર્વાસા રૂપે તેના ઘરમા રહ્યા ”
- ” સ્કંદ પુ. માં-જહાને પુત્રી સાથે રમવાની ઈચ્છા થતા દરણુ દત્તિલીનું રૂપ ધરીને ચાલતા, દેવોથી અને જામ્દગ્યથી ખૂબ નિંદાયા પણ શિવે દરણુને વીધી નાખ્યો તે મૂગ નક્ષત્ર થયો શિવ આદ્ય નક્ષત્ર થઈ ત્યા પણ પીડવા લાગ્યા.

- ૨૩ મનુષ્ય રૂપ ધરીને બ્રહ્માએ 'શતરૂપા' બનાવી મોહથી ચાર મુખ કરી નેવા લાગ્યા. મૂલની સાથે પાંચ થતા એક કપાયુ. ૧૮૧
- ,, (૨) મહાભારતમા—વાત એવી છે કે—દેવ ઋષિઓ એ—વિષ્ણુ સમક્ષ બ્રહ્માને મોટા નાનાનું પુછ્યું. હું મોટો કહેતા બન્ને લડયા. વેદનું પ્રમાણ નેતા શિવ મોટા જાણ્યા બ્રહ્મા યદ્વા તદ્વા બોલવા લાગ્યા. શિવ ક્રોધના ભૈરવે પાંચમું મથું કાપી નાખ્યું. ૧૮૨
- ૨૪ યજ્ઞ કરતા બ્રહ્મા ગાયત્રીને પૂરણા. ત્યારે સરસ્વતીએ ઋતિજ્ઞેને અને દેવોને શાપ દષ્ટ ચાલવા માડ્યું વિષ્ણુ મનાવીને લાગ્યા. ૧૮૪
- ,, સ્કંદપુ. મા—બ્રહ્મા લોકમા ગએલા નારદજીને, બ્રહ્માએ સૂત્યુ લોકની ખબર પુઝી, કલિ આચ્યાની વાત જાણી, પુષ્કર તીર્થ સ્થાપવા યજ્ઞને આરંભ કર્યો નિષ્પ કરતા બ્રાહ્મણોને નમસ્કાર કરી રબ મેલવી. છતા ખીજ વિધ્નો નડ્યા અને બ્રહ્માદિ દેવો સરસ્વતીના શાપને વશ થયા. ૧૮૫
- ,, આર્યોના તહેવારાના લેખકે જણાવ્યું છે કે—સાવિત્રી ના શાપથી કૃષ્ણ તે કૃષ્ણા નહી, મહાદેવ તે મહા નહી, બ્રમ્હા તે બ્રહ્મ પુત્રા નહી, ખીજ દેવો પણ નહી ડોપે થયા. ૧૮૬
- ,, સ્કંદપુ ખંડ ૧ લાના. અ. ૮ થી ૧૫—કલ્પના પ્રારંભમા મહાદેવ એકલા હતા, જગત્ પેદા કરવાની ઇચ્છાથી બ્રમ્હા વિષ્ણુ પેદા કર્યા. તેમનાથી બધી સૃષ્ટિ (૯) બ્રમ્હા વિષ્ણુમા મોટા નાનાનો ઝગડો પેદાતા, પોત પોતાના વખાણ કરીને બતાવ્યા (૧૦) એટલામા તેજોમયલિંગ ત્રણ લોકમા ફરીજ વળ્યું, ઝગડો છોડી વિચારવા લાગ્યા, આતો આપણી પરીક્ષા માટે કાઇ છે (૧૧) હસ-વરાહનું રૂપ ધરીને ઉપર નીચે તપાસવા ગયા (૧૨)૧૩) બ્રમ્હા એક લાખ વર્ષ લટકીને પાછા આવ્યા (૧૪)૧૫) પડી તેમને તે લિંગનેજ મોટું માની લીધું. ૧૮૯
- ,, બ્રમ્હાનું ૫ મું મુખ કપાયું—સ્કંદપુ ખં. ૫ મો. એકાલ્પ થતા રહેલા મહાકાળે—ઉદેલા પરપોટાના એ ભાગ કર્યા, તે આકાશ પૃથ્વી તેમાથી બ્રમ્હાદિ નીકળ્યા. સૃષ્ટિ કરો અવાજ થયો. સુજ ન પડતા બ્રમ્હા તપ કરવા લાગ્યા. હે બ્રમ્હન ? મને તુ પુત્ર વિચારે છે ના? મથું કાપીશ, અંતર્મા સૂચના, દેવોની સ્તુતિથી શિવ પ્રગટયા, તેમને બ્રમ્હાનું પાંચમું મુખ કાપ્યું. ૧૯૧
- ,, સ્કંદ પુ ખં. ૧ લો—પાર્વતીના વખ વખતે વેદ પાડીયોમા વિવાદ, નારદે કહ્યું—જેનાથી જગત, જેના મુખથી તમે, તે બ્રમ્હા બેઠા છે. વિવાદ છુટયો પાર્વતીના ચરણ દેખી બ્રમ્હાનું વીર્ધ નીકલના હજારો વાલી ખિલ્યો. ૧૯૨

- ૨૬૬ પુ. અ. ૫ ભો-માથુ કપાતા કોધનો પરસેવો, તેમાંથી ધનુષમાણ સાથે વીર, અમ્હાએ રૂંદ તરફ ઝેર્યો, રૂંદ વિખળુ તરફ ગયા, વિખળુએ હાથ પસાયો, રૂંદના ત્રિચલથી ભેદાતાં લોહીનો પ્રવાહ તે કપાલમા શુભો ત્યાથી પચ્ચાસ યોજન દાઓ, દશ યોજન પહોળો વલ્લો. કપાલમાથી પુરુષ, વિખળુ પ્રચ્ચ-આ કાણુ ? શિવોત્તર-નર, બહાર કાઢીને કહ્યું કે તમે નર નારાયણથી પ્રસિદ્ધ થશો. ૧૯૩
- ૨૭ અમ્હાએ-પુત્રી સાથે સંબંધ કર્યો, મઘપાન કર્યું. અને ભૂંડ મોલીને પ્રતીતિ ગુમાવી. તેથી તે અપૂર્ણ કર્યો. ૧૯૪
- ૨૮ અમ્હાનો ઉપસંહાર-વેદ કાવમા સૂર્ય, અગ્નિ અને વાયુ એ ત્રણ મોટા દેવો. જૈન બોધની વિશેષ જાગૃતીના પગી અમ્હા, વિખળું અને મહાદેવ એ ત્રણ આઠણાદિક ગ્રંથોથી કપાતા પાછા ચારો વેદો શુધીમા દાખલ થયા, તેનો વિચાર કરી આ પ્રકરણ પુરુ કર્યું છે. ૧૯૬
- ૨૯ જૈનોના ૧૧ મા તીર્થંકરના વખતના પહેલા જન્મદેવ, વાસુદેવના-પિતા પ્રજાપતિ થયાં, હવે વાસુદેવના નવત્રિક જોવાના છે ૧૯૯
- ૩૦ જૈનોના ત્રિપૃષ્ઠ વાસુદેવ અને અશ્વઘ્રીવ પ્રતિવાસુદેવનું સ્વરૂપ કિચિત્ જણાવ્યું છે. ૨૦૦
- ૩૧ વેદિકમને દેવી ભાગવતમા— ૨૦૦
- ૩૨ વિખળુ ભગવાનનું માથુ કપાતું, ઘોડાનું માથુ લગાડવાથી-હવઘ્રીવ વિખળુ થયા. ૨૦૦
- ૩૩ રૂંદપુ. અ. ૩ જે-લોકોના રક્ષક, દુષ્ટોના નાશક, આદિ અનેક (૨૬) સામર્થ્ય કરનાર વિખળુ હવઘ્રીવ કેમ થયા ? ઉત્તરમા-દેવતાઓના યશ વખતે દેવો હાજર થયા. ધનુષમાણ ચઢાવી અનભાં ભેટેલા વિખળુ આવ્યા નહી. જાગૃત કરવા ઉપેક્ષાથી ધનુષદોરી કપાતા માથું અદસ્ય થયું તેથી ઘોડાનું માથુ લગાવના હવઘ્રીવ વિખળુ થયા ૨૦૧
- ૩૪ જૈનોના ૧૨ મા-તીર્થંકરના સમયમા દિપૃષ્ઠ વસુદેવ, તારક પ્રતિવાસુદેવના બીજા ત્રિકનું સ્વરૂપ. ૨૦૪
- ૩૫ વેદિકમને-મત્સ્યપુ. મા— ૨૦૫
- ૩૬ દેવ દાનવોની લડાઈમા-તારકાસુર-કરોડો દેવતાઓને મારી નાખ્યા. ધ્રુવ, વિખળુ આદિને જેમ વાધ પશુઓને પકડે તેમ પકડી લીધા. પોતે આસન પર જઈને બેઠા. ૨૦૬
- ૩૭ રૂંદ પુ. અ. ૧ ભો-તારકાસુર હજાર વર્ષ ગર્ભમાં રહ્યો, પગી ત્રણ લોકને હોડાવવા આદાર વિના આયુષ વર્ષ તપ કર્યો. પગી દૈત્યોની સાથે ચઢીને દેવતાઓનો નાશ કર્યો. પછી ખંભાનના સિંદાસન પર અજ બેઠો ૨૦૬

- ” એક રકંદ પુઠ મા— ત્રાસેલા દેવોએ પાર્વતીની સ્તુતિ કરી તેથી અંગના મેળથી મળુપતિ બેનાવીને આપ્યો. પછી તપ કરવા ગયો. પાર્વતીના રૂપે દૈત્ય પેઠા. મહાદેવે સંભોગ કરતા નાશ કર્યો, પછી પાર્વતીના સાથેના સંભોગનુનીય, અગ્નિ લક્ષણ કરી ગયો. તે સ્નાહાએ સરના સ્તંભના નાખ્યું. તેના કાર્તિકેય, તે બાલકથી તારકાસુરનો નાશ થયો. ૨૦૭
- ” તુલસી રામાયણ. જાલકાડના તારકાસુર— ૨૦૮
- ” રામનું ધ્યાન કરવા શિવ બેઠા તે વખતે ઉત્પન્ન થયેલા—તારકાસુરે દેવતાઓને સુખ સંપત્તિથી રહિત કર્યાં. દેવોએ/અમ્હા પાસે પોકાર કર્યો. અમ્હાએ શિવ પુત્રથી જીતવાનું બતાવ્યું. દેવોએ કામદેવને શિવની પાસે મોકલ્યો, પણ બાલીને ભસ્મ કરી નાખ્યો. વાત સાંભળી વિષ્ણુ અમ્હાદેકે શિવ પાસે વિવાહ મનાવ્યો. પાર્વતીની સાથે સંભોગ, તેથી કાર્તિકેય થયા, તેણે તારકાસુરનો નાશ કર્યો.
- ૨૮ ૧૩મા તીર્થ કર ત્રિગ વાસુદેવનું ત્રીજું ત્રિક— ૨૧૧
- ” જૈન પ્રમાણે—૨૨મ જૂ વાસુદેવ—મેરૂક પ્રતિવાસુદેવ. ”
- ” વૈદિક મતે—અમ્હાડ પુઠ મા—કૃત યુગમા મુરુદૈત્યે અમ્હાદિક દેવોને સ્વર્ગથી બ્રષ્ટ કર્યાં. તે ધૃત્વી ઉપર મહાદેવ પાસે આવ્યા, મહાદેવે વિષ્ણુ બતાવ્યા. વિષ્ણુ—તે દૈત્ય સાથે દિવ્ય હજાર વર્ષ લડ્યા. છેવટે નાશ. એક દરવાજાની બાર ગાંજીની યુદ્ધમાં જન્મને સૂતા પાછળ ગયેલા તે દૈત્યને એક સ્ત્રી એ માર્યો. ત્યાંથી માગશર ૧૧ તું પ્રિત યતું ચોલ્યું. ૨૧૩
- ૨૯ જૈન પ્રમાણે—૧૪ તીર્થ કર—વાસુદેવાદિકનું ત્રિક ચોથું. ૨૧૬
- ” ૧૪ મા તીર્થ કરના સમયમા—ચોથા પુરુષોત્તમ વાસુદેવ અને મધુ પ્રતિવાસુદેવ જૈનોમા બતાવ્યા છે. ”
- ” વૈદિક મતે—માર્કંડેય પુઠ મા—વિષ્ણુના કાનના મેળથી મધુ અને કેટલ ઉત્પન્ન થયા. અમ્હાને મારવા દોડ્યા. થી કૃષ્ણે પાચ હજાર વર્ષના બાહુ યુદ્ધથી બચાવ્યા. ૨૧૭
- ” વૈદિક દુર્ગાપાઠે—એકામૃત યતા વિષ્ણુ કાનના મેળથી મધુ અને કેટલ ઉત્પન્ન થયા. નાલિ કમવમાના અમ્હાને મારવા દોડ્યા. ૨૧૮
- ” વૈદિક વાયુપુરાણના મધુ અને કેટલનો વિચાર. ૨૧૬
- ” અમ્હા, વિષ્ણુ—મહાદેવપામે બેઠા. શિવે પુછ્યું તમો કોણ છો? તે બોલના તમો સર્વ છો. તમારા વિના સુખ કયા છે? શિવે વર આપવા જણાવ્યું.

અમ્હાએ કહ્યું તું મારો પુત્ર થા. 'તથાત્' વિષયએ કહ્યું જો આ બધું તમે કયું છે તો મને ભક્તિ આપો. શિવે કહ્યું-જગત્ રક્ષમી અને નારાયણ મય છે. કહીને અંતર્ધાન. વિષય જલમા પેદા. અમ્હા અભાસનપર ન ઉત્પન્ન-મધુકૈટભે અમ્હાને કહ્યું કે તું અમારો ભક્ષ થઇશ. કહીને અંતર્ધાન. અમ્હા-કમલનાલથી પાતાલમા જઈ, હરિને કહેવા લાગ્યા, મને ભય લાગે છે. ધીરજ આપી, મુખથી-વિષય, નિષય ઉત્પન્ન કરી રક્ષક રૂપે મુકયા. આ બેનું રૂપધરી મધુકૈટભ આવ્યા. અમ્હાને સાક્ષી રાખી, જલને સ્તંભન કરી ત્યાં એક સરખા સો વર્ષ લડ્યા. બ્યાકુલ અમ્હાએ આન ધરી અંતર્ગામી કમલ કેસરાથી બાધ્યા. કન્યા ઉત્પન્ન થઈ, વિષય નિષયએ પુત્ર થવા જાણાવ્યું, તે યમના ધરમા લઈ ગઈ. સો વર્ષ થતા પ્રલયનો સમય જાણી અમ્હા રથાન પર ગયા. વિષયએ બધો પ્રકૃતિમા લય કર્યો. ફરી જગત્ રચવા અમ્હાએ તપ કર્યો, સફલ ન થતા ક્રોધ, તેમાથી સર્પો. દેહનો ત્યાગ કર્યો. તેમાથી ૧૧ રૂદ્રો લગાટથી નીચ લોહિત ૧૧ થયા. અમ્હાને છવના કર્પા, પછી બધી સૃષ્ટિ રચાઈ.

૩૦ જૈનોના ૧૫ મા તીર્થંકર અને પુરુષસિંહ વાસુદેવનું પાચમુ ત્રિક ૨૦૪

" પુરુષસિંહ વાસુદેવ-નિશુલ પ્રતિવાસુદેવ. " ૧

" વૈદિકે-મત્સ્યપુ મા-શુભ અને નમિ બે દેવો સાથે વિષ્ણુની લડાઈ નમિએ ગફડના માથામા ગદા મારી, શુભે-પરીત વિષ્ણુના માથામા માર્યો મૂર્છિત થયા, સચેતન થયા પછી નાદા. ૨૨૫

૩૧ જૈનોના ૧૫ મા અને ૧૬ મા તીર્થંકરોના મધ્ય કાલમા-ત્રિજ્ઞ અને ચોથા બે ચક્રવર્તીઓ, ત્રિજ્ઞ ચક્રવર્તી મધવા, અને ચોથા ચક્રવર્તી સનતકુમાર આ બેનો જુદાત થોડો આખ્યો છે. ૨૨૭

વૈદિકોમા સનતકુમાર-સંહિતા પ્રસિદ્ધ છે અને જુદાત આખ્યો નથી ત્યાથી જોવાની ભળામણ કરી છે.

૨૨ જૈનોમાં-પાચમા ચક્રવર્તી તેજ સોલમા તીર્થંકર. ૨૩૩

" આ છવે ધર્મની પ્રાપ્તિ થયા પછી જાર બંધ કરતાં, દશમા બંધે છવના જોખમે કણનરની દયા કરી છે, ૧૧ મા બંધે દેવસોકર્મા-જારમા બંધે પ્રથમ ચક્રવર્તીનું પદ ભોગવ્યા પછી, ૧૬ મા તીર્થંકર સાતિનાથ થયા છે.

- આ કથુનરની વાર્તા-એકલા ભારતમાં જ નહીં નામથી ત્રણ ઠેકાણે
જોઈવાઈ છે. ૨૩૫
- જૈનોમાં-૬૬, ૭ માં, જે ચકવર્તીઓ, યથા તેજ ૧૭ માં, અને ૧૮ ૨૩૮
મા તીર્થ કરે થાય છે.
- (૩૩) જૈનોના ૧૮મા અને ૧૯મા તીર્થ કરને એકે કરોડ વર્ષનું છે. ૨૩૯
પડેલું છે, તે અરસામાં-છઠ્ઠા વાસુદેવનું ત્રિક, ૮મા ચકવર્તી અને તે પછી
સાતમા વાસુદેવનું ત્રિક યથા પછી ૧૯ મા તીર્થ કરે થયા છે.
- માટે પ્રથમ છઠ્ઠા વાસુદેવના ત્રિકનું સ્વરૂપ-જૈન અને વૈદિક ૨
સંબંધનું બતાવીએ છીએ.
- જૈન પ્રમાણે છઠ્ઠા પુરુષ પુંડરીક વાસુદેવ અને બલિ નામના પ્રતિ-
વાસુદેવ છે.
- વૈદિકમતમાં-બલિ નામના દૈત્યે ઇંદ્રપદ મેળવવા ૧૦૦ યજ્ઞો ૨૪૦
આરંભ કર્યો. ૯૯ થઈ ગયા. તે પદમાં વિદ્ય કરવા કૃષ્ણે વામન રૂપધરી
બલિને હથ્થા, પણ તેના ગુલામ થઈને રહ્યા.
- વૈદિક તુલસી રામાયણમાં વિશેષ-પાણી ન આપવા દેવા શુક્રાચાર્ય ૨
નામચામાં ભરાયા, શાક કરવા શલી ખોસતાં તેમની આખ કુટી. છેવટે બલી
હલાયા પણ બાવન દરવાજાના મકાનથી બહાર નીકળતાં બલિને દર્શન
આપવા ભગવાન બંધાયા.
- વૈદિકે-૨૩૬ પુંઝમાં-પૂર્વભવે બલિધૂતે ગણિકાને તાંશુલ આપતાં ૨૪૧
નીચે પડ્યું, તે શિવને અપ્યું. સાકાત્રણ ધડી ઇંદ્રનું પદ મળ્યું. હાથી
આદિકના દાન દીધાં, પૂર્વના ઇંદ્રે પાછાં મંગાવી બલિને નરકમાં મોકલાવવા
આદેશ કરાવ્યો. પણ પ્રહ્લાદની સ્ત્રીના ગર્ભે મુકાયો. જન્મ્યા પછી
સ્વર્ગનું રાજ્ય લીધું, અશ્વમેધદિ સો યજ્ઞ કરવા માંડ્યા. વામન રૂપ ભગવાને
ત્રણ પગલા જમીન ચાચી, શુક્રાચાર્યે ના પાડી છતાં આપી, છેવટે
ભગવાને પાસે રહેવાનું કણુલ કરી સુતલામાં મોકલ્યો.
- શિવપુંઝમાં-એક વાઙ્ગણે ચારે બાજુની માણસોને મારીને ધન ૨૪૧
મેળું કપ્યું. માતાદિક કુટુંબ માર્યું, વેશ્યા સાથે એક પાત્રમાં ખાતો રહ્યો.
શિવપુરાણ સાંભળતાં મુઝ્યો. યમ અને શિવના દૂતો લેવા આવ્યા, પણ
શિવના દૂતો શિવપુરીમાં લઈ ગયા. આ કથા બલિના રૂપાંતર જેવી
લાગે છે.
- ૨૩૬ પુંઝમાં-કૃષ્ણ યુધિષ્ઠિરને કહે છે કે-પૂર્વે યજ્ઞ કરતો બલિ મારો

ભડગ હતો પણ ઇશ્વરો દેખી થઇ તેમણે બધું નહીં લીધું. તે માગે પાસે આવ્યું મેં બાવક રૂપ ધરી નહીં પણ પગના જમીન માગી લીધી પછી મેં ત્રણ લોક સુધી દેહવનાણું. બે હમવાયા ગધુ માગી લીધું, નિજ પગનાની નીચે બલિએ મસ્તક ધર્યું, મેં ગ્લાનવમા બાગી ધાવ્યો પણ તેની પામે રહેવા વ્યવન આપેનું તેથી અપાક ૧૧ થી કાર્તિક ૧૧ સુધી મુતા રહેનું પડે છે.

(૩૪) જૈન પ્રમાણે હાલિક પછી પરશુરામ અને ૮ મા ચક્રવર્તીયયા છે—સખ નીચે પ્રમાણે છે—

૨૪૫

” બે દેવો ધર્મની પરીક્ષા કરતા જૈન મુનિને તપસ્યા પછી, મોગ તપસ્વીજમ્બિની પામેગયા, પુત્ર વિનાતમારી ગતિ નથી કલા, તેથી પરવ્યા પુત્ર થયો, તે પશુરામથી પ્રસિદ્ધ થયો. કાનિયો સાથે વિરોધ થતા સાનવાર નિ કાનિયા પૃથ્વી કરી કાનિય પુત્ર મુબૂમ ચક્રવર્તીએ ૨૧ વાર નિ કાનિય પૃથ્વી કરી

”

” વૈદિક ભાગવને—સદ્ભાગુને—જમ્બિની કામધેનુનું દરજી કસુ તેથી વામુદેવના અશરૂપ તેમના પુત્ર પરશુરામે, તે રાગના કુટુંબનો નાશ કરી કામધેનુ પાછી લાખ્યા અને ૨૧ વાર નિ કાનિયા પૃથ્વી કરી

૨૪૭

” વૈદિક—પુનમી રામાયણથી લીધેલી બાપતો—

૨૫૧

જમ્બિનિએ—રેણુકાનો માનસિક બલિચાર જાણી, નાનાપત્ર પ્રરશુ રામને માગવાની આજ્ઞા કરી પરશુરામે લાકઓની સાથે માનને મારી નાખી

”

સદ્ભાગુનના પુત્રોએ—જમ્બિનિને મારી પશુરામે એવીચવાર નિ કાનિયા પૃથ્વી કરીને માનની શાંતિ કરી

”

સીતાજીના રવચવર મહાપમા—રાગઓની સમક્ષ વિખણતા ૭ મા અવનાર રામે શિવનું ધનુષ તોડ્યું, ૭મ અવનાર પરશુરામની આજ્ઞા સાદ થતા મોની ઝક્કા ઝક્કી

(૩૫) જૈન પ્રમાણે ૮ મા ચક્રવર્તી યયા પછી—દત્ત વામુદેવદિકનું સાનમુ ત્રિક થયું છે

૨૫૪

- (૩૬) દત્ત-વાસુદેવના ત્રિક પત્રી ૧૯ મા તીર્થંકર થયા તેમના પત્રી ૫૪ લાખ વર્ષે ૨૦ મા તીર્થંકર, તેમના સમયમાં ૯ મા મહા પદ્મ ચક્રવર્તી અને નમુચિમલ થયા છે— ૨૫૬
- જૈનમા વાત એવી છેકે-હસ્તિનાપુરના પદ્મોત્તરના બે પુત્રો મોટા વિષ્ણુ કુમાર, નાના મહાપદ્મ. ૨૫૭
- અવંતીના રાજાનો મત્રી નમુચિ જૈનચાર્યના વાદમા હાર્યો, અયોધ્ય ખાલી કાઢી મુક્યો, તે મહાપદ્મની સેવામા રહ્યો દુષ્ટ કરી વર મેળવ્યો.
- પદ્મોત્તર સાધુ થઇ મોક્ષમા ગયા. વિષ્ણુકુમાર સાધુ થઇ શક્તિ શાલી થયા મહાપદ્મ ચક્રવર્તી થયા. નમુચિ-મુદતની માદીનો વર મેળવી, સાધુ સાથે વૈર લેવા તૈયાર થયો. દીક્ષિત વિષ્ણુકુમારે વિધ્ન દુર કરી સાધુઓની રક્ષા કરી આ વાત વૈદિકામા વિચિત્ર પ્રકારથી નજરે પડે છે.
- (૩૭) જૈન પ્રમાણે લક્ષ્મણ વાસુદેવાદિકાનું. આદ્યમું ત્રિક. ૨૫૮
- જૈનમા-પાતકના પાપે દંડક દેશના નારો દંડકારણ. ૨૬૨
- વૈદિકમા-દંડકારણ માટે લિન્ન બિન્ન કલ્પના ૨૬૩
- આમહણોની પ્રેરણાથી ગણપતિ ગણેશને યજ્ઞ જાનમના ક્ષેત્રમાં પડ્યા જાનમ શાપ દઇ આપતા થયા, તેથી દંડકારણ. ૨૬૪
- ભગુ પુત્રી સાથે દંડક રાજાનો અન્યાય થતા ભગુના શાપથી દંડકારણ. ૨૬૪
- નારદના શાપથી સ્ત્રી વિયોગી વિષ્ણુ: શિવના બે ગણુ તે રાવણુ અને કુંભકરણુ થયા ૨૬૫
- જૈન પ્રમાણે જનાનેલો-રામ સીતાદિકના પુર્વ લવનો સંબંધ. ૨૬૭
- વૈદિકમતમાં-રામ સીતાદિકના પુર્વ લવના વિચારો. ૨૭૦
- (૧) કપિઓના લોહીનો ધડો ક્ષેત્રમા, તેમાથી સીતા. ૨૭૧
- (૨) સીતાનો જતાત ઋગ્વેદમાથી નીકલે છે. ૨૭૧
- (૩) વૈદિકે-રાવણુનો નાશ કરવા દરીયો જન્મેલી સીતા. ૨૭૨
- (૪) ઋષિની પુત્રી વેદવતીના ચોટલાનો સ્પર્શ રાવણે કર્યો, તે બલી મગેને જનકની પુત્રી થઇ. ૨૭૨
- મેરૂ પર તપ કરતા બ્રહ્માના પુત્રના ટેકાણે કન્યા ગઇ, તે ગમવતી તેનાથી વિચવા, ત્યાંથી રાવણાદિક રાક્ષસ કુલ ૨૭૨

તેમાંથી જાણા. મોટા નાનાની તકગરમા, શિવે સત્યભાષી વિષ્ણુને મોટા ઠરાવ્યા. ।

- ” વિષ્ણુને ઋષિ મેઘધી પણ મોટાઇ મળી-વાન એવી છે કે-દેવેનાની ૩૧૧
પરીક્ષા માટે જાણીતાકાલિકા જાણના પુત્ર ભૂગુને મોકલ્યા વૈકુંઠમા આદર
પામ્યા, તેથી વિષ્ણુને જ લાયક ઠરાવ્યા.
- ” પુરાણોની અયોગ્યતા વિશે યૂરોપના પંડિતોનો ખેદ. ૩૧૨
- ” કૃષ્ણ રાજા હતા તે પાછવથી દેવ થયા પંડિતોના મતો ૩૧૪
- ” શ્રીકૃષ્ણના માટે બામુ-વક્રીમચ્છ્રે કરી જનાવેલા વિચારો-ફૂલ-
હોથી દૂધિન જગદીશ્વર હોય ? બુલો કે ગોપીઓની લાજ હુંદનાર
કંગાઇ કંગાર ભગવાન હોય ? ”
- ” કૃષ્ણ રાજા કે પરમાત્મા ? આ લેખમા બામુચ્છ્રે-જનાવેના ૩૧૬
પુરાણોના વિચારો, આપણા લોકોનો અજાનનાનો ખેદ, યૂરોપના લોકોનો
ઉદ્ભવ વિચાર્યો છે ।
- ” બામુચ્છ્રના લેખમાંથી કલમ ૧૫ લીવેલી કે જે કૃષ્ણના સર્વધર્મા ૩૧૮
વિચારેલી તેની તોષ.
- ” (૧) ખુદ મહાભારતજ વિવાસને પાત્ર નથી. ૩૧૯
- ” (૨) ચોવીસ હજાર શ્લોકનું મહાભારત તે એક લાખ. ”
- ” (૩) ઈશ્વરને માનવ શરીર ધારણ કરવાનું પ્રયોજન શું ? ”
- ” (૪) જગદીશ્વર માણસજ ન થાય તો પાંડી મત્સ્યાદિક કથાથી ? ૩૨૦
- ” (૫) કૃષ્ણની જાળનામા બીન કુદરતી નવરા જામ્હજોએ લખ્યું ”
- ” (૬) પુરાણોના કર્તા કેણુ ? એક નથી પણ અનેક છે ૩૨૧
- ” (૭) ભારતમા કે વિષ્ણુ પુનઃમા ગોપીઓની કે દસી માણ્યની
વડતો નથી. ”
- ” (૮) કૃષ્ણના રપર્થથી જે જાડના જે કુમેર ખુત્રે થયા ૩૨૨
- ” (૯) ત્રણ અમુરોનો વધ પાયા વિનાનો. ”
- ” (૧૦) કૃષ્ણ સાથે કનિષ્ઠ પુરાણીએ કરેલી રાધા ”

૪૬૨૭.

અંથેનો-વિષય.

૫૪

- ” (૧૧) માયાની કૃષ્ણનો વેધ યતાં સાચા કૃષ્ણ રોષા. ૩૨૩
- ” (૧૨) બીજમ, દ્રોણ, કણ્વ અને શલ્ય એ ચાર પર્વ હલકામાં હલકાં છે. ”
- ” (૧૩) મહાભારતમાં વિકારવાળું કૃષ્ણ ચરિત્ર. ૩૨૪
- ” (૧૪) કલ્પિત લેખોના સાગરમાં કુબેરું કૃષ્ણ ચરિત્ર. ”
- ” (૧૫) બાણજીએ પુરાણકારોના લેખોના નીતિ વિરુદ્ધના લેખો બતાવ્યા તો પણ પક્ષપાત નડ્યો. ૩૨૫
- આ ૧૫ કલ્પોનો વિચાર આજી વંદીભચંદ્રે કૃષ્ણ ચરિત્ર લખતા વિસ્તારથી લખી બતાવેલો છે. તેમાંથી થોડું લખીને મેં મારા વિચારો પણ પ્રસંગે જણાવ્યા છે.

- ” આયોના તહેવારોમાં-કૃષ્ણ વિષેની સારી નરસી વાતો. ૩૨૭
- ” ભાગવત ૪૦૦ વર્ષ પૂર્વે ‘ વોપદેવ ’ લખ્યું. ઇતિહાસ નથી. ”
- ” વિષ્ણુના કાળા કેશના કૃષ્ણ, ઘોળાના બલદેવ. (હિં. દેવો) ૩૨૮
- ” કૃષ્ણે મારી ખાઈને માનને જમ્હાલ દેખાડ્યું. (બાણજી) ૩૨૯
- ” કૃષ્ણે અર્જુનને વિરાટ રવરૂપ દેખાડ્યું. ”
- ” ધર્મોત્કચના પ્રાણ ગયા ને કૃષ્ણ નાચ્યા. (બાણ) ”
- ” કૃષ્ણના સંબંધે વિચિત્ર પ્રકારની વાતો— ૩૩૦
- ” વૃંદાના શાપથી વિષ્ણુ પત્યર. કૃષ્ણે પતિવ્રત ધર્મ નષ્ટ કર્યો. ”
- ” જામહણોના શાપથી-જન્મ અને વિજય તે હિરણ્ય કશિપુ અને હિરણ્યાક્ષ તે પ્રજુએ-નૃસિંહ અને વરાહ રૂપ ધરીને માર્યા, તે રાવણ અને કુંભકરણ થયા. ”
- ” રામાયણમાં-મારા પતિને તમે મરાવ્યો, તેથી તમારી સ્ત્રીનું હરણ મારો પતિ કરશે. એવા વૃંદાના શાપને વશ વિષ્ણુ થયા. ૩૩૧
- ” જામહણોએ-ભગવાન પામે પણ ઘોવરાખ્યા. ”
- ” પ્રહુમ્ને-દેવીનું સ્તનપાન કરી પુત્રો પેદા કર્યા. ૩૩૨
- ” કૃષ્ણ રવર્ગમાં લઈયા વસ્તુઓ દારિકામાં લાખ્યા. ”
- ” મત્સ્યપુર્વમાં-મણિના મોટા કૃષ્ણ-જળભદ્રના પ્રેમનો ભંગ. ૩૩૩
- ” મત્સ્યે—કૃષ્ણે મોહિની રૂપથી દૈત્યોને કળી તેમના પ્રાણ લીધા. ”
- ” જુગુની સ્ત્રીનું માથું કાપતા કૃષ્ણને સાત જન્મનો શાપ. ૩૩૪
- ” કૃષ્ણે શતધનુનું માથું કાપ્યું-મણિ મળ્યું નહીં. ”
- ” ધાવના કૃષ્ણે પૂતનાના પ્રાણ લીધા. ”
- ” શાપથી શામેડું તેના પાનથી માદવ કુલનો નાશ. ૩૩૫

”	શ્રી કૃષ્ણના સ્પર્શથી અજગરનો-વિદ્યાર.	”
”	વિષ્ણુના સંબંધે અનુચિત લેખોમાં દ્રષ્ટિપાત.	૩૩૬
”	શિવપુ. માં-નૃસિંહે-દિરવ્યકસ્મપતું લોહી પીધું.	”
”	વિષ્ણુપુ. માં-કૃષ્ણે-પશુપાતથી પર્વત પૂજાવ્યો.	”
”	વીરભદ્ર દ્વારા નૃસિંહનું ચામકું શિવે ધારણ કર્યું.	૩૩૭
”	શરભપક્ષીનું રૂપ ધરીને વીરભદ્રે નૃસિંહને મારી નાખ્યા.	”
”	નૃસિંહ અવતારનું ચાંબલામાંથી પેદા થયું.	”
”	બ્રહ્માદની એકવીસ પેઢીનો ઉદ્ધાર નૃસિંહના વરદાનથી.	”
”	નૃસિંહરૂપ-કેશવને સ્નાન કરાવે તે વિમાનમાં ભેસી સ્વર્ગે.	”
”	મધુપાન સાથે કૃષ્ણનો પરત્વી ભોગ. (પદ્ય પુ.)	૩૩૯
”	ગોપીઓના દારૂ માંસથી કૃષ્ણ પૂજાયા.	”
”	સ્ત્રિયો વિના દેવો નથી રહ્યાના દૃષ્ટાંતથી વિધવાનો અચાવ.	”
”	કૃષ્ણ-ગોપીના લેખો-વિષ્ણુ પુ. આદિમાં પણ છે.	૩૪૦
”	ભાગવને-કૃષ્ણ ભગવાનને આહેડું કરતા બતાવ્યા છે.	૩૪૧
”	વિષ્ણુ પુ. દારૂ માંસથી દેવો પૂજાવતા કૃષ્ણને બતાવ્યા છે.	”
”	શીકાર કરતાં કૃષ્ણને નારદે જોયા. (ભાગવને)	”
”	શીકારનું પાપ કૃષ્ણ પોનેજ બતાવી રહ્યા છે. (ભાગવને)	૩૪૨
”	મત્સ્યે-શ્રી કૃષ્ણ શીકાર કરવાને ગયા.	”
”	શ્રી કૃષ્ણે કોઈનું દરજી કરીને દસ પુત્રો પેદા કર્યા. (ભાગ.)	”
”	ત્રીનું રૂપ ધરી દર્પણમાં જોનાં કૃષ્ણ રાગવાળા થયા.	૩૪૩
”	રાસ ક્રીડાથી ભગવાન દેવાંગનાઓને પણ મોહી લેતા.	”
”	રામ સદ્ગુણી, કૃષ્ણ-વિષયી, નિર્મલાદી.	”
”	મદાભારતે-મદારેવે વિષ્ણુનેજ જગતના આધારમૂળ ગ્રંથમાં ગ્રંથ બતાવ્યા છે.	૩૪૪
”	વૈદિકે-જૈન બૌદ્ધોની ઉત્પત્તિના લેખો. ૯ નું સ્વરૂપ.	”
”	(૧) કૃષ્ણ ભગવાને માયાની પુરુષથી જે દૈત્યોને વેદધર્મથી મટ કરાવ્યા તે જૈન બૌદ્ધાદિક થયા. (પદ્ય, શિવ, ભાગ.)	૩૪૫
”	(૨) ઉદના પ્રેયો વિષ્ણુ શુદ્ધ થયા અને વજ્રોને નિંદ્યા.	૩૪૬
”	(૩) કૃષ્ણાદિકે શુદ્ધ ધર્મ અથવાની અધર્મ રચિ ઉત્પન્ન કરી વિષ્ણુએ દિવો દાસને સિંઝપૂજનની સ્વર્ગે મોકલ્યો. (૨૪૬)	”
”	(૪) દિંદુ. દેવો-શુદ્ધાચાર વિષ્ણુની મધ્યાંત્રી બદ રંગો.	૩૪૭
”	(૫) શિવ પુ. કૃષ્ણે માયાનીથી દળગે દૈત્યોને વેદ ધર્મથી મટ કરાવ્યા. (તે જૈન બૌદ્ધાદિક)	૩૪

- ૧૧ (૬) પૃથુના યગનો ભંગ કરવા ઇંદ્ર ને ને રૂપો લીધાં તે જૈન બૌદ્ધાદિક થયા. (ભાગવતે) ૩૪૯
- ૧૧ (૭) વિષ્ણુ કહે છે કે—લોકોને વ્યાપોહમાં નાખવા આર્હતાદિક કુશાસ્ત્રોને મેંજ બનાવ્યાં. (કૃમ્પુમાં) ૩૫૦
- ૧૧ (૮) જૈનમાં શાલિયુક્ યજ્ઞે, રથવિગે સંસારીનું ખાઇ ખજાસ કરશે. (યુગપુરાણીની ભવિષ્યવાણી) કેશવલાલ દુવ. ૩૫૧
- ૧૧ (૯) બ્રાહ્મણોનો વેદ ધર્મ તે હિંસાથી કલ્પિતજ (પદ્મપુર્વ) ૩૫૪
- ૧૧ પુરાણો ૧૮ નાં નામ અને તેના શ્લોકની સંખ્યા. ૩૫૬
- ૧૧ જૈન પ્રમાણે—બારમા ધ્વજહત્ત ચક્રવર્તીનું સ્વરૂપ. ૩૬૦
- ૩૯ ૨૪ મા તીર્થંકર શ્રીમહાવીરના ચએલા ૨૭ ભવ. ૩૬૨
- ૧૧ જૈનોના બોધિસત્ત્વનો (સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્તિવાળાનો) વિચાર. ૧૧
- ૧૧ જૈનોમા—પહેલા ઋષભદેવ, ચોવીસમા મહાવીર તે શુદ્ધના સમકાલીન થયા. ૧૧
- ૧૧ મહાવીરસ્વામીના સત્તાવીસ ભવ. ૩૬૩
- ૧૧ આ મહાવીરનો ૭૫ ૧૭ મા ભવે—વિશ્વભૂતિ, ૧૮ મા ભવે સાતમા દેવલો-કમાં, ૧૯ મા ભવે—જિતશત્રુકે ને યુગ્મીના સંબંધે—અગ્રપતિ, વૈદિકોએ કલ્પેલા બ્રહ્મા, તેમના પુત્ર પેહેલાવાસુદેવ થયા છે. તેમનો સંબંધ જણાવ્યો છે. ૩૬૬
- (૪૦) દ્વાદશિક ૧૦ વસ્તુનો શુદ્ધ સ્વયં કરેલો અભ્યાસ. ૩૭૨
- ૧૧ દીપંકર શુદ્ધ સાધુઓને કહ્યું કે—આ સુમેધ માયાદેવીથી જન્મી કરોડોનો ઉપકારી થશે. સુમેધે લોકોને કહ્યું કે મને શુદ્ધત્વ પ્રાપ્ત થવાનું છે તો મારે દાનાદિક દશ પારિમિતાનો અભ્યાસ કરવો જોઇએ. એમ કહી પોતે અભ્યાસ કરવા સંસારના ચક્રમાં પડે છે. ૧૧
- ૧૧ દેવોની પ્રેરણાથી બોધિસત્ત્વે શુદ્ધ થવાનું કહ્યું. ૩૮૦
- ૧૧ દીપંકરના પહેલાની સ્થિતિ જાણવાની જિજ્ઞાસા ૩૮૨
- ૧૧ જૈનોના તીર્થંકર અને બૌદ્ધના બોધિસત્ત્વની પ્રક્રિયાનો ભેદ. ૩૮૩
- (૪૧) સર્વેશ્વરો સત્તામાત્રથી એકજ સ્વરૂપના. ૩૮૫
- ૧૧ વૈદિકોના ૨૪ અને ૧૦ અવતારોમા મોટી ગરબડ. ૩૮૬
- ૧૧ જરથોસ્તી ધર્મમા ૭વોના ગુનાહની દેખરેખ કરનારા તેનીય શીરસ્તાઓ. ૩૮૭
- ૧૧ ખ્રીસ્તી ધર્મમાં યજ્ઞિ કર્તાની માન્યતા. ૩૮૯
- ૧૧ રામાનંદ અને વૈષ્ણવ ધર્મના પ્રવર્તકો. ૩૯૨
- ૧૧ દ્વિપિત્ર વસ્તુના દુરાગ્રહમાં ખીજ શા માટે પડે ? ૩૯૩
- ૧૧ દોષથી દૂર રહી ગુણ પ્રદણ કરવા તેમાં નિંદા શી ? ૩૯૪

- „ સ્વભાવથી ઉત્પન્ન અને નાશ થતા પદાર્થોને ફેરબદલ કરવાને કાણુ મર્થ છે ? ૩૬૫
- „ ભિન્ન વિચારોના ધન્યરો પરમજ્ઞાનીઓ હોય ? ૩૬૬
-
- (૪૨) જૈન ઇનિદામ પ્રમાણે ૧૧ રૂદ્રોનું સ્વરૂપ. ૩૬૮
- „ દસમા પૂર્વમાં વણુવેશ અગીયાર રૂદ્રોના કોડો. ૩૬૯
- „ વૈદિકમતે ૧૧ રૂદ્રોનું સ્વરૂપ. ૪૧૦
- „ રકંદપુન્નમા—એકજ રૂદ્ર અગીયાર (૧૧) મુનિઓના નામથી અગીયાર રૂદ્રો થયા, ॥
- „ શુદ્ધતા વિદ્યાર્થીના લેખમાં—રકુન્નું તે ઉપરથી રૂદ્ર ૧૦ પ્રાણ, ૧૧ મો આત્મા જતાં તેના સગાં રહે છે. ૪૦૨
- „ જૈન પ્રમાણે મહાદેવજીની ઉત્પત્તિનું સ્વરૂપ. ૪૦૪
- „ વૈદિકમતે બ્રહ્મા—વિષ્ણુ પછી મહાદેવ વિષયની માન્યતા. ૪૦૭
- „ પદ્મપુન્નમા—શિવ પાર્વતીની ઉત્પત્તિ—બ્રહ્માના કોષધી. ૪૦૮
- „ પાર્વતીના મરતકોની માધાધારી શિવ. (ગણેશપુ.) ૪૦૯
- „ ગમે જોપરીનો દાર, માસ મહિના મેરી શિવ. (શિવપુ.) ૪૧૦
- „ શિવસિંગના અનેક અમલકારો. (રકંદપુ.) ૪૧૧
- „ વિગોપતિનું સ્વરૂપ. (રકંદપુ.) ॥
- „ પાર્વતીના કોષનો સિંદ તેનું સિંદેશ્વરતીર્થ. (રકંદપુ.) ૪૧૩
- „ વિંગનો પતો બ્રહ્મા—વિષ્ણુ પછી મેળવી સક્યા નહી. (શિવે) ॥
- „ ત્રણ દેવોમાં મોટા શિવ—ઋગ્વેદમા, રૂદ્રીમાં, અથર્વ રીષં ઉપનિષદમા. રૂદ્રનાં ધણાં વખાણુ (આર્યોનાં) ૪૧૪
- „ શિવના સમમાં બ્રહ્માની નાદી છુટી જતાં—અશ્વમેધ દગ્ધર મુનિઓ આત્મજીવનાં અમંજ્યાના જુદો જાનાવ્યા છે. ૪૧૫
- „ દેવનાના પેટમાંથી નીકળી શિવના વીણું સરોવર, તેના પાનથી પાર્વતીને કાર્તિકેય. (મત્સ્ય પુ.) ૪૧૬
- „ વળા વિચિત્ર ગ્રહરૂપી કાર્તિકેયની ઉત્પત્તિ. (રકંદ પુ.) ૪૧૭
- „ દાયના મેલથી અને પરમેશીના મુખથી—ગણેશની ઉત્પત્તિ. ૪૧૮
- „ મહાદેવજીને છોકરો, પાર્વતીને છોકરી. (ભરિચ પુ.) ૪૨૦
- „ શિવનાં મેત્ર સંજ્ઞાં પાર્વતીના દાયથી અંધક પુત્ર (શિવે) ૪૨૧
- „ અનેક સંકેતોમાથા વિષ્ણુએ શંકરને છાપાવ્યા. (પદ્મ) ૪૨૨
- „ શિવને અંધક દેવનું દુષ્ણ વિષ્ણુથી ગણું. (મત્સ્ય) ॥
- „ મોદિનરૂપ રિપ્તુમં—મહાદેવની સંપદના (ભાગને) ૪૨૩

“	વિષ્ણુએ મોહિનીનું સ્વરૂપ ધરીને દૈત્યોને ઠગ્યા. (પદ્ય)	૪૨૪
“	શિવ નમન કરી પગે પડ્યાં તો પણ પાર્વતી ન રહ્યાં. (મંત્ર)	૪૨૫
“	સ્ત્રીના મરણથી શિવ શોકાતુર. (પદ્ય)	“
“	આમાં ઋષભદેવના પાંચમાલવનું અનુમાન છે	“
“	પરસ્ત્રીના લંપટી તો પણ મહાદેવ તે કયા ગુણથી ? (પદ્ય)	૪૨૭
“	મહાદેવજી મંત્રના બળથી સ્ત્રીઓ ખેંચી મંગાવતાં. (પદ્ય)	૪૨૮
“	પાર્વતીના તપના ઠેકાણે શિવજીનું શું કામ ? (શિવ)	“
“	મહાદેવને થએલી લયકર વિકલતા. (શિવ)	“
“	મહાદેવજીનું નિર્લજ્જ પણ ઋષિપત્નીઓની પાછલ દોડવું.	૪૨૯
“	વૃકાસુરના લયથી યાત્રી શિવ ભટક્યા (ભાગ.)	“
“	કૃષ્ણની સ્તુતિ કરી બાણાસુરને શિવે છોડાવ્યો. (વિષ્ણુ પુ.)	૪૩૦
“	શિવ-પરસેવાના પુરૂષથી ભાગી વિષ્ણુનાં શરણે ગયા.	૪૩૧
“	મહાદેવની વણવેલી મોટી સત્તા.	૪૩૨
“	બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને દક્ષની આજીજીથી શિવનું પ્રસન્ન થવું.	૪૩૩
“	જટામાર્થી મુકત ગંગાના ૭ પ્રવાહ તેમાંનો એક પવિત્ર.	“
“	અગ્નિજી આહોદીથી શિવ પુજ્યા તો પણ શિવવિમાન (રકંદે)	૪૩૪
“	પાપીમા પાપી બ્રાહ્મણને પણ મોક્ષ શિવપુરાણે આપ્યું.	“
“	એક કરોડ જાસડ હજાર વર્ષ આરાધન, શિવનું વિષ્ણુએ કરેલું.	૪૩૫
“	મહાદેવના ગણોથી વિષ્ણુ આદિ દેવો કુટાના.	૪૩૬
“	દૈત્યોએ બ્રહ્માથી કિંજાઓ મેળવ્યા તે શિવે તોડ્યા.	“
“	કૃષ્ણજીએ ૧૬ માસ તપસ્યા કરી, શિવને પ્રસન્ન કર્યાં.	૪૩૭
“	કાશીમાં-પાપી, પશુ, પંખી પણ મરે તો મોક્ષે જાય.	૪૩૮
“	શિવ ભિક્ષુરૂપથી અણુનની રક્ષા કરવા આવ્યા.	૪૩૯
“	શિવની સેવાથી શ્રી કૃષ્ણે સુદર્શન ચક્ર મેળવ્યું.	“
“	ઉપરના લેખમાં વૈદિક મતના પંડિતનો અભિપ્રાય.	૪૪૦
“	આ બધા લેખોમાં જૈનોની માન્યતા.	૪૪૧
“	વેદના રથ ઉપર ચઢી, શિવ દૈત્યોને મારવા ચઢ્યા.	“
“	દક્ષના યજ્ઞમાં મહાદેવના અનાદરથી મોટો ઉત્પાત.	૪૪૨
“	શિવે વીરભદ્ર પાસે દક્ષનું માથું કપાવ્યું. બકરાનું ચોટાડાવ્યું.	૪૪૪
“	જૈન અને બૌદ્ધના આશ્રયથી લખાએલો, પુરાણ ઇતિહાસ.	૪૪૫
“	પુરાણનો લેખ આપનાં આનંદ સંકરભાઈનો અભિપ્રાય.	૪૪૬
“	પુરાણાદિકના સંબંધમાં-આર્યોના તહેવારોના વિચારો.	૪૪૮
(૪૩)	પુરાણોના સંબંધે વૈદિક પંડિતોના અનેક પ્રકારના વિચારો.	૪૫૦
“	પૃથ્વીરાજ વિના-છાંદિત ઉદ્ગારોમાં સત્યના આશા શી ?	૪૫૩

ૐ અહમ્.

૧ તત્ત્વત્રયી—મીમાંસા.

અથવા

પ્રતિનાત્મક દષ્ટિએ જૈન અને વેદિક દેવ-ગુરુ-ધર્મનું દિગ્દર્શન.

ખંડ ૧

પ્રકરણ ૧ લું.

મંગલાચરણ.

"યસ્ય નિષિલાશ્ચ દોષા ન સન્તિ સર્વે ગુણાશ્ચ વિચિન્તે ।
બ્રહ્મા પા વિષ્ણુર્વા હરો જિનો વા નમસ્તસ્મે ॥"—ચાર્વા

—શ્રી હરિભદ્રસૂરિજીન લોકે તત્ત્વ નિર્ણય.

ભાવાર્થ—કામ, ક્રોધ, લોભ, માન, મદ, અને હુર્વ આ છઠ્ઠો મહાત્મ દોષો (૯ વેદોના અંતરંગ શત્રુઓ) જગત્ પ્રસિદ્ધ છે, તે જેનામાં નથી અને જ્ઞાન, દર્શન અને આત્મિક જો ત્રણ પરમ ગુણો જેનામાં ચાર્વાક રૂપે રહેલા છે તે, ચામચી ચાહે ભ્રમણા હો, વિષ્ણુ હો, મહાદેવ હો કે જિન હો તેવા પરમેશ્વરને અમારો નમસ્કાર છે.

૧ જૈનોમાં સામ્યદર્શન, જ્ઞાન, અને ચારિત્ર અથવા-દેવ, ગુરુ, અને ધર્મ, વેદિકોમાં-વેદોમાં-અગ્નિ, વાયુ અને સૂર્ય. પુરાણોમાં-ચલ્લા, વિષ્ણુ, અને મહેશ. અથવા દેવ મુરુ અને ધર્મ જે સર્વે જુદા જુદા રૂપે તત્ત્વત્રયી બનાય છે.

શુણી દેવની શોધ કેમ નહી કરવી ?

“ અવદ્યમેષાં કતમોઽપિ સર્વવિદ્,
જગદ્વિતૈકાન્તવિશાલશાસનઃ ।

સ एव मृग्यो मत्तिसूक्ष्मचक्षुषा,
विशेषमुक्तैः किमनर्थपण्डितैः ? ॥ ”

—દો. ત. નિર્ણય.

ભાવાર્થ—ઉપર જતાવેલા દેવોમાંથી કોઈને કોઈ સર્વજ્ઞ અને જગતનું
હિત કરનાર છે શાસન (સિદ્ધાંત) જેમનું, એવા દેવને આપણે આપણી મતિરૂપ
સૂક્ષ્મચક્ષુથી જરૂર શોધવો જોઈએ. બાકી અર્થ વિનાનું ઘણું કહીને અનર્થને જ
કરવાવાળા ખંડિતોથી આપણા આત્માનું હિત શું થાય ?

દોષો કે શુણો બાણવાનું સાધન—

“ પ્રત્યક્ષતો ન ભગવાનૃપમો ન વિષ્ણુ—

રાહોયયતે ન ચ હરો ન હિરણ્યગર્ભઃ ।

તેષાં સ્વરૂપ-શુણમાગમમગ્નમાયાત્

જ્ઞાત્વા વિચારયથ કોઽય પરાપવાદઃ ? ॥ ”

—દો. ત. નિર્ણય.

ભાવાર્થ—ભગવાન નૃપભદ્રેવ (જેનોના પ્રથમ તીર્થંકર), વેદિકમતના
વિષ્ણુ, મહાદેવ અને બ્રહ્મા આ દેવમાંના એક પણ દેવને આપણે પ્રત્યક્ષ
જોયા નથી. પણ તેમનું સ્વરૂપ-તેમની મૂર્તિઓ અને તેમનાં શુણો તેમના જ
સિદ્ધાંતોથી આપણે તપાસીએ તેમાં તેમની નંદા શી ?

નેત્રથી દોષો ટાળીએ તો પછી બુદ્ધિથી કેમ ન ટાળીએ ?

“ નૈર્ગેર્નિરીક્ષ્ય વિષ-કણ્ટક-સર્વ-કીટાન્

સમ્યક્ પથા વ્રજતિ જ્ઞાન્ પરિહૃત્ય સર્વાન્ ।

કુદ્ધાન્-કુદ્ધૃતિ-કુદ્દૃષ્ટિ-કુમાર્ગદોષાન્

સમ્યક્ વિચારયથ કોઽય પરાપવાદઃ ? ॥ ”

—દો. ત. નિર્ણય.

ભાવાર્થ—અલિધિ હિતને માટે એટ, કાંટા, મર્ચો અને દીરા વિગેરેને
નેત્રથી જાણ કરીનેજ આપણે આપણી સર્વ પ્રવૃત્તિઓ કરીએ છીએ, તો પછી
જાણજાણના હિત માટે આપણે વિચાર કેમ નહી કરવો જોઈએ ? અનેક
દેવોથી સંધિની ઉત્પત્તિરૂપ કુદ્ધાનના, ધર્મના નામે દિવ્યચોષક કુદ્ધૃતિઓના.

અજ્ઞાનાદિ દોષોથી ક્ષયિતને દેવાધિદેવ તરીકે માનતારૂપ કુદૃષ્ટિના અને એકાંત નિત્યત્વાદિ પક્ષના કદાચક્રરૂપ કુમાર્ગના દોષોને કેમ ન વિચારીએ ? અને એવા દોષોનો ત્યાગ કરી સત્યધર્મનાં તત્ત્વોને શોધીએ તેમાં કયા પ્રકારની નિંદા કરી ગણાય ?

હવે પોતાનું ખરું ધ્યેય બતાવે છે—

“ત્યક્તસ્વાર્થઃ પરહિતગતઃ સર્વદા સર્વરૂપં
સર્વાકારં વિવિધમસમંયો વિજાનાતિ વિશ્વમ્ ।
બ્રહ્મા વિષ્ણુ મૈત્રુ ચરદઃ શુક્રો વા જિનો વા
યસ્યાચિન્ત્યં ચરિતમસમં માયતસ્તં પ્રપન્ને ॥”

—લો. ત. નિર્ણય.

સાવાર્થ—અન્ય સભ્ય જનોના હિતને માટે ત્યાગ્યો છે પોતાનો સ્વાર્થ જેમણે અર્થાત્ દીધી છે દીક્ષા જેમણે અને તપોગળથી સર્વજપણું પ્રાપ્ત કરી, જડ, ચેતનથી વ્યાપ્ત, અને અનાદિ અનંત હોવાથી સર્વદા સર્વરૂપ ઉર્ધ્વ, અધઃ અને મધ્ય લોકના લેહથી (સ્વર્ગ, નરક અને મનુષ્યલોકરૂપ) સર્વાકાર, ઉત્પત્તિ, નાશ અને નિશ્ચિતતામય (ઉત્પાદ, વ્યય, અને પ્રૌઢ્ય લક્ષણરૂપ હોવાથી) વિવિધ પ્રકારનું, અને આજ મુઘી સર્વજ સિવાય કોઈથી પણ ન બેધ શકાયું હોય તેવું જાણ્યું છે વિશ્વ (જગત્) જેમણે, અને કોઈની સાથે ઉપમા કે સામ્યતાથી બંધ બેસતું ન કરી શકાય તેવું અચિંત્ય છે ચરિત—(વર્ણન) જેમનું તે, નામથી ચાકે તો ધ્વજ હો, ત્રિશુ હો, વરના આપનારા શુદ્ધ હો, શંકર હો, ચા ચાકે તો જીન હો તેવા પરમ પરમાત્માને લાવથી—ખરા જીવથી (તન મન અને ધનથી) અંગીકાર કરવા અમો સદાકાલ તત્પર છીએ.

॥ ઇતિ શ્રીમદેશ મંગલાચરણરૂપ પ્રકરણ ૧ લું. ॥

પ્રકરણ ૨ જી.

જૈન દષ્ટિએ જગત્.

ગત્ કહો, હુનિયા કહો કે સંસાર કહો એ બધા શબ્દો એક જ અર્થને સૂચવે છે. આ જગત્ અનાદિ કાળથી સ્વાભાવિક રીતે જ અનંત છત્રે અને અનંત પરમાણુઓના પરિવર્તનરૂપે ચાલતું આવેલું છે તેવીજ રીતે લવિધ્યકાળમાં પણ અનંત કાળ પર્યંત ચાલ્યા કરશે પણ એ કોઈએ બનાવેલું સંભવતું નથી.

સંસારમાં અનેક પ્રકારની ચઢતી પડતીના ક્રમો ચાલ્યા જ કરે છે. જૈન શાસ્ત્રમાં એ ચઢતી પડતીના ક્રમને ‘ઉત્સર્પિણી’ અને ‘અવસર્પિણી’ના નામથી ઓળખાવેલ છે. પ્રત્યેક અવસર્પિણી અને ઉત્સર્પિણીનું પ્રમાણ દશ દશ કોટાકોટી આગરોપમ કહેલું છે. ઉત્સર્પિણીના શરૂઆતમાં અને અવસર્પિણીના અંતમાં જગત્ની સ્થિતિ ઘણીજ ખરાબ હોય છે. ઉત્સર્પિણીમાં આગળ જતાં એ ખરાબ સ્થિતિ ધીરે ધીરે સુધરવા માડે છે, અને છેવટે સારામાં સારી સ્થિતિએ પહોંચે છે. ઉત્સર્પિણીનો દશ કોટા કોટી આગરોપમ સમય પૂર્ણ થતાં અવસર્પિણીની શરૂઆત થાય છે. અવસર્પિણીની શરૂઆતની સ્થિતિ ઘણી જ શ્રેષ્ઠ હોય છે, પરંતુ સમય જતાં ધીરે ધીરે એમાં ન્યૂનતા આવતી જાય છે. વર્તમાન સમય એ અવસર્પિણી કાળનો છે.

જૈન શાસ્ત્રકારોએ અનાદિ નિયમને અનુસરીને પ્રત્યેક અવસર્પિણી અને ઉત્સર્પિણીના છ છ ભાગ (છ આદો) ભતાવેલ છે. તેનાં નામ નીચે પ્રમાણે છે:—

અવસર્પિણી કાળમાં.

- ૧ સુપમ સુપમ
- ૨ સુપમ
- ૩ સુપમ હુપમ
- ૪ હુપમ સુપમ
- ૫ હુપમ
- ૬ હુપમ હુપમ

ઉત્સર્પિણી કાળમાં.

- ૧ હુપમ હુપમ
- ૨ હુપમ
- ૩ હુપમ સુપમ
- ૪ સુપમ હુપમ
- ૫ સુપમ
- ૬ સુપમ સુપમ

વર્તમાન સમયનો યુગ અવસર્પિણી કાળનો હોવાથી જૈન ગ્રંથોમા સ્વાભાવિક રીતે જ આ યુગનો ઇતિહાસ વિગતવાન લખાએલો છે

વર્તમાન સમયનો—અવસર્પિણીનો યુગ સુખમ સુખમ નામના પહેલા આરાથી શરૂ થાય છે એ આરાની શરૂઆતમા સુખ, શાન્તિ, આરોગ્ય, મગવડતા અને સ્વતંત્રતા હતી મનુષ્યો મુદર ઘાટના અને અન્ય વિષય કષાયવાળા હતા તે સમય ઉચ્ચ નીચના વ્યવહારથી કે રાજા પ્રજાના ભેદથી નહિત હતો. કષાય રહિતપણે એમનું જીવન સુખમા, ઉપભોગમા અને અનેક પ્રકારની મન પસંદ ક્રીડામા વ્યતીત થતું હતું. અસિ, મધી અને કૃષિ નહિત તે સમયનો લોક વ્યવહાર હોવાથી તેમને કાંઈ કામ કે વ્યવસાય કરવો પડતો નહી તેમના પ્રમળ પુણ્યના અયોગે દરેક જાતિના કલ્પવૃક્ષો એમને જે કાંઈ જોડતું તે બધું આપતા હતા પૃથ્વીમા સાકર કરતા પણ અધિક મીઠાશ હતી, પાણી પણ અમૃત કળતા વગેરે મધુરતાવાળું હતું આયુષ્ય પણ વિશેષ લાંબુ એટલે ત્રણ પચોપમના પ્રમાણવાળું, ને શરીરની ઉંચાઈ પણ ત્રણ ગાઉની હતી બાળક અને બાલિકા એક સાથે જન્મતા અને જન્મ્યા પછી લગભગ સાત અઠવાડિયામા તેઓ સ્નેહનો ઉપભોગ કરવાને લાયક થઈ જીવન પર્યંત તે યુગલ-પતિપત્ની રૂપે રહેતા વાઘ, સિંહ, જેવા કૂચ પ્રાણિઓ પણ તે સમયમા અન્ય કષાય વાળા હતા આ કોડા કોડી સાગરોપમના પ્રમાણ વાળો એ આરો પૂર્ણ થતા ત્રણ કોટાકોટી માગરોપમના પ્રમાણવાળા સુખમ નામના બીજા આરાની શરૂઆત થઈ.

પહેલા આરાની ગરૂઆતની સ્થિતિમા કાળના હોષે કઠી ન્યૂનતા થતી ચાલી બીજા આગના પ્રાણમાના મનુષ્યોનું આયુષ્ય બે પચોપમ અને શરીર બોહું થતા થતા બે ગાઉના પ્રમાણવાળું રહ્યું પૃથ્વી, પાણી તેમજ વનસ્પતિ વિગેરેમા પણ પહેલા આરાની શરૂઆત કરતા રસકસ બોહા થયા હંમે કળેને જાણના સ્વાભાવથી સમયના વહેવા સાથે એમા પણ ન્યૂનતા થતા બીજા આરાના અંતમા અને ત્રીજા આરાની શરૂઆતમા એક પચોપમનું આયુષ્ય અને એક ગાઉનું શરીર પ્રમાણ થયું પૃથ્વી આદિમા પણ પ્રથમના કરતા રસકસની ન્યૂનતા થઈ

૧ દશ કલ્પ વૃક્ષોના નામ અને શુભો—

૧ મદ્રાગ—માદૃ વસ્તુ આપનાર

૬ ચિત્રાગ—માતૃઆદિ આપનાર

૨ ભૃગરાજ—ભાજન આપનાર

૭ ચિત્રસ—ગ્વાદુ બોજન આપનાર

૩ સુદિતાગ—વાહ આપનાર

૮ લવન—ગૃહ વિગેરે આપનાર

૪ દીપશિખા—ઉલોત આપનાર

૯ મણ્ડગ—ભૂરણાદિ આપનાર.

૫ જ્યોતિ—પ્રમગ આપનાર

૧૦ અનગન—વસ્ત્ર દિ આપનાર

એ ડોટાકોટી આગરોપમના પ્રમાણવાળો સુપમદ્ધ પમ નામનો ત્રીજો આંગે બેઠો કાળના પ્રમાણે ઠગી એમા પણ ન્યૂનતા થતા થતા લગભગ ત્રીજા આંગના અત નમયમા વિમળવાહન નામના પુરૂષને જાનિસ્મગ્ણ જ્ઞાન થયું એ સમયમા કદપટ્ટો કન્ધાવા લાગ્યા એટલે તે સમયના મનુષ્યોમા કપાયની પ્રવૃત્તિ થવા લાગી, તેઓ માફ, તાડ વગેરે લાગ્યા તેથી તે બધાઓએ મગીને વિમળવાહનને (તેનામા અધિકતા જોવાથી) મોટો કરી સ્થાપ્યો એ રીતે ત્રી ત આંગના અતમા વિમળવાહન પહેલા કુનકર થયા

એ વિમળવાહનની વશપાપનમા અનુક્રમે સાતર કુનકર થયા તેમા છેડના કુનકર નાભિ નજા થયા એ નાભિરાજના પુત્ર જગત્પ્રમિદ્ધ નકપભદ્રેન થયા એ અન્ધમા મનુષ્યોમા વિપય કપાયની પ્રવૃત્તિ દિન પ્રતિદિન અત્યંત વધતી જતી હોવાથી કુનકરોને જુદી જુદી નીતિનું બધાજી કન્યાની જડ પડી હતી

જગત્પ્રમિદ્ધ નકપભદ્રેવના નમયમા કાળના દેવે ઠગીને મનુષ્યોમા અનેક પ્રકારની ગગ દેવાદિની પ્રવૃત્તિ જણાવા લાગી લેવી એક નજાની તેમને જરૂર જણાઈ, વગી કદપટ્ટો પણ જોઈ થઈ જવાથી તેમજ અ પ દ્વ આપવાથી માફ, તાડ એ રીતનું મોહજાધન એમનામા વધી ગયું આ પ્રમાણેના અનેક કારણોથી નકપભદ્રેનને પહેલા ત ત નિમવામા આવ્યા એમણે અનેક પ્રકારના સુધારા વવાગ કરી પુન્યોની બહોત્તે અને શ્રીઓની એમક કળા, તેમજ શિ પ આદિ અનેક કળાઓ બતાવી વ્યવહાર ધર્મની શરૂઆત કરી

અત્યાર સુધી આગડ-આગરી નામે જાનના તે મનુષ્યો ' યુગળીયા ' એ નામથી જાણળાતા હતા અને પતિપત્ની તરીકે જીવન પર્યંત જડેતા પગ હવે જાળક જાળકી માથે જાનતા ન દોવાથી નકપભદ્રેવે વજ્રપ્રહાલિકાની શરૂઆત કરી અને ઉચ નીચ એવા માણુનોના આ કુળ પાડયા ત્રીજા આંગના અતમા એવી રીતે યુગવિક ધર્મ દર થયા વ્યવહાર, ધર્મની શરૂઆત થ ' થણા કાળ પર્યંત નકપભદ્રેવ નામના ભોગવીને પડી પહેલા માધુ થયા

અત્યાજ સુધીમા લોકો યુગળીયા મરી જઈને વ્યવહાર-ધર્મમા નિપુણ થયા હતા નકપભદ્રેવના નાન્યતત્ત્વની શરૂઆતથી જ આમ, નગર વિગેરે વમી ગયા હતા, નકપભદ્રેવે રથપેવા જુદા જુદા નામો લાધી પોતા,

વિગેરેનો સંગ્રહ કરવા લાગ્યા હતા. એવી રીતે વ્યવહાર-ધર્મની પ્રવૃત્તિમાં તે સમયના હોકા પરિપૂર્ણ હતા છતાં ધર્મ-માર્ગની રીતિથી તેઓ અજાત હતા. તે ધર્મ માર્ગ ઋષભદેવે સાધુ થઈને કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી દર્શાવ્યો. સાધુ-ધર્મ અને શ્રાવક ધર્મની શરૂઆત કરી જગતને જૈન ધર્મ સીખવ્યો. સમસ્ત ભારત વર્ષમાં રાજ્ય ધર્મ કહો, કે રાષ્ટ્રધર્મ કહો પણ એક જ જૈન ધર્મ પ્રથમ શરૂ થયો.

ત્રીજા આરાના ૮૬ પળવાણીયાં બાકી રહેતાં ઋષભદેવ નિર્વાણ પદ (મોક્ષ) પામ્યા. રાજાઓની પરંપરા પણ ઋષભદેવથી શરૂ થઈ. ઋષભદેવની પાદે તેમના મુખ્ય પુત્ર ભરત અયોધ્યા (વિનીતા) ના તપ્ત ઉપર આવ્યા તે પહેલાં ચક્રવર્તી થયા.

ત્રીજા આરાના અંતમાં અને ચોથા આરાની શરૂઆતમાં મનુષ્યોત્ત આયુષ્ય અને શરીરાદિક ઘટતાં ઘટતાં કોડપૂર્વ અને ૫૦૦ ધનુષ્ય શરીર પ્રમાણ રહ્યું.

બેતાલીસ હજાર વર્ષ ન્યૂન કોટાકોટી સાગરોપમનો ચોથો આરા બેઠો. આ 'દુઃખમસુખમ' નામના ચોથા આરામાં પણ દાળના પ્રભાવે કરીને સ્થિતિ બગડતી ચાલી. રોગ, શોક, સંતાપ, આધિ, વ્યાધિ, ને ઉપાધિ સર્વ કાંઈ દિન પ્રતિદિન વધવા લાગ્યાં. ને આયુષ્ય, બળ, શરીર વિગેરે હીન થતાં ચાલ્યાં. આ આરામાં રાષ્ટ્રધર્મ તરીકે જગત્ પ્રસિદ્ધ થયેલા જૈન ધર્મમાંથી અનેક પ્રકારના ફિરકાઓ (ફાંટા) નીકળ્યા, તેમજ બાકીના ત્રેવીસ, તીર્થંકરો, ભરત મહારાજ શિવાયના અગ્યાર ચક્રવર્તી, નવ બળદેવ, નવ વાસુદેવ અને નવ પ્રતિવાસુદેવ આદિ મહાપુરુષો પણ આ ચોથા આરામાં જ થયા છે, એવી રીતે ચોવીસ તીર્થંકર, બાર ચક્રવર્તી, નવ વાસુદેવ, અને નવ બળદેવ, તેમજ નવ પ્રતિવાસુદેવ, એ ત્રેસઠ શલાકાપુરુષો જૈન શાસ્ત્રમાં અવસર્પિણીના એક યુગમાં થયેલા વર્ણવાયા છે, એજ પ્રમાણે ઉત્સર્પિણી યુગમાં પણ થાય. તે શીવાય નવ નાગદ અને અગ્યાર રૂદ્ર પણ દરેક યુગમાં થાય છે.

જો ચોથો આરા એવી રીતે પૂર્ણ થતાં એકવીસ હજાર વર્ષના પ્રમાણે ' દુઃખમ ' નામનો પાંચમો આરા બેઠો. આ આરાની શરૂઆતમાં આયુષ્ય, બળ, અને શરીરાદિક ઘટતાં ઘટતાં પ્રાયઃ ૧૨૦ વર્ષનું આયુષ્ય અને સાત હાથનું શરીર પ્રમાણ રહે છે. સાત હાથના દેહ પ્રમાણવાળા ચોવીસમા તીર્થંકરના મોક્ષ ગમન પછી ૮૬ પથ પૂર્ણ થયે આ પાંચમા આરાની શરૂઆત થાય છે. એકવીસ

હજાર વર્ષના પ્રમાણવાળા આ પાંચમા આરામાં જહુધા કૃષ્ણપક્ષીયા અને વક્ર ૪૩ જીવો હોય છે. જે સરળતાથી પર્મ ન પામતાં અસત્ય તરફ ઝટ આકર્ષાય છે. આ આરામાં જળ, બુદ્ધિ, સૌભાગ્ય, સમૃદ્ધિ અદ્ય હોવા છતાં કપાયોની અધિકતા હોય છે. વિષય-કપાયોમાં રકત એવા જીવો આધિ, વ્યાધિ, ને ઉપાધિઓથી મુઝાએલા છતાં શુદ્ધત્ત્વ ને પામી ધર્મ આચરી શકતા નથી. બદકે પોતાને અતુલ્ય એવા નવીન ધર્મોની પ્રરૂપણા કરી જગતના અન્ય જીવોને આકર્ષી ઐહિક સુખમાં જ મશગુલ જનીને જીવનની સાર્થકતા માને છે. આનું વિશેષ સ્વરૂપ અન્ય જૈન ગ્રંથોથી બાણી લેવું.

એકવીસ હજાર વર્ષના પ્રમાણવાળો પાંચમો આરા પૂર્ણ થતાં તેટલા જ વર્ષના પ્રમાણ વાળો છઠ્ઠો આરા દુઃખમદુઃખમ નામે આવે છે. પાંચમા આરાના અંતમાં અને છઠ્ઠા આરાની શરૂઆતમાં મનુષ્યનાં આયુષ્ય ઓછાં થતાં થતાં વીસ વર્ષ પ્રમાણનાં અને શરીર એક હાથ પ્રમાણનું હોય છે. પાંચમા આરાના અંતમાં જૈનધર્મ વિણ્ય પામે છે, તેમ રાત્ર્ય-વ્યવસ્થા પણ અવ્યવસ્થિત થાય છે આ સંયોગો વચ્ચે છઠ્ઠા આરાની શરૂઆત થાય છે. જે દિવસે આ આરા બેસે છે તે દિવસની શરૂઆતમાંજ એટલે તેજ દિવસે અનેક પ્રકારના એવા કુદરતી ઉત્પાતો થાય છે, કે તે ઉત્પાતમાં અનેક મનુષ્યોનો સંહાર થઈ જાય છે. તેમ ગ્રામ, નગર વિગેરેનો પણ નાશ થઈ જાય છે. એ ઉત્પાતથી બચેલાં મનુષ્ય (ત્રી-પુરુષો) સૂર્યનો પ્રચંડ તાપ ન સહન કરી શકવાથી ગંગા અને સિંધુના બિલોમાં (શુક્ષ્મોમાં) જઈને નિવાસ કરે છે. અને મત્સ્યાદિક ઉપર પોતાનો નિર્વાહ ચલાવે છે. (એ ઉત્પાતને અન્યધર્મવાળાઓ પ્રત્યક્ષકાળની ઉપમા આપે છે). આ છઠ્ઠા આરામાં પુરુષનું ઉત્કૃષ્ટ વીશ વર્ષનું અને ત્રીજીનું સોળ વર્ષનું આયુષ્ય પ્રમાણ હોય છે. એ અરણ્યમાં પણ પુત્રના પુત્રો જોવાનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થાય છે, કેમકે છ વર્ષની સ્ત્રી તે વખતે ગર્ભ ધારણ કરતી હોવાથી અનેક પુત્રોને ઉત્પન્ન કરે છે. વળી લોકો નય, રોગી અને માતૃપિતાના અંગધારી રહિત તિર્યંચ જેવા હોય છે. જેથી ભ્રાત્ર-જેન, કે માતા-પુત્રનો વ્યવહાર તેમનામાં હોતો નથી. રોગી, દુઃખી, દુર્ભાગી છતાં વિષયમાં જ રક્ત તથા માતા અને બેનની સાથે પણ વિષયસેવન કરનારા તે જીવો મરણ પામીને જહુધા દુર્ગતિમાં જ રનારા હોય છે. આ આરાના અંતેતો શરૂઆત કરનાં પણ અધમ સ્થિતિ હોય છે, તેમ જ આ છઠ્ઠો આરા પૂર્ણ થતાં અવસર્પિણીકાળ પણ પૂરો થાય છે. તે પછી ઉત્સર્પિણી કાળની શરૂઆત થાય છે. અવસર્પિણીના પ્રાંતમાં. ને ઉત્સર્પિણીની શરૂઆતમાં એક અગમી સ્થિતિ હોય છે.

અવસર્પિણી એટલે ઉતરતો-પડતો કાળ, એમાં અનુક્રમે મનુષ્યોના આયુષ્ય બળ, બુદ્ધિ, શરીર વિગેરે ક્ષય પામતા જાય છે. તેમ ઉત્સર્પિણી કાળમાં એથી ઉલટા ક્રમે કરી વૃદ્ધિ પામતા જાય છે.

ઉત્સર્પિણી કાળનો પહેલો આરો (‘ દુઃષમ દુઃષમ ’ નામે) એકવીસ હજાર વર્ષ પ્રમાણનો હોય છે. એની સ્થિતિ પણ અવસર્પિણીના છઠ્ઠા આરો જેવી હોય છે. ફેર માત્ર એટલોજ કે જેમ અવસર્પિણીમાં ક્રમે કરીને અપકાંતિ થતી આવે છે, તેમ ઉત્સર્પિણીકાળમાં ઉત્કાંતિ થતી જાય છે. ઉત્સર્પિણીનો પહેલો આરો પૂર્ણ થતાં અને ત્રીજા આરાની શરૂઆતમાં પૂર્વના ક્રમ પ્રમાણે મનુષ્યનું એક હાથનું શરીર અને વીસ વર્ષનું આયુષ્ય હોય છે.

દુઃષમ નામના ત્રીજા આરામાં પણ એ ઉત્કાંતિનો વેગ આગળ વધતો જાય છે, આ આરાનું પ્રમાણ પણ અવસર્પિણીના પાંચમા આરાની માફક એકવીસ હજાર વર્ષના પ્રમાણવાળું હોય છે. આ આરામાં પહેલા આરા કરતાં જગત્ની સ્થિતિ સારી હોય છે. અને તેમાં પણ કાળના પ્રભાવે કરીને સુધારો થતો જાય છે. ત્રીજા આરાના અંતમાં, ને ત્રીજા આરાના પ્રારંભમાં મનુષ્યોનું શરીર સાત હાથનું, ને આયુષ્ય ઉત્કૃષ્ટપણે પ્રાયઃ ૧૨૦ વર્ષનું પૂર્વના ક્રમે કરીને થાય છે. ત્રીજા આરાની શરૂઆતમાં ૮૯ પક્ષ ગયા બાદ પ્રથમ તીર્થંકરનો જન્મ થાય છે. તે પછી પશ્ચાત્તુક્રમે કરીને સર્વ ૧૮ તીર્થંકરો, ૧૭ ચક્રવર્તિઓ, ૬ વાસુદેવો, ૬ બળદેવો તેમજ ૬ પ્રતિવાસુદેવો એ ત્રેસઠ શલાકાયુરુષો આ આરામાં ઉત્પન્ન થાય છે. આ ‘ દુઃષમ સુપમ ’ નામના ત્રીજા આરાનું પ્રમાણ અવસર્પિણીના ચોથા આરાની માફક બેતાલીશ હજાર વર્ષ ન્યૂન એક કોડાકોડી સાગરોપમનું હોય છે. એવી રીતનો એ આરો પૂરો થતાં ‘ સુપમદુઃષમ ’ નામનો ઉત્સર્પિણીનો ચોથો આરો બે કોડા કોડી સાગરોપમના પ્રમાણવાળો બેસે છે. આ આરાનું પ્રમાણ અવસર્પિણીના ત્રીજા આરાની માફક સમજવું. ફેર એટલોજ કે અવસર્પિણીમાં ક્રમે કરીને જેમ હાનિ થતી જાય છે, તેમ આ ઉત્સર્પિણીકાળમાં વૃદ્ધિ થતી જાય છે. આ ચોથા આરાનાં ૮૯ પક્ષ ગયે ચોવીસમા તીર્થંકર ઉત્પન્ન થાય છે. એ ચોવીસમા તીર્થંકરના મોક્ષ ગમન બાદ કેટલાક સમય પછી લોકો બહુ મુખી, સંતોષી, અકપકપાયવાળા, અકપવિપયવાળા, સરળસ્વભાવી અને સમૃદ્ધિવંત હોવાથી નાનામોટાનો વ્યવહાર દૂર થાય છે. સર્વ કોઈ સરખા બળ, બુદ્ધિ, રૂપ, સૌભાગ્ય અને મુખી હોવાથી ધર્મમાં પ્રમાદી થતાં જૈનધર્મનો લોપ થાય છે. કાળના પ્રભાવે હવે ઠક્ષ્વનુશો પ્રગટ થવા માંડે છે. અને બાળક, બાળકીનો બેડલા રૂપે જન્મ થાય છે અને એજ આપસ આપસમાં રોહ ધારણ કરીને પતિ

પત્ની રૂપે રહે છે. એવી રીતે અનુક્રમે સર્વે વ્યવહારનો નાશ થતાં ઉત્સર્પિણી કાળના ચોથા આરામાં કેટલોક કાળ ગયા બાદ યુગ્મિક ધર્મ પ્રગટ થાય છે.

એ ચોથો આરો પૂર્ણ થતાં 'સુપમ' નામનો ત્રણ કોડાકોડી સાગરોપમનો પાચમો આરો બેસે છે. એ આરાની શરૂઆતમાં અવસર્પિણીના બીજા આરાના અંતની માફક એક ગાઉનું શરીર અને એક પદ્યોપમનું આયુષ્ય હોય છે. ક્રમે કરીને તેમાં વૃદ્ધિ થતાં બીજા આરાના અંતમાં તે ઉત્સર્પિણી કાળમાં બે ગાઉનું શરીર, ને બે પદ્યોપમનું આયુષ્ય થાય છે. તેની સાથે રૂપ મૌલાગ્ય, બળ, સમૃદ્ધિ વિગેરે પણ વૃદ્ધિ પામે છે. તે પછી ઉત્સર્પિણીનો છઠ્ઠો આરો 'સુપમસુપમ' નામનો આવે છે, તેમાં પણ આરા કાળના પ્રભાવથી વૃદ્ધિ થતાં થતાં એના અંતમાં મનુષ્યનું ત્રણ ગાઉનું શરીર અને ત્રણ પદ્યોપમનું આયુષ્ય થાય છે. મનુષ્યને અનુસરીને ગાય, ભેંસ, હાથી, घोडा વિગેરે તથા ચોમામાં પણ એ ક્રમ મમજવો. આર કોડાકોડી સાગરોપમનો ઉત્સર્પિણીનો છઠ્ઠો આરો પૂરો થતાં વળી પાછો અવસર્પિણીનો આર કોડાકોડી સાગરોપમનો સુપમાસુપમ નામે પહેલો આરો બેસે છે. ત્યારથી વૃદ્ધિ થતી અટકીને ઉતરતા કાળની શરૂઆત થાય છે.

એવી રીતે હથ કોડાકોડી માગરોપમની અવસર્પિણી અને હથ કોડાકોડી માગરોપમની ઉત્સર્પિણી મળીને વીસ કોડાકોડી માગરોપમનું એક કાળચક્ર થાય છે એવાં કાળચક્રો ભૂતકાળમાં અનંતાં ઘટી ગયાં છે અને અનંતાં ભવિષ્યકાળમાં થશે. આવી રીતે ઉન્નતિ અને અવનતિના ક્રમથી જગતની સ્થિતિ બદલાયા કરે છે, પણ એના ઉત્પત્તિ કે સર્વથા નાશ થતો નથી. તેમ આયું વિશાળ, શાશ્વતું જગત (જેમાં સ્વર્ગ, મર્ત્ય અને પાતાળનો મમાવેશ થાય છે એને) કોઈ અમુક વ્યક્તિએ બનાવ્યું એવી કલ્પના પણ વિચારક વિદ્વાનોને હાસ્યાસ્પદ લાગે તેવી છે. આથી વિશેષ બાણ્યાની જિજ્ઞાસા સંજનર વિદ્વાનોએ અન્ય કોઈ અંશે બોલેલો.

॥કૃતિ જૈન પ્રમાણે અવસર્પિણી-ઉત્સર્પિણી (ઉતરતા ચઢતા) કાલથી આદિ અતવિનાના જગતનું સ્વરૂપ નામનું પ્રકરણ. ૨ જી. ॥

પ્રકરણ ૩ જી.

તીર્થંકરોની ઉત્પત્તિનો સમય—

“ કાલદુરોત્તિ-ચડત્યા

ડરોસુ પગૂણનવરપક્ષેસુ ।

સેસિ ગણસુ સિજ્ઞંતિ

હંતિ પદમંતિમર્જિણિદા ॥ ૧૦૦ ॥

— શ્રી રાજશેખર સુરિકૃત કોવસમાસ.

ભાવાર્થ—એક કાળચક્રમાં અવસર્પિણી (ઉતરતો કાળ) અને ઉત્સર્પિણી (અઢતો કાળ) નામે બે વિભાગ હોય છે. તે દરેકના છ આરા (છ વિભાગ) હોય છે, તેમાં અવસર્પિણીના ત્રીજા આરાના નેબ્યાસી (૮૬) પક્ષ બાકી રહે ત્યારે પહેલા તીર્થંકર મોક્ષે જાય, અને ચોથા આરાના નેબ્યાસી પક્ષ (૮૬) બાકી રહે ત્યારે છેલ્લા ચોવીસમા તીર્થંકર મોક્ષે જાય. બીજા ઉત્સર્પિણી કાળમાં ત્રીજા આરાના નેબ્યાસી (૮૬) પક્ષ જાય તે વારે પ્રથમ તીર્થંકર જન્મ પામે અને ચોથા આરાના નેબ્યાસી (૮૬) પક્ષ જાય ત્યારે અંતિમ ચોવીસમા તીર્થંકરનો જન્મ થાય.

આ ઉપદોક્ત ગાથામાં અવસર્પિણીના ત્રીજા અને ચોથા આરાના નેબ્યાસી (૮૬) પક્ષ શેષ રહે તે વખતે પહેલા અને ચોવીસમા તીર્થંકરનો મોક્ષકાળ બતાવ્યો, અને ઉત્સર્પિણીના ત્રીજા અને ચોથા આરાના નેબ્યાસી (૮૬) પક્ષ જાય તેવારે પહેલા અને ચોવીસમા તીર્થંકરનો જન્મકાળ બતાવ્યો તેથી એમ મમજવાનું કે એક કાળચક્રમાં બેજ ચોવીસીઓ થાય, પણ તેમાં વધારો કે ઘટાડો નજ થાય. આ પ્રમાણે અનાદિ કાળનો નિયમ ચાલતો આવે છે.

કાળ અનાદિથી ચાલતો આવે છે તેથી અનંતાં કાળચક્રો થઈ ગયાં છે તેની સાથે ધર્મના પ્રવર્તક તીર્થંકરોની ચોવીસીઓ પણ અનંતી થઈ ગઈ છે. અને આગળ પણ અનંતી ચોવીસીઓ થયા કરવાની એમ જૈન સિદ્ધાંતમાં આજીવી હજારો વર્ષ પહેલાં ચોખ્ખે ચોખ્ખું લખાઈ ગયું છે.

પત્ની રૂપે રહે છે. એવી રીતે અનુક્રમે સર્વે વ્યવહારનો નાશ થતાં ઉત્સર્પિણી કાળના ચોથા આરામાં કેટલોક કાળ ગયા બાદ યુગ્મજિક ધર્મ પ્રગટ થાય છે.

એ ચોથો આરા પૂર્ણ થતાં ‘સુપમ’ નામનો ત્રણ કોડાકોડી સાગરોપમનો પાંચમો આરા બેસે છે. એ આરાની શરૂઆતમાં અવસર્પિણીના બીજા આરાના અંતની માફક એક ગાઉનું શરીર અને એક પદ્યોપમનું આયુષ્ય હોય છે. ક્રમે કરીને તેમાં વૃદ્ધિ થતાં બીજા આરાના અંતમાં તે ઉત્સર્પિણી કાળમાં બે ગાઉનું શરીર, ને બે પદ્યોપમનું આયુષ્ય થાય છે. તેની સાથે રૂપ સૌભાગ્ય, બળ, સમૃદ્ધિ વિગેરે પણ વૃદ્ધિ પામે છે. તે પછી ઉત્સર્પિણીનો છઠ્ઠો આરા ‘સુપમસુપમ’ નામનો આવે છે, તેમાં પણ સાત કાળના પ્રભાવથી દ્વિ થતા થતાં એના અંતમાં મનુષ્યનું ત્રણ ગાઉનું શરીર અને ત્રણ પદ્યોપમનું આયુષ્ય થાય છે. મનુષ્યને અનુસરીને ગાય, બેંસ, હાથી, ઘોડા વિગેરે તર્યંચોમાં પણ એ ક્રમ સમજવો. ચાર કોડાકોડી સાગરોપમનો ઉત્સર્પિણીનો છઠ્ઠો આરા પૂરો થતાં વળી પાછો અવસર્પિણીનો ચાર કોડાકોડી સાગરોપમનો સુપમાસુપમ નામે પહેલો આરા બેસે છે. ત્યારથી વૃદ્ધિ થતી અટકીને ઉતરતા કાળની શરૂઆત થાય છે.

એવી રીતે દશ કોડાકોડી સાગરોપમની અવસર્પિણી અને દશ કોડાકોડી સાગરોપમની ઉત્સર્પિણી મળીને વીસ કોડાકોડી સાગરોપમનું એક કાળચક્ર થાય છે. એવાં કાળચક્રો ભૂતકાળમાં અનંતાં ઘડ્યાં છે અને અનંતાં ભવિષ્યકાળમાં થશે. આવી રીતે ઉન્નતિ અને અવનતિના ક્રમથી જગત્ની સ્થિતિ બદલાયા કરે છે, પણ એના ઉત્પત્તિ કે સર્વથા નાશ થતો નથી. તેમ આયું વિશાળ, શાશ્વતું જગત્ (તેમાં સ્વર્ગ, મર્ત્ય અને પાતાળનો સમાવેશ થાય છે એને) કોઈ અમુક વ્યક્તિએ બનાવ્યું એવી કલ્પના પણ વિચારક વિદ્વાનોને હાસ્યાર્પદ લાગે તેવી છે. આથી વિશેષ બલુવાની જિજ્ઞાસા રાખનાર વિદ્વાનોએ અન્ય જોન શંકો બોધ લેવા.

||મૃતિ જૈન પ્રમાણે અવસર્પિણી-ઉત્સર્પિણી (ઉતરતા ચઢતા) કાલથી આદિ અંતવિનાના જગતનું સ્વરૂપ નામનું પ્રકરણ. ૨ ભુ. ||

પ્રકરણ ૩ જી.

તીર્થંકરોની ઉત્પત્તિનો સમય—

“ કાલદુરોતિ-ચડત્યા

પ્રગેસુ ઇગૂણનવદ્વપન્થેસુ ।

સેસિ ગવસુ સિજ્ઞંતિ

હંતિ પદમંતિમર્જિર્નિદ્રા ॥ ૧૦૦ ॥

— શ્રી રાજશેખર સુરિકૃત ક્ષેત્રસમાસ.

ભાવાર્થ—એક કાળચક્રમાં અવસર્પિણી (ઉતરતો કાળ) અને ઉત્સર્પિણી (ચઢતો કાળ) નામે બે વિભાગ હોય છે. તે દરેકના છ આરા (છ વિભાગ) હોય છે, તેમાં અવસર્પિણીના ત્રીજા આરાના નેંબ્યાસી (૮૯) પક્ષ ણાકી રહે ત્યારે પહેલા તીર્થંકર મોક્ષે જાય, અને ચોથા આરાના નેંબ્યાસી પક્ષ (૮૯) ણાકી રહે ત્યારે છેદલા ચોવીસમા તીર્થંકર મોક્ષે જાય. બીજા ઉત્સર્પિણી કાળમાં ત્રીજા આરાના નેંબ્યાસી (૮૯) પક્ષ જાય તે વારે પ્રથમ તીર્થંકર જન્મ પામે અને ચોથા આરાના નેંબ્યાસી (૮૯) પક્ષ જાય ત્યારે અંતિમ ચોવીસમા તીર્થંકરનો જન્મ થાય.

આ ઉપરોક્ત ગાથામાં અવસર્પિણીના ત્રીજા અને ચોથા આરાના નેંબ્યાસી (૮૯) પક્ષ શેષ રહે તે વખતે પહેલા અને ચોવીસમા તીર્થંકરનો મોક્ષકાળ બતાવ્યો, અને ઉત્સર્પિણીના ત્રીજા અને ચોથા આરાના નેંબ્યાસી (૮૯) પક્ષ જાય તેવારે પહેલા અને ચોવીસમા તીર્થંકરનો જન્મકાળ બતાવ્યો તેથી એમ સમજવાનું કે એક કાળચક્રમાં બેજ ચોવીસીઓ થાય, પણ તેમાં વધારે કે ઘટાડો નજ થાય. આ પ્રમાણે અનાદિ કાળનો નિયમ ચાલતો આવે છે.

કાળ અનાદિથી ચાલતો આવે છે તેથી અનંતાં કાળચક્રો થઈ ગયાં છે તેની સાથે ધર્મના પ્રવર્તક તીર્થંકરોની ચોવીસીઓ પણ અનંતી થઈ ગઈ છે. અને ધ્યાનથી પણ અનંતી ચોવીસીઓ થયા કરવાની એમ જૈન સિદ્ધાંતમાં આજથી હજારો વર્ષ પહેલાં જોખે જોખું લખાઈ ગયું છે.

પ્રકરણ ૪ થું.

પૌરાણિક અને વૈદિક દષ્ટિએ જગત્.

કલમ ૧૫ થી.

વૈદિક ધર્મમાં પુરાણ, સંહિતા, ઉપનિષદો અને વેદ એમ ઉત્તરોત્તર મહત્વપૂર્ણ અને માનનીય ગ્રંથો ગણાય છે. કેટલાક લોકો પુરાણોને શ્રદ્ધેય ગણતા નથી. પરંતુ વેદ-વાક્ય તો પ્રમાણ બૂત અને માન્ય માને છે, તેથી આ પ્રકરણમાં પુરાણોના મુદ્દિ સંબંધિત વિચારો, અને વેદોમાં વર્ણવેલું સુદિ રચના સંબંધિ સ્વરૂપ આપવામાં આવે છે.

(૧) ધર્મપુરાણમાં લખ્યું છે કે—

હું નારાયણ દેવ છું, મારા માટે શરૂઆતમાં રહેવાની જગ્યા ન હોવાથી મેં શેષનાગની શય્યા કરી તેની ઉપર હું રહ્યો. મારી દયાથી ચતુર્મુખ બ્રહ્મા અકસ્માત પેદા થયા એમણે પોતાના મનથી પોતાના જેવા ૧ સનક, ૨ સનાતન, ૩ સનંદન, ૪ રૂદ્ર અને ૫ સનતકુમાર એ નામના પાંચ પુરુષો ઉત્પન્ન કર્યા તેમણે પોતાના મનને ઇશ્વરમાં આમકત કરી આ સૃષ્ટિની રચના કરવા માંડી. ત્યારે બ્રહ્મા પાછા મોહવશ થવાથી વિષ્ણુએ પોતાના પુત્ર બ્રહ્માને ઉપદેશ કર્યો. તેથી બ્રહ્માએ પુનઃ ઉગ્ર તપ કર્યો. ઘણા કાળ પર્યંત તપ કરવા છતાં કંઈ ઇષ્ટસિદ્ધિ ન થવાથી એમને ક્રોધ ઉત્પન્ન થયો ને આખામાથી ખાણી નીકળ્યું, તેથી પ્રાંપણે વાંકી વળી ગઈ, તેમાંથી મહાદેવ ઉત્પન્ન થયા. બ્રહ્માની આજ્ઞાથી મહાદેવજીએ ભૂત પ્રેતાદિ ગણો ઉત્પન્ન કર્યા, તે ભૂતપ્રેતાદિ ગણો ઉત્પન્ન થતાંની સાથે જગતનું ભક્ષણ કરવા લાગી ગયાં, તે દેખી બ્રહ્માજી પણ વિસ્મિત થયા.

(૨) બ્રહ્મવૈવર્ત પુરાણમાં લખ્યું છે કે—

આ બધા જગતની રચના કૃષ્ણુ લગવાનથી થઈ છે. કાલજી કે કૃષ્ણુજીના જમણા હાથથી વિષ્ણુજી, ડાબા હાથથી શિવજી અને એમની નાભિમાંથી બ્રહ્માજી ઉત્પન્ન થયા છે. એ ત્રણે દેવોએ કૃષ્ણુજીને પૂજી, એમની આજ્ઞા મેળવી સૃષ્ટિની રચના કરી.

(૩) શિવપુરાણમાં વર્ણનું છે કે—

આ બ્રહ્માંડમાંથી પ્રથમ શિવજી ઉત્પન્ન થયા એ શિવજીના કાળા હાથથી વિષ્ણુ અને લક્ષ્મી પ્રગટ થયાં, અને જમણા હાથથી બ્રહ્મા અને સરસ્વતી પેદા થયાં. પછી ગુણ સંયુક્ત પ્રકૃતિ શિવજીના જોવામાં આવી તે પ્રકૃતિએ શિવજીનું સામર્થ્ય ધારણ કરી મહત્વાદિ ઉત્પન્ન કર્યાં. તેમાંથી માત્ત્વિક, રજ્જુ, અને તમસ્ એ ત્રણ અહંકાર ઉત્પન્ન થયા. સાત્ત્વિકમાંથી દેવતાઓ, રજ્જુમાંથી ઇંદ્રો, અને તમસ્માંથી પાંચ તત્ત્વ, ઉત્પન્ન થયાં. એ પાંચ તત્ત્વોથી બધા બ્રહ્માંડની ઉત્પત્તિ થઈ.

(૪) દેવીભાગવતમાં લખ્યું છે કે—

કાળી દેવીએ કહ્યું કે જગત્માં હું આદ્ય શક્તિ થઈ, તેથી જગતના બીજ રૂપ (કારણ ભૂત) હું છું. પ્રથમ શિવ અને શક્તિ રૂપે પ્રગટ થઈ. પછી વિષ્ણુ અને વિષ્ણુની શક્તિ રૂપે ઉત્પન્ન થયેલી હોવાથી આ સૃષ્ટિ મારાથીજ ઉત્પન્ન થયેલી છે.

તથા કાળી દેવી એ આદ્ય શક્તિ છે એણે ત્રણ ઇંડાં ઉત્પન્ન કર્યાં એમાંથી બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને મહાદેવ બહાર નિકળ્યા એમણે જગતની રચના કરી એમ અન્ય ગ્રંથોમાં પણ કહ્યું છે.

(૫) મંદૂક ઉપનિષદમાં કહ્યું છે કે—

જેમ કરોળીઓ પોતાની મેળે પોતે બાજુ ઉત્પન્ન કરી પાછું તેને પોતાનામાંજ સમાવી દે છે, તેજ પ્રમાણે જે એક અવિનાશી પુરુષ છે, તેમાંથીજ આ સૃષ્ટિ ઉત્પન્ન થાય છે, અને પાછળથી તે અવિનાશી પુરુષમાંજ પાછી સમાઈ જાય છે.

(૬) મનુસ્મૃતિના પ્રથમાધ્યાયના શ્લોક ૫ માંથી લખ્યું છે કે—

પ્રથમ તો એક અધકારજ વિચમાન હતો તેનો નાજ દરવા વાગ્યા રવચંદ્ર, લંગવાન ઉત્પન્ન થયા. તેમણે જળ ઉત્પન્ન કરી તેમાં બીજ નાંખ્યું, તેથી મોનાનું ઇંદુ ઉત્પન્ન થયું. એ ઇંડામાં મર્વ લોકના પિતામહ બ્રહ્માજી ઉત્પન્ન થઈ 'કથં નિર્ગતં વર્ષં મુષી તેનાજ રક્ષા આખરે ઇંડાના બે ભાગ કરી બ્રહ્મા બહાર આવ્યા. એ બે દુકડામાંથી એક દુકડાનો આકાશ અને બીજાથી પૃથ્વી બની ગઈ. તે પછી અગ્નિ, વાયુ, અને સૂર્ય એ ત્રણ દેવો ઉત્પન્ન થયા.

યજ્ઞ સિદ્ધિને માટે ત્રણ દેવો ઉત્પન્ન કરી તપાદિ, ક્રોધાદિ ઉત્પન્ન કરી સુખદુઃખાદિકની યોજના ઘડી કાઢી. સુખ, હાથ, જંઘા અને પગથી ચારે વર્ણ ઉત્પન્ન કર્યાં. પછી બ્રહ્માણએ પોતાના શરીરના બે ભાગ કરી સ્ત્રી અને પુરુષરૂપે બની વિરાટરૂપે થઇ ૧૦ મુનિ, ૭ મુનિ, દેવતાઓ અને કીટ પતંગાદિકની ઉત્પત્તિ કરી.

(૭) ગોપથબ્રાહ્મણ પૂ. પ્ર. ૧, બ્રા. ૬ માં લખે છે કે—

બ્રહ્મપતિ (બ્રહ્માણ) એ તીવ્ર તપ કરીને પોતાના આત્માને ખૂબ તપાવીને તેમાંથી (આત્મામાંથી) જ ત્રણ લોકની રચના કરી. પોતાના બે પગથી પૃથ્વીલોક, ઉદરથી આકાશલોક, અને મસ્તકથી સ્વર્ગલોક. પછી એ ત્રણે લોક પાસે તપ કરાવી અગ્નિ, વાયુ અને સૂર્ય એ ત્રણ દેવો ઉત્પન્ન કરાવ્યા.

(૮) શતપથ બ્રાહ્મણ કાં. ૧૧, અ. ૫, બ્રા. ૩ કં. ૧-૨-૩ માં લખ્યું છે કે—

પ્રથમ નિશ્ચયથી એક બ્રહ્મપતિ હતો. તે બ્રહ્મપતિને ઇચ્છા થઇ કે—
“ एकोऽहं बहुः स्याम् ”—હું એક છું તેથી અનેક રૂપવાળો થાઉં. પછી તેણે શાંતપણાથી તપ કરવા માંડ્યો. તપના પ્રભાવથી તેણે ત્રણ લોક (સ્વર્ગ-મર્ત્ય અને પાતાળ) ની રચના કરી. એ ત્રણે લોક પાસે બ્રહ્મપતિએ તપ કરાવ્યો. તેમના તપના પ્રભાવથી ત્રણ જ્યોતિ (પ્રકાશ) રૂપવાળા ત્રણ દેવતા ૧અગ્નિ, ૨વાયુ, અને ૩સૂર્ય નામે ઉત્પન્ન થયા.

(૯) એજ શતપથ બ્રાહ્મણના કાં. ૭ અ. ૫ બ્રા. ૧ કં ૫ માં લખ્યું છે કે—

વેદોમા ઈર્મ પ્રસિદ્ધ છે. બ્રહ્મપતિ પરમેશ્વર ઈર્મનું રૂપ ધારણ કરી આ બધા જગતની રચના કરી. પોતાને કરવાનું હતું તે કરવાથી ‘ઈર્મ’ કહેવાયા. તે ઈર્મ કશ્ચપના નામે પ્રસિદ્ધ હોવાથી ઋષિઓ સંપૂર્ણ બ્રહ્મને કાશ્યપી કહે છે.

(૧૦) તૈત્તરીયસંહિતા કા. ૭, પ્ર. ૧, અનુ. ૫ માં લખ્યું છે કે—

શરૂઆતમાં જળ, જળ ને જળ હતું તે જળમાં બ્રહ્મપતિ વાયુનું સ્વરૂપ ધારણ કરી ફરવા લાગ્યા. ફરતાં ફરતાં એકદા આ પૃથ્વીને જળની અંદર દેખવાથી પોતે વરાહ (ચક્ર) રૂપ ધારણ કરીને જળની બહાર ખેંચી લાવ્યા.

(૧૧) ઋગ્વેદમાં લખ્યું છે કે—

શરૂઆતમાં એક આત્મા શિવાય ચળ અને સ્થિર વસ્તુમાંની કોઈ પણ વસ્તુ નહોતી. એક મમયે આત્માને વિચાર થયો કે ‘ હું જગતની રચના કરું ’

એ વિચાર થતાં પ્રથમ જ્યોતિષ આદિ બનાવ્યા, તે પછી એની રક્ષા કરવાનો વિચાર ઉત્પન્ન થતાં જળમાંથી એક પુરુષ ઉત્પન્ન કર્યો. તે પુરુષનું સુખ ખુદ્ધુ થતાં તેમાંથી અગ્નિ પ્રગટ થયો. પછી નાક ખુદ્ધુ થતાં શ્વાસ આવવા જવા લાગ્યો તેથી આકાશની ઉત્પત્તિ થઈ. ત્યાર બાદ આંખો ઉઘડી એટલે જ્યોતિષ પ્રગટ થઈ. એ જ્યોતિષથી સૂર્ય પ્રગટ થયો. એમ અનુક્રમે ઝાડ-ખીડ. મર્ત્ય વિગેરે તે પુરુષથીજ ઉત્પન્ન થયાં.

(૧૨) વળી એજ મઠ્ઠ્ઠ્ઠ, મં. ૧૦, ૮૨, ૧માં લખ્યું છે કે—

તે સર્વવિત્ પિતાએ સ્પષ્ટ અવલોકન કર્યું અને પૂર્ણ વિચાર કરી આકાશ અને પૃથ્વી જળમય આકૃતિવાળાં, અને એક બીજાને સ્પર્શ કરતાં બનાવ્યાં તેઓની મર્યાદા વિસ્તૃત થઈ ત્યારે આકાશ અને પૃથ્વી જુદાં પડ્યાં.

(હિંદુસ્તાનની સંસ્કૃતિ (૫. ૨૪)

(૧૩) યજુર્વેદમાં લખ્યું છે કે—

વિરાટ પુરુષથી આ વિશ્વની રચના થઈ છે. જે વખતે વિરાટપુરુષને સ્પષ્ટિ ઉત્પન્ન કરવાની ઇચ્છા થઈ તેજ વખતે શ્રી અને પુરુષ બંને એકજ સ્વરૂપથી ઉત્પન્ન થઈ ગયાં, ને તે જુદાં પડી શ્રી ભર્તારૂપે બની ગયાં. ત્યાંથી તેમનાથી મનુષ્યની પરંપરા શરૂ થઈ. વળી પેલા પુરુષ અને શ્રીએ જે જે બાલિનું સ્વરૂપ ધારણ કર્યું તે તે બાલિનો વિરતાર વધતો ગયો.

મઠ્ઠ્ઠ્ઠ વિગેરેમાં પણ આજ મતલબનો ઉલ્લેખ નજરે પડે છે.

(૧૪) એજ યજુર્વેદના વા. સં. અ. ૧૭, મં. ૩ (બ્રહ્મકુશળ ઉદાશીકૃત હિંદી અનુવાદ) માં લખ્યું છે કે—

આ સૃષ્ટિની શરૂઆતમાં માત્ર જળજ હતું. તેણે ઋતુકાળ માત્ર થતાં ગર્ભ ધારણ કર્યો. તે વિશ્વના કારણબુદ્ધ ગર્ભરૂપ બ્રહ્માજીમાં મર્મ દેવતાએ ઉત્પન્ન થઈ વ્યાપી રહ્યા છે. જનમાદિકથી નહિત અજની નાભિકમળમાં મર્મ જગતના બીજરૂપ બ્રહ્માજી ઉત્પન્ન થયા. તેમનામાં ચૌદ ભુવન સ્થિર રહ્યાં. ૪

૧ મીથુન દ્યુનંદસરસ્વતીજીએ કહેલા આનો નહીન અર્થ—

મનુષ્યોએ એવું કર્યું નેનએ કે જે જળમયો આધાર, ગોળીઓને પ્રાપ્ત થવ લાયક અનર્થોમિ, તે નેનએ આધાર મર્મમાં સ્થાપ કરે, તેની નેવા મર્મ જેમ કે.

(૧૫) વળી એજ યજુર્વેદના વા. સં. અ. ૨૩, મં. ૬૩ માં લખ્યું છે કે—
 ‘અુભૂ’ (અંદર લવન છે જેનામાં તે), સ્વયંભૂ (ઇચ્છાથી શરીર
 ધારે તે) પરમાત્મા, પ્રાપ્ત કાળે મહાજળસમૂહમાં હતા તેમણે ગર્ભ
 ધારણ કર્યો. તેમાંથી બ્રહ્માજી ઉત્પન્ન થયા.

§ વેદોમાંથી વિશેષ વર્ણન.

ઋગ્વેદાલોચન દ્વિં ૫૦ ૫૦ ૨૦૫ થી મૂલ.

હિરણ્યગર્ભ પ્રજાપતિ—

“ હિરણ્યગર્ભઃ સમવર્તત્તત્રિ ” (ઋગ્ ૧૦, ૨૧, ૧-૧૦) इत्यादि (છ. ૨૦૭)

ભાવાર્થ—સૃષ્ટિ ઉત્પત્તિના સમયે એકલા હિરણ્યગર્ભ પ્રજાપતિ
 પરમાત્મા ઊપસ્થિત હતો (હાજર હતો) તેજ એકલો આ વિમ્લદિનો સ્વામી
 હતો. તેણેજ દ્યૌ, ભૂમિ અને અંતરિક્ષને ધારણ કર્યું હતું આવો, તેજ દિવ્ય શુણ્ણ
 યુક્ત પ્રજાપતિને આપણી પાસે જે કાંઈ છે તે અર્પણ કરીએ ॥ ૧ ॥

જે આત્માને દેવાવાળો, જળને દેવાવાળો, સર્વ વિદ્વાન જેની ઉપાસના
 કરે છે, જે સ્વયં અમૃત છે. કિંતુ જેમની છાયાજ મૃત્યુ છે તેજ પ્રજાપતિને
 ભેટ કરીએ ॥ ૨ ॥

જે પ્રજાપતિ એકલાજ પોતાની મહિમાથી પ્રાણિમાત્રના રાજા થયા.
 જે દ્વિપાદ તથા ચતુષ્પાદ પ્રાણિયોનો સ્વામી છે, આવો, તેમને આપણે સર્વ
 કાંઈ અર્પણ કરીએ ॥ ૩ ॥

જે હિમાચ્છાદિત મોટા મોટા પર્વત, જે સમુદ્ર, જે નદિઓ જેમની
 છે, દિંશા અને વિદિશાઓ જેમની-જાહુઓ છે. તેનેજ પૂજીએ ॥ ૪ ॥

જેણે અંતરિક્ષ, હૃદ પૃથિવી, સ્વર્લોક, આદિત્ય તથા અંતરિક્ષસ્થ
 મહાન જલરાશિને નિર્માણ કર્યા તેમને લજીએ ॥ ૫ ॥

જેણે પોતાના અભિધ્યાનથીજ આ વિસ્તૃત પ્રકાશમાન દ્યૌ અને પૃથિ-
 વીને ણનાવી અને ઉદિત થયા, જેના પ્રકાશથી સૂર્ય પ્રકાશિત થાય છે, આવો,
 તેજ પ્રજાપતિને પૂજીએ ॥ ૬ ॥

જેના અભિધ્યાનથી પ્રત્યક્ષ કાલમાં દોષધ્યમાન જલરાશિએ સર્વને વ્યાપ્ત
 કરી રાખ્યા હતા. ફરી જેમાંથી પૃથિવી આદિ નિકટ્યાં અને જે પ્રજાપતિથીજ
 ઉત્પન્ન થએલા દેવાદિકમાં પ્રાણ સંચાર થયો. આવો, તેનેજ સર્વ પૂજીએ ॥ ૭ ॥

જેણે તે પ્રત્યક્ષકાલીન મહાજલ પ્રત્યયને પોતાની મહિમાથી દેખ્યો અને
 જે સર્વ દેવોમાં એક અદિતીય દેવ છે તેનેજ પૂજીએ ॥ ૮ ॥

§ આ વિશેષ વર્ણન નરવેદગાત્ર, વેદનીય (જ્ઞાત્રાપુર) દ્વન “ઋગ્વેદાલોચન”
 નામના દિંદી ગ્રંથમાંથી આપવામાં આવેલ છે.

જેણે પૃથિવીને ઉત્પન્ન કરી, જે સત્યધર્માએ અંતરિક્ષને ણનાવ્યો, જેણે આલ્હાદ કારક જ્વલરાશિને ણનાવ્યો, તે અમોને ન મારે, આવો, આપણે તેજ પ્રજાપતિને પૂજીએ ॥ ૯ ॥

હે પ્રજાપતે ? તારા વિના કોઈ નથો, જે આ સમસ્ત પ્રાણિ વર્ગને ઉત્પન્ન કરી શકે, અમો જે ફલની વાસનાથી એ યજ્ઞ યાગાદિ કરીએ છીએ તે ફલ અમોને મળે અને અમે વિવિધ ધનોના સ્વામી થઈએ ॥ ૧૦ ॥

॥ અધ્યર્થભૂમંત્ર—(ઋં ૧૦-૧૦.૧-૧-૩) પૃ. ૨૦૮ તેજ પરમાત્માના અભિધ્યાનથી ઋત અને સત્ય, દિન અને રાત્રિ, સુમુદ્ર અને મહાસાગર, મંવંતર, સૂર્ય, ચંદ્ર, ઘૌ, પૃથિવી, અંતરિક્ષ, ઉત્પન્ન થયા તેણે આ ણધા ને સૃષ્ટિ પૂર્વ જેવીજ ણનાવી.

ઋગ્વેદ ૧૦ સું મંડલ, તેના એકમે એકવીશમા સૂક્તના દશ મંત્રનો હું કમારું—

સૃષ્ટિ ઉત્પત્તિના મમયે એકલા બ્રહ્મદેવજ હતા તેણે ઘૌ, ભૂમિ અને આકાશ ધારણ કર્યાં. જે આત્માને અને ણજને દેવાવાળો, દ્વિપાદ ચતુષ્પાદનો સ્વામી, જેણે આકાશ, પૃથ્વી અને સ્વલોકનો નિર્માણ કર્યાં. જે ઘૌ પૃથ્વી ણનાવી જિહ્વિત થયા. જેનાથી પ્રલય કાલમાં જ્વલરાશિથી ફરી પૃથ્વી આદિ થએલા નીકળ્યા, આ પ્રજાપતિથી ઉત્પન્ન થએલા દેવાદિકોમાં પ્રાણ સંચાર થયો. જેણે મહા પ્રલયને આપણી મહિમાથી દેખ્યો. જેણે પૃથ્વી, આકાશ અને જ્વલગણિને ણનાવ્યા. તેવા હે પ્રજાપતે ? તારા વિના આ મમસ્ત પ્રાણિ વર્ગને ઉત્પન્ન નહિ કરી શકે ? ફલની આશાયે યત્ન કરી ગ્રહા છે તેનું ફલ વિવિધ ધનના સ્વામી થઈએ તેવું આપો.

દ્વિતીય પ્રં પૃ. ૧૬૨-૩ માં—૧ પૃથ્વીના અંતનું, ૨ જીવનની નાભિનું, ૩ આદિત્યના વીર્યનું, ૪ વચનના મમૂકનું. એ ચાર પ્રશ્ન તેના જિતારમાં ૧ યજ્ઞની વેદી, ૨ યજ્ઞ, ૩ યોમગ્મ, ૪ બ્રહ્મા-આયણાચાર્યે ણતાવ્યા હતા.

આગળ પૃ. ૨૦૧—સૃષ્ટિકર્તાનાં આલ્હવાનનો અર્થ—જે પરમાત્મા ચરાચરના સ્વામી, બુદ્ધિના દાતા, ઇચ્છાની પૂર્તિ કરતા, તેનું આ જ્ઞાન સ્વરક્ષા માટે, સ્વપુષ્ટિના માટે, અને સ્વવૃદ્ધિ દર્યાણના માટે એમ કરવામા આવ્યું છે.

વિદ્વાન લોક વિપ્લવના પરમ પદને આકાશમા પ્રકાશમાન સૂર્યની પેઠે જુવે છે. તેને વિદ્વાનજ બોલે છે.

• આથી સ્પષ્ટ છે કે પ્રવાહ રૂપથી આ સૃષ્ટિ નિત્ય છે.

વૈજ્ઞાનિકો મધ્યાહ્નનો સૂર્ય જતાવે છે. ॥

પૃ. ૨૦૨ થી—પ્રલય દશાનો લેખ જુવો—પૃથ્વી, આકાશાદિક કાંઈ જ ન હતું એકલો પ્રલય હતો. તેને સૃષ્ટિ ઉત્પન્ન કરવાની ઇચ્છા થતાની સાથે સૃષ્ટિ થઈ ગઈ તેથી પાછળથી થએલા વિદ્વાનોને ખબર પડી નહી. ઇત્યાદિ.

ઋગ્વેદાદિકમાં—પ્રલયદશાનું વર્ણન.

ઋગ્વેદલોચન—દ્વિતીય પ્રકાશ. પૃ. ૨૦૨ માં મૂલ.

સૃષ્ટિ ઉત્પત્તિના પૂર્વે શું હતું ?

નાડસદાસીનોસદાસીત્તદાનો ઇત્યાદિ. (ક્ર. ૧૦૧૨૨૧.૧-૭) પૃ. ૨૦૩ થી.

ભાવાર્થ—પ્રલય દશામાં સૃષ્ટિના મૂલ કારણનો પત્તો નહીં હતો, અને તે નહીં હતી એવું પણ નહીં. સદ્ અસતથી વિવક્ષણુજ કોઈ અનિર્વચનીય દશા હતી, ન કોઈ લોક હતો, ન પૃથ્વી, ન અંતરિક્ષ, અને ન અંતરિક્ષના ઉપરનો ચુલોક આદિ, જ્યારે કોઈ આધાર ન હતો તો એનો આવરક= ઢાંકવા વાળાજ કયાંથી આવ્યા ? તે સમય જીવોની પણ અદૃષ્ટ અર્થાત્ સુખ દુઃખોના સાક્ષાત્કાર કરાવવાવાળા ધર્માધર્મો, નાશ હોવાના કારને પ્રલય દશાજ હતી. ઉપાધિના વિલયથી લોકતા જીવ પણ વિલીન જ હતા—અર્થાત્ ન ભોગ્ય હતું, ન લોકતા. કાંઈ પત્તો નહીં લાગતો હતો. ગંભીર, ગહન, જલરાશિ, સમુદ્ર, મહાસમુદ્ર આદિ કાંઈ ન હતું ॥ ૧ ॥

તે સમયે ન મૃત્યુ હતું, ન અમૃત, ન સત્રિતું ચિન્હ હતું, ન દિનત્રુ, સૂર્ય, ચંદ્રમા જ નહીં હતા. તો પછી અહોરાત્ર કયાંથી હોય ? કેવલ એક નિરુપાધિકૃત આનીત્ અર્થાત્ સર્વના પ્રાણન કર્તા શુદ્ધસત્ત્વ પ્રલયજ હતા, જે એકલા પોતાના આશ્રયના જ સ્થિત હતા. બસ તેમને છાંડીને ગીચું કોઈ હતું જ નહીં. ॥ ૨ ॥

સૃષ્ટિ ઉત્પત્તિની પૂર્વે જ્યાં જોગ્યે ત્યાં ગૂઢ અંધકાર જ હતો. એજ કારણે કાંઈ પણ પત્તો નહીં દેખાતો હતો. જેમ જલને લરાઈ જવાથી નીચેની વસ્તુઓનો પત્તો નથી જણાતો, જેમ નીરમિશ્રિત જલમાં નીર-ક્ષીરનો વિવેક કઠિણ થઈ જાય છે એ પ્રકારે તે તુચ્છ તમથી આવૃત દશામાં કાંઈપણ જાન થતું નહતું. આ જે કાર્યરૂપ જગત્ ઉત્પન્ન થયું તે, તે સત્ત્વ પ્રલયની પર્યાલોચનની મહિમાથી જ. ઉત્પન્ન થયું. ॥ ૩ ॥

x “ આમોદિદ તમોન્નૈતમ્ ” (મનુ ૧-૫.) ઇત્યાદિ.

પ્રસન્નપાદ બાપ્પમાં મદાલયનું વર્ણન પણ આનાથી મળતા જેવું જ છે.

આ સૃષ્ટિને આ રૂપમાં આવવાના પૂર્વે તે સત્ત્વ પ્રદાના મનમાં સિન્નુક્ષા-
આ જગતને ઉત્પન્ન કરવાની ઇચ્છા હતી તેજ આ સૃષ્ટિના બીજાબૂત થઇ. કેમકે
અતીત દૃષ્ટમાં પ્રાણીયોદ્ધાર કરેલું કર્મ તે સમયે હતું એટલાજ માટે સર્વ
દેહદાતા, સાક્ષી કર્માધ્યક્ષ, પરમેશ્વરના મનમાં સિન્નુક્ષા થઇ. કવિ-અર્થાત્
કાંતદર્શી વિદ્વાન્ જ આ જગતના બંધન હેતુ ગતકલ્પગત કર્મ સમૂહને
પોતાની વિવેક દૃષ્ટિથી જાણી લે છે. ॥ ૪ ॥

જે કર્મ સમૂહના કારણ કર્માધ્યક્ષના મનમાં સિન્નુક્ષા ઉત્પન્ન થઇ તે
સિન્નુક્ષા એકદમ એવી વ્યાપ્ત થઇ જેમકે સૂર્યની રગિમઓ એકદમ સર્વત્ર વ્યાપ્ત
થઇ જાય છે. ફરી એ પત્તો ન મલ્લો કે સૃષ્ટિકર્મ કવાંધી પ્રારંભ થયો, નીચેથી
ઉપરથી, કે મંથથી, કાંઈ જાણી શકાયું નહીં-અર્થાત્ સિન્નુક્ષાના સમકાલજ સર્વત્ર
અર્ગક્રિયા પ્રારંભ થઇ. જીવોમાં કોઈ ભોક્ષા હતા, કોઈ કર્તા હતા, અને તેમના
લીધેજ મહાન વિચલાદિ પચમહાબુતોની સૃષ્ટિ થઇ. એ પ્રકારે પરમાત્માએ
માયાસહિત ભોક્તૃ ભોજ્ય રૂપથી સૃષ્ટિ રચી. ॥ ૫ ॥

કયો પુરૂષ અરેખરૂં જતાવી શકે છે અથવા જાણી શકે છે? કે સૃષ્ટિ કયા
નિમિત્તે અથવા ઉપાદાન કારણથી જની? વિદ્વાન્ તો એ વાતને જાનાવી શકશે?
વિદ્વાન્ કેવા પ્રકારે જતાવી શકશે? તે તો સૃષ્ટિ જાત્પત્તિના અનંતર (પછી)
જાત્પન્ન થયા. તે પોતાથી પૂર્વ કાલમાં વિદ્યમાન દશાનો ભોધ કેવી રીતે
કરાવી શકશે? ॥ ૬ ॥

આ સૃષ્ટિ કયા નિમિત્તથી અથવા ઉપાદાન કારણથી જની? અથવા એના
ધારણ કરવાવાળા કોઈ છે કે નહીં? એ વાતને કોઈ જાણુનો કરશે તો તેજ એક
કર્માધ્યક્ષ, સ્વર્ગાધ્યક્ષ પરમાત્મા જાણુતા કરશે. ॥ ૭ ॥
આ સ્વગૂણેદના સૂક્ષ્મનો ટુંકે આર—

પ્રથમ દશામાં—પૃથ્વી, આકાશ, સુક્ષોક્ષ્મ આદિ કાંઈ જ ન હતું, એવ પદ્મ
વિલીનજ હતા, ભોજ્યજ ન હતું તો ભોક્ષા એવ ક્યાંથી હોય? અરે મનુષ્ય
મહાત્મમુદ્, આદિ કાંઈ જ ન હતું. સૂર્ય ચંદ્રજ ન હતા તો પછી દિવસ રાત્રિ
ક્યાંથી હોય? માત્ર એકલા પ્રદાન પોતાના આશ્રયમાં સ્થિત હતા, ૧૬
અંધકારમાં કાંઈ જાનજ ન થઈ શકતું હતું. પ્રદાને સૃષ્ટિ જાત્પન્ન કરવાની જે
ઇચ્છા તે જ બીજ, પૂર્વ દૃષ્ટમાં કરેલાં જીવનાં કર્મ વિદ્વાન પોતાની વિવેક
દૃષ્ટિથી જાણી લે છે. સૃષ્ટિ રચવાની ઇચ્છા એવી પસંદી કે જાણુઅર્થની કિરણો.
તેના રૂપની અજર જ ન પડી. જીવોમાં કોઈ ભોક્ષા તો કોઈ કર્તા.

તેમના જ લીધે આકાશાદિક પંચ મહાભૂતોની સૃષ્ટિ થઇ. કયા નિમિત્તે કયા ઉપાદાન કારણથી આ સૃષ્ટિ બની એ કોણ વિદ્વાન્ બતાવી શકે ? કેમકે તે વિદ્વાનો તો પાછળથી જિત્પન્ન થયા, કેવી રીતે બતાવી શકે ? એને ધારણ કરવા વાળો કોઇ છે કે નહીં તે તો તે પરમાત્માજ બાણુતો હશે.

આમાં થોડા અમારા વિચારો—પ્રલય દશામાં પૃથ્વી, આકાશ અને દુલોકાદિક કાંઈ પણ ન હતું. તેવા પ્રકારની દશા કેટલા કાલ સુધી રહી ? રચ્ય કે સૂક્ષ્મ કોઈ પણ પદાર્થ આકાશ વિના રહી શકતો નથી તો આકાશ વિના એકલો બ્રહ્મ કયે ઠેકાણે રહ્યો ? ।

બ્રહ્મની જે ઈચ્છા તે સૃષ્ટિનું બીજ. ઇચ્છા સદા કાળની કે પ્રલયના સમયે નવીન ઉત્પન્ન થએલી ? । પૂર્વ કલ્પમાં કરેલાં જીવોનાં કર્મ વિદ્વાન્ વિવેક દૃષ્ટિથી જાણી શકે છે, તો કર્મ વસ્તુ શી ચીજ છે ? તે જીવોની સાથે કેવા સ્વરૂપથી રહે છે ? અને તે વિદ્વાન્ કયા જ્ઞાનથી જાણી લે છે ? એકદમ સૃષ્ટિની રચના પ્રસરતાં કર્મની ખબર ન પડી, પૂર્વ કલ્પમાં કરેલાં જીવોનાં અતિસૂક્ષ્મ કર્મોને જાણનાર વિદ્વાનને આટલી મોટી સૃષ્ટિની જિત્પત્તિના કર્મની ખબર ન પડી એ પણ એક મહાન આશ્ચર્યજ ?

‘સૃષ્ટિની જિત્પત્તિ કયા નિમિત્તે અને કયા ઉપાદાન કારણથી થઇ તે પાછલથી થએલા વિદ્વાનોને કેવી રીતે ખબર પડે ?’ આમાં જરા વિચારવાનું કે બ્રહ્માએ ચાર વેદોના જ્ઞાનની કુક ભારતી વખતે સૃષ્ટિ જ્ઞાનની કુક મારેલી કે નહીં ? આ લેખો તે કોઈ જ્ઞાનીના જેવા કે તદ્દન બાલક જેવા ? જુઓ જૈન દૃષ્ટિએ જગતના નામનું પ્રકરણ બીજું અને સાથે ખૂબ વિચાર કરો. ઇત્યલં

વિરાટપુરુષ.

ઋગ્વેદાલોચન દ્વિ. પ્ર. પુરુષ સૂક્ત પૃ. ૨૦૬

સહસ્રશીર્ષા પુરુષઃ સહસ્રાક્ષ. સહસ્રપાત્ । इत्यादि (ऋ० ૧૦-૧૦)

આ સૂક્ત ચારે વેદોમાં આવ્યું છે. કિંતુ કર્મમાં થોડો ફેર છે.

શ્રી આયણા ચાર્યજીનો અર્થ એ છે કે સર્વ પ્રાણિઓનો સમષ્ટિ રૂપ જે પ્રજ્ઞાંડ દેહ છે તેજ વિરાટ પુરુષ છે. તેનાં અનંત માથાં, અક્ષુ, અને પાદ છે. તે પુરુષ પ્રજ્ઞાંડ ગોલક રૂપના ચારે તરફ ઘેરા કરી દશ અંગુલ વધેલો છે. અર્થાત્ તે આ પ્રજ્ઞાંડ લોકથી પણ બહાર છે ॥ ૧ ॥ જેમ આ કલ્પમાં પ્રાણી માત્ર વિરાટ પુરુષના અવયવ છે તેમ પૂર્વ કલ્પમાં પણ હતા અને ભવિષ્ય કલ્પમાં પણ થશે. તે અમૃતતત્ત્વનો સ્વામી પણ છે. કેમકે પ્રાણિ માત્રના લોચ્ય અન્નથીજ તે અદેવ વધતો રહે છે. પાતાની કારણ અવસ્થાથી નિદ્રાગીને તે આ

પરિદ્રશ્યમાન જગદવસ્થાને પ્રાપ્ત થાય છે તેથીજ પ્રાપ્તિયોના કર્મ કંડ ભોગના માટે જગદવસ્થાનો સ્વીકાર કરે છે એટલા નાટે અને નીતે તેનું આ રૂપ નથી ॥ ૭ ॥ ભૂત ભવિષ્ય, વર્તમાન રૂપ નેટલું આ જગત્ છે તે સર્વ તેનીજ મહિમા અર્પાત્ આમશ્ચ વિશેષ છે એવી પણ અધિક તેની મહિમા છે કાલત્રયવર્તી મમન્ત પ્રાણિભૂત તેના એક ચતુર્થાંશ સ્વરૂપ સ્વપ્નનાશના સ્થિત છે અને જે અવિનાશી છે ॥ ૩ ॥ આ જે આ મઆન્થી ગડિભૂત એટલાજ માટે સનાત સ્પર્શ—હિન ત્રિપાત્ પુરુષ છે તેનો આ એકપદ અર્થાત્ ચતુર્થાંશ સ્પૃષ્ટસહાર રૂપથી પુન પુન ઉત્પન્ન અને નષ્ટ થાય છે અને તેજ જગત્ રૂપમા વ્યાપ્ત થઈને રહે છે ॥ ૪ ॥ તેજ આદિ પુરુષથી વિગદ્ બ્રહ્માડ દેહ ઉત્પન્ન થયું છે તેજ વિગદ્ દેહનો આશ્રય વડ દેહાભિમાની પુરુષ ઉત્પન્ન થયો અર્થાત્ નવાયાથી બ્રહ્માડરૂપ વિગદ્ દેહને ઉત્પન્ન કરીને તેમા તે બ્રહ્માડભિમાની જીવરૂપ થયા આ ઉત્પન્ન થયેલો દેવ-તિથંડ, મનુષ્ય આદિ રૂપ વાળો થયો ભૂમિને ઉત્પન્ન કર્યાબાદ જીવોના શરીર ણનાન્યા ॥ ૫ ॥ ન્યાન પૂર્વ કર્મથી સ્પૃષ્ટ થઈ ત્યાજ ખીનુ કોડ આધન ન હોનાથી દેવોએ નનથા તેજ પુરુષ નવાપને હવિની કપના કરીને યજ કર્યો ત્યારે તે યજમા વનતનુજ વી હંતુ, સીધમજ દુધ્મ અર્થાત્ અગ્નિ, અને સન્દનુજ હવિ હતી ॥ ૬ ॥ તે માનસ્યસમા દેવોએ તે પુરુષ પશુનુ પ્રોક્ષણ કર્યું અને સ્પૃષ્ટ માનસ-યોગ્ય પ્રજાપતિ આદિ દેવોએ યજ કર્યો ॥ ૭ ॥ તેજ માનસ યજથી સર્વદંધ્યાદિ ભોગ્યતત પદાર્થ ઉત્પન્ન થયા તેનથી વાયુપ્રધાન આન્ધક અર્થાત્ જગત્તી હંચિહિ પશુ અને આમ્ય આન્ધાદિ ઉત્પન્ન થયા ॥ ૮ ॥

શ્રોત્રાદિથો (કાનથી) દિશા તથા અન્ય લોક લોકાંતર ઉત્પન્ન થયા. ॥ ૧૪ ॥ આ સાંકલ્પિક યજ્ઞની ગાયત્ર્યાદિ સાત છંદ પરિધિયાં હતી અર્થાત્ ઐષ્ટિક આહવનીયની ત્રણ પરિધિયાં, ઉત્તરવેદિકાની ત્રણ પરિધિયાં અને સાતમા આદિત્યવ્યેકવીશ સમિધાઓ હતી અર્થાત્-બાર માસ, પાંચ ઋતુ (હેમંત અને શિશિરને એક માનીને) ત્રણ લોક આદિત્ય પ્રભપતિના પ્રાણેન્દ્રિયરૂપ દેવોએ માનસ યજ્ઞ કરતાં વિરાટ પુરુષનેજ પશુ માની લીધું અને યજ્ઞનો વિસ્તાર કર્યો. ॥ ૧૫ ॥ પ્રભપતિના પ્રાણસ્વરૂપ દેવોએ આ માનસ યજ્ઞથી યજ્ઞ સ્વરૂપ પ્રભપતિની પૂજા કરી તે સમયે જગદ્રૂપ વિકારના ધારક તેજ ધર્મ મુખ્ય હતા, તે પુરુષ તે વિગટ પ્રાણિરૂપ સ્વર્ગને પ્રાપ્ત થાય છે, જ્યાં પુરાતન વિરાટ પુરુષની ઉપાસના કરવાવાળા સાધક દેવ રહે છે. ॥ ૧૬ ॥

આ વિરાટ પુરુષમાં વિચાર—

૧ સર્વ પ્રાણિઓનો પ્રજ્ઞાંડ દેહ તે વિરાટ કથી દશાગુલ જગ્યામા વધેલો ? અને તે જગ્યાનું નામ શું ? કાકભૂંગુંડાદિકમા અનંત પ્રજ્ઞાંડ વેદ વિરૂદ્ધ કયાથી આવ્યાં ? ॥ ૧ ॥

૨ પ્રાણિમાત્ર તેના અવગવો, છે પ્રાણિયોના હાલવાથી તેહાલે કે નહિ ?

૩ પ્રાણિયોના લોગ્ય અન્નથી વધે, તેના કર્મ ફલ લોગના માટે જગ-દવસ્થાનો સ્વીકાર કરે-કાળુ વખતે કયે ઠેકાણે પાતે અને કયે ઠેકાણે જીવે ?

૪ ત્રણે કાલમા તેની મહિમા, પ્રાણિજાત તેના અતુર્યાશના પ્રકાશમા, પોતે સંસારથી ત્રિપાદ, બહાર તેનો ચોથો પાદ ઉત્પન્ન અને નષ્ટ કેવા સ્વરૂપથી ? આજ સુધી કેટલી વખત ઉત્પન્ન અને નષ્ટ થયો ?

૫ તેજ આદિ પુરુષે પોતાની માયાથી પ્રજ્ઞાંડ દેહ ઉત્પન્ન કર્યું. પુરુષ તો અનાદિનો, માયા આદિની કે અનાદિની ? પ્રજ્ઞાંડ દેહમાં મમાલો કયો ભેળવ્યો ?

૬ તેમાં તે પ્રજ્ઞાંડાભિમાની જીવરૂપ થયા, અને આ ઉત્પન્ન થયેલો દેવ તિર્યગાદિ રૂપ વાલો થયો તેમાં વધારાનો મમાલો કયો ભેળવ્યો ? અને તે કયા પ્રજ્ઞાંડમાથી લાવ્યો ?

૭ ઉપરનું બની ગયા પછી પૃથ્વી બનાવી ? ત્યારે માટી કયાથી લાવ્યા ?

૮ પૃથ્વી થઇ ગયા પછી જીવોના શરીર બનાવ્યાં તોજ્યાં કયાથી લાવીને તેમાં મુક્યા ?

૯ સ્પષ્ટિ થયા પછી માનસ યજ્ઞમાં તે વિરાટ પુરુષ, પશુનું પ્રાણજીવન અને સ્પષ્ટિ સાધન યોગ્ય-પ્રજાપતિ આદિ દેવોએ-યજ્ઞ કર્યો. તેથી દધિ આદિ લોગ્ય પદાર્થ, હરિણ અશ્વાદિ પશુ, અને ચાર વેદો ઉત્પન્ન થયા. એ પ્રકારે બધી સ્પષ્ટિ જ થઈ ગઈ.

૧૦ સંકલ્પથી વિરાટની ઉત્પત્તિ કર્યા પછી તેના વિભાગ કર્યા. પ્રાણજી સુષ, ક્ષત્રિય બ્રાહ્મ, વૈશ્ય ઉર, અને શૂદ્ર પગ. પછી પ્રજાપતિના મનથી ચંદ્રમા આદિ બધો લોક ઉત્પન્ન થઈ ગયો. આગળ સ્વામીજીના અર્થને તપાસીએ.

સ્વામી દયાનંદ સરસ્વતીજીએ—ઋગ્વેદગત—પુરુષ સૂકતનો અર્થ નથી કર્યો કેમકે ત્યાં સુધી તેમના ભાષ્યને પુહચતા પોતે પહિલાંજ દિવંગત થઈ ગયા હતા, કિંતુ તેમણે ઋગ્વેદગત પુરુષ સૂકતનો અર્થ કર્યો છે અને સમસ્ત સૂકતનો અર્થ આ પ્રકારે વર્ણન કરે છે.

સહસ્વશી ૦ આ મંત્રમાં પુરુષ શબ્દ વિશેષ્ય અને અન્યપદ તેના વિશેષણ છે. પુરુષ તેને કહે છે કે-જે આ સર્વ જગતમાં પૂર્ણ વ્યાપ્ત થઈ રહ્યો છે અર્થાત્ જેણે પાતાની વ્યાપકતાથી આ જગતને પૂર્ણ કરી રાખ્યું છે. પુર કહેતાં પ્રજાંડ અને શરીર. તેમાં જે સર્વત્ર વ્યાપ્ત અને જીવના અંદર પણ વ્યાપક અર્થાત્ અત્યામી છે. આ અર્થમાં નિરુક્ત આદિનાં પ્રમાણ સંસ્કૃત ભાષામાં લખ્યાં છે તે જોઈ લેવાં.

સહસ્ર નામ છે—સંપૂર્ણ જગતનું અને અસંખ્યાતનું પણ નામ છે. તે જેના વચમાં સર્વ જગતનાં અસંખ્યાત—શિર, આંખ, અને પગ સ્થિત રહેલાં છે તેને સહસ્વર્ગીય, સદસ્યાશા અને સહસ્રપાત્ પણ કહીએ છીએ. કેમકે તે અનંત છે જેમ આકાશના વચમાં સર્વ પદાર્થ રહે છે અને આકાશ સર્વથી જુદો રહે છે અર્થાત્ કોઈની સાથે બંધાના નથી. તેજ પ્રકારે પરમેશ્વરને પણ જાણી. “સ ભૂમિં સર્વતઃ સ્પૃત્વા” તે પુરુષ સર્વ જગતથી પૂર્ણ થઈ પૃથ્વી તથા લોકને ધારણ કરી રહ્યો છે. (અત્યનિષ્ઠત્) દશાંશુલ શબ્દ પ્રજાંડ અને દૃઢ્યનાં વચમાં છે, અંશુલી ગળદ અંગનો અવયવ વાચી છે. પાંચ રથૂળ ભૂત અને પાંચ સૂક્ષ્મ એ બે મલીને જગતના દશ અવયવ થાય છે. તથા પાંચ પ્રાણ, મન, બુદ્ધિ ચિત્ત અને અર્ધકાર એ ચાર અને દશમે જીવ અને શરીરમાં જે દૃઢ્ય દેશ છે તે પણ દશ અંશુલના પ્રમાણથી ગણાય છે જે આ ત્રણેમાં વ્યાપક થઈ જોના ચાર તરફ પણ પરિપૂર્ણ રહ્યો છે તેથી તે પુગ્ગ રહેવાય છે કેમકે જે તે દશાંશુલ રથાનને પણ ઉદ્ધરણ કરીને સર્વત્ર સ્થિત છે તેજ સર્વ જગતનો બનાવનારો છે.

॥ ૧ ॥ (પુરુષ સુવેદ) તે-જે જગત્ ઉત્પન્ન થયું હતું, જે ઉત્પન્ન થશે અને જે આ સમય છે એ ત્રણે પ્રકારના જગત્ને તે પૂર્વોક્ત વિશેષણ સહિત પુરુષ અર્થાત્ પરમેશ્વર છે તેજ રચે છે, તેનાથી લિન્ન બીજો કોઈ જગત્ને રચવાવાળો નથીજ કેમકે તે (જ્ઞાન) અર્થાત્ સર્વશક્તિમાન છે. (અમૃત) જે મોક્ષ છે તેને આપવાવાળો એક તેજ છે બીજો કોઈ નથી. તે પરમેશ્વર (અન્ન) અર્થાત્ પૃથ્વીઆદિ જગત્ની સાથે વ્યાપક થઈ સ્થિત છે. અને તેનાથી જુદો પણ છે કેમકે તેમાં જન્મ આદિ વ્યવહાર નથી અને પોતાના સામર્થ્યથી સર્વ જગત્ને ઉત્પન્ન કરે છે અને પોતે કદી જન્મ લેતા નથી ॥ ૨ ॥

(ઇત્યાવાનસ્ય) ત્રણે કાલમા જેટલો સંસાર છે તે સર્વ એ પુરુષની જ નહિમા છે. પ્રશ્ન-સર્વ તેની મહિમાનો પરિમાણ છે તો અંત પણ હશે ? (અતો જ્યાયાંશ્ચ પુરુષ) તે પુરુષની અનંત મહિમા છે. કેમકે (પાદોડસ્ય-વિશ્વામૂતાનિ) જે આ મંપૂર્ણ જગત્ પ્રકાશિત થઈ રહ્યું છે તે આ પુરુષના એક દેશમા વને છે (ત્રિપાદસ્યાડમૃતંદિવિ) અને જે પ્રકાશશુણ્ણવાણુ જગત્ છે તે તેનાથી ત્રણ ગણું છે તથા મોક્ષ સુખ પણ તેના જ્ઞાન સ્વરૂપ પ્રકાશમાં છે અને તે સર્વ પ્રકાશને પણ પ્રકાશ કરવા વાળો છે ॥ ૩ ॥

(ત્રિપાદૃષ્ટંડૈત્યુ) પુરુષ જે પરમેશ્વર છે તે પૂર્વોક્ત ત્રિપાદ જગત્થી ઉપર પણ વ્યાપક થઈ રહ્યા છે તથા પ્રકાશ સ્વરૂપ સર્વમા વ્યાપક અને નર્વથી અલગ પણ છે.

(પાદોડસ્યેદામવત્પુનઃ) એ પુરુષની અપેક્ષાથી આ જગત્ કિંચિન્માત્ર દેશમા છે અને જે આ સંસારના ચાર પાદ હોય છે તે સર્વ પરમેશ્વરના વચમાજ રહે છે આ સ્થૂલ જગત્નો જન્મ અને વિનાશ સદા ચલે રહે છે. અને પુરુષ તો જન્મ અને વિનાશ આદિ કંઈથી જુદો અને સદા પ્રકાશમાન છે.

(તતો વિશ્વહ વ્યક્રામત્) અર્થાત્ આ નાના પ્રકારનું જગત્ તેજ પુરુષના સામર્થ્યથી ઉત્પન્ન થયું છે (સાશના) તે જે પ્રકારે છે. એક તો ચેતન કે જે લોજનાદિ માટે ચેષ્ટા કરે છે અને જીવસચુક્ત છે અને બીજી અનજન અર્થાત્ જે જડ અને લોજનના માટે બનેલું છે. કેમકે તેમાં જ્ઞાન નથી અને પોતે પોતાની મેળે ચેષ્ટા પણ નથી કરી શકતા, પરંતુ તે પુરુષનું અનંત સામર્થ્યજ આ જગત્ને બનાવવાની ગામઝી છે જેથી આ જગત્ ઉત્પન્ન થઈ નાય છે. તે પુરુષ સર્વ હિતકારક થઈ તે જે પ્રકારના જગત્ને

અનેક પ્રકારથી આનાંદિત કરે છે. અને તે પુરુષ અને બનાવવાવાળો સંસારમાં સર્વત્ર વ્યાપક થઈ ધારણા કરીને જોઈ રહ્યો છે અને તેજ સર્વ જગતને સર્વ પ્રકારથી આકર્ષણ કરી રહ્યો છે ॥ ૪ ॥

(તતો વિરાઢજાયત) તેજ વિરાટ દે જેનું બ્રહ્માંડના અંતકારથી વર્ણન થયું છે. જે તેજ પુરુષના સામર્થ્યના સામર્થ્યથી ઉત્પન્ન થયું છે.

જેને મૂલપ્રકૃતિ કહીએ છીએ. જેનું શરીર બ્રહ્માંડના સમતુલ્ય છે. સૂર્ય ચંદ્રમા જેનાં નેત્ર સ્થાયી છે. વાયુ જેના પ્રાણ છે. અને પૃથ્વી જેના પગ છે. ઇત્યાદિ લક્ષણવાળો જે આ આકાશ છે તે વિરાટ કહેવાય છે. તે પ્રથમ કલારૂપ પરમેશ્વરના સામર્થ્યથી ઉત્પન્ન થઈ પ્રકાશમાન થઈ રહ્યો છે. (વિરાજોમધિગ) તે વિરાટના તત્ત્વોના પૂર્વ ભાગોથી સર્વ અપ્રાણી અને પ્રાણીઓના દેહ પૃથક્ પૃથક્ ઉત્પન્ન થયા છે. અને તેથી સર્વજીવ વાસ કરે છે. અને જે દેહ તેની પૃથ્વી-આદિના અવયવ અન્ન આદિ ઔપધિયોની વૃદ્ધિએને પ્રાપ્ત થાય છે. (સ જાતો મત્યરિચ્યત) તે વિરાટ પરમેશ્વરથી જુદા અને પરમેશ્વરથી પર આ સંસાર રૂપ દેહથી સદા જુદાજ રહે છે. (પચ્ચાદ્મૂમિ મયોપુરઃ) ફરી બૂમિ આદિ જગતને પ્રથમ ઉત્પન્ન કરીને પદ્માત્ જે ધારણ કરી રહ્યો છે ॥ ૫ ॥

(તસ્માદ્ગાત્સવં) આ મંત્રનો અર્થ વેદોત્પત્તિ પ્રકરણમાં કાઈક કરી દીધો છે. પૂર્વોક્ત પુરુષથીજ (સંમૃતઃ પૃષ્ઠદાજ્યમ્) સર્વ લોચન, વચ્ચ, અન્ન-જલ આદિ પદાર્થોને સર્વ મનુષ્ય લોકોએ ધારણ કર્યાં છે. કેમકે તેનાજ સામાર્થ્યથી એ સર્વ પદાર્થ ઉત્પન્ન થયા છે અને તેનાથીજ મર્વના જીવન થાય છે તેથી મર્વ મનુષ્ય લોકોને કચિત છે કે તેને છોડીને કોઈ બીજાની ઉપાસના ન કરે. (પશૂસ્તાશ્વકે) ગાય અને વનના મર્વ પશુઓને તેજોજ ઉત્પન્ન કર્યા છે તથા સર્વ પક્ષીઓને પણ બનાવ્યાં છે. બીજા પણ સૂક્ષ્મ દેહધારી-કીટ, પતંગ આદિ સર્વ જીવોના દેહ પણ તેજોજ ઉત્પન્ન કર્યા છે. ॥ ૬ ॥

(તસ્માદ્ગાત્સવં) તે પરમ બ્રહ્મ પુરુષથી— ઋગ, યજુ, સામ, અને હંદ અર્થાત્ અથર્વ વેદ ઉત્પન્ન થયા છે. ॥ ૭ ॥

(તસ્માદ્ગાત્સવં) તેજ પુરુષના સામર્થ્યથી-અથ અર્થાત્ દોહા અને વિદ્યુત્ આદિ મર્વ પદાર્થો ઉત્પન્ન થયા.

(યે કેં જોમયાદિતઃ) જેના મુખમાં જન્ને તરફ દાંત હોય છે તે પશુઓને હલયદંત કહે છે તે-હંટ, ગધેડાં, આદિ તેનાથીજ ઉત્પન્ન થયા છે.

(ગાવોદ્દજ) તેનાથીજ-જોબતિ અર્થાત્ ગાય, પૃથ્વી, કિરણ અને ઇંદ્રિયો ઉત્પન્ન થયાં છે. (તસ્માજ્ઞાતામૃત) એજ પ્રકારે-જકરી અને ઘેટાં પણ તેના કારણથીજ ઉત્પન્ન થયાં છે, (તં યજ્ઞં વર્હિત) જે, સર્વથી પ્રથમ પ્રકટ હતા, જે સર્વ જગત્નો જનાવના રાજો છે અને સર્વ જગત્માં પૂર્ણ થઈ રહ્યો છે તે, યજ્ઞ અર્થાત્ પૂજનને યોગ્ય પરમેશ્વરને, જે મનુષ્ય હૃદયરૂપ પ્રકાશમાં આરી રીતે-પ્રેમ, ભક્તિ સત્ય આચરણો વડે પૂજન કરે છે, તેજ ઉત્તમ મનુષ્ય છે.

ઇશ્વરનો આ ઉપદેશ સર્વના માટે છે. (તેન દેવામયજંત સાત) તેજ પરમેશ્વરના વેદોક્ત ઉપદેશોથી દેવાઃ જે વિદ્યા (સાધ્યાઃ) જે જ્ઞાની લોક (ઋષયશ્ચયે) ઋષિલોક જે વેદમંત્રોનો અર્થ બલવા વાળા અને અન્ય પણ મનુષ્ય જે પરમેશ્વરના સત્કારપૂર્વક સર્વ ઉત્તમ જ કામ કરે છે તેજ સુખી થાય છે. કેમકે સર્વ શ્રેષ્ઠ કર્મો કરવાના પૂર્વે તેનું સ્મરણ અને પ્રાર્થના અવશ્ય કરવીજ જોઈએ અને કુષ્ટ કર્મો કરવાં તે કાંઈને ઉચિતજ નથી ॥ ૬ ॥

(યત્પુરુષ) પુરુષ તેનેજ કહે છે કે જે સર્વ શક્તિમાન ઇશ્વર કહેવાય છે. (કતિધાવ્ય) જેના સામર્થ્યનું અનેક પ્રકારથી પ્રતિપાદન કરીયે છીએ કેમકે તેમાં ચિત્ર વિચિત્ર ઘણા પ્રકારનું સામર્થ્ય છે અનેક કલ્પનાઓથી જેનું કથન કરીયે છીએ.

(મુતંતં કિમસ્યામીત્) આ પુરુષનું સુખ અર્થાત્ સુખ્ય શુભોથી આ સંસાર શુ ઉત્પન્ન થયું છે ? (કિં યાહ) જલ, વીર્ય, શૂરતા અને યુદ્ધ આદિ વિદ્યા શુભોથી આ સંસારમાં કયા પદાર્થ ઉત્પન્ન થયા છે ? (કિમૂરુ) આપાર આદિ મધ્યમ શુભોથી કઈ વસ્તુની ઉત્પત્તિ થઈ ? (પાદા ઉચ્યેતે) મૂર્ખપણુ આદિ નીચ શુભોથી કોની ઉત્પત્તિ થાય છે ॥ ૧૦ ॥

એ ચારે પ્રશ્નનો ઉત્તર એ છે કે—

(બ્રાહ્મણોઽસ્યમન્વમાસીત્) આ પુરુષની આજ્ઞાના અનુસાર જે વિદ્યા મત્યભાવણુદિ ઉત્તમશુભ અને શ્રેષ્ઠ કર્મોથી આદ્યણુવર્ણ ઉત્પન્ન થાય છે. તે સુખ્ય કર્મ અને શુભોથી મહિત હોવાને લીધે મનુષ્યોમાં ઉત્તમ કહેવાય છે. (યાહ રાજન્યઃ કૃતઃ) અને ઇશ્વરે એ જલ પરાક્રમાદિ પૂર્વોક્ત શુભોથી યુક્ત સુત્રિયવર્ણને ઉત્પન્ન કર્યા છે (કરૂ તદસ્ય) ખેતી, વ્યાપાર અને સર્વ દેશોની ભાવનાઓને બંધુવા તથા પશુપાલન આદિ મધ્યમ શુભોથી વૈરયવર્ણને ઉત્પન્ન

કર્તા છે. (પદ્મ્યાં શુદ્ધો) જેમ સર્વથી નીચ અંગ છે તેથી મૂર્ખતા આદિ નીચ શુભોદી ચદ્રવર્ણ સિદ્ધ થાય છે ॥ ૧૧ ॥

(ચંદ્રમાઃ) તે વિશદ પુરૂષના મનન અર્થાત્ જ્ઞાનરૂપ સામર્થ્યથી ચંદ્રમા અને તેજઃસ્વરૂપથી સૂર્ય ઉત્પન્ન થયા છે. (ધ્રોવાદ્ધા) ધ્રોત્ર અર્થાત્ અવકાશરૂપ સામર્થ્યથી આકાશ અને વાયુરૂપ સામર્થ્યથી વાયુ થયો છે. તથા સર્વ ઇદ્રિઓ પણ પોત પોતાના કારણથી ઉત્પન્ન થઈએ છે. ॥ ૧૨ ॥

(નામ્યા માસીદંત) આ પુરૂષના અત્યંત સૂક્ષ્મ સામર્થ્યથી-અંતરિક્ષ અર્થાત્ જે ભૂમિ અને સૂર્યાદિલોકના વચમાં છે તે પણ નિયત કરેલો છે. (શીર્ષ્ણોઽઃ) અને જેનાં સ્વોત્તમ સામર્થ્યથી સર્વ લોકોને પ્રકાશ કરવાવાળા સૂર્ય આદિ લોક ઉત્પન્ન થયા છે. (પદ્મ્યાં મૂમિઃ) પૃથ્વીનાં પરમાણુ કારણરૂપ સામર્થ્યથી પરમેશ્વરે પૃથ્વી ઉત્પન્ન કરી છે. તથા જલને પણ તેના કારણથી ઉત્પન્ન કર્યું છે. (વિજઃ ધ્રોવાન્) તેણે ધ્રોત્રરૂપ સામર્થ્યથી દિશાઓને ઉત્પન્ન કરી છે.

(તથા લોકાં બ્રહ્મણ્યન્) એજ પ્રકારે સર્વલોકોને કારણ રૂપ સામર્થ્યથી પરમેશ્વરે સર્વલોક અને તેમાં વસવાવાળા સર્વ પદાર્થોને ઉત્પન્ન કર્યા છે. ॥ ૧૩ ॥

(યત્પુરુષેણ) દેવ અર્થાત્ જે વિદ્વાન લોક હોય છે તેમને પણ ઇશ્વરે પોતપોતાના કર્મોના અનુસાર ઉત્પન્ન કર્યા છે. અને તે ઇશ્વરના આપેલા પદાર્થોને 'બ્રહ્મ' કહીને પૂર્વોક્ત યજનનું અનુદાન કરે છે. અને જે બ્રહ્માંડનું રચન, પાલન અને પ્રલય કરવા રૂપે યજ છે તેનેજ જગત્ બનાવવાની સામગ્રી કહિયે છીએ.

(વસન્તોઽ) પુરૂષ ઉત્પન્ન કરેલો જે આ બ્રહ્માંડ રૂપ યજ છે એમાં વસંતઋતુ અર્થાત્ ચિત્ર અને વૈશાખ-ધૃતના સમાન છે. (ગ્રીષ્મ ઇષ્માઃ) ગ્રીષ્મઋતુ-જેઠ અને અષાઢ-છંદન છે. શ્રાવણ અને ભાદરવો-વર્ષાઋતુ । આર્દ્ર અને કાર્તિક-શરદઋતુ । માગસર અને પૌષ-હિમઋતુ । અને મહા તથા ક્રાંત-શશિરઋતુ કહેવાય છે. જે આ યજમાં આદૃત છે તે ઇલાં રૂપકાલકારથી સર્વ બ્રહ્માંડનું વ્યાખ્યાન બહુવું એઈએ. ॥ ૧૪ ॥

(સંસાસ્યા) ઇશ્વરે એક એક લોકના ચારે તરફ આત માત પરિધિ ઉપર ઉપર રચી છે. જે વચ્ચેના ચારે તરફ એક સૂત્રથી માપીને જેટલું પરિમાણ થાય છે તેને પરિધિ કહે છે. તે જેટલા બ્રહ્માંડ લોક છે. તે ઇશ્વરે એક એકના

ઉપર સાત સાત આવરણુ ણનાવ્યાં— એક સમુદ્ર, બીજુ ત્રસરેણુ, ત્રીજે મેઘમંડલનો વાયુ, ચોથુ વૃષ્ટિજલ, અને પાંચમો વૃષ્ટિજલના ઉપર એક પ્રકારનો વાયુ, છઠ્ઠી અત્યંત સૂક્ષ્મ વાયુ જેને ધનંજય કહે છે, સાતમો સૂત્રાત્મા વાયુ કે જે ધનંજયથી પણ અત્યંત સૂક્ષ્મ છે, એ સાત પરિધિ કહેવાય છે. (ત્રિમસ્ર સમિધઃ) અને આ બ્રહ્માંડની સામગ્રી ૨૧ પ્રકારની કહેવાય છે. જેમાંથી પ્રકૃતિ, બુદ્ધિ અને જીવ એ ત્રણે મલીને એક છે કેમકે એ અત્યંત સૂક્ષ્મ પદાર્થ છે. બીજુ શ્રોત્ર, ત્રિજી ત્વચ્ચા, ચોથુ નેત્ર, પાંચમી જીહ્વા, છઠ્ઠી નાસિકા, સાતમી વાક, આઠમા પગ, નવમા હાથ, દશમુ ગુપ્ત, અગીઆરમું ઉપચ્ચ જેને લિંગ ઇન્દ્રિય કહે છે. ૧૨ મો શબ્દ, ૧૩ મો સ્પર્શ ૧૪ મું રૂપ ૧૫ મો રસ, ૧૬ મો ગંધ, ૧૭ મી પૃથ્વી, ૧૮ મું જલ, ૧૯ મો અગ્નિ, ૨૦ મો વાયુ, ૨૧ મો આકાશ. એ એકવીશ સમિધા કહેવાય છે.

(હેવાય =) જે પરમેશ્વર પુરૂષ આ જગતનો રચવાવાળો સર્વને હેખવાવાળો અને પૂજ્ય છે તેમને વિદ્વાન્ લોક સુણીને અને તેનાજ ઉપદેશથી તેનાજ કર્મ અને ગુણોનું કથન, પ્રકાશ અને ધ્યાન કરે છે તેને છોડીને બીજા કોઇને ઇશ્વર નહીં માનવો અને તેના ધ્યાનમાં પોતાના આત્માઓને દૃઢ ગંધનથી કસ્યાણુ જાણે છે. ॥ ૧૫ ॥

(યજ્ઞેન યજ્ઞમઃ) વિદ્વાનોને હેવ કહે છે અને તે સર્વના પૂજ્ય હોય છે. કેમકે તે સર્વદિન પરમેશ્વરનીજ સ્તુતિ, પ્રાર્થના, ઉપાસના અને આજ્ઞા-પાલન આદિ વિધાનથી પૂજા કરે છે. આથી સર્વ મનુષ્યોને ઉગ્રિત છે કે વેદ મંત્રોથી પ્રથમ ઇશ્વરની સ્તુતિ, પ્રાર્થના કરીને શુભ કર્મોનો આરંભ કરે (સેહનાકંઠ) જે જે ઇશ્વરની ઉપાસના કરવાવાળા લોક છે તે તે સર્વ દુષ્ટોથી છુટીને સર્વ મનુષ્યોમાં અત્યંત પૂજ્ય થાય છે. (યજ્ઞ પૂર્વે સ્તાઃ) જ્યાં વિદ્વાન લોક પરમ પુરૂષાર્થથી જે પદને પ્રાપ્ત થઇને નિત્ય આનંદમાં રહે છે તેનેજ મોક્ષ કહે છે, કેમકે તેનાથી નિવૃત્ત થઇને સંસારના દુઃખોમાં કદિ નથી પડતા. ॥ ૧૬ ॥

પરમાત્માને જ્યારે સિદ્ધક્ષા અર્થાત્ સૃષ્ટિને ઉત્પન્ન કરવાની ઇચ્છા થાય છે અને અભિધ્યાનદ્વારા જ્યારે તે સૃષ્ટિ ઉત્પન્ન કરવા લાગે છે ત્યારે પણ તે પ્રજાપતિ કહેવાય છે. જ્યારે તે આ જગતને ઉત્પન્ન કરે છે ત્યારે તેટલા અંશમાં વ્યાપ્ત પુરૂષને વિશદ પુરૂષ કહે છે તેજ વિશદ પુરૂષદ્ સ્વપક્ષી આ સૂક્તમાં વર્ણન છે.

આયણાચાર્યે કરેલા વિરાટ પુરૂષના અર્થનો સાર—

“પ્રાણીયોનો પ્રજ્ઞાંડ દેહ તે વિરાટ તેનાં અનંત માથાં આદિ છે. તે ગોલક રૂપ પ્રજ્ઞાંડનો ઘેરો કરી પ્રજ્ઞાંડથી પણ દશ અંશુલ જહાન વધ્યો. ॥ ૧ ॥ આ કલ્પમાં પ્રાણીમાત્ર વિરાટના અવયવ છે તેમ ભૂતકાલમાં હતા, ભવિષ્યમાં થશે. પ્રાણીઓના લોચ્ય અન્નથી વધતો કારણાવસ્થાથી નિકળી દૈશ્યમાન અવસ્થાને પ્રાપ્ત થાય છે.—પ્રાણીઓના કર્મફલ લોગના માટે જગત્ અવસ્થા સ્વીકારે છે. આ તેનું અર્ધસ્વરૂપ નથી ॥ ૨ ॥ ત્રણે કાલનું જગત્ છે તે તેનીજ મહિમા છે.—સામર્થ્ય વિશેષ છે. જોથી પણ અધિક મહિમા એ છે કે પ્રાણી જાતનો ચતુર્થાંશ તેના પ્રકાશમાં છે તે અવિનાશી છે ॥ ૩ ॥ સંસારથી જહાન, સંસારના સ્પર્શથી રહિત ત્રિપાદ પુરૂષ છે તેનો આ એકપાદ—ચતુર્થાંશ સૃષ્ટિ—અંહારથી પુનઃ પુનઃ ઉત્પન્ન અને નષ્ટ થાય છે અને તેજ અરાચર રૂપમાં વ્યાપ્ત થઈને રહે છે ॥ ૪ ॥ આદિ પુરૂષથી વિરાટ—પ્રજ્ઞાંડ દેહ, તેજ દેહને આશ્રય લઈ દેહાભિમાની પુરૂષ અર્થાત્ સ્વભાવાથી પ્રજ્ઞાંડરૂપ વિગટ દેહને ઉત્પન્ન કરી તેમાં તે પ્રજ્ઞાંડાભિમાની જીવરૂપ થયા. આ ઉત્પન્ન થએલા દેવ—તિર્થ્યક, મનુષ્ય આદિ રૂપવાળો થયો. તેણે ભૂમિને ઉત્પન્ન કર્યા બાદ જીવોનાં શરીર જનાવ્યાં ॥ ૫ ॥ બ્યારે પૂર્વકમથી સૃષ્ટિ થઈ ત્યારે બીજી સાધન ન હોવાથી દેવોએ મનથી તેજ પુરૂષ સ્વરૂપને હવિની કલ્પના કરીને યજ્ઞ કર્યો. તે યજ્ઞમાં—વસંતઋતુ ધી, ગ્રીષ્મ અગ્નિ, અને શરદ્ હવિ હતી. ॥ ૬ ॥ તે માનસ યજ્ઞમાં દેવોએ તે પુરૂષપશુનું પ્રોક્ષણ કયું અને સૃષ્ટિ સાધન યોગ્ય પ્રજાપતિ આદિ દેવોએ યજ્ઞ કર્યો ॥ ૭ ॥ તેજ માનસ યજ્ઞથી—સર્વ દંધ્યાદિ લોચ્યજાત પદાર્થ ઉત્પન્ન થયા. તેનાથી જંગલી—હરિણાદિ પશુ, આશ્વ—અશ્વાદિ પણ ઉત્પન્ન થયાં ॥ ૮ ॥ તેજ માનસ યજ્ઞથી ગાદા વેદ ઉત્પન્ન થઈ ગયા ॥ ૯ ॥ તેનાથી અશ્વાદિ ગાય ઉંટાદિ ઉત્પન્ન થઈ ગયાં ॥ ૧૦ ॥ પ્રજાપતિના પ્રાણરૂપ દેવોએ સંકલ્પદ્વારા વિરાટની ઉત્પત્તિ કરી ત્યારે વિરાટને કેટલાક ભાગોમાં વિશ્લક્ષ્ય કર્યા. તેનું મુખ કયું ? બાહુ કઈ ? ઉર કયું ? અને પગ કેવા રૂપના ? ॥ ૧૧ ॥ ઉત્તર—બ્રાહ્મણ તેના મુખરૂપ, ઇન્દ્રિય તેની બાહુ, વૈશ્ય તેના ઉર, અને યદ્ર તેના પગરૂપ વિભાગ કર્યા. ॥ ૧૨ ॥ જે પ્રકારે સર્વ લોચ્યજાત, ગવાદિ પશુ. ઋગ્વાદિ વેદ, અને બ્રાહ્મણાદિ તેનાથી ઉત્પન્ન થયા, તેજ પ્રકારે પ્રજાપતિના મનથી ચંદ્રમા, ચતુષ્પદી સૂર્ય, મુખથી અગ્નિ, અને પ્રાણથી વાયુ ઉત્પન્ન થયાં ॥ ૧૩ ॥ નાસિથી અંતરિક્ષ, મસ્તકથી ગ્રી, પગથી ભૂમિ, અને કાનથી દિશા વિગેરે અચલોક લોકાંતર ઉત્પન્ન થયાં ॥ ૧૪ ॥ આ સાંકલ્પિત યજ્ઞની—ગાયઆદિ સાત છંદ પરિધિયાં હતી. અર્થાત્ ઐશ્વર્ય આહવની—વની ત્રણ, ઉત્તરવેદિકાની ત્રણ, અને માતમા આદિત્ય. ૨૬ અમાધિઓ—૧૨ નાસ,

૫ ઋતું, ૩ લોક, અને આદિત્ય એ ૨૧, પ્રજાપતિના પ્રાણરૂપ દેવોએ માનસ યજ્ઞ કરતાં વિરાટને ૫શુ માની યજ્ઞનો વિસ્તાર કર્યો. ॥ ૧૫ ॥ પ્રજાપતિના પ્રાણરૂપ દેવોએ આ માનસ યજ્ઞથી યજ્ઞરૂપ પ્રજાપતિની પૂજા કરી તે સમયે જગદ્રૂપ વિકારના ધારક તેજ ધર્મ મુખ્ય હતા, તેજ પુરુષ—તે વિરાટ પ્રાપ્તિ રૂપ સ્વર્ગને પ્રાપ્ત થાય છે જ્યાં પુરાતન વિગટ પુરૂષ ઉપાસના કરવાવાળા સાધક દેવ રહે છે ॥ ૧૬ ॥ એ ૧૬ મંત્રોના અર્થનો આર કહ્યો. ॥

ઋગ્વેદમાનું વિરાટ સૂક્ત, સાયણ્યાર્યના અર્થનો ટુંક સાર લખીને બતાવ્યો.

ચતુર્વેદમાં લખાએલું તેજ વિરાટ સૂક્ત છે તેનો અર્થ સ્વામી હયા-નદશ્યએ કરેલો છે તે બતાવી દીધો છે. માત્ર સામ સામી જોવા તેનો ટુકમા સાર લખીને બતાવું છું—મંત્ર ૧૬ લે નો.

“ પુરૂષ વિશેષ્ય બાકીનાં વિશેષણુ-પુર-પ્રહ્લાંડ અને શરીર એ બન્નેમા વ્યાપક તે પુરૂષ. આકાશના વચ્ચમા સર્વ પદાર્થ છે છતાં તે જુદો છે તેજ પરમેશ્વર છે. સ્થૂણ સૂક્ષ્મ પાંચ પાંચ ભૂત, પ્રાણોની સાથે આત્મા, અને હૃદય એ ત્રણેમાં વ્યાપક તેનું ઉલ્લેખન કરી જગતને બનાવવા વાળો છે. ॥ ૧ ॥

પૂર્વોક્ત વિશેષણુવાળા પરમેશ્વરથી જગત્ થયું, થશે, ને છે મોક્ષને આપવા વાળો સર્વની સાથે છે, જગત્ ઉત્પન્ન કરે છે પણ પોતે જન્મ લેતો નથી ॥ ૨ ॥

ત્રણે કાલનો સસાર છે તે પુરૂષની મહિમા છે અને તે અનંત છે. જગત્ પ્રકાશી રહ્યું છે, પુરૂષ એકે દેશમાં છે, જગત્ તેનાથી ત્રણ ગણું છે, મોક્ષ મુખ તેના જ્ઞાન સ્વરૂપ પ્રકાશમા છે. સર્વ પ્રકાશનો કરવા વાળો છે ॥ ૩ ॥

ત્રિપાદ જગત્થી ઉપર વ્યાપક સર્વની બીત્તર અને તેથી અલગ પણ તેની અપેક્ષાથી જગત્ કિંચિત્ છે. સંસારના આર પાદમાં તે પરમેશ્વર વચ્ચમાં છે, સ્થૂણ જગત્નો જન્મ અને વિનાશ થતો રહે છે. પ્રકાશમાન પુરુષ જુદો છે તેના સામર્થ્યથી જગત્ ઉત્પન્ન થયું તે એ પ્રકારનું છે—ભોજનાદિ માટે ચેપ્ટા કરે છે તે જીવ સંયુક્ત છે, બીજું—જડ કે જે ભોજનના માટે બનેલું છે. પુરૂષનું સામર્થ્ય જ જગત્ બનાવવાની સામગ્રી છે. તે હિતકારક થઇ બન્ને પ્રકારના જગત્ને આનંદિત કરે છે, વ્યાપક થઇ ધારણ કરે છે, અને આકર્ષણ પણ કરે છે ॥ ૪ ॥ વિરાટ જેનું પ્રહ્લાંડના અલંકારથી વર્ણન કર્યું છે જે તેજ પુરુષના સામર્થ્યના સામર્થ્યથી ઉત્પન્ન થયું છે જેને મૂલ પ્રકૃતિ કહીયે છીયે,

જેનું શરીર પ્રભાંડના સમતુલ્ય, જેનાં સૂર્ય ચંદ્રમા નેત્ર, વાયુ જેના પ્રાણ, પૃથ્વી જેના પગ, ઇત્યાદિ લક્ષણવાળો જે આકાશ છે તે વિરાટ કહેવાય છે. તે પ્રથમ કલારૂપ પરમેશ્વરના સામર્થ્યથી ઉત્પન્ન થઇ પ્રકાશમાન થઇ રહ્યો છે તે વિરાટ તત્ત્વોના પૂર્વ ભાગોથી સર્વ પ્રાણી અને પ્રાણીયોના દેહ પૃથક્ પૃથક્ ઉત્પન્ન થયા છે તેથી તેમાં સર્વ જીવ વાસ કરે છે, જે દેહ તેની પૃથ્વી આદિના અવયવ અન્નાદિ ઔષધિયોની તૃપ્તિયોને પ્રાપ્ત થાય છે, તે વિરાટ પરમેશ્વરથી જુદા અને પરમેશ્વરથી, આ સંસાર દેહથી જુદા રહે છે. ફરી ભૂમિ આદિ જગત્ને પ્રથમ ઉત્પન્ન કરીને પછી જે પાસુ કરી રહ્યો છે ॥ ૫ ॥

આ છઠ્ઠા મંત્રનો અર્થ વેદોત્પત્તિ પ્રકરણમાં કાંઈ કરી દીધો છે. પૂર્વોક્ત પુરુષથીજ-સર્વ લોજન, વસ્ત્ર, અન્ન, જલ, આદિ પદાર્થોને પ્રાપ્ત કર્યાં છે-તેના માણ્વર્થથીજ સર્વ પદાર્થ ઉત્પન્ન થયા છે માટે તેને છોડીને ખીભની ઉપાસના ન કરે. ગાય આદિ, કીટ, પતંગાદિ તેણે જ ઉત્પન્ન કર્યાં છે ॥ ૬ ॥

જે બ્રહ્મ પુરુષથી આરો વેદ ઉત્પન્ન થયા છે. ॥ ૭ ॥

તેજ પુરુષના સામર્થ્યથી-ઘોડા, વિદ્યુત્ આદિ; ગોભતિ-ગાય, પૃથ્વી, અને ઇંદ્રિયો ઉત્પન્ન થયાં છે, જે સર્વથી પ્રથમ પ્રકટ હતો, જે જગત્ને બનાવવા વાળો છે, જગત્માં પૂર્ણ થઇ રહ્યો છે, તે યજ્ઞ-પૂજન ને યોગ્ય, પરમેશ્વરને પ્રેમ સક્ષિત, સત્યાચરણ કરીને પૂજન કરે છે તે ઉત્તમ છે. તેનો આ ઉપદેશ સર્વના માટે છે, તેનાજ વેદોક્ત ઉપદેશોથી-જે વિદ્વાન જ્ઞાની લોક-વેદ મંત્રોના અર્થ જાણવા વાળા અને અન્ય પણ સત્કાર પૂર્વક ઉત્તમ કામ કરે છે તે સુખી થાય છે. કુપ્ત કર્મ કરવાં ઉચિત નથી. ॥ ૮-૯ ॥

પુરુષ સર્વ શક્તિમાન ઇશ્વર છે. જેનું ઘણા પ્રકારનું સામર્થ્ય છે.

તેનું મુખ—મુખ્ય ગુણોથી શું ઉત્પન્ન થયું છે ?

તેની ગાદી—ગત્ર વીર્યાદિ ગુણોથી કયા પદાર્થ ઉત્પન્ન થયા છે ?

તેનું હૃદય—મધ્યમ ગુણોથી કયું વસ્તુની ઉત્પત્તિ ?

તેના પાદ—મૂર્ખપણાદિ નીચ ગુણોથી કેવી ઉત્પત્તિ થાય છે ?

ઉત્તર—આ પુરુષની આજ્ઞાનુસાર કર્મોથી બ્રાહ્મણ ઉત્પન્ન થાય છે તે મુખ. ગત્ર વીર્યાદિ ગુણ સુકત ક્ષત્રિય ઉત્પન્ન કર્યાં-તે ગાદી. જેની વ્યાપારાદિ ગુણવાળા વૈશ્ય ઉત્પન્ન કર્યાં-તે હિર. મૂર્ખપણાદિ ગુણવાળા તે શુદ્ર પગથી ઉત્પન્ન થયા એમ ત્રિવિધ થાય છે. ॥ ૧૧ ॥ વિરાટના જ્ઞાન સ્વરૂપ સામર્થ્યથી ચંદ્રમા, તેજથી સૂર્ય, અવકાશ રૂપથી આકાશ, વાયુથી વાયુ. ઇંદ્રિયો પાત

પોતાના કારણથી ઉત્પન્ન થાય ॥ ૧૨ ॥ અત્યંત સૂક્ષ્મથી અંતરિક્ષ, જેના સર્વોત્તમ સામર્થ્યથી સૂર્યાદિલોક, પરમાણુ કારણરૂપ સામર્થ્યથી પૃથ્વી, જલને પણ તેના કારણથી, શ્રોત સામર્થ્યથી દિશાઓ, કારણરૂપ સામર્થ્યથી સર્વ લોકને, સર્વ પદાર્થોને ઉત્પન્ન કર્યા ॥ ૧૩ ॥ દેવ-વિદ્વાન્ તેમને પણ તેમના કર્માનુસાર ઉત્પન્ન કર્યા છે. તે ઇશ્વરના આપેલા પદાર્થોને લઈ યજ્ઞાનુ-શ્ચાન કરે છે. અને જે પ્રહ્લાંડનું રચન, પાલન, અને પ્રવચ કરવા રૂપ યજ્ઞ છે તેનેજ જગત્ બતાવવાની સામગ્રી કહીએ છીએ. પુરુષે ઉત્પન્ન કર્યો જે આ પ્રહ્લાંડ યજ્ઞ છે એમાં ઋતુઓ ધીઆદિ છે. રૂપકાલંકારથી સર્વ પ્રહ્લાંડનું વ્યાખ્યાન બાણુવું ॥ ૧૪ ॥

ઇશ્વરે એક એક લોકના આરો તરફ સાત સાત પરધિ ઉપર ઉપર રચી છે.

એક એકના ઉપર સાત સાત આવરણ બનાવ્યાં—૧ સમુદ્ર, ૨ ત્રસરેણુ, ૩ મેઘમંડલવાયુ, ૪ વૃષ્ટિજલ, ૫ વૃષ્ટિજલના ઉપર એક પ્રકારનો વાયુ, ૬ અત્યંત સૂક્ષ્મવાયુ જેને ધનંજય કહે છે, ૭ સૂત્રાત્માવાયુ ધનંજયથી અત્યંત સૂક્ષ્મ, જો સાતને પરિધિ કહે છે.

આ પ્રહ્લાંડની સામગ્રી ૨૧ પ્રકારની છે—૧ પ્રકૃતિ, ભુદિ, ભુવ એ ત્રણે મહીને એક અત્યંત સૂક્ષ્મ છે, ૨ શ્રોત્ર, ૩ ત્વચા, ૪ નેત્ર, ૫ જીભ, ૬ નાસિકા, ૭ વાક, ૮ પગ, ૯ હાથ, ૧૦ ગુપ્ત, ૧૧ લિંગ. ૧૨ શબ્દ, ૧૩ સ્પર્શ, ૧૪ રૂપ, ૧૫ રસ, ૧૬ ગંધ, ૧૭ પૃથ્વી, ૧૮ જલ, ૧૯ અગ્નિ, ૨૦ વાયુ, ૨૧ આકાશ, એ ૨૧ સમિશ્રા કહેવાય છે. જે જગત્નો રચવાવાળો દેખાવાવાળો પૂજ્ય છે. તેમને વિદ્વાન્ લોક સુણીને તેનાજ ઉપદેશથી, તેનાજ કર્મ, સુણીનું-કથન, પ્રકાશ, ધ્યાન, કરે છે. ખીલને ઇશ્વર નહીં માનવો તેના ધ્યાનમાં ૬૬ બંધનથી પોતાના આત્માનું કલ્યાણ બાણું ॥ ૧૫ ॥

વિદ્વાનેને દેવ કહે છે, તે સર્વના પૂજ્ય હોય છે, આથી મનુષ્યોને ઉચિત છે કે વેદમંત્રોથી સ્તુતિ, પ્રાર્થનાદિ કરીને શુભ કર્મોનો આરંભ કરે.

જે ઇશ્વરની ઉપાસના કરવાવાળો છે તે સર્વ દુઃખોથી છુટીને પૂજ્ય થાય છે. વિદ્વાન્ જે પદને માત્ર થઈ નિત્ય આનંદમાં રહે છે તેનેજ મોક્ષ કહે છે. તે નિવૃત્ત થઈ દુઃખમાં પડતા નથી. ॥ ૧૬ ॥

પન્માત્માને જ્યારે સૃષ્ટિ ઉત્પન્ન કરવાની ઇચ્છા થાય અને જ્યારે તે સૃષ્ટિ ઉત્પન્ન કરવા લાગે ત્યારે પણ તે પ્રજાપતિ કહેવાય છે. જ્યારે ઉત્પન્ન કરે છે ત્યારે

તેટલા અંશમાં વ્યાસને વિરાટ પુરૂષ કહે છે. તેના રૂપકથી આ સૂક્તમાં વર્ણન છે.”

આ વિરાટ પુરૂષ સૂક્તના મંત્ર ૧૫ માં મર્ત્ય જરા વિચારવાનું કે-સાયણ-ચાર્યે અર્થ એવો કર્યો છે કે—“ આ સાંકલ્પિક ચરાની ગાયત્ર્યાદિ માત્ર છંદ પરધિયા હતી. અર્થાત્-ઐદિક આહવાનીયની ત્રણ, ઉત્તર વેદિકાની ત્રણ, અને સાતમી આદિત્યની.

સ્વામી દયાનંદજીએ-એજ પંદરમા મંત્રનો અર્થ એવો કર્યો છે કે—“ ઇશ્વરે એક એક લોકના ચારે તરફ સાત સાત પરિધિ ઉપર ઉપર રચી છે, એક એકના ઉપર સાત સાત આવરણ બતાવ્યાં-૧ સમુદ્ર, ૨ ત્રસદેહ, ૩ મેઘ મંડળ વાયુ, ૪ વૃષ્ટિ જલ, ૫ વૃષ્ટિ જલ ઉપર એક પ્રકારનો વાયુ, ૬ અત્યંત સૂક્ષ્મ વાયુ જેને ધનંજય કહે છે, ૭ સૂત્રાત્મા વાયુ ધનંજયથી અત્યંત સૂક્ષ્મ. એ સાતને પરિધિ કહે છે.”

આમાં જરા વિચારવાનું કે-સાયણચાર્યે-આચર્યાદિ સાત છંદની પરધિયાં બતાવી. ત્યારે સ્વામી દયાનંદજીએ-એક એક લોકના આદે તરફ મસુદ્રાદિક સાત સાત આવરણ બતાવ્યાં. આ વિશેષ જ્ઞાન સ્વામીજીએ કયા વેદોમાં મપાદત કર્યું? અમારી સમજ મુજબ તો જૈનોના મર્વણ પુરૂષોએ અનાન્નિકાસના લોકનું જે સ્વરૂપ બતાવ્યું છે. તેમાંના વિષયને જોયા પછી તેમાં ઉધું છત્તુ કદાપિ ઇશ્વરે એક એક લોકના ઉપર સાત સાત પરિધિ રચીના સ્વરૂપથી લખીને બતાવ્યું. પ્રથમ તો વિરાટ પુરૂષજ એક લોકના સ્વરૂપવાળો બતાવ્યો છે તેમાં બીજા બીજા લોકોજ કયાંથી આવ્યા? પ્રાચે આ વિરાટ પુરૂષનું સૂક્ત જૈન અને બૌદ્ધના તત્ત્વો વિશેષ જાહેરમાં આવ્યા પછીજ વેદોમાં દાખલ થયેલું હોય એમ વિચાર કરતાં જણાય આવે છે. કારણ-જૈન, બૌદ્ધ, અને વૈદિક આ ત્રણ મતો એક વખતે મોટી અચલમણિમા પડ્યા હતા. તે વખતે અનેક પ્રકારના વિષયોમાં મોટી મોટી ચર્ચાઓ ઉભી થયેલી જણાય છે. યજ્ઞ પ્રધાન વૈદિકધર્મ નહીં જોયો યજ્ઞ પટેલો હતો. તે વખતે વૈદિકોએ ઉપનિષદાદિક પોતાના ગ્રંથોમાં મોટો ફેરફાર કરી દીધેલો એમ જણાય આવે છે. બૌદ્ધોએ જગતના અંતરે પ્રાચે મૌનજ રચીપાટી લીધું હતું. વૈદિક પંડિતોએ-પોતાના વેદોથી તે પુરાણો મુઠી જગતના અંતરે જેને જે ગાદનું આવ્યું તે તે પ્રમાણે પોતાના ગ્રંથોમાં ગોઠવતાજ આવ્યા તેથીજ તેમના ગ્રંથોમાં જગો જગોપર પ્રત્યક્ષપણે વિરાટ દેખાય રહ્યો છે. આ મારી કરવાના અલ્પ બુદ્ધિથી કહેલી વિચારો પુરૂષોને સર્વથા અમાન્ય નહીં હોયે એમ નું માન નુંક અનુભવથી માનું છું.

અસ્કૃત સાહિત્ય મૃ. ૧૭૬ થી ૧૮૮ સુધીમાં ખતાવેલ.

ઋગ્વેદના સૃષ્ટિ વિષયક સૂક્તોમાંનો કિચિત્ સાર—

પૃષ્ઠ. ૧૭૬માં ઋગ્વેદમાં છ કે સાત સૃષ્ટિ વિષયક સૂક્તો છે. તેમાં કંતકથા અને ધર્મશાસ્ત્રના વિચારોની પુષ્કલ લેખલેખા થઈ હોય એ સ્વભાવિક છે, એ કવિતાઓમાં વિચારો ઘણા અસ્તવ્યસ્ત સ્થિતિમાં મુકાયલા આપણા જોવામાં આવે છે....

પ્રાચીન ઋષિઓના અભિપ્રાય પ્રમાણે દેવતાઓએ “સૃષ્ટિ ઉત્પન્ન કરી” કેટલીક વખતે એ સૂક્તોમાં સૃષ્ટિને ઉત્પન્ન કરનાર તરીકે જુહા જુહા દેવતાઓનાં નામ આપવામાં આવ્યાં છે.

સ્વર્ગ અને પૃથ્વી એ બેઉ સઘળા દેવતાઓનાં મા બાપ છે એવો વિચાર ચણે ઠેકાણે દરસાવવામાં આવ્યો છે એ વિચારથી તદ્દન ઉલટો છે એટલે “બાલકોએ પોતાના મા બાપને ઉત્પન્ન કર્યા” એવી રીતના વિરોધમાં વેદના ઋષિઓ આવી પડે છે ઉદાહરણ તરીકે—ઈંદ્રના વિષેમાં ચોક્કસ શબ્દોમાં એણે કહેવામાં આવ્યું છે કે એણે એના પોતાના શરીરમાંથી એના પિતાને અને એની માતાને જન્મ આપ્યો (મં. ૧૦, સૂ. ૫૪) “યન્માતરં ચ પિતરં ચ સ્ત્રાકં અજનયથાસ્તન્વઃ સ્વાયાઃ.”

વિરોધાભાસી વિચારોમા વધારે ને વધારે મશગુલ રહેનારા વિપ્રવર્ગની કલ્પનાને આ વિચાર ઘણા ગમી ગયો હતો એમ સ્પષ્ટ માલમ પડે છે કારણ કે સૃષ્ટિ વિષયક સૂક્તોમા જગતની ઉત્પત્તિનો કમ વર્ણવવામાં આવ્યો છે તેમાં એક બીજાથી થએલી ઉત્પત્તિનું કથન એક કરતાં વધારે વખત કરવામાં આવેલું જણાય છે. ઉદાહરણ તરીકે દક્ષનો જન્મ અદિતિથી થયો અને અદિતિનો જન્મ દક્ષથી થયો એણે કહેવામાં આવ્યું છે (મં. ૧૦, સૂ. ૭૨) મદિતેર્દક્ષો અજાયત દક્ષાદદિતિઃ પરિ ॥ ઋગ્વેદના ધાર્મિક વિચારો ધીરે ધીરે વિકાસ પામતાં સઘળા મુખ્ય દેવતાઓથી જુહા અને એકઠે એક દેવતાના કરતાં ચઢિયાતા એવા એક સ્ત્રાની કલ્પનાનો ઉદ્ભવ થયો. સૃષ્ટિ વિષયક સૂક્તોમા પુરુષ, વિશ્વકર્મા, હિરણ્યગર્ભ, પ્રજાપતિ એવાં જુદાં જુદાં નામોથી એ સ્ત્રાને સંબોધન કરવામાં આવ્યું છે. વિશેષ પ્રાચીન સૂક્તોમાં જન્મ એટલે “ઉત્પન્ન કરવું” એ ક્રિયાપદના કોઈ રૂપની સાથે હમેશાં જનનના કુદરતી વ્યાપાર તરીકે સૃષ્ટિ વિષે લખવામાં આવ્યું છે પણ આ સૃષ્ટિ વિષયક સૂક્તોમાં કોઈ મૂલ પદાર્થ ઉપરથી બનાવટ કરવામાં આવી હોય અથવા કોઈ મૂલ પદાર્થમાંથી ઉત્ક્રાંતિ થઈ હોય એવી રીતનું સૃષ્ટિ વિષેનું વર્ણન આપવામાં

આવ્યું છે એમાંનું એક સૂક્ત (મં. ૧૦, સૂ. ૬૦) “ પુરુષ સૂક્ત ” એ નામથી ઘનું બાણીતું થયેલું છે. એ સૂક્તમાં પણ દેવતાઓને યુષ્ઠિન્ન કર્તા તરીકે પણ વામાં આવ્યા છે તેા પણ તેનીજ સાથે એક પ્રથમ પુરુષના શરીર રૂપી પદ્ધતિ ઉપરથી સૃષ્ટિ રચવામાં આવેલી એવું પણ કહેવામાં આવ્યું છે, એ પુરુષને હજાર માથાં છે અને હજાર પગ છે, અને ભૂમિને ઢાંકી દહને ભૂમિ ઉપરાંત પણ એનું શરીર ફેલાઈ વળે છે.

આ ગ્રંથકારે બતાવેલો અર્થ ૫, ૧૭૮ થી ૧૮૦ મુખી નીચે પ્રમાણે છે—

“ એક વાક્ષત્રી પુરુષના શરીરમાંથી આ જગત્ રચાયું છે એ મૂળ વિચાર બરેબર ઘણો જૂનો છે, અને અનેક પ્રાચીન હંત કથાઓમાં એ વિચાર આપણા જોવામાં આવ્યા વગર રહેતો નથી. પણ એ વિચાર જે રીતથી આ રથલે મૂકવામાં આવ્યો છે તે રીત કંઈ છેક જૂની નથી. બ્રાહ્મણમાં વિષ્ણુને યજ્ઞ તરીકે કલ્પવામાં આવ્યો છે અને તે જ શૈલીને અનુસરીને આ સૂક્તમાં સૃષ્ટિના કર્મને એક યજ્ઞના વિધિ તરીકે ગણવામાં આવ્યું છે અને મૂળ પુરુષને યજ્ઞના યજ્ઞ તરીકે કલ્પીને તેના શરીરના જુદા જુદા કાષ્ઠાઓને વિશ્વના જુદા જુદા ભાગો ગણવામાં આવ્યા છે, એ સૂક્તમાં આપણને કહેવામાં આવ્યું છે કે એનું મરતક તે આકાશ થયું, એની નાભિ તે અનગ્નિઃ થઈ, એના પગ તે પૃથ્વી થયા, એના શ્રોત્ર તે દિશાઓ થયા, અને એના મનમાંથી ચંદ્ર ઉત્પન્ન થયો, એની આંખમાંથી સૂર્ય ઉત્પન્ન થયો, એના મુખમાંથી ચંદ્ર અને અગ્નિ ઉત્પન્ન થયા એના શ્વાસમાંથી વાયુ ઉત્પન્ન થયો ” એવી રીતે તેઓએ (દેવતાઓએ) જુદી જુદી દુનિયાઓને ધરી. ”

એ સૂક્તને વિશ્વદેવતાવાદનો રંજ લાગ્યો છે તે ઉપરથી પણ એ સૂક્ત વધારે મોટું સ્વાયત્ત છે એમ માલમ પડી આવે છે કારણકે એ સૂક્તમાં કહેવામાં આવ્યું છે કે—પુરુષ તે જ આ સઘનું જગત્ કે અત્યાર જે કંઈ છે અને હવે પછી જે કંઈ હશે તે સઘનું પુરુષ જ છે. અને એનો યોગો ભાગ તે સઘનું પ્રાણીઓ છે અને જાડીના તણ ભાગ તે છુલોકમાં રહેનારી અમર લોકોની દુનિયા છે. બ્રાહ્મણમાં પુરુષ અને સૃષ્ટિનો અનાર પ્રભાવનિ એ એકને એકજ ગણવામાં આવ્યા છે અને ઉપનિષદોમાં એ પુરુષનું આખા વિશ્વની સાથે તાદાત્મ્ય ગણવામાં આવ્યું છે. એથી પણ વિશેષ આગળ જતાં, સાંખ્ય દિશ્મુદીના દૈવતાદમાં પુરુષ ને “ આત્મા ” નું નામ છે એવું ગણવામાં આવ્યું છે, અને તે પ્રકૃતિ ત્રી ભિન્ન

છે એવું પ્રતિપાદન કરવામાં આવ્યું છે. પુરુષ સૂક્ત માં ‘વિરાજ’ એ નામના સ્તવ વિષે એવું કહેવામાં આવ્યું છે કે પુરુષમાંથી એ વિરાજની ઉત્પત્તિ થઈ છે—“તસ્માદ્ વિરાજ જાયત” પાછલા સમયની વેદાન્ત શિલ્પસુત્રીમાં વિરાજ એ સૃષ્ટિના રચનાર (સર્ગુણ બ્રહ્મ) નું નામ છે. અને બ્રહ્મ એ નિર્ગુણ સત્ત્વથી એવું સ્વરૂપ બુદ્ધ પડી આવે છે. ત્યારે પુરુષ સૂક્ત ને હિંદુ સ્તાનના વિશ્વદેવતાવાદની જૂનામાં જૂની રચના તરીકે આપણે ગણી શકીએ તેનીજ સાથે, એ ઋગ્વેદ ના સમયની સૌથી મોડી લખાયેલી કવિતાઓમાંની એક છે એ પણ આપણે સ્વીકારવું પડશે. કારણ કે ત્રણ જૂનામાં જૂના વેદો સંબંધી જ્ઞાન એ સૂક્ત પહેલાંજ અસ્તિત્વ ધરાવતું હતું એમ એ સૂક્ત ઉપરથીજ માલમ પડે છે. એ સૂક્તમાં એ ત્રણે વેદો વિષે નામ ઠંઠનેજ કહેવામાં આવ્યું છે :—

તસ્માદ્યજ્ઞાત્ સર્વદ્યુત ઋચઃ સામાન્તિ જગિરે ।

હંદાંસિ જગિરે તસ્માત્ યજુસ્તસ્માદજાયત ॥

વળી એ સૂક્તમાં પહેલીજ વાર ચાર વર્ણો વિષે કહેવામાં આવ્યું છે. આખા ઋગ્વેદ માં ચાર વર્ણો વિષે જેમાં કહેવામાં આવ્યું હોય એવું સૂક્ત એ એકલુંજ છે. એ સૂક્તમાં કહ્યું છે કે—આ પુરુષનું મુખ તે બ્રાહ્મણ થયું, એના બાજુ તે રાજન્ય (હડવૈયા) થયા, એની આંધ્ર તે વૈશ્ય (જેડૂત) થઈ, અને એના પગ તે શૂદ્ર (દાસત્વ કરનારા) થયા.

સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિને લગતી બાકીની લગભગ સઘળી કવિતાઓમાં ‘દેવતાઓ’ એમ સામાન્ય રીતે નહીં, પણ અમુક ચોક્કસ દેવતાનું નામ ઠંઠને તેને સૃષ્ટિના રચનાર તરીકે વર્ણવવામાં આવ્યો છે. ખીન્ન સૂક્તોના ધણા મત્રો ઉપરથી એવું માલમ પડે છે કે ઉત્પત્તિના કાર્યમાં આગળ પડતો ભાગ હોનાર તરીકે સૂર્યને ઋષિઓ ધણા અગત્યનો ગણતા. ઉદાહરણ તરીકે એને “હાલતી અને રિચર રહેતી સઘળી વસ્તુઓના “આત્મા” તરીકે વર્ણવવામાં આવ્યો છે. (મં. ૧, સૂ. ૧૧૫) :—

સૂર્ય આત્મા જગતસ્તસ્યુપશ્ચ ॥ અને એના વિષે કહેવામાં આવ્યું છે કે :—
 પવઃ સદ્ધિપ્રા વહુઘા વદન્તિ ॥ “એ એકજ હોવા છતાં વિષ્ણુ એને બુદ્ધા બુદ્ધા નામથી બોલાવે છે” (મં. ૧, સૂ. ૧૬૪).

આવાં આવાં વચ્ચેના ઉપરથી એવું માલમ પડે છે કે સૂર્યનાં અનેક સ્વરૂપોમાંથી એનું સ્વરૂપ તરીકેનું વ્યક્તિત્વ એ સમયે ધીરે ધીરે આગળ

તારવી કાઢવામાં આવતું હતું. વિશ્વકર્મન્ " સર્વેનો રચનાર " એ દેવની ઉત્પત્તિ આવીજ રીતે થઈ હશે એ ઘણું સંલગ્ત જણાય છે.

એ મુદ્દિ વિષયક સૂક્તો (મં ૧૦, સૂ. ૮૧-૮૨) માં એ વિશ્વ-કર્મન્ને સંબોધન કરવામાં આવ્યું છે. એ બેમાંના આગળા સૂક્તમાં સાત મંત્રો આપેલા છે. તેમાંના (૨-૩-૪) એ ત્રણ મંત્રોનો અર્થ માત્ર આપીએ છીએ —

જે વખતે વિશ્વકર્મ્મા એ સઘળું જોનારા દેવતાઓ પોતાના બળ વડે કરીને પૃથ્વીને ઉત્પન્ન કરી અને આકાશને પ્રકટ કર્યું તે વખતે એનું અધિષ્ઠાન થું હતું ? એણે શી વસ્તુ વડે પોતાના કર્મનો આરંભ કર્યો ? કેવી રીતે એણે પોતાનું કર્મ કર્યું ? જેની આંખ સઘળી દિશામાં છે, જેનાં મુખ સઘળી દિશામાં છે, જેના બાજુ સઘળી દિશામાં છે જેના પગ સઘળી દિશામાં છે એવો એક દેવતા આકાશ અને પૃથ્વીને ઉત્પન્ન કરીને પોતાના બાહુ વડે અને પોતાની પાંખો વડે તેને જોડી દે છે. કોઈ કહેશે કે એવું કર્યું વન હતું, એવું કર્યું વૃક્ષ હતું કે જેમાંથી આકાશ અને પૃથ્વીને તેઓએ ઘડ્યાં ? હે ઋષિઓ ? ત્હમ્હારા મનમાં ત્હમે જરા વિચાર કરો કે જુદાં જુદાં જીવનોને જે વખતે એ ધરી રહ્યો હશે તે વખતે એ જોના ઉપર ઉભો રહ્યો હશે ?

" વન " એ જે શબ્દ ગાહી વાપરવામાં આવ્યો છે તેજ શબ્દ શ્રોક દ્વિસુદ્રીમાં પણ " મૂળ પદાર્થ " (hyle) ને માટે હમેશાં વપરાયેલા શ્રીકામાં આવે છે એ વાત ખાસ લક્ષ્ય ખેંચે જોવી છે.

બીજા સૂક્ત (મં ૧૦ સૂ. ૮૨) માં એવો સિદ્ધાંત મુકવામાં આવ્યો છે કે વસ્તુઓનું પ્રથમ બીજ આ વિશ્વ અને સઘળા દેવતાઓનું આદિકારણ માત્ર : (પાણીની દેવીઓ) થી ઉત્પન્ન થયું છે. (મંત્ર. ૩-૫-૬ ॥ નો અર્થજ મુકીએ છીએ)

" જે આપણો પિતા, આપણો જનિતા, આપણો વિધાતા ॥ જે સઘણાં ધામને અને સઘણાં ગ્રામીઓને પિછાને છે, જે એકલો જુદા જુદા દેવતાઓને જુદાં જુદાં નામ આપવાને સમર્થ છે, તેના તરફ પ્રશ્ન પુછતા બીજાં સઘણાં ગ્રામીઓ વળે છે માત્ર :—પાણીની દેવીઓએ એવા પ્રથમ ગર્ભ કર્યો ધારણ કર્યો કે જેમાં સઘળા દેવતાઓએ પોતાની જાતને એકઠી મળેલી જોઈ, જે આ પૃથ્વી પર છે, જે આકાશથી પર છે, જે બજવાન દેવતાઓના વૃદ્ધ નિવાસ-સ્થાનથી પણ પર છે ? તે પ્રથમ ગર્ભને માત્ર :— પાણીની દેવીઓએ માત્ર :

કર્યો કે જેમાં સઘળા દેવતાઓ એકઠા મળ્યા, જે એક અગ્નિની નાભિમાં અર્પિત થયો છે, જેની અંદર સઘળા ભુવનોનો સમાવેશ થઈ ગયો છે. જેણે આ ભુવનોને ઉત્પન્ન કર્યા તેને હમે શોધી શકશો નહીં; જે તમારી પાસે આવે છે તે એનાથી બુદ્ધો છે ”

(પૃ. ૧૮૩ થી—

એક સૃષ્ટિ વિષયક કવિતા (મ. ૧૦ સૂ. ૧૨૨) ઘણી ખૂબીદાર છે તેમાં વળી સૃષ્ટિના રચનારને માટે “ હિરણ્યગર્ભ ” એવું નામ વાપર્યું છે. ઉગતા સૂર્ય ઉપરથી આવું નામ આપવાનો વિચાર ઉત્પન્ન થયો હશે એમાં કંઈ પણ સંશય નથી. આ રચેલે પણ અગ્નિની ઉત્પત્તિના સંબંધમાં આપ : (પાણી ની દેવીઓ) ને સઘળા પ્રકારના જીવનનું બીજ ધારણ કરતી વર્ણવવામાં આવી છે.

(એ સૂક્તના ૧૦ મંત્રોમાંના ૧૧૨-૭-૮ મંત્રોનો અર્થ નીચે પ્રમાણે)

“ હિરણ્યગર્ભ પ્રથમ અસ્તિત્વમાં આવ્યો; પ્રાણી માત્રના એક પતિ તરીકે એનો જન્મ થયો હતો; એણે પૃથ્વીને અને આ આકાશને ટકાવી રાખ્યા. કયા દેવની હવિઓ વડે હમે સેવા કરીશું ? જે જીવવાની શક્તિ આપનાર છે અને જે બળ આપનાર છે, જેની આજ્ઞાને મધળા દેવતાઓ નમન કરે છે, જેની છાયા એ મૃત્યુ છે અને અમરત્વ છે. કયા દેવની હવિઓ વડે હમે સેવા કરીશું ?... જે વળતે બલવતી આપ : પાણીની દેવીઓ—સઘળા ગર્ભને ધારણ કરતી અને અગ્નિને ઉત્પન્ન કરતી આવા તે વળતે દેવોનો આત્મા અંક ઉત્પન્ન થયો. કયા દેવની હવિઓ વડે હમે સેવા કરીશું ? જે પોતાના પ્રભા વડે કરીને બુદ્ધિને ધરનારી અને યજ્ઞને ઉત્પન્ન કરનારી આપ :—પાણીની દેવીઓ—ઉપર નજર રાખે છે, જે એક દેવ સઘળા દેવોના કરતાં વધારે ચઢિયાતો છે. કયા દેવની હવિઓ વડે હમે સેવા કરીશું ? ”

આ સૂક્તના દરેક મંત્રની છેલ્લી પંક્તિમાં તેનો તે પ્રશ્ન જે પુછવામાં આવ્યો છે તેનો જવાબ દશમા મંત્રમાં એવો આપવામાં આવ્યો છે કે ‘ એ અભાષ્યો દેવ તે પ્રબલપતિ છે.’ એ છેલ્લો મંત્ર આ સૂક્તની સાથે પાછળથી જોડી દેવામાં આવેલો જણાય છે.”

• ‘ અજ ’ એ શબ્દ ‘ અર્ધ ’ ના અર્થમાં આ ગ્રંથે વપરાયો હોય એવું જણાય છે.

(મધની ટીપ્પણી ઉપર છે.)

પ્રો. મેંકટોનલે—ઋગ્વેદમાંથીજ આપસ આપસમાં વિરોધ રૂપના સૃષ્ટિવિષયક છ સાત સૂક્તો બતાવતાં જણાવ્યું છે કે—

વિશેષ પ્રાચીન ઋષિઓના અભિપ્રાય પ્રમાણે—દેવતાઓએ સૃષ્ટિ ઉત્પન્ન કરી છતાં કહેવામાં આવ્યું કે—સ્વર્ગ અને પૃથ્વી એ બંને દેવતાઓનાં—મા બાપ છે.

ઉત્પન્ન કરનાર મા બાપ ગણાય પણ ઉત્પન્ન થયેલા દેવો મા બાપ શી રીતે ?

ક. મં. ૧૦, સૂ. ૫૪ થી જણાવવામાં આવ્યું કે—છદ્મે પોતાના શરીરમાંથી પોતાના મા બાપને ઉત્પન્ન કર્યાં. ક. મં. ૧૦, સૂ. ૭૨ થી દક્ષનો જન્મ અદિતિથી થયો અને અદિતિનો જન્મ દક્ષથી થયો. એ પણ વિચારવા જેવું છે.

ક. મં. ૧૦, સૂ. ૯૦ સું—પુરુષ મૂકત છે. તેનો અર્થ પ્રો. મેંકટોનલે, સાયણાચાર્યે તેમજ સ્વામી હયાનંદજીએ—યજુર્વેદના એજ સૂક્તનો અર્થ કર્યો છે. એ ત્રણેના અર્થમાં જે તફાવત છે તે વિચારી એકજો.—

પ્રો. મેંકટોનલે—જન્મ સૂક્તમાં દેવતાઓને સૃષ્ટિના કર્તા વર્ણવ્યા છે પણ પ્રથમ પુરુષના શરીર ઉપરથી સૃષ્ટિ સ્વભાવમાં આવી. એ પુરુષને હનર માધાં, હનર પગ, ભૂમિને ઢાંક્યા પછી ભૂમિ ઉપરાંત તેનું શરીર ફેલાઈ વળે છે—

એક રાક્ષસી પુરુષના શરીરમાંથી સ્વાયું એ વિચાર જૂનો છે પણ આ રીત જૂની નથી. બ્રાહ્મણોમાં—વિષ્ણુને યજ્ઞ તરીકે કલ્પવામાં આવ્યો છે. તે શૈલીથી અર્હિ—સૃષ્ટિના કર્મને યજ્ઞના વિધિ તરીકે, પુરુષને પશુ તરીકે, કલ્પી તેના શરીરના જુદા જુદા ભાગો ગણાવતાં—તેનું માથુ તે—આકાશ, નાભિ તે—અંતરિક્ષ, પગ તે—પૃથ્વી, શ્રોત્ર તે દિશાઓ, મનમાંથી ચંદ્ર, આંખમાંથી—સૂર્ય, મુખથી ઇંદ્ર અને અગ્નિ, શ્વાસથી વાયુ. એવી રીતે દેવતાઓએ જુદી જુદી દુનિયાઓને ધરી.

એ સૂક્ત મોટું સ્વાયત્ત છે. એનો ચોથો ભાગ પ્રાણીઓ છે અને બાકીના ત્રણ ભાગ તે અમર લોકની દુનિયા છે.

બ્રાહ્મણોમાં—પુરુષ અને પ્રજાપતિ એકજ છે. ઉપનિષદોમાં પુરુષને વિશ્વની સાથે તાદાન્ય ગણ્યો છે. સાંખ્યમાં દેવ—પુરુષ એ આત્મા, એ મહાનિષ્ઠ સિન્ન ગણ્યો છે. વેદાંતમાં—પુરુષમાંથી સૃષ્ટિ સ્થાપના (અનુષ્ઠાન) વિરાજી ઉત્પત્તિ જણાવી છે.

આ કવિતા ઋગ્વેદથી મોટી લખાએલી એના સૂક્તથીજ માલમ પડે છે—એમાં ત્રણ વેદો ઉત્પન્ન થયાનું બતાવ્યું છે. વળી ચાર વર્ણોની કવિતા આખા ઋગ્વેદમાં અહીં પ્રથમજ છે.

સાચણાચાર્યના અર્થમાં વિશેષ—

સર્વ પ્રાણીઓનો પ્રજ્ઞાંડ દેહ તે વિરાટ, પ્રજ્ઞાંડથી દશાંશુલ વધીને રહ્યો, પ્રાણીમાત્ર તેના અવયવો છે, પ્રાણીઓના લોચ્ય અન્નથી તે વધે છે, પ્રાણીઓના કર્મ ફલ લોગના માટે જગદ્વસ્થાનો સ્વીકાર કરે છે. ત્રણે કાલનું જે જગત્ છે તે તેની મહિમા-સામર્થ્ય વિશેષ છે, જોથી અધિક મહિમા—ત્રણે કાલના પ્રાણીમાત્ર તેના ચતુર્થાંશના પ્રકાશમાં અવિનાશી છે. સંસારથી બહિર્ભૂત સંસાર સ્પર્શ રહિત ત્રિપાદ છે, માત્ર તેનો ચોથો પાદજ સૃષ્ટિ-સંહારૂપ-ઉત્પન્ન નદ્દ રૂપ થયા કરે છે. આદિ પુરુષથી-વિરાટ પ્રજ્ઞાંડ દેહ, તેના આશ્રયથી દેહાભિમાની પુરુષ-જીવરૂપ-તિર્થંક, મનુષ્ય રૂપ થયા. ભૂમિને ઉત્પન્ન કર્યા બાદ જીવોનાં શરીર બનાવ્યાં. સૃષ્ટિ તૈયાર થઈ ત્યારે દેવોએ પુરુષને હવિ કહ્યી યજ્ઞ કર્યો. તે જ પુરુષ પશુનું પ્રાક્ષણ કરી પ્રજાપતિ આદિ દેવોએ યજ્ઞ કર્યો.

તે યજ્ઞથી-દેહ્યાદિ લોચ્ય પદાર્થ, પશુઓ, ચાર વેદો ઉત્પન્ન કર્યા. દેવોએ વિરાટને ઉત્પન્ન કર્યા બાદ તેના અંગોના વિભાગથી ચાર વર્ણ, અંદ્ર, સૂર્ય, અગ્નિ, વાયુ આદિ ઉત્પન્ન કર્યા. આ યજ્ઞની સાત પરિધિયાં—૩ ઔષ્ઠિક, ૩ ઉત્તરવેદી, સાતમો આદિત્ય. ૨૧ સમિધાઓ—૧૨ માસ, ૫ ઋતુ, ૩ લોક, ૧ આદિત્ય એ ૨૧ થઈ. યજ્ઞ કરતાં દેવોએ વિરાટને પશુ માની યજ્ઞનો વિસ્તાર કર્યો.

હવે આપણે વળીવેદના એજ પુરુષ સૂક્તથી સ્વામીજીના અર્થનો સાર તપાસીએ—

“પ્રજ્ઞાંડ અને શરીર એ બન્નેમાં બ્યાપક તે પુરુષ, પદાર્થોથી જુદો આકાશની પેઠે છે. ભૂત, પ્રાણ, અને હૃદય એ ત્રણેનું ઉદ્ભવન કરી જગતને બનાવવા વાળો. તેનાથી જગત્-ધણું થશે અને છે. મોક્ષને આપવાવાળો છે. જગતને ઉત્પન્ન કરે છે, પોતે જન્મ લેતો નથી. ત્રણે કાળમાં તે પુરુષની મહિમા છે. પુરુષથી જગત્ ત્રણ ગણું છે, મોક્ષસુખ તેના જ્ઞાનપ્રકાશમાં છે, તેની અપેક્ષાથી જગત્ કિંચિત્ છે, સંસારના ચાર પાદ તેના વચમાં છે, જગતને જન્મ અને વિનાશ થતો રહે છે. તેનાથી ઉત્પન્ન જગત્ જે પ્રકારનું છે.

ચેતન અને જડ એ બે પ્રકારમાં વ્યાપક થઈ ધારણ અને આકર્ષણ કરે છે. તે જ પુરુષના સામર્થ્યથી ઉત્પન્ન તે મૂલ પ્રકૃતિ કહીયે છિયે. જેનું શરીર બ્રહ્માંડ તુલ્ય. જેનાં સૂર્ય, ચંદ્રમા નેત્ર છે. વાયુ પ્રાણ છે, પૃથ્વી પગ છે. ઇત્યાદિ લક્ષણ વાળો આકાશ તે વિરાટ, પરમેશ્વરના સામર્થ્યથી પ્રકાશમાન છે. તે વિરાટના પૂર્વ ભાગોથી પ્રાણી અને તેના દેહ જુદા જુદા છે, તેમાં સર્વ જીવ વાસ કરે છે. જે દેહ તેના અન્યથ તે વિરાટ પરમેશ્વરથી જુદો, પરમેશ્વરથી સંસાર જુદો. ફરી ભૂમિ આદિ ઉત્પન્ન કરી ધારણ કરી રહ્યો છે. ॥૫॥ આગળ છઠા મંત્રનો અર્થ વેદોત્પત્તિ પ્રકરણમાં કાંઈ કહ્યો છે. પુરુષથીજ સર્વ ભોજન, વસ્ત્ર, અન્ન, જલ આદિ પ્રાપ્ત કર્યા છે, તેનાથી ઉત્પન્ન થાય છે માટે તેને છોડીને બીજાની ઉપાસનાં ન કરે. ગાય, પશુ, દીડ, પતંગ આદિ તેણેજ ઉત્પન્ન કર્યાં છે.

જે બ્રહ્મથી આરો વેદો ઉત્પન્ન થયા છે તે પરમેશ્વરને મત્યાચારણથી પૂજે તે ઉત્તમ છે. તેનાજ વેદોક્ત ઉપદેશોથી જે-વિદ્વાન જ્ઞાની લોક વેદમંત્રોના અર્થ જાણવાવાળા તેજ સુખી થાય છે, દુષ્ટ કર્મ કરવાં ઉગ્રિત નથી. તેના સુખાદિકથી આર વર્ણ ઉત્પન્ન થયા છે.

• દેવ-વિદ્વાન તેમને પણ તેમના કર્માનુસારજ ઉત્પન્ન કર્યા છે. જે બ્રહ્માંડનું ચ્યન, પાલન, અને પ્રસથ કરવા રૂપ યજ્ઞ છે તેનેજ જગત્ જનાવવાની સામગ્રી કહીયે છિયે ॥૧૪॥

ઇશ્વરે એક એક લોકનો આરો તરફ માત માત પરધિ રચી છે. સાત સાત આવરણ જનાવ્યાં છે તેનાં નામ—૧ સમુદ્ર, ૨ ત્રસરેણુ, ૩ મેઘમંડલ વાયુ, ૪ વૃષ્ટિ જલ, ૫ વૃષ્ટિ જલના ઉપર એક પ્રકારનો વાયુ, ૬ મૂકમ વાયુ જેને ધનં-જય કહે છે, ૭ ધનંજયથી પણ મૂકમ વાયુ સૂત્રાત્મા એ સાત સાત એક એક લોકની પરધિ છે.

બ્રહ્માંડની સામગ્રી ૨૧ પ્રકારની છે—૧ પ્રકૃતિ, બુદ્ધિ, જીવ, એ ત્રણે મળીને એક અત્યંત સૂક્ષ્મ છે, ૨ ઓત, ૩ ત્વચા, ૪ નેત્ર, ૫ જીહ્વા, ૬ નાશિકા, ૭ વાર્હ, ૮ પગ, ૯ હાથ, ૧૦ શુપ્ત, ૧૧ લિંગ, ૧૨ શ્રાવક, ૧૩ સ્પર્શ, ૧૪ રૂપ, ૧૫ રસ, ૧૬ ગંધ, ૧૭ પૃથ્વી, ૧૮ જલ ૧૯ અગ્નિ, ૨૦ વાયુ, ૨૧ આકાશ એ ૨૧ બ્રહ્માંડની સામગ્રી તે ગમિધા કહેવાય છે.

• જે જગત્ને ચ્યવાવાળો, દેખવાવાળો તે પૂત્ય છે. તેમને વિદ્વાન લોક તેના ઉપદેશથીજ તેનાં કર્મ, સુખોનું કથન, પ્રકાશ કરે, ધ્યાન મે,

તેના શિવાય ખીલતને ઇશ્વર નહીં માનવો, તેના ધ્યાનમાં દૃઢ બંધન થઈ ચોતના આત્માનું કલ્યાણ બાંધે ॥ ૧૫ ॥

વિદ્વાનો તે દેવ, તે સર્વના પૂજ્ય હોય છે, આથી મનુષ્યોને ઉચિત છે કે વેદ મંત્રોથી—સ્તુતિ, પ્રાર્થનાદિ કરીને શુભ કર્મોનો આરંભ કરે. જે ઇશ્વરની ઉપાસના કરવાવાળો છે તે સર્વ દુઃખોથી છૂટીને પૂજ્ય થાય છે. વિદ્વાન જે પદને પ્રાપ્ત થઈ નિત્ય આનંદમાં રહે છે તેનેજ મોક્ષ કહે છે. તે નિવૃત્ત થઈ દુઃખમાં પડતા નથી ॥ ૧૬ ॥

પરમાત્માને સ્પષ્ટ ઉત્પન્ન કરવાની ઇચ્છા અને ઉત્પન્ન કરવા લાગે ત્યારે તે પ્રજાપતિજ ગણાય. જ્યારે સ્પષ્ટિને ઉત્પન્ન કરી તેટલા અશંભા વ્યાપ્ત થાય ત્યારે તે વિશદ્ પુરૂષ કહેવાય છે. તેના રૂપકથી આ સૂક્તમાં વર્ણન કરેલું છે.

જૈન જગત્માં કિંચિત્ પરામર્શ—

જૈનોની માન્યતા એ છે કે—આ જગત્ પ્રવાહરૂપથી અનાદિ કાળનું ચાલતું આવેલું છે અને લવિખ્યમાં અનાદિ કાળ સુધી ચાલ્યાજ કરવાનું. તેમાં એક અવસર્પિણીનો કાલ, અને ખીજો જિત્સર્પિણીનો કાળ (એક ઉતરતો કાળ અને ખીજો ચઢતો કાળ) એ બંને મળીને વીશ કોટાકાટી સાગરોપમના વર્ષોનું એક કાળચક્ર મનાય છે. એ બેની મધ્યમાં અનેક ઉત્પાત વાળો જે નિકૃષ્ટમાં નિકૃષ્ટ કાળ તે પ્રલય કલા રૂપે મનાય છે, પણ તેમાં સર્વથા ખીજ રૂપ વસ્તુઓનો નાશ થતો નથી. એવી રીતના કાળચક્રો અનંતા થઈ ગયાં અને લવિખ્યમાં થયા કરવાના તેનું સ્વરૂપ અમોએ જૈન દષ્ટિએ જગત્ નામના ખીજ પ્રકરણમાં દિશા રૂપથી બતાવી દીધું છે. તે ફરીથી વિચાર કરવાની ભલામણ કરે છે.

વૈદિક જગત્ની માન્યતામાં પરામર્શ—

વૈદિક જગત્ની માન્યતામાં અનેક પ્રકારો ભોવામાં આવે છે તેનો કાંઈક વિશેષ ખુલાશો કરવાનો ધાર છું—

આર્યોનો તહેવારોનો ઇતિહાસ—પૃ. ૨ માં જણાવ્યું છે કે—

“તૈત્તિરીય બ્રાહ્મણમાં—વિશ્વની અનંતતા માટે નીચે પ્રમાણે ઉલ્લેખ મળી આવે છે— ત્ લોક છે, સ્વર્ગ છે, અનંત છે, અપાર છે, અક્ષિત છે, અને અક્ષય છે.”

આ લેખથી એજ સિદ્ધ થાય છે કે-પ્રવાહ રૂપથી આ લોક અનાદિ-કાળથીજ ચાલતો આવેલો છે અને આજ્યાજ કરવાનો છે.

પણ પૃ. ૩૯ માં લેખકે એમ પણ જણાવ્યું છે કે—

“ મનુષ્ય લોકની ગણત્રા પ્રમાણે—ચાર અબજ અને બત્રીશ હજાર વર્ષ પુરાં થશે ત્યારે જગતના કર્તા તરીકે માનેલા બ્રહ્મદેવનો એક દિવસ થશે, એવી રીતે બ્રહ્મદેવનાં સો વર્ષો પુરાં થશે ત્યારે તેનો અને તેની સૃષ્ટિનો નાશ થશે. જગતની ઉત્પત્તિ થશે હંમણાં બ્રહ્મદેવનાં ૫૦ વર્ષ પુરાં થયાં છે. ” ઇત્યાદિ.

આ લેખથી લેખકે એમ પણ જણાવ્યું છે કે—આ સૃષ્ટિ બ્રહ્માએ ઉત્પન્ન કરી અને તેને બ્રહ્મદેવની ગણત્રી પ્રમાણે આજે પચાસ વર્ષ પુરાં થયાં, આગળ તેટલાં વર્ષ બીજાં થતાં તેનો (બ્રહ્માનો) અને તેની સૃષ્ટિનો નાશ થશે. પણ તે પ્રથમ કેવા સ્વરૂપથી ઉત્પન્ન થયું, અને તેનું મધ્યમાં કેવું સ્વરૂપ? અને અંતમાં નાશ સમયે તેનું કેવું સ્વરૂપ રહેશે? તેનો જોધ થાય તેવું કોઈ પણ વાક્ય આમાં જણાતું નથી. માટે વિચારવાનું કે આ અનાદિની સૃષ્ટિમાં કાંઈ વિશેષ વિચારવા જેવું ન હોય એમ કેમ ન બને? પૂર્વ કાળના ઋષિ મહર્ષિઓની જે મોટી મોટી સત્તાઓ લખાઈ છે તે પણ કોઈ તેવા કાળના સ્વભાવથીજ લખાઈ હશે માટે વિચાર કરવાની જગામણ કરું છું.

આ અનાદિની સૃષ્ટિ જેવા અગમ્ય પદાર્થોનું સ્વરૂપ સર્વજ્ઞ પુરુષો વિના ગમે તેટલા અક્ષરોના પંડિતો પણ સંપૂર્ણ જાણી શકે જ નહીં એવો અભાસ નિશ્ચય છે. વૈદિકોએ સર્વજ્ઞ પુરુષોનો ઇન્કાર કરી આ સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિ દેવોથી થયાનું કહ્યું છે તેનો પણ કિંચિત્ પરામર્થ કરીને બતાવું છું. તેમાં પ્રથમ વેદ-વ્યાસના નામથી જાહેરમાં આવેલાં પુગલોના સૃષ્ટિ કર્તા તપાસીએ—

- (૧) ક્રમ પુરાણે—મૂળમાં નારાયણ, તેમનાથી બ્રહ્મા, બ્રહ્માથી મહાદેવ અને મહાદેવથી ભૂતાદિદ ઉત્પન્ન થતાની સાથે જગતનું ભક્ષણ કરવા લાગ્યા. બ્રહ્માજી વિસ્મિત થયા.
- (૨) બ્રહ્મવૈવર્તે—મૂળના કૃષ્ણ, જમણા ડાબા હાથથી-વિષ્ણુ-શિવ, નાભિથી બ્રહ્મા, કૃષ્ણની આજ્ઞાથી એ ત્રણે મળીને સૃષ્ટિની રચના કરી.
- (૩) શિવપુરાણે—મૂળના શિવ-ડાબાહાથથી વિષ્ણુ-ક્રમી, જમણાથી

બ્રહ્મા-સરસ્વતી, ત્રણ ગુણ યુક્ત પ્રકૃતિ શિવે બ્રહ્મ પછી પાંચ તત્વોથી બધા બ્રહ્માંડની ઉત્પત્તિ થઈ.

- (૪) દેવીભાગવતે-કાલીદેવીએ કહ્યું જગત્ના બીજ રૂપે હું છું શિવ, વિષ્ણુની શક્તિ રૂપે બની પછી સૃષ્ટિ ઉત્પન્ન થઈ.
બીજે એવું છે કે-દેવીએ ત્રણ ઇંડાં ઉત્પન્ન કર્યાં તેમાંથી બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને મહાદેવ ૧૧કળ્યા તેમણે સૃષ્ટિની રચના કરી.
- (૫) મંડૂક ઉપનિષદમાં-અવિનાશી પુરુષે પોતાનામાંથી સૃષ્ટિ ઉત્પન્ન કરી કરોળીયાની પેઠે પોતાનામાંજ સમાવી દીધી.
- (૬) મનુસ્મૃતિમાં-મૂળમાં અંધકાર, તેના સ્વયંભુવે નાશ કરી જલ ઉત્પન્ન કર્યું, તેમાં બીજ નાખ્યું તે સોનાનું ઇંડું. તેમાં બ્રહ્મા ઉત્પન્ન થયા. ઇંડાના બે વિભાગ તે આકાશ પૃથ્વી. પછી બધી સૃષ્ટિ થઈ.
- (૭) ગોપથમાં-બ્રહ્મા તપ તપ્યા, આત્મામાંથી ત્રણ લોક-પગથી પૃથ્વી ઉદ્ભવી આકાશ, મસ્તકથી સ્વર્ગ. એ ત્રણથી-અગ્નિ, વાયુ અને સૂર્ય ઉત્પન્ન થયા.
- (૮) શતપથમાં-બ્રહ્મપતિને અનેક થવાની ઇચ્છા થતાં તપ તપ્યા. તપથી ત્રણ લોક, ત્રણ લોકથી-અગ્નિ, વાયુ, સૂર્ય ઉત્પન્ન થયા.
- (૯) એજ શતપથમાં-ફરીથી-વેદોમાં ફૂર્મ પ્રસિદ્ધ છે, બ્રહ્મપતિએ ફૂર્મનું રૂપ ધારણ કરીને આ જગત્ની રચના કરી તેથી અપિઓ સંપૂર્ણ બ્રહ્મને કાશ્યપી કહેવા લાગ્યા.
- (૧૦) તૈત્તરીય સંહિતામાં-શરૂઆતમાં જલજ હતું તેમાં બ્રહ્મપતિ વાયુ રૂપથી ર્ધ્યા. ત્યાં પૃથ્વીને દેખી, વરાહનું રૂપ ધરીને બહાર બેંચી લાવ્યા ઇત્યાદિ.
- (૧૧) ઋગ્વેદમાં-પ્રથમ એક આત્મા શિવાય કાંઈજ ન હતું તે આત્માને જગત્ની રચના કરવાનો વિચાર થતાં જ્યોતિષાદિ બનાવ્યાં. તેઓની રક્ષાના માટે જલમાંથી પુરુષ ઉત્પન્ન કર્યો. તેના મુખમાંથી-અગ્નિ, નાકથી શ્વાસ લેતાં-આકાશ, આંખોથી જ્યોતિ, પછી તે પુરુષથી બધુંજ થયું.
- (૧૨) ફરીથી એજ ઋગ્વેદમાં-તે સર્વવિત્ પિતાએ-આકાશ પૃથ્વી

જલમય જગતના પૂર્વે પ્રદ્યાજી કયે ઠેકણે હતા? અને કેટલાક કાળ સુધી આ તમારો જોતા રહ્યા? ચોતાના દિવ્યજ્ઞાનથી પૃથ્વીને કેમ જોઇ શક્યા નહીં? પ્રદ્યાને જગત રચનાનું જ્ઞાન હતું એમ પણ કેવી રીતે માની શકાય? માટે આ વૈદિક મતમાં કોઇ મોટો ભેદ રહેલો છે અને અત્યજ્ઞાનથી વેગળોજ રહેલો હોય તેમ જણાય છે. તેથી કસ્પિત લેખો લખાયા હોય તેમ જણાય છે.

કેટલાક સજ્જનો પુરાણોથી તે સંહિતા સુધીના વિચારોથી સતોષ ન માનતાં વેદોનાં પ્રમાણો માગશે તો હવે સાથે સાથે તેનો પણ વિચાર કરીને જતાવીએ છીએ.

અર્થ વેદોનું મૂલ ઋગ્વેદ છે. તેનો વિચાર કરતાં બધાએ વેદોનો વિચાર થઇ જશે. માટે સૃષ્ટિ વિષયના સંબંધે તેમાં શું લખેલું છે, અને તે કેટલા ફરજના વિચારવાળું છે, તેનો વિચાર કરીને જોઇએ—

ઋગ્વેદનાં સૃષ્ટિ વિષયક સૂત્રોનો વિચાર કરતાં, પ્રથમ ડૉ. મેક્ડોનેલે સંસ્કૃત સાહિત્યનો ઇતિહાસ લખતાં પૃ. ૧૭૬માં જે વિચારો જતાવ્યા છે તેનો દિશિત્ પરમર્શ કરીને આગળ આલીએ—

“ઋગ્વેદનાં છ કે સાત સૃષ્ટિ વિષયક સૂત્રોમાં જે દ્વિલસુક્તી ભરેલી કવિતાઓ આવે છે તે ઘણા ગાઢા સંબંધ ધરાવે છે. સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિ કેવી રીતે થઇ એ પ્રશ્ન આ સ્થળે ચર્ચવામાં આવ્યો છે. તેમાં દંતકથાના અને ધર્મશાસ્ત્રોના વિચારોની પુષ્કલ ભેગમ ભેગા થઇ ગઇ હોય એ તો સ્વાભાવિક છે એ કવિતાઓમાં વિચારો ઘણા અસ્તવ્યસ્ત સ્થિતિમાં મુકાયલા આપણાં જોવામાં આવે છે. તો પણ પાછલા સમયના તત્ત્વચિંતનની જુદી જુદી સદિતાઓ જે મૂલમાંથી નીકળી તેનું દર્શન આ પ્રાથમિક ચર્ચાઓમાં થતું હોવાને કીધે એ દૃષ્ટિથી જોતાં એ ચર્ચાઓ ઘણું કુતૂહલ ઉપજાવ્યા વિના રહે નહીં એવી છે. એમાંનાં ઘણાંજરાં સૂત્રોમાં—સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિ કેવી રીતે થઇ, એ વિષય ધર્મશાસ્ત્રની રીત પ્રમાણેજ ચર્ચાયો છે, માત્ર એકજ સૂક્તમાં કેવળ તત્ત્વચિંતકની દૃષ્ટિએ એ વિષય ઉપર વિચાર ચલાવવામાં આવ્યો છે.”

આમાંના કેટલાક વાક્યોનો અર્થ ખુલ્લો કરીને જતાવીએ તો ભદ્રિકેને સમજતાં અને સમજાવતાં ઠીક પડે—

“ઋગ્વેદમાં—સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિનો પ્રશ્ન સ્થળે સ્થળે ચર્ચવામાં આવ્યો છે. તેમાં દંતકથાના અને ધર્મશાસ્ત્રોના વિચારોની ભેગમ ભેગા થઇ ગઇ હોય.”

આ દ્રકનથી વિચાર કરવાનું કે—વેદોને ઇશ્વરકૃત માનીએ તો—સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિ, જુદા જુદા સ્વરૂપથી—સ્થળે સ્થળે શા કારણથી લખાઈ ?

દત્તકથાઓ—એવે સોકના ચાલતી કથાઓ, પ્રાચીનમાં પ્રાચીન મગ્ગવેદ છે—તેમાં કેવી ગીતે ઘૂસી ગઈ ? વળી ધર્મશાસ્ત્રો—એટલે બ્રાહ્મણમથો, સંહિતાઓ, ઊપનિષદો, સ્મૃતિઓ, અને પુરાણો—ગણવામાં આવે છે. અને તે પ્રાચે વેદોના પછીથીજ લખાએલા છે, તેમાં લખાએલા સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિના વિચારો અનાદિના રહેતા કેવી ગીતે દાખલ થવા પામ્યા ? હા મંકડોનલે ઉપરના જ કંકરામાં જ પાન્યું છે કે— “ સૂત્રોમ સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિનો વિષય ધર્મશાસ્ત્રની ગીત પ્રમાણેજ ચર્ચાયો છે ” તેના વિચારોજ અમોએ પૂર્વના લેખમાં આપેલા છે તે તપાસીને જુવો તેમાં સત્યતા કેટલી છે ?

પુનાણોમાં—એકજ વિષયના કટિપત ૨૪ અવતારો, જૈનોના ભિન્ન ભિન્ન રૂપે, ભિન્ન ભિન્ન નમથે થયેલા ચોવીસ (૨૪) તીર્થંકરોના અનુકરણરૂપે, અને કરીથી એજ વિષયના ૧૦ અવતારોની કટપના બૌદ્ધોના દશ બોધિસત્ત્વના અનુકરણરૂપે લખાયા તેજ અરનામાં સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિના સબધે પણ કટિપત સૂકતો વેદોમાં નાખવ કરવામાં આવ્યા હોય એવું માફ અનુમાન છે કારણ કે—વેદ કાવના ઋષિઓ દૃશ્ય પદાર્થોમાં શ્રદ્ધા ગામી અનેક પ્રકારની ડ્રઠાઓને તાબે થએલા સૂત્રોના જ્ઞાનથી ઇત્યાદિક દેવોની પ્રાર્થનાઓ કરતા પોતાના પ્રાર્થની નિહી થતા દેવોની કૃપાથી થયું માનતા તેજ પ્રમાણે સંકટસમયે પણ સૂકતો ન્હી તેની પ્રાર્થનાઓ કરતા કાર્યની મફવતા થતા દેવોનીજ કૃપા નમજતા એવી શ્રદ્ધાવાળા મગ્ગ સ્વભાવી હશે પરંતુ અતી દ્રિયજ્ઞાનના અભાવે આત્મા કયાથી આવે છે, કયા જાય છે, નરક સ્વર્ગાદિક શુ ચીજ છે, આ સૃષ્ટિ કેવા પ્રકારથી આવી આવી છે અને કેવા પ્રકારથી ચાલતી ગહેશે ઇત્યાદિક વિશેષ વિચારો કંઈ શક્યા હોય તેમ વેદોથી જણાતું નથી કાગળ સૃષ્ટિ વિષયક મોટા મોટા સૂકતો પ્રાચે મગ્ગવેદના છે—ના દશમાં મહાવમાજ જોવામાં આવે છે અને તે ઘણું મોડુંજ લખાએલું છે જોનોના મર્વજ બાવીશમાં તીર્થંકર થયા પછી ત્રાણા કાવે પ્રેવીગમાં તીર્થંકર ત્રી પાર્શ્વનાથ અને ચોવીશમાં મર્વજ શ્રી મહાવીર મે તીર્થંકરો થોડાજ અંતરમાં થયા છે તેમના સમયમાં—બૌદ્ધ, આજીવક, આદિ ત્યાગ માર્ગના ઊપદેશકોમાં આત્મા કયાથી આવ્યો, કયા જાય છે, નરક સ્વર્ગ શુ ચીજ છે, કયે ઠેકાણે છે, સૃષ્ટિ કેવા સ્વરૂપથી ચાલતી આવે છે અને કેવા સ્વરૂપની કયાસુધી ગહેશે ઇત્યાદિક અનેક પ્રકારના વિષયોની ચર્ચાઓ ઉપરિચિત થતા, સૃષ્ટિના વિષયમાં ગૌતમ જુદે કા / પણ વિશેષ રૂપે ઉત્તર આપેલો હોય તેમ

જણાતું નથી. અને વૈદિક ધર્મીઓ તો નહીં જેવાજ થઈ પડેલ! હોવા છતાં આડાં અવલાં કુંકાં ભારતા અને વેદોમાં નવી નવી કલ્પિત શ્રુતિઓ દાખલ કરી દેતા. તે મમયમાં સૃષ્ટિ વિષયક સૂક્તો દાખલ કરેલાં હોય, તેથી અસ્ત વ્યસ્ત રૂપે અનેક સૂક્તો લખાયાં હોય, એવું માફ જે અનુમાન છે તે સત્ત્વનોત્તે વિચારવા યોગ્ય છે. સૃષ્ટિના અંગધે બીજા બધાએ વિચારેને છોડી દઈને માત્ર એક પ્રલય દશાના સૂક્તનેજ વળગીને થોડા વિચારો કરીને બતાવું છું—

ઋગ્વેદ-મંડલ છેલ્લું-દશમું-સૂક્ત ૧૨૬ મું, તે પણ મંડળના અંત-ભાગનું. સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિના પૂર્વે શું હતું ? પ્રલય અવસ્થા-તેમાં જણાવ્યું છે કે—“ ન લોક હતો, ન પૃથ્વી હતી, આકાશાદિક કાંઈજ ન હતું. બ્રહ્માને સૃષ્ટિ ઉત્પન્ન કરવાની ઇચ્છા થતાની સાથે એકદમ ઉત્પન્ન થઈ ગઈ. આ સૃષ્ટિ કયા નિમિત્તથી, કયા ઉપાદાન કારણથી થઈ તે વાત પાછલથી ઉત્પન્ન થએલા વિદ્વાનો પણ બહી શક્યા નથી.”

આ વાત હંથરકૃત વેદોમાં ગમ્ય ગોળા જેવી કેવી રીતે ધૂસી ગઈ ? સૃષ્ટિનું સ્વરૂપ જાણ્યા બેયા વગર વિદ્વાનોએ લખ્યું હોય તો પણ તે ગમ્ય ગોળામાં ખપે ? સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિના અંગધે બ્રાહ્મણ અંથોથી તે વેદો સુધી જે વિચારો થયાં છે તેમાંનો કયો વિચાર સત્ત્વનોત્તે સતોષ આપે તેવો છે ? ઋગ્વેદ જેવા મુખ્ય અંથમાં-આ પ્રલયઅવસ્થાનું સૂક્ત કયા જ્ઞાનીથી કયા કાળમાં દાખલ થવા પામ્યું ? નાસ્તિકો અદૃશ્ય પદાર્થોનો ઇન્કાર કરીને દૃશ્યમાન પાંચમુતોની સત્તાને અનાદિની કબૂલ કરે છે. વૈદિકમાં પૃથ્વી, આકાશાદિક દૃશ્ય પદાર્થોનો પણ ઇન્કાર-તે કેટલા દરજ્જાનો ? સ્વામી દયાનંદજી ચાહુ જમાના પ્રમાણે વેદોનો અર્થ કરી, ત્રિકાલ અબાધિત-વેદોને મનાવવાનો પ્રયત્ન કરી રહ્યા છે. વેદતીર્થ નરદેવ શાસ્ત્રીજી-આજ સુધીમાં જેટલા પૂર્વેના પંડિતો વેદોના અર્થ કરી ગયા છે તે બધાએ પંડિતોને બાજુ ઉપર છોડી દઈને-આજ કાલના પંડિતોને નવીન અર્થો કરવાનો ઉપદેશ આપી રહ્યા છે, આ તે વેદ (જ્ઞાન) કે વિટંબના ?

‘ આર્યોના તહેવારનો ઇતિહાસ ’ ના લેખકે તેત્તિરીય સંહિતાના ટુકડાથી—“ તું લોક છે, અનંત છે, અપાર છે, અદ્વય છે.” એમ પ્રથમ જણાવી તેની સાથે બ્રહ્માએ સૃષ્ટિ ઉત્પન્ન કર્યાને-આજે બ્રહ્માનાં પરચાસ વર્ષ થયાં અને આગળ બીજાં પરચાસ વર્ષ પુર્ણ થતાં, તેનો (બ્રહ્માનો) અને તેની સૃષ્ટિનો પણ નાશ થશે. આ વાત કયા પ્રમાણથી લખીને બતાવી ?

સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિના સંબંધે વિશેષ તર્ક વિતર્ક કરવાનું છોડી દઇને માત્ર સમાન્ય વાતજ લખીને ખતાવીએ છીએ—

વૈદિક ધર્મને ટકાવી રાખવા જે પાછલથી બ્રાહ્મણાદિક ધર્મ શાસ્ત્રો લખાયાં છે તેમાં સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિના સંબંધે અનેક દેવો કલ્પવામાં આવ્યા છે, તેજ રીતિને અંગીકાર કરી પાછળથી અનેક સૂત્રોની કલ્પિત રચનાઓ કરી વેદોમાં તે ગોઠવી દેવામાં આવેલી હોવાથી યથાર્થપણે એક પણ સૂક્ત લખા-એલું જણાતું નથી. જે બ્રાહ્મણાદિક ગ્રંથોના લેખકો હતા તેજ વેદોને ફેરવવા-નાળા હતા. વેદોના સૂક્તોમાં એટલી વિશેષ ચતુરાઈ વાપરી છે કે—વિષય, અને મહાદેવને ખાનુ ઉપર રાખી બ્રહ્માના નામથી સૂક્તો ગોઠવી દીધાં. અનુભવના પ્રત્યક્ષ વિષયોની ચાતુરીમાં તેઓ ફાવતા, પરંતુ અર્તોદ્રિય જ્ઞાનના વિષયોમાં વૈદિક પંડિતો વખતો વખત ભૂલાજ પડતા આવેલા છે. હું સર્વજ્ઞ પુરુષોને આશ્રિત છું પણ સર્વજ્ઞ નથી તેથી મારી ભૂલ હશે તો સભજનોની પાસેથી ક્ષમા ચાચી સુધારી લઇશ.

આ જગો પર વિશેષ વિચારવાનું છોડી દઇને સૂચના કરું છું કે— અમે પાછલના ભાગમાં જૈનેતર અનેક પંડિતોના લેખો આપવાના છીએ, તેના વિચાર કરશે તેની સાથે “ જૈન ઔર જગત્ ” મથાલાથી લક્ષમણ રઘુનાથ બીડે નામના પંડિતના પણ એનેક લેખો—આપવાના છીએ, તેમાં “ જૈન ધર્મ ” એ વિશ્વ-વ્યાપી ધર્મ છે. ” તેના પ્રારંભમાં—“ જૈનધર્મ એ વિકૃત હિંદુ ધર્મ ” છે, એમ કહેવામાં આવે છે પરંતુ વસ્તુતઃ સનાતન અને પુરાતન એવા જૈન ધર્મનું વિકૃત સ્વરૂપ એ હિંદુ ધર્મ છે. ” ઇત્યાદિક લેખ વિશેષ મનન પૂર્વક વિચારવાની ભલામણ કરું છું. પોતાના મતમાં મુઝાઈ રહેલાઓને સંક્ષિપ્તના લેખોથી ખરે સતોષ થતો નથી તેમની વિશેષ સમજૂતી થવાના હેતુથી મેં મારા ગ્રંથમાં કાંઈક વિશેષ લખવાનો પ્રયત્ન કરેલો છે.

આ બધી સૃષ્ટિ પ્રવાહથી અનાદિકાળની છે છતાં વૈદિક મતવાળાઓ-એ—વેદોથી લઇને બ્રાહ્મણ ગ્રંથાદિક અનેક ધર્મગ્રંથોમાં સૃષ્ટિને ઉત્પન્ન કરવાવાળા બ્રહ્માદિક અનેક દેવોને કલ્પીને ખતાવ્યા છે તેમાંનો એક પણ લેખ પ્રમાણવાળો થયો હોય તેમ જણાતું નથી. કારણ સમગ્રદ્રણ એ વસિષ્ઠજીને પુછ્યું હતું કે—બ્રહ્મા કોણ ? અને કેવા ? તેનો નિર્ણયજ ન થઇ શક્યો હતો તો પછી બ્રહ્માએ બધી સૃષ્ટિ ઉત્પન્ન કરી એ કયા પ્રમાણથી માની લેવી ? તેમજ અનેક પુરાણોના લેખો ભેતાં—બ્રહ્માની, વિષ્ણુની અને મહાદેવની જે

પ્રવૃત્તિ લખીને બતાવી છે તે એક સાધારણ માણસને પણ ન જોવે તેવી છે. તેમણે આ બધી સૃષ્ટિની રચના કરી તે કયા કાળમાં ? અને તેને રચવાને મચાણ કયા બ્રહ્માંડમાંથી જોગીને લાગ્યા ? . આ જગો પર અનાદિકાળના પ્રવાહથી ચાલતી આવેલી આ સૃષ્ટિના સ્વભાવને અંગીકાર કરના કાળાદિક પાંચ કારણ-વાદીઓ કહે છે કે, ઇશ્વરકર્તાના હિમાયતી પંડિતો સૃષ્ટિ કર્તાના સંબંધે કોઈ પણ પ્રત્યક્ષાદિ પ્રમાણ આપી શક્યા નથી તો પણ હુનીયાએ તે વાતને ચલાવી લીધી, તો પછી પ્રત્યક્ષાદિ પ્રમાણ વાળી અમારી વાતને માચી તરીકે માન કેમ નહીં આપે ? એવો વિચાર કરીને કાળાદિ પાંચે કારણ વાદીઓ પોત પોતાનાં પ્રમાણો લઈને જાહેરમાં ઉતરી પડે છે. તેનાં પ્રથમ નામ નીચે પ્રમાણે—

પહેલો કાળવાદી, બીજો સ્વભાવવાદી, ત્રીજો નિયતિવાદી (લવિતબ્ય-તાવાદી,) ચોથો પૂર્વકૃત કર્મવાદી, (જેને દૈવ કહેવામાં આવે છે.) પાંચમો ઉદ્ભવવાદી.

આ પાંચે કારણવાદીઓ વસ્તુનું સ્વરૂપ સંપૂર્ણ સમજ્યા વગર પોત પોતાની એકાંગી બુદ્ધિથી જેંચાતાણ કરતા અંધ ગજ ન્યાયનાજ પાત્ર રૂપે ગણાય ? જેવી રીતે અદ્વૈતાદિક વાદીઓ—જેંચાતાણ કરી, પોતપોતાના પક્ષની સિદ્ધિ કરવાને માટે, પ્રમાણોની જાળ પાથરે છે, તે પ્રમાણે આ કાલાદિક પાંચ કારણ વાદીઓ પણ—પોતપોતાનાં પ્રમાણો રચી કરવાને—જાહેરમાં ઉતરી પડે છે. તે કર્મવાદ લખીને બતાવીએ છીએ.

પહેલો કાળવાદી—પોતાના મતની પુષ્ટિ કરતાં કહે છે કે—એવો પદાર્થ હુનીયામાં કયો છે કે—જેના ઉપર મહેં આક્રમણ નથી કર્યું ? અર્થાત્ સર્વ પદાર્થોના ઉપર મહેં આક્રમણ કરેલું જ છે. કેટલાક મતવાદીઓ જગતના કર્તા ઇશ્વર કહે છે પણ તે કયો વસ્તુને કરતાં જણાયો ? અને તે અનાદિના પ્રભને સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિ કરતાં કોણે જોયો ? કારણ—પ્રલય દશાના સૂક્ષ્મામાં ચોખ્ખું જણાવ્યું છે કે—“ સૃષ્ટિ ઉત્પન્ન થયા પછી વિદ્વાનો ઉત્પન્ન થયા તે આ સૃષ્ટિ કયા નિમિત્તાથી, કયા ઉપાદાનથી થઈ તે કેવી રીતે જાણી શકે ? ” માટે આ સૃષ્ટિ પ્રવાહથી અનાદિકાળની ચાલતી આવેલી છે. પણ તેનો—પહે પહે દેશકાર કરતા મને શું તમો જોઈ શકતા નથી ? એમ કહી કાળવાદી પોતાનાં પ્રમાણો રજૂ કરે છે—બુલો કે—બૂતોને પેદા કરવા વાળો હું જ છું અને હું જ પ્રજાનો નાશ કર છું, અને સૂતેલાઓને જાગૃત પણ હું જ કરું છું, સીઓ પ્રાપ્ત કાળેજ

ગર્ભ ધારણ કરે છે, પછી કમથી વધે છે જન્મે છે, દાંતકાળમાં દાંત આવે છે, પછી બોલતા, ચાલતા, કાળક્રમથીજ થાય છે અને કાળ પ્રાપ્ત થતાં મરણ પણ થાય છે. આ બધું શું આપણે પ્રત્યક્ષ જોતા નથી ? શીતકાળમાં ઠંડી, ઉષ્ણ કાળમાં તાપ. અને વર્ષા કાળમાં વર્ષા મારા વિના બીજો કેણુ કરે છે ? સર્વજ્ઞપુરુષોએ જતાવેલા આ અવસર્પિણીના ત્રીજા અને ચોથા આરાની મધ્યમાં-૨૪ તીર્થઠરે, ૧૨ ચકવર્તિઓ, વાસુદેવાદિકનાં નવત્રિક મળીને ત્રેશઠ શલાકા પુરુષો જતાવ્યા છે- તેઓને ઉત્પન્ન કરવાવાળો પણ હું જ છું અને તેઓનો નાશ કરવાવાળો પણ હું જ છું. તે સિવાય વૈદિકોમાં પ્રસિદ્ધ-બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને મહાદેવને ત્રણ યુગાદિકના કમથી મેંજ ઉત્પન્ન કર્યા છે. તેમજ વિષ્ણુના ૨૪ અને દશ-અવતારોની પ્રસિદ્ધિ તો મેંજ કરેલી છે, અને તે બધાઓનો નાશ પણ મેંજ કરેલો છે. તો પછી બ્રહ્માદિક દેવો ને જગત્ની ઉત્પત્તિ કરવા વાળા કયા પ્રમાણથી લખીને જતાવ્યા ? કદાચ તમો જણાવશો કે-પ્રલય દશામાં પ્રજાપતિએ આ સૃષ્ટિ ઉત્પન્ન કરી ત્યાં પણ આશ્રય તો મારોજ હોવો પડશે, કારણ તેવા પ્રકારનો જ્યારે કાળ આવે છે ત્યારેજ તેઓ તેમ કરી શકે છે ને ? તેથી ત્યાં પણ હું (કાળ) તો હાજરજ રહીશ, ત્યારેજ તે કામ થવાનું છે. માટે એકજ દૃષ્ટિથી સૂક્ષ્મપણે જોશો તો-તમો મને જ્યાંને ત્યાં હાજરજ જોશો. જેમ અદ્વૈતવાળા અદ્વૈત અને દ્વૈતવાળા દ્વૈત જુવે છે તે પ્રમાણે તમો મને સર્વ સ્થાનમાં વ્યાપ્ત થએલો સુખેથી જોઈ શકશો.

॥ ધતિ પહેલો કાળવાદી ॥

ઉપર મુજબ કાળવાદીનો દુરાગ્રહ જોઈ બીજો સ્વભાવવાદી બોલ્યો કે-હું હાલ કાળ ? જો વસ્તુઓમાં-ફેરફાર થવાનો, સ્વભાવજ ન હોય તો તું એકલો શંકડો શું કરવાને સમર્થ છે ? માટે ખરું કાર્ય કરવાવાળો હું એકલો સ્વભાવજ છું ? કાળને મારી પાછળ પાછળ ફરવું હોય તો ભલે કર્યા કરે, બાકી ત્રણ કાળમાં પણ કાર્ય કરવાને સમર્થ થઈ શકે તેમ નથી. જુવો કે-પતિનો સંયોગ સદાકાળ હોવા છતાં વાંઝણીને બાળક જન્મે છે ? સ્ત્રીને મુંઝ આવે છે ? હથેલીમાં કેશ ઉગે છે ? લીમડાને કેરી આવે છે ? વસંત ઋતુ વિના બાગો પ્રકુલિત થાય છે ? મોરનાં પિંછાં કેણુ ચીતરે છે ? સંધ્યારાગ કેણુ કરે છે ? બધા વનચર જીવોનાં જુદાજુદા પ્રકારનાં-મુખ, જુદા જુદા પ્રકારના કાન, હાથ, પગ, નખ મારા વિના (સ્વભાવ વિના) બીજો કેણુ કરવાને આવે છે ? હરણીનાં નેત્ર સુશોભિત, મોરડીનો અણીદાર કાંટો, એક મુઘો અને બીજો વાંકો

મારા વિના (સ્વભાવ વિના) બીજો કોણ કરવાને આવે છે ? અનેક જાતની વનસ્પતિઓનાં—પાનાંના અનેક પ્રકારના ઘાટ, અનેક પ્રકારના રંગ, અનેક પ્રકારના ગુણો, કોણ બનાવે છે ? તેમજ તે વનસ્પતિઓનાં ફુલોની અનેક પ્રકારની પાંખડીઓ, તેના જુદા જુદા પ્રકારના ઘાટ, સુગંધ દુર્ગંધ, એજ પ્રકારે તેના ફળોના નાના મોટા ઘાટ, તેના સ્વાદોમાં દેરફાર, આ બધા વિચિત્ર પ્રકારના દેરફારો મારા વિના (સ્વભાવ વિના) કરવાને કોણ સમર્થ છે ? ઝેરનો નાશ કરનારો સર્પના મસ્તકમાં મણિ, પર્વતો સ્થિર, ચાલતો પવન; અગ્નિની જ્વાળા ઉંચી, માછલાં અને તુંગડાં—પાણીમાં તરતાં, કાગડા અને પથ્થરો દુખતા, પંખીઓ આકાશમાં ઉડતાં, વાયુહરણ સૂકું, રેચક હરક, સૂર્ય ગરમ, ચંદ્ર શીતળ, આ બધું બનાવનાર મારા વિના (સ્વભાવ વિના) બીજો કયો કારીગર તમો જુવો છો ? આવા પ્રકારની એક દૃષ્ટિ રાખી સૂક્ષ્મ વિચાર કર્યા કરશો તો પ્રત્યક્ષ અને પરોક્ષરૂપે જ્યાં જોશો ત્યાં મને ને મનેજ દેખશો. કાળ તો મારો જુલામ છે, મારી પાછળ પાછળ ફરે છે ખરો પણ મારા કાર્યમાં એક ત્રણખંડ તોડવાને પણ સમર્થ નથી.

॥ ઇતિ બીજો સ્વભાવવાદી ॥

ત્રીજો નિયતિવાદી (ભવિતવ્યતાવાદી) પેતાનો મત બહાર કરે છે. સ્વભાવવાદીએ કાળવાદીને તોડી નાખ્યો, એટલે નિયતિ વાદી હાજર થયો—અને કહેવા લાગ્યો કે—મારી સત્તા આગળ કાલ અને સ્વભાવ એ બન્ને રાંકડા છે. મારે મારી સત્તા શું છે તે ખૂબ તપાસીને જુવો—

કોઈ મમુદ્રની પેલી પાર બાય કે બધાંએ જંગલો ફરી વળે પણ ભવિતવ્યતા સારી ન હોય તો શું કરી શકે ?

વસંતમાં આંખાને ડાળે ડાળે મોર આવે છે, કેટલાક ખરી પડે છે, કેટલાક મરવા માય છે—કાળ અને સ્વભાવ હાજર હોવા છતાં મારી સત્તા વિના ટકાવી રાખવા સમર્થ થતા નથી.

જે આંખે જેટલાં સંતાન થવાનાં હોય તેટલાં મારી સત્તાથીજ થવાનાં. માગ આગળ દાગ કે સ્વભાવ કાંઈ જોર મારી શકે તેવા છે ?

કોડીઓ હાથમાંથી ફેલીયે તેમાંથી કોઈ ઉંધી, તો કોઈ છત્તી—જે પડે છે તે ભવિતવ્યતાના યોગથીજ પડે છે. અર્કા કાળ અને સ્વભાવ શું કરવાને સમર્થ છે ?

વળી જુવો—જે હું ભવિતવ્યતા (તુષ્ટમાન) થાઉં તો—તમાકુ, અંધ

વસ્તુઓ મેળવીને આપુ અને કોપાયમાન થાઉં તો—હતું ન હતું જેવું થોડાજ વખતમાં કરીને મુકું. કાળ અને સ્વભાવ બંનેને આંખો ફાડીને બોતા જ રહે.

વળી કુંવો—ઝાડ ઉપર ચકલી બેઠી—ફરથી બાજ પંખી ભક્ષણ કરવાને આવ્યો, પાંખીએ નીચેથી બાણ તાકયું—ત્યાં મેં પારથીને સર્પથી ડસાવ્યો, પરવશ કરી બાણ છોડાવી—બાજને મરાવ્યો, અને ચકલીને નિર્ભય કરી, અને કાળ સ્વભાવ એ જન્મેને લલિત કર્યાં.

જ્યાં હું (અવિતલ્યતા) જઈને ઉભી રહું ત્યાં કાળ અને સ્વભાવ ટકીજ ન શકે તો પછી કાર્ય શું કરી શકવાના હતા ?

॥ ધતિ ત્રાંને અવિતલ્યતા વાદી ॥

હવે ચોથા કેમ વાદી—કાળ, સ્વભાવ અને ભાવલબ્યતાને તિરસ્કારની નજરથી જોતો આવે છે અને કહે છે કે—

અરે ! મારા આગળ તમે કાળાદિકના પક્ષકારકો કોણ માત્ર છો, જુવો કે—સત્તા માત્રથી બધાએ જીવો એકજ સરખી સત્તાવાળા છે અને પ્રજા-વાદીઓએ બધાએ. જીવોને—બ્રહ્મસ્વરૂપથીજ ઓળખાવ્યા પણ છે છતાં અસંખ્ય જીવો મારા વશમાં પડેલા પુરાણોમાં લખીને જતાવેલી તલ વિતલ રૂપ નોકોમાં અઘોર દુઃખોને ભોગવી રહ્યા છે. તિર્યંચ ગતિમાં અનંતા જીવો મારી મત્તાથી એવી તો અઘોર દિશામાં જઈને પડેલા છે કે—પૂરે શ્વાસોશ્વાસ પણ લેઇ શકતા નથી, અને તે જીવોની માથે કાળાદિકો પણ પીડાયાજ કરે છે, પણ કંઈ કરવાને કોઈ સમર્થજ થઈ શકતા નથી. દેવગતિમાં પણ મેં મારી સત્તાથી મંદાદિ દેવોને વેદના કાળથીજ પુરી રાખ્યા છે, બ્યારે હું તેમને છોડવાને ધારીશ ત્યારેજ તેઓ છુટી શકવાના છે. મનુષ્ય ગતિમાં મેં કેટલાએને દાખલ કર્યા પણ થોડો થોડો સમય રાખીને કોઈને હમતા તો કોઈને રોતા વિદાયજ કરી દીધા છે.

જો હું તુષ્ટમાન થાઉં તો કીડીને હાથી, અને રુષ્ટમાન થાઉં તો હાથીને કીડી રૂપે જનાવી દઉં. મારી સત્તામાં હાથ કોણ ઘાલી શકે તેવો છે ? રામ-ચંદ્રને મેં વનમાં વસાવ્યો, સીતાને મેં અસતીપણાનું કલંક ચઢાવ્યું, રાવણના રાજ્યનો મેં સર્વથા નાશ કરાવ્યો.

જેનોના કબલદેવને મેં એક વર્ષદિવસ સુધી આહાર અને પાણી વિનાજ

ભટકાવ્યા, છેલ્લા તીર્થ કર શ્રીમહાવીર ભગવાનને ગોવાળીયાઓની પાસે મેં
કાનમાં ખીલા ઠોકાવ્યા.

તેમના બ્રહ્મગંભીર-પર્વતા તુટી પડના, તેમનાથી ત્યારે હું વાંકો
થયો ત્યારે મેં વખતો વખત-તેમને ભિક્ષા પણ નથી મળવા દીધી. જુવો કે-
વિષ્ણુના અવતાર રામચંદ્રજીને-રાજ્યથી બ્રષ્ટ, સ્વર્ગનથી દૂર, સીતા સતીને
ત્યાગ, પુત્રના મરણથી શોક ઇત્યાદિક બધું મેં જ કરાવ્યું. હરિચંદ્ર રાખતે
રાજ્યથી બ્રષ્ટ કર્યો, અને તેની રાણીને ચંડાલના ઘરમાં પાણી ભરતી પણ
મેં જ કરી.

શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન યુગ યુગમાં ભક્તોને ઉદ્ધાર કરવાનું વચન આપતા
જ્યા છે ખગ, પણ દ્વાન્ધિકાના દાહ વળતે જાળતા કુટુંબથી છોડાવી તેમનો ઉદ્ધાર
તો મેં જ કર્યો હતો.

બ્રહ્માને આ બ્રહ્માડમાં કુંભાર સ્વરૂપે મેં સ્થાપ્યા. વિષ્ણુને દશાવતારના
સંકટમાં મેં નાખ્યા. મહાદેવને ખોપરી આપી ભિક્ષા મેં મંગાવી. સૂર્યને ગગનના
ભભટો મેં કર્યો. માટે મને (કર્મને) જ તમારે નમસ્કાર કરવો ઉચિત છે ?

જુવો કે જૈનોના તીર્થંકર શ્રીચપલદેવને, શ્રીમહાવીરને. વૈદિકોના
જગતના કર્તા હરતા મનાતા-બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને મહાદેવને મેં મારી સત્તાથી
જરા પણ ચ્હકવા દીધા નથી. તો પછી બીજા જુવો કેજી માત્ર છે કે જે મારી
સત્તાનું થોડું પણ અપમાન કરી શકે ?

॥ ઇતિ ચોથો કર્મવાદી ॥

હવે પાંચમો ઉદ્યમવાદી પોતાનું જાળ પ્રગટ કરતો કહે છે કે-

મારા આગળ-કાળ, સ્વભાવ, ભવિતવ્યતા અને કર્મ એ ચારો શું
કરવાને સમર્થ છે ? અરે ! હું એકલોજ એ ચારોને ઉખેડીને એક ઘડીના છૂંદા
ભાગમાંજ ફેંદી દઉં તેવો છું. ઉદ્યમમાં લાગેલા પુરુષો શું ન કરે ? જુવો કે-
રામચંદ્રજીએ ઉદ્યમ કરી સમુદ્રને તર્યો અને લંકાનું રાજ્ય પણ લીધું. અત્ત-
હીન હોય તેજ ભવિતવ્યતાનો અને કર્મનો આશ્રય લેતા કરે છે. સાત્ત્વિકો
તો જરા પણ દરકાર કરતાજ નથી. ગુણમાં ભેગી રહેતા વાદના મુખમાં કેજી
જઈને પડે છે ? ઉદ્યમ કરી તલને પીટ્યા વગર તેલ થાય ? ન જ થાય.
અરે ! ભતિની એકજ ધંદિય છે છતાં વેલડીઓ ઉદ્યમ કરી વાડયો ઉપર અને
ખપરાઓ ઉપર ચડીને બેસતી નથી ? .

જીવો કે ઉદમની પાછલ રાત અને દિવસ મહેલા અંગ્રેજીએ કયું કાર્ય કરીને નથી બતાવ્યું ? મોટા મોટા પુજો બાંધીને બતાવ્યા, બગદર વિના લોહાના પાટા ઉપર ગાડીઓ ચવાવી, મોટી મોટી મીસો બાંધીઓ, સડકો પણ બાંધીઓ ફેનોગ્રાફ, મીનેમા આદિ હજારો હુન્નરો તૈયાર કરી-ભવિતવ્યતા વાદીઓને અને કર્મવાદીઓને શું સુઘડપના બતાવી દીધા નથી ? અરે ! અનેક પ્રકારનાં પકવાનો બતાવી જીદા જીદા પ્રકારના સ્વાદો લઈ રહ્યા છે તે પ્રતાપ કોનો ?

ઉદમને દેખતાની સાથે ભવિતવ્યતા અને કર્મ તો લગ્નિજતજ ધર્મ જાય છે, તો પછી કાર્ય કરવાને સમર્થ શું થવાનાં છે ? જીવો કે-ઋષભદેવ ભગવાને-પ્રથમ તપ, જપ, શીલ; સતોપાદિક્રિયા ઉત્તરપણે ઉદમ કર્યો, અને લોકોને પણ શીખવ્યો, પોતે મોક્ષમાં આહ્યા ગયા, અને પોતાના માર્ગે ચલાવી અસંખ્ય પુરુષોને અને અસંખ્ય સ્ત્રીઓને પણ-મોક્ષમાં લેતા ગયા. તે બધો પ્રતાપ મારોજ સમજાવે ? ઋષભદેવની પાછળ યત્ના આવેલા બધા તીર્થંકરોએ તેજ માર્ગનું મેવન કર્યું, અને બીજાઓને પણ તેજ માર્ગ બતાવતા આવ્યા. પોતે મોક્ષમાં આલતા થયા અને બીજાઓને પણ સાથમાં લેતાજ ગયા.

હવે છેલ્લા રહ્યા અમારા નિકટવર્તી ચોવીશમા તીર્થંકર શ્રીમહાવીર ભગવાન તેમણે પણ તપ, જપ, શીલ, સતોપાદિક્રિયા ઉદમ આચરી સર્વજનપણું મેળવ્યું અને તેજ માર્ગનો ઉદમ કરવાનું બતાવી પોતે મોક્ષમાં આહ્યા ગયા અને બીજા અનેક ભવ્ય જીવોને સાથે લેતા પણ ગયા. આ જગો પર ઉદમ-વાદી ખૂબ જોર શોરથી બોલ્યો કે-કાળાદિકના પક્ષપાતીઓ-ગરો તેટલો બકવાહ કરે, પણ છેવટ મારા વિના કાર્યની સિદ્ધિ કરવાને કોઈ પણ સમર્થ થાય એવો છે ?

આ કાળાદિક પાંચે કારણ વાદીઓનું સ્વરૂપ અમોએ ભિન્ન ભિન્ન સ્વરૂપે કિંચિત્ નિશા માત્રથીજ સ્પષ્ટીને બતાવ્યું છે. જો કદાચ એક એક પક્ષવાળાની સાથે બીડાવીને લેજો લખવામાં આવે તો મોટા મોટા થયોજ બની જાય-કારણ આ પાંચ કારણવાદીઓ જો પોતપોતાના પક્ષની સિદ્ધિ કરવાને મંડી પડે તો અદ્વૈતાદિક એક એક પક્ષ વાદીઓના કરતાં ઘણાજ સળગ રૂપના છે. બારીક નજરથી જોશો તો આપ સમજાવન પુરુષો પણ જોઈ શકશો. આ જગો પર કોઈ પંડિત હાથીના એક એક અંગને જોવાવાળા જન્મના પાંચ અંધ પુરુષોનું દૃષ્ટાંત આપે છે, અને કહે છે કે-જુઠના જોવાવાળાએ મોટા સામેલાના જેવો કરીને બતાવ્યો, અને કાનને જોવાવાળાએ સુપડા જેવો, પીઠના ઉપર હાથ

દેશવા વાંજાએ ચોતરા જેવો, પુંછડાને જોવાવાળાએ મોટી નટી લોગળના જેવો, અને પગના જોવાવાળાએ ચાંભલાના જેવો કહીને જતાવ્યો. સર્વે આપસ આપસમાં ઝગટો કરવાને લાગ્યા પરંતુ નિર્ણય ઉપર આવી શક્યા નહીં. છેવટે હાથીના મહાવતે એક એક અંગનું જૂદું જૂદું સ્વરૂપ જતાવીને 'જ્યારે બંધાંએ અંગો એકજ મળે ત્યારેજ સત્ય સ્વરૂપનો હાથી જને' એમ કહીને તે પાંચે જહોના વિવાદનો અંત લાવીને આપ્યો. તેજ પ્રમાણે અદ્વૈતાદિક જેટલા પક્ષો ચાહે છે તેનો વિચાર અપેક્ષા સહિત કરવામાં આવે તોજ વસ્તુનું સ્વરૂપ સત્યરૂપથી સમજાય ?

આ જગો પર સર્વજ્ઞ પુરુષોના તરફથી જે નિર્ણય અપાયો છે તે માત્ર એકજ ગાથાથી અપાયો છે. તે ગાથા જતાવી આ પ્રકરણની સામાપ્તિ કરીએ છીએ. ગાથા—

કાલો ૧, સહાય ૨, નિર્ણય ૩, પુણ્યકર્ય ૪, પુરિસકારણે ૫, પંચ ।

સમવાપ સમ્મત્તં, ઇગંતે હોર મિચ્છત્તં ॥ ૧ ॥

સાવાર્થ—પહેલો કાંડ, બીજો સ્વભાવ, ત્રીજી નિયતિ (ભવિતવ્યતા) ચોથું—પૂર્વકૃત કર્મ (જે દૈવ તરીકે જોવાપાય છે). પાંચમો પુરિસકાર એટલે ઉદ્ધમ. સમવાપ સમ્મત્તં ઉપર જતાવેલાં કાળાદિક પાંચે કારણ-અપેક્ષાથી વિચારાય તો સમ્યક્ત્વ રૂપે ગણાય-અર્થાત્ યથાર્થ સ્વરૂપનાંજ ગણાય ? ઇગંતે હોર મિચ્છત્તં એકાંતે-એક એક પક્ષને જુદા જુદા રૂપથી વિચારવામાં આવે તો મિથ્યાત્વ રૂપનાંજ-અર્થાત્ અસત્ય રૂપનાંજ ગણાય.

આ જગો પર સર્વજ્ઞ પુરુષોએ જતાવેલો સ્વાદ્વાદનો સિદ્ધાંત પ્રગટ થાય છે. જેને અપેક્ષાવાદ પણ કહેવામાં આવે છે.

જો વસ્તુઓનું સ્વરૂપ તે તે અપેક્ષાઓથી વિચારવામાં આવે ત્યારે તો તે સત્યરૂપનાજ ગણાય જેમકે એકજ પુરુષને કોઈ કહે કાકો, તો કોઈ કહે માંમો, એજ પ્રમાણે પિતા, પુત્ર, ભાઈ, માસો, કુવો, બચીજો, ભાણેજ આદિ અનેક શુણ્ઠીથી ઓલાવતા હોય. પણ સત્રીજની અપેક્ષાથી કાકો, ત્યારે ભાણેજની અપેક્ષાથી માંમો પણ ખરો. એ પ્રમાણે એક બીજાનો અનાદર કર્યા વગર અપેક્ષાઓથી વસ્તુઓનું સ્વરૂપ વિચારવામાં આવે તો તે અસત્યરૂપનાંજ ગણાય, અગર જો એક બીજા શુણ્ઠીનો અનાદર કરી જેવ્યાતાણથી પોતાના દુરાચરને પોષવાનો પ્રયત્ન કરવામાં આવે ત્યારે તો તે મિથ્યાત્વ રૂપના-અર્થાત્ અસત્ય રૂપનાજ

વિચારે ગણાય. એજ જૈનોના સ્યાદાદના સિદ્ધાંતનો ધોરી ભાગ છે. જૈનોના સ્યાદાદનું સ્વરૂપ અમો આગળના લેખોમાં જતાવવાના છીએ ત્યાંથી વિચારવાની ભલામણ કરું છું અને આ વિષયની અહીં સમાપ્તિ કરું છું.

અહિં જગતના કર્તા સંબંધિ એકેકથી ભિન્ન ભિન્ન સ્વરૂપવાળી વૈદિક ગ્રંથોમાંની પંદર કલમો અમોએ લખી જણાવી છે, તે શિવાય બીજા પણ અનેક પ્રકારના ભિન્ન ભિન્ન વિચારો જોવામાં આવે છે તેમાંના કેટલાક વિચાર લેહો આજ પુસ્તકમાં પ્રસંગને અનુસરી લખાએલા આગળ ઉપર વાચકવર્ગના જોવામાં આવશે. તે લેખોનો પણ વિચાર કરવાની ભલામણ કરી આ પ્રસંગથી મુક્ત થાઉં છું.

જગત્કર્તા વિષે વિવિધ મતોનું પદ—

(રચનાર દક્ષિણ વિહારી મુનિશ્રી અમરવિજયજી મહારાજ.)

અખધૂ સો જોગી શુર મેરા—એ શ્લોક.

- સૃષ્ટિ કળ કિસીને જનાઈ ? સંતો ? કળ કિસીને જનાઈ ?
વાકી જોજ કિસીને ન પાઈ, સૃષ્ટિ કળ. એ ટેક.
- વેદ, પુરાણ, કુરાણ, વૈષ્ણવમાં, ભિન્ન ભિન્ન કર ગાઈ ।
એક એક સળ ભિન્ન કહત હૈ, મિજાત ન મેળી । મળાઈ. વા ૦ ૧
- ઋગ્વેદ કે ઐતરીય આરણ્ય મેં, આત્મસે ઉપજાઈ ।
યજુર્વેદકો જોલકે દેખા, વિરાડ પુરુષે પસરાઈ ॥ વા ૦ ૨
- મંદૂક ઉપનિષદ કહત હૈ, મકડી બલકે ન્યાઈ ।
કૂર્મ પુરાણે વિચારી જોતાં, નારાયણ મૂળ નિપાઈ ॥ વા ૦ ૩
- મનુસ્મૃતિ કે પહિલે અધ્યાયે, તમ માત્ર જતલાઈ ।
વહાસે પ્રગટે સ્વયંભૂ સ્વામી, તાતે તિમિર મિટાઈ ॥ વા ૦ ૪
- કોઈ કહે કાલીકી શક્તિ, વાકી ન્યારી ન્યારી ચતુરાઈ ।
લિંગ પુરાણે શિવજીકે વદનસે, ત્રિપુલ્લુ બ્રહ્માદિક કાઈ ॥ વા ૦ ૫
- બ્રહ્મ વિવર્ત પુરાણ ચું જોલે, એતો કૃષ્ણકો ચતુરાઈ ।
ભિન્ન ભેદકા પાર ન પાવે, કયા કિતુરી કરે કિતુરાઈ ॥ વા ૦ ૬
- વેદકા પણ કોઈ ભેદ ન પાવે, કયા કરે ગડમથલાઈ ।
મારગ છોડ ઉન્મારગ બાકે, કેવળ ધૂમ મચાઈ ॥ વા ૦ ૭
- મત મમતાકો છોડકે દેખો, કોઈ પુરુષ અતિસાઈ ।
પૂછ પાછ કર ભિન્ન જોજો, પીછે આતમ કાજ સધાઈ ॥ વા ૦ ૮
- શુર કૃપાસે સૃષ્ટિ સંબંધકા, કિંચિત્ ભેદકો પાઈ ।
અમર કહે હમ અમર લાયે હૈ, અંતર ભરમ જમાઈ ॥ વા ૦ ૯

મુંગાઈ અમાચાર દીવાળીનો અંક, અને ૧૯૨૭ નો પૃ. ૫૨ આ સંસ્કૃ

સાહેબની સુરખુદી.

(રચનાર કવિશ્રી—આરદેશર ફરામંજી ખખરદાર)

રાગ—આશાકરી.

“ કોઈને જડી હોય તો કહેજો, મારા સાહેબની સુરખુદી ? ટેક.

અંજન કરતા આખ કંઘાડે, પાડે નવ અજવાળાં.

છુટે પડદા ભવ ભવના ને, તુટે ઉરનાં તાળાં. ૧ કોઈને

લંગડાને ડુગર ફેદાવે, અંધાને દે આંખો,

મુંગો નવ નવ ગાન ગવડે, લૂંટો પામે પાંખો. ૨ કોઈને

જગત જગત જોગી ભમતા, ભમતા લિંગ લિન્ન મતિયા.

જતી સતી કે આધુ તપેશ્રી, ઘર ઘર ધુમતા મતિયા. ૩ કોઈ

નામ નિશાની નહીં કે દીધી, નહીં દીધી એં ધાણી.

ભવ ભવ બટકી રહે અચડાવી, છુટી ફૂટી વાણી. ૪ કોઈ

ઉર ખોદીને અંદર ઉતર, આતમ આંખ ઉઘાડું,

જડી જડી ? કહું એમ જણ ત્યા, અદલ પડે મન આડું ? ૫

કોઈને જડી હોય તો કહેજો, મારા સાહેબની સુર ખુદી ?

કોઈને જડી હોય તો કહેજો, મારા સાહેબની સુર ખુદી ?

ભુખાપ.

(આપનાર મુનિશ્રી—અમરવિજય)

રાગ—આશાકરી.

જેવું જોડ અનાદિની મુદિ, ત્યાં મીલે

મલગાક જોક દીડું મોટું, ઉધું ને છતું

નાના ચક ત્યા કોણ ગણે છે ?

રમાવર જંગમ શવ અનંતા, અનાદિ

અંક અંકના પ્રાણજલેનાં, પોતેજ

નીતિના જે ઉત્તમ તેમા, સયમ ચિત્તમા ધરતા,	
વિવેક દૃષ્ટિથી તે જીવોની, ઝક્ષા પોતે કરતા	૩ જેણેં
કાળ ક્રમે જે વધતા ચાલ્યા, મનદૃષ્ટિ ચિત્ત ધરતા,	
તપ ધ્યાનાદિક પૂણુ યોગે, સાહેબને જઈ મળતા	૪ જેણેં
પડિત મોટા તપિયા મોટા, થોથાં પોથાં લખતા,	
હનિયાને ડુંભાડી ડુંખ્યા, સત્યાત્મ્ય નહિ જોતા.	૫ જેણેં
સૃષ્ટિ કરવા મંડ્યા દેવા, સિદ્ધ કયો તેમા જ્ઞાની ?	
હૃદય બેદીને ઉડા ઉતરો, જોજ અમર જોધાણી.	૬ જેણેં

ઇતિ વૈદિકે સૃષ્ટિ ઉત્પન્ન કરતા—ગ્રહાદિક અનેક દેવોના

સ્વરૂપવાળું જગત્ પ્રકરણ ૪ થું.

જૈનો પ્રવાહરૂપથી ચાલની આવેલી અનાદિ કાળની આ સૃષ્ટિ માને છે, દરા કોટા-કોટી સાગરોપમની અવસર્પિણી તેના મોટા છ વિભાગ. તેટલાજ વિભાગ ઉત્સર્પિણીના છે. એ બે મળીને એક કાળચક્ર થાય છે. ઉત્તરતો કાળ તે ઉઘો અવસર્પિણીનો, અને ચડતો કાળ તે છતો ઉત્સર્પિણીનો. આ કાળ અવસર્પિણીનો ચાલી રહ્યો છે. વૈદિકે કુંકરૂપે યુગના નામથી જોળખાવે છે આ વસ્તુ કોઈની જનાવેલી નથી. અનાદિના નિયમ પ્રમાણે ચાલ્યા જ કરે છે તો પછી આનો કર્તા કોણ ?

પ્રકરણ ૫ મું.

ત્રેમક શલાકા પુરૂષોનાં કોષ્ટકો.

૧ માન્યતા મુજબ આ અવસ્થાપિણીમાં ૨૪ તીર્થકર, ૧૨ ચક્રવર્તી, ૧૧ (૬) વાસુદેવ, ૬ બ્રહ્મદેવ અને ૬ પ્રતિવાસુદેવ એમ ૬૩ શલાકા પુરૂષ થયા છે. એ સર્વ સમ્યક્ત્વ મેળવી મોક્ષ પ્રાપ્તિના આધિકારી થઈ ચુકેલા હોય છે. એ સર્વેનું સંશ્લિષ્ટ અને સહેલાઈથી સ્વરૂપ જાણવા માટે અહિં સર્વેનાં કોષ્ટકો આપીએ છીએ. વિશેષ સ્વરૂપ આગળના પ્રકરણોમાં લખવામાં આવશે ત્યાંથી જાણી લેવું.

ત્રેમજ પ્રથમ તીર્થકર શ્રીકૃષ્ણદેવ, ભરતાદિક ચક્રવર્તીઓ, અને અશ્વઘ્રીવાદિ પ્રતિવાસુદેવોના ઇતિહાસમાં વેદિકોએ મોટો ફેરફાર કરેલો છે, તે એવી નીતે કે-વિષ્ણુએ ૮ મે અવતાર કૃષ્ણદેવનો લઈને અહંનનો નાસ્તિકધર્મ ચલાવ્યો.

ભરત ચક્રવર્તીને ૧૮ ભરતના નામથી સંજોડ્યા. સગર ચક્રવર્તીને એકે મહાદેવના વન્દાનથી અને બીજા ક્ષેત્રે વિશ્વામિત્રના વન્દાનથી સાઠ હજાર પુત્રની પ્રાપ્તિ લખીને બતાવી.

આગળ ૧૧ મા તીર્થકરથી ૧૫ મા મુખીમાં થએલા વાસુદેવાદિકનાં પાંચ ત્રિકમાં વાસુદેવ અને બ્રહ્મદેવના નામો ઉઠાવી દઈને-કોઈ જુદી જ રીતે કહ્યા છે. પહેલા પ્રતિવાસુદેવ અશ્વઘ્રીવને (ઘોડાના માથાવાળા) અશ્વઘ્રીવ વિષ્ણુના નામથી પ્રસિદ્ધ કર્યા છે. પરંતુ તે પત્રીના તારક, મેરક, મધુકેટલ, અને નિર્ગુળ આ ચાર પ્રતિવાસુદેવોને-ફેલ્ય. દાનવ અસુરોના નામથી સંજોડ્યા છે તેમાં મધુ અને કૈટભને વિષ્ણુના કાનના મેલથી ઉત્પન્ન થએલા બતાવ્યા છે. ત્યાર બાદ ચક્રવર્તીઓ, વાસુદેવાદિક કોઈ તીર્થકરોની સાથેમાં, કોઈ તેમની મધ્યમાં થએલા છે. તેમાં પણ કોઈ વિચિત્ર પ્રકારના ફેરફાર કરેલા છે તે જાણે નહીં. માન્યતાનુસાર કમવાર દિશામાત્રથી આગળ ઉપર આજ સંયમાં આપવામાં આવશે તેને પણ આથે આથે અનંત કરવા વાચકોને બહામણ કંઈ નું.

(૧) ત્રેસઠ શતાકાપુરુષોનાં કાષ્ટકા.

નંબર	૨૪ તીર્થ કરા	૧૨ ચક્રવર્તી	૯ વાસુદેવ	૯ બળદેવ	૯ પ્રતિવાસુદેવ
૧	ઋષભદેવ	ભરતચક્રવર્તી (૧)	૦	૦	૦
૨	અગ્નિતનાથ	સગરચક્રવર્તી (૨)	૦	૦	૦
૩	સંભવનાથ	૦	૦	૦	૦
૪	અભિનંદન	૦	૦	૦	૦
૫	સુમતિનાથ	૦	૦	૦	૦
૬	પદ્મપ્રભ	૦	૦	૦	૦
૭	સુપાશ્વનાથ	૦	૦	૦	૦
૮	ચંદ્રપ્રભ	૦	૦	૦	૦
૯	સુવિધનાથ	૦	૦	૦	૦
૧૦	શીતલનાથ	૦	૦	૦	૦
૧૧	શ્રેયાસનાથ	૦	ત્રિપૃષ્ઠવાસુદેવ (૧)	અચ્યમળદેવ (૧)	આશ્વઘ્રીવપ્રતિ- વાસુદેવ (૧)
૧૨	વાસુપૂજ્ય	૦	દ્વિપૃષ્ઠ (૨)	વિજય (૨)	તારક (૨)
૧૩	વિમળનાથ	૦	સ્વયંભૂ (૩)	ભદ્ર (૩)	મેરુક (૩)
૧૪	અનંતનાથ	૦	પુરુષોત્તમ (૪)	સુપ્રભ (૪)	મધુકૈટભ (૪)
૧૫	ધર્મનાથ	૦	પુરુષસિંહ (૫)	સુદર્શન (૫)	નિશુલ (૫)
		મવત્તા (૩)	૦	૦	૦
		મનકુમાર (૪)	૦	૦	૦

૧૬	શાતિનાથ *	શાતિનાથ (૫)	૦	૦	૦
૧૭	કુંથુનાથ *	કુંથુનાથ (૬)	૦	૦	૦
૧૮	અરનાથ *	અરનાથ (૭)	૦	૦	૦
	૦	૦	પુંડરીક (૬)	આનંદ (૬)	જલિનાથ (૬)
	૦	સુભૂમચક્રવર્તી (૮)	૦	૦	૦
	૦	૦	દત્તવાસુદેવ (૭)	નંદાજાલદેવ (૭)	પ્રભાત (૭)
૧૯	મહિનાથ	૦	૦	૦	૦
૨૦	મુનિમુનત	મહાપદ્મ (૯)	૦	૦	૦
	૦	૦	લક્ષ્મણ (૮)	રામ (૮)	રાવણ (૮)
૨૧	નમિનાથ	દરિગેણુ (૧૦)	૦	૦	૦
	૦	જ્યેષ્ઠચક્રવર્તી (૧૧)	૦	૦	૦
૨૨	નેમિનાથ	૦	શ્રીકૃષ્ણ (૯)	જગન્નદ (૯)	જગસંધ (૯)
	૦	અલ્પાન્ત (૧૨)	૦	૦	૦
૨૩	પાશ્વનાથ	૦	૦	૦	૦
૨૪	શ્રીમદાવીર	૦	૦	૦	૦

* આ નિશાની વાળા તીર્થકરોએ પ્રથમ અનુક્રમથી પાચમા, હતા અને સાતમા ચક્રવર્તીની પદવી ભોગવી, હખંડનું ગત્ય કરી, દીક્ષા લઈ તીર્થકર પદવી પણ ભોગવેલી છે તેથી ચક્રવર્તી અને તીર્થકર જન્મેના નામ આપવામા આવેલ છે.

જૈનોના ૨૪ તીર્થંકરોની એકવીશ-એકવીશ

આબતોનું કોષ્ટક.

	નિનનામ.	ઋષભ ૧	અગ્નિ ૨	સંભવ ૩	અભિનંદન ૪	સુમતિ ૫	પદ્મઋષ ૬
૧	અવનવિમાન	સર્વાર્થસિદ્ધ	વિજયવિ	ઉપારિ ગ્રીવે. નીચલે વિ.	જયંતવિ.	જયંતવિ.	ઉપારિ. ગ્રીવે.
૨	જન્મનગરી	વિનીતા	અયોધ્યા	આવસ્તી	વિનીતા	કોશલપુર	કૌશાંખી
૩	પિતાનામ	નાભિકુલકર	જિતશત્રુ	જીતારિ	સંવરરાગ	મેધ રાગ	ધર રાગ
૪	માતાનામ	મરૂદેવા	વિજયા	સેના	સિદ્ધાર્થ	મંગલા	સુસામા
૫	જન્મનક્ષત્ર	ઉત્તરાષાઢા	રોહણી	મૃગશિર	પુનર્વસુ	મધા	ચિત્રા
૬	જન્મરાશી	ધનુ.	વૃષ	મિથુન	મિથુન	સિંહ	કન્યા
૭	લંછન	ટૂપભ	ગજ	અશ્વ	કપિ	કૌંચ	કમલ
૮	દેહમાન	૫૦૦ ધનુ	૪૫૦ ધનુ:	૪૦૦ ધનુ:	૩૫૦ ધનુ:	૩૦૦ ધનુ:	૨૫૦ ધનુ:
૯	સર્વાયુ.	૮૪ લાખપૂર્વ	૭૨ લા. પૂ.	૬૦ લા. પૂ.	૫૦ લા. પૂ.	૪૦ લા. પૂ.	૩૦ લા. પૂ.
૧૦	દેહવર્ણ	પીતલવર્ણ	પીત	પીત	પીત	પીત	રક્ત
૧૧	અંતર	"	૫૦ લા. કો. સાગરોપમ	૩૦ લા. કો. સાગરોપમ	૧૦ લા. કો. સાગરોપમ	૮ લા. કો. સાગરોપમ	૬૦ હજા કો સાગ- રોપમ
૧૨	દિક્ષા ," ," ,"	રાત્ર્ય કરી વિવાહ કરી ૪ દ સાથે વિનીતામાં	રાત્ર્ય કરી વિવાહ કરી હજાર સાથે જન્મનગરે	રાત્ર્ય કરી વિવાહ કરી હજાર સાથે જન્મનગરે	રાત્ર્ય કરી વિવાહ કરી હજાર સાથે જન્મનગરે	રાત્ર્ય કરી વિવાહ કરી હજાર સાથે જન્મનગરે	રાત્ર્ય કરી વિવાહ કરી કરીહજાર સાથે જન્- મનગરે
૧૩	દીક્ષાનપઃ	છઠ્ઠ-તપ કરી	પાટ તપઃ	પાટ તપ કરી	છઠ્ઠ તપ કરી	નિલ્પલક્રત	છઠ્ઠ તપ કરી

	જિનનામ	અપભ્રંશ ૧	અજિત ૨	અંભવ ૩	અભિનંદન ૪	પુમતિનાથ ૫	પદ્યપ્રભ ૬
૧૪	પારણા " "	ત્રેયાંસનાદાથે કુમ્ભરસથી વર્ણના અતે	પ્રભદતના દાથે પરમાન- થી બીજે દિને	સુરેન્દ્રદતના દાથે પરમાન- થી બીજે દિ.	ઉદ્દત્તનાદાથે પરમાનથી બીજે દિવસે	પદ્યના દાથે પરમાનથી બીજે દિવસે	મોમરેવથી પરમાનથી બીજે દિવસે
૧૫	જ્ઞાનસ્થાન જ્ઞાનનપ ચાપદક્ષ	પુરિમતાથે અમુમ તપથી ન્યમોધદક્ષ	પ્રવળ્યાગ્યાને છઠ્ઠ ભત સાપર્ણ	પ્રવળ્યાગ્યાને છઠ્ઠ ભત સાલ	દીક્ષારથાને છઠ્ઠ ભત ત્રિપંચુ	દીક્ષાગ્યાને છઠ્ઠ ભત ત્રિપંચુ	દીક્ષરથા- ને છઠ્ઠ ભત છત્રાભ
૧૬	ગણધરમાન	૮૪	૮૫	૧૦૨	૧૧૬	૧૦૦	૧૦૭
૧૭	સાધુસંખ્યા	૮૪ હજાર	૧ લાખ	બે લાખ	ત્રણ લાખ	૩ લા. ૨૦ હ.	૩ લા. ૩૦ હ.
૧૮	આર્યાસંખ્યા	૩ લાખ	૩ લા. ૨૦ હ.	૨ લા. ૩૬ હ.	૬ લા. ૩૦ હ.	૫ લા. ૨૦ હ.	૪ લા ૨૦ હ.
૧૯	યક્ષનામ	ગોમુખ	મહાશય	ત્રિમુખ	ધર્મિર	તંબુર	કુમુમ
૨૦	યક્ષણીનામ	અકેશરી	અજિતા	કુરિતારિકા	કાલી	મહાકાલી	સ્વામા
૨૧	સિદ્ધિસ્થાન સિદ્ધિતપ સિદ્ધિપરિવાર	અષ્ટાપદપર્વ ત ૧૦ ભક્ત તપ ૧૦ હ. સાથે	સમ્મેત શિખ ૨ માસિક તપ સદસ સાથે	સમ્મેત શિખ ૨ માસિક તપ સદસ સાથે	સમ્મેત શેષ માસિક તપ સદસ સાથે	સમ્મેત શિખ ૨ માસિક તપ સદસ સાથે	સમ્મેત શયે માસિ કતપ ૮૦:

	જિનનામ	મુપાર્શ્વ ૭	ચંદ્રપ્રભ ૮	સુવિધિ ૯	શીતલ ૧૦	અયાંસ ૧૧	વાસુપૂજ્ય ૧૨
૧	અવનવિમાન	મધ્યકે. ત્રિકેતુ ઉપરહું.	વૈજ્યંત	આનતવિ.	પ્રાણતદે.	અચ્યુતવિ.	પ્રાણતવિ.
૨	જન્મનગરી	વાંસાણુસી	ચંદ્રપુરી	કાકંદી	ભદ્રિધપુર	સિંદપુર	ચંપાપુરી
૩	પિતાનામ	પ્રતિષ્ઠ	મહાસેન	સુગ્રીવ	હરથ	વિંછુ	વસુપૂજ્ય
૪	માતાનામ	પૃથિવી	લક્ષ્મણા	રામા	નંદા	વિંછુદેવી	જ્યા દેવી
૫	જન્મનક્ષત્ર	વિશાખા	અનુરાધા	મૂલ	પૂર્વાષાઢ	અવણ્ય	શતભિયા
૬	જન્મરાશિ	તુલા	વૃશ્ચિક	ધનુઃ	ધનુઃ	મકર	કુંભ
૭	લગ્ન	રવસ્થિતક	ચંદ્ર	મકર	શ્રીવત્સ	ખડ્ગિ	મહિષ
૮	દેહમાન	૨૦૦ ધનુઃ	૧૫૦ ધનુઃ	૧૦૦ ધનુઃ	૯૦ ધનુઃ	૮૦ ધનુઃ	૭૦ ધનુઃ
૯	સર્વાયુ.	૨૦ લા. પૂ.	૧૦ લા. પૂ.	૨ લા. પૂ.	૧ લા. પૂ.	૪ લાખ વર્ષ	૭૨ લા. વ
૧૦	દેહવર્ણ	સ્વાયુર્વર્ણ	શ્વેત	શ્વેત	પીત	પીત	રક્ત
૧૧	જિનાંતર	૯ હજાર કો. સાગરોપમ	૯૦૦ કોટી સાગરોપમ	૯૦ કોટી સાગરોપમ	૯ કોટી સાગરોપમ	૬૬ લા. ૨૬ ૫. ૧૦૦ વર્ષ હીન સા. કો. કોટી	૫૪ સાગર
૧૨	દીક્ષા	રાત્ર્ય કરી	રાત્ર્ય કરી	રાત્ર્ય કરી	રાત્ર્ય કરી	રાત્ર્ય કરી	કુમારા *
	"	વિવાહ કરી	વિવાહ કરી	વિવાહ કરી	વિવાહ કરી	વિવાહ કરી	વિવાહકરી
	"	હજાર સાથે	હજાર સાથે	હજાર સાથે	હજાર સાથે	હજાર સાથે	૬૦૦ સાથે
	"	જન્મનગરે	જન્મનગરે	જન્મનગરે	જન્મનગરે	જન્મનગરે	જન્મનગરે
૧૩	દીક્ષાનયઃ	૭૬ તપ કરી	૭૫ તપ કરી	૭૪ તપ કરી	૭૩ તપ કરી	૭૨ તપ કરી	અકાય ભરા

* રાત્ર્યમાર દીક્ષા વગર જે દીક્ષિત થયા તે કુમારો ગણાયા છે.

	જિનનામ	મુપાર્શ્વનાથ ૯	ચંદ્રમળ ૮	સુવિધિનાથ ૯	મીનવનાથ ૧૦	ત્રયાસનાથ ૧૧	રામુપ્પનાથ ૧૨
૧૪	પારાના " " "	મહેન્દના દાથે પરમાજથી બીજે દિવસે	મોમદતના દાથે પરમાજથી બીજે દિવસે	પુષ્પના દાથે પરમાજથી બીજે દિવસે	પુનર્વચ્ચથી પરમાજથી બીજે દિવસે	નંદના દાથે પરમાજથી બીજે દિવસે	મુનંદના દાથે પરમાજથી બીજે દિવસે
૧૫	જાનરથાન જાનતપઃ ચૈત્યવૃક્ષ	દીક્ષારથાને છઠ્ઠ ભત્ત શિરીષ	દીક્ષારથાને છઠ્ઠ ભત્ત નાગ	દીક્ષારથાને છઠ્ઠ ભત્ત મણિકા	દીક્ષારથાને છઠ્ઠ ભત્ત પ્રિયંબુ	દીક્ષારથાને છઠ્ઠ ભત્ત તિલક	દીક્ષારથાને ચક્રિભન પાકલ
૧૬	ગણધરમાન	૯૫	૯૩	૮૮	૮૧	૭૬	૬૬
૧૭	સ ક્રુસંખ્યા	૩ લાખ	અઢી લાખ	બે લાખ	એક લાખ	૮૪ હજાર	૭૨ હજાર
૧૮	આર્યાસંખ્યા	૮ લા. ૩૦ હ.	૩ લા. ૮૦ હ.	૧ લા. ૨૦ હ.	૧ લા. ૬૫૨ હ.	૧ લા. ૩ હ.	૧ લાખ
૧૯	યજ્ઞનામ	માનગ	વિષય	અગ્નિત	અદ્યા	મનુજ	સુરકુમાર
૨૦	યજ્ઞિણીનામ	શાંત	બ્વાલા	મુનારા	અશોકા	શ્રીવત્સા	પ્રવરા
૨૧	સિદ્ધિરથાન સિદ્ધિતપ સિદ્ધિપરિવાર	સમ્મેત યૈસે માસિક હજાર સાથે	સમ્મેત યૈસે માસિક હજાર સાથે	સમ્મેત યૈસે માસિક હજાર સાથે	સમ્મેત યૈસે માસિક હજાર સાથે	સમ્મેત યૈસે માસિક હજાર સાથે	ચંપાપુરી માસિક ૬૦૦ સાથે

	જિનનામ	વિમલ ૧૩	અનન ૧૪	ધર્મનથ ૧૫	શાંતિનાથ ૧૬	કુંથુનાથ ૧૭	અરનાથ ૧૮
૧	અવતારનામ	સહસ્ત્રારવિ.	પ્રાણુતવિ.	વિજયવિ.	સર્વાર્થસિદ્ધિ	સર્વાર્થસિન્ધ	સર્વાર્થ-સિદ્ધિ
૨	જન્મનગરી	કાંપિલ્યપુર	અયોધ્યા	રત્નપુર	હસ્તિનાગપુર	ગજપુર	ગજપુર
૩	પિતાનામ	કૃત્યવર્મા	સિંહાસન	ભાત	વિશ્વમેન	શર	સુદર્શન
૪	માતાનામ	સ્વામા	સુવશા:	સુનતા	અગ્નિરા	શ્રી	દેવી
૫	જન્મનક્ષત્ર	ઉત્તરાભાદ્રપદ	રેવતી	પુષ્ય	ભરણી	કૃત્તિકા	રેવતી
૬	જન્મરાશી	મીન	'મીન	કર્ક	મેષ	વૃષ	મીન
૭	લગ્ન	ચક્ર	સ્થેન	વજ્ર	હરિષ્ય	ભાગ	નંદાવર્ત
૮	દેહમાન	૬૦ ધનુ:	૫૦ ધનુ:	૪૫ ધનુ:	૪૦ ધનુ:	૩૫ ધનુ:	૩૦ ધનુ:
૯	સર્વાયુ:	૬૦ લા. વર્ષ	૩૦ લા. વર્ષ	૨૦ લા. વર્ષ	૧ લા. વર્ષ	૬૫ ૬૦ વર્ષ	૮૪ ૬. વ.
૧૦	દેહવર્ણ	પીત	પીત	પીત	પીત	પીત	પીત
૧૧	જિનાંતર	૩૦ સાગર	૬ સાગરોપમ	૪ સાગરોપમ	ત્રિભાગહીન ૩ સાગરોપમ	પાંચોપમાધ્ય	૧ હજાર કરો ૫૫ ન્યૂનપલ્લો ૫૫ ચતુર્ભાગ
૧૨	દિક્ષા	રાત્ર્ય કરી	રાત્ર્ય કરી	રાત્ર્ય કરી	રાત્ર્ય કરી	રાત્ર્ય કરી	રાત્ર્ય કરી
	"	વિવાહ કરી	વિવાહ કરી	વિવાહ કરી	વિવાહ કરી	વિવાહ કરી	વિવાહ કરી
	"	હજાર સાથે	હજાર સાથે	હજાર સાથે	હજાર સાથે	હજાર સાથે	હજાર સાથે
	"	જન્મનગરે	જન્મનગરે	જન્મનગરે	જન્મનગરે	જન્મનગરે	જન્મનગરે
૧૩	દીક્ષાતપ	૭૬ તપ કરી	૭૬ તપ કરી	૭૬ તપ કરી	૭૬ તપ કરી	૭૬ તપ કરી	૭૬ તપ કરી

	ગિતનામ	વિમળ ૧૩	અનંત ૧૪	ધર્મનાથ ૧૫	જ્ઞાનિનાથ ૧૬	કુંથુનાથ ૧૭	અગ્નાથ ૧૮
૧૪	પારણા " "	વળના દાથે પરમાજથી બીજે દિવમે	વિજયના દાથે પરમાજથી બીજે દિવમે	ધર્મમિદના દાથે પરમાજથી બીજે દિવમે	મુખિતના દાથે પરમાજથી બીજે દિવમે	આદ્યમિદના દાથે પરમાજથી બીજે દિવમે	અપરમાજથી બીજે દિવમે
૧૫	જ્ઞાનગ્રાન્થાન જ્ઞાનનપ ચેત્યવૃક્ષ	દીક્ષાગ્રાન્થાને ૭૬ ભત્ત જન્મ	દીક્ષાગ્રાન્થાને ૭૬ ભત્ત અપ્રત્ય	દીક્ષાગ્રાન્થાને ૭૬ ભત્ત દધિપ્રભુ	દીક્ષાગ્રાન્થાને ૭૬ ભત્ત નદીટક્ષ	દીક્ષાગ્રાન્થાને ૭૬ ભત્ત નિવક	દીક્ષાગ્રાન્થાને ૭૬ ભત્ત પથક
૧૬	ગણુધર	૫૭	૫૦	૪૩	૩૬	૨૫	૨૩
૧૭	આધુમંજ્યા	૬૮ દળર	૬૬ દળર	૬૪ દળર	૬૨ દળર	૬૦ દળર	૫૦ દ
૧૮	આધામંજ્યા	૧ લા. ૮૦૦	૬૨ દળર	૬૨ લ. ૪૦૦	૬૧ લ. ૬૦૦	૬૦ લ. ૬૦૦	૬૦ લ
૧૯	મક્ષનામ	વપ્તુખ	પાનાપ	કિજર	ગરુડ	ગંધર્વ	દેવનામા
૨૦	દેવીનામ	વિજયા	અંકુરી	પ્રતપ્તિ	નિર્વાણી	અચ્યુના	ધરણીય
૨૧	સિદ્ધિગ્રાન્થાન સિદ્ધિનપ સિદ્ધિપરિવાર	સમ્મેન શેવે માસિક ૬ દ માથે	સમ્મેન શેવે માસિક ૭ લ. સાથે	સમ્મેન શેવે માસિક ૮૦૦ સાથે	સમ્મેન શેવે માસિક ૯૦૦ સાથે	સમ્મેન શેવે માસિક દળર સાથે	સ શેવે માસિક દ. સાથે

	જિનનામ	મહિનાથ ૧૯ મુનિસુવ્રત ૨૦	નમિનાથ ૨૧	નેમનાથ ૨૨	પાર્શ્વનાથ ૨૩	શ્રી વર્ધમાન ૨૪
૧	અવનવિમાન	જ્યંતવિં	અપરાજીત	પ્રાણુતકલ્પ	અપરાજીત	પ્રાણુતં
૨	જન્મનગરી	મિથિલા	રાજગૃહ	મિથિલા	સૌર્યપુર	વારાણસી
૩	પિતાનામ	કુંભ	સુમિત્ર	વિજય	સમુદ્રવિજય	અશ્વસેન
૪	માતાનામ	પ્રભાવતી	પદ્મા	વપ્રા	શિવા	વામા
૫	જન્મનક્ષત્ર	અશ્વિની	શ્રવણ	અશ્વિની	ચિત્રા	વિશાખા
૬	જન્મરાશિ	મેષ	મકર	મેષ	કન્યા	તુલા
૭	લગ્નગ્રહ	કલશ	કચ્છપ	નીચોત્પત્ત	સંખ	સંખ
૮	દેહમાન	૨૫ ધનુઃ	૨૦ ધનુ.	૧૫ ધનુઃ	૧૦ ધનુઃ	૯ હાથ
૯	સર્વાયુઃ	૫૫ હ. વર્ષ	૩૦ હ. વર્ષ	૧૦ હ. વર્ષ	૧ હ. વર્ષ	૧૦૦ વર્ષ
૧૦	દેહવર્ણ	નીલવર્ણ	શ્યામ	પીત	શ્યામ	નીલ
૧૧	જિનાંતર	૧ હજાર કે. વર્ષ	૫૪ લાખ વર્ષ	૬ લા. વર્ષ	૫ લા. વર્ષ	૮૩ હજાર ૭૫૦ વર્ષ અધિક
૧૨	દીક્ષા	કુમાર, અપરિણીત ૩૦૦ સ્ત્રી અને ૩૦૦ પુરૂષ જન્મનગરે	રાજ્ય કરી વિવાહ કરી સહસ્ત્રસંગે જન્મનગરે	રાજ્ય કરી વિવાહ કરી હજાર સાથે જન્મનગરે	કુમાર અવિવાહિત સહસ્ત્રસાથે દારિકામાં	કુમાર વિવાહ કરી ૩૦૦ સાથે જન્મનગરે
૧૩	દીક્ષાતપઃ	અષ્ટમ તપ	૫૪ તપ	૫૪ તપ કરી	૭૪ તપ કરી	અષ્ટમ તપ

	નિનનાથ	મધીનાથ ૧૯	નુનિનનાથ ૨૦	નિનનાથ ૨૧	નિનનાથ ૨૨	પાશ્વરનાથ ૨૩	મદાતી ૨૪
૧૪	પા-૯૫ " "	વિશ્વમેનના દાથે પરમાત્મથી બીજે વિશે	અમરદત્તા દાથે પરમાત્મથી બીજે દાથે	દિગ્ના દાથે પરમાત્મથી બીજે દિવલે	વ-દિગ્નાદાથે પરમાત્મથી બીજે વિલે	વ-પરમાત્મથી પરમાત્મથી બીજે દીવલે	અ-૯૫ ના દાથે પરમાત્મથી બીજે દી
૧૫	જ્ઞાનગ્યાન જ્ઞાનપ સૈત્યવૃક્ષ	દીક્ષાગ્યાને અદ્યમાને અદ્યે	ગીર્ધાસ્થાને વૃત્તપ્રાપ્તે વૃત્ત	દીક્ષાગ્યાને ૭૫ લગ ૭૫	દીક્ષાગ્યાને અદ્યમાને વેનસ	દીક્ષાગ્યાને અદ્યમાનને ધવરુક્ષ	સુવૃક્ષ ૭૫ લગ ૭૫
૧૬	ગણધર્મ ૧	૧૮	૧૮	૧૭	૧૧	૧૦	૧૧
૧૭	નાવુન ખ્યા	૪૦ દર્શન	૩૦ દર્શન	૩૦	૧૮ દર્શન	૧૬ દર્શન	૧૪ દર્શન
૧૮	આયાસ ખ્યા	૫૫ દર્શન	૫૦ દર્શન	૪૧૦	૪૦ દર્શન	૪૮ દર્શન	૧૬ દર્શન
૧૯	મર્યાદા	૬૫	૫૫	ભરતિનાથ	ગ્રામ્ય	વાન	મુખ્ય
૨૦	વક્ત્રીનાથ	વૈગાદ્ય	દત્ત	આધર્મ	અભ્યા	પદ્મવતી	નિદ્રા
૨૧	નિદ્રાવાન સિદ્ધિપ આદ્યપદ્ધિ	નમ્રમેન શેને માસિક ૫૦૦૦૩૫	અમ્રમેન શેને માસિક ૬ માસ	મમ્રમેન શેને માસિક ૬ માસ	મિમ્રા માસિક ૫૩૫ માસ	મમ્રમેનશિખ માસિક ૩૩ મુનિસ	૫૩૫ ૫૩૫ આદ્ય

આ એકવીશ-એકવીશ બાજનો નો-પ્રાચીનમય સિદ્ધમેન સુનિદ્રા
મૂલ-અને અમાગ શિષ્ય મુનિ ચતુર્વિંશ્ય દ્વા લીકા-

એક જાનાતી લીકાએ એકલી-અમાતી પાનેથી અથવા-૨૫ મગનનાથ મેલાય
દે મીને-૨-૨૫કાદા વાગા મીયા ગામથી મેડવવા.

તેવી રીતે આ એકવીશ બાજનો એક એક તીર્થ-કળા નાંખે છે તેવી
રીતે-અમ્રમેન મીતર બાજનો. મમ્રમેન ગ્યાન પ્રજ્ઞા નમ્રમેન ૫૫ મય છે.

મગનનાથ મેલાય-જાવનનર લેન-અત્મનાંદ ૨૫. તેથી યજ્ઞી બાજનો
મુલાદે મરથે ૧

૫. શ્રીક્ષિમાવિજયના ગિય પં. જિનવિજયજી વિરચિત
ચતુર્વિંશતિજન પરિવારસ્તવન.

[આ સ્તવનમા વર્તમાન ચોવીસીના ત્રણપણાદિ ચોવીસે તીર્થંકરોના નામ ૧, તે સર્વેના ગણધરો ૨, પવિત્ર મુનિઓ ૩, કેવળજ્ઞાનીઓ ૪, અવધિજ્ઞાનીઓ ૫, મનઃપર્યવજ્ઞાનીઓ ૬, ચૌદપૂર્વધારીઓ ૭, વેદિયલગ્નિધ વંતો ૮, વાદીઓ ૯, સામાન્ય સાધુઓ ૧૦, સર્વસાધ્વીસ ખ્યા ૧૧, શુદ્ધ શ્રાવકો ૧૨, અને શુદ્ધ શ્રાવિકાઓની સખ્યાનું વર્ણન છે.]

(મત કોઈ હેરો રે કાન્હ પડયો છે કેડે. જો દેશી)

ભાવે વંદું રે ચોવીસે જીનચંદા

ત્રણભ (૧) અજીત (૨) મંજવ (૩) અભિનંદન (૪)

સુમતિનાથ (૫) સુખકંઠા ભાવે૦ આકર્ષી.

પદ્મપ્રભ (૬) ને સુપાસ (૭) ચંદ્રપ્રભ (૮)

સુવિધિ (૯) શીતલ સ્વામી (૧૦)

ગ્રેયાસ (૧૧) વાસુપૂજ્ય (૧૨) વિમળ (૧૩) અનંતપ્રભુ (૧૪)

ધર્મનાથ (૧૫) શુભુ ધામી. ભાવે૦ ૨

પાત્રમા છઠ્ઠા સાતમા ચક્રો

શાંતિ (૧૬) કુંથુ (૧૭) અ. (૧૮) દેવા.

એકજી ભવ માહે દોય પદવી

પુણ્ય પ્રકૃતિના મેવા ભાવે૦ ૩

મતિવ (૧૯) મુનિસુવ્રત (૨૦) નમિ (૨૧) નેમિ (૨૨)

પુરુષાર્થની પામ (૨૩)

વર્ધમાન જીનવરને નામે (૨૪)

વર્ધમાન સુખવાસ ભાવે૦ ૪

પુંડરીક પ્રમુખ ગણધારી

ચર્ચિત્ર સયા બાવન્ન (૧૪૫૨)

લાખ અઠ્ઠાવીસ સહસ્ર અઠ્યાસિત્ર (૨૮૪૮૦૦૦),

મુનિવર પાવન મન્ન. ભાવે૦ ૫

એક લાખ હજાર બહોત્તર,

એક શત (૧૭૨૧૦૦) કેવલનાણી.

એક લાખ તેત્રીસ સહસ્ર ચરિત્રય (૧૩૩૪૦૦),

અવધિ વદ નાણી. ભાવે૦ ૬

મનપરજ્ઞ નાણી એક લાખ,

અધિકા સહસ્ર પલુયાસા.

પલુ સય એકાણું (૧,૪૫,૫૬૧) નિત નમિયે.

ચરણ કરણ મુંડાળા. ભાવે૦ ૭

તેત્રીસ સહસ્ર નવ સય અઠ્ઠાણું (૩૩,૬૬૮),

ચરિત્ર પૂરવધારી.

દો લાખ સહસ્ર પલુયાસ બન્ને અઠ (૨,૪૫,૨૦૮),

વેરિય લખધિ બંદારી. ભાવે૦ ૮

એક લાખ સહસ્ર છવીસને દો શન (૧,૨૬,૨૦૦)

વાઢી શ્રુતવિસ્તારી.

જિન મત યાપન કુમતિ ઉત્થાપન.

મયગગ જિમ મદ ધારી. ભાવે૦ ૯

ઓગણીસ લાખ બત્તીસ સહસ્ર ને

એકાવન (૧૬,૩૨૦,૫૧) અધિકેચ.

સવિજિનના આમાન્ય મુનીસર

ટાળ્યા ભવ ભવ ફેરા. ભાવે૦ ૧૦

લાખ ચૌયાલીસ સદસ છયાત્રીસ

ચાર સયા પટ (૪૪,૪૬,૪૦૬) વદો.

સાધ્વીનો પરિવાર મનોહર.

પ્રણી પાપ નિકદો. ભાવે૦ ૧૧

લાખ પંચાવન સહસ્ર અડયાલીસ (૫૫,૪૮૦૦૦),

શ્રાવક સમક્ષિત ધારી.

એક કેડિ પણ લખ અડત્રીસ સહસ્ર (૧,૫,૩૮૦૦૦)

આવિકા દુહા વિચારી. ભાવે ૧૨

ચૌવીસે જિનવરનો પરિકર,

૧૬ ઉઠી પ્રણમીને.

ખિમાવિજય પડિત શુભ કાણે

જિન પદ રંગ રમીને. ભાવે ૧૩

॥ ઇતિ જૈન પ્રમાણે ૨૪ શે તીર્થ કરોના ગણધરાદિના પરિમાણ

સ્તવન.

બાર ચક્રવર્તીઓ અને તેમનાં નગર આદિનો કોઠો. ૧

	નામ	નગરો	પિતા	માતા	ઉંચાઇ	આયુષ્ય	ગતિ
૧	ભરત	વિનીના	ઋષભદેવ	સુમંગલા	૧૦૦ ધનુષ્ય	૮૪ લાખપૂર્વ	મોક્ષ
૨	સગર	અયાધ્યા	સુમિત્ર	યશોભાતિ	૪૫૦ "	૭૨ લાખપૂર્વ	"
૩	મધવા	આવરતી	વિજય	ભદ્રા	૪૨૧૧ "	૫ લાખ વર્ષ	ત્રીજા દેવલોકમાં
૪	સનતકુમાર	હસ્તિનાપુર	અશ્વસેન	મદદેવ	૮૧૧૧ "	૩ "	"
૫	શાંતિનાથ	"	વિશ્વસેન	અચિરા	૪૦ "	૧ લાખ વર્ષ	મોક્ષ
૬	કુંતુનાથ	"	ચર	શ્રીદેવી	૫ "	૬૫ લગ્નવર્ષ	"
૭	અરનાથ	"	સુદર્શન	મહાદેવી	૩૦ "	૮૪ "	"
૮	સુબ્રમ	તાપસાશ્રમ	કૃતવીર્ય	તારા	૨૮ "	૬૦ "	૭ મી નરકે
૯	મદાપદ્મ	હસ્તિનાપુર	પદ્મોત્તર	વ્યાલા	૨૦ "	૩૦ "	મોક્ષ
૧૦	હરિપન્થ	કાપિલપુર	મહાહરિ	મદિધી	૧૫ "	૧૦ "	"
૧૧	જય	રાજગૃહ	વિજય	વપ્રા	૨ "	૩ "	"
૧૨	અશ્વમેધ	કાપિલપુર	અહિરાજ	ચૈતિની	૭ "	૭૦૦ વર્ષ	૭ મી નરકે

નવ વાસુદેવો અને તેમનાં નગર આદિનો કોઠો. બીજો

	નામ.	નગર	પિતા	માતા	ઉંચાઇ	ત	આયુષ્ય વર્ષ
૧	ત્રિવૃદ્ધ	પોતનપુર	પ્રજાપતિ	મૃગાવતી	૮૦ ધનુષ્ય	૭ મી નરકે	ચારાસી લાખ પૂર્વ
૨	દ્વિવૃદ્ધ	દ્વારાવતી	બ્રહ્મરાજ	ઉમા	૭૦ ધનુષ્ય	૭ટી નરકે	૪ અહોતેર લાખ પૂર્વ
૩	સ્વયંભૂ	દ્વારાવતી	રુદ્રરાજ	પૃથ્વી	૬૦ ધનુષ્ય	"	સાઠ લાખ પૂર્વ
૪	પુરુષોત્તમ	દ્વારાવતી	સોમરાજ	શીના	૫૦ ધનુષ્ય	"	ત્રણ લાખ
૫	પુરુષસિંહ	અશ્વપુર	શિવરાજ	અચંકા	૪૫ ધનુષ્ય	"	એક લાખ
૬	પુરુષપુંડરીક	ચક્રપુર	મહાશિરા	લક્ષ્મવતી	૩૯ ધનુષ્ય	"	૬૫ હજાર
૭	દત્ત	વાણારસી	અગ્નિ-શિખ	શેષવતી	૨૬ ધનુષ્ય	૫ મી નરકે	૫૬ હજાર
૮	લક્ષ્મણ	અયોધ્યા*	દશરથ	સુમિત્રા	૧૬ ધનુષ્ય	૪ મી નરકે	૧૨ હજાર
૯	કૃષ્ણ	દ્વારિકા*	વસુદેવ	દેવકી	૧૦ ધનુષ્ય	૩જી નરકે	૧ હજાર

‡ નવ બલદેવો અને તેમના નગર આદિનો કોઠો. ૩જો

	નામ	નગર	પિતા	માતા	ઉંચાઇ	આયુષ્ય વર્ષ	ગતિ
૧	અચલ	પોતનપુર	પ્રભાવાત	ભદ્રા	...	૮૫	મોક્ષ
૨	વિજય	દ્વારિકા	બ્રહ્મરાજ	સુભદ્રા	...	૭૫	"
૩	ભદ્ર	દ્વારિકા	રુદ્રરાજ	સુપ્રભા	...	૬૫	"
૪	સુપ્રભ	દ્વારિકા	સોમરાજ	સુદર્શના	...	૫૫	"
૫	સુદર્શન	અશ્વપુર	શિવરાજ	વિજયા	...	૧૭	"
૬	આનંદ	ચક્રપુર	મહાશિર:	વૈભવતી	...	૮૫	"
૭	નંદન	વાણારસી	અગ્નિશિખા	ભવતી	...	૬૫	"
૮	પદ્મ(રામ)	અયોધ્યા*	દશરથ	કૌશલ્યા (અપરાધતા)	...	૧૫	"
૯	બલભદ્ર	દ્વારિકા ‡	વસુદેવ	રાહિણી	...	૧૨	૫ મો બ્રહ્મ દેવલોક

x બીજું નામ દ્વારિકા. + ત્રિવૃદ્ધ સજ્જાકા પુરુષ ચરિત્રમાં ૭૪ લાખ લખેલું છે.

* લક્ષ્મણ અને રામનું જન્મસ્થાન રાજગૃહિ, કૃષ્ણની મથુરા અને બલભદ્રની શાયંપુર.

‡ બલદેવોના શરીરની ઉંચાઇ જુદી લખેલી નથી, જેથી તેઓ તેમના નાના ભાઇ વાસુદેવના પ્રમાણે ઉંચાઇમાં હોવાનું અનુમાન થાય છે.

નવ પ્રતિવાસુદેવો અને તેમનાં નગર આદિનો કેટલો. ચોથો.

	નામ	નગર	પિતા	માતા	હિસાબ	આયુષ્ય	અંતિ
૧	અન્વગ્રીવ	રત્નપુર	મયુરગ્રીવ	નીલાંબના			૭ મી નરકે
૨	તારક	વિજયપુર	ગ્રીધર	ધીમતી	૭૦	૭૨	૬ હી નરકે
૩	મેરક	નંદનપુર	કેશરી	મુંદરી	૬૦	૬૦	,, નરકે
૪	મધુ	પૃથ્વીપુર	વિલાસ	શાશ્વતી	૫૦	૩૦	,, નરકે
૫	નિશુંલ	હરિપુર			૪૫	૧૦	,, નરકે
૬	ખલી	અરિંજય			૨૬	૫૦	,, નરકે
૭	પ્રહ્લાદ	તિલકપુર					,, નરકે
૮	રાવણ	લંકા * ૪	રાગગ્રવા	કૈકયી	૧૬ થી કાંઈક વધારે		૪થી નરકે
૯	જરાસંધ	રાજગૃહ	તુલ્ય				૪થી નરકે
						-	

૬ પ્રતિવાસુદેવોમાં કેટલાકની હિસાબ તથા આયુષ્ય જણાવેલાં નથી જેથી તેમના વખતમાં વાસુદેવો પ્રભાણે તે હોવાનું અનુમાન કરી શકાય છે.

* * રાવણનું જન્મ પાતાલ લંકામાં.

ધૃતિ ૬૩ માંના ૨૪-૧૨ નવનવનાં ત્રણત્રિક સંખ્યાથી કેટલીક બાબોતોના વિચારોનું પ્રકરણ ૫ સું સમાપ્ત.

વૈદિક મતના ૨૪ આદિ અવતારોનું પ્રકરણ ૬ કું.

પૌરાણિક મતે ચોવીસ અવતારો.

વૈદિક સંપ્રદાયમાં પ્રસિદ્ધિ પામેલા ભાગવતાદિ પુરાણોમાં વિષ્ણુના ૨૪ અવતારોનું વર્ણન આવે છે. વિષ્ણુએ શુક્રાચાર્યની માતૃ માથુ કાપી નાંખ્યું ત્યારે શુક્રે શાપ આપ્યો કે તમે આ સંસારમાં સાતવાર મનુષ્ય શરીર ધારણ કરશો ત્યારથી વારંવાર વિષ્ણુ જન્મ લે છે. તેમના ચોવીસ અવતારોમાં પણ દસ અવતારો મુખ્ય ગણાય છે.

સ્વધર્મનિષ્ઠ દેવીજીવન ગ્રંથમાં પૃ. ૨૫ થી જે ચોવીસ અવતારોનું વર્ણન આપવામાં આવ્યું છે, તે નીચે મુજબ છે:—

- ૧ સનકાદિ અવતાર. પરમાત્માએ પ્રથમ પ્રદ્યોત્થી સનકાદિ કુમારોના અવતાર લઈ, પ્રાણજ્ઞ થઈ, દુઃખથી પાળી શકાય એવું અખંડિત પ્રદ્યોત પાળ્યું.
- ૨ વરાહ અવતાર. બીજે અવતારે આ જગત્ની ઉત્પત્તિને માટે, રસાતળમાં ગયેલી પૃથ્વીનો ઉદ્ધાર કરવા માટે યજ્ઞના સ્વામી શ્રીહરિએ વગડનું શરીર ધારણ કર્યું હતું.
- ૩ નારદ અવતાર. ત્રીજે અવતારે તે પરમાત્માએ ઋષિના જન્મમાં નારદનો અવતાર ધારણ કરી અન્યને નારદ પંથરાત્ર કહ્યું.
- ૪ નર-નારાયણ અવતાર. ચોથા અવતારે ભગવાનને ધર્મની ત્રીથી નર અને નારાયણ નામના ઋષિરૂપે જન્મીને અંતઃકરણની શાંતિ આપનાર તપ કર્યું.
- ૫ કપિલ અવતાર. પાંચમો અવતાર કપિલનો ધારણ કરીને સિદ્ધપુરોના ઇન્દ્ર થયા, અને આસુરી નામના પ્રાણીઓને સાખ્યશાસ્ત્ર શીખવ્યું.

× જે ચાર અવતારોના—ગામ, હામાદિ મલે છે બીજાઓનો પત્તો કેમ નથી જણ્યો ? આ અવતારોની શરૂઆત ક્યા કાલથી ? પ્રવચી માનીએ તો તે કેવા સ્વરૂપનો ? અને આ વાક્યો કેટલામો ?

- દત્તાત્રેય
અવતાર. છઠ્ઠે અવતારે અનસુયા તથા અત્રિ કપિની પ્રાર્થના ઉપરથી તેમને ત્યાં દત્તાત્રેય ભગવાન પુત્રરૂપે અવતર્યા, અને અલર્ક રાજાને તેમ પ્રહ્લાદાદિ સજ્જાત્રીઓને આત્મવિદ્યાનો ઉપદેશ કર્યો.
- ૬ યજ્ઞાવતાર સાતમા અવતારે નરસિં કપિથી આકૃતિ નામની સ્ત્રી વિષે યજ્ઞાવતાર ધારણ કર્યો, અને યામ વિગેરે પુત્રો અને દેવો સાથે સ્વયંભૂ મન્વંતરનું પાળણ કર્યું.
- ૮ ઉરુકંઠ (ઋષભ-દેવ) અવ- તાર. આઠમા અવતારે નાભિ રાજાની મેરુદેવી નામની સ્ત્રીથી 'ઉરુકંઠ' (ઋષભદેવ) જન્મ્યા. અને પરમહંસનો માર્ગ બતાવ્યો.
- ૯ પૃથુઅવ- તાર. નવમો અવતાર પૃથુરાજનો થયો, જેમણે પૃથ્વીમાંથી ૧૦ હંસાવતાર ઔપધિઓનું તથા સર્વ વસ્તુઓનું હોહન કર્યું.
- ૧૧ ઇન્દ્રશવ- તાર. તેમ હંસાવતાર, અને હરિના ઇન્દ્ર અવતારો પણ થયા.
- ૧૨ મત્સ્યા- વતાર. આશુપમન્વંતરમાં ત્યારે સમુદ્રો એકત્ર થવાથી પ્રલય થયો ત્યારે ભગવાને મત્સ્યાવતાર ધારણ કરી પૃથ્વીરૂપ નૌકામાં વૈવસ્વત મનુને બેસાડી તેમની રક્ષા કરી એ બાંરમો અવતાર છે.
- ૧૩ કૃષ્ણા- વતાર. તેરમા અવતાર-દેવો અને દાનવો સમુદ્રનું મંથન કરવા લાગ્યા ત્યારે ભગવાને કાચબાનું રૂપ ધરી પોઠ ઉપર મંદરાચલને ધારણ કર્યો.
- ૧૪ ધન્વંતરી. ચૌદમો અવતાર ધન્વંતરીનો ધારણ કરીને અમૃત આપ્યું.
- ૧૫ મોહિની અવતાર. પંદરમો અવતાર મોહિનીનો ધારણ કરી સ્ત્રીના (મોહિનીના) રૂપથી દાનવોને મોહિત કરી દેવોને અમૃત પાતું.
- ૧૬ નૃસિંહા- વતાર. સોલ્લમો નૃસિંહાવતાર ધારણ કરી મહામત્ત હિરણ્યકશિપુ દૈત્યને સ્ત્રીરી નાંખ્યો.
- ૧૭ વામન અવતાર. સત્તરમો અવતાર ધારણ કરી બલિ રાજાના યજ્ઞમાં જઈ તેના પાસેથી સ્વર્ગ પાછું લેવા ત્રણ દગલાં પૃથ્વી માંગી.

૧૮ પરશુરામ અવતાર. અહારમો અવતાર પરશુરામનો ધારણ કરીને ૨૧ વાર પૃથ્વી નિઃક્ષત્રિય કરી.

૧૯ વેદવ્યાસ અવતાર. ઓગણીસમા અવતારે પરાશર ઋષિથી સુર્યવતીના પેટે લગવાનું વેદવ્યાસ જન્મ્યા.

૨૦ રામ અવતાર. વીસમો અવતાર-દેવતાઓનું કામ કરવાની ઇચ્છાથી રામ રૂપી રાખનો અવતાર થયો, અને સસુદ્રનિગ્રહ વિગેરે પરાક્રમે કર્યા.

૨૧ બલરામ. એકવીસમા અને બાવીસમા અવતારે બુધરામ અને

૨૨ અને કૃષ્ણ અવતાર. કૃષ્ણ એવાં નામથી વિષ્ણુ કુળમાં અવતાર લઈને પૃથ્વીનો ભાર ઉતાર્યો.

૨૩ બુદ્ધાવતાર. તે પછી ત્રેવીસમા અવતારમાં અસુરોનું બળ વધ્યું તેમને મોહિત કરવા માટે લગવાનું 'હિકટ' 'દેશમાં-' ગયા ' પ્રદેશમાં બુદ્ધને નામે અવતર્યા હતા.

૨૪ કલ્કી અવતાર. તે પછી ચોવીસમો અવતાર "કલ્કી" લગવાનું થશે.

	ચોવીસ અવતારોનો ક્રમ.	દશ અવતારોનો ક્રમ.	
૧	શનકાદિ	૨૦ માં કયા કયા નંબરના.	
૨	પરાશ્વ અવતાર.	વરાહજી ત્રીજે નંબર છે.	૩
૩	નારદ અવતાર.		
૪	નર-નારાયણ.		
૫	કપિલ અવતાર.		
૬	હતાત્રેય.		
૧૦	યમ અવતાર.		

૮	ઉરુકમ-ઋષભદેવ.		
૯	પૃથુરામ.		
૧૦	દંસાવતાર.		
૧૧	મૃશ્વરાવતાર.		
૧૨	મત્સ્યાવતાર.	મત્સ્ય અવતાર પેટેએ નંબરે છે.	૧
૧૩	કચ્છપાવતાર.	કચ્છપા અવતાર બીજે નંબરે છે.	૨
૧૪	ધનવંતરી અવતાર.		
૧૫	મોદિની અવતાર.		
૧૬	દૃષ્ટિંદ્રાવતાર.	દૃષ્ટિંદ્રાવતાર ચોથે નંબરે છે.	૪
૧૭	વામનાવતાર.	વામનાવતાર પાંચમે નંબરે છે.	૫
૧૮	પરશુરામાવતાર.	પરશુરામાવતાર છઠે નંબરે છે.	૬
૧૯	વેદવ્યાસાવતાર.		
૨૦	રામાવતાર.	રામાવતાર સાતમે નંબરે છે.	૭
૨૧	બળરામાવતાર.		
૨૨	શ્રી કૃષ્ણાવતાર	શ્રી કૃષ્ણાવતાર આઠમે નંબરે છે.	૮
૨૩	બુદ્ધાવતાર	શ્રી બુદ્ધાવતાર નવમે નંબરે છે.	૯
૨૪	કાલી અવતાર. (દશુ યવાનો)	કલિકા (ભવિષ્ય અવતાર) દસમે નંબરે છે.	૧૦

આ ૨૪ માં-મત્સ્ય અને કચ્છ-બારમાં અને તેરમાં છે. તે દશમાં પહેલા બીજા નંબરે છે. અને ૨૪ માં વરાહ બીજે નંબરે છે તે દશમાં ત્રીજે નંબરે કચ્છપા છે. તેનો વિચાર કરવાને માટે આ કોઠો લખીને બતાવ્યો છે.

|| હીન વૈદિકે ૨૪ માં ના ૧૦ અવતારો ક્રમ રહિત લેવાનો કોટો

વૈદિકે દશ અવતારોનાં કાર્યક્રમ.

દશ અવતારોનું વર્ણન.

નામ—

“ મત્સ્યઃ ૧ કૂર્મો ૨ વરાહશ્ચ ૩ નૃસિંહોઽય ૪ વામનઃ ૫ રામો ॥
૬ રામશ્ચ ૭ કૃષ્ણશ્ચ ૮ બુદ્ધઃ ૯ કલ્કી ૧૦ ચ તે દશ ” ॥

દશ અવતારોનાં કાર્યો—

“ વેદાનુદ્ધરતે ૧ જગન્નિવહતે ૨ ભૂગોલમુદ્વિભ્રતે ૩ દૈત્યં દારયતે
૪ વર્ણં છલયતે ૫ ક્ષત્રજયં કુર્વતે ૬ પૌલસ્ત્યં જયતે ૭ દ્વલં કલયતે
૮ કારણ્યમાતન્વતે ૯ ન્લેચ્છાન્ મૂર્છયતે ૧૦ દશાકૃતિકૃતે
કૃણાય જુમ્યં નમઃ ॥૧॥ ”

(ગીત ગોવિંદ)

૧ વેદાન્ ઉદ્ધરતે

શંખ નામનોદૈત્ય ચારે વેદોને લઈને પૃથ્વી તળમાં પેસી ગયો, ત્યારે
કૃષ્ણુ ભગવાને ‘ મત્સ્ય ’ નો અવતાર લઈ શંખની
પાછળ પાતાળમાં જઈને તેની પાસેથી ચારે વેદોને
લઈ પાછા પૃથ્વી ઉપર લાવીને મૂક્યા.

પ્રથમ મત્સ્યાવતારનું
વર્ણન.

૨ જગન્નિવહતે.

એક વખતે પૃથ્વી પાતાળમાં જવા લાગી, ત્યારે કૂર્મ કાચખાને
અવતાર ધારણ કરીને શ્રીકૃષ્ણુ ભગવાને પોતાની
ખીંટ ઉપર તેને ધારણ કરી રાખી.

બીજા કૃષ્ણાવતારનું
વર્ણન.

૩ ભૂગોલમુદ્વિભ્રતે

પછી નરાહનું રૂપ ધારણ કરીને પોતાની બે દાઢાઓથી આ પૃથ્વીને
પકડી રાખી.

ત્રીજા વરાહાવતારનું
વર્ણન.

૪ દૈત્યં દારયતે

સર્વે દૈત્યો (દાનવો) શિવના ભક્ત હતા, પરંતુ હિરણ્યકશિપુ

એથા નૃસિંહાવતારં
૨૧૩૫. નો પુત્ર પ્રહ્લાદ વિષ્ણુનો ભક્ત બન્યો હતો, તેથી તેના બાપે તેને ખૂબ માર્યો. તોપણ પ્રહ્લાદ મુખથી વિષ્ણુ-વિષ્ણુજ્ઞ યોદ્ધારતો રહ્યો તેથી તેને વાંચું નહીં. વિષ્ણુએ ઈંદ્રપદ પ્રાપ્ત થવાનો વર આપ્યો તેથી તે ઈંદ્રપદને પ્રાપ્ત થયો. તો પણ તે પ્રહ્લાદનો બાપ તેને પીડા કરવા લાગ્યો, ત્યારે શ્રીકૃષ્ણજીએ નૃસિંહાવતાર ધારણ કરી પ્રહ્લાદના બાપ (હિરણ્યકશિપુ) ને નખોતી ફાટી-મારી નાંખ્યો. આ ઉપર બતાવેલા ત્યારે અવતારો શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને પહેલા કૃતયુગ (પૌરાણિક અને જ્યોતિષના મતે ૧૭૨૮૦૦૦ વર્ષના પ્રમાણ વાળા યુગ) માં કરેલા.

૫. વર્ણિત ચલચરિત્ર

બલિનામના દેવે ઈંદ્રપદને મેળવવા શતકૃતુ (૧૦૦ યજ્ઞ) નો પ્રારંભ કર્યો. તેમાં હલ યજ્ઞ પુરા થઈ ગયા ત્યારે પાંચમા વામના વતારણં
૨૧૩૫. શ્રી કૃષ્ણ ભગવાને વિચાર ધર્યો કે— મારું પ્રહ્લાદને આપેલું ઈંદ્રપદ જતું રહે તે ઠીક નહીં માટે બલિનો સોમો યજ્ઞ પૂરો થવા દેવો નહીં, એવો વિચાર કરીને, વામન રૂપ લઈ, બલિની પાસે આવી દાન માંગ્યું. બલિએ કહ્યું કે—હે પ્રાણયુ ઈં શુ માગે છે. ?

વામને કહ્યું કે—મહેવા માટે સાદા ત્રણ હગડાં જમીન માગું છું.
બલિએ આપવા હા પાડી, તે વખતે કોઈએ કહ્યું કે—સાહેબ ! જે પ્રાણયુ નથી. વામનરૂપે શ્રી કૃષ્ણ ભગવાન છે. એમ જાણ્યા પછી બલિ શુભ્ધે થયો. એટલામાં વામને ત્રણ હગડામાં બધીએ પૂરની માપી લઈને બધું હગડું બલિની પીઠ ઉપર મૂકીને તેને પાતાલમાં ખોસી ધકેલ્યો; તે વખતે બલિએ કહ્યું કે—મારું નામ રાખો, ત્યારે ભગવાને વર આપ્યો કે—દિવાલીના ચાર દિવસોમાં ઈં રાત્રિ ચંદ્ર, અને દુર્ગા તારા દારપાળ થઈશ. દંત્યાદિ.

૬. દામયંત્રી પુર્યંતે

આદિત્યાર ધનિયની બહેન રેણુકાને જામદગ્નિ ઋષિ બ્રાહ્મણથી
૮૬૧ પંચાંગના વતારણં
૨૧૩૫. પંચા. ઋષિના આશને આદિત્યાર ગયો ત્યારે ઋષિ અને તેની પત્નીનો ઝગડો મનો જોયો. ઈન્દિમે ઋષિને મનાવ્યો, અને રેણુકાને પણ ઇન્દિની કરી.

તેથી વિષ્ણુ ભગવાને તેજ તાપસના ઘરમાં પરશુરામનો અવતાર ધારણ કરી સહસ્રારને માર્યો અને પછીથી ૨૧ વાર નિઃશ્વનિય પૃથ્વી કરી.

૭ પૌલસ્ત્યં જયતે

રાવણ નામના દૈત્યે યજ્ઞનો નાશ કરવાને ઉપદ્રવો કર્યા, ત્યારે વિષ્ણુ ભગવાને રામનો અવતાર લઈ રાવણનો સર્વથા રામાવતારનું સ્વરૂપ. નાશ કર્યો.

આ ત્રણ અવતારો ૧૨૯૬૦૦૦ વર્ષના પ્રમાણવાળા ત્રેતાયુગમાં થયાં છે.

૮ હલં કલયતે

કંસા દિક દૈત્યોનો નાશ કરવાને 'દારિકા' નગરીમાં શ્રી કૃષ્ણજીના આઠમે કૃષ્ણાવતાર. સ્વરૂપે સાક્ષાત્ અવતાર પછે આવ્યા.

૯ કારુણ્ય માતન્વતે

શ્રી વિષ્ણુ ભગવાને નવમે અવતાર યુધ્ધનો હીપો, તે વખતે હયા ઉત્તમ યવાથો યજ્ઞમાં થતી હિંસાની નિંદા કરી, અને બધા યુદ્ધાવતારનું સ્વરૂપ. મ્લેચ્છોના મંદિરોની વૃદ્ધિ કરી.

આ બે અવતારો ૮૬૪૦૦૦ વર્ષના પ્રમાણવાળા દ્વાપર યુગમાં થયા.

૧૦ મ્લેચ્છાન્ મૂર્છયતે

આ દશમે અવતાર થયો નથી, પણ આગળ ઉપર મ્લેચ્છોનો નાશ કરવાને માટે કલિકાળમાં શ્રી વિષ્ણુ ભગવાન દશમે કલ્કી અવતાર. કલ્કીનો અવતાર ધારણ કરવાના છે.

આ પ્રમાણે દશ અવતાર ધારણ કરી જગતના ઉદ્ધારક શ્રી કૃષ્ણ ભગવાનને ગીતગોવિંદ ગ્રંથના કર્તા (જયદેવ) નમસ્કાર કરે છે.

૧૦ અવતારોમાંના પહેલા ચાર કૃતયુગમાં થએલા બતાવ્યા છે તેમાં વરાહ ત્રિજે છે, અને ૨૪ માં વરાહ બીજે નંબરે છે. એ કમ જોતાં ચોવીશે અવતારો કૃતયુગથીજ થવા લાગ્યા જણાય છે. પરંતુ આ ચાલતા ચાર યુગના પહેલાં અવતારોના સંબંધે વૈદિકોમાં કેવા પ્રકારની વ્યવસ્થા ચાલતી હતી ?

॥ ઇતિ-વૈદિકે એકજ વિષ્ણુના દશ અવતારોનું કિચિત્ વર્ણન કરીને બતાવ્યું. ॥

અવતારો વિષે આધુનિક વિદ્વાનોના મતો.

સૂર્યની સાથે સરખાવેલા દશ અવતારો.

* (૧) અંગ્રેજી સાહિત્ય અને પુરાણ કથા (તુલનાત્મક પ્રતીક્ષા) પૃ. ૫૦ થી લખે છે કે—“વિષ્ણુને લગતી દશાવતાર વિષયક કથાઓ સૂર્યની વિવિધ દિનચર્યા વિષે થતી દશાઓ તથા ક્રિયાઓને ઉદ્દેશીને લખાયેલાં ૧૫કો શિવાય બીજાં કશું પણ નથી” ઇત્યાદિથી શરૂ થતો ઉલ્લેખનો દુંકાર—

૧. પ્રકાશરૂપી સુમુદ્રમાં ડુબી—અદૃશ થઈ રહેલો જે સૂર્ય તે મત્સ્ય છે.
૨. કર, પાદાદિ અંગનું પ્રસારણ થતા પૂર્વની દિશા ઉપરથી તે પુનઃ સ્વરૂપ અણાય.
૩. રાત્રિરૂપી પ્રલયને આધીન થયેલી પૃથ્વીને ગદાકાર ખેંચી કાઢનાર જે સૂર્ય તે વરાહ છે.
૪. કર, પાદાદિચુકત સૂર્ય તે નરમિંદ છે, અને તે પૂર્વનું તેનું જે સ્વરૂપ તે છે.
૫. વામન થએલો સૂર્ય ઉદય પામી આકાશના મધ્યમાં વિનંત અસ્ત પામતા સુધામાં ત્રણ દશામાં સ્ત્રીને અંધકારને પાતાલમાં પૂની લાગે છે.
૬. પરશુરામ રૂપી સૂર્ય પાતાના પ્રખર કિરણો (પરશુ) વડે પૃથ્વીને નક્ષત્રી (જળ વિનાશી) કરી મુકે છે,
૭. રામ—વિષ્ણુ તે સૂર્યનું સ્વરૂપ છે. ■ × × ×
રામરૂપી સૂર્ય પાતાની જાત્યાવસ્થામાં પરશુરામ નો પગલવ કરી દેતો, જે નાન આકાશમાં ચળાં રૂપાંતરનું રૂપ છે એમ કદી શકાય છે.

* આ પ્રશ્નન. નેખા—જયમુખમય વિ પુરુષોત્તમમુખ નેમીપુત્રા નેમ એ. દ્વારે, તિલક પિત્રી કમલ-વરેણસ.

૮. રામનો અવતાર થઈ ગયા બાદ વિષ્ણુએ પુનઃ કૃષ્ણરૂપે અવતાર ધારણ કર્યો છે. આ કૃષ્ણ પુનઃ વિષ્ણુ એટલે સૂર્યનું એક સ્વરૂપ છે.

૯. કૃષ્ણરૂપી સૂર્યનું સ્વરૂપ અવરજાતરને પામતાં યુદ્ધનું સ્વરૂપ ધારણ કરે છે. વિષ્ણુ નવમા અવતારમાં યુદ્ધનું શરીર ધારણ કરે છે. આ 'યુદ્ધ' શબ્દનો અર્થ જણાયલો જોવાયલો કે ડાહ્યો પુરૂષ થાય છે. + + + દૈત્યોની મતિને મોહ કરનારો અને લલચાવનારો વેપ ધારણ કરે છે એ વાત સૂર્યની અસ્તકાળે થતી મોહકતાને સૂચવનારી છે. + + + યુદ્ધરૂપી સૂર્યનો અમલ ગતાં અર્થાત રાત્રિનો સમય થતાં યજ્ઞાદિ ધર્મ કાર્યો થતાં પણ બંધ પડે છે.

૧૦ કલ્કી x x x અર્થાત રાત્રિના અંધકારમાં કુબેરો જગતને વિષ્ણુરૂપી સૂર્ય દરીથી ઉદય પામી પ્રકાશ યુક્ત બનાવશે x x"

ઉપર પ્રમાણે વિષ્ણુરૂપી સૂર્યના કયા અવતારોનું આપણે અવલોકન કરી ગયા હીએ. એ અવલોકનનો સાર માત્ર એટલોજ કે સૂર્ય ઉગીને ગગન મંડળમાં રહીને અસ્ત પામતાં સુધીમાં નવ જુદાં જુદાં સ્વરૂપ ધારણ કરે છે + x

દેહ ઉપલક્ષિયા વાચકને ઉક્ત સર્વ કથાઓ દેવળ કલ્પનાનાં કુસુમો રૂપ દેખાશે, પરંતુ x x x હિંદુ આર્યોએ સમયાનુકૂલ વેપ પોતાની ધર્મભાવનાને પહેરાવીને પોતાના અસલ ધર્મવિચારનું કેવી રીતે પાકણ થયું છે. + + +

વેદમાં જેવી રીતે દેવની શક્તિને તેની ચોખા કલ્પવામાં આવી છે, તેવી રીતે પુરાણોમાં પણ થયેલું છે ખૌરાલિક-બ્રાહ્મ, વિષ્ણુ અને મહેશ એ ત્રણે દેવોની જે જે શક્તિ, તે તેમની પત્નીરૂપ ગણવા પામી છે."

† (૨) આર્યોના તહેવારોનો ઇતિહાસ (પૃ. ૨૧૩) લખ્યું છે કે—
ઉગંતિના તત્વને અનુસરીને દેવતાએક એમ કહે છે કે—

૧. 'મત્સ્ય' એ હાથ પગ વગરનો, ૨ "કુર્મ" મત્સ્ય કરતાં ઉપલી-કોટીનો.

† આ ગ્રંથના રચનાર. ઋગ્વેદી વિ. સં. ૧૯૪૮ માં પુરા તત્ત્વ મંદિર અમદાવાદથી બહાર પડેલું.

- ૩ આગત્રી પાયરી જે ચતુષ્પાદ પશુ તેનો દાખલો “વંશહ”
૪. એ પછી ‘નરસિંહ’ નર પશુનું એકીકરણ પૂર્ણ અવસ્થાએ પહોંચેલો, મનુષ્યના પહેલાનો
૫. અપૂર્ણ દશાએ પહોંચેલી માનવી આકૃતિ ચાચકરૂપ “વામન”
૬. પછી તામસી વૃત્તિથી ભરેલું બલવાન પૂર્ણ રીતે વધેલો મનુષ્ય “પરશુરામ”
૭. તામસીવૃત્તિનો હોપ થઇને સાત્વિકવૃત્તિની વૃદ્ધિવાળા “રામ”
- ૮ પછી જેમનામાં સત્વ, રજસ, તપ, રાગ, દ્રેષ નથી એવો ઠેવળ, સત્યના ભેર ઉપર જુગ્ગનારો. પરંતુ બુદ્ધિનો ઉપયોગ કરી નિષ્કામ કરનારો મુક્તિદો “કૃષ્ણ છે.”
- ૯ રામ કરતાં પણ ઉપલે દરબળે પગથીએથી ચડેલો જગત્માં મુખ દુઃખ તરફ સમ ભાવે જોનારો એ જીવનમુક્ત પુરૂષ છે. પોતાની બંતે જીવનમુક્ત થવામાં કાંઈ વિશેષ નથી, પરંતુ આત્મબળથી આખા માનવ સમાજને પૂર્ણ અવસ્થાએ પહોંચાડવો જોઈએ એવું પ્રતિપાદન કરનારો પૂર્ણપ્રજ્ઞ ‘બુદ્ધ’ તે પછી થયો.

અર્થાત્ ‘મત્સ્ય’ પછી ‘કૂર્મ’ કૃમે કૃમે ‘વંશહ’ ‘નૃસિંહ’ થયા. શરૂઆતમાં પૂર્ણદશાએ નહીં પહોંચેલો મનુષ્ય તે જ ‘વામન’ ત્યાર પછી રાગદ્રેષથી ભરેલો મનુષ્ય તે ‘પરશુરામ’ તેનાથી સાત્વિક તે ‘રામ’ રામ કરતાં ઉચ્ચ સમાજિક પ્રગતિ ખતાવનાર ‘શ્રી કૃષ્ણ’ અને સર્વ જગતને ઉદ્ધાર કરવાની મહત્વાકાંક્ષા કરનારો મનુષ્ય તે ‘બુદ્ધ’ એવી રીતે આ અવતારોની સંકળના છે એવું ઉત્કાંતિવાદી હિંદુઓ કહે છે.”

આગળ જતાં પૃ. ૮૪-૮૫માં લખે છે કે-

“કેટલાંક કારણોને ખતાવીને કહ્યું હતું કે-રામનો અવતાર ગંજુવાનો વિચાર વાલ્મીકીના હોય એમ લાગતું નથી. ઇ. સ. ના ૧૩માં સદ્કામાં ઉપાસના ચાલુ હતી.

† ગીતારહસ્ય. ભાગ ૪ પૃ. ૫૪૬માં લોક માન્ય તિલકે મહાશય લખે છે કે:-

“ ભાગવત પુરાણ અને પંચરાત્ર આ બંને ગ્રંથોમાં યુદ્ધને વિષયનો અવતાર કહેલો છે, પણ નારદીય આખ્યાનમાં વર્ણવેલા દશ અવતારમાં યુદ્ધની ગણના નથી અને પહેલો અવતાર ‘ હંસ ’ અને આગળ જતાં ‘ કૃષ્ણ ’ પછી એકદમ કંઈકી કહેલો છે. (ન. ભા. શાં. સ્તો. ૩૩૯, ૧૦૦,) ”

(૩) + વેદાંત મનનાવલી આપણું પુરાણ. પૃ. ૧૭ માં લખે છે કે—

“ વિષય એકલોજ દેવ છે. કે જેને ભૂમિ ઉપર અવતાર ધારણ કરવાનો સંપૂર્ણ હક્ક છે. આ ઉપરથીજ સુપ્રસિદ્ધ અવતારવાદ ઉપસ્થિત થાય છે. જો કે તેઓની સંખ્યા દશનીજ ગણાત છે. તથાપિ ભાગવત અને અન્ય પુરાણોમાં તેમને યુક્તિયુગ્મસર અસંખ્ય ગણવામાં આવે છે.

આધુનેક વૃદ્ધિકમવાદ પ્રમાણે મનુષ્યને મત્સ્યથી આરંભી ઉચ્ચ ઉચ્ચ સ્થિતિમાં ધતાવી લેવાની વાત આગળ દશની સંખ્યાથી નિયત થયેલો અવતાર વાદ તદ્દન હેતુ શિવાય નથી. પોતાનાં કિરણ નીચે વિસ્તારતા તથા સર્વત્ર જીવન પ્રાણ બીજને વાવતા સૂર્યથી ઉર્ધ્વભૂજ અને અર્વાક્રિયાળ એમ વેદો ઉપનિષદો, તથા ભાગવત, ગીતામાં વર્ણવાતા વિષ્ણુનો પ્રિયવૃક્ષ, અન્વય પીપળાના રૂપકનો વિશેષ ખુંઢારો થાય છે. ” ઇત્યાદિ.

× કાળા કૃષ્ણની ઘોળી બાળુ. (પૃ. ૨૯) માં લખે છે કે—

“ હું પ્રભુના અવતારમાં જે માન્યતા ધરાવું છું તે જુદીજ છે. મારી માન્યતા એવી નથી કે માત્ર મત્સ્ય, કર્ણપાદિ પ્રભુના દશ કે ચૌવીશ અવતાર છે. જો એમ હોય તો સર્વ જીવ માત્ર પ્રભુજ છે એમ જે શાસ્ત્રો કહે છે તે બોદું પડે. ” વળી પૃ. ૬૮-૬૯ માં ભાગવત અધ્યાય ૨ નું ભાષાંતર કરતાં સ્તો. ૨ માંના ભાષાંતરમાં જણાવે છે કે—“ બ્રહ્મા, સદાશિવ, નારદાદિક મુનિઓ, અને અનુચર સહિત દેવતાઓએ ત્યાં આવીને મનોરથ પુરનારા ભગવાનની સુંદર વાક્યોથી આ પ્રમાણે ગર્ભસ્તુતિ કરી. × × × ”

શ્રો. ૩૯-૪૦ લખે છે કે—“ હે નિત્યમુક્ત ! પરમેશ્વર ! આપ અજન્મ છો તોથી તમારે જન્મ ધરવાનું કારણ માત્ર કીડા વિના બીલું કશું અમે ધારતા નથી કેમકે જીવને પણ જન્મ, મરણ અને સ્થિતિ માત્ર આપના સ્વરૂપના

+ શુભરાત્રીયોજનાર-વિશ્વવિહારી અનુજ, નડીયાદ, ૧૯૦૧

× આ ગ્રંથના કતાં અને પ્રકાશક વગીશ જલવંતરાવ રઘુનાથ દેસાઈ.

અજ્ઞાનથી થાય છે, પણ વાસ્તવિક નથી. ત્યારે આપને તો એ જન્માદિક ન જ હોય એમાં શું કહેવું ? ॥ ૩૯ ॥ હે યદુકુલમાં ઉત્તમ ! મત્સ્ય, અંશુ, કચ્છપ, વરાહ, હંસ, રાજા, પ્રાહ્લણ, અને દેવતાઓમાં અવતાર ધરીને આપે બીજા સમયમાં જેવું અમારું અને ત્રેલોક્યનું રક્ષણ કર્યું છે તે પ્રમાણે હમણાં પણ કરો ? અને પૃથ્વીનો ભાર ઉતારો ? હે ઇશ્વર ! અમે આપણને પ્રભુમ કરીએ છીએ. ૪૦”

આ ૩૯-૪૦ શ્લોકનું અધ્યાત્મિક રહસ્ય પૃ ૭૩ માં લખતાં જણાવ્યું છે કે—“ જીવમાં રહેલી સર્વ દેવી સંપત્તિઓ ભગૃત થઇ બાય છે. તે આત્મા આનંદના અવતારમાં તેઓને અધિકાધિક આનંદ લાગવા માટે છે. અને તેથી પોતેજ પોતાની દેવી ગુણોથી પોતાને કૃતાર્થ થએલું મન પોતાનીજ સ્તુતિ કરે છે.

આ શ્લોકનું અધ્યાત્મિક રહસ્ય આજ પ્રમાણે છે એમ ૩૫ માં શ્લોકથી સ્પષ્ટ થાય છે. વળી એ પછીના શ્લોકમાં પણ આત્મસ્વરૂપનું યથાર્થ વર્ણન કર્યું છે, તે પણ એમજ સિદ્ધ કરે છે કે અહિં જે ભગવાનનું અવતાર કહ્યા છે, તે બ્રહ્મ જ્ઞાસાના અર્થમાં છે.”

॥ ઇતિ વૈદિક પંડિત-ભગવંતરાયે-૧૦ અને ૨૪ શે અવતારો

૧ બ્રહ્મ જ્ઞાસાના અર્થમાં ગોઠવેલા છે.

ધર્મ વર્ણન—ગાયકવાડની આજ્ઞાથી તૈયાર કરનાર.

મોદેસર—આનંદશંકર બાપુભાઈ ધ્રુવ. પ્રકરણ ૧૪ મું પૃ. ૬૨

“ અવતાર—વિષ્ણુ જગતનો પાત્રન કર્તા છે, અને તેથી એને જગતના રક્ષણ માટે જગતમાં ઊતરી-પ્રગટ થઇ વિવિધ કાર્યો કરવાં પડે છે. એ ઉતરવું તે કાંઈ અન્ય રથોથી અત્રે આવવાનું નથી કારણ કે વિષ્ણુ તો સર્વ વ્યાપક છે પણ પોતાના અનંત સ્વરૂપમાંથી જિનરી આ જગતમાં મહોટી મહોટી વિષ્ણુતિ રૂપે પ્રગટ થવું એનું નામ અવતાર.

વિષ્ણુના દશ અવતાર ગણવામાં આવે છે. તે નીચે પ્રમાણે—

(૧) મત્સ્ય:—મત્સ્ય જળની બહાર દેખાતો નથી પણ જળની અંદર સંચરે છે તેમ પરમાત્મા આ વિશ્વમાં ન દેખાતાં છતાં પવ્વ અંદર રહેલો છે

(૨) કૃમ્મ:—કાચો જેમ પોતાના અંગો સંકોચે છે અને પસારે છે તેમ પરમાત્માપણ પોતાના અંગના સંકોચ વિકાસથી જગત સર્જે છે અને સંહારે છે.

(૩) વરાહ:—જેને યજ્ઞ વરાહ પણ કહે છે. જલમાં ડુબેજી પૃથ્વીને એ ઉદ્ધારે છે. એ વરાહ ' તે આદિત્ય યજ્ઞમૂર્તિ વિધ્યું.

(૪) નરસિંહ:—પરમાત્માના નર અને સિંહ-માનુષ્ય અને વિકરાલ ઉભયરૂપનો આમાં સમાવેશ થાય છે.

(૫) રામન:—પરમાત્મા ન્હાનામાં ન્હોનો અને મ્હોટામાં મ્હોટો પણ થાય છે. આપુ બ્રહ્માંડ એનાં ત્રણ પગલાં માટે પણ બસ થતું નથી (જુઓ મઘવેદ સંહિતા.)

(૬) પરશુરામ:—અભિમાની અને દુરાચારીને ઉગ્રહઠ કરનાર પરમાત્માનું સ્વરૂપ આમાં બતાવ્યું છે.

(૭) રામ:—પરમાત્માના ન્યાય અને સત્યવચન રૂપી ધર્મનું રામાવતરમાં દર્શન થાય છે.

(૮) કૃષ્ણ:—કૃષ્ણાવતારમાં ગોકુલના કૃષ્ણ અને ભારત યુદ્ધના કૃષ્ણ એ બે ભાવનાઓ એકઠી લગી છે. ગોકુલ મથુરાના કૃષ્ણ તે ' ગોપ ' કૃષ્ણ; અને ભારત યુદ્ધના કૃષ્ણ તે અર્જુનના ' સખા ' કૃષ્ણ. પરમાત્મા સંબંધી આ બે ભાવનાઓ:—' ગોપ ' ની અને ' સખા ' ની, છેક મ્હગૂવેદસંહિતાથી ચાલી આવે છે. ત્યાં આદિત્ય (વિષ્ણુ) ને ' ગોપ ' વિશેષણ લગાડ્યું છે, અને જીવાત્મા અને પરમાત્માને બે સખા-જોડીયા કહ્યા છે. એજ ' નર ' અને ' નારાયણ; ' અને એના અવતાર અર્જુન અને કૃષ્ણ. કૃષ્ણાવતારમાં પ્રેમલક્ષણ લક્ષિત અને કર્મયોગનો ઉપદેશ થાય છે.

(૯) બુદ્ધ:—બુદ્ધાવતારમાં ભોધ, શાન્ત, સમતા, કયા, વગેરે કયાણુ જ્ઞાની અને યોગીના ગુણો પ્રકટ થાય છે.

(૧૦) કલિક:—કલિકે અવતાર એ સત્ય ન્યાય અને ધર્મના વિજયની મનુષ્યે બાંધેલી આશાની ભાવના."—

આ અવતારોના સંબંધે મારા બે ભાવ.

તૈનમત પ્રમાણે સૃષ્ટિ અનાદિની છે. તેમજ વૈદિક મતે તૈન્મરીય પ્રાણીઓમાં—લોકોસિ । સ્વર્ગોસિ । અનંતોસ્પૃષ્પારોસિ । અક્ષિતોસ્પૃષ્પ્યોસિ । આ પાઠથી પણ સૃષ્ટિ અનાદિની સિદ્ધ થાય છે. છતાં પણ પ્રાણાદિક અનેક કર્તાઓ કલ્પાયા, તે સૃષ્ટિ કર્તાના પાઠે પણ અમોએ બતાવ્યા છે.

બીજી વાત—પ્રાચીન કાળના ઈદ્ર, વરુણ વગેરે દેવોના ઠેકાણો પુરાણ કારોએ બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને શિવ કહ્યો. પ્રાચીન કાળ માનીએ તો પુરાણકારો થી જુદા દેવી રીતે પાડી શકાશે ? તેઓ વેદને વળગીનેજ બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને શિવ એ ત્રણે દેવોની કથાઓ લખી રહ્યા છે.

ત્રીજી વાત—મત્સ્યાદિક અવતારોમાં અનેક મતો પડેલા છે. સર્વવ્યાપક વિષ્ણુ અમારામાં પ્રવેશ ન કરતાં મત્સ્યાદિકમાં પ્રવેશ શા કારણથી કરી ગયા ? એ બધા પંડિતોનું કહેવું શું છે તે અમે સમજી શકતા નથી.

વળી—નરસિંહ—મનુષ્ય અને વિકરાલ એ પ્રપંચ શા માટે ? સ્થાન ઉપર બેઠાં ધારેલું કરવા સમર્થ ન હતા ?

વળી—ત્રણ હગણાંથી ભરતજેત્રને માપનાર વિષ્ણુકુમાર સાધુ જુદા છે. કથા આગળ ઉપર અમેએ આપી છે તે જુઓ.

જો અભિમાની અને દુરાચારીને ઉમઠું કરવાની સત્તાવાળો પરમાત્મા માનીએ ત્યારે તો તે અમારા અંતરમાં સદા બેઠેલા કેમ નથી કરતો ? વળી ધર્મનીગૂંથાણ અને અર્ધમનો ઉઠાવે થાય છે ત્યારે હું મને પોતાને પ્રકટ કરે 'હું' એમ જો પરમાત્મા પોતે કહેતા હોય તો પશુ વિચારવા જેવું છે. ધર્મની ગૂંથાણ વિગેરેનું જ્ઞાન જો સ્થાન ઉપર બેઠાં પરમાત્માને થતું હોય ત્યારે તો ત્યાં બેઠાં કાર્ય કરવામાં કયો વાંધો નડે તેમ છે ?

અમારા વિચાર પ્રમાણે—આ બધા લેખો સત્ય સ્વરૂપના નથી. પણ પૂર્વે દેાઈ ચાલતા સત્ય ધર્મથી ફેંટાઈ પંડિતનાનીઓથી લખાએલા છે. બાપનો કમ્પો ખરો કરવા પંડિતોને ઉંઘી ચતી કહ્યંતાઓ કરવા પડે છે. તે સિવાય વિશેષ તત્ત્વ અમે જોતા નથી. અને તે પંડિતો પણ જોઈ શકેલા નથી. તેથી પોતાની જુઠી કહ્યંતાઓ કરી રહ્યા છે.

॥ ઇતિ વૈદિક : પંડિત-આનંદશંકરભાઈ ક્રુવે બતાવેલા દશાવતારો

ના સ્વરૂપમાં અમારા બે બોલ કહ્યા

દશ અવતારોના વિષયમાં કિંચિત્ પરમર્શ.

ગીતગોવિંદની વ્યાખ્યામાં—મત્સ્ય, કૂર્મ, વરાહ અને નૃસિંહ આ ચાર અવતારો ૧૭૨૮૦૦૦ વર્ષના પ્રમાણવાળા કૃતયુગમાં શ્રી વિષ્ણુ ભગવાને પારણ કરેલા તેમાં—મત્સ્યનો અવતાર પાતાકમાં ગયેલા વેદોને પાછા લાવવાને માટે, વળી બીજે ઠેકાણે મનુ ઋષિના ઉદ્ધારના માટે—મત્સ્યાવતાર દેવાઈ બતાવ્યું.

ખાત્રે 'દૂમ'નો તે પાતાલમાં ગરક થતી પૃથ્વીને ધારણ કરવાના હેતુથી, વળી ખીજે ઠેકાણે દાનવોનો નાશ કરાવવા આ અવતાર ધારણ કર્યો હતો.

ત્રિજે 'વરાહ' નો તે પોતાની દાંદો ઉપર, પૃથ્વીને પકડી રાખવા માટે હતો.

ચોથો 'નૃસિંહ નો' પોતાના ભક્તનો પક્ષ કરી શિવના ભક્તને મારવા માટેનો હતો.

અહીં વિચાર થાય છે કે—મુખ પાઠે રહેતા એવા 'વેદોની' હૈયાતી આજથી ચાર હજાર વર્ષના આસપાસની પંડિતોએ કદપી છે. કદાચ દશ વીસ હજાર વર્ષની હૈયાતી કદપીએ તો પણ આજથી લાખો વર્ષ ઉપર કેવા સ્વરૂપમાં રહેલા વેદોને દૈત્ય પાતાલમાં લઇ ગયો? 'એર' ને કદાચ પ્રથમ વેદોને લેતાં કે પાતાલમાં પેસતાં વિષ્ણુભગવાને તે દૈત્યને અટકાવ્યો હોત તો—મત્સ્યનો અવતાર લેવાની જરૂર પડતે કે?

કેઇ કહેશે કે વિષ્ણુને પ્રથમ ખખર ન પડી, તો તે વિષ્ણુ જ્ઞાની કેવી રીતે? અને પૃથ્વીના અને જગતના ઉદ્ધારક કેવી રીતે થયા?

૪ હિરણ્ય કશિપુ શિવ નો તો ભક્તજ હતોને, તો શું વિષ્ણુ એ શિવની સાથેનું વેર લેવાને તેણે માર્યો? ને વેર લેવાનું કહીએછીએ ત્યારે તો માનેલા દેવત્રયીનો અર્થજ જુદો કરે છે. તો પછી આ બધા પ્રકારના બનાવોનો અર્થ શો?

૫ પ્રહ્લાદને વિષ્ણુએ પોતાનો ભક્તમાની—તેના ઈર્ષ પદને કાયમ રાખવા વામનનો અવતાર લઇ બલિરાજને પાતાલમાં ખોસી ધાડ્યો, શું આવા પ્રકારનો પક્ષપાત ભગવાનને હોય?

પૌરાણિકોએ જૈનોના ગ્રંથોનો આશ્રય લઇ પોતાના લેખોમાં ઉંધી છત્તી કદપતાઓ સિવાય વિશેષ શું કયું છે? જુઓ જૈન અને વૈદિકના સંબંધમાં લખાએલા અમારા આગળપર આવતા લેખો.

૬ જમદગ્નિ ઋષિએ ક્ષત્રીની કન્યા બલાતકારથી પરણી. તે પત્નીનો અગરો પત્નીના ભાઈએ ભેયો અને તે બન્નેને સંતાપ્યાં તેમાં વિષ્ણુભગવાનને શું લાગ્યું કે ઋષિને ત્યાં પોતે જન્મ ધારણ કરી બધા ક્ષત્રીઓનો એકવીશ વાર નાશ કર્યો? આ કથાનો સાર જુઓ જૈનોમાં.

૭ શવણુ નો નાશ કરવા વિષ્ણુએ રામનો અવતાર લીધો. આ બધું ધાંધલો થયું ત્રેતા યુગમાં.

હવે આગળ દ્વાપરમાં—કંસનો નાશ કરવા વિષ્ણુએ કૃષ્ણનો અવતાર લીધો. તેમના પછી નવમો યુદ્ધનો છે. તે વિષ્ણુનો અવતાર જગત્નો ઉદ્ધાર કરવા અને વેદ વિધિથી થતી હિંસાના પાપથી બચાવવા આ અવતાર વિષ્ણુ ભગવાને દયાથી લીધો.

આ છેલ્લા અવતારથી તો એજ સિદ્ધ થાય કે જગતનું જો ભદ્રું થયું હોય તો આ યુદ્ધના અવતારથીજ થયું.

પુરાણકારોએ કેવેશ્વર યુદ્ધાવતાર

હિંદુસ્તાનના સુખ્ય ધર્મો-પૃ. ૧૦૫ થી-

"વિષ્ણુને પ્રાણીઓની દયા આવવાથી વેદકાવ્યના કાળમાં થતા ધર્મ ઉપર અશ્રદ્ધા ઊત્પન્ન કરવા સારૂ તેણે યુદ્ધનો અવતાર લીધો."

વીરકીન્સ કહે છે કે-"પ્રાણીઓ લેખકો એટલા બધા વિચક્ષણ હતા કે- તે એમ કહેતા કે જે કોઈ યુદ્ધના જેવા-મનુષ્યોને ઉપદેશ કરી આકર્ષણ કરે તે પરમેશ્વરનો અવતાર હોવાજ જોઈએ અને તેની અસર તેમના પોતાના ઉપદેશની વિરૂદ્ધ હતી તેથી તેઓ યુદ્ધિ વાપરીને એમ કહેતા કે-દેવતાઓના શત્રુને એટલે રસ્તે દોરવા સારૂ યુદ્ધે પોતાના મતનો પ્રસાર કર્યો છે. અને તેનો હેતુ એ હતો કે તે શત્રુઓ પોતાના પાપથી નબળા અને પાપી થાય અને તેમનો જલદી નાશ થાય.

આમાં જરા વિચારવાનું કે-દયા ક્ષમાદિ ઉત્તમ ગુણોના ઉપદેશક યુદ્ધને અવતાર તરીકે બતાવનાર અમારા પૌરાણિકો, તે વિષ્ણુના અવતાર રૂપ યુદ્ધના ઉપદેશથી શત્રુઓને નગણા પડવાનું કહી તેમનો નાશ કરાવે છે. યજ્ઞના બલને નિરપરાધી છોવો પર યુદ્ધમંત્ર વ્યવહારને ધર્મી તરીકે લખનાર કયા દરજ્જાનો માનવો ? સદ્ગુણો ! પ્રાણીસત્તાના પ્રાણીઓમાં કોઈ વ્યાજ કે નીતિનો અંશવ હોતો એમ દેખાય છે ખરો કે ? તદન વ્યૂહ લખતાં જોમને જરા પણ વિચાર ન હોય તેવા લેખકો ને કઈ કાલીમાં મૂકવા તે અમે અમલ સકતા નથી.

પ્રથમ 'કાલ્પય માતન્યતે' એ ગીતગોવીંદના પાદથી જણાવ્યું હતું કે વિષ્ણુ ભગવાનને દયા દિપ્ત થવાથી યુદ્ધનો અવતાર તરફ મનમાં થતી હિંસા નિંદા કરી અને બધા ગ્રેહોનાં મંદિરોની વૃદ્ધિ કરી."

આ લેખથી વિચાર થાય છે કે યજ્ઞમાં નિર્દયનાં કાર્ય થતાં હતાં, છતાં પણ વિષ્ણુ ભગવાન ઘણા લાંબા કાળ સુધી તે વાતમાં મગ્ન રહ્યા, પછી દયા ઉત્પન્ન થવાથી વિષ્ણુ ભગવાને બુદ્ધનો અવતાર લઈ તે યજ્ઞમાં થતી હિંસાની નિંદા કરી તે તો અચોચ ન ગણાય ? પણ જધા સ્વેછાનાં મંદિરોની વૃદ્ધિ કરવાનો સંઘર્ષ દયાની સાથે ન જુડતાં હિંસાની સાથે લાગુ પડે, માટે બુદ્ધિ-માનોને વિચારવાનું રહે છે.

આગલ હિંદુસ્તાનના દેવોના લેખમાં જણાવ્યું છે કે—“દેવોનો પ્રચાર કરવા વિષ્ણુએ બુદ્ધનો અવતાર લીધો.”

આમાં વિચારવાનું કે—બુદ્ધાવતારમાં તો શાંતિ, ક્ષમા, દયાદિ ગુણો તેનામાં પૌરાણિકના દેવોથી તો ઘણાજ ઉત્તમ ભોવામાં આવે છે. તો પછી દેવોનો પ્રચાર કરવા વિષ્ણુએ બુદ્ધનો અવતાર લીધો એમ પૌરાણિકો કયા હિસાબથી કહેતા હશે ? ખરું ભેતાં દેવોના પ્રચારમાં પ્રયત્ન છે. જુઓ કે કાશીમાંનું કરવત, કલિકત્તામાં કાલિકાના ભોગો, વિગેરે દેવોને ગુણો અને ગુણોને દેવો લખીને બતાવનારાઓની બુદ્ધિઓ કેટલી નિર્મલ હશે ?

આગળ ભાગવતવાળાએ જણાવ્યું છે કે—“બુદ્ધ તરીકે વિષ્ણુ નાસ્તિકોને ખોટો માર્ગ દોરવે છે.”

બુદ્ધમતો—ક્ષમા, દયાદિ ગુણો ઘણા ઉત્તમ ભોવામાં આવે છે તેથી વિપરીત અવગુણો પૌરાણિકના શ્રદ્ધાદિ દેવોમાં ભોવામાં આવે છે. તો પછી વિષ્ણુએ બુદ્ધનો અવતાર લઈ નાસ્તિકોનો ખોટો માર્ગ ચલાવ્યો પૌરાણિકોએ કેવી રીતે લખીને બતાવ્યો ? અગર જો વિષ્ણુએ બુદ્ધનો અવતાર લઈ નાસ્તિકોનો માર્ગ ખોટો ચલાવ્યો માનીએ ત્યારે તો વિષ્ણુ ભગવાન પોતેજ નાસ્તિક કે નહીં કે નહીં ? માટે ન તો વિષ્ણુએ બુદ્ધનો કે બૈનોના ઋષભદેવનો અવતાર લીધાનું સત્ય છે. તેમજ ન તો રજ અને દશ અવતારો લીધાનું સત્ય છે. માત્ર સર્વ સ્થળો પર કલ્પિત સ્વરૂપ લખી દુરાગ્રહીઓએ પોતાના દુરાગ્રહનું જ પોષણ કરેલું હોય એમ મધ્યસ્થ દૃષ્ટિના મહાત્માઓને યોગ્યે યોગ્યું દેખાઈ આવે તેમ છે.

દશાવતારોમાં અચકારે કરી બતાવેલો કિંચિત્ પરમશર.

॥ ઇતિ વૈદિકમતના અવતારોના સંબંધી પ્રકરણ ૬ હું ॥

જૈનોના આઘતીર્થકર શ્રી ઋષભદેવ સંખ'ધી પ્રકરણ ૭ મું.

જૈનોના આઘ તીર્થકર શ્રી ઋષભદેવ.

કોણ હતા ને ક્યાંથી આવ્યા?

આલતા અવસર્પિણીના કાળમાં, આ 'ભારત'માં પ્રથમ કોણ અસંખ્ય વર્ષો સુધી માણસોમાં યુગલિક વ્યવહાર ચાલેનો હતો, તે કાળની ફેરફારીના મમયમાં શ્રીઋષભદેવ ભગવાને લોકોને ગાધાએ પ્રકારને વ્યવહાર પ્રથમ શીખવ્યો, અને પછી ઘણા વર્ષો સુધી રાજ્ય પાલી, તેનો ત્યાગ કરી યતિવ્રત લીધું. સંપૂર્ણ જ્ઞાન મેળવ્યા પછી જ્ઞાન. દર્શન અને આસ્તિક્ય સત્ય ધર્મનો માર્ગ પણ તેમને બતાવ્યો,

કોણ પૂછશે કે તે ઋષભદેવ કોણ હતા? અને ક્યાંથી આવ્યા? અથવા નિત્ય (મોક્ષ) પદમાંથી કોણ પરમાત્મા ઉતરી અવેશ હતા? આપણે સમજવું શું?

જૈન માન્યતા પ્રમાણે મોક્ષમાં ગયેલા જીવો પાછા સંસારમાં આવતા નથી. તેગજ એકને એક કોણ ઇશ્વર માલેકી ધરાવીને બેસી રહેલા છે તેમ પણ નથી કિન્તુ આ અનાદીકાળના સંમાન્માં મોક્ષનો પ્રવાસ પણ અનાદિકાળજ ન ચાલ્યો આવે છે. મોક્ષમાં અનંતા જીવો જન્મ ચૂક્યા છે, અને ભવિષ્યમાં પણ અનંતા જીવો મોક્ષે જવાના પણ ખરા.

આ સંસારમાં જીવો અનંતા છે, જીવોને પ્રથમ ઉચ્ચ કોટી ઉપર ચઢવાનું માધન દાન-દયાદિક મફતીતિ હોય છે. પછી ચઢતાં ચઢતાં અને પડતાં અનેક ભવો કરતા સત્યધર્મનો પાયો તેના હાથે આવે છે, છતાં પણ જો તે જીવોની ચિંતિ પરિપક્વ ન થઈ હોય તો કેટલાક કાળ સુધી મંત્રારમાં-ઉચ્ચ નીચ યોનિઓમાં ભટકે છે, તેમાં કોણ સારી યોનિ પ્રાપ્ત થતાં યતિપણું કે સંન્યસ્તપણું મફત કરી તપ જપાદિથી પોતાના આત્માની શુદ્ધિ કરતા કરતા ઉચકે સત્ય ધર્મના તત્ત્વોને પ્રાપ્ત કર્યા પછીજ પોતાના આત્માને મોક્ષરૂપ બનાવે છે.

પૂર્વ કાળમાં થયેલા ઋષભદેવાદિ ઉત્તમ પુરૂષો પણ આપણા જેવજ હતા. અનાદિ કાળથી સંસારમાં ભટકતા, પીડેપીડે ઉચ્ચ પાવરી પડે ચઢતા

ચઢતાંજ તે કાળમાં (ત્રીજા આરામાં) અતિ ઉચ્ચકોટી ઉપર ચઢી આવવાથી તેમને આ-સંસારથી છુટકારો થઈ ગયો, અને આપણા છુટકારાનો હજી પત્તો નથી.

॥ ઇતિ જૈનોના પ્રથમ તીર્થંકરશ્રી ઋષભદેવ કોણ હતા ?

કયાથો આગ્યા ? નુ સ્વરૂપ.

શ્રી ઋષભદેવના પૂર્વજ (કુલકરો).

આ દુનિયા અનાદિ કાળથી ચાલતી આવે છે, અને સદાકાળ આજ સ્વરૂપમાં રહેવાની, અનંતાં કાળચક્રો થઈ ગયાં, અને ભવિષ્યમાં પણ અનંતાં કાળચક્રો થયા કરવાનાં. દરેક કાળચક્રમાં એક અવસર્પિણી (ઉતરતો) કાળ, અને બીજો ઉત્સર્પિણી (ચઢતો) કાળ હોય છે. અને એકેકના છ-છ આરા (વિભાગ) હોય છે. અવસર્પિણીના પહેલાંના ત્રણ આરા, અને ઉત્સર્પિણીના પાછળના ત્રણ આરા ઘણાજ સુખરૂપ હોય છે. (વિશેષ માટે જુઓ બીજું પ્રકરણ).

આ ચાલુ કાલ અવસર્પિણીને છે. આના પણ પ્રથમના ત્રણ આરામાં રાજા પ્રજાની વ્યવસ્થા વગર લોકો સ્વતંત્રપણે સુખરૂપે વિચરતા. ત્રીજા આરાના અંતે કાળની ફેરફારી થતાં કંમથી નાયક રૂપે સાત કુલકરો થયા. (તેમને પૌરાણિકોએ સપ્ત મનુના નામથી ઓળખાવેલા છે.)

જૈમના નામ.	પત્નીનાં નામ.
૧ વિમળવાહન કુલકર.	અંદ્રધશા: ૧
૨ ચક્ષુભાનુ ,,	અંદ્રકાંતા. ૨
૩ ચશસ્વાન ,,	સુરૂપા. ૩
૪ અભિચંદ્ર ,,	પ્રતિરૂપા. ૪
૫ પ્રશ્રેણિ ,,	ચક્ષુઃકાતા. ૫
૬ મરૂદેવ ,,	શ્રીકાંતા. ૬
૭ નાભિરાજ ,,	મરૂદેવી. ૭

આ સાતે કુલકરો ‘ ગંગા ’ અને ‘ સિંધુ ’ નદીના મધ્ય ભાગમાં થયા છે બીજા વંશના કુલકર ગણિએ તો ઋષભદેવ વિના ૧૪ કુલકર થાય છે. અને ઋષભદેવ પંદરમા કુલકર ગણાય છે.

પ્રથમનાં સર્વ યુગલિયાંના નિર્વાહ કલ્પવૃક્ષોથી થતો. પણ ત્રીજા આરાના અંતમાં કાળની હાનિ થતાં કલ્પવૃક્ષો ઓછાં કુલકર થવાનું કારણ થઈ ગયાં એટલે તે કલ્પવૃક્ષોની યુગલિકો માલેકી કરવા જતાં તેમનામાં ઝગડા થવા લાગ્યા. પણ હવે તેમને ન્યાય કોણ કરે ?

એવામાં ધોળા હાથીએ કોઈ એક યુગલને પૂર્વ ભવના પ્રેમથી પોતાની પીઠ ઉપર ચઢાવ્યું. નામ વિમળ વાહન રાખ્યું તે જોઈ બધાએ મળીને તે યુગલને ન્યાયાધીશ બનાવી મુખ્ય તરીકે સ્થાપ્યું. આ યુગલને શા કારણથી હાથીએ પીઠ ઉપર ચઢાવ્યું વિગેરે જ્ઞેનોના વિસ્તૃત કથાનું યોગ્યો બાલુકું.

પહેલા વિમળવાહન કુત્તરે યુગલિકોને કલ્પવૃક્ષો વહેંચી આપ્યા છતાં જ્યારે કોઈ ગરબડ કરતું ત્યારે શિક્ષાક્રમે આટલુંજ કહેવામાં આવતું કે 'હા ! આ શું ?' એટલું કહેતાં તેવું કામ ફરીને તેઓ ન કરતાં.

આ 'હા'કારની દંડનીતિ વિમલવાહનના પુત્ર ચમુખ્યાનુ સુધી ચાલી. પછી તેમની બે પરંપરા સુધી એટલે છ ઠા મરૂદેવ સુધી સાધારણ અપરાધ વાળાને 'હા'કાર અને વિશેષ અપરાધીને 'મ'કાર કહેવામાં આવતું. પછી તેમની ત્રીજી પેઢીના નાલિકુલકર સુધી 'હા'કાર, 'મ'કાર અને છેવટે 'ધિક્કાર' એમ ત્રણ પ્રકારના દંડ ચાલ્યા.

છઠ્ઠા કુલકર મરૂદેવના પુત્ર સાતમા નાલિકુલકરની ભાર્યા # મરૂદેવીની કુક્ષિમાં 'સર્વાર્થસિદ્ધિ' નામના સર્વોત્તમ દેવલોકમાનો દેવ શ્રી ઋષભદેવનો ભવ આવીને ઉત્પન્ન થયો.

બાહ્યાવસ્થામાં ઋષભદેવ કલ્પવૃક્ષનો આકાર કરતા, પછી મનુષ્ય વેષે આવેલા ઈંદ્રે હાથમાં ઇંદુદંડ ગ્રહણ કરી નમન કર્યું. ઋષભદેવે ઇંદ્રહાથી હાથ લંબાવ્યો. ઈંદ્રે ઇંદુદંડ આપ્યો અને તેમનો 'દંડવાકુ' વંશ આપ્યો. તેમના ગોત્રનું નામ કાર્શ્યપ હતું. પછી એમને શત્રુપદ મળ્યું. સ્ત્રીઓની ૬૪ કળા, અને પુરૂષની ૭૨ કળા, તથા સો શિક્ષણ શીખવ્યાં. યૌવન અવસ્થામાં સુનંદા અને સુમંગલા સાથે લગ્ન થયા પછી છ લાખ પૂર્વ સુધી સંમાર વ્યવહાર કરતાં સુમંગલાથી ભરત અને બ્રાહ્મી એ બેનું યુગલ ઉત્પન્ન થયું, પછી સુનંદાથી બારુંબળી અને સુંદરીનું યુગલ ઉત્પન્ન થયું. ત્યાર બાદ સુમંગલાથી ૪૮ યુગલ પુત્રનાજ ઉત્પન્ન થયા. એકંદરે બે પુત્રી અને ૧૦૦ પુત્ર પેદા થયા. ††

॥ ઇતિ જૈન પ્રમાણે પ્રથમ યુગલ ધર્મમાં સાતમા કુલકર શ્રી નાભિ તેમના પુત્ર પ્રથમ તીર્થંકર શ્રી ઋષભદેવનું સ્વરૂપ.

* દેવીભવન (પૃ. ૧૬) માં બાગવતપુરાણના આધારે અર્જુનરાજના પુત્ર નાભિરાજને લખ્યો છે, અને મરૂદેવીને મેઝપર્વતની દીકરી લખી છે. પરંતુ પર્વતની દીકરી અને દીકરીને દેવી કહેવી એ બન્ને વાત શું સ્પષ્ટિ વિરૂદ્ધ નથી ?

†† બાગવત પુરાણ સ્કંધ ૫, અધ્યાય ૪, ના શ્લોક ૮ માં મોપુત્રોમાંના ૮૧ પુત્રોને યાદીમાં લેતા છે. તે તે રાજપુત્રો યાદીમાં કેવી રીતે થયા ? આ બધી વિચાર કરવાનું વાચકોને મોપુત્રું.

ચોવીસ તીર્થંકરોના ભવોની ગણતરી

- “ પ્રથમ તીર્થંકર તણા હુઆ, ભવ તેર કહીને
શાંતિ તણા ભવ બાર સાર, નવ ભવ નેમ લહીને, (૧)
દશ ભવ પાસ જીનંદાના, સત્તાવીસ વીર
શેષ તીર્થંકર ત્રિહું ભવે, પાખ્યા ભવજળ તીર. (૨)
જીહાંથી સમકિત ફરસીયું, તિહાંથી ગણીયે તેહ.
ધીરવિમળ પડિત તણો. ‘નય’ પ્રણમે ગુણ ગેહ. ” (૩)

આ ત્રણે દુહાનો ભાવાર્થ એવો છે કે:— જે ભવમાંથી સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ થઈ હોય, અર્થાત્ ખરા સત્યતત્ત્વના માર્ગે ચઢ્યા હોય ત્યારબાદ ભવની ગણતરી ગણવામાં આવે છે. પ્રથમ તીર્થંકર શ્રી ઋષભદેવના ૧૩ ભવ થયા. જોળમા શાંતિનાથે બાર ભવ કર્યા. ખાવોસમા નેમિનાથે નવભવ, ત્રેવીસમા પાર્શ્વનાથે દશ ભવ અને ચોવીસમા તીર્થંકર શ્રી મહાવીરે સત્તાવીસ ભવ કર્યા. આ શિવાય બાકીના જોગણીશ તીર્થંકરો એ ત્રણ ત્રણ ભવોજ કર્યા છે.

પુરાણકારોએ ચોવિસ અને દશ અવતારો જે કહ્યા છે, તે કેવળ અનાદિકાળના એક વિપ્લુનાજ કહ્યા છે. પરંતુ જૈનોમાં નિરંજન નિરાકાર થએલી કેાઇ એકની એક વ્યક્તિ કરી કરી અવતાર લેછે તેમ નથી. જેઓ આપણાથી પહેલાં સત્ય માર્ગે ચઢી ગયા તેઓ પહેલાં દુઃખનો અંત કરીને બેઠા અને આપણે હજી સંસારમાં રખડીએ છીએ ! જે જીવોએ સત્યમાર્ગે ચઢ્યા પછી ઉચ્ચમાં ઉચ્ચ ઠરણએ મેળવ્યો તે તીર્થંકર થયા.

પુરાણકારોએ ઋષભદેવજીને વિપ્લુના આઠમા અવતાર રૂપે કહ્યા છે. પણ જૈન મંથોમાં અનાદિ કાળથી ભટકતા આપણા જેવા અનંતા જીવોમાના તેઓને પણ એક જીવ રૂપે માનેલ છે. કર્મના સંજોગથી પરતંત્ર પણે સંસારમાં અનંતાકાળસુધી ફરતાં સત્ય તત્ત્વનો બોધ (સમ્યક્ત્વ) મેળવ્યા પછીજ ખરા સુકૃતના માર્ગે ચઢ્યા. ત્યાર બાદ બાર ભવના અંતે તેરમા ભવમાંજ પહેલા તીર્થંકર ઋષભદેવ નામે થયા.

ઋષભદેવના ૧૩ ભવનું સ્વરૂપ.

ઘળ ૧ મિહુળ ૨ સુર ૩ મહચ્વલ ૪ લલિયંગ ૫ વચરજંઘ ૬ મિહુળો ૭ ઘ ।
સોહમ્મ ૮ વિજ્ઞ ૯ અચૂય ૧૦ ચક્કી ૧૧ સવ્વહ ૧૨ ઉત્તમે ૧૩ ય ॥ ૧૬૭ ॥ ”
(આવશ્યક સૂત્ર.)

એ છએ મિત્રો વૈધના ઘરમાં બેઠા છે. તે વખતે ત્યાં આવેલા કુદ્દ રાગી માધુને જોઇને રાજકુમારે વૈધ પુત્રને કહ્યું કે-આ સાધુની દવા કરાને ? વૈધપુત્રે જણાવ્યું કે લક્ષ્યાક તેજ છે પણ ગોરીઈચંદન અને રત્નકંબળ નથી. પછી ધન ભેગું કરી સર્વ મિત્રો વૃદ્ધ વાણિયાને ત્યાં ખુટતી સામગ્રી લેવા ગયા. તેણે પણ કિંમત વગર ધર્માર્થે જે ચીજો અપી તે લઈ પ્રયોગ કરી સાધુને નીરાગ કર્યા. છેવટે છએ મિત્રોએ દીક્ષા લીધી.

(૧૦) દશમા ભવમાં-છએ મિત્રો બારમા દેવલોકમાં દેવતા પણે ઉત્પન્ન થયા.

(૧૧) અધ્યારમા ભવમાં-‘જંબુદ્વીપ’ પૂર્વ ‘મહાવિદેહ’ની ‘પુકરીકણી’ નગરીના રાજા વજ્ર સેનની રાણી ધારણીની કુક્ષીથી જીવાનંદનો જીવ વજ્રનાભ ચક્રવર્તી પણે ઉત્પન્ન થયા, રાજપુત્ર બાહુ, મંત્રિનો પુત્ર સુબાહુ, શેઠનો પુત્ર-પીઠ, અને સાર્થવાહનો પુત્ર-મહાપીઠ નામે એ ચારે વજ્રનાભ ચક્રોના ભાઈ થયા તેમજ કેશવનો જીવ સુયશા નામે ચક્રવર્તીનો સારથી ચયો ચક્રવર્તીએ છએ ખંડનું રાજ્ય ભોગવ્યું, છેવટે છએ જણાએ દીક્ષા લીધી. વજ્રનાભે તીર્થંકર નામ કર્મ બાંધ્યું. બાહુના જીવે ચક્રવર્તિપણું, સુબાહુ એ અત્યંત બલિપણું ભોગવ્યું અને પીઠ તથા મહાપીઠે સ્ત્રી પણે ઉપાભ્યું.

(૧૨) બારમા ભવમાં-છએ મિત્રો ‘સર્વાર્થસિદ્ધ’ દેવલોકમાં દેવ થયા.

(૧૩) તેરમા ભવમાં-વજ્રનાભનો જીવ નકપભદ્રેવ, બાહુનો જીવ તેમનો પુત્ર ભરતચક્રવર્તી, સુબાહુનો જીવ બાહુબલી, પીઠ અને મહાપીઠનો જીવ દ્વાલ્મી અને મુંદરી અને સારથીનો જીવ શ્રેયાંસકુમાર નામે નકપભદ્રેવનો પ્રપૌત્ર થયો.

(૨) શ્રી નકપભદ્રેવનો જન્મ થયા બાદ દિન પ્રતિદિન કાળમાં કુદ્દ

પડતા લોકો હાકારાદિ નીતિનું ઉદ્દાન કરવા શ્રી નકપભદ્રેવને રાજ્યા લાગ્યા તેથી તેમની ફરીઆદો સાંભળી પોતાના સિધિક.

અવધિજ્ઞાનથી રાજસ્થાપનનો સમય જાણી તેમને

કહ્યું કે નાસિકકુલકની પામે તમે રાજની માંગણી કરો. તેમણે પ્રાર્થના કરતાની સાથે નકપભદ્રેવનેજ અભિષેક કરી રાજા બનાવવાની આજ્ઞા થઈ. યુગલિકે અભિષેક માટે પાણી લેવા ગયા. એટલામાં ઈંદ્રાસન કંપાયમાન થતાં ઇંદ્રે પોતાને કલ્પ (આચાર) જાણીને ત્યાં આવીને નકપભદ્રેવને અભિષેક કરી અલંકાર પહેરાવી ઉચ્ચાસને બેસાડ્યા. એટલામાં અભિષેક મટે જળ લેવા ગએલા યુગલિકે ઝમઝોમા પાણી ભરી (જળ) ને આવ્યા પણ પ્રભુને અલંકાર ચુકત જોઈ તેમના

પગે પર પાણી ડોળ્યું. દંદ્રે તેમને વિનીત બાણી, વૈશ્રમણ દેવને હુકમ કરી નગરી વસાવી 'વિનીતા' નગરી નામ સ્થાપન કર્યું. અને જંગલમાંથી લાવીને હાથી-ઘોડાદિકનો પણ સંગ્રહ કર્યો. પ્રભુએ ચાર વંશની સ્થાપના કરી. તે આ પ્રમાણે.

દંડાદિકના કરનારાતે ઉગ્રવંશ (૧) ના થયા, જેમને મોટા કરી માન્યા તે ભોગવંશના (૨), મિત્ર તુલ્ય ગણ્યા તે રાજન્ય (૩) અને તે શિવાય ખાકી રહ્યા તેમને ક્ષત્રીયવંશના (૪) નામે ઓળખાવ્યા.

૩ મોટું થતાં બાળકને જેમ માતાનું દૂધ મળતું જાંધ પડે તેમ કાળના પ્રભાવથી હવે યુગલિકોને કલ્પવૃક્ષનાં ફળ મળતાં અહાર પાકાદિ લોક જાંધ પડ્યાં, એટલે લોકો કંદ, મુલ, પત્ર, ફલાદિક વ્યવહારની પ્રવૃત્તિ. ખાઈને અને એલડી આદિનો રસ પીને નિર્વાહ ચલાવા લાગ્યા, પણ કાળ જતાં પાચનમાં વાધો પડવા લાગ્યો તેથી ઋષભદેવને કહ્યું, ત્યારે હાથથી મસલી છોડાં કાઢીનાંખીને ધાન્યાદિ ખાવાનું બતાવ્યું. તેમ કરવાથી પણ દિવસો જતાં વાંધો મટ્યો નહી ત્યારે પાણીમાં ભીંજવી ખાવાનું કહ્યું, જેમ અનેકવિધિઓકરતાં પણ પાચનમાં પૂર્ણ સુધારો મેળવી શક્યા નહી. એવામાં વાંસની નાળના ઘર્ષણથી અગ્નિ ઉત્પન્ન થયો. તુણાદિકમાં પ્રસરતાં તેને અપૂર્વ રત્ન બાણી લોકો પકડવા લાગ્યા. હાથ બળવાથી ઋષભદેવ ને બળર આપી, તેમણે અગ્નિ લાવવાની વિધિ બતાવી, તે પ્રમાણે તેઓ અગ્નિ ઘરોમાં લાવ્યા. પછી હાથી ઉપર બેસી માર્ગે જતાં ઋષભદેવે માટી મંગાવી કુંભરથળ ઉપર કુંડું બનાવી જેમને આખ્ય તે કુંભકાર (ખનપતિ) ના નામથી પ્રસિદ્ધ થયા. તેઓ અનેક પ્રકારના વાસણ ધીરે ધીરે બનાવતાં શીખ્યા અને લોકો તેમાં પકાવી ખાવા લાગ્યા. આ પ્રમાણે પ્રથમ કુંભકારની વિધિ શરૂ થઈ,

મત્ર—ઋષભદેવ તો જ્ઞાની હતા તો પછી અગ્નિની વિધિ પ્રથમ કેમ ન બતાવી?

ઉત્તર—કાળના વાંધાથી બતાવ્યું કામ આવે તેમ ન હતું.

ત્યાર બાદ લોકકાર, વણકર અને હંબમ જેમ મુખ્ય ચાર શિલ્પોની પણ પ્રવૃત્તિ થતાં, આગળ તેના વીસ વીસ લેદો ચયા તેથી એકંદર ૧૦૦ શિલ્પની પ્રવૃત્તિ થઈ. ત્યાર બાદ ખેતી કરવાનું, વેપાર કરવાનું, અને ધનનો સંગ્રહ કરવાનું પણ જણાવ્યું પછી પોતાના પુત્ર ભરતને પુરુષની ૭૨ કળા શીખવી અને સ્ત્રીઓની ૬૪ કળાઓ શીખવી તે શિવાય જે બીજી કળાઓ જોવામાં આવે

છે તે તેનાં આવાંતર ભેદો થયેલા જ છે. ત્યાર બાદ પોતાની પુત્રી પ્રાક્ષીને જમણા હાથથી ૧૮ પ્રકારની લિપીઓ શીખવી તેના પણ બીજા અનેક અવાંતર ભેદો થયા. તથા પોતાની પુત્રી મુંદરીને ડાળા હાથથી અંકવિદ્યા (ગણિતવિદ્યા) શીખવી. એટલે બધાએ પ્રકારના વ્યવહારની શરૂઆત થઈ છતાં પણ સંયોગને લઇને દોઢ વખત લુપ્તપ્રાય, તો કેઠાં કાળે વિસ્તાર રૂપ અને એક બીજાના સંયોગથી ઉત્પન્ન થયેલી નવી જેવી લાગની, પણ તે લાગ નવીં છે એમ કાંઈ નથી.

આ ચાલુ અવસર્પિણીના કાળમાં ત્રીજા આરા સુધી ભાઈ અને બહેન સાથે ઉત્પન્ન થઇને સંસારનો વ્યવહાર કરતાં તે હવે શ્રી ઋષભદેવથી દૂર થઇને વિવાહ કરવાની પદ્ધતિ ચાલુ થઈ. પ્રથમના રાજા પણ પોતેજ થઇને ઘણા કાળ સુધી રાજ્ય કર્યું અને પ્રજાને સર્વ પ્રકારની સુખ સગવડતા કરી આપી, તેથી તેમને જગત્તા કર્તા, ઇશ્વર, અધીશ્વર, જગદીશ્વર, પરમેશ્વર, આદીશ્વર, યોગીશ્વર, પ્રજ્ઞા, વિધ્યુ, તીર્થંકર, પ્રથમ બુદ્ધઆદિનામોથી સંબોધી જે સ્તુતિ કરવામાં આવે છે અર્થાત્ શુણ્ણ ગાવામાં આવે છે, તે બધા શ્રી ઋષભદેવ ભગવાનના શુણ્ણ નુવાદજ છે. બાકીકોઈ આ સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિના કર્તા તરીકે માનીને શુણ્ણ ગાતા નથી.

ઉપર બતાવ્યા પ્રમાણે જગત્નો વ્યવહાર ચાલુ કરાવ્યા પછી મોટા પુત્ર ભરતને વિનીતા નગરીનું રાજ્ય, બાહુબલીને ‘તક્ષશિક્ષા’ (ગિજની) ઇં રાજ્ય અને બાકીના પુત્રોને બીજા દેશોનાં રાજ્ય આપ્યાં. અત્યારે જે અંગદેશ અંગદેશ (બંગાળ) મગધદેશ વિગેરે દેશોનાં નામ છે તે સર્વ શ્રી ઋષભદેવના પુત્રોના નામથીજ પડેલાં છે.

આ બધી વ્યવસ્થા કર્યા પછી પોતે દીક્ષા ગ્રહણ કરી, તેમની સાથે શ્રી ઋષભદેવની દીક્ષા કેન્દ્ર, મહાકેન્દ્ર સાંમતાદિક આરંભનાર પુરૂષોએ પણ દીક્ષા ગ્રહણ કરી, પરંતુ તે વખતના લોકો શુદ્ધલિક્ષા આપવાનું સમજતા ન હતા. તેથી શ્રી ઋષભદેવ એક વર્ષ દિવસ સુધી શુદ્ધ લિક્ષા ન મળતાં નિરાહાર પણ રહ્યા. કેન્દ્રમહાકેન્દ્રાદિકને પણ આહાર લેવાની વિધિ જણાવેલી ન હોવાથી તેઓ પણ ભૂખે મરવા લાગ્યા. અતે ભૂખ સહન ન થવાથી કંદ, મૂળ, ફળ, ફલ, પત્ર, ફલાદિકનો આહાર કરી, જટાને વધારતા, ‘ગંગા’ નદીના તટ ઉપર તાપસ્ય થઈ પ્રજ્ઞાદિશબ્દોથી ઋષભદેવનો ભૂખ, ધ્યાન, કરવા લાગ્યા. એક વર્ષના અતે શ્રી ઋષભદેવજ દેશાખ સુદિ ૩ ને દિવસે હરિતનાયુરમાં આવ્યા. ત્યાં તેમના પ્રપૌત્ર

ત્રેયાસકુમારને શ્રી ઋષભદેવને જોતાં, જાતિસ્મરણજ્ઞાન યતાં શિક્ષાને માટે કરતા જાણી સેલકીના રચનું પારણું કરાવ્યું અને લોકોને પણ પોતાના જાતિ સ્મરણથી જાણેલા પ્રભુ સાથેના આઠ ભવનો સંબંધ સમજાવી જાણીતા કર્યાં.

ત્યાર બાદ શ્રી ઋષભદેવજી એક હજાર વર્ષ સુધી વિચરતા રહ્યા, તે અવસ્થામાં કર્મ છ મહાકર્મના પુત્ર નમિ અને વિદ્યાધર વંશની ઉત્પત્તિ વીનમિએ ઘણી ભક્તિ કરી. તેવામાં પ્રભુની પાસે આવેલા ધરણે તેમને ૪૮૦૦૦ વિદ્યાઓ આપીને 'વૈતાલ્ય' પર્વતની દક્ષિણ તથા ઉત્તરની શ્રેણિનું ગજ્ય આપ્યું, તેથી તે વિદ્યાધરો કહેવાયા. એજ વિદ્યાધરોના સંતાનમાં રાવણ કુમરકર્ણાદિ, વાલી સુગ્રીવાદિ, તેમજ પદ્મ હનુમાનાદિકે વિદ્યાધરો થયેલા.

હવે છઠ્ઠા અવસ્થામાં કરતા ઋષભદેવ 'તક્ષશિલા' નગરીમાં આવી ગામની ખડાર ધ્યાનમાં ઉભા રહ્યા. તે વાતની ખાહુણલીને ખબર મળતા મોટા આડંબંધી વાંદવા જવાના વિચારથી ખીજે દિવસે તે પ્રમાણે ત્યાં ગયા, પણ ભગવાનને વિહાર કરી ગયેલા જાણી ઘણાજ ઉદાસ થયા. પ્રભુના પગજાની જગ્યા ઉપર ધર્મચક્ર તીર્થની સ્થાપના કરી તે તીર્થ ચિક્રમ પછી અનેક મતોની ગરબડથી નષ્ટ થઈ ગયું.

વાલ્હીક, જોનક, અડંબ, ઇલ્લાક, પુવર્ણભૂમિ, પદ્મવાદિક જે જે દેશોમાં પ્રભુ ર્યા અને જેમણે એમના દર્શન કર્યા તે તર્વ જોયે ઘણા ભદ્રક સ્વભાવવાળા થયા. બાકી ખીજા દેશો નિર્જાતી, અને અનાર્થ જેવા રહ્યા.

એક હજાર વર્ષના અંતે વિહાર કરતા 'વિનીતા' નગરીના 'પુરિમતાલ' નામના બાગમાં ત્રણ ઉપવાસ કરી, વડવૃક્ષ નીચે કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્તિ અને ચતુર્મુખ. રહેલા શ્રી ઋષભદેવ સ્વામીને કાગળ વડિ ૧૧ ના દિવસે પહેલાજ પહોરમાં કેવળજ્ઞાન થયું, અર્થાત્ ભૂત, ભવિષ્ય અને વર્તમાન કાળના સર્વપદાર્થોના જાણવા દેખવા રૂપ આત્મજ્ઞાન પ્રગટ થયું તેથી ૬૪ ઇંદ્રો અને દેવતાઓ આવ્યા, તેમણે સમવસરણની રચના કરી, તેના મધ્યભાગમાં સિંહાસન ઉપર પૂર્વ દિશામાં સુખ કરી ભગવાન ઋષભદેવ વિરાજમાન થયા. ખીજા ત્રણ દિશાઓમાં પ્રભુજના સ્વરૂપની ત્રણ મૂર્તિઓ દેવોએ સ્થાપી. લોકો ચારે દિશામાં ભગવાનનેજ- દેખતા તેથી શ્રી ઋષભદેવ ભગવાન ચારમુખવાળા પ્રદ્યાના નામથી પ્રસિદ્ધ થયા.

શ્રીઋષભદેવને કેવળ જ્ઞાન થયાનું સાંભળી ભરતરાજ સપરિવાર આવ્યા. વંદન કરી ઉપદેશ સાંભળી ભરતના પાંચથો પુત્રોએ, સાતસો પ્રપૌત્રોએ અને ઋષભદેવની પુત્રી ગ્રાહી આદિ તેમજ અન્ય સ્ત્રીઓએ પણ દીક્ષા ગ્રહણ કરી. મરૂદેવી માતા તો સમવસંરણની ઋદ્ધિ બોધ, વાણી સાંભળીને તરત કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્તિ મોક્ષમાં ચાલ્યાં ગયાં. ભરતના મોટા પુત્ર જે ઋષભસેન (પુંડરીક) હતો તે 'સોરઠ'દેશના 'શત્રુજય'પર્વત ઉપર મોક્ષે ગયા તેથી તે 'પર્વતનું' નામ પુંડરીકગિરિ એવું પડયું. કેટલાક કાળ સુધી વિચરી ઋષભદેવ ભગવાન પણ મોક્ષે ગયા. ત્યારબાદ ભરત અને બાહુબલી પણ કેવળજ્ઞાન મેળવી મોક્ષે ગયા.

શ્રી ઋષભદેવની પાઠે ૧ ભરત, ૨ સૂર્યયશા, ૩ મહાધર, ૪ અતિ-બળ, ૫ મહાબળ, ૬ તેજવીર્ય, ૭ કીર્તિવીર્ય, અને ૮ દંડવીર્ય આ આઠે મહારાજાઓ તો ક્રમથી પોતપોતાના પિતાની ગાદી ઉપર આવતા ગયા અને ભરતથી અડધું (એટલે ત્રણ અંડના રાજ્યના ભોક્તા થયા. તેમણે પણ દીક્ષા લઈ કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યું. અને મોક્ષમાં ગયા. ત્યારબાદ ઋષભદેવ નીજ પરંપરા અસંખ્યાત પાટ સુધી અવિચ્છિન્ન પણે ચાલી અને એજ પરંપરામાં છેવટે હિતશત્રુ રાજ થયા. આ હિતશત્રુ રાજની પાઠે બીજા તીર્થંકર અહિતનાથ ભગવાન અને સગર ચક્રવર્તિ થયા. (એમના ઇતિહાસ માટે જુઓ. આગળનું પ્રકરણ)

સ્તુતિ ।

“આદિ હી કો તીર્થંકર, આદિ હી કો મિશ્ણાચર,
આદિજિન આદિ રાય ચા નામ આદિ આદિ ।
પંચમો ઋષમનામ પૂરે સવ ઇચ્છા કામ
કામધેનુ કામકુંભ કીને સવ માદિ માદિ ।
મનકો મિથ્યાત્વ મેટી માવસોં જિનંદ મેટી

પાવો જ્યું અનંત સુસ માવો ગુણ-વાદિ વાદિ ।
સાચી ધર્મ સીષ ધાર આદિ હી કો સવે ચાર
આદિકી દુહાઈ માર્ઝ જો ન વોલે આદિ આદિ.

×

×

×

તું ઉપકાર કરે જું અપાર અનાથ આધાર સવે સુસ કંદા
જિતે જગદેવ, કરે તુજ સેવ, જિનેશ્વર નામિનરેશકે નંદા ।
દેસે મુલનૂર મિટે દુસ દૂર નસે અંધકાર જ્યું દેસ દિગંદો
શ્રી ધર્મસિંહ કહે નિસ દીસ ઇ ઉદય કાર સંઘકો આદિ જિગંદા ॥૧

॥ ઇતિ જૈન પ્રમાણે તેરમા ભવે શ્રી ઋષભ દેવનો ૧ જન્મ, ૨ રાત્ર્યાભિષેક
૩ વ્યવહાર પ્રવૃત્તિ, ૪ તેમની દીક્ષા, ૫ વિદ્યાધર ઉત્પત્તિ, ૬ કેવલજ્ઞાન,
અને અંતે ૭ સ્તુતિ એમ ૬૯મ સાતથી પ્રકરણ ૭ મું. ॥

પ્રકરણ ૮ મું.

શુદ્ધ વેદો અને આહ્યોત્પત્તિ.

દિવસે મંડપલદેવને કેવળજ્ઞાન ઉત્પન્ન થયું તે દિવસેજ ભરત રાજાની આયુધ શાળામાં ચક્રરત્ન ઉત્પન્ન થયું. તેના બળથી ભરતચક્રિએ સર્વ રાજાઓની પાસે પોતાની આજ્ઞા મનાવી તેથી પૃથ્વીના એક ભાગ ગણુતા આ ખંડનું નામ ભરતખંડ એમ પ્રસિદ્ધ થયું. ત્યારે નાના ૯૯ ભાઈઓ પામે પણ પોતાની આજ્ઞા મનાવવા ભરતે દ્વિતો મોકલ્યા ત્યારે તે બધા ભેગા થઈ એવા વિચાર ઉપર આવ્યા કે પિતાજી કહે તેમ કરવું. આથી તેઓ ભગવાન પાસે ગયા. ભગવાને પોતાના જ્ઞાનથી તેમની સ્થિતિ પાકેલી જોઈ તેમને એવો વૈરાગ્યનો ઉપદેશ કર્યો કે તે બધાએ દીક્ષાજ અંગીકાર કરી. પણ ભરત રાજાની તો ઘણી અપકીર્તિ થઈ તેથી ભરત ગભાળે પકવાનનાં પાંચશો ગાડાં ભરાવી ભાઈઓને લોજન કરાવી ક્ષમા માંગવાના ઇરાદાથી પોતે ભગવાન પાસે ગયા. ભગવાને ભરતને જણાવ્યું કે ત્યાગી સાધુઓ ગભ્યપિંડ ગ્રહણ કરે નહી. ત્યારે ભરત રાજા ઘણાજ ઉદાસ થયા તેથી શરૂં કહ્યું કે તમારાથી શુદ્ધાધિક વ્યક્તિઓને લોજન કરાવો, તેમના વચનથી ભરતે શુભવાન આવકેને લોજન કરાવી પોતે કૃતાર્થ થયા. અને તે આવકેને કહ્યું કે તમે ધર્મો રાજગાર છોડી દઈ, પકન પાકન કરી કરાવી ધર્મનાં કાર્ય કરતા રહો, અને મારા રસોડે લોજન કર્યા કરો. વળી મારા દરવાજાની પાસે બેસી મને હમેશાં ચેતવણી કરતા રહો કે—“ જિતો મવાન વર્જતે મયં તસ્માન્ મા દન મા દન ” (અર્થ—તું કર્મથી જીતાજેલો છે, ભય વધે છે તેથી જીવેને માર નહી, માર નહી.) ભરત રાજાની આ ઇચ્છાને તેઓએ માન્ય કરી અને તેમની સચના મુજબ તેમને ઉપદેશ કરતા રહ્યા, તેથી ભરત વિચાર કરતો કે હું વિપયોથી અને કામ ક્રોધાદિ શત્રુઓથી સદા જીતાયો છું. એવો વિચાર થતાં પાછા સાવચેતીમાં આવતા.

કેટલાક રૂમચ મુધી આવી પ્રયા ચાલ્યા પછી રસોયાઓનો પોકાર થયો કે સાહેબ ! જમનારાઓનું ટોળું ઘણું વધી પડ્યું છે. અને ખરા ખોટાની ગણના

રહી નથી. જેથી ભરત રાજના હુકમથી શ્રાવકોનાં આચાર વિચાર પૂછીને જે ખરા હતા તેમને કાંકિણી રત્નથી ચિન્હ કરી કાખલ કરવામાં આવતા અને ૭ મહિનાએ તેમની પરીક્ષા પણ લેવાતી. 'જિતેશ્વર' થી શરૂ થતા ઉપદેશના અંતે તે શ્રાવકો 'મા હન' 'માહન' શબ્દ બોલતા તેથી તેમનું નામ 'માહન' (પ્રાદાણ) પ્રસિદ્ધ થયું. પ્રાકૃતભાષામાં આજે પણ પ્રાદાણ શબ્દના ઠેકાણે માહન શબ્દ ઘણી જગ્યા પર લખાએલો જોવામાં આવે છે.

આ પ્રાદાણોના પઠન પાઠન માટે ભરત રાજએ શ્રી ઋષભદેવ ભગવાનના ઉપદેશાનુસાર શ્રી ઋષભદેવના શુભોની સ્તુતિ રૂપ, શ્રાવકધર્મના સ્વરૂપથી ગર્ભિત અને સર્વનયના વિચારોથી સર્વ પદાર્થોનું કથન છે જેમાં એવા ચાર આર્યવેદોની રચના કરી તેમનાં નામ—૧ સંસાર દર્શન વેદ, ૨ સ્થાપન પરા મર્થવેદ, ૩ તત્વાવબોધ વેદ, અને ૪ વિદ્યાપ્રબોધ વેદ. આ ચાર વેદો ભરતે પોતે સ્થાપેલા પ્રાદાણ શ્રાવકોને અર્પણ કર્યા. જેથી તેમની પરંપરામાં આ ચારે આર્યવેદોનું પઠન-પાઠન ચાલતું રહ્યું.

જેન પ્રમાણે શુદ્ધવેદોની અને પ્રાદાણોની ઉત્પત્તિ.

વેદમાં વિકારની શરૂઆત.

ભરત ચક્રવર્તિના મોટા પુત્ર સૂર્યચંદ્ર (આદિત્યચંદ્ર) ના સંતાનોની પરંપરા તે સૂર્યવંશના નામે, અને બાહુબલીના મોટા ચંદ્રચંદ્રના વંશને ચંદ્રવંશના નામથી આ ભરતખંડમાં પ્રસિદ્ધ થયા. તેમજ ઋષભદેવના પુત્ર કુરૂના વંશને કુરૂવંશના નામથી પ્રસિદ્ધ થયા. (કોરવ અને પાંડવો આ જ વંશમાં ઉત્પન્ન થયા હતા.)

ઉપરના પ્રકરણમાં જણાવેલા પ્રાદાણ શ્રાવકો પોતાના પુત્રને દીક્ષા અપાવતા કે પઠન પાઠન કરાવી શ્રાવક ધર્મમાં સ્થાપિત કરતા. આ પ્રમાણેની રીતિ ભરત-રાજ હતા ત્યાં સુધી ચાલુ રહી. જ્યારે ભરતના પછી તેમની ગાદી ઉપર સૂર્યચંદ્ર આવ્યા ત્યારે તેમણે કાંકિણી રત્નના પ્રભાવે સોનાની જનોઈઓ પહેરાવી અને બાકીની સારવાર ભરતરાજની પેઠે કરતા રહ્યા. પછી સૂર્યચંદ્રના પુત્ર મહાયશ ગાદી ઉપર આવ્યા ત્યારે તેણે ચાંદીની જનોઈઓ પહેરાવી. પછી તેમના સંતાનોએ ક્રમે કરી પંચરંગની અને છેવટે સૂત્રની પહેરાવી એમ

ભરતની આઠ પાટ સુધી ગ્રાહણોની ભક્તિ રાજ્ય તરફથી થતી રહી. અને “યથા રાજા તથા પ્રજા.” ના અનુસારે પ્રજા પણ ગ્રાહણોની ભક્તિ કરતી રહી. અને સર્વ લોકો ગ્રાહણોને પૂજનીય માનતા રહ્યા. આઠમા તીર્થંકર ચંદ્રપ્રભ સુધી તો તે ગ્રાહણો પ્રતિધારીઓ અને જૈન ધર્મની દૃઢ શ્રદ્ધાવાળા પક્ષે આવક થતા રહ્યા. અને જૈન ધર્મ પણ અવિચ્છિન્નપણે ચાલતો રહ્યો. આઠમા તીર્થંકર અને નવમાં તીર્થંકરના મધ્યમાં ઘણા લાંબા કાળ સુધી ન તો કોઈ સાધુ, તેમજ ન તો કોઈ શ્રાવક, કે ન હોતો કોઈ જૈન ધર્મનો અંથ અર્થાત્ જૈનધર્મનો સર્વથા લોપજ થઇ ગયો હતો.

હવે લોકો ધર્મનો રસ્તો કોને પૂછે ? આ સ્થિતિમાં મૃત્યુશ્રદ્ધાથી રહિત અને કેવળ સ્વાર્થ પૂરતાજ અયોનું પઠન-પાઠન કરી પ્રજાથી નિર્વાહ કરવાનો ધર્મો લઇ બેઠેલા ગ્રાહણોનેજ ધર્મનો રસ્તો પૂછવાનો વખત આવ્યો. એટલે તેઓ ધર્મના નેનાનું અભિમાન ધરાવતા, અવસર પ્રમાણે પોતાના લાભનો (સ્વાર્થનો) જ ધર્મ લોકોને બતાવતા અને પુસ્તકો પણ તેવાજ પ્રકારના લખીને મૂકતાં હતાં.

જ્યારે નવમા તીર્થંકર મુનિધનાથ (પુષ્પદંત ભગવાન) સર્વજ્ઞ થઇ અનાદિના સત્યતત્વોનો પ્રકાશ કરવા લાગ્યા ત્યારે તે ગ્રાહણોમાંના કેટલાક નેતૃત્વના અભિમાનને ધરાવતા, દંડિયોના વિષયને માટે પ્રજાથી અનેક પ્રકારના લાભોને મેળવતા અને ત્યાગ વૈરાગ્યનો તિરસ્કાર બહાર કરતા તેમ દેવબુદ્ધિથી સાધુઓની પણ અવજ્ઞા કરવા લાગ્યા એટલુંજ નહીં પણ ભરતરાજથી આવતા આવેલા વેદોના વિષયને પણ ફેરવી નાંખી પોતાની અનુકૂળતા પ્રમાણે તેમાં ગોઠવણ કરી લીધી અને તેનાં નામો પણ બદલી નાંખી બીજાં નામોથી તે મસિદ્ધ કર્યાં.

॥ ઇતિ જૈન પ્રમાણે-શુદ્ધ વેદોમાં વિકારની રાજ્યાત

સાંખ્યમતની ઉત્પત્તિ.

મકપભદ્રેને કેવળજ્ઞાન થયા બાદ ‘વિનીતા’ નગરીમાં ભરતના પાંચસો પુત્રોએ તેમની પાસે દીક્ષા લીધી હતી. તેમાં મરીચિ નામે પણ એક તેમના પુત્ર હતા. તેણે પોતાથી જૈન દીક્ષાનું પાઠન ન થવાથી પોતાના મનથી એક નવીન વેશ કરાવ્યો તે એવી રીતે કે-સાધુઓ મન, વચન અને કાયા એ ત્રણ દંડથી વિરહત છે હું

એવો નથી તેથી મારે ત્રિદંડ (કાષ્ઠનું એક જ્વતનું એવું ઉપકરણ) જોઈએ. ૧, સાધુઓ દ્રવ્ય, ભાવથી, મુકિત છે. હું એવો નથી એમ વિચારી તેણે મસ્તક મુઠાવી માથા ઉપર શિખા રાખી. ૨, સાધુને સર્વ પકારની હિંસાના ત્યાગી જાણીને પોતે સ્થૂળ હિંસાનો ત્યાગ કર્યો. ૩, સાધુઓ નિઃકંચન અને પોતે તેમ ન હોવાથી પવિત્રકાદિ યુક્ત થયા. ૪, સાધુઓ શીલેષુંગધિત અને હું એવો નથી એમ વિચારી ચંદનાદિ લેષ કરી સુગંધવાળા થયા. ૫, સાધુને મોહાદિ આચરણ રહિત જાણી પોતે તેમ ન હોવાથી છત્રામ્છાદિત થયા. ૬, સાધુઓને પગરખાં વગરના જાણી મોતાથી તેમ ન જની શકવાથી લાકડાની પાવડી ધારણ કરી. ૭, સાધુઓ નિઃકષાય (ક્રોધ, માન, માયા અને લોભથી રહિત,) નિર્મળ હોય છે. તેથી તેઓ ધોળા વસ્ત્ર રાખે છે. કષાય યુક્ત હું છું તેથી મારે કષાયિક (ગેરૂથી રંગેલાં) વસ્ત્ર રાખવાં. ૮, સાધુઓ સચિત પાણીના સર્વથા ત્યાગી હોય છે. પણ મારે વસ્ત્રથી છાણી (ગાળી) ને પાણી પીવું તેમજ સ્નાનના ઉપયોગમાં પ્રમાણ યુક્ત પાણી વાપરવું. ૯, એવી રીતે સ્થૂળ મૃપાવાદાદિકથી વિરહત થઈ પોતાનો નિર્વાહ કરવા લિંગ (વેષ) બનાવ્યો અને ભગવાન ઋષભદેવની સાથે વિચરતા રહ્યા. વેત્તનો ફેરફાર જોઈ લોકો પૂછતા ત્યારે સાધુનો યથાર્થ ધર્મ કહેતા અને આ મારો વેષ કલ્પિત છે. એમ પણ જણાવી દેતા. તેમજ કોઈને દીક્ષા લેવાતું મન થતું ત્યારે તેને ભગવાનના સાધુઓની પાસે મોકલતા. એમ કેટલાક સમય સુધી ચલાવ્યું.

એક વખતે મરીચિને પોતે રાગચરત (માંદા) થતા વિચાર થયો કે હું અસચતી છું તેથી સાધુઓ મારી વૈયાવૃત્ય કેવી રીતે કરે! અને મારે પણ તેમના પાસેથી કરાવવી યોગ્ય ન ગણાય તેથી અવસરે એકાદ યોગ્ય ચેલો કરું તો ઠીક થાય.

કેટલાક સમય જાદ ઋષભદેવ નિર્વાણ પામ્યા (મોક્ષે ગયા) તેવામાં મરીચિના પાસે કપિલનામા રાજપુત્ર ધર્મ સામ્રાજ્યને આપ્યો, ત્યારે તેને સાધુનો યથાર્થ માર્ગ કહી બતાવ્યો. કપિલે પુછ્યું કે-તમારો વેષ વિલક્ષણ કેમ ? મરીચિએ જવાબ આપ્યો કે મારાથી સાધુપણ નહીં પળવાથી હું આ કલ્પિત વેષથી નિર્વાહ કરું છું. કપિલે કહ્યું કે તે સાધુઓનો ધર્મ મને રૂચતો નથી, તમારો પાસે કાંઈ ધર્મ છે કે નહીં ? તે કહ્યો. ત્યારે મરીચિને વિચાર થયો કે જો આને શિષ્ય કરું તો મારા યોગ્ય થાય પછી તેનું મન સંતોષવને કહ્યું કે ' ત્યાં પણ ધર્મ છે અને મારા પાસે પણ કંઈક છે. ' પછી તે કપિલ નાજકુમાર મરીચિનો શિષ્ય થયો.

જૈનધર્મમાં ઉપર પ્રમાણે કપિલ મુનિની ઉત્પત્તિ કહી બતાવેલી છે. કપિલ મુનિ પાસે તેવું કંઈ ખાસ પુસ્તક ન હતું, માત્ર મરીચિનો બતાવેલો આચારજ તે પાળતો. મરીચિએ પોને આ અસત્ય ભાષણથી એક કોટાકોટી સાગરોપમ સુધીના જન્મ મરણની વૃદ્ધિ કરી, તે પાંપનો અંત છેવટે ચોવીસમા તીર્થંકર થતાં છેલ્લા ભવમાં આણ્યો.

હવે મરીચિના મરણ બાદ કપિલ મુનિનો આમુરી નામા મુખ્ય શિષ્ય થયો તે પછી કપિલે બતાવેલો આચારજ પાળતો, ત્યાર બાદ કપિલને તેના શિવાય બીજા પણ ઘણા શિષ્યો થયા હતા. પોતે શિષ્યના મોહથી મગ્ન પામી પાંચમા 'બ્રહ્મદેવ' લોકમાં દેવતા પછે ઉત્પન્ન થય, ત્યાં અવધિજ્ઞાનથી આમુરીનાંમા પોતાના શિષ્યને અંધ જ્ઞાન વિનાનો બાણી, આકાશમા પંચવર્ણના મંડળમાં રહીને ઉપદેશ કર્યો કે 'અવ્યક્તથી વ્યક્ત ઉત્પન્ન થાય છે.' ઇત્યાદિ તેના ઉપદેશાનુમાર-પટિતંત્ર શાસ્ત્રની રચના કરી તેમાં એવી રીતે વર્ણન કર્યું કે પ્રકૃતિથી મહાનુ, મહાનુથી અહંકાર અને અહંકારથી શુણ્યોદય ઉત્પન્ન થાય છે. તે શુણ્યોદયથી-પંચતન્માત્રા અને તેથી-પંચભૂત, ઇત્યાદિ.

તેના મંત્રદાયમાં એક આચાર્ય શાંખનાર્મા થયો, જેના નામથી એ મતનું નામ શાંખ્યદર્શન પડ્યું. શાંખ્યદર્શનનું મૂળ જોતા મરીચિથી શરૂઆત થએલું છે. શાંખ્યમતના તત્ત્વોનો ફેલાવો ભગવદ્ગીતા અને ભાગવતમાં થયેલા છે. જૈનમતના અંથો શિવાય બીજા કોઈ જાતના અંથોમાં માધ્યમના તત્ત્વોએ પ્રવેશ કરેલો દેખાઈ આવે છે.

જૈન મમાણે-શાંખ્યમતની ઉત્પત્તિ.

૧. ઇતિ જૈન પ્રમાણે આદ્ય તીર્થંકર શ્રી ઋષભદેવનું પ્રકરણ ૮ મું. ॥

પ્રકરણ ૯ મું.

વિષ્ણુના આઠમા અવતાર શ્રી ઋષભદેવ.

ગત્તાદિ વૈદિક પુરાણોમાં ઋષભદેવને ઉરૂકમના નામે વિષ્ણુના આઠમા અવતાર રૂપે કહ્યા છે. જૈનોના ઋષભદેવ અને પૌરાણિક ના (વિષ્ણુના ૮મા અવતાર) ઋષભદેવ એક છે કે ભિન્ન એમ કેટલાક વિદ્વાનોના મનમાં સંશય થાય છે, પરંતુ તેમના પિતાનું નામ નાભિરાજ, માતા 'મરૂદેવી' (પૌરાણિક મત પ્રમાણે મરૂદેવી) તેમના મો પુત્રો, અને ઉચ્ચ હરજ્ઞાના યોગીશ્વર હોવાનું જન્મે મતમાં સામ્ય છે તેથી અમારા મંતવ્ય મુજબ જન્મે ઋષભદેવ એકજ વ્યક્તિ સંભવે છે. હરકોઈ માણુમ એકની એક ચીજને ભિન્નરૂપે ગતાવવા ઇચ્છતો હોય તો તેને તેમાં કંઈ ને કંઈ ફેરફાર અવરંધ કરવોજ પડે. પુરાણકારોએ ઋષભદેવની પૂર્વેના સાત અવતારો મત્સ્યાદિક પશુભૂતિનાં કહ્યાં છે ત્યારે જૈન મતમાં તેમના પૂર્વે સાત કુલકરો (હંકારાદિ નીતિના ચક્રાવનાર) થયાનો સ્પષ્ટ ઉલ્લેખ નજરે પડે છે. (જુઓ આશ્રંથર્માં) તે સાત કુલકરોના હિસાબે ગણવા જઈએ તો ઋષભદેવ આઠમાજ છે. એ ખાસ ધ્યાનમાં લેવા જેવું છે. (વિશેષ માટે જુઓ આજ પુસ્તકમાં શ્રીયુત્ત જટાશંકર જયચંદ્ર આદિલશાહના પ્રશ્નો ઉત્તર).

(૧) પૌરાણિક મતે નાભિરાજ.

સ્વર્વર્મનેષ્ટ કવી જીવન-પૃ. ૬૬માં લખ્યું છે કે—“અગ્નિવ્રજાના મરણ પછી તેમના ૩૩ નાભિરાજાએ મરૂદેવતાની દીકરી મરૂદેવી સાથે લગ્ન કર્યું. ભગવાને યજ્ઞપુરૂષનું યજ્ઞન કરવા માટે યજ્ઞનો આરંભ કર્યો. રાજાની શ્રદ્ધા ઉપરથી પેતાનું મનોહરરૂપ પ્રગટ કર્યું. ભગવાનનાં દર્શન કરીને અપેન્ડિ-એ સ્તુતિ કરવા લાગ્યાકે—“હે ઉત્તમોત્તમ મહાપુરૂષ! અમે લોકો, મૂઢ છીએ, તથા ખરૂં કહ્યાણુ શું છે તે ભણતા નથી સર્વ પાપોનો નાશ કરનારાં તમારાં નામો અમારી વાણીમાં વાસ કરો. I . . .

વળી બીજો વર માંગીએ છીએ કે—આ અમારા રાજા પિ પુત્રની કામના વર્ણો છે જેથી આપને સંતાન માટે સેવે છે, માટે હે દેવના દેવ! તમે તેમની કામના પૂર્ણ કરો. એવી પ્રાર્થના છે. ભગવાન બોલ્યા કે હે ઋષિઓ! તમે મત્યવાદી એવા આ રાજાને મારા જેવો પુત્ર થાય એવો અતિહૃલ્લ વર માંગ્યો પણ એક અદિતીય રૂપ હોવાથી મારા જેવો હું જ અર્થાત બીજો કોઈ નહી

તથાપિ પ્રાદ્ધણ્યેનુ યોલવુ મિથ્યા થવું ન જોઈએ કેમકે ઉત્તમ પ્રહ્યણોનું ક્ષણ મારજી મુખ છે તેથી તેમનુ યોલવુ સત્ય થવુ જોઈએ. મારા જેવો બીજો ન મળવાથી હું પોતે નાભિરાબને ઘેર ચત્પ આંશવટે પુત્ર થઈને અવતરીશ આ પ્રમાણે કહી ભગવાન અતર્ધાન થયા- તે પછી ભગવાન વિષ્ણુ નાભિરાબનુ કલ્યાણ કરવાની ઇચ્છાથી નાભિરાબના અત પુરમા તેમના બી મેરૂદેવીના ઉદરથી શુદ્ધ સત્ત્વગુણી રૂપે અવતર્યા. ”—

(૨) ઇન્દ્રાવતાર ઋષભદેવ—

આજ પુત્તકના ૪૬૭ થો લખ્યું છે કે— “ઇન્દ્રનો આઠમો અવતાર ઋષભદેવનો થયો હતો. નાભિરાબને ત્યા ભગવાનનો પુરૂષરૂપે જન્મ થયો તેથી સર્વને અત્યંત હર્ષ થયો તે પુત્રના હાથ, પગ, ઉપર શંખ ચક્ર, રથ, પતાકા વગેરે ભગવાનના ચિન્હો જોવામાં આવ્યાં સાથે તેમનો મહિમા દિવસે દિવસે વધવા લાગ્યો તેના તેજ, બળ, લક્ષ્મી, યશ, વીર્ય, તથા શૌર્યને જોઈ પિતાએ પુત્રનુ નામ ઋષભ (શ્રેષ્ઠ) એલુ નામ પાડયું.

એક વખતે ભગવાન ઇન્દ્રે તેમની સાથે સ્પર્ધા કરીને તેમના દેશમા વૃષ્ટિ કરી નેહી તે જાણીને યોગીશ્વર જોવા ભગવાન ઋષભે તેમની મૂર્ખતા ઉપર હસીને પોતાની યોગમાયાના બગથી અજ્ઞાસ નામના પોતાના ખડમા વૃષ્ટિ કરી નાભિરાબ માથાવટે ‘ આ મારો પુત્ર છે ’ એવી રીતે આનંદના ઉભરાથી લાક લડાવી આનંદ માનવા લાગ્યા પછી ઋષભદેવને નત્યાભિષેક કરી પોતે મેરૂદેવીની માથે બદ્રિકાશ્રમમા જઈ તીવ્ર તપવટે નર અને નારાયણની ઉપાસના કરતાં ઇવનમુકા થયા.

ત્યાર પછી ઋષભદેવ લોકોને ધર્મ કર્મનું આચરણ શીખાવતા માટે પોતે શુદ્ધને યેર ગ્દી વિદ્યાભ્યાસ કર્યો અને શુદ્ધે તેમને વિદ્યાભ્યાસ કરાવ્યો તે પછી તેમણે ઇન્દ્રની કન્યા જયંતી સાથે લગ્ન કર્યું અને પોતાની બી વિધે પોતાના જેવાજ નો પુત્રોને ઉત્પન્ન કર્યા. જે નેત્રોમાં સર્વથી મોટા, ઉત્તમ ગુણવાળા ભરત નામના પુત્ર હતા. તેમના નામ ઉપરથી આ ખડને ભારતવર્ષ એમ કહે છે. બીજા પુત્રો પણ વિનયવાળા, વેદ વિદ્યામા નિપુણ અને શુદ્ધ અંત કરણ વાળા હતા.

ભગવાન ઋષભદેવ સ્વનત્ર હતા અનર્ધની પ-પરાઓ પોતાની મેળે

તેમનાથી નિરંતર દૂર રહેતી. તે સમદૃષ્ટિવાળા, ધ્યાન શુભવાળા, સર્વ પ્રાણીઓ સાથે મિત્રતા રાખનારા, તથા મહાદયાળુ હતા. તેમ કેવલ આનંદને અનુભવ કરનારા એક ઇશ્વર હતા, તે પશુ પ્રાકૃત મનુષ્યોની પેઠે કર્મો કરતા હતા અને નાશ પામેલા ધર્મોનું પોતે આચરણ કરીને અજ્ઞાની લોકોને તે પ્રમાણે ધર્માચરણ કરતાં શીખવતા હતા તેમ ધર્મ, અર્થ, યશ, પ્રભુ, વૈભવનો ઉપલોગ તથા મોક્ષ આ સર્વનો સંગ્રહ કરીને ખીજ લોકોને ગૃહસ્થાશ્રમમાં સ્થાપવા લાગ્યા. કેમકે-આ જગતમાં મહાપુરુષોનાં આચરણોને લોકો માન્ય કરે છે. આ પ્રમાણે ઋષભદેવ વેદનું રહસ્ય બહુતા હતા, તથાપિ પ્રજાનું પાલણ કરવા લાગ્યા. તેમણે સર્વવજ્રો સો મો વખત ઠપાં હતા. એ વખતે કોઈ પણ પુરુષ ખીજની પાસેથી કોઈ પણ વસ્તુ લેવાની દૃષ્ટિ કરતા નહી. સર્વ કોઈ પોતાના રાજ ઋષભદેવજી ઉપર વધુ દેખેહોને વિકાસ થાય તેવું ઇચ્છતા હતા.

એક વખતે ઋષભદેવજી દરતા દરતા પ્રજાવર્તનામના દેશમાં આવ્યા અને ત્યાં મોટા પ્રજાઋષિઓની સભામાં પોતાના પુત્રોને ઉપદેશ આપવાના મિષ્ટી પ્રભને ઉપદેશ આપવા માટે આ પ્રમાણે કહેવા લાગ્યા.

જે દુઃખકારક વિષયો જુઠાને પણ મળે છે તેવા, દુઃખકારી વિષયો લોગવવાને મનુષ્ય લોકમાં તમારૂં અંતઃકરણ શુદ્ધ થાય અને અંતઃકરણની શુદ્ધિથી તમને પરબ્રહ્મનું અનંત સુખ મળે, મહાપુરુષોની સેવા એજ સુકિતનું દાર છે. અને સ્ત્રીઓના સંગીનો સંગ કરવો એજ નરકનું દાર છે. જે સમાન ભાવવાળા છે તેઓને મહાત્મા બહુવા. પુરુષ જ્યારે ઇંદ્રિયોને પ્રસન્ન કરવા માટે કર્મ કરે છે ત્યારે તે જાનવિનાનો ચઢને જરૂર પાપ કર્મ કરે છે. અને પાપકર્મને લીધે આ દેહ ઉત્પન્ન થાય છે. તે દેહ મિથ્યા છે છતાં પણ દુઃખ આપે છે, માટે પાપકર્મ કરવાં નહી. જ્યારે અવિદ્યા વડે આત્મસ્વરૂપ ઠંકાઇ જાય છે ત્યારે કર્મ મનને વશ કરે છે અને મન પુરુષને કર્મોષીન કરી મૂકે છે, માટે પુરુષ જ્યાં સુધી વાસુદેવ એવા હું તેના વિષે પ્રીતિ કરતો નથી ત્યાં સુધી તે દેહના બંધનમાંથી છુટતો નથી. પુરુષ તથા સ્ત્રી એકઠાં મળીને દંપતી ભાવથી રહેવા માંડે છે, ત્યારે તેઓની વચ્ચે ખીજ નથી અભિમાનરૂપી એક દૃઢ ગાંઠ બંધાય છે. એમ વિદ્વાનો કહે છે અને આભિમાનને લીધે ઘર, ક્ષેત્ર, પુત્ર, સગાં સંબંધી, તથા ધન વિષે 'હું અને મારું' આવો એક થાય. માટે મનુષ્ય જ્યારે કર્મથી બંધાયેલી ગાંઠને પોચી કરે છે ત્યારે તે દંપતીપણામાંથી છુટે છે અને પછી અહંકારનો ત્યાગ કરી, તેમાંથી મુક્ત થઈ પરમપદને પામે છે. તેને માટે ઇશ્વર વિષે ભક્તિ, શુદ્ધી સેવા, વૃષ્ણનો ત્યાગ, સુખદુઃખને

સહન કરવાં, આ લોકમાં દુઃખ છે એમ જાણવું, તત્ત્વ જાણવાની ઈચ્છા કરવી તપ, સઠાંમકર્મનો ત્યાગ, ઈશ્વર નિમિત્તેનું કર્મ કરવાં, સત્સંગ કરવો, ઈશ્વરના ગુણો ગોવા, વૈરનો ત્યાગ કરવો, અર્ધ ઉપર સમદૃષ્ટિ રાખવી, શરીર અને ઘર ઉપરની અહંતા-મંમતાનો ત્યાગ કરવો, પ્રાણ, ઈન્દ્રિયો અને મનને વશ કરવાં, માણીને નિયંત્રમાં રાખવી, યોગ, ધર્મ, પ્રયત્ન, અને વિવેક એ ઉપાયો વડે પોતાના અહંકારનો ત્યાગ કરવો.

હે પુત્રો ! તમે સર્વ મારા અત્ત્વગુણી શરીરમાંથી ઉત્પન્ન થયા છે માટે તમે મત્સરનો ત્યાગ કરી; મોટા ભાઈ સહોદર બંધુ ભરતની સેવા કરજો, તેની સેવા એજ મારી સેવા અમજવી. તે પછી તેમને નેત્રોને ઉપદેશ આપ્યા પછી પોતાના સો નેત્રોમાંથી મોટા ભરતને રાજ્યાભિષેક કર્યો. અને પોતે રાજ્ય ખટપટનો ત્યાગ કરી ઉન્નત પુરૂષની પેઠે નગ્ન થઈ, છુટા-કેશ મુકી, એક શરીર સાથેજ પ્રહ્લાવર્તમાંથી બહાર નાકળી પડ્યા. અવધૂતના વેશમાં ફરતા કપલ દેવ, તે પછી લોકમાં મૂર્ખ આંધળા, બહેરા, અને ભૂતપિશાચ માફક વર્તવા લાગ્યા. મૌનવ્રત લઈ સર્વ સ્થળે ફરવા લાગ્યા, પોતે આત્મા અને અનાત્માના અનુભવ વડે પોતાના સ્વરૂપમાંજ રહેતાં તેથી તેમને આ દેહ ઉપર જરાપણ અભિમાન નહોતું અને મન એક અખંડાકાર વૃત્તિમાં રહેતું હતું. શરીરની સંભાળ ન લેવાથી શરીર મલીન થઈ ગયું હતું. તે પછી કેટલાક વખતે તેમને અજંગરનું મત ધારણ કરીને સુતાં સુતાં જ ખાવા પીવાની ક્રિયા કરવા માંડી. પોતે ભાક્ષના પતિ તથા અખંડ એવા ઉત્તમોત્તમ પ્રદાનદતા અનુભવી હતા છતાં લોકોનો વ્યવહાર ત્યાગ કરવા માટે યોગિઓએ આમ કરડું જોઈએ એમ લોકોને દેખાડવા માટે આવી યોગ ચર્ચા કરતા હતા. તે દેહાદિક ઉપાધિવાળા હતા છતાં તેમાંથી મુક્ત હતા અને સ્વતઃ સિદ્ધ સર્વ પદાર્થોથી પરિપૂર્ણ હતા, આકાંક્ષામાં ઉડવાની ગતિ, શરીરનો મેનનો જેવો વેગ, અંતર્ધાન થઈ જવું, પારદ્રી કાયામાં પ્રવેશ કરવો, ફરનો વાર્તા જાણવી, ફરના પ્રદાર્યો શક્ય કરવા વિગેરે યોગસિદ્ધિઓ દૈવેચ્છાથી પોતાની મેળે તેમની પાસે આવી હાજર થતી. તો પણ હે રાજા ! તે દંદ્યથી તે સિદ્ધિઓનો ખરખર રીતે સંકાર કરતા ન હોતા.

જુદિમાન પુરૂષો અચલમનને વિશ્વાસ કરતાં નથી. જે યોગીમનને વિશ્વાસ કરે છે તે યોગીનું મન કામને તથા તેની પછગ ક્રોધાદિક શયુક્તિને અવશ્ય આપીને તે કામ ક્રોધાદિક દાસ તે યોગીને સેવમાંથી બચાડે છે.

૧ કામ, ૨ ક્રોધ, ૩ મદ, ૪ લોભ, ૫ શોક, ૬ મોહ, ૭ ભય એ કર્મનાં બંધન છે અને આ સર્વનું કારણ મન છે. તે મનની સાથે કયો વિવેકી, પુરૂષ મિત્રતા કરે ?

આ પ્રમાણે ઋષભદેવે પણ મનનો વિચાર ન કરતાં અનેક દેશોમાં ગાંડાની પેઠે કરતા કુટકાચક્ષના ઉપવનમાં જઈ ચઢ્યા. તે પછી તે વનમાં દાવાનળ સળગ્યો અને તે દાવાનળમાં ઋષભદેવનો દેહ પણ બળી ગયો.

આ પછી કોંકુરે અને કુટક દેશના રાજા 'અહ' ને તે તે દેશના લોકો પાસેના ઋષભદેવનું ચારત્ર સાંભળીને અધર્મ વૃદ્ધિ થતાં જૈનપંથને પ્રવર્તાવ્યો. તે મત વેદંત તથા ધર્મશાસ્ત્રમાં કહેલી પવિત્રતા તથા સદાચારનો ત્યાગ કરશે એવું ભાગવતમાં છે. તે મતમાં પોતાની ઇચ્છાથી નહી, આચંબન કરવું નહીં. પવિત્રતા રાખવી નહી, માયાના દેશ ચુંટી કાઢવા વિગેરે નિયમો છે.

જૈનો ઋષભદેવને પોતાના અધર્મ તીર્થંકર માને છે તે વાત હવે પછી આવશે.

આ ભગવાનનો અવતાર રજો સુણી લોકોને મોક્ષમાર્ગનો ઉપદેશ કરવાને માટે થયો હતો.

આ પ્રમાણે ઋષભદેવ ભગવાને પરમહંસ થવાનો બોધ પોતાના ચારત્રથી પ્રજાને આપ્યો હતો.

આગળ જતાં પૃ. ૪૮૦ ઉપર પ્રકરણ ૭૨ માં કહે છે કે—

(૩) જૈનધર્મ પ્રવર્તક અહંત-અરિહંત.

જૈનધર્મ પ્રવર્તક અહંતનો જન્મ બિહાર પ્રાંતના પટણા શહેરમાં થયો હતો. જૈનધર્મ પરલોકને માનતા નથી. મહાત્મા ઋષભદેવ પરમહંસ થવા ત્યારે કોંક, બક નામે દેશના રાજાઓ તેમના બ્રાહ્મચાર જોઈ બ્રાહ્મકર્મનો ત્યાગ કરી તેમની પાસે દીક્ષા લીધી હતી. એ વર્ણવેથી જૈનધર્મ શરૂ થયો. તેમને બૌદ્ધના જગત સ્થિત છે. તે મતનું ખંડન કરી પોતાનો ધર્મ સ્થાપ્યો હતો.

તેમનો સિદ્ધાંત એવો કે—જગતનો કર્તા એવો કોઈ ઇશ્વર સિદ્ધ થઈ શકતો નથી. જે સુક્ત થઈ ગયા છે તેજ ઇશ્વર છે. તેને 'જિન' અર્થાત્ અરિહંત કહે છે. આત્મા સર્વવ્યાપી કે એકપણ માનના નથી. જીવ અને અજીવ બંને

અનંત છે. જીવ પ્રતિશરાર લિન્ન છે. અનાદિ સિદ્ધ દ્રવ્ય શક્તિ, પદાર્થોનો સ્વભાવ જડ ચેતનાદિ બતાવે છે, અને કાળ, સ્વભાવ, નિયતિ, ક્રમ અને પુરુષાકાર એ પાચ ઉપાદાન મળવાથી વસ્તુમાત્ર બનતી બાધ છે. ॥ ઇત્યાદિ ॥

॥ ઇતિ વૈદિકે-૧ નાભિરાજ, ૨ ઇન્દ્રાવતાર, ૩ જૈનધર્મ પ્રવર્તક-

અર્હત-એમ કલમત્રણુનું સ્વરૂપ.

જૈન અને પોરાણિકમતના ઋષભદેવની સમીક્ષા.

આ અનાદિકાળના જગતમાં જીવો અને પરમાણુઓ અનાદિના છે, માત્ર ઇન્દ્ર પ્રેરક છે. આ મત સ્વામી દયાનંદ સરસ્વતીજીએ પ્રકાશ્યો છે. પરંતુ જોના ઇન્દ્રની પ્રેરણાને ઠેકાણે સ્વકૃત પુણ્ય પાપના યોગે (સૂક્ષ્મ જડના સંબંધથી) ઉચ્ચનીચ યોનિમાં જીવો ભટકે છે' એમ કહે છે. અને અદ્વૈતમવાળા બે-સક્ષમ શરીર જીવોનો સાથે રહેવાનું નામ માત્રથી બતાવે છે. તેને જોનો તેજસૂ અને કાર્મણુ શરીરથી ઓળખાવી લાખો શ્લોકથી વિચાર કરીને બતાવે છે.

વીસ ઠોઠાઠોટી સાગરોપમના પ્રમાણવાળા એક કાળચક્રમાં અવસર્પિણી ઉત્સર્પિણી-રૂપ બે વિભાગ છે. એકકના છ છ આરા છે. તે દરેકના ત્રીજા અને ચોથા આરામાં ધર્મની પ્રવૃત્તિનો કાળ જોશ ભરનો હોય છે.

આ ચાલુ કાળ અવસર્પિણીનો છે, એના ત્રીજા આરાના અંતમાં તે અનાદિકાળના ભટકતા જીવોમાંથી તેવા પુણ્યના યોગવાળા સાત કુલકરો થયા તેમાં સાતમા (છેલ્લા) નાભિરાજ હતા. તેમના પુત્ર ઋષભદેવથીજ યુગધર્મબંધ પડીને સર્વ પ્રકારના વ્યવહારની તેમજ સત્ય ધર્મની પ્રવૃત્તિ થવાથી ભાસ્ક-માર્ગની પ્રવૃત્તિ પણ શરૂ થએલી છે.

દશ હજાર શ્લોકના પ્રમાણવાળા નગરપુરાણના ભવાવતાર નામના ચોથા શતકમાં પણ નીચે પ્રમાણે કહેવામાં આવ્યું છે—

કુલાદિયોજં સર્વેષાં, પ્રથમો વિમલ યાદન (૧) :

ચતુષ્માનચ ૨ યદાસ્વી ૩ ઘાઙ્ગમિચંદ્રોષ્ઠગપ્રસેનજિત્ ૪ ॥

મરુદેયઃ ૬ નામિચ ૭, મરતે કુલસત્તમા ।

અષ્ટમો મરુદેય્યાં તુ, નામેર્જાત ઉરુષ્મ ॥

દર્શયન્ વર્મ ધીરાણાં મુગાસુરનમમ્પૃત ।

મીતિત્રયમ્પ કર્તા યો યુગાદિપ્રથમો જિન ॥

ભાવાર્થ—આ ચાલતી દુનિયાના બધાએ કુળોના બીજભૂત ૧ વિમળ વાહન, ૨ ચક્રબાન, ૩ ચણ્ડસ્વી, ૪ અભિચંદ્ર, ૫ પ્રસેનજીત, ૬ મરૂદેવ અને ૭ નાલિ આપણા ભરતશ્વેત્રમા યુગલ ધર્મના અંતમાં પહેલવહેલા આ સાત કુલકરો ગયા છે. આ સાત પછી આઠમા—નાભિરાજ અને મરૂદેવીથી ઉરૂકમ (ઋષભદેવ) થયા. જેમને મુર અને અમુરો પણ નમ્યા છે અને જેમણે અર્થ, કામ અને ધર્મ એ ત્રણે પ્રકારની નીતિનો રસ્તો, વીરપુરૂષના આગળ પ્રકાશ કરી આ બધી દુનિયાને દરેક પ્રકારનો રસ્તો બતાવ્યો છે, અને પોતે આ યુગધર્મના રાઘમાં પહેલા (જિન) તીર્થંકર થયા છે.

ભાગવત પુરાણમાં આ સાત કુળકરોના ઠેકાણે વિષ્ણુના મત્સ્યાદિ સાત અવતારો કલ્પીને ઋષભદેવને આઠમા અવતારરૂપે ઠરાવ્યા છે.

જૈન અને પૌરાણિક ઉલ્લેખનો તફાવત.—

જૈન માન્યતા મુજબ ઋષભદેવના પહેલાં અળાનેના અળાને વર્ષો સુધી યુગલ ધર્મજ ચાલતો રહ્યો હતો. કાળના સંયોગે યુગલ ધર્મ પલટાવવાના સમયમાં પણ તે યુગલ ધર્મમાંજ સાત કુલકરો થયા. ત્યાં સુધી બીજો કોઈ વ્યવહારજ નહોતો. તેમજ ન તો કોઈ બીજો ધર્મ પણ હતો, તેથી નાલિકુલકર પણ યુગલિક વ્યવહારીજ હતા છતાં પણ ભાગવતવાળાએ મરૂદેવીના ઠેકાણે ‘મેરૂપર્વત’ની દિકરી મેરૂદેવીની સાથે લગ્ન થવાનું લખી બતાવ્યું. પર્વતને દીકરી કોના સંયોગથી થઈ હશે? અને પર્વતે પરણાવી પણ કેવી રીતે? આ વિચારવા જેવું છે.

દરેક પ્રકારનો વ્યવહાર પહેલવેલો ઋષભદેવજ હોકોને બતાવ્યો હતો, તો પછી નાલિકુલકરના સમયમાં યજ્ઞકર્મ કયાંથી આવ્યો? યજ્ઞમાં ઋષિમુનિઓ ભેગા થઈ નાલિકુલકરના પુત્ર માટે વિષ્ણુ ભગવાંજને પ્રાર્થના કરવા લાગ્યા, જેથી વિષ્ણુભગવાને પોતે અદ્વપાશે અવતાર લેવાનું કબુલ કર્યું, અને ઋષભદેવપણે આવીને અવતર્યા. વિષ્ણુ પોતે પૂર્ણજ્ઞાને અવતર્યા કે અદ્વપજ્ઞાને અવતર્યા? અદ્વપજ્ઞાને અવતર્યા હેય તો આપણે બધાએ વિષ્ણુના અવતાર કરીએ કે નહીં?

શુરૂ પાસે લણીને હોકોને ધર્મ શીખવ્યો તો તે ચાલતા વિષયમાં ઋષભદેવે નવું શું કર્યું?

જૈનમત પ્રમાણે દેવતાઓને ફરજન હોતુંજ નથી તો પછી ઈંદ્રની કન્યા ઋષભદેવ કેવી રીતે પરણ્યા?

ભરતને રાજ્ય આપી ઋષભદેવ બહાર નીકળી પડયા. પછી મૂર્ખ, આંધળા, બહેરા, અને ભૂતપિશાચ મારફત વર્તવા લાગ્યા. ભાગવત મતે વિષ્ણુ પોતેજ ઋષભદેવ છે તો પછી આંધળા, બહેરાદિઃ વિશેષણવાળા કેમ થયા ?

દેશોમા ગાડાની પેઠે દરતા કુટકાચક્રમાં જઈ ચઢયા અને ત્યાં ઢાવાનળમાં બળી મુઝ્યા, શું વિષ્ણુનાજ અવતારને આટલું પણ ન સૂઝયું ?

દૂરનો વાર્તા બહુવાની શકિતઓ, તથા અનેક સિદ્ધિઓ ઋષભદેવને હતી એમ ભાગવતાદિકમાં લખ્યું છે પરંતુ આવી શકિતઓ ગાંડાઓને ચતી હશે કે ઠાઠાઓને ?

પોતે વિષ્ણુ ભગવાન રૂપે હતા અને દૂરથી બહુવાની શકિત હતી તો પછી અબહુપણે ઢાવાનળમાં કેમ બળી મુઝ્યા ? આવા ભગવાનથી આપણે કલ્યાણ કેવી રીતે મેળવવું ?

સ્વધર્મનિષ્ઠ દેવી જીવનના પ્રકરણ ૭૨મા ‘ જૈનધર્મ પરલોકને માનતા નથી ’ ઇત્યાદિ લખ્યું છે તે જૈનધર્મ સંબંધી લેખકનું તદ્દન અજ્ઞાનજ સૂચવે છે. આ પ્રમાણે જૈન અને પૌરાણિકના લેખો ઉપર મ્હેં મારો કિંચિત્ વિચાર કરી બતાવ્યો છે અને તે બંને પ્રકારના લેખો વાચકોના સન્મુખ આદર્શરૂપે મૂકેલા છે ત્યાંથી વિશેષ વિચાર કરી લેવાની બકામણ કરીને હું આ મારા વિષયથી સુક્ત થાઉં છું. ॥

વૈદિકે-ત્રણ કલમથી કલ્પેલા આઠમાવતાર શ્રી ઋષભદેવની સમીક્ષા.

શ્રી ઋષભદેવજી તીર્થંકર કે વિષ્ણુનો અવતાર ?

[ગુજગતી સાપ્તાહિક પત્ર તા. ૧૬મી ડિસેમ્બર સને ૧૯૨૬ ના અંકમાં પૃ. ૧૮૯૨ ઉપર શ્રીયુત જ્ઞાપંકજ જ્યયંત્ર આદિકથાહનો ઉપરોક્ત હેત્રીંગ (મથાળા)નો લેખ પ્રગટ થયેલો. તેના ઉત્તરએજ પત્રના આગામી અંકમાં પ્રગટ કરવા માટે વરતજ બળી મોકલેલો પરંતુ તે પત્રના અધિપતિએ ગમે તે કારણે તે પત્ર પ્રગટ નહીં કરવાથી અમેએ સોમવાર, તા. ૧૭મી બનેવારી સને ૧૯૨૭ ના સાંજવર્ગમાન દેનિક પેપરમાં (પૃષ્ઠ ૧૪) પ્રગટ કરાવેલો તે પ્રખ તથા ઉત્તર નીચે પ્રમાણે—]

પ્રશ્ન—ઋષભદેવજી તીર્થંકર કે વિષ્ણુનો અવતાર ?

સાહેબ ! જૈનોના પહેલા તીર્થંકરનું નામ ઋષભદેવ છે અને વિષ્ણુના (આઠમા) અવતારનું નામ પણ ઋષભદેવ છે. આ બેઉ એકજ છે કે નોખા નોખા પ્રજા છે ? અને તેનું પ્રમાણ શું ? જૈન અને સનાતની પંડિતો પ્રમાણ સુક્ત તેમનાં જીવન ચરિત્ર દુઃકમાં પ્રગટ કરે તો ખુલાશો તરત નહીં થઈ જાય ?

શ્રીમદ્ ભાગવતમાં ઉરૂકમનો અર્થ ઋષભદેવ કરેલ છે, અને ધીજી પુસ્તકમાં ઉરૂકમ એટલે વામન એમ વાંચેલું છે ત્યારે ઉરૂકમ એટલે ઋષભદેવ કે વામન ?

શ્રીમદ્ ભાગવતમાં આઠમા અવતારનું નામ ઉરૂકમ લખ્યું છે, અને પંદરમા અવતારનું નામ વામન લખ્યું છે એ રીતે ઉરૂકમ ને વામન નોખા છે. એકજ નથી ત્યારે ભાગવતમાંનું ખરૂં કે પેલા પુસ્તકમાંનું ખરૂં ?

વિષ્ણુના ચોવીસ અવતારમાં ૪ (૪) ઋષભદેવજીનું જે ચિત્ર છાપ્યું છે તે જૈનના પ્રથમતીર્થંકરની મૂર્તિ જેવુંજ છે, તેજ પ્રમાણે વિષ્ણુના બુદ્ધાવતારનું ચિત્ર પણ બુદ્ધની મૂર્તિ કે જૈનોના તીર્થંકરની મૂર્તિ જેવુંજ છે. માટે પાસે જુદા જુદા બે ચિત્રપટ છે તે જાનેમા આમજ છે.

ઋષભદેવનું ચરિત્ર શ્રીમદ્ ભાગવતના પાંચમા સ્કંધના ચોથા અધ્યાયથી છઠ્ઠા અધ્યાય સુધીમાં પણ આપ્યું છે આ છઠ્ઠા અધ્યાયમાં અહંનનો પણ પ્રસંગ છે. જૈનો અહંનને માને છે. જુઓ—

સર્વજ્ઞો જિતરાગાદિદોષભૈલોક્યપૂજિત : ।

યથાસ્થિતાર્થવાદી ચ દેવોર્હન્ પરમેશ્વર : ॥

અહંન બુદ્ધધર્મના મહાપુરૂષને કહે છે. જૈન શબ્દનો અર્થ જૈન અને બુદ્ધ બેઉ થાય છે. મહાવીર વરાહાવતારને પણ કહેલ છે. આ બધું જોઈ, જૈન ને વૈષ્ણવ ધર્મનું ઐક્ય દર્શાવે છે. (જટાશંકર જયચંદ્ર આદિલશાહ.)

ઉત્તર

શ્રી ઋષભદેવજી તીર્થંકર કે વિષ્ણુનો અવતાર ?

(ઉત્તર લખનાર દક્ષિણવિહારી મુનિશ્રીઅમરવિજયજી. ભરૂચ.)

“શ્રીમત્ જટાશંકર જયચંદ્ર આદિલશાહે ‘શ્રી ઋષભદેવજી તીર્થંકર કે

વિષ્ણુનો અવતાર ? ” ના હેડિંગવાળો લેખ લખી જૈનોને અને સનાતનીઓને ઉત્તર આપવા પ્રેર્યા છે. તેથી મેં મારા બહુવા પ્રમાણે લખી મોકલ્યું છે આથી ઘણા લોકો સત્યાસત્યનો વિચાર કરવાનો અવકાશ લેશે માટે યોગ્ય સ્થાન આપી પ્રસિદ્ધ કરશે એવી આશા છે.”

તેમણે લખ્યું છે કે—“ જૈનોના પહેલા તીર્થંકરનું નામ ઋષભદેવ છે. અને વિષ્ણુના (આઠમા) અવતારનું નામ પણ ઋષભદેવ છે. આ બેઉ એક જ નોખા નોખા પ્રભુ છે ? અને તેનું પ્રમાણ શું ? જૈન અને સનાતની પંડિતો પ્રમાણ યુક્ત તેમના જીવનચરિત્ર દુઃકમાં પ્રગટ કરે તો ખુલાસો તરત નહીં થઈ જાય”

આ વિષયમાં પ્રમાણ બીજું કયું ? બન્ને તરફનો ઇતિહાસજ ગણાય ખાકી તો વિચારેજ સુકી શકાય. તે શિવાય બીજું પ્રમાણ જડી શકે નહીં.

બન્ને તરફનો ઇતિહાસ જોતાં આ અવસરિષ્ટીના ચાલતા કાળમાં પહેલાં ઘણા લાખા કાળ સુધી યુગલધર્મજ ચાલતો હતો, અને તે, વ્યવહારની પ્રવૃત્તિ વિનાનોજ રહ્યો હતો. પછી યુગલધર્મના અંતમાં વિભંજવાહન આદિ સાત (૭) કુલકરો થયા, તે પણ યુગલધર્મજ હતા છતાં પણ તેમનાથી કિંચિત્ વ્યવહારની શરૂઆત થતી આવી.

સાંભળવા પ્રમાણે આ વાત દશ હજાર શ્લોકના પ્રમાણવાળા નગરપુરાણના ભવાવતાર નામના ચૌદમા શતકમાં પણ છે—

“ કુલાદિવીજં સર્વેષાં પ્રથમો વિમલવાહન. ” ઇત્યાદિ.

અર્થાત્ આપણા આ ભરતખંડમાં બધાએ કુલકરોનાં બોજભૂત પહેલવેલા ‘ વિમલવાહન ’ નામનાજ કુલકરે થયા છે.

આ માત કુલકરોના અંતમાં છેલ્લા કુલકર નાભિગળ જણાવ્યા છે. તેનો પણ આ સાત કુલકરોને તેજ પ્રમાણે માન આવે છે.

જૈનો આ માતમાં નાભિકુલકરને અને મરૂદેવીને પણ યુગલ ધર્મજ ખતાવે છે અર્થાત્ લગ્ન વ્યવસ્થા વિનાનું જોડવું, હવું એમ કહે છે, ત્યારે ભાગવત પુરાણમાં નાભિરાબલએ મેરૂપર્વતની દીકરી મેરૂદેવીની સાથે લગ્ન કર્યાનું ખતાવ્યું છે. તેમજ યુગના આરંભમાં વિષ્ણુ ભગવાન આશ્વાત્ પધાર્યાનું જણાવ્યું છે. જૈન ઇતિહાસ પ્રમાણે મેરૂપર્વતની દીકરી મેરૂદેવી નયો પણ નાભિકુલકરની

સાથે યુગળરૂપે જન્મેલી મરેલી છે. તેમજ વ્યવહારાદિક સર્વ પ્રકારનો ધર્મ તેમના પુત્ર ઋષભદેવજ પ્રવર્તાવેલો છે. તેથી નાભિકુલકરના વળતે યજ્ઞ ધર્મ મ્યાંથી હોય. ?

મુક્ત જીવો દુનિયામાં પાછા આવતા નથી, તેમનો અંશ પણ જીવો પડતો નથી ‘‘નૈનં હિન્દન્તિ શાસ્ત્રાણિ’’ નૈનં દંદહતિપાવકઃ, નચૈનં શ્લેષદયંત્યા-યો ન શોયયતિ માનસઃ (ગી. ૨-૨૩) આ ગીતાજીના શ્લોકથી પણ તેમ સમજાય છે, તેથી વિષ્ણુ પોતે અંશરૂપે નાભિકુલકરને ઘેર ઋષભદેવ પણ :જન્મ્યા એ પણ વિચારવા જેવું છે.

ઋષભદેવને ભરત આદિ ૧૦૦ પુત્રો, જૈનો અને પુરાણો બન્ને સમ્મત રીતે છે, છતાં ભાગવતમાં ક્ષત્રિયોના ઠેકાણે એકાશી (૮૧) પુત્રોને પ્રાદ્યજીરૂપે કલ્પ્યા છે તે પણ વિચારવા જેવું છે.

જૈન માન્યતા મુજબ છેવટે અષ્ટાપદ પર્વત ઉપર છ દિવસના ઉપવાસની સમાધિ લઈને ઋષભદેવજ મોક્ષપદને વર્ષા છે. ત્યારે ભાગવતમતે ગાંડાની પેઠે ફરતા કુટકાચલે જઈ ચઢ્યા અને ત્યાં દાવાનળથી બળી મુઆ.

જે વિષ્ણુ ભગવાન તેજ ઋષભદેવ છે તો શું વિષ્ણુ ભગવાન ગાંડા હતા? શું ભાનવિનાના હતા? કે જેથી દાવાનળમાં બળી મુઆ ?

જૈન અને પુરાણના ઋષભદેવ જુદા છે એમ પણ નથી જણાતું કેમકે તે સર્વજ્ઞ છે, જીત રાગાદિ છે, અહંત છે અને યથાસ્થિતાર્થવાદી છે. જૈનોને પણ એ સમ્મત છે અને ભાગવત વાળાએ પણ એ વાત માન્ય કરેલી છે ત્યારે ભિન્નતા ક્યાં રહી ? ત્યારે શું ભાગવતમાંથી લઈને આ ઋષભદેવની કથા જૈનોએકલ્પી કાઢી એમ માની શકાય ? તે કહેવું પણ વગર વિચારનું જ થાય.

દુનિયાના બધાએ ધર્મનું મૂળ વિચારીશું તો શ્રી ઋષભદેવ ભગવાનથી જ ચાલેલું છે અને તે વાતને અબજોના અબજો વર્ષ થઈ ગયાં છે, તે પ્રમાણે આજ કાલના મધ્યસ્થ પડિતો પોતાની સૂક્ષ્મ શુદ્ધિથી પણ જોઈ શક્યા છે.

મિ. કન્નુલાલજી જોધપુરી પોતે એક પ્રસંગે જણાવે છે કે- ‘‘જૈન ધર્મ એક પેસા પ્રાચીન ધર્મ છે કે उसकी उत्पत्ति तथा इतिहासका पत्ता लगाना एक बहुतही दुर्लभ बात है. ॥ એજ પ્રમાણે શ્રીયુત તુકારામ કૃષ્ણશર્મા લડ. બી. એ. પી. એચ. ડી. એમ. આર. એ. એસ. એમ. એ. એસ. બી. એમ. જી. એ. એસ. (B A. P. H. D. M. R. A. S. M. A. S. B. M. G. O. S) પ્રોફેસર સંસ્કૃત

શિલાલેખાદિક વિષયના, અધ્યાપક કિન્સ કોલેજ બનારસ, પોતાના એક વ્યાખ્યાનમાં કહે છે કે-સવસે પહેલે દસ માત્ર વર્ષમે ઋષભદેવજી 'મહર્ષિ ઉત્પન્ન હુષ વેં દયાવાન્ મદ્ર પરિણામિ પહેલે તીર્થંકર હુષ દે.

ત્યારે બધા દેવોથી અને બધાએ મતોથી પહેલવેલા શ્રી ઋષભદેવજી અનેક પ્રમાણોથી સિદ્ધ થતા હોય તો પછી આઠમા અવતાર રૂપે કલ્પેલો ભાગવત વાળાનો મત ચોગ્ય છે એમ કેવી રીતે માની શકાય ?

તે શિવાય સર્વ માન્ય પંડિત દત્તાત્રય બાલકૃષ્ણ દાલેલકર પોતાના 'પૂર્વરંગ' નામના પુસ્તકના પૃ ૫૮ માં લખે છે કે-જેમ બૌદ્ધધર્મમાં બોધિ મત્વની કલ્પના છે, તેમ જૈનધર્મમાં તીર્થંકરની કલ્પના છે, અને તેવીજ રીતે વૈદિક ધર્મે જૈન અને બૌદ્ધધર્મની નકલ કરી અવતારની કલ્પના ઉભી કરી છે. એવો કેટલાકનો મત છે. વિષ્ણુના દશ અવતાર છે એમ મનાય છે, બીજી ગણતરી પ્રમાણે ચોવીસ અવતાર ગણાય છે. દશ અવતારમાં છુદ્ધ અવતાર ગણાય છે, અને ચોવીસ અવતારમાં ઋષભદેવ છે એ ધ્યાનમાં લેવા લાયક છે.

પાક ઉપર અઠાવેલા મણુ અધમણુ દાણામાંના એક દાણાને આંપવા જેવો (થોડાથી ઘણા પ્રકારનું જ્ઞાન કરી શકાય તેવો) આ મારો ટુંક લેખ છે. જૈનોના ગ્રંથો-સંસ્કૃત, પ્રકૃત તેમજ બીજી અનેક ભાષાઓમાં બહાર પડી ચૂક્યા છે. છતાંસા ધરાવનાર સર્જન પુરૂષો પોતાનો નિશ્ચય પોતાની મેળે કરી શકે તેવો આ જમાનો છે. ૫ ટી સત્યાસત્યનો વિચાર કર્યા વિના અમારા પૂર્વજોએ કહ્યું હોય તે ખરું એમ જેઓ માનતા હોય તેમના માટે આ મારો પ્રયાસ નથી અને તેમને મનાવવાનો મારો આગ્રહ પણ નથી. ॥

દમાવતાર શ્રી ઋષભદેવના અંગ પે પુછેલા-જટાશંકર ન્યયશંક્ર આદિત્વ-શાહના પ્રશ્નનો ઉત્તર.

॥ ઇતિ વૈદિક મતે-વિષ્ણુના દમા અવતાર શ્રી ઋષભદેવ, તેમણે સ્વરૂપ, તેની સમીક્ષા અને, જટાશંકરના પ્રશ્નાત્તર, પ્રકરણ દ્વયું. સંપૂર્ણ.

પ્રકરણ ૧૦ મું.

જૈનોના બીજા તીર્થંકર અને બીજા સગરચક્રવર્તી.

ચોધ્યા નગરીનું બીજું નામ વિનીતા નગરી હતું. તેની ગાદી ઇક્વાકુવંશના (તપસદેવના પુત્ર) ભરત ચક્રવર્તીને મળ્યા બાદ તેની અસંખ્ય પાટપરંપરાને અત્તે જિતશત્રુ રાજા થયા તેમના નાના ભાઈ સુમિત્ર યુવરાજ હતા, જિતશત્રુની વિશ્વાદેવી રાણીને ઉત્તમ ચૌક સ્વપ્નસૂચિત અજિતનાથ નામના પુત્ર થયા, અને સુમિત્રની રાણી યથોમતિને પણ ચૌક સ્વપ્નસૂચન પૂર્વક સગર નામનો પુત્ર થયો હતો.

આ બન્ને પુત્રો યૌવાનવયના થયા ત્યારે જિતશત્રુએ અને સુમિત્રે દીક્ષા લીધી અને મોક્ષમાં ગયા. અજિતનાથ રાજા થયા અને સગર યુવરાજ થયા. કેટલાક સમય સુધી રાજ્ય કર્યા પછી અજિતનાથ તીર્થંકર હોવાને લીધે પોતાનો સમય જાણી પોતાની મેળે દીક્ષા લઇને તપ કરવા લાગ્યા. પછી દેવજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરીને બીજા તીર્થંકર થયા અને સગર રાજા થઈ ૧૪ રત્નોની* પ્રાપ્તિ થતાં બીજા ચક્રવર્તી પદે આવ્યા. ભરતની પેઠે છ ખંડનું રાજ્ય લોગવતાં તેમને

* ચક્રવર્તીના ૧૪ રત્નોના નામ	તેની ઉત્પત્તિનું સ્થળ.
૧. સેનાપતિ.....	પોતાના નગરમાં
૨. ગાથાપતિ.....	"
૩. પુરોહિત.....	"
૪. ગજ.....	વૈતાલપર
૫. ઘોડો.....	"
૬. વર્ધકી (સુચાર)...	પોતાના નગરમાં
૭. સ્ત્રી.....	રાજકુલમાં
૮. ચક્ર.....	આયુધ શાળામાં
૯. હત્ર.....	"
૧૦. ચર્મ.....	લક્ષ્મીના ભંડારમાં
૧૧. મણિ.....	"
૧૨. કાકિલી.....	"
૧૩. ખડ્ગ.....	આયુધ શાળામાં
૧૪. દંડ.....	"

જનું કુમારદિ સાઠ હજાર પુત્ર થયા. તે સાઠ હજાર પુત્રોએ દંડ રત્નના પ્રભા-
વથી ગંગા નદીના પ્રવાહને અઘાપદ (કેલામ) ની ચારેબાજુ ખદ ખોદીને તેમાં
નાખ્યો હતો.

ગંગા નદીના પ્રવાહને અઘાપદની આમપાસ લઈ જવામા તેમણે એ
વિચાર કર્યો હતો કે-અમારા પૂર્વજ ભરતચક્રવર્તીએ આ પર્વત ઉપર મંદિરો
ખંધારી તેમાં ઋષભદિ ઔષીમ તીર્થ કરેની સુવર્ણદિ ધાતુમય, શરીર પ્રમાણ
યુક્ત પ્રતિમાઓ બનાવીને મૂકી છે તેની રક્ષા થાય, પણ આમ કરવા જતા
પાતાળમા રહેલા નાગકુમારોને ઉપદ્રવ થયો તેથી નાગેદ્રે ક્રોધમા આવી જઈ
તેમને બાળીને ભરમ કર્યા, આવી રીતે ખોદીને વાળવા માડેલો ગંગાનો પ્રવાહ
સંગર પુત્રોના આકસ્મિક મરણથી અનિયંત્રિતપણે વહેવા લાગ્યો જેથી તેના
પાણીથી ખેતરો અને અન્ય ભૂમીભાગને અતિથય નુકશાન થયા કયું

આ બધા ઉપદ્રવો ટાળવાને માટે જનું પુત્ર ભગીરથે પેતાના દાદા
સગરની આજ્ઞાથી દંડવટે ભૂમિને ખોદી ગંગા નદીને પાછી સમુદ્રમા મેળવી દીધી
તેથી તે ગંગા નદીના જાનકરી અને ભાગીરથી એવા પણ નામે પડ્યાં.

સગર ચક્રવર્તીએ શત્રુંજય ઉપર ભરત રાજાએ બનાવેલા શ્રી ઋષભદેવના
મંદિરનો ઉદ્ધાર કરાવ્યો હતો વળી બીજા પણ જૈન તીર્થોના અનેક ઉદ્ધારો
કરાવ્યા હતા વળી મસુદ્રને પણ દેવતાના સાહાયથી ભગતક્ષેત્રમા લાવ્યા હતા.

વતાહય પર્વતના ઘનવાહન રાજા સગરની આજ્ઞાથી લકાના ટાપૂમા
પહેલા રાજા થયા હતા ઘનવાહનનો વંશ રાક્ષસ નામે હોવાથી લકા ટાપૂ
નામ પણ રાક્ષસદ્વીપ પડ્યું હતું અને એજ વંશમા રાવણ બિલીયણદિક
થયા છે.

છેવટે સગર ચક્રવર્તી બીજા તીર્થ કર અજિતનાથ પાસે દીક્ષા શ્રદ્ધ
કરીને, કેવળજ્ઞાન પાગીને મોક્ષે ગયા, અને શ્રી અજિતનાથ ભગવાન પણ સમેત
મિખર પર્વત ઉપર યત્રી છોડીને મોક્ષે ગયા.

શ્રી ઋષભદેવના નિર્વાણથી પચાસ લાખ કોટી સાતરોપમ વર્ષ પછી
શ્રી અજિતનાથ મોક્ષે ગયા.

સગર ચક્રવર્તીના બીજા વિશેષ ઇતિહાસ ત્રિપદ્ધિશલાકા પુરૂષ ચરિત્ર
વિગેરે મોટા ગ્રંથોથી બહુ લેવો.—

|| ધર્મિ જૈન પ્રમાણે—બીજા અજિતનાથ તીર્થ કર અને બીજા
સગર ચક્રવર્તીનું (સ્વરૂપ) પ્રકરણ ૧૦ સુ. ||

પ્રકરણ ૧૧ મું.

વૈદિક મતે-સગરરાજ.

(પ્રો. આનંદશંકર બાપુભાઈ દુવકૃત નીતિશીક્ષણ પૃ. ૯૫ માંથી)

ગર નામના સૂર્યવંશી રાજાને જે રાણીઓ હતી. શિવજીના વરદાનથી એકને એક છોકરો અને ણીજીને સાઠહજાર છોકરા ઉત્પન્ન થયા. એ એક છોકરાનું નામ અસમંજસ હતું. તે ઊછાછલો અને ફર હતો, રડતાં બાળકોને નહીના કાંઠે ઘસડી જઈ નહીમાં નાંખી દેતો. પ્રજાની ફરીયાદથી પ્રધાનોએ રાજાની આજ્ઞાથી તેને દેશથી બહાર કાઢી મૂક્યો.

હવે પેલા સાઠ હજાર પુત્રોનું પ્રશંકમ સાંભળ્યો, તે પણ ફર ઠમના કરનારાજ હતા.

એક વખતે સગરરાજાએ અશ્વમેધ આરાધ્યો. યજ્ઞના નિયમ પ્રમાણે અશ્વને છુટો મૂક્યો. જે એ અશ્વને બાધે તેની સાથે વિજય મેળવવો જોઈએ તેની પાછળ સાઠ હજાર પુત્રો ગયા. સગરની આજ્ઞાથી તેમણે ઘોડાને જે ત્રણ વખત શોધ્યો પણ જડ્યો નહી. છેવટે કપિલમુનિના આજ્ઞામાં ઝાડ નીચે બાંધેલો પેલો ઘોડો ભેંચ્યો. આ જ ચોર છે. એને બાંધીને મારો. કપિલમુનિ સમાધિમાંથી જાગ્યા તેઓના તરફ નેત્ર ફેરવ્યું. નેત્રની અગ્નિથી સાઠ હજાર છોકરા કાણુવારમાં બળીને ભસ્મ થઈ ગયા. એ વાત જાણને કાને જતાં તે ગભરાયો કે-સાઠ હજાર બળીમૂઆ, એકને દેશનિકાળ કર્યો છે, અને યજ્ઞ પુરો થયો નથી. હવે કરવું શું ? અસમંજસને અંશુમાન પુત્ર હતો, તે રાજા પાસે રહેતો. એ પુત્રને બોલાવી રાજાએ કહ્યું કે-તારા પિતા દેશ વટે છે, તારા કાકાઓ કપિલમુનિના ક્રોધથી ભસ્મ થયા. મુનિપાસે યજ્ઞનો ઘોડો છે તું લઈ આવે તો યજ્ઞ પૂરો થાય અને હું સ્વર્ગે જઈ. દાદાની આજ્ઞા માથે ચઢાવી મુનિપાસે જઈ પ્રણામ કરી ઘોડો માર્યો. મુનિએ પોતે ઘોડો બાંધ્યો જ ન હતો. અંશુમાનને ઘોડો છોડી લઈ જવા કહ્યું ત્રિપિ રાજપુત્રનો વિનય અને ધર્મ જોઈ બહુજ પ્રસન્ન થયા જેથી એને વરદાન આપ્યું કે તારો પૌત્ર ભગીરથ સ્વર્ગમાંથી ગંગા ઉતારી લાવશે અને એના જળથી પવિત્ર થઈ તારા કાકાઓ સ્વર્ગે જશે. અંશુમાન ઘોડો લાવ્યો અને સગરનો યજ્ઞ પુરો થયો.

સગર પછી અંશુમાન અને અંશુમાન પછી દિલીપ રાજ ગાદીએ આવ્યો. દિલીપે સ્વર્ગમાંથી ગંગા ઉતારવા બહુ પ્રયત્ન કર્યો પણ તે સફળ થયો નહીં. દિલીપ પછી એનો પુત્ર ભગીરથ ગાદીએ આવ્યો. એણે અત્યંત તીવ્રતપશ્ચર્યા કરીને ગંગાને પ્રસન્ન કર્યાં પણ પૃથ્વી ઉપર એ પડે ત્યારે એમનો ભાર કોણ ઝીલે ? તેથી બીજવાર તપશ્ચર્યા કરીને શિવજીને પ્રસન્ન કર્યાં એમણે સ્વર્ગમાંથી પડતી ગંગાને પોતાના મસ્તકે ધરી અને ત્યાંથી તે પૃથ્વી ઉપર પડીને સમુદ્ર તરફ ચાલી. સમુદ્ર કાંઠે સગરના પુત્રોની રાખને પોતાના જાતથી પવિત્ર કરી અને સગરના પુત્રોને અફગતિએ પહોંચાડ્યા. ગંગા ભાગીરથી કહેવાઈ અને સગરના પુત્રોએ જોદેલો સમુદ્ર સાગર કહેવાયો. ”

સમીક્ષા—

શિવજીએ એક સ્ત્રીને એક પુત્રનું અને બીજાને સાઠ હજાર પુત્ર ધરાવું વરદાન આપ્યું તો બન્ને સ્ત્રીઓને સમાન ભાગે પુત્રો ધરાવું વરદાન કેમ નહીં આપ્યું હોય ? અને શિવજીના આપેલા પુત્રોને કપિલમુનિથી બાળી મરાયજ કેમ ? અશ્વમેધાદિક યજ્ઞોની વાતો જૈનમત પ્રમાણે સગરના પછી ઘણા લાભ કાળ પછીથીજ ચાલેલી છે. તે આગળ જણાવવામાં આવશે. ભરતના પુત્ર મરીચિ તેના પછી કપિલમુનિ યથા છે સગર વખતે સંભવ જણાતો નથી તો પછી બાલી મારવાનું કેવી રીતે બની શકે ?

શિવજીના વરદાનથી પ્રાપ્ત થએલા સાઠ હજાર પુત્રો સગર પિતાના જીવતાંજ બળી મર્યા તો, જે શિવજીએ આપ્યા હતા તેમનીજ આરાધના કરીને જીવતા કેમ ન કરાવ્યા ? શું શિવજીને આપવાની સત્તા હતી, તેવી રીતે પાછા જીવતા કરવાની સત્તા ન હતી ? ખેર.

સગરનો પુત્ર અશમંજસ, તેનો પુત્ર અંશુમાન, તેનો પુત્ર દિલીપ અને સગરની ચોથી પેઢીએ દિલીપનો પુત્ર ભગીરથ. તે ભગીરથે તપશ્ચર્યાથી ગંગાનદીને પ્રસન્ન કર્યાં. તેનો ઘોષ ઝીલવા ફરી તપ કરી શિવજીને પ્રમત્ત કર્યાં. ત્યારબાદ ગંગાનદીનો ઘોષ શિવજીના મસ્તકપર પડી પૃથ્વી ઉપર પડ્યો. અને સમુદ્ર તરફ વહન થતો સગરના પુત્રોની રાખને પવિત્ર કરી સાઠ હજારને સ્વર્ગ પહોંચાડ્યા. એમ પુરાણોમાં જણાવ્યું છે પણ તે સગરના સમયમાં માણસોનાં શરીર ઘણાં ઉંચાં હતાં અને આયુષ્ય પણ ઘણાં લાંબા કાળનાં હતાં છતાં પણ સગર રાજાની ચોથી પેઢી ઉપર થએલા ભગીરથે તે સાઠ હજાર મુકદ્દાની રાખ

ગંગાના પાણીથી ભીંજવીને સર્વેને જીવતા કરી સ્વર્ગમાં પહોંચાડ્યા કે રાજના પરમાણુઓને સ્વર્ગમાં પહોંચાડ્યાં ?

વિશેષમાં, સગરના પુત્રોની સંખ્યાને લઈને રામાયણ અને ભાગવતમાં એક તુળપ્રીતી પણ ૬૦૦૦૦ પુત્રો પેઢાં થવાનું લખી બતાવ્યું છે (જુઓ શંકાકોપ શંકા ૩)

આ સર્વ બાબતમાં મારાથી કંઈ ચોક્કસ નિર્ણય નહીં થઈ શકવાથી તૈન અને પુરાણનો લેખ આદર્શ રૂપે રજુ કરી વિશેષ વિચાર કરવાનું ત્રાય સત્પુરોને (મધ્યસ્થ દૃષ્ટિના વાચકોને) સોંપું છું.

॥ વૈદિક મગરના સાઠ હજાર પુત્ર અને તેની સમીક્ષા ॥

વૈદિકે—તુલસીદાસ રામાયણના—સગર.

શ્રી તુલસીદાસજી કૃત રામાયણ બાલકાંડ પૃ. ૨૦૫ થી ૨૮૫ મુધીમાં મગરરાજનું વિરતૂન વર્ણન છે તેનો કિંચિત્ સાર નીચે મુજબ—

રામ, લક્ષ્મણ અને વિશ્વામિત્ર ગંગાજી ઉપર આવ્યા. રામે ગંગાજીની ઉત્પત્તિના સંબંધે પુછતા વિશ્વામિત્રે કહ્યું કે—તમારા કુલમાં પૂર્વે સગર રાજ થયા હતા તેમને કેશિની અને સુમતિ નામે બે રાણીઓ હતી. તે રાણીઓ સાથે સગર વનમાં ગયો. ત્યાં તપશ્વર્યા કરતા ભુગુ ઋષિને જોયા. સ્તુતિ કરી એટલે ભુગુ મુનિએ ઇચ્છિતવર માંગવા કહ્યું. રાણીઓએ કહ્યું કે આપની ઇચ્છા પ્રમાણે આપો. ભુગુએ કેશિનીને એક પુત્રનું અને સુમતિને સાઠ હજાર પુત્ર થવાનો વર આપ્યો. પછી તે સ્ત્રીઓની સાથે સગર ઘેર આવ્યો. મુનિના કહેવા પ્રમાણે પુત્રો થયા. એટલે ધીથી ભરેલા ઘડાઓમાં સાઠ હજાર પુત્રોને રાખ્યા. મોટા થયા પછી કીડા કરવા લાગ્યા. સગરના મોટા પુત્ર અસમંજસે જાજમાં ભરી ગામનાં છોકરાને સરયૂ નદીમાં ડુબાડી દીધાં. પ્રજાનો પોકાર થતાં સગરે અસમંજસને દેશ નિકાળ કહ્યો, અને તેના પુત્ર અંશુમાનને પોતાની પાસે રાખ્યો.

હવે અશ્વમેધ યજ્ઞના સમયે છુટા મુકેલા ઘોડાને પોતાના પદની રક્ષા માટે ધંત્રે પાતાળમાં કપિલ મુનિના આશ્રમે બાંધ્યો. ઘોડો પાછો ન આવતાં સાઠે હજાર પુત્રો જોળવા નીકળ્યા. છેવટે ધરતી ખેદી પોતાળમાં પેઢા ત્યાં કપિલ મુનિના આશ્રમમાં ઘોડાને દેખી તેમને ઘણાં કઠોર વચનો બોલ્યા, મુનિએ સામુ

દેખી બાળીને ભરમ કર્યા. પત્રી અશુભાન કાકાઓની બબર લેવા નીકળ્યો. ત્યાં સાઠ હબરના મામા ગરૂડજી બગી મુઆની બબર મળતાં બળાંબલી મૂકી, ત્યારે ગરૂડજીએ કહ્યું કે-ગંગાજીનું બળ મળવાથી સાઠે હબરનો ઉદ્ધાર થશે. પછી ગરૂડજીની સાથે બધા મુનિના આશ્રમમાંથી ઘોડા છોડાવી લાવ્યા. યજ્ઞ પૂરા કરી, અંશુમાનને રાત્ર્ય સોંપી, સગર તપ કરવા લાગ્યા. પછી અંશુમાનના પુત્ર દિલીપ ગાદી ઉપર આવ્યા. તેમણે ઘણાં વર્ષો સુધી તપ કર્યો પણ પત્નો લાગ્યું નહીં. પછી તેના પુત્ર ભગીરથે પોતાના પુત્ર કટ્ટસ્થને ગાદી સોંપી એક હબર વર્ષ સુધી તપ કરી બ્રહ્માજીને પ્રસન્ન કર્યા. ગંગાજીની પ્રાર્થના કરી, પણ બ્રહ્માજી શિવની સહાય્ય લેવાનું બતાવ્યું. તેથી દેવતાઓના વર્ષ સુધી દરીથી તપ કરી શિવને પ્રસન્ન કર્યા. પછી શિવે ગંગાને માથે ઝીલવાનું કબુલ રાખી, બ્રહ્માનું ધ્યાન કરી, ગંગાને છોડાવી. ગંગાએ શિવને પાતાલમાં ખોંસી ઘાલવાનો વિચાર કર્યો પણ શિવે જટામાંથી એક વર્ષ સુધી ગંગાને ચસકવાજ ન દીધી. પછી ભગીરથની પ્રાર્થનાથી બિંદુ બિંદુ છોડતાં ત્રણ ધારાથી આકાશ, પાતાળ અને પૃથ્વી એમ ત્રણે હોડને પાવન કરતી ગંગાએ સગરના સાઠે હબર પુત્રોને તારી દીધા. પછી દેવતાઓની સાથે આવીને બ્રહ્માજી ભગીરથની સ્તુતિ કરી.” ઇત્યાદિ.

ગંગાનું જન્મસ્થળ નામ પાડવાનું કારણ.

માજ ગુરુસીદામ રામાયણના બાલકાંડ ૪. ૨૧૮ ની ટીપમાં વાલ્મીકીય રામાયણનું અવતરણ મુકેલું. છે તેમાં લખ્યું છે કે—

“ ગંગાજી આર્ગમાં જન્મે રાજની યજ્ઞ આમત્રીને તાલ્પી ગયાં હતાં તેથી જન્મે ક્રોધ કરી ગંગાને પી ગયા હતા. પણ પછી ભગીરથે સ્તુતિ કરી તા ઉપરથી જન્મે પોતાના અંગમાંથી ગંગાને પાછાં કહાઠમાં હતાં તેથી જન્મથી પણ કહેવાય છે.

વેદિકે-તુ, રામાયણના-સગર અને જન્મેનું સ્વરૂપ.

જન અને વેદિક સગરના પુત્રો અને ગંગાના વર્ણન ઉપર સમીક્ષા.

આ અવસ્થિતિમાં એક કોટાકોટી સાગરોપમ કાળના પ્રભાસવાજ્ઞે ચોથા આગનો અડધો ભાગ (પચાસ કોટાકોટી) વ્યતીન થયા બાદ બીજા તીર્થંકર અર્જુનનાથ અને બીજા ચક્રવર્તી સગર થયા હતા. તેમનો તથા તેમના યાદ

હત્તર પુત્રોનો ચતુર્થિતિહાસ અમોએ જૈન પ્રમાણે ઉપર આપ્યો છે તેમજ વૈદિક ગ્રંથોમાંથી પણ ત્રણ લેખો દુઠકામાં આપ્યા છે હવે તેના અંતરંગનો વિચાર દુઠકામાં કરીએ—જૈન પ્રમાણે પુત્રો સ્વાભાવિક રીતે પેદા થયા હતાં. ન્યારે વૈદિકનો પહેલો લેખ જોતાં શિવજીના વરદાનથી પુત્રો થયા હતાં કપિલ મુનિએ તેમને બાળી મુક્યા. અને ગંગાના પાણીથી ત્રિજી ચોથી પેઢીએ તેમનો ઉદ્ધાર થવાનું ભવિષ્યપણ કપિલમુનિએજ સૂચવી દીધું હતું. હવે બીજો તુલસી-દાસજીકૃત રામચરિત્રનો લેખ જોતાં બૃહમુનિના વરદાનથી પુત્રોની પ્રાપ્તિ અને પાતાળમાં રહેલા કપિલમુનિએ બાળી નાખ્યાનું જણાય છે. બાળી નાખ્યાની બગર સુમતિ રાણિના ભાઈ ગરુડે (સાઠ હજાર છોકરાઓના મામાએ) આપી હતી, તેમજ ગંગાના પાણીથી ઉદ્ધાર થવાનું ભવિષ્ય પણ શુરૂડલએ કહીને ખંતાવ્યું છે.

અસ્રમંજસના પુત્ર અંશુમાને ગંગાજીને લાવવાનો પ્રયત્ન કર્યો હોય એમ બન્ને લેખોથી જણતું નથી. પછી અંશુમાનના પુત્ર દિલીપે ઘણા કાળ સુધી તપ કર્યો પણ તેઓ ગંગાજીને લાવી શક્યા ન હતા ન્યારે દિલીપના પુત્ર ભગીરથે પોતાના પુત્રને ગાદી સોંપી હજારો વર્ષના તપને અંતે બ્રહ્માજીને પ્રસન્ન કર્યા પણ બ્રહ્માજીએ કહ્યું કે—જો શિવજી ગંગાનો પ્રવાહ ઝીલવાનું કબુલ કરે તોજ ગંગાજીને નીચે લાવી શકાય! ભગીરથને ફરીથી દેવતાનાં વર્ષ તપ કરી શિવને પ્રસન્ન કરવા પડ્યા, પછી શિવજીએ ધોધ ઝીલવાનું કબુલ રાખી, ધ્યાન કરી બ્રહ્માજીને ભગૃત કર્યા અને સ્વર્ગમાંથી ગંગાને છોડાવ્યા. ગંગાજીને ગર્વ થયો કે ધોધથી શિવને પણ પાતાળમાંજ ખોદી ધાલું, પણ ગંગાજીનું ધાયું ન થવા દેતાં શિવજીએ પોતાની જટામાં ગંગાજીને એવાં તો ગુંગળાવી નાંખ્યા કે એક વર્ષ દિવસ સુધી તો અસકવાજ દીધાં નહીં. છેવટે ભગીરથે પ્રાર્થના કરી જટામાંથી મુક્ત કરાવ્યાં, એટલે ગંગાજી ત્રણે લોકોને પાવન કરતાં સગરના સાઠે હજાર પુત્રોનો પણ ઉદ્ધાર કરી સ્વર્ગમાં પહોંચાડી દીધા. અહિં દુઠકામાં વિચાર કરવાનું એટલુંજ છે કે—જો બાળી ગણેલાની રાખ તેણે તે કાળ પ્રમાણે લાખો વર્ષ થઇ ગયાં હતાં તેમને સ્વર્ગે કેવી રીતે પહોંચાડેલા સમજવા ?

હવે વાલ્મીકીય રામાયણનો ઉલ્લેખ એવો છે કે—જન્મુ રાજાના યજ્ઞની સામગ્રી ગંગાજી તાણી ગયાં તેથી જન્મુ ગંગાજીને પી ગયા. ન્યારે ભગીરથે જન્મુ રાજાની સ્તુતિ કરી ત્યારે જન્મુએ પોતાના અંગમાંથી બહાર કહાડ્યાં તેથીજ ભાંડવીના નામથી લોકમાં પ્રસિદ્ધ થયાં.

વાલ્મિકીયનો આ લેખ જોતાં વૈદિકીય પ્રથમના બન્ને લેખો તદ્દન રદ થઈ જાય છે. કેમકે-જન્હુ પિતા, અને ભગીરથ પુત્ર હતા એમ જે જોનોએ ખતાવેલું છે તેની સાથેજ તે સંબંધ ધરાવે છે. તેમજ ગંગાજી પણ હતાં એ પણ સ્વતઃસિદ્ધ છે. માત્ર જન્હુ ગંગાજીને પી ગયા અને ભગીરથે બહાર કઢાવ્યા એટલી વાત જોનોની સાથે મળતી નથી, પણ ગંગાજી તો હતાંજ તેથી બ્રહ્માને કે શિવજીને આરાધવાની જરૂર પડેલી હોય તેમ પણ જણાતું નથી. આ લેખમાં મૂળની વાત કયા પ્રકારની હતી અને તેમાં દેશકારી કેણે કરી તેનો વિચાર કરવાનું તો વાચક વર્ગને સોંપી દઈ આ પ્રસંગથી વિરમું છું.

જૈન વૈદિકના સગરમાં પડેલી ભિન્નતાની સમીક્ષા.

સાઠ હજાર પુત્રોની હિંસાના પાપથી કપિલની મુક્તિ.

(૨૬મું પુરાણ ખંડ ૫ મો, અધ્યાય ૧૭૫ મો. પત્ર ૩૦૨ અને શ્લોક ૧૯ નો આર)

જેને પુરાણોમાં સનાતન વાસુદેવ કહેલા છે તે પાંચમા અવતારે કપિલ મુનિત્વને પ્રાપ્ત થઈ સાતમા પાતાળમાં જઈને વસ્યા ત્યાં દેવોથી અને સિદ્ધોથી બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને શિવરૂપે પૂજાયા. પણ તેમના આગળ જઈ ચડેલા સગરના પુત્રો તો નાચને પ્રાપ્ત થયા. તે બધી મરેલાના પાપનો શોક કરતાં વિચારવા લાગ્યા કે હું સર્વ સંગત્યાગી, નિર્વિષય છતાં મારાથી આ સાઠ હજારનો નાશ થયો તે અયોગ્ય થયું, પણ થઈ ગયું તેનું હવે શું કરવું ? એવો વિચાર કરીને તે કપિલ ઋષિ નર્મદાનદીના તીર ઉપર આવ્યા અને વ્રત ઉપવાસાદિકની સાથે સ્નાન, દાન અને રૂદ્રના પૂજનથી તેણે પોતાના આત્માને તે લાગેલા પાપથી છોટાવીને નિર્વાણપદને પ્રાપ્ત કર્યું. બીજા પણ તે તીર્થમાં સ્નાન કરી જે પરમેશ્વરને પૂજશે તે પણ હજાર ગાયના દાનના પુણ્યને પ્રાપ્ત થાય. “ ઇત્યાદિ. વિશેષ ત્યાંથી એમ લેવું.

આમાં વિચાર—

સનાતન વૈકુંઠના માલિક વાસુદેવ (વિષ્ણુ ભગવાન પોતે) ૨૪ અવતારો ધારણ કરતાં પાંચમા અવતારે કપિલમુનિ રૂપે થયા, તેમણે પોતાના નામના તીર્થમાં વ્રતાદિક કરી રૂદ્રને પૂજ્યા ત્યારે તેઓ પાપથી છુટી નિર્વાણ પદને વર્ધા તો તે કપિલના પાંચમા અવતાર પટ્ટી પાછા ફરીથી વાસુદેવે ઓગળીય (૧૯) અવતાર ધારણ કરેલા છે તો તે કયા સ્થાનથી આવીને ધારણ કરેલા ?

આ ઉપરના લખાણમાં હું કોઈ પણ પ્રકારથી મારી અમન્યુતી કરી શક્યો નથી તેથી પાંડિતોને આ અંગ્રહમાં જરા યોજીને વિચાર કરવાની ભલામણ કરું છું.

II વિધ્યુના પાંચમાવતાર કપિલે સાઠ હજાર પુત્રોને મારી પ્રાયશ્ચિત લીધું. પ્રકરણ ૧૧ મું સંપૂર્ણ.

પ્રકરણ ૧૨ મું. ત્રિજથી નવમા તીર્થંકર.

ત્રિજ તીર્થંકર સંભવનાથ ૩ બીજા તીર્થંકર અજિતનાથના નિર્વાણ પછી ત્રીસલાખ કોટિ સાગરોપમ વર્ષ જતાં શ્રાવસ્તી નગરીમાં ઇક્ષ્વાકુ વંશમાં જિતારિ નામના રાજા થયા. તેમણી રાણી સેના હતી તેમના પુત્ર સંભવનાથ નામે ત્રિજ તીર્થંકર થયા. *

ચોથા તીર્થંકર અભિનંદન અયોધ્યા નગરીમાં ઇક્ષ્વાકુ વંશમાં સંવર રાજા થયા, તેમની રાણી સિદ્ધાર્થા તેમના પુત્ર અભિનંદન ચોથા તીર્થંકર થયા.

પાંચમા તીર્થંકર સુમતિનાથ અયોધ્યા નગરીમાં ઇક્ષ્વાકુ વંશમાંજ 'મેઘ' નામે રાજા થયા તેમની રાણી સુમંગલા હતી તેમના પુત્ર સુમતિનાથ તે પાંચમા તીર્થંકર થયા.

છઠ્ઠા તીર્થંકર પદ્મપ્રભ કૌસાંબી નગરીમાં ઇક્ષ્વાકુ વંશમાં શ્રીધર નામે રાજા થયા તેમની રાણી સુસીલા હતી તેમના પુત્ર પદ્મપ્રભ (પદ્મનાભ) નામે છઠ્ઠા તીર્થંકર થયા.

સાતમા તીર્થંકર સુપાર્શ્વનાથ વાણુરસી (બનારસ) નગરીમાં ઇક્ષ્વાકુ વંશમાંજ પ્રતિષ્ઠ રાજા થયા તેમની રાણી પૃથ્વી નામની હતી. તેમના પુત્ર સુપાર્શ્વનાથ હતા તે સાતમા તીર્થંકર થયા.

* આ સર્વ તીર્થંકરોના ચવામાં એકેકથી અંતર જાણવા માટે જુઓ પ્રકરણ પાંચમું.

આ બધાએ તીર્થંકરો સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ થયા પછી ત્રણ ત્રણ ભવ કરીને મોક્ષે ગયા છે પરંતુ દરેકના બધે લખતાં ઘણો વિસ્તાર થાય તેથી. લખ્યા નથી જાણવાની ઇચ્છા-વાળાએ ત્રિપટિશલાકા પુરુષચરિત્ર વિગેરે અન્ય જૈન ગ્રંથો જોવા.

આઠમા ચંદ્રપુરી નગરીમાં ઇક્ષ્વાકુ વંશમાં મહાસેન રાજા હતા. ત્રીથંકર તેમની લક્ષ્મણા રાણી હતી. તેમના પુત્ર શ્રી ચંદ્રપ્રભ હતા તે આઠમા તીથંકર થયા.

નવમા તીથંકર કાકંદી નગરીમાં ઇક્ષ્વાકુ વંશમાંજ સુગ્રીવનામે રાજા થયા. સુવિધિનાથ તેમની રાણી રામા નામની હતી તેમના પુત્ર સુવિધિનાથ થયા તે નવમા તીથંકર થયા.

આ ત્રિભ તીથંકરથી નવમા તીથંકરના સમય સુધી ન તો કોઈ ચક્રવર્તી થયા, તેમજ ન તો કોઈ વાસુદેવાદિક થયા છે તેમજ નતો કોઈ ધર્મમાં વિશેષ ફેરફાર થયેલો હોવાથી અખંડ રૂપે જન ધર્મજ આત્મી રહેલો હતો તેથી આ જગ્યાપર વિશેષ વિસ્તાર કરવાનો અવકાશ લીધો નથી. કારણ બધાએ તીથંકરો તત્ત્વના ઉપદેશમાંતો એક સરખાજ હોય છે. માત્ર દેશ અને કાળ પ્રમાણે સુધારા વધારા જતાવે છે તેથી તેમાં વિશેષ કહેવાનું આપણને શું હોય ?

બ્રાહ્મણોએ બદલેલું ધર્મનું સ્વરૂપ.

નેના ઇતિહાસ પ્રમાણે નવમા તીથંકર સુવિધિનાથ થયા ત્યાં સુધી 'મા હન' શબ્દથી પ્રસિદ્ધિ પામેલા બ્રાહ્મણોમાં ભરતચક્રવર્તિએ આપેલા આર્ય આર મહાવેદોનું પાઠન પાઠન થયાર્થ રીતે આવનું હતું તેથી જૈનધર્મમાં અને વૈદિક ધર્મમાં કોઈ પણ પ્રકારનો વિશેષ ફેરફાર ન હતો. એ કે તેમના સમયમાં કપિલમુનિનો મત આવતો હતો.

બદો પણ તેઓ સદાચારનું પાલન કરતા અને સદાચારનેજ ઉપદેશ કરી શ્રી કૃષ્ણદેવ ભગવાનનું ધ્યાન કરવાનું લોકોને જતાવતા હતા અને જૈન ધર્મ પણ અખંડિત પળાથીજ આવતો આવેલો હતો. પરંતુ નવમા તીથંકર સુવિધિનાથના નિર્વાણ પછી દેવલોએક કાળ ગયે જીવોના દુર્ભાગ્યને લીધે અનિષ્ટકાળના પ્રભાવથી જૈન ધર્મનો સર્વથા લોપ થઈ ગયો હતો, તે અમયે ન તો કોઈ જૈન ધર્મના પાલન કરવાવાળા સાધુ હતા, ન તો કોઈ આવક, તેમજ ન તો કોઈ સુવિધિનાથ ભગવાનના ઉપદેશના તત્ત્વનાં પુસ્તકો રચ્યાં હતાં, તેથી દશમા તીથંકર શીતલન યના થતાં પદ્મજાં, ધણા લાંગા કાળ સુધી પોતાની આજીવન

વિકાને માટે પઠન પાઠન કરવાવાગા પેલા બ્રાહ્મણોનેજ ધર્મનું સ્વરૂપ લોકો પૂછવા લાગ્યા, એટલે તે બ્રાહ્મણો પોતાના સ્વાર્થભિન્નિન બ્યવહાર ધર્મ માત્રનોજ વિશેષ ઉપદેશ કરતા થયા અને દિન દિન પ્રતિ નેતૃત્વનું અભિમાન ધરાવતા, લોકોના પાસેથી મનમાની ભેટો લઈ વિપયાદિકમાં વધારે ને વધારે મગ્ન થતા શિથિલતામાં ઉતરતા ગયા.

હવે જ્યારે દશમા તીર્થ કરી શ્રી શીતલનાથ ભગવત ડેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી શ્રી અષભદેવની પેઠે ખરા તત્વોનો ઉપદેશ કરવા લાગ્યા, ત્યારે કેટલાક ભદ્રિક બ્રાહ્મણો તેમના પાસેથી થયેલું તત્વો સાંભળી (સમજી) ને દશમા તીર્થ કરતા માર્ગને અનુસર્યા હતા, પરંતુ જે બ્રાહ્મણો પંડિતમાની થઈને લોકોના પાસેથી મનમાની ભેટો લઈને નેતૃત્વના અભિમાનવાળા થઈ બેઠા હતા તે બ્રાહ્મણોને ત્યાગ વૈરાગ્યરૂપ આત્મ કલ્યાણનો માર્ગ પસંદ નહીં પડવાથી તેઓ ત્યાગી, વૈરાગી સાધુઓને તિરસ્કારની નજરથી જોવા લાગ્યા, એટલુંજ નહીં પણ તેમને લોકોમાં હલકા પાડવાને માટે ઠાસ, દસ્યુ નાસ્તિક, અને વેદબાહ્ય ઠહીને લોકોને પણ ભટકાવવા લાગ્યા. એટલામાત્રથી સંતોષ ન પામતાં પ્રાચીન કાળથી ચાલતા આવેલા ઇતિહાસોમાં પણ ધીરે ધીરે અનેક પ્રકારના ફેરફારો કરીને પોતાની માન્યતાને અનુકૂળ પડતા પ્રયત્નો કરવા લાગ્યા. જે કે દશમા તીર્થ કરના સમયમાં કોઈ પણ મોટા પ્રકારનો ફેરફાર કરી શક્યા નહીં હોય, પણ આપણે જેમ જેમ આગળ આગળનાં પુસ્તકોના વિષય ઉપર નજર ફેંકીશું તેમ તેમ ઘણા પ્રકારની વિચિત્રતાઓ આપણે જોઈ શકીશું. જેમકે ‘યજ્ઞના વિષયને મુખ્ય રાખીને જીવોનો સંહાર કરી માંસ ભક્ષણ કરવાનું, માતૃ મેધ, પિતૃમેધાદિક યજ્ઞોમાં તેમનો સંહાર કરી અંગત વેર સાધવાનું, એજ પ્રમાણે ગ્રાહ્યાદિકમાં યજ્ઞમાનના બાપ દાદાઓને અનેક જીવોનાં માંસ ભક્ષણથી વર્ષ દિવસ મુખી તૃપ્ત રાખવાનું વિગેરે વિગેરે અનેક પ્રકારની વિપરીતતા ધર્મના બહાનાથી કરેલી આપણે જોઈએ છીએ. આટલું બધું અધેર ચલાવતા છતાં પોતાના વશમાં પડેલા અજ્ઞાની લોકોને શીખવતા ગયા કે “જેનો વેદોને માનતા નથી, શ્રાદ્ધને માન માન આપતા નથી તેથી જેનો નાસ્તિક છે.” પછી તે તત્કાલતત્વને નહીં સમજનારા જેના વશમાં પડેલા હોય તે જે કહે તે સમજે અને કહે. બાલકમાં અને અજ્ઞાનીમાં કાંઈ ફરક હોતો નથી. કોઈ કવિએ કહ્યું પણ છે કે-

“ દુકડી મચુદા બારતા, તીનોકા એક ગોત.

જનકો જેસા ગુરૂ મિલા, ઉનકા વૈસા પોત ? ”

મતલબ એવો છે કે-દુકડી (ખાદી), મચુદા (મધ્યમ કપડું) બારતા (સારા

લોકોને પહેરવા યોગ્ય ઉચું કપડું) આ બધાએ લુગડા 'તો રૂઝનાજ બને છે. ફગ્ગ કેમ પડ્યો ? તો કે-જેને જેવો કારીગર મળ્યો તેણે તેવું બનાવ્યું. એજ પ્રમાણે જેને જેવા શુરૂ મળ્યા તેમ્ને પોતાના સેવકોને તેવા બનાવ્યા. પણ જ્યારે ખરા કારીગરના હાથમા તે વસ્તુ બંધ છે ત્યારે તેની ખરી કિંમત થાય છે. બીજી કા-જી એ પણ છે કે 'અતિ પ્રમાણે જીવોની મતિ થાય છે' બાકી વાસ્તવિક ધર્મ તો એજ છે કે-કોઈ પણ જીવોને 'હું ખ આપણું' ન જોઈએ, તેમજ પોતાને અને બીજાને જે હિત, મિત, અને પર્યયરૂપ હોય તેજ પ્રમાણે બોલવું. પારકી સ્ત્રીને મા, બહેન, બેટી, તનીકે માન આપવું, 'બીજાનો' ધનને જખ-જરતીથી લેવું નહી, તેમજ લોભના વચમા પડી ધન લેવું કરવાની હાથ હાય નહી નાખવી છત્યાદિ જે નીતિનો માર્ગ છે, તે બધાએ ધર્મને માટે એક સંખેલ છે.

છતાં આવા ઉત્તમ નીતિના ધર્મથી છોડાવીને પોતાના વિષયો પોષવાને માટે, કે સ્વાર્થના માટે બીજા જીવોના ઉપર વુલ્લમ/શુભ્-વામા ધર્મ બતાવવો તે કયા પ્રકારનો ધર્મ ? વાસ્તવિક વિચાર કરીએ તો તે ધર્મ નથી, પણ ધર્મમા ભકાર થયેલો કહી શકાય. જ્યારે અત્યધર્મમાં ભેદ થાય છે ત્યારે તેના નેતાઓને તત્ત્વોમા પણ ફેરફાર કરવાની ફેરજ માથે આવી પડે છે. પછી તેમના શ્રેયોમાં વસ્તુના નામોનો ફેરફાર, દેવોની આકૃતિમા ફેર, ગુરૂઓના વર્તનમા ફેર, એવી રીતે જ્યાં જોઈશું ત્યાં અનેક પ્રકારની વિષમતાઓ (વિકૃતિઓ) આપણા જોવામા આવશે, પરંતુ મધ્યસ્થ વૃત્તિ ધારણ કરી સૂક્ષ્મભુદ્ધિથી અત્યાઘ્રમ્યનો વિચાર કરીને જોઈશું તો ગુપ્ત ગુણોમા થોડાજ ફેરક જોઈ શકીશું. આથી કેટલાક વેદિક ધર્મના વિષયો તે તે શ્રેયોમાથી લઈને લોકોના આગળ આદર્શરૂપે ગુરૂવાને મારા આ પ્રયત્ન છે પરંતુ નિષ્કૃય કરવાનું કાર્ય પડિતોએજ કરી લેવું.

ઇતિ-નવમા તીર્થ-કરુની પછી-અસ્તચક્રીના આપેવા પ્રાદ્યગોએ ધર્મનું સ્વરૂપ પસંદાવ્યું. પ્રક-જી ૧૨ અ-નં-પૂર્ણ.

પ્રકરણ ૧૩ મું.

દશમા તીર્થંકર શીતળનાથ અને તેમના શાસનમાં
હરિવંશની ઉત્પત્તિ.

વમા તીર્થંકર મુવિધિનાથના નિર્વાણ પછી ઘણા લાભા
ગળે ભદ્રિયપુર નગરમાં ઇકવાકુ વંશના હરથ રાજા થયા,
તેમની રાણી નંદાનામની હતી, તેમના પુત્ર શીતળનાથ
ભગવાન દશમા તીર્થંકર થયા. તેમના નિર્વાણ પછી
તેમનાજ શાસનમાં હરિવંશની ઉત્પત્તિ થઈ તેનો મંથન નીચે મુજબ. —

કૌશળી નગરીમાં વીશનમનો કોળી હતો તેની ત્રી વનમાળા ઘણીજ
રૂપાળી હતી તેથી તે નગરના રાજાએ તેણીને જગરજસ્તીથી પોતાની રાણી
બનાવી લીધી. ત્રીના વિરહથી તે કોળી ગાડો થઈ ગયો અને હા વનમાળા !
હા વનમાળા ! કરતો શહેરમાં ભટકવા લાગ્યો.

એક વખત વર્ષાઠાળમાં વનમાળાની સાથે બાલ ગોખમાં બેઠો હતો
તેવામાં પેલા ધીંગ કોળીને હા ! હા ! કરતો બાવરો થઈ ગયોતો એક રાજા
ગણી (વનમાળા) ને ઘણેજ પ્રશ્નાતાપ થતા તેઓ પોતાના આત્માને ધિક્કારવા
લાગ્યા. તેજ મમથે એકદમ તેમના ઉપર વિજલી પડવાથી કાળ કરીને હરિવર્ષ
ક્ષેત્રમાં તેઓ ત્રી પુરૂષ રૂપે યુગલ પેલું ઉત્પન્ન થયા.

રાજા સણીનું મરણ સાબળીને કોળી ખુશીમાં આવીને સાવચેત થઈ
ગયો. પછી સાપસ થઈને તપ કર્યો. તે તપના પ્રભાવથી કિલ્લિવપક દેવતા પણ
ઉત્પન્ન થયો, ત્યાં અવધિજ્ઞાનથી જોતા રાજા ગણીને યુગલિક પણ ઉત્પન્ન
થયેલા એક વિચાર કરવા લાગ્યો કે—આ યુગલિકા ભદ્રક પળિયામી અને
અદ્ધારણી હાવાથી મરીને દેવતા પણ ઉત્પન્ન થયે તો પછી હું મારું વેર કેવી
રીતે લા શકીશ ? મારે એવો ઉપાય કરું કે જેથી એ બંને મરીને નરકમાં જાય.
તે એવો પિયાર કરે છે. એટલામાં ભરતક્ષેત્રમાં અંધાનગદાના ગાળ ઇકવા.

• આ દેવજાતિ નીચ કાટિની છે

• જેનું સિદ્ધાંતમાં એવો નિષ્પન્ન જણાવેલો છે કે દરેક યુગલિક મરીને
• અર્ધમાજ જાય

કુવંશીય ચંદ્રપ્રીતિનું અપુત્રિયા પણે મરણ થવાથી ત્યાંના લોકોને વિચાર થયો કે હવે આપણે રાજા કેને સ્થાપવો. તે વખતે પેલા દેવતાએ તે સુતલના શરીરનો દેવભાષાથી સંકેત કરીને ત્યાંથી ઉઠાવ્યું અને ચંપાનગરીના લોકોને સોંપીને કહ્યું કે આને તમારો હરિનામા રાજા અને હરિણીનામા રાણી બનાવો. અને એમને ફક્તમિશ્રિત માંસ ખાવાને આપણે, તેમ શિકાર કરવાનું પણ શીખવણે કહી અંતર્ધાન થઈ ગયો. લોકોએ તે રાજા ગણી ને તેના કદા પ્રમાણે આચરણ કરાવ્યું તેથી તે બંને મરીને પાપના પ્રભાવથી નરકમાં ગયાં. યુગલિકે કદિપણ નરકમાં જાય નહિ છતાં અહિં તેમ બન્યું તેથી આ અનિષ્ઠાળમાં આશ્ચર્ય રૂપે મનાયું છે.

આ રાજાની વંશપર પરા થઈ તે હરિવંશના નામથી પ્રસિદ્ધ થઈ. એજ વંશમા વસુરાજા થયો હતો. (જુઓ પ્રકરણ આવતામાં.)

શ્રી સુવિધિનાથ તીર્થંકરના શાસની પેઠે શ્રી શીતલનાથનું શાસન પણ આગળ જતા દેવવાક ઠાળે સર્વથા વિચ્છેદન ગયું. એવીજ રીતે નવમ તીર્થંકરથી લઈને પંદરમા તીર્થંકર ધર્મનાથ સુધી વારંવાર જૈન ધર્મનો વિચ્છેદન થતો રહ્યો તેમ તેમ ઉત્તરોત્તર પ્રાદ્યણ ધર્મનું પ્રાણત્ય વધતું ગયું.

દશમા તીર્થંકર શીતલનાથ, પછી હરિવંશની ઉત્પત્તિ.

નવીન વેદોની રચના.

તેના ઇતિહાસ પ્રમાણે હિંસામિશ્રિત વેદો બનાવનારામાં યાજ્ઞવલ્કય, સુલ્લસા, પિષ્પલાદ અને પર્વત આદિ મુખ્ય હતા. આમાંથી પ્રથમના ત્રણનો ઇતિહાસ આ પ્રકરણમાં આપીશું અને માથે સાથે વૈદિક ગ્રંથોમાંથી તે કથનને ટેકો આપતા ઉદ્ભવોનો પણ, નિર્દેશ કરીશું. પર્વતનું વર્ણન વસુરાજાના સંબંધવાળા પ્રકરણમાં કહેવામાં આવશે.

કલિકાલ સર્વજ્ઞ શ્રી હેમચંદ્રચાર્યકૃત ત્રિપટિશલકા પુરૂષ ચરિત્ર-પર્વ ટમાના બીજા સર્ગમાં આ ત્રણેનો ઇતિહાસ આપેલો છે તે નીચે મુજબ—

કાથપુરીમાં સુલ્લસા અને સુભદ્રાનામે વેદ વેદાંગાદિકમાં અત્યંત નિપુણ બે સંન્યાસિણી બહેનો હતી. તેમણે વાદ વિવાદમાં અનેક વાદિઓને હાર્યા.

પણ યાજ્ઞવલ્કયના વાદમાં ' જે હારે તે સેવક અને ' એવી પ્રતિજ્ઞા હતી અને યાજ્ઞવલ્કયે સુલસાને જીતી તેથી તે તેની સેવિકા થઈ રહી. તેમાં ધનનેનો સંયોગ થતાં પુત્ર પેદા થયો, તેઓ તે પુત્રને પીપલાના વૃક્ષ નીચે મુદ્રીને ચાલતાં ધયાં. સુલસાની બહેન સુભદ્રાને આની બળર પડતાં તે પીપલા તરફ ગઈ. દ્વાભાવિકપણે પીપલાનું ફલ ખાણકના મુખમાં પડતાં તે મુખ હવાવી રહ્યો હતો. આથી તેનું નામ પિપ્પલાદ રાખ્યું. તેને યત્નથી પાળી વેદવેદાંગાદિ શાસ્ત્રો ભણાવ્યા.

પિપ્પલાદે અભિમાનથી અનેક વાદિઓને હરાવ્યા. છેવટે માસીના કહેવાથી પોતાના માત પિતાની બળર પડતાં ઉઘ ક્રોધ થયો કે અરે ! તેઓ નિર્દય થઈ મને જંગલમાં છોડીને ચાલ્યા ગયાં. આથી તેની સાથે વાદમા ઉતરી તેણે માતૃમેધ અને પિતૃમેધની સિદ્ધિ કરીને તે ધનનેનો તેમાં હોમ કર્યો.

આ પિપ્પલાદ મીમાંસકમતના મુખ્ય આચાર્ય થયા. તેમને ખાતલી નામે શિષ્ય થયો. તેનાથી યજ્ઞ યાગાદિ (જીવોની હિંસાની) ની પ્રવૃત્તિ વિશેષ પણે ચાલુ થઈ.

વેદોના સંબંધે વૈદિક માન્યતા—

વૃહત્ આરણ્યક ઉપનિષદના ભાષ્યમાં લખ્યું છે કે ' યજ્ઞોના કહેવા વાલા ' યજ્ઞવલ્કય ' અને તેનો જે પુત્ર તે યાજ્ઞવલ્કય ' આથી યજ્ઞોની વિધિ પ્રાયઃ યાજ્ઞવલ્કયથીજ ચાલેલી હોવી જોઈએ. તેમજ ઘણે ઠેકાણે યાજ્ઞવલ્ક્યેતિ હો વાચ (અર્થાત્ યાજ્ઞવલ્કયે એમ કહેણું છે.) આવો ઉલ્લેખ જોવામાં આવે છે એથી પણ યાજ્ઞવલ્કયજ વેદોના કર્તા કલ્પી શકાય છે. વળી વૈદિક શાસ્ત્રોમાં એમ પણ લખાએલું છે કે ' યાજ્ઞવલ્કયે પૂર્વની વિદ્યા વામી (એાદી ઠાડી) ને સૂર્યની પાસેથી નવીન વિદ્યા શીખી ' આનો અર્થ પણ એજ થઈ શકે કે યાજ્ઞવલ્કયે પ્રાચીન વેદોનો ત્યાગ કરીને નવીન વેદો ગનાવ્યા.

આ વાતનો વિશેષ પુરાવો સ્કંદ પુરાણ ખંડ છઠ્ઠો, અધ્યાય ૧૨૬, શ્લોક ૭૩ (પ. ૧૪૪) થી પણ મળે છે. તેનો સારાંશ નીચે મુજબ—

‘ વૃહત્કલ્પમાં વેદ, વેદાંતના પારગામી શાકલ્યશ્રુતિ ધણા શિષ્યોને ભણાવતા હતા અને રાજાનું પૌરોહિત્ય પણ કરતા. તેથી રાજાનું સાંતિક કર્મ

પોતે કરતા અને કમવાર શિષ્યો પામે પણ કરાવતા. એક દિવસે વેદ્યાનાં નિજોથી શરીર પર લિસેટા પડેલા છતા પણ લાજ ઊડીને યાજ્ઞવલ્કય શાન્તિ કર્મ કરાવવાને ગયો. એવા સ્વરૂપથી આવેળે. એનું લોકો હામી કરવા લાગ્યા અને ગાળ પણ ઋષિને આવી રિશ્તિવાળો એનું તેના હાથનું પાણી પ્રકલ્પ ન કરતા લોકોને છાંટેવાનું કહ્યું. સાકર ઉપર છાટતા તે પ્રકુલિત થઈ પડ્યું. રાત્રીએ ચક્રિત થઈ પાણી મળ્યું પણ અભિમાનથી યાજ્ઞવલ્કયે આખું નહીં ને પોતાના ઘર તરફ ચલ્યો ગયો. બીજે દિવસે સાકર્ય મુનિના તરફથી શાંતિક કર્મ થયા બાદ રાત્રીએ યાજ્ઞવલ્કયની માગણી કરી. સાકર્ય ઋષિએ યાજ્ઞવલ્કયને શાન્તિકર્મ કરવાની આજ્ઞા કરતા હઠે ચઢેલા તેણે ગુરૂને પણ તરછોડી નાખ્યા. તેથી ગુરૂએ પણ ઘણું તિરસ્કાર કરીને કહ્યું કે- 'મારી વિદ્યા પાછી, આપીને તારે જ્યાં જવું હોય ત્યાં ચાલ્યો જ' એમ કહી મત્રેણુ પાણી પાસું તેથી આકુલબ્યાકુલ થઈ બધી વિગતો જોડી કાઢી અને કહેવા લાગ્યો કે તમારો આપેલો એક પણ અક્ષર હવે માગ પેટમાં ગયો નથી તેથી તમે માગ ગુરૂ નહીં અને હું તમારો શિષ્ય પણ નહીં. એમ કહી યાજ્ઞવલ્કય હાટકેશ્વરમા ગયો, અને ત્યાં જઈ સૂર્યની ઉપામના કરવા લાગ્યો. જોટલે એક વર્ષના ચતે મૂર્ચે પ્રમન્ન થઈ વગમાગવાનું જણાવ્યું ત્યારે યાજ્ઞવલ્કયે વેદ વિદ્યા ભણવાની પ્રાર્થના કરી સૂર્યે કહ્યું કે-મારા તેજના તાગથી ટકી શકાયો નહીં. ઉવટે મૂર્ચે લધિમા વિદ્યા આપી અને તે વિગતો પ્રભાવથી ત્રણ શરીર ધાતુ કરીને સૂર્યના થોડાના,કાનમા ચેત્રી મૂર્ચના મુખથી બધી વેદ, વિદ્યા ભણ્યા પછી મર્વ ઉપનિષદો બનાવી રાત્રીએ અને લોકોને સલાવાવી, પછી પોતાના કાત્યાયન પુત્રને ભણાવી સગાથી પેતે બ્રહ્મ તેજની સાથે પોતાનું તેજ ભેડી દીધું.

આ શિવાય બીજા પણ અનેક ઋષિઓએ વેદોની જુદી જુદી જગ્યાએ બનાવેલી છે એના પુગવામાંટે જુઓ આર્યોના તહેવારોના પ્રતિહાસ પૃ ૩૬૨ થી. તેમા જણાવ્યું છે કે-

"વેદ રચનાનું કાર્ય આસિદે પાંચને વર્ષ મુખી ચાલ્યું અને તે સ્વાવામા અનેક ઋષિઓએ મહેનત લીધી પુગલુકાળમા અનેક ઋષિઓ થઈ ગયા તે બધાએ વેદનું રક્ષણ કર્યું અને વેદ ધર્મનો પ્રચાર કર્યો + x x

† મૃગમા આ બાગનું વર્ણન અત્યંત વિગતથી કર્યું છે પરંતુ આ પ્રમખો
લોક નામે પ્રમાણ છે.—મોડપિ તારુણ્યગર્વેણ - વેદ્યાકરજરિક્ષતઃ ।

સર્ગોષુ ચ નિર્લજ્જઃ પ્રવટાંગો જગમ ચ ૧૧

મર્વ વેદમા મુખ્ય જે ઋગ્વેદ તેના દશ પ્રકરણ અથવા મંડલ છે. તેમાં પહેલું અને છેવટનું મંડલ અનેક ઋષિઓને હાથે રચાયેલું છે ભુગુકુલોત્તમન ગૃત્મિમદ્ અને તેના વંશજોએ બીજી મંડળ. વિશ્વામિત્રે ત્રીજી, વામદેવે ચોથી અત્રિએ પાંચમું. ભાદ્વાજે છઠું તથા સાતમું. કાણ્વે આઠમું અને અંગીરસે નવમું.

એ પ્રમ ભે વચલાં આઠ મંડલો જુદા જુદા ઋષિઓએ રચ્યા. તેમણે જુદા જુદા તેત્રીસ x દેવતાઓની સ્તુતિ કરેલી છે. પરંતુ એ સ્તુતિનું પરિણામ 'ઇશ્વર એકજ છે' એ ભાવમાં થયેલું છે. વેદકાળમાં એકંદર ૯૧ ઋષિઓ થઇ ગયા એવું મત્સ્યપુરાણમાં કહેલું છે."

આ વાતની પુષ્ટિમાં ડૉ. મેકડોનલ્ડ 'સંસ્કૃત સાહિત્યનો ઇતિહાસ' નામના ગ્રંથમાં પૃ. ૭૫ ઉપર લખે છે કે— 'ઋગ્ વેદમા જે સૂક્તો દીઠામાં આવે છે, સઘળાને અસ્તિત્વમાં આવતા કંઈ સેકડો વર્ષો થયા હોવા ભેદાયે.' ઇત્યાદિ.

જે જે ઋષિઓ વેદોની રચના કરતા તેમના નામની અનેક શાખાઓ પ્રસિદ્ધિમાં આવતી ગઇ. તેથી આ પ્રચલિત વેદો નવીન નથી એમ કેવી રીતે કહી શકાય ?

ઇતિ દશમા તીર્થ કર તથા પછી નવીન વેદો રચાયાનું સ્વરૂપ.

સ્વરૂપદતાથી ભરેલા ગ્રાંથણુ અર્થાઃ—

ડૉ. મેકડોનલ્ડ, સંસ્કૃત સાહિત્યનો ઇતિહાસ. વેદોના સંભવનું સાહિત્ય નામનાં બીજાં પ્રકરણમાં (પૃ. ૩૮ માં લખે છે કે:—

"વેદના મત્રો અને યાગનોવિધિ એ બેઉના પરસ્પરનો સંબંધ કેવી રીતનો છે, અને એક બીજાની અપેક્ષાએ એ બેઉનો 'મૂલ' અર્થ શો છે તે સમજાવવું એ ગ્રાંથણુના મુખ્ય ઉદ્દેશ છે. એમાં પ્રસંગ વશાત્ જે દંતકથાઓ, અને ધ્યાન એવે એવા વિચારો આવે છે તે જો બાદ કરીએ તો એ ગ્રંથો સાહિત્યની રચના તરોકે કંઈ પણ રમણીય લાગે છે એમ આપણામાં કહી

x તે અ ચકારે ૧૫મા નીચે પ્રમાણે જણાવ્યું છે—

"આ ૩૩ પ્રકારના દેવો પરથી પુરાણકાળે દેવોની સંખ્યા તેત્રીસ કરોડના કરી "

અકાથે નહી. એ અથોમાં વિધિની જે, સમચ્ચુતી આપવામાં આવી હોય છે, તેની પુષ્ટિના માટે વ્યાખ્યા સંબંધી, ભાષા સંબંધી, અને ઉત્પત્તિ સંબંધી કેટલાંક વચનો પણ સાથે સાથે સાંકલી દેવામાં આવ્યાં હોય છે. અને જગત્ની સુષ્ટિવિષેના, તથા એ સુષ્ટિના રચનાર વિષેના પ્રગટ કરાયેલા વિચારોના સમર્થનમાં હંત કથાઓ અને દ્વિવચ્ચુતીની ચર્ચાઓ પણ આપવામાં આવી હોય છે.

વિપ્રોની સ્વચ્છંદ કલ્પનાઓથી સરેલાં અને જુદી જુદી વસ્તુઓમાં તુરંગીપણે, રે! બેવકુફી ભરેલી રીતે બીજે કોઇ પણ સ્થળે નજ દીઠામાં આવે એવું એકતાનું આરોપણ કરનારાં ઉપદ્રવિકાં અને આડંબરવાળા વિવેચનોનો સંગ્રહ એ અથોમાં ધરેલો છે. ”

આમાં કિંચિત્તમાશ વિચારોઃ—

આ વેદોના વિવધમાં આપે પ્રથમ સ્કંદપુરાણના લેખકોએ ‘ભેયુ’ કે-
 યાકલ્ય ગુરુના તિરસ્કારથી યાજ્ઞવલ્ક્યે જુના વેદોનું વમન કર્યું તો શું ભગેલા જ્ઞાનને ઓછી કલાય ખરૂં? એનો તો અર્થ એજ થાય કે જુના વેદોનો ત્યાગ કરી યાજ્ઞવલ્ક્યે નવા વેદોની રચના કરો. આર્યોના તકેવારોના લેખકે પણ જણાવ્યું છે કે-વેદોની રચના કરવામાં અનેક ઋષિઓએ પાંચસો વર્ષ સુધી મહેનત લીધેલી છે, અને મત્સ્ય પુરાણવાળાએ ૯૧ ઋષિઓની મંજ્યા લખી બતાવી છે. ડૉ. ગેકલેનલ પણ આવાનની પુષ્ટિ કરી રહ્યા છે તે ગ્રમયે બ્રાહ્મણમાં પણ તન્ત જ ભેદી દેવામાં આવ્યા છે. તે પણ અનેક બ્રાહ્મણોની સત્તા ભાગેલી હોવાથી તેઓ જે કાંઈ લખે અગર કહે તેના મંબધે કોઈ પુછવા વાળું હતું નહીં. પણ તે સ્વચ્છંદી પણાનું લખેલું આજે અગ્રેજ પરીક્ષકોના સમયમાં તેવા ગૌરવ વાળું થઈ શક્યું નથી. પરંતુ જીનમથોના માટે તેવો પ્રકાર બન્યો નથી. પણ આજે આખી દુનિયા ગૌરવનો સાથે અમૃતોદ્દાગથી લીનોનામથોને વધાવી રહી છે તે તેના સત્ય તત્ત્વોનેજ આજ્ઞારી છે.

વેદો ઉપર વ્યાખેલા બ્રાહ્મણ મથો માટે અગ્રેજોનો મત.

મકરણ ૧૩ મું અંખ.

પ્રકરણ ૧૪ મું.

જીવોના રક્ષકોને રાક્ષસો કહેવાની ધૃષ્ટતા.

(રાવણ અને નારદ)*

કાનો રાજા રાવણ જ્યારે દિગ્વિજય કરવાને નીકળ્યો ત્યારે લાકડીઓના મારથી ગભરાતો અને પોકાર કરતો નારદ મુનિ રાવણની પાસે આવ્યો. રાવણે પુછ્યું કે તમને કોણે માર્યા ? ત્યારે નારદે કહ્યું કે— રાજપુરનો રાજા મરૂત

પ્રાહ્મણોના ઉપદેશથી યજ્ઞ કરવા લાગ્યો, તેમાં નિરપરાધ ગરીબ પશુઓને મારતાં જોઇ હું આકાશમાંથી ઉતરી પ્રાહ્મણોની પાસે જોડેલા મરૂત રાજાની પાસે ગયો અને મેં કહ્યું કે—હે રાજા ! તું આ શું કરવા લાગ્યો છે ? ત્યારે મરૂતરાજાએ મને જવાબ આપ્યો કે—આ પ્રાહ્મણોના ઉપદેશથી દેવતાઓની તૃપ્તિકરવા અને સ્વર્ગની પ્રાપ્તિ માટે પશુઓનું જલિહાન આપી ધર્મનું કાર્ય કરું છું. પછી મહેં મરૂતને કહ્યું કે—હે રાજા ! વેદોમાં જે યજ્ઞ કરવાનો કહ્યો છે તે તું સાંભળ—યજ્ઞ કરવાવાળો જે આત્મા તેજ યજ્ઞ, તપરૂપ અગ્નિ, જ્ઞાન રૂપી ધી, કર્મ રૂપિ લાકડા, કામ, ક્રોધ, માન, માયા, અને લોભરૂપી પશુઓ, સત્ય બોલવા રૂપ યજ્ઞસ્તંભ, જીવોની રક્ષા કરવી તે દક્ષિણા, અને સમ્યગ્જ્ઞાન, દર્શન અને આગ્નિરૂપ રત્નત્રયી તે વેદિકા. આ પ્રમાણે યજ્ઞ કરવાનો વેદોમાં કહેલો છે. જે યોગાભ્યાસમાં રહી કરે છે તે મુક્ત રૂપ થાય છે, અને જે રાક્ષસ જેવા થઇ પશુઓનો યજ્ઞ કરે તે તે મહાધોર નરકમાં જાય છે અને મહાદુઃખો ભોગવે છે. હે રાજા ! તું ઉત્તમ વંશનો છે, બુદ્ધિમાન છે માટે આ અધોર કર્મનો ત્યાગ કરવો તને ઉચિત છે. જો જીવોનો નાશ કરવાથી સ્વર્ગલોક મળતું હોય, તો થોડાજ દિવસોમાં આ લોક શૂન્ય થઇ જાય. આ ગાર્હપથન સાંભળી ઉગ્રક્રોધ કરતા પ્રાહ્મણો મને લાકડીઓથી મારવા લાગ્યા, તેથી હું ત્યાથી નાશીને તમારા શરણે આવ્યો છું, પણ બિચારા ગરીબ પશુઓ માર્યાન્ય છે તેનો તમે જવાબ કરો. રાવણ ને પણ 'દયા ઉત્પન્ન થવાથી વિમાનથી નીચે ઉતરીને મરૂત રાજાની પાસે તે ગયો. મરૂતે પણ ઘણું સન્માન કર્યું.

* રાવણ અને આ નારદ વીસમા મુનિમુક્ત તીર્થ કરના સમયમા થયા છે, અને અહિં તો નવમા તીર્થ કર ના સમયનો સંબંધ આવે છે પરંતુ પ્રસંગને અનુસરીને આ પ્રકરણ ને અહિં સ્થાન આપવામા આવેલ છે.

રાવણે મરૂત રાજાને કંઈ કે-અરે મરૂત ! નરકને આપવાવાળો આ યજ્ઞ કરવા તું કેમ તૈયાર થયો છે ? જગતનું હિત કરવાવાળા સર્વજ્ઞ મહાપુરુષોએ કહેલો અહિંસાદ્વંધ ધર્મ સત્ય છે. આ નિરપરાધી જીવોના નાશ કરીને તું કેવી રીતે સુખી થઈશ ? આ યજ્ઞ કર્યાં તો તને આ લોક અને પરલોકમાં (જન્મે લવમાં) અહિતકારક છે માટે તું આ ગરીબ પશુઓને છોડી દે. જો તું નહીં માનીશ તો હું તને તારા આ યજ્ઞકર્મનું દુઃખ આ લોકમાંજ આપીશ અને તારા નરકમાં વાસ થશે. તે વખતે રાવણની પ્રત્યંક આજ્ઞાને માન આપ્યા વગર છુટકોજ ન હતો, તેથી મરૂતરાજાએ યજ્ઞનો આદેશ ખંધ કરીને શ્રાક્ષણોને વિદાય કર્યા.

શ્રાક્ષણે કહે છે કે-પ્રથમ રાક્ષસો યજ્ઞનો નાશ કરતા હતા, તે વાતની ખાતરી આ કથાથી થાય છે. પુરાણાદિક શાસ્ત્રોમાં તે બલવાન જૈન રાજાઓને રાક્ષસોજ લખી જણાવ્યા છે. ગરીબ જીવોના રક્ષકોને જો રાક્ષસો કહેવામાં આવે તો તેમનો નાશ કરવાનાજાઓને કયો ઇલકાળ આપવો ?

તેમજ પુરાણકારોએ એવી પણ વાત લખી છે કે નારદ ઋષિએ માયાથી જૈનનું રૂપ ધારણ કરી યજ્ઞમાં થતી હિંસાની નિંદા કરી, તે પણ આ કથાનું રૂપાંતર હોય એમ જણાય છે.

ઇતિ યજ્ઞમાં હોમાતા જીવોના રક્ષક રાવણને રાક્ષસ કહેવાની દૃષ્ટતા.

પ્રકરણ ૧૪ મું

પ્રકરણ ૧૫ મું.

જૈન પ્રમાણે વેદોમાં હિંસાની શરૂઆત.

(નારદ, પર્વત, અને વસુરાજા)

ક વખતે રાવણે નારદને "પુછ્યું" કે-પશુઓના ધાત, રૂપ આ પાપાત્મક યજ્ઞની પ્રવૃત્તિ કયાંથી ચલુ થઈ ? નારદે કહ્યું કે હે નાવણ ! આ પાપાત્મક યજ્ઞનો પ્રવૃત્તિનું મૂળ સાંભળ. સૂકેતિમતી નદીના વટ ઉપર સૂકેતિમતી નગરી હતી તેમાં હરિવંશના કુલમા વીસમા વીર્યંકર શ્રી મુનિમુન્નત સ્વામી થયા તેમની પરંપરામાં અસિચંદ્રે રાજા થયા તેમના પુત્ર વસુ નામે હતા. એજ નગરીમાં ક્ષીરકંઠેનક નામના ઉપાધ્યાય અને તેમનો પુત્ર પર્વત નામનો હતો.

વસુ, પર્વત અને હું (નારદ) એમ ત્રણે જણ પાઠ કરીને અગાસી ઉપર ઉઠી ગયા. ઉપાધ્યાયજી જાગતા હતા. તેવામાં આકાશમાંગે જતા. જ્ઞાનવાન બે ચારણમુનિઓ પરસ્પર એવી વાત કરવા લાગ્યા કે-આ ત્રણ છાત્રોમાંથી બે નરકમાં અને એક સ્વર્ગમાં જશે. આ વાત સાંભળતાં ઉપાધ્યાયજી વિચાર અસ્ત થયા કે શું મારા બહુવેલા છાત્ર નરકે જશે ? અને આ ત્રણમાં સ્વર્ગનો અધિકારી કયો ? એવો વિચાર કરી પરીક્ષા કરવા માટે પીઠાના (લોટના) ત્રણ કુકડા બનાવી ત્રણેને એકેકે અપીને કહ્યું કે-જ્યાં કોઈપણ જુએ નહી ત્યાં જઈને એને મારો. અમે ત્રણે તે કુકડાં લઈને જંગલમાં ગયા. વસુ અને પર્વત એ બે તો મનુષ્ય વગરના જંગલમાં જઈ મારીને પાછા આવી. હું જંગલમાં ગયો પણ વિચાર કરવા લાગ્યો કે- કોઈ દેખે નહી ત્યાં જઈને મારો એવી શુદ્ધની આજ્ઞા છે. પ્રથમ તો હુંજ દેખું છું તેમજ વનપાલ, લોકપાલ, શહો, નક્ષત્રો અને જ્ઞાનીઓ પણ એ દેખી રહ્યા છે. એવી કંઈ જગ્યા છે કે-જ્યાં કોઈ દેખેજ નહી ? માટે શુદ્ધની આજ્ઞા મારવાની નથી, માત્ર આપણી પરીક્ષા કરવાને માટેજ આ કાર્ય અમોને સોંપ્યું હોય. એવો વિચાર કરી હું કુકડાને અખંડિતજ લઈ પાછો શુદ્ધની પાસે ગયો. નહી મારવાના બધાં કારણો કહી બતાવ્યાં. શુદ્ધ મને સાધુ સાધુ (સાર-સાર) કહી ઘણા હર્ષથી પોતાની છાતીએ લગાવી લેટયા.

વસુ અને પર્વત પણ એટલામાં આવી પહોંચ્યા. તે કહેવા લાગ્યા કે મારતી વખતે અમોને કોઈએ પણ દેખ્યા નથી. શુદ્ધ ઘણા ખિન્ન થઈ બોલ્યા કે-અરે મૂર્ખાઓ ! તમો જાતે જોતા હતા કે નહી ? તેમજ વનપાલો, લોકપાલો, શહો, નક્ષત્રો, તારાઓ અને જ્ઞાનીપુરૂષો પણ દેખતા હતા. પાપિષ્ઠો તમે કેવી રીતે મારીને આવ્યા ?

છેવટમાં વિચાર કર્યો કે-પાણી જેવા પાત્રમાં પડે છે તેવા સ્વરૂપનું બને છે, વિદ્યાનો પણ એવોજ સ્વભાવ છે. અરે મારા બહુવેલા અને પ્રાણુથી ખ્યારા મારા છાત્રો થઈને નરકમાં જશે ? એમ બધા સંસારને રાજ્ય બાળી દીક્ષા મહત્ત્વ કરી સંસારમાં ગયા. અભિચંદ્ર રાજાએ પણ રાજ્ય છોડી સાધુવૃત્તિ અંગીકાર કરી.

અભિચંદ્રની ગાદી ઉપર વસુ બેઠા, ઉપાધ્યાયજીની ગાદી પર્વતને મળી અને હું (નારદ) મારા સ્થાન ઉપર ચાલ્યો ગયો.

વસુ રાજા હોશમાં સત્યજ બોલતા તેથી તેઓ સત્યવાદી તરીકે જગતમાં પ્રસિદ્ધ થયા. વિશેષ પ્રખ્યાતિમા મુખ્ય કારણ એ પણ હતું કે-વસુ રાજાને સ્ફટિક રતનનું, એક એવું શુભ સિંહાસન મળ્યું હતું કે તે સૂર્યના પ્રકાશમાં

ખલકુલ દેખાતું નહીં, બધું રાજ અદ્વૈત બેઠેલા હોય તેમ લોકો દેખતા તેથી વિશેષ પ્રસિદ્ધિ એવી થઈ કે-મત્યના પ્રજાવથી વસુરાજને દેવતાઓ અદ્વૈત રાખે છે દૈવી કરથી બીજા ગજાઓ પણ વસુરાજની આજ્ઞા માનવા લાગ્યા. કેમકે સાચી કે ભુટી ઉત્તમ પ્રસિદ્ધિ જય કરવા વાળી હોય છે. અને ખોટા કામની પ્રસિદ્ધિ કોઈ પ્રમગે હુ.ખ આપનાની પણ થાય છે.

એક વખતે ફરીથી હું (નારદ) સૂક્તિમતીમાં આવ્યો અને પર્વતને મળવા ગયો. ત્રયવેદ બધાવી રહ્યા હતા, તેમાં 'અર્જવૈષ્ણવ્યમ્' આ શ્રુતિનો અર્થ 'ખકરાનો હોમ કરવો' એવો પર્વતે કર્યો. મેં કહ્યું કે-ભાઈ! તું શ્રાતિથી એવો અર્થ કેમ કરે છે? ગુરુમહારાજે તો 'ત્રણ વર્ષના ધાન્યનો હોમ કરવો' એવો અર્થ કહી બતાવ્યો હતો કેમકે- ન જાયન્ત ઇત્યજા (વાવવાથી જે ન ઉગે તે ધાન્ય અજ કહેવાય) તે ધાન્યનો હોમ કરવાનું શુદ્ધ એવો કહ્યું હતું. તે વાત પર્વતે માની નહીં અને નિઘંટથી અજ નો અર્થ ખકરી સિદ્ધ કરવા લાગ્યો. ત્યારે મેં કહ્યું કે શબ્દોના અર્થ ગોણ અને મુખ્ય એમ બે પ્રકારે થાય છે ખરા, પણ શુદ્ધ વચન અને શ્રુતિનો અર્થ અન્યથા કરે છે તેથી મહાપાપ થાય છે. છેવટે અમે બન્ને મહાધ્યાયી વસુરાજને મધ્યસ્થ હહગવી લુંહાચ્છેદની પ્રતિજ્ઞા ઉપર આવ્યા મેં પણ કબુલ કર્યું. કેમકે મને સત્યવાદી વસુરાજ ઉપર પૂર્ણ વિશ્વાસ હતો.

પર્વતની માતાએ ખાનગી પણે પર્વતને કહ્યું-કે ખેટા! તું તારા હઠને છોડી દે. નારદનું કથન સત્ય છે. મેં પણ ધાન્યનોજ અર્થ સાંભળેલો છે પર્વતે કહ્યું કે. માતાજી હવે તો, જે થવાનું હોય તે થાય, પણ મારાથી તો ફરી શકાયજ નહીં પર્વતની માતા ઘણીજ હુ.ખીની થઈ. છેવટે પુત્રના ખચાવને માટે વસુરાજની પાસે ગઈ વસુરાજએ ઘણો મત્કાર આપી કહ્યું કે-માતાજી! મને આજ્ઞા કરો શું આપું? ત્યારે બ્રાહ્મણીએ કહ્યું કે- મારે બીજું કંઈ પણ જોઈતું નથી માત્ર મને પુત્રની બિજા આપ. વસુરાજ પણ આ વાત માબજીને બોલી ઉઠ્યો કે-હો માત જી! ગુરુના પુત્રની સાથે શુદ્ધની પેઠેજ વર્તવું જોઈએ એવો શ્રુતિશ્રુતિનો પણ આદેશજ છે તોપણ મારા બાઈને કોણ મારી શકે તેમ છે? હું તો એમજ સમજું છું કે મારા બાઈને મારનારને યમગજનું તેડુંજ ચએડું છે. માતાજી મને બધી વાત કહો. ત્યારે બ્રાહ્મણીએ નાન્દ અને પર્વતનો બધો સંવાદ કહી બતાવ્યો, અને છેવટમાં કહ્યું કે-જો તારા બાઈની ગજા કરવી હોય તો અજ શબ્દનો અર્થ ખકરા કે ખકરી કરી જતાવે તે જ થાય તેમ કે. મહાત્માઓ પરાપકારના માટે પેતાના

૬ વિશ્વાવસુ, ૭ સૂર, અને ૮ મહાસૂર આ આઠે વસુરાજના પુત્રો ક્રમથી ગાદી ઉપર બેસવાને આવ્યા તે બધાને પણ તે વ્યંતર દેવતાએ મારી નાખ્યા.

વસુરાજનો નવમો પુત્ર સુવસુ નામે હતો તે સૂક્તિમતીથી નાશી જઈને નાગપુરમાં વસ્યો અને દશમો પુત્ર જૃહદ્દજ મથુરામાં જઈને રાજ્ય કરવા લાગ્યો આ જૃહદ્દજના સંતાનમાં ધણેજ પ્રસિદ્ધ યદુનામે રાજા થયો તેથી હરિવંશનું નામ ગદ્યકાવ્યને તે યદુવંશના નામથી પ્રસિદ્ધ થયું.

ત્રીજા પ્રમાણે વૈદિકે હિંસાની સરૂઆત-નારદ પર્વત અને વસુરાજની કથા.

પ્રકરણ ૧૫ મું સમાપ્ત.

પ્રકરણ ૧૬ મું—યદુવંશની ઉત્પત્તિ.

(પ્રસંગથી)

વસુરાજનો નવમો પુત્ર સુવસુ સૂક્તિમતીથી લાગીને નાગપુરમાં ગયો, અને દશમો પુત્ર જૃહદ્દજ મથુરામાં જઈ રાજ્ય કરવા લાગ્યો તેના સંતાનમાં યદુનામે ધણેજ પ્રસિદ્ધ રાજા થયો તેથી હરિવંશના ઠેકાણે યદુવંશ નામે પ્રસિદ્ધિ થઈ. તેના વંશને યદુવંશી-વાદ્યો કહેવાયા.

યદુરાજને 'સૂર' નામે પુત્ર હતો. તેના મોટા પુત્ર યૌરી અને નાનો પુત્ર 'સુવીર' એમ સૂરરાજને બે પુત્રો હતા. સૂરના પછી યૌરીએ મથુરાનું રાજ્ય સુવીરને સોંપ્યું અને પોતે કુશાવર્તમાં જઈને પોતાના નામથી યૌરીપુર વસાવી ત્યાં રાજ્ય કરવા લાગ્યો.

યૌરીને અંધકવિધ્યુ આદિ પુત્રો થયા. અંધકવિધ્યુને દશ પુત્રો થયા તેમનાં નામ—

૧ સમુદ્રવિજય,	૨ અગ્નિવ્ય,	૩ સ્તિમિત.
૪ માગર,	૫ હિમવાન,	૬ અચક્ર
૭ ધરણ,	૮ પૂર્વ.	૯ અભિચંદ્ર.

૧૦ વસુદેવ. (એ દશે દશાણ્વ કહેવાયા.)

પહેલા સમુદ્રવિજયના મોટા પુત્ર અરિષ્ટનેમિ (જેનેના બાવીસમ.

તીર્થંકર નેમિનાથ) થયા. અને છેલ્લાના (દશમા વસુદેવના) પુત્ર શ્રીકૃષ્ણ વાસુદેવ પદવી ધારક, અને બલદેવ નામે બલદેવ પદવી ધારક ધણાજ પ્રતાપી થયા. તેમજ રાજગૃહીમાં વાસુદેવના હાથે મરવાના અચલ નિયમવાળો જરાસંધ નામે પ્રતિ વાસુદેવ (પ્રતિ વિષ્ણુ) ઘયો.

મથુરાના રાજા મુવીર હતા તેમના મોટા પુત્ર લોજવૃષ્ણિ અને લોજવૃષ્ણિ ના ઉમ્મસેન નામે પુત્ર થયા અને તેનો પુત્ર કંસ થયો.

નાગપુરમાં જઈ વએલા, વસુરાજના નવમા પુત્ર સુવસુના પુત્ર બૃહદ્વર્ય રાજગૃહીમાં જઈને રાજ્ય કર્યું તેનો પુત્ર જરાસંધ થયો. (વિશેષ તે પ્રસંગે)

જૈન પ્રમાણે પ્રસંગથી ચક્રવર્તીની ઉત્પત્તિનું સ્વરૂપ પ્રકરણ ૧૬ મું.

પ્રકરણ ૧૭ મું (૧) વસુના પછી પર્વતે શું કર્યું ?

વસુરાજ જુડી સાક્ષી પુરી નરકમાં ગયા પછી નગરના લોકોએ અને પડિતોએ પર્વતનો ઘણોજ તિરસ્કાર કરીને કહ્યું કે તું તદ્દન જુડો છે. તારી જુડી સાક્ષી પુરનાર વસુ રાજાને દેવતાના કોપથી વગર મોતે મરવું પડ્યું. તો પછી તારાથી વધારે પાપી બીજો કોણ ? એમ અનેક પ્રકારથી નિર્ભરસા કરીને તેમણે તેને નજરીથી બહાર કાઢી મૂક્યો. પરંતુ બનવા કાળને લીધે તેવામાં મહાકાળ નામનો અસુર પોતાનો લાગ જોળતો પર્વતને સહાધ્ય (મદદ) રૂપે મળી આવ્યો.

ગવણે પુછ્યું કે એ મહાકાળ અસુર કોણ હતો ? અને પર્વતને મંજવાતું કારણ તેને શાથી થયું ? તેનો સંબંધ નારદ કહેલા લાગ્યો કે:-

ચરણા યુગળ નામના નગરમાં અયોધન નામનો રાજા હતો, તેને દિતિ-તામે લાર્યા હતી. તેમની પુત્રી સુલસા ઘણીજ રૂપાળી હતી. તેના સ્વયંવરના મહાપ્રમા ઘણા રાજાઓ આવ્યા હતા, તે રાજાઓમાં મોટામાં મોટો સગર રાજા હતો. તેના અંતેઉરના દરવાજે મંદોદરી નામની રખવાણિની હતી, તે સગરની આજ્ઞાથી અયોધન રાજાના મહેલમાં દરરોજ જતી આવતી હતી. એક દિવસે એવું બન્યું કે દિતિ પોતાના ઘરના બાગમાંના કદલી ઘરમાં ગઈ, તેની પાછળ તેની પુત્રી સુલસા પણ ગઈ, તે મા એટીની વાતો સાંભળવા, પાછળથી આવતી મંદોદરી ત્યાં છુપીને ઉભી રહી.

હિતિ મુલસાને કહેવા લાગી કે હે પુત્રી ! તારા સ્વયંવરના સંબંધે માગ મનમાં મોટો શક્ય છે, પણ તેનો ઉદ્ધાર કરવો તે વાગ હાથમાં છે. મોટે ભાગે વાત તું જરા ધ્યાનમાં લે, જોકે મૂળમાં કપલદેવને ભરત બાહુબલી નામે બે મોટા પુત્ર હતા. ભરતને સૂર્યવંશ અને બાહુબલીને ચંદ્રવંશ પુત્ર થયા. તે બન્નેના નામથી સૂર્યવંશ અને ચંદ્રવંશ આ દુનિયામાં પ્રસિદ્ધ થયા. ચંદ્રવંશમાં મારો ભાઈ તૃણબિંદુ નામનો થયો છે અને સૂર્યવંશમાં તારો પિતા આયોધન થયો છે. આયોધનની બહેન સત્યંધ્યા તે તૃણબિંદુની 'ભાંભી' છે. તેના પુત્ર મધુપિંગળ તે મારો ભત્રીજો છે. જો તું તેને વરે તોજ મારો શક્ય મામ્મ મનમાંથી નીકળી શકે. પોતાની માતાની આ વાત મુલસાએ પણ અંગીકાર કરી લીધી.

આ બધી વાત પેલી મહોદરીએ સાંભળી અને જઈને સગરને કહી લીધી. સગર રાજાએ જો વાત પોતાના પુરોહિત વિશ્વભૂતિને કહી બતાવી. વિશ્વભૂતિ મોટો કવિ હતો. સગરનો આદેશ મેળવીને રાજાના લશ્કોની સંહિતા તત્કષ્ણે એવી બનાવી કે. સગર રાજા તો શુભલક્ષણોવાળો સિદ્ધ થાય અને મધુ પિંગળ અશુભલક્ષણોવાળો સિદ્ધ થાય. આ સંહિતાનું પુસ્તક ધૂમાદિકના પ્રયોગથી છુટું દેખાય તેવા સ્વરૂપનું કરીને પેટીમાં મૂક્યું.

ત્યારે બધા રાજાઓ સ્વયંવર મંડપમાં બેઠા થયા ત્યારે સગર રાજાએ પ્રસંગને લઈને એવી વાત મૂકી કે-હે મહારાજા ! મારી વાત સાંભળો. આપનામાં જે દોષ ગન્ય લક્ષણોથી હીન હોય તેને મારવો અગર મંડપમાંથી બહાર કાઢી મૂકવો. આ વાત બધા સરદારોએ માન્ય કરી લીધી જોટલે સગરની આજ્ઞા મુજબ વિશ્વભૂતિએ પેટીમાંથી રાજ્ય લક્ષણોની સંહિતા બહાર કાઢીને સભામાં મંભ-જાવવા માંડી, જેમ જેમ વચાતી ગઈ તેમ તેમ મધુપિંગળ પોતાનામાં તે તે અપલક્ષણો સમજતો, લઈને પામતો પોતાની મેળેજ સભા મંડપમાંથી બહાર નીકળી ગયો. ત્યારે મુલસા સગર રાજાને વરી અને બીજા રાજાઓ પોતપોતાના ધ્યાનમાં આલ્યા ગયા.

પોતાના આવા અસહ્ય અપમાનથી મધુપિંગળે બાલ તપ કર્યું અને ત્યાંથી મરીને સાઠ હજાર વર્ષના આયુષ્યવાળો કાળનામા અમુર પરમાધારિક પોતિમાં દેવતા થયો. ત્યાં અવધિજ્ઞાનથી પોતાનો પુત્ર જવ જોયાં, મુલસાના સ્વયંવરમાં સગર રાજાએ પોતાના પંડિત વિશ્વભૂતિના પાસે છુટું પુસ્તક ગના-વડાવી પોતાનું જે અપમાન દર્શાવ્યું હતું તે જોયું તેથી સગર રાજાની સાથે વેર

વાળવાના ઉપાયો જોખવા લાગ્યો. તેવામાં સુદિતમતી નગરીની પાસે નિરાધાર બનેલા આ પર્વતને જોયો. બ્રહ્મણના વેપે તેને મર્યો અને કહેવા લાગ્યો કે હે પર્વત ! હું તારા પિતાનો મિત્ર શાંડિલ્ય બ્રાહ્મણ છું. તારો પિતા અને હું ગૌતમ ઉપાધ્યાયના પાસે ભણતા હતા. મહે, સાંભળ્યું કે નારદે અને લોકોએ પર્વતને ઘણો દુઃખી કર્યો છે. પણ તું ફિકર કરીશ નહીં હું તારા પક્ષમાં રહીને મંત્રોથી લોકોને વિમોહિત કરીશ એમ કહી પર્વતની સાથે રહ્યો. લોકોને નર-કમાં નાંખવાને માટે ઘણા ઘણા પ્રકારના વ્યામોહિત કર્યા. કોઈને આધિ, વ્યાધિ, ઉપાધિ, અને ભૂતાદિકના દોષો લગાડી લોકોને આકુલબ્યાકુલ કરતો રહ્યો. જે લોકો પર્વતનો આદર-સત્કાર કરતા, તેણે વચન માનતા તેને સારું કરી દેતો અને શાંડિલ્યની આજ્ઞાથી પર્વત પણ લોકોને સારું કરી દેતો. એવી રીતનો ઉપકાર કરીને લોકોને પોતાના પક્ષમાં ખેળવતો.

હવે પેટા કાળ નામના અમુરે સગર રાજાને અને તેની રાણીઓને ભયંકર રોગોમાં સપડાવી દીધા એટલે તેમને પર્વતને તેડાવ્યો અને તેની આજ્ઞા પણ માન્ય કરી. ત્યારે શાંડિલ્યની સાથે મળીને તેણે તે બધાના રોગોની શાંતિ કરી આપી. પછી પર્વતે પણ ઉપદેશ આપવાનું શરૂ કર્યું નેના મુખ્ય મુદ્દાઓ આ પ્રમાણે છે :—

સૌત્રામણી નામનો યજ્ઞ કરી તેમાં મધપાન કરવાથી (શરાણ દાડ પીવાથી) કોઈ પણ દોષ લાગતો નથી

ગોસવ નામના યજ્ઞમાં અગમ્યત્રી (ચંડાલાદિ કુળમાં જન્મેલી નારી) આદિ તથા માતા, ખેન, બેટી વિગેરેની સાથે વિષય સેવન કરવું જોઈએ.

માતૃમેધ યજ્ઞમાં માતાનો વધ, અને પિતૃમેધમાં પિતાનો વધ, અંતર્વેદી કુરુક્ષેત્રાદિકમાં કરે તો કાંઈ દોષ નથી.

તથા કાચળાની પીઠ ઉપર અગ્નિ સ્થાપન કરવો, કદાચિત્ કાચળો ન મળે તો બ્રાહ્મણના માથાની જોખરી ઉપર અગ્નિ સ્થાપન કરીને હોમ કરવો, કારણ કે જે જોખરી હોય છે તે કાચળાના જેવીજ હોય છે.

આ પ્રમ.ણુ યજ્ઞ કરવામાં કાંઈ દોષ લાગતો નથી કેમકે વેદોમાં લખેલું છે કે :—

सर्वे पुरुषैवेदं यद्भूतं यद् भविष्यति ।

ईशानोऽयं मृतत्वस्य, यदश्नेनातिरोहति ॥

સાવાર્થ :—આ દુનિયામાં જે કાંઈ દેખાય છે તે સર્વ બ્રહ્મરૂપજ છે. ત્યારે એક બ્રહ્મ રૂપજ છે તો પછી એક બીજાને મારવાવાળો કોણ છે ? તે માટે યથાર્થિ (ધનંજી પ્રમાણે) યજ્ઞમાં હિંસા કરીને જીવોના માંસનું ભક્ષણ કરે. એમાં કોઈ પણ પ્રકારનો દોષ નથી. કેમકે યજ્ઞમાં દેવોદેશ (દેવતાઓના માટે) કરવાનું હોવાથી માંસ પવિત્ર થઈ જાય છે.

પર્વતે આવી રીતનો ઉપદેશ આપીને સગર, રાજાને પોતાના મતમાં સ્થિર કર્યો અને સગરની પાસે અનેક પ્રકારના હિંસક યજ્ઞ કરાવતો રહ્યો. હવે પેલો કાલાચુર પોતાનું વૈર વાળવાને લાગે નેહને સગર રાજાની પાસે રાજ સુચાદિક યજ્ઞ પણ કરાવવા લાગ્યો અને યજ્ઞમાં મરાતા જીવોને વિમાનમાં ઊંડાડતો હોય તેવો દેખાવ દેવમાયાથી દેખાડતો લોકોને પ્રતીતિ કરાવવા લાગ્યો. એટલે પછી લોકો નિઃશંક પણ જીવોની હિંસારૂપ યજ્ઞ કરવાને પ્રવૃત્તમાન થયા તેથી પર્વતના મતનો પ્રસાર થતો ગયો. સગર રાજા પણ યજ્ઞ કરવામાં તત્પર થયો. આવા પ્રકારના અનેક અર્થોર કર્મ કરીને સુલસા અને સગર એ બન્ને મરીને નરકમાં ગયા ત્યારે પેલો મહાકાળ નામનો અસુર ત્યાં નરકમાં મગર રાજાના જીવને ઘણા પ્રકારની વિટંબના કરીને પોતાનું વૈર લેતો રહ્યો.

આ બધી વાત કહેતા નારદે છેવટમાં કહ્યું કે હે રાવણ ! આ જીવોની હિંસા રૂપ યજ્ઞોની પ્રવૃત્તિ વિશેષે કરીને તો આ પાપી પર્વતથીજ આદેશી છે. પણ આ વખતે તે અટકાવ્યો.

આ વાત સાંભળ્યા પછી રાવણે પ્રજ્ઞામ કરીને નારદને વિદાય કર્યો.

આ ઇતિહાસ જૈનોના આવશ્યક સૂત્રમાં, આચારદિનકરમાં, ત્રિપિંશક્ષાકા પુરુષ ચરિત્ર વિગેરેમાં વિસ્તારથી લખાયેલ છે ત્યાંથી નેહ લેવો.

આ સગર રાજા અને સાહજીબર પુત્રના પિતા સગરચક્રવર્તી આ બન્નેમાં અખળેના અખળે વર્ણોનું છેદું જૈન ઇતિહાસથી જણાય છે એ વાત ખાસ ધ્યાનમાં ગણવા લાયક છે.

ઇતિ જૈન પ્રમાણે—વસુ પછી પર્વતની દશા, કાલાચુરની સાહાય્યથી સગરની પાસે કરાવેલાં પાપો. પ્રકરણ ૧૭ સુ.

શ્રાદ્ધની હિંસાના પ્રસંગે સ્કંદપુરાણની ટીપમાં આપેલો
વસુરાજનો લેખ.

પ્રકરણ ૧૮ મું.

દુપુરાણ ખંડ ૬૯૦, અધ્યાય ૨૧૫ થી ૨૨૬ પત્ર ૨૪૮ થી ૨૬૩
મુધી શ્રાદ્ધના સંબંધે ઘણા વિસ્તારથી લખવામાં આવ્યું છે.

જેવી રીતે પુરાણકારોએ તેમજ સ્મૃતિકારોએ શ્રાદ્ધમાં જુદા જુદા
જનવરોનાં માંસાદિક ગ્રાહણ જોજનમાં આપનારને જુદાં જુદાં કૃણો બતાવેલાં
છે તેવીજ રીતે આ સ્કંદ પુરાણવાલાએ પણ કૃણ બતાવેલાં છે. પણ પત્ર બસોને
સત્તાવનમાં (૨૫૭) જગ્ન, માસ ની ટીપ આપતાં ખુલાસો કરીને બતાવેલો છે. તે
નીચે પ્રમાણે.

“શ્રાદ્ધમાં માંસનો પ્રચાર હતો પણ તે કોઈ યુગના માટે પ્રશસ્ત હતો પણ
કલીયુગમાં તો દેવરથી પુત્રોત્પત્તિ, મધુપર્કમાં પશુનો વધ, શ્રાદ્ધમાં માંસનું દાન,
અને વાનપ્રસ્થાશ્રમ, એ ધર્મોને કલિયુગમાં વર્જવાં એમ પારાસર સ્મૃતિના પાંચમા
અધ્યાયમાં કહેલું છે અને તેના બારમા અધ્યાયમાં જે જીવોનો વધ કરી તેના
માંસથી પીતૃઓની તૃપ્તિ કરે છે તે અંદન જાલી ને અંગારાનો ધ ધો કરે છે
અને જાવકને કુવામાં નાખીને ફરી લેવાની ધૃષ્ટા કરે છે. વળી—

અગ્નિહોત્રં ગવાલમ્મમ્, સંન્યાસં પલપૈટકમ્ ।

દેવરાઘ સુતોત્પત્તિઃ, કલૌ પઞ્ચ વિવર્જયેત્ ॥

એમ ઐતરેય ગ્રાહણ દ્વિતીય પંચાગ્રિકામાં પ્રત્યક્ષ નિષેધ છે, તેથી
શ્રાદ્ધમાં જે માંસનો પ્રચાર છે તે કોઈ પણ રીતે સારો નથી. એવી રીતે અન્નદિક
બીજા જીવોને માટે જે પ્રશસ્તતા બતાવેલી છે તે લલે યુગાતરને માટે હોય પણ
માંસના સ્થાનમાં અડદનોજ ઉપયોગ કરવો. ।

આ પ્રસંગથી બીજી વાત પણ સંબંધોને વિચારવા જેવી છે “હિંસા
યજ્ઞસ્યાઽધ્યાઽધર્મજનકત્વમેષ ” અર્થાત્ યજ્ઞની પણ જે હિંસા છે તેપણ અધર્મ-

નેજ પેદા કરવા વાલી છે. આ વિષયમાં મત્સ્ય પુરાણના અધ્યાય ૨૧૬ માં
કથા કહી છે તે પ્રમાણ મારે બતાવીએ છીએ.

દેવતાઓની સાથે ઇંદ્રે અશ્વમેધ યજ્ઞ કરવા માંડ્યો, મહર્ષિઓ ત્યાં
આવ્યા, દીન એવા પશુઓના નમૂંડને દેંખી ઇંદ્રને પુછવા લાગ્યા કે હે ઇંદ્ર ? આ
તારી યજ્ઞની વિધિ કયી છે ? તે' જે હિંસાધર્મની ઇચ્છા કરી છે તે અત્યંત અધર્મ છે
હે ઇંદ્ર ? આ તારે જે પશુનો વધ છે તે અમને ખીલકુલ ઇષ્ટ નથી, આં તો ધર્મનો
ધાત કરવા વાલો તે' અધર્મનોજ આરંભ કરેલો છે કેમકે હિંસા છે તે ધર્મ
નથી પણ અધર્મજ છે.

નાયં ધર્મોઽયધર્મોઽયં, ન હિંસા ધર્મ ઉચ્યતે ।

આગમેન મવાન્ ધર્મ, પ્રકરોતુ યદીચ્છસિ ॥

એમ મહર્ષિઓએ ઘણું કહ્યું પણ માન મોહમાં ક્રમાયલા ઇંદ્રે બિલકુલ માન્ય
નહિ છેવટે ઇંદ્રે કહ્યું કે હે મહર્ષિઓ ! જે યજ્ઞ કરવો તે કઈ વસ્તુથી કરવો ?
જંગમઃ સ્થાવરઃ કેન યદ્યદ્યમિતિ ચોચ્યતે ? બોલો જંગમની વસ્તુથી કરવો ?
કે સ્થાવરની વસ્તુથી યજ્ઞ કરવો ? એમ ઇંદ્રનો અને મહર્ષિઓનો આપસ
આપસમાં ધણોજ વિવાદ થયો પણ કંઈ નિર્ણયપર આવી શક્યા નહિ છેવટે
વસુગણને પુછવાનો નિર્ણય કરી બધાએ વસુગણની પાસે ગયા અને કહ્યું કે
હે નૃપ તું બુદ્ધિમાન છે મારે યજ્ઞની વિધિ યથાર્થ કહીને અમાગ'સંશયને ક
ર ? તેમનો વાદવિવાદ આંતરણીને વેદ શાસ્ત્રનું સ્મરણ કરી બહાગદનો વિચાર
કર્યા વગર વસુગણ કહેવા લાગ્યો કે

યદ્યદ્યં પશુમિર્મેષ્યં રથ મૂલફલેરપિ ।

હિંસા સ્વમાયો યજ્ઞસ્ય, ઇતિ મે દર્શનાગમઃ ॥

પશુથી અને તેના મેધથી યજ્ઞ કરવો અથવા મૂલકેલથી, યજ્ઞનો સ્વભાવ
હિંસાવાળો છે એવો આગ દર્શનનો મિદ્ધાંત છે બ્યારે વસુ ગણના વરદથી
એવો ઉત્તર મળ્યો ત્યારે ઋષિઓએ અવશ્ય લાવીનો વિચાર કરીને વસુગણને
શાપ આપ્યો.

યજ્ઞનો સ્વભાવ હિંસા છે એટલું કહેવા માત્રથીજ વસુ ગણ રસાતલમાં
પેસી ગયો. વસુ ગણ કહેવા હતા કે જે ધર્મોના સંશયને હેદવાવાળો, તોપણ
અધોગતઃ (અર્થાત્ નરકમાં ગયો) તેથી બહુ જ્ઞાનવાળા કેળવણ એકે મંશય ન
કરેવો કે યજ્ઞનો સ્વભાવ હિંસા છે. તેટલા મારે પુરના ઋષિઓ કહી ગયા છે કે
યજ્ઞનો સ્વભાવ હિંસા નથી.

આ કથાથી સમજીએ કે હિંસાવાળો જે યજ્ઞ છે તે અધર્મનેજ પેદા કરવાવાળો છે એતરેય બ્રાહ્મણદિકથી જણાવવામાં આવ્યું છે કે મેધ્ય પશુ પછાની જે ઉક્તિ-કથન છે તેના કરતાં પ્રીછી. (ડાગર) આદિકથી જે યજ્ઞવિધિનું અનુષ્ઠાન કરવું છે તેનેજ પ્રશસ્તપણે અંગીકાર કરી લેવાનું છે, તે પછી હિંસા-રૂપ ધર્મના પ્રચારથી શું વિશેષ છે? બ્રાહ્મણ વિગેરેને પોતાના ધર્મચક્ષો કયા છે તે જુઓ મત્સ્ય પુરાણના ૧૧૮ માં અધ્યાયમાં—)

શારદ્ધમ યજ્ઞઃ ક્ષત્રા સ્યુર્દંવિર્યજ્ઞા વિશ સ્મૃતાઃ ।

પરિચારયજ્ઞઃ શૂદ્રાસ્તુ, જપયમાસ્તુ વ્રાહ્મણાઃ ॥

આ પ્રમાણે યજ્ઞો કરવાનું બતાવેલું છે, બહુ પ્રકારથી દાનધર્મ કરવો તેનું નામ આરંભ છે.

એવી રીતે મનુઆદિ અનેક સ્મૃતિકાર, મહર્ષિઓએ હિંસાને નિર્દય ધર્મપણે, રાક્ષસ ધર્મપણે કહીને બતાવેલી હોવાથી સર્વ પ્રકારથી તેને વર્જવી એજ તેનો તાત્પર્ય છે. માટે હિંસા ધર્મથી નિવૃત્ત થઈને શુદ્ધ પોતાના ધર્મનું આચરણ કરવું તેજ શ્રેષ્ઠ છે ઇતિશંભુ.

આ ઈર્દ્રના યજ્ઞમાં મારા બે બોલ—

ઈર્દ્રે યજ્ઞો ઘણીવાર કરેલા અને ઘણા પુરાણોમાં અનેકવાર લખાયેલા આપણા જોવામાં આવે છે તો તે યજ્ઞો ઈર્દ્રે સ્વર્ગમાં કરેલા કે મૃત્યુ લોકમાં? તેનો ખરો ખુલાશો થઈ શકતો નથી. કારણ કે તેમના દરેક યજ્ઞમાં ઋષિઓ તો હાજરજ હોય છે તો તે સ્વર્ગમાં કેવી રીતે જઈ શકેતા હતા? ઈર્દ્રે મૃત્યુ લોકમાં યજ્ઞો કર્યા એમ માની લઈએ તો ઈર્દ્રપદથી કયું વિશેષપદ મેળવવા. તેઓ યજ્ઞો કરવા મૃત્યુ લોકમાં આવતા હતા? કારણ ઈર્દ્રપદને મેળવવાને પ્રોત્તે યજ્ઞો કરવામાં આવતા. ઈર્દ્રને તો ઈર્દ્રપદ મળેલું જ છે.

વળી ઈર્દ્ર અને ઋષિઓના વિવાદના અંતે વસુરાજની પાસે ન્યાય માગતાં તેને યજ્ઞનો સ્વભાવ હિંસા વાળો બતાવ્યો. એટલુંજ કહેતાની સાથેજ વસુરાજ રસાતલમાં પેસી ગયો, ત્યારે સ્વર્ગમાંથી આવી ઈર્દ્રે કયો વિશેષ શુભ મેળવવા આ અશ્વમેધ યજ્ઞ કરવા માંડ્યો માનવો? આમાં વિચાર કરવાનું ઘણું છે માટે જૈન કથા સાથે રાખી વિચારવાની લક્ષામણ કરી આ કાર્યથી નિવૃત્ત છું. “ ઇતિ વૈદિક મતે યજ્ઞની હિંસાનિંદના સંબંધે વસુરાજની કથા પ્રકરણ ૧૮ સું.

પૌરાણિક મતે-બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને મહાદેવના જન્મ યુગાદિકનો કોઠો.

ત્રણ માટા દેવો.	૧ બ્રહ્મા.	૨ વિષ્ણુ.	૩ મહાદેવ.
જન્મયુગ.	પહેલો કૃતયુગ.	બીજો ત્રેતા યુગ.	ત્રીજો દ્વાપર યુગ.
જન્મગરી.	મથુરા.	દ્વારિકા	રાજગૃહી.
પિતાનામ.	બ્રહ્મપતિ.	વસુદેવ.	પેઠાલ
માતાનામ	પદ્માવતી.	દેવકી.	સત્યકી.
જન્મ નક્ષત્ર.	અભિજિત	રોહિણી	મૂલ.
વાહન.	હંમ.	ગરુડ.	બલહ.
દેહવર્ણ.	લાલ.	કાલો.	ધોલો.
વિશેષ ચિન્હો.	ચાર મુખ.	ચાર ભુજબા. ચંખ. ચક્ર, ગદા, પદ્મ.	ત્રણ નેત્ર. હાથે ત્રિશુલ, ખોલામાં પાર્વતી.
યુગના વર્ષોનું પ્રમાણ	૧૭૨૮૦૦૦ નો કૃતયુગ ૧.	૧૨૯૬૦૦૦ ત્રેતા યુગ ૨.	૮૬૪૦૦૦ દ્વાપર યુગ ૩.

જૈન વૈદિક પ્રમાણે-સૃષ્ટિનું સ્વરૂપ-સ્વરૂપદેવ-સગરચક્રવર્તી, આદિથી લઈ દશમા તીર્થંકર મુદ્ધીનું કિંચિત્ સ્વરૂપ બતાવ્યું હોય ૧૧ મા તીર્થંકરથી લઈ બ્રહ્માદિકનું સ્વરૂપ બતાવીએ છીએ.

પ્રકરણ ૧૯ મું.

પુરાણકાલ અને તેમાં લખાયેલો ઇતિહાસ
મહાભારત અને પુરાણો.

નંદન આદિત્યનો ઇતિહાસ. ૩૬૪ થી—

“ મહાભારતનું મૂળસ્વરૂપ આમરે ઇ. ય. પૂર્વે પાંચમા યુગમાં ઉત્પન્ન થયું, એવું કદાચ આપણે માની શકીએ તો તે જોડું કહેવાયે નહીં મહાભારતનો ગ્રંથ કોઈ સ્વરૂપમાં પણ અગ્નિતત્ત્વ ધરાવતો હોય તેને માટે જ્ઞાનામાં જનું પ્રમાણ આપાત્તને અશ્વત્થામનના ગુહ્યમૂલપ્રાથો મળી આવે છે એ ગુહ્યસૂત્રમાં ભારત અને મહાભારત વિશે કથન કરવામાં આવ્યું છે એ ઉપરાંત પણ ઇ. સ. પૂર્વે પાંચમા યુગમાં એ ગ્રંથનો ઉત્પત્તિ થવાના અનુમાનને ટેકો મળે છે

ત્યાર પછીના સમયમાં ગવૈયાઓ દ્વારા ઉતરી આવેલું એ કાવ્ય વધારે વિસ્તાર પામીને તેના આસરે ૨૦,૦૦૦ શ્લોક થયા. એ કાવ્યમાં હવે વિજયી પાંડુઓને વધારે સારા ચિતરવામાં આવ્યા અને પ્રદ્વાની સરખી પદવીના મ્હોટા દેવતાઓ તરીકે શિવ અને ખાસ કરીને વિષ્ણુ જેના અવતાર તરીકે કૃષ્ણ જોવામાં આવે છે તેને આગળ પડતું સ્થાન આપવામાં આવ્યું. ૦૦૦૦૦ એ ઉપરાંત હિંદુલોકોનાં મંદિરો તેમજ પુદ્ગલા અવશેષ ન્યાં સાચવી રાખવામાં આવે છે તે ડુંગરો વિષે પણ કથન કરવામાં આવ્યું છે. આ પ્રમાણે મૂલ કાવ્યનો કંઈક વિસ્તાર ઇ. સ. પૂર્વે ૩૦૦ વર્ષ પછી અને ઇસ્વીસનની શરૂઆતના અરસામાં થયો હોવો જોઈએ એવું માલમ પડે છે.

પ્રાચીન કાવ્યની જે મ્હોટી પ્રતિષ્ઠા હતી તેના લાભ લઈને લોક ઉપર અને ખાસ કરીને રાજાઓ ઉપર અસર થાય એવી રીતે વીંછ વર્ગના સિદ્ધાંતોને ધીરે ધીરે મૂળ કાવ્યમાં કેવી રીતે ઘુસાડી દેવા એ પ્રાક્ષણોને સારી રીતે આવડતું હતું.”

સં. સા. પૃ. ૩૭૯ થી—“ પુરાણો આપણને જાણીતાં છે તે તો સઘળાં એકંદરે મહાભારતથી માંડાં રચાયેલા છે, અને તેમાં જે પ્રાચીન સમયની વાર્તાઓ આપવામાં આવી છે. તે ઘણી ખરી મહાભારત માંથીજ લીધેલી છે તો પણ એ ગ્રંથોમાં જેને આપણે પ્રાચીન કહી શકીએ એવું પણ ઘણું છે. અને મહાભારત અથવા મતુરમૃતિનાજ શ્લોકો એ ગ્રંથોમાં પણ દીઠામાં આવતા હોય તે પરથી એ શ્લોકો મહાભારત અથવા મતુરમૃતિમાંથીજ લેવાયેલા છે એમ માની લેવું એ શક્ય નથી. જૂની રમૃતિઓ અને વેદોની સાથે એ ગ્રંથોને ઘણા સંબંધ છે. અને એજ વર્ગના વિશેષ પ્રાચીન ગ્રંથોમાંથી એની ઉત્પત્તિ થઈ હોય એ પણ ઘણું બનવા જોગ છે.

પુરાણોનો જે ખાસ વિષય તે ન્યાં આગળ આપવામાં આવ્યો હોય છે ત્યાં આગળ જુદાં જુદાં પુરાણોની વચ્ચે એટલું સરખાપણું જોવામાં આવે છે ઘણી વારતો પાનાનાં પાનાં સુધી શબ્દે શબ્દ તેના તેજ જોવામાં આવે છે—કે એ સર્વની ઉત્પત્તિ વધારે પ્રાચીન એવા કોઈ એકજ સંગ્રહમાંથી થઈ હશે એવા અનુમાન ઉપર આવ્યા વગર આપણાથી રહેવાતું નથી. પુરાણની ઘણી વાર્તાઓનો પ્રારંભ ખરાબર મહાભારતની પેઠેજ કરવામાં આવ્યો છે. નૈમિશારણ્યમાં યજ્ઞના પ્રસંગે લોમહર્ષણુના પુત્ર ઉગ્રથ્રવસૂ તરફથી એ વાર્તાઓ કહેવામાં

આવેલી એવી રીતનું વર્ણન આપવામાં આવ્યું છે. ઘણા ખરાં પુરાણોનો ઉદ્દેશ વૈષ્ણવ ધર્મનું મહત્ત્વ વધારવાનો છે. જો કે કેટલાંક પુરાણો શિવ પૂજા તરફ પણ પ્રક્ષપાત રાખે છે.

જગતની ઉત્પત્તિ સિવાય પૃથ્વી વિષેનાં પુરાણાં વર્ણનો, પ્રાચીન દેવતાઓ, સાધુઓ અને લઠવૈયાઓનાં પરાક્રમો, વિષ્ણુના અવતાર વિષેનાં વૃત્તાંતો સૂર્યવંશ, તથા ચંદ્રવંશના રાજાઓની, નામાવળીઓ અને વિષ્ણુ અથવા શિવનાં સહસ્ર નામની ટીપો એ સઘળું પુરાણોમાં આપવામાં આવ્યું હોય છે. વળી પ્રાર્થના, ઉપવાસ, નૈવેદ્ય, ઉત્સવ, યાત્રા, આદિ સાધનો વડે દેવતાઓની પૂજા કરવાના નિયમો પણ એ ગ્રંથોમાં આપેલા હોય છે.

સં. સા. પૃ. ૩૮૦ થી—“વાયુ પુરાણ એક જૂનામાં જૂનું પુરાણ છે તેનો અમુક લાગ મહાભારતની સાથે મળતો આવે છે, પણ હરિવંશની સાથે એ પુરાણનો સંબંધ એના કરતાં પણ વધારે છે, અને જગતની ઉત્પત્તિનું વર્ણન જ્યાં આગળ આપવામાં આવ્યું છે ત્યાં આગળતો હરિવંશના અને એના શબ્દ-શબ્દ તેના તેજ જોવામાં આવે છે.”

એજ પ્રમાણે મત્સ્ય પુરાણ પણ મહાભારત અને હરિવંશની સાથે ઘણા ગાંઠ સંબંધથી જોડાયેલું છે. મનુ અને મત્સ્યની વાર્તાથી એ પુરાણની શરૂઆત થાય છે.

કૃમિ પુરાણમાં વિષ્ણુના જુદાં જુદાં અવતાર જોમાંનો એક કૃર્માવતાર પણ છે. તેની હકીકત આપવામાં આવી છે; અને દેવતાંઓ તથા રાજાઓની વંશાવળી અને ખીલ પણ કેટલીક હકીકતો આપવામાં આવી છે. તે ઉપરાંત મહાભારત અને અન્ય પુરાણોનાં સ્તુતિવિષયક વિચારોને અનુક્રમ રહીને સુદિને અવિરતર અહેવાલ પણ આપવામાં આવ્યો છે. એ પુરાણમાં જુદાં જુદાં સમુદ્રોવડે એક ખીલથી છુટા પડેલા અને જેનું મધ્યગિંદુ એકજ છે એવી સાત દાપુઓની ફનીયા બંનેલી છે એવું વર્ણન આપવામાં આવ્યું છે. એમાંનો મુખ્ય દાપુ, જેની મધ્યમાં મેરુ પર્વત આવેલો છે, તે જમ્બુદ્વીપ છે અને ભારતવર્ષ “ભરતલોકોનો દેશ” એવવા હિંદુસ્તાન એ એનો મુખ્ય વિભાગ છે.

પુરાણાનુક્રમણિકાં લે. દુર્ગાશુકર દેવલરામ ચાત્રી: વસંત માસિક વં. ૨૭ અંક ૫ મો. સં. ૧૯૮૪. જોષી માસ. પૃ ૧૮૨ થી લખતાં પૃ. ૧૮૭ મ—હવે છે કે—

‘પુરાણાનુ ક્રમલિપિકાઓનો સમય-ઘણાં ખરાં પુરાણોમાં ૧૮ પુરાણોનાં નામાવળી પુરાણાનુક્રમલિપિકા મલે છે. એટલે ૧૮ પુરાણો રચાયા પછી અનુક્રમલિપિકા તૈયાર થઈ હોવી જોઈએ. અને જ્યાં પુરાણો એક સાથે રચાયાં ન હોય, કેટલાંક પહેલાં અને કેટલાંક પછી રચાયાં હોય દા. ત. વિષ્ણુપુરાણ ભાગવત પહેલાં રચાયું છે અને ભાગવત-અઘાવૈવર્ત પહેલાં રચાયું છે. વળી, વાયુપુરાણ વિષ્ણુ, અને ભાગવત બે એથી જુનું છે. તો જૂનાં પુરાણોમાં અનુક્રમલિપિકા પાછળથી ઉમેરાઈ હોવી જોઈએ અને જન્યું છે પણ એમજ.

વાયુપુરૂષમાં અને વિષ્ણુપુરૂષમાં પુરાણાનુક્રમલિપિકા પાછળથી ઉમેરાયેલી પૂર્વાંકપર સખધ જોતાં સ્પષ્ટ દેખાય છે.

અનેક પુરાણોની પુરાણાનુક્રમલિપિકામાં એક સરખાં નામો મળે છે એ જોતાં અદાર પુરાણ નામો પ્રસિદ્ધ થયા પછી પહેલી અનુક્રમલિપિકા તૈયાર થઈ હોય અને એ વખતે ઉપલબ્ધ પુરાણોમાં દાખલ થઈ ગઈ હોય એમ જણાય છે.

અદ્વૈતીકૃતી (ઇ. સ. ૧૦૩૦) ના વખતમાં ૧૮ કરતાં વધારે પુરાણ નામો પ્રસિદ્ધ હતાં એ ઉપર જોયું છે. એથી જૂના કાલમાં ઉત્તરતાં જેનો સમય નિશ્ચિત હોય એવા કોઈ લેખકે ૧૮ પુરાણોનાં નામો નોંધ્યાં હોય એમ મારા જાણવામાં નથી. ફક્ત કવિરાજશેખરે અષ્ટાદશ પુરાણોનો ઉલ્લેખ કર્યો છે. અને એ રાજશેખરનો સમય ચોક્કસ છે. કારણ કે એ કવિ કનોજના રાજા મહેન્દ્રપાલ (લગભગ ઇ. સ. ૮૬૦ થી ૯૦૭) ના શરૂ હતા.

રાજશેખરના ઉલ્લેખ ઉપરથી નવમા શતકમાં પુરાણો અદાર હોવાની પ્રસિદ્ધિ પ્રચારમાં આવી હોય એમ માનવામાં વાંધો નથી.

સાતમા શતકના જાણુ કવિએ અનેક સ્થળે પુરાણોનો ઉલ્લેખ કર્યો છે પણ કોઈ સ્થળે ૧૮ નો નિર્દેશ નથી કર્યો. શંકરાચાર્ય, ખાણુ, આપસ્તંબ વગેરેના ઉલ્લેખો જોતાં વાયુ વગેરે કેટલાંક પુરાણો જૂના કાળમાં હતાં એમાં શંકા નથી. પણ સાતમાથી નવમા શતક સુધીમાં અનેક નવાં પુરાણો રચાયાં હોય અને નવમા શતકમાં અદારની સંખ્યા પ્રસિદ્ધ થઈ હોય એમ લાગે છે. પહેલી પુરાણક્રમલિપિકા પણ એ અરસામાં અર્થાત્ નવમા શતકના અંતમાં રચાઈ છે. એમ માનીએ તો મને બહુ વાંધો લાગતો નથી.

છવેટ આ લેખકે અનેક તર્ક વિર્તકના અંતે જણાવ્યું છે કે-નાન્દીય પુરાણાનુક્રમલિપિકાનો સમય ઇ. સ. ૫૦૦-૬૦૦ જેટલો જૂનો ઠરાવવા માટે કાંઈ આધાર રહેતો નથી. અને મને તો ઉપર કહેલાં કારણોથી એ અનુક્રમલિપિકા બારમા તેરમા શતકની લાગે છે.”

આર્યોના તદ્દેવારોનો ઇતિહાસ—પૃ. ૯૫ માં—તમે છે કે—(૧)
 “પ્રાચીન ઇતિહાસ ઉપરથી એમ જણાય છે કે—વેદકાલમાં—દેવાલય અથવા
 દેવની મૂર્તિ ન હોતા, પ્રાચીન આર્યો જે પંચમહાભૂતની પ્રાર્થના કરતા હતા તે
 મહાભૂતો મંદિરો અથવા દેવાલયોમાં સમાઈ શકે તેવાં ન હતા.”

(૨) પૃ. ૯૬ માં—હિંદુઓને મૂર્તિ પૂજનો પહેલો પાઠ જુદાના
 અનુયાયીઓએ જ શીખવ્યો છે એમ પ્રાચીન ઇતિહાસ સાક્ષી આપે છે.

(૩) પૃ. ૯૭ માં—“બીજાં અનેક ક્ષેત્રો નિર્માણ થયા અને તે ઠેકાણે
 અનેક દેવાલયો જુદા જુદા પૌનાણિક સમયના દેવોને સારૂં બાંધવામાં આવ્યા.”

(૪) પૃ. ૯૭ માં—આ પ્રકારે વેદકાલ પછી બૌદ્ધ ધર્મની વખતે પ્રથમ
 પર્વિપૂજનો રિવાજ પડ્યો અને પછી પુરાણો રચાયાં. તે કાલમાં એટલે ખ્રિસ્તી
 શકના પ્રારંભથી સુમારે પાંચમો છમો વર્ષ કરમિયાન બ્યા ત્યાં દેવાલયોજ
 નજરે પડવા લાગ્યા.”

(૫) પૃ. ૯૮ માં—“છઠ્ઠા સૈકામાં એટલે પુગણો અસ્તિત્વમાં આવવા
 લાગ્યાં ત્યાર પછી “દેવતાઓની મૂર્તિઓ” બનાવવાનો રિવાજ પડ્યો હતો
 એવું દેખાય છે. વરાહ મિહિરે (ઇ. સ. ૫૦૫-૫૮૭) વૃહત્સંહિતામાં—રામ,
 બહી, વિષ્ણુ, બલદેવ, ભગવતી, સાંબ, બ્રહ્મા, ઇંદ્ર, શિવ. પાર્વતી, સૂર્ય, કિંગ,
 ચમ, વરુણ, કુબેર, ગણેશ વગેરે દેવતાઓની મૂર્તિ કેવી હોવી જોઈએ એવું
 વિવેચન કર્યું છે. આમાંની કેટલીક વાત અમે પ્રસંગથી બતાવી ગયા છે. છતાં
 પણ કાંઈ વિશેષ વિચારના માટે ફરીથી લખીને બતાવી છે.

ઇ. મ. ૮૦૦ ના પૂર્વે—જૈનોના ૨૩ મા તીર્થંકર શ્રી પાર્શ્વનાથનું શામન
 વિદ્યમાન હતું કેવલ ઇતિહાસનીજ દ્રષ્ટિથી જોવાવાળા પડિતો પણ આ વાતને
 તો કબૂલજ કરે છે. પરંતુ જૈનોના આંતર તત્ત્વોનો વિચાર કરવાવાળા ડૉ. હર્મન
 જેકોબી જૈન સૂત્રોની પ્રસ્તાવના કરતાં તેના પહેલા ભાગની ટીપ્પણીમાં જણાવે
 છે કે—“૧ પૂર્વ શબ્દનો અર્થ જૈનોઆર્યો એ નીચે ‘મુજ્જા સમજાવેલો છે—
 તીર્થંકર પોતેજ પ્રથમ પોતાના ગણધર નામે પ્રમિદ્ધ શિષ્યોને પૂર્વનું જ્ઞાન
 આપ્યું હતું, ત્યારપછી ગણધરો એ અંગોની ગ્યના કરી આ કથન પહેલાજ
 તીર્થંકર એગા પ્રવેશ્યાં છે એવા આગ્રહ માથે જોટલે અંગે એકમ ધરાવતું
 નથી તેટલે અંગે તે ખરેખર અત્યગર્ભિત લેખવા યોગ્ય છે.” (જૈનેતર દષ્ટિએ
 જૈન ભાગ ૨ એ, પૃ. ૨૪ માની ટીપ્પણી)

૧ પૂર્વ—એટલે જૈનોમાં જે સક- પૂર્વના જ્ઞાનનું સ્વરૂપ બનાવ્યું છે તેનો અર્થ
 સમજાવો.

આ ફકરાથી-ડૉ. શાહેએ એ જણાવ્યું કે-નવીન મતવાળાઓ ખીન્ન મતનાં અનેક તત્ત્વોનો સંગ્રહ કરતાં તેમાં ઉંઘી છતી કલ્પનાઓ કરી પોતે પોતાના મતને અનાદિના ઇશ્વર પ્રણીત ઠરાવવા મોટી ધમધમી કરી મુકે છે તે પ્રમાણે જૈન મતવાળાઓએ કરેલું નથી તેથીજ જૈનોનું કથન સત્ય લેખના યોગ્ય છે.

જૈનોની માન્યતા એ છે કે-દરેક અવસર્પિણીમાં અને ઉત્સર્પિણીમાં સત્યતત્ત્વોના પ્રકાશ કરવાવાળા, સર્વજ્ઞ તીર્થંકરો નિયમ પ્રમાણે ચોવીશ, ચોવીશ, થયાજ કરે છે અને તે ઋષાઓ તીર્થંકરોના કથન કરેલા તત્ત્વો એકજ સ્વરૂપના હોય છે. જે વખતે જે તીર્થંકર થયા હોય તે વખતે તેમણુંજ શાસન મનાય ઉદાહરણ તરીકે જેમ કે આ અવસર્પિણીમાં રૂઝ મા શ્રી પાર્શ્વનાથ અને રૂઝ મા શ્રી મહાવીર આ બે તીર્થંકરોના વચમાં અંતર માત્ર વર્ષ ૨૫૦ નુંજ છે તો પણ આજે શ્રી પાર્શ્વનાથ તીર્થંકરનું શાસન નહીં મનાતાં ચોવીશમા તીર્થંકર શ્રી મહાવીર સ્વામીનુંજ શાસન મનાય છે. જે પાર્શ્વનાથના ગણધર કેશી સ્વામીના શિષ્યો હતા તે પણ આજ શાસનમાં લલ્યા તેમના નામથી પરંપરા જે ચાલી તે આજ વિદ્યમાન છે.

ઇ. સ. ૮૦૦ પૂર્વે તો-યજ્ઞ યાગાદિકના વિધાનવાળા-વેદો અને તેની પીઠને થાળકનારા બ્રાહ્મણ ઋષિઓ પ્રસિદ્ધિમાં હતા અને અનાદિના ઇશ્વરની પ્રેરણાથી ઉત્પન્ન થયાની છાપ પણ તેના ઉપરજ ભારવામાં આવી હતી પરંતુ તત્ત્વ દષ્ટિના કે ઇતિહાસની દષ્ટિના કોઈ અંગે હતા એવું એક પણ પ્રમાણ જણી આવતું નથી પણ ઇ. સ. ૫૦૦ પૂર્વેની આસપાસમાં તત્ત્વના વિષયમાં ઉપનિષદોનો નામ અને ઇતિહાસના વિષયમાં ભારત મહાભારત અને રામાયણનાં નામ પ્રસિદ્ધમાં મુકાયાં છે તેથી વિચારવાનું કે-ઉપનિષદોથી જે તત્ત્વોનાં વિચારો પ્રગટ થયા તે અને ભારતાદિકથી જે પૂર્વકાલનો ઇતિહાસ પ્રગટ થયો તે વૈદિકોના પંડિતો કયા અનાદિના ઇશ્વરની પ્રેરણાથી મેળવેલા બતાવે છે? આ વાત શું વિચારવા જેવી નથી?

એકંદરે અનેક સુદ્ધ પંડિતોના વિચારો જોતાં અમારૂં અનુમાન એ છે કે-જૈન અને જૌદ્ધ ધર્મની વિશેષ જાગૃતિના સમયમાં નિંદરૂપ યજ્ઞ યાગાદિકના કાર્ય-ક્રમને ણાણુ ઉપર છોડી દઇને તે સમયના વૈદિકમતના ચતુર પંડિતોએ જૈન અને જૌદ્ધ મતના અનુયાયીઓની સાથે ઘાલમેળ થતાં અરસપરસના વિચારોનું સંમિશ્રણ કરી તત્ત્વ વિષયના સંબંધમાં ઉપનિષદ અંગેનો અને ઇતિહાસ વિષયના સંબંધમાં ભારતાદિક અંગેનો કાર્યક્રમ ઉભો કર્યો હોય

મૂલમાં તે અધોનું પ્રમાણ અદ્ય હોવા છતાં ઉત્તરોત્તર વધી જતાં અચ્ચારગણ ધવા પામ્યું. એટલુંજ નહીં મૂત્રના વેદોમાં પણ અનેક પ્રકારની નવી નવી શ્રુતિઓ દાખલ થવા પામી. તેથી તે જ્યાં અધોમાં અનેક પ્રકારના વિષમવાદના વિષયોને સ્થાન મળતું ગયું ઉદાહરણ તરીકે—જગત્કર્તાના એકજ વિષયને જુવો—

પ્રાચીનમાં પ્રાચીન જે ઋગ્વેદ છે તેમાંજ છ સાત પ્રકારના વિષમ વિષયોને સ્થાન મળતાં ઉત્તરોત્તર—બ્રાહ્મણ અધોમાં, ઉપનિષદ અધોમાં, સ્મૃતિ અધોમાં, છેવટ પુરાણના અધોમાં તે સૃષ્ટિ કર્તાના વિષમ વિચારોનો કોઈ અંતજ રહેલો નથી.

વિચાર કરો કે—આ જ્યાં પ્રકારની વિષમતા પેદા થવાનું કારણ શું ?

વૈદિકોએ જ્યારથી યાચિત મંત્રન કરવા માંડ્યું ત્યારથી તેઓ અનેક પ્રકારના અધોગ્ય વિષયોને પોતાના અધોમાં સ્થાન આપતા ગયા છે જુવો કે—જૈનોના ૨૪ તીર્થંકરોના અનુકરણ રૂપે—એકજ વિષયના ૨૪ અવતારોને, અને જૌદના દશ બોધિ સત્ત્વના અનુકરણ રૂપે ફરીથી દશ અવતારોને પોતાના અધોમાં દાખલ કર્યા, એમ સમજી શકાય તેમ છે કે નહીં ? અનાદિના હંસ્વર પ્રેરિત વેદોમાં જે જે વાતનું નામ નિશાણ નથી તેવા પ્રકારના વિષયો પાછળના અધોમાં ઠવા વિશેષ જ્ઞાની પુરૂષના મુખથી અહલ કરી ઉધા છતાં લખાયા ? શું આ જ્યાં વાતો વિચારવા જેવી નથી ?

હરય પદાર્થોના વર્ણનવાળી, ધન પુત્રાદિકના લેવડ દેવડ માટે વારંવાર ઇદ્રાદિક દેવોની કરવામાં આવેલી પ્રાર્થનાવાળી, નિરપરાધી જીવોના ધાત મિશ્રિત યજ્ઞ યાગાદિકના વિધાનવાળી, અનેક ઋષિઓના મુખથી ઉચ્ચરાયલી શ્રુતિઓના સંપ્રહવાળા વેદોને અનાદિના એકજ હંસ્વરની પ્રેરણાથી પ્રગટ થયાં પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવ્યું તેનું શું કારણ ?

કેમકે વેદોના પછીબ્યાકરણના અધો, ન્યાયના અધો, હંદના અધો, જ્યોતિષના અધો, ઉપનિષદોના અધો, સૂત્રાદિકના અધો, વૈદિકના અનેક પંડિતોએ જે જે લખ્યા છે તે તે તેમને પોત પોતાના નામથીજ પ્રસિદ્ધ કર્યા છે.

ત્યાર બાદ વેદાનુયાયી પંડિતોએજ—વેદ સમયના અગ્નિદેવ, વાયુદેવ અને સૂર્યદેવ (ઇદ્રદેવ) આ ત્રણ મુખ્ય દેવોને ગોણરૂપમાં બાબુપર રાખી બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને મહાદેવ આ ત્રણ દેવોને આગળ કરી—વિષય વાસનાને લલચાવનારાં સ્વાર્થ વૃત્તિને સાધનારાં, દેવદેવીના અધોર કર્મને જતાવનારાં, પ્રાચીન, સત્ય

સ્વરૂપના ઇતિહાસને ઉદાહરણ તરીકે જણાવનારાં, ગ્રાહ્યક અનેક દેવોથી આ સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિને કથન કરનારાં, નીતિથી વિરુદ્ધ અને કુદરતથી પણ વિરુદ્ધના વિષય ને પોષનારાં, વૈદિકના અનેક પંડિતોએ અનેક પુરાણો લખી પોતાનાં નામોને છુપાવી નિર્દોષ એવા વ્યાસના નામ ઉપર ચઢાવી તેમને કલ્પિત શા કારણથી કર્યા ?

ઇન્દ્ર પ્રણીત વેદોના આગ્રહ કરવાવાળા પંડિતો અને સત્ય શોધક સંન્યસન પુરૂષો મધ્યસ્થ દૃષ્ટિથી વિચાર કરે અને હુનીયામાં સત્યવસ્તુનું સ્વરૂપ કયા મતમાં રહેલું છે તે શોધવાનો પ્રયત્ન કરે મુરેપુ કિમધિકેન ?

વેદકાલ-ધણા વિદ્વાનોના મતથી બાલ કાલ તરીકેની ગણતરીમાં ગણાયે છે. વેદના પછી વેદોની પુષ્ટિ માટે ગ્રાહ્ય અથવા રચાયેલ છે. એજ અરસામાં જૈન, બૌદ્ધ અને આશ્વકાદિ પાંચ છ પથો ચાલતા હોવાનું પંડિતોએ જાહેર કરેલું છે. જૈન તત્ત્વોના આંતરિક વિચારકોએ જૈન ધર્મ ધણા લાંબાકાલથી ચાલતો આવેલો છે એમ જગ જાહેર કરેલો છે. અને તે પાંચ છ પથોમાં જૈન અને બૌદ્ધ આ બે મહત્વનાજ ગણાયે છે. આ બેની વિશેષ ભગવતિમાં વૈદિક ધર્મ વાળાઓ સાથે ધર્મની બાબતમાં મોટા યુદ્ધો મંડાયા હતાં, પરંતુ ધર્મના નામે તફાવત અયોગ્ય હિંસામાં ધર્મના સ્થાપનારા ગ્રાહ્યો હલકા લેખાયા હતા. આ તરફ જૈન બૌદ્ધના તત્ત્વોની ગોઠવણ પુસ્તક ઉપર થતી ચાલુ હતી. તેમના પરિચયમાં સારી પેઠે આવ્યા પછી વૈદિક ગ્રાહ્યોએ-ઉપનિષદોની રચનાને માર્ગ શરૂ કર્યો હતો. તેમાં આત્મ તત્ત્વની વાતો લખતાં વૈદિક હિંસા ક્રિયાઓની હલકાઈ પણ જાહેરમાં બતાવતા ચાલ્યા. અહિંસુધી વૈદિક ધર્મમાં ઇતિહાસની બાબતનો પ્રચાર વિશેષ કેઈ પણ અંશેથી જણાતો નથી. ત્યાર બાદ ધણા કાળ પછી જૈનોના સર્વજ્ઞ કથિત ત્રિપષ્ટિ શલાકા પુરૂષોનાં ચરિત્રોના પરિચયમાં આવ્યા પછી કેટલાએક ગ્રાહ્ય પંડિતો જૈનોના ઇતિહાસને ગ્રહણ કરી તેમાં ઉંઘીછવી કલ્પનાઓની ગોઠવણ કરતા ગયા અને એક પછી એક પુરાણોની રચના કરતા ગયા. અને પોતાનાં નામોને છુપાવી વેદવ્યાસના નામે તે વાતો પ્રસિદ્ધ કરતા ગયા. આગળ અઢારની સંખ્યા થતા એકીમતે લખી દીધું કે વ્યાસે જન્મ ધરતાની સાથે અઢારે પુગણોની રચના કરી તરતજ જંગલમાં લાગી ગયા. આ એકજવાત પુરાણોના લેખોના સંબંધમાં સત્યતા કેટલી પ્રગટ કરે છે ? મૂલથી ચાલતા હિંદુ ધર્મમાં વેદ સમયના ઋષિઓ કે જે બાળકાળના સમય જેવા ગણાયે છે. તે હિંદુ ધર્મમાં હજારો વર્ષ થઈ ગયા પછી પુરાણના લેખકોમાં અબજોના અબજો વર્ષના પૂર્વ કાળના સંબંધવાળો

ઇતિહાસ ક્યાંથી આવ્યો ? અને તે ઇતિહાસ જગો જગો પર અધ્યક્ષના સ્વરૂપ વળો બીજાના શાથી લખાયો ? માટે વિચારવાનું કે-જરૂર કેાઇ બીજા ઠેકાણેથી પ્રસિદ્ધ થયેલા ઇતિહાસનું સ્વરૂપ મરજી પ્રમાણે ઉધું ઇનું કરી લંગલંબાય-માન લખી લોકોને ઇમજનમાં નાખવા પોતાના અત્ય ધર્મને એક બાજુ ઉપર સુકી આ પુરાણોનો પ્રપંચ કલો કર્યો હોય ? આ માટે અનુમાન નિપક્ષપાત સમજાવવાનું પુરોનો સર્વથા અયોગ્ય થયેલું છે એમ નહિ કાગે કારણકે-વેદ સમયના ઋષિઓના હાથથી લખાયેલો કેાઇ વિશેષ ઇતિહાસ પ્રસિદ્ધિમાં આવેલો પણ જણાતો નથી તો પછી અર્તાદ્રિયના જ્ઞાન વિનાના પુરાણકારો તે ઇતિહાસ લાખ્યા ક્યાંથી ? કેાઇ પુછશે કે જૈનો ક્યાંથી લાખ્યા ? ઉત્તર એટલોજ કે તેઓ સર્વજ્ઞ પુરો-ધાની પરંપરાના કથનથી પ્રાપ્ત થયેલો માને છે અને એકજ સ્વરૂપે લખાયેલો શુદ્ધ છે માટે આમાં સવાલનો અવકાશજ રહેતો નથી. વળી જૈન તત્ત્વોની શુદ્ધતા માટે અનેક દેશી પરદેશી વિદ્વાનોના મતો બહાર પડી ચુકયા છે. કેટલાક લેખો અમોએ પણ “ જૈનેતર દષ્ટિએ જૈન ” નામના પુસ્તકથી પ્રસિદ્ધિમાં ચુકયા છે. વળી બીજા પણ કેટલાક દેશીઓ આ પુસ્તકમાં પાછળથી ચુકવાનું ધારીએછીએ તો પણ આ ગ્રન્થ સ્થાનની પૂર્તિના માટે એક વિદેશી વિદ્વાનના લેખમાંનો એક ફેક્ટર ટાંકી જતાવીએછીએ.

લેખકોના મત અમુક અમુક વિષયમાં જુદા પડે છે, પણ એકંદરે પ્રાચીન મૂલમાં તેમજ અર્વાચીન ગ્રંથોમાં કશો ફેરફાર થયો નથી. સાચી વાત તો એ છે કે અત્યારનાં મોજુદ ધર્મશાસ્ત્રો રચાયાં (ઈ. સ. ૫૦૦ પછી) ત્યાર પછી એના મૂલ તત્વોમાં હજી કશો ફેરફાર થયો નથી—હિંદુ, બૌદ્ધ, ખ્રિસ્તિ અને બધા ધર્મોથી એ જુદોજ રહ્યો છે. આ બાબતમાં જૈનો આજે પણ પ્રમાણ આપે છે કે અમારો ધર્મ સૌથી સારો છે કારણકે બીજાં ધર્મોમાં ફેરફાર થયા છે, પણ જમાનાઓ વીત્યાં છતાં અમારા ધર્મમાં કશો ફેરફાર થઈ શક્યો નથી. અને અમને મળેલું ધન એવું પરિપૂર્ણ છે કે અમારો એ વારસો શુદ્ધ રીતે ને વગર ફેરફારે સચવાઈ રહેલો છે.

આ કોણકો છોડવો આપણે માટે કઠણ છે. આપણે તો એટલુંજ સ્વીકારી શકીએ કે એ ધર્મનું સ્વરૂપ અને વિકાશ ઊપર કાળનો પડદો કરી વળ્યો છે. અને એ સ્વરૂપ તથા વિકાશ જાણવા માટે આપણી પાસે કશો પુરાવો નથી, આપણી પાસે પ્રાચીનમાં પ્રાચીન જે ગ્રંથો છે તેમાં એનું મહત્વનું સ્વરૂપ કુટી નિકટ્યું છે, અને પછી બધા કાળમાં અમુક અમુક વિષયોને વિકાસવાના અને સમસ્ત દર્શનમાં મહત્વવિનાના ફેરફાર કરવાનાજ પ્રયત્નો થયા છે.

એ ધર્મના શ્વેતાંબર અને દિગંબર એ બે સંપ્રદાયો ધર્મના મહત્વના વિચારોમાં એક બીજાને પુરેપુરા મળતા છે, તેથી ખરી રીતે એમજ માની શકાય કે ઇસ્વીસનની શરૂઆતમાં એ બે સંપ્રદાયો જુદા પડ્યા તે પહેલેથીજ આજે છે તે પ્રમાણેનું ધર્મ સ્વરૂપ બંધાઈ ગયું હતું. સંપ્રદાય જુદા પડતા પહેલાં મહાવીરસ્વામીના ધર્મ ઉપર કેવો ને કેટલો વિકાશ થયો હતો તે જાણી શકાતું નથી. એજ પ્રકારના કે એને મળતા પ્રકારના ધર્મના મુખ્ય વિચારો મહાવીરસ્વામી પૂર્વે પણ પ્રવર્તતા હતા એમ માનવાને પણ કશો બાધ આવતો નથી; મૂલ તત્વોમાં કંઈ સ્પષ્ટ ફેરફાર થયો છે એમ માનવાને કશું કારણ નથી. અને તેથી, મહાવીરસ્વામી પહેલાં પણ આપું જૈનદર્શન હતું એવી જે જૈનોની માન્યતા તે સ્વીકારી શકાય. એ આ માન્યતા સ્વીકારીએ તો એવું ઠરે કે મહાવીરસ્વામીએ જૈન ધર્મ સ્થાપ્યો નથી, પણ એમની પૂર્વે ૨૫૦ વર્ષ પહેલાં થઈ ગયેલા પાર્શ્વનાથના ધર્મને એમણે સ્વીકારીલીધો અને એને સમયોચિત સ્વરૂપ આપ્યું હોય; કંઈ વસ્તુ સ્થિતિને આધારે આ મત બંધાયો છે એમ માનવાને આપણી પાસે સ્પષ્ટ પુરાવો તો નથી. પણ એની વિરૂદ્ધ જા્ય એવો કશો પુરાવો નથી. જૈન ધર્મનું સ્વરૂપજ આ વાતને ટેકો આપે છે. "ઇત્યાદિ." ઇતિ પુરાણકાલ તેમાં લખાએલો ઇતિહાસ પ્રકરણ ૧૯ મું.

પ્રકરણ ૨૦ મું-વૈદિકોએ-પાછળથી પુરાણો લખી કહ્યી કહેલા પ્રમાદિક દેવો.

લગ શબ્દના અર્થવાળો, ઉત્પત્તિ આદિના જ્ઞાનવાળો તે લગવાન કોઈ પુરાણોમાં છે ?

પ્રજ્ઞા, વિષ્ણુ અને શિવની કહ્મના.

ધર્મ વર્ણન પૃ. ૬૦ થી નિર્મૂર્તિ-પંચાયતન.

૧ “પરમાત્મા એ જગતની સૃષ્ટિ, રિધિતિ અને લયનું કારણ છે. અને એ ત્રણ કર્મોને લઈ એનાં (૧) પ્રજ્ઞા, (૨) વિષ્ણુ અને (૩) શિવ એ ત્રણ રૂપે કહ્યાએલાં છે. પરમાત્માની મધ્યની લીલા આ ત્રણ કર્મમાં આવી જાય છે, અને તેથી પ્રાચીન કાળના ઈંદ્ર, વરુણ વગેરે દેવોને ઠેકાણે પુરાણના સ્મર્યમાં આ ત્રણ દેવો મુખ્ય ગણાયા છે.

૨. પ્રજ્ઞાની કહ્મના વેદના ‘જ્ઞાન્’ ઉપરથી થઈ છે. આપણે જોયું કે ‘જ્ઞાન્’ એટલે ધાર્મિક શબ્દ, સ્તુતિ, વેદ-એ વિશ્વમાં વ્યાપીને વિશ્વને વૃદ્ધિ પમાડે છે. એનો અધિષ્ઠાતા દેવ તે ‘જ્ઞાન્’ એ પરમાત્માના શબ્દથી આ આપું પ્રજ્ઞાંક સર્જાયું છે તેજ પરમાત્મા એમાં પેશીને (જિન્-પેશ્વરું ધાતુ ઉપરથી) એનું પાત્રન કરે છે. એ રૂપે એ ‘વિષ્ણુ’ કહેવાય છે. અને એ પાત્રન માટે પરમાત્માએ આ જગતમાં આવી બજાને સહાય થવું પડે છે. અને કપોતે: વિનાશ કરવા પડે છે. તેથી વિષ્ણુનાવિવિધ અવતાર થયા મનાય છે. પરમાત્માનું ત્રીજું સ્વરૂપ ‘રૂદ્ર’ અથવા ‘શિવ’ કહેવાય છે. તોફાની પવનમાં પ્રકટ થતી પરમાત્માની હિંમત મૂર્તિને વેદમાં ‘રૂદ્ર’ નામ આપવામાં આવેલું હતું તથા એની અગ્નિ સાથે એકતા કરવામાં આવી હતી. અગ્નિ સર્વ વસ્તુને ભસ્મ કરી નાખે છે. અને એ સંહારને દેવ છે. તેથી રૂદ્ર પણ પરમાત્માની સંહારની મૂર્તિ બને છે અગ્નિની બીજી જ્વાલા એ એની મૂર્તિ (શિવતિંગ) છે. અગ્નિની શિખરની અસપાસ લીંટાતો મૂમ એ એની જાડા છે. અગ્નિની વેદીએ એની જલાધારી છે. અને એની ભસ્મ તે એના હિપાસ્રકોએ ધારણ કરવાનું ચિન્હ છે. પણ અગ્નિ એ કેવળ સંહારનેજ દેવ નથી. આપણે પૂર્વે જોયું છે કે એ દેવ ઘેર વસતું પરમાત્માનું તોજ છે-ચરણ કહવાનું એના હિપર અધાર રાખે છે. અને તેથી એ ‘શિવ’ કહેવાં મંગલ અને શંકર કહેવાં મુખકર પણ કહેવાય છે.”

(લેખક-આનંદમોહર બાપુભાઈ મુન.)

જેમનામાં શાસ્ત્ર દર્શિત ગુણો હોય તેજ ખરા ભગવાન.

તુલસી રામાયણ. બાલકાંડ. પૃ. ૮૩ ની ટીપમાંથી

“ભગવાન શબ્દનો અર્થ—ઐશ્વર્ય ૧, ધર્મ ૨, યશ ૩, લક્ષ્મી ૪, જ્ઞાન ૫, વૈરાગ્ય ૬, એ છ ભગ કહેવાય છે, અને એ છ ભગ જેને હોય તે ભગવાન કહેવાય છે.”

“પ્રાણીઓની—ઉત્પત્તિ, પ્રાણીઓનો પ્રલય, પ્રાણીઓનું પરલોકમાં જવું, પ્રાણીઓનું પરલોકમાંથી આવવું, વિદ્યા અને અવિદ્યા એઓને જે જાણે તે ભગવાન કહેવાય છે. એમ પણ એક અંથમાં કહ્યું છે.”

આમાં વિચાર વિચારવાનું કે રામાયણની ટીપમાં—ભગ શબ્દનો અર્થ ઐશ્વર્યાદિક નહીં, ગુણ વિશેષ જેનામાં હોય તે ભગવાન. વળી ખીલું લક્ષણ મુકતાં જણાવ્યું છે કે—પ્રાણીઓની ૧ ઉત્પત્તિ, તેમનો—૨ પ્રલય, તેમનું—૩ પરલોકમાં જવું, ૪ અને પરલોકમાંથી આવવું, તેમજ વિદ્યા-અવિદ્યાને જાણે તે ભગવાન. એમ એ પ્રકારથી ભગવાનનાં લક્ષણો ગતાવ્યાં છે. ॥ શ્રીયુત આનંદશંકર બાપુભાઈએ—ત્રણ કર્મોથી પ્રજ્ઞા, વિષ્ણુ, અને શિવ એ ત્રણની કલ્પના કરી છે. તો રામાયણવાળાં ભગવાનનાં લક્ષણો પ્રજ્ઞાદિ ત્રણ દેવોમાં ગણવાં કે કોઈ ખીલ દેવોનાં? ખીલ વાત એ છે કે રામાયણમાં ગતાવેલાં લક્ષણો જૈનોના દેવોમાં ઘટે છે તો શું તેમના અથોમાંથી લઈને તે લક્ષણો લખીને ગતાવેલાં સમજવાં? હું આ અંથમાં—જિનેશ્વરદેવ, પ્રજ્ઞા, વિષ્ણુ, અને મહાદેવ એ મુખ્ય ગણાતા ચારે દેવોનો વિચાર કરવા પ્રવૃત્ત થયો છું તેથી જેમના અથોમાં જે પ્રમાણે તે તે દેવોનું સ્વરૂપ લખાયું છે તે પ્રમાણે ક્રમ વાર લખીને ગતાવું તો તે અયોગ્ય નહિ ગણાયને? જે દેવના વિષયમાં જે જે ફકરો લખાય તે તે ફકરાની સાથે ઉપર ગતાવેલાં પરમદેવનાં લક્ષણો મેળવતા જશે તો સત્ય શું છે અને અસત્ય શું છે તે ઠગલે ને પગલે આપ સર્જનોના ખ્યાલમાં આવ્યા વગર રહેશે નહીં. અને સાથે એ પણ માલમ પડશે કે આ બધું પાંધલ કેણે ઉભું કર્યું? જેને જેવા સ્વરૂપમાં પોતાના દેવોને ચિતર્યા છે તેવા સ્વરૂપમાં તેમના લેખો લખીને ગતાવતાં હું દોષોનો ભાગી થઈ શકું નહિ વિશેષમાં જે સર્જનો બાપના કુવાનો ખ્યાલ દર રાખી પોતાની મધ્યસ્થ પુદ્ધિથી જોશે તેઓને પ્રાચે ખરા ખ્યાલ આવ્યા વગર રહેશે નહીં. એમ માફ માનવું છે. બાકી તો જોનારની લલિતવ્યતાના ઉપર આધાર છે એટલું કહી આ લેખથી વિરમું છું.

ભગ આદિના અર્થ વાળો ભગવાન પુરાણોમાં જણાવેલો નથી. જેનામા રાગાદિક અદાર દોષો ન હોય તેજ ખરા પરમાત્મા કે ખરા ભગવાન.

દ્વપણેથી દ્વર ગુણેથી ભરપુર તે દુનીયાનો દેવ.

૧ ૨ ૩ ૪ ૫
રાગ દ્વેષ-કપાય-મોહ મથનો નિર્દગ્ધકર્મધનો

૬ ૭ ૮ ૯ ૧૦
લોકાલ્લોકવિકાશ-કેવલગુણો મુક્તાયદ્ધો નિર્મયઃ

૧૧ ૧૨ ૧૩ ૧૪ ૧૫
શાપાન્નુગ્રહ વર્જિતોરતિ રતિ કીઠા-જુગુપ્સા-જરા-

૧૬ ૧૭ ૧૮
નિદ્રા-હાસ્ય વિલાસ-શોક રહિતો દેવાધિદેવો જિનઃ ॥ ૧ ॥

ભાવાર્થ-સ્વજનાદિકમાં કે ઇંદ્રિયોના ઇષ્ટ પદાર્થમાં-રાગ (૧), શત્રુઓ કે ઇંદ્રિયોના અનિષ્ટ પદાર્થો પર-દ્વેષ (૨), ક્રોધ, માન વગેરે કરવા તે-કપાયો (૩), સ્ત્રી પુત્ર, ધનાદિકમાં જે મમત્વ લાવ તે-મોહ (૪), એ આદિ દુર્ગુણો જીવોને સંસારમાં ભટકાવવા વાલા છે તેમનું કર્મ છે મંથન જેમને. તેમજ એ આદિ મહા પાપોને પોતાના હૃદયમાંથી કાઢી નાખીને જે મહાપુરુષોએ કર્મ રૂપી લાકડાંને ખાળીને ભસ્મ કરી નાંખ્યાં છે (૫). અને ત્યાર બાદ લોકાલોકના પ્રકાશ કરવા વાળા-કેવલજ્ઞાનના (સર્વજ્ઞપણાના) ગુણને પ્રાપ્ત કર્યો છે જેમને ॥ ૬ ॥ તેમજ કોઈપણ જાતના શસ્ત્ર વિનાનો હોવાથી ॥ ૭ ॥ નિર્મય થયેલ છે જે ॥ ૮ ॥ તેમજ નતો કોઈને-શાપ આપે છે ॥ ૯ ॥ તેમજ નતો કોઈને અનુગ્રહ પણ કરે ॥ ૧૦ ॥ તેમજ નતો ખુશી થાય છે ॥ ૧૧ ॥ તેમજ નતો શીતલીત પણ થાય છે. ॥ ૧૨ ॥ તેમજ સ્ત્રી આદિની કીડામ્મ ॥ ૧૩ ॥ તેમજ દુર્ગંધામાં ॥ ૧૪ ॥ તેમજ જરા (વૃદ્ધ પણા)મા ॥ ૧૫ ॥ તેમજ નિદ્રામાં ॥ ૧૬ ॥ તેમજ હાસ્ય વિલાસમાં (મોજમજમાં) જે પડતો નથી. ॥ ૧૭ ॥ તેમજ ઇષ્ટ વસ્તુના નાશથી કે અનિષ્ટ વસ્તુના સંયોગથી શોકને ધરતો નથી. ॥ ૧૮ ॥ તેજ આ દુનીયામાં દેવનો દેવ થવાને લાયક હોય છે. અને તે રાગ દેવાદિકને છતાં વાલો જેન દેવજ છે પણ બીજો નથી ॥

આ અદારે દ્વપણોનો અંત આવયા સિવાય જીવોને મુક્તિની પ્રાપ્તિ થઈ શકતીજ નથી.

કારણ કે—જેટલા જેટલા અંશથી જીવોને રાગ અને દ્વેષ અધિક હોય તેટલો તેટલો તે પક્ષપાતમાં પડે છે, અને કર્મોથી ભારી થતો ભય પાછો. અને તેમ તેમ આ સંસારના ચક્રમાં રખડયા કરે છે. માટે રાગદ્વેષથી રહિત હોય તેજ જીવ પવિત્ર બને છે એમ ઉપનિષદોથી તેમજ અદ્વૈત સિદ્ધાંતના મતથી પણ નિર્વિવાદ સિદ્ધજ થાય છે. ૧૨ (૩) તેમજ જીવોને જેટલા પ્રમાણમાં ક્રોધ માનાદિક અધિક હોય તેટલાજ પ્રમાણમાં તે વિવેકાવિવેકથી ચૂકે છે. પણ જેના ક્રોધાદિક નહીં થયા છે તે વિવેકાદિકથી ચૂકે? નજ ચૂકે, તેથી તે પવિત્ર આત્મા, પરમાત્મા છે ૩, (૪) તેમજ જેટલા પ્રમાણમાં જીવોને મોહ અધિક હોય તેટલાજ પ્રમાણમાં તે સ્ત્રી, પુત્ર, ધનાદિકમાં વપટાય છે, અને કર્મથી પણ ભારી થાય છે. માટે/ સર્વથા મોહ નહીં થએજ. પરમાત્મા બને ૪, (૫)(૬) જ્યારે જીવો—રાગ, દ્વેષ, ક્રોધ અને મોહરૂપી મળને બાળીનાએ ત્યારેજ તે પાવત્ર બને, ૫, એવી રીતે કર્મરૂપી મળ બળી ગયા પછી દેહીપ્રમાણ થએલા આત્માને સર્વ પદાર્થોને જાણવાનું અને દેખવાનું—જ્ઞાન અને દર્શન પ્રાપ્ત થાય; તેજ સર્વજ્ઞ અને સર્વદેશી આ હનીયાને સત્ય ધર્મની પ્રવૃત્તિ બતાવે છે. તે સત્ય ધર્મની પ્રવૃત્તિ થયા પછી; કેટલાકો વિષયોમાં લુપ્ત થએલા પોતાને પંડિતમોની, તે મહાપુરુષોના વિરોધી બની, તેમનાજ વચનોનો આશ્રયલધ, જુદી સાચી કલ્પનાઓ કરી, અજ્ઞાન વર્ગને પોતાના તરફ દોરે છે. પાદા (૭૮) જેમણે—રાગ, દ્વેષ, ક્રોધ, અને મોહ સર્વથા નહીં કરી સર્વજ્ઞપણું, અને સર્વ શક્તિઓ પ્રાપ્ત કરી છે, તેમને કોઈનો ભયજ નથી તો પછી શસ્ત્રોની જરૂર શી છે? ૭૮ (૬૧૦) કર્મોની વિચિત્રતાને જાણવાવાલા સર્વજ્ઞ—શાપ—કે અતુ-શ્રદ્ધમાં શા માટે પ્રેરાય? ૬૧૦ (૧૧૧૨, —સર્વ પદાર્થોના સ્વરૂપને યથાવસ્થિત જાણવાવાળાને નવું અને જૂનું શું કે જેથી ખુશી અને દીલગીરી પેદા થાય? ૧૧૧૨ (૧૩) જેમનો મોહજ સર્વથા નષ્ટ થઈ ગયો છે તેમને સ્ત્રી આદિની કીડા હોયજ શાની? ૧૧૩ (૧૪) સર્વ પદાર્થોનું સુગંધનું દુર્ગંધમાં, અને દુર્ગંધનું સુગંધમાં, પરિવર્તન થયાજ કરે છે એવું જાણવાવાળાને દુર્ગંધ શી? ૧૧૪ (૧૫) નિદ્રા કર્મનો નાશ કરનારને નિદ્રા હોયજ શાની? ૧૧૫ (૧૬) સર્વજ્ઞના માટે નવી વસ્તુ શી કે જેથી હાસ્ય ઉત્પન્ન થાય? ૧૧૬ (૧૭) જ્ઞાનના વિલાસીઓને પોતાના આત્માની લીનતા સિવાય બીજું, વિલાસનું સ્થાન કયું? ૧૧૭ (૧૮) સર્વ પદાર્થોનું સ્વરૂપ યથાવસ્થિત પોતાના જ્ઞાનથી જોઈ રહ્યા છે તેમને છુટ કંઈ અને અનિષ્ટ કંઈ? કે જેથી શોક ઉત્પન્ન થાય? ૧૧૮ (૧૯) આ અદારે દ્રવ્યોથી મુક્ત થઈ જે જીવન મુક્ત જીવે આ હનીયાને તત્ત્વો બતાવ્યા છે તેજ પરમાત્મા હનીયાને પૂજનિક છે. બાકી બીજો કોઈ પૂજનિક નથી.

અંતિ ૧૮ દ્રવ્યોથી રહિત અને કેવળજ્ઞાનાદિકથી ભૂષિત તે હનીયાનો દેવ. પ્ર. ૨૦ મું.

પ્રકરણ ૨૧ મું.

અગીયારમા તીર્થ કર. પહેલા બલદેવ તથા વાસુદેવ તેમના,
પિતા પ્રજાપતિ-વૈદિકાએ કલ્પેલા બ્રહ્મા.

આ ભરત દ્વેષમા દશમા તીર્થ કર પછી ઘણા લાંબા કાળે સિંહપુર નગરમા ઇક્ષ્વાકુવંશમાં વિષ્ણુ રાજ ઘડા હતા. તેમની રાણી વિષ્ણુશ્રી હતી તેમની કુક્ષિમાં ભેદીન શુદ્ધ નામના રાજા કે જેમણે ગજપ છોડી દીક્ષા પ્રકથ કરી વીશ સ્થાનક તપના આરાધનથી, તીર્થકરનામકર્મ ઉપાજન કર્યું હતું, તે ત્યાંથી સાતમા દેવલે. આ જઇને ઘણાકાળ સુધી દેવતાનું મુખ લોગવ્યા પછી આજ ભરતમા અગીયારમા તીર્થ કર શ્રી શ્રેયાસંનાથપણે ઉત્પન્ન થયા. રાજ્ય લોગવ્યા પછી દીક્ષા લઇને સર્વ તીર્થકરની પેઠે સનાતન તરવોનો ઉપદેશ કરી તેઓ ભોક્ષમા ગયા.

હવે અગીયારમા તીર્થ કરના સમયમાં જે જે બનાવો બન્યા છે તે જણાવીએ છીએ :—

પોતાનપુર નગરમા હરિવંશી જિતશત્રુ નામના રાજા થયા. તેની રાણી ભદ્રા હતી. તેમની કુક્ષિમાં-અનુત્તર વિમાનનો દેવ ચાર સ્વપ્ન સૂચિત અચ્ચક્ત નામના આ અવસાપિંડીમા પડેલા બળદેવ પણે આવીને ઉત્પન્ન થયા બીજી વખતનો મૃગાવતી નામની કન્યાનો જન્મ. આ પુત્રી ઉપર ગળાને ગમ થતા ગાધર્વ વિવાહ કરી લીધેલો તેથી લોકોએ તેનું પ્રજાપતિ એવું બીજું નામ પાડ્યું "પ્રજાપતિ ધં સ્વાદુહિતર મમ્યચ્યાયત્" એવી જે વેદોમા શ્રુતિ લખાએલી છે તે આ જિતશત્રુ રાજાને ઉદ્દેશોને લખાએલી હોય એમ જૈન ઇતિહાસથી જણાય છે પણ આ શ્રુતિનો અર્થ પૂર્વે થએલા પડિતો ઘણા લાંબા કાળ સુધી એવો કરતા રહ્યા કે પ્રજાપતિ-બ્રહ્મા પોતાની પુત્રીની સાથે વિષ્ણુ સેવન કરતા રહ્યા આ વાત તદ્દન અયોગ્ય લાગવાથી-આચાર્ય શ્રી કુમારિલ ભટ્ટે આ શ્રુતિનો અર્થ ફેરવવાને માટે ઘણા ઘણા પ્રકારની કલ્પનોઓ કરી છે. તેજ પ્રમાણે સ્વામી દયાનંદજીએ પણ પોતાની અનુકુળતા પ્રમાણે અર્થ કરવામાં બાકી રાખી નથી. પણ પુરાણકારોએ જે તે શ્રુતિના સંબંધે ઓટી ઓટી કયાઓ બનાવી લોકોમા પ્રસિદ્ધ રી દીધી હતી, તે બધા ઠેકાણેથી કેવી રીતે કાઢી શકાય? તે સિવાય આ વાત ચોગવાશિષ્ટમાં એવી છે કે— "રામચંદ્રાવતારે વશિષ્ઠ ઋષિજીને પૂછ્યું કે-બ્રહ્મા કેણું? અને કેવા હતા? ઉત્તરમાં વશિષ્ઠજીએ કહ્યું કે હું પણ શકિત છું. આ પ્રશ્ન-શુકદેવજીએ વ્યાસજીને પૂછ્યો હતો એમ કહીને નિર્ણય ઉપર આવી શક્યા નહિ " આમા વિચાર એ થાય છે કે-રામચંદ્ર સાક્ષાત્ વિષ્ણુના

અવતાર હતા, વશિષ્ઠ મહર્ષિ, હતા તોપણ બ્રહ્મા કોણ ? અને કેવા હતા ? તેનો નિર્ણય કરી શક્યા નહિ, ત્યારે શું જૈન સાહિત્યમાં પ્રબળપતિના નામથી પ્રસિદ્ધ થયેલા જીતશત્રુ સબંધે તે બ્રહ્મા તરીકે નહિ કહ્યા હોય ? જૈન અને પુરાણોનો ઇતિહાસ બેતાં આ શંકા સર્વથા ઓટી નથી. બાકી ખરે ખુલાશો તો હોમ જ્ઞાની પુંડ્રપ બતાવે તે ખરો^૧ પુત્રોની સાથે સંબંધ કરવાથી જિતશત્રુ નામ પ્રબળપતિ પડ્યું. તેને પ્રહલાદરૂપે કટખી વેદમાં શ્રુતિ દાખલ કરી અને પુરાણોમાં કથાઓ ગોઠવાઈ છે તે પણ બહુની બેઠ્યો. અમે તેને આ મ્થળે જણાવીએ છીએ—

જૈન પ્રમાણે જિતશત્રુ રાજા પુત્રીના સંબંધથી પ્રબળપતિ,

વૈદિકોએ કહ્યેલા બ્રહ્મા તેના અવતરણો પાત્ર.

મ મી પૃ. ૧૦૩ મા-ભાગવત, સ્કંધ ૩, અધ્યાય ૩૭, શ્લોક ૩૩ નું આપેલું અવતરણ.

“(૧) બ્રહ્મા જીતશત્રુ પુત્રીને દેખી મોહિત થયા, રીંછનું રૂપ ધરીને દોહ્યા.

(૨) શંકાકેયકાર. શં. ૧૧૦ પૃ. ૧૫ માં. ભાગવત. ભાષા ટીકા અગ-
દ શાસ્ત્રીકૃત શ્લોક ૨૩ ના આધારે જણાવે છે કે—

“બ્રહ્મા જ્યારે પોતાની પુત્રી ઉપર મોહિત થયા ત્યારે એ બન્ને બાપ અને દીકરીએ— હરિષ્ઠ હરિણીના રૂપ ધારણ કર્યા.”^૨ ઇત્યાદિ.

આ વાત ઉપરથી બીજી પણ વાતો ઘણા પ્રકારથી ઉલટ પાલટપણે ગોઠવાયેલી પુરાણોમાં જોવામાં આવે છે. તે જુઓ નીચે પ્રમાણે—

(૩) મ.મી પૃ. ૧૩૧ મા-મત્સ્યપુરાણ. અધ્યાય ૩ નો પત્ર ૧૦ માનો ઉતારો—

“બ્રહ્મા જીતશત્રુ પીડિત થઈને શતરૂપા નામની સ્ત્રીની સાથે દેવતા-
ઓના ‘સો’ ‘સો’ વર્ષ સુધી કીડા કરતા રહ્યા”

અનાદિ કાળના બ્રહ્મા છે એમ માનીએ તો આ ઇતિહાસ કયા કાળનો કટપવો ?

× ભાગવતમાં-બ્રહ્માનું આયુષ્ય-(૩૧) એકત્રીસ લાખ, (૧૦) દસ અર્બ, અને (૪૦) ચાવીસ અર્બ જણાવેલું છે. (શં શંકા ૨૬૨ માં).

● પ્રબળપતિની પુત્રીનું નામ મૃગાવત છે તેથી હરિણી રૂપે કટખી ચકાય તેમ છે.

(૪) મ. મી. પૃ. ૧૦૨-પદ્ય પુ. પ્રથમ સૂત્ર ખંડે, અધ્યાય ૧૭ માં. પચ્ચાસમા પત્ર ઉપર શ્લોક ૪૨ થી ૪૪ નો સાવાર્થ. બુવો-

“બ્રહ્માણ્યે બીજ સ્ત્રી કરી પહેલી જે સાવત્રી હતી તેને મનાવવા અપરાધની ક્ષમા માગી કે ફરીથી એવું નહિ કરું. પગમાં પડ્યા તોપણ ગોધથી શાપ દેવા તૈયાર થઇ” ઇત્યાદિ.

આ ઉપર લખેલી વાતો ખરી છે કે ખોટી તે તો લેખ લખનાર જણે પણ આવા અતિ કામાચકત પુરુષોને દેવના દેવ તરીકે પુરાણકારોએ કેવી રીતે કહ્યો હોવા હશે ?

(૫) વળી બુવો શંકા કોષ-શંકા ૨૪ મી પૃ. ૩ માં દેવી ભાગવતથી “દેવીના હાથ ધસવાથી બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને મહાદેવ ઉત્પન્ન થઇ ગયા. એ ત્રણ-માથી-બ્રહ્મા અને વિષ્ણુ એ બન્નેને ખાઇ ગઇ પુનઃ મહાદેવના કહેવાથી તેમને દેવીએ જીવતા કર્યા.”

આ ત્રણે દેવો અનાદિના મનાયા છે. બીજી રીતે એવાં ત્રણ યુગના ક્રમથી પણ એ ત્રણે દેવો થયેલા મનાયા છે. ત્યારે આ દેવીથી ઉત્પન્ન થયેલા તે ત્રણે દેવો તેજ માનવા કે બીજા ? અને આ બનાવ કયા કાળમાં બનેલો માનવો ? આ વાતોનો ખુલાશો કોઇ યોગ્ય રીતે કરીને આપે તો કાંઈક સમજાય; નહીં તો કહ્યેલું છે એજ વિચાર ઉપર આત્રીને અટકવું પડે છે. વૈદિકથી-ભાગ-મત્સ્ય-પદ્મ-દેવીભાગવતમાના બ્રહ્માનાં અવતરણાં પાચ

ફરીથી બ્રહ્માના સંબંધે અવતરણો ૪.

(૧) હિંદુસ્થાનના દેવો-પૃ. ૧૨૭ વિષ્ણુપુરાણમાં અફલુન અંડ વિષે વાર્તા.

“તેની યોનિ ગેરૂ પર્વત જેટલી વિશાલ હતી અને પર્વતોની બનેલી હતી. મોટા સાગરોપમના જળથી તેનું પોલાણ ભરાઇ ગયું હતું એ અંડમાં ખટો, ચમુદ્રો અને પર્વતો હતાં. ગ્રહો અને વિશ્વના વિભાગો, દેવો, રાક્ષસો અને મનુષ્ય જાતિ હતાં. ખટો એ અંડમાં એક હજાર વર્ષ (એક “દેવ” વર્ષ) રહ્યા ત્યારપછી તે અંડ ફાટ્યું અને ધ્યાનથી બ્રહ્મા તેમાંથી બહાર નિકળ્યા અને મુદિ ઉત્પન્ન કરવાનું કામ શરૂ કર્યું.” (વિક્રમ-કૃત ‘હિંદુ પુરાણ’ પૃ. ૧૦૦)

(૨) “ મહાભારતાદિ બીજા પુરાણોમાં પ્રદ્યાને અંડમાંથી નહિ પણ વિષ્ણુના નાભિ કમળમાંથી નિકળેલા વર્ણવ્યા છે. ”

(૩) મતમીમાંસા-પૃ. ૧૧૮-વરાહપુરાણ-માયાત્મક નામના અધ્યાય ૧૨૫ શ્લોક ૫૧-૫૨, ભાવાર્થ:—

“ વિષ્ણુ ભગવાન કહી રહ્યા છે કે—હું જે જળમાં રહું છું તે માયાના બળથી રહું છું અને પ્રભપતિને (પ્રદ્યાને) અને મહાદેવને હુંજ ઉત્પન્ન કરું છું અને હુંજ ધારણ કરું છું તો પણ તે પ્રદ્યા અને મહાદેવ આદિ મારી માયામાં મોહિત થએલા મારી માયાને બળી શકતા નથી. ”

(૪) મતમીમાંસા પૃ. ૧૦૪ । શિવપુરાણ-વિદ્યેશ્વર સંહિતા અધ્યાય ૬માં એવું લખ્યું છે કે—“એક દિન પ્રદ્યાજીએ સુતેલા કૃષ્ણજીને ઉઠાડીને કહ્યું કે—તું ઉન્મત્ત જેવો દેખાય છે. હું તારો નાથ આવ્યો છું છતાં મારું આરાધન નથી કરતો તેથી તું પ્રાયશ્ચિત્તનો અધિકારી છે, તે વખતે ક્રોધમાં આવીને કૃષ્ણજીએ કહ્યું કે—વત્સ ! આ પીઠ ઉપર બેશ. ત્યારે પ્રદ્યાજી બોલ્યા—અરે શું માનમાં આવી ગયો કે ? હે વત્સ ! હું તારો ત્રાતા છું અને જગતનો પણ રક્ષક છું. વિષ્ણુજી કહે છે કે—હું તારો નાથ, પ્રદ્યાજી કહે છે હું તારો નાથ. એમ આપસ આપસમાં હું અને તું કરતાં લડી પડ્યા । છેવટે એકેકને મારી નાખવા નેજ તૈયાર થયા, તે વખતે પ્રદ્યાજીની અને વિષ્ણુજીની એવી લડાઈ થઈ કે દેવતાઓ પણ ભયભીત થઈ ગયા ” ઇત્યાદિ.

સમીક્ષા—

(૧) વિષ્ણુ પુરાણવાળા અંડના લેખનો વિચાર—એક દિવ્ય વર્ષ સુધી પ્રદ્યા તેમાં રહ્યા તો તે કયાથી આવીને તેમાં ભરાયા હશે ? અને દિવ્ય એક વર્ષની ગણતરી લેખકે કયા કાળથી કરી હશે ? બીજું લોક તો હતોજ નહિ તો તે અંડ કયાં રહેલું ? આ લેખથી પ્રદ્યાનો કે દિવ્ય વર્ષનો પત્તો મેળવી શકાય તેમ જણાય છે ?

(૨) બીજા મહાભારતના લેખમાં—વિષ્ણુની નાભિ કમળમાંથી પ્રદ્યાજી નીકળ્યા.—જો તેમ હોય તો વિષ્ણુજી અનાદિના ઠરે, ત્યારે પ્રદ્યા કેણુ ? અને કયાંથી આવ્યા ! એ પ્રશ્ન વશિષ્ઠ ઋષિજીને રામઅંદ્રે પૂછેલા પણ તેનો નિર્ણય તેઓ કરી શકેલા નથી.

(૩) ત્રીજા વરાહપુરાણના લેખનો વિચાર-વિષ્ણુ માયાના બળથી જલમાં રહ્યા તો તે કયા કાળથી ને કેટલા કાળ સુધી રહ્યા? પ્રહ્લાને અને મહાદેવને ઉત્પન્ન કરી ધારણ પણ કર્યા તો તેમને કઈ વસ્તુથી ઉત્પન્ન કર્યા અને શેમાં ધારણ કર્યા? બીજા અનેક લેખોમાંતો પ્રહ્લાને શ્રેષ્ઠ અને સ્વતત્ર બતાવી બધા જીવોના સુષ્ટા પશુ કહ્યા છે તો પત્રી આ બધી વિચિત્ર વાતોનો પત્તો કયાથી અને કયા ઠેકણેથી મેળવવો?

(૪) વિષ્ણુપુરાણમાં જણાવ્યું હતું કે-પ્રહ્લાજીએ અંડમાંથી નીકળ્યા પત્રી બધી સૃષ્ટિ રચી. મહાભારતમાં જણાવ્યું કે પ્રહ્લાજી વિષ્ણુની નાભિકમળ માંથી નીકળ્યા. વરાહપુરાણે જણાવ્યું કે પ્રહ્લાને અને મહાદેવને પણ વિષ્ણુએ પેદા કર્યા ખગ પણ તેમની માયાની તો તેમને જાગૃત ન પડી, ત્યારે સૃષ્ટિ રચનાનું જ્ઞાન તેમને હતું એમ પણ કેવી રીતે માની શકાય?

હવે આ ચોથો શિવપુરાણનો લેખ જણાવે છે કે-પ્રહ્લાજીએ સૂતેલા કૃષ્ણજીને જગાડીને કહ્યું કે-હું તારો બાપ આવ્યો છું. ત્યારે કૃષ્ણજીએ કહ્યું કે હું તારો બાપ એમ ગેઠગેઠ કરનાં એકેકને મારી નાખવાને- તેઓ તૈયાર થઈ ગયા એટલુંજ નહિ, પણ દેવતાઓ પણ ભયભીત થઈ ગયા. આ બધા પ્રાણના લેખો ભેતાં ત્રણે મોટા દેવોમાંના એક પણ દેવનો પત્તો મેળવી શકાય તેમ છે? તે વિચારીને છુઓ એટલુંજ કહેવું આ ઠેકાણે બસ છે.

વળી બીજી વાત વિચારવાની એ છે કે-મૃગાવતી પુત્રીની સાથે સબંધ કરવાથી જિતશત્રુ રાજાનું નામ-અજયપતિ પડ્યું હતું તેમને પુગલુકારોએ પ્રહ્લા દર્શાવેલા, તેમના પુત્ર ત્રિપૃષ્ઠ વામુદેવ (વિષ્ણુ) થયા પ્રહ્લા વિષ્ણુને કહેતા આવ્યા કે હું તારો બાપ આવ્યો છું, ત્યારે વિષ્ણુએ કહ્યું હું તારો બાપ એમ પુગલુકારોએ કમ્પના કરી આ કયા દબી કરી હોય. વળી બીજી વાત એ છે કે આજ ઉપની કયાના બાજને સહ ઉધી છતી ગ્રેહથી-પ્રમદને, વિષ્ણુની નાભિકલમયી ઉત્પન્ન થવાનું લખી દીધું હોય? આ વાતનો વિચાર કરવાનું કાર્ય ખજ પડિતોને મોંપુ છે.

વેદિક પ્રહ્લાના દરીમી અમીક્ષા સાથે અવનરવ્યા ચાર. બતાવ્યા

“વળી દરીમી પ્રહ્લાના સંબંધે ત્રણ અવનરો.

નનમીર્મણા ૫ ૩૫ મું. શિવપુરાણ જ્ઞાનસંદિગ્ધા અધ્યાય ૧૮-૧૭-૧૮ ના લેખો જુઓ -

(૧) “મહાદેવજી પંચાનું સ્વરૂપ તથા ૫૬૨૫ (એકસ) બળથી અને આ ને પરજીવને તથા તેવ ૫૬૨૫ દેખીને પવંતીજીની માનને ધર્મજી દેખ

થયું. ઇત્યાદિક વર્ણન કરતાં આ જગોપર કામ વિષયનું પોષણ ઘણું જ કર્યું છે છેવટે વિવાહ થવા લાગ્યો તે વખતે પાર્વતીના પગના અંગુઠાનું રૂપ જોવાની સાથે બ્રહ્માજી કામને વશ થઈ ગયાને તુરતજ વીર્ય નીકળી પડ્યું અને તેનાથી અઠ્યાસી હજાર ઋષિઓ ઉત્પન્ન થઈ ગયા. આ અયોગ્ય વર્તન દેખવાથી મહાદેવજીને ઘણો જ ક્રોધ ઉત્પન્ન થઈ ગયો.” ઇત્યાદિ.

(૨) મતમીમાસા પૃ. ૧૦૩ । શિવપુરાણ જ્ઞાનસહિતા, અધ્યાય ૧૮ મો પ્રલોક, ૬૨ થી જીવો.—

મહાદેવજીએ લગ્ન વખતે અગ્નિના ચાર દેવે ક્યાં તે પ્રથમે પાર્વતીજીના અંગુઠાને દેખવાથી બ્રહ્માજીનું વીર્ય નીકળી પડ્યું. તેણે પોતાના જોખામા જોપવી રાખ્યું. તેથી જનોઇવાળા અસંખ્યાતા બદુકો (છાકરાઓ) ઉત્પન્ન થઈ ગયા. તેમા કછાવાળા અને દંડ ધારેલા હજારો હતા. તે બ્રહ્માને નમસ્કાર કરીને બ્રહ્માની આગળ આવીને ઉભા થઈ ગયા.

(૩) શંકાકોષ-શંકા. ૩૩૬ મી પૃ ૪૮ મા જીવો—

“ એક વિવાહમા બ્રહ્માજીનું વીર્ય જમીન ઉપર પડ્યું. મહાદેવે તેમનો વધ કરવા ધાર્યું ત્યારે બ્રહ્મા વિષ્ણુ પગમા પડયા તેમજ દક્ષે બહુ ખુશામત કરી ત્યારે મહાદેવનું પ્રસન્ન થયું.”

ઉપરની ત્રણ કલમોમા કિંચિત વિચાર :—સત્યયુગના બ્રહ્મા, કાપર-યુગના મહાદેવનો મેળાપ પુરાણકારોએ કેવી રીતે મેળવીને આપ્યો ? જગતના કર્તા સર્વજ્ઞ રૂપ બ્રહ્મા-પોતાના જ્ઞાનથી બધી હનીયાને દેખવાવાળા, જડ રૂપ આખથી અગુઠો દેખી વિહંવલ કેમ બની ગયા ? એક જગોપર બ્રહ્માના વીર્યથી એકાસી હજાર ઋષિઓ, બીજે ઠેકાણે અસંખ્યાતા બદુકો તેમા હજારો કછાવાળા દંડ સાથે માઠવામા ઉત્પન્ન થઈ ગયા એ કેવી રીતે ? મહાદેવજી મારવા ઉઠ્યા-બ્રહ્મા, વિષ્ણુ પગમાં પડયા, છેવટે શિવના સસરા દક્ષની ખુશામતથી શાન્તિ થઈ. આ બધી વાતો વિચારવા જેવી નથી ? જૂલયુકની ક્ષમા આહું છું.

॥ ઇતિ વૈદિક બ્રહ્માના અવતરણો પાછાઠ મલી ૧૨ તેનો વિચાર પ્રકરણ ૨૧ મું.

પ્રકરણ ૨૨ મું.

વળી ફરીથી પ્રશ્નના સંબંધમાં અવતરણો ૪.

(૧) શંકાકોષ શંકા. ૩૩ મી પૃ. ૫ મા-વિષ્ણુએ પ્રશ્નને ૪ શ્લોકોનો ઉપદેશ કરવો અને પુનઃ—કદી મોહને પ્રાપ્ત નહિ થાઓ એવો વગર અપવેગ અને પુનઃ પ્રશ્નનું મોહવશ થવું (ભાગવત.)

(૨) મતમીમાંસા-પૃ. ૧૬૭-મત્સ્યપુરાણ અધ્યાય ૨૪૮ નો ભાવાર્થ.
“પ્રશ્નકાલની પ્રેરણાથી દેવોની સાથે દેવતાઓ મળીને સમુદ્રનું મંથન કર્યું” તેમાં વિષ્ણુ પશુ સાથે મળ્યા એ મંથન ક્રિયા કરતા-હંતરો હાથી વિગેરે જાનવરોનો પણ નાશ થઈ ગયો, ” ઇત્યાદિ.

(૩) શંકા કોષ. શંકા ૫૬ પૃ. ૬-ભાગવતમાથી—

“પ્રશ્નકાલે વહ્નિની ચોરી કરી પુનઃ પ્રશ્નકાલે વહ્નિની ચોરી થયા ત્યારે શ્રી કૃષ્ણએ એટલાજ વહ્નિની ચોરી રૂપ રંગના પેદા કર્યા—કે જેની કાંઈને ખબર પડી નહિ. તે એટલે સુધી કે તે વહ્નિની માતાઓ (ગાયો) ને પણ ખબર ન પડી કે આજ માન છોકરા કે બીજા છે.”

(૪) આર્યોના તહેવારોનો ઇતિહાસ. પૃ. ૪૬૬. દત્તજ્યોતિ માગમર મુદિ ૧૫ નો કરવામાં આવે છે, આ દેવ વિષે ભિન્ન ભિન્ન ગ્રંથોમાં ભિન્ન ભિન્ન માહિતી મળી આવે છે.”

મહર્ષિ ઋત્રીની પતિવ્રતા સ્ત્રી અનસૂયા, આશ્રમમાં એકલી હતી તે વખતે પ્રશ્નકાલ, વિષ્ણુ અને મહેશ એ ત્રણ દેવો વૃદ્ધ પ્રશ્નકાલના વેશે તેના આશ્રમમાં આવ્યા. “નમ્ર થઈને અમને અન્નદાન આપ” એવી વિચિત્ર માગણી કરી તેનું મન હલાયું. પણ વૃદ્ધમધ્યમ પાળવા દાન આપવા ઘરમાથી બહાર આવી, ત્યારે દેવોએ બાળરૂપ કર્યું. સંતુષ્ટ થઈ ત્રણ દેવોએ ખડક રૂપ પ્રગટ કર્યું અને તે ત્રણે બાળકો તેને અર્પણ કર્યા. તેના નામ-સોમ, દત્ત અને દુર્વાસ એવા રાખવામાં આવ્યા. કાળે કરીને મોટા થયા-દુર્વાસ તપ કરવા લાગ્યો. સોમે ચંદ્ર-મંડળમાં પ્રયાણ કર્યું દત્ત માત્ર માળાપને સુખ આપતો રહ્યો. ...આ ત્રેયકલ અથવા દત્તત્રેયના નામથી પ્રસિદ્ધ થયો.. ...ઋત્રીએ એકવાર આ મૃત્યુલોકમાંથી પ્રયાણ કર્યું પરંતુ ચાકુ વેવસ્વત મન્વંતરની શરૂઆતમાં અત્રિના નામથી તે પાછો જન્મ્યો. તેને-સોમ, દત્ત, દુર્વાસ અને અર્ચમાં એમ આ પુત્રો થયા અને ‘અમલા’ નામની એક કન્યા એમ પાંચ બાળકો થયાં”. ઇત્યાદિ. ॥

॥ ઇતિવૈદિક પ્રશ્નકાલ સંબંધે-અવતરણોત્તર.

હરિષ્ણુરૂપ પ્રશ્નકાલે શિવે વિન્ધા તે નક્ષત્ર રૂપે થયા.

સ્કંદપુરાણ ખંડ ૩ નો અધ્યાય ૪૦ પત્ર ૭૫ માં

“આ ગાયત્રીની અને સુસ્વતીની કથા માંભજતાં અને પકડ કરત સુકિતનેજ આપવા વાળી છે. માંભજો પ્રશ્નકાલે વાડ નામની પોતાની પુત્રીની સાથે

રમણ કરવાની ઇચ્છા થતાં તેનીએ હરિણીનું રૂપ ધારણ કર્યું. પ્રહા પણ હરિણનું રૂપ ધારણ કરી પાછળ ચાલ્યા. આ અકાર્ય જાણીને દેવોએ અને પ્રાણીઓએ નિંદા. જગતના પતિનું આ અકાર્ય જોઈને શિવે વ્યાધ રૂપ ધરી બાણથી ધનુષ ફેંક્યું અને હરિણ રૂપ ધારીને વીંધી નાખ્યો. કે તુરતજ ભૂમિ ઉપર પડ્યો. ત્યારબાદ તેના દેહથી જ્યોતિઃ રૂપ (પ્રકાશ રૂપ) નીકળીને મૃગ નામનું નક્ષત્ર બન્યું. આદ્રા નક્ષત્રનું રૂપ ધરી મહાદેવજીએ પાછળ જઈ ત્યાં પણ ખૂબ પીડયા. આજે પણ જુઓ મૃગશીર્ષ નક્ષત્રની સાથે આદ્રા નક્ષત્ર છે. હવે ગાયત્રીએ અને સરસ્વતીજીએ પતિના જીવન માટે શિવને ઉદ્દેશીને તપ કર્યો અને મહાદેવજીની સ્તુતિ કરી પછી મહાદેવજીએ પ્રસન્ન થઈ પ્રહાને સંજીવન કર્યા પછી પ્રહાએ પણ મહાદેવજીની સ્તુતિ કરી તો પણ પ્રહાજીને મહાદેવે કહ્યું કે હે પ્રહા ? જે ઉન્માર્ગમાં જાય તેને હું શિક્ષા કરવાવાળો છું. પછી ગાયત્રીને અને સરસ્વતીને મહાદેવે કહ્યું કે મારી પ્રસન્નતાથી તમારા પતિ પ્રમદા પાછા આવ્યા છે, તમે પણ પ્રમદલોકમાં જાઓ, વિલંબ ન કરો, ઇત્યાદિક શ્લોક ૬૧ સુધીમાં વર્ણન કરીને બતાવેલું છે.

આમાં જરા મારો વિચાર:-પુત્રીની સાથે મોહ કરતાં પ્રમદ રૂપ પિતા-દેવ, મનુષ્યોથી નિંદાયા પરંતુ સમર્થ શિવેતો વિંધીજ નાખ્યા. તેથી તેમને મૃગ નક્ષત્ર રૂપે થવું પડ્યું એટલુંજ નહિ પણ તે અકાર્યના પાપનું પ્રાયશ્ચિત્ત આપવા શિવ પોતે આદ્રા નક્ષત્ર રૂપે થઈને પણ નડ્યા. ત્યારે મૃગ અને આદ્રા જે આજે દેખાય છે તે પ્રમદા અને શિવના સ્વરૂપનાં સમજવાં ? જો એવાત સિદ્ધ રૂપની ન હોય તો પ્રમદા અને શિવના સંબંધે પુરાણકારોએ જે મોટા મોટા લેખો લખીને બતાવ્યા છે તે સત્યરૂપના કેવી રીતે મનાય ? “મૂલં નાસ્તિ કુતઃ સારવા” ના સ્વરૂપવાળા ન ગણાય ? અમારા વિચાર પ્રમાણે તો જરૂર કેઈ વિકાર રૂપની વસ્તુને પ્રહણ કરી તેમાં અનેક વિકારો ઋજવી મોટાં મોટા પુરાણો ઉભા કરેલાં. હશે ? શિવના વેદથી પ્રમદા નક્ષત્ર રૂપ થયા તેનો વિચાર

લાગવત-મત્સ્યાદિક-પુરાણના પ્રહાદિકની સમીક્ષા

પ્રથમ દેવી લાગવતથી જણાવ્યું હતું કે-દેવીના હાથ ઘસવાથી-પ્રમદા વિધ્યુ, અને મહાદેવ પેદા થઈ ગયા પણ પ્રમદા, વિધ્યુને તો દેવી સાપિણીની પેઠે ખાઈ ગઈ. બચી બચેલા મહાદેવજીએ પાછા સંજીવન કરાવ્યા. આ લેખનો

વિચાર કરતાં તે ત્રણે મોટા દેવો તો તદ્દન અવશમાંજ પડેલા જણાય છે. ન બાને કયાંથી આવે છે અને કયાં ગૃમ થઈ જાય છે ?

આપણે ધ્રમ્હાને વિચર કરવા બેઠા છીએ-તો તે એક વખતે સાવિત્રીના શાપથી અપૂન્ય બન્યા. વળી કામવશ થઈ પાંચ મુખ કર્યાં ત્યારે મહાદેવજીના ભેરવે પાંચમું મુખ કાપી નાખ્યું.

પુત્રીની સાથે અનીતિ કર્યાનો દંડ દેવતાઓએ કર્યો. મદ્યનું પાન કરવાથી પણ બધાના અપરાધો બન્યા. અસત્ય બોલવાથી ધ્રમ્હા બાલિશ અને મંદબુદ્ધિના કર્યા. છતાં પણ મનુસ્મૃતિમાં જીવોના કલ્પવાવાળા સપ્તા કહીને બતાવ્યા. ત્યારે શું આ ધ્રમ્હા કોઈ વ્યક્તિ રૂપ છે ? અથવા શું કોઈ કલ્પિત વસ્તુ છે ? કે કોઈ ઉત્પાત રૂપની વસ્તુ છે ? આમાં મત્ય શું સમજવું ?

આગળ વિષ્ણુપુરાણવાળાએ-અદ્ભુત અંડની વાર્તા કહી, અંડમાંથી નીકળ્યા પછી સૃષ્ટિ રચવાનું કહી બતાવ્યું.

વરાહપુરાણવાળાએ-ધ્રમ્હા અને મહાદેવ એ બંનેને વિષ્ણુજીના રમકડાં ઠરાવ્યાં.

શિવપુરાણવાળાએ-ધ્રમ્હાને અને વિષ્ણુને એકેકના બાપ બનાવી લંકાવી માર્યાં.

અહિં સુધી શોધખોળ કરતા આવ્યા પણ આપણને ત્રણ મોટા દેવોમાં એક પણ દેવનો ખરો પત્તો મળ્યો નહિ. ત્યારે હવે આગળ આ નવીન પ્રકરણના ચાર ફકરાઓમાં તપાસીએ.

(૧) ભાગવતવાળાએ લખ્યું કે-વિષ્ણુએ ચાર પ્રલોકથી ધ્રમ્હાને બોધ કર્યો છતાં પણ ધ્રમ્હાજી સુંઝાઈ પડ્યા. કૃતયુગના ધ્રમ્હા છે. ત્રેતાના વિષ્ણુ છે ભેગા કયા કાળમાં થયા ? જગતના સપ્તા એવા ધ્રમ્હા શું ચાર પ્રલોકનું જ્ઞાન કરવામાં સુંઝાઈ પડ્યા ? આ વિચાર શું સતોષ આપે તેમ છે.

૨ બીજા મત્સ્યપુરાણના લેખમાં-કૃતયુગના ધ્રમ્હાએ સમુદ્રનું મ થન કરાવ્યું. ત્રેતાના વિષ્ણુ પણ જઈને ભળ્યા !. અનાદિકાળના ધ્રમ્હા કે વિષ્ણુ ? જો બંનેને કર્તા, હર્તા માનીએ તો શું સમુદ્રો તેમને નથી બનાવ્યા બનાવ્યા છે એમ કહે ત્યારે-શું મેળવવાને મંથન કરાવ્યું ?

વળી ભાગવતનો લેખ કહે છે કે—પ્રમ્હાએ વાછડાં ચોર્યાં. કૃષ્ણજીએ ફરીથી બીજાં એવા બનાવ્યાં કે તેની માતાએ પણ ઝોળખી ન શકી? સભજનો ! કયાંના પ્રમ્હા અને કયાંના કૃષ્ણ! શું વાત વિચાર જેવી નથી? શુ દારિકાના દાહ વખતે તે કૃષ્ણજી ન હતા? તે વખતે તેઓ શું કરી શક્યા હતા? (૪) આ ચોથા લેખમાં—અત્રીની સ્ત્રી અનસુયાનું ચન્ય આશ્રમ, બેઠ ત્રણે યુગના ત્રણે દેવો વૃદ્ધપણાના સ્વરૂપથી તેમાં પધાર્યા. વિચારવાનું કે—કયા કાળમાં લેગા થઈને એક મતો કર્યો માનવો? ઉપર આવેલા લેખો સિવાય બીજા અનેક લેખોમાં પણ પુરાણકારોએ એ ત્રણે મોટા દેવોને પ્રાયે જ્ઞાનથી ચન્યપણાના જ ચિતર્યા છે. તેથી આ બધા લેખો સત્યચરૂપના નથી પણ બીજા ઐતિહાસિક વ્યક્તિઓ જે થઈ ગઈ છે તેમનું સ્વરૂપ તેમનાં નામો ફેરવી દેવાના નામથી કલ્પેલા છે. તેથી કોઈ-પણ પ્રકારથી મેળ મેળવી શકાતો નથી. કેટલાક અમારા આગળના લેખોથી સત્યશોધક સભજનોને વિચાર કરવાનો માર્ગ જરૂરે એવી અમારી ધારણા છે

॥ ઇતિ ભાગવતાદિક પ્રમ્હાની સામાન્યરૂપે સમીક્ષા. જુદા જુદા

પુરાણોના પ્રમ્હા પ્રકરણ ૨૨ મું સંપૂર્ણ ॥

પ્રકરણ ૨૩ મું.

મહાભારતાદિ પુરાણોના પાંચ મુખના પ્રમ્હા.

પ્રમ્હાના સંબંધમા કેવા કેવા પ્રકારના લેખો લખાયા છે તે પણ આ પ્રસંગને લઈને હુંકામા ટાકી બતાવું છું—હિંદુસ્તાનના દેવો—પ્રકરણ બીજી. પૃ. ૧૨૮ થી ૧૨૯ જુલો.

પ્રમ્હાના પાંચ મુખની સમજીતી આપવા નીચેની વાર્તા આપવામાં આવે છે.

“ પ્રમ્હાએ મનુષ્યરૂપ ધારણ કર્યું અને તેનું અર્ધ શરીર ઉત્પન્ન થયું એટલે તેણે તેમાંથી એક કાન્તીવતી શતરૂપા બનાવી પણ તેમ કરવામાં તેના શરીરનો જરાએ ભાગ ઝાઝો થયો નહિ. તે એવી તો સુંદર હતી કે તેના રૂપથી તે તેના ઉપર મોહ પામ્યા, પણ તે પોતાના શરીરમાંથી જન્મી હતી તેથી તેણે પોતાની પુત્રી વિચારી અને પોતાના વિકાર માટે લલ્લમ પામ્યા, કામ અને શરમની વચ્ચે લડાઈ થતી હતી ત્યારે તેની તરફ પોતાની આંખ સ્થિર રાખી તે નિશ્ચલ થઈ રહ્યા. શતરૂપા આ સ્થિતિ સમજી ગઈ અને તેની દ્રષ્ટિથી દૂર થવા ત્યાથી ચાલી ગઈ. પ્રમ્હાથી હાલી શકાતું ન હતું. પણ હજી તેને જોવાને આતુર હોવાથી તે જે દિશાએ ગઈ તે દિશા તરફ એક મુખ ઉત્પન્ન કર્યું. તેણે ચારવાર જગા બદલી અને પૃથ્વીની ચાર દિશા તરફ તેટલાજ મુખ પ્રમ્હાના માથામાંથી ઉત્પન્ન થયા” (મૂરકૃત હિંદુ સર્વદેવો.)

“ એમ કહે છે કે તેના ચાર મુખમાંથી ચાર વેદો નીકળ્યા.”

“ એક મુખ તો મૂળનું અને ચતુર્થપાને લેવા નવા ચાર ફરીથી કર્યા તે એમ પાંચ મુખ હતા તેમાંથી એક કપાઈ ગયું તેથી ચાર મુખજ રહ્યાં.”

(૨) પાંચમું મુખ કેવી રીતે કપાયું ?

હિ હિન્તાનના દેવો-૫-૧૨૬ થી પ્રમ્હાનું પાંચમું મુખ કપાયું તે વિષે મહાભારતમાં નીચે પ્રમાણે છે

એક દિવસ વિષ્ણુની મમક્ષ ઋષિઓએ (દેવર્ષિઓએ) પ્રમ્હાને પૂછ્યું કે—પ્રમ્હા, શિવ અને વિષ્ણુ એ ત્રણેમાં મોટામાં મોટું કોણ ? પ્રમ્હાએ કહ્યું કે હું મોટો, તે ઉપરથી પ્રમ્હાને વિષ્ણુની વચ્ચે લડાઈ થઈ. આખરે તેમને એ વિષે વેદનું પ્રમાણ લેવા કબુલ કર્યું. પવિત્ર વેદ પુસ્તકમાંથી એમ જણાયું કે એ મન્માન શિવનું છે. બીજા એ દેવો સામા થયા અને બોલી ઉઠ્યા કે ‘ભૂતોનાપતિ’ ક્ષમશાનમાં આનંદ માનતા, આખે ધીલે ભરમ થોળેલી, એવા નબળાકત, ઝરડાન ગયેલા દેખાવ વાળા, જટાધારી ને મર્પથી ભૂષિત થયેલા એવા શિવ સર્વમાં શ્રેષ્ઠ શ્રી રીને હોય તેઓ આમ કહેતા હતા એટલામાં મનુષ્યરૂપ ધાન્ય કરી, વિશાળા અને ભયંકર રૂપમાં શિવ તેમના મહેર આગળ ખડા થયા તેમને બોધ પ્રદાનું પાંચમું માથું ક્રોધથી રક્ત થઈ ગયું અને બોલ્યું—હે અંદ્રશેષ ! હું તમને સારી પેઠે જાણાવું છું, કાન્ય કે તમે મારા માથામાંથી ઉત્પન્ન થયા છો અને તમે રાયા માટે તમને રૂદ્ર કદા તોટલા માટે તમે જન્મી મારે પડે પડે, એટલે હે પુત્ર ! હું તારું વશ થઈ કરીશ, આ અભિમાનના શબ્દ આંબળી શિવને ઘણો ક્રોધ, અદ્યો અને તેના ક્રોધમાંથી ભરવ નામનું ભયંકર સ્વરૂપ ઉભું થયું. તેણે ડાળા હાથના અંગુઠા વડે પ્રદાનું માથું કાપી નાખ્યું ” (વિલ્કિન્સનદ્વર ‘ હિંદુપુરાણ ’ પૃ. ૧૦૨).

અનીતિથીપુત્રોનું મુખ બેતાં પ્રમ્હાનું પાંચમું મુખ કપાયું,

(૧) ઉપરના લેખોની સમીક્ષા—

ચતુર્થપાને લેવા પ્રમ્હાએ ચાર નવીન મુખ કર્યા ત્યારે ભયંકર ભરવે પાંચમું માથું કાપી નાખ્યું ને ? આમાં અનીતિભરવની કે પ્રમ્હાની ?

પ્રમ્હાએ અંપૂર્ણ જીવને અન્નરૂપે કહ્યા છે. એમ મનુસ્મૃતિના અધ્યાય પાંચનામાં જે પ્રમ્હા જતા ન્યા છે તે આ પ્રમ્હા હશે કે કે.ઈ બીજા ?

જે તે મનુસ્મૃતિવાળા અને આ પ્રમ્હા એકજ હોય તો તે સર્વોપરિ સત્તાવાળા શતરૂપાને બનાવી શકે. તેમાં આશ્ચર્ય ન ગણાય. દેવાંગનાઓ પણ તેમનેજ બનાવી હશે ને ? તો તે ઘણીજ સુંદર ગણાય છે. જે તેમાંની કોઈ અતિ સુંદર પસંદ કરી લેતા તો આ નહિ ઇચ્છવાવાળી શતરૂપાને જોવા નવીન ચાર મુખ બનાવીને પેતાનો દુઝેતો શું કરવાને કરાવી લેતા ?

પ્રમ્હા-બધા જીવોના નાના પ્રકારના સુંદર, અને અતિ સૂક્ષ્મઘાટ ઘડતાં જરાપણ ચૂક્યા નહિ. તો તેમની કેટલી બધી નિપુણતા ? તા આ એક શતરૂપાના વિચારો જાણવાની વખતે તે બધી નિપુણતા તેમની કયાં ગઈ ?

હવે બીજા લેખની સમીક્ષા—

પ્રહ્લાના ચારે મુખથી ચારે વેદો ઉત્પન્ન થયા અને જેમાં હુનિયાના બધાએ તત્ત્વોત્તું સ્વરૂપ છે એમ પ્રાહ્મણુ લોકો જાહેર કરે છે. ત્યારે શું તે વેદોમાંથી ત્રણ મુખ્ય ગણાતા દેવોત્તું સ્વરૂપ પણ ન નિકળ્યું, તેથી તેમને પોતાતું માથું કપાવવું પડ્યું ? કૃત, ત્રેતા અને દ્વાપર એ ત્રણ યુગના ક્રમથી તો એ ત્રણ દેવોની ઉત્પત્તિ પ્રામ્હણુ પણ કહેતા રહે છે. તો પછી આ ત્રણે દેવો કયા યુગમાં એકઠા થઈને લડયા ? સન્નજનો ! આવા બનાવટી લેખોનો મેલ કેવી રીતે મેળવી શકાય ? તેથી વધારે કહેવાની જરૂર નથી.

વળી મહાભારતમાં પ્રમ્હાના પાંચ મુખની વાત એવી પણ છે કે—“દેવતાના એક હજાર વર્ષ સુધીનો તપ પ્રમ્હાએ કરવાને માંડયો. સ્ત્રીના લોભુપી જાણી ઇંદ્રે તિલોત્તમાને મોકલી નૃત્યારંભ કર્યો. પ્રમ્હાનું મન ડગેલું જાણી ખીજ દિશા તરફ ફરી એમ ચાર દિશા તન્દ્ર ચાર મુખ કરી જોવાને માંડયું છેવટે આકાશમાં અધરપણે નાચવા માંડયું તે જોવાને પાંચમું મુખ કરવું પડ્યું એટલે મહાદેવજીએ તીક્ષ્ણ નખથી છેદી નાંખ્યું”

વૈદિક ધર્મમાં જગો જગોપર પ્રમ્હાને અનાદિના કહે છે અને હુનીયાના સદા પણ કહે છે. તો પછી વધારાનું શું મેળવવાને તપ કરવાને ગયા હતા ? પ્રમ્હાના સંબંધે આપણે ઘણા ઘણા લેખો નપાસ્યા છતાં પણ કોઈ પત્તો મેળવી શક્યા નહિ. ત્યારે કહેવુંજ પડશે કે—પ્રાચીન કાળમાં કોઈ ચાલતા સત્ય ધર્મથી વિરૂદ્ધ થઈને પુરાણકારોએ આ બધું તર્ક ઉત્તું કરેલું હોય.

જૈનોના મુખ્ય ઇતિહાસમાં કે તેમના મુખ્ય તત્ત્વોમાં આજ સુધી કોઈ પણ પ્રકારની ગરબડ થયેલી નથી. એમ અનેક જૈનેતર પંડિતો પોતાની મધ્યસ્થ બુદ્ધિથી જૈન તત્ત્વના અભ્યાસીઓ સારી રીતે જોઈ શક્યા છે, અને તે

અમાણે બીજા પંડિતો પણ નિષ્પક્ષપાતથી જૈન તત્ત્વોના તરફ દ્રષ્ટિ કરીને જોયે તો જરૂર પોતાનું ધ્યેય સમજી શકશે એવી અમોને ખાતરી છે પણ દુરાગ્રહ-વર્ગોને સત્યરૂપે સમજાય એ ઘણું દુર્ઘટ છે.

॥ પ્રમ્હાનું પાંચમું મુખ કથાયાની સમીક્ષા પ્રકરણ ૨૩ મું સંપૂર્ણ. ॥

પ્રકરણ ૨૪ મું.

યજ્ઞ કરતા પ્રજ્ઞા.

હિંદુસ્તાનના દેવો. પૃ. ૧૩૪ મ થી. કિંચિત્

શિવજી પાર્વતીજીને કહે છે કે—સરસ્વતીજીએ પ્રમ્હાને કેવી રીતે તિન્યા અને ગાયત્રીને કેવી રીતે પરણ્યા ?

“વેદમાં કહ્યું છે કે યજ્ઞો કરવાથી ઘણા લાભો થાય છે આ કામને માટે પ્રમ્હા, સરસ્વતી, દેવો અને મુનિઓ પુષ્કરજી ગયા. યજ્ઞ માટે મર્વ તંધારી થઈ એટલે ઋત્વિજ સરસ્વતિને બોલાવવા ગયો સરસ્વતિએ કહ્યું કે—મેં મારું કાર્ય કર્યું નથી તો મહામા એકલી શી રીતે આવું. ઋત્વિજે પ્રમ્હાને કહ્યું કામમાં છે માટે આવવાના નથી. પત્ની વગર ક્રિયાનું કળ નહિ જાણી શુદ્ધે થઈ ઇંદ્રને આજ્ઞા કરી કે મારા માટે એક સ્ત્રીને લાવો.

હાની મટકીવાળી ગોપ કન્યાને પકડી સલામા લઈ ગયા. હે મુનિઓ તમોને ઠીક લાગતું હોય તો આ ગાયત્રી સાચે લગ્ન કરૂં. છેવટ શણગારીને પરણ્યા. એટલામાં—લક્ષ્મી, ગંગા, ઇંદ્રાણી અને દેવોની તથા મુનિઓની પત્નીઓ મ.થે સરસ્વતી પણ યજ્ઞસ્થાનમાં પધાર્યાં.

યજ્ઞ કરતા જોઈ સરસ્વતીજી બોલી ઉઠ્યા—તમે પરણેલીને કાઢી મુકવાને પાપી વિચાર કર્યો છે. તમને કંઈ લગ્ન નથી. કામને વશ થઈ આવું નિર્જન કામ કરો છો ? તમને દેવો અને મુનિઓ મોટા પિતા કહે છે.

તમે જાહેર એવું આચરણ કર્યું છે કે ત્રણ બુવનમાં તમારો તિરસ્કાર થયો. હું પણ પતિથી તજાએલી મુખ શી રીતે જતાવું ?

પ્રજ્ઞાએ ઉત્તર આપ્યો કે—ઋત્વિજેએ કાનું કે સ્ત્રી વિના ક્રિયા થાય નહિ, ઇંદ્ર કન્યા લાભ્યા અને વિષ્ણુ અને જો તેની માથે મારું લગ્ન કર્યું. આ અપરાધની સમા કરો કંગીથી એવું નહિ કહ્યું. સરસ્વતીજી બોલ્યાં કે—યજ્ઞોથી મને શક્તિ પ્રાપ્ત થઈ છે જેથી કહું છું કે—વરસમાં એક દીવસ સિવાય તમારો

પૂજા કેઈ જગ્યાપર નહિ થાય. ઈંદ્રને કહ્યું કે-શાકજોથી બંધાઈ અન્નણ્યાં દેશમાં કેદી થશે. વિષ્ણુને કહ્યું કે-મનુષ્ય યોનિમાં જન્મી ઠારના પાલક થઈ લાંબો વખત ભટકવું પડશે. ઋત્વિજોને અને પ્રામ્હણોને કહ્યું કે-હવે પછી તમે દક્ષિણ મેળવવાના લોભથી યજ્ઞો કરશો અને તીર્થોમાં જશો. આ પ્રમાણે શાપો દઈ ચાલવા માડ્યાં. પ્રમ્હાની પ્રાર્થનાથી-વિષ્ણુએ અને લક્ષ્મીએ પાછળ જઈને વિનવ્યાં સરસ્વતીએ દીધેલા શાપો સાવિત્રીએ ઓછા કર્યા. પ્રમ્હાના ભકતો ને સુખ મળશે અને છેવટમાં એક રૂપ થશે એમ પ્રતિજ્ઞા કરી વરદાન આપ્યું. સરસ્વતીજી પાછાં આવ્યાં. પ્રમ્હાએ કહ્યું કે ગાયત્રીને તમારે કરવું હોય તે કરો. ગાયત્રી પડે પડ્યાં-સરસ્વતીએ કહ્યું પતિની આજ્ઞા પ્રમાણે ચાલવું. કશુંયે કરે તે નહીં નરકમાં પડે ગાયત્રીએ કબુલ કર્યું ને કહ્યું કે તમારી અજ્ઞા માનીશ. હું તમારી પુત્રી છું. મારે રક્ષણ કરો.

(૨) સ્કંદ પુરાણમાંથી.

સ્કંદપુરાણ. ખ.ક. ૬, કો. અધ્યાય. ૧૭૬ થી તે ૧૮૪. પત્ર. ૧૯૭ થી ૨૧૬.

(૧) પ્રમ્હાએ મૃત્યુ લોકમાં યજ્ઞ કરવા શાથી માંડયો ?

અવ્યક્ત જન્મવાળા પ્રમ્હાના પ્રમ્હલોકમાં નારદ જઈ ચઢ્યા, તેથી નારદને જોઈ પ્રમ્હા બોલ્યા કે-તને ઘણા વખતે જોયો. તું ક્યાંથી આવ્યો ? આટલો વખત ક્યા ભગ્યો ? અને આજે આવવાનું કારણ શું ? નારદે કહ્યું દર્શન માટે, મૃત્યુલોકમાં. પ્રમ્હા-રાજાઓ કેવા છે ? વ્યવહાર કેવો ચાલે છે ? નારદ-ત્યાં કલિ આવ્યો છે તેથી રાજા પ્રજામાં અન્યાય અનીતિ પ્રસરી ગઈ છે. આ વાત માંભળતાજ પ્રમ્હા વ્યાકુળ થયા. મારું પુષ્કર તીર્થ કલિથી નાશ ન થાય ત્યાં સ્થાપુ. એમવિચારી કમલને ભૂતલમાં ફેંકતા કહ્યું કે કલિ ન હોય ત્યાં જઈને પડજો. હાટકેન્દ્રમાં તે કમળ પડતાં પૃથ્વીમાં ત્રણ ખાડા થયા. આથી પ્રમ્હાએ યજ્ઞ માટે સાધન મેળવ્યું. ॥ યજ્ઞમાં આવેલા પ્રમ્હણોને યથાયોગ્ય અધિકારો સોંપ્યા.

પણ તે નગરના ગ્રાહણોએ વિદ્વંસ કરવા માંડ્યું તેથી પ્રમ્હાએ તેમને પ્રણામ કરી યજ્ઞની અને શ્રાદ્ધની મર્યાદા કરીને આપી એટલે તે પ્રમ્હણોએ યજ્ઞ કરવાની રજા આપી. પછી સાવિત્રીને તેડવા નારદ ગયા પણ આવી

શક્યાં નહિ. ફરીથી ઇંદ્ર તેડવાને ગયા પ્રત્યુત્તર મહ્યો કે-પાર્વતી, લક્ષ્મી, ઇંદ્રાણી વિગેરે આવે તો આવું. વળત ઘણે જતાં ઇંદ્રને બીજા કન્યા લેવાને મેકલ્યા એટલે છાશની મટકીવાળી ગોપ કન્યાને પકડી લાવ્યા. ગોપકન્યાં વિદિત્વેમાં, ગોવત્કેળ પ્રવેદ્ય ચત્રાકર્ષિતા ચ, મુદ્દેન પાવનાર્થ ચતુર્મુલ? લાવાર્થ-આ ગોપકન્યાને ગાયના મુખમાં પ્રવેશ કરાવી તેની યેનીથી બહાર કાઢી છે તેથી હે ચતુર્મુખ! પવિત્ર ધ્યેયીને તમે પરણો. પછી પ્રમ્દા બધાઓનો આજ્ઞા મેળવીને પરણ્યા, તેનું નામ ગાયત્રી પાડ્યું અને યજ્ઞમાં લઈને બેઠા. તે વળતે અનેક ઉત્પાતો થયા લાગ્યા એક જાત્રમરૂપે માથાની યોપરી નાખી તેને બહાર ફેંકી દેતાં બીજા આવીને પડી એમ લાખે ઉત્પન્ન થતી રહી, મહાદેવજીની પ્રસન્નતા મેળવ્યા પછી તે અદ્વિષ્ટ શાન્ત થયું, બીજે દિવસે બટકે નાખેલા સર્પથી હોતાને ધચ્છેલો ઉપદ્રવ નાગતીર્થના સ્થાપનથી શાન્ત થયો. ત્રીજે દિવસ અતિથિના વાઢવિવાદમાં વિઘ્નગણો થયો, અને છેવટે અતિથિ તીર્થ સ્થપાયું. ચોથે દિવસે એક રાક્ષસે યાજ્ઞિક પશુના શુદ્ધાતુ માંસ ભક્ષણ કરી વિઘ્ન કર્યું. જ્યારે પ્રમ્દાએ તેના બધા કુટુંબની તૃપ્તિતત્તુ માધન કરીને આપ્યું ત્યારે તે વિઘ્નની શાન્તિ થઈ. એમ અનેક ઉત્પાતો થતા રહ્યા. છેવટે-સખિઓ અને દેવાંગનાઓની સાથે યજ્ઞ મંડપમાં આવતાં સાવિત્રીને પણ અનેક ઉત્પાતોની સાથે અપશુકનો થવા લાગ્યા. નારદે જણાવ્યું કે ગાયત્રીની સાથે વિચાહ થઈને કામ, ચાલુ થઈ ગયું છે પણ ગોપરીના કહેવાથી નારદનું સાચું નહિ માનીને યજ્ઞ મંડપમાં આવ્યા. આટલું વર્ણન આપીને આગળ એક સત્તજનના લેખથી આપીશું ત્યાંથી વિશેષ જોઈ લેશો.

આનું વર્ણન ૮૦૦ થી હજાર શ્લોકના લગભગ સુધી પુરાણકારે કરેલું છે. અહિં અમે એનો ટુંક સારાંશ માત્ર આપેલો છે.

ઇતિ યજ્ઞ કરતા પ્રમ્દાના અવતરણે બે

(૨) યજ્ઞ કરતા બ્રહ્માની સમીક્ષા.

આ કુનિયા અનાદિ કાળથી ચાલતી આવેલી છે અને તેજ પ્રમાણે સદાકાળ ચાલતી રહેવાની પણ છેજ. જોનોની માન્યતા એવી છે કે ૨૪ તીર્થકરો એક નિયમિત કાળમાં સદા કાળ નિયમ પ્રમાણે યથાજ કરે છે. તેમના સમયમાં ૧૨ ચક્રવર્તીઆ, અને વાસુદેવાદિ નવનું ત્રિક વિગેરે પણ યથાજ કરે છે. એ પણ એક અનાદિ કાળનો નિયમજ છે. તેજ પ્રમાણે આ ચાલતા કાળમાં પણ તીર્થકરાદિકો થયેલા છે. પણ તે મર્વ વ્યક્તિઓ ભિન્ન ભિન્ન સ્વરૂપનીજ

હોય છે અને મોક્ષ રૂપે થએલા ફરીથી આ દુનિયામાં તો પાછા આવતા નથી. એ પણ સાથે વિચારી લેવાનું છે. પણ પૂર્વે કરેલા પોતાના સુકૃત કૃત્યોના કર્મના યોગથી જે જે દરજ્જા મેળવ્યા હોય તેજ દરજ્જાને લઈને જીવે સંસારમાં કરે છે. પણ પોતાના વશથી કેાઈપણ જીવ આ દુનિયામાં ફરી શકતો નથી જે જીવે પોતાના સુકૃતના યોગથી તીર્થંકર પદ મેળવ્યું હોય તેજ તીર્થંકર થાય આમા વિશેષ એટલું છે કે-પૂર્વેના ભવોમાં ઉત્તમોત્તમ સુકૃતના સંયયથી મેળવેલું છે તીર્થંકર પદ પણ બ્રહ્મામાં રહેલાં પાપકર્મો ભોગવવાને તેમને પણ ત્રણ નરકો મુંઝીમા જવું પડે છે. તેથી પહેલી ત્રણ નરકોમાંથી નીકળેલો કે દેવગતિમાંથી આવેલો જીવ તીર્થંકર થાય છે, તેથી તે ગતિમાં જેવા જેવા પ્રકારનાં ત્રણ જ્ઞાન હોય તેવા તેવા પ્રકારનાં ત્રણ જ્ઞાન મહિત તે તીર્થંકરની પદવીવાળા જન્મે છે. પણ ચક્રવર્તિઓ કે વિષ્ણુ આદિ બીજા જીવો પાછલના ભવનું જ્ઞાન લઈને આવતા નથી, માત્ર પોતાના કર્મનેજ લઈને આવે છે.

વૈદિકમતવાળાઓએ-બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને મહાદેવ એ ત્રણેને ત્રણ વ્યક્તિઓ કહીને ઉધા છતાં અનેક રૂપમાં ગોઠવીને, પ્રમાણુ વિના પરસ્પર વિરોધવાળા અનેક લેખો લખીને બતાવેલા છે, તેમાના કેટલાએક લેખો પ્રસંગે પ્રસંગે અમેએ બતાવ્યા છે અને વળી હજી પણ કેટલાક બતાવવાના છે તે ઉપરથી સમજાવવાનું પુરૂષોએ વિચાર કરી લેવો. વિષ્ણુ, પ્રતિવિષ્ણુના સ્થળે પરમાત્મા અને અસુરો, વૈદિક ધર્મવાળાઓએ જણાવી જગા જગોપર લડાઈઓ કરવાવાળા લખીને બતાવ્યા છે, પણ જૈન ઇતિહાસ એમ જણાવે છે કે પ્રતિવિષ્ણુઓ ત્રણ ખંડના રાજાઓની સાથે લડાઈઓ કરીને ત્રણે ખંડ પોતાના વશમાં કરે છે. વિષ્ણુ થાય છે તે એક પ્રતિવિષ્ણુને મારીનેજ ત્રણે ખંડના લોકતા બને છે પણ તેમને દેવ કે અસુર તરીકે ન માનતાં મહાન્ રાજાઓ તરીકેજ વર્ણવેલા છે.

પણ આપણે આ સ્કંદપુરાણના બ્રહ્માનો પ્રસંગ પ્રથમ જોવાનો છે. બ્રહ્મા લોકના પિતામહ છે, દુનિયાનો ઘાટ ઘડનાર મહાન્ જ્ઞાનવાન છે પણ નારદ મહ્યાને પૂછવા લાગ્યા કે-તું કયાથી આવ્યો? ક્યાં ભર્યો? મૃત્યુલોકમાં રાજાઓ કેવા છે? ત્યાં વ્યવહાર કેવો ચાલે છે? આ પ્રશ્નો સાધારણ માણસો બધી શકે તેવાં છે. તો શું ત્રિકાલ જ્ઞાનીને કે દુનિયાની વસ્તુઓનો ઘાટ ઘડનારને પૂછવાની જરૂર પડે? ભૂતલમાં કલિ આવ્યો, એમ સાંભળતાં હાય મારું તીર્થ

કલિ ન હોય ત્યાં સ્થાયી, ત્યારે શું કલિ એમના લક્ષથી બહાર હતો ? પ્રજ્ઞાને હુનીયાને બનાવવાની સત્તા હતી ત્યારે શું કલિને હંકારવાની સત્તા ન હતી ?

એક કલિના માટે અનેક વિધોના જોખમે ચત્રનો આરંભ સ્વીકાર્યો, ત્યારે હુનીયાને બનાવતાં કેટલું જોખમ ખેડેલું માનવું ? ચત્રમાં વિધ કરવાને તૈયાર થયેલા પ્રાણોને નમસ્કાર કરી તેમની આજ્ઞા મેળવવી પડી, ત્યારે સર્વસત્તાવાળા પ્રાણોને કે પ્રજ્ઞા ? ગાયના મુખથી પ્રવેશ કરાવી શુદ્ધ પ્રદેશથી બહાર કઢાવી ગાયત્રીને પરચ્યા. થોડા વખતમાં સાવિત્રી આવીને તોફાન મચાવશે તેનો વિચાર શું ત્રિકાળજ્ઞાની થઈને થોડો પણ ન કરી શક્યા ? ગાયત્રી પરણુ કે નહિ તેનો વિચાર માણસોને પૂછવો પડ્યો ત્યારે સૃષ્ટિ બનાવતાં કયા જ્ઞાનીનો વિચાર લીધેલો માનવો ? સ્વર્ગજનો ! આ લેખોમાં કેટલી સત્યતા ! અને કયા ઇતિહાસોનો ફેરફાર કરી લખાએલા છે તેનો વિચાર મારા કિંચિત્ માત્રના લેખથી કરશો ? હું કેટલું લખીને બતાવીશ ? ઇત્યદ્ વસ્તુરેષુ વિશેષ આજેના લેખમાં ભુલો.

આ રકંદપુરાણના પ્રમ્હા કયા ? અનાદિકાળના કે સત્તર લાખ અને અઠાવીશ હજાર વર્ષના કૃતયુગમાં થયા તે ? આ બે પ્રમ્હમાં યજ્ઞ કયા પ્રમ્હે કરેલો ? અને તે કયા કાલમાં ? કેમકે સરસ્વતીએ કહ્યું છે કે-તરે દેવો મુનિઓના મોટા પિતા થઈને નિર્લજ્જ કામ કર્યું. તેથી આ પ્રમ્હ અનાદિના છે તે માનવા કે કૃતયુગમાં થયા તે માનવા ? ઈદ્ર કયા લાભ્યા-વિષ્ણુએ અને રુદ્રે લગ્ન કરાવ્યું ત્યારે શું અનાદિના બે વિષ્ણુ વારંવાર અવતાર લે છે તેમને પ્રમ્હાનું ગાયત્રીની સાથે લગ્ન કરાવ્યું કે ત્રેતાયુગમાં થયેલા વિષ્ણુએ કૃતયુગના પ્રમ્હાનું લગ્ન કરાવ્યું ? આ પ્રમ્હાના લગ્નમાં ઈદ્ર પણ સમિત્ હતા તો પછી દ્વાપરમાં થયેલા ઈદ્ર, કૃતયુગમાં થયેલા પ્રજ્ઞાની પાસે કેવી રીતે બધ ચઢ્યા. સાવિત્રીએ શાપો આપી કરતાં કહ્યું કે-પ્રજ્ઞાના ભક્તોને મુખ મળશે અને છેવટે એક રૂપ થશે. તો વિચારવાનું કે-તે કયા કાળે અને કયા ઠેકાણે એક રૂપ થવાનું ? કારણ કે આ પ્રમ્હા છે તે પોતેજ યજ્ઞ કરીને લાભ મેળવવાને હજી કાંઈક મારે છે તો શું પ્રમ્હપદથી કોઈ વિશેષ લાભ હુનીયામાં રહેલો છે.

પહેલા પ્રમ્હા કે સરસ્વતીજી ? એ બેમાં વિશેષ શક્તિ ઠોની માનવી ? કેમકે સરસ્વતીજીના શાપથી પ્રમ્હા પોતે પોતાની પૂજ્યતા ગુમાવી બે!

ઈંદ્ર કેદી રૂપના શાપને વશ થયા. વિષ્ણુને ઢોરોના પાલક રૂપે થવાનું થયું. શું આ બધો લેખ સત્યરૂપે ભાસે છે ? અમોને તો કલ્પિત રૂપ ભાસે છે. અગર કોઈ યથાર્થ સમજવશે તો માન્ય કરવામા કોઈ પણ પ્રકારનો વાધો નથી.

ઉપરના લેખને મળતો એક બીજો પણ લેખ જો તે આ જગોપર દાખલ કરું છું.

આર્યોના તહેવારોનો ઇતિહાસ. પૃ. ૧૭૨માં જુવો—

“ પુરાણ કાળમાં નદીઓની મહત્તા ધાર્મિક દૃષ્ટિથી વધતી ગઈ. નદીઓમાં મુખ્ય દેવતાઓનો અશ છે. એમ પુરાણોમાંની એક કથામાં લખેલું છે—એક વખત પ્રજ્ઞાદિત્ત સર્વ દેવતાઓએ એક શુભ કાર્યના આરંભ વખતે સાવિત્રીનું આપમાન કર્યું તે વખતે ગુસ્સામા સર્વ દેવતાઓને તેણે શાપ આપ્યો કે—તમે નદીઓ થશો. તે પ્રમણે—વિષ્ણુની—કૃષ્ણાનદી, મહાદેવની—મહાનદી અને પ્રગ્ધદેવની પ્રજ્ઞપુત્રા નદી બની, બીજા દેવતાઓની પણ નદીઓ થઈ. ”

એક સમય એવો હતો કે પુરાણકારો પ્રમાણ વિના જુદા સાચ પોતાની મરજી પ્રમાણે લખી દેતા હતા—જેમકે પોતાના માન્ય દેવોને પણ દુરાચારી, વ્યભિચારી અને જડ રૂપે બનાવી દીધા તોપણ કોઈ પૂછવાવાળા ન હતા. તો પછી જૈનોને અને બૌદ્ધોને નાસ્તિક રૂપે લખતા તેમને પૂછવાવાળું કોણ હતું ? હવે આ અગ્રેજોના રાજ્યમા જેમ જેમ પુસ્તકો છપાઈને ખૂદાર પડવા લાગ્યા તેમ તેમ પુરાણાદિકોનું પોકલ જાહેર થતું આવ્યું. જૈનોમા પોકલ નથી પણ બધું સત્યરૂપે છે એમ હું માગ અનુભવથી કહું છું. તે પ્રમાણે મધ્યસ્થ પડિતો પણ જોઈ શક્યા છે.

ઇતિ યજ્ઞ કરતા પ્રમહા અને તેની સગીક્ષા

પુનઃ સ્કંદપુરાણના પ્રજ્ઞા.

સ્કંદપુરાણ. ખંડ. ૧. લો. અરૂણોદયનો. અધ્યાય. ૮-૯-૧૦ થી ૧૫ સુધી પત્ર ૨૪૩ થી

(૧) અધ્યાય. ૮-માનો કિંચિત્ ભાવાય—પૂર્વે કટપના પ્રારંભમા

મહાદેવજી નિર્વિકલ્પ બેઠા હતા પણ જગત્ પેદા કરવાની ઇચ્છા થતાં-કાળા જમણા અંગથી પ્રગ્ઢા, વિષ્ણુ પેદા કરીને રજોગુણ અને સત્ત્વગુણ ક્રમથી મૃદ્ધી દીધા, એટલે સામર્થ્યવાળા યજ્ઞ-મરીચિ આદિ દશ પ્રાગ્ઢ્યોને, મનથી, દક્ષિણ અંગુઠાથી દક્ષને, મુખથી પ્રાગ્ઢ્યોને, હાથથી ઘ્વત્રીઓને. જંઘાથી વંશ્યોને અને પગથી ચૂદ્રોને પ્રથમ ઉત્પન્ન કર્યા, પછી ક્રમથી બધી સૃષ્ટિ ઉત્પન્ન કરી દીધી. ઇત્યાદિક અધ્યાય ૮ મામાં ઘણો વિસ્તાર છે.

(૨) આગળ અધ્યાય ૯ મામાં-આ સૃષ્ટિ તૈયાર થઈ ગયા પછી પ્રગ્ઢા અને વિષ્ણુમાં મોટાઇપણાનો ઝગડો પેડો. પ્રગ્ઢાએ કહ્યું કે, હે કેશવ! તે મધુ, કેટલ ને પેદા કરીને માર્યા તેથી તું દેત્યારી થયો. ખીજી વાત એ કે તને બનાવતાં જે મારા હાથને પીડા થઈ તે હજી ગઈ નથી. વળી જો કે દૈત્યના શયથો તું જળાશયમાં જઈને સુવે છે, તો પછી તું મારાથી મોટો કેવી રીતે ?

વળી જો કે-મારા ચાર મુખથી ચાર વેદો, ઉત્પન્ન થયા. ચૈતનરૂપ શક્તિ, અને મારી શ્રી સરસ્વતી ઉત્પન્ન થઈ, 'સ્થાવર જંગમ રૂપ આ બધી સૃષ્ટિ મેં ઉત્પન્ન કરી છે. તો પછી મારાથી તું કેવી રીતે મોટો ? પછી વિષ્ણુ પણ હમીને બોલ્યા હે પ્રગ્ઢન! તું મારી નાલિના કમળથી ઉત્પન્ન થયો છે. જો મધુ કેટલને મેં માર્યો ન હોત તો તે તારો નાશ કરત. વળી સોમક આદિ દૈત્યોને મેં મત્સ્યાદિકના સ્વરૂપથી ધારણ કર્યા. તો પછી હે પ્રગ્ઢન! તું મારાથી મોટો કેવી રીતે ?

(આ મધુ અને કેટલને પુરાણોમાં વિષ્ણુના કાનના મેલથી ઉત્પન્ન થયેલા જગોજગોપર લખીને બતાવ્યા છે. જૈનોમાં ચૈત્રદેવ તીર્થંકરના સમયમાં થયેલા ચોથા પુરુષોત્તમ વામુદેવ અને તેમના સમયમાં-"મધુ" પ્રતિવામુદેવ, તેના ભાઈ કેટલ મોટા વાજા થયેલા છે. તેમનો લેખ અમોએ આગળ જતાં આપેલો છે ત્યાંથી વિચાર કરી લેવો.)

(૩) હવે આગળ ૧૦ મા અધ્યાયનો ક્રિચિત્ સવાર્થ:-
એમ જે જે પુરાણોમાં જે જે કર્તાઓ તેમના વિષયમાં લખાયેલા હતાં તે તેમને કહી બતાવ્યા પછી-એક લિંગ તેજોમય એવું પેદા થયું કે તે જ્વલજ્વલતામાં ત્રણે લોકમાં ફરી વળ્યું. હવે પોતાનો ગર્વ છોડી દઈ પ્રગ્ઢા અને વિષ્ણુ વિચાર કરવા લાગ્યા કે આ લિંગ તો આપણી પરીક્ષા કરવાને પેદા થયું હોય તેમ લાગે છે. પછી તેના મૂળનો અને અંતનો પત્તો મેળવવાના ઉદ્યમવાળા થયા. એમ દશમા અધ્યાયમાં ઘણા વિસ્તારથી કહેવામાં આવ્યું છે.

૪ હવે અરગળ ૧૧ માં અધ્યાયમાં—બ્રહ્મા હંસરૂપે ૩૫ ધરીને આકાશમાં ઉડયા અને વરાહરૂપે ૩૫ ધરીને વિષ્ણુએ પાતાલને લેદવા માંડ્યું અને સાત પાતાળને લેદી નાંખ્યાં પણ કાંઈ લિંગનું મૂળ જડ્યું નહિ. એમ વરાહના ૩૫થી એક હજાર વર્ષ સુધી પાતાળમાં ફર્યા એમ આ સંબંધમાં અગ્નીઆરમા અધ્યાયમાં ઘણો વિસ્તાર છે. ॥

૫ હવે ૧૨ અને ૧૩ માં અધ્યાયમાં હંસરૂપે બ્રહ્માને “વર્માણાં શતસાહસ્રં” (એક લાખ વર્ષ સુધી) ભટકતાં કેતકીનું પત્ર આવ્યું તેણે કહ્યું છે કે—
“ચતુર્યુગા ય્યુતયાતં તતો નિપત્તો મમ” અને ચાર યુગ અયુત ઉપરથી પડતાં લાગ્યાં તો પછી હે બ્રહ્મ ! તું લિંગના છેડાનો પત્તો કેવી રીતે મેળવીશ ? એમ ૧૨ મો અને ૧૩ મો અધ્યાય વિસ્તારથી કહેલ છે. (૬-૭) આગે-૧૪ માં ૧૫ માં અધ્યાયમાં—બ્રહ્માએ અને વિષ્ણુએ મહાદેવની સ્તુતિ કરતાં કહ્યું છે કે—જે કોઈ દુનિયામાં વસ્તુ છે તે સર્વ કાંઈ હે ભગવાન તું જ છે એમ મોટામાં મોટા અને સર્વ પ્રકારની સત્તા વાળા મહાદેવજીને જ જણાવ્યા છે. એકંદરે ૮ માથી ૧૫ માં અધ્યાય સુધીમાં શ્લોક ૨૧૫ સુધીમાં વર્ણન છે તે જોઈ લેવું.

ઇતિ-સ્કંદ પુ. અધ્યાય ૮ થી ૧૫ સુધી બ્રહ્મા આદિનું સ્વરૂપ.

(૧) બ્રહ્માના શિર છેદનનો પ્રકાર બીજો.

સ્કંદપુરાણ-ખંડ-૫ માંના બીજા અધ્યાયમાં—બ્રહ્માના શિર છેદનું ઇચ્છિત વર્ણન.

પૂર્વે એકાદર્શવ થતાં ભૂતો નક્ષત્રાદિક કાંઈપણ ન હતું; માત્ર એક મહાકાલજી આકાશમાં રહી ગયો. એક પરપોટો જોરથી વધતાં સોનાનો થયો. મહાકાળના ફોડવાથી તેના બે ભાગ થતાં આકાશ અને પૃથ્વી બે બની ગયાં. તેના મધ્યમાં બ્રહ્મા વિષ્ણુ અને મહાદેવ પણ હતા. સૃષ્ટિ કરે એમ કહી તે અંતર્ધાન થઈ ગયો. બ્રહ્માને સુજ ન પડતાં તપ કરવા લાગ્યા. એટલે મહાદેવે છ અંગની સાથે વેદો આપ્યા. તો પણ ગમ ન પડતાં ફરીથી તપમાં જોડાયા. છેવટે સાથે વેદો આપ્યા. તો પણ ગમ ન પડતાં ફરીથી તપમાં જોડાયા. છેવટે મહાદેવની સ્તુતિ કરતાં અંતમાં સૂચના થઈ કે હે “બ્રહ્મ ! તું” ગર્વથી મને પુત્ર વિચારે છે તેથી તારૂં માથું કાપીશ, અને મારા અંશથી જે દ્રુ થશે તે તારી પ્રાપ્તિ નાશ કરશે, પણ તે ભક્તિથી મારૂં સ્મરણ કર્યું છે તેથી પિતામહના નામથી પ્રસિદ્ધ થઈશ. એમ શાપ અને વર બે મળ્યાં. પછી પોતાના તેજની અગ્નિમાં હોમ કરતાં પરસેવો થતાં લૂછીને નીચે નાખતાં નીલલોહિત વર્ણનો

રૂઢ પેદા થયો. પછી સૃષ્ટિની રચના કરતાં-પહેલા સાત માનસો થયાં, પછી બધી સૃષ્ટિ તૈયાર થતાં, લોકો તે નીલલોહિતનીજ સેવા કરવા લાગ્યા. બ્રહ્માએ પોતાની અપૂર્વતા બાણીને હિમાલયમાં જવાહું બણાવતાં તે નીલલોહિત ચાલ્યો ગયો. પછી ગર્વમાં આવી ચાર મુખથી ચાર વેદો અને પાંચમા મુખથી સાંગોપાંગ ઇતિહાસો કહ્યા પોતાનું તેજ દબાએહું બાણીને દેવોએ મર્યાદેવની સ્તુતિ કરી પ્રત્યક્ષ દર્શન માગ્યું. શિવ પ્રગટ થતાં શિવના તેજમાં બ્રહ્માનું તેજ દબાઈ ગયું પછી અટકાસ્ય કરી સર્વે દેવોના દેખનાં બ્રહ્માના પાંચમા મુખને કાપી નાખ્યું. ઇત્યાદિક કહી ૭૬ શ્લોકમાં બીજો અધ્યાય પૂરો કર્યો છે.

પાર્વતીના ચરણ દર્શનથી-બ્રહ્માનું વીર્ય નીકળતાં હંબરો વાત બિરથો.

સ્કંદપુરાણ-ખંડ-૧-લોક. શ્લોક ૫૩ નો અધ્યાય ૨૬ મો. પદ ૫૫ થી ૫૬.

બધા પર્વતોની સલાહથી હિમાલયે પાર્વતી કન્યાશિવજીને આપી. વેદિકા આગળ બેઠું બેહું. બ્રહ્મા, ઋષિઓ અને બ્રાહ્મણો પણ બેઠા. હવન શરૂ થતાં કોઈ કહે એમ તો કોઈ કહેએમ તત્ત્વ વિનાના તે વેદપાઠીઓ વિવાદ કરવા લાગ્યા. ઉવટે નારદે કહ્યું કે હે બ્રાહ્મણો ! જેણે આ વિશ્વ ઠરાવ્યું છે જેમાં વિશ્વ લીન થાય છે અને જેના મુખથી તમે પેદા થઈ વિવિધજીવ થયા છો તે તો તમારી પાતેજ બેઠા છે. એમ નારદના કહ્યા પછી તે બ્રાહ્મણોએ યજ્ઞ શરૂ કર્યો, ત્યાં પાર્વતીના ચરણ દેખતાં બ્રહ્માનું વીર્ય નીકળી પડ્યું અને હંબરો વાતબિરથો ઉત્પન્ન થયા. તાત તાત ! પોકારવા લાગ્યા. તે વખતે નારદે કોપ કરી તે વાત-બિરથોને ગંધર્ભાદિ પર્વત ઉપર મોકલી દીધા. અને લલિત થયેલા બ્રહ્માને આત્માસન આપ્યું. ઇત્યાદિ.”

સ્કંદ-પ્ર-૦-ના લેખનો વિચાર-મહાકાલે-સોનાનો પરપોટો ફાળીને બે ભાગ કર્યા, તેનાં આકાશ અને પૃથ્વી બની ગયા. ત્યારે તેને પ્રથમ કયા આકાશમાં રહીને પરપોટો ફાંકયો ? વળી જ્ઞાન કરવા મહાદેવે છ અંગની સાથે વેદો બ્રહ્માને આપ્યા તો પણ તેમને કાંઈ સૂઝ્યું નહિ. ત્યારે જીવોની કતલ કરવાનું બ્રાહ્મણોને કયા વેદોથી સૂઝ્યું ? શું બ્રહ્માએ ગર્વ કરીને ફરીથી ચારમુખથી ચાર વેદો અને પાંચમા મુખથી સાંગોપાંગ ઇતિહાસ કહ્યો તેમાંથી સૂઝ્યું ?

જેનો વેદો માનતા નથી તેથી વેદ બાહ્ય નાસ્તિક એમ લખવા વાળા આ ગ્રંથકારેજ છે. તેમને કયા આસ્તિકની પંક્તિમાં લેખવવા ?

નીચેના બીજા લેખમાં—બધા પર્વતોની સલાહથી પોતાની કન્યા પાર્વતીજી શિવજીને આપી. પ્રૌઢાદિક પરણાવવાને બેઠા. વિશ્વના કર્તા પાસેજ હવન કરવામાં પ્રાર્થણોનો મોટો વિવાદ. આમાં મોટો દરજ્જો કેનો માનવો ? વિશ્વકર્તાનો કે પ્રાર્થણોનો ? વળી પાર્વતીનો અંગુઠો દેખતાં વિશ્વકર્તાનું વીર્ય નીકળી પડેયું આ બધા લેખોનો વિચાર કઈ બાબુથી કરવો ? આ બધું ધર્મીનાં તેમને કેવી રીતે ચંલોવ્યું ? જરા સ્થંભીને વાચકોને વિચાર કરવાની ભલામણ કરે છે. આવા લેખોનો વિચાર કરવામાં અમારી બુદ્ધિ કુંઠિત રહે છે તેથીજ વાચકોને વિચાર કરવાની ભલામણ કરી છે.

॥ ઇતિ—પ્રમ્હાનો શિરછેદનું અને સ્ખલિત વીર્યનું સ્વરૂપ તેનો વિચાર

શિવને મારવા પ્રમ્હાએ સ્વેદજને પ્રેયો તેથી તેમને પ્રાયશ્ચિત.

સ્કંદ પુરાણ. ખંડ ૫ મો અધ્યાય ત્રિજનો કિંચિત્ ભાવાર્થ—

પ્રમ્હાનું માથું કપાતાની સાથે પ્રમ્હાને ક્રોધ થતાં પરસેવો થયો, તે લોહીને પૃથ્વી ઉપર નાખતાં ધનુષ્બાણ સાથે એક વીર ઉત્પન્ન થયો. પ્રમ્હાએ રૂદ્રના તરફ પ્રેર્યો. પણ રૂદ્રે તેને હુકાર માર્યો સ્તંભિત કર્યો અને તેમને ચોતે વિષ્ણુના આશ્રમમાં જઈ ભિક્ષાની ચાચના કરી. રૂદ્રને દેખી વિષ્ણુએ જમણા હાથ પ્રસાર્યો. શિવે ચલથી લેહતાં લોહિનો પ્રવાહ છુટ્યો. તેને પોતાના કપાળમાં જીલવા માડ્યો. પણ ત્યાંથી નીકળી પચ્યાસ ચોજન લાંબો અને દશ ચોજન પહોળો નદીરૂપે થયો. તે પ્રવાહને દિવ્ય એક હજાર વર્ષ સુધી કપાલમાં ધારણ કર્યો. પછી વિષ્ણુએ કહ્યું કે તેમણે પાત્ર ભરાયું ? એમ કહીને પ્રવાહ બંધ કર્યો. પછી મહાદેવે દિવ્ય એક હજાર વર્ષ સુધી કપાલમાં દ્રષ્ટિ રાખી અંગુલીથી મંથન કર્યું. પછી તેમાં પરપોટો થતાં તેમાંથી એક હજારના હાથવાળો ધનુષ બાણ સાથે અર્જુન જેવો પુરૂષ પેદા થઈ ગયો. વિષ્ણુએ શિવને પૂછ્યું કે આ તમારા

જ દિવ્ય એકજ વર્ષના લાંબો કરોડો વર્ષ આપના હિસાબે પુરાણ કારેએ બતાવ્યાં છે ત્યારે દિવ્ય હજાર વર્ષનાં વર્ષો આપના હિસાબે કેટલાં થાય તે વિચારવાનું.

કપાલમાં કોણ છે ? મહાદેવે કહ્યું કે એ નર છે વિષ્ણુએ કહ્યું તમે નર કહ્યો છે તેથી એ નરજ થશે. મહાદેવે કહ્યું કે તમે નર નારાયણના નામથી પ્રસિદ્ધ થશો અને તમોને ઘણા ઠેકાણે સાહાય્ય કરવાવાળો થશે. માટે એનું રક્ષણ કરજો કારણ કે-બ્રહ્માના માથાનું તેજ, તમારા લોહીનું તેજ અને મારી દ્રષ્ટિનું તેજ, એમ ત્રણેના તેજથી પેદા થએલો આ નર શત્રુઓને હતવાવાળો થશે. પછી તે નરે મહાદેવની અને વિષ્ણુની સ્તુતિ કરી. પછી તે નરને કપાલમાંથી બહાર કાઢીને કહ્યું કે મારા હુંકાર માત્રથી મોહ નિદ્રામા પડેલા સ્વદેજ પુરૂષને જાગ્રત કર એમ કહીને અંતર્ધાન થઇ ગયા. પછી તે સ્વદેજને લાત મારીને, ઉઠાડતાં રોપથી યુદ્ધ કરવા લાગ્યો તે દિવ્ય યુદ્ધ ત્રણ વર્ષ ન્યૂન ત્રણસો વર્ષ સુધી ચાલ્યું. છેવટે રક્તજે સ્વેદજને લેલો. પછી વિષ્ણુએ છોડાવીને-મહેશ્વરને અને સુરેશ્વરને પાલન કરવા સ્વેદજને સોંપ્યો. પછી વિષ્ણુએ બ્રહ્માજીને કહ્યું કે તમોએ મહાદેવજીને મારવાની ઇચ્છા કરી તે ઘણુંજ અયોગ્ય કામ કયું છે માટે તેનું પ્રાયશ્ચિત લેવો. પછી વિષ્ણુના વચનને માન્ય રાખી બ્રહ્માજી એ પ્રાયશ્ચિત લીધું.

આમાં કિ ચિત્ વિચાર —બ્રહ્માએ શિવના અપરાધી થઇ પોતાનું માથું કપાવ્યું. શિવને મારવા તેમને સ્વેદજ પુરૂષ પ્રેર્યો, શિવે વિષ્ણુને 'હાય લેલી લોહિનો પ્રવાહ ચલાવી પોતાના અપ્પરમા ઝીલ્યો. વળી તેમાથી રક્તજ પુરૂષ પેદા થયો, તેને પેલા સ્વેદજને લેલો, તોપણ વિષ્ણુએ બ્રહ્માને પ્રાયશ્ચિત લેવ-હાવ્યું. શુ આ બધો પ્રસંગ સત્ય છે ? જો આ વાત સત્ય હોય તો તે ત્રણે દેવોને દૂરથીજ અમારો નમસ્કાર. અસત્ય હોય તો એ પુરાણના લેખકને ધન્યવાદ. આમાં બીજું શું લખુ ?

॥ ઇતિ શિવને મારવા બ્રહ્માએ સ્વેદજને પ્રેર્યો તેનું પ્રાયશ્ચિત.

બ્રહ્માના ઉપર દોષા રોપો

હિંદુસ્તાનના દેવો પ્રકરણ-૨ ભૂ. ૧૩૦-૩૧ થી “તે ત્રણે લોકના સર્જન હારે પોતાની પુત્રી સાથે અનીતિનું કામ કયું અને એ ભયંકર અપરાધ માટે તેને બાકીના દેવોએ શિક્ષા કરી કે-તમારી પૂજા કરવામા નહિ આવે ”

“વળી મધ પાનનો બીજો અપરાધ પણ તેને શિર મૂકવામા આવે છે.”

“ તેમજ સ્કંદ પુરાણમાં એક નિર્લંબ વાત છે તેમાં અસત્ય બોલવાનો દોષ તેને લગાડ્યો છે ને સાબીત કરવામાં આવ્યો છે. તેની પૂજા લગભગ બંધ થઈ છે તેનું આ પણ એક કારણ છે. ”

“ તમે બાલિશ રીતે અને મંદ બુદ્ધિથી અસત્ય બોલ્યા છો. તેથી હવે પછી તમારું કોઈ પૂજન કરશે નહિ. ”

આગળ-શંકા કૌભ-શંકા-૩૫ મી. શીવપુરાણમાંની પણ એક વાત લખાઈ છે-“ બ્રહ્માનું જીવું બોલવું કે હું લિંગનો થાહ લઈ આવ્યો તેથી શાપિત થવાથી જગતમાં તેની પૂજા ન થઈ. ”

પુત્રી નો કે સ્ત્રી નો મંબંધ અનાદિના બ્રહ્માને કયાંથી ? છતાં પુરાણ-કારોએ કોઈ પ્રસંગ લઈને બ્રહ્માના નામને જગે જગોપર ફલાંકિત કર્યા છે. તે પ્રસંગ જૈન ઇતિહાસથી અમોએ પ્રથમથી જ ટાકી બતાવ્યો છે અને તે સિવાય બીજો કોઈ પણ માર્ગ નથી.

જો કે ઇ. સ. ૧૯૦૧ મા-નડીઆદના-વેશ્વવિહારી અનુ જો-“ વહાત મનનાવલી. ” આપણા પુરાણો ” નામના લેખના પૃ-૧૦મા-લખ્યું છે કે-

“ વૈદિક જ્ઞાનનિધિ બ્રહ્મા, પોતાની પુત્રી ‘ વાય ’ પગમાથિક રહસ્યરૂપ સાથે પ્રેમમાં રૂસાય તો તેમાં પણ અધમ ભાવનાનુસાર અવલોકન કરવા મંડી જવું તે પણ હાસ્યાર્પક છે. ”

જો કે વિશ્વવિહારી અનુજ બ્રહ્માની પુત્રીને વાય ઠરાવી બીજાઓને હાસ્યાર્પક ઠગવતા હોય તો તે યોગ્ય ન ગણાય કારણ કે મૂળના મંથકારોજ મોટી મોટી કથાઓમાં-પુત્રી રૂપે અને સ્ત્રી રૂપે મરણ પ્રમાણે લખતાં ગયા અને તે પ્રમાણે પૂર્વ થએલા પડિતો અર્થ પણ તેવા પ્રકારનો કરતા આવ્યા, પછી તે પ્રમાણે બીજાઓ લખીને બતાવે તેમને મોટી ભાવના કરવાવાળા કહેવા. એ તો નિશાણના તાકવા વાળાને છોડી દઈ નિશાનની વસ્તુને દોષિત ઠરાવવા જેવું કેમ ન ગણાય ? માટે બીજાઓને દોષિત ન ગણતાં મૂળના લેખકોને તપાસવાની ખાસ જરૂર છે.

ઇતિ બ્રહ્માના ઉપર અનેક દોષારોપણનો વિચાર. પ્રકરણ ૨૪ મું.

પ્રકરણ ૨૫ મું.

બ્રહ્માના ઉપસંહારની સાથે ત્રિમૂર્તિનો વિચાર-

બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને મહાદેવ-અ. ત્રણ મોટા દેવોના મળ ધે વેદોમા ડોઇ વિશેષ ઉલ્લેખ નથી પણ પુનાણુ કારોએ એની કલ્પના કરેલી હોય એમ લાગે છે. પહેલા વાસુ દેવના પિતા કે જે પોતાની પુત્રીનો મળ ધ ઝરવાથી પ્રજા પતિના નામથી ઓળખાયા હતા તેમને બ્રહ્માના નામથી પ્રસિદ્ધ કહેલા હોય અને જે તેમના અમયમા આ અવસર્ણિના પ્રથમ વાસુદેવ અને પ્રતિ વાસુદેવ થયા છે તેમનો સંબંધ ઉલટપ હટ કરી-વિષ્ણુ બગવનના નામથી પ્રસિદ્ધી થવાવી હોય જૈન ઇતિહાસને આધારે લખેલા અમારા આગળના લેખોથી નિઃપક્ષ પતી અને પોતાની બુદ્ધિથી જોવાવાળા વાચકો આ જોઇ શકશે

વેદોમા ત્રિમૂર્તિના સળ ધે જે લખવામા આંચું છે તે નીચે મુજબ છે

(૧) હિંદુસ્તાનના દેવો-૫-૫૦ મા

“ વેદોમાના ત્રણ પ્રધાન દેવોમાના-સૂર્ય એક છે અને અગ્નિને વાસુ મેગવીને પ્રાચીનમા પ્રાચીન હિંદુ ત્રિમૂર્તિ બને છે. એનું પ્રાચીન નામ-પ્રજા પતિ “ પ્રાણીઓનો પતિ ” છે.

(૨) આર્યોના તહેવારોનો ઇતિહાસ, એ અથમાના ૫- ૫૦૩ મા
“ વેદકાળની ત્રિમૂર્તિની કલ્પનાનો-ધીમે ધીમે એટલો બધો વિસ્તાર થયો-પુરાણોમા તેનું સ્વરૂપ તદ્દન બદલાઇ ગયું વેદ ગાયકોએ અનેક દેવોની મુતિ કરી છે પણ અગ્રસ્થાન તો અગ્નિ, મહત અને સૂર્ય એ ત્રણ દેવોનેજ મળું છે. ”

૫-૫૦૪,- ‘ પુરાણ કાળે ત્રિમૂર્તિની કલ્પના તકો કરતી વેગાણુક ધર્મની ત્રયીનો મદદ લીધી હોય એ અલખિત છે. ”

૫ ૫૦૫-“ આ બ્રહ્મ- રજ, સત્ત્વ અને તમ એ ત્રિગુણોથી બરેડુ હોવાથી પરમેશ્વર ત્રિગુણાત્મક છે એવું ઉપનિષદ કાળેનું મત બન્યું પાછત કદા પ્રમાણે-વેદકાળમા મુખ્યત્વે કરીને આ ત્રણ ગુણ ધારણ કરનારા-બ્રહ્મણ્ય પતિ, સૂર્ય અને રૂદ્રને અનુક્રમે બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને મહેશ એમ પુરાણકારોએ કગમ્યા તે પછી અસ્તિત્વમા આરેલા ઉચાનગ, કાત્યાયન, અને વ્યાસના મંથોમા ત્રિમૂર્તિનો ઉલ્લેખ મળી આવે છે

ખ્રિસ્તી શકના છઠ્ઠા સૈકાના અરસામાં-શુદ્ધક કવિએ રચેલા-મૃચ્છ કટિક નાટકમાં (અંક. ૬) પણ ત્રિમૂર્તિનો ઉલ્લેખ કરેલો છે. ”

એ ઉપરથી એટલું સ્પષ્ટ થાય છે કે આશરે એક હજાર વર્ષથી બ્રમ્હા, વિષ્ણુ અને શિવની ત્રિમૂર્તિ વિષેનો મત એ હસ થતો ગયો. ”

વેદોમાં-સૂર્ય, અગ્નિ અને વાયુ. તે પુરાણોમાં બ્રમ્હાદિ ત્રણ

ઋષિઓએ મોટામાં મોટા કરાવેલા વિષ્ણુ

હિંદુસ્તાનના દેવો પૃ. ૧૩૯થી ભાગવતની કથામાંનો કિચિત્ સાર-

“ સગ્સ્વતીને કિનારે ઋષિઓ યજ્ઞ કરતા હતા ત્યારે ત્રણે દેવોમાં કયો દેવ શ્રેષ્ઠ તે વિષે તકરાર થઈ. તેમણે બ્રમ્હાના પુત્ર ભૃગુને નક્કી કરવા મોકલ્યા. તેઓ પ્રથમ બ્રહ્મ લોકમાં ગયા. સત્ય જાણવા આચાર કર્યા વિના સભામાં દાખલ થયા તેથી બ્રમ્હાને ક્રોધ અઠયો. નાંશ કરવાની તૈયારી કરતાં ભૃગુને પોતાનો પુત્ર જાણી ક્રોધને સમાવી દીધો.

પછી ભૃગુ શિવના સ્થાનમાં ગયા શિવને આલિંગન કરવા ન દેતાં પાછા હઠ્યા. તે જોઈ શિવે મારવા ત્રિશુળ લીધું. પાર્વતીએ શિવના પગમાં પડી ભૃગુના આજુ ગયાવ્યા. પછી ભૃગુ વકુંઠમાં ગયા. સૂતેલા વિષ્ણુને છાતીમાં લાત મારી નિદ્રામાંથી ઉઠાડ્યા. એટલે વિષ્ણુએ ભૃગુને નમસ્કાર કરીને કહ્યું કે-મહારાજ ! આપને વંદન કરું છું, આપ આસન પર બેસવા કૃપા કરો, મેં યોગ્ય માન નથી આપ્યું તેની ક્ષમા કરો, આપના પગને ધજા થઈ હશે તેની પણ ક્ષમા કરો એમ કહી વિષ્ણુએ ભૃગુ ઋષિના પગ આપ્યા અને કહ્યું કે આજ હું અત્યંત સન્માન પામ્યો છું. હે ભગવન ! તમારા પગની પાપનાશક રજ તમે મારી છાતી ઉપર મૂકી છે, વિષ્ણુનો આ જવાબ સાલળી ભૃગુને એવી તો શરમ લાગી કે રોતા રોતા ઋષિ લોકો પાસે દોડી ગયા. તેમણે (ઋષિઓએ) આ હકીકત જાણી એકદમ કરાવ કર્યો કે વિષ્ણુ અર્વામાં મોટામાં મોટા દેવ છે, કેમકે અક્ષમા અને ક્રોધથી મુક્ત છે. ” (કેનેડી કૃત “ હિંદુપુરાણ ” પૃ. ૨૪૦)

આમાં જરા મારો વિચાર-ત્રણ દેવોમાંના મોટા દેવની ખબર ખધા ઋષિઓને પડી નહી, પણ બ્રહ્માના પુત્ર ભૃગુને પડી નહી ? અરે ! જગતનો ઘાટ ઘાડનાર સર્વજ્ઞ રૂપ બ્રહ્મા તે પણ પોતાના પુત્રનું જ્ઞાન ભૂલીને મારવા તૈયાર થયા તે કેટલું આશ્ચર્ય ? બ્રહ્મ લોકમાંથી નીકળી ભૃગુ શિવ પાસે ગયા, આ ભૃગુ અમારી પરીક્ષા કરવા આવ્યો છે એમ સર્વજ્ઞ એવા શિવ પણ, સમજ્યા વગર ત્રિશુલ લઈ મારવા ઉઠ્યા ? ત્યાંથી લાગીને ભૃગુએ વકુંઠમાં જઈ સુતેલા વિષ્ણુની

છાતીમાં લાત મારી, તેમને જગાડયા છતાં પણ વિધ્વજી નમસ્કાર કર્યો, આસન આશુ, લાત મારતાં ચએલી ઇલની ક્ષમા માગી, ભૃગુના પગ ચાંધ્યા, એટલુંજ નહિ પણ લાત મારતાં છાતી ઉપર પડેલી ભૃગુના પગની ધૂળને પાપની નાશક માની ? સાક્ષત્ વિધ્વ ભગવાને ભૃગુની લાત છાતીમાં ખાધી અને સેવાપણુ તેટલી ઉઠાવી, ત્યારે તેમને બધા દેવોમાં મોટામાં મોટા ઋષિઓએ ઠરાવ્યા વળી મહાભારતમાંની એક વાત એવી પણ સાંભળવામાં આવી છે કે-યુધિષ્ઠરના યજ્ઞમાં શ્રી કૃષ્ણ ભગવાનની પાસે બધા બ્રાહ્મણોએ પોતાના પગ ધોવડાવ્યા હતાં આવા આવા પ્રકારના લેખે. જોત. વિચાર થાય છે કે-પૂર્વ કાળમાં ચએલા તે બધા ઋષિઓ અને બ્રાહ્મણો-અશ્વેદિક દેવોના ભગત થયા હશે કે મંદારીની પેઠે નચાવનારા થયા હશે ? અશ્વેદિકને નીતિ વિનાના લખનારા શું જ્ઞાનીઓ હશે ? ઋષિઓએ ઠરાવેલા મોટામાં મોટા દેવ વિધ્વ. તેમનો વિચાર

વળી-હિંદુસ્તાનના દેવો-પૃ. ૪૨૭ થી

“એ વાત ખરી છે કે હિંદુસ્તાનમાં લાખો મરદો, સ્ત્રીઓ, અને છોકરાં-અર્ધો માણસ અને અર્ધો પક્ષી એવા ગરૂડના વાહન પર આરૂઠ થયેલી કે નાગ પર ચડ્યન કરતી ચતુર્ભુજ વિધ્વની પત્યરની પ્રતિમાઓ આગળ કંઠવત્ પ્રણામ કરે છે; તેઓ વૃષભપર નગ્ન આરૂઠ થયેલા, ભૂપણ તરીકે કપાલમાસા ધારણ કરનાર, ત્રિનેત્રવાળા, શક્તિ ભૂત શિવની પૂજા કરે છે, એ પણ ખરી વાત છે. એવાં મનુષ્ય છે કે તેઓ હજી પણ મયૂર પર સવાર થતા, હાથમાં ધનુષને ગાજી ધારણ કરતા, છ મુખવાળા લડાઈના દેવ કાર્તિકેયને માને છે; અને હાથીના માથાવાળા, મૂષક વાહન, ચતુર્ભુજ ગણેશનું આવાહન કરે છે. ‘૨’ એ વાત ખરી છે કે યોગાત્મીશમા સૈકાના પૂર્ણ પ્રકાશમાં કાલિકાદેવીની આકૃતિને તેના પોતાનાજ શહેર કલકત્તાના મહોલામાંથી લઈ બધા છે, તે સમયે તેના છુટા વિખરાયેલા કેશ પણ સુધી પહોંચે છે તેણે મનુષ્યના માથાની માળા પહેરેલી હોય છે, તેની જીભ મુખમાંથી બહાર નીકળેલી હોય છે, અને તેના કમર પટો લોહીથી ખરડાયેલો હોય છે. આ બધું ખરું છે; પરંતુ લખી, વાંચી કે વિચાર કરી શકે એવા ગમે તે કોઈ હિંદુને પુછો કે તમે શું આજ દેવોને માને છો ? આ પ્રશ્ન સાંભળી તત્ત્વ તમારા લોખણા-દરેક વસ્તુ ખરી માની દેવાના સ્વભાવ તરફ તેઓ હસસે હિંદુસ્તાનમાં પ્રત્યક્ષ ધર્મ આ પ્રમાણે જીવતાં મુએલો છે તે કયા સુધી ટકશે તે કોઈથી કહી શકાયે નહીં.”

ઈતિ બ્રહ્માના મંત્રધનો વિચાર સંપૂર્ણ પ્રકરણ રૂપ મું.

પ્રકરણ ૨૬ મું.

બલદેવ વાસુદેવાદિકનું પહેલું ત્રિક.

જૈનોના ત્રિપૃષ્ઠ વિષ્ણુ અને અશ્વગ્રીવ પ્રતિવિષ્ણુ.

અગીઆરમા તીર્થંકરના સમયમાં—પોતાનપુરના રાજા જિતશત્રુ દે જે મૃગાવતી પુત્રીના સંબંધથી પ્રજાપતિપણે પ્રસિદ્ધ થયા હતા. અને વૈદિકોએ જેને બ્રહ્માતરીકે ઓળખાવ્યા હતા, તેજ રાજાની રાણી મૃગાવતીની કુક્ષિમાં તત્વના બોધની પ્રાપ્તિ થયા પછી ત્રિજા ભવે ભરતચક્રીના પુત્ર મરીચિ, કર્મના સંજોગે નીચ ઉચ્ચ યોનિમાં ભટકતાં સત્તરમે ભવે વિશ્વભૂતિ થઈ અઠારમા ભવે સાતમા દેવલોકે ગયા અને ઓગણીસમા ભવે ‘ત્રિપૃષ્ઠ’ નામા આ આલતી અવસર્પિણીમાં પહેલા વાસુદેવ (વિષ્ણુ) પણ આવીને ઉત્પન્ન થયા.

એજ અરસામાં રતનપુર નગરના રાજા મયૂરગ્રીવ થયા. તેમની રાણી નીલાંજના હતી. તેમની કુક્ષિથી ‘આશ્વગ્રીવ’ નામના પ્રતિવાસુદેવ (પ્રતિવિષ્ણુ) પણ ઉત્પન્ન થયા હતા. બળદેવ, વાસુદેવ અને પ્રતિવાસુદેવ એ ત્રણે જ્યારે ત્યારે એકજ અરસામાં ઉત્પન્ન થાય છે. તેમાંના જે પ્રતિવાસુદેવ છે તે ત્રણે ખંડના રાજાઓની સાથે લડાઈ ટંટાઓ કરી તેમણે પોતાના તાબે કરી લે છે, પણ મોટાભાઈ બળદેવની સહાયથી વાસુદેવ છે તે પ્રતિવાસુદેવને મારે છે અને પછી તે નિર્વિઘ્નપણાથી રાજ્યનો લોગ કરે છે આ આપણા અવસર્પિણીનો કાળ છે તેમાં નવ બળદેવ નવ વાસુદેવ અને નવ પ્રતિવાસુદેવ આજ સુધીમાં થયા છે અને આગળ ઉત્સર્પિણીમાં પણ એજ પ્રમાણે થવાના છે. ઉત્સર્પિણી અને અવસર્પિણી એ બે મલીને એક કાલચક્ર ગણાય છે. આ અનાદિ કાળના સંસારમાં એવાં કાળચક્ર અનંતાં થઈ ગયાં છે અને આગળ ભવિષ્યમાં પણ અનંતાં થવાનાં છે પણ આ અવસર્પિણીમાં—આ અચલ બળદેવ, ત્રિપૃષ્ઠ વાસુદેવ અને અને અશ્વગ્રીવ પ્રતિવાસુદેવ એ ત્રણનું નેડહું પહેલવહેલું અગીઆરમા તીર્થંકરના સમયમાં થયેલું છે. ત્યાર બાદ બીજા પણ એવાં નેડલાં આઠ થયેલાં છે. તેમનું પણ વર્ણન અવસરે અવસરે આપતા જઈશું અને સાથે પૌરાણિકોએ કરેલા દેરફારો પણ અમારા જાણવા પ્રમાણે જણાવતા જઈશું.

એટલે તેની યોગ્યતા અયોગ્યતાનો ખ્યાલ વાંચક વર્ગ પોતાની મેજેઝ કરી લે

॥ ઈતિ જૈન પ્રમાણે ૧૧ માં તીથ કરના સમયે નવ વાસુદેવાદિકમાનુ
ત્રિક પહેલુ.

પુરાણમાં અશ્વગ્રીવ મળે નીચે મુજબ મળી આવે છે

(૧) શકાકોપ શકા પપ મી પૃ ૯ માં દેવી ભાગવતથી “વિષ્ણુ ભગવાંતનું શીર કપાઈ જવું, પુનઃ તેમના શીરની જગ્યાએ ઘોડાનું શીર લગાવવું તે જેથી ‘હયગ્રીવ વિષ્ણુ’ એવું નામ પડયું”

જૈન ઇતિહાસ પ્રમાણે વાસુદેવાદિક નવ ત્રિકમાનુ ઉપર બતલેલું પહેલું વહેલું ત્રિક છે

પરંતુ પુરાણકાંતે કરેલ સમયના જુદા જુદા વાસુદેવાને એજ વિષ્ણુ રૂપે કહ્યા છે અને પ્રતિવાસુદેવાને પ્રાચે જુદા જુદા અસુરો રૂપે કહ્યા છે અને તેમાં મનમાની કલ્પનાઓ પણ ભરી દીધી છે પરંતુ આ પહેલા લેખમાં તો-અશ્વગ્રીવ પ્રતિવાસુદેવનેજ વિષ્ણુ રૂપે કહ્યો માથું કપાવવાવાળાનું જતાની દીધા છે અને ઘોડાનું માથું લગાડી હયગ્રીવ વિષ્ણુ કહી દીધા છે ત્યારે જે ગીતામાં-ભકતોના રક્ષક અને દુર્જનોના નાશક રૂપે મર્વ પ્રકારની સ્તુતિ ધરાવનાર વિષ્ણુ કહ્યા છે તેમને શું પોતાનું માથું કપાવ્યું? આ વાત વ્યવહાર ધી અને યુક્તિથી પણ વિરૂદ્ધ શું નથી? એટલેજ કહીને હું હવે આ લેખમાં વિરમું છું

(૨) મ્કંદે પુરાણના હયગ્રીવ વિષ્ણુ

મ્કંદપુરાણ ત્રિજો પ્રલખાંડ અધ્યાય-૧૪-૧૫ માં પૃ ૧૦૮ થી ૧૩૧ સ્લોકો ૬૧-૮૧નો કિન્નિવ ભાવાર્થ

“વ્યામ અગુન્ને કરે છે તે પૂર્વે મ્કંદે મહાદેવને પૂછ્યું હતું કે વિષ્ણુ ભગવત કે જે ત્રણ લોકના નાથ, યુગયુગમાં ભકતોનું સ્વરૂપ કરી ફરે ન ત્રણ મનાર પાતનું માથું કપાવી હયગ્રીવ કેમ થયા ?

એટલેજ નરિ પણ ગ્રીહ અનેક માન મ્કંદે તેમને કહીને ભગવંતે ॥ મુખે કે—

- (૧) જેના શેમથી-દેવો, વૃક્ષો, પત્રગો અને પર્વતો થયા છે.
- (૨) જેની દેહથી કલ્પકલ્પમાં સર્વ જગત ઉત્પન્ન થઈ બંધ છે.
- (૩) જેણે પ્રલય થયેલી વિદ્યા અને યજ્ઞો આ દુનીયામાં પાછા લાવીને મૂક્યા.
- (૪) જેણે હૃદ દેત્યોનો નાશ કરી વેદોને પાછા લાવીને મૂક્યા.
- (૫) જેણે લીલા વડે આખી પૃથ્વીને પોતાની પીઠ ઉપર ધારણ કરી.
- (૬) જેના શરીરમાં સ્થાવર અને જંગમરૂપ સર્વ જગત રહેલું છે.
- (૭) જેણે વન્દાહનુ સ્વરૂપ ધારણ કરી હિરણ્ય કશ્યપને માર્યો છે.
- (૮) જેણે સમુદ્રનાં પેશીને સાગર અને પર્વત સહિત પૃથ્વીનો ઉદ્ધાર કર્યો છે.
- (૯) જેણે દાઢા ઉપર પૃથ્વીને ધારણ કરી.
- (૧૦) જેણે વરાહનું રૂપ ધરી કપિલનો શોક દૂર કર્યો.
- (૧૧) જેણે ભયંકર નૃસિંહનું રૂપ ધરી ભક્ત પ્રહલાદનું રક્ષણ કર્યું.
- (૧૨) જેણે રાતોરાતમાં હૃદ હિરણ્યાકશિપનો નાશ કરી પ્રહલાદને ઇંદ્રના આસન ઉપર બેસાડી દીધો.
- (૧૩) વળી જેઓ વિરાચનના પુત્ર (બલિ) ના આગળ યાચક રૂપે બન્યાં
- (૧૪) અશ્વમેધ યજ્ઞમાં જેનું પૂજન બલિ રાજાએ કર્યું તે પછી જેણે ત્રણ ડગલાં માત્રથી બધી પૃથ્વીનું હરણ કરી લીધું.
- (૧૫) જેણે વિશ્વરૂપ બનીને બલીને પાતાળમાં ખોસી દાહ્યો.
- (૧૬) જેણે એ સ્ત્રીશંકર નિઃશ્ચીય પૃથ્વી કરીને પ્રાહ્લણેને આપી.
- (૧૭) જેને હૈહ્યનો નાશ કર્યો. અને પોતાની માતાને પણ મારી નાખી.
- (૧૮) જેણે બાહ્યાવરથામાં હૃદ્યાચારવાળો તાડકા નામની રાક્ષસીને મારી.
- (૧૯) જેણે કૌશિકના પ્રસાદથી વિશ્વામિત્રના યજ્ઞમાં લીલાવટે મનુષ્ય દેહ ધારણ કરીને ચૌદહત્તર રાક્ષસોને એકી સાથે ઠાર કર્યા.
- (૨૦) જેણે સૂર્યનખા અને ત્રિશિરનો પણ નાશ કર્યો.
- (૨૧) જેણે સુગ્રીવના રૂપને ધરવાવાળા જુહા વાલીને હણી સત્ય સુગ્રીવને સંહાર કરી.
- (૨૨) જેણે સમુદ્રમાં સેતુ બનાવી રાવણનો નાશ કર્યો અને ધર્માણ્યમાં પ્રાહ્લણેની પૂજા કરી.

- (૨૩) જેણે ઘણાં ગામના પટા (શાસનપત્ર) આપીને ધર્મ વાવડીમાં સ્નાન કર્યું અને ઘણું બ્રાહ્મણોને ઘણું પ્રકારનાં દાન આપ્યાં.
- (૨૪) જેણે સત્પુરુષોનું પાલન અને હુદ્ પુરુષોનું નિમ્મલ્લ કર્યું.
- (૨૫) જેણે યાદવ વંશમાં અન્ન લઈને પૂતનાનો અને શકટ દૈત્યનો નાશ કર્યો.
- (૨૬) જેણે ૧ અરિષ્ટ દૈત્યનો, ૨ કેશીનો, ૩ બકાસુરનો, ૪ વૃકાસુરનો, ૫ શકટાસુરનો, તૃણાવર્ત ધેનુક અને મહટનો નાશ કર્યો.
- (૨૭) જેણે કંચને તથા જરાસંધને માર્યા છે.
- (૨૮) જેણે તારકાસુર સાથે છ અયુત વર્ષ સુધી યુદ્ધ કર્યું.
- (૨૯) જે સર્વ લકતોના ત્રાતા, દુરાત્માઓને હણુતા એવા મહાત્મ કાર્ય કરવાવાળા જે વિષ્ણુ ભગવાન તે અશ્વિમુખવાળા કેમ થયા ? એ અમને ઘણુંજ આશ્ચર્ય થાય છે.

હવે મહાદેહજીએ ઉત્તર આપ્યો કે-હું પુત્ર રકંઠ ? સાવધ પણે માંલજી. એક વખત દેવતાઓએ પૃથ્વી ઉપર યજ્ઞનો આરંભ કર્યો, ત્યાં સર્વ ઇન્દ્રોના પુરોહિતો આહવાન કરવા લાગ્યા બધાએ દેવો હાજર થઈ ગયા પરંતુ વિષ્ણુ હાજર થયા નહિ, તેથી વૈકુંઠમાં સમુદ્રમાં અને પાતાલાદિક સર્વ સ્થાનોપર તપાસ કરાવી તો પણ બ્રહ્મરૂપ વિષ્ણુ ભગવાનનાં દર્શન થયાં નહિ છતાં નમન કરીને દેવોએ બૃહસ્પતિને પૂછ્યું. બૃહસ્પતિએ ધ્યાનમાં તપ સત્તાં ધનુષ બાણ સાથે ધ્યાનમાં બેઠેલા એવા ધ્યાનથી ભગ્ન કરવાનો ઉપાય બોલતા દેવેને ઉદ્દેહીઓ (ઉધેહીઓ) એ કહ્યું કે-ધનુષ દોરી કાપી નાખોતો ધ્યાનથી ભગ્ન થયે દેવોએ કહ્યું કે સમાધિસ્થને વિદ્ય કેમ કરાય ? બ્રહ્માજીએ દેવતાઓને કહ્યું કે જો તમે આ કાર્ય કરોતો સર્વ લક્ષ્ય વસ્તુના અધિકારી બનો અને યજ્ઞની પણ સિદ્ધિ થાય. દેવોએ ઉધેહીઓને કહ્યું કે તમે આ કાર્ય કરી આપો ઉધેહીઓએ કહ્યું કે અમારે યજ્ઞની કે દેવોની જરૂર નથી. અમેને સર્વ યજ્ઞોમાંથી ભાગ આપોતો કાર્ય થાય. દેવતાઓએ તે વાત કબુલ કરી એટલે ઉધેહીઓએ એકત્ર મલીને ધનુષની દોરી કાપવા માંડી. અને ધનુષની દોરી સુધી પર્વત જેટલો રાફડો બનાવી દોરીનું ભાલણ કર્યું. એટલે દોરી તુટતા ધનુષથી વિષ્ણુ ભગવાનનું માથું કપાઈ ગયું અને ઉદ્દેહીને સ્વર્ગમાં આશ્વ ગયું.

દેવો ઘણા ઉદ્દિગ્ધ થયા અને માથાની ઝોજ કરવા દોડયા, પણ કોઈ જગ્યા થી પત્તો મેળવી શક્યાજ નહિ ત્યારે નવું માથું જોડી આપવા વિશ્વકર્માને દેવોએ પ્રાર્થના કરી વિશ્વકર્માએ કહ્યું કે—યજ્ઞમાંથી લાગ આપવાનું કળુલ કરે. અને માથું લાવીને આપે તો એ કાર્ય કરીને આપીએ દેવોએ લાગ આપવાનું કળુલ કરીને કહ્યું કે માથું જડતું નથી એટલામા મધ્યાન્હના સૂર્યે દેખાવ દીધો અને દેવોએ મલીને સૂર્યન.રથના ઘોડાનું માથું કાપી વિશ્વકર્માને સોંપ્યું તે ઘોડાનું માથું લઈ વિશ્વકર્માએ વિષ્ણુના માથે ચોડીને આપ્યું એટલે ત્યાથી વિષ્ણુ હયગ્રીવના નામથી પ્રસિદ્ધ થયા. દેવોએ વિષ્ણુ ભગવાનની સ્તુતિ કરી અને બ્રહ્માદિકોએ યજ્ઞકર્મ પૂર્ણ થયું. ત્યાંથી ઉદેહીઓને અને વિશ્વકર્માને યજ્ઞમાધી લાગ મળવા લાગ્યો.” લાગમાં ભાસાદિકમાથી લેવા દેવાનું શું તે જણાવ્યું નથી.

આ લેખમાં અમે રક્ષક પુરાણના ત્રિજા ખંડના ૧૪ મા અને ૫૬૨મા અધ્યાયનો કિંચિત્ સાર માત્રજ કહ્યો છે. જુનાસુઓએ વિશેષ રક્ષકપુરાણ જોઈ લેવું.

રક્ષક પુરાણના હયગ્રીવ વિષ્ણુની સમીક્ષા.

એકાશી હજાર શ્લોકના પ્રમાણવાળું મહાભારત જેટલું આ રક્ષકપુરાણ વ્યાસનું બનાવેલું નથી પણ વિક્રમ સંવત્ તે-ના ચક્રક્રમા શતક પછી કોઈ પંડિતે બનાવી વ્યાસના નામ ઉપર ચડાવી દીધેલું છે. તે વાતની ખાતરી રાજા કુમાર-પાળ અને આમ ગણની કથા અંગેએ આ રક્ષકપુરાણમાથીજ લખીને બતાવી છે ત્યાંથી કરી લેવી

હવે આ રક્ષક પુરાણના હયગ્રીવ વિષ્ણુનો કિંચિત્ વિચાર કરીએ.

જૈનોના ઇતિહાસ પ્રમાણે અગ્નીઆત્મા તીર્થ કરથી તે બાવીશમા તીર્થ કરના સમય સુધી વાસુદેવાદિકના નવ ત્રિક થયા છે તેમાનું પહેલું ત્રિક અચલ-બલદેવ ત્રિપૃષ્ઠ-વાસુદેવ, બીજું અશ્વગ્રીવ-પ્રતિવાસુદેવ તેમનો કિંચિત્ વૃત્તાંત પૂર્વના પ્રકરણમા લખી બતાવ્યો છે. પૌરાણિકોએ બળદેવ અને વાસુદેવને છાંડી દહને કેવળ અશ્વગ્રીવ, પ્રતિવાસુદેવનેજ વિષ્ણુ ભગવાન કંઠવી તેમના પોતાના ધનુષ્યની દોરીથીજ માથા વિનાના કહીને બતાવ્યા. પછી દેવોની પ્રેરણાથી વિશ્વકર્માએ સૂર્યના ઘોડાનું માથું લઈ વિષ્ણુના માથાના ઠેકાણે બંધ બેસતું કરી આપ્યું, ત્યારબાદ હયગ્રીવ વિષ્ણુના નામથી પ્રસિદ્ધ થયા એમ પુરાણકારોએ લખીને બતાવ્યું. માથું કપાયા પછી માણસ જીવી શકે ખરો ? કહેવામાં આવે કે એ તો ભગવાન છે તો પણ વિચારવાનું

કે ખેત્રી જંગલની ઉધેડીઓને ધનુષની દોરી કાપવાનું જેટલું જ્ઞાન હતું તેટલું પણ જ્ઞાન શું સનાતન કાળના વિષ્ણુ ભગવવાનને ન હતું? એમ કેવી રીતે માની શકાય?

લખી વિગ્રેષ એ છે કે—આ સ્કંદપુરાણવાળાએ (૨૯) ઝોગણુત્રીશ કલ્પો લખી વિષ્ણુ ભગવાનની જે બહાદુરી બાહેર કરી છે. તેમાંની કેટલીકતો ખીજા પુરાણકારોએ જે તદ્દન ઠઠ્ઠિપત લખી છે. તેમાંની લઈને આ પુરાણવાળાએ લખીને બતાવી છે અને કેટલીક વાતો પરશુરામના સંબંધે બનેલી અને કેટલીક વાતો રામના સમયમાં બનેલી અને તે મિવાયની બીજી (૨૨) બાવીસમા તીર્થ કરના સમયમાં થયેલા નવમા વાસુદેવ શ્રી કૃષ્ણ મહાગાનના સંબંધે બનેલી વાતો તે આ અશ્વગ્રીવ પ્રતિવાસુદેવ કે જૈનોના અગ્નીઆરમા તીર્થ કરના સમયમાં અબજોના અબજો વર્ષ ઉપર થયા છે. તેમની સાથે ગોઠવીને બતાવેલી છે. આવી રીતના સંબંધ વિનાના લેખોનો મેળ મોટા મોટા પડિતો પણ કેવી રીતે મેળવી શકે? જે આપ પક્ષપાતને દૂર રાખી વિચાર કરશોતો આ મારી અલ્પબુદ્ધિથી લખાએલો લેખ પણ આપ સજ્જનોને અયોગ્ય ન હોય જો? આ વાસુદેવાદિકતું ત્રિક આ અવશર્ધિણીમાં પહેલવહેલું છે અને તેનું જ દિગદર્શન કરાવ્યું છે. હવે આગળ આઠ ત્રિક બીજાં લખવાના છે તે યથાવસર ક્રમવાર યોજવા ધાડું છું. તેનો યોગ્ય વિચાર કરશો. અંબી મારી નમ્ર વિનંતી છે.

॥ ઇતિ વૈદિકના હયગ્રીવ વિષ્ણુની સમીક્ષા. પ્રકરણ ૨૬ સું.

પ્રકરણ ૨૭ સું.

૧૨ તીર્થ કર તથા બીજી વાસુદેવાદિકતું ત્રિક.

(૧) ૧૨ મા તીર્થ કર—અગ્નીઆરમા તીર્થ કરના પછી ઘણા લાંબા કાલે ચંપા નગરીના ઇક્વાકુર્વંશી ગળ વસુપૂત્ર્યની રાણી જયારી કુક્ષીમાં—દશમા દેવલોકનો દેવ દેવાયુષ ભોગવ્યા પછી શ્રીવાસુપૂત્ર્ય નામના બારમા તીર્થ કર પછે આવીને ઉત્પન્ન થયા. તેમનાજ સમયમાં

જય નામા બલદેવ, દ્વિપૃષ્ઠ વાસુદેવ, અને તારક નામા પ્રતિવાસુદેવ આ ત્રિક બીજી થયું છે.

જ્ય નામના બળદેવાદિના પૂર્વભવનો સંબંધ એવો છે કે-પૃથ્વીપુરના રાજા પવન વેગે રાજ્ય છોડીને દિક્ષા લીધી. હુંકર'તપ કર્યો પછી લાંબા આયુષ્ય વાળા અનુત્તર વિમાનના દેવ થયા.

હવે આ તરફ વિંધ્યપુર નગરમાં વિંધ્યશક્તિ નામનો બળવાન રાજા હતો. તેને સાકેતપુરના રાજા પર્વતની પાસે ગુણમંજરી નામની વેશ્યા અતિરૂપવતી હતી તેની માગણી કરી. પર્વતે આપવાની ના પાડી. છેવટે વિંધ્યરાજાએ લડાઈ કરી જળરજ્જીથી લીધી. પર્વતરાજાએ કષ્ટથી દીક્ષા લઈ હુંકરતપ કરતાં એવું નિહાન કર્યું કે હું વિંધ્યશક્તિને મારવાવાળો થાઉં. તપના પ્રભાવથી દેવ પણ ઉત્પન્ન થયો.

હવે વિંધ્યશક્તિના જીવે પણ અનેક ભવોમાં ભ્રમણ કરી છેવટે મનુષ્યને ભવપાંખી દીક્ષા લઈ તપ કર્યો. તપના પ્રભાવથી દેવતા પણ ઉત્પન્ન થયો. ત્યાંથી રચવીને-વિજયપુરના રાજા શ્રીધર તેની રાણી શ્રીમતી હતી. તેની કુક્ષીથી તારક નામના પ્રતિવાસુદેવ પણ બારમા તીર્થ'કરના સમયમાં થયો.

આ તરફ દ્રારિકાના રાજા ધ્રુવ નામના છે. તેમને બે રાણીઓ છે એક સુભદ્રા અને બીજી ઉમા છે. જે પવન વેગને જીવ હતો તે સુભદ્રાની કુક્ષીથી જયનામા બલદેવ પણ ઉત્પન્ન થયા. અને જે પર્વતને જીવ હતો તે ઉમાની કુક્ષીથી દ્વિપૃષ્ઠ નામના વાસુદેવપણે ઉત્પન્ન થયા. આ બંને ભાઈઓને બળવાન બાણી-તારક નામના પ્રતિવાસુદેવે તેઓને મારવાનો વિચાર કર્યો. તેઓ વચ્ચે મહાયુદ્ધ થયું જેમાં દ્વિપૃષ્ઠ વાસુદેવના હાથથી તારક પ્રતિવાસુદેવજ મરાયો ને નરક ગતિમાં ગયો.

વિશેષ આધિકાર ૩૫૦૦૦ હજાર શ્લોકના પ્રમાણવાળા -ત્રિપષ્ઠિ શલાકા પુરૂષ ચરિત્રના પર્વ (૪) ચોથાના બીજ સર્ગમાંથી જોડ લેવો.

॥ ઇતિ જૈન પ્રમાણે બીજ દ્વિપૃષ્ઠ વિષ્ણુ, તારક પ્રતિવિષ્ણુ,

વૈદિક મતે પ્રતિવિષ્ણુ તે તારકા સુર.

(૧) મત્સ્યપુરાણના-તરકાસુર.

મતમીમાંસા પૃ. ૧૩૬ મત્સ્યપુરાણ. અધ્યાય ૧૫૨ શ્લોક ૨૩૩ થી.

“તારકાસુર દેવની-દેવતાઓની સાથે ઘણી ભારી લડાઈ થઈ તેમાં બન્ને સેનાના ઘણાજ સૈનિકો માર્યા ગયા. પછી તારકાસુરે પોતે રચયો ઉતરીને કેટલાકેને પોતાના હાથથી અને કેટલાકેને પગની એડીઓથી એ પ્રમાણે કરોડો દેવતા-

જોને મારી નાખ્યા, જ્યારે બીજા જો નાશીને ભાગી ગયા. ત્યારે મધ્યમાં રહેલા-
ઈશ્વાદિક, લોકપાલો, અને વિષ્ણુ આદિકને જેમ વાઘ મનુષ્યોને અને પશુઓને
પકડે તેમ પકડીને ગાંધ્યા પછી તારકામુર રથમાં બેસીને પોતાના સ્થાન પર
ચાલ્યા ગયા. દૈત્યો અને અપસરાઓની સ્તુતિની સાથે રાજ્ય આસન ઉપર બેસી
ત્રણ લોકની સંપદા લોગવતો-ગાંધર્વાદિક ઓંઓની સાથે કીડા કરવા
લાગ્યો. ઇત્યાદિ

તારક દૈત્યની સમીક્ષા.

સજ્જનો જૈન ઇતિહાસથી જે તારક નામનો પ્રતિવાસુદેવ કહ્યો હતો તેનો
જ કેમ પક્ષટાવોને મનુષ્યરૂપને અસુર કહીને દૈત્યરૂપે ઠરાવ્યો હોય એવો ભાસ
થાય છે કે નહિ? બીજું મનુષ્યોના યુદ્ધના ઠેકાણે આ પુરાણકારે દેવતાઓનું
યુદ્ધ ગોઠવ્યું અને જે 'દ્વિપૃષ્ઠ' વાસુદેવ હતા તેમને વિષ્ણુ ભગવાન ઠરાવ્યા
જેમ પહેલા 'અશ્વમેધ' પ્રતિવાસુદેવને માથું કપાયા પછી લોકાનું માથું લગાડીને
'હયથોવિષ્ણુ' કહ્યા હતા તેમ પ્રમાણે આ બનાવ બનેલો જોઈ લ્યો કદાચ માની
લઈએ કે દૈત્ય દેવોની લડાઈ ઘણી હોય પણ તે કયા કાળમાં અને કયા ઠેકાણે? શું
આ વાત વિચારવા જેવો નથી? બીજી વાત એ છે કે-અનાદિ કાળના વિષ્ણુ, જે
ભગવાનરૂપે સત્ય હોય તો, દેવ દૈત્યોની લડાઈમાં પડવાની તેમને શી જરૂર હતી?
કદાચ માનીએ કે દેવતાઓનો બચાવ કરવા 'વચમાં' પડયા, તો પછી તારક
દૈત્યના હાથે કરોડો દેવતાઓનો નાશ શું કરવાને થવા દીધો? 'એટલુંજ' નહિ
પણ પોતે જગતના ઉદ્ધારક હોવા છતાં પેલા તારક વાઘના સપાટામાં પશુરૂપ
થઈ કેદી રૂપ કેમ બન્યા? આપણે માંભળીએ છીએ કે વિષ્ણુ ભગવાને અનેક
અવતારો લઈને અનેક કામો કર્યા છે. કેટલું અવતારમાં પહોંચે છે અને કેટલી
દીક્ષા છે, તો કેટલું અવતારમાં પૃથ્વીને પાણીમાંથી બહાર ખેંચી લાવ્યા છે વગી
નૃસિંહનું રૂપ ધરીને તો દૈત્યને ચીરી નાખ્યો છે, અને ગીતામાતો હુબ્લી ભક્તે નો
ઉદ્ધાર કરવાનું વચન આપીને વેકુંઠમાં ગયા છે, તો તે બધાએ પ્રકારની સત્તા આ
એક તારક દૈત્યના આગળથી ભાગીને ક્યાં ચાલી ગઈ? ચલ રતો! આનાં સત્ય
શું છે તેનો વિચાર કરશો કે?

॥ ઇતિ વેદિકે-મતસ્ય પુરાણના તારકામુર અને તેની સમીક્ષા.

પુનઃસ્કંદ પુરાણના તારકામુર.

સ્કંદપુરાણ ખંડ પહેલો પત્ર ૧૦૫ થી ૧૧૧, અધ્યાય ૧૫ થી ૧૮
તેના 'લોક ત્રણોનો આચરે છે તેનો કિચિત્ આર—

“ વન્નાંગ અસુરે પુત્રના માટે તપ કરવા માંડ્યો. બ્રહ્માએ અટકાવી તેને પુત્રનો વર આપ્યો તે પછી તેની સ્ત્રીએ-” પૂર્ણ વર્ષસદૃશં તુ દવારોદરણ્ય હિ” એક હજાર વર્ષ સુધી ગર્ભે ધારણ કરેલા, તારકે નામના પુત્રનો જન્મ થયો. દૈત્યોના તરફથી રાજ્યાભિષેક થયા પછી કહેવા લાગ્યો કે-હું તપ કરીને દેવતાઓને છતી ત્રણે લોકને છોડાવીશ. એમ કહી ગુફામાં જઈ તપ કરવા લાગ્યો- “ નિરાહાર પંચતપા વર્ષાઽ સુતમમૃત્કિલ ” આહર લીધા વગર અધુત વર્ષ સુધી તપ કર્યો. દેવતાઓ ભયભીત થયા પણ બ્રહ્મા વર આપવાને ગયા. તારક બોલ્યો કે જો તમારે વર આપવો હોય તો એટલોજ આપો કે હું કોઈથી પણ મરું નહીં ? પછી બ્રહ્માએ કહ્યું કે સાતદિવસના બાળક વિના તને કોઈ મારી શકેજ નહિ. પછી તપ બંધ કરી સૈન્ય વધ દેવતાઓને છતવા જતાં પ્રથમ યમનો નાશ કર્યો. (આગળ પત્ર ૧૧૪ થી અધ્યાય ૨૧ માના શ્લોક ૯૦ નો કિંચિત્ સાર) તારકાસુરે દૈત્યોની સાથે મળીને દેવતાઓના સૈન્યનો નાશ કર્યો. વિષ્ણુએ બધા દેવોને ભાગી જવાની આજ્ઞા કરી. તારકાસુર ખંભાત બંદરે સિંહાસન ઉપર બેઠો.

(આગળ પત્ર ૧૨૯ થી ૧૪૨ અધ્યાય ૨૭ થી ૩૨ શ્લોક ૬૨૧ નો કિંચિત્ સાર)

તારકાસુરથી ત્રાસેલા દેવોએ-પાર્વતીની સ્તુતિ કરી ત્યારે પાર્વતીએ પોતાના અંગના મેલથી ‘ગણપતિ’ બનાવીને આપ્યો. તેણે દૈત્યોને વિધન કયું. મહાદેવે પાર્વતીને દાલી કહી તેથી ગૌરત્વ પ્રાપ્ત કરવા તપ કરવા જતાં શિવને લંપટ બાણી વિરકાને રક્ષક રૂપે સુકીને પાર્વતી ગયાં. તોપણ આડી નામને દૈત્ય પાર્વતીના સ્વરૂપે પેઠો. મૈથુન કરતાં આસુરી માયા બાણી લિંગમાં રૌદ્ર શસ્ત્ર કરી તેનો વધ કર્યો. ગૌરત્વ મેળવી પાર્વતી આવીને મળ્યાં. સુરતારંભ કર્યો. દેવોની પ્રેરણાથી કબૂતર રૂપે આવેલા અશ્વિને મહાદેવે વીર્ય લક્ષણના માટે પ્રેર્યો. અગ્નિની પત્ની સ્વાહાએ તે વીર્ય લઈને સરના સ્તંભમાં નાખી દીધું. ત્યાંથી ઉત્પન્ન થયેલો જે કાર્તિકેય તેણે તારકાસુરને મારવા સર્વ દેવોએ મહીસાગરના સંગમે (ખંભાતમાં) સેનાધિપતિ બનાવ્યો. તરત જન્મેલા તે કુમારને લઈને તારકાસુરને મારવા દેવો ચઢ્યા. તારકાસુરને બ્રહ્માએ આપેલો વર યાદ આવ્યો તો પણ રણમાં ચઢ્યો. આ સંગ્રામમાં તારકાસુરે વિષ્ણુ રૂદ્રાદિક બધાએ દેવોને જર્જરીભૂત કરી નાખ્યા. જ્યારે મહાદેવના સામે આવવા લાગ્યો ત્યારે આકાશ વાણી થતા કુમાર કાર્તિકેયને મારવાની ઇચ્છા થઈ છેવટે તુરતના બાલકે તે તારકાસુરનો નાશ કર્યો.

આ રક્ષકપુરાણના તારકાસુરની સમીક્ષા

પ્રથમ મત્સ્યપુરાણના તારકાસુરનો વિચાર તપાસી જોયો. હવે આ રક્ષકપુરાણના તારકાસુરને તપાસીએ-આ તારકાસુરને ખંભાત ખંદરના તખ્તાનો ગાદીનો માલીક થએલો બતાવ્યો છે. વજ્રાંગાસુરને તપથી અટકાવી પ્રહ્લાએ પુત્ર થવાનો વર આપ્યો. તે પુત્ર ૧૦૦૦ હજાર વર્ષ. માતાના ગર્ભમાં રહેલો જન્મ થયા પછી 'તારક' નામ પાડ્યું. લાયક ઉમરે ગાદી ઉપર આવ્યો. પછી દેવતાઓને છૂતવા અચુત વર્ષ (એટલે ૬૪૬૪૨ વર્ષ) સુધી તપ કર્યો તે આહાર વિનાનો ત્યારે પ્રહ્લા તેને વર આપવા ગયા. તારકાસુરે માગણી કરી કે હું કોઈથી મરૂં નહિ, એવો વર આપો. પ્રહ્લાએ કહ્યું કે રાત દિવસના છોકરા વિના તું કોઈથી મરીશ નહીં, એવો વર આપ્યો. (પ્રહ્લાની શક્તિ પૂર્વે પ્રહ્લા પ્રકરણમાં વિસ્તારથી લખેલી છે તે વિચારો) આ તારકાસુરે પ્રથમ બધા દેવતાઓની સાથે યમદેવોનો પણ નાશ કર્યો. (આ તારકે દેવલોકમાં જઈને સુદ્ધ કરેલું કે પૃથ્વી ઉપર ?) પછી વિષ્ણુ ભગવાને બધા દેવતાઓને નાશી જવાની આજ્ઞા કરી. યુગ યુગના ઉદ્ધારક વિષ્ણુ ભગવાન પણ આ તારકથી થાક્યા જાણી દેવતાઓ પાર્વતીની પાને ગયા, તેમને અંગના મેલથી ગણપતિ બનાવી કાંઈક મદદ આપી. છેવટે તપના અન્તે આવેલાં પાર્વતીના સભોગનું વીર્ય સ્વહાએ શરના સ્તનમાં નાખ્યું તેનાથી એક બાળક ઉત્પન્ન થયો. ન્યારે પેલો તારકાસુર મહાદેવના સામે થયો ત્યારે તે બાળકે માર્યો.

પ્રથમ પ્રહ્લાએ તારકાસુરને વર આપ્યો અને દેવતાઓનો નાશ કરાવ્યો. તે શું જગતના જીવોના ઘાટ ઘડનાર એવા ત્રિકાળ જ્ઞાની પ્રહ્લાની ભૂલ ન ગણાય? વિચાર કર્યા વગર દેવતાઓની વારે ચઢી વિષ્ણુ ભગવાને તેમનું સાર્થક શું કર્યું? છેવટે જોર મારી મહાદેવજી તારકના સામે ગયા પણ તે નાના સરખા છોકરાથી ખમ્યા. આ કથામાં મત્યાંશ કેટલો હશે તેનો વિચાર કરવાની ભક્તિમણ વાચક વર્ગનેજ મોંપું છું અને આમાં કોઈ મારી ભૂલ ઘએલી હોય તેની દાખા થ ચી નિવૃત્ત થાઉં છું.

ઇતિ વૈદિક-રક્ષકપુરાણના તારકાસુર અને તેની સમીક્ષા

પુનઃ રામાયણના લેખમાંથી લીધેલા તારકાસુર.

ઉપસી ગમાયણ ગાદિકાંડ પૃ. ૭૬ થી પૃ. ૧૦૦ સુધીના તારકાસુરની કથાનો આર.

સુસ સદાશિવજી પોતાના મનને સ્થિર કરી સમચ્ચંદ્રનું ધ્યાન કરવા લાગ્યા. આ વખતમાં તારકે નામનો અસુર ઉત્પન્ન થયો અને તે મહાપ્રતાપવાળો થયો. અને એ દૈત્યે, લોકોને, લોકપાલોને અને સર્વ દેવતાઓને મુંઝથી તથા સંપતિથી રહિત કર્યા. એ અસુર અજગમર હતો, કોઈથી છૂટી શકાય તેમ નહોતો. દેવતાઓ વિવિધ પ્રકારની લડાઈઓ કરીને હારી ગયા. છેવટે ધ્રુમ્હાની પાસે જઈને પોકાર કર્યો. ધ્રુમ્હાએ સર્વ દેવતાઓને ઘણાજ દુઃખીયા દેખ્યા અને સમજાવીને કહ્યું કે—શિવજીના વીર્યથી ઉત્પન્ન થયેલો પુત્ર એ દૈત્યને છોડે તોજ એ દૈત્યનું મરણ થાય. પણ શિવજી સ્ત્રીનો સંગ કરે તેમ નથી. જો કામદેવને શિવની પાસે મોકલો તો એ કાર્ય થાય, દેવતાઓએ કામદેવની સ્તુતિ કરી કામદેવને પ્રગટ કર્યા. કામદેવે વિચાર્યું કે આ કામ કરતાં મારો નાશ થશે તો પણ પરોપકાર કરવો. આવો વિચાર કરી—પશુ, પંખીઓ અને ઝાડો આદિ સર્વ સંસારના જીવોને પોતાના વશમાં કરી આખી દુનીયાને આકુલ વ્યાકુલ કરી નાખી. માત્ર જેઓને સમચ્ચંદ્રજીએ જાણાવ્યા તેઓજ કામદેવથી બચ્યા. હવે ડરતા હુવા કામદેવ શિવજીની પાસે ગયા. પોતાની સર્વ કલાઓ કેલવી પણ કાંવ્યો નહિ. છેવટે પોતાનું અમોઘ બાણ છોડ્યું એટલે શિવજીએ જાગૃત થઈ ક્રોધથી પોતાની નજર કામદેવ તરફ ફેંકીને તેને બાલીને ભસ્મ કરી નાખ્યો બધો સંસાર સ્વસ્થ થઈ ગયો. કામદેવની સ્ત્રી ‘રતિ’ રોતો પીટતી શિવજીની પાસે આવી. શિવજીએ કહ્યું હવે તારો પતિ અંગ વગરનો અનંગજ રહેશે અને જ્યારે શ્રી કૃષ્ણાવતાર થશે ત્યારે તેનો પુત્ર (પ્રહુમ્ન) થશે. જા માફ વચન અન્યથા નહિ થાય. પછી રતિ આલી ગઈ. હવે કામદેવ ભસ્મ થયાના સમાચાર સાંભળી ધ્રુમ્હાદિક દેવો વૈકુંઠમાં વિંધુની પાસે ગયા અને વિંધુ ધ્રુમ્હાદિક સર્વે મળીને શિવજીની પાસે જઈ સ્તુતિ કરીને પ્રસન્ન કર્યા. શિવે કહ્યું કે—તમે સર્વે શા કારણથી આવ્યા છો? પછી વિંધુ, ધ્રુમ્હાદિક બોલ્યા કે આ બધા દેવો આપણે વિવાહ જોવાને ઇચ્છે છે. પછી સમ મહર્ષિઓએ લગ્ન પત્રિકા જોઈ અને ધ્રુમ્હાએ સર્વ દેવોને સંભળાવી. નક્કી થયું એટલે શિવજીને જંટા મુકુટ આદિથી શણગાર્યા. વિંધુ ધ્રુમ્હાદિક પોતાનાં વાહનો ઉપર ચઢીને જાનમાં આવ્યા. શિવે પોતાના ગણોને પણ બોલાવ્યા. તેમાં—મુખ વિનાના, મોટા મુખવાળા, લુલા, હાથલુટા, વિગેરે ગણેડા જેવા, કુતરા જેવા પણ હતા, જેવા વર તેવી જાન પણ બની. તેમજ હિમાલય પર્વતના મંડપનું વર્ણન પણ થઈ શકે તેમ નથી. તેમાં બધા પહાડો, સાગરો અને તળાવો પણ હતાં. જાનૈઆઓને દેખતાં નગરમાં ખંડ-ભલાટ, દેવતાઓનાં વાહનો લઈકીને ભાગવા લાગ્યાં. બાળકો બચથી ધ્રુજતાં યમ રાજાનો ભય કરવા લાગ્યા. વરને જોઈ સ્ત્રીઓ ભાગી. પાર્વતીની માતાએ

કહ્યું—દિકરી ! ગમે તેમ થાય પણ આ વરની સાથે તો તારું લગ્ન નહિ કરું. આ સમાચાર નારદને મળતાં સખ્ત ઋષિઓની સાથે હિમાલયને ઘરે આવી. પૂર્વની કથાથી સમજૂતિ કરવા લાગ્યા. તમાની દિકરી સનાનન કાળથી શિવની શક્તિ, અવિનાશી, અર્ધાંગમાં રહેનારી છે અને જગત્ત્રી—ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ અને પ્રલય કરનારી. ઇચ્છા પ્રમાણે શરીરને ધરનારી છે. પ્રથમ દક્ષને ઘર જન્મી, નામ સતી હતું. શંકર સાથે વિવાહ થયો હતો. એક વખતે ગમ અંદરનાં દર્શન થતાં મોહ પામી સીતાનો વેષ લીધો તેથી શિવે ત્યાગ કર્યો. પછી દક્ષના યજ્ઞોત્તમમાં બળી મુઆં અને હમણાં તમારે ત્યાં જન્મ્યાં, શિવના માટે દારણ તપશ્ચર્યા કરી છે, તેથી એ શિવનાં પત્નીજ છે. પછી સુવેને આનંદ થયો. તરેહતરેહનાં લોજન વિપ્લુ અને બ્રહ્માદિક જન્મ્યા. લગ્ન સમયે શીવજી બ્રાહ્મણોને નમન કરી, રામચંદ્રનું સ્મરણ કરી ત્રિંકાસન ઉપર બેઠા. મુનિઓની આજ્ઞાથી ‘ગણપતિનું’ પૂજન શિવે કર્યું. વિવાહ પહેલાં ગણપતિ સંભવે કેમ ? એવી શંકા કરવી નહિ. દેવતાઓની પદવીઓ અનાદિ કાળથી ચાલતી આવે છે. હાથ મેળાપ થયો. ગાડાંને ગડાં દાયજો મર્યો. કેદાશ ઉપર આવ્યા, વિલાસ કરતાં છ મોદાવાળા કાનિકેય જન્મ્યા. કે જે કાતિકેયે તારકાસુરને માર્યો. કાતિકેયને જન્મ અને કર્મ વેદોમાં, પુરાણોમાં પ્રસિદ્ધ છે. યાજ્ઞવલ્કના મુખથી મદારીશવનું ચરિત્ર આલળી ભારદ્વાજ મુખ પામ્યા. શિવનો સ્નેહ તેજ રામ ભટ્ટનું લક્ષણ છે.

રામાયણના તારકાસુરની સમીક્ષા

સત્તજનો ! મત્સ્ય પુ્ર અને સ્કંદ પુ્ર ના તારકાસુરથી આપ બાણીતા થયા. હવે રામાયણના તારકાસુરમાંથી જે સત્ય મળે તે વિચારીએ.

જેનોના બારમા તીર્થકરના સમયમાં જે દ્વિપૃષ્ઠ વાસુદેવાદિકર્તુ બીજું ત્રિક લખીને બતાવ્યું તેમાંના આ તારકે નામના પ્રતિવાસુદેવ છે અને દ્વિપૃષ્ઠ વાસુદેવના હાથથી મરેલા છે. અનાદિકાળનોજ એવો નિયમ છે કે—રાસુ દેવના હાથથીજ પ્રતિવાસુદેવ મરે. તે પ્રમાણે અશ્વઘ્રીવ (પૌરાણિકના હયગ્રીવ) અને તારક પ્રતિવાસુદેવ (પૌરાણિકના તારકાસુર) નો બનાવ સાથે જૈન ઇતિહાસથી લખાએલો જોયો. હવે આગળ સાત વાસુદેવાદિકના બનાવો લખાયે તે પણ લક્ષમાં લેતા જોયો. હવે આ લક્ષણ વાસુદેવાદિકર્તુ ત્રિક જૈન ઇતિહાસ પ્રમાણે આઠમું છે અને તે જૈનોના ૨૦મા અને ૨૧ મા તીર્થકરના મધ્યકાળમાં થએલું છે તેથી રામ લક્ષ્મણાદિકનો અધિકાર તે સ્થાન ઉપરજ કિંચિત્ લખીને બતાવીશું.

હાલ તો આ રામાયણમાં તારકાસુરનું સ્વરૂપ કેવા પ્રકારનું જોઈએ છે તેમાંથીજ કિંચિત્ વિચારીએ—

પૌરાણિકોનો ખરો મત તપાસીએ તો—રામચંદ્રજીના પછીથીજ શિવજી થયાનું જણાશે. આ જ્યાંજ અમારા આગળના લેખથી પણ આપ સાહેબો કરી લેશો. તો પછી 'રામચંદ્રજીનું' ધ્યાન કરવા તે સમયમાં શિવજી બેઠાનું કેમ સંભવે ? વળી તેમના ધ્યાનના સમયમાં મોટો ઉત્પાત કરવાવાળો માળાપ વિનાનો તારકાસુર પેદા થઈ ગયો તે પણ વિચારવાનું ? ત્રાસી ગએલા દેવતાઓ—જગતના કર્તા બ્રહ્મા પાસે ફરીઆદ કરવા ગયા ત્યારે તેમને જે શિવજીના ધ્યાનથી અચાનક ઉત્પાત કરનાર થયો તેનો નાશ તેના પુત્રથી થવાનું જણાયું. બ્રહ્માને લવિષ્યનું જ્ઞાન હોત તો પોતે વારંવાર તેમનાથી નીચા દરજ્જાના લોકોથી શાપિત થઈ કરવાને થતા ? જુઓ અમારો આગળ પાછળનો લેખ, મહાદેવે કામદેવને બાળીને લસમ કરી નાંખ્યો અને વલી પાછા અફળુત રૂપવાલી બન શણગારીને પરણવાને ગયા. શું આ આશ્ચર્ય ન જણાય ? પાર્વતીજીતો પતિને લંપટ બાણી રક્ષક મૂકી તપ કરવા ગયાં હતાં. વળી પરણવાની હોંસમાં બ્રામ્હણોને નમસ્કાર કરી પટલા ઉપર બેઠા. મોટા મોટા દેવો પણ બ્રામ્હણોને જ નમસ્કાર કરે ને ?

બાકીનો વિચાર ઉપર આવેલા રામાયણના લેખથીજ વાચક વર્ગે કરી લેવો અને સત્ય વસ્તુની તપાસ કરવી.

॥ ઇતિ વૈદક-રામાયણના તારકાસુર અને તેની સમીક્ષા. પ્રકરણ ૨૭ મું.

પ્રકરણ ૨૮ મું.

તેરમા તીર્થંકર અને ત્રિજ વાસુદેવનું ત્રિક.

(લદ્ર- બળદેવ. સ્વયંભૂ-વાસુદેવ, અને મેરૂક-પ્રતિ વાસુદેવ) ત્રિપષ્ઠિં પર્વ ૪ સર્ગ ૩ બે.

તેરમા તીર્થંકરનો જીવ પૂર્વ ભવે-ધાતકી ખંડમાંના પૂર્વ વિદેહ ક્ષેત્રના ભરતમાં મહાપુરી નામના નગરનો રાજા પદ્મસેન હતો તે રાજ્ય છોડી દીક્ષા લઈ અર્હંદાદિકની ભક્તિ પૂર્વક મહાતપ કરી બારમા દેવલોકમાં દેવતાપણે ઉત્પન્ન થયા. પછી ત્યાંના લાંબા આયુષ્યના અંતે ચ્યવીને કાંપિડ્યપુરના રાજા-કૃતવર્મા

‘તેમનો પટરાણી-શ્યામા’ હતી. તેમની કુક્ષીથી તેરમા તીર્થ કર વિમળનાથ પછે ઉત્પન્ન થયા.

હવે આ તેરમા તીર્થ કરનાજ સમયમાં જે બલદેવાદિક થયા છે તેમના પૂર્વ ભવોનો વૃતાન્ત કિંચિત્ ઇસારા માત્ર રૂપે અહિં લખીએ છીએ—

જંબુદ્વિપના પશ્ચિમ મહાવિદેહમાં-આનંદ કરી, નગરીનો રાજા નંદી-સુમિત્ર નામે હતો. તેને છેવટે રાજ્ય છોડીને દીક્ષા ગ્રહણ કરી, હુમ્કર તપ તપ્યા અને છેવટે અનુત્તર વિમાનના દેવતા થયો.

હવે આગળ આ ભરતમાં શ્રાવન્તિ નગરીનો રાજા-ધનમિત્ર હતો. તેમની નગરીમાં બલિ નામનો રાજા અતિથી પછે આવીને રહ્યો હતો. તે બન્ને રાજાઓ દ્યુત (જુગાર) ના વ્યસનમાં પડ્યા. જે પ્રથમનો ધનમિત્ર હતો તે રાજાને હાર્યો. નિરાધાર પછે ભટકતાં એક સુનિની પાંસે દીક્ષા લઈ ઉગ્ર તપ કરતાં તેણે બલિ રાજાને મારવાનું નિદાન દ્યું અને મરીને બારમા દેવલોકમાં દેવતાપછે ઉત્પન્ન થયો.

હવે બલિરાજા પણ રાજ્ય છોડીને સાધુ થયા. અન્તે મહદ્રિક દેવપછે ઉત્પન્ન થયા. ત્યાંના લાંબા આયુષ્યના અંતે નંદપુરના રાજા સમરકેશરી રાણી સુદરી તેની કુક્ષીથી મેરુક નામા પ્રતિવાસુદેવપછે ઉત્પન્ન થયા. હવે આગલ દ્વારિકા નગરીનો રાજા રૂદ્રનામના હતાં. તેમને સુપ્રભા અને પૃથ્વી નામની બે રાણીઓ હતી.

નંદિ મિત્રનો જીવ-અનુત્તર વિમાનથી ચ્યવીને-સુપ્રભાની કુક્ષીથી-ભદ્ર નામા બળદેવ પછે ઉત્પન્ન થયા.

અને ધનમિત્રનો જીવ બારમા દેવલોકથી ચ્યવીને-પૃથ્વી રાણીની કુક્ષીથી-સ્વયંભૂ નામે વાસુદેવ પછે ઉત્પન્ન થયા.

ભદ્ર અને સ્વયંભૂ-નગરની બહાર કીડા કરતા હતાં તેવામાં હાથી ઘોડાનું મોટું સૈન્ય જળુ જોઈને તેના સુખીને પૂછતાં તેણે કહ્યું કે અમારો યશિ-સૌમ્ય રાજાનાં માથાનો છીએ જીવિતની આશાથી આ સૈન્ય મેરુકને આપવા જઈએ છીએ. આ વાત સાંભળી તે બન્ને ભાઈએ મેરુકને નહિ ગણતાં તે સૈન્ય પોતાના તાબામાં લઈ લીધું મેરુકને બગર પડતાં મોટું યુદ્ધ થયું-તેમાં-સ્વયંભૂ વાસુદેવના હાથે મેરુક પ્રતિવાસુદેવ મરાણો.

॥ ઇતિ નૈન પ્રમાણે-ત્રિભૂ સ્વયંભૂ વિષ્ણુ, અને મેરુક પ્રતિવિષ્ણુ.

વૈદિક મતે મુરૂ દૈત્યની કથા.

મુરૂ દૈત્યની સાથે દિવ્ય હનર વર્ષના બાહુ યુદ્ધથી કૃષ્ણ નાશી છુટયા. બ્રહ્માંડ પુરાણમાંથી માગર શુદ્ધિ એકાદશીની કથા. શ્લોક ૧૪૩ માંને કિંચિત્ સાર-છવીશ એકાદશીમાંની પહેલી.

॥ શ્રી કૃષ્ણને અર્જુને પૂછયું કે-માગસર શુદ્ધિ અગીઆરસના વ્રતથી હનરો યજ્ઞનું ક્ષણ શાથી ? શ્રી કૃષ્ણે ઉત્તરમાં જણાવ્યું કે-પૂર્વે કૃતયુગમાં-મુરૂ નામના દૈત્યે ધંત્ર, બ્રહ્માદિ બધાએ દેવતાઓને સ્વર્ગમાંથી બ્રહ્મ કર્યા એટલે પૃથ્વી ઉપર આવી મહાદેવજીની પાસે પોતાનું રક્ષણ માગ્યું. મહાદેવે વિષ્ણુ બતાવ્યા એટલે તેઓએ જલ મધ્યે સુતેલા વિષ્ણુને સ્તુતિ કરીને જગાડ્યા અને બધી હકીકત કહી બતાવી, એટલે વિષ્ણુ બોલ્યા કે એવો હુણ દૈત્ય કોણ છે ? કે જેણે બધાએ દેવતાઓને સ્વર્ગમાંથી બ્રહ્મ કર્યા ? બતાવો તેનું નામ, ઠામ, ઠેકાણું પછી ધંત્રે કહ્યું કે ચંદ્રવતી નગરીમાં બ્રહ્મવંશના નાડીજંઘનો પુત્ર મુરૂ છે તેને બધાએ વિશ્વને જીતી લીધું અને એણે અમારા દેવતાઓનો પણ નાશ કર્યો. આ વાત સાંભળતાં વિષ્ણુ ભગવાને તેનો નાશ કરવાનું વચન આપ્યું અને બધાએ દેવતાઓને લઈ ચંદ્રવતીમાં લડવા ગયા. પણ દેવતાઓ તો તે દૈત્યના એકજ સપાટાથી નાશી ગયા. છેવટે વિષ્ણુ ભગવાને તે દૈત્યની સાથે દિવ્ય હનર વર્ષ સુધી બાહુ યુદ્ધમાં પડયા પણ થાક્યા. તેથી નાશીને બહરિકાશ્રમમાં એકજ દરવાજાવાળી બારયોજનની શુક્ષ્માં જઈને સુતા-મુરૂ દૈત્ય પણ પાછળ ત્યાં જઈને મારવા તૈયાર થયો. તે વખતે મારા અંગમાંથી એક કન્યા ઉત્પન્ન થઈ. તેની સાથે લડતા છેવટે તે મુરૂ નામનો દૈત્ય મરાણો. એટલે મારી નિદ્રા પુરી થતાં ઉઠીને જોવા માંડ્યું તો તે દૈત્યને મરેલો જોયો અને નમ્ર રૂપે તે કન્યાને જોઈ પૂછ્યું કે આ દૈત્ય કોણે માર્યો કન્યાએ કહ્યું કે મેં માર્યો છે. પછી મેં સંતુષ્ટ થઈ કન્યાને વર માગવાનું જણાવ્યું. કન્યાએ કહ્યું જો આપ મને વર આપતા હોય તો જે આ એકાદશીમાં મને દૈત્યને મારવાની શક્તિ પ્રાપ્ત થઈ છે તે એકાદશીનું લોકો વ્રત કરે ? એટલે વિષ્ણુ ભગવાને તે વર આપ્યો. માટે આ માગસરશુદ્ધિ એકાદશીનું વ્રત કરતા હનરો યજ્ઞનું ક્ષણ મળે છે. “ધંત્યાદિ” વિશેષ બતાવેલા ગ્રંથોમાંથી જોઈ લેવું.

જૈન વૈદિકના મુરૂની સમીક્ષા

જૈન પ્રમાણે આ અવસરપિણીમાં બલદેવની સાથે વિષ્ણુ, પ્રતિવિષ્ણુનાં

નવત્રિક થએલાં છે. તેમાંનું પહેલું અને બીજું ત્રિક—અગ્નીઆરમા અને બારમા તીર્થ કરના સમયમાં થએલું બતાવી દીધું છે. હવે તેરમા તીર્થ કરના સમયમાં ભદ્ર બલદેવની સાથે સ્વયંભૂ વાસુદેવ અને સુર નામનો પ્રતિવાસુદેવ થયો છે એ બંને મહાન રાજાઓ છે. સુરને રાવણની પેઠે લડાઇ ઝગડાઓ કરી ત્રણે ખંડના ગળાઓની પાસે પોતાની આજ્ઞા મનાવી છે. તે અરસામાં થએલા સ્વયંભૂ મહાન રાજાએ પોતાના ભાઇ બલદેવની સહાયથી સુરનો નાશ કરી પોતે ત્રણ ખંડના લોકતા વાસુદેવ થયા છે. પ્રતિવિષ્ણુને વિષ્ણુજ મારે એવો અનાદિનો નિયમ છે. તેથી સ્વયંભૂ નામના વિષ્ણુએ સુર નામના પ્રતિવિષ્ણુને સાઠ હજાર વર્ષના આયુષ્યના અન્તે માર્યો છે.

પુગણકારોએ આઠમું ત્રિક લક્ષ્મણાદિકનું અને નવમું ત્રિક શ્રી કૃષ્ણાદિનું તેમનામાંના નામાદિક કેટલાંક કાયમ રાખી પૂર્વ કાળમાં થએલા વિષ્ણુનાં નામો ઉડાવી દઇને તેમના સમયમાં થએલા પ્રતિવિષ્ણુઓ (વિરોધીઓ) ને દાનવો (દૈત્યો) ના નામથી પ્રસિદ્ધમાં સુકી તેમના ઇતિહાસમાં આમમાન જમીનના જેટલો મોટો દેશકાર કરીને મૂકેલો છે. તેમાંનું પહેલું ત્રિક બળદેવનો સાથે મૂકેલું ત્રિપૃષ્ઠ વાસુદેવ અને અશ્વત્થીવ પ્રતિવાસુદેવનું અને બીજું ત્રિક બલદેવની સાથેનું મૂકેલું દ્વિપૃષ્ઠ વાસુદેવ અને તારક નામના પ્રતિવાસુદેવનું અગ્નીઆરમા અને બારમા તીર્થ કરના સમયમાં થએલું તેનો મંગલ જન અને વંદિકમાંથી જે લખીને બતાવ્યો છે તેને તપાસીને જુવો, કેટલો બધો દેર થએલો છે એટલે ખાત્રો થશે.

હવે હું આ ત્રીજા ત્રિકમાંના સુરદૈત્યનો વિચાર કિંચિત કરીને બતાવું છું—સુરિન્દ્રને શ્રી કૃષ્ણ પોતેજ કહે છે કે—પૂર્વ કૃતયુગમાં સુર નામના દૈત્યે ધર્માદિક બધાએ દેવતાઓને સ્વર્ગમાંથી બ્રહ્મ કર્યા. પૃથ્વીપરના શિવને ગરબે ગયા પણ શિવે વૈકુંઠના વિષ્ણુ બતાવ્યા. એટલે તે બધા ધર્માદિક દેવતાઓના સમુદ્રમાં સૂનેલા શ્રી કૃષ્ણને જગાડી બનેલી વાત કહી બતાવી. શ્રી કૃષ્ણે સુરનો નાશ કરવાની પ્રતિજ્ઞા કરી. ધર્માદિક બધાએ દેવતાઓને લઇને વિષ્ણુ બમવાન પોતે ચઢ્યા. પણ દેવતાઓનો સુરના તાપથી બાગ્યા માત્ર શ્રી કૃષ્ણ જ નિવ્ય હનર વર્ષ જાદુ યુદ્ધ સુખી ટક્યા, પણ યાદીને નારી જાદુ-જાર ચાળનારી સુકામા સુના. સુર પણ સુતેલા કૃષ્ણને મારવા તૈયાર થયો. ત્યારે તેમના અંગધો પદા થએલી કન્યાએ શ્રી કૃષ્ણને બચાવ્યા. વિચારી પુરુષને આ ક્યા કેટલી ધદેય થઇ શકે? આપુનીક દેજવળીના સમયમાં આવ

આવા પાયા વગરના સેંકડો લેખો બેઠા લોકો પુરાણોને જુઠાં કહે તેમાં શી નવાઈ ?

પુરાણમાં મુરૂના મરણથી—જૈનોમાં કલ્યાણકોથી એકાદશીની મહિમા.

મુરૂ પ્રતિવાસુદેવને સ્વયંભૂ વાસુદેવે માર્યો એમ જૈન ઇતિહાસથી લખીને બતાવી દીધો. પૌરાણિકોએ—મુરૂનું મરણ કન્યાથી બતાવી તે અગીઆરસના દિવસને મોટો બતાવ્યો. જૈનોમાં એક એક તીર્થંકરનાં સ્થવન, જન્મ, દીક્ષા, કેવળજ્ઞાન અને છેવટે મોક્ષ એ પાંચ કલ્યાણકના દિવસોને ઉત્તમોત્તમ માનવામાં આવ્યાં છે. તે અઢાઈ દ્વીપના ૧૫ ક્ષેત્રમાં થએલા કે થવાવાળા ભૂત, ભવિષ્ય અને વર્તમાન એમ ત્રણે કાળના તીર્થંકરોમાનો કોઈનો જન્મ, તો કોઈની દીક્ષા તો કોઈને કેવળજ્ઞાન, કોઈ તીર્થંકરનું એક કલ્યાણક, તો કોઈનાં બે ત્રણ આ માગસર સુદી ૧૧ ના દિવસે થએલાં ગણાવ્યાં છે.

એકંદરે ત્રણે કાળના અઢાઈદ્વીપના તીર્થંકરોનાં કલ્યાણક ૧૫૦ થએલાં ગણાવ્યાં છે. કલ્યાણકના દિવસો ઉત્તમ મનાએલા તેથી આ માગસર સુદિ (૧૧) અગીઆરસ મોટી મનાએલી છે. આ સળંગે જૈનોના સંસ્કૃત, પ્રાકૃત તેમજ ભાષાના અનેક લેખો લખાએલા છે અને તેમાંના છપાઈને પણ ઘણા બહાર પડી ગએલા છે ત્યાંથી વિચાર કરી લેવાની ભલામણ કરું છું. જો કે આ અમારો લેખ આલતા પ્રસંગનો નથી. પણ વૈદિકોએ મુરૂ દૈત્યના સંબંધથી આ અગીઆરસના દિવસને કેવા પ્રેકારનો ગોઠવી બહાર કર્યો છે તેટલું બતાવવા પુરતોજ છે. આ વિષયમાં જૈન અને વૈદિકના ઇતિહાસ સિવાય બીજું સાધન અમારી પાસે નથી. વૈદિકોમાં મુરૂના મરણ પ્રમંથથી મોટો દિવસ ગણવામાં આવ્યો અને જૈનોમાં તીર્થંકરોનાં કલ્યાણકના દિવસોના કારણથી મોટો ગણવામાં આવ્યો એટલોજ વિચાર કરીને બેવાનું છે. કલ્પેલં પ્રસંગેન ?

॥ ઇતિ વૈદિક—બ્રહ્માંડે—માગસર સુદિ ૧૧ ના સંબંધવાળી મુરૂ દૈત્યની કથા, અને તેની સમીક્ષા. પ્રકરણ ૨૮ મું સંપૂર્ણ.

પ્રકરણ ૨૯ મું.

ચૌદમા તીર્થંકર અને ચોથા વામુદેવાદિકતુ' ત્રિક-ચોથુ,

(બલદેવ-મુગ્ધ, વામુદેવ- પુરુષોત્તમ, પ્રતિવામુદેવ-મધુ)

ઘાતકીખંડ પ્રાગ્વિદેહમાના ઐરાવત ક્ષેત્રમા અરિષ્ટા નગરી હતી. ત્યાના રાજા પશ્ચિમ દત્તા તેમને રાજ્ય છોડીને યતિ દીક્ષા લઇને ઉગ્ર તપશ્ચર્યા કરી. અતે દશમા દેવલોકમા દેવતા પછે ઉત્પન્ન થયા. લાંબા કાળ પછી ત્યાયો ચ્યવીને-અયોધ્યાના રાજા સિંહસેનની રાણી મુગ્ધશાની કુશિથી અનંતજિત નામના ચૌદમા તીર્થંકરપછે ઉત્પન્ન થયા.

હવે બલદેવાદિકના પૂર્વ ભવોનો ઇસાચે

જંબુદીપના પૂર્વ વિદેહ ક્ષેત્રમાંના નંદપુરી નગરોનો રાજા મહાબલ નામનો હતો. રાજ્યને છોડી દીક્ષા લીધી શુદ્ધપછે પાશ્વન કરી અન્તે આઠમા સહસ્રાર નામના દેવલોકમા તે દેવતાપછે ઉત્પન્ન થયો.

હવે આગળ જંબુદીપના ભરતક્ષેત્રમા કૌશાંબી નગરોનો રાજા સમુદ્ર-દત્ત હતો તેની રાણી નંદા નામની હતી. આ સમુદ્રદત્તનો મિત્ર મલયાચક્ષ્મનો ગળ ચંડશામન હતો. એક દિન નંદા રાણી ઉપર નજર પડતાં શત્રુરૂપ બની તેનું હૃદય કરી ગયો. સમુદ્રદત્તે દીક્ષા લીધી. ઉગ્ર તપ કર્યો. ચંડશામનને મારવાનું નિદાન કરી અંતે આઠમા સહસ્રાર દેવલોકમાં દેવતાપછે ઉત્પન્ન થયો.

હવે ચંડશામન પણ મરણ થયા બાદ અનેક યોનિઓમાં ભટકીને છેવટે પૃથ્વીપન્ના રાજા વિદ્યાસ તેની રાણી ગુણુવતી તેની કુશિથી મધુનામા પ્રતિવામુદેવ પછે ઉત્પન્ન થયા.

ખીજી તરફ દ્વારકીના રાજા ઐમ નામના હતા. તેમને કુદશના અને સીતા નામની બે રાણીઓ હતી.

જે મહાબળનો જીવ હતો તે આઠમા દેવલોકથી ચ્યવીને સુદર્શનાની કુશિથી મુગ્ધ નામે બળદેવ પળે અને સમુદ્રદત્તનો જીવ હતો તે આઠમા દેવલોકથી ચ્યવીને શીતાદેવીની કુશિથી પુરુષોત્તમ નામે વામુદેવપણે ઉત્પન્ન થયા.

એક દિવસે-મધુના મહેલમાં નાન્દ ગયા છે. તેમને મધુએ પૂછ્યું કે માગથી કેમ વધારે બળવાન છે ? છેવટે નાન્દે કદુ દે મુગ્ધ અને પુરુષોત્તમ

એ બે ભાઈઓ-પવન અને અગ્નિ જેવા દુઃસહ છે. આ વાત સાંભળતાંજ સોમ રાજાની પાસે દૂત મોકલીને તેના રાજ્યની સાર સાર વસ્તુની માંગણી કરી. પણ પુરુષોત્તમે તે દૂતને ધક્કા મારી હાંકી મૂક્યો. આ તરફથી મધુ નામના પ્રતિવાસુદેવે તરતજ ચઢાઈ કરી પણ છેવટે પુરુષોત્તમ નામના વાસુદેવના હાથે ચક્રવર્તી મરાણો અને નરકમાં ગયો અને પુરુષોત્તમના સેનાપતિના હાથે-મધુનો ભાઈ કૈટભ પણ મરાણો. પુરુષોત્તમ છેવટે મરણ પામી છઠ્ઠી નરકમાં ગયા અને સુપ્રભ હતા તે દીક્ષા લઈને કવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી મોક્ષમાં આદ્યા ગયા.

॥ ઇતિ જૈન પ્રમાણે-પુરુષોત્તમ વિષ્ણુ, મધુ પ્રતિવિષ્ણુ, તેના ભાઈ કૈટભ.

(૧) માકંડેય પુરાણના મધુ અને કૈટભ.

મતમીમાંસા. પૃ. ૯૫ માકંડેય પુરાણ. અધ્યાય. ૭૮ મોં.

“ મધુ અને કૈટભ એ બે દેત્યો-વિષ્ણુના કાનના મેલથી ઉત્પન્ન થયા. પછી બ્રહ્માજીને માગવા તૈયાર થયા. બ્રહ્માજી એ નિદ્રા દેવીની સ્તુતિ કરી. ભનવાન્ (શ્રીકૃષ્ણજી)) જાગી ઉઠ્યા. પછી તે દેત્યોની સાથે પાંચ હજાર વધુ સુધી બાહુ યુદ્ધ કર્યું. ” ઇત્યાદિ.

(૧) મધુ અને કૈટભની સમીક્ષા.

સજ્જનો! પુણ્યોમા લખ્યું છે કે-એકેજ વિષ્ણુ વારંવાર અવતાર લે છે, ત્યારે કયા કાલમાં અને કયા અવતારમાં આ વિષ્ણુ ભગવાનના કાનમાં મેલ ભરાઈ ગયો હતો ? અને કોની પાસેથી કઢાવતાં આ મધુ અને કૈટભ બે દેત્યો ઉત્પન્ન થઈ ગયા હતા ? જોગ. ખીજી વાત એ છે કે સત્તરલાખ અને અઠ્ઠાવીશ હજારવર્ષના કૃતયુગમા બ્રહ્માજી થયા, તેમને આ બે દેત્યોએ કયા કાળમાં અને કયા યુગમાં અને કયા ઠેકાણેથી પકડ્યા ? ત્રિજી વાત એ છે કે-આ બે દેત્યોની સાથે બ્રહ્માજીએ કયા કાળમા વેર બાધ્યું હતું કે જેથી વિષ્ણુ ભગવાનના કાનના મેલથી ઉત્પન્ન થતાની સાથે ખીજા બધાઓને છોડી દઈને લાગલી બ્રહ્માજીનીજ દાદી પકડી લીધી ? કોઈ કારણ હતું એમ શું આપ જતાવી શકો તેમ છે ? વળી ચોથી વાત એ છે કે- બ્રહ્માજીએ નિદ્રાદેવીની સ્તુતિ કરીને શ્રી કૃષ્ણ ભગવાનને જગાડ્યા, બ્રહ્માજી પોતે આખી ડુંગીયાને ઉત્પન્ન કરનાર હોવા છતાં પણ આ કાનના મેલથી ઉત્પન્ન થએલા માત્ર બે દેત્યોને પણ શું હટાવી શક્યા

નહિ ? આ પણ એક મહાન આશ્ચર્ય જેવું પણ કે નહિ ? વળી પાંચમી વાત એ છે કે-કૃતયુગ પછી ત્રેતા-જાર ત્રાપ અને છત્ર હજાર વર્ષનું થયું છે. તેમાં શ્રી કૃષ્ણજી થયા છે ત્યારે ધ્રુવજીએ કૃષ્ણ ભગવાનને કયા કાલમાં જગાડયા ?

વળી છઠી વાત એ છે કે-જેવી રીતે શ્રી કૃષ્ણ ભગવાન વિષ્ણુના અવતાર રૂપે ગણાય છે તેવી રીતે વિષ્ણુ ભગવાનના કાનના મેલથી ઉત્પન્ન થએલા આ બે દેત્યોને ગણવા કે કેમ જુદા રૂપના ગણવા ?

સભજનો ! પુરાણકારોનું આ મધુ તકેટ કેવા રૂપનું સમજવું ? કેમકે-જેન ઇતિહાસ પ્રમાણે તો મધુ નામા પ્રતિવિષ્ણુરૂપ એક મહાન રાજા છે. શક્તાકાપુરૂષની ગણતરીમાં ગણાયેલા છે અને અનાદિના કાળના નિયમ પ્રમાણે પુરૂષોત્તમ વાસુદેવના હાથે મગણા છે. અને મધુનો ભાઈ કૈટભ તેમના સેનાનીના હાથે મરાણો છે. તેમનું સ્વરૂપ પુરાણકારે કેવું પ્રમાણુ વિનાનું ચિતર્યું છે ? અપૂર્ણ ઇતિહાસ જોવાની ઇચ્છાવાળા સભજનોએ ત્રિપદિ શક્તાકાના પર્વ યોધાનો યોધો સર્ગ જોવો. ”

વિષ્ણુના કાનના મેલથી મધુ કૈટભ દેત્યો.

(૨) દુર્ગાપાઠ. અધ્યાય. ૧ લાના શ્લોક ૬૭ થી ૬૯ નો ભાવાર્થ :

“ કલ્પના અન્તે જ્યારે આ જગત્ એકાર્ણવરૂપે થયું ત્યારે વિષ્ણુ ભગવાન શેષ નાગની શય્યા કરી યોગ નિદ્રામાં લીન થયા.

તે વખતે મધુ અને કૈટભ એ બે દેત્યો વિષ્ણુના કાનના મેલથી ઉત્પન્ન થઈ ધ્રુવજીને મારવા દોડયા જગત્પતિ ધ્રુવજી તે વખતે વિષ્ણુની નાભિ કમળમાં હતા અને શ્રી વિષ્ણુ સુતેલા હતા ઇત્યાદિ. ”

આ મધુ અને કૈટભ બે દેત્યોની વિશેષ મગીશ્યા. આ દુર્ગાના પાડમાં જતાવેલા બે દેત્યોમાં વિશેષ એમ સમજાય છે કે વિષ્ણુ શેષનાગની શય્યા કરી યોગ નિદ્રામાં લીન થએલા હતા તે વખતે તેમના કાનમાંથી નીપળી તેમની નાભિકમળમાં બેસી રહેલા ધ્રુવજીને મારવા દોડયા. કેમકે તે વખતે બીજું કોઈ તેમના હાથમાં આવે તેમ ન હતું. વિચાર એ થાય છે કે નિમિત્તવિના ઉત્પન્ન થએલા તે બે દેત્યોમાં એટલું મધુ બળ કયાથી આવી ગયું કે જગતના સ્રષ્ટા એવા ધ્રુવજીને પણ ભયભીત કરી નાખ્યા ?

પ્રકરણ ૨૯ મું ચોથા પુરુષોત્તમ વાસુદેવ અને મધુ પ્રતિ વાસુદેવ. ૨૧૯

॥ ઇતિ ॥ વૈદિકે-માર્ક ડેચ અને હર્ગાપાઠના-વિષ્ણુના કાનના મેલથી ઉત્પન્ન થયેલા મધુ કેટલની સમીક્ષા.

વાયુપુરાણના મધુ અને કેટલ.

વાયુપુરાણ. અધ્યાય ૨૪ માં મહાદેવની સ્તુતિ વિસ્તારથી કરેલી છે.

અધ્યાય ૨૫ માં મધુ અને કેટલનું વર્ણન-પૃ. ૧૭૬ થી મૂળ અને પૃષ્ઠ. ૧૮૩ થી-ખડ્ગીનાથ ત્ર્યંબકનાથ તર્ક વાચસ્પતિ કૃત ભાષાંતર સં. ૧૯૧૪ માં છપાએલું વડોદરા તેને. કિંચિત્ સાર નીચે પ્રમાણે—

દક્ષના યજ્ઞનો નાશ કરનારો ઉભાપતિ—વિષ્ણુ અને બ્રહ્માનું પાન કરતો હોય તેમ પોતાની સ્તવનાથી પ્રસન્ન થયો. તે મોટા ભાગ્યવાળા મહાદેવે બાણતાં છતાં પૂછ્યું કે—હિતને ઇચ્છનારા તરે જાને મહાત્મા કેાણુ છો ? તે વળતે એક બીજાના સામું જોઈ કહેવા લાગ્યા કે હે સત્યરૂપ સર્વજ્ઞ ! તમે શું અજ્ઞાત છો ? અમને તમારા વિના સુખ ક્યાં છે ? તે સમયે રૂદ્રદેવે કહ્યું કે—હે હિરણ્ય ગર્ભ ! અને હે કૃષ્ણ ! આ તમારી ભક્તિથી હું પ્રસન્ન થયો છું. તમને કયું વરદાન આપું ? પછી વિષ્ણુએ બ્રહ્માને કહ્યું કે તમે જે વરદાન ઇચ્છતા હોય તે માગો, બ્રહ્માએ પુત્રની ઇચ્છા જણાવી ત્યારે વિષ્ણુએ કહ્યું કે—હે દેવનાદેવ ! તમે મહેશ્વરને પુત્રપણા વડે દ્યો. બ્રહ્માએ કેશવનું વચન માન્ય રાખ્યું અને તેમને સાથે રાખી બ્રહ્માએ રૂદ્રને નમન કરીને કહ્યું કે—હે વિશ્વાત્મા ! તું મારો પુત્ર થા ?

અથવા તારા જેવો ભાર વહન કરનારો પુત્ર થાય. પછી ભગ નામના દૈત્યને હણનારા રૂદ્રે એમ કહ્યું કે “ એમ થાયો ” એ પ્રમાણે રૂદ્રે બ્રહ્મા ઉપર કૃપા કરી. પછી વિષ્ણુને વર માંગવાનું કહ્યું ત્યારે વિષ્ણુએ કહ્યું કે—જો તેં આ બધું કયું છે તો તારામાં મારી અચળ ભક્તિ રહો. વિષ્ણુનું કથન સાંભળી મહાદેવે કહ્યું—“ જે આ બધું સ્થાવર જંગમ છે તે સઘળું જગત્ રૂદ્રમય છે અને નારાયણ નય છે—હું અગ્નિ છું, તું ચંદ્ર છે, તું રાત્રી અને હું દિવસ ઇત્યાદિ—યુગના વળતે આપણા બે સિવાય બીજાકોઈ આશ્રયભૂત નથી. હે વિષ્ણુ ! તું પ્રકૃતિ અને હું પુરૂષ છું. તું મારું અધુ શરીર છે ઇત્યાદિ, તું સઘળાં કાર્યનો કર્તા છે અને હું તેનો અધિદેવતા છું, ઇત્યાદિ કહીને રૂદ્ર અંતર્ધાન થયા અને પૃથ્વીના પાળક વિષ્ણુએ જળમાં પ્રવેશ કરી શયન કયું. બ્રહ્મા બ્રહ્માસન ઉપર જઈ બેઠા. ત્યાર પછી ઘણા લાંબા કાળે મધુ અને કેટલ બે લાઇઓએ બ્રહ્માને એવું કહ્યું કે—

તું અમો બન્નેનો ભક્ષ થઈશ, એવું કહીને જલમાં અંતર્ધાન થયા. બ્રહ્માએ વિશેષ બાલુવાનો પ્રયત્ન કર્યો પણ વિશેષ બાણી શક્યા નહિ, ત્યારે કમળના નાભવડે રક્ષાતળમાં ઉતર્યા. ત્યાં પાતાળમાં હરણના ચામડાનું કંતરીય (વચ) ઓઢણ હરિને સુતેલા જોયા, જગાડીને કહ્યું કે-મને પ્રાણીઓનો મોટો ભય છે માટે મારું રક્ષણ કર, વિષ્ણુએ કહ્યું-“ જહીશ નહિ-જહીશ નહિ ” તું પ્રાણીઓના વાક્ય વડે દૈત્યોનો નાશ કરીશ. ત્યાર પછી ૧૪ અનંત ભગવાને મધુ કૃટ્વને પુનઃ આવેલા બાણી પોતાના મુખથી વિષ્ણુ અને હૃષ્ય બે ભાઈઓને ઉત્પન્ન કરીને કહ્યું કે તમો બ્રહ્માનું રક્ષણ કરો. તે બે દૈત્યો વિષ્ણુ અને હૃષ્યના સરખું રૂપ ધારણ કરી વિષ્ણુ અને હૃષ્યના સન્મુખ આવી ઉભા રહ્યા. તે સમયે તે બન્ને દૈત્યોએ બ્રહ્માને કહ્યું કે અમો બન્ને લડીએ છીએ, તું સભ્ય થા. એમ કહી તે બન્ને દૈત્યો જલમાં પેઠા અને માયાવડે જલને સ્થિર કરી ધમ્ધા પ્રમાણે યુદ્ધ કરવાને લાગ્યા લડતા દેવનાં ૨ સો વર્ષનો વીતી ગયાં પણ ગર્વ હઠ્યો નહિ સરખા લક્ષણવાળા જોઈ વ્યાકૂલ થઈ બ્રહ્માએ ધ્યાન ધર્યું અને દિવ્ય નેત્રવડે અંતર જાણ્યું અને વિષ્ણુ, હૃષ્યના શરીરને કમલના કેશરથી ઉત્પન્ન થએલા બહુતરથી બાધી દીધું અને તે મંત્ર જોતવા લાગ્યા. મંત્ર સંપૂર્ણ કમળને ધારણ કરનારી સ્ત્રી કન્યા ઉત્પન્ન થઈ. કન્યાને જોઈ દૈત્યો ગાભરા થયા. ત્યારપછી બ્રહ્માએ કહ્યું કે તું કન્યા કેણું છે ? કન્યાએ કહ્યું કે હું વિષ્ણુનો મંદેશો લાવનારી મોહિની નામે માયા છું. હે બ્રહ્મા ! તે મારું કીર્તન કર્યું તેથી તારી પાસે આવી છું. પછી બ્રહ્માએ ગૌણ નામો પાડ્યા-“ મહાવ્યાદિતિ ” મરતક ભેદી ઉત્પન્ન થઈ તેથી-સાવિત્રી અને કાંશા, અને જીતાં નામે કર્મથી ઉત્પન્ન થશે. ત્યારબાદ દૈત્યોએ એવો વર માગ્યો કે-અમારું મરણ થાય નહિ અને અમે તારા પુત્ર થઈએ. દેવી ‘ તથાસ્તુ ’ કહી યમસદનમાં લઈ ગઈ.

વિષ્ણુએ કૃટ્વને અને હૃષ્યએ મધુને માર્યા.

એ પ્રમાણે બ્રહ્માએ લોકના હિતમાટે વિષ્ણુ અને હૃષ્ય સાથે જી બન્ને દૈત્યોને માર્યા.

સુતે, કહ્યું કે હે ઋષિઓ ! રૂદ્ર બ્રહ્માના પુત્ર થયા તે હવે કહું છું. મધુ અને કૃટ્વ સાથે યુદ્ધ થયા કેડે બ્રહ્માએ વિષ્ણુને કહ્યું કે-હે દેવ ! આજ સો વર્ષ પુરાં થયાં, પ્રલયનો અમય થયો છે, હું સ્થાનપર જાઉં છું. બ્રહ્માનું એવું વચન

૪૧ અનંત ભગવાન તે અનાદિના વિષ્ણુ ભગવાનજ સમજવા

૨ દેવતા મો જોઈ એટલે કરોડોનાં કરોડો અથવા અગણનીં અગણને પણ ગણતરીમાં આવજો દિસાએ દહી યાપ.

સાંભળી વિષ્ણુએ પૃથ્વીને સ્થાવર વિનાની કરી જંગમોનો પ્રકૃતિમાં લય કર્યો. બ્રહ્માએ ગોવિંદને આશીર્વાદ આપ્યો અને કહ્યું કે તે જગત સમુદ્રમય થયું હોયે મને કરવા જેવું હોય તે કહો. વિષ્ણુએ કહ્યું કે હે કમલયોનિ મારું વચન સાંભળ, હે દેવ ! તે પુત્રની ઇચ્છાથી ઇશ્વર પાસેથી જે કૃપા મેળવી તે તું સદૃશ કરી મારાથી ઋણ રહિત થા, પછી ઇચ્છા હોયતો તાર પ્રકારના પ્રાણીઓજ સરજ અથવા તો છોડી દે, પછી બ્રહ્માએ ગોવિંદથી કાર્યનો સંકેત જાણી, ઉગ્ર તપ કરવા માંડ્યું, તપ કરતાં ઘણો વખત થયો પણ દેળ થયું નહિ. દુઃખી થવાથી ક્રોધ ઉત્પન્ન થયો તેથી નેત્રમાંથી આંસુ પડ્યાં અને તે જિંદુઓથી ઝેરી સર્પો ઉત્પન્ન થયા. પ્રથમ સર્પો ઉત્પન્ન થયેલા જ્યેષ્ઠ બ્રહ્મા પોતાને નિંદવા લાગ્યા, મારા તપને ધિક્કાર છે. અરે ! પ્રારંભમાંજ લોકોને નાશ કરનારી પ્રજા ઉત્પન્ન થઈ. બ્રહ્માને ક્રોધની શાન્તિ ન થવાથી મૂર્છા આવી અને પ્રાણનો ત્યાગ કર્યો. પછી બ્રહ્માના દેહથી રડતા અગ્નીઆર (૧૧) રૂદ્રો પેદા થયા. સઘળા પ્રાણીઓમાં રહેલા પ્રાણને રૂદ્ર સમજવા. અગ્નીઆર નીલલોહિત બ્રહ્માના લલાટથી ઉત્પન્ન થઈ બ્રહ્માને પુનઃ સજીવન કર્યા. પુત્રરૂપ રૂદ્રે બ્રહ્માને સજીવન કર્યો ત્યારે કાંઈક સચેત થયેલા બ્રહ્માને રૂદ્રે વચન કહેવાને માંડ્યું. હે બ્રહ્મા તું મારી પાસે કાંઈ માગ ! અને તું પોતાને સ્મરણ કર, હે પ્રભુ હું રૂદ્ર નામે તારો પુત્ર છું. તું મારા ઉપર કૃપા કર, રૂદ્રતું વચન સાંભળી સજીવન થયેલો બ્રહ્મ સ્નેહયુક્ત કહેવા લાગ્યો કે હે દેવ અગ્નીઆર રૂપવાળો તું કોણ છે ? રૂદ્રે નમન કરીને કહ્યું કે હે બ્રહ્મા ? તે “ વિષ્ણુ સાથે મારી પાસે ” હે દેવ તું મારો પુત્ર થા અથવા તારા જેવો ભાર વહન કરનારો પુત્ર આપ. એ પ્રમાણે વર માગ્યો હતો. હે દેવ આ સઘળા પુત્રો વડે કાર્ય કરવાને યોગ્ય છે માટે જોઈ છોડી દે અને તું લોકને સરજ ? એ પ્રમાણે રૂદ્રનું કહેવું સાંભળી બ્રહ્મા પ્રસન્ન મનવાળો થયો અને લોકના અંતમાં-કૃષ્ણ અને શુક્લવર્ણવાળા રૂદ્રને દેરી કહેવા લાગ્યો કે હે પ્રભુ તું મારા કાર્યને માટે સહાય થા ?

અને મારી સાથે તું પ્રજા ઉત્પન્ન કર ? તું સર્વ પ્રાણીઓના બીજવાળો છે તે પ્રમાણે તું તે કાર્યમાં યુક્ત થા ? શંકરે ‘ અસ્તુ ’ કહી તે વાત ગ્રહણ કરી. ત્યાર પછી કાળા મૃગચર્મ વડે શોભતા બ્રહ્માએ પ્રથમ ‘ મન ’ ને ઉત્પન્ન કર્યું. પછી પ્રાણીઓની ‘ ધારણાને ’ ઉત્પન્ન કરી. પછી જીભ અને પછી સરસ્વતીને સંત્યા. પછી ભૃગુ, અંગીરા, દક્ષ, પુલસ્ત્ય, પુલહ, કંતું, અને વશિષ્ઠ નામે સાત માનસ પુત્ર ઉત્પન્ન કર્યા. બ્રહ્માએ

ચોતાના જેવા વિશ્વને ઉત્પન્ન કરનાર બીજા પણ પુત્રો ઉત્પન્ન કર્યા. તેના ક્રમ વડે ફરી તેણે મુખથી ગાયો ઉત્પન્ન કરી. ત્યાર પછી ઝોંકાર જેમા મુખ્ય છે એવા વેદ, અને તેની અભિમાની દેવતાઓ ઉત્પન્ન કરી. બ્રહ્માએ એ પ્રમાણે સૃષ્ટિ ઉત્પન્ન કરી અને ઉપર કહેલા દક્ષ વિગેરે ગમર્થ માણસ પુત્રોને કહ્યું કે હે પુત્રો તમે રૂદ્ર માથે પ્રજા સર્જો, તમારું કલ્યાણ થાઓ. તે અમથે પ્રજાના પતિઓએ રૂદ્રની પાસે જઈને કહ્યું કે હે મહેશ્વર ! તમે રૂદ્ર સાથે પ્રજા સર્જો એવો તમારા ઉપર બ્રહ્માનો સંદેશો છે માટે અમે તારી સાથે પ્રજા સર્જવાને ઇચ્છીએ છીએ. દક્ષ વિગેરેનું એવું કહેવું સાંભળી રૂદ્ર બોલ્યા કે હે બ્રહ્માના પુત્રો ! તમે મારા પ્રાણ અહણ કરી અને મારા બ્રાહ્મણ પુત્રોને અગ્રણ્ય કરી-બ્રહ્માથી આરંભી સ્તંભ (ધામનો રાંડા) પર્યંતના મદ્દરૂપમય આત લોકોને સર્જવા યોગ્ય છે, માટે મારા વચનથી જાઓ. એવું કહેવું સાંભળી-દક્ષ વિગેરે પ્રજાપતિઓએ આદિ રૂદ્રને પ્રત્યુત્તર કહ્યો કે હે દેવ ! તમે જે પ્રમાણે આજ્ઞા કરો છો તે પ્રમાણે થયે. ત્યારપછી પ્રજાપતિઓ દક્ષને કહેવા લાગ્યા કે હે દેવ ! તૂ મોટો પ્રજાપતિ છે માટે તને આગળ કરીને અમે પ્રજાઓ મર્જીશું. દક્ષે 'એ પ્રમાણે થાઓ' એવું વચન કહ્યું. પ્રજાની ઇચ્છાવાળા બ્રહ્માએ તે પ્રજાપતિઓ સાથે સૃષ્ટિ રચવાનો આરંભ કર્યો.

હે ઋષિઓ ! યજ્ઞ ગયેલા આતમા કલ્પમા બ્રહ્માના-શ્લુષુ અને સનત કુમાર નામે તપસોક્રમાં રહેનારા બે પુત્ર થયા. ત્યારપછી તે બ્રહ્માએ બીજા મહર્ષિ એવા માનસ પુત્રો ઉત્પન્ન કર્યા.

"મધુ, કેટલની ઉત્પત્તિ અને વિનાશનું વર્ણન નામે પચીસમે અધ્યાય."

ઇતિ વૈદિકે-બ્રાહ્મીન-વાયુ પુઠ માં-વિચિત્ર પ્રકારે-મધુ અને કેટલનું,

અને જગત્ની ઉત્પત્તિનું સ્વરૂપ.

આમાં કિંચિત્તવિચાર-મધુ અને કેટલ આ બે જાણીએ મોટા ગભીરો જૈન પ્રયોમાં કહ્યા છે. વૈદિક માર્કંડેયમા-વિષ્ણુના કાનના મેલથી ઉત્પત્તિ બતાવી છે. આ વાયુપુગણમા વાયુદેવે-એમ જણવ્યું કે-આ બે બ્રાહ્મણોએ અચાનક પાંચે ઉત્પન્ન થઈ બ્રહ્માને એવું કહ્યું કે-તું અમે જન્મેનો ભક્ષ થઈશ, પણ તે જન્મે કયાંથી આવ્યા અને શા કારણથી ભક્ષ થવાનું કહી ગયા ? બીજા સર્વેને છોડી બ્રહ્માને જ ભક્ષરૂપે ખોળ્યો તે વિચારવા જેવું થાય છે. વળી સૃષ્ટિ રચવાના પૂર્ણ સમય

વાળા પ્રદ્ધા તે ભયંકર બે દૈત્યોને બાણી શક્યા નહિ, તેથી ભયનું રક્ષણ માગવા ખાતાળમાં હરિને શરણે ગયા. ફરીથી મધુ અને કેટલને આવેલા બાણી હરિએ વિષ્ણુ અને શુભદ્રાને ઉત્પન્ન કરવાની ખટપટ કરી. શું રક્ષા કરવાને પોતે સમર્થ ન હતા ? વળી તે બે દૈત્યોએ વિષ્ણુ શુભદ્રાનું જ સ્વરૂપ ધારણ કરી પ્રદ્ધાને સહય રાખી દેવતાઓનાં સો વર્ષે સુધી લડ્યા અને પ્રદ્ધાનું પશુ ભાન ભુલવ્યું તેથી તેમને યોગબળા ધ્યાન કરવું પડ્યું (ધ્યાન કોનું તે આમ નથી) ધ્યાનથી બાણી કમલ કેશરના ગખતરથી વિષ્ણુ શુભદ્રાનું શરીર ખાંધી દીધું અને મંત્ર બોલતા રહ્યા તેથી વિષ્ણુનો સંદેશો લાવનારી કન્યા ઉત્પન્ન થઈ ગઈ. તેની પાસે પેલા બે દૈત્યોએ તેના જ પુત્ર થવાનો વર માગ્યો. તે પેલી કન્યાએ આપ્યો. આ કૃત્રિમની કન્યામાં વર આપવાની સત્તા ક્યાંથી ? છેવટે તે કૃત્રિમ બે દૈત્યોને—કૃત્રિમ વિષ્ણુ શુભદ્રાએ માર્યા પણ પ્રદ્ધાદિક ત્રણે મોટા દેવોમાંના કોઈએ કાંઈ કયું હોય તેમ જણાવું નથી. તેથી આ લેખ ચારે તરફથી વિચારવાનું પડિતોને જણાવું છું.

આગળ—બે દૈત્યો મરાણા પ્રલયનો મમય બાણી પ્રદ્ધાએ રત્ન માગી. વિષ્ણુએ પૃથ્વીને સ્થાવર વિનાની કરી. જંગમનો પ્રકૃતિમાં લય કર્યો. વિચાર થાય છે કે—કૃત્રિમ દૈત્યોને મારવા કૃત્રિમ વિષ્ણુ શુભદ્રાને લખાવ્યા. તેનો અંત દેવતાઓના સો વર્ષે આગ્યો તો આખી પૃથ્વીને સ્થાવર જંગમ વિનાની કરતાં કેટલો વખત લાગ્યો હશે ! અને તે કોની પાસે કરાવ્યો હશે ? શું આ વાત વિચારવા જેવી નથી ? સૃષ્ટિની રચના કરવા માટે તપ કર્યું, દેવ ન આવતાં આંસુ પડ્યાં, તેના ઝેરી સર્પો થયા તેથી તપને ધિક્કારી છેવટે પ્રદ્ધાએ મૂર્છાથી પ્રાણુ શુભાવ્યા, ત્યાર બાદ મુકુટમાંથી અગીયાર રૂદ્રો ઉત્પન્ન થયા તે પ્રાણુ થયા. ફરી તે મુકુટના લલાટથી ૧૧ નીલલોહિત ઉત્પન્ન થયા. તેણે પ્રદ્ધાને સજીવન કરી વર માગવાનું કહ્યું. પ્રદ્ધાએ પૂછ્યું કે તું કોણ છે ? ત્યારે ઇશ્વરે કહ્યું કે હું તારો પુત્ર છું. છેવટે લોકના અંતમાં—કૃષ્ણની અને રૂદ્રની સહાય લેવા ગયા. આ બે વળતે ઉત્પન્ન થયેલા રૂદ્રો કયા ? અને સર્જવાનો લોક કયો ? આટલું ટુંક માત્ર જ લખી ગાકીનો વિચાર કરવાનું વાચક વર્ગને સોંપું છું.

॥ ઇતિ વાયુ પુરાણના મધુ અને કેટલનો વિચાર. ॥ પ્રકરણ ૨૯ મું સંપૂર્ણ.

મકરણ ૩૦ મું.

પંદરમા તીર્થંકર અને પાચમા પુરુષસિંહ વાસુદેવાદિકનું ત્રિક.

(બળદેવ-મુદર્શન, વાસુદેવ-પુરુષસિંહ, પ્રતિવાસુદેવ-નિશુલ)

૧૫ મા તીર્થંકરનો જીવ-પૂર્વ જીવમાં ઘાતપ્રીજાંડ પૂર્વ મહાવિદેહના જલત ક્ષેત્રમા-ભદ્રિસ નગરના રાજા-દંદરથ હતા તેમને વૈરાગ્ય થવાથી ચતિ દીક્ષા લીધી. દુષ્કર તપ તપી તીર્થંકર નામકમં જાંધ્યું અન્તે વૈજયંત વિમાનના દેવતા થયા. ત્યાંથી સ્વયીને આ જલત ક્ષેત્રમાં જ્વલપુર નામના નગરના રાજા ભાનુ રાણી મુદ્રતાની કુશિધી પંદરમા ધર્મનાથ તીર્થંકર પછે ઉત્પન્ન થયા.

હવે બળદેવાદિકના પૂર્વ જીવનો ઇસારો-જંબૂદ્વીપ-પશ્ચિમ વિદેહ ક્ષેત્રમા અયોક નામની નગરી હતી. તેના રાજા પુરુષવૃષભ નામના હતા. વૈરાગ્ય થવાથી તેમને મુનિની પાસે દીક્ષા લીધી અને દુષ્કર તપ તપ્યા અન્તે આઠમા સહસ્રાર દેવલોકના અઠાર સાંગરોપમના આયુધવાળા દેવતા થયા આ દેવતાના સોળ સ્વરૂપમા વિની ગયાના મુખારે પોતનપુર નામના નગરમા 'વિકટ' નામનો એક ગજ થયો. તેને રાજસિંહ નામના રાજાએ જીતી લીધો. વિકટ રાજાએ દિક્ષા લીધી. તીવ્ર તપ કરતાં રાજસિંહ રાજાને મરિવાનું નિદાન કરી અન્તે બીજા દેવલોકમાં એ સાંગરોપમના આયુધવાળો દેવતા થયો.

હવે રાજસિંહ રાજા પણ અંમારમાં અનેક ભવોમાં ભરી છેવટે હરિપુર નામના નગરમાં ત્રણ ખંડને સાધવાવાળો નિશુલ નામનો પ્રતિવાસુદેવ થયો હવે આ તન્દ્ર અથપુર નગરનો ગજ શિવ નામનો હતો. તેને વિજયા અને અંમકા નામની બે રાણીઓ હતી. જે પુરુષવૃષભનો જીવ હતો તે આઠમા દેવલોકથી સ્વયીને વિજયા નામની રાણી હતી તેમની કુદીથી મુદર્શન નામના બલદેવપણે, અને વિકટનો જીવ બીજા દેવલોકથી સ્વયીને પુરુષસિંહ નામના વાસુદેવ પછે જન્મ્યા કોઈ ગર્વિષ્ટ સ્ત્રીના રાજાને તાણે કરવાને સૈન્ય સાથે મુદર્શનને શિવગજાએ મોકલ્યા. પાછળથી એકને લીધે વાસુદેવ પણ ગયા. બળદેવ વચમાં રાજ્યા ત્યા પિતાના દાહજવળો પત્ર મર્યો, વાસુદેવ ભુખ્યા અને તરસ્યા અતિદુઃખથી પિતાને મળ્યા પતિના વિયોગે માતા પણ મર્યા પડી. વાસુદેવ પણ મૂર્છા ખાઈને પડ્યા વળી પાછા પિતાના ગરજથી મૂર્છા ખાઈને પડ્યા છેવટે આવચેત થઈ પ્રેતકાચ

પ્રકરણ ૩૦ મું. પાંચમા પુરુષસિંહ વાસુદેવ અને નિશુલ પ્રતિવાસુદેવ.૨૨૫

કયું. પર પહોંચતાની માથે સીમાડાના રાત્રને તાણે કરીને ગળદેવ વાસુદેવને મળ્યા. ભેટીને ખૂણ રાયા. એટલામાં ગન્ને લાઇને તાણે થવા નિશુલે દુત મોકલ્યો. તામે ન થવાથી નિશુલ સાથે મોટી લડાઇ લામી. તેમાં પુરુષસિંહ વાસુદેવના ચક્રરત્નથી નિશુલ પ્રતિવિષ્ણુ મરાણો. અને વાસુદેવ ત્રણે ખંડના ભોક્તા થયા. ધર્મનાથની દેશનાથી વાસુદેવને 'મમ્યકત્વપણું', ગળદેવને 'શ્રાવકપણું', અને વાસુદેવ છઠ્ઠી નગકે અને ગળદેવ દિક્ષા લઇ કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી મોક્ષમાં ગયા. અહિં મુધી પાંચ વાસુદેવાદિકનાં ચરિત્રો કહી ગતાવ્યાં.

ઇતિ જૈન પ્રમાણે-પુરુષસિંહ વિષ્ણુ અને નિશુલ પ્રતિષ્ઠિપણું સ્વરૂપ.

વૈદિકે મત્સ્યપુરાણના શુંલ અને નભિ બે દેત્યો.

મતમીમાસા. પૃ. ૧૪૬. મત્સ્યપુરાણ. અધ્યાય ૧૫૧ મા.

“ શુંલ અને નભિ નામના બે દેત્યોની માથે વિષ્ણુજીની લડાઇ લામી પ્રથમ વિષ્ણુજીએ શુંલને ઉસકેયો એટલે નભિ નામના દેત્યે મોટી ગદા લઇને પ્રથમ ગરૂડના માથામા ભારી અને પરીઘ લઇને શુંલ નામના દેત્યે વિષ્ણુના માથામા ભારી એટલે ગરૂડ અને વિષ્ણુ ગન્ને મૂર્છિત થઇ પડ્યા. અને યુદ્ધમા ખૂબાવ થઇ પડ્યો પછી ગરૂડ અને વિષ્ણુ ગન્ને સચેતન થયા પછી તે યુદ્ધમાથી નીકળી નાઠા ઇત્યાદિ.

(૧) શુંલ અને નભિદેત્યની સમીક્ષા.

સત્ગુનો? જૈન ઇતિહાસ ભેતા-પુરુષસિંહ નામના વાસુદેવ અને નિશુલ નામના પ્રતિવાસુદેવ પદરમા તિર્થ કરના સમયમાં થયા છે. અને દારિકાના શ્રી કૃષ્ણ વાસુદેવ કે જે ગરૂડના ચિન્હવાળા બાવીશમા તિર્થ કર શ્રી નેમનાથના મમયમા થયા છે, ગન્ને વાસુદેવને લાખો કરોડો વર્ષોનું છેદું છે. બધાએ વાસુદેવોની વ્યક્તિઓ જુદા જુદા સ્વરૂપે મનુષ્ય પણાની છે. એજ પ્રમાણે પ્રતિવાસુદેવોની વ્યક્તિઓ પણ ભિન્ન ભિન્ન સ્વરૂપે મનુષ્યના સ્વરૂપનીજ છે. છતાં પણ પુરુષાકારોએ આખો મીચીને વાસુદેવોને એકના એક વિષ્ણુ રૂપે લખ્યા અને પ્રતિવાસુદેવોને જુદા જુદા રૂપના અસુરો અને દાનવો ઠરાવી આરે આંચળનો લોચો વાળી દીધો હોય એમ જણાય છે કેમકે પદરમા તિર્થ કરના સમયમાં જે પ્રમાણે વાસુદેવને વિષ્ણુરૂપે ચિત્યા છે તેજ પ્રમાણે બાવીશમા તિર્થ કરના સમયના વાસુદેવશ્રી કૃષ્ણને પણ ચિત્યા. જુવો કે હરિવંશ પુરાણના બીજા ખંડમાં શ્રી કૃષ્ણની એક કથા નીચે પ્રમાણે છે—

“ શ્રી કૃષ્ણ મહારાજે દ્વારિકા વસાવી ત્યારે એ ઇચ્છા થઇ કે-જે વસ્તુઓ રાજા ઈંદ્રને ત્યાં સ્વર્ગમાં ઉપસ્થિત છે તે સઘળી લાવીને આ દ્વારિકાપુરીને સ્વર્ગીકૃત્ય બનાવી દઉં. એવો વિચાર કરીને શ્રી કૃષ્ણ ગરૂડ ઉપર સવાર થઈને સ્વર્ગમાં ગયા ત્યાં રાજા ઈંદ્ર સાથે મોટું યુદ્ધ થયું. તેમાં જીતી કંટપત્તુ ઉઘાડીને તથા નંદન વનને ઉઘાડી ગરૂડ ઉપર સુકીને દ્વારિકા તરફ ચાલવા માંડ્યું. માર્ગમાં એક દૈત્યની, (૧૬૦૦૦) સોળ હજાર કન્યાઓ હતી. તેમને પણ ગરૂડ ઉપર સવાર કરી દીધી અને ત્યાંથી અઢવઢ માલ લઈ તે પણ ગરૂડ ઉપર ભરી દ્વારિકા આવી પહોંચ્યા. શું આવી અરેખીયન-નાઇટસને હંઠાવે તેવી વાતો સંભવિત છે કે ? (શંકા કોપ. શંકા ૪૮ મી. પૃ. ૭ માંથી.)

પૂર્વેના ત્રણે લેખોના કિચિત વિશેષ વિચાર-નૈનોએ પ્રતિવિધ્યુને નિશ્ચલ નામથી કહ્યો હતો ત્યારે મત્સ્ય પુરાણવાળાએ શુંલ નામથી દૈત્યપત્ને ઓળખાવ્યો પણ વાસુદેવનેતો વિષ્ણુરૂપેજ કહ્યો છે. હરિપુરાણ વાળાએ લાખો કરોડ વર્ષના આંતરે થએલા ગરૂડના વાહનવાળા શ્રી કૃષ્ણનેજ વિષ્ણુભગવાન રૂપે ઠરાવી સ્વર્ગના ઈંદ્રને પણ જીતવાવાળા બતાવ્યા છે. એટલુંજ નહિ પણ પોતાનું સર્વ કાર્ય કરીને પણ આવ્યા છે. ત્યારે મત્સ્યપુરાણવાળાએ તેજ વિષ્ણુ ભગવાનને પોતાના ગરૂડની સાથે પોતાની કમર એ દૈત્યોથી તોડાવીને યુદ્ધમાંથી ભાગવાવાળા જણાવ્યા છે. ગીતાવાળાએ—તેજ વિષ્ણુને વારંવાર અવતાર લઇને લકતોના ઉદ્ધાર કરવાવાળા કહ્યા છે ત્યારે આ બધી વાતો સત્યરૂપે સમજવી કે નૈમ મતના ઇતિહાસથી લઇને તર્કટરૂપે ઉભી કરેલી અમજવી? આમાં સમજવું શું ?

ઉપરના પ્રકરણોમાં-૧૧ માથી ૧૫મા તીર્થંકરના સમય મુધીમાં ત્રિપૃષ્ઠ વાસુદેવાધિકનાં પાંચત્રિક થયાં તે કહીને બતાવ્યાં. પ્રથમ ઋષભદેવના સમયે ભરત ચક્રવર્તી અને બીજા તીર્થંકરના સમયે સગર ચક્રી થયા તે પણ કહી બતાવ્યા હતા હવે આગળ એકના પછી બીજા એમ પાંચ ચક્રવર્તીઓ થયા છે તેમનો કિચિત્ વિચાર લખીને બતાવીએ છીએ.

પ્રકરણ ૩૧ મું.

૧૫ મા અને ૧૬ મા તીર્થ કરના મધ્યકાળમાં ત્રિજા અને ચોથા ચક્રવર્તીઓ.

(૧) ત્રિજા ચક્રવર્તી—‘મધવા’ થયા છે તેમના પૂર્વ ભવનો ઇસાદો.

૧૫ મા તીર્થ કરના સમયમાં નરપતિ નામના રાજા થયોલા તેમને રાજ્ય છોડીને પતિદીક્ષા ગ્રહણ કરી શુદ્ધપણે મૃતનું પાત્રન કયું. ત્યાંથી કાળ કરીને મધ્ય ઐવેયકના દેવલોકમાં અહર્નિદ્ર પણે દેવતા થયા.

લાંબા કાળ સુધી ત્યાંનું સુખ ભોગવ્યા પછી અન્તે પંદરમા તીર્થ કર થયા.

તેમના પછી શ્રાવસ્તી નામની નગરીના રાજા સમુદ્ર વિજય, રાણી ભદ્રા તેમની કુક્ષિથી ‘મધવા’ નામના ત્રિજા ચક્રવર્તી થયા તેમને પચીસ હજાર વર્ષ કુમાર વયમાં, પચીસ હજાર વર્ષ મંડલીકપણામાં, દશ હજાર વર્ષ દિગ્વિજયમાં, ત્રણ લાખને નેણું હજાર વર્ષ ચક્રવર્તીપણામાં અને પચીસ હજાર વર્ષ મૃતાશયનમાં. એમ એકંદર પાંચ લાખ વર્ષનું આયુષ્ય નિગમન કરીને અન્તે સનત્કુમાર નામના દેવલોકમાં મહર્દિક દેવતા પણે ઉત્પન્ન થયા પ્રથમના જે ભરત અને સગર જે ચક્રવર્તીઓ થયા હતા તે મોક્ષમાં ગયા હતા પણ આ ત્રિજા ચક્રવર્તી તો દેવલોકમાં જ ગયા છે એટલું વિશેષ છે. આ ચક્રવર્તીના સમયમાં પંદરમા તીર્થ કરનું શાસન ચાલતું હતું પણ તીર્થ કરની હૈયાતી ન હતી.

(૨) ચોથા સનત્કુમાર ચક્રવર્તી.

ત્રિજા મધવા ચક્રવર્તી થયા પછી કેટલોક કાળ વીત્યાબાદ પંદરમા તીર્થ કરના શાસનમાંજ ચોથા સનત્કુમાર ચક્રવર્તી પણ થયા છે અને શિવ-પુરાણાદિકમાં—સનત્કુમાર સંહિતાના નામથી સનત્કુમારનું વર્ણન કરેલું છે. તેની સાથે આદર્શરૂપે ભોવાને અમો જૈન ઇતિહાસથી કિંચિત્ માત્ર સ્વરૂપ લખીને બતાવીએ છીએ. તેનું સ્વરૂપ નીચે પ્રમાણે—

કાંચનપુરમાં પાંચસો રાણીઓનો પતિ વિક્રમચરણ રાજા થયો હતો અને તેજ નગરમાં સંપત્તિનો બંડાર નાગદત્ત નામે સાર્થવાહ પણ રહેતો હતો તેની ત્રી વિષ્ણુશ્રી અતિ રૂપવતી હતી. તે વિક્રમચરણને નજરે પડતાં કામથી તેણે તેનું હરણ કર્યું. રાજાએ કેટલોક કાલ સુખમાં અને નાગદત્તે હાથમાં

નિર્ગમન કર્યો. પણ વિષ્ણુશ્રી બીજી રાણીએના કાવચથી ક્ષોણ થતી મરણ પામી. રાજા પણ માર્યવાહની પેઠે વિકળ થયો અને મુડદાને પકડીને અનેકવિલાપો કરવા લાગ્યો. નજર ચુકાવીને મંત્રીઓએ શળને જંગલમાં ફેંકાવી દીધું. હા.... કયાં ગઈ, હા.. કયાં ગઈ એમ ત્રણ દિવસ અન્ન પાણી-લીધા વગર રાજા ઉન્મત્તની પેઠે ફરવા લાગ્યો. છેવટે અઃ રાજા મરી જશે એમ જાનીને તેમના કારભારીઓએ શળ જંગલમાં પ્રવેશું જતાંવચું પણ તે અનેક પંખીઓથી અને જાનવરોથી કુથીત થએલું જોઈ છેવટે વૈરાગ્ય થયો દીક્ષા મહત્ત્વ કરી હૃદય તપ તપ્યો અન્તે અનન્તકુમાર નામના ત્રિલોકેશ્વરમા દેવતાપણે ઉત્પન્ન થયો પણ ત્યાંથી ચ્યવીને-રતનપુરમા જૈનશ્રેણિનો પુત્ર જિનકુમાર નામે થયો.

આ તન્દ્રનાગદત્ત મંથ અતિદુઃખથી મરણ પામી તીર્થચારિક અનેક યોનિયોમા ભ્રમ્યા પછી-મિંહપુરમા અગ્નિશર્મા નામે ગ્રામકલ્પનો પુત્ર થયે છેવટે ત્રિદશીના વેશે રતનપુરમાં આવ્યો છે ત્યાંના હરિવાહન નામના રાજા પેલાત્રિદશીને પારણાને માટે બોલાવ્યો છે. દેવયાગે ત્યાં આવેલો પેલો વણિકપુત્ર જિનકુમાર ત્રિદશીની નજરે પડતાં તેનાં નેત્ર લાલચોળ થઈ ગયાં અને ગળને કહ્યું કે આ શ્રેણિના પૃથ્વ ભાગ ઉપર ઉજી કંઠપાકતુ પાત્ર મુદ્દી લોજન કંગવે તોજ કરું. છેવટે એકનો બે ન થવાથી રાજા પણ તેનો વાજા હોવાથી તેમ જીવિત કર્યું. રાજાની આજ્ઞાથી જિનકુમાર પોતાના પૂર્વ કર્મના ફળનો વિચાર કરતો પોતાની પીઠ ધરી લોજન કરાવવા માંડ્યું પણ તાપના ચોગથી લોહિ ગાસ ખડખડી જવાથી પાત્ર પોતાની એળે ધસી પડ્યું. છૂટો થઇને ધ્રુવે ગયો, સર્વને ક્ષમાવી દીક્ષા મહેણ કરી પર્વન ઉપર ચઢી ધ્યાનમા રહેવા લાગ્યો. રાપ કયાં વગર પીડા સહન કરતો મરણ પામી મૌઘર્મ કલ્પે ઈંદ્ર પણે ઉત્પન્ન થયો. પેલો ત્રિદશી પણ મરણ પામી, આભિયોગિક કર્મ વટે તે મંદ્રનો ઓરાવણ નામે હાથો પણે ઉત્પન્ન થયો. ત્યાંથી ચ્યવીને તે ત્રિદશીનો જીવ અનેક સ્વપ્નામાં ભ્રમણ કરી છેવટે અસિતનામે ચક્ષરાજ થયો.

હવે આ તન્દ્ર હસ્તિનાપુરના રાજા અશ્વમેન ગાળી સહદેવીની કુક્ષિયા અનકુમારનો જીવ પહેલા દેવલોકથી ચ્યવીને ચોધા અનન્તકુમાર ચક્રવર્તીપણે ઉત્પન્ન થયા.

પોતાના મહેંદ્રસિંહ મિત્ર સાથેની ઉદ્યાન ક્રીડા છાત્રી દઇ પિતાની પ ને લેટ તરીકે આવેલા અનેક અશ્વોમાંથી એક જલધિકલોલ નામના અશ્વ દેખ મનકુમાર ચઢ્યા. ઉત્તરી શિશા વાળો અશ્વ જંગમ લગામ એવે તેમ અધિક દોડના સજ્જવારમા અદ્યય થઈ ગયો.

છવટે અશ્વસેન રાજ અશ્વની સેના લઈ પગલે પગલે પાછળ પડ્યા પણ અતિગહન પવન ધૂલીથી મવે સેન્ય આકુળવ્યાકુળ થઈ ગયું. છેવટે અશ્વસેન રાજને પાછાવાળી 'મહેંદ્રસિંહ' પોતાના સેન્ય સાથે ઓટી ચિકટ અટવીમાં પડતાં સેન્ય પાછળ પડી જવાથી પોતે એટલેજ છે એ જતુનો અનેક સંકટોનો આનુભવ કરતો એક વર્ષ દિવસ તક ભટક્યો. છેવટે અનેક રમણીઓનાં ગીતગાન આગળતાં પોતાના મિત્રને ભેળે (આ ઠેકાણે ઘણાં લાંબુ અને 'આશ્ચર્ય' જનક બહુન છે) પણ ભ્રાંતીથી ઓળખી શક્યો નહિ. છેવટે વૈતાલિકના મુખથી-અશ્વ સેન રાજના પુત્ર સનતકુમાર ? તમારાં જય ? જય ? જોવા શબ્દો સાંભળી નિશ્ચય થવાથી-હર્ષ અને વિપાદની સાથે ભેટ્યો છેવટે મહેંદ્રસિંહ પ્રત્યે બોલ્યો કે 'મિત્ર મિત્ર અહિં' શી રીતે. આઠ્યા ઇત્યાદિક અનેક પ્રશ્નોના ઉત્તર થયા પછી વિદ્યાધરનાં રમણોઆ પાસે સ્નાન ભોજનાદિક કરાવ્યું. પછી મહેંદ્રસિંહે પણ અનેક પ્રશ્નો પૂછ્યા. તેનો ઉત્તર પોતે ન આપતાં વિદ્યાથી બચનારી બકુલમતીને લલામણુ કરી, પે તે નિદ્રાના મિપથી અંદરના ભાગમાં ગયો. એટલે બકુલમતી કહેવા લાગી કે-તે વખતે તમારા બધાના દેખતાં વેગથી આલતાં અશ્વે ભયંકર અટવીમાં પ્રવેશ કર્યો, છેવટે છબ્હા બહાર કાઢતો અશ્વ દેખી તમારા મિત્ર ઉત્તરી પડ્યા. છન વિગેરે ઓટી નાખ્યું કે તુરતજ તે ઘોડાના પ્રાણુ નીકળી ગયા. છેવટે તમારા મિત્ર પણ અટવીમાં આમ તેમ ફરતાં આકુળવ્યાકુળ થઈ એક આડ નીચે જઈ પૃથ્વી ઉપર ઢળી પડ્યા. પણ તે વનના અધિષ્ઠાયક યશ્ને જળ વિગેરે છાંટી સચેતન કર્યા પછી પાણી પાચું. પછી તમારા મિત્રે પૂછ્યું કે તમે કોણ છો ? અને જળ કયાંથી લાવ્યા ? યશ્ને કહ્યું કે હું અહિં વસનારો યશ્ન છું. અને માન સરોવરમાં જળ લાવ્યો છું. પછી તમારા મિત્રે કહ્યું કે ત્યાં સ્નાન કરવાનું મને તો મારો દાહ શાન્ત થાય. છેવટે કઠલીપત્રમાં બેસારી સ્નાન કરાવી શ્રમ દૂર કરાવ્યો.

તે વખતે પૂર્વ જન્મનો વૈરી અસિતાક્ષ નામનો યશ્ન ત્યાં આવીને અનેક પ્રહારો કર્યા. છેવટે પવન અને ધુલીથી અંધકારમય જગત કરીને-ભયંકર રૂપવાળા અનેક પિશાચો વિકુર્વી આર્થપુત્ર ઉપર દોડાવ્યા. પણ તેથી નિરક્ષણ નિવડી નાગ-પાસના બંધનથી બાંધ્યા, તે પણ ક્ષણમાં તોડી નાખ્યું. છેવટે તે યશ્નની સાથે અનેક પ્રકારનું યુદ્ધ થતાં છેવટે તે નાશી છુટ્યો. દિવસના અન્તે ત્યાં આવેલી ખેચર દન્યાઓએ હીહા. કમદ્વિટથી જોવા લાગીઓ. તમારા મિત્રે પૂછ્યું કે તમે કોણ છો. તેમને ઉત્તર આપ્યો કે અમો વિદ્યાધરના રાજ ભાનુવેગની આઠ પુત્રીઓ છીએ એમ કહી નજીકમાં પોતાના પિતાની નગરીમાં લઈ ગઈઓ.

અને પિતાની પાસે મોકલી આપ્યા. વિદ્યાધરે પણ અતિ અત્યંતી કહ્યું કે મારી આઠ પુત્રીઓનું પાણી ગ્રહણ કરે ! છેવટે પરણ્યા, રતિમુદ્રમાં નિદ્રાવસ્થ થયા પછી અસિતાદા યશો ઉપાધીને અટવીમાં દે.કયા. લગ્યા પછી આ શું થયું એમ વિચાર કરી ફરતાં આઠ માલનો મહેલ ભ્રમ્યો. નજીકમાં જતાં કોઈ મોનું રૂઢન સાંભળ્યું. છેવટે સાતમી ભૂમી સુધી ચઢતાં સાંભળ્યું કે હે કુરૂવંશી સનતકુમાર ? જન્મોત્તરમાં પણ તમે મારા ભર્તાર થાઓ. છેવટે તેળીને તેઓએ પૂછ્યું કે તુ કોણ છે ? અને અહીં એકલી કેમ રહે છે ? અને તને હું શું છે ? તે બોલી કે હું ચંદ્રચંદ્રા રાજાની મુનંદાપુત્રી છું, સનતકુમાર મારા મનોરથવડે ભર્તાર થાઓ છો અને માતૃપિતા પણ આપી ચૂક્યાં છે. પણ કોઈ વિદ્યાધર માફ કરણ કરી આ સાત માળનો મહેલ વિકુર્ચિ અને મૂકી ક્યાં ગયો અને આગે શું થશે તે હું જાણતી નથી. સનતકુમારે કહ્યું કે તે તારો પતિ તેજ હું છું. એટલું સાંભળતાં જ પ્રુશી યદ્ય ગઈ. એટલામાં ત્યાં આવેલા તે વજ્રવેગ વિદ્યાધરે ઉચ્ચીને આકાશમાં દે.કયો અને હા નાથ ! હા નાથ ! કહેલી તે બાળા પૃથ્વી ઉપર પડી, પછી કુમારે પોતાની સુખીધીજ તે વિદ્યાધરને માંગે અને તે બાળનું પાણી ગ્રહણ કર્યું. “ સ્ત્રી રત્ન યશે ” એવી નિમિત્તિઆઓની સૂચના થઈ. હવે કોષ કરતી વજ્રવેગની બહેન આવી પણ તારા ભાઈને મારનાર તારો પતિ થશે એવું જ્ઞાનીનું વચન સાંભળતાં ચાન્ત યદ્ય ગઈ અને તેને પણ ગાંધર્વ વિવાહથી પરણ્યા.

તેટલામાં કોઈ જે વિદ્યાધરોએ બકતર અને મહારથ આપીને કહ્યું કે-વજ્ર વેગનો પિતા મોટા સૈન્ય સાથે યુદ્ધ કરવાને આવે છે. અમે ચંદ્રવેગ અને ભાનુવેગ જે તમારા સસરા છે તેના અગેં માણસો છીએ. તમારા સસરાઓ પણ સૈન્ય સાથે આવે છે. એમ કહેતાંની સાથેજ આકાશ માર્ગથી આવીને ભેગા થયા. એટલામાં વજ્રવેગનો પિતા અશનિવેગ પણ આવી પહોંચ્યો અને મોટો કોલાહલ થયો. વંધ્યાવલીએ પ્રજ્ઞા નામની વિદ્યા કુમારને આપી. છેવટે મોટું યુદ્ધ થતાં જન્મેના ઐનિકો ભાગ્યા. છેવટે જન્મે નયકોના યુદ્ધમાં અશનિવેગનો હાથ કપાયો પણ યુદ્ધ છોડ્યું નહિ. છેવટે વિદ્યાદેવીના આપેલા ચક્રથી સનતકુમારે અશનિવેગનું માથું છેદી નાંખ્યું. અને જય જયકાર થયો. પછી બધા વિદ્યાધરોની માથે વૈતાલ્ય પર્વત ઉપર ગયા. ત્યાં વિદ્યાધરોના રાજાનો કુમારને અભિષેક થયો. પછી નંદીશ્વર દ્વીપે આડંબરથી અષ્ટાન્ધિક મહેલવ્ય કર્યો.

એક વખતે મારા પિતા ચંદ્રવેગે જાની મુનિને પૂછ્યું કે મારી નીએને પતિ કોણ થશે ? તે જાનીએ કહેલું કે બકુલમતી વિગેરે તમારી

સો પુત્રીઓનો પતિ ચોથા ચક્રવર્તિ સનતકુમાર થશે. આ વાત કેમ જાનશે એમ વિચાર કરતા હતા પણ બાબ્યયોગે તે સહજ આવી મળ્યા એ હું વિગેરે સો કન્યાઓ પરણ્યા. અનેક કીડાઓથી કાળ નિર્જનન કરતાં આજેજ અહીં આવતાં તમારા મેળાપથી તમારા મિત્ર અતિરૂપ પામ્યા.

આટલી વાત થઈ કે તુરંતજ સનતકુમાર પણ અંદરથી બહાર આવ્યા અને મિત્રને લઈ વેતાકર્યે ગયા. કેટલાક કાળ પડી મહેંદ્રસિંહે માતા પિતાને યાદ કરાવ્યાં કે તુરંતજ વિદ્યાધરા, મિત્રો, સ્ત્રીઓ સહિત આવીને માતાપિતા વિગેરેને પણ અત્યંત આનંદિત કર્યા. અશ્વમેજ રાજાએ સનતકુમારને ગાદીએ અને મહેંદ્રસિંહને સેનાપતિ પથે સ્થાપન કરી કોઈ વૃદ્ધ સાધુની પાસે દીક્ષા લઈ સ્વકાયને સાધ્યું.

રાજ્યનું પાલન કરતા કુમારને સૌધમેંદ્રે અવધિજ્ઞાનથી પોતાના રથાનપરના પૂર્વના ઇંદ્ર બાણી-કુબેર ભંડારીને અનેક વસ્તુઓ આપવાનું કહી ચક્રવર્તીપણાનો અભિષેક કરવાનો આજ્ઞા કરી. તેમના તરફનો અભિષેક થયા પછી ફરીથી સર્વ રાજાઓના તરફથી પણ અભિષેક થયો.

એક વખત સૌધર્મ સભામાં દેવ નાટક થતાં ઇંદ્રાન કદ્દપનો અતિરૂપ વાન એક સંગમ નામનો દેવતા આવેલો જોઈ દેવતાઓએ ઇંદ્રને પૂછ્યું કે-આ દેવ અતિરૂપ કેમ પામ્યો ? ઇંદ્રે કહ્યું કે-પૂર્વે કરેલા તપના પ્રભાવથી. તો શું આવા રૂપવાળા બીજા કોઈ હશે ? હા, એથી પણ અધિકરૂપવાળા સનતકુમાર ચક્રવર્તી છે. શ્રદ્ધા ન થવાથી જ દેવો બ્રાહ્મણના વેશે આવીને કુમારને રૂપ જોવાની ઇચ્છા બતાવી. અલંકાર વિનાનું પણ રૂપ જોવાથી ઘણા ચક્રિત થયા. હે દ્વિજવર ! શ્રૃંગાર કર્યા પછી જોવાને આવજો. તે રૂપ ફરીથી જોતાં જોઈને પ્રાપ્ત થયા. સનતકુમારે પૂછ્યું જોહિત કેમ ? દેવતાઓએ કહ્યું કે હવે શરીર રોમગ્રસ્ત થયું છે, તેની ખાત્રી કરાવીને પોતાનું સ્વરૂપ પણ જણાવ્યું, પછી અંતર્ધાન થઈ ગયા.

પછી ચક્રીએ શરીરને ધીમ્કાર આપી દીક્ષા લઈ અઘોર તપસ્યા કરી અને અનેક લખ્ધીઓ પ્રાપ્ત કરી. છતાં પણ શરીરની દરકાર ન કરી. ઇંદ્રે ફરીથી પ્રશંસા કરી જે પોતાની લખ્ધીઓથીજ રોગ દૂર કરવાનું સામર્થ્ય પ્રાપ્ત થવા-છતાં પણ રોગને દૂર કરવાની દરકાર કરતા નથી. પ્રથમના દેવતાઓજ અશ્રદ્ધાથી વૈધનું રૂપ ધારણ કરી ચક્રી સાધુની પાસે આવીને કહેવા લાગ્યા કે-આપણા શરીરમાં ઘણા રોગો છે. જો આજ્ઞા કરો તો અમે તમારા રોગો દૂર કરીએ. સનતકુમારે કહ્યું

દે-દ્રવ્યગોષ્ઠી અને ભાવરાગોમાથી કયા રાગોને દૂર કર્યો? એવડે દેવે એ નહીં
 કે ભાવરાગોને દૂર કરવાનું આમર્યું અમારુમા નથી ચક્રોએ કહ્યું કે દ્રવ્યદેગના
 ચિકિત્સા ૮ ૪૩ તે જુઓ અમ કહીને પોતાના કંદનું બિહુ પોતાની કુખાગી
 આગળીને લગાડી સુવર્ણના જેવા મની બતાવી એવડે દેવનાઓ નમસ્કાર કરી
 પોતાનું સ્વરૂપ બતાવી અતર્ધાન ચર્ચ કર્યા છેવડે મનત્કુમાર નમસ્કારો
 અનન્યતત ગ્રહ ગુ કરી અને દેવલોકમા દેવનાપથે ઉત્પન્ન થયા. એ મનત્કુમાર
 ચક્રવર્તીના નામનો વિશેષ લગ ત્રિપદિ ને ચોથો પર્વ અપૂર્ણ બેડે છે.
 ઇત્યદં વિસ્તરેણ ॥

મધવા અને સનત્કુમારના મંબંધર્મા કિચિત્ વિચાર.

પહેલા કળશદેવના મમયમા-ભગ્વતચક્રવર્તી. બીજા અર્જુનના
 વખતે મગ્નચક્રવર્તી થયા તેમના સ્વરૂપનો અને તે શિવાય બીજી પણ ઘણી
 બાબતોનો વિચાર કરીને બતાવ્યો તે આપ મંબંધર્મોએ જોયો ત્યાગમાદ ૧૧મા
 તીર્થકરના મમયની માથે જોડે ૫૭ અને વિવિધ પ્રકારના વિચારના ઉર્ણાવાળું
 બ્રહ્માજીનું સ્વરૂપ લખાયું તે પણ જોયું. ત્યાગમાદ ૫૬મા તીર્થકરના મમય
 સુડીમા વાસુદેવાદિતના થએલા નામોનું સ્વરૂપ તે પાંચ આપ નજરનાં
 જોયું. અહિં સુધીનું બધું સ્વરૂપ તે પ્રાચે જૈન અને વૈદિકના મત પ્રમાણે ઉત્પન્ન
 સ્વરૂપથી લખાયું છે તે પ્રમાણે જ અપ સમજનારે જોયું.

હવે આગળ ૫૬મા તીર્થકર મોક્ષમા ગયા પછી તેમના આવતા
 શાસનમા-ત્રિજ મધવા અને ચોથા મનત્કુમાર એ બે ચક્રવર્તીઓ થયા
 છે તેમનું પણ કિચિત્ સ્વરૂપ જૈન ઇતિહાસ પ્રમાણે લખીને બતાવ્યું.

ત્રિજ મધવા ચક્રવર્તીનો ઇતિહાસ પુનલ્લકારેએ કેવા સ્વરૂપનો ગોઠવ્યો
 છે તેના વિચારમા અમે ઉતર્યા નથી. ચોથા સનત્કુમાર ચક્રવર્તીના
 ઇતિહાસ સનત્કુમાર સંહિતાના નામથી શિવપુરાણાદિતમા લખાયેલા છે તેની
 નાચે જૈન ઇતિહાસ પ્રમાણે લખીને બતાવેલા વિષયની માથે મેડી સત્યાસત્યને
 વિચાર કરવાનો સવામણ કરૂ છું

૧ ઇતિહાસ જૈન ઇતિહાસ પ્રમાણે ત્રિજ મધવા અને ચોથા ચક્રવર્તી
 સનત્કુમારના કિચિત્ સ્વરૂપ પ્રજેણ ૩૧ મુમિપૂર્ણ ॥

પ્રકરણ ૩૨ મું.

પાંચમા ચક્રવર્તી ૧૬ મા તીર્થંકર, શ્રી શાંતિનાથ

એમને પૂર્વ ભવમાં કરેલી કબૂતર ઉપર દયા.

૧૫ મા, અને ૧૬ તીર્થંકરના મધ્યમાં ત્રિજા મધવા અને ચોથા મનતકુમાર એ બે ચક્રવર્તીઓ જુદા જુદા સમયમાં કમવાર, છએ ખંડના ભોકતા થયા. તેમણું સ્વરૂપ કિંચિત કહીને ગતાવ્યું.

ત્યારબાદ લાંબા-લાંબા કાલનાં છેટે કમવાર-પમા, ૬૬ અને સાતમા જે ચક્રવર્તીઓ થયા છે તેઓજ, છએ ખંડના રાજ્યનો ત્યાગ કરી-૧૬ મા, ૧૭ મા, અને ૧૮ મા, તીર્થંકરના પદનો ભોગ કરી મોક્ષમાં આદ્યા ગયા છે.

તેમાં જે પાંચમા ચક્રવર્તી અને ચોલમા તીર્થંકર થયા છે તેમને ધર્મના બોધની પ્રાપ્તિ થયા પછી-બાર ભવો કરેલા છે, તેમાંના ૧૦ મા ભવે-બાજ પંખીના સપાટામાંથી એક કબૂતરને પોતાના શરીરના ભોગથી બચાવેલો છે તેથી તેમના બાર ભવનું સ્વરૂપ કિંચિત માત્ર લખીને ગતાવીએ છીએ.

(૧) પહેલા ભવમાં-જંબૂદ્વીપ, ભરતક્ષેત્રના રત્નપુરમાં શ્રીવેણુ રાજા થયા. અભિનંદિતા, શિખિનંદિતા બે રાણીઓ. અભિનંદિતાને સૂર્ય ચંદ્ર જેવા ઇંદુવેણુ, બિંદુવેણુ બે પુત્રો. વરવાનો આવેલી રાજકન્યા, તેની સાથે આવેલી વેશ્યાને જોતાં બન્ને ભાઈઓનું મોટું યુદ્ધ. શ્રીવેણુને સંસાર ઉપર ધિષ્ઠાર એરના પ્રયોગથી મરણ. (૧).

(૨) બીજા ભવે-જંબૂદ્વીપના ઉત્તરકુટ્ટમાં-રાજા રાણીનું પુરૂષ સ્ત્રી રૂપે યુગલ.

(૩) ત્રિજા ભવમાં પહેલા સૌધર્મ દેવલોકમાં દેવપણે ઉત્પન્ન થયું.

(૪) ચોથા ભવમાં જંબૂદ્વીપ ભરતક્ષેત્ર વૈતાલ્ય પર્વતના રથનૂપર ચક્રવાલના રાજા-અર્કદીપ્તિ રાણી જ્યોતિમાળા. તેમના પુત્ર અમિતતેજ થયા. રાજ્ય ભોગવી અન્તે દીક્ષા ગ્રહણ. ત્યારબાદ.

(૫) પાંચમાં ભવે-૧૦મા પ્રાણુત દેવલોકમાં મણિચૂડ નામના દેવતા થયા.

(૬) છઠ્ઠા ભવમાં-જંબૂદ્વીપ, પૂર્વ મહાવિદહે, રમણીય વિજય, સુભા નામની નગરીના રાજા-રિતમિત આગર રાણીઓ બે-વસુંધરા અને અનુંદારા. વસુંધરાની કુક્ષિત્રી-અમિત તેજનો જીવ દશમા દેવ લોકથી સ્વર્ગીને ચાર સ્વપ્ન સૂચિત જળદેવપણે-અપરાજિત નામે ઉત્પન્ન થયા. ૮૪ પૂર્વ લક્ષાયુષ પ્રાંતે સોળહજાર રાજાઓની સાથે દીક્ષા.

(૭) સાતમા ભવમાં ગારમા અચ્યુત દેવલોકમાં ઈંદ્રપણે ઉત્પન્ન થયા.

(૮) આઠમા ભવે-જંબૂદ્વીપ, પૂર્વમહાવિદહે. મંગલાવતી વિજયમાં રત્નસંચયા નગરીનો રાજા ભ્રેમકર અને યજ્ઞેલા તીર્થંકર. તેમની રાણી રત્નમાળા. તેમના પુત્ર વજ્રયુદ્ધ નામના ચક્રવર્તી થયા અને દીક્ષા લઈ અનશન કર્યું.

(૯) નવમા ભવે-ત્રિજા ઐવેયકમાં આહિમંદ્રપચાતું અદ્ભુત પદ પ્રાપ્ત કર્યું.

(૧૦) દશમા ભવે-જંબૂદ્વીપ-પૂર્વમહાવિદહે, પુષ્કલાવતી વિજયમાં પુંડરિકીણી નગરીનો રાજા-ધનરથ તીર્થંકર. ગણી પ્રિયમતી તેમના પુત્ર મેઘરથ નામે ઉત્પન્ન થયા. મેઘરથને રાજ્ય સોંપી ધનરથ તીર્થંકર થઈ મોક્ષમાં ગયા.

એક દિવસે મેઘરથ રાજા પોષધમત લઈ ધર્મોપદેશ કરવા લાગ્યા. તેવામાં કંપતુ કબુતર તેમના ખોળામાં બરાઈને માનુષ્ય ભાષાથી બોલ્યું. હે રાજન્ ! મારે રક્ષણ કરે ! મેઘરથે કહ્યું હે પક્ષી તું જરાપણ ભય કરીશ નહિ. એટલામાં બ્રાજ્મપક્ષી દોડતું આવ્યું. હે રાજન્ ! મારા ભક્ષને છોડી દે ? મારા પ્રાણ બાચ છે. આ ઠેકાણે ઉત્તર પ્રત્યુત્પન્ન થણા થયા છે. બ્રાજ્મ પક્ષીએ કહ્યું કે માંસવિના હું કંઈપણ ખાતોજ નથી. છેવટે મેઘરથ રાજાએ પોતાના શરીરનું માંસ કાપી કાપીને કબુતરના ભારાબાર આપવા માંડ્યું. પણ કોઈપણ રીતે બ્રાજ્મનું નમેજ નહિ. છેવટે મેઘરથ પોતાનું બધું શરીરજ ગોઠવ્યું. તે વખતે બધા પરિવારનો હાહાકાર. અંદે ! એક પક્ષીના માટે આપ થું કરવા બેઠા છો ? એટલામાં અલંકારયુક્ત એક દેવ હાજર થયો અને કહેવા લાગ્યો કે-હે મેરૂના બેવાધીર ! આ દુનીયામાં પુરુષોમાં તમેજ એક પુરુષ છો. ઇશાનેડે આપણી પ્રશંસા કરી મારાથી સહન ન થઈ તેથી પરીક્ષા કરવા આવ્યો હતો. મને મારા અપરાધની ક્ષમા આપો ! એટલું કહી અંતર્ધાન થઈ ગયો.

છેવટે મેઘરથ રાજા-પોતાના પિતા ઘનરથ તીર્થંકરની પાસે દીક્ષા લઈ અનશન કરી સર્વાર્થસિદ્ધિના દેવપણે ઉત્પન્ન થયા. એ અગ્નીઆરમ્ભે (૧૧)

(૧૨) બારમાં ભવે-સોળમાં તીર્થંકર શાંતિનાથ ભગવાન પણે થયા. તે હસ્તિનાપુરીના રાજા વિશ્વસેન, રાણી અચિરા, તેમની કુક્ષિયો ઉત્પન્ન, થયેલા પ્રથમ ગૃહસ્થાવાસમાં પાંચમાં ચક્રવર્તીની પદવી ભોગવ્યા પછી દીક્ષા લઈ સોળમાં તીર્થંકર થયા. એમ એકી સાથે બન્ને પદવીઓ ભોગવ્યા પછી છેવટે મોક્ષમાં ગયા.

ઇતિ જૈન પ્રમાણે પાંચમાં ચક્રવર્તી, અને તેજ સોલ્લમાં તીર્થંકર.

(૧) કબૂતરની દયા વિષયે ત્રણ નામથી ભારતમાં થએલો ઉલ્લેખ.

ડૉ. મેકડોનલ્ડ. સંસ્કૃત સાહિત્યનો ઇતિહાસ લખતાં પૃ. ૩૭૫ માં લખે છે કે—“શિખિનો પુત્ર રાજા ઉશીનર—જેને એક કબૂતરને શકરાના સપાટામાંથી બચાવવાને માટે પોતાના પ્રાણનો ભોગ આપ્યો. તેની વાર્તા ખાસ આનંદ આપે તેવી છે. એજ વાર્તા—(મહાભારતના) ત્રિજા પર્વના એક ખીજા ભાગમાં—શિખિના પોતાના સંબંધમાં અને તેરમાં પર્વમાં શિખિના પુત્ર ‘વૃષદર્ભ’ના સંબંધમાં કહેવામાં આવી છે. એ વાર્તાની ઉત્પત્તિ બૌદ્ધધર્મથી થઈ હોય એમ એના સ્વરૂપ ઉપરથી સ્પષ્ટ જણાઈ આવે છે.”

સમીક્ષા—સગર ચક્રવર્તીના સાંહજીવર પુત્રોની વાત જૈન ઇતિહાસથી સિદ્ધી સટ હતી. ત્યારે પુરાણકારે મહાદેવજીના વરદાનથી મેળવ્યાનું અને રામાયણમાં ભૃગુના વરદાનથી મેળવ્યાનું લખીને બતાવ્યું અને રામાયણ અને ભાગવતવાળાએ એક તુંબડીથીજ સાંહજીવર પુત્રો પેદા થવાનું લખીને બતાવ્યું. તેનું કારણ યાચિત મંડન રૂપ હોવાથી ચોક્કસ ન કરી શકયા ?

તેવીજ રીતે આ કબૂતર અને શકરાની વાત મહાભારતમાંજ—એક લેખકે શિખિરનો પુત્ર ઉશીનર કહ્યો. ત્યારે ખીજા લેખકે વૃષદર્ભ કહી બતાવ્યો. ત્રિજા લેખકે પુદ્ગલ શિખિરજ હતો એમ કહીને બતાવ્યું.

જૈનનો ઇતિહાસ—ખાસ એક—ચક્રવર્તી અને તીર્થંકરની પદવીને મેળવનાર પુરૂષજ કરુણાના ભંડાર રૂપ બનીનેજ આટલી બધી સાહસિકતા કરી શકયા છે અને એ વાત ત્રિકાળ જ્ઞાનીના મુખથી નીકળેલી છે. આપણા ક્ષેત્રથી

લિન્ન દ્વેષમા બનેલી છે તેમજ કાલથી પણ અમનેના અમને વર્ષની વાત છે આ વાતમા બન્ને તન્દ્રના ઇતિહાસ વિના બીજો આધાર નથી પણ અનિશ્ચિત લેખ હોય તે જગ વિચારને ચોન્નજ થઇ પડે તેની કોઇવી ના પાડી શકાય નહિ તેથીજ ડૉક્ટર માહેત્રે જૈન ધર્મના વિશેષ પગિચા વિના-આ ગર્તાની ઉત્પત્તિનુ અનુમાન બૌદ્ધ ધર્મથી કરીને બતાવ્યુ છે કારણ વૈદિક મતવાળા આટલી બધી દયા સુધી પહોચે તેથી તેમની પ્રભુવિકા નથી

શિખિના સબધે પદેવાની દયા જે મહાભારતમા છે તે નુલ્લમી ગમાયણુ અયોધ્યા કાંડ પૃ ૪૦૨ મા મુકેલી છે તે નીચે પ્રમાણે—

“ ઇદ્ર બાજનુ અને અગ્નિ હોવાનુ રૂપ ધરીને ગિબિ ગભની પરી”
લેવાને ગયા હતા બાજની ઝપટથી ભાગેલો હોલો શિખિ રાતના બોધના આવીને બેમતા—બાજ બોલ્યો કે-હે ગભ ! હું ભુખથી મરૂ છું અને માગ મરવાથી મા’ કુટુંબ પણ મરી જશે માટે તમે હોવાને છોડી દો રાત બોલ્યો કે “હું” શરણાગતનો ત્યાગ નહિ કરું” આના બદલામા તારે જે કાંઈ જોઈતુ હોય તે લે “બાજ બોલ્યો કે આ હોવા બન્નજર તમાડ માત્ર તમે તોગી આપો” ગભએ કાટ ના એક પલામા દોવાને મૂકી બીજા પલામા પોતાનુ માત્ર કાપી કાપીને મૂકવા માટયુ પણ જ્યારે યગીગુ મામ એના બગાજર ન થયું ત્યાજે પોતાનુ માથુ કાપવાની તૈયારી કરી ત્યાગપટી ઇંદ્રે પોતાનુ રૂપ ધરી રાતનો હાથ પકડ્યો અને અગ્નિ તથા ઇંદ્રે ગભના સરીન્ને સાથ કરી વગ્દાન દઈને આપ્યા ગયા ”

(૩) પચમા ચકવર્તી થઇ શાન્તિનાથ સોગમા તીર્થંકર થયા તેમની જૈન કવિએ કહેલી ગુનિ નીચે પ્રમાણે

દાન દિયો જિજ્ઞે આપણી દેવકે, લીનો પાગપર છુડ લુકાલ,
આવન લી અગિરા ઉદે, તળ દેશમે શાન્તિ જિજ્ઞે વરનાડ,
પાયો છ બદકો ગજ જિજ્ઞે, જિનનાજ બયો પદ્મી દોષ પછ,
નેવો દો ભાવ બજે ધર્મમી કહે, શાન્તિ જનક સમે ગુપ કાઇ (૧)
શાન્તિમી હુડાઇ ભાઇ, જો ન બોલે શાન્તિ શાન્તિ,
હોડિ જા ખડ ભાગ, ચોગડી (૬૬) દબાગ નાગી,
હન્નુ કોડી ગમ હોડી તોડી નેડ શાન્તિ શાન્તિ,
બાજ બાજે તીન લાખ, લાખ અગિલાલ તજ
ગજ કે દે રાગી લાખ, તેજ વ્ય દની દની

ચિત્તમે વૈરાગ્ય ધાર, વિત્ત કે'બંડાર છાર

બિનો ઉપગ્રાન્તિ રસ, કીનો કર્મ અંતી અંતી ॥ ૨ ॥

યા કે ગુણ હૈ અનંત ધર્મસી કહે રે સંત

સંતકી દુહાઈ ભાઈ, બે ન બોલે શાન્તિ શાન્તિ x ॥ ૩ ॥

મૃતિ વૈદિકે-કબૂતરની દયાના સંગ'ધે ત્રણ મત તેની સમીક્ષા, અંતે સ્તુતિ.

હવે-૬૬૧, અને ૭ મા જે ચકવર્તીઓ તેજ ૧૭મા, અને ૧૮ મા તીર્થ'કરે તેમનો કિચિત્ વિચાર—

(૧) ૧૭ મા તીર્થ'કર શ્રી કુચુનાથ તેમનો પૂર્વભવ

જંબુદ્વીપના પૂર્વમહાવિદેહમાં-ખડગી નામની નગરી હતી. તેના રાજા સિંહાવહ નામના હતા. તેમને પોતાનું રાજ્ય છોડીને સંવસાચાર્યની પાસે દીક્ષા મહણ કરી. તીર્થપણે ત્રણનું પાલન કરતાં અહંતાદિક અનેક સ્થાનકોનું આરાધન કરી તીર્થ'કર નામકર્મ ઉપાર્જન કર્યું અને મૃત્યુ પામીને સર્વાર્થ સિદ્ધ નામના વિમાનના દેવતા પથે ઉત્પન્ન થયા. લાંબા કાળ સુધી ત્યાંનું સુખ ભોગવ્યા પછી—

જંબુદ્વીપ-આ ભરતના હસ્તિનાપુર નામના નગરમાં-સૂર્યના જેવો રાજ્ય સૂર હતો તેમની રાણી લક્ષ્મીના જેવી "શ્રી" નામની હતી. તેમની કુલુથી-સર્વાર્થસિદ્ધના દેવતા કે જે સિંહાવહ નામના રાજાના શુભ હતા તે આવીને ઉત્પન્ન થયા. તેમનું નામ કુચુનાથ પાડવામાં આવ્યું. તેઓ ગાદી ઉપર આવ્યા પછી છઠ્ઠે ખંડના રાજાઓને પોતાના તાળામાં કરીને આ અવસર્પીણીમાં છઠ્ઠા ચકવર્તીનું પદ ભોગવ્યું અને પછી દીક્ષા લઈને સત્તરમા તીર્થ'કરનું પદ પણ ભોગવ્યું. જેવી રીતે સોળમા તીર્થ'કર એકજ જન્મમા ચકવર્તીપણું અને તીર્થ'કર પદ ભોગવ્યું તેવીજ રીતે આ સત્તરમા તીર્થ'કર પણ બન્ને પ્રકારના અધિકારી થઈનેજ મોક્ષમાં જઈને પોતાના જન્મ મરણનો અંત કરી દીધો.

x શાન્તિનાથ એકજ ભવમા પાંચમા ચકવર્તી થઈ તીર્થ'કર થયા એમ બે પદવીઓ ધારણ કર્યાપછી મોક્ષમા ગયા છે. વાસુદેવ (વિષ્ણુ) થી ચકવર્તીની શક્તિ નેમજ તેમની શ્રદ્ધિ જમણી પ્રાપ્તે હોય છે. તેનો અંદાજે સમજવા અમોએ આ કવિની જેવી સ્તુતિઓ શ્રુતી છે.

(૨) ૧૮મા-તીર્થંકર અરનાથ થયા તેમનો પૂર્વ જવ—

જંબૂદ્વીપ પૂર્વવિદેશ વસવિજય. તેમાં સુગ્રીમા નામની નગરી તેના રાજા ધનપાત-થયા. તેમને રાજ્ય છોડીને દોઢ મુનિ પાસે દીક્ષા લીધી. ત્રીજ તપસ્યાની સાથે-અર્ધ્વાદિક સ્થાનકોનું આશ્રાધન કરતાં-તીર્થંકર નામ કર્મ ઉપાન્યુ. અન્તે નવમા ઐવેયકના દેવતાપણે ઉત્પન્ન થયા. લાંબા ઠાળ સુધી તે દેવલોકનું સુખ ભોગવ્યા પછી,

જંબૂદ્વીપ-ભરતક્ષેત્ર-નગર હસ્તિનાપુરના રાજા-સુદર્શન રાણી મહા-દેવી તેમની કુક્ષિથી-નવમા ઐવેયકના દેવતા કે જે ધનપાત રાજાના જીવ હતી તે આવીને ઉત્પન્ન થયા. નામ 'અરનાથ' રાજવામાં આન્યું. રાજ્ય ગાદી ઉપર આવ્યા પછી-સોળમા અને સત્તરમા તીર્થંકરની પેઠે—પ્રથમ સાતમા ચક્રવર્તીનું પદ અને પછી અઢારમા તીર્થંકરનું પદ ભોગવ્યા પછી જ મોક્ષમા ગયા, સોળમા સત્તરમા અને અઢારમા-એ ત્રણે-ચક્રવર્તીઓ તીર્થંકરે પણ શયા છે તેથી બીજા એકવીશ તીર્થંકરાથી આટલું વિરોધ-જ સમજવું.

॥ ઇતિ જૈન પ્રમાણે છઠ્ઠા અને સાતમા ચક્રવર્તીઓ તેજ ૧૭ મા અને ૧૮ મા તીર્થંકરે. પ્રકરણ ૩૨ સું સંપૂર્ણ.

પ્રકરણ ૩૩ સું.

છઠ્ઠા વાસુદેવાદિકનું ત્રિક.

દોઢ પણ એક ક્ષેત્રનો વિચાર કરતાં એક તીર્થંકરના સમયમાં ચક્રવર્તી કે વાસુદેવ બેમાંના એક થઈ શકે છે, અથવા તીર્થંકરોના મધ્યકળમાં પણ થાય છે. પરંતુ ચક્રવર્તીના સમયમાં વાસુદેવ અને વાસુદેવના મનયમાં ચક્રવર્તી એકી સાથે અને એકજ કાળમાં તો થાયજ નહિ એવો એ અનાદિકાળનો નિયમજ છે.

દરે આ અઢારમા ૨ ને જોગણીશમા તીર્થંકરની વચમાં એક હજાર કે દિ વર્ષનું અંતર પડેલું. તેના મધ્યમાં ક્રમથી છઠ્ઠા પુરૂષપુંડરીક વાસુદેવાદિક, ન્યાયગાદ સુભૂષ નામા આઠમા ચક્રવર્તી અને ત્યાર બાદ સાતમા દત્ત નામના વાસુદેવાદિક થયા છે. તેમનું કિંચિત્ વૃત્તાંત અત્રે આપીએ છીએ.

(૧) અઢારમા તીર્થંકર ગયા પછી-છઠ્ઠા આનંદ બદમાદ. પુરૂષ

પુંડરીક વાસુદેવ અને બલિ નામના પ્રતિવાસુદેવ જૈન ઇતિહાસ પ્રમાણે કોણ હતા ? અને કયાંથી આવ્યા ? તેમનો નિશ્ચિત ઉલ્લેખ.—

વિજયપુરના રાજા સુદર્શને જૈની દીક્ષા લઈ મોટી તપસ્યા કરી. અન્તે અહસાર નામના આઠમા દેવલોકના દેવતા થયા.

ભરતક્ષેત્ર-પોતાનપુરના રાજા પ્રિયમિત્ર હતા. તેની રાણીનું હરણ સુકેતુ નામના રાજાએ કર્યું. પ્રિયમિત્રે દીક્ષા લીધી. આકરી તપસ્યા કરીને નિશ્ચય કર્યો કે મારી સ્ત્રીનું હરણ કરનારનો વધ કરવાવાળો થાઉં. અન્તે ચોથા માહેન્દ્ર કદવ દેવલોકમા દેવતા થયા.

હવે આગળ અરિજય નગરમાં-મેઘનાદ વિદ્યાધરના વંશમાં-પેલો સુકેતુ નામનો રાજા અનેક બલોમાં જમણુ કરી બલિ નામે પ્રતિવાસુદેવ પછે આવીને ઉત્પન્ન થયા. ને પચ્ચાસ હજાર વર્ષના આયુષ્યવાળા, કૃષ્ણવર્ણી, છવીશ ધનુષ્યની કાયાવાળા, ત્રણ ખંડ પૃથ્વીનો લોકતા થયો,

આ જંબૂદ્વીપના-ભરતમાં-ચક્રપુર નગરનો રાજા મહાશીર નામે હતો. તેની રાણીઓ બે વૈજયંતી અને લક્ષ્મીવતી હતી. સુદર્શનનો જીવ કે જે આઠમા દેવલોકમાં હતો તે વૈજયંતીની કુક્ષિથી ચાર સ્વપ્ન સૂચિત, બળ ભદ્રની પદવીને સૂચવતો આનંદ નામનો ઉત્પન્ન થયો.

પ્રિયમિત્રનો જીવ-ચોથા દેવલોકથી ચવીને લક્ષ્મીવતીની કુક્ષિથી પુરૂષપુંડરીક નામે વાસુદેવપછે જન્મ્યો. આગત્રીશ ધનુષ્યની ઉંચી કાયાવાળો થયો. ગદ્ગદ અને તાડવૃક્ષના ચિન્હવાળા, નીત્ર અને ખીત વસ્ત્રને ધરનારા બન્ને ભાઈ થયા રાજેન્દ્રપુરના રાજા ઉપેન્દ્રસેનની કન્યા પદ્માવતી પુરૂષપુંડરીક વાસુદેવને વરી રૂપવાળી સામળીને બલિ પ્રતિવાસુદેવે હરણુ કરી. આનંદ અને પુરૂષપુંડરીક યુદ્ધમા ચઢ્યા. એક વખતે બલિથી હઠવું પડ્યું. પણ બીજી વખતે પુરૂષપુંડરીકના હાથે બલિએ પોતાનું માથું ચક્ર રત્નથો કપાવ્યું. દિગયત્રાએ ચઢીને તે બન્ને ભાઈઓએ ત્રણે ખંડતું રાજ્ય પોતાને સ્વાધીન પછે કયું. એકંદરે પાંસઠ હજાર વર્ષના અન્તે વાસુદેવ છઠી નરકમાં ગયા. પચાસી હજાર વર્ષના આયુષ્યવાળા આનંદ બળભદ્રે સુમિત્ર સુનીની પાસે દીક્ષા લઈ કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી મોક્ષમાં ગયા. ॥ આ પ્રમાણે આનંદાદિક ત્રણેના સંગન્ધ હશે.

॥ ઇતિ જૈન પ્રમાણે. પુરૂષ પુંડરીક વિષ્ણુ અને બલિ પ્રતિવિષ્ણુ.

હવે પુરાણના વિષય અને ખલિ

વિષયના દશ અવતારોમાં પાંચમે અવતાર વામન રૂપનો લખ્યો છે. તેના સંબંધે ગીત ગોવિંદમાં એવું કહેવામાં આવ્યું છે કે—“ વાલ્મીકિયસે ” તાત્પર્ય નીચે મુજબ :—

ખલિ નામના દેવે ઇંદ્ર પદને મેળવવા સે (૧૦૦) યજ્ઞોને આરંભ કર્યો. તેમા નવાણું (૯૯) પુરા થઈ ગયા. શ્રી કૃષ્ણ ભગવાનને વિચાર થયો જે—મારું આપેલું ઇંદ્રપદ પ્રહ્લાદનું જાય તે યોગ્ય નહિ માટે મોઝો યજ્ઞ પુરો થવા દેવો નહિ. બ્રાહ્મણના વેદે વામનરૂપ ધરીને બલિની પાસે દાન માગ્યું. બલિએ કહ્યું કે હે બ્રાહ્મણ ! તું શું માગે છે ? વામને કહ્યું સાદા વ્રણ હગતાં જમીન રહેવાને આપ. બલિએ હા પાડી. ત્યાં બલિને કોઈએ કહ્યું કે—અરે એ વામનરૂપ બ્રાહ્મણ નથી એ તો શ્રી કૃષ્ણ ભગવાન આવેલા છે. માંભળતાની સાથેજ બલિને શુસ્સો થયો. એદલામાં તે બધીએ પૃથ્વી વ્રણ હગતાથી માપી લઈને કહ્યું કે હે રાજન ! બેલ, અડધું હગવું ક્યાં મુકું એમ કહીને અડધું બળીની પીઠ ઉપર મૂકીને પાતાલમા ઝોસી ઘાટ્યો. તે વખતે બલિ યોદ્ધા ઉડ્યો કે—અરે મારું કંઈ તો નામ રાખે ? ત્યારે શ્રી કૃષ્ણ ભગવાને વરદાન આપ્યું કે દીવાળીના ચાર દિવસોમાં—તું રાજા અને હું તારો કારપાળ હતાહિ.

(આ બલિનો ઉલ્લેખ અમો દશાવતારના સંબંધે કરી ગયા હીએ. અહિં પ્રમંગ નવો ઉપસ્થિત થતાં ફરી જણાવવાની જરૂર પડી છે.)

(૨) રામાયણમાં આ બલિના વિવિધમાં કંઈ મુદોજ પ્રકાર છે. ભુવે. શં ૨૧૧ માં

“ જે સમયે બલીને છત્રવા વામન ભગવાન આવ્યા તે વખત બલીએ ભલ્લ આપવા માંડ્યું ત્યારે શુકાચાર્ય કન્વ ના નાલયામાં પેડા કે દાન ન આપી શકે. પાણી ન પડ્યું ત્યારે કોઈએ માફ કરવા નાગચામાં સગી ઘાટી તેથી શુકા ચાર્યની આંખ પુટી ગું. આ મંભવિન છે કે ?

પછીની વ્રણે બલીને વામને છત્રયો ત્યારે બલીએ કયું, જેર જે યજ્ઞ તે યજ્ઞ પરન્તુ હું એક વરદાન માંજુ છું. ને એ કે મારા ઘરને (૫૨) બાવન કરવાળા છે અને હું નિઃશય નથી કરી ચડનો કે હું કયા દરવાજેથી નીપજું તેમી હું જે દરવાજેથી નીકળું, ત્યાં તમારે દરજન આપ્યા કરવાં ભગવાને કહ્યું

‘યવમસ્તુ’ હવે નિત્યપ્રતિ ભગવાનને-પર (બાવન) રૂપ રાખવાં પડતાં હતાં કેમકે ભગવાનને માલમ ન હોતું કે રાજા બલી કયા દરવાજે નીકળશે. શી સખત જોલની કમબખ્તી ભગવાનને આવી પડી ? પુરાણીઓ રાજા બલિને અમર કહે છે અને પાતાલમાં વાસ પતાવે છે, લો હાલ પણ પાતાળ અર્થાત્ અમેરિકામાં બલિ મોજુદ હોવો જોઈએ તથા તે પર (બાવન) દરવાજાનું મકાન તથા ભગવાનનો ઘેરો પણ જોઈએ તો પૌરાણીઓ તાર કાગળ દ્વારા કેમ ખબર અંતર લેતા નથી. અગર જાતે જઈ દર્શન કરી મુકત કેમ થતા નથી. અહિં દેશનું સત્યાનાથ કરી શા માટે રહ્યા છો ?”

॥ ઇતિ વૈદિકે રામાયણના વિષ્ણુ અને બલિનું સ્વરૂપ લીધેલું શંકાકેશથી.

સ્કંદપુરાણ પ્રથમખંડ. અધ્યાય ૧૮ મો ૧૯ મો

“ બલિ રાજા પૂર્વ ભવમાં એક પૂર્વ હતો, ગણિકાને તાંબૂલ આપતાં ભૂમિ ઉપર પડ્યું. તે શિવને અર્પણ કર્યું તેથી તેનું બધું પાપ નાશ પામ્યું, મરણ પછી યમની આજ્ઞાથી સાડાત્રણ ઘડી ઈંદ્રનું પદ મળ્યું. અગસ્તિ આદિને ઐરાવણાદિકનું દાન આપ્યું. સાડાત્રણ ઘડી પછી પૂર્વેના ઈંદ્રે પોતાનું સ્થાન લીધું, દાનમાં આપેલા હાથી આદિક બેળવવા ઈંદ્રે યમને પ્રાર્થના કરી, યમે ચિત્ર ગુપ્તને આદેશ કર્યો કે હાથીઆદિક પાછા મંગાવો અને બલિને નરકમાં મોકલો. ચિત્રગુપ્તે કહ્યું કે બલિ નરકને યોગ્ય નથી, એમ ઈંદ્રી પ્રહ્લાદની સ્ત્રીના ગર્ભમાં પ્રવેશ કરાવ્યો. ઈંદ્રે બ્રાહ્મણ રૂપથી બલિના બાપ વિરોચનનું માથું માગ્યું. પછી બલિનો જન્મ થયો. બલિએ ઈંદ્રાદિકને હરાવ્યા અને સ્વર્ગનું રાજ્ય લીધું પણ શુક્રાચાર્યની સલાહથી બલિ ભૂમિ ઉપર આવી નર્મદાના તીર ઉપર રહ્યા. અશ્વમેધાદિક (૧૦૦) યજ્ઞ કરવા માંડ્યા. અદિતિના તપથી સંતુષ્ટ થઈ ભગવાન બ્રહ્મકર્ષે યજ્ઞમાં ગયા. અને બલિની પાસે ત્રણ પગલાં જેટલી ભૂમિની વાચના કરી. આપતી વખતે શુક્રાચાર્યે ના પાડી પણ માન્યું નહિ. ત્યારે શાપ આપ્યો કે ગુણ વિનાનો નિઃશ્રીક ‘ ચા ’ ભગવાને બેજ પગલાથી બધું માપી લીધું અને કહ્યું કે ત્રિજુ પગલું કયાં મૂકું ? તેવામાં બલિની સ્ત્રીએ પ્રાર્થના કરી તેથી બલિને સુતલા પૃથ્વીમાં જવાની આજ્ઞા કરી. બલિએ કહ્યું મારે તો તમારા દર્શનની જરૂર છે. ભગવાને પણ બલિની પાસે રહેવાનું કબૂલ કર્યું ઇત્યાદિક ઘણું વિવેચન છે તે જોઈ લેવું.

શિવપુરાણનો દેવરાજ બ્રાહ્મણ.

વળી શિવપુરાણ તરફ દ્રષ્ટિપાત કરી જોતાં આ બલિ રાજાના પૂર્વભવનું

સ્વરૂપ લક્ષ્ણે જ દેવરાજ ગ્રાહ્યજ્ઞના નામથી કથા ગોઠવાઈ હોય તેવો ભાસ વિચારી પુરૂષોને સહજ થઈ શકે તેમ છે. જુવો શિવપુરાણ મહાત્મ્ય અધ્યાય પહેલાં અને બીજામાં—

પહેલાં અધ્યાયમાં શિવપુરાણનો મહીમા એટલો જણાઈ જાય છે કે—મોક્ષ આપવામાં ન તો અશ્વમેધાદિક યજ્ઞો છે. ન તો બીજા પુરાણો છે. તેમજ ન તો વેદાદિક શાસ્ત્રો પણ છે. માત્ર એક શિવપુરાણ જ કલ્યાણ કરવાવાળું છે.

એમ કહીને બીજા અધ્યાયમાં કથા મૂકી છે તેનો આર એ છે કે—

દેવરાજ નામના ગ્રાહ્યજ્ઞે ચારે બલિના માણસોને મારીને ધન લેશું કહ્યું. માતાદિક સર્વેને મારી નાખી છેવટે વેશ્યાની સાથે એક પાત્રમાં ખાતો રહ્યો. છેવટે શિવપુરાણ સાંભળતાં તાવથી મુગ્ધો. યમના દૂતો અને શિવના ગણો લેવાને આવ્યા. જેન્યાતાણી થતાં છેવટે શિવનાગણે શિવપુરીમાં લઈ ગયા. ઇત્યાદિક ઘણું લખાણ છે.

વૈદિક મતથી એકાદશીના સંજયે બલિ દાનવની કથા.

લક્ષ્મણ એવા બલિને પાતાળમાં જોડી ભગવાન તેની પાસે રહ્યા રકંઠપુરાણમાંથી ઉધરેલી બાદરવા શ્રુતિ. ૧૧ ની કથા. શ્લોક ૩૮ નો સાર.

“ શ્રી કૃષ્ણ યુધિષ્ઠિરના પ્રશ્નમાં કહે છે કે—પૂર્વે ત્રેતાયુગમાં બલિ નામનો દાનવ થયો. તે મારો લક્ષ્મણ હતો. મારી અને ગ્રાહ્યજ્ઞોની પૂજા કરતો અને યજ્ઞ દર્શન પણ કરતો હતો. પરંતુ ઇંદ્રનો દ્રેષી થઈ બધાએ દેવોને તેણે જીતી લીધા અને મારો આપેલો આ લોકપણ તેણે જીતી લીધો. દેવતાઓ દેવઋષિઓને લઈ મારી પાસે આવ્યા અને મારી પૂજા સ્તુતિ કરી, પછી મેં વામનરૂપ પાંચમા અવતારે બાળક રૂપથીજ બ્રહ્માંડનું રૂપ ધરી તેનું જે કાંઈ હતું તે બધું લઈને ઇંદ્રને સોંપી દીધું અને બલિ પણ ઇંદ્રના સ્વાધીન કરી દીધો. પછી યુધિષ્ઠિરે પૂછ્યું કે તમે એ વામનરૂપથી તે બલિને કેવી રીતે જીતી લીધો ? ઉત્તરમાં ભગવાન કહેવા લાગ્યા કે—મેં અલીક બાળકરૂપ ધારણ કરી પ્રાર્થના કરી કે હું બલિ ? તું મને ત્રણ પગલાં જમીન આપ ? જ્યારે મેં દબાણ કર્યું ત્યારે તેણે ત્રણ પગલાં જમીન આપવાનું કબુલ કર્યું. પછી મેં સંકલ્પ માત્રથી દેહને વધાર્યું એટલે ત્રિવિક્રમ રૂપે થયું—ભૂલોકમાં બે પગરૂપ, ભુવલોકમાં બે જાતુરૂપ, સ્વર્ગલોકમાં કંટિરૂપ, મહર્લોકમાં ઉદર રૂપ, જનલોકમાં હૃદયરૂપ, તપોલોકમાં—કંઠરૂપ, મત્સ્યલોકમાં મુખરૂપ, અને ઉર્ધ્વમાં માથા રૂપ

મારું શરીર બની ગયું. એટલે સૂર્યાદિક, ઇંદ્રાદિક અને શેષાદિકાએ મારી સ્તુતિ કરી પછી મેં બલિનો હાથ પકડીને—એક પગથી પૃથ્વી અને બીજા પગથી ત્રણે લોક માપીને કહ્યું કે—હે બલિ ! મને ત્રિજો પગ મૂકવાને સ્થાન આપ ? એટલે બલિએ મસ્તક ધર્યું. મેં તેના ઉપર પગ મૂકીને રસાતાલમાં ખોસી ઘાલ્યો તે દાનવ વિનયથી નમ્ર મારી પૂજા કરવાવાળો હતો તેથી મેં તેને વચન આપ્યું કે હું તારી પાસે સદા રહીશ, તેથી અષાઠ સુદિ ૧૧ ના શયન દિવસથી એક મૂર્તિ બલિના આશ્રયથી અને બીજી મૂર્તિ ક્ષીરસમુદ્રમાં શેષ-નાગના પૃષ્ઠ ઉપર સુતી રહે છે. તે કાર્તિક માસ સુધી તેથી આ ભાદરવા સુદિ અગીઆરસ મહા પવિત્ર છે. પિતામહની પૂજા કરતાં મોક્ષમાં બંધ છે.

સજ્જનો ? છઠ્ઠા પુરુષપુરુષીક નામના વિષ્ણુરૂપે કૃષ્ણની પેઠે મહારાજા થયેલા છે. તેમના સમયમાં=પ્રતિવિષ્ણુરૂપે બલિ પણ મહાન રાજા થયેલા છે. વાસુદેવની સ્ત્રીનું હરણ રાવણની પેઠે કરેલું તેથી પુંડરીકના હાથે બલિરાજા મરાણો તે સત્યરૂપના લેખને પુરાણકારોએ કેવી રીતે અત્યરૂપે ગોઠવેલા છે તે વિચારપૂર્વક જોશો ? બીજું વધારે શું કહું ? એકાદશીના ચોથી કલમના બલિનો વિચાર આપ સજ્જનોજ કરી લેશો હું ક્યાં સુધી લખીશ.

॥ ઇતિ વૈદિકમતના વિષ્ણુ અને બલિના સંબંધની કથાઓ.

છઠ્ઠા વિષ્ણુ. પ્રતિવિષ્ણુની સમીક્ષા.

જોનોના ઇતિહાસ પ્રમાણે—આ અવસર્પીણીના કાળમાં ઋષભદેવાદિક ૨૪ તીર્થંકરો, ભરતાદિક બાર ચક્રવર્તીઓ અને ત્રિપૃષ્ઠ વાસુદેવાદિક નવનું ત્રિક થયેલું છે. એજ પ્રમાણે દરેક ચોવીશ ચોવીશ તીર્થંકરો પરત્વે ૬૩ શલાકા પુરૂષો સદાકાળ નિયમ પ્રમાણે સિન્ન વ્યક્તિરૂપે થતા આવ્યા છે અને ભવિષ્યમાં પણ થયા કરવાનાજ કેમકે આ સંસારની નથી તો આદિ તેમજ નથી તેનો અંત આ વાતની સૂચના અગ્રે વારંવાર કરતા આવ્યા છીએ. તેથી જણાવવાનું એ છે કે—અઢારમા તીર્થંકર સુધીમાં—સાત ચક્રવર્તીઓ અને પાંચ વિષ્ણુ, પ્રતિવિષ્ણુનું ત્રિક સિન્ન સિન્ન વ્યક્તિરૂપે કહી બતાવ્યું છે. હવે આગળ પાંચ ચક્રવર્તીઓ અને ચાર વિષ્ણુ, પ્રતિવિષ્ણુનું ત્રિક કહેવાનું બાકી રહેતું હતું. તેથી આ ૧૮મા અને ૧૯ મા તીર્થંકરના અંતરમાં થયેલા આ છઠ્ઠા વિષ્ણુ પ્રતિવિષ્ણુનું ત્રિક કહી બતાવ્યું છે. આના સળંગે જુદા જુદા પુરાણ-કારોના મત પણ લખીને બતાવ્યા છે. માત્ર તેના સંબંધે કિંચિત્ વિચાર કરીને બતાવીએ છીએ.

જૈનોના ઇતિહાસ પ્રમાણે—તે વખતના બળવાન સુકેતુએ ત્રિયમિત્રની રાણીનું હરણ કરી અન્યાય કર્યો તે પાપના યોગથી અબજોના અબજો વર્ષતક મંસારમાં બ્રમણ કર્યા બાદે બલિ નામના મહાન રાજા પ્રતિવિપ્લુરૂપે થયા લડાઇઓ કરી ત્રણ ખંડનું રાજ્ય મેળવ્યું.

આ તન્દ્રે ત્રિયમિત્રના જીવે ક્રોધના વશમાં પડીને તપ કર્યો. તપના પ્રભાવથી દેવગતિના સુખ લોગવ્યાં, ત્યાંથી નીકળીને પુરૂષપુંડરીક નામના વિપ્લુરૂપે થયા બાદ સુકેતુના જીવ બલિને માર્યો, તેથી બન્ને રાજ્યોને નગ્નના દુઃખમાં પડવું પડયું આ બધું તેમના કર્મના વશે થયું પણ સ્વાધીનપણે કાંઈ થયું નથી. પછી આગળ પોતાના આત્માનો મુદારો કરી મોક્ષમાં જાય તેની ના કોણ પાડી શકે તેમ છે ? પરન્તુ કૌંધાદિકના વશમાં પડેલાઓની મુક્તિ તો નજ થાય. આ જગોપર તેમજ બીજા બધાએ ઠેકાણે જૈન ધર્મના સિદ્ધાંતની શું ખુબી છે. તે પણ ધ્યાનમાજ ગખી લેવા જેવી છે.

(૧) હવે આપણે પુરાણોના લેખોને તપાસી જોઈએ—

પહેલા લેખમાં વિચારવાનું કે—પ્રહ્લાદને પોતાનો ભક્ત માનીને વિપ્લુએ ઇંદ્રપદ આપ્યું તો તે કયા કાળમાં આપેલું માનવું ? પોતાના કર્તવ્યથી ઇંદ્રપદ મેળવનાર બલિને છળવાનો પ્રયત્ન કરવો એ કાર્ય શું ભગવાનને શોભે ખરૂં કે ? જ્યારે બલિને છળવાનોજ વિચાર હતો ત્યારે આર દિવસની શુભામગીરી શા માટે બેઠારી લીધી.

(૨) હવે બીજો લેખ જુઓ—ભગવાન બલિને છળવા આવ્યા ત્યારે શુ શુકાચાર્યો આંખ ફેડાવી ? આ કાર્ય ભગવાનના જાણપણે થયું કે અજાણપણે ? જ્યાં ભગવાન હોય ત્યાં શાન્તિ હોય કે ઉપદ્રવ ? એટલુંજ નહિ પણ બલિની શુભામગીરી પોતે પણ મદાને માટે વેારી લીધી ? આ વાતો શું વિચારવા જેવી નથી. ?

(૩) ત્રિજો લેખ જોતાં—એક ધૂતે વેદચાને, તાંબુલનું બીડું આપવા માંડ્યું બ્રમિ ઉપર પડ્યું એટલે શિવને અર્પણ કર્યું, તેથી બધુંજ તેનું પાપ દૂર થઈ ગયું. તેથી યમરાજાએ તે ધૂતને સાડાત્રણ ઘડીનું ઇંદ્રપદ આપ્યું. તે ધૂતે ઇંદ્રપદે માડાત્રણ ઘડીવાર સ્વર્ગમાં કેવા સ્વરૂપથી રહ્યો હશે ? ઇંદ્રના આયુષ્ય તો ઘણા લાંબા કાલનાં હોય છે. ઇંદ્રપદ આપવાનો અધિકાર પહેલાં લેખથી વિપ્લુને જણાય છે ત્યારે તે અધિકાર યમરાજાએ કયા કાળમાં પચાવી પાડ્યો ? અદિતિની પ્રાર્થનાથી દેવતાઓની દશના માટે બલિને છળવા ભગવાન ગયા પણ તેમાંતો પોતેજ

સદાની ગુલામગીરી અંગીકાર કરીને ઠગાયા ચમરાજ પણ કેટલા, બધા જ્ઞાની કે દાનમાં આપેલી ચીજો પાછી મંગાવીને પૂર્વને નરકમાં મોકલવા ચિત્રગુપ્તને આદેશ કર્યો. ચિત્રગુપ્તે કહ્યું કે એ નરકને યોગ્ય નથી. વિષ્ણુ, યમ અને ચિત્રગુપ્ત એ ત્રણમાં પદવી આપવાનો અધિકાર કોણો? અને વિચારપૂર્વક કાર્યને કરવાવળો કોણ?

ધૃતિ વૈદિકના વિષ્ણુ અને બલિની મમીક્ષા. પ્રકરણ. ૩૩ મું. સંપૂર્ણ.

પ્રકરણ ૩૪ મું.

જૈન ધૃતિહાસ પ્રમાણે પરશુરામ અને આઠમા સુભૂમચક્રવર્તી,

છઠ્ઠા વાસુદેવાદિકર્તુ' ત્રિક થયા પછી ૧૮ મા અને ૧૯ મા તીર્થ' કરના મધ્યકાળમાંજ પરશુરામ અને આઠમા સુભૂમ ચક્રવર્તી થયા છે.

વસન્તપુરમાં-માળાપ વિનાનો અગ્નિ નામા છોકરો એક મોટા સાથમાં દેશાન્તર જતાં ભૂલો પડીને તાપસાશ્રમે જઈ ચઢયો. તાપસ થઈ મોટો તપસ્વી થયો, જૈન જૈનેતર બે દેવો ધર્મની પરીક્ષા કરવા નીકળ્યા છે. જૈન પદ્મરથ રાજપિ' મિથિલાથી અંધામાં જતાં મળ્યા. દેવમાયાથી એક માર્ગે કાંટા અને બીજા માર્ગે જીવો કરી મૂક્યા. મુનિએ દયાભાવથી કાંટાનો રસ્તો લીધો. ફરી ગીતગાનના મોહથી પણ ન ફસાયા. એમ અનેક ઉપદ્રવો કર્યા પણ મુનિ પોતાના નિશ્ચયથી ડગ્યા નહિ. દેવો ચાલતા થયા. પેલા બે દેવો પછી જમદગ્નિ તરફ વધ્યા. હંતરો વર્ષના તપથી વધી પડેલી દાઢીમાં ચકલા ચકલી રૂપે માળો કરીને રહ્યા. ચકલાએ ચકલી પાસે હિમવંત પર્વતે જવાની રજા માગી. ચકલીએ કહ્યું રજા નહિ આપું. તમે બીજામાં ફરો તો મારા શા હાલ. ચકલાએ બીજામાં નહિ ફસવાના માટે ગૌહત્યાદિક અનેક સોજનો ખાધા તો પણ માન્યું નહિ. છેવટે જમદગ્નિનું પાપ માથે ચઢાવ્યું ત્યારે ચકલીએ જવાનો રજા આપી. તપસ્વીએ બન્નેને પકડીને પૂછ્યું મને પાપી કેમ કહ્યો? ચકલાએ કહ્યું ગુસ્સો ન કરો, સાંભળો!

"અપુત્રસ્થગતિર્નાસ્તિ" જેની ગુલગતિજ નહિ તેનાથી અધિક પાપી કોણ? શાસ્ત્ર વચન યાદ આવતાં પરણવા તરફ મન દોડ્યું. આ સ્થિતિ સમજીને બન્ને દેવો એક વિચારના થયા અને ત્યાંથી ચાલતા થયા.

હવે તાપસે નેમિકોષ્ટકના-રાજા જિતરાત્રુની પાસે જઈને કન્યા માગી, ૩૨થી રાજાએ સો (૧૦૦) પુત્રીઓમાંથી ઇચ્છે તેને લેવાનું કહ્યું. કન્યા મહેલમાં જઈ મારી ધર્મપત્ની કોઈ થશે. થું થું ઘરડા કન્યરને લગ્નજાએ નથી. તપસ્વી ક્રોધિત થઈ વિદ્યાના યોગથી કુબડીઓ બનાવી બહાર નીકળ્યો. ત્યાં ધૂળમાં

રમતી રાવળની નાની છોકરીને ખીજેડું ધર્યું મને વાંછે છે ? કહીને ઉપાડી લીધી. ૬ થયી રાવળએ ધન આપીને વિવાહી લીધી. શાળીઓનું કુરૂપ દૂર કરી આશ્રમે ગયો. રેણુકા નામ રાખી મોટી યજ્ઞે ફરીથી પરણ્યો. પુત્રના માટે બે ચરૂં સાધ્યા ક્ષત્રાય ચરના ભક્ષણથી રેણુકાના રામ થયા. બ્રાહ્મણ ચરના ભક્ષણથી હસ્તિના-પુરમાં અનંતવીર્યને આપેલી રેણુકાની બહેનને કૃતવીર્ય પુત્ર થયો. રાગથી આકાશ ગામિની વિદ્યાને ભૂલેલા વિદ્યાધરની એવા કરી રામે પરશુની વિદ્યાલક્ષ સાધી, તેથી પરશુરામ થયા. બહેનને મળવા હસ્તિનાપુરમાં ગયેલી રણુકાને અનંત વીર્યના સંબંધથી પુત્ર થયો. તો પણ જમદગ્નિએ લાવીને આશ્રમમાં રાખી ક્રોધમાં આવીને પરશુરામે પરશુ લઈ માતાનું તેમજ છોકરાનું માથું કાપી નાખ્યું.

ખખર પડતાની સાથે આવીને અનંતવીર્યે આશ્રમને ભસ્મસાત કરી નાખ્યું. પરશુરામે પરશુથી સેના સાથે અનંતવીર્યનો નાશ કર્યો. હસ્તિનાપુરનો રાજા યદુ કૃતવીર્યે જમદગ્નિનો નાશ કર્યો. પરશુરામ હસ્તિનાપુરમાં જઈને કૃતવીર્યનો નાશ કરી રાજગાદી ઉપર ચઢી બેઠો. સગર્ભા કૃતવીર્યની રાણી તારાએ નાશીને તાપસોના ભોંયરાનું શરણ લીધું. ત્યાં ચક્રવર્તીના પદને સૂચવતાં ચાંદ સ્વપ્નપૂર્વક પુત્રનો જન્મ આપ્યો સુભૂમ નામ રાખ્યું.

હવે પરશુરામ ક્ષત્રીયના સંબંધે જાજ્ઞવલ્ક્યમાન યતા કુહાડાથી તેમને કાપી નાંખતો, ફરતાં ફરતાં તારા રાણીના સ્થાન ઉપર આવી ચઢ્યો કુહાડો દેલીપ્યમાન યતાં તાપસોને પૂછ્યું અહિં દનિય કોણ છે ? ઉત્તર આપ્યો કે ગૃહસ્થાવાસમાં અમો હતા. માત્ર ઋષિઓને છોડી દઈને સ્નાતવાર નિઃક્ષત્રીય પૃથ્વી ઉડી. મુખ્ય મુખ્ય ક્ષત્રીઓની દાદાઓ બેગી કરી એક મોટો સ્થાળ ભર્યો પછી શાન્ત થયો. પણ મનમાં ભય પેસી જવાથી ગુપ્તપણે નિમિત્તઆ-ઓને પૂછ્યું કે માફ મરણ કોનાથી થશે. નિમિત્તિઆઓએ કહ્યું, કે—જેની દૃષ્ટિથી આ દાદાઓની ખીર થશે અને સિંહાસન ઉપર બેસીને ખાસે તેનાથી તમારું મરણ થશે. હવે નિર્ણય થવા દાનશાળા મંડાવી ત્યાં સિંહાસન ઉપર તે ભરેલો સ્થાળ મૂકાવ્યો.

હવે આ તરફ સુભૂમ મોટો થાય છે તે વખતે મેઘનાદ વિદ્યાધરે ‘પદ્મશ્રી’ પુત્રીના વરના માટે નિમિત્તિઆઓને પૂછ્યું. તેમને સુભૂમ વર બતાવ્યો મેઘનાદે બધી હઠીકત મેળવીને પુત્રી પરણાવી, પછી તે સુભૂમની પાસે આવીને રહેા.

આ તરફ સુભૂમે માતાને પૂછ્યું શું લોક આટલોજ છે ? માતાએ કહ્યું ઘણાં બધાં છે. સાંભળ હસ્તિનાપુરના તારા પિતા રાજા હતા તેને મારીને પરશુરામ રાજા થયા છે, તેના ભયથી હું ગુપ્તપણે અહિં રહી છું. આ વાત સાંભળતાની સાથેજ ધમધમાટ કરતો હસ્તિનાપુરમાં આવ્યો, ભવ્ય સ્વરૂપ બેઠો લોકોએ પૂછ્યું અહ્યા તું કોણ છે. ? બાલકે ઉત્તર આપ્યો કે હું ક્ષત્રીય છું અરે બળતી આગમાં કેમ આવ્યો ? બાળકે ઉત્તર આપ્યો કે પરશુરામને મારવા આવ્યો છું. લોકોએ બાળખલા સમજીને વાત કાઢી નાખી પણ આતો સિધે સિદ્ધો જઈ સિંહાસન ઉપર ચઢી બેઠો. દૈવયોગે દાઢની ખીર બની જતાં જપાજપ ખાવા મંડી પડ્યો ત્યાંના રખવાળા બ્રાહ્મણો મારવા ઉઠ્યા પણ પાછળ આવેલા તેના સસરા મેઘનાદે મારીને કાઢી મૂક્યા.

પરશુરામને બખર પડતાં પરશુ લઈને મારવા ચઢ્યો પણ સુભુમના પુણ્ય પ્રબલથી પરશુની અધિષ્ઠાતૃ વિદ્યાદેવી ભાગી જવાથી પરશુ નિસ્તેજ થઈ ગયો. શસ્ત્રના અભાવથી સુભૂમે ઉચકીને ઘાળ દેંકયો. તે સ્થાળ ચક્રરૂપે થઈને પરશુ-રામનું મસ્તક છેદી નાંખ્યું. તે ચક્રના બળથી સુભૂમ આઠમા ચક્રવર્તી થયો.

॥ ઇતિ જૈન પ્રમાણે-પરશુરામ અને આઠમા ચક્રવર્તી સુભુમના સંબંધ વાલી કથા.

વૈદિક મતે જમદગ્નિના પુત્ર પરશુરામ.

ભાગવત-૯ સ્કંધ અધ્યાય ૧૫, ૧૬, નો કિંચિત્ ભાવાર્થ.

“ તતઃ પંચદશે ગાધિ રૈલપુત્રાઽન્વયેઽજનિ । યદ્વૌહિત્રસુતો રામઃ
ફાત્તંવીર્યમઽહ્નરુપા ॥

ઋષીક ઋષિ વરુણદેવ પાસેથી ઘોડાઓ લાવ્યા. ગાધિ રાજાને આપ્યા પછી તેની પુત્રી સત્યવતીને પરણ્યા. સત્યવતીની પ્રાર્થનાથી પુત્રના માટે બે ચરૂં ચઢાવીને ઋષિ સ્નાનને માટે ગયા. સત્યવતીનો ચરૂં શ્રેષ્ઠ બાણી તેની માતાએ ખાધો અને માતાનો ચરૂં સત્યવતીએ, આ વાત બાણીને ઋષિએ સત્યવતીને કહ્યું આ કામ તે અતિનિંદિત કયું, તારો પુત્ર દંડધારી અતિવોર સ્વરૂપનો થશે. અને તારો ભાઈ બ્રહ્મ જ્ઞાની થશે. સત્યવતીએ કહ્યું-(મૈવં મુવિત્તિ માર્ગવ, ॥ અઘત્તાહિં મયેત્પૌત્રઃ) એમ થાય તે તો ઠીક નહિ ત્યારે ઋષિએ કહ્યું તારો પુત્ર નહિ થાય તો પૌત્ર દંડધારી થશે. પછી જમદગ્નિ પુત્ર થયો. અને સત્યવતી

કૌશિકા નાગની નદી રૂપે થઈ. હવે જમદગ્નિ રેણુની પુત્રી રેણુકા માથે પરણ્યા અને વસુભદ્રિ પુત્રોમાં દેહકા પરશુરામ થયા તે વાસુદેવના અંશ રૂપે થયા. તેમને પૃથ્વીના ભારભુત હ્રસ્વ ક્ષત્રીઓનો ૨૧ વાર નાશ કર્યો. રાજાએ પૂછ્યું હે પ્રહ્લન ? રાજાઓએ સમનો શો અપરાધ કર્યો ? કે જેથી પરશુરામે ક્ષત્રીઓનો વારંવાર વાશ કર્યો. ત્યારે શુકદેવજીએ કહ્યું કે હે નાગન ! હ્રસ્વોના રાજા મહાશ્વરુને દત્તાત્રેયની આરાધના કરી, તેથી તે હજાર ભુજાવાળો અને અભિ-માદિક અનેક નિદ્ધિઓવાળો અતિદુર્ધર્ષ થયો. તે એક દિવસ આહોરુ કરતો જમદગ્નિના આશ્રમે જઈ ચઢ્યો, જમદગ્નિએ કામધેનુના પ્રભાવથી સૈન્ય સાથે તેનું આતિથ્યવાનું કર્યું, પણ પોતાનાથી અતિશયવાશું ઋષિનું એકદેવ દેખીને તેને સવત્સા કામધેનુને હરણ કરી. તે વાતની ખબર પડ્યાથી રામ પરશુ લઈ મહાશ્વરુની પાછળ જઈ સૈન્ય સાથે તેનો નાશ કર્યો અને તેના દશ હજાર પુત્રો લયથી ભાગી ગયા. રામ કામધેનુ લઈ પોતાના આશ્રમે આવ્યા. જમદગ્નિએ કહ્યું કે હે રામ ! તે રાજાનો વધ કર્યો તે તો પ્રહ્લહત્યાથી પણ મહાપાપ કર્યું, માટે એક વર્ષ તીર્થયાત્રા કરીને પાપનો નાશ કર ! (આ પંદરમા અધ્યાયનો કિંચિત્ સાર દહ્યો) હવે આગળ ૧૬ મા અધ્યાયનો કિંચિત્ સાર—

પિતાની આજ્ઞાથી ‘ગમ’ તીર્થયાત્રા કરી એક વર્ષે પાછા આવ્યા. હવે એક દિવસે-રેણુકા ગંગાજી ગયાં, ત્યાં અમરાઓની સાથે કીડા કરતા ચિત્રરથ ગાધર્વ રાજાને ભેટ રૂપહવાળી થએલી, હેમિનો વેગાને ભૂલી ગઈ. શાપની શંકાવાળી થએલી મુનિના આગળ ધડો-ભૂરી હાથ જોડીને ઉભી રહી. મનથી વ્યભિચારિણી બાળીને કહ્યું—હે પુત્રો આ પપિનીને મારો ? આ વાત કોઈએ કાને નહિ ધરી, ત્યારે રામને પ્રેર્યો, ત્યારે તેણે “ ધ્રાત્વન્માત્રામદ્વાઽ વધીત્ ” માતાની સાથે ભાઈઓને પણ મારી નાખ્યા. એટલે જમદગ્નિએ ૧૭ માગવાનું કહ્યું. રામે મારેલાને જીવાડવાનો અને મારેલાની સ્મૃતિ ન થાય તેવા વર માગ્યો કે તરતજ નિદ્રામાંથી બાગી ઉઠે તેમ ગધાએ ઉડીને ઉશા થયા.

હવે પેલા મહાશ્વરુની પુત્રી શિદ્ધ ભેટ જમદગ્નિનું માથું કાપીને લઈ ગયા. પિતાનો દેહ ભાઈઓને સોંપીને રામ પરશુને લઈ તે મહાશ્વરુનના પુત્રોની પાછળ જઈ તેમનાં માથાં કાપીને મોટો પર્વત કરી દીધો અને તેના રંકતથી મોટી ઘોર નદી બનાવી દીધી અને એકવીસ વાર નિઃક્ષત્રીય પૃથ્વી કરીને સ્વર્ગતપંચકે (કુરુક્ષેત્રમાં) લોહિના નવ કુંડો કર્યા. અને પાંચ અભિરુ પિતાનું મસ્તક લઈ તેમના ચરીર સાથે જોડીને ચલ કર્યો અને બધી પૃથ્વી પ્રાદ્યોને આપી દીધી અને પોતે પાપ રહિત થઈ ગયા.

(આ વાત નો કેટલો વિચાર-ચિંતક જોષ્ઠારામના તરફથી મુંઝાઈમાં સંવત ૧૯૮૨ માં છપવેલા તુલસી રામાયણ-ખાલકાડના પૃ. ૨૭૧ ની દીપમાધી મળશે.)

॥ ઇતિ વૈદિક ભાગવતના પરશુરામની કથા.

જૈન અને ભાગવતના જમદગ્નિના પરશુરામની સમીક્ષા

આ વિષયમાં પ્રત્યક્ષનો પુગવો તો કોઈની પાસે પણ નથી. માત્ર બાળને તરફના ઇતિહાસથીજ જાણવાનું છે.

(૧) ઘોડાઓની ઇચ્છાવાળા ગાંધી રાજાને બાણી ઋષીક ઋષિએ વરણ (કેવ) પાસેથી ઘોડાઓ લાવી આપ્યા અને સત્યવતીને પરણ્યા, પણ વરુણ પાસેથી ઘોડાઓ લાવ્યાજ કેવી રીતે ?

(૨) ચંદ્રના ભક્ષણથી સત્યવતીને ઘોર સ્વરૂપના પુત્રનું કળ થવાનું હતું, તે કળ સત્યવતીના પુત્ર જમદગ્નિને ન થતાં રેણુકાના છેદલા પુત્ર રામને કેવી રીતે થયું ?

(૩) સતી સત્યવતીને કોઈ અપરાધથી નહીરૂપે જડતા પ્રાપ્ત થઈ કે રવાનાવિકપણે તે જડતા પ્રાપ્ત થઈ ?

(૪) દત્તાત્રેયની આગધનાથી-સહસ્રાર્જુન રાજાને હજાર ભૂબાળો શું નવીન રૂપે પેદા થઈ ગયેલી ? અને થયા પછી શું તે રાજા હજાર ભૂબાળોની સાથેજ અલટો ?

(૫) જમદગ્નિએ કામધેનુના પ્રભાવથી આવેલા રાજાનું આતિથ્યપણું કર્યું પણ તેવી કેટલીક વાતો કવિઓની રૂઢીમાજ આણુ રહેલી મનાઈ છે. ? તો પછી જમદગ્નિને ત્યાં સાક્ષાત્ કામધેનુજ કયાથી ? કે જેના સંબંધે રામને અવતાર લઈ બધા ક્ષત્રિઓનો નાશ કરવાનો પ્રસંગ આવ્યો ?

(૬) ભાગવતવાળાએ અવતાર વાદ ઉલો કરી પરશુરામને વિષ્ણુના અવતારરૂપે કહ્યા છે પણ આ બધો અવતારવાદજ કલ્પિત છે એમ દેશી તેમજ પરદેશી પડિતો ઘણાજ એકમતના થયેલા છે. અને તે પ્રમાણે અમારા લેખોથી પણ હરાગ્રહથી દૂર રહેલા સજ્જન પુરૂષો મધ્યસ્થ દ્રષ્ટિથી જોશે તો જરૂર તે વાતની સત્યતા જોઈ શકશે એમ અમેને અમારી ખાત્રી છે.

(૭) અવતારી પુરૂષો પાપ કરે ? પાપનું પ્રાયશ્ચિત લે ? અગર ન

કરે તો આપણી પેઠે પાછા સંસારના ગોથામાં ગળાડે પડ્યું ખરા ? જો તેઓ ગળાડે તો પછી એ અવતારી પુરૂષોજ કેવા ?

(૮) એક રાજાને મારી તેના પ્રાયશ્ચિત્તના માટે પરશુરામને એક વર્ષ સુધી તીર્થોમાં ભટકવું પડ્યું, પણ પાછળથી તેમને લાગ્યો રાજાઓને મારી નાખ્યા તેના પ્રાયશ્ચિત્તના માટે સંસારમાં કેટલા કાળ રખડવાના ?

(૯) કદાચ કહેશે કે—યજ્ઞ કરીને બધી પૃથ્વી પ્રાણીઓને આપી દીધી તેથી સર્વ પાપનો નાશ થઈ ગયો. ત્યારે શું તે બધા પાપનો બિંબ પ્રાણીઓ એ માથે ચઢાવી દીધેલો માનવો કે ? જો એ રીતે બધા પાપનો નાશ થઈ જતો હોત તો—રાજા ભતૂંદરિ, રાજા ગોપીચંદ, આદિ રાજાઓ છોડી લઈને ચોગીપાછું શું કરવાને અંગીકાર કરતા ? અને તપ, જપ, ધ્યાન ધારણાદિક ક્રિયાઓની માથાકુટ ચોગીરાજે શું કરવાને કરતા ? અમોએ આટલો કિંચિત્ માત્રનોજ વિચાર કરીને બતાવ્યો છે. બાકી તો વિશેષ વિચાર વાચકોએ જ બાંને તરફના લેખોને તપાસીને પોતાની બુદ્ધિથી કરી લેવો. આટલી ભલામણ કરી હું મારા આ લેખની સમાપ્તિ કરું છું. ” જૈનમતિહાસમાં—મુબૂ મેજ ૨૧ વાર નિ પ્રાણી પૃથ્વી કરેલી બતાવી છે અને પરશુરામે સાતવાર નિઃક્ષત્રિય પૃથ્વી કર્યાનું જણાવેલું છે પણ નિરાપરાધી જીવોને મારવા રૂપ અદ્યોર કાર્યથી બંનેને અધોગતિનાજ પ્રાકુષ્ઠ થયેલા બતાવેલા છે પરંતુ અવતારરૂપે બતાવેલા નથી આ વાત ધ્યાનમાં લઈ વિચારવા જેવી છે.

જમદગ્નિની કામધેનું સહસ્રાર્જુન લઈ ગયો તેથી પરશુરામે માર્યો.
તુલસી રામાયણ પૃ. ૫૬૪ ની ટીપમાંથી. (ભાગવત. નવમસ્કંધ)

“ કતાત્રેયની કૃપાથી હજાર હાથ અને મોટું બલ પામેલો સહસ્રાર્જુન રાજા એક દિવસે પોતાની સેના સહિત જમદગ્નિના આશ્રમમાં ગયો. ત્યાં જમદગ્નિએ પોતાની કામધેનુની સહાયતાથી એ રાજાની તથા તેની સેનાની અપૂર્વ અને મોટી મહેમાનગીરી કરવી, રાજાએ કામધેનુથી આશ્ચર્ય ગામીને જમદગ્નિને કહ્યું કે—તમારી ગાય મને આપો. જમદગ્નિએ ના પાડતાં મોટામદ વાળો સહસ્રાર્જુન બળાતકારથી ગાય છોડી લઈને ત્યાંથી ચાલતો થયો. આ વાતની જમદગ્નિના પુત્ર પરશુરામને ખબર પડતાં તેમણે પાછળ જઈને કુહાડાથી સહસ્રાર્જુનને કાપી નાખ્યો હતો.

જમદગ્નિએ—પરશુરામની માતાને અને તેના બાઈઓને તેની પામે મગવી પોતે જીવતાં કર્યાં (એજ ભાગવત નવમ સ્કંધ)

તુલસી નમાયણ પૃ ૨૭૮ ની ટીપમાથી

“રોદ દિવસ પ-શુ-રામની મા રેણુકા જલ ભરવાને ગયા હતા. ત્યાં નદીમા કોઈ ગધર્વને આંખોની સાથે વિહાર કરતો જોઈ તેમા કાંઈક મન લલચાવાથી તેમને વાર લાગી જમદગ્નિએ આ માનામિક વ્યભિચાર જાણી ક્રોધયુક્ત થઈને પરશુરામથી મોટા મઘળા પુત્રોને રેણુકાનો વધ કરવાની આજ્ઞા કરી ઠાંઈએ પણ વધ કરવાની હા પાડી નહિ ત્યાં જમદગ્નિએ પરશુ-રામને આજ્ઞા કરી કે-તમે તમારા સઘળા ભાઈઓને તથા માને પણ માગી નાખો. પશુરામે તુરતજ મર્વેને માગી નાખ્યા. આથી જમદગ્નિએ પ્રમન્ન થઈ વગ માગવાનું કહેતા પરશુરામે માગ્યું કે-“ ભાઈઓ તથા મા જીવતા થાય અને કોઈને પણ આ વાતાનું સ્મરણ, પણ નહીં ” જમદગ્નિએ તથાસ્તુ કહીને તપોબળથી સર્વેને જીવતા કર્યા

પશુરામે-સહસ્રાર્જુનના પુત્રોએ પોતાના પિતા જમદગ્નિને મારી નાખ્યા હતા તેથી રેણુકા બહુજ વિવાપ કરતા હતા તેમને શાન્ત કરવાને વાસ્તે પૃથ્વીને એકવીશવાગ નિ ક્ષત્રિય કરી હતી ”

વૈદિક ઇતિહાસ પ્રમાણે વિષ્ણુના ૬૬૫ ૭મા અવતાર રૂપ પરશુરામ અને ગમનો મેળાપ અને તેમનો ઝગડો

તુલસીદાસકૃત નમાયણ બાળકાંડ પૃ ૨૫૨ થી ૨૮૬ તકમાનો માર “ સીતાજીના વ્યથાવ-મડપમા ગમે સદાશિવના ધનુષ્યને તોડી નાખ્યું. સીતાજીએ રામના ગળામા વગ્મળા નાખી આવેલા રાત્નઓએ મોટો ખળભળાટ કરી મુક્યો મુનિના સ્વરૂપે ત્યાં પરશુરામજી આવ્યા રાત્નઓ ભયભીત થઈ નમ્યા વિશ્વામિત્રે રામ લક્ષ્મણને ચણ્ણમા મૂક્યા અને રામને એકી ટશે જોયા, ખીજી તરફ જોતા ધનુષ્યના બે ટુકડા જોઈ બોલી ઉઠ્યા કે-અરે મૂર્ખા જનક ? બોલી કે ! આ ધનુષ્ય કેને તોડયું ? એટલે રામચંદ્રજી બોલ્યા હે નાથ ? હે પરશુરામજી ? આ સદાશિવના ધનુષ્યને ભાગી નાખનારો આપણો કોઈ દાસજ હશે, શી આજ્ઞા છે ! પરશુરામ ક્રોધ કરીને બોલ્યા કે જેને ધનુષ્ય તોડયું છે તેણે તો હું સહસ્રાર્જુન જેવો મારો શત્રુ સમજી છું. શત્રુએ સમાજમાથી અલગ થવું નહીંતર સર્વ રાત્નઓ માર્યા જશે, પછી અપમાન ભરેલા વચનોથી લક્ષ્મણજી બોલ્યા કે-હે સ્વામી ! અમોએ બાલ્યારથીમાતો ઘણાંજે ધનુષ્ય તોડી નાખ્યા તો પછી આ ધનુષ્યની મમતાનો શો હેતુ ? પછી ક્રોધથી પરશુરામ

તેના સંબંધે અમો કમવાર લખતા આવ્યાં છીએ. જો કે આ કુંક લેખમાં તેમના શરીરાદિકનો વિચાર વિગતવાર આપી શક્યા નથી, પણ જૈન ગ્રંથોમાં મવિસ્તર છે. જૈનો પોતાની પ્રવૃત્તિ સર્વજ્ઞ પુરૂષોથી થએલી માને છે અને આજ કાલના જૈનતત્ત્વના અભ્યાસી પ્રખર વિદ્વાનો તે વાતને પ્રગટ પણ કરી રહ્યા છે. એકંદર ઇતિહાસના વિષયમાં તેમજ તત્ત્વોના વિષયમાં સત્યતા અને વિશેષતા વિચારી યોગ્યતા ક્યાં છે. તેનો વિચાર કરવાની ખાસ જરૂરમણ કઈં છું. સુતેષુ કિમધિકેત.

સાતમા દત્ત વાસુદેવ અને પ્રહ્લાદ પ્રતિ વાસુદેવની સમીક્ષા

પુરાણોમાં—દત્તનામ તેમજ ન દત્ત નામ જોવામાં આવે છે. પરંતુ તેઓનું સ્વરૂપ-પ્રહ્લાદના સંબંધથી છુટું પડી ગયેલું હોવાથી અને ઘણી વિદ્યુતિના સ્વરૂપવાળું થઈ જવાથી અમો ખરે નિર્ણય કરી શક્યા નહિ. તેમજ ઘણા ઉંડા પાણીમાં ઉતરવાનો પ્રયાસ પણ કર્યો નહિ તેથી કેવળ જૈનોનોજ લેખ પડિતોને આદર્શ? જે જોવા મૂકી દીધો છે. પણ તેના સંબંધે વિવેચન કરવાને અમોએ અવકાશ લીધો નથી.

બાકી પુરાણોમાં એવા રૂપે છે કે-પ્રહ્લાદ પોતે વિષ્ણુનો ભગવ હોતો, તેનો બાપ શિવનો ભગવ હોતો. તેથી વિષ્ણુ ભગવાને પ્રહ્લાદના પક્ષમાં જાણી નૃસિંહનો અવતાર ધારણ કરી તેના બાપને ઘણા ઘૂન હાલ્યાં માર્યો અને પ્રહ્લાદને તો ઇંદ્રપણનો અધિકાર આપ્યો. આ કથાનો પ્રસંગ અમારા ગ્રંથમાં આપ જોઈ શકશો. ઇત્યલું વિસ્તરેલું

॥ ઇતિ જૈન પ્રમાણે-દત્ત નામના વિષ્ણુ તેમની સમીક્ષા પ્રકરણ ૩૫ મું સંપૂર્ણ.

પ્રકરણ ૩૬ મું

૧૯મા અને ૨૦ મા તીર્થંકર, ૯મા મહાપદ્મ ચક્રવર્તી

૧૯ મા તીર્થંકર મિથુલા નગરીમાં ઇક્ષ્વાકુવંશી કુંડલી રાજા હતા તેમની રાણી, પ્રભાવતી હતી. તેમની પુત્રી મહિલાનાથ નામા ઝોગણીશમા તીર્થંકરપણે થયા. તેમના નિર્વાણ બાદ ૫૪ લાખ વર્ષના આંતરે ત્રીશમા તીર્થંકર થયા છે.

૨૦ મા મુનિમુન્નત—રાજગ્રહ નગરીમાં હસ્તિવંશી રાજા મુભિન્ન, રાણી પદ્માવતી, તેમના પુત્ર મુનિમુન્નત તીર્થંકર થયા. જ્યેમના મગધમાં મહા-પદ્મનામા ચક્રવર્તી થયા અને તેમના ભાઇ વિષયુકુમાર થયા. ચક્રવર્તીનો વૃત્તાંત પ્રસંગ પુરતો નિચેના વર્ણનમાં આવશે, વિશેષ ઘંથાંતરકથા જોઇ લેવો.

વિષયુકુમારના સંજન્યે કિંચિત્ લાખીને ખતાવીએ છે હસ્તિનાપુરના રાજા પ્રહોત્તર, તેની રાણી જ્વાલાદેવી તેને એ પુત્રે થયા. મોટા વિષયુકુમાર નાનો મહાપદ્મ હતો.

એજ સમયમાં—અવંતીનો રાજા શ્રીધર્મ થયો છે. તેનો મંત્રી ‘નમુચિ’ હતો. તેનું બીજું નામ ‘બદ્ધ’ હતું અને તે ગ્રામકણ હતો.

વીશમા તીર્થંકરના શિષ્ય મુવતાચાર્ય હતા. તેમની સથે વાદ કરતાં તે બદ્ધ હાર્યો. તેથી તે આચાર્યને મારવાની કેશીશ કરવા લાગ્યો. રાજાના જાણવામાં આવતાં તે નમુચિને પોતાના દેશથી કાઢી મૂક્યો. આ નમુચિ અવંતીમાંથી નીકળીને હસ્તિનાપુરમાં ગયો, ત્યાં ભવિષ્યમાં ચક્રવર્તી થવાવાળા મહાપદ્મની મેવામાં રહ્યો. આ મહાપદ્મે નમુચિના કોઇ કાર્યથી તુષ્ટમાન થઇને વર આપ્યો. પદ્મોત્તરે અને વિષયુકુમારે મુવતાચાર્યની પાસે દીક્ષા લીધી. પદ્મોત્તર મોક્ષમા ગયા, વિષયુકુમાર તપના પ્રભાવથી મહાલગ્નિધવાન થયા. હવે મુવતાચાર્ય ફરીથી હસ્તિનાપુરમાં આવ્યા છે ? પેલા નમુચિએ વેર લેવાનો લાગ જોઇ મહાપદ્મ ચક્રવર્તીના પાસેથી યજ્ઞ કરવાના બ્હાને પૂર્વાક્ત વર એવા પ્રકારનો માગ્યો કે મને અમુક દિવસ સત્તા સહિત રાજ્ય આપો ? મહાપદ્મ તેની હ્રસ્વ મુજબ રાજ્ય સોંપી પોતે અંતાપુરમાં આવ્યા ગયા.

હવે નમુચિ યજ્ઞની દીક્ષા લઇ સંન્યાસી વિગેરે તમામ લોકોના નમસ્કારની સાથે ભેટ લેવા બેઠો. જૈન સાધુઓ નથી આવ્યા જાણી પોતાનું ‘માણસ મોકલીને કહેવડાવ્યું’ કે—હે જૈન સાધુઓ ! તમે ઘણા અભિમાની છો અને યજ્ઞના નિંદક છો માટે નમસ્કારની સાથે ભેટલું કરો કે મારા રાજ્યથી નીકળી જાઓ. આ પ્રમાણે હુંકમ થયો. સાધુઓ વિચારવા લાગ્યા કે—એનું રાજ્ય તો છએ ખંડમાં છે તો આપણે હવે જીવું કયાં ? એવો વિચાર કરી, મુખ્ય આચાર્ય નમુચિની, પાસે ગયા અને કહ્યું કે—અમારો તેવો આચાર નહિ હોવાથી અમે આવ્યા નથી. નમુચિએ કહ્યું કે ભલે ન આવ્યા

તોપણ મારા રાજ્યમાંથી સાત દિવસમાં નીકળી જાયો. અને રહેશે તો તમેને મારી નાખતાં અને પાપ નહિ લાગે. આ જગોપર આચાર્યનું સમભાવનું કહેવું અને નમુચિનું ઉચ્ચપણાથી બોલવું ધણું થયું છે. છેવટે એકનો બે ન થયો. ત્યારે આચાર્ય તપોવનમાં આવી સાધુઓની સાથે વિચાર કરવા લાગ્યા અને છેવટે એવો વિચાર થયો કે-આ મહાપદ્મ ચક્રવર્તીના મોટાભાઈ દીક્ષિત અને લઘિવાળા વિષ્ણુકુમારને બોલાવી લાવવા. આ વખતે વિષ્ણુકુમાર મેરૂ પર્વત ઉપર હતા ત્યાં કોણ જાય? તે વખતે એક સાધુએ કહ્યું કે મેરૂપર્વત ઉપર જવાની તો શક્તિ મને છે પણ પાછા આવવાની શક્તિ નથી. શુરૂએ કહ્યું તું જા! વિષ્ણુકુમાર તને પાછા લઈને આવશે. હવે શુરૂની આજ્ઞાથી તે લઘિવાળા સાધુ થોડાજ વખતમાં વિષ્ણુકુમાર પાસે પહોંચ્યા. સર્વ વૃત્તાંત કહ્યો. વિષ્ણુકુમાર રાજાને તે સાધુને લઈને શુરૂની પાસે આવ્યા. શુરૂને વાંધા, શુરૂની આજ્ઞા લઈ પોતે એકલાજ રાજસભામાં ગયા. ત્યાં એક નમુચિ-બલ વિના સભાના બધા લોકોએ વંદન કર્યું વિષ્ણુકુમાર મુનિએ ધર્મોપદેશ આપતાં કહ્યું કે-નિઃસંગી સાધુઓની સાથે વૈર રાખવું તે ધણું અયોગ્ય અને નરકનું કારણ થાય છે. સાધુ કોઈની નિંદા કરતા નથી તેથી નમસ્કાર કરવાને યોગ્ય છે. છતાં તેમની પાસે નમસ્કાર કરાવવાનો હંક કરવો એ તદ્દન અયોગ્ય છે. છેવટે નમુચિ બલને ઉદ્દેશીને કહ્યું કે હે નમુચિ બલ! તું આ અકાર્યને છોડી દે! આ જગોપર ધણી યુક્તિ પ્રયુક્તિ કરવામાં આવી છે પણ નમુચિ બલ એકનો બે ના થયો. છેવટે કહ્યું કે ચોમાસાના દિવસોમાં સાધુ કયાં જાય? પછી તું કહીશ તેમ સાધુઓ કયો. છેવટે નમુચિબલ કટકીને બોલ્યો કે તું માન્ય કરવા યોગ્ય છે તેથી તારા માટે ત્રણ પગલાં (ત્રણ ડગલાં) જગ્યા આપું છું. બાકી જે કોઈ પણ સાધુ મારા રાજ્યમાં રહેશે તો હું તેને જીવતો નહિ રહેવા દઉં. છેવટે વિષ્ણુકુમાર મુનિએ વિચાર કર્યો કે-આતો કોઈ મહાપાપી સાધુઓનો ઘાતજ ધર્યો છે. તેથી કોઈ પણ પ્રકારથી સમજે તેવો નથી. માટે હવે તો તેની જડ જાય તો અચાચ થાય તેમ છે. હવે વિષ્ણુકુમાર મુનિ કોષમાં આવી પોતાની વૈદિક લઘિધી એક લાખ જોજનનું શરીર બનાવી, એક ડગલાથી ભરત ક્ષેત્રાદિક માપી લીધું, બીજા ડગલાથી પૂર્વ પશ્ચિમના સમુદ્રને માપી લીધો. અને ત્રિનું ડગડું નમુચિબલના માથા ઉપર મુકી સિંહાસનથી નીચે નાખી નમુચિબલને ધરતીમાંજ ખોસી ઘાડ્યો અને મરીને નરકમાંજ ગયો. વિષ્ણુમુનિને દેવતાઓએ મધુર ગાયન સંભળાવી શાન્ત કર્યા. પછી પોતાના શરીરનો સંકેત કરી શુરૂની પાસે પાપનું પ્રાયશ્ચિત લઈ વિહાર કરી ગયા. તે મુનિ તપ જપાદિકની સાથે સંયમનું પાલન કરી મોક્ષમાં ગયા.

આ કથાનો અંગ્રંથ નમુચિ બલ ગ્રાહ્ય અને વિશ્વકુમાર જૈન સાધુના પ્રસંગથી બનેલો છે. ત્યારે પુરાણકારોએ વિચિત્ર પ્રકારથી ગોઠવેલો છે.

॥ ઇતિ-૧૮ મા પછી ૨૦ મા તીર્થંકર અને મહાપદ્મ નવમા ચક્રવર્તી ના સમયે મુનિઘાતના વાંછક નમુચિનો થયેલો નાથ. ॥ પ્રકરણ ૩૬ મું.

પ્રકરણ ૩૭ મું.

હવે ૨૦-૨૧ માના મધ્યમાં-લક્ષ્મણવિષ્ણુ આદિનું આઠમું ત્રિક જૈન પ્રમાણે કિંચિત્ બતાવી વૈદિકમાંથી પણ કિંચિત્ બતાવીશું.

૨૦૨૧ માના મધ્યમાં લક્ષ્મણાદિકનું આઠમું ત્રિક, પદ્મ (રામ) બલદેવ, નારાયણ (લક્ષ્મણ) વાસુદેવ, રાવણ પ્રતિવાસુદેવ.

રામ, લક્ષ્મણ, અને રાવણ એ ત્રિક જગત પ્રસિદ્ધ છે. તેમજ જૈન અને વૈદિકમાં તફાવત પણ છે તેથી જૈન પ્રમાણે કિંચિત્ વિશેષ પણે લખીને બતાવીએ છીએ.

બીજા તીર્થંકર શ્રી અજિત નાથના વખતમાં હીમ રાક્ષસપતિ એ લવણ સમુદ્રમાં રાક્ષસ દ્વીપ મધ્યે પર્વત ઉપર લંકા નામે નગરી વસાવી હતી અને નીચે પાતાલ લંકા નામે પ્રાચીન નગરી હતી. આ દ્વીપ રાક્ષસપતિ હીમે મેઘવાહન નામના પોતાના અસાત રહેલા પુત્રને આપ્યો. સાથે નવમણિને એક દિવ્ય હાર અને રાક્ષસી વિદ્યા પણ આપી. આથી મેઘવાહનના વંશને રાક્ષસવંશના નામથી ઓળખાયા, એ વંશમાં વીશમા મુનિસુવ્રત સ્વામી તીર્થંકરના થયા પછી રાવણ નામે પ્રતિવાસુદેવ થયો, તેના પિતા રત્નશ્રવા રાક્ષસદ્વીપ અને લંકા નગરી શુભાવી-તેની માતા કેકસી સાથે પાતાલ લંકામાં રહેતો હતો. રાવણ જન્મ વખતે સુતીકા શય્યામાં સુતો હતો તેવામાંજ તેના પૂર્વજેએ આપેલો નવમણિકર કે જેની તેના વંશને તેને પહેરવા અશક્ત થઇ પૂજા કરતા હતા અને જેનું રક્ષણ એક હબ્બર નાગકુમારો કરતા હતા. તે તેને કરંડીયામાંથી એંચી કાઢી પોતાના ગલામાં પહેરી લીધો ? જે હારમાં તેના મુખનાં પ્રતિબિંબ સ્પષ્ટ પડતાં તે દશમુખ લાગવા લાગ્યો. આથી તેના પિતાએ તેનું દશમુખ એવું લક્ષણ સૂચક નામ રાખ્યું. રાક્ષસદ્વીપની નજીકમાં વાયવ્ય દિશાએ વાનર નામના દ્વીપમાં આદિત્ય રાજ અને ઇંદુમાલિનીનો વાલી નામે પુત્ર હતો. વાલીને સુગ્રીવ અને શ્રીપ્રભા નામે બીજાં લાઇ બહેન હતાં.

રાક્ષસદ્વીપવાસી જેમ રાક્ષસ સંજ્ઞાથી ઓળખાતા તેમ વાનર દ્વીપવાસી વાનરના નામથી પ્રસિદ્ધ થયા. એ વશોત્પત્તિ નીચે મુજબ છે. અગીયારમા શ્રી 'શ્રેયાંસ તીર્થ' કરના વખતમાં-કીર્તિધવલ રાજાએ પોતાના શાળા શ્રીકેકેને વાનરદ્વીપ આપી ત્યાંની કિષ્કિંધા નગરીના રાજ્ય મિંહાસન ઉપર તેને બેસાડ્યો. એ દ્વીપમાં વાંદરો ઘણા હતા. તેનો જરાપણ સંહાર ન કરતાં તેઓનું અન્ન પાનથી રક્ષણ કરતા. આથી એ દ્વીપના બધા માણસો જ્યાં ત્યાં વાનરોની જ આદૃતિ ચિતરતા વાનરદ્વીપના રાજ્યથી અને જ્યાં ત્યાં વાનરોના ચિન્હથી તે દ્વીપના માણસો પણ વાનરના નામથી ઓળખાતા.

દશમુખે (રાવણે) વાલીરાજાને કહેવરાવ્યું કે-તમારા પૂર્વજ શ્રીકેકેને મારા પૂર્વજ કીર્તિધવલે વાનરદ્વીપમાં લાવી રાખ્યા હતા. ત્યારથી તમે અમારી આજ્ઞા માનતા આવ્યા છો તો તમે મારી આજ્ઞા સ્વીકારશો, એમ કહેવડાવતાં જાને વચ્ચે મોટું યુદ્ધ થયું. તેમાં રાવણ હાર્યો. વાલી પોતાના ભાઈ મુગ્ધીવને રાજ્ય આપી અષ્ટાપદ પર્વત ઉપર તપ આદરી ધ્યાનસ્થ ઉભા હતા ત્યાં રાવણે તેમને જોવાથી દ્વેષનો માર્યો, અષ્ટાપદ પર્વત સહિત તેમને ઉચ્ચકી ફેંકી દેવા લાગ્યો. આથી વાલીમુનિએ પર્વતને પગથી ઢળાવતાં દશમુખ છુંદાઈ રહ્યા હતા. આથી તે દિવસથી તેનું ખીન્નું નામ રાવણુ પડ્યું.

અયોધ્યાના દશરથ રાજા રાવણના ત્રાસથી અયોધ્યા છોડી રાંગમૂલમાં રહેતા હતા ત્યાં તેમને અપરાધિની જેનું ખીન્નું નામ કૌશલ્યા પદ રાણીથી પદા (રામ) જલદેવની પદવીવાળો પુત્ર થયો. અને મુનિનાથી-લક્ષ્મણ વાલુકેવનો જન્મ થયો. જેનું રાજાએ-નારાયણુ એવું નામ પાડ્યું હતું. આ બે પુત્રોના પરાક્રમથી દશરથ રાજા હૃદ્વાકુવંશના રાજાઓની રાજધાની પોતાની અયોધ્યા નગરીમાં પાછા આવ્યા, ત્યાં કેકેયીએ જરજને જન્મ આપ્યો.

ત્રિયિક્ષાના જનકે રાજાને મ્લેચ્છ રાજાઓએ આવી પીડવા માંડ્યે. આથી જનકે પોતાના મિત્ર રાજા દેશરથની સાદાચ માગી. જેથી રામ અને લક્ષ્મણે ત્યાં જઈ તેઓનો નાશ કર્યો. આ પરાક્રમથી અંગુષ્ઠમાન થઈ જનક રાજાએ પોતાની અતિ ઉપવતી પુત્રી સીતા રામને આપી. પણ નારદ ભ્રષ્ટ્ર વખત જનકરાજાના અંતઃકુરમાં ગમેલા ત્યાં સીતાએ તેમને દીઠા તેથી તે બચપાનીને ધૂમે પાડવા લાગી, આથી દામી વગેરે નારદને મંતાખ્યા. નારદે વેતાદય પર્વત ઉપર આવી વ્યસુર નગરીના મલ્લ ચંદ્રગતિના પુત્ર લામંડુને સીતાનું ચિત્ર બતાવ્યું. ચિત્ર જોઈ લામંડુતે રોડવશ થતાં, ચંદ્રગતિને મળી

ને બોલાવી સીતાની માગણી કરી. જનકે રામને આખ્યાની વાત કર્યાથી અંદ્રગતિ કહેવા લાગ્યો. જો ગમ મારી પામે દુઃસહ તેજવાળાં હજાર યશોથી અધિષ્ટિત બે ધનુષ્યો છે તેને ચઢાવે તો ભલે પરત્વે.

આથી નિરૂપાયે જનકે પોતાને ત્યાં સ્વયંવર રચી દેશ દેશના રાજાઓને નિમંત્રી તેમને ધનુષ્ય ચઢાવી કન્યા પરણવા કહ્યું. રામે વજ્રાવર્ત ધનુષ્ય ચઢાવ્યું ને સીતાએ તેમના કંઠમાં વરમાળા આરોપી, લક્ષ્મણે અર્ધાવર્ત ધનુષ્ય ચઢાવ્યું. તેમને વિદ્યાધરેએ પોતાની અઢાર મહારૂપવતી કન્યાઓ પરણાવી.

કેંકેથીના વચનથી—રામ, લક્ષ્મણ અને સીતા સાથે વનવાસ નિકળ્યા. ત્યાંથી રાવણ સીતાને હરી લઈ લઈ ગયો.

માહરુગતિ વિદ્યાધર—સુગ્રીવની મ્ત્રી તારાની ઇચ્છાથી, ઇચ્છિત રૂપ કરવાની વિદ્યા સિદ્ધ કરવા—હિમાલયમાં તપ કરવા લાગ્યો. તેને તે વિદ્યા પ્રાપ્ત થતાં કિર્કિંધા પુરીમાં આવી સુગ્રીવ કીડા કરવા બહાર જતાં અંતઃપુરમાં દાખલ થયો. સુગ્રીવ પાછો આવતાં પોતાના રૂપ ધારી સુગ્રીવને અંતઃપુરમાં દાખલ થયેલો જાણ્યો. વાલિના પુત્રે કોઈ જાતનો વિપ્લવ થવા ન પામે તે માટે બંને જણને અંતઃપુરમાં દાખલ થતાં અટકાવ્યા, બંને વચ્ચે યુદ્ધ થયું. તે તેમાં એક બીજાને જીતવા અસમર્થ થતાં બંને દૂર જઈ ઉભા. સાચા સુગ્રીવે પવનજય અને ઝંજનાના પુત્ર હનુમાનને પોતાની મદદમાં બોલાવ્યા પણ તેઓ બે વચ્ચેનો લેદ સમજી શક્યા નહિ. આથી નવા યુદ્ધમાં બનાવટી સુગ્રીવે ખરા સુગ્રીવને કુટી નાખ્યો. સુગ્રીવ ખેદ પામી કોઈ મહાબળવાનની શોધ કરવા લાગ્યો. તેમને રામ લક્ષ્મણની મદદ લેવાનો વિચાર કર્યો. સુગ્રીવે ખાતાલ લંકાથી રામ લક્ષ્મણને તેડી લાવી માયાવી સુગ્રીવને લઢવા બોલાવ્યો. રામ બંને વચ્ચેનો લેદ સમજી શક્યા નહિ પણ તેની પરિક્ષા કરવા માટે પોતાના વજ્રાવર્ત ધનુષ્યનો ટંકાર કર્યો. આથી માયાવી સુગ્રીવની વિદ્યા ભાંગી ગઈ. રામે તેના અસલ રૂપને જોઈ તેને અત્યંત તિરસ્કાર પૂર્વક મારી નાખ્યો.

સુગ્રીવે સીતાની શોધ કરવાનું માથે લઈ, તેના પત્તા રામને મેળવી આપ્યો. હનુમાનને રાવણ પાસેથી સીતાને પાછી લેવા મોકલ્યા. રાવણના ભાઈ બીલીષણ અને પત્ની મહોદરીના કહેવા છતાં તે તેને આપી નહિ. જેથી રામ લક્ષ્મણે હનુમાન અને સુગ્રીવની સેના સાથે રાવણ ઉપર ચઢાઈ કરી. રણ-

ભૂમિમાં રાવણનું માથું લક્ષ્મણે તેનાજ ચક્રરત્નવટે કાપી નાખ્યું. સીતાને સ્વાધિનમાં લીધી અને રાવણના ત્રણ ખંડના રાજ્યને તેઓએ કળવે કર્યું.

લક્ષ્મણનું રામના કૃત્રિમ મરણના સમાચારથી હૃદય ખોલ યતા મરણ થયું. રામને આથી ભાઈના વિયોગનો ઘણો આઘાત લાગ્યો. વૈરાગ્ય પામી રામે સર્વત્યાગ કરી દીક્ષા લઈ બાકીની જીંદગી તપ અને ધ્યાનમાં વ્યતીત કરી કેવળજ્ઞાન પામી મોક્ષ પદને પામ્યા.

॥ ઇતિ જૈન પ્રમાણે લક્ષ્મણ વાસુદેવાદિકનું આઠમું ત્રિક.

જૈનમાં-પાલકના પાપે દંડક દેશના નામે દંડકારણ્ય

દંડકારણ્ય વિષયે જૈનોનો ધાનહાસ.

જૈન રામાયણ સર્ગ ૫ મે જટાયુપક્ષીનો સંબંધ.

“રામ વનવાસમાં ફરતાં-દંડકારણ્યના પર્વતની ગુફામાં આવીને રહ્યા. ત્યાં લોજન સમયે આવેલા બે આરણ્ય મુનિઓને લોજન આપીને જમ્યા ત્યાં ગંધ નામનું રોગી પંખી વૃક્ષથી ઉતર્યું. મુનિદર્શનથી ભતિસ્મરણ જ્ઞાન અને ચરણ સ્પર્શથી રોગમુક્ત થયું તે પંખી જટાયુ નામથી પ્રસિદ્ધ થયું. રામના તેના વિષયના પ્રશ્નથી મુનિએ જણાવ્યું કે-અહિં પૂર્વે કુંભકારકટ નામનું નગર હતું. ત્યાં દંડક નામનો રાજા હતો.

શ્રાવસ્તિનો રાજા જિતશત્રુ, તેનો પુત્ર સ્કંધક અને તેની પુત્રી પુરંદર્યશા જે પુરંદરને પરણી હતી. દંડકનો પાલક નામનો બ્રાહ્મણ જ્ઞાત જિતશત્રુ પાસે આવેલો તે ત્યાં જૈનધર્મની ગોષ્ઠિમાં જોડાતાં સ્કંધકે તેને નિરૂત્તરી કર્યો. પાલક સ્વસ્થાનકે રોષ લયો ગયો. સ્કંધકે પાંચથો રાજપુત્રની સાથે વીથમા તીર્થંકરની પાસે દીક્ષા લીધી. પછી કુંભકારકટે જવાની રજા માગતાં પ્રભુએ મરણાંત ઉપસર્ગ બતાવ્યો? સ્કંધકના પ્રત્યારાધક વિશ્વધકના પ્રશ્નમાં પ્રભુએ કહ્યું-તારા વિના બધાએ માધુ આરાધક થશે. ઐટલે તેઓ બધાનું બધું વિચારી તે તરફ ચાલ્યા. ફરથી તેઓ પાલકના નજરે પડતાં તેણે તપ લગ્યો. વેર લેવા સાધના ચોગ્ય સ્થાનકે શરૂ કરાવ્યાં. સાધુનો ઉતારો થયો. દંડક રાજાદિ તેના અંત-પુરમાં ગંગેસાગર ઘણાજ ખુશી થઈ સ્થાનકે ગયા.

જેમો પાડવા લાગી, આથી

દુષ્ટપાલકે દંડક રાજાને એકાન્તમાં કહ્યું કે—આ સ્કંધક પાંચસો ચોટાની શાથે તમારું રાજ્ય લેવાને આવેલા છે. જુવો મુનિઓના સ્થાનમાં શસ્ત્રો દાટેલાં છે, તપાસતાં દુષ્ટનાં દાટેલાં મળ્યાં. દંડકે શિક્ષાનું કાર્ય દુષ્ટ પાલકનેજ સોંપ્યું. તેને મનુષ્ય પીલાન ચંત્રથી સાધુઓને સ્કંધકને દેખતાં પીલવા માંડયા. સમતાથી પીલાતા છેવટે તે કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી મોક્ષમાં ગયા. એક નાનો સાધુ રહેતાં સ્કંધકે નહ્યું મને પીલ્યા પછી આને પીલ ? તે ન માંભળતાં અધિક દુષ્ટાઇ વાપરી પહેલો પીલ્યો ? સ્કંધકને આથી રોષ થતાં નિયાણું કચું કે—જે આ તપાસ્યાનું ફળ હોય તો હું “ આ દંડક તથા પાલક તેમજ તેના કુલ અને દેશનો નાશ કરનારો થાઉં ” આ રીતે સ્કંધકે પીલાઇ ત્યાંથી કાળ કરી વન્હિકુમાર ભતિમાં દેવતા થયા. આ તરફ પોતાની પહેન પુરંદર યશાએ આપેલી કાંબલીનો મુનિએ બનાવેલો રજોહરણ (સાધુના વેપનું ચિન્હ) લોહીથી ખરડાએલું પક્ષીએ ઉપાડ્યું, તે દેવયોગે—દંડકની રાણી પુરંદર્યશાની પાસે જઇ પડ્યું. તેણે ભાઇનું રજોહરણ આળખ્યું. પાલકે પીલ્યાની ખબર પડતાં રાજા રાણીમાં મોટો કલેશ થયો. રાણીને શાસનદેવે ઉપાડી મુનિસુમત તીર્થ કરની પાસે મૂકી તેણે દીક્ષા લીધી.

આ તરફ અગ્નિ કુમારપણે થએલા દેવ—સ્કંધના જીવે અવધિજ્ઞાનથી પોતાના જન્મનો વૃત્તાંત જાણી, પાલકને તથા નગરરુહિત દંડક રાજાને ભસ્મસાત્ કરી નાખ્યા. તે દંડક રાજા પોતાના પાપથી અનેક યોનિયોમાં પરંબ્રમણ્ય કરતો. આ ગંધ નામનો રોગી પક્ષી, અમારા દર્શનથી ભતિસ્મરણ જ્ઞાનવાળો અને ચરણસ્પર્શથી રોગમુક્ત થયો છે.

આ પ્રમાણે જૈનોમાં દંડક રાજાના પાપથી દંડકારણ્યની ઉત્પત્તિ છે.

॥ ઇતિ જૈન પ્રમાણે—પાલકના પાપે દંડક દેશના નાશથી દંડકારણ્ય.

દંડકારણ્ય માટે વૈદિકમતમાં લિપ્ત લિપ્ત થએલી કલ્પનાઓ

ગૌતમને કલંક આપાવા ગણપતિ, બ્રાહ્મણોમાં ભળ્યા.

તુલસી રામાયણ અરણ્ય કાંડ પૃ. ૬૬૯ ની ટીપમાં.

(૧) “ ગૌતમની ઉપર ઇર્ષ્યાથી ઘેરાએલા બ્રાહ્મણોએ ગૌતમને પતિત કરાવવાને વાસ્તે—ગણપતિની પ્રાર્થના કરતાં, ગણપતિ—વૃદ્ધ અને દુર્બળ ગાયનું રૂપ ધરીને ગૌતમના એતરમાં પેઠા. ગૌતમે આવીને તેણે હાંટી કાઢવા વાસ્તે હાથનો સ્પર્શ કરતાંજ તે ગાય મરી ગઇ. આથી બ્રાહ્મણો ગૌતમને પતિત કરાવીને ત્યાંથી ચાલ્યા ગયા. ગૌતમે જો અરણ્યમાં

પોતાનું અનિષ્ઠ થયું જોઈને અરણ્યને 'મુકાર્થ જ્વાનો શ્રાપ આપ્યો હતો.' ?
(શિવપુરાણ)

પ્રથમ આ ગણપતિજ કલ્પિત છે તે માત્ર લેખથી આપ સમજી શકશો જો, ઈર્ષાક્રુદ્ધાદ્યલોભમાં ઈર્ષા હોય પણ માંગલિક કાર્યમાં ભાગ લેનારા ગણપતિ-આ અનિષ્ઠ કાર્યમાં શા માટે જોડાયા? પ્રથમ ગણપતિએ મંડામાયા દેવળી ગૌતમ જેવા મંડાકાપેને ફેગરેના સંતાપ્યા? અરણ્યનો નાશ કરાવી હન્ટરો પશુ પંખીઓના આશ્રય ભાગી નાખ્યા બીજા ઈર્ષાક્રુદ્ધો તો ન સમજે પણ જ્ઞાની ગણપતિ કેમ ન સમજ્યા?

આમાં જ્ઞાની ગોતમની પણ એક મોટી ભૂલ થઈ, જો કંઈપણ કરવાનું હતું તો તે અપરાધીઓના માટે કરવાનું હતું. પણ નાહક ઝાડ ખીંડને મુકારી હન્ટરો પશુ, પંખીઓના આશ્રયનો ભંગ કરી તેમના શાંપ ફેપના ભાગી શા માટે થયા?

આ વિષયમાં બીજો લેખ જોતાં જ્ઞાની ગણપતિ કે જ્ઞાનિ ગોતમ ભૂલેલા જણાતા નથી, પણ બીન પંથાની જુદી વાતો લખનારાજ ભૂલેલા છે તેથી હવેને કે કપેને દોષ આપવો તે તદ્દન વૃથા છે.

(૨) “ દંડક રાજ્યે—પોતાના શુર ભૂશુ મુનિની પુત્રીનો બલાત્કારથી સંલોભ કરતા, ભૂશુ મુનિએ ક્રોધ કરીને દંડક રાજ્યના આખા દેશને ઉત્તર તથા શુષ્ક થઈ જવાનો શ્રાપ આપ્યો. તે ઉપર દુઃસ થવાથી એ આખો દેશ વેરાન જ ગણરૂપ થઈ ગયો. વૃક્ષાદિક પણ મુકાર્થ ગયા આથી એ દેશ દંડકારણ્યના નામથી જાણખાવા લાગ્યો.

(વાલ્મીકીય ગમાયણ ઉત્તર કાંડમાંથી લીધેલો ઉતારો)

ઉપરના ત્રણે લેખોના અન્વયે ત્રિવિધ મારો વિચાર

જેન ઇતિહાસ જોવા પાલક બ્રાહ્મણના પાપનું પ્રાયશ્ચિત્ત. દંડક રાજ્યને નહયું ક્રોધના વશમાં પડી રક્ષક મુનિએ પોતાના તપનું મોક્ષરૂપ ફળ ગુમાવી સંસ્થા-મા ફરવાનું વધાયું.

વૈદિકમતે એ ઋષિઓના શાપથી દંડકારણ્ય ગનેલું બતાવ્યું છે. શિવપુરાણવાગ્યાએ ગૌતમના શાપથી જનેલું બતાવ્યું છે. આ વાત જોવા રૂપમ પણ મૂકાય છે કે આ ગૌતમ અમારામાંથી કાઢી મૂક્યા પછી મંડાકાપેના શિષ્ય થયા હતા મંડાકાપે હન્ટરો વર્ષ ઉપર થયા, દંડકારણ્ય લાખો વર્ષ ઉપર થયું.

ખંનેનો મેળ કેવી રીતે મેળવી આપતા હશે ? પુરાણકારે ગમે તે લખે-કેમકે તેમને તો ઈશ્વર તરફથી બધી છુટજ મળેલી હોય છે. આજ પુરાણકારે લખ્યું છે કે-શ્રી કૃષ્ણ ભગવાને માયાવી પુરૂષ મોકલી વેદધર્મથી ભ્રષ્ટ-જૈન ધર્મ ચલાવ્યો. આ વાત કૃષ્ણ ભગવાનજ તેમને કહી ગયા હશે ને ? ખીજે લેખ જોતાં ભૃગુના કારણથી દંડકારણ્ય થએલું બતાવ્યું છે. આ ભૃગુ કયા ? કોઈ જગોપર બ્રહ્માના પુત્રો કોઈ જગોપર વરૂણના પુત્ર આ બેમાંના કયા ભૃગુનપિયો શાપ આપીને દંડકારણ્ય બનાવ્યું ?

જે મતમાં વારંવાર લખાવટનો તક્ષવત થતો રહેતો હોય ત્યાં એજ અનુમાન બંધાય કે-ખીજના લેખો જોઈ પોતાની મરજી પ્રમાણે તેમને કલ્પનાઓ કરેલી હોય પણ પોતે વાસ્તવિક પણે લખી શકાયજ નથી.

॥ ઇતિ વૈદિકે-દંડ કારણ્ય થવામાં-ગૌતમ અને ભૃગુ. એ બે કારણ રૂપે બતાવ્યા તેની સમીક્ષા.

યુગયુગમાં ભકતોના ઉદ્ધારક વિષ્ણુ, જેના તેનાથી શાપિત ? અને નારદના શાપથી મુક્ત, શિવના બે ગણ, તે સવણ અને કુંભકરણ.

તુલસી રામાયણ બાલકાંડ ૫. ૧૧૮ થી ૧૨૭માંથી કિંચિત્ સ્માર

કામદેવને જીતવાથી ગર્વિષ્ઠ થએલા નારદે પોતાની બધી વાત શિવ-જીને કહી બતાવી. શિવે કહ્યું આ વાત ભૂલે ચુકે વિષ્ણુજીને સંભળાવશે નહિ. હાથમાં વીણા લઈ ગીત ગાન કરતા નારદ ક્ષીર સમુદ્રમાં નારાયણ પાસે ગયા. આદરસત્કારથી ત્યાં બેઠા. શિવે ના પાડી હતી છતાં કામદેવનું સ્વરૂપ વિષ્ણુને કહી બતાવ્યું. વિષ્ણુ મોડું ઠેકાણે રાખી બોલ્યા કે-તમે જ્ઞાની, વૈરાગી, તમોને કામદેવ પીડા કરી શકે ખરા કે ? ગર્વિષ્ઠ નારદજી બોલી ઉઠ્યા કે પ્રભુ આપણી હયા છે. હવે વિષ્ણુજી માયાને પ્રેરી તેણે સો યોજનનું વૈકુંઠથી પણ અધિક નગર બનાવ્યું. તેમા ગુણુનિધિ રાજા અને તેની પુત્રી વિશ્વમોહિની થઈ. સ્વયંવર મંડપ થયો. નારદજી પણ જઈ ચઢ્યા. કન્યા દેખી મોહમાં પડ્યા. હવે એ મને શી રીતે વરે તેની ચિંતામાં પડ્યા. થોડા વખતમાં તપ જપાદિ ન બની આવે, માટે વિષ્ણુની પાસે જઈને વર માગું. પહોંચ્યા વિષ્ણુ પાસે. વિષ્ણુજી કહ્યું-તમારું હિત થાશે તેમ કરીશ. (આ છળવું વચન નારદજી સમજ્યા નહિ.) સ્વયંવર મંડપ લરાઈ ગયો. નારદ પોતે પોતાનું રૂપ પ્રભુ જેવું દેખીને રાજી થયા. રાજાઓ તેમને મુનિ રૂપે જુવે છે. કન્યા વૃક્ષ વાનર રૂપે જુવે છે.

શિવના જે ગણે પ્રાદ્યક્ષરૂપે નારદજીના બધા ભેદો જોતાં દેદે છે અને નારદજીની પાસેજ સલામાં બેઠા. અને મરફરી કરવા લાગ્યા કે—રાજકન્યા આપણને આજ્ઞાત વિપ્લુ જાણીને વરશે? રાજકન્યાતો વાંદરા જેવા જોઇ પીઠ દઇને આગળ ચાલી અને વિપ્લુના ગળામાં વરમાળા નાંખી. નારદજી વિચ્છેદ થઇ ગયા. હવે પેલા શિવગણેએ કહ્યું તમે તમારું મોઢું તો જુવો કહીને શાપના ભયથી ભાગી ગયા. દર્પણ ન મળતાં પાણીમાં મુખ જોતાં કુરૂપ જોયું. તે જે ગણેને રાક્ષસ થવાનો શાપ આપ્યો. વિચાર કરતા નારદ વિપ્લુ પામે ગયા. કાંતો શાપ આપું કે બ્રહ્મહત્યા આપું. એટલે પરિવાર સાથે વિપ્લુએ બ્રાહ્મણ્ય કે—વ્યાકુળ જેવા કયાં ગયા? આટલું સાંભળતાંજ ભક્તી ઉઠ્યા કે—હે નારાયણ! તમારામાં ઇર્ષ્યા અને કપટ ઘાતું છે. તમે સમુદ્રના મંથન વખતે શિવને ઝેર આપ્યું. તમે ઠગી ઠગીને પારકી વસ્તુઓને સ્વ સમૃદ્ધિવાન થયા છો. તમારે માથે કોઇ જણાતો નથી તમે મારી મરફરી કરી છે તેથી તમારે દેહ ધરવો પડશે. અને તમે મારી આકૃતિ વાનરા જેની કરી તેથી તમેને વાનરાઓજ સાહાય કરશે અને સ્ત્રીની હાનિરૂપ અપકાર કર્યો છે તેથી સ્ત્રીના વિરોધથી દુઃખી થાઓ? વિપ્લુએ નારદજીનો શાપ માથે ચઢાવી લીધો. અને પોતાની માયાને નારદજી ઉપરથી ખેંચી લીધી. એટલે લક્ષ્મી કે રાજકન્યા નારદજીના જોવામાં આવ્યાં નહિં એટલે નારદજી બોલ્યા કે હે પ્રભુ! મારો શાપ મિથ્યા થાઓ! વિપ્લુજી બોલ્યા કે એ તો મેં મારી ખુશીથી અંગીકાર કરી લીધે છે. નારદજી બોલ્યા કે—મારાં પાપ દેવી રીતે દૂર થાય? વિપ્લુએ કહ્યું શિવજીના શો નામનો જાપ કરે, સર્વ પાપની શાન્તિ થશે. શિવમાં અમે બધાએ દેવો આવીજ ગયા.

પછી પેલા જે શિવના ગણે મર્યા, નારદને પાપથી મુક્ત કરવા વિનંતી કરી, નારદે કહ્યું શાપ મુક્ત નહિ થાઓ પણ તમે મારી સમૃદ્ધિવાળા થઇ જમનનં જીતશો અને વિપ્લુના ભાગ્યો મરીને મોક્ષમાં જશે. એટલે સંસારનો દેવો દંડગ્રે નહિ. સમય પ્રાપ્ત થતાં રાવણ અને કુંભકરણ એ જે રાક્ષસો પેલા થયા.

આમાં પણ જરા મારો વિચાર—ઇત્યાદી વાતને સમજે તે પંડિત ગણાય પણ કહેલી સમજે નહિ તેમાં જાન કેટલું? શિવજીએ ના પાડી હતી છતાં નારદ વિપ્લુને કામદેવની વાત કહેવા બેઠા, વિપ્લુએ મરફરી મગરી તે પણ સમજ્યા નહિ. વળી શિવના જે ગણે મરફરી કરી તે પાપના સમજ્યા. મોઢા ખાધા ત્યારે સમજ્યા અને શિવના ગણને સક્ષત થવાના ૧. ૧

આપ્યો અરે ? વિષ્ણુને પણ શાપ આપ્યો કે તમે દેહ ધારણ કર્યો તમારી ત્રીનું હરણ થશે અને વાનરો તમોને સહાય થશે. જે નારદ પ્રત્યક્ષમાં જગોજગોપર ગોચાં ખાઈ ગયા છે તેમનામાં ભવિષ્યનું જ્ઞાન ક્યાંથી આવ્યું ?

વળી પેલા જે રાક્ષસોએ પોતાના શાપથી મુક્ત થવા કહ્યું ત્યારે તેમને ભવિષ્યમાં મોક્ષ થવાનું કહી બતાવ્યું ? જે માણસ પ્રત્યક્ષમાં જગોજગોપર કુટાતો હોય તે ભવિષ્યવેત્તા હોય ખરો કે ? મારા આ વિચારથી સત્ય શું છે ? તેનો વિચાર કરી જુવો ? કોરેકોરી શ્રદ્ધાથી આપણી બુદ્ધિમતા શુ કામની ?

વળી જુવો નારદે કૃષ્ણજીને ઠગ કહયા, શિવજી ઠગાયા આ બધાઓમાં ધારે જ્ઞાની કોણે સમજવા ? વળી વિચારવાનું કે જૈન પ્રમાણે-રામ લક્ષ્મણ અને રાવાણ એ આઠમું ત્રિક છે. અને શ્રી કૃષ્ણાદિકેનું નવમું ત્રિક માગણ કહેવાનું છે.

વૈદિકે દશા વતારમાં-રામ સાતમા અને શ્રી કૃષ્ણ આઠમા અવતાર એટલે રામ તો પૂર્વે થયેલા છે. તો પછી આ રામાયણવાળાએ ઉંધો છતો મેળ કેવી રીતે મેળવીને આપ્યો હશે ? સત્જનો જરા પુકત પણે વિચાર કરશે ?

॥ ઇતિ વૈદિકે નારદના શાપે શ્રી વિયોગી વિષ્ણુ અને શિવગણ જે ગાપથી મુક્ત.

વિભીષણના પ્રશ્નના ઉત્તરમાં-જયભૂષણ કેવલીએ કહી બતાવેલા રામ સીતાદિકના પૂર્વભવો જૈન પ્રમાણે—

જૈન રામાયણ સર્ગ ૧૦ માંથી નીચે પ્રમાણે.

“ક્ષેમપુર નગરમાં નયદત્ત વણિકના ધનદત્ત અને વસુદત્ત બે પુત્રો હતા. આ બન્નેને યાજ્ઞવલ્કય નામના ગ્રાહ્ય સાથે મિત્રાઈ હતી. તેજ નગરમાં આગરદત્ત વણિકને-ગુણધર પુત્ર અને ગુણવતી પુત્રી હતી આ ગુણવતીને પિતાએ ધનદત્તને આપી, તેની માતાએ ધનના લોભથી ધનાઢય શ્રીકાન્તને આપી. યાજ્ઞવલ્કયને બળર પડતાં નયદત્તના પુત્રોને બળર આપી પેલા વસુદત્તે ગત્રે શ્રી કાન્તને મારી નાખ્યો. અને શ્રીકાન્તે પણ ખડ્ગવડે વસુદત્તને મારી નાખ્યો. તે બન્ને મરી વિધ્યાટવીમાં મૃગલા થયા. ગુણવતી કુંવારીજ મરણ પામી અને તેજ ધનમાં મૃગલી થઈ. ત્યાં પણ તેને માટે બન્ને બુદ્ધ કરીને મર્યા. એવી રીતે પરસ્પર વેરથી ઘણા કાળ સંસારમાં રખડ્યા.

આ તરફ ધનદત્ત-ભાઇના મરણથી પીડિત થઇ બટકવા લાગ્યો. રાત્રે કુધાપીડિતે સાધુ પાસે ભોજન માગ્યું. સાધુ બોલ્યા રાત્રે સાધુ પાસે ન હોય એમ કહી ધર્મ બોધ આપતાં પડકો શ્રાવક થયો. મરણ થયા પછી સૌધર્મે દેવતા થયો. ત્યાંથી વ્યવીને મહાપુરમાં-મેરૂગ્રેહની શ્રી ધારિણીના 'પદ્મરૂપ' પુત્ર શ્રાવક થયો. આ પદ્મરૂપ અશ્વારૂઢ થઇ ગોકુળમાં જતાં અન્ધથી ઉતરી મરણ દશામાં પડેલા બળદને નમસ્કાર મંત્ર સંભળાવ્યો. તેના પ્રભાવથી એજ બળદ તેજ નગરમાં છન્નછાય રાજાની શ્રીદત્તા રાણીને વૃપભદ્રજ નામે પુત્ર થયો. આ કુમાર દરતાં દરતા તે બળદની મૃત્યુભૂમિ પાસે આવ્યો એ જોઇ તેણે ભ.તેજમરણ જ્ઞાન થયું. ત્યાં તેણે એક જૈનચૈત્ય કરાવી તેની એક ભીંત ઉપર-મરણ પામતા તે બળદનું, તેના કાનમ મંત્રના સંભળાવનારનું, અને સાથે તેના ઘોડાનું, પણ ચિત્ર કરાવી રક્ષકોને કહેતો ગયો કે આ ચિત્ર જે જોઇએ તેની બળદ મને તુરત આપજો. આ તરફ પદ્મરૂપે ત્યાં અલી વંદન વિધિ કરી ચિત્ર જોતાં બોલ્યો કે આ વૃત્તાંત જાણું મને લાગુ પડે છે. રક્ષકોથી બળદ મળતાં વૃપભદ્રજ ત્યાં તરતજ આવ્યો અને તેણે પદ્મરૂપને પૂછ્યું આ ચિત્રનો વૃત્તાંત તમે જાણો છો ? તેણે કહ્યું- 'હા' કોઇ જાણીતા પુરૂષે અહિં આણેખ્યું છે. તે સાંભળી વૃપભદ્રજ નમસ્કાર કરી બોલ્યો કે જો બળદનો જીવ હું આ રાજપુત્ર થયો છું. તમે મારા ગુરૂ છો, રાજ્ય તમે ભોગવો. એમ કહી વૃપભદ્રજ શ્રાવકનાં વ્રત પાળતો પદ્મરૂપની માથે અભેદપણે વર્તી જાને મરણ પામી બીજા દેવલોકનાં મહાધિકપણે દેવતા થયા.

હવે પદ્મરૂપનો જીવ, દેવલોકમાંથી વ્યવીને-મેરૂથી પરિમના વૈતાલક ઉપર- નંદાવર્ત નગરના રાજા નંદીશ્વર, તેની રાણી કનકેમ્ભાના પુત્ર નયનાનંદ થયા. ત્યાં રાજ્ય ભોગવી પછી દીક્ષા લઇ ચોથા દેવલોકમાં દેવતા થયા. ત્યાંથી વ્યવીને પૂર્વવિદેહની શ્રેમાપુરીના રાજા ત્રિપુલવાહન તેમની રાણી પદ્મામાવંતીથી શ્રી ચંદ્રનામા કુમાર થયા. રાજ્ય ભોગવ્યા પછી સમાધિ ગુપ્ત ગુનીની પાસે દીક્ષા લઇ કાલ કરી પાંચમા દેવલોકમાં ઇંદ્રપત્નિ ઉત્પન્ન થયા. ત્યાંથી વ્યવીને તેમનો જીવ, આ મહાબળવાન બળભદ્રની પદવીવાળા સમચંદ્ર થયેલા છે. આ પ્રમાણે સમચંદ્રજીનો હું કે પૂર્વભવ કહી જતાવ્યો.

અને વૃપભદ્રજનો જીવ અનુક્રમે આ મુર્ધાવ રાજા થયેલ છે.

હવે પેલા શ્રી કાન્તનો જીવ અનેક બલમાં ભ્રમણ કરી મૃણાલકંઠ નામના નગરમાં-શંભુ રાજા અને તેની ગણી હેમવતીનો પુત્ર વજ્રકંઠ, નામે થયો.

અને પેલો વસુદત્તનો જીવ અનેક ભવમાં ભ્રમણ કરી શંભુ રાજના પુરોહિત વિજય તેની સ્ત્રી રત્નચૂડાનો શ્રીભૂતિ નામે પુત્ર થયો.

પેલી ગુણવતીનો જીવ અનેક ભવોમાં ભ્રમણ કરી શ્રી ભૂતિની સ્ત્રી સરસ્વતી, તેની પુત્રી વેગવતી નામે થઈ. તેણે યૌવન વયે સુદર્શન નામના એક ધ્યાનસ્થ સાધુના ભક્તોને હાર્યથી કહ્યું કે આ સાધુને મેં પૂર્વે સ્ત્રીની સાથે કીડા કરતાં જોયો હતો. આને તે તમે શું વંદના કરો છો ? આ વાત સાંભળીને લોકો વિષમ પરિણામી થઈ, કલંકની ઉદ્દોષપણા કરતા સતા તે મુનિને ઉપદ્રવ કરવા લાગ્યા. એટલે જ્યાં સુધી આ કલંક મારા ઉપરથી હિતરશે નહિ ત્યાં સુધી હું માફ ધ્યાન છોડીશ નહિ. એવો તે મુનિએ અભિગ્રહ કર્યો.

પછી કોઈ શાસન દેવતાએ રાજથી વેગવતીનું મુખ રોગગ્રસ્ત કર્યું અને સાધુના ઉપર મુકેલા કલંકની વાત તેના પિતાના જાણવામાં આવતાં વેગવતીનો ઘણોજ તિરસ્કાર કર્યો. એક તરફ પિતાનો રોષ, બીજી તરફ રોગથી ભય પામીને વેગવતીએ સુદર્શનમુનિ પાસે આવી સર્વ લોકોની સમક્ષ ઉભી રહે અને પ્રમાણે કહ્યું—હે સ્વામિ તમે સર્વથા નિર્દોષ છો. મેં તમારી ઉપર આ જોટો દોષ આરોપણ કરેલો છે માટે હે ક્ષમાનિધિ ! મારો એ અપરાધ ક્ષમા કરો ? ” તે વચન સાંભળી લોકો પાછા ફરીથી તે મુનિને પૂજવા લાગ્યા. ત્યાર પછી વેગવતી પરમશ્રદ્ધાળુ શ્રાવિકા થઈ. શંભુ રાજએ તેની માગણી કરી. શ્રી ભૂતિએ કહ્યું કે હું મારી કન્યા મિથ્યાદષ્ટિને આપીશ નહિ. તે સાંભળી શંભુ રાજએ શ્રી ભૂતિને મારી નાખીને વેગવતીની સાથે બળાત્કારથી બોગ કર્યો. તે વખતે વેગવતીએ શાપ આપ્યો કે હું ભવાંતરમાં તારા વધના માટે થઈશ. પછી શંભુ રાજએ તેને છોડી દીધી એટલે હરિકાન્તા (સાધ્વી) આર્યાની પાસે દીક્ષા લઈ આયુષ્ય પૂર્ણ કરી વેગવતી સાધ્વી ધોત્રમા બ્રહ્મ દેવલોકમાં ગઈ. ત્યાંથી વ્યધીને તે જનકરાજની પુત્રી સીતા થઈ અને પૂર્વના શાપના વશથી શંભુ રાજના જીવ રાક્ષસપતિ રાવણના મૃત્યુના માટે તે થઈ પડી. પૂર્વે સુદર્શનમુનિ ઉપર જોટો દોષ આરોપણ કરવાથી આ સીતાના ભવમાં તેના ઉપર લોકોએ જોટું કલંક મૂક્યું.

“ જૈન ગ્રંથો પ્રમાણે રામસીતાદિકના પૂર્વ ભવનો ટુંક વિચાર લખી બતાવ્યો. ”

॥ ઇતિ જૈન પ્રમાણે—રામ સીતાદિકના પૂર્વ ભવોનું સ્વરૂપ.

વેદમાં જેતી અથવા કૃપિકાર્યના દેવોની પ્રાર્થના.

હિંદુ સંસ્કૃતિ પૃ. ૧૧ માં—“ જેતી અથવા કૃપિકાર્યના દેવોને સ્ત્રીઓ-
ધીને સ્વાયેલું નીચેનું સ્તુતિ ગીત આતિ બાણવા કાચક છે. તે દેવોમાં
‘ સીતાનું ’ નામ પણ મળી આવે છે. અને ત્યાં સીતા શબ્દનો અર્થ પાંક
ઉત્પન્ન કરનાર જેતીનું ‘ હુળ ’ એવો કૃશ્વામાં આવ્યો છે. સમયજતાં એ
“ હુળ ”—“ દેવી ”ને પ્રાચીન હિંદુનાં એ મહાન વીર કાવ્યો પેંદ્રીના એક
“ રામાયણ ” નામના વીર કાવ્યમાં નાયિકા તરીકે જોવામાં આવે છે.

“ ક્ષેત્રના નાયકની મદદથી આપણે ક્ષેત્ર (રણસંઘામમાં) વિજય
મેળવશું આપણી ગાયો તથા ઘોડાઓનું રક્ષણ કરનાર આપણે નાયક (ઇશ્વર)
આપણું કદ્યાણુ કરો. ”

“ આ પરમ પિતા ? અમારા ઉપર મિષ્ટ વર્ષાદ વર્ષાવો, ગાયના ફલ
જેવા તે શુદ્ધ અને વિપુલ જોઈએ. તેને માળણુ જોટલો મીઠો કરો. ”

“ મંગળકારી સીતાદેવી ! અમે વીનવીએ છીએ કે આગળ ચાલો
કે જેથી અમે સુખી થઈ અવાજ સારી રીતે ઉગાડી શકીએ ” વિગેરે
(જગ્ન. મં. ૫૭)—

તે વખતના બહેમી ખેડુત પંડિતોની આ પ્રાર્થનાઓ છે. આમાં ઇશ્વરને
પ્રયોજન કયું હતું ? ઇશ્વર કૃતવેદો કયા હિંસાએ ?

॥ ઋષિઓના લોહીનો ઘડો ખેત્રમાં, તેમાંથી સીતા ॥

જમીનમાંથી સીતાની ઉત્પત્તિમાં કારણબૂત ઋષિઓ

ગુલસી રામાયણ બાલકાંડ પૃ. ૧૬૬-૧૬૭ માંથી લીધેલો સાર

(૧) “ ઋષિઓની પાસેથી દંડ લેવાને રાવણે ચાર દૂતોને મોકલ્યા.
ઋષિઓએ—શરીરમાંથી લોહિ કાઢી ઘડો ભરીને દૂતોને આપીને કહ્યું કે—આ ઘડો
ઉઘાડતાં તમે પરિવાર સહિત સ્થાય થશો. ઘડો રાવણને સોંપી દૂતોએ ઋષિઓને
થાપ પણ સંભળાવી દીધો. માંભગતાની સાથે રાવણને દાઢ થયો. એક વખત રાવણ
શિવની સમામા પ્રવેશાંતના વિચારમાં જનક રાવણથી હારી ગયો હતો. તેથી જનકે
અનિષ્ટ ભંવા આ ઘડો જનકની નગરી પાસે ક્ષેત્રમાં દટાવ્યો. જનકના દેશમાં
હુકાગ પડતાં પૃથ્વીના વસ્તે ચરનો આરંભ કર્યો અને સુવર્ણના લત્તથી ખૂમિ

* રામના સમયમાં નવો હિંદુ, નવો વેદાંત ઋષિવાદની નો પછી ગિરની સમ
મેતી ?

ખેડાવતાં પૃથ્વીમાંથી અદ્ભુત તેજવાળું સિંહાસન પ્રગટ થયું. સિંહાસનની આરે દિશાએ આર સખિઓ મારેછલ ધરીને ઉભી રહેલી અને મધ્યમાં પવિત્ર ગુણવાળાં ભૂમિપુત્રી (સીતાજી) બીરાજ્યાં હતાં. જનકની પ્રાર્થનાથી, સખિઓ સહિત સિંહાસનનો લોપ થઈ ભૂમિ પુત્રી કન્યા થઈ ગયાં. અને રાજાએ ઝનનકી નામ રાખ્યું. પણ નારદે આવીને સીતા કહ્યાં. ”

(ટીપમાં જણાવ્યું છે કે—હવના લીટાનું નામ સીતા છે તેથી સીતા થયાં.)

“ જનકે તપ કરી શિવની પાસેથી ધનુષ મેળવી પ્રતિજ્ઞા કરી કે આ ધનુષ તોડે તે આ કન્યાને વરે ? થડો દટાવ્યા પછી રાવણને આરે દિશાઓમાં પરાજય થતો તો પણ ત્રણે લોક પોતાના વશમાં કર્યો. ”

(૨) ઋગ્વેદમાં ખતાવેલી સીતા સંસ્કૃત. સા. પૃ. ૩૯૪ માંથી.

“ સીતાનો વૃત્તાત તે પણ ઋગ્વેદની સાથે જોડી શકાય તેમ છે કારણ કે હજી ખેડાથી જમીનમાં પડેલી આસને મારે ચેતનત્વનું આરોપણ થવાથી દેવી તરીકે એનું આવાહન કરવામા આવેલુ ઋગ્વેદમા આપણે જોઈએ છે. કેટલાક ગૃહ્યસૂત્રોમા પણ ખેડાએલી જમીનની દેવતા તરીકે એ સૂત્રોમાં એની સ્તુતિ કરવામા આવી છે. અને ઇંદ્ર અથવા પર્જન્યની સ્ત્રી તરીકે એને ગણવામા આવી છે. સીતાની ઉત્પત્તિ આવી રીતે થએલી તેનું અચ્ચન રામાયણની અંદર જ થએલું છે. ”

રાવણનો નાશ કરવા ફરીથી જન્મેલી સીતા.

(૩) હિંદુસ્તાનના દેવો પૃ. ૧૭૧ થીજ

“ ભથિલાના રાજા જનકને એક ઘણીજ ખુબસુરત કન્યા હતી. તેની ઉત્પત્તિ તેની કાન્તિના જેવીજ અદ્ભુત હતી, એક વખત રાજા ખેતર ખેડતે હતો એવામાં તેના હજી જે જમીન ઉપર ફરી વળ્યો હતો તે ઉપરથી બાળક ઉત્પન્ન થયુ અને એથી તેનું નામ તેણે સીતા (આસ) પાડ્યું. તેના આવા અદ્ભુત પ્રકારના જન્મને લીધે તેને લક્ષ્મીનું સ્વરૂપ માનવામાં આવે છે. પૂર્વ જન્મમાં જે રાવણે તેનું અત્યંત અપમાન કર્યું હતું તેના પર વેર વાળી તેના નાશ કરી તેણે ફરી અવતાર લીધો હતો. ”

* જનકની પુત્રી જાનકી એ ગૌણનામ સ્વાભાવિક જ ગણાય ? વિશેષ શું ?

(૪) સીતાની ઉત્પત્તિની કથા રામાયણનો ઉત્તરકાંડ સર્ગ ૧૭. પૃ. ૫૬૯માં નીચે પ્રમાણે જણાવેલી છે,

(હિ. દે. પૃ. ૧૭૨ની ટીપમાંથી)

“રાવણ-હિમાલયના વનમાં તપ કરતી કન્યાને પૂછે છે કે તું કોણ છે? ઉત્તરમાં હું કુશદેવજા ઋષિની પુત્રી, ઋષિના વેદાભ્યાસ વખતે જન્મી તેથી વેદવતી નામે છું. દેવોએ વર પતંગ કરવાનું અને કહ્યું પણ મારા પિતાએ વિધ્યુને આપવા ઇચ્છેલી છે. આવા નિશ્ચયવાળા તેણીના પિતાને રાવણે મારી નાખ્યો. કન્યાની માતા શબનું આલિંગન કરી બળી મરી, તો પણ રાવણે જ્વનની પ્રાર્થના કરીને કહ્યું કે હું વિધ્યુથી ચક્રીયાતો છું. કન્યાએ કહ્યું તારા શિવાય એ દેવનો કોઈ તિરસ્કાર કરશે નહિ. એવું સાંભળી રાવણે તેણીના ચોટલાનો અંગુલીના અગ્રભાગથી સ્પર્શ કર્યો. કન્યાએ ચોટલો કાપીને કહ્યું કે હવે હું છવીશ નહિ. તેં મારું આ અપમાન કર્યું છે. મારે હું તારા નાશના માટે જન્મ લઈશ, એમ કહી તે કન્યા બળી મરી, એજ કન્યાએ જનક રાજાને ત્યાં જન્મ લીધો છે. અને તે તારી (વિધ્યુની) સ્ત્રી થઈ છે. તેં તારી શકિતથી તેણે હણ્યો છે. (રાવણને) હણ્યો છે.”

આમાં મારા બે બોલ-વૈદિક મત પ્રમાણે સીતાના સંબંધે ચાર લેખમાના ત્રણ તો જૈનોના લેખની સાથે કિંચિત્ માત્ર પણ મંળાન્ધ પ્રસવતાજ નથી. ચોથા ઉતારાની સાથે પણ વિષમતા છે. તે એવી રીતે કે-જૈનોમા જયમૂલય નર્વતે રામ સીતાદિકના પૂર્વભવો બે ચાર મોટા બતાવતા. સીતાનો પૂર્વભવ-શંભુ રાજાના પુરોહિતના પુત્રની પુત્રી વેગવતી યએલી બતાવેલી છે. તેના બાપને શંભુ રાજાએ મારી નાખીને વેગવતીની સાથે બળાત્કાર કરવાનું જણાવ્યું છે અને શંભુ રાજાથી છુટીને તેણીએ દીક્ષા લીધી છે અને ત્યાંથી મરણ પામી પાંચમા સ્વર્ગે ગઈ અને ત્યાંથી ત્ર્યવીને જનક રાજાને ત્યાં સીતાપણે જન્મી છે. વૈદિકમતમા સીતાનો માત્ર એકજ ભવ બતાવતાં નામાદિકને તેમજ વિષયને ફેરવેલો હોય એમ મહજ વિચાર કરતા જણાઈ આવે છે, છતાં પંડિતો તેમાં આખા મંથિયામણા કરે છે તે જુદી વાત છે ?

રાવણની ઉત્પત્તિનો બીજો પ્રકાર.

પુલહી રામાયણ. બાલકાંડ પૃ. ૧૫૪ ની ટીપમાંથી

“પ્રહલાદના પુત્ર પુલહ્યમુનિ-મૈત્રે ઉપર તૃણગિંદના આશ્રમમાં ૧૫

કરતા હતા, ત્યાં અનેક કન્યાઓ આવી કલકલ કરતાં બેઠી પુલતરે કહ્યું-જે કન્યા મારી સામે આવશે તે ગર્ભવતી થશે. પછી કન્યાઓએ જવું બંધ કર્યું. પણ, તૃણિંદુની કન્યા ભૂલથી ત્યાં જતાં ગર્ભવતી થઈ. તેથી વિશ્રવા ક્રાપનો જન્મ થયો. વિશ્રવા કોઈ ઋષિની કન્યાને, પરણ્યા તેમાંથી કુબેરજીનો જન્મ થયો. કુબેરજીના તપથી પ્રસન્ન થઈને બ્રહ્માએ તેને પુષ્પક વિમાનનું તથા ભંડારોનું અધ્યક્ષપણું અને તેના પિતાને રહેવા લંકાપુરિ આપી. કે જે રાક્ષસોના જતા રહેવાથી ખાલી પડી હતી. કુબેરજીને સર્વોત્તમ બેઠી સુમાલી નામના એક રાક્ષસે પોતાની કુંકસી નામની કન્યાને વિશ્રવાની પાસે મોકલી. વિશ્રવા કુંકસીને બેઠી બોલ્યું કે-તું સંધ્યા સમયથી પુત્રની ઇચ્છાથી આવી છે માટે તને ઘોર રાક્ષસ પુત્ર ઉત્પન્ન થશે, આથી રાવણુ વિગેરેની ઉત્પત્તિ થઈ. (અધ્યાત્મ રામાયણ.)

આમાં જરા વિચાર:-પૂર્વના લેખમાં શિવના બે ગણેને રાવણુ-કુંભકરણુ થવાનું કહી નારદે શાપ મુકત કર્યા. આ જગો પર વિશ્રવાએ કુંકસીને ઘોર રાક્ષસ પુત્ર (રાવણુ) થવાનું કહી બતાવ્યું? આ બેમાં શાચું કયું?

રાવણુ-કુબેરજી, વરુણ, યમ, એ ત્રણેને જીતી ઈંદ્રને જીતવા ગયો.

તુલસી રામાયણ બાલકાંડ પૃ. ૧૭૦ ની ટીપમાંથી.

“ રાવણુ-કુબેરજીને, વરુણને તથા યમને જીત્યા પછી ઈંદ્રને જીતવા ગયો. લડાઈમાં રાવણુ પકડાવવાની તૈયારીમાં હતો, તેટલામાં મેઘનાદે-ઈંદ્રને પકડી લીધો. લંકામાં લાવી કેદ કરતાં-બ્રહ્માએ ત્યાં આવી મેઘનાદને અનેક વરદાન તથા અમોઘ શક્તિઓ આપીને ઈંદ્રને છોડાવ્યો. મેઘનાદને ઈંદ્રજિત એ નામ પણ બ્રહ્માએ આપ્યું હતું. ” (વાલ્મીકીય રા. ચિત્તરકાંડ.)

જૈન રામાયણ બેતાં-વૈતાલ્ય પર્વત ઉપર રથનું પુર નગરના અશનિવેગ રાજના પુત્ર નહસાર રાજ તેની રાણી ચિત્તસુંદરીને ગર્ભ સમયે ઈંદ્રના સંલોગના દોહડદથી થયેલા પુત્રનું નામ ઈંદ્ર પાડેલું. તે પોતાને ઈંદ્ર માનીને સોમ, યમ, વરુણ અને કુબેર ચાર દિશાના ચાર વિદાધરોને દિગ્પાલ રથાપી પોતે રાજ્ય કરતો હતો, તેઓની સાથે રાવણુનું યુદ્ધ થયું હતું. પણ સાક્ષાત્ ઈંદ્રની સાથે નથી થયું. ત્યાં બ્રહ્મા આગ્યા, વરો આગ્યા, વગેરેની વાત પાંચા વિનાની લાગે છે તે અમારા લેખોથી વિચારી જો જો.

કૈલાસ ઉપાડવા જતાં શિવના દબાણથી રાતાં રાવણ થયો.

તુલસી રામાયણ. બાલકાંડ. પૃ. ૧૫૭ ની ટીપમાં.

“ રાવણનું આવણું સાંભળી કુબેરજીએ લાંકાને ખાલી કરી અલકાપુરીને વસાવી હતી. એમ વાલ્મીકીય રામાયણમાં કથા છે.

‘રાવણે કૈલાસને ઉઠાવતાં સદાશિવે પગના અંગુઠાથી કૈલાસ દબાવ્યો. તેથી વીશે હાથ ભીંસાતાં રાવણ રાયો હતો તેથી તેનું નામ રાવણ પડ્યું હતું. પહેલા દશકંધર નામ હતું. આ સમયે સદાશિવે તેણે કેટલાક વરદાન પણ આપ્યાં હતા. (વાલ્મીકીય ઉત્તરકાંડ)

આમાં વિચારવાનું કે જૈન રામાયણમાં જણાવી ગયા છે કે-રાવણ અને વાલી આ બેનું યુદ્ધ થતાં રાવણ હાર્યો છે. વાલી પોતાના બાઈ મુગ્ધીને રાજ્ય સોંપી અષ્ટાપદ, પર્વત ઉપર તપ કરવા ગયા છે. વિમાન લઈને જતા રાવણે ત્યાં વાલીને જોયા, દ્રેપથી પર્વત સહિત ફેંકી દેવાનો વિચાર કરે છે એટલે વાલીમુનિએ પગના અંગુઠાથી પર્વત દબાવ્યો. નીચે દબાણમાં આવતાં છુંદાયો અને રાયો ત્યાંથી રાવણ નામ પસિદ્ધ થયું.

બીજી વાત એ છે કે:- ‘ શિવ ’ દ્વાપર યુગમાં થયા છે અને રાવણ ત્રેતામા થયા છે. ત્યાં મહાદેવજી આવ્યા ક્યાંથી ? માટે આ વાત વિચરવા જેવી છે ?

પુષ્પક વિમાનવાળા કુબેરજીને દેખી રાવણ નપ કરવા લાગ્યો.

તુલસી રામાયણ બાલકાંડ. પૃ. ૧૫૫ ટીપમાંથી-

“ એક સમયે પુષ્પક વિમાનમાં બેસીને પિતાની પાસે આવેલા કુબેરજીને જોઈ-રાવણે પોતાની માતાને પૂછ્યું “ આ કોણ છે ” ? માતાએ કહ્યું-આ તારો સાવકો બાઈ છે અને તપ કરીને દેવ પદવી પામ્યો છે. તારો જન્મ વૃધાજ છે કે તું આજણુ થઈને ઘરમાં જ પડ્યો રહ્યો છે. આથી ધ્યાનક અઠતાં રાવણ -કુંભ કર્ણને તથા વિભીષણને સાથે લઈને તપ કરવા લાગ્યો. (વાલ્મીકીય રામાયણ ઉત્તરકાંડ)

કેટલાકો કહે છે કે-કુલકર્ણને ઇદ્રાસન લેવું હતું તેને બદલે પ્રહસાએ નિદ્રાસન આપ્યું. ”

આમાં વિચારવાનું કે- પૂર્વના લેખથી જોયું હતું કે-કુબેરશક્તિ ત્રણે તો રાવણે જીતી લીધા હતા, તો પછી આ પુષ્પક વિમાન લઈને આવેલા રાવણના

કુબેર ભાઈ કયા ? અને રાવણ ભાઈઓને લઈ કયા કારણે તપ કરવાં ગયા ? એ વિચારવા જેવું છે.

॥ વૈદિકે-રાવણો ત્પત્તિ, ઇંદ્રજય, કુબેરભાઈ આદિનો વિચાર.

વૈદિકમતે-કાકભુશુંડે ગરૂડજીને કહી બતાવેલી-રામકથા.

તુલસી રામાયણના ઉત્તરકાંડમાં-કાકભુશુંડે ગરૂડજીને કહી બતાવેલી રામચંદ્રજીની અદ્ભુત કથા. પૃ. ૧૧૫૯ થી તે પૃ. ૧૨૩૪ સુધીમાંથી લીધેલો કિંચિત્ સાર—

“ સદાશિવજી કહી રહ્યા છે કે હે પાર્વતી ! મેં भारी પુદ્ધિ પ્રમાણે રામચંદ્રજીની કથા કહી સંભળાવી. રામચંદ્રજીનું ચરિત્ર સો કરોડ શ્લોકમાં રચાયેલું છે. તેથી સરસ્વતીજીને કે શેષનાગને પણ પાર મળે એમ નથી. કેમકે રામચંદ્રજી અનંત છે, તેમના ગુણો અનંત છે અને તેમના જન્મો તથા કર્મો પણ અનંત છે. તેથી રામના ચરિત્રો ગણી શકાય એમ નથી, તેથી જે પ્રમાણે કાકભુશુંડે ગરૂડજીને કથા કહી સંભળાવી હતી તે પ્રમાણે મેં તમને કહી સંભળાવી. હે સદાશિવ ? કાકભુશુંડે ગરૂડજીને એ કથા કહી સંભળાવી એ ધણું આશ્ચર્ય છે ?

વિરતિજ્ઞાન વિજ્ઞાન દ્રઢ, રામચરણ અતિનેહ. વાયસતનુ રઘુપતિ મગતિ, મોહિ પરમ સંવેદ. ૭૮

કાકભુશુંડે કે જે કાગડાના શરીરવાળો તેમા વૈરાગ્ય, જ્ઞાન, હઠ વિજ્ઞાન રામચંદ્રજીમા અત્યંત રહેલું. ભક્તિ એ કેમ સંભવે ? આ વિષયમા મને પરમ સંદેહ છે પ્રથમ કાગડાનો અને ગરૂડનો સંવાદજ કેમ થયો ? તે કહો પછી મહાદેવજી કહેવા લાગ્યા કે-હજીના યજ્ઞમાં અપમાન થવાથી ‘તે’ દેહને ત્યાગ્યો. મને પણ અત્યંત શોક થયો. પછી ભટકતો ભટકતો નીલપર્વતના તલાવ ઉપર આગ્યો. ત્યાં કાગડાના શરીરવાળો એક ભુશુંડે રહેતો હતો. તે ચાર યુગના પ્રમાણે-રામચંદ્રજીનું ધ્યાન, યજ્ઞ, પૂજન અને ભજન કરતો. રામકથા સાલળવાને પશું ચંખીઓ પણ આવતા. મેં પણ હંસનું રૂપ ધરી તળાવમાં નિવાસ કરી રામનું ચરિત્ર સાંભળ્યું. પછી કૈલાસ ઉપર આવી તે બધું ચરિત્ર મેં તને સંભળાવ્યું. હવે કાગડાનો અને ગરૂડનો સંબંધ થયો તે સાંભળો રામચંદ્રજી ઇંદ્રજીતના નાગપાસથી બંધાણા. તે ગરૂડ કાપી નાખીને વિચાર કરવા લાગ્યો કે-રામમા ઇશ્વર ગુણ હોત તો મારે બંધન કાપવા શા માટે આવવું પડતું ? અને ઇશ્વર નાગપાસથી બંધાયજ કેમ ? ઇત્યાદિકે મોહને વશ થયા.

અને પછી ગરૂડજી નારદજીને મળ્યા. નારદે કહ્યું કે રામની માયાની તમને ખબર નહિ પડે, અરે ! મને પણ અનેક વાર મોહમાં નાંખી દીધો છે. હે ગરૂડજી ? તમે ધ્રુવાની પાસે જઈને સંદેહ પૂછો. ધ્રુવાને પૂછતાં તે પણ વિચારમાં પડી કહેવા લાગ્યા કે-અરે ! પ્રભુની માયાનો પાર નથી. તેમને મને પણ ઘણીવાર ન્યાય્યો છે, હે ગરૂડજી ? તમે શિવને પૂછશો તો તમારા સંશયનો નાશ થશે ? શિવજીને જઈને મળ્યા. તેમને કહ્યું કે જોમ માર્ગમાં ખુલાશો ન થાય માટે તમે સત્સંગમાં જઈને રહો. જોમ કહીને નીલપર્વત ઉપર જ્યાં કાકભુશુંડ-પશુ પંખીઓમાં કથા કરતો હતો ત્યાં ગરૂડજીને મોકલ્યા. હે પાર્વતી ? મેં ગરૂડને જાતે યોધ ન આપ્યો તેનું કારણ સાંભળ ? ગરૂડે અભિમાન કરેલું તેનો નાશ કરવાની ઇચ્છા પ્રભુ કરતા હતા. મારા યોધથી તે અભિમાન ગરૂડનું જાત નહીં તેથી મેં તેને કાકભુશુંડની પાસે મોકલ્યો ? પ્રભુની માયાથી મોહ ન પામે જોયો કુનીયામાં કેણુ છે ? પ્રભુની માયા ધ્રુવાને અને મને પણ છોડતી નથી. તો પછી બીજા કેણુમાત્ર છે ? હવે ગરૂડજી કાકભુશુંડને જઈને મળ્યા. આદર સંકાર થયો. કેમ પધાર્યો છો ? ગરૂડે કહ્યું કે મને રામ કથા સંભળાવો ? હવે કાકભુશુંડજી રામચરિત્ર સંભળાવા લાગ્યા. પ્રથમ માનસચરિત્ર, પછી નારદને યજ્ઞેશ્વર મોહનું, પછી રાવણ-રામના અવતારનું, બાલપણનું, રાવણાભિષેકનું ઇત્યાદિકતા ક્રમથી સાંભળતાં છેવટે વનવાસથી પાછા આવીને ન્યાયપૂર્વક રામ્ય કહ્યું ત્યાં સુધી કહી બતાવ્યું. જોમ સર્વ ચરિત્ર સાંભળ્યા પછી ગરૂડજી બોલ્યા કે-હે કાકભુશુંડજી ? રામચરિત્ર સાંભળતાં મારો સંદેહ દૂર થયો. પ્રથમ નાગપાસમાં બંધાએલા જોધ મને સંદેહ થયો હતો પણ તે મારા હિતને ત્રાટકે હતો. પછી કાકભુશુંડજી બોલ્યા કે-હે ગરૂડજી ? તમોને મોહ થાય તેમાં આશ્ચર્ય નથી -કેમકે જે નારદ, શિવ, ધ્રુવા મનકાદિક તથા બીજા આત્મવાદી મુનીશ્વરો છે તેઓને પણ માયા મોહિત કરી નાખે છે. જગતમાં મોહે કોને કોને અંધ કર્યા નથી ? કામદેવે કોને નમાવ્યા નથી ? તૃણજીળાવરા, કોષે બાળ્યા, લોભથી વિટંબના, લક્ષ્મીના મહે વક, ઐશ્વર્યના મહે બહિરા, હે ગરૂડજી ! ઇત્યાદિક માયાના કુટુંબથી-શિવ ધ્રુવા પણ ડરે છે ત્યારે બીજા જીવો તો શા લેખામાં છે ? એ માયા માત્ર રામચંદ્રનીજ દાસી છે, ગિર્યા છે, જોમ સમજ્યા હોય પણ રામચંદ્રજીની કૃપા વિના તે છૂટતી નથી. માત્ર સર્વ જીવોના જંટાર શ્રી રામચંદ્રજીને મોહ થાય તેવું કશું કારણ નથી. અંધકાર સૂર્યની પાસે જઈ શકે ખરો કે ? જેમ નટ અનેક વેશો ધરી અડંભાવને પામતો નથી તેમ પ્રભુ ભક્ષાતા માટે અનેક અવતારો ધરી લીલા કરતાં-તે તે છાજતા ભાવો બતાવે છે પણ અડંભાવ પામતા નથી. હે ગરૂડજી ! ગમતીલાથી આમુરી લોકો મોહ પામે છે

અને લકત લોકો સુખ માને છે. હે ગરૂડજી હું નાના કાગડાનું રૂપ ધરી તેમના ઘણા ખેલો ભેડું છું અને એમણું બુઠાણ ઉપાડીને ખાઉં છું. રામચંદ્રે એક વખત એવું વિલક્ષણ ચરિત્ર કર્યું કે સ્મરણ કરતાં રોમાંચિત થઈ બેઠું છું. (આ જગોપર તેમના સોનાના ઘરનું, તેમના રૂપનું, આભરણોનું અદ્ભુત સ્વરૂપ લખીને બતાવ્યું છે.) પ્રભુ પોતાના પ્રતિબિંબો ભેદ નાચતા, પ્રભુ મને પકડી લેવા દોડતા, દૂર જતો ત્યારે માંલપુવો બતાવી લલચાવતા પ્રભુની આવી લીલા ભેદ મને સંશય થયો. પ્રભુ આવું ચરિત્ર શા માટે કરતા હશે ? એટલો સંશય થતાં રામ ચંદ્રજીએ પ્રેરેલી માયા મારામાં વ્યાપી ગઈ, પણ ખીજઓની પેઠે જન્મ મરણમાં નાખનારી ન થઈ. જ્યારે મને સંશયથી ચકિત થયેલો જોયો ત્યારે રામચંદ્રજીએ હાસ્યજ કર્યું અને મને પકડવાને દોડ્યા. મને ઉડી જતો ભેદ ભુલ્યો લાંબી કરતા હું જેમ દૂર ઉડતો તેમ ભુલ્યો નજીકમાં દેખવા લાગ્યો. ઉવટે હું પ્રહ્લ લોક સુધી ચઢીને પાછું જોવા લાગ્યો તો ભુલ્યોને અને મારે બે આંગળનો જ અંતર રહેલો જોયો. મારી જ્યાં સુધી ગતિ થઈ ત્યાં સુધી ગયો પણ પ્રભુની ભુલ્યો તો મારી પાછળ જ હતી. તે ભેદને તો હું વ્યાકુળ જ થઈ ગયેલો. પછી મેં આંખો ઉઘાડીને જોયું તો હું અયોધ્યામાજ દેખાયો. મને ભેદને રામચંદ્રજી હસ્યા અને તે હસતાંજ. માફ શરીર તેમના મુખમાં પેસી ગયેલું મેં જોયું. હે ગરૂડજી ! મેં રામચંદ્રજીના ઉદરમાં અપરિમિત ધ્વજાંડો જોયાં-તે એવા જોયાં કે વિચિત્ર રચનાવાળા અને એક એકથી અધિક ગોઠવણવાળા અનેક લોકો દીકા, કરોડો પ્રહ્લાઓ, કરોડો સદાશિવો, અગણિત નક્ષત્રો, અગણિત સૂર્યો, અગણિત ચંદ્રો અગણિત લોકપાલો, અગણિત યમો, અગણિત કાલો, અગણિત પર્વતો અને અગણિત વિશાળ પૃથ્વીઓ મારા જોવામાં આવ્યાં. સમુદ્રો, નદીઓ, વનો, વિવિધ પ્રકારની સૃષ્ટિઓના વિસ્તારો, દેવતાઓ, મુનિઓ, સિદ્ધો, નાગો, નગરો, કિન્નરો, જરાયુજ અને અંડજ, સ્વદેજ તથા ઉદ્ભિજજ એ ચાર પ્રકારના ચરાચર જીવો પણ અસંખ્યાત જોવામાં આવ્યા જે કયાંય દીડું ન હતું; જે કયાંય સાંભલ્યું ન હતું. અને મનમાં પણ કદી આવ્યું ન હતું તેવું સઘળું અદ્ભુત મારા જોવામાં આવ્યું એ સઘળાનું હું કયા પ્રકારથી વણું ન કરી શકું ? હું એક એક ધ્વજાંડામાં સો સો વર્ષ સુધી રહ્યો. એ પ્રમાણે અનેક ધ્વજાંડાને જોતો જોતો હું ક્યો. પ્રત્યેક લોકમાં-લિજ્જ લિજ્જ

• વૈદિકમાં નહીં જોએલું પણ જૈનમાં જોવા પછી આશ્ચર્ય મગ્ન થઈ ઉઘું હતું કદી કાકજીશુડના મારફતે રામચંદ્રજીના ઉદરમાં પ્રકાશમાન થયેલું બતાવ્યું હોય ?

બ્રહ્માઓ, વિષ્ણુઓ, શિવો, મનુઓ, દિક્ષાળો અને એવીજ રીતે 'લિપ્ત લિપ્ત મનુઓ, ગંધર્વો, ભૂતો, વૈતાલો, કિનરો, રાક્ષસો, પશુઓ, પક્ષીઓ, દેવતાઓ, દૈત્યો, તથા અનેક જાતનાં પ્રથમ જણે, મારા જોવામાં આવ્યા. પ્રત્યેક બ્રહ્માંડમાં મેં મારા રૂપો પણ અનેક દીઠાં અને મારા સંગન્ધના આ નીલ પર્વત તથા તળાવ આદિ પદાર્થો પણ અનેક અને અનુપમ દીઠાં. પ્રત્યેક બ્રહ્માંડમાં-અયોધ્યા નગરીઓ, કશરથ રાજાઓ, કૌશલ્યા, આદિ માતાઓ અને ભરતજી આદિ ભાઈઓ પણ મારાં જોવામાં આવ્યા કે જેઓના રૂપો વિવિધ પ્રકારનાં હતાં. પ્રત્યેક બ્રહ્માંડમાં-રમચંદ્રજીના અવતારો તથા તેમની અપાર બાલલીલાઓ, મારા જોવામાં આવી. હે ભગવાનના વાહનરૂપ ગરુડજી ! હું અગણિત બ્રહ્માંડમાં ફર્યો અને તે બ્રહ્માંડમાં લિપ્ત તથા અતિવિચિત્ર પદાર્થો દીઠા પણ સર્વ બ્રહ્માંડમાં-રમચંદ્રજી એકના એક પ્રકારનાજ જોવામાં આવ્યા. અનેક બ્રહ્માંડો ભમતાં ભમતાં જાણે એક સો કહ્યો વ્યતીત થઈ ગયા હોય એવું મને જણાયું. ફરતાં ફરતાં હું આશ્રમમાં આવ્યો ત્યાં થોડો કાળ વ્યતીત કર્યો. ૦૦૦ મને અનેક કહ્યો વ્યતીત ગયાની શ્રુતિ થઈ વાસ્તવિક રીતે તો એ સઘળું જો પડીની અંદરજ જોવામાં આવ્યું હતું. હે ગરુડજી ? મને વિકલ થયેલો જોઈને રમચંદ્રજી હસ્યા કે તુરંતજ હું તેમના મુખથી ભહાર આવી ગયો. (વાસ્તવિક જોનાં તો આ બ્રહ્માંડ પણ વિરાટ પુરુષના ઉદરમાંજ છે.)

રમચંદ્રજી ફરીવાર મારાથી બાલલીલા કરવા લાગ્યા પણ મને વિશ્રામ મળ્યો નહિ. તેમની પ્રભુતા જોઈ ભાન વિનાનો ધરતી પર પડી ગયો. રક્ષણ કરે રક્ષણ કરે એમ બોલવા લાગ્યો. મને બ્યાકુલ થયેલો જોઈ મારા માથા ઉપર હાથ ધરીને મારું હાથ હરી લીધું. મેં હાથ જોડી જિનવી કરી એટલે દાસ બની ગભીર વચન બોલ્યા કે-હે કાકભુજુંડજી ? ઈચ્છા હોય તે માગી લે ? મેં તર્ક વિતર્ક કંઈ અખંડ ભક્તિ માગી. ' તથાસ્તુ ' કહીને બોલ્યા કે " મને ભક્તિ પ્યારી છે તેમાં તું અવિચલ પ્રેમ કરજે. " હવે તું મારો સિદ્ધાંત સાંભળ ! મારી માયાથી ત્યાવર જંગમ જીવો પેદા થયા છે, તે મારા અંશે રૂપ હોવાથી મને સદા પ્યારા છે-તેમાં મનુષ્યો અધિક પ્યારા છે તેથી બ્રાહ્મણો, તેથી વેદપાત્રી, તેથી નીતિને અનુચરનારા, તેથી વધારે પ્યારા અને મારા દાસ છે. જો ભક્તિ વગરને બ્રહ્મા હોય તો પણ તે બીજા જીવો જેવોજ છે. જેમ એક પિતાને અને તેટલા છોકરાં હોય પણ ભક્તિ વાળો અતઃ જતાં વધારે પ્યારો હોય. તેમ મૂખ તેટલા છોકરાં હોય પણ ભક્તિ વાળો અતઃ જતાં વધારે પ્યારો હોય. તેમ મૂખ પહોંચશે નહિ એમ કહી મારી સાથે બાલલીલા કરવા લાગ્યા. અને મૂખવા બાળી માતાએ સ્તનપાન કરાવ્યું અને પડી હું મારા આશ્રમમાં આવ્યો. હે

ગરૂડજી ? મેં મારી બુદ્ધિ પ્રમાણે પ્રભુના પ્રતાપનો મહિમા કહી બતાવ્યો. આમાં મેં મારી કશી કલ્પના કરી નથી. ઇત્યાદિક.

॥ ઇતિ વૈદિકે રામાયણમાં-ગરૂડને-ગમ કથા કહેનાર. કાકભુશુંડ,

કાકભુશુંડે કહેલી રામકથાની દિગ્વિત્ સમીક્ષા.

“ જૈન ઇતિહાસ પ્રમાણે રામ-લક્ષ્મણ અને રાવણ તે બલદેવ, વાસુ અને પ્રતિવાસુદેવની પદવીના ધારકનું આઠમું ત્રિક છે. અને તે સર્વે પુરૂષોએ કહેલું છે. છતાં વૈદિકોએ વાત એવી બનાવી કે-ગરૂડજીને ઉદ્દેશીને-રામચંદ્રજીની કથા કાકભુશુંડે કહી અને તે વાત શિવે પણ સાલળી. ઇશ્વરના જ્ઞાન કરતાં શું કાગડામાં જ્ઞાન વધારે માની શકાય ખરૂં કે ? ”

આ અનાદિના સંસારમાં-ચોરાશી લાખ યોનિઓમાં ભટકતા અનંતં જીવોમાંના રામચંદ્રજીના જીવે પોતાની ઉચ્ચ કરણીના યોગથી પોતાની શુદ્ધિ મેળવતા, ગયા ત્રેતાયુગમાં બળદેવની પદ્વીનો ઇશ્વરને ઉચ્ચ મેળવ્યો છે, તથી હવે તેમને અનંત રૂપો અને અનંત જન્મો હોય ક્યાથી ? પૂર્વે બતાવેલા જૈન ઇતિહાસના નિયમ પ્રમાણે-વાસુદેવના હાથે પ્રતિવાસુદેવ મરાય છે. તેથી લક્ષ્મણના હાથે રાવણ મરાણા છે પણ બળદેવની પદ્વીવાલા રામચંદ્રજીના હાથે મરાણા નથી.

(૧) જગતમાં ઉંચામાં ઉંચી પદ્વી જગદીશ્વરની છે. જો નારદ, શિવ, બ્રહ્મા અને સનકાદિકોએ જગદીશ્વરતા મેળવેલી હોત તો તેમને મોહ મોહિત કેવી રીતે કરી શકે ? જો કદાચ કે હ મોહિત કરતા હોય તો તેમનામાં જગદીશ્વરની પ્રાપ્તિ થએલી નથી ?

(૨) પોતાનું પ્રતિબિંબ જોઈ-પશુપંથીઓ ધમપછાડ કરતાં જોઈ છીએ પણ મનુષ્યો તેમ કરતા જોવામાં આવતાં નથી. આ રામચંદ્રજી તો જગદીશ્વર મનાયા છે. પોતાના પ્રતિબિંબમાં શી એવી અદ્ભુતતા હતી કે તેઓ નાચતા ?

(૩) કાગડાએ કહ્યું કે-પ્રભુએ ત્રેલોકી માયા મારામાં બ્યાપી ગઈ પણ ખીલઓની પેઠે જન્મ મરણમાં નાખવારી ન થઈ.

વિચારવાનું એ છે કે:-ભદ્રિકે જીવોને માયામાં નાખી દે તે રાત્રુ ગણાય કે પ્રભુ ?

(૪) કાગે કહું કે મને અયોધ્યામાં જોઈ રામચંદ્રજી હસ્યા જોટલે માફ શરીર તેમના મુખમાં પેશી ગયેલું મેં જોયું, જોટલુંજ નહિ પણ તેમના પેટમાં અપરિમિત ઘ્રાણાંડો જોયાં, તેમાં કરોડો-ઘ્રાણા અને શિવો જોયા. અગણિત નક્ષત્રો, સૂર્યો, ચંદ્રો, લોકપાલો, યમો, કાલો, પર્વતો. અને પૃથ્વીઓ. છવટે મેં કોઈ દિવસે દેખેલી નહિ. સાંભળેલી નહિ, તેવી અનેક પ્રકારની વસ્તુઓ જોઈઓ અને સૌ કહ્યો વ્યતીત થઈ ગયાં હોય એવું મને જણાયું પણ તે બધી શ્રાન્તિ હતી. વાસ્તવિક રીતે ત્યાં બે ઘડીની અંદરજ જોવામાં આવ્યું. હે ગરૂડજી ? મને વિકલ થયેલો જોઈને ગમચંદ્રજી હસ્યા કે તુરંતજ હું તેમના મુખમાંથી બહાર આવી ગયો.

આ કાગડો કહી રહ્યો છે કે-ગમચંદ્રજી હસ્યા જોટલે હું પેટમાં પેસી ગયો અને ત્યાં અપરિમિત ઘ્રાણાંડો અને કરોડો-ઘ્રાણા અને સદાશિવોને જોયા. આ બધું રામચંદ્રજીના પેટમાં હતું એમ આપણે થી માની શકાય તેવું છે ? વળી તે ઘ્રાણાંડો જોતાં મો કહ્યો વ્યતીત થવાની શ્રાન્તિ થઈ પણ બધું બે ઘડીમાં જોયું. આવી રીતે પેલા કાગડાએ બે ઘડીમાં, જે અપરિમિત ઘ્રાણાંડો જોયા તે કોઈ ઇંદ્રજીવીયાએ દેખાડેલા માનવા કે તત્ત્વરૂપથી જોએલા માનવાં ? વળી કહું છે કે-શિવે હંમરૂપ ધરીને તે કયા સાલગી. જ્ઞાની ચિત્તને માનવા કે કાગડાને ? મારા વિચાર પ્રમાણે વૈદિક પરંપરાથી આ રામચંદ્રજીનું ચરિત્ર શુદ્ધ આવેલું હોય તો અયોધ્યા કલ્પનાઓ ન હોતી ? માટે મત્ત રામચંદ્રજીના ચરિત્રની ઝાંઝ કરી નિષ્પક્ષપાતથી વિચારવાની ભલામણ કરૂ છું. હું આ એક હંકા લેખમાં દેટલું લખવાનાં હતો. ?

II ઇતિ વૈદિકે-કાકલુશુકે કહેલી રામ કથા અને તેની સમીક્ષા.

ગમચંદ્રજીએ-ઘ્રાણાદિકે બધા દેવાને બોલાવ્યા. સ્કંધપુરાણ ત્રીજે ખંડ અધ્યાય ૩૩ મો પત્ર ૧૫૦ થી.

ઘ્રાણા, વિષ્ણુ અને મહાદેવાદિકે બધાએ દેવો-રામચંદ્રજીના સ્મરણ માત્રથી હાજર થઈ ગયા. ધર્મો-શ્રુત્ય ક્ષેત્રના જીર્ણોદ્ધાર કરવાની ઇચ્છા રામચંદ્રજીએ જણાવી અને બધાએ દેવોની આજ્ઞા મેળવી અને ચોટી શાળા તૈયાર કરાવી તેમાં ધાન્ય, ધન અને ગન્નાદિકે ભરી દીધાં અને સુમાલીશો (૪૪૦૦) ગામો ગ્રાહણીને આજ્ઞા અને ત્રણ વાણિયાઓને તેમજ સવાલાખ પોતાના માંડલિકોને અને તેમની આજ્ઞામાં વર્તતા વાણિયાઓને પણ સ્વેચ્છા અથવા આમર, આદિ વસ્તુઓનું અર્પણ કરી ગ્રાહણીની સેવા કરવાની આજ્ઞા કરી દીધી

(૩) હવે અભિમિત કે જે ધર્મથી બ્રહ્મ છે દુઃખી હાલતમાં-નારાયણ પુત્રને બોલાવે છે તો પણ ભગવાને મુકત કરી દીધો જૈનોનાં દુષ્કર તપ કરવાથી પણ મુક્તિ મળી શકતી નથી તો પછી એવી મુક્તિ લેવાને કોણ ઉભો રહે ? આવા લેખોમાં તત્ત્વ શો ? પોતાની બળમાં ફસાવાનો કે બીજો ? મજા નો ? જરા સત્યાસત્યનો વિચાર કરશો.

ઇતિ વૈદિકે-વિશદ સ્વરૂપ, હૃતોની ઝપા ઝપી, અને છોકરાના નામથી મુક્તિ એ ત્રણેની સમીક્ષા.

(૧) દેવતાઓમાં ગણેશને પૂજ્યપદ કેને આપ્યું ?

તુલસી રામાયણ બાલકાંડ પૃ. ૨૭ ની ટીપમાંથી.

“ દેવતાઓ પરસ્પરમાં કલહ કરવા લાગતાં-બ્રહ્માએ તેઓને ઠણું કે- તમારામાંથી પૃથ્વી પ્રદક્ષિણા કરીને જે પ્રથમ મારી પાસે આવે તેને હું પૂજ્ય પદથી આપું આ ઉપરથી સર્વ દેવતાઓ પોતપોતાના વાહનોપર ચઢીને દોડતાં ઉઠર ઉપર ચઢેલા ગચ્છપતિ પાછળ રહી ગયા અને ગમગમવા લાગ્યા, પછી નારદજીના ઉપદેશથી પૃથ્વી ઉપર ‘ રામ ’ નામ લખીને, નામને પ્રદક્ષિણા કરીને બ્રહ્માની પાસે ગયા એટલે બ્રહ્માએ તુરતજ તેમને પૂજ્ય કરાવ્યા.

ઇતિ ગચ્છપતિની પૂજ્યતા.

(૨) એજ ટીપમાં બીજી વાત એવી છે કે-

“ મહાદેવજી પોતાની સાથે કોબળ કરવાને વાસ્તે પાર્વતીજીને પોકારતાં પાર્વતીજી બોલ્યા કે-હું હમણા વિષ્ણુ સહસ્ર નામનો પાઠ કરું છું. તે પાઠ પૂરો થયા પછી કોબળ કરવા આવીશ. મહાદેવજીએ ઠણું કે- “ સદ્ગુણામ તત્ત્વસ્ય રામનામ ધરાનને ” હે મુંદરિ ? રામનામ એ એકજ નામ હમણે નામ જેવું છે માટે તેનું ઉચ્ચારણ કરીને જમવા આવો. આ ઉપરથી પાર્વતીએ તે પ્રમાણે કર્યું હતું. ”

ઉપરના બન્ને લેખો ઉપરથી હદ્ભવતા વિચારો

આ બંને લોક-દેવતાઓ, મનુષ્યો, તિર્યંકા અને નારદીઓના જીવોની તેમજ ૯૮ પદાર્થોની પ્રવૃત્તિને લઈને જ અનાદિનો અનાન્તરો છે અને એ જાણ પ્રકારના જીવો-પાનના મદ્યના અમૃત કર્મના યોગથી દુઃખ નીવડે નિર્મા

જઈને ઉત્પન્ન થાય છે અને તે તે કુળમાં કે જાતિમાં યોગ્ય અવસરે પોત પોતાના અધિકારને પણ પ્રાપ્ત થતા જોઈએ છીએ અને તેનાજ માટે ૮૪ લાખ યોનિઓ વૈદિકોએ અને જૈનોએ ગાન્ય કરેલી છે. તો પછી દેવતાઓને પદવી આપવાનો અધિકાર—બ્રહ્માની પાસે ક્યારથી આવેલો સમજવો ? કદાચ હુની-યાના કર્તા માની દેવતાઓને પદવી આપવાનો અધિકાર બ્રહ્માનો હતો એમ માનીએ, પણ તે પોતે બ્રહ્માજ પોતાના અસત્ કર્મના યોગથી તેજ દેવતાઓથી વારંવાર શાપિતજ શું કરવાને થતા ? ત્રેતાયુગમાં રામ થયા છે. ગણપતિ શિવના પુત્ર છે. તેમને રામના નામથી પૂજ્યપદ મેળવ્યું ત્યારે સત્યયુગમાં અને દ્વાપરયુગમાં એ પૂજ્યપદ કેને મળેલું માનવું ?

પાર્વતીના વખતે પણ—સત્યયુગના બ્રહ્મા, અને ત્રેતાયુગના વિષ્ણુ ક્યાંથી હોય ? પૌરાણિકોએ આ બધા લેખો કોઈ પ્રાચીન કાળમાં ચાલતા ઇતિહાસ-માંથી લઈને ઉંધા, છતાં ગોઠવી દીધેલા હોય એમ સહજ વિચાર થઈ આવે તેમ છે કે નહિ ? વિચાર કરીને જીવો.

॥ ઇતિ રામનામની મહિમાની એ કલ્પોનો વિચાર.

વૈદિક મતે અહલ્યાના લેખો

પ્રથમ વાલ્મીકીય રામાયણ બાલકાંડનો મત.

(૧) બ્રહ્માએ અહલ્યાને ઉત્પન્ન કરીને ગૌતમ ઋષિને સોંપી અને પછી ગૌતમનેજ પરણાવી. ગૌતમની ગેરહાજરીમાં ગૌતમના સ્વરૂપે—ઈંદ્રે ભોગવી, અહલ્યા ઈંદ્ર છે એમ જાણ્યા છતાં જોલી નહિ.

ગૌતમનું આવડું ઈંદ્રનું નીકળવું. બન્નેની હુલ્લતા જાણીને—ઈંદ્રને નયું-અક થવાનો અને અહલ્યાને પથ્થર થવાનો શાપ આપ્યો, તેથી શુન્યામ્લમમાં શિક્ષારૂપે થઈને પડી. પછી અનુબહ થવાથી કહ્યું કે જા રામના ચરણ સ્પર્શથી તારે ઉદ્ધાર થશે વિશ્વામિત્રના કહેવાથી રામે ચરણ સ્પર્શ કરતાં પાછી અહલ્યા સ્વરૂપે જોઈ. નયુંસક રૂપ ઈંદ્રને ઘેટાના અંડકોશ ખવરાવીને તેની ચિકિત્સા કરી. ” ઇત્યાદિ.

(૨) વળી બીજે ઠેકાણે—“ ગૌતમના શાપથી ઈંદ્રના શરીરમાં સહસ્ર ભગ થઈ ગયાં તે પાછાં ચડા કરવાના પ્રભાવથી સહસ્ર નેત્રો રૂપ થયાં એમ પણ કહેવાય છે.

ભાગવતના નવમા સ્કંધમાં—અહલ્યા મોહગદ્ય ગોત્રના બ્રહ્મસૂત્રિયની કન્યા હતી અને ભાઈનું નામ દિવોદાસ હતું. ”

(૩) કુમારિલભટ્ટે તો-અહલ્યાના અને ઇંદ્રના વૃત્તાંતને એક જાતનું રૂપક જ ઠરાવ્યું છે. ”

(૪) યોગ વાસિષ્ઠમાં-અહલ્યાને આપ્સરા કહી છે. ”

(આ લેખો તુલસી રામાયણ બાલકાંડ પૃ. ૨૦૩ ની દીપમાંથી જીવે.)

અહલ્યાના લેખમાં ઉદ્ભવતા વિચારો.

અહલ્યાને બ્રહ્માએ પેદા કરી તો તે સત્યયુગમાં થએલા બ્રહ્માને સમજવા કે કોઈ બીજાને ? બ્રહ્માએ ગૌતમ ઋષિને સોંપી તો તે ગૌતમ કયા કાળના સમજવા ? શાપથી અહલ્યા પથથર થઈને પડી તો તે કેટલા કાલતક પથથર રૂપે રહી ? વિશ્વામિત્રના કહેવાથી રામે ચરણ સ્પર્શ કર્યો તો તે ચરિત્રના નાયક હતા કે બીજા ? ચરિત્રના નાયક ત્રેતામાં થયા છે. ઘેટાના અંડકોશથી ઇંદ્રની ચિકિત્સા કેને કરી ?

વળી બીજે ઠેકાણે લખાયું કે-યજ્ઞના પ્રભાવથી સહસ્ર ભગના સહસ્ર નેત્રો થઈ ગયા. એ યજ્ઞ કઈ વિધિથી અને કયે ઠેકાણે કર્યો ?

વળી ત્રીજા લેખમાં-ક્ષત્રિયની પુત્રી કમ્બી, તેનો ભાઈ દિવોદામ ખતાવ્યો. વળી-યોગવગિષ્ઠમાં આપ્સરા કહીને ખતાવી.

છેવટમાં જો કુમારિલભટ્ટ ધયા તેમને તો એક જાતનું રૂપક ઠરાવી મધીએ વાતોને ઉડાવી દીધી તો હવે મમજવાવાળાએ શું સમજવું ?

આ બધા લેખોના લખવાવાળા મોટા મોટા ઋષિઓ છે તો શું તર્કોની અથડામણ થતાં તેઓ પોતાને મનગમતું ગોઠવતા ગયા હશે કે કાંઈ સત્ય રૂપનું હશે ?

॥ ઇતિ વૈદિકે અહલ્યામાં પડેલા ચાર મતો. અને તેનો વિચાર

જનકના પૂર્વજ નિમિ, માણસોની પોપણોમાં રક્ષા.

તુલસી રામાયણ બાલકાંડ પૃ. ૨૩૫ ની દીપમાંથી.

” જનકના પૂર્વજ નિમિ રાજાએ યજ્ઞ કરવાની ઇચ્છાની વસિષ્ઠને બોલાવ્યા હતા. વસિષ્ઠ વરણ કરાવીને ઇંદ્રને ત્યાં યજ્ઞ કરવાને આજ્ઞા કરતાં નિમિએ બીજાને પુરોહિત સ્થાપીને યજ્ઞ કરી લીધો. વસિષ્ઠ ઇંદ્રલોકમાંથી

પ્રકરણ ૩૭ મું. જનકના પૂર્વજ નિમિ, અને પતિ વિપરીતા કેટલી. ૨૮૭

આવી તકરાર કરવા લાગતાં રાજાએ તેમને દર્શન પણ દીધું નહિ. વસિષ્ઠે રાજાને શરીર પડી જવાનો શાપ દીધો અને રાજાએ પણ વસિષ્ઠને પડી જવાનો શાપ દીધો વસિષ્ઠે ખીજ દેડને ધારણ કર્યો. બ્રાહ્મણોએ નિમિરાજાને જીવાડવાનો યત્ન કરતા નિમિ રાજાએ માણસોનાં મેત્રોની પાંખણોમાં નિમેષરૂપે રહેવાનું સ્વીકાર્યું.

(ભાગવત નવમ સ્કંધ.)

આમાં જરા વિચારીએ—વસિષ્ઠજી ઇંદ્રનો યજ્ઞ કરવા કયા રસ્તાથી ગયા ? ઇંદ્રદ્રોણ આજે હશે ખરું ? યજ્ઞની ધાગધૂમ કેમ નહિ દેખાતી હોય ? નિમિએ માણસોની પાંખણોમાં કેટલા કાળ સુધી રહેવાનું સ્વીકાર્યું ? પોતે એકલા બધા માણસોની પાંખણોમાં દેવી રીતે પહોંચી વળ્યા ? બ્રાહ્મણોમાં જીવાડવાની સત્તા હતી ખરી કે ? જો હતી તો તે સમયે પોતાના, માણસોને જીવતાં કેમ નહિ રાખ્યા હોય ?

આમાં કંઈ બાબતુથી સત્ય મેળવવું ? વાચકો વિચાર કરે. ॥ ઇતિ જનકના પૂર્વજ નિમિ માણસોની પોપણોમાં રહ્યા તેનો વિચાર.

પતિથી વિપરીત ચાલનારી હું, દુષ્ટ અવતારોમાં ફરી કેકેઈ થઈ.

તુલસી. રા. અયો. પૂ. ૨૭૪ ની ટીપમાં (આનંદ રામાયણમાંથી)
“ સદ્યાદ્રિ પાસેના કરવીર પુર નામના નગરમાં ધર્મદત્ત નામનો એક બ્રાહ્મણ, રાત્રે પૂજનની સામગ્રી લઈને દેવપૂજન કરવા જતો હતો ત્યાં તેને એક વિકરાલ રાક્ષસી જોવામાં આવતા તેણે ભયભીત થઈને તે રાક્ષસીની ઉપર તુલસીદલ ચુકા ખાણી છાંટ્યું, આથી નિઃપાપ થએલી તે રાક્ષસી પ્રભુમ કરીને બોલી કે “ હું સૌરાષ્ટ્ર દેશના રહેવાસી બિહુ નામના બ્રાહ્મણની સ્ત્રી હતી. હું સ્વામીથી વિરુદ્ધ ચાલતી હતી. પોતે મિષ્ટાન્ન ખાઈ સ્વામીને સુકું લોજન દેતી હતી. અને સ્વામી જે કંઈ કહે તેથી પ્રતિકુલ જ કરતી હતી ” મારા સ્વામીએ વિચાર કરીને જોવી ટેવ રાખી કે જે કામ કરવાની પોતાની રૂચિ હોય તે કામ કરવાની નાજ પાડે. હું સ્વામીના કદ્દામથી વિપરીત કરતી હતી તેથી સ્વામીના મનોરથ પૂર્ણ થવા લાગ્યા. છેવટે મારાથી કંટાળીને સ્વામીએ ખીજે વિવાહ કરતાં મેં ઝેર ખાઈને શરીરનો ત્યાગ કર્યો. હું એ પ્રમાણે સ્વામીથી વિરુદ્ધ આચરણ કરવા રૂપ પાપથી અનેક દુષ્ટ અવતારોમાં ફરી ફરીને હાલ રાક્ષસી થઈ છું. હવે મારા ઉદ્ધારનો ઉપાય કરો. આ સાંભળી પેલા દયાળુ ધર્મદત્ત બ્રાહ્મણે પોતાના એ પ્રતનું અર્ધું કળ તેણે આપ્યું અને દ્વાદશાક્ષર મંત્રથી તેના ઉપર અભિષેક કર્યો. આથી તે રાક્ષસી રાક્ષસપણાથી મુક્ત થઈ. વિમાનમાં

એસી સ્વર્ગમાં ગઈ અને તે પાછી પોતાના પુણ્યનો ફાયદો દર્શાવે રાજાની રાણી કૈકેયી થઈ. ”

બોધના માટે કલ્પિત વાતોનો વિરોધ શાસ્ત્રજ્ઞો માનતા નથી પણ ઐતિહાસિક વ્યક્તિ સાથે વિરોધ છે, માટે વિચારવાનું—ધર્મદત્તે અચલીત થઈ ગણ-સીને તુલસીદાસ યુક્ત પાણી છાંટયું એટલે નિષ્પાપ થઈને તેણે પોતાનું પાપ કયા જ્ઞાનથી કહી બતાવ્યું ? અને પોતાના ઉદ્ધારની માગણી કરી ? ધર્મદત્તે પોતાના મૃતનું અધુરું ફળ આપી મંત્રાદ્યથી અભિયેક કર્યો તેથી રાક્ષસપણાથી મુક્ત થઈ—વિમાનમાં એસી સ્વર્ગે ગઈ. આ વિમાન કોણે મોકલેલું ? પોતાના મૃતનું ફળ ખીજાને આપી રાકાય ખરું કે ? જો એમ થતું હોય તો—પોતાના વાલા પતિને સ્ત્રી, વાલાપુત્રને માળાપ, કે પુત્ર મા બાપને, પોત ના દાન પુણ્ય-દિકતું ફળ આજ્ઞાકાળ કેમ આપતા નહિ હોય ? તેથી કૈકેયીની સાથે લાથ પાડેલી આ કથા યથાર્થ નથી.

॥ ઇતિ પતિવિપરીતા ભવોમાં ભટકતી રાક્ષસી વિમાનમાં એસી સ્વર્ગે ગઈ.

બ્રહ્મા વરદાન આપવા રાવણાદિકની પાસે આવ્યા.

તુલસી રામાયણ ગાલકાંડ પૃ. ૧૧૫ થી.

“ રાવણ, કુંભકરણ્ય અને બિલીપણ્ય એ ત્રણે બ્રહ્માને ઉવેગીને તપ કર્યો. બ્રહ્મા—રાવણને વર આપવાને ગયા. રાવણે કહ્યું વાનર અને મનુષ્ય છોડીને હું કોઈથી મરું નહીં ? તે પ્રભાણે વર આપીને કુંભકરણ્ય પાસે ગયા. તેણે છ માસ જાગવાનો અને એક દિવસ ઉંઘવાનો વર માગ્યો, તે ઠીક ન લાગે. વ.થી સરસ્વતીની પાસેથી તેની ખુદ્ધિ ફેરવી નાંખાવી, તેથી જાગવાને ઠેકાણે ઉઘવાનો અને ઉંઘવાના ઠેકાણે જાગવાનો વર માંગ્યો, તે આપીને ત્રિલીપણ્યને વર આપવાને ગયા. તેણે તો બ્રહ્મામાં ખીતી માગી લીધી. એ ત્રણે વર આપીને બ્રહ્મા પોતાના લોકમાં આવ્યા ગયા. ”

આ લેખમાં જરાયણ સત્યતા છે ? ગવણાદિક તપ તપ્યા. બ્રહ્માલોકથી બ્રહ્મા દોડીને આવ્યા અને રાવણને ઘેર ગયા. વર આપ્યો. ખીજાથી ન મરું વાનર મનુષ્યો વિના, વાનર અને મનુષ્યોથી તો મરવાનોજ સ્તો. આમાં આપવા લેવાનું શું હતું ? કુંભકરણ્યની માગણીમાં બ્રહ્માએ સરસ્વતીને ભેગવી ઉમી ખુદ્ધિ આપાવી તેથી આમાં એજ ગિદ્ધ સાથ છે કે ન તો રાવણાદિકે તપ કર્યો છે અને ન તો બ્રહ્મા દોડીને આવ્યા છે. પ્રથમ બ્રહ્માદિકે દેવોનોજ પત્નો નથી આગનો. કેઈ તો કહે છે કે દેવીના સાથ વચવાથી ત્રણે દેવો ઉપન્ન થયા

બેને ખાઈ ગઈ. કોઈ જણાવે છે કે શિવની ડાળી, જમણી ભુજાથી પ્રમ્હા, વિષ્ણુ ઉત્પન્ન થયા. ઇત્યાદિક અનેક પ્રપંચ જોવામાં આવે છે. તેથી પ્રમ્હા આખ્યા અને વાનર મનુષ્યના હાથે મરવાનો સવણે વર માગ્યો. આમાં સત્યતા શી છે ? વાંચકોજ વિચાર કરીને જુવે ?

॥ ઇતિ શ્રદ્ધા સવણાદિકને વરદાન આપવાને ગયા તેના વિચાર.

નારાયણના ઉપદેશથી ઇંદ્રે દધીચીના હાડનું વજ્ર બનાવી વૃત્રાસુરને માર્યો. (ભાગવત સ્કંધ ૬૬૦)

તુલસી. રામાયણ. અયોધ્યા કાંડ. પૃ. ૪૦૨ માંથી ઉતારો—

“ ઇંદ્ર વૃત્રાસુરના હાથથી મરી જતાં, તે ઇંદ્રને નારાયણે કહ્યું કે—તું દધીચી ઋષિના હાડકામાંથી વજ્ર નામનું અસ્ત્ર બનાવીને તેથી વૃત્રાસુર માર તો મરે, આ ઉપરથી ઇંદ્રે દધીચીની પાસે જઈ તેમને વચનથી બાંધી લઇને તેના હાડકાંની માગણી કરતાં દધીચીએ હા પાડીને યોગથી પોતાનું શરીર છોડી દીધું. ઇંદ્રે દધીચીના હાડકાઓનું વજ્ર બનાવીને તેથી વૃત્રાસુરને માર્યો. ”

આ લેખમાં કિંચિત્ વિચાર—જૈન સિદ્ધાંત પ્રમાણે—દેવ જાતિના અને નરક જાતિના જીવો પોતાનાં આયુષ્યને પૂરણ કર્યા વગર બીજાના હાથથી મરતા જ નથી. એવું તે ગતિઓનું બધારણ છે. તેથી ન તો વૃત્રાસુર ઇંદ્રને કે ઇંદ્ર વૃત્રાસુરને મારવા સમર્થ થઈ શકે તેમ છે. છતાં નારાયણ ભગવાને ઇંદ્રને એવો ઉપદેશ આપ્યો કે તું દધીચી ઋષિના હાડકાનું વજ્ર બનાવી વૃત્રાસુરને માર ! એક તરફ ઋષિઘાતનું અને બીજી તરફ વૃત્રાસુરના વધનું પાપ ભગવાને ફેલગદ શા માટે બેરી લીધું હશે ?

॥ ઇતિ ઇંદ્રે દધિચિના હાડકાંનું વજ્ર બનાવી વૃત્રાસુરને માર્યો.

માત પિતાના સંબંધથી જન્મ તેમાં પ્રહ્લાનું શું કામ ?

તુલસી રામાયણ બાલકાંડ. પૃ. ૨૫૮માં અને તેની ટીપમાં જુવો

“ સીતાના સ્વયંવરમાં—કોઈપણ રાજા ધનુષનો લંગ કરી શક્યો નહિ ત્યારે ત્યાં જન્મક રાજા બોલ્યા છે કે મારી કુંવરીને મેળવનાર વિદ્યાતાએ કોઈ રચ્યોજ નથી. કોઈ રચ્યોજ નથી એની ટીપમાં—રામચંદ્રજીને પ્રમ્હાએ રચ્યોજ

નથી તેથી જનક રાજાનું આ વચન કોષથી બોલાયા છતાં પણ ખરું જ પડવાનું છે. (મૂલમાં-આપ પ્રગટ બયે, વિધિ ન બનાયે)

આમાં જરા વિચારવાનું કે:-રામાયણના મૂળકારે જણાવ્યું કે:-“ આપ પ્રગટ બયે, વિધિ ન બનાયે ” ટીપ્પનકારે જણાવ્યું કે:-રામચંદ્રજીને બચ્ચાએ રચ્યાજ નથી. તો શું લક્ષમણાદિક બીજી બધી તે વખતની પ્રજા પ્રજાએ રચી હતી ખરી કે ? જો એમ હતું તો આજ કાળના માણસોને રચવા પ્રયત્ન આવે છે ખરા કે ? માતૃપિતાથી ચતા પ્રત્યક્ષતા જન્મમાં પ્રમણ આપવાની જરૂર પડે કે વિચારવાની ? આવા લેખો જ્ઞાનીઓના હોય ? જરા હંડા ઉતારીને જોવાની ભલામણ કરેં છું. ॥

ઇતિ રામને પ્રજાએ પેદા નથી કર્યા ? તેનો વિચાર.

વિષ્ણુએ વામનરૂપ ધરી બલિને મારી ત્રેલોક્યનું રાજ્ય ઈંદ્રને આપ્યું. તુલમાં રામાયણ અયોધ્યા કાંડ પૃ. ૪૦૨ ॥

“ વામનજીએ બલિ રાજાની પામે જઈ ત્રણ પગલાં પૃથ્વી માગી અને રાજાએ તે આપવાનું સ્વીકારી લીધું. પછી વામનજી બે પગલાંમાં સધયું ત્રેલોક્ય માપી લેતાં, રાજાએ ત્રિજ પગલાંના બદલે પોતાનું માથું આપવાનું કહ્યું આથી વામનજીએ પ્રસન્ન થઈ તેને પાતાલમાં મોકલી દીધો અને ત્રેલોક્યનું રાજ્ય ઈંદ્રને આપ્યું. (ભા. અષ્ટમ. રૂકંધ)

આમાં કિ ચિત્ત વિચારવાનું કે:-બલિએ ત્રણ પગલાં પૃથ્વી માગતાની સાથે આપી. વામન રૂપ વિષ્ણુએ છલ કરી બલિને પાતાળમાં જોસી દાડ્યો. એમા ભલભનનાઈ દેની ? બલિની કે વામન રૂપ વિષ્ણુની ? બીજું સ્વર્ગ, મૃત્યુ અને પાતાળ, આ ત્રણ લોક પ્રસિદ્ધ છે. એ ત્રણે લોકનું રાજ્ય તો વામને ઈંદ્રને આપી દીધું તેથી બલિને પાતાલ પણ કેવી રીતે આપી શકાય ? પ્રસન્ન થઈને પાતાલનું રાજ્ય નથી આપ્યું પણ મરણજ આપ્યું છે. આ કથાનું સ્વરૂપ જૈનના લેખમાંનું જીવો અને અત્યાસત્યનો વિચાર કરેલાં

॥ ઇતિ વૈદિક રામાયણના બલિ, અને વિષ્ણુ. તેનો વિચાર જૈન વૈદિકમાંના વિષ્ણુ પ્રતિ વિષ્ણુ નં આઠમું ત્રિક ક્રિયત પ્રકરણ ૩૭ માં કહી બતાવ્યું. ॥

જૈન આધુઓના ઘાતના વાંછક-નમુચિગણ ગ્રાહણને સમર્થ જોવા વિષ્ણુક્રમાર મુનિએ ગ્રિહ્યા કરી છે તે કથા પૃ. ૨૫૭ થી આમાં આપી છે. તુલના કરીને જીવો.

પ્રકરણ ૩૮ મું.

હવે અમે જૈન વૈદિકમાંના શ્રી કૃષ્ણનું
કહી બતાવીએ છીએ—

૨૧ માં તીર્થંકર તેમના સમયે ૧૦ મા ચક્રી, પછી ૧૧ મા ચક્રવર્તી. મિથુલા નગરીમાં ઇક્ષ્વાકુવંશી વિજયસેન રાજા રાણી વિપ્રા તેમના પુત્ર નમિનાથ નામા એક વીશમા તીર્થંકર થયા. તેમના સમયમાં હરિવેણુ નામા ૬૨મા ચક્રવર્તી થયા- હવે ૨૧ મા અને ૨૨ મા તીર્થંકરના મધ્ય કાળમાં અગીયારમા જય નામા ચક્રવર્તી થયા. તેમનો અધિકાર ત્રિપદિ શલાકા પુરૂષ અરિત્રથી જોઈ લેવો.

૨૨ મા તીર્થંકરના સમયમાં કૃષ્ણ વાસુદેવાદિકનું નવમું ત્રિક.

બલદેવ બળભદ્ર, વાસુદેવ શ્રી કૃષ્ણ, પ્રતિવાસુદેવ જરાસંઘ.

શૌરીપુર નગરમાં હરિવંશી રાજા સમુદ્રવિજય, રાણી શિવાદેવી તેમના પુત્ર શ્રી અરિષ્ટનેમિ નામા બાવિશમા તીર્થંકર થયા.

તેમનાજ સમયમાં તેમના કાકાના પુત્રો બળદેવ બળભદ્ર, વાસુદેવ શ્રી કૃષ્ણ અને પ્રતિ વાસુદેવ જરાસંઘ. આ વાસુદેવાદિકનું નવમું ત્રિક (આ અવસર્પિણી સમયના તીર્થંકરોના સંબંધે છેહલું ત્રિક છે.)

શ્રી કૃષ્ણ અને બળભદ્ર આખી દુનીયામાં પ્રસિદ્ધ છે. પુરાણકારોએ શ્રી કૃષ્ણ વાસુદેવને સાક્ષાત્ ઇન્દ્ર, ઇન્દ્રના અવતાર, ચારંચાર અવતાર લઈ દુષ્ટોના નાશક અને ભક્તોના ઉદ્ધારક, લખી બનાવ્યા છે પણ તેનું વાર્તાત્મક સ્વરૂપ જૈન ગ્રંથોમાં નીચે પ્રમાણે છે.

પુરાણોમાં શ્રી કૃષ્ણને દેવ શાથી કહ્યા ?

શ્રી કૃષ્ણ ત્રણ ખંડ રાજ્યના ભોક્તા મહાન રાજા હતા. તેમને કુસંજી વનમાં પોતાનો દેહ ત્યાગી કાલકરી વાલુપ્રભા સ્વપ્તમાં (પાતાલમાં) ફરીથી જન્મ લીધો. જે બળભદ્ર હતા તેમને જૈન દિક્ષાતું પાડત સો વર્ષ સુધી

* પૌરાણિકોએ વિષ્ણુને-મહાદેવના લિંગની શોધ કરવા પાતાલમાં ગયાનું જણાવ્યું છે તે આ વિષયને લઈને કહેવું કેમ ન હોય ?

નર્મ. ત્યારબાદ કાલકરી પાંચમા પ્રહરદેવલોકમાં જઈને ઉત્પન્ન થયા. ત્યાં અવધિરાનથી પોતાના ભાઈ શ્રી કૃષ્ણને પાતાલની ત્રીજી પૃથ્વીમાં લેયા. ભાઈના સ્નેહથી વૈકિય શરીર બનાવી શ્રીકૃષ્ણની પાસે ગયા. ત્યાં તેમનું આલિંગન થયું હતું તમારા પાછા જન્મનો ભાઈ છું. હું કાળ કરી પાંચમાં દેવલોકમાં ગયો છું. માત્ર હું તમોને મળવા આવ્યો છું. તમારા મુખના વાસ્તે હું શું કરું? એવું કહી તેમનું શરીર હાથમાં લેવા જતાં પારાની પેઠે દબ્દરી છુટું પડી ગયું. પાછું નીચે લેશું થઈ ગયું.

આવી રીતે આલિંગન, પૂર્વનો વૃત્તાંત અને હાથ ઉપર ઉઠાવવાથી કૃષ્ણજીએ પણ પૂર્વ ભવનો અતિ વલ્લભ છે એમ જાણી સંજ્ઞામથી કંઠી નમસ્કાર કર્યો. ત્યારે બલભદ્રે કહ્યું હે ભાઈ! તે વખતે શ્રી નેમિનાથ ભગવાને કહ્યું હતું કે-આ વિષયમુખ મહાદુઃખ આપનારાં છે તે તને આ પ્રત્યક્ષ પ્રાપ્ત થયા. વળી કર્મથી નિયંત્રિત એવા તને હું સ્વર્ગમાં પણ લઈ જવાને સમર્થ નથી. પણ તારા સ્નેહને લઈને તારી પાસે રહેવાની ઇચ્છા થાય છે. ત્યારે કૃષ્ણજીએ કહ્યું કે-હે ભાઈ! તારા રહેવાથી વધારે શું? મારાં કરેલાં કર્મો મને અવશ્ય ભોગવવાંજ પડવાનાં છે, પરન્તુ મને આ નરકનાં દુઃખ કરતાં, તે દુઃખ ઘણું ઘાય છે કે, જે દ્વારિકા બધા પરિવારની સાથે બહારી છોડી હું એકલો કુકુળી વનમાં જરાકુમારના તીરથી મર્યો. આવા પ્રકારના અચાનકના બનાવથી માગ શત્રુઓનો હાસ, મારા મિત્રોને થએલું દુઃખ, તેમજ ચંદ્રવંશના કુલને કલંક લાગ્યું છે તે મારા મનમાંથી જતું નથી. માટે હે ભાઈ? તું ભરતખંડમાં જઈ મુદ્દશન ચક્ર, ચારંગ ધનુષ, ચંપ, ગદાને ધારણ કરી, પીળાં વસ્ત્ર પહેરી, ગરૂડની ધ્વજવાળું માઈ સ્વરૂપ ધારણ કર! તેજ પ્રમાણે નીલવસ્ત્ર, તાલધ્વજ અને રૂણ, મુશલ શસ્ત્રને ધારણ કરી, તારૂં સ્વરૂપ પ્રગટ કરી, વિમાનમાં બેસી આપણા બન્ને ભાઈઓનું સ્વરૂપ લોકોને દેખાડી જણાવ કે-શ્રીકૃષ્ણ અને હું બલભદ્ર એમ અમે બન્ને ભાઈઓ અવિનાશી પુરૂષ છીએ અને અમે અમારી મરણ પ્રમાણે દુનીયામાં ફરવાવાળા છીએ. ત્યારે આવા પ્રકારનું સ્વરૂપ લોકો પ્રત્યક્ષપણે જોશે અને તેમની ખાત્રી થશે ત્યારે-અમારા શત્રુઓએ કરેલા હાસ, અને મિત્રોને થએલું દુઃખ, તેમજ ચંદ્રવંશના કુળને લાગેલું કલંક દૂર થશે. માટે તું આટલું કાર્યકર. આ પ્રકારનું કથન શ્રીકૃષ્ણનું સાંભળીને, ત્યાંથી નીકળી બલભદ્રજી ભરતખંડમાં આવ્યા અને શ્રીકૃષ્ણના અને પોતાના પૂર્વભવના સ્વરૂપને ધારણ કરી વિમાનમાં બેસી લોકોને જણાવી કહેવા લાગ્યા કે હે લોકો! તમો શ્રીકૃષ્ણની અને બલભદ્રની અર્થાત્ અમારા બન્ને ભાઈઓની મૂર્તિ બનાવી

પૂજે કેમકે આ જગતના કર્તા, હર્તા, અમોજ છીએ. અને અમો અમારિ ઋણી પ્રમાણે સ્વર્ગ (વૈકુંઠ) થી અહિંયાં આવીએ છીએ અને અમારી ઇચ્છા પ્રમાણે પાછા સ્વર્ગમાં આપ્યા જઈએ છીએ. જુઓ કે આ દારિકા અમોએજ બનાવી અને અમોએજ નાશ કરી, કેમકે જ્યારે અમોને વૈકુંઠમાં બવાની ઇચ્છા થાય છે ત્યારે અમો અમારા બધા પરિવારની સાથે દારિકાનો નાશ કરી, પાછા વૈકુંઠમાં આપ્યા જઈએ છીએ, તે તમોએ બધાએ પ્રત્યક્ષ જોયું છે. માટે અમારા મિત્રા આ દુનીયાનો બીજો કોઈ કર્તા હર્તા છેજ નહિં. આ પ્રમાણે બળભદ્રનું કહેવું સાંભળીને શ્રીકૃષ્ણ અને બળભદ્રની પ્રતિમા બનાવી લોકો પૂજવા લાગ્યા અને તે પ્રતિમા પૂજકોમાં કેટલાકને બળભદ્રજીએ ધનાદિકથી મુખી પણ કર્યા તેથી ઘણા લોકો શ્રીકૃષ્ણના ભક્ત બન્યા.

આ પ્રમાણે જગો જગોપર બળભદ્રજીએ પોતાની મૂર્તિઓની સ્થાપના કરાવી. પછી જે જેના ભક્તો થાય તે તેમના શુભ ગાય એ સ્વાભાવિક છે, આવા કારણથી થયેલા ભક્ત લોકોએ શ્રીકૃષ્ણને પૂર્ણ બ્રહ્મ, પરમાત્મા, ઇશ્વર અને યુગયુગમાં અવતાર ધારણ કરી ભક્તોના રક્ષક અને હૃદોના નાશ કરવાવાળા તરીકે ખુસ્તકો પર પણ લખી દીધા. આ વાત આલું થયાને પ્રાચીન ધર્મકે હજાર વર્ષનો અંદાજ થયો છે. અને લોકો પણ શ્રીકૃષ્ણ થયાનો કાળ તેટલો કહ્યો છે.

આ પ્રમાણે જૈનગ્રંથમાં ઇતિહાસ બતાવ્યો છે. તે પ્રમાણે અમોએ લખીને બતાવ્યો છે. અંગ્રેજોનું માનવું શું છે તે પણ અમો આ સ્થાનપર આગળ જતાં લખીને બતાવીશું.

॥ ઇતિ જૈન પ્રમાણે-પુરાણકારોએ શ્રી કૃષ્ણને દેવ સ્વામી કહ્યા? તેનું સ્તરૂપ.

જૈન ઇતિહાસ પ્રમાણે શ્રી કૃષ્ણનું ચરિત્ર કિંચિત્સવિસ્તર

શ્રી કૃષ્ણ લોકોમાં ભગવાન તરીકે, જૈનોમાં નવમા વાસુદેવ, તરીકે અને તે સમયના રાજા જરાસંધ પ્રતિવાસુદેવ તરીકે મનાયા છે તેથી તેમનો ઇતિહાસ કિંચિત્સવિસ્તર આપીએ છીએ

મથુરા નગરીમાં યદુવંશમાં ચર નામે રાજા થયો. તેને શૌરી અને સુવીર બે પુત્રો થયા. શૌરીએ મથુરાની ગાદી ઉપર પોતાના ભાઈને બેસાડી તે

× “યુગેયુગે પ્રવિષ્યામિ” વાળો જે ગીતામાં શ્લોક છે તે આ વિષયને લઈ કલ્પવામાં આવ્યો હોય એવું મારું અનુમાન બધ છે.

કુશાર્ત દેશમાં ગયો. ત્યાં તેને શૌર્યપુર નગર વસાવ્યું. શૌરીને અધિકૃતૃષ્ણ વિગેરે પુત્રો થયા. સુવીર પછી ભોજવૃષ્ણ મથુરાની ગાદી ઉપર આવ્યો. તેને ઉગ્રસેન નામે એક પુત્ર થયો.

અધિક વૃષ્ણને સુભદ્રાથી દશપુત્રો-સમુદ્રવિજય વસુદેવ વિગેરે થયા અને કુંતી તથા મદ્રી બે પુત્રીઓ થઈ, કુંતી પાંડુ રાજાને અને મદ્રી દમયોય રાજાને આપી.

ભોજવૃષ્ણ પછી મથુરાની ગાદી ઉપર તેમના પુત્ર ઉગ્રસેન આવ્યા. તેમને તેમની ધારણી રાણીથી પૂર્વ જન્મનો વૈરી કંઠ નામે પુત્ર થયો. તેણે હુષ્ટપલ્લુ તેની માને ગર્ભમાં જ જણાતાં પતિભક્તાં પત્નીએ પુત્ર જનતાં જ કાંથાની પેટીમાં મૂકી યમુનામાં તેને ઢેકી મૂક્યો.

તે પેટી તણાતાં શૌર્યપુર જઈ પહોંચતાં સુભદ્રવણિકના હાથે ચઢતાં તે પોતાને ઘેર લાવ્યો, તેમાંથી તે બાળકને કાઢી, ઉછેરીને મોટો કર્યો. તે દશવર્ષનો થતા વશુકુમારને એવક તરીકે સુભદ્રે અર્પણકર્યો.

આ અરસામાં શુકિતમતી નગરીનો રાજા વસુ કે જેણે નારદ અને પર્વતના વેદ અર્થમાં જુઠાન્યાય આપતાં તેને દેવોએ સિંહાસન ઉપરથી પાડી નાખી મારી નાખ્યો હતો. (જે વાત અને હિંસક વેદવાળા પ્રકરણમાં કહી ગયા છીએ) તેનો પુત્ર નાસીને નાગપુર ગયો હતો તેને વૃહદ્રથ પુત્ર થયો અને તેનો પુત્ર જરાસંધ થયો તેણે ત્રય ખંડ સાધી પ્રતિવાસુદેવપણું મેળવ્યું તે નવમો (છઠ્ઠો) થયો.

જરાસંધે સમુદ્રવિજયને વૈતાલય ગિરિના સિંહરથ રાજાને બાંધી લાવવા આજ્ઞા કરી અને સાથે જણાવ્યું કે જે એને બાંધી લાવશે તેને હું મારી જીવશા પુત્રી આપીશ. વસુદેવે કંસની માથે જઈ સિંહરથ માથે લદાઈ કરી તેમાં કંસે સિંહરથને બાંધી લીધો. આ પરાક્રમથી કંસને જીવશા કન્યા મળી અને રોષથી પોતાના પિતા ઉગ્રસેનની મથુરા જરાસંધ પાને નાગના તે નેને આપી કંસે ઉગ્રસેનને પાંજરામાં પુર્યો.

હસ્તિનાપુરમાં કોઈ ઐષ્ટિ રહેતો હતો. તેનો લલિત નામે પુત્ર હતો તે માતાને ઘણો વદ્ધજ હતો. ચોક્કસીને અંતાપદાયક ગર્ભ ગઈ. તેને પડાવવા ઘણા ઘણા પ્રયાન કર્યા પણ ગર્ભ પડ્યો નહિ.

પુત્રાભાસે પ્રવ્રત થતાં તેણે તન્ન દેવા દારૂને આપ્યો. એકને ખબર થતાં તેણે છાનો ઉછેર્યો ઉત્તમનાદિવસે લલિતના આગ્રહથી તેણે પડકારમાં રાખી

જમાડવા માંડયો ત્યાં અકસ્માત પડેલો ખસી જવાથી તે તેની માના જોવામાં આવ્યો. આથી તેને તેની માએ ક્રોધથી માર મારી ખાળમાં ધકેલી દીધો. શેઠે સાક્ર કરી તેને કેટલોક શ્રોધ આપ્યો. મા દીકરાના વૈરનું કારણ શેઠે જ નવાન મુનિને પૂછ્યું મુનિએ કહ્યું કે લલિત અને ગંગદત્ત પૂર્વે બે ભાઈઓ હોઈ વનમાંથી લાકડાં ભરી ગાડી હાંડી લાવતા હતા. મોટોભાઈ આગળ હતો, તેણે ચીલામાં પડેલી સાપેનને ભેડ, તેથી ગાડુ ફેરવી સાપેનને ખચાવી અને પાછળના નાના ભાઈને કહ્યું કે ભાઈ ચીલામાં સાપેન છે માટે તેને ખચાવજે પણ નાનાએ તેને મારવાના ઉમંગમાં ગાડુ તેના ઉપર ચડાવ્યું. સાપેન મરી તમારી પત્ની ધધ અને બે બે ભાઈઓ મરી તમારે ત્યાં પુત્ર થયા. નાનાએ પૂર્વે સાપેનને મારી તેથી તેઓને વચ્ચે વૈર છે. આ પછી ત્રણે જણે ચારિત્ર લીધું તેઓ મરણ પામી મહાશુક દેવલોકમાં દેવતાપણે ઉત્પન્ન થયા. ગંગદત્તે માનું અનિષ્ટપણું સંભારી નિત્ય વક્ષલ થયાનું નિયાણું કર્યું.

વસુદેવ કે જે નગર છોડી પરદેશ આડ્યા ગયા હતા તેઓ દેશ દેશના રાજાઓની બહોતેર હજાર કન્યાઓ પરણ્યા હતા. તેમાંની એક રાહિણી કે જે અરિષ્ટપુરના રૂઢિર રાજાની પુત્રી હતી તેણે પેટે લલિતનો જીવ બળભદ્રના પદને સૂચવતો અવતર્યો વસુદેવે તેનું નામ રામ પાડ્યું જેઓ બળભદ્રના નામથી લોકોમાં વિખ્યાત થયા.

એક વખતે કંસે સ્નેહથી વસુદેવને મથુરામાં આવવા નિર્મતી કરી, વસુદેવ સમુદ્ર વિજયની આજ્ઞાથી ગયા. ત્યાં કંસે વસુદેવને પોતાના કાકા દેવકે જે મૃતીકાવતીના રાજા હતા, તેની પુત્રી દેવકીને પરણવાનું કહ્યું આ લગ્નને માટે કંસ અને વસુદેવ મૃતીકાવતીમાં આવ્યા પણ દેવકે કન્યાનું માથું કરવાનો રિવાજ નથી, એમ તેમને ના કહી. પણ નારદ દેવકી પાસે આવી વસુદેવના શુભગાન કર્યા તેથી તે બાળા વસુદેવ ઉપર સ્નેહ રાગવાળી થઈ હતી, તેની આ રૂચિ ભેઈ દેવકે વસુદેવને પોતાની પુત્રી આપી. મહેરામણીમાં અનેક ધન સાથે દશ ગોકુળના પતિ નંદને, કોટિ ગાય સાથે આપ્યો. તે બધાં મથુરામાં પાછા આવ્યાં, જ્યાં કંસે પોતાના મિત્રના વિવાહની ખુશાલીને લઈ, મોટો મહોત્સવ આરંભ્યો.

આ અરસામાં કંસના અનુજ બન્ધુ અતિસુકત કે જેને સંસાર ત્યાગ કરી શ્રમણપણું લીધું હતું, તે તપથી કૃષ્ણ થઈ ગયેલા કંસને ઘેર પારણાને માટે આવ્યા. જીવયશાએ ઉત્સવના આનંદ તરીકે મદિરા પાન કર્યું હતું, તેણે આ મુનિની કોટે વળગી આવો દીધર વખતસર ઠીક આવી પહોંચ્યા. આપણે

ગીત નૃત્ય વિગેરે કરીએ, આમ સંસારી મનુષ્ય માફક તે મુનિની કદર્યના કરી. મુનિએ કહ્યું કે જેના નિમિત્તથી આ ઉત્સવ થાય છે તેનો સાતમે ગર્ભ તારા પતિને મારશે. જીવંતશાએ ગર્ભરાટથી તરતજ આ વાત પોતાના પતિને કહી. કંસે વસુદેવ પાસેથી દેવકીના સાતભગ્નની માગણી કરી, તે આપવા વસુદેવ બધાયા.

એ સમયમાં લલિતપુરમાં નાગ નામે શેઠ હતો. તેને મુલસા નામે સ્ત્રી હતી, તે બંને પરમ શ્રાવક હતા, અતિમુક્ત નામના આરણ્ય મુનિએ મુલસાની બાલ્યવયમાં કહ્યું હતું કે આ બાલાને મૃત પુત્રો થશે. તે સાંભળીને ઇન્દ્રના સેનાની નૈગમેષી દેવની અરાધના કરી. દેવે દેવકીના સાત ગર્ભો કંસે જે માગ્યા હતા તે મુલશાને આપી આપવા જણાવ્યું. તે પ્રમાણે દેવકીના ગર્ભો તે દેવ દેવ-શક્તિથી મુલશાને આપે અને મુલશાના મૃતપુત્રો દેવકીની પાસે મૂકીદે. તેને પદ્મચર સાથે અદ્રાણી કંસ રાજ થવા લાગ્યો. દેવકીના પુત્રો મુલશાને ત્યાં મોટા થયા. તેમનાં નામ—૧ અણીકચર, ૨ અતંતસેન, ૩ અજિતસેન, ૪ નિહતાદિ, ૫ દેવચર, ૬ અને અનુસેન રાખવામાં આવ્યા.

એક વખત ઋતુ રનાનવાળી દેવકીએ રાત્રિના અન્તે સિંહ સૂર્ય, અગ્નિ, ગજ, દ્વજ, વિમાન અને પદ્મ સરોવર, એમ સાત મહાભંગિક સ્વર્ગના ભેગા તે વખતે પેલા ગગદસ્તનો જીવ મહાશુક દેવલોકમાંથી અધીને દેવકીના ગર્ભમાં આવતો. દેવકીએ શ્રાવણ વદિ. ૮ ના દિવસે તે પુત્રને જન્મ આપ્યો. તે વખતે કંસે બધોળસ્ત માટે મૂકેલા પહેરગીરો ઉઘી ગયા હતા. તેમ દેવોની પીછા અનેક સાહાય થવાથી અને દેવકીના કહેવાથી તે પુત્રને નંદને ત્યાં તેની ભાર્યા યશોદાને વસુદેવે મોકલ્યો.

સ્વચ્છ નીલમણિ જેવી તેની કૃષ્ણ કાન્તિ ભોળું તેણું નામ કૃષ્ણ રાખ્યું વસુદેવે યશોદાને પુત્રો જન્મી હતી તે લઈ દેવકીને આપી. પછી પહેરગીરો બાગતા તે પુત્રી લઈ કંસને આપી. કંસે આ કુદ્ર જીવ અને શુ મારનાર છે એમ કહી તેની એક નાસિકા છેદી છોડી દીધી.

દેવકીને એક માસ પછી પુત્રને ભેવાની ઇચ્છા થઈ આવી.

"વસુદેવે કહ્યું એમ સાધાવ્યું રીતે જતા કંસને બધી અખર પડી જશે, આથી દેવકીએ ગાય પૂજવ નુ મીમ કાઢી નંદને ત્યાં જઈ કૃષ્ણને ભેગા. દેવકી આ રીતે વારંવાર આવતી તેથી લોકોમાં ગોપૂજનની પ્રથા શરૂ થઈ એકલા મહેતા તેણે ઘણા વિધો આવના આથી નદે યશેદાને એકલા રાખવાનો

નિષેધ કર્યો પણ એક વળને ચરોદાએ કામ પ્રસંગે જતાં દોરડીથી કૃષ્ણનું પેટ ઝાંધી તે દોરડી ખાણીઆને ઝાંધી, આ જોડ ગોવાલોએ તેમનું ઉદર અને દામ ઉપરથી દામોદર નામ પડ્યું. વસુદેવે કૃષ્ણની રક્ષા કરવા રોહિણીથી થયેલા પુત્ર બલદેવને નંદગોપાલને ત્યાં મોકલ્યા.

સૂર્યપુરમાં સમુદ્રવિજય રાજાને શિવાદેવી રાણીથી ચૌદ સ્વપ્નથી તીર્થંકરપદ સૂચક અરિષ્ટનેમિ નામે પુત્ર થયો. કંસે પોતાના મરણની હકીકત નિમિત્તિયાના મુખથી સાંભળી, તેની તેણે જતાવ્યા પ્રમાણે પરીક્ષા કરવા માંડી કૃષ્ણને બાળદેવના કહેવાથી પોતાની ચથાથ સ્થિતિની ખબર પડતાં, કૃષ્ણ અને બાળદેવ બન્ને કંસને મારવા મથુરામાં આવ્યા. ત્યાં તેમને મહાયુદ્ધ કરી મહોનો સંહાર કરી, કંસનો કૃષ્ણે વધ કર્યો. સમુદ્રવિજય વિગેરે રાજા જો પ્રસંગે ત્યાં આવ્યા હતા. તેઓ સઘળા ઉગ્રસેનને ઝાંધી ખાનાથી છોડી નાથ લઈ પશ્ચિમ તરફ જરાસંધથી નિરૂપદ્રવ થવા આદ્યા. ઉગ્રસેને પોતાની પુત્રી સત્યભામા કૃષ્ણને આપેલી તેને રસ્તામાં ગિરનારની પશ્ચિમમાં બે પુત્રોનો જન્મ આપ્યો. ત્યાં કૃષ્ણે સમુદ્રદેવને પ્રત્યક્ષ કરી પુરાણવાસુદેવની દારિકા નગરી જે સમુદ્રમાં ડુબી ગઈ હતી તે કાઢી આપવા કહ્યું. દેવે ઈંદ્ર આજ્ઞાથી તે કાઢી, તેમાં કુબેરે સર્વ સામગ્રી પૂરી.

જરાસંધની પુત્રી જીવયશા પોતાના પતિ કંસના વધથી ક્રોધાંધ થઈ પિતાને ઘેર ગઈ, તેના મુખથી ગંધી વાત જાણી જરાસંધે બાળદેવ અને કૃષ્ણનો નાશ કરવા પોતાના પુત્ર કાલને પાંચથો રાજાની સાથે મોટું સૈન્ય આપી મોકલ્યો. જાહેરો મથુરાં છોડી આદ્યા ગએલા હોવાથી, દેવોએ એક મોટી અગ્નિની ચિતા રચી અને એક સ્ત્રીનું રૂપ વિકુર્વી તે ચિતા પાસે બેસી કાલ-કુમારને ઢેખી રડવા લાગી કે, આ ચિતામાં જાહેરો તારા જયથી પૈસી ગયા અને હું બધું બળદેવ અને કૃષ્ણના પિયોજથી આ અગ્નિમાં પેસું છું. દેવનું કાર્થ જોઈ કાલકુમાર પણ—બાળદેવ અને કૃષ્ણને પકડવા અંદર પડ્યો અને બળીને ભસ્મ થયો.

કૃષ્ણે રૂદ્રમણીનું શિશુપાળ સાથે લગ્ન થતાં હરણ કર્યું અને જાંબૂવતી આદિ અનેક કન્યાઓ તે પરણ્યા. રૂદ્રમણિથી પ્રધુમ્ન કુમાર થયો, જાંબૂવતીથી શામ્ભ થયો અને સત્યભામા વિગેરે રાણીઓથી બીજા અનેક પુત્રો થયા.

ઋષભદેવના પુત્ર કુરૂથી કુરૂક્ષેત્ર કહેવાય છે. તેના પુત્ર હસ્તિએ હસ્તિનાપુર વસાવ્યું. હસ્તિરાજાના સંતાનમાં અનંતવીર્ય, તેનો પુત્ર કૃતવીર્ય, અને

તેનો પુત્ર સુભુષ ચક્રવર્તી રાજા થયો. તે પછી અસંખ્ય રાજાઓ થયા, પછી શાન્તનુ રાજા થયો. તેને ગંગાનામની સ્ત્રીથી લીધમ અને ત્રત્યવતીથી ચિત્રાંગદ અને ચિત્રવીર્ય પુત્રો થયા. ચિત્રવીર્યના ધૃતરાષ્ટ્ર, પાંડુ અને વિદુર. ધૃતરાષ્ટ્રને દુર્યોધન વગેરે સો (૧૦૦) પુત્રો અને પાંડુને યુદ્ધિષ્ઠિર વગેરે પાંચ પુત્રો થયા, તે પાંડવ કહેવાયા. તેમને કાંપિલ્ય પુરના રાજા દ્રુપદની પુત્રી દ્રૌપદીએ સ્વયંવર મંડપમાં વરમાળા નાખવાથી પૂર્વ કર્મના બળે તે તેમની પત્ની થઈ. લુગારમાં રાજપાટ હારી, દેશ છોડી, તેઓ કૃષ્ણ પાસે દારિકા પહોંચ્યા. ત્યાં દશાહોંએ તેમને લક્ષ્મીવતી, વેગવતી, મુલદ્રા વિગેરે પાંચ કન્યાઓ આપી.

એક દિવસ યવન દ્વીપથી ડેટલાક ધનવાન મણિકેા રત્નકાંબળ લઈ દારિકામાં આવ્યા, ત્યાં રત્નકાંબળ ન વેચતાં હસ્તિનાપુરમાં ગયા. ત્યાં જીવન-શાસ્ત્રે તેમના સુખથી કૃષ્ણ બળદેવ જીવતા છે અને તેઓ દારિકા વસાવી ત્યાં રહે છે. તેમ સાંભળી પોતાના પિતાને પોતે અગ્નિમાં બળી મરવાનું કહ્યું. તેણે તેમ કરતી અટકાવી. જરાસંધ કૃષ્ણને મારવા પોતાના આશ્રિત રાજાઓ અને બીજાં મોટું સૈન્ય લઈ ચલ્યો. શિશુપાળ, કૌરવો, કંકણ, રૂકમી વિગેરે રાજાઓ તેની સાથે હતા. કૃષ્ણને આ વાતની માર્ગથી બળર પડતાં તે પછુ તૈયાર થઈ પાંડવો વિગેરે સાથે સામે આવ્યા. બન્ને લશ્કરો સામસામે થતાં પાંડવોના હાથે દ્રુષ્ટ અને દુર્યોધન વગેરે કૌરવો મરાયા અને કૃષ્ણના હાથથી જરાસંધનું તેનાજ ચક્રરત્નથી માથું કપાયું. શિશુપાળ પણ કૃષ્ણના હાથથી મરાયો. આ વિજયપછી કૃષ્ણે છ માસમાં અર્ધ ભારત સ્વાધી વાસુદેવ થયા. સોળહજાર રાજાઓએ અનેક રત્નો અને ભૂખરે ઉત્તમ કન્યાઓ વાસુદેવને અર્પણ કરી, તેમાં સોળહજાર કૃષ્ણ પરણ્યા. આઠહજાર બળદેવ પરણ્યા અને આઠહજાર બીજા કુમારો પરણ્યા. નેમિતાય ભગવાનને પરણ્યા માટે સમુદ્રવિજય રાજાએ અને શિવાદેવીએ આગ્રહ કર્યો. ત્યારે તેમને કહ્યું કે - યોગ્ય સ્ત્રી મળે તેમ કરીશ. પ્રલુન્નને વૈદર્ભી નામની સ્ત્રીથી અનિરૂદ્ધ નામે પુત્ર થયો. તેણે સુભનિવાસના બાણ નામના બિંદુ ભેચરની 'લિપા' નામની કન્યાનું હરણ કર્યું. ઉપાને ગૌરી વિદ્યા પ્રસન્ન હતી અને બાણે ગૌરીવિદ્યાનાપતિ શંકરદેવનું આરાધન કરી તેની પાસે સુદમાં અજેયપણાનું વરદાન મેળવ્યું હતું ગૌરીને આ વાતની બળર પડતાં શંકર દેવને કહ્યું કે-એ ઉપાને પહેરું વરદાન આપ્યું છે તેથી આ આપે ઠીક ન કર્યું. શંકરે બાણને ક્યું કે તું સ્ત્રી વિષય શિવાય બીજે પ્રસંગે અજેય થઈશ. ઉપાના હરણ કર્યાની વાત જાણતાં બાણ અનિરૂદ્ધ સાથે લડવા આવ્યો. કૃષ્ણને આની બળર પડતાં બાણને લડાઈમાં માર્યો. ભગવાન નેમિકુમાર આ જન્મ પ્રજ્ઞાચારીજ રહેવા માગતા હતા અને

તે પ્રમાણે રહ્યા. તેમને પચ્છાવવા તેમના માતાપિતા ઉપરાન્ત કૃષ્ણ અને તેમની પત્નીઓએ ઘણા ઘણા આગ્રહપૂર્વક પ્રયત્ન કર્યો અને પરણવાનો કર્ત્રિમ હા પડાવી કન્યા ગ્રાધતાં કૃષ્ણને સત્યભામાએ કહ્યું કે મારી રાજમતી નામે નાની બહેન છે તે નેમિકુમારને જરાજર યોગ્ય છે. કૃષ્ણે ઉઝસેન પાસે રાજમતીની માગણી કરતાં તેમણે ઘણા આનંદ પૂર્વક હા કહી અને તુરંતજ લગ્ન કરવાના નિશ્ચય ઉપર આવ્યા. શ્રાવણ શુદ્ધિ ૬ નો દિવસ નક્કી કર્યો. તે દિવસે નેમિકુમાર સર્વ પરિવારની સાથે ઉઝસેનને ત્યાં પરણવા ગયા. પણ ત્યાં તેમને લગ્ન ભોજન માટે પશુઓને એકઠાં કરેલાં જોયાં. દયાવીર નેમિકુમારે તે પશુઓને છોડી મૂકાવ્યાં અને પોતે રથ પાછો વળાવી ઘેર આવ્યા. વર્ષપર્થત અમેઘ દાન આપી નેમિકુમારે દેવતાચળના સહસ્રાન્નવનના ઉપવનમાં દીક્ષા અંગીકાર કરી, તેમનો સાથે એક હજાર રાજાઓએ પણ દીક્ષા લીધી. દેવકીના નાના પુત્ર ગજસુકુમારે યૌવન વયમાં પોતાની ઇચ્છાને ભાર્યાની સાથે નેમિપ્રભુ પાસે દીક્ષા લીધી, ધ્યાન માટે તેઓ રમશાનમાં રાત્રે ઉભા હતા ત્યાં તેમના બ્રાહ્મણ સસરા સોમ શર્માએ તેમના માથા ઉપર અંગારા ભરેલી ઠીબ મુકી, જેઓ શુભધ્યાનથી કેવળજ્ઞાન પામી આયુધ્ય પૂર્ણ કરી મોક્ષમાં ગયા. આ મરણના સમાચાર તેમના કુટુંબને પડતાં વૈરાગ્યપાંખી વસુદેવ શિવાય નવદશાર્હોએ તથા પ્રભુની માતાએ અને કૃષ્ણના અનેક કુમારોએ વળી નેમિનાથના ભાઈઓએ પણ દીક્ષાલીધી તેમજ રાજમતીએ તેમના પરિવારે ખીજે ભર્તા કરવા કહ્યા છતાં અને નેમિપ્રભુના નાના ભાઈ રથનેમિએ તેમની માગણી કરવા છતાં તેનો તિરસ્કાર કરી તેણે બોધ આપી દીક્ષા લીધી.

નેમિકુમારને દીક્ષા લીધા પછી ચોપનમે દિવસે કેવળજ્ઞાન થયું હતું. કૃષ્ણ મહારાજાએ એક વખત પૂછ્યું કે આ દારિકા નગરીનો, ચાંદવોનો અને મારો નાશ શી રીતે થશે ઉત્તરમાં લગવાને કહ્યું કે—દ્રીપાયન ઋષિને શાંખ વિગેરે કુમારો દાડ પી હેરાન કરતાં તે ચાંદવો સહિત દારિકાને બાળી નાખનારો થશે. અને તમારા ભાઈ જરાકુમારથી તમારું મૃત્યુ થશે. તે પ્રમાણે શાંખ પ્રમુખ કુમારોએ દાડ પી મત્ત થઈ દ્રીપાયન ઋષિને સંતાપ્યો. તેણે દારિકા ચાંદવો સહિત બાળી નાખવાનું નિયાણું કસ્યું અને તે ઋષિ મરી અગ્નિકુમાર નામે દેવ થયો, તેણે પૂર્વવૃત્તાંત બાળી આખી નગરી અને તેમાંના બધા માણસોને બાળી ભસ્મ કર્યા. માત્ર કૃષ્ણ અને બળદેવજ બહાર નીકળવા પામ્યા. કૃષ્ણ—તૃપા લાવવાથી ઝાડ નીચે સૂતા હતા ત્યાં જરાકુમારે મૃગ બાળી બાણ માર્યું. જેથી તેમનો કાળ થયો અને તેમનો આત્મા—ત્રીજી પાતાળ ભૂમિમાં ગયો. બળદેવ તેમના માટે પાણી લેવા ગયા હતા તે પાછા આવતાં ભાઈને મરેલો જણવા છતાં ભાઈના રનેહથી કૃષ્ણના શરીરને છ માસ સુધી લઈને ફર્યા. છેવટે

દેવતાઓના સમબલગ્યાથી તે શમને છોડી વૈગમ્ય પામી દીક્ષા ત્રીધી ઘણા ભાગે પનમા નહેતા ત્યા એક મૃગ તેમને બંદી થયો હતો, તે પનમા કેટલાક મુથારા લોકડા ઠાપવા આપ્યા હતા. તેમને એક મોટા ઝાડની અડધી ડાગ નાખી, ખાવા નીચે ઉતર્યા મૃગ બળદેવને આહાર માટે આ મુથારા તન્કે દોરી ગયો. મુથારાએ આ તપસ્વીને આદર પૂર્વક આહાર આપવા માડ્યો ત્યા એકદમ પવનના સપાટાથી ડાળ ભાંગી, તે દાનદાતા મુથારા, મૃગ અને તપસ્વી બળદેવ, એ ત્રણેના ઉપર પડતા મનુષ્ય થયા અને પાચમા દેવલોકમા દેવતા પામે ઉત્પન્ન થયા.

ભગવાન નેમિનાથ પ્રાણીઓને બોધ આપી ગિરનર ઉપર દેહધ્યાન કરી મોક્ષે ગયા.

પ્રધુમ્ન, શાંખ વગેરે કુમારો, કૃષ્ણની આઠે પટંગણીઓ, ભગવતના બધુઓ, ગણમનિ વગેરે દાગેકાના દહન પહેલા નેમિનાથ ભગવાન પાસે દીક્ષા લીધી હતી તેઓ પણ મોક્ષ મા ગયા.

વસુદેવ, રાહિણી અને દેવકી, નેમિપ્રભુનું ધ્યાન ધરતા, કૃષ્ણ બળશરે એમને બહાર ઠાઠવાને ઘણા પ્રયત્ન કર્યા છતા પણ દારિકામા અગ્નિથી બાળી ગયા અને સ્વર્ગે ગયા.

શિવાદેવી, અને અમુદ્રવિશ્વ્ય માહેદ્ર દેવલોકમા ગયા અને ખીલ દશાહો મહર્ધિક દેવો થયા.

પાડવો કે જે કૃષ્ણનું મૃત્યુ આભંગી મંત્રાર ત્યાગ કરી ટ્રોપદી માગ સાધુ થયા હતા. તેઓ નેમિપ્રભુને વાદવા માટે બિહાર કરતા કરતા ગિરનાર આવના હતા. તેમણે ભગવાન નેમિનાથનું મૃત્યુ જાણી અત્યંત ખેદ થયો, તેઓ ત્રિદાનગ ઉપર ધ્યાનસ્થ રહ્યા, ત્યા કેવળનાથ પામી મોક્ષે ગયા અને સાધી ટ્રોપદી ટાગ કરી બ્રહ્મદેવલોકમા ગયું.

॥ ઈતિ નૈમ પ્રમાણે બળદેવ બળભદ્ર, વાસુદેવ શ્રી કૃષ્ણ, અને પ્રાંત વાસુદેવ નગમ્ન ધનુ, છેલ્લું નવમું ત્રિક કરી જનામુ.

ચુરાભોમાં લખાએત્રો દારિકાનો નાશ.

વિદ્વાનના દેવા પૃ ૨૦૧-૨૦૨ મી-

“ જે જ્ઞાનને અને એ મન મનપાન ઝોશ થાય છે તેમા ને”

પોતાના આખા યદ્વદુવનો નાશ કરે છે છી ત અસખ્ય ગદ્યો, અને મળ્યા મહુણુવાગી ઘણી ઓઝો સાથે પ્રભાગમા માનદયા ॥ કરવા ગયો ઊનાસમા એથી પણ વધારે વૃદ્ધિકરવા એ આનંદના ભાગ લેવા કૃપો અપમગઓને (ઇંદના સ્વર્ગનીનૃત્ય રંગી ઓઝોને) ઓનાવી ગતઓ તત્તજ મદપાન અને મોજશોખમા મગ્ત બની ગયા છેવટના બનાવની હકીકત વિપુપુગણુમાં નીચે પ્રમાણે આપી છે

“ યાદવોએ (કૃષ્ણના પુત્રોએ) મદપાન કર્યું. તેથી તેમનામા માટોમાહે લડવાથી ઠણઆનો નાગ ઠાંક વકુરિ પ્રગટયો, અને ગાવિપ્રદાન રૂપી બલતણુવી એ વર્ષની ને પોષણ મગ્યું. દિન અમરથી તેમનામા ભુન્ને પ્રગવવાથી તેઓએ એક બીજાપર અઓ દેકયા તે ખૂબ ત્યારે તેમને ઊંચી ઊગેવી ઝાડીઓનો આશ્રય લેવો પડ્યો એ ઝાડીઓ તેમન કાથમા વળ રૂપ થયું અને તેમણે તે વડે એકબીજાને નારા મારક પ્રકાર કર્યા તેમને નેમ ઠગતા અટકાવવા કૃષ્ણુ નચે પડયા પરતુ તેમણે ધાયું કે તેઓ દોકનો પક્ષ કરે છે તેવી તેઓ એ લડયા કયું. પડી ગુને યઇ તેમનો નાશ કરવા કૃપો બે ચાં ડાળીઓ લીધી, તે લોઢાની ગજારેની વધ પડી, તે વડે તેમણે ધાડા યાદવોનો નાશ કર્યો અને બાકીનાઓએ માહોમાહે ખુસ્માથી લડી એક બીજાનો નાશ કર્યો થોડા વખતમા તેઓની કૃષ્ણુ અને નાટક શિવાય એક પણ યાત્રવ જીવતો રહ્યો નહિ ”

પછી અત્રમાત્ર એક શિકારીના બાણથી તેઓ ધાયન વાય છે એક વખત કૃષ્ણે દુર્વામાઝકપિનો નતકાં ર્યો હોને પણ કપિના પગપર બોજનનો શેષ રહ્યો હતો તે ધોઈ નાખવાનું ભૂની ગયા હતા આ અપમાનથી દુર્વામાએ ભવિષ્ય ભાખ્યું હતું કે પગ પર ધા થવાથી કૃષ્ણુનું મગ્લ થશે, તેમના ગયા પછી કૃષ્ણુ વિચારમા મગ્ત રહ્યા યોગને અનુકેન એક આસનગથી તેમણે પોતાનો કાષો પગ જમણી બાધ પગ નાખ્યો, એટલે પગની એકી બહાર પડની ગઈ દેવયોગે જર નામના એક શિકારીએ કૃષ્ણના પગ પર દૂરથી નજર કરી ભૂવથી તે પગને હરણ ધાયું અને લોઢાનું અણીવાણુ બાણ એકીમા ઘોચાય એવી રીતે માયું પછી પોતાની ભૂન માવમ પડવાથી જર કૃષ્ણને પગે પડ્યો, અને ક્ષમા યાચી તેને કૃષ્ણે જવાબ દીધો કે “ લગાર પણ બીશમા ” શિકારી, બ, મારી કૃપાથી તું દેવોના નિવાસ, સ્વર્ગમા જઈશ ત તત્તજ વિમાન આવ્યું તેમા તે શીકારી સ્વગે ગયો પછી કૃષ્ણે માનવ દેહનો ત્યાગ કર્યા

(પૃ ૨૦૩ થી) કૃષ્ણ જીવનના છેના પનાવ ધર્મના એક સ્વરૂપની

સૂચના કરે છે, તે ઘણીવાર નમ્રજવવામાં આવેલું નથી. તેઓ પોતાના ભાઈના મરણ વખતે હાજર છે, તેઓ પોતાના પુત્રોને જોશબંધ બુદ્ધ કરતાં જુવે છે. અને એકપણ બાકી રહેતો નથી ત્યાંમુઘી પરસ્પર ક્ષય કરવામાં મદદ કરે છે. અને પોતે બંને એકિલીસની પંઢે એક શિકારીના બાજુથી પગની એડીમાં ઘાયલ થઇ નાશ પામે છે. આ સ્વરૂપ બાઈ કહે છે:—“કવિએ કૃષ્ણનું ચારિત્ર્ય ગમે તેટલું પ્રિય કરવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે તો પણ આ વાર્તાના મૂલમાં કંઈક શોક અને નિર્દયતાનો પણ પાથો જણાય છે. વિનાશનાં આ બધાં કૃત્યો, પોતે હાથ કરતા હોય એવીરીતે નીહાલે છે. પોતાના યાદવકુલનો નાશ પામે આવ્યો છે. એમ પોતે હસતા જુએ છે અને તેને માટે તૈયાર થાય છે.... શિવના કરતાં એછા વિકરાળ છે તો પણ પોતાના ચારિત્ર્યના એક અંશમાં વિષ્ણુ કંઈક હૃદયવાળા દેવ છે; એ પણ સર્વ બક્ષક કાળરૂપ છે.”

॥ ઇતિ પુરાણોમાં ગતાવેલો દારિકાનો નાશ. હિંદુ,દેવોથી.

(૧) રામ કૃષ્ણાદિકના અવતારોની સિદ્ધિ માટે પ્રમાણો.

૨૬ હપુરાણની પ્રસ્તાવના. પત્ર ૪ થી આપેલો વિચાર.

“વરાહવતારની સિદ્ધિના માટે બે પ્રમાણો આપ્યાં છે. એક તૈત્તર્યેય મંહિતાનું બીજું શતપથ બ્રાહ્મણનું (૧૪-૧૥ ૨-૧૧૦)

પરશુરામાવતારની સિદ્ધિના માટે-ઔતરેય બ્રાહ્મણનું. ૧ કૃષ્ણાવતારની સિદ્ધિના માટે-છાંદોગ્યનું તેમજ તૈત્તરીયાન્વકનું ॥ વામનાવતારની સિદ્ધિના માટે-ઋગ્વેદમાના વિષ્ણુ સૂક્તનું તથા શતપથ બ્રાહ્મણનું (૧-૨૫ ૫-૭) ॥ ૩૨નું ‘વર્ણન-અધર્વવેદ’ (૧૧) કાંટે ૨ બીજા પ્રપાઠકે ૬૬ આ મત્રે, તૈત્તરીયાન્વકમાં પણ છે ॥ ગણપતિની સિદ્ધિના માટે-ઋગ્વેદનું શુકલયજુર્વેદનું પણ ॥ મૂર્યની સિદ્ધિના માટે પણ વેદોનાં અનેક પ્રમાણો આપ્યા છે.

આવી રીતે ૨૬૬ પુ. ની પ્રસ્તાવનામાં—વરાહની, પરશુરામની, કૃષ્ણાવતારની, વામનાવતારની, કંદરવની, ગણપતિની અને સૂર્યની સિદ્ધિના માટે ઉપર ગતાવેલાં પ્રમાણો આપી લખી જણાવ્યું છે કે “પુરાણોમાં વર્ણવેલો છે તે વેદમૂલક છે પણ મૂળ વિનાના નથી એમ ૨૬૬ પુ. ની પ્રસ્તાવનામાં લખી ગયાવ્યું છે.

આ ઉપર ગતાવેલા વરાહકવિક અવતારો-વૈદિક મતનાજ અનેક વિદાને

સત્ય સ્વરૂપના ભાસેલા નથી તેથી તેઓ પોત પોતાના અશિપ્રાયો જુદા જુદા પ્રકારના પ્રગટ કરતા ગયા છે. તેમાંના કેટલાંક પ્રમાણો અગ્રે પશુ જતાવતા આવ્યા છોએ, છતાં જો વરાહાવતારની સિદ્ધિ-તૈત્તરીય અને શતપથ જજ્ઞાવતા હોયતો તે ગ્રંથોપણ કાલ્પનીક ગ્રંથોની સાથમાંજ કલ્પી શકાય ? તો પછો તે ગ્રંથોને પ્રમાણ રૂપમાં કેવીરીતે મૂકી શકાય ? એકંદરે વિચાર કરી જોતાં ધર્મની બાબતમાં તેમજ ઇતિહાસની બાબતમાં વૈદિકોએ ઘણીજ બાબતમાં ખીજઓ-માંથી લઈને કલ્પિતજ ગોઠવી દીધું છે. એમ અનેક પાશ્વ્યાત વિદ્વાનોના લેખોથી જાહેર થઈ ગયું છે. છતાં સત્યવસ્તુના શોધક ન જનતાં જુઠ્ઠીની સિદ્ધિ કરવા મથ્યા રહેવું એમાં કંઈ પડિતાઈ ?

॥ ઇતિ વરાહ, વામનાદિકની સિદ્ધિમાં-વેદનાં પ્રમાણો તેનો વિચાર.

૮ દિક્ષાલ, ૭ દ્વીપ, ૬ ખંડ અને સાત પાતાલનાં નામ. તુલસી રામાયણ. બાલકાંડ પૃ. ૧૫૬ ની ટીપમાંથી—

“ ૧ ઇંદ્ર, ૨ અગ્નિ, ૩ યમ, ૪ નિર્ઋતિ, ૫ વરુણ, ૬ વાયુ, ૭ કુબેર અને ૮ ઇશાન એ આઠ દિક્ષાલ કહેવાય છે. ”

“ ૧ જંબુ, ૨ શલ્મલી, ૩ કુશ, ૪ કૌંચ, ૫ શાક અને ૬ પુષ્કર એ નામના સાત દ્વીપ છે. ” (એકતું નામ રહી ગયેલું જણાય છે.)

“ ૧ ઇલાવૃત, ૨ રમ્યક, ૩ હિચ્ચયમય, ૪ કુરૂ, ૫ હરિવર્ધ, ૬ ભારત, ૭ કેતુમાલ, ૮ ભદ્રાશ્વ, અને ૯ કિંપુરૂપ, એ નામના નવ ખંડ છે. ”

“ ૧ અતલ, ૨ ચંતલ, ૩ સુતલ, ૪ તલાતલ, ૫ મહાતલ, ૬ રસાતલ, અને ૭ પાતાલ એ નામના સાત પાતાલ છે. ”

જૈનમાં-દિક્ષાલના સંખન્ધે, જંબુદ્વીપાદિક અસંખ્ય દ્વીપ સમુદ્રોના સંખન્ધે, ભરતાદિક નવ ખંડના સંખન્ધે અને સાત નરકોના સંખન્ધે, મોટા મોટા ગ્રંથોમાં વિસ્તાર પૂર્વક વર્ણન કરેલું છે, તે આ ટુંક લેખમાં લખી શકાય નહીં માટે તે વિષયોના સંખન્ધે જૈન ગ્રંથોને જોવાની ભલામણ કરું છું, તે જોવાથી વાચકોને ખબર પડે કે ફરતું ફરતું આ બધુ ચક્ર કયાંયો આવ્યું અને કેવા સ્વરૂપમાં ફેરવાયું ? આમાં વધારે શું લખીને જતાવું ?

ઇતિ વૈદિકે-૮ દિક્ષાલ, ૭ દ્વીપ, ૬ ખંડ, ૭ પાતાલ. તે જૈનોમાં છે. તેનો વિચાર.

તેનોમા વ્રતિ અમણ છે વેદિકમા કયા જ્ઞાનનો ભેદ ?

વ્રતિ સમણવાળા મૃગાલ અને વાનર

૨૬૬ પ પ્રહ્લખડ અધ્યાય ૩૪ મે પત્ર ૬૧ થી

‘ એક જ મલમા-મૃગાલ અને વાનર એ બેને જાતિ અમણ જ્ઞાન થઈ જતા આપમ આપસમા પૂજા લાગ્યા કે-વાનર પૂજી કે છે મૃગાલ । તુ હુગંધ વસ્તુતુ ભક્ષણ કન્વાનાળો કેમ થયો ? મૃગાલ જવાગ વાજ્યો કે-મે ગ્રાહણને એક આઠક ધાન્ય આપવાનું કરી ને આપ્યું નહિ તેથી હું સૂગ વ (શિય વીએ) થયો મૃગાલે પૃથુ કે ભાડ । તુ વનર કેમ થયો ? ને પૂર્વ ભવમા પ્રહ્લણોનું શાક ચોરું હતું તેથી હું વાનર થયો પત્રી તે મને ઋષિના ઠહેવાથી થેનું કોટિ તીથના મ્નાનથી પાપ મુક્ત થયા અને વિમાનમા બેમી સ્વર્ગમા ચાલ્યા ગયા

આમા વિચાન્વાનું કે-વ્રતિ અમણ વેદિક મલમા કયા જ્ઞાનને ભેદ મનાયો છે ? અમાગ વિચાન્ પ્રમાણે તેનોમી ઉત્તીનો લીલેલો છે પ । બીજી વાત પાણીના મ્નાનમાનથી પાપ મુક્તિ અને વિમાનમા બેમી સ્વર્ગે ગયા । ત્રીજી ઠાડીને કે તના ત શરીરથી ? વળી વિમાન લ ને ઢોણ આ મુ ? ને ઠા મોટા પુરુષાત્માઓ ઘણાએ ચડ ગયા પણ વિમાનમા બેમી ઢોડ સ્વર્ગે ગયા જણાવ નથી, તેમ પુગણુકાર નિવાય ઢોડે લેખીને પણ બતાવ્યા હાય એમ પણ જણાવ નથી મુદ પુગણુનાનેજ લેવા ઢોડ વિમા । વળે આવેલું જણાવ નથી કનિત કયા પણ કડ યોગરતાવ ગી ઢોવી ભેડે

વ્રતિ તેનોમા વ્રતિ અમણ છે, વેદિકમા કયા જ્ઞાનનો ભેદ તેનો વિચાર

જથા ત્યા થનાના નામે વિપ્ત ના પ્રાથે ઢોડતા ખન ?

૨૬૬ પુ પ્રહ્લખડ અધ્યાય ૩૭ મો પત્ર ૬૮ થી

‘ કુન્ન ગામમા મુદ્દમલ મુનિએ થત જવા માડયો તુ મહાવિધા પવાર્યા વિશ્વન્મો દાગ મુદ્દગવના આપ્રમમા કુડ ખેલ્યો ગાયને દૂધની ધન કન્વાની આજ્ઞા કરી તેથી કુડ પુનઃ ગયે ક્ષીર નાગ નામ આપી ભગવાન અતર્વાન થા ગય ”

આ મુદ્દ ન મુનિના પ્રન્ગ રી ચક્તા કુડને ક્ષીર મગ અનેકો તે ભયમ નહેવો હશે કે વિપ્ત ભગવાન પાટો લેલીને લઈ ગયા હશે ? પૌગ લેકો મુ શો કડીને ગાયને ના ?

જૂનામાં જૂનું વાયુ. પુ.—અવતારો, સાત સમુદ્રો, કૃર્મ પુ. માં—

સંસ્કૃત સા. પૃ. ૩૮૦ ચી—

જગતની ઉત્પત્તિ શિવાય—પૃથ્વી વિષેના પુરાણો વર્ણનો, પ્રાચીન દેવતાઓ, સાધુઓ અને લડવઝાઓનાં પરાક્રમો, વિષ્ણુના અવતાર વિષેના વૃત્તાંતો, સૂર્યવંશ તથા ચંદ્ર વંશના રાજાઓની નામાવળીઓ અને વિષ્ણુ અથવા શિવનાં સહસ્ર નામની ટીપો, એ સઘળું પુરાણોમાં આપવામાં આવ્યું હોય છે. વળી પ્રાર્થના, ઉપવાસ, નૈવેદ્ય ઉત્સવ, યાત્રા, આદિ સાધનોવડે દેવતાઓની પૂજા કરવાના નિયમો પણ એ ગ્રંથમાં આપેલા હોય છે.

વાયુપુરાણ જે એક જુનામાં જુનું પુરાણ છે, તેનો અમુક ભાગ મહાભારતની સાથે મળતો આવે છે, પણ હરિવંશની સાથે એ પુરાણનો સંબંધ એના કરતાં પણ વધારે છે અને જગતની ઉત્પત્તિનું વર્ણન જ્યાં આગળ આપવામાં આવ્યું છે ત્યાં આગળ તો હરિવંશના અને એના શબ્દે શબ્દ તેના તેજ જોવામાં આવે છે.

મત્સ્યપુરાણ પણ મહાભારત અને હરિવંશની સાથે ઘણા ગાઢા સંબંધથી જોડાયેલું છે. મત્સ્ય અને મત્સ્યની વાર્તાથી એ પુરાણની શરૂઆત થાય છે.

કૃર્મપુરાણમાં વિષ્ણુના જુદા જુદા અવતાર જેમાંનો એક કૃર્મવતાર પણ છે, તેની હકીકત આપવામાં આવી છે અને દેવતાઓ તથા રાજાઓની વંશાવળી અને ખીલ પણ કેટલીક હકીકતો આપવામાં આવી છે. તે ઉપરાંત મહાભારત અન્ય પુરાણોના સૃષ્ટિ વિષયક વિચારોને અનુક્રમ રહીને સૃષ્ટિનો સવિસ્તર હેવાલ પણ આપવામાં આવ્યો છે, એ પુરાણમાં જુદા જુદા સમુદ્રવડે એક ખીલથી છુટા પડેલા અને જેનું મધ્ય બિન્દુ એકજ છે એવી આત ટાપુઓની કુનીયા બનેલી છે, એવું વર્ણન આપવામાં આવ્યું છે. એમાંનો મુખ્ય ટાપુ જેની મધ્યમાં મેરૂ પર્વત આવેલો છે તે જંગુદ્રાપ છે અને ભારતવર્ષ “ ભારતલોકોનો દેશ ” અથવા હિંદુસ્થાન એ એનો મુખ્ય વિભાગ છે.

॥ ઇતિ વૈદિકે—યજ્ઞકુંડનો સમુદ્ર, અવતારો ને સમુદ્રોનું સ્વરૂપ.

(૧) વૈદિકમતે ઘરણી વરાહનો સંવાદ.

૨૬૬ પુ. ખીલો વૈષ્ણવ ખંડ, શ્લોક ૧૦૫ નો અધ્યાય પહેલો પત્ર ૧ ચી ચાર સુધી, પૃથ્વી વગહનો સંવાદ તેમાંનો કિંચિત્ સાર.

“મેરૂ પર્વત ઉપર હજાર લેજન, પિપલાના ઝૂંડ નીચે, એક શબ્દ મકાનમાં વસિષ્ઠ, આત્ર, માર્કંડેય આદિ ઋષિઓથી અને ઇંદ્ર લોકપાલાદિકથી સેવિત વરાહ ભગવાન પાસે-પૃથ્વી આવી, જેના સ્તન મેરૂપર્વત જેટલા છે, તેની ઇલા પિંગ્લા બે સખિઓએ વરાહ ભગવાનને વધાવ્યા, ભગવાને પૃથ્વીનું આલિંગન કરી કુશલતા પુછી, પછી કહેવાં લાગ્યા કે હે દેવિ ! મેં શેષનાગના માથા ઉપર સ્થાપીને તારા ઉપર લોક સ્થાપ્યો, તારી સાહાય્ય માટે હું આવ્યો હતો, પણ તું શું કરવાને આવી ? પછી દેવીએ કહ્યું કે-આપે મને પાતાલમાંથી ઉદ્ધરીને, શેષનાગના ફેણોના રત્ન પીઠ ઉપર સ્થિર કરી અને મારા ઉપર પર્વતોને સ્થાપ્યા અને તે પર્વતો મને ધારણ કરવાને સમર્થ છે પણ તેમાં મુખ્ય પર્વતો કયા ? તે મને જણાવો ? પત્રી આગળ મેરૂપર્વતાદિક પર્વતો ગણાવ્યા છે તે ગણા અધિકાર પહેલા અધ્યાયથી જોઈ લેવો.”

(૨) આગળ એજ ખંડનો છીજો અધ્યાય શ્લોક ૨૭ નો છે તેમાં પૃથ્વીએ વરાહને પૂછ્યું કે-હે ભગવાન ! આપ કયા મંત્રની આરાધનાથી પ્રસન્ન થાઓ ? પછી વરાહ ભગવાને ઉત્તર આપ્યો કે-

ॐ નમઃ શ્રી વરાહાય, ધરણ્યુદ્ધરણાય ચ ।

વૈદ્વિજાયા સમાયુક્તઃ, સદા જપ્યો મુમુક્ષુમ્નિઃ ॥૨૦॥

હે દેવિ ! આ મંત્રનો દેવતા હુંજ છું એનો ચાર લાખ વખત, જાપ કરી પછી હામ કરવો અને પછી શંખ ચક્રાદિના સ્વરૂપે માફ ધ્યાન કરવું. સર્વ કામનાની સિદ્ધિને પ્રાપ્ત થઈ અન્તે ભોક્ષમાં જાય.

પૃથ્વીએ ફરીથી પૂછ્યું કે-એ મંત્રથી પૂર્વે કેને કેને ફળ મેળવ્યું ? ઉત્તરમાં વરાહ ભગવાન પોતે કહે છે કે-હે પૃથ્વી ! પૂર્વે કૃતયુગમાં એક ધ્યાનથી એ મંત્રનો જાપ કર્યો, પછી મને દેખીને મારાથી ઘેર મેળવી મારાપદને પ્રાપ્ત થયો. વળી હવેસ ઋષિના શાપથી સ્વર્ગથી બ્રહ્મ ચંચલો-ઇંદ્ર એ મંત્રથી પાછો ઇંદ્રપદને પ્રાપ્ત થયો. તેમજ બીજા અનેક મુનિઓ પણ આ મંત્રના જાપથી પરમગતિને પ્રાપ્ત થયા. વળી શેષનાગ કશ્યપ ઋષિથી એ મંત્રને પ્રાપ્ત થઈને અને શ્વેતદીપમાં જાપ કરીને ફરી પાછો ધરણીધર થયો. માટે એ મંત્રનો જાપ મનુષ્યોએ જરૂર કરવો ઇત્યાદિ.

(૩) હુબેલી પૃથ્વીને-નાકમાંથી નીકળી વરાહ લાગ્યા.

ભાગવત તૃતીય સ્કંધ. પત્ર ૩૮ થી (મ. મી. પૃ. ૬૩)

“ જલમાં ડુબેલી પૃથ્વીને જોઈ વિષ્ણુજીએ ઘણા કાળ સુધી વિચાર કર્યો કે આ પૃથ્વીને કેવી રીતે ઉપર લાવું અને લોકો કેવા રીતે ફરીથી તેના ઉપર વશે ! પણ વિચાર કર્યો કે-જેને મને પેદા કર્યો છે તે મને મદદ કરે. એ વિચારની સાથેજ બ્રહ્માજીના નાકમાંથી અંગુઠા પ્રમાણુ વરાહનું બચ્ચું નીકળ્યું. થોડીવારમાંજ મોંદું થઇ ગયું અને પછી જલમાં જઈ હિરણ્યાક્ષનુ શરીર ચીરી નાખ્યું. રૂધીરથી ભરેલી પૃથ્વીને ઉપર લાવી લીલા કરવા લાગ્યા. ઇત્યાદિ, ”

(૪) ઇશ્વરે મેરૂપર્વત પોતાની પીઠ ઉપર રાખ્યો. વળી બુવો-ભાગવત સ્કંધ ૧૦ મો. અધ્યાય ૩ જે (' શં. ૩૭૨ પૃ. ૫૪).

“ ઇશ્વરે ‘ કછપ ’ અવતાર ધારણ કરી મંદરાચલ પોતાની પીઠ ઉપર ગાખવો શું ઉચિત છે ? ”

॥ ઇતિ વૈદિકના-ધરણી વરાહનો સંવાદ અને વરાહના મંત્રથી પરમ ગતિ આદિ કલમો ૪

કલમો ચારનો વિચાર-વેદોમાં જેનું નામ નિશાણ નથી તે વાતો આધુનિક પુરાણોમાં કયાંથી આવી ?-સ્કંધ પુ. ની બે, બે ભાગવતની. પ્રથમ વરાહ અવતાર-ઘણા વૈદિક પંડિતોથી અશ્રદ્ધિત થયેલો છે તો પછી મેરૂ પર્વત ઉપર વરાહ ભગવાનજ કયાંથી ? વળી વિચારવાનું કે-વસિષ્ઠ, અત્રિ, માર્કંડેય આદિ. ગદ્યા ઋષિઓએ કોઈ સમયમાં થયેલા મનાયા છે ? આવા આવા પ્રકારની તદ્દન બનાવટી વાતોના લખવાવાળા પુરાણકારો લોકોનું કદયાણ કરવાની બુદ્ધિવાળા હતા ?

ખીજી કલમમાં-હો વરાહ ભગવાન ? આપ કયા મંત્રથી પ્રસન્ન થાઓ ? જડરૂપ પૃથ્વીએ પ્રશ્ન કર્યું. વરાહ ભગવાને પોતાના નામનો મંત્ર આપી મોક્ષનું કળ પણ બતાવી દીધું અને કૃતયુગમાં થયેલો પ્રાહ્મણ તે મંત્રના જાપથી વિષ્ણુ પદને મેળવાવાળો થઈ ગયો બતાવ્યો. ખીજા ઉદાહરણમાં-હર્વાસાના શાપથી પદભ્રષ્ટ થયેલા ઇંદ્રે તે મંત્રના જાપથી ફરી ઇંદ્રપદ મેળવ્યું. આમાં બુવો-હર્વાસા કયા કાળના ? તેમને શાપ કયા કાળમાં આપ્યો ? અને ફરીથી ઇંદ્રે કયા કાળમાં ઇંદ્રપદ મેળવ્યું ? આ બધું વિચારવાનું છે. વળી એ મંત્રથી અનેક મુનિઓને મોક્ષપદ અને શેષનામને ધરણીધર પ્રાપ્ત થવાનું બતાવી દીધું છે. (૨. સ્કંધ પુ.)

આગળ યુવો કલમ બે ભાગવતની. ડુબેલી પૃથ્વીને ઉપર લાવવાનો વિચાર કરતાં વિષ્ણુએ વિચાર્યું કે મને પેદા કરવાવાળો મદદ કરો. કે તુરંતજ બ્રહ્માના નાકમાંથી વરાહ પેદા થઈ પૃથ્વીને ઉપર લાવી લીલા કરવા લાગ્યા.

આમાં વિચારવાનું-બ્રહ્માથી વિષ્ણુ પેદા થયા અને બ્રહ્માના નાકમાંથી વરાહ. કઈ બાબતનું સાચું ? કછપના અવતારે જળમાં પ્રવેશ કરી મંદ-રાયળને પીઈ ઉપર ધારણ કર્યો. ? વૈદિક મતનાજ પડિતા અવતારોના સંબંધે વિચારોના તરંગોમાં ગોથાં મારી રહ્યા છે અને પુરાણકારો મરજી પ્રમાણે ઠોક બે ઠોક કરી રહ્યા છે. આ ખેલ કેવો માનવો ?

॥ ઇતિ ધરણી વરાહના સંવાદાદિક કલમો ૪ નો વિચાર.

દ્વિતીયી કલમ ત્રણના વિચારવાણું—

(૧) પૃથ્વીના સંપૂર્ણ જીવ એક કુલ ઉપર રહ્યા. શંકાકોપ શંકા ૩૮૬ મી. પૃ. ૫૭ માં.

“ જ્યારે હિરણ્યાક્ષ પૃથ્વીને પાતાલમાં લઈ ગયો હતો તે વખતે, જેટલો સમય પૃથ્વી પાતાલમાં રહી તેટલા સમય સુધી પૃથ્વીના સંપૂર્ણ જીવ એક કુલ ઉપર બેસી રહ્યા, પછી બ્રહ્માની પ્રાર્થનાથી ભગવાને કહેવું કે-પાતાલમાંથી હું પૃથ્વી લાવી આપું છું, સંભવિત છે કે ? પૌરાણીઓ બતાવે છે તમામ જીવો શા રૂપે (કેવા રૂપે) કુલ ઉપર રહ્યા ? કુલ કેટલું મોટું હતું ? (ભાગવત સ્કંધ અધ્યાય ૧૩ મો. ”

(૨) પૃથ્વી વરાહે દાઢ ઉપર ગઈ. શંકાકોપ શંકા ૪૬ મી પૃ. ૭માથી

“ વરાહે હિરણ્ય કશ્યપુ પામેથી પૃથ્વી ધીનાવી લઈને દાઢ ઉપર ગઈ પછી તે બન્નેને યુદ્ધ થયું હતું. તે પૌરાણીઓ કહેશે કે તે બન્ને શાના ઉપર ઉભા રહી લડ્યા હશે ? (ભાગવત. દશમ સ્કંધ) ”

(૩) વરાહ આતમાપાતાલમાંથી પૃથ્વીને લાવ્યા.

સ્કંદ પુ. ખંડ ૨જો, અધ્યાય. ૨૬ મો. શ્લોક ૬૫નો, પત્ર ૪૮ થી ૪૯ સુધી તેમનો કિંચન વિચાર—

“ ભારદ્વાજ કહે છે કે-પૂર્વ કાલમાં પાછલી રાત્રે ઉઠેલા-મધુસૂદનને (કૃષ્ણને) વિચાર થયો કે, પૃથ્વી વિના ભૂતોને કોણ ધારણ કરે? એવો વિચાર કરી ધ્યાનથી પૃથ્વીને પાતાલમાં જોઈ, પછી વરાહરૂપે ધારણ કરી જોળતાં જોળતાં સાતમા પાતાળમાં ગયા. ત્યાં પૃથ્વીને ધ્રુજતી જોઈ. પછી ત્યાંથી લાવીને સમુદ્રના મધ્યમાં સ્થાપી તે વળતે મંગલ તર થયાં અને સનકાદિ સર્વે પ્રુશી થયા પછી વરાહની આજ્ઞાથી બ્રહ્માએ યથાસ્થાન તેની ગોઠવણ કરી ઇત્યાદિ.

સ્વર્ગ, મૃત્યુ, અને પાતાલ એ ત્રણ લોક અને તેમાં રહેલા જીવાદિક પદાર્થો અનાદિ કાળના છે. નતો કોઈએ ઉત્પન્ન કર્યા છે તેમજ નતો કોઈ તેનો નાશ કરવા સમર્થ છે. માત્ર નિમિત્ત મળવાથી ઉત્પન્ન અને નાશ (અદ્વલ બદલ થતા આપણે પ્રત્યક્ષપણે જોઈ રહ્યા છીએ છતાં પણ પૌરાણીકોએ “ પૃથ્વી પાતાલમાં ગઈ ” વિગેરેની તર્કન પાયા વગરની વિચિત્ર કલ્પિત કલ્પનાઓ કરી આ હુનીયાને ઉંધે રસ્તે ચલાવી દીધી છે. જુવો ઉપરના પૃથ્વી સંબંધેના ત્રણે લેખો. કયા લેખથી શાન્તિ મળે તેમ છે ?

॥ ઇતિ પૃથ્વી, પાતાલમાંથી લાવ્યા. તેનો વિચાર.

(૧) વળી ત્રણે દેવોમાં મોટા નાનાની તકરારમાં વિષ્ણુજ મોટા હયાં.

હિંદુસ્તાનના દેવો પૂ. ૧૪૦ થી. સંકલ્પ પુરાણનો લેખ આપી જણાવ્યું છે તેમાંનો કિંચિત્ સાર-

“ આખી પૃથ્વી જળમય થઈ હતી વિષ્ણુ સહસ્રમુખ શેષનાગની છાતી ઉપર લાંબા થઈને સુતા હતા, ત્યારે તેમની નાભિમાંથી એક કમળ ઉત્પન્ન થયું અને તેનું ઉંચું જતું ફુલ તરતજ પાણીની મપાટી લગણુ પહોંચ્યું અને તે ફુલમાંથી બ્રહ્મા નીકળ્યા, બ્રહ્માએ આસપાસ જોયું અને અપાર વિસ્તૃત આકાશમાં કોઈ પ્રાણીને જોયું નહિ, તેથી તેમણે પોતેજ પ્રથમ જન્મ્યા છે અને બીજા બધા પદાર્થો કરતાં ઉંચા દરજ્જાના થવા યોગ્ય છે એમ ધાર્યું. તો પણ તેમણે પ્રથમ સમુદ્રમાં શોધ કરવાનો, અને ખારી સાથે શ્રેષ્ઠ પદ માટે કોઈ તકરાર કરનાર છે કે નહિ, તે નહીં કરવાનો નિશ્ચય કર્યો. તેથી તે (બ્રહ્મા) કમળ નાળ તરફ ચાલ્યા અને વિષ્ણુને ઉંઘતા જોયા જૂમ પાડીને પૂછ્યું કે ‘ તમે કોણ છો ?

૧ આ જગાએ જુવો નેતં છિદંતિ સત્ત્વાણિ. ને નં દદતિ પાવકઃ ગીતાવાળા શ્લોકનો વિચાર કરો ?

॥ ઇતિ ઋષિઓની સેવાથી વિધ્નને મોટાઈ મળી, તેનો વિચાર.

(૧) યૂરોપના વિદ્વાનો કહે છે કે નીતિયોપક પુરાણો કે અનીતિયોપક?

હિંદુસ્તાનના દેવો-પૃ. ૪૨૪ માંથી—

“ હિંદુપુરાણની નીતિ સંબંધી અને બુદ્ધિ સંબંધી યોગ્યતાની ખરી કેમત આંકવી અને તેની વિવેકથી તુલના કરવી એ અત્યંત અગત્યનું છે. મોટા હિંદુસમાજના બંધારણમાં તેનો કેટલો અંશ છે? અપૂર્ણ જ્ઞાનવાળા લાખો ભટકતા લોકોએ પોતાના અણીના અને જરૂરના સમયમાં જે પુરાણ તરફ દૃષ્ટિ કરી છે તેમને જીવનમાં તેનાથી શો દિવાળો, શી આચાર, અને શી પ્રેરણા મળ્યાં છે? હિંદુ પુરાણમાં નીતિની યોગ્યતા કે એમ કહી શકાય? શું એથી નીતિની સમજ અંધારી થવા નથી પામતી? એથી નીતિની સમજ નષ્ટ નેવી થાય છે એમ યૂરોપના વિદ્વાનો ઓકીમતે માફી પુરે છે.

(૨) હિંદુ. પૃ. ૪૨૭ થી.

બીજા મોટા વિદ્વાનો હિંદુ પુરાણોની નીતિ સંબંધી યોગ્યતા વિષે આથી પણ ઓછા અનુકુળ છે.

૧૮૭૩ ના ક્રીસ્ટમસની ત્રિજી, તારીખે વેસ્ટ મિનિસ્ટર અંબિના મધ્ય ભાગમાં આપેલા ધર્મપ્રચારક મંડલ વિષેના એક ભાષણમાં મૅકેન્ઝીફ્રૂસ્ટર કહે છે કે—“ ધર્મ તરીકે બ્રાહ્મણ ધર્મ—દિવસનો પ્રકાશ ખમી શકતો નથી. હાલના જ્ઞાન પ્રકાશની ઠસોટીમાં ઉતરી શકતો નથી. શિવ ત્રિપુર કે અન્ય લોક પ્રિય દેવોની પૂજા બંધીપિટર, એ પોલો અને મિનવાની પૂજાની જેવીજ છે. ‘દે’ ઘણી ગાળતોમાં એથી પણ વધારે અધમ અને જંગલી સ્વરૂપની છે. જે વિચાર ભૂમિકા આપણા પગતળે કચારનો દબાઈ ગઈ છે તે ભૂમિકાને લગતી એ પૂજા છે. સિંહ અને વાઘની પેઠે તે જીવતી રહે પણ ખરી પરંતુ સ્વતંત્ર વિચાર અને મુધરેલા જીવનના શ્વાસ માત્રથી તે નાશ પામશે. ”

(૩) યૂરોપના વિદ્વાનોને પુરાણોના ત્રણે પૂરેપૂરે એક.

૫ ૪૦૮ થી.

“ હવે બુદ્ધિ વિષયક દ્રષ્ટિબિંદુથી જોતાં શું પુરાણો હિંદુઓને સંસ્કારી બનાવી શકે છે અને ઉન્નતિમાં લાવી શકે છે ? જે વિચારો ઘણીવાર ખોટા અને ખાલિશ હોય છે, તેને પુરાણ ઉન્નત ઠેરવે છે અને તેમાં અદ્ભુત સૌંદર્યનો પ્રકાશ જોવામાં આવે છે, તો પણ તેના બાધથી મન હંમેશા અજ્ઞાનની સ્થિતિમાં રહેવાનો ખરેખરો સંભવ છે.

સર મૉનિઅર વિલિઅમ્સ બ્રાહ્મણ સત્તા વિષે કહે છે કે—“ બુદ્ધિનો વિકાસ અટકાવવાની અને ઉતરતી જ્ઞાતીઓને હંમેશા બાલ્યવસ્થામાં—અજ્ઞાનમાં રાખવાની તેની યુક્તિ હોવાથી તથા યૂરોપની અતિમનસ્વી પરીઓની વાર્તાઓમાં ક્ષાંતવ્ય ગણી શકાય તેના કરતાં વધારે વિસ્તારવાળી અને મુખર્ષિ ભરેલી અતિશયોક્તિના વર્ણન માટે લોકોની નૃણા ઉત્તેજિત કરી. જેમ કેાઈ વાત વધારે અસંભવિત, તેમ તેથી ખાલિશ આનંદ ઉત્પન્ન થવાનો સંભવ, વખતનું વર્ણન લાખો વર્ષથી અને જગ્યાનું લાખો માઈલથી થાય છે, તેમજ યુદ્ધનું વર્ણન કરવું હોય તો લાખો ચોદાઓ અને હાથીઓને રણક્ષેત્રમાં લાંબા વગર તે વર્ણનનો વિચારજ થઈ શકેનહિ.

એજ પ્રમાણે લૉડ મંકોલે કહે છે કે—“ બ્રાહ્મણોએ લખેલાં પુરાણોમાં તો મુખર્ષિ ભરેલાં છે કે જેઓ તે સાચાં છે એમ સ્વીકારે છે તેમનું મન અવશ્ય અધમ થાય છે. ”

સર મૉનિઅર વિલિઅમ્સે બ્રાહ્મણ સત્તા વિષે જણાવ્યું છે કે—“ બુદ્ધિનો વિકાસ અટકાવવાની અને ઉતરતી જ્ઞાતીઓને હંમેશા બાલ્યવસ્થામાં—અજ્ઞાનમાં રાખવાની તેની યુક્તિ હોવાથી વધારે વિસ્તારવાળી અને મુખર્ષિ ભરેલી વાર્તા બ્રાહ્મણોએ લખીવાળી છે. ” આ વાત તેમની ખાસ વિચારવા જેવી છે કારણ પૂર્વકાળમાં વિચારવાનું સાધન ખોટા પંડિતોને પણ મળી શકતું ન હતું. આજે છાપાઓના સાધનથી મળી શકે છે, પણ એક પંડિત કયાં મુઘી પહોંચી વળે ? સ્વાર્થમાં લુબ્ધ થઓલા વૈદિકમતના પંડિતોએ, પૂર્વે કેાઈ આલતા સત્ય ધર્મની વાતોને ગ્રહણ કરી, તેમાં જુઠું, સાચુ ભેળવી, એવી તો ઉધી છત્તી ગોઠવી છે કે ગમે તેવો કુશાગ્ર બુદ્ધિવાળો પણ પહોંચી શકે નહિ. તોપણ જૈન અને વૈદિકમાં જે જે મોટી મોટી વાતોનો ફેરફાર મારા નજીવામાં આવ્યો તે સામા સામી ટાંકી જણાવતો આવ્યો છું, તેથી વાચક વર્ગ ખીન પણ વિચારો જરૂર શોધી કાઢશે, જૈન તત્ત્વોના ગ્રંથો જોતાં અને તેમનો ઇતિહાસ જોતાં વૈદિકમતવાળાઓએ તેમની ઘણીજ વાતોનો ફેરફાર કરેલો હોય તેમ જણાઈ આવે

॥ ઇતિ ઋષિઓની સેવાથી વિપ્લુને મોટાઇ મળી, તેનો વિચાર.

(૧) યૂરોપના વિદ્વાનો કહે છે કે નીતિપોષક પુરાણો કે અનીતિપોષક ?

હિંદુસ્તાનના દેવો-પૃ. ૪૨૪ માંથી—

“ હિંદુપુરાણની નીતિ સખંધી અને બુદ્ધિ મંબધી યોગ્યતાની ખરી કિંમત આંકવી અને તેની વિવેકથી તુલના કરવી એ અત્યંત અગત્યનું છે. મોટા હિંદુસમાજના બંધારણમાં તેનો કેટલો અંશ છે ? અપૂર્ણ જ્ઞાનવાળા લાખો ભટકતા હોદ્દાએ પોતાના અછીના અને જરૂરના સમયમાં જે પુરાણ તરફ દૃષ્ટિ કરી છે તેમને જીવનમાં તેનાથી શો દિલ્લાગો, શી આશા, અને શી પ્રેરણા મળ્યાં છે ? હિંદુ પુરાણમાં નીતિની યોગ્યતા છે એમ કહી શકાય ? શું એવો નીતિની સમજ અંધારી થવા નથી પામતી ? એવો નીતિની સમજ નષ્ટ જેવી થાય છે એમ યૂરોપના વિદ્વાનો એકીમતે સાક્ષી પુરે છે.

(૨) હિંદુ. પુ. ૪૨૭ થી.

બીજા મોટા વિદ્વાનો હિંદુ પુરાણોની નીતિ અંબધી યોગ્યતા વિશે આથી પણ જોછા અનુકૂળ છે.

૧૮૭૩ ના પ્રિન્સિપલ્સની ત્રિજી, તાલીએ વેસ્ટ મિનિસ્ટર અંગિના મધ્ય ભાગમાં આપેલા ધર્મપ્રચારક મંડલ વિષેન. એક ભાષણમાં મેકેન્ઝીયુસરે કહે છે કે—“ ધર્મ તરીકે બ્રાહ્મણ ધર્મ-દિવનનો પ્રકાશ ખરી શકતો નથી. જ્ઞાનના જ્ઞાન પ્રકાશની કમોટીમાં ઉતરી શકતો નથી. શિવ વિષ્ણુ કે અન્ય કોઈ પ્રિય દેવોની પૂજા અપૂર્વિત, એ પોતે અને નિનવાની પૂજાની જેની છે. ‘ર’ ધર્મી ગાળતોમાં એથી પણ વધારે અધમ અને જંગલી સ્વરૂપની છે. જે વિચાર ભૂમિકા આપણા પગલે ક્યારના દબાઈ ગઈ છે તે ભૂમિકાને લગતી એ પૂજા છે. સિંહ અને વાઘની પેઠે તે જીવની રહે પણ ખરી ચરતું સ્વતંત્ર વિચાર અને મુખરેલ જીવનના આત્મ માત્રથી તે નાશ પામશે.”

(૩) યૂરોપના વિદ્વાનો પુરાણોના નામે પૂરપૂરા ખેડ.

હિંદુસ્તાન પૃ ૪૨૬ થી.

“ હવે બુદ્ધિ વિષયક દ્રષ્ટિબિંદુથી જોતાં શું પુરાણો હિંદુઓને સંસ્કારી બનાવી શકે છે અને ઉન્નતિમાં લાવી શકે છે ? જે વિચારો ઘણીવાર ખોટા અને ખાલિશ હોય છે, તેને પુરાણ ઉન્નત ઠેરવે છે અને તેમાં અદ્ભુત સૌંદર્યનો પ્રકાશ જોવામાં આવે છે, તો પણ તેના બોધથી મન હંમેશા અજ્ઞાનની સ્થિતિમાં રહેવાનો ખરેખરો સંભવ છે.

સર મૉનિઅર વિલિઅમ્સે બ્રાહ્મણ સત્તા વિષે કહે છે કે-“ બુદ્ધિનો વિકાસ અટકાવવાની અને ઉતરતી જ્ઞાતિઓને હંમેશા બાંધ્યાવસ્થામાં-અજ્ઞાનમાં રાખવાની તેની યુક્તિ હોવાથી તથા યૂરોપની અતિમનસ્વી પરીઓની વાર્તાઓમાં સંતોષ ગણી શકાય તેના કારણે વધારે વિસ્તારવાળી અને મુખર્ષિ ભરેલી અતિશયોકિતના વર્ણન માટે લોકોની નૃબળા ઉત્તેજિત કરી, જેમ કેાઈ વાત વધારે અસંભવિત, તેમ તેથી ખાલિશ આનંદ ઉત્પન્ન થવાનો સંભવ, વખતનું વર્ણન લાખો વર્ષથી અને જગ્યાનું લાખો માઈલથી થાય છે, તેમજ યુદ્ધનું વર્ણન કરવું હોય તો લાખો ચોદાઓ અને હાથીઓને રણક્ષેત્રમાં લાવ્યા વગર તે વર્ણનનો વિચારજ થઈ શકેનહિ.

એજ પ્રમાણે લૉડ મંકોલે કહે છે કે-“ બ્રાહ્મણોએ લખેલાં પુરાણોમાં તો મુખર્ષિ ભરેલાં છે કે જેઓ તે સાચાં છે એમ સ્વીકારે છે તેમનું મન અવશ્ય અધમ થાય છે. ”

સર મૉનિઅર વિલિઅમ્સે બ્રાહ્મણ સત્તા વિષે જણાવ્યું છે કે-“ બુદ્ધિનો વિકાસ અટકાવવાની અને ઉતરતી જ્ઞાતિઓને હંમેશા બાંધ્યાવસ્થામાં-અજ્ઞાનમાં રાખવાની તેની યુક્તિ હોવાથી વધારે વિસ્તારવાળી અને મુખર્ષિ ભરેલી વાર્તા બ્રાહ્મણોએ લખીવાળી છે. ” આ વાત તેમની ખાસ વિચારવા જેવી છે કારણ પૂર્વકાળમાં વિચારવાનું સાધન મોટા પંડિતોને પણ મળી શકતું ન હતું. આજે છાપાઓના સાધનથી મળી શકે છે, પણ એક પંડિત કયાં મુખર્ષિ પંડોંચી વળે ? સ્વાર્થમાં લુબ્ધ થઓલા વૈદિકમતના પંડિતોએ, પૂર્વે કેાઈ આલતા સત્ય ધર્મની વાતોને ગ્રહણ કરી, તેમાં જુઠું, સાચ ભેળવી, એવી તો ઉધી છત્તી ગોઠવી છે કે ગમે તેવો કુશાગ્ર બુદ્ધિવાળો પણ પંડોંચી શકે નહિ. તોપણ જૈન અને વૈદિકમાં જે જે મોટી મોટી વાતોનો ફેરફાર મારા જાણવામાં આવ્યો તે સામા સામા ટાંકી જણાવતો આવ્યો છું, તેથી વાચક વર્ગ ખીબા પણ વિચારો જરૂર થોધી કાઢશે, જૈન તત્ત્વોના ગ્રંથો જોતાં અને તેમનો ઇતિહાસ જોતાં વૈદિકમતવાળાઓએ તેમની ઘણીજ વાતોનો ફેરફાર કરેલો હોય તેમ જણાઈ આવે

છે. વૈદિકોમાં જે કથા સરિત્ સાગર છે તે અને સરસ્વતીચંદ્રના જે ભાગો છે તેમાં પણ નામકામાદિકના ફેરફાર સાથે ઘણી કથાઓ જૈનોની લખાએલીઓ છે તેથીજ તે લોકપ્રિય થઈ પડેલી છે. ખાકી પૂરાણકારોની કથાઓએ તો હુનીયાને ઉંઘા પાટાજ ખંધાવી દીધા હોય એમ જણાઈ આવે છે. આ મારી વાતને જેઓ જૈન સાહિત્યમાં વધારે ઉતરીને જોશે તેઓ જરૂર સારી રીતે જોઈ શકશે, એમ હું મારા હુંક અધ્યાસથી જાણીશકું છું અને કહી પણ શકું છું ઇત્યદં.

॥ ઇતિ પુરાણોના લેખોના માટે એકિત થએલા ચૂરોપના ધાર પાંચ વિદાનોના મતો તેનો વિચાર.

કૃષ્ણ રાજ હતા તે પાછળથી દેવ થયા.

“ હિંદુસ્તાનના દેવે પૃ. ૧૬૦-૬૧ માંથી.

“ એ ધર્મ શક્ય છે કે જો કોઈ ખરો હિંદુ ઇતિહાસ શોધી કાઢી શકાયતો કૃષ્ણના જીવનનો લખાએલો ઘણો ખરો વૃત્તાંત તે નામના હિંદુ રાજાને લગતો છે એમ માલમ પડે, કારણકે કૃષ્ણ માનવવંશના હતા એમાં કાંઈ શક નથી. પ્રોફેસર ગોલ્ડકરેટકરે કહે છે કે “ આ વિષ્ણુનો અતિ રસિક અવતાર છે, કારણકે એથી એક સરસીર માનવનું એક મુખ્ય દેવના પ્રતિનિધિમાં ધીમે ધીમે પરિવર્તન કેવી રીતે થાય છે તે હિંદુ પ્રાચીન જાણતોમાં શોધી કાઢવાનો પ્રયત્ન મળે છે.”

આ પરિવર્તન જે ક્રમે થયું તે ક્રમે હિંદુ સાહિત્યમાં સ્પષ્ટ જણાય એવા ૪. પ્રથમતો બ્રાહ્મણ ગ્રંથોમાં સરસીર કૃષ્ણ વિષે ‘દુકું’ સૂચન છે. મહાભારત જુહા જુહા ગ્રંથકારોનું ધર્મ મોહું મિશ્ર પુસ્તક છે તેમાં પાછળથી દાખલ કહેલા ઘણા ભાગો છે. દુકામાં દુકા અને તેટલા માટે ઘણું કરીને પ્રાચીનમાં પ્રાચીન વાર્તા મંત્રકમાં કૃષ્ણનું વર્ણન માત્ર સરસીર પુરુષ અત્યોક્તિક બળ માટે પ્રચિદ્ધ એવા દારકાના રાજા તરીકેનું છે. મહાભારતની વધારે પરિધમથી લાંબી વર્ણવેલી વાર્તામાં શિત્રનું મહાત્મ્ય સ્વીકારતાં અર્ધદેવપુરુષ તરીકે તેમનું વર્ણન છે.

આગળ જતાં તે એ વિષયનો અવતાર થાય છે, તેથી પણ વધારે આગળ આચરે ઇ. મ. ૭૦૦ માં લખાએલી ભગવદ્ગીતામાં તેમની એથી પણ વિશેષ સ્તુતિ છે અને પરમેશ્વર તરીકે તેમનું પ્રદર્શન છે. ગીતામાંના તેમના શબ્દો મનુષ્યને ઉપદેશ કરવા ‘ માનવ આકાર ધારણ કરી પરમેશ્વરે અવતાર લીધેલો’

છે, તેમના વચન તરીકે સ્વીકારાયા છે પુરાણોમાં વર્ણવેલા કૃષ્ણના આચરણ વિષે ગીતામાં કંઈ મૂલ્ય નથી, કૃષ્ણ ત્યાં પોતાના અવતારનું પ્રયોજન કરી ગતાવે છે કે “સાધુ પુરુષોના સંરક્ષણને માટે, હું આચરણવાળાના વિનાશને માટે અને ધર્મનું મંથાપન કરવા માટે હું દેવકે યુગમા ભાગવત જન્મ લઉં છું.”

પુરાણોમા અને મુખ્યત્વે ભાગવત પુરાણોના દશમ સ્કંધના હિંદી અનુવાદ ‘પ્રેમ સાગર’ જેમાથી આ પ્રકરણમા આપેલી એમના જીવનની મુખ્ય હકીકત ઘણે ભાગે લીધેલી છે તે ‘પ્રેમમાગરમા’ વર્ણવેલા કૃષ્ણ ગીતામા વર્ણવેલા શુદ્ધ અને કૃષ્ણથી લક્ષણમા તદ્દન જુદા છે ગીતામા એમના જીવનની સવિસ્તર હકીકત આપી નથી તેથી પુરાણમાઆપેલું અનિશ્ચય વર્ણન આપણે સ્વીકારીશું.”

॥ ધર્મ કૃષ્ણરાજ તે પાછળથી દેવ થયા

હુણીથી દૂષિત જગદીશ્વર હોય

કૃષ્ણ ચરિત્રે પૃ. ૪ ચે. બાબૂ વકિમચંદ્ર લખે છે કે—

“કૃષ્ણ એ પોતેજ ભગવાન છે એવું ઘણા હિંદુઓનું માનવું છે અને તેથીજ—કૃષ્ણનું નામ, કૃષ્ણની કથા, કૃષ્ણની પૂજા અને તેઓ પોતાના ધર્મની ઉન્નતિના સાધન ગણે છે પરંતુ એ લોકો કૃષ્ણને—કૃષ્ણના માનવ ચરિત્રને કેવી રીતે જુએ છે ?

બાલ્યાવસ્થામા જે દહીં માખણની ચોરી કરતો યુવાવસ્થામા જે વ્યભિચારી હતો, જેણે હજારો ગોપીઓનું પતિવ્રતાપણું હરી લીધું હતું, ઉત્તરાવસ્થામા જે ઠગાઈ અને શઠતાનો શિરામણિ થઈ પડ્યો હતો જેણે ઠગાઈ વાપરી દ્રોણ વિગેરેના જીવ લેવડાવ્યા હતા, તેવા એક માણસ તરીકે.

હવે જો એ વાત ખરી હોય તો ભગવાન તરીકે એવા માણસને કેવી રીતે આપણાથી કબૂલ રખાય ? સળંગ ઇશ્વર ચરિત્ર કોઈદિવસ એવું હોઈ શકેજ નહિ. જે કેવળ શુદ્ધ, સત્વ, જેના નામમાત્રથી સર્વ પ્રકારની અશુદ્ધતા, સર્વ જાતના પાપ, દૂર નાથે તે ભગવાન શું મનુષ્ય દેહ ધારણ કરી આવા પાપાચરણ કરે ?” ઇત્યાદિ.”

આમા મારા બે બોલ—જો બાબૂ વકિમચંદ્રના કહેવા પ્રમાણે શ્રી કૃષ્ણજી ભગવાન તરીકે કબૂલ ન થઈ શકતા હોય ત્યારે તો સાથે જો પણ વિચારવાનું કે—પોતાનીજ પુત્રીને અનીતિથી જોવાવાળા અને હરિણ હરિણીના રૂપ ધરી દોડા દોડી કરનારા, અને અનેક જનોના તેમજ દેવતાઓના પણ શાપને વશ થઈ પડાળ, એવા બ્રહ્મા જગતના કર્તા હતા હતા એ પણ આપણાથી કેવી રીતે કબૂલ

રાખી શકાયે ? તે સિવાય—મહાદેવજી તપના બહાને જંગલમાં કુટીયા બનાવી રાત્રી પ્રજાની સારી સારી સ્ત્રીઓને મંત્રના બળથી જોડી તેઓની સાથે વિષયનું સેવન કરવાવાળા મોટાદેવ હતા એમ આપણે તેમણે કયા ઉત્તમ ગુણથી માની લેવા ? આ વિષયમાં જુવે મારાથી લખાએલો ગ્રહાણનો લેખ તેમજ જુવે મહાદેવજીનો લેખ આ ત્રણે દેવોમાંનો કયો દેવ ઉત્તમ ગુણવાળો સિદ્ધ થઈ શકે તેમ છે ? માટેજ અમે કહીએ છીએ કે—વૈદિક મતવાળાઓએ પૂર્વે કોઈ ચાલતા મત્ય ધર્મથી વિપરીત થઈ ગિચારા અજ્ઞાન લોકોને જરૂર ઉઘે રસ્તે દોરવાનો પ્રયત્ન કરેલો છે એમ કહેવામાં હરકત શું આવે તેમ છે ? તેનો વિચાર, ખૂણ નિશ્ચિંતપણાથી કરીને જુવો, વધારે શું લખું ?

। ઇતિ દ્વપણોથી દ્વાપત જહીશ્વર હોય ? ન હોય તેનો વિચાર.

કૃષ્ણજી મહારાજ કે પરમાત્મા ?

કૃષ્ણ ચરિત્ર કેવું હતું અને તેને જાણવાનાં સાધન શાં છે ?

કૃષ્ણચરિત્ર લખતાં બા જૂઠ્ઠાકિમચંદ્ર, પ્રકરણ બીજું પૃ ૮ માં લખે છે કે

“ મહાભારત, હરિવંશ અને પુરાણ એ પ્રાચીન પુસ્તકોમાં કૃષ્ણને લગતું વૃત્તાંત મળી આવે છે.

પુરાણની સંખ્યા અઢારની છે પરંતુ તે સઘળામાં કાંઈ કૃષ્ણને વિષે હકીકત જણાવેલી નથી. માત્ર-૧ બ્રહ્મપુરાણ, ૨ પદ્મપુરાણ, ૩ વિષ્ણુપુરાણ, ૪ વાયુપુરાણ, ૫ શ્રીમદભાગવત, ૧૮ બ્રહ્મવૈવર્ત પુરાણ, ૧૩ સ્કંદપુરાણ, ૧૪ વામન પુરાણ અને ૧૫ કૃર્મ પુરાણમાંજ એ સંબંધે વર્ણન મળી આવે છે.

આગળ, પૃ. ૬ માં હરિવંશમાંજ કહેલું છે કે-કૃષ્ણના જીવનના બાકીના ભાગની હકીકત મહાભારતમાં નથી, માટેજ હરિવંશ રચ્યો છે. ભાગવતમાં પણ એમજ જાણાવેલું છે.

બ્યાસે નારદને-મહાભારત અમંપૂર્ણ છે એવું કહ્યું, તે ઉપરથી નારદે બ્યાસને કૃષ્ણ ચરિત્ર પુરેપુરું રચવા ઉપદેશ કર્યો. કેટલાકોનું તો એવુંજ કહેવું છે કે-મહાભારત હરિવંશ તથા અઢાર પુરાણ, એ એકજ માણને એટલે વેદવ્યાસેજ રચેલાં છે. એ મત ખરો છે કે ખોટો તે જોવાનું આપણે અત્યારે કાંઈ પ્રયોજન નથી. આપણે આગળ જતાં જોઈશું કે મહાભારતમાં કોઈપણ પ્રકારની ઐતિહાસિકતા છે કે નહિ, એ ખરું મહાભારતમાંજ તે ન હોય તો પછી હરિવંશમાં રચ્યોમાં તે હોવનો સંભવજ નથી.

પૃ. ૯-૧૦-માં આ દેશના વતનીઓના મગજમાં અસલથીજ જે અભિપ્રાય ઘુસી ગયો છે તે, અને તે એ છે કે-સંસ્કૃત ભાષામાં જે જે કાંઈ લખાએલું, જે જે કાંઈ રચાએલું છે, તે તે સઘળું નિર્વિવાદ ઋષિઓનીજ કૃતિ છે, અને તે સઘળામાં મંદેહ રહિત સત્ય સમાએલું છે-ચારવેદ, લાખ શ્લોકથી ભરેલું મહાભારત, હરિવંશ, અઢારે પુરાણો, એ સઘળું એકજ માણસે (પૃ ૧૦ થી) રચ્યું છે. તે પછી કલિયુગના પ્રારંભે આસરે પાંચ હજાર વર્ષપર અને તે રચનાર વેદવ્યાસનું લખાણ તેવી ને તેવી સ્થિતિમાં, કાંઈપણ સુધારા વધારા સિવાય હજીસુધી જળવાઈ રહેલું છે. આ સંસ્કારે કેટલાએકના ઉપર તો એવી એક તરફી અસર કરી મૂકી છે કે, જો કોઈ તેની વિરૂદ્ધ દલીલ કરવા જાય તો, તે દલીલ સાંભળવાની વાત તો આવી રહી પછી તેવી દલીલ કરનારને તેઓ મહાપાપી, ચંડાલ, તથા દેશદ્રોહી ગણે છે. બીજી બાજુની આફત તે વિલાયતના લોકોના પાંડિત્યની નડે છે તે છે. યુરોપ અમેરિકાના કેટલાક પંડિતોએ સંસ્કૃતનું શિક્ષણ લીધું છે અને પ્રાચીન સંસ્કૃત ગ્રંથોમાં કાંઈ તવારીખી સચ્ચાઈ છે કે નહિ, તે શોધી કાઢવા તેઓ મંડી પડેલા છે પરંતુ પરાધીન, ડુર્બલ, હિંદુઓ કોઈ કાલે પછી સુધરેલા હોઈ શકે ? અથવા તેમનો સુધારો ઘણા પ્રાચીન કાળનો હોય એ વાત તેમનું મન કપૂલ કરી શકતું ન હોવાથી, એ ચાર જણ સિવાય બીજા સઘળાઓ પ્રાચીન ભરતખંડનું ગૌરવ તોડી પાડવા મચ્યા રહ્યા છે. અસલ હિંદુસ્થાનમાં રચાયેલા ગ્રંથોનો મચકુર (માત્ર હિંદુ ધર્મના વિરોધી બૌદ્ધ ધર્મોમાંના ગ્રંથોમાંની હકીકત સિવાયને) આધુનિક હાલ થોડા વખતપર રચાયેલો છે અને હિંદુઓના પુસ્તકોમાં જે જે કાંઈ છે તે ખોટું છે, અસત્ય છે, અથવા તો તે બધું પારકાદેશમાંથી ચોરી લીધેલું છે, એવું સાબિત કરવા તેઓ યત્નપૂર્વક મંડ્યા રહ્યા છે. "

આગળ પૃ. ૧૧. માં બાબૂજી લખે છે કે- " જોદની વાત એટલીજ છે કે હિંદુસ્તાનના કેળવાએલા વર્ગમાં પછી, એ વિદ્વાનોના મતને ખરો માનનારા ઘણે મ્હોટે ભાગે મળી આવે છે.

ઘણાઓ પોતે તે વિષયપર ગિલકુલ પછી વિચાર કરવાની તસ્દી લીધા સિવાય, આંખો મીચી યુરોપના પંડિતોનો મત તે પોતાનો મત એમ સ્વીકારી લે છે. "

આમાં વિચારવાનું- " જોદની વાત એટલી છે કે-હિંદુસ્તાનના કેળવાએલા વર્ગમાં એ વિદ્વાનોના (યુરોપના વિદ્વાનોના) મતને ખરો માનનારા ઘણે મ્હોટે ભાગે મળી આવે છે. "

આ ખેદ બાબુલુનો એકાંત કેળવાએલા વર્ગ ઉપર ચચાર્થ રૂપે નથી. કારણ પૂર્વકાલના ઋષિઓએ કરેલા મોટાલાનો પ્રતિકાર બાબુ પોતેજ કરી રહ્યા છે અને તે કેળવાએલો વર્ગજ સમજી શક્યો છે? તેમાં જેઓ સ્વાર્થ વિનાના અને સત્ય હૃદયના છે તેમણેજ પોતાના સત્ય ઉદગારો બહાર પડ્યા છે? જે ખંનિલા અગ્રેજોએ આપણા વર્ગની આંખ ઉઘાડી ન હોત તો, આપણા વર્ગમાનો આંખ ઉઘાડીને જોવાવાળો કેણુ હતો? આજે પણ લુલો-આટલા બધા પ્રકાશમાં સ્વાર્થી પડિતો બાપ દાદાઓના કક્ષાને ખરો મનાવવા મોતાની કલ્પનાના ઘોડા-ઓને છુટથી કેવી રીતના દોડાવી રહ્યા ? એકજ વાત વલુલો કે દશ અવતારોના વિષયમાં-કોઈએ કલ્પના કરી સૂચની, બીજાએ બીજી, ત્રીજાએ ત્રીજી, એમ જેટલા લેખકો તેટલીજ કલ્પનાઓ થઈ જેમને સત્ય હૃદયથી જોયું તેમને લખી બતાવ્યું કે-વૈદિકોમાં ૨૪ અને દશ અવતારોની કલ્પના જૈન અને બૌદ્ધોની સંખ્યાને ગ્રહણ કરી કલ્પિત ઉમી કરેલી છે. એવા સત્યવાદિઓતો ધન્યવાદના પાત્ર ગણાય પણ ખેદના પાત્ર ન ગણાય? એવા અનેક સત્યવાદિઓના લેખો-અમારા તરફથી બહાર પડેલા “જંનેતર દ્રષ્ટિએ જૈન” અને “સ્વાદ્વાદની માર્થકતા” નામના અંધમાં લુલો, તે સિવાય બીજા પણ અનેક સત્ય હૃદયના લેખકો આ પુસ્તકમાં પણ જોયો. આપ સ્વચ્છનો પણ સત્ય હૃદયથી જોશો તો જરૂર તેમની પ્રશંસા કરશો. જેઓ ખરા લાઘ્યશાળીઓ, અને જેમનો સંસાર થોટો બાકી રહેલો હોય તેવા મહાપુરુષોજ સત્ય વસ્તુને સત્ય રૂપે જોઈ શકે છે? એમ જૈન સિદ્ધાંતની માન્યતા છે. પછી ખેદનો વિષયજ કયા રહ્યો?

॥ ઇતિ વૈદિકે-કૃષ્ણ ચારિત્ર બાણવાનાં સાધન, બાબુલુનો ખેદ. તેનો વિચાર.

કૃષ્ણના સંજ્ઞા— બાબુના લેખમાંથી ૧૫ કલમ.

“વૈદિક મતવાળાઓએ પ્રજ્ઞા, વિધિ અને મહાદેવ આ ત્રણે દેવોને જનતાના કર્તા હર્તાદિક લખી મોટામાં મોટી સત્તાવાળા પરમાત્મારૂપે, હુનીયાને મનાવેલા હોવા છતાં તેમના સંજ્ઞા સાધારણ માણસોને પણ ન છાજે તેવા નિર્ભયાદ, આપમ આપચ્છમાં વિરૂદ્ધ, તદ્દન અસંગત લેખો ચાલી લખ્યા હશે? શું મૂળમાંજ તે દેવો કલ્પિત ગોઠવ્યા હશે તેથી? અથવા શું મૂળમાં કોઈ અર્વજ નેતા ન હોવાથી, આમ બન્યું હશે? અથવા શું તે લેખકોનું વર્તન નિર્ભયાદ હોવાથી આમ બન્યું હશે? એમ ત્રણે દેવોના સંજ્ઞા વિચાર કરવા જેવો હોવા છતાં કેટલાક પંડિતોએ તેમ ન કરતાં માત્ર શ્રી કૃષ્ણના સંજ્ઞાજ વિચાર કરીને બતાવેલો જોવામાં આવે છે, તે પ્રભાવેજાબૂ બંકિચંદ્ર પણ કેટલીક ખુટાશ

કરીને બતાવેલા છે. તેમાંના ચતુર્થિચિત્ર વિચારે અમો પણ ટાંકીને બાતાવીએ છીએ

(૧) ખુદ મહાભારત વિશ્વાસને પાત્ર નથી ?

કૃષ્ણ ચરિત્ર પ્રકરણ ૩ નાના પૃ. ૧૨-૧૩ માં જુવો—

“ જે સઘળાં પુસ્તકોમાં કૃષ્ણનું ચરિત્ર મળી આવે છે તેમાં સૌથી પહેલવહેલું મહાભારત છે, પરંતુ મહાભારત ઉપરજુ પુરેપુરો વિશ્વાસ મૂકી શકાય ખરો. ?

પૃ. ૧૩ માં— હિંદુસ્તાનમાં લખાયેલા સઘળા પ્રાચીન ગ્રંથોમાં માત્ર મહાભારત અને રામાયણનેજ ઇતિહાસ એ નામ મળ્યું છે. અને જ્યારે મહાભારત ઇતિહાસ પદ ગ્રહણ કરે છે અને રામાયણ સિવાય બીજો કોઈ પણ ગ્રંથ નામ ધરાવતો નથી ત્યારે જરૂર તેમાં ખાસ અતિહાસકતા રહેલી હોવી જોઈએ.

એ વાત ખરી છે કે—મહાભારતમાં એવા ઘણા પ્રસંગો વર્ણવેલા છે કે જે દૃનજ નિરૂપયોગી, અસંભવિત અને અનૈતિહાસિક હોય એમ જણાઈ આવે છે. ”

(૨) ચોવિશ હજાર શ્લોકનું મહાભારત તે એક લાખ.

કૃષ્ણચરિત્ર પ્રકરણ ૬ મું. પૃ. ૪૨ માં. જાણજી લખે છે કે “એ પ્રાચીન મહાભારતમાં કથા વિગેરેનો એટલો ઉમેરો થઈ ગયો છે કે તેમાં અસલ ગ્રંથ ટુટી ગયો છે તો તે વાત આપણે માન્ય રાખી શકીએ ખરા ?

પૃ ૪૫ માં “ ચતુર્વિંશતિ સાહસ્રી ચક્રે ભારતસંહિતા ” વિગેરે આદિ પર્વ ૧૦૧-૧૦૩

પ્રથમ આ ભારતરૂપી સંહિતા બ્યાસજીએ ચોવીશ હજાર શ્લોકોની કરી અને પછી મહાત્માપુરુષોનાં આખ્યાન લખ્યાં તેથી એ ભારત એક લાખ શ્લોકનું થયું. ”

(૩) ઇશ્વરને માનવ શરીર ધારણ કરવાનું પ્રયોજન શું ?

પ્રકરણ ૧૨ માના પૃ. ૫૫ માં જાણજી લખે છે કે—“ વળી તે ઉપરાંત કૃષ્ણના પોતાના પણ કેટલાક અસાધારણ કામોપર અણુવિશ્વાસ આવવાનું કારણ છે અને તે પણ તેમને ઇશ્વરનો અવતાર ગણવા છતાં—કારણ મનુષ્ય દેહ ધારણ કરી કાંઈક અસ્વાભાવિક કામ તે કરે તો તે પોતાની ઇશ્વરી યા દૈવી શક્તિ વટેજ કરી શકે, પણ જે તેમ હોય તો પછી માનવ શરીર ધારણ કરવાનું તેમને

પ્રયોજનનું શું રહે ? જે સર્વના કર્તા, સર્વ શક્તિમાન, જેની ઇચ્છા પર આખા વિશ્વની સૃષ્ટિ અને નાશનો આધાર છે તે શું મનુષ્ય દેહ ધારણ કર્યા સિવાય માત્ર પોતાની ઇચ્છા દ્વારા કોઈ અસુર અથવા માણસનો સંહાર કરવા અથવા કોઈ બીજું કામ તેમને ધાયું હોય તે સંપાદન કરવા શક્તિમાન ન હતા ? કારણ જો એ દેવી શક્તિવડે તે સઘળાં કામ કરી શકે તો પછી તેમને માણસનું શરીર ધારણ કરવાની અગત્ય રહે નહિ અને જ્યારે પોતાની મરજીથી તેઓ માણસ દેહ ધારણ કરે તો પછી દેવી શક્તિ મારફત પ્રયોગ કરવા એ તેમને ઉદ્દેશ હોઈ શકેજ નહિ. માટે એ દેહ ધારણ કરવાનું પ્રયોજન શું ? એવું કયું કામ છે કે જે જગદીશ્વર જો મનુષ્ય દેહ ધારણ ન કરે તો તેનાથી થઈ શકે નહિ, પારપડે નહી ?”

બાબુજીના ઉપરના વિચારો—“ સંમવામિ યુગે યુગે ” વાળો જે ગીતાનો શ્લોક છે તે અયોગ્યજ કરાવે છે. ઇચ્છા પ્રમાણે કાર્ય કરવા વાળા ઇશ્વરને યુગ યુગમાં જન્મની મહાવિદોબનામાં પાડવાની શી જરૂર ? ઘેર બેઠાં કાર્ય કરનારને ટાંગડાતોડની મુશાફરી શા માટે ?

(૪) જગદીશ્વર માણસજ ન થાય તો પછી મત્સ્યાદિક કયાંથી ?

કૃષ્ણ ચરિત્ર પ્રકરણ. ૧૨ મું. પૃ. ૫૬ માં—

“ જગદીશ્વર માણસનું રૂપ લે એ વાત સંભવિત છે ખરી ? ” વળી પ્રકરણ ૧૩ માંના પૃ. ૬૩ માં બાબુજી લખે છે કે—“ રહજ બુદ્ધિવાળો માણસ પણ સમજી શકે કે—મત્સ્ય, કૂર્મ, વરાહ વગેરે વાર્તા જેવી કથાઓના વિષયભૂત પશુગણને ઇશ્વરશાવાતાર જોડે કોઈ દાવો દાવીજ નથી. ”

(૫) કૃષ્ણની બાળતમાં બીનકુદરતી, નવરા પ્રાદ્યણોએ લખ્યું.

પ્ર. ૧૩ મું. પૃ. ૬૩ માંજ—“ કૃષ્ણનું જે મૂલ વૃત્તાંત છે. તેમાં કોઈ રીતના બિન કુદરતી બનાવો નથી. મહાભારત અને બધા પુરાણોમાં હાલના નવરા પ્રાદ્યણોએ ઘણી નિરર્થક વાતો રચી ભરી દીધેલી છે. ”

અમારા વિચાર પ્રમાણે—વિષ્ણુના ૨૪ અને ૧૦ અવતારોની કલ્પના જૈન ગૌડના અનુકરણ રૂપે—મત્સ્ય, કૂર્મ અને વરાહ જેવા પશુ ગણને જે ભગવાન દરાવ્યા તે પદ્ય નવરા પ્રાદ્યણોએ ઇશ્વરની કૃતેલી કદેલી જણાય છે કે કોઈ સત્યરૂપનું લખેલું છે ?

બુલો અમારો સંપૂર્ણ લેખ અને મત્સ્ય રૂપે કરો સત્યાસત્યનો વિચાર વધારે શું લખું !

(૬) પુરાણોના કર્તા કોણ ? એક નથી પણ અનેક છે.

કૃષ્ણચરિત્ર પ્રકરણ ૧૪. મું. પૃ. ૬૬ માં—“ દેશીઓ એમ કહે છે કે સઘળાં પુરાણો એકજ માણસે રચ્યાં છે. યુરોપીયન એમ કહે છે કે દરેક પુરાણ જુદા જુદા માણસનું બનાવેલું છે. ”

આગળ. પૃ. ૬૬ માં—“ “ ખરી વાત તો એમ છે કે—દરેક પુરાણની અંદરનો મજકુર એકજ માણસને હાથે રચાયેલો નથી. કારણ હાલનાં પુરાણોતો માત્ર એક જાતનો સંગ્રહ છે અને તે સંગ્રહમાં જુદા જુદા વખતમાં રચાયેલી વાતો લેગી થયેલી છે. ”

(૭) ભારતમાં કે વિષ્ણુ પુરૂષ માં—ગોપીઓની કે દહી માખણની વાતો નથી.

કૃષ્ણચરિત્ર. ખંડ રત્ને. પ્રકરણ ત્રિભું પૃ. ૬૪ માં.

“ ભાગવતમાં એમ પણ કહેલું છે કે—કૃષ્ણને ચાલતાં આપડયું એટલે તેણે ગોપીઓને ઘેર જઈને બહુ તોફાન કરવા માંડયું અને ખીજા તોફાનમાં—દહિ માખણ, ચોરી ખાવાનું મુખ્ય હતું. એ વાતો નથી વિષ્ણુપુરાણમાં કે નથી મહાભારતમાં. ”

પૃ. ૬૫ માં—“ હરિવંશમાં એ વાતનો થોડો પ્રસંગ છે ખરો પરંતુ ભાગવતમાં તે વિસ્તારથી લખેલો છે. ”

“ જે નાનાં બચ્ચાંને જન્મતી વખતે ધર્મ કે અધર્મ તેનું જ્ઞાન હોય નહિ તે ખાવાના પદાર્થ ચોરી ખાય તેમાં કાંઈ દોષ ગણાય નહિ. પરંતુ જે કૃષ્ણને તમે ઇશ્વરના અવતાર તરીકે ગણતા હોય તેને નાનપણમાં કે મોટપણમાં કોઈ પણ જાતનું જ્ઞાન ન હોય એવું માની શકાય નહિ. આનો જવાબ કૃષ્ણના ભક્તો એવી રીતે આપે છે કે જે ઇશ્વર કરે તે ચોરી કહેવાય નહિ. જે આખા જગતનો માલિક છે, આખી પૃથ્વીનું ધી, માખણ, દહિ જેણે પોતે બનાવ્યું છે તે વળી કોઈનો માલ લઈ લે તે ચોરી કહેવાય ? ન કહેવાય કારણ સર્વસ્વ તેનું જ છે. ઇત્યાદિ. ”

આમાં જરા મારા વિચારો—તે વખતના ઇશ્વર દહિ, માખણ ચોરીને ખાતા તો શું તેમનો ખજાનો તર ન હતો ? અથવા શું લોકોને અનીતિ શિખવવા ? જો ભગવાન ઇશ્વરરૂપે આવેલા હોય તો શું તેમનાં અજ્ઞાનીના જેવા અકાર્ય હોય ? ચોર તો પણ ભગવાન, બાર તો પણ ભગવાન, શું એ વિચારવા જેવું નથી ?

(૮) કૃષ્ણના સ્પર્શથી જે ઝાડના જે કુર પુત્રો થયા ?

કૃષ્ણ ચરિત્ર ખંડ ૨ ભે. પ્રકરણ ત્રિમું. પૃ. ૯૬ માં બુલે.

“ યમલાન્તુન નામનાં ઝાડનો નાશ—એક વખતે કૃષ્ણે બહુ તોફાન કર્યાથી જ્યોદ્ધાએ તેમને પેટે દોરકું બાંધી એક લાકડાના ખાંડણીઆ બેટે તેમને બાંધી રાખેલા. કૃષ્ણ ખાંડણીઆને તાણના તણાતા આગળ આવ્યા, રસ્તામાં ચાલતાં ચાલતાં “ યમલાન્તુન ” નામનાં જે ઝાડ આવ્યાં અને ખાંડણીએ તેમની વચમાં ભરાઇ ગયો પણ કૃષ્ણના ભેરે તે જાને ઝાડ ભાગી ગયાં—મૂલથી હામી ગયાં. અને કૃષ્ણે આગળ ચાલવા માંડ્યું. ”

“ આ વાત વિષ્ણુપુરાણમાં છે તેમ મહાભારતમાં શિશુપાલનાં તિર-સ્કાર સુકત ભાષણમાં પણ છે.

પરંતુ આપણે જોયું છે કે—ભાગવત લખનાર અસલ વાર્તાઓ પર મગી મસાલો ભજાવવામાં બિલકુલ ઊંચું રાખતો નથી. જે જાને ઝાડને તે કુબેરના પુત્ર કહે છે. શાપને મારે તેઓને ઝાડનું રૂપ લેવું પડેલું, તેઓને કૃષ્ણનો સ્પર્શ થવાથી તેઓ શાપ મુકત થઇ પોતાને પોતાના ધામે પાછા જતા રહ્યા. કૃષ્ણને બાંધવા આખા ગોકુળનાં દોરડાં ભેગાં કર્યાં તેમણે તેનું પેટ બાંધી શકાયું નહિ. ઉઘટે તેણે દયા કરી જ્યોદ્ધાને પોતાનું પેટ બાંધવા દીધું. ”

આમાં પણ મારા જે બોલ-નાના છોકરાં પણ જાંબીર સ્વભાવનાં તોફાન કરતાં નથી. ભજવાને બાંધવા આખા ગોકુળનાં દોરડાં ભેગાં કરવાં પડ્યાં અને માતાને પણ ઢેલેલો ગધો ત્રાસ ? છતાં કવિ કહે છે કે સ્પર્શમાત્રથી જે ઝાડ શાપ મુકત થઇ પોતાના ધામે પહોંચ્યાં. આમાં કઇ બાત્રુથી અત્યતા ?

(૯) ત્રણ અમુદાનો વધ સાચાવિનાનો.

કૃષ્ણચરિત્ર ખંડ ૨ ભે. પ્રકરણ ૪ મું “ ભાગવતમાં કહ્યું છે કે—નૃંદરાવનમાં આવ્યા પછી કૃષ્ણે ત્રણ અમુદાનો વધ કર્યો.

(૧) વત્સામુર, (૨) બકામુર, અને (૩) અઘામુર, પહેલો વાહરડાના રૂપે, બીજો પક્ષીનારૂપે અને ત્રિજે શાપનારૂપે આવ્યો હતો...પરંતુ જો ત્રણમાંથી એકે બનાવનું વર્ણન વિષ્ણુપુરાણમાં કે મહાભારતમાં છે નહિ. તેમજ હરિવંશમાં પણ નથી. મેંથી તેને ગીત પંચાદાર ગળી આપણે છાંડી દઇએ. ”

(૧૦) કૃષ્ણ સાથે કનિષ્ઠ પુનાળીએ કમ્પેલી રાધા.

કૃષ્ણ ચરિત્ર ખંડ ૨ ભે. પ્રકરણ ૧૦ મું. પૃ. ૧૩૪ માંની—રાધા

“ ભાગવતના એ રાસ અધ્યાયમાં રાધાનું નામ કેઈ જગ્યાએ જડતું નથી. પરંતુ વૈષ્ણવ આચાર્યોની નસે નસમાં એ નામ ‘ગ્યાપી’ રહ્યું છે. તેમની ટીકા, તેમની ટીપણીઓમાં રાધાનું નામ ડગલે ડગલે મળી આવે છે પણ મૂલમાં કયાંઈએ એ નામ જડતું નથી.

આગળ પૃ. ૧૩૫ થી—“ રાસ પંચાધ્યાય તો શું પણ ભાગવતમાં પણ કોઈ જગ્યાએ રાધાનું નામ નથી. તેમજ વિષ્ણુપુરાણ, હરિવંશ અને મહાભારતમાં પણ તેનું નામ નથી.....

“ વૈષ્ણવના કેટલાક આચાર્યોમાંતો કૃષ્ણ કરતાં રાધાની વિશેષ પૂજા થાય છે. તે એ રાધા આવી કયાંથી ?

“ ‘રાધાનું’ નામ પહેલવેલું— ‘બ્રહ્મવૈવર્ત’ પુરાણમાં આવે છે, એ પુરાણને વિશે-વિદ્સન સાહેબનો એવો મત છે કે સર્વ પુરાણો કરતાં એ કનિષ્ઠમાં કનિષ્ઠ છે. તેની રચનાં ભેતાં તે આજ કાલના કોઈ ભટ્ટાચાર્યે લખ્યું હાશે છે.”

એમાં મારો વિચાર-સર્વ પુરાણોમાં ‘બ્રહ્મવૈવર્ત’ કનિષ્ઠમાં કનિષ્ઠ છે ત્યારે પ્રમાણ કેરિમાં સુકવા જેવું કયું પુરાણ છે ?

(૧૧) માયાવી કૃષ્ણનો વધ થતાં સાચા કૃષ્ણ રોયા.

કૃષ્ણચરિત્ર ખંડ ૪ ચો. પ્રકરણ. ૧૧ મું. પૃ. ૨૬૫ માંથી.

“ સૌલ નામની એક રાજધાની હતી, તે આકાશમાં ઉડતી, ફરતી, અને શાલ્વ ત્યાં રહી સુદ્ધ કરતો એવી રીતે કૃષ્ણ ભેડે લલ્લાઈ કરતાં કરતાં કૃષ્ણને રડવું પડ્યું કારણ શાલ્વે એક માયાવી— જોડો વાસુદેવ જનાવી તેનો વધ કર્યો. કૃષ્ણને એ ભેઈ મૂછાં આવી ગઈ. આ ન જગીશ્વરનું ચરિત્ર કહેવાય કે ન કોઈ માણસનું કહેવાય.” (આ વાર્તા મહાભારતમાંની છે.)

આમ મારો કિંચિત્ વિચાર—કું અહિંયા ઉભો છું, સામો કર્ત્રિમ વોસુદેવ છે જે પોતે જગદીશ્વર થઈ પ્રત્યક્ષપણામાં એટલું પણ ન સમજ્યા તે સુગયુગમાં અવતાર લઈ જગતમાં ઉદ્ધારક હતા અને યશો એ ગીતાનો લેખ યોગ્ય થયેલો છે એમ આપણાથી કેવી રીતે કબુલ રાખી શકાય ?

(૧૨) લીપ્ત, દ્રોણ, કણ્વ અને શલ્ય એ ચાર પર્વ હલકામાં હલકાં છે.

કૃષ્ણચરિત્ર. ખંડ ૬ ઠે પ્રકરણ ૧ લુ. પૃ. ૨૧૦ થી લીપ્તનું સુદ્ધ.

“ હવે મહાભારતનું મોટું સુદ્ધ શરૂ થાય છે એ સુદ્ધની હકીકત ચાર પર્વમાં વર્ણવી છે. તે ચારોનાં નામ દુર્યોધનના ચાર સેનાપતિઓના નામ પરથી

ભીષ્મપર્વ, દ્રોણપર્વ, કૃષ્ણપર્વ, અને શલ્યપર્વ રાજેત્રાં છે. આ સુદ પર્વો મહાભારતનો હલકામાં હલકો ભાગ છે. પુનરુક્તિ, અણુગમે ઉપખ્યે તેવાં લાંબાં લાંબાં વર્ણન, અસ્વાભાવિકતા, અત્યુક્તિ અને અસંગતિ વિગેરે ઘણાં દોષો તેમાં નજરે પડે છે. એનો ઘણોજ થોડો ભાગ અસત્ત મહાભારતમાં હશે પણ તે કયો તે નક્કી કરવું બહુ અઘરું છે. જ્યાં આખું વન કાંટાથી ભરેલું હોય ત્યાં પુલ વિષુવાં એ બહુ દુઃસાધ્ય છે છતાં એ ભાગમાં જ્યાં જ્યાં કૃષ્ણે લગતું કાંઈ કહેલું હશે ત્યાં ત્યાં આપણે તે અસત્ત છે કે નહિ તે નક્કી કરવા પ્રયત્ન કરીશું”

(૧૩) ભારતમાં વિકારવાળું કૃષ્ણ ચરિત્ર.

કૃષ્ણ ચરિત્ર પૃ. ૩૨૦—નવીન ભાગ દાખલ કરનાર કવિ—

“ અત્યારસુધી આપણે ગ્સ્તો સ્વરણ હતો તેથી વગર મુશ્કેલીએ તે આપણે કાપી શક્યા પરંતુ હવેથી ઓટી ગુંચવણ શરૂ થાય છે. મહાભારત એક દરીયો છે છતાં અહિં સુધી તેના સ્થિર પાણી પર કેમજ મધુર શબ્દો સાંભળતાં સાંભળતાં સુખે મુશાફરી કરી આપણું વાહન આપણે લઈ આવ્યા છીએ પણ હવે તોફાની પવનથી ઊછળતાં મોઝાને લીધે આપણે ઉંચે ઉછળવું ને નીચે પડવું પડશે કારણ હવે આપણે મુખ્ય કરીને મહાભારતનો બીજો થર અલુનાર કારીગર કવિના હાથમાં આવી પડ્યા છીએ. તેને હાથે કૃષ્ણચરિત્રનું રૂપજ બધું ફેરવાઈ ગયું છે, જે ઉદાર હતું તે હવે સાંકડું ને નાતું થતું બન્યું છે. જે સ્વરણ હતું તે હવે કૌશલ્ય ભરેલું કુટિલ થઈ પડે છે, જે શત્યમય હતું તે હવે અસત્ય અને કઠાઈની ખાણ થઈ બન્યું છે. જેનાપર ન્યાય અને ધર્મ બન્ને દીપી નીકળતાં હતાં તે હવે અન્યાય અને અધર્મના ડાઘથી ઢાંકાયેલું થઈ બન્યું છે. એ કવિના હાથમાં ‘કૃષ્ણચરિત્ર’ એવો વિકાર પામે છે ”

(૧૪) કલ્પિત લેખોના માગરમાં ડુબેલું કૃષ્ણચરિત્ર

કૃષ્ણચરિત્ર. પૃ ૩૬૩ માં—ઉપસંહારમાં બાળજી લખે છે કે—

“ કૃષ્ણચરિત્રમાં અત્યંત નવું સંગઠન કરવું એ બહુ મુશ્કેલ કામ છે. કારણ ઓટી અને અસ્વાભાવિક હકીકતોની ભરખથી એ અગ્નિ એટલો તો ઢંકાઈ ગયો છે કે તે થોડી કાઢવો પણ અઘરા થઈ પડે છે. જે આપનોથી ખરું કૃષ્ણચરિત્ર ઘડીને ઉપખ્યે કાઢી શકાય તે સવળા ઓટાપણાના માગરમાં ડુબી ગયેલાં છે મારેજ તેનું શત્ય સ્વરૂપ જોટું બની શક્યું તેટલું ઉપખ્યા પૂણેમાં ઘડી બતાવ્યું છે. ”

આમાં મારો કિંચિત્ વિચાર—

નવા સંગઠનનો અર્થ એજ કરી શકાય કે કલ્પિત, નીતિ વિરુદ્ધ અને અસ્વાભાવિકતાવશું લખાણ કાઢીને, શુદ્ધ સ્વરૂપનું જણાવવું? પુરાણકારોએ જૈન ધર્મના ઇતિહાસમાંના લેખોને ગ્રહણ કરી, તેમાં અનેક પ્રકારની ઉંધી છતી કલ્પનાઓ કરી બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને મહાદેવ એ ત્રણ દેવોના સંખ્યે કલ્પિત, નીતિવિરુદ્ધ, અને અસ્વાભાવિકતા વાળા લેખો લખ્યા છે તેથીજ તેમના સંખ્યે સત્યરૂપે લેખો લખાયા નથી. માટે સત્યધર્મને જોલવાની જરૂર છે અને તે સત્યરૂપ જૈનધર્મ આજે પણ તેવા ને તેવા સ્વરૂપનો દ્રષ્ટિગોચર થાય છે. તેના સંખ્યે અનેક દેશી પરદેશી જૈનેતર પાંડિતોના લેખો “ જૈનેતર દ્રષ્ટિએ જૈન ” નામના ગ્રંથમાં અમોએ પ્રગટ કરી દીધા છે અને બાકીના ખીજ પણ અનેક લેખો અમારા હાથમાં ફરીથી આવેલા છે તે પણ લખીને બહાર પાડવાના છીએ, ત્યાંથી સત્ય શોધકોએ સત્યાસત્યનો વિચાર કરી લેવો.

૧૫ બાબૂજીએ પુરાણકારોના લખેલા નીતિ વિરુદ્ધના લેખો બતાવ્યા. તે પણ પ્રશ્નપાત નડ્યો.

કૃષ્ણચરિત્ર. પ્રકરણ ત્રિજી. પૃ. ૧૪ માં—બાબૂજી લખે છે કે—

“ અન્યદેશના લેખકો યશ મેળવવા અથવા એવી કોઈ ખીજ તૃષ્ણાથી ગ્રંથ રચતા અને તેથી હંમેશાં પોતાની કૃતિ પોતાનેજ નામે ઓળખાવવા તેમનો ઉદ્દેશ રહેતો. પારકાની કૃતિમાં પોતાની કૃતિ ડુબાડી કંઈ પોતાના નામનો લોપ કરી નાખવા તેમને ઇચ્છા થતીજ નહિ. પરંતુ ભરતખંડના બ્રાહ્મણો તો નિઃસ્વાર્થી અને નિષ્કામ રહીનેજ પોતાનું કામ કરતા. લોકનું ભલું (પૃ. ૧૫ થી) કરવું એ સિવાય ખીજ યશના ભૂખ્યા હતા જ નહિ. આ દેશમાં એવા ઘણા ગ્રંથો છે કે જેના બનાવનારનું નામ હજી સુધી કોઈપણ બનતું નથી. આવા લેખકો મહાભારત જેવા લોકપ્રિય ગ્રંથ ભારતે, પોતાની કૃતિ પણ લોકમાં વિશેષ ફેલાય એવા વિચારથી, તે ગ્રંથમાં પોતાના લેખ દાખલ કરી દેતા. આવા આવા કારણોને લીધે મહાભારતમાં કલ્પિત કથાઓ ઘણી છે પણ તેટલા ઉપરથી એમ કહેવું કે એ પ્રસિદ્ધ ગ્રંથમાં કોઈ ઐતિહાસિક વાર્તા છેજ નહિ એ ઘણું અનુચિત છે. ”

આમાં મારા કિંચિત્ વિચાર—

ભરતખંડના બ્રાહ્મણો નિઃસ્વાર્થ અને નિષ્કામ રહીનેજ લોકોનું ભલું કરવા પોતાનું નામ ન જણાવતા. આ વિચારમાં બાબૂજીની અને અમારી દ્રષ્ટિમાં

દેર છે. અમારા વિચાર પ્રમાણે તો—પૂર્વ પરંપરાથી ચાલતા આવેલા કેઈ સત્ય-રૂપજૈનધર્મથી ફેંટાઈને ગેળી ગોળા ગળડાવવાને માટેજ બ્રાહ્મણો પોતાનાં નામેને છુપાવતા ? અને પોતાના કુટુંબનો નિર્વાહ કરતા. જુવો પૃ. ૯ ૧૦ માં બાબૂજી-નોજ લેખ—ચાર વેદ—લાખ શ્લોકોથી ભરેલું મહાભારત, હરિવંત, અઢારે પુરાણો એ સઘળું એકજ માણસે રચ્યું છે અને તેવીને તેવી સ્થિતિમાં જાળવાઈ રહ્યું છે. જો આ વાત સાચી હોય તો કૃષ્ણના માથે ચઢાવેલા દ્વપણેનો ઉદાર કરવા બાબૂજીને બધાં ‘અથોનું’ ડાઘાણજ શું કરવા કરવું પડતું ? તેથી એજ વિચાર ઉપર આવવું પડે છે કે—પોતાનો સ્વાર્થ સાધવાના માટે કેઈ ચાલતા સત્યધર્મથી ફેંટાઈ ઉંધુ છતું લખી લોકોનું વચ્ચણ પોતાના તરફ દોરવા સત્ય વસ્તુને દેરફાર કરતા અને પોતાનાં નામેને છુપાવતા. નહિ કે લોકોના ભલાને માટે ? ॥ ફરીથી જુવો કે પુરાણકારોએ વિધ્વજના ૨૪ અને ૧૦ એમ બે વખતે અવતારોની કલ્પના ઉભી કરી છે. તે શું સાચી છે ?

જો સાચી હોય તો પૃ. ૬૩ માં બાબૂજીને એમ શા માટે લખવું પડતું કે—“રહેજ બુદ્ધિવાળો માણસ પણ સમજી શકશે કે—મત્સ્ય, કૃમ્, વરાહ વગેરે વાર્તા જેવી કથાઓના વિષયભૂત પશુગણને ઇશ્વરાવતાર જોડે કાંઈ દાવો દાવીજ નથી. વળી જુઓ કે—આ અવતારોની કલ્પના જૈનોના ૨૪ તીર્થંકરોથી ૨૪ ની તેમજ ખૌંધોના ૬૪ બોધિસત્ત્વથી ૬૪ની ઉભી કરીને પુરાણકારોએ પોતાના નામ છુપાવી લોકોને ઉંધે માર્ગેજ દોરવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે ? નહિ કે લોકોના ભલાને માટે ? તેથી બાબૂજીના અને અમારા વિચારમાં તફાવત પડે છે. તેનો પક્ષ વિચાર વાચકોએજ કરી લેવાનો છે ? ”

॥ ઇતિ પંદર કલ્પમવાલો બાબૂજીનો લેખ—૧ ભારત વિશ્વાસ પાત્ર નથી. ૨ ચોવીશ હજારનું લાખ. ૩ જગદીશને માણસ કેહી ધરવાનું શું પ્રયોજન. ૪ માણસજ ન થાય તો મત્સ્યાદિક કથાંથી ? ૫ નવરા બ્રાહ્મણોએ લખ્યું. ૬ પુરાણો વ્યાખ્યાનમાં નથી. ૭ ભારત, વિષ્ણુ પુ. માં—ગોપીઓની કે દહિમાખણની વાતો નથી. ૮ જો જાડના બે કુમેરપુત્રો. ૯ ત્રણ અમુકોનો વધ પાયા વિનાનો. ૧૦ કનિષ્ઠ પુરાણીએ કલ્પેત્રી રાધા. ૧૧ માવાવી કૃષ્ણના વધે સાચા રોયા. ૧૨ બીમાદિક ચાર પર્વ હલકામાં હલકાં. ૧૩ વિકારવાળું ભારત. ૧૪ કૃષ્ણચરિત્ર કલ્પિત આગરમાં કુમેરું. ૧૫ છેવટે બાબૂજીને પક્ષાપાત નડ્યો એમ પંદર કલ્પમથી શ્રી કૃષ્ણના સંબંધવાળો લેખ છે, તેનો યોગ્ય વિચાર અમોએ કરીને ખતાવી દીધો છે.

આર્યોના તહેવારોથી કલમ પાંચ.

આર્યોના તહેવારોનો ઇતિહાસ પૃ. ૩૪૬ થી

"કૃષ્ણવિષ્ણેની સારી નરસી વાતો પુરાણકારોએ સમાજમાં પ્રચલિત કરી તેમણાં લખાણોનો વિચાર કરીએ.

(૧) પુરાણોની વાતો એક ખીજને મળતી નથી આવતી.

કૃષ્ણનો ઉલ્લેખ જોટલો હરિવંશમાં છે એટલો વિષ્ણુપુરાણમાં નથી. કૃષ્ણની લીલાનું વર્ણન ભાગવતમાં વધારે છે.

બ્રહ્મવૈવર્ત પુરાણમાં તેની લીલાનું વર્ણન છટાદાર કરેલું છે. પરંતુ ઐતિહાસિક દ્રષ્ટિએ એ બધું કંઈજ કામનું નથી.

ગોપીઓ સાથે રાસકીડા કર્યાનું વર્ણન વિષ્ણુપુરાણમાં છે પરંતુ તેમાં રાધાનો ઉલ્લેખ નથી. બ્રહ્મવૈવર્ત પુરાણમાં બ્રહ્માએ મધ્યસ્થ રહી રાધા સાથે કૃષ્ણનો વિવાહ કર્યાનો ઉલ્લેખ છે. એ બન્ને લીલામાં રાસલીલાનું વર્ણન છે. પરંતુ ભાગવતમાં તે વધારે વિસ્તારપૂર્વક કરેલું છે એ ઉપરથી એટલું સિદ્ધ થાય છે કે ભાગવત અને બ્રહ્મવૈવર્ત પુરાણના લેખકોએ પોતાની કલ્પના આતુર્યથી આ લીલાનું વર્ણન કરેલું છે.

હરિવંશમાં-કૃષ્ણે પોતાના આયુષ્યના છેલ્લા ભાગમાં કરેલાં કાર્યોનું તેણે ભારતીય યુદ્ધમાં કરેલાં પરાક્રમોનું અથવા અનીતિમાં પડેલાં પોતાનાજ ભાઈઓ યાદવોનો નાશ કર્યાનું વર્ણન નથી. પોતાના શત્રુનો સંહાર કર્યા પછી મજામાં જઈને નંદયશોદાની સુલાકાત કરીને, ઋષિનું દર્શન કરવા પુષ્કર તીર્થ ગયા, એટલુંજ હરિવંશમાં કહેલું છે.

ભારત અને વિષ્ણુપુરાણમાં પણ સંપૂર્ણ કૃષ્ણ અસ્તિત્વ મળતું નથી.

આગળ પૃ. ૩૫૦ માં ભાગવત એ એક ઉત્કૃષ્ટ અને રસપૂર્ણ ગ્રંથ છે એ સહુ કોઈને માન્ય છે પરંતુ આપણે ધારીએ છીએ એટલો તે પ્રાચીન નથી. લગભગ ૪૦૦ વર્ષ પહેલાં ગંગાજામાં સુસલમાનોના રાજ્યના વખતમાં થઈ ગયેલા "ખોપદેવ" નામના વિદ્વાને એ ગ્રંથ લખ્યો છે. કૃષ્ણલક્ષ્મણનો પ્રચાર એ ગ્રંથથી વધ્યો એ ખરું પરંતુ એ ઇતિહાસ નથી. એ વાત ધ્યાનમાં રાખવી જોઈએ. કૃષ્ણની લીલાના અનેક અર્થ કરવામાં આવે છે. "

વળી જુવો. શંકાકોચ શંકા ૩૭૮ માં.

“આથમા યવનૈ રુદ્ધા સ્તીર્થાનિસરિતસ્તથા દેવતાયાતયાન્ય ડ ત્ર દુષ્ટૈ-
નિષ્ટાનિ ભૂરિદાઃ ! શુન્ધ્યા પ્રલોકથી એ સિદ્ધ નથી થતું કે ભાગવત ઔરંગઝે-
ખના વખતમાં જાન્યું છે ? (ભાગવત સ્કંધ. અ. ૧ પ્રલોક ૩૬)”

॥ ઇતિ પુરાણોની વાતો મલતી નથી. ભારત વિષ્ણુ પુ. માં સંપૂર્ણ કૃષ્ણ
અસ્તિ નથી. ૧

() વિષ્ણુના-ધોળા અને કાળા વાળના-ખજાદેવ ને કૃષ્ણ.

હિંદુસ્તાનના દેવો પૃ. ૧૯૧ થી લીધેલો સાર.

■ કેશના ત્રાસથી ત્રાહી ત્રાહી કરતી પૃથ્વી ગાયનું સ્વરૂપ લઈને
ઈંદ્રની પાસે ગઈ અને ફરીયાદો કરી કે-ધર્મ અને ન્યાય નાશી ગયા છે. મને
રજા આપો તો હું પણ પોતાજમાં જાઉં.” બધા દેવતાઓની સાથે ઈંદ્ર
વિષ્ણુના શરણે ગયા અને પૃથ્વીને ત્રાસમાંથી છોડાવવા પ્રાર્થના કરી. વિષ્ણુએ
પોતાના માથામાંથી એક સરેદ અને એક કાળો એમ બે કેશ તોડ્યા અને
દેવતાઓને કહ્યું કે આ મારા કેશ પૃથ્વી ઉપર ઉતરશે અને પૃથ્વીને હાંખના
ભારમાંથી મુક્ત કરશે.”

સરેદ કેશે-ખલરામનો, અને કાળા કેશે કૃષ્ણનો અવતાર લીધો.
ત્યારબાદ વસુદેવ, ઋષિ અને તેમની પત્ની દેવકીને, કંઈ પોતાના રથમાં બેસાડીને
લઈ જતો હતો તે વખતે આકાશમાં શબ્દ થયો કે-હો મૂર્ખ ! જે સ્ત્રીને તું લઈ
જાય છે તેનો આઠમો ગર્ભ તારા પ્રાણ લેશે, તે સાંભળી કંઈ દેવકીના પ્રાણ
લેવા તદ્દવર ખેંચી, પણ વસુદેવે છાકરા સોંપવાનું કહીને બચાવી. કંઈને
મંત્રોષ થયો. ભૂલ ન થવા માટે ચોક્કી રાખી પણ તે આઠમો ગર્ભ બહારમાં ગયો.
કંઈ ગોવાળીયાના છોકરાને પાંચર સાથે અકાળ્યો અને તે વખતનાં જન્મેલાં
છોકરાંનો પણ નશ કરવાનો હુકમ કર્યો હતો, છતાં તેની શોધમાંથી બાલકૃષ્ણ
છટકી ગયા હતા ઇત્યાદિ.”

વળી-શંકાકોષ, શંકા ૧૩ મી પૃ. ૨ માં કૃષ્ણની કાલા વાલથી
ઉત્પત્તિ, પુનઃ તેમને સાક્ષાત્ લગવાનું કહેવા શું કહી પણ મુક્ત કહેવાશે ?
(ભાગવત)

॥ ઇતિ ધોલા કાલા કેશના-ખલદેવ અને વિષ્ણુ. હિં. દે. થી. ૨૧

(૩) કૃષ્ણે—માટીના ઠકાણે પેટમાં બ્રહ્માંડ દેખાડ્યું.

કૃષ્ણ ચરિત્ર. ખંડ ૨ જો. પ્રકરણ ત્રિશુ પૃ. ૯૪ માં. બાપુ વંકિમચંદ્ર લખે છે કે—“ કૃષ્ણે એક વખત માટીખાધેલો અને તે વાત ના કબૂલ કરવાથી જશોદાએ તેનું મોઢું ઉઘાડી જોવા માંડ્યું, કૃષ્ણે મોઢું ઉઘાડ્યું તો તેમાં—આખું બ્રહ્માંડ જશોદાને જણાયું. આ પણ કેવળ ભાગવત કારની યનાવી કાલેસી વાત છે. ” ॥ ઇતિ માટી ખાઈ કૃષ્ણે માતાને બ્રહ્માંડ દેખાડ્યું. ૩૥

(૪) કૃષ્ણે અર્જુનને વૈરાટ સ્વરૂપ દેખાડ્યું.

વળી જુઓ ગીતામાં

(શં. ૪૨૮ મી, પૃ. ૬૫ માં)

“ શ્રી કૃષ્ણે અર્જુનને વૈરાટ સ્વરૂપ દેખાડ્યું શું આ સંભવિત છે ? જો સંભવિત હોય તો પૌરાણીઓ કહેશે કે અર્જુન શી રીતે તે સ્વરૂપ જોયું ? જ્યારે વૈરાટ સ્વરૂપ જોયું ત્યારે અર્જુન વૈરાટની બહાર હતો કે અંદર ? ”

॥ ઇતિ અર્જુનને શ્રીકૃષ્ણે વિરાટ સ્વરૂપ દેખાડ્યું. ૪૥

(૫) ઘટોત્કચના પ્રાણ ગયા ને કૃષ્ણ નાચ્યા.

કૃષ્ણચરિત્ર પૃ. ૩૨૬ થી ૨૭ માં બાપુ વંકિમચંદ્ર લખે છે કે—

“ તે (કવિ) કહે છે કે—ઘટોત્કચ મરાયો, તે સાંભળી પાંડવો શોક કરવા લાગ્યા, પણ કૃષ્ણે તો રથ ઉપર ચઢી નાચવા માંડ્યું.

તે હવે નાના સરખા ગોવાળીયા ન હતા. તેમનાં છોકરાંને ઘેર છોકરાં થયાં હતાં. તેમજ તેમને અકસ્માત વાયુનો રોગ થયો હતો એવું પણ કવિ કહેતો નથી કે જેથી એમ સમજાય કે તે રોગને લીધે તેમણે એવું કરવા માંડ્યું હશે ”

“ ત્યારે એ રથ ઉપર ચઢી નાચ્યા શા માટે હશે ? માત્ર નાચતા ન હતા જોડે મોટી ખૂમ પાડી હાથના તળોટા—તાલીઓ પાડતા હતા. “ અર્જુનને પુછ્યું કે ” તમને થયું છે શું ? નાચો છો કેમ ? કૃષ્ણે કહ્યું કે—કરણની પાસે જે શક્તિ હતી અને જે તારી સામે વાપરવા તેણે સંઘરી રાખી હતી તે ઘટોત્કચ સામે તેણે વાપરી દીધી છે તેથી હવે તને કાંઈ ખીક નથી. ”

આ વાતમાં—સંકાકોષ. સંકા. ૨૬૫ મી. પૃ. ૩૭ માં—

“ શ્રી કૃષ્ણજી નારાયણ હતા. વાહ ! ! પૌરાણીયોના ઇશ્વર નારાયણ પણ હતા કે ? (ભાગવત, સ્કંધ. ૧૦, અધ્યાય ૩૩ માં) . ”

ધર્મિ-૧ પુરાણોની વાતો મલતી નથી. ભારત, વિષ્ણુ પુ માં સંપૂર્ણ કૃષ્ણ ચરિત્ર નથી. આર્યો. તહે. ૧૨-ઘોણ કાણા કેશના-જલદેવને કૃષ્ણ. હિ. દે. ૧ ૩-માટી ખાઈ માતાને પ્રદાંડ દેખાડ્યું. જાખૂ. ૧ ૪-અર્જુનને વિરાટ સ્વરૂપ દેખાડ્યું ગીતામાં. ૧ ૫-ઘટોત્કચના પ્રાણ જતાં નાખ્યા. જાખૂ એમ કૃષ્ણજી સંબંધવાડી કલમ પાંચનો વિચાર કરીને જતાવ્યો.

કૃષ્ણના સંબંધે વિચિત્ર પ્રકારની ફરીથી કલમ ૧૧

સીના શાપથી વિષ્ણુ પથ્થર થયા.

શંકાકોષ શંકા ૧૫ મી. પૃ. ૨ (પદ્મપુરાણ. કાતિક મહાત્મ્ય)

(૧) “ વિષ્ણુજી જલધરની સ્ત્રી વિંદા (વૃંદા) ઉપર મોહિત થવું. પુનઃ વિષ્ણુજી શાપ વશ પથ્થર થઈ જવું માનો છો કે નહિ ? તો કહીએ ઇશ્વર કદી પથ્થર થઈ શકે છે ? ”

વળી જુવો શીલનો ભંગ કરી તેના પતિને મરાવ્યો. શંકાકોષ શંકા ૪૧૬ મી પૃ. ૬૧ માં—

“ જલધર જ્યારે શિવજીની લડાઈમાં ન મર્યો ત્યાર ભગવાને (શ્રી કૃષ્ણ) તેની સ્ત્રી વૃંદાનો પતિવ્રત ધર્મ નષ્ટ કર્યો ત્યારે તે મર્યો. હવે પૌરાણીઓ જતાવશે કે—ઇશ્વર કે જે સર્વ શક્તિમાન અને મત્ય છે તેના ઉપર પ્રમાણેના ધર્મ હોય ખરાં ? ”

આ વિષયમાં રામાયણમાં નીચે પ્રમાણે છે—

તુલસી ગમાયણ જાલકાડ પૃ. ૧૧૩ ૧ ૧૧૪ ૧ ૧૧૫ માં નીચે પ્રમાણે છે.

“ વૈકુંઠમાં નારાયણના જય અને વિજય બે લાઈઓ દ્વારપાળો હતા. પ્રાણલોના શાપથી હિરણ્ય કશિપુ અને હિરણ્યાક્ષ રૂપ અસુરપણે પ્રાપ્ત થયા. નૃસિંહ અને વરાહનું રૂપ ધરીને કમથી જન્મેને પ્રભુએ માર્યા.

નૃસિંહ અવતારે હિરણ્ય કશિપુને મારીને તેના પુત્ર-મહાસકત પ્રદેહા-દનું રક્ષણ કર્યું. એ કથા ભાગવત સ્કંધ ૩ માં વિસ્તારથી છે. અને ત્યાંથી મરીને કશિપુ-રાવણ, અને હિરણ્યાક્ષ—કુંભકરણ, થયા.

વળી પૃ. ૧૧૪ । ૧૫ માં-એક કલ્પમાં જાલંધરથી દેવતાઓને દુઃખીયા દેખીને, સદાશિવે જાલંધરને મારવાનો ઘણો ઉદ્યમ કર્યો પણ મર્યો નહિ. જાલંધરની સ્ત્રી સતી હતી તેથી તે કોઈથી મરે એવો ન હતો, ત્યારે પ્રભુએ (વિષ્ણુએ) છલકપટથી વૃંદાના સતીપણાનો ભંગ કરી દેવતાઓનું કાર્ય કરીને આપ્યું. આ સમયે ભર્મ વૃંદાના જાણવામાં આવતા તેણે કોપ કરીને પ્રભુને (વિષ્ણુને) શાપ આપ્યો.

આ લેખની ટીપમાં નીચે પ્રમાણે જણાવવામાં આવ્યું છે-

“ જાલંધરની સ્ત્રી વૃંદાના સતીપણાને લીધે તે જીતી શકતો ન હતો. વિષ્ણુ તેના દ્વારપર સાધુ થઈને બેઠા, યુદ્ધની વાત પુછતાં જાલંધરના દુકડા તે સતીની પાસે આવીને પડ્યા. તેને બેઠી દેવાની સલાહ આપતાં જીવતો થયો, એટલે તે સાધુના ચરણ દબાવતાં સતીપણાના ભંગથી જાલંધર માર્યો ગયો. વિષ્ણુનું કપટ જાણીને વૃંદાએ શાપ આપ્યો કે, મારો સ્વામી તારી સ્ત્રીનું હરણ કરશે અને તૂ દુઃખી થઈશ. ”

ધર્મી શીલનો ભંગ કરતાં ભગવાન પણ શાપિત થયા. પદ્મ પુ. ભાગવતાદિ (૧)

(૨) પ્રાદ્યલોએ શ્રી કૃષ્ણ ભગવાન પાસે પગ ધોવરાવ્યા, ભાગ ૩ શંકા કોપ શંકા ૪૩૨ મી પૃ. ૬૭ મા.

“ શ્રી કૃષ્ણ ભગવાને પ્રાદ્યલોના પગ ધોવા શું આ સંભવિત છે કે ? (ભાગવત સ્કંધ ૧૦, અધ્યાય ૫૩ માં). ”

કૃષ્ણચરિત્ર ખંડ ૪ થો. પ્રકરણ ૬ મું. પૃ. ૨૪૭ થી બાબુ-વંકિમચંદ્ર જાણે છે કે-“ યુધિષ્ઠિરના રાજસૂય યજ્ઞની શરૂઆત થઈ. સમ્રાજાઓ જુદા જુદા કામોપર ગોઠવાઈ ગયા પરંતુ શ્રી કૃષ્ણે કયું કામ માથે લીધું ? બીજા બધાના કામ માથે જોમનું પણ કામ મહાભારતમાં કહેવામાં આવ્યું છે, તેમને પ્રાદ્યલોના પગ ધોવાનું કામ સ્વીકાર્યું. આનો અર્થ શો? ચાકરોને કરવાના કામપર શ્રી કૃષ્ણને શા માટે નીમ્યા હશે ? જે પ્રાદ્યલોના વંશજો આજે રસોઈઆનું કામ કરે છે, તે પ્રાદ્યલોના પગ ધોવાનું કામ તે શું આદર્શ પુરૂષને થોભે ? માટે જો ખરીવાત ઝાગજ હોયતો તેમને એ કામ ઘટતું જ ન હતું, એ આપણે વગર આંચકે કહી શકીએ.

(૭) ભૃગુની સ્ત્રીનું માથુ કાપતાં કૃષ્ણને સાત જન્મનો શાપ.

મત્સ્યપુરાણ અધ્યાય ૪૭ મો શ્લોક ૬૭ થી ૧૦૩ નો: ભાવાર્થ

(મ. મી. પૃ. ૧૧૨)

“ ભગુ ઋષિની સ્ત્રી અને શુકાચાર્યની માતા—ઈંદ્રને કહે છે કે હે ઈંદ્ર ! હું મારા તપોળળથી કૃષ્ણની સાથેજ તમોને બાળીને ભસ્મ કરી નાખીશ. તે વચન સાંભળીને ઈંદ્ર અને કૃષ્ણ ભયભીત થઈને વિચાર કરવા લાગ્યા. ઈંદ્રે કૃષ્ણને કહ્યું કે હે કૃષ્ણ ! જો તમો આ સ્ત્રીને મારી નાખો તો આપણે છુટકારો પામીશું, આ ઈંદ્રનું વચન સાંભળી શ્રી કૃષ્ણ સ્ત્રીના વધનું મહાપાપ જાણતા છતાં પણ સુદર્શન ચક્રથી તે સ્ત્રીનું માથુ કાપી નાખ્યું. આ સ્ત્રીના વધનું ઘોર પાપ જોઈ ભૃગુઋષિએ શ્રી કૃષ્ણને એવો શાપ આપ્યો કે હે કૃષ્ણ ! તે આ ઘોર પાપ કર્યું છે તેથી તું સાતવાર મનુષ્યમાં આવીને ઉત્પન્ન થઈશ. ”

ભૃગુ સત્યયુગમાં થયેલા પ્રજ્ઞાના પુત્ર મનાયા છે. શ્રી કૃષ્ણ ત્રેતામાં થયેલા છે. ભૃગુની સ્ત્રીએ કૃષ્ણની સાથે ઈંદ્રને બાળી મારવાનું કયા કાળમાં કહેલું ? અને સ્ત્રી હત્યાનું પાપ તેમને કયા કાળમાં માથે ચઢાવી લીધેલું ? અને દારિકાના દાહ પછી શ્રી કૃષ્ણે સાત જન્મ કયા કયા લીધેલા ? એ બધું વિચારવા જેવું બરું કે નહિ ?

॥ ઇતિ ભૃગુની સ્ત્રીનું માથુ કાપતાં શ્રીકૃષ્ણે સાત જન્મ કર્યાં મત્સ્યપુર (૭)

(૮) કૃષ્ણે શતધનુનું માથું કાપ્યું મહિ મહ્યું નહિ.

ભાગવત દશમ સ્કંધ ઉત્તારાર્દ્ધ. અધ્યાય ૫૭ મો પત્ર ૨૦૩, શ્લોક ૨૧ થી ૨૩ (મ. મી. પૃ. ૮૦)

શ્રી કૃષ્ણ ભગવાને એક મહિના લોભથી—શતધનુનું માથું ચક્રથી કાપી નાખ્યું પણ તેની પાસેથી મહિ નીકળ્યું નહિ. શતધનુને ફેગટ માર્યો કેમકે મહિ તેની પાસેથી નીકળ્યું નહિ જગબદ્ભાઈએ કહ્યું કે કોઈને આપી લીધું હશે આગળ તપાસ કરો. ઇત્યાદિ. ”

॥ ઇતિ શ્રી કૃષ્ણે મહિના લોભથી શતધનુનું માથું કાપ્યું, મહિ ન નિકળ્યું. ભાગ (૮)

(૯) ધાવતા કૃષ્ણે પૂતનાના પ્રાણ લીધા.

ભાગવત દશમ સ્કંધ અધ્યાય ૬ ઠો (ચં. ૫૨ મી પૃ. ૮)

“ પૂતના મથુરામાથી ગોકુળમા ગઇ. નંદરાયના મજમા જઇને ત્યાથી શ્રી કૃષ્ણને ધવરાવવા લીધા. શ્રી કૃષ્ણે ધાવતા ધાવતાં તેના પ્રાણ સુસીને મારી નાખી મરતા તે પોતાનું રાક્ષસી રૂપ ધારણકરીને પડી કે તે રાક્ષસીદેહ પ્રડવાથી છ ડોશ અંદરના વૃક્ષ ભાગી ભુકે થઇ ગયા, તે પછી કૃષ્ણને ગોપીઓએ તેની છાતી ઉપરથી લૂંટ લીધા ! હવે પુગણીઓ કહેશે કે હાલ ગોકુલ મથુરાને કેટલું છેલું છે ? હાલ મથુરાને ગોકુલને માત્ર ૪ માઈલ છેલું છે તો બતાવશો કે આઠ ભાગી પડ્યા ને ઘર કેમ ન ભાંગ્યા ? તથા માણસો કેમ ન મર્યા ? ”

॥ ઇતિ ધાવતા કૃષ્ણે પૂતનાના પ્રાણ લીધાનો વિચાર ભાગ૦ (૯)

(૧૦) શામથી શામેલુ તેના પાનથી ચાહવકુળનો નાશ.

શંકાકોષ શંકા ૪૬૦ મી. પૃ. ૭૪ (ભાગવત સ્કંધ ૧૧ મો' અ ૧)

“ કૃષ્ણના પુત્ર શાળને, ગર્ભવતી સ્ત્રીરૂપ ધારણ કરાવી.

“ આ સ્ત્રી શું જણશે ? એમ બ્રાહ્મણોને પૂછવાથી બ્રાહ્મણોએ કહેલું છે— ‘ આ સ્ત્રી તમારા કુળનો નાશ કરે એવું મુશળ જણશે ’ તુરતજ બીજા છોકરાઓએ શાળનું પેટ છોડીને જોયું તો મુશળ જોવામા આવ્યું. શુ આ માનવા લાયક છે ?

તે મૂશળને ભાગીને સમુદ્રમા નાખવું તેનાથી “ પાન ” ઉગવી અને તે પાનથી ચાહવકુળનો સહાર થવો. શુ વાસ્તવિક છે કે ? ”

॥ ઇતિ-શામેલાને પાન ભોજ્યું, તેથી ચાહવકુળનો નાશ. ભાગ૦ (૧૦)

(૧૧) શ્રી કૃષ્ણના સ્પર્શથી અજગરનો વિદાધન.

શંકાકોષ શં, ૪૩૩ મી પૃ. ૬૭ મું. ભાગવત સ્કંધ ૧૦ અ. ૩૪ મો-

“ શ્રી કૃષ્ણનો પગ અડવાથી અજગરનું શરીર મટીને તેનું સુદર્શન નામનો વિદાધન થવો. શું માનવા લાયક છે ? ”

॥ ઇતિ-૧ સ્ત્રીના શાપથી વિષ્ણુ પૃથ્વ્ય પદ્મપું ભાગવતાદિ. ૨ બ્રાહ્મણોએ ભગવાન પામે પગ ધોવરાવ્યા. ભારત, ભાગવતાદિ. ૩ પ્રધુમ્નેદેવીનું સ્તનપાન કરી પુત્રો પેદા કર્યા. ભાગ૦ ૪ કૃષ્ણ સ્વર્ગમાં જઈ હડયાને ત્યાંથી ધન દારિકામા લાવ્યા હર્ગિવંશપું ૫ મણિના માટે બલદેવના પ્રેમનો ભંગ મત્સ્યપું ૬ દૈત્યોને ઠગવા મોહિનું રૂપ ધર્મ. મત્સ્ય ૭ ભગુની સ્ત્રીનું માથું કાપ્યું. તેથી માત

જન્મ મત્સ્યપુ. ૮ શતધનુંનું માર્યું કાપતાં મલિ ન મળ્યું. ભાગ૦ ૮ ધાવતાં પુતનાના પ્રાણ લીધા. ભાગ૦ ૧૦ શાંખથી શાંખેકું તેને પાન ઊગ્યું તેથી જાડવ કુલનો જાણ. ભાગ૦ ૧૧ કૃષ્ણના રૂપશૃંગી અજગરનો વિદાધર. ભાગ૦ એમ ૧૧ કલમનો વિચાર.

વિષ્ણુના સંખધે અનુચિત લેખોમાં દ્રષ્ટિપાત.

(૧) નૃસિંહકાવતારનું કાર્ય તે પરમેશ્વરને છાજે ?

શિવપુરાણ, જ્ઞાનસંહિતા અધ્યાય. ૬૧ એ શ્લોક ૨૨ થી (મ. મી. પૃ. ૪૦)

“ નૃસિંહ અવતારમાં કૃષ્ણજીએ હિરણ્ય કશ્યપને પકડયો અને પોતાનાં જોગામાં ધાલીને નખોથી લોહિ કાઢ્યું અને ગજાડવ કરીને તેનું લોહિ પીધું અને તેના આંતરડાં કાઢીને ગજામાં નાખ્યાં. આવા પ્રકારથી બધાં દેવતાઓના દેખતાંજ પ્રાણ લીધા હતાં. ”

બધાં જીવોનો ઇશ્વર ચર્ષ, આવા અયોગ્ય કાર્યમાં પડે તો પછી તે મુકેજા થાનો ?

॥ હનિ-નૃસિંહ આંતરડાં કાઢ્યાં. શિવ૦ (૧)

(૨) કૃષ્ણે પશુધાતથી પર્વતપૂજા કરાવી કયા પદના મારે ?

વિષ્ણુપુરાણ પાંચમો અંશ. અધ્યાય ૧૦ એ શ્લોક ૩૮ થી ૪૪ તક—

“ શ્રી કૃષ્ણજીએ જગના લોકોને ગોવર્ધન પર્વતની પૂજાનો મેધ્ય એટલે પશુ મારવાનો ઉપદેશ આપ્યો અને તે પ્રમાણે તે લોકોએ રહી, રૂપ અને માંસ-મી પૂજા કરી અને મેંકડો દળાશે છાલોને જમાડ્યા હતાં. ” (મ. મી. પૃ ૭૬)

શ્રી કૃષ્ણજીને જગત પરમેશ્વર વિષ્ણુરૂપે માનીએ તો પછી આ કાર્ય કયું પદ મેળવવાને મારે ?

॥ હનિ પશુધાતથી પર્વત પૂજાઓ વિષ્ણુ. (૨)

(૩) નૃસિંહાવતાર બાગવતના.

બાગવત સ્કંધ ૧૭ એ, અધ્યય ૮ માંનો શ્લોક (મ. મી. પૃ. ૮૭)

“ શ્રી કૃષ્ણ જગવાને નૃસિંહનું રૂપ ધરીને હિરણ્ય કશ્યપને અને તેના

એક હજાર સુભટોને ઘણા જુરા હાલથી માર્યા અને લોહિ લાગાવાથી મુખ લાલ ચોળ થઇ ગયું અને લોહીવાળા પોતાના હાઠ જીંઘાથી ચાટ્યા અને દૈત્યોનાં આંતરડાં કાઢીને ગલામાં પહેર્યા. ઇત્યાદિ ”

આગળ નવમા અધ્યાયના પ્રલોક પહેલાનો ભાવાર્થ.

“ આ અધોર કાર્ય કરતી વખતે એવો ક્રોધ ચઢ્યો હતો કે—પ્રભા, આહાદેવ અને દેવતાઓ પણ શ્રી કૃષ્ણજીની પાસે જઈ ન શક્યા ? ”

||ઇતિ-નૃસિંહ-એક દૈત્યનો અને હજારો સુભટોના પ્રાણ લીધા. ભાગવત.

નૃસિંહમાં પાંચ વિરૂદ્ધ લેખો.

નૃસિંહ અવતારના માટે આપસ આપસમાં વિરૂદ્ધ પાંચ લેખો તેની નોંધ (૧) શંકાકોષ. શંકા. ૩૬૬ મી. પૃ. ૫૮ માં.

“ જ્યારે અધર્મને મટાડવા અવતારનું થવાનું ગીતામાં લખ્યું છે તે નૃસિંહવતારની દુર્ગતિ કેમ થઈ કે જેનું અર્થ અને કષાળ વીરભદ્રદ્વારા શિવજી ધારણ કરી બેઠા છે ? શું આ માનનીય છે કે ? (લિંગપુરાણ) ”

(૨) શંકાકોશ. શંકા. ૪૦૮ પૃ. ૬૦ માં.

“ જ્યારે નૃસિંહજી પોતે ધૈર્ય હતા ત્યારે વીરભદ્રે શરભપક્ષીનું રૂપ ધરીને તેમને કેમ મારી નાખ્યા ? (લિંગપુરાણ) ”

(૩) શંકાકોષ શંકા ૪૩ મી. પૃ. ૭ માં નૃસિંહઅવતારનું યાંભલામાંથી નીકળતું શું સંભવિત થઈ શકે છે ? (ભાગવત) ” *

(૪) વળી જુવો- શંકાકોષ શંકા ૪૪ મી. પૃ. ૭ માં “ પ્રહલાદની ૩ પેઢી થવી નૃસિંહના વરદાનથી એકવીશ પેઢીનો ઉદ્ધાર થયો શું કદી સંભવિત થઈ શકે છે ? ”

(૫) શંકાકોષ શંકા. ૩૬૭ મી. પૃ. ૫૩. માં “ માર્કુંડેય (સહઆ-નીકજીથી) કહે છે કે-હે રાજન્ ! નૃસિંહરૂપ ધારણ કરતા કેશવ ભગવાન ઉપર તુલસી, પુષ્પમાળા નિર્મોલ્ય ઉતારી જે જલથી સ્નાન કરાવે છે તેનાં તમામ

* પુરુષસિંદ-પાંચમા વાસુદેવ છે, નિશુલ પ્રતિવાસુદેવ છે. આ વાન પૃ. ૨૨૪ થી જુવો. પુરુષના ઠેકાણે “ ન ” શબ્દ ગોઠવી, યાંભલામાંથી ઉત્પન્ન કરી કેવી વિચિત્ર વાતો ગોઠવી દીધી છે.

પાપ મટી જાય છે અને તમામ તીર્થોનું કૃણ મળે છે અને વૈમાનમાં બેસી સ્વર્ગે જાય છે. શું સંભવિત છે ? (લિંગપુરાણ અધ્યાય ૪૨ મો.)”

નૃસિંહમાં કિંચિત્ વિચાર—પ્રથમ શિવ. પુઠ માં નૃસિંહે હિરણ્ય-ઠશ્યપનું લોહી કાઢીને પીધું, આંતરડાં કાઢી ગળામાં નાખ્યાં અને બધા દેવાને દેખતાં પ્રાણ લીધા.

ભાગવતમાં—શ્રી કૃષ્ણે નૃસિંહરૂપ ધરીને—હજાર સુભટોની સાથે હિરણ્યકશિપુના બુરા હાથ કરી લોહિવાળા પોનાના હોઠ પોતાની જીભાથી ચાટ્યા અને દૈત્યોનાં આંતરડાં ગળામાં પહેર્યાં અને તેમના બચથી બ્રહ્માદિક પણ હરજ રહ્યા.

લિંગપુરાણમાં—વીરભદ્રે ચરણપક્ષીનું રૂપ ધરીને નૃસિંહને મારી નાખ્યા અને તેમનું ચામડું અને કપાળ શોવજી ધારણ કરી બેઠા.

વળી એજ લિંગપુરાણવાળો—નૃસિંહનું પૂજન કરાવી તમામ તીર્થોનું ફલ અપાવે છે અને વૈમાનમાં બેસાડી સ્વર્ગમાં પુચાડે છે. આમાં સાચું કયું ?

અમોએ—પંદરમ્મ તીર્થ કરના સમયમાં થએલા—પુરૂષસિંહ વાસુ-દેવાદિકનું પાંચમું ત્રિક જતાવેલું છે, તે પુરૂષસિંહન. ઠેકાણે નૃસિંહ નામ ગોઠવી જુદા જુદા પુરાણકશિકે દેવા દેવા પ્રકારનો ઉંધો છત્તો ચંબંધ લખ્યો છે તે વિચારી જુવો.

પ્રથમ અશ્વત્થીવ પ્રતિવિપ્લુને વિપ્લુ કરાવી પોતાનીજ ધનુષદોરીથી માથાવિનાના કરાવી વિશ્વકર્માની પાસે સૂર્યના ઘોડાનું માથું ચાંટડાવી હયગ્રીવ-વિપ્લુ કહી જતાવ્યા હતા. બીજા તારક પ્રતિવિપ્લુને-તારકાસુરથી પ્રસિદ્ધમાં મૂંડી કેટલું બધું ઉધું છતું લખીને જતાવ્યું છે. ત્રિજા મેરૂક પ્રતિવિપ્લુને પુરાણકારે જાનવ કરાવી તેનાથી વિપ્લુને લાગતા જતાવ્યા છે. ચોથા મધુ પ્રતિવિપ્લુ અને તેના બાઇ કેટલાને વિપ્લુના જાનના બેલથી ઉત્પન્ન થએલા જતાવી બ્રહ્માને મારવા દેડાવ્યા છે. આ બધા વૈનોના અને વૈદિકોના લેખો વાંચતા આવો અને સત્યાસત્યનો વિચાર કરો.

II ઇતિ અનુચિત લેખોમાં દૃષ્ટિપાત કરતાં. શિવ પુ. ભાગવત. લિંગ પુરાણાદિકના જુદા જુદા નૃસિંહનો વિચાર.

મધુપાન સાથે કૃષ્ણનો પર સ્ત્રી ભોગ.

પદ્મપુરાણ ઉત્તરખંડ અધ્યાય ૮૩ મો. શ્લોક ૫૪ । ૫૫ થી

(૧) “દિવ્ય આસન ઉપર બેસીને કૃષ્ણજીએ અને તેમની સાથેમા આવેલી સ્ત્રીઓએ મધુપાન કર્યું. દાડના નશાથી બે ભાન બનેલાઓએ અકેકથી હાથ લીડાવ્યા. છેવટે અતિકામવશ થયેલા કુંજગહન ઝાડીમાં પેશી ગયા.” (મ. મી પૃ ૭૬)

॥ ઇતિ મધુપાનથી મત્ત શ્રી કૃષ્ણ સ્ત્રીઓ સાથે ઝાડીમાં પેડા પદ્મ પુ.

(૨) ગોપીઓના દાડમાસથી કૃષ્ણ પૂજ્યા.

શંકાકેપ શંકા ૩૫૬ મી. પૃ. પર મા.

“ શ્રી કૃષ્ણજી કહે છે કે—આ મધળી ગોપીઓએ—કંશના વધ કરવા અર્થે—દહિ, દૂધ, મુગ (દાડ) માસ આદિથી માડું પૂજન કર્યું છે આપ પૌરાણીઓ તો આ સત્ય માનતાજ હશે. ?”

આમા મારા બે બોલ—શ્રી કૃષ્ણ ત્રણ ખંડના લોકતા મહારાજ હતા, આમા તો કોઇનો વાધો છેજ નહિ. છતાં પુરાણકારોએ જગતના કર્તા હતાં, અને ગીતામા યુગયુગના ઉદ્ધારક ભગવાન કરાવ્યા છે. પણ તેમના મંબધે જૂઠ લખના એક બાળક જેટલો પણ વિચાર કર્યો હોય તેમ જણાતું નથી. શ્રી કૃષ્ણને ત્રણ ખંડના ગળ માનીએ તો પણ, તેમને એકલા લંકા જેવા ફરના હતા એમ કેવી રીતે લખી શકાય ? જો એટલો વિચાર કરી કલમ ચલાવી હોત તો કદી પણ એમ લખી શકતા ખરા કે ? અતિ કામવશ થયેલાં કુંજગહન ઝાડીમાં પેશી ગયા ? આમા વધારે શું લખીને બતાવું ?

કોઇ ગામમા વિધવા ગ્રાહણીનો કોઇ પુરૂષની સાથે સંબંધ થતાં લોકોએ ભાડવા માડયા તે બાઇના સંબંધીઓને ઘણી શરમ ભરી વાત લાગતા તે બાઇને ધણુ દબાણ કરવા લાગ્યા, ત્યારે તે બાઇએ છેવટનો ઉત્તર એવો આપ્યો કે—આપણા બધા દેવો બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને મહાદેવાદિક બાયડીઓ વિના એક ઘડી ભરતો રહી શક્યા નથી, તો પછી તમો બધા મને શું કગવાને હેરાન કરી રહ્યા છો ? છેવટે તેઓ ચૂપ થઇ ગયા.

પુરાણકારોએ લેખો લખતા ફનીયાનીજ નીતિનો વિચાર કર્યો હોત તો પોતાના કલ્પિત દેવાના સંબંધે પણ આવા અનીતિ ભર્યા તદ્દન બૂઠા લેખો લખી શકતા ખગ કે ? તેમને ધર્મનો ભય છોડયો તો છોડયો પણ અયોગ્ય લેખ લ-

ખતા હુનીયાનો ભય આ માટે છોડ્યો ? તેનો પણ વિચાર આવમા ઠરી જાયો

॥ ઇતિ (૨) મધુપાનથી મત્ત અને હાર્દમાસથી પૂજ્ય દૃષ્ટુ, અગ્રધના વિચારો અનેક પ્રકારના કરી ખતાવ્યા.

(૩) ૫૦ ગ્રીન લાલચું શુ જગદીન્દ્ર હતા ?

વિષ્ણુપુરાણ અંશ પાચમો અધ્યાય ૧૩ મો શ્લોક ૫૮ મો (મ મી. ૫ ૭૮)

" તે ગોપાગનાઓના પતિઓએ, ભાઈઓએ, અને પિતાઓએ ઘણીએ નિવારણ કરી તેા પણ ન માન્યુ અને રાત્રીએ કૃષ્ણજની માથે ક્રીડા કરતીઓ નહી દત્યાદિ "

॥ ઇતિ-ગોપીઓ માથેની ક્રીડા, વિષ્ણુપુ (૩)

(૪) કરીથી વિશેષ પદ્મપુગણુ ભિત્ત-ખંડ અધ્યયા ૨૪૫ મો પત્ર ૨૫૮ શ્લોક ૧૭૦-૧૭૧ નો ભાવાર્થ (મ મી ૫ ૭૮)

" પોતાના પતિઓનો, પુત્રોનો અને ભાઈઓનો પણ કંઠે છે ત્યાગ, તેમજ પોતાના દુળની મર્યાદાનો પણ કર્યો છે ત્યાગ, કામદેવના બાળથી પીડાને પામેલીઓ તે બધીએ ગોપીઓ, આગે મળીને કૃષ્ણજની પાને આવીઓ અને પોતાની ભુલઓથી કૃષ્ણનું આલિંગન કરી ભોગ ભોગવવાને લાગીઓ જેમ દેવતાઓ અમૃતનું પાન કરે તેમ અધરપાન કરતા ગદ્યા ઇત્યદિ "

॥ ઇતિ-ગોપીઓ માથેની ક્રીડા કરીથી પદ્મ (૪)

(૫) કરીથી વિશેષ શબ્દકોશ અંક ૧૬ મી, ૫ ૭ માથી—

" ગોપીઓના સ્નાન કરતી વખતે વસ્ત્રાદિ લઈને કૃષ્ણનું અતાવવું અને પાણીમા ઉભે ઉભે ગોપીઓએ પ્રાર્થના કરવી કે-મહાનાથ કૃપા કરીને વસ્ત્ર આપી દો નવીન સનાતન ધર્મના ઇન્દ્ર કૃષ્ણનું એ કહેવું કે તને જળમાથી ન ન નીકળી અને વસ્ત્ર લઈ દ્યો શુ આ નિર્વજ્જનપણું નથી ? (ભાગવત) "

॥ ઇતિ-ગોપીઓના વસ્ત્ર લે-ણ ભાગવત (૫)

વિષ્ણુ, પદ્મ અને ભાગવત—આ ત્રણે પુરાણકાંડોએ શ્રી કૃષ્ણને જનવાન રૂપે કનડી પદ્મીના દ્વાજથી દર્શિત લખ્યા છે ખમ પણ આજકાલ

વૈદિકમતના પડિતોજ આ વાત પાયા વિનાની બહાર કરી રહ્યા છે. જૈનો તે વાસુદેવની પત્નીના ધારક, ત્રણખંડના લોકજા જેવી રીતે પૂર્વકાળમાં આઠ મહા-રાજાઓ થઈ ગયા છે તેવી રીતના આ નવમા કૃષ્ણ પણ મહારાજ જ હતા. એમ સ્પષ્ટપણે બતાવી રહ્યા છે. આમાં સત્ય શું છે તે વિચારી બુવો.

॥ ઇતિ. પદ્ય પુ. વિષ્ણુ પુ. ભાગવતાદિકથી—મધુપાન સાથે સ્ત્રીના ભોગા-દિકનો વિચાર કલમ પાંચથી.

કૃષ્ણ ભગવાનને આહેડી લખનાર તે કેવો ?

ભાગવત-દશમસ્કંધ. ઉત્તરાર્ધ અધ્યાય ૫૮ મો. પત્ર ૨૦૬, શ્લોક ૧૪ થી ૧૬ નો ભાવાર્થ—(મ. મી. પ. ૭૬)

(૧) “ જે વનમાં હાથીઓ અને મૃગો ઘણા હતા, તે વનમાં શ્રી કૃષ્ણજી અર્જુનને માથમાં લઈ શીકાર કરવાને ગયા. ત્યાં વાઘ, સૂર્ય, પાકા, શરભ, રાજ, ગેંડાં, ખરગોસ, આદિ ઘણાં જાનવરોને બાણોથી વિધી નાખ્યાં. પછો તે જાનવરોને નોકરો રાજાની પાસે લઈ ગયા. રાજા તૃપાથી ખીડિત થમુના નદી ઉપર આવ્યા ગયા. ઇત્યાદિ.”

॥ ઇતિ—શ્રી કૃષ્ણે શીકાર ખેલ્યાનો વિચાર. ભાગ ૦ થી (૧)

(૨) દાડમાંસથી કૃષ્ણ શું દેવીને પૂજાવે ?

વિષ્ણુપુરાણ અંશ પાંચમો. અધ્યાય ૧ લો. શ્લોક ૮૩ થી ૮૬ નો ભાવાર્થ.

“ યોગમાયાને શ્રી કૃષ્ણજી કહે છે કે—હે દેવિ ! આર્યા, ડુર્ગા, દેવગર્ભા, અંગિકા, ભદ્રા, ભદ્રકાળી ક્ષેત્ર્યા, ક્ષેત્રમંકરી તું છે. અને જે નમ્ર થઈને તારી સ્તવના સાંજ સવાર કરશે. તેનાં ઇચ્છિત કાર્ય મારા પ્રસાદથી થશે. અને તું પણ દાડ, માંસ અને ભક્ષ્ય ભોજનથી પૂજિત થએલી, પ્રસન્ન થઈને સર્વ કાર્ય કરીશ ? હે સર્વદા ભદ્રે ! તે લોકો મારા પ્રસાદથી નિઃસંદેહ થશે, તું જા. ઇત્યાદિ. ” (મ. મી. પુ. ૭૭ થી.)

॥ ઇતિ—શ્રી કૃષ્ણે દાડમાંસથી દેવીને પૂજાવી. વિષ્ણુ પુ. ૦ (૨)

(૩) કૃષ્ણના શીકારમાં નારદની સાક્ષી.

ભાગવત-દશમ સ્કંધ. ઉત્તરાર્ધ. અધ્યાય ૬૬ પત્ર ૨૪૬ (મ. મી. પુ.

૮૦) “ શ્રી કૃષ્ણજીને શીકાર કરતા નાનદજીએ પણ જોયા હતા એમ તેમા જણાવેલું છે ”

॥ શીકાર કરતા શ્રી કૃષ્ણને નાનદે જોયા ભાગ૦ (૩)

(૪) શીકારનું પાપ કૃષ્ણ પોતેજ બતાવી ગયા છે.

ભાગવત દશમ સ્કંધ ઉત્તરાર્ધ અધ્યાય ૫૧ મે પત્ર ૧૮૧ શ્લોક ૬૪ મે

ભાવાર્થ “ શ્રી કૃષ્ણજી પોતેજ— ગળા મુચુકુંદને શીકાર કરવાનું પાપ બતાવી ગયા છે કે હે રાજન ! તે સ્નાત્ર ધર્મમા નહીને શીકારથી—ધણા જીવોને માર્યા છે તેથી હવે તું મારા આશ્રય લે અને મમાધિગ્ય થઈને તપશ્ચર્યા દ્વારા તે કષ્ટતા પાપનો તુ નાશ કર ? ” (મત મીમાન્સા પૃ ૮૦ થી)

॥ ઇતિ—કૃષ્ણ પોતે ગળા મુચુકુંદને શીકારનું પાપ, કહે છે. ભા૦ (૪)

(૫) કૃષ્ણજી શીકારનો અભ્યાસ કરતા રહ્યા

મત્સ્યપુરાણ૦ અધ્યાય ૪૫ મે શ્લોક. ૧૨ માનો ભાવાર્થ

શ્રી કૃષ્ણજી સ્વાભ વિક રીતે શીકાર કરવાને ગયા ત્યાં ઘણા કાળ સુધી અભ્યાસ કરીને પછી પાછા આવ્યા (૧૨) ” (મતમીમાન્સા પૃ ૧૨૦ મા)

॥ ઇતિ—કૃષ્ણને શીકારના અભ્યાસનું મત્સ્યપુ૦ કહે છે (૫)

ઇતિ—કૃષ્ણે શીકાર જોયો બા (૧) દાડ માસથી દેવી પૂજાથી વિષ્ણુપુ

(૨) ના શીકારજોયતા નાનદે જોયા ભા (૩) ના કૃષ્ણે શીકારનું પાપ બતાવ્યું ભા

(૪) ના મત્સ્યે—જોડવાનું બતાવ્યું. એમ કલમ પાંચ

શ્રી કૃષ્ણે દેહનું હનણ કરી દશ પુત્રો પેદા કર્યા

શ કાકોપ શ કા ૨૬૭ મી પૃ ૩૭ માંથી

(૧) “ શ્રી કૃષ્ણે પોતાના બાપની વહેન (દેહ) કે જે નન્દઅધિદેવની

પુત્રી—મિત્રવિદાનું હરણ કરી વિવાહ કર્યો અને તેથી દશ ૧૦) પુત્રો ઉત્પન્ન થયા શુ આ સભવિત છે ? (ભાગવત ૨૬ મે ૧૦ મે ૨૬૧ થ ૫૮ મે)

ઇતિ કૃષ્ણે દેહનું હનણ કરી ૧૦ પુત્રો પેદા કર્યા ભા૦ (૧)

(૨) સ્ત્રીનું રૂપ ધર્યું તેને દર્પણમાં જોયું, કૃષ્ણ પોતેજ મોહી પડ્યા. ઉપદેશ રતનાકર. પૃ. ૫૬ માંથી.

દર્પણાર્પિત માલોક્ય માયાસ્ત્રીરૂપમાત્મનઃ આત્મન્યેવાડનુરક્તો યઃ શ્રિયં દિશતુ કેશવઃ ॥

ભાવાર્થ:-કેશવ (શ્રી કૃષ્ણ) માયાથી સ્ત્રીનું રૂપ ધરીને દર્પણમાં જોવા લાગ્યા અને તેમાં પોતે ભગવાન થઈ ગયા. તેવા ભગવાન અમારું કલ્યાણ કરવા વાળા થાઓ. ”

આ સ્તુતિકારની સ્તુતિ જનાવટી વાતો ઉપરથી વિચાર વિનાની થએલી જણાય છે. જગદીશ્વર હોય તે એવા ભાન ભૂલેલા હોયજ કેમ ?

॥ ઇતિ દર્પણમાં પોતાનું સ્ત્રી રૂપ જોતાં મોહિત. (૨)

(૩) ભગવાન રાસકીડાથી દેવાંગનાઓને મોહી લેતા. શંકાકેશ શંકા ૪૩૪ મી. પૃ. ૬૭ માં—

“ ભગવાનની રાસકીડા જોવાથી દેવતાઓની સ્ત્રીઓનું પણ કામાતુર થવું શું આ સંભવ છે કે ? શું કૃષ્ણે કોઈ પૌંચણી પાસે મોહિની કે વશીકરણના જપ કરાવ્યા હશે ? કે જેથી ઘણી સ્ત્રીઓ મોહી પડતી હતી ? (ભાગવત.) ”

રાસકીડા શું લવાઈ જેવી ન ગણાય ? તે શું ભગવાન કરતા ? ન જાણે પુરાણકારોએ કયા હિસાબથી એ વાત લખી હશે ?

ઇતિ-રાસકીડાથી દેવાંગણાઓ મોહિત. ભાગવત (૩)

(૪) રામ સદ્ગુણી, કૃષ્ણ વિષયી નિર્ભયાદી. હિંદુસ્તાનના દેવો. પ્રકરણ ૬ કું. પૃ. ૧૮૭ થી. રામેશદત્ત કૃત ‘ મહાભારત ’ ઉપરથી પૃ. ૩૫ થી

“ ધાર્મિક વૃદ્ધિ માટે વિષ્ણુના અવતારો તરીકે રામ અને કૃષ્ણ વચ્ચે ઘણો લાખો વખત હોવો જોઈએ. જન્મેમાં અદ્ભુત શક્તિ અને લડાયક ગળ લાગુ પાડવામાં આવે છે, પણ એમાંનો એક સદ્ગુણ અને વિનયનો આદર્શરૂપ હતા અને ખીજ વિષયી પણ અને નિર્ભયાદ અનીતિના નમુના હતા. ”

પૃ. ૧૮૮ થી “ હિંદુસ્તાનના મોટા ભાગના, એ (કૃષ્ણ) માનીતા દેવ છે અને તરૂણ વર્ગ એમને ઉત્તમમાં ઉત્તમ દેવ ગણે છે.

“ વાસ્તવિક રીતે જોઈએ તો-બહેમ અને શ્રદ્ધાલુપણના પ્રાચીન

હર્ગમાંથી, અર્વાચીન વિચારની વૃદ્ધિએ હિંદુ ધર્મને, હાંપી કાઢ્યો છે. તેથી તેને આ રાસ રમતા, કામધિય, શૂરા, દેવપુરૂષના સ્વરૂપ નીચે આધ્રય લે છે અને એમના વિષયી મરત આનંદને ધાર્મિકરૂપ આપી, નવીન રચનામાં આવવા પ્રયત્ન કરે છે. ”

(૫) આગળ પૃ. ૧૮૯ થી નીચેના ઉતાસમાં-મહાદેવ પણ કૃષ્ણની કીર્તિ ગાતા જોવામાં આવે છે- “ બ્રહ્માર્થી પણ શ્રેષ્ઠ એવા હરિ, શાશ્વત પુરૂષ શ્રી કૃષ્ણ છે. સુવર્ણ જેવા પ્રકાશમાન, વાહલા વગરના આકાશમાં ઉગેલા સૂર્યના જેવા છે. તેમને દશ બાહુ છે, તેઓ મહાતેજસ્વી છે, દેવોના શત્રુના નાશ કરનાર છે અને સર્વ દેવો તંમને પૂજે છે. બ્રહ્મા તેમના ઉદરમાંથી, હું તેમના માથામાંથી, નક્ષત્રો તેમના માથાના કેશમાંથી, સુર અને અસુરો તેમના રૂવામાંથી અને ઋષિયો અને શાશ્વત હનીયા તેમના શરીરમાંથી ઉત્પન્ન થયા છે. તેઓ માનના આપનાર છે, દેવોનાં કાર્યો સફળ કરવા જન્મ લે છે અને માતૃપ રૂપ ધારણ કરી યુદ્ધમાં સર્વ પ્રાણીઓનો નાશ કરશે. કારણ કે ત્રિવિક્રમ (જેમને ત્રણ પગલાં ભર્યાં છે) વિના બધા દેવગણો નાયક વિનાના હોઈ દેવકાર્યો કરવા શક્તિમાન નથી.... એ દેવ પુંડરીકાક્ષ છે. શ્રીના ઉત્પન્ન કરનારા છે અને શ્રીની સાથે રહેનારા છે.... હે દેવો ! તમારે સ્તુતિની ઉત્તમ અને પૂજ્ય માળાઓ સાથે એમની પાસે જઈને શાશ્વત બ્રહ્માની પેઠે એમની ઉચિત છે તે પ્રમાણે પૂજા કરવી જોઈએ કારણ કે જે માઈ અને પિતામહ-બ્રહ્માનું દર્શન કરવા ઇચ્છતા હોય તેમને પ્રતાપી અને તેજસ્વી વાસુદેવનું (કૃષ્ણનું) દર્શન કરવું. તેમનું દર્શન થયું એટલે માઈ દર્શન થયું કે દેવેશ પિતામહ બ્રહ્માનું દર્શન થયું. એ વિષે મને કાંઈ શક નથી. હે તપ ! જેમનું ધન છે એવા દેવો ! તમે એમ બલો. ” *

॥ ઇતિ-કૃષ્ણે દ્વાઈત્યું હરણ કથું, ૧૭ વર્ષભ્રમા ચેતાતું આ રૂપ જોતાં મોહિત. ૨૭ રાસકીડાથી દેવાગનાઓ મોહિત. ૩૭ સુંમ સદ્ગુણી, કૃષ્ણ વિષયી નિર્મં યાદી, ૪, મહાદેવે પણ કૃષ્ણની કીર્તિ ગાઈ. એમ પાંચ કલમથી

વૈદિકે જૈન બૌદ્ધની ઉત્પત્તિના લેખો ૯ નું. સ્વરૂપ

વિષયુએ જૈનાદિ મતો સ્થપાવી, યજ્ઞોને નિંદા.

કૃષ્ણે વૃહસ્પતિને માયાવીસોંપી દેત્યોને વેદધર્મથી બ્રહ્મ કનૌઠ ॥ પદપુરુષ પ્રથમ સૃષ્ટિખંડ. અવતાર ચરિત્ર નામના અધ્યાય ૧૩ મો. તેમાં નીચે પ્રમાણે છે.

“વૃહસ્પતિએ શ્રી કૃષ્ણ ભગવાનનું ચિંતવન કર્યું, જોટલે કૃષ્ણજીએ માયાવી પુરૂષ પેદા કર્યો અને વૃહસ્પતિને કહ્યું કે તમે જાઓ આ, માયાવી પુરૂષ જ બધાએ દેત્યોને વેદધર્મથી ભ્રષ્ટ કરી દેશે. તમે ફીકર કરશો નહિ ઇત્યાદિ.”

પછી આગળ જતાં આ પદ્મપુરાણના લેખકે-તે માયાવી પુરૂષના વેષનું ચર્ણન કરતાં-દિગંબરના સાધુના વેષનું વર્ણન કરીને બતાવ્યું છે અને શિવ પુરૂષ ના લેખકે-શ્વેતાંબર સાધુના વેષનું વર્ણન કરીને બતાવ્યું છે.

તેથી પદ્મપુરાણનો લેખક હક્ષિણ આદિના પ્રદેશમાં દિગંબરની વસ્તિમાં થએલો સિદ્ધ થાય છે.

અને બીજો શિવ. પુરૂષ નો લેખક ગૂજરાત આદિના પ્રદેશમાં કે જ્યાં શ્વેતાંબરની વિશેષ વસ્તિ છે તે પ્રદેશમાં થએલો સિદ્ધ થાય છે.

વળી વિશેષ એ છે કે-પુરાણકારોએ કૃષ્ણના માયાવી પુરૂષથી દેત્યોને+વેદધર્મથી ભ્રષ્ટ કરવાનું લખીને બતાવ્યું છે ખરું પણ તેઓ શાસ્ત્રના સંકેતથી ચૂકેલા છે કારણકે ધર્મમાર્ગની પ્રવૃત્તિ મનુષ્યો વિના બીજા પ્રાણે કરી શકતા નથી એમ જૈનશ્રદ્ધામાં સ્પષ્ટ રીતે લખીને બતાવેલું છે અને તેવા લેખો પુરાણકારોએ પણ ઘણા ઠેકાણે લખીને બતાવ્યા છે, તેથી પણ આ બધા લેખો હક્ષિપતજ ઠરે છે.

મારા વિચાર પ્રમાણે જૈનધર્મનો તેમજ ગૌડ ધર્મનો ઇતિહાસ ચોક્કસ જોડવાઈ ગયા પછી પુરાણકારોએ ૨૪ અને દશ અવતારો કહી ચોવીશમાં ઋષભદેવને-આઠમા, અને દશમાં બુદ્ધને નવમા અવતાર રૂપે કહી આ બધી ઉધી, છત્તી કહ્યનાઓ જોડવેલી હોય એમ જણાઈ આવે છે આના પ્રમાણમાં જુવો અમારો સંપૂર્ણ લેખ વિચારી પુરૂષોના ધ્યાનમાં રહેજે આવી શકે તેમ છે.

વળી જુવો-ભાગવત પંચમ સ્કંધ, અધ્યાય. ૬ થો અને પત્ર ૨૦ મું જેવી રીતે શિવપુરૂષ વાળાએ-કૃષ્ણના માયાવી પુરૂષથી દેત્યોને વેદધર્મથી ભ્રષ્ટ કરવાનું લખ્યું છે તેવાજ ઇરાદાવાળું લખાણ આ ભાગવતમાં થયેલું છે. તેથી તે કૃષ્ણના માયાવી પુરૂષનો વિચાર ત્યાંથીજ કરી લેવો.

॥ ઇતિ કૃષ્ણે વૃહસ્પતિને માયાવી સોંપી દેત્યોને વેદધર્મથી ભ્રષ્ટ કર્યા તેનો વિચાર. (૧)

x માંસને ખાઈ લખી તેનું બાકણ કરનારા તેજ ખરા દેત્યો ગણાય ? જૈને ને નિગેધક છે તો પછી દેત્યો સ્વાથી ?

(૨) ઇંદ્રના પ્રેર્યા વિષ્ણુ બુદ્ધ થયા અને યજ્ઞોને નિંદા

શંકાકોપ શંકા ૪૦૧ મી. પૃ. ૫૯ (ભાગવત.)

“ એક રાત્રીએ અશ્વમેધ યજ્ઞનો આરંભ હૃદ પ્રતિજ્ઞાથી કર્યો. તેથી ઇંદ્રને ચિંતા થઈ, તેથી વિષ્ણુ પાસે પ્રાર્થના કરી, તેથી વિષ્ણુએ બુદ્ધ અવતાર લઈ યજ્ઞની નિંદા કરી. જૈનમતની અહિંસા સિદ્ધ કરી. શું ઇન્દ્ર અવતાર પણ યજ્ઞની નિંદા કરે છે કે ? ઇત્યાદિ.”

॥ ઇતિ-ઇંદ્રના પ્રેર્યા વિષ્ણુ બુદ્ધ થયા. ભાગવતે. (૨)

(૩) કૃષ્ણ, લક્ષ્મી, અને ગરુડ કમઘો બુદ્ધ, પરિવ્રાજિકા અને શિષ્ય થયા.

૧ળી જુઓ સ્કંદ પુરાણ ખંડ ૪ ચો. અધ્યાય ૫૮ મો. ૧૨ ૨૪૫ થી

“ શ્રીપતિએ (શ્રી કૃષ્ણે) સૌમતત્ત્વ (બુદ્ધત્ત્વ) રૂપ ધર્યું, લક્ષ્મીએ પરિવ્રાજિકાત્ત્વ રૂપ ધર્યું અને ગરુડ વિષ્ણુના શિષ્ય બન્યા. પછી તેમને બૌદ્ધ ધર્મ ચલાવ્યો અને પછી પ્રજાને અધર્મ રૂચિ કરાવી. પછી ગણેશની પ્રેરણાથી વિષ્ણુએ ગ્રાહ્યજીત્ત્વ રૂપ ધરીને, રાત્રીની પાસે શિવલિંગ સ્થાપન કરાવ્યું. તે લિંગત્ત્વ પૂજન કરીને દિવોદાસ રાત્રી વિમાનમાં બેસીને દેવાસપુરમાં આઠવા ગયા. ઇત્યાદિ. ”

॥ ઇતિ કૃષ્ણ બુદ્ધ, લક્ષ્મી-પરિવ્રાજિકા, ગરુડ-શિષ્ય સ્કંદ પુ (૩)

ઉપરની કલમ ૨ નો વિચાર-પોતાનું પદ રાખવા ઇંદ્રે વિષ્ણુની પાસે બુદ્ધ-અવતાર લેવડાવી યજ્ઞની નિંદા અને જૈન ધર્મની અહિંસા મિદ્ધ કરાવી, પણ “ અહિંસા પરમો ધર્મ ” એ તો વેદની શ્રુતિથી અનાદિનીજ અહિંસા સિદ્ધ છે. આમાં નવું તો એટલુંજ મનાય કે જેઓ સ્વાર્થના વશમાં પછી નિરાપરાધી છવોનું બદલું કરી નરકમાં પડતા હતા તેમને ગચાવ્યા એ હિતમ્મ કાર્ય કરતાં વિષ્ણુએ શું અયોગ્ય કાર્ય કર્યું કે જેથી લખીને બતાવ્યું ?

આગળ ત્રિજી કલમમાં-સ્કંદપુરાણવાળો જણાવે છે કે-“ શ્રી કૃષ્ણે બૌદ્ધ ધર્મ ચલાવી પ્રજામાં અધર્મ રૂચિ કરાવી, પછી ગણેશની પ્રેરણાથી વિષ્ણુએ ગ્રાહ્યજીત્ત્વ રૂપ ધરીને રાત્રીની પાસે શિવલિંગ સ્થાપન કરાવ્યું.

અશ્વમેધ ? અનાદિ કાલના વિષ્ણુ ભગવાનને શું બાળક જેવા અજ્ઞાની માનવા ? બુદ્ધત્ત્વ રૂપ ધરીને પ્રજામાં અધર્મ રૂચિ કરાવી અને ગ્રાહ્યજીત્ત્વ રૂપ ધરીને લિંગ સ્થાપવું. આમાં કયું સત્ય છે ?

વૈદિકો અથવા પુરાણકારો અક્ષરોના પંડિતો હતા પણ સત્ય ધર્મના કે સત્ય તારવોના પંડિતો હોય એમ જણાતું નથી. કારણ જેઓ-જાણીબુજી પોતે ઉંધે રસ્તે પડી, બીજાઓને ઉંધા પાટા બંધાવવા પ્રયત્ન કરતા હોય તે પંડિતોને કયા પ્રકારના માનવા ?

ધર્મિ-વિષ્ણુએ-બુદ્ધ યર્ધ જૈનની અહિંસા સિદ્ધ કરી. ભાગ. ૨, ૧ ૩ સ્કંદ પુરાણે-પ્રજાને અધર્મ રૂચિ કરાવી તેનો વિચાર.

(૪) બુદ્ધાવતાર વિષ્ણુની મર્યાદાની બહારનો.

હિંદુસ્તાનના દેવોમાં-દશ અવતારોનું વર્ણન આપતાં પૃ. ૧૬૫ થી ૧૬૭ સુધી બુદ્ધાવતાર માટે નીચે પ્રમાણે છે.

“ બુદ્ધનો અવતાર પ્રથમ વિષ્ણુના અવતાર ચક્રની બહાર હતો અને સેટલા માટે કેટલાક પુરાણોમાં તેને વિષે બહુ થોડી સૂચના છે. એવી સૂચના કરવામાં આવી છે ત્યાં બૌદ્ધ ધર્મ બ્રાહ્મણ ધર્મનો એવો વિરોધી નથી કે બેની વચ્ચે કંઈ સમાધાન થાયજ નહિ એમ દર્શાવવાનો પ્રયત્ન કરી બે ધર્મ વચ્ચે કંઈ સમાધાન કરવાનો ઇરાદો હોવો જોઈએ. ૧ બૌદ્ધ ધર્મના વિરોધને લીધે બ્રાહ્મણો એવો ઉપદેશ કરે છે કે, દોષોનો પ્રચાર કરવા માટે વિષ્ણુએ બુદ્ધનો અવતાર લીધો-આ વાત આપણે સ્મરણમાં રાખીએ તો હિંદુઓના પુસ્તકમાં બુદ્ધને વિષે ઘણીજ થોડી કે ધુરંદ્ર હકીકત છે. તેથી આપણને આશ્ચર્ય પામવાનું નથી. ભાગવત પુરાણમાં કહ્યું છે કે-“ બુદ્ધ તરીકે પોતાના શબ્દોથી વિષ્ણુ નાસ્તિકોને જોડે માર્ગ દોરવે છે. ”

આ કેવી ભયંકર કલ્પના ? અવતારી દેવ તિરસ્કારવા લાયક દોષોનો ઉપદેશ કરે છે. તો પણ લોકોને બૌદ્ધ માર્ગના યતા અટકાવવાને બ્રાહ્મણોએ એ ઉપાય ચોજ્યો હતો. આ તિરસ્કારનું કારણ આપવા માટે એ અવશ્ય યાદ રાખવું જોઈએ કે, એક વખત આખા ઉત્તર હિંદુસ્તાનમાં હિંદુધર્મને બદલે બુદ્ધ ધર્મ પ્રધાન તરીકે ચાલતો હતો. કેટલાક સૈકા પ્રાધાન્ય લોગવ્યા પછી, બૌદ્ધ ધર્મ તેની અંદર રહેલા દોષો, તેના વિભાગો, મઠજીવન, અને પ્રવૃત્તિના અભાવથી ક્ષય પામ્યો. જે વિશાળ ગંગાના મેદાનમાં બુદ્ધે જન્મ લીધો અને પવિત્ર ધર્મનો ઉપદેશ કર્યો, ત્યાં આજ સાચેજ એક પણ બૌદ્ધ જોવામાં આવે છે. બધાની સાથે સમાધાન થાય એવા વ્યાપક હિંદુધર્મમાં બુદ્ધ ૨ પોતાનો

૧ ચેમ્પસૈના એ-સામકલો પીડિયામાં ગોદ ૨૮૨૨ વિશેનો લેખ જુવો.

૨ બુદ્ધના જીવનની વાત ભા. ૩. પૃ. ૭

મનાયો અને બ્રાહ્મણોના પુરાણોમાં વિષ્ણુના અવતાર તરીકે તેને માટે સ્થાન થયું. આ પ્રમાણે જૌદ્ધર્મ પરાજય પામ્યો છે અને હિંદુધર્મમાં કુળી ગયો છે, તો પણ તેણે તેના વિજેતાઓ ઉપર કદી પણ જતી ન રહે એવી નિશાની મૂકી છે. આજે હિંદુ તેમજ જૌદ્ધર્મ જનના વિચારમાં મરણી રીતે ગાંધી બાબતમાં પ્રવૃત્તિના જીવન કરતાં નિવૃત્તિના યોગ્યમય જીવન તરફ વધારે વલણ છે. એમિઅલ કહે છે કે-“ પ્રવૃત્તિએ અગુદ તરફ વળેલો વિચાર છે ” તેટલા માટે પૂર્વની પ્રજા નિવૃત્તિ પસંદ કરે છે. જીવન એ આત્મનો પરિશ્રમ રાને સંતાપ છે અને મગ્ન ભયને ઉત્પન્ન કરવાને બદલે ઇચ્છવા લાયક પદાર્થ છે. જીવનનની સર્વ પ્રવૃત્તિનો છેવટનો હેતુ પરમાત્મામાં એક રૂપ થવાનો છે, જન્મ પહેલાં આત્માની જેવી સ્થિતિ હતી તેવી પામવાને એટલે પરમાત્માથી અવિભક્ત, અભિન્ન થવાનો એકત્વ પામવાનો છે. ”

॥ ઇતિ-દેવોનો પ્રચાર કરવા વિષ્ણુ જુદા ગયા તેનો વિચાર.

(૫) કૃષ્ણે માયાવી પુરુષથી દેવોને વેદધર્મથી બ્રહ્મ કર્યા. શિવપુ.

શિવપુરાણ જ્ઞાનસંહિતા અધ્યાય ૨૧ મો (મ. મી. પૃ. ૧૦૫)

“ શિવપુરાણમાં લખ્યું છે કે-શ્રી કૃષ્ણજીએ પોતાના શરીરથી એક માયાવી પુરુષ પેદા કર્યો અને આજ્ઞા કરી કે તમે બધા અને દેવોને વેદ ધર્મથી રહિત કરો ? તે આજ્ઞા મંજવાની સાથે તે માયાવી પુરુષે બહાર નીકળેને વેદ ધર્મથી બ્રહ્મ કર્યા, ઇત્યાદિ ઘણું લખ્યું છે.”

(મમીક્ષા) કૃષ્ણજી એક પોતે મોટા રાજા છે. જૈનો ત્રણ ખંડના ભોક્તા વાસુદેવ કહે છે, માત્ર તે વખતના અક્ષરોના પંડિતોએ-પોતાનો સ્વાર્થ માધવા ઇશ્વરરૂપે લખી દીધા હોય, એમ આજ્ઞાકાંક્ષા અનેક પંડિતોના મતથી પણ સિદ્ધ થાય છે. તેથી ન તો તેમનામા માયાવી ઉત્પન્ન કરવાની સત્તા છે, કે ન તો કોઈ ઉત્પન્ન કરેલો જણાય છે, આ તો પુરાણકારોએ કેવળ ગપ્પ ચલાવી છે. બીજી વાત એ છે કે બ્રાહ્મણોએ ચલાવેલો વેદધર્મ હિંસાદિક પાપોથી દૂષિત થયેલો છે, તેથી તેમનામાં સત્યરૂપ વેદ ધર્મ રહ્યોજ નથી તો પછી વેદ ધર્મથી બ્રહ્મ કરવાનું રહ્યુંજ કયાં ? કદાચ માનીએ કે માયાવી પુરુષે વેદ ધર્મથી બ્રહ્મ કર્યા તો વિચારવાનું કે-સત્યધર્મથી બ્રહ્મ કરનાર કે કરાવનાર પોતે જ

× વેદધર્મ એટલે જ્ઞાનધર્મ, તેનું જુદું નામ લઈ જવેના પ્રણ સેવાનું જનાવના દોષ તે નીત્યો કે જીવોનું રૂઢણ જનાવનાર ?

ધર્મથી બ્રહ્મ થએલો પરમાત્માની પંક્તિમાંજ કેવી રીતે દાખલ કરી શકાય ? તેથી ચોખ્ખેચોખ્ખું આ તૂટે તૂટે ઉભું કરેલું સિદ્ધ થાય છે.

॥ ઇતિ કૃષ્ણના માયાવી પુરૂષ-દૈત્યોને વેદ ધર્મથી બ્રહ્મ કર્યા. તેનો વિચાર (૫)

(૬) પૃથુના યજ્ઞનો ભંગ કરવા ઇંદ્રે જે જે રૂપ લીધાં તે જૈન બાહ્યદિક થયા

ભાગવત-સ્કંધ ૪ થો. અધ્યાય. ૧૯ મો. (શં. ૪૪૬ મી. પૃ. ૭૦)

“ પૃથુનો યજ્ઞ ભંગ કરવા ઇંદ્રે જે જે રૂપ લઈને મૂંઝી દીધાં હતાં તે ઉપરથી-જૈન, બૌદ્ધ અને કાપાલિક વિગેરે પાખંડ (પા-પાપ અને ખંડ-નિશાની) પંથો ઉત્પન્ન થયા. ” “ ઇંદ્રે યજ્ઞ તોડવાની ઇચ્છાથી કેટલા બધા મોટા પાખંડના માર્ગો ઉત્પન્ન કર્યા ? ” શું આ માનવું ઉચિત છે ? જો ઉચિત હોય તો, ઇંદ્ર કે જે સર્વ સનાતન ધર્મો દેવલોક છે તેનો રાજા છે, તો તેના ઉત્પન્ન કરેલા પંથ પાખંડ પંથ શી રીતે હોઈ શકે ? ઇંદ્રના ઉત્પન્ન કરેલા પંથ અમારા પૌરાણીઓએ અવશ્ય પાળવાજ જોઈએ, કેમકે ઇંદ્ર તેમનો પૂજ્ય દેવરાજ છે ! આ જગાએ જૈન, બૌદ્ધ અને કાપાલિક પાખંડ પંથ શબ્દો આવ્યા છે તો જરૂર આ ભાગવત જૈન, બૌદ્ધવિગેરે ધર્મ, આલ્યા પછીજ કોઈ પૌરાણીએ વ્યાસના નામથી રચેલું હોય એમ કેમ ન મનાય ? કેમકે વર્તમાનમાં તો માત્ર વર્તમાન અને ભૂતકાળનાજ દાખલા આપી શકાય છે. જો અમારા પૌરાણીઓ તરફથી એમ બચાવ લાવવામાં આવે કે એતો ભવિષ્યના શબ્દો છે તો તેમ પણ મનાય એમ નથી કેમકે “ પંથો ઉત્પન્ન થયા ” એવા શબ્દ છે. “ પંથો ઉત્પન્ન થશે ” આ શબ્દો નથી. માટે તે પંથો આલ્યા પછી ભાગવત રચાયેલું શાખિત થાય છે. તેમજ જો ભવિષ્યના એ શબ્દો છે એમ બે મીનિટ માટે માની લઈએ તો, સવાલ એ ઉભો થાય છે કે, -ઈસુખ્રીસ્તીનો ધર્મ જે હાલ હિંદમાં આલે છે, થીઓસોફી, પ્રાર્થના સમાજ, દાદુપંથી વિગેરે પંથો થશે એમ કેમ ભાગવત કર્તાએ કોઈ જગોએ લખ્યું નથી ? માટે ચોક્કસ સિદ્ધ થાય છે કે ભાગવત જૈન વિગેરે પાખંડ પંથ આલ્યા પછી અમારા પોપજીઓએ વ્યાસના નામથીજ લખી નાખેલું હોયું જોઈએ પૌરાણીઓ ખુલાશો કરશે કે ? ”

વળી આગળ શં.-૪૪૭ માંનોલેખ જુવો-“ જે પ્રમાણે ઇંદ્રે પંથો ચલાવ્યા અને ” લોકો તેમાં તણાઈ જાય છે તે જુવો ” શું ઇંદ્રે પાખંડ પંથ ચલાવ્યા ત્યારથીજ કંઈ વગર વિચાર કરેજ લોકો તેમાં ઘુસી ગયા કે ? સત્યાસત્યનો વિચારજ નહિ કર્યો હોય કે ? આ જગોએ સાફ જણાય છે કે જૈન, બૌદ્ધ મતમાં

જતા લોકોને અટકાવવાજ આ ભાગવત વિષયી વાક્યોથી ભરેલું કોઈ પોષણ એ રહેલું છે.

ત્યારે ઈંદ્રે પાખંડ મત ચલાવ્યા તો શું તે શુન્દેગાર નથી કે ? અને જો તેમ હોય તો પાખંડ પંથ ચલાવનાર ઈંદ્રને શા માટે માનવો કે પૂજવો જોઈએ ? ”

॥ ઈત-ચરનો ભંગ કરવા ઈંદ્રે રૂપો લીધાં તે જોઈ જાધાદિકથયા. (૬)

(૭) વિષય કહે છે કે—લોકોને વ્યામોહમાં નાખવા આર્હતાદિક કુશા-
ત્રોને મેં જ બનાવ્યાં.

કૃમ્ પુરાણ પૂર્વાર્ધ દેવ્યામહાત્મ્યનામ. અધ્યાય. ૧૨ મો. પત્ર ૨૨ શ્રુ.
સ્લોક ૨૬૦ થી ૬૩ (મ. મી. પૃ. ૧૧૩)

“ વેદ વિના ધર્મને કયન કરવાવાળું કોઈ શાસ્ત્ર નથી, તેથી વેદ વિનાના જે કોઈ બીજા ધર્મને માને છે તેમની સાથે બ્રાહ્મણોએ ભાષણ કર્યું તે પણ યો-
ગ્ય નથી. ૨૬૦ શ્રુતિ, સ્મૃતિથી વિરૂદ્ધ જે શાસ્ત્રો લોકોમાં જોવામાં આવે છે તે
શાસ્ત્રોનું વર્તન તામસી છે. ૨૬૧ કાપાલિક, લૈરવ, યામલ, વામ તથા આર્હત
દર્શન જે તે સર્વ શાસ્ત્રો લોકોને વ્યામોહ પેદા કરવાવાળાં છે. ૨૬૨ જે લોકો
કુશાત્રોના યોગથી મનુષ્યોને વ્યામોહિત કરે છે તેમને ભવાતરમાં વ્યામોહિત
કરવાને માટે મેં જ તે કુશાત્રોને બનાવ્યાં છે. ૨૬૨ ઇત્યાદિ. ”

સમીક્ષા—અમારી માન્યતા એ છે કે—હિંસા, બૃહ આદિ પાપોથી દૂષિત
જે શાસ્ત્રો હોય છે તેજ શાસ્ત્રો તામસી ગણાય છે અને તે વેદ પુરાણાદિકમાં
જોવામાં આવે છે અને તેનાં અનેક ઉદાહરણો અમોએ આજ અંકમાં આપેલાં
છે. તે સિવાય કાપાલિક, લૈરવ, યામલ અને વામ શાસ્ત્રો ભલે તેવાં હિંસાદિક
પાપોથી દૂષિત હોય ? પણ આર્હત દર્શન તો સર્વ જીવોના ઉપર દયાભાવ રા-
ખવાનું જ કહીને બતાવે છે અને તેજ પ્રમાણે દયાભાવ કરીને પણ બતાવે છે, તો
પછી તેમના શાસ્ત્રોને તામસી બાવમાં કયા રીતે ગંભ્ય કહીને બતાવ્યાં ? તેથી
આ લેખકે પોતાના ઉપરના દોષો બીજાના ઉપર ડોળી પાડવાનો આ અધમ ધંધો
આદર્યો છે વિચારી પૂરેપૂરે તે પ્રમ.જે જોઈ શકયા જ અને વળી તેવો પ્રયત્ન
કરવાનો પોતે પણ જોઈ શકશે એવી અમોને ખાતરી છે.

વળી કૃપણ કહે છે કે—તે કુશાત્રોને મેં જ બનાવ્યાં. આથી પણ શું
લેખકની કિંમત યત્ની નથી કે ? શું બગવાનું હોય તે કુશાત્રોનો પણ પ્રકાશ
કરે ? ત્યારે આ લેખથી અમજવાનું એ હોય કે બગવાનું કુશાત્રો બનાવે નહિ

તેથી ભગવાનનાજ કોઈ ખરાં શાસ્ત્રો હોય. બાકીનાં શાસ્ત્રો ખરાં હોય નહિ (૭)

॥ ઇતિ-કૃષ્ણ કહે છે કે લોકોને વ્યામોહમાં નાખવા આહતાદિક કુશાસ્ત્રો મેંજ બનાવ્યાં તેનો વિચાર. (૭)

જૈન ધર્મમાં શાલિશ્વક થશે, સ્થવિરો સંસારીનું ખાધ ખલાસ કરશે.

યુગપુરાણનાં ઐતિહાસિકતત્ત્વ.

લેખક દેશવલાલ, હર્ષદરાય ધ્રુવ-બુદ્ધિપ્રકાશ પુસ્તક ૭૬ મું. માર્ચ ૧૯૨૬ અંક ત્રિજો. અમદાવાદ તંત્રી અને પ્રકાશક હીરાલાલ ત્રિભોવનદાસ પારેખ. બી. એ.

પૃ. ૮૮ થી લેખ શરૂ થતાં, પૃ. ૮૯ માં લખવામાં આવ્યું છે કે—૩ વસતી માટેની સેંકડો પુલવાડીએ છવાએલા તે સુંદર યુષ્મપુર (નગર)માં યજ્ઞ-કર્મનો ધ્વંસ કરવાની વૃત્તિવાળો શાલિશ્વક થશે. અકર્મનો રસિયો, હુદ્દ પ્રકૃતિનો વિશ્વહમાં પ્રીતિવાળો, ધર્મવાદ કરાવનારો, અધર્મી, બ્રહ્મબુદ્ધિનો, તે (શાલિશ્વક) રાજા (નિમાયો) છતો સૌરાષ્ટ્રની પ્રજાને ત્રાસદાયક રીતે રંભાડી (જૈન) ગઢોને મુખે મોટોભાઈ, સંપત્તિની ખ્યાતિ બઢાવી (જૈન) ધર્મની વિજય ઘોષણા વર્તાવશે.

(૧૧-૨૧-16-21)

આગળ પૃ. ૯૦ ના અન્તમાં—શુદ્રો રક્ત વસ્ત્ર ધારણ કરી, જટાનો ભારે રાખી, વદકલ સજ્જ, લોકોમાં શિક્ષાવર્તી સાધુઓમાં ખપશે, એ નિઃસંશય છે,

વળી કલિયુગમાં યજ્ઞ સમારંભમાં જય અને હોમનાં કાર્યમાં વ્રત નિષ્ઠ શુદ્રો યોગ્યશે એ નિઃસંશય છે. છેલ્લો યુગ પ્રવર્તતાં લાંબી લાંબી સહિત પ્રણવ-પૂર્વક વેદમંત્રો વડે શુદ્રો (ગૃહસ્થાશ્રમના) ત્રેતાગ્નિમાં હવિ હોમશે શુદ્રો પૂજ્ય પદથી અને ધ્યાનથી સભજન પદથી સંબોધાશે. ધર્મલાભનું મિષ પોકારતાં સ્થવિરો નિર્ભયપણે સંસારીનું ખાધ ખલાશ કરશે. તે સમયે ખાપથી હણાયેલી દુનિયામાં (એ) છેલ્લા યુગમાં સર્વ પ્રાણીના પ્રાણ લેવાશે ત્રાસથી રૂઆં ખડાં કરે એવો દુઃકાળ પડશે. તેણું કરીને લોકોનો દારૂણ સંહાર વળી જશે.

(આ ઉપરનો લેખ—મૂળ લેખકના આશયથી લખ્યા પછી) વિવેચન કર્તા—પૃ. ૯૫ માં લખે છે કે—ત્રિજ્ઞ પ્રકરણ પાટલીપુત્રના શાલિશ્વક રાજાને લાગતું છે. ગર્ગાચાર્ય એને યજ્ઞકર્મનો ધ્વંસ કરવાની વૃત્તિવાળો કહે છે અને હુદ્દ તથા અધર્મી વિરોધણ લગાડે છે. શાલિશ્વક સૌરાષ્ટ્રની પ્રજાને રંભાડી જૈન ગઢોને મુખે મોટો ભાઈ સંપત્તિની ખ્યાતિ બઢાવી જૈન ધર્મનો દિગ્વિજય

પ્રવર્તાવશે એવી લવિધ્યવાણી આ ત્રિવિધ પ્રકરણમાં આવી છે.....

આગળ પૃ. ૬૨ ના છેલ્લા ભાગમાં—“યુગપુરાણ શાલિશુકને સંપ્રતિની હયાતિમાં સૌરાષ્ટ્રનો રાજા કહે છે અને વાયુપુરાણ એને દશરથનો ઉત્તરાધિકારી લખે છે. તે એમ બતાવે છે કે—શાલિશુક કુમારારસ્થામાં પશ્ચિમમાં સૌરાષ્ટ્રના સાયકનો અધિકાર લોગવતો હતો અને પછીથી સંપ્રતિની હયાતીમાંજ પૂર્વમાં દશરથની ગાદીએ આવ્યો હતો. મુદ્દસ્તિએ કહેતા પ્રતિબોધથી સંપ્રતિ રાજાએ જૈનધર્મ અંગીકાર કર્યો હતો. તેની સાથે નાનો ભાઈ શાલિશુક પણ જૈન થયો સંભવે છે અને તેણે જૈન શાસનના સ્થાપન અર્થેજ સંપ્રતિએ સૌરાષ્ટ્રનો શાસક નીમ્યો સમજાય છે. સંપ્રતિ અને કુમારપાળની પ્રત્યક્ષા જૈન ગ્રંથકારો સુકત કંઠે કરે છે તે યોગ્ય છે પરંતુ આ દેશમાં જૈન ધર્મનો પ્રથમ પ્રચાર કરવાનો જસ તો યુગપુરાણ જણાવે છે તો પ્રમાણે નાના ભાઈ શાલિશુકને ઘટે છે.”

આગળ. પૃ. ૧૦૨ માં—‘ કર્તા અને કૃતિ ’ ના સંબંધે—યુગપુરાણ—જેનો અંતિમ અધ્યાય છે તે ગર્ગ સંહિતા પ્રો. રેપ્સન (મોડું લખાણેલું પુસ્તક કહે છે) પ્રખ્યાત પાશ્વત્ય પંડિત મેકસ મુલ્લરના મંતવ્યને અનુસરી ઐતિહાસિક સ્મિથ તેને ઇસ્વીસનના બીજા, ત્રિજા સ્ત્રોકમાં મૂકે છે. પરંતુ ગર્ગ-આચાર્ય કાષ્ઠવંશના સમયનાજ અહેવાલથી અટકે છે. તે ઉપરથી પ્રસ્તુત સંહિતા સુચાર્માં પછી બહુ મોટી નહીં રચાયી હોય એમ માનવાને કારણ મળે છે.

પૃ. ૧૦૩ માં—ઉપલબ્ધ વાચના અત્યંત ભ્રષ્ટ છે, તે ઉપરથી ભ્રષ્ટ વાણીમાં મૂલે ગ્રંથ રચાયો હશે.

પૌરાણિક યુગવ્યવસ્થામાં—કૃષ્ણ ભગવાન સ્વધામ પધાર્યા ત્યારથી કલિ-યુગનો આરંભ કહ્યો છે ભાગવત યુગણમાં સચવાઈ રહેલો લોકે નીચે મુજબ છે

યસ્મિન્ કૃષ્ણોદિયં યાત સ્તસ્મિન્નેવ તદ્વાહનિ ॥

પ્રતિપદ્મં કલિયુગ મિતિ પ્રાહુઃ પુરાવિદઃ ॥

આગળ પૃ—૧૦૩ માંજ—પુરાણે ના એ સંપ્રાદાયને યુગપુરાણ કલિયુગના વર્ણનમાં અનુસરે છે તે સર્વગ હિતકાંક્ષ આપતું નથી પરંતુ અસાધારણ બનાવો સંશોધમાં નોંધે છે. એમાં એક તરફ શાલિશુકે સૌરાષ્ટ્રમાં જળથી જૈન ધર્મ ફેલાવ્યાનો તેમ બીજી તરફ પુષ્યમિત્રે ચવન કન્યા માટે ગંગા મંડાવ્યાનો પણ નિર્દેશ છે. સ્વવિશેષ ધનાદીનું સર્વસ્વ ધર્મલાભના ભિષે ખાઈ ખલાસ કરતા હતા એ વિષે કહ્યું છે તેની સાથે ત્રિવર્ણિકા ચંદ્ર જેવા બની ગયા હતા એ વિષે પણ કહ્યું છે. તે ઉપરથી કર્તાની પશ્ચાત્ત રહિત દૃષ્ટિની કાંઈક પ્રતીતિ થાય છે.

હવે લેખનાં અંતમા જણાવ્યું છે કે-ઉપરના સંશોધનમાં કવચિત્ ભગતા, કવચિત્ શક્ય, કવચિત્ સંભાવ્ય. કવચિત્ અનુમાન પ્રાપ્ત, કવચિત્ યુગલ્ય લખ્યું, અને કવચિત્ ઇતિહાસ સિદ્ધ પાઠ' ગોઠવ્યા છે. તે એટલાજ ઉદ્દેશથી કે ભેદએ યુગપુરાણની ગૂંચ થોડી કે ઉઠેલે છે ? માતીની લિપ્તમાં ફરિયામાં ડુબડી મારનાર મરજીવાની મુઠીમાં લોકો કહે છે તેમ અધારે અજવાળું કરનાર એક પલ્લુ રતન આવે તો શ્રમ પાણીમાં ગયો ન કહેવાય. ”

કેશવલાલ હર્ષદરાય. ધ્રુવ

૧૧ ઇતિ જૈનોના શાલિશુક વિષે યુગપુ૦ ની લવિધ્ય વાણી. (૮)

પંડિત કેશવલાલ ભાઈએ યુગપુરાણનો વિચાર કરીને બતાવ્યો, થોડું હું પણ લખીને બતાવું છું.

ગર્ગ સંહિતાના અન્તમાં-યુગપુરાણ નષ્ટ, બ્રહ્મ જેવું લખાયું તેથી એ લવિધ્યવાણી પાછળથી કોઈ પંડિત મानीએ લખી હોય એવું અનુમાન ન કરી શકાય ?

ખીજી વાત-ચક્કર્મ'નો ધ્વંસ કરવાની વૃત્તિવાળો, અધર્મી, બ્રહ્મ બુદ્ધિ-વાળો, શાલિશુકે રાજ થશે. એ લવિધ્યવાણી નિ પક્ષપાતવાળી છે ? કદાચ ચક્કર્મ હોમાતા નિરપરાધી હોવો ઉપર દયા થતા તેમનો બચાવ કરવા પ્રયત્ન કરેલો હોય તેટલા માત્રથી અધર્મી અને બ્રહ્મ બુદ્ધિનો કહી શકાય ખરો કે ? 'વેદાવિનિર્દિતાયેન' એ ગીત ગોવિંદના વાક્યમાં બુદ્ધને ભગવાન બતાવ્યા છે પણ વેદની હિંસા નિહતા નિંદા નથી. તો પછી તમે તેમને બ્રહ્મ શાથી લખો છો ?

આજે વર્તમાન કાળમાં-જીવોના ધાતકોને શુદ્ધ તરીકે ઘણા લોકો માનશે અને કહી પણ દેશે. અને મતનિષ્ટમાં રહેતાગ, જીવોના રક્ષકોને, લોકો પૂજ્ય કહે અથવા માને તેમાં યુગપુરાણવાળાને ખુંચવા જેવું શું હતું ?

આ યુગપુરાણનો લેખક કોઈ પંજાબી હોવો સંભવે છે કારણ જૈન સાધુઓને પૂજ્ય કહેવાની પ્રથા પંજાબમાં આજમુધી ચાલુ છે.

આગળ જણાવ્યું છે કે-“ ધર્મલાલનું મિષ યોગારતા સ્થવિરો નિર્ભય-પણે મંસારીનું ખાઈ ખલામ કરશે. ” આ લવિધ્યવાણી નિ.પક્ષપાતપણું સૂચવે છે ખરી ? વૈદિક મતના લાજો સાધુઓ કે જે ગૃહસ્થોથી નિર્વાહ કરનારા અને તેમનાથીજ ઘણા માત્રદા-બનેવા તેમાં આટલા લૂન જેટલા પણ નહીં જેવા

જૈનોના રથવિરો નિર્વાહપુરતું સિદ્ધાન્તજ અહણ કરનારા અંસારીનું ખાઇ ખલાશ કરવાવાળી ભવિષ્યવાણી કેટલી સાચી ? ખરે જોતાં જેઓ પુત્રાદિકના પરિવારવાળા થએલા, ખીજા કુટુંબોથી નિર્વાહ ચલાવવા આશા ધરી બેઠા હોય તેઓજ અંસારીનું ખાઇને ખલાસ કરવાવાળા હોય, તેમને છોડી છંદ રથવિરોને લખીને ખતાવ્યા તેમાં લેખકની ભૂલ થએલી માનવી કે દિશા મૂઢતા થએલી માનવી ? છતાં લખણું કે કર્તાની પક્ષપાત રહિત દ્રષ્ટિની પ્રતીતિ થાય છે એ કયા વિચારથી કલ્પી લીધું ?

લેખના અંતમાં ગણાવ્યું છે કે—“ મોતીની લિખાએ દરિયામાં ડુગડી મારતાં અંધારે અજવાળું કરનાર એક પણુ રત્ન આવે તો દમ પાણીમાં ગયો ન કહેવાય. ”

આ લખણું અંધારામાં ફાંફા મારવા જેવું ન ગણાય કે ? કારણ પાશ્વત્ય વિદ્વાનોએ હિંદુધર્મના આરે વેદો, બ્રાહ્મણ પુસ્તકો અને ઉપનિષદો ખૂબ ફેંદી ફેંદીને જોયાં અંધારામાં અજવાળું કરવાવાળું એક પણુ રત્ન તેમના હાથમાં ન આવ્યું. છેવટે ચાર લાખ શ્લોકના પ્રમાણવાળા પુરાણોને જુઠાં કહીને ખતાવ્યાં તો પછી આ યુગપુરાણ કે જેમાં નષ્ટ બ્રહ્મ જેવું કોઇ પંડિતમાનીના લેખથી જૈન ધર્મને હલકો પાડવાની યોટી નજર થએલી શું કામ આવશે ? અંગ્રેજો જૈન ધર્મને માન આપી રહ્યા છે. તે તેમની સત્ય નિષ્ઠાથી આપી રહ્યા છે ? નહીં કે જોર જીલમથી ?

અનાદિના અથવા ઇશ્વરકૃત વેદાદિક શાસ્ત્રોમાંથી, અંધારે અજવાળું કરે તેવું એક પણુ રત્ન કોઈ ન મળવાથી, નષ્ટ બ્રહ્મ જેવા યુગપુરાણમાં જોલવાનો પ્રયત્ન તે નીચેના દ્રષ્ટાંત જેવો ન ગણાય ? ઉષ્ણકાળમાં અત્યંત તૃષ્ણકાંત માણસ સિન્ધુ છાયાના ઝાડ નીચે જઈ સુતો, સ્વપ્નમાં બધા સમુદ્રોતું પાણી પીધું છતાં તેની તૃષ્ણા શાન્ત ન થઈ. છેવટે તૃષ્ણા ઉપર પડેલા ઓસનાં પાણી ચાટીને તૃષ્ણા શાન્ત કરવાનો પ્રયત્ન કરવા લાગ્યો, તેથી તેની તૃષ્ણા શાન્ત થાય ખરી ?

પંડિતજીને અમારું કહેવું એ છે કે-સત્ય કયાં છે તે જોવાને પ્રયત્ન કરવો તે શ્રેષ્ઠ છે. બાકી તો આ પ્રકાશના સમયમાં જુઠાં ફાંફા મારવા જેવું ગણાશે ?

॥ ઇતિ યુગપુરાણમાં બનાવેલા ભવિષ્યનો વિચાર. (૮)

(૯) બ્રાહ્મણોનો વેદ ધર્મ તે હિંસાથી કલુપિતજ.

વેદનો અર્થ જ્ઞાન છે તેથી આત્મિક જ્ઞાનનો ધર્મ તેજ વેદધર્મ છે. પરંતુ ગ્રાહણ ધર્મ તેવો શુદ્ધ રહ્યો નથી કેમકે તે તો હિંસા કર્મથી દ્વિષિત ઠરેલો છે.

જીવો—પદ્મપુરાણ ક્રિયાયોગ સાર. સપ્તમ ખંડ ગંગાસાગર મહાત્મ્ય વર્ણન નામ અધ્યાય. છઠ્ઠો. પત્ર ૧૪ માં (મ. ગી. પૃ. ૧૧૨)

વેદા વિનંદિતા યેન વિલોક્ય પશુર્હિસાનં ॥

સકૃપેન ત્વયા યેન તસ્મૈ શુદ્ધાય તે નમઃ

ભાવાર્થ—યજ્ઞોમાં ઘણા પશુઓનો નાશ થતો જોઈ-શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનને દયા ઉત્પન્ન થઈ તેથી પોતે શુદ્ધનો અવતાર ધારણ કરીને હિંસક વેદોની નિંદા કરી તે શુદ્ધ ભગવાનને અમારો નમસ્કાર થાઓ. ”

સમીક્ષા—અનાદિના વેદ, અનાદિનાજ કૃષ્ણ ભગવાન, ત્યારે શુદ્ધાવતાર પહેલાં શું જીવોને હોમવામાં ભગવાન સામેલ હતા ? જોમ આપણાથી માની શકાય ખરું કે ? પદ્મપુરાણનો લેખ જણાવે છે કે-ભગવાનને દયા ઉત્પન્ન થવાથી શુદ્ધાવતાર ધારણ કરીને તે વેદની હિંસાને નિંદી. ત્યારે શું પહેલાં હિંસામાં સામેલ હતા ? ભગવાનતો સામેલ નજ હતા તેથી આ લેખ કેાઈ પણ બાબતથી વિશ્વાસને પાત્ર થતો નથી. અગરજો શુદ્ધને કૃષ્ણના અવતારજ માનતા હોતતો શુદ્ધ ધર્મનો નાશ કરવા શંકરાચાર્ય એટલું બધું ધાંધલજ શું કરવાને મચાવતા ? આતો લોકોને ખતાવવાના દાંતજ બુદ્ધ છે. માટેજ અમે કહીએ છીએ કે-આ આશંકા ગ્રાહણનો વેદધર્મ છે તે શુદ્ધ સ્વરૂપનો છેજ નહિ.

ઇતિ વૈદિક પદ્મપુરાણકાર-હિંસાથી દ્વિષિત વેદ ધર્મના ઉદ્ધારક શુદ્ધને ઠરેલો નમસ્કાર.

॥ ઇતિ-જૈનોના ૨૨ મા તીર્થંકર શ્રી નેમનાથ, તેમના સમયે થયેલુ. શ્રીકૃષ્ણ વાસુદેવાદિકંતુ નવમું છેલ્લું ત્રિક, જૈન અને વૈદિક ઇતિહાસ પ્રમાણે કિંચિત વિચાર જતાવી શ્રીકૃષ્ણ વાસુદેવનો સંબંધ પુરો કર્યો છે. ॥

વેદનો અર્થ જા પુરાણમાં—માઘ કૃષ્ણે દશીની કથા આપતાં લખ્યું છે કે બ્રાહ્મણ ધર્મ તેવો શુદ્ધ કોટી નાથિકાઓનો નાથ થઈ રહ્યો હતો ત્યા—પુષ્પવતી નું રાગવાલાં થતાં ઇંદ્રના શાપથી મર્ત્ય લોકમાં દુઃખી થયાં. બુવો—પૃથ્વીની જ્યા નામની એકાદશી આવી, તે ટાઢયમાં ભૂપે રહ્યાં—તેથી વર્ણન નામ પ્રભાવથી પૂર્વના સ્વરૂપમાં આવ્યાં. અને વિમાનમાં બેસીને સ્વર્ગે પુછ્યું કે તમારૂં પિશાચ પણું કેવી રીતે ફર થયું ? તેમને ઉત્તરમાં કે—શ્રી કૃષ્ણના પ્રભાવથી અને એકદશીના વ્રતથી પછી ઇંદ્રે તેઓની કરી " ઇંત્યાદિ

આમાં વિચારવાનું કે—દારિકાનો દાહ અને પોતાના સર્વકુટુંબના નાશ વખતે શ્રી કૃષ્ણ પ્રત્યક્ષ હતા છતાં તેમના પ્રભાવથી કોઈપણ પ્રકારનો બચાવ ન થયો હતો તો પછી પુષ્પવતી અને માઢયવાનમાં કૃષ્ણનો પ્રભાવ કયા હિશાબથી પહોંચી ગયો ?

આ લેખના હિશાબથી ભવિષ્ય પુરાણમાં સત્યતા કેટલી હશે ?

કૂર્મપુરાણમાં—યુધિષ્ઠરે કૃષ્ણને પુછ્યું કે—વૈશાખ શુકલ એકાદશીનું ફલ શું ? ત્યારે શ્રી કૃષ્ણે—વસિષ્ઠજીએ રામને કહેલી કથા સંભલાવી કે—સીતાના વિરહથી દુઃખી રામે વસિષ્ઠજીને પુછ્યું, વાસકજીએ કહ્યું કે—હો રામ ? તમારા નામથી મનુષ્ય પવિત્ર થાય તો પણ હું કહું છું કે—સરસ્વતીના તીરે ઘતિમાન રાજાના રાજ્યમાં ધનપાલ શ્રેષ્ઠિ તેણે પાચ પુત્રો હતા, સર્વથી નેષ્ટ નીતિવાળા પાંચમાં પુત્રને કાઢી મુકયો. તેજ નગરમાં ચોરી કરીને પેટ ભરતો, અનેક વખતે પકડાતાં માર ખાધો. છેવટે નાસીને કોડીન્યઋષિના આશ્રમે પહોંચ્યો, કોડીન્યના વચ્ચના સ્પર્શથી પાપ મુક્ત થયો, પછી કોડીન્યના ઊપદેશથી વૈશાખ શુકલ એકાદશી કરી દિવ્ય શરીરવાળો થઈ ગઈના ઉપર બેઠી વૈષ્ણવ લોકમાં પહોંચ્યો વિચારવાનું કે—વચ્ચના સ્પર્શ માત્રથી પાપ મુક્ત થવાય ? વૈષ્ણવલોક કયે ઠેકાણે છે ? અને ત્યાંથી ગઈઠ મોકલ્યો કેણે ?

આપણે પુરાણોના સંબંધે વિચાર કરીએ—

વરાહ, વામન, કૂર્મ, મત્સ્ય આ ચાર નામનાં પુરાણો—કલ્પિત અવતારોના સંબંધ વાળાં કલ્પિત ગણાય કે નહીં ?

બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, અને શિવ—આ ત્રણ દેવો ખરા સિદ્ધ થતા ન હોય ત્યારે અગ્નિ અને લિંગ એ બે અને ત્રણ દેવોના સંબંધવાલાં એકંદર એ પાંચ પુરાણો પણ સત્ય કેની રીતે માની શકાય ? એકંદરે આ નવ પુરાણો કલ્પિત ઠરે ત્યારે તો બીજાં રહેલાં નવ પુરાણો પણ કલ્પિત ઠરે કે નહિ !

આજ્ઞાસના પંડિતો પુરાણોને કલ્પિત જ કહે છે.

પંચાવન હજાર શ્લોકના પ્રમાણવાળાX પદ્મપુરાણમાં પાર્વતીજીને મહાદેવજી કહી રહ્યા છે કે-તામસ શાસ્ત્રો કયાં કયાં છે ? મહાદેવજીએ ઉત્તર આપ્યો કે—

જેના સ્મરણ માત્રથી જ્ઞાનીઓનો પણ અધઃપાત થઇ શકે છે તે તામસ શાસ્ત્રોનાં નામ આ છે—પાશુપત વગેરે-શૈવ શાસ્ત્રો, કણ્ઠાદ રચિત વૈશોશંક, ગૌતમ રચિત ન્યાય શાસ્ત્ર, કપિલનું સાંખ્ય શાસ્ત્ર; વૃહસ્પતિ રચિત આર્વાક શાસ્ત્ર, પુલ્ક મૂર્ણીત બૌદ્ધશાસ્ત્ર, અને નન્નમત, નીલપદમત, માયાવાદ તથા જૈમિનીય શાસ્ત્ર, હે ગિરિજે ? એ જ્યાં તામસ શાસ્ત્રો છે ! તામસ પુરાણો પણ છે—જેનાં નામ આ છે * ૧ મત્સ્ય, ૨ કૂર્મ, ૩ લિંગ, ૪ શિવ, ૫ સ્કંદ, ૬ અગ્નિ—એ છ તામસ પુરાણો છે.

૧ વિષ્ણુ, ૨ નારદીય, ૩ ભાગવત, ૪ ગરુડ, ૫ પદ્મ, ૬ વરાહ એ છ સાત્ત્વિક ! ૧ બ્રહ્માંડ, ૨ બ્રહ્મવૈવર્ત, ૩ માર્કંડેય, ૪ ભવિષ્યત્, ૫ વામન, તથા ૬ પ્રાક્ષણ એ છ રાજસ.

અને એજ પ્રકારે સ્મૃતિઓ પણ ત્રણ પ્રકારની છે—૧ વસિષ્ઠ સ્મૃતિ, ૨ હારિત સ્મૃતિ, ૩ વ્યાસ સ્મૃતિ, ૪ પરાશર સ્મૃતિ, ૫ ભારદ્વાજ સ્મૃતિ, અને ૬ કાશ્યપ સ્મૃતિ એ છ સાત્ત્વિક સ્મૃતિઓ છે. !

૧ યાજ્ઞવલ્કય, ૨ આત્રેય, ૩ તૈત્તિર, ૪ દાક્ષ, ૫ કાત્યાયન, અને ૬ ઠી વૈષ્ણવ, એ છ સ્મૃતિઓ રાજસ છે. ! તથા ૧ ગૌતમ, ૨ વૃહસ્પતિ ૩ સંવર્ત ૪ યમ, ૫ શંખ, અને ઊશનસ એ છ સ્મૃતિઓ તામસ છે.

(આનંદાશ્રમ. અ. ૨૬૩. ભાગ ૪, શ્લોક ૧ થી ૯૧)

માત્રિક કયા દિશાળથી ? તેમા પણ ગંદા પણ જોઈું નથી. જુવો અમારો જોરો પૂરનો લેખ. ॥

આ ઉપરના લેખમાં કિંચિત્ વિચાર—જેના સ્મરણ માત્રથી જ્ઞાનીઓનો

X આ પદ્મપુરાણમાં—મત્સ્ય, કૂર્મ, લિંગ, શિવ, સ્કંદ, અને અગ્નિ—એ છ ને તામસ પુરાણો કહ્યાં સર્વ સંખ્યા—એક લાખ સાડી બાસક હજારના શ્લોકોના સ્મરણથી તે જ્ઞાનીઓનો પણ અધઃપાત જ થવાનું કહી બતાવ્યું. અને—વિષ્ણુ, નારદીય, ભાગવત, ગરુડ, પદ્મ, અને વરાહ.

પણ અધઃપાત થાય—એટલે તેનું પઠન પાઠન કરવાવાળો દુર્ગતિમાં પડે એજ અર્થ કરી શકાય કે બીજો ?

ચાર્વાક, બૌદ્ધ, નગ્ન મત, નીલ પટ—આતો વેદ બાહ્ય બુદ્ધિ મૂકી દઇએ બૌદ્ધાદિક શાસ્ત્રનો વિચાર તો ઘણા પંડિતોએ કરી બતાવેલો છે.

પરંતુ જે શાસ્ત્રો વૈદિક મત સાથે સમંધ ધરાવનારાં હોવા છતાં તામસ ગણાવેલાં છે—અને જેનાં પઠન પાઠનથી દુર્ગતિ મનાતી હોય તેનો વિચાર કરવાની જરૂર છે—૧ પાશુપત વગેરે શૈવ શાસ્ત્રો, એટલે શિવના નામથી રચાએલાં શાસ્ત્રોના પઠન પાઠન કરનારાઓનો અધઃપાત મનાય ?

૧ વૈશેષિક, ૨ ન્યાય શાસ્ત્ર, ૩ સાંખ્ય, ૪ માયાવાદ, ૫ જૈમિનીય. આ પાંચ જાતનાં શાસ્ત્રો પણ વૈદિક મતનાં (વેદને વળગીને ચાલવાવાળાં) પ્રચલિત છે. અને તે બધા શાસ્ત્રોના પઠન પાઠન કરવા વાળાઓનો પણ અધઃપાત થવાનો એમ મહાદેવજી ચાર્વાકીજીને કહી રહ્યાં છે, શું એ વાત સાચી લખાએલી હશે ?

આગળ ૧૮ પુરાણોમાં છ પુરાણો તામસ છે—૧ મત્સ્ય, ૨ કૃમ્, ૩ લિંગ ૪ શિવ, ૫ સ્કંદ, અને ૬ કું અગ્નિ. આ છ પુરાણોના શ્લોકની સંખ્યા કર્મથી ૧૪, ૧૭, ૧૧, ૨૪, ૮૧, ૧૫ હજાર. આ બધાં છ તામસ પુરાણોની સંખ્યા દોઢ લાખ ઉપર થવા પામે છે, તેના કર્તા શું વ્યાસજી હતા ? કે કેઈ બીજા સત્ય માર્ગથી ઉદ્ધા માર્ગે પડી, બીજા જીવેને ઉધે માર્ગે પાડનારા હતા ? આ બધું કથન મહાદેવજીનું છે ? મહાદેવજી કેઈ ખરા દેવ તરીકે હતા કે કેવલ બનાવટી હતા ? આ બધો વિચાર કરવાની જલામણ કડે છ.

૧ વિષ્ણુ, ૨ નારદીય, ૩ ભાગવત, ૪ ગરૂડ, ૫ પદ્મ અને ૬ કું વરાહ, આ છ પુરાણો સાત્ત્વિક જતાવ્યાં છે ખરાં પણ આમાં સાત્ત્વિકપણું કયા ઠેકાણે છે ? અમારા બધા પૂર્વેના લેખો બુલો સાત્ત્વિક પણું સિદ્ધ થાય છે. ॥

ગૌતમદિક છ સ્મૃતિઓને તામસ જતાવી, અને તેના પઠન પાઠનથી અધઃપતન થતું પદ્મપુરાણવાળાએ, બ્રહ્મ જોય તે તો તે બ્રહ્મ, પરંતુ વસિષ્ઠાદિક છ સ્મૃતિઓમાં સાત્ત્વિક પણું કયા હિસાબથી કહી જતાવ્યું હશે ? આ સાત્ત્વિક સ્મૃતિઓમાં પણ—હિંસાદિકના વિધાનથી ઉત્પન્ન થતા—માંસાદિકનું ભક્ષણ તો લખીને જતાવેલું છે. માટે આ પદ્મ પુરાણના લેખનો વિચાર કરવાની જલામણ કડે છ. ॥

આ અવસરપણીમાંના તીર્થંકર ૨૨ મા અને કૃષ્ણ વાસુદેવાદિકનું છેલ્લું

નવમું ત્રિક કહી જતાવ્યું હવે ૨૨ માના પછી અને ૨૩ માના પહેલા બારમા
બ્રહ્મદત્ત ચક્રવર્તી છેલ્લા થયા છે. તેમનું સ્વરૂપ નીચે પ્રમાણે-

બારમા બ્રહ્મદત્ત ચક્રવર્તી

[ચત્ર અને સંભૂત બે ચંડાળ ભાઈઓ, નમુચિનામના મંત્રી પાસેથી
સંગીત વિગેરે કળા શીખી ઘણા પ્રવીણ થયા. પણ લોકો તેમના ચંડાણપણની
અવજ્ઞા કરતા હોવાથી વૈરાગ્ય પાત્રી દીક્ષા લીધી. તેઓ હસ્તિનાપુરમાં આવતાં
સંભૂત આહાર માટે શહેરમાં ગયો. ત્યાં નમુચિ કે જે આ બે મુનિની માતા
સાથે કુસંબધમાં આવ્યો હતો અને જેથી તેને નાશી જવું પડ્યું હતું તે આ
નગરમાં સનતકુમારે ચક્રીનો પ્રધાન થયો હતો, તેણે આ મુનિને મારી નગર
બહાર કાઢવા માંડ્યો પણ મુનિના મુખમાંથી તેજોલેશ્યાથી અગ્નિની જ્વાલાઓ
નીકળતાં આખું નગર ભયભીત થયું. સનતકુમારને આની ખબર પડતાં મુનિને
દ્વમાવ્યા. તેનું સ્ત્રીરત્ન મુનુંદા પણ વાંદવાને આવી. તેના કેશ સંભૂત મુનિને
અડતાં, તેણે નિયાહું કર્યું કે જો મારા તપનો પ્રભાવ હોય તો હું આવી સ્ત્રીરત્નનો
ભોક્તા થાઉં. ત્યાંથી મરી તે બ્રહ્મદેવકોકમાં દેવ થયો. ત્યાંથી ચ્યવી તે કાંપીલ્ય
નગરમાં રાજા બ્રહ્મની સ્ત્રી ચુલનીને પેટે પુત્રપણે અવતર્યો. બ્રહ્મરાજ મરણ
પામતાં તેની દેખરેખ માટે તેનો મિત્ર રાજા દીર્ઘ ચુ-
લનીની સાથે પ્રેમ સંબંધમાં પડ્યો. આની ધનુમંત્રીને ખબર પડતાં બ્રહ્મદત્તને
વાત કરી. બ્રહ્મદત્તે તેમનો સંબંધ છોડાવવા સુકિત પ્રયુક્તિથી મમળવ્યા. આથી
તેઓને તેને મારી નાખવા પ્રયત્ન કરવા માંડ્યો લાક્ષાગૃહમાં તેણે વધુ સાથે ભો-
કલી બાળી નાખવાની ગોઠવણ કરી. ધનુમંત્રીને આની ખબર પડતાં તેણે તે ઘરથી
બે ગાઉ મુધીની સુરંગ બોદાવી અને પોતે તેના છેડા આગળ દાનશાળા મંડાવી
રહ્યો. ચુલનીએ લાક્ષાગૃહમાં બ્રહ્મદત્તને તેની વધુ સાથે રાત્રે મોકલ્યો, ધનુમંત્રીએ
તેને બચાવવા પોતાના પુત્ર વરધનુને સાથે મોકલ્યો. મોટી રાત્રે ઘર સરળ્યુ જોટ-
લે વરધનુએ સુરંગ વાટે બ્રહ્મદત્તને બહાર કાઢ્યો. સવારે દીર્ઘરાજાએ ઘરમાં એક
લાગ જોતાં, બાકીના બે નાશી ગયાનું વ્હણી, તેમને ચોધી મારી નાખવા માણુમે
દોડાવ્યાં. અનેક રીતે બ્રહ્મદત્ત અને વરધનુ તેમના હાથમાં દ્વસાતાં તેમાંથી છુટી
તેઓએ નાશવા માંડ્યું. બ્રહ્મદત્ત જ્યાં જાય ત્યાં આદર સત્કાર અને કન્યાઓ
મેળવવા લાગ્યો પછી સૈન્યને લઈને પોતાના નગર તરફ ચાલ્યો અને દીર્ઘરાજા
સાથે સુદમાં ચક્રરત્ન ઉત્પન્ન થતાં તે ચક્રથી તેણે દીર્ઘનું માથું કાપી નાખ્યું.

બ્રહ્મદત્ત આપત્તિમાં રખડતો હતો ત્યારે એક ગ્રામણે તેના ઉપર ઉપ-

કાર કર્યો હતો. બ્રહ્મદત્ત ચક્રવર્તી થતાં તેની પાસે આવ્યો. ઉપકારના બદલામાં બ્રહ્મદત્તે તેને કાંઈ માંગવા કહ્યું, ત્યારે બ્રાહ્મણે તમે જન્મો છો તે રસોઈ મને જમાડો. ચક્રીએ કહ્યું કે તને પચશે નહિ, પણ બ્રાહ્મણે હઠ કરી રાત્રીને અનેક મેણાં મારવાથી રાત્રીએ તે પોતાનું લોજન તેણે તેના કુટુંબ સાથે જમાડયું. આથી તેઓ ઉન્નતમાં આવી જઈ રાત્રે માતા, પુત્ર, પુત્રી, પિતા અને ભાઈ બહેન વિગેરેના સંબંધ ભૂલી જઈ પરસ્પર કામ ચેષ્ટા કરી. સવારે આથી તેઓ એકબીજાને મોઢું બતાવતાં શરમાવવા લાગ્યાં. બ્રાહ્મણે રાત્રી ઉપર ક્રોધ કરી નિશ્ચય કર્યો કે આજે મને માદક પદાર્થ ખવાડી હેરાન કર્યો. આથી તેણે રાત્રીને નુકશાન કરવાનો વિચાર કર્યો તે શહેર બહાર ગયો હશે ત્યાં તેને એક ભરવાડને કાંકરીઓ તાકી પીપલાનાં પાન કાનો કરતાં જોયો. તેણે તે ભરવાડને બોલાવી રાત્રીની આંખો ફેંટી નાખવા ધન આપી સમજાવ્યો. તે ભરવાડે ભીતની ઓથે સંતાઈ રહીને હાથી ઉપર બેસી જતા ચક્રવર્તીની આંખો ઉપર કાંકરા તાકી તેની બંને આંખો ફેંટી નાખી. ભરવાડને પકડતાં તેણે બ્રાહ્મણની હકીકત કહી દીધી. બ્રહ્મદત્તને આથી બ્રાહ્મણ જાતિ ઉપર અત્યંત તિસ્કાર આવ્યો જેથી. મંત્રીને હુકમ કર્યો કે બ્રાહ્મણની આંખો કાઢી તેવો વિશાળ થાળ મને આપો. મંત્રીએ શ્લેષમાત્રક દ્વયથી થાળ ભરી રાત્રીને આપ્યો, રાત્રી તે દ્રોણે આંખો સમજી ખૂબ દૂર ભાવથી તેણે હાથવતી મસદ્યા કરતો. હૃદયવૃત્તિથી સો વર્ષનું આયુષ્ય પુરૂ કરી તે સાતમી નરકે ગયો.

॥ ઇતિ જૈન પ્રમાણે-૧૨ મા બ્રહ્મદત્ત ચક્રવર્તીનું ક્ષિપ્ત સ્વરૂપ. તેની સાથે શ્રી કૃષ્ણના સંબંધવાળા પ્રકરણ ૩૮ માની સમાપ્તિ.

કર્ત્તે શ્રી પ્રાણત સ્કાન્ને નાકર્ત્તે ૨૬ કીર્ત્તિ મત્તવિરોત્તિમત્તો મુચા, શ્રી વીરચિંદે ૨૭ા

આ ત્રણ કાવ્યનો કિંચિત્ સાર--અનાદિકાલના અનંત જીવો સંસારમાં કર્મના સંલેગથી ફર્યાજ કરે છે પણ સમ્યક્ત્વની (મત્યધર્મની) પ્રાપ્તિ થયા પછી તે જીવ મોક્ષની યોગ્યતામાં દાખલ થાય છે. કદાચ ફર્યાદી મિથ્યા જનમાં પડી જાય તો પણ દેાઈ હૃદવાલા સમયમાં મોક્ષના રસ્તે પડી જાય છે.

તે પ્રમાણે પુરુષનાં સમકાલીન થએલા યોનીશમાં તીર્થંકર સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ થયા પછી સત્તાવીશમાં ભવે શ્રી મહાવીર ભગવાન થયા છે.

૧-૨ પહેલા ભવે-જંબૂદ્વિપના વિદેહની વિપ્રા વિજય માં જયંતી નમ્રીના રાજા યત્રુમહેન, તેમના તાજાના આમાધિપતિ નયસાર-રાજાના આદેશથી વનમાં લોકડાં લેવાને ગએલા ત્યાં ભૂલા પડેલા આધુને આહારાદિકથી અતોપી તેમની પાસેથી સત્યધર્મનો બોધ મેળવી જીવતા મુધી પાડ્યો. (૧)

ત્યાંથી બીજાભવે સૌધર્મ દેવલોકમાં-એક પત્યોપમના આયુધ્યવાળા દેવતાપણે ઉત્પન્ન થયા. (૨)

ત્યાંનો સ્થિતિ પૂરી થયા પછી ત્રિજા ભવે આ અવસરપિણીમાં પહેલ-વહેલા સત્ય ધર્મના પ્રવર્તક શ્રી કપભદેવ, તેમના મોટા પુત્ર ભરત ચક્રવર્તી, તેમના પુત્ર મરીચિ નામે ૮૪ પૂર્વ લાખ વર્ષના આયુધ્યવાળા થયા. કપભદેવની પાસે મત લીધું, પાલન કરવામાં અશકન બનવાથી ત્રિદંડીનો વેપ કહ્યો, પણ શુદ્ધ ધર્મનો ઉપદેશ આપી લોકોને કપભદેવની પાસે મોકલતા. એક વખતે કપભદેવે ભવિષ્યમાં થનારા ત્રિપટિ (૬૩) શલાકા પુન્યના નામ ભરત આગળ જણાવતાં પ્રશ્ન થયો કે આપણી પરિવહમાં તેમાંનો કોઈ જીવ છે.

કપભદેવે-મરીચિને આ ભરત ક્ષેત્રમાં ત્રિપટ નામે પહેલા વામુદેવ અને વિદેહમાં ત્રિસમિત્ર નામે ચક્રવર્તી થયા પછી પાછા આ ભરતમાં ૨૪ માં શ્રી મહાવીર તીર્થંકર થવાનું જણાવ્યું. બગ્તે મરીચિને કહ્યું કે-વામુદેવ અને ચક્રવર્તી ચર્ષ તીર્થંકર થશે તે છેદલા પદને માફ આ વર્તન છે પણ આ તમાગ ત્રિદંડીના વેપને નથી.

એમ સાંભળતાં મરીચિને કુલનો મહ યતાં ભુજ રદ્દાટન કરી મકલાના બોડ્યા કે આ હા ! હું વામુદેવ, ચક્રવર્તી અને તીર્થંકર ચર્ષશ ? આ હા ! માફ કુત કેવું ઉત્તમ ! વળી હું વામુદેવમાં પહેલો, પિતા ચક્રવર્તીમાં પહેલો, અને પતામહ (રાદા) તીર્થંકરમાં પહેલો.

આ પ્રણાણે કુલના અભિમાનથી તેમને નીચગોત્ર નામના કર્મને ઉપાર્જન કર્યું.

ઋષભદેવ મોક્ષમાં ગયા પછી એક વખતે—કપિલ નામા કુલપુત્રને મરીચિએ ઋષભદેવનો કહેલો માર્ગ સંભળાવ્યો. કપિલે કહ્યું તમે કેમ પાળતા નથી ? હું અશક્ત છું ત્યારે શું તમારામાં ધર્મ નથી ? પોતાના લાયક શિષ્ય જાણીને કહ્યું કે મારા માર્ગમાં પણ ધર્મ છે કહી કપિલને શિષ્ય કર્યો. એમ તીર્થંકરના માર્ગથી જુદા ધર્મનું સ્થાપન કરતાં કોટાકોટી સાગરોપમના કાલસુધીના સંસારના જ્રમણરૂપ યોગમાં ઉતર્યા, અંતે પાપની આલોચના કર્યા વગર બ્રહ્મચર્યાદિક પુણ્યના યોગથી ચોથેભવે બ્રહ્મદેવ લોકમાં દશ સાગરોપમના આયુધવાળા દેવતાપણે ઉત્પન્ન થયા. ॥ ૩ । ૪ ભવ. ॥

(મંસંગિક)—કપિલપણ આસુરી વિગેરે શિષ્યો કરી બ્રહ્મદેવલોકમાં દેવતાપણે ઉત્પન્ન થયો, પરંતુ અવધિ (વિભંગજ્ઞાન) થી સ્વરૂપ જાણી મતના મોહથી પૃથ્વી ઉપર આવી આસુરી વિગેરેને પોતાના તરવો શીખવી સાંખ્યમતની પ્રવર્તી કરાવી, મુખ સાધ્યમાં લોકો જલદી પ્રવર્તે છે. જૈનોમાં ઋષભદેવના આલતા શાસનમાં કપિલ થયાનું છે અને ઋષભદેવના પછી પચાસ કોટિ સાગરોપમના અન્તરે ખીજ તીર્થંકર અજિતનથા અને ખીજ ચક્રવર્તી સગર થયા છે. અને સગરના સાઠ હજાર પુત્રો પણ ખતાવેલા છે.

પુરાણકારોએ—સગરના સાઠ હજાર પુત્રોને જાલનાર કપિલ મુનિ લખ્યા છે અંતર ઘણો લાખો છે. સગર ચક્રવર્તીનો સંબંધ લખતાં કેટલોક અમોએ લખીને જણાવ્યું છે તેનો વિચાર કરવાની ભક્ષામણ કરે છું.

આતો પ્રાસંગિક કપિલ મુનિનું વર્ણન કરવામાં આવ્યું.

હવે મહાવીરના સંબંધને કહીએ છીએ.

મહાવીરનો જીવ ચોથા ભવે બ્રહ્મદેવલોકમાં હતા. ત્યાંના મુખરૂપ આયુધ્યના અંતે પાંચમા ભવે કોલ્લાક નામના ગાનમાં એંસી ૮૮૦) લાખ પૂર્વના આયુધ્યવાળા પાંચમા ભવે કૌશિક નામે બ્રાહ્મણ થયા. અંતે ત્રિદંડી થયા બાદ મરણ પામી છકા ભવે સૌધર્મ દેવલોકમાં દેવતાપણે ઉત્પન્ન થયા. પછી સાતમા ભવમાં—સ્થુલ નામના આગમાં પુષ્યમિત્ર નામે બ્રાહ્મણ થયા છેવટે ત્રિદંડીપણ અંગીકાર કરી બહોંતેર (૭૨) લાખ પૂર્વનું આયુધ્ય પૂર્ણ કરી આઠમા ભવે પણ સૌધર્મ દેવલોકમાં મધ્યમા સ્થિતિના દેવતાપણે ઉત્પન્ન

થયા. અહીં મુખી પાંચમો, છઠો, સાતમો, અને આઠમો ભવ કહી ગતાવ્યો. ૫, ૬, ૭ અને ૮ મહાવીરના ભવ થયા.

આઠમા ભવે પહેલા સૌધર્મ દેવલોકમાં દેવપણે હતા ત્યાંથી સ્થવીને નવમા ભવે ચૈત્ય નામના ગામમાં (૬૪) ચોસઠ લાખ પૂર્વના આયુધવાળા, અન્યુદ્યોત નામે પ્રાદાણ થયા. તે ભવમાં પણ ત્રિદંડી થઈ આયુધ્ય પૂર્ણ કરી દશમા ભવમાં-બીજા ધ્યાન દેવલોકમાં દેવતાપણે ઉત્પન્ન થયા.

ત્યાંથી સ્થવીને અગીયારમાં ભવમાં મંદિર નામના સંનિવેશમાં અગ્નિભૂતિ નામે પ્રાદાણ થયા. આ ભવમાં પણ ત્રિદંડી થયા અને છપ્પ લાખ પૂર્વનું આયુધ્ય લોગવી મરણ પછી બારમા ભવમાં ત્રિજ સનતકુમાર દેવલોકમાં મધ્યમ દેવતા થયા. હવે ત્યાંથી સ્થવીને તેરમા ભવે સ્વેતંબી નગરીમાં ભાર દ્વાજ નામે પ્રાદાણ થયા. તે ભવમાં ત્રિદંડી થઈ મુખાલીશ (૪૪) લાખ પૂર્વ આયુધ્યના અતે મરણ થયા. પછી ચૌદમા ભવે ચોથા માહેન્દ્ર દેવલોકમાં મધ્યમ દેવતાપણે ઉત્પન્ન થયા. ત્યાંથી સ્થવીને બીજા કેટલાક ભવોમાં ભ્રમણ કર્યા બાદ પંદરમા ભવે રાજગૃહીમાં સ્થાવર નામે પ્રાદાણ થયા. તે ભવમાં પણ ત્રિદંડી થઈ ચોત્રીશ (૩૪) લાખ પૂર્વ આયુધ્યના અતે મરણ પછી ત્રીસમા ભવે પાંચમા પ્રદાદેવલોકમાં મધ્યમ દેવતા થયા. ત્યાંથી સ્થવીને બીજા ઘણા ભવોમાં ભ્રમણ કર્યા પછી સત્તરમા ભવમાં કેટલોક જાણવા જેવું વિશેષ થયું છે તે ગતાવીએ છીએ.

રાજગૃહીમાં-રાજા વિશ્વનંદી, રાણી પ્રિયંશુ તેમનો પુત્ર વિશાખાનંદી, રાજનો નાનોભાઈ વિશાખાભૂતિ, સી ધારણી છે હવે મરીચિને છવ બીજી ગતિઓના ભ્રમણથી નીકળી સત્તરમા ભવમાં ધારણીના પુત્ર વિશ્વભૂતિ નામે થયા. પુષ્પ વયે અંતઃપુર સાથે પુષ્પ કરંડક નામના ઉદ્યાનમાં કોડાના માટે પેઠા. પાછળથી કાકાનો પુત્ર વિશાખાનંદી પણ કોડાને માટે ત્યાં જઈ ચઢ્યો પણ તે બહારની બાબત ચોલી રહ્યો.

તે સમયે પ્રિયંશુ રાણીની દાસીઓ ત્યાં ખુલો લેવા ગએલીઓ પણ લીધા વગર ઘેર આવી આ બનાવ રાણીને કહ્યો. પુત્રના અપમાનથી રાણીને ક્રોધ ચઢ્યો. રાજાને ખબર પડતાં કલેશની શાન્તિના ઉપાય માટે લડાઈની ભેરી વગડાવી, તે સાંભળી વિનીત વિશ્વભૂતિ સભામાં આવ્યો. રાજાની આજ્ઞાથી લશ્કર લઈ તાળાના પુરુષસિંહની પાસે ગયો પણ તેણે આજ્ઞાવંત જોઈ પાછા આવ્યા. ફરીથી ઉદ્યાનમાં જતાં-દ્વારપાળે કહ્યું કે અંદરમાં વિશાખાનંદી છે.

એમ સાંભળતાં વિચાર થયો કે મને ઉદ્યાનમાંથી બહાર કાઢવા આ કપટ રચાયું. એમ જાણી કોઠીના થડમાં સુઠી મારી બધાં કોઠાં નીચે પાડીને દ્વારપાળને કહ્યું કે—જો મને પિતાની ઉપર ભક્તિ ન હોતી તો આ કોઠીના ફળોની પેઠે તમારા બધાઓનાં મરતકો ભૂમિ ઉપર પાડતો. છેવટે કળાઈવાળા લોગોને ધિક્કારી પરદેશમાં જઈ સંભૂતિ નામના મુનિ પાસે દીક્ષા લઈ લીધી. વિશ્વનંદી રાજા, નાનાભાઈને લઈ તેમની પાસે ગયા. નમસ્કાર કરી ક્ષમા ચાચી રાજ્ય લેવાને પ્રાર્થના કરી પણ મુનિ લોભાયા નહિ તેથી બધાએ ઘેર પાછા આવ્યા વિશ્વભૂતિ મુનિ જ્ઞાનાભ્યાસમાં વધી તપશ્ચર્યામાં લીન થતાં કૃષ્ણ શરીર થયા. શુદ્ધની આજ્ઞાથી એકલ વિહાર કરતાં મથુરામાં આવ્યાં. ત્યાં રાજાની પુત્રીને પરણવા અનેક રાજાઓમાં વિશાખાનંદી પણ આવેલો છે. હવે માસની તપસ્યાના અન્તે આહારના માટે દ્રવતા મુનિ વિશાખાનંદીના પડાવ આગળથી નીકળ્યા, તેમના માણસોએ હાસપૂર્વક કહ્યું કે જુવો પેલો વિશ્વભૂતિ કુમાર જાય છે, એમ કહી એકાદ કરવા લાગ્યા. વિશાખાનંદીએ પણ શત્રુની દ્રષ્ટિએ જોયા. તેવામાં ગાયની અથડામણી થતાં મુનિ પૃથ્વી ઉપર પડ્યા. તે જોઈ હાંસી પૂર્વક બોલ્યા કે— “કોઠીના ફળોને પાડનાર તારું બળ કયાં ગયું” તે સાંભળતાં મુનિને કોપ થઈને અને પોતાનું બળ બતાવવા આવને શીંગડાવતી પકડીને આકાશમાં ફેંકી દીધી અને વિશાખાનંદી ઉપર આંતર વૈરના લીધે નિયાણું (સંકલ્પ) કર્યો કે— “આ મારા ઉપર તપના પ્રભાવથી ભવાતરમાં હું એને મારવાવાળો થાઉં” આ વિશ્વભૂતિ મુનિ કોટિ વર્ષનું આયુષ્ય પુરૂં કરી વિશાખાનંદી સાથેના વૈરનું આલોચન કર્યા વગર મરણ પામી અઢારમા ભવે સાતમા શુક્રદેવલોકમાં ઉત્કૃષ્ટ આયુધવાળા દેવતાપણે ઉત્પન્ન થયા.

શ્રી મહાવીર ભગવાનના પ્રથમ નયસારના ભવથી લઈ શુક્રદેવલોકના દેવતા સુધી ૧૮ ભવ થયા. હવે ૧૯ મા ભવે આ અવસર્પિણીમાં જે નવ વાસુ-દેવાદિકનાં ત્રિક યજ્ઞેલાં છે તેમાં પહેલવહેલા વાસુદેવ અગ્નીયારમા તીર્થંકરના સમયમાં થયા તે આ મહાવીરનો જીવજ યજ્ઞેલો છે. તેનો કિંચિત વિચાર તે સ્થાનમાં આપેલો છે તો પણ વીર ભગવાનના ૨૭ ભવનો સંબંધ અખંડિત રાખવા આ સ્થાનમાં પણ કિંચિત સંબંધ લખીને બતાવું છું.

અગ્નીયારમા તીર્થંકર શ્રી ટ્રેયાંસનાથના શાસનમાં નીચેના બનેલા બનાવો.

આપણા ભરતક્ષેત્રના પોતનપુરમાં—રાજા જિતશત્રુ, રાણી ભદ્રા હતી.

તેમને આર મહાસ્વખ સૂચિત-અચક્ષ નામે પુત્ર થયો. તે આ અવસર્પિણીમાં પહેલવહેલા બળદેવ પણે થયા છે.

બીજી વખતે રાણી ભદ્રાને-મૃગાવતી નામની પુત્રી થઇ છે. અતિ ઔદર્યતાના મેહથી લોકાપવાદ ન ગણતાં જિતશત્રુ રાજાએ ગાંધર્વ વિવાદ મૃગાવતીની સાથે કરી લીધો. આ અનુચિત બનાવ જોઇ લોકોએ પ્રજાપતિ બીજું નામ પાડ્યું (પોતાની પ્રજાનો પતિ) આ મૃગાવતીના ગર્ભમાં-મહાવીરનો જન્મ સાતમા દેવલોકથી સ્થવીને ઓગણીસમા ભવે સાત મહાસ્વખ સૂચિત-પહેલ-વહેલા વાસુદેવ ત્રિપૃષ્ઠ નામે થયા. અને ૮૪ લાખ વર્ષના આયુષ્યવાળા થયા.

આ અમળ બળદેવ અને ત્રિપૃષ્ઠ વાસુદેવ અતિ જલિષ્ઠ થયા છે. અને એકજ પિતાના પુત્ર છે. તેમજ ગાદ પ્રેમવાળા છે, તેથી લોકોમાં ઘણી પ્રતિષ્ઠા ફેલાઇ છે.

હવે એજ અરગ્રામાં-રતનપુરમાં મયૂરગ્રીવ રાજાની નીલાંજના રાણીથી અનેક ભવોમાં બટકયા પછી, પોતાના પુણ્યના યોગથી વિશાખા-નંદીનો જન્મ અશ્વગ્રીવ નામે પડેલા પ્રતિવાસુદેવ પણે આવી ઉત્પન્ન થયેલા છે. આ અશ્વગ્રીવનું શરીર (૮૦) ધનુષનું અને આયુષ્ય ૮૪ લાખ વર્ષનું થયેલું છે અને ઉપર બનાવેલા ત્રિપૃષ્ઠ વાસુદેવના હાથે આ અશ્વગ્રીવ પ્રતિ-વાસુદેવ મરાણા છે. પુરાણકારોએ આ અશ્વગ્રીવ પ્રતિવાસુદેવને વિષ્ણુકૃષ્ણે કંઈપી માથુ કપાયા પછી પોતાનું માથું લગાડયા પછી રસગ્રીવ વિષ્ણુ પણે પ્રસિદ્ધ કર્યા છે.

હરેક કાળમાં પ્રતિવાસુદેવ વહેલા જન્મી, મોટા કલેશમાં પડી ત્રણ ખંડના રાજાઓને પોતાની આજ્ઞા મનાવે છે અને તેમના પછીથી જન્મેલા વાસુદેવ, મોટાભાઈ બળદેવને સાથે રાખી જુગમી પ્રતિવાસુદેવનો નાશ કરી ત્રણ ખંડનું શાન્ય પોને સુએથી ભોગવે છે.

આ અવસર્પિણીમાં તેવું નવજિક થયેલાં છે. તેમાંનું આ ત્રિક પડેલું છે. હરેક ત્રિકમા અમરનાં કારણે એકજ દોળાં નથી.

ઉપરલખ્યામાં-રાવણ રાક્ષ અને લક્ષ્મણ આ અશ્વનું ત્રિક છે. રાવણ પ્રતિવાસુદેવ, રામ બળદેવ, અને લક્ષ્મણ વાસુદેવ છે. તેમમાં લક્ષ્મણના હાથે મરણ મળેલું છે પુરાણકારોએ રામના હાથે મરાણું લખ્યું છે. એ દેર છે. આ ત્રિક આશ્વનું છે.

એજ પ્રમાણે નવમા ત્રિકમાં-જરાસંધ, બળભદ્ર અને કૃષ્ણ થયા છે. જરાસંધ પ્રતિવાસુદેવ, બળભદ્ર બળદેવ અને કૃષ્ણ વાસુદેવ છે અને શ્રી કૃષ્ણનના હાથે જરાસંધ મરાણો છે.

પુરાણકારોએ-આઠમા ત્રિકના બળદેવ-રામને, ચોવીંશ અવતારોમાં વીશમા અને દશમાં સાતમા અવતાર રૂપે કલ્પયા છે છતાં તેમાંનાજ પંડિતોમાં મતભેદ પડેલા છે અને નવમા ત્રિકના શ્રી કૃષ્ણ વાસુદેવને ચોવીંશ અવતારોમાં બાવીશમા અને દશમાં આઠમા અવતાર કલ્પ્યા છે.

જૈન અને પુરાણકારોમાં-આ વસુદેવાદિકના નવે ત્રિકોમાં ઘણા પ્રકારના ફેરફારો થએલા જોવામાં આવે છે તેમાંનો કિંચિત વિચાર પૂર્વે અમેએ બતાવેલો છે વિશેષ વિચાર કરવાનું કામ પંડિતોનું છે.

પ્રતિવાસુદેવને વાસુદેવજ મારે છે. એક કુરતાથી અને બીજે રાજ્યના લોકથી મરણપામી નરકનાં દુઃખોજ લોગવે છે. એવો એક અનાદિનો નિયમ છે.

તે પ્રમાણે શ્રી મહાવીરનો જીવ પણ યોગણીશમા ભવે વાસુદેવ થયા. તે ઉપર આપેલા શ્લોકના હિસાબે છે. ત્રિષ્ટિતા હીસાબે વાસુદેવનો ભવ અઠારમો થાય છે કારણ પાંચમા કૌશિકના ભવ પછી તિર્યંચ મનુષ્યોના થએલા ભવો ગણ્યાવ્યા નથી. શ્લોકકારે છઠ્ઠો ભવ દેવતાનો મુકી સાતમો ભવ પુણ્યભિન્નનો લખ્યો છે તે પ્રમાણે અમેએ લખી બતાવ્યો છે. ૧૮ મો ભવ.

હવે યોગણીશમા ભવે મહાવીર સ્વામીનો જીવ પણ ઠેઠ સાતમી નરકે તેત્રીશ (૩૩) સાગરોપમના લાંબા કાળ મુઘી અઘોર દુઃખનાજ ભાગી થયા છે. ત્યાંના દુઃખોના અન્તે વીશમા ભવે સિંહની ચોનિમાં જઈને ઉત્પન્ન થયા છે. ૧૯ । ૨૦.

હવે-સિંહના ભવમાં કેવળ હિંસા કર્મના આચરણથી નીકળી એક-વીશ (૨૧) મા ભવે ચોથી નરકે દુઃખોનાજ ભાગી થયા છે. વળી ચોથી નરકથી નીકળ્યા પછી તિર્યંચ અને મનુષ્યોના ઘણા ભવોમાં ભટક્યા, ત્યારબાદ બાવીશમા ભવે રથપુર નગરીના રાજા પ્રિયમિત્ર, રાણી વિમળાના પુત્ર વિમલ નામે ઉત્પન્ન થયા. કલામાં કુશળ થઈ છેવટે રાજ્ય ગાદી ઉપર આવ્યા. ત્યાં મુલમતિની જાગૃતીથી અનેક મત્કર્મમાં પ્રવેશ કર્યો, એક વખતે કીડા માટે ઉદ્યાનમાં ગએલા ત્યાં શિકારીઓના પાશમાંથી હરણોને છોડવી અભયદાન અપાવ્યું. છેવટ રાજ્ય છોડી, દીક્ષા ગ્રહણ કરી ઉગ્ર તપનું સેવન કર્યું છેવટે એક માસ

સુધીનું અનશન પાણી મરણ પામી ચેવીશ (૨૩) મા ભવે અપર વિદેહના મુકા નગરીના રાજા ધનંજય, રાણી ધારણી તેમની કુલ્લિધી ચૌદ (૧૪) મહા-સ્વપ્ન સૂચિત ત્રિયમિત્ર નામે ચક્રવર્તીપણે ઉત્પન્ન થયા. ત્યાં છએ ખંડના રાજાઓનું આધિપત્યપણું ભોગવો છેવટે રાજ્ય છોડી પોટિલ નામના આચાર્યની પાસે દીક્ષા ગ્રહણ કરી શુદ્ધ ચારિત્રના આચરણ સાથે દોટિ વર્ષ સુધી કઠોર તપસાનું પાલન કર્યું. તે ભવમાં એકંદર (૮૪) ચોરાશી લાખ પૂર્વનું આયુષ્ય પૂર્ણ કરી ચોવીશ (૨૪) મા ભવે સાતમા શુક દેવલોકમાં જઈ દેવતાપણે ઉત્પન્ન થયા.

હવે મહાવીર ભગવાનનો જીવ-અનુકુલ કર્મના સંયોગોને લઈને શુક-નામના સાતમાં દેવલોકમાં સત્તર (૧૭) સાગરોપમના લાંબા આયુષ્ય સુધીનું સુખ ભોગવ્યા પછી-પચ્ચીશ (૨૫) મા ભવે આ ભગ્ત ક્ષેત્રમાં છત્રા નામની નગરીના રાજા-જિતશત્રુ તેમની રાણી બદ્રા, તેમના પુત્ર નંદન કુમાર નામે આવીને ઉત્પન્ન થયા. વિદ્યાવિનયાદિક ગુણમાં વધી છેવટે રાજ્યગદી ઉપર આવ્યા અને ન્યાય નીતિ પૂર્વક પ્રજાનું પાલન કરતા સુધીમાં ચોવીશ (૨૪) લાખ વર્ષો વ્યતીત કર્યો. છેવટે મંસારથી વિરકત થઈ પોટિલાચાર્યનો પાસે દીક્ષા લીધી. ત્યાંથીજ એક માસની અઘોર તપસ્યાના અન્તે આકારી બન્યા અને તેવા હૃદયકર તપની સાથેજ જૈન ગ્રંથોમાં-અરિહંતાદિક વીશ સ્થાનકની જે આરાધના કરવાની બતાવેલી છે તે સર્વ સ્થાનકોની આરાધના પૂર્ણ ઉત્સાહથી કરી તીર્થંકરનામ કર્મ ઉપાર્જન કર્યું. છેવટે સાઠ (૬૦) દિવસ તકના અનશન મનનું પાલન કરી પચ્ચીશ લાખ વર્ષનું આયુષ્ય પૂરણ કર્યું અને અન્તે મરણ પામી છવીશ (૨૬) મા ભવે હથમા દેવલોકમાં બાવીશ (૨૨) સાગરોપમના આયુષ્યવાળા દેવતા પણે ઉત્પન્ન થયા. આ ૨૫-૨૬ એમ બે ભવના પડી સત્તાવીશ (૨૭) મા ભવે થી મહાવીર ભગવાન પણે આવીને ઉત્પન્ન થયા.

આ ચોવીશમા તીર્થંકર થી મહાવીર ભગવાનના જીવન ચરિત્રના સંબંધે નૈન જનેતરના ધુરંધર પરિતોએ અનેક લેખો પ્રમિલ કરેલા છે. ત્યાંથી જોવાની ભલામણ કરી હું આ કાર્યથી નિવૃત્ત થાઉં છું. થી મહાવીરસ્વામી ચોવીશમા તીર્થંકર, પ્રાપ્તબીજની પ્રાપ્તિ થયા પછી પણ, કોટાકોટિ સાગરોપમના પલાલમાં કાળસુધી મંસાર ચક્રમાં ભગ્યા. તેમના સ્વરૂપનું કિંચિત્ દિગ્દર્શન અમે ઉપર કરાવી ગયા-એ ઉપરથી આર નારવવાને. આમરો ઉદ્દેશ છે તે સ્વે કે-

આ અવસ્થાપીમાં વખતો વખત બુલેલા ધર્મની ભગૃતિ કરાવનાર સર્વતરૂપ ચોવીશ તીર્થંકરો નેનોમાં થયા છે. હિંદુધર્મમાં પણ ચોવીશ

અવતારોની ગણતરી કરીને બતાવેલી છે. તેમનાં કાર્ય ઘણા વિચિત્ર પ્રકારનાં લખીને બતાવેલાં છે.

તેમાં જૈનોના પહેલા તીર્થંકર સૌ પુત્રના પિતાશ્રી ઋષભદેવને હાલમાં થએલા વૉપદેવ નામના પંડિતે સાગવત લખતાં આઠમા અવતારરૂપે ગોઠવ્યા છે. તે બંને પ્રકારના લેખો અંગ્રેજી લખીને બતાવ્યા છે ત્યાંથી વિચાર કરવાની સલામણુ કરે છે.

જૈનોના ૨૪ મા તીર્થંકર ધર્મના બોધની, (સમ્યક્ત્વની) પ્રાપ્તિ થયા પછી ધર્મની પરતંત્રાથી પરાધીનપણે સંસારના ચક્રમાં ફર્યા અને પછી મોટા ભવોમાંના પચ્ચીશમા ભવે દીક્ષિત થઈ, વિવિધ પ્રકારની તપસ્યા કરી તીર્થંકર નામ ધર્મ ઉપાજન કર્યું અને અન્તે ઉત્તમ દેવલોકમાં ગયા. ત્યાં જે ઉત્તમ ત્રણ જ્ઞાન હતાં તે લઈને સત્તાવીશમા ભવે મહાવીરનામે ૨૪ મા તીર્થંકર થયા અને ધર્મનો સર્વથા નાશ કરી શોષમાં ગયા તેમનો કિંચિત્ સંબંધ પૂર્વના લેખમાં બતાવો દીધો છે.

ઇતિ ૨૪ મા તીર્થંકરનો જીવ બોધ બીજની પાસે થયા પછી પણ એક કોટાકોટી સાગરોપમના કાલસુધી ધર્મની પરતંત્રતાપણે લાખો ભવો કર્યા તેમાંના મોટા ૨૭ મા ભવે શ્રી મહાવીર નામે તીર્થંકર થયા તેમનો કિંચિત્ માત્રનો સંબંધ આ ૩૬ મા પ્રકરણમાં લખીને બતાવ્યો.

પ્રકરણ ૪૦ મું.

દયાદિક ૧૦ વસ્તુનો બુદ્ધે સ્વયં કરેલો અભ્યાસ.

મહાવીર બોધિ પછી કર્મની પરતંત્રતાથી ૨૭ મા ભવે મુક્ત થયા. બુદ્ધ સ્વતંત્રતાથી દશમાભવે નિર્વાણ તે બતાવીએ છીએ.

હવે જૈનના મહાવીરના સમકાલીન બુદ્ધ નામે થયા છે તે લાખો વર્ષ પૂર્વે થએલા દીપંકર નામના બુદ્ધના સમયમાં મુમેધ નામના બ્રાહ્મણ હતા તેઓ ઘંશખાર છોડીને સમાધિસ્થ થયા હતા. તેમને જોઈને દીપંકર બુદ્ધ કલ્પિત વસ્તુમાં બુદ્ધ તરીકે થશે એમ પોતાના શિષ્યોને કહીને ચાલતા થયા હતા. ત્યાર બાદ આ મુમેધે લોકોને કહ્યું કે હું બુદ્ધ થઈશ ખરો પણ મારે અનેક જન્મો સુધી કાંન શીલાદિક દશ પારિમિતાનો અભ્યાસ કરવો પડશે એમ પોતાની ભવિષ્યવાણી કહી બતાવે છે. અને સ્વતંત્રપણે તે દશ પારિમિતાનો અભ્યાસ કરવા સંસાર ચક્રમાં પડે છે. તેનો કિંચિત્ વિચાર આ ઠેકાણે કરીને બતાવીએ છીએ.

દયાદિક દશ પારિમિતાના અભ્યાસે થએલા બુદ્ધ

બુદ્ધલીલાસાર સંગ્રહ. લેખક ધર્માનંદ કાસંબી, અતુ વાકકનીલકંઠ મંથરકાસ. છપાએલો સં. ૧૯૭૬, બોધિસત્ત્વની ૧૦ કથાઓમાંથી કિંચિત્

(૧) મુમેધ કથા-લાખો વર્ષ પૂર્વે આ જન્મ દિપમાં અમર નામના નગરમાં-“ મુમેધ ” નામનો એક કરોડાધિપતિ બ્રાહ્મણ પોતાનું ધન ચાચકોને આપી સમાધિ નિમગ્ન થયો.

તે સમયે દીપંકર નામના બુદ્ધ ઉત્પન્ન થએલા છે. તેની શિક્ષાના માટે સંપૂર્ણ રાજ નગર શ્રુગારેણું. જએણું માત્ર એક ખાઓચીયું જોઈ ત્યાં મુમેધ ભક્તિના માટે લાંગો પડી ગયો, ત્યાં આવેલા દીપંકરે પોતાના શિષ્યોને કહ્યું કે-આ ઉંઘો પડેલો લાખો વર્ષ પછી કલ્પિત વસ્તુમાં સુદ્રોહનની માયાદેવી ત્રાણીથી જન્મી કરોડો લોકોનો ઉપકારી થશે.

દીપંકર ગયા પછી મુમેધ તાપસ બોલ્યો-ભવિષ્યમાં હું બુદ્ધ થઈશ ખરો પણ અનેક જન્મમાં લોકના હિત માટે હદ પારનો પ્રયત્ન કરીશ તોજ બુદ્ધત્વ પ્રાપ્ત થશે પરંતુ આત્મ પરહિત માધનારા શુભો મને નીચેના દશ જણ

૧. દાન, ૨ શીલ, ૩ નૈષ્કર્મ્ય, ૪ પ્રજ્ઞા, ૫ વીર્ય, ૬ ક્ષાંતિ, ૭ સત્ય, ૮ અધિષ્ઠાન, ૯ મૈત્રી, ૧૦ ઉપેક્ષા.

સુમેધ બોલ્યો કે મને જો બુદ્ધત્વ પ્રાપ્ત થવાનું છે તો મારે આ દશ પારિમિતાનો અભ્યાસ કરવો જોઈએ અને તે ૧૦ પારિમિતાનો અભ્યાસ અનેક જન્મના અભ્યાસથીજ પ્રાપ્ત થશે.

બુદ્ધત્વ પ્રાપ્ત થવાનો નિશ્ચય કર્યો તેથી બોધિસત્વ (ભાવિબુદ્ધ) એ સંજ્ઞા પ્રાપ્ત થઈ. ॥

પુત્ર, પુત્રી, સ્ત્રી આપી દાનાભ્યાસ.

(૨) વેસ્સંતર-તે સુમેધ-દેહ વિસર્જન કરી જુદી જુદી યોનિયોમાં જન્મ લઈ વેસ્સંતર નામનો રાજપુત્ર થઈ યુવરાજ થયો. તેણે હાથી ઉપરથી ઉતરી હાથીનું દાન બ્રાહ્મણોને આપ્યું, તેવા કારણોથી રાજાએ કાઢી મૂક્યો, તો પણ ગરીબોને તે દાન આપતો, પરિવાર સાથે સ્થ ઉપર ચઢીને જાતાં તે પણ યાચકોને આપી વનમાં ચાલતાં બધાં ગયાં. એક બ્રાહ્મણ તેના પુત્ર અને પુત્રીનું દાન લઈ તે પુત્ર પુત્રીઓ વેસ્સંતરના બાપને સોંપી ધન લાવ્યો. સ્ત્રીનું પણ દાન આપશે તે ભય મટાડવા ઇંદ્રે વાપસના વેશે માગી. સ્થાપના રૂપે તેની પાસે મુકી ચાલતો થયો. તે બોધિસત્વે વેસ્સંતરના ભવમાં પુત્ર, પુત્રી, અને સ્ત્રીનું દાન આપી દાનાભ્યાસ કર્યો ॥ ૨ ॥

પરાર્થ કાર્ય કરી શીલનો અભ્યાસ.

(૩) મધની વાત-હજારોવર્ષ પૂર્વે તે બોધિસત્વ-જેઠુના ઘરે મધનામે જન્મ્યો. લોકોનું સ્વાર્થીપણુ દેખી પોતે રસ્તા સાફ કરવા, ગંદુ ફેંકી દેવું. ઇત્યાદિ લોકોપયોગી કાર્ય કરતાં એક શિષ્ય મળ્યો-શીલ (કુમાર્ગથી નિવૃત્તિ) નો ઉપદેશ કર્યો, એવા બીજા ૩૦ શિષ્યો મળ્યા. આ લોકોના ઉપદેશથી ઠાંરવાળા, કચેરીયોવાળા નવરા થયા. તેમને રાજ્યમાં ફરીઆદિ કરી. ત્રીસેને રાજ્યના માણસો પકડી ગયા. તપાસ વિના ઉંઘા સુવાડી હાથી ચલાવાનો હુકમ થયો. મધે દહ રહેવા શિષ્યોને ઉપદેશ કર્યો. હાથી બે ત્રણવાર ચલાવ્યો પણ તેમના ઉપર ધસ્યો નહિ. તપાસ થતાં મધને અધિકાર અને ફરિયાદિઓને શુનેગાર કરાવ્યા, પણ મધે છોડાવ્યા. છેવટે સર્વ કામ પૂરાં કરી દેહ છોડી દેવલોકમાં દેવોનો રાજ થયો ॥ આ ભવમાં શીલ અને મૈત્રીનો પુરો અભ્યાસ કર્યો, તેમ બીજા ભવમાં પણ એજ અભ્યાસ કર્યાનું જણાવ્યું છે. ૩ ॥

ક્ષાંતિના અભ્યામથી સ્વપન્નું કિત સાધ્યું.

(૪) સુદૃઢ-અતીત કાગમા પ્રાણુ પુન સુદૃઢ બોધે યદ્ મામાપના આત્મની પરપ્રયો પલ્લ શીલ ખડન કથું નહિ, છેવટે સ્ત્રીની સાથે વાણરસ્ત્રીના ઉપાનના ગયો ત્યા આવેલા રાત્રએ પૂછ્યુ કે-આ તારી સાથે કોણુ છે ? ઉત્તરમા-અર્ધમંથલી કહી, નન-અત્રુ ઉભો યથે તો શુ કઠીય ? ડ-કડોગ ૨ કઠી દાબી નાખીય નનએ-તાપસીને બે તે ઉ-મા મોકલાવી પલ્લ તે કઠી નહિ છેવટે સુદૃ પાસે આવીને ગલએ કહ્યુ તે મને શુ કથું ? બિ-અરે મે તો ત્યાને ત્યાજ દાબી દીધો-રાત્રએ પૂછ્યુ કયો અત્રુ ? કોપકથી અત્રુને ક્ષમાથી મે ત્યાને ત્યાજ દાબી દીધો તાપસી પાછી મોપી ॥ આ ભવમા ક્ષાન્તિનો અભ્યાસ કરી સ્વપન્નું કિત સાધ્યું.

વીર્યનો, નૈત્રકર્મનો, અને ઉપેક્ષાનો, અભ્યાસ.

(૫) મહાજનકે-પ્રાચીન કાગમા વિદેહ રાષ્ટ્રની મિથિલામા-મહાજનકે ગન-પુત્રો બે-અગ્નિ જનક, પૌત્ર જનક, અરિષ્ટને ગાદી છેવટે પૌત્રથી અરિષ્ટ મગજો અર્ધથી રાષ્ટ્રીએ અંધામા પ્રાણુને ત્યા પુત્ર પ્રસવ્યે. મહાજનકે દાદાનુજ નામ આપ્યુ વિધવા પુત્ર કહી છોકરા ખીજવવા લાન્મા મતાને પુછી જ્ઞજમા એમી પોતાનુ નન્ય લેવાને ચક્ર્યો જ્ઞજ કુટ્યુ. છેવટે અત્રુની દેવી મજ્જિ મેખલાએ મિથિલામા પહોચાડયો તેજ દિવસે માઠો પૌત્ર મર્યો છે નાત્યાભિવેક યથો ને કાકાની છોકરી મિવડીને પરપ્રયે દીધાંયુ પુત્ર યથે પ્રજનો સારો આગીર્વાદ મેળવ્યો એક વખતે ઉપાનમ જતા કેરીઓના ભાન્થી નમેવા આડની કેરી મગાડી ખાધી, વમાજુ કર્યા, ચાવવા માડ્યુ ૫૭ બધી લોકોએ આફ કરીને મૂક્યુ પાઠ વગવા કુઠ મુઠ જોડ જોડ મયો દાજ્જન ગુનાને નિર્ધાર કરી ભગવા ચક્રેગી વનવાસ લીધો સિવળીએ મન દેવવા મળ્યા ઉપાયો કર્યા છેવટે જુના યદમા અગ્નિ મૂકાવી કહેવડાવ્યું હું માફ કર્નન્ય કરી મુકયો શુ એજ ઉત્તર મદ્યેદ આ જન્મમા-સમુદ્ધ તરીને, પ્રજનુ મદ્ય જ કરીને વીર્યનો, ગાજ્જના ત્યાગી-નેષકર્મનો, મિથિલા ભગવા-ઉપેખનો, અન્નાત કર્યો વીજ જન્મે.માં પજ્જ અ ત્રેણેનો અભ્યાસ કર્યો છે ॥ ૫ ॥

મગા પાગિમિતાનો અભ્યાસ.

(૬) મહોપધ-મિથિલામા વિદેહ રાજ તેને એનકે, પકકમ કવિદ. અને દેવિદ એ સ્વ. ભમ સ રાજને મદ્ય-એક જ રીત એવો જમુકો ॥

ચાર મહોટા અગ્નિ કુંડને વિંટાઈ વળ્યો. સવારે અમાત્યોએ સાંભળીને-સેનકે કહ્યું હરવા જેવું નથી, અમો ચારની પાછળ કેઈ પડશે' એવું ભવિષ્ય બંધાય.

મિથિલા નજીક 'યવમધ્યક' શહેરમાં-રાજાના સ્વપ્નને દિવસેજ શ્રીવર્ધક ગૃહસ્થની સ્ત્રી ગર્ભવતી થઈ. નવમાસે બોધિસત્ત્વનો જીવ પુત્રપણે થયો. મહૌષધ નામ રાખ્યું. બુદ્ધિબળથી યુવાનોનો મુખ્ય થયો. કીડાશાળા માટે પૈસા ભેગા કરી, છોકરાઓએ મહૌષધને સોંપ્યા.

આ બોધિસત્ત્વે-એક છેડે-રમવાની, અભ્યાગતોને રહેવાની, એકતરફ મુશાકરોના માટે, ગરીબ સ્ત્રીઓની પ્રસુતિના માટે, ધર્મોપદેશ માટે અને એક ન્યાય સભા, આવી જુગતીવાળી તે શાળા બનાવી. કીર્તિ સાંભળી લોકો ભેવાને આવતા. વળી એક તળાવ પણ ત્યાં બંધાવ્યું.

૧ એક વખતે-બળદની જોડને માટે બે જણ લડતાં બોલાવ્યા.

એક બોલ્યો-મારી આંખ મીચાતાં મારા બળદ લઈ આવ્યો. બીજાએ કહ્યું એ લુચ્ચો છે. એક ખુણામાં પૂછ્યું આજે શું બવડાવ્યું છે. તલનો ખોળ એને ચોખાની રાખ, સાક્ષી રાખી છાડ્યો. બીજાએ કહ્યું મેં તે ઘાસજ આપ્યો છે. પછી-ત્રિયંશુનાં પત્રાંને રસ પાઈ મલ ત્યાગ કરાવતાં ખોલવાલાને જુઠો કરાવી ઘાસવાળાને સેપાવ્યા.

૨ એક સ્ત્રી પુત્રને પાલ ઉપર મૂકી તલાવમાં નાવા ઉતરતાં ત્યાં યક્ષિણીએ પુત્રને રમાડવા માગી લઈ આવવા માડ્યું. જમડો મર્યો. બોધિસત્ત્વે-પગ ખેંચીને લે તેનો પુત્ર. બન્નેએ ખેંચ્યા. છોકરાની ખુંબાખુંબ થતાં પગને છાડવાવાળીને સોંપાવ્યો. આ વાતો રાજ્ય શુધી પહોંચીઓ અને બુદ્ધિબળમાં અગ્રસ્થાન મળ્યું. આ વાત મિથિલાની થઈ.

પંચાલમાં x સુલની બ્રહ્મદત્તનું રાજ્ય, કેવટ પ્રધાનની સલાહથી એક છત્ર થતાં તેને વિદેહ ઉપર ચઢાઈ કરી, બોધિસત્ત્વની સલાહથી ધીરજ ધરી બેઠા.

કેવટ બ્રહ્મદત્તને સલાહ આપી કે બેસી રહો અનાજ પાણી ખુટતાં વિદેહ રાજા તાબે થશે. એમ ત્રણ વર્ષ થતાં બોધિસત્ત્વે ગુપ્તપણે અનુકેવટ મિત્ર પાસે બ્રહ્મદત્તના માણસોને મેવા મીઠાઈ અપાવી કહેવડાવ્યું કે-અનાજ પાણી ખુટવા માંડ્યાં છે.-વિદેહના સીપાઈઓએ અનુકેવટને પકડી મહૌષધને સોંપ્યો. ગધેડા ઉપર બેસાડી નગર બહાર કાઢી ચુક્યો એટલે અનુકેવટે બ્રહ્મદત્તનું શરણ લીધું. મિથિલામાં અનાજ પાણી ખુટ્યાં છે. તમોને મદદ કરતાં મારા પુરા હાલ

થયા. વિશ્વાસ થતાં પ્રજાદત્તે અનુકેવદને પાસે રાખ્યો. આ તરફ બોધિસત્ત્વે પોતાના શિક્ષાનાં-કિમતી આભૂષણો, વસ્ત્રો, પ્રજાદત્તના કારભારીઓ પાસે મોકલી જુજ કિંમતમાં આપી અનાજ મંગાવવા માંડ્યું, થોડું આપતા શું થવાનું છે. સમજી આપતા અને માલ વહેંચી લેતા.

પ્રજાદત્તે-અનુકેવદને પુછ્યું-હજી વિદેહ તાબે કેમ નથી થતો? અનુકેવદે કહ્યું કે મહૌષધથી લેટયો લઈ આપણા કારભારીઓ પુટયા છે. આ વાત જાણવા દરબાર ભરાવ્યો. નવાં વસ્ત્રો અને આભૂષણો પહેરીને સભામાં આવ્યા અને તે ઉપર મહૌષધની છાપ પણ જોઈ પ્રજાદત્ત ગભરાયો. અનુકેવદે ધીરજ આપી. બે ઘોડા તૈયાર કરાવ્યા અને રાત્રિએજ તેના ઉપર સ્વારી કરી બન્ને ભાગ્યા. પ્રજાદત્ત શાથી ભાગ્યા તેની ખબર કોઈને પડી નહિ તેથી લશ્કર પણ ઉપડી ગયું.

હવે વિદેહરાજાને તાબે કરવા-કેવદમંત્રી સાથે લેટણ મોકલી કહેવરાવ્યું કે કાયમ મંત્રી થવા મારા છોકરી લ્યો? વિદેહ રાજા લલચાયો, ચારે મંત્રીઓની સલાહ મળી. માત્ર મહૌષધને એ વાત ચોગ્ય લાગી નહિ. તેથી ઘેર જઈને બેઠો અને કહેવરાવ્યું તમો લગ્ન લાંબા મુદ્દતનું રાખો, વિદેહે તે વાત માન્ય રાખી.

મહૌષધ પંચાલમાં જઈ-મકાન બંધાવવાની તૈયારી કરતાં પ્રથમ ઠોટ નંખાવ્યો અને થોડા દિનમાં તૈયાગ્ક રાવ્યું પ્રજાદત્તની છોકરી પરણવા વિદેહ પંચાલમાં જઈ મહૌષધના બનાવેલા મકાનમાં ઉતર્યો અને ત્રિજેજ દિવસે પ્રજાદત્તે ઘેરો ઘણાવ્યો અને બધાએ ગભરાયા. હવે શું કરવું? એક મંત્રીએ-બકી મરવાનું, બીજાએ મારીને મરવાનું, ત્રિજાએ એર પીવાનું, ચોથાએ મહૌષધની સલાહ લેવાનું કહ્યું. મહૌષધે કહ્યું હું જેડતનો છોકરો, કહીશ તે છુટી પડવાનું. ભાઈ જે થયું તે થયું પણ હવે છુટવાનો ઉપાય બતાવ કહી બધાએ રોઈ પડયા. મહૌષધે પ્રજાદત્તની હુઆઈ સમજીને મકાનમાં બે લોંચગં કરાવી રાખ્યાં હતાં. રસ્તા બે હતા, એક ગંગાના કાંઠા સુધી અને બીજા રાજમહેલના દાદરા સુધી. ઘેરાની ખબર પડતાની માથેજ રાજમહેલથી પ્રજાદત્તની-માતા, વડું, છોકરી અને એકનો એક છોકરો સમજાવી ગંગા કાંઠાના રસ્તે પહોંચાડી દીધા હતા. વિદેહાદિકોને પણ તેજ રસ્તે મોકલી ઠેઠ મિથિલામાં પહોંચાડી દીધા. આ તર્વ રાત્રિમાંજ પતાવી દીધું. સવારે પ્રજાદત્તે વિદેહના રાજાને પકડવાની ધામધૂમ કરી. મહૌષધે જીવાળ આપ્યો કે તે તો બધા ઠેકાણે પહોંચી ગયા, એમ સાંભળતાની સાથેજ ડુકમ થયો કે-એ હરામ-ખોરાના જુગ હાલ કરો? જીવાળ વાળ્યો કે-મારા જેવા હાલ કર્યો તેવાજ હાલ તારી માતાદિક ચારના થયો. તપાસ કરતાં ચારમાંનું એક પણ મળ્યું નહિ.

પ્રહસતે કોધને સમાવી બધી બીના બાણી લખી પોતાની પાસે રહેવાની માગણી કરી પણ મહોદયે કબૂલ કરી નહિ.

મોટી ભેટ આપી મિથિલામાં મોકલી દીધો. ત્યાં પંથું મોટા મહોત્સવના સાથે ભેટણા લીધા એમ બુદ્ધિબળથી જાણેને રાજાઓની કૃપા મેળવી. આ જન્મમા પ્રસાદ પારિમિતાનો અભ્યાસ કર્યો. ૧૧ ૬ ॥

નિશ્ચયથી નહિ ડગવા રૂપ અધિષ્ઠાનનો અભ્યાસ

૭ તેમિય-વાગણસી નગરીમાં કાશી રાજા, રાણી ચંદા દેવીને, અનેક માનતાઓથી પુત્ર થતા રાજાએ વર આપ્યો. જાંઠારમાં રખાવ્યો. જોસીઓએ ચકવતી થવાનું જણાવ્યું નામ તેમિય રાખ્યું.

રાજાએ જુજ ગુંદા માટે ચાર જણને ભયંકર શિક્ષા કરેલી જોઈ તેમિયને હર્ષવેગ થયો. ભાગી જવાનો ઉપાય જરૂર નહિ. તેમિયની પૂર્વ જન્મની માતા રાજ્યની દેવીએ ગાડો થવાનો ઉપાય બતાવ્યો. તેથી સૂન્ય જેવો થઈ બેઠો, ઘણા ઉપાયોથી કાંઈપણ વળ્યું નહિ. છેવટે તેને ઢાટી દેવાના નિશ્ચય પર આવતા હુઃખિણી રાણીએ-વરની માગણીથી આઠ દેવસનુ રાજ્ય તેમિયને અપાવ્યું. જુટી ઘેલછા માની રાણીએ-ઘણા પ્રકારથી જોયું પણ કાંઈ વળ્યું નહિ છેવટે ઘણો વિલાપ કર્યો. મુક્ત પુરી થતાં અમંગળ રથમાં બેસારી તેમિયને નાટવા ચાલ્યા. ખાડો ખોદવા માડ્યો. ત્યાં તેમિય બોલ્યો કે-હું બેસે, મુંગો કે જડ ભરત નથી. મને ઢાટી અધર્માચરણ કરીશ નહિ. સારથી ચક્રિત થયો-જોસીઓએ, વૈદ્યોએ જડ કહી ઢાટવા સોંપાવ્યો તેને આવી મધુર ભાષા કુટી ક્યાંથી ? તેમિય બોલ્યો અરે ભૂતાદિકનો બંધન કરીશ નહિ હું રાજાનોજ પુત્ર છું. સારથીએજ કહ્યું આવી મધુરવાણી તારાં માતા પિતા આગળ બોલ્યો કેમ નહિ ? હે સારથી ? સાભળ હું પૂર્વ જન્મમાં વીશ વર્ષ રાજ્ય કરી ૮૦ હજાર વર્ષ નરકમાં પડ્યો હતો જેનું સ્મરણ થવાથી છુટવા મેં આ બધી ઘેલછા કરી છે. જો એમ છે ત્યારે તો મને પણ શિષ્ય કરો ? જા રથ સોંપીને પાછો આવ. જતા પ્રથમ ચંદાદેવીજ મળ્યા. સારથીએ કહ્યું કે-તમારા ઇષ્ટરાને રોગાદિક કાંઈ પણ નથી માત્ર રાજ્યથી છુટવા માટેજ આ વ્રત અંગિકાર કર્યું હતું. બધા જંગલમાં મળવા ગયા. તેમિયે સત્કાર કર્યો અને કહ્યું તમારા આગમનથી હું ખુશી થયો છું રાજા-બેટા ! તે તારા નિશ્ચયની હદવાળી. તપ કરવાનો સમય મારો છે. તારો નથી માટે રાજ્યપદ સ્વીકાર ! છેવટે કાંઈપણ વળ્યું નહિ ॥

જન્મમા પોતાના નિશ્ચયથી ન ડગતા અધિષ્ઠાન પારિમિતાનો અભ્યાસ થયો ॥ ૭ ॥ =

સત્યતાનો પૂરો અભ્યાસ.

૮. સુતસોમ-દેશકુરૂ, ઇંદ્રપર્યમાં કૌરવ્ય રાજા પટરાણીનો પુત્ર સુતસોમને અભ્યાસ માટે તક્ષશિલામાં જતાં, માર્ગે કાશી રાજાનો પુત્ર બ્રહ્મદત્ત મળ્યો. મેત્રી થઈ એકજ આચાર્ય પાસે ભણ્યા. બીજા પણ ઘણાં રાજકુમારો હતા. સુતસોમે અગ્રપદ મેળવી બીજાઓને-ભણાવવા માંડ્યું. પુરા અભ્યાસે શુરૂ દક્ષિણ આપી રજા લેનારાઓને કહ્યું. હું બ્રાહ્મણ નથી કહી સુતસોમે કુમારોની દક્ષિણ લીધી નહિ પણ એક વસ્તુની માગણી કરી કે તમે બધા ઉપોસથ x મતનું પાલન કરજો કબૂલ કરી બધા ઘેર ગયા. પિતાના પછી બ્રહ્મદત્ત રાજા-ઉપોસથ મતના દિવસે-વધ ન કરવાનો હુકમ કરતો, પણ પોતે પહેલા દિવસનું મંગાવેલું માંસ ખાતો. એક દિવસે તે માંસ કુતરો ખાઈ ગયો. તેથી રમોઘાઓ પ્રથમ દિવસે શુદ્ધ ઉપર ચઢાવેલા માણસનું માંસ લાવીને પીગર્યું. પૂર્વ ભવના અભ્યાસથી સ્વાદિષ્ટ લાગતાં અભય આપી રસોઘયાને પૂછી તેવા માણસની આજ્ઞા કરી. કાંસીએ ચઢેલાને રાજ છુપી રીતે લાવતો. પણ તે ખૂટતા ચોઘડીયા વાગવાને સમયે જીવતાંને પકડવાનો હુકમ થતાં, તે પ્રમાણે કરવા માંડ્યું. હાહાકાર થતા લોકો બ્રહ્મદત્ત પાસે ગયા. હું નગર રક્ષક નથી કહી વિદાય કર્યા. કાલહસ્તી સેનાપતિ પાસે ગયા. તપાસ કરીશ, કહી તેજ રાત્રે માણસો છોડ્યા. માંસની ટોપલી સાથે રસોઘયાને પકડી સેનાપતિ પાસે મૂક્યો. અરે ! રાજાનો માનીતો થઈ તે આ શું કર્યું ! મેં તે હુકમથી કયું. તું તે પ્રમાણે કહીશ ? હા, બ્રહ્મદત્ત પાસે ઉભો કર્યો સેનાપતિએ કહ્યું આ કહે છે કે હું રાજાને માટે કરું છું, તે કેમ ? બ્રહ્મદત્તે કહ્યું સાચું છે. વાત ફેંકાતાં લોકો ઉપડ્યા સેનાપતિએ હથિઆદો આપી રસોઘયાની સાથે નગરથી બહાર કાઢી મૂક્યા. રસ્તાથી દૂર વડના ઝાડ નીચે ઝુપડું બાધી રહ્યા. ત્યાં રસ્તાપરનાં માણસો પકડતો લોકોએ રસ્તો મદદ્યો. એક દિવસ ભક્ષ ન મળવાથી રસોઘયાનું ભક્ષ કરતા એકલાજ રહ્યા.

એક ધનાઢ્ય બ્રાહ્મણ માણસો રાખી તે રસ્તેથી નિકળ્યો. હું નર ભક્ષક ? એમ હાકથી ગભરાવી બ્રાહ્મણને ખાંધે ચઢાવી ચાલ્યો. પાછળ આવતાં માણસો દેખી આટો માર્ગ લેતાં કાંટો ભાગ્યો. બ્રાહ્મણને ઓડી દુઃખથી સ્થાનકે પહોંચ્યો.

■ ઉપોસથએ આક્રમ, પૂર્ણિમા, કૃષ્ણ ચતુર્થ-માસના ત્રિન ચારમાં-વધાકિ પાચ ન કરવા, ૬ ગર્ધપાન્દ પછી ન ભજવું. ૭ નૃત્યાદિ સુગંધદિ ન મેલવા ૮ મોડી પચાગીએ ન સુતું, એ આ નિયમ પૂર્વે જુદોમા માલના

આરૂ થયે તો સો રાજપુત્રોનો યજ્ઞ કરીશ. તેમ વડની દેવતાની માન્યતા રાખી. સ્વાભાવિકજ સાત દિવસમાં શાન્તિ થતાં શિકાર માટે નીકળ્યો. પૂર્વભવનો મિત્ર એક ચક્ષુ મળ્યો, તેને સાથે આલવાનું કહેતાં બાધાની નડતર જણાવી. પવન વેગથી જતા આવવાનો મંત્ર શિખાવી ચક્ષુ આલતો થયો. હવે અઘ્ઘત્ત રોજ માંચ દશ રાજકુમારો પકડી હથેલીમાં કાણું પાડી દોર ભરવી વડ સાથે બાધી દેતો. માત્ર સુતસોમને છોડી અઠવાડીયામાંજ સો (૧૦૦) રાજકુમારોને પકડી યજ્ઞ કરવા તૈયાર થયો. મને પાપ ન થાયના વિચારથી-દેવતાએ ઇંદ્રને કહ્યું. ઇંદ્રે સુતસોમના મેલાંપનું જણાવ્યું. ભિક્ષુવેયે દેવતા અઘ્ઘત્ત પાસે આવતાં મારવા દોડયો. પકડાયો નહિ. અરે ! ભાગે છે કેમ ? અરે તુંજ તારા પાપથી દોડતો ફરે છે. અઘ્ઘત્ત બોલ્યો-પાપી છું પણ વચન પાળું છું. ભિક્ષુવેયે-સુતસોમ વિના યજ્ઞ પ્રમાણ નથી કહી અંતર્ધાન થતાં દેવતા છે એમ સમજ્યો. અઘ્ઘત્ત સુતસોમને પકડવા કમળોની પાછળ જઈ બેઠો. બીજે દિવસે સુતસોમ પુખ્ત નક્ષત્રનું સ્નાન કરવા જતાં રસ્તામાં તક્ષશિલાના આમ્હણે ચાર શ્લોક સાંભળવા જણાવ્યું. સુતસોમે કહ્યું કે ઘેર જા ! આવીને સાંભળીશ. સ્નાનમાટે તળાવમા ઉતરતાંજ અમ્હત્ત તેને પકડીને ચાલ્યો સુતસોમનાં આંસુ પડતાં અમ્હત્તે પૂછ્યું કેમ રોવે છે ? સુતસોમે કહ્યું આમ્હણને આપેલું વચન પળાતું નથી તેથી. વળી કહ્યું તેને વિદાય કર્યા પછી હે અમ્હત્ત ? જે કરવું હોય તે કરજે. છેવટે અમ્હત્ત સોગન ઉપર તેને છોડ્યો સોમસુત ઘેર ગયો, આમ્હણનાચ ચાર શ્લોક સાંભળી ચાર હજાર કર્ષાપણ આપી વિદાય કરતાં તેના ઉપર કૌરવ્ય રાજા ગુરસે થયો. સુતસોમે કહ્યું હવે એવો ખરચ નહિ થાય, હવે હું નરભક્ષક પાસે જવાનો છું. કૌરવ્ય જવાની શી જરૂર છે ? સુતસોમે કહ્યું મારાથી વિશ્વાસઘાત નહિ થાય. છેવટે નરભક્ષકને મળ્યો. તેણે પ્રથમ આમ્હણવાળી ગાથા સાંભળવાનું કહેતાં જણાવ્યું કે-તારા જેવા પાપીને શા કામની છે ? અઘ્ઘત્ત તું છુટેલો ક્ષત્રી નીતિ ચુકીને કેમ આવ્યો ? સુતસોમ-હું સત્યના માટે આવ્યો.

અઘ્ઘત્તે કહ્યું બધા નાશના માટે સત્યનું હુંકું એ શુ મૂર્ખપણું નથી કે ? સુતસોમે કહ્યું કાર્યમાં ચુક પડવા દીધી નથી તો પછી ભય શો ? આ બધી ચાતુર્યતા અને ધૈર્યતાને જોઈને અઘ્ઘત્ત કહેવા લાગ્યો કે હું કદા છું પણ

* વિષ્ણુએ અઘ્ઘાને ચાર શ્લોકનું ગાન આપતા મોદમા નહીં પડવાનું કહ્યું છતાં મોદમા પડ્યા. ભાગવતમાની આચાર પ. ૧૮૦ માં અગ્રેએ આપી છે. તે આ સુતસોમના પ્રસંગની વધને લેખી છત્તી ગોદવી હોય એવો ભાસ થાય છે. વિચારવાની ભલામણ કરે છું.

પણ પોતાની મરણ મુજબ બુદ્ધિપણે જઈને ઉત્પન્ન થયા. એમ તેમના ચરિત્રમાં જણાવ્યું છે.

તેનો વિચાર દેવોની પ્રેરણાથી બુદ્ધ થયાના લેખમાંથી જુઓ કે—

દાપ કરના પછીથી ત્રેવીશ બુદ્ધ થયા, તે બધાએ બુદ્ધોના સમયથી તે મુમેધ નામના બોધિસત્ત્વ પોતાની મરણ મુજબ દશ પારિમિતાનો અભ્યાસ કરવા અનેક જન્મો ધારણ કર્યા. અને છેવટમાં તુપિત નામના દેવલોકમાં જઈને બેઠા એટલે ત્યાં અનેક ચક્રાવલના દેવોએ તે બોધિસત્ત્વને મનુષ્ય લોકમાં જન્મ લેવાનો આશ્રદ કરીને કહ્યું કે—તેં જે દશ પારિમિતાનો અભ્યાસ કર્યો છે તે ઇન્દ્રદિકની પદવીના માટે નથી કર્યો, પણ મનુષ્યોના ઉદ્ધાર માટે કરેલો છે અને બુદ્ધ થવાનો સમય નજીક આવેલો છે માટે આ દેવતાના મુખને ઠાકીને મનુષ્યોના હુ બો લોગવવા તૈયાર થા ? તે વાત દેવોની સાંભળી અને કબુલ ગળીને કહ્યું કે—મનુષ્ય લોકમાં જન્મ લેતા પહેલાં કેટલોક વિચાર કરવાનો છે તે પછીથી મારે જે નિશ્ચય થશે તે હું ચોક્કસ વખતમા જણાવીશ. તેટલું માંભળી દેવો પોતેપોતાના સ્થાનકે ચાઢ્યા ગયા પછી બોધિસત્ત્વે બધાએ પ્રકારનો વિચાર કરતા એવોજ નિશ્ચય કર્યો—કે મારે શાક્ય રાજાના કુળમાં જન્મ લેવો, છેવટે તે નિશ્ચય દેવોને પણ જણાવી દીધો. ઇત્યાદિ વિશેષ વર્ણન બુદ્ધગીતાસાર અંગ્રહથી બેઠું લેવું. ॥

જૈન ઔદના બોધિસત્ત્વની પ્રક્રિયાનો લેહ તો વાચક 'વર્ગે' સમજી લીધો. હશે તો પણ બે'બોલ લખીને વિશેષ સ્પષ્ટ કરીને બતાવું છું.

જૈનોના પ્રથમ 'તીર્થંકર' શ્રી ઋષભદેવના ઠેકાણે કદપાએલો—દીપંકર નામના બુદ્ધને ભવિષ્યનું જ્ઞાન થયેલું હોય ! અને મુમેધના માટે ભવિષ્યમા બુદ્ધ થવાનું તેમને જણાવ્યું હોય એમ આપણે માની લઈએ પરંતુ ભકિતના માટે ઉત્સુક થયેલા મુમેધ તાપમને કયું વિશેષ ભવિષ્યનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત થયેલું માની લેવું ? કે જેથી પોતે દીપંકરથી પણ આગળ વધીને કહી બતાવ્યું કે—હું લાખો વર્ષ સુધી અનેક જન્મોમા દશ પારિમિતાનો અભ્યાસ કરીશ તે પછીથીજ નને બુદ્ધત્વ પ્રાપ્ત થશે.

જૈન પ્રક્રિયા જોતા—જેને સર્વજ્ઞપણું પ્રાપ્ત થાય તેજ લાંબા કાળના ભવિષ્યને નિશ્ચયપણાથી કહી બતાવે અને તેજ સવમાં પોતાના સંસાર ચક્રનો પણ અંતજ લાવે અર્થાત્ કરીયા સંસાર ચક્રમા પડેજ નહિ.

તેવા પ્રકારનો વિચાર બુદ્ધના બોધિસત્ત્વના લેખમાં થયેલો નથી તેથી વિચાર કરવાની સલામત્ત્વ કડું છું.

આગળ તુષિત દેવપણાનો બનાવ પણ લેદવાળો છે—દેવતાઓ, અવધિ-જ્ઞાનીયો કે તેથી વિપરીત (વિભાગ) જ્ઞાનીયો મનાયા છે અને તે દેવો પોત પોતાના જ્ઞાનની હદથી વધારે જાણવાની કે જણાવવાની શક્તિ ધરાવતાજ નથી તો પછી સર્વજ્ઞ પુરુષોની પેઠે પહેલાં બુદ્ધથી તે ત્રેવીશમા બુદ્ધ સુધીનો ઇતિહાસ સુમેધે કયા વિશેષ જ્ઞાનથી કહીને બતાવ્યો ?

ઇતિ બુદ્ધની ૧૦ પારિમિતાનો અભ્યાસનું પ્રકરણ ૪૦ મું સંપૂર્ણ.

પ્રકરણ ૪૧ મું.

સૂક્ષ્મ જંતુથી લઈ મનુષ્ય તકના જીવો સત્તા માત્રથી એકજ સ્વરૂપના.

આ અનાદિ કાળનો મહાગર્હન સંસાર સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિયના જીવોથી લઈને પંચેન્દ્રિય તકના અનંતાનંત જીવોથી ભરેલો છે. અને તે ૮૪ લાખ જીવોની યોનિરૂપથી મપાએલો છે અને તે જૈન ધર્મમાં અને વૈદિકધર્મમાં માન્ય થયેલો છે. સૂક્ષ્મ જીવો પોતપોતાની હલકી યોનિયોમાં કેટલાક અનંતા કાળ સુધી એક સ્થાનમાંથી બીજે અને બીજા સ્થાનમાંથી ત્રિજે રખડયાજ કરે છે પણ ઉપરલી યોનિયોમાં જલદીથી ચઢી શકતા નથી. કારણકે સૂક્ષ્મ વનસ્પતિ આદિના અનંતાનંત જીવો એકજ ઇન્દ્રિય । છે અને તે સૂક્ષ્મ જીવોથી આખું બ્રહ્માન્ડ ભરેલું છે. આગળ બે ઇન્દ્રિયના ક્રીડાદિ હાલતા ચાલતા જે આપણી નજરે પડી નહા છે તે પણ સંખ્યાથી રહિતનાજ છે. એજ પ્રમાણે—કીડિઓ મંકાડોદિ, ત્રણ ઇન્દ્રિયોના. મળીયો, મચ્છરો, કદોલીયા વિગેરે ચાર ઇન્દ્રિયોના જીવોની પણ ગણતરી થઈ તકે તેમ છેજ નહિ. આગળ બતાવેલાં પાંચ ઇન્દ્રિયોના જીવોમાં જલનાં મછલાં આદિ, આકાશમા ઉડતાં પક્ષીઓ, ધરતી ઉપર ફરતા ચાર પગના પશુઓની અનેક ભતિયો, તેમજ અનેક ભતિના સર્પો, આ બધા જીવો પણ ઉપર બનાવેલી ૮૪ લાખ જીવોની યોનિમાંજ છે.

આ બધા જીવોમાંના જે સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિયના જીવો છે તે પ્રાચે અનંતા-કાળે ભવિતવ્યતાના યોગથીજ ઉપરની યોનિઓમાં પ્રવેશ કરી શકે છે.

આગળ—ચતુષ્વ વનસ્પતિ આદિના, તેમજ બે ઇન્દ્રિય આદિના જીવો—છેદન, લેદન, તાડન, તર્જન, શીત, તાપાદિક નાના પ્રકારનાં હુ.ઓ વારંવાર. સહેન કરતાં હુવા અકામ નિર્જરાના યોગથી અસંખ્યાતા અસંખ્ય કાળે પોતાની હલકી યોનિયોમાંથીજ પ્રાચે એકેકી પાયરી ચઢતા જાય છે પણ શીઘ્રપણે ચઢી શકતા નથી.

આપણને આ મનુષ્યનો અવતાર જે મળ્યો છે તે પણ ઉપર બતાવેલા સર્વ જીવોની સાથે અનંતાનંત કાળસુધી રખડતાં રખડતાં અને અનેક પ્રકારનાં

પ્રકાશ વ્યાપી રહ્યો. પ્રભુએ તે જોયું, તે સુંદર લાગ્યું તેથી પ્રકાશમાંથી અંધ-કાર છુદો પાડી પ્રકાશને દિવસ અને અંધકારને રાત્રી જોવું નામ આપ્યું.

ખીજે દિવસે પ્રભુએ આકાશ ઉપબત્તવી પાણીથી અને પૃથ્વીમાંથી આકાશ છુદું પાડ્યું અને આકાશનું નામ સ્વર્ગ આપ્યું.

ત્રીજે દિવસે-આકાશ નીચેના પાણીને એક સ્થળે એકત્ર કર્યાં. તે પાણીના સમૂહને અમુદ્ર કહ્યો અને સુકી જમીન રહી તેનું નામ પૃથ્વી આપ્યું. આ રચના ઇશ્વરે જોઈ, તેના સૌંદર્યથી તેમને સતોષ થયો. પૃથ્વીમાંથી ઘાસ અને ઝાડ ઉગાડયાં અને ઇશ્વરને ઊદ્દિગ્ધ સૃષ્ટિની સુંદરતા જણાઈ.

ચોથા દિવસે-આકાશમાં પ્રકાશ પાડવા બે જ્યોતિ પૂંજ પકટાવ્યાં. એક દિવસના માટે સૂર્ય અને બીજો રાત્રીના માટે તે ચંદ્ર, તે બંનેનું પૃથ્વી ઉપર પથ તેજ પડવા માડ્યું અને તે રચના પણ સુંદર લાગી.

પાંચમે દિવસે- પાણીમાં જીવ પેદા કર્યા તે માછલાં યયાં અને આકાશમાં ઉડતાં પક્ષી પેદા કર્યાં. અને મત્સ્ય અને પક્ષીની વંશ વૃદ્ધિ થવા હુકમ કર્યો, અને આ અંદજ સૃષ્ટિમાં પણ સૌંદર્ય જણાયાં.

છઠે દિવસે-યોનિજ સૃષ્ટિ પેદા કરી, તેમાં પેટે ઘસડાતાં પ્રાણી અને પશુ ઉપભવ્યાં, પછી પોતાનીજ આકૃતિ ઉપરથી પ્રેભુએ મનુષ્યને ઘડી કાઢ્યો. અને પ્રભુના અંશવાળો જીવાત્મા આ પ્રમાણે સર્જ્યાં તેને ઉદ્દિગ્ધ, અંદજ યોનિજ સર્વ સૃષ્ટિ ઉપર અધિકારના સ્થળે સ્થાપ્યો, અને તેના પગ બે ભાગ કરી એક પુરૂષ અને બીજી સ્ત્રીની રચના કરી. તેમને સૃષ્ટિના પ્રધાન પદે સ્થાપી તેમને આહાર માટે સર્વ યોજના કરી. વંશ વૃદ્ધિને માટે તેમને પગ આજ્ઞા કરી. ફળદ્રુપ થવાની આશીષ આપી. આ સર્વ રચના પ્રભુને અતિ સુંદર લાગી અને તે સૌંદર્યથી અંતુષ્ટ થઈ આત્મિક દિવસે પ્રભુએ વિચારી લીધી હત્યાદિ. "

આ અક્રિયાના રાત્રીઓમાં નોકરોને રવિવારે રવિવારે રજાઓ પાળવામાં આવે છે તે તેમના પ્રભુના શાન્તિનો દિવસ માનીને અપાની દોષ એમ અનુમાન થાય છે.

આમાં જરા વિચારવાનું કે—

આપણા દિંદુરવાનમાં દિંદુર વિગેરેનાં ઘણાં મતો આવી રહેલા છે અને તે બધાંજ મનવાળાઓ પ્રાચી પંતે માન્ય કહેલા ઇશ્વરને જાગૃતના કર્તા તરીકે

જતાવી રહેલા છે. જૈનો અનાદિકાળથી ચાલતી આવેલી અને તેજ પ્રમાણે ચાલ્યા કરવાની આ સૃષ્ટિને જતાવે છે. તે લેખ અમોએ આ અંશમાં પ્રથમથીજ જતાવી દીધેલો છે.

વૈદિકે-ધણા ઈશ્વરે જગતની રચના કરવાનો દાવો કરતા પોતપોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે લખીને જતાવતા ગયા છે, તેમાંનું કિચિત્ સ્વરૂપ અમોએ લખીને પણ જતાવી દીધું છે.

તેજ પ્રમાણે પારસીઓમાં, મુસલમાનોમાં, ઇસુખ્રીસ્તઓમાં પણ પોતાના દેવજ આ બધી સૃષ્ટિ બનાવીને મૂકી ગયાનું જણાવી રહ્યા છે. આ બધા ઈશ્વરે જગતના કર્તા સાચા છે એમ તો કોઈના પણ ગળે ઉતરે તેમ જણાતું નથી. તેમજ આમાંનો ફલાણો ઈશ્વર જગતનો કર્તા સાચો, એવો પણ ખરો નિર્ણય આજ સુધીમાં થઈ શકેલો નથી. છતાં પણ બધાએ મતવાળાઓ પોતાનાજ ઈશ્વરને જગતના કર્તા તરીકે સાચા માનીને બેઠેલો છે.

આ ચાલતો પ્રસંગ ઇસુ ખ્રિસ્તનો છે-તેમાં પ્રથમ વિચારવાનું કે સમુદ્રમાંથી ઉદ્ધાર કરી ઈશ્વરે પૃથ્વીને સાકાર બનાવી પણ સમુદ્ર અને ઈશ્વર આ બે કંઈ વસ્તુના ઉપર રહેલા હતા ? કેમકે પૃથ્વી અને આકાશ આ બે તો ઈશ્વરે પછીથી બનાવેલાં છે. આ વાત પ્રથમ વિચારવા જેની ખરી કે નહિ ? ત્યારે આ વાતનો પ્રથમ ખુલાશો થાય ત્યાર પછીથીજ બીજી વાતનો વિચાર કરી શકાય ? ॥

હવે આપણે બધાએ જગતના કર્તા દેવોના સંબંધે ભેલો વિચાર કરીએ કે-આમાંનો કોઈ પણ દેવ જગતનો કર્તાતો જરૂર હોવો જોઈએ ? એમ માનીએ ત્યારે તો તે દેવના સંબંધે કાલનો નિર્ણય અને તેની સાથે આ સૃષ્ટિની રચનાનો કાળ પણ જરૂર વિચારવો પડશે. અને તે દેવે કયા કયા મસાલાથી કયો કયો વસ્તુઓ બનાવી ? અને તે મસાલા કયે ઠેકાણેથી પેદા કર્યા ? આ બધાએ વિચાર કરવાની આપણને જરૂર પડશે. કદાચ તે દેવને અનાદિનો જતાવીને છેડો છોડાવી દઈશું, પણ તેને બનાવેલી વસ્તુ કયા મસાલાથી બની અને તે મસાલાને દેવે કયે ઠેકાણેથી મેળવ્યા અને તે કયા કાળમાં આ સૃષ્ટિ બનાવી આ બધો વિચાર તો જરૂર કરવો પડશે ?

અમારા વિચાર પ્રમાણે-જગત કર્તાના સંબંધે વૈદિકોએ ઉપરચોટીયા વિચારો ધણા લખીને બનાવ્યા છે, અને છેવટે-બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને મહાદેવને ભેગા મેળવી દીધા. તેમાં પણ ગોઠતું ન આવતાં વેદોમાં એકલા બ્રહ્માને કાયમ રાખવાનો

પ્રયત્ન કર્યો પણ, બ્રહ્મા કોણ ? અને કેવા ? સમચંદ્રાવતારે વશિષ્ઠજીને પૂછતાં નિર્ણય મેળવી શક્યા નથી તો પછી બ્રહ્મા જગતના કર્તા હતા તેનો નિર્ણય ક્યાંથી થઈ શકવાનો હતો ? જુવો અમારો બ્રહ્માના સંબંધનો લેખ જેવી રીતે પીરાણાપંથવાળાઓએ વૈદિકમાં મનાએલા મત્યાદિક દશ અવતારોને શ્રદ્ધા કરી પોતાના પીરાણા પંથની સાથે જોડીને જતાવ્યા છે તેવી રીતે ખીજા બધા મતવાળાઓએ પોતાના દેવનું નામ પ્રગટ કરી તેણે જ જગતના કર્તા તરીકે ગોઠવી દીધા છે એમ કહેવાને બાધ શો આવે તેમ છે ? માટે આ વિષયમાં બધાંએ સત્ય શોધકોને વિચાર કરવાની ભલામણ કરી આ વિષયથી રજા લઉં છું.

“રામાનંદ અને વૈષ્ણવ ધર્મના પ્રવર્તકો.

આર્યોના તહેવારોનો ઇતિહાસ. પૃ. ૨૨૨ થી જુવો.

■ રામાનંદ, વૈષ્ણવ ધર્મના પ્રવર્તક, ખ્રીસ્તી શકના ૧૪ શૌકામં, તેમના ઘણા શિષ્યો પૈકી ૧૩ પ્રસિદ્ધ થયા. એક રઘુપુત્ર, એક મુસલમાન (કળીર) એક હજમ, એક નટ, એક અમારે એમ જુદી જુદી જાતના હતા. પદ્માવતી નામનો એક સ્ત્રી, આ શિષ્ય મંડળમાં હતી. કળીરે સમભક્તિનો પંથ વધાર્યો વાલ્મીકિના અવતાર ગણાતા તુલસીદાસે સમચંદ્રિત લખીને ઉત્તર હિંદુસ્તાનના લોકોને સમ ભક્તિમાં લગાડ્યા. પછી વલ્લભાચાર્યે લોકોમાં પ્રેમ માર્ગ નામનો મંદ્રદાય ચાલુ કર્યો. અને વિષયોપલોગને તિરસ્કારવો નહિ એવું કહેવાથી વલ્લભીપંથ નીતિ માર્ગથી પડ્યો.”

આગળ હિંદુસ્તાનના મુખ્ય ધર્મો-પૃ. ૬૬ માં-“જગન્નાથની પૂજા ૧૬ માં મેદાની શરૂઆતમાં શરૂ થએલી છે અને એતન્મે ઘણું ખરે તેનો પ્રમાર કર્યો છે એતન્મના મરણ પછી તેમાંના કેટલાક લોક ધર્મનો ઉપદેશ કર્તા અને કેટલાક શારિરિક ધર્મના વિચારને વધારે અગત્ય આપતા.

આગળ પૃ. ૧૦૦ માં સોલગા સૈકામાં વલ્લભ સ્વામી મુખ્ય હોતો, તેને આઠ જાતની પૂજાની ક્રિયા સ્થાપી જેમાં કૃષ્ણની મૂર્તિ બાળક તરીકે માનીને નવરાવવામાં આવતી, લેપ થતા, સારાપેશાક પહેરાવવામાં આવતા અને જેમાં ધુમધુમ સ્ત્રીઓ અને ઇન્દ્રિય, ભોગને વધારે મહત્તા અપાતી, એવો ધર્મ પૈસાદાર શોખીન અને વિષયાશક્ત મનવાળા બ્રાહ્મણોને ઘણાજ ખેંચતો. અને મનુષ્યની ધાનાની આશક્તિના પહોળા તરીકે ગણાતો.”

અમાં મારા જે બોલ-ઘણા મતવાળાઓ પરચીના 'સંગીને નરકના અધિકારીઓ ખતાવે છે તે પછી ભગવાનની ભક્તિના બંધાને પરચીને સંગી પોતાના આત્માને અધોગતિમાં નાખવાવાળો કેમ નહિ ? પરચીના સંગી કલ્યાણ થતું હોય ત્યારે તે કૌલિકમત (કાંચડીઓ મત) ક્યાં બોલા દરબાને છે ? ૧૫૧ કાળમાં થએલા મોટા મોટા ઋષિ મહાત્માઓના મત બેતાં ધર્મની થોડી પણ શ્રદ્ધાવાળો ભગવાનના નામે આવું અકાર્ય કરવાને લલચાય ખરે ? આ મતથી ભવિષ્યમાં સંસારના મહાચક્રમાં (ચોરાશીના ફેરામાં), નાખવા-વાળો જ થાય.

વિષયના લાલચુઓ વેશ્યાની દુકાને ખેંચાય પણ તે તરફ ખેંચાયા પછી તેના જાન માલની શી હાલત થાય ? બે આપણે પૂર્વના મહાત્માઓનાં વચનોને વિચારીએ ત્યારે તે પેલા વેશ્યાના સંગીથી આ ધર્મના બંધાણે ઠગાતો અને ખીજાઓને ઠગતો ઘણે હલકામાં હલકો લેખાય માટે ધર્મની ઇચ્છાવાળા સજ્જનોને હું મારી દુક બુદ્ધિથી ચોગ્યાડ ચોગ્યનો વિચાર કરવાની ભલામણ કરું છું.

હૃપિત વસ્તુના દુરાચર્યમાં ખીજ શા માટે પડે ?

જોકે પૌરાણિકના કર્તાઓએ આ હનીયામાં એવો પ્રયોગ કરી મુક્યો હતો કે વેદો અનાદિના છે, ઇશ્વર કૃત છે. અથવા ઇશ્વર કૃત છે અને સર્વ-તત્ત્વના ખજાના રૂપે છે અને તેના આશ્રયથી જનતા-પ્રાણીઓ પ્રથોના, ઊપનિષદ ઐથોના, સ્મૃતિના ઐથોના અને પુરાણના લેખ સંબંધે તર્ક વિતર્ક ન કરતાં કદા પ્રમાણે માન્યજ કરી લેવું તેના સંબંધે કહી પણ ગયા છે કે—

પુરાણ માનવો ધર્મઃ સાંગો વેદશ્રિકિસ્તિતઃ

આદ્યાસિદ્ધાન્તિ ચત્વારિ ન હંતવ્યાનિ હેતુમિઃ ॥ ૧. ॥

ભાવાર્થ—અહાર પુરાણ, મનુ ઋષિનો કહેલો ધર્મ, ગદા અંગોની સાથે વેદો, અને વેદક આ આ જાતના શાસ્ત્રોમા જે પ્રમાણે કહેલું હોય તે પ્રમાણે સર્વ માન્ય કરી લેવું. પણ તેમા કોઈએ તર્ક વિતર્ક કરીને તેનું ખંડન મંડન કરવું નહિ. ॥ ૧ ॥

આગળ જતાં ખીજ ઠેકાણે વેદાદિકના જાણ પડિતોજ તર્ક વિતર્કમાં ઊતરતાં સત્ય તત્ત્વોના માર્ગનો ખરો પાયો હોય ન આવતાં પોતાના મનથી મુજબમે લખતા ગયા છે કે—

શ્રુતયોઽપિમિત્રાઃ, સ્મૃતયોવિમિત્રા. । નૈકોમુનિયંસ્ય વચઃ પ્રમાણં
ધર્મસ્ય તત્ત્વં નિહિતં ગુહ્યામાં । મહાજનો येन गत. स पंथाः ॥ ૨ ॥

ભાવાર્થ—વેદની શ્રુતિઓ તે પણ મિન્ન ભિન્ન સ્વરૂપ વાલીઓ,
પ્રમાણ વિનાની, અનેક કપયોના હાથથી લખાએલીઓ છે, તેમજ સ્મૃતિકારોના
મત પણ એકેકથી એક મલતા આવતા નથી. તેમજ આ બધા લેખકોમા તેવો
કાંઈપણ એક મહાપુરૂષ થએલો નથી કે જેનું વચન સર્વ માન્ય થએલું હોય ?
ન જાને તે બધા શ્રુતિકારો અને સ્મૃતિકારો, ધર્મનો તત્ત્વ કઈ શુદ્ધામા મુકીને
ગયા છે તે કાંઈ સમજાતું નથી. છેવટે થાકીને એમજ કહ્યું કે મોટા પુરૂષો જે
રસ્તે ગયા છે તેજ રસ્તે ચાલ્યા જવું. ॥ ૨ ॥

જૈન ધર્મ એકજ સર્વજ્ઞ પુરૂષનો કહેલો, તત્ત્વોથી ભરેલો, પૂર્વાડપર
વિશેષ રહિત જૈનેતર અનેક તત્ત્વજ્ઞ પુરૂષોથી માન્ય થએલો, કદાચ તે પડિતોના
જોવામાં આવ્યો ન હોય તેથી આવા નિરાશાના ઊદ્ગારો કાઢવા પડ્યા હાંય ?
પણ આજે અગ્રિજોના રાજ્યમાં તેવો પ્રસંગ જનાતોથી. માત્ર નિપક્ષપણે સત્ય
તત્ત્વનો ખોજ કરનારજ પહોંચી શકે એ નિર્વિવાદ છે.

દોષથી દૂર રહી ગુણ ગ્રહણ કરવા તેમાં નિંદારી ?

લોક તત્ત્વ નિર્ણય નામના ગ્રંથમાં શ્રી હરિભદ્ર સૂરિ કહે છે કે—

“ નૈર્ગર્નિર્નિતીક્ય નિય-કંટક-સર્પ-કીટાન્ સમ્યક્ પથા વ્રજતિ તાન્
પરિહત્ય સર્વાન્ । કુસાન-કુશ્રુતિ-કુદ્દદિ-કુમાર્ગદોષાન્ સમ્યગ્ વિચારયથ
કોઽપિ પરાપવાદઃ ॥ ૨૧ ॥ ”

ભવાર્થ—જુઓ કે-જેર, કાંટા, સર્પો, અને કીડાઓનો, નેત્રથી કે
વિચારથી યોતાનો બચાવ કરીનેજ આપણે આપણી પ્રવૃત્તિ ઓ કરીએ છીએ.
તેજ પ્રમાણે-અનેક પ્રકારથી સુદ્ધિ હિપત્તિની કલ્પના રૂપ-કુસાનના, છવેની
હિંસા કરવાથી પણ ધર્મ જનાવનાર-કુશ્રુતિઓના, રાગ, દ્રેષ, મોહ અજ્ઞાનાદિકથી
દૂષિતને પણ દેવ તરીકે માનવારૂપ-કુદ્દદિના, અને એકાંત નિત્યાદિક પક્ષના
કદાચરૂપ કુમાર્ગના, દોષોને વર્જિને પૂર્વાડપર વિશેષ રહિત સત્ય ધર્મના
માર્ગને ચોધિએ તો તેમાં કયા પ્રકારની નિંદા ગણાય ? તેનો જસ વિચાર કરીને
જીવો ? (તે અંચનો શ્લોક ૨૧ મો છે.) (આ શ્લોક પ્રસંગ પ્રાપ્ત થતાં દ્રવીથી
લખવાનો જરૂર પડી છે)

એજ અંચકરે ૨૦ માં શ્લોકમાં વિચારનાં સાધન બતાવ્યાં છે.

ધોતબ્યે ચ કૃતૌ કર્ણૌ, વાગ્ શુદ્ધિશ્ચ વિચારણે ।

યઃ શ્રુતે ન વિચારેત સ્વ કાર્યં વિદતે કથં ॥ ૨૦ ॥

ભાવાર્થ—સાલસવાને માટે જે કાનો મહેલા છે. તેમજ-જૈન, વૈદિક અને ઐદ્ય એ ત્રણ આર્ય ધર્મનાં વાગ્ એટલે શાસ્ત્રો પણ વિદ્યમાન છે. તેમજ વિચાર કરવાને શુદ્ધિ પણ મહેલી છે. અને એ ત્રણે શાસ્ત્રકારોના મતમાં કેટલાક મતભેદો પડેલા નજરે પડે છે. તે સાંભળીને જે સત્યાડ સત્યનો વિચાર નથી કરતા તે સત્ય તત્ત્વોને કેવી રીતે મેલવી શકવાનાં છે ? બીજા બધા મતો સ્વતંત્રતાના નથી પણ તેમના ફાટા ફપના છે. તેથીજ એ ત્રણેમાં તપાસવાનું જણાવેલું છે.

જૈનો પોતાના શાસ્ત્રોની પ્રવૃત્તિ સર્વજ્ઞ પુરૂષોથી થએલી માને છે અને વારતવિક રીતે છે પણ તેમજ વૈદિક અને ઐદ્ય ધર્મ વાલા મૂલમાં સર્વજ્ઞને ઇનકાર કરીને બેઠેલા છે તેથી તેમના શાસ્ત્રોના લેખોમાં એકજ વિષયમા અનેક મતભેદો આપણે પ્રત્યક્ષ જોઈએ છીએ. તેથી તેમનામાં થયેલા મતભેદો બતાવી ચોખ્ખો વિચાર કરવાની તક આપવાના માટે આ અમારો પ્રયાસ છે,

પ્રત્યક્ષ વિરૂદ્ધના લેખો વેદોના પણ કેમ ન વિચારવા ?

શુદ્ધિમાનોના માટે નીતીમા કહ્યું છે કે—

કેચલં શાસ્ત્ર માશ્રિત્ય ન કર્તવ્યો વિનિર્ણયઃ

યુક્તિહીનવિચારેતુ ધર્મહાનિઃ પ્રજાયતે ॥ ૧ ॥

ભાવાર્થ કોઈપણ વાતનો કે તત્ત્વનો જો વિચાર કરવો હોય તો પ્રથમ પોતાના સૂક્ષ્મ શુદ્ધિથી વિચાર કર્યા નગર કેવલ શાસ્ત્રના લેખ માત્રથી પોતાનો નિર્ણય કરી લેવો નહિ. કારણ તે શાસ્ત્રનું કથન જો પ્રત્યક્ષમા યુક્તિથી હીન-વિચાર વાલું હોય, તેમજ લોક વ્યવહારથી પણ વિરૂદ્ધ વિચાર વાલું હોય તો, તેવા શાસ્ત્રથી આપણને ધર્મની પ્રાપ્તિ ન થતા ઉલટી ધર્મની હાનિજ થાય. માટે આ સર્વ સધારણ નીતિને આપણા મનમાં ઠસાવ્યા પછી. પોતાના મતનો હંરાગ્રહ દૂર રાખી મધ્યસ્થ શુદ્ધિથી વિચાર કરતાં અને તે તે શાસ્ત્રોના વિચારોમાં ઊત્તરતાજ આપણને સત્ય કથાઓનો કે સત્ય તત્ત્વોનો સાર સહજ મલી આવે છે.

સ્વભાવથી ઉત્પન્ન અને નાશ થતા પદાર્થોને ફેર બદલ કરવાને સમર્થ કોણ છે ?

રકંદપુરાણ. ખંડ ૧ લો અધ્યાય ૧૪ ચો. પત્ર ૧૦૫ માં જુઓ—

ઋત્વયો મનુજા દેવાઃ શિવ વ્રહ્મ મૃત્વા અપિ
માત્વ્યસ્યેનાઽતિવર્તતે ચેલા મિત્ર મહાદયે ॥ ૮૯ મો કે.

ભાવાર્થ—આહે આ લોકમાં મોટા-ઋષિઓ હોય, કે મનુષ્યો હોય, કે આહે દેવતાઓ હોય, એટલુંજ નહીં પણ સાક્ષાત્ દુનીયાના કર્તારૂપે મનાએલા બ્રહ્માજી કેમ ન હોય, અગર સાક્ષાત્ મહાદેવજી કેમ ન હોય, અરે સાક્ષાત્ વિષ્ણુ ભગવાન કે જે ત્રણ લોકના નાથ મનાયા છે તેજ કેમ ના હોય પણ જે પદાર્થો જે પ્રમાણે પોતાના સ્વભાવથી યના આવ્યા છે, અને આગળ ભવિષ્યમાં થયા કરવાના છે તે પદાર્થોમાં ફેરફાર કરવાની સત્તા કોણી છે ? અર્થાત્ આ બધા બતાવેલા મહાપુરૂષોમાંથી કોઈનાં પણ સત્તા છેજ નહિ.

જુવો કે સમુદ્રની ભરતી અને જોટ અનાદિકાલથી યથાવસરે સ્વભાવથી થયાકરતીને ફેરફાર કોણ કરી શકયો છે ? અર્થાત્ કોઈપણ કરી શકયોજ નથી તેજ પ્રમાણે અનેક સ્વરૂપના પદાર્થો સ્વભાવથી ચતાનો ફેરફાર કરવાને સમર્થ કોઈ છેજ નહીં. તેથી અમે વિચાર પૂર્વક સર્વજ્ઞોના વચનથી કહીએ છીએ કે બ્રહ્મના, વિષ્ણુના, મહાદેવના અને ઋષિઓના સંબંધે જે મોટી મોટી સત્તાઓ જેમકે બ્રહ્મા બ્રહ્માંડને વીટાઈ વજ્રયા, અંડમાં આવીને ભરાયા, મંડન મિશ્રપણે જન્મ. વિષ્ણુ-મકતોના માટે અવતાર લેતા રહ્યા, દૈત્યોનું લોહી પીતા રહ્યા મહાદેવે સાક હામર પુત્રો આપી દીધા વગેરે જે વાતો બતાવીઓ છે તે પ્રાચે પુરાણકારોએ કલ્પિત અને આલપ્તપાત રૂપોતીજ લખીને બતાવેલીઓ જણાય છે. મારા વિચાર પ્રમાણે મારા જોખોથી આપ સજ્જનપુરૂષો પણ સૂક્ષ્મ દૃષ્ટિથી નેહ શકશે એવી મારી ધારણા છે. આગળ તો જીવોની ભવિતવ્યતા ઉપર આધાર હોય છે.

ભિન્નવિચારના ઇશ્વરો પરમ જ્ઞાનીઓ હોય ?

સર્વમતોમાં ધર્મના પાયા જે બરા નીતિના નાખાયા છે તે તો સર્વ માન્ય થયાજ હશે, અને તે કોઈ પરમ જ્ઞાનીના તરફથીજ નાખાએલા છે. એમ સર્વેને માન્ય કરવુંજ પડે છે. જેમકે-કોઈ જીવને હુઃખ ન દેવું, જડ ન બોલવું, ચોરી ન કરવી, પરત્રીને મા બહેન ગણવી, ધનનો સંતોષ રાખવો, ક્રોધ, માન, લોભ, ઇર્ષ્યા, દ્રેષાદિક જેટલા પ્રમાણમાં અધિક તેટલાંજ પ્રમાણમાં હુઃખ ડરા છે એમ સર્વ મતવાળાઓએ માન્યજ રાખેલા છે, તેથી તે બધાએ મતો એક કોઈ સત્ય ધર્મનાંજ ફાંટા છે. એમ કહેવામાં શી હરકત ? અને તે નન્ય નીતિમાં જે જે મતમાં વિપરીત ભાસ થતો હોય તે એક પ્રકારનો વિકા-

રજ ગણાય ? તે સિવાય-પરોક્ષના વિષયમાં નિતિથી દુર અને બુદ્ધિના વિષયથી અયોગ્ય—કેવળ ઇશ્વરની લીલા કે સત્તા આગળ ધરી પ્રમાણથી વિરૂદ્ધ, લોક નીતિથી વિરૂદ્ધ, વિષયો લખાયા હોય તો તે પ્રમાણ રૂપથી કેવી રીતે માની શકાય ?

તેના ઉદાહરણમાં—આ સૃષ્ટિ કર્તાનોજ વિષય બુદ્ધિ—પ્રત્યાદિક બુદ્ધિ બુદ્ધિ દેવેના નામથી કેવો વિચિત્ર પ્રકારનો ગોઠવ્યો છે, તે અમારા તરફથી બહાર પડાવેલા “ જૈનેતર દક્ષિણે જૈન ” નામના પુસ્તકથીજ વિચારવાની લલામણ કરૂં છું. અને માત્ર સામાન્ય વાત જ જણાવું છું—મુશક્કમાનોના ગ્રંથોમાં સૃષ્ટિના કર્તા જોદા, ઇસુખ્રિસ્તીમાં ઇશ્વર, હિંદુ શાસ્ત્રમાં—કેઇ કહે છે કે આ સૃષ્ટિ પ્રજાએ રચી, ખીલ-વિષ્ણુને, મહાદેવને, દેવીને, રામને. એમ જેના ભક્તોએ જે દેવ માન્યા તેજ આ બધી સૃષ્ટિના ઉત્પન્ન કરવાવાળા. અને બધાએ પ્રકારની સત્તાવાળા પણ તેજ આ સૃષ્ટિના કર્તાઓમાનો કયો સર્વ સત્તાવાળો આપણે તારવી કાઢવો.

જૈન ગ્રંથકાર કહે છે કે—આ સૃષ્ટિ અનાદિ કાલથી એકની એકજ પ્રવાહ રૂપથી ચાલતી આવેલી છે. જેમ એકજ દિવસમાં—સવાર, બપોર અને સાંજ. એક વર્ષમાં—શિયાળો, ઉનાળો, અને વર્ષાકાલ રૂપ ચક્ર કુદરતથી સદા-કાલ થતાં આપણે પ્રત્યક્ષપણે જોઇએ છીએ, તે પ્રમાણે સત્ય યુગાદિક કાલનાં ચક્ર લાગા કાલવાળા પુરાણકારોએ પણ બતાવેલા છે. અને સૃષ્ટિનો ભોગવટો કરવાવાળા અનંતા અનંત રાજાઓ થતા આવ્યા છે અને આગળ પણ અનંતા-ઓજ થવાના. તે પ્રમાણે આ સૃષ્ટિમાં ધર્મના પ્રવર્તકો પણ અનંતા અનંત થઇ ગયા અને આગળ લવિધ્યમા પણ થવાના. પરંતુ આ અવસર્પિણીના હુઝાર કાલમા વર્તમાન ક્ષિતિના કેટલાક ધર્મના પ્રવર્તકોના અનુયાયીઓએ પોતાના માનેલા પ્રભુને આ સૃષ્ટિના કર્તા અને સર્વ સત્તાવાળા લખીને બતાવ્યા તે કલ્પના રૂપે માનવા કે સત્યરૂપના ? આ વાતનો વિચાર સૂક્ષ્મ દૃષ્ટિથી પંડિતોને કરવાનો છે ?

જે કે—કુલકાર ઘડો બનાવે છે તેજ બને છે. અને રાજાઓથી રૈયત મર્યાદિત પછે રહે છે. તેમ સૃષ્ટિના કર્તા અને તેના નિયંતા પણ એક હોવોજ જોઇએ. આવા પ્રકારની દલીલો સુકી, પોત પોતાના પ્રભુને સૃષ્ટિના કર્તા, મરણ પ્રમાણે આકાશ અને પાતાલને ગોઠવી ગયેલા, અને પોતાના જેવી સત્તા ધરાવનારોનો નાશ કરીને ગયેલા, એવા પ્રકારના મનાએલા પ્રભુઓમાના કયા પ્રભુને શ્રેષ્ઠ માનવો ? કુંભાર ઘડો બનાવે છે તે આલંબિકાના માટે અને રાજાઓનું

રાજ્ય માઝ શોષના માટે—માટી આદિ અનેક સાધનો મેળવ્યા પછીથીજ તે તે કાર્યમાં પ્રવૃત્તિ કરી શકે છે. તેમ મુકતાત્માને આજીવિકા કઈ ? અને મોઝ શોષ શી ? આકાશ પાતાલ હતા નહીં અધકાર શેમાં વ્યાપ્યો હશે ? અને તેવા ઘોર અધકારમાં પ્રભુ પોતે કયા ઠેકાણે અને કેટલા કાલ બેસી રહ્યા પછી સૃષ્ટિ ઉત્પન્ન કરી હશે ? આ બધું આપણે વિચારવાનું છે કે નહીં અને કોઈ પણ પ્રકારના અંત વિનાની આ વિશાલ પૃથ્વી (સૃષ્ટિ) બનાવવાના સાધનો કયા ગ્રહાંકમાંથી લાવીને આ દેખીતી સૃષ્ટિમાં મુકયા હશે ? તેમજ સૃષ્ટિના કરવા વાળાબધાએ ઇશ્વરે જુદી જુદી દિશાઓ બતાવી રહ્યા છે. સૃષ્ટિ ઉત્પત્તિના કાલનું પ્રમાણ કોઈએ ચોક્કસ બતાવ્યું નથી, તો પછી સત્ય વસ્તુના શોધકોને પૃથ્વીના કર્તા કયા ઇશ્વરથી સંતોષ માની લેવો ?

હવે કિંચિત્ આજીવિયનો વિચાર—પ્રલય પછી સમુદ્ર ઉપર અધકાર શાથી ? અને પ્રલય કોને કરેલો ? અને તે કઈ કઈ વસ્તુનો ? અને તે કેટલા કાલ રહેલો ? આકાશ પૃથ્વી તો પછી બનાવ્યા. અધકાર શેમાં વ્યાપ્યો ? તે અધકારમાં ઇશ્વર કેટલા કાલ સુધીબેસી રહ્યા પછી કયે ઠેકાણે ઇશ્વરે પ્રકાશ થવાનો આદેશ કરેલો ?

માહલા. પશુ, પક્ષીઓ બનાવી વંશ વૃદ્ધિનો હુકમ કર્યો, તો તે બધા પુણ્ય પાપ વિનાના બનાવ્યા કે પુણ્ય પાપવાળા ? વંશવૃદ્ધિના આદેશથી વૃદ્ધિ થતી આવી તો તે બધા નવા નવા જીવો આજ સુધી કયા ઠેકાણેથી આવતા નહોતા સમજવા ?

ઇત્યાદિક અનેક બાબતો સૃષ્ટિ કર્તાના સળધે વિચારવાની છે, તે ન્યાય બુદ્ધિના પડિતોએજ વિચારવી ઇતિ અનેક બાબતોના વિચાર સ્વરૂપનું પ્રકરણ ૪૧ સું સંપૂર્ણ.

પ્રકરણ ૪૨ સું.

જૈન ઇતિહાસ પ્રમાણે ૧૧ રૂદ્રોનું સ્વરૂપ

પ્રદ્યુમ્ન સૂરિ કૃત-વિચારસાર પ્રકરણ પૃ ૧૦૩ થી. ગાથા ૪૭૩ થી ૪૭૬

પ્રથમ ૧૧ રૂદ્રોનાં નામ—૧ ભીમાવલી, ૨ જીતયત્રુ, ૩ ભદ્ર, ૪ વિશ્વાહલ, ૫ સુપ્રતિષ્ઠ, ૬ અચલ, ૭ પુંડરીક, ૮ અજીતધર, ૯ અજીતનાથ, ૧૦ પેઠાલ, ૧૧ સત્યકિસુત, આ અગ્નીઆરે વ્યક્તિઓ રૂદ્રના નામથી જૈન ગ્રંથોમાં પ્રસિદ્ધ છે. તેઓ તીર્થ કરોના પરમ ભક્ત હોઇ અંગ (વિદ્યા) ન ધારણ કરવાવાલા હતા. આ નામવાલી ગાથા ૪૭૩ અને ૪૭૪ માં આપેલ છે તેનોજ અર્થ નીચે પ્રમાણે છે.

તે કયા કયા તીર્થ કરના સમયમાં કોણ કોણ થયા તે જતાવીએ છીએ. પહેલા ભીમાવલી, પહેલા ઋષભદેવના સમયમાં થયો.

બીજે જિતશત્રુ, બીજા અજિતનાથ તીર્થ કરના સમયમાં થયો.

હવે આગળ ૩ ભદ્ર, ૪ વિશ્વાહલ, ૫ સુપ્રતિષ્ઠ, ૬ અચલ, ૭ પુંડરીક, ૮ અજિતધર, ૯ અજિતનાથ, અને ૧૦ મો પેદાલ, એ ક્રમથી-નવમા સુવિધિનાથ તીર્થ કરનાં સમયથી તે સોલ્લમા શાન્તિનાથ તીર્થ કર સુધી, એકેકા તીર્થ કરના સમયથી એકેકા થતા આવ્યા છે ત્યારણાહ અગ્યારમો રૂદ્ર જે સત્યકિસુત છે તે ૨૪ મા તીર્થ કર શ્રી મહાવીર ભગવાનના સમયમાં થયા છે. આ અગીઆરે રૂદ્રોનું કથન દશમા પૂર્વમાં વિસ્તારથી કેહેલું છે. આ અર્થ ગાથા ૪૭૫-૪૭૬ નો કરીને જતાઓ છે.

દશમા પૂર્વમાં વર્ણવેલા અગીઆર રૂદ્રોનો કોઠો.

૧૧	રૂદ્રોનાં નામ.	તે કયા કયા તીર્થ કરના સમયમાં થયા.	
૧	ભીમાવલી	ઋષભદેવના વખતે	૧
૨	જિતશત્રુ	અજિતનાથના "	૨
૩	ભદ્રનાથ	સુવિધિનાથના "	૬
૪	વિશ્વાહલ	શીતલનાથના "	૧૦
૫	સુપ્રતિષ્ઠ	શ્રી શ્રેયાસનાથના "	૧૧
૬	અચલ	શ્રી વાસુપૂજ્યના "	૧૨
૭	પુંડરીક	શ્રી વિમલનાથના "	૧૩
૮	અજિતધર	શ્રી અનંતનાથના "	૧૪
૯	અજિતનાથ	શ્રી ધર્મનાથના "	૧૫
૧૦	પેદાલનાથ	શ્રી શાન્તિનાથના "	૧૬
૧૧	સત્યકિસુત	શ્રી મહાવીરના "	૨૪

આ ૧૧ રૂદ્રોના સંબંધે કિંચિત્ વિચાર—

આં અવસર્ષિણી કાળમાં એક ક્રોડાક્રોડિ સાગરોપમનો જે થોથો આરો ગણાવ્યો છે, તેમાં જેવી રીતે-૨૪ તીર્થંકરો, ૧૨ ચક્રવર્તીઓ, અને બળદેવ, વિષ્ણુ પ્રતિવિષ્ણુના નવનાં ત્રિક યંત્રો તેવીજ રીતે આ અગીઆર રૂદ્રપણ ગણાવેલા છે. વળતો વળતે જીવતા, ધર્મના માર્ગને બતાવનાર, તે તીર્થંકરો, છ એ ખંડના રાજાઓને તામે કરનાર તે ચક્રવર્તીઓ, ત્રણે ખંડના રાજ્યને તામે કરનાર જેના હાથેથી મરાય તે વિષ્ણુ (વાસુદેવ) અને જે મરે તે પ્રતિવિષ્ણુ (પ્રતિવાસુદેવ) તેવીજ રીતે અંગ (વિદ્યા) ને મેળવી રૂદ્ર પદને, ધરનાર તે રૂદ્ર મમજવા. પરંતુ તે વ્યક્તિઓ એકની એકજ હતી તેવી માન્યતા જૈનોની નથી. માન્યતા એવી છે કે-જે જીવે જેવા પ્રકારનું પુણ્ય મેળવ્યું તેને તેવા તેવા પ્રકારની પદવી પ્રાપ્ત થઈ છે. આ બધાં મોટા હોદ્દાઓમાંથી કેટલાક તો મોક્ષમાં આહવા-ગયા-અને બાકીના જવાના-તેથીજ મહુત્રીમાં-લઈ-લીધેલા સમજવા. ઇત્યલં વિરતરેણ ઇતિ જૈન પ્રમાણે ૧૧ રૂદ્રો થયા છે તે બતાવ્યા.

વૈદિકમતે ૧૧ રૂદ્રોનું સ્વરૂપ.

સ્કંદપુરાણ ખંડ ૬ કો. અધ્યાય ૨૭૬ મો. પત્ર ૩૧૬ થી.

“સુતે કહ્યું કે હાટકેશ્વરમાં અગીઆર રૂદ્રો છે. આ વાત સાંભળીને ઋષિઓ બોલ્યા કે-ગૌરી છે હાર્યા અને સ્કંદ છે જેમને પુત્ર, એવા રૂદ્રતો અમે એકજ સાબળ્યા છે. સુતે કહ્યું તમારી વાત સાચી છે. રૂદ્રતો એકજ છે, પણ અગીઆર કેવી રીતે થયા તે સાંભલો—

વારાણસીના મુનિઓને હાટકેશ્વરનાં દર્શન કરવાની ઇચ્છા થતાં, પહેલો જાણે પહેલું દર્શન હું કર અને બીજો જાણે પહેલું દર્શન હું કર. એમ સ્પર્ધા કરતા આવ્યા. હાટકેશ્વરે તેમનો અભિપ્રાય બાળીને, તે ઋષિઓને પોતાનું દર્શન એકીસાથે આપવાને માટે-ત્રિજલ, ત્રણનેત્ર, જટા, અર્ધચંદ્ર, અને રૂંડ માંલાના સ્વરૂપે, પાતાલમાંથી નાચલોકના છિદ્રે એકીસાથે નીકળી, બધા ઋષિઓને જુદે જુદે ઠેકાણે દર્શન આપ્યા. પેલો જાણે મને પ્રથમ દર્શન મળ્યાં અને પેલો જાણે મને પ્રથમ દર્શન મળ્યાં. એમ જાણી એકાદશે તાપસો પતાવટમાં પેશી સ્તુતિ કરવા લાગ્યા. બધી રૂદ્રે બ્રાહ્મણોને કહ્યું કે હે તાપસોત્તમ ! હું એકાદશ પ્રકારનો તમારી ભક્તિથી તુષ્ટમાન થયો છું, જે તમારી ઇચ્છા હોય તે વરને માગો ? તમારે તે નાપમેણે કહ્યું કે-જો આપ તુષ્ટમાન થયાં છો તો, આપ અમારા વાસ્તે

આ દુનીયામાં અગીઆરે સ્વરૂપથીજ રહો, અમો પણ હાટકેશ્વરમાં રહીને આ-
પણી આરાધના કરીશું. પછી મહાદેવે કહ્યું કે જ્યારે તમારી ઇચ્છાજ એવી છે
તો બલ્યો હું પણ આ અગીવાંરે મૂર્તિઓના સ્વરૂપથી સદાકાળ રહીશ. પણ એક
મૂર્તિથી કેલાસમાં રહીશ, એટલું કહીને ત્રિનેત્ર લગવાન અદૃશ્ય થઈ ગયા. પછી
તેમની સેવાના કુલોનું વર્ણન છે. આ અધ્યાય શ્લોક ૪૩-થી પૂરો કર્યો છે.
“ આગળ ૨૭૭ મા અધ્યાયમાં-સુતને ઋષિઓએ પૂછ્યું કે વારાણસીથી આવે-
લા ગ્રાહ્યલો કયા કયા નામના હતા ? કે જેમની ભકિતથી એક રૂપના અગી-
આર પ્રકારના રૂપો થઈ ગયા ? પછી સુતે કહ્યું કે-૧ મૃગવ્યાધ, ૨ સર્વસંજ્ઞ, ૩
નિર્દિત, ૪ મહાયશ, ૫ અજૈકપાદ, ૬ અહિર્નુદ, ૭ પીનાકી, ૮ પરંતપ, ૯
દહન, ૧૦ ઇશ્વર, ૧૧ કપાલી.

આ ઉપર બતાવેલા ગ્રાહ્યલો જે નામના હતા તેજ નામ રૂપોનાં પણ
રાખવામાં આવ્યાં હતાં. “પછી તે તે રૂપોના નામનાં જ્ઞાન, જપ, કરવાનું વિસ્તા-
રથી લખીને બતાવ્યું છે અને ૨૭૭ મા અધ્યાય પૂરો કર્યો છે”

કિંચિત્ સમીક્ષા-જૈનોના અગીઆર રૂપો ઘણા લાંબા લાંબા કાળે
તીર્થંકરોના ભકતો, સિન્ન સિન્ન વ્યતિકના, તેમજ નામથી પણ સિન્ન સ્વરૂપના
બતાવ્યા છે. આ તરફ વૈદિક ભતમાં એકજ સમયમાં એકજ રૂપ ભકત
ગ્રાહ્યલોના નામથી પ્રસિદ્ધિવાળા લખીને બતાવ્યા છે. તે પણ પાતાળ દેહીને ન
જણે કયાંથી આવ્યા અને આ વાત કયા કાલમાં બની ? આ માં કોઈપણ પ્રકારનો
પત્તો આપણે મેળવી શકીએ તેમ નથી. આગળ તો વાચકો વિચાર કરીને બતાવે
તે ખરે.

પંડિત ગુરૂદત્ત વિદ્યાર્થીના લેખો-અનુવોદક ચંદ્રશંકર નર્મદાશંકર
પંડ્યા-ખીએ. એલ એલ, બી વક્રીલ હાઈકોર્ટ મુંબઈ ઇ. સ. ૧૯૧૪ વડોદરા
હુહાણમિત્ર પ્રેસમાં છપાએલું—

૫. ૧૧૮ થી ૧૧૯-શનપથ ગ્રાહ્યલોમાં લખ્યું છે કે—

સહ યાન્ત વલ્કય શાકાદ્યને કહે છે કે—

“ ઇશ્વરનો મહિમા વ્યક્ત કરનાર તેત્રીશ દેવતાઓ છે-૮ વસું, ૧૧
રૂપ, ૧૨ આદિત્ય, ૧ ઇંદ્ર, અને એક પ્રજાપતિ. કુલ ૩૩

આ ૧૧ રૂઢોના સંબંધે કિંચિત્ વિચાર—

આ અવસર્પિણી કાળમાં એક કોટાકોટિ, સાગરોપમનો જે ચોથો આરો ગણાવ્યો છે. તેમાં જેવી રીતે-૨૪ તીર્થ કરો, ૧૨ ચક્રવર્તીઓ, અને બળદેવ, વિષ્ણુ પ્રતિવિષ્ણુના નવના ત્રિક ચંચાં છે તેવીજ રીતે આ અગીઆર રૂઢપણ ગણાવેલા છે. વખતો વખતે ભુવત્તા ધર્મના ભાગને બતાવનાર તે તીર્થ કરો, છ એ ખંડના રાજાઓને તામે કરનાર તે ચક્રવર્તીઓ, ત્રણે ખંડના રાજ્યને તામે કરનાર જેના હાથેથી મરાય તે વિષ્ણુ (વાયુદેવ) અને જે મરે, તે પ્રતિવિષ્ણુ (પ્રતિવાયુદેવ) તેવીજ રીતે અંગ (વિદ્યા) ને મેળવી રૂઢ પદને ધરનાર તે રૂઢ સમજવા. પરંતુ તે વ્યક્તિઓ એકની એકજ હતી તેવી માન્યતા નૈનોની નથી. માન્યતા એવી છે કે-જે છવે જેવા પ્રકારનું પુણ્ય મેળવ્યું તેને તેવા તેવા પ્રકારની પદવી પ્રાપ્ત થઈ છે. આ બંધાં-મોટા હોદ્દાદારોમાંથી કેટલાક તો મોક્ષમાં આદ્યા-ગયા-અને-બાકીના જવાના-તેથીજ મહુત્રીમાં લઈ લીધેલા સમજવા. ઇત્યલં વિસ્તરેલું ધૃતિ નૈન પ્રમાણે ૧૧ રૂઢો થયા છે તે બતાવ્યા.

વૈદિકમતે ૧૧ રૂઢોનું સ્વરૂપ.

સ્કંદપુરાણ ખંડ ૬ કા. અધ્યાય ૨૭૬ મો. પત્ર ૩૧૯ થી.

“મૃતે કહ્યું કે હાટકેશ્વરમાં અગીઆર રૂઢો છે. આ વાત સાંભળીને ઋષિઓ બોલ્યા કે-ઝોરી છે બંધાં અને સ્કંદ છે જેમને પુત્ર, એવાં રૂઢતો અમે એકજ સાંભળ્યા છે. મૃતે કહ્યું તમારી વાત સાચી છે. રૂઢતો એકજ છે, પણ અગીઆર દેવી રીતે થયા તે સાંભલો—

વારાણસીના મુનિઓને હાટકેશ્વરનાં દર્શન કરવાની ઇચ્છા થતાં, પહેલો જાણે પહેલું દર્શન હું ૬૩ અને બીજો જાણે પહેલું દર્શન હું ૬૩. એમ સ્પર્ધા કરતા આદ્યા. હાટકેશ્વરે તેમનો અસિપ્રાય બાણીને, તે ઋષિઓને પેતાનું દર્શન એકીસાથે આપવાને માટે-ત્રિશૂલ, ત્રણનેત્ર, જટા, અર્ધચંદ્ર, અને રૂંડ માંડાના સ્વરૂપે, પાતાલમાંથી નાગલોકના છિદ્રે એકીસાથે નીકળી, બધા ઋષિઓને જુદે જુદે કેંકણે દર્શન આપ્યાં. પેલો જાણે મને પ્રથમ દર્શન મળ્યાં અને પેલો જાણે મને પ્રથમ દર્શન મળ્યાં. એમ બાળી એકાદશે તાપસ્યે પાતાલમાં પેશી સ્તુતિ કરવા લાગ્યા. પછી રૂઢે બ્રાહ્મણોને કહ્યું કે હે તાપસોત્તમ ! હું એકાદશ પ્રકારનો તમારી ભકિતથી તુષ્ટમાન થયો છું, જે તમારી ઇચ્છા હોય તે વરને માગો ? ત્યારે તે તાપસ્યેએ કહ્યું કે-જે આપ તુષ્ટમાન થયા છો તો, આપ અમારા વાસ્તે

મનના ઇંછા પૂર્વક વ્યાપારો આવી જાય છે એમ ગણી શકાય.

પૃ. ૧૨૧-મેંકસ મ્યુલર લખે છે કે-જો આપણે, પારિભાષિક શબ્દો વાપરવા હોય તો વેદોનો ધર્મ-અનેકેશ્વર વાદનો છે, અનેકેશ્વર વાદનો નહીં. ઋગ્-વેદના પ્રથમ અષ્ટકના ૨૭ માં સૂક્તના અંતમાં છે કે-મહાન્ દેવો તરફ ભક્તિ-ભાવ તથા નાના દેવો તરફ ભક્તિભાવ, ન્હાનાઓ તરફ ભક્તિભાવ, વૃદ્ધો તરફ ભક્તિભાવ અમ્હેં અને તેટલી ઇશ્વરની ઉપાસના-કરીએ છીએ. અમ્હેં વૃદ્ધ દેવોની સ્તુતિ ન કરીએ તો ? * પૃ. ૧૨૨-શરૂઆતમાં હિરણ્યગર્ભ સોનેરી જેતુ-છિત્પન્ન થયો તે આખા વિશ્વનો જન્મથીજ પતિ હતો. તહેણે પૃથ્વી અને આ-કાશ સ્થાવ્યા-કયા દેવને અમ્હેં અમ્હારો યજ્ઞ અર્પણ કરાવે ? ” મેંકસ મ્યુલર ઇત્યાદિ ॥ ”

આમાં વિચારવાનું કે-શતપથનો લેખ પ્રાચીનમાં પ્રાચીન ગણાય છે તેમાં-અગ્નિ આદિ દેવોને આઠ સ્થાન કહી આઠ વસુ તરીકે ઓળખાવ્યા છે. ૧૨ આદિત્યથી સમય ધર્મ જણાવ્યો છે. ।

૧૧ આત્મા સાથે દશ પ્રાણ તે અગીયાર રૂદ્રો તરીકે બતાવ્યા છે. ઈંદ્ર તે સર્વવ્યાપી શક્તિ, અથવા વિદ્યુત, એમ બે અર્થ બતાવ્યા છે. યજ્ઞ તથા પશુઓને-બ્રજપતિ તરીકે ઓળખાવ્યા છે. ॥—

આમાં કરીથી વિચારવાનું કે-વેદકાલમાં આ તેત્રીશ (૩૩) દેવતાઓ મનાયા હતા અને ઋષિઓ તેમની પ્રાર્થનાઓ કરી-વેદોમાં સૂકતો ને . સૂકતો ભરી દેતા. પ્રાદ્યષ્ટ કાલમાં-૮ વસુ તે આઠ સ્થાન થયાં. ૧૨ આદિત્ય તે-સમય (કાલ) સ્વરૂપ ના થયા. ૧ આત્મા અને તેના દશ પ્રાણ તે ૧૧ રૂદ્રો થયા. ૧ ઈંદ્ર હતા તે-સર્વવ્યાપી શક્તિ અને વિદ્યુત સ્વરૂપના થયા. અને જે બ્રજપતિ હતા તે-યજ્ઞ સ્વરૂપના અને પશુઓના સ્વરૂપના બની ગયા. ॥ આ પ્રાદ્યષ્ટ કાલમાં વિષ્ણુનું નામ નિશાન પણ ખોલ કરતાં જનાતું નથી. ॥

હવે આપણે પુરાણ કાલ તપાસીએ-વેદ અને પ્રાદ્યષ્ટ કાલ સુધી જે દેવતાઓની ગ્રંથ્યા તેત્રીશની હતી તે પુરાણોમાં તેત્રીશ કરોડની થઈ. વેદ કાલમાં ૧૧ રૂદ્રો જુદા સ્વરૂપના હતા, તે પ્રાદ્યષ્ટ કાલમાં-દશ પ્રાણ સાથે એકઆત્મારૂપે ગોઠવાયા, ત્યારે, પુરાણોમાં-એકજ રૂદ્ર અગીયાર જનના નામથી પ્રસિદ્ધ થઈ અનેક ઉત્પાતોના મચાવનારા થયા તેનું સ્વરૂપ આ અંચથીજ જોઈ શકાયે. ॥

વેદમાં જે પ્રજાપતિ-સોનાના ઈશથી પ્રસિદ્ધિ પામ્યા હતા—તે શત પથમાં યજ્ઞ સ્વરૂપના અને પશુઓના સ્વરૂપથી લખાયા, ત્યારે પુરાણોમાં તેમને જગત્ની ઉત્પત્તિ કરવા વાળા ઠરાવ્યા, શત રૂપાને ઘડતાં વ્યભિચારની ઇચ્છા વાળા થયા. તેથી જગો જગો પર વગોવાયા. જુવો અમારો પ્રમ્હા સંબંધી પૂર્વનો લેખ એટલું જ નહીં પણ પ્રજાપતિ જગત્ની ઉત્પત્તિ ઘડ્યાનાં જે ચાર સૂકતો! ચારો વેદોમાં પાછળથી ગોઠવ્યાં આ વાત મણીલાલ નલુલાઈ દ્વીવેદીના લેખથી વિચારો. ॥ ॥ વેદમાં વિષ્ણુ છે કે નહીં પણ—શતપથમાં તે નામ નીશાણુ જણાતુ નથી, તે વિષ્ણુને પુરાણમાં ને ગીતામાં વારંવાર અવતાર લઈ આ દ્વિનિયા નો ઉદ્ધાર કરવાવાળા વખીને બતાવ્યા. આ બધી વાતો ક્યાંથી લાભ્યા અને વિચિત્ર રૂપે શાથી ગોઠવાઈ ? સજ્જનો ? જરા વિચાર કરીને જોશો ! ॥

જૈન પ્રમાણે મહાદેવજીની ઉત્પત્તિનું સ્વરૂપ.

તીર્થંકરોના સેવકો જે પ્રકારના—અહિંસાદિત મતના પાલકો તે શ્રાવકો અને ભક્તિમાત્રનાજ કરનારા તે ભકતો. મહાવીર સ્વામીના ભકતોમાંના એક સત્યકી નામ પણ ભકત હતો.

તેનું સ્વરૂપ નીચે પ્રમાણે:—

વિશાલા નગરીના રાજા એટલે, તેની છદી પુત્રી સુજેષ્ઠા—કુમારીજ સાધ્વી થઈ. કોઈ વખત પોતાના મકાનમાં આતાપના લેતી. એવા અવસરમાં—વિદ્યાસિદ્ધ પેદાલ નામનો પરિગ્રાજક—પોતાની વિદ્યા આપવા પ્રત્યક્ષારિણીના પુત્રરૂપ પાત્ર ખોલવા લાગ્યો. તેને રાત્રિના મમથમાં શીનની આતાપના લેની સુજેષ્ઠાને નમનપણે દેખી. તે સ્વન્માત્રીએ પોતાની ધુધ વિદ્યાથી અંધકાર દેલાવી, તે સાધ્વીને ખેંચાડ કરી તેની ચોનીમાં પોતાના વીરનો અંચર કપ્યો. સુજેષ્ઠાને ઋતુધર્મ આવી ગયેલો હતો તેથી તેને ગર્ભ રહી ગયો.

આ વાતની સર્ચા સાધ્વીઓમાં થવા લાગી. પણ અતિશય જ્ઞાનીના મુખથી તે સંન્યાસીનું કાર્ય સાંભળ્યું એટલે બધાની શંકા દૂર થઈ. સુજેષ્ઠાને પુત્ર થયો તે શ્રાવકોને જોઈયો. તેનું નામ સત્યકી રાખ્યું. આ સત્યકી મહાવીર નો ભક્ત હતો. એક વખત કાલસંદીપક નામના વિદ્યાધર ભગવાનને પૂછ્યું કે મને ભય કેના યકી છે ? ભગવાને કહ્યું કે સત્યકી નામના ઇંકરણી તને ભય છે. કાલસંદીપક તેની પામે ગયો. અવજા કરી પોતાના

પગમાં ઘાલ્યો પણ તેના પિતા પેઢાલે છોડાવ્યો. અને પોતાની બધી વિદ્યાઓ તેણે સત્યકીને આપી. સત્યકી શેહિણી વિદ્યાનું સાધન કરવા લાગ્યો.

મહાશેહિણી વિદ્યા સાધવામાં સત્યકીનો આ સાતમો ભવ થયો છે. આ શેહિણી વિદ્યાએ પાંચ ભવસુધી તો સત્યકીના જીવને મારી નાંખ્યો. અને છઠ્ઠા ભવમાં એને સાધવાની ઇચ્છા પણ ન થઈ. પરંતુ આ સાતમા ભવમાં વળી વિદ્યા સાધવાનો ઉદ્ધમ કર્યો. તેની વિધિ નીચે પ્રમાણે.

અનાથ મૃતક મનુષ્યને ચિતામાં ખાળે અને લીલા ચામડાને પોતાના શરીર ઉપર વીંટીને ડાળા પગના અંગુઠાના આધારે ઉભા રહી જ્યાં સુધી પેટી ચિતાનાં લાકડાં બળે ત્યાં સુધી તે વિદ્યાનો જાપ કરે. જોવી રીતે સત્યકી તે શેહિણી વિદ્યાને સાધી રહ્યો હતો. તેવા અવસરમાં કાલસંદીપક વિદ્યાધર પણ ત્યાં આવી ચઢ્યો, તેને પેટી ચિતામાં લાકડાં નાખ નાખ કર્યાં તેથી તે અગ્નિ સાત દિવસ સુધી બળતી રહી ત્યાં સુધી સત્યકી-વિદ્યાનો જાપ કરતો હતો. આવા પ્રકારનું તેનું ધૈર્ય જોઈ શેહિણી વિદ્યા હાજર થઈને (વંદનકારક તે કાલસંદીપકને હાડાવ્યો અને સત્યકીને કહ્યું કે હું તને સિદ્ધ છું. તું બોલ કે તારા શરીરમાં હું કયાંથી પ્રવેશ કરું ? તેની માગણી પ્રમાણે વિદ્યાને મસ્તકમાંથી પ્રવેશ કરતાં ત્યાં ખાડો પડી ગયો પણ તુષ્ટમાન વિદ્યાએ તે સ્થાનમાં નેત્ર બનાવી દીધું, તેથી તે સત્યકી વિદ્યાધર ત્રણ નેત્રવાળો પ્રસિદ્ધ થયો.

પછી તેને પોતાની માતા રાજકુમારી કન્યાને બગાડનાર પોતાના ખાપ પેઢાલને પણ અન્યાયી બણીને માર્યો. તેથી લોકોએ તેનું નામ રૂદ્ર (ભયાનક) પાડ્યું. હવે પેલા કાલસંદીપકને વૈરી બણી તેની પાછળ પડ્યો. તે ભાગી નાહો સત્યકી તેની પાછળ પડ્યો. તે ઉંચો, નીચો, ઘણો ભાગ્યો છેવટે તેને સત્યકીને જીતાવામાં નાખવા વિદ્યાથી ત્રણ નગરો બનાવ્યાં પણ સત્યકીએ પોતાની વિદ્યાથી તે ત્રણે નગરોને ખાળી ભસ્મ કરી નાખ્યાં. કાલસંદીપક ત્યાંથી ભાગી ભવજી અમુદ્રના પાતાલ કલશમાં આલ્યો ગયો. છેવટે સત્યકીએ ત્યાં જઈને પણ તેના પ્રાણ હરી લીધા. અને તેથી તે વિદ્યાધરોનો ચક્રવર્તી થઈ પડ્યો.

આ સત્યકીને તીર્થંકરોની ઉપર ભક્તિ હોવાથી ત્રણે સંધ્યાએ તીર્થંકરોને વંદના કરી નાટક કરતો. તેથી આ સત્યકીનું નામ ઇન્દ્ર-મહેશ્વર આપ્યું. હવે આ મહેશ્વરને બે શિષ્યો થયા. એક નંદીશ્વર નામે અને બીજો નાંદીયા નામે હતો. જે આ બીજો શિષ્ય નાંદીયા નામે હતો તે પોતાની વિદ્યાથી બળદનું રૂપ બનાવી લેતો. તેના ઉપર ચઢીને મહેશ્વર અનેક કીડા કતકલ

કરતો. આ મહેશ્વર મહાવીરનો લકત હતો, તેમજ કામી પણ પૂરો હતો. બ્રાહ્મણોની સાથે તેને વૈર થઈ ગયું હતું તેથી બ્રાહ્મણોની કુમારી કન્યાઓ સાથે લોકોની અને રાજાઓની વહુ બેન બેટીઓ સાથે કામકીડા કરતો રહેતો, પણ તેની પાસે વિદ્યાઓનું ગણ હોવાથી કેઈ બેટી શક્તો નહિ. અગર કેઈ તકરાર કરતું તો આ સત્યકી તેને મારી જ નાખતો. વળી આ, મહેશ્વરે વિદ્યાના ગણથી એક પુષ્પક નામનું (વિમાન બનાવ્યું) હતું, તેમાં બેસી ધૃત્વ પ્રમાણે ફરતો.

એક વખત આ મહેશ્વર ઉત્તરજયન નગરમાં ગયા છે. ત્યાં ચંદ્રપ્રધોત રાજાની એક શિવા નામની રાણીને છોડી બીજી બધી રાણીઓની સાથે ભોગ કર્યો અને તેવોજ ત્રાસ તે શહેરમાં વર્તાવ્યો તેથી ચંદ્રપ્રધોતને ઘણીજ ચિંતા થઈ અને આને મારવાનો ઉપાય સોધવા લાગ્યો. પણ તેની વિદ્યાના આગળ કેળવું કાંઈ આલી શકતું નહિ.

આ ઉત્તરજયનમાં-ઉમા નામની એક વેશ્યા ઘણીજ રૂપાળી હતી, તે પોતાની પ્રતિજ્ઞા પ્રમાણે ધન લેતી, તેની સાથે ભોગ કરતી. એક દિન આ મહેશ્વર તેને ઘેર જઈ ચઢ્યો. તે ઉમાવેશ્યાએ બે પુલો બનાવી તે મહેશ્વરના આગળ મૂક્યાં, એક ખીલેલું અને ખીલું કલી રૂપનું, મહેશ્વરે ખીલેલા પુલ તરફ હાથ પ્રસાર્યો પણ ઉમાએ કલી રૂપનું કુલ હતું તે આપીને કહ્યું કે આ કુલ તારા યોગ્ય છે. મહેશ્વરે પૂછ્યું કે આ કમળ મારા યોગ્ય આથી ? ત્યારે ઉમાએ ખુલાશો કર્યો કે તું તો કુમારી કન્યાઓનો ભોગી છે, હું ખીલેલા કુલ જેવી છું. ત્યારે મહેશ્વરે કહ્યું કે-તું મને ઘણી વલ્લભ છે. એમ કહી તેની સાથે ભોગ કરવા લાગ્યો અને તેનાજ વશમાં થઈને રહ્યો. ચંદ્રપ્રધોત રાજાને ખબર પડતાં તે ઉમાને બોલાવી, ઘણું ધન આપી સત્કાર કરીને કહ્યું કે-તું મહેશ્વરને એટલું પૂછી લે કે કેઈ એવો સમય છે કે તમારી વિદ્યા તમારી પાસે રહેતી ન હોય ? ત્યાર પછી પ્રસંગોપાત ઉમાએ પૂછ્યું અને મહેશ્વરે કહ્યું કે-ભોગ કરતી વખતે મારી વિદ્યાઓ મારી પાસે રહેતી નથી. ઉમાએ આ વાતની ખબર ચંદ્રપ્રધોતન રાજાને આપી. રાજાએ ઉમાને કહ્યું કે-જે વખતે તારી સાથે ભોગ કરશે તે વખતે અમે તે મહેશ્વરને મારીશું. ઉમાએ કહ્યું કે મને મારો તો ? રાજાએ કહ્યું તને મારું શું નહિ. પછી રાજાના મણુએ તે વેશ્યાનાં ઘરમાં છુપાઈ રહ્યા. મહેશ્વર ભોગ કરવા લાગ્યો કે તરતજ તે માણુઓએ મહેશ્વર અને ઉમાને કાપી નાખ્યાં અને તે ગંધા નગરના ઉપદ્રવની શાન્તિ કરી નાંખી. હવે મહેશ્વરની બધી વિદ્યાઓ નંદીશ્વર નામનો શિષ્ય બાણતે હતો. તેણે સુરની વિદગ્ધના ધગ્ગલી

બાળી, ઉજ્જયન ઉપર મોટી શિલા વિદ્યાથી બનાવી અને કહેવા લાગ્યો કે “અરે મારા દાસો ! હવે તમે કહાં બસો ?” હું તમોને સર્વેને મારીશ, હું સર્વ શક્તિવાળો છું તેથી કોઈનો મારેલો મરવાનો નથી. આવી આવી બધી વાતો સાંભળતાં લોકો ભયભીત થઈ, તે નંદીશ્વરની આજીજી કરી તેના પગમાં પડી અપરાધની ક્ષમા માગી, છેવટે નંદીશ્વરે કહ્યું કે જો તમો ઉમાની ભગમાં મહેશ્વરનું લિંગ સ્થાપન કરી પૂજન કરવાનું કબૂલ રાખો તોજ તમોને જીવતા છોડું. ભયના માર્યા તે નિઃસત્ત્વ લોકોએ તે પ્રમાણે ભગલિંગનું સ્થાપન કરી પૂજવા માંડ્યું અને પોતાનો બચાવ કરી લીધો. ત્યારબાદ નંદીશ્વરે ગામગામમાં જઈ લોકોને ડરાવી ડરાવીને ભગ અને લિંગ સ્થાપાવી પૂજાની પ્રવૃત્તિ ચલાવી.

ઉપર પ્રમાણે મહાવીરના ભક્ત મહેશ્વરની ઉત્પત્તિ જૈન ગ્રંથકારોએ બતાવેલી છે.

આમાં આપણે વિચારવાનું એ છે કે-જો કે વિદ્યાના બળથી સત્યકી વિદ્યાધર મહેશ્વરના નામથી પ્રસિદ્ધ થયો ખરો પણ તદ્દન મર્યાદા રહિત નીતિયા બહારનોજ હતો. તે વખતના નિઃસત્ત્વ લોકોએ પોતાના બચાવ માટે અકાર્ય કયું. જેમ રહેરછોના ઉપદ્રવથી આર્યો રહેરછો ગળ્યા તે કાર્ય શું યોગ્ય તરીકે થએલું મનાશે ? યોગ્ય તો નજ મનાય તે પ્રમાણે આ કાર્ય બનેલું છે.

પણ આ બાબતમાં આશ્ચર્ય તો એ થાય છે કે-આ સત્યકીનાં મર્યાદા વિનાનાં તદ્દન અયોગ્યાચરણોને વિચિત્ર પ્રકારના લખી પુરાણકારોએ લોકોને પરમેશ્વર તરીકે મનાવવા કયા વિચારથી પ્રવૃત્તિ કરેલી માનવી ? આ સત્યકીને મહાદેવ ઠરાવવા પુરાણકારોએ જે જે લેખો લખ્યા છે તેમાંના કેટલાક ટુંક ટુંક વિચારો લખીને પુરાણોના લેખકોનો અને એ મહાદેવની યોગ્યાયોગ્યનો ખ્યાલ કરવાનું વાચકોને સોંપીશ.

વૈદિક મતે બ્રહ્મા અને વિષ્ણુ પછી મહાદેવ વિષયની માન્યતા.

પ્રચલિત વૈદિક મતમાં-બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને મહાદેવ એ ત્રણ દેવોને સર્જક, પાલક અને સંહારકના ગુણવાલામાની પુરાણકારોએ પ્રધાનપણે બતાવ્યા છે. છતાં પણ બ્રહ્માના તેમજ વિષ્ણુના વિષયમાં અનેક મતો પડી ગયેલા છે. તેમાંથી કેટલાએક મતો અમારા બાણવા પ્રમાણે લખીને બતાવતા આવ્યા છીએ તેથી હવે આ ત્રિજ મહાદેવના વિષયને બાણવાની ઠચ્છા પણ સ્વાભાવિકજ ધાય. તેના સંબંધે કિંચિત વિચાર પુરાણકારોના લેખોથીજ કરીને બતાવીએ છીએ.

સ્કંદપુરાણ. ખંડ. પહેલો. અધ્યાય ૧૩ મો, પત્ર ૧૦૧, શ્લોક ૪૨ મો.

શિવશક્તિમયં હૌતત્ પત્યસં દૃશ્યતે જગત્ ॥

લિંગાકંચ મર્ગાકંચ નાન્યદેવાંકિતં ક્વચિત્ ॥ ૧૬૨

ભાવાર્થ-આ બધી ઢુનીયા શિવરૂપે અને શક્તિરૂપે, પ્રત્યક્ષપણે દેખાઈ રહી છે ? તેનું પ્રથમ ચિન્હ લિંગરૂપથી જુવો, અને બીજું ચિન્હ ભગ રૂપનું છે તે જુવો. લિંગ અને ભગના સ્વરૂપ સિવાય બીજું કોઈપણ વિશેષ ચિન્હ ઢુનીયામાં છે ? કેહેવુંજ પડશે કે નથી. માટે લિંગની અને ભગની પૂજા છોડીને જે બીજા જુવો જગો જગોપર ભટકે છે, તેમનો નિસ્તાર કોઈ પણ પ્રકારથી થવાનોજ નથી. એવી રીતે આ વિષયમાં ઘણા દાખલાઓ આપીને પુષ્ટ કરીને બતાવેલો છે. ॥

આમાં જરા વિચારીએ-દક્ષિણમાં કહેવત છે કે “ દુગડ એટલા દેવ ” આ સ્કંદપુરાણનો લેખ જોતાં લિંગના ચિન્હવાળા પુરૂષો અને ભગના ચિન્હવાળી સ્ત્રીઓ તેમાં-માણસો, પશુઓ, પંખીઓ વિગેરે આવી જાય છે, તે બધાં શું મહાદેવ તરીકે મનાય ખરાં ? કેમકે ઉપરના લેખમાં જણાવવામાં આવ્યું છે કે લિંગની અને ભગની પૂજાને છોડી જે બીજાની પૂજા કરવાળા છે તેનો નિસ્તાર થવાનુંજ બતાવ્યું નથી. વળી કાંચકીઓ મત (કૌલિક મત) જે ઢુનીયામાં આવી રહ્યો છે તે શું સ્કંદપુરાણના લેખથી ઉદ્ભવ્યો હશે ? એવો વિચાર સહજ થઈ આવે છે. વળી પણ બ્રહ્મ પ્રકરણમાં મહાદેવજીની ડાબી, જમણી ભુજાથી બ્રહ્મા વિષ્ણુની ઉત્પત્તિ જે અમોએ આ સ્કંદપુરાણના આઠમા અધ્યાયથી લખીને બતાવી છે તે ન જાણે કયા વિચારથી લખીને બતાવી માનવી ? તેનો વિચાર કરવાનું પણ વાચકવર્ગને સોંપુ છું.

શિવ પાર્વતીની ઉત્પત્તિ બ્રહ્માના ક્રોધથી.

પદ્મપુરાણ પ્રથમ સ્કંદ ખંડ. અધ્યાય ૩, પત્ર ૭, શ્લોક ૧૭૧ થી ૧૭૪

“ ત્વં લોકને જાણી મારે એવો બ્રહ્માને ક્રોધ ઉત્પન્ન થયો, તેથી તેમના કપાલથી મધ્યાન્હ સૂર્યના જેવો રૂદ્ર અર્ધાંગના સહિત ઉત્પન્ન થયો. બ્રહ્માએ તેમને કહ્યું કે તમે જાને જુદાં પડો ? એટલું કહી બ્રહ્મા અંતર્ધાન થઈ ગયા. ત્યંત્રી ત્રી અને પૃથ્વીની પ્રવૃત્તિ શરૂ થઈ. ઇત્યાદિ ” (મતમીમાંસા પૃ. ૬૪)

આમાં કિશિંતુ વિચાર-બ્રહ્મ પ્રકરણમાં પૃ. ૧૮૯થી સ્કંદ પુરાણને જે લેખ અમોએ આપ્યો છે તેમાં જણાવવામાં આવ્યું હતું કે-યુગના આશ્રમાં

પ્રકરણ ૪૨ મું. બ્રહ્માના ક્રોધથી શિવ પાર્વતી. તેના મસ્તકેની માલા. ૪૦૯

મહાદેવજી નિર્વિકલ્પ બેઠા હતા. તેમને જગત્ પેદા કરવાની ઇચ્છા થતાં. તેમના ડાળા જમણા અંગથી બ્રહ્મા એને વિષ્ણુ ઉત્પન્ન થઈ ગયા, ત્યારબાદ બ્રહ્માથી બધી સૃષ્ટિ ઉત્પન્ન થયા પછી એ ત્રણે દેવોમાં મોટા અને નાના, કેણે માનવા તે સંબંધી મોટો ઝગડો બગચો છે. ઇત્યાદિક વિશેષ ત્યાથી જોઈ લેવું.

આ ત્રણે દેવોના વિષયમાં આવા આવા પ્રકારના વિચિત્ર લેખો જોતાં નતો બ્રહ્માનો, કે નતો વિષ્ણુનો, તેમજ નતો મહાદેવજીનો, પણ ખરો પત્તો મેળવી શકાય છે. તે પછી આ બધા પુરાણકારોએ આ સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિ થવાનો પ્રકાર કયે ઠેકાણેથી મેળવેલો સમજવો ? આ વિષયમાં જુવો 'જૈનોની માન્યતાવાળું' જગત્ પ્રકરણ બીજીથી અને તેનીજ સાથેમા આપેલું પ્રકરણ ચોથુ વૈદિકોની માન્યતાવાળું જગત્ અને પછી ઠરે સત્યાસત્યનો વિચાર ? હાથમાં કંકણ હોય તો પછી આરસીની જરૂર શી ? સુરેષુ કિમધિકેન.

પાર્વતીના મસ્તકેની માલા ધારી શિવ.

શંકાકોષ શંકા ૨૨૨ મી. પૃ. ૩૦ જુઓ ગણેશ પુરાણનો લેખ

“ એક વખતે મહાદેવજીને પાર્વતીએ પુછ્યું કે આપ આ મુંડ-માલા શા માટે ધારણ કરો છો ? આ વખતે મહાદેવજી કાંઈ બોલ્યા નહિ, તેથી પાર્વતીએ હક પકડી, તેથી મહાદેવજીએ કહ્યું કે જ્યારે જ્યારે તું મરી જતી ત્યારે તારાં મસ્તકે કાપી દાખીને આ મુંડમાલામાં પરેલું છું. અને તે પહેરું છું તે ઉપરથી પાર્વતીજીએ કહ્યું કે શું ત્યારે આપ મરતાજ નથી. આ ઉપરથી મહાદેવજીએ કહ્યું કે મને ઇશ્વરે એક મંત્ર બતાવ્યો છે તેથી હું મરતો નથી (શું ત્યાં મહાદેવ પોતે ઇશ્વરતો નહીજ, તેમનો ઇશ્વર પણ કોઈક બીજોજ જણાય છે ખરો કે ?) ત્યારે પાર્વતીએ કહ્યું કે એ મંત્ર મને બતાવો, ત્યારે મહાદેવે કહ્યું કે—તમને બતાવ્યાથી બધા પાહાડના જીવો સાંભળે અને તેથી તેઓ અમર થઈ જશે. પાર્વતીએ કહ્યું—શું આટલા પાહાડના જીવોને નસાડી મેલવાની આપનામાં શક્તિ નથી ? તે ઉપરથી મહાદેવે ઘણા જોરથી—ડમરું વગાડ્યું કે જેના ભારે અવાજથી તમામ જીવ નાસી ગયા. માત્ર એક ઈંડુ કે જે પુટવાની તૈયારીમાં હતું તેનાથી નાસી જવાયું નહિ. ત્યાર બાદ પાર્વતીને મંત્ર સંભળાવવા માંડ્યો. થોડીવાર પછી સાંભળતે સાંભળતે પાર્વતી સુઈ ગયાં. તે વખતે પેલું ઈંડું કુટ્યું અને પાર્વતીને બદલે તેને હુકારો દેવો શરૂ કર્યો. પછીથી થોડીવાર પાર્વતી જાગી અને કહ્યું કે—મહારાજ ! મેં તો થોડું ચરિત્ર

માંસજ્યુ અને ફલાણી જગોથી બાકી છે તો ફરીથી સંભળાવશો, ત્યારે મહાદેવે કહ્યું કે હું કારે કોણે ભર્યો, તે ઉપરથી મહાદેવે ત્રિશુ નેત્ર ખોલીને બેશ્યું તો પેશ્યું ઇંડુ દેખાયું. તેથી તેને શિક્ષા કરવા મહાદેવ દોડયા. ઇંડુ અગાડી નાહું અને એક સ્ત્રીના મોઢામા પેસી ગયું અને પુનઃનાથ મામમાં હોકરાડપે ચડને પકા થયો, શું આ વાત સંભવિત છે ? ”

આ લેખમાં ઉદ્ભવતા કિંચિત્ વિચારો—

“ સુઠમાલાના ચિન્હથી રાક્ષસપણું કે ઇન્ધર પણું ? તેવાને તેવા સ્વરૂપથી પાર્વતી જન્મ લેતી ત્યારે બીજા જીવો કેવા સ્વરૂપથી જન્મ લેતા માનવા ? તેવાને તેવા સ્વરૂપથી જન્મ થતા હોય તો દાનનાં અને ગ્રાહનાં ફળ ખોટાં માનવાં કે ખરાં ? લિંગનો છેડો ન લાવતાં બ્રહ્માજી અને વિષ્ણુજી-નરેશ્વરનેજ મોટા માની લીધા હતા, તો હવે આ ચોથો ઇન્ધર કંથો હતો કે જેનાથી શિવે મંત્ર મેળવ્યો ? નવરત્ન એવા મહાદેવ-જ્ઞાનથી કે બે નેત્રોથી બેઠ શક્યા નહિ તેથી ત્રાણુ નેત્ર ખોલવાની જરૂર પડી કે ? આવી રીતે ચારે બાજુથી વિચારોને જુલો આવા પ્રકારના લેખો કેવળ કલ્પિત માન્યા સિવાય બીજો કોઈ ઉપાય છે ? ”

ગળે ખોપરીનો હાર, માંસ-મદિરાના સેવી શિવ.

(૧) “ મહાદેવની સવારી પોડીઓ, ગળે આબૂપણુ સર્પો, સુડહાની ખોપરીઓનો હાર, માથા ઉપર ચંદ્રમાનું હોણું શું સંભવિત હોઈ શકે ? (શંકા કોષ. શ્લોક ૬૬ મી. પૃ. ૧૩)

(૨) શિવપુરાણ-ધર્મ સંહિતા. અધ્યાય ૧૦ માં (મ. મી. પૃ ૫૫)

“ શિવજીના વિષદમા ઘણું અયોગ્યપણાથી લખાએલું છે પણ શ્લોક ૧૭૫, ૧૭૬ માં તો માંસ-મદિરા ખાધા પીધાનું લખી દીધું છે ”

(૩) મત્સ્ય પુરાણ. અધ્યાય ૪૭ મો. શ્લોક ૧૪૪નો ભાવાર્થ.

“ શુકાચ્ય ચ શિવજીની મુતિ કરતા કહે છે કે—

“ માંસના ભક્ષણ કરવાવાળા, સર્વભેદ, વિદ્યુત્, વ્યાવૃત્ત, વાંચત પુષ્ટિ કરવાવાળા એવા તમોને નમસ્કાર છે. ” (મ. મી. પૃ. ૧૨૪)

શિવ લિંગના અનેક ચમત્કાર.

લિંગ ત્રી ત્રણ લોકમાં પસર્યું તેથી પૂજ્યું.

સ્કંદપુરાણ ખંડ ૧ લો, અધ્યાય ૬ નો, કિંચિત્ ભાવાર્થ

શંકરની પૂજા છોડીને લિંગની પૂજા કેમ ? તેનું કારણ જણાવતાં જણાવ્યું છે કે—નમ્રપણે શંકર ભિક્ષાને માટે ગયા. ત્યાં મુનિઓની સ્ત્રીઓ મોહિત થઈ તેમની પાછળ ચાલીઓ, બહારથી આવતાં સ્ત્રીઓએ દેખી ઋષિઓએ પાછળથી જઈને શિવને શાપ આપ્યો, તેથી લિંગ ત્રી પડ્યું અને ત્રણે લોકમાં પ્રસરી ગયું.

અકિત થયેલા દેવોએ—બ્રહ્માની અને વિષ્ણુની પ્રાર્થના કરી. તેથી બ્રહ્મા સ્વર્ગમાં અને વિષ્ણુ પાતાલમાં તેનું મૂળ શોધવાને નીકળ્યા, પણ બ્રહ્મા મેરૂ પર્વત સુધી ગયા ત્યાં ગાય અને કેતકી બે મહ્યા. તેની સાથે પાછા આવી લિંગને અંત લાવ્યાની જાણી સાક્ષી ભરાવી અને સાથે ભૂગુ આદિ પણ મહ્યા. તેથી ગાયને અપવિત્રતાનો, કેતકીને સ્વોપરિ નહિ ચઢવાનો અને બ્રહ્મા આદિને અપૂજ્યતાનો મહાદેવે શાપ આપ્યો. ત્યાર બાદ બધાએ લિંગને શરણે ગયા ત્યાંથી લિંગની પૂજ્યતા પ્રવૃત્તિ. ” ઇત્યાદિ.

આ લેખમાં પણ થોડો વિચાર—પુરાણકારોએ—શિવનું સ્વરૂપ ભયાનક બતાવેલું છે તો પછી મુનિઓની સ્ત્રીઓ શાથી મોહી પડીયો ? મુનિઓના શાપથી શંકરનું લિંગ ત્રીને ત્રણ લોકમાં પ્રસર્યું, ત્યારે શક્તિમાં વધારે શંકર કે મુનિઓ ? નાના મોટા છોવોના ઘાટ ઘડરાના પૂર્ણ જ્ઞાનવાળા બ્રહ્મા ત્રણ લોકમાં પસરેલા લિંગને જ્ઞાનથી જોઈ શક્યા નહિ, પણ જાતે ફરીને પણ જોઈ શક્યા નહી. તે જરા આશ્ચર્ય જેવું ન ગણાય ?

જેમ કેઈ અજ્ઞાનપણે અફળાતો ફટાતો અનેક જણોનો અપરાધી થઈ પડે તેવા હાલ શું બ્રહ્મજ્ઞાનીઓના થાય ? આ ત્રણ દેવોમાંના એકપણ દેવનો ખરો પત્તાજ નથી મળી શકતો તો પછી આ બધી વાતો કયા ઠેકાણેથી લઈને લખાઈઓ ? તેનો વિચાર કરવાની ભલામણ કરૂ છું.

લિંગોત્પત્તિનું સ્વરૂપ.

સ્કંદપુરાણ નગર ખંડ. ૬, અધ્યાય ૧ લો, લિંગોત્પત્તિ વર્ણન. પ્રથમ લિંગને બ્રહ્માદિકોએ પૂજ્યું.

આનર્ત્ત વિષયે તાપસોના આશ્રમમાં-રૂઢ ભગવાન નગ્ન રૂપે નિશાને માટે ગયા. એટલે ઋષિઓની સ્ત્રીઓ મોહિત થઇને પાછળ ફરવા લાગીઓ પછી ક્રોધમાં આવેલા ઋષિઓએ કહ્યું કે-અરે પાપી ! તેં તો અમારા આશ્રમની વિંટબનાજ કરી, તેથી તારું લિંગ તુટી પડે ? એમ શાપની માથેજ મંહાદેવતું લિંગ તુટીને જુદા પડ્યું અને ધરતીને ભેદીને પાતાલમાં પેસી ગયું મહાદેવ પણ લજ્જિત થઇ બાલકતું રૂપ ધરીનેલિંગના રત્ને પાછળ ચાલ્યા ગયા. એટલે ત્રણે લોકમાં મોટા ઉત્પાતની સાથે ખલભલટાજ થઇ ગયો, એટલુંજ નહી પણ ભયભ્રાત થએલા દેવો-ઇંદ્ર વિષ્ણુ આદિકને શાધમાં લઇ બ્રહ્માની પાસે ગયા અને કહેવા લાગ્યા કે-હે બ્રહ્મા ! આ શું પ્રલય કાળ આવ્યો ? પછી ધ્યાનથી તપામી બ્રહ્માએ કહ્યું કે-અરે આતો પેલા ઋષિઓના શાપથી લિંગ તુટી પડ્યું તેનો ઉત્પાત છે અને તેથી ત્રણ લોક વ્યાકુળ થઇ ગએલું છે ? હવે ત ઉત્પાતની શાન્તિના માટે બ્રહ્મા, વિષ્ણુ આદિ બધાએ દેવો તે બીજાના માર્ગે પાતાલમાં ગયા, ત્યાં મહાદેવજીને બાળકરૂપે સુતેલા જોયા. પછી દેવોએ સ્તુતિ કરી કે હે મહાદેવ ? બ્રહ્મારૂપે તો અને વિષ્ણુરૂપે તો તું એકજ છે, એટલુંજ નહિ પણ તારા વિના હનીયામાની કેઇ વસ્તુજ નથી. મારે કૃપા કરી લિંગને ધારણ કરો. શિવે કહ્યું દેવતાઓ અને બ્રાહ્મણો પુનઃવાતું કબૂલ કરે તો ધારણ કરૂં. પછી બ્રહ્માએ કહ્યું કે-પ્રથમતો હુંજ પૂજ્ય તો પછી બીજા બધા પૂજે તેમા નવાઇ શી છે ? પછી ત્યા પાતાલમાં પેસીને-બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને ઇંદ્રાદિકેએ મંત્રીને પ્રથમ મહાદેવના લિંગની પૂજા કરી. ઇત્યાદિક વિશેષ. ખંડ ૬ ઠાના, અધ્યાય ૧ લાથી જુવો.

“ આગળ એજ ખંડના બીજા અધ્યાયમાં જણાવ્યું છે કે-તે લિંગને ઉપાસીને બહાર ઠાઠતાં તેની માથે પાતાલ ગંગા પણ બહાર નીકળી આવી અને ચંડાલપણીને પ્રાપ્ત થએલો ત્રિશંકુ નામનો રાજા તેમાં સ્નાન કરીને રાજ્યને ઉચિત શરીરવાળો થઇ ગયો ઇત્યાદિ. ”

આ બાબતમાં કેંચિત્ વિચાર-પ્રથમ સ્કંદ પુરાણના લેખકોજ જોયું હતું કે-લિંગ તુટ્યા પછી ત્રણ લોકમાં પડયું અને દેવતાઓની પ્રેરણાથી બ્રહ્મા સ્વર્ગમાં અને વિષ્ણુ પાતાલમાં પત્તો મેળવવા ગયા, પણ પત્તો મેળવ્યા વગરજ પાછા આવ્યા હતા. ફરીથી આ સ્કંદપુરાણવાળો જણાવે છે કે-લિંગ તુટીને જુદાં પડતાં ધરતીને ભેદીને પાતાલમાં પેડું, શિવજી પણ તેજ લિંગના રત્નેથી પાતાલમાં જઇને ગુલા. ભયથી દેવોએ બ્રહ્માને જઇને પુછ્યું. ધ્યાનથી

તપાસી બ્રહ્માએ લિંગ ત્રુટયાથી ઉત્પાત થએલો જતાવ્યો. આ ઉત્પાતની શાન્તિને માટે બ્રહ્માદિ બધાએ દેવો તે લિંગનાજ માર્ગે પાતાલમાં ઉતર્યા. સ્તુતિ કરીને સુતેલાનેજગાડયા અને ફરીથી લિંગ ધારણ કરવાને વિનંતિ કરી, શિવે બ્રહ્મા-દિકંની પાસેથી 'પૂજવાનું' કબૂલ કરાવી લિંગને ધારણ કર્યું. આગળના અધ્યાયમાં જણાવ્યું છે કે-લિંગને બહાર જેથી કાઢતાં સાથે પાતાલ ગંગા પણ બહાર આવ્યાં. વિષ્ણુના ૧૯ મા અવતાર એવા વ્યાસે અઢાર પુરાણો લખ્યાં. એમ માની શકાય ખરું ?

પાર્વતીના ક્રોધનો સિંહ, તેનું સિંહેશ્વર થવું.

સ્કંદપુરાણ ખંડ ૫ મો. અધ્યાય ૫૫ મો. શ્લોક ૩૬ નો સાર, પત્ર ૧૩૫

“ પાર્વતીને મહાદેવ કહી રહ્યા છે કે-તેં મારા માટે તપ કર્યો. તપના પ્રભાવથી બ્રહ્મા આવ્યા, ખેટી ? તારે શું જોઇએછીએ ? તેં કહ્યું પતિ તો છે પણ વશ કરવાને ચાહું છું. બ્રહ્માએ કહ્યું જા ? વશ થશે. તેં કહ્યું ક્યારે ? બ્રહ્માએ કહ્યું કોઇ કાલમાં, એટલે તને ક્રોધ થયો. તે સિંહનું સ્વરૂપ ધરીને બહાર આવ્યો અને તે તારૂં જ ભક્ષણ કરવાને ફૂંધો, પણ તપના પ્રભાવથી તને જોવાને સમર્થ થયો નહિ. પછી તને કયા આવી તેથી તેં સ્તનોથી દૂધ પાચું. તે સિંહ તારા તેજથી બળતો કહેવા લાગ્યો કે મેં હુષ્ણ ભાવથી તને ખાવાનો વિચાર કર્યો તેથી મારે નરકમાં જવું પડશે. પછી તેં કહ્યું-પાપનો નાશ કરવાવાળા મહાકાલ તીર્થમાં જા. પછી તે સિંહ ત્યાં જઈ લિંગનાં દર્શન કરી દિવ્ય શરીરવાળો થઈ ગયો. પછી દેવોની સાથે બ્રહ્મા ત્યાં આવ્યા અને પાર્વતીને કહ્યું કે-તારા ક્રોધથી ઉત્પન્ન થએલો સિંહ છે તે તારૂં વાહન થશે. ઇત્યાદિ “પછી આગળ સિંહેશ્વર લિંગનું મહાત્મ્ય વર્ણન કરેલું છે. ”

આમાં વિચાર-ખેટીને દેખતાં બ્રહ્માચ્યૂત થયા. ત્રણ દેવામાંના એક પણ દેવને ખરે પત્તો જોગવ્યા વિના શિવજીનો લાગેલો ભૂતકાળ, બ્રહ્માએ આપેલો વર, વિના કારણ પાર્વતીનો ક્રોધ, તે ક્રોધનો સિંહ થઈ પાર્વતીજીને મારવા ગયાનું સત્ય માની શકાય ? જ્યારે આ બધું વિચારવાનું રહે છે, ત્યારે તેણે ધવડાવીને શાન્ત કર્યાનું કેમ માની શકાય ? કદાચ તે વખતના ભદ્રિક શ્રદ્ધાળુ લોકોએ-આ કથા સાંભળી સિંહેશ્વર લિંગનું સ્થાપન કર્યું હોય, તો તેમાં આપણે બીજો વિચાર શું કરી શકીએ ? નજ કરી શકીએ. તો પણ આ કથાનો વિચાર કરવાની ભલામણ કરે છું કે જેથી સત્યથી વંચિત ન રહીએ.

૪ લિંગનો પત્તો પ્રજ્ઞા અને વિષ્ણુ પણ મેળવી શક્યા નહિ.

શિવપુરાણ વિદેશ્વર સંહિતા. અધ્યાય ૬-૭ માં જુવો.

“અગ્નિ સમાન તેજસ્વી લિંગનો અંત લેવા-પ્રગ્હા, વિષ્ણુ ઉપર અને નીચે ઘણાજ ક્યારાં, પણ પત્તો મેળવી શક્યાજ નહિ. ઇત્યાદિ. ઘણુંજ અયોગ્ય એ ત્રણે દેવોના માટે લખાએલું છે.

શંકાકોષ. ગંઠા ૩૬ મી. પૃ. ૫ માં જુવો.

“માહાદેવનું લિંગ જોટલું જાંઘું વધું કે-પ્રગ્હા વિષ્ણુ તેનો થાહ (છેટા-અંત) લેવા ગયા, તો નીચેનો થાહ ન મળ્યો કે પૃથ્વી ક્ષેત્રીને તે લિંગ ક્યાં ગયું છે. તેમજ ન મળે ઉપરનો થાહ કે ઉચે ક્યાં મુધી ગયું છે. શુ આવી વાતો માનવી યોગ્ય છે કે ?

(૫) ત્રણ દેવોમાં મોટા શિવ

આર્યોના તહેવારોનો ઇતિહાસ નીચે પ્રમાણે દહે છે—

પૃષ્ઠ પદ્મ “વિષ્ણુની પૂજનો ઉદય તેના વિષયના પ્રેમના હીધે થયો. તેમ ઇંદ્ર પૂજનો ઉદય તેના વિષેની ખીકને હીધે થયો, એમ કહેવાને હરહત નથી. ઇંદ્રની રત્નુતિ ઋગ્વેદના પહેલા મંડલના ૧૨૪ માં સૂક્તમાં ઘણો કરવામાં આવી છે.”

આગળ પૃ. ૫૪૭ માં-શતરૂદ્રીમાં રૂદ્રનાં વખાણ કરેલા છે, તે પછી પુગણકારોએ જુદી જુદી કથાઓમાં લીધેલું છે.”

આગળ પૃ. ૫૪૬ માં “અથર્વ શીર્ષ ઉપનિષદમાં રૂદ્રનું જૂળ મહત્ત્વ વર્ણવવામાં આવ્યું છે.”

આગળ. પૃ. ૫૫૫ માં- “શિવરાત્રીની ઉત્પત્તિ જે કારણોને હીધે થઈ તે વિષેની કથા ઇશાન સંહિતા, શિવ પુગણ વગેરે શ્રેયોમાં મળે છે. પ્રગ્હા અને વિષ્ણુ કરતાં શિવ શ્રેષ્ઠ છે. એવું સિદ્ધ કરવા માટે બન્ને જણા તે દિવસે શિવ લિંગનો આદિ અને અંત શોધી કાઢવા માટે સામસામી દિશામાં ગયા અને એક વર્ષ પછી તેજ દિવસે તેઓ નિરાશ થઈને પાછા વળ્યા અને શિવ આપણા કરતા શ્રેષ્ઠ એવી કળુલાત કરી. એમ ઇશાન સંહિતામાં કહેલું છે.”

આમાં મારો કિંચિત્ વિચાર—કૃતયુગના—બ્રહ્મા, ત્રેતાના વિષ્ણુ, અને દ્વાપરના મહાદેવજી તો પછી બે કરતાં શિવજી મોટા કયા પ્રકારથી ? શું લિંગ મોટું હોવાથી મોટા ? કે કોઈ બીજા પ્રકારથી ? વેદોમાં—ઈંદ્ર, સૂર્ય, અગ્નિ, વાયુ, યમ, વરુણાદિક દેવો વર્ણવેલા છે. તેથી આ બ્રહ્માદિક ત્રણ દેવો મોટામાં મોટી સત્તાવાળા—જગતની ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ અને નાશના કરવાવાળા સર્વજ્ઞ તરીકે આખા વૈદિક મતમાં મનાયોલા છે છતાં આદ્યના બે દેવો એક લિંગના માટે એક વરસ દિવસ સુધી જ્ઞાનવિના ભટક્યા. તો આમાં સત્ય શું ? તે કાંઈ અમો સમજી શકતા નથી.

(૧) શિવના લગ્નમાં બ્રમ્હાની નાડીનું છુટી જવું.

શિવપુરાણ જ્ઞાનસંહિતા અધ્યાય ૧૬૧ ૧૭૧ ૧૮ માં (મ. મી. ૫. ૩૫)

“ મહાદેવજી પોતાનું સ્વરૂપ તદ્દન કદરૂપ (બેઠું) બનાવી બધું લઈને પરણવાને ગયા. તેવું કદરૂપ દેખીને પાર્વતીની માતાને ઘણું દુઃખ થયું. (આ ઠેકાણે કૃત્તિમાર રસનું પોષણ બે હાથનું કરેલું છે) છેવટે વિવાહ થવા લાગ્યો. તે વખતે પાર્વતીના પગના અંગુઠાનું રૂપ જોવાની સાથેજ બ્રમ્હાજી કામદેવનેજ વશ થઈ ગયા. એટલે પોતાનું વીર્ય નીકળી પડ્યું અને તેનાથી અઠ્યાસી (૮૮) હજાર ઋષિઓ ઉત્પન્ન થઈ ગયા. બ્રહ્માજીનું આ અયોગ્ય વર્તન દેખવાથી મહાદેવજીને ઘણાજ ક્રોધ ઉત્પન્ન થઈ ગયો. ઇત્યાદિ ”

બ્રહ્મા અનાદિના કહો, આદે સત્યયુગના કહો પણ તે દ્વાપરમાં થયેલા મહાદેવજીની બાધા કયાથી ? આ વાતોની કિંમત બુદ્ધિવાન સત્યપુરુષોમાં થાય તેમ છે ? વિચાર એ થાય છે કે આવા તદ્દન અયોગ્ય લેખો લખવાળા કેવા પ્રકારની બુદ્ધિવાળા હશે ?

વળી આ લેખકે—શિવ પુ. જ્ઞાન સં. ના અધ્યાય ૧૮ માં શ્લોક ૬૨ થી ૬૫ માં એવું લખ્યું છે કે—

“ મહાદેવજીએ લગ્ન વખતે આખના આર દેરા કર્યા, તે વખતે પાર્વતીના અંગુઠાને દેખવાથી બ્રમ્હાનું વીર્ય નીકળી પડ્યું, તેને પોતાના જોળામાં ગોપવીને રાખ્યું તેથી જણાઈવાળા અસંખ્યાતા બટુકો પેદા થઈ ગયા. તેમાં કછા-

વાળા અને દંડ ધારેલા હજારો હતા. તે પ્રધાને નમસ્કાર કરીને પ્રમુખની આગળ આવીને ઉભા થઈ ગયા. ઇત્યાદિ ”

બટુકો હતા એટલુંજ નહીં પણ હજારો તો દંડ, કછા સહિત હતા. એમ ચોક્કસ પણે લખીને બતાવ્યું છે. તે લગ્નનો માંડવો કે જેમાં અસંખ્યાતા બટુકો પણ સમાઈ ગયા ? આવી આવી અનેક કલ્પિત વાતો-પુરાણકારો લખતા ગયા અને પોતાનાં નામો છુપાવી નિર્દોષ અને પવિત્રરૂપ વ્યાખ્યાનને નામે પોતાના ધર્મો ચઢાવી તેમને વૃથા કલંકિત કર્યા ગયા છે. આ મારી ધારણાને સમજીને પણ માન્ય રાખશે એવી આશા છે.

કલમ પહેલીમાં વિશેષ જગતનાં કર્તા-પ્રમુખ માનીએ તો હનીયાના બધાએ ઘાટ તેમના જ્ઞાનથી અભણ્યા કેમ હોય ? એક નેત્ર માત્રથી પાર્વતીજીનો અંગુઠો દેખવાથી એટલા બધા વિકલ્પ બની ગયા કે એક વખતે ખલિત વીર્યથી અકુયાસી (૮૮) હજાર ઋષિઓ ઉત્પન્ન થયાનું બતાવ્યું એજ પુરાણવાળો ફરીથી અસંખ્ય બટુકો ઉત્પન્ન થયાનું બતાવે છે. તો શું અકુયાસી હજારથી સંતોષ ન થવાથી અસંખ્યાતા બટુકો લખીને બતાવ્યા કે ફરીયા નવા ઉત્પન્ન થએલા લખીને બતાવ્યા ? એ જરા વિચારવાની ભક્ષામણ કરૂં છું.

(૨) દેવોના પેટમાંથી નીકલી શિવના વીર્યનું સરોવર, તેના પાનથી પાર્વતીને કાર્તિકેય.

મત્સ્ય પુરાણ અધ્યાય ૧૫૭ મો. શ્લોક ૨૦ થી ૪૧ નો સ્વા. (મ. મી. પૃ. ૧૪૦)

“વીરભદ્રે પાર્વતીને મનાવ્યાં. બન્ને (શિવ-પાર્વતી) એકાન્તમાં ગયાં દેવતાઓ દર્શન કરવાને આવ્યા. એકાન્તમાં છે એમ કહી વીરભદ્રે પાછા કાઢ્યા. હવે એક હજાર વર્ષ પછી દેવોએ ખમર લેવા અગ્નિને મોકલ્યો, તે પોપટનું રૂપ ધરીને કોઈ છિદ્રમાંથી અંદર પેડો, રમણ થઈ રહ્યું હતું. પણ શિવ અને પોપટનો નજર મેલો થતાં શિવે કોત્રથી કહ્યું કે તેં જે મને વિદ્યન કર્યું તે વિદ્યન તારા ઉપર આવી પડશે ?

અગ્નિ-પોપટ તો અંજલીથી શિવના વીર્યનું પાન કરતો ગયો તે- દેવતાઓના પેટમાં પેડતા પેટ ફરીને બહાર નીકળ્યું તેથી શંકરના આશ્ર- મમાં મોટા વિસ્તારવાળું (સરોવર) તજાવ રૂપે થયું.

તેમા તપાવેલા સોના જેવું પાણી છે, કમળો ફુલી ન્હા છે, પંખીઓ ખેલી ગ્હા છે. પાર્વતીને ખબર પડતા સખિઓ આથે જલ ડેલી કરવા ગયા. ડેલી કરી ડમળો માથામા ખોસી કીનારા પર જઈ બેઠાં પાણી પીવાની ઇચ્છાથી ફરીથી પાર્વતી ગઈ તો, સ્નાન કરતી કૃત્તિકા બેઠા વાર્તાલાપ થતા કૃત્તિકાએ કહ્યું કે—આ પાણી પીના જે પુત્ર થાય તે નારા નામથી, પ્રમિદ્ધ કરે તો તને પાણી પીવા દઉં. પાણી પીધું ગર્ભ રહ્યો, જન્મણી કુંસિ ક્ષત્રીને બહાર નીકળ્યો તે સૂર્યના જેવો દેહિધ્યમાન, શક્તિ અને શૂન્ય યુક્ત, છે. મુખવાલો, અદ્ભુત, ઉત્પન્ન થયો. (આગળ અધ્યાય. ૧૫૮ માં નો સાર) હવે અગ્નિ દેવના વીર્યના પ્રભાવથી—ડાળી કુખ ક્ષત્રીને બીજું બાળક નીકળ્યું, પણ કૃત્તિકાએ તે બન્ને બાળકો બેઠી દીધા તેથી વિશાખા, ષ્મુખ, સ્કંદ, અને કાર્તિકેયના નામથી પ્રમિદ્ધ થયા—ચૈતર સુદિ પાંચમના દિવસે શરણા વનમા તે બન્ને બાળકો જન્મ્યા અને તેજ દિવસે ભોગા કરી દેવામા આવ્યા અને બીજેજ દિવસે (ચૈતર સુદિ દહને દિવસે) વૃદ્ધા, ઇન્દ્ર, સૂર્ય, અને દેવતાઓએ મલીને કાર્તિકેય સ્વામીને રાજ્યાભિષેક કરી—ગધ, પુષ્પ, ધૂપ, છત્ર, ચામર અને આભૂષણાદિકથી જુ પેત કર્યા અને ઇન્દ્રે “ દેવસેના ” નામની પોતાની પુત્રીને પણ ઘણા આડંબઘી પરણાવી દીધી. વિષ્ણુ ભગવાને શરેઆ આપ્યા કુબેર લડારીએ—દશ લાખ ચક્ષુને આપ્યા. અગ્નિદેવે—પોતાનું તેજ આપ્યું ! વાયુદેવે વાહન આપ્યા ત્વષ્ટા દેવે (વિશ્વકર્માએ) કામદેવ જેવો કુકડો રમવાને આપ્યો. ઇતિ મત્સ્ય પુ. ના કાર્તિકેય

(૩) વળી વિચિત્ર પ્રકારથી કાર્તિક સ્વામીની ઉત્પત્તિ

સ્કંદપુરાણ ખંડ ૧ લો પત્ર ૫૬ થી ૫૮, અધ્યાય ૨૭ માં શ્લોકો ૧૧૦ નો કિચિત્ સાર

“ પાર્વતીનો વિવાહ થયા પછી વિષ્ણુએ પર્વતોને પૂજ્યા, પ્રમ્દાને આથે રાખી યથોચિત કર્યું. પછી ગધમાદન પર્વતે શિવ પાર્વતીનો અદ્ભુત સંલોગ તેમના વીર્યથી જગત્ નષ્ટ થતા, વૃદ્ધા, દેવતાઓ ત્રાસ્યા અગ્નિને બોલાવી શિવ મંદિરમા મોકલ્યો. લઘુ સ્વરૂપથી પેશી તેણે લીક્ષા માગી ત્રિશુલથી મારવા જતા શિવજીને હક્કવી પાર્વતીજીએ લીક્ષા આપી તે ત્યાજ ખાઈ ગયો. એટલે પાર્વતીજીએ શાપ આપ્યો કે જા તુ સર્વભક્ષી થઈશ ? અને વીર્યથી પીડાને પ્રાપ્ત થઈશ પછી શિવના વીર્યનું ભક્ષણ કરી સ્વર્ગે જઈ બધી વાત તેણે પ્રમ્દાને તથા દેવતાઓને કહી બતાવી. અગ્નિને ભક્ષ્ય બધા દેવતાઓને

પ્રાપ્ત થતાં ગર્ભવાળા થએલા ચિંતાથી પીડિત થયા. પછી વિષ્ણુના શરણે જઈ
 કહેવા લાગ્યા કે હે ભગવાન ! તું અમારી રક્ષા કર ? વિષ્ણુએ શંકરના પુત્રથી
 નિર્ભય થવાનું જતાવ્યું. પછી બધાએ દેવોએ વિષ્ણુને આગળ કર્યા. બ્રહ્મા,
 ઋષિઓ પણ સાથે લીધા અને શિવની સ્તુતિ કરવા લાગ્યા ગાદ મહાદેવજીએ વમન
 કરવાનું કહ્યું. એક સાથે વમન કરતાં તપેલા સોનાના જેવો એક મહાપર્વત જેવો
 ઢગલો થયો. એક અગ્નિ વિના બધાએ દેવગણે સુખી થઈ ગયા. પછી અગ્નિએ
 કહ્યું કે હું શું કરવાથી સુખી થાઉં ? ત્યારે બધાએ દેવગણોને સાંભળતાં
 મહાદેવજી બોલ્યા કે-હે અગ્નિ ? તું એ વીર્ય યોનિમાં કાઢી નાખ. પછી અગ્નિ
 હસીને બોલ્યા કે તમારું જાજ્વલ્યમાન વીર્ય આધારણ માણસો કેવી રીતે ધાર-
 ણ કરી શકે ? પછી મહાદેવે કહ્યું કે-માથ માસમાં તાપ લેનારના ઢેહમાં તેજ
 મૂકતો જળે. પછી તે અગ્નિ સવારમાં તાપના કેપે થતો, સ્નાનથી ધ્રુજતી કૃત્તિ-
 કાદિ સ્ત્રીઓ તાપ લેવા બેસતી, તેમના શરીરમાં રોમકુપોમાં પરમાણુઓના સ્વરૂપથી
 પ્રવેશ કરી વીર્ય વિનાનો ઘણું સુખી થયો. પણ નકપિ પત્નીઓ પતિના શાપથી બે
 ચરીઓ બની ગઈ, આ વ્યભિચારથી દુઃખીનીઓએ તે વીર્ય હેમગીરિની પાછળ
 જઈ કાઢી નાખ્યું અને વાંસડાઓમાં ગુંડાદી ગંગામાં નાખ્યું. તેનું પવસુખ
 (કાલિકેય) બાળક ધણેજી જાણી દેવતાઓ ખુશી થયા. આ બાલક જન્મ્યો કે
 તુરતજ પાર્વતીના સ્તનોમાંથી દૂધ ઝરવા લાગ્યું. પાર્વતીજીએ
 મહાદેવજીને કારણ તપાસવાનું કહ્યું પણ, પોતે સર્વજ્ઞ હોવા છતાં અજ્ઞ જેવા
 થઈ ગયા. એટલામાં નારદે આવીને કાલિકેય પુત્ર થયાની વધામણી આપી. પછી
 મોટી ધામધુમથી તે બાળકને લેવા આવ્યા. બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, દેવગણો અને ગંધર્વો
 પાતપોતાના વાહન ઉપરથી ઉતર્યા. કોઈએ ઠંડવનું કર્યું. કોઈએ માથું નમાવ્યું,
 પછી શાન્તિપાઠ થયા. શિવ પાર્વતી પણ બગદ ઉપરથી ઉતર્યા. શિવ બેટયા
 પાર્વતીએ સ્તનપાન કરાવ્યું. આ પ્રમાણે કાલિકેય સ્વામીની ઉત્પત્તિ બતાવેલી
 છે. ॥ ઇતિ સ્કંદપુ. ના કાલિકેય. ॥

કલમ બીજી-મત્સ્ય પુરાણના કાલિકેય-શિવપાર્વતીનું એકાન્ત કહી
 વીરબદ્ધ દર્શનના માટે આવેલા દેવતાઓને પાછા કાઢ્યા. એક સંતર વર્ષ વીત્યા
 પછી દેવોએ અગ્નિ દેવને તપાસવા શિવ પાસે મોકલ્યો, વિષ્ણુને દૂર કરી તેણે
 પીપેત્રું શિવવીર્ય દેવતાઓના પેટમાં પેડું “ અગ્નિ મુગ્ધા દેવાઃ ” (કેમકે અગ્નિ
 ઉંડે દેવનું ઓનું સુખ છે) તે દેવતાઓનાં પેટને ફાટી બહાર નીકળ્યું અને શિવનાજ
 આશ્રમ આગળ જઈ તે વીર્યનું મોટું સ્ત્રોતર બની ગયું. તેમાં પાર્વતીનું સ્નાન

અને તેનું પાન કરતાં રહેલો ગર્ભ, તે જમણી કુક્ષિને ફેડીને બહાર નીકળ્યો. અગ્નિ દેવના પ્રભાવથી બીજું બાલક ડાબી કુક્ષિને ફેડીને બહાર નીકળ્યું. કૃતિકાએ જાનેને બેડી દીધાં તેથી તે કાર્તિકેયના નામથી પ્રસિદ્ધ થયો.

કલમ ત્રિભાંન્કદંડપુરાણવાળો જણાવે છે કે-પર્વત ઉપર શિવ-પાર્વતીને સોગ થતાં, જગત નષ્ટ થતું બેઠું, દેવોએ અગ્નિ દેવને ત્યાં મોકલ્યો. તે અનેક આક્રોશથી ગયોને શિવના વીર્યને ભક્ષણ કરી ગયો. તે વીર્ય બધા દેવતાઓ ને પ્રાપ્ત થતાં ગર્ભવાળા થઈ ગયા. રોગી વૈદ્યને ચાદ કરે તેમ દેવોએ વિષ્ણુને સંભાર્યા, વિષ્ણુએ તેમની ચિંત્યા દૂર કરવા શંકર દેવને બતાવ્યા. એટલે બધા-દેવો શંકરની પાસે ગયા. શંકરે વમન કસવી દેવતાઓને સુખી કરી દીધા, માત્ર અશ્વિ દેવજ દુઃખી રહ્યો, તે પણ શિવની સૂચનાથી તાપણી રૂપે થયો. તાપ લેવાવાળી ઋષિપત્નીઓના અંગમાં શિવ વીર્યનો પ્રવેશ કરાવી દહને નિર્ભય થઈ ગયો. પણ મહાપત્નીઓ પતિના શાપથી ખેચરીઓ બની ગઈ. તે પોતાના પાપને દૂર કરવા હેમગીરિની પાછળ જઈને તે વીર્યનું વમન કરી વાસડાઓમાં શુંડાલી ગંગાજીમાં પધરાવી દીધું, એટલે તેમાંથી પણ મુખ કાર્તિકેય રૂપથી ઉત્પન્ન થયો. આમાં બીજો બધો વિચાર મૂલના લેખોથી મેળવીને વિચાર કરવાની ભલામણ કરું છું.

(૪) હાથના મેલથી અને પરમેષ્ઠિના મુખથી ગણેશ ઉત્પન્ન થયા.

શિવપુરાણ જ્ઞાનસંહિતા. અધ્યાય ૩૨ । ૩૩ માં (મ. મી. પૃ. ૩૩)

“ પાર્વતીએ પોતાના હાથના મેલથી ગણેશ ઉત્પન્ન કર્યો. દરવાજા ઉપર બેસાડી પાતે સ્નાન કરવાને બેઠી. મહાદેવજી ભિત્તરમાં જવા લાગ્યા ત્યારે ગણેશજીએ રોક્યા. જળરજસ્તીથી પેશવા લાગ્યા ત્યારે ધક્કા મારીને બહાર કાઢ્યા. પછી મહાદેવજીએ પોતાના ગણને લડવા મોકલ્યા, તેમને પણ લગાવ્યા. પાછા ગણને લઈ પોતે સાથે ગયા તો પણ ગણેશજીથી જાણ્યા નહિ, ત્યારે શ્રદ્ધા, ત્રિશુલ અને ઈંદ્રાદિક બધાને લઈને મહાદેવજી લડવાને ચઢ્યા, પણ ગણેશજીએ પરીધ લઈને મહાદેવજીની કમર (કેડ) લાંગી નાખી, એટલે બધાએ દેવો નાશી છુટ્યા. છેવટે વિષ્ણુના છલથી મહાદેવજીએ ત્રિશુલથી માથું કાપી નાખ્યું.

આગળ-મ. મી. પૃ. ૧૧૪ માંની ટીપનીમાં વિશેષ જુઓ.

“ આ શિવ પુરાણમાં ગણેશજીની ઉત્પત્તિ પાર્વતીના હાથના મેલથી

લખીને બતાવી છે. પરન્તુ વરાહ પુરાણના અધ્યાય ૨૨ માં એવું લખ્યું છે કે-ગણેશજી પરમેષ્ઠિના મુખથી ઉત્પન્ન થયા અને તેનું રૂપ દેખીને પાર્વતીજી મોહિત થઈ ગયાં, તેથી કેાપાયમાન થએલા મહાદેવજીએ ગણેશ-રૂપ છોકરાને શાપ આપ્યો. હત્યાદિ.”

આમાં જરા વિચાર-હાથના મેલથી ગણેશજી ઉત્પન્ન થયા તે વિચારવા જેવું છે. તેથી વિશેષ વિચારવાનું. ઘરમાં પેસતાં પોતાના પિતા મહા-દેવજીને ધક્કા મારી બહાર કાઢવાનું છે. વળી વિશેષ વિચારવાનું એ છે કે-ત્રિજી વખતે જગતના કર્તા બ્રહ્માદિ દેવોને લઈને ચઢ્યા ત્યારે ગણેશજીની લોગ-લથી મહાદેવજીએ પોતાની કમર તોડાવી અને બ્રહ્માદિક બૂઠા પડીને ભાગી ગયા. આ જગોપર વિચાર કરવાનો કે-બ્રહ્માદિક દેવોએ શું એટલો પણ વિચાર નહિ કર્યો હોય કે આ મેલ માત્રથી ઉત્પન્ન થએલા ગણેશજીથી આપણે ફાવીશું કે નહિ ? આ બધો વિચાર કરીને જોતાં ગણેશજીનો કે મહાદેવજીનો તેમજ બ્રહ્મા વિષ્ણુ દેવોનો ખરો પત્તા મેળવી શકાય તેમ છે ? વિચાર કરીને જીવો. ॥

નીચેના બીજા ફકરામાં-વરાહપુરાણવાળાએ-પરમેષ્ઠિના મુખથી જે ગણેશજીની ઉત્પત્તિ બતાવી છે. તેમાં અમારું અનુમાન-જૈનોમાં નમસ્કાર મહામંત્રને મહામંગલરૂપ ગણવામાં આવેલો છે. તે નમસ્કારને પંચપરમેષ્ઠિની સંજ્ઞા જૈનોમાં બહેર છે. તે સિવાય ચૌવીશ તીર્થંકરોમાં-પહેલા નંદપરદેવ, એકમા શાન્તિનાથ, બાવીશમા નેમનાથ, ત્રેવીશમા પાર્શ્વનાથ અનેચૌવીશમા મહાવીરસ્વામી. એ પાંચતીર્થંકરોને પણ પરમેષ્ઠિની સંજ્ઞા અપા-એલી છે. એ પાંચ તીર્થંકરોની સ્થાપના તે પંચતીર્થોના નામથી જાળખાય છે. આ મહા મંગલિક રૂપની વાતને લક્ષમાં રાખી વરાહપુરાણવાળાએ પરમેષ્ઠિના મુખથી ગણેશજીની ઉત્પત્તિ કહી કાઢી હોય. આગળ બતાવે તેનું સ્વરૂપ બગાડવા પાર્વતીજી મોહિત થયાનું કલંક જોસી ઘાટ્યું છે. આ માટે અનુમાન સત્યના શ્રોધકોને અચોગ્ય નહિ લાગે એમ આરંધારવું ?

(૫) મહાદેવજીને-છોકરો, પાર્વતીજીને-છોકરી.

ભવિષ્ય પુરાણ. હિતરાશ્વ અધ્યાય ૧૨૪ મો. (ચં. ૩૬૪ પૃ. ૫૩)

“ એક સમયે મહાદેવજી અને પાર્વતીજીને એક ખાટલા ઉપર કામકીડા

કરતાં દિવ્ય ૧૦૦૦ વર્ષ વ્યતીત થઇ ગયાં. જ્યારે જન્મે જુદા પડ્યાં ત્યારે તેજ વખતે પાર્વતીજીથી એક છોકરી, અને મહાદેવજીથી એક પુરૂષ પેદા થઇ ગયાં. શું આ વાત માનવા લાયક છે ? ”

આર્યોના તહેવારોનો ઇતિહાસ પૃ. ૩ ઉપર એવું જણાવવામાં આવ્યું છે કે—મનુષ્ય લોકની ગણતરી પ્રમાણે—ચાર અબજ અને જત્રીશ હજાર વર્ષ થાય ત્યારે બ્રહ્મ દેવનો એક દિવસ થાય.

જો એ બ્રહ્મદિવસને દિવ્ય દિવસ ગણવામાં આવતો હોયતો, તેવા એક દિવ્ય વર્ષનાં વર્ષોની ગણતરી કરવી મહા કઠીન થઇ પડે, તો પછી દિવ્ય હજાર વર્ષનાં વર્ષોની ગણતરી કેવી રીતે થઇ શકે ? જાદી કેઇ તેવા પ્રકારનું અનુમાન કરવાને તેમ લખતાં હરકત કરી શકાય નહિ.

આમાં વિચાર એટલોજ કે—બ્રહ્મનાં સો વર્ષ પુરાં થતાં બ્રહ્માનો અને તેની સૃષ્ટિનો નાશ થવાનું તેમા લખીને બતાવ્યું છે. ત્યારે શું દશ સૃષ્ટિઓનો નાશ થતા સુધી શિવ અને પાર્વતી ભોગમાં પડી રહેલાં માનવાં ? તેમાં ખીજું આશ્ચર્ય એ પણ છે કે—જુદાં પડતાની સાથે પાર્વતીને પુત્રી અને મહાદેવજીને પુત્ર થઇ ગયા. આ લેખ લખનારની બુદ્ધિ કેટલી બધી નિર્મળ માનવી ?

(૬) શિવનાં નેત્ર ઢાંકતા પાર્વતીના હાથથી અંધકપુત્ર.

શિવપુરાણ. ધર્મસંહિતા અધ્યાય ૪ થી ૬ સુધી.

“ પાર્વતીએ પર્વત ઉપર બેઠેલા શિવનાં નેત્ર પ્રેમથી ઢાંક્યાં અને અંધકાર છવાયો. શિવજીના હાથના સ્પર્શથી પાર્વતીજીના હાથમાંથી મહાજલ (વીર્ય) ઝરવા લાગ્યું, અને ઢાંકેલા નેત્રની અગ્નિથી વિશેષ ગ્રથું. તેથી હાથના અગ્નિભાગમાં ગર્ભરૂપે થયું. આ થએલો ગર્ભ ગણેશનો પણ નાશ કરવાવાળા થયો. તે ગર્ભ એવા સ્વરૂપનો હતો કે—ક્રોધથી ધમધમાટવાળો, દાદીમૂછો યુક્ત, કાલો ભમર, મહાહરામણો, કેશયુક્ત વરૂપજટીલ ભેવો, ગાયો, રાવે, હસે, જીભ કાઢે અને જરાકા પણ થાડે. તેવા સ્વરૂપનો પેદા થયો. આ અદ્ભુત સ્વરૂપનો પુત્ર જોઇ, શિવજી હસીને પાર્વતીજીને કહેવા લાગ્યા કે હે ભાર્યે ! તેં મારાં નેત્ર ઢાંકીને આ અકાર્ય શું કર્યું ? અને તું મારાથી ભયભીત કેમ થાય છે ? પાર્વતીજીએ હસીને નેત્ર ઉઘાડી દીધાં, એટલે પ્રકાશ થયો. પેલો પુત્ર અંધ-

કારમાં ઉત્પન્ન થયો તેથી અધિકેજ રહ્યો. આ વિકરાણ સ્વરૂપ દેખીને પાર્વતીએ શિવને પૂછ્યું કે-આ કોણ છે ? અને કયા નિમિત્તથી પેદા થયો ? અને કોને પેદા કર્યો ? અને એ કોનો પુત્ર છે ? પછી શિવજીએ કહ્યું કે-એ તો અદ્ભુત કર્મ અંકાળ છે, તેં મારા નેત્ર ઢાંક્યાં તેથી અધિકાર થયો, અને હાથના મદ જલથી એ ઉત્પન્ન થઈ ગયો. એનું નામ અધિકેજ પડશે.

વાસ્તવિકપણે તો એ મારાથીજ ઉત્પન્ન થયેલો છે. ઇત્યાદિક ઘણું લખાણ લખેલું છે. છેવટમા અધિકે અને શિવનું મોટું યુદ્ધ થયેલું ખતાવેલું છે, તેમાં પ્રજ્ઞા, વિષ્ણુ આદિ ગધાએ દેવો કુટાયાનો ખ્યાલ આપેલો છે.

અનેક સંકટોમાંથી વિષ્ણુએ શંકરને છોડાવ્યા.

(૭) અધિકદૈત્યના દુઃખથી શિવે સૂર્યને સ્તબ્ધા. પદ્મપુરાણુ-પ્રથમ મુદ્રિ ખંડ. અધ્યાય ૪૬ મો. પત્ર ૧૪૬ (મ. મી. પૃ. ૭૨)

“ અધિક દૈત્યની સાથે મહાદેવનું યુદ્ધ થયું. દૈત્યે ગદા મારી મહાદેવજી મર્છિત થઈને પડ્યા. પછી સાવચેત થઈ, પરશુ લઈ મારવાને દોડ્યા પણ તે દૈત્યે તામસી માયા દેશાવી તેથી તે કોખાઈ ચક્રયો નહિ. પછી સર્વ દેવતાઓ અને મહાદેવજી ભેગા મલીને સૂર્યની સ્તુતિ કરવા લાગ્યા. છેવટે સૂર્યના તરફથી એવો ઉત્તર મળ્યો કે એ પાપીનો ત્રિશુલથી નાશ કર ? ઇત્યાદિ. ”

(૮) શિવને-અધિક દૈત્યનું દુઃખ વિષ્ણુથી ગયું.

મત્સ્યપુરાણુ. અધ્યાય ૧૭૮ મો. શ્લોક ૩૪ થી (મ. મી. પૃ. ૧૪૫)

“ અધિકે નામના દૈત્યની સાથે મહાદેવજીની ભારે લડાઈ થઈ. તે લડાઈમાંથી ભાગીને મહાદેવે વિષ્ણુનું શરણ લીધું. વિષ્ણુએ શુષ્ક રેવતીને ઉત્પન્ન કરી. તેને ગધાએ અધિક દૈત્યોનું લોહી પીવા માડ્યું. જેમ જેમ તે લોહી પીતી જાય તેમ તેમ શુદ્ધી બનતી જાય, એવી રીતે કૃષ્ણ ભગવાને ગધા અધિક દૈત્યોનો નાશ કરાવ્યો. પણ જે મુખ્ય અધિક દૈત્ય હતો તેને વિષ્ણુ ભગવાને પકડીને ત્રિશુલાથી પરાવી દીધો. ત્યાર પછી શંકર ભગવાન ખુશી થયા. ઇત્યાદિ. ”

શિવપુત્ર ધર્મમહિતાના અધિકેનો વિચાર-પાર્વતીએ નેત્ર ઢાંક્યા હતાં પણ સૂર્યને ઢાંક્યો ન હતો તો પછી અધિકાર કયાથી ? હાથના અશ્વભાગથી પુત્ર

ગહાર કેવી રીતે આવ્યો ? વળી તેનું અજાયબી લાગેલું વિકરાળ સ્વરૂપ હોવા છતાં પાર્વતીને પુત્રની ખબર ન પડી, તેથી પ્રશ્ન કર્યો-એ કોણ ? કયા નિમિત્તથી ? કોણે પેદા કર્યો ? શિવે કર્મચંડાલાદિક કહી ઉત્તરો આપી દીધા. આ અંધકની સાથે મોહનું યુદ્ધ થતાં સાથમાં રહેલા બ્રહ્માદિ દેવો પણ કુટાયા. પદ્મપુરાણવાળો કહે છે કે-અંધકે ગદાનો પ્રહાર કરી મહાદેવજીને મૂર્છિત કર્યા, સચેત થઈ તેની પાછળ દોડતાં તેને જોઈ ન શક્યા. બધા દેવોએ મઢી, સૂર્યની સ્તુતિ કરી ત્યારે સૂર્યે ત્રિશુલથી મારવાનું બતાવ્યું. શું સર્વસૂર્ય મહાદેવજીને ન સુખ્ય ?

વળી મત્સ્યપુરાણવાળો કહે છે કે-યુદ્ધમાંથી નાશી જઈને-મહાદેવે વિષ્ણુનું શરણ લીધું. વિષ્ણુએ શુષ્ક રેવતી ઉત્પન્ન કરી, બધા અંધક દૈત્યોનું લોહિ પીવડાવ્યું. ઇત્યાદિ વિચારો જીઓ—

શિવપુત્ર અને પદ્મપુરાણથી પાર્વતીની અંગુલીના અગ્રભાગયો ઉત્પન્ન થયેલો અંધક એકજ માલમ પડે છે, પણ આ મત્સ્યપુરાણથી તો અંધક દૈત્યોનું મોહનું ટોળું માલમ પડે છે ?

જો બ્રહ્માદિક ત્રણે દેવોને બધા દેવોથી મોટા જ્ઞાની અને મોટી સત્તાવાળા માનોએ તો-પાર્વતીના હાથના મેલથી ઉત્પન્ન થયેલા એક ગણેશ માત્રથી અને અંગુલીના ટેરવા માત્રથી ઉત્પન્ન થયેલા એક અંધક માત્રથી તેઓ માર ખાઈને નાશતા, ભાગતા, કેમ કર્યા ? શું આ બધું લખાણ સત્ય રૂપનું હશે કે કલ્પિત ? અથવા કોઈ કથામાંનો ભાગ લઈ ઉંધી, છતી કદમના કરેલી હોય તો તે અમારી જાણની બહારની હશે. માટે વાચકોએ તપાસ કરવી. બાકી ત્રણે પુરાણકારોના લેખો ગણેશ સંબંધના, અંધક સંબંધના કે બ્રહ્માદિ ત્રણે દેવોના સંબંધના સત્યની પ્રતીતિ કરાવી શકે તેમ નથી. તો પછા આ ત્રણે દેવોની પ્રતીતિ ક્યાંથી મેલવવી ?

(૧) મોહિની રૂપ વિષ્ણુમાં-મહાદેવની લ'પટતા.

ભાગવત-સ્કંધ ૮ મો. અધ્યાય ૧૨ મો. મોહિનીનું સ્વરૂપ.

“ શિવજીએ સાંભળ્યું કે વિષ્ણુએ મોહિનીનું સ્વરૂપ ધારણ કરી દૈત્યોને ઠગ્યા અને અમૃત લઈ દેવતાઓને પાછા લીધું. તે રૂપ જોવાને મહાદેવજી પાર્વતીને, પોતાના ગણોને, સાથે લઈ વિષ્ણુની પાસે આવ્યા. શિવજીએ ઘણી સ્તુતિ કરીને કહ્યું કે તમોને જોવાની ઇચ્છા છે, માટે તે મોહિનીનું સ્વરૂપ અમને બતાવો. વિષ્ણુએ કહ્યું કે તમોને જોવાની જો કે ઇચ્છા છે પણ કામના વશ યદ જશે,

એટલું કહીને અદૃશ્ય થઇ ગયા. કેટલોક વખત ગયા પછી, એક પ્રપુલ્લિત વનમાં-અત્યંત સુંદરાકાર એક સ્ત્રીને જોઇ (આ ઠેકાણે મર્યાદા વિનાનો શ્રંગાર રસ અત્યંત પોરસો છે) તે મોહનીના કટાક્ષથી શિવજી એવા તો વિકળ થઇ ગયા કે બધાએ પરિવારને તફન ભૂલી જઇ તેની ગાછળ દોડ્યા. મોહની દડો ઉછાલતી ચાલી, તે દડો વેગળે જઈને પડ્યો. લેવા જતાં વચ્ચરહિત થઈ, સામાસામી જોતાની સાથેજ શિવજી તો જ્ઞાન શૂન્યજી બની ગયા અને તેની પાછળ દોડ્યા. તે મોહની ભણી જોઇને શિવજીના હાથે પકડાઈ અને હાથ છોડાવીને ચાલતી થઈ, તે વખતે અતિ કામાતુરતાથી મહાદેવજીનું વીર્ય નીકળી પડ્યું. આ વર્ણનમાં-શિવનું અને મોહનીનું સ્વરૂપ એવું તો મર્યાદાહીન ચિત્રનું છે કે સજ્જનોને તો નીચું ઘસાવે તેવુંજ છે. ”

(આ મોહનીનું સ્વરૂપ શંકાકોપ શંકા ૪૦ પૃ. ૬ કામાં રસયુક્ત લખ્યું છે તે જોવાની ભલામણ કરે છે.)

પ્રથમ વિષયને મોહનીનું રૂપ ધરીને દૈત્યોને કેવી રીતે ઠગ્યા તેનું સ્વરૂપ પણ આ પ્રસંગે કિંચિત્ લખવું જોઈએ તેથી લખી જતાવું છું.

(૨) વિષયને મોહનીનું સ્વરૂપ ધરીને દૈત્યોને ઠગ્યા-પદ્મપુરાણ પ્રથમ મુદ્ધિ ખંડ. અધ્યાય ૪ થો. શ્લોકો ૭૩ થી ૭૬

“ વિષયને કપટથી સ્ત્રીનું સ્વરૂપ ધર્યું. પછી દૈત્યોને મોહિત કરીને કહ્યું કે હું તમારા ઘરમા રહીશ. તે દૈત્યોએ અફશુત રૂપવાળી સ્ત્રીના લોભથી તણાઈને અમૃત આપ્યું, તે અમૃત લઈ દેવતાઓને આપી પોતે મોહિની ચાલતી થઈ. ”

આમાં મારો વિચાર :—

આમાન્ય પ્રતિષ્ઠિત પુરુષ પણ જીહનું કે ઠગાઈનું કાર્ય કરતાં ખંચાય. સતપ્રરૂપો તો પ્રાણાન્તે પણ અયોજ્ય કાર્ય કરતા નથી. વિષય તો વૈદિકમતની માન્યતા પ્રમાણે અનાદિના ભગવાન છે તો પછી ઉપરના બન્ને લેખો પ્રમાણે વિષય ભગવાને કરેલું કાર્ય યોગ્ય હોવું એમ આપણાથી માની ગયાય તેમ છે ?

આ લેખકોએ ન જાણે કયા વિચારથી લખ્યું હશે, તેનો વિચાર તો મોટા પંડિતોજ મર્યાદા કરે ?

(૩) શિવ નમન કરી પગે પડયા, તોપણ પાર્વતી ન રહ્યા.

મત્સ્યપુરાણ. અધ્યાય ૧૫૪ મો. (મ. મી. પૃ. ૧૩૬)

“ મહાદેવે પાર્વતીને કૃષ્ણા કહી, તેથી તેણે રીસ ચઢી ને નીકળી જવા લાગી, શિવે ઘણી સમઘ્વવી. છેવટે નમસ્કાર કર્યો. સૂર્યના સામે હાથ જોડીને પણ ઘણી ખુશામત કરી પણ કોઇ વાત માની નહિ. અને ગૌરવ મેળવવાને માટે તપ કરવા નીકળી પડી. ”

(૪) સ્ત્રીના મરણથી શિવજી શોકાતુર.

યજ્ઞપુરાણ. પ્રથમ સૃષ્ટિ ખંડ. દક્ષ યજ્ઞ વિધ્વંશ નામક અધ્યાય પાંચમો. પત્ર ૧૧ મું. શ્લોકો. ૯૦ થી ૯૫ માં (મત્ર મીમાંસા. પૃ. ૭૦ થી)
“ સતી નામની પોતાની સ્ત્રીનું મરણ થવાથી મહાદેવજી શોકાતુર થયા. હા મારી સ્ત્રી ક્યાં ગઈ? પછી નારદજીએ તે સ્ત્રીની ખબર આપી કે ફલાણા ઠેકાણે છે. ત્યાર બાદ મહાદેવજીનું ચિત્ત ઠેકાણે આવ્યું. ઇત્યાદિ.

આ લેખમાં માફ અનુમાન.

આ યજ્ઞપુરાણમાં જે મહાદેવની સ્ત્રીનો વિયોગ કહ્યો છે તે જૈનોના પહેલા તીર્થંકરે બોધી મેળવ્યા પછી પૂર્વ કાળમાં બાર (૧૨) ભવ કર્યા પછી

તેરમા ભવે આ અવસર્પીણીના કાળમાં પહેલા તીર્થંકર ઋષભદેવ પણે થયા છે. પૂર્વે તેમનો પાંચમો ભવ લલિતાંગ નામના દેવ ભવનો થયો છે, તેમની દેવી સ્વયં પ્રભાના ચ્યવનથી આ બનાવ બનેલો છે, તેનો સંગ્રહ ઉંધો છતો કદપી આ પુરાણકારે ગોઠવેલો હોય એવું મોઢું અનુમાન છે. કેમકે જે દક્ષનો યજ્ઞ પુરાણકારેએ લખ્યો છે તે પણ ઋષભદેવના અધિકારમાંથી ઉંધી છતી કદપનાઓ કરી હોય એવું પણ માફ અનુમાન છે, તે પંડિતોએ વિચારવાનું છે.

કેમકે આજ પુરાણકારે-શિવ પાર્વતીની ઉત્પત્તિ પ્રમ્હાના ક્રોધથી થ-એલી બતાવી છે. અને તે લેખ અમોએ આ ગ્રંથમાં આપેલો છે તે બુવો. અને ઋષભદેવના પૂર્વ ભવનું પ્રતાંત આપતાં-લલિતાંગ દેવનો દુક વૃત્તાંત પણ અમોએ આપેલો છે તે બુવો. અને વિશેષ જૈન ગ્રંથાંતરોથી જોવાની, લલામણુ કરૂ છું ॥

આ યજ્ઞપુરાણના મહાદેવની કથામાં-જૈનોના ઋષભદેવજીની કથાના એક વિભાગનો આભાસ તે નીચે પ્રમાણે:-

અત્યંત પ્રાચીન કાળમાં ઋષભદેવનો જીવ-સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ થયા પછી તેરમા ભવે મોક્ષે ગયા છે. તેમનો પાંચમો ભવ લક્ષિતાંગ દેવ અને સ્વયંપ્રભા દેવીના સંબંધવાળો થયો છે. દેવતાઓના આયુષ્યથી દેવીઓનું આયુષ્ય અધુરું હોય છે, તેથી તે દેવી ત્યાંથી સ્વર્ગીને એક નિર્ધન પ્રામ્હસુને ત્યાં સાતમી પુત્રી પછે ઉત્પન્ન થઇ છે.

ચોથા બધે બૂખી અને તરમી અતિ દુઃખિની વનમાં લાકડા લેવા ગયેલી ત્યાં કોઈ ગુફના ઉપદેશથી અનશન (ખાવા પીવાનું) બંધ) કરી મુતી છે. આ તરફ લક્ષિતાંગ દેવ, દેવીના વિરહથી વિવેકલ થતાં તેના પૂર્વ ભવના મિત્રદેવ પોતાના અનધિજ્ઞાનથી તે દેવીનું સ્વરૂપ જાણીને લક્ષિતાંગને જાણીને કહ્યું કે તારી સ્વયંપ્રભા દેવીનો જીવ જે અનશન કરીને પડી છે તેને તારૂં દિવ્ય સ્વરૂપ જાળીને જતાવે તો તે નિદાનપૂર્વક (મને આવતા ભવે ક્ષણાણેના સંબંધ થાય) મરણ પામતા તપના પ્રભાવથી ફરીથી દેવ લોકમાં ઉત્પન્ન થતા તારા સંબંધવાળી થાય. આવા પ્રકારથી ઋષભદેવના જીવને લક્ષિતાંગપણાના પાંચમા ભવે, તે સ્વયંપ્રભા દેવીનો ફરીથી સંબંધ થયો છે.

આ અવસરપિણીમાં પહેલવહેલો ધર્મ જતાવનાર તે ઋષભદેવજ છે. તેમના પૂર્વભવોના સંબંધે બનેલી પ્રાચીનમાંની પ્રાચીન આ કથા છે. પુરાણકારે મહાદેવના સંબંધમાં એવા સ્વરૂપમાં લખી કે— ‘મની સ્ત્રીના મરણથી મહાદેવજ શોકાતુર થયા એટલે નારદજીએ કામ ઠેકાણું બતાવી મહાદેવજનું ચિત્ત ઠેકાણે આણ્યું.’ ”

આમાં જરા વિચાર—મહાદેવજ દ્વાપરમાં થયાનું પુરાણકારે જતાવે છે. છતાં તેમનો ખરો પત્નો આજ સુધી પુરાણથી પણ મળી શકતો નથી. છતાં આ પદ્મપુરાણ વાળાએ પાર્વતીના ઠેકાણે મહાદેવજની સ્ત્રી સ્ત્રી જતાવી પણ વરાહ પુરાણવાળાએ પરમેષ્ઠિના સુખથી ગણેશજીની ઉત્પત્તિ જતાવી પાર્વતીજીને તેનામાં મોહિત થએલાં જતાવી અસતીપણાનો દોષ આરોપેલો છે. વળી એક લેખકો ગણેશજી પાર્વતીના પુત્રપણાથી પણ પ્રસિદ્ધ થયા છે. તેથી પુત્રમાં મોહિત થયાનું કેમ સંભવે ?

સ્કંદપુરાણવાળાએ જણાવ્યું હતું કે—દક્ષ પ્રજાપતિએ પોતાના જમાઇ મહાદેવજને અકુલીનપદ્ધિ અનેક દોષોનો આરોપ સુકી પોતાના યજ્ઞમાં ભોજાવ્યા ન હતા, તેથી પાર્વતીજી સમાધાન કરવા પિતાની યાત્રે ગયાં, પણ અપમાન

પામી પાછા આવીને બળી મર્યાં અને મહાદેવજીની સાથે ફરીથી સંબંધવાળાં થયાં.

શિવપુરાણવાળાઓ જણાવ્યું છે કે—પાર્વતીના તપના ઠેકાણે મહાદેવજી જટીલ રૂપ ધરીને ગયા અને પૂછ્યું કે તું તપ શા માટે કરે છે? પાર્વતીએ સ્થિતિ ઉત્તર આપ્યો કે મહાદેવજીને પતિ કરવા.

ગણેશપુરાણનો લેખ જોતા—પાર્વતીજીએ મહાદેવજીને પુછ્યું કે આપ આ મુંડમાળા શા માટે ધારણ કરો છો? ત્યારે મહાદેવજીએ ઉત્તર આપ્યો કે જ્યારે જ્યારે તું મરી જતો ત્યારે તારાં મસ્તક કાપી કાપીને આ મુંડમાળામાં પરાંતું છું.

આ બધી વાતોમાંની કઈ વાત અહીં કરવાને લાયક છે?

જેન અને વૈદિકના ત્રિશા સિવાય બીજો આધાર ક્યાંથી લાવવો? આ બધી વાતો કયે ઠેકાણેથી અહીં કરી ઉંધું છતું કયું? તેનો પણ ખ્યાલ કરવાની ભલામણ કરું છું. હું બધું લખી લખીને ક્યાંમુઘી બતાવી શકવાનો છું? આથી વધારે લખીને શું બતાવું?

(૫) પરશુના લંપટી, તો પણ મહાદેવ? તે કયા ગુણથી?

પદ્મપુરાણ. પ્રથમ સુદ્ધિ ખંડ. અધ્યાય ૪૪ મો. પત્ર ૧૩૭ શ્લોકો. ૩૨થી

“વીરભદ્રને પાર્વતીજીએ કહ્યું કે હું ગૌરીસ્વ પ્રાપ્ત કરવા તપ કરીશ. મહાદેવજી લંપટ છે. તેમની પાસે કોઈ શીને આવવા ઇચ્છા નહિ. આગળ એજ અધ્યાયના શ્લોકો. ૬૪ થી જુવો.

આડી નામનો દેવ પાર્વતીનું સ્વરૂપ ધારણ કરીને મહાદેવજીની પાસે ગયો, શિવજી ઘણા ખુશી થઈને ભેટયા. છેવટે બોલ્યા કે તું આવી તો ઘણું સાફ થયું. તારા વિના મને ત્રણ લોક અન્ય દેખાય છે. ઇત્યાદિ. (મત મીમાંસા પૃ ૭૧ થી)

આમાં જરા વિચાર—મોટામાં મોટા દેવ મહાદેવ, તેમને તેમની શ્રી પાર્વતીજી લંપટ બતાવી રહ્યાં છે? કોઈ પૂછે કે મોટા શ્યાથી? કત્રિંમ શ્રીને જાણી શક્યા નહીં તેથી?

સ્કંદપુરાણવાળાઓ—સુદ્ધિની આદ્યમાં જગત્ સર્જવાની ઇચ્છા થતાં જેમના જમણા—ડાળા અંગથી બ્રહ્મા અને વિષ્ણુ ઉત્પન્ન થયેલા બતાવ્યા છે. સ્કંદપુરાણ કોકાશીહર શ્લોકના પ્રમાણવાળું મહાકારત જોટવું છે, તેમાં બતા-

વેદા આ મહાદેવને જ્ઞાન કેટલું બધું હોયું એવું ? છતાં પાર્વતીનું રૂપ ધરીને આવેલા દૈત્યને જોળખી ન શક્યા ? આ બધું તકંટ કયાંથી ઉત્પન્ન થયું અને આ કારણથી ઉત્પન્ન થયું, તે વાતનો વિચાર કરવાની ભક્તિમણી કરે છે.

(૬) મહાદેવજી મંત્રના બળથી ત્રીયોને જેવી મંગાવતા.

પદ્મપુરાણ-પ્રથમ સ્કંધ અધ્યાય ૫૬ મો. પત્ર ૧૭૦

“ મહાદેવજી કામના વશ થઈ-અંધવ, કિન્નર, અને મનુષ્યોની રૂપવાળી ત્રીઓને મંત્રના બળથી જેવી જેવીને તપનું મીષ (બહાનું) કરી ગામથી દાણા છેટે સારી કુટીયા બનાવીને તે ત્રીઓની માથે ભોગ કરતા રહ્યા. ઇત્યાદિ. (મન મીમાંસા પૃ. ૭૩)

આ પદ્મપુરાણવાળા પંડિતજી લખીને જતાવે છે કે-રૂપાળી રૂપાળી ત્રીઓને મંત્રના બળથી જેવી જેવીને મહાદેવજી તેમની માથે ભોગ કરતા રહ્યા. બધા દેવોમાં મોટામાં મોટા એવા મહાદેવજી એટલો બધો પ્રભાવવાળો મંત્ર કયા બીજા મોટા દેવ પાસેથી લાવ્યા હશે ? આ બધી વાતોમાં કાંઈ ચોડું થયું ત્યાં હોય એમ આપણું મન કળુલ કરી શકે તેવું છે ?

(૭) પાર્વતીના તપના ઠેકાણે શિવનું શું કામ ?

શિવપુરાણ-જ્ઞાનમંડિતા અધ્યાય ૧૩, ૧૪ (મ, મી. પૃ. ૩૪)

“ પાર્વતી તપ કરતી હતી ત્યાં જતીવનું રૂપ ધરી શિવજી ગયા. મહા-ત્મા બાળી પૂજને કર્યું. જતીએ પુછ્યું તું શા માટે તપ કરે ? ત્યારે સખિના સુખથી ઉત્તર આપાઓ કે મહાદેવજીને પતિ કરવા. ત્યારે જતીએ ફરીથી પુછ્યું કે તમારી સખિ શું મત્સ્ય કહે છે કે કાંત્રીયો કહે છે ? ઇત્યાદિ. ”

(૮) મહાદેવજીને થયેલી લયંકર વિકલતા.

શિવપુરાણ અધ્યાય ૪૧ મો (શં. ૩૯ પૃ. ૫ માંથી)

“ મહાદેવજીનું ઋષિપત્નીઓની પછાડે દોડવું. આથી અગાડીનું વૃત્તાંત લખવું એ લગ્નને પછુ લગ્ન આવે તેવું છે પછી અંપૂર્ણ દેવતાઓને આકૃતમાં નાખવા ત્યારે આવી વિકલતા થઈ ત્યારે અંપૂર્ણ દેવતાઓ તથા પૌ-

રાણીઓનું ઘરના પાસે જવું. વિષ્ણુએ કહ્યું કે તમે પાર્વતીજીની પાસે જાવો. બધારે પાર્વતી પાસે સર્વે ગયા અને હાથ જોડીને પ્રાર્થના કરી તેથી પાર્વતીજીએ કંઈ કંઈ શું આ સંભવિત છે કે ? ”

(૯) “ મહાદેવજીનું નિર્લજ્જપણે ઋષિપત્નીઓની પાછળ દોડવું. ”

શિવપુરાણ. જ્ઞાનસંહિતા. અધ્યાય ૪૨. (મ. મી. પૃ. ૩૬ માંથી)

“ હાડ વનમાં શિવના ભક્ત ઋષિઓ વસેલા, તે વનમાં લાકડાં લેવાને ગયેલા. કેવળ સ્ત્રીઓ માત્ર દેખીને મહાદેવજીએ હાથમાં પુરૂષ ચિન્હ પકડીને તે ઋષિપત્નીઓને ઘણા પ્રકારનો ત્રાસ આપ્યો, વનમાંથી આવતા ઋષિઓ આ ધનાવ જોઈને શિવજીને લિંગ ત્રુટી પડવાનો શાપ આપ્યો. ઇત્યાદિક ઘણું ણિભ-ત્સ લખાણ કરેલું છે. ”

(૧૦) વૃકાસુરના ભયથી જાની શિવ ભટકયા.

ભાગવત. સ્કંધ ૧૦ મો. અધ્યાય ૨૮ માં (મ. મી. પૃ. ૯૨ થી,)

“ વૃકાસુરને તેની માગણી પ્રમાણે મહાદેવજીએ વરદાન આપ્યું અને કહ્યું કે તું જેના ઉપર હાથ મુકીશ તે મરણને પ્રાપ્ત થશે. હવે તે દૈત્ય, પાર્વતીનેજ લેવા મહાદેવજીને મારવા દોડ્યો. શિવજી દૈત્યના ભયથી લાગ્યા. સ્વર્ગ, પાતાળના આરે ખુણા સુધી નાશ ભાગ કરી પણ શિવજીને કોઈ રક્ષક મળ્યો નહિ. છેવટે વૈકુંઠમાં કૃષ્ણજીની પાસે પહોંચ્યા. કૃષ્ણજીએ યોગમાયાથી ઘરઘારીનું રૂપ ધરી વૃકાસુરને વંદન કર્યું અને પુછ્યું કે-હું શકુનીના પુત્ર ? તું આટલો બધો લાભ કેમ આવ્યો ? કાર્ય હોય તો જણાવ, તને સાહાય આપીને પાર પાડી આપીશ. પેલા દૈત્યે મિષ્ટ વચનથી ભોળવાઈને પાર્વતીજીને લેવાં સુધીનું બધું વૃત્તાંત કહી બતાવ્યું. એટલે કૃષ્ણજીએ કપટથી કહ્યું કે-શિવના વરદાનનું વચન અમે સાચું નથી માનતા, કેમકે શિવતો દક્ષના શાપથી પિશાચ બન્યો છે. છેવટે છલથી તેનોજ હાથ તેના માથા ઉપર મુકાવીને કૃષ્ણજીએ તે વૃકાસુરનો નાશ કર્યો, ત્યારેજ મહાદેવજીના જીવમાં જીવ આવ્યો. ”

આ કલ્પિત કથામાં શિવનું મહત્વ અને જ્ઞાન કેટલું ? કુપાત્રને વરદાન આપી ભયથી ભાગવા જેટલું કે વંધારે ? લેખકે મહાદેવને જ્ઞાની બનાવ્યા કે જ્ઞાન યંત્ર ?

પોતાનું કાર્ય-પશુ, પંખી અને સ્ત્રીઓ પણ પ્રાચે છળકપટથી જ કરી લે છે. તેમ કૃષ્ણજીએ તે કાર્ય કરી લીધું તેમાં મોટી ચત્તાની સિદ્ધિ કંઈ ?

આગે તો સંજ્ઞાનો નિર્ણય કરી આપે તે ખરો ?

શંકા કોષ શંકા ૨૦ મી પૃ. ૩ માં નીચે પ્રમાણે જણાવ્યું છે.

“ મહાદેવનું એવું અનગદ બે જોડ (દંઘડા વગરનું) (વચાર વગરનું) વરદાન ભરમાસુરને આપવું અને પછી તેનાથી ભાગતા ફરવું શું આ વાત સંભવિત છે ? ”

આમાં મારો યત્કિંચત્ વિચાર-જૈન ઇતિહાસ જોતાં બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને મહાદેવ એ ત્રણે મોટા દેવો હતા એમ જણાતા નથી. બ્રહ્મા અને વિષ્ણુના સંબંધે અગીયારમા તીર્થંકરના સમવર્થી બતાવેલો અમારો લેખ જુવો તે લેખો જોતાં, ત્રિપૃષ્ઠ જે પહેલા વાસુદેવ થયા છે, તેમના પિતા જીતશત્રુ રાજા થયા છે, તેમનો પુત્રીની સાથે સંબંધ થવાથી લોકોએ પ્રભવપતિ એવું બીજુ નામ પાડેલું, તેમને બ્રહ્મા તરીકે કલ્પી વૈદિકોએ રજવું ગજ તરીકે કરેલું હોય તેથી આજકાલની ફુનીયાનં અશ્રદ્ધેય રૂપે થઈ પડેલું છે. ૥ તે સિવાય ઘણા લાખા લાખા કાળે અનુક્રમથી-નવ વાસુદિકના ત્રિક થયાં છે. તેમણામાં ઉધી છત્તી અનેક જુદી કલ્પનાઓ કરી તેમને એકના એક વિષ્ણુ લગવાન રૂપે ઠરાવી આ બધાં પુરાણો ઉભાં કર્યા હોય એમ જૈન ઇતિહાસથી જણાય છે. અને જે સત્યકી વિદ્યાધર થયો છે તેને મહાદેવ રૂપે ઠરાવી તેની સાથે અનેક અનાચારની વાતો લખી પુરાણકારોએ લોકોને મોટી મુંઝવણમાં નાખી દીધા છે. આ વિષયમાં જૈનોનો અને વૈદિકોનો ઇતિહાસ તપાસીને જુવો. ગજબંડ વિનાનો અને એ ટી ગરબડવાળો ઇતિહાસ કયો લાભમાન થાય છે ? જેનો પોતાનો ઇતિહાસ સર્વજ્ઞ પ્રરૂપો પ્રાપ્ત થયેલો માને છે. વૈદિકો પોતાની ભતિ કલ્પનાથી હોડયા હોડ કરી શક્યા છે. એમ મારું માનવું છે. કોનામાંથી લેવાઈ કોનામાં ફેરફાર થયો છે તે વિચાર કરવાનું કામ પરિતોનું છે

(૧૧) કૃષ્ણની સ્તુતિ કરી બાણાસુરને શિવે છોડાવ્યો.

વિષ્ણુપુરાણ અંશ પાંચમો અધ્યાય ૨૩ માં (મ. મી. પૃ. ૧૭૧).

‘ શ્રી કૃષ્ણજીનું અને મહાદેવજીનું સુદ્ધ યજુ. તેમાં મહાદેવજી

પ્રકરણ ૪૨ સું. કૃષ્ણસ્તુતિથી અસુર ઊડાવ્યો. કર્નિમ પુરૂષથી ભાગ્યા. ૪૩૧

હારી ગયા. પત્ની મહાદેવજીનો ભક્ત બાણાસુર લડવા ગયો. કૃષ્ણજીએ ચક્રથી મારવાનો વિચાર કર્યો. છેવટે મહાદેવજીએ કૃષ્ણની સ્તુતિ (ખુશામત) કરી ત્યારે તે છુટ્યો. ”

આ કલમ અગીયારમીમાં વિચાર-ત્રેતાયુગના કૃષ્ણજી, દ્વાપરના મહાદેવજી, એ બન્ને કયા કાળમાં લડયા ? તેમજ જગતના કર્તા હરતા હોવા છતાં એકેકનું કાંઈ કરી શક્યા નહિ પણ મહાદેવજી હારી ગયા, એટલે મહાદેવનો ભક્ત સપડાયો છેવટે મહાદેવને ખુશામત કરવી પડી. ખીન્નાં પુરાણો જોતાં- મહાદેવજીથી ઉત્પન્ન થએલા પ્રમ્દા અને વિષ્ણુતો મહાદેવજીના પરિવારનાજ ગણાય ? આવા આવા પ્રકારના લેખો લખતાં પુરાણકારોએ કેવા પ્રકારના ‘અહ્ભુતિ વાપરો હશે ?

(૧૨) શિવ-પરસેવાના પુરૂષથી ભાગી વિષ્ણુના શરણે ગયા.

પદ્મપુરાણ-પ્રથમ મુદ્રિ ખંડ અધ્યાય ૧૪ મો. પત્ર ૩૬ માં (મ. મી. પૃ. ૭૪)

“ મહાદેવજીએ પ્રમ્દાનું પાંચમું માથું કાપી નાખ્યું તેથી પ્રમ્દાજીને પરસેવો થયો. લુસીને પૃથ્વી ઉપર દેંકયો. તેથી હથીઆર સહિત પુરૂષ ઉત્પન્ન થઈ ગયો. તેને હુકમ માગ્યો કે-આજ્ઞા ફરમાવો ? આજ્ઞા થવાની સાથેજ મહાદેવજીની પાછળ દોડ્યો. ભયભીત ઘડને મહાદેવજી ભાગ્યા. છેવટે વિષ્ણુ-જીના શરણથીજ બચ્યા ? છતાંહી. ”

આમાં પણ જરા વિચારીએ:-સત્યયુગના પ્રમ્દાનું માથું, દ્વાપરના મહાદેવે જઈને કાપી નાખ્યું છતાં પ્રમ્દાજી જીવતા રહ્યા ? અને પરસેવો લુછીને પૃથ્વી ઉપર નાખતાં તેમાંથી ઉત્પન્ન થએલા માણસે મહાદેવજીને ભગાવ્યા.

વિચાર એ થાય છે કે-શુ પ્રમ્દા, વિષ્ણુ અને મહાદેવ આ ત્રણે દેવો ત્યારે લડયા ત્યારે માંહોમાંહજ લડયાના લેખો વાંચીએ છીએ કે-દેવતાઓએ અસુરોના સંઘામમાં દોડયા દોડ કરી મુકેલી હોય, એમ ઘણા લેખોથી જણાઈ આવે છે. ત્યારે શું એ દેવોને લડવા માટે માણસો મળેલાં નહિ હોય ? અથવા આટલો બધો મોટો લાંબો કાલ ગયો તેમાં શું માણસોની લડાઈ નહીં થઈ હોય ? આ વાત પણ સજ્જનોને વિચારવા જેવી છે.

(૨૩) મહાદેવની વૃષ્ટિવેલી મોટી સત્તા.

દૈત્યોની પાછળ જતાં લંપટ કૃષ્ણને શિવનો કંપકો,
શિવપુરાણ—ધર્મસંહિતા અધ્યાય ૯ મો. (મતમીમાંસા પૃ. પર.)

“ દેવ દૈત્યોની લડાઈમાં કૃષ્ણજીએ ઘણા દૈત્યોને માર્યા. બચેલા પાતાલમાં પેસી ગયા. વિષ્ણુજી તેમની પુઠ લઈને આવ્યા. ત્યાં અમ્બરાઓ નેઈને કાંમકોઈ કરવા લાગ્યા. તેથી બળવાન એક પુત્ર ઉત્પન્ન થયો.

આ તરફ બ્રહ્માએ શિવને કહ્યું કે—સ્વર્ગની રક્ષાના માટે વિષ્ણુને લાવો. હુંકમની સાથે બળદ ઉપર ચઢ્યા. ભયાનક ગુર્જરવધી લંકામાં પેઠતાં ત્યાં અંતઃપુર પડી ગયું. તે વખતે પેણો કૃષ્ણપુત્ર ક્રોધાયમાન થઈ લઢવાને તૈયાર થઈ ગયો, પણ તે બળદ રૂપ શિવજીએ—ખુદાથી અને શિંગડાંથી તેને ફાડવા માંડ્યો. મરણ ભોગો થતો નાણી વિષ્ણુએ દિવ્ય શસ્ત્રો ફેંક્યાં. પણ બધાંએ શત્રોનો શાસ કરી નાંખ્યો.

પછી કૃષ્ણજી અમજ્યા કે આતો જગત્પતિ શિવજી છે. પછી નમ્રતાથી બોલ્યા કે હે બગવન ક્ષમા કરો? ઇત્યાદિ, છેવટ શિવજી બોલ્યા—કે તમે તમારા સ્વરૂપને બણતા નથી કે તમે જગતના કારણરૂપ છો? મારી આજ્ઞાથી હવે આ વિષ્ણુરૂપિ છોડી દો? લનિજત થઈ કૃષ્ણજી કહેવા લાગ્યા કે—મારું પહેલું ચક્ર લઈને આવું છું. શિવજીએ કહ્યું કે તમારું ચક્ર પડી રહેવા દો. હું તમોને દશ-હજાર સૂર્યના, તેજવાળું સુદર્શન અને કાલાનલ નામનું ચક્ર આપું છું, તેનાથી દૈત્યોનાં ગળાં કાપી નાખો. એ ચક્ર મદ્યા પછી દેવતાઓને—કૃષ્ણજીએ કહ્યું કે પાતાલમાં તે યોવનવતી વિદ્યમાન છે તેની સાથે જે ક્રિયા કરતા રહ્યા છે તે જઈને કરો. પછી બધાંએ દેવતાઓ વિષ્ણુ સાથે પાતાલમાં પેસવાની ઇચ્છાવાળા થઈને ચાલવા માંડ્યું, આ બધી ચેષ્ટા બહુવામાં આવતાં શિવે, અમ્બરાઓનું હરણ કરી આઠ યોનિના દેવતાઓને એવો શાપ આપ્યો કે—શાન્ત, સુનિ, દાનવ, અને મારા અંશથી દિગ્ગન્થ ચએલાઓને છોડીને જે કોઈ બીજો આ સ્થાનમાં પ્રવેશ કરશે તેને તુરત નાશ થઈ જશે. આવો શિવનો ઘોર શાપ સાંભળીને તિરસ્કારવાળા બધાંએ દેવતાઓ પાતપાનાના સ્થાન ઉપર આવેલા લાગ્યા ઇત્યાદિ.”

આ લેખમાં જરા વિચારીએ;—દેવ દૈત્યોની લડાઈમાં શ્રીકૃષ્ણજી બળ્યા અને તેમને ઘણા દૈત્યોનો નાશ કર્યો. પુઠ લઈ પાછળ જતાં વચમાં અમ્બરાથી બળવાન પુત્ર પેદા થયો. આતરફ, સ્વર્ગની રક્ષા માટે બ્રહ્માએ કૃષ્ણ-

છને લાવવા શિવને પ્રેર્યા. શિવજી બળદ ઉપર ચઢી મોટા ધડાકાની સાથે લંકામાં પેસતાં, કૃષ્ણના આ નવીન પુત્રની સાથે લડાઈ બંધતાં, કૃષ્ણજીએ શસ્ત્રો ફેંક્યાં, ગદાં નિષ્ફળ નિવડતાં પછી અમલ્યા કે-આતો જગત્પતિ શિવજી છે, એમ બાણી ક્ષમા માગી. એટલે મહાદેવજીએ શ્રી કૃષ્ણને અકાર્ય છોડવાનું જણાવ્યું. ઉપર કહેલા બીજા લેખો વિચારીને રેગવી જીવો. હંમણાંજ પૂર્વના લેખોમાં આપણે વિચારી ગયાછીએ કે વૃકાસુરને વરદાન આપી મહાદેવજી ભાગતા રૂંધ્યા ત્યારે શ્રી કૃષ્ણજીએ ગયાવ્યા હતા. વળી મહાદેવજીનું અને કૃષ્ણજીનું યુદ્ધ થતાં મહાદેવજી ખુશામત કરીને છુટયા હતા. વળી બ્રહ્માનું માથું કાપ્યા પછી પરસેવાના પુરૂષથી ભાગ્યા ત્યારે પણ શ્રી કૃષ્ણજીએજ ગયાવ્યા હતા. શું જગત્પતિના આવા હાલથાય ? પુરાણકારોએ આ બધું સત્યનિષ્ઠાથી સત્યસ્વ રૂપનું લખ્યું છે એમ આપણું મન કબૂલ કરી શકે તેમ છે ?

(૧૪) બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને દક્ષની આજીજીથી શિવનું પ્રસન્ન થવું.

શંકાકોષ શંકા ૩૩૬ પૃ. ૪૮ માં એજ વાતમાં લખે છે કે—

“ એક વિવાહમા બ્રહ્માજીનું વીર્ય જમીન ઉપર પડ્યું. મહાદેવે તેમનો વધ કરવાનું ધાતું ત્યારે બ્રહ્મા અને વિષ્ણુ પગમાં પડયા તેમજ દક્ષે પણ બહુ ખુશામત કરી ત્યારે મહાદેવનું પ્રસન્ન થવું શું સંભવિત છે કે ? ” શિવપુરાણ.

(૧૫) જટાથી મુક્ત ગંગાના ૭ પ્રવાહ, તેમાંનો એક પવિત્ર.

રામાયણ બાલકાંડ-સર્ગ ૪૩ મો. (શં. શં. ૪૪૨ મી. પૃ. ૬૬)

“ મહાદેવે પોતાની જટામાંથી ગંગાને મુક્ત કરી ત્યારે તેના સાત પ્રવાહ થયા. જેમાંનો-હલાદિની, સુચક્ષુ, સીતા, સિંધુ વિગેરે જીદી જીદી દિશામાં નદીઓ ચાલી. તે પછી એકજ ગંગાના સાત પ્રવાહ તેમાં બીજી નદી જેવી કે “ સિંધુ ” તેનું, તથા તે વિના બીજી પાચનું કંઈ મહાત્મ્યજ નહિ, ? કંઈ પુણ્યજ નહિ ? અને તે પ્રવાહ પૈકીનો એકજ પ્રવાહ (સામટો પ્રવાહ) ગંગાજ પવિત્ર શું આ સંભવિત છે ? બીજી નદીઓનાં મહાત્મ્ય લખવા અમારા પૌરાણીઓ ભૂલી ગયા હશે ? પૌરાણીઓ જવાબ આપશે કે ?

આમાં જરા વિચાર--પ્રાચીનમાં પ્રાચીન વાલ્મીકી રામાયણમાં જન્દુ રાજાની પૂજનો સામાન ગંગાજી તાણી ગયાં, તેથી જન્દુ ગંગાજીને પી

યુગમાં મેળવેલું? ચાર યુગનાં વર્ષોને ભેગા કરીએ તેટલું વર્ષો ત્રણ શકે તેમ નથી. જ્યારે એક કરોડ અને સાઠ હજાર વર્ષ શિવના આરાધનમાં વિષ્ણુએ કાઢ્યાં હતાં ત્યારે તે કાળમાં વિષ્ણુનું આયુષ્ય કેટલું મોટું મનાયેલું હશે? જૈનોમાં તે એક હજાર વર્ષનું લખાયું છે. જુવો પૃ ૭૬ નો કોઠો. એવ પ્રકારનાં લાંબાં લાંબાં આયુષ્ય બ્રહ્મા-તારકાદિક દેત્યોદિકનાં પણ લખીને બતાવ્યાં છે તે કયાંથી લાગ્યા હશે? આ બધા પ્રકારનો વિચાર કરવાની ભક્તિભણ કદ જુ. અને શિવપુરાણના લેખકને ધન્યવાદ આપી વિરમું જુ. ધન્યવાદ શા માટે? જણાવવાનું એટલું જ કે જૈનોમાં વિષ્ણુ પ્રતિવિષ્ણુ આદિ નવ ત્રિક ધણા લાંબા કાળની કમથી ધણેલાં છે. તેમનાં લાંબા આયુષ્યની સિદ્ધિ પુરાણકારે આસરાગત દક્ષિતપણે લખીને બતાવેલી જણાય છે.

(૭) મહાદેવના ગણોથી વિષ્ણુ આદિ દેવો કુટાના.

શિવપુરાણ વાયુસંહિતા અધ્યાય ૧૭ થી ૨૦ તક. (મ. મી પૃ. ૪૮)

“ દક્ષના યજ્ઞનો ભંગ કરના મહાદેવજીએ વારભદ્રાદિકોને મોકલ્યા, તે અન્ન માંસ ખાતા ગયા અને દેવેંકતા ગય. તે વખતે વિષ્ણુ આદિ દેવો દક્ષને પક્ષ લઈ યુદ્ધ કરવા લાગ્યા. પરંતુ વીરભદ્રાદિકોએ તેમને ઘણેજ જૂરા માર માર્યો. ઇત્યાદિ. ”

(૮) દેત્યોએ બ્રહ્માથી કિંદ્વિત્તો મેળવ્યા, તે શિવે તોડ્યા.

શિવપુરાણ. ધર્મસંહિતા. અધ્યાય. ૩. જો (મત ૦ મીમાંસા પૃ. ૫૦)

“ તારક્ષ ૧, વિદ્યુન્માલી ૨, અને કમલાક્ષ, ૩ એ ત્રણે દેત્યોએ અધેર તપસ્યા કરીને બ્રહ્માજીને પ્રસન્ન કર્યા. તારક્ષે કહ્યું કે હે ભગવત્ દેવતાઓથી ભેદાય નહીં તેવો—સુવર્ણનો કિંદ્વિત્તો, વિશ્વકર્મા અમારા વાસ્તે ગનાયે?, વિદ્યુન્માલીએ—લોહના કિંદ્વિત્તો ૨, કમલાક્ષ—ચાંદીના કિંદ્વિત્તો ૩—માગણી કરી. કરીથી માંગણી એ કરી કે આ કિંચ લોકમાંજ અમારું સ્થાન થવું જોઈએ

બ્રહ્માજીની આજ્ઞાથી વિશ્વકર્માએ ત્રણેને ત્રણ નગર બનાવીને આપ્યાં પણ તે દેત્યોએ દેવતાઓના ઘણાજ જૂરાહાલ કર્યા. ત્યારે દેવતાઓ શિવજીના શરણમાં જઈને જગ કરગર્યા ત્યારે શિવજીએ દેવતાઓનો પક્ષ લઈ કોપાંધ યજ્ઞને તે દેત્યોના ત્રણે નગરોમાં રહેલી ઓળો, તેમનાં બાલ બન્ધ્યાં આદિ સર્વ ભસ્મભાત્ કરી નાખ્યું. ઇત્યાદિ. ”

આ કથામાં વિચારવાનું કે-કાલસંદીપકે વિદ્યાધર ૨૪ માં તીર્થ કરી શ્રીમહાવીરને પુછ્યું કે મને ભય કોનાથી છે ? ઉત્તરમાં-સત્યક્રીથી બતાવ્યો. ત્યારે ત છોકરાને મારવા કાલસંદીપકે પગમાં ઘાટ્યો, પણ તેના પિતા પેઢાલે છોડાવ્યો. પછી વિદ્યાની સાધના વળતે વિદ્યન કરતાં વિદ્યાદેવીએ પેલા કાલસંદીપકને હઠાવ્યો અને તે સત્યક્રીને સિદ્ધ થઈ, પછી સત્યક્રી તેની પાછળ પડ્યો. હોયો, નીચો ઘણો ભાગ્યા પછો સત્યક્રીને ભુલ્લાવામાં ન ખવા કાલસંદીપકે પોતાની વિદ્યાથી ત્રણ નગર બનાવ્યાં પણ સત્યક્રીએ પોતાની વિદ્યાથી બાળીને ભસ્મ કરી નાખ્યાં. પછી ત્યાંથી નાશીને તે લવણ સમુદ્રના પાતાળ કલશમાં જઈને ભરાયો, પણ સત્યક્રીએ ત્યાં જઈને તે કાળસંદીપને માર્યો, આ બધો વિચાર અમેએ મહાદેવજીની ઉત્પત્તિના પ્રકરણમાં સવિસ્તર આપ્યો છે તે જુવો અને વિચારો ? હવે આ શિવપુરાણ માં એ કથા કેવા રૂપમાં ગોઠવાઈ તે વિચારીએ-ત્રણ દેત્યોએ તપસ્યા કરી બ્રહ્માજીને પ્રસન્ન કર્યા. ત્યાર બાદ બ્રહ્માએ-વિશ્વકર્માને આજ્ઞા કરી, એટલે તેને સોનાના, લોહના, ચ.દીના-કિલ્લા સ્વર્ગમાંજ બનાવીને આપ્યા. અને તે મહાદેવજીએ જઈને બાળી ભસ્મ કરી નાખ્યા અને સાથે તે ત્રણે દેત્યોના બાળ બચ્ચાંને પણ ભસ્મજ કરી નાખ્યાં. પ્રથમ જ્યાં સુધી બ્રહ્મા અને મહાદેવ ચોક્કસ રૂપે સત્ય સ્વરૂપના સિદ્ધ ન થાય ત્યાં સુધી શિવપુરાણવાળાએ ગોઠવેલી વાત સત્યરૂપે કેવી રીતે માનીશકાય ?

(૯) કૃષ્ણજીએ ૧૬ માસ તપસ્યા કરી, શિવને પ્રસન્ન કર્યા.

શિવપુરાણ ધર્મસંહિતા. અધ્યાય. ૨ જો. (મ. મી. પૃ. ૪૯)

“ શ્રી કૃષ્ણજીએ સોળ માસ સુધી તપ કરીને શિવજીને પ્રસન્ન કર્યા અને હાથ જોડીને દુર્લભ એવા આઠ વર માંગવાને લાગ્યા. ઇત્યાદિ. ”

આ શિવપુરાણના લેખથી પ્રથમ જોયું હતું કે-શ્રી કૃષ્ણ ભગવાને એક કરોડ અને સાઠ હજાર વર્ષો સુધી શિવની આરધના કરી અનેક વરો મેળવ્યા હતા. અને ફરીથી એજ પુરાણવાળો લખીને જણાવે છે કે શ્રી કૃષ્ણ ભગવાને સોળ માસ સુધી તપકરીને શિવજીને પ્રસન્ન કર્યા, ત્યારબાદ હાથ જોડીને દુર્લભ એવા આઠ વર માંગવાને લાગ્યા. આમાં જરા વિચાર થાય છે કે:-આ ત્રણ દેવોમાં મોટા કયા મનાયાં હશે ? એક વળતે બ્રહ્માજી મોટા થવા ઉસા થયા, ત્યારે તેમણે પોતાનું મસ્તક ગુમાવ્યું હતું. અને દક્ષ પ્રજાપતિએ મહાદેવજીને

અકુલીનતાદિક અનેક હલકાં વિશેષણો આપી નાસ્તિક અને વેદ બાહ્ય મુધી કરાવી દીધા હતા. તો પછી યુગ યુગમાં અવતાર ધારણ કરી દુષ્ટોના નાશક અને મનુષ્યોના ઉદ્ધારક એવા શ્રી કૃષ્ણ ભગવાનને એવી શી જરૂર પડી કે-વેદથી બાહ્ય રૂપે ગણાયેલા મહાદેવજીની એક કરોડ અને સાઠ હજાર વર્ષ મુધી આરાધના કરવી પડી ? વળી ૧૬ માસની તે કયા જગતના ઉદ્ધાર માટે ?

(૧૦) કાશીમાં પાપી પશુ, પંખી પણ મરે તો મોક્ષે જાય.

શિવપુરાણ-સાન સંહિતા અધ્યાય ૫૦ મો, (મ. મી. પૃ. ૩૭)

“ પ્રથમ કાશી નગરનું વણું ઘણું શ્રેષ્ઠ આપી-મહાદેવ પાર્વતીને કહે છે કે-આ નગરી મારું શુભમાં શુભ ક્ષેત્ર છે અને સર્વ જીવોને મુક્તિનું જ કારણ છે. ૥૭ ॥ પુનઃ શ્લોક ૨૨ થી-પાપવૃક્ષો કે પાપ વિનાનો મને તેવા કર્મ બંધનમાં પડેલો હોય પણ આ કાશી ક્ષેત્રમાં જો મરે તે અવશ્ય મોક્ષે જ જાય ॥૨૨॥ સ્વેદજ, અંડજ, ઉદ્દિલજ, જરાયુજ (વૃક્ષ, પશુ, પક્ષી અર્પ, મનુષ્યાદિ) સર્વ જીવો આ કાશીમાં મરે તે તો મોક્ષે જાય, બીજાં તીર્થોમા મરે તો કે.ઈકજ ॥૨૩॥ કર્મના બંધનમાં પડેલા જીવને આ ક્ષેત્રમાં મોક્ષમાં મોકલવા કલ્પીએ તો નતો સ્નાનની જરૂર છે, તેમજ નતો ધ્યાનની જરૂર છે ॥૨૪॥ તેમજ મારા (શિવના) નામની, તેમજ તેના સ્વજનોની પણ કોઈ જરૂરજ નથી. કેમકે જે વખતે આ તીર્થમાં મર્યો કે તુરતજ મોક્ષ. એમાં કોઈ પ્રકારથી સંદેહ કરવાનું રહેતું જ નથી. ॥ ૨૫ ॥

આગળ શ્લોક ૩૬ થી ૪૧ નો ભાવાર્થ:-મહાદેવજી પાર્વતીજીને કહી રહ્યા છે કે-વૈકુંઠપતિ નારાયણ, લક્ષ્મી, અને દેવર્ષીઓ મહિત-બ્રહ્મા, વસુ, સૂર્ય, દેવરાજ ધર્મ, બીજા પણ દેવતાઓ આ કાશી નગરીમાં મારે તત્ત્વ ધારણ કરીને મારી શેવા કરે છે. મહાયોગી પોતે પોતાનો વેષ છુપાવીને મારા તત્ત્વના માટે એક ચિત્તથી સેવા કરે છે. ૩૬-૪૦-૪૧. આગળ ૪૨ મો જીવો.-વિપયાશક્ત ચિત્તોપિ, ત્યક્ત ચર્મચર્ચિનઃ ॥ ૬૬ ક્ષેત્રે મૃતોયો વૈ સંસારં ન પુનર્વિશેત્ ॥ ૪૨ ॥

ભાવાર્થ:-ચાહે તો વિષયનો લંપટ હોય, એટલું જ નહિ ચાહે ધર્મની શ્રદ્ધાવિનાનોજ હોય ને, તો પણ મારા કાશી ક્ષેત્રમાં મરેલો ફરીથી તો આ સંસારમાં જ આવે નહિ. ॥ ૪૨ ॥

એજ અધ્યાયના શ્લોક ૧૫ માં-પાર્વતીને શિવે કહ્યું હતું કે-“ આ કાશી ક્ષેત્રના માટે વધારે શું કહું પણ હું માઠેવ, વિષય અને શ્રદ્ધા એમ બેમો

ત્રણે દેવો—અમારા આત્માને પવિત્ર કરવા માટે હજી સુધી એ કાશીક્ષેત્ર તીર્થના દર્શનની ઉચ્છા કરી રહ્યા છીએ.” ॥ ૧૫ ॥

આમાં પણ જરા વિચારીએ;—કાશીમાં જ્યારે મનુષ્યો ઉપર કરવત મૂકાતાં હશે તેવા સમયમાં—આ શિવપુરાણવાળાની નીમણુક થયેલી હોય એમ આ લેખકો સહજ અનુમાન થઈ આવે છે. કારણ કે તે સમયમાં લુટાં, લંગડાં, આંધળાં ઇત્યાદિક અનેક દુઃખી માણસો આ કાશી અધ્યાયનું શ્રવાણ કરી પોતાનો ધનમાલ તે મંદિરના કારભારીઓને સોંપી, પોતાના દેહ ઉપર કરવત મૂકાવતા હતા, આવી લાલચમાં પડી આ પુરાણકારે આ ક્ષેત્રમાં મનુષ્યોની મુક્તિ થયાનું લખીને બતાવ્યું હોય? એટલુંજ નહિ પણ જ્ઞાન, ધ્યાનાદિ વિનાના પશુ, પંખીઓની અને તેની સાથે ત્યાં ઉગેલા વૃક્ષોની પણ મુક્તિજ બતાવી દીધી વધારામાં શિવજી પોતાના આત્માને, તેમજ બ્રહ્મા-વિષ્ણુના આત્માને પવિત્ર કરવાની ઇચ્છા કરી રહ્યાનું પણ જણાવી રહ્યા છે? શું આ વાતો વિચારવા જેવી નથી? આ લેખ જરા પણ સત્ય નિષ્ઠાથી લખાએલો છે? ફનીઆમાં જે કલમના કસાઈઓ ગણાયા છે તેમાં આવા પ્રકારના લેખકો ગણી શકાય કે નહિ?

(૧૧) શિવ લિલ્લરૂપથી અર્જુનની રક્ષા કરવા આવ્યા.

શિવપુરાણ જ્ઞાન સંહિતા અધ્યાય ૬૫, ૬૬ મો. (મ. મી. પૃ. ૪૧)

“ અર્જુન શિવનું આરાધન કરવા વનમાં તપ કરતો હતો. ત્યાં દુર્યોધને ભુકે નામના રાક્ષસને ભુંડના રૂપે મોકલ્યો. અર્જુન સમજ્યો કે આ કોઈ શત્રુ લાગે છે “ દુઃખ દેવાવાળાને મારવો એવું બ્યાસજીએ કહેતું છે.” તેથી શસ્ત્ર લઈને તૈયાર થઈ ગયો. સામી બાજુથી શિવજી પણ પરિવાર સાથે લિલ્લોનું સ્વરૂપ ધારણ કરી અર્જુનની રક્ષા કરવાને માટે આવી રહ્યા છે. વચમાં ભુંડ અપકાયો છે. અર્જુને જે બાણ માર્યું તે અખથી પુંછડે નીકળ્યું અને શિવજીનું બાણ પુંછડેથી મુખે નીકળ્યું, એટલે ભુંડ તરફથીને મરણ પામ્યું. પછી લિલ્લરૂપ શિવજી અર્જુન સાથે પણ લડ્યા. ઇત્યાદિ. ”

વિચાર:—દુર્યોધને રાક્ષસને ભુંડરૂપે શિવના ધ્યાનમાં રહેલા અર્જુનની પાસે મોકલ્યો. ધ્યાની અર્જુનની રક્ષા માટે શિવ લિલ્લરૂપે આવ્યા માનીએ. તો પછી સેવક સાથે શત્રુવટ કરી લડ્યા શા માટે? આમાં સત્ય શું?

(૧૨) શિવની સેવાથી શ્રી કૃષ્ણે સુદર્શન ચક્ર મેળવ્યું.

શિવપુરાણ-જ્ઞાનસંહિતા અધ્યાય ૬૯-૭૦ (મત મીમાંસા પૃ. ૪૩)

" કૃષ્ણજીએ-શિવનું આરાધન કરી પ્રસન્નતા મેળવીને કહ્યું કે હું દૈત્યોથી ખીડિત છું અને આપના શબ્દમાં આવ્યો છું. ઇત્યાદિ "

આગળ ૭૦ માં અધ્યાયમાં-વિષ્ણુએ સહસ્ર નામથી સ્તુતિ કરતાં શિવજીને તેટલાંજ કમળ ચઢાવ્યાં, પણ તેમાંથી એક કમળ શિવજીએ ચોરી લીધેલું હોવાથી જોણું થયું એટલે કૃષ્ણજીએ પોતાનું નેત્ર ઉખાડીને ચઢાવવા માંડવું. ત્યારે શિવજી પ્રગટ થયા. છેવટે ઘણી આજીજી કરાવ્યા પછી મુદર્શન થકે આપ્યું ઇત્યાદિ. "

આમાં જરા વિચારીએ.—આ શિવપુરાણ જ્ઞાનસંહિતાના અધ્યાય ૮ માં આ શિવની આરાધનાને માટે વિષ્ણુ પાસે—એક કરોડ અને માઠ હજાર વર્ષ તક શિવની સેવા કરાવી હતી વળી-ધર્મ. સં. ના અધ્યાય ણીજમાં વિષ્ણુ પાસે સોળ માસ તપ કરાવી શિવની પ્રસન્નતા મેળવ્યાનું લખી ગતાવ્યું હતું. હવે આ જ ન સં. અધ્યાય ૬૯ માં દૈત્યોથી ખીડિત શ્રી વિષ્ણુ શિવજીની આજીજી કરવાવાળા બતાવ્યા. અને ૭૦ માં અધ્યાયમાં—સહસ્ર નામથી સ્તુતિ કરતા સહસ્ર કમળ ચઢાવવા વાળા બતાવી એક કમળ શિવની પાસેથી ચોરાવી વિષ્ણુ ભગવાનને ઠોણા થવાનો પ્રસંગ બતાવ્યો. આ પુરાણનો લેખક કેટલો બધો સત્યવાદિ હશે ? અને આમાં કઈ વાત સાચી મનાય તેવી છે ? જો કેઈ એકાદ વાત સાચી બતાવશે તો તેનો ઉપકાર અમાગ ઉપર થશે. આ ઠેકાણે એટલુંજ કહેવું બસ છે.

(૧૩) ઉપરના લેખમાં વૈદિક મતના પંડિતનો અભિપ્રાય.

આર્યોના તહેવારોનો ઇતિહાસ પૃ. ૪૮૩-૪૮૪ માં જુવો.

" કાર્તિક શુદ્ધ ૧૪ ને વૈકુંઠ ચતુર્દશી કહે છે. સનત્ કુમાર સંહિતામાં એવી કથા છે કે-વિષ્ણુ વૈકુંઠમાંથી કાશી ક્ષેત્રમાં આવી કાશી વિશ્વેશ્વરને હજાર કમલો ચઢાવવાનો તેમને સંકલ્પ કર્યો, ચાલતી પૂર્ણમાંથી એક કમલ મોકલે કારે મૂકી દીધું. (આગળ પૃ. ૪૮૪ માં) શિવનું કમલને સંતાડવું અને વિષ્ણુને તેના બહલામાં પોતાની આંખ કાઢી આપવી, એ વાત પંચતંત્રની વાર્તા જેવી લાગે છે આવી કથાઓથી ઇશ્વર વિષે પૂજ્યત્વ ભાવ વધવાનો નથી.

પુરાણકારોએ શિવજને વિષ્ણુની અનેક વાર્તાઓ રચીને પોતપોતાના પ્રિય દેવતાનું મહત્વ વધારવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે. ઇત્યાદિ. ”

આજ અથકારે-પૃ. ૧૫૩ માં લખ્યું છે કે-“ ઇંદ્ર અને વિષ્ણુ, એમના કૃત્યોનો વિચાર કરીએ તો તે કાલ્પનીક પુરુષ ન હોતા પણ ઐતિહાસિક પુરુષ હતા એમ દેખાય છે. ”

(૧૪) આ બધા લેખોમાં જૈનોની માન્યતા છે તે જુવો-ઇંદ્રો છે તે ત્રવર્ગીય દેવતાઓના ગજાઓની પદવીના ધારક મોટા દેવતાઓજ છે. પણ તે એક નથી, અનેક છે. મૃત્યુલોકમાં-અખંડિત ત્રણ ખંડના પાલક રાજાઓને વિષ્ણુ કહેા, વાસુદેવ કહેા, કે ચાહે તો અર્ધચક્રીઓ કહેા પણ તે બધા મહાન રાજાઓજ છે અને તે પ્રતિવિષ્ણુઓને મારી પોતે સુખના ભોગ ભોગવવા લાગ્યા છે. ઉંદરો ખોદે અને ભોરી-ગ ભોગવે તેવા ન્યાયરૂપે થયેલું છે. પરંતુ તે વાસુદેવો (વિષ્ણુઓ) તે સમયમાં પરમાત્માના સ્વરૂપને મેળવવાળા મનાએલા નથી. આ અવસર્પિણીના કાળમાં જુદા સમયમાં અને જુદી જુદી વ્યક્તિ રૂપેના બધા મેળવતાં અનાદિના નિયમ પ્રમાણે ગણગ્રાંના નવજ થયા છે. તેમનો કિંચિત્ વિચાર અમેએ આ ગ્રંથમાંજ આપેલો છે. તેને જુવો અને સત્યામત્યનો નિર્ણય કરો ?

(૧૫) વેદના રથ ઉપર ચઢી ‘ શિવ ’ દેવને મારવા આજ્યા.

મત્સ્યપુરાણ અધ્યાય ૧૮૭ મે. ૪લો ૧ થી ૫૬ સુધીના ભાવાથ.

“ મહાદેવે ત્રિપુર નામના દેવને મારવાનો વિચાર કર્યો અને આજવાની તૈયારી કરી, તેમાં વાસુકી સર્પની ધનુષ હોરી બનાવી, ચાર વેદોના ચાર ઘોડા અને રથપણ વેદોનોજ બનાવ્યો, અશ્વની કુમારોને ઘોડાની લગામ રૂપે બનાવ્યા, રથના ધૂરાપર ઇંદ્રને બેસાડ્યા અને બ્રહ્મા, વિષ્ણુ આદિ સર્વ દેવતાઓનો પરિવાર સાથે લઇને આજ્યા. છેવટે ત્રિપુર દેવોના ઉપર-અગ્નિ બાણ છોડી-અપરાધી, નિરપરાધી, પશુઓ, પંખીઓ, પુરૂષો સળાવબચાની સાથે સ્ત્રીઓ આદિ તેમજ તેમનાં ઘરાં બારાં, વાડીઓ, વાવડીઓ આદિ સર્વ બાળીને ભસ્મ કરી નાખ્યું. ”

બાણાશુર નામનો દેવ પણ પોતાનું ત્રિપુર બળતું બોઇને કહેવા લાગ્યો કે-“ યત્કિંચિત્ પરાક્રમવાળા દેવતાઓ છતાં જે મારો નાશ કર્યો છે તે

કેવળ “શિવનોજ પ્રતાપ છે” બાદી કોઈપણ મારો નાથ કહવાને મમર્શ થઈ શકે તેમ છે નહિ. એમ કહીને પુત્રાદિક મર્વ પરિવાર છોડી દઈને “મહાદેવજીનું લિંગ” માથા ઉપર ચઢાવીને નગરની બહાર નીકળી ગયો. ” ઇત્યાદિ ઘણા વિસ્તારથી લખેલું છે તે ત્યાથી (મત્સ્યપુરાણથી) જો ! લેવું ”

આમા જન્મ વિચાર-દક્ષે કહેને વેદ બાદ્ય, કાલમુખા અને શિષ્ટાચાર વિનાના, સ્કેદપુરાણવાળાએ લખીને જણાવ્યા છે, મત્સ્ય પુરાણવાળો આ મહાદેવને વાનુકી સ્વર્ગની દોરી, વેદોનો રથ અને ચારે વેદોના ચાર ચોરા, ઈંદ્રને નાગથી, અને બ્રહ્મા વિષ્ણુ આદિ મર્વ દેવતાઓના લગ્નકર વાળા લખીને બતાવે છે, અને અગ્નિનું બાણ છોડી બધા દેવોની માથે પશુ પંખીઓને મારવાવાળા પણ લખીને બત વે છે ? માત્ર બાણાસુર ત્યારે મહાદેવજીનું લિંગ માથા ઉપર ચઢાવ્યું ત્યારે તે બચવા પામ્યો.

પ્રથમ બ્રહ્મા, વિષ્ણુ કે મહાદેવ આ ત્રણમાંના બન કયા ? તેનોજ પત્નો લાગતો નથી તો પછી તે બધા લગ્નકરમા કયાથી આવ્યા ? અને પેલા બાણાસુરે મહાદેવજીનું લિંગ કયા ઠાણેથી લઈ માથા ઉપર ચઢાવ્યું ?

(૧૯) દક્ષના યજ્ઞમા મહાદેવના અનાદરથી ગાટો ઉત્પાત.

સ્કેદપુરાણ પ્રથમ ખંડના પહેલા ભાગમાંથી લીધેલો કિંચિત્ માર અધ્યાય ૧ લા નો શ્લોક સત્તરમાનો અર્થ.

શિવ વિના જે સંતાન તરવાની ઇચ્છા રાજે છે તે મૂઢ છે, મહાપાપી છે. ૧૭૥ જે શિવે ગળું બાંધેલું કહ્યું, દક્ષના યજ્ઞનો નાથ કર્યો અને કાલનું દહન કર્યું. ૧૮ ॥

દક્ષના યજ્ઞનો નાથ કર્યો તેનો કિંચિત્ સાર-

“દક્ષ નૈમિષાણ્યમા આવ્યા, ઋષિઓએ પૂજ્યા માત્ર મહાદેવજી આદર કર્યો નહિ, તેથી દક્ષે કહ્યું-આ શિવ ભૂત અને પિશાચ લઈને ફરવા વાળો દુગતમા છે હે બ્રાહ્મણો ? એ વેદ બાદ્ય છે. નંદીએ કહ્યું હે બ્રહ્મા ? તને માગે સ્વામીને વેદ બાદ્ય કેમ કહ્યો ? મારા સ્વામી વિના-તપ, જપ, દાન, હોમાદિ તમારું બધું જ નિષ્ફળ છે હે બ્રાહ્મણાધમ ? તમેએ સાપ કેમ આપ્યો ?

પછી દક્ષે કહ્યું કે—તમો રૂદ્રો સર્વે વેદ જાણ છો ? કેમકે વેદમાર્ગના ઋષિઓએ તમોને ત્યાગી છે. કેમકે તમો પાળંડીઓ છો, શિષ્ટાચારથી રહિત છો, કાળમુખા અને પાન કરવામાં રકત છો. ત્યારે શિવના ગણોએ કહ્યું—તમો ગ્રાહણો વૈદિકનો માર્ગ આગળ ધરીને શુદ્ર યાજક છો, દલિદ્રો, ઘર ઘરમાં ભટકતાં પ્રદ્ધ રાક્ષસો થશો.

મહાદેવજીએ કહ્યું—ગ્રાહણોને એમ ન કહેવાય કેમકે વેદ વાદમાં રત છે, અને શુદ્ધો છે. પછી રોષયુક્ત ઋષિઓની સાથે દક્ષ રવસ્થાનમાં ગયા (અહિં પહેલો અધ્યાય થયો.)

(૨) હવે બીજા અધ્યાયમાં—દક્ષે યજ્ઞનો આરંભ કર્યો, તેમાં વસિષ્ઠ, અગસ્ત્ય, કાશ્યપ, વામદેવ, ભુગુ, દધીચિ, વ્યાસ, ભારદ્વાજ, ગૌતમાદિ ઋષિઓ ભેગા થયા. પછી સાતમા લોકથી પ્રદ્ધાને અને વેકુંઠથી વિષ્ણુને પણ જોલાવ્યા. તેમજ લોકપાલો, ગાધર્વો અને છેવટે અપ્સરાઓનો ગણ પણ ભેગો થયો. ઇંદ્રાણીની સાથે ઇંદ્ર અને રોહિણીની સાથે ચંદ્રાદિક સર્વ દેવો આવ્યા. વિશ્વ-કર્માએ ભવન પણ બનાવ્યાં દક્ષે સર્વેનો સત્કાર કર્યો ત્યાં દધીચિએ કહ્યું કે મહાદેવ વિના તમારો યજ્ઞ શોભા પાત્ર નથી. એમ વિષ્ણુએ અને ઇંદ્રે પણ કહ્યું આપણે જ્યાં શિવને લેવા ચાલીએ તે વારે દક્ષે હસીને કહ્યું કે જે દેવોના દેવ વિષ્ણુ કે જેમાં—વેદો અને યજ્ઞો જાણુએ રહ્યું છે તે તો આવેલા છે. તેમજ વેદો, ઉપનિષદો અને આગમોની સાથે સત્યલોકથી લોકપિતામહ પ્રદ્ધા પણ આવેલા છે. તો પછી ભૂત પિશાચનો પતિ કે જે નથાત્મા અને મૂઠ અને મત્મરી એવા શિવને જોલાવીને શું કરવો છે ? ચલાવો કામ, માત્ર એક દધીચિએ કહ્યું કે—શિવ વિના કાર્યમાં વિઘ્ન થશે, માટે ઠીક નથી એમ કહી યજ્ઞમંડપમાંથી નીકળી ગયા. દક્ષે કહ્યું કે જાવા દો વેદ જાણોને, ચલાવો કામ ?

સખિઓની સાથે ક્રીડા કરતી દાક્ષાયણીએ (પાર્વતીએ) તમાસો બેઠ શિવને કહ્યું “ મારા બાપે તમોને કેમ જોલાવ્યા નથી. ” તમો ત્યાં જાવો. શિવે ઉત્તર આપ્યો કે પ્રિયે ! માન, પાન વિના જાણું તે મને ઠીક નથી લાગતું. શિવની આજ્ઞા લઈ પાર્વતીજી પિતા દક્ષની પાસે પહોંચ્યાં. ” (અહિં બીજો અધ્યાય પૂરો થાય છે.)

(૩) હવે અધ્યાય ત્રિજાની બીજા કિંચિત લખી જતાવીએ છીએ.

“ પાર્વતીજીએ દક્ષને કહ્યું કે હે તાત ? શંભુ વિના આ બધું તમારું અપવિત્ર છે, તેમના વિના આ તમારો યજ્ઞ યઃયજ્ઞ કેમ ? પછી પાર્વતીજી બધા ઋષિઓને શ્રી કૃષ્ણને સંબોધીને કહેવા લાગ્યા કે-તમે બધા મહાદેવને શું ઓળખતા નથી કે હે બ્રહ્મણ ? તમે પાંચ મુખનાં ચાર મુખ ઠરાવીને બેઠા તે શું ભૂલી ગયા ? એવી રીતે સઘળાઓની નિર્ભરસના કરી. ત્યારે દક્ષે કહ્યું કે તારો પતિ વેદ બાહ્ય છે અને અદ્વૈતીન છે ઇત્યાદિ ઘણીજ નિંદા કરી, તેથી પાર્વતીને નતો પતિ પાસે જવાનું સૂઝયું, ન તો પિતા દક્ષની પાસે રહેવાનું સૂઝયું. છેવટે અગ્નિમાં પ્રવેશ કરીને બળી મર્યા. તેમની સાથે બધા ગણા હતા તે પણ બળી મર્યા, તેથી મહાદેવને પણ વણેજ ક્રોધ ઉત્પન્ન થયો. એટલે જે વીરભદ્ર હતો તે શિવની આજ્ઞા લઈને દક્ષના યજ્ઞ તરફ ચઢ્યો અને ત્યાં અનેક પ્રકારનાં દુર્નિમિત્તો દેખ્યાં-ઘોડિની વર્ષા, ઉલ્કાપાતાદિ દેખીને યક્ષને પણ ભય પેદા થયો. અને તુરંતજ વિષ્ણુને શરણે ગયા. પણ વિષ્ણુ કાંઈપણ કરવાને સમર્થ ન થયા. છેવટે વીરભદ્રે દક્ષનુજ માથું કાપીને હોમી દીધું અને પછી શંકર ભગવાને આવીને પાછું સજીવન કર્યું.”

આ દક્ષના યક્ષનો સંબંધ અમોઝે કિંચિત્ સૂચના માત્રજ લખીને ગતાઓ છે. સચિત્તર રકંદપુરાણથી તેમજ ભાગવત અનુર્થ રકંધથી પણ જોવાની અક્ષામણ્ય કઈ છું.

(૪) શિવે વીરભદ્ર પાસે દક્ષનું માથું કપાવ્યું. મરનાનું ચોટાડાવ્યું.

રકંદપુરાણ-ખંડ ૪ થો, અધ્યાય ૮૬ મો પત્ર ૩૩૪ થી.

“ શિવના ગણ વીરભદ્રે દક્ષ પ્રજાપતિના યજ્ઞનો નાશ કરીને દક્ષનું માથું કાપી નાખ્યું. પછી શિવની આજ્ઞા થવાથી બકરાનું માથું ચોટાડીને દક્ષને હોડાં મૂક્યો.” આ વાતનો વિસ્તાર રકંદ પુરાણથી જોઈ લેવો.

વિષ્ણુના નામથી સંસાર તરવાની ઇચ્છાવાળો પણ મહાપાપીજ ગણાતો હશે કે ? વિચાર કરી જોતાં કલ્પના આરંભે બ્રહ્માદિ ત્રણે દેવો એકી સાથે ઉત્પત્ત થએલા બતાવ્યાં છે. તેમાં મહાદેવજીને ત્રિજા નંબરે ગણ્યા છે તો તે શિવજી મોટા શા કારણથી ? કહેવામાં આવે કે-દક્ષના યજ્ઞનો નાશ કર્યો તેથી શિવ મોટા, ત્યારે યજ્ઞનો નાશ કરનાર પુણ્યાત્મા ગણાય ખરો કે ? વગી કાગળનો નાશ કર્યો તેથી શિવ મોટા, કાગળ તો રૂપ રંગ વિનાનો આજે પણ સર્વ પદાર્થો ઉપર

પોતાની સત્તા જમાવીનેજ બેઠેલો છે તો પછી કાળનો નાશ કયા પ્રકારથી મનાયો ? વળી કહો કે એર પીધાથી શિવ મોટા, તો આજે પણ ઘણા એરને ખાવાવાળા બેઠેલો છીએ.

હવે દક્ષના યજ્ઞનો નાશ વિચારીએ:—

દક્ષે યજ્ઞ કયા કાળમાં કરવા માંડેલો ? કારણ કે દક્ષના યજ્ઞમાં વશિષ્ઠાદિ ઋષિઓ હાજર થયેલા બતાવ્યા છે. એક વશિષ્ઠીય રામચંદ્રજીના સમયમાં રામચંદ્રના શુદ્ધ તરીકે પણ બતાવેલા છે. વળી વિચારવાનું કે—સાતલોકથી બ્રહ્મા, વક્રુંડમાંથી વિષ્ણુ, પોતપોતાની સ્ત્રીઓ સાથે તેમજ ચંદ્રમા, ઇંદ્ર વગેરે સર્વે દેવતાઓ આવેલા બતાવ્યા છે તો તેમને દોણ બોલાવી લાવ્યું હશે ? કદાચ કોઈ પુણ્યાત્માના પુણ્યથી દેવતાઓ જેંચાઈને પોતાની મેળે આવે પણ આ દક્ષના યજ્ઞમાં એવું કાંઈ કારણ જણાતું નથી. કારણ કે—બ્રહ્માદિક આવ્યા પછી પાર્વતીના શાપથી શાપિત થઈ રાંક જેવા થઈ બેઠા હતા. વળી વીરભદ્રે તો મોટો ઉત્પાત મચાવી દક્ષનું માથું કાપી નાખ્યું છે. આ દક્ષના યજ્ઞમાં ઉત્પાત થવાનો છે એવું જ્ઞાન ન તો આવેલા ઋષિઓમાં જણાય છે તેમજ નતો સાતમાલોકમાંથી આવેલા બ્રહ્માને કે વક્રુંડમાંથી આવેલા વિષ્ણુને સમજાયું છે. તો પછી ઇંદ્રાદિકને ન હોય તેમાં તો કહેવાનું જ શું ? વિચાર કરીને ભેતાં આ દક્ષના યજ્ઞ સંબંધીનો લેખ સત્યરૂપથી લખાયેલો હોય એમ જણાતો નથી ? પણ કેવળ કલ્પિતજ લખાયેલો હોય એમ સમજાય છે. આ લેખમાં સત્યપર્યું કયું છે, તેનો વિચાર કરવાનું આજકાલના શોધક પંડિતોને સોંપુ છું. કદાચ આ ટીકા કરવામાં મારી ભૂલ થઈ હોય તો હું મારી ભૂલ સુદ્ધ સ્વજનોની પાસે કળુલ કરવા તૈયાર છું.

વળી રકંદુરાણના ચોથા ખંડનો જે આ બીજો લેખ છે તેનો વિચાર પણ ઉપર બતાવેલા વિચારોથીજ મેળવી લેવો. વારંવાર શું લખી બતાવું.

જૈન અને બૌદ્ધના આશ્રયથી લખાયેલો—પુરાણ ઇતિહાસ.

વૈદિક ધર્મમાં યજ્ઞ યાગાદિક ક્રિયાકાંડ જે સમયમાં જોર ચોરથી ચાલતાં હતાં તે સમયમાં ક્રિયાકાંડના ગ્રાહણ અથવા વધારે પ્રસિદ્ધિમાં આવેલા હતા એમ જણાય છે. પરંતુ તે સમયમાં વૈદિક ધર્મમાં ઇતિહાસના અંથો હતા. એમ પ્રાસિદ્ધિમાં આવેલા જણાતા નથી. વૈદિક મતમાં ઇતિહાસનો અંથ જૂનામાં જૂનો

મહાભારત જ ગણાય છે, તે પણ વ્યાસ થઈ ગયા પછીથી વિસ્તારવાળો થયો. લાખો કાલે લખાયો છે, છતાં પણ તે ગ્રંથ વ્યાસના નામથીજ પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવ્યો છે. તે પછી પુરાણો તો ઘણાજ લાંબાકાલે લખાયાં છે છતાં પણ તે અઢારે પુરાણો વ્યાસના નામથી પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવ્યાં છે. આ વિષયમાં કોઈ યુદ્ધે કે તે પુરાણો વ્યાસે તો લખ્યાં નથી તો પછી વ્યાસના નામ ઉપર ચઢાવી દેવાનું પ્રયોજન શું હતું? વેદોનું બંધારણ જોનાં પ્રયોજન એવું સમજાય છે કે- જે કાળે ખોરાકમાં માંસાદિકનો પ્રચાર વિશેષપણે ચાલતો હતો, તે વખતે ધર્મના બાંધને છુટથી માંસ ભેજવવા માટે સુગમતાવાળો રહેતો બતાવવા અત્યંત દ્રવ્ય જ્ઞાન વિનાના સ્વાર્થી પડિતો, કુદરતના બનાવોને લક્ષમાં લઈ ઋચ્યાઓ રચતા ગયા હોય, અને હોમ હવન કરી ત્રાયે પોતાનું પણ મૃજરાત ચક્રાવર્ત ગયા હોય, તેથી તેમને પૂર્વકાલના ઇતિહાસનું વિશેષ જ્ઞાન હોય એમ જણાતું નથી. તેથીજ તે કાળ વિશેષને આજ કાલના વિદ્વાનો બાળકાલ તરીકેની ગણતરીમાં ગણી કાઢે છે. જૈનોના તીર્થંકરો ૨૪ સવજ્ઞો, એક એકથી એક ઘણા ઘણા લાંબા કાલે થયા છે. તેમાંના જે ત્રેવીશમા પાર્શ્વનાથ, અને ચોવીશમા મહાવીર સ્વામી, તેમનો જ સંબંધ નીકટપણે રહેલો છે, તે કાલને ગણતરીમાં ગણી આજકાલના વિદ્વાનો ઇ. સ. પૂર્વેના આઠમા સૈકામાં તો અવશ્યજ મુકે છે, જૈનોના તત્ત્વો અને ઇતિહાસો પણ તે સમયથીજ ચોક્કસ થઈ ચુકેલા મનાયા છે અને તે સર્વજ્ઞના સુખથી પ્રગટ થયેલા છે. તે જૈનોના ઇતિહાસમાં -૨૪ તીર્થંકરો, ભરતાદિ (૧૨) જાર ચક્રવર્તિઓ, અને વામુદેવાદિકનાં નવ ત્રિકો વિગેરે અનેક કથાઓનો સંગ્રહ છે. આ આપણા ચાલતા ઇતિહાસના પૂર્વેના કાલ કેવા પ્રકારનો ચાલતો હતો. તેમજ અવિદ્ય કાલમાં પણ કેવા પ્રકારનો કાલ થવાનો છે. એ બધાએ પ્રકારનું વિવેચન ચોક્કસ સ્વરૂપથી કરીને બતાવેલું છે, તે જૈનોના ગ્રંથોમાંથી, અને તેજ પ્રમાણે ગૌડોના ગ્રંથોમાંથી. બ્રાહ્મણ પંડિતો અનેક પ્રકારના વિષયોને અહંસ કરતા ગયા, અને તે પુરાણોમાં મનઃકલ્પના ઉપા છતાં સ્વઈંદ્રપણથી ગોઠવતા ગયા. તેથી તે બધાએ ઇતિહાસ આજકાલના ગ્રંથક પંડિતોને અશ્રદ્ધેય રૂપનો થઈ પડ્યો છે. વૈદિક મનમાં જ્ઞાનામાં જ્ઞાન ઇતિહાસનું પુરતક મહાભારતજ ગણાય છે. તે પણ જૈનોના ઇતિહાસ કાલથી ત્રણેમો વર્ષથી પાછતોજ છે. તેથી આમાં વિચારવાનું કે અર્નાદ્રિય જ્ઞાન વિનાના તે વૈદિકમતના પંડિતો પૂર્વકાલનો વિશેષ ઇતિહાસ કયાંથી લાવ્યા ?

ધર્મ પર્ણન ૫-૮૬ વિષય ૩૩ મો. આનંદ ચંકર જાપુમાઈ પ્રવ.

પ્રજાજનો લેખ આપનાં પાંચ કલનો નીચે પ્રમાણે—

૧ ‘પુરાણ’ નામના અથો એક રીતે બહુ જુના છે. અને બીજી રીતે નવા છે. જુના એવી રીતે કે-આમાંની કેટલીક કથાઓ ઘણીજ પુરાણી છે. એટલુંજ નહિ, પણ એ કથાઓ અંગ્રંધી છેક બ્રાહ્મણ અને બિપતિવદ્ધના કાલ-માં પણ ‘પુરાણ’ નામના અથો હતા એમ જોવામાં આવે છે. પણ અત્યારે જે રૂપમાં એ અથો દેખાય છે તે તો બેશક નવું છે. તે એટલે સુધી કે હિંદુ-સ્તાનની પક્ટીની દશામાં શિવ અને વિષ્ણુની ભકિતના અજ્ઞાન અને ધર્માધ અનુયાયીઓ વચ્ચે જે વિરોધ ઉત્પન્ન થયો તેને પરિભાણે એ જ દેવની નિન્દાના વચનો સ્હામ સ્હામ અથોમાં ઘુસાડી દેવામાં આવ્યાં છે.

૨ તે ઉપરાંત હિંદુસ્તાનમાં-જેમ નવાં નવાં યાત્રાનાં સ્થાન, નવાં નવાં દેવલો, નવાં, નવાં, યત, અને નવાં નવાં જ્ઞાતિનાં મંડળ સ્થપાતાં ગયાં તેમ તેમ એ સૌ વિષયોને લગતી કથાઓ પુરાણમાં દાખલ થતી ગઈ.

૩ આ સઘળો ઉમેરો ખોટોજ થયો છે એમ કાંઈ નથી. અઘિતના સુંદર અને અદ્ભુત દેખાવ જેમ જેમ વધારે જડતા જાય તેમ તેમ ત્યાં યાત્રા કરવાનો મહિમા ઉત્પન્ન થાય. અને જુદી જુદી ઋતુઓના વૈદિક યજ્ઞ થતા બાંધ થયા એટલે એને સ્થાને બીજાં યત અને ઉત્સવો કરીને લોક પરમાત્માની ભકિત સાથે આનંદ કરે એ પણ સ્વભાવિક છે.

૪ વળી આ ઉપરાંત પુરાણોમાંથી બીજું ઘણું જાણવા જેવું મળે છે એક પ્રસિદ્ધ લક્ષણ પ્રમાણે-‘પુરાણ’ માં (૧) સર્ગ (સર્ષ્ટિ) (૨) પ્રતિસર્ગ (પ્રલય) (૩) દેવતાઓ, પ્રજાપતિઓ-વગેરેના વંશો, (૪) મન્વંતરની કથાઓ અને (૫) સૂર્ય અને ચંદ્ર વંશના રાજર્ષિઓનાં ચરિત્રો-આ પાંચ વિષયો આવે છે. આ ઉપરાંત વર્ણાશ્રમ-ધર્મનું નિરૂપણ, સાંખ્ય-યોગ-વેદાંત વગેરે શાસ્ત્રનો બોધ, ભગવાનના અવતારોની કથા, અને જ્ઞાન, ભકિત, અને વૈરાગ્યને લગતાં સ્તોત્રો, ઉપદેશો વગેરે વસ્તુઓ સ્થળે સ્થળે નજરે પડે છે.

૫ પુરાણો અરાદ છે. તેમાં વિષ્ણુપુરાણ, શિવપુરાણ, ગરૂડપુરાણ, માર્કેંડેયપુરાણ, અને શ્રીમદ્ ભાગવત વગેરે કેટલાંક વધારે પ્રસિદ્ધ છે. એ સર્વ વ્યાસજીનાં કરેલાં કહેવાય છે. પણ ખરૂં જોતાં ઉપર કહ્યું તે પ્રમાણે કાલ જતાં એમાં અનેક જાતનો ઉમેરો થયો છે, આ ઉમેરો સૌ કરતાં સ્કંદપુરાણ અને પદ્મપુરાણમાં વિશેષ થયેલો નજરે પડે છે.

આનંદશંકર બાપુભાઈ ધ્રુવનો પુરાણ નામનો લેખ મધ્યસ્થ દાદથી

લખાએલો વિચાર કરવાને યોગ્ય છે. તેથી કેટલાક મારા અને બીજાના વિચારો સુકતાં અયોગ્ય નહિ ગણાય.

કલમ પહેલીમાં—“પુરાણ ગ્રંથો જુના નવા છે. અત્યારે જે રૂપમાં દેખાય છે તે બેશક નવું છે.” આમાં વિચારવાનું કે—અત્યંત પ્રાચીન વેદ કાલના મોટા મનાતા ઋષિઓ પાસે પણ જે જ્ઞાન ન હતું તે જ્ઞાન અંતીદ્રિય જ્ઞાન વિનાના પુરાણિકારો ક્યાંથી લાવ્યા ? માનવુંજ પડ્યું કે—જૈન સર્વજ્ઞનાં વચનોના પુસ્તકારૂઢ થયા પછીકે જૌદ્વાદિકના સમાગમ થયા પછી તેમના વિષયોને લઈ પૌરાણિકોએ પોતાને મનઃમતા પુરાણોમાં ગોઠવ્યા. ઉદાહરણમાં જુવો અમારો પૂર્વનો લેખ, અથવા પૌરાણિકોએ કલ્પેણા ૨૪ અને દશ અવતારો. જૈનોના આદ્યતીર્થંકર શ્રી ઋષભદેવને—આઠમા, અને દશમાં જુદને—નવમા અવતાર રૂપે પૌરાણિકોએ ગોઠવ્યા. વિચારકોને ચોખ્ખું દેખાય તેમ છે કે જૈન જૌદ્વના અદુકરણ રૂપે પૌરાણિકોએ અવતાર ગોઠવી પુરાણો રચ્યાં.

ત્રિજી કલમમાં—“જુદી જુદી ઋતુઓના વૈવિધ્ય યજ્ઞ યતા બંધ થયા.” આ યજ્ઞોના સંબંધી ફેર કમ પછી જૈન જૌદ્વોની વિશેષ બમૃતીયયા પછીથીજ છુટ્યું હતું. એ અનુમાન આપણું અયોગ્ય નથી ?

ચોથી કલમમાં લખેલી ખાંચ બાબતો અંતીદ્રિય જ્ઞાન વિનાના પૌરાણિકો લાવ્યા ક્યાંથી ? તેનો વિચાર કરીને જુવો ?

પાંચમી કલમમાં—અઠાર પુરાણ બ્રાહ્મણનાં કરેલાં કહેવાન છે તે વાત પણ યથાર્થ નથી. તેના સંબંધે નીચેના લેખો વિચારવા જેવા છે.

આર્યોના તહેવારોનો ઇતિહાસ—

(૧) પૃ. ૯૭ માં—“વેદકાલ પછી જૌદ્વધર્મની વખતે પ્રથમ મુર્તિ પૂજનો રીવાજ પડ્યો. અને પછી પુરાણો રચાયાં. તે કાલમાં એટલે ખિસ્તી શકના આરંભથી શુભારે પાંચસો છનો વર્ષ દરમિયાન ત્યાં ત્યાં દેવાલયોજ નજરે પડવા લાગ્યાં. ત્યારે જૌદ્વ ધર્મના ઉપાસકોનું અનુકરણ કરીને હિંદુઓએ દેવાલય સ્થાપન કર્યો ત્યારે તેમને સ્વભાવિક રીતે વેદ પ્રજ્વિત યજ્ઞ યાજ્ઞાદિકનો ત્યાજ દર્યો.”

(૨) વળી—પૃ. ૯૮ માં—“છઠ્ઠા સ્તંકમાં એટલે પુરાણો અસ્તિત્વમાં આવવા શાખ્યાં ત્યાર પછી “દેવતાઓની મૂર્તિઓ” બનાવવાનો રીવાજ પડ્યો

હતો એવું દેખાય છે વરાહ મિહિરે. (ઈ. સ. ૫૦૫-૫૮૭) વૃહત્સહિતામાં. ગમ, ગલી' વિષ્ણુ, ગલદેવ, ભગવતી, શાંખ, બ્રહ્મા, ઇન્દ્ર, શિવ, પાર્વતી, સૂર્ય દિગ, ચમ, વરુણ, કુમેર, ગણેશ, વગેરે દેવતાઓની મુર્તિ કેવી હોવી જોઈએ એનું વિવેચન કર્યું છે. ”

(૩) ૫મી પૃ. ૯૯ માં-ખાસ પ્રસંગે ભાવિક લોકો ત્યા જઈને પોતાના ઉપાસ્ય દેવને માટે પ્રેમ વ્યક્ત કરવા લાગ્યા. મતલબ કે બૌદ્ધ ધર્મે વેદ પ્રણિ- ત થતાં યાગાદિકનું મહત્વ ઓછું થયું. અને તેનું પુનરુજ્જીવન પુરાણ કાલમાં પણ થઈ શક્યું નહિ. ”

આ ત્રણ કલમના લેખક-પુરાણોની અસ્તિત્વ, ઈ. સ. પાંચમા છઠ્ઠા સૈકામાં ખતાવી રહ્યા છે. તો પછી આ માં વેદ વ્યાસ કયાથી આવ્યા ? આ લેખક ખાસ વૈદિક મતના છે અથવા લખ્યું એમ પણ કેવી રીતે કહી શકાય ?

ભગવતના આદે તો તેઓ-પૃ. ૩૫૦ માં-નીચે પ્રમાણે લખે છે—

“ ભાગવત એ એક ઉત્કૃષ્ટ અને રમ પૂર્ણ ગ્રંથ છે એ સહુ કોઈને માન્ય છે પરંતુ આપણે ધારીએ છીએ એટલો તે પ્રાચીન નથી. લગભગ ૪૦૦ વર્ષ પહેલાં ગંગાલામાં સુસલમાનોના રાજ્યના વખતમાં થઈ ગયેલા “ વૌપટેવ ” નામના વિદ્વાને એ ગ્રંથ લખ્યો છે. કૃષ્ણ ભક્તિને પ્રચાર એ મંથથી વધ્યો એ ખરૂં પરંતુ એ ઇતિહાસ નથી એ વાત ધ્યાનમાં રાખવી જોઈએ કૃષ્ણની લીલાના અનેક અર્થ કરવામાં આવે છે. ”

ઇતિ જૈન અને વૈદિક મતમાં લખાયેલા અગીયાર (૧૧) ફક્તોના સ્વરૂપનું પ્રકરણ ૪૨ મું સંપૂર્ણ.

પ્રકરણ ૪૩ મું.

પુરાણોના મંત્રધે વૈદિક પડિતોના અનેક પ્રકારના વિચારો.

મૂર્તિપૂજનો પાઠ હિંદુઓ બુદ્ધ પાસે શિખ્યા.

આર્યોના તહેવારોન ઇતિહાસ નામના ગ્રંથના પૃ. ૯૬ માં-“ જૌદ ધર્મ નાસ્તિકનારી હોવાને લીધે તે ધર્મને અને દેવપૂજા, મૂર્તિપૂજા અથવા દેવાસથને કથો સંબંધ હોય એમ સંભવતું નથી. પરંતુ હિંદુઓને મૂર્તિપૂજનો પહેલો પાઠ બુદ્ધના અનુયાયીઓએ જ શિખવ્યો. એમ પ્રાચીન ઇતિહાસ સાક્ષી આપે છે.”

ઉપરના લેખમાં-આનંદશંકર બાપુભાઈ લખે છે કે-“ પુરાણગ્રંથો એક રીતે બહુ જૂના છે, ખીણ રીતે નવા છે. જૂના એટલા માટે કે કેટલીક કથાઓ ઘણીજ પુરાણી છે, બ્રાહ્મણ અને ઉપનિષદ કાલમાં એ ગ્રંથો હતા એમ જોવામાં આવે છે. અત્યારે જે દેખાય છે તે બેસક નવું છે.”

આમા વિચારવાનું કે-બ્રાહ્મણ અને ઉપનિષદ કાળમાં જો પુરાણ ગ્રંથો હોત તો તે ગ્રંથોની સાથમાં શું તેનાં નામો પ્રકાશમાં ન આવતાં કે ? માટે આ કલ્પના યથાર્થ નથી, પણ ખાસ વિચારવા જેવી છે કલમ ચોથીમાં જણાવ્યું છે કે-પુરાણોમાં સૃષ્ટિ, પ્રલય, દેવતાઓ, પ્રજાપતિઓ વિગેરેના વંશો, મન્વંતરની કથાઓ, સૂર્ય અને ચંદ્ર વંશના રાજાઓનાં ચરિત્રો આ પાંચ વિષયો આવે છે. કાલ જતાં અનેક જાતનો ઉમેરો થયો છે આ ઉમેરો સૌ કરતાં રકંઠ પુ. પદ્મપુ. માં વિશેષ થયેલો નજરે પડે છે.

પુરાણોમાં લખાયલી સૃષ્ટિ, પ્રજાપતિની પ્રાચીનમાં પ્રાચીનજો વાનો દેખાય છે તે વેદ સમયના યજિઓતો ખતાવી ગયાજ ન હતા તો પછી આ અંતી-દ્રિય જ્ઞાન વિનાના પુરાણપ્રકાર કયા ઇશ્વરની પાસેથી જોલીને લાવ્યા ? અને તે લખાયલી વાતો આપણ આપણના મેળથી નીતિ રીતિવાળી છે ? કે દૃષ્ટિ સૃષ્ટિના સ્વરૂપથી નિરૂદ્ધરૂપે લખાયલી છે ? આ બધું વિચારવા જેવું છે કે નથી ? વળી કાલ જતાં તેમાં અનેક જાતનો ઉમેરો થયો છે તે પણ કયા ઇશ્વરની પાસેથી મેળવીને કહેલો ગમજવો ?

જ્યોત્સ્વ શ્રુતિઓમાં ઉદાત્ત, અનુદાન અને સ્વસ્તિ સંજ્ઞાઓ અનેક પડિતોએ મલી દાખલ કરી-ઇશ્વરની પ્રેરણા ખતાવી. એકેકધી એક નિરૂદ્ધ

પંડિતોએ પુરાણો લખી વેદવ્યાખ્યાને કલંકિત કર્યા તેનું શું કારણ ? શું આ વાત વિચારવા જેવી નથી ?

વૈદિકોમાં ધર્મની ખાખતનાં અથોમાં મૂલના વેદોથોજ વિરૂદ્ધતા ચાલી આવે છે માટે એજ વિષય ખાસ વિચારવા જેવો છે.

વૈદિક મતના કેટલાક નામીયા પંડિતોએ પોતાના લેખોમાં એવું પણ જાહેર કરેલું છે કે-વૈદિક મતમાં કેટલીક અસુદ્ધતાઓ હતી તે જૈનોના જે નહોતીયે થયા તેમને સુધારી. આ તેમનું જે કથન છે તે પોતાના વૈદિક ધર્મની મહત્ત્વતા બતાવવા પુરતું છે, પરંતુ સત્યવસ્તુની સ્થિતિને બતાવવાવાળું નથી. કારણ કે-પુરાણોમાં લખાયેલાં ધ્રુવહાદિદેવોના સંબંધના લેખો, તેમજ મોટા મોટા ઋષિઓના સંબંધના લેખો-ન્યાયથી વિરૂદ્ધ, નીતિથી વિરૂદ્ધ, લોકવ્યવહારથી વિરૂદ્ધ, કાલ ઋમથી વિરૂદ્ધ, પૂર્વાપર સંબંધ વિનાના અનેક પ્રકારના લેખો જેથીને તેમાં આંખ મીચામણાં કરી હોય તો તેમના લેખો સત્ય વસ્તુની સ્થિતિને પ્રગટ કરવાને માટે લખાયા છે એમ કેવી રીતે માની શકાય ?

જૈન અને બૌદ્ધની વિશેષ જાગૃતી થયા પછી કેવળ પુરાણોનાંજ નહિ ઉમેરાયુ એમ નથી. પરંતુ ગ્રાહ્ય અથોમાં, તેથી વિશેષ ઉપનિષદાદિક અથોમાં પણ-યજ્ઞ યાગાદિની માન્યતા બાળા પ્રાચીન વેદોથી ઘણું ફેરફાર વાળું લખાણ થયેલું છે. એટલુંજ નહીં પણ ખાસ વેદોમાં પણ અનેક પ્રકારની નવીન નવીન પ્રકારની શ્રુતિઓ બનાવીને દાખલ કરવામાં આવી છે. એમ હું મારા અનુભવથી કહું છું. અને આ વાત મણિલાલ નલુભાઈ દ્વિવેદી પંડિતજીના ખ્યાલમાં આવવાથી પોતાના સિદ્ધાંત સાર નામના પુસ્તકના પૃ. ૪૩-૪૪માં નીચે પ્રમાણે લખી ગયા છે-યજ્ઞ પુરૂષ નવોજ દેવ કલ્પાયો. અને પ્રજાપતિ બધાના મોખરે આવી પ્રજા રૂપે પૂજતો થયો. આ વાતથી વિચાર કરે કે-સૃષ્ટિ કર્તાના સંબંધ વાળી જે યજ્ઞ પુરૂષના નામથી અને પ્રજાપતિના નામથી શ્રુતિઓ લખાઈ છે તે નવીન રૂપથી લખાઈને ઋગ્વેદના દશમા મંડલમાં દાખલ નથી થઈ એમ કયો સુત્ર પુરૂષ કહી શકે તેમ છે ? એટલુંજ નહીં પણ યજ્ઞ પુરૂષની શ્રુતિ વિરાટ પુરૂષના નામથી પ્રાચે ચારો વેદોમાં દાખલ કરી દેવામાં આવી છે.

અને પ્રજાપતિના સંબંધવાળા લેખો કોઈ વિચિત્ર પ્રકારથી અનેકાનેક અથોમાં અપયલા છે તે મારા આ ચાહુ અંતથી પણ જોઈ શકાયે.

મોટા મોટા પંડિતો થઈ સત્યવસ્તુના શોધનો ખ્યાલ છોડી દઈને બાપ

દાદાનો કહ્યો ખરો કરવાના પ્રયત્ન વાળા, જણાય તો પછી આથી વધારે શોચનીય શું ? અને મારા જેવો અન્ય વધારે શું લખી શકે ?

હું તો એમજ સમજુ છું કે-વેદ સમયના ઋષિઓ ભદ્રિક અને શ્રદ્ધાહુ પોત પોતાના પરિચિત ઈદ્રાદિક દેવોની પ્રાર્થનાઓ કરતા અને સ્વાભાવિકપણે કાર્યની સફલતા થતાં દેવોની કૃપા થએલી સમજતા અને તેવા તેવા પ્રકારની ઇછાઓને આધીન થએલા વખતે વખત પ્રાર્થનાઓ કર્યા કરતા. તેઓ અનેક પ્રકારની વ્યવહારિક વિદ્યાઓ સારી રીતે જાણતા તેથી વિદ્યાર્થિઓને પણ જણાવતા અને પોતાનો મુખે મુખે નિર્વાહ કર્યા કરતા.

પરંતુ જૈનોના સર્વજ્ઞ શ્રી મહાવીર પ્રભુનો-તત્ત્વ પ્રધાન ધર્મ અને બૌદ્ધોનો નીતિ પ્રધાન ધર્મ-જાન્ય મહારાજાઓમાં વાયુવેગે પ્રચરતો જોઇ વૈદિક મતના પંડિતો તેમના આગે પડ્યા પરંતુ છેવટે તેઓ બધેથી હઠકા પડી જતાં પોતાના વૈદિક મતને ટકાવવા જૈન અને બૌદ્ધ મતના વિષયોનો આશ્રય પકડી નવીનરૂપ ઉપનિષદોનો માર્ગ સરૂ કરતાં જેમ જેમ તેમતામાંથી હાથ લાગતું ગયું તેમ તેમ પોતાની અનુકૂલતા પ્રમાણે પોતાના ગ્રંથોમાં દાખલ કરતા ગયા તેથીજ તેઓ ઉપનિષદોની એક વાક્યતા કરી શક્યા નથી. શંકરાચાર્યના અત્યાચાર પછી જૈનોનાં પુસ્તકો હાથ ચઢતાં તેમના ઇતિહાસને ઉપેા છત્તો લખી અદાર પુરાણો વ્યાખણના નામથી બહાર કરી તેમને કલંકિત કર્યા છે આમાં વાસ્તવિક સત્ય શું છે તેનો વિચાર કરો.

તો પછી વૈદિક ધર્મની અશુદ્ધતામાં મહાવીરે મુધારો કર્યાની વાત ક્યાં ટીકી શકે તેમ છે ? અસિદ્ધમાં મુકેલો જીવો પુરાણાનું કેમ લખી શકે. જૈનોના મહાવીરે વૈદિક ધર્મમાં મુધારો કર્યાની વાત કોઇપણ રીતે બંધ બેસતી કરી શકાય તેમ છે કે નથી પરંતુ વૈદિક ધર્મવાળાઓએ જૈન અને બૌદ્ધધર્મના વિષયોમાંથી લઈ વેદોદી તે પુરાણો મુખીમાં મોટા ફેર ફારની સાથે ડુંધું છત્તું કરી તત્ત્વના વિચારકોને એવા તો મુંગલાવી દીધા છે કે તેમને કોઇપણ પ્રકારથી સત્યતાનો માર્ગ જલ્દી હાથજ આવી શકે નહીં. બન્ને તરફના ગ્રંથોનો વિચાર કરો જોતાં એજ નિર્ણાય ઉપર આવીને અટકવું પડે છે જોકે તેઓ હતા તો સાક્ષરો પરંતુ સર્વસત્યનો ઇન્કાર કરી પોતાનો સત્યનિષ્ઠાને બાજુ પડે રાખી, વિપરીત સ્વરૂપને ધારણ કરી, પોતાની મરજી પ્રમાણે પોતાના ગ્રંથોમાં લેખો લખતા રહ્યા. બન્ને તરફના ઇતિહાસરૂપ આ માગ દુક લેખથી પણ આપ સન્નજનો મંપૂર્ણ વિચાર કરી શકશો.

પૂણું જ્ઞાન વિના ઇછિત ઉદ્ધારોમાં સત્યની આશા શી ?

આર્યોના તહેવારોનો ઇતિહાસ પૃ. ૩૮ થી—

“ આપણી ચાલુ સ્થિતિ ધ્યાનમાં લીએતો એમ જણાય છે કે—ખીજાં સુધરેલાં રાષ્ટ્રો સાથે સરખામણી કરતાં—સાંપત્તિક દૃષ્ટિથી આપણે ખડું પડતી સ્થિતિમાં છીએ. ખીજા ખાખતો (તત્ત્વજ્ઞાન, શોધ, શાસ્ત્રીયજ્ઞાન) નાં ગણ આપણી સ્થિતિ સંતોષકારક નથી. એનું કારણ એટલુંજ કે આપણે આપણી પોતાની દૃષ્ટિનો ઉપયોગ ન કરતાં પુરાતન કાલમાં થઈ ગએલા—જ પેઓ, સૂત્ર-કારો, અને સ્મૃતિકારોની દૃષ્ટિનો ઉપયોગ કરીએ છીએ. સ્મૃતિકાર, શ્રુતિના મત્ર દ્રષ્ટા, સૂત્રકાર, પુરાણકાર, અને ઇતિહાસકારોમાં—પગલે પગલે મતભેદ હોવાનું જોવામાં આવે છે. એનું કારણ એટલુંજ છે કે—તે જે જે કાલમાં થઈ ગયા તે તે કાલને અનુસરીને તેમના વિચાર હતા. પરંતુ આપણે તેનો ખ્યાલ ન કરતાં રૂઢી પરવે જે મતો આપણે ગ્રહણ કર્યાં છે તેનેજ વળગીને રહેવાનો ચત્ન કરીએ છીએ.

જે હજાર વર્ષ પહેલાનું નાણું આજે કેવી રીતે ચાલશે ? શોખ ખાતર તે સંધરવું, અથવા ઐતિહાસીક દૃષ્ટિએ તે મહત્વનું છે એમ સમજીને તેને પાસે રાખવું એ વિષે કોઈ ના નથી કહે તું પરંતુ આજે તે ચલાવવાની ખટપટ કરવી એ તદ્દન દુરાગ્રહ છે. જે પ્રમાણે કનિષ્કનું નાણું ચિત્રાણ મહારાજની કારકીર્દીમાં ચાલતું શક્ય ન હોતું તેજ પ્રમાણે શિવરાઈ નાણું આજે ચાલે એ ખનવા જોગ નથી. સ્મૃતિમાંના કાયદાઓની પણ એવીજ સ્થિતિ સમજવી. પૂર્વની સ્થિતિ ફરીથી પ્રાપ્ત કરી લેવી એજ પરમકથેય છે એવું કહેનારા ભવિષ્યની મહત્ત્વા કાક્ષાને જુદા પ્રકારનુંજ વલણ આપે છે, એમ મોટી દીલગીરી સાથે કહેવું પડે છે. શ્રુતિ સ્મૃતિમાંથી આધાર આપીને તેને માટે નકામી માથા કુટ કરવી તેના કરતાં સ્વાનુભવ અને દેશનો ઇતિહાસ શુ કહે છે તેનો વિચાર કરવો એજ વધારે ફાયદાકારક છે. જુનાં ગોદડાંને ચીગડાં લગાડીને તેનું મૂવ સ્વરૂપ પણ જાદવી નાખ્યું એ શું બથ થયું નથી ? એ પ્રમાણે વર્તીનેજ પૂર્વજોનું અભિમાન રાખવું જોઈએ એમ કહેનારા આપણા હિંદુ ભાઈઓની સ્થિતિ ખરેખર દયાજનક છે જુનાને માન આપવું ખરું પરંતુ નવામાંથી ચોગ્ય વસ્તુ લેતાં ચરમાવણું ન જોઈએ. ”

આર્યોના તહેવારોનો ઇતિહાસ. પૃ. ૨૭૦ માંથી—

“ હિંદુસ્થાનની સાંપ્રત સ્થિતિ ધ્યાનમાં લઈએ તો શ્રી કૃષ્ણના વિચારોને અનુસરવાથીજ આ દેશની હિન્નતિ થવી સંભવિત છે. અકામ કર્મો કરવાની હર્ષુદ્ધિને આપણે તદ્દન છોડી દેવી જોઈએ ઇશ્વર પાસે દરેક વખતે ‘ મને આ આપ ’ અને મને તે આપ, એવું કહેવાની આપણી ટેવ અત્યંત ખરાબ છે. આવી રીતે વર્તવાથી આપણે દેવોને તેમનું દેવત્વ છોડી દેવાની દરજ્જા પાડીએ છીએ. આ સ્વાર્થી લેવડ દેવડની સ્થિતિ અતિશય શોચનીય છે. પહેલાંની અને હાલની સ્થિતિમાં બહુ દેર છે તે આપણે જાણવું જોઈએ. ”

આ ઉપરના લેખકે જણાવ્યું છે કે—“ અકામ કર્મો કરવાની હર્ષુદ્ધિને આપણે તદ્દન છોડી દેવી જોઈએ-ઇશ્વર પાસે દરેક વખતે “ મને આ આપ અને મને તે આપ ” એવું કહેવાની આપણી ટેવ અત્યંત ખરાબ છે. ”

આ લેખકના વિચારો ઠેઠ ઋગ્વેદના ભાષા સુધી પહોંચે છે. જુવે ભાવન-ગરના રાજ્યથી બહાર પડેલા વિનિધરાન માલાનો મહુકો ૩૩ મો-પૃ. ૮ માં ઋગ્વેદ-૧ । ૫૧ । ૮ માં—“ હે ઈંદ્ર ? આર્ય તથા દસ્યુઓને જુદા જાણો. યજ્ઞમાનના અનુકૂલ થઈને નતરીત દસ્યુઓને શાસન કરતાં હિંસા કરો, યજ્ઞમાનના યજ્ઞ અનુષ્ઠાન કરવામાં તમે સક્ષમ થાઓ, હું પણ આનંદ યુક્ત યજ્ઞમાં તમારા તે બધા કાર્યોનું કીર્તન કરવાની ઇચ્છા રાખું છું. ”

વળી પૃ. ૬ માં ઋગ્વેદ-૧ । ૧૦૩ । ૩ નો ભાવાર્થ જુવે—વજ્રા સ્વાળા અને બલ નિષ્પાદ કર્મના અતિશય ઇછક તે ઈંદ્ર દસ્યુઓની પુરીઓને સિન્ન છિન્ન કરીને ચાડ્યો. હે વજ્રધારી ઈંદ્ર ? તમે આ સ્તોતાના સ્તવ શ્રવણ કરીને દસ્યુના ઉપર વજ્ર ફેંકો અને આર્યોના બલ તથા યજ્ઞ વધારો ”

વેદોના સંબંધે બહાર પડેલા અનેક વેદોના તર્ક દ્રષ્ટિ ફેંકી શુ તો—પુત્રનો પરિવારના આરોગ્યની, વર્ષાદની, મૃતક જીવોને પિતૃઓની પાસે પહોંચાડવા વિગેરે સ્વાર્થની માગણીઓ તો ડગલે ને પગલે જોવામાં આવે છે. પરંતુ ઉપર બતાવેલી પ્રાર્થનાઓમા તો દસ્યુઓને જુદા જાણો અને નતરીત દસ્યુઓને શાસન કરતાં હિંસા કરો. વગી દસ્યુઓની પુરીઓને છિન્ન સિન્ન કરી ઈંદ્ર ચાડ્યો વિગેરે ચાંદેના ઉચ્ચારો ઉત્તમ દરજ્જાના ઋષિઓના મુખથી નીકળેલા હોય તો તે તેમનાં દરજ્જાને શોભાવે તેવા નથી. જે હવેલા વિચાર હાલની સ્થિતિમાં અરોગ્ય તે શું પહેલાંના વખતમાં અરોગ્ય ન ગણાય ? એ પણ વિચારવા જેવું છે.

વસંત. વર્ષ ૨૭ મું. અંક ૫ મો, (માસિક) જ્યેષ્ઠ. સં. ૧૯૮૪
પુરાણનુક્રમણિકા-પૃ. ૧૮૨ થી-લે. દુર્ગાશંકર કેવળદાસ શાસ્ત્રી.
પુરાણનુક્રમણિકા પૃ, ૧૮૨ થી ચાલું-તેમાંનો કિંચિત્ સાર—
પૃ. ૧૮૭ થી-પુરાણનુક્રમણિકાઓનો સમય—

ઘણાં ખરાં પુરાણોમાં ૧૮ પુરાણોનાં નામરાણી પુરાણનુક્રમણિકા મળે છે. એટલે ૧૮ પુરાણો રચાયા પછી અનુક્રમણિકા તૈયાર થઇ હોવી જોઇએ અને બધા પુરાણો એક સાથે રચાયાં ન હોય. કેટલાંક પહેલાં અને કેટલાંક પછી રચાયાં હોય—વિષ્ણુ પુરાણ ભાગવત પહેલાં રચાયું છે. અને ભાગવત—બ્રહ્મ વૈવર્ત પહેલાં રચાયું છે. વળી વાયુપુરાણ—વિષ્ણુ અને ભાગવત બેયેથી જુનું છે તો જુના પુરાણોમાં અનુક્રમણિકા પાછળથી ઉમેરાઇ હોવી જોઇએ. અને બન્યું છે પણ એમજ. વાયુપુરમાં અને વિષ્ણુપુરમાં પુરાણનુક્રમણિકા પાછળથી ઉમેરાયલી પૂર્વાંક પર સંબંધ જોતાં સ્પષ્ટ દેખાય છે.

અનેક પુરાણનુક્રમણિકામાં એક સરખાં નામો મળે છે. એ જોતાં અદાર પુરાણ નામો પ્રસિદ્ધ થયા પછી પહેલી અનુક્રમણિકા તૈયાર થઇ હોય, અને એ વખતે ઉપવંશ પુરાણોમાં કાળજી થઇ ગઇ હોય એમ જણાય છે.

અલ્પભીરૂની (ઇ. સ. ૧૦૩૦) ના વખતમાં ૧૮ કરતાં વધારે પુરાણમાં નામો પ્રસિદ્ધ હતા એ ઉપર જોયું છે. એથી જૂના કાળમાં ઉતરતાં જેનો સમય નિશ્ચિત હોય એવા કોઇ લેખકે ૧૮ પુરાણોનાં નામો નાંધ્યાં હોય એમ મારા જાણવામાં નથી. ફક્ત કવિરાજ શેખરે અષ્ટાદશ પુરાણોનો ઉલ્લેખ કર્યો છે. રાજશેખરનો સમય ચોક્કસ છે. કારણકે એ કવિ કનોજના રાજા મહેંદ્રપાલ (લગભગ ઇ. સ. ૮૬૦ થી ૯૦૭) ના શુર હતા.

રાજ શેખરના ઉલ્લેખ ઉપરથી નવમા શતકમાં પુરાણો અદાર હોવાની પ્રસિદ્ધિ પ્રચારમાં આવી હોય એમ માનવામાં વાંધો નથી. સાતમા શતકના બાણ કવિએ અનેક સ્થલે પુરાણોનો ઉલ્લેખ કર્યો છે પણ કોઇ સ્થળે ૧૮ નો નિર્દેશ નથી કર્યો.

શંકરાચાર્ય, બાણ, આપસ્તંબ, વગેરેના ઉલ્લેખો જોતાં વાયુ વગેરે કેટલાંક પુરાણો જુના કાળમાં હતાં એમાં શંકા નથી. પણ સાતમાથી નવમા શતક સુધી અનેક નવાં પુરાણો રચાયાં હોય અને નવમા શતકમાં અદારની સંખ્યા પ્રસિદ્ધ થઇ હોય એમ લાગે છે.

પહેલી પુરાણનુક્રમણિકા પણ એ અસ્સામાં અર્થાત્ નવમા શતકના અંતમાં રચાઈ છે એમ માનીએ તો મને બહુ વાંધા લાગતો નથી.

છેવટે આ લેખકે—અનેક તર્ક વિતર્કના અંતે જણાવ્યું છે કે

“ નારદીય પુરાણનુક્રમણિકાનો સમય ઇ. સ. ૫૦૦-૬૦૦ જેટલો જુનો ઠરાવવા માટે કાંઈ આધાર રહેતો નથી. અને મને તો ઉપર કહેલાં કારણો-થીએ અનુક્રમણિકા બારમા તેરમા શતકની લાગે છે. ”

આર્યુગની ચોકડી, ૭૧ ચોકડીએ મન્વંતર ૧૪ મન્વંતરે દિવસ.

બ્રહ્માના એક દિવસનું પ્રમાણ નીચે પ્રમાણે જણાવેલું છે.

“ સત્ય, ત્રેતા, દ્વાપર, અને કલિ એ ચારે યુગો મલીને એક ચોકડી કહેવાય છે. એવી ઇકાતેર (૭૧) ચોકડીનું એક મન્વંતર કહેવાય છે. એવા અઠિદ (૧૪) મન્વંતર વીતી બાદ ત્યારે બ્રહ્માનો એક દિવસ, અથવા એક કદપ કહેવાય છે ”

આર્યોના તહેવારોનો ઇતિહાસ. પૃ. ૩ માં. બ્રહ્માનો એક દિવસ—

“ મૃત્યુ લોકમાંના મનુષ્ય પ્રાણીની ગણતરી પ્રમાણે ત્યારે—

ચાર અબજ અને બત્રીશ હજાર વર્ષ પુરાં થશે ત્યારે જગતના કર્તા, તરીકે માનેલા બ્રહ્મદેવનો એક દિવસ થશે. એવી રીતે બ્રહ્મદેવના એ વર્ષો પુરાં થશે, ત્યારે તેનો અને તેની મુદિનો નાશ થશે. જગતની ઉત્પત્તિ થયે હમણા બ્રહ્મદેવનાં ૫૦ વર્ષ પુરાં થયાં છે. આ ઉપરથી કેટલા વગસ અમાઉ જગત ઉત્પન્ન થયું તેની ગણતરી કરી લેવી. બ્રહ્મ દેવનો એક દિવસ પુરાં થતાં મુધી ૧૪ મન્વંતર થાય છે. તે પૈકી સ્વયંભુ, સ્વારામિષ, ઉત્તમ, તામસ, દેવત, અને આશુપ આ મન્વંતરો વીતી જઈ હાલમાં વૃવસ્વત મન્વંતર ચાલે છે. આ પછી માવણી, હક્ષ સાવણી, બ્રહ્મ સાવણી, ધર્મ સાવણી, રૂદ્ર સાવણી, વેદ સાવણી અને ઇદ્ર સાવણી, એ મન્વંતરો આવવાના છે. દરેક મનુ ૭૧ મહાયુગનો હોય છે અને એક મહાયુગ ૩૩, ૨૦, ૦૦૦ વર્ષ મુધી ચાલે છે. આમ મુધી ૨૭ મહાયુગ થયા અને હાલમાં ૨૮ મા મહાયુગ ચાલે છે. આ ૨૮ મા મહાયુગમાના કૃતયુગ (૧૭, ૨૮, ૦૦૦ વર્ષ) ત્રેતાયુગ (૧૨, ૬૬૦૦૦ વર્ષ) દ્વાપર (૮, ૬૪૦૦૦ વર્ષ) આ ત્રણ નાના યુગ પુગ થઈ હમણા ચોથો કલિયુગ ચાલે છે. કલિયુગ ૪, ૩૨, ૦૦૦ વર્ષ મુધી ચાલશે. તે પૈકી હમણા ૫,૦૧૦ વર્ષ પુરાં થયા છે,

આ હજારોની નહિ પરંતુ લાખોની ગણતરીના આંકડા ઉપરથી જગતની અનાદ્ય-નંતતાની કલ્પના સાધારણ રીતે થવા જેવી છે.”

આ જગોપર “જૈન દૃષ્ટિએ જગત્” એ નામનો લેખ ગ્રીષ્ઠ પ્રકરણથી જુઓ—આ જગત્ અનાદિકાલથી કેવા સ્વરૂપથી આવતું આવેલું છે અને કેવા સ્વરૂપથી આદ્યું જવાનું છે. તેનો તુલના દૃષ્ટિથી ખ્યાલ અને મનન કરી મધ્ય-સ્થ દૃષ્ટિથી યોગ્યાયોગ્યનો વિચાર કરો. ॥

પુરાણોના વિષયમાં પંડિતોના મતો.

પંડિત ગુરુદત્ત વિદ્યાર્થિના લેખો. પૃ. ૯૧. ૯૨ થી જુઓ—“ઉપનિષદો-તત્ત્વશાસ્ત્રનાં દર્શનોની સાથે પુરાણોની પહેલાંનાં છે. જ્યારે આપણે આ બધું ધ્યાનમાં લઈએ છીએ ત્યારે એવા અનુમાન જિપર આવ્યા વગર રહેવાતું નથી કે ખીજે કહી નહિ તો—હિંદુસ્તાનમાં તો વેદોના પ્રાચીન જીવનમય ધર્મના બ્રહ્મ અવશેષ રૂપે પુરાણો જિત્પન્ન થયાં છે.

જ્યારે મનુષ્યોના અજ્ઞાનથી વૈદિક શબ્દોના યૌગિક અર્થોનું વિસ્મરણ થઈ ગયું અને તે શબ્દોના વિશેષ નામ રૂપે અર્થ કરવામાં આવ્યા ત્યારે એવાં બ્રહ્મ પુરાણ ઉભાં થયાં કે જે હાલના મૂર્તિપૂજક હિંદુસ્તાનને શાપ રૂપે છે. ” “પ્રાચીન શબ્દોના પ્રાથમિક અર્થોને: લોપ થવાથી આ પ્રમાણે પુરાણો જિત્પન્ન થઈ શકે.” એમ પ્રો. મેક્સ મ્યૂલર પણ કબૂલ કરે છે. તેઓ જણાવે છે કે—સત્યનું પુરાણમાં બ્રહ્મ રૂપાંતર એવી પદ્ધતિથી થાય છે કે જેને “વિવાદની વૃદ્ધિ, અને અધઃપાત અથવા ધર્મનું વિવાદાત્મક સ્વરૂપ કહી શકાય.”

(પૃ. ૯૨-૯૩ માં) પોતેખેલેથી માની લીધેલા ખ્યાલો છાંડી દેવાને યૂરોપીયન વિદ્વાનો એટલી ધાધી આનાકાની કરે છે કે—ફેરિક પિન્કાટ—મૂંઢને એ અસરના તરીકે ઈંગ્લંડથી લખે છે કે—

“ જે ભાષ્યકારોની હાલ અત્યંત પ્રશંસા કરવામાં આવે છે તેઓની પાસે વૈદિક શબ્દ સંજ્ઞાનું જ્ઞાન મેળવવાનાં આપણી પાસે હાલ છે ત્હમના કરતાં વધારે સાધનો નહોતાં—એ તમ્હારો મત મને ખરો લાગે છે. એ અને તમ્હે પુરાણો ને અર્વાચીન ગ્રંથો ગણો છો તેમાં તમ્હે તફન ખરા છે. પરંતુ હિંદુસ્તાનના પૌરાણિક ખ્યાલો પુરાણોમાંથી આવ્યા એમ અનુમાન કરવામાં તમ્હે ખોટા છો. ઋગ્વેદ પોતેજ કે જે હિંદુસ્તાનનો પ્રાચીનમાં પ્રાચીન ગ્રંથ છે ત્હમાંજ પુષ્કલ પૌરાણિક જાળતો છે.”

પુરાણોના પંડિતોના મતમાં જૈનોની માન્યતા.

પંડિત ગુરૂદત્તના દાખલ કરેલા લેખોના વિચાર—

“વેદોના પ્રાથમિક અર્થોનો લોપ થવાથી પુરાણો બિત્તન થયાં.”

પરંતુ લાખો ગ્રાહ્યોમાં ઘણા કાલથી હિંસક રૂઢી ક્યાંથી આવેલી? વેદોમાંથી કે પુરાણોમાંથી?

વેદોની હિંસાને અયોગ્ય ઠરાવનારી—ભિષ્મનિષેદો. અને તેના પછીથી પુરાણો. એમ ઘણા પંડિતોના મત છે. માટે વિચારવાનું કે—

લાખો વર્ષ પૂર્વે—સર્વજ્ઞ પુરૂષોથી પ્રચલિત સત્ય ધર્મના પ્રવાહનો ધોધ વખતો વખત અટકી પડવાથી સ્વાર્થી ગ્રાહ્યોએ પોતાના અજ્ઞાન પણાથી મૂલના વેદો જ હિંસા દોષથી દૂષિત કરેલા આલતા આવ્યા. વળા પાછા યોગ્ય મમથે સર્વજ્ઞ પુરૂષોના નિર્વોપકાશમાં આવતાં—હિંમ્માં એ અધર્મ છે એમ ભિષ્મનિષેદોના પ્રાદુર્ભાવથી ઠરાવતા ગયા. અને તે સમય વિત્યા બાદ સર્વજ્ઞ પુરૂષોથી પ્રકાશિત—વિષ્ણુ અને પ્રતિવિષ્ણુ રૂપે થયેલા મહારાજાઓના ઇતિહાસને ગ્રહણ કરી, વિષ્ણુ ને ભગવાન તો કોઈ જગો પર પ્રાત વિષ્ણુને ભગવાન—અથવા વિષ્ણુને ભગવાન પ્રતિ વિષ્ણુને અમુરો ઠરાવી મોટા મોટા સુદના પ્રસંગો ચિત્રી પુરાણો લખી લખ્યાં. પરંતુ વિષ્ણુ પ્રતિવિષ્ણુ મહારાજાના છે અને તે મનુષ્યરૂપના છે. તેઓની લડાઈઓ વખતો વખત થતી આવેલી છે. તેના ઠેકાણુ દેવ, દાનવોની લડાઈઓમાં વિષ્ણુને ભગવાન ઠરાવી તેમાં સામેલ કરી લોકોને મોટી ભ્રમણામાં નાખી દીધા. દેવો અને દાનવો આ દુનીયામાં લડવા ક્યારે આવ્યા? અને પૌરાણિકોએ ક્યારે એમાં? અને તેમની લડાઈમાં અનાદિકાલના વિષ્ણુ ભગવાન શા માટે મદદ? તેનો પ્રસંગ આજ સુધી વિચારવામાં આવ્યો નથી. પરંતુ આ અગ્રેજીના રાજ્યમાં છાપા દારા પુસ્તકો પ્રગટ થવાથી વૈદિક મતના અનેક પંડિતોએ કરેલા અનેક પ્રકારના ગોટાલા પ્રત્યક્ષ રૂપે દેખાઈ આવ્યા. તે ઢાંકવા યૌગિક શબ્દો અને વિશેષ નામોનો ભેદ બતાવી ઢાંક પિછોડ કરવાનો પ્રયત્ન કરી રહ્યા છે. પણ જ્યાં જ્યાં એ અંગ વાંકાં હોય ત્યાં એક ઢાંકતાં બીજુ અંગ ઉઘાડું થવાનું. તેથી જ—ફેરારિક પેન્કોટે પંડિત ગુરૂદત્તને લખીને જણાવ્યું કે—હિંદુસ્તાનના પૌરાણિક ખ્યાલો પુરાણોમાંથી આવ્યા એમ અનુમાન કરવામાં તમે જોડા છો.—અર્થવેદ પોતે જ કે જે હિંદુસ્તાનનો પ્રાચીન માં પ્રાચીન અંથ છે તેમાંજ પુષ્કલ પૌરાણિક બાળતો છે. એન લખી જણાવ્યું તેથી પણ વિચાર કરવાનું કે—પૂર્વકાલમાં આલતા સર્વજ્ઞોના સત્યધર્મથી વિપરીત

ગંગોદ્ધા એનાદ મંડલથી આ નવીન વેદોનું બંધાવણ થયેલું. તેથીજ આજકાલના પંડિતો ગાલખ્યાસ વાળું કહે છે. તેથી અત્ય ધર્મનું સ્વરૂપ—ન તો વેદોથી બંધ એમતુ કરી શકાય, તેમજ બિન્ન બિન્ન દિશાને બતાવનારી ઊપનિષદોથી પણ બંધ એમતુ ન કરી શકાય. હવે—ગાંધીમાં રહ્યાં પુરણો તેને તો હનીયા દેખવાને પણ આતુર નથી.

જૈન અને વૈદિક માન્યતા પ્રમાણે ૮૪ લાખ જીવાયોનિ.

જૈન માન્યતા પ્રમાણે—

એક વર્ણ, એક બંધ, એક રસ અને એકજ સ્પર્શ હોય તેવા સ્થાનમાં ઉત્પન્ન થતા જીવોની યોનિ એકજ ગણાવેલી છે, જ્યાં વધું ગંધાદિક ફરી ત્ય ત્યાં બીજી યોનિજ ગણાય. જો તેમાં એક જાતિથી બીજી જાતિના જીવો ઉત્પન્ન થયેલા હોય તો તેમનાં કુલ જુદા જુદા હોય પણ તેમની યોનિ તો એકજ માનવામાં આવે છે એજ પ્રમાણે યોનિ અને કુળના ભેદનું સ્વરૂપ સર્વત્ર સમજવું. એકજ યોનિમાં કુલ અનેક હોય છે તે બીજા પ્રયોથી જાણી લેવું, અહિં તો માત્ર કયા જીવોની કેટલી યોનિયો હોય છે તેનીજ ગણત્રા નામ માત્રથી જણાવીએ છીએ

જીવોના ભેદનાં નામ

યોનિસંખ્યા

પૃથ્વીના જીવોનીસાત લાખ યોનિઓ (૭૦૦૦૦૦)
પાણીના જીવોનીસાત લાખ યોનિઓ (૭૦૦૦૦૦)
અગ્નિ જીવોનીસાત લાખ યોનિઓ (૭૦૦૦૦૦)
વાયુ જીવોનીસાત લાખ યોનિઓ (૭૦૦૦૦૦)
પ્રત્યેક વનસ્પતિ જીવોનીદશ લાખ યોનિઓ (૧૦૦૦૦૦૦)
આધારણ વનસ્પતિ જીવોનીચૌદ લાખ યોનિઓ (૧૪૦૦૦૦૦)
મે ઇન્દ્રિય જીવોનીબે લાખ યોનિઓ (૨૦૦૦૦૦)
ત્રણ ઇન્દ્રિયોવાળા જીવોનીબે લાખ યોનિઓ (૨૦૦૦૦૦)
ચાર ઇન્દ્રિયોવાળા જીવોનીબે લાખ યોનિઓ (૨૦૦૦૦૦)
આરે પ્રકારના દેવતાના જીવોનીચાર લાખ યોનિઓ (૪૦૦૦૦૦)
સાતે પ્રકારના નાન્દીના જીવોનીચાર લાખ યોનિઓ (૪૦૦૦૦૦)
તિર્યંચ પચેન્દ્રિય જીવોની ચાર લાખ યોનિઓ (૪૦૦૦૦૦)
મનુષ્ય દેહધારી જીવોનીચૌદ લાખ યોનિઓ (૧૪૦૦૦૦૦)

૮૪૦૦૦૦૦

સર્વનો સરવાળો કરતાં આ ૮૪ લાખ યોનિઓ તમામ જીવોની મલીને થાય છે એમ જૈન પ્રયોગમાં અત્યંત ખુલાસા પૂર્વક વર્ણવેલું છે. અને જૈનોનાં ઘણાં નાના ગાલકો પણ કહી બતાવવામાં અચકાશે નહીં.

× વનસ્પતિના બે ભેદ છે જે પત્ર, ફુલ ક્ષાન્તિકમાં એકક સરીરમાં એકેક જવ હોય તેને પ્રત્યેક વનસ્પતિના ન બે જોળખાવેલ છે અને તે શિવમ્બ યરણુ, બટાકા ગાજર મુળાદિકની જે કંદ જાતિઓ છે તેના એકજ પિંડમાં અનંતા જીવો ઉત્પન્ન થઈને રહેલા હોવાથી તેને સાધારણ વનસ્પતિના નામે જણાવી છે.

વેદિક માન્યતા પ્રમાણે—સુવો-વંધ્યુવી સુગ્રોધ સ્તનમાલા. તથા મરાઠી માંત્ર ગ્રોધ. આદિ ગ્રંથોમાં જુદી જુદી માન્યતા રૂપે ૮૪ લાખ જીવયોનિનું સ્વરૂપ,

૯ લાખ જગત્સર.

૧૦ લાખ આકાશ પક્ષીઓ.

૧૧ લાખ કીડાઓ.

૨૦ લાખ બાક પાણાના.

૩૦ લાખ ચારપગાં પશુઓ.

૪ લાખ મનુષ્યયોનિ.

૮૪ લાખ એ સર્વે મળીને ૮૪ લાખનું પ્રમાણ કરી બતાવ્યું છે. સમીક્ષા—

પૌરાણિકોએ ૮૪ લાખ જીવો કહી બતાવ્યા કે યોનિઓ ? જો સર્વે જીવો બતાવેલા હોય તો એક પણ જીવ બહાર રહેવો જોઈએ નહીં. જો યોનિઓ બતાવી હોય તો એક પણ યોનિ ઓછી ન રહેવી જોઈએ.

કેમ કે—વેદમાં વર્ણવેલા ૩૩ દેવતાઓ અને પૌરાણિકોએ ૩૩ કોડ કદી બતાવ્યાં છે. તે સિવાય પુરાણોમાં નરકોનું વર્ણન પણ આવે છે, તે તે જીવોની સંખ્યા કે યોનિનું વર્ણન આ ૮૪ લાખમાં કેમ કરવામાં આવ્યું નથી ?

જૈનો પૃથ્વી અને પાણીમાં પણ જીવો માને છે અને તેમની યોનિની સંખ્યા પણ જૈનગ્રંથોમાં બતાવેલી છે. જો પૃથ્વી અને પાણીમાં રહેલા જીવોને આજે વિજ્ઞાનવેત્તા (રસાયણ શાસ્ત્રી) જોએ પણ સિદ્ધ કરી બતાવી જૈનગ્રંથોને પુષ્ટિ આપી છે, છતાં તે જીવો કે યોનિઓનું સ્વરૂપ વેદાદિકમાં મુદ્દત જણાતું નથી તેમજ પુરાણોમાં પણ મંપૂર્ણ વર્ણન મળતું નથી તેનું કારણ શું ?

વિચાર કરતાં કારણ જોજ સિદ્ધ થાય છે કે જો પૌરાણિકોએ જૈનશાસ્ત્રોને અનુસરીને તેમાં ફારફેર કરી આ બધું કલ્પિત ઉભું કર્યું છે. કારણ કે ૮૪ લાખ યોનિનું સ્વરૂપ દુનિયાના સર્વ જીવોને આશ્રયી તે જૈનગ્રંથોમાં જેવું સ્પષ્ટ બંધારણ જણાવેલું છે તેવું ગ્રીક્સ કોઇ પણ ધર્મગ્રંથોમાં જોવામાં આવતું નથી તેથીજ પૌરાણિકોએ ફારફેર કરીને બતાવેલી યોનિઓમાં દેવતા કે નારદીની યોનિઓ, તેમજ પૃથ્વીના જીવોની, પાણીના તેમજ અગ્નિકાયના જીવોની અને વાયુના જીવોની યોનિઓનું ઉપરના લેખમાં નામ નિશાન પણ જણાતું નથી.

પંક્તિ, શુદ્ધ બલધર, ગામ-હિમત ભંડાલમાં સંવત ૧૯૮૫ સુજ-

રાતના સં ૧૯૮૪ માં ચાતુર્માસ રહેલા સ્વામી વિશુદ્ધાનંદની સાથે સીનોરના સા. મગનલાલ મેલાપચંદના નામથી અમારો પત્રવ્યવહાર ચાલતો હતો તેમના એક પત્રમાં તેઓ પોતાના અનેક પ્રકારના અભિપ્રાયો સ્વામાવિક પછે લખીને જતાવતાં એક પત્રમાં ચોરાસીલાખ જીવોનીયોનિનું સ્વરૂપ નીચે પ્રમાણે લખી જતાવ્યું છે.

૨૦ લાખ-ધળચર,	૧ લાખ-જલ,
૧૬ લાખ-વનસ્પતી,	૧ લાખ-વાયુયોનિ.
૧૬ લાખ-જલચરયોનિ,	૬ લાખ-દેવયોનિ,
૧૬ લાખ-નભચરયોનિ,	૬ લાખ-નકું કૈત્યયોનિ,
૧ લાખ-અગ્નિ,	અંસી ૮૪ લાખયોનિ-પ્રત્યેક પ્રદ્વાંક
૧ લાખ-પૃથ્વી	અપને અપને સૂર્યકે આસપાસ ધ્રમતે હૈ

જિપર પ્રમાણે લખીને કોઈ ગ્રંથમાંથી સ્વામી વિશુદ્ધાનંદે જતાવ્યું છે તે પ્રમાણે અમોએ લખીને જતાવ્યું છે. પરંતુ પૂર્વના લેખથી ઘણા ફેરફારવાળું છે-

પૂર્વના લેખમાં-જલચર નવ લાખ, આમાં ૧૬ લાખ? એવી રીતે જીવોની યોનિઓમાં નામથી ફેર અને એકેકથી એકેકની સંખ્યામાં ફેર વૈદિકમતવાળાઓ-એ ગોઠવ્યું છે, તે જૈનોના લેખની સાથે મેળવી જીવો એક સરખી બાળત કોનામાં છે? જેનામાં એક સરખી બાળત ન હોય તે બીજામાંથી લીધેલું સિદ્ધ થાય કે નહીં?

જૈન ગ્રંથોમાં-વાયુને જીવોના શરીર રૂપે માનેલા છે. વધારામાં તેજસ અને કાર્મણ આ બે શરીર સંસારના સર્વ જીવો સાથે હોય છે. તેવી રીતે આ વાયુકાયના જીવો પણ સાથે રહેલા છે. અને તે સૂક્ષ્મ અનંતા અનંત પરમાણુના સમૂહનાં બનેલાં છે, તેથી વાયુ રૂપ રહિત નથી પણ રૂપવાળો છે અને તે વાયુના અસંખ્યાતા જીવોથી બનેલા ઉદ્ભામક અને સંવર્તકાદિ વાયુકાયના શરીરોને આપણે સ્પર્શન ઇંદ્રિયના સંબંધથી જાણી શકીએ છીએ. જે કોઈ વસ્તુ કોઈપણ ઇંદ્રિયના સંબંધથી જાણી શકાય તે વસ્તુ રૂપ વાલીજ હોય પણ રૂપ વિનાની હોયજ નહીં. એવો જૈનોનો અદ્વલ સિદ્ધાંત છે તેથી વાયુને રૂપવાલોજ માનેલો છે.

આ વિષયમાં નૈયાયિક અને વૈશેષિકોના મતમાં એવું સૂત્ર રચવામાં આવ્યું છે કે “રૂપરહિત : સ્પર્શવાન વાયુ :” આ વિષયમાં અંગ્રેજોએ હેટ્ઝોજન વિગેરે અનેક લેદા જતાવી તે વાયુના જુદા જુદા તોલથી માપ કરાને જતાવ્યાં છે. રૂપ રહિત વસ્તુનું માપ થઈ શકે ખરૂં? નજ થાય તેથી વિચારવાનું કે વાયુના વિષયમાં સત્યતા કોનામાં? ઇત્યલં વિસ્તરેણ.

ગીતા વાત શબ્દના વિષયમાં પણ વિચારવાની છે.—ત્રૈનોના ગ્રંથોમાં "પૌદ્ગલિકઃ શબ્દઃ ત્યારે નૈયાયિક વૈશેષિકોએ શબ્દગુણમાકાશં તરીકે પોતાના સૂત્રોમાં લખીને બતાવ્યો છે આકાશ રૂપવિનાશ છે તેના ગુણો રૂપ વિનાશ હોય પણ રૂપવાળા તો હોયજ નહીં. શબ્દ છે તે પરમાણુના સમૂહવાલો છે તેથીજ ઠર્ણ ઇન્દ્રિયના વિષયવાલો થએલો રૂપવાલોજ છે, અને તે અગ્રેભેદે ફેનોઆફ આદિના પ્રયોગથી વારંવાર સ્મરણ કરાવી પૌદ્ગલિક વસ્તુના સ્વરૂપ-વાળો સિદ્ધ કરીને બતાવ્યો છે. એવી રીતે અનેક પ્રકારના જૈન અને વૈદિક મતના વિષયોમાં ફેરફાર જે દેખવામાં આવે છે તે વિચારના લેવા છે અને તે સત્ય ક્યાં છે અને અસત્ય સ્વરૂપ કોનામાં ગોઠવાયું છે. તેનો પુરો ખ્યાલ કરવાની બહામણ કરૂં છું. આ માટે કથન સત્યના શોધક મહાપુરુષોના માટે છે ?

ભગવદ્ ગીતાના સંબંધે પાશ્વત્ય વિદ્વાનોના કેટલાક વિચારો—

પ્રથમ ભગવદ્ ગીતા રચાઈ ક્યારે ? સંસ્કૃત સાહિત્યના ઇન્ડિકાસમાં પૃ. ૪૦૪ થી શરૂ થતાં—પૃ. ૪૦૬ માં જણાવવામાં આવ્યું છે કે—એ ગ્રંથ સંસ્કૃત સાહિત્યના સમય પહેલાનો અને ઉપનિષદ સાહિત્યના સમયની પાસે પાસેનો છે.

(૧) વેદ તરફ ભગવદ્ ગીતાકારને પૂલ્યભાવ છે પણ એ પૂલ્યભાવ વિશેષ પ્રકારનો છે. ગીતાકારનાં વચનોનું તાત્પર્ય એ છે કે અમુક વર્ગના અમુક માનસિક અને આધ્યાત્મિક સ્થિતિના, માણસોને માટે વેદનો ઉપદેશ અનુકૂળ છે. એટલે અંશે વેદનું પ્રામાણ્ય અબાધિત છે. પણ વેદને વળગી રહેનારાએ તરફથી વેદના સંબંધમાં જે એથી ટંક પણ વિશેષ દાવો કરવામાં આવતો હોય તો તે ભગવદ્ ગીતાકારને સમ્મત નથી. ભગવદ્ ગીતાકાર તો એટલે મુખી હશે છે કે વેદનાં વચનોનેજ વળગી રહેવું એ પરમશ્રેયની સિદ્ધિમાં વિઘ્ન કરતા છે. ઉપનિષદોનો ઉપદેશ આ વિચારની સાથે બરાબર મળતો આવે છે. મેકસ મ્યુલરે હશે છે તેમ "ધર્મ વિધિઓની અનર્થતા દર્શાવવી, અભિવા-પ્ત્યો કરાવવાં યજ્ઞ કર્મો પ્રતિ તિરસ્કાર બતાવવો, દેવતાઓના મહાત્મ્યનો અસ્વીકાર કરવો અને પરમાત્માનું જ્ઞાન એ સિવાય જીવાત્માના મોક્ષને માટે બીજું કંઈપણ સાધન નથી. એવો ઉપદેશ કરવો એ ઉપનિષદોનો હેતુ છે.

આ ઉપરથી પણ ભગવદ્ગીતા એ ઉપનિષદના સમયનો ગ્રંથ છે એમ જણાઈ આવે છે.

આગળ જતાં-પૃ. ૪૦૮માં-“ આપસ્તંબ ઇ. સ. પૂર્વે ત્રિન્ન શતકના પહેલાં થઇ ગયો છે, એટલે ભગવદ્ ગીતાનો અંથ ઇ. સ. પૂર્વે ત્રીન્ન શતકના પહેલાં રચાયે હોયો બેધએ.૦૦૦

ગીતાની અંદર પ્રાક્ષણના ધર્મ નીચે પ્રમાણે ગણાવવામાં આવ્યા છે:-

“શમો દમસ્તપઃ શૌચં ક્ષાંતિરાર્જવમેવ ચ
જ્ઞાનં વિજ્ઞાનમાસ્તિન્યં બ્રહ્મ કર્મ સ્વભાવજં”

આપ સ્તંભના અંથમાં-“ સધ્યયન, શ્યાપન, યજ્ઞન, યાજ્ઞન, દાન અને પ્રતિગ્રહ એ સુવિખ્યાત પદ્ધતિઓ ગણાવવામાં આવ્યા છે. પછી અનેક તર્ક વિતર્કના અંતે-પૃ. ૪૧૦ માં-મૂલના પ્રાક્ષણ ધર્મ ઉપર બૌદ્ધધર્મની અસર થવા લાગી હતી તે વખતે પ્રાક્ષણ ધર્મનાં જે આછાં નળળાં અંગો હતાં તેને સુદૃઢ બનાવવાને અને જે વધારે નળળાં અંગો હતાં તેને દૂર કરવા માટે ગીતા રચાઈ એમ હોય.

મિ. ટેલંગને આ બીજો ખુલાસો માન્ય લાગતો નથી, અને એ ધારે છે કે-મૂળ પ્રાક્ષણનો પ્રાચીન ધર્મ, પછી ઉપનિષદોની ફિલસુફી, પછી ગીતા, અને પછી બૌદ્ધધર્મ એ ક્રમમાંજ હિંદુધર્મની પ્રગતિ થઈ હતી. ” આના ઉપર કેટલોક વિવેચન કરેલું છે.

આગળ જતાં પૃ. ૪૧૩ ના અંતે જણાવવામાં આવ્યું છે કે-

“ આ સઘલી દલીલો ડેવિસ સાહેબના મગજમાં બીજકુલ ઉતરતી નથી. એ સાહેબ તો એમજ માને છે કે-ભગવદ્ ગીતામાં જે પ્રૌઢ વિચારો દર્શાવવામાં આવ્યા છે તે હિંદુ ધર્મમાં કયાંથી આવી શકે ?

હિંદુ ધર્મનું કોઈ બીજું પુસ્તક હો, કોઈ પુરાણનો અંથ તહમ્મે વાંચે તો તેમાં વિષયવાસના વાળા અને કૂરતાથી ભરેલા દેવતાઓનાં મહાત્મ્ય વર્ણવાયલાં તહમારો જોવામાં આવશે. “ કાળી આમડીની, લોહી જેમાંથી ટપકતું હોય એવા બીહામણા ચ્હરાની, સર્પોથી વિટાયલી, જોપરીઓને ધારણ કરનારી, અને દરેક રીતે દેવીના કરતાં વિકરાળ રાક્ષસીને વધારે મળતી આવતી “ શિવની શ્રી કાલીનું” પણ હિંદુસ્તાનમાં પૂજન થતું, અને ધર્મની એવી અધમ સ્થિતિને લીધે ઠગવિદ્યા અને ખૂનનાં કર્મો ઘણાં સાધારણ થઈ ગયાં હતાં. ભગવદ્ ગીતાનું વાતાવરણ એનાથી ઘણુંજ ઉચું છે, અને તેનું કારણ એજ કે હિંદુસ્તાનમાં જે ધર્મ ચાલતો હતો તેના કરતાં કોઈ વધારે ઉચ્ચ અને પવિત્ર ધર્મનો પરિચય

ગીતાના રચનારને થયો હતો. ખ્રિસ્તી સંવત્ શરૂ થયા પછી ભગવદ્ગીતા રચાઈ હતી. એ મતના ટેકામાં ડેવિસ સાહેબ ત્રણ દલીલો આપે છે.

૧ કૃષ્ણની પરમેશ્વર તરીકે પૂજા. મહાભારતના વિશેષ પ્રાચીન ભાગમાં એવી પૂજા જોવામાં આવતી નથી. શિશુપાલ જેવો પુરૂષ એની પૂજ્યતા વિષે થોડાંજો અનાદર દર્શાવે છે, અને જો કે સ્ત્રીમ એની પૂજ્યતા સિદ્ધ કરવાનો પ્રયત્ન કરે છે તો પણ શિશુપાલના વિચારનાં માણસો પણ તે વખતે થોડાં નહીં હોય એવું સ્પષ્ટ જણાઈ આવે છે.

વળી, કૃષ્ણ પોતેજ પરમેશ્વર તરીકે મહાદેવની અને બ્રહ્માની પૂજા કરે છે. સઘળી વસ્તુઓનો ઉદ્ભવ એનાથી થયો છે એવું કૃષ્ણને વિષે મહાભારતમાં ઠોઠ ઠોઠ રચણે દહેવામાં આવ્યું છે ખરું, પણ જ્યાં જ્યાં એવા ફકરાઓ જોવામાં આવે છે ત્યાં ત્યાં એવું લાગે છે કે એ ફકરાઓ મહાભારતમાં પાછળથી ઘુસાડી દેવામાં આવેલા.

કૃષ્ણની પરમેશ્વર તરીકેની પૂજા ખરેખરી પુરાણોમાંજ જોવામાં આવે છે ભાગવતપુરાણ, પદ્મપુરાણ, વિષ્ણુપુરાણ એ ગ્રંથોમાંજ અને પરમેશ્વર તરીકે વર્ણવ્યો છે. એ ઉપરથી સિદ્ધ થાય છે કે ભગવદ્ ગીતાનો ગ્રંથ પુરાણના ગ્રંથો જે વખતે રચાયા તે અરસામાંજ રચાયો હોવો જોઈએ.

૨ પુરાણની અંદર દેવતાઓનાં જે ચિન્હો અને સાહિત્યો ગણાવવામાં આવ્યાં છે તેજ ગીતાના દશમા અધ્યાયમાં ગણાવવામાં આવ્યાં છે:—

સમુદ્ર મંથનથી ઉત્પન્ન થયેલો ઉચ્ચઃશ્વસ નામનો ઇંદ્રનો ઘોડો, વરૂણ જેના ઉપર સ્વાર થાય છે અને કામદેવ જેને પોતાના ધ્વજ ઉપર ધરી રાખે છે તે મકર, ઇંદ્રનો હાથી અસાવત, વિષ્ણુ જેના પર સ્વાર થાય છે તે વનતેય-એ અર્થ પૌરાણિક મહત્વનાં પ્રાણીઓને ગીતામાં ગણાવવામાં આવ્યાં છે. વળી મહાભારતના નલોપાખ્યાનમાં વરૂણને સમુદ્રના રાજા તરીકે વર્ણવવામાં આવ્યો છે, ત્યાર ગીતામાં તેને માત્ર જળચર પ્રાણીઓનો સરદારજ દહેવામાં આવ્યો છે.

ભૂતોની પૂજા ઉપરથી પણ પુરાણના સમયગુજ સૂચન થાય છે. વળી, સાગવેદને સઘળા વેદોમાં શ્રેષ્ઠ ગણવામાં આવ્યો છે તે પરથી જણાય છે કે યજ્ઞને પ્રથમે સાગવેદના મંત્રો ભણવામાં આવતા હશે એવા સમયમાંજ-એટલે મનુના પછી લાગે વખત રહીને-ભગવદ્ ગીતા રચાઈ હોવી જોઈએ.

(૩) ભગવદ્ ગીતાની ભાષા ઉપરથી પણ એની અર્વાચીનતા જણાઈ આવે છે. “કલ્પ” “મન્વન્તર” “દ્વન્દ્વ” “માયા” (એટલે ચિન્હ) “ચેરમ” “વિમૂત્તિ” “માયા” એ સઘળા શબ્દો પુરાણ ગ્રંથોમાં જ સામાન્ય વપરાશના થઈ ગયલા જોવામાં આવે છે.

વળી ભગવદ્ ગીતાની ભાષા તે કાલીદાસની “શકુન્તલા” માં વપરાયેલી ભાષા જેવી લાગે છે. ”

આ સઘળાં “પ્રમાણ” ઉપરથી મિ. ડેવિસને લાગે છે કે ઇસ્વીસનના ગ્રીન્ન ઝેકા પહેલાં ભગવદ્ ગીતા રચાઈ હશે નહીં. અને એ મમય પહેલાં તે હિંદુસ્તાનમાં ખ્રિસ્તી ધર્મનો ઉપદેશ થવા માંડ્યો હોય તેની અસર પણ એ ગ્રંથ ઉપર વધજ હશે. ”

પુરાણોનો અને ગીતાનો પ્રાદુર્ભાવ જૈન અને બૌદ્ધ ધર્મની વિશેષ જાગૃતિના પાછીથીજ થયો છે. આ વિષયમાં—જૈન હરિ વિક્રમ ચરિત્ર સંસ્કૃત ગ્રંથનું મરાઠી ભાષામાં લખતા—વાસુદેવ નરહર ઉપાધ્યે—“ પ્રમંગલે અનુસરી જૈન ધર્મ વિષયે જે શબ્દો. ” ના લેખમાં પોતે જણાવે છે કે:—

“ ભારતીય લોક સમાજ મા—જૈન અને બૌદ્ધ ધર્મ એટલો જાણો વ્યાપી ગયો છે કે—પૌરાણિક ધર્મમાં અને પછીના પંથમાં તેમાંના વિચારોનું, આચારોનું, અને તેઓની ધર્મપદ્ધતિનું તાદાત્મ્ય થઈ ગયું છે. એ ભગવદ્ ગીતાદિ ગ્રંથોમાં બૌદ્ધોના નિર્વાણાદિ શબ્દો જે ગિલકુલ લીન થઈ ગયા છે તે ઉપર તુરત ધ્યાન આપવા જેવું છે. પછી જૈન ધર્મનો દ્રેષ કરતાં કરતાં અમારા આચાર વિચાર ઉપર, સધ્યા પૂજાદિ વિધિઓ ઉપર, હમેશ જોક્ષવાના સ્તોત્રો વિગેરે ઉપર પણ તેનો અસર થયેલો છે. એ જૈન અને બૌદ્ધોના સર્વગ્રંથોનું કાલજી પૂર્વક અવલોકન કરીએ તો તરતજ ધ્યાનમાં આવી જશે. ”

(આ લેખ—“ જૈનેતર દષ્ટિ એ જૈન. ” ના પૃ ૧૮ માં જુઓ)

ભગવદ્ ગીતાના માટે કેટલાટ મારા વિચારો.

ભગવદ્ ગીતાની ઉત્પત્તિ માટે ડેવિસન સાહેબનું કહેવું એવું થયું છે કે

“ ભગવદ્ ગીતામાં જે બૌદ્ધ વિચારો દર્શાવવામાં આવ્યાં છે તે હિંદુ ધર્મમાં ક્યાંથી આવી શકે ? ” એમ કહી જે અનેક પ્રમાણો આપ્યાં છે.

તેની પહેલી કલમમાં જણાવવામાં આવ્યું છે કે—“ હિંદુસ્તાનમાં જે ધર્મ ચાલતો હતો તેના કરતાં કોઈ વધારે ઉંચા અને પવિત્ર ધર્મનો પરિચય ગીતાના રચનારને થયો હતો. ” આ ઉપરથી પણ જણાવવાનું છે—જૈન અને બૌદ્ધોનો ઇતિહાસ ચોક્કસ રૂપે બહાર પડી ગયા પછી પુરાણોત્પત્તિ અને તેના અરસામાં ગીતાની ઉત્પત્તિ થઈ છે એ વાત સત્ય છે—કેમકે

જૈનોના ૨૪ તીર્થંકરો અને બૌદ્ધોના દશ બોધિસત્ત્વના અનુકરણ રૂપે પૌરાણિકોએ ૨૪ અને દશ એમ બે વખતે વિધ્યુન્ના અવતારોની કલ્પના ઉભી કરી. તેમાં જૈનોના ૨૪ માંના અઘતીર્થંકર શ્રી ઋષભદેવ છે તેમને પુરાણકારોએ પોતાના ૨૪ માં આઠમા કલ્પ્યા. અને જુદને પોતાના દશ અવતારોમાં નવમા કલ્પ્યા પુરાણકારોએ જૈનોના શ્રી ઋષભદેવને અને બૌદ્ધોના જુદને પોતાના અવતારોની કલ્પનામાં કયાંથી લાવીને ગોઠવ્યા? પ્રથમ દશ બોધિ સત્ત્વના અનુકરણ રૂપે—મત્સ્યાદિક દશ અને પાછળથી જૈનોના ૨૪ તીર્થંકરોના અનુકરણ રૂપે ૨૪ અવતારો પુરાણકારોએ ગોઠવેલા હોય? આ માટે અનુમાન વિચારવાની લલામણ કંઈ છે. તે સત્ય રૂપ જ કરશે.

એજ વિધ્યુના ૨૪ અને દશ અવતારોની કલ્પના મનમાં ધારણ કરી ગીતાકારે લખ્યું કે—“ છે ભારત? જ્યારે જ્યારે ધર્મની ગ્લાનિ (ક્ષય) થાય છે, અને અધર્મનો ઉઠાયો થાય છે ત્યારે હું મને પોતાને પ્રકટ કરું છું. સત્પુરૂષોના રક્ષણ અર્થે અને દુષ્ટના વિનાશ તથા ધર્મ ને ઝરાબર સ્થાપવા અર્થે હું યુગે યુગે જન્મ લઉં છું. ”

આમાં આપણે જરા વિચાર કરી જોઈએ—

જો વિધ્યુ ને અનાદિકાલના પરમાત્મા કે પરમેશ્વર રૂપે આપણે માનીએ તો તેમના માટે સત્પુરૂષો કયા? અને દુષ્ટ પુરૂષો કયા?

શું હિંસક યજ્ઞના કાર્યોમાં મચી રહેલા પુરૂષોને સત્પુરૂષો તરીકે માનવા? કે ગમ, દમ, દયા, પરાયણતા આદિ કર્મોના ઉપદેશક અને પાલક ને સત્પુરૂષો તરીકે ગણવા? અથવા આ એમાંથી દુષ્ટ કેને માણવા? અથવા વિધ્યુ ભગવાન અવતાર લઈ આ એ વર્ગનાંથી કયા વર્ગનો નાશ કરે? પુરાણ કારો એ તો—ગમ, દમાદિકના ઉપદેશકો અને પાલકો એવા જૈન અને બૌદ્ધ આ એ વર્ગના લોકોને નારિનક બનાવવા માટે વિધ્યુ ભગવાને આત્મા લેવાનો ઉદ્યમ કરેલો ગતાવ્યો છે. શું આ સખલું પુરાણકારોનું સત્ય છે કે? વળી ક્રત્યર પ્રિતિ

શ્રુતિઓના દ્રષ્ટા જે મહાન ઋષિઓ તેમને તો આ અવતાર વાદની પ્રેરણા થએલી નથી તો પછી આ પુરાણકારે કયા ઇશ્વરની પાસેથી અવતારવાદ લાવ્યા ? પદ્મ-ચાતનાં ચરમાં ઉતારીને બુદ્ધે તેને ચોખ્ખું દેખાય ? ॥

સ્કંદપુરાણના. રાજા-આમ અને કુમારપાલ.

સ્કંદપુરાણ. ત્રિજ્ઞે બ્રહ્મખંડ. તેના બીજા ભાગના અધ્યાય-૩૬૩૭૩૮ સુધી શ્લોક-૨૦૮૭૫૬૪૫ પ. ૧૫૪ થી ૧૬૧ સુધી તેનો કિંચિત્ સાર—

પૂર્વે નારદે બ્રહ્માને પુછેલું તે વાત વ્યાસે યુધિષ્ઠિરને કહી ગતાવેલી કે ધર્મારણ્ય તીર્થનો જીર્ણોધાર રામચંદ્રજીએ કરાવેલો.

તાર્પયં કે-તે તીર્થનો ભંગ થએલો ? ઉત્તરમાં-વ્યાસજી કહેવા લાગ્યા કે-આ કલિકાલ આવતાં કાન્ય કુખમાં આમ રાજા થઇ ગયો. “ જામાતા તસ્ય દુષ્ટો વૈ નામ્ના કુમારપાલકઃ ” તેનો જમાઇ કુમારપાલ થયો. ઇંદ્ર સૂરેણ જૈને ન પ્રેરિતો બુદ્ધધર્મિણ ” તે કુમારપાલને બુદ્ધધર્મના ઇંદ્રસૂત્ર જૈને પ્રેર્યો. તેથી તેને રામચંદ્રે આપેલા શાસન પત્રનો લોપ કર્યો. આ કુમારપાલને મેઢે રકતું રાજ્ય સાસરા તરફથી મલેલું, તેથી મેઢેરકના બ્રાહ્મણો શાસનપત્રનું પાલન કરવાની આજ્ઞા આમ પાસેથી લાવ્યા. છતાં પણ તેણે સાસરાની તેમજ રામચંદ્રની આજ્ઞા માન્ય રાખી નહી. અને ઉલટો કહેવા લાગ્યો કે કોઇ હનુમાનનો પ્રત્યક્ષ (પડયો) ગતાવો. પછી અઢાર હજાર બ્રાહ્મણો રામેશ્વર જવા નીકળ્યા કુમારપાલે તેને અટકાવવા છત્રીશ હજાર ગ્રંથ મોકલી પણ તે શાપના ભયથી મૌન રહી. પછી પાછળથી ચંડાલ જેવા ચૂદ્ર જૈન ધર્મીઓએ ઉધું છતું સમજાવી પંદર હજારને પાછા ફેરવ્યા. પણ નિશ્ચયવાળા ત્રણ હજાર જીજ્ઞાસુ અને તરસ્યાને રામેશ્વરના માર્ગમાં રામની પ્રેરણાથી વૃદ્ધ બ્રાહ્મણ રૂપે હનુમાન મળ્યા. પાવાને ફોલો આપ્યા પછી પોતાનું સ્વરૂપ પ્રગટ કરાને કાર્યની સિદ્ધિના માટે બે ગગલો ના કેશની બે પુડીઓ આપી. બ્રાહ્મણો જાત્રા કરી સ્થાન ઉપર આવ્યા. કુમારપાલને હનુમાનની ઇચ્છા છે એમ ઘણું કહી ગતાવ્યું પણ હઠે ચઢેલા રાજાએ માન્યું નહી. છેવટે તે બ્રાહ્મણોએ ડાળા ગગલના કેશની પુડી રાજાદારમાં ફેંકી. તેથી સર્વ બક્રીને બરમ થઇ ગયું. “ સર્વે તજ્જ્વલિતે દ્રષ્ટ્વા નગ્નક્ષપણકા-સ્તવા ધૃત્યા કરેણ પાત્રાણિ નષ્ટાઃ સર્વે દિગ્ગો દશ । કે તરતજ નગ્નક્ષપણકે (જૈન સાધુઓ) હાથમાં પાત્રાં લઇને દશે દિશામાં ભાગીને નાઠા. અને કુમાર

પાત્ર પ્રામ્હણેના ચગ્ગુના જઈને આજીજી કરવા લાગ્યો— “વન્દિત. મનામ્યતાં વિપ્રા : ? શાસનં તે વદામ્ય હ ” હે વિપ્રો ? આ લાગેલી અગ્નિની ગાતિ કયે હું તમાજ શામન પત્રો આપીશ. એવી રીતે જ્યારે ઘણી આજીજી કરી ત્યારે તે પ્રામ્હણે— અન્યા યા પુટિકા ચામીત્ સ્વાદત્તા સાગદાંતયે હનુમાને જે જગણા બગલના ઠેરની પુત્રી આપી હતી તે શાપ શાતી થવાને માટે આપી. એટલે ગન્યનો નર્વ જટલો જેવો હતો તેવોને તેરો ચડ ગયા. પત્રી કુમાન્ધાવ પ્રામ્હણેનો ભક્ત થયો. શામન પત્રો બધા લખીને આપ્યા અને બધા રાજ્યમાં અધીકાર પણ તે ત્રણ હજાર પ્રામ્હણેનેજ મોખ્યો. અને તે વેદગાદ્ય નગ્નશ્ચ પશુકેને પોતાના ગજ્યમાંથી હાકી કાઢ્યા “ નિષ્કાલિનાદુ પાવટા : ” પત્રી તો તે વેદ બાહ્યાં પોતાની મેલેજ ભાગવા લાગ્યા, વેદગાદ્યા : પ્રનદાસ્તે ઉત્ત-માડયમ મચ્ચમા ॥ ઇત્યાદિક ચણુજ એ નબંધ અને અયોગ્ય લખેવું છે. તે સ્કંદ પુનાણથી જોઈ લેવું ઇત્યવં વિમ્તરેણ ॥

રાજા આમ અને કુમારપાત્રની ઇચ્છિત મમીક્ષા.

સ્કંદપુનાણ હજારો અધ્યાયથી વ્યાપ્ત, ૮૧ હજાર પ્રકીરણના પ્રમાણવાળું છે તેથી મહાપુરાણજ ગણાય. પણ તેમાના વિષયોની તપાસ કરતાં ભાગ્યેજ એકાદ વિષય સત્યરૂપે મળી શકે—જાણુ તેમા મહાદેવજીના વિંગ વિષયનોજ પ્રાથે વિચાર કરવામા આવ્યો છે. પણ આગળ જતાં એજ પુનાણના પાંચમા ખાંડના બીજા અધ્યાયમા—બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, અને મહાદેવ એ ત્રણ દેવો પાણીના પરપોટામાથી એક એનાનું ઇંદુ થતા તેમાથી ઉત્પન્ન થએલા જણાવ્યા છે તો પછી મહાદેવજીનું વિગજ એટલી બધી મહત્વતાવાહું શાથી ? શું બીજા એ દેવોના વિંગ ન હતા ? તે લેખનો માર અમેએ આ અથમા આપેલો છે તે જુવો. બીજવાત એ છે કે—દરેક પુનાણકારે પોતાનું નામ છુપાવી વ્યામજીને કલ્પિત કર્યાં છે કેમકે તેઓ અજ્ઞાનોના પડિતો હતા પણ હનીયાને તો ઊંધે અને દોરવાનો જ પ્રયત્ન કરેલો હોય એમ સ્પષ્ટ થાય છે જે અજ્ઞાનો મત્વનિષાધી લેખ લખવાનો પ્રયત્ન કરે છે તે છટચોક પોતાનું નામ આપતા આપણે જોઈએ છીએ.

હવે આપણે રાજા આમનો અને ગજા કુમાન્ધાવનો વિચાર કરીએ—આમ ગજા આ આજ્ઞતા વિક્રમ સંવત્તના નવમા મેકામા અને કુમાન્ધાવ બારમા મેકામા થયા છે. તેથી જોછામા જોછા ત્રણમે વર્ષનું છેડું છે. તો પત્રી તે જાને ગમતે આમગ જમાઇ દેવી રીતે ચડ ગકે ? કુમાન્ધાવ પાટણના જગ ભંડેર છે છતાં

આ પુરાણકારે મોઢરકના લખી બતાવ્યા છે. જૈન હેમચંદ્રાચાર્યના પ્રતિબોધિન છે. તેના ઠેકાણે “ જૈન ઇંદ્ર સુત્રજૌદ્ધ ધર્મીએ પ્રેર્યો ” આમાં સત્યતા કેટલી ?

વળી બીજી વાત એ છે કે—વ્યાસજીએ યુધિષ્ઠિરને કહ્યું કે—“ આમો નાન્ના વમૂ વ હ ” આમ રાજ થઇ ગયો. તો શુ રાજ આમ અને કુમારપાલના પછીથી વ્યાસજી થયેલા માનવા ?

આગળ બ્રાહ્મણોએ બહાદુરી કરી તે પણ જુવો:—

તેઓ રામેશ્વરમાં રામની ચીડી લેવા જતાં રસ્તામાં હનુમાનજીએ સારવાર કરીને બે બગલો ના કેશની બે પુડીઓ આપી. તેમાંથી ડાળા બગલના કેશની પુડી લઈને કુમારપાલના રાજદ્વારમાં ફેંકી કે તરતજ સૈન્ય સાથે અતેડર સુધાં બાંધીને બરમ થઇ ગયું. અને નગ્ન ક્ષપણકો જીવ લઈને ભાગ્યા. અને કુમાર પાલને તે દામજ બતાવી લીધો. ખેર (તત્વેને અમજથીને કે તોફાન મચાવીને ?) કૃષ્ણ બગવાનની પસે પગ ધોવડાવનારાઓ બ્રહ્મપુત્રો કુમારપાલને દાસ બનાવે તેમાં આશ્ચર્ય શુ ?

જે મોટા મોટા પુરાણોના લેખકો આધુનીક પ્રત્યક્ષ જેવા ઇતિહાસોમાં પણ ઉધું છતું લખીને હુનીયાને ઉધા પાટા બાંધવવાને જરા પણ પાછી પાણી નથી કરતા, તેવા પુરાણકારો સત્યનિષ્ઠા રાખી પ્રાચીન ઇતિહાસોના વિષયો સત્ય રૂપે લખી ગયા હોય એમ માની શકાય ખરૂં કે ?

અસત્યાગ્રહ છોડી સત્યને શોધે તે પંડિત ?

વસંત. વર્ષ ૨૭ મું. અંક ૧૨ માં પૌષ સંવત્ ૧૯૮૫ ના માસિકમાં પૃ. ૪૭૦ થી યાદવોનું કુત્ર એ નામના લેખમાં—દુર્ગાશંકર કેવલરામ શાસ્ત્રી પૃ. ૪૭૧ માં નીચે પ્રમાણે જણાવે છે—

“ જુદના સમયની બાબતમાં આ રીતની પરીક્ષા શક્ય હોવાથી આ દેશના ઇતિહાસના અન્વેષકોએ ઇ. સ. પૂર્વે ૬૦૦ વર્ષીના વખત માટે પુરાણોના વંશોને ખૂબ કસી જોયા પછી એનો આ દેશનો ઇતિહાસ ઉકેલવામાં ઘણો લાભ લીધો છે, પણ એ સમયના વંશોમાંયે પુરાણોમાં ગરબડ થઇ છે. પ્રયોતો અને ગૈંશુ નાગોને મગધના વંશમાં અનુક્રમમાં પુરાણો મુકે છે. જ્યારે વૃહત્કથા, પ્રાચીન

ખાદ્ય અને જૈન સાહિત્ય વગેરેથી પ્રયોતોનું અવંતીમાં અને શૈથુનાગોનું મગધમાં એક કાલે રાજ્ય હતું એમ સિદ્ધ થાય છે. જુવો—

Cambridge History of India, VI, Ch. 13.

આમાં મારા બે બોલ—પુરાણકારોએ જુદાના સમયમાં ગરબડ કરી એટલું જ સ્થા માટે મહાભારત જેટલા સ્કંદપુરાણકારે તે આધુનિક તેરમા અડદમા સેકાના કુમારપાલ રાજાને આમ રાજના જમાઇ લખીને કેટલી ગળડ કરી છે ? તે સિવાય પ્રાચીન કાલના જૈન ઇતિહાસોમાં છએ ખંડના ભોક્તા ૧૨ અકવર્તીઓ અને ત્રણ ખંડના સ્વામી વિષ્ણુ, પ્રતિવિષ્ણુઓને મોટા રાજાઓ બતાવ્યા છે તેમની સાથના બધાઓ સંબંધોને તોડી નાખીને પુરાણકારોએ કોઇને વિષ્ણુ ભગવાન તો કોઇને દાનવો, અસુરો ઠરાવી તેમની સાથમાં ધ્રમ્હા અને મહાદેવના નામો જોડી આપીને મૃત્યુલોકથી સ્વર્ગના દેવોની સાથે મોટી લડાઇઓ કરવાવાળા લખીને બતાવ્યા છે.

પુરાણકારોએ સમયાનુકૂલ ધર્મની પ્રવૃત્તિ કરવા પૂર્વકાલમાં મરજી પ્રમાણે લખીને બતાવ્યું. પરંતુ આ પ્રકાશના સમયમાં પણ વર્તમાન કાલના કેટલાઓક પંડિતો પોતાનું અને બીજાઓનું સમાધાન કરવા નવીન નવીન જુદી જુદી કલ્પનાઓ કરવા કમર કસી છે તેઓ શી ચિદ્ધિ કરના માગતા હશે ?

સમયાનું કુલ્લતો વ્યવહારની પ્રવૃત્તિ કરી ચકાચ પણ ધર્મના અદ્વૈત સિદ્ધાંતોમાં કેવી રીતે ફેરફાર કરી ચકાચ ? મોટા મોટા પંડિતો થઇ દુરાશ્રયનું દોરડું ખેંચ્યા કરે તેથી શું ચિદ્ધ કરી લેવાના હતા ? અત્ય શું છે તે જોવાની શુદ્ધિ રાખો તેજ કલ્યાણકારી છે ?

ઇતિ શ્રી વિજયાનંદ સૂરીશ્વર (પ્રસિદ્ધ નામ આત્મારામજી) ના લઘુ શિષ્ય-હરિણુ વિદ્યારી મુનિ અમર વિજય વિરચિત “ તત્ત્વત્રયી મીમાંસા ” નામના ગ્રંથે (જૈન અને વૈદિકના દિગ્દર્શન રૂપે) જગત કર્તા બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને મહાદેવના સ્વરૂપ નામનો પ્રકરણ ૪૩ ના સ્વરૂપવાળો પ્રથમ ખંડ ગમાખત: ||

આ પ્રથમખંડના ત્રિપચની ટુંકમાં રૂપરેખા.

જૈન માન્યતા પ્રમાણે—સ્વાભાવિક રીતે ઉતરતા—ચઢતા કાલના સ્વરૂપથી ચાલતી આવેલી—આદિઅંત વિનાની, આ સૃષ્ટિ તેમા છ વિભાગથી ઉતરતો—અવ-નર્પિણીનો, તેજ પ્રમાણે છ વિભાગથી ચઢતો—ઉત્સર્પિણીનો. આ ઉતરતા અને ચઢતા બન્ને કાલનું પ્રમાણ ૨૦ કોટા કોટિ સાગરોપમનું થાય, તેજ પ્રમાણે કુદરતથી સદા કાલ થતું આવ્યું અને ભવિષ્યમા થયા કરવાનું. આમા સમજવા નું સ્વાભાવિક ઋતુઓના ઉદાહરણથી. આ ચાલતા અવસર્પિણીના છ વિભાગની ટુંકથી સમજૂતી—

(૧) ચાર કોટાકોટી સાગરોપમના પ્રમાણવાળો. તેમા મોટામા મોટી—કાયા, અને લાખામા લાખા આયુષ્યવાળા, ધર્મ અને કર્મ વિનાના, અત્યંત મુખી યુગલિક માણસો થાય. (૧ સુખમ સુખમ નામ.)

(૨) ત્રણ કોટાકોટિ સાગરોપમના પ્રમાણવાળો. પહેલાના કળતા કાયામા અને આયુષ્યમા ઘટતા, ધર્મ—કર્મ વિનાના, યુગલિક માણસો, નિરતર સુખમા જ રહેવાવાળા. (૨ સુખમ નામ.)

(૩) બે કોટાકોટિ સાગરોપમના પ્રમાણવાળો તેમા બીજા વિભાગવાળાના કરતા કાયામા અને આયુષ્યમા ઘટતા, ધર્મ—કર્મથી પણ રહિત, છેવટના વખ-તના માણસોથી કિંચિત ફેરકાર થતો યુગલિક માનસોમાથી સાત કુલ કરોની ઉત્પત્તિ થઇ, છેવટમા સ્નાતમા નાભિ કુલકરને ત્યા ત્રણ જ્ઞાન સહિત શ્રી ઋષભ દેવ તીર્થંકર થયા ત્યાથી યુગલિક ધર્મ દર થવા લાગ્યો અને ધીરે ધીરે વ્યવહાર પ્રવૃત્તિની સરૂઆત થવા લાગી. પછી તેમને દીક્ષા ગ્રહણ કરી તપના યોગથી કેવલ જ્ઞાન (સર્વજ્ઞ પણ) મેલવી લોકોને ધર્મનો માર્ગ બતાવ્યો. ત્યાથી ધર્મ કર્મની પ્રવૃત્તિની સરૂઆત થતી ચાલી. એથા વિભાગના પહેલા અને ત્રિજનો ઘોડો વિભાગ બકાત રહેતાં શ્રી ઋષભદેવ ભગવાન મોક્ષમા આપ્યા ગયા (૩ સુખમ દુષમ નામ)

(૪) ત્યાર બાદ—એક કોટાકોટિ સાગરોપમમા બેતાલીય (૪૨) હજાર વર્ષની નૃન્યતાના પ્રમાણવાળા. એથા વિભાગમા જે જે બનાવ્યો બન્યા છે તેના વિચારો અમો અમારા આ ચાલુ અંધમા પ્રાયે કમવા જ કરતા

આવ્યા છે તે એવી રીતે કે-યુગલિક ધર્મ સ્વર્ગના નાણુદ થયા પાદ ધર્મની પ્રવૃત્તિ અને ધર્મનો પ્રવૃત્તિ ભેગભર સરૂ થતી ચાલી તે ચોથા વિભાગના અરુધા કાલ સુધી તો આ ઋષભદેવ લગવાનના બતાવેલા ધર્મનોજ પ્રભાવ આવ્યા કર્યો. ત્યારબાદ બીજા તીર્થકર ઉત્પન્ન થયા તેમને પ્રભાવ ચાલતો રહ્યો એમ આઠમા તીર્થકર સુધી તો એકજ સ્વરૂપનો સર્વજ્ઞ મહાપુ- પેનો બતાવેલો ધર્મ લોકોમાં ચાલતો રહ્યો પછી તે આજ સુધી કેવી રીતે બદલાતો અને કેવી કેવી રીતના પલટાખાતો આવ્યો તેનું સ્વરૂપ અમોએ શ્રી ઋષભદેવથી લઇને ૨૪ મા મહાવીર સુધીનું કમવાર કિંચિત્ કિંચિત્ જૈન વૈદિકની તુલનાત્મક સ્વરૂપથી લખીને બતાવ્યું છે.

જો કે ખંડન મંડનના અથો જૈન વૈદિકમાં આપમ આપસમાં ઘણા લખાયા તે પરંતુ તુલનાત્મક દૃષ્ટિથી લખાયેલો મારા જોવામાં આવ્યો નથી તેથી આ અથ વાચતા વાચકને આઠકાદની માથે જ્ઞાન પામુ અપૂર્વ મળતુ જશે. અનેબુદ્ધિમાનો પોતે પોતાનો મેલેજ સત્યા અત્યનો નિર્ણય કરી લેશે. આ બધું સ્વરૂપ જૈનોના સર્વજ્ઞને અનુમરીને અમોએ લખીને બતાવ્યું છે.

જેવો આ અવ સંપિણીનો કાલ ચાલતો આવ્યો છે તેવો ઉત્સર્પિણીનો થશે પણ આટલા બધા વિશેષો નહિ થાય એમ સર્વજ્ઞના વચનથી જાણીને હું લખુ છું.

આ જગત્ દોષ બનાવીને મૂડી ગએલો નથી તેમજ તેનો નાશ કરવાને પણ દોષ પડેલો નથી. જેઓએ મત્ય અત્ય મેલવી સર્વજ્ઞપણું મેળવ્યું અને પોતાના આત્માને સુઝા રૂપે બતાવ્યો છે તેમનેજ આ જ્ઞનીયાનો અંત આવ્યો છે. પાકી તો કેઈપણ આ જ્ઞનીયાનો અંત કરવાને જન્મેલોજ નથી.

॥ ઇતિ દુકરૂપે અથમ ખંડના સ્વરૂપની રૂપરેખા.

ઇતિ દક્ષિણ વિહારી મુનિ અમરવિજય વિરચિત-જૈનવૈદિક તુલના-
ત્મકરૂપે મુખ્ય દેવોના સ્વરૂપનો પ્રથમ ખંડ:

તત્ત્વત્રયી મીમાંસા.

ખંડ બીજો.

- ” વેદાદિ ભણે, માંસાદિકથી દેવાની તપ્તિ કરતાં પિતરોની તપ્તિ.
(યાર્ગવલ્ક્ય.) ”
- ” (૫) રોજને રોજ એ દગ્ધર ગાયોને મરાવી દાન દેનાર રંતિ દેવ.
(મહાભારત વનપર્વ) ” ૧૮
- ” (૬) પચીસ પચ્યાસ પાસ અકરંથી તર્પણ (ભવિષ્ય પુ.) ”
- ” (૭) શય્યાદિકના દાનમાં પાંચ દુધ માંછલી (યાર્ગવલ્ક્ય) ”
- ” (૮) ગણેશની ભેટના બદાને માંસ લેવાનો પ્રયત્ન. (યાર્ગ.) ”
- ” (૯) ભંગીના પાત્રમાંથી માંસાદિક લેતાં શુદ્ધ. (અત્રિ સ્મૃતિ) ”
- ” (૧૦) બ્રાહ્મણાદિ અતિથીના માટે બદલ કે બકરો પકાવે, (વસિષ્ઠ) ૧૫
- ” (૧૧) ઋષિઓ પ્રાણુ લેવાનું, કહે જીવોનું કોણું શરણુ (મનુ.) ”
- ” (૧૨) બ્રહ્માએ બધા જીવો, ખાવાને રચ્યા. (મનુસ્મૃતિ અ. ૫) ૧૬
- ” (૧૩) મૃગાદિકના માંસથી દશરથનું આદ્ય ઋષિઓ જન્મ્યા. (પદ્મ પુ.) ૧૭
- ” (૧૪) કૌશિના, ૭ પુત્રો-ગાયને ખાધુ નિર્ભય થયા. (પદ્મ પુ.) ”
- ” ગેંડાદિકના માંસથી પિતરોને અક્ષય ફલની પ્રાપ્તિ. (યાર્ગ.) ૧૮
- (૫) (૧) આદ્યાદિકમાં બ્રાહ્મણોએ જીવેને બક્ષણ કરવા: (યાર્ગ.) ૧૯
- ” (૨) જેના માંસથી જેટલો વખત પિતરોની તપ્તિ. (યાર્ગવલ્ક્ય) ”
- ” (૩) આદ્યમાં જેનું બ્રહ્મભોજન તેવી પિતરોની તપ્તિ. (મત્સ્ય પુ.) ૨૦
- ” (૪) મનુની નાસિકાના પુત્રનો પુત્ર આધ્વના માટે મૃગાદિ લાભ્યો.
(વિષ્ણુ પુ.) ૨૦
- ” (૫) વળી ઉપર પ્રમાણે આધ્વથી પિતૃઓની તપ્તિ. (મનુસ્મૃતિ) ૨૧
- ” (૬) યજ્ઞના અંતે આધ્વના માંસ બક્ષણનું પાપ. (ભાગવત) ”
- ” (૭) જેનું માંસ આધ્વે તે પરલોકમાં આપણું ખાધ. (મનુ.) ૨૨
- (૬) (૧) માંસાદિકથી મસ્તોને-શીયો મેળવવાનો પ્રયત્ન. ”
- ” (૨) નગ્ન વેશ્યાની પૂજા કરનાર સ્ત્રીઓને પ્રિય. (ભવિષ્ય પુ.) ”
- ” (૩) બ્રહ્મા અદિ તપ કરનાર અપ્સરાઓ સાથે. વિમાનમાં ખેડી
સ્વર્ગે જાય. (શં. ૩૬૧ મી. ભવિષ્ય પુ.) ”
- ” (૪) યજ્ઞમાન સ્ત્રીનું પણ દાન કરે. (ભવિષ્ય પુ.) ”
- ” (૫) સૂર્યને વેશ્યાઓ અર્પણ કરે તે સૂર્ય લોકમાં જાય. (ભવિષ્ય) ”
- ” (૬) બ્રાહ્મણ ચારે વર્ણની સ્ત્રીઓ સાથે દીકા કરી શકે: (વરાહ પુ.) ૨૪
- (૭) ભોગો ધનથી મળે તે મેળવવાનો પ્રયત્ન.
- ” (૧) જડેલું ધન આશ્વલ્ય પોતે રાખે. રાજ અશ્વલ્ય રાખે (મનુ) ”
- ” વાડી માડી આપે તે જજમાન સુખી. (યાર્ગવલ્ક્ય) ૨૫
- ” (૩) બાર તોલા મોનાની સાથે ભાગવત આપે તે મર્વ બંધનથી
મુક્ત. (શં. ૩૮૩ મી. ભાગ. મદાત્મક) ”

- " (૪) આમહણી આશ્વિકા હરે તે ૬૦ હળર વર્ષ નરક કીટ. "
- " (૫) આમહણે પરણાવનારનો શિવ લોકમાં વાસ. (મત્સ્ય પુ.) "
- " (૬) મૃત્યુ નશ્વક જાણી રાગ દંડનું ધન આમહણેને આપે. (મનુ.) ૨૬
- " (૭) ગ્રહોની પ્રીતિ માટે આમહણેને ભોજન અને દાન. (યાજ્ઞ.) "
- " (૮) યુદ્ધથી કે જમીનથી મેળવેલું ધન રાગ દાનમાં આપે. ('યાજ્ઞ.') ૨૭
- " (૯) આમહણેને દાન આપે તે અપસરાઓ સાથે ક્રીડા કરે. (મત્સ્યે) "
- (૮) " (૧) જ્યેષ્ઠ સુદિ ૧ થી ૧૦ મુધી મ્નાન પૂજા સાથે દશસેર તેલાદિકનું દાન કરનારના દશ જન્મના પાપ નષ્ટ થાય. (સ્કંદે આર્ચના.) ૩૦
- " (૧) નાના પ્રકારની ગાયોનું દાન અને તેનું 'કેશ. (વરાહપુ.) "
- " (૨) વસહ પુ 'અ. ૧૦૧ મા રસ ધેનુની વિધિ. "
- (૯) " (૧) બ્રહ્માદિકથી પેદા થએલા 'સર્વ' સત્તાનો હક સ્થાપનાર આમહણો. ૩૨
- " (૧) બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને મહાદેવે નિર્માણ કરેલા એકાદર હળર આમહણો (સ્કંદપુ ખં. ૩ જો. અ. ૫ મો.) "
- " (૨) સર્વ દેવોના દેવ કોણુ ? તો કે આમહણુ. (શંકા ૩૪૬ મી.) "
- " (૩) સર્વ જીવોમાં શ્રેષ્ઠમાં શ્રેષ્ઠ આમહણુ. (મનુસ્મૃતિ.) ૩૩
- " (૪) આમહણો ઉપર બ્રહ્મા વગરનો દેશ અપવિત્ર. (ભાગ. સ્કંધ ૧૧) ૩૪
- " (૫) ત્રણે લોકોનો નાશ કરતા ઋગ્વેદીને પાપ ન લાગે (મનુ.) "
- " (૬) ગમે તેવા પાપી આમહણોને પ્રાણીત દંડ કરવો નહીં. (મનુ.) "
- " (૭) આમહણુ ઉપર કોપ કરનારનો નાશ થાય છે. (મનુ.) ૩૫
- " (૮) પડિત કે મૂર્ખ આમહણુ વિના કોઈ પૂજ્ય નથી (મનુ.) "
- " (૯) શુનિ સ્મૃતિ બહારના મતધારીઓને કાઢી મુકે (મનુ) ૩૬
- (૧૦) " (૧) પુરાણના સાબળનારને-ગમે પૂછે અમહલોકમાં પુદ્યાઓ. (શિવ પુ.) ૩૭
- " (૨) આગળ પાઠળની દશ પેઢીને તારનાર પુરાણિક ગુરુ. ('શિવે) ૩૮
- " (૩) મૃતકે મુત્રને લઇ જનાર યમ-આમહણુ શાપથી નિઃમુત્રીયો. (સ્કંદ પુ. ખં. ૬ ઠો.) "
- " (૪) આમહણના નમસ્કારથી સૂર્યનો પ્રકાશ. કોષથી જગતે ભરમ. ૩૯
- (૧૧) " આશ્વર્ષ જનક પુરાણકારોની વાતો. ૪૦
- " (૧) સૂર્યની સ્ત્રી ઘોડી ચઇ સૂર્ય ઘોડો ચઇ પાછળ ગયા. (શં. ૬૯ થી ૭૧, ભાગવત અને માર્કંડેય) "
- " મુન-તેજ ઘોડા ઘોડીથી અશ્વિનીકુકારની ઉત્પત્તિ. (શં. ૭૦ મી.) ૪૧
- " તેજ ઘોડીના મુખમાં ત્રણ પુત્રો એક દથીઆરણ્ય ઘોડેઆર (માર્કંડેયમાં) "
- " (૫) સત્ય ધૃતિનું વીર્ય તેના શરથી બે ભાગ જેના કૃપ-કૃપી, (વિષ્ણુ પુ.) "

- ૧૧ (૧૬) 'દેવદીએ' એક ધર માંગ્યો, મદાદેવે પૈયસ આપ્યા
((૧૨) ૩૯૪ મદાભારત)
- ૧૨ (૧૭) પુરવની ઓ બની, પછી તેજ ઓ પુરવ (સ. ૭૨-૭૩ ભાગ)
- ૧૩ (૧૮) ગમના પેટમાં પેટમાં કાઠનુંસુર, જગત લેખ
(સ. ૧૦૫ રામાયણ)
- ૧૪ (૧૯) ધર્મદાની ૭૧ પેટીએ ગમ. વાત્સીથી ગમાયણ, (સ. ૧૯ મી)
- ૧૫ (૨૦) પરશુમિ માત્રને મારી તે ધર્મ કે અધર્મ, (સ. ૧૯ મી)
- (૧૨) (૨૧) ધરને મારવા પૃથુના પુત્રને અત્રિની આજ્ઞા (ભાગ)
- ૧૬ (૨૨) એક તુ બીથી ૬૦, હમર પુત્રો પેદા થયા (રામાયણ-ભાગ)
- ૧૭ (૨૩) કાશ્યપની દીકરીઓમાં દ્રાવ્યી ધોડાદિ, પેના થયા (સ. ૪૧ મી રામાયણ ભાગ)
- ૧૮ (૨૪) ગાયનું દોહન કરના, દાથી, ધોડા, મકાનાદિ નીકળ્યા
(સ. ૩૬, ૪૬, ૪૭, ૪૮, ૪૯)
- ૧૯ (૨૫) મદાદેવે અજનીના કાત્રમાં વીર્ન પુકસુ, હનુમાન પેદા થયા
(સ. ૬૧, ભાગ)
- ૨૦ (૨૬) પુત્રનું ખસિદાનું ન આપવાથી હરિમદ્ર જોહરી
(સ. ૬૪ મી ભાગ)
- ૨૧ (૨૭) જમીનના ધડામાંથી સીતા નીકળ્યા (સ. ૩૨ મી રામાયણ)
- ૨૨ (૨૮) પાર્વતીજી પદ્માથી પેદા થયા (સ. ૩૧ મી, ભાગ)
- ૨૩ (૨૯) નારદજી થી ૬૦ પુત્રો પેદા થયા (સ. ૪૬ મી ભાગ)
- ૨૪ (૩૦) યમરાજના તત્તની ઉત્પત્તિ (આયોનાત્. પૃ. ૫૧૮)
- ૨૫ (૩૧) પુરાણોના અસ્તિત્વમાં ખગ ધર્મનો લાપ (આયોનાત્. પૃ. ૪૩૨)
- ૨૬ (૩૨) સમુદ્રનું મથન કરતા પાંચમી વારે ચંદ્ર નીકળ્યો, (૪ પુ)
- ૨૭ (૩૩) ગમના પદ્માથી સમુદ્ર (ભાગવત)
- ૨૮ (૩૪) હનુમાન સુધર્મને જગી ગયો, (સ. ૩૧ મી, રામાયણ)
- (૧૩) (૧) વેદની આજ્ઞા તે જ ધર્મ, બાકી અધર્મ (સ. ૪૭૧, ભાગ ૨૬. ૬)
- ૨૯ (૨) ધર્મના માટે પુરાણો કે અધર્મના માટે ૧ (મત્સ્ય પુ. અ. ૬૦)
- ૩૦ (૩) દેવોને પુતાલ કથાથી સતોષ, તેવો યજ્ઞથી નથી (શિવ પુ. ૪૮ મર્મ, અ)
- (૧૪) (૧) ભક્તિની મેળા કરવા નદીઓ આવી (સ. ૩૦, ભાગ મદાત્મ્ય)
- ૩૧ (૨) ભાગવત ન સાલગે તે ચડાળ, (સ. ૩૮૫, ભાગ, મદાત્મ્ય)
- ૩૨ (૩) ભક્તિ સીનાદિક નામ્યા (સ. ૪૨૦, ભાગ મદાત્મ્ય)

- (૪) પાપીઓ ક્રોધીઓ સંપત્તિકથી પવિત્ર. (શં. ૪૭૮, ભાગ. મહા.)
- (૫) ભાગવતી કથાનો આરંભ કૃષ્ણના ગયા પછી. (શં. ૪૨૧)
- (૬) યવનોની ચઢાઈ પછીનું ભાગવત કૃષ્ણ, જામતે, કયાંથી ? (શં. ૩૭૮)
- (૭) પુરાણ પછીનાં વેદો, પુરાણ કથાઓ, હાજર. (શં. ૨૫૩, પદ્મપુ.)
- (૮) ભાગવતની કથા સાંભળવા પદ્માડ, નદીઓ આપ્યા. (શં. ૫૦ મી)
- (૧૫) (૧) પૂર્વે યોગાદિકથી જે કુલ ન મળતું તે કલિમા નાંમેથી. (રામાયણ)
- (૨) ચઉદ વિદ્યાના નામ. (રામાયણની ટીપમાથી, પૃ. ૧૫)
- (૧૬) વિદ્યાનોથી કંપાએલો, મહાભારતનો કળ. (સંસ્કૃત સા. પૃ ૩૬૪ થી)
- (૧૭) (૧) દેવોએ સૃષ્ટિ વારંવાર રચી, રચગની ખોટ વિશ્વામિત્રે પુરી (દુલસી રા. અયોધ્યા કાંડ.)
- (૨) રચગના જતા નહુપ, ઋષિના ગાપથી અજગર થઈને પડયો (દુલસી રા. મહાભારત વન પર્વ)
- (૧૮) અંથ રચાવામા ખાણેલોને સ્વાર્થ સાધવાનો આરોપ (સંસ્કૃત સા.)
- (૧૯) (૧) વૈદિક અને શુદ્ધ સાહિત્યના સંબંધે પાશ્વત્યોનો નિર્ણય. (સંસ્કૃત સા.)
- (૨) જૈન ધર્મના અપરંપરી વૈદિકમા મોટી ગરબડ. (હિં.કુ. દેવો. પૃ. ૨૭)
- (૨૦) (૧) કદુ-વિનતા-સર્પને ગરડની માતા. કાશ્મપત્ની સ્ત્રીઓ (શકંદ ખં. ૩)
- (૨) કાશ્મપત્ની પુત્રીઓથી-હોથી, યોગાદિ પેઢા થયાં. (ભાગ. રામાયણ)
- (૩) અગસ્ત્યે સૂર્યના ગસ્તા રોકતા વિધ્યને અટકાવેર (દુલસી રા. ટીપ)
- (૨૧) (૧) ગાલવ મુનિએ ગુરુ દક્ષણામા વિશ્વામિત્રને ૧૦૦ યોગ અને એક કન્યા આપી. (દુલસી રા. અયોધ્યાકાંડ. ટીપમાથી.)
- (૨) મજોથી છંદ પદ ત્રેજની યચરતિ મજે મજો કંદે પાછો થઈલો.
- (૨૨) (૧) ત્રેતામા જે વાલ્મીકી તેજ કવિમા દુલમીદાસ (જીવન ચરિત્રે.)
- (૨) પારધિના ભવમાથી વાલ્મીકી-તે દુલસી. (રામા. પૃ. ૬, ટીપમા થી) રાક્ષામાથી. પણ વાલ્મીકીની, ઉમત્રિ જનાની છે. વગી-તે વાલ્મીકે ર્ભા-માંથી માણસ જનાવ્યું.

- (૩) દ્રાવિડ રાજાની પુત્રીને તુલસીદાસે નવ દિવસ રામાયણ સંભળાવી પુત્ર બનાવી દીધો (રા. પૃ. ૪૮ થી) ૧૧
- (૪) વસિષ્ઠે વૈવસ્વતની દીકરીને દીકરો બનાવ્યો. (તુલસીરા ટીપ) ૧૨
- (૫) દામી પુત્ર મટી નારદે બહાના પુત્ર થયા (ભાગવત, તુલસીરા પૃ. ૬ ની ટીપમાંથી.) ૧૩
- (૬) ધડામા પડવા મિનાવરણ દેવાના વીર્યથી અગરત્ય મુનિ. (૧૫
- (૨૩) (૧) હાજર થઈ અણુએ જુડથી હાથીને છાડાવ્યો (ભાગ ૨૬ ૮) ૧૬
- (૨) અમુરો સૂપને ઘેર છે પણ બાલણોના અર્ચથી છુટે છે. (તુલસીરા પૃ. ૬૭૭ ટીપમાંથી.) ૧૭
- (૨૪) (૧) કંપારને સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિ સાથે-બહા, વિષ્ણુ, મહાદેવ ઉત્પન્ન થયા (૨૬૬ પુ અ. ૫ મો.) ૧૮
- (૨) બહાના શિર છેડના પાપથી ધોતપાપ તીર્થ, મહાદેવે સ્થાપ્યું. (૨૬૬ પુ અ. ૫ મો, અ. ૧૮૪) ૧૯
- (૩) નારાયણના તપમા વિંદત કરવા ઇદ્રો અપ્સરાઓ મોકલી. (૨૬૬ પુ અ. ૫ મો, અ. ૧૯૨) ૨૦
- (૪) માયાના પ્રવચના સમુદ્રમા કુબ્જતા માર્કંડેય, અણુથી બચ્યા (ભાગ ૨૬ ૧૦ મો) ૨૧
- (૫) રામચંદ્રની પાસે શિવે પોતાનું રક્ષણ માગ્યું (તુલસીરા લંકાકાંડ) ૨૨
- (૨૫) (૧) ગાલવ મુનિએ નરમેધ યગનો ઉપદેશ કર્યો (પદ્મ. પુ. અભ્યંક) ૨૩
- પશુમેધ, અને વામ માર્ગીઓનો અશ્વમેધ, પારશ્વિઓનો ધર્મ (શં. ૨૬૪, ભાગ. ૨૬ ૪, અ. ૨૭ મો) ૨૪
- હિંસા, મનિષા પાનાદિકના લેખોથી દૂષિત વેદો છે. (દેવી ભાગ.) ૨૫
- પાશુવંશકે પ્રાચીન વેદ વિદ્વાને વધી નવીન વેદો ગયા. (૨૬૬ પુ અ. ૬ મ. અ. ૧૨૬ મો) ૨૬
- મરતા-રામને મારવાની શુદ્ધિ છતાં રાવણની મુક્તિ (લંકા કાંડ) ૨૭
- રાવણને અત મમયમા રામે વિશ્વ રૂપ દેખાડ્યું. (લંકા કાંડની ટીપમાં) ૨૮
- (૨૬) ॥ ઇતિ જૈન-વૈદિક શુદ્ધના કર્તવ્યોનો આમાન્ય વિચાર ॥ ૨૯
- જૈન-વૈદિક દેવતાઓના ક્રિયિત વિચારો ૩૦
- જૈનોમા ચાર જાનના દેવતાઓ અને દેવીઓનું સ્વરૂપ ૩૧
- કેટલાક દેવતાઓના આયુ મનુ પ્રમાણુ સામાન્ય રૂપે ૩૨
- ખીજ વ્યંતર દેવતાઓના આયુ મનુ ક્રિયિત સ્વરૂપ ૩૩
- ત્રીજા જ્યોતિષ દેવતાઓનું આયુષ્ય. ૩૪

- પ્રમાણ.
- (૨૭) પૌરાણિકોએ મનુષ્યોના માટે કલ્પેલાં પાંચ સ્વર્ગ.
૧. ઇંદ્ર લોક, ૨. શિવલોક, ૩ વિષ્ણુલોક, ૪ ગેલોક અને ૫, અક્ષલોક,
- જેન-ઓદ્ધવેદબાજી નાસ્તિક, લખનારા યાની હતા ?
- ઋગ્વેદમાં સૂક્તો ૧૦૦૦ તેમાં ૨૫૦ ઇંદ્રનાં, ૨૦૦ અગ્નિનાં/૧૦૦
- સોમવેલડીનાં, બાકી ત્રીજા દેવોનાં.
- મંત્રોનું પ્રાબલ્ય બ્રાહ્મણ મંત્રોમાં વધી, ઉપનિષદોમાં ઘટ્ટી
- ઋગ્વેદના કેટલાક મંત્રોમાં-પૂર્વજોનો અને દેવતાઓનો પંથ, એ એ
- જુદા છે. (સંસ્કૃત સા.)
- ઋગ્વેદમાં-પુનર્જનનાં કોઈ કોઈ અસ્પષ્ટ વચનો, (ધર્મવર્ણન.)
- (૧) પિતૃઓનો માર્ગ પ્રથમ ચમે શોધી કાઢ્યો. એ સર્વનો પુત્ર છે, ધર્મી
- એની બહેન છે. (ઋગ્.)
- (૨) ઇંદ્ર-પરમાત્માનું સ્વરૂપ, વાયુમાં દર્શન દે છે. અગ્નિપણ એવુંજ સ્વરૂપ,
- આગળ જતાં શિવ બને છે.
- (૩) અથર્વ સં. માં-આર્યોના અગ્નિને નિચલા વર્ગની ક્રિયાઓ, અનાર્યોનો
- ધર્મ આર્યોમાં દાખલ થવા લાગ્યો હોય.
- ગોંટા-બાજે દેવતાદિકની સ્તુતિઓનો બનેલો ઋગ્વેદ. (સંસ્કૃત સા.)
- (૧) વેદમંત્રોમાં-પહે પહે યજ્ઞની વાત, અને પુરૂષ મુક્તમા-ઉત્પત્તિ માત્ર
- યજ્ઞથી જણાવેલા છે. (સિદ્ધાંતસાર. પૃ. ૪૨)
- (૨) કેવલ યજ્ઞને ઉદ્દેશીને જ આખો ઋગ્વેદ ઋગ્મંત્રો ઉપરથી રચાતો
- ચાલ્યો. એમજ દેવતાઓની ગાનાદિ વૃત્તિ અર્થે સામવેદ થયો (સિદ્ધાંત.
- પૃ. ૪૩)
- (૩) બ્રાહ્મણ મંત્રોમાં-વિવિધ અર્થવાદ કલ્પનાઓ, કેટલોક તો નિર્મીત્ય
- બાકિશ છે. દેવતાઓનાં સ્વરૂપ ને ધર્મ ઉલટ પાલટ થયો. વરૂણ રાત્રિનો,
- અને જલનો દેવ. સુર્ય ને ઇંદ્ર બાપામા, સોમ-ચંદ્ર, યજ્ઞપુરૂષ નવોજ,
- દેવ, પ્રજાપતિ-મહારૂપે, કોઈ પ્રકારની ગતિ ચતોજ સંપ્રિકર્મનો
- આરંભ થતાં લાગ છે. આ વાત ઋષિઓને જડેલી જણાય છે (સિદ્ધાંત
- સાર. પૃ. ૪૪)
- વૈદિક મંત્રો દેવતાઓના શરીર વિષે-અચોક્કસ કલ્પના. (સંસ્કૃત.)
- ઋગ્વેદની દ્વિપસુરી. (સંસ્કૃત મા. પૃ. ૧૪૮ થી ઉતારા)
- પિતૃઓ ને માર્ગથી ખમ છે, તે માર્ગથી અત્મા સનતન ધામ તરફ
- પ્રવાણ કરે છે. ત્યાં પિતૃઓને યજ્ઞની સાથે રમના અને દેવતાઓની સાથ
- જમના એ નેય છે.

- ૧૧ વેદમાં મરેલાને કહેવામાં આવ્યું કે—વેદા પૃથ્વી પુંવધો જા, પિતૃઓ ત્યાં ગયા છે ત્યાં પું જા ? (મં. ૧૦, સુ. ૧૪) ૮૯
- ૨૮ અધ્યા વિનાના માણસોને માટે-કર્મ, અર્થવનો વિચાર ભેદ. (સંસ્કૃત સી. પૃ. ૧૪૬) ૯૦
- ૧ અર્થવેદથી-મત્સ્ય પછી સિક્ષા કરવાનું સ્થાન માલમ પડે છે. કમ્બુવેદથી એટલું જ કદી સંકાપ કે-શ્રદ્ધાવિનાના માણસોને અધિકારના ઓગમાં નાખવામાં આવતાં. ૧
- ૨ સજન્મ દેવતાઓના સંબંધે મારા વિચારો ૧
- ૩ વેદમાં ખતાવેલી સોમની ઉત્પત્તિ. (હિં.કુ. દેવો પૃ. ૮૨ થી) ૬૨
- ૪ ન્યારે 'સોમ' પ્રથમ દેવોના જોવામાં આવ્યો ત્યારે પહેલો ધુટડો કાણુ થયો, તેની તકરાર થઇ. (મરુકૃત સંસ્કૃત મૂલ અંથનાં વચન) ૬૩
- ૫ (૧) અર્ધોશીન નિષમ સીધ હિં.કુમાં વેદના સોમની પૂજા બંધ થઇ. ૬૪
- ૬ (૨) અંદ્રમાં કાધા છે તે અમૃત છે. આ દેવને ડઠ ઓરો તે પ્રભવપતિની પુત્રીઓ હતી. (હિં.કુ. દેવો. પૃ. ૮૩) ૧
- ૭ (૩) ગણપતિના સાપથી અંદ્રમાં કલા ઝાલી વતી ચુએલી. ૧
- ૮ (૪) સ્ત્રી દરજ્યાના કલકે અંદ્રને ગુરુએ જોડો માર્યો તેથી તેમાં કાજા દાગ. સોને પથ્થરનો સાપ. (હિં.કુ. દેવો પૃ. ૮૪) ૬૫
- ૯ અંદ્રને શિવે કપાલપર ધાર્યો ત્યારે તે પુરુષ થયો. (હિં.કુ. દેવો. પૃ. ૭૯) ૬૭
- ૧૦ સોમરસ પીવાવાળાની ગનિયું વધુનઃ (કમ્બુવેદ લોચન. પૃ. ૨૩૩) ૬૮
- ૧૧ માંસાદારની છુટ હતી. યજ્ઞોમાં મોટા પ્રમાણમાં ચતો. (હિં.કુસ્તાનની સંસ્કૃતિ પૃ. ૧૧) ૧૦૦
- ૧૨ સોમ લાવવાની આખ્યાયિકાઓથી (કથાઓથી) વૈદિક સાહિત્ય પૂર્ણ થઇ રહ્યું છે. (મં. રહસ્ય પૃ. ૬૭ થી ૧૦૨) ૧૦૧
- ૧૩ યમદેવ. ૧૦૩
- ૧૪ યમ રાજ ન્યાય કરે છે ત્યારપછી દુષ્ટોની દસા થાય છે. (હિં.કુ. દેવો.) ૧
- ૧૫ કમ્બુવેદમાં-માત્ર એક નરક વર્ણવેલું છે. એ અધારાંચી ભરેલી જગ્યા છે. વિર્ભાવવાની ઝંઝા નથી. (કા. ૬. ૧૭૩ માં જુવો) ૧
- ૧૬ યમે એ મરણ પામેલા સુખી હોવાનો સંદેશ છે. (સંસ્કૃત સા. પૃ. ૧૪૬) ૧૦૪
- ૧૭ કમ્બુવેદમાં-યમ અને એની બહેન ચંમીનો સંવાદ. (મં. ૧૦, સુ. ૨) ૧૦૬
- ૧૮ મરણ પામેલોનો ન્યાય અને સાસન કરનાર યમદેવ. (હિં.કુ. દેવો. પૃ. ૮૭) ૧૦૭
- ૧૯ મહાન યમગણને દવિ અને સન્માન આપે. (કમ્બુવેદ ૧૦ માં) ૧૦૮
- ૨૦ શરીર હોડી આત્મા યમ તરફ જાય છે, ત્યાં આપદાદાઓ સાથે સુખ ભોગવે છે. હે અર્ચિ ! જન્મે કે મૃત્યુ પિતૃઓના સ્થાનમાં મોકલ. ૧૧૧
- ૨૧ તેની સિધવાને-જા ખુશી હોય તેની પત્ની યા. (કમ્બુ-મં. ૧૦. ૧૬. ૧. ૧૧=મં. ૧૦. ૧. ૧૮. ૧. ૮. ૧) (મનમુખ્ય મોદન.) ૧

૧૧. રે મૃત પ્રાણી ! જૃથી પાસે જા, એ તમને અપવિત્રમાંથી ઉગારે. (મં. ૧૦
૧૮-૧) ૧૧૨
૧૧. હે પૃથ્વી ! તેની પર હજારો આ, શબને ઢાંક. (મં. ૧૦ | ૧૮-૧૧) ૧૧૩
૧૧. જ્યાં યમ રાજા છે તે રાજ્યમાં મને મોકલો, હે ઈંદુ ! ઈંદ્ર મારે વહેવા
માડે. (ઋ. મં. ૬, ૧૧૩, ૮ અને ૧૦) ૧૧૪
૧૧. યમના સગન વિષેની વાત. (ભવિષ્ય પુ. ૩) ૧૧૫
૧૧. યમ રાજા કૃપા કરી કોઈવાર છેડી પણુ દે છે. (મહાભારતની સાત્યવાન અને
સાવિત્રીની કથા.) ૧૧૬
- (૩૦) વેદોમાં-વરુણદેવ સર્વજ્ઞ. પુરાણોમાં નષ્ટ અષ્ટ શાધી ? ૧૧૭
૧૧. (૧) હે વરુણ ! તારી તીવ્ર દષ્ટિ સર્વ પ્રાણીઓની ગુપ્ત વાત શાધી
ઠાઠનારી છે. (ઋગ્વેદ-મોનિયર વિલિઅમ્સ) (હિં. દુ. દેવો. પૃ. ૫૬) ૧૧૮
૧૧. (૨) ઋગ્વેદમાં-વરુણ અત્યંત પ્રતિષ્ઠિત છે. સૂર્ય તેની સત્તાથી ઉગે
છે, પવનો તેના સ્વાસરૂપ છે, છુપી વાતો થઈ ગઈ કે થવાની તે સર્વ એ
જુએ છે. (હિં. દુ. દેવો. પૃ. ૫૬ થી) ૧૧૯
૧૧. (૩) યજુર્વેદમાં-જુઝુને ખજા વિશે તે વરુણ ઉપદેશ કરે છે. ૧૨૦
૧૧. વરુણ-પુત્ર જુઝુને ખજાગાન આપ્યું છે. (તૈત્તરીયોપનિષદમાં) ૧૨૧
૧૧. (૪) મનુષ્યનો ભોમ સેવા તૈયાર સર્વજ્ઞ વરુણદેવ. (ઋગ્વેદ) ૧૨૨
૧૧. પુરાણોમાં-વરુણ સમુદ્રદેવ, મહાભરતમાં- તે ઉત્તમ ઋષિની પુત્રીનું
હરણ કરનાર. (હિં. દુ. દેવો. પૃ. ૬૨ થી) ૧૨૩
- (૩૧) વેદોમાં વરુણેલા અગ્નિદેવનું કિંચિત્ સ્વરૂપ. ૧૨૪
૧૧. હે અગ્નિદેવ ! તારું તત્ત્વ એક, પણ સ્વરૂપ ત્રણ છે.
(હિં. દુ. દેવો. પૃ. ૪૨) ૧૨૫
૧૧. ઈંદ્ર વિના-અગ્નિનાં સ્તોત્રો વેદમાં વધારે છે, ઋગ્માં પ્રથમજ
સ્તુતિ-મોટો પુરોહિત, યજુનો ઋત્વિજ, અગ્નિદેવ, પુષ્કલ દ્રવ્ય આપનાર,
એવી ઋચાઓ છે. (હિં. દુ. દેવો. પૃ. ૪૪ થી) ૧૨૬
૧૧. હાસ્ય-વિનોદ-દેવને એ મુખ બ્રાહ્મણ અને અગ્નિ. (પૃ. ૪૭) ૧૨૭
૧૧. વેદમાં અગ્નિને આકાશ-પૃથ્વીનો મુત્ર, ઈંદ્રનો ભાઈ કહ્યો છે.
પછીથી એ વાત જતી રહી. મહાભારતમાં-અલિદાન ભક્ષણથી ક્ષીણીય,
ખાંડવ વનના ભક્ષણથી નષ્ટીય. આરોગ્ય મારે ઈંદ્રે રોક્યો, કૃષ્ણ
સાહાય્યથી સંકળતા. ૧૨૮
૧૧. પિતરો પાસે મૃતકને મોકળા દે એવી અગ્નિને પ્રાર્થના. (ઋગ્.) ૧૨૯
૧૧. ૮ મા ૯ મા સૈકાના કુમારિયને ચંકરાચાર્ય. ૧૩૦
૧૧. હિંદુ મતને આધારે-જનો પરથી નાતો તેમ-વેદનો જૂનો સાદો

માર્ગ-સુદ્ધમત, અનાયોના વિધિઓના મેળના મિત્રણ રૂપ હિંદુદેવો.

" શુષ્કે લિંદુમાં ધાત્રી રીત રીવાજો મૂક્યા છે. જગન્નાથનો રથોત્સવ તે બૌદ્ધના વરદોડાની નિશાની છે. અનાયથી પશુહંતાની, અનંધડપથરની, આડની પૂજા લીધી છે.

" આનંદશંકર ભાષ્ય-કૃષ્ણ, ગૌતમ અંમે મહાવીરનો કરી બનાવેલો વિચાર. એ ત્રણના સમન્વય વિનાનો ધર્મોધ્ધ.

" નમદાશંકરને જૈનના લેખમાં મુદ્રારાની સૂચના.

(૩૨) રોનાપતિ આદિ ૧૪ કૃત્તમ વસ્તુઓ આવી મળે તેજ અકર્ત્ત ૫૬ ભોગવે. જૈન પ્રમાણે.

" બ્રહ્માદિદોના સમુદ્ધર્મચર્ચા લક્ષ્મી. આદિ કૃત્તમ ૧૪ થએલા ૧૪ રત્નો. વૈદિકામાં.

" સૃષ્ટિના કર્ત્ત બ્રહ્માદિક હતા પશુ રાક્ષસ કહે છે-હું જ વારંવાર અવતાર ધર છું. (મોક્ષોપનિષદ.)

" દિંસામિશ્રિત વેદધર્મ આર કલ્પમાં વિભક્ત થાય છે.

" (૧) જદો કલ્પમાં અતિ બાલ્યાવસ્થા. પ્રાચીન ઋષિઓનો રવાભાવિક ધર્મ. વાગ-અગાદિક ન હતા. (વિવિધ જ્ઞાન માધ્યા. પૃ. ૫)

" (૨) મંત્ર કલ્પમાંજ પણ માગાદિક ને ત્રણ વેદ રચાયા. (પૃ. ૬)

" (૩) બ્રાહ્મણ કલ્પમાં-ઈન્દ્રાદિ, ધર્મ, ઈશ્વરવત્ત્વાદિ ધર્મ અર્થો લક્ષી થએલી છે. એ વખતે જ્ઞાન ભાવથી ઉપનિષદો રચાયા.

" (૪) સૂત્ર કલ્પમાં-વેદ-ઉપનિષદાદિકની બ્યાખ્યા અને વેદાંગ સખ્યામાં

" અગ્રવેદ-ઈન્દ્રાવાવરધર્મો રચાયા અને અગાને લીધે કુદરતની પૂજા નગૂના પહેલા અષ્ટકમાં ૧૧૦ સૂકતો તેમાં ૩૭ અગ્નિના, ૪૫ ઇન્દ્રના, ૧૧ મહતના, ૧૧ અશ્વિનના, ૪ ઉધાના, આશીનાં ૪ સમસ્તના.

" વેદોમાં ઇદ્રદિક અજન્મા તે જાણાતા નથી, મનુષ્યોને વિપત્તિ આદિથી બચાવે છે તેમ પાપથી ખજ બચાવે છે.

" ધોડાને કેવી રીતે-રોષના, પૂજાના, કાપના, અદ્વતિ આપી માંસ ખાના તેની કચા ૨૨ નું સ્તોત્ર અને અર્થ. (જગ્મધી)

" ૧. ગુરુદત્તને-મી. પીનોડત્તે પુલ્કામે કે-સુધ્ધને પ્રસાર થતાં રક્ષણ માટે દરેક સાદિત્ય થયું, આ તકે અસત્ય છે જ્યાં તેના પુકિતથી વિશ્વાસ મુકવે પડે છે. મંત્રસમ્યવર-જદને મંત્રની જુડા પાડી કહે છે કે-અશ્વમેધનું ચક્રત નમુના તરીકે બરા થયો.

" અગ્નિ રચાયા પછી દેવ-પિતૃઓની તૃપ્તિ. અગ્નિધાનમાં એક પોડાની જરૂર પડતી. (મહારક. પૃ. ૨૭૮ ૨૮૧ ૨૮૨)

- ૧૧ સૂર્યની મારફતે મુસાફરી, છાયા પાછળ સૂર્ય અસ્પર્શભૂતિ,
યાજ્ઞવલ્કયને યજ્ઞવેદ આપ્યો ત્યારે સૂર્યે અશ્વમેધે, આથી ઘોડો સૂર્યનો
પ્રતિનિધી ગણાતો હોય એવાં અનુમાન છે. ૧૪૩
- ૧૨ પ્રાચીન વેદના સૂક્તોમાં-યજુનું નામ છે. અમાસ-પૂર્ણિમામાં
અનુષ્ઠિત હતો. અસંખ્ય યજ્ઞોમાં-રાજસૂય, અગ્નિહોત્ર, અશ્વમેધ, મોમ-
યજ્ઞ, નરમેધ, મોટા છે. અશ્વમેધ અર્થેના પૂર્વવાસરથાનવા રૂપે છે.
(વિવિધ જ્ઞાનમાળા. પૃ. ૨૭) ૨૧
- ૧૩ યજ્ઞાનુષ્ઠાન એ વેદપંથીનું પ્રધાન પથ છે. થોડી સંકીર્ણતા છે. ૧૪૪
- ૧૪ દેવોના માટે દ્રવ્યનો ત્યાગ તે યજ્ઞ, ત્રણે વેદોના મંત્રો વપરાતા માટે
વેદોનું બંધારણ યજ્ઞ માટે. (યજ્ઞરહસ્ય. પૃ. ૧૩ । ૧૭) ૨૧
- ૧૫ દેવો હવ્ય ભોજનની, પિતૃઓ સ્વધા ભોજનની રાહ જીવે છે. દેવ-
પિતૃઓના ઋણથી મનુષ્ય માત્ર બંધાયેલા છે. (ય. પૃ. ૨૫) ૧૨
- ૧૬ પ્રાચીન સૂક્તોનો સંગ્રહ તે ઋગ્વેદ ઇતિહાસ વ્યવસ્થા માટે છે,
ખીણુ સાધન નથી. (હિંદુસ્તાનની સંસ્કૃતિ.) ૨૧
- ૧૭ ઋગ્વેદ-અનાયો સાધેના ધુધોથી બરચક છે. તે સૂક્તોમાં ધર્મે અને
વરણની મદદ થએલી બતાવી છે. (હિંદુ સંસ્કૃતિ.) ૧૪૫
- ૧૮ પ્રાચીન ઋષિઓના કરતા સાયણાચાર્યના કરેલા ઋગ્વેદનો અર્થ ખરો
મનાયો તેનો વિચાર. (સંસ્કૃત સા. ૪ થું) ૨૧
- ૧૯ સ્વામી દ્વાનંદજીએ ચારો વેદોમાં આવેલા વિષયોની ટુંકમાં કરી
બતાવેલી નોંધ. (ઋગ્. આલોચન. પ્ર. ૭૩.) ૧૪૮
- ૨૦ સ્વામી દ્વાનંદજીના વેદાર્થમાં નિયત આદિના મનભેદો. ૧૪૯
- ૨૧ સ્વામીજીએ- યજ્ઞવેદના મહિષરાચાર્યના ઋગ્વેદનો સાયણાચાર્યના
અર્થનું ખંડન કર્યું પણ વિદ્વાર્થ બ્રાહ્મણમંથોનું ખંડન કેમ નથી
કર્યું ? (ઋગ્. આ. પ્ર. ૭૪ પૃ. ૨૯૭) ૨૧
- ૨૨ સ્વામીજી સાયણાચાર્યથી સદમન ન હતા. તિલકમહારાજે તો
સ્પષ્ટ કહ્યું હતું કે સાયણાચાર્યજી શું કોઈ પણ વિદ્વાનોને આજ સુધી
ઋગ્ની કેટલી ઋચાઓનો અર્થ નથી લાગ્યો. ૧૧
- ૨૩ ઋગ્વેદના વિષયનો વિચાર કરનાં આ ગ્રંથકારે ૧૩ કલ્પો
આશ્રયકારક બનાવી છે. (ઋગ્. આ. પ્રકરણ ૭૨ સુ' પૃ. ૨૮૭. થી) ૧૫૦
- ૨૪ આશ્રયની ૧૩ કલ્પોમાં કિંચિત્ મારા વિચાર બતાવ્યા છે. ૧૫૩
- ૨૫ અદસ્ય ઇશ્વરથી તત્ત્વરૂપે વેદો મળતા રહેલા ખરા ? ૧૫૭
- ૨૬ ગામના વધ સંબંધે-તૃતીય અને જૃહારવચકના વિચારો ૧૬૧
- ૨૭ યજ્ઞના પશુની છેદન વિધિ. (કાત્યાયન સ્મૃતિ) ૧૬૨
- ૨૮ યજ્ઞાદિકના પશુના વધના માટે જિવેદી મણિવાલભાઈનું આશ્રયર્થ. ૧૬૨

- ૪૪ ગોમાંસ દ્વારા માંસાદ્યક્રમે વિચાર (ગોમાંસ મુદ્દસૂત્ર) ૧૧૩
- ૪૫ પુરુષ, ઋણનિવૃત્ત સ્ત્રી, અને કુમારિકાના વધનો વિચાર. (કૃષ્ણ મહર્ષિવેદ તથાતરીય,) ૧૧૫
- ૪૬ યજુર્વેદ. અ. ૨૩ મો, મંત્ર ૧૮ થી ૩૪ નો બિમસ્ત અર્થ. ૧૧૭
- ૪૭ ગંગા સ્વર્ગથી ઉતર્યા પછી મલીનતા વાળી થતી ગઈ તેમ વિવેકથી ચૂકેલત્થોની પણ સૈકડો બાણથી પડતી દશાજ ચામ એ સ્વભાવિકજ છે. (ભર્તૃહરિ. આર્યોન્ના તહેવારો.) ૧૧૯
- ૪૮ જૈન ધર્મની શુદ્ધતા માટે પંડિતોના વિચારો. (હિંદ તન્ત્ર.) ૧૨૦
- ૪૯ હિંસક યજ્ઞોથી બચડેલા વેદમનામાં શુદ્ધતા ક્યાંથી આવે. (હેમ.) ૧૨૧
- ૫૦ આ અંથમાં ફરીથી સખાખની વાત બોધના માટે કરે. ૧૨૩
- (૩૩) શંકર દિગ્વિજયમાંની વિચારણી એ ચાર વાતો. ૧૨૪
- ૫૧ બ્રહ્મદિકાએ શંકરને કહ્યું કે-વિષ્ણુના બ્રહ્મ ચાસ્યોથી વેદાદિકને જ્ઞાતિ થઈ. તેઓ દોષ કહી નિંદા કરે છે. (સર્ગ ૧ ભો.) ૧૨
- ૫૨ શિવ સિંગરે પ્રગટ થયા ફરી શિવ ગુરુપણે જન્મી શિવ આરાધ્યા, તેથી શંકર રૂપે જન્મ્યા. (સર્ગ ૨ ભો.) ૧૨૬
- ૫૩ બ્રહ્મ-મંડન રૂપે, વિષ્ણુ-પદ્મપાદ રૂપે, બીજા પણ દેવો બ્રહ્મણ, રૂપે ભૂમિ ઉપર અવતર્યા. (સર્ગ ૩ ભો.) ૧૨૭
- ૫૪ બાણતાં બાસ શંકરે બિહાર માટે ગયા. ત્યાં લક્ષ્મી પાસે બ્રહ્મણીનું ધર સોનાનાં આમળાંથી બરાબી દીધું. (સર્ગ ૪ ભો.)
- ૫૫ પેર આબ્યા, નદીને આંગણે વહેતી ફરી માનની અકમચ્છ ફરે ફરી. રાત્ર રાજશેષરને પુત્ર આપી સંતોષ્યો, દશનાથે આવેલા અમરતપાદિએ માતાના પ્રવેશના ઉત્સવ આપ્યા. માતાનો ખેદ દાખવા શંકરે કહ્યું કે-જીવ કમં પ્રમાણે જન્મ લે છે. ગુરુ ઉપદેશ લીધો ત્યાં મટેની નદીનું પાણી કમંડલુમાં સમાવી દીધું. (સર્ગ ૫ ભો.) ૧૨૪
- ૫૬ કાર્તીકા સનંદન સિખ્ય કર્યો. સાદમી પારથી કમસો પર ૫૫ મૂકતાં ગુરુને મળ્યા. પદ્મપાદ નામ સ્થાપ્યું. ગંગા પર જઈ બ્રહ્મણે બ્રહ્મચરનો અર્થ મેળવી બાસરૂપે પ્રગટ થઈ ૧૬ વર્ષ આયુષ્ય વધારી અંતર્ધાન. પ્રવાગમાં-ગુરુદ્રોહનું પ્રાચલિત લેશ પ્રવાગિનમાં પ્રવેશ કરતા બદ્ધપાદને મળ્યા, ગુરુમંત્ર આપી મંડન તરફ ગયા. (સર્ગ ૬ ભો. ૭ મો.) ૧૮૮
- ૫૭ મદિખાતીયા-કર્મકાંદી મંડનને અદ્વૈત મનાવતાં તેની સ્ત્રી સાથે ૧૭ દિવસ બાદ, કામકેનીનું પ્રવન થતાં મૂનક રાજના સરીરમાં પ્રવેશી રાણીઓ સાથે બોગ કરી તેને પણ યજ્ઞી લીધી. (સર્ગ ૮ ૯ ૧૦.) ૧૯૦
- ૫૮ યંતે-કાપાલિક કાપ માટે કપાલ માચ્યું, એકાદના વધે જઈ તરવાર ખેંચી, પદ્મપાદે નૃસિંહરૂપે ચીરી નાખ્યો. (૧૧) ૧૯૩

- „ તીર્થોમાં મૃતક વિગ્ર પુત્ર પર, શંકરને દયા થતાં આકાશવાણી થઈ,
તેની પાસે જીવતો કરાવ્યો. (સર્ગ ૧૨ મો. ૧૩ મો. લીધો નથી.)
- „ ધ્વાનમાં માતાને મોંઘી દેખી સેવામાં ગયા. સ્તુતિથી શંકરના હૃતો વિમાન
લઇને આવ્યા, જ્યાં ના પાડતાં પાછા ગયા. વિષ્ણુસ્તુતિથી વિષ્ણુહૃતો
આવ્યા. વિમાનમાં બેસી માના વૈકુંઠમાં પધાર્યા. (સર્ગ ૧૪ મો.) ૧૬૫
- „ (૧) હજારો શિષ્યો ને મુધન્વા રાજ સાથે દિગ્વિજય કરવા નીકળ્યા,
કાપાલિકો સાથે ઝપાઝપી. રાજાએ હટાડ્યા. ૧૬૬
- (૨) ગોકલ્પમાં—શૈવ નીલકંઠના દ્વૈનમતને તોડી અદ્વૈત કખૂંદાવી
શિષ્ય કર્યો. ૧૬૭
- (૩) ઉજ્જયનમાં—ભટ્ટભારકરને દ્વૈત છોડાવી અદ્વૈતમાં સ્થાપી
શિષ્ય કર્યો. ”
- (૪) કોપીન ધારી પિરાય જવા જેન સાથે લાંબા વાદના અંતે
તમારો સપ્તભંગી નય યોગ્ય નથી, પદાર્થોમાં એકી વખતે વિરૂદ્ધ
ધર્મોની સ્થિતિ સંભવતીજ નથી. લાંબા વિચાર સાથે આ ૩૩ મું.
પ્રકરણ પૂરું કર્યું છે. ”
- (૩૪) સાધારણ સામાન્ય વિચારોનું પ્રકરણ. ૨૧૫
- „ વેદના પ્રાચીન મુખ્ય દેવો અગ્નિ, વાયુ ને સૂર્ય. જોણમાં સોમ, યમ,
વરુણાદિક. તે દેવોની સ્તુતિઓનો સંગ્રહ તે ઋગ્વેદ, તેની ફેરફારીથી યજુરના
વિધાનવાળો તે યજુર્વેદ ગાયનની હજવાળો તે સામવેદ, એ વેદત્રયી મનાતી. ”
- „ તે પછી લાંબા કાળે અનાર્થોના સંસર્ગથી અથર્વવેદ થયો. ૨૧૬
- „ આ ચારોના માટે—સૃષ્ટિની આદિમાં ચાર ઋષિઓના હૃદયમાં
પરમાત્માએ ચારો વેદોનો પ્રકાશ કર્યાનાં પ્રમાણો આખા વૈદિકમાં જોઈ
શકાશે. ૨૧૭
- „ પરમાત્મા તે પ્રજાપતિ—ધમ્મહા, ધણા પાછળથી નવા કંદારાએલા
પંડિતોને જણાયા છે. ૨૨૧
- „ આ પ્રજાપતિનાં ત્રણ ચાર સૂકતો: તો ઋગ્વેદમાંજ છે. અને
ત્રિરાટ્ર નામનું યજુ પુરૂષનું તો ચારો વેદોમાં જોડાયેલું છે. ૨૨૩
- „ જૈન ઇતિહાસમાં ૧૨ ચક્રવર્તીઓ—વાસુદેવનાં નવ ત્રિકો છે તે
વૈદિકોમાં કેવા રૂપનાં જોડવાયાં તેનો છસારો કરીને બતાવ્યો છે. ૨૩૩
- „ ઋગ્વેદના પ્રજાપતિનાં ત્રણ મોટાં સૂકતોની સમજ દુઃકમાં ફરીથી
પણ કરીને બતાવી છે. ૨૪૨
- „ સૂકત ૧ છું—સૃષ્ટિના પૂર્વે શું હતું ? તે પ્રથમ દેશના સૂકતનો વિચાર. ૨૪૨
- „ સૂકત ૨ જી—દિરણગર્ભ પ્રજાપતિ—સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિના સમયે તે

- એકલા હતા, સૃષ્ટિના સ્વામી હતા; તેના ફક્ત બતાવ્યા છે. ૨૪૩
- ” સૂક્ત ૩ જુનું-વિરાટ મુરૂપ (પુરૂષ સૂક્ત) તે હનુરો માયાવાળા, હનુરો આંખોવાળા, હનુરો પગ આદિના સ્વરૂપને જણાવનાર અને ચારો વેદોથી પ્રસિદ્ધિને પામેલું. તેના ફક્ત બતાવ્યા છે. ”
- ” આ ત્રણે સૂક્તોનો હુંક વિચાર કરતાં બ્રહ્માએ શ્રવે બતાવ્યા તેના સંબંધે ૭ પ્રશ્નો ખાસ વિચારવાને યોગ્ય છે. ૨૪૫
- ” (૧) આનંદશંકરભાષ-જણાવે છે કે-ઋગ્માં-પુનર્જન-મના વિચારો સ્પષ્ટરૂપે નથી. તો પછી ઉપનિષદાદિકમાં કયા નવા જ્ઞાનથી આવ્યા? ૨૪૭
- ” અનાયોનો ધર્મ-અથર્વ વેદથી દાખલ થવા લાગ્યો. ”
- ” ભારતનો ધર્મ-શ્રીકૃષ્ણ, ગૌતમ અને શ્રીમદ્વાલીર એ ત્રણ સુધીજ આપણી ઇતિહાસ દષ્ટિ પહોંચે છે. તે પહેલાં પહોંચતી નથી. ”
- ” (૨) આયોનો તહેવારોના લેખકને-ઈંદ્ર અને શ્રીકૃષ્ણ આ બેજ ઇતિહાસરૂપના જણાયા, પણ બ્રહ્મા અને મહાદેવ જણાયા નથી. ૨૪૮
- ” (૩) મણિલાલભાષને-ઋગ્નો-યજુ પુરૂષ, નવોજ દેવ લાગ્યો, અને પ્રજાપતિ-અધાના મોખરે આવી બ્રહ્મારૂપે પૂજતો જણાયો. ”
- ” આત્માનંદ પ્રકાશથી-“તાન્ત્રિક રૂપરૂપાંશ” જૈનોના મૂળ તત્ત્વોનો હુંકમાં વિચાર. શા. ધનજી વેલજીના તરફથી. ૨૪૯
- (૩૫) મધ્યમ કાળના વેદિક પંડિતોનો એકાંતવાદમાં દુરાગ્રહ. ૨૫૩
- ” પંડિત હંસરાજ શર્મા-લેખકના અનેકાંતવાદના સંબંધમાં એ બોલ. ”
- ” દર્શન અને એકાંતવાદમાં આરંભિક નિવેદન. ૨૫૬
- ” એકાંતવાદનું સ્વરૂપ અને પર્ચાયનો વિચાર. ૨૫૭
- ” પદાર્થોનું વ્યાપક સ્વરૂપ છે. એટલે તે ઉત્પત્તિ, વિનાશ અને સ્થિતિ સુક્તજ છે પણ તે સર્વથા નાશ થતા જ નથી. તેથી સ્વરજોનો અનેકાંતવાદજ સિદ્ધ છે. ૨૫૯
- ” આ વાનવી પ્રુષ્ટિમાં-પનંજિના મહાભાષ્યથી જણાવ્યું છે કે-મુદલું દ્રવ્ય નિત્ય, તેની પર્ચાય કદાં, કુંડલાદિ અનિત્ય, તેથી નિત્ય અનિત્ય એકાગમ અયોગ્ય. ૨૬૨
- ” ગીમાંસકના પંડિત પાર્થસાર મિશ્ર, કુમારિલભટ્ટ અને એક વૃદ્ધ પંડિત એ ત્રણેનો મન એજ છે કે-પદાર્થોમાં ઉત્પત્તિ, વિનાશ અને સ્થિતિ એ ત્રણે ધર્મો રહેલાજ છે. ”
- ” બ્રહ્માદેવ પ્રાચીન પાનંજયોગના ભાષ્યમાં-અનેક પ્રકારના આકારોને ધારણ કરતા વાનું યોગના મૂળ સ્વરૂપનો ત્યાગ નથી કરવું. ૨૬૩
- ” મીમાંસા શ્રોત વાર્તિકમાં-કુમારિલભટ્ટ-“તસ્માદ્દસ્તુ ચચારમકમ્” અર્થાદે ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ અને વિનાશ એ ત્રણે ધર્મો પદાર્થોનાજ બતાવ્યા છે. ”

- ” ઉપરના પંડિતોને મળતા જૈનો પણ પદાર્થોને-દ્રવ્યરૂપથી નિત્ય, અને પદાર્થરૂપથી અનિત્ય જતાવે છે પણ એકાંત નિત્યાનિત્યરૂપ નથી માનતા, તેનુંજ નામ સ્યાદાદ. (અનેકાંતવાદ) ”
- ” કેટલાક વૈદિકના મધ્ય પંડિતોએ પોતાના ગર્વથી એકાંતવાદ જાહેર મૂકી જૈનોના અનેકાંતવાદનો ઉપહાસ કર્યો, પરંતુ આજકાલના બાહ્ય પંડિતોએ અનેકાંતવાદની આવશ્યકતાજ યોગ્ય જાહેર કરીને બતાવી છે, તે એકાંતવાદીઓએ પણ સામા પક્ષને હટાવવા અનેકાંતવાદનો જ આશ્રય લીધેલો છે. ”
- ” જીવો-વાચસ્પતિ મિત્રે-દ્રવ્યને એકાંત નિત્યાનિત્ય નથી માનતા કહી બાહ્યોના એકાંતપક્ષને તોડ્યો છે. ૨૬૪
- ” વસ્તુના ધર્મો જીદા જીદા હોય પણ ધર્મો તો એકજ. જેમ કે-મા, બહેન, બેટીના ધર્મો જીદા છે પણ સ્ત્રીરૂપ ધર્મો તો એકજ. ૨૬૫
- ” સાંખ્ય મતમાં-પ્રકૃતિ અને પુરુષ બે પદાર્થ મનાયા છે ખરા પણ તેના ભાષ્યકારે-પુરુષ સુદૃઢથી સર્વથા જીદો નથી કહીને અનેકાંતવાદજ સ્વીકાર્યો છે. ૨૬૬
- ” વૈશેષિક મતવાળા-સામાન્ય-વિશેષ બે સ્વતંત્ર પદાર્થ દ્રવ્યાશ્રિત જતાવે છે પરંતુ જૈનો દ્રવ્યના બે ધર્મો જીદા કહે છે. તેના ભાષ્યકારે જૈન પ્રમાણે પદાર્થ માત્રને સામાન્ય-વિશેષ ઉભયરૂપના બે ધર્મોજ જતાવ્યા છે. ”
- ” સામાન્ય-વિશેષમાં-મીમાંસક ‘ પાર્થસારમિત્ર ’ કહે છે કે આ ગાય, આ ગાય એકાકાર તે સામાન્ય, અધ્યાત્મિક પૃથક્ તે વિશેષ એ પ્રત્યક્ષ જીદાજ છે. ૨૬૭
- ” સાંખ્યમાં-પ્રકૃતિને સમસ્ત કાર્ય કરનારી પ્રધાન કહી, પંચશિખ કહે છે કે-પ્રધાન નહી પણ ગતિ સ્થિતિ ઉભયરૂપની માનો. ૨૬૮
- ” પ્રધાન પ્રકૃતિનું ખંડન કરતાં શંકરસ્વામીએ-ઇશ્વરમાં દોષ દાખવા સર્વથા કહી પ્રજ્ઞતિ-નિવૃત્તિ બન્ને માનીને અનેકાંતપક્ષનોજ આશ્રય લીધો. ”
- ” અવયવો અને અવયવી એકાંત બિન્ન માનવા વાળાને પાર્થસાર મિત્રે બન્નેને અનેકાંતવાદમાંજ ઉતાર્યો છે. ૨૬૯
- ” કણદર્પિએ-સામાન્ય-વિશેષ એ બે પદાર્થ સ્વતંત્ર માન્યા છે. ભાષ્યકારે-સામાન્ય કેવલ સામાન્ય રૂપ નથી કિંતુ વિશેષરૂપ પણ છે. એમ અનેકાંતપક્ષજ જતાવ્યું છે. ૨૭૦
- ” વેદાંત દર્શનમાં-અનેકાંતવાદની ચર્ચા કોઇ જગોપર રપટ્ટરૂપે તો કોઇ જગોપર અસ્પષ્ટ રૂપે થએલી તો જરૂરજ છે. આમાં ભારકરાચાર્ય, વિદ્યાનભિષુ, તિર્થાકોચાર્ય, વિશિષ્ટદેવના સમાનુભચાર્ય, શ્રીકંઠાચાર્ય, શુદ્ધદેવના વલ્લભાચાર્ય, પંચદશીકાર વિદ્યારમ્યસ્વામી, આ બધાએ આચાર્યોના સમાવેશ કરેલો છે. ૨૭૧

પ્રકરણ.

અથેનો વિષય.

પૃષ્ઠ.

પ્રાપ્ત કરવનો દાવો કરે છે, ડૉ. કહે છે, કે-આ તો જૈન ધર્મનું ખાસ એક મૌલિક મંતવ્યજ છે. જૈનધર્મ પ્રાચીન કાલથી આવેલો ધર્મ હોય-સધગી વસ્તુ ચેતન્યમુકત બતાવતો સચેતન વાદ છે.

૬૬૭

- ” ડૉ. પરટોલ-કહે છે કે-આર્થ પૂર્વ કાવના બે વિશિષ્ટ જાતિઓના ધર્મ હતા. જહ દેવ સ્વરૂપનો પ્રાકૃત્યોંવ ઉ-માદ અસ્થામાં અને આનંદા-તિરેકમાં મગ્ન થવાથી થયો. જીવેવ સ્વરૂપ વાળો ‘વર્ગ’ વૈરાગ્ય અને તપસ્વિવૃત્તિનો-મત્તેક પ્રાપ્તિ તો ‘ગુ’ પશુ વનસ્પતિ અને ખનિજ પશુ જીવ સ્વરૂપના જ છે. એવોજ તત્ત્વ છે ‘તે’ મદત્તનો છે. આ કોરણથી જૈન ધર્મ અત્યંત પ્રાચીન છે.

૩૬૯

- ” દક્ષિણના-મહાર પંડિત-લક્ષ્મણ રઘુનાથ ભિડે, કરજગી-ધારવાડ. જૈન જગત્કા સંનધવાળા દિદીમાં દશ લેખો લખ્યા છે.

૪૦૩

- ” (૧) પહેલામાં-જૈન જગત્કા સંબંધમાં લખે છે કે-જૈન સંસ્કૃતિ હી સમી દષ્ટિ એ પૂર્ણ છે. અંતમે જિન સાસન કે હી માનના પડેમા.

”

- ” (૨) બીજા લેખમાં-કયાકી દષ્ટિસે ન્ય-નના અધિકન્યમે હી વિચાર કરેક બતાયા છે.

૪૦૪

- ” (૩) તીજા લેખમાં-જૈન જગત્કા નીતિસે વિચાર કરતાં-જૈન આચાર વિચાર અત્યંત શ્રેષ્ઠ દર્જેકા બતાયા છે.

૪૦૭

- ” (૪) ચોથા લેખમાં-તત્ત્વગાનકા વિચાર કરતાં-જૈની તત્ત્વગાન હી એક મેવ, પુરાનન, એક હી રૂપમે અમનક થલા આયા છે વદ એકાંગીબી નકી છે. વૈદિક પદ્ધત્યન કિલ્લ બન એક છે બલિક ગાનતૃષ્ણકા શમન નહી કર સકેત.

૪૧૦

- ” (૫) મા લેખમાં-પુરોપીધનો પહેલેજી માનવ જાતિ જંગલી કલ કરે બબી ઉત્કાંતિ બતાવે છે તો કિમી એક બાનકી હો પરંતુ શાશ્વત મિદ્ધાત સમી કાલમે સમાન હી રહેને છે. આદિનાથ ભગવાન કે કાલમે ધર્મ કી કલ્પના પૂર્ણ રૂપમે થી.

૪૧૨

- ” (૬) છઠા લેખમાં-હ મા તીર્થંકર કે બાદ ૧૯ મા સુધી એક એકના પીઠે અસંખ્યાના કાલ બ્યતીન હોને કે બાદ હો ચુકે છે છનોને આર્થ સંસ્કૃતિ કે મિધ્યાત્વસે ભારતીય મંદેકૃતિકા રક્ષણ કિયા છે. જૈન ધર્મ ભારતીય ધર્મ સ્વાભાવિક છે.

૪૧૪

- ” (૭) સાતમા લેખમાં. જૈનો કે ઔર દુનીયાકો વિશા રેને કદા છે કિ-મિધ્યાત્વમે કુબી દુષ્ઠ દુનીયા આજ વીરવાળી કી જિતની ખાસી છે ઉનની આજ તક કશી નહી થી. આર આગે ન હોગી. સંસાર કે પીકા કે વીરવાળી હી રવા છે. પદિસે દુનિયાકો અપની ઇવરજી સુકી કલ્પના છેક દેની ચાદીએ. અખિસ દુનીયા મિધ્યાત્વ કે બ્યાધિમે પીડિત છે. જિન સામનકી રવા આપ કે પાસ છે. કયા રવા દેનેકો રવા નહી કરેને ?

૪૧૬

પ્રકરણ.

અંથનો વિષય.

૫૭૬.

” (૮) લેખમાં-દેશ કાલાદિકથી બદલાતા નિયમો, અને આત્મોત્કર્ષ-કારી ક્યારે પણ નહીં બદલાતા નિયમો એ બેને ભેલા કરીને લોકોએ ધણો ઘોઠાળો પેદા કરેલો છે. વસ્તુતઃ દેશકાલ અને પરિસ્થિતિ મુજબ ધર્મ કાંઈ બદલાતો નથી. અહિંસાદિ વ્રતો બધા જીવોના ઉત્કર્ષને માટે એક સરખા જ મહત્ત્વના છે. ક્રિશ્ચિયન સંસ્કૃતિ ધર્મ નહીં કહી શકાય. તેમજ વેદિક, મહાભરી, ક્રિશ્ચિયન આદિ પંથોને સાર્વધર્મ નહીં કહી શકાય. અનેકાંતવાદી અને શુદ્ધ એવા જૈન સિદ્ધાંતને માત્ર ધર્મ કહી શકાય. મોક્ષ પમાડનાર માત્ર એક જૈન ધર્મ છે.

૪૧૮

” (૯) મા લેખમે-અન્ય ધર્માત્મજીયોના દુરાગ્રહ અગાન જન્ય દીકાથી હિંદુ સમાજમાં જૈન ધર્મ વિષયક અગાનતા પસરી રહી છે. વસ્તુતઃ જૈનધર્મ પૂર્ણ વ્યવહાર, આસ્તિક અને સ્વતંત્ર ધર્મ છે. જૈન ધર્મ એ વિકૃત હિંદુ ધર્મ કહેવામાં આવે છે. વસ્તુતઃ સનાતન અને પુરાતન એવા જૈનધર્મનું વિકૃત સ્વરૂપ એ હિંદુધર્મ છે. એ વાન જૈનધર્મનું સંપૂર્ણ ગાન થએલાને સ્વીકારવી પડશે.

૪૨૧

” (૧૦) લેખમે-જિનશાસનની શુદ્ધતા હરકોઈ સ્વીકારે છે. પણ વ્યવહારમાં આવરી શકાય એવું નથી. એમ કહી પ્રપંચી લોકો પોતાની નબળાઈ દાંકવાને માગે છે. પણ અનંત મહાન પુરોષોએ પાળીને બતાવેલો છે.

૪૨૪

” ઋગ્ ૧ લા, ૭ મા, મંડળના ત્રેવિક્રમ વિષયુ તે ૯ મા ચઢીના મોટાભાઈ દીક્ષિત, લખિંધ સંપન્ન, વિષયુ કુમાર રાજર્ષિ, તેમાં અવતારી વિષયુની અયોગ્ય કલ્પના કે-અગ્નિ, વાયુ અને સૂર્યનું નિર્માણ કરનાર, ત્રણ પગલાં ચૂકતાં ત્રણ લોકના સ્થનાર બતાવેલા છે તેનો વિચાર.

૪૨૮

” આ અપૂર્વ અંથમાં પ્રથમ મહદ આપનાર ભાગ્યશાસિઓની નાંમોવલિનું વિષય.

” આ અંથમાં આવેલા કેટલાક અંથોની નોંધ.

ખંડ બીજો.

સામાન્યરૂપે ગુરુનું સ્વરૂપ.

પ્રકરણ ૧

ધર્મનો માર્ગ પોતે આચરી પછી બીજાને બતાવે તે ગુરુ.

મયદ્યમુક્તે પથિ યઃ પ્રવર્તતે પ્રવર્તયત્યન્યજનંચ નિઃસ્પૃહઃ
સયવ સેવ્યો સ્વહિતૈયિના ગુરુઃ સ્વયંતરં સ્તારયિતું ક્ષમઃ પરં ॥

ભાવાર્થ—જે ધન ધાન્યાદિકના સંગ્રહથી નિઃસ્પૃહ બનેલો છે તે હિંસા, જુઠ, પારકાધનની ઇચ્છા તેમજ ઓંઓનો વિલાસ અને ખેતીવાડી આદિની કડાકુટથી રહિતજ થએલો હોય, તેજ ધર્મમાં પ્રવૃત્તિ કરી શકે છે અને બીજાઓને પણ ધર્મમાં પ્રવૃત્તિ કરાવી શકે છે. તેથી તે આ સંસારથી તરવાને અને લોકોને તારવાને પણ સમર્થ જ હોય છે. મારેજ પોતાના આત્માના હિતની ઇચ્છાવાળાઓએ તેવા સ્પૃહા વિનાના ગુરુઓની સેવા અવશ્યજ કરવી. કારણ તેવા નિઃસ્પૃહ ગુરુઓના સમાગમ વિના જીવોને આ દુઃખમય સંસારથી તરવાનો રસ્તો મળી શકતોજ નથી, તેથીજ તેવા ગુરુઓની સેવા કરવાની જરૂર છે. બાકી જે ધન ધાન્યાદિકના સંગ્રહ કરવાવાળા અને પાંચે ઇંદ્રિયોના સુખને હુંઢવાવાળા તે નતો પોતે સંસારથી તરવાનો માર્ગ પકડી શકે છે તેમજ નતો બીજાને પણ તેવા માર્ગે ચલાવી શકે છે. આ સ્થૂલ વાત સર્વને માન્ય થાય તેવીજ છે. મારે તેવા નિઃસ્પૃહ થએલા ગુરુઓની સેવા અવશ્યજ કરવી અને તેમ કરવાથીજ સત્ય માર્ગ મળી આવે છે. તેમજ દુનીયામાં એક એવી વાત પણ પ્રસિદ્ધ છે કે—હુહોઃ—ગુરુલોબી એવા લાલચી, દોનું ખેલે દાવ, દોનું હુમે બાપડે, એક પરચરડી નાવ ॥ ૧ ॥ એ વાત ધ્યાનમાં રાખવા જેવી છે.—

સદાચારવાળો કાની તેજ વિશેષ ગુરુ ?

વિદલયતિ કુવોઘં ચોઘયત્યાઽઽગમાર્થ
સુગતિ કુગતિમાર્ગો પુણ્યપાપે વ્યનક્તિ
અગમયતિ કૃત્યાઽકૃત્યમેદં ગુરુયો
મવજલધિપોત સ્તં વિના નાસ્તિ કશ્ચિત્ ॥

ભાવાર્થઃ—પ્રથમ-અસત્ય સિદ્ધાંતોના વચનો સાંભળવાથી થએલા કુપુલ્લને નાશ કરવાને સમર્થ હોય, તે કુબોધનો નાશ કરીને પંછી-આગમાર્થ એટલે સત્યસિદ્ધાંતના અર્થનો બોધ કરાવે, ત્યાર બાદ—સારી અને નહારી ગતિમાં લઇ જનાર પુણ્ય અને પાપના માર્ગનો પ્રકાશ કરે. તે પછી દાન, પુણ્ય, પરોપકાર આદિ પુણ્ય કૃતોના ભેદોનો અને હિંસા, જુઠું, ચોરી, પરસ્ત્રીગમન, લોભ આદિ પાપ કૃત્યોના ભેદોનો જેમકે—એક સાધુ માર્ગના કૃત્યોના ભેદોનો અને બીજા ગૃહસ્થ માર્ગના કૃત્યોના ભેદોનો સિન્ન સિન્ન પછાથી સમજાવી બોધ કરાવવાને પણ સમર્થ હોય, તેજ જ્ઞાની આ સંસાર રૂપ સમુદ્રમાં જહાજ (નાવરૂપે) જીવેને તારવાને સમર્થ બણાય તેવા શુદ્ધિના બીજો કોઇ જહાજ રૂપે નથી. હવે એ શુદ્ધ સંબંધના બંને કાવ્યનો દુઃકમાં ત્રાર એ છે કે પ્રથમ હિંસાદિકના પાપથી રહિત થએલો અને બીજા જીવેને પણ તેવા અધોર પાપ કરોને છોડાવતો પોતે આ સંસાર સમુદ્રથી તરે છે અને બીજા જીવેને પણ તારે છે પોતે તરે તેજ બીજાને તારે જેમ જહાજ. બીજી વાત એ છે કે, જ્ઞાની શુદ્ધિ વિના શિષ્યમાં જ્ઞાન હોતું નથી તેમ શુદ્ધના સહવર્તન વિના શિષ્યમાં પણ સહવર્તન આવેજ નહિ એ નિર્વિવાદ છે માટે પ્રથમ શુદ્ધોર્ગ સહવર્તન હોવુંજ જોઇએ તોજ પરંપરામાં સહવર્તન ટકી શકે છે માટેજ અમો તેવા ઉત્તમ પુરુષના સહસહવર્તનનો વિચાર કરીને જાતાવવાનો પ્રયત્ન કરીએછીએ.

॥ ઇતિ ધર્મનો માર્ગ પોતે આચરી પછી બીજાને જતાવે. તેમાં જ્ઞાની હોય તે વિશેષ શુદ્ધ ખંડ બીજે પ્રકરણ ॥ ૧ ॥

વૈદિકમતના ગુરુ વ્યાસ ઋષિ. ક્ષત્રમ પાંચથી.

પ્રકરણ (૨) વેદવ્યગ્ન્ય માટે પુરાણકાંડના સિન્ન સિન્ન અભિપ્રાયો

૧૮ પુરાણોના કર્તા—વ્યાસ સ્કંધ. પુ.—

(૧) સ્કંધ પુરાણ—ચોથો કાશીખંડ અધ્યાય ૧ લો, ૪૩૦. ચોથો.

મણાદન પુરાણનાં કર્તા મત્યવતી મુનઃ

મુનઃએ કથયમામ કથાં પાપાઽપનોદિની ॥૮॥

ભાવાર્થ:—અઢારે પુરાણોના કર્તા વ્યાસ હતા અને તેવ્યાસે પાપને દૂર કરવા વાળી કથા કહી બતાવી હતી ૪૥

(૨) જન્મતાંજ ૧૮ પુરાણ બનાવી વનમાં ગયા. ભાગવત, શંકાકોષ, શંકા ૧૮૧ મી પૃ. ૨૩ માં.

“ વ્યાસજીનો જન્મ માતાના પેટથી થયો કે તુરતજ ૧૮ પુરાણ બનાવી જમીનથી ઉઠીને જગલમાં નહાસી ગયા. પૌરાણીઓ બતાવશે કે શા ભયથી નહાસી ગયા ?

વ્યાસજીના સંબંધે કિંચિત વિચાર—કોઈપણ માણસ પોતાના વિચારોમાં પ્રથમ બહારના વિચારોને ભેગવીને પછી તે (પોતાના વિચારો બીજા વસ્તુમાં કલ્પે છે. જૈનોની માન્યતા ખાસ એવી છે કે જે કોઈ તીર્થંકર થવાના હોય તે પૂર્વના ભવમાં પોતાના સુકૃત્ય યોગથી જે ત્રણ જ્ઞાન મેળવેલા હોય તે ત્રણ જ્ઞાન સાહિતજ જન્મ લે છે, તેથી તેમને તીર્થંકરના ભવમાં કલા કૌશલ્યાદિક કોઈપણ વ્યવહારિક જ્ઞાન બીજાની પાસે શીખવાની જરૂર પડતી નથી. પણ તેઓ તેમાં ક્ષત: સિદ્ધરૂપનાજ હોય છે. આ જૈનોની માન્યતાને ગ્રહણ કરી પુરાણકારે વ્યાસજીના સંબંધમાં ગોઠવી એવું લખી દીધું હોય કે વ્યાસ જન્મતાની સાથે અઢારે પુરાણ બનાવી જંગલમાં આશ્રય ગયા. એમ માફ ખાસ અનુમાન છે. કાળજી (૨૪) ચોવીશ અવતારોમાં વ્યાસજીને (૧૯) ઓગણીસમા નંબરે ગોઠવેલા છે તેમના પૂર્વ જાગમાં કલ્પેલા અવતારોમાં કે કોઈ પણ ઋષિમાં આવી કલ્પના કરવામાં આવેલી જણાતી નથી. માત્ર વ્યાસ ભગવાનમાંજ કરવાનું શું કારણ ? જન્મતાં અઢારે પુરાણ બનાવવાનું તો દૂર રહ્યું પણ તેમની આખી ઉંમરમાં પણ બનાવ્યાનું સંભવતું નથી. આતો કોઈ કોઈ પાછલથી થએલા ગ્રાહણ પંડિતોએ બીજા મતોના સંઘર્ષણમાં આવ્યા પછી તે તે મતના વિષયોને પોતાની અનુકૂળતા પ્રમાણે ગ્રહણ કરી સ્વેચ્છતાથી ઉંધું છતું પુરાણોમાં ગોઠવી પોતાનાં નામ છુપાવ્યાં છે અને પોતે મહાત્મા બની લોકોને ઉંધે રસ્તે દોરવાનો પ્રયત્ન કરેલો હોય ? એમ આ કેલવણીના સમયમાં દરેક વિચારી સુરૂપોને જણાઇ આવે છે.

(૩) વ્યાસની માતાએ વૃદ્ધને ભેટી પુત્ર પેદા કર્યો. ભારત શંકાકોષ-શંકા ૧૨૨ મી. પૃ. ૧૬ મું.

(૪) “વ્યાસનું વીર્ય અરણીની લાકડીએ ઉપર પડવાથી તે લાકડીએને ગર્ભાશય નહિ હોવા છતાં શુક્રદેવજીનો જન્મ થયો. શું આ પણ સંભવિત છે કે?”

(૫) વ્યાસની માતાની ઉત્પત્તિ માછલીથી, તેમની સાથે પારાસરની જળર જરતી, ભાગવત. શં. ૧૨૭ મી. પૃ. ૧૭.

“ વ્યાસની માતાની ઉત્પત્તિ પ્રથમ માછલીથી થવી પછી તે મત્સ્યોદરીથી પારાશરે ધ્રુમર વરસાવી અંધકાર કરી જળર જરતી કરવી. શું સંભવિત છે કે ? તે દિવસે બલાત્કાર સંભોગની કલમ કે કોર્ટ નહિ હશે કે ?

આમાં વિચારવાનું કે-જૈન પ્રમાણે મહાદેવજીની ઉત્પત્તિની કથામાં- ચેટક રાજાની પુત્રી સુભેદા સાધ્વીની સાથે પેદાસ નામના પરિત્રાજકે પોતાની ધુધ વિદ્યાથી અંધકાર ફેલાવી અકાર્ય કરેલું, તેથી સત્યદ્રીની ઉત્પત્તિ જણાવેલી છે, તો તે સંબંધ ઉલટ પાલટ કોણામાંથી કોણે કર્યો તે વિચારવાનું કામ ઇતિહાસજ્ઞોનું છે. અમોએતો જૈનઅને વૈદિક એમ બન્ને તરફનો ઇતિહાસ બતાવી દીધો છે.

॥ ઇતિ—(૧) વ્યાસ ૧૮ રે પુરાણનાકર્તા, સ્કંધ-પુ ૦ (૨) જન્મતાંજ બનાવી વનમાં ગયા, ભાગ ૦ (૩) વૃક્ષને ભેટવાથી સત્યવતીને વ્યાસપુત્ર ભારત. (૪) વીર્ય અરણી પર પડતાં શુકદેવ; ભાગ ૦ (૫) માતાની ઉત્પત્તિ માછલીથી તેમની સાથે પારાસરની જળરજરતી, ભાગ ૦ એમ કલમ પાંચથી વ્યાસનો વિચાર.

ફરીથી કલમ ચાર.

(૧) વ્યાસના અવતારરૂપે ઇશ્વરે પુરાણ બનાવ્યાં ભાગવત શં. ૩૭૬ પૃ. ૫૪,

“ ઇશ્વરે વ્યાસનો અવતાર લઈને પુરાણ બનાવ્યાં. શું ઉચિત છે કે ? ”

(૨) મહાદેવથી લડી વ્યાસે વ્યાસકાશી બનાવી. શં. ૨૪૪ ની પૃ. ૩૪ કાશીખંડ.

“ વ્યાસનું મહાદેવજીની સાથે લડવું અને વ્યાસકાશી અલગ બનાવવી. શું સંભવિત છે ? ” આ વાતનો વિચાર સ્કંધ પુ ૦ ૪ થો ખંડ તેના બીજા ભાગનો અધ્યાય ૯૬ મો, પત્ર ૩૩૫ માં જુવો.

(૩) વૈદાદિક બનાવી વ્યાસ મૂઠ થયા પછી ભાગવત બનાવ્યું. શં. ૩૪૦ મી પૃ. ૪૮ સું. દેવી ભાગવત સ્કંધ ૩ જો.

वेदस्ताव्या पुराणानि वेदांतं भारत्तं तथा ॥

इत्या संमोहसंमूढोऽ भवं राजन् ! मनस्यऽपि ॥

ભાવાર્થ-વેદોની શાખા, અને પુરાણ તથા વેદાંત સૂત્ર અને ભારત
જનાવી હું વ્યાસ મોહથી મૂઢ થઈ ગયો ત્યારે ભાગવત જનાવ્યું તો ભલા
એ માનનીય અને પ્રમાણિક શી રીતે માની શકાય ? ”

(૪) બધા શાસ્ત્રોથી ભાગવતને ઘણું હલકું જણાવ્યું છે, પદ્મપુરાણ.
(શં. ૨૪૪ પૃ. ૩૫૦)

“વેદેર્વિહીનાઃ પ્રપઠંતિ શાસ્ત્રં, શાસ્ત્રેણ હીનાશ્ચ પુરાણપાઠાઃ, પુરાણહીનાઃ
કૃષિણો ભવંતિ, ઋષ્ટાસ્તત્તો ભાગવતા ભવંતિ ॥

વેદથી વિહીન હોય તે શાસ્ત્ર લખે છે. શાસ્ત્રથી વિહીન હોય તે પુરાણ
લખે છે. અને જે પુરાણથી વિહીન હોય તે ખેતી કરનારા હોય છે અને એ
બધાથી જે વિહીન હોય છે તે ભાગવતી જાને છે. શું આશ્લોકાનુસાર ભાગવત
વાંચવાવાળા ઋષ્ટ નથી શુ ? ”

વ્યાસના સળધેમાં કિચિત્ વિચાર-સ્કંધ. વાળાએ અઢારે પુરાણના
કર્તા વ્યાસ એમ ચોથા ખંડમાં લખીને જતાવ્યા તો આ સ્કંધ પુઠ અઢારમાં
ગણાય કે નહિ ?

ભાગવતવાળાએ—જન્મતાંજ અઢારે પુરાણ જનાવી વ્યાસને વનમાં
નાસી જવાનું લખીને જતાવ્યું અને એજ પુરાણવાળાએ—વનમાં ગયા પછી
વ્યાસનું વીર્ય અરણીમાં પડયા પછી શુકદેવજીની ઉત્પત્તિ જનાવી. વળી ભાગવત
વાળાએ—વ્યાસને ઇશ્વરના અવતારમાં ગોઠવી ફરીથી પણ અઢાર પુરાણના કર્તા
લખીને જતાવ્યા, તારે દેવી ભાગવત વાળાએ—વેદ, વેદાંત, અને પુરાણના અન્તે
ભાગવત જનાવ્યાનું લખીને જતાવ્યું. છેવટે પદ્મપુરાણ વાળાએ—ભાગવતને ઋષ્ટ
સ્વરૂપનું લખીને જતાવ્યું. મહાભારતવાળાએ વૃક્ષનું આલોચન કરી ચરૂ આધા
પછી સત્ય વતી થી વ્યાસની ઉત્પત્તિ જતાવી. ભા. વાળાએ—પારાસરે ધુમ્ર
વર્ષાવી મત્સ્યોદરીથી વ્યાસની ઉત્પત્તિ જતાવી. આગળી વાતોમાંથી આપણે
કંઈ વાતને સતારૂપે ગ્રહણ કરવી ? અને આ બધા લેખકોમાંનો કયો સાચો ?

॥ ઇતિ—(૧) ઇન્દ્રે વ્યાસ થઈ પુરાણ જનાવ્યા ભાગ૦ (૨) મહાદેવ સાથે
વ્યાસ લડયા તેથી વ્યાસકશી જીદી, સ્કંધ પુઠ (૩) વેદાદિકમાં મૂઢ થયા પછી
ભાગવત૦ (૪) શાસ્ત્રોમાં હલકું ભાગવત, પદ્મપુરાણ૦ એમ કલમ ચાર તેનો
વિચાર વિષ્ણુએ વ્યાસનો અવતાર લઈ જન્મતાંજ ૧૮ પુરાણો જનાવ્યાં આમાં
સત્ય કયું ?

ખંડ ૨ નો. પ્રકરણ ૫૧જી.

પુછે કે કયા કાળમાં અને કયા સ્થાનમાં ? તો એનો કંઈ ઉત્તર છે કે ? અમારા વિચાર પ્રમાણે તો વિષયાલિલાળીઓએ લોકોને આત્મિક ધર્મ છોડાવી ઉંધે માર્ગે ચઢાવેલા હોય એમ સમજાય છે ? જો એમ ન હોત તો આત્મિક ધર્મની જાગૃતિના સમયમાં યજ્ઞ ધર્મને શું કરવાને ઢાંકી મુકવો પડતો ? તેથી ઉપરનું લખાણ કોઈપણ પ્રકારથી યોગ્યપણે થએલું હોય એમ આપણાથી કબુલ રાખી શકાય તેમ છે ? વિચાર કરીને જુઓ સુસ પુરૂષોને વધારે શું કહેવું !

(૪) એક પુત્ર હોમો, સો પુત્ર થશે, લોમેશ ઉપદેશ. મહાભારત વનપર્વ અધ્યાય ૧૨૭ મો (શં. ૪૫૨ પૃ. ૭૨)

“ એનક રાજાને સો પુત્ર ઉત્પન્ન કરવા માટે, લોમેશ ઋષિએ સોનકના પુત્ર જતુને કાપી-તેનો યજ્ઞમાં હોમ કર્યો. શું આ માનવા લાયક છે ? જીવતા માણસને કાપીને યજ્ઞમાં હોમવું, અને તેથી દેવતાનું પ્રસન્ન થવું. શું આ અઘોરીઓના કર્મ જેવું નથી ? શું એવા લોગ લેનારને દેવતા પદવી આપવી યોગ્ય છે ? આવા મનુષ્યના લોગ આપવા માંડ્યા હશે ત્યારેજ કંટાળી જીવદેવે અહિંસા ધર્મ કહાડયો હશે. આજના પૌરાણીઓ ઘણા પુત્રવાળા થવા (વસ્તી વધારવા) કેમ પોતાના એક છોકરાને યજ્ઞમાં હોમતા નથી ? શું આ વાક્ય ભગવાન વ્યાસજીનાં છે ? ઇત્યાદિ. ”

આ લેખમાં જરા વિચારવાનું કે લોમેશ ઋષિએ સો પુત્ર થવાની આશા જતાવી હોમક રાજાના પુત્ર જતુનો હોમ કરાવ્યો. આમાં કોઈ ધર્મની ખાબત હોય તેમ જણાતું નથી. માત્ર સ્વાર્થ પુરતીજ હશે એમ લાગે છે.

હુનીયા સ્વાર્થના માટે વિજ્યાદિકમાં-એક એકના નાશના માટે અનેક પ્રકારની ખટપટો કરતી આવી છે અને વર્તમાનમાં પણ થતી જોઈએ છિએ જેણે જેવા પ્રકારનો લાગ જણી આવે તે તેવા પ્રકારના ઉપાયો યોજી ગયા છે અને યોજી પણ રહ્યા છે. તેવા પ્રકારના વિચારોમાં સુખ્યપણે રાજ્યમાં પુરોહિતોની સલાહ પણ લેવાતી હતી. ગાદીની માલિકીનો હક મોટો પુત્ર હોય તેનો ગણાય છે તેમાં અણબનાવ થતાં આવા પ્રકારના ઉપાયો યોજી શકાય કે નહિ ? કહું પણ છે કે “ ગ્રીક્ષં નંકવાંછા ચેત્ દિનમેકં પુરોહિતઃ ” જેને નરકમાં જઈ જવાની કંછા હોય તેણે એકજ દિન પુરોહિતનો અધિકાર સ્વીકારવો.

જીવો કે વેદોમાં-માતૃમેધ, પિતૃમેધ, પણ લખાયો છે અને તે પ્રમાણે પીપલાદે પોતનાર્થ માતાપિતાને યજ્ઞમાં હોમાવી પોતાનું-વૈર લીધેલું એમ પ્રાચીન ઇતિહાસથી જણાય છે. જો કદાચ તેવા યજ્ઞથી મોટા ફળની આશા ખાતી આવી હોત તો આજ યુધીમા તેવા યજ્ઞ મેંકડો નહિ પણ હલ્તરો થઈ ગયા હોત ! અને તેના પુસ્તકો મોટા મોટા સેંકડો લખાઈને બહાર પડી ગયા હોત. આ માફે દુર્કપણાનું અનુમાન સજ્જન પુરૂષોએ વિચારવા જેવું છે. જો કદાચ આ મારા વિચારો અયોગ્ય લાગતા હોય તો તે સજ્જનો પોતાના ખરા વિચારો બહાર પાડશે તો તે વિચારોને વળગી પડવા એક નહિ પણ આખી દુનીયાનાજ લોકો તેણે વળગી પડશે. સ્વાર્થમાં અંધ બનેલી દુનીયા કયું અકાર્ય કરતા પોછી પડે તેવી છે ? મારે પૂર્વકાળમાં થએલા આ બધા યજ્ઞો ધર્મના મારે થએલા હોય એમ જણાતું નથી પણ ધર્મના રસ્તાથી ચુકીને થએલા હશે એમ માફે અનુમાન થાય છે. તે સમયમાં ભૂદેવોનું રાજ્ય સ્વતંત્ર હતું તેથી તેમણે તે સમયમાં કોઈ પુછે તેવું ન હતું. ઇત્યલું ॥

(૫) શ્રાદ્ધમાં માંસ ન જમે તો, પશુરોમ વર્ષ જેટલા સુધી નરક,

વસિષ્ઠ સ્મૃતિ પૃ. ૪૩ સુ. શ્લો ૩૧ એ

“ શ્રાદ્ધનું મોતડું માની લઈ ત્યાં ગએલાને માંસ પીગર્યું હોય અને જો તે માંસ ન ખાય તો તે શ્રાદ્ધણ કે સુનિ-પશુના શરીરમાં જેટલા રોમ (સૂક્ષ્મ કેશ) હોય તેટલા વર્ષો સુધી નરકમાં જઈને પડે ૩૧ ॥ ”

આ દેખ-ત્યાગીઓના ઉપદેશથી ત્યાગી થએલા શ્રાદ્ધણોને નરકનો ભય ખતોવી પોતાની પક્ષિમા લેલવવા મારે લખાએલો હોય એમ સમજાય છે નહીં તો દયાલુઓને નન્ક શી ? જો એમ હોય તો અહિંસા પરમો ધર્મ રૂપ જે વેદની સ્મૃતિ છે તેનો અર્થજ શો ?

(૬) મામાદિકથી શ્રાદ્ધણો મારેનું શ્રાદ્ધ તે અગસ્તિ ખાઈ ગયા. ભવિષ્ય પુરાણ પૃ ૪૯૯-શ-૩૫૭-પૃ. ૫૨)

“ એક દિવસે ઇન્દ્રેએ અગસ્તિ સુનિએ શ્રાદ્ધમાં જમવાને આમંત્રણ કયું ત્યારે અગસ્તિ સુનિએ કહ્યું કે તે જે તમામ વિપ્રોના મારે માસાદિ લોજન

એકત્ર, કષ્ટ છે તે સ્વપ્ન હુ એકલોજ ખાઈશ ઈત્યલે તે માગણી કળૂવ સખી અને અગસ્ત મુનિજીની આગળ મપૂર્ણ માત્ર પીગમી દીધુ અને અગસ્તિ ગુરુ જ્ઞાની ચટ કરી ગયા શુ આ વાત ચચાર્ય છે કે ?

(૭) શ્રાદ્ધાદિકમા માત્ર ખાવામા દોષ નથી યાજ્ઞ વચ્ચે સ્મૃતિ અધ્યાય ૧ લો શ્લો ૧૬૯ મો (ન મી પૃ ૧૬૦)

‘ અન્નના અભાવમા માત્ર ભક્ષણ ઈર્ષા વિના પ્રાણ જતા હોય તો રોગમા, નિમગ્નિન કરેલુ શ્રાદ્ધમા, અને પ્રોક્ષણ નામવાળા (વહોક્ત સન્કાવાળા) યજ્ઞમા માત્ર ભક્ષણ કરતા હુવા, તેમજ દેવતાનુ અને પિતૃનાનુ પૂજા કરતા બચેલા માત્રને ખાવાવાળા દોષને પ્રાપ્ત થતા નથી ઈત્યાદિ ”

અનાથ, ગર્ભિણ, નિરપરાધી જીવોને મહાત્માસ આપ્યા વિના માત્ર કયા પ્રકારથી પ્રાપ્ત થાય ? તા પરી મહાત્માસ આપના દોષ નથી એમ કેવી રીતે કહી શકાય ? દેવતા અને પિતૃરો શુ માત્ર ખાય છે ? કહેયો કે ખાતા, નથી તો પછી આ બધો પ્રપચ શાના માટે ?

ઇતિ-(૧) યજ્ઞોમા પ્રોક્ષણે પશુઓને મગા ભાગ ૦ (૨) માત્ર ભક્ષકો તે જીવોને સ્વર્ગે જવાનુ કહેતા નિષ્કૃ પુ ૦ (૩) બ્રહ્માએ યજ્ઞના માટે પશુઓ બનાવ્યા મનુસ્મૃતિ ૦ (૪) એક પુત્રના હોમથી મો પુત્રોની આશા, ભારત ૦ (૫) શ્રાદ્ધના માત્ર ન જમે તે નગ્નમા, વશિષ્ઠ ૦ (૬) પ્રોક્ષણના મ ટેનુ માસાદિક અગસ્તિ ખાડ ગયા ભવિષ્ય પુ ૦ (૭) શ્રાદ્ધાદિકમા માત્ર ખાતા દોષ નથી, યાજ્ઞવલ્ક્ય ૦ એ કનમ માત્રનો કરી જતાનેવો વિચાર ખડ-બીજો પ્રશ્ન ત્રીજુ મુ ૦ ॥

॥ કલમ ૧૫ થી કરેલા વિચાર વાણી પ્રકરણ ૪ થુ.

માસાદિકના શ્રાદ્ધથી શું પિતૃઓ તૃપ્ત થતા હશે કે પ્રોક્ષણે ?

(૧) પૂજિત માસને ખાતા દોષ નથી, ન ખાય તે પશુ યાય.

મનુસ્મૃતિ-અધ્યાય ૫ મો, શ્લો ૩૨ મો અને ૩૫ મો (મ મી. પૃ ૧૪૪)

“વેચાતું લાવેલું માંસ, જીવોને મારીને પેદા કરેલું માંસ, અથવા પિતૃશત્રુ પૂજન કરી લેવે પછી તે માંસને ખાવાવાળો દુષિત થતો નથી. ૩૨ । શ્રાદ્ધમાં અને મધુપર્કમાં શાસ્ત્રની મર્યાદાથી જાનેલું માંસ જે ખાતો નથી તે મરીને ૧૨લોકમાં ૨૧ વાર પશુનો જન્મ લે છે ૩૩ ॥”

આમાં જરા વિચાર—માંસના લાલચુઓએ માંસને અદ્વૈષિત કરાવ્યું છતાં તેવા પુણ્યાત્મોને ઘૃણા ઉત્પન્ન થતા ન ખાય તો તેણે પોતાની પંકિતમાં ભોળવવા જે એકવીશવાર, પશુ યોનિમાં ઉત્પન્ન થવાનો ભય જતાવ્યો તે વિચારવા જેવો શું નથી ?

પૂર્વના મોટા મુનીઓ શું હિંસકજ હશે ?

(૨) મનુસ્મૃતિ. અધ્યાય. ૫. મો. શ્લોક. ૨૨, ૨૩ મો

(મ. મી. પૃ. ૧૮૨)

“યજ્ઞના માટે, તેમજ પાલન કરવાને યોગ્ય માતા પિતા આદિના માટે સાગ સારા હરિણો અને પક્ષીઓને પ્રાદક્ષિણ મારે. કેમકે પૂર્વકાળમાં થએલા અગત્ય મુનિએ તે પ્રમાણે કરેલું છે અને તેનાથી પણ પૂર્વ કાળમાં પ્રાદક્ષિણના તેમજ ક્ષત્રિયોના, યજ્ઞમાં પણ જે હરણો અને પક્ષિઓ હતાં તેનાથી પુરોડાસ થઈ ગએલા છે માટે તેમ કરવાને હરકત નથી.”

આમાં જરા વિચાર—હુનીયામાં ચાલુ વ્યવહાર હોય તેનો ઉપદેશ દેવાની જરૂર, મહાત્માઓને હોતી નથી ? તેમાં અનીતિ કે અયોગ્ય હોય તેણે અટકાવવાનો ઉપદેશ મહાત્માઓ કરે ? તો પછી જે અધોર, કર્મ હોય તેનો ઉપદેશ મહાત્માઓથી કેવી રીતે કરી શકાય ? તેવા અધોર કાર્યમાં તો જીવો પોતાના પૂર્વ કર્મના અનિષ્ટ સંયોગોમાં પડેલા સ્વભાવિકપણાથી જ કરી રહેલા છે. તેવા અનિષ્ટ કાર્યમાં મહાત્માઓ ઉપદેશક જાની નાથ તેતો અનિષ્ટમાં અનિષ્ટજ ગણાય એમ જૈન સિદ્ધાંતનો ઉપદેશ છે. વૈદિક મતના કેટલાક ઉપદેશકો પોતાના વિષયોની લાલચમાં પડેલાઓમાં ઉચ્ચતી જ ગંગા વહેતી હોય

તેવા લેખો આપણી નજરે લેવામાં આવે છે. ખાસી અનિષ્ટ કાર્યમાં ઉપદેશ દેવાની જરૂર મહારાજા પુરુષોત્તમ સ્વીકારી જ નથી તો પછી કેવી રીતે લખી શકાય કે-હિંસા અને યજ્ઞીઓ બ્રાહ્મણ મારે ?

(૩) યજ્ઞ શાસ્ત્રાદિકમાં લખીને જે મામ ન ખાય તે બ્રાહ્મણ જ નહિ. વ્યાસ-સ્મૃતિ, પૃ ૨૫ માં શ્લોક. ૫૬ મો. (મ. મી. પૃ. ૧૯૭)

“ યજ્ઞમાં કે શાસ્ત્રમાં બેસાએલો બ્રાહ્મણ મામ નથી ખાતો તે બ્રાહ્મણ-પણાથી રહિત થાય છે. તેમજ પિતૃદેવતાઓનું પૂજન કરીને ગીરાન્ધી મેળવેલું માસ જે ખાતો નથી તે પણ બ્રાહ્મણપણાથી રહિત જ થાય છે. ૫૬ ”

કોઈ પડિતે લખ્યું કે-શાસ્ત્રમાં કે યજ્ઞમાં લખીને જે મામ નથી ખાતો તે નન્કમાં જાય, ત્યારે ખીજ પડિને બ્રાહ્મણપણાથી બ્રૂટ કહ્યો. અવા આવા પ્રકારના લેખો બેતા એમ સમજાય છે કે-આ લોકના સુખમાં મગ્ન થએલા પડિતોએ ધર્મના જહાને આ અયોગ્ય પ્રવૃત્તિ ચલાવેલી હોવાથી ઘણા લોકોને માન્ય જણાતી નથી

(૪) વેદાદિકણે-માંમાંદિકથી દેવોની તૃપ્તિ કરતા પિતૃઓની તૃપ્તિ યાસવદ્વક્ય સ્મૃતિ અધ્યાય ૧ શ્લોક ૪૫ ૪૬ મો (મ. મી. પૃ. ૧૮૯)

“ જે બ્રાહ્મણ દિન દિન પ્રત્યે પ્રશ્નોત્તરવાળા વેદ-વાક્યોને ભણે છે અને બ્રાહ્મ આદિ પુરાણોનો પાઠ કરે છે અને મનુષ્યાદિ ધર્મશાસ્ત્ર, ર્શ્ન, દૈત્યમંત્ર, યજ્ઞોની કથા, આરતાદિ ઇતિહાસ વિગત, એ ગદ્યા શાસ્ત્રોને શક્તિને અનુસાર નિત્ય ભણે છે અને માસ દુધ લાતથી દેવતાઓને તૃપ્ત કરે છે તે મધ અને ઘૂતથી પિતૃઓની તૃપ્તિ કરે છે. ૪૫ । ૪૬ । ”

જીવોની ગતિ ધર્મને અનુમરતી માનીએ તો-પિતૃઓની ગતિ કે ? યહ માનવી ? માસાદિકથી તૃપ્ત થતા દેવો ઉચ્ચ કોટિના હોતા નથી માટે રામ દ્વાદિકનો માર્ગ છોડી બીજે માર્ગે જતા આત્માને જ્ઞાન મળી શકતો થી માટે ઉપરનો લેખ વિચારવા જેવો છે

॥ ઇતિ (૧) પૂજિત માંસ ન ખાય તે પશુ થાય, મનુ૦, ૧.

(૨) પૂર્વેના મોટા મુનિઓ થું વિંતક હશે ? મનુ૦ ૧.

(૩) યજ્ઞ શ્રાદ્ધાદિકમાં માંસ ન ખાય તે શ્રાદ્ધાચુજ નથી. વ્યાસ ૦ ૧

(૪) માંસદિકથી દેવોની તૃપ્તિ કરતાં પિતરોની તૃપ્તિ થાય, ત્યાર

વહકય ૦ ૧ એમ કલમ ચારનો વિચાર.

જ્યાં જોઈએ ત્યાં માંસની લાલચનાં જ દોષો રાજો છે હજાર ગાયોને મરાવી દાન દેનાર રંતિ દેવ.

(૫) મહાભારત વનપર્વ અધ્યાય ૨૦૮ મો. સ્લોક ૮ થી ૧૦ (મ. મા. પૃ. ૧૧૦)

“ હે પ્રાણણ ! રાજા રંતિદેવ દરોડામાં નિરંતર છે દહાર પશુઓ અને છે હજાર ગાયોને મારીને તેના માંસની સાથે અન્નાદિક અપાયા કરતું તેથી તે રાજાની અતુલ કીર્તિ સર્વ જગોપર ફેલાઈ હતી. ઇત્યાદિ. ”

આમાં કિંચિત્ વિચાર-રંતિદેવ ચાર હજાર છવેનો સંહાર કોઈના ઉપદેશથી કરતો હશે કે પોતાની મેળે ? જો પોતાની મેળે કરતો હોત તો તેના ભક્ષકો અને મશંસકો દયાવાળા ઉત્તમ તો ન હોત ? તેથી આવી પાપમય પ્રવૃત્તિ કરનાર કરાવનાર શિષ્ય ગુરૂમાં તરણ તારણ કયો ? તેનો વિચાર સાધારણ માણસ પણ કરી શકે તેમ છે ?

(૬) ૫૦, ૨૫ પાડા, બકરાંથો તપેલું કાનું ચાય ? ભવિષ્ય પુરાણ ઉત્તરાર્ધ અધ્યાય ૧૨૬ મો (સં ૮૬૫ પૃ. ૫૩

“ મહાભવમીના વ્રતમાં એમ લખ્યું છે કે-આઠમના ત્રત્રીના બગરણની વિધિ-નટ, વેશ્યા આદિનો નાચ કરાવી રાત્રી વ્યતીત કરવી. સવાર થતાંજ સો અગર પચ્ચાગ્ર, અથવા પચ્ચીચ-પાડા, બકરાં વિગેરે બત્રીદાનમાં ચૂંદાવે અને

દાડના ઘડાર્થી પરમેશ્વરીનું તર્પણ કરે. વડજી વાહ !! અમારા પૌત્રાણીજીએને તે પૂન્ય કરાવતાં અકાચક ચતી હશે ? મફતનો દાડ અને માંસ મળે તે શું કામ છેટે ? ”

આ પુરાણકારના વિચારો દેટલા હલકા અને કેવા નિર્દયપણાના હશે ? આવા આવા અનિષ્ટ લેખોથી હુનીયામાં પાપનો પ્રચાર થયો હોય એમ અનુમાન ન કરી શકાય ? તેવા અનિષ્ટ લેખકો ધર્મની પ્રવૃત્તિને અલાવતનો દાવો કેવી રીતે કરી શકતા હતા ? તે સુજોને વિચારવાનું છે.

(૭) શમ્યાદિકના દાનમાં પણ દૂધ, માછલી ન સુકયા.

યાજ્ઞવલ્કય અધ્યાય ૧ લો. શ્લો ૨૧૪ ચો. (મ. મી. પૃ. ૧૬૧)

(૮) ગણેશની ભેટના પ્હાને માંસ લેવાનો પ્રયત્ન.

યાજ્ઞવલ્કય સ્મૃતિ અ. ૧ લો. શ્લો. ૨૮૭ થી ૨૮૯. (મ. મી. પૃ. ૧૬૩)

“ કાચો અને પકાવેલો ભાત, તિલોની પીઠીની સાથે મળેલું અન્ન, મછ, પકાવેલું માંસ, કાચું માંસ, વિચિત્ર પ્રકારનાં ફુલ, સુગંધી વસ્તુ, ત્રણ ભાતની મદિરા, મૂલી, સુરીઓ, પુડા, એરંડાની માલા, દહીભાત, ગોલવાળી ખીર લાડવા, એ વધાને ભેગા કરી ગણેશજીને ભેટ આપે. ગણેશ પાર્વતીજીની સ્તુતિ કરે અને પૃથ્વી ઉપર માથું નમાવીને નમસ્કાર કરે. ૨૮૭, ૮૮, ૮૯ નો અર્થ. ”

પ્રથમ ગણેશની ઉત્પત્તિ-પાર્વતીના હાથના એક આદિથી ગતાવેલી, નિર્ણય વિનાની છે. દેવો નેવેલ ખાતા નથી પણ પૂજકોના નિર્વાહ માટે હોય તો તેવા પ્રકારનું નેવેલ તેમના માટે શું અયોગ્ય ન ગણાય ? આ ભેટમાં ત્રણ ભાતની મદિરા અને કાચું પાકું માંસ લખ્યું તે કોના માટે ? એ વિચારવા જેવું છે.

(૯) સગીના પાત્રમાંથી માંસાદિક લેતાં શુદ્ધ.

અત્રિસ્મૃતિ. ૫ ૪૪માં શ્લોક. ૨૪૬ ચો.

(મ. મી. પૃ. ૧૬૭)

“લીલુ માસ, ઘૂત, તૈલ, અને ફળથી ઉત્પન્ન થએલું, તૈલાદિ, ભગીના પાત્રમા રાખેલા હોય પણ તેના પાત્રમાથી આપણા પાત્રમા લઈ લઈએ કે શુદ્ધ થઈ જાય ૨૪૯ ॥”

ભગીના નામથી ભરકવાવાળાં બ્રાહ્મણને પોતાનાં પાત્રમા પડતાની સાથે લેખિયો પચપચુ લીલુ માસ શુદ્ધ શા કરણથી ?

॥ ઇતિ (૫) દિનપ્રતિ બે હજાર ગાયોના માખનુદાન દેનાર રતિદેવ, ભારત ૦ (૬) ૨૫-૫૦ પાકા, બકરાનું તર્પણ કોનું ? ભવિષ્ય ૦ પુ ૦ (૭) શચ્ચાદિ દાનમા પણ દુધ, મછલી ન મૂક્યા, યાજ્ઞવલ્કય ૦ (૭) ગણેશની પૂજના બહાને માસ લેવાનો પ્રયત્ન, યાજ્ઞવલ્કય ૦ (૮) ભગીના પાત્રમાથી માસાદિક લેતા શુદ્ધ, અત્રિસ્મૃતિ. ૦ કલમ ૫ થી ૯ ના વિચારનું સ્પષ્ટીકરણ

(૧૦) બ્રાહ્મણાદિ અતિથીના માટે બળદ કે બકરો પકાવે.

વશિષ્ઠ સ્મૃતિ પૃ ૨૦, ૨૧ મા કલમ ૮ મીનો ભાવાર્થ (મ મી પૃ ૧૬૬)

“અને જે શ્રુતિમા લખ્યું કે આવેલા બ્રાહ્મણ, સ્ત્રિય, રાજા અથવા અતિથીના માટે-મોટા બળદને અથવા મોટા બકરાને પકાવે, એ પ્રમાણે બ્રાહ્મણાદિક અતિથીનો સત્કાર કરે. ૮૥”

બ્રાહ્મણ કે અતિથી (સાધુ) ના માટે ખાસ ઉપયોગી જાનવરોના નાથ કયા શુણ્ણને માની જતાઓ હશે ? શું સત્કારના માટે બીજી ઉત્તમ ચીજો મહાત્માને નહિ દેખાઈ હોય ?

(૧૧) ઋષિઓ પ્રાણ લેવાનું કહે, જીવોને કોનું શરણ ?

મનુસ્મૃતિ અધ્યાય છ હો શ્લોક ૧૮ મો (મ મી. પૃ ૧૮૨)

“શ્વાવિધ, (સેક) ચાંચ-સેકની તુલ્ય મોટા મોટા દેશવાળા ગોધા, ગેંડા, ઠાચગા, શશવા, પાચ નખવાળા એ પાચ અને ઉટને છોડીને બીજા એક તરફના દાતવાળા ભક્ષણ કરવાને યોગ્ય છે એમ મનુ ઋષિ કહે છે.”

આ મિત્રાણ નિષ્પગધી હવે-પરવશપણથી' અજ્ઞાની પશુઓના તે ભંડાજ થઈ રહ્યા છે, પશુ મોટા જ્ઞાનીઓ અને મહાત્માઓ તેમનો લક્ષ કરવા લલચાય ત્યારે જ્ઞાની અને અજ્ઞાનીઓમાં ફેન્ક કયા મોટા ગુંથુધી માનવો? તે વાત અમો ખરી રીતે મૂમલ શકતા નથી.

(૧૨) પ્રહ્લાએ બધા હવે ખાવાને રચ્યા માની શકાય? મનુ સ્મૃતિ અધ્યાય ૫ મો. ૧૯૦ક ૨૮ થી ૩૦ સુધી. (મ. મી. પૃ ૧૮૩)

“પ્રહ્લાએ સ પૂર્ણ હવેને અન્નરૂપે કંઠપેશ છે. ચોખ્ખા આદિ રચાવ હવે છે અને પશુ પગી આદિ જંગમ હવે છે આ બધું સ પૂર્ણ હવેનું ભોજન છે. અર્થાત્ પોનાના પ્રાણની રક્ષા માટે લક્ષણ કંઈ પણ, સદાકાળ લક્ષણ કરે નહિ. જેમકે-અન હવે (મૃગાદિક) નાં માટે, અથર હવ વસ્તુ (તૃણાદિક છે) અને દૃષ્ટા વિનાના હજી આદિના માટે અને હાથવાળા મનુષ્યાદિકના માટે, હાથ વિનાના જે મચ્છાદિકો છે તે, અને નિંહાદિક ચરવીર હવેના માટે ભીરૂ હાથા આદિક એ મવ પ્રાણીઓ એકેકના લેખ્ય છે. તેથી ખાવાવાળાં હવે ખાવાને ચોખ્ખ, પ્રાણીઓને ખાય તેથી તે દૂષિત થતા નથી કારણકે બધાએ પ્રાણીઓને ખાવાના માટેજ પ્રહ્લાએ રચેલા છે. “૨૮, ૨૯, ૩૦”

૧. પ્રથમ તો આપણે પ્રહ્લાનીજ ઉત્પત્તિ વિચારીએ-એક વખત દેવીના હાથ ધસવાથી. વળી બીજે લેખ ભેતા એક ઇલાથી. વળી ત્રીજે લેખ ભેતા વિષ્ણુની નાભિ કમલથી. વળી ચોથો લેખ ભેતા શિવજીની આસથી. એમ અનેક પ્રકારે પરવશતાથીજ ઉત્પન્ન થયેલા જણાય છે. તો પછી તેમને સ પૂર્ણ હવેને અન્ન રૂપે કંઠપેશ છે અને બધાએ હવે ખાવાને માટેજ રચેલા છે. એમ કયા પ્રકારથી નિર્ણય કરી શકાય? વળી કહેવું કે-ખાવાને ચોખ્ખ હવેને/ખાવાથી દૂષિત થતા નથી આ લેખનો અર્થ શો? શું તેવા માંસના ભક્ષક હવે ભોક્ષમા જતા હશે કે સ્વર્ગમા? પુણ્ય પાપને માનવાળા હાથ પડિતોના નિર્ણયપણાના આવા લેખો હોય ખગ કે ?

વળી જુઓ-આ સૃષ્ટિ અનાદિકાળથી આવતી આવતી છે અને શવિધ્યમા ચાલ્યા કરવાનીજ છે. જુવો ‘જન દૃષ્ટિએ જગત’ મજાંધીનો પહેલો લેખ અને સૃષ્ટિ કર્તાના ગંભીરનો જુવો બીજો વૈદિક મતનો લેખ. સૃષ્ટિ કરવાનો હાથો કેટલા દેવો કરી ગયા છે. વિચારીને જુવો-નેમાનો કયો માયો? વસ્તુની સ્થિતિનો વિગત શુ આ મહાત્માએ નહિ કયો હોય? એ પાતાનાજ મિદાંતનો વિચાર

કર્યો હોત તો આ બધું બ્રહ્માએજ પેદા કર્યું એવું નજ લખી શકતા માટે આ લેખજ વિચાર પૂર્વક યોગ્ય લખાયો છે એમ અમોને જરાપણ લાગતો નથી. આપ સંનમનો પણ વિચાર કરશો તો મારાજ મતને મલતા થશે કે કોઈ સત્ય વસ્તુ એક સ્વરૂપનાળી બતાવી સંતોષ આપશે.”

(૧૩) મૃગાદિકના માંસથી દંશરથનું શ્રાદ્ધ ઋષિઓ જમ્યા.

પદ્મપુરાણ પ્રથમ સુદ્ધિ ખંડ, અધ્યા. ૩૩ મો. પત્ર ૬૭ સુ. શ્લોક ૭૭ થી ૮૪ સુધીનો સાર-(મ. મી. પૃ. ૧૦૭.)

“ઋષિઓએ-ગમચંદ્રણને કહ્યું કે તમો રાજા દંશરથનું શ્રાદ્ધ કરો તેમાં પવિત્ર માંસ, અને ધાન્યાદિકથી બ્રાહ્મણોને લોજન કરાવો. તે સાંભળીને રામચંદ્રણએ લક્ષ્મણુને કહ્યું કે-માંસાદિકથી લોજનની તૈયારી કરાવો. ત્યારે લક્ષ્મણુ-ખરગોસ, મૃગાદિ, જનવરોને મારીને લાંબા. બીજી સામગ્રી પણ તૈયાર કરી. સીતાજીએ રસોઈ બનાવી. ઋષિઓ, બ્રાહ્મણો ભારદ્વાજ આદિ સ્નાન કરીને આવ્યા પૂર્વોક્ત લોજન જમ્યા પછી દશણા લઈને ચાલ્યા ગયા ઇત્યાદિ.

આ શ્રાદ્ધમાં-જમદગ્નિ, ભારદ્વાજ, લોમશ, દેવરાત, શમીક, આદિ પણ હતા અને એ બધાએ મોટા મોટા ઋષિઓએ માંસ ખાધું હતું.” આમાં થોડો વિચાર “અહિંસા પામો ધર્મઃ” એ વેદની શ્રુતિનું પાલન કરવા માંસાદિકના ત્યાગી તે નાસ્તિક કયા પ્રકારથી ? અને માંસાદિકના લાલચુઓ તે અસ્તિક કયા પ્રકારથી ? અને તે ગુરૂના ગુણવાળા પણ કયા પ્રકારથી ?

(૧૪) કૌશિકના ૭ પુત્રો ગાયને ખાઈ નિર્ભય થયા.

પદ્મપુરાણ-સુદ્ધિ ખંડ, અધ્યાય ૧૦ મો. શ્લોક ૫૬. ૫૭ (મ. મી. પૃ. ૧૦૮)

વળી કૌશિક ઋષિના સાત પુત્રોએ એક ગાયને મારી નાખી, પછી શ્રાદ્ધ કરી તેનું માંસ ભક્ષણ કરી ગયા. પછી શંકા રહિત થઈને ગુરૂને કહેવા લાગ્યા કે હે ગુરૂદેવ ! ગાયને તો વાઘ ખાઈ ગયો. આ વાછરડો ગચ્છી ગયો છે તે લઈ લ્યો. આવી રીતે તે સાતે જણાઓ વૈદિક બળનો આશ્રય લઈને દૂર, કર્મમાં પણ નિર્ભય થઈને ગાયને ખાઈ ગયા. ઇત્યાદિ.”

વળી જીવો-ઝંજ કૌશિકના સાત પુત્રોનો અધિકાર.

મત્સ્યપુરાણ. અધ્યાય ૨૦ માં (મ. મી. પૃ. ૧૬૯)

“ ઝેજ કૌશિકના સાતે પુત્રો ગાયને મારીને ખાઈ ગયા અને ગુરૂજીને આવીને કહ્યું કે-ગાયને વાઘ મારીને ખાઈ ગયો. છત્યાદિ. ”

આમાં કિંચિત્ વિચાર-આ ગાયના વધમાં ત્રણ પાપ મુખ્ય છે. ૧ નિરપરાધી ગાયના વધનું, (૨) ગુરૂદ્રોહિયણનું અને (૩) તદ્દત્ત જીવે ખોલવાનું. વૈદિક યજ્ઞના આશ્રયથી કેવી રીતે છુટી ગયા તે વિચારવાનું છે.

(૧૫) ગેંડાદિકના માસથી પિતરોને અક્ષય ફળની પ્રાપ્તિ.
યા. સ્મૃતિ. અ. ૧ લો. શ્લોક ૨૬૦૨૬૧ માં (મ. મી. પૃ. ૧૬૨)

“ ગેંડાનું માંસ, મહા શલ્ક મછનું માંસ, મધ અને સ્થામક આદિ ચન્ન, મુનિઓને, વળી હાલ જકરાનું માંસ, કાલાશાક, ગન્ડા અને ધોળા વર્ણવાળા જકરાનું માંસ, એ સર્વ જે પિતરોના માટે આપે છે અને ગયાજીમાં જે કાંઈ શાક દેહાદિક પિતરોના વાસ્તે આપે છે, એ સર્વ અક્ષય શુભવાણું થઈ જાય છે, અને ભાદરવા વદિ તેરસના દિવસે અથવા મધ્ય નક્ષત્ર યુક્ત તેરસના દિવસે, જે કાંઈ વસ્તુ દાનમાં પિતરોના માટે અપાય તે જાણું અનંત શુભવણું થઈ જાય છે. ”

આ જાણ પ્રકારના માંસનું દાન લેતા શું તેમને મૃત્ત્વા ઉત્પન્ન નહિ થતી હોય ? જે જીવોના પ્રાણ લેવામાં આવતા હશે તેમના તરફને આશીર્વાદ અક્ષય મુખને આપવાવાળો મળતો હોય તેમ આપવાથી કષ્ટકૃત્રી ગ્રાહ્ય તેમ છે ? ન જાણે તે વખતના મુનિઓ અને બ્રાહ્મણો કેવા પ્રકારનો ધર્મ અને કેવા પ્રકારની અધાધુધી ચલાવતા હશે તે આજે સર્વ કોઈને વિચારવાનો વિષય થઈ પડ્યો છે.

॥ ઇતિ-(૧) અતિથીના માટે જગદ કે જકરો પકાવે વશિષ્ઠ । (૨) ઋષિઓ પ્રાણ લેવાનું કહે તો જીવોને ચરણ કોનું મનુષ્ય (૩) બ્રહ્માએ બધા જીવો ખાવાને રચ્યા તેમ આની શકાય ? મનુષ્ય (૪) મૃગાદિના માસથી ચરણનું શાક ઋષિઓ જરૂર. પદ્મપુરાણ (૫) કૌશિકના સાત પુત્રો ગાયને નિર્ભય થયા પદ્મ અને મત્સ્યપુત્ર (૬) ગેંડાદિકના માસથી પિતરોને

અક્ષયની પ્રાપ્તિ, પાસવલ્કય સ્મૃ. એમ કલમ ૪, ૫ થી ૯, ૧૦ થી ૧૫ સુધીનો કહેલો વિચાર. ખંડ. બીજે પ્રકરણ ૪ થું. ૥

પ્રકરણ ૫ મું.

(૧) શ્રાદ્ધાદિકમાં શ્રાદ્ધલેખોએ જીવોને ભક્ષણ કરવા.

ચાસવલ્કય સ્મૃતિ અધ્યાય ૧ લો શ્લોક ૧૭૭, મો.

(મ. મી. પૃ. ૧૯૦)

“ પાંચ ન જોવાલા જંગલી જીવો-સેધા, ગોધા, કાચળા, શલ્લક, અને શયશ્વત્તાં અને મછ બાતિના-સિંહ જેવા મુખવાળા મછો, લાલ રંગવાળી માછલી, શીપના આકારવાળા જીવો. આ બધા કહેલા જીવો શ્રાદ્ધ આદિકમાં પ્રામ્હલેખોએ ભક્ષણ કરવા. સ્લો. ૧૭૭ આમા અડધા શ્લોકનો અર્થ વધારેના લીધેલો છે.”

મનુસ્મૃતિની સાથે આ સ્મૃતિનો ઉપદેશ પણ મલતા જેવો છે. શ્રાદ્ધના કે યજ્ઞના બહાને પશુઓના પ્રાણ લેતા ધર્મ કેવી રીતે ? પ્રામ્હલેખોને પશુઓના પ્રાણ લેતા, પરત્વીનો કે વેશ્યાનો સંબંધ કરતાં પાપ નહિ. શું પ્રામ્હલેખો ઇશ્વરના નાનીતા તેથી કે ઇશ્વરને વશ કરી લીધેલા તેથી ? પુરાણોના લેખો જોતાં પ્રમ્હા પણ પાપના પ્રાયશ્ચિત્તવાળા થયા છે. તો પછી શ્રાદ્ધલેખોને પાપ લાગે નહિ તો એ ધર્મ અને એ પક્ષપાત કેવા પ્રકારનો ?

(૨) જેના માસથી જેટલો વળત પિતરોની તૃપ્તિ, તે બતાવે છે.

ચાસવલ્કય અધ્યાય ૧ લો. શ્લોક ૨૫૮-૨૫૯ મો (મ. મી. પૃ. ૧૯૧)

“ તિલ, જવ અને અડદ આદિ હવિષ્ય અન્નથી પ્રામ્હલેખોને ભોજન કરાવે તો તેના પિતરોની તૃપ્તિ એક મહિના સુધી રહે છે. અને જે ક્ષીરથી ભોજન કરાવે તેના પિતરોની તૃપ્તિ એક વર્ષ સુધી રહે છે. અને ૧ મછ, ૨ લાલ હરણ, ૩ મીઠા, ૪ પક્ષી, ૫ બકરા, ૬ ખિંડવાળા મૃગ, ૭ રાજ, ૮ જંગલી સૂયર (જુડ), ૯ શયશ્વત્તા માંસથી એક મહિનાની વૃદ્ધિના ક્રમથી જેમકે હવિષ્ય અન્નથી એક મહિનો તો-મછના માંસથી બે મહિના, એમ એક મહિનાની વૃદ્ધિના ક્રમથી-હરણથી ત્રણ, મીઠાથી ચાર, પક્ષીથી પાંચ બકરાથી છ, મૃગથી સાત, રાજથી આઠ, સૂયરથી નવ, અને શયશ્વત્તા દશ માસ સુધી તેમના પિતરોની તૃપ્તિ રહે છે ૨૫૮-૨૫૯ નો ભાવાર્થ કહ્યો છે.”

વિચારે કે હવિષ્ય અન્નથી શાદ કર્યું. તેમના પિતરે એક માસ તૃપ્ત રહ્યા તો પછી ૧૧ માસ તેમના કેવી રીતે જતા હશે? આ પ્રમાણે બધે વિચારવાનું બંધકે નહિ? બીજી વાત એ છે કે—સુચરમાને સૂચરનું નામદેવું તે પણ અયોગ્ય સમજે છે ત્યારે વૈદિક મતમાં સૂચરના માંસથી પિતરેની તૃપ્તિ નવ માસ તકની બતાવી, લોકપ્રતા કેટલી?

(૩) શાદમાં જેવું પ્રાચીનજન તેવી પિતૃઓને તૃપ્તિ.

મત્સ્યપુરાણ અધ્યાય ૧૭ મો. શ્લોક ૩૦ થી ૩૬ (મ. મી. પૃ. ૧૬૭).

“જે માણસ-દહી, દૂધ, અને અન્નનું લોજન પ્રાચીનજને કરાવે તેના પિતરે માત્ર એકજ મહિના સુધી તૃપ્ત રહે છે.

અને જે માણસના માંસથી લોજન કરાવે તેના પિતરે બે મહિના સુધી તૃપ્ત રહે છે. જેજ પ્રમાણે હરણના માંસથી ત્રણ મહિના. ઘેટાંના માંસથી ચાર મહિના. બકરાના માંસથી છ મહિના. ગિંદુવાળા હરણના માંસથી સાત મહિના. ઝેંજુ જાતિના હરણના માંસથી આઠ મહિના. જૂંડ અને લેંમેના માંસથી દશ મહિના. ગરુડાના અને કાચબાના માંસથી અગીયાર મહિના. ગાયના દૂધની ખીરથી એક વર્ષ. રૌરવ નામના હરણના માંસથી પંદર માસ. મેંઢા અને સિંહના માંસથી બાર વર્ષ. કાલ સાગથી અને ખડગના માંસથી અનંતા કાળ સુધી તેના પિતરે તૃપ્ત રહે છે.” ૩૦ થી ૩૬ નો ભાવાર્થ

આમા જરા વિચારવાનું કે—જીવોની મનિષ્કર્મને અનુસરતી સાચ છે તો પછી પિતૃલોકની સાથનો સંબંધ જ ક્યાં ટકી શકે છે? પ્રાચીનજના પેદમાં જવાથી ક્યાંદે જમાડનશના પિતૃઓ તૃપ્ત રહે છે ત્યારે શું ખામ તેમના વંશજોના ખાવાથી તેમના પિતૃઓની તૃપ્તિ કેમ નહી થઈ શકે? આવા પ્રકારના લેણા તો માત્ર જીવોના લાભનું જોએ સ્વછંદવગ્નાથી જાણે જાણ્ય છે. બાકી કોઈ વિશેષ તત્ત્વ કોઈ એમ સમજાવું નથી

(૪) મનુની નાશિકાના પુત્રનો પુત્ર શાદના માટે મૃગદિ લાખ્યો.

વિષ્ણુ પુત્ર મનુર્યાશ અધ્યાય ૨ ને, પદ ૪ મું. (મ. મી. પૃ. ૧૬૬)

“મનુજને છોડી આવી એટલે તેમની નાશિકામાંથી દંકરક નામનો પુત્ર પેદા થઈ ગયો. આગળ વળતાં એવું જનુષવામાં આવ્યું છે કે—જે

ધક્ષાકુને 'વિકુક્ષી' નામનો પુત્ર થયો, તેની પાસે અષ્ટનાં શ્રાદ્ધના માટે માંસની જરૂર કહી બતાવી, એટલે તે વિકુક્ષી વનમાં જઈને મૃગાદિક અનેક જાનવરોને મારીને લાવ્યો. ઇત્યાદિ. ”

આમાં વિચારવાનું કે—મનુજીની નાશિકાના પુત્રનો પુત્ર-મૃગાદિકોને મારીને લાવ્યો અને તેથી અષ્ટનું શ્રાદ્ધ થયું. આમાં કઈ બાબુની વાત સાચી માનવા જેવી ? વાંચકો વિચાર કરે.

(૫) વળી ઉપર પ્રમાણે શ્રાદ્ધથી પિતૃઓની તૃપ્તિ.

મનુસ્મૃતિ અધ્યાય ત્રીજો શ્લોક ૧૨૩ માં માં-અન્વહાર્યનો અર્થ બતાવ્યો છે પછી આગળ શ્લોક ૨૬૭ થી ૨૭૨નો ભાવાર્થ—(મ. મી. પૃ. ૧૮૧ થી)

“ પિતરોના માસિક શ્રાદ્ધને પંડિતો અન્વહાર્ય કહે છે. તે શ્રાદ્ધને સર્વ પ્રકારના શ્રેષ્ઠ માંસથી કરવું. ૧૨૩ ॥ હવે આગળ શ્લોક ૨૬૭ થી તે ૨૭૨ સુધીનો લેખ—મત્સ્યપુરાણ અધ્યાય ૧૭ માંના લેખને મળતો હોવાથી ત્યાંથી વિચારવાની લક્ષમણ કરીએ છીએ. જેમકે—દહિ, દુધથી ઝાક માસ પિતરોની તૃપ્તિ. વળી આગળ બે માસાદિકની, તે પ્રમાણે આ મનુસ્મૃતિના લેખમાં પણ લખીને બતાવ્યું છે તેથી તે પુરાણો વિચારી લેવું. ”

આજ કાલ ઘણા દેશોમાં માસથી શ્રાદ્ધ કરવાનો રીવાજ જણ્યોતો નથી તો પછી સર્વ પ્રકારના શ્રેષ્ઠ માંસથી શ્રાદ્ધ કરવાનું કેમ લખાયું ? પૂર્વ કાળના ઋષિઓ શું માસાહારી હતા ? કહેવામાં આવે કે કલ્પયુગમાં અનિષ્ઠ વાતોનો નિષેધ છે. જો એમ હોય તો તેવી અનિષ્ઠ વાતોનું વિધાન શ્રેષ્ઠ યુગમાં હોયજ કેમ ? તેથી વિચારવાનું કે આ વિધાન સર્વ પ્રકારથી શ્રેષ્ઠ નથી પણ તેના લાક્ષણ્યોએ પોતાનો સ્વાર્થ લેખવીને લખી વાળેલું ચોખ્ખું ચોખ્ખું દેખાઈ રહ્યું છે.

(૬) યજ્ઞના અને શ્રાદ્ધના માંસ લક્ષણનું પાપ.

ભાગવત. સ્કંદ ૪ થો. અધ્યાય. ૨૫ મો. (મ. મી. પૃ. ૧૮૭)

“ પ્રાચીન ઋષિ રાજાને નારદ ઋષિએ એવો ઉપદેશ આપ્યો છે કે હે રાજા ! નિર્દય થઈને તે યજ્ઞમાં જે પશુઓના પ્રાણ લીધા છે તે પશુઓ કોધાયમાન થયેલા લોહાની મુદ્ગર લઈ તારું માથું છેદન કરવાને માટે પરત્રો-કમાં તારી વાટ જોઈને બેઠાં છે. ઇત્યાદિ. ”

મનુરમૃતિમાં કહ્યું કે-બ્રહ્માએ યજ્ઞના માટે પશુઓની રચના કરી અને યજ્ઞમાં મારેલાં સ્વર્ગમાં જાય છે પરંતુ આ અવતાર સ્વરૂપના નારદજી ગર્હિ રાજને કહી રહ્યા છે કે હે રાજન ! તે જે યજ્ઞમાં પશુઓને માર્યા છે તે તારૂં માથું છેદન કરવા લોઢાની સુદ્ધગર લઈને તૈયાર થઈ ગયાં છે તો આ બે પ્રકારના લેખમાંનું સાચું કયું ?

(૭) જેનું માંસ ખાઇએ તે પરલોકમાં આપણું ખાય.

મનુરમૃતિ-અધ્યાય ૫ મો. શ્લોક ૫૫ । પદ ૩૦. (મ. મી. પૃ. ૧૮૭

“ માં ”-સ, -માં, એટલે મને, સ, એટલે તે ખાશે. તાત્પર્ય-જેનું માંસ હું આ લોકમાં ખાઉં છું તે મારૂં માંસ પરલોકમાં ખાશે, એવો વ્યર્થ પડિતોએ નિરૂક્તપણાથી માંસનો કરેલો છે. ૫૫ ।

માંસ ખાવામાં, મદિરા પીવામાં, અને મૈથુન સેવનમાં-દોષ લાગતો નથી કેમકે એ તો જીવોની સ્વભાવિક પ્રવૃત્તિ છે, પણ જે જે એ કાર્યને છોડી દે છે તેને મહાકૃણની પ્રાપ્તિ થાય છે. પદ ૧૧ ”

પંચ્યાવનમા શ્લોકથી માંસ ખાવાવાળાને એકેકેનું માંસ ખાવાવાળા બતાવ્યા. તો શું જીવોના પ્રાણુ લેતાં તેમને હુઃખ થતું નથી ? કહેશે કે હુઃખ થાય છે ત્યારે તો પાપ પ્રગટરૂપજ છે, તો પછી કેમ કહી શકાય કે માંસાદિકના સેવનથી પાપજ નથી ? અગર જો માંસાદિકના સેવનથી પાપજ નથી તો પછી છોડવાની જરૂર જ શી ? અને છોડવાથી મહાશાસ કયા પ્રકારનો ?

॥ ઇતિ (૧) શ્રાદ્ધાદિકમાં બ્રાહ્મણોએ જીવોને ભક્ષણ કરવા, યાજ્ઞ । (૨) જેના માંસથી જેટલો વળન પિતરોની તૃપ્તિ, યાજ્ઞ । (૩) શ્રાદ્ધમાં જેનું લોજન તેવી પિતરોની તૃપ્તિ, મત્સ્ય પ્રમાણે મનુ માં ૦૧ (૬) યજ્ઞના અને શ્રાદ્ધના માંસ ભક્ષણમાં પાપ લાગ ૦૧ (૭) જેનું માંસ ખાઇએ તે પરલોકમાં આપણું ખાય, મનુ ૦૧ એમ કલમ સાતના વિચારનું, ખંડ બીજો પ્રકરણ પમું ૦૧

પ્રકરણ ૬ કું.

માંસાદિકથી મસ્તોને-સ્ત્રીયો મેળવવાનો પ્રયત્ન.

(૧) નર વેશ્યાની પૂજા કરનાર સ્ત્રીયોને પ્રિય.

ભવિષ્ય. પુ. પૃ. ૯૦ માં (સં. ૩૬૩ પૃ. ૫૩)

“ એથને દીવસે ઝોકાંત સ્થાનમાં નસ વેશ્યાની પૂજા કરે તો તે સ્ત્રીઓને અતિપ્રિય થાય છે. શું આપ આ વાતને ઠીક માને છે કે ?

(૨) બ્રહ્મા માટે વ્રત કરનાર અશ્વરાઓ સાથે વિમાનમાં બેસી સ્વર્ગે જાય. ભવિષ્ય ૦ પુ ૦ (:શં. ૩૬૧ પૃ. ૫૨)

“ બ્રહ્માજીના નિમિત્તે પડવાને દિવસે જે પુરૂષ વ્રત પાલન કરે છે તે શરીરાંત પછી આલૂપણથી યુક્ત થઈને અશ્વરાઓ (વેશ્યાઓ સાથે) વિમાનમાં બેસી સ્વર્ગે જાય છે. શું આ વાત મુસલમાનોની હુરવ ગિલમોના મળવા બરાબર છે કે નથી ? ”

(૩) યજ્ઞમાન સ્ત્રીનું પશુ દાન ગ્રાહણને કરે.

ભવિષ્ય. પુરાણ. પૃ. ૫૫૭ (શં. ૩૬૬-પૃ. ૫૩)

“ યજ્ઞમાન પોતાની સ્ત્રીનું પશુ દાન કરીને ગ્રાહણને સોંપી દે. વાહરે પોપણો વાહ !! ખૂબ કરી !! પોતાની સ્ત્રીનું પશુ દાન ? શું આ વાત માનવા લાયક છે ? ”

આમાં જરા મારો વિચાર—આ એક સ્ત્રી માત્રના દાનથી કેટલું કલ્યાણ વિચારવું ? દાન લેનારનું, કે યજ્ઞમાનનું ? કે તે સ્ત્રીનું ?

(૪) સૂર્યને વેશ્યાઓ અર્પણ કરે તે સૂર્ય લોકમાં જાય.

ભવિષ્ય-પુરાણ. પૃ. ૧૯૧. (શં. ૩૫૫ પૃ. ૫૧)

“ ઉત્તમ વેશ્યાઓના સમૂહને સૂર્યનારયણને અર્પણ કરે તે સૂર્યલોકમાં જાય છે. શું સનાતન ધર્મીઓના સૂર્યદેવને પશુ વેશ્યાઓનો ખપ પડે છે કે ? ”

આમાં મારાં બે બોલ-ગ્રાહણો, મૃતકનું નારાયું હરાવી-ખાટલો, ગોદડું વિગેરે લઈ જઈ તમારા બાપ દાદાઓને પહોંચાડે છે, અને શ્રાદ્ધમાં માંસાદિકનું લોજન કરી તેમને તૃપ્ત કરે છે. તે પ્રમાણે આ વેશ્યાઓને લઈ જઈને સૂર્યને પહોંચાડતા હશે કે કેમ ?

તેનું ક્ષણ એ છે કે-જોટલા તે પ્રાણીના શરીર ઉપર રોગ (જીવા ક્રેશ) હોય અને આજીવ તેના પરિવારના શરીરના રોમ હોય તેટલા હજાર વર્ષ તક તે ભગ શિવલોકમાં વાસ કરીને રહે છે ?

જો આ પ્રશ્નપ્રકારથી મુખ્ય બતાવતા તો વિચારવાની જરૂર શી પડતી ? આંતર જોટલા શરીરના રોમ તેના અને તેના મતોનના, તેટલા હજાર વર્ષ ગિરલોકમાં વાસ. તો શુ આ શિવલોક પ્રમદ અને વિષ્ણુ લોકથી કેમ જુદો છે ? જો એ ત્રણ લોક જુદા જુદા હોય તો તે બધાઓનો વૈદિકમત એકે શાંધી ૪ અને સ્વાર્થમાયાનું કિંચિત્ત તો સત્ય હોયુ નોંધજો.

(૧) મૃત્યુ નજીક જાણી રાજા દંડનું ધન પ્રાપ્તિ થોને આપે.
મનુસ્મૃતિ અધ્યાય ૬ મો. સ્લોક. ૩૨૩ મો. (મ. મી. પૃ. ૧૮૦)

“ રાજાને કેમ ઉત્તમ જ્ઞાન થયું હોય, કે અસાધ્ય વ્યાધિ થવાથી મૃત્યુ નજીકમાં આવીયું હોય, તો મહાપાતકીના દંડનું ધન વરણને ખીંકીના સર્વ દંડનું ધન પ્રાપ્તિ થોને અર્પણ કરી દે અને પુત્રને ગાંધીએ બેમાડી ઉત્તમ ફેલની પ્રાપ્તિના માટે અંગામમાં અથવા રાજાદિકમાં ભોજનનો ભાગ પાડી પોતાના પ્રાણને ભોગ કરે ૩૨૩ ॥ ”

કેમ પૂછશે કે શુ આ જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ ઉત્તમ નથી ? ઉત્તમ છે પણ આમાં ન તો કેમ માધુ મતોને, તેમજ ન તો ગરીબ ગરમાઓને, યાદ કરેલા છે. કવળ પક્ષપાતીયું અને સ્વાર્થીયું હોવાથી યોગ્યતા વિનાનું છે તેથીજ અમારે ટાકણ પડેયું છે ?

(૭) અહોની પ્રીતિ માટે પ્રાણીને ભોજન અને દાન.

યાજ્ઞવલ્કય સ્મૃતિ અધ્યાય ૧૧ મો. સ્લોક ૩૦૪ થી ૩૦૬ (મ. મી. પૃ. ૧૮૪)

“ સૂર્યાદે નન્ન અહોની પ્રીતિ માટે કર્મથી પ્રાણીને ભોજન કરાવે અને અર્ધે દાન પણ આપે.”

જેમકે-૧ જોતવાણ ૨-ખીંડનું, ૩-ધૂતનું, ૪-હંધનું, ૫-આડી ચોખાનું,

પ્રકરણ ૭ મું. ભોગોના માટે ધન મેળવવાના પ્રયત્નો. ૨૭

૧. ૬૬૬ ભાતનું, ૭ ધૃત સાથે ચોખાનું, ૮ તીલના પીઠનું, અને ૯ મું ભાસનું,
 ૧૦ તો જોજન થયું હવે કેમથી દાન-૧ દૂધવાળી ગાયનું, ૨ શંખનું, ૩ બળદનું,
 ૪ સોનાનું, ૫ પીળા વસ્ત્રનું, ૬ ઘોડાનું, ૭ કાળી ગાયનું, ૮ લોહનું, ૯ ખંડરી-
 એમ નવે ગ્રહોની પ્રીતિ થવાના માટે કહેલું ભોજન અને દાન પ્રમુદ્ધોને આપે.”
 નેન દાનનો વિરોધી નથી પણ અનાથ ગરીબ, લુહા, લગડા આદિને
 ચાકરો વગેરે સ્વાર્થ પુરતું હોવાથી અને માસ મંદિરાથી દૂષિત થએલા હોવાથી
 વિચારમાં મૂક્યું છે અને કેવલ સ્વાર્થની લોભુપતા બતાવી છે.

(૮) યુદ્ધથી કે જમીનથી મેળવેલું ધન રાજ્ય દાનમાં આપે

“ યા મૃતિ અ ૧ લો જ્યો ૩૧૫, ૩૨૩, ૩૩૪. (મ. મી. ૫ ૧૯૫)

“ ગભ પ્રામુદ્ધોને ભોગો આપે અને સોના, ચાકરી વિગેરે ધન આપે
 કેમકે પ્રામુદ્ધોના વાસ્તે જે દ્રવ્ય અપાય તે દાનના કારણથી ગભઓના ખર્ચના
 અશયશુભવાળા થઈ જાય છે ૩૧૫ ॥”

“ યુદ્ધથી ઉપાર્જન કરેલું ધન તે પ્રામુદ્ધોને આપે, અને પ્રભવર્ગને
 જાળવ આપે એ બે કાર્યથી ખીલે વધારાનો ગભનો ધર્મ છેજ નહિ. ૩૨૩ ॥”

“ ગભને કોઈ નાદેલા ધનનો ખર્ચનો મળી જાય તો તેમાંથી અડધો
 ખર્ચનો પ્રામુદ્ધોને આપી દેવે અગર જો વિક્કાન પ્રામુદ્ધને તેવો ખર્ચનો મળી
 જાય તો તે ખર્ચનો ખર્ચનાને પ્રામુદ્ધજ રાખી લેવે કેમકે તે ખર્ચનો પ્રભુ
 છે હંત્યાદિ ૩૩૪ ॥”

નમના આવા મોટા મોટા દાનમાં પણ અનાથાદિક કેળવેના વિચાર, ન,
 કરના કેવળ સ્વાર્થનેજ ચોખ્ખો એ શુ વિચારવા જેવું નથી, ?

(૯) પ્રામુદ્ધોને દાન આપે તે અધ્ધરઓ સાથે કીડા કરે.

મત્યપુનણ અધ્યાય ૬૬. મો અને પહેલા અધ્યાયોમાં (મ મી
 ૫ ૧૨૪)

“ પ્રામુદ્ધોનેજ અને પ્રકાંના દાન તે નીચે પ્રમાણે—

દેવાની તિથિમાં દેવાના મતનું દાન, અને દેવાની તિથિમાં દેવાના મતનું દાન આપવું તેથી તે સ્વર્ગમાં અપ્સરાઓની સાથે કીડા કરે છે એમ પણ વિસ્તારથી લખેલું છે. ”

કેમ પુછશે કે-જેનો શુ દાનના વિરોધી છે ? ના, વિરોધી નથી પણ પરોપકારના માટે લાખોનાં નહીં પણ કરોડોનાં દાન જેનોએ આપેલા જગત પ્રસિદ્ધ છે. વિચારવાનું એ છે કે-પ્રામ્હુ સિવાય શુ દુનીયામાં બીજું કેમ પાત્ર નથી ? કહેયો કે, છે તો પછી તે સંકટોમાં પડેલા આધુ સંતાનો વિચાર કેમ કરવામાં આવ્યો નથી ? એટલું જ નહીં પણ એજ પુરાણના (૬૬) અધ્યાયના શ્લોક ૪૨ થી વિશેષ જુઓ—

વેશ્યાના કર્મની શુદ્ધિ નીચે પ્રમાણે જતાલી છે—“ વેદાદિક શાસ્ત્રના બધા પ્રામ્હુને પોતાના ઘરમાં બોલાવી, પુષ્પ, ધૂપ અને નૈવેદ્યાદિકથી સ્ત્રીની પૂજા કરે, પછી ધૃતના પાત્ર સાથે ચેર ચોખાના પાત્રને લઈને—“ માધવ ભગવાન પ્રસન્ન હો ” કહીને પ્રામ્હુને પોતા । મનથી “ કામદેવ ” મમાત માનીને ઇચ્છા લોજન કરાવે. અને તે પ્રામ્હુને જે જે વસ્તુની ઇચ્છા કરે તે તે સર્વ અને હાસ્યવાલો સુદૃઢ સ્ત્રીને તે પ્રામ્હુની તૂંધી સુધી આપે, એ પ્રમાણે ૬૨ રવીવારે તેર મહિના સુધી કરે. જ્યારે તેરમા મહિના આવે ત્યારે-તે પ્રામ્હુને સામગ્રી મહિત શય્યા દાન કરે જેમકે-ઉત્તમ તકીયો, ઉપર બીજાણી દીપક, જોડા, છત્રી, પાવડીયો, ધોવીજોડા, આસનથી શોભિત એવી શય્યા સ્ત્રી સમેત તે સપ્તલિંગ પ્રામ્હુને આપે તે સિવાય-ઉત્તમ રેશમી વસ્ત્ર, સોનાનું ભૂષણ, ખાણખંધ આપીને-વેદનાદિકથી કામદેવનો પૂજા કરે.

સ્ત્રી સહિત કામદેવની મૂર્તિ જતાલી ગોલથી ભરેલા પાત્રમાં તે મૂર્તિ ત્રાણના પાત્ર ઉપર મૂકે, સોનાની આંખો લગાવે, વસ્ત્ર પહેરાવે. પછી તે મૂર્તિનું અને ઉત્તમ દૂધવાળી ગાયનું દાન કરે તથા મંત્ર પઢે “ હુ ” વિષ્ણુમાં અને કામદેવમાં ભેદભાવ રાખતી નથી તેથી સદા કાળ વિષ્ણુ ભગવાન માંગ મનેર યની સિદ્ધિ કરે. ”

હે ભગવાન ! જેમ લક્ષ્મીજી તમારાથી જુદા નથી તે પ્રમાણે મને પણ તમારા ચરીરમાં લીન કરો ! પછી સર્વજનની મૂર્તિને ગ્રહણ કરતો હોવો પ્રામ્હુ—“ ક દ્વ કસ્માદિતિ ” વેદ મંત્ર લખે પછી દક્ષણ આપીને વિદાય કરે શય્યા દાનાદિક તે પ્રામ્હુના ઘરમાં પુડચાડી દેવે. ”

હવે આગળની વિશેષ વિધિ—“તે પ્રાયશ્ચિત્તને આપવાવાળો બ્રાહ્મણ રમણ કરવાની ઇચ્છાથી રવિવારને દિવસે ઘેર આવે તો પ્રસન્ન થઈને તેનું પૂજન કરે. એમ તેર મહિના સુધી તેની તૃપ્તિ કરતી રહે તે પ્રાયશ્ચિત્તના દેનાર બ્રાહ્મણને પરદેશમાં જવું પડે તો તેની આજ્ઞાથી બીજા બ્રાહ્મણની પણ તે પ્રમાણે પૂજા કરે, તોતે વેશ્યા વિષ્ણુ લોકમાં પુહચી જાય છે. ઇત્યાદિ.”

આમાં કિંચિત્ મારા વિચારો સંભળો ? પ્રાયશ્ચિત્તને લેવા વાળી લોકો ભાવે પુરણોનો લેખ સાચો માની અને પાપથી ડરતી હુધ અથવા આ ભવના સુખની લાલચથી કામદેવની મૂર્તિનું, તેમજ શસ્ત્રાદિકનું દાન કરતી હુધ કદાચિત્ કિંચિત્ પાપ ઓછું કરી દેતી હોય તો તે કોઈ જ્ઞાની હોય તો તે કહી શકે ? પરંતુ પેલા પ્રાયશ્ચિત્તને આપવાવાળા વેદાદિકના બધાક ધર્મના બહાને પ્રત્યક્ષપણે વેશ્યાગમન કરી કયા લોકમાં જતા હશે ? તેનો તો વિચાર કાંઈ જણાવ્યો નથી ? કેમકે પુણ્યોમાંજ લખેલું છે કે—પરસ્ત્રીના ગમનથી મહાપાપ થાય છે તો શું વેશ્યાગમનનું પાપ નહિ થતું હોય ? અથવા બ્રમ્હા, વિષ્ણુ અને મહાદેવને જેવી રીતે ચોરી, ભરી, માંસલક્ષણ, મહિરા પાનાદિક કરવાની છુટ લખીને બતાવી છે તેવી રીતે શું બ્રાહ્મણોએ પણ તે દેવોની પાસેથી છુટ મેળવી લીધી હશે ? અથવા ચોરી, ભરી આદિ કરવાવાળાને શું કાંઈ પાપ લાગતુંજ નહિ હોય ? અગરજો એમજ હોય તો તેનું પાપ ફનીયાને પણ લાગવું નજ નોંધ્યું ? આ બધા પુરાણકારોનું લખાણ શા હેતુથી થયું હશે ? કોઈ મહાપુરુષ વિચાર કરીને મંત્રોષ આ લેખ ઉપર આપે તેમ છે ?

॥ ઇતિ (૧) જડેલુ ધન બ્રાહ્મણ પોતે રાખે, રાજા અડધું રાખે, મનુ ૦ (૨) વાડી, ગાડી બ્રાહ્મણોને આપે તે ચજમાન સુખી, યાજ્ઞ ૦ (૩) સોનાના સિંહાસન સાથે ભાગવત આપે તે મુક્ત થાય, ભાગવત ૦ (૪) બ્રાહ્મણની આજીવિકાનું હરણ કરે તે નરકમાં પડે, ભાગ ૦ (૫) બ્રાહ્મણને પરણાવનારનો શિવલોકમાં વાસ, મત્સ્ય પુ ૦ (૬) મૃત્યુ નજીક જાણી રાજા દંડનું ધન બ્રાહ્મણોને આપે, મનુ ૦ (૭) ગ્રહોની પ્રીતિ માટે બ્રાહ્મણોને લોગન અને દાન, યાજ્ઞ ૦ (૮) સુદૃથી કે જગીનથી મળેલું ધન રાજા દાનમાં આપે, યાજ્ઞ ૦ (૯) બ્રાહ્મણોને દાન આપે તે અપ્સરાઓ સાથે ક્રીડા કરે, મત્સ્ય પુ ૦ એમ કલમ નવના વિચારોનું ખંડ. બીજે પ્રકરણ. ૭ મું. ॥

પ્રકરણ ૮ મું.

આર્યોના તહેવારોનાં ઇતિહાસ-પૃ. ૧૬૫ માં લખ્યું છે કે—

“જેઠ સુદિ ૧ થી ૧૦ સુધી, ગંગા જાયવાળી છે, નદીમાં જ્ઞાન કરવું, ગંગાની પ્રતિમા દેવીની માફક તૈયાર કરી તેની પૂજા કરવી તેજ પ્રમાણે શ્રવણ, વિષ્ણુ, મહેશ્વર, સૂર્ય હિમાલય અને ભગીરથની પૂજા કરીને—દશ સેર તેલ, દશ સેર જવ અને દશ ગાયો આમહણેને આપવી. એમ કરવાથી દશ જન્મનાં દશ પાતક નષ્ટ થાય છે. એવું રકષપુરાણમાં લખેલું છે.”

(૧) નાના પ્રકારની ગાયોનું દાન અને તેનું ફળ (મ. મી. પૃ. ૧૧૫)

વરાહ-પુરાણ. શ્વેતવિનીતોપાખ્યાન-અધ્યાય ૬૬મો શ્લોક. ૬૦થી

“આમહણેને તિલની ગાય બનાવીને આપવાની વિધિ.”

વિનીતાડશ પૂછે છે કે—હવે શું? તિલની ગાય કેવી રીતે કરીને આપાય કે જેથી સ્વર્ગનાં સુખ મળે? હોતાએ ઉત્તર આપ્યો કે હે નરાધિપ—વિધિ એ છે કે આર કુલવત્ એક પ્રસ્થ ધાય છે, તેવાં સોલ પ્રસ્થ તિલની એક ગાય બનાવવી અને આર પ્રસ્થતિલનો વાછરડો પછી સુગંધી વસ્તુની નાશિકા, ગોક્ષની છંદા, ઘંટા આભરણથી ભૂષિત, સોનાનાં ગીંગરા, ચાંદીના ખુરો અને રત્નોથી જડિત હોર બાંધીને તે ગાય આમહણેને આપવી. તેથી તે આપનાર સ્વર્ગનાં સુખ મેળવે છે, ઇત્યાદિ.”

જળધેનું, રસધેનુંની વિધિ (મ. મી. પૃ. ૧૧૫) એજ વરાહ. પુરાણ અધ્યાય ૬૦૦માં—

“જળધેનું, આપવાની વિધિ—પાંચ ભતનાં પાણીથી ઘટો બરી તેમાં રત્નોને નાખી આમહણેને આપે.”

૨. વળી આગળ ૧૦૧ માં અધ્યાયમાં—રસધેનુંની વિધિ.”

પ્રથમ પૃષ્ઠીને લીધે, તેના ઉપર કાણે આમહું પાથરી ને પછી કાલનો દાન નાખી તેના ઉપર એલડીના રસથી સરેલો ઘટો સુક્રી, તેમાં ગાયની કલ્પના

કરવી અને તેના ચોથા ભાગમા ત્રાછરૂડાની, પાંચી ત્સોનાના શૂગ ચાંદીના ખુરો અને રત્નજડિત દોર બનાવી ને પ્રામ્હણુ ને આપે—

“વળી આગળ ૧૦૨ માં અધ્યાયમાં— ‘સુકધેનુનુ વર્ણન છે’ ” વળી આગળ ૧૦૩ માં અધ્યાયમાં—શંકરાધેનુ (‘શાકરની ગાયનું’) વર્ણન છે. વિધિ ઉપર પ્રમાણે છે, છતાં વિશેષ એ છે, કે—કોઈ જગોપર તો ગાયની આખો ખરા મોતીની લગાવીને તે પ્રામ્હણુને આપવી ”

એજ પ્રમાણે—અધ્યાય ૧૦૪ થી—૧૧૨ માં અધ્યાય સુધી—પ્રામ્હણુને ફલાણી વસ્તુ આપવી, અને ફલાણી વસ્તુ આપવી, એમ ‘અનેક’ પ્રકારનાં દાન આપવાનું બતાવીને છેવટે તેના ફલામાં સ્વર્ગનાં સુખજ બતાવી દીધાં છે.

પરંતુ આગળ બતાવેલા અધ્યાય ૧૧૬ માંના શ્લોક ૧૨ થી ૧૮ માં સુધીમાં જે ભાવાર્થ છે તે બુવો જે જે ભગવાન વરાહજીને પ્રિય છે તેને હું લઈશ.

ભગવાન વરાહજીને શું શું પ્રિય છે? તે બતાવે છે—હરણનું માસ, બકરાનું માસ, શશલાનું માસ, અને પશુઓનું માસ, માત્ર પશુઓમાં ભેંસનું માંસ વળેલું. “પછી લાવક, બટેરા, કપિજલ એ બધા અને, બીજા પણ ફળારો મારા કર્મમાં ચોગ્ય છે તે મેં કથન કરીને બતાવ્યા છે, માટે મારા કથનનો માર બનીને તે પ્રમાણે કરે ઇત્યાદિ.”

મનજનો? આ પુરાણકારો કેવી અધમ દશામાં લઈ જઈને મુકે છે? લોકોના ધનથી તૃપ્ત ન થતા, બીજા હજારો જીવોના પ્રાણ લેવડાવી પોતે તૃપ્ત થવો માર્ગ છે. વિષ્ણુ ભગવાનના અવતારરૂપે વરાહને કહ્યું, તેમને પણ સર્વ જીવોના માંસ ભંક્ષી બતાવે છે? આવા પ્રકારનો પુરાણકારોના લેખોમાં કેટલી ચોગ્યતા અને કયા પ્રકારનો ધર્મ? તેનો વિચાર કરવાને અમારી પાસે પૂરતા શબ્દોજ નથી. માટે વાંચકોએ પોતાનો મેળેજ, વિચાર કરી લેવો. ઇત્યલ વિસ્તરેલું.

“ઇતિ. (૧) નાના પ્રકારની ગાયોનું દાન અને, તેના ફલ, ફલનું વધુન વરાહપુરાણ અધ્યાય ૯૯ થી ૧૦૦ માં, ૧૦૧ માં, ૧૦૨ માં, ૧૦૩ માં, ૧૦૪ માં અને ૧૧૨ માં, ૧૧૬ માં તેનો વિચાર બટ બીજે પ્રકરણ ૮ મું.”

પુગણોના કે સ્મૃત્તિયોના લેખકો કદાચ બાહ્ય પ્રવૃત્તિથી ભેતા શ્રેષ્ઠ દેખાતા હશે પરંતુ તેમના લેખો ભેના તેમના અન્તર્ગતી પ્રવૃત્તિ શ્રેષ્ઠ હતી એમ કબૂલ કરતા આપણું મન જરૂર અટકશે.

(૪) બ્રાહ્મણો ઉપર શ્રદ્ધા વગરનો દેશ અપવિત્ર.

ભાગવત-સ્કંધ ૧૧ મોઃ શ્લોકો—(શ. ૪૬૧ પૃ. ૭૫)

“ બ્રાહ્મણો ઉપર શ્રદ્ધા વગરનો જે દેશ હોય તે અત્યંત અપવિત્ર છે. શુ આ મત્ય છે ? પવિત્રતો નામ હિંદુસ્તાનજ કે જ્યાં અમંબધ પ્રામ્હણો નામ ધારી પણ છે, શુ આવા વાક્ય સ્વાર્થી ન કહેવાય ? ”

(૫) ત્રણે લોકનો નાશ કરતા ઋગ્વેદીને ૫૫ ન લાગે.

મનુસ્મૃતિ અધ્યાય ૧૧ મો, શ્લોક ૨૬૧ મા (મ. મી. પૃ. ૧૮૦)

“ આ ત્રણે લોકનો નાશ કરે, અને ગમે તેવું અન્ન ખાય તોપણ ઋગ્વેદને ધારણ કરવાવાળા પ્રામ્હણને જરાપણ ખપ લાગે નહિ. ”

દેવતાઓ હવ્ય લઈને, અને પિતરો કબ્ય લઈને શુક્લામ ગાન્યા. તેવા પ્રામ્હણથીજ ખીન્ને કોઇ મોટો નથી તો પત્રી ઋગ્વેદના પાઠથી ખીન્ને કોઇ મોટો શેનો હોય ? નૈન સિદ્ધાન્ત તો એમજ કહે છે કે આહે સર્વજ્ઞ તીર્થંકર થવાના હોય તો પણ કરેલા કર્મને ભોગવ્યા વિના તે ધાયજ નહિ. આમા ઉદાહરણ જમ-ગાહેર ચોવીશમા તીર્થંકર શ્રી મહાવીર સ્વામીનુંજ બરા છે.

(૬) ગમે તેવા પાપી પ્રામ્હણનો દંડ કરવો નહિ

મનુસ્મૃતિ. અધ્યાય. ૮ મો. શ્લોક. ૩૭૬, ૩૮૦, ૩૮૧, (મ. મી. પૃ. ૧૭૬)

“ પ્રામ્હણનો પ્રાણાંત દંડ કરવાનો હોય તો તેવું માણું મુંડાવી નાખવું. પ્રાણાન્ત દંડ ખીજ ત્રણ ભાતીઓનો થાય પણ પ્રામ્હણનો દંડ તેવો થાય નહિ. ૩૭૬ ॥ કદાચ જાણીએ પ્રકાશી પ્રામ્હણ પાપી હોય તોપણ તેને એક દાત

માત્ર પણ ન કરતા તેનું ધન હોય તે તેણે આપી દઇને રાજા પોતાના દેશથી બહાર કાઢી મૂકે ૩૮૦ ॥ બ્રાહ્મણને મારવાથી અધિક પાપ પૃથ્વી ઉપર બીજુ કોઇ નથી. તે કારણથી સંપૂર્ણ પાપોના કરવાવાળા બ્રાહ્મણને પણ મારવાનો વિચાર ગળા મનથી પણ કરે નહિં ૩૮૧ ॥

(૭) બ્રાહ્મણ ઉપર કોપ કરવો નહિ, કરનારનો નાશ થાય છે.

મનુસ્મૃતિ અધ્યાય. ૯ મો શ્લોક ૩૧૩, ૩૧૪. (મ. મી. પૂ. ૧૭૮)

“ બ્રાહ્મણથી ગમે તેટલી આપણા યઇ હોય તો પણ રાજા બ્રાહ્મણને કોપ ન કરાવે. કેમકે કોપાયમાન થયેલો બ્રાહ્મણ બલ અને બાહનની સાથે નાશ કરે છે જીવોકે બ્રાહ્મણના કોપથી—અગ્નિને સર્વભક્ષી સમુદ્રને અપેય, અને અદ્રમાને ક્ષિણ, યતું પડયું માટે બ્રાહ્મણને કોપ કરાવી કોણ નાશને પ્રાપ્ત નથી થયો ? ૩૧૩, ૩૧૪,

સજ્જનનો ? આપણે બ્રાહ્મણોના શાસ્ત્રોને માન આપીને વિચાર કરીએ તો પણ—અગ્નિ, સર્વ ભક્ષી, સમુદ્ર અપેય, અને અદ્રમાની હાનિ વૃદ્ધિ. એ બધું બ્રાહ્મકાદિકનું કરેલું માનવું કે બ્રાહ્મણોનું ? આતો લોકોને ડરાવીને કેવળ સ્વેચ્છાવારે વર્તવાનું જણાવ્યું હોય એમ જણાય છે બાકી આમાં તત્ત્વ શો છે ?

(૮) પંડિત કે મૂર્ખ બ્રાહ્મણ વિના બીજો કોઇ પૂજ્ય નથી.

મનુસ્મૃતિ. અધ્યાય. ૯ મો. શ્લોક. ૩૧૭ થી ૧૯ (મ. મી. પૂ. ૧૭૯)

“ શાસ્ત્રોક્ત વિધિથી સ્થાપન કરેલો કે નહિ સ્થાપન કરેલો પણ અગ્નિ મોટો દેવ છે. તે પ્રમાણે પંડિત કે મૂર્ખ, બ્રાહ્મણ દેવતા રૂપનાજ છે. તેથી કોઇ પણ પ્રકારથી બ્રાહ્મણની અવજ્ઞા ન કરવી જોઇએ. ૩૧૭ । તેજસ્વી અગ્નિ સુદધાને બાળતા પણ દૂષિત થતો નથી. અને તે અગ્નિ પાછો યજ્ઞમાં આવેલી વૃદ્ધિનેજ પામે છે. ૩૧૮ । તે પ્રમાણે ગમે તેવું અકાર્ય કરવાવાળો બ્રાહ્મણ તો પણ તે પૂજ્યજ છે. કાન્યકે બ્રાહ્મણ છે તે પરમ દેવતા છે. ૩૧૯ । ”

ખરા બ્રહ્મતત્વને પ્રાપ્ત થયેલો અકાર્ય કરેજ નહિ. અગર કરે તો તે ખરો બ્રાહ્મણજ નહિ. બાકી અકાર્યના યોગથી તો બ્રહ્માને પણ વારંવાર શાપિત થવું પડયું છે. તો પછી નામધારી બ્રાહ્મણ તે કયા હિસાબનો ? માટે આ લખાણજ પક્ષપાતવાળું યોગ્ય નથી

(૬) શ્રુતિ સ્મૃતિથી બહારના વ્રતધારીઓને કાઢી મુકે.
મનુસ્મૃતિ અધ્યાય ૬ મો. શ્લોક ૨૨૫ મો. (મ. મી. પૃ. ૧૭૭)

“ દ્યુત, (જુવા) આદિ ખેવવાવાળા, કિતવ (દુર્ત), નર્તક, અને
ગાવાવાળા, પાખડીયા વેદના વિરોધીઓ, વિકર્મ સ્થિત ઝોટલે-શ્રુતિ સ્મૃતિથી
બહારના વ્રતોને ધરવાવાળા, મહિરાના પીવાવાળા, એ બધાઓને નાન પોતાના
નગરમાંથી બહાર કાઢી મુકે. ૨૨૫

આમા બે બોલ-એ આપણે દેવી ભાગવતના ૧૮^મમા અધ્યાયવાળા
ગુરુદેવજીના કથનનો વિચાર કરીએ ત્યારે તો-ભલ હિંમા, મહિરાપાન, જુઆ
ખેવવાદિક વેદાદિકની શ્રુતિઓથી ચૂર ચુર જણાય છે, તો પછી
તેવી પ્રવૃત્તિઓના વિરોધીઓને વેદાદિકના વિરોધીઓ કેવીરીતે ગણવા ? અમારું
માનવું એ છે કે-શ્રુતિ સ્મૃતિમાં લખાયેલા હિંસાદિક પાપોથી છુટી બીજાઓને
છોડાવનાગએ શ્રુતિ સ્મૃતિના વિરોધીઓજ નથી. માત્ર જે વેદનો અથથ
બતાવી અનીતિમાં ચાલી બીજાઓને ચલાવનાગ છે તેમનેજ શ્રુતિ સ્મૃતિના
વિરોધીઓ ગણીએ તો તે અયોગ્ય ન ગણાય ?

પ્રમહાદિકથી જેદા થયેલા મનાવી સર્વ સત્તાનો હંક સ્થાપનારા પ્રામહ-
જોનો કલમો ૬ થી વિચાર—

(૧) પ્રમહા, વિષ્ણુ અને મહાદેવે નિર્માણ કરેલા અદાર હંકાર
પ્રામહજો, ૨૬૬. સુ ૦

(૨) મર્વ દેવે ના દેવ કોણ ? તો કે પ્રામહજુ, શ કા. ૩૪૬

(૩) મર્વ જીવોમા શ્રેષ્ઠમા શ્રેષ્ઠ પ્રામહજુ મનુ ૦

(૪) પ્રામહજો ઉપર અદ્વા વગરનો દેશ અપવિત્ર, ભાગ ૦

(૫) ત્રણે લોકનો નાશ કરતા ઋગવેદીને પાપ ન લાગે, મનુ ૦

(૬) ગમે તેવા પાપી પ્રામહજુનો પ્રાણાત દંડ કન્વો નહિ, મનુ ૦

(૭) પ્રામહજુ ઉપર કોપ કન્વો નહિ, કરનારનો નાશ થાય છે, મનુ ૦

(૮) પડિત કે મૂર્ખ પ્રામહજુ વિના બીજો કોઈ પૂજ્ય નથી, મનુ ૦

(૯) શ્રુતિ સ્મૃતિથી બહારના વ્રતધારીઓને કાઢી મુકે, મનુ ૦

પ્રામહજુ મતાના મંળધની કલમો નવના વિચારાનું ખંડ બીજે.
મકંજુ ૬ સુ. ૧૧ ન પૂર્ણ.

પ્રકરણ ૧૦ મું.

(૧) પુરાણના સાંભલનારને-યમ પૃથ્વિ બ્રહ્મલોકમાં પુહચાડયો.

શિવપુરાણ. ધર્મસંહિતા. અધ્યાય. ૨૩ મો. શ્લોક ૪૪થી (મ. મી. પૃ. ૬૭) .

“ એક મનુષ્ય પુરાણીની પાસે ધર્મ સાંભળવાને આવ્યો. પછી શ્રદ્ધા ભક્તિથી પુરાણીને પ્રદક્ષિણા દઇને એક માસા સોનું આપ્યું. રસ પાત્રના દાનથી વિમાનમાં બેસીને ધર્મ રાત્રની સલામાં ગયો. ધર્મ રાત્રએ તેનું પૂજન કરીને બ્રહ્મલોકમાં મોકલ્યો, અને દેવર્ષિ સનતકુમારને કહ્યું કે-જેને શ્રદ્ધા ભક્તિથી પુરાણના વાંચવાવાળાની પૂજા કરી તેને-બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને મહાદેવ એ ત્રણે દેવને પૂજ્યા. અને જે શ્રાદ્ધમાં ઉત્તમ ભક્ત ભોજનથી પૂજે છે તેનાથી તો હું પંદર વર્ષ સુધી પૂજિત રહું છું, અને જે સત્કારથી ભોજન કરાવે છે તેનાથી તો હું બસો વર્ષ સુધી તૃપ્તિ પામું છું, એટલુંજ નહિ પણ સંપૂર્ણ દેવતાઓ અને સર્વ ઇંદ્રો પણ પ્રીતિવાળાજ થઇ જાય છે. હે મુનિશ્રેષ્ઠ ! કયાનો કહેવાવાળો તે સાક્ષાત્ બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને મહાદેવ એ ત્રણે દેવાના સ્વરૂપ વાળાજ હોય છે ? તેથી તેની પ્રસન્નતાથી બધા દેવો પ્રસન્ન થઇ જાય છે તેમાં કાંઇપણ પ્રકારનો સંદેહજ નથી ? ઇત્યાદિ. ”

આમાં જરા વિચાર-“ એક માસા સોનું પુરાણીને મળ્યું તો તે ઠીક, પણ વિમાન આવ્યું તે શું પુરાણીની ચિઠ્ઠી જવાથી ? કદાચ વિમાનમાં બેસતાં પુરાણીએ જોયો હોય ? પણ ધર્મરાત્રએ પૂજા બ્રહ્મલોકમાં મોકલ્યો. તે અને પછી સનતકુમારના સાથની વાતો પુરાણીએ કેવી રીતે જાણી ? કેમકે અર્તાદ્રિય વસ્તુનું જ્ઞાન તો બ્રહ્માદિક દેવોને પણ ન હતું, તો પછી પુરાણીને કયાંથી ? માટે આ બધું વિચારી જોતાં જરૂર કેંઈ ચાલતા સર્વજ્ઞના ધર્મથી વિપરીત પંડિત માનીઓએ અસત્ કલ્પનાઓ કરી આ પુરાણ ધર્મ ઉભો કર્યો હોય ? ધર્મના બહાને પુરાણીએ ભોજનભજા ઉઠાવે અને ધર્મરાત્રને વગર પૈસે લોકોની ઠાઠમાઠ કરવી પડે ? એટલુંજ નહિ પણ બધે સો વર્ષ સુધી ખાધા પીધા વગર ઝાંઘ્યાં કરીનેજ બેસી રહેવું પડે ? આવા લેખો શું જ્ઞાનીઓના છે ? આગળતો વાંચકો જે વિચાર કરે તે ખરો ?

(૨) આગળ પાછળની દશ પેઢીને તારનાર પુરાણિક ગુરુ.

શિવપુરાણ. ધર્મસંહિતા. અધ્યાય. ૨૨ મો. શ્લોક. ૫૦ થી (મ. મી. પૃ. ૬૪)

જ્યાએ લોકોને મોંઘ કરવાવાળો તે ગુરુ હોય છે. તેમાં તે પૂજ્યનો પણ પૂજ્ય છે, તેમાં પણ પુરાણોનો જાણવાવાળો તે સર્વ પાત્રોમાં શ્રેષ્ઠ છે (૫૦) નરકાદિકમાં પડતા જીવોને ધારણ કરે છે તેથી તે પાત્ર છે-તેમને ધન, ધાન્ય, સોનું, નાના પ્રકારનાં વસ્ત્રો આપે છે તે પરમગતિમાં જાય છે. અને ગાય, ઘઘ, લેંઝ, હાથીઓ ઘોડાઓ જે શ્રેષ્ઠ વ્યવસ્થાને આપે છે તેના પુણ્યનું ફળ સાંભળી અશ્વય અને સંપૂર્ણ કામનાઓને પ્રાપ્ત કરી અશ્વમેધ યજ્ઞના ફળને મેળવે છે ૫૧ । ૫૨ । ૫૩ । અને જે ખેડેલી, અથવા ફળવાળી પૃથ્વીનું દાન કરે છે તે પોતાના પૂર્વના દશવંશ અને આગળના દશ વંશને સંસાર સમુદ્રથી તારે છે. (૫૪) ”

આમાં અમારા જે બ્રહ્મ-સંસાર મસુદ્રથી તારનાર ગુરુ હોય છે પણ તે ત્યાગવૃત્તિવાળો હોય તોજ તારી શકે છે. જાકી પુરાણોનો જાણ લોખી ગુરુ તારી શકે નહિ. ધારણ પ્રથમ તો પુરાણોના વિષયોજ વિશ્વાસને પાત્ર નથી, તો પછી તેના સંભળાવનાર વિશ્વાસના પાત્ર કેવી રીતે ? જીવો અમારા આ બધો પૂર્વનો લેખ આમાં મત્તતા દેટલી છે. ?

વળી વિચારવાનું કે-આગળના દશવંશને તારનારમાની લઈએ પરંતુ પાછળના દશ વંશને તારનાર પુરાણિક ગુરુ કેવી રીતે ? ॥

(૩) અતઃપુત્રને લઈ જનાર યમ. વ્યાઘ્રલુના શાપથી નિઃ પુત્રીઓ. રકંદપુરાણ ખંડ. છઠો. અધ્યાય. ૧૩૯ મો. પત્ર ૧૫૫ થી શ્લોક. ૬૪ નો કિંચિત્ સાર—

“ એક ઉપાધ્યાયને વૃદ્ધપણે પુત્ર થયો. પાંચમે વર્ષે મરણ પામ્યો. પોતાના પુત્રને ધર્મરાજના ઘરમાં લેયો. પંડી તે વ્યાઘ્રલુ યમ રાજાને શાપ આપ્યો કે-તો, મને અપુત્રીયો થયો, જા તું પણ તે વિનાનોજ થઈશ. યમે વ્યાઘ્રને કહ્યું કે-હું તમારો અધિકાર રાખીશ નહિ. પહેલે માંડવળના શાપથી હું મર્યો અને આ વખતે પુત્ર વિનાનો થયો.

બ્રહ્માને ઈંદ્રે કહ્યું—આમાં યમનો શો વાંક ? બ્રહ્મા રાંક યમને બોલ્યા કે બ્રહ્મ શાપ મારાથી ન ફેરવાય ? પછી બ્રહ્માએ—રેગોને બોલાવીને કહ્યું કે યમ મોકલે ત્યાં તમારે જવું. યમને કહ્યું કે ગતાયુની પાસે રેગોને મોકલવા એટલે હે યમ ! તમારે માથે અપવાદ ચઢશે નહિ. યમે રેગોને કહ્યું કે—ચિત્ર-ગુપ્તને પુછીને તમારે પૃથ્વી ઉપર જવું ! પણ હાટકેશ્વરમા જવું નહિ. યમ બ્રાહ્મણ રૂપે તે પુત્રને લઇને હાટકેશ્વરમાં ગયો, જીવતા પુત્રને બંધને બ્રાહ્મણે કહ્યું કે જ્યાંથી કેઇ પાછું આવતું નથી ત્યાંથી તું કેવી રીતે આવ્યો ? અને આ બ્રાહ્મણ કેણુ છે ? પુત્રે કહ્યું કે—આ યમ રાજા છે; તેને શાપથી મુક્ત કરો ! પછી બ્રાહ્મણે કહ્યું કે—હઃખથી નીકળેલું વચન જીરું નહિ થાય, તેથી દેવયોનિમા પુત્ર નહિ થાય—મનુષ્યમા થશે. ઇત્યાદિ.”

આ સ્કંદ. પું લેખને જરા વિચારીએ—મરણ પામેલા પોતાના પુત્રને ધર્મરાજના ઘરમાં બ્રાહ્મણે જોયો. તો તે કયા સ્વરૂપથી જોયેલો માનવો ? તે બ્રાહ્મણે યમરાજાને અપુત્રીયાનો શાપ આપ્યો. યમે બ્રહ્માને કહ્યું કે હું તમારા અધિકારથી માંડવ્યના શાપથી શુદ્ધ થયો અને આ વળતે પુત્ર વિનાનો થયો. ઈંદ્રે બ્રહ્માને કહ્યું યમનો શો વાંક ? બ્રહ્મા રાંક યમને બોલ્યા કે—બ્રહ્મશાપ મારાથી ન ફેરવાય. આ બધી વાતોમા ખરી વાત કયી ? છેવટે યમ પુત્રને પાછો સોંપી શાપ મુક્ત થવા તે બ્રાહ્મણ પાસે આવ્યો. બ્રાહ્મણે પોતાના પુત્રને પાછો લઇને યમને કહ્યું કે—તને દેવયોનિમા પુત્ર નહિ થાય પણ મનુષ્યયોનિમાં થશે. એ કયા જ્ઞાનથી કહીને બતાવ્યું માનવું ?

અને આ બધી વાતોમા કઈ વાતને સત્ય માનવી. ?

(૪) બ્રાહ્મણોના નમસ્કારથી સૂર્યનો પ્રકાશ અને ક્રોધથી જગત ભરમ.

આર્યોના તહેવારોનો ઇતિહાસ પૃ. ૧૩૯ બ્રાહ્મણોના નમસ્કારને લીધે સૂર્ય પ્રકાશે છે એમ વનપર્વમા કહ્યું છે. અને તે ક્રોધાયમાન થાય તો સર્વ જગત ભરમ કરી નાખે એવું અનુશાસન પર્વમાં કહ્યું છે.

આમા પણ જરા વિચારવાનું કે—બ્રાહ્મણે યમ રાજાને શાપ આપી નિપુત્રીઓ કરી નાખ્યો ત્યારે બ્રહ્માએ રાંકડાપણું બતાવ્યું પણ યત્ કિંચિત્ ન્યાય કરવા સમર્થ ન થયા. બ્રાહ્મણોના આગ્રહથી બ્રહ્માની ‘અત્તા કયાં ચાલી જતી હશે ? અરે ! યમ રાજા પણ ડર્યો અને પુત્રને પાછો સોંપી શાપથી મુક્ત

વખતે લડયા અને દેવ દૈત્યોને લડાવી માર્યા. અને જગો જગોપર વર આપવામા કેટલા બધા ઉદાર થઈ પડયા. આવા લેખોમાં સત્યપણું કયે કેકાણેથી શોધવું.

(૭) પુરુષની સ્ત્રી બની, પાછી તેજ સ્ત્રી, પુરુષ. સામવત.

(શં. ૭૨-૭૩ મી)

“વૈવસ્વત મનુની ઇલા નામે દન્યા, સ્ત્રી મટી પુરુષ થઈ ગઈ. શું સુદિ નિર્ધન વિરૂદ્ધ થઈ શકે ? કે જેનું પાછળથી—સુદ્રઘ્ન નામ રાખવામાં આવ્યું હતું. (૭૨) પુનઃ સુદ્રઘ્નને પુરુષ મટી સ્ત્રી થઈ જવું. શું સુદિ કમ વિરૂદ્ધ નથી ? (૭૩)”

(૮) -મના પેટમાં પેસી કાકલુશુંડે જગત બેસું.

રામાયણ (બાલકાંડ) (શં. ૧૦૫ પૃ. ૧૪)

“શું કાકલુશુંડનું રામચંદ્રના પેટમાં પેસીને સંપૂર્ણ લોક લોકાન્તર બેવા અને ઘણા દીન પ્રવૃત્ત પેટમાંજ જમણું કરવું. શું સંભવિત છે કે ?”

આ કાકલુશુંડની કથા અમેએ રામનો ઇતિહાસ લખતાં કેટલાક વિસ્તારથી આપેલી છે તે જુવો અને વિચાર કરો કે જેથી મત્યાસત્યની ખજર પડે.

(૯) બ્રહ્માની ઇકાંતેરમી (૭૧) પેદીએ રામ. શં. ૧૬ મી. પૃ. ૩
જ્યારે વાલ્મીકી રામાયણના અધોધ્યા કાંડના લેખાનુસાર—રામચંદ્ર બ્રહ્માની ઇકાંતેરમી પેદીએ છે. તો પીંગણીએ કથા કરીને ખતાવશે કે રામચંદ્ર કયા ત્રેતામાં થયા ? અને જ્યારથી સ્મૃતિ થઈ ત્યારથી આઠમો મન્વંતર હાલ છે કે જેમાં આમરે ૫૦૦ વાર ત્રેતાયુગ આવી ચુકયા તો કયા ત્રેતામાં રામચંદ્ર થયા ?”

(૧૦) પરશુરામાવતારે માતાને મારી તે ધર્મ-કે અધર્મ ?

રામાયણ. બાલકાંડ (શં. ૧૮ મી. પૃ. ૩)

“પરશુરામાવતારે પોતાની માતાને મારી નાખી. આ ધર્મ કે અધર્મ જે આવાં કામ કરે તે શું ઇશ્વર કહી શકાય ?”

આ પરશુરામ અને રામ એ બન્ને અવતારો. એકજ વિષ્ણુના સાથમાં થએલા છે છતાં એક એકને એક મૃદ જેવા બની જોળખી શકયા નહિ એ કેટલું બધું આશ્ચર્ય ? એટલુંજ નહિ પણ એક એકને માગવા તૈયાર થઈ ગયા.

આ લેખ અમારો ખાસ વિચારવા જેવો છે ને દ્રેષ્ય સત્યાગ્રહનો વિચાર કરવાની ભજામણ કરું મું.

૫ ઇલિ-(૧) સ્ત્રી ઘોડી, સૂર્ય ઘોડા થઈ પાછળ વનમાં ગયા ત્યાં જે અશ્વિની કુમારોની ઉત્પત્તિ, ભાગવતે ૦ માર્કડેયે ઘોડા ઘોડીના ગુખના મેલાપથી નાચ પુત્રો તેમાં એક હથીઆર જન્મે ઘોડેસ્વાર. ૧

(૨) ગુરૂની સ્ત્રી સાથે—ચંદ્રે કરેલો ભાગ, પુત્ર થતાં જન્મેમાં અઘડો

(૩) ગૌતમની સ્ત્રી સાથે ઇંદ્રે કરેલો ભાગ, રામાયણ ૦

(૪) પૃથ્વીરૂપી ગાયનું ત્રણ જણે ત્રણ વખતે દોહન કર્યું. ભાગ ૦

(૫) સત્યધૃતિનું વીર્ય, તેના સરથી જે ભાગ, તેના કૃપ, કૃપી, વિષ્ણુ. પુ. ૦

(૬) દ્રૌપદીએ એક વર માગ્યો, મહાદેવે પાંચ આપ્યા, ભારત ૦

(૭) સ્ત્રીનો પુરૂષ થયા પછી તેજ સ્ત્રી થઈ, ભાગ ૦

(૮) રામના પેટમાં પેસી કાઢણશું કે જગત જોયું. રામાયણ ૦

(૯) બ્રહ્માની ૭૧ મી પેદીએ રામ થયા, રામાયણ ૦

(૧૦) પરશુરામે માતાને મારી તે ધર્મ કે અધર્મ ? રામા ૦

એમ આશ્ચર્યજનક પુરાણકારોની દૃશ્ય કલમના વિચારોનું—ખંડ બીજો
અકરણ. ૧૧ મું. ૦

પ્રકરણ ૧૨ મું.

(૧૧) ઇંદ્રને મારવા પૃથુના પુત્રને અત્રિની આજ્ઞા.

શંકાકોષ. શંકા. ૪૪૫. પૃ. ૭૦ મું (ભાગવત)

“ અત્રિ કષિએ ઇંદ્ર (કે જે દેવતાઓનો રાજા મનાય છે તે) ને મારી નાખવા પૃથુના પુત્રને આજ્ઞા કરી શું આ સત્ય છે ? ”

(૧૨) એક તુંબડીથી સાઠ હજાર પુત્રો પેદા થયા.

રામાયણ અને ભાગવત—(શં ૩૭. પૃ. ૧ હું) એક તુંબડીથી સાઠ હજાર પુત્રોનું પેદા થયું. શું મંજાવિત થઈ શકે છે ?

(૧૩) વળી-કાર્યપત્ની દીકરીઓથી-હાથી ઘોડાદિ પેદા થયા.

સામાયણ અને ભાગવતમા જુવો- (શ. ૪૧ મી. પૃ. ૬ માં.)

કાર્યપત્ની દીકરીઓથી- હાથી, ઘોડા, ઉંટ, વાઘ, ગરૂડ. પશુ, પક્ષી, સાપ, વૃક્ષ, પુલ્લ, ફલ, ઉત્પન્ન થયાં. શું સંભવ છે ? ”

(૧૪) વળી જુઓ-ગાયત્રું દોહન કરતાં હાથી, ઘોડા, મકાનાદિક નીકળ્યા-ત્રેસિંહપુગણ અધ્યાય. ૪૬ મો. (શં ૩૬૯. પૃ. ૫૪)

“ એક મુનિએ પોતાની ગાયને દોહી તો તેમાંથી વિવિધ પ્રકારના હાથીઓ, ઘોડાઓના રહેવાના અને મનુષ્યોના રહેવાના મકાન, ગાળઓને યોગ્ય બહુ જાતનાં-વનઆદિ નીકળ્યાં. શું સંભવિત છે કે ? ”

(૧૫) વળી જુવો-મહાદેવે અંજનીના કાનમાં વીચું પુકડ્યું. હનુમાન પેદા થયા-ભાગવત (શ. ૯૧. પૃ. ૧૩)

“ મહાદેવે અંજનીના કાનમાં વીચું પુકડ્યું અને તેથી હનુમાન પેદા થયું. શું આવી કીતસુકી પક્ષ મહાદેવ બાણુતા હતા કે ? ”

(૧૬) વળી જુવો. પુત્રનું બલિદાન ન આપવાથી હરિશ્ચંદ્ર જલાદેરી થયા.-ભાગવત-(શં ૬૪. પૃ. ૧૦)

“ હરિશ્ચંદ્રે પ્રથમ પુત્રનું બલિદાન આપવાનું કહેલું પુત્ર બલિદાન ન આપવાથી જલોદરથી ઝસીત થયું. શું સંભવિત છે કે ? ”

(૧૭) વળી જુવો જમીનના ઘડામાંથી સીતાજી નીકળ્યાં. સામાયણ (શં. ૩૨ પૃ. ૫)

“ પૃથ્વીને એકતાં તેની અંદર એક ઘડામાંથી સીતાજી નીકળ્યું શું માનવા લાયક છે ? ”

(૧૮) વળી જીવો-પાર્વતી-પહાડથી પેદા થયા.

ભાગવત-(શં. ૩૧ પૃ ૫)

“ પાર્વતીજીનું પહાડથી પેદા થવું શું સંભવિત છે ? ”

(૧૯) વળી જીઓ-નારદથી ૬૦ પુત્રો થયા.

ભાગવત-(શં. ૪૬ પૃ. ૭)

“ નારદનું સ્ત્રીરૂપમાં ફરી જવું અને તે પછી તેમને ૬૦ પુત્ર પેદા થવા શું આ વાત સંભવિત છે ? ”

(૨૦) વળી જીઓ-યમરાજથી તલની ઉત્પત્તિ, આર્યોના તહેવારોનો ઇતિહાસ પૃ. ૫૧૮ મા-“ તલની ઉત્પત્તિના સંબંધી એક કથા છે તે ઉપરથી તે યમરાજની તપશ્ચર્યાને લીધે પેદા થયા એવું દેખાય છે તેથીજ યમ પ્રીત્યથે બધા કાર્યમાં શ્રેષ્ઠ ગણવામાં આવે છે. ”

(૨૧) વળી જીઓ-પુરાણોના અસ્તિત્વમાં ખરા ધર્મનો લોપ એજ અંધકાર પૃ. ૪૩૨ મા લખે છે કે -

“ યૌગલ્લિક કાળમાં અનેક ધર્મ અંથ અસ્તિત્વમાં આવ્યા, તેનું પરિણામ એ આવ્યું કે લોકોમાં ખરા જ્ઞાનનો લોપ થયો અને સ્વાર્થો લોકોએ તીર્થ મહાત્મ્ય, ક્ષેત્ર મહાત્મ્ય, ધર્મ વિધિ, ઉપપુરાણાત્મક કથાઓ વગેરે ઉત્પન્ન કરીને લોકોને અધમ દશામાં લાવી મુક્યા. ”

આમાં થોડો વિચાર-ખરા ધર્મ એક બાજુ ઉપર તટસ્થરૂપે વિદ્યમાન છે. નષ્ટ નથી થયો. તેનો નિષ્કર્ષ કરવાવાળા સુરા પંડિતો સામાન્યરૂપે પ્રકાશમાં મુકી રહ્યા છે. અદ્યપણે ચમત્ક્રમ નથી સ્વચ્છંદી સ્વાર્થો લોકોને બાજુમાં છતાં ઠાક પીછેટો કરી રહ્યા છે. તેમના કર્મની વિચિત્રતા સિવાય નોબીજો શો વિચાર કરવો ? તેથી પણ હલકા વિચારના નાસ્તિક જેવા અત્યધર્મને ફાળે કરવાનો પ્રયત્ન કરી રહ્યા છે. જીવોના કર્મની ગતિ ઘણા પ્રકારની હોય છે.

(૨૨) મમુદ્રતું મથન કન્તાં પાચત્રી વારે ચદ્ર નીકળ્યો, નૃસિંહપુરાણ
(શં. ૩૬૮ પૃ ૧૫૪)

“મમુદ્રતું પાચત્રી વા- મથન કર્યું” ત્યારે ચદ્રમા નીકળ્યો શુ આ
સત્ય છે ? જો સત્ય હોય તો પાંચ વાર મથન કરતા સુધી પૃથ્વી ઉપર ચદ્ર ન
હોતો ? પૌનશ્ચિઓ સમુદ્ર મથનના સંવત અને તિથિ વા- બતાવશે કે ?”

(૨૩) વળી જુવો રથના પેડાથી મમુદ્ર-ભાગવત (શ ૨ પૃ ૧)
“રામ પ્રિયવ્રતના રથના પેડાથી સમુદ્રતું બનવું શું મબલિન છે ?”

(૨૪) વળી જુઓ-હનુમાન સૂર્યને ગળી ગયો-રામાયણ (શ. ૧૧
પૃ ૨) ‘હનુમાનનું સૂર્યને ગળી જવું કદી યુક્ત થયે કે ?”

॥ ઇતિ ॥ (૧૧) । ઇદ્રને મારવા પૃથુના પુત્રને અગ્નિની આજ્ઞા, ભાગ ૦
(૧૨) એક તુલસીથી ૬૦ હજાર પુત્રો પેદા થયા, ભાગ રામાયણ ૦ (૧૩) કારય
પત્ની દીકરીઓથી-હાથી, ઘોડાદિ પેદા થયા, ભાગ રામાયણ (૧૪) ગાયનું દોહન
કરતા, હાથી, ઘોડા, મઠાનાદિ પેદા થયા, નૃસિંહ પુરા (૧૫) મહાદેવે અંજનીના
કાનમા વીર્ય કે કચું-હનુમાન પેદા થયો, ભાગ ૦ (૧૬) પુત્રનું બલિદાન ન
આપવાથી હરિશ્ચંદ્ર જલાદેરી થયા. ભાગ ૦ ।

(૧૭) જમીનના ઘડામાથો સીતાજી નીકળ્યા, અમા ૦

(૧૮) પાર્વતી પહાડથી પેદા થયા, ભાગ ૦

(૧૯) નાન્દને ૬૦ પુત્રો પેદા થયા ભાગ ૦

(૨૦) યમરાજથી તત્ત્વની ઉત્પત્તિ ।

(૨૧) પુરાણની અમિત્તવન્ના ખરા, ધર્મનો લોપ, એ એ આર્યોના
તહેવારો ૦ ।

(૨૨) મમુદ્રતું મથન કન્તાં પાચત્રીવારે ચદ્રમા નીકળ્યો નૃસિંહ પુ ૦

(૨૩) રથના પેડાનો સમુદ્ર, ભાગ ૦

(૨૪) હનુમાન સૂર્ય ને ગળી ગયો, રામા ૦

એમ આશ્ચર્યજનક કલન ૧૧ થી ૨૪ ના વિચારવાળું ખંડ બીજે પ્રકરણ ૧૨ મું ૦૧૧ ।

પ્રકરણ ૧૩ મું.

(૧) વેદની આજ્ઞા તેજ ધર્મ બાકી અધર્મ.

ભાગવત. સ્કંધ ૬ કો. અધ્યાય ૧ લો. (શં. ૪૭૧. પૃ. ૭૬)

“જે કરવાને વેદે આજ્ઞા કરેલી છે તે ધર્મ, અને જે કરવાની વેદે મનાઈ કરેલી છે તે અધર્મ.”

આમા વિચારવાનું કે-જે કરવાની વેદે આજ્ઞા કરી છે તે ધર્મ, એમ એકાન્ત ન કહી શકાય ? કારણ આ આલતા વેદોમા પ્રાચે ઘણે ઠેકાણે પશુધાતનો ઉપદેશ થયેલો છે. તે ધર્મ સ્વરૂપનો છે એમ બધી દુનીયાએ અંગીકાર કરેલો નથી. જે વેદ ધર્મ એકાન્ત સત્ય રૂપનો હોતો તો વૈદિક ક્રિયા કાઠને એક ઠેકાણે દાબી મુકવાની જરૂર ન પડતી ? તે સિવાય વૈદિક ધર્મનાજ ઉપનિષદકારો તે હિંસા ધર્મનો અનાદર સૂચવી આત્મિક ધર્મની વાતો પણ ન કરતા ? માટે એટલુંજ કહેવાની જરૂર હતી કે જે કાર્ય કરવાથી સ્વપરના આત્માનો વિકાસ થાય તેજ ખરો ધર્મ છે બાકીનો અધર્મ છે અને સ્વાર્થી લોકોના પ્રપંચો છે. તે સિવાય વધારે ન કહી શકાય

(૨) ધર્મના માટે પુરાણો કે અધર્મના માટે ?

મત્સ્યપુરાણ. અધ્યાય ૨૩૮ મા જુવો—

“ દેવતાઓને પ્રસન્ન કરવા પશુઓની હિંસા કરવાનું વર્ણન વિસ્તારથી કરેલું છે. ”

વળી આગળ-મત્સ્ય. પુ. ૦ અધ્યાય. ૨૬૦મા—“ ઘરની વાસ્તુક કરાવતા પણ બલિમા-માસ, રૂધિરને ચઢાવવાનું તે યોગ્ય તરીકે જતાવેલું છે. ”

આ બધા લેખોનો સાર એવો જણાય છે કે-ભુઆ ભૂત જતાવે, જોશી ચંદ્ર પીડા જતાવે, વૈદ્ય કફ પિત્તનો પ્રકોપ જતાવે. તેવી રીતે માસના લાલચુઓ પશુને હોમવાનું જતાવતા હોય કદાચ નીચ દેવતાઓ નીચ કાર્ય દેખીને પોતાનું રાજપણું જતાવતા હોય પણ તેથી સિદ્ધી ગી ? પણ ઉત્તમ પ્રુરોધોથી આવા નિંદ્ય કાર્ય થઈ શકે નહિ અને તે આવા નિંદ્ય કાર્યમા સમ્મતિ પણ આપી શકે નહિ. એમ અમારું માનવું થાય છે.

(૩) દેવોને પુરાણ કથાથી સંતોષ, તેવો યજ્ઞોથી નથી શિવપુરાણ ધર્મસંહિતા, અધ્યાય. ૨૨ મે. શ્લો. ૫૫ થી ૬૧. (મ. મી પૃ. ૬૫)

॥ દેવતાઓ—જાતિ, પુષ્પની પુણ્ય યુક્ત પુરાણાદિક પુસ્તકના વાચનથી જેવી રીતે સંતોષ પામે છે તેવી રીતે નાટકના જેવા યજ્ઞોથી સંતોષ પામતા નથી માટે વિષ્ણુના કે શિવના મંદિરમાં અથવા મૂર્ત્યના મંદિરમાં જે પુરાણોની કથા વચ્ચાવે છે તે સર્વ કામનાઓને પ્રાપ્ત થઈ પછી મૂર્ત્ય લોકને ભેટી પ્રહ્લલોકમાં જાય છે. ત્યાં એકઠો કદપતક ગ્રહી પછી ભૂતજન્મા આવી રાજા થાય છે અને હજારો અશ્વમેધ યજ્ઞોથી જે રૂણ મળે છે તેટલુંજ રૂણ-મહાભાગત, અદાં પુરાણ, વિષયના અવોને વચ્ચાવવાથી મેળવે છે. માટે 'અમે તે' પ્રકારથી પણ પુરાણાદિક ગ્રંથોને વંચાવવાજ કેમકે તે પુરાણાદિકના ગ્રંથોને વંચાવવાથી જે ટલી પ્રીતી મહાદેવજીને અને દેવતાઓને થાય છે તેટલી પ્રીતિ જીજ્ઞાસુ કોઈ પણ વસ્તુથી થતી નથી. માટે પુરાણાદિકની કથા અવશ્ય વંચાવવી. ઇત્યાદિ. ॥

આમાં માગ બે બોલ—નાટકીયાના તમામો જેવા યજ્ઞ છે ત્યારે પુરાણોમાં કથા પ્રકારની વિશેષતા ? તેમાંનું લખાણ જોતાં—કામદેવસ્વરૂપ નાટકીયાએ પ્રહ્લા, વિષ્ણુ અને મહાદેવ એ ત્રણે દેવોને નચાવી ફનીયાની સામાન્ય નીતિમાં પણ રહેવા દીધા નથી તે પુરાણોના સાલજવાથી-સૂર્યલોક ભેટી પ્રહ્લલોક સુધી કેવી રીતે પહોંચવાના ? વગી ત્યાં એકઠો કદપ ગ્રહીતે પછી ભૂતવમાં ગળા થવાના તે જાણવાનું જ્ઞાન નતો પ્રહ્લલોકમાં હવુ-તેમજ ન તો લેખને થએલું જણાય છે જેથી આ લેખ લોકોના કદયાણ માટે થએલો હોય એમ જણાવું નથી માટે માટે વિચાર કરીને જુવો.

॥ ઠિતિ—॥ (૧) વેદની આજ્ઞા તે ધર્મ, આદીનો અધર્મ ભાગવતે. (૨) ધર્મના માટે પુણ્યો કે અધર્મના માટે જુવો મત્સ્ય. (૩) દેવોને પુરાણ કથાથી સંતોષ, તેવો યજ્ઞોથી નથી શિવ પુ. ૧

એમ કલમ ત્રણના વિચારનું—ખંડ. જીજ્ઞાસુ પ્રકરણ ૧૩ મું. ॥

પ્રકરણ ૧૪ મું.

(૧) વચી જુઓ—ભક્તિની સેવા કરવા નહીંજો આવી.

ભાગવત મહાભ્ય. (શં-૩૮૦. પૃ ૫૫)

“ ભક્તિ નામની સ્ત્રી કહે છે કે—યમુના, ગંગા આદિ નદીઓ સ્ત્રીરૂપ થઈને મારી તકેનાતમાં આવી શું સંભવિત છે ? ”

(૨) વળી જુઓ—ભાગવત ન સાંભળે તે ચંડાળ.

ભાગવત મહાત્મ્ય. (શં-૩૮૫ મી. પૃ. ૫૬)

“ મનુષ્યનો જન્મ હ્રદ્ય જે ભાગવત ન સાંભળે તેને ચંડાળ સમજવો જોઈએ. ”

(૩) વળી જુઓ—ભક્તિ જ્ઞાનાદિક નામ્યાં.

ભાગવત મહાત્મ્ય (શં. ૪૨૦ થી પૃ. ૬૩)

“ ભક્તિ, જ્ઞાન અને વૈરાગ્ય એ ત્રણે નદની પેઠે નાચવા લાગ્યાં ” ખુબ કરી ! ભક્તિ, જ્ઞાન અને વૈરાગ્યનાં પણ શરીર છે કે ? અમારા પૌરાણિકો આશ્વાત્ ઇશ્વરને નચાવે તો ભક્તિ વગેરેને નચાવે તેમાં શું વિશેષ ! અને પછી અમારા લોળા ભાઈઓને આંગળીના ટેરવા ઉપર નચાવે તેમાં શું આશ્ચર્ય છે ? ”

(૪) વળી જુઓ—પાપીઓ ક્રોધીઓ સપ્તાહથી પવિત્ર.

ભાગવત મહાત્મ્ય (શં. ૪૦૮ મી. પૃ. ૬૨)

“ જે માણસો સર્વદા પાપ કરનારા, સદા દુરાચારમાં લાગેલા, કુમાર્ગે જનારા, ક્રોધરૂપ અગ્નિથી જળેલા, કુટિલ અને કામી હોય તેઓ પણ કલિયુગમાં સપ્તાહરૂપી યજ્ઞથી પવિત્ર થાય છે ” શું આ સત્ય છે કે ? જ્યારે ભાગવતની કથા શ્રવણથી દરેક જાતનાં પાપ મટીને મોક્ષ પણ મળે છે તો પાપ કરવાં ને ભાગવત સાંભળવું ! જન્મ જોડો પાર ! શું આવાં વાક્ય પાપકર્મ કરવાને ઉત્તેજન નથી આપતાં કે ? ”

(૫) ભાગવતની કથાનો આરંભ કૃષ્ણના ગયા પછી.

શં. ૪૨૧ મી. પૃ. ૬૩ મું. ભાગવત મહાત્મ્ય—

“ ભાગવતની કથા પહેલવેળી શુકદેવે પરીક્ષિતને કહી અને તે કથાનો આરંભ “ શ્રી કૃષ્ણના પધારી ગયા પછી કલિયુગમાં ત્રીશ કરતાં કંઈક વધારે

વર્ષ ધ્યાં હતાં ત્યારે બાદરવા માસની નામથી શુક્રદેવણી કથાનો આરંભ કર્યો હતો. હંત્યાદ.

(૬) યવનોની ચઢાડ પછીનું ભાગવત કૃષ્ણ વખતે ધ્યાંધો ?

શં-૩૭૮ મી. પૃ. ૫૫ માં ભાગવત-સ્કંધ અધ્યાય ૧ લો. શ્લોક ૩૬ મે.

આથમા યવનૈચ્છદા સ્તીર્થાણિ સત્તિસ્તથા ।

દેવતાયતનાન્યત્ર દુષ્ટૈર્નિગ્ધાનિ મૃતિશઃ ॥ ૩૬ ॥

બાવાર્થ:-હુદ્દ યવનોએ આથમો, તીર્થો, નદીઓ તેા પેતાના કન? કયાં અને ઘણા દેવમંદિરોનો નાશ કર્યો.

આ લેખથી યવનોની ચઢાડ પછીનું ભાગવત શુક્રદેવના વખતમાં કયાંથી કે જેથી કથાનો આરંભ થયો ?

(૭) પુરાણ પછીના વેદો પુરાણ કયામાં હાનર શં. ૨૫૩ મી પૃ. ૩૫ મું. પદ્યપુરાણ.

ब्रह्मणा सर्वशास्त्राणां पुनर्गणं प्रथमं स्मृतम् ॥

બાવાર્થ-શાસ્ત્રોમાં પ્રથમ પુરાણ અને પછીથી ગ્રંથોએ વેદો ઉત્પત્તિ કર્યા શું આ સંબંધિત છે ? ”

૧મી શં. ૩૪૧ મી. પૃ. ૪૬ મું. પદ્યપુરાણ.

वेदांतामिव यद्वैत्र मंत्रस्तंवाणि संहिता ।

दशमत्तपुराणानि पद्मशास्त्राणि ममाययुः ॥

અર્થાત્-વેદાંત, વેદ, મંત્ર, તંત્ર, સંહિતા, ૧૭ પુરાણ, ૬ શાસ્ત્ર એટલા ભાગવતની કથા સાંભળવા આવ્યાં. શું આ સત્તિવિત છે ? શું આ લેખ હિમાદ્રિદ્રુત અનુવર્ગ ચિંતામણિ જેવો લેખ નવો ? ”

(૮) શં. ૫૦ મી. પૃ. ૮ માં ભાગવત મહાત્મ્ય. “ ભાગવતની કથા યવજી કરવા પાડાડ અને નદીઓનું નાવવું શું સંબંધિત છે ? ”

॥ ઇતિ-નિર્મયા પુરાણોનો મહિમા પણ નિર્મયાદ (૧) મકિનતી એવા કરવા નદિઓ આવી. (૨) ભાગવત ન મંબળે ને ચંડાળ ૧ (૩) શાંતિ

જ્ઞાનાદિક નામ્યાં । (૪) પાષીઓ, કોષીઓ સમાહથી પત્રિત્ર । (૫) કૃષ્ણ ગયા પછી ભાગવત કથાનો આરંભ । (૬) યવનોની ચઢાઈ પછીનું ભાગવત । (૭) પુરાણ પછીના વેદો । પદ્મપુ. । (૮) ભાગવતનું થવણ કરવા પહોંડ અને નદીઓનું આવણું સાતમી કલ્પમ વિના ગાંધીની સાત કલ્પો-ભાગવત મહાત્મ્યથી તેના વિચારનું જાંડ બીજે પ્રકરણ ૧૪ મું. ॥

કલિમાં હરિનામથીજ મોટું ફળ અને વિદ્યાનાં નામ. ભાગવતાદિ.

પ્રકરણ ૧૫ મું. કલ્પમ બેનું.

(૧) પૂર્વકાળમાં-યોગાદિકથી જે ફળ ન મળતું તે કલિમાં નામથી.

તુલસી રામાયણ. ચિત્તર કાંડ. પૃ. ૧૨૦૨ માં જુવો.

કૃતયુગ ત્રેતા દ્વાપરહું પૂજા મલ્લ અરૂપોગ ।

જો ગનિ હોઈ સો કલિ હરિ હિ નામ તેં પાવહિં લોગ ॥

અર્થ:—સત્યયુગમાં યોગ કરવાથી, ત્રેતા યુગમાં-યજ્ઞ કરવાથી, અને દ્વાપરમાં પૂજા કરવાથી જે ગતિ થાય છે તે ગતિને કલિયુગમાં હોઠો કેવળ હરિનું નામ લેવાથી પામે છે ? ”

કૃતે યદ્ ધ્યાયતો વિષ્ણુ ત્રેતાયાં યજ્ઞતો મલ્લઃ દ્વાપરે પરિચર્યાયાં કલૌ તદ્વારકીર્તનાત્ ॥ (ભાગવતે યજ્ઞવલ્કે સ્કંધે)

અત્યયુગાદિકમાં—યોગાદિકથી જે ફળ મળે તે કલિયુગમાં કેવળ હરિના નામ માત્રથીજ ફળ મળે છે. ત્યારે તો આપણે માટે કલિયુગજ મોટોને ? કલિમાંતો કળણાણ કળવાવાળા વધારે ભેવામાં આવે છે. તો પછી કલિ કાલ એક હરિ નામ માત્રથી સત્ય યુગાદિક જેટલું ફળ આપવાવાળો કયા ગુણ વિશેષથી મનાયો હશે ? સ્વાર્થ ગુણ વિશેષથી તો આટલું મોટું ફળ નહિ લખાયું હોય ?

(૨) ચઉદ (૧૪) વિદ્યાનાં નામ.)

તુલસી. રામાયણ પૃ. ૧૫ ની ૨૧માંથી.

“૧૪ વિદ્યા—પુરાણ ૧, ન્યાય ૨, મીમાંસા ૩, ધર્મશાસ્ત્ર ૪, શિશુ
૫, કલ્પ ૬, વ્યાકરણ ૭, નિવૃત્ત ૮, છંદ ૯, અથોતિય ૧૦, ઋગ્વેદ ૧૧,
યજુર્વેદ ૧૨, સામવેદ ૧૩, અને અથર્વવેદ ૧૪, એ ચૌદ વિદ્યાઓ કહેવાય છે.”

પુરાણ ન્યાય મીમાંસા ધર્મશાસ્ત્રાંગ મિશ્રિતાઃ ।

વેદાઃ સ્થાનાનિ વિદ્યાનાં ધર્મસ્ય ચતુર્દશ ॥ શ્લો ૦ ॥ ૬૩ ॥

(યાજ્ઞવલ્કય સ્મૃતિ આચાર્યધ્યાય. શ્લો. ૬૩ મો.)

॥ ઇતિ—કવિયુગમાં હરિના નામથીજ મોટું કૃષ્ણ મળે. ભા.મ ૦૧ ચોદ
વિદ્યાનાં નામ યાજ્ઞવ ૦૧ ખંડ ૧ીજે. ‘મકરણ ૧૫ મું. ॥

પુરાણો—ભારતથી પછી માંડાં સ્થાયાં. અગ્રેજો ?

મકરણ ૧૬ મું.

વિદ્વાનોના મતથી કલ્પાગ્રેજો મહાભારતનો શાળ.

સંસ્કૃત સાહિત્યનો ઇતિહાસ પૃ. ૩૬૪-૩૬૫—

“મહાભારતનું મૂળ સ્વરૂપ આશરે ઇ. સ. પૂર્વે પાંચમા શતકમાં
ઉત્પન્ન થયું એવું કદાચ આપણે માની શકીએ તો તે જોડું કહેવાશે નહિ. મહા-
ભારતનો ગ્રંથ કોઈ સ્વરૂપમાં પણ અસ્તિત્વ ધરાવતો હોય તેના માટે જુનામાં
જુનું પ્રમાણ આપણને આશ્વસ્તાવન ગૃહ સૂત્રમાંથી મળી આવે છે. એ મૂળ
સૂત્રમાં—ભારત અને મહાભારત વિષે કથન કરવામાં આવ્યું છે. એ ઉપરથી પણ
ઇ. સ. પૂર્વે પાંચમા શતકમાં એ ગ્રંથની ઉત્પત્તિ થવાના અનુમાનને રોકા
મળે છે. ॥

એ ઉપરાંત હિંદુ લોકોનાં મંદિરો તેમજ જુદાના અગ્રેજ તથા નાગર્જ-
નાથવામાં આવે છે તે દ્વંડ્વો વિષે પણ એમાં કથન કરવામાં આવ્યું છે. આ
પ્રમાણે મૂળ ગ્રંથમાં કંઈક વિસ્તાર ઇ. સ. પૂર્વે ૩૦૦ વર્ષ પછી અને ઇસીવ
નની શરૂઆતના અરસામાં થયો હોય. એક એવું માન્ય પડે છે. ॥

પૃ. ૩૬૫. નીચેની ટીપમાં જણાવવામાં આવ્યું છે કે—“ મહાભારતના રચનારનું નામ ‘વ્યાસ’ એવું નામ પડ્યું તેનું કારણ એવું જણાવવામાં આવે છે કે એણે વેદોની વ્યવસ્થા કરી (વેદાન્ વિવ્યાસ) મહાભારતની એણે વ્યવસ્થા કરી એવું કેંઈપણ ઠેકાણે કહેવામાં આવ્યું નથી. ॥

પૃ. ૩૭૯ થી—“ પુરાણો આપણને જણાવતાં છે. તે તો સઘળાં એકંદરે મહાભારતથી માંડાં રચાયેલાં છે. તેમાં જે પ્રાચીન ઋષયની વાર્તાઓ આપવામાં આવી છે તે ઘણીખરી મહાભારતમાંથીજ લીધેલી છે તો પણ એ અંશોમાં જેને આપણે પ્રાચીન કહીએ એવું પણ ઘણું છે. અને મહાભારત અથવા મનુ-સ્મૃતિનાજ શ્લોકો મહાભારત અથવા મનુસ્મૃતિમાંથીજ લેવાયેલા છે એમ માની લેવું એ શક્ય નથી. જુની સ્મૃતિઓ અને વેદોની સાથે એ અંશોને ઘણો સંબંધ છે. ॥ અને એજ વર્ગના વિશેષ પ્રાચીન અંશોમાંથી એની ઉત્પત્તિ થઈ હોય એ પણ યનવા જોગ છે.

પુરાણોનો જે ખાસ વિષય તે જ્યાં આગળ આપવામાં આવ્યો હોય છે ત્યાં આગળ જુદાં જુદાં પુરાણોની વચ્ચે એટલું સરખાપણું જોવામાં આવે છે—ઘણીવાર તો પાનાનાં પાનાં સુધી શબ્દે શબ્દ તેના તેજ જોવામાં આવે છે. એ સર્વની ઉત્પત્તિ વધારે પ્રાચીન એવા કેંઈ એકજ સંપ્રદયમાંથી થઈ હશે એવા અનુમાન ઉપર આવ્યા વગર આપણાથી રહેવાતું નથી.

આમા મારા વિચારો—ઈ. સ. પૂર્વે પાંચમા સૈકાનું મહાભારત છે. જોનોના સર્વજ્ઞ પહેલાના બાણ પર રાખીએ પણ ૮ મા સૈકાના પૂર્વેના પાશ્વનાથ તો સિદ્ધજ છે. તેમના પત્રીનું જ મહાભારત છે. વેદોમાં ઇતિહાસનું નામ નીશાણ નથી તો પછી મહાભારતમા કયા જ્ઞાનીથી મેળવ્યો ?

અને વેદોમા કેંઈ કેંઈ બાળત નામ માત્રથી છે તે પાછલથો જ દાખલ કરવામાં આવી છે.

ઉદાહરણમાં જુઓ પ્રદ્ધા ઠામ ઠેકાણા વિનાના વેદોમાં આત્મીયે તે અંત મુખીમાં બધી દ્વનિયાના શિરોમણિ તરીકે દાખલ કરી દીધા છે. તે સિવાય બીજી સંકેતો બાળતો વેદોમા પાછલથી દાખલ કરી દીધેલી છે. આ વિષયમા જુઓ મણિલાલભાઈનો લેખ—“ યજુર્વેદ નવોજ દેવ કલ્પાયો. અને પ્રજાપતિ બધાના મોખરે આવી ઉભો ઇત્યાદિ.

॥ ઇતિ—પુરાણો—મહાભારતથી માંડાં રચાયાં—અંજેજોના મતાથી. ખંડ. બીજો પ્રકરણ ૧૬ મું. ॥

વિશ્વામિત્રે નવું સ્વર્ગ જનાવ્યું સમા. । સ્વર્ગે જતો નહુપ અગરત્યના
શાપથી અગર.

પ્રકરણ ૧૭ મું. કલમ બેનું.

(૧) દેવોએ વારંવાર સૃષ્ટિ રચી, સ્વર્ગની જોડ વિશ્વામિત્રે પુરી.

હુલમી રામાયણ અથોધ્યા કાંડ ૫, ૫૬૪ ની ટીપમાંથી—

“ત્રિશંકુ ગલને ઠગ્યા થઈ દે-અદેહ સ્વર્ગમાં અડ. એવો યજ્ઞ કરવાની
ઇચ્છા વશિષ્ઠને જણાવતાં તેમને ના પાડી. પછી વશિષ્ઠના પુત્રો પાસે ગયો
નેમને શુકના વચનનો અવિશ્વાસી બાળી ચંડાલ થઈ જવાનો શાપ આપ્યો
પછી ત્રિશંકુ વિશ્વામિત્રની પાસે ગયો. વિશ્વામિત્રે વશિષ્ઠના દ્વેષથી તેણે યજ્ઞ
કરનાનો આગ્રહ કર્યો. એ યજ્ઞમાં દેવતાઓ બાગ લેવા નહિ આવતાં વિશ્વામિત્રે
નપોગળથી ત્રિશંકુને અદેહ સ્વર્ગમાં મોકલી દીધો પણ દેવતાઓએ તેને ધકેલીને
ત્યાંથી ઉઘે માથે ફેંટી દીધો. વિશ્વામિત્રે નવું સ્વર્ગ જનાવીને તેમાં ગપ્યો.

(વાલ્મીકીય રામાયણ ગાલકાંડમાંથી લીધેલો ઉતારો)

આ કથામા તપાસવાનું દે-ત્રિશંકુના યજ્ઞ કરનાર વિશ્વામિત્રે
ગાલવસુનિની પાસેથી હાથે ઘોડાની સાથે એક કન્યા શુદ્ધ દક્ષિણામાં લેનાર
હોય તો વિચારવાનું દે-પ્રજ્ઞાપત્તિના ભંગ કરી ક્રોધ દે દ્વેષ ધારણ કરનાર
સુનિએ માં નવું સ્વર્ગ જનાવવાની શક્તિ હોય ખરી કે ? જનાવીને તે નવું સ્વર્ગ
કયે ઠેકાણે જોડાયું ? ત્રિશંકુને ત્યાં રાખ્યો તે એકલાને કે જીવજીવોની સાથે ?
તેને રહેવાની અવધિ કરી આપી કે સદાને માટે ગપ્યો ? જો આ બધી
બ્યવસ્થા પૂર્વક ત્રિશંકુને રાખ્યો હોય ત્યાંદે તો પ્રજ્ઞાદિ દેવોથી પણ વિશ્વામિ-
ત્રનો દબલો જોડો ન ગણાય ? એવી રીતે આ હુનીયાની ઉત્પત્તિ કરવાની
ગણ ધરાવનાર અનેક દેવો બહુરમા મુકાયા છે. તેમાંનો જો એકજ અ.એ
કરવીને આપો ત્યાંદેજ વિશ્વામિત્રે સ્વર્ગ જનાવ્યું આવું મનાય નહિ તો શુકમાં
એક વધારાનું મુકાજ છે. અનાદિકાળના પ્રવાહથી આલની આવેલી આ હુનીયાની
ઉત્પત્તિ કરવાનો દાવો કરનાર કેટલા બધા દેવો થયા ? આમાંનો કયો આજો
માનવો ? એકાંતમાં બેઠી જરા વિચાર કરીને જનાવો.

આ ત્રિશંકુના માટે એણું પણ લખવામાં આવ્યું છે દે ત્યાંદે દેવતા,
દેવો સ્વર્ગમાંથી ધકેલી મુકયો ત્યાંદે અથવચ લટકયો અને તોના નાકમાંથી
કર્મનાશા નહિ વહી.”

આ લેખકે કયા દિવ્યજ્ઞાનથી જોઈને લખ્યું હશે ?

(૨) સ્વર્ગમાં જતો ‘ નહુપ, ઋષિના શાપથી અજગર થઈ પડ્યો.

તુલસી રામાયણ અધ્યાય કાંડ પૃ. ૪૨૮. (મહાભારત-વનપર્વતમાંથી)

“ કેઈ સમયે ઈંદ્ર બ્રહ્મહત્યાના ડરથી ધુપી જતાં મોટા પુણ્યથી ‘ નહુપ ’ રાજા ઈંદ્ર થયો હતો. નહુપે ઈંદ્રાણીના ભોગ કરવાની ઇચ્છા કરી ત્યારે ઈંદ્રાણીએ હઠ પકડીને કહ્યું કે નો બ્રાહ્મણોએ ઉપાડેલી પાલખી પર બેસીને આવો તો હું તમારી સ્ત્રી થાઉં. રાજાએ ઋષિઓને બોલાવી પાલખીમાં લગાવી તેમાં પોતે બેસીને આવ્યો ને આલતાં શીઘ્રતાના વાસ્તે અગસ્ત્યના માથામાં પગ માર્યો તેથી અગસ્ત્યે શાપ દીધો કે “ તું અજગર થઈને પૃથ્વી પર પડ. ” આથી નહુપ અજગર થઈને પડ્યો. ”

આમાં પણ થોડું વિચારીએ-ઈંદ્ર થયા પછી ‘ નહુપ ’ ઈંદ્રાણીની ઇચ્છા કરી. ઈંદ્રાણીના હઠથી પાછા પૃથ્વીપર આવ્યા, તો તે ઈંદ્રના સ્વરૂપે કે નહુપના સ્વરૂપથી ? ‘ જેર ’ ઋષિઓને બોલાવી પાલખી ઉપડાવી તેમાં બેસીને પાછા સ્વર્ગમાં આવ્યા. ઈંદ્રનું સ્વર્ગ, ઉપર મનાયું છે કે નીચે ? ઉપર હોયતો પાલખી ઉપાડી માર્ગ વિના ઋષિઓ દેવી રીતે આવ્યા ? કદાચ માનીએ કે પોતાના તપોબળની શક્તિથી આવ્યા. ને તપોબળની શક્તિ હોતતો નહુપના ભારજ શા હતા કે ઋષિઓની પાસેથી પોતાની પાલખી ઉપડાવી શકતા ? ને નહુપ મરણ પામી ઈંદ્ર થયા પછી પૃથ્વી ઉપર આવ્યો માનીએ તો દેવોના ણાંધેલા આયુષ્યમાં કેાઈથી ફેરફાર થઈ શકતોજ નથી તો પછી અગસ્ત્ય ઋષિના શાપથી અજગર થવાની વાતજ ક્યાં રહી ? માટે આ લેખ જ્ઞાની પુરૂષથી લખાએલો નથી તેમ વાત પણ સ્તત્યરૂપની નથી. વિચારી જુવો અમારા આ વિચારો, તમે પણ સમજશો.

॥ ઇતિ-વિશ્વામિત્રે નવું સ્વર્ગ ણનાવ્યું. રામા ને સ્વર્ગે જતો નહુપ રાત્ર અગસ્ત્ય મુનિના શાપથી અજગર થઈ પૃથ્વીપર પડ્યો. ખંડ. ૧ીજે. પ્રકરણ ૧૭ મું. ॥

લોકોના કદ્યાણુ માટે નહિ પણ દાસ બનાવવા અંધ રચના. અંગ્રેજો.

આવેલા સર્વેશ પુરુષોના કે અત્ય સર્વેશના ઉપદેશકોના સામા થઈ અન્તર્ણુવર્ગને ઉધું છતું ભરવી પોતાના તાળમાં કરી લેતા. કહેવત છે કે—“ જોનો મોટો પંક્ષે તેની હત ” એટલે તે સ્વાર્થી. ગ્રાહ્યભોજ કાવતા અને તે પ્રમાણે આહુત આવેલું આને પણ આપણે જોઈ રહ્યા છીએ. ખરું જોયું, અથેજેથી, પ્રકાશમાં વધારે થતાં આવ્યો એમ સત્યશીલ પંડિતો, પણ માની રહ્યા છે. આ ઠેકાણે આટલું કહેવું વધારે પુરતું નહિ ગણાય ?

॥ ઇતિ—ગ્રાહ્યભોજે લોકોને દાસ ગંનાવંતે શ્રેષ્ઠ રચ્યા. ખંડ, બીજે. પ્રકરણ ૧૮ મું. ॥

વૈદિક અને બૌદ્ધ સાહિત્યના કાલમાં વધારે ફેર નથી સુકતોમાં આત્માના જન્માંતરણ સૂચન નથી. અથેજે.

પ્રકરણ ૧૯ મું. કલમ બેનું.

(૧) વૈદિક અને બુદ્ધ સાહિત્યના સંબંધે પાશ્ચાત્યોનો નિર્ણય.

સંસ્કૃત સાહિત્યના પ્રસ્તાવિક. પૃ. ૧૨ માં એવું જણાવવામાં આવ્યું છે કે—

“ હિંદુસ્તાનમાં વૈદિક યુગના પ્રારંભનું સાહિત્ય અને બૌદ્ધ ધર્મના સમયનું સાહિત્ય એ બેની વચ્ચે વધારે ફેર છે એમ ભાગ્યેજ ગણાયો. ”

વિચારવાનું—જો કે આ વાતમાં મત ભેદો ઘણા છે. પણ જણાવવાનું એ છે કે—વૈદિક અને બૌદ્ધ સાહિત્યમાં ઉતરેલા વિદ્વાનો બૌદ્ધના સાહિત્યને વળગી વિચાર કરે છે પણ પાછળથી જે વિદ્વાનો જીનોના સાહિત્યમાં વધારે ઉતર્યા છે તેઓ બૌદ્ધ કરતાં જીનોના સાહિત્યને ઘણા પૂર્વકાગનું જ ગતાવે છે. એટલું જ ધ્યાન એવાવાને ઉપરનો ફકરો ટાંકી ગતાવ્યો છે.

(૨) જોન બૌદ્ધના સ્પર્શથી વૈદિકમાં મોટી ગરબડ.

હિંદુસ્તાનના દેવો—પૃ. ૨૭ માં જુવો—સર મોની અરવીલી આર્મસ્ટ્રોન્ગે અગત્યની યાગતો ઉપર ઘણા વિચાર કરીને એવા સાર ઉપર આવ્યા છે કે—“ વેદના સુકતમાં આત્માના જન્માંતરના સિદ્ધાંત અંગથી કાંઈપણ સૂચન

કર્યું જણાતું નથી આ સિદ્ધાંત પાછળના દાગળા કિંદુના ધર્મનું પ્રસિદ્ધ લક્ષણ છે. ”

આમાં મારા વિચારો-જૈનોમાં આત્માના જન્માંતરનો સિદ્ધાંત સ્વસ્થિથી પ્રગટ થતો અને તેમણું શાસન ચાલતું ત્યાં સુધી તે ચાલતો, તેમના શાસનના અભાવમાં નષ્ટ ભ્રષ્ટ જેવો થઈ જતો અને એ વિષય અનાદિ દાગળા ચાલતો આવેલો મનાયો છે. જૈનોના છેલ્લા તીથેકર શ્રી મહાવીર સર્વજ્ઞ ભગવાનને કથન કરેલો આત્માના જન્માંતરનો સિદ્ધાંત અખંડિત અને અગાધિક આખી દુનીયાને ચક્રિત કરે તેવો હાલમાં વિદ્યમાન છે

જૈન બૌદ્ધની જગૃતના સમયમાં વૈદિકોએ જૈનોમાંથી ઝડપ કરી તે આત્માના જન્માંતરના વિષયને ઉપનિષદાદિકમાં ત્રુટક કુટક રૂપે ગોઠવવા માંડ્યો તેથી આત્માના જન્માંતરનો સિદ્ધાંત પાછળના કિંદુ ધર્મના લક્ષણ રૂપે ગણાયો ખરો પરંતુ એ સિદ્ધાંતની ગંગાના પ્રવાહેનું મુગ કરાં કે એ વિચારવાની ખાત લલામણ કરે છું. જૈન ગ્રંથોના અભ્યાસક પંડિતોએ પેલાના વિચારો પ્રગટ કર્યા છે અને તે છપાઈને બહાર પડી ગયાં છે તે સિવાય બીજા પડ્યું લેખે આ ગ્રંથના અન્તે અગ્ર લોકોએ જોઈ શકશે, આ હેતુએ એટલું જ કહેવું બધું છે.

॥ ઇતિ-વૈદિક અને જોદ્ધ સાર્થિકત્યના કાળમાં વધારે દેર નથી.

વેદોના સૂક્તોમાં આત્માના જન્માંતરનું સૂચન નથી. પ્ર ૧૬ સુ. ૪

કટ્ટી અર્પો, વિનતાથી ગરૂદો રકંદપુ

પ્રકરણ ૨૦ સું. કલમ ત્રણનું.

(૧) કટ્ટને-વિનતા-અર્પને ગરૂડની માતા

રકંદપુરાણ ત્રીજો પ્રકાશ્ન, અધ્યાય. ૩૮ એ પ. ૭૦ થી —

“અર્પોની માતા કટ્ટ અને ગરૂડની માતા વિનતા એ બે જાહેને કટ્ટી પણ શેકયરૂપે કાચપની બીજો હતી. એઓને પરસ્પરમાં વિવાદ થયો. કટ્ટને કહ્યું કે તારા યોદ્ધાના પાંચ શ્યામ છે અને વિનતાને કહ્યું કે ચક્ર છે. આમાં જે હારે તે દાગી ધાય એ પાંચેથી થઈ કટ્ટને અર્પોને પુંછટે વિટાવવાનું કરું

પણ સર્પોએ માન્યું નહિ તેથી કદ્રુએ શાપ આપ્યો. માત્ર જોકે કકંટ નાગે પોતાની કણ ઢાંકીને નીલુ પુછ 'કરીને ખતાવ્યું' એટલે વિનતાને કદ્રુની દાસી થઈને રહેવું પડ્યું.

માતાનું દાસ્યપણું છોડાવવા ગરૂડે અમૃત લેવા જવા ભાથું માગ્યું. વિનતાએ સમુદ્રના શબ્દનું ભક્ષણ કર્યું. તેનું ભક્ષણ કર્યું પણ તૃપ્તિ ન થવાથી પોતાના પિતા કાશ્યપની પાસે ભક્ષણ માગ્યું, કાશ્યપે વિભાવસું અને સુપ્રતીક એ એ ભાઈ પરસ્પરના શાપથી ગજ અને કછપના જન્મને પ્રાપ્ત થયા હતા, તેમનું ભક્ષણ કરવાની રબ્ધ આપી, તેમને ગરૂડ રોહિણી વૃક્ષ ઉપર બેસી ખાવા જતાં ત્યાં વાલિખિલ્વાદિ ઋષિઓ અવલંબીને રહેલા, તેથી તે કાળી પડવા લાગી તેને છોડી ગરૂડે મધ્યમાં બેસી ગજ કછપનું ભક્ષણ કરવા માડ્યું, ધણી ગરૂડે અમૃત લેવા સ્વર્ગમાં જવા માડ્યું. અનિષ્ટ ઉત્પાતો દેખી ઇંદ્રે યૃહસ્પતિને પુછ્યું ત્યારે યૃહસ્પતિએ વાલિખિલે દીધેલા શાપનો કાળ ખતાવ્યો, ગરૂડ સ્વર્ગમાં ગયા ત્યાં દેવતાઓની સાથે મુદ્દ થયું. વિષ્ણુએ જલથા વાકન માટે ગરૂડને પ્રાર્થના કરી. ઇંદ્રે વર આપ્યો. સ્વર્ગમાંથી અમૃત લાવી ગરૂડે કુશમાં અર્પણની પાસે મુઠ્ઠી માતાનું દાસ્યપણું છોડાવ્યું નાગો સ્નાન કરવા ગયા એટલે ઇંદ્રે અમૃત લઈ લીધું ધણી કલશને આટતાં સર્પોની જીભાના બે ભાગ થઈ ગયા.

આ કથા મહાભારતમાંથી લઈ રામાયણના પૃ. ૩૯૨ની ટીપમાં—કેટલાક ફેરફારથી લખી તેમાં જણાવ્યું છે કે—“ ગરૂડે માતાના દાસીપણાની વાત જાણી સર્પોને અમૃત લાવી દેવાની પ્રતિજ્ઞા કરી પોતાની માતાને દાસીપણામાંથી છોડાવી દહોર પર અમૃતનો કુંભ મુકાવી સર્પો નાહવા લાગ્યા. ઇંદ્રે કુંભ ઉઠાવીને લઈ ગયા. સર્પો આવીને દહોર આટવા લાગ્યા તેથી તેમની જીભાના બે ભાગ થઈ ગયા. અમૃત મુકવાને લીધે તે દિવસથી દહોર પવિત્ર ગણાયા.

આમાં વિચારવાનું કે—કાશ્યપ ઋષિ જે પ્રસિદ્ધ થયા છે તે આ કદ્રુ અને વિનતાના પતિ સમજવા કે બીજા ? અને કદ્રુ અને વિનતા તે મનુષ્ય સ્વરૂપની હતી કે પશુના સ્વરૂપની ? કારણ તેમના વંશની વૃદ્ધિ પશુરૂપની છે માટે મનમાં સંદેહ રહે છે. વિનતાએ પોતાના પુત્ર ગરૂડને સમુદ્ર મધ્યના સળગનું ભક્ષણ કરાવ્યું છે તે કયા જ્ઞાનથી ખતાવ્યું હશે ? અને કાશ્યપે—એ ભાઈ મરીને ગજ અને કછપ થયેલાનું ભક્ષણ કરીથી ખતાવેલું છે તે પણ કયા જ્ઞાનથી ખતાવ્યું હશે ? રોહિણી વૃક્ષની કાળીએ વાલિખિલ્વાદિ ઋષિઓ શા કારણથી લટકીને રહેલા હતા ? અને આ ગધું કયા કાળમાં કોના વખતમાં બનેલું ?

આ બધી વાતોનો વિચાર કરતાં આ લેખ બનાવટી લાગે છે. અગર કોઈ ખરો જુલાશો બનાવે તો અમારે તેનો કોઈ હક પલ્લ નથી. પણ આ લેખ વિચારી મુરુષોને વિચારવા જેવો જરૂર છે. ॥

(૨) કશ્યપની દીકરીઓથી, હાથી, ઘોડાદિ પેદા થયા.

શકા કોષ-શ. ૪૧ ની. પૃ. ૬ થી ભાગવત અને અમાયણથી.

“ કશ્યપની દીકરીઓથી-હાથી, ઘોડા, ઉંટ, વાઘ, ગરૂડ, પથ્થ, પક્ષી, માપ, વૃક્ષ, ફુલ, ફેણાદિ ઉત્પન્ન થયાં. શું અભવ છે. ? ”

એક કશ્યપ ઋષિ દક્ષના યજમા હાજર થયેલા જણાવ્યા છે. તે ઋષિ આ કે બીજા ? આ ઋષિને એ પત્નીઓ તેમથી એકે સર્વો પેદા કર્યા અને બીજીથી ગરૂડ પેદા થયા. ગરૂડના માતાનું દાસ્યપણું છોડાવવા સ્વર્ગમાં અમૃત લેવા જતા ભાથું માગ્યું. માતાએ અમૃત મધ્યના ગમરનું ગ્રક્ષ બનાવ્યું. તે ગ્રક્ષ લઈ રાહિણી વૃક્ષ ઉપર પંડોર્યા, પથ્થ ત્યાં વાલિ ખિડ્યાદિ ઋષિઓ લટકી રહેતા જોઈ ગરૂડના ભાગ્યા. ને ભક્ષથી તૃપ્ત ન થતાં પિતા કશ્યપની ખાને ગ્રક્ષ માગ્યું ત્યારે તેમને હાથા અને કાચબાનું ભક્ષ બતાવ્યું. તે ખાધા પછી ગરૂડના તૃપ્ત થયા. વિચારવાનું કે-ઋષિ પત્નીને અને ઋષિને અમૃતના મધ્યમાં પડેલા શબ્દ આજિઓનું ભક્ષ કયા જ્ઞાનથી જાણી આવ્યું ? કે જોઈ ગરૂડને બતાવી આવ્યું ? આ વાતમા કિંચિત્ પણ અત્ય હોય તેમ લાગે છે ખરું. ખેર.

તે આ બીજા લેખમા-ભાગવતવાળાનું અને અમાયણવાળાનું ગતાવેશું કશ્યપના દીકરીઓથી હાથી, ઘોડા, ઉંટ, આદિ પેદા થયાનું સાચું હોય તો કશ્યપની સ્ત્રીઓથી સર્વો ઉત્પન્ન થયાનું અને ગરૂડ ઉત્પન્ન થયાનું માનુ કેમ નહિ માનવું ? આ વાતનો ન્યાય કોઈ ખરો પડિત જાયે નો કાઈ અમત્ય નહિ તો અપખ તખીને ગતાવેશી દોષ જોમ લાગે છે.

(૩) અગત્યમુનિએ મૂર્યના જ્ઞાના રોકના વિધ્યને અટકાવ્યો.

તુલસી અમાયણ અગોધ્યા કાંક. પૃ ૧૨ ની ટી રાંધી

“ વિધ્યાચલે એકની જગતરી કરવાને આરંભીને મૂર્યના જ્ઞાને રાંધી લેતાં, ગમતજોવા દેવાનોની વિરુદ્ધિ ઉપરથી અગત્ય મુનિએ જ્ઞાને વિધ્યાચલને કનું કે નું અમલું નીચા નથી જ્ઞાને મને રાંધે કે નાને નું પડે.

આણું ત્યાં મુધી નીચેજ રહેજે, અગસ્ત્ય મુનિના કહેવધી ઉંચો વધેલો વિંધ્યાચળ લાંબો થઈને સૂઈ ગયો અને અગસ્ત્ય દક્ષિણ દિશામાંથી દર્યાજ નહિ. જેથી આજ દિવસ મુધી એ પ્રમાણેજ રહેલો છે.” (કાશીખંડ.)

આપણે લોકોમાં અનેક જગોપર સાંભળીએ છીએ કે—ઈંદ્ર ગત પોતાના વજ્ર નામના શસ્ત્ર વડે અનેક પર્વતોને તોડી નાખતો હતો તો શું આ વિંધ્યાચળને તોડવાની શક્તિ તેનામાં ન હતી? આ વિંધ્યાચળનો કોઈ સેંકડો ગાઉ મુધી લાંબો થઈને પડ્યો છે તો પછી કયા ઠેકાણે ઉભા રહીને આ એક જડરૂપ પહાડની સાથે અગસ્ત્ય મુનિએ વાતો કરી માનવી?

॥ ઇતિ—કર્કુથી ચર્પો, વિનંતાથી—ગરૂડો ઉત્પન્ન થયાં. સ્કંદ પુ.

કરૂપની દીકરીઓનો—હાથી, ઘોડા, ઉંટ, આદિ પેદા થઈ ગયા. ભાગ૦ રામાઠ અગસ્ત્યમુનિએ વિંધ્યને આડો પાડ્યો. રામાઠ એ ત્રણ કલ્પનો વિચાર ખંડ. બીજે પ્રકરણ. ૨૦ મું. ૥

પ્રકરણ ૨૧ મું.

(૧) ગાલવ મુનિએ ગુરૂ દક્ષણામા વિશ્વામિત્રને ૬૦૦ ઘોડા અને એક કન્યા આપી.

તુલસી રામાયણ અયોધ્યા કાંડ. પૃ. ૪૨૮ માંની દીપમાથી—“ ગાલવ મુનિ વિશ્વામિત્રનો શિષ્ય હતો. તેણે વિદ્યાભણીને ગુરૂદક્ષણા આપવાનો હેતુ કરતા. વિશ્વામિત્ર બાલ્યા કે જેઓનો એક એક કાન કાળો હોય એવા આઠસો ઘોડા લાવી દો. ગાલવ ચિંતા કરતો કરતો ગરૂડાની સાથે—યયાતિ રાજાની પાસે ગયો. યયાતિએ ઘોડા ન હોવાથી એક કન્યા દઈને કહ્યું કે—જે બસો (૨૦૦) ઘોડા આપે તેને આ કન્યામાં પુત્ર ઉત્પન્ન કરવા દેવો. પ્રસવ થયા પછી પણ આ કન્યા કન્યાજ રહેશે. પછી ગાલવ તે કન્યા લઈ જઈ ત્રણ રાત્રીઓથી ત્રણ પુત્ર ઉત્પન્ન કરાવી છસો (૬૦૦) ઘોડા લાવ્યો અને બસો ન મળ્યા તેના બદલામાં તેણે એ કન્યાજ વિશ્વામિત્રને આપી દીધી.”

આમાં વિચારવાનું કે—ગાલવ મુનિ ગરૂડને લઈ યયાતિની પાસે ગયા. ઘોડાના બદલામાં તેણે કન્યા આપી. તે કન્યાથી બસો બસો ઘોડા લઈ ત્રણ રાત્રી-

ઓથી ત્રણ પુત્રો ઉત્પન્ન કરાવી પાછી લાગ્યા. અને ૬૦૦ ઘોડાઓની સાથે તે કન્યા વિશ્વામિત્ર ગુરૂને નાંખી. વિચારવાનું કે-ગુરૂએ કન્યા સાથે કેવા પ્રકારનો વ્યવહાર રાખેલો? સ્વર્ગમાંથી જે યયાતિને ઇંદ્રે ધકકેલી મુકયો તે ગાલવ મુનિને કન્યા આપવાનો કે કોઈ ખીજો?

(૨) યજ્ઞોષ્ઠી ઇંદ્રપદ મેળવી યયાતિ સ્વર્ગમાં ગયો, ઇંદ્રે પાછો ધકકેલો. તુલસી રામાયણ. અયોધ્યા. પૃ. ૪૬૫ ની ટીપમાં-(મહારત આદિ પર્વ)

“ યયાતિ રાજા અનેક યજ્ઞો કરી ઇંદ્ર જેવું ઔશ્વર્ય પામી ને સ્વર્ગમાં જતા ઇંદ્રે તેમને પૂછ્યું કે-તમે કયા કર્મો કરવાથી અહિં આગ્યા છો? ગત્યે નિમાન ધરીને પોતાના સધળાં પુરુષોનું વર્ણન કર્યું તેથી પુરુષો ક્ષીણ થઈ જતાં ઇંદ્રે તેમને ધકકેલીને પૃથ્વી પર નાખ્યા હતા. ”

આમાં પણ ઘોડું વિચારવાનું કે-મરેલાનો ન્યાય કરવાનું કામ વેદોમાં યમ રાજાને મોંપાયું છે તો પછી ઇંદ્રે યયાતિને કયા અધિકારથી પૂછ્યું? ખીજી વાત-યયાતિ શરીર છોડીને સ્વર્ગમાં ગયો કે શરીર લઈને? બે મુદ્દા પડ્યા પછી એકલા શ્રગ સાથે કે જીવાત્મા સાથે વાતો થયાનું કોઈ પણ શાસ્ત્રથી પ્રસિદ્ધ નથી. તો પછી ઇંદ્રની સાથે યયાતિની વાતો કયા પ્રકારથી થયેલી? વળી એજ મહાભારતમાંની મત્યવાન અને માવિત્રોની કથામાં-મત્યવાનના અંશુલા જેવડો આત્મા હોત તો-હિંદુ શાસ્ત્રોમાં પ્રસિદ્ધ-૩૫ રંગ વિદ્યાની હવાનું માપ કરીને જતાવનારા અગ્નિએ તમારા અને જધાઓના જીવોને પકડી લઈ પોતાનાજ તાગામાં કરી લેતા પણ યમરાજાના ઘેર મુઠી પુડયવાજ ન હેતા? મહાભારત જેવા માન્ય ગ્રંથમાં લખાયેલી આવી વાતો કેટલી કિમતી છે? તેને ન્યાય શુદ્ધિથી વિચારો અને સત્ય કયાં છુપાયેલું છે તેને તપાસો?

॥ ઇતિ વિશ્વામિત્રે ગાલવયો ૬૦૦ ઘોડા । અને કન્યા લીધી । રામા ।

ઇંદ્રપદ મેળવી યયાતિ સ્વર્ગે ગયો, ત્યાંથી ધકકેલી મુકયો. સારતળ તેનો વિચાર ખડ, બોજે પ્ર. ૨૧ મું, ॥

જે વાલ્મીકી તેજ તુલસીદાસ. પારધિમાંથી અને રાક્ષસમાંથી વાલ્મીકી.

તેમણે દર્શમાંથી માણસ પેદા કર્યું. તુલસીએ અને વશિષ્ઠે પુત્રોને પુત્ર જન્યો.

પ્રકરણ ૨૨ મું.

(૧) ત્રેતામાં જે વાલ્મીકી તેજ કવિમાં તુલસીદાસ.

તુલસી રામાયણ. તુલસી જીવન ચરિત્રના પૃ. ૪૦ માં.

“ ત્રેતાયુગમાં જે વાલ્મીકી હતા તેજ આ કલિયુગમાં તુલસીદાસજી રૂપે જન્મ્યા. વાલ્મીકે સો કરોડ રામાયણ રચી હતી તેનું મથન કરી આ સૂક્ષ્મ રામાયણ બનાવી છે ” ઉત્તર કાંડના પૃ. ૧૧૫૯ માં—

“ રામ ચરિત શતકોટી અપારા શ્રુતિ શારદા ન ઘરણે પારા. ”

અર્થમાં લખ્યું છે કે—“ શ્રી રામચંદ્રજીનું ચરિત્ર સો કરોડ શ્લોકમાં રચાયેલું છે તેથી તેનું વર્ણન કરવામાં શેષ નાગને કે સરસ્વતીને પણ પાર મળે એમ નથી. ”

રામયણ શતકોટી—શતકોટી અર્થવાળું કહેતા તો કદાચ નહીં જાણું પણ રામાયણ શતકોટી શ્લોકના પ્રણામવાળું લખી બતાવ્યું તે કેટલું બધું અનુચિત? પ્રશ્નકારના લેખે પ્રાચે ઘણાજ એવા સ્વચ્છંદી છે. માટે આટલું સૂચનમાત્ર લખી જણાવ્યું છે ?

(૨) પારધિના લવમાંથી નીકળી વાલ્મીકીજી તુલસી થયા. રા. બાલકાંડ પૃ. ૬ કાની ટીપમાંથી—

“ વાલ્મીકીજીએ રામચંદ્રને કહ્યું કે—પ્રથમ હું પારધિનું કામ કરતો અનેક જીવોની હત્યા કરી કુટુંબનું પોષણ કરતો. એક દિવસે માર્ગમાં સાત ઋષિઓનો સમાગમ થતાં હું તેમને મારવાને તૈયાર થયો તેઓએ મને કહ્યું કે—જેઓના વાસ્તે તું પાપકર્મ કરે છે તેઓ તારા પાપમાં બાળીદાર થશે કે નહિ ? એવો જવાબ સાંભળી ઋષિઓની પાસે જતાં તેઓએ મને તમારું નામ સ્મરવાનો ઉપદેશ કર્યો. પછી હું ભૂલથી ‘મારા-મારા’ એવો જપ કરવા લાગ્યો તેથી પણ આવી ઉત્તમ સ્થિતિ મળી અને આપ મારા સ્થાનપર પધાર્યા. ”

વાલ્મીકીજીએ પોતાનો પૂર્વ લવ-રામના ઠેકાણે ‘મારા માર’ કરવાળો શબ્દ રામને કહી બતાવ્યો તો તે કયા જ્ઞાન વિશેષથી ? રામચંદ્રજી ક્યારે થયા અને વાલ્મીકીજી ક્યારે થયા ? આટલું વિચારવા એવું બડું કે નહિ ? જૈનામાં જુદા સ્વરૂપમાં એક એવી કથા છે એજનીને વિચારવાની બક્ષામણુ કરૂ છું.

વળી શ્લોક ૧૪૬ મા—અદિદામાથી વાતમીક્રીની ઉત્પત્તિ થઈ એમ પણ જણાવેલું છે.

વળી લખ્યું છે કે વાતમીક્રી દર્ભમાથી માણસ જન્મ્યા ”મન્યન્તે ? માથ કયે ઠેકાણેથી જોલણ ?

(૩) તુવસી ન પૃ ૪૮ થી ૫૦ મા લખ્યું છે કે—“ દ્રાવિડ નાજની પુત્રીને તુલમોદાને નવ દિવસ રામાયણ સંભળાવીને પુત્ર જન્માવી દીધો ”

કુદરતથી કદાચ પુત્રીનો પુત્ર થઈ ગયો હોય તો તે સુદી વાત છે પણ રામાયણ માળખી સંભળાવી તુવસીદાને પુત્રીનો પુત્ર જન્માવી દીધો એ માની શકાય ખરું ?

(૪) વમિષ્ઠે-વૈવસ્વત સુનિની દીકરીને દીકરો જન્માડ્યો તુવસી ના અયોધ્યાકાંડ પૃ ૫૮૫ ની ટીપમાથી—

“ વમિષ્ઠ સુનિએ વૈવસ્વત સુનિની દીકરીને દીકરો જન્માવી દીધો હતો (એ કથા ભાગવત નવમ સ્કંધમાં છે) આવા પ્રાચીના વસિષ્ઠના મહાત્મ્યની ખીણ પણ અનેક કથાઓ પુરાણામાથી મળે છે ”

ભાગવતવાળાએ પ્રભાણ વિનાની આ એકજ વાત લખી હોય તેમ નથી એવી તો અનેક વાતો સ્વલક્ષણથી લખી દીધી છે તેનો વિચાર આ અમારા પ્રયત્નો કરી લેવો તુવસીદાસે આ વાતનું અનુકરણ કરીનેજ પોતાની સિદ્ધાંત જતાવી હોય એમ લાગે છે

દામીપુત્ર મની નારદ બ્રહ્માના પુત્ર । ઘડામા દેવોનું વીર્ય તેમાથી અગત્ય ।

(૫) દસીપુત્ર મની નારદ બ્રહ્માના પુત્ર થયા

ભાગવત-પ્રથમ સ્કંધ તુવસી રા પૃ ૬ ફાની ટીપમાથી લીધેલું

‘ નારદજીએ વેદ વ્યાખ્યાનો પાસે કહ્યું કે— હું પૂર્વ જન્મમા દામીપુત્ર હતો માધુ જનોના મગથી માગી શુદ્ધિ નિર્મળ થના હું વનમા તપ કરવા આ યો ગયો અને ભજન રૂપ તપ કરવા લાગ્યો મારે એ સગીર છુટી ગયા પછી આ જન્મમા હું બ્રહ્માનો પુત્ર થયો છું ”

“વેદવ્યાસેને નારદજીએ જણાવ્યું કે હું દાસી પુત્ર મટીને બ્રહ્માને પુત્ર થયો. વેદવ્યાસે ક્યારે યયાની બ્રહ્મા ક્યારે યયાની અને નારદજી તેમના પુત્ર ક્યારે યયાની કોઈ સુંદર મુલાસા કરીને જતાવે તે અરે? ”

(૬) ઘડામાં પડેલા મિત્રાવરૂણ દેવોના વીર્યથી અગસ્ત્યમુનિ.

અગસ્ત્યમુનિએ મહાદેવજીને કહ્યું કે—મિત્રાવરૂણ નામના બે દેવતાઓ એ રંભા નામની અમ્હારા ભવાથી કામાતુર થઈ પોતાનું વીર્ય ઘડામાં નાખ્યું હતું તેથી હું જન્મ્યો છું પણ સત્સંગના પ્રભાવથી ઉત્તમ સ્થિતિ પામી આપણા (રામચંદ્રજીના) દર્શનને પ્રાપ્ત થયો છું. સમુદ્રને પીવાવાળા, વિધ્યને આડે પાડવાવાળા, અગત્ય છે.

સુધિતી ઉત્પત્તિની સાથે, વળી દેવીના હાથ ધસવાથી એમ અનેક પ્રકાર થી ઉત્પન્ન થએલા મહાદેવજી છે. આ બે ક્યારે ભેગા થયા કે અગસ્ત્ય મુનિએ ઘડામાં પડેલા મિત્રાવરૂણના વીર્યથી પોતાની ઉત્પત્તિ મહાદેવજીને કહી બેતાંવી?

॥ ઇતિ—(૧) જે વાદ્મીકે તેજ પુલંડીદાસ. (૨) પારધિના ભવમાંથી અને રાક્ષસમાંથી—વાદ્મીકે ઉત્પન્ન થયા. (૩) વાદ્મીકે “દભ”માંથી માણસ પેદા કર્યું. (૪) પુલંડીદાસે અને વાદ્મીકે પુત્રીનો પુત્ર જનાવ્યો. પ. દાસીપુત્ર મટી નારદ બ્રહ્માના પુત્ર થયા. ૬ મિત્રાવરૂણે “દેવોતું વીર્ય” ઘડામાં, તેમાંથી અગસ્ત્ય મુનિ પેદા થયા. એ કલ્પમંદેનો વિચાર ખંડ. ખીળે પ્રકરણ ૨૨ મું. ॥

પ્રકરણ ૨૩-મું.

(૧) હઃજર થઈ પ્રભુએ જુડથી હાથીને છોડાવ્યો.

સાગવતઃ અષ્ટમે સ્કંધ.

જનૈંદ્રાહાથીને ત્રિકુટાચલના પતલાવમાં જુડે જપકડયો. અને બહુ હઃખ લીધું. તિ વળતે તેને પ્રભુના નામનો જાપ કરવાથી પ્રભુએ ત્યાં પધારી. તેને મુક્ત કર્યો હતો.

જો હાથીની અદ્ભુત શક્તિ જોઈને તે વન દેવતાએ આવીને સાહાય્ય કરી હોય તો તે બનવા એમ જાણે. કારણ 'અત્યગ્રિય' અને પરાપકારીની પડખે રસ્તાનો ચાલનો ગમે તે પછુ સાહાય્યમૂળ થઈ જશે. એમ કે વડલમન પટેલની પડખે આખી દુનીયા હલી એમ કહીએ તેમાં ખેટું શું છે ? બાકી પ્રભુ આગ્યાતું લખવું તે તો તદ્દન અસાનપણું જ છે.

તૈનોમાં-મેઘકુમારનો કથા એવી છે કે-જે પૂર્વભવમાં હતો હતો છે તે પછુ દિવસ સુંધી પંચ નીચે ભંગએલો છુંવની ગદ્યા કરી પુણ્યના યોગે યોગિક રીતેના પુનઃ અર્પણ દીક્ષા લીધો, કદ પડતાં ઘેર જવાની ઇચ્છા થઈ, મહાવીર ભગવાને હાથીનાં શવનો પૂતાંત સંભળાવી રિયર કર્યો. આ કથા પુરાણકારે હાથી છત્તી ગઈથી ભગવાને આગ્યાની કથના કરી હોય ! સંભાવ્યભવને વિચાર પડિતો કરે.

બાકી આધાર લીધા વગર કથાઓ ઉપર કે છત્તી લેખી ચોક્કસ નથો અનિવિવાદ છે.

જે નવ વાસુદેવાદિકના સંબંધવાળી કથાઓ હતી તેનો વિચાર અમે એ કરીને બનાવ્યો છે. બાકી સંબંધ વિનાની કથાઓ અનેક તૈનોની લઈ પુરાણ કાવ્યો ઉપર છત્તી ગોઠવેલી છે પણ તેટલો બધો વિચાર કરી સંકાય નહિ તેથી પડિતોને બહામુકું કહે છું કે-પુરાણકારોની કથાઓમાં બધાં તદ્દન અસંભવિત લેખો લોગે અને તે કથાઓ જોઈને પ્રયોગો હોય તો તેની સાથે મેળવીને વિચાર કરી લેવો અને તેની સાથે સત્યામત્યને વિચાર કરવો. તેવી કથા એક નહિ પણ પુરાણોમાં અનેક મળશે. એમ હું મારા અનુભવથી જણાવી શકું છું. અત્યંત.

(૨) અમુક સૂર્યને ઘેર છે પણ આદ્યોના અર્ધથી છુટે છે.

। હલસી, રા. અરવિન્દ ૫ ૬૭૭ ની રીપમાધો-

જો શ્રુતિમાં કહ્યું છે કે-પ્રભાતમાં ઉગતા સૂર્યનારાયણને અમુદ્રવાસી મદદ નામના અમુક ઘેરી લે ॥ પણ આછામી, તેઓ આદ્યોએ આપેલા અર્ધોનાં જળના બિંદુઓથી પ્રકાર પામીને વિષેનઈ બાધ છે. "

પ્રાદ્યલોનાં અર્ધો વિના મૂય ઉગતો અદ્વિતી પડેલો આજી મુધી કાઢીને
જાણ્યું જોયું હતું અર્ધે આ લેખમાં કેવળ પોતાની મહત્ત્વતાના. જિવાય
વધારાનું શું છે ?

॥ ઇતિ-પ્રભુએ જીંડથી હાથીને ઘોડાળ્યો. ભાગ ૧ પ્રાદ્યલોના અર્ધથી
સૂર્ય અમુરથી છુટે છે. ૧ એ કલ્પ બિના વીધાર. અંક. ૧ીએ મકલ્પ. ૨૩ મું

(૧) સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિ સાથે પ્રજ્ઞાદિક. ૧ (૨) પ્રજ્ઞાના શિર છેદનું
પ્રાપ્તિ શિવે લીધું. (૩) નરનારાયણના તપમા ઇંદ્રે વિદ્યા કર્યું. ૧
એ ત્રણે, સ્કંદપુ. ૧

પ્રકરણ ૨૪ મું.

માયાના પ્રલય સંમુદ્રમાં ડુબતા મોર્કેડે પ્રભુથી
બચ્યા ભાગ ૧

(૧) સ્કંદપુ. પાંચમો અધ્યયન અંક. અધ્યાય ૨ નો તેના પત્ર ૨ થી-

“કલ્પારભે-સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિ, તેની સાથે-પ્રજ્ઞા, વિષ્ણુ, અને મહાદેવ
ઉત્પન્ન થઈ ગયા એમ વિસ્તારથી લખ્યું છે ત્યાંથી જોઈ લેવું.”

જેની ઉત્પત્તિના પ્રમાટે આપેલ, તેનો અન્ત હોયજ, સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિની
સાથે પ્રજ્ઞાદિક ઉત્પન્ન થયા તેનાં કાલક્રમે ૧ અને કેવા પ્રકારનો, અને તેનું,
પ્રમાણ કઈ રીતે સમજવું, ૧ી સૃષ્ટિના આરંભ, કેટલા થયા, ૧ અને તેના
અન્ત-કેટલા થયા ૧ી ૧૭ સૃષ્ટિઓની ઉત્પત્તિઓની સાથે પ્રજ્ઞાદિક, અદલાતા,
હશે કે એના એ દરીથી ઉત્પન્ન થતા હશે ૧ આટલાંટુંક વિચારની સાથે
જેનોની જગતની માન્યતાવાળો પ્રશ્નનો લેખ દરીથી વિચારવાની ભાલાભેણ કરે છું.

(૨) સ્કંદ પુ. અંક ૫ મો અધ્યાય ૧૮૪ મો. પત્ર ૩૦૬ થી--

“પ્રજ્ઞાના શિરનો છેદ કરવાથી પ્રજ્ઞાહત્યાનું પાપ લાગવાથી મહાદેવે
ધોતપાપ નામના તીર્થનું સ્થાપન કર્યું.”

જીવોની સાથે શ્રમ્હાદિક ઉત્પન્ન થયા ત્યારે તે જ ગતિ જીવોની તેજ મીત શ્રમ્હાદિકની મનાઈ હશે ? તેથીજ મહાદેવે શ્રમ્હાનુ માથું કાપ્યું ને ? અને પ્રાયશ્ચિત લેવાની ફરજ તેથીજ પડીને ? ને એમ હોય તો પડી આ ત્રણે મોટા દેવો તરીકે કયા હિશાબથી મનાયા ?

(૩) રકંદ પુઠ ખંડ ૫ મો. અધ્યાય. ૧૬૨ મો. પત્ર ૩૧૩ થી—

“ નરનારાયણુ તપ કરવા લાગ્યા. તપમાં, વિદ્ય કરવા છદ્મે અમનાઓ મોકલી.”

નગ્થી નારાયણુ થવા ફનીયા પ્રયત્ન કરી રહી છે. તે નારાયણુ આ હશે કે બીજા ? તે જો આજ હોય તો વિચારવાનું કે—તપ કરીને વધારે શું લેવાને ગયા ? નારાયણુની પદ્મી કરતો ઈંદ્રની પદ્મી વધારે છે ? કહેશો કે નથી તો પછી ઈંદ્રને અમનાઓ મોકલવાની જરૂર માયી પડી ?

(૪) ભાગવત દશમ સ્કંધમાં—નરનારાયણુ, માયાથી દેખાડેલા પ્રવચના સમુદ્રમાં ડુબી જતા માકડેય મુનિ તે સમયે જોયામાં આવેલા વડના એક પાંદડાના પડીયામાં પોઢેલા બાળકરૂપ પ્રભુના પ્રભોવથી બચ્યા હતા.

કેમ બ્યંતરાદિકે માયા બનાવી હોય તો તે બનવા જોગ છે બાકી માકડ મુનિ હજાર પંદરસો વર્ષની અદરન જ છે તેમજ પડિયામાં પોઢેલા પ્રભુ જોયાની વાત વિચારવા જેવી છે. કેમકે જેવી રીતે બીજા પુરાણો, ગોટાલા ભરેલા છે. તેથીજ રીતનુ માકડેય પુરાણુ છે તો પછી તેમમાં માટે પડિયામાં સૂનેલા પ્રભુ કયાંથી આવી ગયા ? કદાચ નરસી મહેતાની વાત મુઢે તો વિચારવાનું કે તેમના માટે પણ પ્રભુ તો આવેલા છે જ નથા. પરંતુ નરસી મહેતા જેવા ગમે તે અત્યપ્રિય, નિષાલક્ષ અને પરિપક્ષીની દ્રષ્ટિવાળા પુરૂષને સ કટ સમયે તે દેવતા સાહાયરૂપે થઈ બાંધ છે એ વાત નિવિવાદ છે તે પ્રમાણુ મહેતાના માટે થએલું હોયું નેહએ. બાકી બગ ભગવાનને જગોજગોપર ભટકવાની જરૂર શી છે. ?

(૫) સમચંદ્રની પાસે શિવે પોતાનું રક્ષણ માગ્યું.

ગુલની નમાયણુ લંકા કાંડ. પૃ. ૧૦૬૫ માં—

“ સઘળા દેવતાઓ પુષ્પોની વૃદ્ધિ કરી પોતાને સ્થાન કે ગયા પછી એકાંતમાં મહાવિચક્ષણુ x સદાશિવ તેમની (સંમતી) પાસે આવ્યા સદાશિવ બન્ને હાથ ભેડી રામાંચિત થઈ ગદ, ગદ વચનથી વિનય કરીને બોલ્યા કે—હે રઘુકુળનાયક ? હે ભકત જનોને રાજી કરનારા માફ રક્ષણ કરો ?

x (આની રીપમાં નીચે લખી જણાવ્યું છે કે—“ મારા શિષ્ય રાવણથી પ્રભુને બહુ સંકટ થયું હતું તેથી પ્રભુ રજેને સંદુ સાંભળતાં કંપકો આપે એવી શંકાથી એકાંતમાં આવ્યા.)

સંકટપુરણમાં જણાવ્યું હતું કે—કર્ણના આરંભમાં—સુષ્ટિની ઉત્પત્તિની સાથે ધ્રુવોદિક ત્રણે દેવો ઉત્પન્ન થઈ ગયા હતા. તો વિચારવાનું કે—રામાવતાર ચોવીસમાં વીસમાવતાર, દશાવતારમાં સાતમાવતાર, તો તે રામ સુષ્ટિની ઉત્પત્તિ થયા પછી કેટલા કાળે ઉત્પન્ન થએલા માનવી ? જે રામને સુષ્ટિની સાથે ઉત્પન્ન થયેલા મહાદેવ એકલા એકાંતમાં મળવાને આવ્યા અને વળી અતિ નમ્ર થઈ પોતાનું રક્ષણ માગ્યું ? શું આ વાત સાચી હોય એમ લાગે છે ખરી ? જરાક મધ્યસ્થ દ્રષ્ટિથી વિચારવાની બલામણુ કરું છું—આવી રીતના સંકેટો પુરાણોના લેખો ભેળા એવો જ વિચાર થઈ આવે છે કે—પ્રથમ સર્વજ્ઞોના તારકથી પ્રગટ થએલા સત્ય ઇતિહાસનો આશ્રય લેઈને પછી પોતાની મરજી પ્રમાણે પોતાના લેખોમાં લેખો છતો ગોઠવી મત્ય ઇતિહાસની અને મત્યતત્વોની અમારા વૈદિકભાષ્યોએ દુર્દશાજ કરીને સુઝી હોય એજ સિદ્ધ થાય છે. ઇત્યલં વિચરેણ

॥ ઇતિ—સુષ્ટિની સાથે ધ્રુવોદિક ઉત્પન્ન થયા. સંકટ પુ. ૧. ધ્રુવોદિકાના શિર ઉદ્ભવનું પ્રાચીનશિવ લીધું. સંકટ ૦૧ નર નોરાયણનો તપમાં ઈંદ્રે વિષ્ણુ કયું સંકટ. ૦૧ માયાના પ્રલય સમુદ્રમાં ડુબતા માકડેય મુનિ પ્રભુથી બચ્યા ભાગ ૦૧ શિવે રામચંદ્ર પાસે પોતાનું રક્ષણ માગ્યું. રામાના કલમ પાચનો વિચાર ખંડ બીજે પ્રકરણ ૨૪ મુ. ૦

(૬) નરમોદના ઉપદેશક ગાલવં. ૦૧ (૨) દેવી ભાગવતે—વેદોમાં જનવરોનું મારવાનું.

પ્રકરણ ૨ પ મુ.

(૧) ગાલવ મુનિએ નરમેધ, ચંદ્રનો ઉપદેશ કર્યો.

પદ્મપુરાણ પ્રકાશનં. અધ્યાય ૧૨ મો (મ. મી. પ. ૧૧૨)

ગાલવ મુનિએ “નરમેધ” યજ્ઞ કરવાને ઉપદેશ આપ્યો છે. આ ગાલવે અધ્યાયજ્ઞ એ વિષયનો છે ત્યાંથી જોઈ લેવું.

+ આમાં વિચારવાનું કે—પીપલાદ ઋષિએ રાજ્ય બળ મેળવી પોતાનાજ માતૃપિતાને યજ્ઞમાં હોમી કરી પોતાનું વેર લીધેલું. ત્યાંથી માતૃમેધ અને પિતૃમેધની પ્રસિદ્ધિ થયેલી તેનો સંબંધ કિચિત્ અમારા બાલુવા પ્રમાણે લખી ગાતાવ્યો છે. આ ગાલવ મુનિએ રાજ્યના અનુરોધથી અથવા પોતાનું વેર લેવા આ નરમેધનો ઉપદેશ આપ્યો. તેના સંબંધે ખરું અમારા સમજવામાં આવ્યું નથી. પરંતુ એટલું અનુમાન તો થાય છે કે આ નરમેધનો ઉપદેશ કાંઈ મોટા ધર્મ કાર્યના માટે તો થયેલો નહિ હોય અગર જો ધર્મના માટે થયેલો હોત તો આજ સુધીમાં તેના નરમેધ એક નહિ પણ કેમકે લાખો નરમેધ થવાની ગણતરી બહાર આવી હોત. આ માટે અનુમાન સર્વથા ભુલું નથી પણ વિચારવા જેવું છે. કદાચ આમાં મારી ભૂત થયેલી હશે તો સંભવનોના આગળ કાંઈ જોડીને કાર્મક ચાલી શકે ?

આર્ય પ્રજાને છાત્રે તેવો વામભાર્ગીના ધર્મ છે ?

શંકાકોષ—શંકા. ૨૬૪ મી. પૃ. ૩૭માં (ભાગવત, સ્કંધ ૪, યુ. અ. ૨૭ મો.)

પશુમેધ અને વામભાર્ગીઓનો અશ્વમેધ, પોરાણીઓના ધર્મ છે અને તે ઉચિત છે ?

સિંઆ—મદિરાપાનાતિના લેખોથી દર્શિત વેદો.

રેવા, ભાગવત—મદાપુરાણ પ્રથમ સ્કંધ, અધ્યાય ૧૮ મો. (મ. મી. પૃ. ૧૧૨)

“શુક્રદેવજી રાજા જનકને કહી રહ્યા છે. તે કથનથી વેદોમાં—જનનવરોને મારવાનું, મદિરાપાન કરવાનું, જુગાર ખેલવાનું, માંસ બાણ કરવાનું સિદ્ધ

ચાચ છે. યજ્ઞભો એટલો બોધા જ્ઞાનવરો મરતાં કે તેમના આમડાઓના પેહોડ બની જતા હતા. એમ કહેવામાં આવે છે.

આ દેવી ભા. ના લેખમાં કિચિત વિચાર-સંજ્ઞાનો ! રજપુતાણાની વસ્તિમાં પ્રાચીન યજ્ઞોની વસ્તી હોય. આજીવિકાનાં માટે કાંઈક ભણેલા પણ હોય, સાધારણ વ્યક્તિઓ કાંઈક ગવિષ્ટો, યજ્ઞોની પોતાને વેદાદિકનો પારગોમી માની જોના તેના આનંદશબ્દ કરતાં હોય અને જોને તે વેદ બાંધ્યું કહી નોસ્તિક જ માનતો, નીચું પ્રજ્ઞાના જોતો હોય તેવા ગવિષ્ટોએ-ગુરુદેવજી અને જનકવણી પ્રસંગે જોવાનો પ્રયત્ન કર્યો; વેદોમાં જ્ઞાનવરોને મારવાનું, મહિરા-પાન કરવાનું, જુગાર ખેલવાનું, અને માંચો ભંડણ કરવાનું. અસ્તિકોએ લખેલું કે નાસ્તિકોએ ? જોનો ઉપર બતાવેલી નિંદા વાતોના ઇન્કાર કરેલો છે બાકીની સારી વાતો, જ્ઞાનની વાતો તો જોનો માન્યજ છે તો પછી જોનો નાસ્તિક કહેવાળા તેવા જુઠા ગવિષ્ટોને કંઈ ઉપમાં આપવી ? લોકોમાં એવું ચાલે છે કે-જે બંધિયારણી છિનાલ હોય તે સતીને નિંદે તેવા પ્રકારનો-અન્યાય જોનો ઉપર થયેલો અને થતો આવેલો અને વર્તમાનમાં થઈ રહેલો મનાય કે મહિરા ? આ મારા હું લેખનો વિચાર કરીને સત્યપ્રિય સંજ્ઞાનું પ્રકારો જરૂર ન્યાય આપશે ? આથી વધારે હું કાંઈપણ કહેવાને માગતો નથી. સત્યને સત્યની દૃષ્ટિથી જુવો એટલે બસ છે.

જોનો નિંદા નરમેધયજ્ઞનો ઉપદેશ આજીવિકાની કર્યો. પણ પુ. ૦ દેવી ભાગવતે-વેદોમાં જ્ઞાનવરોને મારવાનું બતાવેલું છે. તેનો વિચાર.

યાજ્ઞવલ્કયે ભણેલા વેદો વગીને નવીન રચ્યા.

યાજ્ઞવલ્કયે પ્રાચીનવેદ વિધાને વગી નવીન વેદો રચ્યા.

૨૬૬. પુ. ૦ બાંડી : છઠ્ઠો અધ્યાય ૧૨૬ થી ૧૪૪ થી ૧૪૬ તેમાંના કિચિત સાર—

“ આજ્ઞાનો ભંગ કરવાથી શાકલ્યે ગુરુને થયેલો કોઈ, તેથી યાજ્ઞવલ્કય શિષ્યે-ગુરુની પાસેથી ભણેલા વેદાદિક સર્વ અંથની વિધાનું વસન કરીને ગુરુને પાછી જોયી. અને પછી ગુરુની પાસેથી નીકળીને હાટકેશ્વરમાં જઈને રહ્યા. ત્યાં રહીને સૂર્યની ઉપાસના કરતાં લધિમાં કિં વિદ્યા એળવી, પછી લધુરૂપ-ધરી

સૂર્યના ઘોડાના કાનમાં પેસી, સૂર્યના અખમાંથી ધનીકળેલા 'વેદો' યાજ્ઞવલ્કયે લખ્યા. ત્યારે સર્વ વિદ્યા બાણી લીધી ત્યાર પછી વેદના અર્થને જણાવવા વાળી ઊપનિષદોની રચના કરી."

આ લેખોનો કિંચિત વિચાર-વેદોનો અર્થ-જ્ઞાન; ધર્મ; પરિતેથી પ્રસિદ્ધમાં આવેલો છે, ત્યારે નિર્દયપણાથી મનુષ્યને અગ્નિમાં નાખવામાં આવે ત્યારે કયાશુ પુરુષોના મનમાં-અરે ! અરે ! ના ઉદ્ગારો સિવાય બીજું જ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય અરે ? વળી જીવતાં મનુષ્યોનાં યજ્ઞ કરવાને ઉપદેશ ગાજવમુનિ કરવા બેઠા, કયું જ્ઞાન આપવા ? નરમધ કરવો તે પોતાના માણસોનો કે પશુ માણસોનો ? આ વાતો વિચારવા જેવી પછરી કે નહિ ?

વળી બીજા ભાગવતના પશુમેધથી અને અશ્વમેધથી કયાશુ પુરુષોના હૃદયને કંપારા સિવાય કયા જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ ?

વળી ત્રિજે દેવી ભાગવતનો લેખ જોતાં-શુકદેવજી પોતે જ રાજા જનકને વેદોમાંના જ્ઞાનનો પ્રકાશ કરી રહ્યા છે કે-જનવરને આરવાંતું, મહિરાપાત કરવાનું, વળી તેથી બધારે જુગાર ખેલવાનું અને આંસ લક્ષણ કરવાનું એ બધાએ પ્રકારનું જ્ઞાન વેદોમાં લેરું છે. આ ત્રીલા મકિવા પ્રકારની હશે ?

આ થોથો રકંડ પુ. નો લેખ જણાવી રહ્યો છે કે-અરા વેદો રહ્યા નથી. યાજ્ઞવલ્કય ઋષિએ વેદોનું વચન કર્યું એમાં અર્થ શો ખેંચરા વેદોનો નાશ કરી હિંસા મિશ્રિત વેદોનું ખંધારણ કર્યું; એ સિવાય બીજા કંઈ અર્થ કરી શકાય ? પ્રત્યક્ષની ભૂલમાં ખેંચાતાણી સજ્જનોને ન છાજે ? ઇત્યદ વિસ્તરેણ.

॥ ઇતિ-યાજ્ઞવલ્કયે લખેલાં બીજાં વેદો જોઈને કંઈયો અને પાછળથી નવા વેદોની રચના કરી તેનો વિચાર.

મરતાં-સમને મારવાની યુદ્ધિ છતાં, સવણની મુદ્દિ.

નમે સવણને વિશ્વરૂપ દેખાડયું.

ગુલસી રાગમાં ૬૮ કાંડ, પૃ. ૧૦૮૦ તાં.

સવણનું ઘડ ધ્રુવી પર પડવાના સમયમાં જોરે બંધ કર ધોડાકે ધયો. અનંત સમયમાં આકાશમાં રહેતાં સવણના આયોજોએ-સામ કયાં ગયો ? ને તજરે પટે તો પડકારીને મારી નાખીએ એવું ઉચ્ચારણ કર્યું."

(આ પકિતની રીપમાં-લખી જણાવ્યું છે કે-મરવી વખતે રામ નામના ઉચ્ચારણના મહીમાથી રાવણની મુક્તિ થઈ.)

આ ઉપરના લેખમાં વિચારવાનું કે રામ નજરે પડે તો પડકારીને મારૂં, મરવા સુધી એવા પ્રકારની દુષ્ટ બુદ્ધિવાળા રાવણની મુક્તિ થયાનું લખી બતાવનારની સત્ય બુદ્ધિ હોવી એમ માની શકાય ખરું કે ? આ વિષયમાં બુદ્ધો રામાયણનો લેખ, આમાં સત્ય શું છે તે નજરે પડશે. વધારે શું લખીને બતાવું ?

તુલસી. રામાયણ. લંકા કાંડ. પૃ. ૧૦૭૬ની રીપમાં લખી જણાવ્યું છે કે-“ વળી એમ પણ કહેવાય છે કે રાવણને અન્ત સમયમાં રામચંદ્રજીએ-વિશ્વરૂપ દેખાડ્યું હતું. ”

સાક્ષાત્ વિશ્વરૂપ જે સર્વેશ્વરનું એળવે તેજ જોઈ શકે કે ખીજનું દેખાડેલું વિશ્વસ્વરૂપ કશોના જ્ઞાનથી જોઈ શકાય પણ સાક્ષાત્ રૂપે વિશ્વરૂપ ખીજને કેવી રીતે દેખાડી શકાય ? આ વાતની પુરાણિકોએ એક ગરબજ ગોઠવી મુકેલી છે. આમાં વાસ્તવિકપણું કાંઈ દેખાતુંજ નથી. ॥

॥ ઇતિ-રામ કયાં ગયો. નજરે પડે તો મારું. કહેનાર રાવણની મુક્તિ. રામે રાવણને અન્ત સમયે વિશ્વરૂપ દેખાડ્યું. તેના વિચારની સાથે જૈન અને વૈદિક શુદ્ધના કર્તવ્યોના સંબંધે દુક રૂપે ખંડ ખીજે પ્રકરણ ૨૫ નો વિચાર સંપૂર્ણ.

પ્રકરણ ૨૬ મું.

જેન અને વેદિક દેવતાદિકના અર્થધવાળા હુંક હુંક રૂપના કેટલાક વિચારો નીચે પ્રમાણે—

જેનોની માન્યતા પ્રમાણે દેવતાઓ અને દેવીઓ.

જેનશ્રદ્ધામાં ચાર પ્રકારના દેવતાઓ ગણાવ્યા છે—૧ ભવનપતિના, ૨ વ્યંતર જાતિના, ૩ જ્યોતિષ મંડલના, અને ૪ વૈમાણિકના.

પહેલા ભવનપતિના અશ્વરૂપિક દર્શાવેલ છે. બીજા વ્યંતરની જાતિના આકલેદ છે, ત્રીજા જ્યોતિષ મંડલના પાંચલેદ છે. અને ચોથા વૈમાણિકના બારલેદ છે. આ બધા દેવતાઓ પોત પોતાના અધિકાર પ્રમાણે કર્તવ્યોના કરવાવાળા હોવાથી કલ્પવાસી કહેવામાં આવ્યા છે.

જે આ ચાર પ્રકારના દેવતાઓના દશ આદિ ભેદો ગણાવ્યા છે તેના એક એક ભેદમાં પણ દશ દશ પ્રકાર હોય છે તે નીચે પ્રમાણે—૧ ધંદ્ર-એટલે જે અનાદિકાલનાં (સદા કાલનાં) વિમાનો છે તેનો મુખ્ય અધિકારી જેમ રાજ્ય ગાદી પર આવેલો રાજા તે પ્રમાણે જિત્વન્ન થયેલો તે ધંદ્ર મનાય છે ૧

- ૨ સામાનિકા-એટલે ધંદ્રના જેટલા દરજ્જાવાળા પદવી વિનાના.
- ૩ ત્રાયશ્ચિંશા-એટલે મંત્રી પુરોહિતના દરજ્જાવાળા.
- ૪ પારિપદા-એટલે ધંદ્રની સાથે મિત્ર તરીકેનો દરજ્જો ભોગવનાર.
- ૫ આત્મરક્ષા-એટલે ધંદ્રની બધી વાતે રક્ષા કરવાવાળા.
- ૬ લોકપાલા-એટલે પોતાના સ્વામીની સરહદના ચોકીદારો.
- ૭ અનિકાધિપતિઓ-એટલે-ધંદ્રમેનાના મુખ્ય અધિકારીઓ.
- ૮ પ્રકીર્ણિકા-એટલે નગરના લોકોની પેઠે વિમાનમાં વસનારા.
- ૯ આસિયોગ્યા-એટલે દાસ પછાતુ કામ કરવાવાળા.
- ૧૦ કિલિવપિકા-એટલે ત્યાંની જગ્યાઓના આદ્ર મુદ્ર કરવાવાળા.

આ બિપર ગણાવેલા શુદ્ધ શુદ્ધ દેવલોકમાંના જે દશ દશ ભેદ છે તેમાં મો ત્રીજો ભેદ કે જે મંત્રી પુરોહિતના દરજ્જાવાળો, અને છઠ્ઠો ભેદ જે પોતાના સ્વામીની સરહદના ચોકીદાર વાળો, આ બે ભેદો વ્યંતરની જાતિમાં અને જ્યોતિષ મંડલના દેવતાઓમાં હોતા નથી. તેથી-વ્યંતર અને જ્યોતિષમાં બાકી રહેલા આઠ ભેદ જ હોય છે

મુખ્ય ચાર પ્રકારના દેવતાઓ કદા-તેમાંના પહેલાનું નિવાસ સ્થાન આપણી સૂર્યાશ્રી નીચેના ભાગમાં છે, તેથી તેમને ભવનપતિ કહેવા છે. (વૈદિકમતમાં પાતાલવાસી તરીકે, કદ્યેષ્ટ છે), બીજી વ્યંતર જાનિ ભૂત પ્રેતાદિ, ત્રીજી જ્યોતિષ-સૂર્ય ચંદ્રાદિ, તે આપણી હૃદયમાં એટલે મધ્યલોકમાં વસનગ દેવતાઓ ગણાય છે. ચોથા વિમાનવાસી તે મૌઘર્માદિ વિમાનોના નામથી ઓઢખાવાય છે તે જ્યોતિષના દેવતાઓની ઊપર એક એકથી ચઢીયાતા ગાર જાતિના મણુવમાં આવ્યા છે.

આ ચારે જાતિના અસંખ્ય દેવતાઓ ઊપર, અને અનાદિકાળથી સારવતે પછે રહેલાં હાજો વિમાનો ઊપર અધિકારના ભોગવનાર તે ઇન્દ્રા કહેવાય છે. તે બધાનો સર્વાલો મેળવતાં ચોસઠ (૬૪) ઇન્દ્રા જ થાય છે. ઇન્દ્રાદિકનું આયુષ્ય પુરણ થતાં ત્યાંથી ચઢીને મનુષ્ય ગતિમાં 'કે તીર્થ' ચગતિમાંજ જિતપન્ન થાય. પછી ચારે ગતિમાં જવાની છુટ થાય છે મનુષ્યમાં આવ્યા પછી કોઈ કોઈ મોક્ષમાં પણ આદ્યા જાય છે. કારણ દેવતા પછાથી ચઢી દેવતા થતા નથી તેમ નરકમાં પણ જતા નથી. તે ઇન્દ્રના સ્થાનમાં વળી કોઈ બીજોતેવો પ્રણ્યાત્મા થોડા વખતમાં આવીને જિતપન્ન થાય પણ સ્થાન સૂન્ય રહેતું નથી.

ઉપર પ્રમાણે આપણા લોકની પેઠે ત્યાં પણ રાજા મળ્લનો વ્યવહાર ચાલે છે, જન્મ મરણ ચાલું છે. પણ ત્યાં નાં જે સારવતાં સ્થાન છે તે તો સદા તેવાંને તેવા જ રહે છે.

આથી પણ ઉપરના દરજ્જાના—નવ ઐવયકના અને પાંચ આનુત્તર વિમાનના દેવતાઓ છે. તેમને મરણ જન્મ તો હોય છે, પણ તેમનામાં રાજા-મળ્લનો વ્યવહાર હોતો જુદો. તેથી તે કલ્પાતીત કહેવાય છે. જેમ જેમ ઉપરના દરજ્જાના દેવતાઓ તેમ તેમ-તેમના આયુષ્યમાં વધારો, સુખ સંપત્તિમાં વધારો, અને તેમના જ્ઞાનમાં પણ વધારો સમજવો.

કેટલાક દેવતાઓના આયુષ્યનું પ્રમાણ.

યસવાસ સહસ્તાઈ મવળવર્ષેણં જહ્નતિર્દે.

(છાયા-દશવર્ષસહસ્રાણિ મવળવર્ષતીનાં જહ્ન્યાસ્થિતિ.)

ભાવાર્થ—ચાર જાતિના દેવોમાંના પહેલા ભવનપતિ છે. ત્યાંના દેવતાઓનું અને તેમની દેવીઓનું જહ્નન્ય એટલે ઓછામાં ઓછું આયુષ્ય દશ હજાર વર્ષનું હોય છે. દેવતાઓનું અને નારકીના જીવોનું આયુષ્ય (૧૦૦૦૦) દશ હજાર વર્ષથી ઓછું હોતુંજ નથી.

આપણાથી નીચેની જમીનના ભવનપતિ-દક્ષિણ ખંડમાં દશ અને ઉત્તર ખંડમાં દશ એમ બે વિભાગથી બુદ્ધા બુદ્ધા છે. ।

દક્ષિણદિશામાના પહેલાનો ઇંદ્ર ચમરેંદ્ર છે, તેનું ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્ય એક સાઝરો પમનું છે. ઉત્તરદિશામાના પહેલાનો ઇંદ્ર પાર્વીન્દ્ર નામનો છે, તેનું ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્ય એક માગદોષમથી કાંઈક અધિક છે. દક્ષિણ ખંડના દરતાં ઉત્તર ખંડના કાંઈક ઉંચા દરજ્જાના ગણાય છે. એ ગીતે જ્યાં મળીને ભવનપતિના વીશ ઇન્દ્રો થાય છે. વિશેષ સ્વરૂપ ભેન ગ્રંથોથી ભેન લેવું ॥

હવે બીજા વ્યંતરોના આયુષ્યનું કિચિત્તુ સ્વરૂપ

વંતરિયાણજહન દસયામસહસ્ત્ર પલિય મુક્કોસં દેવીણં પલિયજ્ઞં ॥
(છાયા-વ્યંતરાણાં જઘન્ય દશમર્ગસહસ્ર-પલ્પ મુરુદ્ધં । દેવીનાં પલ્પાશ્ચ)

ભાવાર્થ—હવે બીજા વ્યંતર ભતિના દેવતાઓનું જઘન્ય આયુષ્ય દશ હજાર વર્ષનું જ હોય છે. અને ઉત્કૃષ્ટ વધારામાં વધારે એક પદ્યો પમ સુધીનું હોય છે. પણ તેમની દેવીઓનું આયુષ્ય તે દેવતાઓથી અડધું જ હોય છે હવે ત્રીજા જ્યોતિષ દેવતાઓનું આયુષ્ય.

પલિયં અદિયં સસિરવીણં ॥ ૫ ॥ લક્ષ્ણેણસહસ્ત્રેણ ચ । યામાણં ગદ્ધાણં પલિયમેપાસિં દિઃ અદ્દ દેવીણ ક્રમેણ નરવ્યત્તતારાણં

૬ (છાયા-પલ્પમધિકં શશિ રવીણાં ॥ ૫ ॥ લક્ષ્ણેણ સહસ્ત્રેણ ચર્યાણાં । ગદ્ધાણાં પલ્પ મેતેષાં સ્થિતિઃ અર્ધં દેવીનાં ક્રમેણ નક્ષત્રતારાણાં ॥ ૬ ॥

ભાવાર્થ—ચંદ્ર, સૂર્ય, ચંદ્ર, નક્ષત્ર, અને તારા આ પાંચ ભતિના દેવતાઓ જ્યોતિષના હોય છે અને તેમની દેવીઓ પણ હોય છે એમનાથી નાના નાના દેવતાઓનું જે ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્ય હોય ॥ તે આ મોટા દેવતાઓનું પ્રાયે જઘન્ય સ્વરૂપનું ગણાય છે. તેથી આ ચંદ્ર અને સૂર્યનું જઘન્ય આયુષ્ય ન ભતાવતા ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્ય જતાવે છે. ચંદ્રમાનું અને ચંદ્રમાના વિમાનમાં બીજા દેવતાઓનું ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્ય એક પદ્યોપમ અને ઉપર ૧૧ અધિક એક લાખ વર્ષ સુધીનું હોય છે. । સૂર્યનું અને સૂર્યના વિમાનના પ્રગ્નીજ દેવતાઓનું ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્ય એક પદ્યોપમ અને એક હજાર વર્ષ અધિક-૧૦ સુધીનું હોય છે. એકાનું અને તેમના વિમાનમાં બીજા દેવતાઓનું ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્ય એક પદ્યોપમ સુધીનું હોય છે. તારા એટલે તે તે દેવતાઓની દેવીઓ તેમનું આયુષ્ય તેમનાથી અડધું, અડધું હોય છે. વિશેષ જાણવાની ઇચ્છાવાળાઓ ભેન લેતાં ॥ ૫ ॥

ચોથા વૈમાનિકમાં—કર્તવ્યકારી તે કલ્પનાસી, જે સ્વતંત્ર તે કલ્પ વિનાના એમ બે ભેદ છે. જ્યોતિષ ચક્રની ઉપર એક એકથી ઉચા જિયા વિમાનોમાં વસનારા છે. કલ્પવાળાના ૧૨ ભેદ, કલ્પવિનાના નવ અને પાંચ ભેદ, નામ માત્રથી પ્રથમ પછી જણાવ્યા હતા.

પહેલા કલ્પના ઇંદ્રમુદર્મા તેના ચાર લોકપાલ આપણી આ ભૂમીની ચારે દિશાના રક્ષકો છે. તેમણું આયુષ્ય માત્ર બતાવીએ છીએ—

સોમ-જમાણં સત્તિમાગપલિયં । વરુણસ્સહુન્નિદેસૂણા ।

વૈસમણે દોપલિયા । ઇસ ટિહ લોગપાલાણં ॥ ૧૮ ॥

(હાયા-સોમયમયોઃ સત્તિમાગ-પલ્યં વરુણસ્ય જે દેશોને ।

વૈશ્રમણે જે પલ્યે । ઇયા સ્થિતિઃ લોરૂપાલાનાં ॥ ૧૮ ॥

ભાવાર્થ—પૂર્વ દિશાનો લોકપાલ-રક્ષક સોમ છે. દક્ષિણ દિશાનો લોકપાલ યમ નામનો દેવ છે. આ બન્નેનું ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્ય એક પદ્યોપમના ત્રિજા ભાગ સહિત એક પદ્યોપમનું છે. । પશ્ચિમ દિશાનો રક્ષક વરુણ નામનો લોકપાલ છે તેનું ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્ય દેશભૂલું (કાંઈક ઓછું) બે પદ્યોપમનું છે. ઉત્તર દિશાનો રક્ષક વૈશ્રમણ (કુબેર ભંડારી) તેનું ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્ય બે પદ્યોપમનું પુરૂ છે.

દેવતાઓ પોતાનું આયુષ્ય પુરણ કર્યા પછી મનુષ્યની જે તીર્થંચની ગતિ સિવાય બીજી ગતિમાં ઉત્પન્ન થતાજ નથી. તેમનાં વિમાનો સાસ્વતાં (સદા કાલનાં) કાયમનાં છે. તે વિમાનોમા તેની પાછળ તે અધિકારને ભોગવનાર તેવો પુણ્યસાળી થોડા વખતમા બીજો આવીને ઉત્પન્ન થવાનો. પણ તે એકનો એક કાયમનો રહેતો નથી. એમ સર્વ લોકદેવની સ્થિતી સમજાવી.

આ ઉપર બતાવેલા ચારે જાતીના દેવતાઓ જન્મ અને મરણ વાળાજ છે. તેથી તેમની—૧ આયુષ્યની સ્થિતિનું, ૨ ઉત્પન્ન થવાની વિમાનોનું, ૩ એક દેવ ઉત્પન્ન થયા પછી બીજો દેવ કેટલો કાલ ગયા પછી ઉત્પન્ન થાય તેનું, ૪ એક દેવ ચળ્યા પછી બીજો દેવ કેટલો કાલ ગયા પછી ચલે તેનું, ૫ એકી સાથે ચલે તો કેટલા દેવો ચલે તેનું, ૭ મરણ થયા પછી કયો દેવ કઈ ગતિમાં જઈને ઉત્પન્ન થાય તેનું, તેમજ ૮ કઈ કઈ ગતિમાંથી આવી કયો દેવ ઉત્પન્ન થાય તેનું. આ વિગેરે બીજા ઘણા પ્રકારનું સુબ્યવસ્થિત અને સુઘટિત વર્ણન વિસ્તારથી જૈન ગ્રંથોમાં આપેલું છે. વિશેષ જાણવાની ઇચ્છાવાળાઓએ તે તે વિષયના ગ્રંથોથી જોઈ લેવું.

હતિ જૈન પ્રમાણે ઇંદ્રાદિક દેવો અને તેમના આયુષ્યાદિકનો સામાન્ય વિચાર ખં. ૨ નો પ્રકરણ ૨૬ મું.

પ્રકરણ ૨૭ મું.

પૌરાણિકોએ મનુષ્યોના માટે કલ્પેલા પાંચ સ્વર્ગ.

હિંદુસ્તાનના દેવો. પૃ. ૯૧ થી—

“ આ મૃત્યુ લોકમાં—પૃથ્વી પગના જીવનમાં—ગ્રુહા ગુપ્તા દેવોની ‘ભક્તિ’ તરફ મન વળ્યું હોય તે પ્રમાણે પ્રેત પુરૂષના આત્મા હિંદુ શાસ્ત્ર પ્રમાણે પાંચ મુખ્ય સ્વર્ગલોક પામે છે તેની યાદી નીચે આપી છે.

૧ સ્વર્ગ એ ઇંદ્રલોક છે. અહિં ઇંદ્રની સાથે અર્ધમરાઓનું (નૃત્ય કરતી કુમારીકાઓનું) ટોલું અને ગન્ધર્વો (સ્વર્ગના ગાયિકાઓ) છે.

૨ કૈલાસ એ હિમાલયમાં છે. એ શિવલોક છે. અહિં શિવ પોતાની પત્ની પાર્વતી, અને પુત્ર ગણેશ અનં કાર્તિકેય રહે છે. અને અહિંથી એ ભૂતોના ટોલાને નિયમમાં રાખે છે.

૩ વૈકુંઠ એ ત્રિપથુનું સ્થાન છે એ મેરૂ પર્વત પર આવેલું છે, અને એ ગણ સુવર્ણનું બનેલું છે. તેમાં તર્જાવો છે, ત્યા નીલ, રક્ત, અને શ્વેત કમળો તરે છે. મધ્યાહ્નના સૂર્ય જેવા પ્રકાશમાન રાજ્યાસન પર વિષ્ણુ પ્રેતે, તેની જમણી પાશુએ વીજળીના અમકાન જેવી પ્રકાશતી લક્ષ્મી બેસે છે, તે એને સર્વથી વિશેષ પવિત્ર દેવ માને છે.

(હિર્ણ્યે એ પવિત્રતા તેના કૃષ્ણાદિ અવતારોમાં પ્રકાશતી નથી)

૪ ગોલોક એ કૃષ્ણનું સ્વર્ગ છે એ ગો લોકમાં રહે છે. એ રત્નથી સુવિભૂષિત છે. એના હાથમાં ત્રાસળી છે. ગોપ અને ગોપીઓ ગાયના ભરવાડ અને ભન્વાડેલો એના સોમતી છે

૫ બ્રહ્મલોક એ બ્રહ્માનું સ્વર્ગ છે. હાલ તેની પૂજા નહિ જેની છે તેથી એ વિશે વધારે કહેવાની જરૂર નથી. ”

(સ્ટેકર કૃત “ આર્સિનલ ” (દારૂખાનું) પૃ ૨૧૦)

આમા વિચારવાનું કે—ઉપર બતાવેલા પાંચ સ્વર્ગ તેા તે દેવોએ બનાવેલા કે કોઈ કાયમના હતા ? એ પાંચે સ્થાનો મનુષ્યોના માટે કલ્પેલા છે તેા તે શું દેવોની સાથમાંજ રહે છે ? વળી વિચારવાનું કે—પૌરાણિકોએ લખેલી દેવ અને દાનવોની વારંવાર થતી લડાઈ વખતે, તથા શિવના લગ્ન વખતે જગો જગો પર થતા યજ્ઞ વખતે—ઇંદ્ર, અગ્નિ, વિષ્ણુ અને શિવ પણ ઘણી વખતે ભેગા થતા—કોઈ કેઈ વખતે એક એકને સાદા કગ્તા, પૂજન કરતા, શરણ પણ લેતા, અને કોઈ કોઈ વખતે માહો માહો મારવાને પણ તૈયાર થઈ જતા

તો તે ઉપર બતાવેલા પાંચ સ્થાનમાંથીજ આવીને ભેગાં થતા હશે ને ? વળી એવું પણ લખાયું છે કે-દેવીના હાથ ધસવાથી પ્રમ્હા, વિષ્ણુ, અને શિવ એ ત્રણે દેવો ઉત્પન્ન થયા. બેને તો દેવી સર્વિણીની પેઠે ખામ્મ ગણ. શિવની પ્રાર્થનાથી પાછા જીવતા થયા. વળી એવું પણ લખાયું છે કે-શિવને સૃષ્ટિ ઉત્પન્ન કરવાનો ઇચ્છા થતાં તેમના ડાળા જમના અંગથી પ્રમ્હા, અને વિષ્ણુ ઉત્પન્ન થઈ ગયા. એ ક્યાંથી આવી ગયા હશે ? આ બધી વાતોનો યોગ્ય વિચાર થયા પછી પાંચ સ્વર્ગની સત્યતાનો વિચાર કરી શકાય ? માટે વિચારવાની લલામણ કરૂં છું.

જૈન બૌદ્ધ વેદબાહ્ય નાસ્તિક, લખનારા જ્ઞાની હતા ?

સત્યનો ? આજકાલ પાશ્ચિમાત્ય વિદ્વાનોની શોધ ખોલના પરિણામે ધર્મની બાબતમાં પણ ઘણીજ છાના છાની થઈ છે અને વર્તમાનમાં થતી જાય છે. કારણ કે-જુનામાં જુના પુસ્તકો વેદોનાં જનીતાં છે. અને તે અનેક પંડિતોના સંઘટ્ટનથી તૈયાર થએલાં હોવા છતાં પણ એવું જાહેર કરવામાં આવ્યું કે-વેદો, ઇશ્વર કૃત છે. ઇશ્વર દત્ત છે. પ્રજ્ઞાએ પોતાના ચારે ગુણથી ચારે વેદો પકાશ કર્યા છે, વળી કોઇએ સદાકાલના અપૌરુષેય, તો કોઇએ-પ્રજ્ઞાએ નિઃશ્વાસ છોડ્યો તેમાંથી ચારેવેદો બહાર આવ્યા. વળી કોઇએ લખ્યું કે-યજ્ઞ કરવા માંડેલો તેમાંથી ચારેવેદો બહાર નીકળી આવ્યા. વળી કોઇએ લખ્યું કે-પ્રજ્ઞાએ ઘણો તપ કરી ત્રણ લોક પેદા કર્યા, પછી તેમની પાસે તપ કરાવી ત્રણ દેવો પેદા કરાવ્યા અને તે ત્રણ દેવોના તપથી ત્રણ વેદો ઉત્પન્ન થયા. વળી કોઇએ લખ્યું કે-પ્રજ્ઞાએ પ્રથમ સોમ રાજને ઉત્પન્ન કરીને પછી ત્રણ વેદો ઉત્પન્ન કર્યા તે સોમે લઈ લીધા.

ઈત્યાદિક અનેક પ્રકારના લેખો-કેવલ વેદોની ઉત્પત્તિનાજ સંબંધે જોવામાં આવે છે.

પરંતુ આજકાલના શોધક પંડિતો તે વેદોને સાધારણ જોઈતું માન પણ ન આપતાં કેટલાક પંડિતો વેદ વાક્યોને બાલીશ રૂપે ઠરાવે છે. કેટલાક પંડિતો વેદ પંથી સમાજમાં થોડી સંકીર્ણતા જરૂર છે એમ બતાવે છે. કેટલાક પંડિતો પૂર્વાચાર્યોએ કરેલા અર્થોને અયોગ્ય ઠરાવી આ જમાનાને અનુસરતા નવીન પ્રકારના અર્થો કરી તેને સત્યરૂપે મનાવવા બહાર પડેલા છે. અને કેટલાક મધ્યસ્થ પંડિતો વેદોના જુના અને નવા એ બંને પ્રકારના અર્થોથી ઉદાસીનતા ધારણ કરી પ્રાજ્ઞાણ ધર્મની સાથે ઘણા લાંબા કાલથી નિકટપણે સંબંધને ધરાવતા એવા જૈન ધર્મના અને બૌદ્ધ ધર્મના અર્થો તરફ પોતાની નજર ફેરવવા લાગ્યા

છે, યદ્યપિ વૈદિક પૌરાણિકોએ સત્ય તત્ત્વોના તરફનું વળન અટકાવવા માટે પોતાના પુસ્તકોમાં જગો જગોપર એવો પ્રધોષ કરી મુક્યો હતો કે બૌદ્ધો અને જૈનો-વેદ બાહ્ય નાસ્તિક છે. તેમા પણ અતિ નિકટના 'સંજ્ઞાને ધરાવતા જૈનોના માટે તેથી આગલ વધીને એવું લખતા ગયા છે કે—

“હસ્તિના તાઢ્યમાનોઽપિ ન ગચ્છે જ્ઞૈન મંદિરં”

કદાચ હાથો માત્રો હોય તો તેના હથથી મરવું પણ ગચ્છાવવા માટે જૈન મંદિરમાં પ્રવેશ ન કરવો.”

આ એક જાળકના હાઉ જેવા પ્રધોષે આજ, શુધી ધણા પંડિતોના મનને પણ કુંઠિત કરી નાખેલાં હતા તો પછી અજ્ઞાનનોનાં કુંઠિત મનની વાતજ શી કરવી ? પણ આજકાલના બાહોશ પંડિતો એવા નિર્માલ્ય વચ્ચનોનો અનાદર કરી જૈનોના અપૂર્વ તત્ત્વોને જોતાનો સાથેજ ચંકિત થઈ પોતાના અમૃતમય ઉદ્દગારો લોકોના સમક્ષ પણ પ્રગટ કરીને બતાવતા જાય છે એ કેટલી બધી આશ્ચર્યની વાત હશે ? અને જૈન ધર્મના સત્ય તત્ત્વોમાં કેવા પ્રકારની અલૌકિક ખૂબી હશે ? આ વાતને સમજાવવામાં કેઈ વધારે લખવાની જરૂર પડે તેમ છે ? કહેલુજ પડશે કે સમજવાની કે સમજાવવાની જરૂર પડે તેમ નથી.

બીજી વાત એ છે કે-વેદોના પૂર્વાચાર્ય કૃત ટીકાઓનાં અર્થ તરફ અને વેદોમા કરેલી દેવતાઓનો પ્રાર્થનાઓ તરફ, તેમજ કેટલાક વેદોના વિષય તરફ લક્ષ કરી જોતાં વેદો ઇશ્વર કૃત તો નથી જ પણ પૂર્વે કેઈ ચાલતા સત્ય ધર્મથી ભેદ ભાવ દાખલ કરવા અનેક અક્ષરોના પંડિતોએ મંદી આસાદી ભરી શુદ્ધ ભાષામાં શુદ્ધતા વાક્યોનો સમૂહ હોય એવા વિચાર ઉપર આવી અટકવું પડે છે. અને તેના સંજ્ઞાને મારા લેખમાં પ્રમાણ પણ તપાસ કરતાં મંદી આવશે.

૩મી ત્રિજી વાત એ પણ વિચારવાની છે કે-જૈન અને બૌદ્ધ ધર્મની જાગૃતિના સમયમા-પુરાણકારોએ કટપી કાઢેલા વિષ્ણુભગવાનના ચોવીશ (૨૪) અવતારો છે. અને દશ (૧૦) પણ છે. ચોવીશમાં-આઠમા ઋષભદેવને અને દશમા નવમા બુદ્ધને છોડી દઈને બાકીના બધાંએ અવતારોને-વેદ વિહિત હિંસક ચત્ર યાગાદિકના પક્ષકાર તરીકે વર્ણવેલા છે. માત્ર ચોવીશમાંના ઋષભદેવજ અહિંસક રૂપ ધર્મની પ્રવૃત્તિ કરાવી નાસ્તિક રૂપ જૈન ધર્મ ચત્રાવ્યો. અને દશા-વતારોમા નવમા બુદ્ધ ભગવાને અહિંસક ધર્મની પ્રવૃત્તિ કરાવી નાસ્તિક ધર્મ પ્રવર્તાવ્યો. વેદાનુયાયી પંડિતોની આ ધૃષ્ટતા કે ધર્મની ધગશ ? અહિંયાં વિચાર થાય છે કે—

અનાદિ કાલના એકજ વિષ્ણુ ભગવાને ૨૪ અને ૧૦ અવતારો ધારણ કર્યા. તેમાંના ૨૨ અને ૬ તો દયાહીન યદ્ય-યજ્ઞ-યાગાદિકની હિંસાના પક્ષકાર થયા. માત્ર તેમાંના-આઠમા એક કૃપભદ્રેવ, અને દશમાં ૬ મા ણીન્દ્ર બુદ્ધ આ બે અવતારજી અહિંસાની પ્રવૃત્તિ કરાવનાર નારિતક રૂપના થયા.

આવા પ્રકારના તદન પક્ષપાતના લેખો શું સત્ય સ્વરૂપના છે ?

ઋગમાં સૂક્ત ૧૦૦૦ (તેમાં-ઈંદ્રનાં ૨૫૦, અગ્નિના ૨૦૦,
સોમનાં ૧૦૦) બાકી ણીન્દ્ર દેવોનાં

સંસ્કૃત સાહિત્ય-પૃ. ૮૬ માં " ઋગ્વેદની અંદરજ દેવતાઓની સંખ્યા તેત્રીસની જણાવવામાં આવી છે. કેટલીક વખત તેત્રીસને બદલે " અગ્નીઆરથી ત્રણ ધણા " એ પ્રમાણે કહેવામાં આવ્યું છે. ૦ ૦ ૦ તો પણ ઋગ્વેદનાં યોદ્ધામાં યોદ્ધા ત્રણ આખ્યાં સૂક્તોમાં જેતું આહવાન કરવામાં આવ્યું હોય એવા અગત્યના દેવતાઓ વીશ પણ શાગ્યેજ હશે. એમાંના-ઈંદ્ર અગ્નિ અને સોમ એ ત્રણ દેવતાઓ સૌથી આગળ પડતા છે.

ઈંદ્રનું જેમાં આહવાન કરવામાં આવ્યું હોય એવા સૂક્તો ૨૫૦ છે.
અગ્નિનું જેમાં આહવાન કરવામાં આવ્યું હોય એવા સૂક્તો ૨૦૦ છે.
અને સોમનું જેમાં આહવાન કરવામાં આવ્યું હોય એવા સૂક્તો ૧૦૦ છે.

પૃજ્ય વર્ષાદેવો દેવતા, અને યમ મૃત્યુનો દેવતા એ બેઉનું ત્રણ ત્રણ સૂક્તોમાજ આહવાન થયું છે. બાકીના દેવતાઓ આ બે છેડાની વચ્ચેનાં બુદ્ધાં સ્થાનપર વિરાજે છે. ૦૥

કંઈક નવાઈ જેવું એ છે કે—હાલના હિંદુ ધર્મના બે મહોટા દેવતાઓ વિષ્ણુ અને શિવ જે સરખા મહત્વના છે તે ત્રણ હજાર વર્ષ ઉપર પણ વિષ્ણુ અને રૂદ્ર (શિવનું વિશેષ પ્રાચીન સ્વરૂપ) તરીકે બે કે ઋગ્વેદના સુખ્ય દેવતાઓ કરતાં ઉતરતી પદવીના હતા તો પણ અન્યોન્યની અપેક્ષાએ સરખા ગૌરવવાળા હતા. હાલમાં તેઓનાં જે સામાન્ય લક્ષણો છે તેજ તે વખતે પણ હતાં. વિષ્ણુ તે ખાસ કરીને દયાળુ અને રૂદ્ર તે ભયંકર ગણાતો. "

આમાં મારા વિચારો—બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને શિવ એ ત્રણ દેવો મૂલ વેદના સમયના નથી પણ જૈન સાહિત્ય પછી વેદોમાં દાખલ થયેલા છે. એમ વૈદિક પંડિતોના મતથી તેમજ અમારા લેખથી જણાઈ આવશે

ઋગ્વેદ કે જે વૈદિકોનું મૂલ છે તેમાંના કેટલાક વિચારો.

જેમા અનેક મંત્રો હોય તે સૂક્ત ગણાય છે.

મંદુક સાં પૃ. ૬૭ થી-“ ઋગ્વેદનાં સૂક્તોમાં-મંત્રો આપવામાં આવ્યા હોય છે, તેની અંખ્યા ઓછામાં ઓછી ત્રણની અને વધારેમાં વધારે અઠ્ઠાવનની જોવામાં આવે છે. પણ આધારણ રીતે એક સૂક્તમાં દશ કે બાન્ધો વધારે મંત્રો હોતા નથી. ”

અસ્તુત સાં પૃ. ૫૭ મા-ઋગ્વેદમાં જે સૂક્તો દીઠ મા આવે છે તે મધ્યગાને અસ્તિત્વમાં આવતા કંઈ એકઠો વસ્તો થયલા હોવાં જોઈએ ”

અંદુક સાં પૃ. ૫૬ મા-“ જીભ અંથો તો માત્ર ધર્મની નવી ઊત્પત્તિ થયતી જરૂરિયાતો પુરી પાડવાને માટે જ મોટો ભાગે ઋગ્વેદમાંથી સૂક્તો લઈને અને તે સૂક્તોના સ્વછદી પણે બળે કે એકેક મંત્રના કકડા કરીને રચાયલા હતા. ”

મંત્રનું પ્રાગજ્ય પ્રાગ્લેષ્ટોમાં વધી ઉપનિષદોમાં ક્ષયું.

પ્રથમના છદો કલ્પમા-હિંદુ સમાજની અતિ બાહ્યાવસ્થા પડિતો એ કલ્પી છે. મંત્ર કલ્પમા-યજ્ઞ યાગાદિક વધ્યા તે પ્રાણણ ભાગ સુધી જોર શોરથી આપ્યા. પરંતુ એ મમયમાં-પુનઃ જૈન અને બૌદ્ધના નાશકોનો પ્રાદુર્ભાવ થતા અને તેમના તત્ત્વોનો પ્રકાશ લોક સમાજમાં ફેલાતાં-યજ્ઞ યાગાદિકની હિંસા એ ધર્મ નથી પણ અધર્મ છે એવી માન્યતા થતાં ઉપનિષદોની રચનામાં યજ્ઞ-યાગાદિકનું સ્વરૂપ ફેન્વાયું. જુવો હિંદુસ્તાનના મુખ્ય ધર્મો-પૃ. ૪૫ મા-“ મંત્રો અધુનાર ઉપનિષદોના હેતુ થો છે-તેનો માર આપતાં લખે છે કે-તેમા બતાવેલું છે કે + ધર્મક્રિયાઓ તદ્દન નકામી છે, એટલું જ નહીં પણ ઉપદ્રવ કરે એવી છે. ગદલો મળવાની આગ્રાધી કરેલા યજ્ઞ સંબંધી દરેક કાર્યને તેમા ખિલારી કાઢેલું છે દેવની હયાતી વિષે તો તેમા ના કહેવામાં તો આવી નથી પણ તેમનાના અલૌકિક અને ઉચ્ચ લક્ષણ હોવાનો ના કહેવામાં આવે છે. અને એવો ઉપદેશ કરવામાં આવે છે કે-જ્યાં સુધી મનુ યનો આત્મા ખરા પરમાત્મા ને ઓળખે નથી અને જેના સિવાય બીજે કોઈ પણ ઠેકાણે આરામ મળતો નથી તેનામા વિરામ પામ્યા વિના મોક્ષની આશા રાખવી નહી. ”

+ ધર્મ ક્રિયાઓ એટલે યજ્ઞ યાગ દિકની ક્રિયાઓ.

સંસ્કૃત સાહિત્ય પૃ. ૧૪૯ થી—“ઋગ્વેદના કેટલાક મંત્રોમાં પિતૃઓ અથવા મરણ પામેલા પૂર્વજોનો પંથ અને દેવતાઓનો પંથ એ બે જુદા છે, એવું દર્શાવ્યું છે, તેનું કારણ ખચિત એ છે કે—અગ્નિદાહ અને યજ્ઞ એ બેની ક્રિયાઓ તદ્દન જુદી જુદી છે એમ સ્પષ્ટ બેવામાં આવતું હતું.

બ્રાહ્મણોમાં પિતૃઓ અને દેવતાઓ એ જુદા જુદા સ્થાનમાં વસે છે, એવું માનવામાં આવેલું જણાય છે. કારણ કે “સ્વર્ગલોક” અને “પિતૃલોક” ની વચ્ચેનો શો ભેદ છે તે એ ગ્રંથોમાં દર્શાવવામાં આવ્યું છે.”

આમાં વિચારવાનું કે—મરણ પામેલા પૂર્વજોનો પંથ, અને દેવતાઓનો પંથ, એ બે જુદા જુદા ઋગ્વેદના મંત્રોમાં છે અને બ્રાહ્મણ ગ્રંથોમાં પિતૃઓના અને દેવતાઓના જુદા જુદા વાસસ્થાન બતાવ્યાં છે ત્યારે એકેદ્રિયથી લઈ પંચેદ્રિય તકના જીવોના વિચાર કેમ નહીં બતાવ્યો હોય ?

જૈનોમાં—ક્રીડા, મંકોડાદિ, પશુ, પંખી, આદિના પશોનો વિચાર કરવામાં આવ્યો છે. પણ મરણ પામેલા પૂર્વજોનો અમુક પંથ ન બતાવતા કર્મના અનુસરતો માર્ગ બતાવ્યો છે, પણ તેમના સ્વાધીન પણોનો બતાવેલો નથી. આટલું વિશેષ વિચારવા જેવું જાણી સૂચના કરીને બતાવી છે.

ધર્મવર્ણન—સં. ૧૯૭૬ ની આવૃત્તિ બીજીમાં આનંદશંકર બાપુભાઈ પૃ. ૬ થી ઋગ્વેદ સંહિતાનો ધર્મ લખતા પૃ. ૭ માં લખે છે કે—

“તથા બીજાં બલિહાન આપતા, અગ્નિ એ દેવોને હૂત કહેવા તો. કારણ કે એના વડે યજ્ઞમાન અને દેવો વચ્ચે સંબંધ બંધાતો. આ ઋષિઓ પરલોક માનતા પુનર્જન્મે પણ કહાય માનતા હોય એમ જનાવનારાં કોઈ કોઈ અસ્પષ્ટ વચનો મળે છે. પણ આ લોકમાંથી મનુષ્યો પિતૃલોક તથા દેવલોકમાં જાય છે એ માન્યતાતો તેઓની સ્પષ્ટ દેખાય છે.”

આ લેખથી વિચાર થાય છે કે—ચારે વેદોનો આધારભૂત ઋગ્વેદ કે જે ઇશ્વરની પ્રેરણાથી મહાન ઋષિઓને પ્રાપ્ત થયેલો તેમાં પુનર્જન્મના સંબંધ અસ્પષ્ટતા તો પછી વેદના પગળે ચાલનારા આધુનિક ગ્રંથ કરેા પુનર્જન્મનાત્મિક અનેક પ્રકારના બાબતો કયા નવીન ઇશ્વરથી મેલવીને બતાવતા ગયા ?

(૧) ઋગ્વેદ સંહિતાની દેવતાઓ ગણાવતાં પૃ. ૧૩ માં “યમ” આ જીવનની પાર બીજી—પર જીવન છે અને અમૃત જીવન છે. એ જીવનમાં આપણા પૂર્વજ પિતરો ગયા છે. એ જીવનનો માર્ગ પ્રથમ યજ્ઞે સોધી દાઢ્યો

છે. અને તેથી યમને પિતૃ લોકનો દેવ માનવામાં આવે છે. યમ તે વિવસ્વાત-સૂ-
ર્યનો પુત્ર છે. એ અને ઝોની બંનેનું યમી તે આદ્ય સ્ત્રી પુરૂષનું બેડું છે "

(૨) એજ પૃ. ૧૪ માં યમ નીચે-રૂદ્ર વિશ્વમા ધોર શબ્દ કરતું પરમા-
ત્માનું સ્વરૂપ તે પ્રચંડ વાયુમાં દર્શાવે છે. વાયુ રૂપે એ સુગંધિ અને પુષ્ટિ
વધેક પશુ છે. ભડભડતો અગ્નિ પશુ એનુંજ રૂપ છે. એ અગ્નિની જવાલા તે ઝેની
દેવીઓ છે. ધૂમ ઝેની જટા છે. અગ્નિ કલ્યાણકારી પશુ છે અને એ રૂપમાં
આગળ જતા " શિવ બને છે. "

(૩) પૃ. ૨૨ માં-અથર્વ સંહિતામાં ઘણું નવું બાણવા બેનું છે, બીજા
કોઈ વેદમાં નહીં તેવી કેટલીક બાબતો એમાં છે. દાખલા તરીકે-તાલ, ક્ષય
વગેરે રોગ કાઢવા, સાપ વગેરેનાં ઝેર ઉતારવા, 'શત્રુને' મારવા, મૂત્ર પિશાચ
હાકવા, દુમણ કરવા અને સ્કામેથી અટકાવવા. ઇત્યાદિ અનેક વિષયોને લગતા
બહુ પ્રયોગના મંત્રો અથર્વ સંહિતામાં છે.

આ સર્વ આર્યોના અજ્ઞાન અને નીચલા વર્ગની ક્રિયાઓ હોય અથવા
તો આર્યો અનાર્યો બેટે મ બધમાં આવ્યા ત્યાર પછી મૂલ્ય અનાર્યોના ધર્મ
આર્યોમાં દાખલ થવા લાગ્યો હોય. પરંતુ આ શિશુ આ મંહિતમાં ઘણો ઉમદા
ભાગ પશુ છે. "

આ ત્રણ કલમોમાં વિચારવાનું કે-ઝેનોના સર્વજ્ઞા-દેવ દેવીઓ
બતાવે છે, સત્તાન યવાનું બતાવતા નથી. અને સૃષ્ટિને અનાદિની બતાવે છે
ઋગ્વેદમાં પર જીવનનો માર્ગ યમે પ્રથમ શોધી કાઢ્યો, યમ સૂર્યનો પુત્ર, યમી
તેની બંનેનું ત્યારે સૂર્ય કોનો પુત્ર ? યમ યમીનો જન્મ સૂર્યની કેટલી ઉંમરે
થયોલો ? અને યમે કેટલી ઉંમર પછી આ પરજીવનનો માર્ગ શોધી કાઢ્યો ?
અને આ સ્ત્રી પુરૂષની આદિ કથા કાલથી ?

૨ રૂદ્ર પરમાત્માનું સ્વરૂપ, પ્રચંડ વાયુમાં દર્શાવે છે, ત્યારે સામાન્ય
વાયુ કોનું સ્વરૂપ ? ભડભડતો અગ્નિ એનુંજ રૂપ, એટલે પરમાત્માનું રૂપ, તે
આગળ જતાં શિવ બને છે. તાત્પર્ય રૂદ્ર તે વાયુ, પછી અગ્નિ, અને અગ્નિ
શિવ આ બધી દેવકારી પરમાત્માએ કરી કે લેખકો એ ? આ બધા વાતો ઋગ્
વેદની સ્પષ્ટ રૂપે સમજાવી નથી. આ ઋગ્વેદ ત્યારે વેદોનું મુલ હોવાથી
વીચારવાની જરૂર છે.

૩ અથર્વ સંહીતામાં—“ બહુ પ્રયોગના મત્રો અનાર્યોના ધર્મ તે આર્યોમા દાખલ થવા લાગ્યો હોય.”

અનાર્યોની અયોગ્ય વાતો પવીત્ર વેદોમા દાખલ કરનારા અને પુરાણોમાં સત્ય ઇતીહાસ રૂપ વાસુદેવાદિના ત્રિકમાં ઉધુ છતુ કરી કોઈને ઘોડાનાં માથા-વાળા તો કોઈને વિષ્ણુના કાનના, એકથી ઉત્પન્ન થયેલા બતાવનારા મોટા મોટા પંડિતો જ હશે ને ? ‘ સાક્ષરા ’ તે વિપરીત ‘ રાક્ષસા ’ કહેવામા આવે છે તે કયું અકાર્ય કરનારા કહેવાતા હશે ?

મોટા ભાગે દેવતાદિકની સ્તુતિઓનો બનેલો ઋગ્વેદ.

સંસ્કૃત સાહિત્ય. પૃ. ૧૫૨ થી—“ ઋગ્વેદની કવિતાઓનો મહોટો ભાગ દેવતાઓની અથવા દેવતા તરીકે જેને ગણવામા આવતા હોય તેવા પદાર્થોની સ્તુતિઓનો બનેલો છે. એ કવિતાઓમાં કોઈ કોઈ સ્થળે ભૂત કાળના બતાવોનું અસ્પષ્ટ અને ભાગ્યુ તૂટ્યું વર્ણન જેમા આપવામા આવ્યું હોય એવા સંવાદોના રૂપની દંત કથાઓ આપણા જોવામા આવે છે, એવી દંત કથાઓ બધી મળીને હજારો છે, અને તેમાથી ઘણી ખરી દસમા મંડળમાં આપવામા આવી છે. એ કવિતાઓમા વર્ણવેલો વૃત્તાત શ્રોતાજનોથી પુરેપુરો સમન્વય તેટલા માટે ગદ્યાત્મક વર્ણનો પણ પ્રથમ એની સાથે જોડવામા આવેલા હશે, પણ એ કવિતાઓને ઋગ્વેદ સંહિતા એ નામના સૂક્ત સંગ્રહમાં મૂકવામા આવી ત્યાર પછી પેલાં પદ્યાત્મક, વર્ણનો ગુમ થઇ ગયાં હશે, એ ઘણું સભવિત છે. એવા વર્ગની એક કવિતા (મં. ૪, સૂ. ૧૪૨) મા ઈદ્ર અને વરૂણનો સંવાદ આપવામા આવ્યો છે, તેમાં એ બે દેવતાઓ પોત પોતાની શ્રેષ્ઠતા સાબીત કરવાના પ્રયત્ન કરતા જોવામા આવે છે. એવી એક બીજી કવિતામાં (મં. ૧૦, સૂ. ૫૧) વરૂણ અને અગ્નિનો સંવાદ આપવામા આવ્યો છે તેમા એક મંત્રમા વરૂણ બોલે છે, અને બીજા મંત્રમા અગ્નિ બોલે છે...એવી રીતનું ચાલ્યા કરે છે...એના પછી જે સૂક્ત (મ. ૧૦, સૂ. ૫૨) છે તેમા દેવતાઓ અને અગ્નિ વચ્ચે ચાલેલો સંવાદ વર્ણવવામાં આવ્યો છે. એમા અગ્નિ પોતાનું યજ્ઞનું કેમ કરાવથી કંટાળી ગયેલો દીકરામાં આવે છે પણ છેત્રે એ પોતાનું કામ કર્યા કરવાની કળુતાત આપે છે.”

સિદ્ધાંતસાર-પૃ. ૪૨ માં-મણિલાલ નભુલાલ દ્વિવેદી લખે છે કે—

(૧) “ વેદમંત્રોમાં પદે પદે યજ્ઞની વાત જણાવવામાં આવે છે. અને જે પુરુષ સૂક્તમાં ઉત્પત્તિ માત્ર યજ્ઞથી થયેલી જણાવેલી છે તેને આપણે પ્રાચીન ન ગણીએ તો પણ ઘણા પ્રાચીનમાં પ્રાચીન મંત્રોમાં જે યજ્ઞ સાધનાના ચિન્હ વારંવાર જણાયા કરે છે. મંત્રો દેવતાના ઘોષાવવાના, સ્તોત્રવાના સાધન માત્ર છે. પણ તેમનો ઉપયોગતો મંત્ર પ્રયોગતાએ અપેક્ષા ભલિરૂપ ધારિતોપમાં છે. યજ્ઞાર્થે મંત્રોક્તિ છે. એ ન માનીએ તો વેદમાત્ર વ્યર્થ જેવોજ થઈ બીજા વાસ્તવિક રીતે ઘટે છે પણ એમજ વેદ કે વેદમંત્રો યજ્ઞાર્થકજ હોવા બોધાયે. ”

(૨) પૃ. ૪૩ માં—“ યજ્ઞ સાધના—મંત્રોમાં પ્રધાનપણું પામવા લાગી તે એટલે સુધી કે ધીમે ધીમે દેવલ યજ્ઞને ઉદેશીનેજ આખો યજ્ઞવેદ કષ્ટ મંત્રો ઉપરથી રચાતો આવ્યો. એમજ દેવતાઓની ગાનાદિ તૃપ્તિ અર્થે મામવેદ થયો. ”

(૩) પૃ. ૪૪ માં—“ પ્રાદક્ષિણી અર્થવાદથીજ ભરેલા છે. અમુક મંત્રનો અમુક ઉપયોગ છે એ અમુક અર્થ છે. અમુક દેવતાનું નામ અમુક કરાવાનું આ કારણ છે; પેલું કારણ છે; અમુક વિધિ અમુક પ્રકારેજ પ્રવર્તે; હંત્યાદિ ખુદાસા આપતાં વિચિત્ર વિચિત્ર અર્થવાદરૂપ કલ્પનાઓ રચાયેલી છે, આમાંની ઘણી ખરી પ્રાદક્ષિણીમાં સમાયલા ધર્મ વિચારે માટે આપણને ઉચ્ચ મત ગ્રેરે તેવી નથી. તથા કેટલીક તો કેવલ નિર્માલ્ય અને બોલિય બાંધ સુક્રમ હોય તેવી જ છે. આવો યજ્ઞની મહત્તા અમળવવાનો પ્રયત્ન આવતો થયો. તેમાં ઘણાખરા પ્રાચીન દેવતાઓનાં સ્વરૂપ ને ધર્મ ઉલટ પાલટ થઈ ગયાં. કેટલાક નવા દેવ પણ થયા, એ જૂના વધારે પ્રધાન પણાને પાંચ્યા. આગને અને ક્ષોભ હવે મુખ્ય પદ્ધતિ એ ચઢ્યા. તેમ વરણ રક્ત રાત્રિનો અને જલનોજ દેવ થઈ ગયો. ત્યારે સૂર્ય અને ઇંદ્ર છાયામાંજ પડી ગયા. એમને ધીમે ધીમે સ્વદ્ર સાથે મેલવવાનો પ્રયત્ન યતો આવ્યો. યજ્ઞપુરુષ નવોજ દેવ કલ્પાયો. પ્રજાપતિ-સ્વર્ણી મોખરે આવી ગધાનો નિયંત્રક થઈ યજ્ઞનો પ્રવર્તક, ઉપદેશક, અધિષ્ઠાતા થયો, એજ બ્રહ્મા રૂપે પણ પૂજાતો થયો. ” આ બધું લખીને—પૃ. ૪૫ માં—કલ્પનાનાં કુમુત્રો વેરીને જણાવ્યું છે કે—કોઈ પ્રકારની ગતિ યાનાં સ્વરૂપ કર્મનો આરંભ થતાં લાગે છે. આ વાત ઋષિઓને જાણી જણાય છે.

આ ઉપરના ત્રણ ક્ષેત્રમાં વિચારવાનું કે—

અથ ૦ મં. ૧૦ માં-જગત્ની ઉત્પત્તિના જ સંબંધનાં, ત્રણ મોટાં મોટાં સૂકતો છે. પ્રલયા વસ્થાનું-સૂ. ૧૨૬ મંત્ર ૭ તું. હિરણ્ય ગર્ભ-પ્રજાપતિનું સૂ. ૧૨૧ મંત્ર ૧૦ તું છે. અને આ પુરુષ સૂક્ત-મંત્ર ૧૬ તું છે, તે તો ચારે વેદોમા લખાયલું છે. અને ભૂત ભવિષ્ય અને વર્તમાન એમ ત્રણે કાવના જગત્ની ઉત્પત્તિ આ પુરુષ યજ્ઞથી જ થયેલી જણાવી છે તે સિવાય બીજાં પણ એ ચાર સૂકત જગત્ની ઉત્પત્તિના સંબંધનાં, જગ્વેદમાં લખાયલાં છે. આ બધા વેદ, વાકયોનો અનાદર કરી બ્રાહ્મણાદિકે અથોમાં નવીન રૂપે, જગત્ની, ઉત્પત્તિ જુદા જુદા અનેક દેવોથી શા કારણથી કલ્પાઈ ?

શું બ્રાહ્મણાદિકે અંધકારને વેદ વાકયો પર શ્રદ્ધા ન હોવાથી ? અથવા શું તે વેદ વાકયો કલ્પના રૂપે લાગવવાથી ? 'વળી મણિભાઈએ જણાવ્યું છે કે " આ પુરુષ સૂકતને આપણે પ્રાચીન ન ગણીએ " એટલે આધુનિક જ માનવું પડે ત્યારે શું જૈન ધર્મની ભગ્વતીના પછીથી આ પુરુષ સૂકત ચારે વેદોમાં કાપલ કરવામાં આવ્યું ? આ વાતમાં ખરો પરમાર્થ શો ? વૈદિક ધર્મ વાળાઓએ વેદોનો આશ્રય પકડી પાછલથી બ્રાહ્મણાદિકે અથો ગનાવ્યા તેમાં પણ તેમને પોતાની સ્વતંત્રતા વાપરી, મણિભાઈ લખે છે કે " ધર્મ વિચાર માટે બ્રાહ્મણ અથો ઉંચું મત પ્રેરે તેમ નથી. કેટલાંક તો નિર્માલ્ય બાલિશ ભાવયુક્ત છે. અને દેવતાઓના સ્વરૂપ ને ધર્મ ઉલટ પાલટ થયાં અને કેટલાક નવા દેવ પણ થયા થજા પુરુષ નવો જ દેવ કલ્પાયો, પ્રજાપતિ સર્વથી મોખરે આવી ગધાનો નિયંતા થઈ યજ્ઞનો પ્રવર્તક, ઉપદેશક, અધિષ્ઠાતા થયા. " આ બધા પ્રકારનો ફેરફાર પાછળના અથોમાં શા કારણથી થયો ? મારા વિચારમાં તો એજ આવે છે કે જૈન અને બૌદ્ધાદિકની ભગ્વતિ થયા પછી વેદ વાકયો ને એક કોરાણે સુકી આ બધું નવીન રૂપે કલ્પાયું હોય ? અને તેમાંની કેટલીક વાતો શ્રુતિ રૂપે લખી પાછલથી વેદોમા પણ ધૂસાડવામાં આવી હોય આ વાત વિચારકો સમજી શકે એમ છે જીવો વૈદિક સૃષ્ટિ ઉત્પત્તિનાં સંબંધે-પ્રકરણ ૪ મું. પૃ. ૧૩ થી ૬૩.

વૈદિકમતે દેવતાઓના શરીર વિષે અચોક્કસ કલ્પના.

'સંસ્કૃત સાહિત્ય પૃ. ૮૬ થી " વેદના દેવતાઓનાં શરીર વિષે એવી કલ્પના કરવામાં આવી છે કે તેઓનાં શરીર માનવીનાં જેવા હોય છે. માથું મ્હોં, આંખ, કાન, હાથ, પગ, અને બીજા માનવદેહના અવયવો તેઓને પણ હોય છે એવું માનવામાં આવ્યું છે. પણ તેઓના સ્વરૂપનો પુરેપુરો ખ્યાલ વેદના વર્ણનો

ઉપરથી આપણને આવી શકતો નથી, અને તેઓના અવયવો ગણાવવામાં આવ્યા હોય છે. તે ઘણીવાર તેઓની મુખ્ય પ્રવૃત્તિઓ અલૅકારિક ભાષામાં વર્ણવા માટેજ ગણાવવામાં આવ્યા છે ઉદાહરણ તરીકે, અગ્નિદેવની જ્વલ અને અવયવો તે તેની જ્વાલાઓ સિવાય બીજું કંઈ પણ નથી, સૂર્યદેવના કંઈ તે તેના કિરણો સિવાય બીજું કંઈ પણ નથી અને તેની આખી તેના ગોળા સિવાય બીજું કંઈ પણ નથી આ પ્રમાણે દેવતાઓના બાહ્ય સ્વરૂપ વિષે અચોક્કસ કલ્પનાઓજ કરવામાં આવી હતી, તેનીજ માથે કુદરતના દેખાવોની સાથે તે તેનો સબધ હજી ઘણું ખરૂં ઉઘાડો આવમ પડી આવે એવો રહ્યો હતો એટલે ઋગ્વેદ માં કોઈ પણ સ્થળે દેવતાઓની મૂર્તિઓ વિષે અથવા જ્યાં આગળ એ મૂર્તિઓને રાખવામાં આવી હોય એવા દેહરૂપો વિષે કંઈ કહેવામાં નથી આવ્યું તેવું કારણ સ્હેલાઈથી મમજી શકાયે મૂર્તિ વિષેના સૂચનો મુત્રોગા સૌથી પહેલીજવાર થયલા જણાય છે ” *

આમાં મારી એક સુચના-આ ઋગ્વેદના લેખથી-અગ્નિદેવની જ્વલ અને અવયવો તે તેની જ્વાલાઓ સમભય ॥ આનંદશ કર બાપુભાઈના લેખથી જ્વાલાઓ તેની દેવીઓ સમભય છે, આવી રીતે એકજ વસ્તુનો વિચાર એક જ વેદથી થએલામાં વિરોધતા કેમ જણાતી હશે ?

ઋગ્વેદની ક્ષિંપુરી (તત્ત્વના સબધે વિચારો) સંસ્કૃત સાહિત્યમાંથી લીધેલા ઉતાગ પૃષ્ઠ ૧૪૮ થી

મૃત્યુ પછી માણસની શી ગતિ થાય છે તે સબધમાં વેદના વિચાર એવા જણાય છે કે-મનુષ્યનો આત્મા પિતૃઓ જે માર્ગથી જાય છે તે માર્ગથી સનાતન જ્યોતિના ધામ તરફ પ્રયાણ કરે છે ત્યાં આગળ સ્વર્ગની ઉંડામાં ઉંચી ભૂમીમાં પિતૃઓને મૃત્યુના રાજ્ય થમની સાથે રમતાજ અને દેવતાઓની સાથે જમતાં એ જોય છે.

પ્રો મેક્સ મુલરનો મત પણ એવો છે કે વેદના સમયમાં બીજી મૂર્તિપૂજા નહોતી પણ મોનસનનો અભિપ્રાય એનાથી ઉવરો છે. દેવતાઓને માટે " દિવોનરઃ (સ્વર્ગનો નર) અથવા નર- (નર) એવા નામ વાપરવામાં આવ્યા છે તે પરથી મૃત્યેશ્વર (ન ના જેવી આત્મિના) એ વિરોધ ઉપરથી અને કેવલાક મત્રોમાં મૂર્તિઓનું સ્પષ્ટ સૂચન કરવામાં આ વુ છે તે પરથી વેદના સમયમાં મૂર્તિપૂજા હતી એવું સિદ્ધ થાય છે, એમ ડૉ બે વનસન કહેવું છે (મૂનનીજ દીપમાંથી લીધેલું છે)

(* દીપમાં જણાવ્યું છે કે- ઋગ્વેદમાં કોઈ પણ સ્થાને મનને ન્યાય આપનાર અથવા શિક્ષા કરનાર તરફ વર્ણવેલ મા આ મો નથી, એ વાત લખ એવે એવી છે)

(મમજીની દીપમાંથી લીધેલો ઉતારો છે)

મૃત્યુ સંબંધી એક સૂક્ત (મ. ૧૦, સુ. ૧૪), માં મુવેલા માણસોને નીચે પ્રમાણે સંજોગન કરવામાં આવ્યું છે. , ,

“પેલા પૂર્વના પંથથી તું વધ્યો ના ? આપણા ઝાંઝલા પિતૃઓ જ્યાં ગયા છે ત્યાં આગળ તું ના ? યમ અને વરૂણ દેવ એ એકીને હવિઓ વડે હરખાતા ત્યાં આગળ તું જોઈશ.”

એ સ્થલે એક પૃથ્વીની શાખાઓ ફેલાઈ રહી છે તેની છાયામાં દેવતાઓની સાથે એસીને યમ રાજા સોમરસનું પાણી કરે છે, અને વાંસલીનાં તેજા ગાયનોના સ્વર ત્યાં આગળ સંજોગાય છે. એ સ્વર્ગનું જીવન કોઈ પણ રીતની અપૂર્ણતા વિનાનું છે. કોઈપણ રીતની શારીરિક નિર્જલતાથી રહિત છે, અને સર્વ પ્રકારે આનંદ મય છે; કૃત્રિયવર્ગ નહીં પણ વિમ્નિ વર્ગની કલ્પનામાં સુખની સામગ્રીના જે જે વિષયો આવી શકેલા તે તે વિષયો ત્યાં આગળ ભરેલા વર્ણવવામાં આવ્યાં છે.

યુદ્ધમાં જેઓ પોતાના પ્રાણનો ત્યાગ કરે છે તેઓને પોતાના હિંમતના બેદલો તરીકે સ્વર્ગનું સુખ મળે છે, પણ મૌથી વધારેતો જેઓ વિમ્નિને ઉદ્ધારતાથી દક્ષિણા આપે છે અને યજ્ઞમાં દાન કરે છે તેઓને એ સુખ મળે છે. , ,

આમાં કિંચિત્ વિચાર—“મનનાનો આત્મા પિતૃઓ જે માર્ગથી જાય છે તે માર્ગથી સનાતન જ્યોતિના ધામ તરફ પ્રયાણ કરે છે.” જેનોમા જીવોના કર્મને અનુસરતી ગતિ બતાવી છે. અને વૈદિકોમાં પાછલથી લખાએલા, ઉપની-પઠાદિ ગ્રંથોમાં પણ તે પ્રમાણે મનાએલી છે અને આજે પણ તે પ્રમાણે મનાતી ચાલતી આવેલી છે તો પ્રછી વેદોની માન્યતામાં લેઈ કેમ પડેયો ? મ. ૧૦ માંના સૂક્તમાં—“પેલા પૂર્વના પંથથી તું વધ્યો ના ? પિતૃઓ આગળ તું ના ?” જનન્યાય અને વર્તમાનની સ્થિતિનો વિચાર કરતાં કર્મના વશમાં પડેલો મનનારનો જીવ, પોતાના સ્વાધીન પણે પિતૃઓના તરફ જવાને પોતે સંમત છે ? “યમ અને વરૂણ હવિઓ વડે હર્ષાતા જોઈશ ” આજકાલ ઘણાભાગે હવિઓ બધ જેવી છે તો શુ યમ અને વરૂણ ઉદ્ધાસ ભાવે મનાયા છે ? વિમ્નિ વર્ગની સુખની સામગ્રીના વિષયો ત્યાં ભરેલા છે ? વર્તમાનની બધા ત્યાં જતા આજે મનાયા છે ? આ બધા વેદોનો અર્થ—ઉપનિષદાદિક ના ગ્રંથોમાં, સમન્વય કેવીરીત નો કરીને બાતવેલો છે ? તે વેદોના અર્થને જોડી બતાવવાને ખરું સાધન આજે કોઈ છે ? ખરું સાધન મળી શકતું ન હોય તો, પાશ્વર્ય વિદ્વનોએ, બતાવેલા બાલખ્યાલ

જેવા માની લેવા આમાં સત્ય શું છે તે કોઈ પંડિત જાહેર કરી શકશે? વેદિકે
જોટાલા યયાની વાત જુડી હોય તેમ લાગતું નથી
ધર્મિ પૌરાણિક અને વેદની માન્યતા સુબધનો વિચાર ખંડ ૨ જે
પ્રકરણ ૨૭ મુ.

પ્રકરણ ૨૮ મું.

શ્રદ્ધા વિનાની માણસોને માટે જગ્ન, અથર્વ, નો વિચાર ભેદ

મંન્વેન સાહિત્ય પૃ ૧૪૯ થી—“ મૃત્યુ પછી જ્યાં આગળ શિક્ષા
કળવામાં આવતી હોય એવું કોઈ મ્થના છે એમ ‘અથર્વવેદ’ ઉપથી તે
ચોક્કસ માલમ પડે છે, પણ મ્દગ્વેદમાંથી જે પ્રમાણ આપણને મળી આવે
છે તે ઉપરથી વધારેમાં વધારે આપણાથી એટલું જ, કહી શકાય એમ છે કે શ્રદ્ધા
વગરના માણસોને મૃત્યુ પછી અધિકારના ખાડામાં નાખવામાં આવતા
એવો વિચાર જગ્નને ના સમયમાં સ્વીકારવામાં આવ્યો હતો.

ખરેખર એ સમયમાં ઋષિઓએ એટલું તો, થોડું કહેલું છે અને જે
થોડું તેઓએ કહેલું છે તે પણ એટલું જ તો અસ્પષ્ટ છે કે—સૌથી આહેવા એવા
નિર્ણય ઉપર આવ્યા હતા કે—મૃત્યુપછી કંઈ જોનાર તદ્દનજ વિનાશ થાય છે
એવું જગ્નવેદના અમયમાં મનાયું હતું. મૃત્યુ પછી શિક્ષા કળવામાં આવે છે એવા
હિંદુસ્તાનના પ્રાચીન વિચારો ધીરે ધીરે વિકાસ પામતા ગયા, અને અતે વેદ
પછીના અમયમાં જુદા જુદા નરકોની ઓછી સુખવલ્લુ સરેલી સગળી તૈયાર
કરવામાં આવી.”

આમાં વિચારવાનું કે—શ્રદ્ધા વિનાનીના માણસોને અધિકારના ખાડામાં
કોણ નાખતું ? અને વાઘ મિ હાદિકર્તા માટે કયો ખાડો કળવાયો હશે ? અને
વેદ પછીના સમયમાં નરકોની સરળી કેમ કટપવી પડી ? અને તે જ્ઞાન કયાથી
મેળવ્યું ? એ બધો વિચાર કરવાનું બાકી રહે કે નહિ ?

સજ્જમ દેવતાઓના વિષે વેદિક ઋષિઓની માન્યતા
મંન્વેન સાહિત્ય પૃ ૮૬—“ વેદિક ઋષિઓના વિચાર પ્રમાણે
દેવતાઓ પણ માણસોની જેમ જન્મ પામતા હતા, કારણકે આકાશ તથા
પૃથ્વીના ઊગ્રાક તરીકે, અથવા દેવલીક વાર્ણીક દેવતાઓના બાળક તરીકે
તેઓને વર્ણવવામાં આવ્યા છે આ ઉપરથીજ દેવતાઓના જુદા જુદા જમાનાએ

હોવા બોધએ એવું એ હસ અનુમાન થઈ શકે છે, પણ તે ઉપરાંત એવા પણ કેટલાક ફક્તોએ મળી આવે છે કે જેમાં વિશેષ પ્રાચીન દેવતાઓનું સ્પષ્ટ કથન કરવામાં આવ્યું હોય એ પ્રમાણે દેવતાઓને જન્મ લેનાન ગણવામાં આવ્યા છે, તેવીજ રીતે તેઓએ મૃત્યુ પામનારા પણ ગણવામાં આવ્યા છે પ્રથમ દેવતાઓને સ્વભાવથી અમર ગણવામાં આવતા નહિ; કારણકે અગ્નિ અને સવિતા એવા વિશિષ્ટ દેવતા તરફથી અમરત્વનું દાન કરવામાં આવ્યું હોય અથવા સોમરના પાનને લીધે અમરત્વની પ્રાપ્તિ થઈ હોય એવું કેટલેક સ્થળે કહેવામાં આવ્યું છે. ઇદ્ર અને બીજા દેવતાઓ વિશે કહેવામાં આવ્યું છે કે "તેઓને ઘડપણ આવતું નથી." પણ દેવતાઓનું કદી પણ અમરત્વ થતું નથી એવું એ કષિઓ માનતા હતા કે નહિ તેનો નિર્ણય કરવાનાં સાધન મળી આવતાં નથી વેદ પછીના સમયનો વિચાર તો એવો હતો કે દેવતાઓનું અમરત્વ નિરપેક્ષ નહીં પણ સાપેક્ષ છે. અને દરેક કદપને અંતે એ દેવતાઓનો પણ વિનિશ થાય છે."

આમાં મારા બે બોલ-દેવતાઓ માણસોની પેઠે જન્મ પામતા ત્યારે તો નેમનું મરણ પણ અવશ્ય હોયજ છતાં મરણના નિર્ણયના સાધન વેદોમાં મલી આવતા નથી. વેદ પછીના સમયે અમરત્વ સાપેક્ષ મનાયું. અને કદપના અંતે વિનાશ થતો મનાયો? જ્યારે વેદના કષિઓ દેવતાઓના જન્મ અને મરણનો વિષય ણતાવી શક્યા નથી ત્યારે શું પાછલથી બીજાઓના તરફથી મેલવીને ગોઠવાયો ?

જેન ધર્મમાં દેવતાઓના જન્મનું તેમના શરીરનું, અને આયુષ્ય આ હેતુ પ્રમાણે વિગતવાર સ્પષ્ટપણે કહેવામાં આવ્યું છે.

જુદા જુદા વખતે જન્મેલા માણસોનું મરણ જુદા જુદા વખતે થતું આપણે પ્રત્યક્ષ બોધએ જો તેમ દેવતાઓનું કેમ ન થયું બોધએ ? તેવો વિચાર ન ણતાવતા કદપના અંતે એકી સાથે તેમણે મરણ કયા હિસાબથી લખાએવું સત્ય રૂપનું મની લેવું ?

વેદોના દેવતાઓના સ બે મારા વિચારો.

વેદિક હિંદુઓ પોતાના મતને પ્રાચીનમાં પ્રાચીન માની વેદોને મોખરે ધરી રહ્યા છે અને તે આગ વેદો-ઇદ્રાદિક તેત્રીશ દેવતાઓની સ્તુતિઓ અને પ્રાર્થનાઓથી મુખરિત થઈ રહેવા છે. અને તે દેવતાઓને અજન્મ માતો ણતાવેલા

નથી. ત્યારે તે કાઇ જગ્યા પરથી આવીને ઉત્પન્ન થતા હશે કે નહીં? અને તે ઉત્પન્ન થાય છે તો કેવા સ્વરૂપથી અને કયા પ્રકારથી? આ વાત પ્રથમ વિચારવા જેવી છે.

ત્યારે તે દેવતાઓ આ સાક્ષતા સંસારના ચક્રમાં ગણાતા હોય ત્યારે તે તેઓના આયુષ્યનો અને સાથે તેમના મરણનો પણ વિચાર થવો જોઈતો હોતો. કારણ કે જન્મ હોય ત્યાં મરણ અવશ્ય હોય એ સંસારના ચક્રનો નિયમજ છે. માત્ર જે સુક્ષ્માત્માઓ ગણાયા છે તેજ જન્મ મરણના બંધથી રહિત ગણાયા છે એમ આપણા હિંદુ શાસ્ત્રોમાં સર્વત્ર પ્રસિદ્ધ જ છે. છતાં ઇદ્રાદિક દેવતાઓના આયુષ્ય કે મરણના સંબંધે વેદોમાં કે વેદના પ્રાચીન સાહિત્યમાં કોઈ વિશેષ ઉલ્લેખ થયેલો હોય એમ જાણમાં આવતો નથી તેવું કારણ શું?

ઉપનિષદોમાં ખેતાવેલા ખરા પરમાત્માઓ કયા? કદાચ-બ્રહ્મા, વિશ્ણુ કે મહાદેવ. ખતવાવામાં આવે તો સાધારણ માણસોના સુષુ જેટલા સુષુવાળા તે દેવો જણાતા નથી જીવો અમારા પૂર્વેના લેજો. સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિની સાથે દેવતાઓની ઉત્પત્તિ અને તેના નાશની સાથે તેઓનો નાશ જે બતાવ્યો છે તે પણ યથાર્થ નથી. કારણ કે-ઇદ્રપદને આહનારા ઋષિઓને તપથી બ્રહ્મ કરવા ઇદ્ર વારંવાર ઉપાયો બોલેલા છે. એ દેવતાઓના પદવી કાયમની હોય તો તેમણે પોતાના પદના નાશનો ભય શાથી? વેદોમાં સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિના સંબંધની એ ચાર પ્રકારની જે શ્રુતિઓ હાજર થઈ છે તે ઘણકરીને નૈનાદિક મતોની નોંધતિ પછીથીજ હાજર કરેલી હોય એમ સમજી શકાય તેમ છે. કારણ-તે લોક છે, અનંત છે, અપાર છે, અક્ષય છે, ઇત્યાદિક જે તૈત્તિરીય સંહિતાનો, લેખ-પૃથ્વર માં અમેઓ બતાવેલો છે તે આ સાદુ અનાદિપણ જણાવી રહ્યો છે. તો પછી કદપ્ કદપ્માં એક સાથે પૃથ્વી આદિની ઉત્પત્તિ અને તેનો એકદમ નાશ તેમજ દેવતાઓની ઉત્પત્તિ અને નાશ માનવો એ તો પ્રત્યક્ષ વિરોધવાળી વાત ચોક્કસ ખાસ વેદોની હોય તો પણ તે પોષ્ણથી છુસાડેલી વિચાર કરવાને યોગ્યજ છે.

વેદમાં બતાવેલી સોમની ઉત્પત્તિ.

હિંદુસ્તાનના દેવો પૃથ્વી, દરેયી, સોમની, ઉત્પત્તિ વિષે વેદમાં આ પ્રમાણે હકીકત આપી છે. ઇદ્રના સ્વર્ગમાં ગવેલા ગંધર્વોમાં સોમ રહેતો હતો.

દેવો એના દેવી ગુણો બહુતા હતા, તેથી તેમની મરણ મેળવવાની થઈ. પ્રથમ બ્રહ્માની પત્ની ગાયત્રીએ એક પંક્તીનું રૂપ ધારણ કરી એને લઈ આવવાનો પ્રયત્ન કર્યો, પણ એના રક્ષક ગંધર્વોએ તેને એમ કરતા અટકાવી. પછી (વાણીની દેવી) સરસ્વતીએ કહ્યું, ગંધર્વોને સ્ત્રીઓ પર પ્રેમ છે. મને જવા દો હું એને લઈ આવીશ. દેવોએ કહ્યું, ‘અમને તારા વગર કેમ થાલે ?’ તેણે જવાબ દીધો ‘હું એ દેવને મેળવીશ એટલે ત્યારે તમારે મારું કામ હશે ત્યારે હું પાછી આવીશ.’ ગંધર્વો એના મોહક સોદર્યની સામા થઈ શક્યા નહિ. તેમણે તેને સોમ લઈ જઈ દેવોને આવવા દીધો.

“ત્યારે સોમ” પ્રથમ દેવોના જોવામાં આવ્યો ત્યારે એને પેડેલો ધુંટડો દોણે પીવો તેને માટે તેઓમાં તકરાર થઈ. આખરે શરત રમી એ વાતેનો નિર્ણય કરવાનું થયું. શરતમાં વાયુ પહેલો આવ્યો ને ઈંદ્ર બીજો આવ્યો. ઈંદ્ર સર્વથી પહેલા આવવા બહુ મંથન કર્યું અને લગભગ છત્તવાના સ્થળે આગળ આવી પહોંચ્યા. એટલે એમ દરખાસ્ત કરી કે આજે સાથે પહોંચીએ અને તમે બે તૃતીયાંશ સોમરસ લે જો. વાયુએ કહ્યું, “ના, હું એકલો છતીશ.” ત્યારે ઈંદ્રે કહ્યું “આપણે સાથે જઈએ તમે મને એક ચતુર્થાંશ સોમરસ આપજો.” આ વાત વાયુએ કબુલ કરી અને એ રીતે બંનેએ સોમરસ લેઈ લીધો.”

(સુરકૃત સંસ્કૃત મુલ ગ્રંથના વચન, અ. ૫, પૃ ૧૪૪)

આમાં વિચારવાનું કે-બ્રહ્માના સંબંધેના બધા લેખો જેતાં પ્રથમ બ્રહ્માનો જ ખંડ પત્તો મળતો નથી. તો પછી બીજી વાતનો વિચાર કેવી રીતે કરવો? બ્રહ્મપત્ની સોમ લાવવા નિષ્ફલ નીવડ્યાં સરસ્વતીજી ગંધર્વ લોકમાંથી લઈને આવ્યાં. આ વાત ગમે તેમની હોય પણ આ વાત બનેલી ક્યાં કાળમાં? કેમકે-આ સંસારનું ચક્રોતો અનાદિ કાળથી ચાલતું આવેલું છે, અને દેવતાઓના વિમાનો પણ અનાદિ કાળનાજ છે. તે વિમાનોનાં માલિકો અસંખ્ય હોય છે અને અનંતા આજસુધીમાં થઈ ગયા, અને આગળ ભવિષ્યમાં પણ એજ પ્રમાણે થયા કરવાના તેથી તે વેલ્લડી ક્યા કાળમાં લાવવામાં આવી? એવી શિંશાસા થાય તે સ્વાભાવિકજ છે. બીજી વાત એ પણ વિચારવાની કે-તેને પહેલો ધુંટડો લેવાને માટે દેવોમાં તકરાર ઉત્પન્ન થઈ તો તે ક્યા કાળમાં ઉત્પન્ન થયેલી માનવી? જો કે તેવા લાંબા કાળનું માપ વર્ષોની ગણતરીથી તો નહીં આપી શકાય પણ બ્રહ્મા દેવના દિવસાદિકથી તો જરૂર અંદાજે બતાવી શકાય. અથવા જોનાની અવસર્વિણી કે ઉત્સર્વિણીના લેખાથી તો જરૂર જણાવી શકાય માટે વિચારવાનું જણાયું છે.

હિંદુસ્તાનના દેવો પૃ ૮૩ થી—

(૧) "અર્વાચીન સમયમાં હિંદુ પ્રજા પાન પાનમાં નિયમ શીલ છે અને વેદમાં વર્ણવેલા સ્વરૂપમાં સોમની પૂજા થતી બધે થઈ છે. તે પણ ચંદ્રની સાથે હજી એ નામ ચંદ્રમાને આપવામાં આવે છે. જાણતા વેદ મત્રોમાં સોમ શબ્દ એ અર્થમાં વપરાય છે—માદક રસ પાનના દેવના અર્થમાં કે રાત્રીના અધિપતિ ચંદ્રના અર્થમાં. રાત્રીના અધિપતિનું છુપી રીતે ભૂજ્યાપ દેવાનું સ્વરૂપ આનું કારણ હોઈ શકે. વેદના એક મત્રમાંથી આ વિચારને પુષ્ટિ મળે છે—

"સૂર્યનો સ્વભાવ અગ્નિ જેવો, ને ચંદ્રનો સોમ જેવો છે" વગી ચંદ્રના પ્રકાશિત કાષ્ઠાઓમાં અમૃત છે એમ ધારવામાં આવતું, અને દેવો એ છુપા રમતું પાન કરે માટે વિષ્ણુના વાહન (મનુષ્યાદારના કલ્પિત પત્ની) ગરૂડને તે લેવા, મોકલ્યો હતો.

(૨) એમ વર્ણવવામાં આવે છે કે આ દેવને ૩૩ પત્નીઓનું હુખ હતું, એ પ્રજાપતિની પુત્રીઓ હતી. ઘણી પત્નીવાળા પૂર્વના ગણએને હવે જે હુખ પડે છે તેવું જ હુખ એને વેડવું પડ્યું તેનાથી બધી સ્ત્રીઓ સાથે મમતાથી વર્તી શકાયું નહિ તેણે. ગરૂડની પ્રત્યે ખુદશી ગીતે વિશેષ ભાવ દર્શાવ્યો. આ ઉપરથી જ કીની બત્રીગ પત્નીઓ પોતાના પિતા પાસે ગઈ અને પતિની આવી વર્તણૂક માટે ખૂબ કરીયાદ કરી. સોમે તેમને પાછા આવવા પ્રાર્થના કરી, હવે પછી, બધી સ્ત્રીઓ પ્રત્યે હું સરખી માયા દર્શાવીશ એવું વચન આપે તોજ આવીશું, એમ તેમણે કહ્યું. નેણે તેમ કહ્યા અત્યંત આતુરતાથી વચન આપ્યું, પણ દરી એકવાર રોહિણીની ઉદ્કૃષ્ટ કાતિને લીધે તે પોતાના નિશ્ચયથી ડગ્યો. પછી સોમ શિક્ષા તરીકે ક્ષયના રોગથી પીડાયો, અને હિંદુઓ એની કલાની વધદ્યકનું આજ કાન્નુ આપે છે."

(૩) મુબાઈ હતાકામાં ચંદ્રની કલાના શ્રેઝકારનું એક વિચિત્ર કારણ પ્રચલિત છે એક દિવસ 'ગણપતિ' પોતાના વાહન ઉદ-ઉપરથી પડી ગયા. આ વિચિત્ર દેખાવ જોઈ ચંદ્રને હસવું આવ્યા વિના નહીં ઠાપી દેવે એને શિક્ષા કરવા માટે એવી પ્રતિજ્ઞા કરી કે હવે દોઢ ચંદ્રનું દર્શન નહિ કરે ચંદ્રે હમાયાચી ત્યાગે શાપ જોઈ. કન્વામાં આવ્યો. અમુક અનુમા એને શિક્ષા ભોગવવી પડશે એમ નક્કી થયું.

અર્વાચીન ૧૧ ૧-૧ મોમદેવ, જેમને તેઓ નડ કદ છે 'તે' મો મુખ ૩૧.

(૪) હિંદુસ્થાનના દેવો પૃ ૮૪ થી—“દેવોના આચાર્ય પૃથ્વીપતિની સ્ત્રી તારાનુ હરણ કરવાનું તહોમત સોમના પર સુકેવામાં આવે છે તેના પતિએ સ્ત્રીને શિક્ષા કરી કે તું પૃથ્વીર જનને અને ચંદ્ર ઉપર પોતાના પ્રગનો જોડો માર્યો આથી તેની સપાટી પર કાળો કાગ પડી ગયો. ચંદ્રના પર કલંક દેખાય છે તેનું આ કારણ છે.”

ચંદ્રને શિવે કપાલ પર ધાર્યો ત્યારે તે પુરુષ થયો
(૫) હિંદુસ્થાનના દેવો પૃ ૮૫ થી—“કપાલપૂર શિવ અર્ધ ચંદ્રધારણ કરે છે તેનું કારણ નીચે પ્રમાણે આપવામાં આવે છે:—

સોમ અથવા ચંદ્ર દેવ પોતાની માતૃતી સ્ત્રી રોહિણી સાથે પૃથ્વી પર ફરવા નીકળ્યો હતો, અને અભણતા તેઓ શિવની સ્ત્રી ગૌરીના વનમાં પેકાં કહે છે કે એક વખતે શિવ પોતાની પત્ની સાથે વિલાસ કરતા હતા તે સ્થળે કેટલાંક માણસ એકા એક ઓવી પડે ચ્યા હતા. તેથી તેમને શિવે શાપ દીધો હતો કે ‘તમે સ્ત્રીઓ થઈ જાઓ.’ ત્યાર પછી જે મરદો આ વનમાં દાખલ થતા તે બધા સ્ત્રી બની જતા, એવી એ વનની ચક્રિત કાયમ રહી હતી. આ કારણથી ચંદ્ર એકદમ સ્ત્રી બની ગયો, અને એ ફેરફારથી તેને ‘એટલું’ બધું હ.ખ લાગ્યું અને શરમ આવી કે એકદમ છેક પશ્ચિમમાં ગયો અને રોહિણીને આકાશમાં પોતાની જગાએ મોકલી. તે એક પહાડમાં સંતાઈ બેઠો, તે પાછલથી સોમગિરિ કહેવાયો. ત્યાં તેણે અતિશય શખ્ત તપ કર્યું. પછી દુનિયામાં દરરોજ રાત્રે અંધારૂ ફેલાયું. પૃથ્વીના ફેલો નાશ પામ્યા અને આખું વિશ્વ એવા કાચ અને મંકટમાં આવ્યું કે—પ્રધાને મોખરે કરી દેવો શિવની મદદ માગવા ગયા. શિવે ચંદ્રને પોતાના કપાળ પર ધારણ કર્યો કે તરતજ તેણે પોતાની પુરૂષ જાતી પ્રાપ્ત કરી અને એ પૃથ્વી શિવ ચંદ્ર શેષર (ચંદ્ર જેનો સુગટ છે એવા) કહેવાય છે. આ વાર્તાની સમજુતી એવા આપાય છે કે રોહિણી નક્ષત્રમાં ચંદ્ર હોય છે ત્યારે પર્વતોની પાછળ ગૂમ થતો દેખાય છે.”

(મૂર કૃત “ હિંદુ સર્વાદેવ ” પૃ. ૨૬૦ થી લીધેલું)

(૧) અવાર્યોન કાળમાં સોમની (સરસ્વતી દ્વાગ મેળવેલી ગાધવ લોકમાંથી સોમ વેલડીની) પૂજા થતી બંધ થઈ ગઈ. ઋગ્વેદ જેવા મહાન ગ્રંથથી પ્રતિષ્ઠિત થએલા સોમદેવની પૂજા બંધ થઈ અને તેનું નામ પણ ભૂવાઈને ચંદ્રમાંમાં બદલાઈ ગયું ? આ શું વિચારવા જેલું નથી ? ચંદ્રમાંના પ્રકાશ શું પડેલો ન હતો ?

જેન દૃષ્ટિએ જોતાં-ચંદ્ર, સુર્યાદિક જ્યોતિષ ચક્રનો જે પ્રકાશ દેખાય છે તે તેમનાં શાસ્વતા-વિમાનોનો છે. ખરું તેમાં ઉત્પન્ન થતા દેવતાઓ અને ધંદ્રો આજ સુધીમાં અચંખ્ય નહિ પણ અનંત માલિકો થઈ ગયા અને ભવિષ્યમાં પણ એવા કરવાના અને તેમના વિમાનોનો પ્રકાશ સદા કાયમ રહેવાનો જેમ આપણી ભૂમી ઉપર રાત્ર અને દૈવતા આજ સુધીમાં અનંત થઈ ગઈ અને ભવિષ્યમાં પણ તેમ એવા કરે છે તેજ પ્રમાણે દેવલોકમાં પણ છે. શું ? દેવાને અને ધંદ્રોને જન્મ મરણ નથી ? જન્મ મરણ તો તેમને લાગુ છે વિશેષ એટલું જ કે મનુષ્યોનું આયુષ્ય કે કે મુક્તનું તો દેવતાઓનું લાંબી મુક્તનું તેમજ શક્તિઓ વિગેરેમાં દેરદાર હોય છે. એકેકરે તપાસતાં સંસારના બધાએ જીવોમાં બધીએ વાતોનો દેરદાર રહેલો છે નવાઈ જેવું શું છે ?

(૨) ચંદ્રમાએ પ્રજાપતિની ૩૩ પુત્રીઓ પરણી તો તે વખતે ચંદ્રમાની ઉંમર કેટલી ? અને કન્યાની કેટલી ? કેમકે કાળની આંક નથી તેમજ તેના અંત પણ નથી, તેમજ જ્યોતિષ ચક્રના શાસ્વતાં વિમાનોના માલિક રૂપે થયેલા ચંદ્રમાની પણ ગણતરી થઈ શકે તેમ નથી, તો પછી કયા કાળના ચંદ્રમાએ તે પ્રજાપતિની તેત્રીસ પુત્રીઓ પરની ? તેમનામાં પહેલો જગડો એક વખતે મટાડ્યો અને ફરીથી પડતાં ક્ષય-રોગ લગાડ્યો તો તે કયા કાળથી શરૂ થયો ? કારણ એક વ્યક્તિ ને લાગેલો રોગ કઈ બધી વ્યક્તિઓને લાગુ ન પાડી શકાય ?

(૩) ગણપતિ ઉદરના નાહન પરથી પ્રગળ્યા તેથી ચંદ્રમાને હસવું આવ્યું. પડતાં ખીર્ષ-કોઈએ દેખ્યા હશે-કે નહિ ? ગણપતિ-મોટી શક્તિવાળા હતાં પડ્યા-કેવી રીતે ? એ જેમ ન જોયતો જગતને પ્રકાશ આપવાવાળા ચંદ્ર દેવને થાપ આપવાની શક્તિવાળા હતા એમ ખરું કેવી રીતે માની શકાય ?

(૪) જેન થયાં જોતાં દેવતાઓને દેરદાર હોતાં નથી તો પછી કન્યા લેવી દેવાનો વ્યવહાર કેમ થયો ? ચંદ્રમાને પ્રજાપતિએ તેત્રીસ કન્યાઓ આપી તે યોગ્ય નથી. વિળી વૃહસ્પતિએ પોતાની સ્ત્રીને પરચર-જનાવી ચંદ્રમાને જોડો માર્યો. દેવતાઓ જોડો પહેરતા ન હોય તો જોડો-મારેજ કેવી રીતે ? વિળી વિચારવાનું કે આ બધું કયા કાળમાં બન્યું ? શું આ વિચારવાનું નથી ?

(૫) પ્રથમ તો શિવ કયા ? અને ગોરી કયા ? અને તે કયા કાળમાં થયાં ? તેનાજ પુરેપુરા ચત્તો વેદોથી કે પુરાણોથી બેળવી શકાતો નથી તો પછી શિવ પોતાની ગોરી સાથે વનમાં પેઠાં, આવાત કયા કાળમાં ગયેલી ?

અને કયા દેશના વનમાં જઈને પેઠાં સમજવાં ? આટલા મોટા દુનીયાના દેવ ઇતર જોનોની પેઠે વનોમાં એકલા ભટકતાં કયાં કે જોથી ભુલથી પેઠેલા પુરોહિતો સ્ત્રીઓ બેઠાવી દેવાનો શાપ અપવો પડ્યો ? એટલું જ નહીં પણ તે વનમાં પેઠેલા ચંદ્રમાં પણ સ્ત્રી રૂપે જોની ગયાં પાંડાડમાં સંતાઈ તપ કરતા પણ તેમણે કંઈ વધ્યું નહીં. છેવટે પ્રાણીને અને દેવોની પ્રાર્થના થયે શિવે તસ્તક ઉપર ધારણ કર્યો ત્યારેજ તે પુરૂષ થયા. કયાં કાળમાં આ વાત જાની તેટલું તો જરૂર વિચારવું એમ નહિ તો ગમ્ય ગોળા જેવું કરે ?

હિંદુસ્તાનના દેવો પૃ. ૭૬ થી—જણાવવામાં આવ્યું છે કે—સોમ હિંદુઓનો માદકદેવ પાછળથી એ અને ચંદ્ર એક ગણાયા. એમ જાતાવી વેદોમાં કરેલી ચંદ્રમાંની સ્તુતિનું રસદાર સ્તોત્રનો અર્થ લખીને જાતાવ્યો છે. પછી લખી જતાવે છે કે—

“વેદના દેવોમાં આ દેવની કલ્પના સર્વથી વિશેષ વિલક્ષણ છે. ગામડાંના નાના દેવોની વિચિત્ર કલ્પનાને પણ આ કલ્પના લગભગ બીજી પાડી નાખે છે. મોહન ઘાટમાં પંજળની ટેકરીઓ ઉપર અને બીજાં કેટલાંક ઉત્તર તરફના સ્થળોમાં એક નાનો વેલો ઉગતો હતો. તેને બહુ આછાં પાંદડાં હતાં અને તેવા સ્વછ, સફેદ રસનો સહજ તીખો સ્વાદ હતો. કેટલાક સાહસિક આર્યો પ્રવાસથી થાકી ગયા હતા, તેમને માલમ પડ્યું કે એ લતાના રસમાં વિલક્ષણ શક્તિ છે. તે પરિશ્રમ અને ગ્લાનિને દૂર કરી તેને બહુલ વિલક્ષણ આનંદ અને સ્ફુર્તિ આણે છે. તેનું નાનામાં નાનું ટીપું પીવાથી પણ “તેમની નમોમાં દેવ” આવ્યો હોય એમ તેમને લાગતું.

પ્રદેસર બિહટનિ તેની પૂજા કાબલ થવાનું કારણ નીચે પ્રમાણે આપે છે—“કુદરતની અદ્ભુત શક્તિઓ અને હેખાવોથી પૂજા કરવામાં સરલ હૃદયના આર્ય લોકોનો ધર્મ સમાયલો હતો; તેથી જેણે તેમને એમ માલમ પડ્યું કે આ રસમાં ગ્લાનિ દૂર કરી જાગૃતિ લાવવાની અને થોડો વખત ઉન્માદ ઉત્પન્ન કરવાની એવી ભારે શક્તિ છે કે તેથી મનુષ્ય સ્વાભાવિક શક્તિ ઉપરાંતનાં પરાક્રમે કરવા લલચાય છે અને શક્તિમાન થાય છે કે તરતજ તેમને એ રસમાં કંઈક ઐશ્વર્ય તત્વ છે એમ લાગ્યું. તેમના વિચાર પ્રમાણે તે એક દેવ હતો અને જેમનામાં પ્રવેશ કરતો તેમનામાં દેવી શક્તિ ઉત્પન્ન કરતો. જે છાડવામાંથી એ રસ નીકળતો તેને તેમણે ઔષધિનો રસ કહ્યો. તેને તેથીર કરવાનો વિધિ એક પવિત્ર યજ્ઞ મનાયો. અને તેને કાઢવાનાં સાહિત્યો પણ પવિત્ર ગણાવા લાગ્યાં. સોમ રસના પાનનું તેમનું પ્રાચીન સ્તોત્ર સાંભળો.

તે નગ્ન ને વસ્ત્ર પુનઃ પાડે છે, માદાને સામં કરે છે આધજાને આખુ આપે છે, અને નયું સૂકને પુરુષત્વ બદ્ધ છે. દેવી અને મનુષ્યોને અમરત્વ અર્પિત પડ્યું તે સમર્થ છે. પરસ્પ્રોક્તું સુખ તેની પાસે માગવામા આવે છે:—

“હે પવમાન ? મને જોવા મનાતીન અને અવિનાશી સ્વર્ગ લોભા મૂંઝા છે ત્યાં હમેશ પ્રકાશ અને કીર્તિ જોવામા આવે છે.”

(કગ્નવેદ ૬, ૧૧૩-૭)

ખડું જોઈએ તો આ અતિશય લોકપ્રિય દેવને જે માનવામાં આવે છે તેની હક નથી. કગ્નવેદનું આખું નવમું મંડળ એની કીર્તિ ગાય છે. તેમા ઓછામાં ઓછાં ૬૧૪ સૂકતો એની સ્તુતિનાં છે અને તે ઉપરાંત બીજાં પણ ઘણાં સૂકતો છે.

આમાં જરા વિચારવાનું કે—આ આલનાં વેદો-દૃશ્યર કંઈ છે એમ લખનાનાઓએ સ્વત્યં હજુ હોય તેમ તો ગીર્વકુલ જણાતું જ નથી. કારણ-સોમ એક કોઈ યજ્ઞ પર થતી માદક વેલડી છે. તેના માટે વેદોમા જે સુખ કગ્નવેદ છે, તેમાં તેને કેટલું બધું અકલ્પ આપેલું છે ? તે સોમના વિષયનું માત્ર એકજ પ્રાચીન સ્તોત્ર જોતાં કેાઈ એવાજ વિચાર બાંધી શકાય કે માદક વસ્તુથી મસ્ત બનેલા આદમી-1 જેવાજ ઉદ્ગારો માત્રમ પડે છે:—“અમે અમન, બન્યા, પ્રકાશમાં દાખલ થયા, અમને કેાણ ઇલા કરી શકે એમ છે ? હવે કયો શત્રુ અમને સંતાપશે ? હે અમર દેવ ? તારા હીપે અમે બધા માર્ગથી ઉચ્ચા ચઢ્યા.”

હુનીયામાં-વેલડીઓથી અને મૂત્રીયાથી અનેક પ્રકારના ઔષ્ઠિકિક કાર્ય થતાં જોઈએ છે તેવી જાણીતે આ સોમ વેલડીનો સ્વભાવ આદર્શના ઉત્પન્ન કરતો હોય તેમાં આશ્ચર્યતા જેવું શું ? કે તેલે દેવાતરીકે માનીને, કગ્નવેદ જેવા મદાન પ્રતિષ્ઠિત ગ્રંથમાં સેકડો સૂકતો દાખલ કરવામાં આવ્યાં ? કે હે-વોમાં આવે છે કે એમાં દૃશ્યની શક્તિ છે ? ત્યારે બીજી વેલડીઓમાં અને મૂત્રીયામાં કય શક્તિ માનવી ? સર્વજ્ઞ પુરૂષો ? તો એમજ કહે કે—સર્વ પોત પોતાના ઠમને અનુસરતી ગતિમાં જઈને ઉત્પન્ન થતાં તેના પ્રમરની શક્તિઓ તે વસ્તુઓમાં આપો આપ ઉત્પન્ન થઈ જાય છે આમા દૃશ્યનું કામ જ શું છે ? જેમકે આકાશમાં ઉડવાની શક્તિ પખીઓમાં સ્વાભાવિક પણાયીજ આવી જાય છે. તે પ્રમ છે બીજાં જીવોમાં કેમ હોતી નથી ? જગી વિષુનો એક કિચિત્ માત્રને આંકડો કે જે મોટા પર્યંને પણ બાકી ભંગ કરી નાખીને એર મધ (ગોમત રૂપે) બનાવી દે છે. કે જે દલદો મલ લાકડાંઓના તાપથી પલ્લુ ન બની શકે છતાં પણ દૃશ્યની શક્તિ રૂપે તેણે કાઢ્યો. લખીને બતાવ્યો હોય એમ જણાતું નથી. તો પછી આવી વાતોથી, અંચની પ્રમાણિકતા શી ? “દત્યત્ વિરતરુ.”

હતિ વેદિકે સોમવેલડી તેનું સ્વરૂપ પાછતરી અંકમા દેરવાકું ખડ ૨ જે પ્રકરણ ૨૮ મું.

પ્રકરણ ૨૯ મું. યમદેવ.

હિંદુસ્તાનના દેવો, પૃ. ૯૩ થી—“યમ રાજા ન્યાય કરે છે ત્યાર પછી દુષ્ટોની દશા થાય છે તે હિંદુઓનાં ધર્મ ગ્રાંથોમાં સ્પષ્ટ રીતે સમજાવી છે. ‘યમ’ માત્ર ન્યાયાધીશ નથી, જે અનેક નરકો પાપીઓને લોગવવા પડે છે તેનાં જો રાજા છે, તે દક્ષિણ દિશાનો પાલક હોય છે, એ દિશાએ નરકની શિક્ષા પામે છે; તેમને રહેણું પડે છે. વિષ્ણુ પુરાણમાં કહ્યું છે કે—
“દાણાં ઘોર નરકો છે, ‘યમના’ એ ‘સયંકર’ પ્રાંતો છે, ‘શિખાવવાનાં’ હથિઆરો અગ્નિ આદિ ચોતનાઓથી એ સયંકર છે.”

જેમને નરકમાં નાખે છે તેમને એ ચોતનાઓ—સયંકર વેદનાઓ, સંહન કૃત્વી પડે છે. એમ હિંદુઓ દંડતાથી માને છે, એમાં બિલકુલ શંક નથી.

નકશાદમાં માત્ર એક નરક વર્ણવેલું છે. એ અંધારાથી ભરેલી જગા છે, પણ શિખાવવાની જગા નથી. ૫૫, ૫૬, ૫૭, ૫૮, ૫૯, ૬૦, ૬૧, ૬૨, ૬૩ માં જુવો—

આપણે વાંચીએ છીએ કે “તે જ્ઞાન પૂર્વક સર્વ પ્રાણીઓને જુએ છે. તે તિરસ્કાયલા અને અધર્મિયોને નરકમાં નાખે છે.”

પણ ઇસિયલું ગ્રંથોમાં નરકનું વર્ણન એક-શિખાવવાના સ્થાન-જેવું છે, અનુરૂપિતમાં ૨૧ નરકો ગણવેલાં છે તામિસ્ (અંધકાર) રૌરવ (ઘોર, અંધકાર) તપન (ખાલી-મૂકનાર) લોહશંકુ (લોહના ખિલોવાણું) કંઠુષ (ચેણી) કુહમંત્ર (કાંટાવાળું ઓડ) અસિપત્રવન (તંતવારનાં પત્રવાળું વન) કાલસૂત્ર (લોહાની બેડીવાળું) વગેરે જુદું જોખનારને રૌરવ નરકની શિક્ષા થાય છે. ગાયનો ‘વધ’ કરનાર કે માણસને કાસો ધાતનાર-રોષ નરકમાં (અટકાવવાવાળા નરકમાં) પડે છે. થોડાનો ચારનાર ધગધગતા લોહના નરકમાં પડે છે. દેવોને, પિતૃઓને, અધ્યાત્મોને, અન્ન-આપતા પહેલાં જે હુણ-પોતે-લોખ્ખન કરે છે તે નરકમાં પડે છે, અને ત્યાં તેને અન્નને ઠેકણે શુંકે આપવામાં આવે છે. વૃક્ષ કાપનાર-અસિપત્રવન નામના નરકમાં પડે છે, વગેરે આ ગણતરીમાં તેમને મોલમ પડે છે કે શિક્ષા શુનાને બરાબર લાયક છે.”

આ લેખમાં કેટલાક વિચાર-યમના સંબંધે કેટલાક વિચાર કર્યા છે. વળી અવસર હશે તો કરવામાં આવશે જોન ગ્રંથોમાં-સાત નરકોનું વર્ણન ખુલાસા વાર છે. તેમની ઉત્પત્તિને વિચાર, તેમના ચરીરના સ્વરૂપની

ત્રી ઉચારનું પ્રમાણ, આયુષ્યનું પ્રમાણ, અને તેમના હુ જોનું વર્ણન સર્વજ્ઞના વચનથી એવી રીતે કવોમાં આવ્યું છે. તેનીચોળીએની નરકોમાં-શરીર, આયુષ્ય, અને હુ ખની ક્રમથી વૃદ્ધિ થતી જાય છે. હવે આપણે ઉપરના લેખના મળ્યે વિચારીએ-ઇશ્વરની પ્રેરણાથી કૃષિઓએ ઋગ્વેદ બનાવ્યો. તે માનીએ ત્યારે તો તેમાં અધ્યાનથી ભરેલી જગતનું નામ નરક બતાવ્યું છે તો પછી આ અધુનિક વિધ્યુપુરાણમાં વિશેષ વર્ણન કર્યાંથી આવ્યું ? વગી મનુસ્મૃતિમાં એકવીશ નરકોના નામ લખીને બતાવ્યાં તેમાં તેમના શરીર-દિકના પ્રમાણ લખીને બતાવ્યા છે કે નહીં ? જે મતમાં વસ્તુને બેઠું તો યોગ્ય જુલાએ થએલો ન હોય અને બીજે ઠેકાણે થએલો અગતો હોય ત્યારે તો જરૂર ત્યાંથી લઈને પોતાનામાં ગોઠવેલો છે એવા અનુમાન ઉપર જુલુ પડે કે નહિ ? માટે હુ મલામણ કહી છું કે નરકોના સુખથી વિચારે જોનું જ્ઞાના અને પુણ્યોના તપાસે, યોગ્ય વિચારે ઠોણમાં થએલા છે તેની ખાતરી થશે, વધારે કહેવાની શી જરૂર છે ?

મસ્કૃત સાહિત્ય પૃ ૧૪૮ થી " યમ એ મરણપામેલા સુખી જીવોને મન્દાર છે "

આની ટીપ્પણમાં—કેટલાં વિદ્વાનો ધારે છે કે યમ' એ પૃથ્વી ઉપર પ્રથમ જન્મ લેનારો માનવી હતો. પણ આ ધાન્વા જોડી છે' પૃથ્વી ઉપર જન્મ લેનારો માનવી તો મનુ હશે. યમને વિષે તો ઋગ્વેદમાં એટલું જ કહેવામાં આવ્યું છે કે એ " ખેલો મર્ત્ય હતો " એનું મૃત્યુ સૌથી પ્રથમ થયલું તેથીજ એ બીજા મરણ પામતા જીવોનો માર્ગ દર્શક ગણાયો. પણ તે પૃથ્વી એ માનવી હતો તેમ ધાન્વાનું કંઈ કારણ નથી, એ એકલા માનવીનું જ લક્ષણ છે એણે ઋગ્વેદના કૃષિઓ અમજતા નહોતા દેવતાઓને પણ તેઓ મર્ત્યજ ગણતા દેવતાઓના જેમ એક અથવા અનેક જન્મ થાય છે તેમ તેઓનું મૃત્યુ પણ થાય છે એણે તેઓ માનતા આ કાળથી પ્રો મંકસ મ્યુંલગને અભિપ્રાય એવો છે કે યમ એ કોઈ માનવી નહિ પણ અસ્ત પામતે ' સૂર્ય ' હોવો જોઈએ. યશિમ દિશા તરફ હુબી જતા સૂર્યને તેઓ મરણ પામતો ધારે એ ઘણું સ્વાભાવિક છે, યમને વિવસ્વતનો પુત્ર કહેવામાં આવ્યો છે એ વાત પણ આ મતની સાથે જંધ બેસતી આવે છે. વિવસ્વત એટલે હિલ્લ પાગતો ' સૂર્ય ', તેને યમ અથવા અસ્ત પામતા સુર્યનો પિતા કહેવામાં આવે તો તે બીલકલ નવાઈ જોઈ નથી. બીજા કેટલાક વિદ્વાનો ધારે છે કે-યમ એ ' અસ્ત પામતો સૂર્ય ' નહીં પણ ચંદ્ર હશે "

આમા જોન પ્રમાણે વિચારવાનું કે-પહેલા સુધમ દેવ લોક ઇંદ્રના ચાર લોકપાલમાંના યમદેવ દક્ષિણ દિશાના અજનાવા છે દેવતાઓનું મામાન્ય આ યુધ્ધ બતાવતા તેમણે પણ આયુધ્ય જણાવ્યું છે દિક્ષમા અનેક દેવોથી અનેક પ્રજારથી સૃષ્ટિની આદિ કંપાઈ છે તેમાંની એક સત્ય રૂપે ઠ્યા વગર યમ દેવની કે મનુની પણ આદિ ન યથાર્થ ગણાય ? વેદના મંત્રિઓ-દેવતાઓને મત્ય સમજતા ત્યારે તો સુર્યદેવ પણ મત્યજ ગણાય અમોએ તેનો ખોલાસો જણાવેલો છે દેવતાઓને સત્તાન થતા તથી તેથી યમ સુર્યનો પુત્ર યથાર્થ નથી જુનો અમારાલેખ અશ્વમેના પ કિતોનીઆલાકી ઠેક સુધી ન પહોચાડી શકે-

તણ આખા સૂક્તોમા યમ દેવને સંપોધન કરવામા આવ્યું છે મરણ પાર્થનાઓ ઉપર એ રાજ્ય ચલાવે છે અને લોકોને એ એકઠા કરે છે, મરનારને એ વિશ્રાંતિનું સ્થાન આપે છે અને તેને રહેવાનું મકાન એ તૈયાર કરે છે એવું જોના વિષે કહેવામા આવ્યું છે. યમદેવે જ ખીજી ફનીયાનો રસ્તો પ્રથમ શોધી, બાંધ્યો હતો-સૂકતાર્થ-

(જિ આ સ્થાનકો આગળ થઈને જે ગયો, ઘણાઓને માટે રસ્તો જેણે ગ્રેધી કાઢ્યો, તે વિવસ્વતનો પુત્ર 'લોકોને એકઠા કરનાર' યમરાજા-તેની હાથે હમીઓ વડે સેવા કરે)

તે ઠે મૃત્યુ એ વમનો રસ્તો છે અને તેથી એ યમ તરફ કંઈક બચ સાથે, જેવામા આવતું હશે, તો પ અર્ચવેદ અને ત્યાર પછીની, હાલ કથાઓમા, એને મૃત્યુનો દેવ, ગણવામા આવ્યો છે તેવી રીતે હજી સગવેદમા એને નથી ગણવામા આવ્યો. ધ્રુવક અને કળ્પતર એ એને યમના બાંધુસો તરીકે, કોઈ કોઈ ઠેગણે ગણવામા આવ્યા છે, પણ એના હમેશના, ફતો બે કુતરાઓ x છે પિતૃઓ જે માર્ગે થઈને ખીજી ફનીયા તરફ બચ છે, તે માર્ગનું એ કુતરાઓ નક્કર કરે છે "

એ કુતરાઓના સંજલમા મૃત્યુવિષયના એક સૂક્તમા (મ ૧૦ સુ ૧૪) મન્ના માણુમને નીચે પ્રમાણે સંપોધન કરવામા આવ્યું છે - (સૂક્તાર્થ)

x નદિ અધર અને નદિ અજનાણ એવા સવર મીથા સાંજનો સમય આ બે રૂપ ઓની કલ્પનાથી વગી રોગ્ય રીતે મુચવાય છે એવું કેટલાક પિદ્ધાનોનું કહેવું છે એક પળ ૨૮ના ૩ એક પણ સાઝ એવી નદી જની હાથ કે જેમા કોઈ પણ માનવી આ મન્ન તામ ડોહીને યમની મખીપમા ન સિધાવ્યું હોય આ કારણથી યમના બે કુતરાઓ મત્યોને, યમ ધ મ તમ નો બચ કે એ વિચાર સાચક અને છે (મ યકારની જ નીપમાથી)

“ એ બે કુતરાઓ ચાર આંખવાળા, ચટાપટાવાળા, સરમાના પુત્રો, તેને મુઝીને સીધે માર્ગે તું આગળ ચાલ્યો જા ? ત્યાર પછી, જે ઉદાર પિતૃઓ યનની સાથે રહીને આનંદ કરે છે તેની પામે તું જા ? ” (૧૦) + + + + “ હોલાં નાકવાળા, ગિંદગી લેવાનો લાલ રાખનારા, તપખીરિયા રંગના યમના દૂતો લોકમા ભટકે છે, તેઓ આજીને દિવસે અને આ સ્થાનકે મંગલ જીવન હમને પહું આપે, કે સૂર્યનો પ્રકાશ હમારાથી ભેધ શકાય. ” (૧૨)

આમાં વિચારવાનું—સૂર્યના પુત્ર યમે, મરણ પામેલાઓના માટે રસ્તો શોધી કાઢ્યો, સૂર્ય પોતે કયા કાલના અને તેમણે પુત્ર યમે કયા કાલમાં ? કેટલા કાળ સુધી તે રસ્તો બધ રહેલો ? અને કેટલા કાલ પછીથી તે ન્હોતો શોધી કાઢેલો ? કહેવામાં આવ્યું કે “ બેકુ તરંગોને મુઝી તું સીધે માર્ગે ચાલ્યો જા ” મરનાર પોતાના સ્વાધીન પહે પિતૃઓની પાસે જવાને અમથ છે ? અધ્યાત્મશા મા ક્રોધને શુદ્રની ગતિ, તો કોને નરકની ગતિ, સાથી ? વેદને અનાદિના માનીએ ત્યારે ધુવંડ, કબૂતર કયાકાલના ? અને કુતરા ‘ સરમા ’ કયા કાલની ? અને તેના પુત્રો બે કુતરાઓ કયા કાલના ? આ બધાં વેદ વાક્યો વિચારવા જેવા નહીં

સંસ્કૃત સાહિત્ય. પૃ. ૧૪૯ થી ૧૫૦—“ ઋગ્વેદ મા યમ એ નામ કોઇક વાર ‘ બેડકું ’ એ મૂલ અર્થમાં પણ વપરાયું છે, યમ અને એની પહેલ યમી એ બેની વચ્ચે ન્યા સંવાદ આવેલો છે એવું એક આખું સૂક્ત (મં. ૧૦, સુ. ૧-૧) કવિત્વની ઘણી ખૂબી વાળું છે, તેમાં મૃત જનોના સરદાર વિષે સ્વરૂપે જ કથન કરવામાં આવ્યું છે યમી એનો પ્યારે મેળવવાનો પ્રયત્ન કરે છે પણ એ યમીની માગણી નાં કપુલ કરે છે અને કહે છે—(તેનો સાવાર) ‘ મે દેવતાઓના મોકલેલા જે દૂતો અહીં ફરે છે તે કંદી ચાલતા નથી. તે કદી પોતાની આખ મીચી દેતા નથી. હે યમી ! વૃક્ષની ‘ આસપાસ જેમ વેલો વીરલાઈ વળે છે તેવી રીતે કોઇ બીજો પુરૂષ બેરથી તંદને ભેટ્યો. ”

બાઇ પહેલ વચ્ચે સંલોગની ઇછા એ આ કવિતાનો મુખ્ય વિષય છે. એ ઇછા સંદર્ભાર વિષેના ઋગ્વેદ નાં વધારે લેખા ધારણથી ઊભરી હોવાને વીધે એનો અરવોકાર કરવામાં આવ્યો છે. તો પણ સૌથી પહેલાં પુરૂષ અને સ્ત્રીના “ બેડકાં ” થી માનવ જાતીની હિતપત્તિ થઇ એવી દંત કથા એ વખતે પ્રચલિત હશે તે ઉપરથી આ કવિતામાં પ્રગટ થયેલો બેડકા બાઇ પહેલના સંબંધનો વિચાર હિતપત્તિ થયેલો એ નહીં છે. ખરેખર, હિંદુસ્તાન અને ઇંગ્લેન્ડના લોકો જે વખતે સાંધે રહેતા હતા તે વખતથીજ આ દંતકથા હિતરી આવેલી

જણાય છે, કારણ કે અવસ્તાના પાછળા સાહિત્યમાં-યિમની જહેન તરીકે યિમે હંતું નામ આપવામાં આવ્યું છે. યમની પિતાનું નામ પણ એ આગલા સમયમાં અસ્તિત્વ ધરાવતું હતું એમ જણાય છે, કારણ કે જેમ ક્ષાત્રવેદમાં યમને વિવસ્વતનો છોકરો કહ્યો છે તેમ અવસ્તામાં યિમને વિવંહવતનો છોકરો કહ્યો છે. ”

આમ જૈન સિદ્ધાંત પ્રમાણે વિચારવાનું કે-દેવતાઓની કે તેમની દેવીઓની ઉત્પત્તિ મનુષ્યના પેઠે અસાધ્યથો થતીજ નથી. તે તો ‘ચોપપાતિક’ છે જેમ કોઈ તેવા સ્થાનમાં, સ્વાભાવિક પણે વસ્તુની ઉત્પત્તિ થઈ જાય છે. તેવી રીતે દેવતાઓની અને, ત્યંની દેવીઓની ઉત્પત્તિ થઈ જાય છે. દેવજાક, દેવલોકમાં દેવીઓની સાથે કાયાથી સંસોગ થાય છે પણ તેમને મંતાન થતા જ નથી. જો સત્તાન થતાં હોય તો-માતા, પિતા, સાધ, જહેન, અસરા, જમાઈ, વગેરે બધાએ પ્રકારનો વ્યવહાર હોવો જોઈએ પણ સ્ત્રીના પ્રકારનો વ્યવહાર નતો જૈનોમાં મનાયો છે. તેમજ નતો વેદોમાં કે ન તો પુરાણાદિકમાં છે. તો પછી આ એક જ પ્રકારનો નહીં જેવો તુલ્ય વ્યવહાર પ્રસિદ્ધમાં કેવી રીતે આવ્યો ?

“આહે ખાસ વેદની વાત હોય તો પણ કોઈ તેવા પ્રકારની અધોગ્ય માન્યતાવાળોને મત અહીં ફરી કોઈ પડિત માનીતા વરદથી પાછળથી ઘુસાડેલી હોય માટે વિચાર કરવાની ભલામણ કરે છે.”

મરણ પામેલાનો આય અને આશન કરનાર-યમદેવ. હિંદુસ્તાનના દેવો પૃ. ૮૭—

“પૃથ્વીપર જે સત્ક્રમ તે કંઈ છે તેને, દરેક વસ્તુને, દરેક પવિત્ર કાર્યને તેનો યોગ્ય બદલો ત્યાં મળશે કોઈ બિચિન કાર્ય છુટશે નહિ.”

તે સુંદર રાજ્યો જ્યાં દિવસો-વાહળાં વિતાવના-પ્રકાશ સુકત હોય છે, જ્યાં ‘યમ’ દરેક આનંદ પુરો પાડે છે, અને જ્યાં દરેક તુલ્યા સંતુષ્ટ થાય છે, ત્યાં તોડું મુળ અવિનાશી થશે. ”

(હો! મૂરકૃત મૃત સસ્કૃત અર્થનો વચન પૂ. ઉરે છે)

આ હુનીયામાં જન્મેલા પ્રથમ માનવીઓ (મૃત્યુને આધીન પુરુષો) સૂર્યનાં છોકરા હતા તેઓ યમ (રામન લોકોના જીવેને મળતો હિંદુદેવ) અને તેની બેન યમુના (યમી જમના નહીં) તરીકે પ્રસિદ્ધ હતાં ‘યમ’ સર્વથી

પહેલો જન્મથી હતો તેમ મરણ પછી સર્વથો વહેલો પ્રાપ્ત્યો. તેણે પરલોકને
માર્ગ શોધી કાઢ્યો તેથી પ્રેતોને-મરણ પામેલાં ને રક્ષિત કરેલા, નિવાસ
સ્થાનમાં દોરવી લઈ જવાનો ભય કરે અધિકાર વેદમાં તેને સોંપવામાં આવે એ
સ્વાભાવિક છે. એ અધિકાર પરથી એની પછીના અધિકાર પર જવું એ એકજ
પરથી છે એ પ્રેતોનો ઉપર અધિકારી થાય છે. એ દરબાર ભરીને ન્યાયાધીશ
તરીકે સભાનો અધ્યક્ષ થાય છે ત્યારે ન્યાય સભાના બધા દળાદળા માથે શી
કામુકરે છે

દેહતર સાચવનાર અધિકારી તરીકે એની પાસે ચિત્રગુપ્ત છે, તે
પોતાના અગ્ર-સંધાની નામના મોટા દેહતરમાંથી માંલુસની બિંદગીનો હેતુ
વાર છે. ત્યાર પછી દેહતર નોંધાયલાં પુરુષપાપમાં એ અધિક હોય તે પ્રમાણે
યમોતેને માટે શ્રેયલો આપે છે. અને પ્રેતોનો આત્મા મુખી આત્માઓના
સ્થાન સ્વર્ગમાં જાય છે કે તેનો શુભ નાનો મોટો હોય તે પ્રમાણે બિંદુઓ જે
એકથી શરૂ થાય છે તેમાંથી એકમાં તેને મોકલે છે, અથવા પોતાનું
ભવિષ્ય નક્કી કરવા માટે તેને તરતજ પૃથ્વી પર મોકલી અન્યથો નિમાં જન્મ
આપવામાં આવે છે.

મરણ સમયે હિંદુઓ કેટલીક વખત એવી કલ્પના કરે છે કે યમના
દુતો ભયંકર રૂપ ધારણ કરીને અંતને લઈ જવા આવે છે, મરી જાય છે એટલે
સર્વનો આત્મા લોગલોજ ધમ પાસે જાય છે એ સુસાંદરી કરતાં ચારે કક્ષાકને
આળીસ મિનિટ લાગે છે. તેથી એટલો વખત જ્યાં પહેલાં શરૂને અગ્નિ મેંદકાર
કરી શકાતો નથી. પ્રેતનો આત્મા યમના નિર્વાસ સ્થાનમાં આવે છે કે તરતજ
તેનો ન્યાય કરવામાં આવે છે. ત્યાં જવ નો માર્ગ જોખમ ભરેલો છે. દરેકમાં
કર્ણુર, (કાખર ચિત્ર) અને સ્થામ (કાળો) નામનાં કુટુંબ ધરાય, નહિ. એવા
જે કુતુંબ ચાર આળ ઉંઘડી, દાંત, પીચી, અને નસકોરા પહેળાં, વાખી થોડી
કરે છે. પ્રેતના આત્માને એવી સલાહ આપવામાં આવે છે કે તારે જેમ બને
તેમ જલદી જોડુતરાઓને ઘટાવી દેવાં એમ કહે છે કે એ કુતુંબ યમનો કિંકર
તરીકે મનુષ્યોમાં ભટકે છે. અને જેમકે તેમને હેતુ, માટીનું જોળીઉ તેણે કઈ
વ્યાં આત્માએ જવાનું છે તે યમપુરીમાં પોતાના થેકની પાસે તેને લઈ જવાનો
છે. દરેક વેળા નોંધનાર ચિત્રગુપ્ત ઉપરાંત યમની પાસે પોતાની આત્માનો અમલ
કરવા સારું ચાંડ અને કાળ પ્રરૂપ નામના જે એવકો છે. એના બામુમે-રાજ
જેન્મમતમાં રહેનારા નોકરા-યમદુતો પ્રેતના આત્માઓને લઈ આવે અને
ભાગ્યદને બારણે વેધ્ય નામનો થોડીદાર જેસે છે.

મેરી ગયલાનો ન્યાય થયા પછી તેનું શું થાય છે ? આરાં હિંદુના ભવિષ્ય વિષે નીચે પ્રમાણે દર્શાવેલી છે:—અર્થ દુષ્ટ અને અસંપૂર્ણ વસ્તુઓને પાછળ પૃથ્વી પર મુકીને દેવલોકના જેવો પ્રકાશ પામી વિમાનમાં એસી કે પાંખ ધારણ કરી પિતૃઓ જે માંગે ગયા હતા તે માંગે તે સ્વર્ગમાં પ્રથમ સ્વર્ગલોકમાં—ભવ્ય છે. ત્યાં તે પોતાનું પૂર્વ શરીર સંપૂર્ણ અને કિર્તિમંત રૂપમાં પ્રાપ્ત કરે છે. અંતની સાથે આનંદમાં રહેતા પૂર્વજોને મળે છે. તેની પાછેથી આનંદમાં રહેવાનું સ્થાન મેળવે છે. અને ત્યાં વધારે સંપૂર્ણ જીવન નિર્ગમન કરવા માંડે છે. જો જીવન દેવાની પ્રાપ્તિ અને તેમને સુખ પુરા પાડવામાં તેમની આજ્ઞા ઉઠાવવામાં શુભરવામાં આવે છે.

(મૂરકૃત મૂળ સંસ્કૃત ગ્રંથનો વચન પૃ. ૩૦૨)

નગવેદમાં નીચેનું સૂત્ર છે:—

“મહાત્મા રાજા યમને હવિ અને સન્માન આપે. તે પ્રેતોનો પ્રથમ આનવી હતો, મૃત્યુના વેગવાળા ખળખળ વહેતો વહેણમાં અંધકારનો પ્રથમ હતો, સ્વર્ગનો માર્ગ દર્શાવનાર પ્રથમ હતો, અને તે પ્રકાશમાન સ્થળમાં અન્યોનો અસ્કાર કરનાર પણ પ્રથમ હતો, હે રાજા ? આ પ્રમાણે અમારે માટે તે પ્રાપ્ત કરેલા નિવાસ સ્થાનમાંથી અમને કાઢી મુકવાની કોઈની શક્તિ નથી; અમે આવીએ છીએ. જે જે જન્મ પાંચમાં છે તેને તેને મૃત્યુ વળગેલું છે. જે માંગે તું ગયો છે તે માંગે તેને જવાનું છે—જોજ માંગે. ફરક મનુષ્ય, જાતિ, જાતિ વંશંત થયા એક પછી એક ગ્રહ છે, અને અમારા પૂર્વજે પણ ગયા છે. હે પૃથ્વી ! તારા હાથ પહોળા કર, નમ્ર સ્પર્શ અને સ્નેહાળ સ્વાગતથી પ્રેતનો સત્કાર કર, અને જેવી રીતે માતા પોતાના બાહ્યા છોકરાને સુવાંળી કપડામાં ઢાંકી દે છે તેમ તું તેને પ્રેમથી ઢાંકી દે. પ્રેતોના આત્મા ? તું જા, માંગે જતો બીતોમાં, એજ પ્રાચીન માંગે પૂર્વજે ગયા છે. ઉચ્ચ જા એટલે તું યમદેવને મળીશ અને તેમની સાથે આનંદ રહેતા તારા પૂર્વજોને મળીશ. ચાર આખવાળા કાળરચિત્રા કૃતરાઓ પ્રેતો માટે ચોક્કી કરે છે તે ચોક્કીદારને વટાવતાં બીતો માં હે આત્મા ! તું તારે ઘેર પાછો જા તારાં પાપ અને શરમ ઉપજાવનારાં કૃત્યો તું તારી પાછળ પૃથ્વી પર મુક, પ્રકાશમાન રૂપ ધારણ કર. એ રૂપ તારૂં પોતાનું પ્રાચીન રૂપ છે અને તે સંસ્કારી અને સર્વ કલકાથી મુક્ત છે.”

(નગવેદ ૧૦ મોનિઅર વિલિઅમ્સે કરેલું ભાષાંતર.)

સંજ્ઞનો ? બ્રાહ્મણોનો ધર્મ આપણે પુરાણાદિકથી જોતા તો તે વિચિત્ર હશે ઘડા વગરનો લાગતો વેદોમા શુ લખ્યું છે તે પ્રાચી જાણી ન શકતા કાન્ધ ક-બ્રાહ્મણલોકો વેદો કોઈને આપતા ન હતા, બ્રાહ્મણ સિવાય બધાવતા ન હતા, તેમજ કોઈને મળવાવતા પણ ન હતા, કદાચ ઢોઈ, સામળી લે તો તેણે ભારી શિક્ષાના અધિકારી ઠરાવતા અને લોકોને ઇશ્વરદૃષ્ટ ભતાવતા, પણ આ સમયમાં અગ્રેજો વેદોને પુરી કાળજીથી ભણ્યા તેનું જ્ઞાન થવા અર્થે કરીને લોકોમાં પ્રસિદ્ધ કર્યા અને યોગ્ય પુરોહિતોને વિચાર કરવાનો અવકાશ પણ મળ્યો વેદોના વચનો ઇશ્વરીય તો નથી પણ ઘણા તો માનવજાતિથી વારેલા છે એમ જે વિચારકોના તરફથી જાહેર થયું તે અયોગ્ય નથી —

સુવો કે-પ્રથમ જન્મેલા મનુષ્યો-સૂર્યના ઝોકગ તેમા યમ પહેલો છોકરો ત્યારે સૂર્ય કોણો છોકરો હશે ? આ વિચારવા જેવું નથી ?

પ્રથમ મરણ પામેલા યજ્ઞે પરલોકે ચોથી ઠાઢ્યો. મરણ પામેલાને દો રવી લઈ જવાનો અધિકાર વેદોમા યમને મોપવામાં આવ્યો આ બધું ક્યા કાળમાં બન્યું અને કોણે બનાવ્યું ?

બીજી—દક્ષતરનો અધિકારી ચિત્રંગુપ્ત થયો તે, ક્યાથી આવ્યો ? અને અધિકાર કોણી પાસેથી મેળવ્યો ?

ત્રીજી વાત—મહામા માણસની જીવગી વચ્ચેમા પછી ચમરાજ ન્યાય અને શાસન (શિક્ષા) કરમાવતો પણ બાપી રહેલા-પશુઓ, પખીઓ, મધાદિ, મિહાદિ, સર્પાદિ વિગેરે અનત જીવોનો ન્યાય અને શામનનો અધિકાર વેદોમાં કોણે સોંપવામાં આવ્યો હતો ?

આપણે યત કિ ચિત્ સામાન્ય વિચાર કર્યો હવે જંગમવેદના દશમાં મંડલના સૂકતાર્થનો કિ ચિત્ વિચાર લખાસીએ—આ સૂકત યમના માટે છે એ યમ પહેલો—મ નથી, મૃત્યુના વેગમાં અપવાનારો, અવર્ગનો માર્ગ દરચાવનારો અને તે અવર્ગમાં સત્કાર કરનારો, આ બધી જાગતોમા ચમરાજને પહેલ કહેલી છે કે મજન (હે યમ ?) અમાગ માટે ને સ્થાન પ્રાપ્ત થયું છે અમને કોણ કાઢી મુકનાર છે ॥ પછી પૃથ્વીને સંજોધીને તેની પામે પ્રેતોના આત્માને સુખ આપવાની માગણી કરી છે શુ આ માગણી જ્ઞાનપૂર્વક થયેલી મનાયે ? જ્ઞાન પૂર્વક યોગ્ય તો એમ માનીએ તો આ આવતા સમયમાં આથી બૂલાઈ ?

આગળ જતાં એ સૂક્તમાં પ્રેતોના આત્માને ચેતવણી આપવામાં આવી છે કે “ભાગે જતાં બીતો મા, ” પૂર્વજોના ભાગે બિચો બા, ઇલાદિ મરતી વખતનો કે મરણ થયાં બાદનો પ્રાણી કર્મનાવશથી પરાધીન થએલો આપેલી શિક્ષા પ્રમાણે કરવા સમર્થ છે ખરો કે ? આજ કાલના વિચારી લોકો આવી પ્રાર્થના કરતા કેમ દેખતા નથી ? મહત્વતા વાળી હતી તો શા માટે વિચારી ? બાકીના વિશેષ વિચાર વાચકવર્ગે કરી લેવો—

આ વિષયપર હિંદુસ્તાનના દેવોના ભાષાંતરકાર. રા. બા. કમળા શંકર પ્રાણશંકર ત્રિવેદીએ—ટીપમાં ઋગ્વેદની ઋચાઓ અને તેનું ભાષાંતર વિસ્તારથી કરેલું છે તે જિજ્ઞાસુએ જોઈ લેવું.

હિંદુસ્તાનની સંસ્કૃતિ—લેખક મનસુખ લાલ મોહનલાલ.

પ્ર. ૧૫ થી—શરીરનો ત્યાગ કરી નિર્ગમન કરનાર આત્મા યમદેવના ઉચ્ચતર સંસ્થા તરફ પ્રયાણ કરે છે. અને ત્યાં તે પોતાના બાપ દાદાઓ અથવા તો પુર્વજોના આત્માઓ જોડે સુખ તથા શાંતિ ભોગવે છે, એવી તે સમયે માન્યતા હતી, એમ જણાય છે. તે સંબંધી કેટલાં એક સૂક્તોનો કેટલોક ઉપયોગી ભાગ નીચે આપ્યો છે—

“હે અગ્નિ ! આ શબને ભસ્મસાત કર નહિ, તેને દુઃખ આપ નહિ, તેની ત્વચા કે દેહને છેદ નહિ, હે વન્દિ ! તેનું શરીર તારી ઉભામાં બળી બાપ કે તરત અમારા પિતૃઓના સ્થાનમાં તેને મોકલ. ”

(મં-૧૦-૧૬-૧)

(મરનારની વિધવાને કહે છે ?)—

“હે સ્ત્રી ! ઉઠ, જેનું જીવન ગયું છે તેની પાસે તું સતિ છે. જીવનમય સૃષ્ટિમાં આવે તોરો પતિથી વિમુખ થા, અને જે તારો હસ્ત સ્વીકારે અને તને પરણાવા પુશી હોય તેની પત્ની થા. ” (મં. ૧૦, ૧૮-૮)

આ સ્ત્રીઓ વૈધવ્યનાં દુઃખ સહન ન કરે. જેનો પતિ સારો અને મનવંછિત હોય તેઓ અંજન અને નવનીત લઈ પોતાના ઘરમાં જાયો. આ સ્ત્રીઓને આંશુસારી વગર અને કાંઈપણ શોકે વગર, પહેલાં તો મૂલ્યવાન અલંકાર પહેરી શુદ્ધ પ્રતિજ્ઞા દે. ”

“ કે સૂત્રપ્રાણી ? વિશાળ પૃથ્વી જે માતા એવું છે તેની પાસે જા, તે વિશાળ અને અભણીય છે ન્પર્થ ઉત્તરના કે ત્રીના ન્પર્થ જેવો મુઠ્ઠ થાયો તમે યજ ક્રિયાઓ કરી છે એ તમને અપવિત્રામાયો ઉગારો ” (મ ૧૦, ૧૮-૧)

“ હે પૃથ્વી ? તેની ઉપ-દગલોધા, તેને હું ખ ન આપ, તેને આશ્વાસન આપ, જેમ માતા પોતાના પુત્રને લુગડાના છેડા વડે ઢાંકે તેમ તું મને ઢાંક ” (મ ૧૦-૧૮-૧૧)

(પૃ ૧૮ થી-અત્યુ પટ્ટીની અંતર)

“ ત્યાં યમદેવ નાન છે, જના સ્વર્ગના દુનવાંત આવી ગયા છે, અને ત્યાં પાણીના પ્રવાહો હંતુ નાના છે, તેમજ તાપ છે, તે રાત્રનમા મને મોકલો અને અમર કરો હે ઇંદુ ? ઇંદ્રદેવ માટે તમે આગળ વહેવા માડો ”

“ જે અથે મર્વ ઇંદુઓની તૃપ્તિ થાય છે, જના મર્વે ઠીક પડે તેમ કરી કરી શકે છે તે સ્વર્ગના ત્રીજા વિભાગમા મને અમરત્વ આપી મોકલો ત્યાં મંકાશ ધણો છે હે ઇંદુ ? ઇંદ્રદેવ માટે આગળ વહેવા માડો ”

(મ ૧૦ ૧૧૩, ૮, અને ૧૦)

હવે આપણે અન્નભુવર્ગની સમગ્રની થવા માટે-મનમુખવાલો, લાખી, ભતાવેળી પ્રાચીનમા પ્રાચીન મંદગૂંદની પાચ ૭ કથાઓ નો દિશિત વિચાર કરી નેહ્યો—

“ દુર્ગાધ હું કરવા ગમને જાની, ભગ્નસાત કરવાનો, ગિવાજ ધણા વાળા કાગથી સર્વ વે કોથી જાણીતો છે ઇંદ્રની અવાજનો અમલ કરનાર, મુપિઓ કહે છે કે-હે અગ્નિ ? મને ભસ્મસાત કર નહિ, અને ખલી બચકે તરત પિતૃઓના સ્થાનમા મોકલ ? શુ આ માગણીઓ જાળખ્યાંજ નેવીઓ નથી ? કેમકે કર્મના વચથી પરલોખના માગે પડેવા છવને ઇંદ્ર અથવા નાગેદ્ર પણ કાલ કુંકવા સમય નથી તો પછી જોવીને નાખ કરવા મને અગ્નિ પિતૃલોકમા મોકલવા કેવી રીતે સમય થયો ?

ખાત્ર જે મરનારની વિધવા ન મધી પ્રાર્થનાઓ છે, તે શુ જ્ઞાની પ્રશ્નોને કંઈ જાણે ?

આગળ જતા મુપિઓએ પૃથ્વીને પ્રાર્થના કરી છે કે-હે પૃથ્વી ? તેના ઉપ-દગલોધા, પણ હું ખ ન આપ ? ઇત્યાદિ કેમથી ખાધી મેહનવા માળી છે ?

પ્રકરણ ૨૯ મું. આમ્હણી સાથે લગ્ન કરી યમે તેની માતાને છોડી. ૧૧૩

પોતાની મેળે થયના ઉપર પૃથ્વીની દયકો થતો ક્યારે કોઈએ જોયો ? શબને હુંખ ન આપવાનું પ્રથમ આપણે જ નથી સન્જતા તો પછી જુડરૂપ પૃથ્વીને પ્રાર્થના કરવી એ કેટલી બધી બાલિશના ? બાકીનો વિશેષ વિચારતો વાચકોજ કરીશે.

અવિષ્ય પુરાણમાં—યમના લગ્ન નિષે નીચેની વાત.

હિંદુસ્તાનના દેવો. પૃ ૯૫—“ એક જ્ઞાણુ પુત્રી વિજયા નામની કન્યાને જોઈ તેનું મન અત્યંત ખુશ થયું હતું. કન્યાએ તેને પ્રથમ જોયો ત્યારે તેના રૂપથી તેમજ તેનું સ્વરૂપ—તે કોણ છે તે—જાણવાથી તે અતિશય બીધી હતી. આખરે તેણે તેનો બચ સાત કીધો અને તે કન્યાએ તેને પરણવાનું કબૂત્ત કર્યું. યમને ઘેર આવ્યા પછી તેણે તેને ચેતવણી આપી કે—

મારા રાજ્યના દક્ષિણ ભાગમાં તું કદી નહિ જાય તો હું તને ખાતરીથી કહું છું કે તું હમેશાં સુખમાં રહીશ થોડો વખત થયા પછી તેની જિજ્ઞાસાએ તેને વશ કરી અને દક્ષિણ દિશામાં જવાની મના કરી હતી. ત્યાં સપત્ની રહેતી હશે એમ ધારી તેણે તે દિશાની મુઢાકાત લીધી, ત્યાં તેણે ડુંબ, પાપી પ્રાણીઓ ને કેવી રિખાવી રિખાવીને શિક્ષા કરવામા આવે છે તે જોયું. અને એ પ્રાણીઓમાં પોતાની માતાને જોળખી, તેથી તેને ઘણો ખેદ થયો. અત્યંત શોક થવાથી તેણે માતાને છુટી કરવા યમની પ્રાર્થના કરી. પણ યમે કહ્યું કે જ્યાં સુધી પૃથ્વી પરનું કોઈ માનવી અમુક યજ્ઞ કરી તેનું પુણ્ય એ બાપડી પીડાતી સ્ત્રીને આપે નહિ ત્યાં સુધી એ વાત બનવી અશક્ય છે. કેટલીક મુશીબત પડ્યા પછી એ યજ્ઞ કરવા એક ત્રી ખુશ હોય એમ માલમ પડ્યું અને વિજયાએ માતાને છોડાવી. ”

(વિલ્કિન્સ કૃત ' હિંદુઓનાં પુરાણ. ' પૃ. ૮૪)

કલ્પના—અર્થ યોગ્ય ગણાય છે, અર્થાગ્ય ગણાય છે. અહીં યમના લગ્નની વાર્તામાં અને સત્યવાનુ સાવિત્રીની વાર્તામાં કલ્પના અર્થાગ્ય થયેલી વિચારવા જેવી છે—દેવતાઓ અને મનુષ્યોના વચ્ચે કદાચ સંયોગ સંબંધ થઈ જતો હશે પણ લગ્ન સંબંધ તો કુદરતથી વિરુદ્ધ છે. માટે આ યમદેવ અને બ્રહ્મપુત્રીની વાર્તા અસત્ય છે. બીજી વાત એ છે કે—નરકોત્તર સ્થાન પાતાલ છે. અને તે ભવનપતિના દેવતાના તાબા નીચે છે. આ યમદેવ જ્યોતિષ ચક્રના ઉપર રહેલા વૈમાનિકમાંના પહેલાં સુધર્મેન્દ્ર તેમના તાબાની

દક્ષિણ દિશાના નરક છે. પણ ભવન પતિના દેવતાના તાબાનો આ યમદેવ નથી વળી-યમે દક્ષિણ દિશા તરફ જવાની મનાઇ કરી છતાં તે સ્ત્રી ગર્ભ ત્યાં નરકમાં રિખાતી પોતાની માતા ભેઠ તો તે પૂર્વજવના સ્વરૂપે કે નરકમાંના સ્વરૂપે? કયા સ્વરૂપે દેખીને ઝાળખી? 'જેર' પછી તે સ્ત્રીએ કૃષ્ણમાથી છોડવા પોતાનાં પતિ યમને વિનવ્યું ત્યારે યમે અમુક યજ્ઞનું પુણ્ય આપનાર મેળવી છોડવાનું જણાવ્યું કર્મથી છોડાવનાર ત્રણ લોકમાંનો કેઈ સામર્થ્યો છે ખરે કે? અરે શાક્ષાત્ વિષ્ણુના અવતાર કૃષ્ણજી પોતાના કુટુંબની સાથે દ્વારિકા ભસ્મસ્રોતે યવા છન પાછળ કરી શક્યા નથી તો પછી આ યમ કર્મથી છોડવાનું પરાક્રમ બતાવે એ કલ્પના કેટલી બધી ભયાનક?

વળી નિચારવાનું કે-એક સ્ત્રીએ યજ્ઞનું પુણ્ય આપી તે વિજયની માતાને છોડાવી. તે યજ્ઞ દ્વારિકા સ્ત્રીને છોડાવવાનું જ્ઞાન કોણે આપ્યું? અથવા સ્વાભાવિક હિંસક યજ્ઞ કરી તે સ્ત્રીએ તેનું સ્થાન પુરી તેને છોડાવી? અથવા આધુનિકમાં થએલા પુરાણીને ખબર શું? યમરાજાએ આપી?

અતિશયના જ્ઞાન વિનાના પુરાણીએ કયા જ્ઞાનથી જાણીને, લખી? આ સર્વથી અચોક્ક્ય કલ્પના બોધ આપનારી નથી. પણ હનીયાને કુળાનનારી છે.

યમ રાજા કોઈ વાર કૃપા કરી અપરાધીને છોડી પણ દે છે.

હિંદુસ્તાનના દેવો પૃ. ૯૫ થી—"મહાભારતમાં આપેલા પતિવ્રતા સ્ત્રીની પતિભક્તિના નીચેના ઉત્કૃષ્ટ કાવ્ય ઉપરથી આપણે જાણીએ છીએ કે મૃત્યુનો ભયંકર રાજા કોઈ વાર કૃપા કરી માર્થના માંભળે છે અને એના સ્થાનમાં આવેલાઓને પૃથ્વી પર પાછા ફરવા દે છે.

અશ્વપતિ રાજાની પુત્રી સાવિત્રી, એક ઋષિ કુમાર સત્યવાન પૃ આસકત થાય છે. પરંતુ એક ભવિષ્ય જાણનાર મુનિ તેને સત્યવાન પરથી ચિત દૂર કરવા એનને છે; કારણ કે એની દયા માઠી નિર્માણ થઈ છે, અને એનું આયુષ્ય માત્ર એક વરસ જાણુ છે. તે કન્યાએ ઉત્તર આપ્યો.

"તેનું આયુષ્ય લાંબુ હોય કે હુંકું હોય, તે અગુણ હોય કે નિર્ગુણ હોય મેં તેને સ્વામી તરીકે વર્ષો છે ને હું જીવને વન્વાની નથી."

તેઓ પરણ્યાં અને તે સ્ત્રીએ આ ભયંકર ચેતવણી બૂલી જવાનો પ્રયત્ન કર્યો, પણ વરસનો છેલ્લો દિવસ પાસે આવતો ગયો તેમ તેમ તેનાથી ચિંતા દળાવી શકાઈ નહિ. તેણે ચમ રાજના નાશ કારક હાથને યોગાવવાની આશાથી ણને તેટલી પ્રાર્થના, તપશ્ચર્યા, યાચના અને સ્તુતિ કરી; પણ એ ગમે વખત તેનો સ્વામી પોતાનું ભવિષ્ય જાણતો ન હતો અને તેને કહેવાની તે સ્ત્રીમા હિંમત ન હતી. આખરે તે ભયંકર દિવસનું વહાણું વાયું. એટલે સત્યવાન જંગલમાં લાંકડાં કાપવા નીકળી પડ્યો. તેની સ્ત્રીએ તેની સાથે આવવાની રજા માગી અને ગહારથી હસતી પણ અંતઃકરણમાં ખેદ સાથે તેની સાથે આહી. સત્યવાને તરતજ કુહાડાના ઘા વડે વનને ગળવી મુક્યું; પણ તેના માથામા એકાએક અત્યંત વેદનાની કમકમારી છુટી. અને પડી જવાશે એમ લાગવાથી તેણે પત્નીને યોલાવી ટેકો આપવા કહ્યું.

“ પછી તેણે મુઠ્ઠા પામતા સ્વામીને હાથમાં લઈ લીધો અને તેના ઢલી પડતા માથાને ધીમેથી યોળામાં મુકી પોતે શીવજ બૂમીપર બેઠી. ખેદ કરતાં કરતાં તેને તે મુનિનું ભાષણું ભવિષ્ય યાદ આવ્યું અને ઢાહડા અને કલાકો ગળી કાઢ્યા. એકદમ ક્ષણવારમાં તેણે પોતાની સામે એક ભયંકર મુર્તિને ઉભો રહેલી જોઈ, તેનાં વસ્ત્ર લોહી જેવાં લાલ હતાં અને માથા પર મુકુટ ચોમતો હતો, તેનું સ્વરૂપ સૂર્યના જેવું પ્રકાશમાન હતું તો પણ તે શ્યામ હતું વન્હિ જેવી લાલચોળ તેની આખો હતી, તેના હાથમાં પાશ લટકતો હતો, તેના સ્વામી પાસે ઉભો રહી તેને વન્હિ જેવાં નેત્રે જોતો હતો, તે તેનું સ્વરૂપ ભયંકર હતું. તે એકદમ ચમકી ઉઠી, મરણ પામતા સત્યવાનને તેણે જમીનપર સુવાડ્યો અને હાથ જોડી નમસ્કાર કરી કંપતા હૃદયથી તેણે તે મુર્તિને કહ્યું ‘ ગરબર તું દેવ છે; તારા જેવું સ્વરૂપ મનુષ્યનું હોઈ શકે નહિ, તે મનુષ્યથી ચઢીયાતું છે. હે દેવ સદૃશમુર્તિ ? તમે કોણ છો ? અને શા માટે અહિં આવ્યા છો ? તે કહો.

તે મૂર્તિએ ઉત્તર આપ્યો કે હું મોતનો રાજા, યમ છું. અને તારા સ્વામીના આત્માને બાધીને લઈ જવા આવ્યો છું.

“ પછી તેણે તેના સ્વામીના શરીરમાંથી આત્માને—અંશુકા જેવડો પુરૂષને—જેથી કાઢ્યો, પાશ વડે દઢ બાંધ્યો, અને પોતાની પાસે રાખ્યો. તરતજ ચેતન્ય છુટું થવાથી અને પ્રાણ જતો રહેવાથી તે શરીર કાતિહીન, પ્રભા રહિત, ચેપ્ટા વિનાનું, અને જોવું ગમે નહિ એવું ભયંકર થઈ ગયું.”

આત્માને જાંધી! યમ દક્ષિણ તરફ પોતાની નગરીમાં જવા નીકળ્યો અને તે પતિવ્રતા સ્ત્રી તેની પાછળ આવી, યમે તેને ઘેર જઈ સ્વામીના શયને અગ્નિ સંસ્કાર કરવા કહ્યું; પરંતુ તેણે તો આગ્રહ પૂર્વક તેની પાછળ આજ્ઞા કીધું, આજરે, તેની લકિતથી પ્રસન્ન થઈ સ્વામીના જીવન સિવાય ગમે તે વરદાન માગવા કહ્યું. તેણે માગ્યું કે મારા અંધ સસરા દેખતા થાય. યમે તે વરદાન આપ્યું અને કહ્યું કે હવે સંતુષ્ટ થઈ પ્રાપ્તી કર. પણ તેણે તેની પાછળ જ્યાં જ ક્યું. અને જો રીતે જીલ્લો જે વરદાન મેળવ્યાં આજરે, સાવિત્રીની અકાલ લકિત અને દંઢનાથી પરવશ થઈને યમે તેને જે માગ્યું તે અપવાદ કર્યા વગર આપ્યું. સાવિત્રી જો કહ્યું:—

“ મહાજાજ આ વખત તમે કશાને અપવાદ કર્યો નથી. મારા સ્વામીને હવિત આપો, તેના વિના હું કોઈ પણ સુખ ઇછતી નથી, સ્વર્ગ પણ તેના વિના જોઈતું નથી, તેના વિના મારાથી જીવાસે નહિ. ”

યમે જવાળ દીધો “ હે પતિવ્રતે ! તથાસ્તુ (તેમ થાઓ) આ હું એને પાશથી મુક્ત કરું છું ” એમ કહી તેણે પાશ વડે જાંધેલા આત્માને મુક્ત કર્યો.

(મો નિઝર વિલિખમ્સકૃત હિંદુઓના વીરરમ કાવ્ય, પૃ. ૩૭-૩૮)

હવે આપણે મહાભારતની કથા જે મત્યવાન અને સાવિત્રીની છે તેના સંબંધે કિંચિત્ વિચાર કરીએ.

મત્યવાતનું આયુષ્ય વરમ દિવસનું છે એમ જાનીથી જાણવા છતાં પણ માવિત્રી તેણે પરણી. યમના હાથ થોભાવવા-તપ, યાચના, પ્રાર્થના કરી. છેવટે સત્યવાન લોકડાં કાપતો જંગલમાં પડ્યો પાછલ મએલી સાવિત્રીએ માદાર કરી. લયનક રૂપે યમરાજ પાશ લેઈને આવ્યો અંશુકાજેવડો આત્મા તેના શરીરમાંથી એંચી કાઢી યમનાજીએ પાશ વડે જાંધ્યો અંશુકા જેવડી વસ્ત્ર આપણે દેખી શકીએ કે નહિ? તે જાણું સાવિત્રીએ જોયું. પાશ કેટલી મોટી હતી? દક્ષિણ દિશા તરફ ઉંચો જવા લાગ્યો કે નીચો? નજીકનું સ્થાન તો પાનાડમાં ખતાવેલું છે. માવિત્રી કયા સ્વરૂપથી પાછળ ગઈ? દેવની ગનેમાઘે સાવિત્રી કેવી રીતે પહોંચી શકી ?

માવિત્રીએ યમની પાસેથી અનેક વરદાન મેળવ્યાં અને છેવટે પાતાળ પતિ સત્યવાન ને હવતો પાછો લાવી વરસ દિવસનું આયુષ્યતો પૂરવ શકે મળું

હતું તો હવે શું અમર થઈને, આવ્યો કે? કોઈ કાળની અવધીએ પાછો લાવી? તે સંબંધી કંઈ ખુલાશો બતાવેલો જણાતો નથી. અરે ચમદેવ, પોતે જ કાળની બેઠથી જકડાએલા જ છે. એટલું જ નહિ પણ ઈંદ્ર ચંદ્રાદિ બધાએ દેવતાઓ કાળની બેઠીમાં જ પડેલા છે. કાળ પુરોચતાં તેઓ સર્વે બીજી ગતિમાં જવાના અને તેમનો અધિકાર બીજા ભોગવવાના. વૈદિક મતમાં પણ બધા દેવતાઓને અજન્મા લાખીને બતાવેલા નથી તેમજ પૂર્ણજ્ઞાનના અભાવે તે દેવતાઓનાં આયુષ્ય વિગેરે પણ બતાવો શક્યા નથી. 'દુક્રમા જણાવવાનું એજ છે કે-મહાભારતમાં લખાએડી આ સત્યવાન અને ભાવિત્રીની કથા પણ સત્ય ભોધ આપનારી નથી; આ ઠેકાણે આટલું જ કહેવું બરા છે.—

ઇતિ વૈદિકના ચમ વનું સ્વરૂપ ખંડ ૨ જે પ્રકરણ ૨૯ મું.

પ્રકરણ ૩૦ મું.

વેદોમાં વરુણ દેવ સર્વજ્ઞ, તે પુરાણોમાં નષ્ટબ્રહ્મ શાથી ?

હિંદુસ્તાનના દેવો પૃ. ૫૬ પ્રકરણ ૪ થી--

(૧) “ હે પ્રકાશ આપનાર વરુણ ? તારી તીવ્રદષ્ટિ આ બધા ખલભલાટ-વાળા પ્રવૃત્તિમાં મચેલા જગતનું સૂક્ષ્મ નીરીક્ષણ કરે છે, વિશાળ અંતરિક્ષમાં પણ પ્રવેશ કરે છે, અમારા દિવસ અને રાત્રીનું માપ લે છે, અને સર્વ પ્રાણી ની શુભ વાત બાતમી દારની પેઠે શોધી કાઢે છે.”

ઋગ્વેદમાથી (મોનિયર વિલિઅમ્સે ભાષાંતર કરેલું.)

(એજ પૃ. ૫૬ થી) ઋગ્વેદમાં વરુણને અત્યંત પ્રતિષ્ઠિત સ્થાન આપવામાં આવ્યું છે. “ જેનું ઉલ્લેખન થઈ શકે નહિ એવા, અવિનાશી, સનાતન પ્રાણીઓ ” અદિતિના પુત્રો, આદિત્યેમાં એ સુખ્ય છે. અદિતિ એ એક, અનંતતાનું સ્વરૂપ દર્શાવતી કાલ્પનિક શુદ્ધ સૃષ્ટિ છે, અને સુર કહે છે તે પ્રમાણે “ એને વિશ્વવ્યાપી કુદરતની મૂર્તિ ગણવી એજ ઉત્તમ છે.” આ અદિતિ માતાને બાર પુત્ર હતા. તેમાં વરુણ, મિત્ર, દક્ષ, ઈંદ્ર, સવિતૃ અને સૂર્ય સુખ્ય હતા ‘ વરુણ ’ એ શબ્દ (પૃ. ૫૭ થી) સંસ્કૃત ચર “ ઢાંટવું ” એ ઉપરથી આવ્યો છે તેટલા માટે તે સર્વ પદાર્થોને ઢાંકનાર આકાશનો દેવ

ગુરૂ પુરાણમાં લખ્યું છે કે-મૃત્યુ લોકથી ચમપુરી ૮૬૦૦૦ યોજન છે. ત્યારે જીવાત્મા આ શરીર છોડે છે ત્યારે તેને તે પુરીમાં જવા માટે સફર કરવી પડે છે અને માર્ગમાં ૮ મુકામ કરવા પડે છે. (શંકડા ૫ શં. ૧૮૪મી પૃ ૨૪)

છે. ગ્રીકભાષામાં તેને મળતા દેવને માટે જે શબ્દ છે તેનો અર્થ 'સ્વર્ગ' થાય છે. અને આર્થ પ્રવ્રજા છુટી પડી તે પહેલાં ગ્રીક અને આર્થ લોકો જે પ્રાચીન આર્થ દેવોને પૂજતા તેમાંના તે એક છે એ સ્પષ્ટ છે.

“સૂર્ય આકાશમાં તેની મત્તાથી ઉગે છે, જે પવનો વાય છે તે માત્ર તેના શ્વાસરૂપ છે, નદીઓ તેની આત્માથી વહે છે ને તેનાં ઉંડા માર્ગો તેણે કર્યા છે; અને તેણે સાગરની ઉંડાઈ કરી છે. તેના નિયમો સ્થિર છે અને તેનું ઉદ્ભવ-ધન થઈ શકતું નથી. તેના નિયમોને જળે અંદ્ર પ્રકાશ માથે ફરે છે અને રાત્રે આકાશમાં દેખાતા તારા દિવસના પ્રકાશમાં અદૃશ્ય થાય છે. હવામાં ઉડતાં પક્ષીઓ અને કરી પણ વિશ્રાંતિ લીધા વિના સતત વહેતી નદીઓ તેના જળ અને ક્રોધ બાળી શકતાં નથી, પણ આકાશમાં પક્ષીઓ ઉડે છે તે, દૂર મુસાફરી કરતાં પવનની ગતિ, અને મહાસાગર પર વાહણોના માર્ગો એ સર્વ એ જાણે છે, એને જે છુપી વાતો થઈ ગઈ છે કે સૂતાની છે તે સર્વ એ જાણે છે.”

(મૂરકૃત 'ભૂવ સંસ્કૃત મંથના વચન' પૃ. ૫૮)

(૩) હિંદુસ્તાનના દેવો. પૃ. ૬૦ થી-ચંદ્રવર્દમાં વર્ણવેલા વિષે નીચેની હકીકત આપી છે-એક દેવર્ષિ જ્યુને પરમતત્ત્વ બ્રહ્મ વિષે તે ઉપદેશ કરે છે કે “જેમથી મર્વ પ્રાણીઓ થાય છે. જન્મ્યા પછી જેને લીધે તેઓ જીવી શકે છે, જે પ્રતિ તેઓ જાય છે, અને જેની માથે એક રૂપ થાય છે.”

“તેણે પવિત્રતા એકાગ્રચિત્ત ધ્યાન ધરીને અન્નને (કે શરીર કે પદ્માથને) બ્રહ્મ બાળ્યું, કાળુ કે સૂર્ય પદાર્થો અન્નથી ઉત્પન્ન થાય છે, ઉત્પન્ન થયે અન્ન વડે જીવે છે, અન્ન પ્રતિ જાય છે, અને અન્નની સાથે એક રૂપ થાય છે.”

“વળી તેણે ઉંડું ધ્યાન ધરી બ્રહ્મનું શોધન કર્યું અને મન વિચારે એ બ્રહ્મ છે એમ શોધી કાઢ્યું, કારણ કે મર્વ પદાર્થો મનથી જન્મે છે.” વગેરે વગેરે આ તે મમગ્રયો; પણ વડેણ પાસે આવીને કહ્યું-હે ભગવાન! બ્રહ્મ શું છે તે મને શિખવો.” વડેણે કહ્યું તપવડે બ્રહ્મ જાણ તપન બ્રહ્મ છે.”

“તેણે તપ તપ્યું અને તપ વધીને આનંદ બ્રહ્મ છે એમ જાણ્યું. કાળુ કે ખરેખર સર્વ ચીજો કંઈમાંથી ઉત્પન્ન થાય છે, ઉત્પન્ન થયે ખુશીથી જીવે છે, મુખ પ્રત્યે જાય છે, અને તેઓ આનંદ સાથે એક રૂપ થાય છે.”

(સુર દૃત 'હિંદુ સર્વ દેવ' પૃ. ૨૭૫)

પદાર્થોની ઉત્પત્તિ વિષે વરુણે આવા તત્વજ્ઞાનનો ઉપદેશ કર્યો છે. તત્તિરીયોપનિષદમાં ભૃગુવહ્નોમા શ્રુતે વરુણે શ્રમહજ્ઞાન આપ્યું છે.—

મૃગુ વૈ વારુણિ । વરુણ પિતર મુપસસાર । અઘીદિ મગવો વ્રહેતિ । તસ્મા પત ત્પ્રોવાચ । યદં પ્રાણં ચશ્ચુઃ શ્રોત્રં મનો વાચ મિતિ । તં દ્વો વાચ । યતો વા ઇમાનિ ભૂતાનિ જાયંતે । યેન જાતાનિ જીવંતિ । યત્પ્રયંત્યઽમિસં વિશન્તિ । તદ્વિજિજ્ઞાસસ્ય । તત્ વ્રહેતિ । સતપોઽનપ્યત । સતપ સ્તપ્તવા ॥ અત્ર વ્રહેતિ વ્યજાનાત્ । અગ્રાઘ્યે વ વહ્નિમાનિ ભૂતાનિ જાયંતે । અગ્રેન જાતાનિ જીવન્તિ । અન્નં પ્રયન્તઽમિવિશન્તીતિ ॥

એકાદશોપનિષદ, છોટાલાલ ચંદ્રગઢર શાસ્ત્રી પૃ ૫૪૮-શબ્દાર્થ-વરુણનો પુત્ર ભૃગુ એકવેળા પોતાના પિતા વરુણદેવની પાસે આવ્યો. એ શું છે, તે વિષે આપ મને ઉપદેશ કરશો. તેણે તેને આ પ્રમાણે જણાવ્યું. પ્રાણ, ચક્ષુ, શ્રોત્ર, મન, અને વાણી આટલા બ્રહ્મને જાણવાના સાધન રૂપ છે. વધારામાં તેમને તેને એ કહ્યું કે—જેનામાંથી આ સર્વ પ્રાણી માત્રોની ઉત્પત્તિ થાય છે. જેના વડે ઉત્પત્તિને પામેલા પ્રાણીઓ જીવે છે, મરણ પ્રાપ્ત થયા પછી જેને વિષે પ્રાણીઓ પ્રવેશ કરે છે તેજ બ્રહ્મ છે. માટે તું તેને જાણવાની ઇચ્છા કર પછી ભૃગુએ પોતાના (પિતાના જોઈએ) કહેવા પ્રમાણે આ સઘણ જોળખવા માટે તપરૂપી વિચાર કરવા માડ્યો.

આ પ્રમાણે તપના પ્રભાવ વડે તેણે જાણ્યું કે—અન્ન એ બ્રહ્મરૂપ છે કારણ કે—સર્વ પ્રાણી માત્રોની ખરેખર અન્નમાંથીજ ઉત્પત્તિ થાય છે. ઉત્પન્ન થયા પછી અન્ન વડે પ્રાણીઓ જીવે છે, જ્યારે મૃત્યુ પામે છે ત્યારે ભૂતો અન્નને વિષે પ્રવેશ કરે છે, અર્થાત્ મરણ સમયે સર્વ ભૂતો અન્નના કારણ રૂપ પૃથ્વી ભણી જાય છે તથા પૃથ્વી રૂપ થઈ જાય છે. ઇત્યાદિ

આ લેખમાં કિચિત્ વિચારવાનું કે—વરુણદેવે પોતાના પુત્ર ભૃગુને ઉપદેશ આપતા વધારામાં કહ્યું કે—“ જેનામાંથી આ સર્વ પ્રાણી માત્રોની ઉત્પત્તિ થાય છે. ” આમાં વિચારવાનું કે—પ્રાણી માત્રની જે ઉત્પત્તિ થાય છે તે કર્મવાળા પ્રાણીઓની કે કર્મ વિનાના પ્રાણીઓની ? જે કર્મવાળા પ્રાણીઓની ઉત્પત્તિ થતી હોય તો તેમને કર્મ કોણ લગાડતું હશે ? અગર કર્મ વિનાના ઉત્પન્ન થતા હોય તો ઉત્પન્ન થઈને તેમને કરવાનું શું ? વળી જણાવ્યું કે “ મરણ પ્રાપ્ત થયા પછી જેને વિષે પ્રાણીઓ પ્રવેશ કરે છે તેજ બ્રહ્મ છે. ”

આમાં વિચારવાનું કે-કેટલો કાલ રહ્યા પછી પાછા પ્રવેશ કરી જતા હશે ? કદાચ કહેવામાં આવે કે-કલ્પના અતે પાછા બ્રહ્મમાં પ્રવેશ કરી જાય છે તો તે પણ ચોક્કસ નહીં થાય કારણ કે કલ્પના અંતમાં તો પ્રાણીઓની પ્રવૃત્તિ માપરૂપ થઈ જાય છે, અમર તેવા પાપની પ્રવૃત્તિવાળાનો બ્રહ્મમાં પ્રવેશ થઈ જતો હોય તો પછી શાસ્ત્રોમાં તપ જપ ધ્યાનાદિક જતાવવાની જરૂર શી હતી ? માટે આ લેખ બધી વાતથી વિચરવા જેવો છે.

અમે વરંવાર કયા સુધી જામી જામીને જતાવીએ ?

એક ભૃગુ ઋષિ જે જતાવ્યા છે તેમને બ્રહ્માના પુત્ર બતાવેલા છે. તે અને આ વરૂણ દેવના પુત્ર ભૃગુ એક હશે કે બુદ્ધા આ મમજવાનું રહે છે.

મતુષ્યનો ભોગ લેવાં તૈયાર થએલા વરૂણદેવ સર્વજ્ઞ.

(૪) હિંદુસ્તાનવા દેવો. પૃ. ૬૩ માં

‘ઋગ્વેદમાં નીચે લખેલી વાત આપી છે-તેથી વરૂણને એક વખત મતુષ્યનું બળિદાન આપવામાં આવતું એ શક્ય દેખાય છે. હરિશ્ચંદ્ર નામના એક પુરુષને પુત્ર ન હતો. નારદની સલાહથી તે વરૂણ પાસે ગયો અને તેને કહ્યું “હે ગર્ગજ, મને પુત્ર પ્રાપ્ત થયો તો તે પુત્રનું કું તમને બલિદાન આપીશ.” વરૂણે તેને એવું વચ્ચન આપ્યું. પુત્ર મોટો થયો ત્યારે તેના પિતાએ તેને પોતાની પ્રતિજ્ઞા કહી અંબળાવી, પણ પુત્રની મરણ યજ્ઞમાં હોમાવવાની ન હતી; તેથી તે ઘરમાંથી નાશી ગયો. રાજાએ પોતાની પ્રતિજ્ઞા પાત્રી નહિ, તેથી નાગજ થઈ વરૂણે તેને શાપ દીધો અને તે જલંઘરથી પીડા પામવા લાગ્યો. તે પુત્ર છ વર્ષ જંગમમાં ભટક્યો; આખરે તે એક બ્રાહ્મણને મળ્યો તેને ત્રણ પુત્રો હતા, તેઓમાંના એકને ખરીદીને પોતાના બદલે યજ્ઞમાં હોમવાની તેણે માગણી કરી પિતાએ વડીલ પુત્રને આપી દેવાની ના પુશી જતાવી, અને માતા કનિષ્ઠને છોડવા નાજી ન હતી, આથી વચલા છોકરાને લેવામાં આવ્યો. તે કુમારને ગાંધ્યો અને તેને હોમવાની તૈયારી થઈ, ત્યારે તેણે દેવોનો સ્તુતિનાં કેટલાક સ્તોત્રો ગાવાનો ૧૪ માગી વરૂણે એ ચાચના સીકારી અને તે ઋચાઓ પઢવાથી હરિશ્ચંદ્રનો જલંઘર મટી ગયો.”

આ ઉપરના લેખકમાં વિચારવાનું કે-ચારોવેદનું મૂલ્ય કહોનો અથવા અંપૂર્ણ હિંદુધર્મનું મૂલ્ય કહોતો તે ઋગ્વેદ જ નહીં. અને ચારો વેદોના મુખ્ય દેવતાઓ (૩૩) તેનીશજ ગણાવેલા છે. તેમાં પણ એટલા એટલા દુનીયાના

હવેના સૂક્ષ્મમાં સૂક્ષ્મ (હવામાં હવા) બાતનીનો મેળવનાર જ્ઞાનવાન સર્વજ્ઞ વરુણદેવને જ વરુણેલો છે.

વેદોને અનાદિના અપોરૂપેય તરીકે પૂર્વકાલનાં લાગે, બલકન કરોડો પંડિતોએ લખીને બતાવેલા છે. તેઓએ આ પ્રસંગ શું ધ્યાનમાં લીધો નહીં હોય ? આ રાજા કયા કાલમાં થયેલા ? સર્વજ્ઞ એવા વરુણદેવે યજ્ઞમાં હોમાવી પછો લેવાની આશાથી રાજાને પુત્રનું વરદાન આપ્યું. તેમાંથી તેમને શું મેળવવાનું હતું ? અને પ્રાપ્ત થયેલા પુત્રને યજ્ઞમાં હોમાવી રાજાને પણ શું મેળવવાનું હતું તેમાંનું કંઈ પણ સમજાતું નથી. જે સત્તાધીશ વરુણ દેવે પુત્ર આપ્યો તે સત્તાધી પાછો ન મેળવતાં નીરપરાધી રાજાને જલધરના રોગથી દુઃખી થા હેતુથી કર્યો ?

મારા વિચાર પ્રમાણે આ બધા વૈદિક પંડિતોએ કંઈ તેવા તેવા સમયમાં વેદોથી તે પુરાણો સુધીના લેખો જે લખ્યા છે તે કંઈ આલતા સત્ય ધર્મથી જુદાં પડીને જે તેમની વસ્તુને ગ્રહણ કરી ચોત ચોંતાની મરણ પ્રમાણે લેખો લખીને ઉભા કરેલા તેથી આજકાલનાં ખરા શોધક પંડિતો પણ તત્ત્વને મેળવ્યા વગર મોટી ગુચવણમાં ગુચવાઈ બહા હોય ? આ 'માર્ગ' અનુમાન નહિ જેવું પણ સત્ય શોધકોને વિચારવા યોગ્ય થશે.

.. વેદોમાં વરુણ, સર્વજ્ઞદેવ, તે પુરાણોમાં નદબ્રહ્મ આથી ? ..

હિન્દુસ્તાનના દેવો પૃ. ૬૨ થી—“ પુરાણોમાં વરુણની પ્રતીષ્ઠામાં ખેદકારક ફેરફાર થયેલો વર્ણવ્યો છે. વેદના દેવોમાં સર્વથી ઉત્તમ દેવની પદવી આથી બ્રહ્મ થઈ વરુણ માત્ર સમુદ્ર દેવ, બીજા વર્ગના નેષ્ઠ્યૂત (શામન લોકોનો સમુદ્ર દેવ) થાય છે. તે પોતાની પાસે નામની ફેણનું બનાવેલું આલોગ નામનું જળસ્પર્શ ન કરી શકે એવું છત્ર રાખે છે તેનાં નીતિનાં લક્ષણમાં પણ એવી જ અધમ સ્થિતિ થાય છે.

મહાભારતમાં તેણે વિષે આખ્યાન કહ્યું છે તે પ્રમાણે-પાપને તિરસ્કારવાને બદલે તે ઉત્તમ્ય ઋષિની પુત્રીનું હરણ કરે છે, અને પાછી આપવાની ના કહે છે, તેથી ઋષિ સમુદ્ર પી જાય છે અને ત્યારે વરુણ શરણે જાય છે. તેણે વળી સૂર્ય દેવ સાથે લેખાં થઈ ઉર્વશી નામની અપસરા જોડે કામ કીડા કરી, તેથી અગત્ય નામના પ્રસિદ્ધ ઋષિનો જન્મ થયો.”

એકંદરે આ સર્વજ્ઞ વરુણ દેવનો વિચાર—

વેદોમાં મોટામાં મોટો અને પ્રાચીનમાં પ્રાચીન મંદગ્વેદ છે, તેમાં મોટામાં મોટો વરુણ દેવ મનાયો છે. કેમકે કલમ બીજીમાં જણાવ્યા પ્રમાણે—સૂર્ય દેવ તેની સત્તાથી ઉગે છે, પવન દેવ તે તેનો જ શ્યામ બતાવ્યો છે. વળી તેની જ આરાધી નદીઓ વહે છે અને તેના ઉંડા માર્ગો પણ વરુણ દેવે જ કર્યા છે ઇત્યાદિ. આ બધું ઇશ્વરની ગ્રેસથી. ઋષિઓએ જાણીને બતાવ્યું એમ પ્રસિદ્ધ માં મુકાયું છે.

આટલી મોટી સત્તાવાળો સર્વજ્ઞ વરુણ દેવ—કલમ ચોથીમાં જણાવ્યા પ્રમાણે હરિશ્ચંદ્ર રાજાને પુત્રનું વરદાન આપી, પુત્રનું બલિદાન લેવા તૈયાર થાય, એ કેટલું બધું આશ્ચર્ય? વળી પુત્રનું બલિદાન ન મંજૂરવાથી જલંદરનો ભયંકર રોગ ઉત્પન્ન કરે એ પણ કેટલું બધું વિચારવા જેવું?

આટલી મોટી સત્તાવાળા વરુણ દેવને આવી અંથોગમ્ય અનીતિ કરવાનું પ્રયોજ્યું? વળી પાંચમી કલમમાં મહાભારતનો લેખ લેતા, આ સર્વજ્ઞ વરુણ દેવે ઋષિ કન્યાને પુત્ર્યુત્ત છોડી? આટલી બધી અનીતિવાદા દેવને વેદમાં મર્વજ પણાનું વિરૂદ્ધ આપનાર ઋષિઓ, રાનીઓ હતા એમ પણ આપણું મન કેવી રીતે કબૂલ કરે? આ બધી વાતોનો વિચાર કરી લેતાં જરૂર કોઈ પૂર્વ કાલમાં આલના સત્યધર્મથી કંટાળેને—પૃથ્વી જ્ઞાન વિનાના પોંડન માનીઓએ, આ નવું ધાંધલ ઉભું કરેલું હોય એમ કેમ ન કહી શકાય? જેને વેદના ઋષિઓએ ઉત્તમોત્તમ દેવ તરીકે કહી બતાવ્યા હોય, તે આપણી નજરે અધમ સ્થિતિવાળા દેખાય ત્યારે આમાં ભૂલ લખનારાઓની કે આપણા જેવા ભોનારાઓની? આ વાતનો વિચાર તો કોઈ તટસ્થ દષ્ટિના, પંડિતોહોય તે મતાંવી શકે? આપણા જેવા પક્ષપાતીઓ કે કેવળ અંધ શ્રદ્ધાલુઓ કેવી રીતે ન્યાય આપી શકે? અમે તો ક્રિશ્ચિત સૂચના માત્રથી જણાવ્યું છે વિશેષ વિચારવાનું તે વાચકોને જ સોંપુ છું.

જૈન પ્રમાણે—અનેક પ્રકારની દેવોની બલિઓ અને તેમનાં સ્થાન વિગેરે બતાવ્યાં છે. તેમાં પહેલા દેવલોકના ઇંદ્રના ચાર દિશાપાત્ર (ચાર દિશાના રખવાલા) સોમ, યમ, વરુણ અને કુબેર છે. તેમણે આયુષ્ય પણ જણાવ્યું છે. તેજ ચાર લોકપાલ વેદ પુરાણમાં લખાયાં છે પંચ, ત્રિવિત્ર પ્રજાઓ ગોઠવાયતા છે. તે મિવાય-૧ ઇંદ્રલોક, ૨ શિવલોક, ૩ વિષ્ણુલોક, ૪ ગોલોક—કૃત્તુનું સ્વર્ગ અને પાંચમો બ્રહ્મલોક—બ્રહ્માનું સ્વર્ગ. પણ કદવેણું છે.

વેદિકોનો ઇંદ્રલોક જૈનોના પહેલા દેવલોકનો સાથે કદાચ બધ બેસતો કરી શકશે. પણ-શિવ, વિષ્ણુ અને બ્રહ્મા ચોક્કસ સ્વરૂપના ઠંઠ્યા વિના તેમના સ્વર્ગોની ચોક્કસતા કેવી રીતે કરી લઈશું ? આ બધા લેખો મૂકેલા છે મનન પૂર્વક વિચારવાની સલામણું કહે છે. ઇતિ વેદાદિકના સર્વજ્ઞ વરુણ દેવનું સ્વરૂપ આ ૩ બીજે પ્રકરણ ૩૦ મું.

પ્રકરણ ૩૧ મું.

વેદોમાં વર્ણવેલા અગ્નિદેવનું કિંચિત્ સ્વરૂપ

હિંદુસ્તાનના દેવો પૃ. ૪૨ થી પ્રકરણ ૨ નું-અગ્નિ દેવ—

“ મહાત્ અગ્નિ દેવ ? વાઈં તરવ એક છે તો પણ સ્વરૂપ ત્રણ છે. અગ્નિ સ્વરૂપે તુ આહ-પૃથ્વી પર બળે છે, વીજળીના રૂપમાં આકાશમાં ચમકે છે, અને સુવર્ણમય સૂર્યના સ્વરૂપમાં સ્વર્ગમાં પ્રકાશે છે.

(ડોક્ટર મૂરકૃત ‘ મૂળ સંસ્કૃત ગ્રંથોનાં વચન ’ પૃ ૨૨૧

ઇંદ્ર સિવાય કોઈપણ બીજા દેવ કરતા અગ્નિનાં સ્તોત્રો વેદમાં વધારે છે. ”

હિંદુસ્તાનના દેવો પૃ. ૪૪ થી ૪૭ મા-ઋગ્વેદમાં પ્રથમજ કરાયેલી અગ્નિદેવની સ્તુતિના સ્તોત્રનો અર્થ આપેલો છે—“ હું અગ્નિનું સ્તવન કરું છું, એ મોટામાં મોટો પુરોહિત છે, દેવ છે, યજ્ઞનો નિયંત્રક છે અગ્રજ છે, તું પ્રજ્ઞલ દ્રવ્ય આપનાર છે. ” એ પ્રમાણે નવ ઋચાનો અર્થ છે. ભાષાતર કારે નવે ઋચિઓ ટીપમાં મુકી શાયનાચાર્યના ભષ્યનો અર્થ લખી બતાવ્યો છે તે ત્યાંથી જોઈ લેવો

(પૃ ૪૭) મા-કંઈક હાસ્ય પૂર્વક વિમોહથી એમ કહેવામાં આવે છે કે દેવે ને બે મુખ છે-બ્રહ્મણ (બક્ષ કરવાના સ્વભાવવાળાનો ઉત્તમ નમુનો) અને અગ્નિ ?

વેદમાં અગ્નિને આકાશ અને પૃથ્વીનો પુત્ર, અને ઇંદ્રનો ભેડકીઓ બાઈ કહેવા છે. આમ એની જે પ્રતિષ્ઠા વેદમાં મળે છે તે ત્યાર પછીના સમયમાં જતી રહી છે.

મહાભારતમાં અગ્નિ એવું કારણ અપાયું છે કે અતિશય બળિદાનુનું ભક્ષણ કરવાથી તેવું વીર્ય ક્ષીણ થયું છે. આખા ખાંડવવનનું ભક્ષણ કરી પોતાનું નષ્ટ થયેલું આરાગ્ય પાછું તાજું કરવા તે આતુર હતો એમ કહે છે. ઇંદ્રે તેને તેમ કરતાં લાભો વખત અટકાવ્યો, પરંતુ કૃષ્ણની સહાયતાથી તેણે પોતાના ઇચ્છા સફળ કરી.

પિતૃદેવી પાસે મૃતકને મોકલીદે, એવી અગ્નિને પ્રાર્થના.

હિંદુસ્તાનની સંસ્કૃતિ. પૃ. ૧૫ થી

“ હે અગ્નિ ! આ શંખને ભસ્મમાન કરે નહિ, તેને દુઃખ આપ નહિ, તેની ત્વચા કે ઢેહને છેદ નહિ. હે વન્દિ ! તેનું શરીર તારી ઉપમામાં બદલી બાક કે તરત અમારા પિતૃઓના સ્થાનમાં તેને મોકલ. ” (મં. ૧૦, ૧૬-૧)

આ અગ્નિનાં સંબંધે કિંચિત્ માટે વિચાર—

વેદોમાં પકેત વહેલી અગ્નિની સ્તુતિ કંવામાં આવી છે. અને એક ઇંદ્ર સિવાય પ્રીત ગણા દેવોથી એની સ્તુતિઓ વધારે મળે—કારણ એનું કારણમાં આવ્યું કે—નિર્જીવ લોકોમાંથી આ પ્રાણીની ઉત્પત્તિ, વગી જેનાથી ઉત્પત્તિ તેનોજ નાશ કરનાર, આ કુંઠવતી બનાવ ભેદ ઋષિઓ આશ્વર્થમાં મગ્ન થતા, અગ્નિની સ્તુતિ કરવા વર્ષે જલથાયા. અને તે પ્રમાણે પોતે જાદ્રિક ભાવે જાળના પણ ગયા. પરંતુ—ઉત્પન્ન કરેલી વસ્તુનું કે પ્રતિપાદન કરેલી વસ્તુનું મહત્વ ફનીયામાં કાયમ રહેતું હોય તેના ઉત્પાદકોનું કે પ્રતિપાદકોનું મહત્વ કાયમ રહે. ત્યારે આપણે આજે અગ્નિ દેવનુંજ મહત્વ નહિ જેવું દેખી રહ્યા છીએ તે પછી તેના પ્રતિપાદકોનું મહત્વ કેવી રીતે ટકી રહે ?

એવી રીતે આ એક અગ્નિનાજ સંબંધે ગળ્યું છે તેમ નથી પરંતુ વેદના સમયમાં અનેક વિષયોમાં તેવું બનેલું આપણા જોવામાં આવે છે જુવે કે વેદોમાં પ્રતિપાદન કરેલા યજ્ઞ યાગાદિકનું મહત્વ ફનીયામાં, ઇંદ્ર વરૂણ આદિ દેવોનું મહત્વ પણ જુવે કેટલું રહેતું ?

આવી રીતે તે તે પદાર્થોનું મહત્વ જાણું થવામાં અરૂં કારણ જોતાં તે તેના પ્રતિપાદકોની ખામીને લીધેજ જોનેલું છે એવો વિચાર કરવો તેજ વિશેષ પ્રશસ્ત છે એમ મારૂં માનવું થાય છે.

કુમારીલ ભટ્ટ અને શંકરાચાર્ય. ઇ. સ. ના ૮ મા ૬ મા સૈકામાં થયા.

હિંદલોકનો દુકો ઇતિહાસ. સને ૧૮૮૬ ની બીજી આવૃત્તિ.

ડાકતર હંટર દ્વારા અંગ્રેજી પુસ્તકનું ગુજરાતી. તેમાંથી લીધેલા ઉતારા.

પૃ. ૧૦૩ માં—પહેલો આચાર્ય કુમારિલ ગિહારનો પવિત્ર પ્રાદ્યલુ હતો. ઇસ્વીસનના આઠમા સૈકામાં તેણે ઉપદેશ કરવા માંડ્યો.—

પૃ. ૧૦૬—શંકરાચાર્ય ઇ. સ. નો ૬ મા સૈકો ૦૦૦ એમનો જન્મ મલખાર દેશમાં થયો હતો.....તેમને પ્રાદ્યલુના વેદાંત મતને તેનું છેલ્લું રૂપ આપ્યું અને લોક પ્રિય કરી પ્રજા ધર્મ ગતાવ્યો. ૮ મા કે ૬ મા સૈકામાં તેમને દુકો ભવ પુરે થયા પછી—અત્યેક નવા હિંદુ પંથને સચુલુ ઇશ્વરની સ્થાપનાથી આરંભ કરવો પડે છે. એ કહેવું ભાગ્યે અતિશયોક્તિ કહેવાય.

પૃ. ૧૦૭--હિંદુમતને ધર્મનો આધાર.....જેમ હિંદના લોકની અનેક જોતો પરથી નોતો બની તેમ વેદનો જૂનો સાદો માર્ગ—ખુદના શાત મત અને અનાય લોકોના ભયાનક વિધિઓ કુલપીમા ગણાઈ, તેમાંના મૂલ્યના પાતુ અને મેલના મિશ્રણ રસના હિંદુ દેવો બન્યા.

૧૧ જૌદ ધર્મની અસર—ખાદ મતે હિંદુ મતમાં પોતાનો જ્ઞાન ધર્મનો ઉદ્ધાર ઉત્સાહ મુક્યો. જોટલુંજ નહીં પણ પોતાનાં ઘણાંક ધર્મનાં ખાતાં તથા શિવાજી તેને માટે રહેવા દીધા. ॥

પૃ. ૧૦૮--જંગલનો રાજેન્દ્રલાલ મિત્ર નામે મોટો પંડિત જોતે વૈષ્ણવ છે તો પણ માને છે કે—જગન્નાથનો રથોત્સવ જૌદ ધર્મના કોઈ વરદોડાની પાછલ રહેલી નિશાણી છે.

હિંદુ મતે પોતાના ઘણાંક આધાર અને ઘણાંક ક્રિયા હિંદના અનાય લોક પાસેથી પણ લીધાં છે—લાકડાનાં હુકોની, અજુઘક પથ્થર રી, અને જાડની પૂજા તેમની તરફથી આવેલી છે.

જંગલના ગામડીયા લોકોનો ધર્મ તો એમાં જ આવી રહ્યો છે.

હિંદ, તત્ત્વજ્ઞાનનો ઇતિહાસ કર્તા નર્મદાશંકર મહેતા પૂર્વાર્ધ પ્રકાશક હીરાલાલ ત્રિલોચનદાસ પારેખ બી.એ. આસિ. મેકેટરી. અમદાવાદ; પહેલી આવૃત્તિ સંવત ૧૯૮૦.

સં. ૧૯૭૯ ના માઘ માસના વસંતમાં પ્રોફેસર આનંદ શંકર બાપુભાઈ ધ્રુવ એક અંગ્રેજી તત્ત્વજ્ઞાનના ઇતિહાસનું વિવેચન કરતાં પ્રસ્તાવના-પૃ. ૧૭ માં ભારતવર્ષની ત્રણ નદીઓ-ખરી રીતે શ્રી કૃષ્ણ, ત્રી ગૌતમ, શ્રી મહાવીર. એ ત્રણ મૂલ સ્થાનમાંથી જાગી છે. અને ત્યાં સુધીજ આપણી માનુષી અથવા પૌરુષેય ઇતિહાસ દ્રષ્ટિ પહોંચે છે. તે પહેલાની આપણી દ્રષ્ટિ ઇતિહાસ રૂપની નથી.

પરંતુ-અપૌરુષેય-“શબ્દ બ્રહ્મ”ની ઝાંખી છે. એ સ્પષ્ટ તત્ત્વ દ્રષ્ટિ બ્રહ્મર્ષિઓથી ઉદયી છે, એમ કહેવામાં અપાતતઃ વિરોધ જણાયે પણ વસ્તુસ્થિતિથી વધાવી લેવા જેવો નિર્ણય છે.

અ્યારે શ્રી કૃષ્ણનાં કુટિલ રાજ્ય વ્યવહારવાળા જીવનમાં તેમની સત્ જ્ઞાન દ્રષ્ટિ અનાવૃત રહી હતી ત્યારે શ્રી ગૌતમની અને શ્રી મહાવીરની તત્ત્વ દ્રષ્ટિ નૈરાશ્ય અને ત્યાગ ઉપર ભાર મુકનારી છે.

નિવૃત્તિના સ્વરૂપના સહસ્ય જ્ઞાન સાથે નિવૃત્તિ ઉપર શ્રી કૃષ્ણનો ધર્મો પદેશ છે. ત્યારે નિવૃત્તિ પર થયું એવો શ્રી ગૌતમ અને મહાવીરનો ધર્મો પદેશ છે.

ઇતિહાસ કાલના બ્રાહ્મણ ધર્મ, બૌદ્ધ ધર્મ, અને જૈન ધર્મ પ્રવર્તક રાજર્ષિઓ હતા એટલુંજ નહીં પરંતુ સાધન શ્રેણિ પણ ત્રણેમાં લગભગ મળતી છે-બ્રાહ્મણ ધર્મ-કર્મ ઉપાસના અને જ્ઞાન/અથવા કર્મ યોગ, ભક્તિ યોગ, અને જ્ઞાન યોગને સાધન રૂપે લે છે.

બૌદ્ધ ધર્મ-શીલ, સમાધિ, અને પ્રજ્ઞાનો સાધન રૂપે સ્વીકાર કરે છે અને જૈન ધર્મ-જ્ઞાન, ઇશ્વર અને આસ્ત્રિતને સાધન રૂપે સ્વીકારે છે.

હું ઠામાં-આચાર, સંસાર અને વિચારનો સમન્વય કરવાથી એટલે કે બાળી, દહેણીને કરણી વડે પાર, જિતરણી એ એક લક્ષ સિદ્ધ કરવાથી આ ત્રણે ધર્મો મોક્ષ સિદ્ધ કરવા મથે છે.

એજ પ્રસ્તાવના પૃ. ૬ માં-તત્ત્વજ્ઞાનની આ સિન્ન પ્રસ્થાન શ્રેણીઓ મંગા, યમુના, અને ગરુડા વડે ઉત્પન્ન થયેલી ત્રિવેણી જેવી છે-૧ બ્રાહ્મણ

દર્શનની શ્રેણી, ૨ બૌદ્ધ દર્શનની શ્રેણી, ૩ આદ્યત દર્શનની શ્રેણી આ ત્રણ શિન્ન પ્રવાહવાળી નદીઓ છતાં ભાન્ત વર્ષના ઉંચા નીચા સર્વ પ્રદેશોને પાવન કરતી અદ્યપિ ચાલે છે. જેવી રીતે સુંદર મીની વેણી ત્રણ વલ્લથી ગુથાય છે ત્યારે તેના મરતકને શોભા આપે છે અને છુટા લટીયા સૌદર્યને લબ્ધવે છે તે પ્રાક્ષણોના, બૌદ્ધોના, અને જૈનોના વિચારોનો જેઓ સમન્વય કરી જાણના નથી તેને મારી અદ્યમતિ તત્ત્વજ્ઞાન કહી શકતી નથી પરંતુ ધર્માધ કહે છે

હિંદતત્ત્વજ્ઞાનનો ઇતિહાસ. લેખક—નર્મદાશંકર, મહેતા.

જૈન દર્શનના લેખમાં તેમને સુધારો કરવાની સૂચના—

(૧) પૃ ૧૮૮ મા—“ જોમનો (જૈનોનો) ધર્મ સપ્રદાય ઘણો પ્રાચીન છે. તેમના આદ્ય તીર્થ કર ઋષભદેવજીએ પોતાના પુત્ર ભરતને ચક્રવર્તી રાજ્યાસન આપી, સંમાર ધર્મનો ત્યાગ કરી, સિદ્ધમદને મેલવું હતું તેમના ત્યાર પછીના બાવીશ તીર્થ કરો સંબંધની પ્રમાણવાળી ઐતિહાસિક માહિતી મળી આવતી નથી ”

બાવીશ તીર્થ કરોનો ઇતિહાસ નથી જો ભૂવ છે ચોવીશ તીર્થ કરોનો અને તેમના સમયમાં થયેલા બાર ચક્રવર્તીઓનો, તથા વાસુદેવાદિકના નવત્રિ કોનો ઇતિહાસ કમવાર દિશામાત્ર તો અમારા આ પુસ્તકની, વિશેષ ત્રિપઠિ શલાકા પુરૂષ ચરિત્રાદિથી જોઈ શકાશે.

(૨) પૃ ૧૮૦ મા—“ વર્ધમાનને સર્વ પ્રકારની લૌકિક અલૌકિક કેલ વળી આપવામાં આવી હતી ”

વર્ધમાનને કેલવળી આપવામાં આવી હતી જો વાત જૈનોની માન્યતાથી સર્વથા વિરુદ્ધ છે. તીર્થ કરોના જીવને પૂર્વભવમાં જે ત્રણ જ્ઞાન હોય તે ત્રણ જ્ઞાન લઈને માતાના ગર્ભમાં આવે છે, તેથી તેમને કોઈપણ પ્રકારની કેલવળી લેવાની જરૂર પડતી નથી અને આજ સુધી પૂર્વકાલમાં થઈ ગયેલા કોઈપણ તીર્થ કરે કોઈપણ પ્રકારની કેલવળી, વીધી નથી, તેમજ ભવિષ્યકાલમાં જે તીર્થ કરો થશે તેમાંના કોઈ પણ તીર્થ કર કેલવળી કોઈ પણ નહીં

આ જોઈને માન્યતા સિવાય બીજી માન્યતા જૈનોમાં છેજ નહીં કિંતુ તદ્દન સમૃદ્ધિકાલના યોગે, કે તદ્દન નિષ્કૃષ્ટ કાલના યોગે દુનિયાથી ભુલાઈ ગયેલો

વ્યવહારનો માર્ગ કે ધર્મનો માર્ગ જે પ્રથમના તીર્થ કહેવાય છે તે પોતાના ત્રણ જ્ઞાનના બલથી શ્રદ્ધસ્થાવરસ્થામા પ્રથમ સામાન્યપણાથી વ્યવહારનો માર્ગ લોકોને બતાવી રસ્તે પાડે છે, ત્યાંથી જ દુનિયાનો વ્યવહાર માર્ગ ચાલુ થાય છે પછી પોતે મર્વ સંજનો ત્યાગ કરી દીક્ષા ચડણ કરે છે. પછી તપના બલથી સર્વ રૂપાણું પ્રાપ્ત કરી લોકોલોકનું સ્વરૂપ પોતે જાણે તે પછી લોકોને મોક્ષનો માર્ગ પણ બતાવે છે. તેથીજ તેઓ તીર્થ કરની પદવી ભોગવે છે પછી સર્વ કર્મોથી મુક્ત થઈ મોક્ષમા જાય છે, ફરીથી આ દુનિયામાં આવતા નથી. તેનુંજ નામ મોક્ષ છે. પગલું મોક્ષ રૂપે થએલો ઇશ્વર દુનિયાને-ઉત્પન્ન કરવા કે તેનો નાશ કરવા વાગે આવે છે એવી માન્યતા જૈનોની નથી. મુક્ત થએલો જ્યારે આ દુનિયામાં પાછો આવે ત્યારે તે મુક્તજ શેનો ?

પૃ ૨૦૦ માં—“ આ સંસારી જીવ વાળના અગ્ર ભાગ જેવો ઝીલો છે, અને મુક્ત દશામાં અનંત થાય છે ”

મંમરી જીવોના કે મોક્ષના જીવોના અસંખ્યાતા પ્રદેશમા કોઈ પદ પ્રકારનો ફરક હોતો નથી. માત્ર સંસારી જીવો સકાય વિકાશના ધર્મવાળા અને અનંત સદમ પરમાણુઓથી વિંટાએલા હોય છે.

અને મુક્ત દશામા કર્મથી મુક્ત (સૂક્ષ્મ પરમાણુઓના સ્પર્શથી મુક્ત) નિર્મલ અને નિઃસ્વ ભૂત હોય છે. તેથી ઉપરની કલ્પના જૈનમિદ્ધાતથી વિરૂદ્ધ છે ॥

પૃ. ૨૦૪ મા—સત્યદર્શનની વાસના જાગે મિથ્યાતની સમે અને સત્ય દર્શનમાં પ્રીતિવાળો થાય તે સાસ્વાદન કહેવાય છે. ”

તે સાસ્વાદન નથી પણ તેનું નામ-મગ્ધ કત્વ છે. સમ્યકત્વમાથી મિથ્યાત્વમા જતા વિસામા રૂપેજ આ સાસ્વાદન હોય છે આ લેખમા પણ ગદ્યલક્ષ્ય થએલી છે.

પૃ ૨૦૫ મા—“ પુદ્ગલ અમૃત, જાકીનાં દ્રવ્યો મૃત છે. ”

આ પણ વિપરીત લખાયું છે—દશ્ય વસ્તુ માત્રને જૈનો ‘પુદ્ગલ’ કહે છે તેથી તે પુદ્ગલજ મૃત છે, પણ તે અમૃત નથી. જાકીના જે અદશ્ય મૃત લખ્યા છે તેજ અમૃત છે.

પૃ ૨૦૬ મા—“ પુદ્ગલોના જવા આવવાથી સ્કંધ અથવા અવયવીના ને કે પગ્ણિઓ અથવા ફેફસાં થાય છે અને તેમા કેટલાક ગુણો લાય છે અને

પ્રકરણ ૩૨ મું. હાલમાં ચાલતો વૈદિક ધર્મ તે જૈનોનો વિકાર. ૧૨૯

કેટલાક નવા આવે છે. તેા પણ સમાન રૂપતાને લીધે તે એક વ્યક્તિ રૂપે અનુભવાય છે."

આ લેખ તદ્દન મળંધ વિનાનો છે તેથી સમાલોચનાને યોગ્ય જ નથી.

જૈનગ્રંથોમાં આ દુનીયા અનાદિકાલની પ્રવાહથી ચાલતી આવેલી ગતાવી છે. તેમાં વીગ કોટા કોટિ આગરોપન વર્ષોના પ્રમાણવાતું એક કાલચક્ર ગતાવેલું છે. તેવા કાલચક્રે અનંતાં થઇ ગયાં અને ભવિષ્યમાં પણ તેવાં થયા કન્વાનાં એ કાલચક્રમાં-કમે કરીને હાલને પ્રાપ્ત થતો કાલ તે અવસર્પિણીનો અને વૃદ્ધિને પ્રાપ્ત થતો કાલ તે ઉત્સર્પિણીનો. આ બંને લાંબા લાંબા પ્રમાણવાળા કાલના છ વિભાગો મેલવતા ૧૨ વિભાગો થાય છે, તેનું સ્વરૂપ જૈન દ્રષ્ટિ એ જગત્ નામના પ્રકરણમાં ગતાવી દીધેલું ફરીથી વિચારવાની લાજામણ કહે છ.

જેમ-વર્ષમાં છ છ ઋતુઓ અથવા શીયાલો, ઉનાતો અને વર્ષા ઋતુ આદ્યા કરે છે તેમ આ કાલક્રમ પણ આદ્યાજ કરે છે. આ બંને કાલના છ છ વિભાગમાં એક નિયમિત કાલમાં-૨૪ તીર્થંકરો, ૧૨ ચક્રવર્તીઓ, અને વાસુ-દેવાદિકના નંવત્રિક મલી ૬૩ શકલા પુરુષો દરેક અવસર્પિણીમાં અને ઉત્સર્પિ-ણીમાં થયાજ કરે છે.

વખતો વખત ભૂત્રાતા ધર્મને જાગૃતિમાં લાવનાર, અલૌકિક મહાપુ-રુષો, મર્વંસ પણ મેલવા પડી કેવડે સ્વ-પન્નું કલ્યાણજ કરવાવાળા તે તીર્થ-કરો ગણાય છે. તે આ અવસર્પિણીમાં શ્રી ઋષભદેવથી લઇને શ્રી મહાવીર સુધી ૨૪ જ થયા છે અને એક કાવમાં ચોવીશજ થાય એવો અનાદિનો નિયમ છે. પણ વ્યક્તિઓ મર્વે જુદી જુદી જ હોય છે. એજ નિયમને અંગીકાર કરી ઘણા મતવાળાઓએ પોત પોતાના મતમાં ૨૪ મહા પુરુષો કલેલા છે. એટલું જ નહીં પણ વૈદિકોના પુરાણકારોએ એક જ વિષ્ણુના ૨૪ અવતારો કલ્યા અને પહેલા શ્રી ઋષભદેવને આઠમાં આવતાર રૂપે કલ્યા પરમહંસનો માર્ગ ગતાવનાજ લખીને ગતાવ્યા કે

ઇતિવૈદિક-વરૂણ, અગ્નિ, કુમાગ્નિ આદિનો વિચાર ખંડની જે પ્રકરણ ૩૧મું.

પ્રકરણ ૩૨ મું.

તેજ પ્રમાણે આ અવસર્પિણીમાં-ભરત, સગર થી લઇને પ્રહ્લદત સુધી ૧૨ ચક્રવર્તીઓ જે થયા છે તે છએ ખંડના સ્વામી બન્યા છે એમના સળધે, વૈદિકોએ ભરત, મગર આદિ બે ચાગને રાજાઓ તરીકે લખી ગોટાલોવાલી દીધો છે જેમને પૂર્વ પુણ્યના યોગથી અનૌકિક શક્તિ ધરાવનારી ૧૪ વસ્તુઓ આવીને મળે છે તેજ ચક્રવર્તી થઇ શકે છે. તેના નામ અને સ્વરૂપ—

પ્રવચન મારોદ્ધાર ૫૪ ૪૫૪ માં, જુલો ૨૧૨ મું હાર—

૧ સેનાવહ, ૨ ગાદાવહ, ૩ પુરોહિ ૪ ગય-૫ તુરય-૬ વદ્ધ-૭ દૃષ્ટી
૮ ચક્ર, ૯ છત્ર, ૧૦ ચમ્પ, ૧૧ મણિ-૧૨ કામિણે-૧૩ સમ્પ-૧૪ ટંકો યા ૨૧

ભાવાર્થ—પ્રથમ સેનાપતિ-સર્વ સેનામાં મુખ્ય, જ્યાં ચક્રવર્તી ન
ભય ત્યાં તે ખંડ સેનાપતિ મધ્ય કરે, ચક્રવર્તીનાં ખડ્ગ પ્રમુખ હથીયાર બાંધે,
અશ્વ પ્લન ઉપર ચઢે ઇત્યાદિ કામ સેના પતિનાં બાજુમાં ૧, બીજો ગાદાપતિ
તે કૌટુંબિક મમસ્ત સેનામાં જે ધાન, ઘૃત પ્રમુખ વસ્તુ તે તેના સ્વાધીનમાં
રહે, તે ચક્રવર્તીના હુકમથી મહેને આપે એ કોઠારી સ્થાન કે બાજુએ
૨, ત્રિજો પુરોહિત તે શાંતિ કર્મ ચક્રવર્તીને જે પ્રવુ હોય તે કદે
તેથી મમસ્ત વિદ્યન ઉપશમ પામે, ૩, ચોથુ ગજરત્ન—તે તમિઆ શુક્ર-
ખંડ પ્રપાત શુક્રમાં પેમરાનુ કામ પડે તેવારે ગજરત્નના કુંભ સ્પર્શે
મણિરત્ન બાધે, બીજો પથ તેના ઉપર ચઢી શકે ૪, પાંચમુ-અશ્વરત્ન જે વખતે
શુક્રના બારણે ભય તે વખતે કમાડ ખડકાવે ને તરતજ બારયોજન મુખી પાછલે
પગે પાછો ફરે, બીજો અશ્વ હોય તો ધગધગતી શુક્રની બાકથી બાકી મઢે, જેમ
કર્ત્રિમ અશ્વ રત્ને કમી કોણીક રાજ ત્રણ ખંડ આધીને શુક્રના બારણે બની મુઓ.
તેથી કર્ત્રિમ રત્નો કામ ન લાગે. છઠો વાર્દિકરત્ન-ને સૂત્રધાનુ કામકરનાર
ઉન્મગ્ન જલા, નિમગ્ન જલા નામા નદી તે શુક્રમાં જતાં આડી આવે ત્યા
પુલ બાધે, તેમજ બીજાં પણ ગૃહ નગરાદિ કરવાને સમર્થ પ્રવૃત્તિ કરે. સાતમું
સ્રી રત્ન તે ચક્રવર્તીના શરીર માથે નભોગના કામમાં આવે, પણ બીજી બી
તેના પરાક્રમને મહન કરી શકે નહીં અને બીજો ભોગ કંઠવા જતો નાશ પામે.
બીજી ચોક્કસ હંતાર અતે કર તથા સવાલાખ પોંડ વિતામણી તેની માથે
વંકિય શરીરે મભોગ કરે. એ સાત પચેન્દ્રિય રત્ન બાજુમાં.

હવે ૭ એકેન્દ્રિય કહે છે—આઠમું ચક્ર તે એક વામ પ્રમાણ એટલે બન્ને
બાહુના પ્રમાણ એટલું. એક હંતાર ચક્ષુઓ અધિષ્ટિત, મર્વ શત્રુ નિવારક અને
સર્વ વાંછિત કારક, એવું એ ચક્ર રત્ન બાજુવું ૮, નવમું છત્ર રત્ન પણ એક
વામ પ્રમાણ. દસમું-અગ્નિરત્ન તે બે હાથ પ્રમાણવાળું હોય છે. છત્રગ્નના
અધો ભાગે અગ્નિરત્ન એ બન્ને ચક્રવર્તીના હાથ સ્પર્શથી બારયોજન મુખી
વિગ્ના પામે, અને તેમાં અગ્નિ રત્ન ઉપર પહેલા પહેલે વાવેલી શાકી (હાત) પાછલા
પહેલે જમે એ અગ્નિ રત્નનો મહિમા હોય છે. ૯-૧૦, અગ્નીઆરત્ન

* આ ૧૪ રત્ને ની કલ્પાલિના મંબધે-જુલો પ્રકરણ ૧૦ મું ૫ ૧૨૭ મું.

મહિરત્ન તે ચાર અંગુલ લાંબુ અને બે અંગુલ પહોળું વૈદુર્ય રત્નમય વિપર
ત્રણ હાંસ અને નીચે છ હાંસ, હોય છે તે છત્ર અને ચમ્પ રત્નના મધ્ય છત્રના
તળે મુકેલો બાર ચોજન સુધી સેનામાં પ્રકાશ આપે, અને શુક્રમાં પ્રવેશ કરતાં
ગજરત્નના કુંભ ન્યલે મુકેલો પ્રકાશ આપે અને તીર્થંચ અને મનુષ્યના કહેલા
ભિપદ્રવને દૂર કરે અને સર્વ રોગોનો પણ નાશ કરે અને કાને બાંધેલો સંઘ્રા-
મમાં બંધ અપાવે, સદા અવસ્થિત ચોવન રાત્રે ૧૧, આન્ધ્રુ ડાંગણી રત્ન આઠ
સૌવર્ણિક પ્રમાણ, સમચતુરસ્ર, વિષાપહારી, જ્યાં સૂર્ય ચંદ્રની પ્રભા પસાર ન
કરે ત્યાં શુક્રા માંહે એ પ્રકાશ કરે છે, વળી ચક્રવર્તી ઝોગણ પચાસ મંડલ કરે
છે તે જ્યાં સુધી ચક્રવર્તી રહે ત્યાં સુધી રહે. તેરમું ખડગ રત્ન તે બત્રીશ અં-
ગુલના પ્રમાણવાળું હોય. ૧૩, ચક્રિયું દંડ રત્ન તે એક વામ પ્રમાણ તે મહા
ચત્રથી વાપર્યો હોય તો હબર ચોજન સુધી ઉંડો બંધ અને ભૂમિકાતું વિહારણ
કરે એ સર્વે મહી ૧૪ રત્ન બાણમાં. તે એકેક હબર ચક્ષથી અધિષ્ટિત હોય છે.

પૂર્વ પુરુષના યોગથી અગાધ શક્તિવાળાં ૧૪ રત્નોઆવી મલતાં, છ
ખંડ મલ્યના કોકત્ત ચક્રવર્તી ગણાય છે. તે પ્રમાણે છ રત્નો આવી મલતાં
અખંડિત પહે ત્રણ ખંડ રાજ્યનો શોભ કરનાર વાસુદેવ રૂપે ગણાય છે તે સાત
રત્નો નીચે મુજબ છે—

ચક્રં ૧ હર્ષ ૨ ચ ઘણૂ ૩ મણિય ૪ માલા ૫ તદ્વા ગયા ૬ સંસ્પો
૭ ૭ સ્તચ્ચ રચના સર્વેસિં વાસુદેવાણે ॥ ૨૨૯ ॥

ભાવાર્થ—એક ચક્ર અને બીજું ખડગ, આ બે પ્રસિદ્ધ છે. ત્રિભુ
ગજ મધુપ, અને ચોથું મણી, પાંચમી માળા તે આભરણ વિશેષ, છઠી ગદા
દૌમુદ્રકી નામે, સાતમી પાંચ જન્ય શંખ, તેનાં ધ્વની બાર ચોજન સુધી થાય એ
સાત રત્નો નર્વ વાસુદેવોને હોય છે તેથીજ તેઓ વાસુદેવ તરીકે ગણાય છે.

મૂલં—ચક્રં, છત્રં, દંડં તિષ્ઠિ વિ પ્યાદ વામમિત્તાદં । ચમ્પં દુહદ્યદીહં
ચનીસં અંગુલાદ અસી ॥ ૨૩૦ ॥

ચઠ રંગુલોં મળી પુણ, તસ્સદં ચેવ હોદ વિશ્વિયન્નો ॥

ચઠ રંગુલવ્યમાણા સુવન્નવરકાગિણી નેયા ॥ ૨૩૧ ॥

આ બે માથા ૧૪ રત્નના પ્રમાણની છે તે પ્રમાણ પૂર્વે કહી બતાવ્યું છે
તેથી અહીં ફરીથી કહેવાની જરૂર નથી. અને વાસુદેવના સાત રત્નના સંબંધે
તેનું મહાત્મ્ય સાસ્ત્રાંતરથી જોડે લેવાની ભલામણ કરીએ છીએ

વૈદિકોએ ચક્રવર્તીના ૧૪ રત્નોમાં કરેલી કલ્પના—કાવ્ય—

લક્ષ્મી: ૧, કૌસ્તુભ ૨ પારિજાતક ૩ સુગ ૪ ધન્વંતરિ ૫ શંદ્રમા
ગાય કામદુવા ૬ સુરેશ્વર ગજો ૮ રંભાદિદેવાંગના: ૯ ॥ અથ સમગ્રો ૧૦
સુધા ૧૧ દરિ ધનુષ ૧૨ શંખો ૧૩ વિષ જાંબુધે: રત્નાનિ ચતુર્ણાં પ્રતિદિનં
કુર્યાત્ સદા મંગલં ॥ ૨ ॥

ભાવાર્થ—૧ લક્ષ્મી, ૨ કૌસ્તુભ મણિ, ૩ પારિજાતક (કલ્પવૃક્ષ), ૪ સુગ
(મહિસા), ૫ ધન્વંતરિ વૈદ્ય, ૬ ચંદ્રમા, ૭ કામધેનુ ગાય, ૮ શંદ્રમા હાથી, ૯
રંભાદિ દેવાંગનાઓ, ૧૦ સાત મુખવાળો ઘોડો, ૧૧ અમૃત, ૧૨ હરિ ધનુષ,
૧૩ શંખ, ૧૪ વિષ (એર). આ ૧૪ રત્નો મંગલ કરવાવાળાં વૈદિકોમાં પ્રસિદ્ધ છે.

પ્રજ્ઞાએ આ બધી સૃષ્ટિની રચના કરી, એ વત્ત અનાદિના વૈદોમાં, પ્રાણજ
અંધોમાં, ઉપનિષદોમાં અને છેવટ પુરાણોમાં સુધી લખાઈ. તેમાં દેવ દાનવો ને
વિદોધી થયાનું લખીને બતાવ્યું છતાં અને ભેગા થઈને મેફ પર્વત ઉઠીને લાંબા,
અને અનાદિના એક જ વિષ્ણુ ભગવાન કે જે જગતને વારં વાર ઉદ્ધાર કરવા-
વાળા, તે કાવ્યમાં સ્વરૂપ ધારણ કરીને નમુદ્રના તટીએ જઈને બેઠા, તેમની પીઠ
ઉપર મેફ ગોઠવ્યો, પછી શેપનાગને પકડી લાવી તેનાં નેત્રાં બતાવ્યા. પછી અના-
દિકાલના જે એક પ્રજ્ઞા હતા તે અને બીજા મહાદેવજી અને પછી બધાએ દેવ
દાનવોએ ભેગા મલીને પેલા મેફને વંદાના ના સ્વાર્થયાત્રી પેઠે ફેરવ્યો અને
ઉપર બતાવેલા ૧૪ રત્નો બહાર કાઢ્યાં.

તે ૧૪ રત્નોમાંથી—લક્ષ્મી, કૌસ્તુભમણિ, ધનુષ અને શંખ આ ચાર
ચીજો વિષ્ણુએ લીધી એમ વૈદિકો માનતા હોય, એમ હું અનુમાન કરું છું, અને
કલ્પવૃક્ષ, ચંદ્રમા, હાથી, સાતમુખનો ઘોડો, રંભાદિ દેવાંગનાઓ, અને અમૃત
આ છ ચીજો દેવ દાનવો એ લડને વેંહચી લીધી એમ માન્યતા થઈ હોય અને
જે સાતમુખેર (વિષ) તે મહાદેવજી લડ ને રાજ થયા એ વાત તો પ્રસિદ્ધ છે.
એક દરે ૧૧ રત્નો થયાં પરંતુ ૪ મહિસા, ધન્વંતરિ વૈદ્ય અને કામધેનુ આ ત્રણ
રત્નો સ્વર્ગ પછે રહ્યાં કે કોઈ એ લડ લીધાં તેના મંગલે હું કાંઈ
અનુમાન કરી શક્યો નથી કોઈ પંડિત બતાવશે તો વિચારીશું.

× આપોના તહેવારનો ઇતિહાસ ૪. ૧૫૧ માં—વખ્યું છે કે—

"દોનું મમ્મ મંથન કરીને અનેક રત્નો પેા કર્યાં, તેમાં સુગ પદ્મ દત્તી. દોને
તેાં મેવન કર્યાં, દોનોએ તેનો રત્નોકાર કર્યો નહીં—આ વિષયમાં 'નુગ' પ્રવચન કરનાર
દેવ અથવા અદિતિના વંશજ 'સુર' એ નામથી પ્રસિદ્ધ થયા. સુગ ન મદન કરનાર
રેત્વ-અમૃત એ નામથી પ્રસિદ્ધ થયા. એ સૌંદર્યી મમ્મપદ્મમાં મેક મળી જાય છે.

આ ચક્રવર્તીના ૧૪ રત્નોમાં ઉદ્ભવતા માગ વિચારો—

વૈદિકોએ વાયુદેવના સંબંધે-જેનોના ઇતિહાસને ચક્રવર્તી કરી, ઉપા છતા લેખો લખ્યા છે. તે મારા પૂર્વના લેખથી આપ સજ્જનોને જોઇ શકશો અને સત્ય સત્યનો વિચાર પણ કરી શકશો એવી મને ખાતરી છે. પરંતુ ચક્રવર્તીઓ પણ ૧૨ થયા છે. તેમના સંબંધે કોઇ ખાસ લેખ લખાએલો પુરાણોમાં જનાતો નથી, ખાસ શ્રી ઋષભદેવના પુત્ર ભરત પહેલાં ચક્રવર્તી થયા છે તેમને જડભરતના નામથી જાહેર કર્યા છે. જીન્દ જાડ હજાર પુત્રના પિતા સગર ચક્રવર્તીને જોકે રાજા તરીકે પ્રેમિદિમાં સુકયા છે. કેપર જતાવેલાં ૧૪ રત્નો ચક્રવર્તીના પુણ્ય જલથો તે તે સમયમાં ઉત્પન્ન થએલાં તેમને આવીને મલે છે. જેમકે અકબરનાં ગણાતા નવ રત્ન, વિકટોરીયાના પુણ્ય યોગથી ભર્ય આદિનાં પુલના બાંધવાવાળા કારી-ગરો, પથ્થરના કોઇલા, ઘાસલેટના કુવા આદિ મલી આબુ તેમ ૧૪ રત્નો મદ્યા પછીથીજ તે ચક્રવર્તી બને છે.

પરંતુ વૈદિકોએ ચક્રવર્તીગાનાં કાર્યક્રમ ઉડાવી દઇને તેમના સંબંધવાળાં ૧૪ રત્નોની સંખ્યા ને ચક્રવર્તી કરી, તેના નામાદેકમાં ફેરફાર કરી, સમુદ્રના મંથનથી ઉત્પન્ન થએલાં લખીને જતાવ્યાં પરંતુ લક્ષ્મી, ધનવંતરી, ગાય, હાથી, દેવાંગના અને ઘોડો સમુદ્રના મંથનથી કેવી રીતે ઉત્પન્ન થઇ ગયાં ? અને મેરૂ પર્વતના જપાટા લાગતા જીવતાં જાગતા બહાર કેરી રીતે આવ્યાં ? વિષ્ણુએ આ આજ્ઞતા ચાર યુગના દશ અવતાર ધારણ કર્યા, તેમાં કછપ બીજે છે, તે સમુદ્રના તક્ષીએ જઇ ખેડા પછી આ ૧૪ રત્નો બહાર કાઢ્યાં અને ચંદ્રમા પણ તે વખતે જાંઝીરે આવ્યો તેના પહેલાં અનેક સુગો વહી ગયા તેમાં શું અંધારૂજ હતું ? ૨૪ અવતારોમાં અઉદ્દમો અવતાર ધનવંતરનો છે. તે કયા અને આ ૧૪ રત્નોમાના કયા ?

સીતાના સ્વયંવર મંડપમાં ૭ મા અવતાર રામચંદ્રે ધનુષના ટુકડા કર્યો, ૬ ઠા-અવતાર પરશુરામે મોટી ઝકકા ઝકકી કરી તે પોતે પોતાના સ્વરૂપને કેરી રીતે ભૂલી ગયા ? સમુદ્રના મંથન પછી જે રત્ન ધનુષ રૂપે બહાર આવ્યું તે ધનુષ કે કોઇ બીજું ?

શ્રી કૃષ્ણજીની પાસે-લગી, મણિ, ધનુષ ચંપ એ વસ્તુઓ હતી તે સમુદ્રના મંથન પછી બહાર કાઢેલી હતી તે કે કોઇ બીજી ?

આ ગદ્યા મારા લેખનો વિચાર કરી સત્યનિષ્ઠાથી ચચાર્ય રૂપે જે સત્ય લાગે તે બહાર પાડવાની ભલામણ કરું છું.

સજ્જનો ? આપણા હિંદુઓના વેદાદિક શાસ્ત્રોમાં આ સૃષ્ટિની રચના કરવાવાળા તો ઘણાં જ દેવો થઈ ગયેલા મનાયા છે, અને લગભગ પણ ગયા છે તે તો તમે એ પણ સાંભળ્યાજ હશે. તેમજ યુગ યુગમાં અવતાર લઈ હુદ્યોના નાશક અને સજ્જનોના ઉદ્ધારક તો ખાસ વિષ્ણુ ભગવાન જ થયેલા અને થવાના સાંભળીએ છીએ. અને માન્ય એવી ગીતામાં તો વિષ્ણુ ભગવાન પોતે જ તેમ કરવાનો દાવો કરી રહ્યા છે. પણ આ માર્કંડેય પુરાણ જેમાં તો શકિત દેવી જ એ વાતનો દાવો કરતી જણાવી છે. તો હવે વિચારવાનું કે-સજ્જનો નો ઉદ્ધાર કરવા અને હુદ્યોનો નાશ કરવા આ હુનીયામાં વારંવાર દેવી આવતી હશે કે ગીતામાં બતાવેલા વિષ્ણુ ભગવાન આ વિષયમાં આપણે હવે વ્યાખ્યા દોરવી પાસે માગવો ? ભુવો નીચેનો લેખ—

આર્યોના તહેવારોનો ઇતિહાસ-પૃ ૪૨૩ મા—

“ માર્કંડેય પુરાણમાં દેવી મહાત્મ્યમાં કહેલું છે કે-જગત્માં જ્યારે તામસી અને ક્રૂર વૃત્તિના લોકો પ્રગળ થઈને-સાત્ત્વિક, ઉદાર અને શાન્તચિત્ત લોકોને ત્રાસ આપે છે, ત્યારે તેમના હાથથી સજ્જનો ને છોડાવીને તેમને ફરીથી સુખાસન પર બેસાડવા માટે પરમ સમર્થ એવી શકિત દેવી વારંવાર અવતાર ગ્રહણ કરે છે. દેવીના આવા અનેક અવતાર થયા છે. તેણે કરેલાં મહાન કૃત્યોની યુત્તિ કરીને ભક્તજનોએ જ્યારે પોતાના અંતઃકર્ણમાનો પ્રેમ અને આદર પ્રગંભાના શબ્દમાં વ્યક્ત કર્યો, ત્યારે એક વખતે દેવીએ એવું અભય વચન આપ્યું કે-“ અહો ભક્ત ” હું તમારા સદંશણ માટે મદદ તત્પર રહીશ. અંકટ મમએ અનન્ય ભાવથી મારે ગળુ આવશે કે તરત હું પ્રગટ થઈને (પૃ. ૪૨૪ થી) તમને હિંમત મુક્ત કરીશ હું તમાગ ઊપ- હરેશાં પ્રસન્ન રહું માટે દરેક આશ્વિન શુકલ પ્રતિપદાથી, નવ દિવસ ઘટ પૂજા, હોમ હવન વગેરે વિધિઓથી મારે પૂજન કરજો. મારા ઊપર અચૂત નિષ્ઠા ગંજીને અંકટ મમએ જે મારી ક-ણા માગશે તેમના કફ્યાણુ માટે હું મદદ તત્પર રહીશ ” આ ઉપરથી નવનાત્ર પાલવાનો રિવાજ પ્રચલિત થયો ”

આ વિષયમાં જરા વિચાર કરી જોઈએ-દેવીએ કહ્યું કે-“ અહો ભક્ત ? હું તમારા ઉપર પ્રસન્ન નહું માટે આશ્વિન પ્રતિપદાથી નવ દિવસ ઘટ પૂજા, હોમ, હવન વગેરેથી મારે પૂજન કરજો. ”

આ વાત માર્કંડેય ઋષિને દેવીએ કહેલી કે વ્યાસ ઋષિને ? કેમકે અદારે પુરાણના કર્તા વ્યાસ જણાવ્યા છે. આ નવનાત્રના મંગલે ભવિષ્ય પુરાણ

અધ્યાય. ૧૨૬ માં એવું જણાવવામાં આવ્યું છે કે—આઠમની રાત્રે વેદ્યાદિકનો નાચ કરાવ્યા પછી નવમીના ત્વચારમાં—સો, પચાસ, પચીસ, પાંડા અથવા બકરાં ચઢાવે અને દારૂના ધડાથી પરમેશ્વરીતું તપણું કરે. આ અધર્મ હલકા લોકોમાં ચાલે છે, તો શું પૌરાણિકોએ મળીને ચલાવેલો છે કે લોકોમાં ચાલતી રૂઢીને ગ્રહણ કરી પૌરાણિકોએ લખી વાળેલો છે ? આનો વિચાર સજ્જનો જે કરી બતાવે તે બરો ?—

આર્યોના તહેવારોનો ઇતિહાસ પૃ. ૪૩૧ થી જુવો—

“ શાકતોના—ગિબત્સ, કુર, અને કેટલાંક ઉપનવનારા વિધિઓ, સરકારી કાયદાના બીકથી ગુપ્તપણે ચાલે છે. આ ઉપાસકો—બ્રહ્મણ, ક્ષત્રિય, વૈદ્ય, શૂદ્ર અને કેટલાંક એક રસેછોનો સમાવેશ છે. મંત્ર સામર્થ્યથી પોતે અદ્ભુત કૃત્યો કરી શકે છે એમ તેઓ લોકોને કહે છે અને છેતર પીડીના ધધા બિપર નિર્વાહ ચલાવે છે. જંગલોના “ ઝાંઝા બ્રાહ્મણ કદરૂપ શાકત છે.” કલૌ ચઢી વિનાયકો ચતુર્વર્ગીય ચઢિકા એવું કહે છે.

જે પ્રમાણે પ્રાચીન કાલમાં ખૌદ, જૈન વગેરે ધર્મનું પરિણામ—પ્રાચીન હિંદુ ધર્મ બિપર થયું અને હાલ ખ્રિસ્તી ધર્મનું થાય છે, તેજ પ્રમાણે તંત્ર શાસ્ત્રનું વૈદિક ધર્મ બિપર પરિણામ થયું. વેદકાલ પછી ‘ બ્રાહ્મણ ’ અસ્તિત્વમાં આવ્યા તેજ વખતે મંત્રમાં શક્તિ છે એવી માન્યતા ફેલાઈ અને જુદાં જુદાં ધર્મમાં જુદાં જુદાં ફલો કહેવામાં આવ્યાં. તેજ પાયા ઉપર તંત્રકારોએ જુદા જુદાં મંત્રોની રચના કરી. વૈદિકોને પણ એ મંત્ર પસંદ પડવાથી વૈદિક ધર્મચરણમાં અનેક તાંત્રિક મંત્રોનો સમાવેશ કરવામાં આવ્યો—સંધ્યાનો આસન વિધિ, મુદ્રા, તેમજ કુંડ મંડપનો વિધિ, એ સર્વનો ઉદ્યતંત્રમાંથી થયેલો છે. મહા રૂદ્ર વગેરે વૈદિક ધર્મમાં પણ તાંત્રિક ભાગ છે. અને બલિદાન પણ તાંત્રિક છે.....

આર્યોના આ પ્રમાણે તંત્ર માર્ગનો સ્વીકાર કરવાનું કારણ એમ દેખાય છે કે, પ્રાચીન કાલમાં વિશ્વની ઉત્પત્તિનો વિચાર કરનારા કેટલાંક એક તત્ત્વજ્ઞાની-ઓએ પુરૂષ અને પ્રકૃતિ વિષે તક કરેલો છે. ગીતામાં પણ તેનો ઉલ્લેખ છે. તંત્રકારોએ પુરૂષ એ શિવ અને પ્રકૃતિ એ શક્તિ છે એવું પ્રતિપાદન કર્યું. વેદમાંના રૂદ્રની સાથે રૂદ્રાણી, ભવાની, વગેરે કેટલાંકેક શ્રી વાચક શબ્દો પ્રચારમાં આવ્યા. આ શબ્દને છાજે એવી રીતે શક્તિનું મહાત્મ્ય વધારવામાં આવ્યું. કાલે કરીને આ દેવતા કથાનો ભાગ તંત્રકારોએ મહાભારત જેવા અત્યંત પૂજ્ય ગ્રંથમાં ઘુસાડી દીધો અને શ્રી કૃષ્ણ તથા યુધિષ્ઠીરે પણ શક્તિને ગ્રંથમાંની છે એવું બતાવ્યું. ૦૦૦

મુક્તાદેશનું અર્થુ. દાળી પ્રાણ લેનારા વૃંટારા પણ એક પ્રકારનો શાકાન્ન હતા. પૌરાણિક કાલમાં અનેક ધર્મ અંધ અસ્તિત્વમાં આવ્યા. તેનું પરિણામ એ આવ્યું કે લોકમાં ખરા જ્ઞાનનો લોપ થયો. અને સ્વાર્થી લોકોએ-તીર્થ-મહાત્મ્ય, ક્ષેત્ર મહાત્મ્ય, ધર્મ વિધિ, ઉપપુરાણાત્મક કથાઓ વગેરે ઉત્પન્ન કરી લોકોને અધમ દશામાં લાવી મુક્યા. આ પંડિતશ્રીને પશ્ચાત્તાપ અથવા નથી ? કુપચ્ચના સંગઘે રાગી અધમ દશામાં આવી પડે તેમાં નવાઈ શી ?

હિંદુ ધર્મ તે હિંદુ મિશ્રિત વેદ ધર્મ, તેન જોડના વિશેષ પરિચયમાં આવ્યા પછી તેમાં દિયિત સુધ્ધરો થયો. બાકી હિંદુ ધર્મમાં બગાડો તો ઘણા લાંબા કાલથી ધુસી ગેઠેલા હતા, તેમાં વળી તાંત્રિકોના અયોગ્ય વિચારો મળવાથી બગાડો વધ્યો. કેમકે પ્રાગલ્ભ્ય અથોનો કાલ પ્રાચો, વેદને લગતોજ છે, તંત્રકારોએ મંત્રોની રચના કરી તે પસંદ પડવાથી વેદિક ધર્મચરણમાં સમાવેશ કરવામાં આવ્યો. એમ કેવળ તાંત્રિકોને કલંક આપવા જેવું નથી. જો વેદિકો શુદ્ધ ધર્મના હિમાયતી હોત તો, શુદ્ધ ધર્મવાળાઓ સાથે જુઠા જગડા કરતાજ શા માટે ? અને પોતાનામાં ધુસરેલા ધીંગાડોને ચાલવા દેતાજ શા માટે ? જુવો પ્રથમ ચાલતા વેદોમાં-સૂર્વાહિ દેવતાઓની ધની વખતે થએલી પ્રાર્થનાઓ મંત્રોથીજ થએલી છે. તેમાં-ધનની, પુત્રની, શત્રુઓના સંહારની, મેઘની પાસે વર્ષાની, બાલ બંધ્યાં તથા પશુઓના આરોગ્યની, ઘણે ભાગે પોતાના સ્વાર્થની પ્રાર્થનાઓના મંત્રોથીજ વેદો જરેલા છે. એટલુંજ નહિ-મરણ થએલાના શબને ઉદેશીને પણ હે અગ્નિ ? તું આ શબને ભરમનાત કર નહિ, કુઃખ દે નહીં અને અમારા પૂર્વજોની પાસે મોકલી દે. આવા આવા પ્રકારની સ્વાર્થની પ્રાર્થનાઓ ન્યારા ન્યારા દેવોને ઉદેશીને મંત્રો જનાવતાં ગયા અને અનેક પ્રકારની પ્રાર્થનાઓ કરતા ગયા. અમારા વિચાર પ્રમાણે મૂલના ખરા વેદોનું સ્વરૂપ બહલાયા પછી મંત્રોની અકિર્ત મનાએલી હોવી જોઈએ ? કદાચ એટલું માની શકાય કે પાછળથી-તાંત્રિકો ભલવાથી વેદિક ધર્મમાં જંગાડાને વધારો થયો હોય, કુદરત એવી છે કે શ્રોતા કચરો પડ્યો હોય તો ત્યાં જી તના કચરો આવીને પડતાં વખત જતાં મોટો ઢગલો થઈ પડે. વેદિક ધર્મમાં એમ જન્યું હોય તો તે જનવા જોગ છે. પણ પ્રથમથીજ શુદ્ધ એવા જૈન ધર્મના તત્વોમાં આજ સુધી જે બગાડો નથી થયો તે તેની શુદ્ધતાનેજ આભારી છે. માટે વાચકોને તપાસ કરવાની લેલામણ કરૂ છુ.

વિવિધ જ્ઞાનમાહા મણુકો. ૩૩ ગો, ૫. ૫ થી જુવો —

“ જાધા વેદો એક વખતે રચાયા નથી. જાધા વેદો તથા વેદાંગની રચના વિષે વિચાર કર્યાથી વૈદિક સમયને ચાર કલ્પમાં વિભક્ત કરી શકાય છે જેમકે છંદોકલ્પ, મંત્ર કલ્પ, ગ્રામ્હણ કલ્પ, અને સૂત્ર કલ્પ. આ ચાર કલ્પની રચના અને સામાન્ય રીતે તેના ભાવાર્થ વિષયમાં ઘણીક વિભિન્નતા જોવામાં આવે છે વૈદિક કાલનો આચાર તથા ધર્મ આ ચાર કલ્પમાં કેવો ધીરે ધીરે પરિવર્તિત થયો હતો તે પણ સ્પષ્ટ રીતે જણવામાં આવશે. ”

(પૃ. ૫ માં જ) (૧) “ છંદો કલ્પમાં હિંદુ સમાજની-અતિભા-દ્યાવસ્થા જોવામાં આવે છે. એ સમયમાં કોઈ ધર્મ પદ્ધતિ પ્રચલિત થઈ ન હોતી, કેવલ પ્રાચીન ઋષિઓ સહજથી પોત પોતાના મનના સ્વાભાવિક ધર્મ ભાવો કહી ગયા છે. હોમ, યાગ, યજ્ઞાદિ, વગેરે અનુષ્ઠાનના વિષે છંદોકલ્પમાં જોવામાં આવતા નથી. પરંતુ ત્યાર પછી નાના પ્રકારના યજ્ઞાદિ ક્રિયા કલાપ પ્રચલિત થયા હતા, તે ઋગ્વેદમાં સપ્રમાણુ યાચ છે. ”

(પૃ. ૬ થી) (૨) “ મંત્ર કલ્પમાંજ વૈદિક, યાગ, યજ્ઞ ઘણા આદરને પાત્ર હતા એ વખતે ત્રણ વેદ રચાયલા છે. ”

(એજ પૃ. ૬ માં) (૩) ગ્રામ્હણ કલ્પમાં ગ્રાહણોનો પ્રાદુર્ભાવ દીઠામાં આવે છે. વેદનો ગ્રાહણ ભાગ સંહિતાથી ઘણી રીતે જુદો છે. ગ્રાહણ ખંડ ઘણું કરીને ગદ્યમાં રચાયેલો છે તે ઇતિહાસ તથા ધર્મ અને ઇશ્વર તત્ત્વ વિષય નાના પ્રકારના પ્રસંગથી પરિપૂર્ણ છે. ગ્રાહણ ખંડમાંનો કોઈ પણ ભાગ વાંચ્યાથી એ સ્પષ્ટ જણાયે કે-ગ્રાહણ કલ્પમાં ધર્મતત્ત્વ વિષયનો વિચાર તથા ચર્ચા ઘણીક ઊત્પન્ન થઈ હતી. એ વખતે ખરેખર જ્ઞાન તથા ઉદાર ભાવથી પરિપૂર્ણ ઊપનિષદો રચાયા છે. ”

(૪) “ સૂત્ર કલ્પ-પછી સૂત્ર કલ્પમાં વેદ તથા ઊપનિષદની વ્યાખ્યા તથા ટીકા રચવામાં આવી છે. અને વૈદિક ભાષાના અર્થ તથા વૈદિક યજ્ઞાદિનો અભિપ્રેત, તથા મર્માવગોધાર્થ-શિક્ષણ કલ્પ, વ્યાકરણ કલ્પ, નિરૂક્ત, છંદ, જ્યોતિષ, આ છ વેદાંગ લખાયાં. ઇત્યાદિ. ”

આમાંજરા વિચાર-આ ચાલુ અંચતું પહેલું પ્રકરણ જોતાં-ગ્રહાથી વેદોની ઉત્પત્તિ, તે પણ અનેક પ્રકારથી ? પ્રથમ ગ્રહા કોણ ? અને કયા ? તેમ-નોજ પત્તો મળી શકતો નથી તો પછી તેમનાથી વેદોની ઉત્પત્તિ કેવી રીતે ? આ બીજું પ્રકરણ જોતાં વેદો એક વખતે રચાયા નથી. આમાં વધારાનું અમે કહીએ છીએ

કે-એક પુરુષથી પણ રચાયા નથી, તેથી બ્રહ્માના નામ ઉપર ચઢાવી પોતાની કેટલીકથી સત્યતા પ્રગટ કરી જતાની? જેમ જુદા જુદા પુરાણકારોએ સ્વજંદ-પણાથી બધા ઇતિહાસનો બગાડો કરી, બધાં પુરાણો વ્યામના નામ ઉપર ચઢાવી, પોતે નિર્દોષ પણ રહેવાનો ઉપાય શોધી કાઢ્યો તેજ પ્રમાણે હાલ વેદોના પણ સ્વાર્થ લોકોએ કરેલા છે. સત્ય વસ્તુ કયાં છે ? જે છે તે પાછલથી ખીજના અંધોમાથી ઉમેરાયલું છે. પરંતુ વૈદિકોમાં વાસ્તવિક રૂપની સત્યતા રહેલી ન હતી.

વિવિધ જ્ઞાન માત્રા મણકો ૩૩ મો. પૃ. ૩ માં જુઓ.—

“વાસ્તવિક મનુષ્યવેદ જે મનુષ્ય સમાજની શૈશવાવસ્થામાં રચાએલો હતો તેમાં કાંઈ સશય નથી.”

“વેદોમાં અજ્ઞાનાવસ્થાને લીધે કુદરતની પૂજા હતી.”—એજ મણકો ૩૩ માના-પૃ. ૧૪ ૧૫ થી જુઓ.—

“સ્વભાવની આરાધનાજ વેદનો ખરો ધર્મ છે. વૈદિક ઋષિઓ સ્વાભાવિક અનુરાગની સાથે જગતના શ્રેષ્ઠ તથા પ્રભાવશાલી પદાર્થોની અર્ચના કરતા હતા. સૂર્ય, ચંદ્ર, વજ્રાદિક દેવતાજ વેદના પ્રધાન દેવતા અને વૈદિક શ્લોકોનો અધિકાંશજ આ બધા દેવતાની સ્તુતીથી પરિપૂર્ણ છે.”

(પ. ૧૫માં) “ઇતિહાસ વાચવાથી આવું જણાય છે કે-મનુષ્ય જાતિના અજ્ઞાન તથા અસહ્યાવસ્થામાં આવી પ્રાકૃતિક આરાધનાજ બાંહેળી ચાલે છે. વેદમાં-ઈંદ્ર, અગ્નિ, વરુણ આ ત્રણ દેવતા સર્વ પ્રધાન રૂપે ગણાયેલા છે. આ ત્રણ દેવતાની આરાધના સૂચક સ્તોત્રો વેદમાં ઘણા ખરા જોવામાં આવે છે. ખીજા દેવતાઓની આરાધના અને તે સંબંધી ‘વર્ણન ઘણું નથી, તેઓના નામ-જેમકે- ઉષા, મરૂદગણ, અશ્વનીદય સૂર્ય, પૂષા, રૂદ્ર, અને મિત્ર મનુષ્યવેદના પહેલા અષ્ટકમાં જે એકસોનેતેર સૂક્ત છે-તેમાંથી ૩૭ સૂક્ત અગ્નિ દેવતાના વિષે છે. ૪૫ ઈંદ્ર દેવતાના વિષે છે. ખીજા ૧૧ ઈંદ્રના અનુચર મરૂદગણના વિષે છે. ૧૧ અશ્વિના ઉપર છે. ૪ ઉષાના ઉપર છે. અને બાકીના ચાર વિશ્વદેવો અર્થાત્ સમસ્ત દેવતાના ઉપર રચેલા છે.”

વૈદિક મતેપણ ઈંદ્રાદિક દેવો અજ-માતો નથીજ.

“વેદોમાં મુખ્ય ઈંદ્રાદિક તેત્રીશ (૩૩) દેવતાઓની સ્તુતિઓ અને પ્રાર્થનાઓ પ્રાચે આ લોકના મુખનાજ માટે કરવામાં આવી જનાય છે. જુઓ

મણુકા ઉત્તમાના ૯. ૨૧માં-વેદમાં ઠેક ઠેકાણે કહેવામાં આવ્યું છે. કે-દેવતાઓ મનુષ્યોને જેમ નાના પ્રકારની વિપત્તિ, કલેશ, તથા રોગથી બચાવે છે તેમ તે પાપની લાલચથી પણ બચાવે છે. ” અમાં જરા વિચારવાનું કે-

જેમ મનુષ્યોને મનુષ્ય શક્તિ પ્રમાણે ઉપકારી થાય તેમ દેવતાઓ પણ મનુષ્યોને ઉપકારી થાય તેમાં વિશેષ જેવું થું ?

આ ઇંદ્રાદિક દેવો- સજ્જમાકે અજ્જમા નો ખરો ખુલાશો વેદોથી લઈ પુરાણાકલ્પિકના ગંધો સુધી જોવામાં આવતો નથી.-પરંતુ કેટલીક પુરાણ કથાઓના પ્રસંગોમાં-ફલાનો ઋષિ-તપકરવા લાગ્યો, ઇંદ્રનેચિંત્યા થતાં દેવગનાઓ મોકલી, તે તપસ્વીને તપસાથી બ્રહ્મ કરાવી પોતે પોતાના ઇંદ્રપદને રાખીલેતો, આના પ્રસંગે જોતાં અજ્જમાતો નથી, પણ સજ્જમાજ સિદ્ધ થાય છે. જૈન ગંધોમાંતો-ઇંદ્રાદિક દેવો સજ્જમાજ છે માત્ર આપણાથી આયુષ્ય સુખાદિકમાં અધિક પોત પોતાની હદ પ્રમાણે મનાએલા છે. આ ઇંદ્રદિકના આયુષ્યાદિકને ખરો ખુલાશો વૈદિકમાં ન મળવાથી શૈશવાવસ્થાના બંધારણ તરીકે તો નહીં કહીએ હોય ? આ વાતમાં કાંઈક વિશેષ અમે આગળ જઈને બતાવી થું. ઇંત્યલં વિસ્તરેલું ॥

વિવિધ જ્ઞાનમાળા, મણુકા ઉત્ત મો. પૃ. ૨૭ થી જુવો—

“ શી રીતે અશ્વને રાંધવા, શી રીતે તેની પૂજા કરવામાં આવતી હતી, કેવી રીતે તેણે વિકર્તાઓ કાપતા હતા, અને અંતે તેનું માંસ રાંધ્યાથી યજ્ઞાદિત ઋષિઓ કેવા આશ્વહની સાથે તે માંસ ખાતા હતા, એ બધાનું વર્ણન આ સ્તોત્રમાંથી મળે છે. ”

જો કે આ સ્તોત્ર લાંબા છે તથાપિ વૈદિક ઋષિઓના આચાર વ્યવહારના વિષે અતિ પ્રધાન પ્રમાણ તરીકે આ જગાએ તેનું લાખાંતર આપવું યોગ્ય ધારીએ છીએ —

૧ “ મિત્ર, વરૂણ, અર્ચમા, આયુ, ઇંદ્ર, ઋભૂક્ષા, અને મરૂતગણ, એઓ અમારો તિરસ્કાર ન કરે, જ્યારે અમે યજ્ઞમાં-દેવજાત દ્રુતગતિ અશ્વનું ગુણ ઇર્ષ્ટાન કરીએ. ”

૨ જ્યારે પુરોહિતનો સ્નાત સુસન્નિવૃત ઘોડાની સામે તૈયાર કરેલો નૈવેદ્ય આપે છે ત્યારે ઘોડાના અગ્રવર્તી વિચિત્ર વર્ણ જોલ નારી અન્ન ભય છે x અને ઇંદ્ર તથા પૃથાની અતિપ્રિય હવનીય થાય છે.

x ઘોડાનું બિહાન આપવાની પહેલાં-એક વક્રો, ઇંદ્ર તથા પૃથાના ઉદ્દેશથી બલિસ્વરૂપ આપરામાં આવે છે. ” (આ નોંધ તેજ ટ્રાયકાર-ટીપમાં લીધેલી છે.)

૩ આ બકરો પૂવાનો ભાગ છે, અને બધા દેવતાના હાયક છે, આથી તે આગલા દોડનાર ઘોડાની સાથે લાવવામાં આવે છે, અને સ્વપ્ના તેને પૂરો ભાગ અર્થાત્ પૂર્વ નૈવેદ્ય સ્વરૂપ બધા દેવતાને આપે છે,

૪ પુરોહિતો-દેવતાઓનાં હવનીય-ઘોડાને જ્યારે ત્રણ વાર-હુતાગ્નિ પ્રદક્ષિણા કરવા લાઈ જાય છે ત્યારે આ બકરો પૂવાના ભાગ આગળ થાય છે અને દેવતાઓને યજ્ઞના સમાચાર આપે છે.

૫ હોતા, અશ્વર્થુ, અચાયક, (પ્રતિ પ્રસ્થા) અગ્નિ મિંધ (અગ્નિ પ્ર) શ્રાવ શ્રાવ (શ્રાવ સ્તુત) અને શંઘા (પ્રશાસ્તા) તમારા આ સુ ચંપલ, સુસ્થિત, યજ્ઞથી નદીઓ પૂર્ણ કરે.

૬ જેઓ ઘોડા બાંધવાનો પૂર કર્ત્તન કરે છે, જેઓ તે પુષ્પ લઈને જાય છે, જેઓ પૂષ્પ ઉપર ચપાલ-અર્થાત્ ચક્ર સ્થાપન કરે છે એઓના યત્નથી અમારી કામના સફળ થાઓ.

૭ અમારી કામના સિદ્ધ થઈ છે, હમણાંમસ્ટણ વૃષ્ટ ઘોડા દેવતાઓના આવાસમાં ગમન કરે છે. હમણાં ઋષિઓ આનંદવાલા થાઓ.

૮ ઘોડાના પગ, તથા ગળાનું બાધેલું-દોરડું, કમરની દોરી; તથા બીજી દોરી, અને ઘોડાના ઠવિલ ઠલોં, આ બધાં હે અશ્વ ? તમારી સાથે દેવતાઓની પાસે જાઓ,

૯ માંસનો જે ભાગ માખીઓ ખાય છે, જે અંશ સ્વરૂપ (અર્થાત્ મજ્જાની) તથા છેદના અગ્રમાં લિપ્ત થયુ છે, જે સમિતાનો હાથ, તથા નખમાં સંલગ્ન થયો છે તે જાણે હે અશ્વ ? તમારી સાથે દેવતાઓની પાસે જાય છે.

૧૦ જે અપરિપકવ દક્ષ-ઘોડાના પેટમાંથી નીકળે છે, આગ્રિપતે અતિ શુદ્ધાંશ માત્ર પણ તેનાથી પવિત્ર કરીને સમિતાએ યત્ન પૂર્વક સંધવું.

૧૧ રાધવાની વેળાએ તમારા છિન્ન શરીરનો જે ભાગ ચૂલથી પડી જાય. હે અશ્વ ? તે જૂનીપર અથવા કુશામાં નહિ પડે, પરંતુ તે લોજનોત્કુક દેવતાઓને અપાય.

૧૨ જેઓ ઘોડાનું માંસ સંધવાની પરીક્ષા કરે છે, જેઓ તે માંસને શોભન ગંધ તરીકે કંઈ આપો-આવી રીતે કરે છે, જેઓ ઘોડાનું માંસ બિંધા સ્વરૂપે આહે છે, તેઓનો યત્ન આપણી હિતકર્મને માટે થાય છે.

૧૩ પાક સાધન દંડ, બૂપ-પીરસવાનું વાસણ, ગરમ નિવારણ પાત્ર, હાંકવાનું પાત્ર, અંકાઓઃ માંસ કાપવાની તરવાર એ બધા અશ્વનો ગૌરવ વધારો.

૧૪ ઘોડો જ્યાં ગયો છે. જ્યાં સ્થિતિ કરી છે, જ્યાંચાલ્યો છે, બીજા તેના-પગ બાંધત રજા. પીવાનું પાણી, ખાવાનું દર્ભ, આ બધા હે ઘોડો ? તમારી સાથે દેવતાઓની પાસે રહો.

૧૫ હે અશ્વ ? ધુવાડા વાળો અગ્નિ તમને શબ્દાયમાન ન કરે ઉજવલ સૌરવપૂર્ણ માંસ શંધવાની કઢાઈ નાશ ન પામે, યજ્ઞને માટે આણેલો ઘોડો જે ભક્તિપૂર્વક પ્રદત્ત થયો છે. અને વખતે આ શબ્દોચ્ચાર મંત્ર પવિત્ર થયો છે. તેને દેવતાઓ ગ્રહણ કરે.

૧૬ ઘોડાના પહેરેલાવશ્વ, અલંકાર વાળા સોનાનો સામાન, તેનું કાયાનું દોરડું, પગનું દોરડું, આ બધા દેવતાઓને આદરણીય તરીકે લોકો આપે.

૧૭ જો કોઈ તમને ચલાવવા માટે લાત મારે, અથવા લગામ મારે, જ્યારે તમેપોતાના બળથી દીર્ઘ નિશ્વાસ ધ્વનિ કર્યો હતો તેને માટે તમે જે કષ્ઠ તે હું પવિત્ર આરાધનાથી આહુતિની સાથે નિર્ણય કરું છું.

૧૮ આ દુતગતિ દેવપ્રિય ઘોડાના-ચોતરીશ પંજરમાં કુહાડી પ્રવેશ કરીછે, સમિતાગણ તેને એવી કૌશલ પૂર્વક કાપી છે, જે પ્રત્યંગે અછિદ્ર રહેલા છે, અને તેના મત્સ્યેક સંધિ સ્થલનું નામ કહે છે.

૧૯ આ તેજ વાળા ઘોડાનો-એક વિકર્તાનું નામ ઋ (કાલ) બીજા જે (સ્વર્ગ મૃત્ય) તેના દંઢ રૂપથી ધારણ કરીને રાખ્યો છે. હે અશ્વ ? જે જે અંગ તમારા મેં યોગ્ય વખતે કાઢ્યાં છે તે હું માંસપિંડ કહીને અગ્નિયે શયું છું.

૨૦ તમારું અમૂલ્ય દેહ તમને કલેશ ન આપે, કારણ ખચિત તમે દેવ નિકેતનમાં જાઓ. તમારા દેહમા કુહાડી-વધારે વાર નહીં રહે. કોઈ લોભી અપદુ-સમિતા ખરા અંગ લક્ષ નહીં કરતાં-તરવારથી તમારા શરીરને અનર્થક ખંડ વિખંડ ન કરે

ઃ કાલ્યાણને લખ્યું છે કે યજ્ઞમા ઋષિઓની સ્ત્રીઓ કાપવા માટે ઘોડાના શરીર-ના જુદા જુદા ધાતુવાળા દંડથી ચિન્હ કરતા હતા, તે દંડનું નામ અંકા છે (આ નોંધ અંક શબ્દની રીપમા તે અંચ કારેજ મુકેલી છે.)

૨૧ ખચીત તમારૂં મૃત્યુ થયું નથી. પરંતુ તમે સરત માર્ગથી-દેવતાઓની પાસે જાઓ, ઈર્ષના એ ઘોડા, તથા મરૂત ગણના એ મૃગ, રથમાં ભેરીને તમને સ્વર્ગમાં લઈ જશે.

૨૨ આ ઘોડો-અમારા ગધા મંદક્ષિત ધનપ્રદાતા થાય છે. અમંખ્ય ગાય, ઘોડા આવે છે, આ તેજસ્વી ઘોડા અમને અસતત્વભાવથી મુક્ત કરે છે. આ યજ્ઞ પ્રદત્ત ઘોડા અમને શારીરિક ગતિ આપે. ”

(પ્રાચીન કાલમાં-અશ્વ મેઘ-ઋગ્વેદના-આ અશ્વ સ્તોત્રથી ગવાતો.)

પંડિત-શુદ્ધત વિદ્યાથીના લેખો પૃ. ૯૪ થી—

૧ મી. પિન્ડોટ ખુલાસો આપે છે કે, ‘ અસલી આદ્યો બહેમી અને અંધ શ્રદ્ધાવાળા હતા, અને તેથી-વેદને ઈશ્વર પ્રણીત માનતા. જ્યારે ભયંકર આગની માફક-બુદ્ધ ધર્મનો પ્રસાર થયો ત્યારે તેઓને લાગ્યું કે-આપણા ધર્મનું રક્ષણ મોટી દલીલોથી કરીએ અને તેથી દર્શન સાહિત્ય ઉત્પન્ન થયું.

આ તર્ક જુદી જુદી જાતના પ્રસંગોને એવી ખુબીથી ભેટ છે કે તે ઇતિહાસની દ્રષ્ટિથી અમત્ય છે છતાં ખુવામો આપવાની તેની યુક્તિની ખાતર પણ તે ઉપર વિશ્વાસ મુકવા જોઈએ છે. ”

૨ ઇ. ૯૭૫-અરહે છંદને અને મંત્રને એક કેમ ગણીએ છીએ તે અરહે બતાવ્યું છે. આપણે એ પણ જોયું છે કે-મૈકમ મ્યૂલર છંદને મંત્રથી જુદો પાડે છે, અને મંત્રને દ્વિતીય યુગનો ગણે છે.

તેમજ પરિભાષાથી ભરેલ તથા પ્રથમના કગતાં જોછો સ્પષ્ટ માને છે. એનું મુખ્ય લક્ષણ તેઓ એમ માને છે કે “ એ સૂક્તો, સામાન્ય રીતે યજ્ઞને અંગે લખાયેલા હોય છે. ” મત્ર યુગના સંબંધમાં તેઓ કહે છે કે “ બેમોથી ભરેલી વિધિઓની વિગતોથી ઉભગતા અશ્વમેધનું વર્ણન કરનાર સૂત્ર નમુના તરીકે બસાયે (ઋગ્વેદ ૧, ૧૬૨)

દેવ પિતૃઓની તૃપ્તિ-અગ્નિ સ્થાપ્યા પછી કનની,

યજ્ઞ ગ્રંથ. પૃ ૨૭-૨૮-૨૯ સુધીમાં જુવો-“ અગ્નિ-સાધનની ક્રિયામાં એક ઘોડાની જરૂર પડતી... જ્યારે વર્ષમાં પવ્વ તેઓ (યજ્ઞ કાળે) ઘોડે સ્વાગ થઈ આવ્યા હોયે એવું અનુમાન કરી શકાય છે. તે માટે તેઓનાં ગાદરૂપ્ય જીવનનો અર્થ એ મૂલ્યક પહેલાં અનુષ્ટાનમાં ઘોડો આજુબામાં આવે. ”

(પૃ. ૨૮—“ઘોડાના વિષયમાં ઘણું અનુમાન કરવામાં આવ્યું છે. જેમકે—આકાશ માર્ગે સૂર્ય,—ઘોડા મારફતે મુસાફરી કરતો. વળી છાયાની પાછળ જવા સુચે—અશ્વ મૂર્તિ ધારણ કરી હતી. વળી—ચાન્દ્રવલ્કલ ઋષિના તપથી સંતુષ્ટ થઈ સૂર્યે—ઋષિને નવો યજ્ઞવેદ આપ્યો હતો, ત્યારે પણ તે વાણ અથવા અશ્વરૂપે ઋષિ પાસે આવેલો હતો, અગન્યાધ્યાનમાં—ઘોડો પ્રથમ પૂર્વ મુખે ચાલે છે ત્યાર બાદ આહવનીય આગર આવી પશ્ચિમ મુખે ઊભો રહે છે, અને ત્યાંથી પાછો ફરે છે.

આ ઊપરથી અનુમાન કરી શકાય કે આ ઘે ડો ત્યાં સૂર્યનો—કલ્પિત પ્રતિનિધિ તરીકે ગણાતો હોય, અને તેની આવ જ સૂર્યની દૈનિક ગતિ સૂચક હોય, આ અનુમાન માત્ર છે. આપણી ઇછા હોય તો તે મહણ કરશો.....પ્રાતઃ કાલમાં સૂર્યની અને સંધ્યાકાલે અગ્નિની આકૃતિ આપવામાં આવતી. સૂર્ય અને અગ્નિ બંને જ્યોતિ (પૃ. ૨૯) સ્વરૂપ ગણાય છે. એકજ દેવની બે મૂર્તિઓ હોય એમ જણાય છે. અગ્નિનું સ્થાન—પૃથ્વી લોક, અને સૂર્યનું સ્થાન—દ્યુ લોક ગણાતું. એ બે દેવતાને આકૃતિ આપતાં બધા દેવતાઓ તૃપ્ત થતા. કારણ કે બધા દેવતા જ્યોતિસ્વરૂપ ગણાતા. આ પ્રમાણે સૂર્યની સાથે અગ્નિનો સંબંધ સ્થાપવામાં આવ્યો હતો. અગન્યાધ્યાન ક્રિયામાં ઘોડાનો પગ અગ્નિને અડાડી એ અગ્નિ આહવનીયમાં ચુકવામાં આવતો. એનુમૂલ આ રીતે મળી શકે છે. ”

સૂર્યાદિકના અશ્વથી અશ્વમેધ કે બીજાં કારણ હતાં ?

વિવિધ જ્ઞાનમાળા. પૃ. ૨૭ માં જુવો—“ યજ્ઞો—દર્શ પૌર્ણમાસ નામનો યજ્ઞ પણ અતિ પ્રાચીન વેદના અતિશય પૂર્વતન સૂકતોમાં પણ આ યજ્ઞનું નામ જણાય છે. એ પ્રત્યેક અમાસ તથા પૂર્ણિમામાં અનુષ્ઠિત હતા. એના વિના વેદમાં અસંખ્ય યજ્ઞના નામ જોવામાં આવે છે. તેમાં—રાજસૂય, અગ્નિ હોત્ર, અશ્વ મેધ, સોમ યજ્ઞ, તથા નર મેધ આ મોટા છે. એઓનું દરેકનું વર્ણન વિસ્તાર પૂર્વક પ્રગટ કરવાની જરૂર જનાતી નથી. અશ્વમેધ યજ્ઞ—આર્યોના પૂર્વવાસ સ્થાનના એક પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ સ્વરૂપ છે. તાતાર સ્થાનમાં હજુ સુધી અશ્વ બલિદાનની રીતિ ચાલે છે. ઘોડીનું દુધ તથા ઘોડાનું માંસ તાતાર બલિદાને બહુ ખાતું ગમે છે, તે પ્રસિદ્ધ છે, એટલા માટે જણાય છે કે—ભારત વર્ષના આર્યો તેઓના પૂર્વતન રહેઠાણથીજ અશ્વમેધની રીતિ શિખ્યા હતા. યજ્ઞમાં અશ્વ બલિદાન અને અશ્વનું માંસ ખાવાની રીતિ જે અતિશય પ્રચલિત રૂપથી પ્રચલિત હતી તે ઋગ્વેદમાં અશ્વના સ્તોત્ર પરથી જોવામાં આવે છે. ”

પડેલાં છે ત્યાં આગળ થઈ ગયા હતા, તેનો રચેલો છે. એ ભાષ્યમાં પ્રાચીન પ્રમાણે વિષે વારં વાર ઉદ્ધેષ કરવામાં આવ્યો છે. તે ઉપરથી એવું માનવામાં આવતું કે પ્રાચીનમાં પ્રાચીન સમયથી ઉતરી આવેલો અગ્રવેદનો ખરો અર્થ એ અંથમાં જલવાઈ રહ્યો છે. એટલે પાંચ સતક પૂર્વે મૂકાયાનો હિંદુસ્તાનમાં જે અર્થ થતો હતો અને જે આયણના અંથમાં જલવાઈ રહ્યો છે તે ખરાબર સમજાવેલાં એ સિવાય બીજું કંઈ એ સંબંધમાં કરવાનું રહેતું નહોતું. આ વિચારને અનુસરીને જ

આકસ દુઈની કાલજના સંસ્કૃતના પેલના પ્રોદેસર એથ, એથ, વિદ્ય ને અગ્રવેદનું ભાષાંતર કરવાનું કામ, ૧૮૫૦ માં શરૂ કરીધું હતું.

પૂ. ૭૩ માં પ્રોદેસર રીથે આગળ જતાં જણાવ્યું છે કે-એ ટીકાકારોએ પોતાના સમયમાં પ્રચાર પામેલા વિચારોને અનુસરીને ગત સમયની ભાષાને તેમજ ધર્મ વિષેના, કત કથા વિષેના તથા વિશ્વ વિષેના વિચારોનો અવગો અર્થ કર્યાના ચાલ્લસ પ્રમાણે એ ટીકાકારોના વચનોમાંથીજ આપણને મળી આવે છે.

એજ પૂ. ૭૩ માં-ચારકે નકરિ પોતાના અંથમાં જે લખે છે તે પરથી સ્પષ્ટ માલમ પડે છે કે એનાથી પ્રાચીન સમયમાં થઈ ગયેલા ટીકાકારોએ વેદના જે અર્થ કીધા હતા તેમાં કંઈટલીક અગત્યની ભાજતોને લગતો ધણો મનભેદ ચાલતો હતો. એની આગળ થઈ ગયેલા સત્તર ટીકાકારોનાં નામ એના અંથમાં આવે છે, અને એ ટીકાકારોએ વેદના જે અર્થ કીધા છે તે એક બીજાથી વિરુદ્ધ જતા ધણીવાર દીકામાં આવે છે. ઉદાહરણ તરીકે-“નાસત્યા” એ વિશેષજ્ઞ અશ્વિન નામના જે વૈદિક દેવતાઓને લગાડવામાં આવે છે. તેનો અર્થ એક ટીકાકાર એવો કરે છે કે-“જે આથો છે અસત્ય નથી તે.”

બીજો ટીકાકાર એવો અર્થ કરે છે કે-“જે સત્યના પ્રત્યેના છે તે.” અને ચારક પેતે એમ ધારે છે કે-“નાસિકાથી ઉત્પન્ન થએલ.” એવો એનો અર્થ સંગ્રે?

ખરેખર વેદનાં સૂક્ત રચનારા કવિઓ અને પ્રાચીન ટીકાકારો એ એની વચ્ચે સમયનો અંતર એટલો મોટો હતો કે ચારકની પેલમાં થઈ ગયેલાં-કોત્સ નામના એક આચાર્ય તો એટલે સુધી કહેવાની દિગ્મત કરી હતી કે વેદોનો અર્થ

તે વડે કરી શકાય એવા શાસ્ત્રની બિલકુલ જરૂર નથી કારણ કે વેદનો અર્થ સમજી શકાય એવો નથી વેદના મત્રો અર્થ વગરના છે. વેદનાં વચનો એક ખીબથી ઉલટા છે આવી દલીલોનો જવાબ ચારકાચાર્ય એવો આપે છે કે આંધલો માણસ યાજ્ઞલાને ન દેખી શકે તેમા કંઈ થાજલાનો અપરાધ નથી. ચારકાચાર્ય પોતે ઋગ્વેદના ચોક્કસ એક સૂક્તોજ અર્થ મમળાવે છે. ઇત્યાદિ.

૫. ૭૬થી-ઋગ્વેદનો ખરો અર્થ કેાઈ છાદ્યુ ટીકા કાઢી શકે તેના કળતાં એક વિદ્વાન યુરોપીયન વધારે સેલાઇયા કરી શકે કારણ કે યુરોપીયનની બુદ્ધિને અમૂક ધાર્મિક વિચારોની બેડી લાગેલી હોતી નથી, એનામાં ઐતિહાસિક અન્વેષણની શક્તિ હોય છે. અને એ શાસ્ત્રીય જ્ઞાનની સઘટ્ટી સામગ્રી વડે સંપન્ન થએલો હોવા ને લીધે એની માનસિક દૃષ્ટિ વધારે વિશાલ ક્ષેત્રમા ફરી વળે એથી હોય છે.

આ કારણથી રાંધે શાહેએ ...ઋગ્વેદના અર્થને ઐતિહાસિક દૃષ્ટિ એ તપ સ્વા માહયો ...હાલના વખતમા શાસ્ત્રીય દૃષ્ટિએ વેદનો અભ્યાસ કરવા ઇછનાર દરેક વિદ્વાન વેદના અર્થ સમજવા માટે રાંધેની પદ્ધતિનોજ સ્વીકાર કરે છે ... શાસ્ત્રીય પદ્ધતિનો સ્વીકાર થયાનું એક સામાન્ય પરિણામ એ આબ્યુ કે આચીન હિંદુસ્તાનનું ખરૂ તત્ત્વ જે હિંદુસ્તાનના ટીકા કારોની અવળા અર્થ કરવાની રીતને લીધે લાભે વખત થયા અંધકારમા છવાઈ ગયું હતું તેનું સ્પષ્ટ દર્શન કરવામાં ઐતિહાસિક બુદ્ધિ ઘણી સફલ નીવડી છે.

આમા જરા વિચારી બેઠાએ—સાચણના પૂર્વે થએલા ટીકાકારો એ ધર્મ આદિના વિષયો નો અવલો અર્થ કર્યાના પ્રમાણે એ ટીકાકારોના વચનોમાથી જ મળી આવે છે વળી પૂર્વેના ટીકા કારોમા ઘણો મત ભેદ પણ ચાલતો જ હતો. ચારકની પૂર્વેના કોર્ટસ નામના આચાર્યે જણાવ્યું હતું કે—વેદના મત્રો અર્થ વગરના એક ખીબથી ઉલટા છે ચારકે જવાબ વાળ્યો કે—આધલો થાજલાને ન દેખી શકે તેમા થાજલાનો રો અપરાધ ?

ઇત્યાદિક ણાખતોનો વિચાર કર્યા વગર કેવી રીતે જાહેર કરવામાં આવ્યું કે—સૂદની આદિમા બ્રહ્મ દેવે ચાર ઋષિયો ને ચાર વેદો બતાવ્યા ? આવા પ્રકારની અયોગ્ય કલ્પનાઓ કરવામા વેદના અનેક પક્ષકારોનો ખરો આશય શું ? વળી વેદિક મતના ઘણા આચાર્યોનો એવો પણ મત છે કે—વેદના સૂક્તો—ચત્તા આવેલા અનેક ઋષિયો રચતા આવ્યા. અર્થાત્ ૬૨૫ પદાર્થોના વિષયોને ધ્યાનમા

લેતા ગયા અને તે વિષયોની કવિતાઓ રચીને કલ્પેલ કરતા આવ્યા, એવો વિચાર કરવામાં આવે તો શે વાધો આવે ? બાકી સર્વજ્ઞના વાક્યોની સાથે અહમ્મોના વાક્યો ને તો ન જ મેલવી શકાય.

ઋગ્વેદા લેચન પ્રકરણ ૭૩ મા-સ્વાં દયાનંદના મનમાં વિદ્યાન નામના લેખમાં—

- ૧ બ્રહ્મ વિદ્યા વિષય તથા ધર્માદિ (ઋગ્ યજુ અથર્વના પ્રમાણુ.
- ૨ સપ્ત વિદ્યા—ઋગ્, યજુ, અથર્વ ના પ્રમાણુ.
- ૩ પૃથ્વ્યાદિ લોક જામણુ—ઋગ્, યજુ.
- ૪ આકર્ષણાનુ કર્મણુ—ઋગ્, યજુ.
- ૫ પ્રકાશ્ય પ્રકાશક—યજુઃ સત્યેનોત્તમિતામૃત્તિ.
- ૬ ગણિત વિદ્યા—ઋગ્, યજુઃ, સામ.
- ૭ ઇશ્વરસ્તુત્યાદિ—યજુ ઋગ.
- ૮ ઉપાસના—ઋગ્, યજુઃ.
- ૯ સુકિત—ઋગ્, યજુઃ.
- ૧૦ નૌવિમાનાદિ—ઋગ્.
- ૧૧ તાર વિદ્યા મૂલ—ઋગ્.
- ૧૨ વેદક શાસ્ત્ર મૂલ—યજુ.
- ૧૩ પુન જન્મ—ઋગ્, યજુ, અથર્વ.
- ૧૪ વિવાહ—ઋગ્.
- ૧૫ નિયોગ—ઋગ્, અથર્વ.
- ૧૬ રાજ ધર્મ—ઋગ્, યજુ, અથર્વ.
- ૧૭ વર્ણશ્રમ—યજુ, અથર્વ.
- ૧૮ ગૃહસ્થાશ્રમ—યજુ.
- ૧૯ સત્યાસ—આમા કોઈ મંત્ર નથી સુક્યો એ આશ્ચર્ય છે,
- ૨૦ વાનપ્રસ્થ—આમા પણ કોઈ મંત્ર નથી સુક્યો. જાન્દોગ ૧૮૫)
- ૨૧ પંચ મહાયજ્ઞ—યજુ, અથર્વ.
- ૨૨ યજુ નાં જ અનેક પ્રમાણુ છે.

પ્રકરણ ૭૪—સ્વાં છના બીજાઓથી મનલેહ. પૃ. ૨૯૭ થી—

આમાં પ્રદર્શિત અનેક મંત્ર ઋગ્વેદમાં પણ આવ્યા છે.

સ્વાં છના ભાષ્યના વિષયમાં—એક વાર લોકે માન્ય તિલથી વાતચીત થઈ હતી. તે સ્વાં છની અર્થ પદ્ધતિનો સ્વીકાર નહીં કરતા હતા.

શ્રી શુક્રવર સામશ્રમી છ પણ મત લેહજ રાખતા હતા.

વિશેષથી વેદોની શાખાઓના વિષયમાં—સ્વાં છ એ નીરૂકતની નિર્વચન પદ્ધતિનો વિશેષ આશ્રય લીધો છે. —

સ્વાં છના ભાષ્યમાં કેટલીએક ન્યુનતાઓ રહેવાથી પણ સર્વ વેદજ્ઞ એ વાતને મુકત કંઠથી સ્વીકાર કરશે કે ? સ્વાં છ એ બ્રહ્મવાદી સિદ્ધાંતની પુષ્ટિ મા પોતાનું સંપૂર્ણ બલ લગાવીને વેદોની ઐતિહાસિક, એક દેશિક હોવાથી બચાવવામાં મહત્ત્વ પૂર્ણ કાર્ય કર્યું છે.

સ્વાં છ ના વિષયમાં એક બીજી આવશ્યક વાત વિચારણીય છે સ્વાં છ એ—યજુર્વેદ ભાષ્યકાર—મહાધરાચાર્ય, ઋગ્વેદ ભાષ્યકાર—સાયણાચાર્ય આદિના ભાષ્યનું ખંડન તો કર્યું કિંતુ જે શતપથાદિ બ્રાહ્મણોનો આધાર બીજા પ્રમાણોથી તે આ પ્રકારના ભાષ્ય કરવાથી બાધ્ય થયા તે બ્રાહ્મણોના વિષયમાં મૌન સાધી લીધું—એ આશ્ચર્ય છે કે સ્વાં છ એ સ્પષ્ટ રૂપમાં તે બ્રાહ્મણ ગ્રંથોનું જ ખંડન કેમ નહીં કર્યું ?

આ પ્રકારે સ્વતંત્ર ઉદાપોહ દ્વારા અમને પ્રત્યેક સિદ્ધાંતમાં જે વિચિત્રતા દેખાઈ તેને અમે પ્રગટ કરી લીધી છે—આર્ચ સમાજિક વિદ્વાનો પર જ આ સમય બ્રહ્મવાદી સિદ્ધાંતની પુષ્ટિનો બાર આવી પડ્યો છે—કેમકે મનુવર્ણિત વેદોના સ્વરૂપને તેજ અક્ષરથી સ્વીકાર કરે છે । આર્ચ સમાજમાં જે પ્રકારે વેદોના માટે આસ્થા વધતી જશે અને તેના ઉદ્ધારના માટે તપો દીક્ષા લેવા વાલોની સંખ્યામાં વૃદ્ધિ થશે તેજ પ્રકારે બ્રહ્મવાદી સિદ્ધાંતની પુષ્ટિ થતી જશે—પરમાત્મા તથા સ્વયં વેદ લગવાનું પોતાનો માર્ગ દેખાવે—એવ મસ્તુ, તથાસ્તુ ।

શ્રી સામશ્રમી છ મહારાજ પણ સાયણા ચાર્યથી સહમત નહીં છે. તિલક—મહારાજે તો સ્પષ્ટ કહી નાખ્યું છે કે—કેવલ સાયણા ચાર્ય જ શું કોઈ પણ વિદ્વાનને આજ સુધી ઋગ્વેદાત્મક કેટલી એક ઋચાઓનો અર્થ

નથી લાગ્યો-અરુ. આ સર્વ વિપ્રતિપત્તિઓના ચંતા હુવાં પણ જે વિદ્વાન
વેદો પર આધોષાંત દષ્ટિ નાખશે તેમને તેમાં-ધર્મ, કર્મ, વિજ્ઞાન, સમ્યક્તા,
આમુદાયિક તથા વૈયક્તિક ધર્મ, રાષ્ટ્ર ધર્મ, સમાજ ધર્મ, વર્ણ ધર્મ, અનેક
યજ્ઞ ઇત્યાદિ ઇત્યાદિનું મૂલ દષ્ટિ ગોચર થશે પ્રત્યેક આર્થ સંતાન નું કર્તવ્ય
છે કે તે આપની આ પુરાતન પરંપરાથી પ્રાપ્ત થએલી આ સંપત્તિની પ્રાણપણથી
રક્ષા કરે. આ વિજ્ઞાનના અમરકારિક અંધ કરવાવાલા યુગમાં કંઈ આપના આ
પૂર્વજોની જ્ઞાનનિષિથી વચિત ન રહી બંધાયે. કંઈ ધર્મથી શૂન્ય રહીને આ
લોક અને પરલોકને ન ખેડે બેસીયે.

ઋગ્વેદાલોક્યન ક્રિતિયખંડ પ્રકરણ ૭૨ પૃ. ૨૮૭મી-ક્રિતિય આશ્વર્થ.
એ પ્રકારે એ સમસ્ત ઋગ્વેદના સહસ્ત્ર સુકત ગત દશ સહસ્ત્રથી
અધિક મંત્રો પર દષ્ટિ નાખીને નિશ્ચય પર પહોંચ્યો છે કે-યદપિ મુખ્યતાથી
એમાં વાણુ દેવતાઓનું વર્ણન છે અને ગૌણતાથી તેત્રીશ (૩૩) દેવતાઓ
નું વર્ણન, તો પણ એના અંતર્ગત મનુષ્યોપયોગી સમસ્ત જ્ઞાન કંઈ કંઈ ધર્મ
રૂપમાં, કંઈ મૂલ રૂપમાં, કંઈ અકુર રૂપમાં, કંઈ વિશ્વાક વક્ષ રૂપમાં, વર્ણિત
છે-પ્રથમ ભાગમાં જેટલા વક્ષ મુક્યા છે તે સર્વ પર દષ્ટિ નાખતાં, નિમ્ન
લિખિત વાર્તા પર આશ્વર્થ થાય છે.

(૧) યાજ્ઞિક આચાર્યોએ ઋગ્વેદનાં મંત્રોનો તે તે યજ્ઞ પ્રકરણમાં
વિનિયોગ (જોડની) કરી છે-સહી; કિંતુ અતરેય બ્રાહ્મણમાં નિયુક્ત મંત્રોની
સંખ્યા અધિકથી અધિક એક સહસ્ત્ર અથવા એ હજાર મંત્રોનો અર્થમાં થયે-
શેષ મંત્રોનો વિનિયોગ કયાં કેવા પ્રકારે રહ્યો તે ભણ્યુ નથી જાણું-સંભવથી
અન્ય અનુપલબ્ધ બ્રાહ્મણ ગ્રંથોમાં તેના વિનિયોગ (જોડની) લખી હોય.

(૨) યાજ્ઞિક આચાર્ય પણ પોતાની કાચી પ્રવૃત્તિના આદેશમાંથી
ચાલ્યું ત્યાંથી કોઈ સુકત અથવા મંત્ર લઈ લેવે છે-વિનિયોગક્રમાં કેવા પ્રકારે
રાખેલો છે, તેનું મૂલ શું છે તે કાલના ગર્ભમાં કંઈ હશે.

(૩) નિરૂક્ત કારે સ્વતંત્ર અભ્યુદના (વિચારણા) ના પદ્ધતિ પ્રતીત
થાય છે-તેમને વેદ મંત્રોની સ્વતંત્ર નિર્વાચન પદ્ધતિ નીકાલી છે કિંતુ સર્વ
અર્થોમાં ન તો અન્ય પદ્ધતિ પ્રાંત કરી શક્યા છે ન સમીધાન.

(૪) તિલક પદ્ધતિ-આર્યોના મૂલ વસ્તિસ્થાનને ઉત્તર ધ્રુવમાં લઈ
જવાના વિચારમાં એટલા તરતીન થયા છે કે જેમને ભારતની દૃષ્ટીથી ભારતીય

આર્યોના નિવેશનના માટે પ્રયાપ્ત અવકાશની નથી મળ્યો. એક અત્યંત મહત્વ યુક્ત પ્રશ્ન એ રહી જાય છે કે ઉત્તર ધ્રુવથી જે આર્ય, આર્યા તેમાંથી કાંઈ મધ્ય એશિયાની તરફ આવ્યા અને ત્યાંથી ભારત વર્ષમાં પહોંચ્યા. વર્તમાન વૈદિક સુકત તેમની જ કૃતી છે. એવું સિદ્ધ થયું છે. કિંતુ પ્રશ્ન એ રહી જાય છે કે જે પૂરોપ આદિ દેશોમાં ગયા શું તેમને પણ એજ પ્રકારના સૂકતા નહીં બનાવ્યા હશે ? શું તેમને પોતાના પૂર્વજોની તથા પૂર્વસ્થાનની સ્મૃતિ નહીં રહી હશે ? આ દૃષ્ટિથી પણ તિલક પક્ષને પ્રકાશ નાખવો જોઈતો હતો ।

(૫) સામગ્રીમાં પણ વર્તમાન વેદોને ભારતીયો ના માટે જ માને છે, વેદોને ઇશ્વરીય જ્ઞાન નથી માનતા-વેદોને આર્યાવર્ત્તીય આર્યોની સંબંધતાનો ઇતિહાસ માને છે-સહિતા કાંલીને આર્યવર્તનની સિદ્ધિ માટે વેદ વર્ણિત નહીંયોની સંગતિ વર્તમાન નહીંઓથી લગાવે છે જ્યારે વેદ ભારત વર્ષમાં માટે જ છે ત્યારે અન્ય દેશ વાસિયોનાં માટે શું ? જ્યાં સુધી અમે તેમનો સિદ્ધાંતને સમજી શક્યા છે એ માને છે કે તે તે દેશોમાં સમય સમય પર ઇશ્વરીય પ્રેરણાથી અથવા તેવાજ મહાપુરુષ ઉત્પન્ન થાય છે અને તેજ મનુષ્યોને માર્ગ દર્શક આચાર્ય કહેવાય છે-તેમની અંતઃ સ્ફુર્તિજ ઉચ્ચ કોટિનું જ્ઞાન છે જેના આશ્રયથી મનુષ્ય સુખ પ્રાપ્ત કરી શકે છે; સામગ્રીજ વેદોમાં-અધ્યત્મિક, આધિભૌતિક, આધિદેવિક, આધિયાત્મિક અર્થ માને છે. ।

(૬) સ્વાં દયાનંદ સર્વથા મન્વાદિ મહર્ષિયો તથા શાસ્ત્રકારો નાસિદ્ધાંતને માને છે. તે વેદોમાં ઇતિહાસાદિ નથી માનતા, વેદ જ્ઞાનને ત્રિકાલાક્રાધિત માને છે. વેદોને કેવલ આ લોકના માટે નહીં આપતુ એજ વેદોને લોક લોકાંતરના માટે પણ માને છે. ।

પ્રશ્ન એ રહી જાય છે કે સૃષ્ટિની આદિમાં જ્યારે ચાર ઋષિયો પર વેદ પ્રગટ થયા તો તે કયું સ્થાન હતું ? જો આજ ભૂલોકની સૃષ્ટિની આદિને સંબંધ છે તો અહીં આજ લોકમાં વેદ રચાઈ શકી લોક લોકાંતરમાં વેદ કેવી રીતે પહોંચ્યા ? જો ત્યાં પ્રગટ થયા તો અહીં કયાંથી આવ્યા અથવા પ્રત્યેક લોકમાં-અગ્નિ, વાયુ, આદિત્ય, અંગિરા નામના ચાર ઋષિ હોય છે એ શું ? લોક લોકાંતરના માટે એજ વેદ કેવા પ્રકારે છે, આ વિષયમાં સ્વાં જોએ-કાંઈ કોઈ અંધમાં પ્રકાશ નથી નાખ્યો, સ્વાં જોએ અત્યંત પ્રગટ પ્રયત્ન કર્યું છે કે-વેદોને મનુવર્ણિત અથવા મનુર્નિર્દિષ્ટ ઉચ્ચ સ્થાન પર બેઠાવવા

(૭) સાચણાચાર્ય^૧ ના વિષયમાં એ આશ્ચર્ય છે કે-વેદોને અપૈરૂપેય માનીને પણ, ઇશ્વરનો નિઃશ્વસિત માનીને પણ-તેમાં ઇતિહાસ માને છે ઇશ્વર નિઃશ્વસિત દૃષ્ટિથી બીજી તરફ તેમને કેમ નહીં દૃષ્ટિ નાખી? એ આશ્ચર્ય છે. તેમને ભૂમિકામાં એકાદ સ્થાનમાં ઐતિહાસિક પદાર્થો ખંડન પણ કર્યું છે કિંતુ સાધ્યમાં એ પક્ષને નથી નભાવી શક્યા અગ્નિ, વાયુ, ઇંદ્રાદિયોને ચેતન સ્વરૂપ માને છે.

(૮) પાશ્ચાત્ય પંડિતોની વિવેચના પર આશ્ચર્ય અને અત્યાશ્ચર્ય છે કે તે ચોતાની ગવેષણા પદ્ધતિને ભારતીય ગવેષણા પદ્ધતિ પર વ્યર્થજ હાદી રહ્યા છે

આ સર્વ આશ્ચર્યના ચતાં હુવાં પણ-અપૈરૂપેયવાદી, બ્રહ્મવાદી, ઇશ્વર નિઃશ્વાસિતવાદી, પક્ષના સન્નુબ્ધ એક અત્યંત મહત્ત્વ યુક્ત કાર્ય છે તે એકે આ વર્તમાન યુગમાં કેવલ-શબ્દ પ્રમાણના આશ્રયથી, અથવા, આપ્ત પ્રમાણના આશ્રયથી, નિર્વાહ કરેલ છે. એટલા માટે વેદોને મનુનિર્દિષ્ટ સ્થાન પર લઈ જવાના ઇચ્છક પ્રત્યેક વિદ્વાનનું કર્તવ્ય છે કે આ વિષયમાં ધ્યાન દેવે ॥

ઋગ્વેદ તથા અન્યવેદોમાં પ્રશ્ન રૂપાત્મક કંઈ કંઈ વિચિત્ર પ્રશ્ન મળે છે- એ પ્રશ્ન પ્રાય : દેવોના વિષયમાં, દેવતાઓના વિષયમાં છે. કંઈ કંઈ પ્રશ્નોત્તર રૂપ મંત્ર એકી સાથે આવ્યાં છે. કંઈ કેવલ પ્રશ્ન જ પ્રશ્ન છે અને તે પ્રશ્નોના અત આશ્ચર્યમાં જ થયો છે.

(૧૦) જે ઋષિઓએ વેદોને સૂક્તાદિમાં ભેદ કર્યા તે ઋષિઓએ-એક એક દેવતા સંબંધી મંત્ર સર્વ એક સ્થાનમાં જ કેમ નથી રાખ્યા? તેવા સહજ સૂત્રો પણ દૃષ્ટિ નાખવાથી સ્પષ્ટ છે કે એ સૂક્ત અષ્ટાધ્યાયીનાં સૂત્રો, અથવા દર્શન શાસ્ત્રોના સૂત્રોની જેમ, પરસ્પર અવલગિત નહીં છે-પ્રત્યેક સૂક્ત સ્વતંત્ર વિષય અને સ્વતંત્ર અર્થ રાખે છે. ફરી એ પ્રકાર દેવતાનું રૂપ મંત્ર વિભાગમાં કોઈ આપત્તિ નહીં થઈ શકતી હતી. ઋગ્વેદમાં એક જ મંડલ એવું મળે છે જે એક જ વિષયનું છે, તે છે નવમું મંડલ, એનાં સમસ્ત સૂક્ત આદ્યોપાંત 'પવમાન યોમને કહે છે' નહીં, તો અન્ય મંડલોમાં પ્રત્યેકમાં ઇંદ્ર, અગ્નિ, વરુણ કંઈ સોમ, કંઈ કોઈ, કંઈ કોઈ દેવતા આવે છે-વિદ્વાનોને આ વિષયમાં વિચાર કરવો જોઈએ.

(૧૧) કંઈ કોઈ સૂક્ત માં ઋષિ અને તેજ દેવતા છે ઇત્યાદિ વાતોની તરફ વિદ્વાનોનું-વેદ વિદ્વાનું ધ્યાન જવું જોઈએ.

(૧૨) ઐતિહાસિક શ્રદ્ધવાદી પક્ષનું કથન છે કે-વેદોમાં જે ઇતિહાસ મળે છે તે પૂર્વ કલ્પનો ઇતિહાસ છે, ત્યારે તેનાથી પૂર્વ કલ્પમાં પણ શું એજ ઇતિહાસ હતો? ફરી તેનાથી પણ પૂર્વ કલ્પમાં શું હતું-ફરી “વેદોને કોઈ મનુષ્ય નથી જનાવી સંકતો (મનુ) વેદ ઇશ્વરનો નિઃસ્વસિત છે. (ઉપનિષદ) વેદ તે પરમેશ્વરથી ઉત્પન્ન થયા (વેદ) ઇત્યાદિની સંગતિ કેવા પ્રાકારે થશે? ઐતિહાસિક પક્ષકારે વિચાર નથી કર્યો.

(૧૩) હવે અમારા શ્રદ્ધવાદી પક્ષના માર્ગમાં પણ કંઈ મોટી દૃઢ શિલાઓ છે-જેનો પાર કતના (કરવો) અત્યંત આવશ્યક છે-પોતાના સિદ્ધાંતના કમઘી, અર્થથી સંગતિ લગાવ્યા, વિના મનુ નિર્દિષ્ટ સ્થાનપર વેદોને બેઠાવવા દેહિન કાર્ય થઈ જશે, આ વિષયમાં સ્વાં દયાનંદે ચત્ન કર્યો છે તેમની દૃષ્ટિથી આરાં વેદોમાં ક્યાં ક્યાં શું શું છે એનું સ્પૂર્ણ દિગ્ દર્શન કરાવવું પ્રસંગાતુ રૂપ જ થશે.” (પૃ. ૨૮૭ થી ૨૯૨ વેદ તીર્થ-નર દેવ આચાર્ય)

આશ્ચર્યની ૧૩ કલમોમાં કિંચિત મારા વિચારો:-

નકર્ણવેદમાં એક હજાર સૂક્ત અને તેમાં દશ હજારથી અધિક મંત્રો છે. એમાં મુખ્યતાથી ત્રણ દેવોનું વર્ણન છે ગૌણતાથી તેત્રીશ દેવોનું.

૧-૨ યાજ્ઞિકોએ દશ હજારમાંથી માત્ર બે હજાર મંત્રોની અંદરના કમવિના મરણ પ્રમાણે લઈ વેદો ચક્ષ માટે છે એમ બતાવ્યું બીજા ૮ હજારની ઉપગના મંત્રો છોડી દીધા તેનું શું કારણ? તે બધાને શું નિરર્થક સમજત્યા હશે? અથવા પોનોની યાજ્ઞિક વિધિમાં દખલગીરી માનીને તે સર્વ સૂક્ત મંત્રોને છોડી દીધા હશે?

૩ નિરૂપકારે બીજાઓની અપેક્ષા જોયા વિના સ્વછંદતાથી કોઈ સૂક્તોનો તો કોઈ મંત્રોના અર્થ કરીને બતાવ્યા તેથી વેદોનું મહત્ત્વ શું વધાયું?

૪ તિલક મહારાજે વેદોને નકપિદૃત કરાવી અંગ્રેજોએ ખતાવેલી બાલ-ખ્ખાલતોને લૂસવાનો પ્રયત્ન કર્યો તેમાં અયોગ્ય શું કહ્યું? મૂલ્યમાંથી બગડેલા વેદોની સુદ્ધી-શાખ્યપ્રાણથી ન થઈ, ઐતિહાસિકોથી કે યાજ્ઞિકોથી ન થઈ, સ્વતંત્ર મિલજના નિરૂપકાર ગોટાલાવાલી ચાલતા થયા. તો પછી તિલક મહારાજથી વેદોની શુદ્ધિ ન થઈ તેમાં આશ્ચર્ય કરવા જેવું શું?

મારી સમજ પ્રમાણે તો અનાંદિના, અપૌરુષેય, ઇશ્વર નિઃસ્વસિત, આદિ, અસત્યરૂપનાં વેદોને સાજેશાં કંલકોને ભૂમિ નાખ્યાં

(૫ સામશ્રમીજી) વેદોને ઇશ્વરકૃત ન જાણતા આર્યવર્તીય આર્યોની સમ્યક્તાનો ઇતિહાસ કહે છે ત્યારે અન્ય દેશોના લોકોના માટે શું એ ધ્વનીના ઉત્તરમાં એ નિકટ્યુ કે તે તે દેશોમાં સમય સમય પા ઇશ્વરી પ્રેરણાથી કે તેવા મહાપુરુષ ઉત્પન્ન થવાથી માર્ગ દર્શક થાય-પરંતુ સર્વસં પુરુષ વિના અપરંપર પુરુષો ખગ માર્ગ દર્શક જની શકતાજ નથી, એ જોનાના અદ્ય સિદ્ધાંત તરફ ખ્યાલ કેમ નહીં કર્યો હોય? આજ કાલના ઘણા જૈનતંત્ર મધ્યસ્થ પુરુષો જૈન સિદ્ધાંતોને જોઈ ગદ્ય છે એટલું જ નહીં પણ તરતમાં મગ્ન થઈ ચોતાની સત્ય નિધાનો પ્રકાશ પાછું કરી રહ્યા છે તેમના અનેક લેખો “ જૈનનાર દૃષ્ટિએ જૈન ” એ નામના પુસ્તકમાં અમારા તરફથી બહુલ પડી ચૂકયા છે. તે શ્રદ્ધ અને અમારો આ શ્રદ્ધ સંપૂર્ણ જોવાની અને મનન કરવાની ભલામણ કરૂં છું.

૬ ૨નાં દયાનંદ કહે છે કે વેદોમાં ઇતિહાસ નથી, જે વેદોને માત્રીન ઐતિહાસિક ઋષિઓએ ઇતિહાસરૂપે સિદ્ધ કરીને જતાવેલા છે, તેના મર્થમાં ઇન્કાર કરવો એ કેટલું બધું આશ્ચર્ય? સ્વામીજીએ વેદોને ત્રિકાલ આબાધિત કહ્યા તો તે અદ્યરાથી કે અર્થથી? અદ્યગે તો હનિયામાં જે છે તેના તેજ છે તે તો એક જાતની લિપી છે. તેમાં કોનો વાધો છે? જે અર્થથી ત્રિકાલ અબાધિત કહેતા હોય તો અનેક ઋષિઓએ જુદા જુદા અર્થો કરી ને જતાવેલા છે તો પછી ત્રિકાલ અબાધિત પણ કેવી રીતે? પૂર્વેના હબ્બરા ઋષિઓને ઠાકરે મારનારનો વિશ્વાસ મધ્યસ્થપુરુષોને થાય?

૭ માયણુઆચાર્ય—વેદોને ઇશ્વર નિ શ્રવિત અને અપૌરુષેય કહી યજ્ઞ યાગાદિકમાં પશુઓને હોમવાની વિધિ જતાવી ગદ્યા છે, શું એ બધું ઇશ્વર નિ શ્રવિતમાંથી પ્રગટ થયું? એમ કયો પ્રશ્ન ખાની લેશે?

૮ વગી ચોતાની ભાષ્યબૂમિકામાં ઇતિહાસના પશુનું ખંડન કરવા કડમ પકડી તો પછી ભાષ્યના મંત્રમાં કેમ અટકાવી? શું આ બધું ઇશ્વરીય પ્રેરણાથી થયું? જો તેમ થયું હોય તો ચાર ઋષિઓથી ચાર વેદોની ઉત્પત્તિમાં સત્યતા કેટલી?

૯ પાશ્વત્ય પંડિતો ભારતીય ગરેજના પર ગય, તેમાં આશ્ચર્ય માનો કે અત્યાશ્ચર્ય માનો તે નો જુદામાં આર્ય તે જતાવે પણ જેઓ નું ગુણ જાણ્યો પેદા પા છે તેમને વેદોમાંથી સત્ય શોધીને શું જનાયું?

શુ વેદો ઇશ્વર પ્રેરીત, કે ઇશ્વર નિઃશ્વશિત છે, જો તેમ હોત તો ખાસ વેદ પસના-તીલક, સામથ્રમીજી, દાસ આદિ પડિતો ઇશ્વર કૃતનો ઇન્કારજી શુ કરવાને હન્વા ? તેઓનું સમજવુંજ એજ છે કે, જે જે ઋષિઓની દષ્ટિમા જે જે પદાર્થો પડ્યા તેના તેના સંબંધનો ઇતિહાસ લખતા ગયા, જો, કે તેઓ પૂર્ણ જ્ઞાનના અભાવે પરસ્પરનો વિરોધ ટાળી શક્યા નહી, તેમ સત્ય પણ જાણતાવી શક્યા નહી, તો પણ તેઓ ધન્યવાદના પાત્ર જરૂર ગણાશે, કારણુ હુરાત્રહને ફર ગાખી, અગ્નિજોની યદ્વતિને સમજી, કિંચિત્ બુદ્ધિને ફેલવી છે, એમ અમારું માનવું છે.

આ અધિકારિજી આઠમ આદ્યર્થના અતિ બધાજો પદ્મવાદીઓને ઉદ્દેશીને કહ્યું છે કે-આ વર્તમાન યુગમા કેવલ રાજા પ્રમાણુના, આર્મિ પ્રમાણુના, આશ્રયથી નિર્વાહ કહિન છે માટે વેદોને મનુ નિર્દિષ્ટ સ્થાન પર લઈ જવાને ધ્યાવ જેવે.

આ અધિકારિ આ વર્તમાન યુગમા ઇશ્વર કૃતાદિ વેદોની માન્યતાઓને ખસેડી, મનુ નિર્દિષ્ટતા રહેવા દેવાની સુચના કરી. ત્યારે પુર્વેના ઋષિઓએ ઇશ્વર કૃતાદિકની તે બધી માન્યતાઓની પ્રપંચ બલ પાથરેલી હશે કે, જેથી તેમાની એક પણ કામમા ન આવી ? જે વસ્તુ ત્રિકાલ અખાધિત હોય તેને યુગ યુગમા ફેરવવાની જરૂર પડે ?

ત્રિકાલ અખાધિત વેદોની એક પણ બાબુ અખંડિત નથી તો પછી એ ત્રિકાલ અખાધિતા કયા પ્રકારની ? આ બધા વિચારો જોતા જરૂર કોઇ પુર્વે બાલતા સત્ય ધર્મથી વિપરીત થયેલા પ્રપંચીઓથી પ્રપંચ રચાએલો હોય જ્યાં એક પણ બાબુ અખંડિત ન હોય ત્યાં એ અનુમાન અયોગ્ય ન ગણાય તે પ્રપંચ આ અગ્નિજોના રાજ્યર્થમાં નહી ચાલવાના ભયથી, વેદોને ઋષિકૃત ઠગવી ફરીથી પોતાનો પ્રપંચ ચાલુ રાખવાના માર્ગો ખોલી રહેલા હોય ? અરે એમ વળતો વળત બિધું છતુ કરીને કયા મુખી ગાડુ ગળડાવ્યા કરશે અને તેમાં આત્માનો શો લલીવાર થશે ? માટે જનાવુ છું કે-આ નવીન પ્રપંચો કરવાનું છોડી દઇને સત્ય કયા છે તે જોતાની અને ળજા થાય તો ગ્રહણ કરવાની બુદ્ધિ રાખો જેથી જ ને લોકમા આત્માનો ઉદ્ધાર થઇ શકશે કેમકે સત્ય તત્ત્વની પ્રાપ્તિ થયા વિના આત્માનુ કલ્યાણ થઇ શકતુંજ નથી આ વાતને સર્વ દર્શનકારો માન્યજ રાખે છે મુસેયુ 'કિમધિકેન ?

દે ઋગ્વેદાદિકમા વિચિત્ર પ્રશ્ન-ઉત્તર વિના પ્રશ્નનાજ રૂપમાં રેહી ગયાં અનુમાન થાય છે કે સૌમ ગમના જોરથી પ્રશ્ન બોલાયા હોય, જોગ ઉતરી ગયા

પછી પ્રશ્નો ઉત્તર વિના તેમને તેમ રહી ગયા હોય ? આગળતો પડિતો બતાવે તે ખરૂં બા.

૧૦ આ ટાંધ્યાથી આદિના સૂત્રકારોએ અનેક સૂત્રોની રચનાઓ કરીયો. પણ તેના કાર્તવ્યો પ્રાર્થે એક એક જ હતા, તેથી તે રચનાઓ તે તે સૂત્રોથી અવલંબિત પણાથી થઈ. તે પ્રમાણે વેદોના સૂત્રોમાં ન થવાનું કારણ એમ જણાય છે કે તે સૂત્રોની રચના અનેક ઋષિઓ એ અનેક વર્ષો સુધી કરેલી છે તેથી સંગ્રહકાર ઋષિઓ નતો એક એક ને અવલંબિત કરી શક્યા હોય, તેમજ નતો પૂર્વા પરનો વિરોધ ટાલી શક્યા હોય, અને બધાએ દેવતાઓના સૂત્રો થોડા થોડા ફરકમા ગૂચાએલા તેવાને તેવા સ્વરૂપમાં ગોઠવી દીધા હોય, તો તે પ્રમાણે બનવા ભેગ છે. આગળ તો પડિતો જે ખરો વિચાર બતાવે તેનો વિચાર કરી લેવો.

૧૧ “ કંઈ કોઈ સૂત્રમા તેજ ઋષિ અને તેજ દેવના ” આવેલા હોય તો મોટામા મોટું આશ્ચર્ય મનાય, કારણ ભે વેદોને ઇશ્વર કૃત માનીએ તો તે ભૂલ ઇશ્વરથી થએલી કબૂલ કરવી પડે તેતો અતિ અનિષ્ટ થાય.

બાકી સોમ રમના પાનથી ઉન્માદી બનેલા ઋષિઓથી પ્રગટ થએલા સુખોમા ગરબક ગોટા થઈ જવાનો સંભવ રહે છે અને તેમ થએલું પણ છે. કોઈ કોઈ સૂત્રો તેના તેજ બ ગે ત્રણ ત્રણ વાર ગોઠવાઈ ગએલા છે એમ આ અંચકારનોજ પોકાર થએલો છે.

૧૨ ઐતિહાસિક પ્રશ્નવાદી—આ ચાલતા વેદોના ઇતિહાસને પૂર્વ કલ્પનો બતાવે છે. ત્યારે આ અંચકારે પ્રશ્ન કર્યું છે કે—તેનાથી પૂર્વ કલ્પમાં શું આજ ઇતિહાસ માનવો ? વળી તેનાથી પૂર્વ કલ્પમા શું ? એમ અનવસ્થા વિચારવાની બતાવી છે.

વળી મુલવાનું કે—વેદોમાં પૂર્વ કલ્પનો ઇતિહાસ જતાઓ, ત્યારે આ કલ્પનો ઇતિહાસ કયે ઠેકાણેથી ગેલવવાનું બતાવતા હશે ? અથવા આ કલ્પમા કોઈ ઇતિહાસ જાન્યોજ નથી એવી માયન્તા થએલી છે ?

૧૩ કલમ તેરમીમાં જનાવ્યું છે કે—અમારા પ્રશ્નવાદી પક્ષના માર્ગમાં પણ કંઈ મોટી દંડ ગિલાઓ છે. આદ્યોપાત વેદોની સંગતિ લગભગ વિના મનુનિર્દિષ્ટ સ્થાન પર ગેલાવના કડિન કાર્ય છે. એ વિષયમા સ્વાજ કયાન ?

ચત્ર કથું છે. એમ કહી પ્રકરણ ૭૩ માં સ્વામીજીની માન્યતા લખીને બતાવી છે તેનો વિચાર સ્વામીજીના પ્રકરણમાં કયાં શુદ્ધ છે ?

અદૃશ્ય ઇશ્વરથી તત્ત્વરૂપે વેદો મલતા રહેલા બરા ?

આર્યોનાં તહેવારોનો ઇતિહાસ નામ ગ્રંથના પૃ. ૩ માં જણાવવામાં આવ્યું છે કે—આપણા મનુષ્યની ગણતરી પ્રમાણે ચાર અબજ અને બત્રીશ હજાર વર્ષ થાય ત્યારે બ્રહ્મા દેવનો એકજ દિવસ થાય. આ જગતની ઉત્પત્તિ થયાને આજે પચાસ વર્ષ થયાં છે, અને આગળ તે પ્રમાણે ણીર્મ પચાસ વર્ષ થશે ત્યારે આ જગતનો સર્વથા નાશ થશે. ”

અર્થાત્ પ્રલય થશે, તે પ્રલય દશામાં—વેદાદિક, આકાશદિક કાંઈ પણ રહેજ નહીં.

એવા પ્રકારની અનેક સૃષ્ટિઓની રચના બ્રહ્મા કરતા રહ્યા અને નાશ પણ કરતા રહ્યા અને અદૃશ્યપણે રહી ચાર ઋષિઓને ચાર વેદોનું જ્ઞાન તેણે તેણે બતાવતા રહ્યા.

આ વાત શું વિચારવા જેવી નથી ?

આ પ્રત્યક્ષમાં દેખાતી પૃથ્વી, આકાશ અને સમુદ્ર આદિ નાશ કરતી વખતે કયાં જઈને નાબતા હશે ? અને બનાવતી વખતે આ ઇશ્વર પાછું બધું કયાથી લાવતા હશે ? કોઈ ઇશ્વરની શક્તિ માત્ર કહી દેવી તે પ્રમાણે વિનાની ગણાય ? ઉપરની વાતનો યોગ્ય ખુલાસો ન મળે તો આ સૃષ્ટિ અનાદિ કાલની સિદ્ધજ છે અને એ વિના બીજો ભાગ દેખાતોજ નથી.

જૈન ઇતિહાસ જણાવે છે કે—નતો આ સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિ કોઈએ કરી છે અને નતો એનો સર્વથા નાશ થયો છે. એતો પ્રવાહથી અનાદિનાકાલથી ચાલતી આવેલી છે અને તે પ્રમાણે ચાલ્યાજ કરવાની છે. માત્ર કાલક્રમથી હાનિ, વૃદ્ધિ થયા કરે છે. જેમ—દિવસ અને રાત્રિ, શીયાલો, ઉનાલો, અને ચોમાસુ અને સંવત્સરો પલટાયા કરે છે. તે પ્રમાણે દિન પ્રતિદિને હાનિ રૂપે ચાલતા આવેલા લાંબા લાંબા કાલને કોઈ એ યુગના રૂપે તો, કોઈએ કલ્પના સ્વરૂપથી, કયાં નથી બતાવ્યો ? વિચાર કરશો તો બતાવેલોજ છે.

જૈનોના સર્વજ્ઞ પુરુષોએ અવસર્પિણી અને છિત્સર્પિણી (અર્થાત્ દિન પ્રતિદિન—હાનિ અને વૃદ્ધિરૂપ) છ છ સંખ્યાના વિભાગવાદી, ઘણા મોટા લાંબા

કાલથી પલટા ઉપર પલટા માગતી, અનાદિના કાલથી ચાલતી આવેલી, આ
હુનીયાને બતાવેલી છે. અને તે પ્રમાણે બધાએ જૈનોના સર્વજ્ઞ પુરોહિત
એકજ અટલ વાક્ય છે

અનેક મતવાદીઓએ-જુદા જુદા સ્વરૂપથી આ હુનીયાને ઉત્પન્ન કરવા
વાળા પોત પોતાના ઇશ્વરોને 'બતાવ્યા છે. તે બધા ઇશ્વરોમા આ' હુનીયાને
ઉત્પન્ન કરવાળો ખરો ઇશ્વર કયો ?

આ હુનીયાને ઉત્પન્ન કરતી વખતે તે ઇશ્વરો. પૃથ્વીઓના, પહાડોના,
અને પુરાણોમા મનાએલા સાત સમુદ્રોના, મસાલા કયાથો લાવ્યા હશે ?
અને તેનો નાશ કરતી વખતે આ બધી પ્રત્યક્ષ દેખાતી વસ્તુઓને ઉઠાવીને કયે
ઠેકાણે ફેંકી દેતા હશે ?

આજે વેદોમા-પુરૂષ સૂકત છે તેમા-અણુવેદના પુરૂષ સૂકતનો અર્થ
ઠરતા સ્વામી દયાનંદજીએ-માત્ર સાત આવજીથી વીટાએલી નકળી પૃથ્વીઓ
જણાવેલી છે તો તે બધાના મસાલા તે ઇશ્વરે કયે ઠેકાણેથી લાવીને ઘાલેલા
અને ફરીથી આ હુનીયાનો પ્રલય કરતી વખતે તે બધા મસાલા કયે ઠેકાણે
લઈ જઈને મૂકતા હશે ?

કોઈ કહેશે કે એતો બધી ઇશ્વરની માયા છે, તો વિચારવાનું કે જો
ઇશ્વરની માયા ઇશ્વરથી જુદી માનીએ ત્યારે તો જો પદાર્થજ સદાના કાયમ
ગણાય, તેતો એકજ ઇશ્વરની માન્યતા વાલાને ઇષ્ટ નથી જો પદાર્થ માયાને
ઇશ્વરની સાથે સદા રહેતી માનીએ ત્યારે તો માયાવાલા જીવોની પેઠે તે ઇશ્વર
પણ દૂષિત કેમ ન ગણાય ? માટે આ વાત કોઈમત્ય જ્ઞાનીના તર્કથી લેખાએથી
હોય એમ જનાતી નથી

જૈન ઇતિહાસ જનાવે છે કે આ અવર્તનજીનો કાલ છે (એટલે
જ્ઞાનનો કાલ છે) પૂર્વે ઘણા લાખા કાલ સુધી યુગલ ધર્મ આવતા રહેલો હતો
તે યુગલ ધર્મમા વિકૃતિનો સમય આવતા પ્રથમ 'ત્રિમલ વાહન' આદિમાત્ર કુલ
કરોઃ ઋમવાર યતા આવ્યા આ વાત પ્રત્યક્ષ કારો એ પણ લખીને બતાવેલી છે.
તેમા જો માતમા નાશિ કુલકર યયા તેમના પુત્ર શ્રી નકપભદ્રે તે સર્વજ્ઞ પુરૂષ
યયા તેમને કાલને ફેરફાર થયેલો જાણી પ્રથમ યુગલ ધર્મની પ્રવૃત્તિ ને હટાવી
અને હોઠાને બંધકાઈ માર્ગનો પ્રવૃત્તિ મિળતી અને તેનો માથે મત્યધર્મની
પ્રવૃત્તિ પણ પ્રથમ જ જનારી

શ્રી ઋષભદેવને સો પુત્રો હતા. તેમાં જે મોટા ભરત હતા તે ચક્રવર્તી ગણ થયા હતા તેમનાથી જ આ જંડનું નામ ભારત વર્ષ પડ્યું હતું. (ભાગવત-વાળાએ જડ ભરત કહેવાની ધિકાઈ કરેલી છે)

તે ભરત રાજ્યએ પોતાનામા સદા સત્ય ધર્મની જાગૃતી થતી રહેવાને માટે ઉપદેશકનો વર્ગ રચાવ્યો, તેઓ રાજદ્વારે બેસીને મા-હન, મા હન, એવા વાક્યનો ઉચ્ચારણ કરી ભરત ચક્રિને હમેશા ધર્મની જાગૃતી આપ્યા કરતા અને તેમના નિર્વાહનો પ્રજા સદા રાજ્ય તરફથી થયા કરતો. એટલે તે ઉપદેશકનો વર્ગ ઘણો વધી પડતાં પરીક્ષા લીધા પછી તેમને દાખલ કરવામા આવતા.

તે લોકાના સ્વાધ્યાયના માટે ભરત ચક્રવર્તીએ શ્રી ઋષભદેવ ભગવાન ના ઉપદેશાતુ સાર ચારવેદો બનાવીને આપ્યા. તેઓ તેની સ્વાધ્યાય કરતાં અને રાજદ્વારે આવતા ત્યારે-મા-હન, મા-હન, એવા પ્રકારની ચેતવની આપ્યા કરતા, તેથી તે વર્ગ ‘પ્રાહ્મણ’ શબ્દથી પ્રસિદ્ધમા આવ્યો. તે પ્રાહ્મણોનો પરંપરા ઘણા લાભ કાલ સુધી અર્થાત જૈનોના આઠમા તીર્થંકર સુધી તે એક સરખી જ ચાલતી રહી અને તેની સાથે જૈન ધર્મ પણ વિકાર વિનાનો જ ચાલતો આવેલો. ત્યાર બાદ કેઈ નિકૃષ્ટ કાવના પ્રભાવથી

જૈન તીર્થંકરોના શાસની સર્વથા તુટી થતા તે પ્રાહ્મણ વર્ગમાના કેટલાકો ધર્મના અધ્યક્ષ પણાની સ્વતંત્રતા કરવા લાગ્યા અને પોતાના સ્વાર્થને વલગી રહેલા, પાછલથી થતા આવેલા સર્વજ્ઞ એવા તીર્થંકરોના ઉપદેશનો લાભ લેવા પ્રેરાયા નહીં એમ ઘણા લાભ કાલ સુધી વચમા મોટી ગરબડ થતી રહી. જેમ જેમ નિકૃષ્ટ કાલ આવતો ગયો તેમ તેમ વેદોના વિષયોમાં પણ મોટો ફેરફાર થતો ગયો અને ઉવદમા પ્રાચીન વેદોનાં નામો પણ ફેરવી નાખવામા આવ્યાં.

તેઓની આજીવિકા વિદ્યાજ હતી તેથી અક્ષરોના પંડિતો હતા. માત્ર પોતાની વિદ્યાના ગર્વથી સર્વજ્ઞપણાનો ઇન્કાર કરતા, પોતાની સ્વતંત્રતાને જાલવવા માટે દરેક પદાર્થોની નવી નવી શ્રુતિઓનો સંગ્રહ કરતા અને પ્રસિદ્ધ દેવતાઓની મંત્રોથી પ્રાચનાઓ પણ કરતા રહ્યા. અર્થાત વેદોનું મૂલ સ્વરૂપ બદલાતું ગયું. કારણ તેમનામા કેઈ સર્વજ્ઞ થયો ન હોતો, તેમજ કેઈ નેતા પણ મનાયો ન હતો.

આ તરફ જૈનના સર્વજ્ઞ તીર્થંકરો કેઈ લાભ લાભ કાલમા થતા ત્યારે તેમણે શાસન ચાલતું અને કેઈ કાલ દોષના પ્રભાવથી તેવા ત્યાગી વૈરાગી

રક્ષક છવેના અભાવમા પાછવથી બંધ પડી જતું તેવા પ્રકારનું જૈન શાસ્ત્ર નવમાથી તે સોલમા તીર્થંકર સુધી વચમાં સર્વથા પ્રકારથી શૂન્યરૂપનું થતું 'પડુ

આ તરફ તે પ્રાદાણ વર્ગનું પ્રાબલ્ય પણ વધતું ગયું. તેની સાથે તેમની સ્વછદતા પણ વધતી ગયું.

આગળ ઘણાં લાંબા કાળ બતાવેલો મર્વથી શ્રેષ્ઠ ઠરાવવા માટે તેમા સ્વનિર્દેશના ઉચ્ચારોની યોજનાઓ ગોઠવવામાં આવી હોય. ત્યારબાદ વેદો ઇશ્વર કૃત છે એવા પ્રકારની ઉદ્દેષ્યણા પણ બંહેર ઠરાવામાં આવી હોય, ત્યારબાદ તેમાંની ખરી માન્યતાઓ ફેરવતાં સૃષ્ટિ કર્તાનાં આહવાન, પ્રજાપતિ, હિરણ્ય ગર્ભ પ્રજાપતિ આદિના સૂક્તો અને તેના મંત્રો પણ પાછવથી નવીન રૂપે જ ગોઠવાયા હોય, કારણ તે સૂક્તોના અને મંત્રોના એ બંનેના જે અર્થ ઠરાવામાં આવ્યા છે પણ સત્યતાથી વેગલા હોય એમ જણાય છે.

ઇશ્વરકૃત વેદોના નામે સ્વતંત્રા એટલી બધી વધતી મુકી કે કેટલાં એક સૂક્ત મંત્રોમા તદ્દન નિર્દયતા, અને કેટલાંએક સૂક્ત મંત્રોમા તદ્દન અવાચ્ય શબ્દો પણ ગોઠવા દેતા કિંચિત્ પણ વિચાર કર્યો હોય એમ ણિતકુલ જણાવે નથી. ઇશ્વરના નામથી તેના સ્વરૂપના લખાએલા નમુના દાખલ એ ચાર ફક્તઓ લોકોની બહુ માટે લખીને બતાવુ તેથી મારા પર રોષ ન કરતાં મત્યા સત્યનો વિચાર કરી જોસો એવી મારી નમ્ર પ્રાર્થના છે.—

ચરા રહસ્ય પૃ. ૧૩ માં—વેદ એટલે શું જો આપ મને એ પ્રશ્ન પુછવા માગતા હો તો હું તેનો જવાબ આપી શકીશ નહીં. આપણા શાસ્ત્રકારો પણ તેનો જવાબ આપી શક્યા નથી. તેઓએ એટલે સુધી કહ્યું છે કે—વેદના બે ભાગ છે—મંત્ર અને પ્રાદાણ. મંત્ર અને પ્રાદાણ એ બંને મળી વેદ થાય છે. મમાન્વિક વ્યકિત માટે મંત્ર અને પ્રાદાણ બંનેની કિમત મરખી છે. બંને વેદ વાક્ય છે, બંને નિત્ય અપૌરુષેય છે.....જેઓએ.....ફેલાવો કર્યો છે તેટલું જ નામ ઋષિ. વેદના મંત્રોના ત્રણ વર્ગ પાડી શકાય—તદ્ગુ, યત્ગુ, અને સામ માટે જ મંત્રાત્મક વેદ વિદ્યાને ત્રયીવિદ્યા કહે છે.

પૃ. ૧૪ માં—“ચોથા અથર્વ વેદને પાછવથી પરાએ વેદના વર્ગમાં મુકા હયો છે. પૃ. ૧૫ માં—જો વેદ વાક્યની સમાનતા બતાવવા માટે પાછવથી થએલા પરિસ્થિતિને પુષ્કળ માત્ર પકવવું પડ્યું હતું.”

ગાયના સંબંધે—તૈત્તિરીય આત્મક પ્રપાઠ ૬, અનુવાક ૧ મત્ર ૧૧ એ

પુરુષસ્ય સયાચરિ ચિ તે પ્રાણ મસિસસં શરીરેણ મહી મિહિ સ્વધયેહિ
પિતૃ નુપ પ્રજયાઽસ્માનિદાવહ ॥ ૧૧ ॥

સાચણાચાર્યના ભાષ્યના અનુસાર—પદાર્થ—હે (પુરુષસ્ય) મૃત પુરુષની, (સયાચરિ) રાજગવી, અર્થાત ગૌ, (તે) તારા (પ્રાણે) પ્રાણોને, (વ્યસિસસં) હું શિથિલ કરી, તુક્યો છું, (શરીરેણ) તુ આપણા, શરીરથી (મહી) પૃથ્વીને (મિહિ) પ્રાપ્ત થા, (સ્વધયા) અમૃત અર્થાત હવિ સ્વરૂપથી (પિતૃ) પિતરોને (ઉપેહિ) પ્રાપ્ત થા, (ઇહ) આ લોકમાં (પ્રજયા) સતાન મનેત, (અસ્માન્) અમારા લોકોને (આવહ) ઠંઠયાણુ પ્રાપ્ત કર, વિશેષ તે ભાષ્યથી એક લેવું. ॥

(બૃહદારણ્યકોપ નિપત્—અધ્યાય ૮ એ, પ્રાશ્ન, ૪ થો) મત્ર ૧૮ એ)

“અથ ય ઇદં ત્પુત્રે મે પદિતો વિજિગીત સમિતિગમ શુદ્ધપિતાં વાચ ભાપિતા જાયેત સવા વેદાન નુ દ્રુવીત સર્વમાયુ તિયાદિતિ માસોદન પાચયિત્વા સર્વિષ્મત મક્ષીયાતા મીશ્વરા જનયિત વા ઐક્ષેણ વા ક્ષપમેન વા.”

૧. કર્મભાષ્યના અનુમારથી ભાવાર્થ—જે પુત્ર એવું ચાહતો હોય કે મારે એવો પુત્ર ઉત્પન્ન થાય કે જે પડિત વિક્લાવ અને સંસ્કૃત વાણી બોલવા બાળો તથા સર્વ વેદોના વક્તા, અને પૂર્ણ આધુષ્ય બાળો થાય, તે પુરુષ માસ મિશ્રિત આવવોનું લોભન પકાવીને અને તેમાં ધી નાખીને પોતાનો શ્રી સહિત ખાય માસ ઉક્ષતુઅર્થાત મોટા બલદનું હોય અથવા નળનું અથવા ઉક્ષથી અધિક ઉમરબાળા બલદનું હોય

કાત્યાયન સ્મૃતિ પૃ ૭૬ માના શ્લોક સાતનો પંડિત લીમસેને કરેલો અર્થ હિંદી આંખમાં છે તેનો શુભરાતીમાં સાર—

“યજ્ઞ સંબંધી પશુની ઇન્દ્રિયો વા છિદ્રોને, દર્શના કૃત્રાથી આપણી ઇંજાનું કુલ કમથી મત્ર ભણ્યા વિના પ્રક્ષાલન કરે અને વપાશ્રયણી નામક યજ્ઞપાત્ર (જેના પર રાખીને જપા પકાવી જાય છે) ખાખરના પત્રોની અથવા લાકડાની હોવી જોઈએ

ગાયના શરીરમાં ચરિદ છિદ્ર હોય છે. સાત તો ઉપરના માથામાં, ચાર રતન, નાભિ, યોનિ, અને ગુદા. ॥ ૧-૨ ॥

મીમાંસના કકડા કરવાને છરી હોય છે, પ્રધાનના બાદ કમઘી વપાને લઈને સર્વ “સ્વિષ્ટકૃત્” પર્થ ત હોમ કરે અને તે સમયે મંત્રને સમાપ્ત કરે અર્થાત પ્રધાનયાગ, અને સ્વિષ્ટકૃત્ અને મંત્રોને મિલાવીને એકજવાર વપાની આહુતિ આપે. હૃદય, જિહ્વા, ગુટક, હાડકું, જિગર, વૃણ્ણ, ગુદા, રતન, શ્રોત્રિ, કક ધે, અને સટાના બન્ને પાર્શ્વ, એ પશુનાં અંગ કહેવાય છે ॥૪॥ એ અગ્નીધાર અગ્નિના ‘અવદાન’ નામ કકડા લેખાનુસાર ગણતી યાય છે. અને પાર્શ્વ વૃણ્ણ (અંડકોપ) અને સ્કિથ, લંઘ એ બન્ને હોય છે તેથી પશુના ચૌદ અંગ કહ્યાં છે ॥૫॥ પ્રત્યેક કલ્પોક્ત કામોમાં ધૃતિને અસ્તિત્વ કરવી જોઈએ, આથી બકસ અને ચરૂ બન્ને પક્ષોમાં આઠ ઋચાઓથી હોમ કરવો જોઈએ ॥૬॥ ચરૂ પશુના અગ્નિના જેટલા અવદાન નામ કકડા (કુકડા) પ્રસ્તર નામક કુશ્યે પર કરીને શાખ્યા લય તેટલાજ પાચમ નામ ખીરના પિંક પશુ ન હોય તોપણ કરાવે ॥૭॥

દ્વિવેદી મણીગ્રાહ નજુમાઈ સિદ્ધાંત સારના પૃ. ૪૩ માં—

“યત્તો સંજયે એકે’વાત વિચારવા જેવી છે. ઘણાખરા મોટા મોટા પક્ષોમાં એક બેથી સો સો સુધી પશુ મારવાનો મંત્રદાય પડેલો નજરે પડે છે. બકરા, ઘોડા, ઇત્યાદિ પશુ માત્રનો બલિ અપાતો, એટલુંજ નહીં પણ આપણને આશ્ચર્ય લાગે છે કે માણુઓનો પણ લોગ આપવામાં આવતો ! પુરૂષ મેષ એ નામનો યજ્ઞજ વેદમાં સ્પષ્ટ કહેલો છે. અને શુનઃચેક્રાદિ, વૃત્તાંતો યજ્ઞ એ વાતની આશી આપે છે. વળી આ રકત ગ્રાવમાં આનંદ માનવા ઉપગત-સ્ટ્રોમ પાનથી અને ઉવટના વખતમાં તો સુરા પાનથી પણ, આર્થ લોકો મત યત્તો માલમ પડે છે. પરમ ભાવનાના અમણી પડને પામેલા ઋષિઓમાં એવો સંપ્રદાય જણાય એ અલગત આશ્ચર્ય પેદા કરવાવાળું છે.” ઇત્યાદિ ॥

પુનઃ પૃ ૭૩ માં—“વિવાહ સંજયે ‘મધુપર્ક’ નો વાત જગા દરી લેવા જેવી છે—એવો ધર્માચાર છે કે આવેલા અતિથો ને માટે ‘મધુપર્ક’ કરવો જોઈએ ‘વર’ પણ અતિથિજ છે અસત્ત જેમ યજ્ઞને માટે ‘ગો વધ’ વિહિત હોતો તેમ મધુપર્ક માટે પણ ગાય કે બગદનો વધ વિહિત હોતો. મીંસ વિના મધુપર્ક—હી. જેમ અષ્ટસાયન સૂત્ર કહે છે ને નાટકાદિકોથી જણાય છે કે સાદા મર્કપિંચો માટે પણ મધુપર્કમાં ગો વધ કરેલો છે. આશ્ચર્યની વાત છે કે જે ગાય આજે બહુ પવિત્ર ગણાય છે તેને પ્રાચીન સમયમાં યજ્ઞ માટે તથા મધુ પર્ક માટે મારવાનો રિવાજ હોતો.”

ચત્તાદિકના બહાને મહાત્મ્ય ધરિયોની ચલાવેલી આ અનર્થની પરંપરાનું માપ કાઢી શકાય ખરું ? પૂર્વ કાવમા માણસોનું લક્ષણ રાક્ષસો કરતાં એવી પ્રથા ઠેનાથી અને કયાંથી ઉદ્ભવી ? અને એ વાત કયા કાલના ગર્ભમાંથી બહાર આવી ?

પંડિત સત્યવત સામગ્રીની વ્યાખ્યાથી અલંકૃત, ક્ષત્રિય કુમાર શ્રી મહાદેવ નારાયણ વર્મા કૃત ભાષાનુવાદ સંહિત. મધુપુરરથ શાસ્ત્ર પ્રકાશ કાર્યાલયમાં—સંવત્ ૧૯૬૩ માં છપ્યા હુવા. સામરેક કૌતુભીશાખા ગૃહકર્મ પ્રતિપાદક.

“ગોમિલ ગૃહસૂત્ર.” ચિન્મ પ્રપાઠકના હથમા ખંડમાં—

પુ. ૧૬૪ થી—અર્ચેદમાથી તે ૩૧ માં મુધીના સૂત્રો. તેની હિંદી ભાષાનો માત્ર ગુજરાતી ભાષામાં સાર લખીને બતાવી એ છિએ.

“તૈવ્યા ઝર્થ્ય મદ્ય્યો ગૌ ॥ ૧૮ ॥”

“તર્ગસધિવેલા સમીપં પુરસ્તાદમે રથસ્યાવ્યો પસ્થિતાયાં જુહુયા ઘટ્પ-શઘ પ્રધ્યાત્તેતિ ॥ ૧૫ ॥”

“હુત્વા ચાનુમંત્રયેતાનુ ત્વામાતા મમ્યતામિતિ ॥ ૧૬ ॥

“યથ મતીમિરન્નિઃ પ્રોક્ષે દ્વયકાયૈ ત્વાનુદ્યં પ્રોક્ષામીતિ ॥ ૧૭ ॥

“હસ્તુનેન પરિહરેત્ પરિઘાજપતિઃ કવિરિતિ ॥ ૧૮ ॥

“અપઃ પાનાય દયાત્ ॥ ૧૯ ॥

“પીતશોષ મધ સ્તાત્ પશો રથસિંચે દાન્તં દેવેભ્યો દ્વિરિતિ ॥ ૨૦ ॥

ક્ષત્રિય કુમાર કૃત હિંદી ભાષાથી—ગુજરાતીમાં ભ.વાર્થ—“પોષ માસની પૂર્ણિમાની પછી આઠમ તિથિનો એ માંસ દ્વારા માંસાદકા કરે ॥ ૧૪ ॥”

“સધિવેના (રાત અને દિનકા સંજોગ સમય) ના કાંઈક પહેલાં અગ્નિના પૂર્વ ભાગમાં તે આયને લાવીને રાખે પછી સંધિવેલા થાય ત્યારે “યત્પશવઃપ્રધ્ય.યત” આ મત્રથી ધીની આહુતિ દેધને કાર્યારંભ કરે ॥ ૧૫ ॥”

§ આ સૂત્રો જેના ઉપરથી ભાષામાં તેની ગેર હાજરીમાં કલકતા વાપર્યામિયંત્ર પત્રમાં—છપ્પીસમ ૧૮૮૦ માં છપ્યા હતા.

અંદાજ તર્કોલંકાર કૃત ભાષ્યથી વુક્ત—“ગોમિલ ગૃહસૂત્ર” ૩ ને વડે દસ સંદૃષ ભાષ્યોત્તમા છે તેમાં સૂત્ર સંખ્યા ૧૮ ની છે તેથી ચાર સૂત્રનો દરક છે.

“યથા ન પ્રાગ્ ગ્ને સ્મિશોણિત મહેત્ ॥ ૨૯ ॥

“શૃતા મમિધાર્યોદગુ દ્વાસ્ય પ્રત્યસિ ધારયેત્ ॥ ૩૦ ॥

“સ્થાલીપાકાવૃતા વપા મવદાય સ્વિષ્ટકૃદાવૃતા વાઽપ્રકાયે સ્વાદેતિ
જુહોતિ ॥ ૩૧ ॥

ભાવાર્થ—નાલિના સમીપ પવિત્ર જે છુપાવીને લોભાનુ સરણુ કમથી
છરીથી નિમ્ન ગામી આલનથી કાપીને તેમથી વપા (ચરખી) નીકાલે ॥ ૨૯ ॥
અને નીકાલેલી વપાને શાખા વિશાખા નામક ખાખરની લાકડીના બનાવ્યા હુવા
ઢાકનના આધાર ઉપર રાખીને પાણીથી સામાન્ય રૂપથી ધોઇને અગ્નિથી સિદ્ધ
કરે ॥ ૨૭ ॥ આ તરફ તે ગાયના નાલિના સમીપથી કાપીને એક નીકાલીને તે
ગાયનું આમડું નીકાલવાની આજ્ઞા કરે ॥ ૨૮ ॥ પરંતુ આમડું કાઢતી વખતે
એવું ન થાય કે અગ્નિના આગળ થઇ રૂધિર (લોહી) વહી નીકલે ॥ ૨૯ ॥ એ
વપાને તૈયાર થતી વખતે તેમા ધીનો ઢાલ દેઇને ત્યાથી અગ્નિના ઉત્તર ભાગમા
ઉતારીને રાખે અને ફરીથી તેમા ધીનો ઢાલ આપે ॥ ૩૦ ॥ અનંતર તે અગ્નિમા
પાકેલી વપા જે ઢંડના કારણથી જમી જશે તેથી ચાલી પાકની રીતિથી અથવા
સ્વિષ્ટ કૃતની રીતિથી અપુથી કાઢીને તેમથી લઇને “ અષ્ટકાયે સ્વાદા ” એ
મંત્રથી હોમ કરે ॥ ૩૧ ॥ ઇત્યાદિ વિશેષ તે અથથી જોઇ લેવું. ૧,

પશુનો કે મનુષ્યનો ધાત ઇશ્વરે બતાવેલો કે માસભંક્ષકોએ ?

પશુના સંબંધે કિયત જણાવ્યું હવે મનુષ્યના સંબંધે જુઓ—

“કૃષ્ણયજુર્વેદ તૈન્નિરીય બ્રાહ્મણ.” પુનામા છુપા હુવા પૃ. ૬૭૨
થી ૬૭૩—મૂ. ૧ (૧) વાચે પુરુષ માલમતે ॥ (૨) આશાયેજામિમ્ ॥ (૩)
પ્રતીક્ષાયૈ કુમારીમ્ ॥

શાયણાચાર્ય કૃત ભાષ્યનો માત્ર ભાવાર્થ—

૧ વાગદેવતાના માટે—પુરૂષનો આલભ અર્થાત્ વધ કર્યો બંધ છે.
૨ તૃષ્ણાભિમાની દેવતા—આશા, તેના માટે ભામિ અર્થાત્ જેનો ઋતુ ધર્મ
નિરૂત થયો હોય અને ભોગ કરવાને યોગ્ય ન હોય તેવી સ્ત્રીનો ‘ આલંભ ’
(વધ) કર્યો બંધ છે ॥ ૨ ॥

૩ પ્રતીક્ષાના માટે ‘ કુમારી ’ અર્થાત્ જેનું લગ્ન ન થયું હોય તેવી
છાકરીનું ‘ આલંભ ’—વધ કર્યો બંધ છે ॥ ૩ ॥

આ પુરૂષમેધ પંચાહ સોમયાગમાં-પ્રાદ્યણાદિ કુમારો પર્વત મનુષ્ય વિશેષરૂપ પશુઓનો આલંભ કર્યો જાવે ॥

આલંભના અર્થ માટે-આશ્વતાપની ગૃહ્ય સૂત્ર ૧-ગાઁયં નારાયણી પૃત્તિના પૃ. ૮૫ માં નીચે પ્રમાણે છે —

“યદિ કારયિષ્યન્ મારયિષ્યન્ ભવતિ તદાચ દાતા આલમેત વ્યં ઘટેત્ ॥

અમરકૈષ દિતીય કાંડ સુત્રવર્ગ સ્લોક ૧૨૨ તથા અભિધાન ચિ તામણિ મત્યકાંડ લો. ૩૪ એ બંને કૌપમાં પણ ‘આલંભ’ શબ્દનો વધ અર્થ કર્યો ॥

પેતરેય દ્રાહ્યણ-પૃ. ૮૧૨ તકમાં-‘શુનઃશેષ’ ની કથા લખી છે તેમાં વશિષ્ઠ, વિશ્વામિત્ર, જમદગ્નિ પ્રભૃતિ ઋષિઓ જે અધ્વયુ હોતા, પ્રદ્યાઆદિ યથા છતાં અજ્ઞગતના દ્વારા ‘શુન શેષ’ સ્તંભથી બંધવાયો ગયો, તેમજ તત્ત્વવારથી કાપવાનો સમય પણ આવી પહોંચ્યો, તે વખતે ‘શુન-શેષ’ ને વિચાર થયો કે પ્રાદ્યણ, વશિષ્ઠાદિ ઋષિઓ, મારવાને માટે સમ્મત થયેલા છે એવું જાણી વરૂણ દેવની માર્ગના કરવા લાગ્યો. એટલે પાછલથી તેના બધન છુટવા લાગ્યા ઇત્યાદિ વિશેષ ત્યાંથી જોઇ લેવું ॥

એજ પ્રમાણે મહાભારતના વન પર્વમાં પણ નરમેધનું વધુન જણાવેલું છે.

આ કૃષ્ણ યજુર્વેદના તૈ.ત્તરીયમાં વિચ્યાગ્વાનુ કે—

વિષ્ણુના-ચોવીશ અને દશ એમ બે પ્રકારના અવતારો મનાયા છે, ચોવીશમાં ૨૦ મા, દશમાં ૭ મા-અવતાર સમ્યદ્રજ છે. તેમના ગુરૂ તરીકે વસિષ્ઠ મનાયા છે તેમના સમયમાં આ ‘શુન-શેષ, યજ્ઞના સ્તંભે બધાયો છે.

ચાર અળજ અને બત્રીશ હજાર વર્ષે પ્રગ્ધાનો એકજ દિવસ થાય, ત્યારે સમ્યદ્રજના સમય સુધી પ્રદ્યાના દિવસો કે વર્ષો કેટલા થયા માનવા ? પ્રદ્ય દશા પત્તી પ્રગ્ધદેવે ચાર ઋષિઓને ચાર વેદો ગતાવ્યા, તે ગતાવતાં આ નરમેધ યજ્ઞ ગતાવ્યો હશે ? અને તે કયા ધર્મ વિશેષ માટે ? અને તેવા નરમેધ યજ્ઞની ગણતરી આજ સુધીમાં કેટલી થયેલી ? આ બધો વિચિત્ર પ્રકારની વાતો જોતા તેમજ પંડિત સ યત્રત સામ શ્રમીજના તથા તિલક મહારાજદિના અને પાશ્ચાત્ય વિદ્વાનોના વિચારો જોતા જરૂર ઠાણ પૂર્વે ચાલતા સત્ય ધર્મથી વિપરીતપણે પંડિત માનીઓના તરફથી ધાધક જિજ્ઞાસ કરવામાં આવ્યું હોય એવા અનુમન તરફ જઈ શકાય કે નહીં ? સત્યા સત્યનો વિચાર તે તો સત્ય શોધકો કે ? ઇત્યલં ॥

ત્રિજ્ઞ યજુર્વેદમાંના કેટલાક મંત્રો અને તેનો બિભત્સ અર્થ.

વેદત્રયીમાંના ત્રિજ્ઞ યજુર્વેદ ઘણો પ્રાચીન અને અતિમહત્વનો ગણાય છે, કેટલાક પંડિતો તો વેદત્રયીને નિત્ય અપૌરુષેય પણ કહે છે. તેવા અતિમહત્વના યજુર્વેદમાં મર્યાદા વિનાના મંત્રો કેવી રીતે દાખલ થવાને પામ્યા ? વેદત્રયીની પ્રસિદ્ધિ થયા પછી તે મંત્રોને પંડિતો ક્યાંસુધી ભણતા રહ્યા ? ભાષ્યકારે તેનો અર્થ કંઈ પરંપરાથી કરીને ગતાવ્યો ? એવી રીતના બીજા મંત્રો કેટલા ધુસી ગયેલા તારવી કાઢવા ? આ મર્યાદા વિનાના મંત્રોનો ભાષ્ય લખાયા પછી વેદો મુશ્કેલરૂત છે, નિત્ય છે, અપૌરુષેય છે એવી ઉદ્ઘોષણા કયા વિચારથી ચાલવા લાગી ? આ બધો વિચાર કરવાનું જનાથી તે મંત્રો અને તેના ભાષ્યના અર્થો લખીને ગતાવું છું.

યજુર્વેદ-અધ્યાય ૨૩ મો, મંત્ર ૧૯ મો. શંકાકોષ શંકા ૪૨૯ મી. પૃ. ૬૫-૬૬ થી—

“ ગણાનાં ત્વા ગણપતિઃ હવામહે ॥ ૧૯ ॥

આ મંત્રનો અર્થ મહીધર એમ કહે છે કે—યજમાનની સ્ત્રી, યજ્ઞશાલામાં સર્વ ઋત્વિ જોના દેખતાં ઘોડાની પાસે સૂઇ બેસે અને કહે કે હું અશ્વ ? જેનાથી ગર્ભ ધારણ થાય છે એવું તાર્ક વીર્ય છે તેને હું જે સ્ત્રીને મારી....(આ જગોએ બિભત્સ શબ્દ હોવાથી મીડાં મુક્યાં છે) માં નાખું અને તું તે વીર્યનું મારામાં સ્થાપન કર. ”

મંત્ર ૨૦ મો—“ તા ઉમો ચતુરઃ પદઃ સંપ્રસારયાવ. ”

યજમાનની સ્ત્રી ઘોડાના શિશ્નને પકડીને પોતેજ પોતાની....માં મૂકે.

મંત્ર ૨૨ મો—“ ચકાસકૌ શકુન્તિકા હલગિતિ વચ્ચતિ ”

યજ્ઞશાલામાં અધ્વર્યુ આદિ ઋત્વિજ લોકો—કુમારી તથા યજમાનની સ્ત્રીઓ સાથે ઉપહાસ પૂર્વક આંગવી વડે....દેખાડીને કહે છે કે સ્ત્રીઓ જલદી ચાલે છે ત્યારે તેમની....માં હલહલ શબ્દ થાય છે, તથા જ્યારે....એને શકુનિ પક્ષીની ચાંચના જેવા શિશ્નનો સંયોગ થાય છે ત્યારે પણ એવોજ શબ્દ થાય છે. તથાએને....માંથી વીર્ય ઝરે છે. કુમારી અધ્વર્યુ પ્રતિ તેના...ને દેખાડીને કહે છે કે આ છિદ્ર સહિત તારા શિશ્નનો અગ્રભાગ તારા મુખ સમાન લાગે છે.

મંત્ર ૨૪ મો—“ માતાચ તે પિતાચ તેઽગ્રં વૃક્ષસ્ય રોહતઃ ”

પ્રજ્ઞા યજ્ઞમાનની ઓની મરફરી કરીને કહે છે કે-અરે ? અરે ? મહિષિ ? જ્યારે તારાં માતાપિતાએ પલંગ ઉપર ચઢીને તારાં પિતાએ તારી માતાની ... માં પોતાના મુદિતુલ્ય...ને સુકચું ત્યારે તારી ઉત્પત્તિ થઇ અથવા પોતાના...ને દેખાડીને કહ્યું કે તારી સાથે હું...ઇત્યાદિ ॥

મંત્ર ૨૨ મા—“ઉત્સરુચ્યા યગ્યુદં ઘેહિસમાશ્ચિ ચારયા વૃષન્ ॥”

યજ્ઞમાન ઘોડાને કહે છે કે-હે વીર્ય એથન કરનારા અશ્વ ? તું મારી ઓની જાંઘા ઉંચી કરીને તેની...માં તારા...નો પ્રવેશ કર. તે...ઓળીતું જીવન છે, એ તેમનો ભોગ છે, માટે તે...ને તું...માં નાંખ. ॥

ઉપરના વેદ મંત્રો યજ્ઞવેદના ૨૩ મા અધ્યાયના છે, તેનો અર્થ ઉપર બતાવ્યા પ્રમાણે સનાતન ધર્મના પંડિત મહીષરે કરેલો છે. શું એ અર્થો માનવા ભિન્ન છે ખરા ? સ્પષ્ટ ક્રમથી વિરૂદ્ધ નથી શું ? જો કદાચ એ અર્થો લાયક હોય તો અમગ પૌરાણીઓ અર્થોને માન આપશે કે ? શું આવાં અર્થ કરવાથી વેદ ઉપરથી લોક રૂચી ઉઠી જવા સંભવ નથી કે ? જ્યારે મહીષરની વ્યાખ્યાની આ ગતિ છે તો પછી યુદોષ ખંડવાસીની દીકાઓમાં અશુદ્ધિ હોય તેમાં નાવધન શી ? ઉપરોક્ત વેદ મંત્રના અર્થ પણ સનાતન ધર્મ છે કે ?

આમાં જરા વિચારવાનું કે-આ ઉપરનાં વાકયો ઇન્દ્રથી પ્રગટ થએલા કે કોઇ ભાંડ પુરૂષે વેદમાં ઘુસાડી દીધેલાં ? જો વચનો એક સાધારણ સ્વભૂત પણ માણસોમાં ઉચ્ચારણ ન કરી શકે તેવાં નિર્જનજ વાકયો વેદત્રયીમાંના ખાસ યજ્ઞવેદના મંત્રોમાં મંત્રરૂપે દેવી ગીતે ઘુસવા પામ્યાં ? અને તેવા પ્રકારના મંત્રો વેદોમાં પાછલથી કેટલા બધા ઘુમી ગયેલાં ?

જો હું જૂનંતો ' નહોડતો-આ વાત વેદમાં નથી એમ ઠરાવવા પાંચ સાત વર્ષો પહિલાં કોઇએ શુજરાતી પત્રમાં ચર્ચા કરી. ત્યારે તેનો ઉત્તર મૂક મંત્રો અને તેની સાખ્ય સાથે તેજ શુજરાતી પત્રમાં કોઇએ સત્યરૂપે પ્રગટ કરીને બતાવી હતી. અને વિશેષમાં એ, મંત્રો ના અર્થને જનાવવાવાળું ચિત્ર-ગોધરા છંદાના પ્રાચે દાહોદના એક મંદિરમાં ચિત્રેલું છે. એમ પણ બહેરમાં લખીને જતાવું હતું. ત્યાંજાદ તે ચર્ચા ફરીથી બહાર આવી નથી.

એક સત્ય વસ્તુને પૂર્ણમાન આપનાર અને બીજા પોતાના દુરાચર્યથી સત્યા સત્યને એક રૂપથી બતાવનાર આ બેમાં પ્રદોષ આસ્તિક કેળે સમજવો ?

આર્યોનાં વહેવારોનો ઇતિહાસ. પૃ. ૪૩૫

શિરઃ સાર્વ સ્વર્ગાત્ પશુપતિશિરસ્ત્રક્ષિતિધરં ।

મહીધ્રા દુક્તંગા દ્વચ્ચનિ મવને આપિ જ્ઞાધિ ॥

અધો ગંગા સેયં પદમુપગતા સ્તોક મથવા ॥

વિવેકભણનાં મવતિ ચિનિપાતઃ શતમુલઃ

મર્તૃહરિઃ

એક વખત સ્વર્ગમાંથી ઊતરેલી ગંગા નીચે જતાં અંતે સમુદ્રમાં મળી ગઈ. તેમ આપણી ધર્મ રૂપી ગંગા-સ્વર્ગ તુલ્ય વેદમાંથી નીકળીને ઊપનિષદોના મસ્તકે ઊપર ઉત્તરી, ત્યાંથી-પુરાણો, મહાભ્યો, તંત્રો, ઊપરથી વહેતાં વેદતાં તેના પ્રવાહની હબરે શાખાઓ ફુટી છે. અને તેનું સ્વરૂપ અશુદ્ધ થઈ ગયું છે. આ ધર્મ નદીનો પ્રવાહ હાલમાં કાલવ અને કચરાથી દુર્ગંધિત થઈએલો છે. આવી આ કનિષ્ઠાવસ્થાને દૂર કરવાનો પ્રયત્ન આજ સુધી સમાનની સાધુ સંતોએ કરેલો છે. ”

આમાં કિંચિત્ મારો વિચાર—

આ લેખ પણ મારી દષ્ટિથી વિચારવા જેવો છે—કારણ કે જે વેદોને સ્વર્ગ તુલ્ય કહ્યા છે તે વેદો જો હિંસા કર્મથી દૂષિત ન થયા હોત તો તે વાત યુક્તજ થાત ? પણ તે હિંસા કર્મથી દૂષિત થવાથી તે વેદોને પણ વ્યવહાર કાર્યથી નિવૃત્ત રહી એક ખૂના ઉપર પડી રહેવાનો પ્રસંગ આવેલો જણાય છે. તેથી તે મૂલમાંથીજ જગડેલું છે. તેનો સુધારો પુરતી રીતે કેવી રીતે થાય ? નજ થાય પણ ભવિષ્યમાં વધારેને વધારેજ જગડતું જાય છે એવો એક કુદરતી જ ન્યાય છે. જે ધર્મ ગંગાને સ્વર્ગતુલ્ય વેદોથી નીકળીને—ઉપનિષદોના મસ્તક ઉપર ઊતરવાનું જતાંયું છે તે ઊપનિષદોજ વેદના અનુષ્ઠાનને અનાદરની દષ્ટિથી જુવે છે તો પછી વેદોની સ્વર્ગ તુલ્યતા કેવી રીતે ટકી શકે ? જે ઊપનિષદોએ વેદાનુષ્ઠાનનો અનાદર કરી શુદ્ધતા જતાવવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે તે પણ જૈન અને જૌદ્ધ ધર્મના તત્વોના સમાગમની વિશેષ અથડામણીમાં આવ્યા પછી કરેલો છે એમ યુરોપાદિકના અનેક પંડિતોના નિઃપક્ષપાત વિચારોથી પણ માલુમ પડે છે. તેથી તે યાચિક મંડન જેવું થવાથી એકકથી એક લિન્ન લિન્ન દિશામાં વહન કરતી હુઇ ઉપનિષદો પણ યથાર્થ ધર્મના આગને ઝડપી કરી શકીયો નથી. ઊપનિષદોના પછી ઘણા લાંબા કાલે જોતાં મરાઠા પૂર્વક કેટલાક વિષયોમાં જુડાઃલખાએલાં-પુરાણોમાં, મહાભ્યોમાં, અને તંત્રોમાં, તે ધર્મ નદીઓ કાલવ અને કચરાથી દુર્ગંધિત થાય તેમાં શી નવાઈ ?

વળી વિચારવાનું કે-જે જૈન ધર્મ અહિંસા તત્ત્વને વળગી રહીને-
 દુનિયામાં ચાલતા વેદોની હિંસક શ્રુતિઓની સાથે મૂલધીજ અથડાતો આચ્યે
 છે અને તેમનું વર્તન-અર્થજ દેવના નિર્મલ પણાથી, તેમજ શુદ્ધ નિર્મલ
 પણાથી, તેમજ તત્ત્વના નિર્મલપણાથી, આજ સુધી દુનિયામાં અખંડિત
 પણાથી, સુધ્ધના તેજ જેવું ચલકી રહ્યું છે, તેમના આધુઓને તેમજ ખૌદના
 આધુઓને યાદ ન કરતાં-કેવલ આજ ઠાલના રામાનંદી આધુઓજ કનિષ્ઠતાને
 દૂર કરવાવાળા હાથીને બતાવ્યા તેનો એ અર્થ ?

કેમકે-તે આધુઓનું મૂલ પણ કાઢવ કચરાવાલા ધર્મધીજ ઉપજ
 થએલું હોવાથી, કયા શુદ્ધ શાસ્ત્રનો આશ્રય બતાવી ચાલતી કનિષ્ઠતાને દૂર કરી
 શકશે ? લેખકનો છેવટનો વિચાર એવો હોય કે હાય બાપનો કુવે એ વિના
 બીજો કયો માર્ગ ?

અર્થજનો ? આ સમય દુરાશ્રકનો છે ? કહેવુંજ પડશે કે નથી. માટે
 વિચારવાનું કે-પ્રાચીન કાલથી જૈનધર્મ ખૌદધર્મ તેમજ વૈદિકધર્મ સાથે
 સાથે અથડાતા આવ્યા છે અને તેમના અંધો પણ છપાડને બહાર પડતા બધ છે
 વિશેષતા કયા ધર્મમાં છે તેનો નિર્ણય કરી પોતાના આત્માને ધર્મમા સ્થિર
 કરવાનો છે. આ ઠેકાણે આટલુંજ કહેવું બધ છે.

જૈનધર્મની શુદ્ધતા માટે પંડિતોના વિચાર જીવો.

હિંદ તત્ત્વ જ્ઞાનનો ઇનિહાસ-પૃ. ૨૧૯ માં લખ્યું છે કે—

“ જૈન દર્શનનું ‘અનેકાંતવાદ’ અને સ્વાદ્વાદનું સ્વરૂપ વિચાર શીવ
 બ્રાહ્મણોને પણ સ્પષ્ટ નહિ થવાથી જૈનોનું શાસ્ત્ર એકાંત નિશ્ચય જણાવનાર નહિ
 હોવાથી-મત પ્રકાશ જેવું છે, સ્ત્રીકારવા યોગ્ય નથી. એવું ખોટું અંડન
 કરવામાં આવ્યું છે. પરંતુ હરિભદ્રસુરિ નામના જૈન વિચાર કે પદ્મપાત રહિત
 શુદ્ધિથી બ્રાહ્મણોના દર્શન શાસ્ત્રનાં-લિન્ન લિન્ન પ્રમેયો જેવીરીતે ઉકેલ્યાં
 તેવાજ દષ્ટિ બિંદુથી જૈન તત્ત્વ જ્ઞાનના પ્રમેયો પણ અમજવાની જરૂર છે.
 ચિરંતન વિચારકોએ કહ્યું છે કે—

દ્યોતવ્યઃ સૌગતો ધર્મઃ, કર્તવ્યઃ પુનરાહતઃ ।

વૈદિકો વ્યવહર્તવ્યો, ઘાતવ્યઃ પરમઃ શિવઃ ॥

ખૌદધર્મ-અવજ કરવા યોગ્ય છે, જૈનધર્મનું આરિય સેવવા યોગ્ય છે,
 વૈદધર્મ-બ્યવહારમાં પાલન કરવા યોગ્ય છે. અને પરમ શિવ અથવા પરમેશ્વર
 ધ્યાન કરવા યોગ્ય છે.”

વિશેષ-જિનમંડન સૂરિકૃત-કુમારપાલ પ્રબંધ પત્ર ૪૯ ના પૃષ્ઠ પહેલામાં-લખ્યું છે કે-આ ઉપરનો લખેલો રસોડ સરસ્વતી દેવીએ લોજસબની આગલ મુકેલો છે. અને “પરમ શિવ” એનો અર્થ એ છે કે-જગતમાં હોવા છતાં-જે જીવોએ કામ, ક્રોધ, મોહાદંક પટ્ટરિયુનો સર્વથા નાશ કરી અને સર્વજ્ઞપણું મેલવી છેવટે સુકિતપદ મેલવ્યું હોય તેજ પરમશિવ સંસારના જીવોને ધ્યાન કરવાને યોગ્ય હોય છે. નહીં કે કામાદીકના વર્ષમાં પડેલા દેવો.

હિંસક ચજોથી અગરેલા વેદમતમાં શુદ્ધતા ક્યાંથી આવે ?

શ્રી હેમચંદ્રાચાર્ય પોતે મહાવીરની સ્તુતિ કરતાં કહે છે કે-

હિંસાદ્વસત્કર્મપથોપદેશા દ્વસર્વચિન્મૂલતયા પ્રવૃત્તઃ

નૃશંસદુર્ધુદ્ધિપરિગ્રહાદ્ય દ્રમ સ્વદન્વ્યાગમ મ પ્રમાણં ૧૦

જાવાર્થ—હે ભગવાન ? હે વીર ? તારા કથન કરેલા આગમ વિના બીજા વેદાદિ આગમો સત્ય પુરૂષોને સર્વ પ્રકરથી માન્ય થઈ શકે તેમ નથી. કારણ કે તે વેદાદિ આગમોમાં હિંસાદિક અસત્કર્મોના માર્ગોના ઉપદેશ હોવાથી, અને ધર્મમૂલથી અસર્વજ્ઞ પુરૂષોથી પ્રવૃત્ત થએલો હોવાથી, અને નિર્ઘ્ય તથા સ્વાર્થ હુદ્દા બુદ્ધિવાળા પુરૂષોથી ગ્રહણ થએલા હોવાથી અમો તેને આ પ્રમાણ કહીએ છીએ.

હિતોપદેશાત્ સકલજ્ઞ કલ્મેર્મુમુશુસત્સાધુપરિગ્રહાદ્ય

પૂર્વાંડપરત્યેડ્યવચિરોચસિદ્ધે સ્વદાગમાપ્ત્વ સતાં પ્રમાણં ૧૧

જાવાર્થ--હે જિનેન્દ્ર હે વીરપરમાત્મા ? તારાં કથન કરેલાં આગમોમાં સર્વ જીવોના હિતનો ઉપદેશ હોવાથી, તથા સર્વજ્ઞ પુરૂષોથી અધારણ થએલાં હોવાથી, તેમજ મોક્ષા ભિલાષી સત્સાધુ પુરૂષોએ ગ્રહણ કરેલા હોવાથી, અને પૂવાડ પરનો વિચાર કરતાં વિરોધ રહિત હોવાથી, સત્પુરૂષોને પ્રમાણ રૂપે થએલાં છે. પણ ઉપરના ૧૦ માં કાવ્યમાં કહેલા હેતુવાળાં આગમો પ્રમાણ રૂપે થએલાં નથી. ૧૨

યદાર્જવાદુક્ત મધુકમન્યૈ સ્તદન્વયાકાર મકારિ શિષ્યૈ.

ન વિપ્લવોડ્યં તથા શાસનેન્દ્રમ્ દહોઽઘૃપ્યા તથા દાસનશ્રીઃ ૧૬

જાવાર્થ—અન્યમતના સરણપુરૂષોથી મૂળમાં અચુકતપણે કથન થએલું પણ તે તેમના શિષ્યોને ગોઠતું ન આવતાં-શ્રુતિઓને દૈવતા ગયા. સ્મૃતિઓમાં

ઋષિઓ પણ સિન્ન સિન્ન વિચારે ગોઠવતા મયા. અને પુરાણોની લીલાતું તે કહેવુંનું શું ? હે જીનેદ્ર ! તમારા શાસનમાં એ ઉપદ્રવ થઈ શક્યો નથી. તેનું કારણ એજ છે કે તમારા શાસનની ઠંકુરાઈનું અધ્યુષ્ય છે અર્થાત્ તમારા શાસનમાં ઠોઠથી પણ આધુ પાણુ કરી શકાય તેમ છેજ નહીં ॥ ૧૬ ॥

આપણે વૈદિક મતના કથનથી જોડાયે છે તો પણ તેનુંજ માત્રમ પડે છે શ્રુતિઓના ઉપાદેશ ઋષિઓ જંગલમાંના ઢોહ જુદા, ત્યારગાદ સંપ્રકુળ કરનારા પંડિતો જુદા, ઇશ્વરના નામથી પ્રસિદ્ધિનાં મુકવાનાળા જુદાજ.

તેવાજ હાલ પુરાણકારોના પણ થયેલા છે, ઠોઠનામાંથી લીધું કાંઈ, તે ઠોઠનામાંથી લીધું કાંઈ, તેમાં ઉધું છ-તું કરવાવાળા અનેક, દુનીયાનાની નજ આગળ મુક્યા વ્યાસ એક, આવા પ્રકારના વૈદિક મતના લેખોમાંથી સત્ય કેવી રીતે મેળવવું ? તો પછી તેના તત્ત્વોને પ્રકટ કરવાં અતુરતા કયાંથી થવાની છે ?

જુલો કે હિંમ્નાના દોષથી દૂષિત વેદો છે, અને સિત્ત સિત્ત દિશ્વને જાગ્રવનારી ઉપનિષદો અને સ્મૃતિઓ પણ છે, અને પુરાણોમાં પોકલ્લનાને પાર નથી તો પછી ખરા તત્ત્વનો જોજ કયા વિષયથી કરી શકાય ? ન જ કરી શકાય તેથીજ પૂર્વેના પંડિતો યાત્રીને કહી ગયા છે કે—

ધૃતયોઽપિમિત્તાઃ સ્મૃતયોઽપિમિત્તાઃ નૈકોમુનિયંસ્થયક. પ્રમાણં ધર્મસ્ય
તત્ત્વં નિદિનં ગુહાયાં મહાજનો યેન ગત. ન પંથાઃ ॥

એ કદાચ પૂર્વેના પંડિતો ને-વેદ, ઉપનિષદ, સ્મૃતિ કે પુરાણોમાંના એક પણ સ્થલથી સત્ય ધર્મ તત્ત્વનો માર્ગ હાથ લાગ્યો હોત તો આવા નિરાશા ભર્યા ઉદ્ગારો શા માટે તેમને કાઢવા પડ્યા ? ન જ કાઢવા પડ્યા. આ તરફ સર્વંત પુરુષોના માર્ગનો આશ્રય લેનાર-તત્ત્વની મગશરીના આનંદના ઉછાલામાં આવી એવા ઉદ્ગારો કાઢતા ગયા છે કે—હે સર્વંત ? હે ભગવન ? તારા શાસનના તત્ત્વની શ્રદ્ધા મુકત અમે નરક ને પશ્ચંક કરીશું પણ તારા શાસનના તત્ત્વની શ્રદ્ધાથી રહિત અમેને સ્વર્ગની પણ દંછા થતી નથી. એવઃ અનેક પ્રકારના ઉત્તમોત્તમ ઉદ્ગારો અમે પ્રસંગે પ્રસંગે જોઈ રહ્યા છીએ તે સર્વંત પુરુષોના સત્ય તત્ત્વોજ તેમની પાસેથી કદાચી રહ્યા છે. એક તરફ વૈરાગ્યમાં આવેલા વૈદિક ધર્મના પંડિતોના વિરક્ત ભરેલા નિરાશાના ઉદ્ગારો અને બીજી તરફ સર્વંતના તત્ત્વોનો મગશરીથી આનંદાતિદેશમાં આવેલા નૈન પંડિતોના ઉદ્ગારો

માં કેટલો અંતર છે ? વળી પણ જીવો આજકાલના અનેક જૈનતર પંડિતો જૈન તત્ત્વ તરફ નજર દેકનાર નાં અમૃત મેય ઉદ્ધારો—જૈનતર દૃષ્ટિએ જૈન નામના પુસ્તકથી. તેમજ આ ગ્રંથના અંતમાં જીવો જૈનતર પંડિતોના લેખો, ત્યારણાદ્દ દ્વારાકેને દ્વર રાખી જૈન તત્ત્વોનો અભ્યાસ કરીને જીવો એટલે માથુ ધુનાવણું જ પડશે કે વાત કહેલી સત્ય છે.

આ ગ્રંથથી કોઈ વાત ફરીથી જોવામાં આવે તો તેમાં વિચારવાનું કે—કોઈ વાત ગ્રંથની ભિન્નતાથી અને કોઈ વાત વિષયની ભિન્નતાથી બોધ માટે મુકવામાં આવી હશે તેના માટે પંડિતો કહી ગયા છે કે—

✽ સઙ્ગાય ઝાણ તવોસહેસુ ડગ્ગસેસુ યુવહવયાણેસુ ।

સંત ગુણકિચ્છેસુ જ ન હંતિ પુણ રુવ્વોસામો ॥ ૧ ॥

ભાવાર્થ—૧ પંડિત પાઠનો સ્વાધ્યાય કરનારા, ૨ ઔંકારાદિક એકજ વસ્તુનું ધ્યાન કરનારા, ૩ પોતાને મન ગમતો તપ કરનારા, ૪ પોતાને અનુકૂળ પડતા ઔપધનું સેવન કરનારા, ૫ અનેક ભવ્ય જીવોને સ્મરણમાં લઈ ધાય તેવા બિપદેશ કરનારા, ૬ અમુલ્ય ગુણ રત્નોથી ગુથેલી પરમેશ્વરની સ્મૃતિ કરનારા, ૭ અને સત્ય પુરૂષોના ગુણથી રંજિત થઈ તેમના ગુણનું કીર્તન કરનારા, એકજ વાતનું વારંવાર મેલન કરતા થકા પણ પુનરૂક્ત દોષના પાત્ર થતા નથી.

વળી બીજે ઠેકાણે સંક્ષિપ્તમાં એમ પણ જણાવ્યું છે કે—

યક્તા દુપે-મયાદિમિ રાક્ષિત્તમના સ્તથા સ્તુવન્ નિંદન્ ।

યત્પદ મસરુદ્ મૂયાત્ તત્તુર્નરુક્તં ન વોયાય ॥ ૧ ॥

ભાવાર્થ—યક્તા હર્ષથી પરવશ થએલો, કે ભયથી પરવશ થએલો આદિ શબ્દથી સ્વાધ્યાયાદિ કાર્યમાં જોડાઈ ગએલો, સ્તુતિ કરતો કે નિંદા કરતો વારંવાર બોલતો થકો પુનરૂક્ત દોષવાલો ગણાતો નથી. એમ શિષ્યજનો કથન કરી ગયા છે. ॥

ઇતિ વેદોની વાતોનો વિચાર કરતાં આ પ્રકરણ ૩૨ મું.

✽ છાયા—સ્વાધ્યાય—ધ્યાન—તપો—વધેષુ ડગ્ગદેસેસુ સ્તુતિપ્રદાનેષુ માધુગુણ કીર્તનેષુ ન મવંતિ પુન રુક્તોપાઃ ॥ ૧ ॥

પ્રકરણ ૩૩ મું.

॥ શંકરદિગ્ વિજયમાંની વિચારણીય બે ચાર વાતો. ॥

ઈ. સ. સાતમા આઠમા શ્લોકથી-કુમારિલ્લ ભટ્ટ, શંકરાચાર્ય આદિ વૈદિકમતમાં જે પંડિતો થયા છે તેઓ એશક મોટા પંડિતો હતા પરંતુ તેઓ ન્યાય નીતિનો સત્ય માર્ગ છોડી મોગલાઈ વિચારના થયા તે ખેદ પામવા જેવું થયું છે. તેઓને ભગવાન ઠરાવવા માધવાચાર્યે સર્ગ ૧૬ નો “શંકરદિગ્વિજય” નામનો ગ્રંથ લખ્યો છે તેમાં સભ્યતાનો કે સત્યતાનો વિવેક જલવાએલો નથી. વળી બીજો આનંદગિરિ પંડિતે પણ તેવો ગ્રંથ લખ્યો છે. તેમાં પણ સભ્યતા કે સત્યતા જલવાઈલી નજરે પડતી નથી. વળી હાલમાં “આદ્યશંકરાચાર્ય” ચાને જગદ્ગુરુ લખન કથા. ■

માધવગ્રંથાનું સારથી કિરણ ૧૬ રૂપે થોડું ઘણું લખી સંવત્ ૧૯૮૬ માં પુરુષોત્તમરાય ગવાડ કરે બહાર પડાવ્યો છે પરંતુ આવા પ્રકાશના સમયમાં પ્રમાણ વિનાના તેવા ગ્રંથો વારંવાર બહાર પડાવી આપણા સમયનો અને ધનનો હુરૂપયોગ ન થવો જોઈએ.

એવા પ્રકારના ગ્રંથો જે જે લખાયા છે તે-ફનીયાને તત્ત્વ આપવાને માટે, કે શાંતિ આપવાને માટે લખાએલા નથી, પણ સત્યતા રહિત પ્રમાણ વિનાના કેવલ આપણ આપણમાં વૈભવસ્યજ વધારવાને માટે લખાએલા છે.

તેના નમુના દાખલ બે ચાર વાતો સત્યા સત્યનો વિચાર કરવા લખી બતાવું. છું, તેના અનુભાવે બીજી વાતો વાચકને સ્વતઃ વિચારવાની ભજામણ કરી દઉં છું.

અર્ગ ૧ લો શ્લોક ૬૮ માંનો હુંક સાર અને નીચે તેનો વિચાર-

(૧) ■ પ્રજ્ઞાદિક દેવોએ કેલાસમાં જઈને શંકર દેવને કહ્યું કે-વિષ્ણુએ ગૌધ શાસ્ત્ર રચ્યાં. તેનો દેવાવો થતાં વેદાદિકને હાનિ પહોચી, તેઓ કહે છે ટોંગ છે, આ લવિકા માટે છે, એમ કહીને નિંદા કરે છે.

શંકરદેવે કહ્યું હું મનુષ્ય દેહ ધરીને શંકર નામે પ્રગટ થઈશ, વિષ્ણુ અને એપને-વેદની ઉપાસના કાંડનો ઉદ્ધાર કરવા મેંજ આજ્ઞા કરી હતી, પણ

હવે જ્ઞાનકાંડનો ઉદ્ધાર હું કરીશ. તમો સુગતોને જીતી વેદ ધર્મની મર્યાદા સ્થાપન કરો. તમને સકાય થવા-બ્રહ્મા મંડન નામે, ઈંદ્ર સુધન્વાનામે, અને કાત કૈય-ભટ્ટપાદ નામે, અવતરસે. તે પ્રમાણે બધી ગોઠવણ થઈ ગઈ પણ સુધન્વા ભટ્ટપાદની વાટ જોતા સુગતોમાં ભળ્યા. ભટ્ટપાદ કર્મકાંડનો ઉદ્ધાર કરીને દિગ્વિજય કરતા સુધન્વાની નગરીમાં આવ્યા. રાજાએ સુવર્ણ આસન આપી સત્કાર કર્યો, સુગતો પણ બેઠા પણ વાદમાં બૌદ્ધો હાર્યા ઉપદેશ આપતાં રાજાએ કહ્યું વધારે વિદ્વાન જીતે એમાં શું ? પર્વત પરથી પડતાં જેનો નાશ ન થાય તે સાચો, એ વાત કબૂલ રાખી ભટ્ટપાદે કહ્યું કે-“વેદો પ્રમાણ બૂત હોય તો મને આંત્ર આવશે નહીં.” એમ વેદોનું સ્મરણ કરી પર્વત ઉપરથી પડતાં તાળમાળ નીચે આવ્યા x બૌદ્ધોએ કહ્યું એ નિર્ણય સાચો નથી. ક્રોધાયમાન રાજાએ કહ્યું કે-હું એક પ્રશ્ન કરું છું. તારા પડશે તો યંત્રમાં ઘાલી નાશ કરાવીશ, એમ કહી મોઢું બંધ કરેલો ધડો મંગાવ્યો. આમાં શું છે ? ઉત્તર ખન્નેની પાસે આવ્યો. બૌદ્ધોએ એક દિવસની રજા માગી, બીજે દિવસે બ્રાહ્મણો આવ્યા, સુગતોને બોલાવ્યા, મંત્રવાદી ક્ષપણકથી જાણી બૌદ્ધોએ “ઘડામાં કાલો સર્પ ખતાવ્યો” આ વાત સાચી જાણી રાજા મૂર્છાવત્ થઈ પૃથ્વી પર પડ્યો. કારણ કે-વેદ ધર્મનો પરાજય અને ભટ્ટપાદનો નાશ મારા હાથે થશે ? ભટ્ટપાદે રાજાને ધીરજ આપી સૂર્યની ઉપાસનાથી શેષ શાયી વિખળું બતાવ્યા. ત્યાં એકઠા થએલા સંખ્યા બંધ બૌદ્ધોનો અને જૈનોનો નાશ કરાવ્યો. અને સેવકોને આદેશ કર્યો કે-દક્ષિણમાં સેતુ બંધ રામેશ્વર સુધી, ઉત્તરમાં-હિમાલય સુધી, બૌદ્ધોનો નાશ કરો. ત્યારબાદ ભટ્ટપાદના કર્મ કાંડની પ્રવૃત્તિ થઈ. અને જ્ઞાન કાંડની પ્રવૃત્તિના માટે શંકર દેવે ઇછા કરી. ॥ ઇતિ.

આ ઉપોદ્ધાતના સર્ગ ૧ લામાં હુંક વિચારવાનું કે--

આ ગ્રંથ અલંકારાદિકથી કાવ્યના ગુણવાલો છે. અને ન્યાય શાસ્ત્રને સોભાવનારો પણ છે. પરંતુ તેમાં કેટલાક કલ્પિત વિચારો ગોઠવતાં તેમના ખ્યાલમાં કેમ નહીં આવ્યા હોય ? તે આશ્ચર્યની સાથે ખેદ પામવા જેવું છે.

(૧) “આ સર્ગ પહેલામાં તેમને જણાવ્યું છે કે-બ્રહ્માદિક દેવોએ મહાદેવને ફરીયાદ કરી કે-વિષ્ણુએ બૌદ્ધોનાં શાસ્ત્ર રચીને વેદાદિકને હાની પહોંચાવી.”

x શંકર જીવન કથાની ટીપ્પણ-જણાવ્યું છે કે-વેદો પ્રમાણ બૂત હોય તો એમ સંદેહ બોધતા એક આંખ પુરી હતી.

આમાં વિચાર થાય છે કે—આ વાત સત્ય હશે કે સર્વથા અસત્ય ? યુગ યુગમાં અવતાર ધારણ કરી ભક્તોના ઉદ્ધારક એવા અનાદિકાલના વિષ્ણુ ભગવાને બૌદ્ધોનાં શસ્ત્ર ખોટા રચ્યાં હશે ? તેમના કાર્યમાં શ્રમકાદિક દેવોથી હાથ ધાલી શકાય ? વેદાદિકને હાનિ પહોંચતાં બૌદ્ધ શાસ્ત્રોને શુભ કરવાની શક્તિ શું તેમનામાં ન હતી ?

યુગ યુગમાં ભક્તોની રક્ષા કરવાળા વિષ્ણુ ભગવાનના કાર્યમાં પૂર્વે કોઈ કાલમાં બ્રહ્માદિક દેવો પડેલા જણાતા નથી તો પછી આ કલિ કાલમાં આ માટે પડ્યા ? આવા તદ્દન કલ્પિત વિચારો ખોટા ખોટા પંડિતોને લખવા છાને ?

“ વેદો પ્રમાણુ ભૂત હોય તો અને આંચ આવશે નહીં ”

સોગન ખાઈ સત્ય મનાવવા જેવા વેદોને આજ કાલના પાશ્વિભાત્ય પંડિતોએ ખાલખ્યાલ જેવામાં ચાથી ગણી કાઢ્યા ?

મુખબંધ ઘડાનાં બૌદ્ધોનો બતાવેલો ‘ સર્પ ’ સાચો હતો, છતાં રાખને મૂછી, પક્ષપાતની નહીં તો પછી શાની ?

ત્યાં લેગા થએલા સંખ્યાબંધ બૌદ્ધોનો અને જૈનોનો નાશ કરાવી બીજા રહેલા દૂર દૂરના બૌદ્ધોનો નાશ કરાવ્યો, તે પંડિતપણાથી કે કેવલ જંગલીપણાથી ?

ભટ્ટપાદે જૈનોનો અને બૌદ્ધોનો નાશ કરાવી વેદના—કર્મકાંડની પ્રવૃત્તિ કરાવી, તે શું યોગ્ય સત્ય સ્વરૂપની હતી ? જો યોગ્ય સત્ય સ્વરૂપની હતી તો પછી તેને કળાવી દઇને જ્ઞાનકાંડના ઉદ્ધારની ધુણ શંકર દેવે આ માટે કરી ? આ બધા ઉપરના લેખમાં સત્ય શું છે અને અસત્ય શું છે તેનો વિચાર કરવાની ભગામણ કડું છું. વેદ એટલે જ્ઞાનીઓનો પંથ ગણાય—ભટ્ટપાદાદિક આ બધા તેના પ્રવર્તકો જ્ઞાન પંથના હતા કે ધોકકા પંથના ? ખોટા પંડિતોને વધારે શું લખું.

સર્ગ ૨ નો શ્લોક ૬૩ નો—સંકરનો જન્મ—

વૃષાદ્રિપર મહેશ્વર સ્વયંભૂત્રિગ રૂપે પ્રગટ થયા, રાજગોખર રાજાએ દેવડ બળવ્યુ, ત્યાં બક્ષીસવાળા ગામનાં વિદ્યાધિરાજ પંડિતને ત્યાં શ્રી શંકરદેવ—

પુત્ર પછે શિવ ગુરૂ નામથી ઉત્પન્ન થયા. ચોથા વચે લગ્ન થયા પછી, પુત્રના માટે શિવનું આરાધન કર્યું. સ્વપ્નમાં શિવે જણાવ્યું કે—લાંબા આયુષ્યવાળો અગ્નિ જોઈએ છે કે—સ્વહ્યાયુષ્યવાળો સર્વજ્ઞ ? તેમને સર્વજ્ઞની માગણી કરી એટલે મહાદેવ પોતે અંશાત્મરૂપ ગ્રાહે ૬૧૦ માં પુત્ર પછે આવી ને ઉત્પન્ન થયા અને શંકર નામ પાડ્યું.

આમાં શું સત્ય અને તે કેટલું તે વિચારવાનું—

મહેશ્વરને લિંગ એક માનવું કે જે માનવાં ? એકજ માનીએ તો જુદાં એકલું સ્ત્રેમના અંશથી છુટ્ટ પડી કેવા સ્વરૂપી પ્રગટ થયું ?

બીજી વાત એ છે કે—ફરીથી તેજ સમયમાં ભગવાન પોતે સાક્ષાત્ શિવ ગુરૂ નામે જન્મ્યા છે. શંકર સ્વરૂપના શિવ ગુરૂએ પુત્રના માટે શંકરનું આરાધન કરી શંકર સ્વરૂપનો પુત્ર શંકર નામે જોળ્યો. સત્યના અવેષક પંડિતોને શંકર કોણ હતા તેનું નામ નીચાણુ જડતું નથી. આમાં સત્ય શું ?

સર્ગ. ૩ જો—શ્લોક ૮૩ નો સહાયભૂત દેવોના અવતાર—

૧ વિષ્ણુ—પદ્મપાદ, ૨ પવન—હસ્તામલક, ૩ વાયુદેવ—તોટકાચાર્ય ૪ નંદીકેશ્વર—ઉદંક, ૫ બ્રહ્મા—મંડનમિશ્ર, ૬ વૃહસ્પતિ—આનંદગીરિ, ૭ અરુણદેવ સનંદન, ૮ વરુણ દેવ—ચિત્રાચ ૯ બીજા દેવતાઓએ પણ સેવા માટે બ્રાહ્મણોના અવતાર ધારણ કર્યા.

બ્રહ્માની સ્ત્રી જે સરસ્વતી હતાં તે પણ મંડન મિશ્રની સ્ત્રી થવા નીકળી ભૂતલપર આવીને જન્મ્યાં.

આ ત્રિજા સર્ગમાં વિચારવાનું કે—

કાવ્યાદિક વિશેષ જોવાનો ઇચ્છા હોય તેમને તો ત્રિજો સર્ગજી વાંચવાની ભલામણ કરૂ છું.

૧ પણ શંકરના સમયમાં અવતાર લેવા આવેલા—આ બધા દેવોમાં “ બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને મહાદેવ આ ત્રણ મહાન દેવો છે કેમકે—સૃષ્ટિની આદિમાં ચાર ઋષિઓના હૃદયમાં ચારેદેવોનો પ્રકાશ કરવાવાળા તે બ્રહ્મા છે.

(૨) વખતો વખત અવતાર ધારણ કરી ભડતોનું દુઃખ દૂર કરવા આ દુનિયામાં ઉતરી પડનાર—મહાન અંધ ગીતાથી પ્રસિદ્ધિને પામેલા વિષ્ણુ છે.

(૩) ઋષિપત્નીઓની લગ્ન લુંટતા ઋષિઓના શાપથી લિંગ ત્રી પાતાલમાં પેસતાં તેની પાછલ બચ તે મહાદેવ છે.

પરંતુ આ ત્રણે મહાન દેવોનું સ્વરૂપ પુરાણોનાં ઘણાં વિચિત્ર પ્રકારનું લખાયેલું થોડું થોડું લખીને બતાવું તે કાંઈક વિશેષ યોગના માટે થશે જ્યાં શ્રમ નિષ્ફલ નહીં લાગે.

સગ ૧ લા માં—ચંકર દેવે-દેવતાઓને કહ્યું હતું કે—મુખો ને છત્રી જેવે ધર્મની મર્યાદા સ્થાપો, સાહસ્ય માટે-મંડન, મુધ-વા અને ભટ્ટપાદતા સ્વરૂપે પ્રદા, હંદ્ર અને કાર્તિકેય આ ત્રણ દેવોને યોગકથા હતા. બાકીના પણ બીજા દેવો દ્વીપામાં ઉતરી પડેલા આ ત્રિજા સર્ગમાં બતાવેલા છે. થોડા ઘણા સ્વર્ગની રક્ષા માટે રક્ષા હંત્ય તે તે જુદી વાત છે. પણ પ્રથમ ત્રણ મોટા દેવોની સ્થિતિ થોડી ઘણી તપાસ્યા પછી બીજાઓને તપાસી ર્યું ?

પ્રથમ પ્રમુદ્ધોકમાં સરસ્વતીની આથે અનાદિકાલથી વાસ કરીને રહેલા પ્રદાના સંબંધવાળા પુરાણોના લેખો હુંકમાં વિચારી જોઈએ-જ. સ. ૭૧૮ માં ત્રેકામાં પ્રદા મંડન રૂપે આવેલા છે પરંતુ

(૧) ભાગવત-સ્કંધ ૩, અધ્યાય ૮૭ માં—

પ્રદાને-રીંછ, અને હરણનું મોહથી રૂપ ધરીને તેનું રૂપ ધરીને ભાગેલી પુત્રીની પાછલ ભાગના બતાવ્યા છે તે કયા કાવના ?

(૨) મત્સ્ય પુ. અ. ૩ માં—પ્રદાને શતરૂપા આથે દેવતાઓનાં 'મો', 'મો', વર્ષો કીડા કરતા બતાવ્યા છે તે શું સરસ્વતી જોડીને આવ્યા હશે ? આ વાત કયા કાલની હશે ?

(૩) પદ્મપુ. સ્કંધ ૩ અ. ૧૭ માં—પ્રદાએ બીજી સ્ત્રી કરી પણ પહેલીને મનાવના શાપના વશથથ. આ અસંતોષ કયાકાલે ?

(૪) વિષ્ણુ પુર્ણમાં-મેરૂ પર્વત જેટલા અંડમાં પ્રદા એક હજાર વવ બધા જગતને લીધે રક્ષા પછી ત્રણ આંખ આ વાત કયું સુદિતા સંબંધે બનેલી ? (સિંહુદેવો પૃ. ૧૨૭)

(૫) વરાહપુ. મયાયકેના અ. ૧૨૫ માં-પ્રજાપતિને અને મહાદેવે ઉત્પન્ન કરનાર વિષ્ણુ બતાવ્યા છે. તે બાદિના વિષ્ણુ કે પ્રદા ?

(૬) શિવપુન્ડ્રેશ્વરસંઘ ૬ માં—સુતેલા કૃષ્ણને જગાડીને હું તારો નાથ છું કહી બ્રહ્માએ સેના માગી વિષ્ણુએ કહ્યું હું તારો નાથ, એમ હું અને તું કરતાં મોટી લડાઈ બામી દેવતાઓ પણ લયભીત થયા.

(૭) શિવપુન્ડ્રાનંદ. અ. ૧૬થી ૧૮ માં—

શિવના લક્ષમાં પાર્વતીનું રૂપ દેખતાં બ્રહ્માનું વીર્ય નીકળી પડ્યું અસંખ્ય છોકરાઓ ઉત્પન્ન થઈ ગયા, ત્યારે પેટ્રી બે ત્રણ સ્ત્રીઓથી કેટલાં છોકરાં થયાં હશે ? તે કાંઈ બાલુવામાં આવ્યું નથી ? દ્વાપરયુગના શિવ છે તેમના લક્ષમાં બ્રહ્મા કયાંથી આવ્યા ?

(૮) રકંદપુ. અ. ૩, અ. ૪૦ માં—

પુત્રીની સાથે રમવાની ઇચ્છાવાળા બ્રહ્માને દેવોએ અને બ્રહ્મણોએ ખૂબ નિંદા. શિવે વ્યાધરૂપ ધરીને વીંધી નાખ્યા. તેથી મૃગનક્ષત્ર રૂપે થયા. શિવ આદ્રાનક્ષત્ર થઈ પાછલ પડ્યા છે આજે પણ તેવા સ્વરૂપનાજ છે. મંડન થવા કયાંથી આવ્યા હશે ?

(૯) મહાભારતાદિ પુરાણોમા પાંચમુખના બ્રહ્મા—

(હિંદુદેવો પૃ. ૧૨૮થી)

“ મનુષ્યરૂપ ધરતા બ્રહ્મામાંથી— ‘શતરૂપા, પેદાયઈ. મોહથી જોવા લાગ્યા. હાલી શકતા ન હતા, તે દ્વરખસી દિશાઓ બદલતી, તેથી ચાર મુખ કરવા પડ્યાં. મૂલની સાથે પાંચ થયાં. એક કપાયું’ તે નીચે પ્રમાણે—ત્રણ દેવોમાં મોટા નાંનાની તકરારમાં શિવનાક્રોધમાના જૈરવે પાંચમું કાપીનાખ્યું.”

ચાર મુખથી ચાર વેદો નીકળ્યા પણ બતાવ્યા.

(૧૦) રકંદપુ. અ. ૬, અ. ૧૭૬ થી ૧૮૪ સુધી શ્લોક ૮૦૦ માં યજ્ઞ કરતા બ્રહ્મા—

કલિકાલમાં પુષ્કર તીર્થમાં બ્રહ્માએ યજ્ઞ કરવા માંડ્યો. વિદન કરતા ત્યાંના બ્રાહ્મણોને નમસ્કાર કરી, મર્યાદા કરી આપી, ત્યારે બ્રહ્માને રજા મળી. સાવિત્રીને આવતાં વિદન થતાં જોયે કન્યા મંગાવી લેખન કરી કામ ચલાવ્યું. તે યજ્ઞ વખતે ઘણા ઘણા ઉત્પાતો થયા. સાવિત્રીએ પણ બ્રમ્હાદિકોને શરૂ પો આખ્યા. વળી નદી રૂપ થવાના પણ શાપો આખ્યા.

વિચારવાનું કે-સૂત્રિની આદિમાં વેદોના પ્રકાશક અનાદિકાલના પ્રશ્નમાં કલિકાલમાં પ્રગટ થઈ આ બધું હુઝુ શું મેળવવાને વેદ્યું? પ્રાચીનને નમસ્કાર કરવો પડ્યો, આ બેમાં સત્ત્વવાળું કોણ? અને આમાં સત્ય શું?

(૧૧) રકંદંબુ ષ. ૧ અરુણેદય અ. ૮ થી ૧૫.

હવેના આરંભમાં મહાદેવજીએ કાગા જમણા અંજીની પ્રશ્ન વિષ્ટુ પેલા કર્યા, પછી બધી સૂત્રિ ઉત્પન્ન થઈ.

વિચારવાનું કે-આરંભ વેદોમાં તો સૂત્રિની આદિ કરનાર અને સૂત્રિનો અંત લાવનાર પ્રશ્ન લખાયા છે. તો પછી સૂત્રિની આદિ કરનાર આ મહાદેવજી કયા નવીન વેદથી પ્રગટ થયા હશે? આ સંપૂર્ણ વૈદિક મતનો અભ્યાસ કરી ભેદના વિચાર થાય છે કે આ વૈદિકમત કેવા કેવા સત્યરૂપોના હૃદયમાંથી કેવા કેવા પ્રકરના સત્ય તત્ત્વરૂપ અમૃતના જરાઓ છુટતા રહ્યા છે તે આપસ આપસના લેખોના મેળથી વિચાર કરવાની ભજામણ કરે છું. હું કયાં સુધી લખી લખીને જતાવવાનો છું? આ સિંવાય પણ ઘણા વિચિત્ર પ્રકારના લેખો પ્રશ્નના સંબંધે લખાયતા છે તેનો અને સાથે દિગ્વિજયના લેખનો વિચાર કરવાની ભજામણ કરે છું.

મોટા મોટા પંડિતો થઈ ઉંધા પાટા જંધવવાના પ્રયત્નવાળા દેખાતા હોય ત્યાં લોકો અજ્ઞાન પ્રજા સત્ય તત્ત્વ મેળવવાને સામ્યશાળી કયાંથી જાને? જગો જગોપર આવી સ્થિતિ થઈ રહેલી ભેદનાં ઘણાં બેદ ધાય છે પણ કહેવું કોણ?

પ્રશ્નરૂપે મંડનમિશ્ર સત્ય હતા કે અસત્ય હતા, તેટલો વિચાર આ લેખમાંથી કરવાનો. હવે વિષ્ટુ રૂપ પદ્મપાદને તપાસીએ.

(આ પ્રશ્નનો સંબંધ જુઓ-તત્ત્વત્રયી પૃ. ૧૭૨ થી ૧૮૮ સુધી)

હવે પદ્મપાદ વિષ્ટુનો હુંકમાં વિચાર કરીને બેઠ્યો—

વિષ્ટુ-પદ્મપાદ રૂપે જગ્યા તે તો પુરાણમાં વિચિત્ર પ્રકારના લખાયા છે તે હશે કે બીજા? તેતો મને સત્ય રૂપના નથી જણાયા તેથી બીજાને ખાતરી થવા થોડક લખીને જતાવું છું—

(૧) ભાગવતે-નામિ રાજાના યત્રમાં વિષ્ટુ પદાર્થો, પુત્ર ધર્મનું કપ્યુ-સુ. નકપમદેવ પછે જગ્યા. પણ ત્યાંથી આહતનો નાસ્તિક ધર્મ પ્રગટ્યો આ લેખક સત્યવાદી કેટલા હશે? (તત્ત્વત્રયી. પૃ. ૧૧૫ થી ૧૨૬ સુધી)

(૨) રક્તપુ. ખં. ૩ અ. ૧૪-૧૫—

દેવોના યજ્ઞ વખતે વિષ્ણુ બાણ ચઢાવી ધ્યાનમાં બેઠેલા, જાગૃત કરવા ઉધેઘઝોથી ધનુષ દોરી કપાવતાં માથુ કપાઈને ઉડી ગયું. વિશ્વકર્માએ સૂર્યના ઘોડાનું માથુ બેસતું કરીને આપ્યું. ત્યાંથી હયગ્રીવ વિષ્ણુના નામથી પ્રસિદ્ધ થયા. માથુ ગયું. પણ સદાના માટે જીવતા મનાયા ?

(જુવો તત્ત્વત્રયી. પૃ. ૧૬૬ થી ૨૦૪ સુધી)

(૩) મત્સ્યપુ. અ. ૧૫૨ થી—

દેવ દાનવોની મોટી લડાઈમાં વિષ્ણુના સમક્ષ તારકાસુરે ઠરોઠો દેવતાઓને માર્યા. એટલુજ નહીં વિષ્ણુ પોતે પણ તે વાઘના સપાટામાં પથ્થરૂપ થઈ ફસાયા.

રક્તપુ. ખં. ૧ અ. ૧૫ થી ૧૮ માં—

તારકાસુરે લડાઈમાં દેવતાઓનો નાશ કરવા માંડ્યો, વિષ્ણુએ દેવોને નાશી જવાનું કહ્યું. પણ કાંઈ કરી શક્યા નહીં. ત્રાસેલા દેવોએ સરના મતંગમાંના તરતના કાર્તિકેયથી જય મેળવ્યો.

૨ તુલસીરામાયણ બાલકાંડમાં

શિવના ધ્યાન વખતે મહાબલિષ્ઠ તારકાસુર ઉત્પન્ન થયો, નાશ થતા દેવો પ્રમ્હા પાસે ગયા. પ્રમ્હાએ શિવ પાર્વતીથી ઉત્પન્ન છ મોહાના કાર્તિકેયથી જય ભેગ્યો.

હુંક વિચરવાનું કે—પ્રહ્લાદિ ત્રણે દેવો—આ તુછમાત્ર એક અસુરના આગળ રાંક જેવા મોટી મોટી સત્તાવાળા સાચા છે ?

(જુવો આ બધો વિચાર તત્ત્વત્રયી. પૃ. ૨૦૪ થી ૨૨૧ માં)

(૪) પ્રમ્હાંડપુ. ની એકાદશીની કથામાંના વિષ્ણુ—

શ્રી કૃષ્ણે મુરૂ દેવ સાથે—દિવ્ય હજાર વર્ષ સુધી બાહુ યુદ્ધ કર્યું, છેવટે જીવ લઈને નાઠા, અને એકજ દરવાજા વાળી ૧૨ ગાઉની ગુફામાં જઈને મુતા. આ બધી કથા ઉધી છત્તી કથાંથી લાવીને ગોઠવાઈ ? (જુવો તત્ત્વત્રયી. પૃ. ૨૧૧ થી ૨૧૫)

(૫) માર્કંડેયપુ. અ. ૭૮ માંના—મધુ અને કેટલ.

આ બે દેવો વિષ્ણુના કાનના મેલથી ઉત્પન્ન થઈ—નાલિ કમલમાં લગાઈ રહેતા પ્રમ્હાને મારવા દોડ્યા. જાગીને ઉઠેલા શ્રી કૃષ્ણે પાંચ હજાર વર્ષ સુધી

બાહુ યુદ્ધ કયુ" પણ છેવટે નાશી છુટયા. અન્ને દેવોમાંનો સત્તાવાળો કયો દેવ ?
વાત કયાંથી ગોઠવાઈ ?

વાયુ પુ. અ. ૨૪-૨૫ માં-અમ્હાજીએ-મહાદેવજી પાસે પુત્રની માગણી
કરી છે. અગ્નિનક ઉત્પન્ન થએલા મધુ અને કૈટભથી ભયભીત થઈ અમ્હા
વિધ્વુના શરણે ગયા.

વિચારવાનું કે-સૂક્ષ્મની આદિમાં વેદોના પ્રકાશક, જગત્ના કર્તા, આદિ
વેદથી પ્રસિદ્ધ, તે અમ્હા શિવથી પુત્ર માગનાર, અને એ દૈત્યોના ભયથી વિધ્વ
શરણે, આ બધી વાતો કયાંથી ? (જુવો તત્ત્વત્રયી. પૃ. ૨૧૬ થી ૨૨૩)

(૬) મત્સ્યપુ અ ૧૫૧-શુંલ અને નભિ જો એ દૈત્યોના મારથી ગરૂક
અને વિધ્વુ ગન્ને યુદ્ધમાંથી ભાગ્યા.

વિચારવાનું કે-એ દૈત્યો માત્રથી નાશ ભાગ કરનાર વિધ્વુ ભગવાનને
ગીતામાં યુગ યુગમાં ભક્તોના રક્ષક, પુરાણોમાં મોટી મોટી સત્તાવાળા,
થાંભલામાંથી નૃસિંહ રૂપે નીકળી પ્રત્યાહના પક્ષ કારક, જે વિધ્વુ બતાવ્યા છે
તે વાસુદેવજી છે દેવો નથી. પાંચમા પુરૂષસિંહ વાસુદેવનેજ નૃસિંહ કહ્યા છે
થાંભલામાંથી ખીળ નથી નીકળ્યા. (જુવો તત્ત્વત્રયી. પૃ. ૨૨૪ થી ૨૨૬)

વિધ્વુ-પદ્મપાદ છે કે દેવજી કહિયત ? એટલુંજ બતાવવા ઉપર પાંચ
વિધ્વુનાં ઉદાહરણાં મૂક્યાં છે. બાકી નવે વિધ્વુ પ્રતિ વિધ્વુનો સંબંધ જોવો
હોય તેમને અમારો સંપૂર્ણ અંધજ જોવો એટલે બધીજે ખાત્રી થશે.

મહાદેવ તે શંકર સ્વામી તેમનો વિચાર—

પહેલાં સ્વર્ગમાં જન્માવ્યું હતું કે બ્રહ્માદિ મહાદેવ પાસે ગયા. મહાદેવે
શંકર રૂપે પ્રગટ થવાનું કહી વિદાય કર્યા હતા. પુરાણોમાં લખાયેલા શંકરદેવ
સત્ય સ્વરૂપના હોય તો આ દિગ્વિજય કરનારા શંકર સ્વામી સત્ય રૂપના
મનાય, નહીં તો દેવજી કહ્યવાનાજ કુસુમો વિખરેલાં છે.

નૈત પ્રમાણે ૧૧ ક્ષોરુ સ્વરૂપ પૃ. ૩૯૮ થી ૪૦૭ સુધીમાં જુવો ? અને
તેની માથે વૈદિકોનૃ પણ મૂક બતાવ્યું છે.

હવે પુરાણોમાં મહા દેવનું સ્વરૂપ પથરેલું વિરોધ છે તે જુવો—

(૧) સ્કંદ પુ. ખં. ૧ અ. ૧૩ મો—

“શિવ અને શક્તિમયજ આ બધું જગત્ બતાવી, જણાવ્યું છે કે લિંગ અને ભગ, આ બિનાનું જગત્ કયું છે ?

આ લેખકનો વિચાર શું પશુ પંખી આદિને-મહાદેવ' મનાવવા રૂપનો હશે ?

(૨) પદ્મ પુ. પહેલો સ્કંદ અ. ૩ માં

“બ્રહ્માના ક્રોધથી અર્ધોગના સહિત રૂદ્ર ઉત્પન્ન થયેલા બતાવ્યા છે. આ લેખ જોતાં તેમના બાપ ઠેકાણું, આવાજ કારણથી પંડિતોને ઇતિહાસ વ્યક્તિ નથી લાગતી.

(૩) સ્કંદ પુ. ખં. ૧ અ. ૬ માં—લિંગ શાથી પૂજાય ?—

“નગનપણે શંકર લિક્ષાના માટે ગયા. ઋષિ પત્નીઓ મોહથી તેમની પાછળ ચાલીઓ. ઋષિઓના શાપથી લિંગ ત્રુટીને ત્રણલોકમાં પસચું. બ્રહ્મદિ-કેએ પૂજાય તેથી પૂજાય.

સ્કંદમાં—લિંગ-ભગદ્વતું, જમત મનાયું, અર્ધોગના સહિત બ્રહ્માના ક્રોધથી ઉત્પન્ન, પદ્મમાંથી મહ્યું. ઋષિઓના શાપથી લિંગ કયા કાલમાં ત્રુટી પડ્યું, અને અનાદિ કાલના બ્રહ્મદેવે કયા ઠેકાણે પૂજાય ? આ વાત કયા ઠેકાણેથી મત્ય ચીચારવી ?

(૪) સ્કંદ પુ. ખં. ૬ અ. ૧ માં—તેજ ઋષિઓના શાપથી લિંગ ત્રુટી ધરતી લેદીને પાતાલમાં પેડું તેની પાછળ શંકર ગયા. ત્રણ લોકમાં ખસ-ભસાટ. બ્રહ્મદેવે દેવો પૂજવાનું કળૂચીને મનાવીને લાવ્યા ત્યારે શાંતિ થઈ.

શિવ પાર્વતીના સંબંધના પુરાણોમાં લખાયેલા લેખો જોતાં કેવલ કલ્પનાઓજ કરેલી નજરે પડે છે, તો પછી શંકરદેવ અવતાર લઈ શંકર સ્વામી પણે દ્વનીયામાં ઉતરી પડેલા કયા ઠેકાણેથી સિદ્ધ થવાના છે ?

આ બધા મોટા મોટા પંડિતો થઈ, સત્ય વસ્તુને બાજુપર રાખી, પોતાની મરજી પ્રમાણે નીતિ રીતિથી રહિત, મોટા મોટા લેખો લખે તો પછી—અજ્ઞાન પ્રબળને શુદ્ધ સત્ય માર્ગ કયાંથી મળે ? જેઓ દ્વનીયાના એસ આરામની લાલસા વાળા કેવલ સ્વાર્થી પંડિતો હોય તેઓ દ્વનીયાને ઉપે માર્ગે દોરવાનો પ્રયત્ન કરે પરંતુ જેઓ મોક્ષનો માર્ગ બતાવવાનો દાવો કરતા હોય તેમને આવી જુદી

ધમાલ શા હેતુથી કરતા માનવા ? જો તેવા સત્પુરુષોના હાથથી આવી અયોગ્ય ધમાલ થતી હોય તો પાણીમાંથી અગ્નિ ઉત્પન્ન થવા જેવું અત્યાશ્ચર્યની સાથે સંપૂર્ણ જોદ પામવા જેવુંજ મનાય ?

(તત્ત્વત્રયી ૦ પૃ. ૩૯૮ થી ૪૪૯ પ્રકરણ ૪૨ સુ. જેવું)

સર્ગ ૩ માં વિશેષ વિચારવાનું કે—અમ્હા, વિષ્ણુ અને મહાદેવ આ ત્રણ દેવો પુરાણોથી અવતાર ધારણ કરવાનું શિખ્યા છે, બાકી ચારે દેવો જોતાં એક પણ દેવ અવતાર ધારણ કરતો નજરે પડતો નથી. ઇ. સ. ના માતમા આઠમા સૈકામાં—અમ્હા—મંદન મિશ્ર નામે, વિષ્ણુ—પદ્મપાદ નામે અને શંકર દેવ—શંકર નામે, ત્રેન બૌદ્ધના તત્ત્વો પ્રગટ થયા પછી, વેદોના તત્ત્વ નિર્ણય પછી ગએલા જાણી વેદોનો પણ મજબૂત કરવા તે ત્રણે દેવો, ફરીથી અવતાર ધારણ કરી, જે વેદોથી પ્રસિદ્ધિને પામેલા ઇદ્રાદિક બીજા દેવો હતા તેમને પણ પોતાની સાથમાં લેતા આવ્યા. અને તેઓ પણ અગ્નિધારણ પોતાને મલતું હોય કંઈ અંધ પડેલુ જાણી, તેની આશાએ અવતાર લઈ ઉતરી પડ્યા પણ ખરા પણ શંકર સ્વામીના જ્ઞાન કાંટનો ઉદ્ધાર થતાં જોઈએ તેટલી સફલતા મેલવી શક્યા નથી. માટે આ અવતાર વાદ કેટલા દરજાથી સત્યપણે લખાયો છે તેટલો વિચાર કરવાની જલામણ કરી આ ત્રિજન સર્ગના વિષયને અહીંજ સમાપ્ત કરે છું.

સર્ગ ૪ લોક ૧૧૦ નો—શંકરનું બાલચરિત્ર.

શંકર ત્રિજે વર્ષે—કાવ્ય કૌશાલિકનું જ્ઞાન કરતા હતા, તેવામાં તેમના પિતાનું મૃત્યુ થયું. અધ્યયન કરતા મિત્રોની સાથે ભિક્ષા ગયા. ગરીબ પ્રામ્હણને ઘેર જઈ ચઢયા. પ્રામ્હણીએ અશક્તિ જણાવી ઘરમાંથી એક આમણુ લાવીને આપ્યું. તેનું દક્ષિણ દર કરવા શંકરે ધ્યાન ધરી લક્ષ્મી પ્રગટ કર્યાં. લક્ષ્મીએ કહ્યું તેનું પુણ્ય નથી. તો પણ ઝોનાના આમણાંથી તે પ્રામ્હણીનું ઘર ભરાવી દીધું.

વિચારવાનું કે—શંકર ને લક્ષ્મી હાજર થયાં છતાં એકલી પ્રામ્હણીનું જ દક્ષિણ દર કર્યું સાથે બીજા દક્ષિણનાં દક્ષિણ દર કરવાની બુદ્ધિ રાખતા તો શું તેમની દીર્ઘિમાં વધારો ન થતો ? આજ્ઞાત લક્ષ્મી હાજર કર્યાં હતાં તો પછી ગર્દ.બોના તત્ત્વ ઉદ્ધારતા કેમ નહી વાપરી ? આ વાતમાં દેવી સત્યતા હશે ? આયો પ્રકાર તેમના યુગ્યના અયોગ્યો બન્યો એટલું લખાયું હોય તો આમાં વિચાર કરવાની કાંઈ જરૂર પણ ન પડતી.

સર્ગ ૫ મો. શ્લોક ૧૭૨ નો. શંકરથી બનેલી અમતકારી વાતો—

(૧) શાસ્ત્રો ભણ્યા પછી સાતમે વર્ષે જે આખ્યા ન્દીથી ઘેર આવતાં માતાના પગ બલવા લાગ્યા. શંકરે નદીની સ્તુતિ કરી ઘરના આમણે વહેતી કરી, માતાની અડચણ દુર કરી.

(૨) કીર્તિ સાંભલી કેરલ દેશના રાજા રાજશેષરે મોટાભેટના સાથે પ્રધાનને તેડવા મોકલ્યા, નિરપૂઠતા જોઈ પાછા આખ્યા. રાજા પોતે મળવાને આખ્યા નમસ્કાર કર્યો, શંકરે રાજાને કુશલ પુછતાં પછેલા રાજાએ હજાર સોના મહોરો અર્પણ કરીને પોતાનાં રથેલાં ત્રણ નાટકો વાંચીને સંભલાવ્યાં. શંગારાદિ રસથી પૂર્ણ સાંભલી રાજાની બુદ્ધિમાં વખાણ કર્યો. દ્રવ્યની અનીછા જણાવી દેવાલય બંધાવવાનું જણાવ્યું અને કહ્યું કે—“ તમારી ઇચ્છા હોય તે માગો.” રાજાએ કહ્યું કે—“ અમારે સંતાન નથી માટે તે થવાની ઇચ્છાને પૂર્ણ કરો.” આચાર્યે કહ્યું કે—“ તમને તમારા જેવોજ પ્રસન્ન બુદ્ધિમાન પુત્ર થશે.”

(૩) શંકરને અવતાર જાણી—અગસ્ત્ય, ગૌતમ, ત્રિતલ, કધીચિ, ઉપમન્યુ, આદિ કેટલાક ઋષિ મુનિઓ શંકરના દર્શનાર્થે આખ્યા. ત્યાં શંકરની માતાએ પુત્રના ભવિષ્યનું પુછ્યું એટલે અગસ્ત્ય મુનિએ કહ્યું કે— આ સાક્ષાત્ શિવ છે, તમારા સ્વામીએ પુત્રના માટે મહાદેવને પ્રસન્ન કર્યા હતા. મહાદેવે કહ્યું કે—લાંબા આયુષ્યવાલા—અજ્ઞાન અને સ્વદ્વાયુષ્યવાળો—સર્વજ્ઞ બેમાનો કયો પુત્ર આપું ? તમારા સ્વામીએ સર્વજ્ઞ માગ્યો, તેથી શિવે જન્મ ધારણ કર્યો. માતાએ પુછ્યું—સ્વદ્વાય તે કેટલું ? અગસ્ત્યે કહ્યું કે—વર્ષ સોલસુંજ પણ કાર્ય પૂર્ણ નહી થતાં બીજા સોલસર્ષ બ્યાસ ભગવાન પ્રસન્ન થઈ વધારશે કુલ ડર વર્ષ થશે. એટલું કહી ઋષિ મુનિઓ વિદાય થઈ ગયા.

(૪) માતાનો એક ટાલવા શંકરે કહ્યું કે— સારાં તથા નરસાં કર્મોનો ભોગવટો કરવા જન્મ લે છે, તેજ જીવ તરતજ પુનઃ કર્મ પ્રમાણે જન્મ મળવાના સ્થુલ દેહમાં વિચર્યા કરે છે. આત્માનું ખરૂં જ્ઞાન થતાં મારૂં તારૂં જતું રહે છે. પણ—શમ, દમ, ત્યાગ, વૈરાગ્ય વિના મોક્ષ પ્રાપ્ત થતો નથી. છેવટે સંન્યાસ લેવા ગોર્વીદા થમે ગયા. ગોર્વીદે પુછ્યું તું કેણું છે ? શંકરે કહ્યું હું લય થનાર, વસ્તુ માત્રથી અબ્યાધિત, કર્તૃત્વાદિકથી રહિત, સર્વોત્તમ વિદ્યાનંદ છું, યોગ દષ્ટિથી હું જાણી શક્યો છું. એમકહીને ઉપદેશ માગ્યો. ગોર્વીદે ગુરૂએ નીચે પ્રમાણે આપ્યો—

૧ પ્રજ્ઞાન પ્રદ્ધ-ઋગ્વેદ.

૨ અહં પ્રગ્હારિમ-ચણ્ડવેદ.

૩ તત્ત્વ મસિં-સામવેદ.

૪ અથાતમા પ્રમ્હ-અથર્વવેદ.

આ આરો વેદોના સાર રૂપ

મહા વાક્યોનો ઉપદેશ લઈ

૧૨ વર્ષની ઉંમરે શંકરે

પરમહંસની દીક્ષા લીધી

(૫) શુક્રેના આશ્રમમાં ચતુર્માસ વળતે પાંચ દિવસના વર્ષાઋત્રી ખૂબ નદી ચઢી, શંકરે મંત્રા હેવાન વાળા કમંડલમાં બધું પાણી સમાવી દીધું, પછી કાશીમાં જઈ અદ્વત સિદ્ધાંતનો પ્રચાર કર્યો.

આ સર્ગ પાંચમાની કલમ પાંચનો દુર્ક વિચાર—

(૧) ગંગાજીને આંગણે વહેતી ઇંદ્રજાલીયાની ચેઠે લોકોને ભ્રમિત કર્યા હોય તો તે વાત જુદી છે. નહીંતો શિવ જટામાથી વહેતીના જેવી કેવલ કલ્પિતજ છે. કારણ પ્રાચીન વાલ્મીકીય રામાયણમાં તો જન્હુ પી ગયા અને ભગીરથની પ્રાર્થનાથી બહાર કાઢવાનું લખ્યું છે, તે પણ સત્યથી દુર્જ છે. (જુવો—તત્ત્વત્રયી ૯. ૧૨૯થી ૧૩૪)

(૨) શંકરે રાજશેખર રાજના ધનના તરફ નિરપ્રહતા બતાવી તે તો યોગ્યજ હતી. પરંતુ પોતે રાજની ઇછા પ્રમાણે વર આપવાને તમાર થયા અને તેની માગણી પ્રમાણે કહ્યું કે—“ તને તારા જેવો પરાક્રમી બુદ્ધિવાળો પુત્ર થયે” એ વાત શું તેમના હાથમા હતી ખરી કે? સ્વાભાવિકપણે બન્યું હોય તો તે જુદી વાત છે. નહીંતો ઋષિઓના શાપથી લિંગ ત્રુટી પાતાલમાં જતાં શંકરને તેની પાછલ જવા જેવી આ કલ્પિત વાત છે.

(૩) આ વાત આશ્વતા ઉમાદેવ સૈંકામાં શંકર દેવના અવતાર રૂપ શંકર સ્વામીને મળવાને અગસ્ત્યાદિ ઋષિઓ આવ્યા? અને તેઓ હેભરે કે લાખો વર્ષ ઉપર થઈ ગયેલા, કેવા સ્વરૂપથી અને કયા ઠેકાણેથી આવેલા? આ વાત કેટલી સત્યતાથી બરેલી માનવી?

પુત્રનું ભવિષ્ય પુછનાર તેમની માતાને અગસ્ત્યે કહ્યું કે—તમારા પતિ શિવરૂપ શિવશુરૂએ, શિવની આરાધના કરીને સર્વજ્ઞ પુત્ર માગ્યો, તેથી શંકરદેવ પોતે શંકરરૂપે જન્મ્યા.

વિચારવાનું કે—શિવશુરૂ પોતે શંકરદેવ છે, વળી તેમને શંકરદેવની આરાધના કરીને સર્વજ્ઞ પુત્ર માગ્યો, તેથી શંકરદેવ શંકરરૂપે જન્મ્યા. આ લેખ

તે કેટલો બધોસત્ય સ્વરૂપનો? શંકરનું આયુષ્ય ૧૬ વર્ષનું બતાવી કહ્યું કે-બીજા ૧૬ વર્ષે વ્યાસ વધારીને આપશે, એટલે ૩૨ વર્ષ થશે. આમાં સત્યતા કેટલી બધી સમાવશી છે?

(૪) થોડી ઉંમર સાક્ષાત્તાં માતાનો ખેદ-શંકરે કહ્યું કે-કર્મ લોગવવા જન્મ મરણ લે છે, અને તેજ જીવ કર્મ પ્રમાણે સ્થુલ દેહમાં વિચર્યા કરે છે. શમ દમાદિક વિના મોક્ષ પ્રાપ્ત થતો નથી. એમ કહી સંન્યાસ લેવા ગોવિંદ શુરૂ પ્રાપ્તે ગયા. તેમને પુછ્યું તું કોણ છે? શંકરે કહ્યું કે-હું લયથનાર, વસ્તુમાત્રથી આબાધિત, સર્વોત્તમ ચિદાનેદ રૂપ છું. એમ કહી ચારો વેદના બીજરૂપ ચાર મહા વાક્યોનો ઉપદેશ લઈ ૧૨ વર્ષની ઉંમરે, પરમહંસ થયા "

આ કદમ યોથીમા વિચારવાનું કે-કર્મ પ્રાપ્તે જીવ સ્થુલ દેહમાં વિચર્યા કરે છે, હુનીયાના તમામજીવો ન્યારે આવી સ્થિતિમા છે ત્યારે પેલા ઈદ્રાદિક એક એકની પાછલ અવતાર લેવા સ્વાધીનપણે ઉતરી પડેલા કેવી રીતે બતાવ્યા? આ વિષયમાં કોઈ તટસ્થ પાંડતે પણ કહ્યું છે કે--

વ્રજ્યા યેન કુલાલવત્ નિયમિતો વ્રજ્યાંદ માંબોદરે

વિષ્ણુર્યેન દશાવતારઃ ગહને ક્ષિતો મહાસંકટે ॥

રુદ્રો યેન કપાલપાણિપુટકે મિક્ષાટનં સેવતે

સૂર્યોઽગમ્યતિ નિત્ય મૈવ ગગને તસ્મૈ નમઃ કર્મણે ॥ ૧ ॥

ભાવાર્થ--સાક્ષાત્ રૂપ અમ્હને આ જમાંડમાં જેને કુંભારનાજેવો કારભાર કરવામા નાખ્યો. વાકતાની રક્ષા કરવાને મહાસત્તા શાક્તી એવા વિષ્ણુને વારંવાર અવતાર ધારણ કરવા ગર્ભાવાસના મહાસંકટમાં જેને નાખ્યા. રુદ્ર જે મહાદેવ છે. તેમને હાથમા કપલ આપી જેને જિજ્ઞાસા ભાગતા કર્યા, જે સૂર્ય દેવ કહે છે તેમને દ્વન પ્રતિદિન આકાશમાં જેને લમતા કર્યા. તે કર્મને નમસ્કાર કરવો ઉચિત છે, અર્નાત તેવા પ્રકારના કર્મથી અમારો છુટકારો યવો તેજ યથાર્થ છે.

ઉપરના લેખમાં જે અવતારવાદ લખ્યો છે તે સત્યરૂપનો કહે છે કે કેવલ તદન અમત્વરૂપનો? વિચાર કરવાની જગ્યામણ કરું છું

શુરૂએ પુછ્યું કે તું કોણ છે? શંકરેનો ઉત્તર નીકર્યો કે-હું લયથનાર, વસ્તુમાત્રથી આબાધિત, સર્વોત્તમ ચિદાનેદ છું. આ તેમનું કથન ગર્વિષ્ટ પણાનું કે ઉન્મત્ત પણાનું? ઉત્તમ પુરૂષોના મુખમાંથી આવાં વોકવો નીકલે ખરાં?

શંકર સ્વામી શંકરદેવરૂપે સિદ્ધ હતા તો તેમને આર મહા વાક્યો નો ઉપદેશ લેવાની શી જરૂર હતી ?

(૫) ગુરૂના આશ્રમમાં રહેતાં શંકર સ્વામીએ ચઢેલી નદીનું પાણી મંત્રા બંધાનવાલા કમંડલમાં સમાવી દીધું, આ વાત જાહનગરના ખેડ જેવી કે તદન અસત્ય ?

સર્ગ ૬ છે, શ્લોક ૧૦૭ નો. સર્ગ ૭ માં, શ્લોક ૧૨૧ બેના સાર—

કાશીમાં ચૌત્તદેશના વિદ્વાન્ બ્રાહ્મણને દીક્ષા આપીને “ સનંદન ” નામનો પ્રથમ શિષ્ય કર્યો.

(૧) આર કુતરાવાળા ચંડાલને બ્રહ્મરૂપ જાણી શંકર સ્વામી નમન કરવા જાય છે ત્યાં તો તે ચંડાલનો વેષ ત્યાગી-શિવ મૂર્તિ સ્વરૂપ, આર વેદ સંહિત કાશી વિશ્વનાથ પ્રગટ થયા. (શંકા) શિવ અવતાર શંકર છે તો બીજા શિવ ક્યાંથી ? (સમાધાન) જેમ વિષ્ણુના કલાવતાર વ્યાસની સાથે વિષ્ણુનો સંવાદ છે તેમ શિવના કલાવતાર શંકર સાથે શિવનો સંવાદ સંભવે.

(૨) કાશીમાં ઉપનિષદાદિત્રિનાં ભાષ્યો રચી શિષ્યોને બ્રહ્માવતાં-ગંગા ની સામી પાર ગએલા સનંદન ને ગુરૂનો હુકમ થતાં સાધના ભાવે નદીમાં પડ્યા પણ કમલ કુલોના પર પગ ગુરૂતા રીધા આવીને મળ્યા. તેનો ભક્તિયુક્ત પ્રસન્ન થઈ ‘ પદ્મપાદ ’ બીજું નામ પાડયું.

(૩) ગંગાપર એક વૃદ્ધ બ્રાહ્મણે બ્રહ્મ સૂત્રના ત્રિજ્ઞ અધ્યયનના પ્રારંભ સૂત્રનો અર્થ પૂછ્યો, શંકરે કહ્યું કે-મરણ સમયમાં એક દેહ છોડીને બીજા દેહમાં જવું પડે છે ત્યારે જીવને દેહનો આરંભ કરનાર પંચી કૃત-પાત્ર મહાભૂતોના સૂક્ષ્મ ભાગો વીંટલાડને જાય છે. ઇત્યાદિકથી સંતોષ પાંચી મૃતરૂપે વ્યાસ ભગવાન પ્રગટ થયા, પ્રસન્ન થઈને કહ્યું કે-દેવ સભામાં તમે (૧૬) સોત વર્ષ ના આયુષ્યનો નિયમ કરીને આવ્યા છો તે આજે પુરાં થાય છે, કાર્ય ઘણું અધુરું છે, તે કરવા દેવગણથી આઠ, અને યોગજલથી આઠ, એમ સોત વર્ષનું આયુષ્ય વધારી આપુ છું એમ કહી વ્યાસ અદૃશ્ય થઈ ગયા.

(૪) શંકરાચાર્ય—પ્રયાગમાં તુષાગ્નિમાં પ્રવેશ કરવાની તૈયારીવાળા બટપ દને મળ્યા. બટપાદે કહ્યું કે ઇન્દ્રજને ન માનતાં મેં વેદોને સ્વતઃ પ્રમાણ

સિદ્ધ કર્યો. અને શુદ્ધેશ્વર-સુગતોની પાસે તેમનાં શસ્ત્ર શિખીને મેં તેમનો નાશ કર્યો એ પાપને દૂર કરવા આ તુષાગ્નિમા પ્રવેશ કરવાનો તૈયારીમાં છું.

શંકરે કહ્યું—આપે કયું તે ચોખ્ખું કયું છે. પાપ કયું નથી. ભટ્ટપાદે કહ્યું—તમારા દર્શનથી જીવવાને સમર્થ છું પણ તેમ કરવાની ઇચ્છા નથી. શંકરથી X તારક મંત્ર સાંભળી મુક્ત થયા. શંકર મંડન મિથ્યને ઘેર જવા આકાશ માર્ગે આશ્રય થયા.

આ ૬ ઠા અને ૭ મા સર્ગની કલમ ચારનો વિચાર—

(૧) કુતળવાળા ચંડાલે વેધ ત્યાગી શંકરને શિવમૂર્તિ રૂપે દર્શન આપ્યું. વિષ્ણુ રૂપ વ્યાસની સાથે વિષ્ણુનો સંવાદ બતાવી સમર્થન કરીને બતાવ્યું. આમાં કઈ બાબતની સત્યતા ? વ્યાસ વિષ્ણુના અવતાર જ પડિતોથી કલ્પિત જ ઠરેલા છે, તો પછી શંકર દેવના અવતાર શંકર સ્વામી અને ચંડાલના વેધ ત્યાગી બનેલા શિવ સત્યરૂપના કયાંથી ઠરશે ? ડગલે પગલે કલ્પિત છતાં મોટા મોટા પડિતો થોડો પણ વિચાર કરી શક્યા નથી એ કેટલું બધું આશ્ચર્ય જનક ? જ્યાં પડિતો જ આખોએ આડા કાન રાખી અસત્યને પોષણ કરતા જણાતા હોય ત્યાં અજ્ઞાન પ્રગળે સત્ય કયાંથી મળે ?

(૨) કદાચ તેવા બહુમતીના ખેલ જેવો પ્રપંચે કરી લોકોને બતાવ્યો હોય, તેથી આમાં સત્ય વસ્તુની સિદ્ધિ શી ? આજે પણ પ્રપંચી લોકો ઘણા ઘણા પ્રપંચેથી લોકોને ભ્રમત કરતા નજર પડે છે તેમ કરી પદ્મપાદ નામ મેલવ્યુ તેથી ખરી સિદ્ધાંત શું થઈ ?

(૩) બ્રહ્મ સૂત્રનો અર્થ શંકર સ્વામીએ બતાવ્યો કે—

“ મરણ સમયમા દેહ છોડી બીજા દેહમાં જીવને જલુ પડે છે, ત્યારે તે બીજા દેહનો આરંભ કરના પાપબૂનોના ભાગો વીરજાઈને જાય છે. ”

આ વાત વેદોમાં સ્પષ્ટ રૂપથી લખાઈલી જનાલી નથી, તો પછી શંકર સ્વામીએ કયા નવા વેદથી જાણી લઈને લખીને બતાવી ? જૈનોના તત્ત્વોથી જણાય

X માધવ શંકર દ્વિગ્વિજય પૃ. ૧૭૦ ની ટીપમા—નારકમંત્ર-પદ્ય પુ. ઉત્તર ખં. શિવ પ્રતિ નિષ્ણુએ કહ્યું છે કે-છ અક્ષરવાળા મદામંત્રને તારક એવો મહામંત્ર કહે છે—
“ ૐ રામાય નમઃ ” આ મંત્રની રાખી મહિમા છે પાપી પણ મુક્તિ પામે એજ ઉત્તર ખંડમા રામ પ્રતિ શિવનું વચન—“ ૐ રામ રામ રામ. ” આ તારક મંત્રથી પ્રાણિ-માત્રી મુક્તિ, મન શિવ કાંચીમા કડી દે છે એમ શુનિમા છે અને પુરાણોમા પ્રસિદ્ધ છે. ||

કર્મ કાંડના પક્ષી મંડન મિશ્ર સાથે લાંબા કાલ સુધી x વાદ ચાલતાં શંકરે તેમની પાસે જ્ઞાન કાંડની શ્રેષ્ઠતા કબૂલ કરાવી. પણ જેમનિ કપિતા મતનું ખંડન થતાં મંડન મિશ્રને ઘણું ખેદ થયો. તે ખેદ દૂર કરવા જેમનિ પે તે પ્રગટ થયા અને કંહેવાં લાગ્યા કે વ્યાસથી મારો મત જુદો હોય જ નહીં, શંકર મહેશ્વરના કલાવતાર છે સત્ય યુગમાં-કપિલ, ત્રેતામાં ગુરુ હતાત્રેય, કાપરમાં વ્યાસ તેમ આ કલિમા શંકર ભગવાન છે. તેમની વાતનો સ્વીકાર કરીને તરી ભલો એમ કહી અંતર્ધાન થઈ ગયા.

(૨) વાદના માટે મંડનની સ્ત્રી સરસ્વતી ઉમાં થયાં. સ્ત્રીની સાથે વાદની ના પાડતા શંકરને-ગાંગી સાથે વાદ વડક્યનો, સુલસા સાથે જનકનો વાદ થયેલો બતાવી સ્વીકાર કરાવ્યો. સત્તર દિવસ વાદ થયાબાદ સરસ્વતીએ કામકેલોનું સ્વરૂપ પુછ્યું, ઘણું વિચારના અંતે માસની સુદત માગી. પછી ગમ કેલોનો અભ્યાસ કરવા મૃતક રામના દેહમાં પ્રવેશ કરવાની ઇચ્છા થતા પદ્મપાદે ના પાડી, ત્યારે જોખીઓ સાથે મંગલધ્વજા-શ્રી કૃષ્ણને પાપ વિનાના બતાવીને કહ્યું કે-“બ્રહ્મ સત્ય જગન્નિમિથ્યા” માનનારા અશ્વમેધાદિ સુકત્યો અને બ્રહ્મ હત્યાદિ હૃષ્ટ્યો કરે તો પણ તેમને પાપ લાગતું નથી.

ઇંદ્રે કોપ કરી ત્રિશિરઃ પ્રામ્હણે માર્યો, અને વેદાધ્યયન કરાસા સંન્યાસીઓને મારી કુતરાઓને ખનડબા હતા, એવું જગ્નવેદના ઉપનિષદની શ્રુતિમાં છે. તેમજ જનકે અશ્વમેધ યજ્ઞ કરી પ્રામ્હણેને ઘણી દક્ષિણા દીધી પણ કર્મથી લેપાયા નથી. એજ પ્રમાણે તત્ત્વ વેત્તાઓ કર્મથી લેપાતા નથી હું મારા આ શરીરથી કામાદ્યાસ કરું તો પણ મને પપ લાગતું નથી. પણ અપ્રદાયનો બાધ ટાલવા ખીમના શરીરમાં પ્રવેશ કરવાનો વિચાર કર્યો છે. એ પ્રમાણે પદ્મપાદ આદિશિષ્યોને સમગ્રની એક ગુફામાં પોતાનું શરીર છોડી શિષ્યોને સોંપી, ગમના મૃતક દેહમાં પ્રવેશ કરી, શંકર ત્રામી ગણીઓની માથે ભોગ ભોગવવા લાગ્યા, ગણીઓ મમજી કે બમાડુ વૈધવ્ય મહું. આ તર્ક કરનારીઓ ચેત્યા કે-કોઈ યોગી-રામના મૃતક દેહમાં પ્રવેશ કરી, આ રાજલીલા ભોગવે છે. તેવા યોગીના શરીરનો નાશ કરાવવા રાજ્યના નોકરોને છોડ્યા. માસ ઉપર પાંચ દિવસ વધારે થતાં પદ્મપાદ વિગેરે શોધ કરવા નીકળ્યા. ગવૈયાના લેગે રાણીઓમાં હુબ્ધ તે રામના આગળ ગાયન કરી સંકેતયો સમજાવી બાનમાં લાંબા. એટલે તે શરીરમાંથી નીકળી પોતાના મૃતન

છે, અને તે અનુભવથી સિદ્ધ છે કે—સંચારમાં ફરી રહેલા નાના મોટા સર્વ પ્રકારના જીવો એકાતેજસ અને બીજી કાર્મણુ તથા બે પ્રકારના ચરીદાને લઈને સદા કાલે કર્યાજ કરે છે, અને સૂક્ષ્મ પરમાણુઓના સમૂહ રૂપનાજ છે. તે વાતને લઈ સર્વજ્ઞ પણાનો દાવો કરતા શંકર સ્વામીએ મરણુ સમયમાં પાંચ ભૂતોના નામથી વીંટલાઈ જતી વસ્તુ લખીને બતાવી આમાં કયું વિશેષજ્ઞાન બતાવ્યું? આ જીવોના કર્મના સંગ્રહમાં જૈનોમાં કોઈ લાખો શ્લોકોના પ્રમાણથી વિચાર કરીને બતાવેલો છે. વૈદિકોમાં વેદોથી તે પુરાણોના થયા સુધી તે કર્મોના વિચારની વાત કોઈ ગંધ માત્રથી પણ લખાયલી જોવામાં આવતી નથી, છતાં શંકર સ્વામી—વ્યાસના સૂત્રનો અર્થ બતાવી મનમાં મકલાતા ફિદા ફિદા થઈ રહ્યા હોય તેવો દેખાવ બતાવી રહ્યા છે.

પોતાના સૂત્રનો અર્થ ખરો માની વૃદ્ધ પ્રામુદ્ધ મટી વ્યાસરૂપે પ્રત્યક્ષ થઈ ૧૬ વર્ષનું આયુષ્ય વધારીને આપ્યું, આમાંનું સંત્ય કયું? વ્યાસતો શું પણ ફનીયામાં કોઈ પણ એવી સત્તાવાળો છે કે, જે આયુષ્ય વધારીને આપે?

આવા આવા મહાન પુરૂષોને મારા જેવો અલ્પજ્ઞ વધારે લખીને શું બતાવે?

(૪) ઇશ્વરનો ઇન્કાર કરનાર, વેદોને સ્વતઃ સિદ્ધ માનનાર, સુગતોને ગુરૂ કરી, તેમનોજ નાશ કરનાર, એવા ભટ્ટપાદને શંકર મહ્યા. ભટ્ટપાદે કહ્યું પાપને દૂર કરવા તુષાગ્નિમાં પ્રવેશે કરવાની ઇછાછે, શંકરે એ કાર્ય યોગ્ય કરેલું કહી બતાવ્યું, તો પણ ભટ્ટપાદે જીવવાની ઇછા બતાવી નહીં. આ બેનો વિચાર કરી જોતાં ભટ્ટપાદના કરતા પણ શંકર સ્વામીનું હૃદય શ્રદ્ધા રહિત અને વધારે કૂરતાવાળું હશે એમ જણાઈ આવે છે.

ॐ રામાયનમઃ મંત્રથી મોક્ષ થવાની શ્રદ્ધા હોતી તો, તુષાગ્નિમાં પ્રવેશ વિના થઈ જાત? મોક્ષ તો બેમાંથી એક પ્રકારથી માનવો એતો તદ્દન અજ્ઞાનજ છે અને અજ્ઞાનીઓને દ્વેષાવવાનો ધંધો છે. કરવત મુદ્રી સદા શિવની કાશીમાં ગરીબોના પ્રાણની સાથે ધન છુટવાના ધંધાવાળા, ધુતારાઓ ઘણાજ હતા. આ અજ્ઞેજ્ઞેજ તેવા ગરીબોના પ્રાણ અને ધન બચાવી ઉપકાર કરેલો છે.

મર્ગ ૮ મો, મર્ગ ૯ મો, મર્ગ ૧૦ મો, શ્લોક ૧૩૬, ૧૦૯, ૧૧૯ ના

(૭) માહિષ્મતીમાં—શંકર મંડનમિત્રનું ઘર પુછતા તેમને ત્યાં ગયા. /

શરીર આગળ આવ્યા. ત્યાં અગ્નિ સંસ્કાર ચત્રામાં પ્રવેશ કરી ગયા પણ નૃમિંહે તે અગ્નિની શાંતિ કરી. પછી આહિષ્મતિમાં આવી સરસ્વતીને જીત્યાં. મંડન-મિથુને દીક્ષા દીધી અને "તત્ત્વમસિ" નો તત્ત્વ આપ્યો. સુદેશ્વરના નામથી પ્રસિદ્ધ થયા. એમ શંકર સ્વામીએ અદ્વૈતમતનું સ્થાપન કર્યું.

સર્ગ-૮-૯-૧૦ માંના વિષયનો કિંચિત્ વિચાર—

(૧) મંડન સાથે શંકરના વાદ વખતે બ્રહ્માદિ દેવો પણ આકાશમાં રહી તમાસો ભેટા રહ્યા. છતાં ઉવટમાં મંડન પાસે શંકરે જ્ઞાન કાંડની શ્રેષ્ઠતા કબૂલ કરાવી.

આમાં સત્ય કેટલું હશે તે વિચારીને ભેધએ—

મંડન પોતે બ્રહ્મ રૂપના છે. આકાશમાં કયા બ્રહ્માદિ તમાસો ભેટા રહ્યા હશે ?

ખીજ વાત એ છે કે-સર્ગ પહેલાંમાં-બ્રહ્માદિ દેવોએ શંકર દેવ પાસે ફરીયાદ કરી હતી કે-વિષ્ણુએ બૌદ્ધ થાશે. રચી વેદોની નિંદા કરાવી, તેના ઉત્તરમાં શંકરે પોતે પ્રગટ થવાનું જણાવી કહ્યું હતું કે વેદના કર્મ કાંડનો ઉદ્ધાર કરવાની આજ્ઞા વિષ્ણુને મેંજ કરી હતી. તે કર્મ કાંડના ભરવા વાળા મંડન માથે આટલી બધી ભૂડી ઝાઝા ઝકકી કરી તેમના મનમાં ખેદ શા માટે ઉપજાવ્યો ?

પોતાની આજ્ઞાથી પ્રવર્તેલા કર્મ કાંડને સર્વથા બુઝા માનીને જગડે મથાવ્યો કે સાચા માનીને ?

ઈદ્રાદિક દેવો અવતાર લઈ ફનીયામાં ઉતરી પડેલા વેદોથી પણ જણાવેલા નથી, શંકર વખતે ઉતરી પડેલા સાચા કે બુઝા ?

કર્મકાંડ એ જેમનિનો મન ખંડન થતા મંડનનો ખેદ ફર કરવા જેમનિ પ્રગટ થઈ કહેવા લાગ્યા કે વ્યામથી મારો મત જિન્ન હોય નહીં તો તે કયા સ્થાનથી અને કેવા સ્વરૂપથી કહેવાને આવેલા ?

વગી કહ્યું કે-કષિત, હતાત્રય, અને વ્યામ ત્રણ યુગના ત્રણ, તેમ આ કલિમાં શંકર દેવ તે શંકર અવતાર બતાવ્યા. પણ વેદોમાં અવતાર વાક્યું નામ નીચાણુજ નથી આધૂનિક પુરાણોમાં ઘૂંચ્યો છે આમાં સત્યતા કયી બાબુની વિચારવાની ?

(૨) પ્રદ્યાના અવતાર મંડનને તો શંકરે હરાવ્યા હતા, પણ સરસ્વતી પ્રદ્યાલોકથી નીકળીને મંડનની સ્ત્રી થવા આ લોકમાં આવેલાં તેમને કહ્યું હું પ્રદ્યાના અંગલૂત છું મને જાણ્યા વગર તમારી જાત પુરી નથી. શંકરે આનાંકાની તો ઘણીએ કરી પણ ગર્ગી સાથે ચાર્ણવલ્ક્ય આદિના વાદના દાખલા આપી ચોતાની સાથે વાદ કર્યો હરાવ્યો. અને સંતર (૧૭) દિવસ સુધી ચાલ્યો છેવટે સરસ્વતીએ કહ્યું કે-સર્વજ્ઞ થઈને કરો છો તો કામ કેલિનું સ્વરૂપ બતાવો, છેવટે માંસની સુદત માગી, સ્વામી પ્રપંચ કરવામાં કુશલજ હતા તેથી શિષ્યોને આડું અવલું સમજાવી મૃતક રાજાના શરીરમાં વિદ્યાથી પ્રવેશ કર્યો. તેની રાણીઓ સાથે કામ કેલિ ખૂબ કરી, મર્મ જાણીને સરસ્વતીને પણ જીતી લીધાં.

થોડુંક વિચારવાનું કે-અનાદિકાલના પ્રદ્યાલોકના પ્રદ્યા, નાનો માટાં જીવોના ઘાટ ધડવામાં કુશલ, નવીન નવીન સૃષ્ટિ રચના કરતાં વખતો વખતે ચાર કષિઓને ચારો વેદોનું જ્ઞાન આપનાર, એવા પ્રદ્યા શંકરથી હારી ગયાં તો પછી તેમની સ્ત્રી સરસ્વતીના શા સાર કે શંકરના આગળ ટકી શકે ?

જો કે અલંકારના ગ્રંથોમાં અલંકાર હોય છે. પણ તેમાં અસહભાવનાના વિષયોની કલ્પના સહભાવમાં અને સહભાવનાના વિષયોની કલ્પના અસહભાવમાં કરેલી જોવામાં આવે છે. પરંતુ કેટલાક વૈદિક મતના પંડિતોએ તો પ્રદ્યા, વિષ્ણુ અને મહાદેવના વિષયોમાં તો, કેવલ અસહભાવનાનાં વિષયોમાં જગતના કર્તા હતાં બતાવી વેદોથી તે પુરાણો સુધી ગોઠવી, માટામાં માટા દેવોનો આરોપ કરી, આખી દુનીયાને જ ઉધે ભાગે દોરવાનો પ્રયત્ન કરેલો હોય તેમ નજરે પડે છે, તે ઘણા આશ્ચર્યની સાથે ખેદ પામવા જેવું થયેલું છે. જીવો આ વિષયમાં અમારો “તત્ત્વત્રયી મીમાંસા” નામનો ગ્રંથ. આજે તો સત્ય શોધકોને સત્યા સત્યનો નિર્ણય કરવાનો પુરેપુરો સમય છે પરંતુ જેમને હાય જાપનો કુવો કરવો હોય તેમના માટે તો દુનીયામાં કોઈ પણ ઉપાય દેખાતો જ નથી.

સર્ગ ૧ લા થી ૧૦ મા સુધીની સત્યતાનો વિચાર કર્યો

હવે સર્ગ ૧૧ થી રહેલાનો વિચાર તપાસી જોઈએ—

સર્ગ ૧૧ મા, શ્લોક ૭૫ નો—

શૈલ પર્વતે કાપાલિક-શંકરની સ્તુતિ કરીને કહેવા લાગ્યો કે, કોઈ સર્વજ્ઞનું કે રાજાનું મસ્તક હોમીય તો તું સહેહથી સ્વર્ગે જઈશ એમ ભરવાનાથે

મને કહ્યું છે. જો મારા પર કૃપા થાય તો મારું ઈષ્ટ થાય. વૃત્રાસુરને મારવા દધીચિએ ઇંદ્રને પોતાનાં હાકકયાં આપ્યાં હતાં. શંકરે કહ્યું કે—અહિરમાં નહીં અને એકાંતમાં આવજો, સંધ્યા કરવા એકાંતમાં ગયા ત્યાં જઈને કાપાલિકે તરવાર ખેંચી. પદ્મપાદને ભાસ થતાં મંત્રજાલથી નૃસિંહ, રૂપ ધરીને, પ્રહ્લાદના સ્મરણથી નૃસિંહે હિરણ્યકશિપુને જેમ ચીરી નાખ્યો તેમ કાપાલિકને ચીરી નાખી, અદૃટ હાસ કર્યો. બીજા શિષ્યોએ કાપાલિકને અને ગુરૂને મરણ પામેલા જોયા. પદ્મપાદ નૃસિંહની ત્રણ ગર્જનાથી સમાધી ઉતરતાં, શંકરે કહ્યું કે આ સ્વરૂપ અંતર્હિત કરો. સ્વ સ્વરૂપમાં આવેલા પદ્મપાદે બનેલી બીજા ગુરૂને જણાવી, આ અમરકાર જોઈ એકે પદ્મપાદને પુછ્યું કે—તમે નૃસિંહને પ્રસન્ન કેવી રીતે કર્યાં? ઉત્તરમાં જણાવ્યું કે મેં પર્વતમા ઘણા દિવસ ધ્યાન ધર્યું. ત્યાં એક ભિક્ષુ અને પુછ્યું કે તમે ધ્યાન શા માટે કરો છો? મેં નૃસિંહને પ્રસન્ન કરવાનું જણાવતાં તે ભિક્ષુ વેલાથી બાંધી મારા આગળ ખડા કર્યા. મેં નૃસિંહને પુછ્યું કે તમે ભિક્ષુના વંશમાં કેવી રીતે થયા? નૃસિંહે મને કહ્યું કે આ ભિક્ષુના જેવું ધ્યાન બ્રહ્માદિકોએ પણ ધર્યું નથી. વધારે પુછડું નહીં એમ કહી મારા પર કૃપા કરી અંતર્ધાન થઈ ગયા. ઇત્યાદિ ॥

સર્ગ ૧૧, માની આ બીનામાં થોડુંક વિચારવાનું કે—

ઉપકારી જાણી કાપાલિકે મસ્તકની માગણી કરેલી, સર્વજ્ઞ શંકરે તેને નાશ શા હેતુથી થવા દીધો? આમાં પ્રપંચ કેવા પ્રકારનો? પદ્મપાદે નૃસિંહ રૂપ ધરી કાપાલિકને ચીરી નાખ્યો. બાંધાનું કાંઈ સત્ય હશે ખરું? ભિક્ષુ નૃસિંહને વેલાથી બાંધી હાજર કર્યો, ત્યારે પદ્મપાદે પુછ્યું કે—તમે ભિક્ષુના વંશમાં કેવી રીતે થયા? નૃસિંહે જણાવ્યું કે બ્રહ્માદિકો પણ ભિક્ષુના જેવું ધ્યાન નથી ધરી શક્યા?

બ્રહ્માએ શતરૂપા બનાવી, દેવતાની સાથે ચત્રચિત્તા થયા, ભેવાને ચાર મુખ કર્યાં હતાં. પુત્રી, પાછલ હરિણરૂપ ધરીને પણ દોડેલા બગાવ્યા છે તેમ નૃસિંહના ધ્યાનમાં ન દેરી શક્યા હોય તો તે બનવા નેગ છે.

નૃસિંહમાં વિચારવાનું કે—૯ વામુદેવોમાં ૭ મા—૬૫ છે, પ્રતિવામુદેવ પ્રહ્લાદ છે, ૬૫ને છોડી પાંચમા પુરુષસિંહને નૃસિંહ લખી યામતામાથી બિત્પન્ન કરી, પ્રહ્લાદના બાપનો નાશ કરવાવાળા લખીને બગાવ્યા છે. (જુઓ તત્ત્વત્રયી પૃ. ૬૫-૬૬ નું કોષ્ટક)

લિંગપુરાણમાં એવું છે કે-શિવના ગણવીરભદ્રે, ચરભ પક્ષીનું રૂપ ધરીને નૃસિંહને ચીરી નાખેલા અને તેના ચામડાનું આસન શિવ કરીને બેઠેલા. તે શંકરદેવના અવતાર શંકરનું મૂલનું શરીર બલતુ. જોલવવાને, તે નૃસિંહ કયાંથી આવ્યા ? આ બધો પ્રપંચ કયારથી અને કોણથી રચાયો છે તે વિચારવાની બલાણુણુ કહે છે.

(વીરભદ્ર અને નૃસિંહનો સંબંધ-મુવો તત્ત્વત્રયી પૃ. ૩૩૬)

સર્ગ ૧૨ મો-શ્લોક ૮૮ નો-શંકર-ત્રીથોમાં કરતા મૂકાણિકામાં આવ્યા ત્યાં મરણ પામેલા પુત્રનો માટે શોક કરતા બ્રાહ્મણ કુટુંબને જોઈ શંકરને કયા આવી. “આકાશ વાણી થઈ કે અસમર્થ કયા બતાવે.” આચાર્યે કહ્યું-અસમર્થને જોલવું શોભે ? સમર્થ છે તો શોક દૂર કરે, એટલે મુવેલા ઉઠીને ઉભો થયો.

આમાં વિચારવાનું કે-એવી વાણી કરવાવાળો કોણ હતો કે જે મરેલાને ઉભાં કરી દે ? આ વાત પોતાની મહત્વતા માટે લખાઈ કે આમાં કોઈ સત્ય તત્ત્વ છે ? મરેલાને જીવતા કરવાની સત્તા યુગ યુગમાં લકતોના રક્ષક એવાં શ્રી કૃષ્ણ ભગવાનમાં હતી ? જે મરેલાને જીવતા કરવાની સત્તા શ્રી કૃષ્ણમાં હોતી તો દારિકાના દાહ વખતે નાથ થએલા પોતાના કુટુંબનાજ માણસોને શું જીવતા ન કરી શકતા ? આમાં શું સત્ય છે વિચારવાની બલામણુ કહે છે. મોટા મોટા પંડિતો થઈ પાયા વગરનું લખે તેમને વધારે શું કહેવું ? ॥ સર્ગ ૧૨ મો થયો.

સર્ગ ૧૩ મો-શ્લોક ૭૫ નો છે. ભાખ્યાદિકના સંબંધવાળાનો વિચાર અમોએ લીધાજ નથી. બલણુવાની ઇછાવાળો ત્યાંથી જોઈ લે.

સર્ગ ૧૪ મો-શ્લોક ૧૭૫ નો.

પર્વત ઉપર ધ્યાનમાં શંકર સ્વામીએ માતાનો મંદવાડ જોની, તેમની સેવામાં પોતે પહોંચ્યા. અનેક આલાપ સંભાષના અતે શંકરદેવનું સ્તવન કયું શંકરસ્વામીની માતાને લેવા શંકરદેવે વિમાન સાથે પોતાના દૂતોને મોકલ્યા. શંકર સ્વામીએ માતાને જણાવ્યું કે-શંકરદેવના દૂતો વિમાન લઈને આવ્યા છે, તેમાં બેસીને શંકરના ધામમાં પધારો ? તેમની સાથે જવાની ઇચ્છા ન બતાવતાં દૂતોને વિદાય કર્યા. પછી વિષ્ણુની સ્તવના કરી, વિમાન લઈને વિષ્ણુના દૂતો આવ્યા. એટલે વિષ્ણુનું ધ્યાન ધરતાં દેહ છોડી દૂતો સાથે વિમાનમાં બેસી

વેકુંઠમાં આલ્યાં ગયાં. બાકીના અનેક કાર્યો થઈ ગયા પછી અનેક દેશોમાં ફરી
ક્ષતમતનું ખંડન કરી અક્ષતમતનું સ્થાપન કર્યું.

આ સર્ગ ૧૪ માં વિચારવાનું કે—

શંકરદેવ રૂપે શંકરસ્વામી પોતેજ છે. તો પછી બીજા કયા શંકરદેવના
દ્વિતીય વિમાન સાથે બોલાવ્યા? વેદ સમયના મોટા મોટા ઋષિઓના માટે કોઈપણ
દેવના દ્વિતીય વિમાન લઈને દેવા આવ્યા હોય એમ ચારો વેદો સુધી તપાસતાં
જણાવું નથી, તો શું આ શંકરદિગ્વિજય કલ્પિત રૂપની ગોઠવાડી ન ગણાય? જો
એમ હોય તો દિગ્વિજયના દેષોમાં મૈત્ર્ય શું? માતાએ શંકરના કામમાં
જવાબી ના પાડી, એ શું તેમના સ્વાધીનપણાનું હતું? પ્રમદા પ્રમદલોકનું અને
વિષ્ણુ વૈકુંઠનું સ્થાન કયા કાલમાં પોતાના કર્ણજે કરીને બેઠેલા? પ્રમદા આ
દ્વનીયામાં આવી અનેકોના અપરાધી બન્યા, તો પછી શું વિશેષ મેળવવાને
આવતા હતા?

વિષ્ણુ ઉપેક્ષાઓથી માથુ કપાવી હયગ્રીવ વિષ્ણુ બન્યા તે કયા કાલમાં?
અને વારંવાર દ્વનીયામાં આવી દાનવોનો અને અસુરોનો માર ખઈ ભાગતા ક્યાં
આ બધું તકંટ કયા તકંટીઓથી ઉભું થયેલું? મજાજનો? સત્ય વસ્તુના
ગવેષક બનો, કોઈના ભમાવ્યા ધ્વજની માફક ના ભમો અને ભમતો તો ના તે
આ લોકના સુખના ભાગી બનશે તેમજ ના તો પરલોકના સુખના ભાગી બનશે.
કંઈ વેકયા વગર કોઈપણ પ્રકારનું જ્ઞાન કે સુખ મળી શકતું નથી, એમ આપ
સારી રીતે સમજો છો, અસત્યના માર્ગમાં સુખમતાં દેખાશે પણ તેમાં નતો આ
લોકનું સુખ હંમેશા દરલનું પ્રાપ્ત કરી શકાશે તેમજ નતો પરલોકનું સુખ હંમેશા
દરલનું મેળવી શકાશે એ વાત આપ ખુબ સમજો છો? આજે સત્ય તત્ત્વ
મેળવવાનાં ઘણા ઘણા સાધનો છે અને પોતાનો માર્ગ પોતાનેજ ખોટી લેવાનો
છે બાકી કોઈ પણ આપણને સત્ય માર્ગે દોરી જાય એવો સંપુરણ તો કેટલોજ
નજરે પડશે એમ ખુબ વિચારશો.

સર્ગ ૧૫ માં, શ્લોક ૧૭૪ નો

(૧) શંકર સ્વામી હજારો શિષ્યોની સાથે દિગ્વિજય કરવાને નીકળ્યા
ત્યાં સુધનવા રાજાને પજુ સાથે લીધા. પ્રથમ કાપાલિકોની સાથે ઝડપ કરી,
સુધનવા રાજાએ તોએને દહાવ્યા.

૨ (૨) આગળ ગોઠણમાં—શૈવ મતના આચાર્ય નીલકંઠ સાથે વાદ. નીલકંઠે કહ્યું કે તત્ત્વમસિ વાક્યથી જીવ અને ઇશ્વરનો અલેહ માનો છે. તે યોગ્ય નથી, અંધારા અજવાળાની પેઠે જીવ ઇશ્વરના ધર્મો વિરુદ્ધ છે. ઇત્યાદિ અનેક દાખલાઓ આપ્યા પણ શંકર સ્વામીએ તોડી પાડી તત્ત્વમસિ નો અર્થ નીચે પ્રમાણે સમજાવ્યો. જીવ-કાર્યોપાધિ છે, અને ઇશ્વર કારણોપાધિ છે, પણ તેમનો ચિન્ન શબ્દ એક જ છે, તેથી ભાગ લક્ષણથી કોઈ બાબતને ગ્રહણ કરવી અને કોઈ બાબત ગ્રહણ ન કરવી, એવીજ રીતે-જહલ ડ જહલ લક્ષણથી 'દેહનું' એક જ છે, ત્યાં કોઈ ભત્તનો વિરોધ આવતો નથી. એ રીતે, ઘણાં શ્રુતિનાં પ્રમાણોથી ખંડન કરી શિષ્ય કર્યો.

(૩) ઉજયનમાં ભટ્ટ ભાસ્કરનો પદ્મપાદ સાથે વાદ થતાં ભટ્ટ-જે શ્રુતિ-ઓનાં પ્રમાણ આપી લેદવાળું દ્વૈત મતનું સ્થાપન કર્યું. તેજ શ્રુતિઓથી અલેહ બતાવીને ભટ્ટને પોતાનો શિષ્ય બનાવ્યો.

(૪) કોપી ન માત્ર ધારણ કરનારો, કોઈ જૈન પીશાચના જેવો, આવીને શંકરાચાર્યને કહેવા લાગ્યો કે—

૧ જીવ, ૨ અજીવ, ૩ આશ્રવ, ૪ સંવર, ૫ નિર્જશ, ૬ ખંધ, અને મોક્ષ, એ સાત પદાર્થોને સખ્ત ભગીની રીતિથી તમે સ્વીકારતા નથી.

શંકરના જીવ સ્વરૂપના પ્રશ્નમાં જૈને કહ્યું કે-જેવડો દેહ તેટલો જીવ.

શંકરની તર્ક-દેહ જેવડો હોય તો ઘટના જેવો અનિત્ય પ્રાપ્ત થશે ? અને મનુષ્યના દેહથી હાથીનાં દેહમાં જતાં અમુક ભાગ જીવ વિના રહી જશે અને ત્યાંથી મછરના દેહમાં જતાં બકાર રહી જશે ?

શંકરની તર્ક-અવયવો-જનારા આવનારા હોય તો પંચ ભૂતોથી પ્રગટ અને લીન થતા સંભવતા નથી. કેમકે જીવ પંચભૂતના વિકાર રૂપ નથી.

જૈનો તરફથી-અવયવો જન્મ તથા નાશથી રહિત નિત્ય છતાં આવે છે અને જાય છે. હાથીમાં વૃદ્ધિ પામેલા અને મછરમાં ઓછા થએલા બ્યાપે છે. એ અમારો નિદાંત છે. શંકરની તર્ક-અવયવો અચેતન છે કે ચેતન ? ચેતન હોય તો ઘણાનો મત વિરુદ્ધ થતાં શરીરની ખરાબી થાય, અચેતન હોય તો આખા શરીરને ચેતના આપી શકાય નહીં. જૈનોના તરફથી-ઘણા ઘોડાઓ એક મતથી રથ ચલાવે છે તેમ શરીરને ચલાવે તેમાં વિરોધ નથી.

શંકર-ધણા ઘોડાઓ સારથિના પ્રભાવથી એક મત થાય છે, શરીરમાં બીજો નિયામક નહીં હોવાથી એક મતપણું કેમ થાય છે? જૈન તરફથી-અવયવો આવતા જતા નથી-મોટા શરીરમાં કુલ છે. નાનામાં ચક્રાચાર જાય છે, જોના દષ્ટાંતની પેઠે-લોહી પીને કુલે નીચોવતાં મુકય જાય તેમ થાય છે.

શંકરની તર્ક-અવયવોમાં ચક્રાચાર વિકાસ થતો હોય તો વિકારી કરે. વિકારીનો નાશ પામતાં જીવનો પણ નાશ થાય. તેથી કરેલા કર્મનો નાશ અને ફરીથી ઉત્પન્ન થએલા જીવને નહીં કરેલા કર્મની પ્રાપ્તિ, એમ બે દોષ પ્રાપ્ત થાય, વળી બીજો દોષ-તુંબડું ભારથી જલમા કુબેલું રહે તેમ આક કર્મોના ભારથી કુબેલા જીવને ઉચે જવા રૂપ મોક્ષ તેને બાધ આવે. અવયવો જ્યાં આવના સ્વભાવવાળામાંથી કયા અવશેષ રહેલાઓની મુક્તિ?

બીજી એ છે કે-જૈન સંઘના પદાર્થોમાં-સત્ત્વ, અસત્ત્વ, એકત્વ અને ત્વાદિ પરસ્પર વિરુદ્ધ ધર્મોનો એકી વખતે સમાવેશ કરવાના સાધન ભૂત જે તમારો x સમજાગી નય છે તેને પણ અમો ચોખ્ખ ગણતા નથી. કારણ કે પરસ્પર વિરુદ્ધતા ધરાવનારા વાસ્તવિક ધર્મોની એક પદાર્થમાં એકી વખતે સ્થિતિ સંભવતીજ નથી.

આ સર્ગ ૧૫ માં નો કિંચિત્ વિચાર—

(૧) શંકરસ્વામીએ હિંમ્ વિન્ય કરવા હવેરા બ્રાહ્મણો સાથમાં લીધા, લાવ લસકરની સાથે મુધનવા રાજાને પણ સાથમાં લીધા. ભુલો કે સાચો ન્યાય સ્વાર્થી લોકોનો કે દુરાચારીઓનો જગત જસ્તીનો હોય છે. તેવો ન્યાય પ્રથમજ કાપાલિકોની સાથે થય ગયો.

(૨) શંકર સ્વામી અદ્વૈતમતનો આશ્રય પકડીને દુનીયાને પણ મનાવવાને લાવલસકર લઇને નીકળ્યા છે, એટલે ન્યાય કે અન્યાય સત્ય કે અસત્ય જોવાનો કે તપાસવાનો અવકાશ કયાંથી હોય?

અત્યંતજ કયાં વિના એકાંત અદ્વૈતની સિદ્ધિ કરવી તે કેવલ દુરાચારજ ગણાય એ વાતો તેમનાજ વાક્યોથી આપણને પગલે પગલે એટલી બધી નજરે પડે છે કે તેની ગણતરી પણ ન કરી શકીએ. પણ જેઓ એક દૃષ્ટિ પર ચડી

x અર્થઠાર પદિને-ટીપ્પનમાં-સમજામી મૂકીને ઉવટમાં જમ્યું છે કે-ન

:સખ બર્મોઓની પ્રત્યેક પદાર્થોમાં અમે તેવા બીજા પણ પરસ્પર વિરુદ્ધ ધર્મોનો સમ રેટ થય છે. (એમ ચોખ્ખું જણાયું છે.)

જાય તેઓ પોતાના વાક્યોમાં કે વિચારોમાં, પણ પુરતો લક્ષ રાખી શકતા નથી તે। પછી બીજાઓના તત્ત્વોમાં રહેલી સત્યતા શોધવાનો અવકાશ ક્યાંથી મેળવે? તેવાજ પ્રકારનો ન્યાય આ શંકર દિગ્વિજયમાં બેવામાં આવે છે. જેવી રીતે હું નહીં જેવો બેઇ શક્યો છું તેવી રીતે બીજા સુર મધ્યસ્થ પંડિતોં તે જરૂર બેઇ શક્યા જ હશે. પણ આવા આવા મોટા પંડિતોને આપણા જેવા સામાન્ય જનોએ કહેવું શું અને લખવું પણ શું? એ એક વિચાર ભરેલું જ થઇ પડે છે. હવે આપણે મૂળ વિચાર પર આવીએ છીએ—

દ્વૈતમતના શૈવ, નીલકંઠાચાર્ય સાથે વાદ ચાલતાં, “તત્ત્વ મસિ” નો અર્થ સ્વામીજી એ નીચે પ્રમાણે સમજાવ્યો—કાર્યોપાધિ જીવ અને કારણોપાધિ ઇશ્વર છે પણ તેમનો ‘ચિદંશ’ એકજ છે. તેથી ભાગ લક્ષણથી કોઇ બાબતને પ્રહણ કરવી, અને કોઇ બાબત ન પ્રહણ કરવી. એવીજ રીતે જહંકઠ જહંક લક્ષણથી કહેવું ઈચ્છ્ય છે ત્યાં કોઇ બાબતનો વિરોધ આવતો નથી. આ પ્રમાણે ઘણી શ્રુતિઓનાં પ્રમાણ આપી ખંડન કર્યું અને શિષ્ય કર્યો.

આમાં વિચારવાનું કે—નીલકંઠે દ્વૈત મત છોડીને તત્ત્વમસિ ના વાક્યથી આદૈત મતને સ્વીકાર્યો તે વસ્તુ સ્થિતિ યથાર્થ નથી. જુવો કે—આ અજ્ઞ જીવને સમજાવવાનું કે તું તે બ્રહ્મ સ્વરૂપનો છે પણ ક્યારે? ઉપાધિ ભૂત લાગેલા પાંચ ભૂતોનો સંગ છોડે ત્યારે? પાંચ ભૂત રૂપ વસ્તુ બીજી જ છે, સ્વામીજીએ માતાનો ખેડ દૂર કરતી વખતે કહ્યું હતું કે—સારાં નરસા કર્મનો ભોગ કરવા જીવ સ્થૂલ દેહમાં વિચરે છે. તેથી યમાદિક વિના જીવને મોક્ષ નથી. માટે દ્વૈત પણ છોડ્યા પછીથી જ ‘તત્ત્વ’ સ્વરૂપનો બને છે.

અર્થાત્ ભૂતોની ઉપાધિવાળો જીવ પ્રથમ દૈન સ્વરૂપનો જ છે, તેજ ઉપાધિથી મુક્ત થએલો બ્રહ્મ સ્વરૂપ થએલો અદ્વૈતના સ્વરૂપને ધારણ કરે છે.

પ્રથમ ઘટને માન્યા વગર અઘટ નો પ્રયોગ ત્રણ કાલમાં પણ બની શકશે નહીં.

એકની એક વસ્તુમાં બીજી વાત કરવાનો અવકાશ જ ક્યાં રહે છે? માટે શંકર સ્વામીનો અદ્વૈતમત દ્વૈતપણું અંગીકાર કર્યા વગર ત્રણ કાલમાં પણ નહીં બની શકે એકાંત અદ્વૈત પક્ષે તે સત્ય વસ્તુ સ્વરૂપને જનાવનારો નથી પણ દુરાગ્રહમાં જ ખેંચી જનારો છે એ નિર્વિવાદ છે. બીજી વાત એ કે—કર્તા ક્રમ અને કરણાદિ કારકો એક જ વસ્તુમાં ઘટી શકતા હોય તો જ એકાંત અદ્વૈત

ની સિદ્ધિ થાય, નહીં તો ત્રણ કાલમાં પણ એકાંત અદ્વૈતની સિદ્ધિ નહીં થાય
દૈત છે તેણેજ પાછલ અક્ષર મૂકી શકાશે.—

(૩) ઉન્નયના સદ્ સ્વાસ્કર દૈત મતની સિદ્ધિ કરવા જતાં, પોતે જ
અદ્વૈત મતમાં ફસી ગયા. તેનું કારણ એતાં તેમને વેદોમાંથી પણ સત્ય વસ્તુ નહીં
મળેલી હશે, જો વેદોનું અધ્યયન કરીને સત્ય વસ્તુ મેળવેલી હોત તો સ્વામીજીના
એકાંત રૂપ અદ્વૈત મતના દુરાગ્રહમાં શું કરવાને ફસતા ? દૈત અને અદ્વૈતનું
સ્વરૂપ અમો ઉપર બતાવી ગયા છે ત્યાંથી વિચાર કરીને જુવો સત્યા સત્યનો
નિષ્કર્ષ આપો આપ થઇ જશે. તેઓ કેમ બીજા કારણથી ફસ્યા હોય તો તેમની
ગતિ તેઓ પોતે જાણે તે ખરી ?

(૪) વાદ્વિક કેશના જૈનધર્મના પંડિતોના માટે, અને જૌદ્વોના માટે
શંકરદિગ્વિનયમાં ઉચ્ચામાં ઉચ્ચા શબ્દો જે વાપર્યા છે તે તેમના પંડિતપણાને
અને તેમના જાતિકુલને ખરેખરા શોભાવે તેવા છે.

પ્રથમ જૈનોના તરફે લખ્યા છે તે જૈનોની માયન્તા પ્રમાણે યથાર્થ ॥

જેટલો દેહ તેટલો જીવ જૈનોની માન્યતા પ્રમાણે ખરાખર છે તેના ઉપર
દિગ્વિનયમાં જેટલી કુતર્કો કરી છે તે તેમની પંડિતાઇને લાજર્ન લગાડીને
ઉન્મત્તપણાનું ભાણ કરાવે છે. જૈનોના 'સ્વાદ્વાદ' યથાર્થ રૂપે સ્વામી સમજ્યા
હોત તો જાંશુલી મંત્રથી જેમ સર્પનું જેર રહેતું નથી તેમ સ્વામીજીને પોતાની
પંડિતાઇનો ઉન્માદ પણ રહેતો નહીં. કારણકે, આધુનિક સમયના સદ્જુદ્ધિના
પંડિતો તે સ્વાદ્વાદના મંત્રથી નિહમ્મપણાથી પોતાનાં માથા ધુત્તારી રહ્યા છે.
તેમા પ્રભાવ તે સ્વાદ્વાદના મંત્રનોજ, અને તે પંડિતોની સદ્જુદ્ધિનો પણ છે.
યોગ્ય વસ્તુનેજ યોગ્ય વસ્તુના યોગે જોપ થઇ પરંતુ અયોગ્ય વસ્તુને ન અડે
જે કે તે સદ્જુદ્ધિના પંડિતોના વિચારો ઘણા ઠેકાણે પ્રસિદ્ધ થએલા છે તો પણ
અન્ય સ્થાનની પુરતી કરવા કિંચિત્ દુર્લભ માત્રથી લખી જણાવું છું.—

(૧) પ્રથમ મૂલના અંકકાર-જૈનોના સ્વા દ્વાદને તદ્દન અયોગ્ય બતાવી
જીજ્ઞાસી કાઢ્યો છે. પરંતુ આધુનિક પંડિત કે જે દીપ્પન કરવાવાળા છે તેમને
જોખે જોખું કહી દીધું છે કે—આ સપ્ત ભંગીઓથી પ્રત્યેક પદાર્થોમાં ગમે તેવા
બીજા પણ પરસ્પર વિરુદ્ધ ધર્મોના સમાવેશ થાય છે.

અર્થાત્ આ સપ્ત ભંગીમા કેમ જાતનો વિરોધજ નથી રહેતો છતાં

અંતકારને તે વિપરીત લાગ્યો એ પણ એક તેમની દૃષ્ટિનીજ ખૂણી છે, કહેવત છે કે-‘ દષ્ટિ તેવી સૃષ્ટિ ’ તે પ્રમાણે થયું.

(૨) કાશીના મહા મહોપાધ્યાય રામમિશ્ર શાસ્ત્રીજી લખે છે કે-જૈનોનો અનેકાંતવાદ તો એક એવી વસ્તુ છે કે-તેને દરેકે સ્વીકારીને પડશે અને સ્વીકારી પણ છે.

સદસદમ્યા મનિર્વિચનીયં જગત્

જ્યારે વસ્તુ સત્ નથી કહી શકાતી અને અસત્ પણ કહી શકાતી નથી તો કહેવુંજ પડશે કે કોઈ પ્રકારની સત હોઈને પણ તે કોઈ રીતે અસત્ પણ છે એટલે અનેકાંતતાજ માનવી સિદ્ધ થઈ. (જુવો “-જૈનેતર દષ્ટિ એ જૈન ” પૃ. ૮૨ થી ૧૦૦ સુધીનો લેખ.)

(૩) કાશી હિંદુ વિશ્વ વિદ્યાલયમાં-દર્શન શાસ્ત્રના મુખ્ય અધ્યાપક શ્રીયુત્તમ દ્વિવિજય અધિકારી જણાવે છે કે-સ્યાદાદનો સિદ્ધાંત ઘણો મહત્વ પૂર્ણ છે અને ખેંચાણકારક છે. એ સિદ્ધાંતમાં જૈન ધર્મની વિશેષતા તરી આવે છે, કેટલાકોએ ઉપહાસ્ય કર્યું છે એ અજ્ઞાનતાને પ્રતાપે જ, શંકરાચાર્ય જેવા પણ એ દોષથી અલગ નથી રહી શક્યા, તેમણે પણ અન્યાય કર્યો છે. એવા મહાન વિદ્વાન માટે એવો અન્યાય સર્વથા અક્ષમ્ય છે. તેમણે નાગા લોકનો સિદ્ધાંત કહી અનાદર કર્યો છે, તે જૈન ગ્રંથોનો અભ્યાસ નહીં કરવાનું પરિણામ છે.

(૪) દત્તાત્રેય બાલ કૃષ્ણ કાલેલકર કાકા-‘ પૂર્વ રંગ ’ પૃ. ૨૪૩ માં-લખે છે કે-જૈનોના સ્યાદાદનું તત્ત્વ હિંદુસ્તાનના આખા ઇતિહાસમાં ઘટાએલું આપણે જોઈએ છીએ ” જન્માંધો જેમ હાથીને જુદી જુદી રીતે તપાસે તેવી આપણી આ જૂનીયાની સ્થિતિ છે.

વાસ્તવિક સંપૂર્ણ સત્ય જે કોઈ જાણતો હશે તે પરમાત્માને, આપણે જોઈતી શક્યા નથી.

(૫) લક્ષ્મણ રઘુનાથ ભીડે-“ ચિત્રમય જગત્ ” વર્ષ ૧૧ સને ૧૯૨૫ ડિસેમ્બર “જૈન સિદ્ધાંત”ના લેખમાં લખે છે કે-અનેકાંતવાદ ઉપર જણાવેલી અનાદકનંતત્ત્વની માલિકા વાંચતાની સાથેજ અદ્વૈતવાદ જૈન સિદ્ધાંતને અમાન્ય છે, એ દેખાઈ આવે છે. સાચુજ્ય મુક્તિ માનનારો દ્વૈતવાદ પણ તેને તેટલોજ અમાન્ય છે, કારણ મોક્ષ એટલે જીવાત્માએ શુદ્ધાત્મ તત્ત્વમાં લીન થવું એમ જૈનિઓ પણ માને છે. જગતના મિથ્યાત્વ સંબંધે પણ તેમની વિચાર સરણી

આવીજ સાપેક્ષ છે. મિથ્યા શબ્દનો અર્થ શંકરાચાર્યની પેઠે અસત્ય, કિંવા અદ્વૈતી ભાગવતોની પેઠે અનિર્વાચ્ય, એવો જૈનિઓ કરતા નથી. પણ હમેશાં બદલનાર અતએવ શ્રામક એવો કરે છે. અર્થાત્ જગત્ મિથ્યા એટલે જગત્ એ નથીજ, કિંવા અતકર્થ છે એમ નહીં પણ તે શ્રામક છે. કિંવા હમેશાં બદલનાર છે એવો અર્થ કરે છે. આ સંક્ષેપ વિચાર પદ્ધતિને જોતાં અનેકાંતવાદ કહે છે. ॥

(૬) ડૉ. ભંડારકર, મહાત્મા ગાંધીજી. તેમજ અનેક પાશ્ચાત્ય પંડિતો કહે છે કે-હિંદુ તત્ત્વજ્ઞાનની બાબતમાં અનેક શાખાઓ ઉત્પન્ન થવાનું કારણ એકાંગીવાદ પદ્ધતિજ છે. અનેકાંતવાદ પદ્ધતિજ વડે ચર્ચા કરતાં બધી શાખાઓને સાપેક્ષ માન્યતા દેવીજપડશે અને તે પ્રમાણે સાપેક્ષ માન્યતા દીધેલી પશુ છે તો પણ દુરાગ્રહપણું તેમને નડે છે.

(૭) મહામહોપાધ્યાય-પંડિત ગંગનાથ અલ્હવાદરાલા લખે છે કે-જળસે મૈત્રે શંકરાચાર્ય દ્વારા જૈન સિદ્ધાંતપર ખંડનકો પડા હૈ, તમસેં ઝુરે વિશ્વાસ હુવા હ કિ, ઇસ સિદ્ધાંત મેં બહુત કુછ હૈ જિરકો વેદાંત કે આચાર્યોને નહીં સમજા, યદિ વહ જૈન ધર્મ કે ઉસકે અસલી ગ્રંથોસે દેખને કા કદ ઉઠાવ. તો જૈન ધર્મસે વિરોધ કરનેકી કોઈ લી વાત નહીં મિળતી.”

(૮) હિંદી ભાષાના સર્વ શ્રેષ્ઠ લેખક, અને પુરંધર વિદ્વાન પંડિત શ્રી મહાવીર પ્રસાદજી દિવેદી લખે છે કે—

“ પ્રાચીન ઠરરેકે હિંદુ ધર્માવલંબી બડે બડે શાસ્ત્રી તક અગલી નહીં જાન તે કિ-જૈનિઓકા “સ્વાદ્વાદ” કિસ ચિડિઓકા નામ હૈ. ધન્યવાદ હૈ જમની ઔર ક્રાંસ, ઇંગ્લેંડ કે કુછ વિદ્યાનુરાગી વિશેષકો કેં, જિનકી કૃપાસેં ઇસ ધર્મકે અનુયાયિયોં કે કીર્તિકલાપત્રી જોજ ઔર ભારત વર્ષકે સાક્ષર જનોંકા ધ્યાન આકૃષ્ટ હુઆ. યદિ ચે વિદેશી વિદ્વાન જૈનોકે ધર્મગ્રંથોં આદિદી આલોચના ન કરતે, યદિ ચે ઉન કે પ્રાચીન લેખકોકી મહત્તા ન પ્રગટ કરતે તો હમ લોગ શાયદ આજલી પૂર્વવત્ હી અજ્ઞાન કે અધકારમેં હી હુમે રહેતે. ”

(૯) મારવાડ જોધપુર સન્ ૧૯૧૬ માં જૈન સાહિત્ય સંમેલન વખતે પ્રમુખ-શતીશ ચંદ્ર વિદ્યાભૂષણ જણાવે છે કે-“ જૈનીકમ” ના પ્રધાન સિદ્ધાંત સ્વાદ્વાદ અથવા તો સમસંગી ન્યાય, કે જે જૈન તત્ત્વ જ્ઞાનનો મૂલ પાયો છે, તેના પર બોલનાં જણાવ્યું કે-જૈન માન્યતા પ્રમાણે “સ્વાદ્વાદનો સિદ્ધાંત” અતિ

ગીતા-જૈન જૌદના વિશેષ સમાગમ પછીની નજરે પડે છે. ત્યારબાદ જૈન નેતાઓમાં ફટકુંડ અને તેમનો હાથ થતાં સાતમા આઠમા સૈકામાં શંકર સ્વામીએ કેટલાક બ્રાહ્મણ પંડિતાનં અને રાજાઓને ઉસ્કેરીને વૈદિક ધર્મના ઉદ્ધારના બંધને જૈન અને જૌદના ઉપર હુમલો કરી તેમના ઉપર અત્યાચાર કર્યો, એટલું જ નહીં પણ તેમનાં કેટલાંક મંદિરોનો નાશ અને છુટ કરી, તેમના પુસ્તકોને પણ કળજે કર્યાં. તે પુસ્તકોના આધારે વેદના અગ્નિ, વાયુ અને સૂર્ય આ ત્રણ દેવના ઠેકાણે નવીન રૂપના બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને મહાદેવ આ ત્રણ દેવને કલ્પા હોય ?

તર્ક—બ્રહ્માદિ દેવો ચારે વેદોના મૂલ સુધીમાં રહેલા મળે છે ?

હુંકમાં સમાધાન એટલું જ કે—બ્રહ્માદિક દેવોની નવીન શ્રુતિઓ બનાવી વેદ મૂલક ઠરાવવા પાછળથી ગોઠવવામાં આવી હોય તેનો વિચાર મારા આગળના લેખથી આપ સજ્જનો પણ વિચારી શકશો.

(૧) શંકર સ્વામીના પછીથીજ પ્રાયે વિશેષ પુરાણો લખાયાં, અને બ્રહ્માદિક મોટા દેવો તરીકે પંકાતા થયા, જીવો-તત્ત્વત્રયી. પૃ. ૪૫૫ થી દુર્ગાશંકર શાસ્ત્રીનો લેખ— ‘શંકરાચાર્ય’, બાણ, આપસ્તંબ વગેરેના ઉલ્લેખો જોતાં વાયુ વગેરે કેટલાંક પુરાણો જીના કાલમાં હતાં, પણ આતમાથી નવમા શતક સુધી અનેક નવાં પુરાણો રચાયાં અને નવમા શતકમાં અદ્ધારની સંખ્યા પ્રસિદ્ધ થઇ હોય. તેજ પ્રમાણે જૈના નો ‘સ્વાદ્ધાદ’ પણ વૈદિકોમાં ઉપાધતો ધૂસાડવામાં આવ્યો અને તેનું બ્રહ્મ રૂપાંતર ઋગ્વેદ ના પ્રલય નામના સૂક્ત સુધી લખી વેદ મૂલક બતાવવાનો પ્રયત્ન થયો.

(૨) આનંદશંકરભાઈ નો પુરાણ સંબંધી લેખ જીવો તત્ત્વત્રયી. પૃ. ૪૪૬ થી—“ પુરાણ નામના શ્રેયો હતા પણ અત્યારે જે રૂપમાં દેખાય છે તે તો બેશક નવું છે.

આર્યોના તહેવારોના લેખકે—જણાવ્યું છે કે—છઠ્ઠા સૈકામાં એટલે પુરાણો અસ્તિત્વમાં આવવા લાગ્યાં, ત્યાર પછી દેવતાઓની મૂર્તિઓ બનાવવાનો રીવાજ પડ્યો.

મણિલાલ નથુભાઈ દિવેદીના લેખથી જીવો—“ યજ્ઞ પુરુષ નવોજ દેવ કલ્પાયો, અને પ્રજાપતિ બધા ના મોખરે આવીને બ્રહ્મા તરીકે પૂજા તો થયો. ”

આ બ્રહ્માદિક નવીન દેવો જૂનામાં જીના ઋગ્વેદથી દાખવ થઇ ચારે વેદોથી પ્રસિદ્ધમાં મુકવામાં આવ્યા.

(૧૨) મહાત્મા ગાંધીજી કહે છે કે—“મુદ્ધિમાં પ્રતિદક્ષણ પરિવર્તન થાય છે. છતાં તેનું એવું સ્વરૂપ છે કે—તે સત્ય પણ છે (વસ્તુગતે) તેણે ન્વયા સત્ય કહ્યો તો મને અડચણ નથી. એથી મને અનેકાંતવાદી કે સ્વાદ્વાદી માનવા માં આવે તો ખાદ નથી. પંડિતો મનાવવા ઇછે તેમ કદાચ નહીં. તેઓ મને વાદમાં ઉતારે તો હું હારી જાઉં.”

સાત આંધલાઓએ હાથીનાં સાત વર્ણન આપ્યાં તે બધા પોત પોતાની દૃષ્ટિએ સાચા હતા. એક ખીજની દૃષ્ટિએ ભુકા હતા, ને જ્ઞાનીની દૃષ્ટિએ સાચા તથા ખોટા હતા. આ અનેકાંતવાદ મને બહુ પ્રિય છે. અનેકાંતવાદનું મૂલ્ય અહિંસા અને સત્યનું યુગલ છે.”

આ બધા પંડિતોના મતો તદ્દન ટુંકમાં વિચારી જોઈએ—

શંકર સ્વામીના સમયના મોટા મોટા અંચકારો હોવા છતાં, જૈનોના સ્વાદ્વાદના વિષયમાં ખીજકુલ ન સમજી શક્યા હોય એમ પણ કેમ કહી શકાય ? દિગ્વિજયના લેખકે—જૈનોના—દેહ જેટલા જીવતા લક્ષણમાં જે જે કુતકો કરી છે તેમાં જૈનોની માન્યતાનો એક અંશ પણ નથી, તેમજ સપ્તમંગીના વિષયમાં એક પદાર્થમાં એકી વખતે પરસ્પર વિરૂદ્ધ ધર્મોની સ્થિતિ સંભવતિ નથી કરીને જે લખ્યું છે તે પણ છણકાટ કરીને, બાળી ખૂલને જ લખ્યું હોય ? છણકાટ કરવાનું કારણ—વેદના પક્ષનો દુરાભિક્ષ હોય, એવું માફે અનુમાન થોડાજ માત્રમ પડશે.

ભુવો કે—વેદોમાં જે વિષય હોતો તે આધુનિક વ્યવસ્થા ધર્મના વિષયમાં કોઈ ભુદાજ પ્રકારનો હતો. જૈનોના સર્વજ્ઞોનો અને બૌદ્ધોના પ્રાદુર્ભાવના વખતે તેની ખીજકુલ મંદતા જનાતાં, તેની (વેદોની) સ્થિતિ મચ્છૂત કરવા પ્રથમ શ્રાદ્ધાણુ અથોની સરૂઆત કરવામાં આવી, અને તે વિષયના મોટા મોટા અથો બનાવી દીધા. પરંતુ જૈન બૌદ્ધની વિશેષ ચત્રવલમાં તે નિર્માદ્ય જેવા ભાસના લાગતાં, જૈન બૌદ્ધના સંઘર્ષબુદ્ધો ઉત્પન્ન થતા વિચારોને—ઉપનિષદ નામના અથોમાં ગોઠવતા ગયા, અને વેદોના તરફ દેટલીકના પસંદગી પણ બતાવતા ગયા. તેથી વેદોના વિષયથી અને શ્રાદ્ધાણુ અથોના વિષયથી કાર્મિક ઉચ્ચ દરજ્જાના તે અથો લોકોમાં મનાતા થયા. પરંતુ અંતીદ્રિય જ્ઞાનવિનાના તે ઉપનિષદકારો પરસ્પરના વિરોધને ટાલી શક્યા ન હતા. કારણ તે યાચિન મંડનરૂપથી ઉભા કરવામાં આવેલા હતા.

સમાયણ—ભારતાર્થિક પણ તે સમયના સર્વજ્ઞોની ચત્રવલની પરીયોજ લખાયલા નજરે પડે છે.

ગીતા-જૈન બૌદ્ધના વિશેષ સમાગમ પછીની નજરે પડે છે. ત્યારબાદ જૈન નેતાઓમાં ફાટકુટ અને તેમનો હાથ થતાં સાતમા આઠમા સૈકામાં શંકર સ્વામીએ કેટલાક બ્રાહ્મણ પંડિતાને અને રાજાઓને ઉસ્કેરીને વૈદિક ધર્મના ઉદ્ધારના બંધાને જૈન અને બૌદ્ધના ઉપર હુમલો કરી તેમના ઉપર અત્યાચાર કર્યો, એટલું જ નહીં પણ તેમનાં કેટલાંક મંદિરોનો નાશ અને લુટ કરી, તેમના પુસ્તકોને પણ કળને કર્યાં. તે પુસ્તકોના આધારે વેદના અગ્નિ, વાયુ અને સૂર્ય આ ત્રણ દેવના ઠેકાણે નવીન રૂપના બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને મહાદેવ આ ત્રણ દેવને કલ્પા હોય ?

તક—બ્રહ્માદિ દેવો આરો વેદોના મૂલ સુધીમાં રહેલા મળે છે ?

હંકમાં સમાધાન એટલું જ કે—બ્રહ્માદિક દેવોની નવીન શ્રુતિઓ બનાવી વેદ મૂલક ઠરાવવા પાછળથી યોઠવવામાં આવી હોય તેનો વિચાર મારા આગળના લેખથી આપ સજ્જનો પણ વિચારી શકશો.

(૧) શંકર સ્વામીના પછીથીજ પ્રાયે વિશેષ પુરાણો લખાયાં, અને બ્રહ્માદિક મોટા દેવો તરીકે પંકાતા થયા, જુવો—તત્ત્વત્રયી. પૃ. ૪૫૫ થી હર્ગાશંકર શાસ્ત્રીનો લેખ— ‘શંકરાચાર્ય’, બાણુ, આપસ્તંબ વગેરેના ઉલ્લેખો જોતાં વાયુ વગેરે કેટલાંક પુરાણો જુના કાલમાં હતાં, પણ આત્માથી નવમા શતક સુધી અનેક નવાં પુરાણો રચાયાં અને નવમા શતકમાં અદારની સંખ્યા પ્રસિદ્ધ થઇ હોય. તેજ પ્રમાણે જૈનાનો ‘સ્યાદ્વાદ’ પણ વૈદિકોમાં ઉપોદ્યોતો ધૂસાડવામાં આવ્યો અને તેનું બ્રહ્મ રૂપાંતર ઋગ્વેદ ના પ્રલય નામના સૂક્ત સુધી લખી વેદ મૂલક બતાવવાનો પ્રયત્ન થયો.

(૨) આનંદશંકરભાઈ નો પુરાણ સંબંધી લેખ જુવો તત્ત્વત્રયી. પૃ. ૪૪૬ થી—“ પુરાણ નામના ગ્રંથો હતા પણ અત્યારે જે રૂપમાં દેખાય છે તે તો બેશક નહું છે.

આર્યોના તહેવારોના લેખકે—જણાવ્યું છે કે—છટ્ટા સૈકામાં એટલે પુરાણો અસ્તિત્વમાં આવવા લાગ્યાં, ત્યાર પછી દેવતાઓની મૂર્તિઓ બનાવવાનો રીવાજ પડ્યો.

મણિલાલ નયુભાઈ દિવેદીના લેખથી જુવો—“ યજ્ઞ પુરૂષ નવોજ દેવ કલ્પાયો, અને પ્રજાપતિ બધા ના મોખરે આવીને બ્રહ્મા તરીકે પૂજા તો થયો. ”

આ બ્રહ્માદિક નવીન દેવો જૂનામાં જુના ઋગ્વેદથી દાખવ થઇ આરો વેદોથી પ્રસિદ્ધમાં મુકવામાં આવ્યા.

હવે હું સ્વાદ્વાદના મુખ્ય વિષયપર આવું છું.

આ જોનોના સ્વાદ્વાદના વિષયમાં પોતાના ઉદ્દેશો બહારમાં મુકનારા અનેક ભાષાઓના અભ્યાસીઓ, મોટામાં મોટા પંડિતો હોય, તેમ મને લાગે છે. અને સંપ્રહરો કરનાર હું-પુરૂં વ્યાકરણ બાણતો નથી, ન્યાય અલંકારમાં કંઈ વિશેષ સમજતો નથી, અગ્રેણ વિગેરે ભાષાનો તો બોલકુલ અભ્યાસજ નથી, માત્ર જન્મ દેશની ભાષા અને જૈન સર્વજ્ઞોના તત્ત્વોનો પણ નહીં જેવો અભ્યાસ કરી ચતુર્કિંચિત્ સ્વાદના યોગથી આ ણધા પંડિતોના સ્વરોમાં મારે સ્વર ભેળવું છું કે જેથી લોકોનું પણ તે તરફ ધ્યાન ખેંચાય, અને સર્વજ્ઞોના વચનનો આદર કરી તેઓના વચનનો રસ લેવા પ્રેરાય, અને સર્વજ્ઞોના વચનમાં રહેલી વિશેષતા સમજી પોતાના કલ્યાણનો માર્ગ મેલવે કે જેથી મારા પરિશ્રમની પણ સફલતા થાય.

(૧) દિગ્વિજયના ટીપ્પનકારે-સમવાંગી ન્યાયના સ્તંભે જણાવ્યું હતું કે-“ પદાર્થોમાં ગમે તેવા વિરુદ્ધ ધર્મોનો સમાવેશ થાય છે. ”

હું પણ એમજ સમજું છું અને કહું પણ છું કે-જેમ કેશરીસિંહના આગળ મહોન્મત્તહાથી જેવો પણ ટકી શકેજ નહીં, તેમ સ્વાદ્વાદ ન્યાયના આગળ એકપણ એકાંતવાદી ટકી શકેજ નહીં. છતાં દિગ્વિજયના મૂલકારને વિપરીત સાચી ભાષ્યું ? તેની ગતિતો તેજ જણે.

(૨) સમમિશ્ર સાત્રીજીએ કહ્યું હતું કે-“ વસ્તુ સફરૂપની યથ અસફરૂપની પણ છે, એટલે અનેકાંતતાજ માનવી સિદ્ધ થઈ. ”

આ વિષયમાં વિચારવાનું કે-નીલકંઠના વાદમાં ચંકરસ્વામીએ જતાવેલો જહ્નકહજહ્ન લક્ષણનો ન્યાય બે ગોરીના વર્ણોના જેવો શુદ્ધો હતો છતાં એક તરફ ખેંચાતાજ કરતાં ગોલીની સાથે ઘાસ અને માખણના ગમાવવા જેવો ન્યાય કરી કયો વિરોધ તત્ત્વ મેળવવાને તેઓ ભાગ્ય સાક્ષી બન્યા હશે ?

(૩) વિદ્યા બૂખે જણાવ્યું હતું કે-ચંકરાચાર્યે સ્વાદ્વાદ ઉપર અન્યાય કરેલો છે. ”

તે વાત મને તેમની સર્વોચ્ચ સાચી કહેલી લાગે છે. જેમ કેઈ સમ દિગ્વિજય કરવાની લાલસાથી નીકલેલો ન્યાયી કે અન્યાયી ણધાંએ માણ્યોને ચીખડાંની પેઠે ચીરી નાખે તેમ ચંકર સ્વામીએ કરેલું જણાય છે તો પછી તેમના હાથથી ન્યાય ક્યાંથી થવાનો હતો ?

(૪) કાકા કાલેળ કરે જણાવ્યું હતું કે—

“ સ્યાદ્વાદનું તત્ત્વ હિંદુસ્તાનના આખા ઇતિહાસમાં સમાયલું છે. વાસ્તવિક સંપૂર્ણ સત્ય જે જાણતો હશે તે પરમાત્માને હજી આપણે જાણી શક્યા નથી. ”

આમાં મારો સ્વર એ છે કે—હિંદુસ્તાનના આખા ઇતિહાસમાં એટલે-વેદ, વેદાંતાદિક છ એ શાસ્ત્રોમાં એ સ્યાદ્વાદનું તત્ત્વ સમાયલું છે.

આ મારા સ્વરમાં પરમહંસ જીવાનંદ સરસ્વતીનો—જૈનેતરના પૃ. ૭૮ થી ૮૦ માં આપેલો પત્ર સ્વર પુરે છે. જુવો પૃ. ૮૦ માં—“ પ્રાચીન ધર્મ, અગર કોઈ સત્ય ધર્મ રહ્યા હોતો જૈન ધર્મથી. જીસકી પ્રજા નાશ કરને કો વૈદિક ધર્મ વો પદ્શાસ્ત્ર, વો ગ્રંથકાર ખડે ભયેથે. ”

સંપૂર્ણ સત્યના જાણવાવાળા સ્યાદ્વાદ તત્ત્વના પ્રકાશક તીર્થંકરોજ છે, પણ બીજા કોઈ ઋષિઓ નથી. જ્યાં સુધી તેમના તત્ત્વો જાણવાનો અવકાશ મેળવતા નથી ત્યાં સુધી તે પરમાત્માને આપણે જાણી શકવાના જ નથી એજ દક્ષિનાર્થ ઇત્યાદિ છે. ”

(૫) લક્ષ્મણ રઘુનાથ લીડે કહે છે કે—“ જગન્મિથ્યા કે અનિર્વાચ્ય એવી માન્યતા જૈનોની નથી, હમેશાં બદલાતું રહેતું માને છે. ”

આમાં વિચારવાનું કે—પ્રત્યક્ષમાં પરિવર્તન થઈ રહેલા આ સંસાર ચક્રને સર્વથા મિથ્યા કહેતાં જીવનો ઇન્કાર કરવાળા નારિતકોના જેવુંજ થાય, જીવ જ નથી તો પછી તેનો ઇન્કાર કરવાવાળો જ કોણે માનવો ?

આ પ્રત્યક્ષમાં પરિવર્તન થઈ રહેલા સંસાર ચક્રનેજ, સર્વથા મિથ્યા માનીએતો પછી મુક્તિ થએલી જ કોની માનવી ? ખૂબ વિચાર દ્રષ્ટિથી વિચારવાની બલામણુ કહે છું.

(૭) પંડિત ગંગનાથ કહે છે કે—“ જૈન સિદ્ધાંતમાં બહુત ક્ષુદ્રે વેદાંત કે આચાર્યોને સમજ્યા નહિ. ”

આમાં મારા વિચારો—પંડિતજીએ સદ્બુદ્ધિથી કહ્યું છે તો સત્યજ પણ વેદાંતના આચાર્યોને સમજ્યું નહીં તે જરા વિચારવાનું છે.

૧ દિગ્ વિજયના પહેલા સર્ગમાં—ગ્રહાદિકોએ શંકર દેવને જણાવ્યું હતું કે—વિષ્ણુએ બીજા શાસ્ત્રો રચી વેદાદિકને હાનિ પહોંચાવી.

૨ પુરાણકારોએ-અનાદિના વિષ્ણુનું માથુ કપાવી ઘોડાનું માથુ લગાડી હથેલીવ વિષ્ણુ થયા બતાવ્યા.

૩ વળી દૈત્ય દાનવોનો માર ખાઇ વિષ્ણુ ભાગતા દર્શા.

૪ વિષ્ણુના કાનના મેલથી પેદા થઇ-મધુ-કેટલ એ દેત્યો બ્રહ્માને મારવા દોડ્યા.

૫ તે બ્રહ્મા વેદોમાં જગત્તના કર્તા થઇ, જમી સૃષ્ટિને વીંટલાઇને બેઠા.

ઇત્યાદી સંકટો હજારો વાતો શંકર સ્વામીના અદ્વૈત સિદ્ધાંતના સમય પછી પ્રાચી પુરાણોમાં તે વેદો સુધીમાં લખાઇ. જે શંકરસ્વામીએ જહફ અ જહફ લક્ષણના વિચારો બતાવી જમી ફનીયાને બ્રમ ચક્રમાં નાખી. તેમણે બૂલ કરી એમ આપણાથી કેવી રીતે કહી શકાયે ? પંડિતોને વિચારવાની લલામણ કરે હ અને બૂલચુકની માફી ચાહુ છું.

(૮) મહાવીર પ્રસાદ દિવેદીજીએ લખ્યું છે કે—

" પ્રાચીન હિંદુ ધર્મોવલ્લંબી જડે જડે શાસ્ત્રી હી અબલી તક નહીં જાનતે હૈ કે જૈનિઓ કા " સ્યાદ્વાદ " કિસ ચિડિયોંકા નામ હૈ. યદિ ચે વિદેશી વિદ્વાનો જૈનોંકા લેખકોંકી મહત્તા પ્રગટ ન કરતે નો હમ લોગ આજલી પૂર્વવત અજ્ઞાન કે અધિકાર મેં હી હુમે રહેતે.

આમાં મારા વિચારો-પંડિત મહાવીર પ્રસાદજી એ જે ધડક પછે સ્વયં કહ્યું છે કે-વેદ સમયના ઋષિઓ તો સ્યાદ્વાદનું નામ પણ નહીં જ જાણના હતા. શંકર સ્વામીના સમયના એકાંતપક્ષના પંડિતો-સામી જાત્રુના એકાંતપક્ષના પંડિતોને તોડી પાડવા સ્યાદ્વાદનો આશ્રય લઇ તેઓને તોડી પાડતા, પછી અજ્ઞાન વર્ગ ને ઉધાપાટા બંધાવવા આડે અવરો ન્યાય બતાવી, સ્યાદ્વાદનું ખંડન કરવા પ્રયત્ન કરતા. અર્થાત ખાઇ પીઇને ભાંડુ ઉધું વાળી લોકો ને અંધારામાં રાખવાનો પ્રયત્ન કરતા. એવી મારી અમજ થઇ છે તે માગ્ જ્ઞાનગણ પર બનાવેલા સ્પર્શ ના લેખથી આપ સજ્જનો પણ મને અગ્રમતિ આપશો. હું પણ જે આટલો દરજ્જા સુધી વિચારો ને મેળવવાને પહોંચ્યો છું તે આપ મહાન પંડિતોની બદાશ તાથીજ ?

(૯) શતીશ્રવદ્ર વિદ્યા બૃપત્ને જણાવ્યું હતું કે—

" સ્યાદ્વાદનો સિદ્ધાંત પ્રાચીન તીર્થંકરોએ પ્રવર્તાવેલો, તે છેદ ? તીર્થંકર થી મહાવીરે ઉપદેશ્યો હતો. બ્રાહ્મણ તત્ત્વ વેત્તાઓએ તેમાં દોષેડ ?

આરોપણ કયું છે. છતાં તેની વ્યાપકતામાં અને સમગ્ર વસ્તુઓની અવસ્થાઓ ને સ્પર્શવાની શક્તિમાં વિશિષ્ટતાને વ્યક્ત કરે છે.”

આમાં થોડું વિચારી જોઈએ—

વર્તમાન કાલના દેશી પરદેશી સદ્ગુણિના સેંકડો પંડિતો સ્વાદ્વાદમાં મુરેપુરે પ્રકાશ જોતા આવ્યા. થોડા વખત પહેલાના બ્રાહ્મણ તત્ત્વ વેત્તાઓ દોષો જોતા આવ્યા આ દષ્ટિ દોષ તેમનો કેવા પ્રકારનો ?

(૧૦) આનંદશંકર લાઈએ—જણાવ્યું છે કે—

શંકરાચાર્યે સ્વાદ્વાદ ઉપર જે અસેપ કર્યો છે તે મૂલ રહસ્યની સાથે સંબંધ રાખતો નથી.

મહાવીરના સ્વાદ્વાદને કેટલાક સંશય વાદ કહે છે જો હું નથા માનતો. સ્વાદ્વાદ સંશય વાદ નથી વિશ્વનું કેવી રીતે અવલોકન કરવું જોઈએ એ અમને શિખવે છે.

આમા થોડું વિચારવાનું કે—કર્ત્રિમ સર્વજ્ઞ શંકરસ્વામીએ—બધી દુનિયાને હલાવી નાખી. પછી મોટા જર્વમાં આવી સર્વજ્ઞ એવા મહાવીરના સ્વાદ્વાદને પણ તોડી પાડવા મોટો અત્યાચાર કર્યો, પણ બધી દુનિયામાં વ્યાપી રહેલા સ્વાદ્વાદનો મિદ્ધાત્વ, વધારે ને વધારેજ પ્રકાશ આપવા લાગ્યો. કહેવત છે કે—આખરે સત્ય ઉપર તરી આવ્યા વગર કલી પણ રહેતું નથી.

(૧૧) ડૉ. પરટેલક—“ જૈન ધર્મ એ ધર્મોના તુલનાત્મક શાસ્ત્રમાં અતિશય આગળ વધેલો ધર્મ છે. દ્રવ્યનું જ્ઞાન કરી લેવા સાફ ચોળેલા સ્વાદ્વાદનું સ્વરૂપજ બુદ્ધો એટલે જામ છે.

જૈન ધર્મ એ ધર્મ વિચારની નિઃસંશય પરમ ગ્રેણી છે,

જે પ્રજાને અમો અનાર્યના લેખામાં ગણુતા તેજ પ્રજા પોતાની સદ્ગુણિથી આર્યોના તત્ત્વની ખરી શોધ કરી અસદ્ વિચારથી કરેલી આર્યોની ભૂલો જાતાવના આગળ આવી તો પછી અમારો દરજો કયો ?

(૧૨) મહાત્મા ગાંધીજીએ કહ્યું હતું કે—

સૂદ્ધિમાં પ્રતિષ્ઠણ પરિવર્તન થાય છે છતાં તેનું એક એવું સ્વરૂપ છે કે તે ત્રત્ય પશુ છે.

એથી મને અનેકાંતવાદી કે સ્વાદ્વાદી માનવામાં આવે તો બાધ નથી.
પંડિતો મને વાદમાં ઉતારે તો હું હારી જાઉં.

આ અનેકાંતવાદ મને પ્રિય છે. એનું મૂલ્ય અહિંસા અને સત્યનું
યુગલ છે.

આમાં પણ કેટલાક મારા સ્વરો પુરૂં છું—

આ સૃષ્ટિનું પરિવર્તન થતું પ્રત્યક્ષ દેખાતાં છતાં સર્વથા નાશ થએલો
કેણે જોયો ? તેથી તેનું પરિવર્તન થતાં પણ સત્ય સ્વરૂપનીજ છે. તેવા સ્વરૂપના
વિચારો જતાવનારને અનેકાંતવાદી કહે છે કે સ્વાદ્વાદી કહે છે આમાં અસત્યજ
શું છે ?

“ગાંધીજી કહે છે કે-પંડિતો મને વાદમાં ઉતારે તો હું હારી જાઉં.”

હંરાશકવાળાથી સાક્ષાત્ સર્વજ્ઞ પણ દ્રશ્ય રહે, તો પછી ગાંધીજી દ્ર
રહે તેજ ચોખ્ખું છે.

અનેકાંતવાદમાં અહિંસા અને સત્ય અભાયક છે ખરું પણ તેનું મહત્ત્વ
સમતામાં રહેતું છે તે વિના ન તો આલોકનું કે પરલોકનું કાર્ય સાધી શકાય
તેમ છે તેના સંબંધે-યોગ શાસ્ત્રમાં બાર જાવનાના પ્રસંગે હેમચંદ્ર સૂરિજીના
તત્ત્વ જ્ઞામાંથી પ્રગટેલો પુઆરો—

વિગાહ સર્વદાસ્ત્રાર્ય-મિદ મૂચેસ્તરાંશુવે ।

દ્વાદશમ્ સ્વપરયો-નાંડન્યત્સામ્યાત્સુલાકરં ॥ ૧ ॥

આ શ્લોકનો હુંકમાં ભાવાર્થ—હનીયામાં તમામ આત્મેનું મંથન કરીને
હું શ્રી હેમચંદ્રાચાર્ય મોટા પોકારની સાથે કહું છું કે-આલોકનું સુખ અથવા
પરલોકનું સુખ પોતાને કે બીજાને મેળવવાની ઇચ્છાવાળાએ સમતાનું સેવન
કરવું, તેનું સેવન કર્યા સિવાય બીજું કોઈ પણ સુખ મેળવવાનું મરજ
જતાતું નથી.

જેન સર્વજ્ઞોએ જતાવેલા આ સમતાના પ્રયોગથી આજસુધીમાં અજ-
નેના અજાણે મહા પુરુષો પોતાના પરલોકનું કાર્ય સાધી મોક્ષમાં આપ્ત થઈ
છે. તો પછી આ સમતાના પ્રયોગથી આલોકના સુખને અહિંસાના અપરણથી
મેળવી કેમ ના શકે ? મારા દુક અનુભવથી હું વિચારી જોઉં છું તો જોજ મ.વમ
પડે છે કે જરૂરજ મેળવી શકે.

મહાત્મા ગાંધીજીએ-આ ચાલુ જમાનામાં આર્થિક પીડાથી મુક્ત થવા અહિંસાત્મક રહેવાનો જે પ્રયોગ બતાવ્યો છે તેજ પ્રયોગ આ દુનીયાની આર્થિક પીડા દૂર કરવાને સમર્થ નીવડશે. જે આ સમતાના માર્ગ ને છોડીને બીજા કોઈ આડા અવળે માર્ગે ચલી ગયા હોત તો આજ સુધીમાં અનેક કુટુંબોની પાયમાલી થતી જોવાને પ્રસંગ પ્રાપ્ત થતો. પરંતુ અહિંસાત્મક રૂપના ઉત્તમ પ્રયોગથી તેવો દુઃખદ પ્રસંગ પ્રાપ્ત નથી થયો, એજ આપણો સુદિન સમજવાનો છે.

પરંતુ જેઓ દુરાશ્રદ્ધને દૂર રાખી સમતા પૂર્વક સહ બુદ્ધિને ઉપયોગ કરે છે તેઓ પોતાની ધારણા પ્રમાણે પોતે ધારેલા ઠેકાણે પહોંચે છે અને દુનિયાને પણ દોરી શકે છે. અગર જો તેમાં વિષમતા હોય તો, પોતે અધ વચમાં લટકી બીજાઓને પણ અધ વચમાં જ લટકતા રાખે છે, પણ ધારેલા ઠેકાણે ઠેક સુધી પોતે પહોંચી શકતો નથી અને બીજાઓને પણ પહોંચાડી શકતો નથી. માટે પ્રથમ નિર્મલ બુદ્ધિથી સહ અસહ વસ્તુના સ્વરૂપનો વિચાર કરવાની ખાસ જરૂર છે. એક જગો પર કહ્યું છે કે-

एकं हन्या ज्ञवा हन्या-दिपुमुक्तो धनुष्मता ।

बुद्धिर्बुद्धिमता मुक्ता राष्ट्रं हन्या रसरजकं ॥ ૧ ॥

चयोऽनुरूपा प्रायेण प्राणिनां हृदि बुद्धयः ।

रसालस्य कपायाऽऽम्ल-मधुराः क्रमशो रसाः ॥ ૨ ॥

ભાવાર્થ-પોતાના ધનુષથી બાણને છોડનારો ધનુષવાળો એકાદને હણે, જો કદાચ ધારેલા નીશાણમાં ફેર પડી જાય તો તે બાણ ખાલી પણ જાય, પરંતુ સહ બુદ્ધિવાળાએ પોતાની સહ બુદ્ધિનો પ્રયોગ વાપરેલો હોય તો, તે સહબુદ્ધિવાળો રાષ્ટ્રની સાથે બધા રાજ્યોને પણ મુજબી નાખે છે.

આવા પ્રકારના દાખલાઓ પૂર્વ કાલમાં ઘણાએ બનેલા છે, અને આપણે પૂર્વકાળના અનેક લેખોથી જાણી પણ શકીએ છીએ.

પરંતુ આ વર્તમાન સમયમાં તો મહાત્મા ગાંધીજીએ શ્રી હેમચંદ્ર સૂરિજીના કથન મુજબ આર્થિક પીડાથી મુક્ત થવા આ દુનિયાને સમતા પૂર્વક અહિંસાત્મક રૂપ રહેવાનો પ્રયોગ જે શિખવ્યો છે તેમાં પોતાની આર્થિક સિદ્ધિનાં કિરણો ફેટતાં બેઠાં આખી દુનીયા તેમાં આશ્ચર્ય નિમગ્ન થઈ પડી છે. તેનું કારણ તપાસી જોતાં એમ માત્રમ પડે છે કે-વેદાદિક અનેક પ્રચલિત ધર્મોમાં દાખલ થઈ ગયેલી હિંસક રૂઢીના પ્રચરથી ભૂલાવામાં પડેલી આ દુનીયાને

સમતા પૂર્વક અહિંસાત્મક રૂપનો આ પ્રયોગ નવીન રૂપનો થઈ પડ્યો હોય, પરંતુ સદ્બુદ્ધિથી સર્વદા તીર્થઠકરોના તત્ત્વના અભ્યાસી મહાપુરૂષોનો તો ખરો સુદોજ એ છે કે-પૂર્વકાળમાં જે મહાપુરૂષોએ પોતાના આત્માની ઠરોથો ચુકિત કરી લીધી છે તેમને સમતા પૂર્વક અહિંસાત્મકના પ્રયોગથી જ કરી લીધી છે, અને પોતાના અનુયાયી વર્ગને પણ પોતાના આત્માની સિદ્ધિનો પ્રયોગ પણ એજ બતાવતા ગયા છે.

બુદ્ધિમાન બુદ્ધિ પ્રયુક્તા હોય તો પણ વ્યોત્પત્તિના પ્રમાણથી રસોત્પત્તિમાં ફેરફાર પડતો જાય. ઉદાહરણમાં આ આગ્રહ છે, તેની પહેલી અવસ્થામાં કપાય રસ, મધ્યમાં આગ રસ, પછી આગળ જતાં મધુર રસની ઉત્પત્તિ થતી જોવામાં આવે, એજ પ્રમાણે માણસોમાં પણ રસની ઉત્પત્તિ થતી જાય. છતાં પણ જાતિ કુલનો ભેદ વિચારવાનો હોય છે. જો બુદ્ધિ પ્રયુક્તા ઉત્તમ કુલ જાતિના હોય તો, તેમાં સુખેથી બળી શકાય, અગર જો તેમાં ફેરફાર હોય તો આખરમાં શોષવાનો પ્રસંગ આવે છે એ ધ્યાનમાં રાખવાનું છે. તે માટે કહ્યું છે કે—

જલપ્રમાણં કમલસ્ય નાલં, ફુલપ્રમાણં પુરુષસ્ય શીલં ।
કુલે હિ જાતો ન કરોતિ પાપં, ફુલ્લંકુલેનૈવ નિવારિતો નરઃ ॥

ભાવાર્થ—કમલની નાલ જલ પ્રમાણે નાની મોટી હોય છે તે પ્રમાણે કુલના પ્રમાણે માણસના શીલનું પ્રમાણ હોય અને તે પોતાના કુલના અંકુશથી નિગરણ થએલો તેના પાપનું આચરણ કરી શકતોજ નથી.

૧ પ્રમુ પ્રસાદ, ૨ સ્નાયુ, ૩ વિમલો, ૪ રૂપ, ૫ મન્વય. ।

૬ શીર્ષ, ૭ પાંડિત્ય મિત્યેનદ મર્ચ મદકારણ ॥

ભાવાર્થ—જો કે મહિરા નથી છતાં નીચેના ૭ કારણ નથી ઉત્પન્ન કરે છે—૧ કે જે મોટા પુરુષની પ્રસન્નતા, ૨ ચોવનપણ, ૩ ધનની પ્રાપ્તિ, સ્વાભાવિક પણથી મળેલું ૪ રૂપ, ૫ કુલ, ૬ શીર્ષ અને ૭ પાંડિત્યપણ, એ સાતે ઉન્નત પણાનાં કારણ છે. માત્ર કોઈ ઉત્તમ પુરુષનેજ જોર કરી શકતાં નથી. ॥

અંસારમાં એક ફલ ખાસ મેળવવા જેવું છે. પરંતુ તે ઉન્નતપણાથી ફર રહેનારાઓજ મેળવી શકે છે

અસારલંભાત્મદીગદસ્ય, સુષોભમં સ્થાનુકાન્તં નદેક ॥
વત્સપત્તિ મરતરણજિતાનાં, વદ્યધને પ્રીતિરયં નરાણાં ॥

ભાવાર્થ—અસારરૂપ સંસાર વૃક્ષનું ખરું ફલ શું તો કે

ઇર્ષા—મત્સર વિના આપસ આપસના માણસોમાં જે પ્રીતિ વધ્યા કરે તેજ એક સ્વાદિષ્ટ અમૃતરૂપનું ફલ છે,

ઇર્ષા દ્વેષ વિનાના જે સરલ હૃદયના માણસો છે તેજ પ્રશંસાના પાત્ર છે.

મિથ્યાદશોઽપિ ચરં કૃતમાર્દવા ચે,

સમ્યગ્દશો નહિ ચરં કૃતમત્સરા ચે ।

તે મેચકા અપિ શુકાઃ ફલશાલિમોજ્યા

મગ્યાઃ સિતા અપિ વ્રકા નહિ મીનમક્ષાઃ ॥

ભાવાર્થ—સરલ હૃદયના મિથ્યા દુષ્ટિઓ હોય તો તે શ્રેષ્ઠ છે પણ મત્સર હૃદયના સમ્યક દુષ્ટિઓ તે શ્રેષ્ઠ નથી જેમ—ફલ અને શાલી (ચી મા) નું લોજ કરનારા તે શુકો (પોપટો) કાલા છે તો પણ તે ભળ્યો (ઉત્તમ) છે. પણ માછલાંના ભક્ષકો ખગલાં રવેલણુંના છતાં શ્રેષ્ઠ નથી. તેના માટે એક ગાથામાં જણાવ્યું છે કે—

જહ જલદ્ જલત્ લોષ કુલચયવણદ્ઘો કસાયમ્ગી

તં ચુજ્જં જં જિણવયણવારિસિત્તોઽવિ પજ્જલદ્ ॥

ભાવાર્થ—કુશાસ્રના પવનથી પ્રેરાયલો કપાયાઽગ્નિ (ક્રોધ, માન, માયા અને લોભરૂપનો અગ્નિ) લોકમા જ્વલન થતો હોય તો ભલે તે જ્વલન થાય. પરંતુ જિનદેવના વચનરૂપી પાણીથી સિંચાયલો કપાયાગ્નિ પ્રજ્વલન થાય તે ઘણું આશ્ચર્ય પેદા કરવાળું છે. ॥

॥ કારણ એ છે કે—સંસારની બેડીમાં ખોસી માલનારા આ ચાર કપાયોજ જબરજસ્ત છે. કહ્યું છે કે—

કપાયા મવકારાયાં, ચત્વારો મવયામિકા ઇવ ।

યાવ જ્ઞાપ્રતિ પાર્શ્વસ્થા—સ્તાવન્મુક્તિઃ કુતો નૃણાં ॥

ભવાર્થ—કપાયા—ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ આ ચાર, સંસારની બેડીમાં પડેલા પ્રાણિઓના આશ રક્ષકો છે. જ્યાં સુધી આ ચારો હૃદયમા ભગૃત ઘઇ રહ્યા છે ત્યાં સુધી જીવોને સંસારથી છુટવાનો વખત જલ્દી કાંધી

આવવાનો છે ? માટે જેટલે દરજે આ ચાર કથાઓનું જોર આણુ થતું જશે તેટલે દરજે તે ઉચી પાવત્રીએ થકેલો ગણાયો એ નિર્વિવાદ છે.

એક જગો પર કોઈ મહાપુરૂષે કહ્યું છે કે—

નાડ્ડાંશ્વરત્વે ન સિતાંશ્વરત્વે, ન તર્કવાદે ન તત્ત્વવાદે ।

ન પક્ષસેવાડ્ડથયેણ મુક્તિઃ, કપાયમુક્તિઃ કિલ મુક્તિરેવ ॥

ભાવાર્થ—જીવોને મુક્તિ ન શ્રવેતાંશ્વરમાં છે ન હિગંબરોમાં છે, ન કોઈ તર્કવાદની નિપુણતામાં રહેલી છે. તેમજ ન તો કોઈ એકાદ પક્ષના આશ્રયમાં ભરાઈને હેવામાં બતાવેલી છે. તો પછી જીવોનો મુક્તિ શેમાં રહેલી છે ? તેનો ખરો ઉત્તર એજ બતાવેલો છે કે—

સત્ય હૃદયથી કથાયોની જે મુક્તિ છે, તેજ જીવોની ખરી મુક્તિ છે. અર્થાત્ જે મહાપુરૂષોએ સત્ય હૃદયથી પોતાના કથાયોની સર્વથા મુક્તિ કરેલી છે તેજ સર્વે મુક્ત રૂપના થયેલા છે.

વૈદિકોએ—અનેક પ્રકારથી જીવોની મુક્તિ થવાનું સહજપણથી બતાવી દીધું છે. પરંતુ જૈનોના સર્વજ્ઞોએ તો કથાયોની મુક્તિ થયા સિવાય બીજા કંઈ પણ પ્રકારથી જીવોની મુક્તિ થવાનું બતાવ્યુંજ નથી.

આ બધા અમારા લેખનો મતલબ એ છે કે—

સર્વજ્ઞ મહાપુરૂષોના વચનો નો તાત્પર્ય જોતાં એજ સાર નીકળે છે કે જેઓ આ કથાયરૂપ ચંડાલ ચોકડીના રૂપશંથી દૂર રહેવાનું શિખરે, તેઓ આ લોકમાં મુખે મુખે નિર્ગમન કરશે. અને જેઓ આ ચંડાલ ચોકડીનો સર્વથા નાશ કરશે તેઓજ પોતાના આત્માની મુક્તિ સર્વથા મેળવશે. તે સિવાય બીજું કોઈપણ કારણ મુખ મેળવાનું મારા જોવામાં આવેલું નથી તેમ કોઈ સર્વજ્ઞ મહાપુરૂષે બતાવેલું હોય તેમ પણ જણાયું નથી, વળી એક જગોપર કહ્યું છે કે

તત્ત્વ જ્ઞાન મેવ ન મયતિ, યસ્મિન્નુદિતે વિમાતિ રાગમણ

તમસ. કુડ્ડતોસ્તિ શક્તિઃ, દિનકરકિરણાગ્રતઃ સ્યાતું ॥ ૧ ॥

ભાવાર્થ—લોકોમાં જ્ઞાની બનાતો હોય, છતાં તે માનુષ્યમાં રાગદ્વેષાદિક અંતરંગના શત્રુઓ જોર કરી રહ્યા હોય તો, તે જ્ઞાન તે મહાપુરૂષને સત્યરૂપ

પરિણમન થએલું નથી, પણ તે જ્ઞાન દીવાની તલે અંધારાના જેવુંજ માની શકાય, કારણ—સત્યજ્ઞાનરૂપ સૂર્યની કિરણોનો પ્રકાશ પડતાં અંધકારની તાકાત શી કે ત્યાં ટકી શકે ? અગર જો રાગાદિક અંતરંગ શત્રુઓનું પ્રાણદય દેખાતું હોય તો, ત્યાં તે સત્યજ્ઞાનરૂપ સૂર્યની કિરણોનો પ્રકાશ પડેલો છે એમ કયા ગુણ વિશેષથી માની લેવો ?

પોતાના મનમાં પોતે જ્ઞાની બની બેઠેલાઓને આ વાત ખાસ ધ્યાન પર લેવા જેવી છે.

સત્યજ્ઞાનીઓએ ૧ પ્રમોદ, ૨ મધ્યસ્થ, ૩ કારણ, અને ૪ ઔકાસીન્ય આ ચાર મહાનુ ભાવનાઓને ધારણ કરી, જેમાં સ્વપરતું હિત સધાતું હોય તેવા માર્ગનું વળણ અંગીકાર કરવું, તેજ તેમના માટે કલ્યાણ કારી છે. પરંતુ શંકર સ્વામીની પેઠે હનિયામાં ઉત્પાત કરી મુકવો તે ખરા જ્ઞાની પુરૂષોનો માર્ગ ન ગણાય, એવું માર્ગ માનવું છે. આગળ તો જ્ઞાની પુરૂષો સ્વીકારે તે ખરું ભૂલચૂકની ક્ષમા વ્યાહુ છું. ઇત્યદ્ વસ્તરેણ.

॥ ઇતિ શંકર દ્વિગ્વિજયમાંના કેટલાક શ્લોકોનો, દક્ષિણ વિહારીમુનિ અમરવિજયે કરી બતાવેલા વિચાર, ખંડ બીજો પ્રકરણ ૩૩ મું.

સાધારણ સામાન્ય વિચારોનું પ્રકરણ ૩૪ મું.

॥ કોઈ અત્યંત પ્રાચીન કાલમાં સર્વજ્ઞોના વચનથી છુટો પડી સ્વતંત્ર બનેલો એકાદ પંડિત વર્ગ, તે પઠન પાઠનના ધંધાથી પોતાનો નિર્વાહ ચલાવતો લોકોમાં આદર સત્કારને પ્રાપ્ત થયેલો, પોતપોતાના શ્રદ્ધિત દેવતાઓની સ્તુતિઓ કરવામાં અને દૃશ્ય પદાર્થોના ગુણોની કલ્પના કરવામાં પણ ચતુર હશે. તેમના દેવો જોતાં અગ્નિ, વાયુ અને સૂર્ય એ ત્રણ મુખ્ય તરીકેના માલુમ પડે છે. તે સિવાય—સોમ, યમ, વરુણાદિક પણ જોવામાં આવે છે. સોમ તે એક જંગલીની વેલડી તેમનાં હાથમાં આવતાં તેના રસનું પાન માહકતા ઉત્પન્ન કરનાર જોઈ તેણે મોટા દેવતા તરીકે કલ્પનામાં આવ્યો. તે પંડિતો આ બધા દેવતાઓની સ્તુતિઓ કરતા અને તેમના ઉદ્દેશથી ધીરે ધીરે મોટા આડંબરથી રાજ રજ વાડાઓમાં યજ્ઞ યાગાદિક કરવાનો પણ પ્રબંધ કરતા ગયા. અને તે કરેલી સ્તુતિઓનો સંગ્રહ પણ કરતા ગયા. જેમાં મોટામાં મોટો સંગ્રહ કરવામાં આવ્યો તેણે ઋગ્વેદના નામથી પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવ્યો.

ઋગ્વેદનાજ મંત્રોને ગ્રંથકૃત કરતા ગયા અને તેમાં દેશફર કરી મુખ્ય-
તાથી યજ્ઞ યાગાદિકનાં વિધાનોની યોજનવાળા વિષયના સંગ્રહને યજ્ઞવેદના
નામથી પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવ્યો,

તેના પછી ગાયત્રીના મંત્રોના વિષયવાળો જે સંગ્રહ કરતા ગયા તે ત્રિન્ન
સામવેદના નામથી પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવ્યા.

મુખ્યતાએ આ ત્રણે પ્રકારના સંગ્રહને વેદત્રયીના નામથી પ્રસિદ્ધ
કરવામાં આવ્યા.

ત્યાર બાદ કોઈ ઘણાં લાંબા કાલે-જનાર્યોના સંસર્ગમાં આવ્યા પછી
કેટલોક વિભાગ જે મલીનતાના વિષયવાળો સંગ્રહ કરવામાં આવ્યો તેણે ચોથા
અથર્વવેદના નામથી પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવ્યો. આ ચોથા વેદનો કેટલાક
આદર કરે છે અને કેટલાક ધણાની દ્રષ્ટી પછુ જુવે છે. તેથી તે વેદિકતા
પાંડિતોની પણ ચર્ચાએ ચડેલો છે. ચારે વેદોમાંનો જે પહેલો ઋગ્વેદ છે તેનેજ
એકતાં કોઈ એકઠો વર્ષ થઈ ગયાનું અનુમાન પાંડિતોથી બહાર થયેલું છે. એક
હુંજ નહીં પણ બીજા મતોના સંસર્ગમાં આવતાં પોતાના વેદ મતને પ્રાચીનમાં
પ્રાચીન કરવવા તેમના વિષયો લઈ પોતાની અનુકૂલતા પ્રમાણે નવીન નવીન
દ્યુતિઓ બનાવતા અને પોતાની મરજી પ્રમાણે વેદોમાં ગોઠવી દેતા. આવા
પ્રકારનો વ્યવહાર વેદિકમતના પાંડિતોનો કેંઈ જૈન જૌદની વિશેષ જાગૃતી થતા
મુખી જોવામાં આવે છે. તે વ્યવહાર કેવલ ચોથા વેદનીજ સાથે નહીં પણ ચારે
વેદોની સાથેજ થતો રહેલો જોવામાં આવે છે.

છતાં લોકોમાં બહાર કરતા રહ્યા, અને તેવા પ્રકારનાં પ્રમાણો ચારે
વેદો મુખીમાં દાખલ પણ કરતા ગયા જેમકે—

પ્રજ્ઞા વખતો વખત સ્મૃતિની રચના કરતા ગયા, અને તેનીજ સાથે-
ચાર ઋષિઓના દંડવમાં પ્રકાશ માન થઈ, ચારે વેદોનું જ્ઞાન પણ બતાવતાં
ગયા. આગળ જતાં વેદો અનાદિના છે, અપૌરુષેય છે, એટલુંજ નહીં પણ પ્રજ્ઞાના
ચારે મુખથી ચાર વેદો પણ પ્રગટ થવાનું કહેવા ગયા અને સાથે પોતાના
ગ્રંથોમાં લખતા પણ ગયા.

ઋગ્વેદાદિચત્ર-પ્રજ્ઞવાદીનો પક્ષ બતાવતાં પૃ. ૧ લામાં જણાવ્યું
છે કે—

“આર્થ જાતિ અનંત કાલથી વેદને પૌતાના પ્રાણ સમજી રહી છે.

સૃષ્ટિની આદિમાં-સમાધિસ્થ ચાર ઋષિઓના હૃદયમાં પરમાત્માએ ચારે વેદોનો પ્રકાશ કર્યો, આ મત બધાથી પ્રાચીન ગણાય છે. આ મતની પુષ્ટિમાં વેદોના અંતઃસ્થ તથા બ્રહ્મણ, ઉપનિષદ્, ધર્મ શાસ્ત્ર આદિના પ્રમાણ પણ મળે છે.”

(સૃષ્ટિની તો આદિજ નથી. બ્રાહ્મણાદિક ગ્રંથના લખનારા ઇ. સ. પૂર્વે ૮૦૦ ની લગભગના છે. અંતીદ્રિય જ્ઞાન વિનાના તે કયા વિશેષ જ્ઞાનથી બેઠને આ બધું લખના ગયા ?)

તસ્મા ઘઘ્ના ત્સર્વહુતઃ ઋચ સામાનિ જજિરે ॥

છંદાંસિ જજિરેતસ્મા યજુસ્તસ્માદઽજાયત ॥

(ઋચ. મં ૧૦, ૧૦)

(યજુઃ ૩૧, ૭)

ભાવાર્થ—તે યજ્ઞ નામના વિરાટ પુરુષથી-ઋગ્વેદ, સામવેદ, છંદાંસિ-અર્થ વેદ, યજુર્વેદ ઉત્પન્ન થયા.

(આ ઉપરની શ્રુતિ-જૈન બૌદ્ધની બ્રહ્મતીના પછીથી કલ્પિત બને વેદોમાં ગોઠવાઈ છે. એમ વિચારી પુરુષોના વિચારમાં આવશે.)

યસ્મિનૃચઃ સામ યજૂપિ યસ્મિન્

પ્રતિષ્ઠિતા નામા વિવાડતાઃ ।

યસ્મિન્નિષ્ઠિતઃ સર્વ મોતં પ્રજાનાં

તન્મે મનઃ ક્ષિય સંકલ્પ મસ્તુ ॥

(યજુ ૩૬૫)

ભાવાર્થ—કેાઈ બિદ્વાન્ એ ઋચાનો અર્થ ઇશ્વરના તરફ ધટાવે છે. પરંતુ એ મંત્રમાં શિવ સંકલ્પ થવાની પ્રાર્થના કરેલી છે. અર્થ નીચે પ્રમાણે—

જે મનની સ્થિરતા થયા બાદ રથની નાભિમાં આરાની પેઠે-ઋગ્, સામ, યજુઃ સ્થિર થાય છે અને જે મનમાં પ્રજાની વૃત્તિ સદૈવ લાગી રહી છે તે માફ મન શિવ સંકલ્પવાળું થાય.

(મનની સ્થિરતા થયા બાદ વેદ સ્થિર થાય છે તો તે પ્રથમ કોના મનમાં સ્થિર થયા ?)

યસ્માદ્ધૃતો અપાતક્ષન્, યજુ સ્તસ્માદ્ગ્ધ્રાકશન્ ।

સામાનિ યસ્ય લોમાન્યઽથર્વાગિસ્તોમુષ્ઠં

(અથર્વવેદ-૧૦, ૪, ૭, ૨૦)

ભાવાર્થ—“ જે પરમાત્માથી નકુલવેદ, ઉત્પન્ન થયા તેજ પરમાત્માથી યજુર્વેદ પણ ઉત્પન્ન થયા. સામવેદ જેમના લોમ તુલ્ય અને આંગિરસ-અથર્વવેદ જેમના મુખ રૂપ છે. ”

પયં ઘાડેઽસ્યમહતો મૂતસ્ય નિઃશ્વસિત મેતત્

યદૃગ્વેદો યજુર્વેદઃ સામવેદોઽથર્વાઽગિરસઃ

(શતપથ-૧૯, ૫, ૯, ૨૦)

ભાવાર્થ—“ યાજ્ઞવલ્કયે મૈત્રેયીને કહ્યું કે-હૈ મૈત્રેયી ! આ મહોત્તર આકાશથી પશુ, મહોત્તર-પરમેશ્વરથીજ નકુલ, યજુઃ/ સામ, અથર્વ/ થયા છે. મનુષ્યના-શ્વાસ પ્રશ્વાસની પેઠે એ તેમનું નિઃશ્વસિત છે. ”

આ ઉપરનાં પ્રમાણથી સ્પષ્ટ છે કે વેદ ઇશ્વરીય જ્ઞાન છે. ”

આમાં મારા વિચારો—

જૈનોના સર્વજ્ઞ પુરુષો આ સૃષ્ટિને અનાદિની જતાવે છે. અને તે અવ-સર્પિણી ઉત્સર્પિણીના કાલક્રમથી અર્થાત્ ઉત્પત્તિ અદત્તા કાલના ક્રમથી ચાલતી આવેલી છે અને ભવિષ્યમાં પણ ચાલ્યાજ કરવાની છે. આ પૃથ્વી આદિ પદાર્થોનો સર્વથા નાશ થયો નથી, અને ભવિષ્યમાં પણ કોઈ કાલે નાશ થવાનો જ નથી, એ જૈનોનો અટલ સિદ્ધાંત છે. તેનો કિંચિત્ વિસ્તાર “ જૈન દષ્ટિએ જગત્ ” નામના લેખમાં જતાં જોઈએ તે મનને કરવાની ફરીથી ભલામણ કરે છે.

છતાં વૈદિકોમાં કલ્પના કરવામાં આવી છે કે-સૃષ્ટિની આદિમાં-ચાર ઋષિઓના હૃદયમાં પરમાત્માએ ચાર વેદોનો પ્રકાશ કર્યો. આ કલ્પના ગમે તેટલી પ્રાચીન હોય તો પણ શું ચર્ચાર્થ ઠેરવી ચકાવ તેમ છે ? કારણ આ ઉપરના લેખોમાં ચારે વેદોને અનાદિના કંઠાવના પ્રયત્ન થયેલો છે. મૂલમાં વેદો વેદત્રયીના નામથી પ્રસિદ્ધ છે.

અથર્વ વેદ ધણે મોટા લખાએલો હોવાથી ગર્જનીમાં પણ નથી, તે

પછી સૃષ્ટિની આદિ કેવી ? અને ચાર ઋષિઓના હૃદયમાં ઇશ્વરની પ્રેરણા કેવી ? બીજી વાત એ છે કે-પહેલા ઋગ્વેદથીજ યજ્ઞ આગાદિકમાં 'પશુવધનાં વિધાન જોવામાં આવે છે તેમા ઇશ્વરે પ્રેરણા દેરી મનાય ખરી ?

ઉપરના લેખમાં જતાવેલાં ચાર પ્રમાણુ એ છે કે—

(૧) સૃષ્ટિ ઉત્પન્ન કરવાની સાથે પરમાત્માએ કરેલું ચાર ઋષિઓના હૃદયમાં ચાર વેદના પ્રકાશનું પ્રમાણુ ૧

(૨) યજ્ઞ નામના વિરાટ પુરુષથી આ બધી સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિ અને તેનાથીજ ચાર વેદની ઉત્પત્તિ ૨

(૩) પરમાત્માથી-ઋગ્વેદ, યજુર્વેદ ઉત્પન્ન થયા અને તેના લોભતુલ્ય સામવેદ અને મુખરૂપ અથર્વ વેદ છે ૩

(૪) શતપથમાં-પરમાત્માનો જે નિશ્વાસ છે તેજ ચાર વેદ છે.

આવી રીતના સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિના, અને તેની સાથે ચાર વેદોની ઉત્પત્તિનાં પ્રમાણુ ચાર વેદમા લખેલા પ્રાયે મલી આવે છે.

આ ચાર પ્રમાણુમાંનું એક પણ પ્રમાણુ સાચું ન ઠેરવી શકાય તો.

વૈદિકના ઋષિઓની લખેલી બધીજ વાતો સાચી છે. એમ આપણાથી કેવી રીતે માન્ય કરી શકાશે ? મારા વિચાર પ્રમાણુ-તત્ત્વના વિષયમાં-સર્વજ્ઞોનાં વચન બધે મળતા આવે છે. અને વૈદિકોમા તેના તે વિષયોમા હગલેને યગજે વિરોધ નજરે પડ્યા કરે છે, તેનું કારણ જોતા અત્યંત પૂર્વકાલમા આ બધો વર્ગ એકજ હશે, થઈ તેમાના કોઈ એકાદ જુદા વર્ગે, આ બધી જુદી બાજુ એલી હોય ? અને તે વિસ્તારમા વધતી આવેલી હોય ? આ માટે અનુમાન સત્ય નિષ્ઠ મહાપુરુષોને વિચારવાને યોગ્ય થશે.

જોતોના સર્વજ્ઞ મહાપુરુષથી પ્રગટ થયેલા શુદ્ધ તત્ત્વોનો અભ્યાસ નિપજનાત બુદ્ધિથી જે જે મોટા પંડિતોએ જેટલા પ્રમાણમાં કરેલો છે તે તે મહાપુરુષોના ઉદ્ગારો તેટલાજ નિર્મલપણાથી બહાર પડેલા અમોઝેષ્ટ છે. અને તેમના ઉદ્ગારો જેટલા મારા જોવામાં આવ્યા તેટલા " જૈનતત્ત્વ દૃષ્ટિએ જૈન " નામના પુસ્તકમા પ્રગટ કરાવ્યા છે અને કેટલાક આ ચાતુ પુસ્તકમાં પણ જોવામાં આવશે, તો પણ જે ચાર બાજીતા પંડિતોના લેખમાથી સૂચના કરીને જતાવણું તો તે બોધના માટે થશે પરંતુ કંટીલાના માટે નહીં થાય.

બુદ્ધિ આનંદશંકર બાપુભાઈના ધર્મ વર્ણન નામના લેખમાં—ઋગ્વેદનો ધર્મ—“ આ ઋષિઓ પરલોક માનતા, પુનર્જન્મ કદાચ માનતા હોય એમ જણાવનારાં કોઈ કોઈ અસ્પષ્ટ વચનો મળે છે. ”

વિચારવાનું કે—જૈન ઐતિહાસિકો વિશેષ જાગૃતીના પછીથી લખાયેલી ઉપનિષદોથી તે ઠેક પુરાણો સુધી પુનર્જન્મ સ્પષ્ટરૂપથી લખાયો છે, અને તેજ આસ્તિકોના આસ્તિકરૂપનું ચિન્હ છે, તો પછી ધર્મના પાયા રૂપ અનાદિતા પરમાત્માથી પ્રાપ્ત થએલા ઋગ્વેદમાં પુનર્જન્મ સ્પષ્ટરૂપે કેમ નહીં લખાયો ?

વળી ચોથા અથર્વવેદનો વિચાર કરતાં જણાવ્યું છે કે—

“ આ સર્વ આર્યોના અજ્ઞાન, અને નીચલા વર્ગની ક્રિયાઓ હોય. અથવા આર્યો અનાર્યો એકે સંબંધમાં આવ્યા ત્યાર પછી મૂળ અનાર્યોનો ધર્મ આર્યોમાં ફાખલ થવા લાગ્યો હોય. ”

જો આ અથર્વવેદનું જ્ઞાન ઇશ્વરથી મળેલું હોય તો અનાર્યોનો પાસ લાગવા હેતા ખરા ? વિશેષ મારા લેખમાંથી વિચાર કરો.

તત્ત્વજ્ઞાનના ઇતિહાસની પ્રસ્તાવનાના પૃ. ૧૭ માં એજ આનંદશંકર ભાઈએ લખી જણાવ્યું છે કે—

“ ભારતવર્ષની ત્રણ નદીઓ—ખરી રીતે, શ્રી કૃષ્ણ ચંદ્ર, શ્રી ગૌતમ અને શ્રી મહાવીર, એ ત્રણ મૂળ સ્થાનમાંથી જાગી છે. અને ત્યાં સુધીજ આપણી માનુષી અથવા પૌરુષેય ઇતિહાસ દ્રષ્ટિ પહોંચે છે. તે પહેલાની આપણી દ્રષ્ટિ ઇતિહાસની નથી. ”

પરંતુ અપૌરુષેય “ શબ્દ બ્રહ્મ ” ની ઝાંખી છે એ સ્પષ્ટ તત્ત્વદ્રષ્ટિ બ્રહ્મ ઋષિઓથી ઉદયી છે એમ કહેવામાં આપાતતઃ વિરોધ જણાયો તથા વસ્તુ સ્થિતિથી વધાવી લેવા જેવો નિર્ણય છે. ”

“ બ્યારે શ્રી કૃષ્ણના કુટિલ રાજ્ય વ્યવહારવાળા જીવનમાં તેમની અત્યજ્ઞાન દ્રષ્ટિ અનાવૃત્ત રહી હતી ત્યારે શ્રી ગૌતમની અને શ્રી મહાવીરની તત્ત્વદ્રષ્ટિ વૈરાગ્ય અને ત્યાગ ઉપર ભાર મુકનારી છે. ”

“ નિવૃત્તિના સ્વરૂપના સહસ્ય જ્ઞાન સાથે નિવૃત્તિ ઉપર શ્રી કૃષ્ણનો ધર્મોપ દેશ છે, ત્યારે નિવૃત્તિપર યત્ન એવો શ્રી ગૌતમ અને મહાવીરનો ધર્મોપ દેશ છે. ”

ઇત્યાદિક ખાસ તેમના લેખમાથી વિચાર કરવાની ભલામણ કરે છે અને આમા કાઇક સૂચવું છું—

સૂચવવાનું કે—આસ્તિકતાના પાચારૂપ પુનર્જન્મની સ્પષ્ટતા તે ઋગ્વેદમાં ન મળે, અને બ્રહ્માના ચોથા મુખથી ચોથો અથર્વવેદ પ્રગટ થયો, તેમાં અનાર્યોનો ધર્મ ધૂર્યો. આ બધી શુચવાડા ભરેલી વાતો સાચી ?

બીજો પ્રસ્તાવનાનો લેખ—વસ્તુ સ્થિતિ વધાવી લેવાના નિર્ણય સુધીનો વાંચો, ક્ષી કૃષ્ણાર્દિક ત્રણ મહા પુરુષોના પૂર્વેના-વેદોના, કે બ્રાહ્મણ ગ્રંથોના, લેખો વધાવી લેવા જેવી સ્થિતિના નથી. એજ તાત્પર્ય નીકલશે વિચારવાની ભલામણ કરે છે. મારી ભૂલ થઈ હોય તો ક્ષમા ચાહું છું.

આ મારા વિચારની પુષ્ટિ મણિલાલભાઈના લેખથી પણ મળી શકે તેમ છે આગળના લેખમા જુવો.

મણિલાલ નબુભાઈ દિવેદીના સિદ્ધાંત સારમાના પૃ ૪૨ । ૪૩ । ૪૪ ના ત્રણ લેખો અમો મુક્યા છે—

ત્રિજ લેખથી વિશેષ વિચારવાનું કે—“ બ્રાહ્મણોમા સમાયતા ધર્મ, વિચાર માટે આપણને ઉચું મત પેરે તેવી (કલ્પના) નથી, કેટલીક તો કેવળ નિર્માલ્ય અને બાલિશ ભાવ યુક્ત હોય તેવીજ છે.

ઘણા ખરા પ્રાચીન દેવતાઓના સ્વરૂપ, ને ધર્મ, ઉલટ પાંવટ થઈ ગયા.

સોમને ધીમે ધીમે ચંદ્ર સાથે મેલવવાનો પ્રયત્ન થતો આવ્યો, ચંદ્ર પુરૂષ નવોજ દેવ કલ્પાયો

અન્નપતિ સર્વથી મોખરે આવી બધાનો નિયંત્રા થઈ યજ્ઞનો પ્રવર્તક, ઉપદેશક, અધિષ્ઠતા થયો એજ બ્રહ્મારૂપે પણ પૂજાતો થયો. ”

આ બધું લખીને પૃ ૪૫ મા-કલ્પનાના કુસમો વેરીને જણાવ્યું છે કે—“ કોઈ પ્રકારની ગતિ થતાજ સૃષ્ટિ કર્મનો આરંભ થવા લાગે છે, આ વાત ઋષિઓને જડેલી જણાય છે. ”

આ મણિલાલભાઈના લેખમા કાઇક ખુલાસો કરવા ધારે છું—

જૈનોની ભગવતીના પૂર્વે પ્રથમ વેદોની શ્રુતિઓથી યજ્ઞ યાગાદિકના

વિધાનો જોસણર ચાલતાં હતાં. જૈન ધૌદ્ધની ચલવલ સર થતાં. વેદ ધર્મને ટકાવી ગળવાના હેતુથી બ્રાહ્મણ યજ્ઞોની શરૂઆત થતી આવી, પરંતુ પાકનના ધંધાવાળા અક્ષરજ્ઞાનના તો પડિતોજ હતા, પરંતુ અતીન્દ્રિયજ્ઞાનના અભવે તે બ્રાહ્મણ યજ્ઞો ઉચ્ચ મત પ્રેરે તેવા ક્યાંથી બને ? તેથી મણિવાક્યશ્રુતિએ નિર્માલ્ય અને બાલિશ શાવ જેવા લક્ષણોને બતાવ્યા.

મંકલેનલ સાહેબે-સ, સા. પૃ. ૩૮ માં

“વેદના મત્રો અને યાગનો વિધિ એ બેઉનો પરસ્પરનો સંબંધ ડેવી રીતનો છે અને એક બીજાની અપેક્ષાએ એ બેઉનો મૂલ અર્થ શો છે, તે સમજાવવું એ બ્રાહ્મણોનો મુખ્ય ઉદ્દેશ છે. એમાં પ્રસંગવશાત્ જે હંતકથાઓ અને ધ્યાન ખેંચે એવા વિચારો આવે છે તે જો બાદ કરીએ તો, એ યજ્ઞો સાહિત્યની રચના તરીકે કંઈપણ અમૂલ્ય લાગે એવા છે એમ આપણાથી કહી શકાશે નહીં. એ યજ્ઞોમાં વિધિની જે સમજ્યુત્તી આપવામાં આવી હોય છે તેની પુષ્ટિના માટે બ્યાખ્યા સંબંધી, જાપા સંબંધી અને ઉત્પત્તિ સંબંધી કૌટલાંક વચનો પણ સાથે સાથે સાકામી દેવામાં આવ્યાં હોય છે. અને જગતની સૃષ્ટિ વિષેના તથા એ સૃષ્ટિના રચનાર વિષેના પ્રગટ કરાયેલા વિચારોના સમર્થનના હંતકથાઓ અને ફિલસૂફીની ચર્ચાઓ પણ આપવામાં આવી હોય છે.”

વિગ્રોની સ્વછંદ કલ્પનાઓથી ભરેલાં અને જુદી જુદી વસ્તુઓમાં ઘુરવી પછે, રે ? એવકુશી ભરેલી રીતે બીજે કોઈપણ સ્થળે નજ દીકામાં આવે એવું એકતાનું આરોપણ કરનારાં ઉપલક્ષિયા અને આકંઠરવાળાં વિવેચનોનો સંગ્રહ એ યજ્ઞોમાં થયેલો છે.”

આ બધા પૂર્વેના લેખોમાં મારા વિચારો :

જૈનોની જાગૃતીના પૂર્વે-અતીન્દ્રિય જ્ઞાનના અભાવવાળા, વૈદિમતતા ઋષિઓ, પરંતુ પાકનથી નિર્વાહ કરનારા, પોતાના શ્રદ્ધિત દેવતાઓની સ્તુતિઓયા હોમ હવન કરી સુખ સગવડતા મેળવવાના અચલવાળા હશે

વેદોમાં પ્રાચે તેના સંબંધિત વિશેષ જ્ઞાન મળી આવે છે. જૈનોના ૨૨ માં અર્વજ તીર્થંકર થયા પછી, ૨૪ માં તીર્થંકર શ્રી પાર્શ્વનાથ ઘણા હાંખા કાલે ઈ. સ. પૂર્વે ૮-૬ માં ઝૂકામાં થયા. તેમનાથી પ્રશસિત તત્ત્વોની પ્રસા પુના

અકરણુ ૩૪ મું. સર્વજ્ઞતા તત્ત્વના વિકારરૂપજ્ઞ હાલનો વૈદિક ધર્મ. ૨૨૨૩

અસરતાં વૈદિકોમાં પ્રાણણાદિ અથોની ચલવલ ઉભી થએલી એમ ચોખ્ખું માલમ પડે છે.

૧૯૦૦ ઇ. સ. પૂર્વે ૮૦૦ સોના પહેલાં-વેદ ધર્મની પુષ્ટિ બતાવનારા, પ્રાણણાદિક કોઈપણ અથો જાહેરમાં આવેલા જ નીતા નથી.

સૃષ્ટિના આરંભમાં-ઈશ્વરથી પ્રાપ્ત થએલા વેદો માનીએ તો સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિને આજે પચાસ વર્ષ થયાં, તે એવા સ્વરૂપનો કે-આરંભ અને બત્રીશ હજાર વર્ષ થાય ત્યારે પ્રજાનો એક દીવસ, એ માન્યતાનો વિચાર કરી બેતાં પચાસ વર્ષના ૧૮૦૦૦ હજાર દિવસ થાય. આરંભ અને બત્રીશ હજારથી એ અઠાર હજારને ગુણતાં-જેટલા વર્ષ થાય તેટલા સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિને અને વેદને પ્રગટ થએલા વર્ષ મનાય. તો શું જેટલા બધા વર્ષ સુધી વેદના ઉપર અંધ લખનાર કોઈ ન થયા-તો પછી ઇ. સ. પૂર્વે આઠમા સદ્કાથી પ્રાણણાદિક અથોના લખનાર શાકરણથી થયાં ?

ખાસ ઋગ્વેદમાં-પ્રલયકાલ પછી અનાદિના ઈશ્વરથી આવતમાન કાલમાં પ્રચલિત બધાએ પ્રકારની નવીન રૂપથી સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિનું પ્રમાણ લખીને બતાવેલું છે. આમાં સત્ય શું છે ? કોઈ બતાવશે ખરા કે ?

આગળ-પ્રગટનાં પચાસ વર્ષ બીજા થતાં સૃષ્ટિનો અને વેદોનો પ્રશ્ન નાશ વિચારી શકાય છે તે ઋગ્વેદના પ્રલયકાલના સુકતથીજ તેનું સ્વરૂપ બતાવું છે.

ઋગ્વેદ લોચન પૃ: ૨૦૨

સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિના પૂર્વે શું હતું ? પ્રલયાકલ્પસ્થા-

(૧) નાસદાસી ઓ સદાસીતદાની નાસીદ્વજો નો જ્યોમાપરોયત્ ! કિમા-
 ધરીચક્રદકસ્ય દર્શનમ્નઃ કિમાસીદ્વદનં ગમીરં ॥ ૧ ॥ ન મૃત્યુ રાસીદમૃતં ન
 રાઘ્યા અદ્વ આસીત્ પ્રકેતઃ । આનીદવાતં સ્વધયા તદેકં તસાદ્વાયપરઃ
 કિંચ નાસ ॥ ૨ ॥ તમ આસીત્તમસાગૃદ મગ્નેપ્રકેતં સલિલં સર્વમાદિદં ।
 તુચ્છેનામ્યપિહિતં યદાસીત્તપસસ્મદિના જાયતેકં ॥ ૩ ॥ કામ સ્તદગ્રે
 સમયવર્ચતાધિ મનસોરેતઃપ્રથમે યદાસીત્ । સતોયન્નમસતિ નિરયિન્દ્ર
 હદિ પ્રતીપ્યા કવયો મનીષા ॥ ૪ ॥ તિરચીનો ચિત્તો રદિમરેપામન્નઃ

સ્વિદાસીદ્રુપરિ સ્વિદાસીદ્રુત્ । રેતોઘા આસન્મહિમા ન આસન્સ્વધા
અવસ્તા ત્રયતિપરસ્તાત્ ॥ ૫ ॥ કો અદ્વા વેદ ક દ્વ પ્રવોચત્કુતઃ આજ્ઞાતા
કુતદ્યં વિસ્તૃષ્ટિઃ । અર્વાંગ્દેવા અસ્ય વિસર્જને નાથા કો વેદ યત આવભૂવ ॥૬॥
દ્યં વિસ્તૃષ્ટિર્વદિ આવભૂવ યદિ વા દધે યદિ વા ન । યો યસ્યાધ્યક્ષ પરમે
વ્યોમન્ત્સો અંગવેદ યદિવા ન વેદ ॥૮॥ (ઋગ્. મં. ૧૦, ૧૨૯, ૧-૭)

ભાવાર્થ—પ્રલય, દશામાં સૃષ્ટિના મૂલ કારણનો પત્તો નહીં મળેલો, અને
તે નહીં હતી એવું પણ ન હતું.

સદ્—અસતત્રયી વિલક્ષણ કોઈ અનિર્વચનીય દશા જ હતી. ન કોઈ
લોક હતો, ન પૃથ્વી, ન અંતરિક્ષ, અને ન અંતરિક્ષના આગળનો દુલોક આદિ.

જ્યારે કોઈ આધારજ નહીં હતો તો એનો આવરક—કંઈકવા વાળેજ કયાંથી
આવે ? તે સમયે જીવોની પણ અદૃષ્ટ અર્થાત્ સુષ્પ કુઃખોના સાક્ષાત્કાર કરાવવા
વાલા ધર્માધર્મના વિલીન હોવાના કારણ પ્રલય દશાજ હતી—ઉપાધિના વિલયથી
શોકના જીવ પણ વિલીન જ હતા. અર્થાત્ ન લોભ્ય હતા ન લોકતા. કાંઈ પત્તો
નહીં મળતો હતો. અંશીર ગહન જલરાશિ સમુદ્ર આદિ કાંઈ ન હતું ॥ ૧ ॥

તે સમયે ન મૃત્યુ હતું, ન અમૃત, ન રાત્રિનું ચિન્હ હતું, ન દિનનું,
સૂર્ય ચંદ્રમા જ નહીં હતા તો પછી અહો રાત્ર કયાંથી હોવે ? કેવલ એક
નિરુપાધિક x આનીત અર્થાત્ સર્વના પ્રાણન કર્તા શુદ્ધસત્ત્વ બ્રહ્મ હતા, જે
એકલો પોતાના આશ્રયમાં જ સ્થિત હતો. અસ તેણે ઊભીને બીજી કોઈ હતું જ
નહીં ॥ ૨ ॥ સૃષ્ટિ ઉત્પત્તિથી પૂર્વે જે તરફ જીવો તે તરફ શૂદ્ધ તમજ તમ હતું,
એજ કારણે કાંઈ પણ પત્તો નહીં મળ્યો હતો. જેમ જલ બારી જવાથી નીચેની
વસ્તુએનો પત્તો નથી મળતો, જેમ નીર ભિન્નિત જલમાં નીર-દીરનો
વિવેક ઠહિન થઈ જાય છે. એજ પ્રકારે તે શુદ્ધ તમથી આવૃત દશામાં કાંઈ પણ
જ્ઞાન નહીં થતું હતું.

આ જે કાર્યદૃષ્ટ જગત્ ઉત્પન્ન થયું તે, તે સત્ત્વ બ્રહ્મની પ્રયાદોચનની
મહિમાથી જ ઉત્પન્ન થયું.

x આતિદિદં તમોમૂત-મમજ્ઞાન મલક્ષણ ।

અપ્રતપ્યં મનિદેહ્યં પ્રાપ્તમિય સર્વતઃ ॥ (મનુ ૦ ૧-૫) પ્રદારતપાવ
માત્મ્ય-મહા પ્રલય વર્જન ધન દનાથી મલતા જેવું છે.

આ સૃષ્ટિ ને આ રૂપમાં આવવાના પૂર્વે—તે સત્ત્વ બ્રહ્મના મનમાં સિસૃક્ષા આ જગત્તને ઉત્પન્ન કરવાની ઇછા હતી, તે જ આ સૃષ્ટિના ખીજ ભૂત થઈ. કેમ

કે—અતીત કલ્પમાં પ્રાણિયો દ્વારા કર્યા હુવાં કર્મ તે સમયે હતાં, એટલાજ માટે સર્વ ક્ષણ દાતા, સાક્ષી, કર્માઢ્યક્ષ, પરમેશ્વરના મનમાં સિસૃક્ષા (રચવાની ઇચ્છા) થઈ. કવિ અર્થાત્કાંત કર્શી વિદ્વાન્ જ આ જગત્તના બંધન હેતુ ગતકલ્પગત કર્મસમૂહને પોતાની વિવેક દૃષ્ટિ થી જાણી લે છે. ॥ ૪ ॥ જે કર્મ સમૂહના કારણે કર્માઢ્યક્ષના મનમાં સિસૃક્ષા ઉત્પન્ન થઈ, તે સિસૃક્ષા એકદમ એવી વ્યાપ્ત થઈ જેમ કે સૂર્યની રસ્મિયાં—એકદમ સર્વત્ર વ્યાપ્ત થઈ જાય છે. ફરી એ પત્તો ન મળ્યો કે સૃષ્ટિકર્મ કયી તરફથી પ્રારંભ થયો. નીચેથી, ઉપરથી, મધ્યથી કાંઈ જાણ્યું નહીં ગયું અર્થાત્—સિસૃક્ષાના સમકાલજ સર્વત્ર સર્ગક્રિયા પ્રારંભ થઈ ગઈ. જીવોમાં કોઈ લોકતા હતા, કોઈ કર્તા હતા, અને તેઓના માટે મહાન વિગ્રહાદિ પંચ મહાભૂતોં ની સૃષ્ટિ થઈ. એ પ્રકારે પરમાત્માએ માયા સહિત લોકતા લોગ્ય રૂપથી સૃષ્ટિ રચી. ॥ ૫ ॥ કોન પુરુષ ઠીક ઠીક જતાવી શકે છે અથવા જાણી શકે છે કે—સૃષ્ટિ કયા નિમિત્તે અથવા ઉપાદાન કારણથી જની. વિદ્વાન્ તો એ વાતને જતાવી શકશે ? વિદ્વાન્ કેવા પ્રકારે જતાવી શકશે ? તે તો સૃષ્ટિ ઉત્પત્તિના અનંતર ઉત્પન્ન થયા, તે પોતાનાથી પૂર્વ કાલમાં વિદ્યમાન દશાનો બોધ કેવી રીતે કરાવી શકશે ? ॥ ૬ ॥ આ સૃષ્ટિ જે નિમિત્તે અથવા ઉપાદાન કારણથી જનો અથવા એનો ધારણ કરવાવાળો કોઈ છે આ નથી. એ વાત ને કોઈ જાનતા હશે તો તેજ એક કર્માઢ્યક્ષ, સર્ગાઢ્યક્ષ પરમાત્મા જાનતા હશે. ॥ ૭ ॥ ”

આમાં મારા બે બોલ—પુરાણના પંડિતોને જધાએ દેવો સૃષ્ટિ ઉત્પન્ન કરતા નજરે પડ્યા. તેમને થયેલું નવીન પ્રકારનું જ્ઞાન તેતો આપણે વિસ્તારથી તપાસી લીધું.

સોમવેલડીના રસનું પાન કરવાવાળા, વેદના પ્રાચીન ઋષિઓને, દીકરીની પાછલ દોડનાર પ્રજાપતિ—બ્રહ્મા તે પૃથ્વી, આકાશ, સૂર્ય, ચંદ્ર, સમુદ્ર, મહાસમુદ્ર, જધા જીવો, ઉત્પન્ન કરતા દેખાયા. પરંતુ ખીજને જગર ન પડી તેવા પ્રકારનું નવીન જ્ઞાન ફનીયાને જતાવી લીધું. આ જધાએ મહાપ્રદયો સદિની ઉત્પત્તિનું જ્ઞાન જતાવનારા ધન્યવાદના પાત્ર અરા કે નહીં ?

કર્મવેદાલોચન પૃ. ૨૦૫ થી ૮ માં

(૨) હિરણ્યગર્ભ પ્રજાપતિનુ. કળ. મં. ૧૦ સુ. ૧૨૧, મંત્ર ૧૦ નું. હિરણ્યગર્ભઃ સમવર્તતાગ્રે ભૂતસ્યજાત પતિરેક આસીન્. તદાવાર પૃથિવીં ઘા મુત્તેમાં કર્મ દેવાય હવિષા વિધેમ ॥૨ ॥ ઇત્યાદિ દશ મંત્રનું છે.

કિંચિત્ ભાવાર્થ માત્ર બતાવું છું—

સૃષ્ટિ ઉત્પત્તિના સમયે એકલા હિરણ્ય ગર્ભ પ્રજાપતિ હાજર હતા, તેજ સૃષ્ટિના સ્વામી હતા, તેને જ ઘૌ, ભૂમિ અને અંતરિક્ષ ધારણ કરેલાં છે. ॥ ૧ ॥ જે આત્માને, બલને આપવાવાળો છે. જે પ્રાણિમાત્રનો રાજા છે, દ્વિપાદ, ચતુષપદનો સ્વામી છે, એ પર્વત, અસુર, નદીયો જેની છે. દિશા પ્રદિશાઓ જેની બાહુ છે. જેને અંતરિક્ષ, પૃથ્વી, સ્વર્લોક, આદિત્ય, અંતરિક્ષસ્થ મહાન્ જલરાશિને નિર્માણ કર્યાં છે. જેને પોતાના અભિધ્યાનથી (વિચારથી) ઘૌ, પૃથ્વી બનાવ્યાં અને સૂર્ય જેનાથી પ્રકાશિત થયો. જેને પ્રત્યક્ષકાલમાં જલરાશિએ સર્વને વ્યાપ્ત કરી રાખ્યાં હતાં તે ફરીથી નીકળ્યાં અને ઉત્પન્ન થએલા દેવાદિકર્મા પ્રાણ સંચાર કર્યો. જેને મહા પ્રત્યયને દેખ્યો. જેને પૃથ્વીને ઉત્પન્ન કરી અને અંતરિક્ષ અને જલરાશિને બનાવ્યાં, તે અમેને નહીં મારે. હે પ્રજાપતે ? તારા નિના કોઈ નથી કે જે સમસ્ત પ્રાણિ વર્ગને ઉત્પન્ન કરી શકે. અમે જે ફક્તની વાસનાથી ચંડ યાગાદિ કરી રહ્યા છીએ તે ફક્ત મલે અને વિવિધ ધનના સ્વામી થઈએ. ઇત્યાદિક વિશેષ તે અંધથી બોધ લેવું.

એજ અંધકારે પૃ. ૨૦૮ માં-ક. ૧૦, ૧૬૨ નો અઘમર્ષણ મંત્ર-ક્રતુઃ સત્યંવામીદાતવસોડધ્ય જાયત । તતોતપ્યજાયત તતઃસસુદ્રો અર્ણવઃ ના મંત્રથી ત્રણ મંત્ર મુક્યા છે તેનો તાત્પર્ય—તેજ પરમાત્માના અભિધ્યાનથી-ક્રતુ અને અત્ય, દિન અને રાત્રિ, સસુદ્ર અને મહાસાગર, સંવત્સર, સૂર્ય, ચંદ્ર, ઘૌ, પૃથ્વી અંતરિક્ષ ઉત્પન્ન થયાં. તેને તેમને પૂર્વે સૃષ્ટિ જેવાંજ બનાવ્યાં નીચે લેખકે એમ જણાવ્યું છે કે—આથી સ્પષ્ટ છે કે—પ્રવાહ રૂપથી આ સૃષ્ટિ નિત્ય છે. ॥

એજ અંધકારે પૃ. ૨૦૯ માં-ક. ૧૦, સુ. ૯૦ નું. મંત્ર ૧૬ નું મુદ્રી જણાવ્યું છે કે આ પુરુષ સુદ્ધ આરો વેદોમાં આવેલું છે—વિરાટ પુરુષ પુરુષ-સૂક્ત—

સદન્નદીર્ગ પુરુઃ સદન્નાશ્વઃ સદન્નપાત્ । સમ્મિં ચિશ્વતો વૃત્પાત્
તિષ્ઠન્ગાંમુલે ॥ ૧ ॥

પ્રકરણ ૩૪ મું. સર્વ જ્ઞાના તત્ત્વના વિકારરૂપજ હાલનો વદિક ધર્મ. ૨૨૭

આ ઉપરના મંત્રથી સરૂ થાય છે. સાચણુઆર્યજ્ઞના કરેલા ભાષ્યનો કિંચિત્ ભાવાર્થ—

“ સર્વ પ્રાણિઓનો જે પ્રહ્લાંડ દેહ છે તેજ વિરાટ પુરૂષ છે. તેનાં અનંત માથાં, ચક્ષુ, અને પગ છે. તે પ્રહ્લાંડના ચારે તરફ ઘેરા ઘાલી દશાંગુલ વધેલો છે. અર્થાત પ્રહ્લાંડથી પણ દશાંગુલુ બહાર છે. જેમ આ કદપમાં પ્રાણિમાત્ર-વિરાટ પુરૂષના અવયવ છે, તેમ પૂર્વકલમાં હના, અને ભવિષ્યમાં પણ થશે. તે અમૃતનો સ્વામી પ્રાણિમાત્રના યોગ્ય અન્નથી વધતો રહે છે. કારણાવસ્થાથી નીકટી દર્યમાન જગદ્ઠવસ્થાને પ્રાપ્ત થાય છે. ભૂત-ભવિષ્ય વર્તમાન રૂપ જેટલું જગત છે. તે તેનું સામર્થ્ય છે. ત્રણે કાલના પ્રાણિમાત્ર તેના ચતુર્થાંશ પ્રકાશમાં સ્થિત છે, પણ તે અવિનાશી છે. તે સંસારથી બહિર્ભૂત, સંસાર સ્થાન રહિત ત્રિપાદ છે. તેનો ચોથો પાદ સૃષ્ટિ-સંહાર પૃથ્વી વારંવાર ઉત્પન્ન અને નષ્ટ થાય છે. તેજ ચરાચર રૂપથી ઠરે છે. તેજ આદિ પુરૂષથી વિરાટ પ્રહ્લાંડ દેહ ઉત્પન્ન થયું, તેજ વિરાટ દેહનો આશ્રય લઈ દેહાભિમાની પુરૂષ ઉત્પન્ન થયો. તે દેવ, તિર્યચ્છ્ર, મનુષ્ય આદિ રૂપવાળા થયા. તેને ભૂમિ ઉત્પન્ન કરીને જીવોનાં શરીર બનાવ્યાં. જ્યારે પૂર્વ ક્રમથી સૃષ્ટિ થઈ ત્યારે બીજું સાધન ન હોવાથી દેવોએ મનથી તેજ પુરૂષ સ્વરૂપને હવી કદપના કરીને યજ્ઞ કર્યો. વસંત ઋતુ-ધી, શ્રીષ્ઠ-લાકડાં, તે પુરૂષ પશુતું પ્રોક્ષણ કર્યું. અને સૃષ્ટિ સાધન યોગ્ય પ્રભાવતિ આદિ દેવોએ યજ્ઞ કર્યો. તે યજ્ઞથી ઠંઠ્યાદિ લોભ્ય પદાર્થ, હરિણાદિ પશુ, ગાય અન્ધાદિ, ઋગ્, યજુ, સામ અને ગાયત્ર્યાદિ છંદ ઉત્પન્ન થયા. તેનાથી અન્ધાદિ, બન્ને તરફના કાંતવાળા પશુ, ગાય, બકરાં, ઘેટાં, ઉત્પન્ન થયાં. પ્રભાવતિના પ્રાણરૂપ દેવોએ તે વિરાટ પુરૂષને કેટલાક ભાગોમાં વિભક્ત કર્યા—પ્રાણરૂપ તેના મુખરૂપ, સ્પ્રિય બાહુરૂપ, શેષ્ય હિરૂ રૂપ, શદ્ર પાદસ્વરૂપ એમ વિરાટ પુરૂષમાં વિભાગ કર્યા. જે પ્રમાણે લોભ્ય પદાર્થ—ગવાદિ પશુ, ઋગ્વેદાદિ, પ્રાણરૂપાદિ, તેનાથી ઉત્પન્ન થયા, તે પ્રમાણે પ્રભાવતિના—મનથી ચંદ્રમા, ચક્ષુથી સૂર્ય, મુખથી અગ્નિ, પ્રાણથી વાયુ, ઉત્પન્ન થયા. નાભિથી અંતરિક્ષ, શિરથી ઘૌ, પગથી ભૂમિ, શ્રોત્રાદિથી દિશા તથા અન્ય લોકા લોકાતર ઉત્પન્ન થયા. એ સાંકલ્પિક યજ્ઞની ગાયત્ર્યાદિ સાત છંદ પદ્ધિયાં હતી. અર્થાત ઐશ્વિક આહવનની ત્રણ, ઉત્તર વેદિકાની ત્રણ, અને સાતમો આદિત્ય. ।

એકવીશ સમિધાઓ અર્થાત-૧૨ માસ, ૫ ઋતુ, ત્રણ લોક, અને આદિત્ય.

પ્રભાવતિના પ્રાણેન્દ્રિયરૂપ-દેવોએ માણસ યજ્ઞ કરતાં વિરાટ પુરૂષનેજ

પશુ માની લીધો, અને યજ્ઞનો વિસ્તાર કર્યો. એ માણસ યજ્ઞથી યજ્ઞસ્વરૂપ પ્રજાપતિની પૂજા કરી તે સમયે જગદ્રૂપ વિકારના ધારક તેજ ધર્મ મુખ્ય હોય. તે પુરૂષ તે વિરાટ પ્રાણિરૂપ સ્વર્ગને પ્રાપ્ત થાય છે, જ્યાં પુરાતન વિરાટ પુરૂષની ઉપાસના કરવાવાળા સાધકદેવ રહે છે. ॥ ૧૬ ॥ ”

સ્વામી કયાનંદજી-ઋગ્વેદના પુરૂષ સૂક્ત સુધી પહોંચ્યા નથી પણ યજુર્વેદના પુરૂષ સૂક્તનો અર્થ કરતાં પુરૂષ-વિશેષ્યનાં બધાંએ વિશેષ્ય કહી બતાવ્યાં છે. પ્રજ્ઞાંડમાં અને શરીરમાં વ્યાપ, જીવમા વ્યાપક, દશાંશુલ્લસું ઉદ્ભવન કરીને સર્વત્ર સ્થિર તેજ જગત્નો બનાવવા વાળો છે. ૧

જગત ઉત્પન્ન થયું, યજ્ઞ, અને હાલ છે. એ ત્રણેને, તેજ રહે છે. એજ જોક્ષનો આપવાવાળો છે. તેમાં જન્મ, આદિના વ્યવહાર નથી.

પુરુષની અપેક્ષાથી જગત કિંચિત્ દેગમાં છે. આ રથૂલ જગત્નો જન્મ અને નિનાશ થતો રહે છે. એથી પુરૂષ અલગ રહે છે. ચેતન અને જડરૂપ જગત બનાવવાવાળો પુરૂષ સર્વત્ર વ્યાપક થઈને રહેતો રહે છે. અને આકર્ષણ કરી રહ્યો છે. જેના સામર્થ્યનું સામર્થ્ય તે મૂલ પ્રકૃતિ છે. જેનું શરીર પ્રજ્ઞાંડ તુલ્ય છે સૂર્ય ચંદ્રમા નેત્ર છે, વાયુ પ્રાણ, પૃથ્વી પગ, ઇત્યાદિ લક્ષણવાળો જે આકાશ તે વિરાટ છે. તે વિરાટ તત્ત્વોના પૂર્વ ભાગોથી સર્વ પ્રાણિયો અને પ્રાણિયોનો દેહ, પૃથક્ પૃથક્ ઉત્પન્ન થયો છે. જેથી સર્વ જીવો વાસ કરી રહ્યા છે જે દેહ તેજ પૃથ્વીઆદિના અવયવ, અન્નઆદિ ઔષધિયોને પ્રાપ્ત થાય છે. તે વિરાટ પરમેશ્વરથી અલગ અને પરમેશ્વર સંસારરૂપ દેહથી અલગ છે. પ્રથમ ભૂમિ આદિ જગતને ઉત્પન્ન કરીને પગી ધારણ કરી રહ્યો છે. ફરી ભૂમિ આદિ જગતને પ્રથમ ઉત્પન્ન કરીને પગી ધારણ રહ્યો છે. તેજ પુરૂષથી સર્વ લોજન, વસ, અન્ન, જલ આદિ પદાર્થોને મનુષ્ય લોકોએ પ્રાપ્ત કર્યા છે. એથી મનુષ્ય લોકોને ઉચિત છે કે તેને છોડીને બીજાનો ઉપાસના ન કરે. ગાય, વનના સર્વ પશુઓ, મર્વ પક્ષિયો, સૂક્ષ્મ દેહધારી કીટ, પતંગ આદિ સર્વ જીવોના દેહ પણ તેનેજ ઉત્પન્ન કર્યા છે. ॥ ૬ ॥

તેજ પ્રજ્ઞા પુરૂષથી-ઋગ્, યજુ, મામ અને અથર્વવેદ ઉત્પન્ન થયા છે. ॥ ૭ ॥

તે પુરૂષથી ઘોડા, વિદ્યુત, જન્ને તરફના હાંતવાળા ઉંટ. ગધેડા, ગોમાનિ ગાય, પૃથ્વી, કિરણો અને ઇંદ્રિયો ઉત્પન્ન થયાં છે. જે મર્વથી પ્રથમ પ્રગટ

જગતનો જનાવવાવાળો, જગતમાં પૂર્ણ થઈ રહ્યો છે. તેજ પરમેશ્વર સત્ય આચરણથી પૂજને યોગ્ય છે. દુષ્ટ કર્મ કરવું કોઈને ઉચિત નથી. ॥ ૬ ॥

તેમાં ચિત્ર વિચિત્ર ઘણા પ્રકારનું સામર્થ્ય છે. આગ્રહણ તેનું મુખ, ક્ષત્રિયો બાહુ, વૈશ્ય ઉર્ધ્વ, શૂદ્ર પગ, તેના જ્ઞાન સ્વરૂપથી ચંદ્રમા, તેજ સ્વરૂપથી સૂર્ય. આદિ, અવકાશથી આકાશ, વાયુથી વાયુ, પોતપોતાના કારણથી ઇન્દ્રિયાં, સૂક્ષ્મથી અંતરિક્ષ, માથાથી સૂર્ય, આદિ, પગથી ભૂમિ, કાનથી દિશાઓ, એજ પ્રમાણે તે પરમેશ્વર-સર્વ લોક, તેમાં વસાવાળા પદાર્થો ને ઉત્પન્ન કર્યા. ॥૧૩॥

વિદ્વાન્ લોકોને કર્મોનું સાર ઉત્પન્ન કર્યા. તે ઇશ્વરના આપેલા પદાર્થોથી ચજ્ઞાનુભૂતિ કરે છે. તે બ્રહ્માંડનું રચન, પાલન અને પ્રલય કરવા રૂપ યજ્ઞ છે. એ બ્રહ્માંડ ચક્ષુમાં વસંત ઋતુ ધી, ગ્રીષ્મ લોકડાં, બીજી ઋતુઓ આકૃતિઓ છે. જેટલાં બ્રહ્માંડ તેના એક એક ઉપર સાત સાત આવરણ જતાવ્યાં. તે નીચે મુજબ—

૧ સમુદ્ર, ૨ ત્રસરેણુ, ૩ મેઘમંડલ વાયુ, ૪ વૃદ્ધિજલ, ૫ વૃદ્ધિજલના ઉપર એક પ્રકારનું વાયુ. ૬ સૂક્ષ્મ વાયુ નામ ધર્મજ્ય, ૭ સુત્ર તમા વાયુ ધર્મજ્યથી પશુ સૂક્ષ્મ, એ સાત પરિધિયાં છે.

આ બ્રહ્માંડને ૨૧ પ્રકારની સામગ્રી નીચે પ્રમાણે—

૧ પ્રકૃતિ, બુદ્ધિ અને જીવ એ ત્રણે મહીને, અતિ સુક્ષ્મ, ૨ શ્રોત્ર, ૩ ત્વચ્ચા, ૪ નેત્ર, ૫ જીભ, ૬ નાસિકા, ૭ વાહ, ૮ પગ, ૯ હાથ, ૧૦ લિંગ, ૧૧ શુદ્ધા, ૧૨ શબ્દ, ૧૩ સ્પર્શ, ૧૪ રૂપ, ૧૫ રસ, ૧૬ ગંધ, ૧૭ પૃથ્વી, ૧૮ જલ, ૧૯ અગ્નિ, ૨૦ વાયુ. ૨૧ આકાશ એ એકવીશ મમિષા કહેવાય છે.

જે જગતને રચનાર, દેખનાર તે પૂજ્ય છે. તેમના કર્મ; શુભનું કથન, અને ધ્યાન કરતા વિદ્વાન્ કથ્યાણુ જાણે ॥ ૧૫ ॥

વિદ્વાન્ તે દેવ, પૂજ્ય છે. કેમકે—તે પરમેશ્વરના આજ્ઞા પાલન આદિ સર્વ દિન કરે છે તેથી તે પૂજ્ય છે. હુ.ઓથી છુટે છે અને આનંદમાં રહે છે તેજ જોશ છે. ॥ ૧૬ ॥

મુદ્ધિ ઉત્પન્ન કરવાની ઇચ્છા તે અને ઉત્પન્ન કરવા લાગે ત્યાં મુખી તે પ્રજાપતિ, ઉત્પન્ન કરતાં જેટલાં અંશમાં વ્યાપ્ત પુરૂષ તે વિરાટ, તેજ વિરાટ પુરૂષના રૂપકથી આ મુક્તમા વર્ણ છે. ॥ ”

પહેલા પ્રલય દશાના સૂક્ષ્મમાં-જણાવ્યું હતું કે—

“ ન લોક હશે, ન પૃથ્વી હતી, છ લોકાદિ કાંઈ પણ ન હતું. સમુદ્ર મહાસમુદ્ર પણ ન હતા. ”

આમાં વિચારવાનું કે—કશો અને અગત્યે કશો સુધીમાં કુદરતી રીતે ફેલી રહેલી આ પ્રત્યક્ષમાં દેખાતી ગમ્મી વસ્તુઓ પ્રલય દશામાં એકદમ કયે ઠેકાણે છુપાઈ જતી હશે ? અને ફરીથી એકદમ કયે ઠેકાણેથી આવીને પ્રગટ થઈ જતી હશે ?

ફરીથી જણાવ્યું છે કે—“ બ્રહ્માના મનમાં જે છાંત તેજ સૃષ્ટિનું બીજ, કોઈ કર્તા તો કોઈ લોકતા, એવી રીતે પંચબૂતોની સૃષ્ટિ રચી, સૃષ્ટિ શા કારણથી થઈ તે પાછલ થએલા શું જતાવી શકે ? જનતો હશે તો તે પરમાત્મા જનતો હશે ? ”

પરમાત્મા સિવાય કોઈ બીજો જાણી શક્યો હોય તેમ તો જણાવું જ નથી અને તે પરમાત્મા આપણી નજરે પડેલા નથી, તો આ વિષયમાં સત્ય શું ? આ બધું સૂક્ષ્મ વિચારવાની જાણમણ કહે છે.

અધ્યમર્પણ મંત્રના અંતમાં જણાવ્યું છે કે—“ પૂર્વની સૃષ્ટિ જેવાં જ બનાવ્યાં. ” આથી સ્પષ્ટ છે કે આ સૃષ્ટિ નીત્ય છે એમ લેખકે નીચે ખુલાસો કરીને બતાવ્યો છે.

બીજા પ્રજાપતિના લેખથી વિચારવાનું કે—

પહેલા પ્રલયદશાના લેખમાં જણાવ્યું હતું કે—ન લોક હતો, તથા પૃથ્વી, આકાશ, સમુદ્ર, મહા સમુદ્ર, આદિ કાંઈ પણ ન હતું. માત્ર એકલો પ્રજાપતિ જ હતો. તો તે કયે ઠેકાણે રહેલો હશે ? કેમકે પૃથ્વી આદિમાંનું તો કાંઈ રહેકું હતું જ નહીં. તેવા પ્રકારની પ્રલય દશા કેટલા કાલ સુધી રહેલી ? ફરીથી પૃથ્વી આદિ જે ઉત્પન્ન કર્યાં તેના માટે મસાલા તે એકલો પ્રજાપતિ કયે ઠેકાણેથી કંઠાવીને લાવ્યો ? કારણના પ્રમાણ રૂપમાંજ કાર્ય થાય, એ મુખ્ય ન્યાય વિચારવાનો છે. આ બધા લેખોમાં નતો કારણના સ્વરૂપનો તેમજ નતો કાર્યના સ્વરૂપનો. ૨ થએલો છે. માત્ર પ્રજાપતિને આગળ ધરીને એટલી એટલી વાતો કરવામાં આવી છે. પુરાણમાં પ્રજાપતિના લેખે એવાં તેમનું વર્ણન નતો નીતિવાચુ છે.

નતો સહ્યતાવાળું, તેમજ નતો લોકના વ્યવહારવાળું જણાય છે. તે પ્રજાપતિએ આ બધા જગતની રચના કરી, તો તે કયા શુભ વિશેષથી કરેલી માનવી ? વળી જણાવ્યું છે કે-દેવાદિકમાં પ્રાણોનો સંચાર કર્યો, તો તે કેવી રીતે ? ગતકલ્પ-માંનાં શરીર મુકદ્દા રૂપે પ્રગ્ની રહેલાં તેમાં કે પ્રજાપતિ એ નવીન રૂપનાં શરીર બનાવ્યાં તેમાં, પ્રાણોનો સંચાર કર્યો ? તે દેવોએતો પ્રજાપતિનું અયોગ્ય વર્તન બહાર કરી શાપિત કરેલા છે. આ બધા પ્રકારના લેખો ભેતાં સત્યપણું કયે કેદાણેથી શોધી કાઢવું ? કેટલાક ચક્રેર પંડિતો સત્ય સ્થિતિ સ્મરણ ગયા છે, પણ લોકોને ખુલાસાવાર બતાવવાની હિંમત કરી ગયા નથી.

જીવો કે-આનંદશંકરભાઈએ જણાવ્યું છે કે-શ્રી કૃષ્ણ, ગૌતમ અને મહાવીર એ ત્રણ પુરુષો સુધીજ આપણી દૃષ્ટિ પડેલે છે અને વસ્તુ સ્થિતિ વધાવી લેવા જેવો નિર્ણય છે. આ મર્મના લેખનો વિચાર કરતાં મારા બધાએ લેખોનો તાત્પર્ય આપ સહજનો વિચારી શકશો અને આગળ વધારાની ખોજ કરશો તો સત્ય પણ સહજે મેળવી શકશો.

ઇ. સ. પૂર્વે ૧૦૦૦ ની લગભગમાં-જૈન સર્વજ્ઞોની ફરીથી જાગૃતિ થતાં વેદોની ઉચી સ્થિતિ બતાવવા અક્ષરોના પંડિતોએ પોતાના બ્રાહ્મણ ગ્રંથોથી ઉધું છતું લખવાનું સરૂ કર્યું, તેથી મહિષાસુરભાઈને બ્રાહ્મણ ગ્રંથો નિર્માલ્ય અને બાલ ભાવ જેવા લાગે તેમાં નવાઈ શી ? કારણ જૈન સર્વજ્ઞોના તરફથી પ્રસિદ્ધમાં આવતું-૧ અનાદિકાલની આ સૃષ્ટિનું સ્વરૂપ, ૨ અવસર્પિણી આદિ લાંબા પ્રમાણવાળું કાલનું સ્વરૂપ, ૩ અનંતા અનંત જીવોના પરિવર્તનનું સ્વરૂપ, ૪ તે જીવોએ કરેલા કર્મોનું સ્વરૂપ, ૫ કર્મના અનુસારથી જ જીવોને સંસારમાં ભટકવાનું સ્વરૂપ, ૬ કરેલા કર્મોનો ક્ષય થતાં એકેદ્રિય પશુથી પાંચ ઈદ્રિય મેલવી ઉચી પાયરી ઉપર આવવાનું સ્વરૂપ, ૭ ઉચી ઉચી પાયરી ઉપર આવતાં મતિજ્ઞાનથી તે દેવજ્ઞાનની પાયરી સુધી જીવો કેવા કેવા પ્રયત્નથી ચઢે છે તેનું સ્વરૂપ, ૮ દેવતાઓની ગતિ સ્થિતિ આદિનું સ્વરૂપ, ૯ તેમજ નરકોના જીવોની ગતિ સ્થિતિ આદિનું સ્વરૂપ. જેમ જેમ લોકોમાં પ્રચલિત થતું ચાલ્યું, તેમ તેમ વેદિકોના પંડિતોમાં ગ્રેટી ગડ મથલ થવા લાગી, તે એટલે સુધી કે-તે સર્વજ્ઞોના વિષયોમાં પોતાનો મરણ પ્રમાણે ઉધું છતું કરતા ગયા અને નવીન નવીન ગ્રંથોમાં પોતાને કાલનું કાલનું દાખલ કરતા ગયા. એટલુંજ નહી પણ વેદોની મહત્ત્વતા બતાવવા કેટલાક વિષયોનાં નવીન નવીન સૂકતો

હોય છે. જેમકે-૨૪ તીર્થંકરો તે સર્વજ્ઞપણું મેલ્યા પછી જુલેલા તરવો બતાવી લોકોમાં ધર્મની જાગૃતી લાવનારા હોય છે.

આ ૨૪ ની સંખ્યા બધાએ મતવાલાઓએ, પ્રાચી કાયમ રાખીને જ પોત પોતાના મતનો પ્રચાર કરેલો હોય એમ સહજ સમજાય તેવું છે.

આ ૨૪ મુખ્ય પુરુષોને તે તે મતમાં જાણી લેવાની શક્તિમણુ કરીને આ ઠેકાણે લખવાનું છોડી દઉં છું.

વૈદિક મતમાં એકજ વિષ્ણુના, ૨૪ અને ફરી થી ૧૦, અવતારો કથવામાં આવ્યા છે તેનું સ્વરૂપ કિશિત લખીને જાગવી દીધું છે.

બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને મહાદેવ આ ત્રણુ દેવો, જુદા સ્વરૂપે પણ કથવાયા છે. ઠેકાણે-વિષ્ણુથી બ્રહ્મા-મહાદેવ ઉત્પન્ન થયાનું, તો ઠેકાણે મહાદેવથી બ્રહ્મા-વિષ્ણુ ઉત્પન્ન થયાનું લખીને બતાવ્યું.

તેનમાં આ અવસરિણીના ૧૨ ચક્રવર્તીઓનો ક્રમ નીચે પ્રમાણે છે.

૧ ભરત ચક્રવર્તી.

૨ સગર ચક્રવર્તી.

૩ મધવ ચક્રવર્તી.

૪ સનતકુમાર ચક્રવર્તી.

૫ શાંતિનાથ.

૬ કુંથુનાથ.

૭ અરનાથ.

૮ સુભુમ ચક્રવર્તી.

૯ મહાપદ્મ ચક્રવર્તી.

૧૦ હરિષેણ ચક્રવર્તી.

૧૧ અનનામા ચક્રવર્તી.

૧૨ બ્રહ્મદત્ત ચક્રવર્તી.

વૈદિક મતમાં—

૧ જડ ભરત રાજા.

૨ સગર ને પણ રાજા કહ્યા છે તે લખી બતાવ્યા છે.

આ ત્રણે-અકો પદ ભોગવ્યા પછી તીર્થંકર પણ થએલા છે. તે પૂર્વે લખી બતાવ્યું છે.

તેન પ્રમાણે-પ્રતિવાસુદેવાદિકનો ક્રમ—

પહેલા પ્રતિવાસુદેવ, પછી જલદેવ, તેમના પછી જલદેવના જોરમાન નાનાભાઈ તે વાસુદેવ, એવા ક્રમથીજ તેમનો જન્મ થાય.

ત્રણે ખંડના મળઓની માથે યુદ્ધો કરી પોતાની આજ્ઞા મનાવનાર

પ્રકરણ ૩૪ મું. સર્વજ્ઞોના તત્ત્વના વિકારરૂપજ હાલનો વૈદિક ધર્મ. ૨૩૫

પ્રતિવાસુદેવને, મોટાભાઈ બલદેવની સાહાય્યથી વાસુદેવ મારે. પછી નિર્વિદ્યપ-
ણાથી રાજ્યનો ભોગ કરે. તેનો નામ નીચે પ્રમાણે—

નવ પ્રતિવાસુદેવ	નવ બલદેવ.	નવ વાસુદેવના નામ.
૧ અશ્વ ગ્રીવ નામા.	૧ અચલ બલદેવ.	૧ ત્રિપૃષ્ઠ વાસુદેવ
૨ તારક નામા.	૨ વિજય નામા.	૨ દ્વિપૃષ્ઠ વાસુદેવ.
૩ મેરક નામા	૩ ભદ્ર નામા.	૩ સ્વયંભૂ નામા.
૪ મધુ અને કેટન નામા.	૪ સુપ્રભ નામા.	૪ પુરુષોત્તમ નામા.
૫ નિગુલ નામા.	૫ સુદર્શન નામા.	૫ પુરુષસિંહ નામા.
૬ બલિ નામા.	૬ આનંદ નામા.	૬ પુરુષ પુંડરીક નામા.
૭ પ્રહલાદ નામા.	૭ નંદ નામા.	૭ દત્ત વાસુદેવ.
૮ રાવણ નામા.	૮ પદ્મ (રામ)	૮ નારાયણ (લક્ષ્મણ)
૯ જરાસંધ નામા.	૯ બલભદ્ર.	૯ શ્રી કૃષ્ણ વાસુદેવ.

“ જોદે ઉંદર ને ભોગવે ભોરીંગ ” જેવો, ન્યાય પ્રતિવાસુદેવ અને વાસુદેવમાં હોય છે, અને દુર્ગતિના અધિકારી એ બન્ને જણને ખતાવ્યા છે. બલદેવો સંસારથી વિરક્ત થઈને મોક્ષમાં ગયા છે. માત્ર એકજ દેવતાની ગતિમાં ગયા છે.

આ ૨૭ શ્લોકા પુરુષોની ગતિનું પ્રમાણ. પ્રદ્યુમ્નસૂરિ કૃત વિચાર સાર પ્રકરણ પૃ. ૧૧૮ થી. આથા પા૭૯ થી ૮૧ માં જુવો—આથાની છાયા—

एकश्च सप्तभ्यां, पंच च पष्ट्यां पंचम्या मेक. ।

एकश्च चतुष्ट्यां, कृष्ण पुनः तृतीयपृथिव्यां ॥ ५७९ ॥

अप्रचलादिकः अप्रष्टापि सिद्धिगता ब्रह्म लोके नचमश्च ।

॥ दश सागरायुः भस्ते सेत्स्यति कृष्णतीर्थे ॥ ५८० ॥

अमृतनिदाना रामाः, सर्वेऽपिच केशवाः कृतनिदानाः

ऊर्ध्वगामिनो रामा, केशवाः सर्वेऽधोगामिनः ॥ ५९ ॥

અને નવમા શ્રી કૃષ્ણ વાસુદેવ ને, વિષ્ણુના અવતાર રૂપે કાયમ રાખી, તેમના મોટાભાઈ બલવદ્રને પોતાનાજ સ્થાન પર કાયમ રાખેલા છે. વાસુદેવ હશે, કે વિષ્ણુ હશે, એકજ નામ છે. તેમાં એવી દૃઢપના કરીકે-વિષ્ણુ લોકમાંથી આશ્વાત્ વિષ્ણુ ભગવાન આવતા. અને દેવ દાનવોની લડાઈમાં ઉતરતા, તેમાં કોઈએ દેવતાઓનો નાશ કરાવતા, અને પોતે પણ તેમાં દૂસતા. અનાદિ કાલના એકના એક દેવમાં આ દૃઢપના કેટલી જયંતર ? આમાં તે શી અશક્તિ વાપરી હશે ? મોટા મોટા યજ્ઞ ગએલા પડિતોને તે શું વધારે સર્જીને બતાવું ?

જૈન જ્ઞાન બતાવવામાં નવું સાધન—

જૈનોના તરફથી પણ ઘણાં અથો છપાઈને બહાર પડી ગએલા છે. તેમાંના કેટલાક અથોનો ઉપયોગ તો માત્ર જૈનોના મારેજ થએલો છે. અને તેથી આગળ ઉંચા દરજ્જાના અથોનો ઉપયોગ મોટા મોટા પડિતો કરી રહ્યા છે. પરંતુ સાધારણ માણસોના ઉપકાર માટે થાય તેવા પ્રકારના અથો, હજી સુધી બહાર પડેલા હોય, તેવું મારા બાણવામાં આવ્યું નથી. એમ સમજીને અમોએ આ ઉદ્યમ કરેલો છે. જે કે આ અંચ ઘણા ઉંચા દરજ્જાનો નથી. છતાં પણ સાધારણ પ્રકારના માણસોને, તેમજ પડિતોને પણ, જૈન માન્યતાનું, તેમજ વૈદિક માન્યતાનું જ્ઞાન, દિશા માત્રથી કાંઈને કાંઈ મલશે, એવી મને મારા લેખની આત્રી છે.

તેથીજૈનેતર સજ્જનોને મારી નાંખી વિનંતી છે કે—

આ વર્તમાનનો સમય અત્યજ્ઞાનના પ્રચાર કાર્યનો છે. પરંતુ હંમેશાં એવો નથી, એમ આપ ખૂબ સમજો છો. આ સમયમાં ધર્મની બાબતમાં-સાધારણ માણસો તો મતો બ્રહ્મ, તતો બ્રહ્મના જેવી હાલત લોગવી રહ્યા છે. જે આપ મારા અંચથી ઉપકાર થવા જેવું સમજો તે, જરૂર મોટા પ્રમાણમાં ફાલો આપી લોકોપકાર કરવામાં પાછી પાછી નહીં કરે.

યૂરોપના વિદ્વાનો શ્રી કૃષ્ણને ઇતિહાસ રૂપે તો જરૂર કબૂલ રાખે છે. પરંતુ હંથરરૂપે કબૂલ રાખતા નથી. જહા અને મહાદેવને, તેઓ વ્યક્તિરૂપે સમજતા હોય તેમ લોગવું નથી. જૈનમાં શ્રી કૃષ્ણને ત્રણખંડ ગણ્યના લોકતા, નવમા વાસુદેવ (વિષ્ણુ) રૂપે બતાવેલા છે. તેવી રીતે કોઈ અત્યંત પ્રાચીનકાલના નવ વાસુદેવોમાંના પહેલા ત્રિપૃષ્ઠ વાસુદેવના પિતા, જે જિતશત્રુ રાજા થયા છે તેઓ પુત્રીનો સંગ્રામ કરવાથી પ્રજાપતિના નામથી ત્રિવિદમાં આવ્યા, તેથી વ્યક્તિ રૂપે તો જરૂર છે. પણ વૈદિકના પડિતોએ બ્રહ્મારૂપે બહેરમાં મુક્યા

કોઈને કોઈ આધાર ગ્રંથથી કરી માણસ રૂપાંતરમાં ગોઠવી શકે છે. રૂઢના વિષયમાં પણ તેજ પ્રમાણે અનેલું છે. મારા લખેલા બધા લેખો ધ્યાનમાં લેશે તો આપ સમજીશો પણ જરૂર મારા મતને મલતા થશે.

જૈન ઇતિહાસ જોતાં તેવા પ્રકારની વાતો—કોઈ સેંકડો વૈદિકોના ગ્રંથોમાં ઉંધી છત્તી ગોઠવાયલી મારા જોવામાં આવે છે. પરંતુ વ્યવહારિક વિચારોના મિશ્રણવાળી, નામ, ઠામ, અને મૂલના વિષયોના ફેરફારવાળી હોવાથી, લોકોને ખરી ખાતરી કરીને કેવી રીતે આપી શકીએ ?

વૈદિકોમાં લખેલા જે વિષયોની ખરી ખાતરી આપી શકાય નહીં તેવા વિષયોની ઉપેક્ષા કરીને.

માત્ર સહજ સમજી શકાય તેવા જૈનોના ૨૪ તીર્થંકરોનાતુકરણરૂપના વૈદિકોના ૨૪ અવતારો, તેમજ ફરોથી દશ બોધિ સત્ત્વના અતુકરણરૂપના મહાકલ્પાદિક દશ અવતારો, સામા સામી તુલના કરવાને નામ માત્રથી લખીને બતાવ્યા છે. જૈનોમાં ૧૨ ચક્રવર્તીઓ થયેલા બતાવ્યા છે. વૈદિકોએ તેમાંના બે ચાર નામો ગ્રંથથી કરી, ઉધું છતું લખી, રાજ્ય તરીકે જોલખાવ્યા છે, તેમનો વિચાર પણ તુલના રૂપે બંને તરફનો લખીને બતાવ્યો છે. તે સિવાય વાસુદેવાદિકનાં નવાંત્રિક જુદા જુદા કાલમાં, ભિન્ન વ્યક્તિ રૂપનાં થયેલાં છે, તેમાં વૈદિકોએ—ભિન્ન ભિન્ન ગ્રંથમાં ભિન્ન ભિન્ન સ્વરૂપનાં લખેલાં હોવા છતાં પણ—જૈન વૈદિકનાં સામા સામી તુલના કરવા માટે ઇસારા માત્રથી લખીને બતાવ્યાં છે. એમાં મેં મારી જરા પણ આતુરી કરીને બતાવી નથી. આજકાલના પડિતો તેમજ સાધારણ વિચક્ષણ પુરુષો પણ તુલના કરી શકે તેમ છે એવું સમજી ને મેં મારા વિચારો બહાર ખાડ્યા છે.

જૈનાદેશ જગતને પુહચાડવા ભાગ્યશાળી બનો.

આર્થિક સ્થિતિમાં, તેમજ વસ્તિમાં, સીનેરનો સંઘ સાધારણ હોવા છતાં, એક હજાર નકલ બહાર પડાવી આ નવીન દીશાનો બોધ લોકોને આપવા ભાગ્યશાળી બન્યો છે. ધર્મની ઉન્નતિને માટે કોઈ લાજો રૂપીઆનો અરથ થઈ રહ્યો છે, પણ જૈન ધર્મની દિશા કદ છે—એ બતાવવા જેવો બીજો ખરો લાલ મારી નજરમાં સમાયેલો નથી. માટે આ નવીન પ્રકારની દિશાતું જ્ઞાન દેશ દેશની ભાષામાં તરજુમા કરાવી આપી ફનીયાને બતાવવાને ભાગ્યશાળી બનો, અને તમે તમારા જન્મ જીવિતવ્યની સફલતા મેલો;

આ અંથેના પ્રકાશ પાડવામેં સંવત્ ૧૯૮૦ ના આરંભની શાલથી, વૈદિક અંથેના અભ્યાસની સફળતા કરવામાડી, નિરંતર અભ્યાસના અંતે સંવત ૧૯૮૭ ની શાલ સુધીમાં કિંચિત્ સફલતા મેલવી શક્યો છું.

વૈદિક ધર્મવાળા પોતાના મતને આદિ અનાદિનો ઠરાવવાં અચ્છ કરતા નજરે પડે છે. પરંતુ અરુ જોતાં તેઓ આડંબરી, સ્વાર્થી, વધારે નજરે પડતા જણાય. જૈન ધર્મવાળાઓથી, કે બૌદ્ધ ધર્મવાળાઓથી, જેમ જેમ મેળવતા ગયા તેમ તેમ ઉધી છત્તી કલ્પનાઓ કરવામા, પ્રેરાયા હોય તેમ મારી નજરે પડવા લાગ્યા. એટલે જૈન ધર્મ અને વૈદિક ધર્મ, આ બેની તુલનાત્મક રૂપે લેખ લખવા માટે મન પ્રેરાયુ. આ કારણથી લોકોને સ્પષ્ટ રૂપે અતીતિ કરાવી શકાય તેટલી વાતો બન્ને તરફની મેં લખીને બતાવી છે. જૈનોના ઇતિહાસને અહણુ કરી વૈદિક ધર્મના પંડિતોએ જેવી રીતે ગોટાળો કરેલો છે તેવી રીતે જૈનોના તત્ત્વના વિષયમાથી પણ અહણુ કરી ઉધા છત્તા લેખો લખી ઉપનિષદના અથોર્મા પણ ગોટાળો કરેલો છે. કારણુ હરેક ઉપનિષદમાં ભિન્ન ભિન્ન વિચારો પ્રાચે ગોઠવાયલા હોવાથી સમજી શકાય તેમ છે, અને તેના સંબંધે પણ જો એક ભિન્ન અંથ લખાય તો બીજાને સમજાવી શકાય તેમ છે.

યૂરોપના વિદ્વાનો પ્રથમ બૌદ્ધ ધર્મના તત્ત્વોથી પરિચિત થયા પછી વિશેષ તરફ મેળવવાની ઇછાથી-મધુદાયથી વિસ્તારવાળા, મોટા મોટા અંથોના આડંબર-વાળા, અનાદિ કાલને અમારો ધર્મ એવી અફવાવાળા, પ્રાચીનમા પ્રાચીન વૈદિક ધર્મ જાણી, તેની પાછળ પોતાના મતને તથા ધનને અને પોતાની બુદ્ધિને હેઠ ઉપરાંત વ્યય કરીને તેમના વિચારોને જોયા, પરંતુ હુંગર ખોદતા ઉંદર હાથમાં આવવા જેવું થતાં જગો જગો પર નિરાસાના-જ ઉદ્ગારો કાઢતા ગયા.

ત્યારબાદ નાના મોટા બધાએ મતો જોઈ લેવાના હિસાબે-નહી જેવ. મધુદાયવાળા જૈન ધર્મના તત્ત્વો જોવાને લાગતાં, જેમ જેમ તેમાં ઉતરતા ગયા, તેમ તેમ પોતાની સફલતાના ઉદ્ગારો બહાર પાડવા લાગ્યા. તેમના વિચારો જોતાં વૈદિક ધર્મના અંથો જોવા માટે મન પ્રેરાયુ. જેમ જેમ વૈદિક ધર્મના અંથો જોતો ગયો તેમ તેમ તેમાં જૈન ધર્મના ઘણા પ્રકારના વિષયોની ઉચ્ચ પાયાલના કરેલી મારી નજરે પડવા લાગી, એટલે લોકોને મદત્તજાણી અતીતિ કળવી શકાય તેવા તેવા વિષયોને અહણુ કરી તુલનાત્મક રૂપે લખીને બતાવવાને.

પ્રયત્ન કર્યો. જે કે આ મારો અંચના વાચનથી મોટા મોટા પંડિતો તો ઘણી ઘણી બાબતોને સારી રીતે સમજી શકશે અને જે મધ્યમ વર્ગ છે તે કદાચ પુરેપુરું સમજી શકશે નહિ તો પણ જોઈ શકે તો જરૂર જ સમજી શકશે કે આ એ મતવાળાઓમાંના કયા, મતવાળાએ પોતાની સત્ય નિંદાને છોડી દઈને પોતાનામાં ઉધું છત્તું કયું છે જોઈ શકે તો જરૂર જ સમજી શકશે, એવી અમોને અમારા અંચની ખાત્રી છે.

બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને મહાદેવ આ ત્રણ દેવોના નામથી પુરાણકારોએ ઉધું છત્તું કરેલું ઘણાં પંડિતોને પ્રગટ રૂપે દેખાઈ આવેલું જ છે. અને જગત્-કર્તાના સંબંધે બ્રાહ્મણાદિ અંચકારોએ ઉધું છત્તું કરેલું છે તે અમોએ પણ કેટલુંક લખીને બતાવી દીધું છે.

બ્રહ્મા અને પ્રજાપતિ તે એકજ સ્વરૂપનાં નામ છે. પુરાણકારોએ બ્રહ્માને વિચિત્ર પ્રકારોના ચિત્રી જગતના કર્તાકર્તા લખીને બતાવ્યા છે.

વેદના ઋષિઓએ પ્રજાપતિને વેદ મૂલક ઠરાવવા જગતના કર્તાકર્તાના સ્વરૂપમાં ત્રણ સૂક્તો બનાવી ઠેઠ ઋગ્વેદ સુધીમાં પાછળથી ખોસી દાદ્યા છે. તેથીજ મણિલાલભાઈએ લખ્યું છે કે—

“યસ્ય પુરુષ નવોજ દેવ કલ્યાયો, પ્રજાપતિ સર્વથી મોખરે આવી બધાનો નિયંત્રક થઈ ગયો” ઇત્યાદિ.

હવે આપણે વેદોના સંબંધમાં કાંઈક વિચાર કરીને જોઈએ—

પુનર્જન્મના સંબંધે-ઋગ્વેદમાં કોઈ કોઈ અસ્પષ્ટ વચન આનંદ શંકરભાઈને જણાયા તેવું કારણ શું ? મણિલાલભાઈને-યસ્ય પુરુષ, નવો દેવ જણાયો અને પ્રજાપતિ બધાના મોખરે આવેલો બ્રહ્માના સ્વરૂપથી પૂજાતો જણાયો છતાં છેવટમાં તેમને લખી જણાવ્યું કે—કોઈ પ્રકારની ગતિ થતાં સુદિના આરંભની વાતે ઋષિઓને જડેલી જણાય છે. એમ લખીને બતાવ્યું છે.

તો તે વાતની તપાસ કરતાં-ઋગ્વેદના-પ્રલય દશાના સૂક્તોમાં. હિરણ્ય ગર્ભ-પ્રજાપતિના સૂક્તમાં. અધર્મર્ષણના મંત્રમાં અને યજ્ઞ પુરુષના સૂક્તમાં. (અર્થાત વિરાટ પુરુષના સૂક્તમાં.)

સુદિના આરંભનું સ્વરૂપ જુદા જુદા પ્રકારથી લખાયેલું, પ્રાચીનમાં

પ્રાચીન એવા ઋગ્વેદમાંથીજ પ્રથમ એ ચારે સૂક્તો મળી આવે છે. અને મહિલાલભાઈ તો-યજ્ઞ પુરુષને નવો જ દેવ કલ્પાયલો જતાવે છે. અને પ્રજા-પતિ પણ પદાના મોખરે આવીને ઉભેલો જણાવે છે. છતાં યજ્ઞ પુરુષનું સૂક્ત ચારે વેદોમાં નજરે પડે છે. આ વાત પાછલથી થએલા વેદિકના ઋષિઓને કયા કાલમાં જહી અને કયા કાલમાં ચારે વેદમાં ઘુસાડી દેવાની તેમને ચાલાકી વાપરી? કોઈ સુત પુરુષ સત્ય સ્વરૂપ જતાવશે ખરો કે?

આ ઉપરના યજ્ઞ પુરુષના અને પ્રજાપતિના સંબંધે “વૈદિક દૃષ્ટિએ જગત્” નામના પ્રકરણ ૪ માં કિચિત્ ખુલાસો કરીને આવ્યા છોએ તેથી પિત્ત પેપણુ ન કરતાં આટલા ઇસારા માન્યો જ બચ છે. પરંતુ વેદ સમયના ઋષિ-ઓના વિચારો જોતાં એટલું તો જરૂર સમજાય છે કે-તેઓ ઇદ્રાદિક દેવતાઓની સ્તુતિઓથી વારંવાર પોતાના સ્વાર્થની માગણીઓ કરતા અને મુખ્યતાથી યજ્ઞ યાગાદિકના વિધાનોથી જ પોતાની સફલતા સમજતા હોય તેવા નજરે પડે છે પરંતુ પરલોકના સંબંધે, પુરાણાદિકના ઇતિહાસના સંબંધે, વિશેષ વિચારમાં ઉતરેલા હોય તેવા જણાતા નથી.

પરંતુ ઇ સ. પૂર્વે ૮૦૦ ના લગભગમાંથી રામાયણ ભારતાદિક જે ઉમાં કર્યાં છે તે જૈનોના સર્વજ્ઞોથી જેમ જેમ પ્રચલિતમાં આવતું ગયું, તેમ તેમ વૈદિકોના પંડિતો ગ્રહણ કરતા ગયા અને પોતાની મરણ પ્રમાણે ઉડું છડું કરતા ગયા એજ આ મારો વિચાર યોગ્ય થએલો છે એવો વિચાર આ મારા અંધથી સજ્જનોને કરવો પડશે.

અને ખીલ વધારાની વાતો જે વૈદિકોમાં દેખાવી હશે તે બૌદ્ધોની ચળવળ થતાં તેમનું પણ અનુકરણ કરેલું હોય તેમ જણાય છે. જેમકે બૌદ્ધોના દશભોધિ સત્ત્વના અનુકરણ રૂપે વૈદિકોએ ફરીથી-મહા કષપાદિક દશ અવતારોની કલ્પના કરી છે એવું સહજ સમજી શકાય તેમ છે. બાકીનું વિશેષ તો કોઈ બહોળા અનુભવવાળા તારવીને બતાવે તે ખરું. ઇત્યક્ત વિસ્તરેલું.

॥ વેદોના ત્રણ મોટા સૂક્તોથી બાણવા જેવું સૃષ્ટિનું સ્વરૂપ ॥

સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિ પ્રજાપતિથી, પ્રથમ તે એકતા, ફત્તા તેમજે બધા છલો ઉત્પન્ન કર્યા. આ વાત ચારે વેદોથી લખાઈ તેનો વિચાર કરતાં સંપૂર્ણ વૈદિક ધર્મનોજ સામાન્ય પલ્લાયો થઈ જશે.

(૧) સૃષ્ટિના પૂર્વે શું હતું? તે પ્રશ્ન દશાનું સૂત્ર મંત્ર ૭ નું.

(૨) હિરણ્ય ગર્ભ પ્રજાપતિ-સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિના સમયે તે એકલા હતા, સૃષ્ટિના સ્વામી હતા, સૂક્ત ધીબુ મંત્ર ૧૦ પું.

(૩) હંબરો—માથાવાળા, આંખોવાળા, અને હંબરો ધમ આદિના સ્વરૂપ ને જણાવનારું આરો વેદોથી પ્રસિદ્ધીને પામેલું—પુરુષ સૂક્ત મંત્ર ૧૬ પું. ત્રીબુ છે.

આ ત્રણે સૂક્તોથી એવું પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવ્યું છે કે—આ બધી સૃષ્ટિના જીવો પ્રજાપતિથીજ ઉત્પન્ન થયા છે, આ વાત કેટલા ફરજની છે અને કેટલી સત્યતા વાળી છે. તેવું સ્વરૂપ નહીં જેવું કિંચિત વિચારી જોતાં બધા વૈદિક ધર્મનો જ સાર સહજથી બાણી શકાશે.

૧ પ્રથમ—પ્રલય ક્ષાના કેટલાક ફકરા તપાસીને જોઈએ—પૃથ્વી આદિ કાંઈ પણ ન હતું. કેવલ સર્વના પ્રાણન કર્તા બ્રહ્મા હતા. તેના બનમાં જગત ઉત્પન્ન કરવાની ઇછા તેજ ધીજ ભૂત થઈ. આ સૃષ્ટિ એક દમ એવી વ્યાપ્ત થઈ કે જેમ સૂર્યની કિરણો.

કોઈ વિદ્વાને બાણી હશે કે નહીં ? પાછલથી ઉત્પન્ન થએલા વિદ્વાનો કેવી રીતે બાણી થકે ?

(૨) હિરણ્ય ગર્ભ સૂક્તના ફકરા —

૧ જે પ્રજાપતિ આત્માને આપવાવાળા છે.

૨ સૂર્ય, અંતરિક્ષ, જલરાશિના નિર્માણ કરવાવાળા છે.

૩ પોતાના ધ્યાનથી—પ્રકાશમાન હોઈ, પૃથ્વીને બનાવનારા છે.

૪ જેનાથી પૃથ્વી આદિ નીકળ્યાં છે.

૫ જેને દેવાદિકોમાં પ્રાણોનો સંચાર કર્યો છે.

૬ જેને—પ્રલય કાલીન મહાજલ પ્રલયને દેખીને પૃથ્વીને ઉત્પન્ન કરી છે.

૭ અંતરિક્ષ અને જલરાશિને બનાવ્યાં છે.

૮ હે પ્રજાપતિ તારા વિના કોઈ નથી કે જે સમસ્ત પ્રાણિ વર્ગને ઉત્પન્ન કરે. ઇત્યાદિ.

(૩) વિરાડ પુરુષ (પુરુષ સૂક્ત) ના કેટલાક ફકરા—

૧ જે સર્વ પ્રાણિઓનો પ્રજ્ઞાક દેહ તે વિગટ પુરુષ છે. પ્રજ્ઞાકથી પણ બહાર દર્શાવુ વધીને રહેલો છે.

૨ જૂત, ભવિષ્ય અને વર્તમાન રૂપ જેટલું જગત્ છે તે તેટલું સામર્થ્ય છે.

૩ દેહનો આશ્રય લઈ દેહાભિમાની પુરુષ ઉત્પન્ન થયો. અર્થાત્ પ્રજ્ઞાક રૂપ દેહ ઉત્પન્ન કરીને પ્રજ્ઞાક રૂપ જીવ ઉત્પન્ન થયો.

૪ તેજ દેવ, તિર્થંક, મનુષ્ય આદિ રૂપવાળો થયો. કુમ્ભિ ઉત્પન્ન કર્યા પછી જીવોનું શરીર બનાવ્યું.

જે ક્રમથી સૃષ્ટિ ઉત્પન્ન થઈ.

૫ પછી મનથી તે પુરુષનો દેવોએ યજ્ઞ કર્યો. તે યજ્ઞથી દધ્યાદિ ભોગ્ય પદાર્થ ઉત્પન્ન થયા, અને અરણ્ય-આમ આદિનાં પશુ આદિ પેદાં થયાં. અને આથી ચાર વેદ પણ ઉત્પન્ન થયા.

અને પ્રાણજી, ક્ષત્રીય, વૈશ્ય, શૂદ્ર તેના સુખ, બાહુ, ઉર, પગ રૂપથી કલ્પાયા. મનથી ચંદ્ર, ચક્ષુથી સૂર્ય, મુખથી અગ્નિ અને પ્રાણથી વાયુ ઉત્પન્ન થયાં. ઇત્યાદિક વિશેષ તે ઋગ્વેદનાં સૂક્તોથી વિચારવું.

આ સૃષ્ટિ સંબંધનાં ત્રણ સૂક્તો ઋગ્વેદના દર્શના મંડલના અંતમાં જે સુકવામા આવ્યા છે તે પ્રાચીન મર્વજ્ઞોના તત્ત્વના વિશેષ પરિચયમાં આવ્યા પછી વેદના પંડિતોએ વેદ મૂલક કરાવવાને પાછલથી દાખલ કરી દીધાં હોય ? આ માફ અનુમાન મારા આગળના વિચારોથી પંડિતો ને પણ વિચારવાનો અવકાશ મળશે.

આ ત્રણ સૂક્તોના રચનાર એક નથી, પણ એક જ વિષયનાં ત્રણ સૂક્તો થી ત્રણ બહાર થાય છે.

પ્રથમનું સૂક્ત મંત્ર છ તું છે. બીજું હિરણ્ય ગર્ભનું સૂક્ત મંત્ર ૧૦ તું છે. ત્રીજું વિશ્વના સ્વરૂપનું પુરુષ સૂક્ત મંત્ર ૧૬ તું છે.

એમ એક એકથી મોટાં છે છતાં પ્રાચીન સ્વરૂપથી તે એકજ સ્વરૂપનાં લખાયેલાં છે. છતાં પુરુષસૂક્તને તે આદેશ વેદોમાં જ દાખલ કરી દેવામાં

આવ્યું છે. આ પુરુષસૂક્ત પ્રલયના સૂક્ત પછીથી લખાયું તે તે સૂક્તના મંત્રથી જ સિદ્ધ રૂપે બહાર થાય છે.

બ્યારે આપણે વેદોના આ સૃષ્ટિ વિષયના સૂક્તના, વિશેષ-વિચારમાં ઉતરીએ છીએ ત્યારે તે વિષય આવશ્યક એવો લાગે છે. પરંતુ અસાધ્ય વિચારનો ણિલકુલ લાગતો નથી.

ન્યાય સૂત્ર કારણે કાર્યો કારણના સંબંધમાં એક એવું લક્ષણ જતાવ્યું છે કે—“કારણાનુ માનેન કાર્ય” અર્થાત્ જેટલા પ્રમાણનું કારણ, એટલા પ્રમાણનું કાર્ય અને પરંતુ આ સૃષ્ટિ ઉત્પત્તિના સંબંધનાં ત્રણે સુકતોનો વિચાર કરી જોતાં ન્યાય શાસ્ત્રના લક્ષણ ને અનુસરતું એક પણ સૂક્ત નથી.

(૧) આ ઋગ્વેદનાં સૃષ્ટિ ઉત્પત્તિના સંબંધનાં ત્રણે સુકતોનો મતલબ એવો છે કે—પૃથ્વી, આકાશ, સમુદ્ર, સુર્ય, ચંદ્ર, જીવો વિગેરે કંઈ પણ ન હતું. માત્ર એકલો પ્રભુપતિ હતો.

આમાં વિચારવાનું કે—પૃથ્વી આકાશાદિક તો હતાં જ નહીં તો પ્રજાપતિ એકલો કયે ઠેકાણેથી કેવા સ્વરૂપથી પ્રગટ થયેલો? અને તે પ્રથમ સેમાં રહેલો? ત્યારે દિશામાં કેપાતી આટલા મોટા વિસ્તારવાળી પૃથ્વી જનાવવાના મશાકા કયાંથી પેદા કરેલા? તે સિવાય સમુદ્રો અને પહાડો જનાવવાના મશાકા કયે ઠેકાણેથી મેળવેલા? સૃષ્ટિ જની ત્રયા પછી જીવોનાં શરીર જનાવ્યાં, પછી તેમાં જીવોનો સંચાર કર્યો, પણ પ્રથમ જીવો કથી વસ્તુના જનાવ્યા?

જીવોની જનાવટના સંબંધે પ્રથમ નીચેની જાણતો વિચારવાની છે.

(૧) પ્રજાપતિએ—જીવો જનાવ્યા તો તે પ્રથમ પુણ્ય-પાપરૂપ કર્મ લગાડીને જનાવ્યા કે પુણ્ય પાપ વિનાના?

(૨) અંધવા કર્મ પહેલાં હતાં, પછી તે જીવોની સાથે જોડી દેખે, પછી તે જીવોને આ સંસાર ચક્રમાં નાખ્યા?

(૩) અંધવા જીવો અને કર્મો જન્મે જુદા જુદા રહેલા હતા, તેઓને જોડા કરીને આ સંસાર ચક્રમાં નાખ્યા?

(૪) અંધવા જીવો જનાવ્યા પણ કર્મ જનાવ્યાં ન હતાં સંસાર ચક્રમાં પડ્યા પછી તે જીવોએ પોતાના કર્મોથી પોતાની મેલે પોતાને લગાડી લીધાં?

માનુષી અથવા પૌરુષેય ઇતિહાસ દૃષ્ટિ પહેલે છે તે પહેલાની આપણી ઇતિહાસ દૃષ્ટિ નથી. ”

આ ઉપરના વાક્યથી એજ વિચાર ઉપર આવવું પડશે કે-પ્રથમ વેદોના કર્મકાંડની પ્રવૃત્તિ તે પશુઓના ઘાતશી મૃણાવાલી, અને એકમ વેવડીના ઝસના પાનથી વિવેક નહિત મહત્ત્વ વિનાનો, શુભોના કાસ્યાણના માટે મતોપ કારકની ન હતી ત્યારે સર્વજ્ઞોના વચનો ભેગવવા માંડ્યાં ત્યાર પછીથીજ તે કાષ્ઠક ચોખ્ખતાવાલી જણાવવા લાગી.

અને તે સર્વજ્ઞોના વચનો ગીતામાં, અને ઉપનિષદોમાં, વિશેષ પ્રકારે ભેળેલાં હોવાથીજ તે ગ્રંથો કાષ્ઠક શોભાને પાત્ર થયેલા છે. એમ આ મારે આક્રમક સદ્બુદ્ધિથી ભેગવવા સહજપણથી એક સકશે.

(૨) આર્યોના તહેવારોના લેખક પડિતશ્રી દુર્લભ જણાવ્યું હતું કે-ઈંદ્ર અને શ્રી કૃષ્ણ આ બે વ્યક્તિઓ ઇતિહાસની જણાય છે. ”

આ લેખકને-બ્રહ્મા અને મહાદેવ આ બે વ્યક્તિઓ ઇતિહાસ રૂપની જણાવી નથી તે વાત સાચી છે. જુવો અમાગ પૂર્વના લેખો બ્રહ્માના સંબંધના વિચિત્ર પ્રકારના લેખો. અને મહાદેવના સંબંધના પણ તેવા વિચિત્ર પ્રકારના લેખો. જુવો કે-જૈન ઇતિહાસમાં લખાયેલા, અને અગ્નિયાગમાં તીર્થંકરના સમયમાં થયેલા, જિતયત્રુ નામના એક મહાનુ રાજા કે જેને મોહથી પોતાની પુત્રીને અતેઉરમાં દાખલ કરી લોકોના વિરોધ કામ કર્યું. તેથી લોકોએ પ્રજાપતિ (પોતાની પ્રજાનો પતિ) એણે બીજી નામ પાડ્યું તે સુદમ વાતને મોટી વિક્ષિયાના સ્વરૂપમાં ચિત્રી, પુરાણકારોએ લોકોને ઉધા પાટા બધાવ્યા છે. બીજાના મિદ્ધાતમા રહેલી સુદમ વાતને ખતો-મોટા મોટા પરિતોને પણ ન મળવાથી ઇતિહાસની વ્યક્તિરૂપે ન જણાય તે સ્વાર્થજ છે.

મહાદેવના વિષયમાં પણ પુરાણકારોએ એવોજ મોટાવો વાલેલો છે. તેથી આર્યોના તહેવારોના લેખકને-વ્યક્તિ રૂપનો માલમ નથી પડ્યો તે વ્યાખીજ છે. તેના સંબંધે પણ ઉત્પત્તિ વિષયની સાથે-સર્વજ્ઞોના વચનથી જણીને અને પુગણોના લેખોની સાથે મેળવીને, સત્ય શોધકના પડિતોને જણવાને માટે ખુલાશા વાર લખીને બતાવ્યું છે ત્યાંથી વિચાર કરી લેવાની ભવામણ કરે છે. ઈત્યલ વિસ્તરેલું.

(૩) મહિલાલ નજુભાઈ દિવેલીએ પોતાના સિદ્ધાંત મારના પૃ ૪૨ થી ૪૪ સુધીમાં બ્રાહ્મણ ગ્રંથોના સંબંધે જણાવતા છેવટે જણાવ્યું કે—

“યસ્ય પુરુષ નવોજ દેવ કલ્પાયો અને પ્રજાપતિ જાધાના મોખરે આવી સર્વનો નિયંત્રા બની બ્રહ્મા રૂપે પૂજતો થયો.” આમાં પણ વિચારવાનું કે—યસ્ય પુરુષ જે નવો દેવ કલ્પાયો તે કોઈ બીજો નથી પણ પ્રજાપતિ જ છે. એમ સ્વામી દયાનંદજીએ ખુલાસો કરેલો છે. અને તે ‘યસ્ય પુરુષને વેદ’ મૂલક કરાવવા સૃષ્ટિના સંબંધના ત્રણ મોટા સૂક્તો ઋગ્વેદના દશમા મંડલમાં એક એકથી અધિક અધિક મંત્રવાલાં દાખલ કરી દીધાં છે. અને આ યસ્યપુરુષના મોટા સૂક્તને તો ચારે વેદોમાં દાખલ કરી દીધું છે અને સાયણાચાર્યે તેનું બાધ્ય રચી બધી દુનીયાના માલક બનાવી દીધા છે. અને સ્વામી દયાનંદજીએ તો પોતાની બધી પંડિતાઈ જ પ્રગટ કરી દીધી છે.” અને કેટલાક બીજા જૂના પંડિતોએ તો—પ્રજાપતિને સૃષ્ટિની આદિના કલ્પી તેમજ સૃષ્ટિની આદિમાં ચાર ઋષિઓનાં નામ કલ્પી, તેમના હૃદયમાં ચારે વેદોના પ્રકાશ કરવાવાળા પણ લખીને બતાવ્યા છે.

અને સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિના સંબંધવાળા આ યસ્યપુરુષના ૧૬ મંત્રના મોટા સૂક્તને તો લોકોને જુલાવામાં નાખવાને ચારે વેદોમાં દાખલ કરી દીધું છે.

આવા આવા પ્રકારના—અનેક કલ્પિત લેખો—વેદ જેવા મુખ્ય ગ્રંથોમાં ફેબી અમારે તે લેખકોની અને સંપૂર્ણ આ ચારે વેદોની સત્યતા કેટલી આંકવી ! અને વેદ જેવા મુખ્ય ગ્રંથોમાં કલ્પિત લેખો લખવાની સાહસિકતા ધરાવનારામાં, સંપૂર્ણ વેદોના તત્ત્વના સંબંધમાં આસ્તિકતા કેટલા દરજ્જાની કલ્પવી ?

વેલજી ધનજી નામના આવકે—“આત્માનંદ પ્રકાશ” નામનું માસિક પુસ્તક ૨૮ માં, વિ.સં. ૧૯૮૭ ના માસ માસમાં, ગુજરાતી ભાષાના હરિગીતમાં એક પદ જૈનોના મૂલતત્ત્વને જણાવવા સારૂ, છપાવેલું છે તે જૈનેતર પંડિતોને બાજુવાને મારે—ટાકી બતાવું છું.

તાત્ત્વિક રેખાંશ

હરિગીત.

૧ પદ્મ્ય ને. ૨ નવત ત્વ તેના. ૩ દ્રવ્ય. ૪ ગુણ. ૫ પર્યાય”થી.
૬ નમ. ૭ સંગ. ૮ નિરોપા. ૯ પ્રમેય. ૧૦ પ્રમાણુ સાથ સંગ્રામથી”
બતલાવે કે ? ૧૧ ત્રિપદી જાણી સત્ય સાત્ત્વિક તત્ત્વથી
અમજાય ના ! બહેનજી વિધિ. ૧૨ કાઠિત્ય શાસ્ત્ર સંબંધથી. ૥ ૧ ॥

+ આ પદમાં મર્યા શબ્દો કઠિન છે તે સમજવા જિજ્ઞાસુઓએ બની શકે તેવો પ્રયાસ કરવા વિનંતિ છે.

૫૬ દ્રવ્યને નવતત્ત્વ વિષ્ણુ કે વસ્તુ આ જગમાં નથી,
 “યોગી-મહર્ષિ” સર્વદા તે સમજવા રહે છે ૧૩ મથી,
 નવતત્ત્વનું તારણ રહે ૧૪ એ તત્ત્વમાં સંશ્લેષથી
 ૫૬ દ્રવ્યમાં તે ૧૫ સહજથી છે શાસ્ત્રના નિર્દેશથી ॥ ૨ ॥
 ૧૬ વ્યવહાર મુંઝવણિનો ૫૬ દ્રવ્યના સંયોગથી,
 આશ્ચર્યકારક યોગ પણ ૧૭ તદ્વૃપતા તેમાં નથી;
 યોગી અનુભવ જ્ઞાનથી એ યોગને ૧૮ અવગાહતા
 આત્મિક આનંદમાં ૧૯ અર્હનિશ એહની ૨૦ લયલીનતા. ॥ ૩ ॥

૧. ૫૬ દ્રવ્યનાં નામ—૧ ધર્માસ્તિકાય. ૨ અધર્માસ્તિકાય ૩
 આકાશસ્તિકાય. ૪ પૃથ્વીસ્તિકાય. ૫ જ્વાસ્તિકાય. ૬ કાળ.

૨ નવતત્ત્વનાં નામ—૧ જીવ, ૨ અજીવ, ૩ પુણ્ય, ૪ પાપ,
 ૫ આશ્રવ, ૬ સંવર, ૭ નિર્જરા, ૮ બંધ, ૯ મોક્ષ. ॥

૩ દ્રવ્ય—ઉત્પત્તિ-સ્થિતિ અને લયનો જેમાં સંભવ રહે છે. ॥

૪ ગુણ—દ્રવ્યમાં જે સહજ ભાવી પછે રહે છે તે. ॥

૫ પર્યાય—જે ક્રમ ભાવી હોય તે છે. ॥

૬ સાત નયના નામ—૧ નેગમ. ૨ સંગ્રહ. ૩ વ્યવહાર. ૪ સંયુક્ત
 ૫ શબ્દ. ૬ સમભિરૂઢ. ૭ એવંભૂત. ॥

સાત ભંગનાં નામ—૧ સ્થાઈ અસ્તિ. ૨ સ્થાઈ નાસ્તિ. ૩ સ્થાઈ અસ્તિ
 નાસ્તિ. ૪ સ્થાઈ અવકલ્પ્ય. ૫ સ્થાઈ અસ્તિ અવકલ્પ્ય. ૬ સ્થાત્ નસ્તિ અવ-
 કલ્પ્ય. ૭ સ્થાઈ અસ્તિ નાસ્તિ અવકલ્પ્ય.

૮ ચાર નિર્દોષના નામ—૧ નામ. ૨ રથાપના. ૩ દ્રવ્ય. ૪ ભાવ ॥
 ૯ પ્રમેય—જ્ઞાન વિષય. ॥

૧૦ પ્રમાણ ચાર છે—૧ પ્રત્યક્ષ. ૧ પરોક્ષ. ૩ અનુમાન. ૪ આગમ. ॥

૧૧ ત્રિપદી-ત્રણ પદ—ઉત્પત્તિ સ્થિતિ ને લય.

૧૨ કાઠિન્ય—સમજવું ધણું કઠન.

૧૩ મથી—મથવું-મેહનત કરવી.

૧૪ નવતત્ત્વનું—દોહન કરવામાં આવે તો તેનો સંશ્લેષથી એ તત્ત્વોમાં
 જીવ અને અજીવમાં સમાવેશ થાય છે. ॥

૧૫ સહજથી—મૂલથી.

૧૬ આ હુનિયાનો તમામ વ્યવહાર છ દ્રવ્યના સંયોગથી જ ચોક્કે છે ॥
 ૧૭ તદ્વૃપતા-તદાકાર રીતે મળી જવું. ॥ ૧૮ અવગાહતા-અણુતા.

૧૯ અર્હનિશ-નિરંતર-કાયમ. ॥ ૨૦ લયલીનતા તદાભારપણે ॥ ૨૧
 સર્વાંગે-સંપૂર્ણ પછે સર્વ રીતે.

૨૧ સર્વાંગે વસ્તુ સમજવા ૨૨ સ્યાદ્વાદ વાદ સમર્થ છે,
એ સમજ વિષય ૨૩ એકાંતવાદ અનર્થકારક અર્થ છે;
૨૪ જે “દ્રવ્ય-ક્ષેત્રને દાળ-ભાવ” તણી અપેક્ષા સાચવે.
૨૫ “નિશ્ચય અને વ્યવહાર” સુંદર યોગ્ય રીતે દાખવે. ॥ ૪ ॥
૫૨ દ્રવ્યની સમજણ મળે ૨૬ સત્સંગ વા ૨૭ સત્શાસ્ત્રથી,
મુશ્કેલ ૨૮ મીલન છે છતાં સંયોગ યોગ્ય પ્રયોગથી;
“ ૨૯ વ્યવહાર, ૩૦ નિશ્ચય, ૩૧ મુખ્ય, ૩૨ ગૌણ ૩૩ વિધિ,
૩૪ નિષેધ વિશેષથી,

પહિચાનવા કર ૩૫ સ્ફાર હિંમત તત્ત્વદર્શન તેહથી. ॥ ૫ ॥
ભવ જનણતાનો અંત જે જે ૩૬ કર્મયોગે સંભવે,
૩૭ સંજીવની ચારો ૩૮ સમુચ્ચય ધર્મ કરણી સુચવે;
કિંમત ૩૯ કશોટી પર કરી જીવન તથા વિધ કેળવો,
તાનિવક તત્ત્વ પ્રકાશ આત્માનંદ દ્વારા મેળવો. ॥ ૬ ॥

(વેલચંદ ધનજી)

૨૨ સ્યાદ્વાદ વાદ—વસ્તુની દરેક બાબુની સમજ પૂર્વક કરાતો
વચન વ્યવહાર. ॥

૨૩ એકાંતવાદ—વસ્તુની માત્ર વર્તમાન સ્થિતિને અમુક અંશે સુચ-
વતો પણ પરિણામે સ્ખલના પામતો વચન વ્યવહાર ॥

૨૪-૨૫ જે દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળ અને ભાવ તેમજ નિશ્ચય અને વ્યવહારને
યે ગ્ય રીતે બતાવી શકે તેજ સ્યાદ્વાદ.

૨૬-સત્સંગ—સંસાર ભાવનાથી અલિપ્ત મહાપુરુષોનો સંગ-સોળત.

૨૭ સત્ શાસ્ત્ર-રાગ દ્વેષ અને મોહ પર કાણુ મેળવી મુક્તિ માર્ગ
સન્મુખ બેઠી આપે.

૨૮-મીલન—મળવું. ॥ ૨૯-વ્યવહાર—શાસ્ત્રોક્ત રીતે બાહ્ય
પ્રવૃત્તિ. ॥ ૩૦-નિશ્ચય—નિર્લેપ રીતે આતરિક પ્રવૃત્તિ. ॥ ૩૧-મુખ્ય—કાર્યની
અનેક દિશાઓમાં વર્તમાનમાં જેને કદેશી કામ કરાવું હોય તે. ॥

૩૨-ગૌણ—કાર્યની દરેક દિશાઓમાં એકની મુખ્યતા અને બીજી
દરેક ગૌણરૂપ રહેલ હોય તે ગૌણ. ॥

૩૩-વિધિ—આદરવા યોગ્ય. ૩૪ નિષેધ—ત્યાગવા યોગ્ય. ॥

૩૫-સ્ફાર—પૂર્ણ બલ સાથે. ॥

૩૬-કર્મયોગ—ક્રિયાદ્વારા ॥

૩૭-સંજીવની ચારો—જે આહારથી જીવન શુદ્ધિ થાય.

૩૮-સમુચ્ચય—સમગ્ર રીતે.

૩૯-કશોટી—એક પથરની બાત જે સુવર્ણ કમવાના કામમાં
આવે છે. (વે. ધ)

॥ ॐ નમઃ સિદ્ધે ॥

॥ મધ્યસ્થવાદમાલા તૃતીય પુસ્તક ॥

દર્શન અને અનેકાંતવાદ

આરંભિક નિવેદન.

ભારતીય આશિતક દર્શનોમા અનેકાંતવાદ ને મુખ્યસ્થાન હેતા હુવા જે દર્શનમા અધ્યાત્મ તત્ત્વોનો મુખ્યવસ્થિત વિચાર કરવામા આવ્યો છે તે દર્શન જૈન દર્શનના નામથી પ્રસિદ્ધ છે આજ અમે અમારા મધ્યસ્થ પાઠકોને જૈન દર્શનના તેજ અનેકાંતવાદનો કાંઈ પરિચય આપવાનો પ્રયત્ન કરીએ છીએ

અમારા વિચારોમા ભારતીય પ્રાચીન તથા અર્વાચીન કેટલાએક દાર્શનિક વિદ્વાનોએ જૈનન દર્શનના અનેકાંતવાદનું જે સ્વરૂપ સ્વયં સમારના સન્મુખ રાખ્યું છે તે તેનું યથાર્થ સ્વરૂપ નથી. તેમને અનેકાંતવાદનું સ્વરૂપ પ્રદર્શન અને તેની પ્રતિવાદાત્મક આલોચના કરવાના સમયે ઘટ્ટું કરીને સાપ્રદાયિક વિચારોથી જામ કામ લીધેલું છે. અર્થાત્ માપ્રાદાયિક વ્યામોહ ના કારણે જે કેટલાએક વિદ્વાનોએ અનેકાંતવાદને સંદિગ્ધ તથા અનિશ્ચિતવાદ કહીને તેથી પદાર્થ નિર્ણયમાં સર્વાથા અનુપયોગી અને ઉન્નત પુરુષોના પ્રભાવ કહીને ખતાવ્યો છે (૧) પરંતુ અમારી ધારણા તેના પ્રતિકુલ છે. અમારા વિચારમાં તે અનેકાંતવાદનો સિદ્ધાંત ઘણોજ મુખ્યવસ્થિત અને પરિમાર્જિત (અતિમુનશ્ચિત) સિદ્ધાંત છે. એનો સ્વિકાર માત્ર જૈન દર્શનમાજ નથી કર્યો કિંતુ અન્યાન્ય દર્શન શાસ્ત્રોમાં પણ ઘણી પ્રોવતાથી સમર્થન કરેલું છે. અનેકાંતવાદ વસ્તુથી અનિશ્ચિત તેમજ સિદ્ધિગ્રહવાદ નથી. કિંતુ વસ્તુ સ્વરૂપના અનુરૂપ સર્વાંગ પુર્ણ એક મુનિશ્ચિત સિદ્ધાંત છે. એજ વિષયમા અમે પોતાના પર્યાલોચિત વિચારોને મધ્યસ્થ પાઠકોના સમક્ષ ઉપસ્થિત કરીએ છીએ આશા છે કે પાઠકમણ અમારા વિચારોને નિ પક્ષપાત પછાથી વિવેક દ્રષ્ટિથીજ અવલોકન કરવાની કૃપા કર્યો

૧-જીવો બ્રહ્મસુત્ર-૨૨-૩૬ નો જ હરબાખ, જ્ઞાન બિહુનો વિજ્ઞાનામૃત કાળ, અને ગમાનુગ્નચાપનો શીમાખ આદિ પ્રયોનો ઉદ્દેશ્ય એમના લેખપર જે કાન ૧૫૫૫ ને તેનો વિચાર આતના પર્ણિષદ પ્રકરણમા કરીને ખતાવીશું

(અનેકાંતવાદનું સ્વરૂપ અને પર્યાય.)

અનેકાંતવાદ જૈન દર્શનનો મુખ્ય વિષય છે. જૈન તત્ત્વ જ્ઞાનની બધી ઇમારત અનેકાંતવાદના સિદ્ધાંતપર અવલંબિત છે. વાસ્તવમાં આથી જૈન દર્શનની મૂલ ભિત્તિ સમજેલી જોઈએ. અનેકાંત શબ્દ—એકાંતત્વ-સર્વથાત્વ-સર્વથા એવમેવ એ એકાંત નિમ્ન્યયનો નિષેધક, અને વિવિધતાનો વિધાયક છે. 'સર્વથા એકજ દૃષ્ટિથી પદાર્થોના અવલોકન કરવાની પદ્ધતિને અપૂર્ણ સમજીનેજ, જૈન દર્શનમાં મુખ્ય સ્થાન આપવામાં આવ્યું છે. અનેકાંતવાદનો અર્થ એ છે કે પદાર્થના ભિન્ન ભિન્ન દૃષ્ટિબિંદુઓનું અપેક્ષાઓથી પર્યાલોચન કરવું, તાત્પર્ય કે એક જ પદાર્થમાં ભિન્ન ભિન્ન વાર્તાવિક ધર્મોને સાપેક્ષપણથી સ્વીકાર કરવાનું નામ અનેકાંતવાદ છે. જેમ કે એકજ પુરૂષ પોતાના ભિન્ન ભિન્ન સંબંધિ જનોની અપેક્ષાથી-પિતા, પુત્ર, અને ભ્રાતા, આદિ સજ્ઞાઓથી સંબોધિત કરી શકાય છે, તેજ પ્રમાણે અપેક્ષા લેઈથી એક જ વસ્તુમાં અનેક ધર્મોની સત્તા માની જાય છે.

સ્વાદ્વાદ, અપેક્ષાવાદ અને કંથચિત્તવાદ એ અનેકાંતવાદનાજ પર્યાય-સમાનાર્થવાચી શબ્દ છે. સ્વાત્ (૧) નો અર્થ છે કંથચિત્ત કોઈ અપેક્ષાથી સ્વાત્ એ સર્વથાત્વ-સર્વથાપનનો નિષેધક અનેકાંતતાનો દ્યોતક કંથચિત્ત અર્થમાં વ્યવહૃત હોવાવાળા અવ્યય (૨) છે. એનાપર અધિક વિવેચન અમો સમ ભાગીના સ્વતંત્ર નિરૂપણમાં કરીશું.

જૈન દર્શન કોઈ પણ પદાર્થને એકાંત નથી માનતા, તેમના મુતથી પદાર્થ માત્ર જ અનેકાંત છે. કેવલ એકજ દૃષ્ટિથી નિમ્ન્યય કરેલો પદાર્થ જૈન દર્શન અપૂર્ણ સમજે છે. તેમનું કથન છે કે પદાર્થનું સ્વરૂપજ કાંઈ એવા પ્રકારનું છે કે—તેમાં અમો અનેક પ્રતિદ્વંધી-પરસ્પર વિરોધી ધર્મોને હેખીએ છે. હવે જો વસ્તુમાં રહેવાવાળા અનેક ધર્મોમાંથી—કોઈ એકજ ધર્મને લઈને તેનું વસ્તુનું નિરૂપણ કરીએ અને તેને સર્વાંશથી સત્ય સમજે તો, એ વિચાર અપૂર્ણ તેમજ ભ્રાંતજ ઠરશે. કેમકે જે વિચાર એક દૃષ્ટિથી સત્ય સમજીએ છે, તદ્વિરોધિ

૧ નો—કેટલાએક લોક સ્વાતનો અર્થ સ્વાદ કદાચિત્ છત્વાદિ, સંશય રૂપમાં કરે છે પરંતુ આ તેમનો ભ્રમ છે;

અન મર્યાત્વ નિરંયકોડનેકાંતા ચોત્તરઃ કથંચિદ્ધં 'સ્વાત્' શબ્દો નિવાનઃ । इति पंचास्ति वायटीका (અમૃતચંદ્ર સુરિ શ્લો. ૧૪ ની વ્યા.દ્યા પૃ. ૩૦)

૨—સ્વાદિત્યડ્યય અનેકાંતયોત્તરં । તતઃ સ્વાદ્વાદઃ । અનેકાંતવાદઃ નિત્યાનિયાયનેકધર્મ શબ્દૈસ્વત્ત્વભિગમ इति.યન્ ॥ (સ્વાદ્વાદ ગેઝરી. શા. ૪. પૃ. ૧૪)

વિચાર પણ દૃષ્ટ્ય^૧ તરૂંથી અત્ય ઠરે છે, ઉદાહરણાર્થ કોઈ એક પુરૂષ વ્યક્તિને
 હોયો અમુક નામનો એક પુરૂષ છે, તેને કોઈ-પિતા, અને કોઈ પુત્ર, કોઈ ભાઈ,
 અથવા ભત્રિજા, કાકા, અથવા દાદા, કહીને બોલાવે છે એક પુરૂષની એ ભિન્ન
 ભિન્ન સંજ્ઞાઓ પ્રતીત થાય છે કે, તેમા-પિતૃત્વ, પુત્રત્વ, અને ભ્રાતૃત્વ આદિ
 અનેક ધર્મોની સત્તા જોવાય છે. હવે જો તેમા રહેલા કેવલ પિતૃત્વ ધર્મની જ
 તરૂં દૃષ્ટિ રાખીને, તેણે સર્વ પ્રકારથી, પિતાજી માની બેઠીએ તો તો, મોટો
 અનર્થ થશે, તે દરેકનો પિતાજી સિદ્ધ થશે પરંતુ વાસ્તવમા એવું નહીં છે, તે
 પિતા પણ છે, અને પુત્ર પણ છે. પોતાના પુત્રની અપેક્ષા એ પિતા છે, અને પોતાના
 પિતાની અપેક્ષાએ પુત્ર કહેવાશે. એજ પ્રમાણે ભિન્ન ભિન્ન અપેક્ષાઓથી એ
 સર્વ ઉક્ત સંજ્ઞાઓનો તેમા નિર્દેશ થઈ શકે છે x જે પ્રમાણે અપેક્ષા લેદથી
 એકજ દેવદત્ત વ્યક્તિમા-પિતૃત્વ, પુત્રત્વ એ બે વિરોધી ધર્મ પોતાની સત્તાનો
 અનુભવ કરાવે છે, તેનીજ પેઠે હજી એક પદાર્થમા અપેક્ષા લેઈ-અનેક વિરોધી
 ધર્મોની નિયતિ પ્રમાણ સિદ્ધ છે. એ દશા સર્વ પદાર્થોની છે તેમા નિયતિવાદિ
 અનેક ધર્મ દૃષ્ટિ ગોચર થાય છે, એટલા માટે પદાર્થનું સ્વરૂપ એક અમયમા
 એકજ શબ્દ દ્વારા, આ પૂર્ણપણાથી નથી કહી સકાતું. અને નહીં વસ્તુમા જોવાવાળા
 અનેક ધર્મોમાયો કોઈ એક જ ધર્મનો સ્વીકાર કરીને અન્ય ધર્મોનો અપવાપ
 કરી સકાશે, આથી કેવલ એકજ દૃષ્ટિબિંદુથી પદાર્થનું અવલોકન કરતા હોવા
 ભિન્ન ભિન્ન દૃષ્ટિ બિંદુઓના તેનું અવલોકન કરવું ન્યાય સંગત, અને વસ્તુ
 સ્વરૂપના અનુરૂપ થશે મહોપથી જૈન દર્શનના અનેકાતવાદનું જોજ તાત્પર્ય
 અમોને પ્રતીત થાય છે. જૈન દર્શનના એ સિદ્ધાંતને વેદિક દર્શનોમા કેવા રૂપમા
 અને કેવી પ્રૌઢતાથી અર્થઘન કર્યું છે એનું દિગ્દર્શન અમો આગળ આવીને કરા-
 વીશું. દર્શન શાસ્ત્રોના પરિશીલનથી અમારો એ વાતપર પૂર્ણ વિશ્વાસ થઈ ગયો
 છે કે—

અનેકાતવાદનો મિદ્ધાત અનુભવ સિદ્ધ, સ્વાભાવિક તથા પશ્ચિપૂર્ણ, મિદ્ધાંત
 છે. એની સ્વીકૃતિનું સૌભાગ્ય કોઈને કોઈ રૂપમા સર્વ દાર્શનિક વિદ્વાનોને પ્રાપ્ત
 થયું છે.

અનેકાતવાદના મિદ્ધાંતની સર્વથા અવહેલના કરીને, કોઈ પણ તાત્વિક
 સિદ્ધાંત પશ્ચિપૂર્ણતાનો અનુભવ નહીં કરી સકશે. એવો અમારો વિશ્વાસ છે

x એક સ્થેવ પુમ સ્તત્ત દુષાધિમેદાત્ પિતૃત્વ-પુત્રત્વ-માતૃત્વ-ભાગનેયત્-પિતૃવ્યત્ ભ્રાતૃ
 ત્વાદિ ધર્મોના પરમ્પર વિદ્વાનો માંવિ પ્રસિદ્ધિદર્શનાત્. (વૃતિમ્યાદાદમજરીકારો મલ્લિવેના
 ચાર્ય) કારિકા ૨૨ શ્લ ૧૭૫૫

પદાર્થોનું વ્યાપક સ્વરૂપ.

વિન્યાસના પદાર્થોનું સારી રીતે અવલોકન કરવાથી જણાઈ આવે છે કે-તે સર્વ-ઉત્પત્તિ, વિનાશ અને સ્થિતિથી સુકત છે. પ્રાયેક પદાર્થમાં-ઉત્પાદ ૦પગ અને ધ્રોવ નો પ્રત્યક્ષ અનુભવ થાય છે. જ્યાં અમો વસ્તુમાં ઉત્પત્તિ અને વિનાશનો અનુભવ ઠીએ છીએ, ત્યાં પર તેની સ્થિરતાનો પણ અવિકલ રૂપથી જ્ઞાન થાય છે. ઉદાહરણ માટે એક સુવર્ણ પિંડને જ લ્યો—પ્રથમ સુવર્ણપિંડને ગદાથી તેનું કટકં (કડું) ધનાવી લીધું. ફરી કટકનો નાશ કરીને તેનો સુકુટ કરાવ્યો, જ્યાં સુવર્ણનાયિંડના વિનાશથી કટકની ઉત્પત્તિ અને કડાના નાશથી સુકુટનું ઉત્પન્ન થયું, જેથીએ છીએ, પરંતુ એ ઉત્પત્તિ વિનાશના વિષયમાં મૂલ વસ્તુ સુવર્ણની સત્તા તેવીને તેવી ઝરોળર છે. પિંડ દશાનો વિનાશ અને કટકની ઉત્પત્તિ દશામાં પણ સુવર્ણની સત્તા તેવીને તેવી છે. એવી રીતે કડાનો વિનાશ અને સુકુટની ઉત્પત્તિના કાલમાં પણ સુવર્ણ તો તેવુંને તેવું જ વિદ્યમાન છે. એથી એ સિદ્ધ થયું કે-ઉત્પત્તિ અને વિનાશ વસ્તુમાં કેવલ આકાર વિશેષનો થાય છે, ન કે મૂલ વસ્તુનો મૂલ વસ્તુતો લાગે પરિવર્તન હોવાથી પણ પોતાની સ્વરૂપ સ્થિરતાથી સર્વથા વ્યુત નથી થતી. કટક કુંડલાદિ સુવર્ણના આકાર વિશેષ છે તે આકાર વિશેષોનોજ ઉત્પન્ન અને વિનાશ થતો જેથીએ છીએ, એનું મૂલતત્વ સુવર્ણ તો ઉત્પત્તિ વિનાશ બન્નેથી બુદ્ધ છે. એ ઉદાહરણથી એ સિદ્ધ થયું કે પદાર્થમાં-ઉત્પત્તિ વિનાશ અને સ્થિતિ એ ત્રણેજ ધર્મ સ્વભાવ સિદ્ધ છે. કેાઈ પણ વસ્તુનો આત્મતિક વિનાશ, નથી થતો.

વસ્તુનો કેાઈ આકાર વિશેષનો વિનાશ થવાથી, એ ન સમજવું જોઈએ કે તે સર્વથા નષ્ઠ થઈ ગઈ, તે પોતાના એક નિયત આકારને છોડીને, બીજા આકારને ધારણ કરી લે છે. આથી મૂલ સ્વરૂપથી વસ્તુ-નતો સર્વથા નષ્ઠ થાય છે, અને નહીં સર્વથા નવીન ઉત્પન્ન થાય છે. કિંતુ મૂલ વસ્તુના આકારમાં જે વિશેષ વિશેષ પ્રકારનું પરિવર્તન થાય છે, તેજ ઉત્પત્તિ અને વિનાશના નામથી કહી જાય છે. મૂલ દ્રવ્ય તો આકાર વિશેષની ઉત્પત્તિ સમયમાં પણ સ્થિત છે, અને તેના આકાર વિશેષના વિનાશ કાલમાં પણ વિદ્યમાન છે. આથી જગતના બધાએ પદાર્થ ઉત્પત્તિ-વિનાશ અને સ્થિતિવાળા છે. આ વાત સારી રીતે પ્રમાણિત

થઈ જાય છે. એજ આશયથી જૈન ગ્રંથોમાં—“ઉત્પાદ-વ્યવ-ધ્રોવ્ય-યુક્તસત્” (૧) એ પદાર્થત્વ લક્ષણ નિર્દિષ્ટ કર્યું છે. અહીં ઉત્પાદ-વ્યવધને પર્યાય અને ધ્રોવ્યને દ્રવ્ય નાનામથી કથન કરીને વસ્તુ-પદાર્થને દ્રવ્ય (૨) પર્યાયાત્મક પણ કહ્યું છે. દ્રવ્ય સ્વરૂપ નિત્ય અને પર્યાય સ્વરૂપ અનિત્ય છે. દ્રવ્ય નિત્યસ્થાયી, પર્યાય બદલાતી રહે છે.

જૈનતર પ્રાચીન ગણાતા દર્શનકારોએ-અદ્વૈતાદિ એકાંતવાદના પક્ષને અંગીકાર કર્યો છે ખરો, પણ આપસ આપસના ખંડન મંડનમાં ઉતરતાં જૈનોના અનેકાંતવાદને જ માત્ર આપણે પકડ્યું છે. તેવા દર્શનકારોના વિચારો હુકમાં બતાવીએ છિએ—

જૈન સ્થાંદાદી (અનેકાંતવાદી) છે. અમારા એક પક્ષને માત્ર આપતા નથી, તેથી તેમનો સિદ્ધાંત અનિશ્ચિત છે. ઇત્યાદિ બહાર કરી, કેટલાક દર્શન કારોએ ખંડન કરવાનો પ્રયત્ન કરેલો છે.

પણ જો તેઓ અનેકાંતવાદનું સ્વરૂપ ખરું સમજ્યા હોત તો, તેના ખંડનમાં તેમની કશમ ચાલી શકતીજ નહીં. માટે જૈનોના અનેકાંતવાદનું સ્વરૂપ કિંચિત્ બતાવીને, મનાતા પ્રાચીન દર્શન કારોના અનેકાંતવાદને મળતા અભિપ્રાયો પણ હુકમાં લખી બતાવું છું.

જૈનોમાં દ્રવ્યનું લક્ષણ—“ગુણર્પણત્ દ્રવ્ય” શુદ્ધ પર્યાય વાળું હોય તેજ દ્રવ્ય ગણાય ?

જેમકે માટી દ્રવ્ય-લાલ પીલાદિક અનેક રંગવાળું, ગિદ્દ કદુકાદિક અનેક રસવાળું, ઠંડોર ઠંભલાદિક અનેક સ્પર્શવાળું, ભારી હલકાદિક વજન-વાળું ઇત્યાદિક અનેક ગુણોવાળું દ્રવ્ય હોય છે.

દ્રવ્યનાં બદલાતાં જે અનેકરૂપો તે પર્યાયો ગણાય છે—જેમકે—માટીનાં ઘટાદિક જે રૂપો બને છે તે પર્યાય રૂપનાં ગણાય છે. તે પણ અનંતાંજ બન્યા કરે છે. શુદ્ધોનું લક્ષણ—“દ્રવ્યાશ્રયા નિર્ગુણા ગુણાઃ” શુદ્ધો દ્રવ્યના આશ્રયથી રહે છે. અને ફરીથી તેમાં શુદ્ધો કશી શકતા નથી. આ વાતમાં—

૧-કમા સ્થાનિ વિરચિત-તદ્વાચોધિયમ સ્વઃ ઇ. પ. મ. ૨૧ માર્ષ-વરણાધ્યો પ્રેમ્યંયુક્તં

ગંધો લક્ષણ-મનુષ્યવતે ચર વ્દેતિ, યથા પુરં નમ્યન્ બનોદ્યંવદ નદિતિ ॥

જૈન આચાર્યોમાં પણ એ વાતનો સ્પષ્ટરૂપથી ઉલ્લેખ છે.

મયા-સ્વચ્ચરેદં, મા. વિગમેદકા પુરંદ્રવાવસ્તુત્ત્વં ચ ગ્ણાદ-સ્વદ-પ્રેમ્યંયુક્તં ।

(સ્વાગ્રાદ મંત્રી પૃ. ૧૫૮)

૨-ગામુનઃ સ્વાત્ત-દ્રવ્ય-પર્યાયાવસ્થા નિર્ણિ । (સ્વાગ્રાદ મંત્રી પૃ. ૧૧)

લેનોના અટક મિદ્ધાતનો શ્લોક—

દ્રવ્ય પર્યાયવિનુત પર્યાયા દ્રવ્યચર્ચિતા :

ક ? કદા ? કેન ? કિંચિદ ? દૃષ્ટા માનન કન ? વા ॥ ૧ ॥

સાવાર્થ—પર્યાય વિનાનુ દ્રવ્ય અને દ્રવ્ય વિનાની પર્યાયો, કયા ઠેકાણે ? કયે કાલમા ? કયા પુરુષે ? કેના સ્વરૂપથી, કેખી ? અગર કેખી માનીએ તો પ્રત્યક્ષાદિક કયા પ્રમાણથી ?

આ વાતને કોઈપણ પંડિત બતાવી શકશે ખરો કે ?

તાત્પર્ય એજ કે-દ્રવ્યથી પર્યાયો, અને પર્યાયોમા દ્રવ્ય મલ્લેત્રુજ રહે છે. તેવી એકાંત ભિન્નાભિન્ન, નિત્યાનિત્યપણાની માન્યતા છે તે જ્ઞાની પુરુષોની છેજ નહીં

અદ્વૈતાદિકના પક્ષના મોટા મોટા પંડિતોએ આ વાત પોતાની ધ્યાનમા લઈને પોતાના ગ્રંથોમા પ્રગટજ કરેલી છે. તે વાત આગળ પગ જણાવવામા આવશે.

અને તે માટીરૂપ દ્રવ્ય—સ્વ દ્રવ્ય, સ્વક્ષેત્ર, સ્વકાલ અને સ્વભાવ એ ચારની અપેક્ષાથી સત્-સ્વરૂપ જ છે. પદ્રવ્ય, પદક્ષેત્ર, પદકાલ અને પદ ભાવની અપેક્ષાથી અસત્ સ્વરૂપનું પણ છે. મૂલ દ્રવ્યનો નાશ કેઈ કાલે થતોજ નથી. તેથી તે નિત્યરૂપજ છે.

દ્રવ્ય સદાના માટેજ છે. તેની પર્યાયો બદલાતી નહિ છે. તેથી તે અનિત્ય રૂપની છે.

પર્યાયોમા દ્રવ્ય રહેલુજ છે, તેથી તે દ્રવ્ય, અલેહરૂપ જ છે. અને પર્યાયો જુદા સ્વરૂપની હોવાથી લેહરૂપની પણ છે.

શુણેને અને પર્યાયોને ઉત્પન્ન કરતું દ્રવ્ય તે નિત્યજ છે. ઉત્પન્ન નહિ થતા શુણે અને પર્યાયો અનિત્ય છે. તેથીજ લક્ષણમા જણાવ્યું છે કે-શુણ પર્યાય વાળું જ દ્રવ્ય ગણાય છે.

તે ઝરણથી લેનો પદાર્થોને એકાંતરૂપે સત્ અસત્, નિત્યા નિત્ય, લેહા-લેહ રૂપના ન સ્વીકારતા અનેકાંત સ્વરૂપનાજ સ્વીકાર્યા છે.

એમકે મૂલ દ્રવ્ય સોનુ છે, તેની પર્યાયો કદા કુઠલો આદિ છે તે બદલાયા કરે છે, પણ સોનુ તો બધાએ ઠેકાણે તેનું તેજ છે આ વાત અર્વ દર્શનકરોને અનુભવ સિદ્ધ જ છે.

તો પછી એકાંત સત્ અસત આદિનો સવાલ જ ક્યાં ટકી શકે છે. માટે પદાર્થોનો અપેક્ષાથી જે વિચાર કરવો તેનું નામજ અનેકાંતવાદ કહેલો છે.

બીજા દર્શનકારોએ—દ્રવ્યોને, તેના ગુણોને અને તેની પર્યાયોને, એકાંત મત્ અસત્, નિત્યા નિત્ય, લેદાડ લેદને સ્વીકારી જોનોના અનેકાંત પક્ષને તુછ બતાવવાનો પ્રયત્ન કર્યો ખરો' પણ તેઓ આપસ આપમના ખંડન મંડનમાં ઉતરતાં પોતાના એકાંત પક્ષથી ક્ષાવટ ન આવતા—જોનોના અનેકાંતવાદનોજ આશ્રય લેતા ગયા છે. કોઈએ પ્રત્યક્ષપણાથી તો, કોઈએ આડકતરી રીતે, જ્યારે આશ્રય લીધો ત્યારેજ સામાપક્ષથી પોતાનો ગચાવ કરી શક્યા છે.

આના મંબંધે—પંડિત હંમરાજ શર્માએ 'દર્શન ઔર અનેકાંતવાદ' એ નામનું મોઢું પુસ્તક હિંદી ભાષામાં બહાર પડાવેલું છે, તે પંડિતોને જોવાની ભલામણ કરે છે. અને તેમાંથી લઇને ચતુર્થિચિત સૂચના માત્રજ ગુજરાતી ભાષામાં લખીને બતાવુ છું.

પ્રથમ રચાદાદના નામથી પ્રસિદ્ધ જોવા જોનોના-અનેકાંતવાદનું સ્વરૂપ બતાવ્યા પછી-પૃ. ૮ થી—

(૧) પતંજલિ મહાભાષ્યના-પચપચાન્નિકમાં દ્રવ્ય નિત્ય છે, અને તેની આકૃતિ અનિત્ય છે. દ્રષ્ટાંતમાં—લુપ્તું નિત્ય છે, તેનાથી બનેલાં કડાં કુંડલો આદિ અનિત્ય છે. જોનોની પણ માન્યતા એજ છે.

(૨) પૃ. ૧૦ થી-મીમાંસકના પંડિત ધર્મસાર મિશ્ર-પોતાની શાસ્ત્ર દીપિકાના પૃ. ૧૪૬૧૪૭ માં—પ્રગટપણે બતાવ્યું છે કે-મૃત્તિ-કાર્પ દ્રવ્યની ઉત્પત્તિ કોઇ દિવસે થતી જ નથી, તેમજ તેના નાશ પણ થતો નથી જ, કિંતુ તેના આકાર જે બને ॥ તેની ઉત્પત્તિ અને નાશ થતો રહે છે.

આ જગોપર પં૦ કુમારિલ્લ ભટ્ટનો મત સુકતાં જણાવ્યું છે કે—ઉત્પત્તિ વિનાશ સ્વભાવિ ધર્મોમાં મૃત્તિકારૂપ દ્રવ્ય સ્વમાં રહેલો હોવાથી તે ધર્મી કહેવાય છે.

વળી એક વૃદ્ધ પંડિતનો મત બતાવ્યો છે કે—દ્રવ્ય સ્વરૂપનો બેદ કોઇ દિવસે પણ થતો નથી, તેના ગુણોનો બેદ થાય છે. ઉપરના ત્રણે પંડિતોના મત એજ બતાવે છે કે-પદાર્થોમાં ઉત્પત્તિ વિનાશ અને સ્થિતિ એ ત્રણે ધર્મો રહેતાજ છે. ક

• આ જગોપર મુચના કરે છું કે—પરમત્યાગે પાંચ જૂનોને ઉત્પન્ન ક્યાં એવું મનુષ્યેના પ્રલય કલાના પ્રક્રમમાં જણાવ્યું ને ક્યા દિશાજથી ? જુનોની સત્તા અનાદિની નથી !

(૩) પૃ. ૧૨ થી ૧૨-વ્યાસદેવ પ્રણીત પાતંજલયોગ વિભૂતિપાદ
સૂ. ૧૧ માંના ભાષ્યમાં-અનેક પ્રકારના આકારોને 'ધારણે
'સ્વવાણુ' સોતું' પોતાના મૂલ સ્વરૂપનો ત્યાગ નથો કરતું. ધત્યાદિ.

(૪) પૃ. ૧૫ થી-મહામતિ કુમારિલ-મીમંસા શ્લોકવાર્તિક પૃ. ૬૧૬
માં શ્લો. ૨૨ માંમાં

તસ્મા દ્વસ્તુ ત્રયાત્મકમ્

ટોકાકારે ત્રયાત્મકનો અર્થ-ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ અને વિનાશ એ ત્રણ સ્વરૂપ
જતાવતાં વસ્તુઓના ધર્મો ત્રણ જ જતાવ્યા છે.

(૫) પૃ. ૧૩ મા-જૈનગ્લ દરિભદ્રસૂરિ-શાસ્ત્રવાર્તા સં ૨૮ ૭
શ્લો. ૨ નો ભાવાર્થ-ઘટના ઇછકને ઘટનો નાશ થતાં શોક,
મુકુટના ઇછકને મુકુટ મલ્લનાં હર્ષ, સોનાના ઇછકને મધ્યસ્થપણ
છે તે હેતુ વાલું જ છે. જાધા દ્રવ્યોની સ્થિતિ એજ પ્રમાણે છે.

(૬) (દ્રવ્ય પર્યાય અથવા નિત્યા નિત્ય.)

ઉત્પાદ-વ્યય, દ્રૌવ્ય રૂપ વસ્તુનાં સ્વરૂપ એ છે.

ઉત્પાદ- વ્યય વિનાશી છે તે પર્યાય ગણાય છે.

દ્રૌવ્ય અવિનાશી છે. તે દ્રવ્ય રૂપે મનાય છે.

એ જીનાની પરિભાષા પ્રમાણે જનાવ્યું.

દર્શનાતરોમા-ધર્મ ધર્મો, આકૃતિ અને દ્રવ્ય આદિના નામથી
કહેવામાં આવે છે.

જેનો કહેછે કે-કોઈપણ પદાર્થ એકાંતથી નિષ્પન્ન નથી, પણ
ઉભય રૂપના જ છે અવિનાશીની અપેક્ષાથી નિત્ય સ્વરૂપના છે, અને વિનાશીની
અપેક્ષાથી અનિત્ય છે.

બીજા દર્શનકારોએ પદાર્થોના ધર્મોનો-એકાંતવાદ જાહેર કરી, અનેકાંત-
વાદનો ઉપહાસ કર્યો પણ આધુનિક પંડિતોએ જરૂરીયાત સ્વીકારી પોતાના અભિ-
પ્રાયો ગહાર પાડ્યા છે. તેવા પંડિતોના વિચારો પાછલ આ ગ્રંથમાં ટાંકીને જતાવેલા
છે. પ્રાચીન દર્શનકારોએ પણ અનેકાંતવાદનો આશ્રય કોઈએ શુદ્ધ અને સરલ રીતે
તો કોઈએ આડકતરી રીતે લીધેલો જ છે. અને ત્યાર બાદજ સામેના એકાંત
પક્ષીઓથી કાવેલા છે. તેવા કેટલાક પંડિતોના વિચારો જતાવતાં સહજે અમળ
ગ્રંથો કે અનેકાંતવાદના સિદ્ધાંતમાં મહત્વતા કેટલી રહેલી છે ?

(દર્શન શાસ્ત્રોમાં અનેકાંતવાદ દર્શન)-(પૃ. ૨૭ થી)

તેન દર્શન તો અનેકાંતવાદ પ્રધાનજ છે અને તે સર્વ દર્શનકારોમાં બાહેર જ થયેલું છે.

જેનેતર દાર્શનિક વિદ્વાનોએ પણ તાર્કિક વિચારોના કેટલાક સ્થલોમાં કોઈને કોઈ રૂપથી અનેકાંતવાદનો સ્વીકારજ કરેલો છે, તે વાત જણાવવા માટે કેટલાક દાર્શનિક વિદ્વાનોના લેખો પ્રગટ સ્વરૂપથી જુતાવીએ છીએ.—

પૃ. ૨૮ થી — મધ્યસ્થવાદી સાંખ યાત્રાજલ યોગ બાધ્ય ઉપર “ તત્ત્વ વિશારદી ” ટીક કાર વાચસ્પતિ મિશ્રે અનેક જગો. પર અનેકાંતનો આશ્રય લીધેલો છે,

(૧) પ્રકૃતિથી જગતમાં અનેકાંતતા

પ્રકૃતિથી જગત નિત્ય કે અનિત્યનો વિચાર કરતાં વિમૂર્તિપાદ સૂ. ૧૩ ની વ્યાખ્યામાં પ્રથમ એકાંતવાદી બોદને છેડયો છે.

બોદોનો એકાંત મત એ છે કે—ધર્મ અને ધર્મી એ બે વસ્તુ નથી—કાર. સુકુટાદિ સુવર્ણ દ્રવ્યના ધર્મોજ ખરા છે. સુવર્ણ રૂપ ધર્મી કોઈ જુદી વસ્તુ હોવાતી નથી

જે તેમાં ધર્મીની સત્તા માનીએ તો ચિત્તિ શક્તિની પેઠે કુટસ્થ સિદ્ધ થતાં તેમાં યજ્ઞિતિ નહીં થઈ શકે, જેમકે પ્રકૃતિના શુભોની પરિણતિ થતાં ચિત્તિ શક્તિ પોતાના સ્વભાવથી મ્યૂત નથી થતી પણ સ્વભાવમાં જ સ્થિત રહે છે તેજ પ્રમાણે સુવર્ણ દ્રવ્ય પણ કૌટસ્થ પ્રાપ્ત થતાં અપરિણત જ સિદ્ધ થયે, તે વાત તમોને પણ ઇચ્છ નથી. એમ બોદ મતવાળા સાંખ્ય મતવાળાને કહે છે.

વાચસ્પતિમિશ્રે આ શંકાનો ઉત્તર આપતાં.

“ અયમ દોષઃકસ્માદ્ એકાંતાઽન્યુપગમાત્. ”

એ દોષ અમોને નથી કેમકે—દ્રવ્યને એકાંતપણે નિત્ય અનિત્ય નથી માનતા કિંતુ અપેક્ષાથી નિત્ય અનિત્ય માનીએ છીએ.

એવો ઉત્તર આપતાં અનેકાંતવાદનો સ્વીકાર પ્રગટ પણે કરેલો છે.

(૨) ધર્મ ધર્મિમાં ભેદાભેદ (પૃ. ૩૩ થી.)

તેનો ધર્મ ધર્મિમાં અપેક્ષાથી ભેદા ભેદજ માને છે.

x માખ્યાના એ ભેદમાં—નિરીક્ષણ દર્શ છે કે—પ્રકૃતિ અચેતન, પણ ગુણવત્તી પ્રધાન ચજ્જી પ્રતિદ્ધ છે, જેન વસ્તુના ઉપયોગ મટે પોતાની મેલે પરિણમે છે, ધર્મર ની દે છે કે—દેવેષ ધર્મ વિપાક સ્વર્ગી ગદિન એવા પુરુષદ્ધ સ્વરતા અચેતી પ્રકૃતિ જગતને એ છે. (સાંખ દોષિણ પૃ. ૪૪૨)

તેજ પ્રભાવે—વિભૂતિપાદ સ્ત. ૧૩ માની યોગસાપ્તમાં પણ છે.

(શુદ્ધો પૃ. ૨૦૮ માં)

ભાષ્યાકાર પોતે કહે છે કે—

“ તત્ર ધર્મિણો ધર્મઃ પરિણામો, ધર્માણાં લક્ષણઃ પરિણામો, લક્ષણાનામપ્યસ્વસ્થામિ. પરિણામ इति. एवं धर्मलक्षणा-स्वस्था પરિણામઃ શૂન્યં ન શ્યામણિ ગુણવૃત્ત મવતિષ્ઠતે...પ્રતેન ભૂતંતિયેષુ ધર્મ ધર્મિ મેદાન્ ત્રિવિધપરિણામોવેદિતવ્યઃ; પરમાર્થનસ્ત્વે ક એવ પરિણામઃ, ધર્મિસ્વરૂપામાત્રો હિ ધર્મોધર્મી નિક્રિયાત્રેપા ધર્મદ્વારા પ્રવેચ્યતે इति. તત્ર ધર્મસ્ય ધર્મિણિ વર્તમાનસ્વૈવાસ્વસ્થ-સ્તીતાઽનાગતવર્તમાનેષુ ભાવાઽન્યથાત્વં નવતિ, ન દ્રવ્યાઽન્યથાત્વં । યથા સુવર્ણ-ભાજનસ્ય ભાવાઽન્યથાત્વં ભવતિ, ન સુવર્ણાઽન્યથાત્વં ”

ભાવાર્થ—ધર્મિમાં ધર્મ પરિણામ, ધર્મોમાં લક્ષણ પરિણામ, અને લક્ષણોમાં અવસ્થા પરિણામ, એ પ્રકારે ધર્મ લક્ષણ અને અવસ્થા પરિણામથી શૂન્ય-શુદ્ધ સમુદાય કેમ દીવસ નથી રહેતું. એ ત્રણ પ્રકારનું પરીણામ ધર્મ ધર્મીનો ભેદ માનીને જ કહ્યા છે, પરમાર્થથી તો એક જ પરિણામ છે. અર્થાત્ ધર્મ, લક્ષણ, અને અવસ્થા એ ત્રણે પરિણામ ધર્મીનાં જ છે. ધર્મ ધર્મીના સ્વરૂપ માત્ર જ છે. ધર્મ, લક્ષણ અને અવસ્થા રૂપ ધર્મો દ્વારા, ધર્મીની વિકૃતિનો જ બોધ કરાવી શકાય છે.

ધર્મીમાં રહ્યા હોવા ધર્મનાજ અતીત, અનાગત અને વર્તમાન કાલમાં આકાર ભેદથી ભેદ થયા કરે છે, પણ દ્રવ્ય ધર્મીનો ભેદ થતો જ નથી.

જેમ કે—કટક કુંડલાદિક આકારના પરિવર્તનથી સોનાનો ભેદ કેમપણ જોગપર થતોજ નથી. પણ સોનું તો પોતે પોતાના સ્વરૂપમાંજ રહે છે.

એટલાજ મારે તે બાપ્યમા ફરીથી જણાવ્યું છે કે—“ ન ધર્મી ડ્યહ્વા ધર્મીન્તુ ડ્યહ્વાનઃ ઇત્યાદિ, ઉદાહરણમા જણાવ્યું છે કે—માતા, પ્રેટી, બહેન રૂપ ધર્મોમાં ત્રણ ભાગ છે, પરંતુ સ્ત્રી રૂપ ધર્મીમાં ત્રણ ભાગ નથી.

પૃ. ૩૭ થી—વાચસ્પતિ મિત્રેનો ધર્મધર્મીનો ભેદભેદ જ બતાવેલો છે—

અનુમય एव ही धर्मिणो धर्मादीनां मेदामेदौ व्यवस्थापयति ।

ઇત્યાદિકનો કિંચિત્ તાત્પર્ય લખી બતાવીએ છીએ—

ધર્મ ધર્મીનું ભેદભેદ સ્વરૂપ અનુભવ જ બતાવે છે, ધર્મ ધર્મી નતો સર્વથા ભિન્ન છે, તેમજ નતો સર્વથા અભિન્ન છે. જે ભિન્નમાને તો સુવર્ણ ધર્મી અને કાર મુકુટાદીક ધર્મ એવો જે લોક વ્યવહાર છે તેનો જ લોપ થઇ જાય છે. તેમજ કાર્ય કારણ ભાવ પણ ન બને.

મોનાના હાથ મુકુટાદિ, મૂર્તિકાના ઘટ શનવાદિક જે છે તે તે મર્વમા પ્રમિદ્ધ જ છે તેથી ધર્મ ધર્મીના એકાત ભેદ કેવી રીતે માની શકાય ?

(પૃ ૩૬ થી) વાચ્યપતિ મિશે વિભૂતિપાદ મૃ ૪૩ ની વ્યાખ્યા કરતા—ધર્મ ધર્મીના ભેદા ભેદ યુક્તિ નહિત ગતાવ્યો છે—

“ નૈકાતતઃ પરમાણુમ્યો મિત્રો ઘટાદિ રમિત્રો વા ।

મિત્રત્વે મવાશ્વવન્ ધર્મ ધર્મિમાવાનુપપન્ને

અમિત્રત્વે ધર્મિરૂપવત્તદનુપપન્ને । તસ્માન્ કયં ચિદ્ધર્મિનઃ કયંચિદ્ મિત્રધ્વાસ્થેય સ્તથાચ સર્વમુપપત્તે ”

સાવાર્થ—પરમાણુઓથી ઘટાદિક પદાર્થ એકાત ભિન્ન અથવા અભિન્ન છે જ નહીં. જો મર્વમા ભિન્ન માને તો ધર્મધર્મી સાવની રૂપતિજ ન થઈ શકે જેમકે—ગાય અને ઘોડા અત્યંત ભિન્ન છે તો તેમા ધર્મ ધર્મી ભાવ પાળુ પણ નથી મર્વમા અભિન્ન માને તો તેમા ધર્મ ધર્મી ભાવપણુ જ ન બને. કેમકે ધર્મીથી અતિગ્રિત કોઇ પદાર્થ જ નથી તો પછી ધર્મધર્મી સાવજ કેનો ? તેથી એકાત ભિન્ન અથવા અભિન્ન ન માનતાં—કથચિદ્ ભિન્ન, કોઇ અપેક્ષાથી થી જ ભિન્ન માનવું તે જ યુક્તિયુક્ત છે. તે પ્રમાણે માનવાથી—ધર્મ ધર્મી ભાવ, કાર્ય કારણ ભાવનો મંબધ પણુ જાઓ ગ્હે છે, અને કોઈ જીલ દ્રવણાતનો પ્રવેશ પણ થઈ શકતો જ નથી.

(પૃ ૪૨ થી પ્રકૃતિ પુરુષનુ માફ્ય વૈકથ્ય.

વાચ્યમતમા—પ્રકૃતિ અને પુરુષ બે પદાર્થ મનાયા છે. પ્રકૃતિ જડ અને પુરુષ ચેતન એ જાને નિત્ય છે ક્રૃક એટલો કે—પુરુષ કૃતસ્થ નિત્ય અને પ્રકૃતિ પચિણાગ નિત્ય. પ્રકૃતિની અનેકાતતા તો પૂર્વે જનાવી છે. હવે પ્રકૃતિનું મર્થ સુદ્ધિ અને પુરુષનુ આત્મનિક માફ્ય અને વૈકથ્ય નો નિગેધ કરતા—પ્રકૃતિ પુરુષના મર્વધમા અનેકાતતાને જતાવતા જે પ્રકાશનો વાચ્યનાજ સ્વીકાર કર્યો છે તેનુ દિગ્દર્શન જુઓ—

॥ પુણા મુત્તે પ્રોત માર્દી મ મુત્તે નં રુક્ષા નાડરુત વિશ્વ નાં ॥ (અમાધિપાઠ મ, ૨૦ નો વાચ્ય)

વાર્થ—પુરુષ સુદ્ધિગી નનો મર્વમા પૃમક છે નનો મુપૃથક છે. કિંતુ નિશા બિદા દ્રવ જતાવ્યો છે તે જ અનેકાતતા સીકાની છે.

(પૃ ૪૩ થી) નૈશેધિકોનો—નામાન્ય અને વિરુપ નતત્ર પદાર્થ જાનવી રૂપતા અગ્નિ જાનવા, પણ એ જાનવી નોં ને અભિન્ન નથી. જેના ન વાચ્ય

અને વિશેષ એ એ વસ્તુના ધર્મ જ કહે છે, અને એજ વાત ચાતંગત શોધ બાધ્ય બનાવે છે—

(१) सामान्य विवेचनोपर्यन्त (मम विषय वृ. ७)

(१) सामान्य विनियमनोपस्थित्य (मम विषयिद यः ७)
 (२) नष्टोत्पन्नविनियमनोपस्थित्येषु पक्षेऽप्यनु प्राप्ति सामान्य विनियमना सोऽप्यपी धमा.
 (विभक्ति पा. सु १४)

(३) सामान्य विनियम समुदायों द्वय (विभि. च. ५५)

(૩) સામાન્ય વિશેષ મમુદારાગીય દ્રવ્ય (મિશ્રિત) છે. આ ઉપર જતાવેલા બાધ્યના ત્રણે પાઠોનો મતાલખ એજ છે કે-પદાર્થ માત્ર સામાન્ય વિશેષ ઉભય સ્વરૂપના જ છે. અને તેનોના અનેક ગાંભીર્ય રા એજ જતાવેલું છે.

(પૃ. ૪૫ થી) - ગ્રીમાંનક ધુરીણ-પાથંસાર નિશ-જાગ્ર કી
પૃ. ૩૮૭ મા—

અથવા અનેક રૂપમાં જે રૂપમાં પ્રતીત થાય તેજ રૂપમાં અંગીકાર કરવી જોઈએ. x

સર્વ વસ્તુઓમાં-એક અનેક રૂપ પ્રત્યક્ષ દેખાઈ જ્યાં છે, છતાં એક અનેકને સિન્ન બિન્ન રૂપ ઇત્યાદિનો પ્રયત્ન કરવો, એ શું પ્રત્યક્ષમાં વિરોધ નથી ?

એજ પ્રમાણે અભાવ પ્રકરણમાં વસ્તુને સત્ અગત ઉભય રૂપ ઇત્યાદિને અનેકાંતવાદનેજ ઇત્યાદિ છે. જુવો પૃ. ૪૭૬ માં શ્લોક ૧૨ માનો ભાવાર્થ (પૃ. ૫૮) વસ્તુ સ્વરૂપથી સત્ છે, અને પર રૂપથી અસત છે, અને સ્વરૂપ પર રૂપની અપેક્ષાથી ઉભય રૂપ પણ છે.

કેમકે-ઘટ પોતાના સ્વરૂપની અપેક્ષાથી સત્ જ છે, અને પર એટલે પટની અપેક્ષાથી અસત્ રૂપ છે ઇત્યાદિ.

તે નિવાય આકૃતિવાદના પ્રકરણમાં-વસ્તુને ભેદ ભેદ, એકાનેકત્વ, સામાન્ય વિશેષ, અને નિત્યાનિત્ય રૂપ ઇત્યાદિ પાંડિત કુમારિલભકે જૈનોના અનેકાંતવાદને પ્રત્યક્ષ પણે પુરેપુરું માન આપેલું છે. જુવો પૃ. ૫૪૬ થી ૫૪૮ સુધી શ્લોક ૫ થી ૧૧ સુધીનો ભાવાર્થ નીચે મુજબ—

સર્વ વસ્તુઓમાં અનુવૃત્તિ-અને વ્યાવૃત્તિ-સામાન્ય વિશેષ રૂપથીજ થાય છે, તે વિના તો વસ્તુમાં વસ્તુપણુજ નથી. તેમજ એક બીજાની અપેક્ષાથી નિત્ય અને અનિત્ય પણ છે, સિન્ન અથવા અબિન્ન પણ છે, કેમકે એક વિના બીજાની સિદ્ધિજ નથી થતી. સામાન્ય વિના વિશેષ, અને વિશેષ વિના સામાન્ય, એક બીજાની અપેક્ષા વિના તો સમજાના શ્રંગકા જેવાજ દેખાય છે. માટે સામાન્ય અને વિશેષથી અત્યંત બિન્ન સ્વરૂપની, દુનિયામાં કોઈ વસ્તુજ દેખાતી નથી, તો પછી સામાન્ય અને વિશેષ એ બંને જુદા જુદા સ્વરૂપથી કેવી રીતે માની શકાય ? ૧૧

આના માટે આગળ પૃ. ૫૬૦ માનો પાંચમો શ્લોક—

एव न परिहर्तव्या मित्रा मित्रत्वं वपना
केनचिद्दयामनैकत्वं नान त्वं नम्य केनचित् ॥ ५ ॥

ભાવાર્થ—એજ પ્રમાણે વસ્તુઓમાં-ભેદભેદ, એકત્વ અનેકત્વ આદિની જે પદ્ધતિ કરવી તે, સર્વથા છોડી દેવી જોઈએ. કેમકે કોઈ અપેક્ષાથી વસ્તુમાં બંને સ્વરૂપથી એકપણુ દેખાય છે, તો કોઈ અપેક્ષાથી વસ્તુમાં અનેકપણુ પણ પ્રત્યક્ષ પડ્યાથી દેખીએ છીએ.

જેમકે—અનેક જાણેમાં ગાયના સ્વરૂપથી મિનપણુ કાઠ પણુ દેખાતું નથી, તેથી તે બધી એકજ સ્વરૂપની છે. પણ કાલી ગાય, ઘોલી ગાયની અપેક્ષા થી શું ભિન્ન નથી ? કહેવુંજ પડશે કે ભિન્ન છે.

બીજી વાત એ છે કે—એકજ પદાર્થ મોટાની અપેક્ષાથી નાનો ગણાય, અને બીજા નાનાની અપેક્ષાથી તેજ પદાર્થ શુ મોટો ગણાતો નથી ? કહેવુંજ પડશે કે મોટો ગણાય છે.

આવી રીતના બધા વિચારોમાં વિરોધગણુની વાતજ ક્યાં રહે છે.

ઉપર પ્રમાણે પદાર્થોનું સ્વરૂપ બતાવતાં પડિત કુમારિલભટ્ટે, જૈનોના અનેકાંતવાદનું સમર્થન કરી, બીજા એનાતનાદીઓને શિક્ષા દેવામાં જોણું શું કયું છે ?

(પૃ. ૬૧ થી)

શાસ્ત્ર દીપિકા.

મીમાંસા દર્શન પર શાસ્ત્ર દીપિકા નામનો એક ઉત્તમ ગ્રંથ—પાર્થસાર મિશ્રે લખ્યો છે. તેમાં પણ અનેકાંતવાદનો ઉલ્લેખ-જગો જગો પર પંડિત કુમારિલ ભટ્ટની પેઠેજ કરેલો છે, એટલુંજ નહી પણ અનેકાંતવાદની મુખ્યતા સમી એકાંત પક્ષીઓનું ખંડન પણ સારી રીતે કરેલું છે.

પ્રથમ અવયવ અવયવી, અથવા કાર્ય કારણનો ભેદ ભેદ બતાવતાં જણાવ્યું છે કે—

અવયવોથી અવયવી નતો એકાંત ભિન્ન છે, તેમજ નતો અભિન્ન છે, કિંતુ ભિન્ના ભિન્ન રૂપજ છે. જેવી રીતે ભેદ અનુભવ સિદ્ધ છે, તેવીજ રીતે અભેદ પણ સિદ્ધ રૂપજ છે, તેથી ગત્તં પક્ષનો સ્વીકાર કરીયે ત્યારેજ યથાર્થ વ્યવસ્થા કરી શકીએ.

એટલાજ માટે એકાંત ભેદ અને અભેદના માનવાવાળા-વૈશેષિક તેમજ વેદ ત દર્શના નિહાતમા અપૂર્ણતાનો અનુભવ કરતા-પાર્થસાર મિશ્ર પૃ. ૪૧૨ મા લેખે છે તેનો ઉલ્લેખ નાર—

તેનો તખે છે કે—અવયવે મી અવયવી અથવા કારણથી કાર્ય, એકાંત ભિન્ન અથવા અભિન્ન જગો માનતાજ નથી, કિંતુ ઉભય રૂપજ માનીએ છીએ. તે જવી રીતે માનીએ છે કે—કોઈ અપેક્ષાથી ભિન્ન, તો કોઈ અપેક્ષાથી અભિન્ન, માન્ય કરવું તેજ યથાર્થ ને. એ કાળથી કાર્ય ભિન્ન માનવામા આવે તો તંતુ-ઓથી પટ ભિન્ન દેખાવવો એવજ તેમજ અવયવોથી અવયવો એટલે મનુષ્યોના કાથ પગ પગ વગર દેખાવવા એવજ, તં તો નર્ચયા જુદા દેખાતા નથી, તેથી

એજ સિદ્ધ છે કે કારણમાં કાર્ય સર્વથા ભિન્ન છેજ નથી. એ સર્વથા ભિન્ન માનવામાં આવે તો-આ કારણ અને આ કાર્ય, એવો જે લોક વ્યવહાર છે તેનો પણ લોપજ થઈ જાય. તેજ પ્રમાણે યુરૂપમાં જે હાથ પગ આદિનો વ્યવહાર છે તે પણ ટૂંકી શકતો નથી. આ અનુભવ ગિદ્દની વાતોમાં જે જ્ઞાતિ છે તેજ મોટામાં મોટી જ્ઞાતિ છે.

માટે એજ સિદ્ધ છે કે-અવયવ અને અવયવીમા, તેમજ કારણ અને કાર્યમાં, ભેદ અથવા અભેદ એ બંને ધર્મો પ્રમાણિક અનુભવવીજ મિદ્ધ છે.

એજ પ્રમાણે-જાતિ વ્યક્તિમાં, એકાંત ભેદ અથવા અભેદની માન્યતા છે તે પ્રજ્ઞ અયોગજ જાનાવી છે કેમકે-જાતિ વ્યક્તિ એક રૂપથી દેખાતી જ નિન્ન છે તેમજ યુગિએ દ્વાગ ભેદ પણ જાનાવી શકાય છે. તેથી એકાંત અભેદ અથવા ભેદ રૂપની માન્યતા હાડી દેવાને, ભેદ ભેદ રૂપ-અનેકાંત રૂપની માન્યતાજ અનુભવથી સિદ્ધ રૂપની છે. જૈનો તો મૂવનાવી વસ્તુઓનું સ્વરૂપ અનેકાંત પણ થઈ સ્વીકારણું મેં તેથી તેના હાથજ ધ ટી શકે તેવું કૈન છે ?

પાથંસાર મિશ્ર કહે છે કે અનેકાંતમાં વિરોધ નથી.

જૈનો તો મૂવમાંથીજ કહેતા આવ્યા છે કે-જપાએ પદાર્થો દ્રવ્યથી નિત્ય છે અને પર્યાય રૂપથી અનિત્ય છે. એજ પ્રમાણે ધર્મ ધર્મી, શુભ શુભી, કાર્ય કારણ એકાંત ભિન્ન નથી, પણ કિન્તાભિન્ન સ્વરૂપથી અનેકાંત સ્વરૂપના જ છે.

જૈનોના આ અનેકાંતવાદ ને શંકરાચાર્ય આદિ એકાંત પક્ષના વાદીઓ એ-કોઈએ ઉન્મત્ત પ્રજ્ઞાપ, તો કોઈએ સંશયવાદ, કોઈએ અનિશ્ચિતવાદ કહી ખંડન કરવાનો પ્રયત્ન કર્યો પણ જૈનો તેના ઉત્તરો સજ્જડ આપતા ગયા હતા.

તે બધી વાતોનો વિચાર છોડી દહને જે પડિતો અનેકાંતાદના ખરા રહસ્યને, સમજી ને એકાંત મતવાદીઓને ઉત્તર આપવાનો પ્રયત્ન કરેલો છે તેમાંના પાથંસાર મિશ્ર-શા. દી. પૃ. ૪૬૩ । ૪૬૪ માં જે ઉત્તર આપ્યો છે તેજ ઉત્તર અમો લખીને જાતાવીએ છીએ કે જેથી ઘણાઓને તે શ્રદ્ધે રૂપેજ નિવડશે.

નવુ વિરહો મેદામેદો કયનેકર મ્મળામ્ ?

ઈત્યાદિકનો-શાવાર્થ-(શંકા) અવયવ અવયવી, દ્રવ્ય શુભ, જાતિ વ્યક્તિ, સિદ્ધાન્તિ, ઉભય રૂપથી કેવી રીતે જાની શકાય ? કેમકે ભેદ અને અભેદ એ બે વિરોધી છે. તેથી એક સ્થાનમાં કેવી રીતે નહીં શકે ? જ્યાં અભેદ છે ત્યાં ભેદ રહી શક નહીં. તેથી-દ્રવ્ય શુભ જાતિ વ્યક્તિ, કાર્ય કારણ. ભેદા ભેદ રૂપ ઉભય માનવાં તે યથાર્થ નથી.

(સમાધાન) પ્રથમતો એકાંતવાદીઓની આ તર્કજ્ઞ યથાર્થ નથી, કેમકે જાતિ વ્યક્તિ, દ્રવ્ય ગુણ, કારણ કાર્ય, આદિમાં ભેદભેદ નું રહેલું તે સંદેહ વિનાનું છે.

જેમકે ‘આ’ ચાંદી છે, ‘આ’ ચાંદી નથી. એવાં જે વાક્યો છે, તે વિરોધી ગણાય. પરંતુ ભેદભેદમાં તેવું નથી, તો પછી વિરોધી ક્યાંથી ?

તાત્પર્ય એ છે કે-જે એક ખીજનો નાશ કરનાર હોય, તે વિરોધી ગણાય, જેમકે પ્રકાશ છે તે અંધકારનો વિરોધી છે. તેવો ભેદભેદ નથી. કિંતુ એક એક ની અનુક્રમતાવાળા હોવાથી સહચારી છે, પણ તે ભેદભેદ વિરોધી નથી. ભેદભેદમાં માત્ર શાબ્દિક વિરોધ છે પરંતુ આર્થિક વિરોધ જિલકુલ નથી.

ઉદાહરણ એ છે કે-આ ગાય છે, એટલા શબ્દ માત્રથી-વિશેષ અને સામાન્ય એ બંને પ્રકારનું જ્ઞાન સહજ થી જ થઈ શકે છે, આમાં વિરોધની વાત જ ક્યાં છે ?

સંસ્કૃતમાં—इयं-गौः इयं એટલે આ ગાય, વ્યક્તિ વિશેષનો અને ગૌ શબ્દથી સામાન્ય જાતિની પ્રતીતિ થાય છે.

આથી એ સિદ્ધ છે કે-પદાર્થ સામાન્ય વિશેષ ઉભય રૂપના હોવા છતાં, જાતિ વ્યક્તિનો અભેદ બોધ થાય છે. ખીજો વિચાર એ પણ છે કે-જાતિ વ્યક્તિનો જુદો જુદો વિચાર કરવાથી ભેદપણનો પણ બોધ થાય છે, એથી એજ સિદ્ધ છે કે-જાતિ વ્યક્તિ આદિમાં, ભેદ અને અભેદ એ બંને પ્રકારની પ્રતીતિ, સંદેહ રહિત થવાથી તે બંનેમાં કોઈ પ્રકારનો વિરોધ જનાતોજ નથી.

તેથી અપેક્ષાથી ભિન્ના ભિન્નની માન્યતા છે તેજ યથાર્થ છે, પરંતુ એકાંત પક્ષ યથાર્થ નથીજ.

ખીજ પ્રકારથી વિરોધનો પરિહાર. (શા. દી. પૂ. ૩૯૪ થી)

દ્વાય જાતિ વ્યક્તિમાં એકજ રૂપથી ભેદભેદ માનીએ તો શંકા રહે, પરંતુ ભેદ જુદા પ્રકારથી, તેમજ અભેદ જુદા પ્રકારથી, માનીએ તો શંકા પણ રહી શકતી નથી, હસ્તવ અને દીર્ઘત્વ આ બંને ધર્મો વિરોધીજ છે, છતાં પણ એક સ્થાનમાં રહી શકે છે, જેમકે-એક વસ્તુનેજ નાની મોટી કહી શકીએ છીએ. જેવી રીતે ખીજ મોટી વસ્તુની અપેક્ષાથી તે નાની છે, તેવીજ રીતે નાની વસ્તુની અપેક્ષાથી તે મોટી કહી શકાય છે. તેથી નાના મોટા બંને ધર્મો એકજ સ્થાનમાં રહી શક્યા ગનાય કે નહીં ?

ધર્મ ધર્મો આદિનો-ભેદભેદ. (શા. દી. પૂ. ૩૯૫)

જાતિ વ્યક્તિની પેઠે-દ્રવ્ય રૂપ, ધર્મ ધર્મી, અવયવ અને અવયવી, પણ પરસ્પર બિન્ના બિન્ન છે-દ્રવ્ય રૂપ ધર્મીના રસાદિરૂપ ધર્મોની રૂપક્ષાથી રૂપાદિકોની સાથ ભેદ અને સ્વરૂપ-દ્રવ્યની અપેક્ષાથી અભેદ છે. એજ પ્રમાણે સ્વરૂપનો અપેક્ષાથી અવયવોથી અવયવી અભિન્ન, અને અવયવવાંતરની અપેક્ષાથી બિન્ન, તેથી બિન્ના બિન્ન ઉભયરૂપ જ છે.

જે પ્રમાણે વિરુદ્ધ સ્વભાવ વાળા-હૃદયત્વ દીર્ઘત્વાદિ ધર્મોની અપેક્ષાભેદ થી અવિરોધ પણ એક જગા પર સ્થિતિ માની શકીય છે, એજ પ્રમાણે પ્રતીતિ-બલથી તેમનું એક જગા પર રહેવું પણ સ્વીકારી શકાય છે.

તેજ પ્રમાણે અપેક્ષાભેદથી ભેદાભેદની એક જગા પર સ્થિતિ માનવામાં પણ કોઈ હરકત આવી શકતી જ નથી. કેમકે પ્રતીતિ બન્ને સ્થાનોમાં એક સરખી છે.

આશ્વેપાંતરનું સમાધાન (શા. દી. પૂ. ૩૬૬)

શંકા-જાતિ વ્યક્તિ ને એક અથવા અભિન્ન માનવાં તે કોઈ પ્રકારથી ઉચિત નથી. કેમકે-જાતિ વ્યક્તિ આપસમાં સિન્ન સ્વભાવ રાખવાવાળા પદાર્થ છે. જાતિ-અનુગત-સામાન્ય-વ્યાપક સ્વરૂપ છે. અને વ્યક્તિ-વ્યાવૃત્તિ-વિશેષ વ્યાપ્ત રૂપ છે. જાતિ નિત્ય છે, વ્યક્તિ અનિત્ય છે. તથા જાતિ ઉત્પત્તિ વિનાશ થી રહિત છે. અને વ્યક્તિ ઉત્પત્તિ વિનાશવાળી છે, તેથી એ બન્ને પદાર્થ એક અથવા અભિન્ન માની શકાય તેમ નથી.

સંસારમાં એવું કદિ દેખ્યું કે-એકજ વસ્તુ સામાન્ય રૂપ પણ હોય અને વિશેષ રૂપ પણ હોય, નિત્ય પણ હોય અને અનિત્ય પણ હોય. તથા ઉત્પત્તિ વિનાશથી રહિત પણ હોય અને ઉત્પત્તિ વિનાશ વાળી પણ હોય.

એવું તો કદિ નહીં બની શકે કે પરસ્પર વિરોધી ધર્મ પણ એક સ્થાનમાં રહી શકે, જો એમ જ હોય તો અગ્નિમાં પણ શીતતાની પ્રતીતિ થવી જોઈએ.

એવી માન્યતાથી તો આખી જગતના પદાર્થોનાં સંકરતાનો જ પ્રસાર થઈ જશે.

જાતિ પણ અનિત્ય અને વિનાશી ચક્ર જશે, તેમજ વ્યક્તિ પણ નિત્ય નહીં તેમજ અવિનાશી કંરશે, માટે પરસ્પર વિરુદ્ધ સ્વભાવ રાખવાવાળા પદાર્થો ને અભેદ માનવા તેતો ચથાર્થ નહીં કહી શકાય.

ઉપર પ્રમાણે જાતિ વ્યક્તિ ને સર્વથા બિન્ન માનવા વાળાઓના આ મોટા આશ્વેપનું સમાધાન કરતા હુવા-પ્રાર્થનાર મિશ્ર-કહે છે કે અમારા મતમાં

એવા પ્રકારનો દોષ કોઈ પણ આવી શકતો જ નથી. અરૂં જોતાં વસ્તુમાં વસ્તુ પણ જ એ છે કે તે અનેક પ્રકારના આકારો ને ધારણ કરવાવાળા હોય.

અથવા એમ પણ કહી શકીએ કે—સંસારની બધીએ વસ્તુઓ અનેક પ્રકારના આકારોને ધારણ કરીનેજ રહેલી છે. અનેક પ્રકારના આકાર—સ્વરૂપ ધર્મોત્તું રહેલું તેજ વસ્તુમાં વસ્તુપણું છે.

એટલા માટે વસ્તુ કોઈ આકાર સ્વરૂપથી નિત્ય, અને કોઈ આકારથી અનિત્યત્વાદિ ધર્મોને ધારણ કરીનેજ રહેલી છે. તેથી વિરોધની કોઈ આ શંકાજ નથી. એટલાજ માટે—આકાર (સ્વરૂપ—અપેક્ષા) લેદથી વિરૂદ્ધ સ્વભાવિ ધર્મોત્તું એક સ્થાનમાં સમાવેશ શુદ્ધોત્ત છે, જેમકે એકજ દેવદત્તની વ્યક્તિમાં અપેક્ષા લેદથી—પિતૃપણું અને પુત્રપણું એ બન્ને વિરોધી ધર્મ સુગમપણાથીજ વહી શકે છે. (યજ્ઞ દત્તની અપેક્ષાથી તેમાં પિતૃપણું અને વિપણું દત્તની અપેક્ષાથી પુત્રપણું) વળી જીવો કે એકજ ઘટ પદાર્થમાં અવયવોની અપેક્ષાથી અનેકપણું અને અવયવોની અપેક્ષાથી એકપણું, એ બન્ને વિરોધી ધર્મોનો સમાવેશ ચએલો દેખીએ છિએ.

તેજ પ્રમાણે જાતિ વ્યક્તિમાં પણ અપેક્ષા લેદથી નિત્યાનિત્યત્વાદિ ધર્મોની સત્તા પડેલીજ છે. જાતિ પણ વ્યક્તિ રૂપથી અનિત્ય અને વિનાશી કહી શકાય છે. એજ પ્રમાણે વ્યક્તિ પણ જાતિ રૂપથી નિત્ય અને અવિનાશી કહી શકાય તેમ છે.

એજ પ્રમાણે કાર્ય પણ કારણ રૂપથી સત્, અને કારણ કાર્ય રૂપથી અસત્ કહી શકાય છે. આ વાતમાં અનિશ્ચની કોઈ શંકાજ દેખાતી નથી.

એ વિના જાતિ વ્યક્તિ આદિમાં અલેદની પેઠે લેદ પણ રહેલો છે. નિત્યા નિત્યનો પેઠે તેમાં વ્યાપકપણું અને અવ્યાપકપણું પણ મમળ લેલું જોઈએ. અર્થાત જેવી રીતે જાતિ વ્યક્તિમાં અપેક્ષા લેદથી નિત્યા નિત્યત્વાદિ ધર્મોની સ્થિતિ નિર્ધારિત હાય છે, તેજ પ્રમાણે જાતિ રૂપથી વ્યક્તિ પણ વ્યાપક, અને વ્યક્તિ રૂપથી જાતિ પણ વ્યાપ્ય છે.

મહામતિ કુમારિલ અને પાર્થસાર મિશ્રના લેખોથી એક જ વસ્તુ નિત્યા નિત્ય, લિન્ના લિન્ન, એક અને અનેક કેવા પ્રકારે કહી અથવા માની. આ વાતથી તેમજ એક વસ્તુમાં પરસ્પર વિરૂદ્ધ ધર્મોની સ્થિતિને સ્વાભાવિક અને નિયમ મિદ્ધ બનાવવાવાળા અપેક્ષાવાદના સિદ્ધાંત પર જે પ્રકાશ પડે છે, તેથી જૈન દર્શનના અનેકાંતવાદનું મહત્ત્વ સારી રીતે બાણી શકાય છે. એવાજ વિચારથી

જૈન વિદ્વાનોએ અનેકાંતવાદને સર્વ દર્શન સમ્મત કહ્યો છે. x અને પ્રત્યેક દર્શનમાં તેના બીજાને માન્યું છે.

૫ ૭૮ થી

વૈજેષિક દર્શન.

જૈન દર્શન કોઈ પણ વસ્તુને—એકાંત પણ સામાન્ય અથવા વિશેષ રૂપથી ન માનતાં સામાન્ય વિશેષ ઉભય રૂપથી જ માને છે. એ મિદ્ધાંત વૈજેષિક દર્શનના મહર્ષિ કણુદે સર્વથા સ્વીકાર્યો નથી, તોપણ કામ પુરતો તો સ્વીકારેલો જ છે. એટલું જ નહીં પણ કોઈ જગો પર તો પૂર્ણ પણેથી સ્વીકારેલો છે.

કણુદર્ષિએ—સામાન્ય અને વિશેષ એ બેને સ્વતંત્ર પદાર્થ માન્યા છે. તેમાં સામાન્યને ‘પર’ અને ‘અપર’ એમ બે ભેદ કરીને—પરને સત્તા અને અપરને સામાન્યના નામથી બે ભેદ પાડ્યા છે. તેમાં સત્તાને કેવલ સામાન્ય રૂપથી જ સ્વીકાર કર્યો, અને અપર સામાન્યને સામાન્ય વિશેષ ઉભય રૂપના બતાવ્યા—તથા—

દ્રવ્યત્વં ગુણત્વં કર્મત્વંચ સામાન્યાનિ વિત્તેષાય.

(વૈ. સૂ. અ. ૧ આ ૨ સૂ. ૫) એના પર પ્રશસ્તપાઠ લાખ્ય છે—તેમાં એવો ખુલાશો કર્યો છે કે—સામાન્ય કેવલ સામાન્ય રૂપ જ નથી કિંતુ વિશેષ રૂપ પણ છે. દ્રવ્યત્વ, ગુણત્વાદિ રૂપ સામાન્યમાં સત્તાની અપેક્ષાથી વિશેષત્વ, અને પૃથિવી ત્વાદિની અપેક્ષાથી સામાન્યત્વ એ બંને જ ધર્મ વિશિષ્ટ ગણે છે.

એ વાત ફરી પણ સ્પષ્ટ કરીને બતાવેલી છે—

મામાન્યં વિશેષ દ્વિત્વુદયડંપન્નં (અ, ૧ આ. ૨ મ ૩)

‘લાખ્યમાંનો.લાવાર્થ’—દ્રવ્યત્વ પૃથિવીત્વની અપેક્ષાથી સામાન્ય, અને સત્તાની અપેક્ષાથી વિશેષ છે, એટલા જ માટે સામાન્ય વિશેષ ઉભય રૂપ છે.

ઉપરદારના કર્તા શંકર મિશ્ર પણ ઉપરકારમાં એજ વાતને જણાવે છે.

(વૈ. દ. શુન્દતિ પ્રેમ પૃ. ૫૨, પૃ. ૫૩, પૃ ૬૩ માં બુધો)

૫. ૮૦ થી

પદાર્થમાં સત્ત્વા સત્ત્વ

કોઈ પણ પદાર્થ એકાંત રૂપથી સત્ અથવા અસત્ છે જ નહીં. જેવી રીતે સત્ છે તેવી રીતે અસત્ પણ છે. એવી માન્યતા જૈન દર્શનની છે. તે પદાર્થમાં સત્ત્વ અને અસત્ત્વ એ બંને જ ધર્મોની સત્તા માને છે. તેમના મતમાં ધર્મ સત્ત્વ પણ છે અને અસત્ત્વ પણ છે. અથવા એમ પણ કહી શકાય કે—ધર્મમાં

જેમ સત્ત્વ રહેલો છે તેમ અસત્ત્વ પણ રહેલો છે. યદ્યપિ ઉપરા ઉપરી દેખવાથી આ વાત કાંઈ વિલક્ષણ અને સંદેહ જેવી જણાય છે, પરંતુ જરા ઉંડા ઉતરીને વિચાર કરીએ તો આ સિદ્ધાંત ઘણુંજ વ્યવસ્થિત અને વસ્તુ સ્વરૂપને સર્વથા અનુકૂલ પ્રતીત થશે. ઘટ છે અને નથી, એનો તાત્પર્ય એ નથીકે, ઘટ જે રૂપથી

સર્વ મસ્તિ સ્વરૂપેણ, પરરૂપેણ નાસ્તિચ ।

અન્યથા સર્વસત્ત્વં સ્યાત્, સ્વરૂપસ્યા વ્યડસંમત્તઃ ॥

છે તે રૂપથી છે તે રૂપથી નથી કિંતુ એનો અર્થ એ છે કે—ઘટ પોતાના સ્વરૂપની અપેક્ષાથી તો છે, અને પર રૂપની અપેક્ષાથી નથી, એજ માટે સ્વરૂપની અપેક્ષાથી અસ્તિત્વ, અને પર રૂપની અપેક્ષાથી નાસ્તિત્વ, એમ અસ્તિત્વ નાસ્તિત્વ એ બંનેજ ધર્મ પદાર્થમાં પોતાની સત્તાના પ્રમાણિક રૂપથી જ્ઞાન કરાવતા હુંવા ઘટાદિ પદાર્થને સદૃશસત્ ઉભય રૂપ સિદ્ધ કરી રહ્યા છે. જે ઘટને સ્વરૂપની પેઠે પર રૂપથી પણ સત્ માનીએ તારે તો તે પદ રૂપથી પણ સત્ત્વ કરે, ત્યારે તો વસ્તુનું જે નિયત સ્વરૂપ છે તે બગડી જાય, અને ઘટપટમાં જે લેહ દષ્ટિગોચર થાય છે તેનો પણ ઉછેદજ થઈ જાય, એટલા માટે સ્વરૂપની અપેક્ષાથી સત્ અને પર અપેક્ષા રૂપથી અસત્ એ પ્રમાણે સદૃશ સત્ ઉભય રૂપથી પણ પદાર્થને કહેવા તે પણ સુકિત યુક્ત છે. એ પ્રમાણે જૈન વિદ્વાનોનું કહેવું અને માનવું છે.

વસ્તુના સદૃશસત્ સ્વરૂપમા જે વિચાર ઉપર જાતાંઓ છે તેનો ઉદ્દેશ અન્યોન્યાભાવના નિરૂપણમા મહર્ષિકણ્વાદ અને તેમના અનુયાયી અન્ય વિદ્વાનોએ પણ કરેલો છે. તથાકિ—(૧) સત્ચાડસત્ (૨) ચચ-ચદ્સદાસ્તદસત્ । (વૈ. દ. સ. ૧ આ ૦૧ શ્લ. ૧-૫)

ઉપસ્કારકારે બનાવેલા બન્ને સૂત્રનો ભાવાર્થ—પૃ. ૩૧૩ અને પૃ. ૩૧૫ માનો જાતાવીએ છીએ—

શંકર મિથ્યનો ઉપસ્કાર અને ભાખ્ય બન્ને બ્યાખ્યાકારનો તાત્પર્ય એ છે કે—ઘટ પોતે પોતાના સ્વરૂપથી તો છે, અને પટ રૂપ તો નથી. અથ્થ પોતાના સ્વરૂપથી સત્ અને જો રૂપથી અસત્ છે. આ કથાનો તાત્પર્ય એજ થયો કે—ઘટાદિ પદાર્થોમાં પોતાના સ્વરૂપની અપેક્ષાથી સત્ત્વ અને પટાદિ પર રૂપની અપેક્ષાથી અસત્ત્વ છે.

આ બન્ને પ્રકારના લેખોથી એ સિદ્ધ થયું કે—ઘટાદિ પદાર્થોમાં સ્વરૂપ અને પર રૂપથી સત્તાડસત્ત્વ બન્નેજ રહેલા છે.

ન્યાય દર્શનમાં અનેકાંતાનું સરણ છે.—પૃ. ૮૩ થી

ગૌતમ પ્રણીત ન્યાય દર્શન-સાધ્યકાર વાતસ્યાયન મુનિએ (૧-૧-૪૧) સૂત્રનો સાધ્યમાં લખ્યું છે તેનો કિંચિત્ સાવાધ—

પક્ષ પ્રતિપક્ષના વિચારથી જે પદાર્થનો નિશ્ચય થઈ જાય તેણે નિષ્કૃય કહે છે. પરંતુ આ વિચાર કોઈ ધર્મીમાં વિરુદ્ધ ધર્મોના વિષયમાંજ છે. જે કોણે ધર્મી સામાન્યમાં વિરુદ્ધ ધર્મોની સત્તા પ્રમાણિક રૂપથી સિદ્ધ હોય તે કોણે સમુચ્ચયજ માનવું જોઈએ કેમકે પ્રમાણિક રૂપથી કોણેજ સિદ્ધ છે. અર્થાત તે કોણે પરસ્પર વિરુદ્ધ બનેજ ધર્મોનો સ્વીકાર કરવો જોઈએ.

આ સિવાય (૨-૨-૬૬) આ સૂત્રના સાધ્યમાં બાતિનું લક્ષણ કરતાં પાતે લખે છે તેનો સાવાધ—

જાનિ કેવલ સામાન્ય રૂપ પણ છે, અને અમાન્ય-વિશેષ-ઉભય રૂપ પણ છે.

દ્રવ્યોનો આપસમાં લેદ રહેના જે સામાન્ય બુદ્ધિને ઉત્પન્ન કરે (કેંત્યાદિ લક્ષણોવાલી) તે કેવલ સામાન્ય બાતિ છે. અને જે કોઈનો તો આપસમાં અલેદ અને કોઈની સાથે લેદને સાબિત કરે તે, સામાન્ય વિશેષ ઉભય રૂપ બાતિ છે.

એકજ બાતિ પદાર્થને કેવલ સામાન્ય અને સામાન્ય વિશેષ ઉભય રૂપ સ્વીકાર કરવો તે અનેકાંતાનું સ્વરૂપ નથી તો પછી આ ણીજી શું છે ?

ન્યાય દર્શનની વૈદિક વૃત્તિ.

પૃ. ૮૫ મી.

ન્યાય મુત્રોપર વાતસ્યાયન સાધ્ય વિના ન્યાય વાત્તિક, તાત્પર્ય ટીકા, તાત્પર્ય પરિશુદ્ધિ, જન્યંત વૃત્તિ, અને ન્યાય વૃત્તિ. આદિ પ્રાચીન વ્યાખ્યા ગ્રંથ ઉપસૃખ્ધ થાય છે. તેમજ અર્વાચીન વિદ્વાને. જે પણ અંશદૃત તથા કિંદી ભાષામાં ન્યાય દર્શન પર ગ્રંથ લખ્યા છે. આ મધ્યમાં વૈદિકમુનિ રત્નાભિ હરિપ્રસાદ ઉદામીનની લખેલી વૈદિક વૃત્તિ છે. વૃત્તિ શુ છે ખાસ સાધ્ય છે. હરિપ્રસાદજીએ ન્યાય, સાંખ્ય, યોગ અને વૈશેષિક દર્શનને પાતાની વૈદિક વૃત્તિઓથી યોગાવ્યા છે. તેજ પ્રમાણે વ્યસ દેવ પ્રણીત બ્રહ્મ મુત્રોપર પણ વૈદિક વૃત્તિ નામનો સાધ્ય લખ્યો છે. તે વૃત્તિમાં—*મૈત્રિમિત્રજન્યં* (૨।૨।૨૩) મા મુત્રને આગળ રાખીને નૈત દર્શનના અનેકાંતવાદના ખંડનમાં ચંકર સ્વામીજીથી પણ એ પગલાં આગલ ચાલ્યા છે.

હરિપ્રસાદજી લખે છે કે—એ વિદ્યામી ૬૦૦ એક રથાન પર કોઈ પ્રકારથી પણ ન્દી મોકલાજ નથી.

જે સત્ છે તે, અસત કદિ પણ નહીં ગકાય, અને જે અસત્ છે તે સત્, નહીં કહી શકાય, એકજ વસ્તુમાં ૨૨૨ અને અસત્વએ જાન્નેને માનવા એતો ણિસકુલજ અજ્ઞાનતા છે. એટલા માટે એ સિદ્ધાંત કેમ પ્રકારથી પણ વિશ્વાસ કરવાને યોગ્યજ નથી ઇત્યાદિક ખૂબ લખ્યું છે.

૧. પરંતુ જૈન દર્શનના અનેકાંતવાદનું વાસ્તવિક સ્વરૂપ શું છે, વસ્તુનું સ્વરૂપ તેમને કેવા પ્રકારનું માન્યું છે, પરમ્પર વિરોધી ધર્મોની સત્તાને તે એક વસ્તુમાં કેવા રૂપથી માને છે, અને જૈનોના મતબધને ણીજા દર્શનિક વિદ્વાનોએ કયાં શુધ્ધિ પ્રતિપાદન અને સમર્થન કર્યું છે, ઇત્યાદિક વાતોનો વિચાર તો પૂર્વેના લેખોમાં કાંઈક તો કરતા આગ્યા છિજે, અને આગળ પણ એ વિષય ઉપર પ્રકાશ પાડીશું. પરંતુ આ વૈદિક મુનિની જ જૈનોના અનેકવાદના સિદ્ધાંત આગળ કેવી રીતના દલી પડ્યા છે તેજ પ્રથમ બતાવીએ છિએ. એજ વૈદિક મુનિએ એકજ વસ્તુને-સદ્દસત્ ઉભય રૂપથી પોતેજ જોર શોરના શબ્દોમાં સ્વીકાર કર્યો છે તેનોજ પરિચય જાઓ. પદકોને કરાવીએ તે વધારે લાભ હાયક થઈ પડશે.

તેમના લેખનો માવાર્થ એ છે કે-કર્મથી જે ફલ ઉત્પન્ન થાય છે તે ઉત્પત્તિથી પૂર્વ સત્ છે કિંવા અસત્, આ પ્રશ્ન ઉપર પ્રથમ પૂર્વ પક્ષ રૂપ સૂત્રનો ઉલ્લેખ કર્યો છે કે—

(૧) “નાસન્ન લક્ષ સદ્સત્ સદ્સતો વૈચર્યાન્ત” (૪।૧।૪૮)

ઇત્યાદિ. અર્થાત્ ઉત્પત્તિથી પૂર્વ-ફલ કાર્ય ન તો અસત્ છે, અને ન સત્ નહીં સત્ અસત્ જો ઉત્પત્તિથી પૂર્વ-કાર્યને સર્વથા અસત્ રૂપજ માનીએ તો-તંતુઓથી પટ, મૃત્તિકાથી ઘટ, અને તીલોથીજ તેલ, આદિ ઉત્પન્ન થવાનો જે નિયમ દેખીએ છિએ તેની ઉત્પત્તિ નથી થઈ શકતી.

જે પ્રમાણે અસત્ રૂપ પટ તંતુઓથી, અમત્ રૂપ ઘટ મૃત્તિકાથી, અને અસત્ રૂપ તેલ તિલોથી ઉત્પન્ન થાય છે, તેજ પ્રમાણે તંતુઓથી ઘટ, મૃત્તિકાથી પટ, અને વાળુ-રેતાથી તેલ પણ ઉત્પન્ન થવા જોઈએ કેમકે જેમ તંતુઓમાં પટ, ઉત્પત્તિથી પૂર્વમાં સર્વથા નહીં છે, તેમ મૃત્તિકામાં ઘટ પણ નહીં છે, તથા જે પ્રકારે તિલોમાં પ્રથમ તેલનો સર્વથા અભાવ છે, તેમ વાળુ આદિમાં પણ તેનો અભાવ છે, તો પછી કારણ શું છે જે કે તંતુઓથી જ પટ, મૃત્તિકાથી જ ઘટ, અને તિલોથીજ તેલ ઉત્પન્ન થાય છે. અસત્પણું તો સર્વ જગોપર સરખું છે. અને લોકમાં પણ દેખીએ છિએ કે જેને તેલની જરૂર હોય છે તે તિલોનીજ ખરીદ કરે છે. જેને ઘટ બનાવવો હોય છે તે કુભાર મૃત્તિકા, અને કપડા બનાવવા

હોય છે તે વણકુ સૂત્રનેજ ખોલતો ફરે છે. જો ઉત્પત્તિથી પૂર્વ કાર્ય સર્વથા અસત્ હોય ત્યારે તો આ પ્રકારનો નિયમ નહીં ગ્રહેવો જોઈએ, આથી માલુમ થાય છે કે ઉત્પત્તિથી પૂર્વ કાર્ય સર્વથા અસત નથી, તથા સત્ પણ નથી કહી શકતા, કેમકે જો સત્ રૂપ જ માની લઈએ ત્યારે તો કાર્યની, ઉત્પત્તિજ નથી બની શકતી, જે સત છે તે ઉત્પન્ન કદી નથી થતું ઉત્પત્તિ વિનાશથી રહિત હોવુંજ સત્નું લક્ષણ છે. પરંતુ કાર્યને અમો ઉત્પન્ન થતું દેખીએ છીએ, એટલા માટે તે સત પણ નથી તથા મહદસત્ ઉભય રૂપ પણ કાર્યને નથી કહી શકતા કેમકે સત્ અસત્ બંને આપસમાં વિરોધી છે જ્યાં એકની સ્થિતિ હોય ત્યાં બીજી નથી રહી શકતો એટલા માટે ઉત્પત્તિથી પૂર્વ કાર્ય મહદસત્ ઉભય રૂપ પણ નહીં છે.

આ પૂર્વપક્ષનું હવે અમાધાન કરે છે—

(૨) નિર્ઘાતમાહ-ઉત્પાદ વ્યય વર્ણનાત્

(અ ૪ આ ૧ સ્ ૬૯)

આ સૂત્રની વ્યાખ્યાનો જાવાર્થ—અર્થાત્-કાર્યમા ઉત્પત્તિ અને વિનાશ એ બંનેની ઉપલબ્ધિ થાય છે, એટલા માટે કાર્ય સત્ અને અસત્ ઉભય રૂપ છે. જો ઉત્પત્તિથી પૂર્વ કાર્યને સર્વથા અસત્ માનીએ તારે તો, તેની ઉત્પત્તિ જ નથી થઈ શકતી. જે સર્વથા અસત્ છે તે ઉત્પન્ન કદી પણ નથી થઈ શકતું, અને ન ઉત્પન્ન થતું દેખાય છે.

શશશ્ચ જ સર્વથા અસત્ છે તેથી તેની ઉત્પત્તિ કદી નથી થતી. એજ પ્રમાણે કાર્ય પણ અસત્ રૂપ હોવાથી કદી ઉત્પન્ન નહીં થશે. એમ જો તેને કાર્યને સર્વથા સત્ જ માનીએ તો તેનો નાશ કદી નહીં થશે. જે ઉત્પત્તિથી પ્રથમ સત્ છે તે પછી પણ સત્ રૂપ જ રહેશે પરંતુ કાર્યને તો અમો દેખીએ છીએ કે તે ઉત્પન્ન પણ થાય છે અને વિનષ્ટ પણ થાય છે એથી સિદ્ધ થયું કે ઉત્પત્તિથી પૂર્વ કાર્ય નતો સર્વથા સત્ છે, ન અસત્ છે કિંતુ મહદસત્ ઉભય રૂપ છે.

(૩) વિગ્રહ ચિન્હાગ્—ઉપ- કદી ચુકયા છે કે—સત્ અસત્ આપસમાં અત્યંત વિરોધી છે તેમની એક વ્યવસ્થા સ્થિતિ નથી થઈ શકતી. તો પછી ઉત્પત્તિથી પૂર્વ કાર્યને મહદસત્ ઉભય રૂપ કહેવું અથવા માનવું; કેવી રીતે ઉચિત અગત્યનું જોઈએ, જે શકાના નમાધાન માટે કહે છે—(૩) “યુદ્ધિ સિન્નં નુતરદસત્” (અ ૪ આ ૧ સ્ ૭૦)

આ સૂત્રની કડવી વ્યાખ્યાનો જાવાર્થ—અર્થાત્ કાર્યને મહદસત્ ઉભય રૂપ રીકાર કરવું તે યુદ્ધિ સિદ્ધ-અનુગત સિદ્ધ છે, જે વાત અનુજાર મિદ્દ દોષ તેથી માનવામાં કોઈ અડચણ નથી પડતી ઉત્પત્તિથી પૂર્વ કાર્ય જે સર્વથા સત્ છે

તેજ રૂપથી જો તેણે અસત કહીએ તારે તો સત અસતનું એક સ્થાનમાં રહેવું ન પણ બની શકે, પરંતુ આમાં મંતવ્ય તેવું નહીં છે. અમે તો જે રૂપથી કાર્યને સત કહીએ છે તેજ રૂપથી તેણે અસત નહીં, કિંતુ રૂપાંતરથી અસત બતાવીએ છીએ, ઉત્પત્તિથી પૂર્વ કાર્ય, કારણ રૂપથી સત અને કાર્ય રૂપથી અસત છે. શું આ વાત અનુભવ સિદ્ધ નથી? શું અનુભવ સિદ્ધનો પણ કદી અપસાપ થઈ શકે છે? એટલા માટે ઉત્પત્તિથી પૂર્વ કાર્યને સત એમ અસત ઉભય રૂપ માનવામાં કોઈ હરકત નથી. કારણ રૂપથી સત્ત્વ અને કાર્ય રૂપથી અસત્ત્વ એમ સત્ત્વા સત્ત્વ બાને જ અપેક્ષા લેઈથી ઉત્પત્તિથી પૂર્વ કાર્યમાં માની શકાય છે એમાં વિરોધની કોઈ આ શંકા નથી.

એ વિના વેદાંત અને વૈશેષિક સૂત્રોની વૈદિક વૃત્તિઓમાં આ સિદ્ધાંતને એથી પણ અધિક રૂપથી પુષ્ટિ કરેલી છે. બુલો પૃ. ૬૧ થી અથકારની સુકેલી ટીપમાં નોંધ.

વૈદિક મુનિશ્રીએ ઉપરના લેખમાં અનેકાંતવાદના સમર્થનમાં બાકી શું રાખી છે? તેમને એકજ પદાર્થને અપેક્ષા કૃત લેઈથી સઠકસત્ ઉભય સ્વીકાર કર્યો છે તેજ પ્રમાણે જૈન દર્શનનો અનેકાંતવાદ ચરત્તમાં સત્ત્વા સત્ત્વને માને છે તો પછી વૃથા આક્ષેપ કરવામાં વિશેષ આતુરી શું કરીને બતાવી?

સુપ્રસિદ્ધ તાર્કિક રઘુનાથ શિરોમણિએ તો ત્યાં સુધી લખી દીધું છે કે— અર્થાત્ ઘટ રૂપથી પટ નથી, એ પ્રતીતિ જો લોકમાં છે તો તેણે વૃહસ્પતિ પણ નહીં હટાવી શકે? તો ખીજા શું હટાવી શકવાના હતા? ॥

તથા પૃક્ષમાં કપિસંયોગ અને તદ્વડભાવ-કપિસંયોગાડભાવ, એ પ્રમાણે ભાવ અને અભાવને અવછેદક લેઈથી એક સ્થાનમાં માનીને દીધિતિકારે પણ અનેકાંતવાદના સમર્થનમાં કાંઈ કરી રાખી હોય તેમ અંગેને પ્રતીતિ નથી થતી.

વેદાંત દર્શનમાં અનેકાંતવાદ. પૃ. ૬૪ થી

વેદાંત દર્શનમાં અનેકાંતવાદની ચર્ચા કોઈ જગો પર સ્પષ્ટ રૂપથી તો કોઈ જગોપર અસ્પષ્ટ રૂપથી લખાઈ તો જરૂર છે.

આસદેવ પ્રણીત બ્રહ્મ સૂત્રોપર અનેક ભાષ્ય અને ટીકાઓ લખાઈઓ છે તેમાં ભારકરાચાર્ય વિરચિત પણ એક ભાષ્ય છે—તેમાં "તંતુ સમન્વવાત્" (૧-૧-૪) સૂત્રના ભાષ્યમાં લખ્યું છે—*વદધ્યુક્તં મેદા મેદવો વિરોધ इति । तदप्रमिधीयते अनिरूपित प्रमाण प्रमेय तत्त्वस्येदं चोचम् ।*

આ સૂત્રની કહેલી વ્યાખ્યાનો ભાવાર્થ—

બ્રહ્મનો જગતની સાથે લેદા લેદ માનવામાં જે એ કહેવાય છે કે—લેદા લેદનો આપસમાં વિરોધ છે એટલા માટે લેદાલેદ એક સ્થાનમાં નથી રહી શકતા તે આ વાત તેજ મનુષ્ય કહી શકે છે જે કે—પ્રમાણ પ્રમેયના તત્ત્વથી સર્વથા અનભિન્ન છે. વસ્તુમાં એકત્વ અમને જે પ્રમાણથી પ્રતીત થાય છે તેનાથી જો તેમાં નાનાત્વનું જ્ઞાન થાય તો પછી તેનો સ્વીકાર કેમ નહીં કરવો ? જે પ્રમાણથી સિદ્ધ છે તેમાં વિરોધની આશંકાજ ક્યાંથી ? પ્રમાણ દ્વારા સંસારની ગો, મહિપી અને અશ્વાદિ સર્વ વસ્તુઓ પરસ્પર ભિન્ના ભિન્ન રૂપથી પ્રતીત થાય છે. વસ્તુ એકાંતપણાથી ભિન્ન અથવા અભિન્ન રૂપજ છે એવું કોઈ જગોપર પણ કોઈ મુરૂપ ણતાવવાને સમર્થ નથી થઈ શકતો, મત્તા-રોયત્વ અને દ્રવ્યાદિ સામાન્ય રૂપથી સર્વ વસ્તુઓ પરસ્પરમાં અભિન્ન છે, તથા વ્યક્તિ રૂપથી તેમનો પરસ્પરમાં લેદ છે. જે પ્રમાણે લેદાલેદ ઉભય રૂપથી પદાર્થોની પ્રતીતિ થાય છે એમાં વિરોધ શો ? વિરોધ અને અવિરોધમાં પ્રમાણ જ તો કારણ છે ? પ્રમાણ નુ રોધથી વસ્તુમાં જેમ એકત્વનું જ્ઞાન થાય છે તેમજ તેમાં અનેકત્વ પણ અનુભવ સિદ્ધ છે. એક વસ્તુ સદા એક રૂપમાં જ સ્થિત રહે છે, એ કોઈ ઇશ્વરનું કહેવું નથી. અર્થાત્ એ કથન કોઈ પ્રકારથી પણ પ્રમાણિક નહીં કહી શકાય. (શંખ) જે પ્રમાણે શીત અને ઉષ્ણ નો આપસમાં વિરોધ છે, તે એક જગો પર નથી રહી શકતા, એજ પ્રમાણે લેદાલેદમાં પણ વિરોધ અવશ્ય છે, તમો કેવી રીતે કહો છો કે લેદાલેદમાં વિરોધ નથી ? (ઉત્તર) એ અપરાધ તમારી બુદ્ધિનો છે, જે કે તમોને લેદાલેદમાં વિરોધ પ્રતીત થાય છે, વસ્તુનો એમાં કોઈ અપરાધ નથી. લેદાલેદનો છાયા અને ધૂપની પેઠે ભિન્ન દેશ વર્તી થવું અને શીત કમ્બુની પેઠે વિરોધી થવું ઇત્યાદિ જે કથન છે તે કાર્ય કારણ રૂપ બ્રહ્મપ્રપંચના માટે ઉપયોગ નથી થઈ શકતો, કેમકે શીતોષ્ણ અને છાયાતપમાં અધિકરણની ભિન્નતા છે અને બ્રહ્મ બ્રહ્મ રૂપ કાર્ય કારણમાં તે છે નથી, અર્થાત્ ત્યાં પરસ્પર હતપત્તિ, સ્થિતિ અને પ્રવચ-વિનાશ એ ત્રણે નો જ આધાર બ્રહ્મ છે.... ઇત્યાદિ. એટલા માટે બ્રહ્મ ભિન્ન અથવા અભિન્ન ઉભય રૂપ છે, એ સિદ્ધ થઈ ગયું. કાર્ય રૂપથી નાનાત્વ લેદ, અને કારણ રૂપથી એકત્વ અલેદ એ જન્ને અનુભવ સિદ્ધ છે.

જેમ મુવળું રૂપથી કટક કુંડલનો આપસમાં અલેદ, અને કુંડલ રૂપથી પરસ્પરમાં લેદ પ્રત્યક્ષ સિદ્ધ છે, એજ પ્રમાણે બ્રહ્મમાં પણ લેદાલેદની સિદ્ધિ અનિવાર્ય છે.

આના સિવાય ભાસ્કરચાર્યે બીજી પણ એક જે સ્થાનોમાં લેદાલેદની ચર્ચા કરી છે.

અધિકં મેદ નિર્દેશાત્ (૧૧૫૨૨)

સૂત્રના ભાષ્યમાં:—“યથા વાઙ્મયંત મિશ્રો જીવો ન ભવતિ તથા વક્ષ્યમઃ ।
અનુ મેદા મેદો કથં પરસ્પર વિરુદ્ધો સંભવેતાં ? નૈવ દોષઃ—

પ્રમાણત શ્વેત્ પ્રતીયેત્ કોવિરોધોઽય મુચ્યતે વિરોધે વાઙ્વિરોધેવ પ્રમાણ કારણં મતં ॥

(પૃ. ૧૦૨)

“મેદા મેદયોર્ધિ સર્વપ્રમાણ સિદ્ધિર્ના દુષપતિઃ”

ઉપરના વાક્યોમાં—પ્રશ્ન પ્રપંચ અને જીવ પ્રશ્નના સેદાસેદનો ઉલ્લેખ
રૂપરૂપણે ખતાવેલો છે:—

“તથા “શુકે ગદ્યોક્તિઃ” (૧ ૧ ૧૮)

આ સૂત્રનો ભાષ્ય પૃ. ૫૦૧ માં છે તેનો ભાવાર્થ—અવસ્થા અને
અવસ્થાવાલાભનો આપસમાં અત્યંત સેદ નથી । “શુકલ પટ” અહીં શુકલ
અને પટ રૂપ ધર્મ ધર્મો, આપસમાં અત્યંત ભિન્ન નહીં છે કિંતુ એક છે ।
સંસારમાં કોઈ દ્રવ્ય નિર્જીવું નથી, અને કોઈ શુદ્ધ દ્રવ્ય વિનાનો (સ્વતંત્ર) નથી,
કિંતુ દ્રવ્ય અને શુદ્ધ સાથેજ ઉપલબ્ધ થાય છે, આ ઉપલબ્ધિજ સેદાસેદની
અવસ્થાપક છે. તથા કાર્ય કારણનો સેદાસેદ અનુભવ સિદ્ધ છે. અલેદ સ્વરૂપજ
લેદ છે. જેમ સમુદ્ર રૂપથી જે (જલનો) અલેદ પ્રતીત થાય છે. તેજ તરંગ
રૂપથી ભિન્ન ભિન્ન દેખીએ છીએ. તરંગાદિની કોઈ પાષણાદિમાં ઉપલબ્ધિ નથી
થતી, એજ માટે તે ગદી જલનીજ શકિતયો છે. શક્તિ અને શક્તિવાલાનો
સેદાસેદ ઉપલબ્ધજ છે. એટલા માટે સર્વ પદાર્થ એક અને અનેક તથા પરસ્પરમાં
નતો અત્યંત ભિન્ન છે, અને ન અભિન્ન, કિંતુ ભિન્ના ભિન્ન છે. એ વાતને સિદ્ધ
કરવાને માટે અમારી પાસે તો—પ્રત્યક્ષ, અનુમાન અને આગમ એ ત્રણેજ પ્રમાણ
ઉપસ્થિત છે. તમારી પાસે કોઈ પ્રમાણ નથી ઇત્યાદિ.

આ સિવાય ભાસ્કરાચાર્યે—જીવ પ્રશ્નનો જે સેદાસેદ માન્યો છે તેને પણ
તે સર્વથા યોજિતકજ નથી માનતા, કિંતુ શ્રુતિ સિદ્ધ પણ ખતાવે છે.

તેમના ભાષ્યનું તે સ્થલ પણ જાણવા યોગ્ય છે. તેઓ કહે છે કે—એ
કદી નથી થઈ શકતું કે ઓના વચનની પેઠે શ્રુતિ વચનનો અનાદર કરી શકાય.
જ્યારે એક શ્રુતિ અલેદનું કથન કરે છે અને બીજી સેદનું, તો પછી એ કથાનો
ન્યાય છે કે એકને માનવી અને બીજીનો અનાદર કરવો. માટે જાત્રેનોજ સ્વીકાર
કરવો ઉચિત છે. એટલા માટે લેદ અને અલેદ એ જાને જ ગ્રહણ કરવા ઉચિત
છે. આ ગદા લેજોથી પ્રતીત થાય છે કે ભાસ્કરાચાર્ય અનેકાંતવાદ ને અર્થથી
ઘણી મોટી સીમા મુખી પ્રતિપાદક અને સમર્થક છે.

ભાસ્કરાચાર્યની પેઠે વિજ્ઞાન ભિક્ષુએ પણ બ્રહ્મ સૂત્ર પર એક “વિજ્ઞાના-મૃત” નામનો લાખ્ય લખ્યો છે તેનો ભાવાર્થ—“ તત્ત્વના ચિંતક યોગીશોક શક્તિ અને શક્તિવાદીનો ભેદા ભેદજ દેખે છે. ” એ કૃર્મ અને નારદ પુરાણના વાક્યથી પણ પ્રતીત થાય છે કે—ભેદાભેદજ પરમાર્થ છે. એટલા માટે કહ્યું છે કે—આ સદૃશદ્વ રૂપ વિશ્વ-સંસાર ભગવાનનું જ રૂપ છે. એજ પ્રમાણે કાચ કારણ અને ધર્મ ધર્મીના લક્ષણ રૂપ ભેદ હોવાથી પણ સમિધણ રૂપથી અભેદ છે.

દ્વરી બ્રહ્મ સત્યની શ્રુતિથી જણાવ્યું છે કે—

બ્રહ્મ સત્યં દત્વાદિ શ્રુતિએ જ સ્પષ્ટ કહ્યું છે અને શ્રુતિના મમાન જ સ્કંદ પુરાણમાં લખ્યું છે—ચૈતન્યની અપેક્ષાથી આ સમસ્ત સંસાર અમૃત, અને ઘટ કુંડાદિની અપેક્ષાથી સત છે આથી બ્રહ્મામાં સત્યત્વ, અસત્યત્વ એ બન્ને જ ધર્મોની ઉચ્ચત્તિ પ્રમાણિત છે.

આ વિજ્ઞાન ભિક્ષુના લેખથી પ્રતીત થાય છે કે તેમને અપેક્ષા કૃત ભેદને લઈ પદાર્થમાં સત્વા સત્ત્વ, અને ભેદાભેદનું સહ અવસ્થાન અમીટ છે.

અને ભેદાભેદની સાથે અવસ્થિતિમાં જે વિરોધ જનાવાય છે તેના પર વિજ્ઞાન ભિક્ષુની શંકા સમાધાન નીચે પ્રમાણે છે તેનો ભાવાર્થ—

(શંકા)—ભેદાભેદ પરસ્પર વિરોધી છે તેથી એ બન્ને એક સ્થાનમાં નથી રહી શકતાં.

(ઉત્તર)—અન્યોઽન્યાભાવ રૂપ ભેદનો અવિભાગ રૂપ અભેદની સાથે અવિરોધ હોવાથી ભેદાભેદની અવસ્થિતિમાં કોઈ હરકત નથી. તથા વિભાગાક વિભાગ રૂપભેદાકભેદમાં કાલકૃત અપેક્ષા ભેદ, વ્યહાર અને પરમાર્થ કૃત અપેક્ષા ભેદથી કોઈ વિરોધ નથી, અર્થાત્ ભિન્ન ભિન્ન સમયની અપેક્ષા વ્યવહાર અને પરમાર્થની અપેક્ષાથી ભેદા ભેદ એક સ્થાનમાં રહી શકે છે. જેમ ભેદ મુખ્ય છે તેમ અભેદ પણ મુખ્ય છે. તથા સર્વ આક્ષી પરમાત્મા ભિન્ન ભિન્ન સ્વરૂપથીજ સર્વ જગોપર અવસ્થિત છે, દત્વાદિ સેંકટો સ્મૃતિયો ભેદાભેદનો ભાવન કરતી યદી તેના વિરોધને અપ્રમાણિક જતાવી રહી છે.

અમારા વિચાર પ્રમાણે વિજ્ઞાન ભિક્ષુનો આ લેખ સરત અને સ્પષ્ટ છે. તેઓ અપેક્ષા કૃત ભેદ દ્વિધી-કાર્ય કારણ અને ધર્મ ધર્મી આદિના ભેદાભેદને મુક્ત કંઈથી સ્વીકાર કરી રહ્યા છે. અને તે પણ મુક્તિ સંગનજ નહીં કિંતુ શાસ્ત્ર સમ્મત પણ જતાવી રહ્યા છે, અને અનેકાંતવાદનું પણ મંતવ્ય એજ છે

તે પણ અપેક્ષાકૃત લેદથીજ લેદાલેદની એકત્ર અવસ્થિતિ માને છે, કેવલ શબ્દોનો કાંઈક ફેર છે. અર્થમાં કોઈ પણ લેદ નથી અમારા વિચારમાં તે વિજ્ઞાનામૃત ભાષ્યનો ઉકતલેખ અનેકાંતવાદને સંપૂર્ણ રૂપથી સમર્થક છે. એવું કહેવામાં જરાપણ અતિશયોક્તિ નથી.

(નિર્ભાકાર્યાર્થનો પારિબ્ધત સૌરભ ભાષ્ય) પૃ. ૧૦૪ થી

નિર્ભાકાર્યાર્થે બ્રહ્મ સૂત્ર પર—“ લેદાંત પારિબ્ધત સૌરભ ” નામનો એક નાનો ભાષ્ય લખ્યો છે—તેમાં—“ તત્ત્વ સમન્વયાત્ ” (૧૧ ૧૪) એ સૂત્ર પર તેઓ લખે છે કે—“ સર્વ મિન્ના મિન્નો મગવાન્ વાસુદેવો વિશ્વાર્મવ જિજ્ઞાસા વિષય इति ”

ભાવાર્થ—મિન્ના મિન્ન સ્વરૂપ વિશ્વાત્મા ભગવાન્ વાસુદેવજ જિજ્ઞાસાનો વિષય છે.

નિર્ભાકાર્યાર્થના આ લેદા લેદના લેખથી અનેકાંતવાદનું પુરેપુરું પોષણ થાય છે. વાચક પોતેજ વિચાર કરી શકે તેમ છે.

વિશિષ્ટા દ્વૈત-રામાનુજ્યાર્થનો શ્રી ભાષ્ય. પૃ. ૧૦૫ થી

(વિશિષ્ટા દ્વૈત મતના પ્રધાનાર્થ-રામાનુજ સ્વામીએ પણ બ્રહ્મ સૂત્ર પર શ્રી ભાષ્ય નામનો એક વૃહદકાય ગ્રંથ લખ્યો છે, આ આર્થ અનેકાંતવાદના તો વિરોધી છે, તેમને લેદાલેદ સહ અવસ્થા ને શ્રી ભાષ્યમાં મોટા વિસ્તારથી નિરાકરણ કર્યું છે. પરંતુ તેમના વિશિષ્ટા દ્વૈતના સિદ્ધાંતનું સૂક્ષ્મ દૃષ્ટિથી નિરીક્ષણ કરીએ તો તે (વિશિષ્ટા દ્વૈત) અનેકાંતવાદની છાયાથીજ ભરેલું છે. રામાનુજ મતના અનુસાર બ્રહ્મ નિર્વિશેષ પદાર્થ નથી, કિંતુ ચિત્ અને અચિત્ એ બે વિશેષણોથી વિશિષ્ટ છે.

ચિત્-જીવ રાશી-જીવ સમુદાય, અચિત્-જડ રાશી-સમસ્ત જડ વર્ગ-એ બે બ્રહ્મનાં વિશેષણ અને બ્રહ્મ તેમનો વિશેષ્ય છે. તાત્પર્ય કે ચિત્ અચિત્ એ બંને બ્રહ્મનાં શરીર અને બ્રહ્મ શરીરી છે. તો વિશિષ્ટા દ્વૈતનો અર્થ એ થાય કે ચિત્ અચિત્ વિશેષણવાળા બ્રહ્મ એક અથવા અભિન્ન છે. વિશેષણ ભૂત-જીવ -અચિત્ પ્રકૃતિ વસ્તુ, સ્વરૂપથી પૃથક્ લેવા છતાં પણ સમુદાય રૂપ વિશિષ્ટ રૂપથી એક અથવા અભિન્ન છે, એ તાત્પર્ય વિશિષ્ટા દ્વૈતનો નિકલે, આ દશામાં સ્વરૂપાપેક્ષાથી અનેકત્વ-અભિન્નત્વ અને વિશિષ્ટાપેક્ષાથી એકત્વ અભિન્નત્વની પ્રતીતિ યવાથી બ્રહ્મમાં-અપેક્ષાકૃત એકત્વકનેકત્વ એની મેલે સ્વીકાર થયો. અમારા આ કથનની સત્યતા શ્રી ભાષ્યનો પાઠ કાંઈ અધિક રૂપથી પ્રમાણિત કરે છે. તેનો ભાવાર્થ માત્ર જ લખીએ છીએ-(૨૧ ૧૬ સૂત્રનો ભાષ્ય-પૃ. ૪૧૧. નિર્ણયભાગર પ્રેસ મુંબાઈ

“ સ્થૂલ સૂક્ષ્મ-જડ ચેતન શરીરવાલા પ્રજાજ કાર્ય અને કારણ રૂપથી અવસ્થિત છે. આ સિદ્ધાંતના અનુસાર કાર્ય કારણ ભાવથી-સંકેત વિકાશ સ્વરૂપતા પ્રજાને પ્રાપ્ત થશે જે કે અનિષ્ટ કારક છે આ આલેખનું સમાધાન કરતા થકા સમાનુભયાર્ય કહે છે—“ ચિત્ અચિત્ વસ્તુ શરીર ભૂત પ્રજામાં ” સંકેત વિકાશ સ્વરૂપ કાર્ય કારણ રૂપ અવસ્થા બેનો સંબંધ હોવાથી પણ કોઈ હરકત નથી. કેમકે-સંકેત વિકાશ-સ્વરૂપથી પ્રજામાં નથી, કિંતુ તેમના શરાર સ્વરૂપ ચેતન અને જડ વસ્તુમાં છે, શરીર ગત હોયોનો પ્રવેશ આત્મામાં નથી થઈ શકતો અને આત્મગત ગુણોનો શરીરમાં લેપ નથી થતો, એટલા માટે પ્રજામાં સંકેત વિકાશનો સ્વીકાર હોવાથી પણ કોઈ દોષ નથી.

આથી વધારે અનેકાંતવાદના સ્વીકારનો લેખ ૧૫૦ ગણાય ? પ્રથમતો વિશિષ્ટને એક અથવા અભિન્ન માનીને તેમાં (ચિત્ અચિત્ વિશિષ્ટ પ્રજામાં) સંકેત વિકાશ અથવા કાર્ય કારણત્વ રૂપ અવસ્થા બેનો સ્વીકાર કરવો, વળી ઉક્ત સંકેત વિકાશ અવસ્થાને તેના શરીર ભૂત વિશેષણ સ્વરૂપ-ચિત્ અચિત્ વસ્તુમાંજ બતાવવા નિસૂસદ્દેહ વિશિષ્ટમાં-એકત્વ અભિન્નતા અનેકત્વ ભિન્નતાને પ્રમાણિત કરે છે. જો વિશિષ્ટ સર્વથા એક અથવા અભિન્ન છે તો શરીરહિંગત અથવા ચિત્ અચિત્ વસ્તુગત ગુણ હોયોનો તેમાં સંચાર કેમ નહીં ? વિશિષ્ટને અભિન્ન માનીને થયું ગુણ હોયોને માત્ર વિશેષણમાંજ સ્વીકાર કરવો એની મેલે સિદ્ધ કરે છે કે એ બંને (વિશેષણ અને વિશેષ્ય-વિશેષણ ચિત્ અચિત્ વસ્તુ । વિશેષ્ય-પ્રજા) કથાચિત્ ભિન્ના ભિન્ન છે. એકાંતપણથી ભિન્ન અને અભિન્ન નથી. અમારા વિચારમાં વિશિષ્ટાદૈતનો સિદ્ધાંતજ એજ છે કે સમુદાયરૂપથી ચિત્ અચિત્ અને પ્રજા એક અથવા અભિન્ન છે. અને વ્યક્તિ રૂપથી એ સર્વ અનેક અને ભિન્ન છે, શ્રી ભાષ્યના લેખોથી પણ એજ પ્રતીત યથા છે આથી અમારા વિચારમાં સમાનુભયાર્યનો વિશિષ્ટાદૈત પણ અનેકાંતવાદનોજ પ્રતિક્ષેષ છે.

(શ્રીકંઠ શિવાચાર્યનો પ્રજા મીમાંસા ભાષ્ય) પૃ. ૧૦૮ થી

સમાનુભયની પેઠે શિવ વિશિષ્ટાદૈત મતના સંસ્થાપક શ્રીકંઠ શિવાચાર્યે પણ પ્રજા સૂત્ર પર “ પ્રજા મીમાંસા ભાષ્ય ” એ નામનો એક ભાષ્ય લખ્યો છે. શ્રીકંઠાચાર્યે તો સિધ્ધે સિદ્ધો અને સ્પષ્ટ શબ્દોમાં વિશિષ્ટાદૈતના લેહાલેહનું સાદરપણું બતાવતાં અનેકાંતવાદની અનુમૂતિનો અસંદિગ્ધ રૂપથી પરિચય બતાવ્યો છે—

“ અધિકંતુ મેદ નિર્દેશન્ ” (૨ । ૧ । ૨૨)

નનુ તદનન્યત્વં (૨ । ૧ । ૧૫) इत्यमेद प्रतिपादनात् अधिकृत (૨ । ૧ । ૨૨)

ઉપરના બંને સૂત્રથી અને તેના ભાષ્યનો ભાવાર્થ—

‘આ સૂત્રની વ્યાખ્યા કરતાં પોતે લખે છે કે—

પ્રશ્ન—તદનન્યત્વં ઇત્યાદિ સૂત્ર અલેદનું પ્રતિપાદન કરે છે. અને અધિકૃત મેદ નિર્દેશાત સૂત્રલેદનું વિધાન કરો રહ્યું છે. એથી સિદ્ધ થયું કે સૂત્રકારને બ્રહ્મ અને પ્રપંચનો લેદા લેદજ અસિમત છે. (ન કે અત્યંત લેદ કે અલેદ)

ઉત્તર—એવું ન કહો અમેા લેદા લેદ સદશ વિશિષ્ટાદ દૈત સિદ્ધ કરીએ છીએ—અમે બ્રહ્મ અને પ્રપંચનો એકાંત લેદ નથી માનતા, એનો આત્યંતિક લેદ માનવાથી ઘટ પટનો પેઠે એ પણ અત્યંત ભિન્ન સિદ્ધ થશે, તખતો અલેદને પ્રતિપાદન કરવાવાળી શ્રુતિની સાથ વિરોધ થશે, એ ભયથી જો એનો એકાંત પણે અભિન્ન સ્વીકાર કરીએ તો શુક્તિ રજતની પેઠે બ્રહ્મ અને પ્રપંચ એ બેમાંથી એક મિથ્યા ઠરશે. (તેજ અલેદ સિદ્ધ થશે) પરંતુ એવું માનવાથી બ્રહ્મ એને પ્રપંચનો—એના સ્વભાવિક ગુણોને લક્ષને શ્રુતિએ જે લેદ પ્રતિપાદન કર્યો છે તેની ઉપપત્તિ નહીં થશે, અર્થાત્ લેદ પ્રતિપાદક શ્રુતિથી વિરોધ થશે. તેમજ લેદાલેદ ને પણ અંગીકાર નથી કરી શક્તાકેમકે આંપસમાં વિરોધી છે. કિંતુ શરીર અને શરીરી (શરીરવાળા) ગુણ અને ગુણીની, પેઠે એનો (બ્રહ્મ પ્રપંચનો) વિરોધાદૈત—વિશિષ્ટ રૂપથી અલેદ માનવો જ શુક્તિ સંગત છે

પ્રશ્ન—તોં પછી અલેદ અને લેદ પ્રતિપાદક શ્રુતિયોની શી ગતિ ?

ઉત્તર—મૃત્તિકા અને ઘટ, ગુણ અને ગુણીની પેઠે—કાર્ય કારણ અને વિશેષણ વિશેષ્ય રૂપથી સદાબ્યાસ રહેવું જ, પ્રપંચ અને બ્રહ્મનું અનન્યત્વ જો અલેદ છે જે પ્રમાણે મૃત્તિકાના વિના ઘટ અને નીલિમાદિનાં વિના ઉત્પલ—કમલની ઉપલબ્ધિ નથી થતી તેજ પ્રમાણે બ્રહ્મના વિના પ્રપંચ શક્તિની સ્થિતી અને શક્તિના વિના બ્રહ્મનું પણ કોઈ જગોપર જ્ઞાન નથી થતું.

ઉચ્ચતાના વિના અજિની જેવી રીતે ઉપલબ્ધિ નથી, થતી તે પ્રમાણે શક્તિના વિના બ્રહ્મનું પણ જ્ઞાન અસંભવ છે. જેના વિના જેનું જ્ઞાન ન થાય તે

* બ્રહ્મમાં નિત્યત્વ, પ્રપંચમાં અનિત્યત્વ, બ્રહ્મમાં અવિકૃતિ, પ્રપંચમાં વિકાર, બ્રહ્મમાં ચેતનત્વ, પ્રપંચમાં જડતા, બ્રહ્મમાં એકત્વ, અને પ્રપંચમાં અનેકતા આદિ સ્વભાવિક ગુણોની પરસ્પર ભિન્ન રૂપથી ઉપલબ્ધિ થાય છે. ।

તેનાથી વિશિષ્ટ થાય છે. એટલા માટે બ્રહ્મને સર્વથા પ્રપંચ વિશિષ્ટ હોવાથી તે પ્રપંચથી અભિન્ન છે, અને ભેદનો સ્વાભાવિક છેજ. અર્થાત્ વિશેષણ વિશેષ્યગત સ્વાભાવિક શુદ્ધોની વિભિન્નતાથી એનો પ્રપંચ અને બ્રહ્મનો ભેદ તો સિદ્ધજ છે ઇત્યાદિ ।

આચાર્ય શ્રી કંઠના આ લેખથી અનેકાંતવાદ ઉપર જે ઉન્નવદ પ્રકાશ પડે છે તે તો પ્રત્યક્ષજ છે. પરંતુ તેમને ધૃતિ, સૂત્ર અને પ્રમાણ, નિદ્ધ સાપેક્ષક ભેદાભેદને ન માનીને તત્સદૃશ વિશિષ્ટા ભેદનેજ આદરણીય સ્થાન આપ્યું એવો દ્રાવિડ પ્રાણાયામ કેમ કર્યો ? (એવું હુન્નાપીયું કેમ બતાવ્યું ?) શું ભેદાભેદમાં તમો જે વસ્તુ વિશેષ બતાવો છો તે તમારા વિશિષ્ટાદ્વૈતમાં નથી ? વિશિષ્ટાદ્વૈત પણ તે ભેદાભેદ રૂપજ છે. કાર્ય કારણ (પ્રપંચબ્રહ્મ) માં વિશિષ્ટપણાથી અભેદ અને સ્વભાવ રૂપથી ભેદ ને અંગીકાર કરવો શું ભેદાભેદની સ્વીકૃતિ નથી શું આ ભેદાભેદ, ઉક્ત ભેદાભેદથી (જેમાં કે તમો વસ્તુ વિશેષ બતાવો છો) કુછ ભિન્ન પ્રકારનો છે ? ખરે ? હવે તમારો એક બીજો લેખ જુવો—

“નતુ દૃષ્ટાંતા માવાત્” (૨। ૧। ૧૪)

આ સૂત્રના ભાષ્યનો ભાવાર્થ—

“જેનો આત્મા શરીર છે, જેનો અવ્યક્ત શરીર છે.” ઇત્યાદિ શ્રુતિ અને “અજ્ઞાનતાની પ્રચુરતાથી પણ લોક એ વાતને નથી જાનતા કે આ ચરાચર જગત દેવાધિદેવ (પરમાત્માનુંજ શરીર છે ઇત્યાદિ યુગલોક્તિયોથી ચિત્ અચિત્ચેતન અને-જડશરીર ભૂત પરબ્રહ્મ શિવજ કાર્ય અને કારણ રૂપ અવસ્થા બેથી અવસ્થિત છે, તથા તેમાં ચિત્ અચિત્ વિશિષ્ટ બ્રહ્મમાં શુદ્ધ દોષ વ્યવસ્થાને માટે દૃષ્ટાંતનો સદ્ભાવ હોવાથી વેદાંત વાક્યોનો સમન્વય પણ સારી પેઠે ધણ સહે છે. જેમ મનુષ્ય રૂપ શરીરમાં માં બાલ, યુવા અને વૃદ્ધ-ત્વાદિ તથા મુઃખ હુઃખાદિ બન્ને દૃષ્ટિગોચર થાય છે પરંતુ એમાં બાલત્વાદિ ધર્મ જેમ શરીરનો અને મુઃખ હુઃખાદિ આત્માનો છે તેવોજ પરબ્રહ્મના શરીર ભૂત-ચિત્ અચિત્ વસ્તુમાં રહેવાવાલા અજ્ઞાન વિકાર આદિ અનિષ્ટ દોષ તો શરીર રૂપ-ચિત્ અચિત્ વસ્તુમાંજ રહે છે અને નિરવગત-નિષ્પાપતા-અવિકારિત્વ-સર્વજ્ઞત્વ અને સત્ત્વ સંકલ્પાદિગુણ, આત્મભૂત પરમેશ્વર માં નિવાસ કરે છે એટલા માટે દૃષ્ટ પ્રકારનો પણ અસામંજસ્ય નહીં છે ઇત્યાદિ.

આ લેખનો તાત્પર્ય એ છે કે—જડ ચેતન શરીરવાળા પરમાત્માજ કાર્ય કારણ રૂપથી સ્વત્ર સ્થિત છે. ચિત્ અચિત્ વિશિષ્ટ બ્રહ્મ એક અથવા

અભિન્ન હોવાથી પણ વિશેષણ અને વિશેષ્યગત ગુણ દોષોનો એક ખીજમાં સંમિશ્રણ નથી થતું. જેમ શરીર વિશિષ્ટ આત્માની એક અથવા અભિન્ન રૂપથી પ્રતીતિ હોવાથી પણ વધવું ઘટવું શરીરમાં થાય છે અને સુખ દુઃખાદિનું ભાન આત્મામાં થાય છે એજ પ્રમાણે પરમેશ્વરના શરીર ભૂત જીવ અને પ્રકૃતિમાં તો અજ્ઞાન અને વિકારત્વાદિદોષ રહે છે અને આત્મભૂત પરમેશ્વરમાં સર્વજ્ઞત્વાદિ ગુણ રહે છે પરંતુ વિશિષ્ટ એક અથવા અભિન્ન જ છે,

ઉક્ત લેખથી જે અભિપ્રાય પ્રગટ થાય છે. તે સ્ફુટ છે. ચિત્ અચિત્ વિશિષ્ટ બ્રહ્મ, વિશિષ્ટ રૂપથી સમુદાયરૂપથી એક અથવા અભિન્ન છે. તેમ વિશેષણ અને વિશેષ્ય રૂપથી અનેક અથવા ભિન્ન છે. એજ વિશિષ્ટાદ્વૈતનો તાત્પર્ય પ્રતીત થાય છે, એથી સિદ્ધ થયું કે શ્રીકંઠાચાર્ય પણ વસ્તુથી અનેકાંતવાદના વિરોધી નથી કિંતુ શબ્દાંતરથી પ્રતિપાદક છે. ।

વલ્લભાચાર્યનો તત્ત્વાર્થ પ્રદીપ. પૃ. ૧૧૪ થી

શ્રી વલ્લભાચાર્ય, શુદ્ધાદ્વૈત મતના સંપાદક છે. તેમને બ્રહ્મ શૂન પર અણુભાષ્યના સિવાય—“તત્ત્વાર્થપ્રદીપ” નામનો એક નાનો સટીક ગ્રંથ લખ્યો છે. તે જોવાથી માલમ પડે છે કે—બ્રહ્મમાં સર્વ વિરોધી ગુણોને તેઓ સ્વીકાર કરે છે. તેમાં કોઈ અંશમાં અનેકાંતવાદનું સમર્થન થાય છે ફરક એટલો છે કે—અનેકાંતવાદ, વિરોધી ધર્મોની એક પદાર્થમાં અવિરોધ, અપેક્ષા દૃષ્ટિથી માને છે અને વલ્લભાચાર્યે ઇશ્વરના વિષયમાં અપેક્ષાની કોઈ જરૂર નથી માની તે તો સ્પષ્ટ શબ્દોમાં વિરોધી ગુણોની સત્તાને ઇશ્વરમાં સ્વીકાર કરે છે.

(પૃ. ૧૧૫ શ્લો. ૭૩ માંના-પ્રકાશ વ્યાખ્યાનો ભાવાર્થ—બ્રહ્મ સર્વ વિરોધી ધર્મોનો આશ્રય છે. તે કુટસ્થપણ છે, અને ચલ પણ છે, એક પણ છે, અને અનેક પણ છે ઇત્યાદિ

આ લેખથી જે કાંઈ પ્રતીત થાય છે તે પ્રગટ છે. બ્રહ્મ એક પણ છે, અને અનેક પણ, અચલ પણ, અને ચલ પણ ઇત્યાદિ રૂપથી જે વિરોધી ગુણોની તેમાં સ્થિતિ ણતાવી જાય છે તે અપેક્ષા કૃત ભેદના અનુસાર જ યુક્તિ યુક્ત સમગ્રી જાય છે અન્યથા નહીં, એટલા માટે આ પ્રકારનાં વાક્ય પણ અપેક્ષાવાદ અનેકાંતવાદ નોજ સમર્થક છે. એવો અમારો વિચાર છે.

(પંચદશી) પૃ. ૧૧૫ થી

શાંકર મતના અનુયાયી-વિવારણ સ્વામીએ વેદાંત વિષયપર પંચદશી નામનો એક પ્રકરણ ગ્રંથ લખ્યો છે તે ગ્રંથમાં પણ રૂપાંતરથી

અનેકાંતવાદનો ઉદ્દેશ છે. માયાનું કથન કરતાં વિદ્યારણ્ય સ્વામી પ્રગટ રૂપથી અપેક્ષાવાદનો આશ્રય લેતા પ્રતીત થાય છે. અપેક્ષાવાદ, અનેકાંતવાદ નોન પર્વાય વાચી શબ્દ છે.

પંચદશી ચિત્રદીપ પ્રકરણ શ્લોક ૧૩૦ થી ૧૩૨ મુધીનો ભાવાર્થ—

(૧) માયા, તુંહ, અનિર્વાચનીય અને વાસ્તવરૂપથી ત્રણ પ્રકારની છે શ્રુતિથી તુંહ છે, યુક્તિથી અનિર્વાચનીય અને લૌકિક વ્યવહારથી સત્ય છે. (૧૩૦)

(૨) જે પ્રમાણે ઘટના પ્રસારણ અને સંકેતથી તેમાં રહેલાં ચિત્રોત્પદ્યન અને અદ્યન પ્રતીત થાય છે તેજ પ્રમાણે આ જગતના પણ સત્વાસત્વને આ માયા ખતાવે છે. (૧૩૧)

(૩) આ માયા સ્વતંત્ર પણ છે અને પરતંત્ર પણ છે, અસ્વતંત્ર એટલા માટે કે ચેતનના વિના એની પ્રતીતિ નથી થતી, અને પરતંત્ર એ અપેક્ષાથી કે સંગરહિત ચેતનને પણ એ અન્ય રૂપમાં બદલી નાંખે છે.

આ કથનથી માયામાં સ્વતંત્રતા અને પરતંત્રતા એ બંને ધર્મ અપેક્ષા લેદથી વિદ્યમાન છે, એ તત્ત્વ સાંગિત થયો.

(બેદાભેદ) પૃ. ૧૧૬ થી

શક્તિ અને શક્તિ વાલાના સંબંધનું કથન કરતાં તેમનો પરસ્પરમાં ભિન્ન ભિન્ન રૂપથીજ સ્વીકાર કર્યો છે. અને કાર્ય કારણનો પણ બેદાભેદ રૂપથીજ ઉદ્દેશ્ય કર્યો છે—

“શક્તિઃ શક્તાત્, પૃથક્ નાસ્તિ તદ્વદ્ દષ્ટેર્નચામિદા
પ્રતિવંધસ્ય દષ્ટત્વાત્ શક્ત્યામાત્રે તુ કલ્પનઃ (૧૧)

ભાવાર્થ—અગ્નિ આદિ પદાર્થમાં જે દાહક-બાલ્યવાની શક્તિ છે તે, અગ્નિ આદિથી જુદી નથી, જો જુદી હોય તો અગ્નિથી જુદા રૂપમાં દેખાવથી ભેદજે, તેમજ તે શક્તિ સર્વથા અભિન્ન પણ નથી, કેમકે પ્રતિબંધકના અદ્ભાવમાં તેનો વિલોપ ભેદજે છિએ તાત્પર્ય કે—અગ્નિમાં રહેવાવાલી દાહક શક્તિ જો સર્વથા અગ્નિ તુંજ સ્વરૂપ હોય તો—મણિ, મંત્ર, ઔષધિના સંબંધથી અગ્નિમાં દાહકપણાને જે અભાવ ભેદજે છે તેની સંગતિ નથી થઈ શકતી, અગ્નિ હાજર હોવાથી પણ ત્યાં દાહ નથી થતો, આથી પ્રતીત થયું કે શક્તિ અગ્નિથી સર્વથા અભિન્ન પણ નથી, કિંતુ ભિન્ન અને અભિન્ન છે. એ અર્થાત્ સિદ્ધ થયું. એટલા માટે શક્તિ અને શક્તિ વાલાનો અપેક્ષાકૃત ભેદાભેદજ પ્રમાણિત થયો.

(આ અર્થ—પૃ. ૪૪ ની ટીકાનો છે. નિષ્કૃંપ સાગર પ્રેસ)

કાર્ય કારણના વિષયમાં વિદ્યારણ્ય લખે છે. પૃ. ૧૧૮ થી

અદ્વાનંદે અદ્વૈતાનંદ પ્રકરણ મ્લો. ૩૫ । ૩૬ ની ટીકાનો ભાવાર્થ:—

ઘટ મૃત્તિકાથી ભિન્ન નહીં છે, ભિન્ન હોય તો મૃત્તિકાના વિના પણ સ્વતંત્ર રૂપથી ઘટની ઉપલબ્ધિ થવી ભેદબદ્ધ. તેમજ અભિન્ન પણ નથી, અભિન્ન હોય તો પિંડ દશામાં પણ તેનો ઉપલબ્ધ થવો ભેદબદ્ધ અર્થાત મૃત્તિકાના પિંડમાં પણ ઘટનું પ્રત્યક્ષપણું થવું ભેદબદ્ધ, એટલા માટે મૃત્તિકાથી ઘટ નતો સર્વથા ભિન્ન અને ન અભિન્ન, કિંતુ અનિર્વચનીય છે (કથંચિત્ સાપેક્ષપણાથી ભિન્નાભિન્ન છે) અવ્યક્ત દશામાં તે શક્તિરૂપથી અવસ્થિત છે, અને વ્યક્ત દશામાં ઘટ નામને ધારણ કરી લે છે ઇત્યાદિ ।

વિદ્યારણ્ય સ્વામી યદ્યપિ અદ્વૈત ભતનાજ અનુયાયી છે તેમનો સિદ્ધાંત તેજ છે જેનું સ્થાપન સ્વામી શંકરાચાર્યે કર્યું છે. પરંતુ તેમના ઉક્ત કથનથી કાર્ય કારણના એકાભેદની એકાંતતાનો નિષેધ પ્રગટ પ્રતીત થાય છે. ઘટને મૃત્તિકાથી એકાંતપણાથી ભિન્ન અથવા અભિન્ન ન માનતાં તેને અનિર્વચનીય ગતાવે છે, પરંતુ વિચાર દૃષ્ટિથી ભેદબદ્ધ તે આ “અનિર્વચનીય” શબ્દ અનેકાંતવાદનો રૂપાંતરથી પરિચાયક છે. એના ઉપર અમો આગળ જઈને યથા-શક્તિ અવશ્ય વિચાર કરીને કાંઈ વિશેષ લખીશું.

વેદાંત દર્શનમાં અનેકાંતવાદનો આશ્રય—કોઈ કોઈ જગોપર અવશ્ય લીધેલો છે તેમાંનો થોડો તો અમોએ ગતાવી લીધો, તેનાપરથી વાચક વર્ગ જરૂર વિચાર કરીને ભેશે.

બૌદ્ધ દર્શન પૃ. ૧૧૬ થી

બૌદ્ધ દર્શનના વિષયમાં અમારું ખાસ અંત્ર જ્ઞાન ઘણું થોડું છે પરંતુ ભારતીય વિકાસોએ ઐતિહાસિક ગવેણા કરીને બૌદ્ધ તત્ત્વજ્ઞાન ઉપર જે પ્રકાશ પાડ્યો છે તેના આધારથી કાંઈ કહી શકીએ છીએ કે—બૌદ્ધ દર્શનમાં તાત્ત્વિક વિષયની વ્યવસ્થાના માટે આપેલાવાદનું અવલંબન તો અવશ્ય કરેલું છે.

બુદ્ધ ભગવાનના પછી બૌદ્ધધર્મ “હીનયાન” અને “મહાયાન” આ બે મુખ્ય શાખામાં વિભક્ત થયો. તેમાં પણ હીનયાનની સૌત્રાતિક અને વૈશાલિક

એ બે મુખ્ય શાખાઓ અને મહાયાનની યોગાચાર્ય અને માધ્યમિક એ બે મુખ્ય શાખાઓ થઈ. એ ચાર શાખાઓમાં ખૌદ તત્ત્વજ્ઞાન સંકલિત થયેલું પ્રતીત થાય છે.

તાત્પર્ય કે ખુદ ભગવાનના પછી, તેમની શિક્ષાપર દાર્શનિક વિચાર ઉક્તાં ખૌદોના-સૌત્રાંતિક, વૈભાષિક, યોગાચાર્ય અને માધ્યમિક એ ચાર મુખ્ય લેહ થયા.

એમાં સૌત્રાંતિક અને વૈભાષિકોનો જે સિદ્ધાંત છે તે “હિંક તત્ત્વજ્ઞાન નો ઇતિહાસ” ના લેખકે સાધાર કથન મુજબ આ પ્રકારે છે—બ્રાહ્મ અને અભ્યંતર પદાર્થ સમુદાય-ખડાર અને અંતરની વસ્તુઓનો સમૂહ-નિત્ય સત્તાવાળો છે. અને તેની પ્રતીતિમાં ક્ષણિકત્વ તેની સાથ મલ્યો હુવો છે.

તે પદાર્થ સમૂહ-સંતાન અથવા પ્રવાહ રૂપથી નિત્ય અને પ્રત્યેક રૂપથી ક્ષણિક-અનિત્ય છે.

આ કથન બૈન દર્શન ના અનેકાંતવાદ (નિત્યાનિત્યવાદ) ને સ ફેલ્લિના સમર્થ ન કરે છે.

તથા વિજ્ઞાનવાદી યોગાચારનું—આલય વિજ્ઞાન પશુ વિકારિનેત્ય, અથવા પરિણામિ નિત્ય પદાર્થ હોવાથી કથયિત નિત્યાનિત્યજ સિદ્ધ થાય છે.

આના સિવાય માધ્યમિક મત=શન્યવાદ ના પ્રધાનાચાર્ય નાગાર્જુને ખુદ ભગવાનના વાસ્તવિક અભિપ્રાય ને પ્રગટ કરતા થકા “માધ્યમિક કારિકા” ના આરંભમાં જે કારિકા લખી છે તેનાથી અનેકાંતવાદની વિશેષ પ્રતીતિ થાય છે—યથા—

અનિરોધ મનુત્પાદ મનુલેદ મશાશ્વતં ।
અનેકાર્થ મનાનાર્થ મનાગમ મનિર્ગમ ॥
ય.પ્રતીત્ય સમુત્પાદે પ્રપંચોપશમં શિવં ।
દેશયામાસ સંબુદ્ધ સ્તંબંદે દ્વિપદ્માંવરં ॥૧॥

જાવાર્ધ—શિવરૂપ પરમ તત્ત્વનો ઉપદેશ કરવા વાળા સર્વ ટ્રેષ્ટ-ખુદ્ધ ભગવાનને નમસ્કાર થાઓ પરમતત્ત્વ, ઉત્પત્તિ અને વિનાશ વાળાપશુ નથી, તેમજ

તેને સ્થિર અથવા નિત્ય કહી શકીએ તેમ પણ નથી, એજ પ્રમાણે અસ્થિર અથવા વિનાશ શીલ પણ નથી, અને એથી એક અથવા અનેક પણ નથી કહી શકતા, એમ તે ગમાગમ (આવવા અથવા જાવા) થી પણ રહિત છે. તાત્પર્ય કે-એ છ વિકલ્પોમાથી એકાંત પગાથી કોઈપણ વિકલ્પ તે પરમતત્ત્વમાં સંઘટિત નથી થઈ શકતો.

એના સિવાય માધ્યમિક કારિકાનો એક ણીએ પાઠ જુવો, બુદ્ધોના ઉપદેશનો સાર બતાવતાં મહામતિ નાગાર્જુન લખે છે કે—

આત્મેત્યપિ પ્રજ્ઞપિત મનાત્મેત્યપિ દેશિતં
બુદ્ધે નૌત્મા નવાનાત્મા કચ્ચિ દિત્યપિ દેશિતં

ભાવાર્થ—બુદ્ધોએ (બુદ્ધ ભગવાને) આત્મા છે એવો ઉપદેશ પણ કર્યો છે, એજ પ્રમાણે આત્મા પણ નથી અને અનાત્મા પણ નથી એવું પણ કહ્યું છે. ઇત્યાદિ.

બુદ્ધ ભગવાનના આ ઉપદેશની સંગતિ, અપેક્ષાવાદના સિદ્ધાંતનું અનુસરણ કર્યા વિના કહી નથી થઈ શકતી “આત્મા છે પણ અને નથી પણ” આ કથન કોઈ રોકાવટ વિના પોતાની સિદ્ધિના માટે અપેક્ષાવાદનું આદ્વાન જ કરી રહ્યું છે, તેમજ પરમ સત્યના વિષયમાં તે સ્થિર પણ નથી અને અનિત્ય પણ નથી ઇત્યાદિ જે લખ્યું છે તે પણ નિષેધ રૂપથી અનેકાંતનું જ સમર્થક છે. એ શબ્દોનો એજ અર્થ યુક્તિ સંગત છે કે તે પરમતત્ત્વ-એકાંત પગાથી સ્થિર અથવા અસ્થિર નથી, તથા એકાંત રૂપથી નિત્ય અથવા અનિત્ય નથી. ઊક્ત છ વિકલ્પોની એકાંત સત્તાનો નિષેધ કરવો જ બુદ્ધ ભગવાનને અભીષ્ટ છે અન્યથા પરમતત્ત્વમાં પદાર્થત્વ જ કહી નથી બની શકતો. વસ્તુ તસ્તુ બોદ્ધોએ પરમતત્ત્વનું જે સ્વરૂપ બતાવ્યું છે તે વેદાંતીયો ના અનિર્વચનીય શબ્દનાજ સરખો પ્રતીત થાય છે, તેથી તેનો એજ સાર નિકલે કે બૌદ્ધદર્શનનો તત્ત્વ વિચાર પણ અપેક્ષાવાદના અવલંબન વિના પોતાની સિદ્ધિમાં અપૂર્ણ છે, એટલા માટે તેને પણ અપેક્ષાવાદને પોતાના ઘરમાં ઉચિત સ્થાન આપ્યું.

(અનિર્વચનીય શબ્દ અનેકાંતવાદનો પચાર્ય વાચી છે.) પૃ. ૧૨૩ થી.

શાંકર વેદાંતમાં પ્રપચ કારણીભૂત માયાના સ્વરૂપને અનિર્વચનીય બતાવી છે. જેનો કોઈ પ્રકારથી નિર્વચન ન થઈ શકે તેણે અનિર્વચનીય કહે છે. અર્થાત્ ભાવ રૂપથી અથવા અભાવરૂપથી, ભેદ રૂપથી અથવા અભેદરૂપથી ઇત્યાદિ પ્રકારોમાં કોઈ પકારથી પણ જેનું વર્ણન ન કરી શકાય તે પદાર્થ અનિર્વચનીય કહેવાય છે. શંકર સ્વામી માયા અથવા પ્રકૃતિને એજ રૂપમાં દેખે છે.

“તત્ત્વાન્યત્વામ્યા મનિર્વચનીયે”

અર્થાત્ આ માયા પ્રદ્વંશી એકાંત લિન્ન “અન્ય” નથી, તાત્પર્ય કે સ્વતંત્ર કોઈ વસ્તુ નથી, કિંતુ એક પ્રકારથી આ માયા પ્રદ્વંશી આત્મભૂત શક્તિ છે. તેમજ આ માયાશક્તિ પરિણામિની અને જડ સ્વરૂપ છે, અને પ્રમ્દ અપરિણામી અને ચેતન છે. એટલા માટે આ માયા શક્તિ અને પ્રમ્દ બંને અલિન્ન વા એક પણ નથી થઈ સકતા. એજ પ્રમાણે લિન્નાલિન્ન પણ નથી, કેમકે લેહા લેહનો આપસમાં વિરોધ છે. એટલા માટે તે અનિર્વાચનીય છે અમારા વિચારમાં તો શંકર સ્વામીના ઉક્ત કથનનો એજ તાત્પર્ય પ્રતીત થાય છે કે પ્રમ્દની આત્મભૂત આ માયા શક્તિને, પ્રમ્દથી એકાંત પણાથી લિન્ન અથવા અલિન્ન નથી બતાવી શકતા, એથી માયાને એકાંત લેહ અને એકાંત અલેહ રૂપનો નિષેધ થઈને તેનો અનેકાંત સ્વરૂપ (કથંચિત્ લેહાલેહ રૂપનો જ બોધ થાય છે, જો તેના અનેકાંત સ્વરૂપનો પણ સર્વથા નિષેધ કરવામાં આવે તો તેને કોઈ પ્રકારથી પ્રદ્વંશ કહેવો અથવા માનવો પણ મોટામાં મોટી ભૂલ છે.

તથા તે માયા પ્રદ્વંશી x શક્તિ પણ સિદ્ધ નથી થઈ શકતી, માયાની પ્રદ્વંશી બુદ્ધી કોઈ સ્વતંત્ર સત્તા નથી, કિંતુ પ્રદ્વંશનું સત્તામાંજ તેની સત્તા છે તેથી તે પ્રમ્દનુંજ સ્વરૂપ છે, આ દૃષ્ટિથી માયાની સાથે પ્રમ્દનો અલેહ છે- માયા અને પ્રમ્દ બંને એક છે. અને તે માયા પરિણામિ અને વિકારી જગતનું કારણ હોવાથી પોતે નિકૃતિ અને પરિણતિથી યુક્ત છે, તેમજ જડ છે, અને પ્રમ્દ અવિકારી અને ચેતન સ્વરૂપ હોવાથી માયાથી વિલક્ષણ છે, અને એનાજ આશ્રયથી પ્રમ્દમાં જગતનું કારણ છે, આથી એ બંને પરસ્પરમાં વિલિન્ન છે આ દૃષ્ટિથી એનો લેહ છે.

માયાને પ્રમ્દથી જો કોઈ પ્રકારે પણ લિન્ન ન માનીએ તો, માયાની પેઠે પ્રમ્દ પણ પરિણામી અને વિકારી સિદ્ધ થશે, તેમજ પ્રમ્દની અપેક્ષા વિવર્ત અને માયાની અપેક્ષા પરિણામ, એ પ્રમાણે વિવર્ત અને પરિણામ વાદનો અંગી કારક પણ એના પરસ્પરિક લેહનો જ બોધ છે તથા “અચેત્તી કિંતા” ઇત્યાદિ બાધ્યગત લેખથી તેમાં કોઈ પ્રકારથી સ્વતંત્રતાનો પણ બોધ થાય છે કે કેમ જો “માયા” ન હોય તો પ્રમ્દ, રૂઢિજ નથી રચી શકતા “નહિ તયા વિના

* વેદાંત પરિભાષા-પ્રત્યક્ષ પરિણેદની દીક્ષાથી ગર્જિતા લક્ષણનો અર્થ-પ્રદ્વિન તો સામાવસ્થાને પ્રાપ્ત થએલા સત્ત્વરજ ને તમના મુલુકાળી અવ્યાકૃત નામ રૂપની પરમેશ્વરની શક્તિ. માયા છે અને તે અવસ્થા પ્રદ્વંશ છે એમ-(મ. સૂ. ભા. ૧૪૩૩) ની દીક્ષામાં શંકર સ્વામીએ બતાવ્યું છે.

પરમેશ્વરસ્ય સ્વૃત્વ સિદ્ધિતિ” શક્તિ-સામર્થ્ય ના વિના તે શું કરી શકશે (શક્તિ રહિતસ્ય તસ્ય પ્રવૃત્ત્ય નુપપત્તેઃ) આથી બિદ્ધ થયું કે બ્રહ્મની આત્મ-ભૂત માયા શક્તિ પણ કોઈ સ્વતંત્ર સત્તા કેઈને કેઈ રૂપમાં છે, એથી તે માયા બ્રહ્મથી ભિન્ન પણ છે. એ પ્રમાણે માયામાં ભેદ અને અભેદ બન્નેજ પ્રામાણિક રૂપથી ઉપલબ્ધ થાય છે, અને બન્નેજ સ્વીકારવાને યોગ્ય છે. હવે રહી ભેદાભેદ ના પરસ્પર વિરોધની વાત + તેનો ઉત્તર તો માયાથીજ પુછવો જોઈએ? અથવા જે સર્વજ્ઞ પરમાત્માની તે શક્તિ માની જાય છે તેમના થી મેલવવો જોઈએ? કે તેને સ્વશક્તિ ભૂત માયાતું એ પ્રકારનું સ્વરૂપ કેમ બનાવ્યું. જેકે તે માયા બ્રાહ્મની આત્મભૂત થતી હુઈ પણ તેનાથી જુદી અને ભિન્ન થતી હુઈ પણ અ-ભિન્ન રૂપથી રહે છે, એનો ઉત્તર અમો કાંઈ નથી દેઈ શકતા, કે અગ્નિમાં ઢાહ શીલતા કેમ છે પદાર્થોનું સ્વરૂપજ એવું છે કે તે અનેકાનેક વિરોધી ધર્મોની સત્તાને સાપેક્ષપણથી પોતાનામાં ધારણ કર્યા હુવા છે. માયા રૂપ પદાર્થ પણ એવા પ્રકારનો છે તેમાં પણ અપેક્ષાકૃત ભેદ દૃષ્ટિથી ભેદાભેદ બન્નેજ રહે છે. તેમજ ભેદ અને અભેદ ના વિષયમાં જે વિરોધની સંભાવના કરી જાય છે તે કેવલ શબ્દિક છે. એમાં (ભેદ અને અભેદમાં) આર્થિક વિરોધ બિલકુલ છે નથી. તો પછી માયાને અનિર્વચનીય કેમ કહી? એનો ઉત્તર એજ છે કે તેને-માયાને એકાત પણાથી સર્વથા ભાવરૂપથી અથવા અભાવરૂપથી નિર્વચન (કથન) નથી થઈ શકતું. અથવા એમ કહીએ કે સર્વથા ભેદરૂપથી અથવા અભેદરૂપથીજ તેનું કથન નથી કરી શકાતું એટલામાટે તે માયા અનિર્વચનીય કહેવાય છે.

બૌદ્ધોના પરમ સત્યના વિષયમાં પણ એજ ન્યાય સુમજવાનો છે. તેમાં પણ અકાંતપણાથી નિત્યાહનિત્યત્વ આદિ ધર્મોનો નિષેધ બતાવેલો છે. અન્યથા પરમસત્ય પદાર્થની સત્તાજ સાબિત નથી થઈ શકતી, એટલા માટે બૌદ્ધોનો

+ અમારા વિચારમાં તો—

ન્યાયાત્ સ્વલુ વિરોધાયઃ સ વિરોધ ईदोच्यते यद्वदेकांत मेदादौ तयो रेवा प्रसिद्धितः ॥
(હરિમદ્રસ્ટ્રિ)

ભાવાર્થ—માયથી જે વિરોધ જણાય તેને જ ખરો વિરોધ કહી શકીએ, જેમ કે ધર્મ ધર્મી, અને શુણુ શુણી આદિને એકાંત પણાથી ભિન્ન અને અભિન્ન માનવામાં છે. અર્થાત્ વિરોધની ઉપસ્થિતિ છે. કેમકે એનો એકાંત ભેદ પણ નથી બની શકતો અને અભેદ પણ સિદ્ધ નથી થતો એટલા માટે ત્યાં તો વિરોધ અવસ્ય છે. ભેદાભેદનું સદ અવસ્થાન તો અનુભવ સિદ્ધ છે.

પરમતત્ત્વ અને વેદાંતિયોના અનિર્વચનીય શબ્દની જે વ્યાખ્યા અથવા 'સ્વરૂપ બતાવ્યું' છે તેનું સુક્ષ્મ દ્રષ્ટિથી નિરીક્ષણ કરવાથી તેમાં અનેકાંતવાદનોજ સંપૂર્ણ પશ્ચાથી બોધ થાય છે. એથી અનિર્વચનીય શબ્દ અનેકાંતવાદનોજ સમાનાર્થ-વાચી શબ્દ છે એમ ચોખ્ખું પ્રતીત થાય છે.

અનેકાંતવાદમાં પડેલા ભ્રમની નિવૃત્તિ

જૈનોના સ્યાદાદના વિષયમાં પૂર્વે થઈ ગયેલા દાર્શનિકોના મોટા મોટા વિદ્વાનો એવી ધારણા કરીને બેઠા હતા કે, એક વસ્તુમાં વિરુદ્ધ ધર્મોની સત્તાને પ્રતિપાદન કરવાનું નામ સ્યાદાદ અથવા અનેકાંતવાદ છે. પરંતુ આ તેઓને ભ્રમ છે એજ ભ્રમના કારણે તેઓએ સ્યાદાદના ઉપર આક્ષેપો પર આક્ષેપો કર્યા છે. વાસ્તવમાં નાના વિરુદ્ધ ધર્મોનું એકસ્થાનમાં વિધાન અથવા પ્રતિપાદન કરવાનું નામ સ્યાદાદ નથી. કિંતુ વસ્તુમાં અપેક્ષા લેદશી તેના-વિરોધિ ધર્મોના-અવિરોધને સાબિત કરવાવાળી પદ્ધતિનું નામ સ્યાદાદ અથવા અનેકાંતવાદ છે એવુંજ જૈન વિદ્વાનોનું માનવું છે. x

એટલા મ,ટે અપેક્ષા કૃત દષ્ટિ લેઈથી વસ્તુમાં નિત્યાતિત્યત્વ આદિ અનેક વિરોધ યોતાની સાપેક્ષ સત્તાને પ્રમાણિત કરતા થકા તેને (વસ્તુને) નિત્યાનિત્યાદિ સ્વરૂપમાંજ ઉપસ્થિતિ કરે છે.

પ્રિય સભ્ય પાઠક ગણ ! જૈન દર્શનનો અનેકાંતવાદ કેવા પ્રકારનો છે તેમજ અનુભવ-તેની પ્રમાણિકતાને કેવા પ્રકારથી સાબિત કરી રહ્યો છે તેમજ ભારતીય દર્શન શાસ્ત્રો-દર્શક ગ્રંથોમાં તેને-અનેકાંતવાદને કેવું અને કેવા રૂપમાં સ્થાન લીધું છે હત્યાદિ ખાતોનો અમે યથામતિ યથાશક્તિ તમારા સામે પ્રગટ કરી દીધું છે. ચાલતા વિષયમાં સંબંધ રાખવાવાળી જેટલી સામગ્રી દાર્શનિક ગ્રંથોમાં મળી તેટલીનો ઉલ્લેખ કર્યો. એ વિષયમાં અમારા વિચાર તો એ જ છે કે-જૈન દર્શનનો અનેકાંતવાદ-સંદેહાત્મક અથવા

x ઉપાધ્યાય યશોવિજય-ખંડ ખાલ મ્લો ૪૨ ની વ્યાખ્યામાં-સ્યાદાદના સ્વરૂપને જણાવતા લખે છે કે—

નહો કત્ર નાનાવિરુદ્ધધર્મ પ્રતિપાદકઃ સ્યાદાદઃ કિત્વડપેક્ષ મેદેન તદ્વિરોચઘોતક સ્યાત્પદ સમમિ વ્યાહતવાખ્ય વિશેષ હિતિ ॥

ભાવાર્થ—એકજ સ્થાનમાં નાના પ્રકારના વિરુદ્ધ ધર્મોનો કથન કરવા વાળો સ્યાદાદ નથી. કિંતુ તેનો (વિરુદ્ધ ધર્મનો) અવિરોધનો ઘોતક સ્યાત્પદ બધાનું વાક્ય વિશેષ છે,

અનિશ્ચિત્વાત્મક નથી કિંતુ અનુભવના અનુસાર ચથાર્થે રૂપથી વસ્તુ સ્વરૂપનો નિર્ણય કરવાવાળો એક સુનિશ્ચિત સિદ્ધાંત છે. જો કે અનુભવજ વસ્તુમાં એકાંતપણાનો નિષેધ કરીને તેમાં અનેકાંતપણાનું વ્યવસ્થાપન કરી રહ્યો હોય તો પછી જૈન દર્શનનો એમાં શો દોષ ?

અનુભવના વિરૂદ્ધ વસ્તુ સ્વરૂપનો સ્વીકાર કરવો ઠીકી પણુ હિચિત નથી ગણાતો x

એટલા માટે કેઇ સાંપ્રત્યયિક મોહના દારણે, અનેકાંતવાદને અનિશ્ચયવાદ અથવા સંદેહવાદના નામથી વર્ણન કરીને તેના સસ્થપકોનો ઉપહાસ કરવો નિસ્મદેહ એક જીવતો બગતો અન્યાય છે.

એ પ્રમાણે અનેકાંતવાદ માત્ર જૈન દર્શનનોજ સિદ્ધાંત નથી (જૈન દર્શને એને અધિક રૂપથી અપનાયા એ વાત ખીજી છે) કિંતુ દર્શનાંતરોમાં પણ જોથી વસ્તુ વ્યવસ્થાને માટે કેઇએ સ્પષ્ટ રૂપથી અને કેઇએ અસ્પષ્ટ રૂપથી આદર તો જરૂર કર્યો છે.

અમારો આ પ્રયાસ અનેકાંતવાદ પ્રધાન જૈન દર્શનની પ્રશંસા અને જોકાતવાદી દર્શનોની અવહેલના ને માટે નથી કિંતુ વસ્તુનું આતુલવિક સ્વરૂપ અનેકાંત અથવા સાપેક્ષ છે અને એજ સ્વરૂપમાં તેની ઉપજીવિત થાય છે. એના પ્રતિકૂલ સર્વથા એકાંત અથવા નિરપેક્ષ સ્વરૂપથી વસ્તુ સ્વરૂપને અંગીકાર કરવું (એ નિર્ણય) વસ્તુના વાસ્તવિક સ્વરૂપથી વિરૂદ્ધ અને તેના વસ્તુત્વનો વ્યાધાતક છે. એ પ્રમાણે મામાન્ય રૂપથી નિરૂપણ કરેલા જૈન દર્શનના અનેકાંતવાદ સિદ્ધાંતને અન્ય અન્ય દાર્યનિક વિદ્વાનોએ પણ તત્ત્વાર્થ વ્યવસ્થાના માટે—શુદ્ધ અથવા વિકૃત સ્વરૂપ નામ અથવા નામાંતર્યો શબ્દ રૂપમાં અથવા અર્થ રૂપમાં અવરૂપ સ્વીકાર કર્યો છે. જોથી અનેકાંતવાદ અથવા અપેક્ષાવાદ કેવલ જૈન દર્શનનોજ મુખ્ય સિદ્ધાંત નથી, દર્શનાંતરોનો પણ એના ઉપર અધિકાર છે એટલો તત્ત્વ સમજાવી દેવાને માટેજ અમારો આ અલ્પ પ્રયાસ છે.

એના સિવાય અમારી પરિમાર્જિત (નિશ્ચિત) ધારણા તો એ છે કે—યથાર્થ એકાંત અને અનેકાંતવાદ ના બધાએ દર્શન પદ્ધતિ છે. તથા અયથાર્થ

x અનુભવ એવહિ ધર્મોણો ધર્મોરોના મેદા મેદો વ્યવસ્થાવયતિ.....અનુભવાનુમારિણો વયં ન ત મતિવર્ત્યં ગંછવા ધર્મોનુમવાનુવ્યવસ્થાવયિતુ મીશમદ્દે (વાચસ્પતિ મિથ)

ભાવાર્થ—અનુભવ છે તેજ પદાર્થના ધર્મોના બેઠાબેઠી વ્યવસ્થા સ્થાપી રહ્યો છે અનુભવને અનુસરવાળા અમે તેને છોડીને પોતાની કચ્છાથી ધર્મના અનુભવોને સ્થાપન કરવાને સમર્થ નથી. એ વાચસ્પતિ મિથનું કથન છે.

—મિથ્યા એકાંત અને અનેકાંતવાદના બધાએ વિરોધી છે ? જૈનદર્શન પણ અનેકાંતવાદને અનેકાંત રૂપથીજ સ્વીકાર કરે છે ? એકાંત રૂપથી નહીં, એથી તે પણ સમ્યક્ એકાંતવાદના પક્ષપાતી અને નિઠ્યા અનેકાંતવાદના વિરોધી છે. એટલા માટે સમ્યક્ એકાંત અને સમ્યક્ અનેકાંતવાદમાં કોઈને વિપ્રતિપત્તિ નથી.

પ્રસ્તુત વિષયમાં અમારા જે વિચાર હતા તેને અમે સંક્ષેપ રૂપથી આ નિબંધમાં યથામતિ જતાવી દીધા છે. અને તેના ઉપયોગી સંકલિત સામગ્રીને પણ ઉપસ્થિત કરી દીધી છે. આશા છે કે નિવેક શીલ પાઠક અમારા આલેખના દેને મધ્યસ્થ દષ્ટિથી અવલોકન કરતા થકા અમારા આ અદ્ય પરિશ્રમને સફલ કરશે. શુભં । વિનીત-હંત.

પરિશિષ્ટ

જે પ્રધોના આધારથી દર્શન શાસ્ત્રો રચાયાં છે તેમાં પણ રૂપાંતરથી અનેકાંતવાદ-અપેક્ષાવાદનું મૂલ ઉપલબ્ધ થાય છે. બધા વૈદિક દર્શનોનો પ્રમાણુ ભૂત મૂલ આધાર-વેદ, ઉપનિષદ અને ગીના છે. એ સિવાય મહાભારત અને પુરાણ પ્રધોનો પણ કોઈ કોઈ જગો પર પ્રમાણુ રૂપથી ઉદ્ભવે છે.

બુવોદે—બધાથી પ્રાચીન અને પ્રમાણિક ઋગ્વેદમાં સૃષ્ટિના મૂલ કારણ બ્રહ્મ ને સત્ અસતથી જિન્ન બનાવ્યા.

ખીજે ઠેકાણે કોઈએ સત્ કહ્યા તો કોઈએ અસત્ પણ કહ્યા. (ઋ. મં. ૧૦ સૂત્ર ૧૨૧ મં. ૧)—

“ ના સદાસીન્નો સદાસી તદાની ”

બાવાર્થ—તે કાલમાં સત્ પણ નહીં હતું અને અસત્ પણ નહીં હતું. અર્થાત્ જે નહીં તે તે વખત નહીં હતા અને જે છે તે પણ તે સમયે નહીં હતા. કિંતુ સત્ અસત્ રૂપ કેવલ બ્રહ્મજ અવસ્થિત હતા.

(તૈત્તરીય બ્રાહ્મણ ૨. ૧. ૧. ૧)—નામ-રૂપ-રહિતરૂપે “ અસત્ ” શબ્દવાચ્ય મત્ એવાવચ્ચિત્તં પરમાત્મતત્ત્વમ્

બાવાર્થ—નામ રૂપવિનાનું તે અસત્, પરમાત્મા તરવજ સત્ રહેલું હતું.

૧ ગુણુરત્ન સૂરિકૃત-પદ્ધર્શન સમુચ્ચયટી. શ્લો ૫૭ ૪. ૬૪ માંની પંક્તિતો બાવાર્થ—એવી રીતે એકાંતના અંગીકારથી અનેકાંતની દાનિ થતી નથી. સમ્યક્ એકાંત વિના અનેકાંત હોતો તથી. નવના અર્પણથી એકાંત, અને પ્રમાણુના અર્પણથી અનેકાંત નો ઉપદેસ છે. તેજ દષ્ટ ઇષ્ટથી અવિરુદ્ધની વ્યવસ્થા છે. (એજ પ્રમાણે શાસ્ત્રજ્ઞાનાં, વાર્તિકા લંકારમાં પણ છે.)

(ઋગ્. મં. ૧ સુ. ૧૬૪ મં. ૪૬)—

“ એકં સત્ વિપ્રા ચ્હુધા વર્દતિ ”

ભાવાર્થ—તે એક સત્ જે પ્રજ્ઞ હતા તેણે પ્રાણીઓ (વિદ્વાનો) અનેક પ્રકારથી કથન કરે છે. ॥

(ઋ. મં. ૧૦ સુ. ૭૨ મં. ૭)—

“ વેદાનો પૂર્વે યુગે અસતઃન્નવ જાયત ”

ભાવાર્થ—દેવતાઓથી પણ પ્રથમ અસત્ (અવ્યક્ત પ્રજ્ઞ) થી સત્ (વ્યક્ત સંસાર) ની ઉત્પત્તિ થઈ આ કથનથી પ્રજ્ઞમાં સત્ અને અસત્ બન્ને શબ્દોનું વિધાન જોઈએ છીએ. અને સત્ અસતનું તેમા નિષેધ પણ દૃષ્ટિગોચર થાય છે. આ કથન ઉપરા ઉપરી દેખાવથી યદ્યપિ વિરૂદ્ધ જેવું પ્રતીત થાય છે તેા પણ એની ઉપપત્તિ અપેક્ષાવાદના સિદ્ધાંતાનુસાર થઈ શકે છે. આ કથન સાપેક્ષ છે અપેક્ષા કૃત ભેદને લઈનેજ પ્રજ્ઞમાં અસત્ અને સત્ શબ્દોના ઉલ્લેખ છે કોઈ જગોપર તેા એ શબ્દોનો—પ્રજ્ઞના વ્યક્તા વ્યક્ત સ્વરૂપનો યોધ કરવાને માટે કર્યો ગયો. અને કોઈ જગો પર અવ્યક્ત રૂપમાં સગુણ નિર્ગુણ સ્વરૂપનું બાન કરવાને માટે છે. અને કોઈ જગો પર કેવલ નિર્ગુણ સ્વરૂપ યોધનાર્થે સત્ અને અસત્થી વિલક્ષણતાનો ઉલ્લેખ છે. એનાજ આધારથી ઉપનિષદોમાં તેમજ ભગવદ્ગીતામાં અનેક જગોપર પ્રજ્ઞને સત્રૂપી અસદ્રૂપથી અને સત્અસત્ રૂપથી ઉલ્લેખ કરીને સત્ અને અસત્ ઉભયથી વિલક્ષણ બતાવ્યા છે. ભગવદ્ગીતા અને ઉપનિષદોમાં આવેલા આ પ્રકારના વિરૂદ્ધ વાક્યો નો સમન્વય અપેક્ષાવાદનું અવત્તંબન કર્યા વિના કદાપિ નથી થઈ શકેતો.

“ અમુક વાક્ય આ તાત્પર્યને લઈને લખાયું, ”

“ અમુક વાક્ય અહીં આ તાત્પર્યથી વિહિત થયું, ”

“ આ કથન પરમાત્માના નિર્ગુણ સ્વરૂપનો યોધ કરાવે છે. ” “ અને આ કથનથી તેની સચ્ચુતા અભિપ્રેત છે. ” ઇત્યાદિ રૂપથી જે વિદ્વાન વિરોધનો પરિહાર અથવા વિરોધી વાક્યોની એક વાક્યતા, આ સમન્વય કરે છે એજ અપેક્ષાવાદના સિદ્ધાંતનું અર્થોર્થી આલંબન અથવા અનુસરણ છે.

અમારા વિચારમાં જોન વિદ્વાન ઉપાધ્યાય યશોવિજયજીએ ઠીકજ કહ્યું છે—
કુર્વાણ મિત્રમિત્રાર્યન્, નયમેદ્યપેક્ષયા ।

પ્રતિશ્લેષ્યુર્જો વેદાઃ સ્વાદ્વાદં સાવેતાંત્રિકં (નયોપનિયત્)

ભાવાર્થ—અપેક્ષાકૃત લેકને લઈને પદાર્થને જિન્ન બિન્ન રૂપથી પ્રતિપાદન કરવાવાળા વેદ (ઉપનિષદ્વાદિ) પણ સ્વાદ્યાદના પ્રતિપેક્ષકનથી.
(પરમાત્માનું વ્યક્તાડવ્યકત અથવા સગુણનિર્ગુણ સ્વરૂપ)

ભગવદ્ગીતા અને ઉપનિષદો. પૃ. ૧૩૬ તી

પ્રકૃતિ અને પુરુષના પણ પર જે પુરુષોત્તમ પરમાત્મા અથવા પરબ્રહ્મ છે તેનું વર્ણન કરતી વખતે ભગવદ્ ગીતામાં પહેલાં તેનાં બે સ્વરૂપ બતાવ્યાં છે જેમકે—વ્યક્ત અને અવ્યક્ત (આંખોથી દેખાતા અને આંખોથી નહીં દેખાતા) એમાં સંદેહ નથી કે વ્યક્ત સ્વરૂપ—અર્થાત્ ઈન્દ્રિય ગોચર રૂપ સગુણ જ હોવા જોઈએ, અને અવ્યક્ત રૂપ યદ્યપિ ઈન્દ્રિયોને અગોચર છે તો પણ એ નથી કહી શકતા કે તે નિર્ગુણ છે. કેમકે યદ્યપિ તે અમારી આંખોથી દેખાતા નથી તો પણ તેમાં સર્વ પ્રકારના ગુણ સૂક્ષ્મ રૂપથી સ્પર્શી શકે છે. જોટલા માટે અવ્યક્તના પણ ત્રણ લેહ કર્યા છે. જેમકે—સગુણ, સગુણ—નિર્ગુણ અને નિર્ગુણ । અહીં “ ગુણ ” શબ્દમાં તે સર્વ ગુણોનો સમાવેશ કર્યો છે કે જેનું જ્ઞાન મનુષ્યને કેવલ તેની બાહ્યદ્રિયોથીજ નથી થતું પણ મનથી તો થાય છે । પરમેશ્વરના મૂર્તિમાન અવતાર ભગવાન્ શ્રી કૃષ્ણ સ્વયં સાંક્ષત્ અર્જુનના સામે ઉભા થઈને ઉપદેશ કરી રહ્યા હતા જોટલામાટે ગીતામાં જગો જગોપર તેમને પોતાના વિષયમાં પ્રથમ પુરુષનો નિર્દેશ એ પ્રકારે કર્યો છે—જેમકે—“ પ્રકૃતિ માત્ર રૂપ છે ” (૬૮) । “ જીવ મારો અંશ છે ” (૧૫ । ૭) । “ સર્વ ભૂતોના અંતર્યામી આત્મા હું છું ” (૧૦ । ૨૦) । સંસારમાં જોટલી શ્રીમાન્દયા વિભૂતિમાન મૂર્તિઓ છે તે સર્વ મારા અંશથી ઉત્પન્ન થઈ છે. (૧૦ । ૪૧) હું જ બ્રહ્મનું, અવ્યય મોક્ષનું, શાશ્વત ધર્મનું, અને અનંત સુખનું, મૂલ સ્થાન હું (ગી. ૧૪ । ૨૭) । આથી વિદિત થશે કે ગીતામાં—આદિથી અંત સુધી અધિકાંશમાં પરમાત્માના વ્યક્ત સ્વરૂપનું જ વર્ણન કરેલું છે.

જોટલા માત્રથી કેવલ ભક્તિના અભિલાષી દેહસાક પંડિતોએ અને ટીકાકારોએ એ મત પ્રગટ કર્યો છે કે—ગીતામાં પરમાત્માનું વ્યક્ત રૂપજ અંતિમ સાધ્ય માન્યું ગયું છે. પરંતુ એ મત સાચો નહીં કહી શકાશે કે કેમકે ઉક્ત વર્ણનની સાથજ ભગવાને સ્પષ્ટ રૂપથી કહી દીધું છે કે—મારું વ્યક્ત

× પાક ૧ જુઓ આ ક્ષણ એકાંતપક્ષનું કેટલું સ્પષ્ટ વિરોધી છે. અર્થાત્ જે યોદ્ધા પરમાત્માને એકાંત પગાવી વ્યક્ત રૂપથીજ માનનાયક તેના અવ્યક્ત સ્વરૂપનો નિર્દેશ કરે છે તે એકાંતપગાવી વ્યક્ત રૂપના પક્ષપાતી દોષથી નેમનો પક્ષ વધાર્યો નથી એ ઉક્ત ક્ષયનો જનાવ્યું છે.

સ્વરૂપ માયિક છે અને તેના પર જે અવ્યક્ત રૂપ અર્થાત્ ઇન્દ્રિયોને અગોચર છે તેજ મારું સાચું સ્વરૂપ છે.

એટલી વાત યદ્યપિ સ્પષ્ટ થઈ ગઈ કે પરમેશ્વરનું શ્રેષ્ઠ સ્વરૂપ વ્યક્ત નથી અવ્યક્ત છે, તો પણ થોડો સો એ વિચાર થવાની પણ જરૂર છે કે પરમાત્માનું આ શ્રેષ્ઠ અવ્યક્ત સ્વરૂપ સગુણ છે કે નિર્ગુણ? જો કે સગુણ અવ્યક્તનું અમારી પાસે આ એક ઉદાહરણ છે કે—સાચા રાક્ષસી પ્રકૃતિ અવ્યક્ત (અર્થાત્ ઇન્દ્રિયોને અગોચર) હોવાથી પણ સગુણ અર્થાત્—સત્ રજ તમ ગુણમય છે, તો જે લોક એ કહે છે કે પરમેશ્વરનું અવ્યક્ત અને શ્રેષ્ઠ રૂપ પણ તેજ પ્રકારે સગુણ માની શકાય. પોતાની માયાથી શું ન હોય પરંતુ જ્યારે તેજ અવ્યક્ત પરમેશ્વર વ્યક્ત—સૃષ્ટિ નિર્માણ કરે છે (ગી ૯. ૧૮) । અને સર્વ લોકોના હૃદયમાં રહીને તેમનો બધો વ્યવહાર કરે છે (૧૮. ૬૧) તારે તો એજ વાત સિદ્ધ થાય છે કે તે અવ્યક્ત અર્થાત્ ઇન્દ્રિયોને અગોચર ભલે જ હોય તો પણ તે હયા, કર્તૃત્વાદિ ગુણોથી યુક્ત અર્થાત્ સગુણ અવશ્યજ હશે. પરંતુ એના વિરૂદ્ધ ભગવાન એણે પણ કહે છે કે “ ન મા કર્મણિ ભિન્નિ ” મને કર્મોને અર્થાત્ ગુણોને કશી સ્પર્શ નથી થતો (૪. ૧૪) પ્રકૃતિના ગુણોથી ભોદિત થઈને મૂર્ખ લોક આત્માનેજ કર્તા માને છે—(૩. ૨૭. ૧૪. ૧૬) । અથવા આ અવ્યક્ત અને અકર્તા પરમેશ્વરજ પ્રાણિયોના હૃદયમાં શુદ્ધરૂપથી નિવાસ કરે છે (૧૩. ૩૧) । અને એટલાજ માટે યદ્યપિ તે પ્રાણિયોના કર્તૃત્વ અને કર્મથી વરતુથી અલિપ્ત છે તો પણ અજ્ઞાનમાં કસેલા લોક ભોદિત થયા કરે છે (૫. ૧૪. ૧૫) । એ પ્રમાણે અવ્યક્ત અર્થાત્ ઇન્દ્રિયોને અગોચર પરમેશ્વરના રૂપ—સગુણ અને નિર્ગુણ બે પ્રકારનાજ નથી, ઉલટા એના વિના કોઈ કોઈ એ ગણે રૂપોને એક કરો છંદને પણ અવ્યક્ત પરમેશ્વરનું વર્ણન કર્યું છે । ઉદાહરણાર્થ—“ મૂતમૃત ન ચ મૂતસૂયો ” (૬. ૫) હું ભૂતોનો આધાર થઈને પણ તેમનામાં નથી “ પરમાત્મા ન તો સત્ છે અને ન તો અસત્ (૧૩. ૧૨) અનાદિમત્તરં વ્રજ ॥ સત્તન્નાસ્તદુચ્યત ॥ સર્વેન્દ્રિયવાન હોવાનો જેમાં ભાસ હોય પરંતુ જે સર્વેન્દ્રિય રહિત છે । અને નિર્ગુણ વઈને ગુણોને ઉપલોગ કરવાવાળા છે । (૧૩. ૧૪) । દ્વર છે અને સમીપ પણ છે (૧૩. ૧૫) । અવિભક્ત છે અને વિભક્ત પણ દેખાય છે (૧૩. ૧૬) । આ પ્રમાણે પરમેશ્વરના સ્વરૂપના સગુણ, નિર્ગુણ મિશ્રિત અર્થાત્ પરસ્પર વિરોધી વર્ણન પણ કરેલું છે ।

ભગવદ્ગીતાની પેઠે ઉપનિષદ્માં પણ અવ્યક્ત પરમાત્મનું સ્વરૂપ ત્રણ પ્રકારનું મળે છે—અર્થાત્ કદિ સગુણ નિર્ગુણ, કદિ ઉભય વિધિ, એટલે સગુણ નિર્ગુણ મિશ્રિત અને કદિ કેવલ નિર્ગુણ.

ભગવદ્ગીતાની પેઠેજ પરસ્પર વિરુદ્ધ ગુણોને એકત્ર કરી પ્રમ્લેનું વર્ણન આ પ્રમાણે કર્યું છે કે—પ્રજ્ઞ સત્ નથી અને અસત્ પણ નથી (શ્લોક ૧૦ । ૧૨૯) “ ના ડ સદાસી ચો સદાસીતદાનો ” ।

અર્થાત્

“ ઋણો ર્ણયાન્ મહતો મહીયાન્ ” અર્થાત્ અણુથી પણ અણુ (નાના) અને મોટાથી પણ મોટા છે (૪૪૦૨ । ૨૦) । “ તદેજતિ તન્નૈજતિ તત્ત્વદ્વે તદ્વાતિકે ” અર્થાત્ તે હાલે છે અને હાલતો પણ નથી. તે દૂર છે અને સમીપ પણ છે (૪૪૦૫મુ ૦૩ । ૧ । ૭) અથવા સર્વેન્દ્રિય ગુણાભાસ થઇને પણ સર્વેન્દ્રિય વિવર્ણિત છે (શ્લોક ૧૦૩ । ૧૭) ઇત્યાદિ

ઉપરનાં વચનોથી એ પ્રગટ થાય છે કે—ન કેવલ ભગવદ્ગીતામાંજ મહાભારતાતર્ગત નારાયણીય અથવા ભાગવતમાં અને ઉપનિષદોમાં પણ પરમાત્માનું । અવ્યક્ત સ્વરૂપજ વ્યક્ત સ્વરૂપથી શ્રેષ્ઠ માન્યું ગયું છે અને એજ અવ્યક્ત શ્રેષ્ઠ સ્વરૂપ ત્યાં ત્રણ પ્રકારથી વર્ણિત છે—અર્થાત્ સગુણ, અગુણ—નિર્ગુણ અને અંતમાં કેવલ નિર્ગુણ ઇત્યાદિ લોકમાન્ય તિલકનું ગીતારહસ્ય-હિંદી અનુવાદ પૃ. ૨૦૩ થી ૨૦૬ સુધી)

પ્રમ્લે કે પરમાત્મા ના સ્વરૂપ વિષયમાં—ભગવદ્ગીતા અને ઉપનિષદોનાં એ સાર છે જે ઉપર પ્રદર્શિત કર્યો છે. ભગવાન્ શ્રી કૃષ્ણ અર્જુનથી સ્પષ્ટ શબ્દોમાં કહ્યું છે કે—સત્ અને અસત બન્ને હુંજ છું (ગી. ૬ । ૧૧૧ સદગચાહ મર્જન) તથા તૈત્તિરીય ઉપનિષદમાં પણ પ્રજ્ઞનું પ્રતિદ્વંદ્વાત્મક શબ્દોમાંજ વર્ણન મળ્યું છે (પ્રજ્ઞવલ્લી ૨ અનુવાક ૬) આથી પ્રતીત થાય છે કે—ગીતા અને ઉપનિષદોના પ્રજ્ઞનું એકાંત સ્વરૂપ અભિમત નથી કિંતુ તેમના મતમાં પ્રજ્ઞનું સ્વરૂપ—અવ્યક્ત, અવ્યક્ત, સગુણ, અગુણ—નિર્ગુણ, અને નિર્ગુણ આદિ રૂપથી અનેકાંતજ નિર્ણયિત છે, અપેક્ષા કૃત એકથી પ્રજ્ઞમાં બધા ગુણો બતાવી શકાય ? એજ અભિપ્રાયથી પ્રજ્ઞમાં પ્રતિદ્વંદ્વાત્મ શબ્દોમાં વર્ણન કર્યું ગયું છે.

એ સિવાય પુરાણોમાં પણ ઇશ્વરનું સગુણ નિર્ગુણ સ્વરૂપ બતાવ્યું છે. આ વર્ણનમાં પણ અપેક્ષાવાદના સિદ્ધાંતની સ્પષ્ટતા દેખાઈ રહી છે—

પ્રજ્ઞવૈવર્તપુરાણ શ્રીકૃષ્ણખંડ. અ. ૪૩ ના પાંચ શ્લોકોને ભાવાર્થ—

“ પ્રજ્ઞ યદ્યપિ એક છે. પરંતુ ગુણબેદથી તેના સ્વરૂપમાં ભેદ છે. એટલા માટે પ્રજ્ઞસ્વરૂપ વસ્તુ એ પ્રકારની છે— એક અગુણ બીજી નિર્ગુણ, માયા અયુક્ત તો તેપ્રજ્ઞ સગુણ કહેવાય છે. અને માયા રહિતને નિર્ગુણ કહે છે. અંતરને ઉત્પત્ત કરવ.વાળા ભગવાન્ની ઈન્દ્રિયા શક્તિજ પ્રકૃતિ છે, તે ભગવાનથી ભિન્ન નથી

તે પ્રકૃતિથી સંયુક્ત થતા ભગવાન—સગુણ, શરીરી અને નિરંકુશ—સ્વતંત્ર માન્યા જાય છે. પરમાત્માના નિત્ય અને પ્રાકૃત એ બે સ્વરૂપ છે. તેમાં જે નિત્ય શરીર છે તે તો અવિનાશી—વિનાશ રહીત છે અને જે પ્રાકૃત છે તેનો વિનાશ થઈ જાય છે. ” (શ્લો. ૫૫ સાકાપાંચનો ભાવાર્થ) કહ્યો.

બ્રહ્મવૈવર્ત નો આ લેખ ભગવાન નો—સગુણ, નિર્ગુણ, શરીરી, અશરીરી નિત્ય અને પ્રાકૃત રૂપથી બોધન કરાવતો તેમાં અનેક રૂપતાને સિદ્ધ કરી રહ્યો છે. પરંતુ આ અનેક રૂપતા અપેક્ષા કૃત ભેદનો આશ્રય લીધા વિના કેવી રીતે અંગત કરી શકાય ? જે સગુણ છે તે નિર્ગુણ કેવી રીતે ? જે શરીરી છે તે અશરીરી કેવા પ્રકારથી કહેવાય ? કેમકે જ્યાં વિરોધ છે. એના સમાધાન માટે એજ કહેવું પડશે કે માયાની અપેક્ષાં તે સગુણ અને શરીરી, અને કેવલ રૂપની અપેક્ષાથી તે નિર્ગુણ અને અશરીરી કહીએ છીએ. એટલામાટે અપેક્ષા ભેદથી તે શરીરી પણ છે, સગુણ પણ છે, નિર્ગુણ અને અશરીરી પણ કહી શકીએ છીએ. એજ પ્રમાણે તેના નિત્યા નિત્ય સ્વરૂપની પણ અપેક્ષા કૃત ભેદથી ઉપપત્તિ થઈ શકે છે. માયિક સ્વરૂપની અપેક્ષાએ તે અનિત્ય અને શુદ્ધ સ્વરૂપની અપેક્ષાએ નિત્ય છે. એ પ્રકારે તેના નિત્યા નિત્ય શરીર વિષયિણી વિરૂદ્ધ ઉક્તિનું સમાધાન કરી શકાય ?

આ ઉપરના બધા પ્રકારના વિવેચનથી એ સિદ્ધ થાય છે કે—“બ્રહ્મનુ સ્વરૂપ પણ અનેકાંત છે, સર્વંથા એકાંત રૂપનું નથી. ” અનેકરૂપરૂપાવ વિગ્ગવે પ્રમ વિગ્ગવે ” (પિણ્ણુ સહસ્ર નામ)

મહાભારતનાં અનેકાંતવાદ. પૃ. ૧૪૩ થી.

નૈનધર્મનાં સિદ્ધાંતરૂપ અનેકાંતવાદ—સપ્તમંગીનય વાદનો મહાભારતમાં ઘણા ઠેકાણે ઉદ્ભવે છે એ જણાય છે—શાંતિપર્વ. અધ્યાય ૨૩૮ શ્લો ૬—

યત્તદેવં ચ નૈવૈવં ચ, નચોમે નાડુમે તથા
કર્મસ્યા વિપયં દ્યુયુઃ સત્વસ્યાઃ સમદર્શિનઃ ॥ ૬ ॥

પરંતુ એ કથન અનેકાંતવાદના સમર્થનમાં નહીં ભેડી શકાય, તેનો અંગીકાર કરેલો સિદ્ધાંતનો અનુવાદ માત્ર ગણાય, તેથી આહુ વિષયમાં ઉપયોગી નથી.

પરંતુ એ સિવાય મહાભારતમાં કેટલીક જગોપર એવા ઉદ્ભવો છે કે જેનાપરથી અંધ કર્તાનાજ પ્રસ્તુત વિષયમાં સ્વતંત્ર પલ્લાથી આશય પ્રગટ થાય છે—(અશ્વમેધિક પર્વ (અનુગીતા) અધ્યાય ૩૫ શ્લો ૧૭)

પ્રશ્ન—ઉત્તરમાં નીલકંઠ આર્યે બતાવેલા અર્થનો ભાવાર્થ—શિષ્ય પ્રશ્ન ના પછી ગુરુજી કહે છે કે—“જે વિદ્વાન જડ અને ચેતનના ભેદભેદને તથા એકત્વ અને નાનાત્વને દેખે છે તે દુઃખથી છુટી જાય છે.”

ઉપરના શ્લોકનો તાત્પર્ય—ચેતન અને જડ, જીવ અને પરમાત્મા નો ભેદભેદ અને એકત્વ નાનાત્વ નો ઉલ્લેખ સ્પષ્ટ છે. ચેતન જડનું ક્ષીરનીરની પેઠે મિશ્રણ રૂપ અભેદ સંપ્રાજ્ઞાતમાં અને પૃથક્ત્વ ભેદ પદાર્થ દર્શનમાં. તેમજ જીવનો બ્રહ્મની સાથે અભેદ પરમાર્થદશામાં, અને સિદ્ધતા વ્યવહાર દષ્ટિમાં એવું ટીકાકારે બતાવેલું છે.

આ પ્રમાણે ભેદભેદ અને એકત્વ નાનાત્વ તે જાણવું તેજ દુખની નિવૃત્તિનો ઉપાય છે. એવો ઉપરના શ્લોકનો ભાવર્થ છે. આથી ભેદભેદ અને એકત્વ નાનાત્વ બંને જ ચેતન અને જડમાં અપેક્ષા કૃત ભેદથી વિદ્યમાન છે. એવું પ્રગટપણે નિહાળાય છે.

જૈન દર્શનનો પણ એ વિષયમાં પ્રાયઃ એજ સિદ્ધાંત છે x

ઉપરના લેખથી અધિક પ્રકાશ નાખવાવાળો એક બીજો લેખ મહાભારતમાંનો લુપ્તો—

આશ્વમેધિક પર્વ—અનુગીતા—અધ્યાય ૪૮ માના શ્લોક ૮ માંથી ૧૧ ની નીલકંઠાચાર્યે કરેલી ટીકાનો કિંચિત્ તાત્પર્ય—એ છે કે—મનીષી અર્થાત્ વિદ્વાન લોક સત્ત્વ—(મૃત્તિ પ્રધાન) અને પુરુષ—(આત્મા) એ બે પદાર્થોને અંગીકાર કરે છે. તેમાં પણ કેટલાક સત્ત્વ અને પુરુષને મર્વયા એક અથવા

x મૌર્ધે ચાપ્રવચને, યુગ્મને ચર્મિર દિ ।

નિચા નિત્યે શુદ્ધદેહાન, મિશ્રાનિભિ સ્વા મનિ । ૩૮ ॥

ઉપર મનોવિ. અષ્ટામસાર શ્લોક ૮૮ મંબોર વિન ટીકા પૃ. ૧૦૩ માં નો. ભાવાર્થ દેદથી કથયિત્ ભિન્ન છે ચૈતન્ય રૂપ પૃથક્ સત્તા અપેક્ષાથી ભિન્ન ને. મૃત્તક યુગ્મમાં દર્શિમાયથી. તેમજ કથયિત્ અભિન્ન છે ક્ષીરનીરની પેઠે. ભેદભેદવામાં અંગિ નીપેડે, જપા ચરીમાં બ્યાપીને ચંદ્રો છે. મ લા, મંદન, અંગન દિ-કંઠક ખડગ. જાનારિ ૧૪ અનિદ ના સ્પર્શથી મુખકુ અને ચરીરમાં અનુભવ થવાથી. ॥

“પ્રમાણત્વ નિજાન્ત” (૧૧૩૮૨) (પ્રમ જુખીમ માટેમર્ગદર્શક)

॥ દર્શિમાદશમાં-નિન્યાનિત્વ, દેદથી ભિન્ન નિન્ન અત્મામાં દિગ્દિશ પાનુ ન્યાયથી અવિરોધપરે પડે છે.

ઉપરના લેખથી અધિક પ્રકાશ નાખવાવાળો એક બીજો લેખ મહાભારતમાંને બુલો-આશ્વમેધિક પર્વ-અનુગીતા-અધ્યાય ૪૮ મ.ના શ્લોક ૮ માથી ૧૧ નીલકંઠાચાર્યે કરેલી ટીકાનો કિંચિત્ તાત્પર્ય એ છે કે-મનીષી અર્થાત્ વિહ્વાન લોક સત્ત્વ-(પ્રકૃતિ પ્રધાન) અને પુરુષ (આત્મા) એ બે પ્રદર્શોને અંગીકાર કરે છે. તેમાં પશુ કેટલાક સત્ત્વ અને પુરુષનો સર્વથા એક અથવા અભિન્ન માને છે પરંતુ એ મત ઠીક નથી. એ પ્રમાણે કેટલા એક સત્ત્વ અને પુરુષનો સર્વથા ભિન્ન સ્વીકાર કરે છે એ સિદ્ધાંત પશુવિચાર પૂર્ણ નથી.

ટીકાકાર આ કથનનું ઉપપાદન આ પ્રમાણે કરે છે. પુરુષની પેઠે સ્વછ અને પુરુષનો ઉપકારી હોવાથી સત્ત્વ-પુરુષી અભિન્ન છે એવું મંતવ્ય તાર્કિકો-નૈયાયિકોનું છે. એટલામાટે કર્તૃત્વાદિ જે સત્ત્વના ધર્મ છે તેને વાસ્તવિક રૂપથી તે આત્મામા માને છે. તેજ પ્રમાણે-આત્મા અને પ્રકૃતિમાં સાંખ્ય મતાનુયાયીતો કેવલ પ્રતીતિ માત્રજ એકત્વ માને છે. અને નૈયાયિક લોક તેજ એકત્વ ને વાસ્તવ રૂપથી સ્વીકાર કરે છે. પરંતુ એ બંનેજ મત અસંગત છે, વિચાર શૂન્ય છે. આ અભિપ્રાયથી સત્ત્વ અને પુરુષનો આત્મતિક લોક માનવાવાળા સાંખ્ય મતાવલંબીના પ્રતિ એ વિરોધ ઉત્પન્ન કર્યો છે કે-જો સત્ત્વ પુરુષથી સર્વથા ભિન્ન અને સ્વતંત્ર સત્તા રાખવાવાળા છે તો તે મુક્તાત્માનો પશુ કદિ ત્યાગ નથી કરી શકતો. તાત્પર્ય કે-જો પ્રમાણે સંસાર દશામા અથવા બધાં દશામાં તે પુરુષથી સર્વથા ભિન્ન અને સ્વતંત્ર થતો હોવો તેનો ત્યાગ નથી કરતો એજ પ્રમાણે મોક્ષ દશામાં પશુ તે પુરુષથી કોઈ પ્રકારે પૃથક્ નથો થઈ શકતો, એ પ્રમાણે મોક્ષનોજ અભાવ થઈ જશે તેમજ જે તાર્કિક લોક સત્ત્વના ધર્મભૂત કર્તૃત્વાદિ શુણેને આત્મામા વાસ્તવ રૂપથી સ્વીકાર કરે છે તેમના મતમાં પશુ મોક્ષની ઉપપત્તિ નથી થઈ શકતી, કેમકે વાસ્તવિક-સ્વાભાવિક ધર્મોનો નાશ થયા વિના કદિ વિનાશ નથી થઈ શકતો. કર્તૃત્વાદિ ધર્મ જો આત્મમાં સ્વભાવ સિદ્ધ હોય તો તેનો-આત્માનો નાશ થયા વિના કદિ નાશ નહી થશે (આત્માનો કદિ નાશ થતોજ નથી એટલા માટે આત્માના સ્વભાવભૂત કર્તૃત્વાદિ શુણપશુ કદિ નાશ ન થશે) તારે તો મોક્ષનું થવું અસંભવજ થઈ જશે માટે સત્ત્વ અને પુરુષમા વિચાર દષ્ટિથી પૃથક્ ભાવ-લેદ અને સહજત્વ અલેદ ગળનેને જ માનવા યથાર્થ છે એજ પ્રમાણે એમા એકત્વ અને નાનાત્વ નો સ્વીકાર પશુ સુક્ષ્મ સુક્તજ છે, જે પ્રમાણે ઉદગર દ્વં (શુદ્ધરત્નું દ્વં) માં રહેવાવાળા તેમાંજ ઉત્પન્ન થતા મશક (એકના એક સરખા જીવ) તેમાં ભિન્ન અને અભિન્ન છે તેજ પ્રમાણે સત્ત્વ અને પુરુષ પશુ સરસ્પરમાં ભિન્ન અને

અભિન્ન છે ઇત્યાદિ ॥ આથી અપ્રકૃતિ કે-પ્રકૃતિ પુરુષનું સાપેક્ષ લેવાલેદન
દષ્ટિ છે મહાભારત પણ ઢોઇ ઢોઇ અશમા અનેકાતવાદના સમર્થક છે. ॥

(મનુસ્મૃતિ) પૃ ૧૪૬ થી. ।

સર્વ સ્મૃતિયોથી-મનુસ્મૃતિ શ્રેષ્ઠ અને પ્રાચીન મનાય છે છાદોગ્ય
ઉપનિષદમા લખ્યું છે કે-મનુએ કહ્યું તે ઔપધિરૂપ છે તેમા પણ અનેકાતવાદનું
કથન છે. (અ. ૧૦ શ્લો ૭૩—

અનાયં માર્યકર્માણ-માયં ચાનાયંમિણં ।

સમ્રધાર્યા ઘવીહ ઘાતા, ન સમૌ ના સમાયિતિ ॥૭૩॥

કુલ્યુક ભટ્ટ કૃત ટીકાનો ભાવાર્થ—દ્વિભતિ (બ્રાહ્મણ ક્ષત્રિય વૈશ્ય) ના
માટે જે કર્મોનું વિધાન કયું ગયું છે તેનું આચરણ કરવાવાળા શૂદ્ર અને
શૂદ્રોચિત કર્મોનું સેવન કરવાવાળા દ્વિભતિ એ બન્નેના વિષયમા વિચાર કરીને
બ્રાહ્મણને એ કહ્યું છે કે એ બન્ને (આર્ય અનાર્ય) આપમમા નતો સમાન છે
અને નતો અસમાન છે અર્થાત્ એ બન્ને સર્વથા એક પણ નથી અને સર્વથા
ભિન્ન પણ નથી. દ્વિભતિનું કર્મ કરવાથી શૂદ્ર દ્વિભતિ નથી થઇ શકતો, એમ
શૂદ્રોચિત કર્મને કરવાવાળો દ્વિભતિ શૂદ્ર નથી બની નતો એ અપેક્ષાથી એ
બન્ને સમ એક નથી થઇ શકતા પરંતુ-બન્નેજ નિષિદ્ધનું આચારણ કરી રહ્યા
છે. એથી એ અસમ-ભિન્ન પણ નથી તાત્પર્યએ થયો કે-એ બન્ને કોઇ
અપેક્ષાથી અસમાન અને કોઇ દષ્ટિથી સમાન પણ છે. કિંતુ એકાતપણથી
ન સમ છે અને ન અસમ છે.

આ ઉપરના લેખથી અનેકાતપણું સ્પષ્ટજ તરી આવે છે.

ઇશ્વરનું કર્તૃત્વ અકર્તૃત્વ. પૃ ૧૫૨ થી

સનાતન ધર્મના સુપ્રસિદ્ધ પંકિત ભીમસેન શર્મા ઇશ્વરના કર્તૃત્વવાદમા
સનાતન ધર્મનું સિદ્ધાંત એ છે—

નિરિ છે સસ્થિતે રત્ને, યથા લોહ પ્રવર્તતે ।

સત્તામાત્રેણ દેવેન, તથા ચાયં જગજ્ઞન ॥૧॥

અત આત્મનિ વત્તૃત્વ મકર્તૃત્વ ચ સસ્થિત ।

નિરિછવા દુઃકર્ના સૌ કર્તા સન્નિધિ માત્રતઃ ॥૨॥

ભાવાર્થ—જેમ ઇચ્છા વિનાના ચુંબકમા સમીપ રહેવ લોહમા ક્રિયા
થઇ જાય છે લોહગત ક્રિયાનો હેતુ-કર્તા ચુંબક છે તે પ્રમાણે ઇશ્વરના
વિદ્યમાન હોવા માત્રથી પ્રકૃતિમા સૃષ્ટિ ગ્યનાદિની મર્વ ચેલા થયા કરે છે.
દષ્ટાત દાદિતમા લેદ એટલોજ છે કે ચુંબક જડ છે અને ઇશ્વર મર્વજ ચેતને

છે. નિરિછતા અને પ્રયોજકતા બંનેમાં એક સરખી જ છે. આ દષ્ટાંતથી પરમેશ્વરમાં કર્તૃત્વ, અકર્તૃત્વ બંને જ માન્યા ગયા છે.

નિર્ગિહ હોવાથી પરમેશ્વર અકર્તા, અને તેમના સમીપ થયા વિના પ્રકૃતિ કાંઈ નથી કરી સકતી એ કાગ્યથી ઇશ્વર કર્તા છે—

“ પ્રદીપ ભાગાભાવયો દર્શનસ્ય તથા ભાવા દર્શનહેતુઃ
પ્રદીપ દતિન્યાય.”

(બ્રાહ્મણ સર્વસ્વ ભા. ૮ સ. ૬ પૃ. ૨૨)

ઉક્ત લેખ કેટલી હદ સુધી અનેકવાદની સિદ્ધિ કરે છે ?

ઇશ્વરમાં પણ અપેક્ષા લેદધી કર્તૃત્વ, અને અકર્તૃત્વ એ બંને વિરૂદ્ધ ધર્મ કેવા પ્રકારથી રહી શકે છે.

ઉક્ત પડિવણ્યે—ઉપગ્ના લેખથી ન કેવલ અપેક્ષાવાદની જ મિદ્ધિ કરી છે ? કિંતુ સનાતન ધર્મના મહત્ત્વ પૂર્ણ મુખ્ય સિદ્ધાંતમાં ફેલેલી સાધારણ લોકોની અજ્ઞાનતાને પણ ઘણા ભાગે દૂર કરી દીધી છે

એવા પ્રકારના અનેકાનેક વાક્ય દર્શનોના આધારભૂત સ્મૃતિ-સ્મૃતિ પુરાણાદિમાં પણ ઉપલબ્ધ થાય છે જે વાક્યોથી અપેક્ષાવાદની ઉપયોગિતા ઘણીજ સારી રીતે થઇ રહી છે.

પરિસિદ્ધ પ્રકરણ બીજું પૃ. ૧૫૨ થી.

અનેકાંત વાદની સાથે અન્યાય.

એક ભારતીય સાક્ષર વિદ્વાનનું કથન છે કે—જે પ્રમાણે જૈનોના અનકાત-વાદ સખ્તભંગી નયની સાથે અન્યાય થઇ રહ્યો છે. એજ પ્રમાણે વેદાતના અનિર્વચનીય વાદની સાથે પણ છે. તથા જેમ વેદાતની અનિર્વચનીય ખ્યાતિ યથાર્થ સ્વરૂપ સમજ્યા વિના કેટલા એક જૈન વિદ્વાનોએ વેદાત દર્શનને સર્વથા ક્ષાતિમય બતાવતા થકા તેમનો અનુચિત ઉપહાસ્ય કર્યો છે. તેજ પ્રમાણે બ્રાહ્મણ વિદ્વાનોએ જૈનોના અનેકાતવાદ અથવા સ્વાદવાદના વાસ્તવ સ્વરૂપને સમજ્યાવિના ઉન્મત્ત પ્રલાપ કહીને તેનું મિથ્યા ખંડન કર્યું છે આથી

× જુવો “ હિંદુત્વગાનનો-ઇતિહાસ ” ગ્રંથકર્તા—શ્રીયુત નર્મદાસ કર દવેરા કર મહેતા, બી. એ મુ. અમદાવાદ.

પૃ. ૨૦૭ પૂર્વાર્ધ—જેટી રીતે જૈનોના અનેકાતવાદને અથવા ખંડભંગી (સખ્ત-ભંગી) નયને અન્યાય થાય છે તેવી રીતે વેદાતના અનિર્વચનીયતાના વાદને પણ અન્યાય થાય છે.

પ્રતીત થયું કે જૈન દર્શનના પ્રતિપક્ષી પંડિતોએ અનેકાંતવાદનું ખંડન કરતી વખતે તેમને જેવા રૂપમાં સમજ્યું અથવા માન્યું તે તેમણું યથાર્થ સત્ય સ્વરૂપનું નથી.

પ્રતિપક્ષી વિદ્વાનોનાદ્વારા પ્રગટ થયેલા સ્થાવાદના સ્વરૂપથી જૈન દર્શનનો સ્થાવાદ કોઈ જુદા પ્રકારનો છે. એટલા માટે તેનું ખંડન વાસ્તવિક રૂપનું નહીં કહી શકાય.

જે વાત વાદીને સ્વીકૃતજ નથી તેણે જગજગરતી તેના ગદ્ગદમાં ઘાલી તેની અવહેલના કરવી એ ન્યાય કેનો? ખસ એજ દશા અનેકાંતવાદના પ્રતિપક્ષી વિદ્વાનોની છે.

અમારૂં આ કથન તો મોટાજ સાહસયુક્ત વા ધૃષ્ટતાપૂર્ણ સમજ્યું અથવા માન્યુ જશે કે-જૈન દર્શનના પ્રતિપક્ષી વિદ્વાનોમાથી આજ સુધી કોઈએ અનેકાંતવાદના સ્વરૂપને સમજ્યોજ નથી પરંતુ વસ્તુસ્થિતી કોઈ એવી વિલક્ષણ અને જખરજસ્ત છે કે-એક ગિલકુલ નિષ્પક્ષ અને તટસ્થ વિચારકોને પણ તેના સામને, અનિષ્ઠાથી નત મસ્તક થયું પડે છે. જૈન દર્શનના પ્રતિપક્ષી વિદ્વાનોએ, ભલેજ અનેકાંતવાદના અંતસ્તલ સુધી, અવગાહન કરીને તેના યથાર્થ સ્વરૂપને સારી રીતે બાણી લીધું હોય અને તે પણ સત્ય હોય કે તેમના પ્રોઠ પ્રતિવાદ એક ગલીર વિચારકના હકયમા પણ કોઈ સમયના માટે ક્ષેપક પેદા કરીદે પરંતુ અમારા વિચારમા તેમનો પ્રતિવાદ-ખંડન-અનેકાંતવાદના યથાર્થ સ્વરૂપના અનુરૂપ તો નથીજ, અને તેમાં કેટલાકે વિદ્વાનો તો એવા પણ છે જેમને જૈનમતનું કાંઈ પણ જ્ઞાન થયેલું પ્રતીત નથી થતું. ઉદાહરણના માટે પ્રથમ વિજ્ઞાન ભિક્ષુને જીવો. વિજ્ઞાન ભિક્ષુના-“વિજ્ઞાનામૃત ભાખ્યનો કાંઈક નમુનો અમે યાકેકેને લેદાલેદની પ્રમાણિકતાના ઉપલક્ષમા જતાવીને આબ્યા છીએ.

હવે પ્રશ્નસૂત્ર સારાંડક ના ભાખ્યમા તેમને જે કાંઈ જૈનદર્શનના વિષયમાં લખ્યું છે તેણે પાઠકા જીવે-

અમે તેનું ભાખ્ય ન લખતાં શાવાર્થ માત્રજ લખીએ છીએ-વિજ્ઞાન ભિક્ષુ લખે છે કે-પ્રશ્નની કારણતામા ઉપયોગી જે વેદોક્ત મત્કાર્થવાદ છે, તેની સિદ્ધિના માટે વેદ બાદ જૈન મતનું નિરાકરણ કરીએ છીએ-જૈન મતમાં સામાન્યથી “સત્” અને “અસત્” એ બે પદાર્થજ માન્યા છે. આકાશાદિ ધર્મી અને એકત્વાદિ ધર્મ, એ સર્વ કાંઈ એજ બે-સત-અસત્ પદાર્થોના પ્રપંચ છે. એ મતમા સપ્તભંગી ન્યાયથી જ્યાં પદાર્થોમા સત્વ, અસત્વ, અને

અનિર્વચનીયત્વાદિનો સ્વીકાર કર્યો છે. જેમકે સર્વ વસ્તુ અવ્યવસ્થિત (વ્યવસ્થા-નિયમ રહિત) જ છે. સ્થાદસ્તિ સ્થાનાસ્તિ ઇત્યાદિ અહીં સ્થાત્ શબ્દ સર્વ જગોપર “ભવતિ” એ અર્થનો જ યોગ્ય છે. (એ તો જૈન મતનુ સ્વરૂપ બતાવું.) હવે એ મતનું જે પ્રમાણે ખંડન થયું છે. તેનું પણ સ્વરૂપ બતાવીએ છીએ તે ધ્યાન દઇને જુઓ-અત્રોચ્યતે ઇત્યાદિ-ભાવ અને અભાવ આપસમાં વિરોધી છે. એનું એક વસ્તુમાં રહેવાનું પ્રકાર લેઈ (નિરૂપકલેઈ અપેક્ષાલેઈ) ના વિના કદિ સંભવ નથી થઈ શકતો? જે પ્રકાર લેઈથી ભાવા ભાવની સ્થિતિને માનશે તારે તો એ અમારાજ મતનો તમે સ્વીકાર કરી લીધો અર્થાત્ પ્રકાર લેઈ યા અપેક્ષાકૃત લેઈથી બે વિરૂદ્ધ ધર્મોનો એક જગોપર રહેવાનું તો અમો માનીએ જ છીએ. એટલા માટે અમારા મતનો તમે આશ્રય લીધો. જો એમ હો તો પછી તમે જગત્-તદ્વર્તિ પદાર્થોને અવ્યવસ્થિત (અનિશ્ચિત-વ્યવસ્થા નિયમથી રહિત) રૂપથી કેમ માનો છો. અર્થાત્ જગત્ને અવ્યવસ્થિત ન માન કર વ્યવસ્થિતજ સ્વીકાર કરવા બેઠો.

વિજ્ઞાન ભિક્ષુના વિજ્ઞાનામૃત લાખ્યના આ લેખથી તેમને જૈન મત સંબંધી વિધાન અને પ્રતિવિધાનની ચથાર્થતાનું સારી પેઠેથી જ્ઞાન થઈ જાય છે. ખબર નહીં ભિક્ષુ મહોદય જૈન દર્શનના કેટલા મોટા પંડિત હશે. અમારા વિચારમાં તે જૈન દર્શનથી બિલકુલ અનભિજ્ઞ પ્રતીત થાય છે. તેમને જૈન દર્શનના દ્રવ્યાનુયોગ વિષયની કોઈ પારંનિક પુસ્તક પણ સાધત લાગી અથવા દેખી હોય એવું તેમના લેખથી સ્પષ્ટ પ્રતીત નથ થતું. અમારા આજ સુધી એજ વિચાર રહ્યો છે કે આજ કાલનાજ કેટલાક ભટ્ટાચાર્ય કોઈ ધર્મ યા સંપ્રદાયના સિદ્ધાંતોને પૂર્ણપણે મનન કર્યા વગરજ તેમને મન માન્યા શબ્દોમાં લખવાને તૈયાર થઈ જાય છે. પરંતુ વિજ્ઞાન ભિક્ષુના ઉક્ત લેખથી બાક્યું થયું કે આ રોગ આજ કાલનો નથી. કિંતુ ઘણા લાંબા કાલનો છે.

સત્ અને અસત્ એ બેજ મુખ્ય પદાર્થ છે. આકાશાદિ ધર્મી અને એક-ત્વાદિ ધર્મ આ સર્વ કાંઈ એ બે, સત્ અસત્ પદાર્થોનો વિશેષ (પ્રપંચ) છે એ પ્રકારનું જૈન દર્શનનું મંતવ્ય ભિક્ષુ મહોદયે કયા જૈન ગ્રંથમાંથી લીધું હશે એ અમારી સમજથી બહિર છે.

તથા જૈન મતમાં સર્વ વસ્તુ અવ્યવસ્થિત-અનિશ્ચિત રૂપથી જ સ્વીકાર કરી છે અર્થાત્ જૈન દર્શન ને બધા પદાર્થ અવ્યવસ્થિત રૂપથી જ અભિમત છે.

એ પ્રકારનું જૈન સિદ્ધાંત તેમને કયા જૈન ગ્રંથના ઉલ્લેખથી સ્થિર કર્યું એને પણ કોઈ પત્તો નથી મળતો. કદાપિ અનેકાંત શબ્દનો જ અવ્યવસ્થિત અર્થ તેમને સમજ્યો હોય તો કાંઈ આશ્ચર્ય નથી, એવું બીજા પક્ષ અનેક વિદ્વાનોએ નમજ્યું વા માન્યું છે. વળી “સર્વત્રેવ સ્યાત્તદ્દેહ મયતી ત્યાદિરર્થ” અહીં અર્થા સ્થાનોમાં “-સ્યાત્” શબ્દ ભવતિ (છે-આ હોય છે-સત્તા) એ અર્થના યોગ્ય છે.

આ લેખથી તો તેમને જૈન ધર્મ વિષયિણી પોતાની અત સ્તલ વર્ત્તિની પ્રજ્ઞાનો પશ્ચિય દેવામાં કોઈ ખાડીજ નથી ગળી સાધારણ લોકોની વાત કાંઈ બીજી છે પરંતુ વિચારક શ્રેણીના લોકોમાં તો એવા પ્રકારના લેખક કદિ ઉપહાસના પાત્ર થયા વિના નથી રહેતા.

ભલા હવે તેમના પ્રતિવાદના લેખનો વિચાર કરીએ—તેમનું કથન છે કે એક વસ્તુમાં પ્રકાર ભેદનો આશ્રય લીધા વગર—ભાવ અને અભાવ એ બે વિરોધી ધર્મ નથી રહી સકતા પરંતુ એવું માને કૌન છે? શું કોઈ જૈન ગ્રંથમાં એવું લખ્યું છે કે એક વસ્તુમાં જે ઉપચો ભાવ અને તેજ રૂપથી અભાવ રહે છે? જો નથી તો પછી તેના પર (જૈન દર્શન પંચ) આ વૃથા / દોષારોપણ કેમ કર્યું ગયું? શું આ અન્યાય નથી?

તથા—જો પ્રકાર ભેદથી જ એક વસ્તુમાં બે વિરોધી ધર્મોનો તમો સ્વીકાર કરે છે તો એ અમારો જ મત-સિદ્ધાંત છે. અર્થાત્ પ્રકાર ભેદથી બે વિરોધી ધર્મોની એક પદાર્થમાં સત્તાને તો અમે પણ માનીએ છીએ આ કથનથી સિદ્ધ થયું કે જો પ્રકાર ભેદથી, અપેક્ષા કૃત ભેદથી, એક વસ્તુમાં બે વિરોધી ધર્મોના અગીકાર જૈન દર્શનને અસિમ્મત હોય તો કોઈ આપત્તિ નથી—કોઈ દોષ નથી પરંતુ એ મતનો અમારો છે આલો દેસલો થયો? તમારો જ મત સહી. એમાં અમને કોઈ આશ્ચર્ય નથી કે એ મત અમારો છે. ચા તમારો, ભલે તમારો હોય કે અમારો પરંતુ છે તો ચુકિત ચુકવ? જે સિદ્ધાંત અનુભવ ગમ્ય યા ચુકિત ગમ્ય હોય તેના સ્વીકાર કરવામાં, કોઈને પણ આનાકાની નહીં હોવી જોઈએ એવું હરિભદ્રસૂત્ર આદિ જૈન વિદ્વાનોનું પણ કહેવું અથવા માનવું છે. ઋ વિજ્ઞાન સિદ્ધાંતના શિવાય કેટલાક અન્ય દર્શનિક વિદ્વાનોને પણ જૈન મતના વિષયમાં

કોઈ કોઈ જગોપર વિપરીત જોવું જ્ઞાન થએલું એકજો છીએ, (૧) પરંતુ એવા પરથી એ નથી કહી શકતા કે તેમને જૈન દર્શનનું જ્ઞાનજ નહીં હતું. કોઈ મતના અમુક એક સિદ્ધાંતના વિષયમાં ભ્રમનું થઈ જવું છ દ્વંદ્વસ્થ પુરૂષના માટે અનિવાર્ય છે.

ઉપર બતાવેલા પાઠોમાં—(૧) જીવને અનંત અવ્યવવાળો કહેવો અને ખ-ગ-ધ જીવાસ્તિકાયને-અર્ધ મુક્ત અને નિત્ય સિદ્ધ કહીને અર્ધનું નિત્ય સિદ્ધ અને બાકીના બેને મુક્ત અને બદ્ધ બતાવવા અને એમ પુહ્નનાગ્નિકાયને પૃથ્વી આદિ ચાર ભૂત અને રથાવર તથા જ ગમ એકથી છ પ્રકારનું કથન કરવું જૈન સિદ્ધાંતના અનુસાર ડેજ નહીં એનો એવા રૂપમાં કોઈ જૈન ગ્રંથમાં ઉત્ત્તેષ અમાગ જોવામાં આવ્યોજ નથી મતનન સમજ્યા એવ્યાવિના ગપડ સપડ એક એકના જુકા ઉતાગ છે,

શંકરસ્વામી અને ભાસ્કરાચાર્ય પૃ. ૧૬૦ થી.

સ્વામી શંકરાચાર્ય અને ભટ્ટ ભાસ્કરના સિદ્ધાંતમાં ઘણો અંતર છે. શંકરસ્વામી પુરા અલેહવાદી અને ભાસ્કરાચાર્ય પૂર્ણપણે લેહાલેહવાદના અનુયાયી છે. શંકરસ્વામીના માયાવાદનું સર્વથી પ્રથમ ખંડન કરવાવાળા એ કોઈ વિદ્વાન થયા છે તે આ એક ભાસ્કરાચાર્ય છે એટલા માટે એ બન્ને જ વિદ્વાન સિદ્ધાંતના વિષયમાં એક બીજાના વિચારોથી સહમત નથી કિંતુ એક બીજાના પ્રતિપક્ષી છે. ભાસ્કરાચાર્યે શંકરસ્વામીના અનિર્વચનીયવાદના સિદ્ધાંતનું મોટી મોટતાથી ખંડન કર્યું છે. (જુલો તેમનું ૨૧૧/૧૪ સૂત્રનું ભાષ્ય) સિદ્ધાંતના વિષયમાં એમનો એવી રીતે વિચારલેહ હોવાથી પણ જૈનદર્શનના વિષયમાં એ બન્ને વિદ્વાન એકસાથેજ વિચાર રાખે છે અર્થાત્ જૈનદર્શનના અનેકાંતવાદને બન્નેએ એકજ શૈલીથી તેનું ખંડન કર્યું. અતરમાત્ર એટલુંજ છે કે શંકરસ્વામીનો લેખ કાંઈ વિશદ અને ભાસ્કરાચાર્યે કાંઈ સંક્ષેપમાં લખ્યું છે. ખંડન શૈલી બન્નેની એકજ છે એમના વિના બીજા જેટલા પ્રાચીન

(૧) ક—અનતાદયવો જીવ સ્તત્ય ત ઇવાવયવા અત્પે શરોરે મકુચેયુર્મહતિષ / વિકશેયુ રિતિ (શ કરાચાર્ય—૨૧૧/૩૪ શા ભા)

(સ્વ)—જીવાસ્તિકાય સ્થિધા-વદ્ધા મુક્તો નિત્યસિદ્ધ એતિ । પુદ્ગલ સ્તિકાય પોદ્ધા પૃથ્વ્યા-દિનિચત્વારિ ભૂતાનિ સ્થાવર જગમચેતિ (વાચસ્પતિ મિથ્ર મામતિ)

(ગ)—જીવાસ્તિકાય લેધા—વદ્ધા મુક્તો નિત્યસિદ્ધ એતિ । તત્રાર્દનુમિ નિત્યસિદ્ધ્ ઇતર કેચન સાધનૈમુક્ત અન્યેવધ્વા દતિમેદ્ । પુદ્ગલાસ્તિકાય પોદ્ધા-પૃથિવ્યાદિચત્વારિભૂતાનિ સ્થાવરં જગમચેતિ ॥

(ઘ)—સ્તપ્રમા વ્યાપ્યામા પળ પ્રાય ડપર પ્રમાણેજ છે ॥

તેમજ અર્વાચીન વિદ્વાનોએ બ્રહ્મસૂત્ર ઉપર બાધ્ય લખ્યા છે તેમા પ્રાય : એ બાબને વિદ્વાનોની શૈલીનું અનુકરણ કરેલું છે.

એટલામાટે એ બન્નેમાંથી કોઈએક વિદ્વાન (શંકરસ્વામી અથવા ભાસ્કરાચાર્ય) ના લેખ પર વિચાર કરી લેવાથી સર્વેના લેખનો વિચાર થઈ જાય છે. માટે એજ બન્ને લેખનો અહિં વિચાર કરીએ છીએ—

(દષ્ટિ લેઠ) પૃ. ૧૬૧ થી.

ખીજા વિદ્વાન ગ્રાહ્ય ગમેતે કહે પણ અમે તો એ કહેવાનું, સાહસ નથી કરી સકતા કે શંકરાચાર્ય આદિવિદ્વાનોએ અનેકાંતવાદના સ્વરૂપ ને સમજ્યાજ નથી એવું કહેવું તે તો તેમનું ઘોરઅપમાન કરવા જેવું છે. હાં એટલું તો અમેા અવશ્ય કહીશું કે તેમને અનેકાંતવાદનું જે ખંડન કર્યું છે તે તેના-અનેકાંતવાદના સ્વરૂપને અનુરૂપ નથી. જે પ્રમાણે શંકરસ્વામીના અનિર્વાચનીય-વાદના સિદ્ધાંતની સાથે તેમના પ્રતિપક્ષી વિદ્વાનોએ જળગળસ્તી કરી છે અર્થાત્ અનિર્વાચનીય શબ્દના મનમાન્યા અર્થવા તાત્પર્ય કલ્પના કરીને તેનું યથાર્થિ ખંડન કરીને સ્વામી શંકરાચાર્યની સાથે અન્યાય કર્યો છે. એજ પ્રમાણે જૈનદર્શનના અનેકાંતવાદની સાથે સ્વામી શંકરાચાર્ય અને ભાસ્કરાચાર્ય પ્રભૃતિ વિદ્વાને પણ ખરેખરે અન્યાયજ કરી રહ્યા છે. એનું કારણ પરસ્પરનો દષ્ટિલેઠ છે. જે દષ્ટિને લઈને જૈનદર્શનમાં અનેકાંતવાદના સિદ્ધાંતની કલ્પના કરી ગઇ છે તેજ દષ્ટિથી જો શંકરાચાર્ય પ્રભૃતિ વિદ્વાનો તેની આલોચના કરતા તારે તો તેમનો પ્રતિવાદ વિચારપૂર્ણ- કહ્યો અથવા માન્યો જાતો. પરંતુ વસ્તુસ્થિતિ એનાથી સર્વથા વિપરીત છે, અર્થાત્ જૈનદર્શનનો અનેકાંતવાદ કાંઈ ખીજો છે અને શંકરસ્વામી તેની કોઈ ખીજા રૂપમાંજ કલ્પના કરી રહ્યા છે. એ દષ્ટિ લેઠના કારણેજ એમનો પરસ્પરમાં વિરોધ છે.

ઉદાહરણાર્થ શંકર બાધ્યની નીચે લખેલી પંક્તિયોને જુઓ—

અબ્રહ્મસૂત્ર ૨.૨.૩૩ ના બાધ્યમા શંકરસ્વામી લખે છે—

“નહોકસ્મિન્ ધર્મિણિ યુગપત્ સદસત્વાદિ વિરુદ્ધ ધર્મસમાવેશઃ સંમ-
વતિ શીતોષ્ણવત્”

શીત અને ઉષ્ણતાની ચેઠે એક ધર્મમાં પરસ્પર વિરોધી સત્ત્વ અને અસત્ત્વ આદિ ધર્મોના એક કાલમાં સમાવેશ (સ્થિતિ) નથી થઈ શકતી. અર્થાત્ જે પ્રમાણે શીત અને ઉષ્ણતા એ બે વિરુદ્ધ ધર્મ એક કાલમાં એક જગો પર નથી રહી સકતા, તેજ પ્રમાણે સત્ત્વ અને અસત્ત્વ નો પણ એક કાલમાં એક

સ્થાન પર રહેવું નથી બની સકતું. એટલા માટે જૈનોનું સિદ્ધાંત ઠીક નથી.
“ નાય મમ્યુપગમો યુક્ત : ”

(મહામતિ ભાસ્કરાચાર્યે પોતાના ભાષ્યમાં એજ વાતને ખીન પ્રકારથી લખી છે પરંતુ આશયમાં ફેર નથી x

ભાષ્યના વ્યાખ્યાકારોએ અહીં એ પ્રકારનું વર્ણન કર્યું છે કે-જે વાસ્તવમાં સત્ છે તે સદા સર્વ તરફ સર્વ રૂપથી સત્જ રહેશે.

જેમ આત્મા જ્યાં કોઈમાં, કોઈ પ્રકારે કોઈ સ્વરૂપથી સત્વપદ્ધતિની ઉપલબ્ધિ થાય છે તે વસ્તુથી સત્ નથી તેમા જે સત્વ છે તે કેવલ વ્યવહારિક છે અર્થાત્ વ્યવહાર માત્રને લઇને તેને સત્ કહી શકાશે પરમાર્થથી તે સત નથી જેમ પ્રપંચ (વાચસ્પતિ મિશ્ર)

જે સત્ છે તે સદા સત્જ રહેશે કહી અસત્ નથી થઇ શકતું જેમ “પ્રમ્હ” અને જે અસત્ છે તે સદા અસત્જ રહેશે જેમ શયવિષાણુ સસલાતું સ્ત્રીંગ. અને પ્રપંચ એ બન્ને (સત્-અસત્) થી વિલક્ષણ છે. આથી એકાંતવાદજ યુક્તિયુક્ત છે, અનેકાંતવાદ નથી (ગોવિંદાચાર્ય) *

“ જે પદાર્થ ” છે ” તેને ‘ છે ’ અને ‘ નથી ’ એ કેવી રીતે કહી શકાય,
(ભાસ્કરાચાર્ય)

ઉપર્યુત ભાષ્ય અને તેની ટીકાઓના લેખથી જે વાતો સાગિત થઇ,

(૧) સત્ અસત્નો અને અસત્ સત્નો અત્યંત વિશેષી છે.

(૨) જેનો કદિ કોઇ રૂપમા ણાધ ન હોય તે સત્ (પ્રમ્હ), અને જેની કોઇ દશામા પણ કદિ પ્રતીતિ ન થાય તે અસત્ છે (શશશ્રંગ) તેમજ પ્રપંચનો ણાધ પણ થાય છે (પ્રમ્હ સાક્ષાત્કારના ઉત્તર કાલમાં) અને પ્રત્યક્ષ રૂપથી પ્રતીતિ પણ થાય છે એથી તે ન કેવલ સત્ અને ન અસત્ કિંતુ બન્નેથી વિતરણ છે. આથી સિદ્ધ થયું કે જે વસ્તુથી સત્ છે તે અસત્ કદિ નથી થઇ

+ તંત્રદ મુન્નંતે નૈકસ્મિન્ ધર્મિણ્ય નેભવત્ કયમકો ભાવોઽસ્તિચનાત્તિચસ્થાયદાસ્તીત્ય વર્ણયિત વિરાધાત્ ૨૨૧૩૩ (નું ભાષ્ય)

+ “ एतदुक्तं भवति-सत्यं यदस्ति वस्तुत एतन्मोक्षा सर्वदा सर्वत्र सर्वत्रमना निर्ववनीयेन रूपेणा स्तये न नास्ति यथा प्रत्यगात्मा । यत् क्वचित् कथंचिद् केचि दात्मन स्तीत्युच्यते यथा प्रपंच तद् दशहारो न तु परमार्थन ” (ભામતિ)

• यदस्ति सत् सर्वत्र सर्वदा स-येव यथा मन्नात्मा.....

यदस्ति तन्नास्तये यथा सप्तविषाणादि प्रपंचस्तु भय विલक्षण एतत्प्रेकર્तवादः एव युक्तो ना नैकांतवादः (रत्नप्रभा)

શકતું (શક્ય). અને જે સર્વથા અસત છે તે સત્ કદિ નથી બની, શકતું (શશદ્વૃગ). તેમજ પ્રપંચ-જગત્ ન સર્વથા સત છે અને, નથી અસત, (આથી ખરેખર સિદ્ધ થયું કે તે કથંચિત્ મત્ અસત ઉભય x ૩૫ છે.) જુવો તેમનું તૈતિરીય ઉપનિષદનું બાખ્ય--દ્વઘુન વ્યવહારવિષય માપેક્ષિકં સત્યં મૃગતુષ્ણિકાદયં તાપેષ્યા ઉદકાદિ સન્ય મુચ્યતે ૨૧૬

તેમજ શંકર સ્વામીએ અલીકમા અને અસત્યમા જેમ માન્યો છે. આકાશ કુસુમ, મૃગતુષ્ણા આદિ અલીક પદાર્થ છે એ પદાર્થની તુલનામાં જગત્ ને શંકર સ્વામીએ મત્ય કહ્યું છે. એટલા માટે શંકરના મતમા જગત્ અલીક નથી, સક્તિ પણ મિથ્યા નથી, તૈતિરીય બાખ્ય જુવો, '

કેવલં બ્રહ્માનાં સન્મુખજ જગત્ અસત્ કહ્યું છે જુવો--

(ઉપનિષદનો ઉપદેશ ભાગ ૨ દિંદી અનુવાદ પૃ. ૬૦ વેપક પં. કોલિકેશ્વર બદાચાર્ય એમ. એ. વિદ્યારના)

જે પ્રમાણે સત્ અને અસતનો આપસમાં અત્યંત વિરોધ હોવાથી એકજ પદાર્થને સત્ અસત ઉભયરૂપ માનવા કદિ યુક્તિ યુક્ત નહીં છે. 'એના સિવાય એક અનેક, નિત્ય અનિત્ય, અને વ્યતિરિક્તાડ્યવ્યતિરિક્તત્વ આદિ ધર્મોના સંબંધમાં પણ એજ ન્યાય સમજી લેવો જોઈએ. *

અર્થાત્ જેમ એકજ પદાર્થ સત્ અસત ઉભયરૂપ નથી થઈ શકતા તેજ પ્રમાણે તેને એક અનેક, નિત્ય અનિત્ય અને ભિન્ન અભિન્ન પણ નહીં મળી શકશે. અથવા એમ કહીયે કે જે પ્રમાણે સત્વ અસત્વનો એક ધર્મીમાં યુગપત્ સમાવેશ નથી થતો તેમજ એકત્વ અનેકત્વ અને નિત્યા નિત્યત્વ આદિ, ધર્મ પણ એક સ્થાનમાં નથી રહી શકતા. પરંતુ જૈન દર્શન એના વિરુદ્ધ એવું જ માને છે, અર્થાત્ પરસ્પર વિરુદ્ધ ધર્મોને પણ તે એકસ્થાનમાં સ્થિતિને અંગીકાર કરે છે. એથી તેમનું મંતવ્ય સર્વથા અનુભવ વિરુદ્ધ અને યુક્તિ વિરુદ્ધ હોવાથી અંગત છે માટે ત્યાજ છે.

" અસંગત મિત્ર માર્હતે મતે " (શાં. મા)

શંકરાચાર્ય આદિ વિદ્વાનો નો આ ચાલતા વિચયમાં એજ મત છે એનાજ અનુસાર તેઓએ જૈન દર્શનના અનેકાંતવાદ નું યોદ્ધી પ્રૌઢતાથી ખરું ન કહ્યું છે. પરંતુ અમારા ખ્યાલમાં ઉક્ત વિદ્વાનો નો એ રૂપમાં અનેકાંતવાદ

x શંકર ૨૧ મીએ જગત્માં આપેક્ષિક નત્યતાનો સ્વીકાર અપેક્ષા રૂપી કયો છે.

*જૈનેશ્વરેક-નિત્યાનિવ-વ્યનિરિક્ત વ્યનિરિક્તવ્ય નૈકાનાન્યુગમા નિરાશ્વા મનંધ્યા,

(શાંકર માખ્ય)

‘યા સ્યાદ્વાદનું’ ખંડન કરવું તેની સાથ (અનેકાંતવાદની સાથ) ખરેખરે અન્યાય કર્યો છે જૈન દર્શનનો અનેકાંતવાદ વા સ્યાદ્વાદ એવો નથી જેવો કે શંકરાચાર્ય આદિ વિદ્વાનોએ સમજ્યો અથવા માન્યો છે. કિંતુ તેનાથી વિલક્ષણ છે. જો સ્યાદ્વાદનું એજ સ્વરૂપ વાસ્તવ્ય હોત જો કે શંકરાચાર્ય આદિ વિદ્વાનોએ ખંડન ના માટે કલ્પના કરી છે, તો તો તેમના ખંડનની અવશ્ય કાંઈ કિમત થતી ? પરંતુ વસ્તુ સ્થિતી એનાથી સર્વથા વિપરીત છે, અર્થાત્ જૈન દર્શનના સ્યાદ્વાદનું તે સ્વરૂપજ નથી એટલા માટે પ્રતિપક્ષી વિદ્વાનો નો પ્રતિવાદ એક તત્ત્વ વિચારકના સામે કાંઈ પણ મૂઢ્યવાળો નથી.

(પ્રતિપક્ષી વિદ્વાનો ના ખંડનની તુલના ?) પૃ. ૧૬૬ થી

અનેકાંતવાદનું અથવા સ્યાદ્વાદનું જે સ્વરૂપ જૈન દર્શને પ્રતિષ્ઠાન કર્યું તેની સાથ જો પ્રતિવાદી હલના પ્રતિવાદનું મિલ્લાન કરી જોઈએ તો તે એક ખીબાથી કાંઈ પણ સંબંધ રાખતો હોયો પ્રતીત નથી થતો. ઘણું કરીને મતાંતરીય વિદ્વાનો ની આજ સુધી એજ ધારણા રહી અને છે કે પરસ્પર વિરુદ્ધ ધર્મોનો એક સ્થાનમાં સ્વીકાર કરવો તેનું નામ સ્યાદ્વાદ અથવા અનેકાંતવાદ છે, પરંતુ એ કેમ ? અને એ કેવો ? એના પર કોઈએ પણ અધિક લક્ષ નથી આપ્યો. એજ કારણે જૈન દર્શનના સ્યાદ્વાદ પર પ્રતિપક્ષી વિદ્વાનોએ અનેક પ્રકારના મિથ્યા ઉચિતા નુચિત આક્ષેપ કર્યો છે x અને એ પણ સત્ય છે કે-તે આક્ષેપોનો ઉત્તર આપતાં કેટલાક જૈન વિદ્વાનોએ પણ કોઈ કોઈ જગો પર ભાષા સમિતિ સર્વોચ્ચ અધિકારમાં હસ્તાક્ષેપ કરી દીધો છે + એ પ્રમાણે મનો માલિન્યતાનું કારણ, તરવ વિપયની અજ્ઞાનતા અને વધી પડેલા એકાંત કષ્ટિ લેહના સિવાય બીજું કાંઈ નથી. જાણે કાંઈ પણ હોય હવે અહીં વિચાર એ વાતનો કરીએ છીએ કે જૈન દર્શનના સ્યાદ્વાદનું યા અનેકાંતવાદનું ખરું સ્વરૂપ શું ? અર્થાત્ પરસ્પર વિરોધી ધર્મોની સત્તાને એક અધિકરણમાં જૈન દર્શન માને છે યા કે નહીં ? અગર માને છે તો કેવા રૂપમાં ? તેમજ તેમના આ મંતવ્યના અનુસાર જ અનેકાંતવાદના પ્રતિષ્ઠાવી વિદ્વાનોએ તેમનું ખંડન કર્યું છે યા તેની યથામતિ સ્વરૂપ કલ્પના કરીને પ્રતિવાદ કર્યો છે ?

x અતથા નિર્ધોરિતાર્થશાલં પ્રણયન્મત્તોન્મત્તવદ્વનુપદિયવચનઃ સ્વાત. (શાં. મા. પૃ. ૮૮૩)

“ તત્ત્વે જ્ઞાને પ્રલયન્તુ ન્મત્તત્ત્વ સ્તોર્યકરઃ સ્વાત ” (માસ્કરાચાર્યઃ)

+ દૂપયં દત્તણ્ણોચઃ સ્યાદ્વાદં નતુ પંડિતઃ

અન્નપ્રલયં સુજ્ઞાના ન દૈવઃ; નર્હ્યંતુ ॥ ૬૮ ॥

અપ્યા, ૩, અધિ. ૧ ૩. યજ્ઞોવિજય)

ત્યાં સુધી અમે જૈન દર્શનનો અભ્યાસ કર્યો છે ત્યાં સુધી અમે એ નિઃશંકપણાથી કહી શકીએ છે કે પરસ્પર વિરુદ્ધ ધર્મોનું એક સ્થાનમા વિધાન કરવું એ પ્રકારના સ્વાદ્વાદનું સ્વરૂપ જૈન દર્શનને અભિગતજ નથી. કિંતુ અનંત ધર્માત્મક વસ્તુમાં-અપેક્ષાકૃત લેલથી જે જે ધર્મ ગ્રહ્યા હુવા છે તેમના તે તે અપેક્ષાથી વસ્તુમાં સ્વીકાર કરવાની પદ્ધતિને જૈન દર્શન, અનેકાંતવાદ અથવા સ્વાદ્વાદના નામથી ઉલ્લેખ કરે છે.

જે પદાર્થ જે રૂપથી સત છે તેણે તેજ અસત, એવં જે રૂપથી જે નિત્ય છે, તેને તેજ રૂપથી અનિત્ય, નનો જૈન દર્શન કહે છે અથવા માને છે અને ન તો એ પ્રકારની સમ્મતિ આપે છે. અથવા એ વાતને એકમાણે-સમજે કે એકજ પદાર્થમાં જે રૂપથી સત્ત્વ છે તેજ રૂપથી તેમાં અસત્ત્વ પણ છે, તેમજ જે રૂપથી પદાર્થમાં નિત્યત્વ છે તેજ રૂપથી તેમાં અનિત્યત્વ પણ છે એ પ્રકારની માન્યતા જૈન દર્શનની નહીં છે. જૈન વિદ્વાનોએ એ જામને ઘણાજ સ્પષ્ટ સખ્દોમાં દૂર કરવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે. (૧) તેના પર જો મતાંતરીય વિદ્વાન સમ્પ્રકપણાથી ધ્યાન ન દે તો એમાં જૈન દર્શન અથવા જૈન વિદ્વાનનોનો શો દોષ ?

સ્થાણુ નો એ કોઇ અપરાધ નથી જે કે નેત્ર હીન તેને નથી દોષતો એમ ચરકાચાર્ય કહે છે. ✕

આથી શંકરાચાર્ય પ્રભુતિ વિદ્વાનો નો- “ જે પદાર્થ સત્-રૂપ છે તે અસત નથી થઇ શકતો, અથવા પદાર્થમાં જે રૂપથી સત્ત્વ છે તે રૂપથી અસત્ત્વ તેમા નથી રહી શકતો એ કથનની સાથ જૈન દર્શન નો કોઇ વિરોધ નહીં છે, જૈન દર્શન પણ તે પદાર્થમાં જે રૂપથી સત્ત્વ છે તે રૂપથી અસત્ત્વનો સ્વીકાર નથી કરતા અર્થાત્ એ વિષયમા એ સર્વેનું મંતવ્ય એક ગ્રસ્થું જ છે. આવી દશામા પ્રતિપક્ષી વિદ્વાનો ના દ્વારા અનેકાંતવાદ પર ઉક્ત રૂપથી જે આક્ષેપ કર્યો ગયો છે અને જેના આધાર પર તે અનેકાંતવાદના સિદ્ધાંત ને મિથ્યા યા ઉન્મત્ત પ્રલાપ બતાવે છે તે કોઇ મૂલ્યવાન પ્રતીત નથી થતો. જે વાત જૈન દર્શનને અભીષ્ટ જ નથી તેને જખર જરૂરી તેના ગણમાં ઘાતી અને પછી

(૧) ક-“ ન સત્ત્વ યદેવ સત્ત્વ તદેવામ વ મરિતુ મર્દતિ વિધિ પ્રતિષેધત્પનયા વિરુદ્ધ ધર્મોપાસેનાડનયોરે વયાયોગાત્ ” નહિ વર્થ યેનૈવ પ્રકારણ સત્ત્વ, તેનૈવાસત્ત્વં યેનૈવાસત્ત્વં તેનૈવ સત્ત્વં મમ્પુમેન, કિંતુ ” દરવાદિ ।

(મ્યાદાદ મંજરી પૃ. ૧૦૮)

યદિ યેનૈવ પ્રગરેણ મત્ત, તેનૈવા સત્ત્વ, યેનૈવ સત્ત્વં તેનૈવ મત્ત મમ્પુમેયેત તદા મ્યાદિરોપ શ્યાદિ । (રાનાકરાવનારિકા ૫ પરિષ્ઠ, પૃ ૮૬)

“નાયં સ્થાણો રપરાધો યદેન મંધો ન પદ્યતિ ” (નિરુક્તે યાસ્કરાચાર્ય)

તેની તેજ નિમિત્તથી પ્રતારણા કરવી કયા સુધી ન્યાય સંગત છે. એનો વિચાર પાઠક સ્વયં કરી લે.

અમારા વિચારમાં તો એ ખંડન જૈન દર્શનના અનેકાંતવાદનું નથી કે જે શંકરાચાર્ય આદિ વિદ્વાનોએ કર્યું છે. કિંતુ એકજ રૂપથી નિરપેક્ષપણથી પદાર્થને સત્ અસત્ રૂપ માનવાવાળાનું છે—કોન જાણે એવું પણ કોઈ માનતું હશે ? “ મિથ્યમતિ હિ લોકઃ ” સંસારમાં અનેક વિચારના લોક વિદ્યમાન છે તેમના માટે શંકરાચાર્ય આદિનું કથન જલેજ ઉપયુક્ત સમજાયું નથી ? એ વિષયમાં તો જૈન દર્શન પણ તેમના પ્રતિપક્ષી વિદ્વાનોની સાથે સહમત છે.

(જૈન દર્શન કેવા પ્રકારથી વસ્તુને સદસત્ રૂપ માને છે) પૃ. ૧૭૦ થી.

ઉપયુક્ત વિવેચનથી એ પ્રમાણિત થયું કે— શકર સ્વામી પ્રભૃતિ વિદ્વાનોએ જે સિદ્ધાંતનું ખંડન કર્યું છે—અર્થાત્ જૈને અસંગત યા ઉન્મત્ત પ્રલાપ ખતાવ્યો છે તે સિદ્ધાંત વારતવમાં જૈન દર્શનનું સિદ્ધાંત નથી. એટલા માટેજ તેમનું એ ખંડન જૈન—અનેકાંતવાદનું ખંડન નહીં કહી શકાય અને એ પણ સિદ્ધ થયું કે શંકરાચાર્ય આદિ વિદ્વાનોનો જે પ્રકારે આ મત (પદાર્થ એકજ રૂપથી સત્ અસત્ ઉભયરૂપ છે) અસંગત પ્રતીત થયો એજ પ્રમાણે જૈન દર્શન પણ એનાથી સહમત નહીં છે. અર્થાત્ તે પણ ઉક્ત મંતને અસંગતજ માને છે. એટલા માટે એ વાત સારી રીતે સાબિત થઈ ગઈ કે પ્રતિપક્ષી વિદ્વાનોએ જે સ્વરૂપની કલ્પના કરીને અનેકાંતવાદનું ખંડન કર્યું છે તે સ્વરૂપ જૈન દર્શનના અનેકાંતવાદનું નહીં છે જૈન દર્શનનો અનેકાંતવાદ તેનાથી ભિન્ન પ્રકારનો છે.

હવે અહીં એ વાતનો વિચાર કરવાનો બાકી રહે છે કે— જૈન દર્શનના અનેકાંતવાદનું વાસ્તવ સ્વરૂપ શું છે ? અર્થાત્ જૈન દર્શન એકજ પદાર્થ સત્ અસત્ ઉભય રૂપ કેવા પ્રકારથી માને છે, તથા તેમની માન્યતામાં પણ વિરોધનો પ્રકાર થઈ શકે છે કે નહીં. જૈન દર્શનને કોઈપણ પ્રતીયમાન પદાર્થ એકાંતપણથી સત્ વા અસત્ નિત્ય અથવા અનિત્ય રૂપથી અભિમત નથી તેમના મતમાં વસ્તુ માત્રજ અનેકાંત અર્થાત્ અનેક ધર્મોથી યુક્ત છે. સત્વ અસત્વ નિત્યત્વ અનિત્યત્વ આદિ સર્વ વસ્તુના ધર્મ છે x વસ્તુના જે પ્રકારે સત્વ વા અનિત્યત્વ રહે છે તેજ પ્રકારે અસત્વ અને અનિત્યત્વ પણ વિદ્યમાન

પરંતુ એકજ રૂપથી નહીં પણ બિન્ન રૂપથી. અર્થાત્ જે રૂપથી વસ્તુમાં સત્ત્વ
 યા નિત્યત્વનો નિવાસ છે તેજ રૂપથી તેમાં—અસત્ત્વ યા અનિત્યત્વને
 રચાત નથી, કિંતુ સત્ત્વાદિ કોઈ બીજા રૂપથી વસ્તુમાં રહે છે, અને અસત્ત્વાદિ
 કોઈ બિન્ન પ્રકારથી નિવાસ કરે છે એ પ્રમાણે પ્રકાર ભેદ યા અપેક્ષા-
 ભેદથી, જાનેજ ધર્મ, વસ્તુમાં રહ્યા હુવા છે. આથી સાપેક્ષપણાથી વસ્તુ
 સત્ અને અસત્ ઉભય રૂપ છે, એજ પ્રમાણે અપેક્ષા કૃત ભેદથી નિત્યા
 નિત્યત્વ આદિ ધર્મ પણ રહેલા છે, આ દશામાં વિરોધની કોઈ અશંકા
 રહેતી નથી !

• ८ • (लिखित विषयानुं विशेष रूपध्री कृत्य) पृ. १७२ बी.

જોન દર્શનમાં વસ્તુ તત્વનો વિચાર તેના (વસ્તુના) સ્વરૂપના અનુસાર
 કર્યો છે. લૌકિક અનુભવથી વસ્તુનું જે સ્વરૂપ પ્રતીત થાય તેના અનુસાર
 કરેલો વિચારજ સુક્તિ યુક્ત કહેવાય. આ માન્યો જાય છે, વસ્તુ સ્વરૂપનો વિચાર
 કરતાં અનુભવથી તે એકાંતપણાથી સત્ (ભાવરૂપ) કિંવા અસત્ (અભાવ)
 રૂપ પ્રતીત નથી થતું, કિંતુ અનેકાંત-સત્, અસત્-ભાવ અને અભાવ રૂપથી
 જ તેની પ્રતીત થાય છે. આથી વસ્તુને સરંધા મત્ (ભાવ રૂપ) કીંવા અસત્
 (અભાવ રૂપ) જ ન માનીને સત્ અસત્-ભાવ અભાવ ઉભય રૂપથીજ
 સ્વીકાર કરતાં સુક્તિ યુક્ત અને પ્રમાણના અનુરૂપ છે. પરંતુ વસ્તુ (પદાર્થ)
 જે રૂપથી સત્ (ભાવરૂપ) તેજ રૂપથી અસત્ (અભાવ રૂપ) પણ છે એવી
 એવી માન્યતાને જોન દર્શનમાં સ્થાન નથી આપ્યું, જોન દર્શન કોઈજ
 રૂપથી વસ્તુને સત્ અને અસત્ નથી માનતા કિંતુ સત્ વસ્તુને તે તેના
 સ્વભાવની આપેશાથી કહે છે, અને અનત્ (અભાવ રૂપ) અન્ય વસ્તુની આપેશા
 થી કથન કરે છે. એ તત્વને સ્પષ્ટી કરવાને માટેજ જોન દર્શનમાં સ્વરૂપ
 અને પર રૂપ એ બે શબ્દોનું વિધાન કર્યું છે. સ્વરૂપની આપેશાથી વસ્તુમાં
 સત્ત્વ, અને પરરૂપની અપેશાથી અસત્ત્વ, એમ અપેશા દ્વિત બેદથી વસ્તુનું અને
 કાંત-સત્ અસત્, ભાવ અભાવ, નિત્ય અનિત્ય સ્વરૂપજ જોન દર્શનને
 અભિમત છે.

એ વિષયની ચર્ચા કરતા યકા ગઈને વિદ્યાનોએ જે મિદ્દાન રિપર થયો તેનો સ્વારાંશ આ પ્રકારે છે.

૧ અમો એકજ રૂપથી વસ્તુમાં સત્ત્વ અને અસત્ત્વને અંગીકાર નથી કરતા જેથી કે વિરોધની સંભાવના થઈ શકે કિંતુ મત્ત તેમાં સ્વરૂપની અપેક્ષાથી અને અસત્ત્વ પરરૂપની અપેક્ષાથી છે. એટલા માટે વિરોધની કોઈ આશંકાજ નથી.

૨ નિત્યા નિત્ય હોવાથી વસ્તુ જેમ અનેકાંત છે. તેમજ સદસત્ રૂપ હોવાથી પણ અનેકાંત છે, તાત્પર્ય કે-વસ્તુ નિત્યા નિત્યની પેઠે સત્ અમત્ત રૂપ પણ છે.

(શંકા)-આ કથન વિરુદ્ધ છે એકજ વસ્તુ સત્ અને અસત્ રૂપ નથી થઈ શકતી, સત્ત્વ અસત્ત્વનો વિનાશક છે, અને અસત્ત્વ સત્ત્વનો વિરોધી છે, જો એવું ન હોય તો મત્ત અને અસત્ત્વ બન્ને એક જ થઈ જશે, આથી જ સત્ છે તે અસત્ કેવી રીતે ? અને જો અસત્ છે તે સત્ કેવી રીતે કહી શકાશે, એટલા માટે એક જ વસ્તુને સત્ પણ માનવું અને અસત્ પણ સ્વીકારવું અનુચિત છે.

(સમાધાન)-આ કથન ઠીક નહીં છે કેમકે-જો અમો એક જ રૂપથી વસ્તુમાં સત્ત્વ અને અસત્ત્વને અંગીકાર કરીએ તારે તો વિરોધ થઈ શકે છે પરંતુ અમો એવું નથી માનતા, તાત્પર્ય કે-જો રૂપની વસ્તુમાં સત્ત્વ છે તેજ રૂપથી જો તેમાં અસત્ત્વ માનીએ તેમજ જો રૂપથી અસત્ત્વ છે તેજ રૂપથી સત્ત્વનો સ્વીકાર કરીએ તારે તો વિરોધ થઈ શકે છે, પરંતુ અમો તો વસ્તુમાં જો રૂપથી સત્ત્વ માનીએ છીએ તેનાથી ભિન્ન રૂપથી તેમા અસત્ત્વને અંગીકાર કરીએ છીએ અર્થાત્ સ્વદ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાલ-ભાવની અપેક્ષાથી તેમાં સત્ત્વ અને પર દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાલ ભાવની અપેક્ષાથી અસત્ત્વ છે. એટલા માટે અપેક્ષા ભેદથી સત્ત્વ અસત્ત્વ બન્ને જ વસ્તુમાં અવિરુદ્ધ પથ્થાથી રહી શકે છે. એમાં વિરોધની કોઈ આશંકા જ નથી.

(રત્ન પ્રભાચાર્ય)

૧ નદિ ક્યં યૈવ પ્રકારેણ સત્ત્વં તેનૈવા સત્ત્વ, યૈવૈવા સત્ત્વં તેનૈવ સત્ત્વમભ્યુપેમઃ કિંતુ સ્વરૂપ દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાલ-ભાવૈ. સત્ત્વં, પરસ્પર દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાલ-ભાવૈ સ્વડસત્ત્વં તદા ક વિરોધાત્ વકાશઃ (સ્માદ્વાદ મંજરી પૃ ૧૦૮)

૨ एवं सदसत् अनेकातोपि नन्वत्र विरोधः । यद्यमेकमेव कुंभादि वस्तु सत्त्वं, असत्त्वं भवति । सत्त्वं हि अमत्तं परिहारेण व्यवस्थितं, असत्त्वमपि सत्त्वपरिहारेण. अन्यथा तयोर् विरोधः स्यात् । ततश्च तद्यदि सत्त्वं कथं समत् ? अथाऽयत्तं कथं सदिति ? तदनवदात् । यतोयदि, यैवैवं प्रकारेण सत्त्वं तेनैवासत्त्वं यैवैवामत्तं तेनैवमत्तं मभ्युपेयेत् तदा स्याद्विरोधः । यदातु स्वरूपेण पट्टादिवैवं-स्वद्रव्येण हिरण्यं मयादिवैवं, स्वक्षेत्रेण नामरादिवैवं, स्वकालत्वेन वासंतिकादिवैवं सत्त्वं । पररूपादिनातु पटत्र, तंतुत्र-ग्राम्य १-गमिस्त्वदिना असत्त्वं । तदा क विरोधः योऽपि । रत्नकारावतारिका (परि. ५, पृ. ८६)

... ૩ સત્વ-વસ્તુનો ધર્મ છે, તેનો જો સ્વીકાર ન કરીએ તો ખર વિધાણની પેઠે વસ્તુમાં વસ્તુત્વ જ નહીં રહેશે. એટલા માટે વસ્તુ સત્ છે તેમજ સત્ત્વની પેઠે તેમાં-વસ્તુમાં કથંચિત્ અસત્વ પણ છે કારણકે-જે પ્રમાણે સ્વરૂપાદિની અપેક્ષાથી વસ્તુમાં સત્વ અનિષ્ટ નથી, તેજ પ્રમાણે જો પર રૂપાદિથી પણ અનિષ્ટ ન હોય તો વસ્તુના પ્રતિ નિયમ નો વિરોધ થશે.

આથી સ્વરૂપાદિની અપેક્ષાથી જેમ વસ્તુમાં સત્વ ઇષ્ટ છે, તેમ પરરૂપાદિકથી નથી એનો તાત્પર્ય એ થયો કે-સ્વરૂપાદિની અપેક્ષાથી વસ્તુમાં સત્વ અને પરરૂપાદિની અપેક્ષાથી અસત્વ, આથી અપેક્ષા કૃત બેઠથી સત્વાડ-સત્વ ધર્મને જ વસ્તુમાં વિના કોઈ વિશેષથી રહ્યા છે x (વિધાનકે સ્વામી)

(ક) વસ્તુ સ્વ દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાલ-ભાવ રૂપથી સત્ અને પર દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાલ-ભાવ રૂપથી અસત્, આથી સત્ અને અસત્ ઉભય રૂપ છે અન્યથા વસ્તુના અભાવનો-ઘટાદિ રૂપ વસ્તુના અભાવનો પ્રસંગ થયે. અર્થાત્ જે પ્રમાણે સ્વ દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાલ-ભાવની અપેક્ષાથી વસ્તુ છે, તેજ પ્રમાણે જો પર દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાલ-ભાવ રૂપથી પણ વસ્તુ સત્ જ હોય તો ઘટાદિ વસ્તુ જ નથી કરી શકવી કેમકે તે પોતાના સ્વરૂપની પેઠે પોતાનાથી વિન્ન પર દ્રવ્યાદિ રૂપથી પણ સ્થિત હોય છે. એમજ પર દ્રવ્યાદિ રૂપથી ઘટાદિ પદાર્થ જેમ અસત્ છે તેમજ સ્વ દ્રવ્યાદિ રૂપથી પણ અસત્ થઈ જાય તો ઘટાદિ પદાર્થ ગદર્ભ સીંગની પેઠે સુંદ જ કરશે (આથી સાપેક્ષપણાથી વસ્તુ સહ સહ રૂપ જ સ્વીકાર કરવી જોઈએ).

३ तत्र मातृं वस्तु धर्मः तदनुगमे वस्तुनो वस्तुत्वाद्योगात्, स्वरविभागादिवत् । तथा
 कर्षादि दुर्गुणं स्वरूपादिनिमित्तं पररूपादिभिरपि वस्तुनोऽसम्बन्धिनां प्रति निमित्तत्वरूपाभावात् ।
 वस्तु प्रतिनिवयं विरोधात् । (अष्ट सङ्ख्याः । परिच्छेद पृ. १२९)

× ततः स्यात् सदसदात्मका, पदार्थाः सर्वस्य सर्वव्यापकात् । नहि घटादिषु हीनायाहरण
स्थानं सर्वं त्रिधां कुर्वन्ति घटादि ज्ञानेया । तदुभयात्मनि दृष्टान्तः सुलभः, सर्वत्रयादिनां त्वेष्टतत्त्वस्य
स्वरूपेण सर्वेष्टनिष्ठ रूपेणान्वेष्टे च विग्रहाभावात् तद्वैष च दृष्टानोपपत्तेः । (लघु. ग. सू. १३१)

१३ स्वस्वार्थपक्षे तदवदानमयं कम्पु, न विषयमिति तथाऽभिज्ञात्, स्वस्वजनमाशिक्षं हि स्वस्वार्थ-
दिव्यपुत्रः। परंतु साक्षात् परस्वार्थं चतुष्टयपक्षया वा सात्त्विकं दर्शनं तद्विपरिणतं प्रवर्तयन् वा दर्शनं
यदानीति तत्प्रमाणतया नैवैव सात्त्विकं प्रतिपत्तव्यम् ॥ (अष्टादशोऽध्यायः, सू. १३५)

(६) यत्र सत्त्व-रज-तम-गुण-भावणेन सद्वर्तने, पर-द्रव्य-शेद-काल-भाव-
नमय-व्याप्तयः । तत्रापि सत्त्वोत्पन्नं भवति अभ्यसात् सदसमाय प्रणयान् (पदादिक्रमेण वस्तुतोऽसमाय-
प्रणयान्) इत्यादि । (अनेकान् जय पञ्चका)

“નહિ: સ્વપક્ષત્ત્વાભાવામાવરૂપતાં વિહાય વસ્તુને વિશિષ્ટતૈવ સંભવતિ”

વસ્તુમાં સ્વસત્તાનો ભાવ અને પર સત્તાનો અભાવ જો ન હોય તો તેનું વસ્તુનું વિશિષ્ટ સ્વરૂપ જ સંભવ નથી. યથા ચક્રનું (હરિમંદ્રસૂત્ર)

(૫) જેમ સ્વરૂપાદિની અપેક્ષાથી વસ્તુમાં સત્ત્વ છે તે જો પ્રમાણે પર રૂપાદિથી પણ તેમાં જો અત્ત્વ નહીં માનીએ તો એક જ ઘટાદિ વસ્તુ સર્વત્ર પ્રાપ્ત થઈ બીજા અર્થાત્ સર્વ વસ્તુઓ એક વસ્તુ રૂપ જ બની જાય (સંદ્રમ્મસૂત્ર)

(૬) કોઈ પણ વસ્તુ સર્વથા ભાવ અને અભાવ રૂપ નથી, કિંતુ સ્વરૂપની અપેક્ષાથી ભાવ અને પર રૂપની અપેક્ષાથી અભાવ રૂપ હોવાથી ભાવા ભાવ ઉભય રૂપથી જ વસ્તુ ને માનવી જોઈએ. (હેમચંદ્રાચાર્ય)

આ બધા વિવેચનથી એ સિદ્ધ થયું કે જૈન દર્શનને વસ્તુ સત્ અને અસત્ ઉભય રૂપ ધી છે. પરંતુ એક જ રૂપથી નહીં કિંતુ ભિન્ન રૂપથી અર્થાત્ સત્ત્વ સ્વરૂપથી, અસત્ત્વ પર રૂપથી, આથી પ્રતિવાદિ વિદ્વાનોએ જે એક જ રૂપથી સત્ત્વ અને અસત્ત્વની માન્યતા સ્થિર કરીને જૈન દર્શન પર વિશેષનો આશ્રય કર્યો છે. તે ઉચિત નથી કેમકે જૈન દર્શન, વસ્તુમાં એક જ રૂપથી સત્ત્વ સત્ત્વ ને અંગીકાર નથી કરતા એટલા માટે પ્રતિ પક્ષી વિદ્વાનોનું અહીં જૈન દર્શનના અનેકાંતવાદના અનુરૂપ નહીં કહી શકાય.

મહામતિ કુમારિલ ભટ્ટે વસ્તુના યથ થ સ્વરૂપને ખરેખર સમજ્યું અને તેમને મલોઠ વાર્તિકમાં સ્પષ્ટ પણે લખ્યું કે—

સ્વરૂપ-પરરૂપાભ્યાં નિત્યં સદસદાત્મકે
વસ્તુનિ જ્ઞાયતે કૌશિ-દ્રૂપં કિંચિત્ કદાચન.

(યુ. સ. ૬૭૬)

અર્થાત્ સ્વરૂપ અને પરરૂપની અપેક્ષાથી વસ્તુ સત્ અને અસત્ ઉભય રૂપ છે. “ સર્વોદિ વસ્તુ સ્વરૂપતઃ સદૃષં, પરરૂપતઃચાસદૃષં કથા ઘટો ઘટરૂપેણ તત્, પરરૂપેણસત્.”

સર્વ વસ્તુઓ સ્વરૂપથી સત્ અને પરરૂપથી અસત્ છે. જેમ ઘટ ઘટ-રૂપથી સત્ અને પરરૂપથી અસત્ છે. (ટીકાકાર)

(૫) -યથા સ્વદ્રવ્યો સંપ્રેક્ષ્યા સત્ત્વં તથા પરદ્રવ્યોસંપ્રેક્ષ્યાપિસત્ત્વં, તથા તદેવ ઘટાદિ વસ્તુ સર્વત્ર પ્રાપ્નોતિ તતથ સર્વેપદાર્થોડ્દેતાપતિત્વલ્લેખં હુણ્ણમોપયતે. (પ્રમેય રત્નકોવં પૃ. ૧૫)

૬ માંવા મોંબાત્મકતા હસ્તુનો નિવિંચ્યોડમાવં. ૧૧૧૧૧૨. નહિ મવૈકરૂપં વસ્તુ હિતિ વિશ્વસ્યં વૈરૂપ્યપ્રસંગાત્. નોપ્યડમાવૈકરૂપં નીરૂપત્વપ્રસંગાત્. કિંતુ સ્વરૂપેણ સત્તાત્ પરરૂપેણ ચાસદવાત્ ભાવાભાવરૂપં વસ્તુ તૈવ પ્રમાણ પ્રવૃત્તેઃ (પ્રમાણ મોંમાંસાં પૃ. ૬)

તેમજ પૈથેવિક દર્શનમાં પણ અભાવ નિરૂપણમાં એવાજ પ્રમાણનો ઉલ્લેખ છે. જેનું વર્ણન પૂર્વે આવી ચૂક્યું છે.

ભાસ્કરાચાર્યે પૂર્વ પદ્યમાં એ વાતનો કાંઈ ખુલાસો કર્યો છે પરંતુ એનું ખંડન કરતા તેમને તેજ શેલીનું અનુકરણ કર્યું છે. જે કે સ્વામી શંકરાચાર્યે કર્યું છે. તે કહે છે કે-“ ઘટ રૂપથી ઘટ સત્ છે અને ઘટ રૂપથી અસત્ એ પ્રમાણે સ્વરૂપ પરરૂપની અપેક્ષાથી વસ્તુ સદ્ અસદ્ રૂપ પણ યદ્ય સકે છે. ” આ કથન પણ ઠીક નથી કેમકે-સ્વરૂપાદિના વિષયમાં પણ સમસંગી નયનો પ્રવેશ છે. અર્થાત્-સ્વરૂપ પણ કંથયિત્ છે અને કંથયિત નહીં ઇત્યાદિ રૂપથી અનિશ્ચિત જ રહેશે x

પરંતુ વિચાર કરવાથી ભાસ્કરાચાર્યનું આ કથન કાંઈ સુકિત યુક્ત પ્રતીત નથી થતું, “ વસ્તુનું સ્વરૂપ અનેકાંત છે. ” જૈનદર્શનના એ સિદ્ધાંત નો આ અર્થ નથી કે પદાર્થો વ્યવસ્થાના માટે ઉપયુક્ત કરેલા શબ્દોમાં પણ અમો અનેકાંત શબ્દ નો જ મન માન્યા અર્થોમાં વ્યવહાર કરે. એ પ્રમાણે તો કોઈ દર્શનનો પણ કોઈ સિદ્ધાંત સ્થિર નથી થઈ શકતો. એ રીતિથી અનેકાંતવાદના સિદ્ધાંતનો પ્રતિવાદ કરવો, નિસ્સદેહ સામ્રાજ્યિક વ્યામોહ અને વિશિષ્ટ પક્ષપાત છે.

કોઈ સિદ્ધાંતનું મન માન્યું સ્વરૂપ કલ્પના કરીને તેની અવહેલના કરવી ન્યાયોચિત નથી કહી શકાતી. વેદાંત દર્શનના અન્યાન્ય ભાષ્યો અને ટીકાઓમાં પણ પ્રતિવાદની એજ શેલી છે. જેની આલોચના પૂર્વે કરી ચૂક્યા છીએ. એટલા માટે તેનો પૃથક્ ઉલ્લેખ કરવો અનાવશ્યક છે તેમજ તે લેખો ? વિચાર કરવો પણ પિષ્ટ પ્રેરણ છે. ॥

જૈન-વૈદિક દર્શન કારોના કાલનો નિર્ણય.

જૈન વિદ્વાનો-

હિમારવામિ-

જૈન સાહિત્યમાં ઇત્યાદિક પદ્ધતિનો મુત્રધાર એમનેજ કર્યો છે. એમના માટે જૈન ધર્મની મુતાબર વિંગતર જન્ને સંપદાયોના હરદયમાં સમાન આદર

x નવુ પટરૂપેણ ઘટોનાસ્તિ દ્વેન રૂપેણ સ્તીત જો વિરોધ, ઉપરતે સ્વરૂપેણ સત્તમંતો નયસ્યા વિરોધઃ । સ્વરૂપ મહીત્વપિ સ્વામાતીત્વપિ તત્ત્વનયવત્તાનમંભ્યાઃ । માસ્કરીય પ્રદ્યમૂત્ર માપ્ય ૨૧૨૧૨૩ । જૈન દર્શન અનેકાંતવાદને અનેકાંતરૂપથી સ્વીકાર કરે છે ‘અનેકાંત સ્વામ્યડનેકાંતનુવિદ્વેકાંતગર્ભવાત’ એટલા માટે અદ્ બપર જે વિષયમાં તેના પદોપયુગ ઉદ્ભવન કરી કથા છે તે મુસંજન નહીં છે. એ વાતની ચર્ચા અમો પૂર્વે કરી આપ્યા છીએ

છે. એટલાજ માટે એમને બનાવેલા તત્વાર્થ સુત્ર પર બંનેજ પક્ષના વિદ્વાનોએ અનેક મહત્વપુર્ણ વ્યાખ્યાન લખ્યા છે. જૈન પરંપરાથી એમનો સમય વિક્રમની પ્રથમ શતાબ્દી માની ગઇ છે. પરંતુ એ વિષયમાં વાસ્તવિક ઐતિહાસિક વસ્તુ શું છે ? તેનો હજી સુધી કોઇ ચુકાવ નિર્ણય નથી થયો.

સિદ્ધસેન દિવાકર

જૈન દર્શનિક સાહિત્યમાં એમને એજ સ્થાન છે જે વર્ષક સાહિત્યમાં કુમારિલ ભટ્ટ, શંકરરામી, ઉદયના આર્ય, અને વાચસ્પતિ મિથ્ર, અદિ દર્શનિક વિદ્વાનોને છે જૈન સાહિત્યમાં પદ્ધતિને વિશિષ્ટ સ્વરૂપ આપીને તેને સુચારુરૂપથી વિકાસમાં લાવવાનું સર્વથી પ્રથમ ગ્રેય એમનેજ છે. જૈન સાહિત્યમાં એમનાથી પ્રથમ ન્યાયશાસ્ત્રનો કોઇ વિશિષ્ટ ગ્રંથ બનેલો ઉપલબ્ધ નથી થતો પ્રજ્ઞાતુ લાવી અન્ય જર્મન દર્શનિકોએ માત્ર એમનીજ શૈલીનું અનુકરણ કર્યું છે. એમની કૃતિયોનું ધ્યાન પુર્વ અવલોકન કરવાથી પ્રતીત થાય છે કે એ દર્શન શાસ્ત્રોના પારગામી, સંસ્કૃત પ્રાકૃત ભાષાના પ્રઉદ પંડીત અને અનુપમ કવિ હતા એમનો બનાવેલો ન્યાયાવતાર ખરેખરોજ જૈન સાહિત્યમાં વિશિષ્ટન્યાય પદ્ધતિનું એક સોપન (પગથીયું) છે. અને એમને-અમ્ભતિતર્ક, ધત્રિશર્દાત્રિશિકા અદિ ગ્રંથ મધ્ય કાલીન ભારતિય દર્શન સાહિત્યનાં બહુ મૂલ્ય રત્ન છે. જૈન પરંપરાના અનુસાર સિદ્ધ સેન દિનાકરનો સમય વિક્રમની પ્રથમ શતાબ્દી માની ગઇ છે. પરંતુ કંઈ એક ઐતિહાસિક વિદ્વાન એમનો સમય વિક્રમની પાંચમી શતાબ્દી માને છે x પરંતુ હજી સુધી એનો સંતોષ જનક કોઈ નિર્ણય નથી થયો એમનું જન્મ સ્થાન તો વિદિત નથી થયું પરંતુ ઉજ્જયની ના આસપાસમાં જ એમને પોતાનું જીવન વ્યતીત કર્યું. એ જાતિના ગ્રાહ્ય અને પ્રથમ વૈદિક ધર્મના અનુયાયી હતા. અને વાદમાં એમને વૃધ્ધવવાદી નામના એક આચાર્યની પાસ જૈન ધર્મની દીક્ષા ગ્રહણ કરી.

હરિભદ્રસૂરિ—

શ્વેતાંબર જૈન સંપ્રદાયમાં એ નામના કંઈ આચાર્ય થઇ ગયા છે. પરંતુ પ્રસ્તુત નિબંધમાં જેમના ગ્રંથોનો અગ્રે ઉલ્લેખ કર્યો છે તે હરિભદ્ર સર્વથી પુરાના છે જે કે યાકિની મહાત્માસનુના નામથી પ્રસિદ્ધ છે અને ૧૪૪૪ ગ્રંથોના પ્રણેતા કદા વા માન્યા જાય છે. જૈન પરંપરાના એમનો સ્વર્ગવાસ વિક્રમ સંવત ૫૮૫ માં થયો. આવી એમનો સમય વિક્રમની છઠી શતાબ્દી છે. પરંતુ ગુજરાત

પુરાતત્ત્વના આચાર્ય મુનિ શ્રી જિન વિન્નજીએ એ હરિભદ્ર સુન્નિ મમય નિર્ણય કરી ગવેષણા પૂર્વક નિર્ગમ લખ્યો છે તેમાંએમનો મમય વિક્રમની આઠમી નવમી શતાબ્દી નિશ્ચિત કરી છે x તેમનો આ નિશ્ચય આજકાલના ઐતિહાસિક વિદ્વાનોમાં માનનીય પણ થાડુ ચુકચો છે.

હરિભદ્ર સૂરિ ભતિનાં પ્રાદ્યુષે, ઓચિરં મેષેન્ન પ્રતિભાશાલી એક અનુપમ વિદ્વાન થયા છે. એમની લોકોત્તર પ્રતિભાએ અનેકાત જય પતાકા, શાસ્ત્ર વાર્તા સમુદય, પટ દર્શન સમુદય, યોગવિદ્ય, યોગ દષ્ટિ સમુદય અને ન્યાય પ્રવેશક સૂત્રાદિ વિવિધ વિષયના અનેક, અર્થ જ્ઞાનેને ઉત્પન્ન કરીને ન કેવલ જૈન સાહિત્ય ને જ ગૌરવાન્વિત બનાવ્યું કિંતુ ભારતીય સંસ્કૃત પ્રાકૃત સાહિત્ય રત્નના ભાગ્યાર ને પણ વિશેષ મમુદિ-શોભી બનાવ્યા. એવા અનુપમ વિદ્વાનના માટે ભારતીય જનતા જેટલું અભિમાન કરીશ કે તેટલું ઓછું છે.

અમૃતચંદ્રસૂરિ—

આ વિદ્વાન જૈન ધર્મની દિગંબર શાખામાં થયા છે. એમને કુંદ કુંદાચાર્ય કૃત સમય સાર, પર આત્મ ધ્યાતિ નામની ટીકા લખી છે અને પ્રવચન સાર ટીકા, પંચન્તિ કાય ટીકા, તરવાર્થ સાર પુરુષાર્થસિદ્ધયુપાય, પંચાધ્યાયી અને તત્ત્વ દીપિકા આદિ ગ્રંથ પણ એમની પુષ્પિત્ર, માસ્તિષ્કની ઉપજ છે. દિગંબર પદ્મા વલીમાં લખ્યું છે કે એ વિક્રમ સંવત ૧૦૬૨ માં વિદ્યમાન હતા, આથી એમનો સમય વિક્રમનો દશમી શતાબ્દી, સુનિશ્ચિત છે x

વિદ્યાનંદ સ્વામી—

દિગંબર જૈન સંપ્રદાયમાં આચાર્ય, વિદ્યાનંદી (વિદ્યાનંદ સ્વામી), દાશનિક વિષયના એક સમર્થ વિદ્વાન થઈ ગયા છે. જૈન ધર્મમાં દીક્ષિત, થવા પહિલા એ દર્શન શાસ્ત્રોના ધૂરીણતમ વિદ્વાન પ્રતિભા શાલી વૈદિક ધર્માવ લંબી પ્રાદ્યુષ હતા. એમની જન્મ ભૂમિ મધ્ય દેશમાં હતી એમની રચેલી અષ્ટ સહસ્રી, તરવાર્થ, પ્રલોક વાર્તિકાલકાર, ચુક્ય નુ શાસન અને આત્મ પરીક્ષાદિ ગ્રંથ એમણી ચમત્કારિણી લોકોત્તર પ્રતિભાનો પરિચય આપવામાં પૂલ્યપલુધી પર્યાપ છે. એ અર્ગાધારણુ નૈયાયિક અને ઉચ્ચ કોટિના દાર્શનિક અને ગદ્યપદ્યના અનુપમ લેખક હતા. એમના અંબધમા શ્રવણુ વેવ ગોલામાં પ્રાપ્ત થએલા શિલા લેખોથી પ્રતીત થાય છે કે એમને કેટલિક રાજ સભાઓમાં જઈને વિષ-

ક્ષિયો પર વિનંત્ય પ્રાંત્ય કથું. આથી એમના દ્વારા જૈન ધર્મમાં જે પ્રગતિ થઇ તેના માટે તે 'એમના ચિર દાલ સુધી' સ્થળી રહેશે. ઇતિહાસ ગ્રંથેયકોએ એ તાર્કિક શિરોમણિનો સમય વિક્રમની નવમી શતાબ્દી મુનિસ્થિત કરી છે.*

સિદ્ધિ—

એમનાંશુરતું નામ ગર્ગપિ હતું. આયાવતાર (સિદ્ધસેન દિવાકર કૃત) પર એક સુદર વિવરણ લખવામાં પછી ઉપનિતિ ભવ પ્રપંચ નામનો અધ્યાત્મ વિષયનો બોધ પૂર્ણકથા અંથ પછુ એમનો લખેલો મનાય છે. એ મહાત્મા વિં સં ૯૬૨ માં વિદ્યમાન હતા એણે 'ઐતિહાસિક' વિદ્વાનોનું મંતવ્ય છે.† એમની વિવૃત્તિ પર મલધાર ગચ્છીય હેમચંદ્રાચાર્યના શિષ્ય રાજ શેખરસૂરિએ ટીપ્પણ લખ્યું છે. એ વિં સં ૧૪૦૫ માં વિદ્યમાન હતા.

ચંદ્ર પ્રભાસૂરિ—

એમનો સમય વિક્રમની બારમી શતાબ્દી મનાય છે. પ્રમેય રત્નકોષના આદાવા દર્શનશુદ્ધિ નામનો પછુ એક પ્રકરણ અંથ એમનો બનાવેલો કથો ભય ભય છે. અને વિ. સં. ૧૧૫૬ માં એમને પૂર્ણિમા ગણનો સ્થાપના કરી હતી. ‡

વાહી દેવ સૂરિ—

એમતું અસદી નામ દેવસૂરિ છે. વાહી એ વિશેષણ તેમની શાસ્ત્રીય પ્રગણતાના કારણે છે. એ મહાત્મા મુનિચંદ્ર સૂરિના પટ્ટધર હતા. એમનો જન્મ વિક્રમ સં ૧૧૪૩ માં થયો, ૧૧૫૨ માં જૈનમતની દીક્ષા, ૧૧૭૪ માં આચાર્યપદ અને ૧૨૨૬ માં એમનો સ્વર્ગવાસ થયો. વિ. સં. ૧૧૮૧ માં, સિદ્ધરાજની સલામાં દિગંબર વિદ્વાન કુચ્છચંદ્રને એમને શાસ્ત્રાર્થમાં પરાજિત કર્યા. જૈન પરંપરાથી સાંભળવામાં આવે છે કે: એમને સ્વર્ગવાસે રત્નકોષ નામના ૮૪ હજાર સ્થોક પ્રમાણનો એક ચોટોજ ઉચ્ચ કોટિનો દાર્શનિક અંથ લખ્યો છે. પરંતુ હુર્નાગ્યવચથી તે આજ ઉવલબ્ધ નથી થતો.

રત્ન પ્રભાસૂરિ—

* જુવો અષ્ટ મદસ્વી અને સ્થોક વાર્તિક લંકારની પ્રસ્તુતિ 'એ' અંથ-ગાની નાચારંગ, જૈન અંથ. માંવામાં પ્રકાશિત થયા છે.

† જુવો આયાવતારની પ્રસ્તાવના

‡ જુવો જૈન અંથાવલી પૃ. ૧૨૮ ।

એ પ્રભાવિક જૈન વિદ્વાન વાહિદેવ સૂરિના શિષ્ય છે. એમનો સમય વિક્રમની તેરમી શતાબ્દિનો પ્રારંભ માન્યો ગયો છે. રત્નાકરાવતારિકા જેવો ઉત્તમ દાર્શનિક ગ્રંથ એમનોજ નિર્માણ કરેલો છે. એના શિવાય ઉપદેશ માલા-એ ઘટ્ટી દીકાના નિર્માતા પણ એજ માન્યા जाय છે.

હેમચંદ્રાચાર્ય—

આ મહાપુરુષનો જન્મ વિ. મં. ૧૧૪૫ ની કાર્તિક સુદિ પૂર્ણિમાનો થયો હતો. ૧૧૫૪ માં ચંદ્રગીય શ્રી દેવચંદ્ર સૂરિની એમને દીક્ષાપત્ર ગ્રહન કર્યું અને ૧૧૬૨ માં એ આચાર્ય પદ પર નિયુક્ત થયા. ૧૨૨૬ માં એમનો સ્વર્ગવાસ થયો. x એ મહાપુરુષ તે સમયના પ્રબલ પ્રતાપી મહારાજ કુમારપાલના ગુરુ હતા. એમની અગાધ વિદ્યા બુદ્ધિનો અંદાજો કાઢવો કઠીન નહીં પરંતુ અસંભવ છે. પોતાની અલૌકિક પ્રતિભાથી ઉત્પન્ન થવાવાળી મહાનુ અંધરાશિ આજ સંસારના બધાએ વિદ્વાનો ને વિસ્મયમાં નાખ્યા છે. સાહિત્ય સંબંધી એવો કોઈપણ વિષય નથી જેનાપર કે તેમની ચેતનાર પૂર્ણ લખેની ન હોય ? ન્યાય-વ્યાકરણ-કાવ્ય-કોષ-અલંકાર-છંદ-નીતિ અને અધ્યાત્મ આદિ સર્વ વિષયો પર તેમને સંસ્કૃત અને પ્રાકૃત ભાષામાં એક વાં અનેક મહત્ત્વ પૂર્ણ ગ્રંથ લખ્યા છે. કહે છે તેમને પોતાના પ્રશસાજીવન કાલમાં માત્ર ત્રણ કરોડ શ્લોક પ્રમાણુ ગ્રંથોની રચના કરી છે. પરંતુ હુમાંય વચથી આજ તે સર્વ ઉપલબ્ધ નથી થતા પરંતુ જેટલા આજ મલે છે તેની સંખ્યા પણ કાંઈ જોાઈ નથી. એમાં શક નથી કે શ્રી હેમચંદ્રસૂરિએ ભારતીય સંસ્કૃત પ્રાકૃત સાહિત્યની જે અનુપમ સેવા કરી છે તેના માટે અમરત ભારતીય જનતા તેમની ઘણા કાલ સુધી ઋણી રહેશે.

મહિસેનસૂરિ—

એ આચાર્ય વિક્રમની ચૌદમી શતાબ્દીમાં થયા છે. એ નાગેંદ્ર ગીયય ઉદય પ્રભસૂરિના શિષ્ય હતા એમને જિનપ્રભ સૂરિની સહાયતાથી શક સં. ૧૨૧૪મા સ્યાદ્વાદ મંજરી નામની વ્યાખ્યા ગ્રંથની રચના કરી હતી.

ગુણરત્નસૂરિ—

એ વિદ્વાન વિક્રમની પંદરમી શતાબ્દીમાં થયા છે એમના ગુરુના નામ દેવ સુંદર સૂરિ હતુ વિક્રમ સં. ૧૪૪૬મા એમને કિયારત્ન સમુચ્ચય નામના

x જીવો-કુમારપાલ ચરિત્રની ભાષા પ્રસ્તાવના.

અંથની રચના કરી છે અને તર્ક રહસ્ય ટીપિકા (૫૮ દર્શન સમુચ્ચય ટીકા) જેવો દાર્શનિક ગ્રંથ પણ એમનો જ રચેલો છે.

ઉ. વિનયવિજય—

એ મહાત્મા વિક્રમની સત્તરમી અઠારમી મહીમાં થયા છે. એમના ગુરુનું નામ ઉ૦ કીર્તિ વિજય હતું એમના ગ્રંથોથી એમના સમયનો પરિચય બરાબર મળે છે એ વિ ન હોવા છતાં ઘણા શાત અને આચાર સંપન્ન હતા. પોતાના જીવન કાલમાં એમને સંસ્કૃત, પ્રાકૃત અને શુજરાતી ભાષામાં કેટલાંક ઉત્તમોત્તમ ગ્રંથોની રચના કરી છે. તેમાં કલ્પસૂત્રની સુભોધિકા ટીકા ૧, લોક પ્રકાશ ૨, હેમલેખ પ્રક્રિયા ૩, નય કલ્પિકા અને શાંત સુધારસ વિશેષ ઉલ્લેખનીય છે.

ઉપાધ્યાય યશોવિજય—

એ મહાત્માજી જૈન દર્શનના એક અતુલ્ય ગુણુ હતા એમના સમાન ગ્રંથોથી હુંદવાથી પણ કમજ મલશે, વિદ્યાના દરેક વિષયમાં એમની અબ્યાહત ગતિ હતી. એમની ગ્રંથ રચના અને તર્ક શૈલી આજ મોટા મોટા વિદ્વાનોને અકિલ કરી રહી છે. એમની અમરકારિણી પ્રતિભા અને પ્રકાંડ પાંદીત્યના ઉપલક્ષમાં કાશીની વિદ્વત્સભાએ એમને ન્યાયવિશારદની પદવી પ્રદાન કરી હતી અને એક શત થયે નિર્માણના બઢવમાં તેમને ત્યાંથી ન્યાયાચાર્યનું વિશિષ્ટ પદ મળ્યું. x એ શત ગ્રંથના નિર્માતાના નામથી પ્રસિદ્ધ છે.

(૧) રચના કાલ વિ સં. ૧૬૯૬ શ્લોક પ્રમાણુ ૬૦૦૦ ।

(૨) રચના સમય વિ. સં. ૧૭૦૮ શ્લોક સંખ્યા ૧૭૬૧૧ ।

(૩) રચના નો સમય વિ. સં. ૧૭૧૦ ચૂન શ્લોક ૨૫૦૦ ગ્રોપર ગીક શ્લોક સંખ્યા ૩૫૦૦૦ ।

એમના વિષયમા અધિક જોાની ઇજા રાખવા વાધાએ નય કલ્પિકાની શુજરાતી પ્રસ્તાવનાને જોવા.

એના માટે એક જગોપર એ પોતે લખે છે—

પૂર્વ ન્યાય વિજ્ઞાતૃત્વવિરુદ્ધ કાદયાં પ્રદક્ષ હુદ્ધે :

ન્યાયાચાર્ય પદ્ તતઃ કૃત શતપ્રશ્નસ્ય ચત્યાર્પિતમ્ ॥

શિષ્યપ્રાર્થનયા નવાદ્વિજયપ્રાહોત્તમાનાં શિશુ-

સ્તત્ત્વં કિંચિદ્દિં યદોવિજય દલ્યાલ્યામૃદા ચ્યાતવાન્ ॥ (ત. મા.)

જુવો—શાસ્ત્રાર્થી સમુચ્ચયની સંસ્કૃત પ્રસ્તાવના.

હર્ષાગ્રયવશથી સર્વે આ સમયે મવતા નથી તેમાથી જોટલા ત્રવ આજ ઉપલબ્ધ થાય છે તે જૈન માર્કિય લડાગ્ના એક અમુલ્ય ગ્રંથ છે. એમનો ન્યાયખંડનખંડખાંડ અને આશ્રદ ધર્મપત્રા અદિ ગૃથો ને દેખાવાનું જે વિદ્વાનને સૌશાસ્ત્ર પ્રાપ્ત થયું હશે તે નિમ્મદેહ અમાગ આ કથનને પુષ્ટિપણથી સમર્થન કરશે, એમનો, સમય વિક્રમની સત્તારમી અઢારમી મઠી મુનિશ્રિત છે શુદ્ધ ભાષાના વીરસ્તક ને એમને વિ. સ. ૧૭૭૩ ની વીજ્ય દશમાએ સમાપ્ત કર્યું. એ ઉપાધ્યાય નય વિનયના શિષ્ય હતા. એવા પ્રકારે વિજ્ઞાનના માટે જઈને જનતા જેટલો ગર્વ કરે તેટલો જોછો છે,

વૈદિક વિદ્વાન—

કણ્વાદ ઋષિ—

વૈશેષિક સૂત્રોના કર્તા કણ્વાદ ઋષિ કયારે થયા તેનો પુષ્ટ નિશ્ચય હજી સુધી નથી થયો. કેટલાક ઐતહાસિકોનું અનુમાન છે કે વૈશેષિક દર્શનની રચના જૌતમના ન્યાય મુત્રોધો પ્રથમ થઈ છે, (૧) અને બીજા એથી ન્યાય દર્શનથી પછીનું કહે છે, અને તેની ન્યુનતાના પુરક માને છે (૨) પરંતુ વાસ્તવિક તથ્ય હજી ગવેપણીય છે જે કે અધિકપણથી પુરા તત્ત્વજ્ઞાના, પન્થિત વિચારો પર અવલંબિત છે.

પ્રશન્ત પાદાર્થ—

વૈશેષિક સૂત્રો પર પ્રશન્તપાદ નામના વિખ્યાત ભાષ્યના રચયિતા પ્રશન્ત પાદાર્થના મમય આજકાલના ઐતિહાસિક વિજ્ઞાનોએ ઇસાની પાચમી શતાબ્દી સ્થિર કરી છે એમનો ઉક્ત ભાષ્ય ઘણું અનુપમ અને દાર્શનિક લોકોમા ઘણા આદરની દ્રષ્ટિથી જોવાય છે.

(૧) જુલો— દિ. ૬ તત્ત્વજ્ઞાનો ઇતિહાસ પૃ ૩૨૩ પૂર્વાર્ધ

(૨) જુલો— એકદંત લિપિન પ્રાચીન ભા. તત્ત્વજ્ઞાની સંખ્યાનો ઇતિહાસ. ભાષા ગુવા— કણ્વાનો તાત્વિક સિદ્ધાન્ત એમના ન્યાયશાસ્ત્રની મુતિ કે (પૃ ૧૦૬—ભાગ ૨)

વાત્સ્યાયન મુનિ—

ઐતિહાસિક પડિતોનું અનુમાન છે કે વાત્સ્યાયન મુનિ ઇસાની ચોથી શતાબ્દિમા થયા. ન્યાય સૂત્રો પર કરેલા એમના ભાષ્ય વાત્સ્યાયન ભાષ્યના નામથી પ્રસિદ્ધ છે ઇસાની પાચમી સદી (૪૮૦) મા પ્રમાણ થએલ.

બૌદ્ધ વિદ્વાન દિગ્નાગે પોતાના સમુચ્ચય ” મંથમા એમના ભાષ્ય પર સમાલોચનાત્મક એ વિવરણ લખ્યું છે તેથી એમની ચોથી સદીમાં યવાનું વિશ્વનીય છે.

પતંજલિ ઋષિ—

મહા ભાષ્યકાર પતંજલિ અને યોગ સૂત્રોના રચયિતા પતંજલિ બંને એકજ છે કે ભિન્ન ભિન્ન એ વાતનો હજી સુધી પુરો નિશ્ચય નથી થયો.

તેમજ મહાભાષ્યકાર પતંજલિના સમયમાં પણ ઇતિહાસવેત્તાઓનો મતભેદ છે. કોઈના મતમા એમનો સમય ઇસાથી ત્રણસો વર્ષ પહેલેનો જ અને કોઈ દોઢસો વર્ષ પહેલો માને છે. તેમજ પડિત સત્યમત મામદ્યમી એ એમનો ઇસવી સન્ થી ૪૫૦ વર્ષ પૂર્વે સ્વીકાર્યો છે. (૧) એવોજ યોગ સૂત્રકાર પતંજલિના વિષયમા પણ મતભેદજ છે. કોઈના વિચાર મા એમનો સમય ઇસાની બીજી સદીથી ચોથી સદી સુધી છે. કોઈ ૧૫૦ વર્ષ પૂર્વ માને છે, અને અન્ય વિદ્વાનોનું કથન છે કે એ ઇસાના લગભગ સો વર્ષ પહેલા થયા છે, (૨)

મહર્ષિ વ્યાસ.—

યોગ સૂત્રોપર ભાષ્ય કરવાવાળા અને મહાભારતની રચના કરવાવાળા વ્યાસ જે એકજ છે તો એમનો સમય ઇસાથી લગભગ ૨૦૦ વર્ષ પૂર્વનો છે કેમકે આજગલના ઇતિહાસજ્ઞોએ મહાભારતનો સમય પ્રાય. એજ નિશ્ચિત કર્યો છે. * પરંતુ લોકમાન્ય તિલકે ગીતાગોવિ નિર્ણયમા મહાભારતનો સમય શક સંવત્સાર આરંભથી ૫૦૦ વર્ષ પહેલેનો માન્યો છે. † અને જે યોગદર્શન પર ભાષ્ય લખવાવાળા વ્યાસ એનાથી—મહાભારતીય વ્યાસથી ભિન્ન છે તારે તો સમય અમારા વિચારમા અનિશ્ચિત અને સંદિગ્ધ જેવોજ છે. તેમજ જે

(૧) જુવો—તેમનું નિરૂક્તાલોચન પૃ. ૭૩)

(૨) બાદરેલજ પ્રણીત થલ સૂત્રો સમય ઇ. સ. ૧૦૦ વર્ષ પૂર્વનો માનીએ તો મહાભારત એનાથી પહેલેનો છે પતંજલિ યોગ સૂત્રો સમય પણ એનાજ લગભગ છે. ‡ (મહાભારત ગીતાગોવિ ૫ ૬૪ હિંદી અનુવાદ)

× જુવો—દ્વિ દત્તજ્ઞાનનો ઇતિહાસ પૃ ૧૫૫ ઉત્તરાર્ધ ૧

† જુવો—તેમનો ગીતાગોવિ હિંદી અનુવાદ પૃ. ૫૬૨ ૧

હોઠો યોગ મૂત્રકાર પદ્મજિનો સમય ઇસાની ખીજી શતાબ્દી માને છે તેમના મતથી તો એ ઇસાની ત્રિજી શતાબ્દીથી પહેલેના નહીં હોવો જોઈએ પરંતુ એમના વિષયમાં વાર્ષિક તથ્ય હજી સુધી સ્કુટ નથી થયું.

કુમારિલ ભટ્ટ—

ખીમાંસક ધૂંગણ મહામતિ કુમારિલભટ્ટની દિગત વ્યાપિની કીર્તિનો આભાસ દાર્શનિક જગતમાં આજ પણ મૂર્તિમાન થઈને દેખાઈ રહ્યો છે. વૈદિક ધર્મના અભ્યુદયાર્થે એમને પોતાના જીવન કાલમાં જે રીતે કષ્ટ ઉઠવ્યું છે તેથી તેમની ધર્મવિષયણી જાદિનો પુગવો મઢી રહ્યો છે. એમના સમયમાં વૈદિક ધર્મને ફરીથી જે પ્રગતિ મઢી છે તદ્દર્થ તે આપના ચિન્હાક સુધી કૃતજ્ઞ રહેશે. ઇતિહાસવેત્તાઓએ એમનો સમય ઇસાની આઠમી શતાબ્દી (૭૦૦ થી ૭૮૦ સુધી) મુનિશ્ચિત કર્યો છે. ખીમાંસા પ્રલોપ વાર્તિક અને તંત્ર વાર્તિક આદિ ગ્રંથ એમના પ્રકાશ પાડિત્યનો જ્વલંત આદર્શ છે. ।

સ્વામી શંકરાચાર્ય—

અદ્વૈત મતના પ્રધાન આચાર્ય સ્વામી શંકરાચાર્યના વિષયમાં એટલુંજ કહેવું જાય છે કે તે તત્કાલીન દાર્શનિક યુગમાં એકજ હતા. એમના સમાન પ્રભાવ અને વિદ્યા વૈભવ નાખવાવાળી દાર્શનિક એનિઓ ઘણી ઓછી થઈ છે. કુમરિલ ભટ્ટના પછી વૈદિક ધર્મનો નિર્વાણામ્લન જ્યોતિને પ્રચંદ કરવાવાળા એજ મહાપુરુષ થયા છે પ્રસ્થાન ત્રયી-ઉપનિષદ-ગીતા અને પ્રલસંત પર એમના જે ભાષ્ય છે તે એમની કીર્તિના મુંઠ સ્તંભ છે. ભારતવર્ષની આદિ દિશાઓમાં એમના દ્વાગ સ્થાપન કરેલા મઠ, એમની દિગ્વિજયના આજ પણ પ્રભાવ હે રહ્યા છે. એમાં સંદેહ નથી કે શંકર સ્વામી ફાગ વૈદિક ધર્મને આશાવીત પ્રગતિ મઢી.

સંપ્રદાયાનુસાર એમનો સમય ગમે તે હોય પરંતુ વર્તમાન સમયના ઇતિહાસજ્ઞ વિદ્વાનોએ એમનો સમય ઇસાની આઠમી નવમી (૭૮૮-૮૨૦) શતાબ્દી નિશ્ચિત કરી છે. વિક્રમની આઠમી સદીથી લઈને સત્તરમી સદી સુધી એમના વિચારોને ફરી પણ સુદૃઢ બનાવવાને માટે એમના અનુગામી ભારતીય વિદ્વાનોએ મોટા મોટા મૌલ અને ઉચ્ચ કોટીના દાર્શનિક ગ્રંથોનું નિર્માણ

કયું x અને એમના મતના સમર્થન કરવાવાળા દાર્શનિક સાહિત્યમાં આશા-
તીત વૃદ્ધિ થઈ.

વાચસ્પતિ મિશ્ર—

દાર્શનિક વિદ્વાનોમાં વાચસ્પતિ મિશ્રનું સ્થાન ઘણું ઉચું છે. પ્રત્યેક
શાસ્ત્રમાં એમની અવ્યાહત ગતિ હતી એમના સમાન દર્શન, શાસ્ત્રોના માર્મિક
વિદ્વાન ઘણા જ થોડા થયા છે. એમની લેખન પદ્ધતિ ઘણી જ પ્રસન્ન અને
ગંભીર છે. એમના રચેલા ગ્રંથ સુલ્લુગરિમાં એક જીભથી સ્પર્શ કરી રહ્યા છે.
એમની સાવ દાર્શનિક પ્રતિભાનો પ્રકાશ—સાંખ્ય, યોગ, વેદાંત ન્યાય અને
મોમાંસા આદિ દર્શનો પર એમના લખેલા ગ્રંથોમાંથી પૂર્ણિમાના ચંદ્રમાના
સમાન પ્રકાશિત થઈ રહ્યા છે. એમને લામતિ (શાંકરભાષ્યવ્યાખ્યા) સાંખ્ય
તત્ત્વ કૌમુદી (સાંખ્ય કારિકા વ્યાખ્યા) ને તત્ત્વ વિશારદી યોગ ભાષ્ય વ્યાખ્યા
તાત્પર્ય ટીકા (ઉદ્યોતકોરના ન્યાયવાર્તિક પર), ન્યાય મુચ્ચી (સ્વતોનિબંધ),
ન્યાયકર્ષિકા (મંડન મિશ્રકૃત વિધિ વિવેકની ટીકા), અને કુમારિલ ભટ્ટના
વિચારો પર તત્ત્વળીંકુ આદિ અનેક ગ્રંથ રત્નો ફવારા ભારતીય દર્શનિક
સાહિત્યની સૌભાગ્યશ્રીને અલંકૃત કરી છે. એ નૃગ રાજાના સમયમાં થયા
છે. અને ભતિના એ મૈથીલ પ્રાદ્યુ હતા. એમનો સમય વિક્રમની નવમી
શતાબ્દી કહી શકાય છે.

પાર્થસાર મીશ્ર.....

પાર્થસાર મિશ્ર મોમાંસા દર્શનના ધૂરીચૂતમ વિદ્વાન હતા એમનો
રચેલો “શાસ્ત્ર દીપિકા નામનો ગ્રંથ” એમની પ્રતિભાવૃક્ધનો નમુનો છે.
એના સિવાય એમને ન્યાય રત્નાકર (શ્લોક વાર્તિક વ્યાખ્યા) તત્ત્વરત્ન અને
ન્યાયમાદા આદિ મોમાંસા દર્શનથી સંબંધ રાખવાવાલા જીભ પણ ગ્રંથો લખ્યા
છે. એ મહામતિ કુમારિલ ભટ્ટના અનુયાયી હતા. એમનો સમય વિક્રમની
દશમી અને બારમી સદીના લગભગ નિમિત્ત છે.

ભારકરાચાર્ય—

(સમીપી) (સમીપી)

સ્વામી ચંકરાચાર્યના યશ્ચી તેમના શિદ્ધાંતનો સર્વથી પ્રહેલો પ્રતિવાદ
(મંડન) ભારકરાચાર્યે કર્યો. એ ઘણા સમય વિદ્વાન થયા છે. બાદરાયણ
પ્રણીત બ્રહ્મસૂત્ર પર એમનો લખેલો ભાષ્ય દર્શનીય છે. ઐતિહાસિક વિદ્વાનોએ
એમનો સમય વિક્રમની દશમી શતાબ્દીનો પૂર્વાર્ધ સ્થિર કર્યો છે.

રામાનુજ સ્વામી—

રામાનુજસ્વામી વિશિષ્ટા દેવતાના પ્રધાન આચાર્ય થઈ ગયા છે. શંકરાચાર્ય ની પેઠે એમને પણ પ્રસ્થાન ત્રયી પર પ્રાસાદ મળી સંસ્કૃત ભાષામાં વિશાલકાય ભાષ્યોની રચના કરી છે. એ કે શ્રી ભાષ્ય (બ્રહ્મ સૂત્ર પર) વેદાંત દીપ, વેદાંત સાર, વેદાંતાર્થ મંજરી અને શ્રીમદ્ ભગવદ્ ગીતા ભાષ્યના નામથી પ્રસિદ્ધ છે. એમના જીવનનો ઇતિહાસ ઘણો વિવિધ છે. પરંતુ સ્થાનના સંકેતથી અમે તેથી અહીં દેવામાં અસમર્થ છીએ. એમનો સમય ઇસ્વીસ ૧૦૧૭ થી ૧૧૩૭ મુધી માન્યો ગયો છે. એમના વિશિષ્ટા દેવતાનું ફક્ત દેશ-વિષ્ણુ કાચી આદિમાં અધિક સામ્રાજ્ય છે.

નિંબાર્કાચાર્ય—

એ આચાર્ય સ્વાભાવિક ભેદભેદના સંસ્થાપક છે. એમનો સમય ભારતના ચાર્યના નિકટવર્તી છે.

એમને બ્રહ્મ સૂત્રોપર વેદાંત પારિભાષિત શ્રીરમ નામનો એક નાનો સરખો ભાષ્ય લખ્યો છે.

શ્રીકંઠ શિવાચાર્ય—

એમને શિવવિશિષ્ટાદેવતામતની સ્થાપના કરી એમનો સમય યદ્યપિ મુનિ-સ્થિત નથી તથાપિ ઇસ્વાની પંદરમી સદીમાં એમણે થવાનું અનુમાન એતિ-હાસિકેએ ભાષ્યું છે.

વલ્લભાચાર્ય—

વિશુદ્ધાદેવ મતના સંસ્થાપક શ્રી વલ્લભાચાર્યના સમય વિષે નીચેલમી સદી મનાઈ છે. એમનો જન્મ સં. ૧૫૩૫ અને સ્વર્ગવાસ ૧૫૮૬ માં થયો બ્રહ્મસૂત્ર પર અણુ ભાષ્ય નામનો ગ્રંથ એમનોજ રચ્યો છે. એ તૈલંગ પ્રાદ્ય હતા.

વિજ્ઞાનલિપ્તુ—

વિક્રમની સપ્તરમી શતાબ્દીમાં થયા છે. બ્રહ્મસૂત્રો પર એમનો લખેલો વિજ્ઞાનામૃત ભાષ્યનો પરિચય અમે પ્રસ્તુત નિબંધમાં આપી ચુક્યા છીએ.

એમનો સાંખ્ય સૂત્રો પર બનાવેલો સાંખ્ય પ્રવચન ભાષ્ય છે. પાતાંજલ ભાષ્ય પર એક વાર્તિક પણ લખ્યું છે. એ ગ્રંથોના અવલોકનથી જણાય છે કે એ સારા દાર્શનિક વિદ્વાન હતા.

વિદ્યારણ્ય સ્વામી

એ મહાત્મા સર્વ ગ્રાસોના પ્રૌઢ વિદ્વાન હતા. એમનો પંચદશી નામનો ગ્રંથ વેદાંત શાસ્ત્રમાં પ્રવેશ કરવાને માટે એક ઉત્તમ સાધન છે. એમનો શંકર દ્વિવિજય વિવરણ પ્રમેયસંગ્રહ અને જીવન મુક્તિ વિવેક આદિગ્રંથ પણ કદાચ જાણીતા છે. એ મહાત્મા વિક્રમની ચૌદમી શતાબ્દિમાં થયા છે.

આનંદગિરિ—અને ગોવિંદાનંદ—

એમને ધ્રમ્હ સૂત્રના શાંકર ભાષ્ય પર ન્યાયનિર્ણય નામની એક સુંદર ટીકાલખી છે. એના સિવાય ભગવદ્ ગીતા પર એમની આનંદગિરિ નામની ટીકા પ્રસિદ્ધ છે. એમનો સમય વિક્રમની ચૌદમી સદીનું ઉત્તરાર્ધ છે અને પ્રંદસૂત્ર સાંકર ભાષ્ય પર રત્નપ્રભા નામની ટીકાના કર્તા ગોવિંદાનંદ સ્વામી પણ એમનાજ સમકાલીન પ્રતિત યાય છે.

ધર્મરાજ દ્વિસિત

વેદાંત પરિભાષાના કર્તા ધર્મરાજ દ્વિસિતનો સમય ઇ. ૧૫૫૦ છે એમની એ પુસ્તક વેદાંત ન્યાયમાં પ્રવેશ કરવાને માટે એક સુંદર છે.

શંકર મિશ્ર

એમનો સમય ઇ. સ. ૧૬૦૦ ના લગભગ છે. વૈશેષિક સૂત્રો પર એમની ઉપસ્કાર નામની સ્વતંત્ર ન્યાયા ધણી ઉત્તમ અને ચદાર્ય વિવેચનના માટે ધણી ઉપાયોગી છે.

નાગાર્જુન....

માધ્યમિકમત (મધ્યવાદ) ના પ્રધાનાચાર્ય બૌદ્ધ વિદ્વાન હતા, નાગાર્જુનનો સમય ઇ. સ. ૧ીજી શતાબ્દી છે. બૌદ્ધ સંપ્રદાયમાં એ-ધણ્યા સમય હતા અને પ્રખ્યાત વિદ્વાન થયા છે.

એમના સિવાય પ્રસ્તુત નિબંધમાં બીજા જે ગ્રંથકારો નો ઉલ્લેખ આવ્યો છે તે પ્રાયઃ વિક્રમની એઠમીશમી તથા વીસમી શતાબ્દીમાં થયા છે.

પ્રકરણ ૩૬ મું.

પદાર્થોના સત્ય બોધના માટે આધુનિક વિદ્વાનોએ સ્વીકાર્યો
જોનોનો સ્યાદ્વાદ.

(૧) ઠાંસીના સ્વર્ગસ્થ સુપ્રસિદ્ધ વિદ્વાન મહાં મહોપાધ્યાય પંડિત શ્રી
શમભિશ્વ શાસ્ત્રીજીએ 'સુખન સંમેલન' નામના કૌન ધર્મ સંબંધી પ્રથમ
બ્યાખ્યાનમાં સ્યાદ્વાદ સંબંધે ઉલ્લેખેલા શબ્દોનું અર્થિ 'ટાંકી' બતાવું એટલે
જણાયો.

“સત્યનો ? અનેકાંતવાદ, તો, એક એવી વસ્તુ છે કે, તેને હરકે
સ્વીકારવીજી પડશે, અને સ્વીકારી પણ છે, જુઓ. વિષ્ણુ પુરાણ અધ્યાય ૬,
દ્વિતીયાંશમાં લખ્યું છે કે:—

નરકસ્વર્ગસંકે ચૈ પાપપુણ્યે દ્વિજો, ધમ !

યસ્ત્વેકમેવ દુઃખાય સુખાયેર્પ્યાર્જવાય ચ ।

કોપાય ચ યતસ્તસ્માદ્ વસ્તુ યસ્ત્વાત્મકં કુત્ત. ૧॥

શ્લોક ૪૨.

અર્થિ પરાશર મહર્ષિ કહે છે કે, 'વસ્તુ વસ્ત્વાત્મક નથી.' આનો
અર્થજ એ છે કે કોઈપણ વસ્તુ એકાંતે એક રૂપ નથી. જે વસ્તુ એક સમયે
સુખનો હેતુ છે, તેજ ખીજા ક્ષણમાં દુઃખનું કારણ બને છે, અને જે વસ્તુ
કોઈપણ વખતે દુઃખનું કારણ બને છે, તેજ વસ્તુ ક્ષણ, માત્રમાં, સુખનો હેતુ
પણ થાય છે.

સત્યનો ? આપ સમજી શક્યા હશે કે અર્થિ, 'અનેકાંતવાદ'
કહેવામાં આવ્યો છે. એક ખીજા વાત, ઉપર પણ ધ્યાન આપશો. જેઓ
સવસદ્વ્યામનિર્વચનીયં જગત્ (આ જગત્ સદ્ અથવા અસત્ બંનેમાંથી
એકે રીતે કહી શકાય નહીં.) કહે છે. તેમને પણ વિચાર દ્રષ્ટિથી જોવામાં આવે
તો 'અનેકાંતવાદ' માનવામાં હરકત નથી, કારણ કે જ્યારે વસ્તુ સત્
અને અસત્ કહી શકાય નહીં, તો કહેવું પડશે કે કોઈ પ્રકારથી સત્ હોઇને
પણ કોઈ રીતે તે અસત્ પણ છે. એટલા માટે ન તો સત્ કહી શકાય અને
ન અસત્ તો અનેકાંતતા માનવી સિદ્ધ થઇ.

સત્યનો ? નેધ્યાયિકો અંધકારને તેને 'અભાવ સ્વરૂપ' કહે છે,
અને મીમાંસક તથા વૈદ્યતિકો તેનું ખંડન કરીને જોર સોરથી તેને 'ભાવ-
સ્વરૂપ' કહે છે તો હવે જોવાની વાત એ છે કે આજ સુધી એનો કાંઈ હંસલો
થયો નથી કે કોણ બરાબર કહે છે ? ત્યારે તો બેની લડાઈમાં ત્રીજાના પોષાર

છે. અર્થાત્ જૈન સિદ્ધાંત સિદ્ધ થયો. કારણ કે તો કહે છે, કે- 'વસ્તુ' અનેકાંત છે. 'તેને કોઈ રીતે ભાવરૂપ કહે છે, અને કોઈ રીતે અભાવરૂપ' પણ કહે છે. આવીજ રીતે કોઈ આત્માને 'જ્ઞાનસ્વરૂપ' કહે છે, અને કોઈ જ્ઞાનાધારસ્વરૂપ કહે છે. ત્યારે હવે કહેવું જ શું? અનેકાંતવાદે સ્થાન મેળવ્યું. એવી રીતે જ્ઞાનને કોઈ 'દ્રવ્યસ્વરૂપ' માને છે; તો કોઈ 'અણુસ્વરૂપ' કોઈ જગતને 'ભાવસ્વરૂપ' કહે છે; તો કોઈ 'શુન્યસ્વરૂપ' ત્યારે તો અનેકાંતવાદ અનાયાસે સિદ્ધ થયો. "

(૨) આવીજ રીતે 'ચિત્રમંથ જગત્' નામના માસિકના વર્ષ ૧૧ માના સં. ૧૬૨૫ ના કિસ્સેબર માસના એકમાં 'જૈનસિદ્ધાંત' નામના લેખમાં મહાશય હર્ષભણુ રઘુનાથ બીડે લખે છે કે- "અનેકાંતવાદ-ઉપર જણાવેલી અનાધ-નંતત્ત્વની માલિકા વાંચતાંની સાથેજ અદ્વૈતવાદ જૈન સિદ્ધાંતને અમાન્ય છે એ દેખાઈ આવે છે, સાચુજ મુક્તિમાનનારો દ્વૈતવાદ પણ તેને તેટલોજ અમાન્ય છે. કારણ મોક્ષ એટલે જીવાત્માએ શુદ્ધાત્મતત્ત્વમાં લીન થવું, એમ જ નિર્ણય પણ માને છે, જગત્ના મિથ્યાત્વ સંબંધે, પણ તેમની વિચાર સરણી આવીજ સાપેક્ષ છે. મિથ્યા શબ્દોનો અર્થ શંકરાચાર્યની પેઠે અસત્ય કિંવા અદ્વૈતીય ભાગવતોની પેઠે અનિર્વાચ્ય એવો જ નિર્ણય કરતા નથી પણ હમેશા બદલનાર અતાએવ ભામક એવો કરે છે. અર્થાત્ 'જગન્મિથ્યા', એટલે જગત્ એ નથીજ, કિંવા અતકર્થ છે એમ નહીં, પણ તે ભામક છે, કિંવા હમેશાં બદલનાર છે એવો અર્થ છે. આ સંક્ષેપ વિચાર પદ્ધતિને 'અનેકાંતવાદ' એમ કહે છે, અનેકે અંતા-ધર્મા યસ્મિન્ માયે સોડયમનેકાન્તઃ એટલે જેમાં અનેક ધર્મ છે તે, આવો. એકાંગી ઉત્તર એ કંથારેય પેણ અપૂર્ણ હોય છે. કારણ કોઈપણ વસ્તુ હમેશાં એકજ અવસ્થામાં રહેતીજ નથી. તેથી ઉત્તર કિંવા વર્ણન એ કંથારેય પણ સાપેક્ષ અને તેથીજ અનેકાંગી હોય. આ વર્ણન સાત રીતે કરી શકાય છે. તેથી એ પદ્ધતિને સાતંગી પણ કહે છે. દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ને ભાવ. આ ચાર અપેક્ષા વડે કોઈ પણ વસ્તુનું વર્ણન કરવું પડે છે. કોઈ પણ એક વસ્તુ સંબંધે બોલતાં આ આપેલા ચતુષ્ટયાનુસાર વસ્તુનું અસ્તિત્વ છે એમ કહેવું એ પહેલો પ્રકાર, (૧) બીજી એકાદ વસ્તુના ઉપલા અપેક્ષા ચતુષ્ટયાનુસાર અસ્તિત્વની દૃષ્ટિએ પહોલી વસ્તુનું અસ્તિત્વ નથી એમ કહેવું એ બીજો પ્રકાર, (૨) કોઈ પણ વસ્તુને માટે બીજી બે વસ્તુના સાપેક્ષચતુષ્ટયાનુસાર અસ્તિત્વ કિંવા શુન્યત્વ કહેવું એ ત્રીજો પ્રકાર, (૩) કોઈ પણ વસ્તુની ગાળતમાં અન્ય બે વસ્તુના સાક્ષેપ ચતુષ્ટયાનુસાર એકદમ ઉત્તર આપવા અશક્ય હોવાથી અવકલ્પ્ય છે આ ચોથો પ્રકાર, (૪) કોઈ વસ્તુને માટે બીજી બે વસ્તુઓની દૃષ્ટિએ બોલવું અશક્ય, પણ

એક વસ્તુની દૃષ્ટિએ અસ્તિપદ્ય ઉત્તર આપવું એ પાંચમો પ્રકાર, ઉદાહરણ નાસ્તિ પદ્યે ઉત્તર આપવું એ છઠ્ઠો પ્રકાર, (૬) કોઈ પણ વસ્તુને માટે બીજી એ વસ્તુની દૃષ્ટિએ એકી સાથે કહેવું અશક્ય, પણ અનુક્રમે અસ્તિ નાસ્તિ પદ્યે ઉત્તર આપવું એ સાતમો પ્રકાર, (૭) આ સાત પદ્ધતિ વડે તર્ક ચલાવ્યા પછી જે સાર નીકળે તે ખરો છે એમ કહેવાને હરકત નથી, એકંદરે સાપેક્ષાત્મક વિચાર કરવાની આ સર્વાંગિક પદ્ધતિ હોવાથી તે અત્યંત પરિણામ કારક છે એમાં શંકા નથી.

(૩) ડૉ. ભાંડારકર, મહાત્મા ગાંધીજી તેમજ કેટલાક પાકવાલ્ય પંડિતોએ આ તર્કપદ્ધતિની પ્રશંસા કરી છે તે કંઈ અમથી નહીં. હિંદુ તત્ત્વજ્ઞાનની ખાજતમાં અનેક શાખાઓ ઉત્પન્ન થવાનું કારણ એકાંગીવાદપદ્ધતિ છે. અનેકાંતપદ્ધતિજ વડે ચર્ચા કરતાં બધી શાખાઓને સાપેક્ષ માન્યતા દેવી પડશે ઉપરની સાત પદ્ધતિને 'સ્વાત્' શબ્દથી અંકિત હોવાને લીધે આ પદ્ધતિને સ્વાદ્વાદ-પદ્ધતિ પણ કહે છે. "પ્રજ્ઞવશાદેકસ્મિન્ વસ્તુન્યવિરોધેન વિધિપ્રતિવેધવિકલ્પના સ્વાત્કારાંકિતસત્ત્વાદાક્રમેદેન સ્વાદ્વાદપદ્ધતિર્ભવતિ" આવી આ પદ્ધતિની વ્યાખ્યા છે. વિધિપ્રતિવેધાદિ કોઈ પણ વિધાન સાત પ્રકારે ને અપેક્ષા ચતુષ્ટય સહ કરવું એજ આ પદ્ધતિનું રહસ્ય છે. સંઘિત પ્રવાહની દૃષ્ટિથી અનાદ્યનંત છે. પણ પર્યાયતઃ ક્ષણવિનશ્વર છે. આત્મતત્ત્વના મૂલભૂત શુણ્ણની દૃષ્ટિએ સર્વ-જવાતમા એક છે, પણ કર્મબંધના ભિન્નત્વને લીધે તે અનેક પણ છે. આ પ્રમાણે સર્વ અપેક્ષાઓ લક્ષમાં લઈને સિદ્ધાંત સ્થાપવો એજ અનેકાંતવાદ !!

એ શિવાય બીજા પણ ઘણા વિદ્વાનો સ્વાદ્વાદની સ્પર્ધાકતા જાહેર કરે છે, તેમાંથી કેટલાક અત્રે રજુ કરી વાચકવર્ગનું તે તરફ ધ્યાન ખેંચું છું.

(૪) કાશી વિશ્વવિદ્યાલયના મી-સીપાલ અને ગુજરાતના સમર્થ વિદ્વાન પ્રો. આનંદરાંકર આપુલ્યાઈ દ્વારે પોતાના એક વખતના વ્યાખ્યાનમાં 'સ્વાદ્વાદ' સંબંધે કહ્યું હતું કે—“સ્વાદ્વાદ એકીકરણનું દૃષ્ટિબિંદુ અમારી સ્થાને ઉપરિચિત કરે છે. શકરાચાર્યે સ્વાદ્વાદ ઉપર જે આક્ષેપ કર્યો છે, તે મૂળ રહસ્યની સાથે સંબંધ રાખતો નથી. એ નિશ્ચય છે કે—વિવિધદૃષ્ટિ બિંદુઓ દ્વારા નિરીક્ષણ કર્યા વગર કોઈ વસ્તુ સંપૂર્ણ સ્વરૂપે સમજવામાં આવી શકે નહીં. આ માટે 'સ્વાદ્વાદ' ઉપયોગી તથા સાર્થક છે. મહાવીરના સિદ્ધાંતમાં જતાવેલ સ્વાદ્વાદને કેટલાકો 'સંશયવાદ' કહે છે, એ દુનંદની માનતો. 'સ્વાદ્વાદ' સંશયવાદ નથી કિંતુ તે એક દૃષ્ટિબિંદુ અમને મેળવી આપે છે. વિશ્વનું ઠેવી રીતે અવલોકન કરવું એમને એ અમને શીખવે છે.”

(૫) ઠાસી હિંદુવિશ્વવિદ્યાલયમાં દર્શન શાસ્ત્રના મુખ્ય અધ્યાપક શ્રીચુત ઇણીભૂપણ અધિકારી M. A. જણાવે છે કે— સ્યાદાનો સિદ્ધાંત ઘણો મહત્વ પૂર્ણ અને જેન્યાણુકારક છે. એ સિદ્ધાંતમાં જૈનધર્મની વિશેષતા તરી આવે છે અને એજ 'સ્યાદાદ' જૈનદર્શનની 'અદ્વિતીય' સ્થિતિ પ્રગટ કરે છે. છતાં કેટલાકોને મન સ્યાદાદ એ એક જૂઠું શબ્દ, તેવા કેટલાકોને તો તે ઉપહાસાર્થક પણ લાગે છે. જૈન ધર્મમાં એ એક શબ્દદ્વારા જે સિદ્ધાંત ઝંઘરી રહ્યો છે, તે ન સમજી શકાયો. જે કેટલાકોએ તેનું ઉપહાસ કર્યું છે, એ અજ્ઞાનતાને પ્રતાપેજ કેટલાકોએ તેમાં દોષો, તથા ભિન્ન ભિન્ન અર્થોનાં, આરોપણ કર્યાં છે. હું તો એટલે સુધી કહેવાની હિમત કરું છું કે વિદ્વાન શંકરાચાર્ય જેવા પુરૂષ પણ એ દોષથી આગળ નથી રહી શક્યા. તેમણે પણ એ સ્યાદાદ-ધર્મ પ્રતિ અન્યાય કર્યો છે. સાધારણ યોગ્યતાવાળા માણસો એવી ભુલ કરે તો તે માફ કરી વકાય પણ મને સ્પષ્ટ વાત કહેવાની રજા મળે તો હું કહીશ કે 'ભારતના એવા મહાન વિદ્વાન માટે એવો અન્યાય મર્વથા અક્ષમ્ય ન' એ કે હું પોતે એ મહાપિ પ્રતિ અતિશય આદરભાવથી નિહાળું છું, તથાપિ મને એમ યોગ્ય દેખાય છે કે તેમણે 'વિવસન સમય' અર્થાત્ નાગા લોકોનો સિદ્ધાંત એવું જે અનાદર સૂચવતું નામ જૈન ધર્મના શાસ્ત્રો વિષે વાપર્યું છે તે કેવળ મૂળ જૈન ગ્રંથોનો અભ્યાસ નહીં કરવાતું પરિણામ છે.

સ્યાદાદ એક ભારે સત્ય તબ્દ આપણને દોરી જાય છે. હું એક વાત ઉપરાંત આસ ભાર મુકવા માશું છું કે વિધના અથવા તેના કોઈ એક ભાગને એવા માટે માત્ર એક દૃષ્ટિકોણ સર્વથા પૂર્ણ ન લેખી શકાય. ભિન્ન ભિન્ન દૃષ્ટિકોણ સર્વથા પૂર્ણ ન લેખી શકાય. ભિન્ન ભિન્ન દૃષ્ટિકોણથી જોઈએ તોજ અખંડ સત્ય જોઈ શકીએ. ખરૂં જોતાં આ વિદ્વં અસંખ્ય તત્ત્વો તથા પર્યાયોના સમુદાયરૂપ છે, અને આપણા ચચાર્ય જ્ઞાન પ્રાપ્તિનાં સાધનો એટલા અપૂર્ણ છે કે આપણા પરિચિત દૃષ્ટિકોણથી ભાગ્યેજ પૂર્ણ સત્ય પામી શકીએ કેવળ સર્વજન પૂર્ણ સત્યને, પૂર્ણપણે જાણી શકે છે. આપણે તો એકાગ્રિક વિચાર અને અપૂર્ણ સ્પષ્ટીકરણના અત્યારે અધિકારી ગણાઈએ આપણે પૂર્ણ સત્યને કદાપિ ન્યાય ન આપી શકીએ. x x x આવી સ્થિતિમાં, શ્રીમદ્દિલસેને (૧) (શ્રીહેમચક્રચાર્ય) છનેદ્રભગવાન મહાવીરની સ્તુતિ અર્થે જે યોગ્ય શબ્દો વાપર્યાં છે, તે મને યાદ આવે છે:—

અન્યોન્યપક્ષપ્રતિપક્ષમાત્રાદ્,
યથા પરે મત્સરિણઃ પ્રવાદાઃ ।
નયાનશેષાનવિશેષમિચ્છન્,
ન પક્ષપાતી સમયસ્તથા તે ॥

હે ભગવન! આપનો સિદ્ધાંત નિષ્પક્ષ છે. કારણ કે એકજ વસ્તુ કેટલા અસંખ્ય દૃષ્ટિથી જોઈ શકાય છે તે આપે અમને બતાવ્યું છે. પેલાઓ કે જે કેવળ સિદ્ધાંતલેહની ખાતર પરસ્પરમાં ઇર્ષ્યા મત્સર ધગવે છે તે સ્થિતિ આપના સ્યાદ્વાદ દર્શનમાં નથી સંભવતી.

(૬) અધ્યાપક હતાત્રેય જ્ઞાલકૃષ્ણ કાલેલકરે કાકા ‘પૂર્વદંગ’ નામના પૃષ્ઠ (૨૪૩) માં લખે છે કે-“ એકજ સત્ય અનેક રૂપમાં પ્રગટ થાય છે. એક એક જાતી એક એક જમાનો, અને એક એક દેશ સત્યના એક એક અંશનું પ્રદર્શ કરી શકે છે. અને તેથી પરસ્પર વિરોધી દેખાતી છતાં જાદી દૃષ્ટિએ સરખીજ સાચી હોય છે. એ જૈનોના સ્યાદ્વાદનું તત્ત્વ હિંદુસ્તાનના આખા ઇતિહાસમાં ધરાવેલું આપણે જોઈએ છીએ.

પુનઃ એજ મહાશયે તા. ૪-૨-૨૩ ના ‘નવજીવનના અંકમાં ‘ભગવાન મહાવીર કેવલ્યજૂગિ નામનો લેખ લખેલ છે, તેમાં જણાવ્યું છે કે “ જૈન તત્ત્વ જ્ઞાનમાં સ્યાદ્વાદનો ખાસગર શો અર્થ છે તે જાણવાનો હાલો હું કરી શકતો નથી, પણ હું ‘માનું’ હું કે ‘સ્યાદ્વાદ’ માનવ ભુદિયું એકાગિપણું જ સુચિત કરે છે. અમુક દૃષ્ટિએ જોતાં એક વસ્તુ એક રીતે હીસે છે, બીજી દૃષ્ટિએ તે બીજી રીતે દેખાય છે. જનમાંથી જેમ હાથીને જુદી જુદી રીતે તપાસે તેવી આપણી આ દુનિયામાં સ્થિતિ છે.

આ વર્ણન યથાર્થ નથી એમ કોણ કહી શકે? આપણી આવી સ્થિતિ છે એટલું જોને ગળે ઉતર્યું તેજ આ જગતમાં યથાર્થ જ્ઞાની, માણસનું જ્ઞાન એક પક્ષી છે. એટલું જે શમજ્યો તેજ માણસોમાં સર્વજ્ઞ. વાસ્તવિક સંપૂર્ણ સત્ય જે કોઈ જાણુનો હશે તે પરમાત્માને આપણે કંણુ જોળખી શક્યા નથી”

મહા મહોપાધ્યાય પંડિત ઝંઝનાથ M., A. D. L. L. અલાહાબાદ-વાલા લખે છે કે—

(૭) “असंख्ये मैनै ईदृशकार्य द्वारा जैनसिद्धान्त पर गहन सो पडा है, तबसे मुझे विश्वास हुआ कि इससिद्धान्तमें बहुत कुछ है, जिससे वेदांतके आचार्यों ने नहीं समझा और जो कुछ अन्यो तब मैं जैनधर्मको जान बाधा हुई उससे मेरा यह विश्वास बढ़ हुआ है कि यदि वह जैन

ધર્મનો ઉત્તરે અત્તી મંથોલે દેસનેકા કષ્ટ ઝઠાતા તો ઝનકો જૈન ધર્મમે વિરોધ કરનેકો કોઈમી જાન નહો મિલતી. ”

(૮) હિંદી ભાષાના સર્વ શ્રેષ્ઠ લેખક અને પુરંધર વિદ્વાન પંડિત શ્રી મહાવીર પ્રસાદજી દિવેદીએ સરસ્વતી માસિકમાં ‘ પ્રાચીન જૈન લેખ સંગ્રહ ’ની સમાલોચના કરતાં લખ્યું છે કે—

“ પ્રાચીન ઘરેકે હિંદુ ધર્માવલંબી થકે થકે શાલી તક અવધી નહિ જાનતે કિ-જૈનિ-ચોકા સ્વાદાદ કિસ વિદિઓકા નામ હે ?

ધન્યવાદ હૈ જર્મનો ઔર પ્રાન્સ ફ્રેન્ચકે કુછ વિદ્યાનુરાગી વિશેષકોંકો જિનકી કૃપાસે હસ ધર્મકે અનુવાર્તીઓંકે વીર્તિવલ પદ્ધી સોજ ઔર ભારત ધર્મકે સાક્ષરજનોંકા ધ્યાન બાકુષ્ટ હુઆ. યદિ યે વિદેસી વિદ્વાન જૈનોકે ધર્મપ્રયો આદિકી માલોચના ન કરતે, યદિ યે ઝનકે પ્રાચીન લેક્ષરોંકો મહત્તા પ્રકટ ન કરતે તો હમ તોજ કામચદ બાજમી પૂર્વવત્ હો અજ્ઞાનકે અંધારામે હી ફલે રહતે. ”

(૯) ડૉ. આં. પરટોલ્ડે ‘ ધર્મના તુલનાત્મક શાસ્ત્રમાં જૈન ધર્મનું સ્થાન મહત્વ એ વિષય પર તા. ૨૧-૮-૨૧ રોજે ધુલિયા મુકામે આપેલા ભાષણના અંતે જણાવ્યું છે કે—“ સંક્ષેપમાં કહિએ તો ઉચ્ચ ધર્મ તરવો અને જ્ઞાન પદ્ધતિ, આ બંને દષ્ટિથી જોતાં જૈન ધર્મ એ ધર્મોના તુલનાત્મક શાસ્ત્રમાં અતિશય આગળ ગએલો ધર્મ છે એમ કહેવું પડે છે. દ્રવ્યનું જ્ઞાન કરી લેવા સાફ એમાં થોજેલા રથાદાહનું ખીલકુલ આધૂનિક પદ્ધતિનું સ્વરૂપજ નુઓ એટલે બસ છે. જૈન ધર્મ એ ધર્મ વિચારની નિઃસંશય પરમ શ્રેણી છે, અને એ દષ્ટિથી ધર્મનું વર્ગીકરણ કરવા સાફજ કેવળ નહીં પણ વિશેષતઃ ધર્મનાં લક્ષણો કરાવવા સાફ અને તદ્દનુસાર સામાન્યતઃ ધર્મની ઉપપત્તિ બેસાડવા સાફ તેના કાળજીપૂર્વક અવશ્યાસ કરવો જરૂરી છે. ”

(૧૦) મારવાડના મુખ્ય શહેર જોધપુર મુકામે સન ૧૯૧૬ માં મળેલા ‘ જૈન સાહિત્યના સમ્મેલન ’ના પ્રમુખપદે વિરાજેલા M. M. ડૉ. શાતીશચંદ્ર વિદ્યાભૂષણ M. A., P. H. D. પોતાના ભાષણમાં જણાવે છે કે—“ આ વિદ્વાનોના સમ્મેલનમાં બે વચનો બોલવાને માટે મને આમંત્રણ આપી જે માન આપ્યું છે તેણે માટે હું આપનો આભારી છું પણ આરંભ કયાંથી કરવો તેની મને મુંઝવણ થાય છે કારણ કે સમ્મેલનનો હેતુ વિશાળ છે અને શ્રોતાવર્ગ વિદ્વાન અને પ્રતિષ્ઠિત છે તેમની રજાથી “ જૈનોજમ ” ના પ્રધાન સિદ્ધાંત ‘ સ્વાદાદ ’ અથવા સંપ્રતભંગી ન્યાય કે જૈન તત્ત્વ જ્ઞાનનો મૂલ પાયો છે તેના પર હું વચનો કહીશ. ”

‘સ્વાહવાદ’ અથવા તે શક્યતાનું પ્રતિપાદન કે જેનું બીજું નામ ‘અપ્તભંગી ન્યાય’ અથવા તે સાત પ્રકારના પ્રસાધાસ છે તેમાં વસ્તુની સાત અવસ્થાનો સમાવેશ થાય છે. (૧) સ્વાત્ અસ્તિ, (૨) સ્વાત્ નાસ્તિ, (૩) સ્વાત્ અસ્તિ નાસ્તિ (૪) સ્વાત્ અવસ્તવ્ય, (૫) સ્વાત્ નાસ્તિ અવસ્તવ્ય, (૬) સ્વાત્ નાસ્તિ અવસ્તવ્ય, (૭) સ્વાત્ અસ્તિ નાસ્તિ અવસ્તવ્ય.

તૈનમાન્યતા પ્રમાણે સ્વાહવાદનો સિદ્ધાંત અતિ પ્રાચીન સમયથી તીર્થદેશોએ પ્રવર્તીવેલો હતો અને ૨૪૦ વર્ષો પહેલાં ચરમ તીર્થ કર મહાવીર સ્વામીએ આ સિદ્ધાંત ઉપદેશ્યો હતો અને તેનું સ્વરૂપ-વર્ણન અને વ્યાખ્યા ‘ભગવતી સૂત્ર’ ‘સમવાયાંગ સૂત્ર’, ‘અનુયોગદ્વારસૂત્ર’, ‘પ્રત્યાપનાસૂત્ર’ વિગેરે જીર્ણનાના પ્રમાણુ ભૂત સ્થાનોમાં માલમ પડે છે.

ભદ્રબાહુ સ્વામી કે જે (B. C.) ચોથા શ્રીકામાં થઈ ગયા અને જે યુગ પ્રધાન’ એટલે તેમના સમયના અગ્રગણ્ય પુરૂષ કહેવાતા હતા તેમણે આ સિદ્ધાંત નું તેમની પ્રાકૃત ટીકા ‘સૂત્ર કૃતાંગ નિયુક્તિ’માં વિવરણ કરેલું છે.

પ્રખ્યાત જીર્ણ ન્યાયાચાર્ય સિદ્ધસેન વિવાકર કે જે વિક્રમીદિવ્યના સમય માં થઈ ગયા છે, તેમણે આ સિદ્ધાંતનું તેમના પ્રસિદ્ધ ગ્રંથ ‘સમ્મતિતક’ સૂત્ર માં વિવરણ કર્યું છે.

જીર્ણ-ભદ્રગણિ ક્ષનાશ્રમણે તેમની વિશેષાવશ્યક સાધનામની ટીકામાં આ સિદ્ધાંતનું સરળ રૂપથી કરણ કર્યું છે.

પણ આ અસ્તિ નાસ્તિના (સ્વાહવાદ) ના સિદ્ધાંતનો વિવિધ સ્વરૂપનું અપ્રતિમ ઇતિહાસ વિવરણ કરનાર સમતભદ્ર હતા. તેઓ દિગંબર પંથના હતા, અને ૬૦૦ (A. D.) પહેલાં થઈ ગયા. તેઓ ‘આપ્તમીમાંસા’ ની પ્રણેતા હતા.

બીજા પ્રસિદ્ધ શ્રવેતાગર ન્યાયવેતાઓએ જેવા કે હરિભદ્રસૂરિ, બુદ્ધિસા ગરસૂરિ, દેવસૂરિ (આસરે ૧૧૦૦ A. D.), હેમચંદ્ર સૂરિ (આસરે ૧૧૦૦ A. D.), અને ‘સ્વાહવાદ મંજરી’ના કર્તા સુવિખ્યાત મહાવીર સૂરિએ આ સિદ્ધાંત પર પોતાનું લક્ષ આપ્યું છે.

સ્વાહવાદ ધણા શ્રવેતાગર અને દિગંબર ન્યાયવેતાઓએ તેમના ગ્રંથોમાં આ વિષયને સ્પર્શ્યો છે અને આખરે ૩૦૦ વર્ષ પહેલાં દિગંબર ન્યાયવેતા વિમળદાસે આ સિદ્ધાંતના સમગ્રસ્વરૂપને સ્પર્શ્યવી ‘અપ્તભંગી તરંગિણી’ નામનો ગ્રંથ રચ્યો છે.

આ ગહન અને સુક્ષ્મ સિદ્ધાંતે જીદ અને બ્રાહ્મણ ન્યાયવેતાઓની ટીકાને આમંત્રી, પ્રખ્યાત ન્યાયવેતા ધર્મકીર્તિએ (A. D.) સાતમાં સૈકામાં આ સિદ્ધાંતની તેના પ્રસિદ્ધ ગ્રંથ 'પ્રમાણ વાર્તિક' માં ટીકા કરી અને તેની ટીકાનો પ્રચુત્તર હરિભદ્રસૂરીએ પોતાના પ્રસિદ્ધ ગ્રંથ 'અનેકાંત ન્યાયપતાકા' માં આપ્યો છે. બ્રાહ્મણ જપિ બ્યાસે બ્રહ્મસૂત્ર પુસ્તક, ૨, પ્રકરણ, ૨, સૂત્ર-૩૩માં આ સિદ્ધાંતને સુધારા વધારા સાથે ઉતાર્યો છે. એ સમુજ નોંધ લેવા જેવો છે. આ સિદ્ધાંતની પ્રસિદ્ધ શંકરાચાર્ય કે જે A. D. આઠમાં સૈકામાં થઈ ગયા છે તેમણે પોતાની ટીકા શંકરભાષ્યમાં, વાચસ્પતિમિશ્ર કે જે A. D. દશમાં સૈકામાં થઈ ગયા છે તેમણે શાંકરભાષ્યની ભાગતી પૃત્તિમાં અને માધવાચાર્યે તેમના 'સર્વ દર્શન સિંધુ'માં ટીકા કરેલી છે.

બ્રાહ્મણ તત્ત્વવેદાઓએ આ સિદ્ધાંત પર એવા દે.પતું આરોપણ કર્યું છે કે અનિશ્ચયતામુક જ્ઞાન તરફ દોરે છે અને સાત અવસ્થા પરસ્પર અસંગત છે તે છતાં આ સિદ્ધાંતની સાત અને નિષ્પક્ષપાત સચીક્ષા તેની બ્યાયકતામાં અને વસ્તુઓની સમગ્ર અવસ્થાઓને સ્પર્શવાની શક્તિમાં રહેલી વિશિષ્ટતાને વ્યક્ત કરે છે.

વૈશેષિક દર્શનના પ્રવર્તક કણાદે છ કોટીનો નિશ્લેષ કર્યો છે અને તે સર્વનો સમાવેશ અસ્તિ વાં ભાવ માં કર્યો છે એ સર્વને સુવિદિત છે. પાછળની ટીકાઓએ બીજી કોટી ઉમેરી 'અગતિ વા નાસ્તિ' જીદ લોકોએ અસ્તિ, નાસ્તિ હંચ, અનુભવ એ ચાર કોટીથી જે નિર્ધુક્ત હોય તે નિર્વાણ અથવા શુન્યત્વ છે એવું કથન કરિને લોકોને આજ્ઞા, પણ જૈન સિદ્ધાંતમાં સ્વાદ્વાદની સાત-કોટી થોડી છે કે જેમાં મારી માન્યતા પ્રમાણે સર્વ પ્રકારના ફેરફારનો સમાવેશ થઈ નથી છે.

(૧૧) મહાત્મા ગાંધીજી કહે છે કે-“સૃષ્ટિમાં પ્રતિફલ પરિવર્તન થાય છે તેથી સૃષ્ટિ અસત્ય-અસ્તિત્વ રહિત કહેવાઈ (પર્ચાયલેદ), પણ પરિવર્તન છતાં તેનું એક એવું રૂપ છે જેને સ્વરૂપ કહો તે રૂપ છે, એમ પણ કહી શકીએ છીએ તેથી તે સત્ય પણ છે (વસ્તુગત) તેથી તેને અત્યા સત્ય કહો તો મને અડચણ નથી. એથી મને અનેકાંતવાદી કે સ્યાદાદ્વી માનવામાં આવેતો ભાધ નથી. માત્ર સ્યાદવાદ હું જે રીતે ઓળખું છું તે રીતે માનનારો છું, પંડિતો મનાવવા ઇચ્છે તેમ કહાય નહીં. તેઓ મને વાદમાં ઉતારે તો હું હંમેશાં સાચા હોઉં છું, અને મારા પ્રમાણિક ટીકાકારની દ્રષ્ટિએ હું ઘણી વાર ભૂલેલો ગણાઉં છું, એ બહુવાચી હું કેળવે સદસ્ય જીદો, કપટી વિગેરે

માની શકતો નથી. સાત આંધળાઓએ હાથીના સાત વર્ણન આપ્યાં તે બધા પોત પોતાની દ્રષ્ટિએ સાચા હતા; એકબીજાની દ્રષ્ટિએ ભ્રૂંહા હતા, ને જ્ઞાનીની દ્રષ્ટિએ સાચા તથા ખોટા હતા. આ અનેકાંતવાદ મને બહુ પ્રિય છે. તેમાંથી હું મુસલમાનોની પરીક્ષા મુસલમાનોની દ્રષ્ટિએ, ખ્રીસ્તીની તેની દ્રષ્ટિએ કરતાં શીખ્યો. મારા વિચારોને કોઈ ખોટા ગણે ત્યારે મને તેના અજ્ઞાનને વિષે પૂર્વે રાધ ચઢતો. હવે હું તેઓનું દ્રષ્ટિબિંદુ તેઓની આંખે જોઈ શકું છું તેથી તેમની ઉપર પણ પ્રેમ કરી શકું છું. કેમકે હું જગતના પ્રેમનો ભૂખ્યો છું. અનેકાંતવાદનું મૂળ અહિંસા અને સત્યનું યુગળ છે.”

આ શિવાય બીજા પણ અનેક લેખો બહાર પડી શક્યા છે. તે બધાવાની ઉત્કંઠા ધરાવનાર વ્યક્તિએ શા. મગનલાલ મેલાપચંદ મુ. સીનાર. વાયા મીયા-ગામ. રેવાકાંઠા. ગુજરાત. ઢેકાણે એક રૂપીએ બે આનામા મળતું “જૈનેતર દ્રષ્ટિએ જૈન” નામનું લગભગ ચારસો પાનાનું ફલદાર પુસ્તક વાંચવાની ખાસ ભલામણ; કદીયે છીએ એના સંગ્રહક જૈનાચાર્ય ન્યાયાલોનિધિશ્રીમદ્ વિજ્ઞાનંદસૂરિ (અપર નામ) શ્રીમદ્ આત્મારામજી મહારાજ ના વિદ્વાન શિષ્ય રત્ન દક્ષિણ વિહારી મુનિ શ્રી અમર વિજયજી મહારાજ છે.

આવાં પુસ્તકોનો હુનિયામા જેમ જેમ છુટથી પ્રચાર થતો જશે તેમ તેમ ‘જૈન ધર્મ’ એ બુદ્ધ ધર્મની સાખા છે,’ ‘જૈન ધર્મ’ એ નાસ્તિક ધર્મ છે,’ ‘જૈન ધર્મ’ અનીશ્વરવાદી છે,’ ‘હસ્તિના તાદ્યમાનોઽપિ ન ગચ્છેઽજ્ઞેનમર્દિનં, સ્યાદ્વાદ એ શુદ્ધ શબ્દ તથા અંશયવાદ છે,’ ‘શંકરાચાર્યે સ્યાદ્વાદનું સારી પેઠે અંકન કર્યું છે.’ વિગેરે ઘણા લાભા કાળથી રૂઢ થએલી અજ્ઞાનતા સ્વતઃ નાશ પામતી જશે, અને જૈન ધર્મ તથા તેના સ્યાદ્વાદ સિદ્ધાંતના અનેકશઃ ઉપકાર માની તેને અધિક માનની દ્રષ્ટિએ લોકો જરૂર જોવા લાગશે એમાં અંશય નથી.

ઉપરોક્ત જણાવવાનું કે એજ સ્યાદ્વાદરૂપી રૂઢ મૂળ સંજ્ઞના આધારે જૈન દર્શનરૂપ મહેલ ચણવામાં આવેલ છે. આ અનેકાંતવાદ સંપૂર્ણ રીતે સમજવામાં તો ઘણા ઘણા બુદ્ધિશાલી પુરૂષો પણ જોયાં ખાય છે, તો દરેક આધારણને કેમ સમજવામાં આવો શકે? પરન્તુ પોતાને ચુસ્ત વૈદિકાનુયાયી તરીકે જણાવનારા વિદ્વાનો પણ જ્યારે આ પ્રમાણે સ્યાદ્વાદની ઉપરે ગિતા મુકત કંઠે સ્વીકારે છે, ત્યારે એમાં કેટલું બધું અસામાન્ય મહત્ત્વ સમાયેલું છે તે સહજ સમજી શકાય તેમ છે. હુનિયાના સમસ્ત ખંડનવાદિઓના અભિમાનને શાંત કરવાને, અજ્ઞાનવાદ, વિષત્ત્વવાદ, દ્રષ્ટિસૃષ્ટિવાદ, પશ્ચિમવાદ, હવેતવાદ, અદેવ-

વાદ, આરંભવાદ, અન્યવાદ ઇત્યાદિ સમગ્રવાદોનો સહેલાઈથી નિરાકરણ લાવાને અને વિશ્વભરના મતભેદોને પહોંચી વળવાને સ્વાસ્થ્ય અતિ જરૂરો હોય છે.

આ અનેકાંતવાદમાં સત્ય અને અહિંસા છે એ વાત તો આપણામાંના ઘણા ખગને માટે નવીન બાજુવાની નથી. વિશ્વનું યથાર્થ રૂપે અવલોકન કરવાને માટે અનેકાંતવાદ દિવ્યચક્ષુ છે એના અભાવેજ અનેક મત મતાંતરોના ખંડન મંડનના ઝગડાઓડફલબ્યા છે. મત્યનો શાશ્વત સનાતન માર્ગ ચિંધવા સ્વાસ્થ્ય સમર્થ છે. હેઠ શુદ્ધિને માટે જેમ સ્નાનની જરૂર છે તેમ વિચાર શુદ્ધિને માટે અનેકાંતવાદ (સ્વાસ્થ્ય) જોટવોજ અત્યાવશ્યક છે. સર્વશંખરૂપિન અનેકાંતવાદના પ્રતાપે આપણા અશુદ્ધિના, મતાભિમાનનાં અને કદાચક્રના મૂળ ધોવાઈ જાય અને જીનશાસન સ્વાસ્થ્ય દર્શન વિશ્વમાં વિજયવંતું નીવડે એવી અંતઃકરણ પૂર્વક અમે અધિષ્ઠાયક દેવ પ્રત્યે નિરંતર પ્રાર્થના કરીએ છીએ. જ શાંતિઃ શાંતિઃ શાંતિઃ.

જુવે કે-વેદ, વેદાંતાદિક સર્વ વિદ્યામા મહાનિપુણ, પ્રાંત કવિત્વની શક્તિવાળા, મહાવાદીનું વિગ્રહ ધારણ કરનાર, વાદમા અનેક વાદીઓને પરાસ્ત કરી છોડી દેનાર, એવા પ્રાણશ્ચ પંડિત, જૈનાચાર્ય શ્રી વૃદ્ધવાદોનો સાથે વાદમાં જિતવતાં પોતાના એકાંતવાદથી નિરાસ થઈ જોનાના અનેકાંતવાદનું સ્વરૂપ સમજી જીન દીક્ષા ગ્રહણ કર્યા બાદ ચિકિત્સાદિત્યથી દિવા કરનાપદથી વિનુષિત-વાદી સિદ્ધ સેન દિવાકર, જૈનોમા સ્તુતિકારના નામથી પ્રસિદ્ધ, તીર્થ કરોની સ્તુતિ કરતાં લખે છે કે-

નયાસ્તથ સ્વાત્પદ લાંછિતા રમે
રસોપવિદ્યા રવ, લોહયાતવઃ
મયં સ્યમિપ્રેતફલા યત સ્તતો
મવત માર્યાઃ પ્રણતા હિતેવિણ. ॥ ૧ ॥

ભાવાર્થ—હે વીતરાજ ! હે ભગવન ! તમારી જતાવેલી નયો જે સ્વાત્ પદથી લાંછિત-ચિન્હિત કરવામાં આવે તો રસવેષક જુદી લોહના રસમા પડી જેમ સોનું બનાવે તેમ તે બધાએ નયો ઇછિત દેવવાળી—અર્થાત્ સત્ય સ્વરૂપ વાળી બની જાય. આ તમારે સત્ય સિદ્ધાંતે બેઠેનેજ અમે હિતની ઇછાવાળા આર્યજનો તમોને નમસ્કાર કરી રહ્યા છે. બાકી અમેજ તમારા ખોટા પક્ષને માન આપેલું નથી. ॥ ૧ ॥

વિશેષાર્થ—હે ભગવન્ ?—હે વીતરાગ ? જે જે મતવાદીઓ—વસ્તુના એક એક અંશને ગ્રહણ કરી વસ્તુના સ્વરૂપને કથન કરનારા છે તે બધાએ નયવાદો છે જેમકે— ૧ અદ્વૈતવાદ, ૨ અબ્જાતવાદ, ૩ વિવર્તવાદ, ૪ દૃષ્ટિ સૃષ્ટિવાદ, ૫ પરિણામવાદ, ૬ આરંભવાદ, ૭ શૂન્યવાદ, અને ૮ ક્ષણિકવાદ, ઇત્યાદિક જેટલા હુનિયામાં વાદો છે તે બધાએ નયવાદો છે. તેની સાથે કથયિતના અર્થનો પ્રકાશક—સ્યાત્ શબ્દ જોડવામાં આવે તો તે જેમ લોહના રસમાં રસવેધક ઘુટીનો રસ મેળવતાં સુવર્ણ બની જાય તેમ તે બધાએ એકાંતવાદો સત્યસ્વરૂપ તા બની જાય. આમાં વિશેષ એ છે કે—શૂન્યની શુદ્ધ સત્તાના એક અંશને મુખ્ય રાખીને કથન કરનારો વાદ તે ૧ અદ્વૈતવાદ, વસ્તુના એક નિત્ય સ્વરૂપના શુણ્ણને મુખ્ય રાખીને કથન કરનારો વાદ તે—૨ અબ્જાતવાદ, વસ્તુના પરાવર્તન રૂપ એક શુણ્ણને મુખ્ય રાખીને કથન કરનારો વાદ તે ૩ વિવર્તવાદ ણિમાં આવતી વસ્તુના એક શુણ્ણને મુખ્ય રાખીને કથન કરનારો વાદ તે ૪ દૃષ્ટિ સૃષ્ટિ વાદ,

૫. વસ્તુને એકમાંથી બીજામાં પરિવર્તીતા એક શુણ્ણને મુખ્ય રાખીને જે કથન કરનારો વાદ તે ૫ પરિણામવાદ, વસ્તુના આરંભ રૂપના એક શુણ્ણને મુખ્ય રાખીને કથન કરનારો જે વાદ તે ૬ આરંભવાદ, વસ્તુને નષ્ટ થતી જોઈ તેના એક શુણ્ણને મુખ્ય રાખીને જે કથન કરનારો વાદ તે ૭ શૂન્યવાદ, વસ્તુને ક્ષણિકમાં બદલાતી જોઈ તેના એક શુણ્ણના સ્વરૂપને મુખ્ય રાખીને કથન કરનારો જે વાદ તે ૮ ક્ષણિકવાદ, આવા આવા પ્રકારના ફનીયામાં જેટલા મતવાદીઓ વસ્તુના એકએક શુણ્ણને મુખ્ય રાખીને ગઢકા કરવાવાળા તે બધાએ નયવાદીઓ વસ્તુના સત્ય સ્વરૂપને બાળી શકતા નથી તેથી તેમનો તે એકાંતવાદ મિથ્યા પ્રલાપ રૂપનો છે. પણ તે સત્ય સ્વરૂપનો નથી જોઈ તે એકાંત પક્ષના નયવાદો ની સાથે—કથયિત જેટલો કોઈ પ્રેક્ષાર્થો તેમના છે તેનો સ્વરૂપને જણાવવાવાળો “સ્યાત્” શબ્દને જોડીને કથન કરવામાં આવે તો તે બધાએ વાદો લોહના રસની સાથે રસવેધક ઘુટીનો રસ મેળવવાથી સોજી બની જાય તેમ તે સત્ય સ્વરૂપના બની જાય. એવો એ કવિનો આશય છે. તે કિચિત્ લખીને બતાવ્યો.

મિથ્યાવાદં મલ મપનુદન્ સમમંગિતરંગઃ.

વાગ્મોધિર્મુવન મપિલંદેય ? પર્યસ્તમેતિ ॥

તસ્યાવૃત્તિ સુવદિ વિબુધાએતસૌનાચલેન

વ્યગ્તન્વત. સુચિર મમૃતા સેવયા વપ્નુવંતિ ॥ ૧ ॥

આમાં

જેવું તેમ છે. હા? તમારો સિદ્ધાંતરૂપ સમુદ્ર, એકાંત અદ્વૈતાદિ અબ્જાતવાદ, વિવર્તવાદના અસંગત રૂપ ન્યાયના તરજોથી દૂર દેકતો

સંપૂર્ણ લોકમાં બ્યાપીને રહેલો છે, તે તમારા સિદ્ધાંતરૂપ સમુદ્રનું વિબુધો-દેવો-
(પંડિતો) ચિત્તરૂપના પર્વતથી મંથન કરીને અમૃત કાઢતા (શુદ્ધ, તરવને
અહ છુ કરતા) તેના સેવનથી ઘણા કાલ સુધી તૃપ્તપણે રહે છે. ॥ ૧ ॥

પુરાણોમાં એવી કલ્પના છે કે—સમુદ્રનું મંથન કરવા બ્રહ્માદિ બધા દેવો
લેગા થયા. વિષ્ણુ કાચબાના સ્વરૂપે, સમુદ્રના તલીએ બંધને બેઠો. દેવતાઓ
જીઠાવીને લાવેલા મેરૂ પર્વતને તેમની પીઠ બાપર રાખ્યો. પછી શેપનાગનાં દોરકાં
બનાવી મેરૂને રથેયાની પેઠે ફેરવી, સમુદ્રનું મંથન કરી, તેમાંથી ૧૪ રત્નો
કાઢ્યા તેમાંનું જે અમૃત હતું તે દેવો લઈને તૃપ્ત થયા.

તે કલ્પના કવિએ મનમાં રાખી નૈનસિદ્ધાંત રૂપ સમુદ્રની સાથે ઘટાવીને
બતાવી છે.

સિદ્ધાંતરૂપ સમુદ્ર-તેમાં રહેલો એકાંતવાદરૂપ મેલ.

જેમકે—જીવોની શુદ્ધ સત્તાના એક અંશના ગુણને મુખ્ય રાખીને કથન
કરનારો જે વાદ તે-૧ જો, અદ્વૈતવાદ. ૧,

વસ્તુના એક નિત્ય સ્વરૂપના ગુણને મુખ્ય રાખીને કથન કરનારો જે
વાદ તે-૨ જો, અભતવાદ, ૨,

વસ્તુના પરાવર્તન રૂપ એક ગુણને મુખ્ય રાખીને કથન કરનારો જે વાદ
તે-૩ જો, વિવર્તવાદ. ૩.

દૃષ્ટિમાં આવતી વસ્તુના એક ગુણને મુખ્ય રાખીને કથન કરનારો જે
વાદ તે-૪ જો, દૃષ્ટિ સૃષ્ટિવાદ. ૪ ॥

વસ્તુને એકમાંથી બીજામાં પલટાતી જોઈ તેના એક ગુણને મુખ્ય
રાખીને કથન કરનારો જે વાદ તે-૫ જો, પરિણામવાદ. ૫ ॥

વસ્તુના આરંભ થતો જોઈ તેના એક ગુણને મુખ્ય રાખીને કથન કરનારો
જે વાદ તે-૬ જો, આરંભવાદ. ૬ ॥

વસ્તુને નષ્ટ થતી જોઈ તેના એક ગુણને મુખ્ય રાખીને કથન કર-
નારો જે વાદ તે-૭ જો, ન્યયવાદ. ૭ ॥

વસ્તુને ક્ષણ ક્ષણમાં બદલાતી જોઈ તેના એક ગુણને મુખ્ય રાખીને જે
કથન કરનારો વાદ તે ૮ જો-ક્ષણિકવાદ. ૮ ॥

એવીજ રીતે-૯ જો-કાલવાદ. ૧૦ જો-નીયતિવાદ. ૧૧ જો-સ્વભાવ-
વાદ. ૧૨ જો-કર્મવાદ. ૧૩ જો-પુરૂષાર્થવાદ.

ઈત્યાદિક બેટલા હુનિયામાં મતવાદીઓની જેઆતાણથી ચાંલી રહેલા એકાંતવાદો છે.

તે બધાએ એકાંતરૂપ મિથ્યાવાદના મેડને હે વીતરાગ ? તેમારો સિદ્ધાંત રૂપ સમુદ્ર-સમભંગ-રૂપ ન્યાયની તરગાથી દૂર કરતો, આખી હુનીયામા બધાખીને રહેલો છે. પડીતો તેનું મંચન-ચિત્તરૂપ પર્વતથી કરતા હુવા શીઘ્ર સત્ય વસ્તુરૂપ અમૃતને મેલવતા તેનો સેવનથી ઘણું કાલ સુધી તૃપ્ત રહે છે.

આમાં તા-પર્યં એ છે કે, હુનીયામાં અદ્વૈતાદિક બેટલા વાદો છે તે નયવાદો છે તે જુદા જુદા સ્વરૂપથી આગ્રહ પૂર્વક કથન કરવામાં આવે તો તે બધાએ અસત્ય મિથ્યા સ્વરૂપનો બને છે. અંગરજો તે બધાએ એક એકની અપેક્ષા રાખીને કથન કરવામાં આવે તો તે બધાએ નયવાદો સત્યસ્વરૂપના ગણાય છે, બ્યારે તે એકએકવાદો ખોતાનો દુરાગ્રહથી બીજાનાં વાદોને ફેંકી કાઢીખોતાનો દુરાગ્રહને ચોપણ કરવામાં મગ્યા રહે છે ત્યારે તે હુટવાદો થઈ પડે છે. એમ જૈન સિદ્ધાંતકારો કહે છે. આ સ્તુતિકારે બતાવેલું સપ્ત ભંગનું સ્વરૂપ પૂર્વેના હોષોમાં બેનેતર પંડિતોએ બતાવેલું છે તે જુવો અને સત્યવસ્તુના સ્વરૂપને ઓલખો.

જૈનસિદ્ધાંતમાં બતાવેલી નવો કેવા સ્વરૂપથી અહણુ થએલી વસ્તુને સત્યરૂપે બતાવે છે અને કઈ વસ્તુને અસત્ય રૂપે કસાવે છે તેના સંબંધે એક જૈન વિદ્વાને વીતરાગની સ્તુતિ કરતા, કહ્યું છે તે કાવ્યનું સ્વરૂપ આ જગોપર લખીને બતાવીએ છીએ.

॥ રત્ન પ્રભાચાર્ય કૃત સ્તુતિદ્વાત્રિશિકામાં મો આ કાવ્ય વીતરાગની સ્તુતિ કરતાં કહે છે તે જુવો.

અહો ચિત્ર ચિત્ર તથચરિતં મૈતન્મુનિપતે ?
સ્વક્રીયાના મેષાં વિવિધ વિષયવ્યાસિવશિનાં ॥
વિપક્ષાપેક્ષાણાં કથયમિ નયાનાં મુનયતાં
વિપક્ષેશસૂત્રાણાં પુનરિદં વિમો ? દુષ્ટનયતાં ॥ ૧ ॥

ભાવાર્થ—હો મુનિઓના પતિ ? હે વીનેરાગ ? તમારે ચરિત્ર બેટલે તમારી રહેની, અને તમારી કહેની, બધી હુનીયાના ઇશ્વરોથી તદને જુદા પ્રકારની આશ્ચર્ય જનક છે. કારણ તમારી રહેની ઈશ્વર નદેદ્રાદિકમી અપેક્ષાથી રહિત અખપૂતના સ્વરૂપની, તદને વીતરાગી છે. અને તમારી કહેની વસ્તુના

સ્વરૂપને અર્થાત્ પદાર્થના સ્વરૂપને, જતાવનારી, નયોના સ્વરૂપવાળી તે પણ આશ્ચર્યને પેદા કરવા વાળી છે.

કારણ તમારી જતાવેલી નયો છે તે વસ્તુના એકેએક ગુણને મુખ્ય રાખી કથન કરનારાં અદ્વૈતાદિક જેટલા દ્વનિયામાં વાદો છે તે બધાએ વાદોને પોતાના પક્ષમાં રાખીને કથન કરનારી હોય તેમાં તમોએ તે નયોને સત્ય સ્વરૂપવાળી કહીને જતાવી છે અને ત્યારે તે બધા વિપક્ષોને પોતાના દુરાગ્રહથી તિરસ્કારને કરવાવાળી હોય ત્યારે તેણે તમોએ દુષ્ટ નયોના સ્વરૂપવાળી કહી જતાવી છે. એ તમારી કહેની તે પણ અમોને ધણું આશ્ચર્યજ ઉત્પન્ન કરવા વાળી છે. ॥

આ ઉપરના કાવ્યમાં વીતરાગની સ્તુતિનો અર્થ આમાન્ય રૂપે કહીને જતાવ્યો. ॥

હવે એ ત્રણે સ્તુતિકારીનું કહેલું શું છે તે અમો જતાવીએ છીએ—

પહેલા કાવ્યમાં જતાવ્યું હતું કે—હે વીતરાગ ! તમારી કથન કરેલી નયો સ્વાત્પદથી ચિન્હિત કરવામાં આવે તો તે-લોહાના રસમાં રસ વેધક બૂટીનો રસ મેળવતાં સુવર્ણ અને તેમ તે નયો શુદ્ધ સ્વરૂપની બને છે. બીજા કાવ્યમાં જણાવ્યું હતું કે—વીતરાગ ! તમારો સિદ્ધાંત રૂપ સમુદ્ર તે પોતાના સખ્ત ભંગ રૂપ ન્યાયના તરંગોથી મિથ્યાવાદના મેઝને ફર કરતો સંપૂર્ણ લોકમાં બ્યાપીને રહેલો છે.

અદ્વૈતાદિક જેટલા દ્વનિયામાં આશ્રયતા એક એક પક્ષના વાદો છે તે નય-વાદો છે. તે નયવાદોને કથનિત અર્થના પ્રકાશક બનાવવા સ્વાત્પદથી ચિન્હિત કરતાં વસ્તુમાં જે જે બીજા ગુણો છે તેણે તે યોગ્ય સ્થાન આપે છે. પણ સર્વથા તિરસ્કાર કરી શકતો નથી અને સ્થાદસ્તિ, સ્થાનાસ્તિ આદિ સખ્ત ભંગનો સ્વરૂપને જણાવી પોતાને ઇષ્ટ વિનાના બીજા પક્ષોને તે તે પક્ષમાં ખસેડી પોતાના પક્ષને ગ્રહણ કરી લે છે. તેજ વસ્તુનું સત્ય સ્વરૂપ અમૃત છે તેણે પ્રકાશમાં મૂકે છે.

હવે આ ત્રિજ સ્તુતિકાર જણાવે કે હે જગવન્ ! પોત પોતાના પક્ષમાં મગ્ન થએલી નયો, વિપક્ષોને એટલે બીજા પરિણુમાદિક એક એક પક્ષના વાદીઓની અપેક્ષા રાખીને પોત પોતાના વિષયને કથન કરતી હોય તોજ તે શુદ્ધતાને ધારણ કરે છે અને ત્યારે તે નયો પોતાના એક જ પક્ષને પોષણ કરવાની તત્પરતા જતાવે છે ત્યારે તે દુષ્ટ સ્વરૂપની બને છે.

પણ હે વીતરાગ ? તમારા સિદ્ધાંતમાં તેવો એક પક્ષ છે જ નથી તેજ અમોને આશ્ચર્ય લાગે છે. આશ્ચર્ય એટલા માટે કે-તમારા અનેકાંતવાદનો સિદ્ધાંત, ખીળ જાણાએ એકાંત નયવાદના પક્ષકારોના પક્ષને, તે તે અપેક્ષાના સ્વરૂપથી ગ્રહણ કરે છે, તેથી તે નયોને તમો શુદ્ધ સ્વરૂપવાલી બતાવો છો. અને જ્યારે તે નયો પોતાના હુમ્મંદથી કેવળ પોતાના જ પક્ષને પોષણ કરવા મંડી પડે છે ત્યારે, તેણે તમો કહ્યું નયો કહ્યો છો. આમાં આશ્ચર્ય એ છે કે-ખીળ પક્ષોને લેખને તે શુદ્ધ, અને ખીળ પક્ષકારોના તિરસ્કાર કરે તે અશુદ્ધ, હે વીતરાગ ? આ તમારું કથન તે પણ કેટલું આશ્ચર્ય જનક છે.

હવે અમો બે બોલ કહી આ વિષયનું છેવટ લાવીએ છીએ—

હે વીતરાગ ? તમારું વર્તન, તે ઈદ્રાદિકની પણ અપેક્ષાથી રહિત તે પણ આશ્ચર્યજન્ય પેદા કરે તેવું છે.

અને તે જ પ્રમાણે-અનેકાંતવાદના સ્વરૂપવાળું કથન તે પણ આશ્ચર્યને જ પેદા કરે તેવું છે. કારણ દ્રવીયાના કોઈ પણ રૂપે નતો તમારા જેવું વર્તન કરીને બતાવ્યું છે, તેમજ નતો તત્ત્વેત્વું કથન કરીને બતાવ્યું છે. આ તમારા અનેકાંતવાદના કથનને શુદ્ધ વસ્તુના ગવેષક જેનેતરના અનેક વિદ્વાનોએ માન્ય કરેલું છે. જુવો આ અંધમાં જ તેમના લેખો, કેમકે એક જ પુરૂષમાં પિતા, પુત્ર, મામા, કાકાદિક અનેક ધર્મો શું સમાએલા નથી ? કહેવુંજ પડશે કે અનેક ધર્મો સમાએલા છે જ, એકજ હાથીના શુંડ આદિ અવયવોમાં શું હાથીના ધર્મો સમાએલા નથી ? તેજ પ્રમાણે સોનાના સેંકડો હાગીનામાં શું સોનાના ગુણો સમાએલા નથી ? કહેવુંજ પડશે કે હુનીયારી એક એક વસ્તુમાં અનેકા અનેક ગુણો સમાએલાજ છે, છતાં તે વસ્તુના એક એક ગુણને (ધર્મને) પકડી તેમાં હસબ્રહ્મ ને પોષવો તેમાં મત્ત્ય કશું છે ? માટે જ વીતરાગની સ્તુતિ કરતાં હેમચંદ્રાચાર્ય પણ કહી ગયા છે કે હું હેમચંદ્ર-જાણાએ વારીએના મનુષ્ય ઉભો રહીને કહું છું કે "વીતરાગના જેવો દ્રવીયામાં બીજો કોઈ પણ રૂપ છે જ નહીં. અને તેમનો કહેલો અનેકાંતવાદ તેના જેવો બીજો વાદ પણ નથી." એમ યોગ્યે યોગ્યું કહીને બતાવ્યું છે. જુવો-જૈનેતર દષ્ટિએ ગૌન પૃ. ૧૨૭ માં. આથી વધારે શું લખું ? ॥

न समुद्रोऽ समुद्रोऽया समुद्रांशोऽप्योच्यते नाऽप्रमाणं प्रमाणंवा प्रमाणांशं स्पष्टानय ॥९॥

इयार्थे सत्यः परं नृणां, असत्या निगिता नया. विदुषांश्च मैत्रिणः इति दृष्टि सम्मतो ॥१०॥ (मूले)

ભાવાર્થ—જેમ સમુદ્રના એક ભાગને— નતો કહી શકાય મસુદ્ર, તેમજ નતો કહી શકાય અસમુદ્ર, માત્ર સમુદ્રનો એક અંશજ કહી શકાય, તે પ્રમાણે એક નયના વાક્યને નતો અપ્રમાણ કહી શકાય, તેમજ નતો પ્રમાણ રૂપે કહીશકાય, પણ પ્રમાણના એક અંશ તરીકે કહેવામાં હરકત આવી શકે નહીં ॥

જેનોમાં પદાર્થોનું સ્વરૂપ હાલમાં સાત નથોથી વિચારી શકાય છે— પણ તે સાતે નથો કેવા સ્વરૂપની હોય છે તે સાતે નથો પોત પોતાના, વિષયમાં તો સત્ય સ્વરૂપનીજ છે પણ જ્યારે તેમાં બીજી નયના પક્ષ વાળો આશેષ કરે ત્યારે તે બધીએ નથો અસત્ય સ્વરૂપની બની જાય છે. તેથી પડિતોને તે નથોમાં એકાંત આશ્રય ન કરવો એમ સમ્મતિ નામના ગ્રંથમા શ્રી સિદ્ધસેન દિવાકર મહારાજએ કહ્યું છે.

• • • કૃત્તિપ્રેતુ વિકલ્પવીચિનિચયાઃ પર્યાયમર્યાદયા ।

દ્રવ્યાર્થા હિતૌ (દ્રવ્યાર્થા ધિગમે) તુ ચેતસિ ચિરંશામ્યંતુ તન્નૈવતે ॥

વસ્તુ પ્રસ્તુત મસ્તુ સાગરમમં સર્વોપનિષ્ઠમં । વાહાં વા સ્ફુટ માંતરં સમુચિત સ્વાદ્વાદ મુદ્રાંકિતં ॥ ૬ ॥

સ્વાદ્વાદનું સ્વરૂપ જણાવતાં—નથોપદેશની ટીકા પર ૨૭માં કહ્યું છે કે—

વિચારમાં મુકેલી વસ્તુ સમુદ્ર તુલ્ય હોય છે, તેમાં જેટલી તરફો કરવી હોય તેટલી થઇ શકે છે, આહેતો તે— બાહ્ય વસ્તુ દ્રશ્ય સ્વરૂપની હોય અથવા આંતર વસ્તુ—અદ્રશ્ય સ્વરૂપની ગમે તે હોય યામુ જો તે સ્વાદ્વાદની મુદ્રાથી અંકિત—ચિન્હિત કરવામા આવે ત્યાર બાદ પર્યાયોની મર્યાદાથી વિકલ્પની તરંગોને સમૂહ ગમે તેટલો ઉઠતો હોય તો પણ તે બધાએ દ્રવ્યાર્થજ (અર્થોત દ્રવ્યના પ્રોધ માટેજ) ગણાય અને તે ઘણા કાલ મુખી ચિત્તને વિષે ઘોલાઇને દ્રવ્યમાંજ સમર્પ જાય પણ બહાર જવા પામે નહીં એ સ્વાદ્વાદના સિદ્ધાંતનીજ ખૂણી સમજવી. ॥૧॥

દ્વિદાસપાય પરંપરા પરિચય. સર્વોડ્યપ્યર્થ યુજ્યતે ચસ્ત્વંદોડ્યુપયોગ માકલયતા મંતર્મુદ્ધૃતૌચ્ચધિ ॥ ડ્રવ્યેષાં તુ વિકલ્પશિલ્પવદિતો વોધ સ્ત્-તીયક્ષણ-ધ્વંસી ધ્વસ્તસમસ્તહેત્વપ્રમિલિતઃ કસ્મિન્ વિચારે ક્ષમઃ ॥ ૨ ॥

ભાવાર્થ—એક વસ્તુમાં—એક પદાર્થમાં અનંત અંશ અર્થાત અનંત ધર્મ હોય છે છતાં એક એક અંશને વલગીને વિચાર કરવામા આવે તો તે અંત મુદ્ધૂર્ત જ ટકી શકે છે કારણ તેમાં ઈંહા-તર્ક, અપાય દ્વષણ, આ બેની

પરંપરા આવીને મલવાની અર્થાત તર્ક, ઉપર તર્ક, અને દ્વયણ ઉપર દ્વયણો નજરે પડવાનાં, તેથી બીજા એકાંત મતવાદીઓના વિકલ્પ રૂપની કારીગરી થી ઘટેલો બોધ છે તે ત્રિવિજ સ્વરૂપમાં નાશ વાળો થાય છે, કારણ વસ્તુનો-સંપૂર્ણ પદાર્થનો વિચાર કરતાં નાશ પામ્યા છે જેના બધા હેતુ, અને સંપૂર્ણ વસ્તુની માથે નહીં મલેલો એવો એકાંત પદ્ધતિ-એકાંત અંશનો બોધ કયા વિચારમાં ટકી શકે? અર્થાત્ 'નજ' ટકી શકે. ॥૨૧॥

નય વાક્ય અને પ્રમાણ વાક્યનો કિંચિત્ તાત્પર્ય.

બાહ્ય વસ્તુ—દશ્ય પદાર્થ, આંતર વસ્તુ—અદશ્ય પદાર્થ, આ બન્ને પદાર્થો અનંત અનંત પર્યાયોથી વ્યાપ્ત હોય છે. તેમાંની એક પર્યાયનો—એક અંશનો વિચાર કરતાં સંપૂર્ણ પદાર્થનો વિચાર કદી શકાયજ નહીં, જેમ સમુદ્રના એક ભાગને નતો અમુક કહી શકાય, તેમજ નતો અસમુદ્ર કહી શકાય, માત્ર સમુદ્રનો એક અંશજ કહી શકાય. તે પ્રમાણે વસ્તુના એક અંશના વિચારને નય વાક્યજ કહી શકાય પણ પ્રમાણ વાક્ય કહી શકાયજ નહીં કારણ કે જે વસ્તુના એક અંશનો વિચાર કરવા બેઠા છીએ તેની મુખ્યતા ગણવાની બાકીના બીજા રહેલા અંશોને ગૌણતામાં ગણવાજ પડે, તેથી સ્યાદાહ—અને-દાતવાદનો સ્વીકાર કર્યા વગર પદાર્થનું સ્વરૂપ યથાર્થ સત્ય સમજી શકાયજ નહીં એ પ્રમાણે જન મિદ્ધાંત છે જે તે પદાર્થના એક અંશના વિચારને સંપૂર્ણતાના વિચારમાં લઇ જવામાં આવે તો, તેમાં અનેક તર્કો ઉપર તર્કો અને દ્વયણોના ઉપર દ્વયણો આવી પડવાના, તેથી વસ્તુનું સ્વરૂપ યથાર્થ રૂપે સમજી શકાયજ નહીં. જેનોનો જે સ્યાદાહ છે તે વસ્તુના સ્વરૂપને બાજુવાને માટે પરમોપયોગી છે. અને તે વાતને આજ કાલના જોનેતર અનેક વિચક્ષણ પંડિતોએ મ્યાદાહના સિદ્ધાંતનો સ્વીકારજ કરેલો છે. તેવા અનેક જોનેતર પંડિતોના વિચારો અમોએ પૂર્વના લેખમાં ટાકીને બતાવેલા છે, ત્યાંથી વિચાર કરીને જુવો. જેવી રીતે પદાર્થોને યથાર્થ બાજુવાનુ સાધન જેનોમાં સ્યાદાવાદનું છે તેવી રીતે અદેલ દિ એકાંત પદ્ધતિ વાદોમાં છે? અર્થાત્ નથી એમ વિચારી પુરૂષોએ કહેવું છે તે પ્રમાણે વિચારમાં ઉત્તરતા પુરૂષોને કહેવુંજ પડશે. દંત્યજ વિસ્તારેજ ॥ ઇનિ શ્રીમદ્દિજ્ઞાનક સૂરીશ્વર (પ્રસિદ્ધ નામ શ્રી આત્માનામજ મહાગજ) ના લગુતમ શિષ્ય દક્ષિણવિદારી મુનિશ્રી અમરવિજય વિરચિત તત્ત્વત્રયી મીમાંસા નામના ગ્રંથમાં સ્યાદવાદના સ્વરૂપનું ખંડ બીજે પ્રકરણ ૩૫ અને ૩૬મું સંપૂર્ણ ॥

જૈનધર્મના સિદ્ધાન્ત.

(Dr. Helmuth Von Glasenapp.)

March, 1925.

(ડૉ. હેલ્મુત ફ્રાન્ક ગ્લાસનપ્પ, બર્લિન)

હિંદુસ્તાને ત્રણ મોટા ધર્મ આપ્યા છે. હિંદુ, ખ્રીસ્ત અને જૈન. પહેલા બે ધર્મોની તુલનામાં જનધર્મ વિષે આજ સુધી યુરોપને બહુ થોડીજ માહિતિ છે. અને છતાંયે એને વિષે માહિતિ મેળવવાની જરૂર છે કારણકે ઘણું કરીને એ સૌથી પ્રાચીન આર્ય તાત્ત્વિક દર્શન છે. અને પોતાની જન્મભૂમિ માં લગભગ ફેરફાર પામ્યા વિના આજ સુધી સચવાઈ રહ્યો છે. જૈન ધર્મના સ્થાપનાર્થ પૈશ્વનાથ (તેમના શાસનની અવેક્ષાએ) ક્રીષ્ટ પૂર્વે (લગભગ) ૮૦૦ વર્ષ ઉપર થઈ ગયા હતા અને એને આજના સ્વરૂપમાં મુકનાર સુધારક મહાવીર તે પુરૂના સમયમાં એમનાથી જગત આગળ અને આપણા ઇસ્વીસન ની પૂર્વે છઠ્ઠા સદીમાં થઈ ગયા હતા. એમની જન્મભૂમિ હિંદુસ્થાનની ઇશાનમાં આવેલા બિહાર પ્રદેશમાં છે અને તે પ્રદેશમાંથી જૈનધર્મ સત્વર વિસ્તરીને આખા ગંગા પ્રદેશમાં ફરી વળ્યો. એના બિહારા જુગમાં-આપણા આશરે પાંચમાથી બારમા સદી સુધી પશ્ચિમ અને દક્ષિણ હિંદુસ્તાનનાં રાજ્યોનો એ રાજધર્મ બની રહ્યો હતો. ખ્રીસ્ત ધર્મના લોપ પછી હિંદુ ધર્મ જ ઉછાળો માર્યો તેણે કરીને અને મુસલ્માન ધર્મને દબાણે કરીને જૈનધર્મને સખ્ત હાલિ થઈ. એના સામેની બધી વિરુદ્ધતાઓ છતાં આજસુધી એણે પોતાની જીવનશકિત સાબીત કરી બતાવી છે એક સંમયના પ્રળબ ખ્રીસ્ત ધર્મનો આજે હિંદુસ્તાનમાંથી લગભગ લોપ થઈ ગયો છે. ત્યારે જૈનધર્મના વાવટા નીચે હજુ એ બાર તેર લાખ અનુયાયીઓ છે અને તે મોટે ભાગે વેપારી વર્ગના છે.

જૈનધર્મમાં જે વિશેષતા છે તે માત્ર ઐતિહાસિક નહિ પણ દર્શન નિકે પણ છે. જૈન લોકોએ સર્વ વિષયો સંબંધે આધ્યાત્મિક દર્શન રચ્યાં છે અને એ દર્શનનું વસ્તુ અને તેની પરિભાષા બોતાં આપણને ખોત્રી થાય છે કે દાર્શનિક પ્રદેશમાં ઉભા રહી વિચાર કરનાર દ્વંદ્વપૂર્ણ ભારતીય ઐતિહાસી સ્વતઃ સિદ્ધ અને વિશેષ પ્રકારની એ સૌ રચના છે.

x x x x x

જૈનધર્મના સિદ્ધાન્ત પ્રમાણે જગત શાસ્વત અને નિત્ય છે. (વસ્તુગતે નિત્ય અને પર્થાયે અનિત્ય છે.) હિંદુઓની પેઠે જૈનો એમ માનતા નથી કે

જગતની જુગે જુગે સૃષ્ટિ અને પ્રલય થાય છે. એ તો એમજ માને છે કે આ વિશાળ પણ છતાંયે વિસ્તારમાં સીમાબદ્ધ વિશ્વ અચળ છે. વિવિધ નરકોવાળું અધી જગત, વિવિધ ખંડ અને સમુદ્રવાળું મધ્ય જગત અને વિવિધ સ્વર્ગોવાળું તથા નિર્વાણ પામેલા આત્માઓના આવાસવાળું ઉર્ધ્વ જગત-એ સૌના અસ્તિત્વમાં અને વિસ્તારમાં, કશો ફેરફાર થતો નથી. જંબૂદ્વીપના ભરતખંડમાં આપણે વસીએ છીએ એવા મધ્યજગતના વિવિધ ખંડોમાં સામાન્ય સંબંધ અને નૈતિક રીતિ વિષે કંઈ કંઈ ફેરફાર જોશક થાય છે પણ સમસ્તનો વિચાર કરતાં વિશ્વના આ ખંડોની સીમા અચળ છે. એ આશ્રય ખસતી નથી, તેમજ ખસતી નથી.

વિશ્વનું શાસન કરનાર કોઈ સત્ત્વ નથી. વિશ્વ ઉપર રાજ્ય અદાવનાર કોઈ દેવનું અસ્તિત્વ માનવાની જોતો સાક્ષ ના પાડે છે. જે દેવો સ્વર્ગમાં રહે છે. તેઓ તો અશાશ્વત છે, એમની શક્તિ પરિમિત છે અને મનુષ્ય, તિર્યંચ તથા નરકવાસીઓની જેમ પોતાના પાછલા ભવમાં પોતે કરેલાં કર્મથી બંધાયેલા પ્રારબ્ધને આધીન છે; આજે પણ એ અલૌકિક મુખ લોગવે છે અને પોતાનાં સારા નરસાં કર્યાં કર્મના ફળ લોગવવાને એમને ભવિષ્યમાં પાછું પૃથ્વી ઉપર ઉતરવું પડશે. સર્વોત્કૃષ્ટ શાશ્વત વ્યક્તિત્વસ્વરૂપ દેવને જેમ એ ધર્મ માનતો નથી તેમ એ પણ માનતો નથી કે આ જગત માયામાંથી ઉત્પન્ન થયું છે. ભારતનાં બીજા દર્શનોની વિરુદ્ધ એ તો એમ માને છે કે જગત સત્ય છે અને તત્ત્વોના મિશ્રણથી એનું સ્વરૂપ બંધાયું છે અને એ રીતે સમસ્ત વિશ્વનું અસ્તિત્વ છે.

તત્ત્વોના બે વિભાગ છે; એક જીવ અને બીજો અજીવ.

જીવ તત્ત્વો તે અનંત જુદાજુદા જીવો છે; તેઓ કે પરસ્પર સંબંધમાં છે, છતાંયે પોતાના વ્યક્તિત્વમાં કેવળ સ્વતંત્ર છે અને કરેલાં અબાત છે, અમર છે. દરેક જીવ સ્વભાવથીજ અનંત શુષ્ક ધરાવે છે; એ સર્વશ છે. એ સર્વશક્તિમાન છે, એવો પવિત્ર છે કે મોહ અને દુઃખથી એ પર છે. પણ એ જ્યારે આત્મસ્વરૂપ થાય છે ત્યારેજ એના એ બધા ગુણો વિકસે છે.

અજીવ તત્ત્વોના પાંચ પ્રકાર છે. આકાશસ્તિકાય, ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય, કાળ અને પુદ્ગલાસ્તિકાય.

આકાશસ્તિકાય તે અવકાશ છે કે જેમાં સર્વ વસ્તુઓ રહેલી છે.

ધર્માસ્તિકાય અને અધર્માસ્તિકાય એ બે તત્ત્વોના સ્વીકાર જૈન-દર્શનમાં છે, બીજા દર્શનોમાં નથી. એ બે તત્ત્વો તે આકાશમાં છે. તેમના

પોતામા કોઈ ગતિ કે સ્થિતિ નથી, પણ સ્થિતિ ગતિને માટે એમની ખાસ જરૂર માનેલી છે, જેમકે માછલાને તરવાને માટે પાણી જોઈએ અને ધાકયા પ્રવાસીને ઉભા રહવાને જાડની છાયા જોઈએ આ જે તત્વો ચોળવાની જરૂર નોનધર્મને શાથી પડી એની હજી જોઈવી ચોખવટ થઈ નથી. પ્રો. આકોળી માને છે એમ થણું કરીને 'ધ્યાન, ગતિ' અને સ્થિતિ એ ત્રણ શુષ્ક નૌનોને એવા જુદા હાથમા હોવા જોઈએ કે એ ત્રણેને માટે અવકાશ એકલુંજ તત્વ પુરતું છે એમ એ માની શકયા નહિ હોવા જોઈએ અને તેથી માન્ય હોયું જોઈએ કે સ્થાન ગતિ અને સ્થિતિ એ દરેકને માટે પોતપોતાના જુદોજુદો આધાર હોવો જોઈએ.

ચોથું અણુવ તત્વ તે કાળ છે. બીજા તત્વોમા વિકાર રૂપાંતર કરવાને માટે આ તત્વની જરૂર છે નવીનને એ પુરાતન કહે છે. અને પુરાતનને નવીન કહે છે.

પાંચમું અને આપણે કહી ચૂકીએ કે, અણુવ તત્વમાથી સૌથી વધારે મહત્વનું તત્વ તે પુદ્ગલાસ્તિકાય છે. અણુવ, અણુ, સૂક્ષ્મ એવા અનંત અસંખ્ય પરમાણુનું આ તત્વ ખનેલું છે દરેક પરમાણુ, છદ્મસ્થો ને ધ્રિય, અગોચર છે અને કેવલી ને ઝોચર છે અને તેના રૂપ રસ ગંધ અને સ્પર્શ છે, અને અમુક નિયમોને અનુસરીને બીજા એક કે અનેક પરમાણુઓ સાથે મળીને સમષ્ટિ રૂપ ધારણ કરે છે તથા એમ કરીને આ જગતમા વિવિધ રસરૂપોથી પ્રકટ કરે છે.

પુદ્ગલાસ્તિકાયમા એવી એક ખાત વિશેષતા છે કે જેણે કરીને એ જીવના જીવ પરિણામો ત્યારે પ્રવેશ કરી શકે છે અને એમા જહું રૂપરૂપ વિકાર કરી શકે છે જેમ જોઈકની જોઈકી માણસના શરીરની અંદર જઈને મહત્વનું કામ કરે છે. તેમ પુદ્ગલાસ્તિકાય પણ જીવમાં પ્રકાશીને એના ઉપર અનેક પ્રકારની અસર કરે છે. જીવની સર્વજ્ઞતાને અને મર્મ શક્તિમત્તાને, આ પુદ્ગલાસ્તિકાય ટાકી દે છે. અને તેથી તેનામા માત્ર ચરિમિત જ્ઞાન અને પરિમિત શક્તિ રહે છે, જે એને હજી આરે છે અને તેથી કરીને એના સ્વાભાવિક સ્વાસ્થ્યને નાશ થાય છે જીવનો ઉપર એ અસ્થિર શરીરે વીંટળે છે અને જીવન અને મોહ આપે છે અને એણે પ્રારબ્ધ બંધાવે છે કે પછી અમુક સમય સુધી જે જીવે, માણસ, તિર્યંચ, સ્વર્ગવાસી કે નરકવાસી એ આરમાથી કોઈ પણ યોનિમા અવતરણ પડે પુદ્ગલાસ્તિકાય જીવમાં પ્રવેશીને બંધા માણીતો જન્મ અને અસ્તિત્વ માટે બીરાતના બંધા તત્વ દર્શનોએ સ્વીકારેલું એવું એક શુદ્ધ તત્વ કેમ તૈયાર કરે છે!

(એટલે જીવ સાથે મિશ્રિત પુદ્ગલ તે કર્મ), ભારતના સર્વ માન્ય સિદ્ધાન્ત પ્રમાણે દરેક કાર્ય, દરેક શબ્દ, દરેક વિચાર, દરેક અદૃશ્ય આપે છે. અને તે જોઈ શકનામ કે સ્પર્શ છે. તે દેશ, જીવને જોનારે ભૌતિક ભવમાં મળે પણ ધણા અસંખ્યમાં તો પછીના ભવમાં જ મળે છે. જીવના કાર્ય કર્મનો સરવાળો જોના નવા ભવના કારણ બને, બની રહે છે. મુઆ પછી થવાના ભવના પરિમાણ અને પ્રકાર જો કર્મથી નક્કી થાય છે. એક ભૌતિક ભવ સમાપ્ત થાય પછી, જોના અનિવાર્ય રૂપ આત્માએ આગલા ભવમાં જે બીજા વાચ્યા હોય, તે લણવાને માટે બીજા ભવમાં જન્મ આપીને જોને મોકલે છે. ભારતના બીજા બધા દર્શનનો એવો મત છે કે કર્મ જો આપ શક્તિ છે કે જેને પરિણામે વ્યક્તિની અને પ્રારબ્ધની વિવિધતા અસ્પષ્ટ પણ સ્વાભાવિક રીતે પ્રકટ થાય છે. અને જો રીતે જોઈ જીવન નક્કી થાય છે. જેનો કર્મને જુદી રીતે સંબંધ છે. એનો અર્થ કહે છે કે જે પુદ્ગલાસ્તિ કાર્ય આત્મામાં પ્રવેશીને દ્રષ્ટ રીતે જે અસંસ્કર કરે છે તે કર્મ છે. જીવ અને કર્મનો સંબંધ (સંતતિની અપેક્ષાએ) અનાદિ છે અને સ્વાભાવિક રીતે અનંત છે. જીવ કર્મ કરે છે (એટલે પ્રથમ તો જીવ કર્મ પુદ્ગલને શરૂ કરે છે.) કે તત્ત્વ તે જ જોનાર શરીર ઉપર પૂજના રજકણ થોડી નાંધ છે. જોના કર્મ જોના એવા જોના પ્રદેશની અંદર વળગી નાંધ છે. કે જેમ જમતી વખતે લીધેલા આહારના પદાર્થો, લોહી, મજ્જા અને એક રૂપ બની નાંધ છે. અને શરીરના આધાર રૂપ થાય છે. તેમ આવાં કરેલાં કર્મ. જીવમાં અમુક પ્રકારના જેનોએ નાનામાં નાના ભેદ પાડ્યા છે. એવા ભેદ એકેકરે ૧૪૮ છે. આમાંના કેટલાંક કર્મ એવાં છે કે જે જીવની જુદા જુદા પ્રકારની સ્વાભાવિક શક્તિઓને સંકુચિત કરે છે. અને કેટલાંક એવાં છે કે જે જ્ઞાનના જોને જગાવે છે. કેટલાંક કર્મ જીવના ત્યાર પછીના ભવ, આયુ, ગોત્ર વગેરે નક્કી કરે છે, કેટલાંક જોના વિચારો અને જીવનકર્મ નક્કી કરે છે, જીવમાં પ્રવેશ કરીને પુદ્ગલાસ્તિકાય જે અસર કરે છે તે અસરના કાર્યના નૈતિક ગુણને આધારે કર્મના પ્રકાર જોના અવધી, અને જોના બળ નક્કી થાય છે. સારાં કાર્ય આરંભ અને નકારાં કાર્ય નબળું કર્મ બંધાવે છે. આમ કાર્યના અને જોની એથી થતી આસરના પણ જુદા જુદા પ્રકાર છે. અને જો સૌ જુદાં જુદાં કર્મને બંધાવે છે. જ્યાં સુધી જીવ ક્રિયા કરે છે, ત્યાં સુધી તે કર્મ બંધનમાં આવે નાંધ છે. જ્યાં સુધી જો કંઈક કરે છે ત્યાં સુધી જો ભાવિ ભવની સામગ્રી તયાર કરે છે. જીવનો કર્મ સાથેના સંબંધ અનાદિ છે અને તેથી જ રીતે અનંત છે, (સંતતિની અપેક્ષાએ) કર્મનું રૂપ મળી રહે જોના નાશ થાય છે. પણ

દરેક પળે નવાં કર્મ બંધાયે જાય તેથી પુરાં થઈ રહેલાં કર્મને સ્થાને નવાં કર્મ દરેક પળે આવતાં જાય છે તેથી ભવની અનીદિ અનંત સાંકળ ચાલ્યા જાય છે અને જીવનું એક ભવથી બીજાં ભવમાં ભટકવું કદી પુરું થતું નથી. (અને કેટલાં જોઈને થાય છે.)

જાતનાં બીજાં બધાં આધ્યાત્મિક કાર્યોની પેઠે જૈનદર્શનનો પણ જોઈ ઉદ્દેશ અને હેતુ છે. કે. જનમમરણની ઘટમાળમાંથી જીવને મુક્ત કરવો અને સંસારનાં દુઃખમાંથી એને છોડવી નિર્વાણને માર્ગ લઈ જવો. આ સાધના બધા જીવથી સાધી શકાતી નથી; અનેક જીવ-સ્વભાવથીજ અસંભવ્ય છે; એ કદાપિ મુક્ત થવાના નથી, એમને હંમેશાં જનમમરણની ઘટમાળમાં રણકવાનું છે, પણ જે જીવો વિશેષ સંજોગોને બળે, મુક્ત થવા નિર્માયા છે તે અનંત જીવને અન્તે આખરે નિર્વાણની શાન્તિ પામવાને શુભ કર્મોને બળે પોતાના આત્માને પરિપૂર્ણ કરીને અન્તે મૃત, કેપકરણથી મુક્ત થઈ શકે છે. આ બે રીતે બની શકે છે, એણે (૧) નવા થતાં કર્મ બંધન બટકાવવાં જોઈએ અને (૨) અને જે કર્મબંધન હાથ પડેલાં છે એનો હાથ કરવો જોઈએ. કર્મથી રક્ષણ પામવાને માટે, એનો હાથ કરવાને માટે, પાંચ મત પાળવાનાં કહ્યાં છે. (૧) પ્રાણતિ-પાતાવિરમણમત, એટલે કે જીવહિંસા ના કરવી. (૨) મૃત્યુવાદવિરમણ મત એટલે કે મિથ્યા વચન ના બોલવું. (૩) અદત્તાદાન વિરમણ મત, એટલે કે ચોરી ના કરવી. (૪) મૈથુન વિરમણ મત એટલે કે બ્રહ્મચર્ય મત પાળવું અને (૫) પરિ-ગ્રહ વિરમણ મત એટલે કે કશું સંઘરવાની વૃત્તિ ના રાખવી પણ સૌથી અગત્યનું તો એ છે કે હંમેશાં ધીરજથી સહેલું, ઉપવાસ કરવાં, હિંસા ના કરવી, અધ્યયન કરવું તથા ધ્યાન ધરવું—હંમેશાં જુદાં જુદાં પ્રકારની બ્રાહ્મ તથા આત્મ તપસ્યાથી સ્વર્ગનાં દ્વાર ખુલે છે. જેમણે સંસારનો સ્થાગ કર્યો છે, જગતમાંથી પોતાનું ચિત્ત ખેંચી લીધું છે અને પરલોકમાં પસંબું છે, એવા સાધુ કે સાધ્વીઓ પરિપૂર્ણતાને માટે સાધુસંઘમાં પ્રવેશી શકે.

નિર્વાણ માર્ગને માર્ગ લખી અને કંઈ છે. જોનોએ ગુણસ્થાનકનાં ચૌદ સોપાન બતાવ્યાં છે અને એ સોપાને ચઢતા ચઢતા મુક્તિ પ્રાપ્ત થાય છે. જેને સમય વિચાર નથી અને કંઈ કરે છે તે સૌથી નીચેના મિથ્યાત્વ ગુણસ્થાનક પર છે, બીજાં સાસ્ત્રાદન અને ત્રીજાં મિથ્ય ગુણસ્થાનક ઉપર આવતાં એને ઈંધ-શુભ વિચારો આવવા માંડે છે, ચોથા અવિરતિ સમગ્રદષ્ટિ ઉપર આવતાં એને જ્ઞાન થાય છે અને કર્મબંધનમાંથી છુટવા માંડે છે. પાંચમા દેશ-વિરતિ સંયતા-સંયતથી એના અભિમાનનો નાશ થવા માંડે છે તે તૈરમા સયોગી

કેવલી ગુણસ્થાનક પર આવતા એને, પરિપૂર્ણ જ્ઞાન થાય છે અને દશમા ગુણ-
સ્થાનકને અન્તે ઉદયની અપેક્ષાએ બધા મોહ છુટે છે, તથા ચોક્કસ ભૌતિક
કર્મબંધનથી મુક્ત થાય છે એ ચોક્કસ ગુણસ્થાનક ઉપર અનુક્રમે ચઢાય છે
એમજ નથી, કાચુદે ઘણી વાર જીવ પોતાની ભૂલોથી અગ્યાર મુદ્ધી ચઢેલા
પોછા પડે છે પણ બધા અન્તરાય ટાળીને ઝોઈ માણસ જે પાર ઉતરે-તો એ ચાર
ધાતી 'કર્મ' મુક્ત કરે છે-ત્યારે એ કેવળી સ્વરૂપે સંસારમા ભ્રમણ / તો કરે છે,
એટલે તેના તેજ ભાવના અધિષ્ઠ્ય પંચતરહે છે પણ મોહ અને લોભ તથા
દીધેલ છે અને અન્તે એના સૌ કર્મના ક્ષય થાય છે, પછી એના આત્મા બધી
જાળમાથી મુક્ત થઈને ત્રિવરને શિખરે ચઢે છે. જેમ ૫ કાચબો બધા મળથી
મુક્ત થતા ડુબીને જમીન ઉપર જેતો નથી, પણ પાણીની સેપાટી ઉપર તરે છે
તેમ વિશ્વના સૌથી ઉચા શિખર ઉપર ઉઘાડેલી છત્રોના ઘાટનું દ્રવ્યમાનના
નામે પૃથ્વી છે તથા મુક્તાત્મા કોઈ દશ્ય સ્વરૂપ વિના, વિદેહે પણ આગળા ભવમા
જેટલા ભાગમા રહેતો એનાથી રાંડ ભાગમા રહે છે-ત્યાં એ અમંત નિત્ય મુખ
ભાગવે છે, એની મુભંગ શાન્તિમા કશાથી ભગ્ન થતો નથી, મોહ અને હુબધો
પર થએલો એ આત્મા સંસારની ઘટભાગમાં ફરી પડતો નથી, એની શક્તિ
એને જ્ઞાન છતાં મસાગમથી શુદ્ધ થએલો આત્મા સંસારની વસ્તુઓને માટે
શોક કરતો નથી અને ફરી ભૌતિક સંબંધ બધોતો નથી.

શાશ્વત નિર્વાણ નાટક ભજવાય છે જેમા, એણે જે વિશ્વ તે જીનમત
પ્રમાણે વિશાળ છતાં સીમાવાળા પ્રદેશનું છે અંગે વિસ્તારીને સીધા ઉલેવા
માણસના ઘાટનું છે, એના સૌથી નીચેના ભાગમા નરક આવેલા છે, એથી
ઉપરના ભાગમા માણસે તથા તિર્યચે વસેલું મધ્ય જગત આવેલું છે તથા
છાતી, ગરબન અને માથાના ભાગમા સ્વર્ગ આવેલા છે સ્વર્ગની ઉપર-વિશ્વ
માનવના મુકુટની પેઠે-મુક્તાત્માઓના સ્થાનક આવેલા છે અને મધ્ય અને
ઉર્ધ્વ ભાગનો ઘાટ ઉપર નીચે જે પાકેલા કોડીઓ જેવા એટલે સપુટ જેવા છે
એને અધોલોક, ઉપા કોડીઆનો આકાર છે. અધોલોકની ચારે બાજુએ ત્રણ
વલયો આવી ગઢેલા છે, તેમાનું એક ઘનોદધિનું, એક ઘન વાયુનું અને એક
તન વાયુનું એની પેટી પાર વિશ્વનો કોઈ ભાગ નથી. માત્ર ખાલી આકાશ છે
તે ઉપરાત નિગોહ પણ છે, એમનાં શરીર એટલા નાના છે કે તે આપણને
અજોયર છે, એમના દેહ અજોયર છે, એમના દેહ હાલતા ચાલતા નથી અને
તેથી એં વનરપતિ જેવાં છે જગમ પ્રાણી ત્રસ-નાડીમા અટલે કે શિખરથી

પ્રકરણ ૩૭ મું. જૈન તત્ત્વોનો નિકાર હિંદુ ધર્મ, સમજતા પાંડિતો. ૩૫૭

મુખાંમુધી વિસ્તારેલા જગતના મધ્ય પ્રદેશમાં રહે છે. આગળ જણાવ્યું તેમ વિશ્વ ત્રણ ભાગમાં વહેંચાયેલું છે મધ્ય જગત એટલે કે આપણી પૃથ્વી, એની નીચેનાં નરક અને ઉપરનાં મુક્તાત્માઓને રહેવાનું સ્થાન સમેત સ્વર્ગો.

પૃથ્વી નીચે ઉડે આવેલાં નરકો સાત છે અને દરેકના અનેક માળ (પાથડા) છે અને તે જુદા જુદા નરક રૂપે છે. સૌથી ઉપરના નરકમાં નીચેની શ્રોણીના દેવ પણ વસે છે, નરકોમાં જે જીવોએ પાછલા ભવમાં પાંપ કર્યા હોય તેની સજા લોગવવા તે જીવો ભયંકરાસ્વરૂપે લાંબો અને કરોડો વર્ષને હિસાબે ગણાતા અમુક કાળ સુધી પાર વગરનું ક્રમ લોગવવા રહે છે,

પૃથ્વી ઉપર સ્વર્ગો એક ઉપર ખીજા ગોઠવાયેલા છે. પૃથ્વી ઉપરના ભવમાં જે પુણ્ય કર્યા હોય તેવા મુક્ત રૂપે અમુક લાંબા વખત સુધી આનંદ લોગવનાં જીવો દેવ સ્વરૂપે ત્યાં વસે છે. એ દેવોના અનેક વર્ગ છે અને તેમની શક્તિ તથા સુખમાં તફાવત હોય છે સ્વર્ગ જેમ ઉચ્ચ, તેમ તેમાં વસનાર દેવના સુખ વધારે અને સુદર હોય છે એ સુખ એ લોગવે છે ખરે, પણ અત્યંત ક્રમ અને મૃત્યુથી મુક્ત થઈ શકતો નથી.

વિશ્વના મધ્ય ભાગમાં પૃથ્વીની ગોળ સપાટી ઉપર મધ્ય જગત આવેલું છે અને તેમાં તિર્થંચા તથા મનુષ્યો છે અને મધ્ય જિંદગી મેરૂ પર્વત આવેલો છે. આની ચારે બાજુએ ગોળ જમ્બૂદ્વીપ પથરાયેલો છે અને એમાં આપણે વસીએ છીએ. જમ્બૂદ્વીપના ચારે બાજુએ વલયાકારે લવણ સમુદ્ર આવેલો છે, એની ચારે બાજુએ વળી ધાતકીખડ વીંટીને આકારે આવેલો છે. આવી રીતે એક પછી એક એમ અનેક દ્વીપો અને સમુદ્રો ગોળાકારે આવેલા છે. છેવટે ત્ર્યંબક જમ્બુ સમુદ્ર આવેલો છે અને તે આખા મધ્ય જગતને ઘેરી રહેલો છે.

જમ્બૂદ્વીપના પૂર્વ પશ્ચિમ આખા વિસ્તારમાં છ પર્વત માળાઓ આવી પડેલી છે અને તેમાં એ ખડના સાત કટિબંધ પડેલા છે, તે એકાગ્રીજાથી જુદા કદના છે. આ કટિબંધોમાં આવેલા દેશોનું અને તેમાં વસતા પ્રાણીઓનું સુખ કીડું વર્ણન જહ્નુ કટપના પૂર્વક જૈન ભોગોવિકોએ કર્યું છે, હાલના જૈનો માને છે કે હિંદુસ્તાન અથવા સમસ્ત પૃથ્વી ભારતવર્ષ નામના કટિબંધમાં આવેલ છે.

સ્વર્ગમાં અને નરકમાં તેમજ મધ્ય જગતના અનેક ભોગોમાં વર્તુલ સ્થિતિ સ્થિર રહે છે, પણ ભારતવર્ષ વિશેષે દશ લેટોમાં ચંદ્રતા ઉતરતા જંગલ કાંળચક્ર નિરતર ફરે છે અને તેને અનુક્રમ હવાપાણી, વનસ્પતિ, શરીરનું પ્રમાણ, આયુનો અવધિ અને શુભ અવશુભ ચંદ્રતા ઉતરતે ક્રમે ફરે છે.

જૈનો અનાદિથી અન્ત સુધી કાળના બે પ્રકારે ભાગ પાડે છે અને તે એક બીજાની પાછળ આબેજ નાચે છે, ઉત્સર્પિણી અવસર્પિણી ઉત્સર્પિણીની શરૂઆતમા સામાન્ય સ્થિતિ બહુજ બનાવ હોય છે, પણ તે ધીરે ધીરે સુધગતી જાય છે અને છેવટે સારામા સારી થાય છે. આ સ્થિતિ આવી ગઈ કે તુરતજ અવસર્પિણીની શરૂઆત થાય છે, અને સ્થિતિ બગડવા માંડે છે તે પછી બગળામા ખરાબ થાય છે.

આ દરેક જુગના પાછા છ છ આરા હોય છે અને એનું કાળપરિણામ ચોક્કસ ઠરેલું છે. એમના નામ ઉપરથી તેમા વર્તનારી વસ્તુસ્થિતિ સમજાઈ જાય છે સર્વોત્તમ સ્થિતિનો જે આરો તે સુખમસુખમા કહેવાય છે અને સર્વાધમ સ્થિતિનો જે આરો તે દુઃખમ દુઃખમા કહેવાય બાકીના જે આરા રહ્યા તે આ બે નામોના સમાસથી જાણખાય છે. આ રીતે અવસર્પિણીમા નીચેના છ આરા આવે છે,

૧, સુખમ સુખમા

૨, સુખમા.

૩, સુખમ દુઃખમા.

૪, દુઃખમ સુખમા

૫, દુઃખમા અને

૬, દુઃખમ દુઃખમા

ત્યાર પછી પ્રવર્તતી ઉત્સર્પિણીમાં એજ આરા ઉલટા ક્રમે આવે છે, દુઃખમ દુઃખમાથી શરૂ થાય છે, સુખમ સુખમાથી અન્ત આવે છે.

ફરીફરીને આવતા આ વિશિષ્ટ જુગોનો વિગતવાર ને ચોક્કસ ઇતિહાસ જૈનોએ લખ્યો છે. જૈનોના આ જગતના ઇતિહાસમા એક ખાસ વિશેષતા એ છે કે (દરેક ક્ષેત્રના) દરેક જુગના અમુક ચોક્કસ કાળમા ૬૩ શલાકા પ્રરૂપેજ અવતરે છે, અને તે માણસનું જાવિ નક્કી કરી આપે છે. એ ૬૩ શલાકા પ્રરૂપે આ પ્રમાણે છે ૨૪ તીર્થંકરો, તે માણસને સુખિનો માર્ગ ખતાવે છે, ૧૨ ચક્રવર્તીઓ, તે સમસ્ત ભારતવર્ષ ઉપર રાજ્ય કરે છે અને બાકીના તે ત્રણ ત્રણ વીરના ૯ ગણ, તેમના જાળ્યે શુભ દરેક ચક્રવર્તીનું અને દરેક પ્રકારના વીરનું જીવનચરિત્ર દરેક જુગમા લગભગ મરણ હોય છે, બધા શલાકા પ્રરૂપે અમુક ચોક્કસ પ્રકારના હોય છે અને તેમના જીવન ચોક્કસ રીતે જોડવાએલા હોય છે.

પ્રકરણ ૩૬ મું. જૈન તત્ત્વોનો વિકાર હિંદુ ધર્મ, સમજતા પડિતો. ૩૫૯

આપણે અવસર્પિણીમાં છીએ અને તેથી જૈનોએ સ્વાભાવિક રીતે જ એ જુગનો વિગતવાર ઇતિહાસ લખેલો છે. એને અનુસરીને ભારત વર્ષના ઇતિહાસના મુખ્ય મુખ્ય જનોવો અહીં વર્ણવી નાઉ છું.

જાનનો જુગ મુપમ મુપમાથી શરૂ થયો છે અને અગણિત વર્ષોથી ખેતી ચૂક્યો છે. તેવારે સર્વત્ર મુપ અને શાન્તિ હતી; માણસો સુંદર ઘાટના હતા, સ પે અને શાન્તિએ રહેતાં, ઉચુ નીચું કોઈ ગણાતું નહિ, રાજા ન હોતો, કાંઈદો ન હોતો, એમનું જીવન ખેતમી અને ઉપભોગમાં વ્યતીત થતું; એમને કામ નહોતું કરવું પડતું કારણકે ૧૦ કલ્પવૃક્ષો એમને જે જોયતું તે આપતાં. માણસનું આજુ પુષ્કળ લાંબુ હતું, બાલકો એટલા જલ્દી મોટા થતાં કે એમના જન્મ પછી સાતજ અઠવાડિયામાં તે સ્નેહનો ઉપભોગ કરવાને લાયક થતાં. તે વારે એક બાળક અને એક બાલકી માથે જન્મતાં અને એ જોડું આજીવન પતિપત્નિ રૂપે રહેતું. ચાર કોટિકોટિ માગરોપમ (પુષ્કળ લાખા કોણતું માથું) વીત્યા પછી મુપમ મુપમા કેઠે મુપમાનો વળત આંચો, એ આરા પછુ આગલા આરા જેવોજ લગભગ હતો, માત્ર માણસોનાં મુપ અને આયુ કંઈક કમ હતાં. મુપમા ૩ કોટિકોટી માગરોપમ આલ્યા પછી મુપમ હુષમાં ખેઠા. એ આરામાં કલ્પવૃક્ષો વીંમળાવવા માંડ્યાં અને માણસોના ગુણ નબળા પડવા માંડ્યા. વિચારના સામાન્ય દોષોને કારણે કાયદા ઘડવાની અને સજા કરવાની જરૂર પડી. ૭ કુલકર એક પછી એક થયા એમણે કાયદા કર્યા, પણ ઉવટે જનસમાજને ગળા અને ન્યાયાધિશની દેખરેખ નીચે મુકવાની જરૂર પડી. છેલ્લા કુલકર નામિના પુત્ર નકપલ દેવ થયા સામાન્ય સંબંધના દોષોને અનુસરતા સુધારા ઋષલ દેવે કર્યા, એમણે માણસોને કામ, ખેતી, વેપાર, રાંધવાની, કળા, લેખન અને ગણિત શીખવ્યાં. હવે બાળક, બાળકીના જોડા જન્મતા ન હતાં, તેથી લગ્નની પ્રણાલી એમણે સ્થાપી, તેમજ ઉંચા નીચા માણસોના ચાર કુળ પાડ્યાં.

૬૩. લાખ, પૂર્વ વર્ષો સુધી એમણે રાજ્ય કર્યું, ત્યાર પછી એમણે રાજ્ય છોડીને સંન્યસ્ત રીકાર્યું અને હજાર વર્ષની તપસ્યા પછી એ સર્વજ્ઞ થયા. પહેલા તીર્થંકર રૂપે એમણે ૧૦૦૦૦૦ પૂર્વ વર્ષોમાં ૧૦૦૦ વર્ષ ન્યુન પૂર્વ વર્ષો સુધી જૈનધર્મનો ઉપદેશ કર્યો અને માણસને સમ્યગ્ વિચાર તરફ વાળ્યો. અન્તે ૮૪૦૦૦૦૦ પૂર્વ વર્ષોને વધે એ નિર્વાણ પામ્યા. એમના પછી એમનો પુત્ર ભરત રાજા થયો, અને એ પહેલો ચક્રવર્તી થયો. એના નામ ઉપરથી આપણે જે જંડમાં વસીએ છીએ તે જંડનું નામ ભારતવર્ષ પડ્યું. ભરત પછુ અન્તે સાધુ થયો ને નિર્વાણ પામ્યો.

નૃપભદ્રેવ નિર્વાણ પામ્યા પછી ૩ વર્ષે ને ૮,૫ માસે સુપમ દુઃખમા આરાનો અંત આવ્યો. એ. બે. કોટિકોટિ સાગરાપમ આવ્યો. ત્યારપછી દુઃખમ, સુપમ નામનો આરો બેઠો. આ અધોગતિના આરામાં બધી રીતિતિ બગડવા માંડી, માણસોના દુઃખ અને દોગ વધવા લાગ્યાં, અને આયુ પૂર્વે એક કરોડ પૂર્વ વપનાં હતાં, તે પણ ઘટવા લાગ્યાં. આ આરામાં બાકીના બધા શલાકાપુરૂષો થયા. બાકીના ૨૩ તીર્થ કર થયા એમણે કાળે કાળે ભુલાતો ધર્મ ઉપદેશ્યો; બાકીના ૧૧ ચક્રવર્તી થયા એમણે ભરતખંડને એક રાજ્યરૂ. નીચે આપ્યો અને ૨૭ વીર થયા એમણે પોતાનાં કાર્યોની કીર્તિથી જગતને ભરી દાઢ્યું. આ શલાકા પુરૂષોની કથાઓ આકર્ષક છે કારણકે આખા હિંદુસ્થાનમાં વિસ્તારેલી એવી એ જૈનરચના છે; ઉદાહરણ રૂપે સુમતિનાથ તીર્થ કરની કથા તે સોલોમનની કથાને મળતી છે અને અનેક પ્રાદાણ રચનામાં જાણીતી છે, સગર ચક્રવર્તીની જૈનકથા પ્રદાણ સગર કથાની રચનાને મળતી છે; રામ (પ્રથમ) લક્ષ્મણ અને રાવણ એ ત્રીશોનાં ચરિત્ર તે રામાયણનાં એ સુખ્ય પાત્રોનાં ચરિત્રોને મળતાં છે. લોકપ્રિય કથાભાગ સ્વીકારી લઈને જૈનોએ પોતાના ઉંચે અને અનુસરતો એનો ઉપયોગ કર્યો છે એ વાત સ્પષ્ટ છે. સમસ્ત ૬૩ શલાકા પુરૂષોમાંથી ૨૩ મા તીર્થ કર પાશ્વનાથ અને ૧૪ મા તીર્થ કર મહાવીરસ્વામી એ બે જ જણ ઐતિહાસિક પુરૂષો થઈ ગયા છે અને એ શરૂઆતમાં જ જણાવ્યું છે તેમ એ બે અનુક્રમે કાષ્ઠરૂપે આઠમાને છોડી સૈકામા થઈ ગયા છે.

મહાવીરસ્વામીના નિર્વાણ પામ્યા પછી ૩ વર્ષે ને ૮,૫ માસે દુઃખમ સુપમ આરાનો અંત આવ્યો, એનો અંતરિ ૧ કોટિકોટિ સાગરાપમમાં ૪૨૦૦૦ વર્ષ ધર્મ જેટલો હતો. ત્યાર પછી દુઃખમાં આરો બેઠો અને આને આપને એ આરામાં છોડ્યો. બધી રીતે એ આરામાં અધોગતિ થાય છે, માણસ બહુમાં બહુ તો ૧૦૦ (૧૩૦) વર્ષ જીવે છે. આચાર વિચાર ઉતરતાં જાય છે અને ધર્મભાવના ઘટતી જાય છે. કોઈ શલાકાપુરૂષ જન્મ પામતો નથી અને આ આરામાં નિર્વાણ પામવું હવે શક્ય નથી. સર્વજનો હવે રહી નથી તેથી સંત્યજ્ઞ સાન માત્ર ધર્મશ્રદ્ધાના અધ્યયનથી જ મળી શકે છે, અને એ ધર્મશ્રદ્ધા તે મહાવીર સ્વામીના સંપ્રદાયનાં શ્રદ્ધા જેટલે કે અંગશ્રદ્ધા છે. જૈન સંઘના આજે બે ભાગ પડી ગયા છે તેમાંનાં સ્વેતામ્બર સંપ્રદાયનો મત છે કે આજે અંગશ્રદ્ધાનો ઘોરો ભાગ આપણી પાસે રહ્યો છે, પણ બીજાં દિગમ્બર સંપ્રદાયનાં તો એવો મત છે કે કાર્યક્રમે એ બધા શ્રદ્ધાનો લોપ થઈ ગયો છે. આધ્યાત્મિક

જીવનની જે સતતા અધોગતિ આપણા આરામાં ચાલી રહી છે, એનું પરિણામ જૈનોને મતે એવું આવશે કે જૈન ધર્મનો એકવાર લોપ થઈ જશે. છેવટના એ શ્રાવક શ્રાવિકા અને જે સાધુ સાધ્વી મળી આરાના મરણ પછી પાંચમા આરાના અન્તે એમના ધર્મનો લોપ થઈ જશે.

જ્યારે દુષ્ટમા આરાનાં ૨૧૦૦૦ વર્ષ વીતશે, ત્યારે એનો અંત આવશે ને ત્યાર પછી એનાથીયે અધિક દુષ્ટમા દુષ્ટમા આરાએ બેસશે. આ આરામાં માણસ વીસજ વર્ષ જીવશે; જંતુઓ એમને હેરાન કરશે અને સવારમાં સંજે જ તેઓ બહાર નીકળી શકશે, કારણકે દિવમની જરમીથી ને રાતની ઠંડીથી એમને શાન્તિ મળી શકશે નહિ, માછલાં અને કાચળા એમનો આહાર થશે; અને તે એ કાચા ખાઈ જશે, કારણકે અગ્નિનો ઉપયોગ એ ભુલી જશે. એ આરામાં બધી સામાજિક ઉન્નતિ ભૂંસાઈ જશે. આ આરા પછુ ૨૧૦૦૦ વર્ષ ચાલશે. જ્યારે એ પુરો થશે ત્યારે નવો ઉન્નત જુગ બેસશે અને તેમાં બધી સ્થિતિ થીરે ધીરે સુધરતી જશે. એ જુગના ત્રીજા એટલે દુષ્ટમાસુષ્ટમા આરામાં ૨૩ તીર્થંકર, ૧૧ ચકવર્તી અને ૨૭ વીર જન્મ પામશે અને ચોથામાં ૧ તીર્થંકર અને ૧ ચકવર્તી થશે; એમનાં નામ અને ચરિત્ર જૈનો આજથી જાણે છે.

x x x x x

આગળ મેં જૈનદર્શન વર્ણવવાનો સામાન્ય પ્રયત્ન કર્યો છે; એના ઉપર દ્રષ્ટિ કરીએ તો એની સર્વ સામાન્યતાથી અપણુને આશ્ચર્ય થાય. ખરી રીતે ભારતના દાર્શનિક, ધાર્મિક, વિચારના સમજન પ્રદેશ ઉપર એણે દ્રષ્ટિ નાખી છે, અને કોઈપણ પ્રશ્નને ચર્ચા વિના મુક્યો નથી. એના બધા પ્રદેશોમાં એ ક્ષેત્રે એણે ચોક્કસ નિર્ણયો આપ્યા છે કે દરેકે દરેક વિષયને ત્રીણામાં ત્રીણી રીતે ચર્ચ્યો છે; વિશ્વના વિસ્તાર વિષે, તેમ જ કાળની; લંબાઈ વિષે, જુદા જુદા પ્રકારના દેવોના નામ વિષે, તેમ જ ભૂતકાળના તથા ભવિષ્ય કાળના મહાપુરુષોના મંત્ર વિષે, પણ જૈનદર્શનને આજનું પરિપૂર્ણ અને ચોક્કસ સ્વરૂપ આપવાને માટે જમાનાના જમાના સુધી જૈનદર્શનકારોએ પ્રયત્ન કર્યો છે; અને છતાંયે જૈનસાહિત્યના અતિહાસિક વિકાસ ઉપર આપણે દ્રષ્ટિ નાખીએ તો જાણીએ કે જુદા જુદા સૈકાના અગ્રુક અગ્રુક વિષયમાં જુદા પડે છે, પણ એકંદરે પ્રાચીન મૂળમા તેમજ અર્વાચીન ગ્રંથોમાં કશો ફેરફાર થયો નથી. સાચી વાત તો એ છે કે અત્યારનાં મોજુદ ધર્મશાસ્ત્રો રચાયાં (ઇ. સ. ૫૦૦ પછી) ત્યાર પછી એના મૂળતત્ત્વોમાં હજી કશો ફેરફાર થયો નથી. હિંદુ, બૌદ્ધ, ખ્રિસ્ત અને બંધા ધર્મોથી એ જુદોજ રહ્યો છે; આ બાબતમાં જૈનો

આજે પણ પ્રમાણ આપે છે કે અમારો ધર્મ સૌથી સારો છે. કારણકે બીજા ધર્મોમાં ફેરફાર થયા છે. પણ જમાનાઓ વીત્યા છતાં અમારા ધર્મમાં કશો ફેરફાર થઈ શક્યો નથી અને અમને મળેલું ધન એવું પરિપૂર્ણ છે કે અમારો એ વારસો શુદ્ધ રીતે ને વગર ફેરફારે સચવાઈ રહેલો છે.

આ દેહોડો છોડવો આપણે માટે કઠણ છે. આપણે તો એટલું જ સ્વીકારી શકીએ કે એ ધર્મનું સ્વરૂપ અને વિકાસ ઉપર કાળનો પડદો ફરી વળ્યો છે અને એ સ્વરૂપ તથા વિકાસ જાણવા માટે આપણી પાસે કશો પુરાવો નથી. આપણી પાસે પ્રાચીનમાં પ્રાચીન જે ગ્રંથો છે અને પછી બધા કાળમાં અમુક વિષયોને વિકસાવવાના અને સમસ્ત દર્શનમાં મહત્ત્વ વિનાના ફેરફાર કરવાનાજ પ્રયત્નો થયા છે. એ ધર્મના ક્ષેત્રાન્તર અને દીગમ્બર એ બે સંપ્રદાયો ધર્મના મહત્ત્વના વિચારોમાં એક બીજાને પુરેપુરા મળતા છે, તેથી ખરી રીતે એમજ માની શકાય કે ઇસ્વીસનની રાફેઆતમાં એ બે સંપ્રદાયો જુદા પડ્યા તે પહેલેથીજ આજે છે તે પ્રમાણેનું ધર્મસ્વરૂપ બંધાયેલું હતું. સંપ્રદાય જુદા પડતાં પહેલાં મહાવીર સ્વામીના ધર્મ ઉપર કેવો અને કેટલો વિકાસ થયો હતો તે જાણી શકાતું નથી. એજ પ્રકારના કે એને મળતા પ્રકારના ધર્મના મુખ્ય વીચારો મહાવીરસ્વામી પુર્વે પણ પ્રવર્તતા હતા એમ માનવાને પણ કશો બાધ આવતો નથી; મૂળ તત્ત્વોમાં કંઈ સ્પષ્ટ ફેરફાર થયો છે એમ માનવાને કશું કારણ નથી, અને તેથી, મહાવીરસ્વામી પહેલાં આપણું જૈનદર્શન હતું એવી જે જૈનોની માન્યતા તે સ્વીકારી શકાય. જો આ માન્યતા સ્વીકારીએ તો એવું કહે કે મહાવીરસ્વામીએ જૈનધર્મ સ્થાપ્યો નથી. પણ એમની પૂર્વે ૨૫૦ વર્ષ પહેલાં થઈ ગએલા પાર્શ્વનાથના ધર્મને એમણે સ્વીકારી લીધો અને એને સમયોચિત સ્વરૂપ આપ્યું હોય; કંઈ વસ્તુસ્થિતિને આધારે આ મત બંધાયો છે એમ માનવાને આપણી પાસે સ્પષ્ટ પુરાવો તો નથી, પણ એની વિરૂધ્ધ જાય એવો પણ કશો પુરાવો નથી; જૈનધર્મનું સ્વરૂપજ આ વાતને ટેકા આપે છે, કારણકે પુણ્યલક્ષના અણુઓ આત્મામાં કર્મની ઉત્પત્તિ કરે છે એ એના મુખ્ય સિદ્ધાન્તની પ્રાચીન વિશેષતાને કારણે એવો અભિપ્રાય બાંધી શકાય કે એનાં મૂળ ઇ. સ. પૂર્વે ૮-૯ સૈકામાં છે પણ તેથીયે પ્રાચીન કાળમાં અમારો ધર્મ પ્રકટયો હતો એમ જૈનો જે માને છે એનો તો આપણાથી સ્વીકાર ના થાજ સ્વામી કે એને માટે કોઈ સંતોષજનક પુરાવા નથી અને હિંદુઓના દર્શનને બે વર્ષ પ્રાચીન ઇતિહાસ એનાં એવું સ્વીકારતાં વાંધો આવે છે.

અંગ્રેજોનો ધોરણ સ્વીકારી શકાય કે જેની રૂપરેખા આપવાનો મેં પ્રયત્ન કર્યો તો એવો મત છે કે ઇ. સ. પૂર્વે ૮૦૦ વર્ષ ઉપર નંબામાં હતાં,

ઈ. સ. ની શરૂઆતમાં જોણે જોકંદરે આજનું સ્વરૂપ ધારણ કર્યું હતું અને ત્યાર પછી વીતેલાં આ લગભગ બે હજાર વર્ષમાં અનેક વિષયોમાં-ખાસ કરીને વિશ્વ-વર્ણન અને સંત ચરિત્રો જેવામાં વિકાસ કર્યો છે અને સ્પષ્ટ સ્વરૂપ આપ્યું છે, છતાં તેમાં મહત્વનો ફેરફાર કર્યો નથી.

આ જે કહેવામાં આવ્યું છે તે સ્વાભાવિક રીતે માત્ર સામાન્ય દાર્શનિક ધર્મ સિદ્ધાન્તોનેજ લાગુ પડે છે; જાકી ધર્મક્રિયાઓના પરોક્ષ વિષયોમાં તો કાળક્રમે અનેક ફેરફાર થયા છે જેમકે હરિભદ્ર, હેમચંદ્ર આદિએ વર્ણવેલા જૈનધર્મના યોગ સિદ્ધાન્ત ઉપરથી જોઈ શકાય છે કે તેના પર હિંદુ સિદ્ધાન્તની ગાદી અસર થઈ છે, અને જૈન મંદિરોમાં થતી ધર્મક્રિયાઓનો હિંદુ આદર્શને અનુસરતો વિકાસ થયો છે. પણ ખાસ અસર તો જૈનધર્મની કથાઓ ઉપર હિંદુધર્મનો કથાઓની થયેલી છે. બ્રાહ્મણધર્મના ઇતિહાસમાં આવતાં કૃષ્ણ વગેરે પુરૂષોનાં આખ્યાન જૈનધર્મમાં આવ્યા છે તે ઉપરથી જણાય છે કે સંત-ચરિત્રોની ઇતર ધર્મની કથાઓમાંથી લોકપ્રિય પુરૂષોનો અંગીકાર કરવાના પ્રયત્ન થયા છે. આજે ઘણા જૈનો હિંદુ અનેકેશ્વરમાંના દેવોનો અને સંતોની પૂજા કરે છે કે જેની પૂજા પ્રાચીન કાળે નહોતી. અત્યારે પ્રચાર પામેલી ગણેશ-ની પૂજા સંખ્યા ઘણા શાસ્ત્રકારોએ કથો કલ્પેણ કર્યો નથી, તે ઉપરથી બેશક એમતો જણાયજ છે કે જુના વિચારના લોકોને ઇતર ધર્મના આ દેવોની પૂજા સામે બાંધે છે

જૈનધર્મમાં હિંદુ આચાર વિચારના આવા સ્વીકારનો કમ છેવટના સૈકામાં સ્પષ્ટ રીતે વધતો આવ્યો છે. કેટલા મોટા પ્રમાણમાં જૈનધર્મે હિંદુ સ્વરૂપ આજે ધારણ કર્યું છે, તે જૈનધર્મનાં અનેક અસિક આને સત્તાક્રિક પત્રો જોવાથી જણાશે. એ આવી સ્થિતિ સામે નિષ્ક્રિય વિરોધ કરી રહ્યાં છે. એમાં કંઈ આશ્ચર્ય નથી કે જે બ્રાહ્મણ ધર્મમાંથી જૈનધર્મ ઉદ્ભવ્યો હતો. (૧) તે બ્રાહ્મણ ધર્મમાં પાછો એ ધીરે ધીરે લીન થતો જાય છે. આરે બાબુના હિંદુ આવરણમાં રહીને નાના વિસ્તારવાળો જૈનસંઘ બ્રાહ્મણ આચાર વિચારની બળવાન અસરથી અલગ રહી શકે નહિ, પોતાનો જુદો ધર્મ છે એવાતનુ એ સંઘ જ્ઞાન જીવતો જાય છે, ને હિંદુધર્મમાં જાળતો જાય છે. દિનપ્રતિદિન જૈનોની સંખ્યામાં ઘટાડો થતો જાય છે એ આ વાતનો સળળ પુરાવો છે.

હિંદુસ્વરૂપ પામવું એ જૈનધર્મને કંઈ કઠણ નથી, કારણકે એના અને બ્રાહ્મણધર્મના સિદ્ધાન્તો વચ્ચે ખડું ગાદો જોગ છે. બેશક હિંદુ ધર્મના બધા સંપ્રદાયોના સિદ્ધાન્તોથી અમુક જૈન સિદ્ધાન્તો ખાસ જુદા પડે છે; જૈન ધર્મ

વેદનું પ્રમાણ સ્વીકારતો નથી, એક સર્વોપરિ ઇશ્વરના અસ્તિત્વને માનતો નથી, જુગે જુગે થતાં સુઝન અને પ્રલયને પણ માનતો નથી, ગ્રાહણના ઉચ્ચ પદને સ્વીકારતો નથી; જૈનોને પોતાનો જુદો કર્મનો તેમજ જ્ઞાનનો સિદ્ધાન્ત છે; પોતાના જુદા મતો છે, પોતાનું જુદું વિશ્વરૂપ છે. પણ જા ખધા લેદોને ઢાંટી દે એવું સાચું પણ છે: જગતની શાશ્વતા, કર્મનું બળ, પુનર્જન્મ અને તથા અલૌકિક ક્ષણ, જીવહિંસાનો નિષેધ, ક્રિયાશુદ્ધિ, માણસના વર્ણ વિભાગ (?) અને એવી બીજી ઘણી બાબતો જે અહીં વર્ણવાની જરૂર નથી, તેમાં જૈનોના મત સામાન્ય રીતે હિંદુઓના જેવાજ છે જે જૈનધર્મના ઇતિહાસ ઉપર આપણે આધાર રાખીએ તો એ ધર્મનો પુનર્જન્મ ના થાય તેવે પ્રસંગે તો આપણે ભય રહે છે કે બૌદ્ધધર્મની જે દશા થઈ હતી તેજ દશા જૈનધર્મની આવતા સંકા મોટી થવાનો સંભવ છે: ૨ હજાર વર્ષ પૂર્વે જે હિંદુ ધર્મમાંથી એ દ્રવ્ય થયો હતો? તેજ હિંદુધર્મમાં પાછો લય પામી જશે. વળી બૌદ્ધધર્મે તો ઘર ખોવાને બદલે પૂર્વ દેશોમાં વસીને વાળી લીધો, હિંદુઓનો જાતિધર્મ મટીને જગત્ત્વધર્મ બન્યો; તેવું પણ જૈનધર્મના નસીબમાં નથી એમની કથાઓને માનીએ તો, એમના ધર્મ શ્રદ્ધાના આધારે મહાવીરસ્વમીના અભિપ્રાયને માનીએ તો એ જગત્ત્વ ધર્મ થવો જોઈએ, આર્યો, અને અનાર્યો વિચાર-વંત પશુઓ મુદ્દાંત મૌએ એ ધર્મનો સ્વીકાર કરવો જોઈએ, પણ તેવું કંઈ થઈ શક્યું નથી, છુટા છવાયા પ્રયત્નો થયા છતાં એનું ઘર છોડીને એ પરચેર, જઈ શક્યો નથી.

‘પાટીદાર મંડળ’
આશુ.ક. મં. ૧૬૮૧
અપા. વરી. પ. ૨ સ્વીકાર

અનુવાક—

નરસિંહભાઈ ઇશ્વરભાઈ પરેલ.

x x x આ જર્મન પ્રોફેસરના જર્મન ભાષામાં લખાએલ લેખના ૨૧. નરસિંહભાઈએ કરેલો અનુવાદ ૩૮. દેશવજ્ઞાત પ્રેમચંદ મોટીએ આ પત્રમાં પ્રકટ કરવાની સૂચના અને ભક્ષામણ કરી પુરો પાડ્યો અને તેનાં ‘પ્રક’ પણ જોઈ આપ્યાં તે માટે તે મહાશયનું આ પત્ર ઉપકૃત છે. આ લેખથી એક પશ્ચિમના અભ્યાસક ડૉક્ટરનો શું અભિપ્રાય વર્તે છે તે જણાશે. તેના નિર્ણયો અને માનીનતાઓ અશ્વરસ: અમોને કે કોઈને માન્ય છે એવું માની લેવાની ભૂત તો કોઈ નહીં કરે.—તાંત્રી.

ડૉ. હંદમુત માહેજના લેખમાં સૂચના

પ્રાચીન કાળ-ક્રિયા-જોડિકના વિધાન વાળો વૈદિક રૂપ ધર્મ પ્રસિદ્ધમાં હતો તે ઇ. મ. નો લગજગના જૈન બૌદ્ધના સંસર્ગમાં

આબ્યા પછી તત્ત્વના વિષયમાં તેમજ ઇતિહાસના વિષયમાં નવીન સ્વરૂપનો ધર્મ બંધાતો તેના સંબંધે પડેલોના થયેલા વિચારો નીચે પ્રમાણે—

(૧) ડૉ. મેકડોનલ્ડ સં. સા. પૃ. ૨૬૩ માં લેખે છે કે—“બ્રાહ્મણ ગ્રંથો” આસરે ઈ. સ. પૂર્વે ૮૦૦, ૫૦૦ થી પ્રવર્તેલા એમ જણાવી પૃ. ૨૭૬ માં જણાવ્યું છે કે—શતપથ બ્રાહ્મણના સંબંધે એટલું નોધવા જેવું છે કે “અર્હત” શ્રમણ અને પ્રતિબુદ્ધ એ શબ્દો પહેલી વખત આ ગ્રંથમાં વસાયેલા જોવામાં આવે છે.

(૨) પૃ. ૨૬૪ માં—ઉપનિષદોમાંથી જે સૌથી વધારે પ્રાચીન છે તેને આસરે ઈ. સ. પૂર્વે ૬૦૦ કરતાં વધારે મોડું રચાયેલું ભાગ્યેજ ગણી શકાય.

(૩) પૃ. ૨૮૨ માં નીચે ટીપમાં જણાવ્યું છે કે—અશોક રાજાએ જૌદ્ધધર્મને આશ્રય આપ્યો ત્યાર પછી પણ ઉપનિષદો રચાયાં હતાં અને ઉપનિષદો પર બુદ્ધના નવા ધર્મની અસર થઈ હતી.

(૪) પૃ. ૨૧૬માં ‘સૂત્રગ્રંથો’ આસરે ઈ. સ. પૂર્વે ૫૦૦-૨૦૦ એ ગ્રંથો માંના જે સૌથી વધારે પ્રાચીન છે તે છેક જૌદ્ધ ધર્મ અસ્તિત્વમાં આવ્યો તે અરસામાંજ રચાયા હોય એમ જણાય છે.

(૫) પૃ. ૩૫૪ માં—વીરચરિત કાવ્યો આસરે ઈ. સ. પૂર્વે ૫૦૦, ૫૦ વેદોનો સમય છોડીને સંસ્કૃત ગ્રંથોના સમય તરફ આપણે વળીએ છીએ તે વખતે વસ્તુ વિચાર અને સ્વરૂપમાં પ્રાચીન સાહિત્યના કરતાં તદ્દન જુદાજ પ્રકારના સાહિત્યનો સૌથી પહેલો પરિચય આપણને થાય છે.....

હવેના સમયમાં જે ધર્મ પ્રવર્તે છે તેનું સ્વરૂપજ વેદના સમય કરતાં તદ્દન જુદાજ પ્રકારનું છે કારણ એ નવા સમયમાં બ્રહ્મા વિષ્ણુ અને શિવ એ ત્રણ મોટા દેવતાઓની ખામ પૂર્ણ કરવામાં આવતી આપણે જોઈએ છીએ.....

ડૉ. મેકડોનલ્ડ શાહેનની પાંચકલમનો તાત્પર્ય—બ્રાહ્મણગ્રંથોથીજ જૈન અને જૌદ્ધ મતનો સંસર્ગ થતો ચાલ્યો. ઈ. સ. પૂર્વે ૬૦૦ ના સૈકામાંથી ઉપનિષદો તેના ઉપર જૌદ્ધ ધર્મની અસર થઈ તો પછી જૈનોની કેમ નહીં? જૌદ્ધ ધર્મની અસ્તિત્વના પછી સૂત્ર ગ્રંથો રચાયા તેમા જૌદ્ધના વિચારો લખ્યા ત્યારે શું જૈનોના વિચારો નથી લખ્યા? ઈ. સ. પૂર્વે ૫૦૦ થી પછી રામાયણાદિક સંસ્કૃત સાહિત્ય મનાયું તેમાં વસ્તુ વિચાર અને સ્વરૂપમાં પ્રાચીન સાહિત્ય કરતાં તદ્દન જુદા પ્રકારના સાહિત્યની સરૂઆત થઈ તે શા કારણથી થઈ? વિચારવાની બાલામણ છે. વિચારવાનું કે અતિપ્રાચીન કાલની વાતો મૃત્યુરની પ્રેરણાવાળા

દેમકે આ દેશવત્તાલભાષ્યએ પોતાના લેખમાં ચોખે ચોખું લખી બતાવ્યું છે કે-અત્યારની સ્થિતિમાં જે “સમાયણ” છે તે ઈ. સ. પૂર્વે એકાદ સૌક ઉપર તે કથાને અત્યારના રૂપમાં લખવામાં આવી.

મહાભારત કથા ત્યારે તે અત્યારની સ્થિતિમાં લખવામાં આવી ત્યારે બૌદ્ધ ને જૈન ધર્મના ઉપદેશોને ને પુરાણોના ઠેકઠાક ભાગો પણ તેમાં જોડવામાં આવ્યા. પુરાણો ઘણાં પાછલથી લખાએલાં મિદ્ધ છે, ઉપર બતાવેલા પંડિતોના લેખોથી એજ સિદ્ધ થાય છે કે-જનોના સ્વજ્ઞાથી પ્રવર્તેલા તત્ત્વના વિષયો અને ઇતિહાસના વિષયો તેમના સ્વતંત્રના જ છે અને તેમાંથી ખીલએએ લીધા છે.

પોતાના જૈનસિદ્ધાંત નામના લેખમાં—ડા. હેડ્ડમુતે મુકેલા વિચારો. તેની હુંક નોંધ.

(૧) જૈનધર્મ એ સૌથી પ્રાચીન આયં તાત્ત્વિક દર્શન છે અને પોતાની જન્મ ભૂમીમાં લગભગ ફેરફાર પામ્યા વિના આજ સુધી સચવાઈ રહ્યો છે.

(૨) જૈનધર્મમાં વિશેષિતા છે. તે માત્ર ઐતિહાસિકની નહીં પણ દાર્શનિક પણ છે.”

(૩) આપણી પાસે પ્રાચીનમાં પ્રાચીન જે ગ્રંથો છે તેમાં એનું મહત્ત્વનું સ્વરૂપ હુંડી નીકલ્યું છે, અને પછી ઘણાં કાળમાં અમુક અમુક વિષયોને વિકસાવવાના અને સમસ્ત દર્શનમાં મહત્ત્વ વિનાના ફેરફાર કરવાનાજ પ્રયત્નો થયા છે.”

(૪) “મહાવીર સ્વામી પહેલાં પણ આખું જૈનદર્શન હંતું એવી જે જૈનોની માન્યતા છે તે સ્વીકારી શકાય.”

(૫) “કદ વસ્તુ સ્થિતિના આધારે આ મત બંધાયો છે એમ માનવાને આપણી પાસે સ્પષ્ટ પુરાવો તો નથી પણ એની વિરુદ્ધ બધાં એવો પણ કશો પુરાવો નથી જૈનધર્મનું સ્વરૂપ જ આ વાતને ટેકો આપે છે.”

(૬) “એનાં મૂલ્ય ઈ. સ. પૂર્વે ૮-૬ સૌકમાં છે પણ તેથીએ પ્રાચીન કાળમાં અંભારો ધર્મ પ્રગટ્યો હતો એમ જૈનો જે માને છે એનો તો આપણાંથી સ્વીકાર ના સાચ કારણ કે એના મારે કોઈ સંતોષ બંનક પુરાવા નથી અને હિંદુઓના દર્શન શાઓનો પ્રાચીન ઇતિહાસ જોતાં એવું સ્વીકારતાં વાધો આવે.”

(૭) “આજના જૈનધર્મનાં બીજ ઈ. સ. પૂર્વે ૮૦૦ વર્ષ ઉપર નાખ્યાં હતાં. ઈ. સ. શરૂઆતમાં એણે એકંદરે આજનું સ્વરૂપ ધારણ કર્યું હતું.”

(૮) " આ શલાકા પુરુષોની કથાઓ આકર્ષ છે કારણ કે આખા હિંદુ-સ્થાનમાં વિસ્તારેલી એવી જો જોત રચના છે ઉદાહરણ રૂપે—સુમતિનાથ તીર્થંકર ની કથા તે સોલોમનની કથાને મળતી છે અને અનેક ગ્રાહણ રચનામાં જાણીતી છે.

સગર ચક્રવર્તીની જૈન કથા ગ્રાહણ સગર કથાની રચનાને મળતી છે. રામ (પદ) લક્ષ્મણ અને રાવણ એ વીરોનાં ચરિત્ર તે રામાયણનાં એ મુખ્ય પાત્રોનાં ચરિત્રોને મળતાં છે.

લોક પ્રિય કથા ભાગ સ્વીકારી લઈને જૈનોએ પોતાના ઉદ્દેશને અનુસર-તો એનો ઉપયોગ કર્યો છે. એ વાત સ્પષ્ટ છે. સમસ્ત ૬૩ શલાકા પુરુષોમાંથી ૨૩ મા તીર્થંકર શ્રી પાર્શ્વનાથ અને ૨૪ મા તીર્થંકર મહાવીર સ્વામી એ એજ જણ અતિહાસિક પુરુષો થઈ ગયા છે અને જે શરૂઆતમાં જણાવ્યું છે તેમ એ જો અનુક્રમે ૩ ઇસ્ટ પૂર્વે આઠમા ને છઠ્ઠા શ્લોકમાં થઈ ગયા છે. "

(૯) " ખાસ અસરતો જૈનધર્મની કથાઓ ઉપર હિંદુધર્મની કથાઓની થયેલી છે. ગ્રાહણ ધર્મના ઇતિહાસમાં આવતા કૃષ્ણ વગેરે પુરુષોના આખ્યાન જૈનધર્મમાં આવ્યાં છે. તે ઉપરથી જણાય છે કે સત ચરિત્રોની ઇતર ધર્મની કથાઓમાંથી લોક પ્રિય પુરુષોનો અંગીકાર કરવાના પ્રયત્ન થયા છે. "

હેમુત સાહેબનો લેખોલો જૈન-સિદ્ધાંતનો લેખ લેખો બાહોસી ભરેલો છે એ વાત નિર્વાહ છે.

જૈનોના શ્રી પાર્શ્વનાથ અને શ્રી મહાવીર સ્વામી કે જે કાઇસ્ટના પૂર્વે અનુક્રમે આઠમા ને છઠ્ઠા શ્લોકમાં થઈ ગયા છે તેમનાથી જ વિચાર કરીએ તો પણ કેઇ બતનો વાધો આવી શકે તેમ નથી. કાણુ કે તે બન્ને વ્યક્તિઓ સર્વજ્ઞ સ્વરૂપની મનાયલી છે. અને તેમનાથી પ્રગટ થયેલા તત્ત્વના વિચારો જેવી રીતે અખડિત ઉચ્ચ કોટીના છે તેવીજ રીતે તેમનાથી પ્રગટ થયેલો ઇતિહાસ પણ શુદ્ધ પરંપરાથી પ્રાપ્ત થયેલો અખડિત ઉચ્ચ કોટીનોજ છે. એ વાત હેમુત સાહેબના લેખથી તેમજ દેશી પરદેશીના અનેક પડિતોના લેખોથી પણ સિદ્ધરૂપથી બહાર થયેલી છે. તો પછી હરિભદ્ર કે હેમચંદ્રના લેખથી અનુમાન કરવું તે યથાર્થ કેવી રીતે ગણી શકાય ? કારણ કે વૈદિકોમાં વેદોના મૂલમાંથીજ સર્વજ્ઞ થયાનો ઇન્કાર કરવામાં આવ્યો છે. અને પ્રાચીનમાં પ્રાચીન ગણાતા વેદોમાં જે હાલમાં પ્રચલિત તત્ત્વો કે હાલમાં પ્રચલિત ઇતિહાસનું વર્ણન આપવામાં આવ્યું નથી તેવા તત્ત્વો અને તેવો ઇતિહાસ પાછલથી લખા-

યતા વૈદિકે ઐશ્વર્યો આભ્યા કયાથી ? આ કેકલે એટલોજ વિચાર કરવાની બલામણુકરું તો તે અયોગ્ય નહીં ગણાય

વિશેષ એ છે કે—વૈદિક મતના ઘણા પ્રાક્ષણો અક્ષરોના પંડિતો હોવાથી અવસરોચિત શ્રુતિઓ બનાવતા અને વેદોમાં પણ દાખલ કરતા અને લોકોને કહેતા કે એ વાત અમારા વેદોમાં છે. એમ કહી આગળ બીજામતના વિષયોને અહીં કરી પોતાના મોટા મોટા અંથો બનાવી ઉલટ પાલટ પણે એવું લખતા કે અન્તર્ગત વર્ગ પોતાના મતના અનુરાગથી કંઈ સમજી શકતાજ નહીં પરંતુ મોટા પંડિતો પણ વિચારના વમલમાં એવાં તો સુખતા કે તેમને પણ કોઈ જાતનો નુકસાન મળી શકતોજ નહીં. ઉદાહરણ તરીકે જુઓ કે—

જૈનોના ૨૪ તીર્થંકરોના અનુકરણ રૂપે—વૈદિકોએ એક જ વિષ્ણુના ૨૪ અવતારો અને બૌદ્ધોના ૧૦ બોધિ સન્નવાના અનુકરણ રૂપે ફરીથી મત્સ્ય, કુર્મ, વરાહાદિ દશ અવતારો કરીને બતાવ્યા. અને તે સંપૂર્ણ વૈદિક ધર્મમાં લખાયલા આપણી નજરે પડે છે તે યાચી ?

ખીજી વાત એ છે કે જૈનોના બીજા બધા તીર્થંકરોને છોડી દઈને નૃસિંહદેવ કે જે જૈનોના પ્રથમ તીર્થંકર છે, તેમને વિષ્ણુના આઠમા અવતાર રૂપે કદપીને બતાવ્યા. તેમનાજ પુત્ર ભરત ચક્રવર્તી થયા છે અને જેમના નામથી આ ભરતખંડ—ભારતવર્ષ પડ્યું છે. તેના બદલે હૃદયંતના પુત્ર ભરત બતાવી તેમને પણ એક મામાન્ય રાજા તરીકે લખીને જડ ભરત બતાવ્યા છે. તેવીજ રીતે સગર ચક્રવર્તીને પણ રાજા તરીકે લખીને બતાવ્યા છે.

અને જે વાસ્તુદેવાદિકેનાં નવત્રિક જ્ઞામાં છે તેમાં કેટલા એકના નામ ઠામ ઉરાલી દઈને એકજ વિષ્ણુ ભગવાન ના નામથી બહાર કર્યા છે. ઇત્યાદિક અનેક બાબતો ખીલમાંથી અહીં કરીને ઉધી છતી લખીને એવું તો બેકડું શુચ્ચું છે કે તેનો ઠામ થવા છતાં પણ તે એકડું આપણે ઉકેલી શકીએ નહીં એવી તેમજે સ્થાનુરી વાપરેલી છે અને તે વાત ઘણા પાંડિતોને ખુચેલી હોવાથી અટકલો બતાવતા ગયા છે અને અમો પણ અમારા અભ્યાસ પ્રમાણે જે કંઈ સમજ્યા તે પ્રમાણે લખીને બતાવ્યું છે અને સત્યાસત્યનો વિચાર કરવાનું પંડિતોને મોખુ છે.

હિંદુસ્તાન—પ્રજાગિત તા. ૮ અક્ટોબર. ૧૯૨૬. શુક્રવાર.

જૈન સાહિત્ય—(લેખક—પંડિત અમોઘચરણ.) લખતાં લખે છે કે

“ હિંદુસ્તાનના જલકતા હીરા સમાન, તત્ત્વજ્ઞાનની ખ્યાતિ રૂપ, ન્યાય નીતિના ઉપદેશક તુલ્ય અને પ્રજાના મિત્ર તુલ્ય, જૈન સાહિત્યથી કેટલાક અધુનિક વિદ્વાન વર્ગ પણ એટલો બધો વંચિત અને અજ્ઞાત છે કે જોના હીપે

પ્રકરણ ૩૭ મું. જૈન તત્ત્વોના વિકાસ હિંદુ ધર્મ, સમજતા પડિતો. ૩૭૨

પોતાના પુસ્તકોમાં, પોતાના લેખોમાં. અને પોતાના નિર્ણયોમાં, જૈનધર્મ ઉપર અનેક આક્ષેપો સુકી તેને, તુચ્છ, ગણી હસી કાઢવામાં આવે છે. પરંતુ જેઓ સાંપ્રદાયિક કદાચક્રનો ત્યાગ કરી મધ્યસ્થ ભુદિએ જઈને સાહિત્યનું અધ્યયન અને આન્દોલન કરે છે. તેઓ અત્યંત આનંદ સાગરમાં મગ્ન થઈ જઈને સાહિત્યને અત્યુત્તમ ઉપયોગી અને નિર્દોષ સમજી સુકત કંઠે પ્રશંસા કર્યા વગર રહી શકતા નથી. મી. બીન્ટર નીટજે પોતાના ”

Jains in the history of Indian Literature” મા લખ્યું છે કે :—

It would take a Fairly big Volume to give a history of all that the Jains have contributed to the treasures of Indian Literature. Jains have contributed their full share to the religious ethical, poetical and Scientific Literatures of Ancient India.

“ હિન્દી સાહિત્યના ખજાનામાં જઈને એ સઘળો હિસ્સો આપ્યો છે, તે ખજાનો ઇતિહાસ આપવા જતાં મોટું પુસ્તક લગાય, જેનો એ પ્રાચીન હિન્દી સાહિત્યમાં ધાર્મિક, નૈતિક, કાવ્ય સંબંધિ અને વૈજ્ઞાનિક સુંદર અને સપૂર્ણ હિસ્સો આપ્યો છે. ડૉ. હરટલ પોતાના એક ઠેકાણેના લેખમાં લખે છે કે. ”

Now what would Sanskrit poetry be without this large Sanskrit Literature of the Jains? The more I learn to know it, the more my admiration rises.” (Jain Shashan. Vol. I. No. 21)

“ જો આ જઈનેના મહાન સંસ્કૃત સાહિત્યને બાદ કરવામાં આવે તો સંસ્કૃત કવિતાની શી દશા થાય ? જેમ જેમ મને આ વિષયમાં અધિક જાણવાનું મળે છે તેમ તેમ મારા સાનંદાશ્ચર્યમાં વધારો થતો જાય છે. ”

લાવનગર (કાઠીઆવાડ) હાઈસ્કૂલના અધ્યાપક નર્મદાશંકર દામોદર શાસ્ત્રીએ બેધપુર સુકામે લગભગ જઈને સાહિત્ય સંમેલન વંખતે આપેલા લાવણ્યમાં જણાવ્યું છે કે—“ વેદધર્મનું સાહિત્ય સર્વોત્તમ છે એ વાત મને મારા ધર્મને લઈને દ્રઢ હતી, પરંતુ જ્યારથી જઈને સાહિત્યના મહાસાગરમાં પ્રવેશ થતા માંડયો ત્યારથી મારા તે વિચારમાં ફેરફાર થતો જતો હતો. તે છતાં પણ જૈન વિદ્વાનોએ લખેલાં કેટલાંક કાવ્યોના નામ-જન યુગ્મશ, જઈને કુમાર સંભવ, જઈને રામાયણ અને નેમિદ્રત, ઇત્યાદિ. વેદધર્મના સાહિત્યનું અનુકરણ જોઈ મને જઈને સાહિત્યની અપૂર્ણતા વિશે શંકા આવતી હતી. પરંતુ જ્યારે કેટલાંક જઈને મહાકાવ્યોના અથો મારા જોવામાં આવ્યા ત્યારે તે મારી શંકા દૂર થઈ ગઈ. ”

“જૈન ધર્મનું સ્વતત્ર સાહિત્ય ઘણું છે.” એવી મને પ્રતીતિ થઈ હતી. મારે બાર દહન કહેવું જોઈએ કે ભારત વર્ષની વિદ્યાકલાનો મહાન વિકાસ જઈને સાહિત્ય કરી શકે તેમ છે, સાહિત્યના અર્થોમાં મહાકાવ્ય, ગદ્ય, તથા પદ્ય કાવ્યના અંગો ત્રિયે જે જે લક્ષણો ખાંધેલાં છે, તે બધાં લક્ષણોથી પરિપૂર્ણ જઈને સાહિત્ય-અર્થોલંકાર, શબ્દાલંકાર, ધ્વનિ, વ્યંગ્ય વિગેરે કાવ્યના અંગોનું ગૌરવ જઈને સાહિત્યમાં પૂર્ણ મીતે દેખવામાં આવે છે. વેદધર્મના સાહિત્યને શીખરે પહોચાડનારા ગદ્ય અને પદ્યના મહાન લેખોએ જે કીર્તિ મેળવી છે, તેવીજ જઈને ધર્મના લેખકોએ મેળવી છે. * * * અનુબંધના કર્તાવ્યને માટે જૈન સાહિત્યે પાડેલું અજવાળું સર્વ સાહિત્યમાં પ્રશંસનીય થયા વિના નહિ રહે એમ માફ માનવું છે. ઘણા બીજા લેખકોએ કર્તાવ્યનો બોધ ઉત્તમ પ્રકારે દર્શાવ્યો છે પરંતુ તેમાં સ્વાર્થ અને સ્વપરાયણતા સાધવાનો માર્ગ વિશેષ જોવામાં આવે છે કે જે માર્ગ કર્તાવ્યના ઉચ્ચ હેતુને વ્યર્થ કરી નાખે છે. કારણ કે સ્વાર્થ સિદ્ધ થાય એતો કર્તાવ્યનું ફલ છે અને ફલ ઉપર દ્રષ્ટિ રાખીને કર્તાવ્ય કરવું એ ઉત્તમ કર્તાવ્ય ગણાતું નથી, જઈને સાહિત્યમાં એવા કર્તાવ્યનો બોધ જોવામાં આવતો નથી પણ માનસિક અને આત્મિક સમૃદ્ધિની પ્રાપ્તિ માંજ તે ઉન્નતિ અને વૃદ્ધિ રહેલી છે એમ જૈન સાહિત્ય જણાવે છે. તેથી જૈન સાહિત્યની ઉત્તમતા સર્વ પ્રકારે સિદ્ધ થાય છે.

“જૈન સાહિત્યની અંદર વ્યવહાર અને નીતિના પણ ઉચ્ચ તત્ત્વો પ્રવૃત્તેલા છે. જે ઘણે પ્રસંગે વાંચવામાં આવેલા છે. જૈન સાહિત્યના મહાન ઉદ્દેશોમાં તરંગની જેમ હ્રસ્વતા વ્યવહાર નીતિના પ્રસંગો ઘણાજ આકર્ષક છે.

વ્યવહાર શુદ્ધિના તત્ત્વો જૈન લેખકોએ એવા પ્રતિપાદન કરેલાં છે કે જેને માટે સર્વ આર્થ વિદ્યાનેએ ખરેખર મગફળ થવાનું છે. ધર્મનો પક્ષપાત અથવા દુરાશય દૂર રાખીને જેમ તે ધર્મ કે પંથનો વિદ્વાન જો એ તત્ત્વોનું નીરીક્ષણ કરે તો મને લાગે છે કે તેના હૃદયના ઉઠા પ્રદેશમાં આનંદ ઉપન્યાસ વગર રહેશે નહિ અને તે વાત તેને શીરઃ પ્રેમથી સ્વીકારવીજ પડશે.”

જગતમાં એવો કોઈપણ પદાર્થ નથી, એવું તત્ત્વ જ્ઞાન નથી કે જે જૈન સાહિત્યરૂપી મહાસાગરમાં ઝળહળ કરતું વિકાસપણાને ન પામ્યું હોય ?

આગમ ગ્રંથ, ત્રિપિગ્રંથ, શ્રીલોસોશી, ભૂગોલ, ગણિત, ન્યૌતિય, વેદિક, વ્યાકરણ, કાવ્ય, કોષ, ન્યાય, અલંકાર, ઔપદેશિક, નૈતિક, કથાવિષયક, મુસા-

પિત, સ્તવન સ્તુતિ, સ્તોત્ર, ઐતિહાસિક, ગ્રંથ, કુટકાગ્ર, સમસ્યા પૂર્તિ, દયાગ્રથાદિ, અનેકાર્થ કાવ્ય, આવી સંસ્કૃત, પ્રાકૃત, ગુજરાતિ ભાષામાં લખા-
એલા એ કંઈક વિષય ઉપર લખતાં મોટા નિબંધો થાય તેમ હોવાથી લેખ મોટો
થઈ જવાના ભયથી તે સંબંધે વિશેષ ન લખતાં આત્રી પૂર્વક જણાવવાનું
કે વિશ્વંભર સમસ્તના સાહિત્યો પૈકીનું કોઈ પણ એવું સાહિત્ય નથી
કે જે જૈન સાહિત્યની હરીફાઈમાં ઉતરી શકે. જૈન સાહિત્યમાં તત્ત્વજ્ઞાન
છે, આત્મ પ્રકાશનું સાધન છે અને રસની રેલમ છેલ છે. આધુનિક સામાન્ય
વિજ્ઞાન શાસ્ત્રના અભ્યાસકો પણ જૈન સાહિત્યની મહત્તા સ્વીકારે છે. ઇટાલીઅન
વિદ્વાન ડૉ. L. P. ટેસીટોરી પોતાના એક વખતના આખ્યાનમાં જણાવે છે કે
“જૈન દર્શન બહુતરી ઊંચી પંતીકા હય. ઇસકે મુખ્ય તત્ત્વ વિજ્ઞાન શાસ્ત્ર કે
આધારપર રચે હુએ હે એસા મેરા અનુમાનહી નહી, પૂરણ અનુભવ હય. જ્યે
જ્યે પદ્ધતિ વિજ્ઞાન આજે બઢતા જતા હય ત્યો ત્યો જૈનધર્મકે સિદ્ધાંતકો
સિદ્ધ કરતા હય.” ઇશ્વરની માન્યતા, જીવાત્માનું સ્વરૂપ, તેના કર્મ બંધ
સાથે સંબંધ, અને જીવાત્મમાં બંધોને ફળ લોગવાની રીત, પાંચ જ્ઞાનનો વિષય,
પદ્યોપમ સાગરોપમાદિક કાળની ગણતરીઓનો કર્મ, મોક્ષનું સ્વરૂપ. વિગેરેનું જૈન
સાહિત્યમાં જેવી રીતે નીરૂપણ કરવામાં આવે છે તે પ્રમાણે અન્ય કોઈ
સાહિત્યમાં દ્રષ્ટિગોચર થતું નથી. નયોનાગહન, લેહ, સપ્તજંગી અને સ્યાદાદ
શ્રેણીથી રચાયેલ હોવાને લીધે કોઈથી કલંકિત થયા વગર અદ્વાપિ પદ્યોત
અખાધિત રીતે વર્તે છે.

જયા સુધી જૈન સાહિત્ય બેહોળા પ્રમાણમાં બહાર નહોતું આગળું ત્યા
સુધી હોકોમાં જૈન ધર્મ માટે અજ્ઞાનતાજન્ય અનેક મનઃકલ્પિત વાર્તા ચાલતી
પરંતુ જેમ જેમ સાહિત્ય પ્રખ્યાતિમાં આવતું જાય છે તેમ તેમ તેનો અભ્યાસ
કરી અનેક વિદ્વાનો જૈન ધર્મનાં શુદ્ધ તત્ત્વોના એકી અવાજે વખણ કરવા લાગ્યા
છે એવા અનેક વિદ્વાનોના લેખોનો અત્યંત મહેનત સંગ્રહ કરી જેનામાર્થે
શ્રીમદ્વિજયાનંદસૂરી (અપર નામ શ્રી આત્મારામજી) મહારાજના લઘુ શિષ્ય
દક્ષિણ વિહારી વિદ્વાતલયે મુનિશ્રી અમરવિજયજી મહારાજે છપાવી પ્રસિદ્ધ
કરેલું “જૈનેતર દ્રષ્ટિએ જૈન” નામનું મું; સિનેર વાયા ગીયાગામ, ગૂજરાત
એ ઠેકાણેથી એક રૂપીઆ બે આનામાં મળતું દળદાર પુસ્તક વાચવા સાહિત્ય-
ભિલાષી દરેક વાચક મહાશયોને આમંત્ર કરીએ છીએ.

પાશ્ચાત્ય વિદ્વાનોએ જૈન સાહિત્ય સંબંધી અનેક સંશોધન લખ્યાં લેખો
લખ્યા છે, સૂત્રોનાં પ્રકાશન કર્યાં છે, અનેક ભાષામાં અનુવાદ કર્યાં છે અભ્યાસ

દ્રષ્ટિએ, તુલના આગળ વધતું જ બાંધ છે. આજે તો ઈટલી, ઝેકાસ્લાવીયા, જર્મની, અમેરીકા, ઇંગ્લેન્ડ અને ફ્રાન્સ, ચારે દિશામાં અને દેશોદેશમાં અનેક વિદ્વાન જન સાહિત્યની શોધખોળ અને અભ્યાસ કરી રહ્યા છે. અનેક તુલનાત્મક નીબંધો લખે છે અને સંસ્કૃત, પ્રાકૃત, માગધી, હીંદી, ગુજરાતી ભાષાઓ શીખે છે.

તેમનું અનુકરણ કરતી હાલમાં કેટલાએક ઓતનદેશીય વિદ્વાનોનાં પણ ચિંત જૈન સાહિત્ય તરફ આકર્ષાયાં છે. માનની દ્રષ્ટિએ જૈન સાહિત્યનો અભ્યાસ કરી રહ લેવા લાગ્યા છે. એથી કાલાન્તરે એવો શુભ દિન સુધા આવવા આશા છે કે સાહિત્ય રસિક વિદ્વાનોના મગજમાં પ્રથમની માફક જન સાહિત્ય પુનઃ ઉચ્ચ સ્થાન પ્રાપ્ત કરશે.

હેવટે સાહિત્ય રસિક મહાશયો પ્રતિ નમ્ર નિવેદન કરવાનું કે આવા પ્રકારની જૈન સાહિત્યની ઉત્તમતાને બળાબર દેખી તેનો વિચાર કરી તેમાં રહેલા તત્ત્વરત્નના ગવેષક બની વારંવાર જૈન સાહિત્યરૂપી સુધા રચતું પાન કરી તૃપ્તિ મેળવવા અને સ્વતઃ કલ્યાણ કરવા ભાગ્યશાળી બનો એજ સુરેષુ કિં બહુના ? ॥૨॥

આ વિષયને વધારે ન લાંબાવતાં વિશેષ એજ જણાવું છું કે અમેએ “જેનેતર દ્રષ્ટિએ જૈન” નામના પુસ્તકમાં છપાવેલા લેખો સિવાય બીજા પણ ઘણા મધ્યસ્થ વિદ્વાનો તરફથી—“લેખો” બહાર પડેલા છે, પણ કેટલીક અનુકૂળતાના અભાવે તે બધા સંપૂર્ણ લેખો દાખલ ન કરતાં તે તર્ક વાચકોનું ધ્યાન એવવા માટે તેમાંના કેટલાક ટુકાં ટુકાં ફેકરા આ સ્થળે ટાંકી બતાવું છું. તે નીચે પ્રમાણે.

“સાધુ” સંસ્કૃતી ભંડાર-તત્ત્વદર્શી-માર્તણ્ડ-લક્ષ્મી-ભણ્ડાર-સંત-સંદેશ આદિ ઉદ્ધ તથા નાગરી માસિક પત્રના સંપાદક, વિચાર કલ્પદ્રુમ, વિવેક કલ્પદ્રુમ, વેદાન્ત કલ્પદ્રુમ, કલ્યાણ ધર્મ, કબીરજીકા બીજક આદિ અન્ધરતનોના રચયિતા. તથા વિષ્ણુ પુરાણાદિના અનુવાદક સુપ્રસિદ્ધ મહાત્મા શ્રી હવનલાલની વર્મન એમ એ ચોતાના સંપાદિત ઉદ્ધ માસિક પત્રના બાંધુઆરી સં. ૧૯૧૧ ના અંકમાં પ્રકાશિત “મહાવીર સ્વામીકા પવિત્ર જીવન” નામના લેખમાં દેવળ મહાવીર સ્વામીનાં માટે જ નહિ કિન્તુ એવા સર્વ જનતીર્થ કરોનાં, જનમુનિઓના તથા જનમહાત્માઓના સંબંધમાં લખી ગયા છે કે—“૧ ગમે દાનો વેદાન નમરે ગુજર,

૧. સંસારમે-પીછેકા આર ૫૮-દેવો કાલ દેમાસ ચલા ગયા પરન્તુ દે પ્રભો !
તેરે જેસા પવિત્ર આજ્ઞાતક દમોકે કોઇ ન ચીલા,

પ્રકરણ ૩૭ મું જૈન તત્ત્વોનો વિકાર હિંદુ ધર્મ, સમજતા પડિતો. ૩૭૫

તેરે દૂસનકા વોંદ વચર ન મિલ્લ ” યહ જૈનીયોકે આચાર્ય ગુરૂ થે, પાકદિલ, પાકખ-
યાલ, મુજસ્સમ પાકી વ પાકીજગી થે.

હમ ઇનકે નામપર, ઇનકે કામપર, ઓ- ઇનકી ર મે નજર ૩ નફેસ-
કુશી વ ૪ રિઆ જતકી ૫ મિઆલ પર, ૬ જિસ કદર નાજ (અભિમાન) કરે
બાળ (યોગ્ય) હૈ । ૩ હિંદુઓ ? અપને ઇન બુબુર્ગોકી ઇજ્જત કરના શીખો....
હમ ઇનકે ગુણોકો દેખો ઇનકી પવિત્ર સૂતોકા દર્શન કરો, ઇનકે બાવો કો
ખ્યારકી નિગાહસે દેખો, યહ ધર્મ કર્મકી ઝલકતી, હુધ, ચમકતી, દમકતી,
ખૂતે હૈ. ઇનકા દિલ વિશાલ થા, વહ એક વેપાયાકનાર ૭ સમંદર થા, જિસમે
મનુષ્યપ્રેમકી લહરે જોરશોરસે ઉઠતી રહતી થી. ઓર સિદ્ધ મનુષ્યહી કયો
ઉન્હોને 'સંસારકે પ્રાણીમાત્રકી બલાઇ કે લિયે સબકા ત્યાગ કિયા. જનહારોકા
ખૂન બહાના શકનેકે લિયે અપની જીંદગીકા ખૂન કર દિયા યહ અહિંસાકી
પરમ જ્યોતિવાલી મૂર્તિયા હૈ । વેદોકી શ્રુતિ “ અહિંસા પરમો ધર્મઃ ” ઇન્હી
પવિત્ર મહાન પુરૂષોકે જીવનમે ૧ અમલી સૂરત ઇખિત્યાર કરતી હુધ નજર
આતી હૈ.

થે હુનિયાકે જબજ દસ્ત ૨ રિકાર્મંગ, જબજદસ્ત ઉપકારી ઓર બડે ઉચે
દજે ઉપદેશક આર પ્રચારક ગુજરે હૈ । યહ હમારી કૌમી તવારિખ (ઇતિ-
હાસ) કે કીમતી (બહુ મૂલ્ય) રત્ન હૈ । હમ કહા ઓર કિસમે ધર્માત્મા
પ્રાણીયોકી ખોજ કરતે હો । ઇન્હી કોં દેખો, ઇનસે બેહતર (ઉત્તમ) સાહેબ
કમાલ હમકો ઓર કહા મિલેગે ? । ઇનમે ત્યાગ થા, ઇનમે વૈરાગ્ય થા, ઇનમે
ધર્મકા કમાલ થા, યહ ઇનસાની ૩ કમજોરિયો સે બહુતરી ઉચે થે, ઇનકા
ખિનાબ “ જિન ” હૈ. જિન્હોને મોકમાયાકો જીન લીયા થા, યહ તીથંકર હૈ.
ઇનમે બનાવટ નહીં થી. જો બાતથી સાદ્ સાદ્થી થે વહ લાસાની (અનૌપમ)
શબ્દસીયતે હો ગુજરી હૈ. જિનકો જિનમાની કમજોરિયો વ એઓકે છિપાનેકે
લિયે કિસી બહિરી પોશાકકી જરૂરત લાહક નહીં હુધ, કયોકિ ઉન્હોને તપ કરકે,
જપ કરકે, યોગકા સાધન કરકે અપને આપકો ૧ મુકમિલ ઓર પૂર્ણ બના
લિયાથા ” ઇત્યાદિ. ॥

(૨) વગી મિ કનુલાલ જોધપુરી માહ દિસંબર સન ૧૯૦૬ અને
જાન્યુઆરી સન ૧૯૦૫ The Theosophist (ધી થિઓસોફિસ્ટ) પત્રના

૧ પાઉ થે લેકર મસ્તક તક પવિત્ર થે ૨ અદિતીય ॥ ૩ મનકો કાજમે રખને-
વાગે, ૪ એસે લખવાનકી, ૫ ભક્તિપર ॥ ૬ જિતના અભિમાન કરે નિનાદિ યોગ્ય હૈ.
૭ યહ એક કિનારે વિનાકે સમુદયે ॥

અંકમા લખે છે કે—“જૈન ધર્મ” એક અધ્યાત્મ પ્રાચીન ધર્મ છે કે જે સંસ્કૃત ઉત્પત્તિ તથા ઇતિહાસિકા પતા લગાના એક બહુત હી ફલભાવે છે ઇત્યાદિ.

(૩) જર્મનીના ડૉ. જોહન-અ. હર્ટલ તા ૧૭-૬-૧૯૦૮ના પત્રમા કહે છે કે—“મેં અપને દેશવાસિયોકો દિખાઉં છું કે કેસેં ઉત્તમ નિયમ, ઔર ઉચે વિચાર જૈન ધર્મ ઔર જૈન આચાર્યમે છે. જૈનકા સાહિત્ય બૌદ્ધોસેં બહુત બડ કર છે ઔર જ્યો જ્યો મેં જન ધર્મ ઔર ઉમડે સાહિત્યકો મમજતા હું ત્યા ત્યા મેં ઉનકો અધિક પમંદ કરતા હું” ઇત્યાદિ.

(૪) પેરિસ (ફ્રાસની ગજધાની) ના ડૉ. એ. ગિરનાટ પોતાના પત્ર તા. ૩-૧૨-૧૯૧૧મા લખે છે કે—મનુષ્યોકી તરફકી લિયે જૈન ધર્મકો ચારિત્ર બહુત લાભકારી છે, યહ ધર્મ બ્રાહ્મણોકે મતોસે ભિન્ન છે. તથા યહ બૌદ્ધકે સમાન નાસ્તિક નહીં છે ” ઇત્યાદિ

(૫) શ્રીયુત વરદાકાંત મુખ્યોપાધ્યાય એમ એ. બગલા શ્રીયુત નથુરામ પ્રેમીદાગ અનુવાદિત હિંદી લેખથી

“૧ જૈનધર્મ હિંદુધર્મસે મર્વથા સ્વતંત્ર છે ઉમકી શાખા યા રૂપાન્તર નહીં છે.”

૨ પાર્શ્વનાથજી જૈન ધર્મકે આદિ પ્રચારક નહીં થા, પરંતુ ઇસકા પ્રથમ પ્રચાર કલ્પભદ્રેજીને ક્રિયા થા ઇસકી પુષ્ટિકે પ્રમાણકા અભાવ નહિ છે

૩ બૌદ્ધલોગ મહાવીરજી કો નિશ્ચયકા (જૈનિયોકા) નાયક માન કહતે છે સ્થાપક નહીં કહતે હ ઇત્યાદિ.

(૬) શ્રીયુત તુકારામ કેશુ શર્મા લહુ બી. એ. પી. એચ. ડી. એમ આર. એ. એસ. એન. એ. એસ. બી. એચ. જી. એ. એસ. પ્રોફેસર. મંદુકત શિલાલેખાદિકના વિષયના અધ્યાપક ફ્રિન્સ કોલેજ બનારસ કાગીના ફશમ વાર્ષિકોત્સવ ઉપર આપેલા બ્યાખ્યાનમાથી—“મળમે પહેલે ઇમ ભારતવર્ષમે નેપથલદેવ નામકે મહર્ષિ ઉત્પન્ન હુએ, વે દયાવાન, ભટ્ટપણિભી, પહિલે તીર્થંકર હુએ જિન્હોને મિથ્યાત્વ અવસ્થાકો દેખકર મમ્યગ્ દર્શન સમ્યગ્ જ્ઞાન ઔર સમ્યગ્ ચાત્રિરૂપી મોક્ષશાસ્ત્રકા ઉપદેશ ક્રિયા, બસ યહવી. જિનદર્શન

વદિ અમત કરનેશ્યા મૂર્તિવા ॥ ૨ મદાપુરવો ॥

૩ માણસ તરીકેકી કમળેગીવાસે ।

૪ બેસક ।

ઇસ કલ્પમેં હુઆ ઇસકે પશ્ચાત્ અજિતનાથસે લેકર મહાવીર તક તેઇસ તિથ કર અપને અપને સમયમેં અજ્ઞાનીજીવોકા મોહ અન્ધકાર નાશ કરતે રહે. ”

(૭) સાહિત્યરત્ન ડો. રવીન્દ્રનાથ ટાગોર કહે છે કે—મહાવીરને ટીંડીમ નાદસેં હિંદમેં એસા સદેશા કઇલાયા કિ ધર્મ યહ માત્ર સમાજક રૂઠી નહીં હૈ, પરંતુ વાસ્તવિક સત્ય જ, મોક્ષ યહ બાહરી ક્રિયાકાંડ પાલનેસેં નહિ મિલતા પરંતુ સત્યધર્મ ઔર મનુષ્યમેં કોઇ સ્થાઇ લેઢ નહિં રહ શકતા. ઠહતે આશ્ચર્ય પેદા હોતા હૈ કિ ઇસ શિક્ષાને સમાજકે હૃદયમેં જડ કરકે બેઠી હુઈ બાવના રૂપી વિષ્ણોકો ત્વરાસે લેઢ દિયે ઔર દેશકો વશીભૂત કર લીયા. ઇસકે પશ્ચાત્ બહુત સમય તક ઇન ક્ષત્રિય ઉપદેશકોકે પ્રભાવ બલસે પ્રાદ્યશૌંકી સત્તા અભિભૂત હો ગઇથી ” ઇત્યાદિ.

(૮) નેપાલચંદ્રરાય અધિષ્ઠાતા પ્રદ્યયર્થાશ્રમ શાંતિનિકેતન બોલ-પુરવાળા કહે છે કે—“ મુઝકે જૈન તીર્થંકરોકી શિક્ષા પર અતિશય ભક્તિ હૈ ” ઇત્યાદિ. ’

૬ મહામહ હાફિજ શઇયદ બી. એ. એલ ટી. થીઓસોફિકલ હોઇસ્કુલ કાનપુરવાળા લખે છે કે—મેં જૈન સિદ્ધાંત કે સૂક્ષ્મ તત્ત્વોસે ગંઢરા પ્રેમ કરતા હું ઇત્યાદિ.

(૧૦) એમ ટી પાંડે થિયોસોફિકલ સોસાયટી બનારસ લખે છે કે—“મુઝે જૈનસિદ્ધાંતકા બહુત શોખ હૈ. કયોંકિ કર્મ સિદ્ધાંતકા ઇસમેં સૂક્ષ્મતાસે વર્ણન ક્રિયા ગયા હૈ. ”

(૧૧) શ્રી સ્વામી વિરૂપાક્ષ વડિયર ધર્મભૂષણ, ‘ પંડિત, ‘વેદતીર્થ’ ‘ વિદ્યાનિધિ ’ એમ. એ. પ્રોફેસર સંસ્કૃત કોલેજ ઇન્દોર સ્ટેટ, એમનો “ જૈન-ધર્મ મીમાંસા ” નામનો લેખ ચિત્રમય જગતમાં છપાએલ છે તેમાં લખ્યું છે કે

૧ “ ઇર્ષા દ્રેષકે કારણ ધર્મપ્રચારકો રોકનેવાળી વિપત્તિકે રહતે હુઝે જૈનશાસન કશી પરાજિત ન હોકર સર્વત્ર વિજયી હી હોતા રહા હૈ. ઇસ પ્રકાર જિસકા વર્ણન હૈ વહ “ અહંન દેવ ” સાક્ષાત પરમેશ્વર (વિષ્ણુ સ્વરૂપ) હૈ, ઇસકે પ્રભાણી આર્યશ્રેયોમેં પાયે જાતે હૈ.

૨ ઉપરોક્ત અહંત પરમેશ્વરકા વર્ણન વેદોમેંલી પાયા જાતા હૈ.

૧ અનિર્વચનીયા માયા કદ કન્ડેબી વેગન્નિઓ અનિર્ણીતપદો વિખતે રહે’ વરી પરિસ્કૃત સૂક્ષ્મસ્વરૂપ કર્મસિદ્ધલ જોનોમેં લાખો શ્રેયોમેં દિખા ગયા હૈ ॥ સંપ્રદાક ॥

૩ એક જંગાલી ગૌરવસ્ત્રે “ત્રેકટીકટ્ત પાથ” નામક ગ્રન્થ બનાવેલ છે તેમાં એક સ્થાન ઉપર લખ્યું છે કે—“ઋષભદેવકા નાતી મરીચી પ્રકૃતિવાદી થા ઔર વેદ ઉસકે તત્ત્વાનુસાર હોનેકે કારણ હી ઋગ્વેદ આદિ ગ્રન્થોકી ખ્યાતિ ઉસીકે જ્ઞાનદ્વારા હુઈ છે. ક્ષત્રિય મરીચી ઋષિકે સ્તોત્ર, વેદ પુરાણ આદિ ગ્રન્થોમે છે. યદિ સ્થાન સ્થાન પર જૈનતીર્થંકરોકા ઉલ્લેખ પાયા જતા હે તો કોઈ કારણ નહિં કિ હમ વૈદિકાલમે જૈનધર્મકા અસ્તિત્વ ન માને.

૪ સારાંશ યહ હે કિ ઇન સળ પ્રમાણોસે જૈનધર્મકા ઉલ્લેખ હિંદુઓકે પૂજ્ય વેદમેલી મિલતા હે.

૫ ઇસ પ્રકાર વેદોમે જૈનધર્મકા અસ્તિત્વ મિલ કરનેવાલે બહુતસે મંત્ર હે. વેદકે સિવાય અન્ય ગ્રન્થોમેલી જૈનધર્મકે પ્રતિ સહાનુભૂતિ પ્રગટ કરનેવાલે ઉલ્લેખ પાથેજાતે હે. સ્વામીજીને ઇસ લેખમે વેદ, શિવપુરાણાદિ કે ઇંઈ સ્થાનોં કે મૂલ સ્લોક દેકર ઉસ પર બ્યાખ્યા લી કી હે.

૬ પીછેસે જળ બ્રાહ્મણલોગોંને યજ્ઞ આદિમે બલિદાન કર “મા દિત્વાન્ સર્વમ્માનિ” વાલે વેદ વાક્ય પર હરતાલ ફેરવી ઉસ સમય જૈનિયોને ઉન હિંસામય યજ્ઞ યાગાદિકા ઉચ્છેદ કરના આરંભ કિયા થા. વસ તલીંસે બ્રાહ્મણોંકે ચિત્તમે જૈનોંકે પ્રતિ દ્રેષ બઢને લગા. પરન્તુ ફિરલી ભાગવતાદિ મહાપુરાણોંમે ઋષભદેવકે વિષયમે ગૌરવચુકત ઉલ્લેખ મિલા રહા હે ઇત્યાદિ” ॥

(૧૨ ભારત મત દર્પણ નામકી પુસ્તક રાજેન્દ્રનાથ પંડિત ઉર્ફે રાયમ-પત્રચાર્યને મમાજી પ્રેસ બરોહા મેં છપા કર પ્રકાશિત) કી હે ઉસકે પૃષ્ઠ ૧૦ કી પંકિત ૬ સે ૧૪ મેં લિખા હે કિ પૂજ્યાદ બાપૂ કૃષ્ણનાથ વનરજી અપને “જિન જન્મ” (જૈનજન્મ) મેં લિખા હે કિ ભારતમે પહિલે ૪૦૦૦૦૦૦૦૦ (ચાલીસ કરોડ) જૈન થે ઉસી મત સે નિકલ કર બહુત લોગ દ્રસરે ધર્મમે જાને સે ઇનકી સંખ્યા ઘટ'ગઈ, યહ ધર્મ બહુત પ્રાચીન હે ઇસ મત સે દેશ કે ભારી લાભ પહુંચા હે !

(૧૩) શ્રીયુત્તમી. બી. રાજવાડે એમ, એ, બી, એસ, ટી. પ્રોફેસર એફ પાદી, બરોહા કલેજ કા એક લેખ “જૈન ધર્મનું અધ્યયન” “જૈન સાહિત્ય સંશોધક પૂના ભાગ ૧ અંક ૧ મેં છપા હે ઉસ મેં સે કુછ વાક્ય ઉદ્દૃત !

(૧) પ્રોફેસર—એમર, બુલ્હર, લેકોબી, હોરનલ, ભાંડારકર, લ્યુયન રાઇસ ગેરીનોટ વગેરે વિદ્વાનોએ જૈન ધર્મના અંબધર્માં અંતઃકરણ પૂર્વક અભ્યાસ પરિશ્રમ લેઈ અનેક મહત્વની શોધો પ્રગટ કરેલી છે !

(૨) જૈન ધર્મ પૂર્વના ધર્મોમાં પોતાનો સ્વતંત્ર સ્થાન પ્રાપ્ત કરતો બાકી છે.

(૩) જૈન ધર્મ તે માત્ર જૈનોને નહિ પરંતુ તેમના સિવાય પાશ્વ્યાત્ય સંશોધનના પ્રત્યેક વિદ્યાર્થી અને ખાસકરીને જે પૌર્વાત્ય દેશોના ધર્મોના તુલનાત્મક અભ્યાસમાં રસ લેતા હોય તેમને તદ્દલીન દરી નાખે એવો રાસક વિષય છે.

(૧૪) પ્રોફેસર T, CHO Schrader, P. H. D. ઠા એક લેખ શુદ્ધિષ્ટ રિવ્યુના પુસ્તક અંક ૧માં પ્રગટ થયેલા અહિંસા અને વનસ્પતિ આહાર શીર્ષક લેખકા ગુજરાતિ અનુવાદ જૈન સાહિત્ય સંશોધક અંક ૪ મેં છપાહે ઉસમેંસે કુછ વાક્ય ઉદ્ગત !

(૧) અતિથારે અસ્તિત્વ ધરાવતાં ધર્મોમાં જૈનધર્મ એક એવો ધર્મ છે કે જેમ્મં અહિંસાનો કમ સંપૂર્ણ છે અને જે શક્ય તેટલી દ્રઢતાથી સદા તેને વળગી રહ્યો છે. !

(૨) પ્રાક્ષણ ધર્મમાં પણ ઘણા લાંગા સમય પછી સંન્યાસિઓ માટે આ સુક્ષ્મતર અહિંસા વિહિત થઈ અને આખરે વનસ્પતિ આહારના રૂપમાં પ્રાક્ષણ શાંતિમાં પણ તે દાખીલ થઈ હતી કારણ એ છે કે જૈનોના ધર્મ તત્વો એ જે લોકમત હત્યો હતો તેની અસર સમજક રીતે વધતી જતી હતી.

(૧૫) શ્રીયુત યાણુ અમ્પતસયણ જૈન બેરિસ્ટર, એટ લા હરદોઈ સમાપતિ, શ્રી. ભા. ક્રિ. જૈન-મહાસભા ઠા ૩૬ નાં અધિવેશન લખનૌ ને અપને વ્યાખ્યાનમેં જૈનધર્મકો બૌદ્ધધર્મસે પ્રાચીન હોને કે પ્રમાણુ દિયે હે ઉસસે ઉદ્ગત !

૧ ઇન્સાયકલો પેડિયા મેં થોડીધન વિદ્વાનોને દિખાયા હે કે જૈનધર્મ બૌદ્ધધર્મસે પ્રાચીન હે ઓર બૌદ્ધમત ને જૈનધર્મસે ઉનકી દો પરિલાખાએ આશ્રવ વ સંવર લેલી હે અન્તિમ નિર્ણય ઈન શબ્દોમેં દિયા હે ક્રિઃ—

જૈની લોગ ઈન પરિલાખાઓંકા ભાવ શબ્દાર્થ મેં સમજને હે ઓર મોક્ષ-પ્રાપ્તિ કે માર્ગ કે સમંધ મેં વ્યવહાર કરતે હે (આશ્રવોં કે સંવર ઓર નિર્જશસે સુદ્ધિ પ્રાપ્ત હોતી હે) અળ ચહ પરિલાખાએ ઉતની હી પ્રાચીન હે જિતના કી જૈનધર્મ હે ! કારણ કી બૌદ્ધોને ઇસ સે અતીવ સાર્થક શબ્દ આશ્રવ કો લે તિયા હે . ઓર ધર્મ કે સમાન હી ઉસકા વ્યવહાર કિયા હે . પરંતુ શબ્દાર્થ મેં, નહીં કારણ કી બૌદ્ધ લોગ કર્મ સુદ્ધ પુદ્ગલ નહીં માનતે હેં ઓર આત્માકી સત્તાકો બી નહીં માનતે હે . જિસમેં કર્મોંકા આશ્રવ હો શકે . સંવર કે રચાને

પર વે આસાવાકન્યકો (?) વ્યવહૃત કરતે હૈ. અળ ચહ પ્રત્યક્ષ હૈ કિ જૌદ્ધ ધર્મ મેં આશ્રવ કા શબ્દાર્થ નહિ રહ્યા. ઇસો કારણ ચહ આવશ્યક હૈ કિ ચહ શબ્દ જૌદ્ધો મેં કિસો અન્ય ધર્મ સે જિસમેં ચહ ચથાર્થ ભાવ મેં વ્યવહૃત હો અર્થાત્ જૈન ધર્મ સે લિયા ગયા હૈ. જૌદ્ધ સંવર કાણી વ્યવહાર કરતે હૈં અર્થાત્ શીલ સંવર ઔર ક્રિયારૂપમેં સંવરકા ચહ શબ્દ બ્રાહ્મણ આચાર્યો દ્વારા. ઇસ ભાવ મેં વ્યવહૃત નહિ હુએ હૈં. અતઃ વિશેષતયા જૈન ધર્મ સે લિયે ગયે હૈં. જહાં ચહ અપને શબ્દાર્થ રૂપ મેં અપને ચથાર્થ ભાવ કો પ્રગટ કરતે હૈં. ઇસ પ્રકાર એક હી વ્યાખ્યા સે ચહ સિદ્ધ હો જતા હૈ કિ જૈન ધર્મકા કાર્ય સિદ્ધાંત જૈન ધર્મ મેં પ્રારમ્ભિક ઔર અખંડિત રૂપ મેં પૂર્વ સે વ્યવહૃત હૈ ઔર ચહ બી કિ જૈન ધર્મ જૌદ્ધ ધર્મ સે પ્રાચીન હૈ. જૈન ભાસ્કરદાસ સન ૧૬૦૪ ઇ. સે ઉદ્ભૂત.

(૧૬) આ ધર્મના સંગ્રહમાં વિદ્વાનોનું ધ્યાન ખેંચાયું છે થોડા વખત ઉપર હિન્દુ યુનયન કલ્ક તરફથી ઇન્ડોસ્વાગા મિ. આપ્ટેએ આપેલા ભાષણની નોંધ લેવાએલી છે. હાલમાં ગંગાલી ભાષાનાં સુપ્રસિદ્ધ વિદ્વાન બ્રાહ્મ સ્વરસાદેવી ગોપાલ બી. એ. ના તંત્રી પણા નીચે નિકલતા “ભારતી” નામનો પોપ માસના માસિકમાં જૈન ધર્મના વિષયમાં એક પ્રોફેસર બેઓ એમ. એ. પી. એચ, ડી ની મોટી પઠવી ધરાવે છે તેમણે એક ઉત્તમ લેખ લખ્યો છે—આપણા ધર્મ પ્રાચીન છે અને તેમાં રહેલાં સિદ્ધાંતો ઉત્તમ છે, આવી રીતે અન્ય માર્ગોએ પોતાનું લક્ષ આપણા ધર્મ ઉપર દોડાવે છે. આપણા ધર્મનાં પુસ્તકોનાં ભાષાન્તરો અગ્રેષ્ઠ ભાષામાં થયા છે, જર્મન ભાષામાં થયા છે અને વળી હાલમાં ઇટાલીઅન ભાષામાં પણ ભાષાન્તર છપાવા લાગ્યા છે. જૈન ભાસ્કરદાસ ૧૬૦૧-૧૬૦૪ સે ઉદ્ભૂત.

(૧૭) શ્વેતાશ્વર જૈન સાહિત્ય પર ઇત્રેશ લેખ લેખક શ્રીમુત જન્ટન હન્ટન જર્મની ઉસરી સમાલોચના જૈન મિત્ર અપાઠ વહ ૧૪ સંવત ૨૪૪૬ મેં નિકલી હૈં. ઉસમેં સે કુછ વાકય ઉદ્ભૂત.

૧ જૈનિયોં કે અહિંસા તત્ત્વ કી પ્રશંસા મેં આપને લિખા હૈ કિ ઇત્ત કા પ્રભાવ અજનો પર પડા હૈ જૈનિયોં કે ઉદ્યોગ સે બહુત સી પરુ બલી બંદ હુઇ હૈ.

૨ ઉનકા સાહિત્ય તો બહુત હી ગંબીર ઔર દેખને ચોગ્ય હૈ.

૩ જૈન કવિયોંને હિન્દુ વ સુમલમાન ગલ્લઓં કે સાથ બહુત કામ દિયા હૈ.

૪ બહે સાહિત્ય ભણકાર કે સ્થાપિતા જૈન લોક હે ।

૫ ઉન્હોને કથા અન્ય લી બહુત બઢિયા લિખે હે ।

૬ ભારતીય સમયતાકા ઇતિહાસ લિખનેકે લિયે જૈન કથાઓ બહુત હી અમુદય કારણ હે ।

૭ જૈન કથાઓ મેં નીતિ વ ધર્મ કા સ્પષ્ટ ઉપદેશ હે ।

૮ જૈન કથાઓ લોગોં કી પ્રાચીન દશા કે બતાવે કે લીયે બૌદ્ધ કથાઓ કી અપેક્ષા બહુત અધિક વિશ્વાસ યુક્ત ઉપાય હે ।

૯ જૈન કથા સાહિત્યકા પ્રકાશ બહુત આવશ્યક હે ।

(૧૮) રાજા શિવપ્રસાદ સતારે હિંદને અપને નિર્માણ કિયે હુયે “ભૂગોળ હસ્તામલકે” મેં લિખા હે કિ હો લાઇ હબર વર્ષ પહિલે ડુનીયા કા અધિક ભાગ જૈન ધર્મકા ઉપાસક થા । મહાવીર શાસન સે ઉદ્ભૂત ।

(૧૯) પાશ્ચાત્ય વિદ્વાન રેવરેન્ડ જોન સ્ટીવેન્સન સાહિબ લિખતે હે કિ:-

શાક્ર પ્રગટ જૈ કિ ભારતવર્ષ કા અધઃપતન જૈન ધર્મ કે અહિંસા સિદ્ધાન્ત કે કારણ નહીં હુઆ થા, બલકિ જળ તક ભારત વર્ષ મેં જૈન ધર્મકા પ્રધાનતા રહી થી, તળ તક ઉસકા ઇતિહાસ સ્વર્ણાક્ષરોં મેં લિખે બને ચોગ્ય હે ।

ઔર ભારતવર્ષકે હામ કા મુખ્ય કારણ આપણી પ્રતિસ્પર્ધામય અનેકવતા હે । નિસકી નીંવ શંકરાચાર્ય કે જમાને સે જમા હી ગઈ થી ।

જૈનમિત્ર વર્ષ ૨૪ અંક ૪૦ સે.

(૨૦) પાશ્ચાત્ય વિદ્વાન મિ. ‘સર વિલિયમ’ ઔર હે મિલ્ટન ને મધ્યસ્થ વિચારો કે વિશાલ મંદિર કા આધાર જોનો કે ઇસ અપેક્ષાવાદ કો હી માના હે । જૈન મત મે અપેક્ષાવાદ-કા હી દૂસરા નામ નયવાદ હે ।

(૨૧) વિદ્વાન પ્રોફેસર મેકેસમુલર સાહિબ કા મત હે કિ “વિશેષતા પ્રાચીન ભારત મેં કિસી ધર્માન્તર સે કુછ અહણ્ય કરકે એક નૂતન ધર્મ પ્રચાર કરનેકી પ્રથા હી નહીં થી, જૈનધર્મ હિન્દુધર્મ સે સર્વથા સ્વતન્ત્ર હે ઉસકી શાળા યા રૂપાન્તર નહીં ” ।

(૨૨) મિ. બાર્થ સાહિબને “ભારતવર્ષ કે ધર્મ” ૧૪૮ વે કોષ્ટક મેં સ્પષ્ટાદી જન લોતે હેં યહ સ્વીકાર કિયા હે ।

(૨૩) બાળુ શિવપ્રસાદ સતારે હિન્દ ને મુજરાનવાલાકી જૈન સમાજ પર એક પત્ર લિખા થા ઉસકા અંશ “સ્વામી દયાનન્દ ઔર જૈનધર્મ” નામકી પુસ્તક કે પૃષ્ઠ ૧૬ પર છપા હે ઉસમેં સે કુછ વાક્ય ઉદ્ભૂત ।

१ जैन और बौद्ध एक नहीं हैं सनातन से भिन्न भिन्न यत्ने आये हैं। जर्मन देश के एक बड़े विद्वान ने इसके प्रमाणों में एक ग्रन्थ छापा है।

२ आर्यान् और जैन से कुछ सम्बंध नहीं है जैन को आर्यान् कहना जैसा है वैसा स्वामी दयानन्दजी को मुसलमान कहना है।

(२४) साहित्य रत्न अनेक धर्मोक्तज्ञाता श्री कन्नोमलजी ओम. ओ. देशान जल्ल धौलपुर ने एक महत्वपूर्ण लेख दादा दाजपतराजी का “भारत वर्ष का इतिहास और जैनधर्म” शिर्षक लेख दादाजी के जैनधर्म पर किये हुये मिथ्या आक्षेपों के उत्तर में लिखा है और वह “जैनपथ प्रदर्शक” के ता. २२ जुलाई सन १८२३ के अंक में छपा है। स्थानाभाव से उसे हम संपूर्ण यहाँ उद्धृत नहीं करके उसमें के कुछ अंश को ही यहाँ उद्धृत करके संतोष लेते हैं। जिन्हें संपूर्ण पढ़ना हो वह “प्रदर्शक” के इस अंक को आगे से मंगाकर पढ़ें हमें इस अपूष्टता के बिचें क्षमा करें।

१, सही लोग जानते हैं कि जैन धर्म के आदि तीर्थंकर श्री ऋषभदेव स्वामी हैं। जिन का काल इतिहास परिधीने कहीं पर है धन का वर्णन सनातन धर्मी हिन्दुओं के श्रीमद्भागवत पुराण में भी है। इतिहासक गवेयण से मातृम हुंवा है कि जैन धर्म की उत्पत्तिका कौन काल निश्चित नहीं है प्राचीन से प्राचीन ग्रन्थों में जैन धर्म का हवाला मिलता है।

२ श्री पार्थनाथजी जैनो के तेवीसमें तीर्थंकर हैं धनका समय इसा. मे १२०० वर्ष पूर्व का है तो पाठक स्वयं विचार कर सकते हैं कि श्री ऋषभदेवजी का कितना प्राचीन काल होगा, जैनधर्म सिद्धांतों को अवलिन धारा धुन्डी भडात्मा के समय मे चहुती रही है। कौन समय जैसा नहीं है जिस में इसका अस्तित्व न हो। श्री भडावीर स्वामी जैन धर्म के अन्तिम तीर्थंकर और प्रयागक थे नकि उनके आदि मंस्थापक और प्रवर्तक.

३ श्री भडावीर स्वामी तो उन्ही प्राचीन जैन सिद्धांतों के प्रचारक थे जे आदि तीर्थंकर के समय मे चले आये थे। इस में कौन सन्देह नहीं कि आप जिन सिद्धांतों के एक अत्यन्त सव्य प्रभावशाली और अद्वितीय उपदेशक प्रचारक और संस्थापक थे। आपने उन सिद्धांतों को गरी जुणी से समझाया है। पर आपने जैसी बात कौन नहीं कही है जे उन सिद्धांतों के प्रतिकूल है॥

४, ५ भौद्ध आत्मा वा एव को नहीं मानते, जैन आत्मा के आधार पर अण धार्मिक सिद्धांतों की निची रचते हैं। जैन २४ तीर्थंकरों को मानते हैं

लेकिन जोड़ अपने धर्म का निजस मंडात्मा जोड़ से ही समजते हैं जो मंडा-
वीर स्वाभीके समकालीन थे। जैनो की खिलासोही याने उन के दार्शनिक सिद्धांतो
से नहीं मिलते हैं। धन के साधु और श्रावको के धर्म कर्म' जोड़ साधु और
गृहस्थोंके धर्म कर्मों से सर्वथा भिन्न हैं। जोड़ साधु भासाकारी हैं और जैनो
में कोई ऐसा नहीं जो भांस जाता हो। धनके आचार विचार' जोड़ के अहिं-
सा धर्म के समझे अनुयायी यह हैं जोड़ नहीं।

पै जन धर्म में धर्मरका अर्थ सृष्टि कर्ता, शुभाशुभ कर्मोंका दंडदा-
ता तथा अन्य ऐसे ही कार्य करनेवाले का नहीं है। वे कहते हैं कि धर्मर वह
है कि जो सर्वज्ञ, सर्वशक्तिमान और सर्वव्यापी है जिसे संसारकी रचना से
कोई संबंध नहीं जिसे कर्मों के दंड देनेमें कोई सरोकार नहीं जिसे मनुष्यो
की मनोकामना पूर्ण करने तथा उनके दुष्ट कर्मोंका क्षमा करने की कोई भींकर
नहीं, जिन्होंने अपने सर्व कर्मों धन तोड़ दाले, जिन्हें केवल ज्ञान डोगया
। जिनकी आत्मा सर्वथा भविन रहीत (राग द्वेष रहित) होकर अन्तिम
विकाशावस्था हो प्राप्त डागय है। यह सण जाते जैनी अपने सिद्धीमें मानते
हैं धसदीये वह धन्डे ही धर्मर कहते हैं। यदि धन्डे धर्मर कहा जाय तो कोई
जात अनुचित नहीं है। जैनो के धस अर्थ हो देणते दुगो डम यह नहीं
कह सकते कि जैन रच्ये इपसे धर्मर के अस्तित्व से धन्कार करते हैं।

६ यह कहना कि जैन धर्म के सिद्धांत पौष्टीय दार्शनिक कमेटी के
मत से मिलते हैं जैन धर्म के साथ अन्याय करना है। कमेटी चार नास्तिक
हैं वह न परमेश्वर को मानते हैं और न आत्मा या लव को।

७ जैन धर्म का तो मुख्य सिद्धांत दया पालन है यदि कोई जैन धस
सिद्धांत के अनुसार नहीं चलता है निर्दयता का जर्ताव करता है वह जैनो
की द्रष्टि में भी ऐसा ही पतित और अप्रष्ट है जैसा कि अन्य धर्मावलम्बियों
की द्रष्टि में जैन धर्म कही उसे अच्छा न कहेगा।

८ डमतो लडा तक जानते हैं उन में कोई ऐसी रीती रिवाज है ही
नहीं जिससे निर्दयता प्रगट होती हो जिस कार्यमें हिंसा और निर्दयता हो
वह कार्य उनके मत में सर्वथा त्याज्य है। अन्य धर्मावलम्बियोंके मुकाबले में
जैन निर्दय और क्रूर कही सामिल नहीं हो सकते।

(९) जैन साधु उच्च श्रेणी के हैं वे अन्य धर्मी के साधुओं में बहुत
जगें यदें हैं और उनकी उल्लेखता सर्व प्रशंस है।

१०. धर्तिदासतो धस गातकी गवाही दे रहा है कि निदेशीय लोगों के कुछ हिन्दुओं के साथ ही हुये और उन्होंने उन पर ही विजय पाकर भारत पर अधिकार जमा लिया. मौल धर्म तो निदेशियों के आने से पहले ही भारत से गालिब निकाल दिया गया था और जैन धर्म को (उस समय) के हिन्दुओं ने कभी इलने इलने ही नहीं दीया जण कभी धसकी वृद्धि हुई तो हिन्दु राज्यों ने अपनी अनातनी धर्म प्रण के सहायक से धसका विरोध किया और उसे पढ़ने न दिया जिस समय हिन्दुस्तान में सुसलमान आये उस समय हिन्दुधर्म का ही मोल आता था. जैनो की अवस्था गिरी हुई थी जण तक कोय ऐतिहासिक प्रमाण न हो तण तक यह नहीं कहा जा सकता कि जैन भारत के अधःपात का एक कारण है.

(२५) जणार्थ ठाकुरदास से रामराव कृष्ण और मण्डवीने जोत आर्थ धर्म नाम के भासिक, पत्र में विद्वान सम्पादको द्वारा जो मराठी में प्रगट किया है उसका सार "जैन मित्र" अंक सादरवा सु. ११. ता. २१ सितम्बर १९२३ पू. १३३ पर प्रगति जिन विजय तारीख २७-८-२३ से उद्धृत हुआ है उसमें से कुछ वाक्य यहां दण करते हैं.

१. जण हिन्दू लोगों ने देखा कि जैनधर्म के उपदेशका असर जैन मत को प्रणल कर रहा है तण सण हिन्दू लोगों ने विचार करके जसे जैन लोगो में २४ तीर्थंकर माने गये है वेसे उन्होंने २४ अवतार अपने यहां बनाये.

२. राजा लोख के पीछे १५० वर्ष में वैष्णव धर्म का प्रारंभ हुआ, रामानुज ने धसका बहुत प्रचार किया, तण शैवोंने शिव पुराण, शाक्तों ने देवी सागवतादि, व वैष्णवोंने विष्णु पुराण बनाया और धन सणको पुराण सिद्ध करने को शये व्यास कृत है असा सिद्ध किया, वास्तव में पुराण नये अन्ध हैं.

(२६) आर्य-भार्तृहृ-साप्ताहिक पत्र जणमेर के काती वट प. संवत् १९८० के अंक में "साहस की जोख" नाम कुछ के लेख में छपे हुये वाक्यों में से वाक्य उद्धृत.

१. जैनियों के तीर्थंकर महावीरस्वामी उन साहसी आत्मियों में से एक है कि जिन्होंने अपने धर्म और कर्तव्य को आगे रख कर असंभव को संभव कर दिया था.

૨. મહાવીરની પવિત્ર આત્મા શાન્તિ ઔર પ્રેમની મર્યાદા લેકર અન્ધ-કાર આચ્છાદિત દેશ કો' ઉગારતી હો' ઔર સદૈવ કે કિયે—“અહિંસા પરમેશ્વર-ધર્મ” કા ઠાપ્યા હિન્દુ દર્મ પર લગા દેતી હ ।

૩. જિસ પુરુષને લેય પર યહાં તક વિજય પ્રાપ્ત કરલી, કિ શત્રુ ચમ-ચમાતી હુઇ ખડગ' કિયે સામને શિર સે' ધક અલગ કરના આહવાં હો' પરંતુ શાન્તિ સુદા ધારણ કિયે હુએ, 'સ્વામી અપની આંખો કે કોમલ પટલ ટમેકારતે તક નહી', જિસકે સામને સાક્ષાત્ ઇન્દ્ર નતશીર ઔર કરબાંદ હોકર પ્રાર્થના કરતા હો' કિ ભગવાન' યહ દાસ શ્રી ચરણો'ની સેવા મેં રહું કર' આપની રક્ષા કા ભાર અપને ઉપર' લોકેર કૃત કૃત્ય હોગા । ઔર સદૈવ એસે વિન જાધાઓ સે રક્ષા કરેગા પરંતુ ઉત્તર પાતા હો "સ્વવીરેણેવ નચ્છન્તિ જિનેન્દ્રા પરમેષ્વર" અર્થાત્ અપને આત્મિક બલકેભરાસે હી પરમપદ કો પ્રાપ્ત' કરતે હો । ઉસ મહાવીર કે કિયે અપના સિક્કા હિન્દુ જનતા પર ચિરકાળ કે કિયે જમાના કોન અચરજ કી ખાત હો ।

(૨૭) ડાક્ટર ટામસ ને બે. એચ. નેલસન્સ "સાઇન્ટિફિક સ્ટડી ઓફ હિન્દુ ઈ" નામક ગ્રન્થ મેં લિખા હો' કિ યહ કહના કાપી-હોગા કિ જળ કલી જૈન ધર્મ કા ઇતિહાસ બનકર તૈયાર હોગા તો હિન્દુ કાનૂન કે વિદ્યાર્થી કે કિયે ઉસકી રચના બડી મહત્ત્વ કી હોગી કયોકિ યહ નિઃસંશય યહ સિદ્ધ કર દેગા કિ જૈની હિન્દુ નહી' હો ।

(૨૮) ડાક્ટર કુલ્કર ને એપીગ્રેફીકા ઇન્ડિયા બ્હાટ્યૂમ પૃષ્ઠ ૩૮૬ બ્હાટ્યૂમ ૨ પૃષ્ઠ ૨૦૬, ૨૦૭ મેં લિખતે હો' કિ જૈનિયોં કે બાઇસલે' તીર્થ'કર નેમિનાથ ઐતિહાસિક પુરુષ માને ગયે હો' ભગવદ્ગીતા કે પરિશિષ્ટ મેં ક્ષીયુત્ વરવે સ્વીકાર કરતે હો' કિ નેમિનાથ શ્રી કૃષ્ણ કે ભાઈ (Cousin) હો, જ્યોકિ જૈનિયોં કે બાઇસલે' તીર્થ'કર શ્રી કૃષ્ણ કે સમકાલીન હો તો એમ' ઇક્કીસ તીર્થ'કર શ્રી કૃષ્ણ સે કિતને વર્ષ પહિલે હોને આહયે, યહ પાંદક સ્વયં અનુભવે' કર મકતે હો ।

૨૯ 'ઇન્ડિયનિસ બ્રેબીટિઅર ઓફ ઇન્ડિયા' બ્હાટ્યૂમ કો' પૃષ્ઠ ૫૪ પર લિખા હો' કિ કોઈ ૨ ઇતિહાસકાર તો યહ લી માનતે હો' કિ ગૌતમ બુદ્ધ કો મહાવીર સ્વામી સે હી જ્ઞાન પ્રાપ્ત હુઆ યા. જો કુછ લી હો યહ તો નિર્વિવાદ સ્વીકાર હી હો' કિ ગૌતમ બુદ્ધ ને મહાવીર સ્વામી કે બાદ શરીર ત્યાગ કિયા, યહ લી નિર્વિવાદ નિદ્ધ હી હો' કિ ગૌદ ધર્મ કે સંસ્થાપક ગૌતમ બુદ્ધ કે પહિલે જૈનિયોં કે લેઇય તીર્થ'કર ઔર હોયુકે થો ।

૩૦ મિસ્ટર ટી ડબ્લ્યુ રાઇમ ડેવિડ સાહિબ ને ઇસાઇ કલોપીડિયા પ્રિંટેનીકા બ્હા. ૨૯ નામ કી પુસ્તકમેં લિખા હૈ, યહ બાત અળ નિશ્ચિત હૈ કિ જૈન મત બૌદ્ધ મત સે નિઃ સદેહ બહુત પુરાના હૈ ઔર બુદ્ધ કે સમકાલીન મહાવીર દ્વારા પુનઃ સંજીવન હુઆ હૈ ઔર યહ બાત બી બલે પ્રકાર નિશ્ચય હૈ કિ જૈનમત કે મંતવ્ય બહુત હી જરૂરી ઔર બૌદ્ધ મત કે મંતવ્યો સે બિલ્કુલ વિરુદ્ધ હૈ, યહ દોનો મત ન કેવલ પ્રથમ હી સે સ્વાધીન હૈં બલિક એક દૂસરે સે બિલ્કુલ નિરાલે હૈં ।

સમ્મતિ નંબર સે નંબર તક હિન્દુ ઠાડ ઔર જૈન ધર્મ શ્રી વર્ધમાન જ્ઞાન અચારિણી સમિતિ ઇંદોર દ્વારા પ્રકાશિત ટ્રેક્ટ નંબર ' ૨ મેં સે ઉદ્ભૂત । જૈનધર્મકા મંતવ્ય.

(૧) જૈનધર્મ આત્માકા નિજ સ્વભાવ હૈ ઔર એક માત્ર ઉસી કે દ્વારા સુખ સંપાદન કિયા જ સકતા હૈ.

(૨) સુખ મોક્ષમેં હી હૈ જિસકો કિ પ્રાપ્ત કરકે યહ બનાદિ ધર્મ મળ સેં સંસાર (ચતુર્ગતિ) મેં પરિભ્રમણ કરને વાળા અશુદ્ધ ઔર કુંખી આત્મા નિજ પરમાત્મ સ્વરૂપકો પ્રાપ્ત કર સહેવ આનંદમે મગ્ન રહી કરતા હૈ.

(૩) અમરણુ સ્થો કે મોક્ષ માર્ગને ઔર કિસી કે દેને સે નહીં મિલતી, ઉસકી પ્રાપ્તિ હંમારી પૂર્ણ વીતગગતા આર પુરૂષાર્થસે ધર્મમલ્લ ઔર ઉનકે કારણ નષ્ટ કરને પરહી અવલંબિત હૈ કમ મલ દૂર કરને મેં રત્નત્રયધર્મ વ અહંતાદિ પંચ પરમેષ્ટિ કા આરાધન હી સાધન હૈ,

(૪) સ્વાદ્વાદ સત્યતાકા સ્વરૂપ હૈ ઔર વસ્તુ કે અનંત ધર્મોકો યથાર્થ કથન કર સકતા હૈ.

(૫) જૈનધર્મ હી પરમાત્મા કા ઉપદેશહૈ કયો કિ વહી પૂર્વા પર વિરોધ ઔર પક્ષપાત રહિત હૈ ઔર ઉસીમે પરમાત્મા કી સિદ્ધિ ઔર છાપ ઇસ સંસાર મેં હૈ.

(૬) એક બાવ ' હી ' ઔર ' બી ' હી અન્ય ધર્મ ઔર જૈનધર્મ કા ભેદ હૈ. યદિ ઉન સળ કે બાવ ઔર ઉપદેશ કી ઇયત્તા (સીમા) " હી " " બી " સે બદલ દી જાયતો ઉન્હી સળકા સમુદાય જૈનધર્મ હૈ.

(૭) મત અમલો કિ જૈનધર્મ કિસી સમુદાય વિશેષ કાહી ધર્મ હૈ યા હો સકતા હૈ, મનુષ્યો કીતો કહો કૌન જીવમાત્ર ઇસકો સ્વચકત્યક નુ સાર ધારણ કર તદ્દરૂપ નિજ કલ્યાણ કર સકતા હૈ.

(૮) જૈન ધર્મ કે સમસ્ત તત્ત્વ ઔર ઉપદેશ વસ્તુ સ્વરૂપ, પ્રાકૃતિક નિયમ, ન્યાયશાસ્ત્ર, શક્યાનુષ્ઠાન ઔર વિજ્ઞાન સિદ્ધાંત કે અનુસાર હોને કે કારણ સત્ય છે.

(૯) સર્વજ્ઞ વીતરાગ ઔર હિતોપદેશક દેવ, નિર્જંથ ગુરુ, ઔર અહિંસા પ્રરૂપક, શાસ્ત્ર હી જીવોકો યથાર્થ ઉપદેશ દે'શકતે છે, ઔર ઉન સળકે રખને જા સૌભાગ્ય એક માત્ર જૈનધર્મ કો હી પ્રાપ્ત છે.

(૧૦) સમસ્ત હુ:ખોસે ઉદ્ધાર કરનેવાલી જનેન્દ્રી દીક્ષા હી છે. યદિ ઉક્તી શકિત ન હોતો સી વૈસાલક્ય રખકર અન્યાય ઔર અભક્ષ્ય ઔર મિથ્યા તત્ત્વકા ત્યાગ કરકે ગૃહસ્થ માર્ગ દ્વાગ કંમશંસ્વપર કલ્યાણ કરતે રહના બાહિયે.

“જેનેતર હાઉએ જૈન” નામના પુસ્તકમાં જેનેતર વિદ્વાનોના મોટા મોટા લેખો જૈનધર્મના સંબંધના છવાયા છે. તેમાંની કિચિત્ સૂચના—

૧ “જૈનધર્મ” વિષયે જે શબ્દો ” નામના પોતાના પહેલા લેખમાં વાસુદેવ નરહર ઉપાધ્યે લખે છે કે—આયસોકોના જીવ જીવ વચોમાં સ્તોત્રા જવાતાં તે સ્તોત્રોનો સંગ્રહ કરીને કર્મકાંડ ચોખ્યું તે કર્મમાં વિધિઓ પ્રાર્થનાઓ નાંખવાથી કર્મકાંડ વધતું ગયું. મુખ્ય ચાર સહિતાઓ થઇ તેનું સંમિશ્રણ કરવાથી અગ્નિષ્ટોમાદિયાગ લેવાર થયા. તે એટલાં બધાં વધી ગયાં કે ખેતરમાં ખીજ વાવવું હોય કે તેમાંથી ઘાસ કાઢવો હોય તો કરે ચાગ. ઉવટે કોઇ કોઇ ચણવિધિમાં તો કંપારી હોં તેવાં હુટ કર્મ થયાં. તેથી માંસના ઢગલે ઢગલા દેખાવવા લાગ્યા. આ હિંસા, પ્રધાન યાગાદિ કર્મકાંડ બિલકુલ નિરથક છે એમાં પુરુષાર્થ બિલકુલ નથી એમ તે વખતના ઘણા વિદ્વાનોના સમજવામાં આવ્યું પણ સમાજમાં ઘણા દિવસથી ધ્રુસેલી હુટ ખાખતો નાશ કરવાની ઇચ્છા ધગવનારાઓમાં અલૌકિક ધૈર્ય, જ્ઞાન, અને પોતાના સ્વાર્થનો લોભ આપવાની જરૂર હોય છે.

ઇદ્રિય દમન કરવું એજ પુરુષાર્થ છે, એમ ખાનતર પ્રથમ જે લોકો હતા તે જૈન હતા. હાલ આપણા આચારો વિચારો જોતાં તેમાં બૌદ્ધોએ અને જૈનોએ અમારા ભારતીઓ ઉપર ઘણી ક્રિયાઓ કરીને ખતાવી છે, એ નિર્વિવાદ રીતે સિદ્ધ થાય છે. ખ્રિસ્તી ધર્મોપદેશકોમાં જે વ્રત દેખાય છે અને તત્ત્વચિલોકે જેનું મોટું માન ધરાવે છે, તે વખતે મતો ઘણા ખાલીન કાળમાં જૈનધર્મીઓમાં હતા, એમ માનવાને અંગેને ઘણાં પ્રમાણો મળ્યાં છે. જૈનચેતિઓ પોતાના ધર્મનો પ્રચાર કરવામાં ઘણું ચાતુર્ય વાપરતા, જૈન ધર્મના અન્યેનું સૂક્ષ્માવલોકન કરવા લાગીએ તો કાંઈ જુદીજ હકીકતો નજરે પડે છે. હાલના જનસમૂહમાં

જૈન ; અને જૌદ્ધ વિષે મોટી ગેરસમજૂતીઓ થએલી છે. હિંદુસ્થાનમાં હાખો
કરોડો લોકો વૈદિક ધર્મ કરતાં એને ગિરકુલ જુદો માને છે. જૈન ધર્મીઓના
મદિરોની કંઠા નિશર્ત્મના કરે છે. ઘણા સ્મૃતિગ્રંથોમાં, શાસ્ત્રગ્રંથોમાં અને
ટીકાગ્રંથોમાં વેદબાહ્ય માને છે. જૈન ગ્રંથોનું મૂકમાવલોકન કરી જોતાં જૈન ધર્મ
એ જુદો નથી પણ ઉપનિષત્કાલીન અને જ્ઞાનકાંડકાલીન, મહાન મહાન
ઋષિઓના જે ઉત્તમોત્તમ મતો હતા. તેમજ એક જ કરીને જનાવેલો ધર્મ
હોય એમ દેખાઈ આવે છે. જૈન ધર્મનું પ્રથમનું સ્વરૂપ કહીએ તો વિશુદ્ધ છે
એટલે, વૈદિકધર્મ તેજ જૈનધર્મ છે. જૈનકાવ્યમાં જૈનપંડિતોના વર્ણનોમાં તેઓ
ચારે વેદોમાં નિપુણ હતા એવાં વર્ણનો મળી આવે છે, કુમારિદક્ષ ભટ્ટ વિગેરે
મોટા મોટા પુરૂષોએ, જનધર્મીઓના નાથ કરી, વૈદિક ધર્મની પુનઃ સ્થાપના
કરી. આ બાંધતમાં આમાન્ય લોકોના મતમાં અને અમારા મતમાં તફાવત છે
તે કહીએ છીએ. કડકડિન 'તોત્ર' વૈરાગ્યાદિના આચરણોથી સ્વાર્થ ત્યાગથી અને
અનેક સદ્ગુણોની, દેશકાર કરી લોકોને સન્માર્ગ તરફ ઝુકાવવાને સાહિત્ય
નિર્માણ કર્યું અને વૈદિક ધર્મોત્થાથીમાં રહેલા પ્રાચીન ચિત્તશુદ્ધિ, સદાચરણ,
ચારિત્ર્ય વિષયોના સંગ્રહમાં આપણા હૃદયને હરી લેનારા અને પ્રવૃત્તી કરીનેજ
છોડી મુકનારા સાહિત્યથી, વિષયસમા તન્મય થઈ ગએલાઓને-માત્ર ધ્રુવણથી
જ ઠેકાણે લાવનાર, જે વિચાર પ્રચલિત કરેલો, તેનો નાથ કુમારિદક્ષ ભટ્ટ વિગેરે
ના હાથથી ગિરકુલ થએલોજ નથી. ભારતીય લોકોના જે આચાર વિચાર અને
ધર્મ સંસ્થાઓ છે. તેઓમા જૈનધર્મ સંસ્થા અને વિચાર મળી ગએલા છે.
શિવાય કુમારિદક્ષ ભટ્ટદિકેએ જોનોની સાથે ઠેકઠેકાણે વાદવિવાદ કરી પરાજય
કર્યો, વિગેરે જે દંત કથાઓ છે, તેનું તેટલું સ્વરૂપ નહિ હોઈને દયાનંદ
સરસ્વતીના ખંડન પ્રમાણે તેમાં ભટપટ અને આચ્ચવ્યવહાર વિશેષ દેખાય છે,
ભારતીય લોકોમાં ગેરસમજૂતીઓ થવાને જુદાં જુદાં કારણો પણ થયાં હતાં,
પરંતુ જૈનધર્મનું અને જૌદ્ધધર્મનું આદ્યસ્વરૂપ તપાસી જોઈશું તો વિશુદ્ધ વૈદિક
તેજ જૈન અને જૌદ્ધ ધર્મ છે એમ જણાશે જૈન અને જૌદ્ધ એ વિષે જે અનેક
કારણોથી વિરુદ્ધ સંજ્ઞાંધ ઉત્પન્ન થયો તે હવે ભૂલી જઈને જે ધર્મ હાલના હિંદ
ધર્મમાં વિલીન થઈ ગએલો છે તે ધર્મના ગ્રંથો તરફ હાલના વિદ્વાનો કદાચ
અનુકંષાની પુદ્ધિથીજ જશે તો તેઓને અત્યંત આનંદ ઉત્પન્ન થશે, હાલના
જગતમાંના પ્રચલિત ધર્મો તથા જૌદ્ધ અને જૈનધર્મો એનો જેવો જેવો સંજ્ઞાંધ
તેઓની નજરમાં આવતો જશે તેમ તેમ આ નવીન મળેલી વિવિધ રત્નોની
અગાધ ખાણ દેખીને તેઓનું મન; આનંદસાગરમાં તટલીન થઈ જશે એટલુંજ
આ ઠેકાણે કહેવું જાય છે.

ઇતિ વાસુદેવ નમ ઉપાધ્યેના પહેલા લેખનો સાર ॥

૨ ઉપધ્યેષ્ઠના બીજા લેખનો સાર નીચે મુજબ—ઘણાં પંડિતો આશંક લેખો લખતા રહ્યા છે, એમ કરવાને બિંદુલ કારણ નથી. કારણ જૈનશ્રદ્ધાની યોગ્યતા જોતાં તેના ઉપર અણુવિશ્વાસ રાખવાને બિંદુલ કારણ જણાતું નથી. સાધારણપણે સંસ્કૃતશાખાના શ્રદ્ધા પ્રાચીન હોય છે. જૈન-ધર્મના શ્રદ્ધા તેનાથી પણ પ્રાચીન છે. બૌદ્ધના શ્રદ્ધા નિર્વિવાદપણે સાધન મનાય છે. ત્યારે બૌદ્ધના શ્રદ્ધા કરતાં વિશેષ કરી ઉત્તરીય બૌદ્ધ શ્રદ્ધા કરતાં જૈનશ્રદ્ધા તું ધારણ ઘણું જ જુદું ગણાય છે. જૈન-ધર્મના શ્રદ્ધાની જે વાસ્તવિક યોગ્યતા છે તેનું તેના પ્રકારનું સ્વરૂપ લોકોના સમક્ષ મુકવું અગત્યનું છે. એ સંબંધી શોધખોળ કરતાં જૈનધર્મના સંરચાપક હેલ્સા તીર્થંકર “માહવીર” નામની ખરેખરી કોઈ વ્યક્તિ નથી પણ જૈન ધર્મના અનુયાયીઓમાંની આ એક વ્યક્તિ છે. તેનું નિરાકરણ સચુકિતક થઈ શકે તેવી માહિતી ઉપલબ્ધ થઈ છે. આ પ્રમાણે અનેક યુક્તિ પ્રયુક્તિ જતાવી જૈનધર્મના નાયક મહાવીરની અને બૌદ્ધ ધર્મના નાયક ગૌતમની સર્વથા પ્રકારથી ભિન્નતા જતાવી અંતમાં લખ્યું છે કે મહાવીરના ચરિત્રનું વિવેચન કરવાનું કારણ એટલું જ કે જૈનધર્મની ઉત્પત્તિ બુદ્ધ ધર્મમાંથી ન હોઈને બિંદુલ સ્વતંત્ર છે. એનો નીકાલ કરતી વખતે ઉપ-યોગી થશે, ઇત્યાદિ કહીને-પ્રોફેસર બેનરનો બૌદ્ધની શાખા તરીકેનો મત, અનેક પ્રમાણોથી અયોગ્ય થએલો જણાવ્યો છે. પ્રોફેસરે પણ જૈનો કરતાં બૌદ્ધને પ્રાચીન ઠરાવવા પ્રમાણો આપ્યાં છે, તે યોગ્ય થએલાં નથી. જેમ કે પ્રથમ તીર્થંકરોની પૂજાવિધિ, બૌદ્ધપાસેથી જનોએ લીધી તે યોગ્ય નથી, પણ તેવિધિ જાનેની સ્વતંત્ર છે એમ માનવું યુક્તિ યુક્ત જતાવ્યું છે.

કાલેન્દ્રી ગણના વિષે જૈનોના અધિક છે. બૌદ્ધો કરતાં અને બ્રાહ્મણો કરતાં એક નવીનજ યોજના કાઢેલી છે. તે બૌદ્ધોના ચાર મોઢા અને એંશી નાકેના કલ્પોમાંથી પણ કાઢી શકાય તેમ નથી. તેમજ બ્રાહ્મણોના કલ્પોમાંથી અને યુગોમાંથી પણ કાઢી શકાય તેમ નથી. જૈનોની ઉત્સર્પિણી અને અવ-સર્પિણી ઇંદ્રદેવની રાત્રિ દિવસથી નિકલી હોવી જોઈએ એમ અનુમાન કરીને જતાવ્યું છે.

આગળ જતાં જૈન અને બૌદ્ધ યતિઓના આચાર વિચાર ઉપર અનુમાન ચલાવતાં- જૈન અને બૌદ્ધ બ્રાહ્મણધર્મમાંથી નિકળ્યા હશે? પણ જૈનધર્મ બૌદ્ધ-ધર્મમાંથી નિકળ્યો એમ કહેવાને બીલકુલ કારણ મળતું નથી. જુઓ કે હિંદુત્વજ્ઞાનમાં જ્ઞાનની સંપૂર્ણ અવસ્થા સુધીનાં જુદાં જુદાં પગથીયાં માનેલાં છે પણ એ વિષે જૈનોનો મત સ્વતંત્ર છે, તેઓની પરિભાષા બ્રાહ્મણો કરતાં

અને બૌદ્ધોદ્ધરતાં બિલકુલ જુદીજ છે. જૈનોના મત પ્રમાણે યથાર્થ જ્ઞાનના પાંચ પ્રકાર છે. તે આ પ્રકારે.

૧. મતિજ્ઞાન, ૨ શ્રુતજ્ઞાન, ૩ અવધિજ્ઞાન, ૪ મનઃપર્યવજ્ઞાન, અને ૫ દેવસ્થજ્ઞાન એવા પ્રકારનું સામ્યદર્શાવનારું વર્ણન બૌદ્ધોના અધ્યાત્મશ્રુતિમાં કંઈ પણ દેખાતું નથી. આગળ જતાં જૈન અને બૌદ્ધોના કેટલાક વિચારો પ્રાક્ષણોની સાથે મળતા છે તે બતાવ્યા છે. જેમકે-પૂર્વજન્મ, પૂર્વજન્મનાં કર્મોનાં ફળં ઇત્યાદિ, પુનઃ જૈનોના તીર્થંકરો ચોવીશ, તે બૌદ્ધોના પચીશ, આમાં પણ ચોવીશની કલ્પનાજ પ્રાચીન ઠરાવી જૈનોને પ્રાચીન' ઠરાવ્યા છે.

આમ ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે કેટલીક વાતો જૈનધર્મવાળાની બૌદ્ધોથી અને પ્રાક્ષણોથી સરખી અને કેટલીક જૈનોની સ્વતંત્ર બતાવી છેવટમાં નિકાલ કરતાં જણાવવામાં આવ્યું છે કે જૈન ધર્મ એ બૌદ્ધધર્મમાંથી નીકળેલો નથી. તેનો ઉદ્ભવ સ્વતંત્ર હોવાથી બૌદ્ધધર્મમાંથી વિશેષ પણ લીધું નથી. બૌદ્ધ અને જૈન એ બન્નેઓએ પણ પોતાનો ધર્મ, નીતિ, શાસ્ત્ર, તત્ત્વજ્ઞાન, અને સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિની કલ્પનાઓ વિગેરે બધો પ્રકાર પ્રાક્ષણો પાસેથી વિશેષ કરી અન્યાસીઓ પાસેથી લીધેલો છે, અહીં સુધી જે વિવેચન કરવામાં આવ્યું હતું તે જૈન લોકોના પવિત્ર ગ્રંથોમાં લખેલી હંત કથાઓ વિગેરેને પ્રમાણ માનીને કયું હતું.

‘બાર્થ’ સાહેબનો મત એવો હતો કે-જૈનોનો પચ્ચ કેટલાક સૈકા સુધી દુષ્ટ અવસ્થામાં હોવાને લીધે, પોતાના ધર્મગ્રંથો લખેલા નહિ હોવા જોઈએ વિગેરે દલીલો યથાર્થ નથી, જોટલુંજ ન હતું પણ જૈનલોકો પ્રાચીનકાળે પણ દુષ્ટ ન હોઈને, પોતાના ધર્મમતો વિષે દેવલ ઉપર ઉપરની કલ્પનાઓ કરનારા કરતાં, વિશેષ હોંશીયારજ હતા, એ નિર્વિવાદ સિદ્ધ થાય છે.

જૈનોમાં જે અંગ ગ્રંથો છે તે પૂર્વના હતા, શ્વેતાશ્વર અને દિગંબર એ બન્ને ગ્રંથોને માટે કહે છે કે-પૂર્વના ગ્રંથોનું જ્ઞાન જતાં જતાં બિલકુલ આપ્યું ગયું છે કે નવા મતો પ્રાચીન ગ્રંથો લુપ્ત થવાનું બહાનુ ઘણું ઠેકઠેક બતાવે છે. પરંતુ જૈનગ્રંથો માટે એમ માનવાનું કારણ નથી. પૂર્વ જોટલે પહેલાં ઉપલબ્ધ થયેલા ગ્રંથો, એમ માનવું વિશેષ યોગ્ય લાગે છે એકંદર નીતે જૈનધર્મનો ઉદ્ભવ અને વિકાસ, બીજાથી ન ચતાં સ્વાતંત્ર છે એમ સારી રીતે સિદ્ધ થાય છે.”

॥ ઇતિ-ઉપાધ્યેભના બીજા લેખનો સાર સંપૂર્ણ ॥

૩ લેખ ત્રીજો પૃ. ૭૮ થી ચોથાજીવાનંદે પરમહંસે જૈનાચાર્ય શ્રી આત્મારામજી મહારાજા ઉપર લખેલા પત્રનો સાર—“ મહાત્મનૃ ! વ્યાકરણાદિ નાના શાસ્ત્રોકે અધ્યયના ધ્યાપનદ્વારા—વેદમત ગલેમેં ખાંધ મેં અનેક રાજ—પ્રજા કે સભા વિજય કર દેખા, વ્યર્થ મગજ મારના હે, એક જૈનશિષ્ય કે હાથ દો પુસ્તક દેખા, વો લેખ ઇતના સત્ય વો નિ.પક્ષપાતી, મુઝે દિખપડા કિ—માનો એક જગત છોડકે ફસરે જગતમેં આનખડે હો ગયે. આખાદેવકાળ ૭૦ વર્ષસેં જો કુછ અધ્યયન કરા, વો વૈદિકધર્મ ખાંધે ફિરા સો વ્યર્થસા માલુમ હોને લગા. પ્રાચીન ધર્મ, પરમધર્મ, સત્ય ધર્મ, રહા હો તો જનધર્મ થા, જિસકી પ્રભા નાશ કરને કેા વૈદિકધર્મ, વો પદ્મશાસ્ત્ર વો અન્યકાર ખડે ભયે થે.....વૈદિક ખાતેં કહી વો લીધ ગઇ સો સખ જૈનશાસ્ત્રોસેં નમૂના ઇકઠૂ કરી હે. ઇસમેં સંદેહ નહીં. ” ॥

॥ ઇતિ ત્રીજા લેખનો દુકં સાર ॥

૪ પૃ. ૮૨ થી રામમિશ્ર શાસ્ત્રીજીના વ્યાખ્યાનનો સાર—“ જૈનમત સ્પષ્ટિકી આદિસે બરાબર અવિચ્છિન્ન ચલા આયા હે.

આજકાલ અનેક અલ્પજ્ઞજન બૌદ્ધમત ઔર જૈનમતકો એક જાનતે હે યહ મહાભ્રમ હે.”

ખડે બડે નામી આચાર્યોનેં અપને અન્થોમેં જૈનમતકા ખંડન કિયા હે, વહ ઐસા કિયા હે કિ દેખકર હાંસી આતી હે.

એક દિન વહ થા કિ—જૈન સંપ્રદાયકે આચાર્યોકે ફકારસે દશોં દિશાએ ચૂંજ ઉડતીયો.

ભરી મિજલસમેં—મુઝે યહ કહના સત્યકે કારણ અવસ્થ હુવા હે કિ જેનોંકા અંધશ્રમુદાય સારસ્વત મહાચાગર હે. ઉસકી અંધસંખ્યા ઇતની અધિક હે કિ ઉન અંધોંકા મુચિયત્વથી એક મહાનિબંધ હો જાયગા. ઔર ઉસ પુસ્તક-સમુદાયકા—લેખ ઔર લેખ્ય, કેસા ગંભીર, યુક્તિપૂર્ણ, ભાવપૂરિત, વિશદ, ઔર અગાધ હુ ઇસકે વિષયમેં ઇતનાહી કહના ઉચિત હે કિ જિનોને સારસ્વત સમુદ્રમેં અપને મતિમંથાનકો ડાલ કર ચિરા-દોલન કિયા હે વેહી જાનતે હે

जैनदर्शन वेदांतादिदर्शनोंसे भी भुवका है तणहीतो भगवान् वेदव्यास भक्षिषि ब्रह्मसूत्रमें कहते हैं. “नैकरिमन्तु संलवात्”

वेदव्यासके समय पर जैनमत था तणतो अ'उनार्थ उद्योग किया गया. यदि नहीं था तो अ'उन कैसे और किसका ?

वेदोंमें अनेकांतवादका मूल भिन्नता है, वेदांतादि दर्शनशास्त्रोंका और जैनादि दर्शनोंका ठौन मूल है यद्ये कह कर सुनाता हूँ—उत्थश्रेष्ठिके शुद्धिमान लोकोके मानसनिगूढ विचार ही दर्शन है “सं” अजतवाद, विवर्त्तवाद, दृष्टि-सृष्टिवाद, परिणामवाद, आरंभवाद, शून्यवाद, आदि दर्शनोंके के निगूढ विचार ही दर्शन है, तण तो कहना ही होगा कि सृष्टिकी आदिसं जैनमत प्रयत्नित है.

संजनों ? अनेकवाद तो एक औसी यिज हूँ उमें सणको मानना होगा और लोकोने मानाही है. द्विजि—“सद्वद सद्भ्याम निर्वाचनीयं जगत्” कहनाही होगा किसी प्रकारसे सत् होकर भी वह किसी प्रकारसे असत् है तो अण अनेकान्त मानना ही सिद्ध हो गया. नैयायिक-तमः के तेनेउभाव स्वर्प कहते हैं. वेदांतिक जे-सोरसे अ'उन करते हैं. जैनसिद्धांत-किसी प्रकारसे भावर्प कहते हैं, और किसीप्रकारसे अभावर्प भी कहते हैं तो अण दोनोकी लडाइमें जैनसिद्धांत ही सिद्ध हो गया. क्योंकि दोनो सत्य नहीं, परन्तु जैन-सिद्धान्त ही सत्य है.

ईसी रीतिपर कोछ कोछ आत्माके ज्ञान स्वर्प कहते ह, और कोछ ज्ञानाधार स्वर्प जोलते हैं, तण तो कहना ही क्या जेनेका अनेकांतवाद ही पाया गया.

ईसी रीतिपर कोछ ज्ञान के द्रव्यस्वर्प मानते हैं तो कोछ वादी-शुष्-स्वर्प मानते हैं.

कोछ जगतके भावस्वर्प कहते हैं, तो कोछ शून्य स्वर्प गतलाते हैं, तण तो अनेकांतवाद अनायाससे सिद्ध हो गया.

कोछ कहते हैं, है. औ उमें रूप, रूपादि शुष् हसर वादि कहता है कि. द्रव्य कोछ बीज नहीं है. वह तो शुष् समुदाय रूप है

कोछ कहते हैं कि आकाश नागके शण्डनके एक निरवयव द्रव्य है, अन्धवादी कहता है कि वह तो शून्य है. कोछ वादी कहता है कि, शुद्ध शुष्

પ્રકરણ ૩૭ મું. જૈન તત્ત્વોનો વિકાર હિંદુ ધર્મ, સમજતા પડિતો. ૩૬૩

હૈ, દસરા કહતા હૈ કિ, ગુરૂત્વ કોઇ ચીજ હી નહી હૈ, પૃથ્વી મેં જો આકર્ષણ શક્તિ હૈ ઉસે ગુરૂત્વનામક ગુણ માના હૈ.

મિત હિત વાક્ય પથ્ય હૈ. ઉસીસેં જ્ઞાન હોતા હૈ, વાગૂબલકા કોઇ પ્રયોજન નહીં હૈ. ”
છત્યાદિ ॥

૫ પૃષ્ઠ ૧૦૧ થી લોકમાન્ય તિલકના ઉદ્ગારો—“ પૂર્વકાલમેં યજ્ઞકે લિએ અસંખ્ય પશુહિંસા હોતીથી ઇસમેં પ્રમાણુ મેઘદ્વતાદિક અનેક ગ્રન્થોસે મિલતે હૈ. રંતિદેવ નામક રાજને યજ્ઞમેં ઇતના પ્રચુર વધ ક્રિયા થા કિ નદીકા જલ ખૂનસે રક્તવર્ણુ હો ગયા, ઉન નદીકા નામ ચર્મવતી પ્રસિદ્ધ હૈ. ગ્રાહ્યણુ ઔર હિંદુધર્મમેં માંસભક્ષણુ ઔર મદિરાપાન બંધ હો ગયા યહ બી જૈનધર્મ-કા પ્રતાપ હૈ. મહાવીર સ્વામીકા અહિંસા ધર્મહી ગ્રાહ્યણુ ધર્મમેં માન્ય હો ગયા. ” છત્યાદિ ॥

૬ પૃ. ૧૦૩ થી કાકા કાલેલકરના લેખનો સાર-વિહાર ભૂમિના પ્રવાસના વખતે મહાવીર ભગવાનની કૈવલ્યભૂમિ નામના લેખમાં પોતે લખે છે કે “ જૈનોની મૂર્તિઓજ ધ્યાનને માટે હોવી જોઇએ, ચિત્તને એકાગ્ર કરવાની શક્તિ એ મૂર્તિઓમાં જરૂર છે, પાવાપુરીમાં મહાવીરનું નિર્વાણુ-સ્મરણુ કરાવે છે કે આ સંસારનું પરમ રહસ્ય, જીવનનો સાર, ‘બોધનું’ પાયેવ, તેમના મુખાર-વિંદમાંથી જ્યારે જરૂરું હશે ત્યારે તે સાબળવા કોણુ કોણુ બેઠા હશે ? પોતાનો દેહ હવે પડનાર છે એમ બાણી પ્રસન્ન, ગંભીર ક્રોધદેશ કરી બધી છેલ્લી ધડીઓ કામમાં લાઇ લેનાર તે પરમ તપસ્વીનું છેલ્લું દર્શન કોણુ કયું હશે ? તેમને ઉપદેશ-દ્રષ્ટિને પણ અગોચર એવા સૂક્ષ્મ જંતુથી માંડીને અનંતક્રોટિ પ્રદ્ધાંડ સુધી સર્વ વસ્તુ બ્રહ્મનું કલ્યાણુ આહવાર તે અહિંસામૂર્તિનું ‘હાર્દ’ કોણુ અહણુ કયું હશે ? માણુસ અલ્પજ્ઞ છે, તેની દ્રષ્ટિ એક દેશી સંકુચિત સંપૂર્ણ-જ્ઞાન વિનાની છે, માણુસનું સત્ય એકાન્ગી છે, તેથી બીજાના જ્ઞાનને વખોડવાનો હક નથી. તેમ કરતાં અધર્મ યાચ છે એમ કહી માનવ જુદિને નમ્રતા શિષ્ય-વતાર તે પરમગુરૂને તે દિવસે કોણુ વંદન કયું હશે ? આ શિષ્યો પોતાનો ઉપદેશ આખી દુનીયાને પહોંચાડશે, અને તે માનવ જાતિને ખપમાં આવશે, એવો ખ્યાલ તે પુણ્ય પુરૂષના મનમાં આવ્યો હશે ખરો ?

જૈનતત્ત્વજ્ઞાનમાં સ્વાધ્વાદનો શો અર્થ છે—તે જાણવાને હું દાવો કરી શકતો નથી, પણ હું માતું છું કે—“ સ્વાધ્વાદ ” માનવ જુદિનું એકાન્ગીપણુંજ સૂચિત કરે છે. અનુક દ્રષ્ટિએ જોતાં બીજી રીતે દેખાય છે : જન્માધો જેમ

હાથીને તપાસે તેવી આપણી હુનીયાની સ્થિતિ છે. આ વર્ણન યથાર્થ નથી એમ કોણ કહી શકે ? આપણી આવી સ્થિતિ છે, એટલું જેને ગળે ઉતર્યું તેજ આ જગતમાં યથાર્થજ્ઞાની, માણુમનું જ્ઞાન એક પક્ષી છે એટલું જે સમજ્યો તેજ સર્વજ્ઞ. વાસ્તવિક મંપૂર્ણ સત્ય જે કોઈ જાણતો હશે, તે પરમાત્માને આપણે હંમુ ઓળખી શક્યા નથી. આ જ્ઞાનમાંથીજ અહિંસા ઉદ્ભવેલી છે. સર્વજ્ઞ વિના ખીજા ઉપર અધિકાર ચલાવી ન શકાય. પોતાનું સત્ય પોતાના પુરતુંજ ખીજાને તેનો સાક્ષાત્કાર ન થાય ત્યાં સુધી ધીરજ રાખવી એવી વૃત્તિ તેજ અહિંસા-વૃત્તિ. આખી હુનીયા શાન્તિને ખોલે છે, રસ્તો હુનીયા ત્રાહિ ત્રાહિ કરીને પોકારે છે, છતાં તેને શાન્તિનો રસ્તો જડતો નથી. બિહારની આ પવિત્ર-ભૂમિમાં શાન્તિનો માર્ગ ક્યારનો નક્કી થઈ ચૂક્યો છે પણ હુનીયાને તે સ્વીકારતાં હજી વાર છે. હુનીયા જ્યારે નિવકાર થશે ત્યારેજ મહાવીરનું અવતાર કૃત્ય પૂર્ણતાને પામશે.” ઇત્યાદિ ॥

૭ પુનઃ પૃ. ૧૧૨ થી જેમ આધુનિક તટસ્થ જૈન પંડિતોના જૈનધર્મના તત્ત્વો જોવાથી વેદવેદાંતદિક એકાન્ત પક્ષના વિચારો ફરતા જાય છે તેમ પ્રાચીન કાળમાં પણ ઘણા પંડિતોના વિચારો ફરેલા છે. તેનું કારણ જૈનોના પૂર્વાડપર વિરોધરહિત અગાધ તત્ત્વોનીજ ખુળી છે. જીવો કે-સિદ્ધસેનસૂરિ, ધનપાલ પંડિત, હરિભદ્રસૂરિ એ ત્રણે બ્રાહ્મણ પંડિતોજ હતા. જૈનધર્મના તત્ત્વોને સમજ્યા પછી જેવી રીતે આ આધુનિક પંડિતોએ પોતાના અભિપ્રાયો પ્રગટ કર્યા છે તેવી રીતે તે પંડિતો પણ એજ કહી ગયા છે કે-હે વીતરાગ ભગવાન ! જે જે ઉત્તમ તત્ત્વો ખીજા મતવાલાઓમાં દેખાય છે, તે તે જૈનધર્મના તત્ત્વસમુદ્રમાં થી નિકલીને બહાર પડેલા બિંદુરૂપેજ દેખાય છે. એમ નિશ્ચયપૂર્વક સિદ્ધ છે ॥

૮ પૃ. ૧૨૨ થી—હેમચંદ્રસૂરિજીના લેખનો સાર-એમણે વીતરાગની સ્તુતિ કરતાં કહ્યું છે કે-હે ભગવન ! વેદ વેદાંતના મતવાલાનાં શાસ્ત્રો એકાન્ત-પક્ષવાળા અને તમારાં શાસ્ત્રો-અનેકાંતપક્ષવાળા, એટલું જ નહીં પણ તેમનાં શાસ્ત્રો-હિંસાના ઉપદેશથી મિશ્રિત થએલાં અને તમારાં સર્વજીવોના હિતના ઉપદેશવાળાં, ખીજા મતના આચાર્યોએ સરળ ભાવે કાંઈ અયુક્તપણે કહેલું હશે, પણ તેમના શિષ્ય પરિવારે તે કાંઈનું કાંઈ ઉલટું કરીને કહ્યું છે. પણ તમારા શાસનમાં એ બનાવ બનવા પામ્યો નથી. તેમા તે એ તમારા શાસનના બંધારણનીજ ખૂળી છે. ખીજાના મતમાં પૂર્વાડપર વિરોધ, અયથાર્થપણું અને દેવોનાં ચરિત્રો પણ નિંદપણથી શાસ્ત્રોનું બંધારણ થએલું છે. પણ હે ભગવન તમારા શાસ્ત્રમાં એમ જન્યું નથી. એજ તમારા શાસનની અલૌકિક ખૂળી છે

હે ભગવન ! તારી મૂર્તિ વીતરાગી છે, અને તેમના દેવોની મૂર્તિઓ પણ વિકૃતિવાદીઓ છે. છતાં પણ તેઓ વિચાર નથી કરી શકતા. પણ અમે બધાએ મતવાદિઓના સન્મુખ પોકાર કરીને કહીએ છીએ કે—વીતરાગી મૂર્તિ જેવી બીજા કોઈ પણ દેવની મૂર્તિ ધ્યાન કરવાને યોગ્ય નથી. તેમજ સર્વ પદાર્થોના સ્વરૂપનું યથાર્થજ્ઞાન મેલવવા માટે અનેકાંતના માર્ગ (સ્યાદાદશમાર્ગ) જેવો બીજો કોઈ પણ ન્યાયમાર્ગ, દૂનીયામાં છેજ નહી એમ જે અમે કહીએ છીએ તે શ્રદ્ધાભાગથી કહેતાં નથી, પણ પરીક્ષાપૂર્વક નિઃપક્ષપાતપણાથી કહીએ છીએ.

॥ ઇતિ લેખસંગ્રહે પ્રથમ ભાગની પ્રસ્તાવના ॥

અમેએ બીજા ભાગમાં યુરોપીયન લોકોના લેખો જે આપ્યા છે તેનો હુંક વિચાર—

ડૉ. હર્મન જેકોબી—જૈનસૂત્રોની પ્રસ્તાવનાના પ્રથમ ભાગમાં લખે છે કે—અત્યાર સુધીની ચર્ચા, જૈનોની પરંપરાગત કથાઓની પ્રમાણિકતા ઉપર જ ચાલેલી છે. તેથી વિદ્વાન મી. બાર્થના—અભિપ્રાય મુજબ, જૈનોની સાંપ્રદાયિક પરંપરાઓ ખોદોના અનુકરણરૂપે ઉપજાવી કાઢેલી છે. મી. બાર્થની દલીલ એ છે કે—જૈન ઘણી સદીઓ સુધી એક નાનો સંપ્રદાય હતો. હું પુણ્નું છું કે—ઘોડા અનુયાયીયો વડે, પોતાના મૌલિક સિદ્ધાંતો અને પરંપરાઓ સુરક્ષિત રાખી શકે છે કે જે ધર્મને એક મોટા જનસમૂહની ધાર્મિક જરૂરીયાતો પુરી પાડવાની હોય તે ? જૈનોને પોતાના સિદ્ધાંતનું એટલું બધું સ્પષ્ટ જ્ઞાન હતું કે, ન જેવી બાબતમાં મતભેદ ધરાવનારને પોતાના વિશાળ સમુદાયમાંથી બુદ્ધા કરી દીધા હતા આના પ્રમાણમાં—ડૉ. હ્યુમને પ્રકટ કરેલી સાત નિન્દાઓની પરંપરા છે. આ સઘળી હકીકતો ઉપરથી સિદ્ધ થાય છે કે, જૈનોની સૂક્ષ્મમાં સૂક્ષ્મ માન્યતા પણ સુનિશ્ચિત સ્વરૂપવાળી હતી. જેવી રીતે જૈનોના ધાર્મિક સિદ્ધાંતો સિદ્ધ થઈ શકે છે, તેવીજ રીતે ઐતિહાસિક બાબતો પણ સિદ્ધ થઈ શકે તેવી છે. જો કે દરેક સંપ્રદાયને—પોતાનો સંપ્રદાય, આપ્ત પુરૂષથી ઉતરી આવેલો છે. એમ બતાવવાને શુદ્ધપરંપરાનાં નામો ઉપજાવી કાઢવાની જરૂર પડે છે. પરંતુ કલ્પ-સૂત્રમાં સ્થવિરો ગણ્યો, અને શાખાની નામાવળી છે, તે કદાપી કાંઠવામાં જૈનોને કોઈપણ પ્રકારનું પ્રયોજન હોય તેમ હું માની શકતો નથી. આટલું સિદ્ધ કરી બતાવવાથી એ સિદ્ધ થાય છે કે જૈનો તેમના આગમોનું સ્વરૂપ નહોં થયા પહેલાં પણ પોતાનો ધર્મ, સંપ્રદાય, તેમજ અન્યદર્શનીય સિદ્ધાંતોના સંમિશ્રણ યોગે ઉત્પન્ન થતી ભ્રષ્ટતાથી, તેને બચાવી સુરક્ષિત રાખવા માટે, યોગ્ય શુદ્ધ સંપત્તિ હતા. જે જે બાબત કદી શકવાનું આમર્થ્ય હતું. તે સઘળું તેમણે સંપૂર્ણ

રીતે કર્યું હતું ! આ ચર્ચા ઉપરથી જૈનસાહિત્યના ઠાલની ચર્ચા ઉપર આવી જઈએ છે.

જૈન સિદ્ધાંત વીરનિર્વાણ પછી ૬૮૦ (અથવા ૬૬૩) માં દેવદ્વિગણિના અધ્યક્ષપણા નીચે નિશ્ચિત કરવામાં આવ્યો હતો. તેની પહેલાં-તેઓ શિખવતી વખતે લિખિત ગ્રંથોનો ઉપયોગ કરતા ન હોતા. આ હકીકત તદ્દન સાચી છે. એ તો ભાગ્યેજ માની શકાય કે-સર્વથા નજ લખતા હોય. પ્રાણીઓની માફક જેનોતું જોવું માનવું તો હતુંજ નહીં કે લિખિત પુસ્તકો અવિશ્વસ્ય છે. જ્યાં સુધી જૈનગતિઓ ભ્રમણશીલ જીવન ગુભરતા ત્યાં સુધી તેમને લાગું પડે તેવું છે. ઇત્યાદિ. ॥

હવે આપણે જૈનોના પવિત્ર આગમોની રચનાના સમય વિષયક વિચાર કરીએ, સંપૂર્ણ આગમ શાસ્ત્ર પ્રથમ ત્રીયંકરતુંજ પ્રરૂપેલું છે. એ ભાતના જૈનોના વિચારતું નિરાકરણ કરવા ખાતરજ હું અહિં સૂચન કરું છું કે-સિદ્ધાંતના મુખ્ય ગ્રન્થોનો સમય નક્કી કરવા માટે આના કરતાં વધારે સારા પ્રમાણો એકત્ર કરવાં જોઈએ. ગ્રીકતું જ્યોતિષશાસ્ત્ર ઇ. સ. ની ત્રીજી અગર ચોથી, શતાબ્દિમાં હિંદુસ્તાનમાં દાખલ થયું હતું. તે સમય પહેલાં જૈનોનાં પવિત્ર આગમો રચાયાં હતાં, ખ્રીષ્ણ પ્રમાણ તેની સાબિતિપ્રદ છે. તેમાં અનેક તર્ક વિતર્કના અન્તે ઇ. સ. ની ચરૂઆત પહેલાં રચાએલાં માનવાં જોઈએ, એમ કહી છેવટ ઇ. સ. પૂર્વે ત્રીજી શતાબ્દીના પ્રથમ ભાગમાં સ્થિર કરીએ તો તે ખોટું નહિ ગણાય. તથાપિ એક બાબત અહિં ધ્યાનમાં લેવા લાયક છે તે એ છે કે-શ્વેતામ્બરો અને દિગમ્બરો એ બન્નેનું કહેવું એ છે કે અંગે શિવાય પહેલાંના કાળમાં તેનાથી વધારે પ્રાચીન એવાં ચૌદ પૂર્વો હતાં, તે પૂર્વોનું જ્ઞાન નષ્ટ થતું થતું સર્વથા નષ્ટ થઈ ગયું, આવા પ્રકારની પ્રાચીન પરંપરા માની લેવામાં ઘણી સાવચેતી રાખવાની જરૂર છે. પરંતુ પ્રસ્તુત બાબતમાં (પ્રાચીન પરંપરાની સત્યતાના વિષયમાં) શંકા કરવાને કોઈ કારણ જણાતું નથી. પૂર્વોનું જ્ઞાન બુદ્ધિચ્છન્ન થતું આવ્યું હતું, એવી જે હકીકત છે તે તદ્દન વાસ્તવિક છે, અમોએ એવો ખુલાસો કરેલો છે કે પૂર્વે તે સૌથી પ્રાચીન ગ્રંથો હતા, તે પછી તેનું સ્થાન નવા સિદ્ધાંતે લીધું હતું, તે યુક્તિસંગત છે.

આવી રીતે પ્રાચીન સિદ્ધાંતનો ત્યાગ કરવામાં શું પ્રયોજન હશે? આ વિષયમાં કદપના સિવાય અન્ય કોઈ ગતિ નથી.

આ ઉપરાંત એ પણ એક વાત ધ્યાનમાં રાખવાની છે કે, મહાવીર કોઈ એક નવા સમર્પના સંસ્થાપક ન હતા, પરંતુ જેમ મેં સિદ્ધ કરેલું છે કે, તેઓ

એક પ્રાચીન ધર્મના સુધારક માનજ હતા. જૈનધર્મ એ સ્વતંત્ર રીતે ઉત્પન્ન થયેલો છે. પરંતુ કોઈ અન્યધર્મની અને ખાસ કરીને જૌદધર્મની શાખારૂપે બિલકુલ પ્રવર્તેલો નથી.

પૃ. ૩૦ થી- ડૉ. હર્મન જેકોબીની જૈનસૂત્રો પરની પ્રસ્તાવનાના બીજા ભાગનો સાર:—

જૈન સૂત્રોના મારા ભાષાંતરના પ્રથમભાગને પ્રકટ થયે દશ વર્ષ થયાં. તે દરમિયાન- પ્રો૦ લ્યુમન, પ્રો૦ હાર્નલ, હોફ્રેટ છુલ્કર, ડૉ. ફુલ્કર, એમ. એ. બાર્થ, મિ. લેવીસ રાઇસ, આ યૂરોપીઅન અનેક વિદ્વાનોદ્વારા જૈનસૂત્રોનાં ભાષાન્તર શિલાલેખો વિગેરે બહાર પડવાથી. જૈનધર્મ અને તેના ઇતિહાસ વિષયક આપણા જ્ઞાનમાં ઘણા મહત્વનો વધારો થયો છે. હવે માત્ર કટપનાને આ વિષયમાં થોડોજ અવકાશ રહેશે.

અહિં કેટલાક વિવાદાસ્પદ મુદ્દાઓનું સ્પષ્ટીકરણ કરવા ઇચ્છું છું.

જેઓ જૈન અથવા આહિંતાના નામથી પ્રસિદ્ધ છે, તેઓ જ્યારે જૌદધર્મ સ્થપાઈ રહ્યો હતો, ત્યારે એક મહત્વશાલી સંપ્રદાય તરીકે ધ્યાનનાયે પ્રસિદ્ધ થઈ ચૂક્યા હતા. આ વિષયની સિદ્ધિમાં જૌદનાજ પ્રાચીનમાં પ્રાચીન ગણાતા. ૧ અંગુત્તરનિકાય, ૨ મહાવગ્ગ, ૩ દીગ્ગનિકાય, ૪ વુલ્લપપત્તી ટીકા આદિ અનેક ગ્રંથોના ઉદાહરણો આપી, સર્વ પ્રકારથી સિદ્ધ કરીને બતાવ્યું છે. જેમકે જૌદગ્રંથોમાં લખ્યું છે કે ‘નાતપુત્ર સવજ્ઞાન અને સર્વદર્શન પ્રાપ્ત કરવાનો દાવો કરે છે.’ એ પ્રકારનું જે કથન છે તેને પ્રમાણ આપવાની જરૂર નથી કારણ કે આ તો જૈનધર્મનું ખાસ એક મૌલિક મંતવ્યજ છે.

પૃ. ૬૧ માં લખ્યું છે કે “પાપ એ આચરનારના આશ્રય ઉપર આધાર ગણે છે, જૌદના આ એક મહાન મિદ્ધાંતને, જૈનોએ મિધ્યાકલ્પિત અને મૂખ-તાપૂર્ણ ઉદાહરણ સાથે મેળવી ઉપહાસ્ય પાત્ર બનાવી દીધો છે. જૈન વિષયે જૌદે કરેલી ભૂલ પૃ. ૪૭ માં “આતુયામ” પાશ્વનાથને લાગુ પડે છે, તેને મહાવીર ઉપર આરોપિત કરવામાં ભૂલ દ્વારા મહાવીરના સમયમાં પણ પાશ્વનાથના શિષ્યો વિદ્યમાન હતા.

પૃ. ૪૮ માં બીજી ભૂલ- નાતપુત્રને અગ્નિવેસન કહે છે પણ મહાવીરનો એક મુખ્ય શિષ્ય જે સુધર્મા હતો તે અગ્નિ વેશ્યાયન હતો તેથી શિષ્યનું ગોત્ર ગુરૂને લગાડી બેરહી ભૂલ થવાથી મહાવીરના શિષ્ય સુધર્માની શાક્ષી આપે છે.

પૃ. ૫૦ જૌદ્ધધર્મનો પ્રાદુર્ભાવ થયો ત્યારે નિર્જયોમાં (જૈનોનો) સંપ્રદાય એક મોટા સંપ્રદાયરૂપે ગણતો હોવો જોઈએ કેમકે જૌદ્ધપિટકોમાં એ નિર્જયોમાંના કેટલાકને વિરોધી અને કેટલા કેને અનુયાયી થએલા વર્ણવેલા છે પણ નિર્જયોનો એક નવીન સંપ્રદાય છે સૂચન માત્ર પણ નથી. આ ઉપરથી અનુમાન કરી શકીએ છીએ કે- નિર્જયો પુદ્ગલા જન્મ પહેલાં ઘણા લાંબા કાળથી અસ્તિત્વ ધરાવતા હશે.

પૃ ૫૧ થી બીજી એક બાબતદ્વારા પણ જનોની પ્રાચીનતાને ટેકો મળે છે.

જે(શાલે) મનુષ્ય જાતિની છ વર્ગમાં વહેંચણી કરી હતી, તે વર્ગોમાંના ત્રીજા વર્ગમાં નિર્જયોનો સમાવેશ કર્યો હતો.

જો તેજ અરસામાં હયાતીમાં આવ્યા હોત, તો તેમની ગણના ખાસ તરીકે કેદાપિ કરવામાં આવી ન હોત.

પુનઃ પૃ. ૫૨ માં, મજ્ઞિમનિકાયથી સમ્યક્નો દાખલો આપી જણાવવામાં આવ્યું છે કે-નિર્જયોનો સંપ્રદાય પુદ્ગલા સમયમા સ્થાપિત થયો હોય તેમ સાગ્યેજ માની શકાય.

પૃ. ૫૬ થી, પુદ્ગલ અને મહાવીરના સમયનાં પ્રચલિત એવા અન્ય તાર્કિક વિચારોના વિષયમા જૈન તથા જૌદ્ધ ગ્રંથોમાં મળી આવતી નાંધે. અને તેટલી જુજ હોય તો પણ તે નામાંકિત કાલના ઇતિહાસકારને અતિ મહત્વની છે.

એક બાબતુએ આ બધા પાખંડીમતોનાં મળી આવતી પરસ્પરની કેટલીક સામ્યતા અને બીજી બાબતુએ જૈન અને જૌદ્ધથી જણાતી વિશિષ્ટતા ઉપરથી અનુમાન કરી શકાય છે કે-કેટલાક વિચારો પાખંડીઓમાંથી લીધા હતા, અને કેટલાક તેમની સાથેના વાદવિવાદની અસરથી ઉપજાવી ઠાઠયા હતા.

પૃ. ૬૨ થી અગ્ન્યેવાદની પુદ્ગલા ઉપર કેટલી બધી અસર થઈ હતી તેનું સવિસ્તર વર્ણન કર્યું છે.

પૃ. ૭૨ થી જૈનધર્મ એ એક પ્રાચીન કાળથી આવેલો ધર્મ હોય, મહાવીર પુદ્ગલ કરતાં વધારે જૂનો છે. કેમકે-સઘળી વસ્તુ ચૈતન્યયુક્ત છે એમ બતાવતો સચેતનબાદ છે.

પૃ. ૭૩ થી જૈનધર્મની પ્રાચીનતાનું બીજું ચિન્હ વેદાંત અને સાંખ્ય જેવા સૌથી પ્રાચીન બ્રાહ્મણશાસ્ત્રોની સાથે રહેલી સિદ્ધાંત વિષયક સમાનતા છે.

વૈશેષિક દર્શન સાથે જૈનોના વિચારો, કેટલાક મલતા અને કેટલાક જુદા હોવાથી જૈનધર્મની ઉત્પત્તિ તેના પછી થઈ એવો જે મત ડૉ. લાડારકરે ઉપસ્થિત કર્યો છે, તેની સાથે હું મલતો થઈ શકતો નથી. ઇત્યાદિ છેવટમાં કહ્યું છે કે—વૈશેષિક પાર્થિવાદિક ચાર પ્રકારનાં શરીરો માને છે, પણ જૈનો પૃથ્વી આદિ ચાર કાય, તેના સૂક્ષ્મ વિભાગો, તેની સાથે એક એક વિશિષ્ટ આત્મા રહેલો માને છે. આ જહ-ચૈતન્યવાદના સિદ્ધાંત ઉપર અસલ સચેતનવાદનું વિશેષ પરિણામ છે. વૈશેષિકોએ—લોકિક પુરાણો ઉપરથી ગોઠવેલો છે. આ જન્મેમાં જૈનમત વધારે પ્રાચીન છે. વૈશેષિકના મત શરીરવાળા કરતાં પણ તત્ત્વજ્ઞાનના વધારે વિકાશક્રમના સમયનો જૈન છે. વેદાંત અને સાંખ્યના મૂલ તત્ત્વમૂલ વિચારો જૈન વિચારોથી તદ્દન વિરૂદ્ધ છે. તેથી જૈનો તેમના વિચારો સ્વીકારી શકે નહીં. ઇત્યાદિ કહી આગળ જતાં, જૈન આગમોનો કેટલોક ઉહાપોહ કરીને કહે છે કે આ ગ્રંથનો વાંચનાર, ભાષાંતર કરનો અભિપ્રાય બાળવાની આશા રાખતો હોવાથી હું અત્યંત અકાંચપૂર્વક, મારો મત બહાર કડું છું કે જૈન સિદ્ધાંત-અન્યોના ઘણા ખરા ભાગો, પ્રકરણો તથા આલોપકો ખરેખર જૂના છે. અંગોતું આલોપન પ્રાચીન કાળમાં (પરંપરાનુસાર લદ્દગાહુના સમયમાં) થયું હતું. ઇત્યાદિ વિવેચન કરીને ઉત્તરાધ્યયનાદિકની વિશેષ ઉહાપોહ કરીને આ બીજા ભાગની પ્રસ્તાવના પૂરી કરી છે.

૩. પૃ. ૯૦ થી ડૉ. ઓ. પરટોલ્ડના વ્યાખ્યાનનો ચાર—ધર્મોની સરખામણીના વિજ્ઞાનમાં જૈન ધર્મવાળાને કયું સ્થાન આપી શકાય, અને તેના વિજ્ઞાનમાં કેટલું મહત્ત્વ છે એ બતાવવા મારો પ્રયત્ન છે.

ધર્મોની સરખામણીનું વિજ્ઞાન, એ શાસ્ત્ર નવીનજ છે. પ્રથમ—પ્ર. સ. ૧૮ માં શકમાં અંગ્રેજી તત્ત્વ વિવેચન પદ્ધતિમાં અને જર્મનીના ધાર્મિક તત્ત્વ-વિજ્ઞાનમાં બીજરૂપે જોવામાં આવે છે, પણ પ્રો. મેક્સમ્યુલ્લરે પદ્ધતિસર સ્વરૂપ આપેલું પછી ઘણા વિદ્વાનોએ વૃદ્ધિગત કરેલું પ્રો. ટીલે આ સર્વ ધર્મવિજ્ઞાનની પુનર્ઘટના કરી ખરો પાયો નાખ્યો છે. ગ્રેટબ્રિટનમાં સ્વતંત્ર શાસ્ત્ર સમજવામાં આવતું ગયું. આ શાસ્ત્રની વૃદ્ધિ માટે, જે ગૃહસ્થોએ સ્થાપના કરી, આ શાસ્ત્રનો ખરો ધર્મ કયો, અને કેવળ નામનો કયો અને ધર્મના વિકાશનો કાલ કયો, એ ઠરાવવાનો ઉદ્દેશ છે. એ કામ પ્રો. મેટેટ વિદ્વાને સારી રીતે કરી મુકેલું છે. આ પંડિતના મતથી કનિષ્ઠધર્મનું સ્વરૂપ આસ્ટેલીયામાં-ટેબુ અને માન, એ બેમાં દ્રષ્ટિગોચર થાય છે. હવે ધર્મનો ઉચ્ચતમ સ્વરૂપ ઠરાવવાનો બાકી રહે છે.

પોતાને અત્યુચ્ચ સમજનારા અનેક ધર્મો વિદ્યમાન છે. કયો ધર્મ અત્યુચ્ચ એ ઠરાવવો અશક્ય નથી પણ કઠીન છે. આ વિચાર કરવા આમાન્યથી ધર્મના ઇતિહાસ તરફ નજર નાખતાં જેમનું સ્વરૂપ વૃદ્ધિંગત થયું છે એવી નિઃસંશય બે ભતિઓ છે. ‘સંગેટિક’ અને ‘આર્ય’ એ બે છે. સંગેટિકમાં-ખ્રિસ્તી, યાદૂદીન, મુસલમાની, આરબ વિગેરે છે. આર્યપૂર્વકાળના હિંદુસ્થાનમાં બે વિશિષ્ટ ભતિઓના ધર્મ હતા. આ બન્ને વર્ગે જીવદેવસ્વરૂપના હતા કે, એક વર્ગ જીવદેવસ્વરૂપનો થઈને બીજો જીવદેવસ્વરૂપનો હતો, એ યથાર્થ કહી શકાય નહીં. તેમાં જીવદેવસ્વરૂપનો પ્રાદુર્ભાવ કાંઈક જૂઠ્ઠાકારણથી ઉત્પન્ન થયેલો, ઉન્માદઅવસ્થામાં અથવા આનંદાતિરેકમાં મગ્ન થવાથી થયો.

જીવદેવ સ્વરૂપવાળો જે બીજો વર્ગ હતો, તેમાં વૈરાગ્ય, અને તપસ્વિ-વૃત્તિનો સંબંધ હતો. આ બે તત્ત્વથી આર્યધર્મના જુદા જુદા ધર્મ ઉત્પન્ન થયા.

અત્યાર સુધીનું વિવેચન. ઉપોદ્ધાતરૂપે થયું. હવે યૂરોપિઅન પદ્ધતિથી જૈનધર્મનો વિચાર કરવાનો છે. આ દેશમાં ધર્મ વિચારોમાંથી જૈનધર્મ ઉત્પન્ન થયો એમ માનવાની સાધારણ પ્રવૃત્તિ છે. આ મત સામાન્યથી યૂરોપિઅન પંડિતોમાં પ્રચલિત છે પણ એ મત ખૂબ ભરેલો છે.

જૂની શાખના યૂરો. વિદ્વાનો એવું માનતા હતા કે મહાવીર ગૌતમજી કરતાં જરા મોટા સમકાલીન હતા. તેમણે જ જૈનધર્મની સ્થાપના કરી, આ મત ભૂલ ભરેલો સિદ્ધ થયેલો છે. હાલના યૂરોપિઅન વિદ્વાનોનો મત એવો છે કે જૈનધર્મનો સંસ્થાપક પાર્શ્વનાથ હોઈને મહાવીર ભગવૃત્તિકરના હતા. જૈનોની પરંપરા પ્રમાણે તો જૈન ધર્મ અનાદિનો હોઈને અનેક વ્યક્તિઓ તરફથી ભગવૃત્તિ મળી છે. તેજ ચોવીશ તીથંકરો અથવા જિનો છે. આ મતને નિઃસંશય અસલ ઇતિહાસનો આધાર મલે છે. કયો આધાર? એ કહેવું કઠીન છે. તો પણ નીતિ એ વિષય વપર હેરિટગ્સ સાહેબના શ્રંધમાં અને, પ્રો. જેકોબીના નિબંધમાં “જનધર્મે” પોતાના કેટલાક મતો પ્રાચીન જીવદેવતા ધર્મમાંથી લીધેલા હોવા જોઈએ” એવું કહેવું હોવાથી પ્રત્યેક પ્રાણીતો શું પણ વનસ્પતિ અને ખનિજ પણ જીવ સ્વરૂપજ છે. એવો જે તત્ત્વ છે તે મહત્ત્વનો છે, આ કારણથી જૈનધર્મ એ અત્યંત પ્રાચીન છે. જૈનોના નિબંધોનો ઉલ્લેખ વેદમાં પણ મલે છે તેથી આ મારા કથનની પ્રતીતિ થયે.

લોકોને જૈનધર્મનો વિચાર મહાવીરના પછીથી કરવો પડે છે, અથવા મ્હેતામ્બર અને દિગમ્બર ઉપરથી કરવો પડે છે. જૈનધર્મનું સ્વરૂપ અનાય લોકોની

પ્રકરણ ૩૭ મું. જૈન તત્ત્વોનો વિકાર હિંદુ ધર્મ, સમજતા પડિતો. ૪૦૧

પ્રવૃત્તિ થયા પછી ઝાંખુ દેખાઈ રહ્યું છે. પણ તેજ સ્વરૂપ આર્યધર્મનો ઉચ્ચામાં ઉચ્ચો આદર્શ છે. જૈનધર્મનું મૂળકામ, ધર્મના મૂલ્ય ઉપર દૃઢકો મારનારા બ્રાહ્મણોનો જે નાસ્તિક વાદ અને મહાવીરની સુધારણા પહેલાં-બ્રાહ્મણધર્મના વિધિવિધાનમાં જે કેવળ અત્યાચાર થયેલો હતો તેને પાછો કઠાવ્યો તે હતું.

જૈન ધર્મનો બૌદ્ધધર્મ જેટલો જો કે વિસ્તાર થયો નથી, પણ તેનું જ મહત્ત્વ હિંદુસ્થાન વળાને વધારે છે.

કારણ જૈનધર્મવાળાની ક્રિયા શરૂ થવાથી, પાછળના વિચારોનો વધારો થવાથી બચાવ થતો ગયો.

જૈનધર્મનું અર્થ મહત્ત્વ ધર્મના અંગોની ચથા પ્રમાણુ બહેઅણી થવાને લીધેજ છે તેનો થોડોબણો ખુલાશો કરું છું.

પ્રત્યેકધર્મના-૧ ભાવનોદીપક-કથા પુરાણો, ૨ છુદ્ધિપૂર્વક તત્ત્વજ્ઞાન અને ૩ આચારવર્ત્તક કર્મકાંડ, જો ત્રણ સુખ્ય અંગો હોય છે.

ઘણાખરા ધર્મોમાં-વિધિવિધાન રૂપ જે કર્મકાંડ તેનોજ પ્રચાર થઈ, ઇતર એ અંગો ગૌણપણે થઈને રહેલાં હોય છે. અને ભાવનોદીપક કથા પુરાણોનું અંગ માત્ર લોકપ્રિય હોય છે. બૌદ્ધિક જોટલે તત્ત્વજ્ઞાનની અભિવૃદ્ધિ, આર્ય-ધર્મનું સુખ્ય લક્ષણ હોય છે. પણ એ ત્રણે અંગોની એકલા જૈનધર્મમાંજ સરખા પણાથી બહેઅણી કરેલી હોવાથી, પ્રાચીન બ્રાહ્મણધર્મ અને બૌદ્ધધર્મ, એમાં બૌદ્ધિક અંગોનું વિનાશકારણ. મોટાપણું બતાવેલું છે.

ખીજા ધર્મના પ્રમાણમાં જનધર્મવાળાને દયું સ્થાન આપી સકાય તેનો નિશ્ચય કરવા, તેના અંતરંગનો થોડો અધિક વિચાર કરીએ.

જૈનધર્મને બધા ધર્મોથી વિશેષ મહત્ત્વ કેમ પ્રાપ્ત થયું છે તેજ હું બતાવું છું.

દેવ વિષયોના સંબંધે, જૈનધર્મનો પ્રમાણુ તરીકે માનેલો મત, એજ તેનામાં પહેલી મોટી મહત્ત્વની વાત છે. જૈનધર્મ મનુષ્યો ત્સારી (નરથી નારા-યણુ સુધી ચઢેલો) ધર્મ કરે છે. વૈદિકધર્મ, અને બ્રાહ્મણધર્મ, એ પણ મનુષ્યો-ત્સારી છે ખરા, પણ તે કેવળ ઔપચારિક છે, કારણ દેવ જોટલે કોઈ મનુષ્યાતીત પ્રાણી છે, તેને મંત્રોથી વથ કરી, ઇષ્ટ પ્રાપ્તિ કરી લેવું માની લીધેલું છે. પણ ખરું મનુષ્યોત્સારી પણું જૈન અને બૌદ્ધમાંજ દેખાઈ આવે છે. બૌદ્ધનો ઇશ્વર-વિષયક મત ઘણેજ જુદો બની ગયો છે, મૂલ્યમાંજ તે અનીશ્વરવાદી હતો કે કેમ એવો સંશય ઉત્પન્ન થઈ જાય છે.

જૈનોની દેવવિષયક કલ્પના, વિચારી પુરુષોના મનમાં આવી શકે તેવી છે. દેવ એ પરમાત્મા છે, પણ જગતનો સ્રષ્ટા અને નિયંતા નથી, પૂર્ણવિસ્થાને પહોંચેલો જીવજ હોઈને, અપૂર્ણવસ્થાવાળાની પેઠે, જગતમાં પાછો આવવાનો અશક્ય હોવાને લીધે પૂજ્ય અને વંદનીય થયો છે.

આજ બાબતમાં મને જૈનધર્મનો અત્યુદાત સ્વરૂપ દેખાવા લાગ્યો છે.

બૌદ્ધિક વિષયોની ઉચ્ચમ પરિપુષ્ટિ કરવાને માટે તેટલાજ ઉચ્ચતમ ધ્યેયને (દેવની મૂર્તિને) જૈનધર્મવાળાએ હાથે ધર્યો છે.

આ બધાં કારણોને લીધે જૈનધર્મને આર્યધર્મનીજ નહીં, પણ એકંદરે સર્વધર્મોનો પરમ મર્યાદા વાલો સમજીએ તો પશુ કેઇ પ્રકારની હરકત આવે તેમ નથી.

આ પરમ સીમાવાળા જૈનધર્મને મોટું મહત્ત્વ પ્રાપ્ત થએલું છે. ધર્મની સરખામણીના વિજ્ઞાનમાં જૈનધર્મવાળાને એટલુંજ એક મહત્ત્વ નથી પરંતુ જૈનોત્ત્વ ૧ તત્ત્વજ્ઞાન, ૨ નીતિજ્ઞાન, અને ૩ તર્કવિદ્યા, પણ તેટલાંજ મહત્ત્વવાળાં છે.

અહિં જૈનોના નીતિશાસ્ત્રની યેજ વાતનો ઉલ્લેખ કરું છું. તેમાં પહેલી એ છે કે-જગતમાંના સર્વ પ્રાણીઓને સુખ સમાધાનથી એકત્ર ટેવી રીતે રહેતાં આવે ? આ પ્રશ્નના આગળ, અનેક નીતિ વેત્તાઓને હાથજ ટેકવા પડ્યા છે. આ વિષયનો સંપૂર્ણ નિર્ણય આજ સુધી કેઇ પણ કરી શકેલો નથી. પણ જૈન શાસ્ત્રમાં બહુજ સરસ રાતે કરીને મૂકેલો છે. બીજાઓને હુઃખ ન હેલું અગર અહિંસા આ વાતનો દેવસ તાત્વિક વિધિથીજ નહીં, પણ ખ્રિસ્તી ધર્મમાંની તત્સદૃશ દશ આજ્ઞાઓ કરતાં, અધિક નિશ્ચયથી અને ઠઠકપણાથી, તેનો આચાર કહેલો છે, તેટલી સુલભતાથી તથા પૂર્ણતાથી, તેનો પ્રતાપો જૈનધર્મમાં કરેલો છે. બીજો પ્રશ્ન ઓપુરુષોના પવિત્ર પણાનો છે. જૈનધર્મને સર્વધર્મની, વિશેષથી આર્યધર્મની પરમ હદવાળો માનવો જોઈએ. બૌદ્ધિક વિષયોને પણ બાજુ ઉપર ન મૂકતાં જૈનધર્મના ઘણી મજબૂત સ્વાચ્છેદી છે ખ્રિસ્તી ધર્મમાં બૌદ્ધિક પ્રશ્નોનો વિશેષ ઉહાપોહ કે વિવેચન થએલું નથી.

હુંકમાં સારાંશ એ છે કે-કુચ્છ ધર્મ તત્ત્વો અને જ્ઞાનની પદ્ધતિ એ બન્નેની દ્રષ્ટિએ જોનાં. જૈનધર્મ ધર્મની સરખામણીવાળા શાસ્ત્રોમાં ઘણેજ આગળ પહોંચેલો છે, એમ તો માનવુંજ પડે છે. અને દ્રવ્યોત્ત્વ જ્ઞાન કરી લેવાને મોટે, તેમાં જોડી દીધેલા સ્વાદ્વાદત્ત્વ જ એક સ્વરૂપ જીવો એટલે બસ છે.

ધર્મના વિચારોમાં જૈનધર્મ એ એક નિઃસંશયપણે પરમ હકવાળો છે, અને તે કેવળ સ્વાદ્વાદની દ્રષ્ટીથી સર્વ ધર્મોનું એકીકરણ કરવાને માટેજ નહીં, પણ વિશેષ પણાથી, ધર્મોના લક્ષણ સમજવાને માટે અને તેના અનુસારથી સામાન્યપણે ધર્મની ઉત્પત્તિ સંગત કરી લેવાને માટે તેનો કાળગ્રાપૂર્વક અભ્યાસ કરવાની જરૂર છે.

૮ પૃ. ૧૦૮ માં ડા. એલ. પી. ટેસીટોરો અને ડા. હર્ટલ એ બન્ને વિદ્વાનોના લેખોમાંના માત્ર બેજ ફકરાથી જૈનધર્મના તત્વોની દિશા ઠેકલી બપી ઉંચી છે એટલુંજ જણાવવામાં આવ્યું છે.

૭ પૃ. ૧૦૬ માં ‘ જૈન દર્શન અને જૈન ધર્મ ’ મૂલ્ય લેખક મિ. હર્બર્ટર વારન સાહેબ છે. તેમાં જૈનોના મુખ્ય મુખ્ય તત્વોની ટૂંક નોંધ કરી બતાવેલી છે. ॥ ઇતિ યૂરોપિઅન લેખકોના લેખોના સંગ્રહરૂપ દ્વિતીય ભાગ સંપૂર્ણ ॥

વીરશાસન. શુક્રવાર. તા. ૨૭ મી ઓગસ્ટ સને. ૧૯૨૬ પૃ ૭૬૮.

(લેખાંક પહેલો)

“ જૈન ઔર જગત્ ”

(લે. લક્ષ્મણ રઘુનાથ ભિડે કરજગી ધારવાડ)

એક જૈનેતર ગુજરાતી જૈન સાપ્તાહિકમે આતોંપર હિંદીમે લિખના બડા ધાટીય હૈ । મરાઠી ભાષામે એક કહાવત હૈ કિ સંત (સાધુ) હોકર હી સાધુ કે પાસ પુંહવના આહીએ । લેક્ષીન મેં તો અલી જૈન હુઆ નહીં ફૂં ઔર જિનશાસન કા મેરા અભ્યાસ હી હો તીન વર્ષોમે જયાદહ નહીં હૈ । યહ અભ્યાસવળી ઠિસી ગુર કે પાસ નહીં. બદકે મનકે માફિક કિતાબોં પઢકર ઔર રાષ્ટ્રીય કાર્ય કરતે કરતે હી કિયા ગયા હૈ । એસી હાલત મેં જૈની વિષયપર ઔર હિન્દી ભાષામે ગુજરાતી વાચકો કે સામને વિચાર રખનેકી કોશીશ કરના આશ્ચર્ય નહીં તો કયા ? લેક્ષીન યહ આશ્ચર્ય જૈનશાસન ઔર ગુજરાતી સમાજ કે પ્રેમ કે કારણ હી મેરમે હો રહા હૈ । શીઘ્ર હી મેં ગુજરાતી મેં હી લિખને કી મેં કોશીશ કરૂંગા । તખતક મં આશા રખતા ફૂં મેરે ગુજરાતી વાચક મુએ ક્ષમા કરેં ઔર હિન્દી વાચક હી મેરી ત્રુટિયાં માફ કરેં ।

જૈનોકા જગતસે કયા સંબંધ હૈ ઔર જૈનોપર કૌનસી જિમ્મેદારી હ ઇસી બાતકા ઇસ લેખ માલામે વિચાર કરનેકા હૈ । કિસી વ્યક્તિકા સમાજસે જો સંબંધ આતા હૈ યહ તીન દ્રષ્ટિસે આતા હૈ । ધાર્મિક, માનસિક ઔર બૌદ્ધિક ઇસી. પ્રકાર કિસી સમાજકા જગતસે તીન દ્રષ્ટિસે સંબંધ આતા હૈ. કલા, નીતિ ઔર તત્વજ્ઞાન । કલા સમાજકે શરીર સે સંબંધ રખતી હ, નીતિ

मन से और तत्त्वज्ञान बुद्धि से । जिस तरह तब मन तथा बुद्धि इन तीन पातोंका विचार करनेसे किसी व्यक्ति के बारे में पूर्ण विचार हो सकता है उसी तरह कला, नीति, तथा तत्त्वज्ञान इन तीन पातोंका विचार करनेसे ही किसी समाधि (समाज) का विचार पूर्णतया हो सकता है । जिस तरह केवल बुद्धिगण या मनोवर्ण तथा देहवर्णसे अनुष्ठान सभ प्रकारसे कार्य कुशल नहीं बन सकता, उसी प्रकार सिद्ध कला, नीति या तत्त्वज्ञानसे केवल ही समाज पूर्ण रूप से कार्यक्षम नहीं बन सकता, इसमें त्रुटि अवश्य भेद रह जाती है । अनुष्ठान के बारेमें उपर के तीन वर्णों से किसी की त्रुटि हो तो वैसी शैथन्य ही ज्ञात हो उस व्यक्ति की हो जाती है यह ज्ञात मनसे परिचित है । अतः हम तीन समाजोंका हाथला लेकर हमारा कल्याण स्पष्ट करेगे ।

इतिहास ज्ञां के यह ज्ञात मातृम है कि श्रीम देशमें कला ज्ञात ही उत्कृष्ट दशाके पहुँचीया । कलाकी द्रष्टिसे श्रीम समाज उत्तम था । लेकिन यह ज्ञात ही प्रसिद्ध है कि श्रीम समाजमें नीतिका नाम तक नहीं पाया जाता था । तत्त्वज्ञान ही उसका पराधीन ही था इसमें त्रुटियां के कारण ही श्रीम समाज नष्ट हो गया । जो कलाही लेकिन नीति और तत्त्वज्ञान नहीं था ।

अतः पराधीन देशका विचारण लेगे । पराधीन संस्कृतिमें नीतिको ज्ञात हुआ स्थान था । अतः ही पारसी समाजमें इस ज्ञातका अवशेष पाया जाता है । पारसी धर्ममें सद्बिचार, सद्भाव्यार और सद्बुद्ध्यार के ज्ञात ही महत्व दिया गया है । ज्ञातिक तत्त्वज्ञान और कलाकी द्रष्टिसे पराधीन संस्कृति ज्ञात ही नीचे दर्ज की है । तत्त्वज्ञान तो भारतीय ही है । और कलाका नाम तक ही नहीं । इसी कारणसे पराधीन संस्कृति नष्ट हो गई । नीतिही ज्ञातिक कला और तत्त्वज्ञान नहीं था ॥

अतः जौद्ध संस्कृतिका हाथला लेगे-जौद्ध समाज का तत्त्वज्ञान अपूर्ण है । इसमें कथ हरे में नीति और कला है । लेकिन तत्त्वज्ञान नहीं है । जौद्ध तत्त्वज्ञान दर्शन कल्याण गया है । लेकिन वेदों बाधमें तो इसमें बुद्धि गत्य जान जो नहीं है । इसी कारणसे जौद्ध केवल नाम मात्र रह गये हैं । इसमें कला और नीति कुछ प्रमाणों से तो लेकिन तत्त्वज्ञान नहीं था ।

अर्थात् समाज के धारणा के लिये-कला नीति और तत्त्वज्ञान तीनोंकी जरूरत है । जिस प्रकार देहकी द्रष्टिमें अनुष्ठान के जल, आरोग्य, व्यायाम और मोक्ष ही जरूरत होती है उसी प्रकार समाजको भी कलाकी द्रष्टिमें संपदाता,

सरलता, शाश्वतता, और रसिकता इन बातों की आवश्यकता होती है। मन के दृष्टि से जिस तरह मनुष्य को सुखनता और निर्मलता की जरूरत होती है उस तरह समाज को नागरिकता और विश्व धर्मता की आवश्यकता रहती है। अंतर्गत बुद्धि की दृष्टिसे निम्न तरह मनुष्य की प्रकृति की जरूरत होती है उसी तरह समाज को शाश्वत अर्थात् अकालिक तत्त्वज्ञान की जरूरत होती है। अतः हमें इन बातों का हम विचार करेंगे भेद हानि में नैन संस्कृति की सभी दृष्टिसे पूर्ण है और इसी वजह से अत्यंत पुरातन कालसे अतः तक वह होती है। केवल ही संप्रदाय और नति हों—अंत में उसको नैन सिद्धांत के आधार पर धर्मना पड़ता है और पड़ेगा उसी भावी धारणा है। आज संसार में नैन शासन के विरोधी दृष्टिसे आते हैं और पड़ते हैं। यह वैदिक प्राचीन काल के विरोधियों को नैन सिद्धांत का ही स्वीकार करना पड़ा था और आजकाल के लोगों को भी यही करना पड़ेगा। आज की हालत () संकल्पवस्था है। अंतर्गत जिनशासन को ही मानना पड़ेगा।

वीरशानन. ता. २४ भी. सप्तम्याः सने १८२६. पृ. ८२०

(दोषांक दूसरा)

“ नैन और जगत ”

(से. लक्ष्मण रघुनाथ भिडे करनगी-धारवाड)

हमारे दोषों में कला की दृष्टिसे नैन और जगत का विचार करेंगे.

हमारे दोषों में कला के दृष्टिसे हम विचार करेंगे। जिस तरह हमें नैन, आश्रय और आयु तथा सौंदर्य की जरूरत है उसी तरह समाज को संपन्नता, सरलता, शाश्वतता और रसिकता की आवश्यकता है। पछिसे हम संपन्नता का विचार करेंगे।

संपन्नता मानने समृद्धि और आणविक जिसमात्र में धन धान्य बहुत हो और जन संख्या भी कमी न हो। उसको संपन्न कहते हैं। इसका समाज संपन्न है। महम्मदी समाज भी कुछ अंश में संपन्न है। वैदिक समाज (हिंदू) नैनीयों से ज्यादा प्रमाण में संपन्न है।

नैन समाज भी धनधान्य की दृष्टिसे संपन्न कहा जा सकता है। क्यों कि भारत का देश नैनीयों से व्यापार नैनी के हानि में है। जन संख्या की दृष्टिसे

तो जैन समाजके भाद्रिक अन्य किसी समाजकी पूरी छालत नहीं है। जैन समाजकी जन संख्या बहुत ही कम है। और इसमें भी ज्ञातिभेद और प्रांतलोकों के कनेरि अंकय नहीं है। क्या यह बात दिक करनेकी नहीं है? प्राचीन कालमें जैन समाज अत्युत्थ संपन्न था। जैनियोंका राज्य था। वित्त। व्यापार उत्पादक था।

(भारत मत दर्पण नामकी पुस्तक-राजेंद्रनाथ पंडित-उर्दू शायरप्रपन्ना-व्यास ने समाज प्रेस पंडाल में छपाकर प्रकाशित की है। उसमें पृ. १० की पंक्ति ६ से १४ में लिखा है कि पूज्य पाद गणप कृष्णनाथ जनरल अपने "जिन जन्म" (जैनजन्म) में लिखा है कि-भारतमें पंडित-४००००००,०० जैन थे उसी मत से नीकलकर बहुत लोग इससे धर्ममें जानेसे धनकी संख्या घट गयी। यह धर्म बहुत प्राचीन है इस मत के नियम बहुत उत्तम है। इस मतसे देशके भारी लाभ पहुँचा है)

आजकलकी तरफ सिद्ध कलावी का नहीं था। उनही जन संख्या की बहुतथी जैन धर्मकी दीक्षा लायक अहमियोंके देकर जन संख्या बढ़ायो।

शुद्धि की प्रथा जैनियोंका ही आचार रहनेवाला है। और न शुद्ध करने जतिमें मिला लेना चाहिये। जैनी विचार रहने वालों के दीक्षा देकर जैन बनाना चाहिये। आप चाहेंतो उनको समाजमें मिला लो या मत लो। अण जैन तो अवश्य बना लो। मैं आशा रखता हूँ कि जैन नेता इस बात पर विचार करेंगे। अण तब संपन्नता की बात हुई।

अण सरलता का विचार करेंगे। समाज सण व्यवहार यदि सुविधासे चलते होंतो इस अवस्था को प्रसन्नता कहेंगे। समाजका प्रत्येक घटक यदि अपना कार्य अपनी जिम्मेदारी, समझकर करेंगे तो समाजमें सरलता उत्पन्न होती है। वैदिक (हिंदू) समाजकी तरफ प्राद्वष्ट सत्रिय, स्त्रिय, अस्त्रिय, प्राद्वष्ट-अप्राद्वष्ट जैसे जगते जैननियोंमें नहीं हुये और नहीं होते। इसका कारण, जैन समाजकी सरलता ही है। लेकिन प्रांतलोक तथा ज्ञातीभेदके कारण जैनियोंने राठी भेटी व्यवहार सुविधासे नहीं होता है। समाजके सरलता में अंक पड़ी मुठि है। जैनी नापित (वालंद) जैनी समार, जैनीधोणी में ने कलापी नहीं देवे। पंडिते जमाने में अण पेशेवाले जैनी थे। जे नहीं थे उनही अवश्यकता जैनी समाज की नहीं थी। इस दिये सण लोग समाजमें होने चाहिये तभी जैन समाज अंक प्रभावशाली समाज

હોગા। ઈસ લિયે જૈન શુદ્ધિ પ્રથાકી અવશ્યકતા હૈ। સરજતાકે વાસ્તે સમાજકે ઘટકોને યહલી યાદ રખના આહિયે કિ સજ તરહ લોગોંકી સમાજકો અવશ્યકતા હૈ। ઔર ઐસે ભિન્ન ભિન્ન પ્રકૃતિકે લોગોમે જૈન મેલ રહેગા તળી વહ સમુદાય સમાજ કહેલાવેગા।

યહિ સંપન્નતા ઔર સરજતા હો તો શાશ્વતતા આપહી આ જાતિ હૈ। યુરોપીય સમાજોંકી તરહ શ્રમજીવી ઝાર મુઢી વાળે સત્તાધારી ઔર રૈયત ધર્મસત્તાધારી ઔર શ્રાવક ઈનમેં યદી જગડા ન હોગા તો સમાજ અવશ્યમેવ સ્થિર રહેગા।

અજ રહી રસિકતા કી ખાત જૈન સમાજ પ્રાચીન કાલમેં બહુત હી રસિક થા। ભિન્ન ભિન્ન ભાષાઓમેં જૈન પંડિતોકા જિતના શબ્દ હૈ ઉતના ઔર કિસી અન્ય પંડિતોકા નહીં હૈ। જૈન પંડિતોનેં સર્વાં શાસ્ત્રોપર ઔર કલાઓપર અનેક ભાષાઓમેં ગ્રંથ લિખે હૈ। ચિત્ર કલા તો જૈનિયોંકી ખાસ વિશેષતા હૈ। મંદિર, ઉપાશ્રય, આદિ સ્થાન જનવાને કી પ્રથા જૈનિયોને શરૂ કી। જૈનિયોંકા પ્રાચીન કળા કૌશલ્ય અજ ભી હમકો આશ્ચર્યસે મૂઠ ખના હેતા હૈ। જૈન કલા સિર્ફ નિર્સર્ગકા અપ્રતિબંધ નહિ હૈ સાથ સાથ વહ મનોભાવ ભાવનાઓંકા ભી પ્રતિબિંબ હૈ। યદ્યપિ યહ પુરાના વૈભવ આજ કે જૈનોંમે નહીં હેખનેમેં આતા હૈ તો ભી અન્ય કિસી શાતિ સે બદલ કર જની કલા અધિક હૈ યહ ખાત હેખને મે આતી હૈ।

એતાવતા કલાકે દ્રષ્ટિસે જૈનિયોંમેં જો અછા ખુરા હૈ ઉસકા વિચાર સંલેખતા દિયા ગયા. અજ નીતિ કે દ્રષ્ટિસે જન સમાજકા વિચાર તીસરે લેખમેં દિયા જાયગા કલાકા અર્થ ઈસ લેખમેં સમાજ ધારણાકી કુશલતા યા વિદ્યા દિયા ગયા હૈ યહ ખાત ધ્યાનમાં રખને આહિએ ॥

“વીરશાસન. શુક્રાચર. તા. ૧ લીં અકટોબર. સને. ૧૯૨૬ પૂ. ૧૪

(લેખાંક તીસરા)

॥ જૈન ઔર જગત ॥

(લે. લક્ષમણ રઘુનાથ ભિડે. કરજગી ધારવાડ)

[એક જૈનેતર જનધર્માભ્યાસી વિદ્વાનના જૈનધર્મ વિષયક વિચારો હિન્દી વાચકોના કર કલમમાં સાદર કરીએ છીએ. માત્ર અમ્હે હિન્દી જાણનારાઓનું નહિ પરંતુ ગુજરાતી વાચકોનું પણ આ તરફ ધ્યાન ખેંચીએ છીએ જૈન ઓર જગત્ શીર્ષક લેખનો આ ત્રીજો મણકો છે અને પ્રાયઃ કરીને હવેથી

કેટલાક અંકમાં એ વિષય આલુ રહેશે-અમારા આમંત્રણને માન આપીને આ તકલીફ ઉઠાવી આ લેખ માગા મોકલી આપી છે તે માટે આભાર માનવાની તક લેવા સાથે વાંચકો તરફથી ચોગ્ય કદરની આગ્રા રાખીએ છીએ.]

તંત્રી. શ્રી. વીરશાસ્ત્રન.

ઇસ લેખમે' હમ જૈન સમાજકા નીતિ કે દ્રષ્ટિસે વિચાર કરેંગે જિસ તરફ મનુષ્યકા નીતિ દ્રષ્ટિસે વિચાર કરતે સમય વ્યક્તિક ઔર સાર્વજનિક (Public) ઇન દો દ્રષ્ટિસે કરતે હૈ ઉસી પ્રકાર એકે એક સમાજકા નીતિ કે દ્રષ્ટિસે વિચાર લી નાગરિકતા (Citizenship) ઔર વિશ્વ મૃધુતા (World-friendship) ઇન દો દ્રષ્ટિસે કરના પડેગા.

કોઇ સમાજ તલી નીતિમાન ગિના જાયગા જખ કિ ઉચકા વ્યાપાર ન તો ઉસકો હાનિ પ્રદ હોતા હૈ ઔર ન ફાયદા દે. નાગરિકતા ઔર વિશ્વમૃધુતા ચે દો તરફકી સમાજકી નીતિ હોતી હૈ. અજ ઇન દો પ્રકારકા નીતિઓમે દેખેંગે કિ જૈન સમાજકી કયા હાલત હૈ.

પહિલે નાગરીકતાકા વિચાર કરેંગે જિસકો સંસ્કૃતિ કહેતે હ ઉસી કો હમ નીતિ કહ સકતે હૈ. માતા, પિતા, ગુરુ ઔર અન્ય જ્ઞાતિ ભાઇઓસે જો અછા વ્યવહાર ક્રિયા જાતા હૈ ઉસકો નાગરિકતા હમ કહેંગે. સ્વયં સમાજકા ચહ પ્રથમ લક્ષણ હૈ. જિસ સમાજમે' માતા, પિતા, ગુરુ ઔર અન્ય જ્ઞાતિ ભાઇઓ કે સાથ વ્યવહાર કરનેમે' કુછલી મર્યાદા નહીં હૈ ઉસકો સ્વયં નહીં કહા જા સકતા ઇસ દ્રષ્ટિસે ચહિ દેખા જાય તો યુરોપીય સમાજ સભ્યતાસે કોસોં દુર હૈ. ઉસ સમાજકી સભ્યતા, રેલગાડી, ડાકખાના, હવાઇ જહાજ આદીમે' હી હૈ. જૈનિયોંકી જાત ઇસસે બિટકુલ અલગ હૈ. માતાપિતા ઔર ગુરુજનોં કે વાસ્તે હમ જો સ્વાર્થકા ત્યાગ કરતા હૈ ચહી હમારે સભ્યકા લક્ષણ હૈ. ઇસ દ્રષ્ટિસે જૈની આચાર વિચાર કૃત્યંત શ્રેષ્ઠ દર્જે કે હૈ. જૈની આચાર અનુપમેય હ. ચહી સ્વચ્છી નાગરિકતા હૈ. વનવાસ થા નગરવાસસે નાગરિકતા કુછલી સંબંધ નહીં હૈ. નાગરિકતાકા માયને સમાજકે પૂજ્ય વ્યક્તિઓકે સાથ નિઃ સ્વાર્થ ઔર વિનયકાવર્તાવ હૈ. શુદ્ધ સ્વદેશાસિમાન, શુરદ્ધિ, બન્ધુવાસદય ઔર માતાપિતાકી સેવા ઇસ નાગરિકતા મેં આ સકતી હૈ.

અજ વિશ્વમૃધુતાકા વિચાર કરેંગે. અહિંસા તત્ત્વકો ચરમ સીમાતક જાનેવાલે જનોંકી વિશ્વમૃધુતા બહુત હી વ્યાપક હ ચહ મનુષ્ય માત્રસે ખતમ હોતી. ઇસ મૃધુતામે' હલકેમે' હલકે જંતુકાલી સમાવેથ હોતા હૈ. મિત્તિમે સવ્યમૂલુ "

યહી જૈનકા મૂલ મત્ર છે

યહ વિશ્વ બધુતા જૌદોકી તરહ સિફ્ દયાભાવ પર સ્થિત નહી હે

અદ્વૈતવાદિયોકી તરહ વહ તારતમ્યસે હીન ભી નહી હે, ઇસ તરહકા વર્તાવ તુમ દુસરોસે આહતે હો વહી વર્તાવ ઔરો કે સાથ કરો ઇસ ઇમાઈ નીતિ કે જસી હી જૈની વિશ્વ બધુતા નહી હે વહ આત્મોન્નતિ કે વિચાર પર સ્થિત હે હિ સા કરનેસે હિ સિત જીવકે પ્રગતિમે બાધા પહુચતા હે ઔર હિ સા કરનેવાળે જીવકી ભી અધ્યાત્મિક હાનિ હોતી હે હિ સાસે ધર્મ, દેશ, જ્ઞાતિ, સમાજ ઔર વ્યક્તિ કિસીકા ભી હિત નહિ હોતા.

ઇસ તરહ કે વિચાર જૈની રખતે દુજી ભી જૈન શાસ્ત્રમેં હુબ્ત હકન વિહિત માના ગયા હે, લેકીન વૈદિકોકી તરહ જૈન સર્વ, વ્યાધ, સિહ આદિ પ્રાણીયોકો હુબ્ત નહી માનતે, અજ ઔર નિરપરાધિ પ્રાણીયોકી હિંસા કિસી વજહસે નહી કરની આહિએ ઇસ પ્રકારકી જૈન નીતિ હે

શઠં પ્રતિ સત્યમેવ યહી નીતિ જૈનશાસ્ત્રકી હે—ખટિક શઠં પ્રતિ શાઠયં કી નીતિભી કુછ અવસરપર કહી ગયી હે

ઇસનીતિકાં હેતુ બી વિશ્વબધુતા હી હે, સમાજકે ધારણુકે વાસ્તે હુદો કા નિર્લણ હોના હીચાહીએ ‘શઠં પ્રતિ શાઠય’ કી ઇબજતા દીનોકો અભય દેનેકે વાસ્તે હી દી ગઇ હે ઇસ પ્રકાર હુજનોકો હંક દેને કા અપવાદ રખતે હુએ સર્વ પ્રાણી માત્રોસે બધુભાવ રખનેકી નીતિ જૈનિયોકી હે, સ્વાર્થ કે વાસ્તે જીવોકી ઔર મનુષ્યોં કી હત્યા કરના જૈનો કા સર્વથા અસંભવ હે પૂર્ણ દયા આર ત્યાગકી શિક્ષા જૈનોસે હી સ સારકો મિલી હે એ દોનો ભાવનાએ મનુષ્ય માત્રમે સ્વાભાવિક હે લેકીન એ ભાવનાઓ જૈનોમેં જિતની ચરમ સીમા તક પહુચી હે જિતની અન્ય કોંસી સમાજમેં નહી પહુચી હે.

ઇસ ભાવનાકે બાન્ને ધર્મ ઔર વ્યવહાર, દેશ તથા વિદેશ, આદિ લોકો જૈનશાસ્ત્ર નહી માનતા, ઇન ભાવનાઓકી ઔરે સે ઇચ્છા ન રૂખના ભી સ્વયં ઇન ભાવનાઓકો રખના યહી સમ્યો ભાવના કહી બ સક્તી હે. ઇસમે બી યદિ હકાન દારી હોં તો પવિત્રતા કહાસે આવેગી? શઠં પ્રતિ સત્યમેવ યહ તત્ત્વ ઇસી લક્ષ્યમે કહા ગયા હે કિ હસકા પાલન વ્યક્તિતેને કરના આહિએ, હંસગી વ્યક્તિ આહે કરે યા ન કરે. ઇસ પ્રકાર એક વ્યક્તિકે હે સિયતસે ઔર જ્ઞાતિ, સમાજ, દેશ તથા વિશ્વકી દ્રષ્ટિસે જૈનિયોકી નીતિ બહુતહી શ્રેષ્ઠ હે એક મેવે સદાચારકો જૈન શાસ્ત્ર જતલાતા હે. હસમે અપવાદ નહી હે ન પરિસ્થિતિકા યા

વ્યક્તિકા. એસો પરિસ્થિતિમે હિંસા લી અહિંસા હોતી હે. ઓર કર્તાવ્ય હે એસા કશી લી જૈન શાસ્ત્રમે નહીં હે અતએવ જૈન નીતિ સમી દ્રષ્ટિસે શુદ્ધ હે.

ઇસ લેખમે વ્યક્તિગત, મમાજકા ઓર રાજનૈતિક નીતિકા વિચાર કિયા ગયા. અગ ચોથે લેખમે તત્ત્વજ્ઞાનકા વિવેચન કરેન્ગે.

“વીર શામન તા ૮ મી કટોખર. ૫. ૨૬.”

(લેખાંક ચોથા)

જૈન ઓર જગત્

(લે. લક્ષ્મણ ગુપ્તાય મિતે કરજગી ધારવાડ.)

ઇસ લેખમે હમ જૈની તત્ત્વજ્ઞાનકા વિચાર કરેન્ગે. જિસ પ્રકાર મનુષ્ય સિદ્ધિ બુદ્ધિમાન હોનેસે નહીં ચલેગા વક્ત્રિક ઉન્નતી બુદ્ધિ વિચર લી હોની આહિએ. ઉસી તરફ મમાજકો નિર્ધન યા તત્ત્વજ્ઞાનમે નહીં ચલેગા. વહ એકમેવ હોના આહિએ. ઇસ દ્રષ્ટિમે યદિ દેખા લયતો-જૈની તત્ત્વજ્ઞાન હી એકમેવ હતા જ સકતા હે કયોં કિ વહ પુરાતન હે ઓર એકહી રૂપમે અગ તક આવતા આયા હે, વહ જૈની તત્ત્વજ્ઞાન એકાંગીતી નહીં હે. ઇમી વિચે ઉસકો અને કાંતવાદથી કહતે હે બૌદ્ધ, ઇસ્લામ ઓર મહમ્મદી તત્ત્વજ્ઞાન-આજ કલકા હે ઓર સંકુચિત હે. વેદિક તત્ત્વજ્ઞાન યદિપિ પુરાતન હે તથાપિ સદાકે વિચે બદલાતા હી ગયા હે ઓર અબી તક ઉસને સ્થિરતા નહીં પાચી હે. જીનશાસન હી એક અસા હે કિ જો શાશ્વત હે ઓર એકરૂપ હે. વહ પ્રાચીન સે પ્રાચીન કાલમે યા. જના યા વેસાહી આજ હે ઓર આજે લી વીર વાણી કે ઇસ એક રૂપતામે કુછ લી આશ્ચર્ય નહીં હે. કયોંકિ ધર્મ તત્ત્વ શાશ્વત ઓર નિશ્ચલ હી હોતા હે, યદિ અહંત શામન એક રૂપ ન હોતા તો જરૂર આશ્ચર્ય હોતા, સત્ય તીન કાલમે એક હી રહતા હે ઓર સત્ય હી ધર્મ હે, તત્ત્વજ્ઞાન હે. જૈનોકા પહિલા સિદ્ધાંત યહ હે કિ સૃષ્ટિ અનાદ્યનંત હે. બ્રહ્માને સૃષ્ટિ કી અથવા ઇશ્વરને છે દિનમે પેદા કીયે, સર્વ લી ગાતે બુદ્ધિગમ્ય નહીં હે અતએવ અલેવ હે. સૃષ્ટિ પહિલે થી અગ હે, અર્થાત્ આજે લી રહેગી. ઇસ વિચે-અનાદ્યનંત હે ઇસકા કર્તા કોઇ લી નહી. કૈસી અટલ નિયમમે વહ સ્વભાવસે હી ચલતી આયી હે ઓર ચલતી રહેગી. ઇસકે ક્રમમે પરિવર્તન કરનેકી સત્તાં કિસી કા લી નહીં હે. જૈનોકા દ્વિસગ સિદ્ધાંત યહ હે કિ જડ ઓર ચેતન દોનો બિન્ન હે, ઓર કશી એક નહીં હો સકતે. ઇસી ભાવના પર જો ધર્મ ચલ્લા હે ઓર જીવોકા મોક્ષકી

આશા રખેના મોઝ મિલા છે. 'યદિ અદ્વૈત' મત કે અનુસાર—સખં કુછ એક હોગા તો અનાચાર હી સદાચાર હોગા. જૈસા કિ 'અહં બ્રહ્માસ્મિ' ઔર 'સર્વે લલુ હંદં બ્રહ્મ' કા મંત્ર રટનેવાલેમેં આજ હો રહા છે ચેતન જડં સે પ્રગલ છે ઔર ઉસોસે સખ કુછ હો રહા છે. ઇસ ચેતનસે કર્મ કે પુણ્યલ પરમાણુકા સંખંધ આતા હ ઔર ઇસી કિયે ઔર ચેતન એકત્ર માલુમ હોતા છે, મોક્ષ કી અવસ્થામેં ચેતન જીવ (આત્મા) જડસે ખિલકુલ અલગ રહતા છે. જીવ ચેતન સ્વરૂપ સ્વદેહ પરિમિત કર્મોકા કર્તા તથા લોકતા, ઉર્ધ્વગતિ, સંસારી બલિક મોક્ષ પાને કે કિયે સમર્થ છે.

જૈનોકા તીસરા સિદ્ધાંત મોક્ષ સાધનકા છે. ઇસકો રત્નત્રયી કહતે છે સમ્યક્જ્ઞાન, સમ્યક્ કર્મન ઔર સમ્યક્ ચારિત્ર ઇન તીનો કે પ્રાપ્તિસેકો મોક્ષ કી પ્રાપ્તિ હો સકતી છે. અન્યથા નહીં ઇસી કિયે વૈદિક (હિંદુ) ધર્મિયે કી તરફ જૈનોમેં—જ્ઞાનમાળી, કર્મમાળી ઔર ભકિતમાળી આદિ પંથ નહીં હુએ છે. જૈનધર્મ અકાંગી નહીં છે, વહ ધર્મ સર્વાંગિક છે.

ઇશ્વરકે બારે મેં જો વિચાર જૈની રખતે છે વૈસા ઉન્નત વિચાર ઔર કોઇથી ઇશ્વર વાદી નહીં રખતે છે. એક બાદશાહ કી તરફ સખ સુષ્ટિકો ચલાનેવાલા હી નહીં, બલિક ઉસકો ઉત્પન્ન કરને વળા ઔર ઉસકા નાશ કરનેવાળા ઇશ્વર છે ઔર ઉસકી કૃપાસે હમ સુખી હો સકતે એસી તત્વહીન કલ્પના ઇસાઈ, મહમ્મદી ઔર કુછ વૈદિકોં કી છે. અદ્વૈતવાદી કહતે છે કિ હમ ઇશ્વર બન સકતે છે. લેકિન ઉસકા ઇશ્વર એક બાદશાહ હો છે. ઔર કોઇ વેદાનુયાયી અનેક ઇશ્વર માનતે છે. લેકિન ઇતને ઇશ્વર ભીતિકે કારણ હી ઉત્પન્ન કિયે ગયે છે જિસકી ઇચ્છા હુઇ ઉસકોહી ઇશ્વરબના દિવા, ઔર બસ કરને લગે ઉસકી સેવા, ઔર માંગને લગે ઉસકે પાસ ધન ઔ દૌસત. જૈની ઇશ્વર એસા નહીં છે, વહ ધ્યેય રૂપ છે, વહ કુછથી દે નહીં સકતા. લેકિન ઉસકા ધ્યેય સામને રખેનેસે હમકો મોક્ષ લક્ષમી મિલ શકતી છે. વહ સ્વયંભૂ, અકલંક, નિરૂપાધિક, ચૈતન્યમય ઔર વીતરંગી છે. મોક્ષકો પ્રાપ્ત કરનેવાલે જીવ સર્વ સત્તાવાળે ઇશ્વર હોતે છે. એસે ઇશ્વર એક નહીં, દશ નહીં, ચોવીશ નહીં, તેવીસ કરોડ નહીં, બલિક અનંત હુએ છે ઔર આગે હોંગે. ઇસ પ્રકાર જૈનોકા ઇશ્વર કોઇ બાદશાહકા નહીં છે કિ ઉસકે કૃપાસે કુછ ભી હોય, વહ એક મોક્ષારૂઢ પવિત્ર આત્મા છે ઔર એસે આત્મા અસંખ્ય હુઆ કરતે છે.

અસ્તુ, સ્થાવાદ પદ્ધતિ તો જૈની તત્વજ્ઞાનકા સાર સર્વસ્વં છે. ઇસકો અનેકાન્તવાદ કહતે છે, કયોંકી ઇસમેં એક એક પક્ષકી સિદ્ધિ નહીં હોતી, સખ

દ્રષ્ટિએ ઇમ પદ્ધતિએ વિચાર હોતા હે-ઇસમેં દૈત, અદૈત, સ્વચ્છોપાસના, નિર્ગુણો પાસના, સૃષ્ટિકી સ્વચ્છમંચુરતા ઔર ઉસકી સામ્યતા આદિ કે બારમેં જૈનેતરોમેં સદા કે લિયે ઝઘડે હોતે રહતે હે.

મહમ્મદી ધર્મ-નિર્ગુણોપાસના ॥ એકાન્તવાદ પકડકર જગતકો ત્રાહિ ત્રાહિ કરકે છોડતા હે, તો સૃષ્ટિ સ્વચ્છમંચુર હે એસા કહ કે બૌદ્ધ તથા શાકરમતાવ્યાપી ઉત્પાત, મથાતે હ. ઇસકા કારણ ઉનકા એકાન્ત વાદમેં મત્ત્ય કમી નહીં હો શકેતા. અનેકાતવાદ હી સત્યસે ભરા હુઆ હે.

ઇસ પ્રકાર સૃષ્ટિકા અનાધનંતત્વ, ઇશ્વરકી કેવલ્ય કલ્પના, ઔર અનેકાન્તવાદ, યે ત્રીન બાતેં જૈની તત્ત્વજ્ઞાનમેં વિશેષ મહત્ત્વ કો હે યહી ઉસકી જગત કો ભેટ હે એમા ઉચ્ચ વિચાર અન્ય કિમી તત્ત્વજ્ઞાનમેં નહીં પાયા નીતા. વૈદિક મતકે પડકર્યાન ચૂર્ણ વિચારમેં પ્રસિદ્ધ હે લેકીન ઉનમેં તક અસર્વાપુરુષિગમ્યતા નહીં હે, ઇસો કારણ વે પડકર્યાન કિલ્લખાન બેઠે હે, બલિક જ્ઞાન તૃષ્ણાકા શમન નહીં કર શકતે અસ્તુ.

અખતક ચાર લેખોમેં જૈનોકા ઔર જગતકા કયા સબન્ધ હે ઔર જૈનોકી વિશેષતા કિન કિન બાતો મેં કિમી પ્રકાર હે ચહ બીત સંસેપ 'રૂપમે' બતાવી ગયી. અબ જૈન ધર્મકા ઐતિ હાસિક દ્રષ્ટિ સે પર્યાલોચન કરકે જૈનોસે જગતકો કયા સીખના હે, ઔર આજકાલ જનોકો 'કયા' કરના ચાહિયે 'ઇસ બાતકા વિચાર કરેન્જો.

“વીર શાસન.” તા. ૧૫ મી. બકટોન્ગર, સને ૧૬૨૬ પૃ. ૪૫.

જૈન ઔર જગત

(લેખાંક પાંચમા)

(લે. લક્ષ્મણ રઘુનાથ ભિડે કરજગી ધારવાડ)

પારસી ધર્મકી માન્યતા હે કિ—સત્ ઔર અસત (Good spirit a evil spirit) એ દોનો શામ્યત હે । અતુર મનદ તથા અહિરમન દોનો અનાધનંત હે । ઇસાઇ ધર્મ કહતા હે કિ પવિત્રાત્મા ઔર હરાત્મા (Holy short and evil short) દોનો પુરાતન હે । વૈદિક વાકમય મેં બી દેવ તથા અસુરો ॥ અગડા પુરાના હી હે । ઇમસે ચહી બાત સ્પષ્ટ હોતી હે કિ અછા તથા પુરા દોનોકા અસ્તિત્વ પહિલેસે હે ઔર આગે બી ' ' પુરાણીય ઇતિહાસકાર લિખતે હે કિ દિન પ્રતિદિન મુધારણા હી રહી હે

और पहिले जमानेमें मानवजाति-गिलकुत्र-जंगली तथा असंख्य थी, अपना आनंदलक्ष्मी श्रेष्ठत्व सिद्ध करनेके लिये यह जात साक्षात्प्रद होती होगी। लेकिन यह कहना गिद्धकुत्र जुंठ, लोण के रहन, सहन, में सुधार या परिवर्तन हुआ है; यह कहना हीक होगा, लेकिन यह कहना कि पहिले-जमानेके लोग असंख्य थे और आनंदलक्ष्मी संख्य है, जोकहम-जुंठ है। धृतिदासमें उत्क्रांतिवाद; सग जगह जोकसा नहीं हो सकता। किसी जोक अवस्थाकी उत्क्रांति होती होगी। लेकिन क्या शाश्वत सिद्धांतोंमें भी सभी उत्क्रांति हो सकती है? शाश्वत सिद्धांत सभी कालमें समान ही होते हैं, यदि धृतिदासकारोंके यह भाषण मान-गुन होगी तो वह ठीक, अज्ञान है।

धृतिदासकार लिखते हैं कि वेदकालमें धर्म के भूतत्वोंकी कल्पना आने लगी थी। जिसकाल के पूर्व तमाम अज्ञान था, और आनंदलक्ष्मी के सिद्धांतों के पारमें प्रगति हो रही है। यह जात सर्वथा जुंठ है। धार्मिक सिद्धांत संपूर्ण और शाश्वत है। हमारी बुद्धि ही संकुचित तथा अपूर्ण होती है।

वेदकाल धर्म सिद्धांतोंका आरंभकाल नहीं है, जलके पतित्वावस्था का उस कालमें भी धर्म सिद्धांतोंका पालन पूर्ण रूपसे करने-वाले सिद्ध हैं, और उसके पूर्वकालमें भी थे। धर्म, नीति, अनादि काल से यही आयी है। इसमें उत्क्रांतिवाद नहीं हो सकता।

जगतके धृतिदास गालूम है यहजात सिद्ध होती है कि-आदिनाथ भगवानके कालमें धर्मकी कल्पना पूर्णरूपमें थी और समाजके बहुत संप्रदाय लोग उसका पालन भी करते थे। तबसे हिंदुस्तानमें अनुपपन्नताका निवास है। आदिनाथ भगवान के पुत्र भरत चक्रवर्ती के नाम परसे ही हिंदुस्तानके भारत-वर्षके नामसे पुकारते हैं। कहते हैं कि भरत चक्रवर्ती के कालसे ही मानव जाति समाज करके रहने लगी। समाज बनते ही समाज अधन शुरू हुआ। भरत चक्रवर्ती का कथका केवल नीति से ही बरस हुआ था। उस वषत स्वामि-विहारीती से समाज धर्म मार्ग पर चल रहा था। आदिनाथ-कपलदेव के असंप्रयात काल लोटने पर अजितनाथल हुआ। उनके बाद जहुत समय लोटने पर सखवनाथल हुआ। उनके बाद जहुत समय लोटने पर अजितनल और उनके बाद सुप्रतिनाथल हुआ। उनके बाद जहुतकाल लोटने पर पर प्रभुल और उनके बाद सुप्रतिनाथल हुआ। उनके असंप्रयात काल लोटने पर अद्रप्रभुल तथा सुविधिनाथल हुआ। इस काल पर्यंत समाज व्यवस्थामें जहुत उत्क्रांति हुई थी।

अष्टपुत्री, शतपुत्री, होने में धर्ममाना गया और पंच महाभूतों के संतुष्ट करने की प्रथा से यह करके पशु हत्या करने की प्रथा शुरू हुई, इस होम ध्वन के बीचे मंत्र गनाये गये, और धन्वी के वेद ग्रंथ कहते हैं। इस प्रकार अपवृत्ति होने लगी तो भी स्वाभाविक पवित्रता के उपायक तभी थे, अभी है; कहेका मतलब यतना है कि ऐसे पवित्र लोगोका उद्देश्य धर्मी नामसे होने लगा, और उनके ग्रंथो धर्म ग्रंथ आज भी माने जाते हैं।

इस प्रकार नववे तीर्थ करके शासन के द्वारा कलमे वेदों की रचना हुई। कल कहते हैं कि भारतीय समाज में यहुने परिवर्तन हुआ उसका कारण आर्यो नाम के एक जातिका हिंदुस्तान में आना ही है। यहां स्वभावसे पवित्र लोगोमें जन्म उत्तर ध्रुव से बढकवासी और रज्जुगुल प्रधान लोग, आकर धुसे तलसे यहां आर्यो के प्रभुत्व की ओर आश्रय माना गया। पशु हत्या होने लगी, वेदों के पढ़ने लगे। पशु कुटियां गनायी गई। कर्मपीशी शुरू हुई, और अमविभाग के तत्त्वपर समाज की रचना की। कुछ ही दिनों में आर्यो के आगमन के पूर्व, और बाद की, यहां स्वभावसे ही पवित्र मानव जाति थी। उनका धर्म त्यागभय, और आश्रय, स्वाभाविक था। जिस प्रकार स्वभाव से पवित्र लोग थे, उसी प्रकार अपवित्र भी थे। धन्वी के आगे ग्रंथों, अनार्य, इन्धु, कहा गया, और उनका समावेश शुरू जाति में किया गया। इस भारतीय प्राचीन पवित्र राज्य का प्रभाव अर्यों पर भी हुआ। अस्तु नववे तीर्थ कर के बाद का संविदास छठवे वेद में लिखे हैं।

“वीरशासन” तां रक्ष भी. अकटोण सेने १६२६ पू. ७८

नैन और जगत

(लेखांक ७५)

(ले. लक्ष्मण, रघुनाथ लि. के. करजगा धारवाड,)

आर्य लोक प्रकृति पूजा से संतुष्ट न हुंसे, उन्होंने संशोधन किया कि पंच महाभूतों के भी व्यवधानेवाणा और ही कल है। यतना गडा कार्य जोक से नहीं भनगा. कयेकि सृष्टि में उत्पत्ति, स्थिति, क्षय, जोक ही कल में सदा के बीचे व्यवस्था की आया है. इस तरह अह्मा, विष्णु, महेश की कल्पना की गयी. लवाणेने तो छपन्न कर दियाही है, यहि भारनेवाणा महेश न भारेगा तो करने वाणा विष्णुको डभारा रक्षण करने अवश्य ही है. औया विचार करके इद्र की पूजा अर्थात् विंग पूजा मरीचिअपीने शुरू की.

आर्योने पत्थर तथा लोहे के शस्त्र ली जनाये, जेती की प्रथा शत्रु की सभान की रक्षा के वास्ते राज जनाया गया. इस प्रकार आर्य संस्कृति पढती बढती जाती रही.

सुविदिनाथ के जेठ शीतलनाथ, श्रेयासनाथ, वासुपूज्य, विमलनाथ, अनन्तनाथ, धर्मनाथ, सातिनाथ, कुशुनाथ, अरनाथ, महेशीनाथ, लोक के जाह लोक असंख्यात कोल व्यतीत होने के जाह हो चुके, और उन्होंने आर्य संस्कृति के भिद्यतावसे भारतीय संस्कृतिक रक्षणा किया.

रामायण कालमें तो आर्य संस्कृतिक विजय हुआ था-रावण जेसे जैन राजाओं की यज्ञों की हिसां लड़ी नहीं मालुम पडती थी. वसिष्ठ ऋषि यद्यपि आर्य सभ्यता के पक्षपाती थे तो भी उनपर स्वाभाविक प्रतिता का प्रभाव बहुत कम रहा था. योग वसिष्ठमें रामचंद्रजीके निश्चि मुनिओं के प्रभावों के ही वसिष्ठजीने यह स्वाभाविक प्रतिता का पाठ समझाया है. इस कालमें इस भारतीय सभ्यता की रक्षा मुनिमुनत और नमिनाथजीने की. भारत कालमें भी नेमनाथजी यही करते थे.

इसी समय पार्श्वनाथ स्वामी हुआ, और फिर इस भारतीय स्वाभाविक पावित्र्य का प्रसार सर्वत्र हुआ. आर्य सभ्यता के अनुयायियों में कृत्रिम लोह भावनाओं के कारण बहुत हलचल मय रही थी. और कुछ देने गरी धामधूम मया कर उस वैदिक परंपरा को ग्राह लिया.

इसी समय लजवान महावीर भारतीय-स्वाभाविक पावित्र्यका अंदा दिखा रहे थे. इस प्रकार इस स्वाभाविक पावित्र्यका जय पंडिते जमानेसे ही आया है इसी के आजकल जैन धर्म के नामसे पुकारा जाता है.

राम कृष्ण के जाह विष्णुपूज भी शुरू हुई इस प्रकार विष्णुपूज और विष्णुपूज पंडितों से ही है. सूर्य और अग्नि के भी मंदिर बनवाये जाते थे. इससे विरोधमें जाहो के मंदिर हुआ, और भूतिपूज गढ़ने लगी. इस प्रकार दिन बीतते रहे, जन संख्या बहुत बढ़ गयी थी. अंध अधा भी बढ़ी थी. इस अधधरदा के पुरस्कार से राजाओंने बहुत उत्पात मयाये.

जैसी हालतमें शंकराचार्य पैदा हुआ उन्होंने आर्य सभ्यता की रक्षा के वास्ते जेनों की निंदा की, और जाहो को बहुत सताया. कुछ समय बीतने के

બાદ મહુમ્મદીઓને ભારત વર્ષમે પ્રવેશ ક્રિયા, એકદેશ્વરીવાદ કી કલ્પના બહુત દૈશ ગથી યકો વિષ્ણુ, યકઃશિવઃ કે વૈષ્ણવશૈવપેદાહુએ, શાકત, ગાણપત્ય, આદિ અનેક મથ પેદા હુએ ઓગ મિથ્યાત્વ બદલા હી ગયા. ગમાનુભૂતિયાર્થને બેદ ભાવનાકા ખંડન ક્રિયા શ્રીમદ વસવેશ્વરને, મરીચિ ત્રયી-ત્રે વિન્ધા ધારણા કી પ્રધા દેા પુનસ્કાર ક્રિયા માધ્વાચાર્યને ઐદતકા અડન કરદે કૃષ્ણસક્તિદેા બદાયા, ઓર વલ્લભાચાર્યને ભી ચહી ક્રિયા,

ઇસ પ્રકાર મિથ્યાત્વ હી નહિ બલકિ અનાચારથી દૈશને લગા, પાશ્ચિમા ત્ય ઇસાઇ આયે અનાચાર ઓગ ભી બદા મૂર્તિ-પૂજા કા ખંડનહુઆ. દયાનંદ સમ્બતીને વેદોકા પુનરુજ્જીવન કરદે સ્મૃતિ પુરાણોકા દબાડાળા

અબ ફિર વખત આયા હે કિ સાગ્વીય સ્વાભાવિક પાવિત્ર્યકા પ્રસાર હો મિથ્યાત્વ સે હિંદુ લોગ ઉભ ગયે હે

જૈનો જાગો મમ્યક્ત્વકા પ્રમાર કરનેકા કાર્ય સુમાન હે, ચપને પુરાતન પરખરાકો પહિચાનો, હિંદુઓકે સંબંધસે જો કત્રિમ મિથ્યાત્વ સુમારે મે ધુમ ગયા હે ઉમકો છોડ દો જૈન ધર્મ નતો જુદા ધર્મકી શાખા હે ઓર ન હિંદુ ધર્મકે ખિલાફ પેદા હુઆ હે, વહ તો પુનતન ઓગ સનાતન હે વહ બાહારને નહી આયા હે, વહ કત્રિમ ચાને કિત્તીમે બનાયા હુઆ નહી હે, વહ સ્વાભાવિક હે પુરાતન હે વહ ભારતીય હે જનિયો કે ઉદામીન તાકે કારણ ઉનમે' હિંદુઓકી ક્રિયા (ક્રિયાઓ) ધુમ બેડી હે, ઓર વે આપને સ્વાભાવિક પુરાતન પરંપરાસે વચિત હો બેઠે હે જાગો ઓગ જોલો વધતા જનશાસનનું ॥ અબ સાતવે લેખમે જૈનોસે હુનીયા કો કયા કયા શિખનેકા હે વહ ખાત ખતાનેગે

“ વીગ્યાસન ” તા ૫ મી. નવેમ્બર સુને. ૧૯૨૬ પૃ. ૬૩

જૈન ઓગ જગત

(લેખાક સાતવા)

(લે લક્ષ્મણ રઘુનાથ ભિડે કરજબી ધારવાક)

જિનસિદ્ધાંત કે લિપદેશ્વરી મદા લિયે જરૂરત હે. પહિલે જાગોને મે વહ મી. આગે હોગી. લેકિન, મિથ્યાત્વસે ડુબી હુઇ હુનીયા આજ વીરવાળી હી જિતની ખ્યાસી હે, કવની આજતક કબી નહી મી, ઓર આગે ન હોગી. કયોકિ જિનશાસન કે પ્રચાર કે અશાવસે હુનીયા બહુતદી પીડિત હુઇ હે. સંસાર કે આજકાલ પીડાકો વીરવાળી હી દવા દે. પહિલે હુનીયાકો અપની ઇશ્વરકી સુકી કલ્પના છોડ દેની ધ્યાલિએ. ધ્યાનમે રખના ચાલિએ કિ ઇશ્વર

કુછ નહિ દે સકતા । સખ કુછ હમારે કર્મોંકા પ્રભાવ હૈ ઔર કર્મ કરનેકે કિયે હમ સ્વતંત્ર હૈ । ઇશ્વર કેઇ બાદશાહ નહીં હૈ । ઉશ્વર વેહી હ બે મોક્ષપદકે પહુંચે હૈ એસે ઇશ્વરકે સૃષ્ટિ કરમસે કુછ ભી મંબધ નહીં હૈ । ઉન પર ભી સૃષ્ટિકા (જડ પુદ્ગલ) કુછ ભી પ્રભાવ નહીં હૈ ।

सर्वज्ञो जितरागादि-दोष स्वैलोक्य पूजितः

यथास्थित मर्यादादीन् देवोर्द्ध्व परमे श्वरः ॥

સર્વજ્ઞ, વીતરાગી, ત્રૈલોક્યપૂજિત, યથાસ્થિતાથવાદી, ઔર સમર્થ હી પરમેશ્વર હૈ । વહ સૃષ્ટિકા ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ લય નહી કરતા ઔર ન મનુષ્યોંકા કર્મ કરનેકી બુદ્ધિ દેતા હૈ । ઔર ઉનકે કર્મોંકા ફલ દેતે બેકતા હૈ. સારાંશ હમ કર્મ કરનેકે કિયે સ્વતંત્ર હૈ ઔર હમારે કર્મોંકા ક્ષણ બે સ્વભાવસે મિલેગા લોગના હી પડેગા ॥ ઇસમે કિસી કે સુખોં કે બાત નહીં હૈ । ઇશ્વર વહિ હૈ કિ બે વીતરાગ ઔર નિરૂપાધિક હૈ । આજકલકા સંસાર હિંસાસે રંજિત હુઆ હૈ । અહિંસા હી મનુષ્ય જાતિકા સ્વભાવ હૈ ઔર વહિ સુખકા માર્ગ હૈ. ડુનીયા કે જૈન ધર્મસે શીખના પડેગા કિ “સવ્વામો પાણાણ્ઝામો વિરમણં” સખ પ્રકારકે જીવહિંસાસે દૂર રહના । સંસારકે વહ પાઠ શીખના પડેગા કિ. “ઘન્ટા તે નમણિજ્ઞા, જેહિ મળવયળકાય સુદીપ । સવ્વજિયાણં હિંસા, સત્તા પયં ધિ ચિંતિજ્ઞા” તન મન વચનસે જીવોંકા હિંસા છોડ દી હૈ, વે મનુષ્ય હી ધન્ય હ યહીં સદાતન કરના આહીએ. લોગોંકા દુઝાનેમે, ડુબાનેમે હી, આજકલ ધર્મ ઔર વ્યવહાર આતુરી સમજી જાતી હૈ. કુસન તથા મહાભારત રામાયણાદિ ગ્રંથોંસે જીવોંકા ભી આધાર લે લિયા જાતા હૈ । લેકિન ડુનીયાકા જૈન ધર્મસે વહ બાત શીખની પડેગી કે “યોવંપિ બલીય વયળ, જે ન હુ માસંતિ જીવિયંતે ધિ । સચ્ચે ચેવ રયાણં, તેસિં નમો સવ્વસાહુણં ॥”

પ્રાણુ ગયાને કે વાસ્તેલી બે તીનકમાત્રલી જીવોંકા વ્યવહાર નહીં કરતે, ઉન સર્વ સાધુઓં કે વંદન હો । પગ પગ પર જીવોંકા આતુરી સમજને વાળે લોગોંકા વહ પાઠ પઢના હોગા ઔર તલો ઉનકો સુખ પ્રાપ્તિ હોગી.

પરદ્રવ્યાપહારિસે તો જનતા બહુત હી પીડી ગયી હૈ । ઇસ યાંત્રિક યુગમે તો પરદ્રવ્યાપહારિકો બહુત હી સુવિધાઓં પ્રાપ્ત હુઈ હૈ । વહ અપહંસિ હી સર્વ અસ્વસ્થતા કા જહ હૈ । ડુનીયા કે નિઝંચિ મુનિઓંસે ઓખના હૈ કિ ‘જં પદમમતિ જં પદ, તેં તેં જીવસ્સ વાહિય પાણા । તિળ મિત્ત ચિ અદિજં, દયા-લુચો તો ન મિળદેઈ’ સિરસે પાંચ વક્ર પસીના બડાકર બે કુછ કમાયા જાતા હૈ વહ કમાનેવાલે કે ધન બાહિર પ્રાણુ હોતે હૈ । ઇસ કિયે પર દ્રવ્યાપહારિ કરના જોક બી હિંસા હી હૈ ઔર દયાળુ મહાશય અદત્ત વસ્તુ કલો નહીં લેતે હૈ ।

હિંસા, અસત્ય ભાષણ, ચોરી આદિ પાપકર્મ કયોં કિયે જાતે હું ? લોભ કે કરીને, ઉમ્મી કિયે જૈનાગમમેં કહા ગયા હે કે “જહ જહ અપ્પો લોમો, જહ જહ અપ્પો પરિગ્ગહારંમો । નહ તહ મુહં પવટ્ટહ, ઘમ્મસ્સ ચ હોદ સંસિદ્ધિ ॥” જહાં લોભ નહીં હે વહાં પરિગ્રહ નહીં હોતા હે । ઔર જહાં પરિગ્રહ નહીં હે વહાં સુખ તથા ધર્મ લાભ હોતા હે ।”

ઇસ પ્રકાર જિન જિન કારણોસે દુનિયા આજ પીડિત હુઇ છે, ઉન ઉન કારણો પર હી જૈન ધર્મકી સિદ્ધાંતો કી દવા છે. । યહ દવા રોગિયોં કે માત્રમ નહીં હે । યહ દવા વૈધોકો હી માલૂમ હો સકતી હે । યહ વૈદ્ય જિનશાસનમેં નિશ્ચુત હોનેવાળા હી હો સકતા હે ।

ઇશ્વર કે કૃપા પર અવલંબન, ઉચ્ચ વર્ણકા મિથ્યાશ્રિમાન, હિંસા, લોભ, ઘોટેભાણુ, વિષયમુખકી ઉચ્છા આદિ વ્યાધિઓસે દુનિયા વ્યથિત હુઇ છે । ઉન પર પંચ મહાવન ઔર વીતરાગી ભગવાન કી હી માત્રા દી જ સકતી હે । દેનેવાળા વૈદ્ય નિર્મયિ મુનિ માત્ર હો સકતા હે । ઔરોંસે યહ કામ નહિ બનેગા. ॥

જૈન ભાઈઓ જિન શાસનકી દવાઇ અપકે પાસ છે । અખિલ દુનીયા મિથ્યાત્વ કે વ્યાધિસે પીડિત હે । કયા આપ સિદ્ધ દવા દેનેકી દવા નહીં દેખાએંગે ? દવા દેનેકી ચોગ્યતા તંત્ર આવેગી જગ આપ જિન શાસનમેં નિપુણ હોંગા । ઇસ કિયે સ્વયં જિનશાસનમેં નિશ્ચુત બન કર ઉચ્ચકા પ્રચાર કરે. દુનીયા ઉચ્ચકી ખ્યાલી હે.

જૈન પત્ર. ભાવનગર. તા. ૧૩. મી. મે. સને. ૧૯૨૮ પુસ્તક. ૨૬. મું.
સંવત. ૧૯૮૪. વૈશાખ. વદ ૮ અંક ૧૯ મે ૫ ૩૪૬

(લેખ આઈઓ)

ધર્મ અને સંસ્કૃતિ. લે. હદમણ રઘુનાથ સિંહે પુના.

“મનુષ્ય ગતિના છવે સ્વભાવિક ગુણોથી ગંધાએલ હોવા છતાં દેશ, કાલ અને પરિસ્થિતિને અનુસરીને તેમાં ઘણે તફાવત થાય છે અને તેથી બીજા રોગો ના અને કાલના તથા પરિસ્થિતિમાંના લોકોના વર્તણૂકમાં ઘણી ભિન્નતા બેવામાં આવે છે. વેદ પૂર્વ કાળના કે વૈદિક કાળના ભારતીઓમાં અને પછીના પૌરાણિક, બુદ્ધકાલીન કે મુસલમાની અમલમાંના ભારતીઓમાં ઘણે તફાવત

હોવોજ ભેદએ જાપાન, ચીન, રશીયા, મધ્ય એશીયા અને યુરોપ; અમેરિકા, આફ્રિકા વગેરે દેશોના લોકોમાં પણ દેશ, કાલ પરિસ્થિતિને અનુસરી તફાવત થાય એ પણ સ્વાભાવિક છે, એટલે દેશ, કાળ અને પરિસ્થિતિને લીધે મનુષ્યોના સ્વાભાવિક ગુણોમાં જે તફાવત જોવામાં આવે છે તે શાશ્વત હોતો નથી. કેમકે તે સ્વાભાવિક નથી. મનુષ્યાદિ જીવોમાં જે આત્મા છે તેના ગુણો માત્ર શાશ્વત છે, આ આત્મિક ગુણોના વિકાસ માટે એકજ નિયમ હોય એ સ્પષ્ટ છે, પણ તે જીવો કોઈપણ દેશના, કાલના કે પરિસ્થિતિમાંના હોય.

દેશ, કાલ અને પરિસ્થિતિથી બદલાતા નિયમો અને આ આત્મોત્કર્ષકારી કપારે પણ નહિ બદલાતા નિયમો એ જેનં જોના કરીને લોકોએ ધણે ઘાટાળો પેદા કરેલો છે. આ જે ભિન્ન ભિન્ન નિયમોને ધર્મ અને સંસ્કૃતિ આ જે જુદા જુદા નામોથી અંકિત કરી શકાય.

હાલમાં, પાશ્ચિમાત્ય, આફ્રિકન, રશિયન, મહમ્મદી, ભારતીય અને બૌદ્ધ એવી છ સંસ્કૃતિઓ દુનીયામાંને પશ્ચિમાત્ય કહેવામાં આવે છે. આફ્રિકન સંસ્કૃતિને જંગલી કે પારિજનલ જણવામાં આવે છે. તુર્કસ્થાન, ઇરાન, અફઘાનીસ્તાન અને મધ્ય એશીયાની સંસ્કૃતિને મહમ્મદી કહી શકાય. અને ચીન, જાપાનની સંસ્કૃતિને બૌદ્ધ તથા ભારતીય સંસ્કૃતિને-આર્ય કે હિંદુ સંસ્કૃતિ કહી શકાય. જંગલી, ક્રિશ્ચિયન, મુસલમાન, હિંદુ અને બૌદ્ધ આ સંસ્કૃતિઓ ધર્મને નામે પણ ઓળખાય છે અને તેથી શબ્દને કલકિત કરવામાં આવે છે.

વસ્તુતઃ દેશ, કાળ અને પરિસ્થિતિ મુજબ ધર્મ કાંઈ જુદો જુદો થતો નથી. સત્ય, અહિંસાદિવતો બધા દેશોના, કાલના કે પરિસ્થિતિમાંના જીવોના ઉત્કર્ષને માટે એક સરીખાજ મહત્વના છે. પણ બીજી બીજી સંસ્કૃતિવાળા લોકો એમ માનતા નથી.

જંગલી લોકો ભૌતિક મુખમાંજ મગ્ન હોય છે, મહમ્મદી સંસ્કૃતિના લોકો જંગલી લોકો કરતાં થોડા સુધરેલા છે, પણ તેઓ જંગલી જેવાજ હોય છે. ક્રિશ્ચિયન સંસ્કૃતિવાળા-ચત્રોની સાહસ્યાને લીધે સુધરેલા જંગલી છે એમ કહી શકાય. પણ બૌદ્ધ અને હિંદુ સંસ્કૃતિના લોકો, જુદા પ્રધાન કે લાગણીવાળા હોવાને લીધે ઉચ્ચ સંસ્કૃતિના છે એમ કહેવામાં આવે છે

એવી રીતે-પાશ્ચિમાત્ય કે ક્રીશ્ચિયન સંસ્કૃતિ, આફ્રિકન સંસ્કૃતિ, મહમ્મદી સંસ્કૃતિ, બૌદ્ધ કે હિંદુ સંસ્કૃતિ, આ બધા શબ્દો આ દેશના લોકોના

આ પ્રમાણે જૈનધર્મનો વિનાશ ઇચ્છતા જનેતર વિદ્વાનોમાંથી ઠેટલાય પાછળથી જૈનધર્મના સમર્થ ઉપાસકો થયાના અને પોતાની વિદ્વતાથી જૈનધર્મને અમર કર્યાના દાખલાઓ ઇતિહાસના પૃષ્ઠો ઉપર વિદ્યમાન છે.

આ પ્રમાણેજ વર્તમાન સમયમાં શ્રીયુત લક્ષ્મણ રઘુનાથ બિંડે નામના એક સમર્થ વિદ્વાને જૈન સિદ્ધાંત, તત્ત્વજ્ઞાન, ઇતિહાસ અને સાહિત્ય સંબંધે ધણાજ સુંદર, આકર્ષક અને મન-પ્રીય વિચારો મરાઠી ભાષાના ગહોળા પ્રચાર પામેલા એક ઉત્કૃષ્ટ ગાલિકમાં હાત્રમાંજ પ્રસિદ્ધ કર્યા છે. આ ભાઈએ જૈન ધર્મ સંબંધે ખૂબ અધ્યયન, ચિંતવન, અને મનન કર્યું છે. એમ નીચેના લખાણ ઉપરથી સ્પષ્ટ તરી આવે છે.

“અન્ય ધર્માવલંબીઓના દુર્લગ્ધ અને અજ્ઞાનજન્ય ટીકાથી હિંદુ-સમાજમાં જૈનધર્મ વિષયક અજ્ઞાનતા પ્રચરી રહી છે. અવ્યવહાર સિદ્ધાંતોથી ભરેલો અને નારિતક, એવો વેદબાહ્ય જૈનનધર્મ છે. એવી સર્વ સાધારણ લોક વાચકો છે. વસ્તુતઃ જૈનધર્મ પૂર્ણ વ્યવહાર, આસ્તિક અને સ્વતંત્ર ધર્મ છે.

જૈનધર્મ એ વિકૃત હિંદુધર્મ છે એમ કહેવામાં આવે છે, પરંતુ વસ્તુતઃ સનાતન અને પુરાતન એવા જૈનધર્મનું વિકૃત સ્વરૂપ-એ હિંદુધર્મ છે, આ વાત જૈન ધર્મનું સંપૂર્ણ જ્ઞાન થએલાઓને સ્વીકારવી પડશે. x x x અહિંસા તત્ત્વ અને નિરીશ્વરવાદ આ બે તત્ત્વના સામ્ય ઉપરથી-ગૌદ અને જૈનધર્મ એ એકજ ધર્મ છે, એવી આજઝુધી યુરોપીય વિદ્વાનોની કલ્પના હતી પરંતુ આ બે ધર્મમાં જમીન આકમાન જેટલો અંતર છે. બૌદ્ધધર્મનું અહિંસાતત્ત્વ કેવળ કથાભાવ ઉપર અધિષ્ટિત છે, પણ જૈન ધર્મની અહિંસા આત્મતત્ત્વના ગંભીર ગૂઢ અને દુર્ગમતત્ત્વ ઉપર અધિષ્ટિત થઈ છે. ખુદે સૃષ્ટિ કર્તાવ્ય વિષે મૌનવૃત્ત સ્વીકાર્યું છે, ત્યારે જૈન ધર્મ સ્કયંભૂ, નિઃકલંક, વીતરાગ, નિરૂપાધિક અને ચૈતન્યરૂપ છે, એમ ઇશ્વરની વ્યાખ્યા કરી ‘ઇશ્વર એ સૃષ્ટિ કર્તા છે’ એનું સમર્પક રીતે ખાંડન કર્યું છે. x x x પૂર્વકાલના જૈનધર્મની અસર ખુદધર્મ ઉપર થઈ હોય તો તે સ્વભાવિક છે, જૈન ધર્મના સિદ્ધાંતો ખીજા ધર્મ કરતાં અત્યંત બિજા છે અને તે સ્વતંત્ર છે. x x x

જનોના ચોવીશમા તીર્થંકર ભગવાન મહાવીર દેવ, જે વખતે અહંત શાસનનો પ્રચાર દુનિયામાં કરતા હતા ત્યારે ભગવાનનો તે શુદ્ધ ઉપદેશ અને દેવી આચરણ બોધ ખુદ ભગવાને પોતે મહાવીર દેવ માટે ધ-યોગાર ઠાઠપા છે. x x x જૈન તીર્થંકરો માટે આદરયુક્ત ઉદગાર શ્રુતિ, સ્મૃતિ અને

પુરાણોમાં દરેક સ્થળે જોવામાં આવે છે. જે વખતે નવમા તીર્થ કર ભગવાન સુવિધિનાથ જિનશાસનનું વર્ધન કરતા હતા. તે વખતે-હિંસાત્મક વેદ, શાંત્રીદય ઋષિ, ચાન્નવલ્કય અને પીપ્પલાદિ ઋષિ મુનિઓએ રચ્યા. તત્પૂર્વે જન ધર્મના આગમો વિદ્યમાન હતાં, એ ઉપરથી સ્પષ્ટ થાય છે કે વેદ અપૌરુષેય નથી, માટે જૈનો નાસ્તિક નથી. x x x જૈન લોક મહા વિદ્વાન, પરાક્રમી અને તપસ્વી હતા. આજે તેમની લોક સંખ્યા બહુ ઓછી છે પરંતુ આજે દુનિયા ભરમાં તેમનો અહિંસા ધર્મ વિજયી અને અમર થયો છે. માટે દરેક વિદ્વાને જૈન ધર્મનો સૂક્ષ્મ અભ્યાસ કરવો જરૂરી છે. x x x

આત્મ તત્ત્વ ઉપર પરમ આહત જૈનો જેટલી-એક નિષ્ટા, તત્ત્વજ્ઞાન અને વ્યવહારમાં ખીજા ધર્મ પ્રવર્તકોએ-કોઇકજ વખત ખતાવી હશે. આવી સ્થિતિમાં જૈનોને નિરીશ્વરવાદી અને નાસ્તિક કહેવા, એના જેવી સત્યવચ્ચતા અને અજ્ઞાન ખીજું નહિ હોય. જૈનો આધિભૌતિક અને પશુબળ ઉપર વિશ્વાસ છે, તેજ ખરેખરા નાસ્તિક અને નિરીશ્વરવાદી છે.

આત્માનું અસ્તિત્વ જોયો માને છે, અને ભૌતિક વિષયથી પર એક અધ્યાત્મ વિષયને જોયો મહત્વપૂર્ણ સમજે છે, તેજ ખરો આસ્તિક છે.

વેદોનું અપૌરુષેયત્વ, ઇશ્વરનું સૃષ્ટિ કર્તાત્વ, જીવત્ત્વોનું ઇશ્વરાધીનત્વ, સામાન્ય નીતિ વિરુદ્ધ ક્રિયા કરી, જોયો આત્મવિકાસ થશે એમ માને છે, આ બધી ભ્રમિક કલ્પનાઓ હૃદયમાં ધારણ કરવી, એ મિથ્યાત્વનાં લક્ષણો છે. મિથ્યાત્વ નિરસન અને સત્યકત્વ પ્રકલ્પ એ જૈનધર્મની વિશિષ્ટતા છે. તમામ દુરાશ્રદ્ધ ઇાહીને સત્યનો સ્વીકાર કરવો, એના જેવો ખીજો શુભ દુનીયામાં કયો છે? આ શુભના અભાવેજ અશાન્તિ અને કલહ ફેલાયો છે. જૈન ધર્મ એ વિશ્વધર્મ થવાને લાયક છે x x x જૈન તત્ત્વજ્ઞાન જે પ્રમાણે શુદ્ધ અને નિષ્કલંક છે, તેમ જૈનોનો આચાર ધર્મ પણ શુદ્ધ છે. જૈનધર્મમાં તત્ત્વજ્ઞાન નથી એમ માનનાર અજ્ઞાની છે, જૈનધર્મનો જે ડંકો આ દુનીયા ભરમાં ગાજ રહ્યો છે તેનું કારણ જૈનોના દંભરહિત આચાર ધર્મનેજ આભારી છે, જેની આચારધર્મ સ્વેચ્છાનુકુળ નથી એજ તેની વિશિષ્ટતા છે. સમાજને ચિરકાલ ટકાવી રાખવા માટે હિંસાને અહિંસા અને અસત્યને સત્ય કહેવા જૈનધર્મ કોઇ કાળેતેયાર નથી. પણ જોયો તેમ કરે છે તેઓ મિથ્યાત્વી છે. આ મિથ્યાત્વથીજ પાખંડ વધી પડ્યું છે, આ મિથ્યાત્વનો નાશ કરવો એ જૈનધર્મનું શિક્ષણ છે, દરેક આત્માને શુદ્ધ બનાવવા માટે- જૈન ધર્મ આદેશ આપે અને સ્પષ્ટ માર્ગ ખતાવે, પછી સહ્યે અનુયાયી ઓછા રહેવા પામે પરંતુ બૂલથી પણ તેઓ આત્મબળની વૃદ્ધિ માટે પશુબળની આવશ્યકતા નહિ ખતાવે.

‘આત્મબળની અને પાશવી બળની એકતા નજ થઈ શકે, કારણ ઇશ્વર અને ચેતનના માર્ગ ભુદા છે.

જૈનાચાર્યોએ સ્વેચ્છાનુકૂળ ધર્મ ન બતાવતાં-સમ્યક્ત્વ ધર્મ હુનીયાને બતાવ્યો, એ જૈનોની સત્યનિષ્ઠા અપૂર્વ છે. આદ્ય તિર્થંકરોએ જે શાશ્વત ધર્મ પ્રતિપાદન કર્યો હતો, તેજ ધર્મ દરેક તિર્થંકર, સિદ્ધ, આચાર્ય, ઉપાધ્યાય અને સુનિગણ આજે પણ ઉપદેશી રહ્યા છે.”

શ્રીયુત બીડે મહાશયના મહંતાપૂર્ણ લેખનો તો મેં માત્ર સારાશજ અત્રે રજુ કર્યો છે. છતાં વાચકો જોઈ શકશે કે તેમની અભ્યાસ દ્રષ્ટિ અતિ નિર્મળ, નિષ્પક્ષપાત, અને કોઈપણ પ્રકારના બહેમ વિનાની છે, જે જૈનધર્મનું અનુપમ રહસ્ય તેના અનુયાયીઓ પણ બહુ જોછા પ્રમાણમાં સમજતા હશે, તે રહસ્યની તેઓ ઝાંખી કરી સકયા છે. ખરેખર જૈનધર્મ એ વિશ્વધર્મ થવાને સંપૂર્ણ યોગ્ય છે, માત્ર તેના અનુયાયીઓમાં, પ્રચારકોમાં, તેટલુજ બળ સામર્થ્ય અને શ્રદ્ધાં હોવી જોઈએ. જૈનમિદ્ધાતો પણ અજર અમર રહેવાનેજ સર્જ્યાં છે. માત્ર તેનું સંશોધન કરનાર, રહસ્યપ્રબોધનાર, પુરૂષોનીજ આજે જોટ પડી છે. પરમાત્મા શ્રી મહાવીર, જૈનધર્મને વિશ્વધર્મ રૂપે ‘વિશ્વમાં પ્રકાશમાન કરે એજ એક માત્ર પ્રાર્થના છે.

॥ જૈનયુગ પુસ્તક ૨ અંક ૭, ૮ કાગળ ચૈત્ર. ૧૯૮૩

શ્રી મહાવીર જન્મોત્સવ ખાસ અંક પૃ. ૩૮૩ થી.

(લેખ દશમે)

વર્ધમાન રવામીની વ્યવહાર્યતા.

(લેખક લક્ષ્મણ રઘુનાથ બિડે ૨૯૭ શનીવાર પુના)

સિદ્ધ સંપૂર્ણ મવ્યાયેસિદ્ધેઃ કારણમુક્તમં ।

પ્રશસ્ત દર્શન જ્ઞાન ચારિત્ર પ્રતિપાદનં ॥

સુરેન્દ્ર મુકુટાન્નિઘ્ન પાદ પદ્ય મુકેતરં ।

પ્રણમામિ મહાવીરં લોક ત્રિતય મંગલં ॥

જિન શાસનની શુદ્ધતા આજે હરકોઈ સ્વીકારે છે, પણ આ શાસન વ્યવહારમાં આચરી શકાય એવું નથી, એમ એક બીજા-પ્રકારના આરોપ ઠેટલાક પુદ્ધિવાદીઓ હવે આગળ મૂકવા લાગ્યા છે. ખરું જોનાં જિનશાસન અબાધ્ય

છે જોજ આક્ષેપમાં પણ સિદ્ધ થાય છે, કેમકે આક્ષેપજ એવો છે કે જે ધીજા તાવના આક્ષેપો ન હોય ત્યારે મૂકાય છે. જો જિનશાસનની શ્રેષ્ઠતા સ્વીકારીએ છીએ તો તે અવ્યવહાર્ય છે એમ કહેવું આ એક જાતની આક્ષેપકની પોતાની નજાણ છે, ન કે શાસનની કાંઈક ત્રુટી. શાસનને અવ્યવહાર્ય વિશેષણ લગાડી ચાલુશ અવહારી કે પ્રપંચી લોકો-પોતાની નજાણ કાંકવા માગે તો તેઓ તેમ ભલે કહે, પણ તેનાથી શાસન કાંઈ દૂષિત થતું નથી વળી અવ્યવહાર્ય પણ શા માટે કહેવું? શું આ શાસન અસ્વાભાવિક છે કે, આવરણમાં ન લાવી શકાય એમ છે? જિનશાસન તો તેવું નથી, કેમકે અનંતાનંત તીર્થંકરોએ, સિદ્ધોએ, આચાર્યોએ, ઉપાધ્યાઓએ, કે નિર્મથ સાધુઓએ, આ શાસનની અસામર્થ્ય આચાર પાત્રી બતાવ્યો છે, જ્યાં સુધી એક પણ વ્યક્તિ જે દામ કરી બતાવી શકે છે, ત્યાંસુધી તે કામને અવ્યવહાર્ય ન કહી શકાય, જન સામાન્યનો જે વ્યવહાર છે તેનાથી બીજોજ માર્ગ જિન શાસન ઉપદેશે છે, તેથી ભલે તે કહણ હોય, કે લોક રૂચિને વિરુદ્ધ હોય, પણ અવ્યવહાર્ય તો કહી પણ ન કહી શકાય.

કહણ કામને અવ્યવહાર્ય કહેવું એ એક જાતનું દૌર્ગંધ્ય છે પણ વ્યવહારી લોકોએ એવો પ્રપંચ રચ્યો છે કે, તેમાં એ દૌર્ગંધ્યનાં દુર્ગુણને સદ્ગુણનું રૂપ આપ્યું છે, જ્યારે વ્યવહારી લોકો કોઈ દામને અવ્યવહાર્ય કહે છે ત્યારે તેઓ પોતે મુત્સદી કહેવડાવવા માગે છે અને આ દામને હંલકું લેખવા માગે છે.

મહાવીર પ્રભુ, કે ગૌતમ બુદ્ધથી, નેપોલીયન, રુડિન, ટાલસ્ટાય અને મહાત્મા ગાંધી જેવા પુરુષાર્થના હિમાયતી આજસુધી જેવા થયા છે. તેઓના વિષયમાં પ્રપંચી લોકોએ અવ્યવહાર્યતાનું જાણ વચી, પોતાની નજાણને સાફે ઉપ આપવાની કોશીશ કરી છે. તેઓના એવા પ્રપંચથી અસ્પષ્ટ લોકો કળાઈ જાય છે, અને પુરુષાર્થ બતાવવું છોડી દે છે. પોતાને માટે સાધ્ય હોય એવી વાત પણ અસાધ્ય સમજે તેથી તેઓ પ્રયત્નજ કરતા નથી, અને આત્મનાશ ખોડી લે છે.

વીર શાસનના વિષયમાં પણ એવોજ જનાવ જાન્યો છે. ગૌતમ બુદ્ધે પોતાનો મધ્યમ માર્ગ લોકોને ઉપદેશી નિગમંથ નાતપુતનો માર્ગ અસામાન્ય છે એમ કહ્યું, તો વંદિકોએ લોકાભિરૂચીને અનુકુળ એવો માર્ગ બતાવી, નિગમંથ સિદ્ધોનો માર્ગ અવ્યવહાર્ય છે એમ કહી દીધું. પણ અમે તો જાણીએ છીએ કે નાતપુતનો માર્ગ પણ ઘણાએ આવરી બતાવ્યો છે, અને આ માર્ગનું અનુસ-

રણુ કર્યા વગર મોક્ષેચ્છુ લોકોને છુટકોજ નથી. વીરશાસન આત્મસિદ્ધિના સીધા માર્ગ બતાવે છે, પુદ્ગલ પરમાણુઓના સંબંધથી-બંધ પામેલાઓને આ બંધ વધે એવો માર્ગ બતાવ્યાથી કેંઈનું ન વળે, આ બંધની નિર્જરા કરવાનોજ માર્ગ બતાવવાનો રહેયો, અને એવો જોનો હેતુજ હોઈ શકે એમ છે. જડ ચેતન બાને સ્વભાવથી ભિન્ન હોવાથી તેમના માર્ગો પણ ભિન્ન છે. આ બેમાં કદી પણ તરતોડ થઈ શકે એમ નથી.

વર્ધમાન સ્વામીએ જિનશાસન પોતે આચરી, તે વ્યવહાર્ય છે, એમ બતાવી આપ્યું છે. પ્રભુ બાલપણથીજ ત્રિજ્ઞાનધારી હતા. પણ પૂર્વભાવોમાં તેઓશ્રોએ તે માટે પ્રયત્ન પણ ઘણા કરેલા હતા. સાપ કરડે, બધંતર દેવતાઓ બાપા કરે, તો પણ પ્રભુ સમજાવ રાખતા હતા, એવો પુરૂષાર્થ અનંતવીર્યના સિવાય થઈ શકે એમ નથી. મહાવીર પ્રભુ જ્યારે બે વર્ષના યુવક હતા ત્યારે ગૌતમ બુદ્ધ તપશ્વર્યા છોડી મધ્યમ માર્ગનો ઉપદેશ આપતો કરતો હતો અને તેમણે ઘણા લોકોને બિહુની દીક્ષા આપી. પણ મહાવીર પ્રભુ પોતાનું શ્રાવક તત્વ છોડી બુદ્ધની પાછળ નથી દોડયા, તેઓશ્રી બાવના પ્રધાન ન હતા. સારાસાર વિવેકી ને વ્યવહાર્ય હતા. જ્યારે ચોતરફ ખળભળાટ હોય ત્યારે પણ પોતાના મત ઉપર અડગ રહેવું એ એક સુવકને માટે દેટલું બધું કઠણ છે તે સૌ લોક જાણે છે. મહાવીર પ્રભુએ તો છ વરસની ઉંમર સુધી ઘેર રહી માતાપિતા કે બન્ધુ જેવા વડીલોની સેવા કરતા કરતા ધર્માચરણ કરેલું અને યોગ્ય લાગતાં દીક્ષા લીધેલી, તેઓશ્રી પરિસ્થિતિના દાક્ષ ન હતા. પણ અઠાળની પરિસ્થિતિને પ્રભુએ ઠાસ બનાવી હતી એમ નહોત તો બીજાની જેમ પ્રભુ પણ બિહુ બનત. બીજા સુવકોની માફક તેઓશ્રી પણ શિકાર રમત, કે વિખયોપસોગમાં લીન થાત, પણ અનંતવીર્યશાળી પ્રભુના આગળ એક વિશેષ દાર્થ (Missiōna) હતું અને તેની સિદ્ધિને માટેજ તેઓશ્રી કેશિય કરતા હતા, દીક્ષા લીધા થઈ બારહ વર્ષ સુધી પ્રભુએ એવી ધનધોર તપશ્વર્યા આચરી કે તેના પ્રભાવથી પ્રભુને કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત થયું. મહંમદ પેંગમર, ઇશુ ખ્રિસ્ત, કૃષ્ણ હતા તેમાં કોઈ પણ ધર્મસંસ્થાપક જેટલું કઠણ તપ આચરેલું ન હતું અને જે તપ ગૌતમ બુદ્ધ પણ અડધું છોડી દીધું હતું, તેટલું સામાન્ય તપ મહાવીર પ્રભુએ આચરેલું હતું, એટલુંજ નહિ પણ કોઈ પણ બીજા તીર્થંકરે શ્રી વીર નિગ્ગન્ય તપસ્વીના જેટલું કઠણ તપ આચરેલું ન હતું.

કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત થયા પછી પણ-મુનિજન આચરતાં આચરતાં પ્રભુ વિકાર કરતા હતા, અને જાગ્ય જીવોને દેશના આપતા હતા, આ દેશના એવી

ભાષામાં પ્રભુ આપતા કે જે કોઈ પણ ગતિનો જીવ સમજી શકે. આ ભાષા આત્માની ભાષા હતી, ન કોઈ પર્યાયની કે પ્રદેશની, એવી આ ભાષા તિર્યંચ પણ સમજી શકતા હતા, પ્રપંચી લોક આ વાતને ભલે ન સમજી શકે પણ તે તદ્દન માત્ર અશક્ય નથી. મહાવીર સ્વામી નિર્વેર હતા એટલે તેઓશ્રીની પાસે જીવગણ નૈસર્ગિક વૈર પણ ભૂલી જતા હતા. પ્રેમગણથી એમ ચતુર હતા. સંસ્કૃત વિગેરેમાં ભયથી જે બને છે તે પ્રેમથી શા માટે ન બને ? એમાં અશક્ય જેવું કાંઈ પણ લાગતું નથી.

એવી રીતે મહાવીર પ્રભુ પોતે બાહ્ય વિવેકીને વ્યવહારી હોવાને લીધે તેઓશ્રીનો ઉપદેશ, પણ શુદ્ધ વ્યવહાર્ય રહેતો હતો. જે ધર્માચરણ કરશે તેમને ઇશ્વર સાડે દ્વંષ આપશે ને જે ભુરાઈથી વર્તશે તેમના ઉપર ઇશ્વર નારાજ થશે, એવા ભાવનાપૂર્ણ પણ વિવેકહીન વચનો, પ્રભુએ કહી પાડ્યાં કહ્યાં નથી તમે ધર્માચરણ કરશો તો બહુ સાડે દ્વંષ મળશેજ. ઇશ્વરની કૃપા અવકૃપાનો કથો પણ સંબંધ તેથી રહેતો નથી. ભલા રાજા યવું કે નારાજ યવું વીતરાગ ઇશ્વરને કેમ સંભવે ? એ વાત અવ્યવહાર્ય છે. વીતરાગને નિરૂપાધિક ઇશ્વરને કતુલ કે ઉપધિ નથી. એવી વિવેક પૂર્ણવૃત્તિ મહાવીર પ્રભુની છે.

એકાંતમત અવ્યવહાર્ય હોય છે. પ્રભુએ અપેક્ષાયુક્ત અનેકાંતમત ઉપદેશ્યું છે. કાંઈ પણ વિધાન કોઈ એક અપેક્ષાથીજ સત્ય હોય છે. નહિં કે સદાય સત્ય રહે છે. બીજા મતોપદેશકોની આ ભુક્ત પ્રભુના શાસનમાં નથી એટલે સ્વાદવાદ વિવેક પૂર્ણરીતે વ્યવહાર્ય છે.

હિંસાદિ પાપ કર્મો પણ પુણ્ય કર્મોપાર્જન કરે છે. એમ વિવેક હીનનું અવ્યવહાર્ય વચન કેટલાક મતોપદેશકોનું છે. વીર પ્રભુએ સમ્યક્ ધર્મ ઉપદેશ્યો. જેમાં જરા પણ કિંક્રીય નથી.

મારી પૂજા કરો કે મારા શરણ આવો, એટલે તમારું કલ્યાણ થશે. હું દેવપુત્ર છું, દેવહૃત છું, એવાં અવિવેક વચનો પ્રભુએ કહ્યાં નથી સમ્યક્ ધર્મનું આચરણ કરો તમારો આત્મા ઉન્નત થશે. એમ ન કરો તો ભવમાંજ ડુબતા રહેશો. તમારી સુકિત બીજા ઉપર અવલગિત નથી. તમારું સાડે અને નહાર તમારા હાથમાંજ છે, એવું સત્યવચન મહાવીર પ્રભુએ કહ્યું છે. પ્રભુએ પ્રપંચ કર્યો નથી કે કાંઈપણ બોલી લોકોને ઉરડેયો નથી, જે કાંઈ સર્વ બાહ્યથી સત્ય અને નિરાપાધ્ય હતા તે તેઓશ્રીએ ઉપદેશ્યું. એવો આત્મમાર્ગ ઉપદેશથી ધ્યાનમાં ન આવે એવો હોવાથી પોતે આચરી ખરેખર વ્યવહાર્ય છે એમ ગતાવ્યે. એનાથી વ્યવહારી બીજા કોણ છે ? ને વીરશાસનથી પણ વિવેકપૂર્ણ

શાસન બીજું કયું છે? એવા શાસનને અવ્યવહાર્ય કહેવું, પોતાની મુક્તિ અને નબળાઈ બતાવવા જેવું છે. આમાન્ય લોકો પુદ્ગલાનંદમાંજ મગ્ન હોય અને તેમને આત્માનંદની વાત ન રૂચે તેથી આત્માનંદ જેવી કંઈ સ્થિતિ નથીજ એમ ને કહી શકાય.

પ્રયત્નથી આ સ્થિતિ પ્રાપ્ત થાય એમ છે. પ્રયત્ન કરવાવાળા એણે હોય છે, તેથી આ શાસન અવ્યવહાર્ય નથી થતું.

વીરશાસન સંપૂર્ણ રીતે વ્યવહાર્ય છે, નિષ્કલંક, નિરાશાધ્ય છે, સર્વને માટે મુસાધ્ય છે. એવા શાસનને જ્ય ધાઓ. “વર્ધતાં જિનશાસનં”

॥ ઋગ્વેદ મંડલ ૧ લા ના ત્રિવિક્રમ વિષ્ણુ ॥

હિંદુ. દેવો. પૃ. ૧૪૩ ધી. કમલાશંકરભાઈએ-ઋગ્ ૦ મં, ૧ લાની અને ૭ માની મળીને ત્રિવિક્રમ વિષ્ણુની ઋચા ૮ નો સામણુ ભાષ્યથી કરી બતાવેલો અર્થ.

હે નરો? વિષ્ણુનાં વ્યાપનશીલ દેવતાં હું વીર કર્મો ધણા જલદી કરું છું જે વિષ્ણુએ પૃથ્વી સંગંધી રંજનાત્મક, ક્ષિતિ આદિ ત્રણ લોકના અભિમાની અગ્નિ, વાયુ ને આદિત્ય દિવ રજતું વિશેષ નિર્માણ કર્યું. વળી જે વિષ્ણુએ ઉપર રહેલા અતિવિસ્તીર્ણ સાથે રહેલા ત્રણ લોકના આશ્રયમૂલ-અંતરિક્ષને આધાર તરીકે નિર્મ્યું, એટલે અંતરિક્ષમાં રહેલા ત્રણ લોકને પણ સન્ન્યાં અથવા જે વિષ્ણુએ પૃથ્વી સંગંધી રંજસ્ લોકો (રંજસ શબ્દ લોકવાચી છે એમ યાસ્ક કહે છે.) એટલે પૃથ્વીની નીચેના ત્રણ લોકો સન્ન્યાં. અને ઉપર રહેલા પુણ્યવાનના સહનિવાસને યોગ્ય, ભૂરાદિ સાત લોક સન્ન્યાં. શું કરતાં? ત્રણ પ્રકારે પોતે સર્જેલા લોકોપર વિવિધ રીતે પગ મૂકતાં, તે કારણથીજ મોટા-ઝોથી જેની કીર્તિ ગવાતી હતી એવા, અથવા અત્યંત જેની કીર્તિ ગવાતી હતી એવા વિષ્ણુએ સન્ન્યાં. (૧)

તે વિષ્ણુનું વીર્ય વડે સર્વથી સ્તવન કરાય છે, જેમ ભયંકર, કુત્સિત હિંસા વિગેરે કરનાર, પવંતાદિકમાં રહેનાર, શિંહનાં સર્વ વખાણ કરે છે. વિષ્ણુ પણ મૃગ-શત્રુઓનો શોધનાર, ભીમ ભયંકર, કુચર સર્વ ભૂમિમાં, ત્રણ લોકમાં રચનાર અને ગિરિની પેઠે ઉંચા લોકમાં રહેનાર, કે મંત્રાદિ વાળીને વિષે દમેશ રહેનાર, એવો વિષ્ણુ પોતાના માહમાથી વખાણાય છે જે વિષ્ણુનાં ત્રણ વિસ્તીર્ણ પગલામાં સર્વભુવનો વસે છે. (૨)

અમારાં કૃત્ય આદિથી ઉત્પન્ન થયેલું મોટું જલવાન સ્તોત્ર અથવા અમારું મનનીય ગળ વિષ્ણુ પાસે બાજો. કેવાની પાસે? વાળીને વિષે કે ઉન્નત પ્રદેશમાં

રહેનાર, બહુથી જેની સ્તુતિ કરાય છે, કામોના જે વર્ષનાર-પૂરનાર છે તેની પાસે, વળી જે વિષ્ણુએ, આ પ્રસિદ્ધ દરથમાન દીર્ઘ-અતિ વિસ્તૃત, નિયમ સાથે રહેનાર ત્રણ લોકને એકસાથે અદ્વિતીય હોઇ, ત્રણ, પગલાં વડે વિશેષ માખ્યા. (૩)

જે-વિષ્ણુના મધુર, દિવ્ય અમૃત વડે પૂર્ણ, ત્રણ પગલાં અશ્ય થતા અન્નવડે તેને આશ્રયે રહેલા પુરુષોને તૃપ્ત કરે છે. જેભ્રેજ, પૃથ્વી, અંતરિક્ષ, અને સર્વભૂતભૂત ચૌદ લોક-અથવા તે પૃથ્વી એટલે તેની નીચેના અતલ, વિતલ આદિ સાત ભુવન, યુ એટલે તેની અંદરના, ભુવન વગેરે સાત ભુવન, એમ ચૌદ લોકને, વિશ્વ ભુવન એટલે તેમાં રહેનાર સર્વ લોકને, ત્રણ ધાતુને સમાહાર તે ત્રિધાતુ, પૃથ્વી, જળ, ને તેજસ્વ ત્રણ ધાતુઓ વિશિષ્ટ થાય તે પ્રમાણે ધારણ કર્યા, અથવા ત્રિધાતુ એટલે ત્રણ કાળ કે ત્રણ શુભ સાથે. (૪)

જે વિષ્ણુનું પ્રિયભૂત તે-સર્વથી સેવાય છે, મટે પ્રસિદ્ધ અંતરિક્ષ (પાંચ અંતરિક્ષનું નામ છે) એટલે અવિનશ્વર બ્રહ્મલોક હું વ્યાપું? જેસ્થાનમાં હેવને ઘોતમાન વિષ્ણુને યજ્ઞાદિથી પોતાના ઇચ્છતા નરો તૃપ્તિ અનુભવે છે. આત્મધિક સર્વ જગતને વ્યાપ્ત કરનાર વિષ્ણુના ઉત્કૃષ્ટ-નિરતિશય કેવલ સુખાત્મક સ્થાનને વિષે મધુનો નિષ્પાંદ પ્રવાહ ચાલે છે. આ પ્રમાણે ખરખર તે સર્વનો બંધુ છે. (હિંદુ. દેવો. પૃ. ૧૪૩-મં ૧ અં ૨૧ સૂં ૧૫૪ સાય. ભાષ્ય ના આધારે શવં કમળાશંકર પ્રાણશંકરે કરેલું ભાષાંતર ભુવો.)

ત્રિવિક્રમવિષ્ણુની પાંચે જગતોનો હુકમાં અર્થ

૧ વિષ્ણુએ-ત્રણ લોકના અભિમાની અગ્નિ, વાયુ ને આદિત્યનું વિશેષ નિર્માણ કર્યું. જેને ત્રણ લોકના આશ્રયભૂત અંતરિક્ષને આધાર તરીકે નિમ્નુ, એટલે તેમાં રહેલા ત્રણ લોકને સર્જ્યા, અથવા પૃથ્વી નીચેના સાત લોક સર્જ્યા. અને ઉપર પુણ્યવાન યોગ્ય સાત લોક સર્જ્યા. શું કરતા તે સર્જેલા? લોકોપર પગ મુકતાં સર્જ્યા. ૧

૨ તે વિષ્ણુનું સ્તવન કરાય છે. જેમ ભયંકર, હિંસક સિંહનાં સર્વ વખાણ કરે છે, તેમ વિષ્ણુ પણ મૃગ શત્રુઓને શોધનાર, ત્રણ લોકનો રચનાર, ઉચ્ચા લોકમા કે વાણીવિષે રહેનાર વખાણાય છે. ૨

૩ અમાસ કૃત્યથી ઉત્પન્ન સ્તોત્ર વિષ્ણુ પસે જાગે. તે કેવાકે વાણીવિષે કે ઉચ્ચા પ્રદેશમાં રહેનાર, કામોનો પૂરનાર તેનીપાસે. જે એકલા વિષ્ણુએ ત્રણ લોકને ત્રણ પગવડે માખ્યા. ૩

૪ વિષ્ણુનાં ત્રણ પગલાં અન્ન વડે પુરૂષોને તૃપ્ત કરે છે. પૃથ્વીની નીચેના સાત લોક, દુનિ અંદરના સાત ભુવન, એમ ૧૪ લોક, તેમાં રહેનારા સર્વલોકને અને પૃથ્વી જળ, ને તેજ રૂપ ત્રણ ધારણ કર્યા. ૪

૫ એ વિષ્ણુનું ગ્રહલોક હું વ્યાપુ? જે સ્થાનમાં યજ્ઞદિધિ નરો તૃપ્તિ અનુભવે છે. વિષ્ણુના સુખાત્મક સ્થાનમાં મધુનો પ્રવાહ ચાલે છે. તે મર્વનો ણંધુ છે. ૫

પુનઃ હિંદુ. દેવો. પૃ. ૧૪૪ની ટીપમાં મં ૦ ૭ અ ૦ ૬ સૂ ૦ ૯૯ થી. સાય. ભાષ્ય. એજ ભાષાંતરકાર લખે છે કે:—

“ માત્રા એટલે માપથી પર એવા શરીર વડે વર્ધમાન હે વિષ્ણો? તારા મહિમાને તેઓ વ્યાપતા નથી, ત્રૈવિક્રમ સમયે જે તારું મહાત્મ્ય તે કોઈ બાણવા સમર્થ નથી. પૃથ્વીથી આરંભીને તારા-જાને લોક-પૃથ્વી ને અંતરિક્ષ અમે જાણીએ છીએ, ચતુર્થી જોઈએ છીએ, ણીચું જોઈ શકતા નથી. તૂં એ પરમ લોકને જાણે છે, તેથી તારો મહિમા કોઈથી વ્યાપી શકાતો નથી. (૧)

હે વિષ્ણો? જન્મતો પુરૂષ તારા મહિમાની દૂર સીમાને પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી. તેમજ જન્મેલો પુરૂષ પણ પ્રાપ્ત કરતો નથી. શો તે મહિમા છે તે કહે છે. દર્શનીય મોટા દુ લોકને તે ઉચો ટેકવ્યો છે તે નીચે ન પડે તેમ ટેકવ્યો છે. તેમજ પૃથ્વીની પૂર્વ દિશાને ધારણ કરી છે. એ ઉપલક્ષણ છે વિશેષ અર્થ સુચવનાર છે. અર્થાત્ સર્વ પ્રાણીને ને ભુવનોને ધારણ કર્યા છે. (૨) સાય ૦ ભાષ્ય, ભાષા ૦ કર્તા.

હે ઘાવા પૃથિવ્યો? પૃથ્વી ને અંતરિક્ષ? સ્તવન કરનાર મનુષ્યને આપવાની ઇચ્છાથી સુક્તા એવા તમે, અન્નવાળાં, અને સુંદર યવસ-ઘાસવાળાં થયાં છો. એ પ્રસિદ્ધ છે. વિષ્ણુએ પગ મુક્યો છે એટલે હે પૃથ્વી ને અંતરિક્ષ? તમેજ પહેલાં થયાં છો. હે વિષ્ણો? એ બન્નેને જગજગર ધારણ કરો, પૃથ્વીને ઊર્ધ્વ સુખે ને આકાશને અધોસુખે. વળી પૃથ્વીને સર્વત્ર રહેલા પર્વતોથી તમે ધારણ કરી છે, જેમ ચાલે નહી તેમ દંદ રાખી છે. પર્વતો એ વિષ્ણુના આત્મ સ્વરૂપ છે, વિષ્ણુ પર્વતોના અધિપતિ છે. એની શ્રુતિ છે. સાય ૦ ભાષ્ય, ભાષા ૦ કર્તા.

પ્રથમ ઋગ્વેદના પહેલા મંડલના ત્રિવિક્રમ વિષ્ણુ. સાયણ ભાષ્યનો અર્થ અને તેનો સાર બતાવ્યો.

હવે-ઋગ્વેદ સાતમા મંડલના વિષ્ણુનો સાર જીવો:—

૧ હે વિષ્ણો? ત્રૈવિક્રમ સમયનું તારું મહાત્મ્ય બાણવાને દોષ સમર્થ નથી.

તારા બન્ને લોક પૃથ્વીને અંતરિક્ષ એ બાણીએ છીએ, ચક્ષુથી જોઈએ છીએ. બીજી કાંઈ જોઈ શકતા નથી.

તેથી તારો મહિમા કોઈથી વ્યાપી શકાતો નથી. ૧

૨ હે વિષ્ણુ ! જન્મતો કે જન્મેલો પુરૂષ તારી મહિમાને પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી. તે મહિમા કહે છે,

ધું લોકને ઉઠ્યો, નીચે ન પડે તેમ ટેકવ્યો છે. તેમજ પૃથ્વીની પૂર્વ દિશાને ધારણ કરી છે. અર્થાત્ સર્વ પ્રાણીને ને જીવનોને ધારણ કર્યાં છે. ૨

૩ હે પૃથ્વીને અંતરિક્ષ ? મનુષ્યને આપવાની ઇચ્છાથી તમે અન્નવાળાં અને ઘાસવાળાં થયાં છો. વિષ્ણુએ પગ મુક્યો એટલે તમેજ પહેલાં થયાં છો. હે વિષ્ણુ ! પૃથ્વીને ઊર્ધ્વ મુખે અને આકાશને અધોમુખે બરાબર ધારણ કરો. તમે પૃથ્વીને પર્વતોથી દૃઢ રાખી છે. પર્વતો વિષ્ણુના આત્મ સ્વરૂપ છે. વિષ્ણુ તેમના અધિપતિ છે, એવી શ્રતિ છે. ૩

જૈનોના ૨૨ માં તીર્થંકરના પછી ૨૩ માં ઘણા લાંબાસમયે થયા. તે સર્વજ્ઞોના તત્વોની પ્રજ્ઞા તાજી પ્રકાશમાં આવતાં અજ્ઞાન પ્રજ્ઞને-પાતાના વશમાં રાખવા, વૈદિકોના હજારો પંડિતો સર્વજ્ઞોના સત્યમાર્ગને ન શોધતા, કેવળ પાતાના સ્વાર્થના માર્ગમાંજ લુપ્થ થયા. તે એવી રીતે કે-વેદોના અર્થ બીજા બાણી સકે નહીં તેવા હેતુથી પ્રથમ શ્રુતિઓના સ્વરોની જેમ કે-ઉદાત્ત, અનુદાત્ત અને સ્વરિત સંજ્ઞાઓ યોજવાની ખટપટમાં સેંકડો પંડિતો જોડાઈ ગયા હોય, કેટલાક યજ્ઞ યાગાદિકની સિધ્ધિ બતાવવા પ્રાર્થણા થોડી યોજના કરવા મંડી પડ્યા હોય. પણ તે થોડાજ વખતમાં નહીં જેવા થઈ પડવાથી કેટલાક વ્યાસાક પંડિતો સર્વજ્ઞના, વચનોમાંથી ભાંગ્યું ત્રુટ્યું ગ્રહણ કરી જ્ઞાનકાંડના નામથી ઉપનિષદો લખવા મંડી પડ્યા હોય, તેથી તે સમયમાં વૈદિકોમાં ભારી ગડમથલ થઈ રહેલી. તેથી તે પંડિતો-સત્યતાપર કે પરસ્પર ના વિરોધ ઉપર થોડો પણ ખ્યાલ રાખી શક્યા નથી. તે વાતો આજ કાલના બાહોશ પંડિતો સહજથી સમજી શક્યા છે તે તેમના લેખોથી આપણે પણ થોડું ઘણું જરૂર સમજી શક્યા છીએ.

પ્રથમ અંગે " વત્સવત્રથી ગીમાંસા " ના ખંડ પહેલામાં જૈન-વૈદિકની તુલના રૂપે-બ્રહ્માનો અને વિષ્ણુનો કાંઈક વિચાર વિસ્તારથી કરીને આવ્યા છીએ. અહીંતો પ્રાચીન ઋગ્વેદનાજ બ્રહ્મા-વિષ્ણુનો થોડો ઘણો વિચાર કરીને બતાવું તો અધોગ્ય કે પુનરુક્તિનો દોષ નહીં ગણાય ?

ઋગ્વેદ મંડલ ૧ લાની ઋચા ૫, અને ૭ માની ૩ ત્રિવિક્રમ વિષ્ણુના સંબંધની. અને ઋગ્વેદના દશામા મંડલના જગત્ સ્પષ્ટા બ્રહ્માની અનેક શ્રુતિઓના મેળથી કાંઇક દુઃકમાં વિચાર કરીને જતાવું છું.

૧ પ્રજાવાસ્થાનું. મં. ૧૦ મું. સૂ. ૧૨૯ મું. મંત્ર ૭ નું.

૨ હિરણ્યગર્ભ પ્રજાપતિનું. ઋગ્. મં. ૧૦ । સૂ. ૧૨૧ મું. મંત્ર ૧૦ નું.

૩ વિરાટ પુરુષનું. ઋ. ૧૦-૬૦ મંત્ર ૧૬ નું. આ ત્રણે મોટાં સૂક્તો-

ઋગ્ના ૧૦ માં મંડલમાં સ્પષ્ટા તરીકે મનાયલા, પ્રજાપતિનાજ નામનાં છે.

પ્રથમ પ્રજાપતિનો કાંઇક વિચાર કરીને જતાવું છું—સૃષ્ટિની આદિમાં પ્રજાપતિની પ્રેક્ષાથી ચાર ઋષિઓને ચારે વેદેની પ્રાપ્તિ, તેમા બધાએ પ્રકારનું જ્ઞાન ભર્યું છે. તે બાજુ ફેરવીને મંડુકોપનિષદ પ્રથમખંડના ચોથા મંત્રમાં કહ્યું છે કે—“બ્રહ્મવિત્ પુરુષો કહે છે કે વિદ્યા બે પ્રકારની છે. બ્રહ્મ મંબંધી વિદ્યા ‘પરા’ શ્રેષ્ઠ ગણાય છે. તથા વેદવિષે દર્શાવેલ વિદ્યા ‘અપરા’ ઉત્તરની ગણાય છે. (સુવો-એકા દશોપનિષદ્ છાંડાલાલ ભાષાંતરના પૃ. ૨૭ ની ટીપમાં)

ઋગ્ના ૧૦ મા-મંડલમાં-પ્રજાપતિનાં ત્રણ મોટાં સૂક્તોના સાચણ સાધ્યથી અર્થો જોતા, પ્રથમ થયા પછી આ બધી સૃષ્ટિના ઉત્પત્તિના આ પ્રજાપતિ છે.

વિરાટ સૂક્તમાં તો તે પ્રજાપતિને બધા બ્રહ્માંડથી વીટલાઈ દશાંશુલ વધીનેજ રહેલો જતાવ્યો છે.

આધુનિક શંકર સ્વામીએ અદ્વૈત મતનું સ્થાપન કરતાં તે પ્રજાપતિ-બ્રહ્માને બ્રહ્મલોકમાંથી તગેડી મૂકીને-જડ અને ચેતન રૂપથી આ દુનીયામાં વ્યાપી રહેલો જતાવીને અનાચારની સીમાજ લંઘાવી દીધી છે. એટલુંજ નહીં પણ જીવોના સ્વરૂપને ધારણ કરવાવાળા તે બ્રહ્માને ચોનાશી લાખ જીવોની યોનિયે માં વારંવાર જોયાં જાતાજ કરી દીધા છે. સ્વામી દયાનંદજીએ તો—વેદોના સર્વ ટીકાકારોને, બ્રાહ્મણ ગ્રંથોને અને ઉપનિષદાદિક બધાએ અંધકારોને બાજુપર ખસેડીને વેદોના નવીન અર્થો કરતાં યજુર્વેદગત વિરાટ સૂક્ત કે જે પ્રજાપતિના નામનું છે તેનો અર્થ કરનાં કહ્યું છે કે—આ પ્રજાપતિ વિરાટનું રૂપ ધરીને બધા લોકોને વીંટલાઇને, દશાંશુલ વધીને અને બધા લોકોના ઉપર સાત માત આવરેલો રૂપે થઈને રહેલો જતાવ્યો છે, સ્વામીજીએ આ નવીન પ્રકારનું જોત અર્થોમાંથી લઈ, તેમા ઉધી છત્તી કલ્પના કરી પોતાની માહુકારી બેઠી છે.

આતો આપણે ઋગ્ના ૧૦ મા મંડલના પ્રજાપતિનાં ત્રણ મોટાં સૂક્તોનો ૬૪ માં વિચાર કરીને જોયો.

હવે ઋગ્ના પહેલા અને આતમા મંડલની મળીને ૮ ઋચાના ત્રૈવિક્રમ વિષ્ણુને તપાસી જોઈએ—

આ ત્રૈવિક્રમ વિષ્ણુની ૮ ઋચાઓ ઉદાત્તાદિક સ્વરોથી શ્રૃંગારેલી આડંબરવાલી છે, પણ તે આ અવતારો ધારણ કરવાવાલા વિષ્ણુથી જુદી છે.

જૈન ઇતિહાસમાં આ ત્રૈવિક્રમવિષ્ણુનો ઇતિહાસ નીચે પ્રમાણે છે—જૈનાના ૨૦ મા તીર્થંકરના સમયે, ૬ મા મહાપદ્મ ચકવર્તી હતા, તેમની પાસે રહેલા નમુચિ પ્રાદ્યણ કે જેનું બીજુ નામ બલ હતું તે ચકવર્તીથી વર મેળવીને છએ ખંડના રાજ્યનો માલક બન્યો હતો. કેટલક સમયે જૈનાચાર્યથી પરાજિત થએલો આ અધિકાર મેળવીને જૈન સાધુઓનો ધાત વિચારેલો. પણ ચકવર્તીના મોટાભાઈ દીક્ષિત વિષ્ણુ કુમાર રાજર્ષિ અનેક લળિષ સંપન્ન હતા. તેમણે કેઈ દ્વર પ્રદેશમાંથી આવીને કહ્યું કે સાધુઓના સાથે વૈર રાખવું યોગ્ય નથી, એમ ઘણો સમજાવ્યો પણ એકનો બે ના થયો છેવટે એટલું કહ્યું કે જા તું માન્ય છે તેથી માડા ત્રણ પગલાં જમીન તને આપું છું, પણ બીજાઓને રહેવા નહી દઉં. રાજર્ષિ સમજ્યા કે આતો સાધુઓનો ધાતજ વાંછે છે, આ વિષ્ણુકુમાર રાજર્ષિએ પોતાની લળિષથી મેરૂ પર્વત જેટલું શરીર બનાવી ત્રણ પગલાથી છએ ખંડ માપીને અડધું પગલું તેના માથા ઉપર મૂટીને રચાતલમાં ખોસી દાડ્યો આ કથા તત્ત્વત્રયી ખંડ પહેલાના પૃ. ૨૫૬ થી જુવો. આ વાર્તા ઋગ્ના પહેલા અને ૭ મા મંડલમાં તેની ઋચાઓ કયા કાળમાં ઘૂસી અને કેવી રીતે ઘૂસી તેનો વિચારતો ઇતિહાસજ્ઞોએ કરવાનો છે.

કારણ કે અવતારો ધારણ કરનાર વિષ્ણુના સંળપે, પ્રથમના ખંડમાં જૈન-વૈદિકની તુલના રૂપના ઘણા લેખો લખીને બતાવ્યા છે. તેમજ પુત્રીના-પતિ-પ્રજાપતિ પ્રદ્યાતરીકે બધા વૈદિકના ગ્રંથોમાં ઘુસાડી દીધેલા છે, તેનો પણ વિચાર તો કરીનેજ આવેલા છીએ. ઋગ્ના ૧૦ મા મંડલમાં-યજુ પુરૂષના નામથી, તેમજ પ્રજાપતિના નામથી, નવીન રૂપથી ઘુસેલા તો-મણિલાલ નભુભાઈ દ્વિવેદીઆદિ પંડિતોને પણ જજ્ઞાઈજ આવેલા છે.

પુરાણોમાં લખાયેલા અનેક જગતના કર્તાઓનો અનાદર તો સાધારણ લોકોએ પણ કરેલો છે. માત્ર વેદોમાં પણ અનેક જગત કર્તા લખાયા છે એવી લોકોને માહિતી નહી હોવાયો કાંઈ બોલ્યા નથી.

હે વિષ્ણુ ? તારું મહાત્મ્ય કોઈ જાણી શકતો નથી. માત્ર પૃથ્વીને અંતરિક્ષ આ બેજ ચક્રથી જોઈ શકાય છે. આ લગણુજ યોગ્ય નથી. કેટલાક અધ્યાત્મિક વિચારો જેમકે—મુક્તિ, જીવોના, તેમના પુણ્ય પાપના સંધે ગથી ૮૪ લાખ જીવોની યોનિમાં બટકવાના, તેમજ ૮૪ લાખ જીવોની યોનિયોના વિચારો સર્વજ્ઞો વિના જોઈ શકી શકે તેવા છે. વૈદિકોમાં સર્વજ્ઞોના મુક્તિથી ઈન્કાર કરવામાં આવેલો છે, તેથી જ આ સ્તુતિકારે લખી બતાવ્યું છે કે—જન્મતો કે જન્મેલો પુણ્ય તો મહિમા જાણી શકતો નથી. પરંતુ જન્મેલો પુણ્ય સર્વજ્ઞ થઈ બતાવે તો તે વસ્તુઓ સત્ય સ્વરૂપની હોઈ શકે છે, પણ જોનારોની લગેલી સત્ય સ્વરૂપની હોઈ શકતી જ નથી.

વળી લખ્યું છે કે—યુ લોક નીચે ન પડે તેમ તે ટેકવ્યો છે. આ અનાદિના 'યુ' લોકને ટેકવવાને વિષ્ણુ કયા કાળમાં આવેલો ? દશમાં મંડલમાં તો બ્રહ્મા લોકને વીંટલાઈને રહેલા પ્રજાપતિ-બ્રહ્મા બતાવ્યા છે. આ બેમાંની કયી વાત સાચી ?

પૂર્વદિશા શેમાં ગરકતી પૃથ્વીએ ધારણ કરી ? આ લેખકો કેટલા બ્રાહ્મણોના હશે ?

વળી—પૃથ્વી—અંતરિક્ષને કહ્યું છે કે—સ્તવન કરનારને આપવાની ઈચ્છા થી તમે અન્ન-ધાત્રવાળાં થયાં છો. આ બાબને જ ૮ પદાર્થની પાસે આવા પ્રકારની પ્રાધના કરનાર કેવા પ્રકારના જ્ઞાનવાળો હશે ?

વળી સ્તુતિકારે કહ્યું છે કે—વિષ્ણુએ પગ મૂક્યો એટલે જ તમે પહેલાં થયાં છો.

વિષ્ણુએ કયા કાળમાં અને કયાંથી આવીને પગ મૂક્યો કે જેથી પૃથ્વીને આકાશજ પહેલાં ચર્ચ પડ્યાં ?

વળી સ્તુતિકારે કહે છે કે—પૃથ્વી—આકાશને બરાબર ધારણ કરે. વળી કહે છે કે—પૃથ્વીને તો તમે પર્વતોથી ધારણ કરી છે, પર્વતો તમારા આત્મમૂલ છે. તમે તેમના અધિપતિ છો.

વિચાર કરી જોતાં—કોઈ નીચાના ચક્રમાં—પૃથ્વીને નીચે જતી, અને આકાશને પોતાના પર પડનાની, સાંતિથી જોતતાં પાછો વળકે વાળ્યો હોય ૬ પૃથ્વીને તો તમે પર્વતોથી ધારણ કરી છે, પર્વતો તમારા આત્મમૂલ છે એમ સમાધાન કરી લીધું હોય ?

આ આપણા ભરતખંડનો ચોડાજ સમય માલક જની સાધુઓનો ઘાત વાંછનાર એવા નમુચિ પ્રાદ્ધણનો ગર્વ દૂર કરનાર વિષ્ણુ કુમાર રાજપિ (આ-આલતા વિષ્ણુથી જુદા) ૨૦ માં તીર્થ કરના સમયમાં થયા છે.

તે વાત કર્ત્રિમ અવતાર ધારણ કરનાર વિષ્ણુની સાથે જોડાઈ, તે વિષ્ણુ ગીતામાં યુગયુગમાં અવતાર ધારણ કરતા લખાયા, પુરાણોમાં ૨૪ અને ૧૦ અવતાર ધારણ કરતા લખાયા તો ખરા પણ દૈત્ય-દાનવોનો નારવાર માર જાળને નાશ ભાગ કરતા પણ લખાયા છે.

તે વિષ્ણુ ઋગ્વેદના ૧ લા, અને ૭ માં મંડલમાં ત્રણે લોકને ઉત્પન્ન કરી, તેમાં કુદકા અને ભુસકા મારવાવાળા ન જાણે કયા અધકારમાં લખાયા? વિચારવાની ભક્ષામણ કહે છે. પણ સાથમાં એટલું તો કહું છું કે-વૈદિકના પંડિતોએ સર્વજ્ઞાના તત્ત્વોને અને સર્વજ્ઞાના ઇતિહાસને લઈ તેમાં ઉંધી છત્તી કલ્પનાઓ કરી. કોઈમાં અધિક લખ્યું, તો કોઈમાં ન્યૂનતા કરી મરજીમાં આવે તેમ ચિત્રી પોતાનો વૈદિકધર્મ દ્વિપત ઉભો કરેલો છે. પણ તેમાં કોઈ સર્વજ્ઞ તો થએલોજ નથી માત્ર અક્ષરોના પંડિતોએ કાળા ચક્ષરોને કુટી મારેલા છે.

આ વૈદિકોનું અનુકરણ કરનારા બીજા ગ્રંથોએ મતવાળાઓએ પોત પોતાના ઇશ્વરોને જગત્ના ઉત્પન્ન કરવાવાળા કલ્પી લીધેલા માલમ પડે છે. વૈદિકના પંડિતોથી કુનીયાનો કેઈ મોટો સુધારો થયો હોય એમ કાંઈ જણાતું નથી પણ કાંઈક ઊગાડોજ થએલો માલમ પડશે. આ વાત સત્ય હૃદયના સમજનો ને વિચારવાની ભક્ષામણ કહે છે, અને આ મારા ગ્રંથની પણ સમાપ્તિજ કહે છે.

॥ ઇતિ શ્રી વિજયનંદસૂરીશ્વર (પ્રસિદ્ધનામ આત્મારામજી) મહારાજના લઘુ શિષ્ય-દક્ષિણ વિહારી મુનિ અમરવિજય વિરચિત “તત્ત્વત્રયી મીમાંસા” ખંડ બીજો પ્રકરણ ૩૭ માની સાથે આ ગ્રંથ સંપૂર્ણ ॥

“ વર્ધતાં જિનશાસનમ્ ”

